

ДОКУМЕНТИ ВИЩИХ ЦЕНТРАЛЬНИХ РАДЯНСЬКИХ ТА ПАРТІЙНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ПРО ГОЛОДОМОР

1930 р.

№1

З довідки ЦК КП(б)У про кількість колективізованих селянських дворів в Україні

10 березня 1930 р.

Колективізація в (%)

Округи	На 1.10 1929	На 1.01 1930	На 1.02 1930	На 1.03 1930	На 10.03 1930
Бердичівська	11,0	20,2	45,3	89,5	90,6
Білоцерківська	13,8	19,0	52,6	86,3	84,9
Вінницька	6,2	15,4	28,5	69,6	72,0
Кам'янецька	10,8	12,7	24,2	47,5	46,7
Київська	4,2	7,5	16,0	62,5	62,6
Могилівська	9,5	13,2	26,8	59,7	58,7
Проскурівська	7,5	17,0	40,7	75,9	70,8
Тульчинська	4,8	13,2	24,9	54,7	57,8
Уманська	8,7	10,5	33,8	-	85,0
Шевченківська	15,2	21,2	68,5	86,9	87,0
Шепетівська	5,6	48,8	54,6	68,8	68,8

ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3152. – Арк. 65-66. Копія. Машинопис.

№2

Телеграма генерального секретаря ЦК КП(б)У С.Косіора Генеральному секретарю ЦК ВКП(б) Й.Сталіну про стан в округах України

19 марта 1930 г.

Совершенно секретно

Последнему сообщению Балицкого: всем Тульчинском округе, исключением 4-5 сел, восстановлен порядок. Сельсоветы работают нормально. Многих селах беднота и середняки выносят решения наказывать кулаков-подстрекателей. Готовятся к севу. В отношении 4-5 сел, где наблюдается еще некоторое волнение, принимаются все необходимые меры.

Шепетовском, Бердичевском, Волинском, Коростенском, Винницком округах, за исключением по одному максимум двум селам каждом округе, где имеют еще незначительные волынки, везде спокойно.

По всем районам Проскуровского, Каменецкого, АМССР, Одесского округов совершенно спокойно. Южных округах сев проходит нормально. Идет подготовка изъятию из пограничной зоны контрреволюционных элементов. Изъятие будет закончено к 27 марта.

Балицкий просит еще раз передать Вам, что на протяжении 2-3 дней энергичными мерами опергрупп порядок будет восстановлен полностью всех округах Правобережья.

Косиор

ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3154. – Арк. 10. Завірена копія. Машинопис.

№3

**Телеграма генерального секретаря ЦК КП(б)У С.Косіора Вінницькому
окружному КП(б)У про методи роботи в у мовах
масового розпуску колгоспів**

29 березня 1930 р.

Лично Вашу ответственность, примите телеграмму. Даю. Винница. Харькова. Винница. Окрпаткому. Из ряда округов с высоким процентом коллективизации поступают сведения о массовом развале и роспуске колхозов даже в тех, селах, районах, где перегибов не было. Объясняется такой исключительно большой развал в значительной степени результатом паники, растерянности низовых работников. Не идти впереди масс в деле самоликвидации колхозов, а бороться всеми доступными политическими, общественными методами за сохранение колхозов. В крайнем случае сохранить колхоз в старом уставе СОЗа без обобществления пока лошадей, а также применять другие меры, позволяющие задержаться промежуточном положении без ликвидации колхоза. Однако крестьянство должно чувствовать, что оно решает вопрос быть или не быть колхозу. При реальной угрозе крупного скандала, а также опасности сорвать сев, надо идти на ликвидацию колхоза. Последнее время наблюдаются факты массового привлечения работников за перегибы, такие привлечения бесцельны, вредны, напрасно дезорганизуют актив. Надо выбрать несколько случаев особенно ярких, громко провести через суд. Дискредитировавших себя перебросить на другую работу в ... другие округа, о чем получите специальное задание ЦК, остальным разъяснить хорошенько линию партии. Секретарь ЦК КП(б)У С.Косиор. 29 марта 1930.

Передал Чернозуб в присутствии ОПК Киева Скорик.

ДАВіНО. – Ф.П-29.– Оп.1. – Спр.577. – Арк.134-137. Телеграфна стрічка.

1931

№4

**Постанова Наркомату постачання УСРР про поліпшення
матеріального становища керівного складу районів**

29 декабря 1931 г.

Секретно

С целью улучшения материального положения руководящего состава районных работников, соответственно постановлениям директивных органов, установить с 1 января 1932 г., таковой порядок снабжения руководящего состава районов и их семей:

1. Установить дифференциацию районов по централизованному снабжению руководящего состава на 4 категории:

а) К 1-й категории по нормам особого списка принять на снабжение 13 районов с количеством едоков в каждом районе, в том числе основных работников 30 и их иждивенцев 40 чел.

б) К 2-й категории, по нормам списка № 1, принять на снабжение 43 района, с количеством едоков в каждом районе 70 чел., в том числе 30 основных работников и 40 их иждивенцев.

в) К 3-й категории, по нормам списка № 1 принять на снабжение 86 районов, с количеством едоков в каждом районе 60 чел., в том числе 25 основных работников и 35 их иждивенцев.

г) К 4-й категории, по нормам списка № 1 принять на снабжение 253 района, с количеством едоков в каждом районе 50 чел., в том числе 20 основных работников и 30 их иждивенцев. Список районов по отдельным категориям прилагается.

2. Конкретный список лиц, которые согласно пункта 1-го, этого постановления, принимаются на централизованное снабжение, устанавливается непосредственно местными организациями.

3. Утвердить такие нормы снабжения руководящего состава и их семей:

Название продуктов	Особый список		Список № 1	
	Основные работники	Иждивенцы	Основные работники	Иждивенцы
Хлеб печенный в граммах на день	800	400	800	400
Крупа в граммах на месяц	3000	1500	2500	1500
Масло подсолнечное в граммах на месяц	750	300	400	–
Консервы в банках на месяц	3	3	3	3
Рыбные товары	2500	2000	2000	1400
Сахар	1500	1500	1500	1500
Мыло простое в грам. на месяц	500	500	500	500
Мыло туалетное в грам. на месяц	1 кус.	1 кус.	1 кус.	1 кус.
Промтовары (бавовн., ткани, готовая одежда, галоши, трикотаж папиросы, нитки) на месяц	10 крб.	10 крб.	10 крб.	10 крб.

4. Соответственно п. 1-му этого постановления о количестве районов и внутри районов лиц, кои приняты на централизованное снабжение, утвердить такой контингент населения, принятого на централизованное снабжение по отдельным категориям: по 1-й категории особого списка – 910 человек, по

2-й категории списка № 1 – 3010 человек, по 3-й категории списка № 1 – 5160 человек и по 4-й категории списка № 1 – 12650 человек.

Таким образом, всего 395 районам принять на снабжение 21730 человек.

5. Исходя из количества населения, принятого на централизованное снабжение и из утвержденных норм, выделить на 1-й квартал 1932 года такие фонды продуктов питания и промтоваров:

Мука	770,7 тонн
Круп	125,1
Масло подсолнечное	11,7
Консервы	195570 банок
Рибтовары	108,6 тонн
Сахару	98,1
Мыла туалетн.	65190 кусков
Промтоваров	651900 крб.

6. Установить, что как продукты питания, так и промтовары отпускаются руководящему составу районов, принятому на централизованное снабжение по городским ценам.

7. С целью обеспечения бесперебойного снабжения руководящего состава, обязать объединения Наркомснаба и Вукопсилку произвести авансовый завоз продуктов и промтоварных фондов на 1-й квартал с тем, чтобы закончить отгрузку фондов товаров, не быстро портящихся до 5-го января 1932 года.

8. Ответственность за своевременное доведение до районов выделенных фондов, а также за бесперебойное снабжение руководящего состава, по установленным нормам, возложить на сектор снабжения и на руководителей объединений Наркомснаба и Вукопсилки.

9. Соответственно с постановлениями директивных органов ответственность за использование выделенных фондов по прямому назначению возлагается на председателей Горсовета и Райисполкома.

10. Установить, что снабжение руководящего состава должно проводиться через сеть закрытых распределителей ГПУ УССР.

11. Обязать объединения Наркомснаба и Вукопсилки не позднее 7 января 1932 года, представить сектору снабжения отчетность о выполнении этого постановления.

12. Обязать Сектор Контроля и Исполнения 6 января 1932 года проверить выполнение постановления всеми объединениями.

*Заместитель наркомата снабжения УССР Берлин
Верно: (підпис нерозбірливий)*

ДАВіНО. – Ф.П.-136. – Оп.3. – Спр.1. – Арк.7-9. Завірена копія. Машинопис.

№5

**Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про заходи посилення
хлібозаготівель**

29 декабря 1931 г.

Совершено секретно

Политбюро ЦК КП(б)У, заслушав и обсудив сообщение представителя ЦК ВКП(б) т. Молотова, признает, что полное выполнение установленного плана хлебозаготовок на Украине (510 млн. пудов) является безусловной необходимостью и диктуется СССР всей политической и в частности, международной обстановкой.

Политбюро ЦК КП(б)У вместе с тем устанавливает, что, несмотря на полную выполнимость установленного для Украины хлебозаготовительного плана, ход его выполнения настолько неудовлетворителен, что создает угрозу провала значительной части большевистских организаций УССР на одном из решающих участков социалистического строительства.

Неудовлетворительность выполнения плана хлебозаготовок видна из следующего:

- а) Заготовлено 401 млн. пудов хлеба (79%) от годового плана против 426 млн. на это же время в 1930 году.
- б) Продовольственных культур заготовлено 276 млн. пудов, против 292 млн. пудов в 1930 г., причем выполнение плана по пшенице достигает всего лишь 70%.
- в) падение темпа хлебозаготовок в декабре из пятидневки в пятидневке: третья пятидневка – 4735 тыс. пудов; четвертая – 4308 тыс. пудов; пятая – 3463 тыс. пудов.
- г) Мерчука заготовлено всего 15 млн. пудов (35% годового плана) против 23 млн. пудов на 25 декабря 1930 года.

Объяснение создавшегося крайне неудовлетворительного положения с хлебозаготовками Политбюро ЦК КП(б)У считает следующее:

Во-первых, слабость мобилизованности в последние месяцы в значительной части районов Украины имеющихся большевистских кадров для дела хлебозаготовок.

Во-вторых, недостатки организационного руководства делом хлебозаготовок, захватывающих огромное число районов УССР и требующих для настоящего момента ряда особых мер по действительному охвату работы по хлебозаготовкам в районах.

В-третьих, что имеет решающее значение, при правильности политической линии ЦК КП(б)У, недостаточность мер по линии политического руководства делом хлебозаготовок в районах, поскольку к настоящей хлебозаготовительной кампании, коренным образом изменилась обстановка в украинской деревне, особенно в связи с тем, что УССР близка к завершению коллективизации и ликвидации кулачества, как класса, и что вместе с тем, в ряде случаев создается на местах известное успокоение и притупление большевистской бдительности в отношении классового врага.

Устранение этих недостатков, без чего невозможно обеспечить выполнение установленных заданий по хлебозаготовкам, категорически требует проведения новых методов хлебозаготовок, применительно к особым условиям в совхозах, машинно-тракторных станциях, колхозах, среди колхозников, среди единоличников по сбору гарнца, требует дальнейшего использования по новому имеющихся в распоряжении советской власти и значительно укрепившихся экономических рычагов (МТС, продтовары и др.) и особенно требует, на основе развернутой массовой работы, большевистского проведения политики партии в вопросе об опоре на колхозы при твердом обеспечении выполнения колхозами и колхозниками их обязательств перед советским государством, что не мирится с оппортунистической ставкой на самотек, ни с фактами антиколхозной практики повальных обысков в заготовительной работе.

1. ЦК требует от партийных, советских и комсомольских организаций немедленной мобилизации всех сил и организации колхозников, особенно передовых на скорейшее окончание плана хлебозаготовок текущего года, для чего ЦК объявляет январь ударным боевым месяцем окончания хлебозаготовок.

2. Для достижения решительного перелома в хлебозаготовках и обеспечения выполнения плана в январе месяце немедленно командировать в районы следующих членов Политбюро и членов ЦК и ЦКК т.т. Терехова, Демченко, Затонского, Любченко, Майорова, Порайко, Голуба, Полякова, Петровского, Д.Кузьменко, Гулого, Ковалю, Мусульбаса, Кулика, Иванова, Ряппо, Марченко, Вайнова, Голода, Коцюбинского, Канторовича, Коники, Зарывайко, Маркитана.

3. Для усиления оперативного руководства хлебозаготовками разбить районы Украины на шесть следующих групп районов: Харьковскую, Киевскую, Винницкую, Запорожскую, Полтавскую и Одесскую.

Считать ответственными за выполнение плана хлебозаготовок по этим группам районов: по Харьковской – т.Терехова вместе с т.т. Ковалем, Мусульбасом, Голодом, Кузьменко, Михайликом; по Киевской – т. Порайко вместе с т.т. Поляковым, Маркитаном, Коником, Гулым; по Винницкой – т.Любченко вместе с т.т. Зарывайко, Степанским, Куликом, Канторовичем; по Запорожской – т. Затонского вместе с т.т. Петровским, Коцюбинским; по Полтавской – т.т. Демченко и Голуба вместе с

т.т. Огием, Ряппо; по Одесской – т. Майоров вместе с т.т. Вайновым, Марченко, Прохоренко.

4. Утвердить представленный Секретариатом ЦК список мобилизованных дополнительно к уже находящимся в районах, в распоряжение руководителей групп районов 300 ответственных работников для непосредственной работы на селе, колхозе, обязав всех мобилизованных выехать на места 29 декабря.

5. Все находящееся в районах работники по хлебозаготовкам, посту-пают в распоряжение руководителей групп, предоставив последнее право производить необходимую расстановку и перемещение работников внутри групп районов.

6. В трехдневный срок перебросить отстающие районы, села и колхозы группу руководящих работников районов, уже выполнивших или заканчивающих выполнение своих хлебозаготовительных планов. Наркомнабу и Союзхлебу также мобилизовать ответственных работников хлебозаготовительного аппарата и перебросить на место для непосредственной работы по хлебозаготовке.

7. Предоставить руководителям групп районов право совместно с бюро соответствующих парткомов мобилизовать товарищей из партактива для усиления хлебозаготовок в районах внутри группы.

8. Получить Секретариату ЦК отозвать с хлебозаготовок тех товарищей, которые не справились с возложенными на них обязанностями по хлебозаготовкам и тем самым не оправдали доверие партии.

9. Утвердить январское задание по хлебозаготовке 74 млн. пудов со следующей разбивкой: 1-я декада – 16 млн. пуд., 3-я пятидневка – 15 млн. пуд., 4-я пятидневка – 16 млн. пуд., 5-я пятидневка – 15 млн. пуд.; 6-я пятидневка – 12 млн. пуд.

Обязать руководителей групп районов по пятидневкам сообщать в ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У о выполнении пятидневных заданий установленных для группы районов.

10. Напоминая постановление ЦК ВКП(б) от 15 июля 1931 года о том, что “только тот хлеб может считаться заготовленным, который не застрял в так называемых глубинных пунктах, который подвезен к пристанционным пунктам, элеваторам и мельницам”, ЦК КП(б)У обязывает секретарей райкомов вывезти на протяжении января весь хлеб с т.н. глубинок на пункты Союзхлеба.

11. В соответствии с принятым ЦК ВКП(б)У и СНК СССР решением о выполнении в конце декабря и январе для Украины специально для поощрения хлебозаготовок промтоварного фонда на сумму до 70 млн. рублей, установить следующий порядок использования промтоваров, назначенных для поощрения хлебосдатчиков:

а) товарные фонды на сумму до 70 млн. рублей, поступающие в первой половине января 1932 года должны быть направлены для поощрения хлебосдатчиков за выполнение и перевыполнение хлебозаготовительного плана в январе месяце.

б) Не менее 85% всего январского сельского товарного фонда использовать в 109 районах, дающих в январе основную массу хлеба (свыше 60 млн. пудов).

в) При полном окончании плана хлебозаготовок колхозом и колхозниками в январе месяце должно быть обеспечено поощрение этих здатчиков хлеба продажей им продтоваров в размере примерно 50% стоимости зданного ими в январе хлеба.

Поощрение единоличников за полное выполнение ими в январе плана хлебозаготовок должно быть обеспечено поощрением хлебоздатчиков продажей им товаров, примерно в размере 40% стоимости хлеба.

При этом местные организации, равно и уполномоченные ЦК должны следить за тем, чтобы это поощрение не превращалось бы в систему прямого товарообмена.

г) Основная масса наиболее дефицитных промтоваров (хлопчатка, обувь) используется в первую очередь для поощрения сдатчиков пшеницы, ржи и овса, а также хозяйств, сдающих хлеб в порядке встречных планов.

12) Поручить Секретариату ЦК в суточный срок выделить и командировать на предприятия украинской промышленности, которые должны отгружать товары для хлебозаготовок специальных уполномоченных для немедленной отгрузки и быстрого продвижения их в районы.

13) Обязать руководителей групп районов принять необходимые меры, вытекающие из на стоящего и предыдущего решения ЦК КП(б)У обеспечивающие своевременное и полное выполнения сбора мерчука. Особо проверить состояние и работу всех мельниц и принять необходимые меры к их бесперебойной работе; провести решительную борьбу с тайным помолом зерна на ветряках, тракторных и других установках; с расхищением, разбазариванием и утайкой принадлежащего государству мерчука; обеспечить строгий контроль за работой мельниц, в том числе колхозных, не останавливаясь в этих случаях перед автоматическим включением дополнительно в план хлебозаготовок по сельскому сектору расхищенного, недостающего мерчука.

14) В связи с необходимостью максимальной мобилизацией сил на полное выполнение плана хлебозаготовок в январе, ЦК КП(б)У постановляет отложить созыв Всеукраинской партконференции на февраль месяц. Просить ЦК ВКП(б) санкционировать.

***

Все эти мероприятия обеспечат нам выполнение плана хлебозаготовок в январе лишь при всемерном развертывании действительно большевистской массовой политической работы, организация колхозов и колхозников и прежде всего передовых колхозников а также советского актива, единоличников на борьбу за хлеб, на борьбу за полное выполнение хлебозаготовительного плана.

Секретарь ЦК КП(б) Строганов

ДАВіНО. – Ф.П-136.–Оп.3. – Спр.2. – Арк.1 7-20. Оригінал. Машинопис.

1932

№6

Витяг з протоколу засідання Секретаріату ЦК КП(б)У про продовольче постачання та лікувальну допомогу районним керівним працівникам

1 січня 1932 р.

Цілком таємно

Виходячи з постанови ЦК ВКПб про продовольче постачання та лікувальну допомогу районним керівним робітникам ЦК ухвалює:

1. Встановити диференціацію районів по постачанню керівного складу на 3 категорії:

1 категорія – 40 районів – міста безпосередньо підпорядковані ВУКС та інші промцентри і колишн. округові міста.

2 категорія – 86 районів – райони прикорд. смуги та інші великі райони.

3 категорія – 253 райони – всі інші райони.

2. Щодо активу міст Харкова, Києва та Одеси взяти його на постачання за нормами списку № 1, кількістю осіб зазначених нижче для 1-ої категорії.

Актив пром. районів Донбасу (Сталіно, Луганське, Макіївка, Горлівка, Краматорське, Кадіївка, Риково, Алчевське, Лісічанське, Красноручський, Чистяківський), Дніпропетровського та Кам'янського, які залишаються по постачанню за нормами окремого списку, кількістю осіб визначених для 1-ої категорії.

3. Затвердити загальну кількість пайків для продовольчого постачання райактиву в 20.610 пайків.

4. Число осіб в кожному районі, що їх взято на централізоване постачання, затвердити по окремих категоріях:

Райони 1-ої категорії – 70 осіб (30 робітників керівного складу та 40 чол. їх родин).

Райони 2-ої категорії – 60 осіб (23 робітників та 35 член. родини).

Райони 3-ої категорії – 50 осіб (20 робітників та 30 член. родин).

5. Конкретний список осіб, що їх постачається, встановлюють місцеві парторганізації.

6. Просування товарів на райони та розподіл їх провадиться через кооперативну мережу ДПУ.

7. Відповідальність за своєчасне доведення фондів для керівного складу до районів покласти на НКПостачання УРСР.

Зобов'язати НКПостачання, ВУКС та їхні об'єднання забезпечити авансовий завоз тривалих продуктів та промкрану на перший квартал 32 року.

8. Покласти на голів Міськрад та РВК відповідальність за використання виділених фондів за прямим призначенням.

Для надання кваліфікованого медобслуговування райпартактиву та відповідальним спеціалістам районів, ЦК вважає за потрібне:

1) Встановити 20 пунктів кваліфікованої меддопомоги при Здоровінспектурах таких міст: Одеса, Харків, Київ, Дніпропетровськ, Миколаїв, Зінов'ївське, Чернігів, Полтава, Кременчук, Херсон, Житомир, Вінниця, Кам'янець-Подільське, Сталіно, Першомайське, Луганське, Запоріжжя, Черкаси, Артемівське,

Суми і для АМСРР-Тираспіль.

2) Зосередити при Здоровінспектурах цих 20 міст всю справу кваліфікованої меддопомоги райпартактиву та відповідальним спеціалістам тих районів, що їх буде прикріплено до відповідних пунктів. Розподіл та прикріплення мають встановити НКОЗ разом з ЦЛК. При Здоровінспектурах цих районів роботу по кваліфікованій допомозі покласти на особу, що її спеціально для цього виділити.

3) Доручити НКОЗ терміново приступити до організації 4-х стаціонарів за типом існуючого при ЦЛК в Харкові по таких міста: Одеса, Київ, Дніпропетровське та Зінов'ївське. Щодо стаціонарів ЦЛК в Харкові – визнати за потрібне відповідно поширити його.

4) Щодо надання меддопомоги безпосередньо на місці в районі зобов'язати місцеві Здоровінспектури створити максимально сприятливі умови для переважного обслуговування виділеного актива. Доручити НКОЗ разом з ЦЛК надати місцям с приводу цього відповідну інструкцію.

5) Встановити, що пересічно по району треба обслужити санаторно-курортною допомогою 20 осіб, а будинками відпочинку не менш 10 осіб. Доручити ЦЛК разом з НКОЗ розробити зразкову номенклатуру товаришів, що їх треба обслуговувати в кожному районі, як санаторної допомоги, диференціюючи цю номенклатуру відповідно до категорії районів. Номенклатуру подати на затвердження ЦК.

6) Доручити НКОЗ виділити спеціальний медикоментовий фонд як в зазначених 20 пунктах кваліфікованої допомоги, так і в районних центрах на місцях.

7) Щодо порядку прийому, виклику лікарів з пунктів кваліфікованої меддопомоги, диспансеризації певних груп робітників і інш. НКОЗ разом з ЦЛК мають опрацювати відповідну інструкцію з приводу цього яку надати місцям.

8) Доручити НКОЗ і Головоцстраху забезпечити потрібну кількість санаторно-курортних ліжок та місць в будинках відпочинку, орієнтуючись переважно на українські курорти.

9) Керівництво всією справою мед. обслуговування районного активу в центрі зосередити в Центральній Лікувальній комісії, на яку покласти і регулювання фінансуванням цих заходів.

10) Доручити РПК терміново розглянути кошторис потрібних витрат, які виникають з цієї постанови.-

Секретар ЦК КпБУ: підпис

ДАЖО.– Ф.П-122.– Оп.1.– Спр.46.– Арк.167-169. Друкований відбиток. Машинопис.

№7

Лист ЦК КП(б)У до всіх райпарткомів та міськпарткомів про посилення уваги до санітарних заходів і протиепідемічної роботи

2 січня 1932 р.

Зовсім таємно

Не вважаючи на численні директиви партії й Уряду про посилення санітарно-побутової роботи місцеві партійні, радянські, господарські та професійні організації ще й досі не приділяють достатньої уваги справі оздоровлення і благоустрою залюднених місць; наслідком цього територія міст, робітничих селищ і сільських пунктів перебуває у незадовільному санітарному стані, заклади громадського користування (зокрема лазні і пральні) працюють нерегулярно і не забезпечені потрібним устаткуванням, організація громадського харчування ще не набула потрібного кількісного й якісного рівня.

Таке ставлення до питань оздоровлення побуту є неприпустиме взагалі, а тепер, у зв'язку з сезонним підвищенням захворювальності на висипний тиф і з виникненням окремих вогнищ віспи, воно являє з себе безпосередню загрозу санітарному добробуту країни.

Щоб підняти санітарно-епідемічну роботу на належний рівень і щоб усунути несприятливий вплив санітарних дефектів на здоров'я людності, ЦК КП(б)У пропонує місцевим парторганізаціям зосередити свою увагу на здійсненні невідкладних оздоровчих і протиепідемічних заходів і насамперед організувати виконання таких завдань:

1) Пожвавити роботу місцевих надзвичайних санітарних комісій і забезпечити цілковите й своєчасне виконання розпоряджень центральної надзвичайної санкомісії;

2) Встановити регулярний контроль за здійсненням санітарних мінімумів по комунальних закладах, школах, гуртожитках, громадських їдальнях тощо;

3) Поширити роботу щодо очищення території залюднених пунктів, організації правильного усунення сміття й покидів, боротьби з брудом і комахами – паразитами по житлах і приміщеннях громадського

користування;

4) Забезпечити виділення достатніх асигнувань на санітарні й протиепідемічні заходи;

5) Перевірити виконання від місцевих господарських та промислових організацій умов, складених з Наркомздоров'я та його місцевими органами, на проведення оздоровчих заходів та на фінансування протиепідемічних потреб; забезпечити своєчасне складання таких умов на 1932 рік, передбачивши за ними всі витрати, що повинні провадити промислові органи;

6) Протягом січня місяця забезпечити організацію по всіх залюднених пунктах осередків і філій єдиного товариства оздоровлення праці й побуту та інституту громадських санітарних уповноважених. По містах та робітничих селищах утворити достатні кадри санітарної міліції та вбиральні загони;

7) Посилити карні заходи за порушення санітарних правил, сприяючи негайному розгляді порушуваних органами сандогляду судових справ і терміновому стягненню штрафів, що їх накладають санлікарі;

8) Виключну увагу приділити справі боротьби й попередження розвитку висипного тифу та віспи, дбаючи за безперебійну роботу наявних лазень та пралень, устаткування примітивних лазнево-пральних установок, організацію дезінфекційної справи й як найширше проведення віспощеплень з тим, щоб вся дитяча й працездатна людність була охоплена щепленнями й щоб були утворені достатні тимчасові кадри щепільного персоналу незалежно від штатної кількості віспощепіїв;

9) Відновити пошесні відділки й бараки там, де вони раніш існували, і намітити додаткові приміщення, здатні для організації в них, на випадок потреби, пошесних стаціонарів;

10) Дати категоричні вказівки господарським організаціям про утворення мережі санітарно-ізоляційних та перепускних пунктів за вимогами й вказівками органів охорони здоров'я.

ЦК КПБУ попереджує, що здійсненню перелічених заходів надається виключно-важливого значення, а тому всі випадки формального та байдужого ставлення до таких завдань, як запровадження санітарних мінімумів, широке проведення віспощеплень, тощо, цінуватимуться, як невміння впоратись з найважливішими вимогами сучасної доби – з усіма наслідками, що звідси виникають.

СЕКРЕТАР ЦК КП(б) У

ДАЖО.– Ф.П-122.– Спр.46.– Арк.3-4. Друкований відбиток. Машинопис.

№8

Інформаційний лист уповноваженого ЦК КП(б)У з хлібозаготівель Борева до ЦК КП(б)У та уповноваженого Вінницького сектора про стан хлібозаготівлі у Славутському районі

19 січня 1932р.

Я вже інформував про заходи, що вжила Славутська парторганізація для здійснення постанови П/Б, від 29/XII.

Після Міжрайонної наради в Бердичеві, бюро РПК постановою своєю, від 12/1 засудила ганебні Грудневі темпи в найрішучий спосіб та по-більшовицьки вдарила по опортуністичним настроям в організації та по конкретним носіям зла. Зокрема висловив догану секретарю фракції РВК – голові РВК тов. Чухраю за припущену практику звільнення відповідальних радробітників від хлібозаготівлі, тощо, а також вилучив з партії заступника голови РВК БАГІНСЬКОГО. Багінський вилучений з партії за те, що написав на ім'я секретаря РПК таку заяву: «Тов. Осіпов, я вважаю, що до мене безобразне відношення з боку РПК. Я конечно на село поїду, але протестую, бо мені треба працювати в установі, особливо зараз. Я зараз такий лихий, що якось падає охота працювати», після чого відряджений на село, Багінський повернувся без дозволу РПК в район, де пробув 3 дні (10-12 січня, коли я й тов. Осіпов були в Бердичеві). В селах, де був Багінський уповноваженим розквітала з його санкції правоопортуністична практика сімулювання хлібозаготівлі.

Постановою бюро РПК, від 12/1 була пророблена на кущових зборах сільських комуністів 15-16-17 січня, які провадив я з тов. Осіповим.

На цих кущових зборах нами були дані відповідні вказівки, щодо посилення темпів хлібозаготівлі. Вилучення Багінського з партії зустріло на кущових зборах одностайну підтримку від всієї парторганізації, загострило увагу на боротьбу з конкретними носіями опортунізму в селах й це прислужилось до значного

збільшення темпів хлібозаготівлі.

Отже в наслідок всіх вжитих заходів, ми маємо такий зріст темпів хлібозаготівлі в січні:

Поступило в тонах	Перша п'ятиденка	Друга п'ятиденка	Третя п'ятиденка	Три дня 4-ої п'ятиденки 15-18 січня	Разом за 1-18 січня
Всього зернових культур	45,6	198,8	264	471	969
З них: Жито.....	7,9	58,3	73	128	267
Пшениці....	8,8	40,1	27	57	132

Отже, темпи хлібозаготівлі 4-ої п'ятиденки забезпечують виконання більшовицької обіцянки, яка була дана району в Бердичеві 11-го січня закінчити основний річний (9500 тон) та додатковий (1000 тон) план, разом 10500 тон до 25-го січня.

Район закінчить виконання свого плану ще раніше числа 21-го січня, бо стан хлібозаготівлі на сьогодні й взяті темпи цілком це забезпечать, а саме:

Стан виконання хлібозаготівлі на 18-е січня включає:

По культурам	завдання	виконання	відсоток
жито	3500 тон	2844,4 т.	81,2
пшениця	3000 тон	2495,5 т.	83,1
інші	4000 тон	4840,2 т.	121
разом	10500	10180,1	96,9

Проте, після виконання на 100% плану хлібозаготівель Славутському району треба буде, шляхом переведення подальшої хлібозаготівлі довести %% виконання по житу й пшениці до 100, себто: перевиконати свої плани.

ДАХМО. – Ф. Р-1826. – Оп.3. – Спр.13. – Арк. 7-8. Копія . Машинопис.

№9
Довідка про стан фондів на Україні

20 січня 1932 р.

	<u>Пшеница</u>	<u>Рожь</u>	<u>Всего</u>
1. НЕПРИКОСНОВЕННЫЙ ФОНД:			
Украинский	225,0	150,0	375,0
2. РАЗБРОНИРОВАНО ДЛЯ ВЫВОЗА:			
На экспорт	–	20,0	20,0
На Урал (для посева)	37,0	–	37,0
На Дальний Восток	–	5,0	5,0
На Запад и Белоруссию (мукою)	–	10,0	10,0
Итого разбронировано:	37,0	35,0	72,0
ОСТАЕТСЯ	188,0	115,0	303,0

3. ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ФОНД:

Имеется в наличии 4,5 47,1 51,6

ЦДАГО України. –Ф. 1. –Оп.20. –Спр.5467. – Арк. 21. Оригінал. Машинопис.

№10

Календарний розрахунок продуктивних ресурсів в Україні на період з 1/V — до 20/VII — 1932р. в зерновому обрахунку

1 травня-20 серпня 1932р.

(в тыс. тонн)

	Всего	Май	Июнь	20 дней июля
--	-------	-----	------	--------------

Потребность:

1. Переходящий остаток Заготзерно на конец месяца	10,0	22,6	16,0	10,0
2. Переходящий остаток «Союзмуки»	4,0	7,0	5,0	4,0
3. Остаток непереработ. зерна	–	32,0	–	–
4. Снабжение: 1-я очередь:	293,0	110,0	95,0	54,0
План НКСнаба 2-я очередь:			15,0	19,0
Промышленность	17,2	6,5	6,5	4,2
Военвед	20,0	7,5	7,5	5,0
5. Снабжен. Заготзерно	12,5	6,0	4,5	2,0
6. Образов. запаса Донбасса	22,9	22,9	–	–
Образов. запаса Промцентр.	15,0	15,0	–	–
Итого потребность	394,6	229,5	149,5	98,2

РЕСУРСЫ:

1. Наличие:				
Коммерческого Заготзерно	37,6	37,6	22,6	16,0
Союзмука	29,8	29,8	39,0	5,0
2. Непфонд				
Варрант	49,0	22,0	27,0	–
Закавказье	8,7	8,7	–	–
вне портов	23,0	23,0	–	–
Союзмука	7,5	7,5	–	–
3. Завоз ЦЧО	51,3	21,1	30,2	–
4. Использ. кукурузы	11,5	6,5	3,0	2,0
5. Использ. сои	4,0	2,0	2,0	–
6. Госфонд	64,5	–	17,7	46,8
7. Поступление – мерчук	20,0	8,0	8,0	4,0
8. Использование запасов	24,4	–	–	24,4
Итого ресурсов	331,6	166,2	149,5	98,2

Дефицит подлежащий покрытию
завозом

63,3 63,3 – –

ПЛАН ХЛЕБОСНАБЖЕНИЯ В 1У-м кв. 1932 г.

	Выделены НКСнабом СССР		Требуется по исчисл. НКСнаба УССР	
	Континг. в т.ч.	Потребн. в муке в тонн.	Континг. в т.ч.	Потребн. в муке в тон.

ОСОБЫЙ СПИСОК:

Рабочие по 800 гр./16,5 кгр.
муки в м-ц/, в том числе
585 тыс. рабоч. по 1000 грм.

987	18.707	1.035	19.486
-----	--------	-------	--------

Прочие по 400 грамм
(6,25 кгр. муки на м-ц)

1.043	8.605	1.003	8.274
-------	-------	-------	-------

Всего по особ. списку		27.312	27.760
Общепит ВКСЛКЦ		700	700

ВСЕГО:		28.012	28.460
--------	--	--------	--------

СПИСОК № 1

Рабочие по 8—гр. (16,5 кгр.
муки в м-ц) среди них 67 тыс.
по 1000 гр.

1.055	17.684	1.215	20.322
-------	--------	-------	--------

Прочие по 400 грамм
(8,25 кгр.)

703	5.778	847	6.988
-----	-------	-----	-------

ВСЕГО:		23.462	27.310
--------	--	--------	--------

Фонд для распределения По дополнит. Распоряжен.	1.000		1.000
Всего по списку № 1	24.462		28.310

СПИСОК № 2 и 3:

НКСнаб СССР определяет
Отдельно контингентов по
2 и 3 спискам, а отпуск муки
определяется остающимся
количеством после обеспечения
особого списка и списка № 1.
Всего даже на все списки
Украине 75.294 тонны, за
вычетом 52474 тонн, остается
для 2 и 3 списка

	22.820		
--	--------	--	--

По исчислениям Укр. НКСнаба
требуется:
список № 2:
рабоч. по 700 гр. (11,3 кгр.)

		992.9	14.200
Проч. по 300 гр. (6,12 кгр)		1040	6.364

Всего по списку № 2			20.564
---------------------	--	--	--------

СПИСОК № 3:

Рабоч. по 500 гр. (10,2 кгр.
муки на месяц)

		394	4.018
--	--	-----	-------

Проч. по 200 гр. (4,1 кгр.
на месяц)

		884	3.606
--	--	-----	-------

Всего по списку № 3			7.624
---------------------	--	--	-------

Всего по списку № 2 и 3	22.820		28.188
-------------------------	--------	--	--------

Всего по всем спискам:	75.294		84.958
------------------------	--------	--	--------

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

Таким образом, против потребности по контингентам принятых на снабжение Укрнаркомснабом в Ш-м квартале, Союзнаркомснабом не додано 9.664 тонны, в т.ч. по списку особ. 448 тонн; по списку № 1 – 3848; по списку № 2 и № 3 – 5368 тонн.

УПРАВЛЕНИЕ СНАБЖЕНИЯ НКСНАБА УССР.

ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп.20. – Спр.5467. – Арк. 41, 55, 56. Оригінал. Машинопис.

№11

Витяг із протоколу засідання Раднаркому УСРР про продовольчу допомогу голодуючим

1 червня 1932 р.

СЛУХАЛИ ІІ. Про надання допомоги районам, що перебувають у найбільш тяжкому стані.

ПОСТАНОВИЛИ ІІ. 1) На розвиток постанови Раднаркому УСРР з 21 травня ц.р. (прот. № 16/746, п. 12), відпустити призначені 100 тис. банок консервів областям для громадського харчування колгоспів у районі, що перебувають у найбільш тяжкому стані, за таким розподілом:

Дніпропетровській області	-	11 400 банок консервів
Одеській	-«-	11 400
Київській	-«-	29 400
Вінницькій	-«-	18 200
Харківській	-«-	18 200
АМ СРР	-«-	11 400
		Разом: 100 000

2) Відпустити для дитячого харчування в районах, що перебувають в найбільш тяжкому стані, крупи та кондвиробів за таким розподілом по областях:

	Крупи	Кондвиробів
Дніпропетровській області	9,1 т.	9,1 т.
Одеській	9,1 т.	9,1 т.
Київській	11 т.	11 т.
Вінницькій	7,5 т.	7,5 т.
Харківській	7,5 т.	7,5 т.
АМ СРР	6,8 т.	6,8 т.
Разом: 50 тонн		50 тонн

3. Зобов'язати Вукоопспілку та НК Постачання негайно відважити в адресу облоргкомітетів ці продукти за визначеним розподілом.

4. Дати директиву облоргкомітетам про те, що постанова РНК УСРР з 21.V. ц.р. в частині призначення 80% всіх продуктів, що їх відпущено з центру для районів, зазначених у спискові, не поширюється на продукти, призначені для дитячого харчування (оголошенню не підлягає).

Заст. Голови РНК УСРР
Секретар РНК УСРР

Сербиченко
Зорін

Згідно: (підпис)

ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп.87. – Спр.279. – Арк.13 зв. Засвідчена копія.

Постанова ЦК ВКП(б) про організацію хлібозаготівельної кампанії 1932р.

7 липня 1932р.

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ

ЦК и СНК СССР в своем постановлении от 6 мая о хлебозаготовках и развертывании колхозной торговли хлебом подчеркнули, что в 1931 году государственные заготовки хлеба достигли, несмотря на засуху, 1.400 млн. пудов вместо 1.350 млн. пудов, заготовленных в 1930 году. Этот успех достигнут на основе победы колхозной и совхозной системы в сельском хозяйстве и разгрома кулацких элементов в деревне.

Приступая к новой хлебозаготовительной кампании, необходимо учесть все достижения и ошибки прошлой кампании, с тем, чтобы, устранив допущенные ошибки, по-большевистски организовать и провести предстоящие хлебозаготовки.

Главная ошибка нашей хлебозаготовительной работы в истекшем году, особенно на Украине и Урале, состоит в том, что план хлебозаготовок был разверстан по районам и колхозам и проводился не в организованном порядке, а стихийно, «по принципу» уравниловки. Проводился механически, без учета положения в каждом отдельном районе, без учета положения в каждом отдельном колхозе.

Что нужно сделать, чтобы не повторить ошибок истекшего года?

1. План нужно довести до района и колхоза, а части единоличников до села, но довести нужно не механически и уравниловски, а с учетом особенностей каждого района, каждого колхоза и каждого села.

Надо решительно ликвидировать уравниловку в подходе к колхозам, тем самым обеспечить полное выполнение плана хлебозаготовок и добиться того, чтобы колхозы, лучше посеявшие, убравшие и полностью выполнившие установленный для них план хлебозаготовок, имели бы соответственно в своем распоряжении для собственных потребностей большее количество хлеба.

2. Так как при данном состоянии наших организаций у нас не может быть абсолютно точного учета этих особенностей, то надо допустить страховую надбавку к плану области для районов 4-5%, чтобы создать, тем самым возможность перекрытия неизбежных ошибок в учете и выполнить самый план, во что бы то ни стало.

3. Нужно, чтобы обкомы, крайкомы и ЦК нацкомпартий посылали в помощь районам ответработников с хлебозаготовительным опытом как до разбивки плана по районам (для разработки необходимых данных), так и после доведения плана до районов (для участия и проверки, насколько правильно производится разбивка районного плана по колхозам, а в части единоличников – по селам и выполнение планов до колхозов и в части единоличников до села – с участием пред. колхозов и пред. сельсоветов.

Сельсоветы должны иметь повседневное наблюдение за выполнением плана хлебозаготовок по всему селу, как в части единоличников, так и колхозов.

4. Выделить в планах хлебозаготовок следующие культуры и группы культур: 1) пшеница, 2) рожь, 3) все кормовые, с особым выделением овса, 4) крупяные и 5) бобовые, допустив сдачу пшеницы, ржи и бобовых взамен любой другой культуры, не допуская, однако, замены пшеницы и ржи какой-нибудь другой культурой или замену пшеницу рожью.

5. Установить следующие предельные сроки доведения планов до районов:

- а) по Закавказью, Крыму и Средней Азии 10/VII
- б) по Северному Кавказу, Украине, ЦЧО, Нижней Волге, южным районам Казахстана 20/VII
- в) по Средней Волге, Татарии, Башкирии 1/VIII
- г) по Восточной Сибири и ДВКраю 25/VIII
- д) по всем остальным районам 15/VIII

Доведение плана до колхозов, а в отношении единоличников до села произвести в десятидневный срок с момента доведения плана до района.

6. Не допуская недооценки роли единоличного сектора в выполнении плана хлебозаготовки и ведя борьбу против перегибов и администрирования, добиться, чтобы единоличные хозяйства сдавали хлеб государству с каждого га посева не менее, чем соседние колхозы. В отношении же кулацко-зажиточных хозяйств – сохранить практику дачи сельсоветами твердых заданий.

7. ЦК подтверждает к безусловному выполнению принятый 6 мая с.г. ЦК и СНК план хлебозаготовок по совхозам, колхозам и единоличному сектору, включающий, в том числе госсортфонд, и указывает, что этот план не включает в себя поступление гарнцевого сбора и выданную государством семенную и продовольственную ссуду, подлежащую возврату полностью.

8. Утвердить план поступления централизованной части (90%) гарнцевого сбора (из урожая 1932 г.) в размере 100 млн. пуд. С разбивкой по республикам, краям и областям, согласно прилагаемой таблице (см. таблицу № 1).

9. Утвердить план возврата семенной и продовольственной ссуды в размере 80 млн. пудов; из них: по совхозам – 10 млн. пудов (в том числе по Зерносовхозобъединению – 8 млн. пудов, по Союзсахару –

1932-1933

0,5 млн. пудов.

ЦК предлагает всем парторганизациям немедленно развернуть агитационно-массовую работу, мобилизовав вокруг хлебозаготовительной кампании ячейки деревни, ячейки комсомола, колхозный актив и советы, профсоюзы и печать, и добиться того, чтобы всеми колхозами и трудящимися крестьянами и рабочими совхозов был осуществлен на деле лозунг: **выполнение плана хлебозаготовок – первоочередная обязанность колхозов, совхозов, МТС и единоличников.**

П 4000
ЦК ВКП(б)

Таблица № 1

П Л А Н

Поступления гарнцевого сбора (90%) из урожая 1932 г. по Союзу ССР

Северный край	1,1 млн. пудов	
Ленинградская область	1,1	“
Западная область.....	3,4	“
Московская область	4,7	“
Ивановская	1,5	“
Нижегородский край	4,7	“
Урал	4,3	“
Башкирия	2,1	“
Татария	2,1	“
Средне-Волжский край	6,4	”
ЦЧО	10,4	“
Нижне-Волжский	6,0	“
Северо-Кавказский край (вместе с Дагестаном)	11,6	“
Крым	0,8	“
Казакстан	1,8	“
Киргизия	0,2	“
Западная Сибирь	5,2	“
Восточная Сибирь	1,5	“
Дальне-Восточный край	0,5	“
Украина	26,0	“
БССР	3,3	“
Закавказье	0,4	“
Средняя Азия	0,9	“
В с е г о	100 млн. пудов	

Таблица № 2

П Л А Н

Возврата сепродсуды по областям, краям и республикам

Северный край	0,08 млн. пудов	
Ленинградская область	0,16	“
Западная область	1,1	“
Московская область	0,76	“
Ивановская	0,20	“
Нижегородский край	0,24	“
Урал	17,89	“
Башкирия	5,27	“
Татария	1,95	“
Средне-Волжский край	10,09	“
ЦЧО	1,39	“
Нижне-Волжский край	6,07	“
Северо-Кавказский край (вместе с Дагестаном)	0,50	“
Крым	0,01	“
Казакстан	11,77	“
Западная Сибирь	10,89	“

Восточная Сибирь	0,56	“
Дальне-Восточный край	1,02	“
Украина	8,97	“
БССР	0,95	“
Закавказье	0,02	“
Средняя Азия	0,03	“
Всего	80 млн. пудов	

ЦДАГО України.– Ф. 1.– Оп. 20. –С пр.5381. –Арк.5-6. Оригінал.Машинопис.

№13
**Постанова ЦК ВКП(б) про роботу партосередків
на підприємствах**

7серпня 1932 г.

Совершенно секретно

Заслушав доклад о работе партийных ячеек на предприятиях, ЦК констатирует, что на основе решений XVI съезда партии о «действительном перенесении центра тяжести партийной и профсоюзной работы в цех и бригады», постановления ЦК от 21 марта 1931 г. «О партийной и массовой работе в цеху и бригаде» и выполнения шести исторических условий т. Сталина, партийная работа ячеек на заводах и фабриках значительно улучшилась, выросла роль партийных ячеек, как руководителей масс в борьбе за осуществление пятилетки. Это нашло свое наиболее яркое выражение в том, что за период с XVI съезда партии партийные организации заводов и фабрик стали действительными руководителями борьбы за промфинплан, подлинными организаторами соц.соревнования и ударничества.

Выполняя директиву XVI съезда, партия достигла почти поголовного охвата всех коммунистов и комсомольцев соц. соревнованием и ударничеством в крупнейших предприятиях и громаднейшего большинства в остальных предприятиях. Вместе с тем число рабочих в партии увеличилось за это время на 500.000 человек.

Последние перевыборы бюро ячеек показали, что наряду с количественным ростом партии вырос партийный актив: в руководящие органы ячеек выдвинуты новые десятки тысяч молодых партийцев-активистов. Это является наилучшим выражением роста инициативы и самостоятельности партийных масс на основе действительного проведения внутривнутрипартийной демократии и большевистской самокритики.

Этих успехов партия добилась благодаря правильному практическому осуществлению генеральной ленинской линии и директив Центрального Комитета. Борьба за победу пятилетки в четыре года и преодоление трудностей в социалистическом строительстве, борьба с правыми и троцкистскими элементами закаляли партийные организации, в первую очередь заводов и фабрик, подняли их на большую идейно-политическую высоту. Улучшение постановки марксистско-ленинского воспитания членов и кандидатов партии, правильное последовательное освещение истории нашей партии, на основе борьбы с извращениями, указанными в письме т. Сталина в «Пролетарскую революцию», еще более подняло идейно-политический уровень партийных ячеек.

Однако, в связи с гигантским ростом рабочего класса, ростом потребностей и запросов самих рабочих, и в первую голову молодежи – вырастают в еще большей мере задачи партийных и комсомольских ячеек на предприятиях. В работе партийных ячеек на предприятиях имеет еще место ряд недостатков, мешающих перестройке работы ячеек и полному выполнению ими новых задач в деле руководства массами и организации их вокруг борьбы за осуществление лозунгов партии.

Исходя из этого, Центральный Комитет предлагает всем партийным комитетам – краевым, областным, городским и районным, - а также бюро заводских парткомов и ячеек немедленно изучить конкретно, применительно к каждому заводу и фабрике, имеющиеся недостатки в работе, наметить и провести практические мероприятия к их устранению и дальнейшему улучшению всей партийной и массовой работы. В первую очередь ЦК предлагает:

1. Добиться полного охвата всех рабочих политической работой и большевистским влиянием, исходя во всей работе из необходимости проявить «побольше внимания и вдумчивости к запросам и нуждам

рабочего класса, поменьше бюрократического формализма в практике наших партийно-профессиональных организаций, побольше чуткости и отзывчивости к чувству классового достоинства рабочего класса» (И.Сталин).

2. Улучшить постановку общего политического воспитания и массовой работы среди рабочих, систематически освещая перед ними вопросы общей хозяйственной и политической жизни. Парткомы должны в большей степени, чем сейчас, привлекать руководящий актив для докладов на предприятиях, а не ограничиваться только заводскими силами.

3. Улучшить работу партийных ячеек, сосредоточив их главные силы и внимание непосредственно в самом цеху. Усилить кадрами цеховые ячейки, в то же время не допуская раздутия штатов в парткомах.

Отмечая положительный опыт некоторых парторганизаций, ЦК считает целесообразным введение единого партийного дня во всех парторганизациях и обязывает все горкомы, райкомы и партийные ячейки тщательно организовывать всю подготовительную работу к проведению партсобраний (извещение, посещаемость, качество докладов, повестки дня и т.д.), обеспечив развёртывание большевистской самокритики, внутрипартийной демократии и систематический контроль за выполнением принятых решений.

4. Постановка марксистско-ленинского воспитания членов и кандидатов партии должна теснейшим образом увязывать теоретическую учебу с текущими политическими задачами и лозунгами партии, а собрания партячеек и доклады на собраниях с лекциями, с учебой в партшколах, кружках и т.д. ЦК особо подчеркивает задачу воспитания руководящих партийных кадров на предприятиях.

5. Осуществляя единоначалие, поднимая работу завкома, борясь с подменой и параллелизмом в работе всех организаций, необходимо в то же время повысить и роль самой партийной ячейки на предприятии, как руководителя общеполитической жизни, партийной работы и общехозяйственных мероприятий, проводимых на заводе, и как организатора борьбы за улучшение быта рабочих и лучшей постановки рабочего снабжения (организация кролиководства, свиноводства, рыболовства и рабочих огородов при предприятиях).

Охватить своим конкретным руководством все новые ячейки, партгруппы и бригады, не допуская при этом такого положения, при котором на отдельных предприятиях число ячеек доходило бы до 40-50-60 и даже больше.

ЦК предлагает всем местным парторганам организовать систематическую помощь и инструктирование работы низовых ячеек, добиться в ближайшее время образцовой постановки работы заводских парткомов, цеховых, сменных и звеньевых ячеек и партгрупп.

ЦК ВКП(б)

ДАЖО.– Ф.П-122.– Оп.1.– Спр.46.– Арк.106. Друкований відбиток. Машинопис.

№14

Інструкція із застосування постанови ЦВК і РНК СРСР про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності

7 серпня 1932р.

Совершенно секретно

Раздел 1.

Преступления, подпадающие под действие закона от 7 августа.

Закон от 7 августа надлежит применять при хищениях государственной и общественной собственности:

- а) промышленной (хищения заводского и фабричного имущества);
- б) совхозной;
- в) государственных торговых организаций;
- г) колхозной;
- д) кооперативной;
- е) грузов на железнодорожном и водном транспорте и местном автотранспорте.

Раздел 2.

Категории расхитителей и мера социальной защиты, которую необходимо к ним применять:

1. По делам об организациях и группировках, организованно разрушающих государственную, общественную и кооперативную собственность путем поджогов, взрывов и массовой порчи имущества — применять высшую меру социальной защиты — расстрел, без послабления.
2. В отношении кулаков, бывших торговцев и иных социально-чуждых элементов, работающих в государственных (промышленных и сельскохозяйственных — совхозы) предприятиях или учреждениях, избалованных в хищениях имущества или растратах крупных денежных сумм этих предприятий или учреждений, а также должностных лиц государственных учреждений и предприятий, применять высшую меру наказания; при смягчающих вину обстоятельствах (в случае единичных и незначительных хищений) высшую меру наказания заменять десятилетним лишением свободы.
- При хищениях, хотя и мелких, совершенных лицами указанных социальных категорий, но влекущих за собой расстройство или остановку работы госпредприятий (хищения частей агрегатов и машин, умышленное уничтожение или порча совхозного инвентаря и т.п.) — также применять высшую меру наказания.
3. В отношениях кулаков, бывших торговцев и иных социально-враждебных элементов, проникших в органы снабжения, торговли и кооперации, а также должностных лиц товаропроводящей сети, избалованных в хищении товаров или продаже их на частный рынок и растратах крупных денежных средств — применять высшую меру наказания, и лишь при смягчающих вину обстоятельствах, в случаях незначительных размеров хищений, высшую меру наказания заменять десятилетним лишением свободы.
- Той же мере наказания подвергать и спекулянтов, хотя непосредственно в хищениях не участвующих, но спекулирующих товарами и продуктами, зная, что товары эти похищены из государственных учреждений и кооперации.
4. В отношении лиц, избалованных в хищении грузов на транспорте, применяется высшая мера наказания, и лишь при смягчающих обстоятельствах (при единичных случаях хищений или хищений незначительных размеров) может быть применено десятилетнее лишение свободы.
- Если хищения на транспорте производятся при участии железнодорожных служащих и рабочих, то к ним должна применяться та же мера репрессии.
5. В отношении кулаков, как проникших в колхоз, так и находящихся вне колхоза, организующих или принимающих участие в хищениях колхозного имущества и хлеба, применяется высшая мера наказания без послабления.
6. В отношении трудящихся единоличников и колхозников, избалованных в хищении колхозного имущества и хлеба, должно применяться десятилетнее лишение свободы.
- При отягчающих вину обстоятельствах, а именно: систематических хищениях колхозного хлеба, свеклы и других сельскохозяйственных продуктов и скота, хищениях организованными группами, хищениях в крупных размерах, хищениях, сопровождающихся насильственными действиями, террористическими актами, поджогами и т.д. — и в отношении колхозников и трудящихся единоличников должна применяться высшая мера наказания.
7. В отношении председателей колхозов и членов правлений, участвующих в хищениях государственного и общественного имущества, необходимо применять высшую меру наказания и лишь при смягчающих вину обстоятельствах — десятилетнее лишение свободы.

Раздел 3.

О порядке направления дел по хищениям.

1. Рассматриваются ПП ОГПУ:

Дела о хищениях, сопровождающихся массовыми выступлениями, насильственными действиями, террористическими актами, поджогами и т.д., а также дела, по которым проходят организованные группировки с большим количеством арестованных.

2. Рассматриваются соответствующими судами:

Дела о хищениях на железнодорожном транспорте и все остальные дела, кроме перечисленных в п. 1 настоящего раздела.

Раздел 4.

О специальном применении декрета ЦИК и СНК от 7 августа 1932 г.

1. Допустить применение меры репрессии по делам, подпадающим под действие закона от 7 августа в отношении преступлений, совершенных до издания закона, в случаях, когда преступления имеют общественно-политическое значение.

2. Изъять из подсудности сельских общественных и колхозных товарищеских судов дела о хищениях колхозного имущества.

В ведении сельских общественных и колхозных товарищеских судов оставить лишь дела о

преступлениях против личной собственности колхозников и единоличников.

Раздел 5.

О сроках ведения следствия по делам о хищениях.

1. Судебно-следственные органы обязаны заканчивать дела и выносить по ним приговоры не дольше, чем в 15-дневный срок с момента раскрытия преступления и возникновения дела.

2. Как исключение, только в отношении дел, по которым проходит большое количество обвиняемых, срок ведения дела и вынесение приговора определяется не дольше, чем 30 дней.

Председатель Верховного Суда Союза ССР А.Винокуров

Прокурор Верховного Суда Союза ССР П.Красиков

Зам. председателя ОГПУ И.Акулов

ДАХМО. – Ф. П-364. – Оп.1.– Спр.323.– Арк. 99, 99зв. Оригинал . Машинопис.

№15

Постанова Політбюро КП(б)У про заходи боротьби із спекуляцією хлібом

12 серпня 1932р.

Решением партии и правительства колхозная торговля хлебом разрешена только после 15-го января 1933 года, после полного выполнения хлебозаготовок по Союзу. До этого срока продажа хлеба на базарах воспрещена. Это мероприятие должно облегчить борьбу с разбазариванием колхозного хлеба, создать необходимые условия для борьбы с разбазариванием хлеба единоличными хозяйствами, а тем самым способствовать успешному выполнению плана хлебозаготовок и сохранению максимальных натуральных фондов, подлежащих распределению среди колхозников.

Продажа хлеба на рынке до установленных правительством сроков, на деле является потаканием кулаку и спекулянту и облегчает им работу по срыву выполнения основного обязательства колхозов, единоличников бедняков и середняков перед пролетарским государством, ведет к разбазариванию натуральных фондов, подлежащих распределению среди колхозников, а тем самым направлена против организационно-хозяйственного укрепления колхозов, против колхозов.

Борьба с торговлей хлебом до полного выполнения плана хлебозаготовок во всем Союзе /до 15.1-/ должна стать делом широчайших масс, составной частью всей нашей работы по выполнению плана хлебозаготовок.

Обеспечение этой задачи является важнейшей обязанностью районных партийных комитетов, сельских парторганизаций, всех передовиков колхозников. В первую очередь необходимо ударить по перекупщикам – спекулянтам, кулацко-зажиточной верхушке и единоличникам злостно уклоняющимся от выполнения плана хлебозаготовок.

На общих собраниях колхозов и бригад необходимо обсудить вопрос о хлебозаготовках и торговле хлебом колхозов и колхозников и разъяснить колхозникам действительный смысл решения партии и правительства и провести постановления категорически воспрещающие правлениям производить продажу колхозного хлеба до 15.1-1933 года, призывающее колхозников не продавать до этого срока хлеба на базарах.

Необходимо на общих собраниях разъяснить, что за продажу хлеба на базарах /зерно, мука/ до выполнения плана по Союзу /до 1.5-/ виновные будут привлекаться к судебной ответственности.

Провести такие же обще-сельские собрания единоличников бедняков и середняков.

Наряду с массовой работой необходимо умелое, твердое проведение судебно-репрессивных и административных мер. Репрессии необходимо направить в первую очередь против перекупщиков хлеба – спекулянтов, против кулацко-зажиточной верхушки села. В тоже время необходимо применять репрессии и против правлений колхозов, а также единоличников контрактантов не выполняющих своих обязательств по сдаче хлеба государству и продающих уже теперь хлеб /зерно, мука/ на базарах.

Для этого:

1. Обязать советские органы, ГПУ и Милицию обеспечить полное устранение с рынка перекупщиков зерна и муки.

2. Против кулацко-зажиточных хозяйств /твердосдатчиков/, продающих хлеб, применять меры

административной ответственности по закону З. УП-29г., а также судебные репрессии.

3. Правления колхозов, продающие хлеб на базаре должны быть привлечены к судебной ответственности, при чем репрессии, прежде всего, направить против председателей и зав. хозяйством колхоза.

Во всех случаях привлечения к ответственности колхозная система должна обеспечить общественное осуждение и постановление о привлечении виновных к суровой судебной ответственности со стороны колхозов, правления которых допустили незаконную продажу хлеба.

Все случаи привлечения к ответственности правлений колхозов, торгующим хлебом, необходимо широко освещать в прессе сообщая одновременно как реагировали колхозники того колхоза, где правление допустило незаконную торговлю хлебом.

4. Единоличников контрактантов продающих свой хлеб на базаре, привлекать к судебной ответственности и прежде всего тех, которые не выполнив контрактационных обязательств, злостно уклоняясь от выполнения контрактационных договоров – продают свой хлеб

Борьбу со спекуляцией хлебом, работу по выявлению единоличников и колхозников, незаконно торгующих хлебом, необходимо проводить так, чтобы ни в какой мере не ударить по колхозной торговле и торговле трудящихся единоличников другими с.х. продуктами своего производства, чтобы эта борьба никоим образом не отразилась на развертывании колхозных базаров.

Репрессивные меры должны применяться так, чтобы никоим образом не скатиться к массовым репрессиям против колхозников и единоличников середняков и бедняков. Репрессии должны применяться тщательным выбором объектов, с таким расчетом чтобы решительно ударяя по кулаку – спекулянту, по злостному срывщику – контрактанту единоличнику этим самым воздействовать на остальных продавцов хлеба – колхозников, единоличников.

В отношении колхозников, единоличников бедняков и середняков, должны быть применены товарищеские суды, осуждение бригадой и т.д. Партийные организации должны помнить, что методы общественного воздействия, должны явиться основной формой борьбы в отношении колхозников и единоличников, бедняков и середняков.

Репрессия /арест, конфискация/ не должны производиться на базарах. Но на базарах мы должны – в первую очередь через фининспектуру, - устанавливать фамилию продающего хлеб, из какого он села и колхоза.

Райпарткомы, райколхозы, сельсовет, колхозы – должны обеспечить, чтобы ни один вскрытый факт торговли зерном и мукой не остался недоуведомленным до колхоза, колхозник которого торгует хлебом, до сельсовета, единоличники которого продают хлеб

Обязать ГПУ и НКЮ в соответствии с настоящим решением дать указания по своей линии.

Секретарь ЦУ КП(б)У:

ДАХМО. – Ф. П-364. – Оп.1.– Спр.323.– Арк. 89-91. Оригінал . Машинопис.

№16

Телеграма секретаря ЦК ВКП(б) Л. Кагановича і голови Раднаркому СРСР В. Молотова до секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора та голови Раднаркому В. Чубаря про вкрай незадовільні темпи хлібозаготівель

27 серпня 1932р.

Хлебозаготовки Украине развертываются недопустимой медлительностью: на двадцать пятое июньский план выполнен вами менее десяти процентов сравнению прошлым годом заготовили четыре раза меньше вместе тем имеет место спекуляция хлебом значительных размерах. ЦК Совнарком объясняет неудовлетворительный темп хлебозаготовок тем, что районные организации еще не мобилизовались должной мере для организованного проведения всех работ связанных реализацией урожая, хлебозаготовками. Данным Наркомзема двадцатое июля Украине скошено три миллиона девятьсот сорок тысяч га или два лишним раза меньше прошлого года, смолочено меньше трех процентов скошенной площади при таком же мизерном скирдовании. Особо отмечаем совершенно недопустимое отставание зерносовхозов уборке равно хлебосдаче: скошено 80.000 га или 16% посева, намолочено около 20.000 тонн зерна сдано 20 июля данным Заготзерно лишь 2.780 тонн, июльский план выполнен меньше 5%. ЦК, Совнарком обязывают вас немедленно выправить положение всех участках реализации урожая, провести решительную борьбу спекуляцией хлебом одновременно широко

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

развернуть массовую разъяснительную работу выполнению постановления ЦК, Совнаркома развертывании колхозной торговли хлебом лишь после выполнения общесоюзного плана хлебозаготовок засыпки семфондов, максимально ускорить обмолот, уделив особое внимание повышению темпа обмолота совхозах добиться резкого перелома хлебозаготовках, обеспечив обязательное выполнение июльского плана. Принятых мерах телеграфьте.

КАГАНОВИЧ
МОЛОТОВ

ЦДАГО України.– Ф.1.– Оп.20.–Спр.5381.–Арк.11-12. Оригінал.Машинопис.

№17

Постанова Раднаркому СРСР та ЦК ВКП(б) “Про насінну допомогу колгоспам і радгоспам України і Північного Кавказу”

літо 1932 р.

Через те, що несприятливі кліматичні умови влітку 1932 року в ряді районів України і Північного Кавказу призвели до втрати частини врожаю, через що колгоспи і радгоспи степової смуги України та деяких районів Північного Кавказу (Кубань) не змогли забезпечити себе цілком насінням для весняної сівби, РНК Союзу РСР і ЦК ВКП(б) ухвалюють:

1) Відпустити з державних запасів зерно колгоспам і радгоспам України і Північного Кавказу для насінної позики в такій кількості:

По Україні 20 300 тис. пудів, в тому числі колгоспам 18 600 тис. пудів. По Північному Кавказу 15 300 тис. пудів, в тому числі колгоспам 12 400 тис. пудів.

2. Відпустити насінну позику такими культурами:

	По Україні	По Півн. Кавказу
Пшениця	5 250 тис. пуд.	9 300 тис. пуд.
Овес	6 000 тис. пуд.	2 000 тис. пуд.
Ячмінь	7 625 тис. пуд.	3 000 тис. пуд.
Кукурудза	500 тис. пуд.	700 тис. пуд.
Бобові	700 тис. пуд.	–
Круп'яні	35 тис. пуд.	–
Віка	190 тис. пуд.	–

3. Насінну позику відпустити безпроцентною з обов'язковим поворотом натурою восени 33 р. , причому адміністративні і транспортні видатки держави нарахувати при повороті насінного боргу розміром 10 п. на кожні 100 п. даної насінної позики.

4. Зобов'язати радянські і партійні організації України і Північного Кавказу забезпечити правильний розподіл даваної державою позики по районах, колгоспах і радгоспах.

5. Зобов'язати радянські і партійні організації України і Північного Кавказу мобілізувати усі насінні ресурси в колгоспах і радгоспах, щоб забезпечити цілком насінням наступну весняну засівну кампанію.

Голова Раднаркому Союзу РСР

В.Молотов

ЦДАГО України.– Ф.1.– Оп.20.–Спр.5381. Оригінал.Машинопис.

№18

Витяг із протоколу Політбюро ЦК КП(б)У про перевибори правлінь колгоспів

11 вересня 1932 р.

Цілком таємно

1. Перевибори правлінь колгоспів провести протягом січня з тим, щоб закінчити їх не пізніше 10

лютого 33 року.

2. Запропонувати Обкомам, Райпаркомам та колгоспним організаціям забезпечити проведення перевиборів як важливішої масово-політичної кампанії по зміцненню керівних колгоспних кадрів, по організаційно-господарському зміцненню колгоспів, по підведенню підсумків господарського року та розподілу прибутків, широко використовуючи цю кампанію на створення міцного виробничого піднесення колгоспних мас в справі підготування до весняної засівної.

3. Доручити Агітмасу ЦК розробити проект директивного листа місцевим парторганізаціям про завдання керівництва перевиборною кампанією та потрібних конкретних заходів, внісши їх на затвердження ЦК не пізніше 25-го листопаду ц.р.

Секретар ЦК КПБУ (підпис)

ДАЖО.– Ф.П-122.– Оп.1.– Спр.46.– Арк.133. Друкований відбиток. Машинопис.

№19

Інструкція щодо застосування постанови ЦВК і РНК СРСР про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності

13 вересня 1932р.

Таємно

Р а з д е л 1.

Преступления, подпадающие под действие Закона от 7 августа.

Закон от 7 августа надлежит применять при хищениях государственной и общественной собственности:

- а) промышленной (хищения заводского и фабричного имущества);
- б) совхозной;
- в) государственных торговых организаций;
- г) колхозной;
- д) кооперативной;
- е) грузов на железно-дорожном и водном транспорте и местном автотранспорте.

Р а з д е л 2.

Категории расхитителей и мера социальной защиты, которую необходимо к ним применять.

1. По делам об организациях и группировках, организованно разрушающих государственную, общественную и кооперативную собственность путем поджогов, взрывов и массовой порчи имущества – применять высшую меру социальной защиты – **расстрел**, без послабления.

2. В отношении кулаков, бывших торговцев и иных социально-чуждых элементов, работающих в государственных (промышленных и сельско-хозяйственных – совхозы) предприятиях или учреждениях, изблеченных в хищениях имущества или растратах крупных денежных сумм этих предприятий или учреждений, а также должностных лиц государственных учреждений и предприятий, применять высшую меру наказания; при смягчающих вину обстоятельствах (в случае единичных и незначительных хищений) высшую меру наказания заменять десятилетним лишением свободы.

При хищениях, хотя и мелких, совершенных лицами указанных социальных категорий, но влекущих за собой расстройство или остановку работы госпредприятий (хищения частей агрегатов и машин, умышленное уничтожение или порча совхозного инвентаря и т.п.) – также применять высшую меру наказания.

3. В отношении кулаков, бывших торговцев и иных социально-враждебных элементов, проникших в органы снабжения, торговли и кооперации, а также должностных лиц товаропроводящей сети, изблеченных в хищении товаров или продаже их на частный рынок и растратах крупных денежных средств – применять высшую меру наказания, и лишь при смягчающих вину обстоятельствах, в случаях незначительных размеров хищений, высшую меру наказания заменять десятилетним лишением

свободы.

Той же мере наказания подвергать и спекулянтов, хотя непосредственно в хищениях не участвующих, но спекулирующих товарами и продуктами, зная, что товары эти похищены из государственных учреждений и кооперации.

4. В отношении лиц, избличенных в хищении грузов на транспорте, применяется высшая мера наказания, и лишь при смягчающих вину обстоятельствах (при единичных случаях хищений или хищений незначительных размеров) может быть применено десятилетнее лишение свободы.

Если хищения на транспорте производятся при участии железно-дорожных служащих и рабочих, то к ним должна применяться та же мера репрессии.

5. В отношении кулаков, как проникших в колхоз, так и находящихся вне колхоза, организующих или принимающих участие в хищениях колхозного имущества и хлеба, применяется высшая мера наказания без послабления.

6. В отношении трудящихся единоличников и колхозников, избличенных в хищении колхозного имущества и хлеба, должно применяться десятилетнее лишение свободы.

При отягчающих вину обстоятельствах, а именно: систематических хищениях колхозного хлеба, свеклы и других сельско-хозяйственных продуктов и скота, хищениях организованными группами, хищениях в крупных размерах, хищениях, сопровождающихся насильными действиями, террористическими актами, поджогами и т.д. – и в отношении колхозников и трудящихся единоличников должна применяться высшая мера наказания.

7. В отношении председателей колхозов и членов правлений, участвующих в хищениях государственного и общественного имущества, необходимо применять высшую меру наказания и лишь при смягчающих вину обстоятельствах – десятилетнее лишение свободы.

Раздел 3.

О порядке направления дел по хищениям.

1. Рассматриваются ППОГПУ:

Дела о хищениях, сопровождающихся массовыми выступлениями, насильственными действиями, террористическими актами, поджогами и т.д., а также дела, по которым проходят организованные группировки с большим количеством арестованных.

2. Рассматриваются соответствующими судами:

Дела о хищениях на железно-дорожном транспорте и все остальные дела, кроме перечисленных в п. 1 настоящего раздела.

Раздел 4.

О специальном применении декрета ЦИК и СНК
от 7/УШ-32 г.

1. Допустить применение меры репрессии по делам, подпадающим под действие закона от 7 августа в отношении преступлений, совершенных до издания закона, в случаях, когда преступления имеют общественно-политическое значение.

2. Изъять из подсудности сельских общественных и колхозных товарищеских судов дела о хищениях колхозного имущества.

В ведении сельских общественных и колхозных товарищеских судов оставить лишь дела о преступлениях против личной собственности колхозников и единоличников.

Раздел 5

О сроках ведения следствия по делам о хищениях.

1. Судебно-следственные органы обязаны заканчивать дела и выносить по ним приговоры не дольше, чем в пятнадцатидневный срок с момента раскрытия преступления и возникновения дела.

2. Как исключение, только в отношении дел, по которым проходит большое количество обвиняемых, срок ведения дела и вынесение приговора определяется не дольше, чем 30 дней.

*Председатель Верховного Суда Союза ССР А.Винокуров.
Прокурор Верховного Суда Союза ССР П.Красиков.
Зам. Председателя ОГПУ И.Акулов.*

Додаток до протоколу ЦК КП(б)У про поліпшення матеріально-побутових умов керівних районних працівників

1 листопада 1932 р.

Совершенно секретно

Индивидуальное снабжение и общественное питание.

1. Определить общий контингент руководящих районных работников, состоящих на специальном централизованном снабжении, - в 23.900 человек (10.400 основных и 13.500 иждивенцев). Устранить различие в контингентах между районами второй и третьей категорией, установив для районов первой категории контингенты в 32 основных и 43 иждивенцев, для всех остальных районов – 27 основных и 37 иждивенцев. Утвердить представленную ориентировочную номенклатуру работников, входящих в систему специального централизованного снабжения. Обязать РПК не допускать количественного расширения установленных централизованных фондов.

2. Утвердить представленные Наркомснабом нормы индивидуального снабжения и общественного питания для руководящих районных работников (прилагаются).

3. Установить, что планы снабжения и фонды утверждаются Наркомснабом на квартал, а наряды объединениями Наркомснаба и другими поставщиками спускаются в районы за 15 дней до начала каждого месяца с обязательным указанием о том, что фонды предназначены для снабжения райактива.

Возложить персональную ответственность на т. Берлина за выделение реальных фондов соответственно данным нарядам, а на зав. облснабов и пред. Облпотребсоюзов за реализацию нарядов и доведение фондов по установленным нормам и в установленные сроки (ежемесячно до наступления месяца) до отдельных распредов.

4. Предложить УполКомТовфондов выделить на IV-й квартал не менее чем на 700.000 руб. дефицитных промтоваров улучшенного ассортимента для продажи райактиву, распределив указанную сумму по отдельным областям с установлением точного ассортимента и обеспечив полное доведение выделенных фондов до распредов. Прикрепить к закрытым распродам областных центров группу руководящих районных работников в составе: Секретарей РПК, пред. РИКа, Пред. КК и пред. Профсовета для снабжения промтоварами на равных началах с ответственными работниками области.

5. Установить ежемесячную отчетность закрытых распредов, обслуживающих райактив перед облснабами и облпотребсоюзами, а Облснабов и Облпотребсоюзов перед Наркомснабом и ВУКСом, - по фактическому получению и выдаче продуктов и промтоваров. Такую же отчетность установить для объединения Наркомснабом.

Наркомснабу, совместно с ВУКСом практиковать выборочные обследования районов о фактическом состоянии снабжения райактива, доклады обследования представлять ЦК.

6. Считать необходимым организацию во всех районах на протяжении ноября закрытых столовых для райактива. Обязать ВУКС оказать помощь в обеспечении существующих и вновь организуемых столовых необходимым инвентарем и оборудованием (посуда, варочные котлы).

7. Обязать Наркомснаб выделить из общеукраинских фондов общественного питания, исходя из установленных норм, реальные фонды для общественного питания райактива. Для обеспечения мясом общественного питания райактива допустить использование части мяса из фонда 30% от откорма свиней, оставленного в райсоюзах, в пределах норм, установленных для рабочих особого списка.

8. Признать необходимым организацию в каждом районе небольших подсобных хозяйств (молочное, свинооткормное, огородное и др.). С этой целью выделить (исходя из ориентировочной потребности в 5 тис. руб. на район) – 1. 700 т. р. при чем 700 тыс. из госбюджета УССР, 300 тыс. – ВУКС, 700 тыс. из местного бюджета.

9. Предложить ВУКСу выделить необходимые средства для децзаготовок из кредитов, отпускаемых на децзаготовки по системе потребкооперации. Поручить тт. Певзнеру и Михайлику в 5-ти дневной срок определить размеры и порядок кредитования.

10. Установить, что закрытые распреды, столовые и подсобные хозяйства являются единым самостоятельным хозяйством, входящим в систему райпотребсоюзов.

II. З а р п л а т а.

1. В целях решительного подъема зарплаты руководящим районным работникам упразднить существующее поясное деление, установив для нижеперечисленных категорий работников единую ставку по всем районам Украины:

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

- а) для секретарей РПК, председателей РИКов, пред. Рай.КК в размере 280 рублей.
- б) Для заворгов РПК, зам. пред. РИКов, зав. земотделов, зав. Финотделов и пред. планбюро - в размере 260 рублей.
- в) Для секретарей РК КСМ, зав. Агитмас, зав. Культпропом, зав. Райснабом, зав. Райздравом, зав. РайОНО, секретарям РИКов, редакторам газет – в размере 240 рублей.

Оплату по новым ставкам ввести с 1-го ноября 32 года.

2. Поручить СНК обеспечить указанное повышение ставок на остающиеся 2 месяца текущего года – ноябрь-декабрь – за счет местного бюджета, практикуя в случаях необходимости дотацию маломощным районам из общереспубликанских бюджетных ресурсов. Размер дотации отдельным областям определить СНК.

3. Поручить тт. Рекису и Надь изыскать необходимые средства для указанного повышения ставок перечисленным группам райпарработников на ноябрь-декабрь месяцы.

4. Считать необходимым улучшить жилищное положение районных руководящих работников, особенно в тех районных центрах, которые расположены не в бывших уездных центрах. В бюджетах всех областей предусмотреть ассигнование специальных средств на развертывание жил. строительства в этих районах.

СНК УССР особо рассмотреть этот вопрос. –

Верно: (подпись)

Список керівного складу районних робітників.

1. Голова Райвиконкому.
  2. Голова Райплану.
  3. Секретар Райвиконкому
  4. Голова Райспоживспілки.
  - 5.. Керівник Райбанку.
  6. Прокурор.
  7. Нарсуддя.
  - 8.. Голова Райпрофради.
  - 9.. Зав. Райземвідділу.
  10. Зав. Райфінвідділу.
  11. Зав. Відділу праці.
  12. Зав. Райпостач.
  13. Інспектор охорони здоров'я.
  14. Інспектор наросвіти.
  15. Зав. Райощадкаси .
  16. Редактор газети.
  17. Секретар РПК.
  18. Заворг РПК.
  19. Зав. Культпропу.
  20. Зав. Агитмасу.
  21. Жен. Інструктор.
  22. Інструктор РПК.
  23. Пред.КК,
  24. Секретар партколегії КК.
  25. Секретар РК ЛКСМ.
  26. Нач. Райміліції
  27. Нач. Рай. ГПУ
  28. Райвоєнком
- Для районів I категорії додаються:
1. Зав. від. кадрів РПК.
  2. Керівн. соцзембанку
  3. Секретар Райпрофради
  4. Нач. Райзв'язку
  5. Відповід. робітник РК ЛКСМ

НОРМЫ ИНДИВИДУАЛЬНОГО СНАБЖЕНИЯ.

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ

а) Хлеб печен. на день	– основ. работн.	– 800 гр.
	– иждивенцам	– 400 гр.
б) Крупа на месяц	– основн. работн.	– 2000 гр.
	– иждивенцам	– 500 гр.
в) Макароны на месяц	– основн. работн.	– 1000 гр.
	– иждивенцам	– 500 гр.
г) Рыба (сельди) на месяц	– основн. работн.	– 2000 гр.
	– иждивенцам	– 1000 гр.
д) Сахар на месяц	– основн. работн.	– 1000 гр.
	– иждивенцам	– 1000 гр.
е) Консервы на месяц (овощ., мясо и раст.)	– основн. работн.	– 1 кор.
	– иждивенцам	– 1 кор.
ж) Подсолн. масло на месяц	– основн. работн.	– S кгр.
з) Сыр или брынза на месяц	– основн. работн.	– 1 кило
	– иждивенцам	– S кило
и) Кондизделия печ. и конф.	– основн. работн.	– 1 кило
	– иждивенцам	– 1 кило
к) Папиросы высшего сорта	– основн. работн.	– 250 шт.
л) Мыло бельевое в месяц	– основн. работн.	– 2 куска
	– иждивенцам	– 2 куска
м) Мыло туалетное	– основн. работн.	– 1 кусок
	– иждивенцам	– 1 кусок

ПО ОБЩЕСТВЕННОМУ ПИТАНИЮ.

Установить следующие нормы:

Крупа на месяц	– на основного	– 1 кил.
Макароны на месяц	– на основного	– 1 кил.
Подсолнечное масло	– на основного	– 400 гр.
Мясо на месяц	– на основного	– 1,5 к.
Сахар на месяц	– на основного	– 400 гр.

Певно:

(підпис)

ДАЖО.– Ф.П-122.– Оп.1.– Спр.46.– Арк.126-130. Друкований відбиток. Машинопис.

№21

Додаток до протоколу ПБ, ЦК КП(б)У про хід виконання плану м'ясозаготівель у ІV кварталі 1932 р

1 листопада 1932 г.

Совершенно секретно

ЦК считает ход заготовок мяса в ІV квартале совершенно неудовлетворительным, особенно по единоличному сектору и хозяйствам колхозников (общее выполнение квартального плана – 35,2%, по колхозникам – 27,6%, по единоличникам – 16,4%).

Особо позорно отстают Черниговская, Киевская и Винницкая области. Из совхозных трестов отстает “Свиновод” (31,6%), “Садовинтрест” (19,6%), Семеноводтрест (37,2%), а из колхозных центров – Свиноводколхозцентр (47,4%).

Столь неудовлетворительное выполнение квартального плана мясозаготовок свидетельствует о недооценке большинством парторганизаций всей важности дела снабжения мясом рабочего класса и Красной Армии. К проведению в жизнь постановления ЦК и СНК СССР от 23.ХІ-с.г. о мясозаготовках во всех областях было приступлено с большим опозданием. Должной массовой работы по мобилизации широких масс колхозников и единоличников вокруг этого постановления проведено не было. Во многих

1932-1933

парторганизациях до сих продолжает еще иметь место отсутствие внимания к делу выполнения плана мясозаготовок. Вместо мобилизации людей на основе директив ЦК в помощь мясозаготовка, проводится мобилизация основных работников мясозаготовительных аппаратов на хлебозаготовки. Органы Заготскота не развернули должной работы по выполнению плана мясозаготовок и не проявили необходимой настойчивости в постановке вопроса о мясозаготовках перед местными парторганизациями, будучи сами неспособными справиться с этим делом.

Вследствие отсутствия должного партийного руководства делом выполнения плана мясозаготовок, имели место несвоевременное доведение планов сдачи мяса до районов и сел, невручение до сих пор обязательств мясодатчикам, ошибки в установлении норм и распределении плана. В результате отсутствия от центральных Союзных организаций директив о порядке заключения договоров – договора между мясозаготовительными организациями, колхозными фермами и совхозами до сих пор не заключены, что также является одной из причин неудовлетворительного выполнения мясозаготовок.

ЦК также отмечает совершенно недостаточное развертывание борьбы со спекуляцией мясом и с перекупщиками. Партийные организации и советские органы не дали до сих пор должного отпора кулацким элементам, ведущим борьбу против мясозаготовок, совершенно неудовлетворительно поставлена организационно-массовая работа среди колхозников и индивидуальников вокруг скотозаготовок; партийные и советские организации не уделили должного внимания делу организации групповой сдачи (продажи) скота по мясозаготовкам колхозниками и индивидуальниками.

Считая, безусловно обязательное своевременное выполнение полностью всего квартального плана мясозаготовок и подчеркивая, что наряду с выполнением плана хлебозаготовок мясозаготовки являются одной из важнейших задач украинской парторганизации, ЦК предлагает Обкомам и РПК уделить этой работе все необходимое внимание, обеспечив должную мобилизацию партийных и советских организаций, колхозов и широких масс колхозников вокруг выполнения плана мясозаготовок на таких же началах, как развернута борьба за хлеб.

ЦК считает необходимым:

1. Впредь до аккуратного выполнения индивидуальниками и колхозниками своих обязательств по мясу, – запретить торговлю скотом и мясом по Черниговской, Винницкой и Киевской областям; запретить торговлю мясом и скотом по всем районам других областей, где на 25.XI-с.г. Выполнено меньше 50% квартального плана мясозаготовок, обеспечив на деле, чтобы на базарах в этих районах торговля мясом не допускалась.

Предложить Обкомам и Облсполкомам в 3-х дневный срок определить районы, где на этом основании запрещается торговля скотом и мясом.

Запретить во всех этих районах децентрализованные заготовки скота и мяса.

2. Предложить Облсполкомам и РИКАм:

а) в 3-х дневный срок установить сроки окончания выполнения плана IV кв. каждым селом с тем, чтобы сельсоветы установили такие же сроки каждому сдатчику, доведя при этом до сведения каждого сдатчика, что к сдатчикам, но выполнившим свои обязательства в установленный сельсоветом срок, будет применен закон о бесспорном взыскании скота и наложении штрафа.

б) Обязать РИКи и сельсоветы, после установленных сроков для каждого сельсовета и сдатчика, независимо от выполнения плана IV кв. в целом по сельсовету, проверить выполнение заданий каждым хозяйством и применить репрессии к невыполнившим своих обязательств, производя бесспорное взыскание скота и штрафа. К злостным несдатчикам применять судебные репрессии, предусмотренные в инструкции СНК от 11.XI- и 20.XI-с.г. О применении мер воздействия к злостным несдатчикам хлеба.

3. Предложить органам ГПУ и судебным органам решительно усилить борьбу со спекулянтами и перекупщиками мяса. Обязать НКЮ и Генпрокуратуру обеспечить на деле ускорение прохождения дел против спекулянтов мясом и дезорганизаторов мясозаготовок.

4. Имея ввиду, что нормы, установленные СНК от 11.X- при их применении по областям (Днепропетровская, Донецкая АМССР) были снижены, что не обеспечивает выполнения установленного для Украины плана мясозаготовок и создания необходимого резерва, внести немедленно необходимые поправки в эти нормы, исходя из общесоюзных норм.

Поручить СНК УССР в однодневный срок внести в этом направлении необходимые поправки в свое постановление от 11.X-с.г.

Обязать Облсполкомы на основе этого, не позже чем к 3.XП-с.г. Спустить в районы соответствующие поправки к установленным нормам.

В связи с этим, по тем областям и районам, где требуется внести поправки в нормы, задержать вручение обязательств мясодатчикам с тем, чтобы, внеся в них необходимые поправки, закончить вручение обязательств не позже 10.XП-с.г.

5. Констатируя наличие значительных расхождений в количестве крестьянских хозяйств между данными НКЗема, областей и районов и, учитывая, что значительная часть единоличных хозяйств, свернувшая и сократившая свои полевые посеы за последние годы совершенно выпадает из учета, в

связи с чем не привлекается к несению государственных обязательств по сельхозналогу, по сдаче с.х. продукции и т.д., считать необходимым:

а) Обеспечить полное привлечение этих хозяйств к мясозаготовкам.

б) Провести 20.ХП-с.г. во всех областях и районах выявление этих хозяйств и взять их на учет с тем, чтобы к 1.1-33 г. обеспечить составление исправленных поселенных списков.

6. Обложение обобществленного скота колхозов производить на основе инструкции СНК СССР, предложить СНК УССР при установлении измененной нормы по области, внести соответствующие изменения в свое постановление от 11.Х.

7. Предложить Обкомам:

а) Командировать в наиболее отстающие районы специальных товарищей или бригады из 2-3 человек для работы по усилению мясозаготовок, оставив их на местах впредь до полного выполнения квартального плана мясозаготовок.

Поручить Секретариату ЦК в 2-х дневный срок командировать во все области уполномоченных ЦК по усилению мясозаготовок.

б) Немедленно развернуть во всех районах широкое освещение постановления ЦК ВКПб и СНК СССР от 23.ІХ. с.г. О новом порядке проведения мясозаготовок, посвятив этому вопросу ближайшее заседание партячейки (партдень), провести специальные совещания районного актива, посвященные выполнению плана мясозаготовок, проинструктировать, путем созыва совещаний, колхозный актив, сельские ячейки и активы сельсоветов по вопросам организации групповой сдачи скота в счет мясозаготовок индивидуальниками и колхозниками с тем, чтобы партийные ячейки и колхозный актив были инициаторами и организаторами этого дела на селе.

в) Обязать заготовителей, совхозные тресты, управления животноводческих ферм при НКЗеме обеспечить заключение договоров с совхозами и товарными фермами на сдачу мяса к 10.ХП-с.г. По всем областям.

г) Культпропу ЦК и обкомам взять под непосредственный контроль районные газеты решающих и отстающих районов по вопросам освещения мясозаготовок и добиться решительного улучшения освещения мясосдачи на страницах центральной и областной печати.

д) В целях укрепления работы мясозаготовительных аппаратов, особенно в районном звене, считать необходимым в месячный срок подобрать для этой цели и направить туда на работу не менее 100 человек. Поручить отделу Кадров ЦК в двухдневный срок войти в Секретариат ЦК с соответствующими предложениями.

е) Обязать Обкомы в суточный срок возвратить всех работников, мобилизованных на хлебозаготовки и др. работы из системы Заготскота и Укрмясопрома, на свою непосредственную работу. Запретить всякие мобилизации и переброски на др. работы работников по мясу.

9. Особо предупредить управляющих совхозами, трестами и директоров всех совхозов о безусловной обязательности выполнения ими полностью всего плана мясосдачи, предупредив их, что невыполнение плана повлечет за собой привлечение к ответственности в партийном и советском порядке.

Считать целесообразным в тех случаях, когда совхозы сдают мясо крупным рабочим потребителям, имеющим собственные бойни и т.д. – установить непосредственную сдачу мяса совхозами рабкоопам тех предприятий, к которым данный совхоз прикреплен для снабжения мясом, проведя эту работу под наблюдением Заготскота.

10. Установить следующий порядок отчетности:

а) Заготорганы обязаны подавать каждую пятитидневку телеграфную сводку по областям и почтовую по районам и совхозам.

б) Обязать Обкомы (вторых секретаре) каждые 10 дней присылать в ЦК информационный доклад о ходе мясозаготовок и выполнении организационно-массовых мероприятий и о тех результатах, какие получаются от их применения.

в) Обязать такой же отчетностью секретарей РПК перед Обкомом.

г) Предложить Обкомам проверить работу уполномоченных по мясозаготовкам и всех не справившихся с этим делом, немедленно снять.

11. Возложить ответственность за мясозаготовки в областях на первых заместителей председателей облисполкомов: Черниговской – т.Идина, Винницкой – т.Стойкевича, Одесской – т.Тараненко, Киевской – т.Богуцкого, Днепропетровской – т.Сорокина, Харьковской – т.Голышева, Донецкой – т.Налимова, АМССР – т.Неуронова.

12. Предупредить Заготскот, в лице т.Гуревича и НКСНаб в лице т.Макаренко, об их ответственности за организацию бесперебойной и правильной приемки скота, обеспечение приемочных пунктов весами, за обеспечение скота необходимым количеством грубых кормов с тем, чтобы скот в период от сдачи до убоя не терял в весе.

Поручить НК РКИ до 15.ХП-с.г. Провести выборочное обследование работы нескольких десятков

приемочных пунктов Заготскота под этим углом зрения.

Обязать председателей Облисполкомов и райисполкомов оказать органам Заготскота необходимое содействие в обеспечении приемочных баз Заготскота необходимым количеством кормов, весами, помещением, срочно проверив состояние этого дела по каждой области и району.

Обязать УполКОмЗагСТО полностью обеспечить выполнение нарядов на грубые корма.

13. Предложить Совнаркому:

а) Рассмотреть вопрос об откормочных операциях (в том числе о снабжении концкормами для откорма свиней), о содержании скота госфонда и об обеспечении экспортных контингентов.

б) Подработать годовой план снабжения на Украине и внести на утверждени ПБ.

ЦК предупреждает областные и районные парторганизации о недопустимости противопоставления мясозаготовок хлебозаготовкам, как это имело место в отношении посевной и хлебозаготовительной кампании. Обкомы и РПК должны обеспечить выполнение планов по мясу наряду с хлебозаготовками. Это тем более важно, что закон о мясном налоге, имеющий важнейшее значение для обеспечения минимальных потребностей снабжения Красной Армии и рабочих мясом, проводится в жизнь неудовлетворительно, с большими трудностями. Если парторганизации не возьмут его проведения в свои руки, то мясозаготовки в этом квартале будут сорваны.

ЦК требует от Вас немедленного серьезного улучшения руководства этим делом и безусловного обеспечения выполнения плана по мясу.

печать ЦК Верно: (подпись)

ДАЖО.– Ф.П-122.– Оп.1.– Спр.46.– Арк.161-166. Копія. Машинопис.

№22

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Про призупинення відправки на село товарів» по причині невиконання ним планів хлібоздачі

10 листопада 1932р.

1. В исполнение директивы ЦК ВКП от 9.XI – и во изменение Постановления ЦК КПБУ от 6.XI – в связи с совершенно неудовлетворительным ходом выполнения плана хлебозаготовок приостановить полностью отгрузку товаров на село, в том числе всяким целевым назначениям.

2. В соответствии с этим аннулируется ноябрьский план завоза товаров на село в следующей сумме: (в тыс. рубл.)

Область	Общая сумма	В том числе:						
		Хлопчатка	Шерсть	Платки	Обувь	Готов. платье	Галоши	Табач. Изделия
Киев (в ст.гран.)	11.754	2730	325	640	1927	2627	552	1267
Харьков (в ст.гран.)	14.380	3520	300	560	2400	3510	670	1440
Донбас	4.980	1130	115	75	720	1430	240	565
Днепропет.	12.050	2870	225	250	1755	3480	485	1470
Одесса	12.730	2750	270	290	1470	4340	620	1375
Винница	11.650	3010	435	690	2135	2150	520	1320
АМССР	1.590	300	42	35	240	525	65	180

69.134 тыс. руб.

3. Обязать обкомы немедленно сообщить районам о приостановлении завоза промтоваров на село.

Предложить обкомам в отношении районов, неудовлетворительно выполняющих план хлебозаготовок, не ограничивается только приостановлением завоза товаров, а изъять уже имеющиеся в наличии в районах (на складах райсоюзов, сельпо кооперации и госторговли) все остро дефицитные промтовары.

4. ЦК особо обращает внимание обкомов на необходимость, в условиях полной приостановки завоза товаров на село, использовать имеющиеся уже на селе дефицитные товары для сосредоточения их в районах и селах, успешно выполняющих планы хлебозаготовок.

5. Цк предлагает обкомам проверить по каждому району выполнение директивы ЦК от 6.XI о немедленном составлении списков единоличников и колхозов, невыполнивших своих обязательств по

сдаче хлеба государству, которым должен быть полностью прекращен отпуск дефицитных товаров.

6. Обязать райпарткомы провести аналогичные мероприятия в отношении сел, сосредотачивая имеющиеся в районе остро-дефицитные промтовары в селах, удовлетворительно выполняющих планы хлебозаготовок.

7. Об этих мероприятиях широко информировать районы и села через областную и районную печать, подчеркнув усиленное снабжение промтоварами районов и сел, удовлетворительно выполняющих планы хлебозаготовок и развернув вокруг этих мероприятий, борьбу за достижение решительного перелома в хлебозаготовках добившись на этой основе отмены прекращения завоза промтоваров на село.

8. Обязать НКЛегпром (Темкина), Наркомснаб (Берлина) и ВУКС (т.Бляхера) – в связи с приостановлением завоза товаров на село – обеспечить в первую очередь плановый завоз товаров по премиальному фонду Угля и Metallургии.

В е р н о : підпис

ЦДАГО України. – Ф.1.–Оп.20.– Спр.5250. – Арк.67,68. Оригінал. Машинопис.

№23

Звернення ЦК КП(б)У до редакторів всіх центральних, обласних та районних газет про репресивні заходи до злісних нездатчиків, спекулянтів, перекупників хліба

10 листопада 1932 р.

Совершенно секретно

Щоб посилити боротьбу за хліб й зламати опір хлібозаготівлі, що його чинять класово-ворожі елементи, ЦК КП(б)У запропонував Обкомам та Райкомам партії разом з широкою, масовою, політичною роботою навколо хлібозаготівель – застосувати рішучих репресивних заходів до злісних нездатчиків, спекулянтів, перекупників хліба. Судовий розгляд справ про хлібозаготівлі – розглядати терміново.

Культпропвідділ ЦК ВК(б)У пропонує широко розглянути висвітлення на сторінках газети проведення цих справ, мобілізуючи колгоспників і трудящих одноосібників на боротьбу проти класово-ворожого опіру хлібозаготівлям та організовуючи їх на посилення темпів хлібоздавання.

Заст. Зав. КПВ ЦК ВК(б)У (Дубровін)
Зав. ГАЗ. Журн. Сект. КПВ ЦК (Чередник)
ЗГІДНО: підпис

ДАЖО.– Ф.П-42.– Оп.1.– Спр.59.– Арк.361. Копія. Машинопис.

№24

Витяг з протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У з питань хлібозаготівель

11 листопада 1932р.

Цілкою таємно

Вопросы хлебозаготовок.

а/ Установить следующий порядок доведения снижения плана единоличников:

Установленный размер снижения плана хлебозаготовок для единоличников данного села используется сельсоветом совместно с комиссией содействия следующим образом: тщательно проверяются возможности каждого индивидуального хозяйства в отдельности, добросовестность выполнения им своих обязательств перед государством.

При полной уверенности, что при добросовестном отношении к выполнению своих обязательств в

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

данном хозяйстве хлебных излишков для сдачи больше не останется, сельсовет совместно с комиссией содействия снижает задание по хлебосдаче для данного хозяйства, в соответствии с действительными его возможностями. При этом снижение плана следует распространить раньше всего, на тех наиболее добросовестных хлебосдатчиков, которые выполнением своего плана могут послужить образцом и примером для всего села и могут быть привлечены к проведению массовой работы среди прочих единоличных хозяйств.

б/ Предложить районам передать настоящее решение лишь тем сельсоветам, которым дано снижение плана для единоличников.

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП/б/У

ДАХмО. – Ф. П-364. – Оп.1.– Спр.323.– Арк. 127. Оригінал . Машинопис.

№25

Додатки до інструкції Раднаркому УСРР від 20 листопада 1932 року “Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі”

11 листопада 1932р.

Оголошенню в пресі не підлягає

1. На додаток до п.2 інструкції « Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі» встановити: З одноосібників зазначених в цьому пункті, стягати першочергово безспірним порядком насінні та харчові позики, що їх видано одноосібникам в окремих районах через колгоспи.

У всіх випадках, коли видану одноосібникові позику було згашено колгоспом, стягнену з одноосібників позику зарахувати до плану хлібоздачі відповідного колгоспу.

2. На додаток до п.3 згаданої інструкції встановити:

а) До одноосібників, які злісно зривають хлібоздачу так за контракцією, як і за самозобов'язаннями, застосувати, крім передбачених у цьому пункті заходів, натуральні штрафи порядком додаткових завдань з м'ясозаготівель розміром до 15 – ї норми здавання м'яса.

Ці штрафи застосовують сільські ради з попереднього дозволу в кожному окремому випадку районного виконавчого комітету.

б) Надати право обласним виконавчим комітетам, за їх постановами, в окремих районах встановлювати натуральні штрафи картоплю розміром річного плану здачі картоплі відповідним господарством.

У виняткових випадках, за окремою постановою, облвиконкоми мають право подвоювати розміри цих штрафів.

в) Сільради, встановлюючи розміри натуральних штрафів (у межах 15 - місячної норми здачі м'яса або відповідно до річної норми здачі картоплі) та терміни стягання, повинні виходити з господарського стану та умов кожного окремого господарства.

г) Накладання цих штрафів не звільняє одноосібні господарства від повного виконання встановлених хлібозаготівельних завдань цих одноосібних господарств.

д) Надати право районним виконавчим комітетам, у випадках, коли одноосібники виконують плани здачі хліба за контракцією та самозобов'язаннями у встановлені терміни та відповідними розмірами, скасовувати натуральні та грошові штрафи за окремою постановою райвиконкому.

3. Зобов'язати райвиконкоми дати вказівки сільським радам відзначати в постановах сільрад і комісій сприяння хлібозаготівлям тих одноосібників, що ретельно, а особливо тих, що дотерміново виконують свої зобов'язання щодо хлібоздачі, залучаючи зазначених одноосібників до складу бригад з хлібозаготівель, комісій сприяння хлібозаготівлям тощо.

4. На додаток до п.11 інструкції « Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі » встановити:

до куркулів — твердоздатчиків, що не виконують завдань здачі хліба, застосувати репресії, передбачені в ч.2 арт. 58 Кримінального кодексу УСРР.

*Керівничий Справ Ради народніх
комісарів УСРР В. ЛЕГКИЙ.*

ДАХмО. – Ф. П-1160. – Оп2.– Спр.7.– Арк. 371. Оригінал. Машинопис.

№26

Витяг з протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У з питань хлібозаготівель

11 листопада 1932р.

Цілком таємно

а) Установить следующий порядок доведения снижения плана до единоличников:

Установленный размер снижения плана хлебозаготовок для единоличников данного села используется сельсоветом совместно с комиссией содействия следующим образом: тщательно проверяются возможности каждого индивидуального хозяйства в отдельности, добросовестность выполнения им своих обязательств перед государством.

При полной уверенности, что при добросовестном отношении к выполнению своих обязательств в данном хозяйстве хлебных излишков для сдачи больше не остается, сельсовет совместно с комиссией содействия снижает задание по хлебосдаче для данного хозяйства, в соответствии с действительными его возможностями. При этом снижение плана следует распространить раньше всего, на тех наиболее добросовестных хлебосдатчиков, которые выполнением своего плана могут послужить образцом и примером для всего села и могут быть привлечены к проведению массовой работы среди прочих единоличных хозяйств.

б) Предложить районам передать настоящее решение лишь тем сельсоветам, которым дано снижение плана для единоличников.

СЕКРЕТАРЬ ЦК КПБУ -

(подпись)

ДАЖО.– Ф.П-122.– Оп.1.– Спр.46.– Арк.134. Друкований відбиток. Машинопис.

№27

Інструкція “Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі”

11 листопада 1932 р.

Цілком таємно

В целях обеспечения безусловного выполнения плана хлебозаготовок в единоличном секторе – сельсоветам придерживаться следующего порядка:

1. В первую очередь необходимо добиться быстрого выполнения плана всеми членами сельсоветов (единоличниками) и членами комиссий содействия хлебозаготовкам и кутковых комиссий. Невыполняющих своих обязательств – исключать из состава сельсовета, из комиссий содействия, из членов правлений СельПО и т.п. и применять к ним репрессии как к злостным несдатчикам.

2. В отношении единоличников, имеющих возможность выполнить данный им план, но злостно уклоняющихся от выполнения планов хлебосдачи и саботирующих хлебозаготовки, должны быть немедленно применены репрессии – в первую очередь беспорное взыскание хлеба соответственно договора контрактации с одновременным привлечением в необходимых случаях к судебной ответственности.

3. По отношению к тем единоличникам, злостно не выполняющим план хлебозаготовок, о которых сельсовету известно, что они продавали хлеб по спекулятивным ценам на рынке, дополнительно к мерам беспорного взыскания применять штраф в размере рыночной стоимости не сданного хлеба (без освобождения от обязательств по сдаче хлеба). Штрафы налагаются и взыскиваются по решениям сельсовета и уполномоченного РИКа с последующим утверждением Райисполкомом.

4. В отношении тех единоличников, о которых установлено, что они не только злостно уклоняются от выполнения планов хлебозаготовок, но и ведут прямую подрывную работу против хлебозаготовок, допускать лишение их земельных наделов в том числе и усадебной земли с выселением данных хозяйств из пределов района, а наиболее активных и вредящих хлебозаготовкам, - из пределов области. Об этом выносится решение сельсовета, входящее в силу после утверждения Райисполкома, а в части выселения – после утверждения областных органов.

5. Хозяйства, в коих обнаружен закопанный в ямах хлеб, за умышленную порчу хлеба, что равносильно вредительству, должны подвергаться суровым судебным репрессиям. Наиболее злостные

должны выселяться из пределов района и области.

6. Органы суда и прокуратуры обязаны судебные дела по хлебозаготовкам рассматривать вне очереди и заканчивать судебным разбирательством в течение 5-8 дней с момента возникновения, выездными сессиями нарсутов на месте, непосредственно в селе. Применение судебных репрессий проводить дифференцировано к отдельным социальным группам, применяя особо суровые меры к злостным кулакам, спекулянтам-перекупщикам. Каждое судебное дело должно быть хорошо проверенным. Судебный разбор дел и решение суда должны сопровождаться широким развертыванием массовой работы (сообщение на общих и кутковых собраниях, освещение в районной и стенной газетах и проч.) и мобилизацией общественности на этих примерах для усиления хлебозаготовок.

7. Всем единоличным хозяйствам, уклоняющимся от выполнения плана хлебозаготовок, должен быть немедленно прекращен отпуск промтоваров, впредь до полного выполнения ими хлебозаготовок. Списки таких единоличников должны быть вывешены в лавках СельПО, госторговли и общественных организациях села. Необходимо дополнительно разъяснить всем единоличникам, что если не будет обеспечена добросовестная и аккуратная сдача хлеба, то все товары будут переброшены из этих сел в те села, где единоличники и колхозники добросовестно выполняют свои обязательства по хлебозаготовкам.

8. В районах, где контрактация не проводилась (районы технических культур) и планы хлебозаготовок принимались в порядке самообязательств – наряду с широкой массовой работой должны применять перечисленные репрессии в такой же мере, как и к контрактантам. Самообязательства следует рассматривать также, как и обязательства по контрактации.

9. Одновременно в отношении единоличных хозяйств, уклоняющихся от своих обязательств по сдаче хлеба должна быть решительно усилена работа по взысканию обязательных денежных платежей, как сельхозналог, страховка, самооблажение, платежи по с.х. кредиту и проч. применяя в необходимых случаях меры бесспорного взыскания.

10. Все меры, указанные в настоящей инструкции, проводимые со всей твердостью по отношению к злостно уклоняющимся от сдачи (продажи) хлеба и к тем, кто подрывает хлебозаготовки, не должны, однако, ни в коем случае принимать характер массовых огульных репрессий, массовых обысков и т.д. Эти меры должны применяться дифференцировано в отношении к каждому отдельному единоличному хозяйству после тщательной проверки действительного положения, с учетом социального лица каждого привлекаемого к ответственности, после твердого убеждения в том, что привлекаемый имеет или имел возможность выполнить данный ему план хлебозаготовок. Все эти меры в каждом отдельном случае должны сопровождаться широким развертыванием организационно-массовой работы по мобилизации всех единоличных хозяйств на быстрейшее выполнение плана хлебозаготовок по сопоставлению добросовестных хозяйств с хозяйствами такой же мощности злостных неплательщиков и т.п.

Для ведения организационно-массовой работы среди индивидуальников надо привлечь колхозный актив и широкие массы колхозников, особенно тех колхозов, которые уже выполнили или приближаются к концу выполнения плана хлебозаготовок.

11. В отношении же кулацких хозяйств, в целях решительного подавления их сопротивления хлебозаготовкам, во всех случаях невыполнения ими твердого задания по хлебосдаче, наиболее жесткие и суровые из перечисленных здесь мер, в том числе продаже всего имущества, арест и выселение из пределов области, должны применяться немедленно.

Верно: (подпись)

ДАЖО.– Ф.П-122.– Оп. 1.– Спр.46.– Арк. 135-138. Друкований відбиток.Машинопис.

№28

Звернення ЦК КП(б)У до редакторів всіх центральних, обласних та районних газет про висвітлення на їх сторінках постачання промкраном передових районів

11 листопада 1932р.

Таємно

ЦК КП(б)У дав директиву припинити завіз промкрану до тих районів, що незадовільно виконують свій плян хлібозаготівель, вилучивши той дефіцитний промкран, що є в цих районах на складах торговельних організаційта перекинувши його в райони і села, що успішно виконують хлібозаготівелю.

Культпромвідділ ЦК КП(б)У пропонує широко розгорнути висвітлення цих заходів партії на сторінках обласних, районних і колгоспних газет. Треба детально показувати хороше постачання промкраном

передових районів і сел, ставлючи їх у приклад відсталим, мобілізуючи партійну і комсомольську організацію, колгоспні та бідняцько-ередняцькі маси цих районів і сел на боротьбу за піднесення темпів хлібозаготівель і на основі перелому в хлібозаготівлях, домогтися відміни припинення заводу промкрану.

ЗАСТ. ЗАВ.КПВ ЦК КП(б)У
ЗАВ. ГАЗ.ЖУРН.СЕКТОРУ

/ДУБРОВІН/
/ЧЕРЕДНИК/

ДАЖО. - Ф.П-42. - Оп.1. - Спр.59. - Арк.362. Копія.Машинопис

№29

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про мобілізацію робітників-комуністів на хлібозаготівлі, колгоспні фонди, натураванси і зловживання в колгоспах, заходи боротьби з куркульським впливом, хлібозаготівлі в одноосібників, хлібоздачу в радгоспах

18 листопада 1932р.

I. О МОБИЛИЗАЦИИ РАБОЧИХ КОММУНИСТОВ НА ХЛЕБОЗАГОТОВКИ.

1. Считая дело хлебозаготовок в данных условиях важнейшей задачей всей не только сельской, но и городской партийной организации Украины, ЦК КПБУ постановляет мобилизовать в помощь сельским организациям на срок до 1.1.- 1933 г. в помощь РПК решающих хлебозаготовительных районов 600 коммунистов рабочих, из промышленных центров, имеющих опыт партийно-массовой работы и проявивших себя в выполнении ударно-политических кампаний как сознательные и стойкие большевики – в Харькове – 140 челов. Донбассе – 200, Днепропетровске – 130, Одессе – 70, Киеве – 60 чел.

2. Предложить обкомам мобилизацию и отправку людей закончить в трехдневный срок. Мобилизованных направить бригадами в составе 3-4 человек каждая в 40-50 решающих хлебозаготовительных районов по 2-4 бригады на район, для посылки в села, где кулацкий саботаж и неорганизованность партийной работы приняли наиболее острый характер.

3. Донецкому обкому – из числа мобилизованных командировать в помощь Одесской области 80 человек.

4. Обязать ГКП и РПК, под личную ответственность секретарей этих парт. комитетов, организовать на предприятиях тщательный отбор мобилизуемых и в особенности подбор руководителей бригад. Предложить обкомам тщательно проинструктировать мобилизуемых.

II. О РАССТАНОВКЕ ПАРТСИЛ И УСТАНОВЛЕНИИ ОТЧЕТНОСТИ И КОНТРОЛЯ ПО ХЛЕБОЗАГОТОВИТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ.

В целях обеспечения правильной расстановки партийных сил, мобилизуемых для хлебозаготовок и обеспечения должного партийного и советского контроля за работой местных органов и мобилизованных товарищей, ЦК КПБУ постановляет:

1. Обязать обкомы и Райкомы систематически проверять расстановку партийных сил, мобилизованных для хлебозаготовок, дабы обеспечить на деле лучшими партийными силами важнейшие по хлебозаготовкам колхозы. В наиболее крупные колхозы, имеющие большой план хлебозаготовок, посылать бригады.

В тех селах, где имеется более или менее значительное количество единоличных хозяйств, не выполнивших задание по хлебозаготовкам, выделяется специальный уполномоченный по выполнению плана хлебозаготовок по индивидуальному сектору.

Все мобилизованные /уполномоченные / по хлебозаготовкам должны находиться в установленном для них месте работы, не имея права отлучаться без разрешения на то РПК, если мобилизованы РПК, и без разрешения Обкома и ЦК КПБУ, если они мобилизованы Обкомом или ЦК партии.

2. Уполномоченные, не справляющиеся с возложенными на них задачами, должны быть немедленно заменены более способными, подготовленными и преданными делу работниками.

К тем из посланных на хлебозаготовки работникам, которые проявили не только неспособность, но и

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

проявили явную расхлябанность и саботаж хлебозаготовок, применять суровые партийные и государственные репрессии.

3. ЦК обязывает Обком раз в пятидневку кратко информировать ЦК о ходе хлебозаготовок, особо выделяя при этом важнейшие районы и МТС. Райкомы должны давать такие же отчеты Обкому по МТС и крупнейшим колхозам.

Обкомы и Райкомы обязать наладить действительное повседневное оперативное руководство всей работой по хлебозаготовкам.

Работающие по хлебозаготовкам, командированные ЦК члены ЦК и другие ответственные работники /см. список/, каждую декаду обязаны аккуратно присылать в ЦК информационные письма о ходе хлебозаготовок и о тех мероприятиях, которые осуществлены в районе за истекшую пятидневку.

Кроме того, предложить Агитмассотделу и Оргинстру до 5-го декабря произвести проверку работы районных партийных и заготовительных организаций, а также всех посланных на хлебозаготовки по 20 районам /см. список/.

4. Предложить ЦК ЛКСМУ разработать, на основе данного постановления, краткие предложения по повышению роли и участия комсомольских организаций в борьбе за усиление хлебозаготовок и внести в двухдневный срок на утверждение ЦК КПБУ.

5. Взять под постоянный контроль ЦК работу 22 газет важнейших хлебозаготовительных районов /список прилагается/.

III. О ХЛЕБОЗАГОТОВКАХ В КОЛХОЗАХ. О КОЛХОЗНЫХ ФОНДАХ.

В соответствии с указанием ЦК ВКП/б/, что «Выполнение плана хлебозаготовок – первоочередная задача колхозов, совхозов, МТС и единоличников», - ЦК КП/б/У особо указывает всем парторганизациям Украины на то, что полное выполнение плана хлебозаготовок колхозами и МТС является их основной обязанностью перед партией и рабочим классом, первоочередной задачей, которой должно быть подчинено выполнение всех других задач в колхозах, и, в том числе, задач по созданию разного рода колхозных натуральных фондов: семенного, фуражного, продовольственного и других.

В соответствии с этим, ЦК КПБУ указывает парторганизациям на следующее:

Задачей парторганизаций является полное окончание плана хлебозаготовок к 1-му января и образование семенных фондов к 15-му января.

Немедленно запретить какое либо расходование всех натуральных фондов, созданных в колхозах, неудовлетворительно выполняющих план хлебозаготовок, и организовать строжайшую проверку всех этих фондов, действительных их размеров, место их хранения, лиц ответственных за их сохранность, взяв это дело под непосредственное руководство РИК'ов и РПК.

Предоставить право РИК'ам перечислять в фонд хлебозаготовок все натурфонды, создание в колхозах, совершенно неудовлетворительно выполняющих планы хлебозаготовок.

В отношении семенных фондов допустить проведение в жизнь п. 3-го только с предварительной санкции Облесполкомов в отношении каждого отдельного колхоза. Проведению всех этих указаний о натурфондах ЦК КПБУ придает исключительное значение и возлагает особую политическую ответственность за правильное проведение этих указаний в жизнь на Областные партийные комитеты, в первую очередь, на первых секретарей и председателей исполкомов.

О НАТУРАВАНСАХ И БОРЬБЕ СО ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯМИ В КОЛХОЗАХ.

1. Полностью прекратить с получением настоящей директивы выдачу каких либо натуравансов во всех колхозах, неудовлетворительно выполняющих план хлебозаготовок.

2. В колхозах, неудовлетворительно выполняющих план хлебозаготовок и раздавших сверх установленных натуравансов хлеб в порядке общественного питания, дополнительной выдачи различного рода озадков, последов, отходов и т.д. – немедленно организовать возвращение незаконно розданного хлеба и обратить его на выполнение плана хлебозаготовок.

Председателей правлений этих колхозов /как коммунистов, так и беспартийных/ привлечь к строгой ответственности за растрату колхозного хлеба с изъятием неправильно выданного хлеба, в первую очередь, у членов правлений колхозов и административно-служебного персонала /счетоводов, кладовщиков, полеводов и т.д./.

3. Во всех районах немедленно организовать изъятие от отдельных колхозников и единоличников хлеба, разворованного у колхозов и совхозов при уборке, при молотье, при перевозке из амбаров и прочее, особо имея при этом ввиду различного рода рвачей и лодырей, не имеющих трудодней, но имеющих запасы хлеба.

При проведении этого мероприятия необходимо опереться на колхозников-передовиков в работе на

поле, на молотье и во всей колхозной работе, не допуская применения обысков у колхозников и единоличников.

4. В колхозах, неудовлетворительно выполняющих план хлебозаготовок в отношении колхозников, имеющих посевы зерна на приусадебных землях, полностью засчитать все полученное ими с приусадебных земель зерно в счет натуральной выдачи по трудодням, с изъятием излишне выданного хлеба на выполнение плана хлебозаготовок.

5. В колхозах, допустивших разворовывание колхозного хлеба и злостного срывающих хлебозаготовки, применять натуральные штрафы в виде установления дополнительного задания по мясозаготовкам в размере 15-ти месячной нормы сдачи для данного колхоза мяса, как по общественному, так и индивидуальному стоку колхозника.

Применение этого штрафа проводится Райисполкомом с предварительного разрешения в каждом отдельном случае Облсполкома. Причем, Райисполкомы устанавливают сроки взыскания и размеры штрафа для каждого колхоза /в пределах 15-ти месячной нормы мясосдачи/ применительно к состоянию отдельных колхозов.

Наложение штрафа не освобождает колхоз от полного выполнения установленного плана хлебозаготовок. В случае, если колхоз принял действительные меры к полному выполнению плана хлебозаготовок в установленный срок, - штраф может быть отменен с предварительного разрешения Облсполкома.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ ПО ХЛЕБОЗАГОТОВИТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ.

1. Предложить обкомам произвести проверку проведения в жизнь решения ЦК КПБУ о назначении специальных контролеров при молотилках и создании троек при МТС, сельсоветах и Райисполкомах и результатах сообщить в ЦК КПБУ не позднее 25 ноября.

Кроме того, предложить обкомам обеспечить проведение переобмолота соломы, перевевания половы и перечистку всяких отходов в тех колхозах, где имели место злоупотребления и бесхозяйственная постановка дела.

2. Предложить Обкомам проверить проведение в жизнь постановления ЦК КПБУ от 5-6.XI о назначении контролеров-уполномоченных Заготзерно при всех МТС, не выполнивших план хлебозаготовок и о результатах доложить ЦК КПБУ не позднее 25-го ноября.

3. Ввиду совершенно неудовлетворительного подбора счетоводов в колхозах, нередко являющихся явно антисоветскими элементами, злостно саботирующими хлебозаготовки, - обязать Райпаркомы и Райисполкомы произвести проверку кадра счетоводов в колхозах, неудовлетворительно выполняющих хлебозаготовки и в необходимых случаях Райисполкомы должны предложить колхозам сменить счетоводов и представить на утверждение РИК'а новых кандидатов.

Привлекать к суду на основе декрета от 7 августа, как расхитителей государственного и общественного имущества, - кладовщиков, бухгалтеров, счетоводов, завхозов и весовщиков, скрывающих хлеб от учета и составляющих ложные учетные данные в целях облегчения воровства и хищения и, тем самым, в целях срыва плана хлебозаготовок и других государственных обязательств.

Обязать Райпаркомы в двухдекадный срок представить в обкомы КПБУ отчеты о принятых мерах во исполнение настоящего постановления.

4. В колхозах, выполнивших план хлебозаготовок, засыпавших семенные фонды у которых есть еще возможность заготавливать хлеб, должна быть развернута массовая работа по перевыполнению плана с поощрением в этих колхозов промтоварами /без дачи каких либо новых твердых заданий в виде встречных планов/.

5. ЦК предупреждает парторганизации о необходимости самого внимательного подхода к семьям красноармейцев, как колхозников, так и единоличников, при проведении всех вышеуказанных мероприятий. Репрессии к семьям красноармейцев как колхозников, так и единоличников применять в каждом отдельном случае лишь с особого постановления Райисполкома.

III О МЕРАХ БОРЬБЫ С КУЛАЦКИМ ВЛИЯНИЕМ В КОЛХОЗАХ И В СЕЛЬСКИХ ПАРТОРГАНИЗАЦИЯХ.

В целях преодоления кулацкого сопротивления в выполнении планов хлебозаготовок, ЦК КП/б/У постановляет:

1. Установить занесение на черную доску колхозов, особо злостно саботирующих сдачу хлеба по государственному плану.

В отношении колхозов, занесенных на черную доску, провести следующие мероприятия:

а/ Немедленное прекращение подвоза товаров, полное прекращение кооперативной и государственной торговли на месте и вызов из соответствующих кооперативных ланок всех наличных товаров;

- б/ Полное запрещение колхозной торговли, как для колхозов, колхозников, так и для единоличников;
- в/ Прекращение всякого рода кредитования и досрочное взыскание кредитов и других финансовых обязательств;
- г/ Проверку и чистку колхозов с изъятием контрреволюционных элементов – организаторов срыва хлебозаготовок;
- д/ Занесение отдельных колхозов на черную доску, а также предупреждение об занесении объявляется постановлением Облисполкома.

Обязать обкомы немедленно сообщать в ЦК о занесении на черную доску колхозов.

2. Ввиду того, что в ряде сельпарторганизаций особенно в период хлебозаготовок скрылось смыкание целых групп коммунистов и отдельно руководителей партячеек с кулачеством, петлюровщиной и т.п. что на деле превращает такого рода коммунистов и парторганизацию в агентуру классового врага и является наглядным доказательством полного отрыва этих ячеек и коммунистов от бедняцко-средняцких колхозных масс, ЦК и ЦКК КПБУ постановляют немедленно чистку ряда сельских парторганизаций, явно саботирующих выполнение плана хлебозаготовок и подрывающих доверие в рядах трудящихся.

В целях укрепления сельских парторганизаций, поднятия боеспособности их рядов и мобилизации парторганизации и широких трудящихся масс на выполнение стоящих перед партией задач /хозяйственное укрепление колхозов, выполнение планов хлебозаготовок, сева и т.д./ признать необходимым произвести чистку сельских парторганизаций следующих районов: Снегуровский и Фрунзевский – Одесской области; Солонянский, Васильковский, В. Лепетихский – Днепропетровской области.

Чистка должна освободить партию от людей чуждых делу коммунизма, проводящих кулацкую политику, разложившихся, неспособных проводить политику партии в деревне, вычищенных выслать как политически опасных.

Чистка должна помочь выдвижению новых кадров из числа наиболее преданных партии колхозников – ударников и сплотить вокруг партии широкие колхозные массы на борьбу за укрепление колхозов, против кулака.

3. Подтвердить, что в районы и отдельные села /и без занесения их на черную доску/ особенно неудовлетворительно выполняющие хлебозаготовки, должен прекращаться завоз и продажа всех, без исключения, промтоваров.

Предложить обкомам систематически проверять результаты проведения этого мероприятия, чтобы на деле обеспечить этим путем усиление хлебозаготовок.

IV. О ХЛЕБОЗАГОТОВКАХ У ЕДИНОЛИЧНИКОВ.

В ДОПОЛНЕНИЕ К ПОСТАВЛЕНИЮ ЦК КПБУ ОТ 11. XI – 32 г. и инструкции СНК.

1. В отношении единоличников, злостно срывающих хлебосдачу /по контрактации или самообязательствам / применять натуральные штрафы в виде установления дополнительных заданий по мясозаготовкам в размере 15-ти месячной нормы сдачи мяса.

Применение этого штрафа проводится сельсоветом с предварительного разрешения в каждом отдельном случае Райисполкома. При этом сельсоветы устанавливают сроки взыскания и размер штрафа для каждого хозяйства / в пределах 15-ти месячной нормы мясосдачи и, соответственно, годичной нормы сдачи картофеля / применительно к состоянию и условиям отдельных хозяйств.

Наложение штрафа не освобождает хозяйство от полного выполнения установленного хлебозаготовительного задания.

В случае, если единоличник в установленный срок полностью выполнит свое задание по хлебу, штраф может быть отменен с предварительного разрешения Райисполкома.

В отдельных районах /по постановлению Облисполкома/ штраф может быть установлен картофелем в размере годового плана данного хозяйства по картофелю.

В исключительных случаях по специальному постановлению Облисполкома размер штрафа может быть удвоен.

2. ЦК предупреждает все местное парт. организации и всех местных работников против подмены массовой работы в борьбе за хлеб голым администрированием и против придания штрафам массового характера. Задача натурального штрафа обеспечить полное выполнение хлебозаготовительного плана.

3. Взыскать первоочередно в бесспорном порядке семенную и продовольственную Ссуду, выданную единоличникам в отдельных районах через колхоз; во всех случаях, когда выданная единоличнику Ссуда была погашена колхозом /например в Винницкой области/, засчитать взысканную с единоличников суду в план сдачи хлеба по соответствующему колхозу.

4. Организовать бригады из колхозных активистов колхозов /данного села или ближайших /, выполнивших план хлебосдачи, а также приближающихся к окончанию его – для содействия полному выполнению хлебозаготовительного задания по единоличному сектору.

До 1-го декабря организовать на Украине не менее 1100 таких бригад колхозников; в том числе по областям:

Винница.....	200
Чернигов.....	100
Одесса.....	50
Донбасс.....	50
Киев.....	300
Харьков.....	350
Днепропетровск	50

5. Единоличников, добросовестно выполнивших свои обязательства по хлебосдаче, в особенности досрочно, отмечать в постановлениях сельсоветов, комиссий содействие и т.п., включать в состав бригад по хлебозаготовкам, комиссий содействия и т.д.

6. В отношении кулаков твердосдатчиков, не выполняющих заданный по хлебу – при - менять репрессии, предусмотренные ст 58 УК в судебном или административном порядке.

У. О ХЛЕБОСДАЧЕ В СОВХОЗАХ.

1. В соответствии с установленным окончательным планом хлебосдачи по Зернотресту Украины в 9800 тис. пудов, утвердить, представленную тов. Бурковым, разбивку планов по отдельным зерносовхозам и сроки их выполнения /см. приложение/.

ЦК КПБУ напоминает решение ГК ВКПб о персональной партийной и государственной ответственности директоров, совхозов за выполнение плана хлебозаготовок: «предупредить, что настоящий план хлебосдачи является окончательным, не подлежащим каким бы то ни было изменениям, а выполнение его, хотя бы в незначительной степени будет рассматриваться как нарушение советского закона, влекущего кару, как по партийной, так и по государственной линии».

2 Исходя из установленного ЦК КПБУ окончательного срока выполнения плана хлебосдачи по Укрсементресту и свеклотрестам Украины — 15/XII, предложить Киевскому, Харьковскому, Винницкому обкомам и директорам Киевского, Харьковского и Винницкого свеклотрестов, а также Укрсементресту и соответствующим обкомам в трехдневный срок определить крайние сроки выполнения установленного плана хлебосдачи для каждого совхоза в отдельности и сообщить об этом ЦК КПБУ и СКК УССР.

3 ЦК КПБУ обязывает тов. Буркова по Зерносовхозам и директоров свеклотрестов предоставить не позже 25 ноября уточнение, проверенные расчеты на потребные семена для ярового посева по каждому совхозу.

Вместе с тем ЦК обязывает директоров совхозов под их личную ответственность, обеспечить выделение и полную сохранность семенных фондов, в количествах, обеспечивающих посевные планы, утвержденные союзным правительством и предупреждает, что в случае какой либо недостачи выделенных семенных фондов за это несут строжайшую ответственность перед судом не только лица, непосредственно отвечающие за состояние складов и сохранность семян, /кладовщики, завскладами, управляющие отделениями, зам. директора по производственной части/, но и лично директора совхозов.

В случае непринятия со стороны директоров совхозтрестов, действительных мер к выделению и сохранности семенных фондов, директоров совхозтрестов привлекать к строжайшей партийной ответственности, вплоть до исключения из партии.

Обязать тов. Одинцова предоставить в ЦК КПБУ и Совнарком не позже 1.XII план обеспечения яровой посевной кампании по семеноводческому тресту.

4. Поручить Секретариату ЦК КПБУ командировать для укрепления Укрзернотреста 2-х крепких партийных работников в качестве заместителей директора. Секретариату ЦК выделить в помощь директорам совхозов 10 ответственных товарищей на период до окончания хлебосдачи.

5. Обязать обкомы и директоров трестов каждые 5 дней специально информировать ЦК о ходе выполнения задания каждым совхозом.

6. Обязать обкомы обеспечить выполнение планов хлебосдачи по остальным совхозам системам не позднее 15-го декабря, а также проверку наличия всяких фондов в этих совхозах с целью возможного получения дополнительных количеств хлеба сверх установленных планом. Данные о выявленных дополнительных ресурсах в этих совхозах сообщить в ЦК не позже 1-го декабря.

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП/б/У

підпис

№30

**Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про заходи
щодо посилення хлібозаготівель**

19 листопада 1932р.

Зовсім таємно

1. Считаю дело хлебозаготовок в данных условиях важнейшей задачей всей не только сельской, но и городской партийной организации Украины, ЦК КПБУ постановляет мобилизовать в помощь сельским организациям на срок до 1.1-1933 г. в помощь РПК решающих хлебозаготовительных районов – 600 коммунистов рабочих, из промышленных центров, имеющих опыт партийно-массовой работы и проявивших себя в выполнении ударно-политических кампаний как сознательные и стойкие большевики – в Харькове – 140 человек, Донбассе – 200, Днепропетровске – 130, Одессе – 7, Киеве – 60 чел.

2. Предложить обкомам мобилизацию и отправку людей закончить в трехдневный срок. Мобилизованных направить бригадами в составе 3-4 человек каждая в 40-50 решающих хлебозаготовительных районов по 2-4 бригады на район, для посылки в села, где кулацкий саботаж и неорганизованность партийной работы приняли наиболее острый характер.

3. Донецкому обкому – из числа мобилизованных командировать в помощь Одесской области 80 человек.

4. Обязать ГПК и РПК, под личную ответственность секретарей этих парт. комитетов, организовать на предприятиях тщательный отбор мобилизуемых и в особенности подбор руководителей бригад.

Предложить обкомам тщательно проинструктировать мобилизуемых.

**П. О РАССТАНОВКЕ ПАРТСИЛ И УСТАНОВЛЕНИИ ОТЧЕТНОСТИ
И КОНТРОЛЯ ПО ХЛЕБОЗАГОТОВИТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ.**

В целях обеспечения правильной расстановки партийных сил, мобилизуемых для хлебозаготовок и обеспечения должного партийного и советского контроля за работой местных органов и мобилизованных товарищей, ЦК КПБУ постановляет:

1. Обязать обкомы и Райкомы систематически проверять расстановку партийных сил, мобилизованных для хлебозаготовок, дабы обеспечить на деле лучшими партийными силами важнейшие по хлебозаготовкам колхозы. В наиболее крупные колхозы, имеющие большой план хлебозаготовок, посылать бригады.

В тех селах, где имеется более или менее значительное количество единоличных хозяйств, не выполнивших заданий по хлебозаготовкам, выделяется специальный уполномоченный по выполнению плана хлебозаготовок по индивидуальному сектору.

Все мобилизованные (уполномоченные) по хлебозаготовкам должны находиться в установленном для них месте работы, не имея права отлучаться без разрешения на то РПК, если мобилизованы РПК, и без разрешения Обкома и ЦК КПБУ, если они мобилизованы Обкомом или ЦК партии.

2. Уполномоченные, не справляющиеся с возложенными на них задачами, должны быть немедленно заменены более способными, подготовленными и преданными делу работниками.

К тем из посланных на хлебозаготовки работникам, которые проявили не только неспособность, но и проявили явную расхлябанность и саботаж хлебозаготовок, применять суровые партийные и государственные репрессии.

3. ЦК обязывает Обкомы раз в пятидневку кратко информировать ЦК о ходе хлебозаготовок, особо выделяя при этом важнейшие районы и МТС. Райкомы должны давать такие же отчеты Обкому по МТС и крупнейшим колхозам.

Обкомы и Райкомы обязать наладить действительное повседневное оперативное руководство всей работой по хлебозаготовкам.

Работающие по хлебозаготовкам, командированные ЦК члены ЦК и другие ответственные работники /см.список/, каждую декаду обязаны аккуратно присылать в ЦК информационные письма о ходе хлебозаготовок и о тех мероприятиях, которые осуществлены в районе за истекшую пятидневку.

Кроме того, предложить Агитмассотделу и Оргинстру до 5-го декабря произвести проверку работы районных партийных и заготовительных организаций, а также всех посланных на хлебозаготовки по 20 районам.

4. Предложить ЦК ЛКСМУ разработать, на основе данного постановления, краткие предложения по повышению роли и участия комсомольских организаций в борьбе за усиление хлебозаготовок и внести в двухдневный срок на утверждение ЦК КПБУ.

5. Взять под постоянный контроль ЦК работу 22 газет важнейших хлебозаготовительных районов.

Ш. О ХЛЕБОЗАГОТОВКАХ В КОЛХОЗАХ.
О КОЛХОЗНЫХ ФОНДАХ.

В соответствии с указанием ЦК ВКП(б), что «Выполнение плана хлебозаготовок – первоочередная задача колхозов, совхозов, МТС и единоличников», - ЦК КП(б)У особо указывает всем парторганизациям Украины на то, что полное выполнение плана хлебозаготовок колхозами и МТС является их основной обязанностью перед партией и рабочим классом, первоочередной задачей, которой должно быть подчинено выполнение всех других задач в колхозах, и, в том числе, задач по созданию разного рода колхозных натуральных фондов: семенного, фуражного, продовольственного и других.

В соответствии с этим, ЦК КПбУ указывает парторганизациям на следующее:

1. Задачей парторганизаций является полное окончание плана хлебозаготовок к 1-му января и образование семенных фондов к 15-му января.

2. Немедленно запретить какое либо расходование всех натуральных фондов, созданных в колхозах, неудовлетворительно выполняющих план хлебозаготовок, и организовать строжайшую проверку всех этих фондов, действительных их размеров, место их хранения, лиц ответственных за их сохранность, взяв это дело под непосредственное руководство РИКов и РПК.

3. Предоставить право РИКаМ перечислять в фонд хлебозаготовок все натурфонды, созданные в колхозах, совершенно неудовлетворительно выполняющих планы хлебозаготовок.

4. В отношении семейных фондов допускать проведение в жизнь п. 3-го только с предварительной санкции Облесполкомов в отношении каждого отдельного колхоза.

Проведению всех этих указаний о натурфондах ЦК КПбУ придает исключительное значение и возлагает особую политическую ответственность за правильное проведение этих указаний в жизнь на областные партийные комитеты, в первую очередь, на первых секретарей и председателей исполкомов.

О НАТУРАВАНСАХ И БОРЬБЕ СО ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯМИ В КОЛХОЗАХ.

1. Полностью прекратить с получением настоящей директивы выдачу каких либо натуравансов во всех колхозах, неудовлетворительно выполняющих план хлебозаготовок.

2. В колхозах, неудовлетворительно выполняющих план хлебозаготовок и раздавших сверх установленных натуравансов хлеб в порядке общественного питания, дополнительной выдачи различного рода озадков, последов, отходов и т.п. – немедленно организовать возвращение незаконно розданного хлеба и обратить его на выполнение плана хлебозаготовок.

Председателей правлений этих колхозов (как коммунистов, так и беспартийных) привлечь к строгой ответственности за растрату колхозного хлеба с изъятием неправильно выданного хлеба, в первую очередь, у членов правлений колхозов и административно-служебного персонала (счетоводов, кладовщиков, полеводов и т.д.).

3. Во всех районах немедленно организовать изъятие от отдельных колхозников и единоличников хлеба, разворованного у колхозов и совхозов при уборке, при молотье, при перевозке из амбаров и прочее, особо имея при этом ввиду различного рода рвачей и лодырей, не имеющих трудодней, но имеющих запасы хлеба.

При проведении этого мероприятия необходимо опереться на колхозников-передовиков в работе на поле, на молотье и во всей колхозной работе, не допуская применения массовых обысков у колхозников и единоличников.

4. В колхозах, неудовлетворительно выполняющих план хлебозаготовок в отношении колхозников, имеющих посевы зерна на приусадебных землях, полностью засчитать все полученное ими с приусадебных земель зерно в счет натуральной выдачи по трудодням, с изъятием излишне выданного хлеба на выполнение плана хлебозаготовок.

5. В колхозах, допустивших разворовывание колхозного хлеба и злостно срывающих хлебозаготовки, применять натуральные штрафы в виде установления дополнительного задания по мясозаготовкам в размере 15-ти месячной нормы сдачи для данного колхоза мяса, как по обобществленному, так и индивидуальному скоту колхозника.

Применение этого штрафа проводится Райисполкомом с предварительного разрешения в каждом отдельном случае Облесполкома. Причем, Райисполкомы устанавливают сроки взыскания и размеры штрафа для каждого колхоза (в пределах 15-ти месячной нормы мясосдачи) применительно к состоянию отдельных колхозов.

Наложение штрафа не освобождает колхоз от полного выполнения установленного плана хлебозаготовок. В случае, если колхоз принял действительные меры к полному выполнению плана хлебозаготовок в установленный срок, - штраф может быть отменен с предварительного разрешения Облесполкома.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ ПО ХЛЕБОЗАГОТОВИТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ.

1. Предложить обкомам произвести проверку проведения в жизнь решения ЦК КПБУ о назначении специальных контролеров при молотилках и создании троек при МТС, сельсоветах и Райисполкомах и о результатах сообщить в ЦК КПБУ не позднее 25 ноября.

Кроме того, предложить обкомам обеспечить проведение переобмолота соломы, перевевание половы и перечистку всяких отходов в тех колхозах, где имели место злоупотребления и бесхозяйственная постановка дела.

2. Предложить Обкомам проверить проведение в жизнь постановления ЦК КПБУ от 5-6.XI о назначении контролеров-уполномоченных Заготзерно при всех МТС, не выполнивших план хлебозаготовок и о результатах доложить ЦК КПБУ не позднее 25-го ноября.

3. Ввиду совершенно неудовлетворительного подбора счетоводов в колхозах, нередко являющихся явно антисоветскими элементами, злостно саботирующими хлебозаготовки. – обязать Райпарткомы и Райисполкомы произвести проверку кадра счетоводов в колхозах, неудовлетворительно выполняющих хлебозаготовки и в необходимых случаях Райисполкомы должны предложить колхозам сменить счетоводов и представить на утверждение РИКа новых кандидатов.

Привлекать к суду на основе декрета от 7 августа, как расхитителей государственного и общественного имущества, - кладовщиков, бухгалтеров, счетоводов, завхозов и весовщиков, скрывающих хлеб от учета и составляющих ложные учетные данные в целях срыва плана хлебозаготовок и других государственных обязательств.

Обязать Райпарткомы в двухдекадный срок представить в обкомы КПБУ отчеты о принятых мерах во исполнение настоящего постановления.

4. В колхозах, выполнивших план хлебозаготовок, засыпавших семенные фонды у которых есть еще возможность заготавливать хлеб, должна быть развернута массовая работа по перевыполнению плана с поощрением этих колхозов промтоварами (без дачи каких либо новых твердых заданий в виде встречных планов).

5. ЦК предупреждает парторганизации о необходимости самого внимательного подхода к семьям красноармейцев, как колхозников, так и единоличников, при проведении всех вышеуказанных мероприятий.

Репрессии к семьям красноармейцев как колхозников, так и единоличников применять в каждом отдельном случае лишь с особого постановления Райисполкома.

О МЕРАХ БОРЬБЫ С КУЛАЦКИМ ВЛИЯНИЕМ В КОЛХОЗАХ И В СЕЛЬСКИХ ПАРТОРАГНИЗАЦИЯХ.

В целях преодоления кулацкого сопротивления в выполнении планов хлебозаготовок, ЦК КП(б)У постановляет:

1. Установить занесение на черную доску колхозов, особо злостно саботирующих сдачу хлеба по государственному плану.

В отношении колхозов, занесенных на черную доску, провести следующие мероприятия:

а) Немедленное прекращение подвоза товаров, полное прекращение кооперативной и государственной торговли на месте и вывоз из соответствующих кооперативных лавок всех наличных товаров;

б) Полное запрещение колхозной торговли, как для колхозов, колхозников, так и для единоличников;

в) Прекращение всякого рода кредитования и досрочное взыскание кредитов и других финансовых обязательств;

г) Проверку и очистку колхозов с изъятием контрреволюционных элементов – организаторов срыва хлебозаготовок;

д) Занесение отдельных колхозов на черную доску, а также предупреждение о занесении объявляется постановлением Облисполкома.

Обязать Обкомы немедленно сообщать в ЦК о занесении на черную доску колхоза.

2. Ввиду того, что в ряде сельпарторганизаций, особенно в период хлебозаготовок, вскрылось смыкание целых групп коммунистов и отдельных руководителей партячек с кулачеством, петлюровщиной и т.п., что на деле превращает такого рода коммунистов и парторганизации в агентуру классового врага и является наглядным доказательством полного отрыва этих ячеек и коммунистов от бедняцко-среднеячичных колхозных масс, – ЦК и ЦКК КПБУ постановляют немедленно произвести чистку ряда сельских парторганизаций, явно саботирующих выполнение плана хлебозаготовок и подрывающих доверие партии в рядах трудящихся.

В целях укрепления сельских парторганизаций, поднятия боеспособности их рядов и мобилизации парторганизаций и широких трудящихся масс на выполнение стоящих перед партией задач

(хозяйственное укрепление колхозов, выполнение плана хлебозаготовок, сева и т.п.), признать необходимым произвести чистку сельских парторганизаций следующих районов: Солонянский, Васильковский, В.Лепетихский – Днепропетровской области.

Чистка должна освободить партию от людей чуждых делу коммунизма, проводящих кулацкую политику, разложившихся, неспособных проводить политику партии в деревне, вычищенных выслать как политически опасных.

Чистка должна помочь выдвижению новых кадров из числа наиболее преданных партии колхозников – ударников и сплотить вокруг партии широкие колхозные массы на борьбу за укрепление колхозов, против кулака.

3. Подтвердить, что в районы и отдельные села (и без занесения их на черную доску) особенно неудовлетворительно выполняющие хлебозаготовки, должен прекращаться завоз и продажа всех, без исключения, промтоваров.

Предложить обкомам систематически проверять результаты проведения этого мероприятия, чтобы на деле обеспечить этим путем усиление хлебозаготовок.

IV. О ХЛЕБОЗАГОТОВКАХ У ЕДИНОЛИЧНИКОВ.

В дополнение к постановлению ЦК КпБУ от 11.XI-32 г. и инструкции СНК.

1. В отношении единоличников, злостно срывающих хлебосдачу (по контрактации или самообязательствам) применять натуральные штрафы в виде установления дополнительных заданий по мясозаготовкам в размере 15-ти месячной нормы сдачи мяса.

Применение этого штрафа проводится сельсоветом с предварительного разрешения в каждом отдельном случае Райисполкома. При этом сельсоветы устанавливают сроки взыскания и размер штрафа для каждого хозяйства (в пределах 15-ти месячной нормы мясосдачи и, соответственно, годичной нормы сдачи картофеля), применительно к состоянию и условиям отдельных хозяйств.

Наложение штрафа не освобождает хозяйство от полного выполнения установленного хлебозаготовительного задания.

В случае, если единоличник в установленный срок полностью выполнит свое задание по хлебу, штраф может быть отменен с предварительного разрешения Райисполкома.

В отдельных районах (по постановлению Облсполкома) штраф может быть установлен картофелем в размере годичного плана данного хозяйства по картофелю.

В исключительных случаях по специальному постановлению Облсполкома размер штрафа может быть удвоен.

2. ЦК предупреждает все местные парторганизации и всех местных работников против подмены массовой работы в борьбе за хлеб голым администрированием и против придания штрафам массового характера. Задача натурального штрафа – обеспечить полное выполнение хлебозаготовительного плана.

3. Взыскать первоочередно в бесспорном порядке семенную и продовольственную ссуду, выданную единоличникам в отдельных районах через колхозы; во всех случаях, когда выданная единоличнику ссуда была погашена колхозом (например в Винницкой области), засчитать взысканную с единоличников ссуду в план сдачи хлеба по соответствующему колхозу.

4. Организовать бригады из колхозных активистов колхозов (данного села или близлежащих), выполнивших план хлебосдачи, а также приближающихся к окончанию его – для содействия полному выполнению хлебозаготовительного задания по единоличному сектору.

До 1-го декабря организовать на Украине не менее 1.100 таких бригад колхозников, в том числе по областям:

Винница	200	Киев	300
Чернигов	100	Харьков	350
Одесса	50	Днепропетровск	50
Донбасс	50		

5. Единоличников, добросовестно выполнивших свои обязательства по хлебосдаче, в особенности досрочно, отмечать в постановлениях сельсоветов, комиссий содействия и т.п., включать в состав бригад по хлебозаготовкам, комиссий содействия и т.д.

6. В отношении кулаков твердосдатчиков, не выполняющих заданий по хлебу – применять репрессии, предусмотренные ст. 58 Уголовного Кодекса в судебном или административном порядке.

V. О ХЛЕБОСДАЧЕ В СОВХОЗАХ.

1. В соответствии с установленным окончательным планом хлебосдачи по Зернотресту Украины в 9.800 тыс. пудов, утвердить, представленную тов. Бурковым, разбивку планов по отдельным

зерносовхозам и сроки их выполнения.

ЦК КПБУ напоминает решение ЦК ВКПб о персональной партийной и государственной ответственности директоров совхозов за выполнение плана хлебозаготовок: «Предупредить, что настоящий план хлебосдачи является окончательным, не подлежащим каким бы то ни было изменениям, а невыполнение его, хотя бы в незначительной степени будет рассматриваться как нарушение советского закона, влекущего кару, как по партийной, так и по государственной линии».

2. Исходя из установленного ЦК КПБУ окончательного срока выполнения плана хлебосдачи по Укрсемтресту и свеклотрестам Украины – 15.ХП, предложить Киевскому, Харьковскому, Винницкому Обкомам и директорам Киевского, Харьковского и Винницкого свеклотрестов, а также Укрсемтресту и соответствующим обкомам в 3-х дневный срок определить крайние сроки выполнения установленного плана хлебосдачи для каждого совхоза в отдельности и сообщить об этом ЦК КПБУ и СНК УССР.

3. ЦК КПБУ обязывает тов. Буркова по Зерносовхозам и директоров свеклотрестов представить не позже 25-го ноября уточненные, проверенные расчеты на потребные семена для ярового посева по каждому совхозу.

Вместе с тем ЦК обязывает директоров совхозов, под их личную ответственность, обеспечить выделение и полную сохранность семенных фондов, в количествах, обеспечивающих посевные планы, утвержденные союзным правительством и предупреждает, что в случае какой либо недостачи выделенных семенных фондов за это несут строжайшую ответственность перед судом не только лица, непосредственно отвечающие за состояние складов и сохранность семян (кладовщики, завскладами, управляющие отделениями, зам.директора по производственной части), но и лично директора совхозов.

В случае непринятия со стороны директоров совхозтрестов, действительных мер к выделению и сохранности семенных фондов, директоров совхозтрестов привлекать к строжайшей партийной ответственности, вплоть до исключения из партии.

Обязать тов. Одинцова представить в ЦК КПБУ и Совнарком не позже 1.ХП план обеспечения яровой посевной кампании по семеноводческому тресту.

4. Поручить Секретариату ЦК КПБУ командировать для укрепления Укрзернотреста 2-х крепких партийных работников в качестве заместителей директора. Секретариату ЦК выделить в помощь директорам совхозов 10 ответственных товарищей на период до окончания хлебосдачи.

5. Обязать обкомы и директоров трестов каждые 5 дней специально информировать ЦК о ходе выполнения задания каждым совхозом.

6. Обязать обкомы обеспечить выполнение планов хлебосдачи по остальным совхозным системам не позднее 15-го декабря, а также проверку наличия всяких фондов в этих совхозах с целью возможного получения дополнительных количеств хлеба сверх установленных планом. Данные о выявленных дополнительных ресурсах в этих совхозах сообщить в ЦК не позже 1-го декабря.

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП(б)У   подпись

ДАЖО.– Ф.П-122.– Оп.1.– Спр.46.– Арк.139-149. Друкований відбиток. Машинопис.

№31

Постанова Ради Народних Комісарів УСРР про ухвалення Інструкції “Про боротьбу з куркульським впливом у колгоспах”

20 листопада 1932р.

Оголошенню в пресі не підлягає

Рада народних комісарів УСРР ухвалила затвердити нижче наведену інструкцію про боротьбу з куркульським впливом у колгоспах.

Харків, 20 листопада 1932 р.

ІНСТРУКЦІЯ

Про боротьбу з куркульським впливом у колгоспах

Щоб подолати куркульський опір хлібозаготівлі, - встановити занесення на чорну дошку колгоспів, що злісно саботують здачу, продаж хліба державним планом.

1. До колгоспів, занесених на чорну дошку, вжити таких заходів:

- а) негайно припинити цілковитий довіз краму, кооперативну та державну торгівлю. Припинення торгівлі провести в спосіб цілковитого вивозу з відповідних крамниць усього наявного краму.
- б) цілковито заборонити колгоспну торгівлю й для колгоспників, і для одноосібників.
- в) Припинити всіляке кредитування та дотерміново стягнути раніше видані кредити і інші фінансові зобов'язання цих колгоспів, колгоспників та одноосібників.
2. Провести перевірку складу колгоспів та очищення їх від контрреволюційних елементів - організаторів зриву хлібозаготівель.
3. Занесення окремих колгоспів на чорну дошку, а також попередження про занесення до списку колгоспів, що незадовільно виконують державні завдання з хлібозаготівель провадиться постановою облвиконкому.
4. Зобов'язати облвиконкоми негайно повідомляти РНК про факти занесення на чорну дошку колгоспів.

Керівничий Справ Ради народних комісарів УСРР В. ЛЕГКИЙ

ДАХмО. - Ф.П-1160. - Оп.2. - Спр.7. - Арк.370. Оригінал. Машинопис.

№32

ПРО ЗАХОДИ ДО ПІДСИЛЕННЯ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ Постанова Ради Народних Комісарів УСРР

20 листопада 1932 р.

Щоб безумовно виконати зменшений план хлібозаготівель, зобов'язати облвиконкоми та райкоми в своїй роботі керуватися такими постановами:

1. Цілковите виконання плану хлібозаготівель закінчити до 1 січня 1933 року, а утворення насінних фондів – до 15 січня 1933 року.
2. Заборонити будь-яке витрачання всіх натуральних фондів, утворених у колгоспах, які незадовільно виконують плани хлібозаготівель.
3. Зобов'язати РВК негайно організувати найсуворішу перевірку наявних фондів у колгоспах, які незадовільно виконують хлібозаготівлі, фактичних розмірів цих фондів і місць зберігання, а також настановити у всіх колгоспах відповідальних осіб за належне зберігання цих фондів.

Відповідальність за виконання цього покласти на голів РВК.

4. Надати РВК права перераховувати до фонду хлібозаготівель усі натурфонди утворені в колгоспах, які незадовільно виконують плани заготівель.
- Застосовувати цей пункт у частині насінних фондів дозволяється з попередньої санкції облвиконкому для кожного колгоспу.
5. З оголошення цієї постанови припинити видачу будь-яких натуральних авансів по всіх колгоспах, що незадовільно виконують плани хлібозаготівель.
6. Колгоспи, які незадовільно виконують плани хлібозаготівель та які видали натураванси хліба за трудовими порядком громадського харчування, а також у формі всіляких “озадків”, “послідів”, “відходів” тощо понад встановлені норми (15% від фактичного обмолоту), повинні негайно організувати повернення незаконно розданого хліба з тим, щоб спрямувати його на виконання плану хлібозаготівель.

Зобов'язати облвиконкоми та райвиконкоми притягти голів управ таких колгоспів до суворої відповідальності за розтрати колгоспного хліба.

Вилучення незаконно розданого та одержаного хліба треба в першу чергу провести у членів управ колгоспу, адміністративно-службового персоналу, рахівників, полеводів, комірників тощо.

7. Зобов'язати РВК негайно організувати вилучення в окремих колгоспників та одноосібників хліба, розкраденого в колгоспах та радгоспах під час збирання молотби, перевозу хліба до комор, на зсиппункти тощо.

Причому вилучати хліб треба в першу чергу у всіляких ледарів, рвачів, що не мають трудових, але мають запаси хліба. Здійснюючи ці заходи, РВК повинні спиратись на колгоспників-ударників та передовиків, що в усіх сільськогосподарських кампаніях – на полі, в молотби та інших колгоспних роботах – виявили себе як борці за соціалістичну перебудову села та організаційно-господарське зміцнення колгоспу.

8. Притягти до суду на підставі постанови ЦВК та РНК СРСР від 7 серпня 1932 року “Про охорону

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

майна державних підприємств, колгоспів та кооперацій та про зміцнення громадянської (соціалістичної) власності” – як розкрадачів державного та громадянського майна – бухгалтерів, рахівників, комірників, завгоспів, вагарів, що затаюють хліб від обліку, складають брехливі облікові відомості, щоб полегшувати розтринькування та крадіжки, щоб зірвати виконання плану хлібозаготівель та інші державні зобов’язання.

9. До колгоспів, що припустили розкрадання колгоспного хліба і злісно зривають план хлібозаготівель, застосувати натуральні штрафи порядком додаткового завдання з м’ясозаготівель розміром 15-місячної норми здавання даним колгоспом м’яса як усупільненої худоби, твк і худоби колгоспників.

Райвиконкоми застосовують ці штрафи з попереднього дозволу кожного окремого випадку облвиконкому.

Розмір штрафів (в межах 15-місячного м’ясостворення) і строки сплати цих штрафів РВК встановлює відповідно до господарського стану кожного окремого колгоспу.

Накладання штрафів не звільняє колгосп від виконання цілком визначеного плану хлібозаготівель.

Дозволити РВК у випадках, коли колгоспи вживають справжніх заходів для забезпечення виконання плану хлібозаготівель на встановлені терміни, ці штрафи скасувати.

Скасувати ці штрафи можна з попереднього дозволу облвиконкому.

10. РНК УРСР застерігає РВК, сільради та місцевих працівників при застосуванні цієї постанови, особливо в частині накладання натуральних штрафів і інших репресій, про підмінювання масової роботи в боротьбі за хліб голим адмініструванням.

Застосування цих заходів треба щільно пов’язати з широким розгортанням масової політично-виховної роботи серед колгоспників і спрямувати на організаційно-господарське зміцнення колгоспів.

Завдання натуральних штрафів та інших репресивних заходів – забезпечити цілковите виконання хлібозаготівельних планів.

20 листопада 1932 р.

Голова Ради Народних Комісарів УСРР – В. Чубар.

Керуючий справ Ради Народних Комісарів УСРР – В. Легкий.

33-й: голод: Народна Книга-Меморіал/Упоряд.: Л.Б.Коваленко, В.А.Маняк.-К.: Рад.письменник, 1991.-С.234 с.

№33

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про фонди колгоспів, застосування репресій до одноосібників, колгоспів і колгоспників, організації хлібозаготівельної роботи

29 листопада 1932 р.

Цілковито таємно

Поступающие с мест сведения о проведении в жизнь постановления ЦК КПБУ от 30.X и 18.X1 показывают, что в ряде районов эти постановления недостаточно поняты и пользуются ими часто неправильно и неумело.

В связи с этим, ЦК считает необходимым дать некоторые дополнительные указания:

1. Постановление ЦК КПБУ о фондах в колхозах на местах упрощают и искажают. ЦК еще раз предупреждает, что применение этого решения является делом, требующим большой гибкости, знания действительного положения в колхозах. Просто и механически вывозить все фонды в хлебозаготовку является совершенно неправильным и недопустимым. Особенно это неправильно в отношении семенного фонда. Изъятие колхозных фондов и их проверка должна проводиться не огульно, не повсеместно. Нужно умело выбирать колхозы с таким расчетом, чтобы там действительно обнаружить злоупотребления и скрытый хлеб.

Более ограниченное количество проверок, но проверок дающих серьезные результаты, разоблачающие саботажников, кулаков, их пособников и решительная с ними расправа окажут значительно большее давление на другие колхозы, где проверка еще не производилась, чем торопливая, неподготовленная проверка большого количества колхозов с незначительными результатами.

Нужно применять различные формы и методы этой проверки, индивидуализируя каждый колхоз. В ряде случаев выгоднее применять скрытую проверку фондов, не сообщая колхозу о проверке. Там, где заведомо известно, что проверка не даст серьезных результатов и нам не выгодна, лучше от нее отказаться заранее.

Вывоз хотя бы части посевного материала должен допускаться только в особо исключительных

случаях с разрешения Обкомов партии и с одновременным принятием мер, действительно обеспечивающих пополнение этого фонда из других внутриколхозных источников. За самовольный вывоз хотя бы частично семенного фонда, Обкомы по отношению к РПК, а РПК по отношению к своим уполномоченным должны применять строгие меры взыскания и немедленно исправлять допущенные ошибки.

2. О применении репрессий, как к единоличникам, так в особенности против колхозов и колхозников, во многих районах уже сбиваются на механическое и огульное их применение, рассчитывая, что само по себе применение голых репрессий должно дать хлеб. Это неправильная и безусловно вредная практика. Ни одна репрессия без одновременного развертывания политической и организационной работы, необходимого результата нам дать не может, тогда как репрессии хорошо рассчитанные, примененные в отношении умело выбранных колхозов, репрессии доведенные до конца, сопровождаемые соответствующей партийно-массовой работой, дают нужный результат не только в тех колхозах, где они применяются, но и в колхозах соседних, не выполняющих плана.

Многие низовые работники считают, что применение репрессий освобождает их от необходимости вести массовую работу, или облегчает им эту работу. Как раз наоборот. Именно применение репрессий – как крайней меры воздействия – делает нашу партийную работу более сложной. Если мы, воспользовавшись репрессий, применяемой к колхозу в целом, к правленцам или к счетоводам и другим должностным лицам колхоза, не добьемся сплочения наших сил в колхозе, не добьемся сплочения на этом деле актива, не добьемся действительного одобрения этой репрессии со стороны массы колхозников, тогда необходимых результатов в отношении выполнения плана хлебозаготовок мы не получим.

При смене правленцев в результате примененной репрессии должно быть обеспечено улучшение руководящего состава колхоза не только с политической, но и с хозяйственной стороны.

В тех случаях, когда мы имеем дело с исключительно недобросовестным, упорным, подпавшим целиком под кулацкое влияние, колхозом, необходимо, в первую очередь, обеспечить поддержку этой репрессии со стороны окружающих колхозов, добиться осуждения и организовать давление на такой колхоз общественного мнения окружающих колхозов.

Все вышесказанное вовсе не означает, что репрессий применено уже достаточно и что в настоящее время в районах организовали действительно серьезный и решительный нажим на кулацкие элементы и организаторов саботажа хлебозаготовок.

Наоборот, предусмотренные постановлениями ЦК репрессивные меры по отношению к кулацким элементам и в колхозах и среди единоличников, еще очень мало использованы и не дали необходимых результатов, вследствие нерешительности и колебаний там, где репрессия безусловно необходима.

Особенно в отношении единоличников, несмотря на то, что уже прошло 20 дней со времени издания инструкции СНК, репрессивные меры применяются чрезвычайно слабо и недостаточно. Наряду с этим, существующая практика и здесь вскрывает недостатки нашей партийной работы, неумение подкрепить применение мер инструкции СНК организацией общественного мнения единоличников, неумение организовать разоблачение кулацких и антисоветских элементов перед бедняцко-средняцкой массой, неумение отколоть на нашу сторону лучшую часть единоличников.

Применяя в отношении единоличников лишение права покупки товаров, сплошь да рядом даже не вывешивают в общественных местах списков хозяйств, подвергнутых этой репрессии, не делают применение репрессии к отдельным, умело выбранным, хозяйствам предметом обсуждения на собраниях единоличников для оказания давления на всех единоличников, не предупреждают о применении наиболее острых мер (например: натур. штраф, лишение усадебной земли и др.).

Только одновременное, наряду с суровыми репрессиями к кулацким элементам, развитие широкой массовой работы среди бедняков и середняков обеспечит сдачу хлеба единоличниками.

3. Борьба с кулацким влиянием в колхозах есть, прежде всего, борьба с воровством, с укрывательством хлеба в колхозах. Это борьба с теми, кто обманывает государство, кто прямо или косвенно, ведет работу против хлебозаготовок, кто организует саботаж хлебозаготовок. А между тем, как раз на это в районах обращается совершенно недостаточное внимание.

Проявлением кулацкого влияния считают только прямое кулацкое выступление, террористический акт или открытую кулацкую агитацию, а на наиболее распространенные, наиболее хитрые формы борьбы кулака внутри колхоза против хлебозаготовок, смотрят как на что-то незначительное, как на обыденное неизбежное явление. ЦК указывает парторганизациям на то, что эти формы кулацкого влияния приняли в настоящее время наиболее угрожающий характер. Беспощадно ударить по воровству, расхищениям, по составителям фальшивой отчетности, по утайкам, разоблачить их кулацкую сущность, показать в этом деле организующую руку классового врага, антисоветских элементов – является основной и решающей задачей партийной работы.

Против воров, рвачей и расхитителей хлеба, против тех, кто обманывает пролетарское государство и колхозников, одновременно с применением репрессий, мы должны поднять ненависть колхозной массы, должны добиться, чтобы и вся масса колхозников клеймила этих людей как кулацких агентов и классовых

врагов.

4. Несмотря на указания ЦК, до сих пор организация хлебозаготовительной работы в районах поставлена из рук вон плохо. Вместо правильной расстановки сил по колхозам, а в отношении единоличников по селам, вместо серьезного и постоянного большевистского руководства хлебозаготовками из районного центра, продолжаются бестолковые и безответственные разъезды руководящих работников района по селам. Вместо точной, правильной расстановки людей по отдельным колхозам, вместо посылки наиболее крепких товарищей в решающие колхозы, – продолжается расстановка партийных сил по принципу кустов, по сельсоветам, а не по определенным колхозам. Эта расхлябанность, отсутствие большевистского руководства и ответственности, прикрываемая с внешней стороны кипучей “работой” и беспомощною суетней – должна быть немедленно ликвидирована.

ЦК считает ненормальным и вредным такое положение, когда в районах и областях вся хлебозаготовительная работа выполняется только партийным аппаратом, когда партийный аппарат непосредственно и от своего имени выполняет различные административные функции (наложение штрафов, аресты, раскрытие ям и т.д.), а советский аппарат в это же время совершенно бездействует и не исполняет своих прямых обязанностей, не несет никакой ответственности.

Исходя из этого, ЦК считает необходимым, чтобы в районном центре постоянно оставалось два ответственных руководящих работника (по партийной и советской линии) и необходимый советский аппарат, без которого невозможно наладить оперативное руководство работой, учет и реагирование на все недостатки и прорывы.

ЦК еще раз указывает всем парторганизациям на решающее значение организационной работы для обеспечения полного выполнения плана хлебозаготовок.

Без серьезной постановки организационной работы, не может быть настоящего большевистского руководства хлебозаготовительной кампанией.

СЕКРЕТАРЬ ЦК Кпбу

підпис

ДАЖО.- Ф.П-122.- Оп.1.- Спр.46.- Арк.154-158. Копія. Друкований машинопис.

№34

Витяг з протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У щодо впровадження в життя постанови ЦВК та РНК Союзу про разовий податок з одноосібників

29 листопада 1932 р.

Цілком таємно

1. Приянтъ к сведению сообщение тов. Рекиса, что данными СНК и НКФ указаниями обеспечено вручение окладных листов плательщикам не позже 5-го декабря и полное взыскание налога в декабре и даны точные указания о порядке проведения начисления и взыскания налога.

2. Учитывая особо важное значение налога с точки зрения изъятия излишних денежных средств из села и ограничения рыночных спекулятивных доходов единоличных хозяйств, – ЦК предлагает Обкомам, Облсполкомам, РПК и РИКаам уделить этому делу серьезнейшее внимание и взять проведение налога под свое непосредственное наблюдение, обеспечив полное поступление сбора не позже 20-го декабря.

3. ЦК предлагает при проведении налога ориентироваться на максимальные ставки, предусмотренные законом с тем, чтобы по каждой области обеспечить перевыполнение контрольной цифры.

Налогом должны быть охвачены и те единоличные крестьянские хозяйства, которые вследствие сокращения ими полевых посевов не охвачены контрактационными договорами и не имеют заданий по сдаче с.х. продуктов.

В районах и селам с повышенным доходом от реализации с.х. продукции огородно-садовой, животноводческой и т.д. (пригородные) – ставки налога должны быть увеличены на 50% против максимальных ставок всех иных районов.

4. ЦК особо подчеркивает важность правильного и умелого использования представленного местам права удвоения суммы налога для хозяйств, не выполняющих фин. заданий и планов заготовок с.х. продуктов с полным или частичным освобождением от налога хозяйств, выполнивших и выполняющих аккуратно свои обязательства перед государством.

5. Обязать обкомы информировать ЦК не позднее 6-го декабря о ходе проведения налога.

ДАЖО.– Ф.П-122.– Оп.1.– Спр.46.– Арк.159-160. Копія. Машинопис.

№35

Заходи Наркомпостачання УСРР щодо скорочення витрат хліба

5 грудня 1932р.

Таємно особисто

Шановний товаришу,

Постановою ПБ ЦК КП(б)У від 29/ХІ-ц.р. «Про заходи про скорочення витрати хліба» на грудень місяць 1932 р. запроваджено такі міроприємства:

1. Зменшено фонд хліба, що його виділено для постачання міського та сільського населення списків № 2 та 3, в порівнянні з листопадом на 4300 тонн, або на 20% (таким чином, пересіяне задоволення по Україні списків № 2 та 3 в грудні складає 60%).

2. Знято з постачання кустарів.

3. Зменшено фонд громадського харчування на 15%.

4. Зменшено фонд стимулювання с.господ. заготівель на 25%.

5. Встановлено стандарт помолу пшениці для індивідуального постачання та громадського харчування до всіх млинах не нижче 85%.

6. Зараховано в централізований план постачання 5% відрахувань від мірчука, а 10%, які надаються в розпорядження районних та обласних організацій.

7. Вводиться в валку борошна кукурудзяне та інше борошно.

З цих заходів для вас зрозуміло, що ЦК партії з метою заощадження витрат хліба – заздалегідь вживає заходів до скорочення витрати хліба з централізованих ресурсів, запроваджуючи скорочення хліба в першу чергу на таких ділянках, де не буде ущільнено основних споживачів – робітників, інженерно-технічних робітників, службовців та їх утриманців списків особого та № 1, а також таких груп на селі, як вчителів, агроспеціалістів, медперсонал, зв'язистів, міліції, не кажучи вже про Червону Армію.

Отже, Вам в свою чергу на місці при розподілі наданих фондів, потрібно особливо обережно і уважно підходити при визначенні норм та фондів хлібопостачання, з тим, щоб уникнути будь якого механічного розподілу в цій справі.

Між тим, ми маємо випадки, коли розподіл фондів хліба між окремими підприємствами проводиться механічно, без обліку важливості того або іншого підприємства.

Так, по Одеській області Облпостачвідділ припустив механічне зниження хлібопостачання, зменшивши норми хліба робітникам заводу «Більшовик», Канатн. Ф-ки, цим основним підприємствам Одеси, хоча Укрнаркомпостачання в цілому по другому списку Одеси відпустив борошна з забезпеченням в розмірі 67% проти повної потреби за нормами: 700 грам робочим та 300 грам іншим.

ЦДАГО України. – Ф. 1.– Оп.20. –Спр.5467. – Арк.67-68. Оригінал. Машинопис.

№36

Директивний лист ПБ ЦК КП(б)У до всіх обкомів, міськкомів, райкомів, НКЮ і прокуратури УСРР про посилення допомоги хлібозаготівлям з боку органів юстиції

6 грудня 1932 р.

Зовсім таємно

В целях усиления борьбы за хлеб ЦК КПБУ предлагает НКЮОсту, областным и районным комитетам, наряду с развертыванием широкой массовой работы, обеспечить решительное усиление помощи

хулиганам».

«Богатые и жулики, это – две стороны одной медали, это – два главные разряда **паразитов**, вскормленных капитализмом, это – главные враги социализма, этих врагов надо взять под особый надзор всего населения, с ними надо расправляться, при малейшем нарушении ими правил и законов социалистического общества, беспощадно. Всякая слабость, всякие колебания, всякое сантиментальничанье в этом отношении было бы величайшим преступлением перед социализмом».

(Ленин, том XXII, стр. 164. – «Как организовать соревнование»).

Так как враг с партбилетом в кармане должен быть наказан строже, чем враг без партбилета, то следовало бы людей вроде Головина (бывший секретарь Ореховского райкома), Паламарчука (бывший председатель рика), Луценко, Ордельяна, Пригоды и других немедленно арестовать и наградить их по заслугам, т. е. дать им от 5 до 10 лет тюремного заключения каждому.

Секретарь ЦК ВКП(б)

И. Сталин.

ГДА СБ України. – Ф. 16. – Оп. 25. – Спр. 3. – Арк. 105. Друкарський примірник.

№38

Витяг з постанови Політбюро ЦК КП(б)У про заходи боротьби із спекуляцією хлібом

12 грудня 1932 г.

Совершенно секретно

Решением партии и правительства колхозная торговля хлебом разрешена только после 15-го января 1933 года, после полного выполнения хлебозаготовок по Союзу. До этого срока продажа хлеба на базарах воспрещена. Это мероприятие должно облегчить борьбу с разбазариванием колхозного хлеба, создать необходимые условия для борьбы с разбазариванием хлеба единоличными хозяйствами, а тем самым способствовать успешному выполнению плана хлебозаготовок и сохранению максимальных натуральных фондов, подлежащих распределению среди колхозников.

Продажа хлеба на рынке до установленных правительством сроков, на деле является потаканием кулаку и спекулянту и облегчает им работу по срыву выполнения основного обязательства колхозов, единоличников, бедняков и середняков перед пролетарским государством, ведет к разбазариванию натуральных фондов, подлежащих распределению среди колхозников, а тем самым направлена против организационно-хозяйственного укрепления колхозов, против колхозов.

Борьба с торговлей хлебом до полного выполнения плана хлебозаготовок во всем Союзе (до 15.1-) должна стать делом широчайших масс, составной частью всей нашей работы по выполнению плана хлебозаготовок.

Обеспечение этой задачи является важнейшей обязанностью районных партийных комитетов, сельских парторганизаций, всех передовиков колхозников. В первую очередь необходимо ударить по перекупщикам – спекулянтам, кулацко-зажиточной верхушке и единоличникам, злостно уклоняющимся от выполнения плана хлебозаготовок.

Единоличников контрактантов продающих свой хлеб на базаре, привлекать к судебной ответственности и прежде всего тех, которые не выполнив контрактационных обязательств, злостно уклоняясь от выполнения контрактационных договоров – продают свой хлеб.

Борьбу со спекуляцией хлебом, работу по выявлению единоличников и колхозников, незаконно торгующих хлебом, необходимо проводить так, чтобы ни в какой мере не ударить по колхозной торговле и торговле трудящихся единоличников другими с.х. продуктами своего производства, чтобы эта борьба никоим образом не отразилась на развертывании колхозных базаров.

Репрессивные меры должны применяться так, чтобы никоим образом не скатиться к массовым репрессиям против колхозников и единоличников середняков и бедняков. Репрессии должны применяться с тщательным выбором объектов, с таким расчетом, чтобы решительно ударяя по кулаку-спекулянту, по злостному срывщику-контрактанту единоличнику этим самым воздействовать на остальных продавцов хлеба – колхозников, единоличников.

В отношении колхозников, единоличников бедняков и середняков, должны быть применены товарищеские суды, осуждение бригадой и т.д. Партийные организации должны помнить, что методы

общественного воздействия, должны явиться основной формой борьбы в отношении колхозников и единоличников, бедняков и середняков.

Репрессия (арест, конфискация) не должны производиться на базарах. Но на базарах мы должны – в первую очередь через фининспектуру, - устанавливать фамилию продающего хлеб, из какого он села и колхоза.

Обязать ГПУ и НКЮ в соответствии с настоящим решением дать указания по своей линии.

СЕКРЕТАРЬ ЦК Кпбу:

подпись

ДАЖО.– Ф.П-122.– Оп.1.– Спр.46.– Арк.107,109. Друкований відбиток. Машинопис.

№39

Витяг з постанови ЦК ВКП(б)У та РНК Союзу РСР про хлізоготівлі на Україні, Північному Кавказі і в Західній області

4 грудня 1932р.

Таємно. Не для друку

Заслушав доклады секретаря обкома Западной области Т. Румянцева, секретаря ЦК КП(б)У т. Косиора, секретаря Днепропетровского обкома Т. Строганова, секретаря Северно-Кавказского крайкома Т. Шеболдаева, ЦК ВКП(б) и СНК СССР постановляют:

1. Обязать ЦК КП(б)У и Совнаркомом УССР, под личную ответственность тт. Косиора и Чубаря, закончить полностью план заготовок зерновых и подсолнуха до конца января 1933 года.

2. Обязать Северно-Кавказский крайком и крайисполком, под личную ответственность т. Шеболдаева и Ларина, закончить полностью план заготовок зерновых к 10-15 января 1933 года, а подсолнуха к концу января.

3. Обязать обком и облисполком Западной области, под личную ответственность тт. Румянцева и Шелехеса, закончить полностью план заготовок зерновых к 1 января 1933 года и план заготовок льна к первому февраля 1933 года.

4. В виду того, что в результате крайне слабой работы и отсутствия революционной бдительности ряда местных парторганизаций Украины и Северного Кавказа, в значительной части их районов контрреволюционные элементы — кулаки, бывшие офицеры, петлюровцы, сторонники кубанской Рады и пр. сумели проникнуть в колхозы в качестве председателей или влиятельных членов правления, счетоводов, кладовщиков, бригадиров у молотилки и т.д., сумели проникнуть в сельсоветы, земорганы, кооперацию и пытаются направить работу этих организаций против интересов пролетарского государства и политики партии, пытаются организовать контрреволюционные движение, саботаж хлебозаготовок, сева, - ЦК ВКП(б) СНК СССР обязывают ЦК КП(б)У, Севкавказкрайком Украины и крайисполком Севкавказья решительно искоренить эти контрреволюционные элементы путём арестов, заключения в концлагерь на длительный срок, не останавливаясь перед применением высшей меры наказания к наиболее злостным из них.

5. ЦК и СНК указывают партийным и советским организациям Советского Союза, что злейшими врагам партии, рабочего класса и колхозного крестьянства являются саботажники хлебозаготовок с партбилетом в кармане, организующие обман государства, организующие двурушничество и провал заданий партии и правительства в угоду кулакам и прочим антисоветским элементам. По отношению к этим перерожденцам и врагам советской власти и колхозов, все еще имеющим в кармане партбилет, ЦК и СНК обязывают применять суровые репрессии, осуждение на 5 - 10 лет заключения в концлагерь, а при известных условиях – расстрел.

6. ЦК и СНК отмечают, что вместо правильного большевистского проведения национальной политики в ряде районов Украины, украинизация проводилась механически, без учета конкретных особенностей каждого района, без тщательного подбора большевистских украинских кадров, что облегчило буржуазно-националистическим элементам, петлюровцам и пр. создание своих легальных прикрытий, своих контрреволюционных ячеек и организаций.

7. В особенности ЦК и СНК указывают Северо-Кавказскому крайкому и крайисполкому, что легкомысленная, не вытекающая из культурных интересов населения, не большевистская украинизация почти половины районов Севкавказа при полном отсутствии контроля за украинизацией школы и печати со стороны краевых органов, дала легальную форму врагам советской власти для организации

сопротивления мероприятиям и заданиям советской власти со стороны кулаков, офицерства, реэмигрантов-казаков, участников Кубанской Рады и т. д.

В целях разгрома сопротивления хлебозаготовкам кулацких элементов и их партийных и беспартийных прислужников, ЦК и СНК Советского Союза постановляют:

а) Выселить в кратчайший срок в северные области СССР из станицы Полтавской (Северный Кавказ), как наиболее контрреволюционной, всех жителей за исключением действительно преданных соввласти и не замешанных в саботаже хлебозаготовок колхозников и единоличников.

ДАХмО. – Ф. П-1160. – Оп2. – Спр.7. – Арк. 437. Оригінал. Машинопис.

№40

**Витяг з протоколу № 94 засідання Політбюро ЦК КП(Б)У
про надпланову закупівлю хліба у колгоспах, колгоспників
і односібників з 15.XII-1932 р**

15 грудня 1932р.

О СВЕРХПЛАНОВОЙ ЗАКУПКЕ ХЛЕБА У КОЛХОЗОВ, КОЛХОЗНИКОВ И
ЕДИНОЛИЧНИКОВ.

1. В районах, выполнивших план хлебозаготовок по секторам и культурам и закончивших засыпку семенных фондов, организовать сверхплановую закупку хлеба у колхозов, колхозников и единоличников.

2. Закупка хлеба у колхозников, колхозов и единоличников сверх плана в этих районах проводится Заготзерно на добровольных началах на основе договоренности через специально командированных для этого лиц, с колхозниками, правлениями колхозов и единоличниками о дополнительной продаже хлеба государству сверх плана хлебозаготовок (без дачи каких бы то ни было новых твердых заданий, встречных планов и т.д.).

Обкомы должны выделить, дополнительно к работникам Заготзерно, группу работников в помощь по проведению этой работы.

3. Закупка хлеба производится в этих районах у колхозов, колхозников и единоличников по государственным заготовительным ценам на следующих основаниях:

а) На каждый 1 рубль проданных колхозом, колхозником и единоличником продовольственных культур (пшеницы, ржи) предоставить право купить товаров любого ассортимента на 3 рубля.

б) На каждый рубль проданных фуражных культур — товаров любого ассортимента на 1 рубль 50 коп.

4. Товары отпускаются колхозникам, колхозам и единоличникам с сельЕПО и с баз Райпотребсоюза или межрайбаз ВУКСа немедленно после вывоза хлеба на сыпные пункты.

5. Обязать ВУКС и Наркомснаб создать соответствующие товарные фонды из наиболее ходких и дефицитных товаров специально для стимулирования сверхплановой закупки хлеба. Утвердить следующий размер фонда товаров, выделяемых для этой цели в первую очередь (см. приложение).

Из этого количества товаров в районы, указанные в п.1 должно быть выделено и в 3-х дневный срок отгружено товаров на сумму 800 тыс. рублей.

Ответственность, за создание фонда, продвижение этого фонда на базы ВУКСа и отпуск товаров из этого фонда тем, у кого закупается хлеб, сверх плана, возложить персонально на тт. Берлина и Бляхера.

Обязать Наркомлегпром обеспечить своевременную отгрузку этих товаров, возложив персональную ответственность на тт. Темкина, Маслова, Семенова (УпНКЛес).

6. Обязать Обкомы и РПК обеспечить контроль за тем, чтобы эти товары использовались по прямому назначению, предупредив, что за неиспользование этих товаров по назначению виновные будут строго караться.

7. Поручить Госбанку специально профинансировать операцию по завозу промтоваров, в районы, в которых будет производиться закупка хлеба сверх государственного плана.

8. Предложить Заготзерно установить особый учет по районам всего зерна, поступающего в порядке этих сверх плановых закупок.

9. Через 10 дней – заслушать в ПБ доклад Заготзерно о ходе сверхплановых закупок хлеба в установленных настоящим постановлением районах.

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП(б)У – (подпись)

ПРИЛОЖЕНИЕ № 1.

ВИННИЦКАЯ ОБЛАСТЬ.

1. Ляховецкий
2. Шепетовский
3. Калиновский
4. Ямпольский
5. Джулинский
6. Заславский
7. Городокский
8. Ярмолинецкий

ПРИЛОЖЕНИЕ № 2.

ТОВАРНЫЕ ФОНДЫ, ВЫДЕЛЯЕМЫЕ В ПЕРВУЮ ОЧЕРЕДЬ ДЛЯ
СТИМУЛИРОВАНИЯ СВЕРХПЛАНОВЫХ ЗАКУПОК ХЛЕБА.

1. Стекло простое – на сумму 100.00 рублей в количестве 25 вагонов.
2. Лесоматериалы – до 250 вагонов (на 200.00 рублей) в нормальном ассортименте – 150 вагонов пиломатериалов и 100 вагонов кругляка
3. Гвозди – на 50.000 рублей в количестве до 200 тонн.
4. а) Кожевенно-обувные товары – на сумму 300 тыс. рублей.
б) Кожтовары – на 100.000 рублей.
5. Шорные изделия – на 100.000 рублей.
6. Хлопчатка – на 500 тыс. рублей.
7. Готовое платье – на 600 тыс. рублей.
8. Железо сортовое – до 1.000 тонн за счет невыполненных нарядов по ширпотребу.

ВЕРНО: (подпись)

ЦДАГО України. – Ф1.– Оп.20. – Спр.5382. – Арк.34-37. Оригінал. Машинопис.

№41

**Витяг з протоколу засідання комісії Політбюро ЦК КП(б) У про встановлення зон і шкал
щодо вилучення хліба на 1933р**

16 грудня 1932р.

I. Об установлении зон и шкал по изъятию хлеба на 1933 год.

1. Установить для разработки шкал изъятия с га по хлебному налогу 4 нижеследующие зоны на Украины: Полесье, Лесостепь, Степь и Южная Степь. В соответствии с этим разработать 4 шкалы.

2. Не считать возможным, строить шкалу с учетом скотообеспеченности каждого отдельного хозяйства. Установить дополнительное поощрение на скот колхозам, имеющим общественный скот; в отношении же не обобществленного скота необходимость стимулирования роста животноводства учитывается при разработке общей шкалы по зонам.

3. Основную шкалу строить для колхозов, обслуживаемых МТС, имея при этом в виду, что часть валового сбора они сдают в порядке натуральной платы за работу МТС. Для колхозов, не обслуживаемых МТС, установить другие, более повышенные нормы изъятия по каждой зоне в отдельности.

4. Поручить комиссии в составе т.т. Степанского – председатель, Григорьева, Рашина, Гиллера, Левинштама и Пионтовского, на основе обмена мнениями и в соответствии с данным постановлением

НАЦІОНАЛЬНА КНИГА ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ В УКРАЇНІ

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ

установить зоны и разработать 4 шкалы в двух вариантах. Один вариант из расчета на план хлебосдачи по крестьянскому сектору в 355 млн. пуд. и второй – 315 млн. пуд., проведя по второму варианту пропорциональное уменьшение ориентировочного плана хлебосдачи по областям.
Срок работы три дня.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИССИИ:

	Весь селянський сектор	Колхозы	Индивидуалисты	МТС
Винница	36,5	20,0	8	8,5
Киев	32,5	19,1	6	7,4
Харьков	75	58,4	8	8,6
Днепропетровск	89	74,7	2,1	12,2
Одесса	84	69,3	1,9	12,8
АМ ССР	5	3,2	0,6	1,2
Донбасс	33	28,3	0,4	4,3
	355	273,2	27	55

Распределение районов по зонам. Районы первой зоны:

1. Вінницька М.Р.
2. Бердичівська М.Р.
3. Антонінський район
4. Городоцький район
5. Грицівський район
6. Деражнянський район
7. Дунаєвецький район
8. Заславський
9. Затонський район (Вінковоцький)
10. Кам'янецький район
11. Летичівський район
12. Ляхівський район
13. Меджибізький район
14. Михампільський
15. Ново-Ушицький
16. Оринінський район
17. Полонський район
18. Проскурівський район
19. Славутський район
20. Смотрицький район
21. Солобковецький район
22. Старо-Костянтинівський район
23. Старо-Ушицький район
24. Теофіпольський район
25. Чемеровецький район (Бабчинецький)
26. Шепетівський район
27. Юринецький район
28. Ярмолинецький район

ЦДАГО України. – Ф. 1.- Оп.20. – Спр.5381. – Арк.34-37.Оригінал. Машинопис.

1932-1933

№42

Витяг з відомості сектора оперативного обліку про вивіз хліба з районів Вінницької області

21 грудня 1932 р.

	Вивезено		
	с 25.ХІ. по 15.ХП.	с 15.ХП. по 20.ХП.	с 25.ХІ. по 20.ХІ.
Вінницька область			
В.Лисницький	20	34	54
Н.Ушицький	183	40	223
Літинський	405	235	640
Черновецький	297	60	357
Загнедковський	23	–	23
Ялинецький	32	14	46
Гнатковський	98	6	104
Ямпольський	295	–	295
Томашпольський	151	76	227
	1504	465	1969

ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5392. – Арк.-14-15, 23. Оригінал. Машинопис.

№43

Витяг з інформації Вінницького обкому КП(б)У до ЦК КП(б)У про хід виконання хлібозаготівель

грудень 1932р.

Несмотря на принятые меры в пятую пятидневку поступление хлеба по сравнению с четвертой пятидневкой снизилось на 1.661 тонну. Снижение охватило наиболее тяжелые районы, о которых я сообщал в прошлой телеграмме. В отношении этих районов путем ряда мероприятий усиливаем нажим на саботажников хлебозаготовок обеспечения окончания хлебозаготовок этих районов.

В результате отставания наиболее тяжелых районов, пятая пятидневка дала 9.157 тонн из них по селянскому сектору 6.471 тонну, колхозы дали 3.523 тонны, годовой процент колхозного сектора 99,1%; единоличники дали 2.948 тонн, годовой процент единоличного сектора – 97,3%; совхозы дали 1.832 тонны, годовой процент совхозов – 92,5%; мерчук дал 854 тонны, годовой процент выполнения – 38%. Из остатка годового плана на 17 районов падает 11030 тонн, или 81% остатка и в 11 районах осталось заготовить 2.449 тонн или 17% остатка плана.

Усиливаем борьбу за оставшиеся 1⁵% до завершения годового плана области.

Учитывая трудности борьбы за последние проценты плана, Обком особое внимание уделяет отдельным селам и колхозам, особенно тяжело выполняющим план.

ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5398. – Арк.89. Оригінал. Машинопис.

№44

Проект постанови ЦК ВКП(б)У про проведення хлібозаготівель в районах у колгоспах і колгоспників, які виконали річні плани хлібозаготівель

1932р.

Организовать государственные заготовки (закупку) хлеба у колхозов, а также колхозников тех колхозов, которые выполнили план хлебозаготовок – на следующих началах:

1. Приступить к заготовке хлеба сверх плана у колхозов, выполнивших план хлебозаготовок, в следующих районах (список прилагается) с тем, чтобы установить наблюдение за ходом заготовок в этих районах и колхозах со стороны центрального и областного заготовительного аппарата – (Заготзерно и Уползаготсто), а также со стороны обкомов.

Через 10 дней заслушать результаты хода этих заготовок.

2. Закупка хлеба у колхозников и колхозов сверх плана в этих районах проводится Заготзерно. Путем договоренности через специально командированных для этого лиц, с правлениями колхозов и колхозниками о дополнительной продаже государству сверх плана хлебозаготовок, определенного количества хлеба (без дачи каких бы то ни было новых твердых заданий, встречных планов и т.д.).

3. Заготовка (закупка) хлеба производится в этих районах у колхозов и колхозников по государственным заготовительным ценам на основе поощрения этих колхозов и колхозников продажей им дефицитных промтоваров (обувь, кожтовары, мануфактура, платки, гвозди, железо, лес и т.п.) по установленным сельским ценам в размере:

Пшеница/
Р о ж ь/
Бобовые/ 70%
О в е с/
Ячмень/

Прочие фуражные и крупяные – 50% - стоимости сданного хлеба.

4. Обязать обкомы и ВУКС из имеющихся в районах и на базах потребкооперации товарных фондов, выделить для этой цели соответствующее количество дефицитных промтоваров.

5. Установить особый учет всего хлеба, поступающего в порядке дополнительных хлебозаготовок в разрезе районов и областей.

ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5460. – Арк. – 28,66-68. Оригінал. Машинопис.

№45

Лист секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора до ЦК ВКП(б) про заборону перевозити ручним багажем продовольчих продуктів вагою понад 10 кг

1932р.

Посылаю копию приказа НКПС за подписью тов. Левченко о категорическом запрещении перевозки ручным багажом продовольственных продуктов больше 10 килограмм (25 фунтов). На основании этого приказа органами железнодорожного ГПУ в некоторых местах уже производятся массовые обыски в поездах и конфискации хлеба, перевозимого сверх этой нормы.

При теперешнем тяжелом положении с продовольствием в ряде районов Украины, считаю, что такой приказ является неправильным, могущим до некоторой степени дискредитировать недавнее постановление ЦК ВКП(б) о развитии колхозной торговли хлебом. Просим ваших указаний НКПС об отмене этого приказа. Систему регулирования перевозок мелких грузов, в том числе хлеба если и нужно наново сейчас начать регулировать, то во всяком случае не столь категорическим и строгим образом.

Речь идет не столько о железнодорожниках, сколько о деревне-колхозниках, единоличниках. Систему борьбы со спекулянтами следовало бы более серьезно продумать, как комитету заготовок, Наркомснабу, так и НКПС.

С.Косиор

ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп.20. – Спр.5460. – Арк.28. Оригінал. Машинопис.

Доповідна записка в секретаріат ЦК КП(б)У про масовий вихід населення з колгоспів

1932р.

Оргінстром ЦК було повідомлено вже Секретаріат ЦК про вихід з колгоспів по Вінницькій області. Поскілки цей рух за вихід з колгоспів має місце по районах інших областей, – вважаємо за потрібне додатково інформувати ЦК.

Точного обліку заяв про вихід, а також відомостей щодо вживаємих заходів з боку місцевих парторганізацій не має жодна область. За окремими матеріалами Обкомів та РПК нами враховано поданих заяв про вихід з колгоспів:

По 15-ти районах Київської області	3.558 заяв
Особливо значна кількість по:	
Білоцерківському р-ну.....	700 заяв
Тетіївському	350 заяв
Васильківському	450 заяв
Ярунському	250 заяв
По 4-х р-нах Одеської області	1.017 заяв
Зокрема по Грушківському	390 заяв
Цебриківському	335
По 4-х р-нах Вінницької області	10.079 заяв
Зокрема, по Бершадському р-ну	1.000 заяв
Барському	500 заяв
Монастирищанському	658 заяв

З наведених відомостей видно більш значне поширення цього руху по Київській та Вінницькій областях.

Коли по більшості районів, охоплених цим рухом, виходять переважно одиночки, або невеликими групами і залишається основне ядро колгоспу, то по окремих районах мають місце часті випадки розвалу цілих колгоспів так званих „саморозпусків” колгоспів.

ХТО ВИХОДЕ З КОЛГОСПІВ І ЗА ЯКИХ МОТИВІВ.

В більшості районів є факти подачі групових по 10-20 і навіть 55 чол. відразу (Юринецький район), або поодинокі заяви, але у великій кількості писані однією рукою. Писарями заяв в частій мірі є попи, вчителі. За перевіркою цих заяв виявляється, що велика частина їх подані від імені кращих ударників і активістів, часто є фіктивними. Серед подавших заяви великий відсоток бідноти.

Є дані основних груп серед вихідців з колгоспів:

1. Новаки – колгоспники 1931-32 року.
2. Колгоспники, що не мають, або мають невелику кількість трудоднів.

Особливо активно веде себе саме ця група, яку використовує куркуль для розкладу колгоспу. По окремих районах є факти подачі заяв від колгоспників активістів. Є бувші ударники, що мають по 200 трудоднів, але з якими не розраховалися минулого року.

Виходи з колгоспів особливо позначається там, де були серйозні перекирчення політики партії і де була велика безгосподарність в колгоспах.

Мотиви за вихід з колгоспу найбільш характерні такі: що

- а) Не маю їсти, піду на заробітки або допоможіть, або виключте з колгоспу.
- б) Жилось до колгоспу краще. Колгосп не те, що думали ... Одноосібник живе краще.
- в) Норми тяжкі, в колгоспі не заробиш. Білоручок – правлінців багато. Хочу сам собі бути польовод, голова і робоча сила.

При вивченні виходів в окремих селах часто викриваються фактичні організатори їх:

- а) Попи – (Копайгородський район).
- б) Куркулі – що було повтікали, або їх рідня (майже у всіх випадках).
- в) Євангелісти і др. релігійні сектанти (Жмеринка, Шепетівка і др.).
- г) Бувші жандарі, офіцери та ін.

Серед методів розкладу найбільш застосовуємих є – ширення провокаційних чуток такого характеру:

а) «Заберуть хліб, як і в минулому році. Щоб знов з голоду не попухли, діліть хліб на корню, збираймо особо і ховай».

б) «Зараз уряд і Сталін за одноосібників, а місцева власть перекирчує це і мовчить. Уряд ухвалив тих, що виходять наділять кращими кінями і землею... Хто вийде до Петра, тому буде краще, а хто останеться, того переведуть на совхоз. За тими, хто виходе землю закріплять на 25 років.

ДОДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ ДО ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ
ЦК КП(б)У ПРО ВИХОДИ З КОЛГОСПІВ.

Кількість виходів по Вінницькій області за даним Обл.ДПУ та Секретарів Райпарткомів на 20/УП перевищує 17.000. Виходами охоплені майже всі райони Області. По 62 районах відсоток заяв про вихід з колгоспів пересічно до всього числа господарств у колгоспах складає 3-4%, але є окремі райони (до 20), де кількість заяв про вихід перевищує 5% до кількості господарств, а в Крижопільському районі на 6000 господарств, що об'єднані в колгоспах, подано за 5 місяців понад 1000 заяв про вихід – 16,5%. По окремих колгоспах кількість заяв сягає 40-50% до всіх господарств в колгоспі.

Характер заяв.

До середини червня колгоспники, подаючи заяви про вихід, як правило, чекали роз'яснення справи правлінням колгоспу, виходячи на роботу як і до того часу. З наближенням терміну уборки і зокрема в липні місяці, в значній частині колгоспів ті, що подали заяви, починають активно вимагати виділити їм негайно окремі ділянки для уборки хліба, повернення коней та реманенту. В окремих колгоспах останніми днями помічалось спроби через голову правління поділити поля на ділянки та почати жнива. Найбільш гостро це проявилось в Гайсинському районі 14-19-го липня. В цьому районі в низці сел почався розбор коней та реманенту. В селі Затківці 14-го липня натовп приблизно у 400 осіб – переважно жінок (де були і колгоспники і одноосібники і розкуркулени), розігнав на полі колгоспників, що працювали організовано та почав косити недозрілу пшеницю. Голова колгоспу десь зник. Голову сільради ця юрба (де, між іншим, були дружини 5-ти членів правління колгоспу та секретаря сільради) примусила піти з нею. Представників РПК, що згодом приїхали на поле не хотіли слухати та намагались побити. 15-го липня ще більша юрба знову поділила між собою поле у 700 га жита та почала косити. За день викосили до 300 кіп жита, яке ввечері розібрали. Але забрали не ті, що косили, а ті, що мали змогу вивезти. Самочинні жнива продовжувались і 16-го липня і лише 17/УП після того, як арештували кілька куркулів та підсилили агітацію серед колгоспної молоді та бідняків помітився злам. 19/УП в цьому селі переобрали правління колгоспу і всі колгоспники вийшли на роботу організовано. Але й зараз панує такий настрій, що коли колгосп не забезпечить на весь рік по одному фунту хліба в день всім своїм членам, треба буде вийти з колгоспу.

Останніми днями в тому-ж Гайсинському та інших районах помічаються випадки розбору коней та реманенту без подачі заяв про вихід з колгоспу.

Про причини виходів.

До причин виходів з колгоспу, які зазначені в доповідній записці треба додати ще факти недовіря правління колгоспів, що спостерігається майже по всіх районах. Це недовіря часто-густо викликається розкладом керівної верхівки – пияцтвом, самопостачанням та обурливо нечуйним ставленням до потреб колгоспників.

В Манастирищинському районі загальний розбор коней в колгоспі був викликаний тим, що правління колгоспу відмовилося дати коней двом активістам колгоспникам для перевезення телят, яких вони купили на базарі.

Варто також відзначити факт подачі 100 заяв про вихід з колгоспу в с.Тарнорудах Волочиського району, що розташовано на самому кордоні з Польщею. В цьому районі ще восени 1931 р. колишній секретар партосередку КОВАЛЬСЬКИЙ, ще останніми часами був зав.агітмасом РПК, завів систему арештів колгоспників та партійців за невихід на роботу, несплату податку, невиконання партійних завдань тощо. Голова колгоспу ГУЛКА із харчової допомоги, що її видали за обробіток буряку, з дозволу секретаря партосередку, взяв собі 4 пуда хліба та крім того з мерчука ще 4 пуди, побудував власну хату з будівельного матеріалу колгоспу. Голе адміністрування замість масово-виховавчої роботи, втручання голови сільради в оперативну роботу колгоспу, брутальне ставлення голови колгоспу до колгоспників привели до масової подачі заяв про вихід.

Реагування партійних організацій.

Матеріали по Вінницькій області відзначають дуже мало фактів негайного більшовицького реагування партійних організацій колгоспу на заяви про вихід. В більшості випадків партійні осередки або замовчували факти подачі заяв, або розгублено зверталися до райпарткому по допомогу. Реагування на факти подачі заяв від районних партійних організацій відбулося в значній мірі з запізненням, при чому майже всі Райпарткоми, що ухвалювали постанови про вихід з колгоспу, не давали достатньої політичної оцінки цьому факту та заспокоювалися зараз же після того, як вдавалось добитись того, щоб колгоспники забрали заяви назад. Ніякої роботи по справжньому підвищенню партійно-масової роботи та організаційно-господарчому зміцненню колгоспу після того не велось. Наслідком цього відмічається багато фактів повторної подачі заяв. Бюро Обласного Партійного комітету що в постанові від 1-го червня про виходи з колгоспу у Бершадському, Томашпільському та Джулінському районах звертало увагу всіх Райпарткомів на потребу підсилення партійної роботи в колгоспах та боротьбу за організаційно-

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

господарче зміцнення. Протягом червня місяця бюро областкому реагувало на факт виходів з колгоспів (по Юринець кому, Могилевському та Копайгородському районах).

В своїй доповіді на Обласній партійній конференції т.Алексеев спеціально загострив питання про вихід з колгоспів. 01/УП бюро Областкому знову ухвалило розгорнуту постанову з приводу виходів з колгоспу в Могилівському районі.

Але треба відзначити, що відділи Областкому (Оргінстр та Агітмас) не провадили систематичного вивчення та недостатньо скеровували увагу Райпарткомів на боротьбу з виходами. Реагування на факти виходів з колгоспів по окремих районах провадилося Оргінстром та Агітмасомз запізненнями та після того, як ці факти набували вже визначено масового характеру.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ІНСТРУКТОР ЦК (МАНЮРІН)

ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.5243. Оригінал. Машинопис.

№47

Витяг з інформації ЦК КП(б)У про застосування репресій до осіб, які не виконують планів хлібоздачі

1932р.

Застосування репресій до твердоздавців та одноосібників по ВІННИЦЬКІЙ області.

1. Оштрафовано:

а) одноосібників:

грішми	–	269 господарств
м'ясом	–	16 господарств

б) твердо здавців:

грішми	–	2815 господарств на суму 1.153.804 крб. (пересічно 410 крб. на господарство) з них стягнуто – 430.610 крб.
--------	---	---

2) Позбавлено землі 57 господарств.

3) Стягнуто безспірним порядком хліба 17.306 центн.

4) Притягнуто до суду 1663 господарств

5) Засуджено 960 господарств

6) Постановами ОВК ухвалено виселити за межі області 23 господарства, за межі району – 47 господарств.

ЦДАГО України. – Ф1. – Оп.1. – Спр. 5394. – Арк.37. Копія. Машинопис.

№48

Додаток до об'єднаної директиви Народного Комісаріату робітничо-селянської інспекції, ОДПУ, Наркомпостачу щодо перевірки хлібних фондів

1932р.

Таємно

В дополнение нашей директивы о проверке хлебных неприкосновенного и государственного фондов предлагаются в соответствии с объединенной директивой НК, РКИ, ОГПУ, Наркомснаба, пущенной сего числа по прямому проводу. Принять активное участие в проверочной работе всего наличия хлеба. С этой целью войдите организуемые в республиках, Краях, Областях и районах Тройки, обеспечив организацию, качество и своевременность этой работы. Проверке путем обмера или перевешивания подлежат все, без исключения, хлебные пункты – глубинные, пристанционные, перерабатывающие

предприятия Союзхлеба, а также склады товаро-проводящей сети. Особенное внимание уделить организации и качеству проверки глубинных пунктов, где осело около 258 миллионов пудов хлеба. Также должны быть срочно расследованы и точно установлены причины разрыва между документальными данными и фактическим наличием хлебов.

Виновных в небрежном хранении, даче дутых сведений, в незаконном расходовании хлеба и злоупотреблениях арестовывать в рассмотрении дел на Тройках ОГПУ, причем в отношении членов партии, по согласованию с соответствующими партийными организациями.

Не позже 11 февраля телеграфно сообщите цифровые итоги выявленного проверкой фактического наличия хлеба по культурам в тоннах отдельно по Союзхлебу, сельхозкооперации, потребкооперации и отдельно товаро-проводящей сети с подразделением: децентрализованные ресурсы, централизованные ресурсы, россортфонд, госфонд. Подробные материалы шлите срочной почтой. Получение подтвердите.
- № 40080-Зам.пред ОГПУ Ягода.

В е р н о : Секретарь ВКУ ГПУ УССР (Букшпан)
В е р н о : Зав. Секретной частью НКЮ (Бучана)

ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.4291. – Арк.3. Копія. Машинопис.

№49

Розподіл районів за категоріями

1932 р.

1. ЗА ОСОБЛИВИМ СПИСКОМ.

1. Сталіно	8. Алчевське
2. Луганське	9. Лісчанське
3. Макіївка	10. Краснолуцьке
4. Горлівка	11. Чистяковське
5. Краматорське	12. Дніпропетровське
6. Кадіївка	13. Кам'янське
7. Риково.	

2. ЗА СПИСКОМ № 1.

1. Харків	2. Київ	3. Одеса

3. РАЙОНИ I-ої КАТЕГОРІЇ.

1. Запоріжжя	21. Ізюмський
2. Маріупіль	22. Круп'янський
3. Миколаїв	23. Кременчуцький
4. Кривий Ріг	24. Конотопський
5. Нікопіль	25. Коростенський
6. Зінов'ївське	26. Кам'янець-Подільський
7. Шостка	27. Лубенський
8. Херсон	28. Мелітопільський
9. Артемівське	29. Константинівський
10. Гришино	30. Проскурівський
11. Попаснянський	31. Полтавський
12. Рубіжанський	32. Прилуцький
13. Ровенецький	33. Першотравенський
14. Сорокінський	34. Сумський
15. Амвросієвський	35. Роменський
16. Бердичев	36. Уманський
17. Біла Церква	37. Черкаський
18. Вінниця	38. Чернігівський
19. Житомир	39. Шепетівський

20. Слав'янське

40. Тираспіль – АМСРР

4. РАЙОНИ II-ої КАТЕГОРІЇ.

1. Олевський	7. Мур. Куриловецький
2. Словечанський	8. Копайгородський
3. Городницький	9. Ярунський
4. Ємельчанський	10. Ново-Ушицький
5. Старо-Ушицький	11. Славутський
6. Дунаївецький	12. Баранівський
13. Пулінський	50. Б.Дністровський
14. Мархлевський	51. Вознесенський
15. Могилівський	52. Гадяцький
16. Бабчинецький	53. Геничеський
17. Ямпільський	54. Глухівський
18. Крижопільський	55. Городнянський
19. Овруцький	56. Гросулівський
20. Піщанський	57. Дворжинський
21. Волочеський	58. Доманівський
22. Шаргородський	59. Жмеринський
23. Ярмолинецький	60. Калініндорфський
24. Солобовецький	61. Кам'янський (Запоріжжя)
25. Теофіпільський	62. Каховський
26. Ляховецький	63. Коларівський
27. Антонінський	64. Корюківський
28. Заславський	65. Лозівський
29. Спартаківський	66. Люксембургський
30. Юринецький	67. Мангушський
31. Чемировецький	68. Миргородський
32. Оринінський	69. Молочанський
33. Городокський	70. Ніженський
34. Смотрицький	71. Новоград-Северський
35. Томашпільський	72. Олександрівський
36. Грицівський	74. Охтирський
37. Новоград-Волинський	75. Ново-Український
38. Кам'янський (АМСРР)	76. Путілівський
39. Рибницький	77. Синельниківський
40. Дубосарський	78. Бердянський
41. Григоріапільський (АМСРР)	79. Сталіндорфський
42. Слободзієвський (АМСРР)	80. Старобілівський
43. Кодімський (АМСРР)	81. Переяслівський
44. Бірзульський (АМСРР)	82. Тульчинський
45. Червоновікнянський (АМСРР)	83. Фастівський
46. Богодухівський	84. Наричанський
47. Валківський	85. Чугуївський
48. Василківський	86. Чубарівський
49. В.Токмацький	

1933

№50

Резолюція пленуму ЦК ВКП(б) про підсумки хлібозаготівель в Україні

7 лютого 1933р.

Не для друку

Обговоривши постанову ЦК ВКП(б) з 24 січня 1933 р., в якій сказано, що: „парторганізації України не справилися з покладеним на них партійним завданням щодо організації хлібозаготівель і виконання пляну хлібоздавання, не вважаючи на триразове скорочення і без того скороченого пляну”.

Пленум ЦК КП(б)У разом з секретарями міськомів і райкомів КП(б)У вважає, що ця постанова, як і промова т. Сталіна на останньому об'єднаному пленумі ЦК і ККК ВКП(б), дає сувору, але безумовно правильну оцінку становища з хлібозаготівлями на Україні, дає правильну більшовицьку критику незадовільної роботи українських партійних організацій і незадовільного керування хлібозаготівлями та керування колгоспами від ЦК КП(б)У.

Пленум відзначає, що рішення III Всеукраїнської конференції, яка дала розгорнуту критику помилок керування сільським господарством і справою хлібозаготівель минулого року і накреслила шляхи, щоб виправити ці помилки і ґрунтовно змінити методи керування сільським господарством, керування колгоспами, що цих рішень не тільки не виконано, а припущено цього року в справі хлібозаготівель, у справі керування колгоспами нові серйозні помилки.

Пленум вважає, що Україна мала всі можливості виконати не тільки тричі знижений плян, який все ж зірвано, але мала всі об'єктивні можливості виконати цілком спочатку встановлений плян хлібозаготівель.

Провал тричі зниженого пляну хлібозаготівель тільки наслідок незадовільного керування хлібозаготівлями, відсутності ясного розуміння особливостей обстановки цього року (колгоспна торгівля, складність керування колгоспами), відсутності справжньої більшовицької мобілізації партійної організації, особливо по вирішальних обласних.

Пленум вважає за потрібне відзначити що з самого початку хлібозаготівель як центральні, обласні, так і районні керівні партійні органи були недостатньо пильні, прогледіли і вчасно не викрили маневрів клясового ворога – куркуля, петлюрівця, махновця, - що проліз до колгоспів і посів у ряді колгоспів командні посади, не викрили куркульського маскування і куркульських хитрощів у боротьбі проти хлібозаготівель. ЦК КП(б)У і обкоми вчасно не підняли низові районні і сільські партійні організації на викриття підтасованих куркульських балаянсів і складених під куркульським впливом фалшивих цифр про врожай, не підняли всю партійну організацію, не мобілізували колгоспні маси на боротьбу за хліб, проти організованого куркулями саботажу хлібозаготівель. Замість непохитного більшовицького керування справою організації хлібозаготівель, замість справжньої мобілізації всієї організації згори донизу, припустили проведення черговости різних сільськогосподарських кампаній (після косовиці – скиртування, потім засів), а хлібозаготівлі лишилися на далі у найостанішій черзі. Цим самим пропустили час, дали можливість розкрасти хліб, тоді як, навпаки, треба було всіляко форсувати темпи хлібозаготівель, щоб виконати плян.

Пленум засуджує застосовану на Україні політику утворювання і зберігання до виконання пляну хлібозаготівель, так званих, засівних фондів, що послабляло наші позиції в боротьбі за хліб, за виконання пляну хлібозаготівель, утворювало благовидне прикриття для саботажників, посилювало опір хлібозаготівлям. Ця політика на далі дезорієнтувала районних і сільських працівників, демобілізувала їх в боротьбі з організаторами саботажу хлібозаготівель.

Ця відсутність належного розуміння обстановки, справжнього характеру труднощів, відсутність твердої, ясної лінії у питанні першочерговости хлібозаготівель перед утворенням усіх без винятку колгоспних фондів перешкоджала справжній мобілізації партійних сил і утворювала розмагненість у виконанні пляну хлібозаготівель і надії на дальше його зниження.

Все це особливо позначилось і мало місце у вирішальних областях України (Дніпропетровській, Харківській, Одеській), що повинні були дати основну масу хліба. В цих областях від обласного керівництва було виявлено найбільше благодушності, поруч відсутности знання справжнього становища в районах і колгоспах. Саме цим пояснюється та обставина, що так пізно викрито становище справи в Орхівському та Солонянському районах в Дніпропетровській області; в Кобеляцькому та Балакліівському районах Харківської області; у В. - Олександрівському і Баштанському – в Одеській області. Саме цим пояснюється надзвичайно ганебний провал хлібозаготівель в одноосібному секторі по Харківській, Чернігівській і інших областях.

Пленум вважає за безумовно правильну ухвалу ЦК ВКП(б) від 24 січня, вітає зміцнення керівництва

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

основних областей України і відрядження на другого секретаря ЦК КП(б)У т. Постишева.

Партійні організації України, насамперед її керівні кадри, повинні особливо уважно і серйозно продумати і обговорити ухвалу ЦК від 24 січня, по-більшовицькому до кінця розгорнути критику помилок та хиб нашої роботи в хлібозаготівлях, у керівництві колгоспами для того, щоб нарешті зробити звідси висновки, які подобають для більшовиків, щоб у найкоротший строк не на словах, а на ділі перебудувати свою роботу і виправити свої помилки.

Зміна метода партійного керівництва має насамперед означати встановлення від усіх керівних партійних органів, починаючи від ЦК КП(б)У, до низових партійних осередків, суворого більшовицького контролю над роботою кожного комуніста, незалежно від того поста, який він посідає, серйозної критичної оцінки його роботи та рішучого виправлення хиб роботи кожного комуніста.

Пленум ЦК КП(б)У вважає за серйозну політичну помилку спробу бюро харківського обкому провести зміну тов. Терехова та обрання на секретаря обкому т. Постишева нишком, без розгорнутої критики помилок, без потрібних політичних висновків. Пленум також рішуче засуджує поведінку тов. Строганова, який ухилився від обов'язкових для більшовика політичних висновків з постанови ЦК КП(б) і демонстрував своєю мовчанкою непогодження з постановою ЦК.

Пленум ЦК КП(б)У спільно з секретарями міськкомів і райкомів КП(б)У приймає до неухильного керівництва критику й вказівки т. Сталіна, зроблені ним на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б). Партійна організація України і насамперед її керівні кадри зроблять всі потрібні висновки з ухвали ЦК ВКП(б) та промови т. Сталіна зосередять усі свої сили на швидкому виправленні своїх помилок, на рішучій перебудові своєї роботи, зміні метод керування колгоспами і не на словах, а на ділі піднімуть всю партійну організацію України на боротьбу за збирання насінних фондів, готування та успішне проведення весняної засівної кампанії.

ДАЖО.-Ф.П-116. - Оп.1. - Спр110. - Арк.171. Копія. Машинопис.

№51

Постанова ВУЦВК і РНК УСРР про відповідальність голів сільських рад за незаконне звільнення одноосібних селянських господарств та колгоспних дворів від здавання м'яса державі та невручення їм зобов'язань

10 лютого 1933р.

Щоб забезпечити повне виконання обов'язків селянських господарств щодо здавання державі м'яса та запобігти незаконних вчинків сільських органів влади в справі м'ясозаготівель, Всеукраїнський Центральний виконавчий комітет і Рада народних комісарів УСРР постановляють:

1. За незаконні звільнення одноосібних селянських господарств і колгоспних дворів від здавання м'яса – голів сільських рад притягти до кримінальної відповідальності та застосувати до них:

а) за незаконне звільнення від здавання м'яса – позбавлення волі на реченець не менший як рік, а в найбільш злісних випадках (незаконне звільнення куркульських та заможних елементів з особистих або корисних міркувань і т.ін.) застосовується довготермінове позбавлення волі (арт. 97 К. К.);

б) за невручення або невчасне вручення зобов'язань щодо здавання м'яса – позбавлення волі до 3 років або примусову роботу на реченець до одного року (арт. 99 Крим. Код. УСРР);

в) за ті самі вчинки, коли вони спричинили недовиконання плану м'ясозаготівель, – позбавлення волі на реченець до десятих років, але не менший як два роки (част. I, арт. 100 Крим. Код. УСРР).

2. Запропонувати Нарядному комісаріату юстиції УСРР забезпечити найскоріший розгляд цих справ, встановивши безпосередній контроль за проходженням цих справ та облік їх.

Голова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Г.Петровський
Голова Ради Народних Комісарів УСРР В.Чубар
Секретар Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Ю.Войцехівський

Харків, 10 лютого 1933 р.

№52

Лист ЦК КП(б)У до обкомів та райпарткомів про термінове нарахування зобов'язань з поставок хліба державі кожним колгоспом і одноосібним господарством та вручення цих зобов'язань

7 березня 1933р.

Таємно

ЦК обявляє Обкомы и Райпаркомы немедленно приступить к начислению обязательств по доставке хлеба государству по каждому колхозу и единоличному хозяйству и вручению этих обязательств. Эта работа может быть успешно проведена только в том случае, если будут решительно устранены с самого начала элементы самотека и механического подхода.

Необходимо в самый короткий срок укрепить руководящими кадрами систему УползаготСТО подобрать и закрепить уполномоченных районов, а в районах где не будет уполномоченных, возложить работу по проведению начисления налога на заместителей председателей Райисполкомов.

На время начисления налога и вручения налоговых листов колхозам и единоличникам мобилизовать из областных центров и городов необходимое количество счетных работников, знакомых с налоговой работой для помощи районам.

Основное внимание Обкомов и Райкомов в организации вручения налоговых обязательств колхозам и единоличникам должно быть сосредоточено на устранении попыток сокращения установленных площадей по районам и колхозам. Не допускать передачу земель колхозов промышленным и кооперативным организациям, когда такая передача преследует целью уклонения от налога.

Необходимо решительно устранить механическое начисления обязательств колхозам без самой тщательной проверки. Случаи уменьшения площади по колхозу, или увеличения против утвержденных Райисполкомом, должны корректироваться в пределах колхозов данного района с учетом необходимости обязательного размещения планового задания по району.

В связи с тем, что ставки обязательной поставки хлеба государству по колхозам, обслуживаемым МТС и по колхозам, не обслуживаемым МТС, имеют значительную разницу, могут быть случаи огульного, а иногда и фиктивного зачисления колхозов в колхозы обслуживаемые МТС, даже в том случае когда МТС фактически не могут обслуживать данный колхоз.

Чтобы предупредить это, - необходимо начисления налога по ставкам колхозов, обслуживаемых МТС, проводить исключительно на основании заключенных договоров МТС с колхозами, а правильность заключения этих договоров проверять.

Надо иметь ввиду, что многие плохие колхозы, не выполнившие плана хлебосдачи в 1932 году, получают в этом году повышение против фактического изъятия 1932 года, ставки хлебоналога. В этих колхозах необходимо обратить особенно большое внимание на разъяснительную работу, доказывая, что используя полностью преимущества колхозного производства, колхоз сможет произвести больше зерна, чем он производил, и обеспечить не только выполнения государственных обязательств, но и полностью удовлетворить потребности колхоза и колхозников.

Одновременно мобилизовать лучший партийный, советский и профсоюзный актив на усиление массово-полетической и организационной работе на селе при вручении обязательств по сдаче зерна колхозам и трудящимся единоличникам.

Секретар ЦК КП(б)У

Попов.

ДАЖО. – Ф. П-42. – Оп.1. – Спр.59. – Арк. 22. Оригінал. Машинопис.

№53

Витяг з протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У про засипку насінневих фондів і хід підготовки весняної сівби

13 березня 1933р.

1. В ряде областей и районов среди руководящих работников отмечаются недопустимые антипартийные настроения и разговоры о сокращении посевных площадей о неизбежности недосева, что не только не мобилизует на безусловное, полное выполнение утвержденного ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У плана весеннего сева, а разлагает партийные, комсомольские организации и колхозные массы и

ориентирует их на неизбежность срыва весеннего посевного плана и недобор семян.

По большинству, особенно степных районов фактически аннулирована засыпка страховых фондов. Все эти вредные антипартийные разговоры не редко прикрываются благовидными предложениями о необходимости обеспечения повышения урожайности и улучшения качества обработки земли.

ЦК КП(б)У категорически предлагает Обкомам в частности первым секретарям Обкома, председателям Исполкомов и председателям КК РКК самым беспощадным образом разоблачать эти вредные тенденции, а обличенных в подобных антипартийных разговорах привлекать к суровой партийной ответственности, вплоть до исключения из партии, как лиц подготовляющих срыв посевного плана.

Предупредить все областные и районные организации, что какое-бы то ни было сокращение посевных площадей и капитулянтская ориентировка на недосев, будет рассматриваться как тягчайшее преступление перед партией и совецкой властью.

2. Констатировать, что после получения государственной семенной ссуды, в областях и районах со стороны руководящих работников наступило самоуспокоение в деле сбора недостающего количества семян (вроде того – «осталось пустяки, доберем»), а в колхозной массе – наоборот («дали много, за немногим дело не станет – дадут ещё; незасеянной земли правительство не оставит»). Ни тому, ни другому на строению Обкомы не оказали большевистского отпора и предоставили дело самотеком.

В результате этого за вторую пятидневку февраля, например, в Донецкой области собрано всего лишь 71/2 тыс.цент., в то время как осталось собрать ещё с учетом отпущенной семенной ссуды – 261000 цент., по Днепропетровской области собрано – 2,7 тыс.цент., осталось собрать ещё 90000 центнеров.

ЦК считает также недопустимым такое положение, когда почти все Райкомы вопрос о страховом фонде, который должен гарантировать на случай необходимого пересева и частично неизбежного пересева (особенно в степи) – фактически аннулировали, а Обкомы и Облсполкомы этому не показывают должного отпора.

3. Для принятия срочных и самых решительных мер на местах к устранению подобных вредных антипартийных настроений и для безусловного обеспечения сбора недостающего по плану количества семян и полного выполнения плана, - командировать: Тов.Чубаря – в Днепропетровскую область:

- Тов.Постышева – в Харьковскую область
- Тов.Косиора – в Донецкую область
- Тов.Любченко – в Одесскую область

Настоящие постановления разослать всем Обкомам, Райпаркомам, директорам МТС и Нач. Политотделов МТС.

Секретарь ЦК КП(б)У подпись С.Косиор

ДАХмО. – Ф. П-323. – Оп.1.– Спр.68.– Арк. 135. Оригінал. Машинопис.

№54

Директива секретариату ЦК КП(б)У про впровадження рішень ЦК і сесії ЦВК, промов Й. Сталіна, зверення з їзду колгоспників-ударників до колгоспників

19 березня 1933р.

Таємно

Отметить, что во многих колхозах речи т. Сталина, обращения съезда колхозников-ударников, декрет об обязательной поставке зерна, постановление Январского Пленума ЦК и ЦКК и сессии ЦИКа- на деле стали орудием борьбы за большевистские колхозы, вызвали новый подъем активности в борьбе за успешное проведение успешного сева.

Наряду с этим ЦК отмечает, что значительная часть РПК в частности, Н. Украинский, Решетилковский, Чемеровецкий, Н. Сырогожский не обеспечили систематического руководства и помощи ячейкам в развертывании политической работы в массах. В результате этого во многих селах популяризация важнейших решений партий проходит самотеком, превращается в одну формальность и доводится до мас с большим запозданием.

Ряд газет, в том числе Винницкая «Большевистская Правда», Зиновьевская «Соцнаступ», не

организовали в достаточной мере популяризации важнейших документов партии, не увязали их с конкретными задачами данной области, района, ограничившись лишь помещением этих документов.

ЦК КП(б)У обязывает Обком, центральную, областную и районную печать усилить популяризацию последних решений партии и правительства о сельском хозяйстве, решений съезда колхозников-ударников, обращая особое внимание на отстающие районы и увязывая эту работу с практическими вопросами посевной кампании.

ЦК предлагает Обкомам и Райкомам обратить особенное внимание на проработку решений партий и съездов ударников среди колхозного актива и в колхозных производственных бригадах, организуя наряду с собраниями беседы, широко привлекая к этой работе делегатов ударников колхозных съездов, организуя их отчеты на собраниях колхозников.

Обязать газеты широко освещать ход собраний, выступлений, затрагиваемые вопросы, увязывая это с конкретными задачами, стоящими перед данным колхозом, бригадой, мобилизовать всю низовую печать и рабселькоров на популяризацию и доведение до сознания каждого колхозника этих решений партии.

ЦК поручает Культпропу обеспечить продвижение массовой литературы, наряду с газетами и быструю доставку ее до каждого колхоза.

На единых партийных днях по селам широко обсудить основные решения партии о сельском хозяйстве и колхозном строительстве в связи с очередными вопросами посевной кампании, всемерно добиваясь поднятия роли парторганизации в борьбе за лучшее проведение сева.

ЦК обязывает Обкомы и РПК обеспечить партийное собрание лучшими силами из районного актива и командированными из числа уполномоченных на село для проведения весеннего сева в качестве докладчиков, хорошо их проинструктировав.

Имея в виду исключительно важную роль, которую должны сыграть в организации решений партий по сельскому хозяйству производственные колхозные бригады, партийные организации должны прикрепить к производственным бригадам крепких коммунистов, комсомольцев для руководства разъяснительной работой.

На основе популяризации речей тов. Сталина, решений пленума ЦК и ЦКК, сессии ЦИКа, решений съездов колхозников ударников необходимо широко развернуть объявленное съездом колхозников-ударников соцсоревнование совхозов, МТС и колхозов вокруг борьбы за высокую урожайность, организовав призыв ударника первой весны второй пятилетки, ударников лучшей работы, ударников высокого урожая, подняв новую волну активности колхозников на борьбу с остатками кулачества и его агентурой за политическое и организационно-хозяйственное укрепление колхозов.

ДАХМО. – Ф. П-323. – Оп.1. – Спр.68. – Арк. 66. Оригінал. Машинопис

№55

Копія постанови ЦК КП(б)У про порушення господарських інтересів одноосібників

24 березня 1933р.

В связи передачей бросовых земель единоличников производится соответствующая передвижка в землепользовании единоличников, ведущих свое хозяйство. В ряде районов это проводится при нарушении элементарных хозяйственных интересов единоличников:

земли, на которых была произведена единоличниками зяблевая пахота или на которое ими вывезен навоз при передвижке в землепользовании механически включаются в колхозное земельные массивы. Указывая на недопустимость этого ЦЕКА КП(б)У предлагает:

1. При сведении бросовых земель в массивы и передаче их колхозам категорически запрещается лишать единоличников поднятых ими на зябь под свеклу и унавоженных их участков, находящихся в этих массивах. Там где допущены подобные ошибки немедленно исправить. Закреплению этих приготовленных земель единоличников за колхозами приступить сразу после уборки урожая 33 г.

2. Категорически запрещается также практиковать отбор в порядке репрессий озимых у тех единоличных хозяйств, которые обязываются выполнить план посева хотя бы сеять нехотят бежать от

земли. Отобранные озимые у таких единоличников им вернуть. Обеспечить проведение этой директивы немедленно. Повсеместно проверить чтобы единоличникам были отведены безусловно годные для посева земли и чтобы эти земли были им немедленно указаны.

Секретарь ЦК КОСИОР
№291183

ДАХМО. – Ф. П-269. – Оп.1.– Спр.122.– Арк. 38. Оригинал. Машинопис.

№56

Витяг з інструкції для партійно-радянських працівників, усіх органів ОДПУ, суду і прокуратури про ліквідацію одноосібного господарства, перехід до нових методів боротьби з класовими ворогами

13 травня 1933р.

*Таємно.
Не для друку*

Отчаянное сопротивление кулачества колхозному движению трудящихся крестьян, развернувшееся еще в конце 1929 года и принявшее форму поджогов и террористических актов против колхозных деятелей, создало необходимость применения советской властью массовых арестов и острых форм репрессий в виде массового выселения кулаков и подкулачников в северные дальние края.

Дальнейшее сопротивление кулацких элементов, вредительство в колхозах и совхозах, вскрытое в 1932 году, широко распространившиеся массовые хищения колхозного и совхозного имущества потребовали дальнейшего усиления репрессивных мер против кулацких элементов, воров и всякого рода саботажников.

Таким образом, три последних года нашей работы в деревне были годами борьбы за ликвидацию кулачества и победу колхозов.

Подводя итоги, мы можем теперь сказать, что позиции единоличного хозяйства уже преодолены во всех основных районах СССР, колхозы стали повсеместной и господствующей формой хозяйства в деревне, колхозное движение укрепилось прочно, полная победа колхозного строя в деревне обеспечена.

Теперь задача состоит уже не в том, чтобы отстоять колхозную форму хозяйства в ее борьбе против частной формы хозяйства, ибо эта задача уже разрешена с успехом. Теперь задача состоит в том, чтобы пойти навстречу растущей тяге единоличных трудящихся крестьян в колхозы и помочь им войти в колхоз, где только и могут они уберечь себя от опасности обнищания и голода.

ЦК и СНК СССР считают, что все эти обстоятельства создают в деревне новую благоприятную обстановку, дающую возможность прекратить, как правило, применение массовых выселений и острых форм репрессий в деревне.

ЦК и СНК считают, что в результате наших успехов в деревне наступил момент, когда мы уже не нуждаемся в массовых репрессиях, задевающих, как известно, не только кулаков, но и единоличников и часть колхозников.

Правда, из ряда областей все еще продолжают поступать требования о массовом выселении из деревни и применении острых форм репрессий. В ЦК и СНК имеются заявки на немедленное выселение из областей и краев около ста тысяч семей. В ЦК и СНК имеются сведения, из которых видно, что массовые беспорядочные аресты в деревне все еще продолжают существовать в практике наших работников. Арестовывают председатели колхозов и члены правлений колхозов. Арестовывают председатели сельсоветов и секретари ячеек. Арестовывают районные и краевые уполномоченные. Арестовывают все, кому только не лень и кто, собственно говоря, не имеет никакого права арестовывать. Не удивительно, что при таком разгуле практики арестов органы, имеющие право ареста, в том числе и органы ОГПУ, и особенно милиция, теряют чувство меры и зачастую производят аресты без всякого основания, действуя по правилу: «сначала арестовать, а потом разобраться».

Но о чем все это говорит?

Все это говорит о том, что в областях и краях имеется еще не мало товарищей, которые не поняли новой обстановки и все еще продолжают жить в прошлом.

Все это говорит о том, что, несмотря на наличие новой обстановки, требующей перенесения центра тяжести на массовую политическую и организаторскую работу, эти товарищи цепляются за отживающие

формы работы, уже не соответствующие новой обстановке и создающие угрозу ослабления авторитета советской власти в деревне.

Похоже на то, что эти товарищи готовы подменить и уже подменяют политическую работу в массах в целях изоляции кулацких и антиколхозных элементов административно-чекистскими «операциями» органов ГПУ и милиции, не понимая, что подобная подмена, если она примет сколько-нибудь массовый характер, может свести к нулю влияние нашей партии в деревне.

Эти товарищи, видимо, не понимают, что метод массового выселения крестьян за пределы края в условиях новой обстановки уже изжил себя, что выселение может применяться лишь в частичном и единичном порядке и лишь к главарям и организаторам борьбы против колхозов.

Эти товарищи не понимают, что метод массовых и беспорядочных арестов, если только можно считать его методом, в условиях новой обстановки дает лишь минусы, роняющие авторитет советской власти, что производство арестов должно быть ограничено и строго контролируемо соответствующими органами, что аресты должны применяться лишь к активным врагам советской власти.

ЦК и СНК не сомневаются, что все эти и подобные им ошибки и отклонения от линии партии будут ликвидированы в кратчайший срок.

Было бы неправильно думать, что наличие новой обстановки и необходимость перехода к новым методам работы означают ликвидацию или хотя бы ослабление классовой борьбы в деревне. Наоборот, классовая борьба в деревне будет неизбежно обостряться. Она будет обостряться, так как классовый враг видит, что наступили последние дни его существования, и он не может не хвататься с отчаяния за самые острые формы борьбы с советской властью. Поэтому не может быть и речи об ослаблении нашей борьбы с классовым врагом. Наоборот, наша борьба должна быть всемерно усилена, наша бдительность всемерно заострена. Речь идет, стало быть, об усилении нашей борьбы с классовым врагом. Но дело в том, что усилить борьбу с классовым врагом и ликвидировать его при помощи старых методов работы невозможно в нынешней новой обстановке, ибо они, эти методы, изжили себя. Речь идет, стало быть, о том, чтобы улучшить старые способы борьбы, рационализировать их и сделать наши удары более меткими и организованными. Речь идет, наконец, о том, чтобы каждый наш удар был заранее подготовлен политически, чтобы каждый наш удар подкреплялся действиями широких масс крестьянства. Ибо только при подобных способах улучшения методов нашей работы можем добиться того, чтобы окончательно ликвидировать классового врага в деревне.

ЦК и СНК не сомневаются, что все наши партийно-советские и чекистско-судебные организации.

ДАХМО. – Ф. П-323. – Оп.1. – Спр.67. – Арк. 207. Оригинал. Машинопис.

№57

Постанова РНК і ЦК ВКП(б) щодо умов засипки зерна господарствами та розподілення його між колгоспниками по трудовням

3 липня 1933р.

В связи с тем что отдельные колхозы уже выполнили годовой план поставки зерна государству, СНК союза СССР и ЦК ВКП(б) ПОСТАНОВЛЯЮТ

1. После выполнения колхозами своих годовых обязательств по поставке зерна государству, задачи зерна в порядке натур оплаты работ МТС и возврата ссуд, колхозам приступить к записке семенных фондов для озимого и ярового сева, создание СТРАХОВЫХ семенных фондов в размере от урожая и образованию фуражных фондов в размерах годовой потребности обобществленного скота.

2. СНК и ЦК ВКП(б) обязывают советские и партийные организации никаких других фондов, кроме указанных выше не создавать.

3. Все зерно, остающийся в колхозе после выполнения им указанных выше обязательств и образования установленных выше фондов, распределить полностью между колхозниками по трудовням.

4. СНК и ЦК ВКП(б) напоминают еще раз что никакие встречные планы по зерно поставкам не могут быть допущены и виновные в допущении встречных планов будут привлечены к уголовной ответственности.

Пред. СНК
Секретарь ЦК ВКП(б)

Молотов
СТАЛИН

Правда. – 1933. – 3 липня. Копія. Друкований відбиток.

№58

Директива ЦК КП(б)У про форсування темпів косовиці, обмолоту хліба та заходи, пов'язані з цим

20 липня 1933р.

1. При том исключительно большом урожае, который в этом году имеется на Украине, особенно в степной части, сложнейшая и основная задача заключается в том, чтобы вовремя убрать урожай и не допустить потерь. Выполнение задачи в особенности при дружном общем созревании в этом году всех основных хлебов, требовало от партийных организаций переключения буквально всех сил для обеспечения с первых же дней максимальных темпов косовицы. Между тем, развертывание и темпы косовицы даже в южных районах явно неудовлетворительны, что угрожает большими потерями от осыпания хлебов. До сих пор выжидают созревания больших массивов, выжидают повсеместного наступления хорошей погоды вместо того, чтобы стараться выиграть каждый день, каждый час для ускорения косовицы. Первые дни уборки урожая в Одесской и Днепропетровской областях показывают, что хороший урожай этого года создал в значительном числе колхозов, а также у руководящих работников ряда районов и МТС совершенно неправильное, недопустимо-благодушное, оппортунистическое отношение к борьбе с потерями. Руководящие работники районов, в особенности руководители земельных органов, МТС и колхозов не поняли, что окончание косовицы в максимально короткий срок является основным средством борьбы с потерями и не учли того обстоятельства, что крупное высококачественное зерно уже к концу периода восковой зрелости даже при небольшой задержке уборки угрожает осыпанием.

ЦК считает, что сопротивление развертыванию массовой косовицы в период восковой зрелости, имеющее место в ряде районов и колхозов, является результатом влияния классово-враждебных элементов стремящихся к созданию условий для крупных потерь и разворовывания хлеба на корню. Эта вредительная работа, как показывают факты, не встречает достаточно решительного и беспощадного отпора со стороны руководящих работников целого ряда районов, положившихся с первых же дней уборки в деле косовицы на самотек и не организовавших действительно большевистской борьбы за охрану урожая.

ЦК от обкомов, РПК, директоров и начполитотделов МТС и совхозов принятия самых решительных мер к форсированию темпов косовицы и затем обмолота всего хлеба, как основных мер гарантирующих от больших потерь, обеспечивающих выполнение плана хлебосдачи и выдачу достаточного количества хлеба по трудовым дням.

Необходимо повести самую решительную борьбу с теми районными и колхозными руководителями, которые исходят из того что высокий урожай этого года перекроет их бесхозяйственность и безрукость в организации уборки урожая и поэтому ничего не предпринимают для действительной борьбы с потерями (ускорение косовицы, сгребание колосков, работа зерноуловителей и т.д.).

2. Быстрое снятие хлебов требует полной загрузки машин (лобогрейки, сноповязалки, комбайны). Между тем, в большинстве колхозов нормы не выполняются, невыполнение норм переходит в привычку, а руководство колхозов и МТС сплошь да рядом проходит мимо этого совершенно недопустимого положения.

ЦК требует от РПК, директоров МТС и совхозов и начполитотделов установить ежедневную проверку выполнения норм каждой уборочной машиной. МТС должны иметь сведения от колхозов о машинах, невыполняющих норму с указанием причин невыполнения – немедленно принимая меры к устранению этих причин и полному выполнению машинами установленных норм.

3. Высокие хлеба и хороший урожай этого года делают особенно напряженным труд работников, обслуживающих непосредственно уборочные машины (скидальщики, косари, комбайнеры). Между тем колхозы при выдаче авансов и снабжении часто подходят ко всем уравниловски, что способствует невыполнению этими работниками своих норм.

ЦК предлагает при выдаче авансов и организации общественного питания в первую очередь обеспечить и поставить наиболее благоприятные условия для работников тяжелых профессий (скидальщиков, косарей, комбайнеров).

4. Директива ЦК об организации таборов, имеющая особо важные значения для уборки урожая этого года, во многих колхозах проводится формально. При существовании таборов большинство колхозников ходят ночевать в село, в связи с чем начало работ утром крайне запаздывает (работа нередко начинается в 7 и даже в 8 часов утра) и рано заканчивается вечером.

ЦК обязывает РПК и Начполитотделов немедленно принять меры к действительному, а не формальному проведению в жизни директивы ЦК о таборах и тем самым обеспечить максимальную производительность колхозников на уборочных работах.

5. В ЦК имеются сведения, что в целом ряде колхозов и совхозов уже образуются значительные запасы не вывезенного хлеба в самом начале уборочной кампании, когда молотья еще достаточно не развернулась.

В то же время на лицо многочисленные факты массового простоя автомобильного парка (сплошь и рядом по причине неорганизованности и не предусмотрительности) – говорящие об отсутствии должной подготовки автопарка к уборочной кампании.

ЦК требует от обкомов, РПК и Начполитотделов немедленного принятия мер к тому, чтобы весь наличный автопарк был на ходу и перебросить максимальное количество грузовиков на вывозку хлеба, не допуская накопления подлежащего сдаче государству обмолоченного хлеба в колхозах и совхозах.

ДАЖО. – Ф. П-42. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 95-96. Оригинал. Машинопис.

№59

Постанова Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів СРСР “ Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації й зміцнення громадської (соціалістичної) власності”

7 серпня 1932р.

Останнім часом почастишали скарги робітників та колгоспників на розкрадання (крадіжки) вантажів на залізничному й водному транспорті та на розкрадання (крадіжки) кооперативного й колгоспного майна елементами, що хуліганять, та взагалі антигромадськими елементами; так само почастишали скарги на насильства та загрози куркульських елементів колгоспникам, які не хочуть вийти з колгоспів і чесно та самовіддано працюють для зміцнення їх.

ЦВК і РНК Союзу РСР вважають, що громадська власність (державна, колгоспна, кооперативна) – основа радянського ладу, вона священна й недоторкана, і людей, що роблять замах на громадську власність, треба розглядати, як ворогів народу, в зв'язку з цим рішуча боротьба з розкрадачами громадського майна є найперший обов'язок органів радянської влади.

Виходячи з цих міркувань, і йдучи на зустріч вимогам робітників та колгоспників, - ЦВК і РНК Союзу РСР ухвалюють:

1) Дорівняти вантажі на залізничному і водному транспорті їхнім значенням до майна державного і всебічно підсилити охорону цих вантажів.

2) Застосувати, як захід судової репресії за розкрадання вантажів на залізничному і водному транспорті, вищу міру соціального захисту – розстріл із конфіскацією всього майна із заміною при обставинах, що зм'якшують провину, позбавленням волі на час не менше як десять років з конфіскацією майна.

3) Не застосовувати амністії до злочинців, засуджених у справах про крадіж вантажів на транспорті.

II.

1) Дорівняти значенням майно колгоспів та кооперативів (урожай на полях, громадські запаси, худобу, кооперативні склади та крамниці тощо) до майна державного і всебічно підсилити охорону цього майна від розкрадання.

2) Застосувати, як захід судової репресії за розкрадання колгоспного та кооперативного майна вищу міру соціального захисту – розстріл із конфіскацією всього майна, із заміною при обставинах, що зм'якшують провину, позбавленням волі на час не менше як десять років із конфіскацією всього майна.

3) Не застосовувати амністії до злочинців, засуджених у справах про крадіж колгоспного та колективного майна.

III.

1) Провести рішучу боротьбу з усіма антигромадськими, куркульсько-капіталістичними елементами, що застосовують насильства та загрози, або проповідують застосування насильства та загроз до колгоспників, щоб примусити їх вийти з колгоспу, щоб примусово зруйнувати колгосп. Дорівняти ці

злочини до державних злочинів.

2) Застосовувати, як захід судової репресії, в справах про охорону колгоспів та колгоспників від насильства й загроз з боку куркульських та інших антигромадських елементів, позбавлення волі від 5 до 10 років з ув'язненням у концентраційному таборі.

3) Не застосовувати амністії до злочинців, засуджених у цих справах.

Голова ЦВК Союзу РСР –

М. Калінін.

Голова ЦВК Союзу РСР –

В. Молотов(Скрябін).

Секретар ЦВК Союзу РСР –

А. Єнукідзе

ДАХмО. – Ф. Р-1250. – Оп.1.– Спр.2382.– Арк. 1. Друкований відбиток . Машинопис.

№60

**Постанова Народного комісаріату УСРР
“Про боротьбу з нелегальним помолом зерна”**

15 серпня 1933р.

Постанова РНК УСРР з 22 липня 1933р. «Про порядок помолу на с. г. млинах» зобов'язує облвиконкоми, які акуратно виконують свої зобов'язання щодо здачі хліба Державі, безборонний перемол свого зерна для споживання на найближчих до них с. г. млинах. –

Щоб запобігти розбазарюванню врожаю від одноосібників і ухилення їх від зобов'язань перед державою, цією-ж постановою встановлюється порядок, за яким одноосібники можуть проводити помол лише при наявності довідки Сільради і в розмірі, не більш як 30-40 ф. зерна для їдця на місяць. –

Лінією уповноваженого Комітету Заготівель Сільгосппродуктів на Україні, - вживається заходів до розгортання достатньої мережі млинів, не виключаючи водних та вітряних, що утворює всі можливості для повного забезпечення потреб людності. –

Органи Прокуратури повинні взяти під свій нагляд точне виконання наведеної постанови Раднаркому УСРР з одного боку, а з другого боку вести рішучу боротьбу з випадками таємного нелегального помолу. – На забезпечення цього НКЦ ПРОПОНУЄ:

1. Забезпечити нагляд за тим, щоб вся помічена мережа млинів була відкрита для обслуговування потреб людності. –

2. Службових осіб, що припускають бездіяльність у відкритій потрібній мережі млинів або ламання встановленого постановою Раднаркому порядку помолу на с. г. млинах, притягається до відповідальності, як за службові злочини;

3. Приватніх осіб, що провадять нелегальний помол, не виключаючи випадків помолу на ручних жорнах і в ступах притягати до відповідальності за арт. 129 Кримінального кодексу. –

4. В цій боротьбі треба звернути як найбільшу увагу на заходи профілактичного характеру, не припускаючи масового застосування судової репресії. Цей наголос на заходах профілактичного характеру в жодному випадкові не повинен приводити до м'яккотілости в боротьбі з нелегальним помолом, особливо зараз, коли з самого початку треба зупиняти розвиток злочину. –

Народній комісар юстиції та Генеральний Прокурор Республіки: - /Михалик/

Член Колегії - Зав. Оргунстру: - /Розвадовський/

Згідно: Секретар. підпис

ДАХмО. – Ф. Р-1826. – Оп.1.– Спр.528.– Арк. 10. Копія. Машинопис.

№61

Телеграма секретаря ЦК ВКП(б) Л. Кагановича до секретаря ЦК КП(б)У Косіора про повільні темпи хлібозаготівель, зростання крадіжок хліба

25 серпня 1933р.

Заготовки хлеба по-прежнему идут очень медленно. Третья пятидневка августа не дает, скольконибудь заметного сдвига. Августовский план поставлен под угрозу срыва. Отдельные области почти не ведут заготовок: Винницкая область августовский план выполнила лишь на 1,4%, Киевская – на 2%, Харьковская – на 4,5%. В этих областях заготовки в единоличном секторе отсутствуют. Состояние хлебосдачи совхозами становится дальше совершенно нетерпимым, видимо руководители совхозов в особенности Зернотреста, Союзсахара не учли уроков прошлого года. Винницкий Свеклотрест годовой план выполнил на 1,4%, Киевский – 1,2%, Харьковский – менее 3%. В ряде районов, в частности в Винницкой области, МТС план хлебосдачи выполняют хуже чем прочие колхозы. Важнейшая директива ЦК СНК о выдаче колхозникам авансов в счет натуральной части дохода в размере лишь 10-15% фактически обмолоченного хлеба грубо нарушается колхозами МТС при попустительстве со стороны местных партийных организаций. В ряде сельсоветов ведется неприкрытая кулацкая агитация против хлебозаготовок, которая не встречает должного отпора со стороны партийных организаций. В то же время усиливается хищение хлеба, разбазаривание, выдача громадного количества хлеба колхозникам, спекуляция хлебом в особенности со стороны единоличников. По состоянию на 10 августа от фактически намолоченного хлеба в Украине сдано государству едва 25%, в то время как согласно директивы ЦК СНК нужно было сдать минимум 75-80%. ЦК и СНК обязывают Вас принять меры, чтобы уже в пятой пятидневке августа добиться решительного перелома в хлебозаготовках с расчетом обеспечить полное выполнение августовского плана.

ЦК и СНК в особенности обращают Ваше внимание на необходимость строгого наказания виновных в нарушении директивы ЦК СНК о выдаче авансов в счет натуральной части дохода лишь в размере 10-15% фактически обмолоченного хлеба, добиваясь, чтобы весь остальной хлеб, за исключением семян озимого посева, сдавался из под молотилок немедленно на заготпункты. Телеграфьте ЦК СНК какие фактические меры приняты Вами.

*СЕКРЕТАРЬ ЦК ВКП(б) – КАГАНОВИЧ.
ЗАМПРЕД СНК – КУЙБЫШЕВ.*

ЦДАГО України.– Ф. 1.– Оп.20. –Спр.5381. –Арк.910. Оригінал.Машинопис.

№62

Постанова ЦК КП(б)У про заходи допомоги комсомолу

7 вересня 1933р.

Совершенно секретно

Организовать практическую помощь отделов ЦК ВКП(б) отделам ЦК ВЛКСМ путем вызовов на совещания, привлечения к разработке важнейших вопросов, взаимной информации. Такую же практику установить в краях и областях.

Ввести в практику созыв секретарями обкомов и крайкомов ВКП(б) в краях и областях, секретарями в районах – совещаний руководящего комсомольского актива для информирования его по важнейшим вопросам политики партии и международного положения, а также для бесед по важнейшим вопросам работы комсомола.

Обязать крайкомы, обкомы и ЦК нац. компартий в целях улучшения работы комсомола провести следующие мероприятия:

- а) в течение ближайших 2-3 месяцев проверить выполнение местными парторганизациями директив ЦК о закреплении партийцев-комсомольцев на работе в комсомоле;
- б) пересмотреть состав партприкрепленных к ячейкам комсомола, подбирая членов партии с опытом партработы и не менее чем с двухгодичным партстажем;
- в) обеспечить в течение зимы 1932-33 г. переподготовку всех секретарей колхозных, совхозных и МТС ячеек ВЛКСМ. Оргинстрам ЦК ВКП(б) и ЦК ВЛКСМ разработать всю сумму вопросов, связанных с этим;

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

г) ввести в практику систематическое заслушивание бюро комсомольских ячеек на бюро партячеек по вопросам работы комсомола; сельрайкомам ВКП(б) особое внимание обратить на комсомольские ячейки в деревне, организованные там, где нет партийных ячеек, выделяя для таких комсомольских ячеек партприкрепленных непосредственно от райкомов партии;

д) обеспечить помощь комсомолу в организации комсомольского дня (повестка дня, подбор материалов к ней, выделение кадра докладчиков) и не допускать созыва других массовых собраний в комсомольский день. Обкомам и крайкомам партии помочь комсомолу объяснить значение решений ЦК об охране социалистической собственности, о борьбе со спекуляцией, о революционной законности, о колхозной торговле путем выделения ответственных докладчиков и в организации комсомольского дня по этим вопросам.

Обязать распределитель ЦК и отделы кадров местных парторганизаций совместно с комсомольскими организациями поставить специальный учет и изучение комсомольцев-хозяйственников, инженеров, мастеров, совпрофработников и помочь им путем систематического повышения их квалификации и продвижения по хоз., сов. и профработе.

Обязать культпроп ЦК и все местные партийные организации поставить марксистско-ленинское воспитание комсомольцев, установив постоянное наблюдение со своей стороны и помощь КСМ в составлении учебников, программ, методических указаний и в выделении подготовленных лекторов, пропагандистов и кружководов. ЦК нацкомпартий и нац. обкомам выделить кадры авторов, переводчиков и бумагу для печатания комсомольских учебников и литературы на родных языках. В частности поручить культпропу ЦК ВКП(б) представить в месячный срок в секретариат ЦК отчет об издании учебника по политграмоте для комсомольцев.

Прикрепить к ЦК ВЛКСМ 22 слушателя основных ИКП и 14 бывших комсомольских работников слушателей институтов подготовки кадров, освободив их от других нагрузок. Обкомам, крайкомам и ЦК нацкомпартий прикрепить к комитетам ВЛКСМ слушателей старших курсов комвузов.

На курсах партактива, организуемых парткомами, не менее 25% мест предоставить для комсомольского актива.

Обязать культпроп ЦК выделить 30 руководителей пропгрупп ЦК ВЛКСМ, а местным парторганизациям выделить на руководство курсовыми группами КСМ и в качестве методистов РК ВЛКСМ опытных, подготовленных для этой работы партийцев.

Обязать все партийные комитеты, в том числе краевые и областные, и ячейки ВКП(б) на деле заняться вопросами пионердвижения, слушать на бюро областных и краевых комитетов партии не реже одного раза в 2 месяца и на бюро ячеек ежемесячно доклады комсомола о работе с пионерами, проверять выполнение комитетами и ячейками комсомола решений, принятых парткомами по вопросам работы с пионерами, оказывать помощь пионерам (клубы, снабжение дет. литературой, организация физкультуры, туризма, кино, дет. театров); особое внимание обратить на работу комсомола и парторганизаций среди детей в деревне, оказывая им всяческую помощь со стороны городских организаций.

Обязать все местные парторганизации обеспечить проведение в жизнь на деле постановления ЦК ВКП(б), вынесенного в связи с десятилетием пионерорганизации.

Обязать все комитеты партии не реже двух раз в месяц при всех парт. кабинетах, комвузах организовать лекции для работников пионердвижения по повышению их политической подготовки, установив этот день, как день учебы пионерработников.

ЦК ВКП(б) категорически обязывает краевые и областные парткомитеты для систематической помощи бюро юных пионеров в разработке вопросов содержания, форм и методов политического воспитания детей в пионерских отрядах прикрепить ко всем краевым, областным, республиканским домам и институтам детского коммунистического движения группы не менее чем по 3 чел. высококвалифицированных партийных работников пропагандистов.

В ближайшее время отделы ЦК, крайкомы, обкомы ЦК нацкомпартий должны помочь комсомолу в деле мобилизации всех комсомольских организаций, рабочей и колхозной молодежи для активного участия в проведении осеннего сева, заготовок, в развертывании колхозной торговли и производства предметов ширпотреба, а также в деле организационно-хозяйственного укрепления колхозов.

1. Всем обкомам, крайкомам и ЦК нацкомпартий совместно с комсомольскими организациями проверить расстановку комсомольских сил по осеннему севу в совхозах, колхозах и МТС по каждому краю (области) и подготовить и провести специальный комсомольский день по этому вопросу по всем комсомольским ячейкам и деревне.

2. Культпропам и распределителям крайкомов, обкомов и ЦК нацкомпартий обеспечить агротехническую переподготовку в течение ближайших 6 месяцев комсомольского деревенского актива, в первую очередь членов правлений колхозов, бригадиров, трактористов, комбайнеров, штурвальных, для чего наметить, в месячный срок сеть необходимых курсов, разработать вопросы содержания и программ курсов, выделить необходимых преподавателей. Культпропу и распределителю ЦК проследить

за выполнением этого мероприятия.

3. Рапредотделам и культпропам крайкомов, обкомов и ЦК нацкомпартий в течение ближайших 6 месяцев организовать переподготовку комсомольцев, работающих в органах кооперации, снабжения и общественного питания (завмагов, продавцов, поваров и др.), для чего в месячный срок наметить сеть курсов, разработать программы, обеспечить курсы преподавателями. Распредотделу и культпропу ЦК ВКП(б) проследить за выполнением этого мероприятия.

4. Обязать газеты широко освещать работу комсомольских организаций по севу и заготовке, а также помощь парторганизаций комсомолу в этой области, критикуя парторганизации за недостаточную помощь комсомолу и руководство им.

Обязать «Комсомольскую правду» решительно усилить освещение работы комсомола на селе.

5. Агитмассовому отделу ЦК ВКП(б) и агитмассовым отделам крайкомов, обкомов и ЦК нацкомпартий помочь комсомолу поставить на селе массовую политическую работу по текущим хозяйственно-политическим кампаниям (хлебозаготовки, сев, уборка сахарной свеклы, овощей), а также вокруг таких важнейших вопросов, как уход за машиной, забота о коне, охрана общественной собственности в совхозах и колхозах, для чего:

а) агитмассовым отделам крайкомов, обкомов и ЦК нацкомпартий выделить и послать на срок не менее 3 месяцев 25 опытных работников для помощи деревенским комсомольским организациям в постановке агитмассовой работы. Агитмассовому отделу ЦК ВКП(б) проследить за выполнением этой директивы;

б) агитмассовым отделам крайкомов, обкомов и ЦК нацкомпартий совместно с комсомолом организовать во всех областных центрах и крупных районных центрах курсы комсомольских массовиков-агитаторов. Агитмассовому отделу ЦК ВКП(б) проследить за выполнением этого мероприятия;

в) агитмассовому отделу ЦК ВКП(б) и агитмассовым отделам на местах организовать своевременное снабжение деревенского комсомольского актива материалами по текущим хоз. политкампаниям. В «Спутнике агитатора» организовать «отдел комсомольского агитатора».

ЦК ВКП(б) особенно обращает внимание крайкомов, обкомов и ЦК нацкомпартий на обеспечение со своей стороны руководства комсомолом и помощи ему в национальных районах.

ДАЖО.– Ф.П-42.– Оп.1.– Спр.59.– Арк.344. Друк. відбиток. Машинопис.

№63

Директива секретаріату ЦК КП(б)У про святкування XVI річниці Жовтневої революції

10 жовтня 1933р.

Таємно

В связи с наступлением 17 годовщины Октябрьской революции, ЦК КП(б)У предлагает Обкомам, Горкомам, Райкомам, Облпосекрам, Политотделам МТС, фракции ВУСПС и ЦК Комсомола приступить к организации проведения Октябрьского праздника на местах, в городах и селах.

ЦК КП(б)У отмечает всегда крайне плохую подготовку к проведению Октябрьских праздников и шаблонность организации празднования. Это объясняется исключительно тем, что партийные, комсомольские и профсоюзные организации за подготовку Октябрьских и Майских праздников берутся чрезвычайно поздно, не прорабатывают своевременно этот большой вопрос с передовыми рабочими и колхозниками, не привлекают к проработке этого вопроса своевременно силы писателей и художников. Городские Советы, органы Народного Образования относятся к организации Октябрьского и Майского праздников формально, отделяясь обычно только торжественными заседаниями. Особенно плохо организуются празднования годовщины Октябрьской революции и Майского праздника для детей, отделяются обычно только тем, что выводят детей на демонстрацию и то не умело, без заботы о состоянии здоровья детей.

Исходя из всего сказанного, ЦК КП(б)У предлагает:

Всем выше указанным организациям немедленно приступить к подготовке Октябрьского праздника, устранив все отмеченные недостатки.

Предложить Горсоветам всех городов Украины, всем РИКаам и Сельсоветам обратить сугубое внимание на приведение в порядок улиц и очистку дворов к предстоящим праздникам.

Обязать директоров заводов и профсоюзные организации обратить сугубое внимание на приведение в порядок заводов и фабрик, очистку цехов и фабричных дворов от мусора и грязи.

Обязать НКСнаб, Вукопспилку, Торги и все торгующие организации привести в порядок внешний и внутренний вид магазинов, столовых, чайных, кафе, буфетов и других торговых помещений.

Обязать Наркомснаб и директоров заводов пищевой промышленности изготовить к празднику соответствующие этикетки на товары массового употребления: на папиросы, махорку, кондитерские изделия и др.

Обязать партийные, комсомольские и профсоюзные организации уделить исключительное внимание связи с Рабочее-Крестьянской Красной Армией вне праздника.

Обязать Горсоветы, РИКи, органы Народного Образования и Здравоохранения, Обкомы партии и Комсомола уделить исключительное внимание организации праздника для детей – организация подарков детям в детских домах и яслях, приведение в порядок детских домов, ясель и садков, организация для детей бесплатных сеансов кино и театров с поставкой соответствующих картин и пьес, широко популяризировать ударников-колхозников, рабочих, командиров и красноармейцев, инженерно-технического персонала, милиции, врачей, учителей, писателей, художников и т.д. Горсоветам и РИКаам выделить необходимые денежные средства и другие фонды для премирования этих ударников к празднику.

ЦК КП(б)У предупреждает Обкомы и Горсоветы о недопущении излишних расходов на украшение городов и заводов, в то же время считает необходимым обратить особое внимание на организации фейерверка в крупных городах, массовых гуляний при хорошей погоде – на улицах а при сырой погоде в клубах. При чем, демонстрация оформлять под углом показа достижений заводов, колхозов, школ, высших учебных заведений и т.д.

ДАЖО. – Ф. П-42. – Оп.1.– Спр.59.– Арк. 72. Оригінал. Машинопис.

№64

Лист ЦК КП(б)У до директоров і начальників політвідділів МТС, райпарткомів, обкомів і начальників облполітсекторів

26 жовтня 1933р.

В целях проверки произведенных МТСЧ работ колхозам, произведенных начислений по натурплате зерном, а также для установления окончательных размеров натуроплаты ЦК предлагает выслать в ЦК спешной почтой не позднее 6-го ноября за совместной подписью директора МТС и начальника политотдела следующие данные:

1. Сколько было запланировано МТС работ в гектарах зерновых культур, подлежащих оплате из урожая 1933 года и сколько фактически выполнено – отдельно подъем паров, зябь, весновспашка, боронование, культивация, посев, косовица и молотья до 1-го ноября в гектарах.

2. Сколько предлагаете обмолотить после 1-го ноября в гектарах.

3. Средняя урожайность всех зерновых культур в центнерах, по которой производилось предварительное начисление колхозом натуроплаты зерном. Что было положено в основу определения урожайности (фактический обмолот, оценка урожая земельными органами, оценка урожая комиссией урожайности или плановая урожайность).

4. Размер произведенного фактического начисления МТС натуроплаты зерном в центнерах с указанием за какие работы сделано начисление и по какой срок учтена молотья.

5. Установленный областью для МТС минимальный размер натуроплаты зерном в центнерах.

6. Сколько поступило в центнерах натуроплаты зерном от колхозов на 1-е ноября.

7. Количество колхозов обслуживаемых МТС. Количество колхозов уже сдавших полностью натуроплату зерном по раннее предъявленному размеру задачи.

8. Количество обслуживаемых МТС распределяющих все доходы по трудодням.

9. На основании районной урожайности установленной центральной комиссией урожайности не позже 2-го ноября через районную комиссию установите урожайность по каждому колхозу и произведите начисление натуроплаты, не предъявляя платежа колхозам до особого распоряжения центра. Установленный по этому исчислению размер натуроплаты зерном по МТС сообщите в ЦК.

10. Сообщите сколько дополнительно натуроплаты будет причитаться с колхозов полностью сдавших натуроплату по предварительному начислению в связи с окончательно установленной центральной комиссией урожайностью.

11. Отдельно, не включая в общую цифру натуроплаты, сообщите размер натуроплаты получаемой с

колхозов, не включенных в список обслуживаемых МТС.

Ответ сообщите по прилагаемому образцу.

ЦК обявляет Обкомы и нач. облполитсекторов обеспечить своевременный и исчерпывающий ответ на все поставленные вопросы.

Секретарь ЦК КП(б)У

С.Косиор.

ДАЖО. – Ф. П-42. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 84. Оригинал. Машинопис.

№65

Лист ЦК КП(б)У до обкомів, райпарткомів, директорів і начальників політвідділів МТС і радгоспів про заходи для завершення хлібоздачі колгоспами та одноосібниками

29 жовтня 1933р.

Не для друку

ЦК ВКП(б) в директиве от 4-го октября с.г указал партийным организациям Украины на недопустимое ослабление 2-й половине сентября темпов выполнения планов хлебоздачи, объясняя подобное ослабление успокоением, благодушными настроениями отдельных руководителей местных организаций и предоставляет дела выполнения годового плана самотёку.

ЦК КП(б)У считает предостережение ЦК ВКП(б) совершенно правильным и совершенным. ЦК считает, что ослабление темпов хлебоздачи, обмолота, затяжная сева и не удволитворительный ход копки и вывозки свеклы являются результатом исключительно плохого руководства колхозами со стороны директора и начальников политотделов МТС в расположении которых находятся все необходимые средства: молотки, автомашины, трактора, двигатели и прочие.

ЦК ВКП(б) в постановлении от 3-го октября 1933 г. установил окончательные сроки сева: по Харьковской и Винницкой областям – 10 октября, Донецкой – 15 октября, по Одесской области – до 20 октября.

Для окончания плана хлебоздачи по Украине ЦК устанавливает срок – не позднее 1-го ноября. Копка и возка свеклы должна быть закончена до 20-го ноября с.г.

Осуществление на деле этих важнейших и политических и хозяйственных задач требует от руководства районных парторганизаций, директоров и начальников полит отделов МТС такой организации работы в колхозах и в единоличных хозяйствах чтобы одновременно успешно решать все эти три основные задачи. Для этого в первую очередь необходимо правильно расставить и максимально использовать рабочую силу, живое и механическое тягло с таким расчетом, чтобы все виды основных работ были обеспечены. ЦК КП(б)У предупреждает, что ни в коем случае не потерпит оппортунистической практики очередности работы и ссылок на различные «Объективные» причины за которыми обычно пытаются спрятать свою бездеятельность.

ЦК считает также обходимым предостеречь директоров и начальников политотделов МТС, секретарей раенных и председателей РИК'ов от излишней суеты и беспредметной шумихи корой часто действительно подменяют большевистскую организацию работы и руководства. В настоящие время, более чем когда либо, успешный исход молотбы, хлебоздачи, сева, уборки свеклы решает большевистская организация повседневное оперативное гибкое руководство наиболее отстающими, росхлябаными колхозами.

Считая, что трудовая дисциплина и повышение производительности труда колхозных бригад являются решающими в деле организационного и хозяйственного укрепления колхозов, ЦК предлагает по отношению к колхозникам – прогульщикам практиковать данные их права получения очередных натуральных запасов. Если же эта мера воздействия не дает результата. ЦК считает необходимым применение практики весеннего периода – создание из этих прогульщиков специальных штрафных бригад, работа которых под специальным и особенно строгим надзором. Колхозникам, выходящим поздно на работу и бросающих работу раньше установленного времени, оплачивают работу в половинном размере, а наиболее злостных – штрафовать.

На ряду с этим ЦК предлагает обратить самое серьезное внимание на дисциплинированность административно руководящих работников колхоза – председателя, членов правления, бригадиров, полеводов и т.д. Тех из руководящих работников колхоза которые не подчиняются распоряжкам МТС, РИК'а и других выше стоящих органов сурово карать, вплоть до предания суду.

МТС серьезнейшее внимание должно уделить организации работы, укреплению дисциплины и

повышению производительности тракторных бригад, от работы работы которых в значительной степени зависит быстрое окончание сева. МТС должны установить повседневный контроль и руководство каждой тракторной бригадой должны объявить решительную борюньбу многочисленным простоям тракторов, которые являются следствием расхлябанности и отсутствия дисциплины в тракторных бригадах и отсутствие руководства со стороны МТС.

По отношению к саботирующим хлебосдачу единоличникам применять наиболее суровые меры репрессий – принудительное изъятие хлеба, опись и продажу имущества, лишение усадебной земли.

Для полного окончания плана хлебосдачи и осеннего сева остается чрезвычайно ограниченное время. Это обязывает районное руководство, начальников Политотделов и директоров МТС немедленно, на ходу перестроить свою работу, добиться того чтобы руководящие работники ежедневно были в курсе положения дела во всех колхозах, бригадах и селах.

Если такого оперативного руководства районы, РИК'и и МТС не сумеют обеспечить и не добьются в ближайшие же дни серьезного перелома в темпах сева и хлебосдачи, ЦК вынужден будет стать на путь снятия с работы как некоторых начальников Политотделов, так и директоров МТС. Являются лично ответственными перед ЦК за работу колхозов, обслуживаемых МТС, так и секретарей Районов и председателей РИК'ов, как работников, не способных справиться с порученным им партией делом и не оправдавших доверие партии.

ЦК ВКП(б)У предупреждает областные партийные комитеты в особенности первых секретарей и председателей Облесполкомов, что они, как руководители и организаторы работы в районах и МТС, несут в первую очередь ответственность за полное обеспечение окончания сева в установленные сроки, окончания хлебосдачи к 1-му ноября, своевременной уборки свеклы и пропавших культур. ЦК требует от первых секретарей Обкомов и председателей облесполкомов в двухдневный срок сообщить ЦК о принятых практических мерах, гарантирующих безусловное проведение в жизнь директивы ЦК ВКП(б) от 4-го октября и настоящего постановления ЦК ВКП(б)У.

Имея ввиду, что значительное количество временно посланных секретарей колхозных ячеек парторганизаторов в колхозах, отозвано, - ЦК обязывает Обкомы КП(б)У и обкомы ЛКСМУ в 3-х дневной срок подобрать лучших партийцев и комсомольцев в качестве организаторов колхозных ячеек и бригад сроком до 1-го ноября.

Кроме этого, в помощь МТС и Райкомов – Одесскому Обкому отобрать не менее 100 – 150 чел., Винницкому Обкому 50 чел., Киевскому Обкому 100 – 150 чел., Днепропетровскому Обкому – 100 чел., Донецкому 100 – 150 чел., Харьковскому 100-150 чел.

Обязать Обкомы, Облесполкомы, директоров заводов Днепропетровской, Одесской, Киевской, Харьковской, Донецкой областей сформировать необходимое количество ремонтных бригад в помощь МТС, находящимся в наиболее тяжелом положении по ремонту тракторов и молотилок.

Поручить секретариату ЦК командировать в отстающие совхозы 30 работников и в помощь отстающим МТС 50 работников.

ДАЖО. – Ф. П-42. – Оп.1. – Спр.59. – Арк. 86. Оригінал. Машинопис.

№66

Витяг з протоколу засідання оргбюро ЦК КП(б)У про нарахування трудовнів і забезпечення колгоспників, які навчаються на курсах з підготовки колгоспних сільськогосподарських кадрів

27 листопада 1933р.

Цілком таємно

Установить что:

а) Колхозникам, обучающимся на курсах по подготовке электромонтеров, шоферов, комбайнеров, штурвальных машинистов при молотилках, счетоводов и колхозных бригадиров за все время учебы начисляются трудовни в размере от 1/2 до 3/4 трудовдня за каждый учебный день по представлению зав. курсами в зависимости от качества учебы;

б) Курсантам всех других курсов, организуемых из колхозников, сроком обучения не менее 1 -го месяца, начисляются трудовни в размере от 1/4 до 1/2 трудовдня за каждый учебный день по представлению Зав. курсами в зависимости от качества учебы;

в) Слушатели всех этих курсов („а" и „б") должны снабжаться продовольствием колхозами в

соответствии с причитающимся им количеством трудодней,

Кроме того, слушателям указанных курсов должен отпускаться Наркомснабом сахар "по 3-му списку.

г) Слушатели курсов шоферов и электромонтеры снабжаются Наркомснабом по 2-му списку.

Секретарь ЦК КП(б)У П. Постышев

ДАЖО. – Ф. П-42. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 69. Оригінал. Машинопис.

№67

**Телеграма з вимогою звітувати про виконання Постанови
ЦК стосовно репресій щодо колгоспів**

1933р.

Тов. _____

Телеграфьте выполнение постановления ЦЕКА применени репрессий колхозам, скольким применено, какие репрессии, результаты, частности возврат хлеба правленцами, колхозниками, применение натуральных штрафов индивидуальникам, состояние базаров, какая ведется борьба торговлей хлеба базаре.

ЦДАГО України. –Ф1. –Оп. 1. –Спр. 5394. – Арк.3. Оригінал. Машинопис.

№68

**Лист ЦК КП(б)У до секретарів райпарткомів, голів РВК, директорів і начальників
політвідділів МТС і радгоспів про незадовільний хід сінокосної та силосної кампаній**

1933р.

Секретно

ЦК считает абсолютно неудовлетворительным ход сенокосной и силосной кампаний, — особенно сенокосной.

Райпарткомы и политотделы должны развернуть огромную политическую работу за своевременное проведение сенокосения. Наряду с этим РИК'и обязаны добиться путем, как организационных мероприятий, так путем административного нажима на колхозы и совхозы, полного выполнения заданий но сенокосению и силосованию.

Надо не упустить высокого урожая трав этого года.

ЦК требует от Вас, товарищи, полного выполнения плана сеноуборки.

Сообщите в ЦК о принимаемых Вами мерах выполнения настоящей директивы.

Секретарь ЦК КП(б)У С. Косиор

ДАЖО. – Ф. П-42. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 92. Оригінал. Машинопис.

ЦИРКУЛЯРИ ТА ВІДОМОСТІ КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНИХ ОРГАНІВ

1930 р.

№69

Довідка начальника секретно-оперативного управління ДПУ УСРР І.Леплевського голові ДПУ УСРР В. Балицькому про хід виселення куркулів з України

13 березня 1930 р.

За время с 18 февраля по 12 марта из пределов Украины выселено
12 539 кулацких семей, общей численностью в 57 720 человек.

В связи с предстоящей новой операцией по выселению к.р. и атисоветского элемента из приграничных и пограничных округов и отмены выселения из этих округов кулачества – дополнительно исключается следующее количество:

По Винницкому округу	239 семей	1195 чел.
Могилевскому	100 семей	500 чел.
АМ ССР	202 семей	–
Бердичевскому	439 семей	2195 чел.
Каменецкому	136 семей	680 чел.
Шепетовскому	426 семей	2130 чел.
Всего	1542 семей	7710 чел.

За вычетом этого количества – фактически остается выселить:
семей 5785
людей 33879

5). Учтывая, что за истекшие сутки (с 9 час. 12/III до 10 час. 13/ III) из Полтавского, Кременчугского, Любенского и Прилукского округов оправлено 3 эшелона выселенных кулаков в количестве 1148 семейств, численностью 5769 человек, остается выселить 4637 кулацких семей, общей численностью в 28110 человек.

Выселение должно быть произведено из следующих округов: Артемовского, Белоцерковского, Изюмского, Конотопского, Купянского, Лубенского, Первомайского, Роменского, Старобельского, Сталинского, Сумского и Проскуровского.

6). Вся операция по выселению кулачества из округов УСРР
заканчивается 19 марта.

Контрольные цифры по округам:

2) Зиновьевский	1534	18) Конотопский	239
3) Криворожский	1147	19) Кременчугский	277
4) Николаевский	982	20) Лубенский	420
5) Херсонский	1136	21) Мариупольский	263
6) Одесский	1095	22) Мелитопольский	891
7) Сумской	341	23) Первомайский	333
8) Шевченковский	1545	24) Полтавский	776
9) АМССР	202	25) Прилукский	743
10) Артемовский	92	26) Проскуровский	436
11) Бердичевский	439	27) Роменский	200
12) Белоцерковский	429	28) Сталинский	253
13) Винницкий	23	29) Старобельский	872
14) Днепропетровский	701	30) Тульчинский	120
15) Запорожский	472	31) Уманский	578
16) Изюмский	280	32) Харьковский	1000
17) Каменец-Подольский	136	33) Шепетовский	426
18) Киевский	729		

Итого: 19426
Резерв: 574
Всего: 20000

Лишены операции округа:

7) Глуховский	4) Луганский
8) Житомирский	5) Могилевский
9) Купянский	6) Нежинский
	7) Черниговский

Начальник СОУ ГПУ УССР

Леплевский

ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20.–Спр.3190. – Арк.61-63. Оригінал. Машинопис.

№70

Доповідна записка голови ДПУ УСРР В.Балицького генеральному секретарю С.Косіору про причини та хід селянських виступів у прикордонних округах України

30 березня 1930 р.

Как Вам известно, во всех 11 округах пограничной зоны (Шепетовский, Бердичевский, Волинский, Коростенский, Тульчинский, Могилевский, Каменецкий, Проскуровский, Винницкий, Одесский и АМССР) с конца февраля имели место массовые волнения, а кое-где и вооруженные выступления крестьян. К моменту моего выезда в Тульчинский округ (15/III), во всех округах, за исключением Тульчинского, Могилевского и Винницкого, волнения в значительной мере улеглись. В Тульчинском и Могилевском округах к этому времени волнения достигли наибольших размеров и остроты.

В ряде сел Тульчинского, Бердичевского, Шепетовского, Винницкого и других округов арестованы отдельные группы и отдельные члены «СВУ», которые активно участвовали в выступлениях, руководили восстанием под лозунгом: «Да здравствует СВУ», «Хотя организация СВУ и арестована, но дело ее живет» и т.д.

Решительными действиями оперативных групп и войск ГПУ выступления и вооруженное восстание ликвидированы; во всех округах пограничной зоны была предотвращена возможность развития и перенесения волнений в другие районы и округа.

Сейчас, за исключением небольших волынок (в отдельных селах 2-3 округов), мы имеем полное успокоение.

Должен отметить, что село в большинстве вооружалось вилами, топорами, ножами и только в исключительных случаях были десятки обрезов и охотничьих ружей.

Это говорит о том, что проведенная своевременно работа по выкачке оружия на селе проделана была успешно и украинское село, ранее наводненное оружием, теперь почти обезоружено.

После действий наших оперативных отрядов и войсковых групп, после восстановления Советов беднота начала активно помогать изъятию контрреволюционных элементов, кулака и восстановлению порядка. Так, в некоторых селах Винницкого округа беднота с музыкой и красными флагами приводила бежавших ранее из села кулаков.

Кроме действия чекистских и войсковых сил, решающее значение сыграла статья тов. Сталина, новый устав сельскохозяйственной артели и последнее постановление ЦК ВКП(б), каковые, по нашему предложению, широко популяризованы в селах, и мы имели случай, когда в селе Джугастра Мясковского района, где было восстание, после чтения статьи тов. Сталина все село с музыкой вышло сеять.

Теперь необходимо задать себе вопрос – почему, особенно на Правобережье, на границе, где, как нам известно, в большинстве бедняцкие, карликовые хозяйства, мы имели такие выступления?

На основе личного знакомства на сходах с настроениями крестьян, а также на основе всей информации как ГПУ, так и партийных организаций, я прихожу к следующему выводу:

В этих выступлениях большую роль сыграла кулацкая контрреволюционная активность, но, наряду с этим, необходимо указать, что непосредственной причиной массовых волнений и выступлений в первую

очередь явились извращения при коллективизации. Во многих местах коллективизация проводилась голыми административными мерами – было приказано коллективизировать, приказ приняли к исполнению и начали его проводить. Вот что рассказывают крестьяне села Балановки Тульчинского округа: «Собрали нас в одну хату ночью и начали переписывать, кто за советскую власть, а кто ее враг. Кто не враг советской власти обязан записаться в соз. А если кто отказывался, ему заявляли: «Мы тебя причислим до куркулей и вышлем в Соловки». Накладывали налог по 80 рублей, описывали имущество и арестовывали».

А когда селянин начинал проситься: «Товарищи, дайте время мне подумать, идти мне в соз или нет», бригада отвечала: «Волк тебе товарищ, а не мы».

В селе Балин Каменецкого округа комсомольцы Натолочный и Бык вызвали к себе в Сельсовет в 12 часов ночи неграмотного старика-середняка Прокопова, не желавшего вступить в коллектив, заявили, что его вызывает ГПУ и предложили дать ему подписку о явке. Когда последний подписался, то они ему сказали, что он подписал заявление в СОЗ. Прокопов пытался повеситься.

Вот как проводился сбор конского волоса. Окружными организациями даны были указания в течение 72 часов остричь гривы и хвосты лошадям, а деньги за них отчислить в неделимый фонд коллективов. Райисполкомы на этом основании дали по селам указания остричь весь скот в 24 часа. Заработали комсомольцы, начали стричь днем и ночью. Поэтому в ряде сел, крестьяне выдвигали требование вернуть им хвосты и гривы или немедленно уплатить деньги.

В лесно-болотистой части крестьянство упрашивало не отрезать хвостов лошадям, так как летом муха заест скот, но директива была выполнена в 24 часа.

В селе Новополонском Шепетовского округа после того, как гривы и хвосты у лошадей были острижены, на пленуме Сельсовета один из активистов внес предложение: «Остричь у женщин косы и обрезать у мужчин бороды».

Если ко всему этому прибавить «куриную перепись», все это помножить на ряд издевательств со стороны отдельных представителей власти и активистов, прибавив к этому также и то, что во многих местах во главе СОЗов ставились люди дискредитировавшие себя в глазах селян, пьяницы, станет ясно, что селянство после такого рода нажима и издевательств, увидев, кто стоит во главе СОЗа, в чьи руки передает оно все свое хозяйство, в таких местах могло поддаться агитации кулака, поскольку решался вопрос о его хозяйственном благополучии.

Увлечение формой голого администрирования и командования селом, весьма низкий политический и культурный уровень партийного и советского актива села, зачастую и района, вызывает с их стороны непонимание, а иногда и противодействие мероприятиям партии по борьбе с искривлениями. Характерно, что теперь среди этой части низовых работников ведутся разговоры, что после статьи Сталина трудно работать, теперь стало хуже, теперь стало невозможно руководить селом. В связи с такими настроениями я попутно хочу обратить внимание на то, что некоторые из возвращенных в село активистов могут опять перегнуть палку, могут опять наделать глупости, восстанавливая порядок.

Что я считаю необходимым сделать в пограничной зоне:

1. Повести решительную борьбу с искривлениями линии партии, для чего в каждом пораженном округе нужно выбрать особо злостных нарушителей и поставить показательные процессы, чтобы селянство знало, что Советская власть всех карает за нарушение законов. Конечно, здесь не следует впадать в крайность, не следует объявлять месячника по преследованию отдельных головопатов и сплошь отдавать неловких комсомольцев и активистов под суд, а такая тенденция в кое-каких округах и районах уже имеет место.

2. Произвести переброску районных работников из одного района в другой район, или даже из одного округа в другой округ, так как эти «представники району» очень надоели селу, намозолили глаза, очень неумело проводили директивы партии и Советской власти и селянство сейчас не поверит им в этом же селе и в этом районе, что они сумеют иными способами и мерами проводить директивы партии.

3. Необходимо все округа пограничной зоны, а особенно Шепетовский,

Тульчинский и Могилевский, в первую очередь, укрепить работниками масштаба секретарей районных партийных комитетов и предрайисполкомов. Что касается Шепетовского и Тульчинского округов, мне кажется, следует поставить вопрос об окружном руководстве.

4. Считал бы необходимым в Шепетовском, Тульчинском, Могилевском и Бердичевском округах произвести чистку сельского комсомола, который наделал чрезвычайно много глупостей и своими безобразиями, кое-где граничащими с провокацией, способствовал волнениям.

5. Считал бы необходимым, когда закрепится положение в указанных округах, назначить досрочные перевыборы сельсоветов в Шепетовском, Тульчинском, Могилевском округах полностью и в значительной части районов Бердичевского округа.

6. Наряду с этим надо провести решительную чистку кооперативных организаций и осуществить хотя бы минимально основные кооперативные принципы.

7. Кроме того нужно принять меры к еще более широкой популяризации статьи т. Сталина, нового устава сельско-хозяйственной артели, последних решений ЦК ВКП(б), права колхозника на отхожие промыслы и т.д.

8. Надо констатировать, что глубокой работы среди бедноты и батрачества в большинстве мест не велось. Необходимо максимально усилить массовую политическую работу по сплочению бедноты и батрачества вокруг партии.

9. Наряду с этим необходимо всемерно укреплять пограничную зону экономически, поддерживая колхозы семенами, кредитом, так как колхозные ячейки в этих округах в большинстве состоят из бедняцких хозяйств. Наряду с организацией машинно-тракторной станции надо усилить снабжение тракторами уже существующие станции.

10. Принять меры к насыщению предметами первой необходимости – солью, керосином, спичками, махоркой, по возможности кожаным товаром, потому что еще до сих пор не только в Коростенском округе, но и в Шепетовском имеет место лучина и почему-то во всей пограничной зоне абсолютно нет соли. Соли как будто бы у нас хватает.

11. Необходимо обратить внимание на усиление культурной и политической работы. Учитель в пограничной зоне играет большую роль, он в массе своей стал советским. Во время волнений мы во многих местах наблюдали активные выступления учителя за коллективизацию, за советскую власть, против кулака и попа и недаром выступавшие кулаки во многих случаях требовали изгнания учителя, возвращения дома попу, где находится теперь школа. Нужна более широкая культурная сеть. Отсталость массы, особенно женщин, там очень велика. Нужно не жалеть для границы бумаги и специально для границы организовать 2-3 хороших популярных газеты.

Также считаю необходимым добавить, что в ряде сел в связи с наступившим севом, отмечается напряженное состояние вышедших из коллективов, требующих возврата своих прежних земельных наделов. В отдельных случаях настроения недовольства перерастают в прямую борьбу с колхозниками и противодействие севу.

Добиваясь разумными и допустимыми мероприятиями совместной обработки и сева на едином массиве, надо в случае нужды предоставлять индивидуальным хозяйствам сеять на отдельных межах.

Вместе с тем, конечно, не исключена возможность появления отдельных банд как закордонного происхождения, так и внутреннего, тем более, что часть кулачества и антисоветских элементов во время ликвидации волнений ушла из села.

Таким образом, можно констатировать, что порядок в пограничной зоне восстановлен, успокоение наступило, идет подготовка к севу и самый сев, значительно возросла активность бедноты, в ряде мест отмечается обратное возвращение в колхозы.

На основе твердого проведения решений партии надо добиться закрепления имеющихся достижений в области коллективизации, умело продвигаясь вперед.

ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.3184. – Арк.62-74. Оригінал. Машинопис.

1932 р.

№71

Доповідна записка Вінницького облвідділу ДПУ В.Лєвоцького секретарю Вінницького обкому КП(б)У М.Алексєєву про повстанські настрої окремих соціальних груп області

7 березня 1932 р.

Совершенно секретно

Территория, обслуживаемая Винницким областным отделом ГПУ значительная часть бывшей Подолии и часть Киевщины в отношении засоренности контрреволюционным элементом всех оттенков занимает одно из первых мест на Украине.

Отсутствие подлинно пролетарских очагов, близость западнокапиталистических соседей с известными колонизаторскими, а позже интервенционистскими тенденциями в первые годы революции

создавали благоприятные условия для развития украинской контрреволюции и внедрения в зажиточные слои крестьянства идей украинской мелкобуржуазной государственности.

Проводниками узко шовинистских идей в массы крестьянства являлись, в первую очередь, густо разросшиеся к началу революции на Подолии организации украинских меньшевиков и эсеров (уездные комитеты УПСР – Ольгопольский, Гайсинский, Тульчинский, Брацлавский, Жмеринский, Летичевский, Винницкий, уездные комитеты УСДРП – Винницкий, Уманский), которые оказали существенную поддержку правительству УНР в деле организации низовых органов власти, а с занятием Подолии красными войсками, в деле организации бандитских и повстанческих отрядов.

Внедрению идей мелкобуржуазной украинской государственности в крестьянские массы, способствовала, помимо этого, концентрация здесь в периоды 1917-1920 г.г. видных деятелей украинского национального движения в связи с пребыванием в Виннице – Каменце правительства УНР; пребывание Галицийской и польско-петлюровской армий, значительные остатки которых осели на Подолии, образовав этим самым глубокие контрреволюционные корни, а также оставив много приверженцев и посеяв день.

Разгром польско-петлюровских войск и последовавшее вслед за этим окончательное занятие Подолии красными войсками вызвало широкую волну бандитских и крестьянских повстанческих выступлений, которые почти в одинаковой степени заделали все участки Подолии. Остатки петлюровщины и зажиточные крестьянские повстанческие группы выделяли ряд атаманов, которые пользуясь поддержкой украинской эмиграции, ушедшие к этому времени за кордон, терроризировали бандитскими проявлениями активную бедноту, шедшую за политикой Компартии, вплоть до начала 1924 года.

Наиболее крупные банды (атаманов Лыхо, Шепеля, Гальчевского, Чалого, Заболотного и др.) достигали значительных размеров, комплектовались в значительной части за счет кулацко-зажиточных слоев Подольского крестьянства и в борьбе с ними применялись регулярные красноармейские части.

Отдельные атаманы, после разгрома банд, скрылись за кордон (территория Польши и Румынии) и оказывают влияние теперь на свои бывшие повстанческие кадры.

Прошедшая чистка погранполосы в 1930 году, сопровождавшаяся высылкой наиболее активных повстанцев комсостава остатков петлюровской армии, главарей и комсостава банд, а также массовое выселение кулачества, естественно, в силу изложенных причин полностью не могли обезвредить повстанческие очаги, в следствии чего, на сегодняшний день имеется значительное скопление повстанческого и контрреволюционного элемента, особенно в районах пораженных в прошлом бандитскими проявлениями и крестьянскими выступлениями.

Опыт прошлого показал, что деятельность контрреволюционных и повстанческих элементов на известных исторических этапах обостряется, приобретая реальные формы и проявления.

Так, с началом осложнения нашего международного положения и обострения отношений с группой западно-капиталистических государств (1927 г.) на Подолии к этому времени организационно оформилась так называемая „Подольская филия украинского национального центра” – контрреволюционная организация, входившая в Харьковский центр и представлявшая собой блок украинских политпартий бывших украинских деятелей и украинской шовинистически настроенной интеллигенции, бравшая ставку на объединение кулачества, остатков петлюровщины и на создание, таким образом, мощной повстанческой периферии, с помощью которой лидеры организации предполагали поднять всеобщее восстание на Украине, приурочивая его к моменту интервенции.

К началу 1930 года, т.е. периоду резкого нажима политики партии к капиталистическим элементам и периоду ощутительной угрозы интервенции, в отдельных участках Подолии были попытки поднять восстание. На Тульчинщине и Бердичевщине (Любарь, Янушполь, Погребище, Брацлав, Немиров) эти попытки переросли в вооруженное выступление отдельных групп петлюровцев и кулачества, сопровождавшиеся разгромом сельсоветов, избиением активистов и оказанием вооруженного сопротивления отрядам милиции и войск ГПУ.

Историческое прошлое Подолии, близость границ Польши и Румынии, на территории которых сгруппированы остатки петлюровской армии и эмигрантов из лагеря украинского мелкобуржуазного национального движения, продолжающийся нажим по отношению к капиталистическим элементам, а также агрессивные действия против нас со стороны определенной группы капиталистических государств, активизируют и теперь старые повстанческие кадры, остатки кулачества, церковников, бывших украинских деятелей, сектантов и других видов контрреволюционеров, необходимо сказать, что в основном эта активность идет по линии насаждения повстанчества.

Материалы ряда имеющихся у нас повстанческих дел подтверждают, что контрреволюционные элементы, особенно за последнее время быстро идут по линии организационной консолидации и собирания своих сил в повстанческие группы, которые за сравнительно короткие промежутки времени, разрастаются в широко разветвленные организации, охватывающие иногда довольно значительные территории.

Кадрами для пополнения групп и организаций служат, в первую очередь, остатки бродячего

кулачества, бывшие петлюровцы и бандиты, „обиженные активисты”, ущемленные искривлениями середняки, отдельные представители сельской и учащейся молодежи, отдельные выходцы из сельинтеллигенции, а также церковники и сектанты.

Почти все выявленные нами повстанческие группировки и организации ориентируются на закордон, причем, в процессе работы по этим группам и организациям выявлялись случаи связи отдельных руководителей с закордонными агентами, откуда передавались указания.

Программный вопрос – замена существующего Советского строя мелкобуржуазной формой правления в духе УНР под протекторатом группы мощных капиталистических государств (Польши и Франции), отдельными выявленными группировками и организациями ставится на разрешение в ближайшем же будущем, т.е. с началом весны при помощи поднятия всеобщего вооруженного восстания.

Насколько деятельность по повстанчеству активизирована здесь на Подолии и вопросы подготовки к вооруженному свержению Соввласти прорабатываются практически неотложно, видно из того, что ряд повстанческих группировок и организаций имеет или же имели детализированные планы поднятия восстания, приурочивая его к наступающей весне – предстоящему севу.

Переходя к конкретным действиям и проявлениям повстанческих организаций и групп, мы коснемся районов Подолии, наиболее пораженных повстанчеством.

Грицевский район. В селе Коскив имеется бандитско-повстанческая группировка из 5 человек кулаков и уголовников. Группа совершила теракт над членом партии и к весне намерена организовать банду для производства налетов на сельсоветы, кооперативы.

Установленно, что в Шепетовском лесу скрывается компактная масса кулаков и твердоздатчиков, бежавших из ряда сел Грицевского района. Эти кулаки и твердоздатчики готовятся к весне выступить с активными действиями против Соввласти. В этом же районе в селе Драчи единоличники, главным образом, бывшие политработники и петлюровцы, в связи с нажимом по хлебозаготовке и другим кампаниям, начали входить на территорию Славутского погранотряда, откуда приезжают два кулака и вербуют этих лиц. Вербовка проводится в целях создания бандитско-повстанческой группировки.

В этом же районе в селе Лановцы незначительная группа кулаков и твердоздатчиков вербуют отдельных надежных людей в существующую в селе повстанческую организацию. Уже выявлено, что в ее составе имеются твердоздатчики, церковники и один жандарм.

Проскуровский район. В селе Лапковцы выявлена и ликвидирована повстанческая группировка, имеющая в своем составе 10 человек раскулаченных и бывших петлюровцев. Руководителем группы устраивались периодически собрания, на которых обговаривались вопросы о подготовке к восстанию, планы восстания и планы избиения активистов. По группе арестовано 9 человек и ведется следствие.

В этом же районе в селе Рассоши выявлена аналогичная группировка, состоящая из бывших гетманцев, петлюровцев, бывших чинов царской администрации. Группировка проводит борьбу с госполиткампаниями и террор над активом в виде избиения активистов. Группа готовится к восстанию. По заявлению руководителя, аналогичные организации имеются в селах Городокского и Ярмолинецкого районов.

В селе Педосы выявлена повстанческая группировка численностью до 10 человек. Участники бывшие петлюровцы и гетманцы. Восстание группировка рассчитывает поднять при помощи совершения ряда террористических актов. С этой целью намечен уже к убийству 25-ти тысячник.

В селе Малиновке Проскуровского района имеется, якобы, контрреволюционная организация, численный состав ее не выявлен, социальный состав тоже. Имеются вполне точные данные, что отдельные лица вербуют бывших петлюровцев и кулаков. Один из выявленных участников этой организации проходил по ликвидированной Антонинским райотделением ГПУ к.р. организации.

В селе Мартыновке выявлена контрреволюционная повстанческая организация, по которой проходит 9 человек бедняки и служащие. По данным, эта организация связана с рядом сел Проскуровского и Волочического районов, где имеются аналогичные ячейки. По тем же данным, организация располагает оружием. Руководитель ее – галичанин, связан с польской территорией Львов и Краков, откуда получает материальную помощь и указания о работе.

В селе Иванковцах имеется повстанческая группировка, в которую входят кулаки, церковники и бывшие петлюровцы. Количественный состав пока еще не выявлен. Группа проводит борьбу с мероприятиями власти, фигуранты ее проводят пораженческую агитацию и распространяют провакационные слухи о чудесах. В этом же районе имеется группа тихоновского монархически-настроенного духовенства, руководитель группы собирает священников к себе на дом и производит читку монархических закордонных газет. Есть данные, что руководитель связан с закордоном.

Полонский район. В селах Котелянка и Воробиевка существуют две аналогичные повстанческие группы, насчитывающие по 10 человек. Входят в них галичане – бывшие петлюровцы и куркули, которые ведут антисоветскую работу и настраивают крестьян против хозполиткампаний.

Староконстантиновский район. В январе месяце 1932 года в селе Новоселовке выявлена группа, в

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

состав которой входят 6 середняков и один кулак. Группировка проводит собрания и обговаривает вопросы организации массовых женских выступлений в своем селе и окружающих сел. По программе группировки, организация массовых женских выступлений является подготовительной ступенью к началу восстания. Фигуранты этой группировки связаны с окружающими селами, где и проводят аналогичную работу. За последнее время группа откуда-то достала контрреволюционные листовки, которые распространяет по селам.

В селе Иршик в январе 1932 года организовалась повстанческая группировка, из участников которой выявлены 2 кулака. Эти кулаки подготавливают террористические акты над местным активом и распространяют слухи о готовящемся всеобщем восстании на Украине против Соввласти. Дабы избежать этих репрессий, кулаки прячутся в лесу.

Затонский район. В селе Гуте имеется контрреволюционная повстанческая организация, в которой выявлено 4 кулака. Эти кулаки проводят агитацию, направленную против хозполиткомпаний. В момент высылки кулачества, они намеревались уйти в Польшу, для чего связались с переправщиком в Каменце.

Михалпольский район. На территории Михалпольского и Затонского районов имеется контрреволюционная повстанческая организация, объединяющая несколько сел с ячейками в каждом из них от 5 до 15 человек. Имеются конкретные данные о численном составе этих ячеек. Так, в Затонском районе – Адамовке – 15 человек, Бебихе – 12 человек, Фашиевке – 13 человек. В Михалпольском районе – Загинцах 9 человек, Видочко – 5 человек, Мазники – 10 человек. Руководит организацией бывший активный петлюровец.

Летичевский и Меджибожский районы. На территории района существует контрреволюционная повстанческая организация численностью около 200 человек. Имеются данные, что руководство этой организацией осуществляется через бывшего петлюровского офицера приезжающего периодически из Польши. Цель организации – поднятие вооруженного восстания против Советской власти в момент интервенции. Состав – преимущественно петлюровцы, политбандиты и раскулаченные.

Районы, в которых отмечены брожения к массовым выступлениям.

Староконстантиновский район. В селе Иршики сельское руководство в лице партийной ячейки, он же уполномоченный РПК Адаменко, председателя сельсовета, члена КП(б)У Макаруча и председателя секции РКИ заведующего семилеткой, члена ЛКСМ Лебедича работу проводило с недопустимыми искривлениями. Хлебоготовительная кампания проводилась без какой бы то ни было разъяснительной работы, исключительно голым администрированием, которое перерастало в безобразные факты. Такими же методами руководство добивалось и роста коллективизации. Вся работа сводилась к репрессиям, к распродаже имущества, к штрафам, избиениям и издевательствам крестьян.

Так как для изъятия имущества и наложения штрафов не было оснований, находили всевозможные придирки, как-то: штрафовали крестьян за связь с кулаками, за встречу с зажиточными, колхозников штрафовали за встречи с единоличниками, единоличников – за встречи с колхозниками. Изымаемое имущество, а также и деньги присваивались, причем во время изъятий забирались такие предметы, как носильные платья, соль, куры, мелкая домашняя утварь и т.д. Так как сельсовет имеет право налагать штрафы не свыше 10 рублей, так указанная тройка штрафовала одних и тех же лиц по 2-3 раза в день

Результаты работы в этой тройке таковы: село имеет 322 двора, из которых распродано имущество 73 дворов, т.е. 35% всего населения. Распродажа распределяется таким образом: на дворы зажиточных падает 34 случая, середняков 23, бедняков 7 и колхозников 9, это то, что поддалось учету. Кроме того, были еще распродажи всего имущества описаного на распродажу насчитывалось на 20 тысяч рублей, из домов выселено 46 семей. Из села бежало 53 человека. В селе нарастали повстанческие тенденции и только вмешательство специально созданной комиссии, рассеивает эти настроения. Районное руководство, будучи проинформировано о деятельности заготовительной комиссии и имея на руках все эти провокационные акты, не приняло мер к их устранению, а также мер к наказанию перегибщиков.

Еще и до настоящего времени у представителей районного партийного комитета имеются тенденции, сводящиеся к тому, что вскрытию дела не нуж но было придавать такого значения, что его можно было бы ликвидировать „местным порядком”.

Следует указать, что актив села Иршик был засорен кулацким элементом и подкулачниками. Об этом также знало районное руководство и мер к удалению активистов из чуждого нам лагеря, от работы, не принимало.

Начальник Винницкого Областного отдела ГПУ підпис Левоцкий

Записка ДПУ УСРР про організаційно - господарський стан колгоспів за матеріалами агентурного вивчення їхньої діяльності в 1931 р.

29 березня 1932 р.

Совершенно секретно

УЧЕТ И ОРГАНИЗАЦИЯ ТРУДА

Данные агентурной проработки 200 колхозов (Киевская область – 35 колхозов, Одесская – 40, Харьковская – 50, Днепропетровская – 40, Винницкая – 20, Донбасс – 15) со всей резкостью ставят вопрос о чрезвычайно скверном состоянии учета и организации труда, как об основном и главном моменте, нарушающем нормальную работу колхозов.

Из числа освещенных нами колхозов 30 % закончили свой хозяйственный год с очень низкими показателями доходности именно вследствие плохой постановки учета и организации труда, неумения правильно расставить свои силы, отсутствия систематической работы по внедрению социалистических форм труда.

В 126 колхозах из 200 отсутствует соцсоревнование и ударничество. В 48 % проработанных колхозах совершенно не применяется сдельная оплата труда, а в 22 % работы лишь частично переводились на сдельщину в период уборочной и посевной кампании.

В большинстве колхозов отмечена обезличка и уравниловка.

Следует отметить еще наличие обезлички и уравниловки даже в колхозах, перешедших на бригадную систему работы. Внутри бригад индивидуальная сдельщина не введена, количество и качество труда каждого колхозника не учитывается и в результате этого повышение производительности ничем не стимулируется.

РЕЗУЛЬТАТЫ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ГОДА

Сравнительные данные о стоимости трудодня в 1930 и 1931 году по 200 колхозам дают следующую картину:

	Стоимость трудодня в 1930 г.	Стоимость трудодня в тех же колхозах в 1931 г.
До 20-ти коп. трудодень стоит по	1	9 колхозов
От 20-30 коп.	3	16 -"
-"- 30-40 -"	8	29 -"
-"- 40-50 -"	8	30 -"
-"- 50-60 -"	14	23 -"
-"- 60-80 -"	26	32 -"
-"- 80-1 руб.	24	18 -"
-"- 1 руб. – 1 руб. 20 коп.	21	12 -"
-"- 1 -"- 20 коп. – 1 руб. 40 коп.	22	4 -"
-"- 1 -"- 40 -"- – 1 -"- 60 -"	9	1 -"
-"- 1 -"- 60 -"- – 1 -"- 80 -"	5	2 -"
До 2 рубл.	4	1 -"
Свыше 2 рублей	1	2 -"

Таким образом, по 112-ти колхозам, т.е. по 56 % проработанных колхозов, стоимость трудодня в 1931 году не превышает 60 коп.

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

Анализ материалов о причинах снижения стоимости трудодня в 1931 хозяйственном году выдвигает следующие основные моменты, повлиявшие на уровне стоимости:

По 200 колхозам снизилась стоимость трудодня от:

Вложений на капитальное строительство	69 колхозов
Бесхозяйственности	30 -"-
Плохой организации труда	30 -"-
Погашения долгов	39 -"-
Неурожайности	32 -"-

Приведенные цифры выдвигают две основные линии, по которым шло поглощение колхозных средств. С одной стороны – вложения на капитальное строительство, на пополнение инвентаря, на развитие животноводства, т.е. на усиление и укрупнение хозяйственной мощности колхозов в целом; с другой стороны – плохая организация труда, отсутствие социалистических форм и методов строительства, а также значительная бесхозяйственность, снизившие доходность колхозов. Из общего количества взятых нами для проработки колхозов 30 % дали низкие показатели доходности из-за неумелого и бесхозяйственного ведения дела.

ПРОСКУРОВСКИЙ РАЙОН. В колхозе им. «10-тилетия Октября» на протяжении 1931 г. в результате недосмотра и плохого ухода пало 110 свиней и 13 телят. Построенный в этом году коровник холодный, не имеет потолка, и скот мерзнет. Такое же положение в свинарнике. Из-за отсутствия досок, пол сделан из цемента, благодаря чему свиньи простуживаются и болеют. Постоянного ветнадзора нет. Помещения для скота в антисанитарном состоянии и загружены навозом. Коровы все время кормятся исключительно соломой, от чего уменьшился удой, свиней кормят только свеклой и недавно приобретенной макухой. Молодняк от этой пищи болеет и падает.

ПОСЕВНЫЕ КАМПАНИИ

Выполнение осеннего сева по 300 колхозам характеризуется такими данными:

Выполнили план засева:

Свыше 100 % –	224 колхоза
От 95 до 100 % –	24 -"-
"- 65 -"- 80 % –	14 -"-
"- 60 -"- 80 % –	32 -"-
"- 40 -"- 60 % –	5 -"-

Таким образом, 25 % колхозов не выполнили плановые задания, причем из них 22 колхоза выполнили ниже 80 %.

Конкретно недосев по 75 колхозам выражается в следующих цифрах:

Всего недосеяно озимых культур:

в 75 колхозах – 5.552 га

В ТОМ ЧИСЛЕ ПО 61 КОЛХОЗУ ОТДЕЛЬНО ПО КУЛЬТУРАМ:

пшеницы озимой .....

ржи .....

Недосевы по отдельным колхозам составляют:

Свыше 400 га .....

От 300 до 350 га ...

"- 250 -"- 300 -"- ...

"- 200 -"- 250 -"- ...

-"- 150 -"- 200 -"- ... - 4 -"-
 -"- 100 -"- 150 -"- ... - 7 -"-
 -"- 75 -"- 100 -"- ... - 5 -"-
 -"- 50 -"- 75 -"- ... - 6 -"-
 -"- 25 -"- 50 -"- ... - 15 -"-
 Тоже 25 га ..... - 30 -"-

Анализ причин невыполнения осеннего сева показывает, что из 75-ти по 52 колхозам это явилось результатом бездеятельности правлений, неумелой расстановки сил, плохой организации труда и низкого уровня трудовой дисциплины.

РУКОВОДСТВО РАЙКОЛХОЗСОЮЗОВ

Ряд серьезнейших недочетов в работе низовых звеньев колхозной системы во многом является следствием плохого руководства со стороны районных организаций, особенно Райколхозсоюзов. В работе некоторых МТС также имели место серьезные недочеты по вопросам руководства.

Это достаточно наглядно подтверждается ниже приводимыми цифрами, добытыми в результате проработки этого вопроса на местах. Так, из числа 210 колхозов, подвергнутых изучению по 100 районам, плохое руководство со стороны Райколхозсоюзов и некоторых МТС отмечено в 120 колхозах 65-ти районов. При чем:

<u>РКС</u>	<u>Со стороны МТС</u>	<u>Со стороны</u>
Отсутствовала живая связь, практическое руководство и помощь	45 колх.	12 колх.
Нерегулярная и недостаточная живая связь, сопровождавшаяся инструктированием лишь по отдельным вопросам	26 -"-	6 -"-
Формальные приезды представителей, сводившиеся к собиранию разных сведений и цифр	35 -"-	9 -"-
Недостаточное и неконкретное письменное руководство	36 -"-	5 -"-

Целый ряд райколхозсоюзов и отдельные МТС практически не руководят обслуживаемой ими сетью колхозов; живая связь, которая бы сопровождалась конкретным инструктированием и оказанием практической помощи колхозам, отсутствует, в лучшем случае она нерегулярна и совершенно недостаточна.

Многие райколхозсоюзы с практическим руководством в области постановки учета и организации труда на местах не справились.

Из 200 колхозов 91 не получили никакой практической помощи от Райколхозсоюза, а 40 колхозам была оказана очень слабая помощь, не давшая реального эффекта в смысле улучшения учета и организации труда.

Неоднократные обращения целого ряда колхозов за разъяснениями и помощью оставались без ответа. Имеющиеся факты свидетельствуют о наличии «гастролерства» со стороны инструкторского аппарата РКС. Инструктора, выезжая на места, давали директивы примерно такого характера: «ИСПРАВИТЬ ИМЕЮЩИЕСЯ НЕДОСТАТКИ В ОРГАНИЗАЦИИ ТРУДА», но никаких конкретных мер в этом направлении не принимают и конкретных путей к исправлению недочетов не указывали.

ОБЩЕЕ СОСТОЯНИЕ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ

По материалам, взятым на выборку 171 колхоза разных экономических секторов Украины, ростколлективизации в 1931 году определяется следующими цифрами:

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

Прилив индивидуальных хозяйств на протяжении года имел место в 153-х колхозах из общего количества – 171. Всего вступило 13.346 хозяйств, которые по своему социально-имущественному положению разделяются:

Батрацких	–	399
Бедняцких	–	6.436
Середняцких	–	5.780
Кулацких	–	146
Прочих (служебных и рабочих) –		585

По отдельным экономическим секторам рост колхозов, подвергнутых изучению, определяется такими цифрами:

	Всего вступило хозяйств	В скольких колхозах	Огульно, в среднем хозяйств на колхоз
Степь ...	5.386	68	79
Правобережье ...	4.881	41	119
Левобережье	3.079	44	70
ВСЕГО	13.346	153	87

Выходы из колхозов, в основном, были совершенно незначительные, хотя ими и охвачено 67 колхозов из 171. Лишь в 13-ти колхозах количество хозяйств, вышедших на протяжении года, доходило в среднем до 40, в остальных же колхозах они исчислялись единицами.

Всего выбыло по 67-ми колхозам 1.302 хозяйства, из них:

Батрацких	–	61
Бедняцких	–	527
Середняцких	–	619
Кулацких	–	4
Прочих (служебных) ... –		91

Причинами, обуславливавшими выходы из колхозов, являлись:

Неудовлетворенность стоимостью трудодня	– 620	хозяйств
Плохое снабжение промтоварами	– 280	-"
Бесхозяйственное ведение дела правлениями	– 201	-"
Неудовлетворительное питание	– 120	-"
Искривления со стороны руководства	– 32	-"
Зажим самокритики	– 31	-"
Преступные действия правленцев	– 18	-"

Помимо этого, в порядке самоочистки колхозов от лиц, подрывавших трудовую дисциплину, либо вообще своей деятельностью разлагавших колхозы, по 112-ти колхозам исключено 925 хозяйств, из коих середняцких – 547, бедняцких – 377, батрацких – 10.

Конкретные причины исключения из колхозов хозяйств социально-близких нам прослоек таковы:

	Середняки	Бедняки	Батраки	ВСЕГО
Систематическое нарушение труддисциплины	234	292	5	531
Разложенческая работа (агитация против коллективного выполнения обязательств,				

срыв работ и прочее)	113	9	–	122
Различные преступления	64	31	4	99
Укрытия хлеба и спекуляция им	69	13	–	82
Разбазаривание колхозного имущества	54	15	–	69
Систематическое пьянство	8	7	1	16
Хулиганство	8	10	–	15
ИТОГО	547	377	10	934

Таким образом, одной из основных причин исключения из колхозов бедняцких и середняцких хозяйств являлось систематическое нарушение трудовой дисциплины, давшее 57 % общего количества исключенных, причем, это особенно ярко выделяется в отношении бедняцких хозяйств, коих исключено 292 из общего количества 377, что составляет 78 %.

В ряде случаев со стороны некоторой части вступивших в колхозы хозяйств, преимущественно середняцких, отмечалось разбазаривание своего имущества путем продажи сельхозинвентаря и скота, убоя скота, либо обмена его на худший.

Из 200 изученных нами колхозов такое явление имело место в 82-х колхозах.

Нездоровые взаимоотношения между бедняками и середняками – членами колхоза отмечались в ряде мест.

В ряде колхозов пребывание зажиточно-средняцкого элемента в правлениях и на административно-хозяйственных должностях приводит к созданию лучших условий для середняцкой части колхозов за счет нарушения интересов бедноты, что особенно сказывается в вопросе посылки на работу. Во многих случаях сам факт пребывания на руководящих должностях исключительно зажиточных и середняков вызывает недовольство бедняков, которые в отдельных случаях проявляют тенденции к организации своего колхоза.

Факты зажима середняков имели место в некоторых колхозах, где руководство осуществляется бедняками. Так, например:

ПРОСКУРОВСКИЙ РАЙОН. Правление колхоза села Кизиленцы состоит из бедняков и батраков. Несмотря на значительную середняцкую прослойку, середняки отстранены от руководства. В повседневной работе чувствуется зажим середняков. На этой почве последние высказывают недовольство, заявляя: «Голодранцы нами правят, хотя и не могут работать. Их руководство колхозом приведет к гибели. Ничего не вносят в колхоз, а пользуются большими правами, чем мы».

Засоренность правлений и счетно-технического аппарата кулацким и антисоветским элементом, несмотря на проводившиеся чистки колхозов, продолжает иметь место во многих колхозах.

Из числа 200 колхозов, подвергнутых проверке, засоренность руководящего состава выявлена в 59-ти колхозах, которая определяется такими данными:

	Председателей правления	Членов правления	Счетно- технического аппарата	ВСЕГО
Кулаков	9	32	5	46
Политбандитов ...	3	12	1	16
Белых офицеров	2	6	2	10
Петлюровцев	2	8	2	12
Торговцев	1	6	1	8
Полицейских и стражников	–	4	1	5
Бывших активных церковников	2	1	2	5
Уголовников	–	2	1	
ИТОГО	19	71	15	105

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

Таким образом, почти половина засоряющего элемента падает на пролезших в правление колхоза кулаков.

ПРОСКУРОВСКИЙ РАЙОН. Правление колхоза им. «10-тилетия Октября» засорено петлюровцами. Так, председатель колхоза ОЛЕЙНИК служил добровольно у Петлюры, 2 члена правления – в прошлом кулаки, также служили у Петлюры.

В правлении колхоза «Пчельник» состоят 3 бывших петлюровца. Председатель правления – бывший сектант-духобор.

Несмотря на то, что в процессе проведенной чистки из числа 200 колхозов по 112-ти было исключено 1.059 кулацких хозяйств, засоренность колхозной массы кулацким и антисоветским элементом продолжает иметь место.

По тем же данным выборочного изучения 200 колхозов, нежелательный элемент выявлен в 101 колхозе в количестве 1.158 человек, из них:

Кулаков	–	426
Петлюровцев	–	232
Политбандитов	–	186
Торговцев	–	102
Городовых, стражников и полицейских	–	61
Белых офицеров	–	49
Активных церковников	–	35
Уголовников	–	17

ПРОСКУРОВСКИЙ РАЙОН. В колхозе с. Ружична имеется до 50 бывших петлюровцев, 5 кулаков и 10 стражников, городских и полицейских. Многие из них лишены избирательных прав. Проникновению в колхоз этого элемента способствовало правление колхоза, состоящее из кулаков и петлюровцев.

Помимо того, деятельность кулацких и контрреволюционных элементов шла по линии активных проявлений в виде террора и выпуска антисоветских листовок.

На протяжении 4-х месяцев (октябрь-январь) зафиксировано 229 террористических проявлений на почве коллективизации. Из них 65 терактов падает на колхозный актив и 164 – на поджоги колхозного имущества.

Приведенные цифры говорят о том, что основные проявления кулачества и контр-революционных элементов были направлены против колхозов целом, к подрыву хозяйственной мощности.

За этот же период отмечено появление 19 листовок антиколхозного характера. Приводим наиболее характерные:

В с. Коробчино Ново-Миргородского района 1/XII-31 г. на улице найдено два экземпляра листовки такого содержания:

«Дорогие братья. 14 лет существования Советской независимости и крепостного угнетения. Оружием власть отняла землю от нас, которая залита кровью, и отняла жизнь у человека и силою оружия превратила всех в рабство...

Они хорошо знают, что голодные люди восстанут, возьмут косы и рычаги и будут гнать проклятых из Украины. Будьте всякий час готовы. Да здравствуют единоличники! Желаем вам успехов в деле освобождения».

ПРОСКУРОВСКИЙ РАЙОН. В Ружичанском колхозе им. Сталина в числе актива состоит классово-чуждый элемент: КИРИЛЮК арестовывался за контр-революционную работу, сектант ВАСИЛИНА и 10 человек бывших петлюровцев. Колхозный актив не пользуется авторитетом среди колхозников. Отдельные бедняки высказывались: «Какой это актив, который связан с кулачеством и не соблюдает наши интересы. У нас беднота сидит без хлеба, а бывшие петлюровцы и т.п. лица, благодаря связи с правлением колхоза получают много хлеба».

В Гречанском национально-польском колхозе «Успех» активистом состоит БУЯР, служивший в гетманской варте. Актив не пользуется никаким авторитетом в колхозной массе, так как часть активистов систематически пьянствует.

В течение 1931 года по 40 колхозам в ряды КП(б)У вступило 353 колхозника и в комсомол – 46 человек.

Следует отметить, что тяга в партию со стороны колхозного актива большая, но во многих селах партиячейки не учитывают этой тяги, не проводят соответствующей работы по втягиванию передовых колхозников в ряды партии.

КУЛЬТУРНО-БЫТОВОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ

Результаты проработки состояния культурно-бытового обслуживания колхозов показывают, что из числа 200 колхозов удовлетворительно поставлена культпросветработа только в 29-ти колхозах, в 93-х постановка работы не отвечает поставленным перед ней задачам и совершенно ничего не делается в этом направлении в 53-х колхозах.

Причинами неудовлетворительной постановки культпросветработы в 123 колхозах, помимо бездеятельности местных организаций и руководства колхозов, являются:

а) Отсутствие культработников	46	колхозов
б) Слабая квалификация и несоответствие назначению имеющих	15	"-
в) Отсутствие помещений для домов колхозника	30	"-
г) Совершенно не работают и закрыты дома колхозника ...	33	"-

В числе указанных выше колхозов 17 являются пригородными.

Радиофикации колхозов уделяется недостаточно внимания. В ряде колхозов не используются имеющиеся к этому возможности, а в 25-ти колхозах радиоприемники бездействуют по причине неисправности.

Из 123 проработанных колхозов строительство новых помещений для культурно-бытового обслуживания намечено в 38-ми колхозах. Из них:

Столовых	17
Жилдомов	6
Детплощадок	8
Пекарня	1
Домов колхозника	6
Детских ясель	15
Бань	7
Электростанция	1
Переоборудование:	
Столовых	10
Детплощадок	1
Домов колхозника	4
Детских ясель	2

Материалы и средства для этой цели отсутствуют в 6-ти колхозах.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ГПУ УССР
КАРЛСОН

ГДА СБ України. – Ф. 16. – Оп. 24 . – Спр. 1. – Арк. 1-77. Оригінал. Машинопис.

№73

Інформація командування кавалерійського корпусу та Проскурівського райвідділення ДПУ секретарю Проскурівського РПК КП(б)У про недоліки посівної кампанії

10 квітня 1932р.

Совершенно секретно

ОО I Кавкорпуса и Проскуровское Райотделение ГПУ располагает сведениями о том, что в процессе хода посевной кампании по Проскуровскому району в отдельных селах имеются следующие дефекты.

В селе ХОДЬКОВЦАХ осенью прошлого года по колхозу был невыполнен план по зяблевой вспашке, в результате чего к весеннему севу осталось недовспаханными около 200 га земли. В настоящее время благодаря отсутствию соответствующих фуражных фондов лошади колхоза обессилены, в результате чего 12-14 апреля с/г во время пахоты в поле пало 3 лошади. Имеется угроза, что при отсутствии поддержки со стороны МТС тракторами вышеозначенное количество земли своевременно вспахано не будет.

В селе ГРУЗЕВИЦЕ в колхозе также тягловая сила находится в ненадлежащем состоянии, в результате чего за последнее время пало 4 лошади.

В селе МАНИЛОВКЕ при проведении сева колхозниками, отдельные из них часть посевного материала утаивают, не засыпая полностью сеялок. Во время сева часть посевматериала ими

закапывается, а после работы уносится домой для личного пользования.

В селе ДАВЫДКОВЦАХ единоличники категорически отказываются от сева массивом и несмотря на предпринимаемые меры со стороны сельсовета на работу не выходят.

На полях колхоза села ВОДЫЧКИ работают трактора Ч/Островской МТС. В последнее время бывают частые простои так как полученный керосин из Одессы через Ч/Островскую МТС недоброкачественный. В керосине обнаружена примесь воды до 50%.

В селе РЕДКОДУБАХ благодаря недоброкачественности ремонта, на полях колхоза стоят без работы два трактора.

НАЧ. ОО I КАВКОРПУСА и ПРО-ГПУ
ВРИД. УПОЛНОМОЧЕННОГО СПО

підпис
підпис

/РУДОМИНО/
/ВОЛОШИН/

ДАХмО. – Ф. Р-1160. – Оп.2. – Спр.11. – Арк. 22. Копія. Машинопис.

№74

Спецповідомлення начальника Вінницького обласного відділу ДПУ В.Левецького до секретаря Вінницького обкому КП(б)У М.Алексєєва про факти голодування населення в районах області

25 квітня 1932 р.

Совершенно секретно

Поступающие материалы говорят о том, что в отдельных районах области вопрос продовольствия находится в чрезвычайно тяжелом положении, что вызывает большое недовольство и отрицательные реагирования со стороны всех прослоек населения, выражающие в антисоветских разговорах и пораженческих настроениях в отношении политики партии. В некоторых селах имеются факты действительного отсутствия хлеба и других продуктов, на почве чего зафиксированы случаи голода и смерти. В связи с продзатруднениями, по отдельным селам сильно развиваются кражи, особенно продуктов питания, которые принимают массовый характер. Такое трудное положение порождает по некоторым селам тенденции к отходничеству, переездам в другие местности для заработков и покупки продуктов питания. Имеющиеся материалы характеризуют особенно тяжелое положение в таких районах.

Деражнянский район.

Продовольственные затруднения, в особенности в части отсутствия хлебных ресурсов, создали угрозу в голодании некоторой части колхозной массы. Колхозники, в особенности многосемейные, в большинстве колхозов перешли исключительно на питание буряком и картофелем. Особо резкие формы назревающего голодания отмечаются в селах Черешенька, Деражня, Голубинцы, Богдановка, Яблонька и др.

В интернате украинской школы содержится до 100 детей. За последние 10 дней выдача хлеба прекратилась совершенно. Медицинским осмотром установлено сильнейшее истощение и туберкулезное состояние детей. Многие из детей выражают желание разойтись по домам.

За последнее время наблюдается большое движение мешочников, которые, главным образом, приезжают в села Проскуровщины и Каменеччины.

Приезжающие распускают различные провокационные слухи о голоде, а некоторые ведут агитацию против вступления в колхозы и вообще Соввласти, характер их агитации выражается примерно так: «Власть везде в колхозах забрала хлеб, мы вынуждены ездить продавать последнее барахло за хлеб и пр.». Распускаемые слухи о голоде также оказывают свое влияние на неустойчивый элемент даже в Красной Армии, о чем свидетельствуют разговоры, имевшие место в Деражне, где красноармеец прачечной Печенко высказал мысль работнице прачечной Лопушинской такого порядка: «В случае началась бы война, красноармейцы не пойдут воевать и даже винтовки не возьмут в руки (разрывая руками белье, он продолжал), мы сами ее разорвем как эту рубаху, что я рву, пойдите только в парк, то убедитесь какое настроение армии. Все кричат – пишут с мест, что гибнут с голоду, а мы кого пойдём защищать». В Полонском районе в с. Белецкое семья колхозника Славянчука Юрия, состоящая из 5 человек, на почве голода лежит в постели, 2 детей (7 и 5 лет) опухли. Со стороны колхоза и сельсовета

никаких мер не предпринято.

Каменецкий район.

В связи с недостаточным снабжением хлебом в г. Каменце, за последнее время сильно возросла дороговизна на продукты питания, что вызвало крайне нездоровые реагирования всех прослоек населения, выражающееся в явно антисоветских разговорах, пораженческих настроениях, недовольство политикой партии и т.д. Для характеристики положения со снабжением хлеба, приводим следующие данные. По нормам, установленным Наркомснабом, для удовлетворения всех трудящихся Каменца необходимо ориентировочно до 300 тонн муки, такое количество Горпо получало до последних месяцев 1930 года.

Начиная с января 1931 года норма муки постепенно начала снижаться и в 4-м квартале 1931 г. была доведена до 197 тонн. В январе 1932 г. эта норма была доведена до 141 тонны, в феврале до 85 тонн, на апрель эта норма установлена в 60 тонн. В связи с этим, Горпо сняло совсем со снабжения всех служащих и ввело жесткое ограничение для целого ряда групп рабочих. Приводим наиболее характерные факты реагирования населения в связи с продзатруднениями.

Реагирование служащих.

Служащий Страхкассы Медвед А.С. высказался: «99% Каменца недовольны соввластью, главным образом, из-за недостатка питания, каждый из нас становится нищим, вымаливая кусок хлеба, проходя тысячи регистраций. Это несчастье закончится печально для соввласти».

Служащий шоссейного участка Пашинский, высказался: «Соввласть выманивает у населения все, что только можно – хлеб и золото, мучая людей. В случае войны эти мерзавцы не найдут у населения никакой помощи и поддержки, их будут гнать кто чем попало. Как горожане, так и селяне озлоблены до крайности. Я уверен, что скоро мы сбросим это большевистское иго и заживем как полагается жить культурным людям».

Служащий института Кудрицкий Н. говорит: «Соввласть заморит всех голодом, мы служащие скоро совсем не в состоянии будем существовать».

Наряду с отмеченными фактами нездоровых настроений по поводу продзатруднений, зафиксированы случаи проявления на этой почве антисемитизма. Так, например, Пашинский А., служащий, говорит: «Жидки теперь творят, что хотят, занимают лучшие ответственные должности, а особенно их много в ГПУ, так как боятся переворота, зная, что им попадет в первую голову».

Марушко Н., служащий: «Сейчас форменное еврейское засилье, только они могут устраиваться как хотят и имеют преимущество перед другими национальностями».

На имя секретаря РПК поступило два анонимных письма, написанные довольно грамотно, копия коих при сем прилагается.

Для улучшения положения с выдачей хлеба и изыскания хлебных ресурсов, Каменецкое Горпо приступило к децентрализованной заготовке хлеба через систему сельской потребкооперации, кроме этого будет получено определенное количество муки от экономии мерчука. Однако, все эти мероприятия, даже при достижении известного успеха и их проведении, надлежащего перелома в вопросе снабжения хлебом не создадут.

Начальник Виноблотдела ГПУ УССР   *підпис*   *Левецкий*
 Начальник СПО   *підпис*   *Осинин*

ДАВО. – Ф.П-136. – Оп.3. – Спр.10. – Арк.38-44. Оригінал. Машинопис.

№75

Повідомлення управління прикордонного загону військ ДПУ секретарю Славутського парткому про гострі продовольчі затруднення населення району

4 травня 1932 р.

Совершенно секретно

В дополнение к прежним материалам о наличии продовольственных затруднений в с.с. Манятин, Горица, частично Селичев, - сообщаем, что это положение в настоящее время имеет место и по другим населенным пунктам, так, например: в с.Селичев из общего числа имеющегося там населения к настоящему времени острые продовольственные затруднения переживают до 30% населения.

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

Особенно продовольственными затруднениями охвачено с. Б. Правутин, где из числа 97 колхозных семейств – 65 семейств не имеют хлеба, из числа имеющих в этом селе 143 единоличных х-ств, острые продовольственные затруднения переживают 52 семьи.

Из числа 65 семейств колхозников, - 9 семейств принадлежат к семьям красноармейцев, кои продзатруднениями охвачены в равной мере с вышеуказанными. Многие по указанной причине опухли от голода, в Б. Правутине имели место случаи смертности, переживающие продовольственные затруднения, питаются скорлупами от картофеля и кормовыми буряками.

На почве продзатруднений отмечаем отрицательное настроение, как со стороны колхозников, так и со стороны единоличников.

ЗАМ НАЧ ОТРЯДА
ОПЕР УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СПО

/ДЕРГАЧЕВ/
/ЛАПОШИН/

ДАХМО. – Ф.П.-364. – Оп.1. – Спр.363. – Арк.1. Оригинал. Машинопис.

№76

Доповідна записка начальника Вінницького обласного відділу ГПУ В.Левецького секретарю Вінницького обкому КП(б)У М.Алексєєву про розкуркулення селянських господарств

12 червня 1932 р.

Совершенно секретно

Раскулачивание и распродажи имущества имели место, главным образом, в период проведения хлебозаготовительной кампании, на почве невыполнения кулацко-зажиточными хозяйствами доведенных им твердых заданий и, в гораздо меньшей мере, в процессе хода весенней посевкампании.

Следует отметить, что практика раскулачивания сопровождалась в отдельных районах массовыми искривлениями классовой линии, в результате чего в ряде мест зафиксированы массовые случаи продажи середняцких и даже бедняцких хозяйств, которым наравне с кулацко-зажиточными элементами села доводили твердые задания по хлебозаготовке.

В ряде случаев районные организации пытались исправлять допущенные искривления, вынося постановления о возврате имущества, но осуществлено это не могло быть по той причине, что постановления были запоздалыми, так как хозяйства уже были ликвидированы.

Характерно, что в большинстве районов отсутствует учет раскулаченных и распроданных, в связи с чем, точных данных по этому вопросу не имеется. По отдельным районам распродажа имущества и искривления на этой почве характеризуются следующими материалами:

Староконстантиновский район.

Всего хозяйств в районе 16 621, из коих: кулацких 91. Учета раскулаченных и распроданных в райорганизациях нет. По собранным в 31-м сельсовета (из 46) далеко не полным данным, раскулачено и распродано 425 хозяйств, из коих кулацких только 74. В с. Иршики, оштрафовано за невыполнение разных обязательств 73 хозяйства, из коих зажиточных – 34, середняцких – 23, бедняцких – 7 и колхозников – 9. Часть из них распродано.

Михалпольский район.

В с. Казимирик, маломощному середняку Зарымбовскому был доведен план по хлебозаготовке, за невыполнение которого по постановлению РИКа должны были быть проданы надворные постройки. Сельсовет же забрал у него также и хату, выселив семью. По распоряжению РИКа, хата впоследствии была возвращена.

Начальник Виноблотдела ГПУ УССР
Начальник

підпис
підпис

Левецкий
Осинин

ДАВО. – Ф.П.-136. – Оп.3. – Спр.11. – Арк.79-82. Оригинал. Машинопис.

№77

Інформація командира Волочиського прикордонного загону секретарю Юринецького районного партійного комітету про зафіксовані випадки нападу селян на пристанційні склади з метою кражі хліба

червень 1932р.

Имеющиеся в Волочиском погран. отряде данные говорят за то, что за последнее время в отдельных районах отмечены случаи нападения крестьян на пристанционные склады с целью расхищения хлеба.

Учитывая, что на почве прод. затруднений и усиления деятельности кулацко-контр-революционного элемента на селе подобные явления могут иметь место в В/районе, просим с Вашей стороны принять меры к усилению массовой работы на селе, поставив вопрос перед сельпартячейками и отдельными партийцами о своевременной сигнализации РПК в таких случаях.

Одновременно сообщаем, что с нашей стороны приняты необходимые мероприятия по выявлению и предупреждению подобных явлений на территории нашего района.

Скомприветом ЗАМ.НАЧ.ОТРЯДА   підпис   /ЧЕРЯК/

ДАХмО. – Ф. Р-П-325. – Оп.1. – Спр.125. – Арк. 124. Оригінал. Машинопис.

№78

Доповідна записка заступника начальника Вінницького обласного відділу ДПУ П.Рахліса секретарю Вінницького обкому КП(б)У М.Алексєєву про факти порушення революційної законності в області

4 липня 1932 р.

Совершенно секретно

Факты грубейших искажений линии партии и нарушения революционной законности, в процессе проведения хозяйственно-политических кампаний на селе, как-то хлебозаготовки, весенней посевной кампании, мясозаготовки и проч., имели место в значительной части районов области.

В основном, случаи искривлений и нарушения революционной законности выражались в проведении массовых обысков и арестов, избиений, наложении непосильных штрафов, неправильном раскулачивании и распродаже имущества, присвоении имущества и т.д.

По целому ряду районов, эти явления имели массовый характер, главным образом, со стороны отдельных руководителей сельских организаций, что следует объяснить несвоевременным и недостаточным реагированием со стороны районных руководящих организаций, а в отдельных случаях замазывания выявленных безобразий и незаконных действий, и непосредственным участием в этих действиях некоторых ответственных руководителей районных организаций (Старо-Константинов, Бабанка, Изяславль, Юринец).

Имеющиеся материалы характеризуют действия отдельных представителей советско-партийных районных и сельских органов чрезвычайно преступными, переходящие в отдельных случаях в резкие перегибы, вызывавшие большое озлобление и заслуженное недовольство со стороны близких нам прослоек села.

В некоторых местах нарушение революционной законности и искривления классово-линейной были в результате, главным образом, попустительства районных руководящих организаций, которые подходили формально, сугубо бюрократически к проведению отдельных кампаний и других мероприятий партии и правительства.

Прикрепленные районные работники к селам для руководства проведением хозяйственно-политических кампаний и других задач, в большинстве случаев не брали упор на проведение массово-разъяснительной работы, как среди населения, так и сельского актива, который, безусловно, по своему политическому развитию нуждается в политическом воспитании и руководстве по выполнению мероприятий партии на селе.

Отдельные факты говорят о том, что представители районных организаций в селам вели себя бюрократически, потеряв совершенно классовое чутье и проводили порученные задания формально, не сообразуясь совершенно с конкретной политической обстановкой в данной местности, не выявляя

доподлинного экономического положения и других причин, влияющих на нормальное проведение той или другой кампании, а также не освещая в должной мере этих вопросов перед районными партийными организациями.

Наряду с этим отмечено в ряде районов абсолютно недопустимое поведение представителей районных организаций, проводящие отдельные кампании и мероприятия на селе, выражающиеся в спайке с зажиточным элементом, систематическом пьянстве и непосредственном участии в нарушении революционной законности и классовой линии, вылившиеся в массовые аресты, избиения, самоснабжение и проч.

Местные сельские руководители, не получая должного противодействия и разъяснения со стороны прикрепленных, еще в большей степени проявляют беззаконие и произвол в практическом осуществлении проводимых заданий.

Характерно привести выдержки из показаний отдельных работников сельских организаций, совершивших ряд преступлений в Старо-Константиновском и Бабанском районах, которые достаточно ярко подтверждают выводы о большой провинности районных руководящих организаций, в части имевших место искривлений и безобразий: „Я не отрицаю моментов избиения крестьян в селе, участие в растаскивании имущества, подделку документов, массовое бесспорное изъятие хлеба, массовое введение в верхушку крестьян села и продажу их имущества. Я сознаю, что были ущемлены интересы бедноты и середняков, что привело к нежелательному настроению крестьян, в пользу кулаков и к неблагоприятному поражению крестьянских масс их враждебному отношению к мероприятиям Соввласти. Я не отрицаю того, что в нашем барахолстве принимали участие также и районные работники. Я лично через Михальчука Григория послал членам бюро РПК заведующему агитпропом Масичу полотно, ибо когда я был в городе в РПК, меня Масич просил прислать таковое. О фактах закупки вещей знали прекрасно члены бюро РПК Масич, председатель РИКа Федоров, бывший председатель РИКа Сарак и уполномоченный ЦК Пиндус, которым мы рассказывали”. (Показания уполномоченного РПК Адаменко. Старо-Константиновский р-н).

„У нас в селе производились массовые изъятия вещей у крестьян за хлеб и за штрафы. Уполномоченный РПК Адаменко, председатель секции РКМ Лебедич брали себе эти вещи бесплатно, я тоже брал, но не помню на какую сумму. Брала также жена предсельсовета. Потом для оформления мы составляли поддельные торговые листы. Я также сознаю, что я совершил преступление, допуская резать молодых лошадей для еды. У всех крестьян, безразлично бедняков, колхозников, середняков, забирали последний хлеб, крупу, муку и скот и в последнее время штрафовали по 3 раза в день. Это возмущало крестьян, которые с каждым днем становились враждебнее по отношению к Соввласти, в селе нарастала массовая волынка”. (Показания предколхоза с. Иршики Старо-Константиновского района Кухты).

„Часть имущества продана сотруникам райучреждений. Но это было продано с разрешения бывшего председателя РИКа Сараны, который, будучи в селе Иршиках, сказал мне лично, что имущество вроде одежды, полотна и проч., исключительно продавать сотруникам райучреждений”. (Показания предсельсовета с. Иршики Старо-Константиновского района Макаруча).

„Я себе винним визнаю, але я міг піти на такі зловживання, бо не мав можливості від них відмовитись, бо мене на ці зловживання спрямовували робітники району”. Эти показания относились к довольно ответственным руководителям района как-то председателю КК Максименко, врид. секретаря РПК Олейнику и начальнику раймилиции Бедникова. (Показания Предсельсовета села Торговицы Бабанского района).

В результате такого положения в отдельных районах преступная деятельность некоторых сельских работников доходила до абсолютного произвола. Как, например, в Любарском районе от побоев, нанесенных предсельсовета села Привитово, в Первомайские дни сего года селянину-середняку, который будучи выпивши, не уступил ему дороги, умер. В Брацлавском районе в с. Звезденка 6 мая с.г. местными активистами комсомольцами, в присутствии предсельсовета Кравчука, уполномоченного РПК Плахотнюка и секретаря местной партиячейки Сенько, желая поймать скрывшегося за кражу коровы твердосчатчика Мельничука (бывший член сельсовета и красноармеец), возвратившегося в село, подожгли дом, в котором он находился и когда Мельничук совместно с сестрой Вапняр и шурином Данилюком выбежали на двор, последних задержали и по дороге в сельсовет расстреляли из охотничьих ружей.

Следует отметить, что раскулачивание и распродажа имущества в отдельных районах сопровождалась массовыми искривлениями классовой линии, в результате чего в ряде мест зафиксированы массовые случаи продажи середняцких и даже бедняцких хозяйств, которым наравне с кулацко-зажиточными элементами села, доводились твердые задания о хлебозаготовке.

За невыполнение налагаемых непосильных штрафов и отдельных явно незаконных распоряжений сельсоветов, широко практиковалась распродажа имущества, которое в большинстве случаев разбазаривалось между активистами села и в некоторых случаях районными работниками за небольшие

суммы, а иногда присваивалось.

В большинстве случаев учета конфискованного имущества не велось, что способствовало такому разбазариванию (Старо-Константиновский, Затонский, Немировский, Ильинецкий, Песчанский, Ново-Ушицкий и др. районы).

Заслуживают особого внимания факты недопустимого отношения к служащим культа в отдельных районах, где руководители сельских организаций безпричинно накладывали штрафы, арестовывали, забирали имущество, избивали и проч., а в отдельных случаях дискредитировали и подрывали авторитет партийных и советских органов.

К попам предъявлялись требования сдачи 50% собранного от служения хлеба, сбора денег среди молящихся и сдачи их сельсовету, прекращение церковного служения и направления верующих из церкви на работу в колхоз и прочее. (Ново-Ушицкий, Копайгородский, Летичевский, Липовецкий, Тепликский, Смотричский районы).

Естественно такие явления дискредитировали антирелигиозную политику партии и в ряде случаев вызвали тенденции и даже массовые выступления (волынки), главным образом, с участием значительного количества женщин.

Изложенные факты, безусловно, осложняли проведение хозяйственно-политических кампаний и других мероприятий партии на селе, создавали нездоровые настроения и недовольства среди близким нам прослоек села и использовалось кулацко-контрреволюционным элементом в антисоветских целях.

Для иллюстрации всего изложенного, приводим наиболее характерные факты, имевшие место в отдельных районах.

Искавления классовой линии при раскулачивании.

В Городокском районе в селе Корытное сельсовет вынес решение о выселении 5 семейств за пределы сельсовета, в процессе проведения мобилизации посевного материала, которые заявили об отсутствии у них такового.

Незаконные аресты и обыски

В Деражнянском районе в селе Голубинцы предсельсовета Мартынюк и уполномоченный РИКа Бевз производили ежедневно аресты крестьян за несдачу посевматериалов, причем члены бригады выделенные для обхода крестьян с целью обнаружения посевного материала, забирали продукты в незначительных количествах.

В Летичевском районе, в селе Дашковцах предсельсовета арестовал и держал под арестом экспертов Иванова, 62 лет и жену его и Черного, 58 лет, 11 суток за то, что указанные лица производили посадку картофеля на своих огородах.

Избиения, незаконные штрафы и присвоение имущества

В Старо-Константиновском районе в селе Иршики в период хлебозаготовки, уполномоченный райпарткома Адаменко, председатель сельсовета Макаруч (оба члена партии) и ряд других активистов в количестве 17 человек, проявляли ряд преступных безобразнейших действий, выразившихся в массовых избиениях, конфискации имущества, подделке документов, распродаже бедняков и середняков, к чему были также причастны некоторые ответственные руководители районных организаций.

Бедняцко-середняцкие колхозные массы были настолько терроризированы, что группами бежали из села (из села Иршики бежало 53 хозяйства). В знаменитой „холодной”, где содержались под стражей невинные крестьяне, была вывешена неизвестными лицами следующая наклейка: „Кто не был, тот будет, а кто сидел – вовек не забудет. Да будет тот проклят от ныне и до века, кто думает исправить этой коморой человека”. В результате следствия, все привлеченные к ответственности в своих преступлениях признались и дело их направлено в суд.

В Изяславском районе местный актив под руководством предсельсовета Игнатъева, члена партии, при участии своего заместителя Вакалюка, кандидата партии, Рачковского, бывшего секретаря партиячейки, исключенный из партии за искавления в период хлебозаготовки, творили ряд безобразий, выразившихся в незаконных арестах, обысках, избиениях, присвоении вещей и проч.

Характерно отметить издевательства указанной группы над арестованными, которые переходили всякие пределы. Избиения они проводили следующим образом: вечером заходили в подрайон милиции, ложили арестованного на пол лицом кверху, на голову и ноги кто-нибудь садился и держали лежащего, а Рачковский бил лежащего по груди и животу, пока избиваемый не приходил в полусознательное состояние, после чего приказывалось молчать и никому не рассказывать. У целого ряда граждан было незаконно изъяты вещи, которые присваивались предсельсовета Игнатъевым и его женой тоже

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

партийной. Так, например, у гражданина села Белогородки Олейника было изъято 3 кожуха и бурка, 20 пудов белой муки. Все это они поделили между собой. У гр-ки Волосич во время обыска было изъято 35 метров мануфактуры, 2 пары сапог, 221 руб. и другие вещи. Мануфактура и сапоги присвоены запредсельсовета.

В Летичевском районе в селе Чехи секретарь комсомольской ячейки Снежинский на собрании колхозного актива избил винтовкой секретаря КНС активиста Ялового за то, что Яловой в своем выступлении по вопросу о яйцезаготовках сказал: „Корма для кур нет, план который мы должны выполнить является тяжелым”.

В Ново-Ушицком районе, Ольховецкий сельсовет принуждал единоличников покупать лошадей в целях обеспечения выполнения плана посева и за невыполнение этих требований налагали крупные штрафы, а впоследствии распродавали имущество, избивает крестьян.

Аналогичные явления отмечены в целом ряде районов: Бершадском, Проскуровском, Хмельникском, Славутском, Немировском, Песчанском, Муровано-Куриловецком, Затонском, Меджибожском и др.

Незаконные действия в отношении служителей культа

В Ново-Ушицком районе в селе Малая Стружка председельсовета Чумаченко, член партии, 8 мая с.г. вызвал попа Голубовича и потребовал от него подписку под угрозой ареста, которая им была дана следующего содержания: „Я, нижеподписавшийся священник Голубович даю настоящую подписку председельсовета села Малые Стружки в том, что когда мною была проведена служба на кладбище на могилах села Балабановки 8 мая с.г., я обязуюсь выделить 50% печного хлеба, а 50 рублей деньгами на телефонизацию”. Кроме того, попу Голубовичу было предложено во время церковного служения собрать среди верующих не менее 200 рублей. Ввиду того, что поп собрал всего 50 рублей, председельсовета предложил ему немедленно внести 200 рублей, которые он наложил на него, как самообложение.

Учитывая приближение уборочной и хлебозаготовительной кампаний, в целях предупреждения массовых искривлений и нарушений революционной законности в дальнейшем, считаем необходимым специально перед Вами заострить настоящий вопрос.

*Начальник Виновлотдела ГПУ УССР
Начальник СПО*

*підпис
підпис*

*Рахлис
Осинин*

ДАВО. – Ф.П-136. – Оп.3. – Спр.10. – Арк.144-145. Оригінал. Машинопис.

№79

3 доповідної записки начальника Вінницького обласного відділу ГПУ В.Левецького секретарю Вінницького обкому КП(б)У М.Алексєєву про масові подання колгоспниками заяв щодо виходу з колгоспу

17 липня 1932 р.

Совершенно секретно

Докладной запиской от 28 июня сего года за № 167558 мы сообщали о массовых выходах из колхозов, имеющих место в большинстве районов нашей области. Поступившие в последнее время материалы сигнализируют о том, что движение за переход к единоличному хозяйству принимает все более широкие размеры. По далеко не полным данным по 48 районам подано 12 750 заявлений о выходе из колхозов, что составляет по отношению к количеству коллективизированных хозяйств в этих районах 8%.

По отдельным районам эти данные предоставляются в следующем виде:

№ № п/п	Районы	Количество заявлений	№ п/п	Районы	Количество заявлений
1	Бершадский	1094	25	Тульчинский	177
2	Джулинский	500	26	Брацлавский	102
3	Могилевский	977	27	Оратовский	109
4	Томашпольский	586	28	Тростянецкий	106

5	Михалпольский	600	29	Калиновский	170
6	Барский	500	30	Смотричский	111
7	Винницкий	488	31	Чудновский	136
8	Волочиский	307	32	Ляховецкий	110
9	Гайсинский	408	33	Дунавецкий	197
10	Монастырищенский	558	34	Теофипольский	157
11	Махновский	450	35	Жмеринский	110
12	Вороновицкий	228	36	Христиновский	199
13	Городокский	286	37	Антонинский	172
14	Тепликский	208	38	Ямпольский	151
15	Юринецкий	297	39	Уманский	106
16	Ярмолинецкий	280	40	Проскуровский	92
17	Немировский	240	41	Липовецкий	149
18	Старо-Ушицкий	267	42	Чечельникский	52
19	Шаргородский	272	43	Изяславский	94
20	Бердичевский	229	44	Старо-Константиновский	75
21	Орынинский	230	45	Ильинецкий	55
22	Каменецкий	280	46	Черневецкий	67
23	Летичевский	205	47	Деражнянский	80
24	Хмельникский	228	48	Улановский	71

...

Выходы на почве продзатруднений.

В селе Волчинцах Махновского района из 447 хозяйств, состоящих в колхозе, подано заявлений о выходе 300, в с. Безымянном из 223 колхозных хозяйств – 100. Почти в каждом селе имеется от 5 до 10 заявлений о выходе из колхозов. Не ожидая разбора заявлений, в некоторых селах колхозники самовольно приступают к разбору лошадей. В с. Волчинцы разобрано 70 лошадей, в селе Безымянном – 85, Рачки – 22 и так далее.

Большинство заявлений подаются бедняками, недавно вступившими в колхоз. Выходы объясняются тем, что они не обеспечены продовольствием, ибо район в целом переживает продовольственный кризис. Зачинщики разбора лошадей привлечены к ответственности. Ведется разложенческая работа с целью приостановления антиколхозного движения.

В Юринецком районе в течение июня месяца подано 297 заявлений о выходе из колхозов. В селе Радковицах 55 колхозников подали коллективное заявление, в котором указали, что если им не возвратят землю с посевом, они самовольно скосят хлеб и заберут по домам. Райотделением приняты меры к выявлению инициаторов подачи коллективного заявления.

В селе Кудиевцы Станиславчикского района до 40 человек приготовили заявления о выходе из колхоза, но ожидают уборки урожая. Поводом к возникновению антиколхозных настроений послужило то обстоятельство, что во время хлебазаготовок не было должного нажима на зажиточную часть села, в результате чего единоличники оказались более обеспеченными хлебом, чем колхозники, что было использовано антисоветским элементом для агитации за выход из колхозов.

В Уманском районе движение за выходы из колхозов принимает все большие размеры, что объясняется резким продовольственным кризисом, переживаемым районом. В ряде сел подаются коллективные заявления по 30-50 человек. Поскольку правление колхозов не удовлетворяют их требования о выделении участков земли, ежедневно из разных сел приходят делегации в районные организации с категорическим требованием выделения земли. Такие делегации в последние дни приходили из сел Степновик, Берестовец, Максимовки, Кузьменной Гребли, Рыжевки, Антоновки, Ропотухи и других. Райколхозсоюз на эти явления реагирует слабо, члены правления в селах почти не выезжают и никакой массово-разъяснительной работы в селах не ведут.

В Немировском районе во многих селах отмечаются массовые выходы из колхозов. Многие колхозники заняли выжидательную позицию и ожидают уборки урожая. Пока же готовятся к индивидуальному ведению хозяйства, для какой цели покупают лошадей. Такие явления имели место в селах Воробиевке, Волчок, Потоки, Бондуровке и ряде других.

В Старо-Константиновском районе в поселке Шевченко из 49 хозяйств, объединенных в колхозе, 27 подали заявления о выходе из такового. Большинство подавших – бедняки. Все они совместно с единоличниками, земля которых отошла к колхозу, 8-го июля сего года вышли в поле и стали жать хлеб.

Установлено, что все заявления из колхозов писал бывший секретарь комсомольской ячейки Кравчук, исключенный из комсомола за разложенческую работу в колхозе. Кравчук арестован и привлекается к

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

ответственности. Тенденции к массовым выходам из колхозов и самовольной уборке урожая имеются также в ряде других сел.

На места выехали районные руководящие работники, и в результате массово-политической работы, проведенной ими, в некоторых селах достигнут перелом в сторону прекращения подачи заявлений о выходе из колхозов.

В м. Михалполе того же района 29 июня сего года группой колхозников до 70 человек разобрано из колхоза 21 лошадь, 5 плугов и 2 телеги. Разбор имущества сопровождался массовым выходом из колхоза и требованиями выдачи хлеба. В тот же день в соседнем селе Королевке было такое же выступление, причем до 20 колхозников разобрали 13 лошадей. Агентурной проработкой установлена организующая роль 4-х колхозников, бедняков и середняков.

В результате проведенной разложенческой работы, а также разъяснительной работы по партийной линии, антиколхозные настроения улеглись, часть колхозников взяли свои заявления обратно, также вернули разобранный инвентарь. ...

Изложенное сообщается Вам для принятия срочных мер, обеспечивающих приостановление антиколхозного движения.

Со своей стороны нами даны исчерпывающие указания нашим районным аппаратам, в части оперативного нажима на контрреволюционные кулацкие элементы, ведущие работу, направленную на развал колхозов.

Начальник Виноблотдела ГПК   підпис   Легоцкий
Начальник СПО   підпис   Осинин

ДАВО. – Ф.П-136. – Оп.3. – Спр.13. – Арк.73-84. Оригінал. Машинопис.

№80

Інформація командування кавалерійського корпусу та Проскурівського райвідділення ДПУ голові Проскурівського райвиконкому про випадки опухання населення від голоду

25 липня 1932р.

Совершенно секретно
Серия «К»

В дополнение в Спец-сообщениям за № 4182 и 4232 от 16 и 19 июля с/г, сообщаем, что агентурным путем нами добыты дополнительные данные.

На почве голода случаи опухания имели место помимо села Дзеленец Проскуровского района, также в селах : Педосы и Мартыновка.

Так в селах Педосы опухли от голода колхозники РУДОЙ Федор, КУЛЬБАБА Антон, РАПАЦКАЯ Анна в возрасте 48-50 лет. Всем им оказана медицинская помощь.

В селе Мартыновке опух колхозник ВЕРЖБИЦКИЙ Казимир 37 лет, коему также оказана медицинская помощь.

По существу настоящего проинформированы РПК и РИК, предпринимают срочные меры к обеспечению опухших от голода хлебом.

НАЧ. ОСОБОТКАВКОРІ и ПРОСКУРОВСКОГО РАЙ. ОТД. ГПУ   підпис   /РУДОМИНО/
ВРИД. УПОЛНОМОЧЕННОГО СПО   підпис   /ВОЛОШИН/

ДАХМО. – Ф. Р-1160. – Оп.2.– Спр.11.– Арк. 31. Оригінал . Машинопис.

Витяг із спецповідомлення начальнику ДПУ УСРР про хід хлібозаготівлі у Волочиському районі

28 серпня 1932р.

Совершенно секретно.
Сер. «К»

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ

Несмотря на то, что август, как решающий месяц в хлебозаготовительной кампании на исходе, все же сдвига в хлебозаготовке не достигнуто и последняя разворачивается чрезвычайно слабо.

По состоянию на 25 Августа заготовлено всего лишь 10,4% годового плана по району.

По секторам это выполнение распределяется так: соцсекторколхозы – 11,7%, единоличники – 3,3%.

Как, видно из этих показателей хлебозаготовка проходит чрезвычайно слабо не только в индивидуальном секторе, который представлен в 17% к общему числу хозяйств района, а и в колхозном секторе.

Анализируя цифровые данные хода хлебозаготовок в отдельности по пятидневым, и учитывая, что все условия, содействующие успешному выполнению плана в районе на лицо, как наличие хорошей погоды, содействующей молотье и т.д., всякие темпы хлебозаготовок не набирают должного и нужного размаха.

Например, на 15/III-с.г. заготовлено всех зерновых культур – 1,8% по району, на 1/VIШ -5,5% и на отчетное время т.е. на 25/VIШ, как указано выше, 10,4%.

Такое отставание свидетельствует не иначе, как наличие оппортунистических настроений в отношении к хлебозаготовкам, со стороны сельских и заготовительных организаций. Так как все условия в районе имеются для более успешного проведения хлебозаготовок: удовлетворительный урожай (выше прошлогоднего на 7,7%), выполнен план посевкампании весной текущего года и осенью истекшего, относительно удовлетворительная насыщенность района уборочными с.х. машинами и молотарками, и как указывалось стабилизовавшейся, вполне содействующее молотильной работе и хлебозаготовкам? погода.

Главнейшими причинами тормоза в развороте хлебозаготовок являются:

1.Наличие бездеятельного отношения к хлебозаготовкам со стороны сельского руководства. Отсюда, неверие в выполнение и реальность плана, боязнь перед трудностями, отсутствие конкретной борьбы с потребительскими настроениями, потерями урожая и хищением хлеба, разбазаривание хлеба, в особенности в индивидуальном секторе.

2. Нет четкого оперативного руководства хлебозаготовками. Все еще не организована своевременная переброска с.х. машин, в связи с чем наблюдаются случаи простаивания молотарок и неполная производственная их нагрузка. Неналаженность подвозки снопов к молотаркам. Неудовлетворительность рабочей силы, занятой на молотье общественным питанием и т.д.

3. Не обеспечивается бесперебойное взаимодействие уборочной с молотильной работой и одновременным скирдованием. Недостаточное маневрирование гужевой силой, и несвоевременно организовывается помощь в тех местах и колхозах, где в этой части имеется большая нуждаемость.

4. Недостаточно гибкое и чуткое отношение дирекции МТС к более слабым местам в уборочной кампании и оперативном руководстве, в особенности в молотильной работе по своевременной переработке машин, по надзору и борьбе с простаиванием молотарок и уборочных машин в производственном процессе, моментальному ремонту на случай поломок и прочее.

5.Усилившаяся активная контрреволюционная деятельность, направленная к противодействию срыву уборочной и хлебозаготовительной кампании со сторны кулацкого и антисоветского к-р. элемента села, и развернувшаяся спекулятивная деятельность с целью наживы и разбазаривания хлеба, особенно в единоличном секторе.

ДАХМО. – Ф. П-50. – Оп.1.– Спр.75.– Арк. 84-85. Оригінал. Машинопис.

№82

**Спецповідомлення начальника Славутського районного відділу міліції Вовченко
установам міліції та ДПУ про саботаж здачі зерна
Кутківським колгоспом**

Вересень 1932р.

Совершенно секретно

5-го сентября с.г.находившийся в селе Кутках наш оперативный работник выявил саботаж по сдаче зерна государству и преступный обмолот, а именно:

Председатель колхоза ХОМИЧ Емельян дабы подорвать хлебосдачу государству давал распоряжение бригадиру по обмолоту ОПАНАСЮКУ Борису Васильовичу молотить для хлебосдачи зерно из кошанки, а с жаток складывать в скирды оставляя для колхозников.

Благодаря этому пунктов Заготзерно из сданного 357 центнеров зерна на 15 центнеров уменьшено на доброкачественность и кроме того Заготзерно много раз отказывало в приеме зерна из той же причины и приходилось одно и то же зерно возить по несколько раз.

Того-же 5-го сентября при обмолоте ячменя выявлено 13% остановленного зерна в соломе и при обмолоте 206 коп при проверке вторичным обмолотом установлено надообмолота по 24 килограмма с каждой копы, что оставляет 4984 килограмма оставленного зерна в соломе.

Проведенным дознанием установлено, что предколхоза ХОМИЧ и бригадир ОПАНАСЮК молотбу в таком виде проводили умышленно, так как колхозники не один раз об этом заявляли ХОМИЧУ, но последний отвечал: «ничего, раздадим солому на трудодни колхозникам».

Для того чтобы преступную молотбу укрывать при выходе соломы из барабана сейчас-же вязали и складывали в скирды.

В указанных выше преступлениях предколхоза ХОМИЧ и бригадир ПАНАСЮК вполне разоблачены и дело по отношению коих передано для производства предворительного следствия.

Предколхоза ХОМИЧ Емельян Сазонович, 36 лет, середняк-колхозник бывший доброволец Петлюровской армии /пулеметчик/ и активный участник Мартовских волынок 1930 года.

Бригадиру ОПАНАСЮК Борис Васильович - 20 лет, бедняк-колхозник, ранее судившийся за кражу лошади, служил в РККА, член Комсомола.

НАЧАЛЬНИКРКМИЛИЦИИ
УПОЛНОМОЧЕННЫЙС/Ч

підпис
підпис

/ВОВЧЕНКО/
/ВЕРШАК/

ДАХМО. Ф.П-364. Оп.1. Спр.330. Арк.4. Оригінал. Машинопис.

№83

**Спецповідомлення заступника начальника Вінницького обласного відділу ДПУ П.Рахліса
у Вінницькій обком КП(б)У про хід хлібозаготівель у Вінницькій області**

1 листопада 1932 р.

Совершенно секретно

Сопоставляя данные о заготовке хлеба по всем секторам за последнюю пятидневку в сравнении с прошлой, выполнение годового плана по области увеличилось на 2,3%, а месячный план на 5,1%.

Эти данные свидетельствуют о том, что хлебосдача в этом месяце проходит очень слабо и такие темпы не обеспечивают нормального и благополучного исхода выполнения плана по отдельным секторам за последние две пятидневки, приводим следующие данные:

	На 25.X.1932 г.	На 31.X.1932 г.
Выполнение м.п. по области	22,5%	27,6%
Год. план	50,1%	52,4%
Колхозами мес. план	26,2%	34,3%
-«- год. план	56,9%	59,4%
Единолич. мес. план	23,0%	27,2%

-«-	год. план	47,3%	50,2%
Селянским	мес. план	24,2%	29,9%
Сектором	год. план	52,9%	55,6%
Совхозами	мес. план	9,0%	9,8%
-«-	год. план	57,9%	58,3%

Из основных дефектов в проведении хлебозаготовительной кампании следует отметить недостаточное руководство со стороны партприкрепленных в ряде районов и, главным образом, сельхозорганизаций в значительной части районов.

Отсутствие должного и своевременного нажима на единоличников и твердосдатчиков также привело к тому, что в некоторых районах фиксируются тенденции к невыполнению хлебосдачи, стремление спрятать хлеб и продать его на рынке.

В отдельных районах в известной степени на слабые темпы хлебозаготовок сказывается отсутствие массовой работы, мобилизации сельского актива вокруг хлебозаготовительной кампании, а также факты незаконных действий, неэтичных поступков и искривлений классовой линии партии.

За отчетный период в одном районе зафиксирован факт самозаготовок хлеба районными организациями, сверх плана для снабжения своих работников. Что вызвало недоверие реагирования со стороны сельских организаций (Ямпольский район).

В некоторых районах среди сельских руководителей и актива отмечены факты халатного отношения к вопросу хлебозаготовок, а в отдельных случаях факты прямого противодействия хлебозаготовкам (Городокский, Винницкий и Бершадский).

На почве недостаточного обеспечения хлебом, а также благодаря нечуткому отношению к формальному проведению работ по хлебозаготовкам, в ряде районов фиксируются недоверие настроения и реагирования к хлебозаготовительной кампании, как со стороны колхозников так и единоличников.

В основном, отрицательные настроения выражаются в том, что соввласть, не считаясь с нуждами крестьян, забирает весь хлеб и обрекает последних на голод, что колхозы не обеспечивают нужд колхозников, а наоборот, в первую очередь сдают весь хлеб, давая возможность индивидуальникам обеспечить себя хлебом.

За отчетный период в некоторых районах со стороны зажиточной части отдельных сел зафиксированы факты антисоветской агитации против хлебосдачи (Ильинецкий, Гайсинский, Копайгородский районы).

В Антонинском и Затонском районах отмечены факты бегства нескольких человек твердосдатчиков на почве злого нежелания выполнить хлебозаготовку, закопав в ямах хлеб, что было обнаружено путем проверки. Бежавшие находятся в лесу вблизи расположенных сел.

В Грицевском районе в некоторых селах за последнее время фиксируется распространение провокационных слухов о войне и повстанческие тенденции.

Кражи и хищения хлеба за отчетный период, зафиксированы по ряду сел некоторых районов, главным образом, факты хищения наблюдаются во время обмолота хлеба и перевозки с места молотбы на склады колхозов, при чем эти случаи хищений проходят при активном участии отдельных руководителей и активистов сельских организаций (Волочиский, Станиславчикский, Песчанский, Ново-Ушицкий, Ильинецкий, Гайсинский районы).

В Летичевском районе на почве хищения зерна, тяжело ранен объездчик Буцневцекого лесничества.

Заместитель начальника Виноблотдела ГПУ УССР *підпис* Рахлис
Врид начальника СПО *підпис* Брук

№84

**Зведення ДПУ УСРР про настрої і протидію партійців та
комсомольців під час хлібозаготівель**

20 листопада 1932 р.

ОБЛАСТЬ	Днепропетровская	Одесская	Харьковская	Винницкая	Киевская	Черниговская	Донецкая	АМССР	ИТОГО
Количество районов	38	29	33	21	27	20	25	6	199
Количество сел	95	52	45	36	38	42	85	14	407
СО СТОРОНЫ КОГО:									
Ответственные райработники	26	24	3	4	9	11	5	–	87
Уполномоченные РПК на селах	14	18	4	1	15	16	18	4	90
Председатели сельсоветов	6	6	7	7	7	5	4	1	43
Председатели и члены правления колхозов	49	19	18	9	8	8	19	9	139
Секретари партячеек	25	18	14	4	5	6	8	3	83
Партячейки	1	1	5	3	1	–	9	–	20
Секретари ячеек ЛКСМ	2	1	1	1	–	1	–	–	6
Комсомольские ячейки	1	–	2	3	–	–	–	–	6
Партактив	24	3	23	12	8	14	36	1	121
Комсомольский актив	2	–	12	2	–	12	–	–	28
В ЧЕМ ВЫРАЗИЛОСЬ:									
Срыв собраний	5	–	7	–	–	–	1	–	13
Отказы от принятия плана	4	7	17	8	2	1	8	–	47
Тенденция к уходу с работы	9	1	9	5	4	2	1	2	33
Отказ от выполнения хлебозаготовок	17	4	16	1	3	19	8	3	71
Оппортунистические настроения	108	71	41	33	46	70	74	13	456
ВЫХОДЫ ИЗ ПАРТИИ	2	3	–	1	–	–	–	–	6
ТЕНДЕНЦИИ К ВЫХОДУ ИЗ ПАРТИИ	4	2	6	2	2	3	–	–	19

ВИННИЦКАЯ ОБЛАСТЬ

ЗАТОНСКИЙ РАЙОН. В селе Виньковцы член партии ЖЕХОВСКИЙ на закрытом партсобрании бросил на стол партбилет и заявил: «Быть в партии больше не хочу, потому что едят одно, а делают другое. Хо-

тят страну довести до голода и нищеты. Страной управляют толстопузые, решение которых выполнять не буду».

МЕДЖИБОЖСКИЙ РАЙОН. В селе Ярославка среди присланных бывших партизан и красноармейцев, находящихся на руководящих работах, имеются тенденции к оставлению работы на селе. Председатель колхоза ФОГЕЛЬ – член партии, говорил: «Я только соберу хлеб, а потом – до свидания. Дальше терпеть не могу».

ВОЛОЧИССКИЙ РАЙОН. В селе Маслово председатель сельсовета БАРБАЛЮК, член партии, на комсомольском собрании высказывался: «План нереален, но выполнить его необходимо, так как пришлют уклон». Председатель колхоза того же села КУБИК, член партии, говорил: «В этом году так или иначе придется сидеть на скамье подсудимых, так как план все равно не выполним».

В селе Сарново председатель сельсовета БИЛЫК, член партии, высказывался: «В этом году план навряд ли будет выполнен, так как колхозники не согласятся остаться голодными».

ОРИНИНСКИЙ РАЙОН. В селе Жерди председатель колхоза ПАВЛУНИШИН, член партии, говорил: «Если выполним хлебозаготовку, то люди останутся без хлеба, и нечем будет засеять поля».

Сентябрь 1932 г.

СТАРО-УШИЦКИЙ РАЙОН. В селе Лоевцы активист ДИКАН, кандидат партии, отказывается от участия в хлебозаготовках, заявляя: «Я селян грабить не буду».

СЛАВУТСКИЙ РАЙОН. В селе Селичев председатель правления колхоза, кандидат партии ГУРАНСКИЙ перед началом собрания колхозников по вопросу хлебозаготовок в разговоре сказал: «Как вы хотите, но я в прошлом году ел сою, не знаю, что говорить о плане хлебозаготовок этого года».

ЮРИНЕЦКИЙ РАЙОН. В селе Выгнанка колхозник ЧЕРНЫЙ, кандидат партии, после партсобрания в беседе с активистами села говорил: «Хлебозаготовка нереальна, советские законы ни к черту не годятся. Все время говорили, что план будет уменьшен, а фактически вдвое увеличен, никто его выполнять не будет».

ПРОСКУРОВСКИЙ РАЙОН. В селе Гричаны секретарь партячейки КОЗИНА высказывал мнение о нереальности плана хлебозаготовок: «Взять хлеб, мы возьмем потому, что партия предлагает это сделать, но после этого у крестьян ничего не останется. Ведь хлебозаготовительный план этого года больше прошлогоднего. Я об этом говорить не хочу. Так как мне пришлют оппортунизм».

ЗАТОНСКИЙ РАЙОН. В селе Пироговка председатель колхоза СУРА, комсомолец, в разговоре с колхозниками заявил: «План хлебозаготовок полностью не выполнено, т. к. ничего не останется для питания колхозников».

Октябрь 1932 г.

ПРОСКУРОВСКИЙ РАЙОН. В селе Редкодубы председатель сельсовета БАНАШКО, член партии, и секретарь сельсовета РУДЫК, кандидат партии, высказывались: «Несмотря на уменьшение плана, последний все равно нереальный. Если колхоз выполнит хлебозаготовку полностью, все колхозники останутся без хлеба. Весной будет гибель и единоличникам».

В селе Мартыновке председатель колхоза МОРОЗ – член партии и он же секретарь партячейки говорил: «Дурак тот, кто выдумал коллектив, так как он погубит крестьянство».

МЕДЖИБОЖСКИЙ РАЙОН. В селе Шрупков заведующий хозяйством колхоза КОНДРАТЮК, кандидат партии, в беседе колхозниками высказывался: «Партия ошибается во всем, что ни делает. Говорят, что нужно нажимать на единоличников, а у них ничего нет. Я хоть и кандидат партии, но против несправедливых действий».

ПРОСКУРОВСКИЙ РАЙОН. В селе Екатериновке активисты, члены партии, в сельсовете по вопросу хлебозаготовок говорили: «До каких пор Советская власть будет душить народ. Когда уже будет хорошо и не придется страдать. В Польше гораздо лучше живется, чем у нас. Даже рабочие и те голодают, получая 100 грамм хлеба. При Соввласти было только хорошо в 1925-27 гг., а теперь в колхозах народ пропадает с голоду».

МЕДЖИБОЖСКИЙ РАЙОН. В селе Голоскив председатель колхоза ЧЕФРАНОВ, член партии, старается оттягивать выполнение плана хлебозаготовок, заявляя среди колхозников, что в колхозе хлеб не пропадет и его вывезти успеют.

ГДА СБ України. – Ф. 16. – Оп. 25. – Спр. 3. – Арк. 4-68. Незавірена копія. Машинопис.

№85

**Доповідна записка голови ДПУ С. Реденса генеральному секретарю ЦК КП(б)У
С. Косіору про плани проведення масової репресивної
операції на селі**

22 листопада 1932 р.

*Совершенно секретно
Серия «К»*

В соответствии с директивой Политбюро ЦК КП(б)У, органы ГПУ Украины намечают проведение массовой операции по нанесению оперативного удара по классовому врагу.

Основная цель операции – выявление контрреволюционных центров, организующих саботаж и срыв хлебозаготовок и других хозяйственно-политических мероприятий.

На проведение указанной операции мобилизованы все средства нашего чекистского аппарата, с целью вскрытия организующего контр-революционного руководства и кулацко-петлюровского повстанческого подполья.

19-го ноября с.г. были созваны все начальники областных отделов, на совещании с коими проработаны оперативные планы проведения операции применительно к каждой области в отдельности.

Предварительно оперативными отделами ГПУ УССР (ОО, СПО, ЭКУ), в согласовании с затребованными с мест данными Облотделов, были суммированы все материалы по агентурным делам и учетам контр-революционных одиночек, намечаемых к ликвидации.

В результате подготовительных мероприятий, намечено к ликвидации по Украине 436 групповых агентурных разработок с 2.117 чел. фигурантов. Кроме этого, в операцию включаются 1.308 человек контр-революционных одиночек.

Операция должна охватить 243 района Украины.

По отдельным группам в числе намечаемых к ликвидации:

ПО ЛИНИИ ОСОБОГО ОТДЕЛА:

По украинской контр-революции	– 886 чел.
По белой контр-революции	– 247 -"
По польской контр-революции и шпионажу	– 341 -"
По национальной контр-революции	– 540 -"

ИТОГО по О.О.	– 1.701 чел.
---------------	--------------

ПО ЛИНИИ СЕКРЕТНО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ОТДЕЛА:

По украинской контр-революции	– 294 чел.
По сельской контр-революции	– 812 -"
По церковникам и сектантам	– 420 -"
Контр-революционные группы в промышленности	– 63 -"

ИТОГО по СПО	– 1.589 чел.
--------------	--------------

ПО ЛИНИИ ЭКОНОМУПРАВЛЕНИЯ:

По вредительству в сельском/хозяйстве и контр-революционные группировки	– 135 чел.
---	------------

<u>ИТОГО ПО ВСЕМ ВИДАМ РАБОТЫ</u>	– 3.425 человек.
---	------------------

Ниже привожу по областям Украины краткую характеристику отдельных агентурных разработок, подлежащих ликвидации.

Считаю нужным оговорить, что здесь перечисляются лишь типовые разработки, главным образом, по линии украинской и сельской контрреволюции.

Остальные аналогичные агентурные дела и данные по одиночкам в фактическом изложении не приводятся, а по ним, по каждой области в отдельности, даются суммарные цифровые данные.

ВИННИЦКАЯ ОБЛАСТЬ

По Особому Отделу

По области по линии Особого Отдела намечено к ликвидации 41 агентурное дело. Вместе с одиночками предположено снять 315 человек.

В числе предположенных к ликвидации разработок имеются следующие:

Украинская контр-революция

Городокский район – Агентурное дело «НИТИ» по разработке явок и связей агента разведки УНР, бывшего петлюровского офицера МАРКОВСКОГО. Подлежат ликвидации 5 фигурантов.

Казатинский район – Намечается к ликвидации петлюровская группировка в составе 11-ти человек, имеющая связи с Польшей, вербующая людей с повстанческими целями и ведущая антисоветскую агитацию.

Ново-Ушицкий район – Повстанческая группировка, возглавляемая бывшим петлюровским офицером ЛЕВИЦКИМ. Последний связан с разведкой УНР. Группировка охватывает 4 села, подготовляя вооруженное восстание. В операцию включается 8 человек.

Славутский район – Повстанческо-петлюровская группировка в составе 4-х человек, руководимая бывшим петлюровцем МАТВЕЙЧУКОМ, ныне церковный староста.

В том же районе намечается к ликвидации повстанческо-петлюровская группировка, проникшая в колхоз и ведущая разложенческую работу. Включено в операцию 5 человек.

Юринецкий район – Подлежит ликвидации повстанческая группировка в составе 9-ти человек, возглавляемая двумя бывшими активными петлюровцами.

Дунаевецкий район – Контр-революционная повстанческая организация (неликвидированные остатки по делу «ВЗРЫВ»), насчитывающая 32 чел.

Деражнянский район – Кулацко-петлюровская группа, возглавляемая кулаком СНИГУРОМ. Поддерживает связи с петлюровцами, проживающими на Дальнем Востоке. Подлежит ликвидации 6 человек.

Солобковецкий район – Кулацко-повстанческая группировка, имеющая связи с закордоном. Подлежит ликвидации 12 человек.

Польская контр-революция и шпионаж

Каменец-Подольский район – Подлежат ликвидации 3 чел. кулака, имеющие связи с активным польагентом ХРУЩЕВСКИМ.

По Секретно-Политическому Отделу

Всего по СПО намечено к ликвидации – 35 групповых агентурных разработок, с общей численностью фигурантов в 198 человек.

Помимо того, включается в операцию 65 чел. контр-революционных одиночек.

В числе намеченных к ликвидации разработок имеются следующие:

Сельская контр-революция

Летичевский район – Контр-революционная группировка террористического характера, срывающая проведение кампаний. Группой руководит бывший политбандит. Подлежат ликвидации 6 чел., бывшие петлюровцы.

Ярмолинецкий район – Группировка, ведущая агитацию за развал колхозов и расхищение колхозного имущества. Группой руководит председатель сельсовета, бывший петлюровец. Подлежат ликвидации 10 человек, в том числе председатель сельсовета и секретарь партийной ячейки.

Церковники и сектанты

Проскуровский район – Группировка обновленческих церковников, ведущая агитацию за саботаж государственных обязательств. Подлежат ликвидации 15 человек кулаков и зажиточных.

Теофипольский район – Контр-революционный актив секты «Трясунов» проповедует невыполнение плана хлебозаготовок и противодействует мероприятиям власти. Руководитель секты бывший административно высланный. Намечен к ликвидации актив в составе 24-х человек.

По Экономуправлению

Подлежит ликвидации 1 агентурная разработка.

Вредительство

Проскуровский район – По делу проходят 3 ветврача зональной станции (выходцы из торговцев и служителей культа), умышленно изготавливающие недоброкачественные биопрепараты, с целью распространения эпизоотии среди колхозного скота.

Всего по Винницкой области намечено к ликвидации 77 агентурных разработок. В операцию включаются 581 человек.

По Секретно-Политическому Отделу

По линии Секретно-Политического Отдела к ликвидации намечено – 40 агентурных разработок. Вместе с включаемыми в операцию контр-революционными одиночками предполагается снять 341 чел.

По линии Экономического Управления

Всего по линии ЭКУ намечено к ликвидации 8 агентурных разработок. Вместе с одиночками, намечено к аресту 55 человек.

Всего по Одесской области подлежат к ликвидации 52 агентурных разработки, с общим количеством фигурантов – 198 человек. Одиночек намечено к аресту 114 человек, а всего по области подлежат к снятию – 312 человек.

По колхозному сектору, в целях выявления центра скрытого контр-революционного сопротивления мероприятиям партии и власти, нами одновременно проводится операция, направленная против преступных элементов в колхозно-совхозной системе и расхитителей колхозного достояния.

По предварительным данным, по состоянию на 20-ое ноября с.г. в колхозном секторе Украины органами ГПУ уже изъято – 766 человек, из них:

Из правленческих аппаратов колхозов	– 523	чел.
Полеводов	– 7	-"
Завхозов	– 55	-"
Кладовщиков	– 19	-"
Счетоводов	– 44	-"
Бухгалтеров	– 2	-"
Бригадиров	– 38	-"
Весовщиков	– 1	-"
Прочих	– 77	-"

Социальный и политический учет указанного количества изъятых лиц по колхозному сектору в значительной мере представляет собой кулацко-петлюровский и антисоветский элемент.

Так, например, в Харьковской области из 303 человек арестованных, имеется 38 кулаков, 34 бывших белых и петлюровских офицера (теперь – все счетоводы в колхозах) и 23 человека с антисоветским прошлым.

По остальным областям данные о количестве и социальном составе арестованных полностью еще не получены.

Прошу Политбюро утвердить намеченные выше мероприятия и одновременно дать указания Областным Партийным Комитетам об усилении партийной и советской работы, без чего нами мероприятия не будут иметь должного и нужного нам результата.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ГПУ УССР С. РЕДЕНС

ГДА СБ України. – Ф.- 16. – Оп. 25. – Спр. 3. – Арк. 69, 73-100. Оригінал. Машинопис.

№86

Зведення ДПУ УСРР про осіб, заарештованих за період з початку операції на селі до 25 листопада 1932 р.

27 листопада 1932 р.

Облтоделы	Из них по окраскам	По роду занятий и соцсостава	Из общего числа членов и кандидатов ВКП(б)
Все го арестовано			
Хищения, разбазаривание и утайка хлеба			
Сопrotивление вывозу хлеба			
Агитация против хлебозаготовок и анти/со-ветские выступления			
Спекуляция хлебом			
Террор, поджоги, убийства			
Искривления и служебно-должностные преступления заготовительного аппарата			
Прочие преступления			
Административно-руководящий состав совхозов, мельниц и ссыпунктов			
Председатели члены правлений колхозов			
Бухгалтеров			
Кладовщиков			
Прочих служащих			
Робочих			
Рядовых членов колхозов			
Кулаков			
Середняков			
Бедняков			
Торговцев			
Прочих			

ВСЕГО	Черниговский	Молдавский	Донецкий	Винницкий	Одесский	Днепропетровский	Киевский	Харьковский	
1843	684		80	381	95	267	106	230	
346	57		41	123	22	68	1	34	В колхозах
13	1		-	3	6	2	-	1	В совхозах
13	2		-	6	1	-	-	4	На ссыпках
39	14		-	4	6	7	-	8	На мельницах
487	327		-	40	21	-	3	96	
530	192		29	163	3	132	6	5	
113	12		1	3	16	29	17	35	
9	7		-	-	-	-	-	2	
77	6		7	2	-	22	17	23	
216	66		2	37	20	7	62	22	
25	5		-	1	5	2	1	11	
147	11		11	43	18	34	8	22	
19	2		5	3	1	4	2	2	
27	2		3	9	6	4	2	1	
157	11		16	53	19	22	2	34	
52	-		2	3	13	24	3	7	
261	46		28	68	7	89	4	19	
508	283		2	93	8	47	24	51	
531	309		10	83	4	21	49	55	
30	1		-	14	4	1	-	10	
23	6		2	3	3	-	2	7	
63	8		1	8	7	19	9	11	
36	5		2	2	7	18	2	-	
С в е д е н и я н е п р е д с т а в л е н ы									

Начальник УСО ГПУ УССР

(Букшпан)

27 ноября 1932 г.

№87

Довідка про осіб, заарештованих органами ДПУ УСРР у серпні-листопаді 1932 р. у зв'язку з хлібозаготівлями

Листопад 1932 р.

С П Р А В К А

ЗА АВГУСТ-НОЯБРЬ МЕСЯЦЫ ОРГАНАМИ ГПУ АРЕСТОВАНО В СВЯЗИ С ХЛЕБОЗАГОТОВКАМИ

Кулаков	3.930	чел.
Лиц с контр-революционным прошлым	1.588	"-
из них:		
бывших политбандитов	165	"-
бывших петлюровцев	153	"-
бывших полицейских, жандармов и тюремщиков ...	111	"-
бывших уголовников	124	"-
бывших офицеров	52	"-
бывших крупных собственников и помещиков	133	"-
бывших людей	100	"-
Судившихся	253	"-
Прочих участников контрреволюционного движения в прошлом	497	"-

НАЧАЛЬНИК УСО ГПУ УССР

(БУКШПАН)

ГДА СБ України. – Ф. 42. – Спр. 9. – Арк. 56. Копія. Машинопис.

№88

Відомості про осіб, засуджених судовою трійкою та особливою нарадою при Колегії ДПУ УСРР за справами, заведеними органами ДПУ в зв'язку з хлібозаготівлями у серпні-листопаді 1932 р.

1 грудня 1932 р.

ОКРАСКИ:	В том числе:					По мерам социальной защиты							ПРИМЕЧАНИЕ:
	ВСЕГО осуждено	За август	За сентябрь	За октябрь	За ноябрь	В.М.С.З.	Концлагерь 10 лет	Концлагерь 5 лет	Концлагерь 3 года	Ссылка	Высылка	Прочие меры	
Агитация против хлебозаготовок.....	496	291	41	55	109	-	6	26	86	368	10	-	
Хищения, разбазаривание и утайка хлеба	146	-	32	53	61	31	60	36	6	13	-	1	
Спекуляция хлебом....	466	-	86	223	157	-	50	357	-	46	6	7	
ИТОГО	1.108	291	159	331	327	31	116	419	92	427	16	8	

НАЧАЛЬНИК УСО ГПУ УССР:

(БУКШПАН)

ГДА СБ України. – Ф. 42. – Спр. 9. – Арк. 58. Копія. Машинопис.

№89

Відомості про дрібні справи по колгоспах, що були передані облвідділами ДПУ у загальні суди НКЮ за період з 15 листопада до 1 грудня 1932 р.

Близько 1 грудня 1932 р.

НАИМЕНОВАНИЕ ОБЛОТДЕЛОВ.	ВСЕГО передано дел в Суд.	Общее число обвин. по пере дан. делам.	В том числе:				Из общего числа чл. и канд КП(б)У.	ПРИМЕЧАНИЕ
			Пред. правления колхозов.	Чл. правлен. колхозов.	Бухгалтеров.	Счетоводов.		
Харьковский	234	304	92	–	4	21	27	
Киевский	99	109	24	15	5	28	6	
Д/Петровский	64	206	31	–	2	15	30	
Одесский	112	212	76	–	42		27	
Винницкий	93	93	17	22	–	24	–	
Донецкий	46	118	26	32	–	4	8	
Черниговский	5	16	2	4	–	–	2	
Молдавский	18	31	2	1	–	–	–	
ИТОГО:	671	1089	271	74	11	92	100	

НАЧАЛЬНИК УСО ГПУ УССР:

(БУКШПАН)

№90

Відомості про великі справи по колгоспах, що були передані обласними відділами ДПУ у загальні суди НКЮ

за період з 15 листопада до 1 грудня 1932 р.

3 грудня 1932 р.

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ

НАИМЕН ОРГ	ВСЕГО перо дел	Общ чис	В том числе:					Рассмот судами		Результаты по рассмотренным делам								Осталось нерассмотр	
			Руководителей колхозов	Из них членов и кан-дидатов партии	Бухгалтеров	Счетоводов	Кладовщиков	Дел	Обвиняемых	В.М.С.З.	Лишенсвободы 10лет	Лишенсвободы 5лет	Лишенсвободы 4года	Лишенсвободы 3года	Лишенсвободы года	До 1 года	Прочие меры	Дел	Обвиняемых
Харьковский Облотдел	32	165	26	3	5	10	27	9	40	17	10	10	-	1	2	-	-	23	125
Киевский -"-	13	75	24	6	1	4	6	2	13	-	-	-	1	6	5	1	1	11	62
Днепро/Петровский -"-	19	110	17	8	1	10	10	5	35	5	6	6	1	3	-	-	14	14	75
Одесский -"-	7	43	7	4	1	3	2	4	28	-	17	3	-	4	-	3	1	3	15
Винницкий -"-	12	54	12	7	5	5	5	3	13	2	10	1	-	-	-	-	-	9	41
Донецкий -"-	13	66	20	1	1	7	16	2	11	1	5	1	-	-	-	-	4	11	55
Черниговский -"-	3	25	4	-	-	1	5	сведений нет								3	25		
Молдавский -"-	3	15	4	2	-	1	2	1	3	1	2	-	-	-	-	-	-	2	12
ИТОГО:	102	553	114	31	14	41	73	26	143	26	50	21	2	13	7	4	20	76	410

НАЧАЛЬНИК УСО ГПУ УССР:

(БУКШПАН)

ГДА СБ України. – Ф. 42. – Спр. 9. – Арк. 92. Копія. Машинопис.

№91

**Оперативний бюлетень ДПУ УСРР
щодо боротьби із „сільською контрреволюцією”**

5 грудня 1932 р.

Совершенно секретно

В ноябре с.г. в целях разгрома сельской контрреволюции, преодоления саботажа хлебоготовок и прекращения расхищения и разбазаривания колхозного и государственного имущества, арестовано 8.881 человек, среди которых свыше 2.000 бывших петлюровцев и махновцев.

В числе арестованных имеется:

Председателей колхозов ..... – 311 ч.

1932-1933

Членов правлений	– 702 -"
Счетоводов и бухгалтеров	– 127 -"
Бригадиров	– 125 -"
Кладовщиков, завхозов и весовщиков	– 206 -"
Прочих работников колхозов	– 152 -"
Рядовых колхозников	– 314 -"
Председателей сельсоветов	– 31 -"
Уполномоченных РПК	– 13 -"

Среди ликвидированных контрреволюционных и повстанческих группировок имеется 151 внутриколхозная группировка в 110 районах. Основной характер деятельности вскрытых и ликвидированных внутриколхозных группировок определяется следующим образом:

Разложение колхозов	– в 61 случае
Разбазаривание хлеба	– " 55 -"
Хищение хлеба	– " 60 -"
Укрытие хлеба	– " 19 -"
Агитация и противодействие хлебозаготовкам	– " 58 -"
Бесхозяйственность	– " 11 -"
Самоснабжение	– " 11 -"
Вредительство	– " 5 -"
Зажим бедноты	– " 6 -"

Следствие по ликвидированным в ноябре текущего года внутриколхозным делам показывает, что деятельность контрреволюционных и кулацких элементов в колхозах была направлена к срыву и саботажу хлебозаготовок и к развалу колхозов.

По нашим материалам зафиксированы следующие формы и методы деятельности контрреволюционных и кулацких элементов в колхозах:

1. Антисоветская агитация среди колхозной массы против хозяйственно политических кампаний, особенно хлебозаготовок, срыв собраний, посвященных хлебозаготовкам.
2. Подстрекательство колхозников к активному противодействию вывозу хлеба.
3. Организованное расхищение и разбазаривание хлеба.
4. Оттяжка сдачи хлеба под различными предлогами (якобы отсутствие тягловой силы, оттяжка обмолота и пр.).
5. Оставление в отходах большого количества чистосортного зерна.
6. Организация подпольных зернохранилищ, закапывание хлеба в ямы.
7. Умышленное запутывание учета, ведение двойной отчетности – одна – для колхоза, где показывалась действительная наличность зерна, другая – где наличие зерна показывалось в значительно преуменьшенном виде.

Областными отделами ГПУ УССР проводится интенсивная работа по дальнейшему разгрому контрреволюционных элементов, проводящих работу в колхозах.

Для общей характеристики упомянутых внутриколхозных групп отмечаю, что наличие в них кулацкого и контрреволюционного элементов определяется следующими данными:

Кулаков	– 298 чел.
Бывших петлюровцев и политбандитов ...	– 68 -"
Бывших полицейских	– 13 -"
Бывших офицеров	– 12 -"
Бывших торговцев	– 14 -"

В настоящей сводке помещена часть материалов по колхозным группировкам, полученных из Днепропетровской, Одесской, Харьковской и Донецкой областей и АМССР.

В последующих сводках будут помещаться материалы по Киевской, Черниговской и Винницкой областям, а также данные о дальнейшем развороте следствия по Украине.

№92

Відомості про притягнених до відповідальності органами міліції за справами, заведеними у зв'язку із хлібозаготівлями в серпні-листопаді 1932 р.

6 грудня 1932 р.

ОКРАСКИ.	ВСЕГО привлечено.	В том числе:			
		Август	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь
Хищения, разбазаривание и утайка хлеба	10863	2101	5141	2303	1318
Спекуляция хлебом	2033	–	–	1140	893
ВСЕГО:	12896	2101	5141	3443	2211

ПРИМЕЧАНИЕ: Сведений о количестве дел и арестованных, переданных в суд и об остатке на 1/XII-32 г. – не имеется.

ГДА СБ України. – Ф. 42. – Спр. 9. – Арк. 59. Копія. Машинопис.

№93

Відомості про кількість колгоспних та одноосібних господарств, обкладених натуральним штрафом за невиконання плану хлібозаготівель станом на 5 грудня 1932 р.

6 грудня 1932 р.

ОБЛАСТИ	ВСЕГО оштрафовано	В том числе:	
		Колхозных хозяйств	Единоличных хозяйств
Харьковская	2.740	32	3.362
Киевская	324	3	321
Днепропетровская	682	67	615
Одесская	720	25	695
Донецкая	27	11	16
Черниговская	78	2	76
Винницкая	590	57	533
А.М.С.С.Р.	143	130	13
ВСЕГО:	5.304	327	5.631

НАЧАЛЬНИК УСО ГПУ УССР Букшпан

ГДА СБ України. - Ф.42. - Спр.9. - Арк.67. Копія. Машинопис.

Оперативний бюлетень ДПУ УСРР про справи, пов'язані з викриттям антиколгоспних угруповань та хлібозаготівлями

6 грудня 1932 р.

Соврешенно секретно

Оперативный удар по внутриколхозным антисоветским группировкам продолжается быстрыми темпами.

Контр-революционная деятельность вскрытых и ликвидированных в колхозах групп заключалась в основном в срыве основных сельско-хозяйственных кампаний, в особенности хлебозаготовок, в разбазаривании, утайке и хищении хлеба, в антиколхозной и антисоветской агитации.

Кроме того, отдельные антиколхозные группы занимались повстанческой агитацией.

В подавляющем большинстве ликвидированных внутриколхозных групп были сильны влияния кулацких и иных контрреволюционных, особенно петлюровских элементов, засорявших колхозы, главным образом, управленческий аппарат последних.

В отдельных случаях активный кулацкий контр-революционный элемент, не состоя непосредственно в колхозе, был организационно связан с разложившейся право-оппортунистической частью колхозного руководства и через нее вел систематически работу на срыв хлебозаготовок и развал колхозов.

В настоящем бюллетене учтено 55 внутриколхозных и антисоветских групп по 42-м районам 5-ти областей; арестовано по этим группам 290 человек, в том числе 28 председателей колхозов.

ВИННИЦКАЯ ОБЛАСТЬ – выявлено и ликвидировано 11 групп по 9-ти районам; по этим группам арестовано 68 чел., в их числе 7 председателей колхозов.

ПРОСКУРОВСКИЙ РАЙОН**Дело о срыве хлебозаготовок в колхозе с. СКАРЖИНЕЦ**

В колхозе с. Скаржинец арестована группа лиц из правленческого аппарата в составе:

1. МЕЛЬНИКА, председателя колхоза, кандидата партии, бывшего петлюровца,
2. НАЗАРОВА, члена правления и кладовщика
3. РАДЗИВИЛА, председателя ревкомиссии, бывшего петлюровца,
4. НАЗАРОВА, весовщика колхоза.

Следствием установлено, что указанные лица в первых числах ноября заявили районным организациям о невозможности выполнения плана хлебозаготовок по колхозу из-за отсутствия ресурсов и попутно провели соответствующую работу среди колхозников с целью срыва хлебосдачи.

Правление колхоза по предложению МЕЛЬНИКА, скрыло фактический урожай, произведя пробный обмолот самых худших по урожайности участков. Было также постановлено утаить часть хлеба от государства, при чем хлеб утаивался двояким путем: неоприходование хлеба и сокрытие 390 пудов зерна в кладовой единоличника ДАНЦЫШИНА.

Наряду с этим, правление разбазарило хлеб путем раздачи колхозникам авансов без всякого учета трудодней по 6 снопов пшеницы.

Саботаж хлебозаготовок выражался в том, что указанные лица систематически оттягивали вывозку хлеба, несмотря на наличие 700 цнт разных культур.

Следствие по делу продолжается.

Дело о сокращении хлеба и срыве хлебо/заготовок в колхозе с. СТАВЧИНЕЦ

В колхозе с. Ставчинец арестована группа лиц из правленческого аппарата в составе:

1. ГРИЦИНА Лаврентия, председателя правления, бывшего петлюровца,
2. ДЕГТЯ Фадея, колхозника, производственника,
3. МЕЛЬНИКА Фадея, колхозника, и других в количестве 8-ми человек.

Следствием установлено, что в результате неправильной дачи сведений об урожайности, указанными лицами было сокрыто от учета около 2.300 цнт хлеба разных культур, которые систематически разбазаривались и продавались на частном рынке.

Одновременно необмолоченный хлеб расходовался на корм лошадям, причем по 10/XI таким образом израсходовано 173 цнт зерно-фуража.

Правление колхоза во главе с ГРИЦИНЫМ активно тормозило вывоз хлеба, мотивируя отсутствием тягловой силы. Когда прибыли для вывозки хлеба МТСовские машины, ГРИЦИНА отказался грузить на них хлеб и подстрекал колхозников поддержать его, заявляя: «У нас забирают весь хлеб, и вы останетесь голодными».

Следствие по делу продолжается.

КАМЕНЕЦКИЙ РАЙОН

Дело о контр-революционной деятельности, направленной к развалу колхоза им. ЛЕНИНА

В колхозе им. ЛЕНИНА с. Висковцы вскрыта контр-революционная кулацкая группировка в количестве 8-ми чел., направлявшая свою деятельность на развал колхоза.

В состав группы входили:

1. ОСИПЧУК Иван Иустинович, председатель правления, бывший кулак-лишенец, до революции нажил большое состояние, будучи заведующим сапожной мастерской Винницкого интендантства. До 1929 г. имел в кампании с 2-мя кулаками бакалейную лавку и арендовал большую водяную мельницу.

2. ТКАЧУК Моисей, член колхоза, твердосдатчик, церковный староста.

3. БОРЧУК Александр, член правления, бывший петлюровец, контрабандист, самогонщик.

4. ПРОСЯНЮК Вананий, член правления, бывший лишенец, торговец, спекулянт-мясник.

5. ГУМЕНЮК Татьяна, работала в детских яслях, бывшая помещица, во время гетманщины накладывала на село контрибуцию за разобранное хозяйство в размере 4.000 рублей.

6. ФЕДИШИН Кондрат, заведующий птицефермой, подкулачник.

7. КЛЮС Михаил, зав. строительством, середняк, подкулачник.

8. ПОЛАДИЙЧУК Дмитрий, полевод колхоза, сын кулака, имел собственную маслобойку, валютчик, контрабандист.

Установлено, что участники группировки, проникнув в колхоз, добились восстановления избирательных прав и, заняв в колхозе руководящие должности, довели его своей вредительской деятельностью до полного развала. Благодаря их действиям, в поле погибло 50,5 га кукурузы, 27 га сои, 8 га проса и конопля, 8 га кормового буряка, 20 га фенхеля и ряд огородных культур.

Полностью уничтожена птицеферма, насчитывавшая свыше 6.000 кур, в результате преступных действий заведующего птицефермой ФЕДИШИНА, который систематически расхищал дорогостоящий корм для птицы, курятники находились в непригодном состоянии и совершенно затоплялись проходившими дождями, от чего гибло большое количество птицы.

Продукты птицефермы нигде не приходовались и разбазаривались. Чтобы скрыть следы преступления, ФЕДИШИН во время приезда комиссии для проверки птицефермы выпустил всех кур из помещения, говоря: «А теперь считайте».

Строительные работы в колхозе сорваны, вследствие чего тягловая сила оставлена в совершенно непригодных и непригодных сараях. Сельхозинвентарь и транспорт колхоза приведены в полную негодность.

Отсутствие какого-либо учета по колхозу давало возможность безнаказанно расхищать колхозное имущество и продукты.

Работавшая в детских яслях ГУМЕНЮК, бывшая помещица, расхищала продукты, предназначенные для детей, вследствие чего дети оставались голодными и колхозники вынуждены были забрать их из ясель.

Участники группы вели среди колхозников систематическую агитацию против колхоза. ФОРСАНЮК, бывший лишенец, заявил: «Когда я сам себе хозяйничал, то имел хлеб и к хлебу, а сейчас у нас все забирают, и мы голодаем».

Подкулачник КЛЮС вел агитацию за невыходы на работу, говоря: «Идете на работу, а что будете получать? Только и нашего, что работать, а потом с голоду будем пропадать».

Участники группировки арестованы, дело следствием закончено и направлено в судтройку.

Дело о контр-революционной деятельности, направленной к развалу колхоза в с. ГАВРИЛОВКА

В колхозе им. Максима ГОРЬКОГО с. Гавриловки ликвидирована контр-революционная группа в количестве 8 чел., состоявшая из бывших бандитов, петлюровцев и кулаков, проникших в руководящий состав колхоза и направивших свою деятельность на развал его.

В группу входили:

9. ФУГЕЛО П.Г., завхоз, в прошлом активный петлюровец, служивший в полку им. КАРМЕЛЮКА.

10. БАЛИЦКИЙ Владимир, заведующий молочной фермой колхоза, кулак, раскулаченный, бывший петлюровец, служивший в полку им. КАРМЕЛЮКА.

11. КОРЧИНСКИЙ Терентий, полевод, бывший участник банды МЕДЗИНСКОГО, отбывавший наказание в ДОПР'е 2 S года.

12. БАЛИЦКИЙ Александр, бригадир по строительству, доброволец петлюровской армии, отбывавший наказание за растрату.

13. КОРНЯК Алексей, член колхоза, бывший участник банды МЕДЗИНСКОГО, контрабандист, имеет одного брата в Польше, другой брат расстрелян за контр-революционную деятельность.

14. МАРУНЧАК Владимир, заведующий свинофермой, кулак.

15. БАЛИЦКИЙ Леонтий, член колхоза, бывший петлюровец, имеет собственную кузницу и вступил в колхоз во избежание налогов.

16. НАСМЕНЧУК Дмитрий, лишенец, бывший полицейский стражник, работал по найму в колхозе.

Следствием установлено, что в результате преступной деятельности участников группировки, колхоз доведен до полного развала. Полностью погибли огородные культуры, 11 га кукурузы и 80 га фенхеля. Сорвано строительство помещения для скота и свиней, в результате чего пало 42 шт. свиней и несколько коров. Из-за плохого ухода за коровами, у них начали загнивать копыта, и совершенно прекратился удой. На птицеферме погибло до 600 штук молодой птицы.

Сельхозинвентарь совершенно не ремонтировался. Из 200 плугов пригодно к работе только 30.

Среди колхозников велась систематическая агитация против хлебозаготовок и против коллективизации, в результате чего из 350 коллективизированных дворов, на работу выходило 50%.

Дело следствием закончено и направлено в судтройку.

ЛЯХОВЕЦКИЙ РАЙОН

Дело о контр-революционной деятельности, направленной к развалу колхоза села КАРАСИХА

В колхозе с. Карасиха вскрыта группировка в количестве 5 чел., из кулацкого и антисоветского элемента, направившая свою деятельность на развал колхоза.

В состав группировки входили:

1. БЕРЕСТЕЦКИЙ Михаил, член правления, зажиточный середняк, принимавший участие в вооруженном ограблении кооператива, за что был осужден на 2 года лишения свободы.

2. БЕРЕСТЕЦКИЙ Андрей, член колхоза, кулак.

3. ТКАЧУК Андрей, завхоз, зажиточный середняк, бывший петлюровец.

4. БЕРЕСТЕЦКИЙ Павел, член колхоза, твердосдатчик, пользовался наемным трудом. До революции торговал в с. Валяя (Польша) спиртоводочными напитками.

5. ЗЕРЧАК Федор, колхозник, зажиточный середняк, твердосдатчик.

Участники группировки систематически пьянствовали и вели организованную работу по развалу колхоза путем подрыва труддисциплины, бездействия, халатного отношения к своей работе, ими было сгноено 2.000 пудов картофеля, умышленно смешивалось зерно с половой, выявлены факты гноения нового хлеба в скирдах.

Батрацкая группа из 13-ти чел. распалась, благодаря влиянию этих лиц, которые их систематически спаивали, кроме того, указанной группой велась агитация за выход из колхоза после уборки урожая.

Участники группировки арестованы, дело следствием закончено и будет слушаться в с. Карасихи показательным процессом.

НОВО-УШИЦКИЙ РАЙОН

Дело о контр-революционной деятельности, направленной к развалу колхоза села КУЧА

В колхозе с. Куча выявлена группа лиц из правленческого аппарата, направлявшая свою деятельность на подрыв экономической мощи колхоза и срыв сельхозкампаний.

В группу входили:

1. ГАПЧЕНКО, бывший председатель артели, член партии (в настоящее время предсельсовета села Кучи).

2. ДАНИЛЮК, секретарь партячейки.

3. ШЕВЧУК, уполномоченный колхоза по плодоовощным операциям.

4. МАРЧУК, бывший завхоз колхоза.

Деятельность указанных лиц привела колхоз к полному развалу.

Уборочная кампания до сих пор не закончена, не убрано: гречихи – 40 га, клевера – 40 га, кормовой свеклы – 8 га и подсолнуха – 20 га. Часть убранного клевера погибла в скирдах. Из-за несвоевременной уборки погибло 33 га табаку, что причинило убытку свыше 10.000 руб. Во время уборки твердых культур утрачено 5% урожая, так как большое количество колосьев с поля не были убраны и расхищались. Вследствие плохого ухода за птицей, на птицеферме погибло свыше 3.000 кур.

Указанные лица разбазаривали и расхищали колхозные продукты, выдавая их на общественное питание и разным лицам без всякого учета. В магазине обнаружен недостаток 40 цнт пшеницы и 9 цнт ржи. Секретарь партячейки ДАНИЛЮК тайным образом возил на мельницу пшеницу, подлежащую сдаче в хлебозаготовку. Счетоводство артели находится в хаотическом состоянии.

Колхоз засорен чуждым и антисоветским элементом, бывшими петлюровцами, полицейскими и зажиточными.

Вновь прибывшего председателя артели МАЕВА, рабочего, члена партии, секретарь партячейки ДА-

НИЛЮК и бывший председатель колхоза ГАПЧЕНКО всячески преследуют и дискредитируют среди колхозников за его попытки вскрыть преступления в колхозе.

Материалы на ГАПЧЕНКО и ДАНИЛЮКА направлены в контрольную комиссию для исключения их из партии.

Даны указания об аресте участников группировки и предания их суду.

АНТОНИНСКИЙ РАЙОН

Дело о разбазаривании хлеба в селе АНТОНИНО

В колхозе села Антонино арестована группа колхозников в количестве 7-ми человек, во главе с членами колхоза ОСТАПЧУКОМ Афанасием и КРЫМСКИМ Иосифом.

Указанная группа систематически разбазаривала колхозный хлеб, вредительски организовала уборку хлеба, в результате чего часть его была попорчена. Своей деятельностью они привели колхоз к полному упадку.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ГПУ УССР С. Реденс

ГДА СБ України. – Ф. 16. – Оп. 25. – Спр. 3. – Арк. 111-151. Оригинал. Машинопис.

№95

Довідка про осіб, засуджених за справами, що були заведені органами ДПУ УСРР та міліції у серпні-листопаді 1932 р. у зв'язку із хлібозаготівлями

8 грудня 1932 р.

1. Всего за август-ноябрь органами ГПУ привлечено к ответственности, в связи с хлебозаготовками – 21.197 человек, из них:

в августе привлечено	–	1.491 чел.
в сентябре – " –	–	2.526 -"-
в октябре – " –	–	2.850 -"-
в ноябре – " –	–	14.230 -"-

2. По отдельным видам преступлений общее количество привлеченных распределяется следующим образом:

за хищения, разбазаривание и утайку хлеба	– 6.940 чел.
за агитацию против хлебозаготовок	– 6.449 -"-
за спекуляцию хлебом	– 3.715 -"-
за сопротивление вывозу хлеба	– 2.022 -"-
за террор и поджоги	– 441 -"-
за вредительство в колхозах и совхозах	– 348 -"-
сведения о характере дел не получены	– 1.282 -"-

3. По отдельным областям органами ГПУ, в связи с хлебозаготовками привлечено:

	<u>ВСЕГО</u>	<u>Август-октябрь</u>	<u>Ноябрь</u>
Харьковская область	4873	1648	3225
Киевская – " –	4510	1203	3307
Одесская – " –	1690	891	799
Днепропетровская	3233	968	2265
Винницкая – " –	2261	808	1453
Донецкая – " –	2388	896	1492
Черниговская – " –	1812	406	1406
А.М.С.С.Р.	430	147	283

4. За саботирование хлебозаготовительной кампании, хищения, разбазаривание и утайку хлеба органами ГПУ привлечено:

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

председателей колхозов	339 чел.
членов правления колхозов	749 -"-
бригадиров	142 -"-
счетоводов	141 -"-
завхозов и весовщиков	265 -"-
прочих работников колхозов	195 -"-
председателей сельсоветов	35 -"-
секретарей ячеек и уполномоченных райпаркомов ...	14 -"-

5. Из общего числа привлеченных, в связи с хлебозаготовками осуждено Судебной Тройкой и Особым Совещанием при Коллегии ГПУ УССР – 1.108 человек, из них:

к В.М.С.З.	31 чел.
в концлагерь на 10 лет	116 -"-
в – " – на 5 лет	419 -"-
в – " – на 3 года	92 -"-
Всего 627 чел.	
в ссылку	443 -"-
к другим мерам	8 -"-

В том числе:

осуждено за агитацию	496 чел.
– " – за спекуляцию хлебом	466 -"-
– " – за хищение, разбазаривание и утайку хлеба ...	146 -"-

Кроме того, закончено следствием и уже прибыло для рассмотрения на Судебной Тройке и Особом Совещании – 152 дела на 181 человека.

Для рассмотрения на Судтройке и Особсовещании направлялись, в основном, крупные дела, остальные же дела передавались для гласного слушания в суд.

За август-ноябрь передано для слушания в суды НКЮ дела в общей сложности на 4.857 человек, из них:

по хищениям	на 2.464 чел.
по спекуляции	на 1.240 -"-
по агитации	на 781 -"-
по террору	на 270 -"-
по вредительству	на 120 -"-

Из числа привлеченных председателей и членов правлений колхозов, бухгалтеров и счетоводов закончено следствие на 585 человек.

6. В связи с тем, что основная масса привлеченных органами ГПУ к ответственности по хлебозаготовительной кампании арестована во второй половине ноября, значительная часть дел еще не закончена.

По состоянию на 1-е декабря состоялось под следствием по делам, связанным с хлебозаготовками, 13.558 человек.

В ближайшее время следствие в отношении таковых будет закончено, и дела на них будут переданы для слушания в суд, Судебную Тройку и Особое Совещание при Коллегии ГПУ УССР.

7. Органами Милиции за август-ноябрь, в связи с хлебозаготовками, привлечено – 12.896 человек, из них:

за хищения, разбазаривание и утайку хлеба	10.863 чел.
за спекуляцию хлебом	2.033 -"-

В том числе:

в августе	2.101 чел.
в сентябре	5.141 -"-
в октябре	3.443 -"-
в ноябре	2.211 -"-

Большая часть дел, заведенных органами Милиции, в связи с хлебозаготовками, следствием уже закончена и передана в суд.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ГПУ УССР (ЛЕОНИЮК)

Аналіз цифрових даних про оперативну роботу органів ДПУ УСРР по сільському терору за період з 1 січня 1932 р. до 1 листопада 1932 р.

8 грудня 1932 р.

а) На 1-оє января 1932 г. в производстве органов ГПУ УССР оставалось 198 дел на 649 человек.

За время с 1-го января 1932 года по 1 ноября 1932 г. органами ГПУ УССР заведено 425 следственных дел, по которым привлечено к ответственности 1.187 человек, в том числе арестовано – 1.160 человек (97,7%).

В числе заведенных дел:

Групповых – 237 дел с 996 обвин. – 83,9%

Одиночек – 191 " – 16,1%

б) По отдельным органам привлеченные за террор распределяются следующим образом:

	ВСЕГО привлечен.	В том числе:	
		По группов. делам.	Одиночек.
Киевский Облотдел	300	241 – 80,3%	59 – 19,7%
Харьковский – " –	255	218 – 85,1%	37 – 14,9%
Винницкий – " –	197	158 – 80,2%	39 – 19,8%
Одесский – " –	170	154 – 90,6%	16 – 9,4%
Днепропетров. – " –	80	66 – 82,5%	14 – 17,5%
Донецкий – " –	58	53 – 91,3%	5 – 8,7%
Молдавский – " –	47	43 – 91,4%	4 – 8,6%
Погранотряды	80	63 – 78,8%	17 – 11,2%

в) По отдельным месяцам количество заведенных дел и привлеченных по ним распределяется следующим образом:

	Всего дел	Всего обв.	В том числ. одиноч.
Январь	64	162	29
Февраль	27	61	9
Март	53	152	25
Апрель	42	138	22
Май	46	105	21
Июнь	38	104	17
Июль	38	140	13
Август	28	86	11
Сентябрь	44	116	19
Октябрь	45	123	15

Наибольшее количество привлеченных падает на январь (162 чел.), март (152), июль (140); наименьшее – на февраль (61 чел.) и август – (86 чел.).

2. СОЦИАЛЬНЫЙ СОСТАВ ПРИВЛЕЧЕННЫХ.

а) Разбивка привлеченных по социальному составу дает следующие соотношения:

Середняков	405 чел. – 34,1%
Кулаков	276 " – 23,2%
Колхозников	227 " – 19,1%
Бедняков	153 " – 12,9%
Рабочих	34 " – 2,9%
Служащих	34 " – 2,9%
Прочих	58 " – 4,9%

Таким образом, основную массу привлеченных по селскому террору (69,0%) составляют социально-близкие нам прослойки (рабочие, колхозники, бедняки и середняки), кулаки составляют 23,2%.

б) По отдельным органам удельный вес отдельных социальных групп среди привлеченных характеризуется следующими данными:

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

ОРГАНЫ:	Кулаки	Соц. близкие прослойки.	Служащие и прочие.
Донецкий Облотдел	29,3%	65,5%	5,2%
Винницкий – " –	27,4%	65,0%	7,6%
Киевский – " –	25,0%	68,3%	6,7%
Днепропетров. – " –	23,8%	72,5%	3,7%
Погранотряды	22,5%	67,5%	10,0%
Харьковский Облотд.	22,0%	73,7%	4,3%
Одесский – " –	20,0%	61,2%	8,8%
Молдавский – " –	6,4%	93,6%	–

Наибольшее количество привлеченных по террору из соц. близких прослоек падает на Молдавский (93,6%), Харьковский (73,7%), Днепропетровский (72,5%) и Киевский (68,3%) Облотделы ГПУ.

3. РЕЗУЛЬТАТЫ ОПЕРАТИВНОЙ РАБОТЫ ЗА 10 МЕСЯЦЕВ.

а) В отчетном периоде было закончено 460 дел на 1407 человек со следующими результатами:
 Осуждено к различн. мерам соц. защиты – 75 чел. – 5,3%
 Передано в Суд и друг. органы – 862 " – 61,3%
 Освобождено с прекращением дел – 470 " – 33,4%

б) По социальному составу 1.407 человек, прошедших по законченным делам разбираются следующим образом:

РЕЗУЛЬТАТЫ ПО ЗАКОНЧЕННЫМ ДЕЛАМ.	ВСЕГО прошло по законч. делам.	% %	В том числе:						
			Кулаков	Середняк.	Бедняков	Колхозн.	Рабочих	Служащих	Прочих
Осужден. в концлаг.	34	2,4	13	15	1	2	–	–	3
– " – к высылке	31	2,2	14	13	–	2	–	1	1
– " – условно	10	0,7	4	5	1	–	–	–	–
Передано в суд	810	57,6	204	266	95	156	30	22	37
– " – в др. орган.	52	3,7	29	15	2	4	–	1	1
Освобождено	470	33,4	76	186	72	88	21	14	13
ИТОГО:	1407	100	340	500	171	252	51	38	55

в) Из 470 человек, освобожденных с прекращением дел, основную массу составляют социально-близкие прослойки (рабочие, колхозники, бедняки и середняки – 78,1%), кулаки составляют (16,2%). По отдельным органам освобожденные распределяются следующим образом:

ОРГАНЫ:	ВСЕГО освобождено	В том числе:						
		Кулаков	Колхозн.	Середняк.	Бедняков	Рабочих	Служащих	Прочих.
Киевский Облотдел	111	15	17	52	18	5	3	1
Харьковский – " –	110	32	17	40	10	5	1	5
Винницкий – " –	93	3	19	42	27	1	–	1
Погранотряды	53	12	11	21	6	1	2	–
Одесский Облотдел	47	4	10	18	8	2	2	3
Днепропетровск. – " –	29	6	9	10	–	1	1	2
Донецкий – " –	19	4	3	–	–	6	5	1
Молдавский – " –	8	–	2	3	3	–	–	–
ВСЕГО:	470	76	88	186	72	21	14	13

Наибольшее количество освобождено по делам Киевского, Харьковского и Винницкого Облотделов ГПУ.

г) Общие результаты по делам, рассмотренным судами, Судебной Тройкой и Особсовещанием при Коллегии ГПУ УССР следующие:

Осуждено к В.М.С.З. .... 35 чел.
 Осужд. к лишен. свобод. на разн. сроки .. 67 "
 Осуждено к высылке ..... 31 "
 Осуждено к пр. мерам и условно ..... 15 "
 ВСЕГО: ..... 148 чел.

д) Данные о решениях по делам, переданным в отчетном периоде в суды НКЮ в количестве 810 человек, имеются только в отношении 89 человек (11%):

МЕРЫ СОЦ. ЗАЩИТЫ:	ВСЕГО:	В том числе по органам:					
		Киевский Облотд.	Д/Петров. Облотд.	Харьков. Облотдел	Одесский Облотдел	Молдавск. Облотдел	Погран-отряды
В.М.С.З	35	12	2	5	8	7	1
Лишен. своб. на разн. сроки ..	33	15	10	5	3	-	-
Прочие меры	5	-	-	4	-	-	1
Оправдано	16	9	4	-	3	-	-
ИТОГО:	89	36	16	14	14	7	2

НАЧАЛЬНИК УСО ГПУ УССР

(БУКШПАН)

« 8 » декабря 1932 г.

ГДА СБ України. – Ф. 42. – Спр. 9. – Арк. 185-190. Копія. Машинопис.

№97

Витяг із спецповідомлення начальника Вінницького ДПУ до начальника СПЗ ДПУ УСРР про хід хлібозаготівельної кампанії та реагування населення у Волочиському районі

15 грудня 1932р.

Цілком таємно
Серія "К"

Выполнения плана хлебозаготовки в Волочискском районе по состоянию на 15 декабря сего года определяется 96,8%. По сравнению с прошлой декадой в отчетном периоде были достигнуты значительные результаты в области повышения хлебозаготовки. За 15 дней Декабря прирост хлебозаготовки по отношению к годовому плану составляет 8%.

Хлебозаготовка в колхозном секторе Волочискского района на 15 декабря окончена, выполнения кей выражается в 100,5%. В настоящий период район продолжает подтягивать отставшие небольшие хвосты в некоторых колхозах района.

Значительно плохо обстоит хлебозаготовка в единоличном секторе. В предыдущих наших спецсводках мы неоднократно подчеркивали значительное отставание единоличного сектора в хлебозаготовке района и оказания последним большого сопротивления хлебозаготовке. В особенности такие явления наблюдались при бесспорном изъятии контрактиции у зажиточной части индивидуальников.

В ряде случаев контрактантами-индивидуальниками хлеб, подлежащий сдаче государству в порядке

хлебозаготовки, последними укрывался, закапывался в ямы и другие укромные места. Такими явлениями в отчетном периоде нам пришлось встретиться в ряде сел района, как-то: Купель, Яхновець, В-Бубновка и других. В этих сёлах на протяжении короткого времени было обнаружено свыше 122 центнеров хлеба разных культур, укрытого по укромным местам.

Находимый хлеб в ямах был в таком состоянии, что в большинстве своём в употреблении был мало пригоден. В отношении злостных неплательщиков, укрывающих и растраниживающих хлеб были приняты репрессивные меры и виновные предавались суду, особо злостные зажиточные, согласно постановления СНК УССР, высылались за пределы области, о чём мы вас информировали в предыдущих спецсводках.

Хлебозаготовительная кампания по единоличному сектору характеризуется нижеследующими показателями:

На 15 декабря с.г. выполнение плана по пшенице по индивидуальному сектору в абсолютных цифрах 4.460 центнеров, выполнено 2.102 цент. Или 47,1% . по ржи – 3.710 центнеров выполнено 1.618 цент., бобовых, фуражных и крупяных культур 8,510 центнеров, выполнено 9.277 цент. что составляет 109%.

Всего же выполнения хлебозаготовки по всем культурам индивидуального сектора определяется в 77, и 8% . Прирост хлебозаготовки в единоличном секторе за 15 дней декабря выражается в абсолютных цифрах 869 цент. или 4,2% к общегосударственному плану.

Анализируя вышеприведенные цифры, которые со всей очевидностью свидетельствуют о значительном отставании единоличного сектора в хлебозаготовке. Такие темпы в дальнейшем ни в коей мере не обеспечивают выполнение полностью плана в установленные сроки партией и правительством.

Медленный ход хлебозаготовок, как мы уже останавливались выше идет исключительно за счет упорного сопротивления индивидуальников к выполнению государственных обязательств в частности хлебозаготовки. Большинство из индивидуальников свой хлеб попрятали в землю, который приходится отыскивать с большими трудностями.

Имеется отставание по единоличному сектору в районе 29 сельсоветов, в которых выполнение исчисляется от 50% до 85%.

В прошедшей декаде вокруг хлебозаготовки и применении репрессий мы имели ряд нездоровых отрицательных реакций, исходящих от к-р и а/с зажиточной части села. Ими распространяемые всевозможные слухи провокационного характера в основном были направлены на срыв хозяйственно-политических кампаний, в частности хлебозаготовок.

Подчас под эту антисоветскую агитацию попадала незначительная часть отсталых социально нам близких лиц, которые находясь под влиянием к-р и зажиточной части села также нездорово реагировали о проходящих кампаниях.

Наряду с целым рядом нездоровых проявлений имело место ряд злоупотреблений в колхозах – хищение, растраниживание колхозного хлеба, продажа спекулянтам. Такие явления в отчетном периоде имели место в селе Баглаи Волочиского района и в селе Пахутинцы.

Со стороны индивидуальников также наблюдались систематические скрывают хлеба, закапывание такового в землю, продажа на частном рынке по спекулятивным ценам и все это в конечном итоге являлось и является определенным тормозом для нормального хода хлебозаготовки.

Наиболее характерные факты о расхищениях, спекуляции, реакций вокруг хлебозаготовки иллюстрируем ниже.

РАСХИЩЕНИЕ И УТАЙКА КОЛХОЗНОГО ХЛЕБА

В селе Баглаи в колхозе было вскрыто систематическое злоупотребление и кража зерно-хлеба от молотарек, сеялок, складов колхоза.

Село Янушовцы. Кладовщик колхоза ГАМЕНЮК Виктор вместо хорошей пшеницы в хлебозаготовку сдал послед. Послед сдавал перемешивая таковой с хорошей пшеницей. Всего им сдано такой комбинации до 300 центнеров. В разговоре по этому поводу с нашим с/с ГАМЕНЮК заявил что он зная нехорошие последствия этой проделки, не хотел делать, но предколхоза КОЗАК и член правления ТРОЯНОВСКИЙ Лука сделали для того, чтобы лучшая пшеница осталась бы для колхозников.

В селе Янушовцы предколхоза КОЗАК и ТРОЯНОВСКИЙ, в целях неспадчи пшеницы, задерживали умышленно обмолот таковой.

Нами поручено милиции произвести срочное дознание и виновных привлечь к судебной ответственности.

Село Гайдайки. Магазионер Колхоза ШЕПАНОВСКИЙ и бригадир колхоза ИВАНОВСКИЙ в разговоре между собой беседовали по поводу утаенного хлеба ими в колхозе от хлебозаготовки. Магазионер ШЕПАНОВСКИЙ говорил: «Было бы очень хорошо, если бы этот хлеб не обнаружили, тогда было бы что дать членам колхоза. Это является излишком и этот хлеб на учете в колхозе не состоит».

Поручено милиции срочно проверить данный факт с целью обнаружения утаенного хлеба и по

выявлении, виновных привлечь к судебной ответственности.

Станция Войтовцы. В результате неблагонадежной охраны складов «Заготзерно» из ярусов, расположенных возле склада было похищено несколько мешков проса. В последствии было установлено, что похитителем хлеба является сторож, стоявший возле амбара склада – ШАХРАЙ Александр, середняк-единоличник, привлекался органами ГПУ за разлагательскую работу.

ШАХРАЙ арестован. Милицией дело окончено и передано суду для привлечения его к ответственности.

УКРЫТИЕ ХЛЕБА ИНДИВИДУАЛЬНИКАМИ.

На ст. Войтовцы у старшего рабочего службы путей НАГУРНОГО Федора было обнаружено 60 пудов спрятанного хлеба, принадлежащего индивидуальнику зажиточному середняку из села Баглаи.

Милицией производится дознание и виновные привлекаются к ответственности.

В селе Качуринцы у зажиточного середняка-единоличника ДОВГАЛЯ Михаила на усадьбе найдена яма, в которой был деревянный сундук с двумя центнерами ржи, а также у него же был обнаружен хлеб спрятанный на чердаке.

Дело в отношении ДОВГАЛЯ окончено. ДОВГАЛЬ арестован милицией и предан суду.

В этом же селе счетовод производственного товарищества ЗАЛИЧНЫЙ Адам, по соцположению бедняк-колхозник, систематически занимался подделкой хлебных квитанций кулачеству и индивидуальникам о сдачи ими хлеба.

ЗАЛИЧНЫЙ арестован. Дело окончено милицией и передано суду для привлечения к судебной ответственности.

Село Гайдайки. ПЕНДИК Леонтий индивидуальник - середняк в селе занимается систематической спекуляцией хлеба. Ездит по селам. Был в селе Зеленое, где закупил себе зерна, перемолов его на муку. Последний находясь в тесном контакте с конюхами колхоза берет колхозных лошадей под видом различных поручений, якобы, от колхоза и хлеб для продажи вывозит в г. Проскуров.

Поручено милиции произвести дознание и привлечь к ответственности.

РЕАГИРОВАНИЯ.

В селе Фридриховка. Было проведено совещание предколхозов и предсельсоветов, после которого колхозам невыполнившим в срок гособязательств, сданные им снижки по хлебозаготовке были даны за счет данной снижки по 50-100 центнеров в зависимости от мощности колхоза. Это количество хлеба колхозы должны были вывести в хлебозаготовку. По этому поводу со стороны актива были нездоровые реагирования. Предколхоза с. В.-Бубновка выразился: «Говорили никаких добавочных планов давать не будут, а теперь снова начинаются дополнительные, что же нам говорить тогда колхозникам». В общем, что говорить, снова хотят посадить колхоз на мель.

Проинформирован РПК для принятия соответствующих решений.

Село Гайдайки. ШЕПАНОВСКИЙ Альбин магазинер колхоза в разговоре с колхозниками по вопросу хлебозаготовки высказался: «ЧТО ЭТО БУДЕТ ЧТО В НАШЕМ КОЛХОЗЕ УЖЕ НЕТ ХЛЕБА, КОЛХОЗНИКАМ НАШИМ СНОВА ПРИДЕТСЯ БЫТЬ БЕЗ ХЛЕБА И ГОЛОДОВАТЬ. ОБЕЩАЛИ МНОГО, А НА САМОМ ДЕЛЕ НИЧЕГО НЕТ». Присутствующие колхозники при этом разговоре согласились со сказанным ШЕПАНОВСКИМ.

Село Волковцы. Бывший польский сельской «войт» СЕРКИЗ Петр в разговоре с крестьянами по вопросу хлебозаготовки и правительственных решений в этой части говорил, что он очевидец как за несдачу крестьянином 7 пудов зерна его раскулачили, этим самым лишили его возможности существования. Реагируя на это СЕРКИЗ сказал: «ВОТ ВАМ НАГЛЯДНАЯ КАРТИНА ЗА СТАРЫМ РЕЖИМОМ ТАК НЕ БЫЛО, КАК ПРОДЕЛЫВАЕТСЯ «ТОВАРИШАМИ» И НАРОД ВСЕ ЭТО ТЕРПИТ И ДО КАКОГО ВРЕМЕНИ ОН БУДЕТ ТЕРПЕТЬ ЭТИ МУКИ».

Аналогичные реагирования вокруг хлебозаготовительной кампании в отчетном периоде нами зафиксированы в ряде сел района – Голохвасты, Войтовцы, Волочиск и других, но мы эти факты не поминаем в виду их значительного однообразия.

НАЧАЛЬНИК ОТРЯДА   подпись   /МОРОЗОВ/
ПОМ. НАЧ. ОТРЯДА С/Ч   подпись   /ЧЕРЯК/
ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННЫЙ СПО   подпись   /КРАСНОВ/

№98

**Спецповідомлення секретарю Дунаєвського районного партійного комітету КП(б)У про
хід виконання хлібопоставок у
відстаючих селах району**

15 грудня 1932р.

Совершенно секретно
Серия "К"

Отстающими селами по выполнению плана хлебозаготовки являются следующие:

- 1/ Голозубенцы
- 2/ Гановка
- 3/ Рачинцы
- 4/ Залесцы
- 5/ Нестеровцы
- 6/ Зеленче
- 7/ Блещановка
- 8/ Мушкутинцы
- 9/ Чаньков
- 10/ Горчичная

Особенно катастрофическое положение по выполнению плана хлебозаготовок по селу Голозубенцам, где имеется большой прорыв в выполнении плана как по колхозу, так и единоличному сектору.

На сегодняшний день колхозу села Голозубенец необходимо сдать 1000 с лишним цент. хлеба, каковой в колхозе отсутствует по той причине, что часть собранного урожая по вине Правления была разбазарена, 104 гект. разных культур погибло, вследствие не обработки. В данный период колхозом план хлебозаготовки выполняется за счет одной трети розданного хлеба на трудодни, а также необобщественных огородов. Однако необходимо отметить, что выполнение плана данными мероприятиями абсолютно не обеспечено.

По единоличному сектору также отмечается большой разрыв в выполнении плана по хлебозаготовке, а особенно на 3-й сотне, так называемой „ВАРШАВА”.

Несмотря на ряд предпринятых репрессий в отношении злостных несдатчиков хлеба, все же положение не улучшилось и продолжает оставаться таким же, как и было до сих пор.

Необходимо отметить, что Сельсовет дал преувеличенные сведения Райцентру о количестве засеянной площади, как озимых посевов, так и яровых примерно до 150 гект. Комиссией произведенным обследованием 11/ХІІ-с.г. было выявлено 50 гект. не засеянной площади по единоличному сектору.

При начислениях хлебозаготовки единоличникам Сельсовет пользовался посевными карточками, начисляя контрактацию такими культурами, каковые фактически не были посеяны, а также преувеличенной площади засева.

По состоянию на 15/ XII-с.г. было обнаружено и изъято в отстающих селах 16 центн. хлеба и 18 центн. картофеля.

По имеющимся у нас данным в перечисленных выше селах репрессии в отношении несдатчиков хлеба применяются в массовом порядке, при чем зачастую отсутствует классовый подход к каждому контрактанту в отдельности, допуская этим самым искривления классовой линии, а также на этой почве отмечаются нездоровые реагирования и проявления.

В селе Мушкутинцах в ночь на 14-ое декабря 1932 года повесилась одна контрактантка после того, как у ней была забрана корова за не выполнение котрактации.

В селе Гуте-Блещановской председатель Сельсовета изъял хлеб в безспорном порядке у красноармейской семьи ФОНИЦКОГО.

Аналогичные случаи отмечены в селе Рачинцах и по другим селам.

ДУНАЕВЕЦКОГО РАЙОНА:
УПОЛ. СПО:

РАЙУПОЛНОМОЧЕННЫЙ ГПУ
підпис (ГЕНДЕЛЬШТЕЙН)
підпис (РЕЗНИЦКИЙ)

№99

Відомості про осіб, засуджених трійкою та особливою нарадою при колегії ДПУ УСРР за справами, заведеними органами ДПУ у зв'язку із хлібозаготівлями в першій половині грудня 1932 р.

після 15 грудня 1932 р.

ОКРАСКИ:	ВСЕГО осуждено	В ТОМ ЧИСЛЕ:								ПРИМЕЧАНИЕ:
		ВМСЗ	Концлагер 10 лет	Концлагер 5 лет	Концлагер 3 года	Ссылка	Высылка	Прочие меры	Освобождено	
Агитация против хлебозаготовки	418	2	14	61	112	208	3	15	3	
Хищения, разбазаривание и утайка хлеба	64	10	20	6	1	15	7	3	2	
Спекуляция хлебом	146	3	53	66	-	21	1	1	1	
ИТОГО:	628	15	87	133	113	244	11	19	6	

НАЧАЛЬНИК УСО ГПУ УСРР

(БУКШПАН)

ГДА СБ України. - Ф.42. - Спр.9. - Арк.68. Копія. Машинопис.

№100

Відомості про кількість членів і кандидатів у члени КП(б)У, заарештованих у зв'язку із хлібозаготівлями з 1 до 20 грудня 1932 р.

Після 20 грудня 1932 р.

ОБЛАСТИ	ВСЕГО арестовано	Из них находится под следствием
Харьковская область	94	53
Киевская - " -	183	73
Днепро/Петровская - " -	346	130
Одесская - " -	75	22
Донецкая - " -	38	27

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

Винницкая - " -	21	18
Черниговская - " -	81	48
АМССР	24	7
ВСЕГО:	862	378

ПОМОЩНИК НАЧАЛЬНИК УСО ГПУ УССР (ДЖИРИН)

ГДА СБ України. - Ф.42. - Спр.9. - Арк.72. Копія. Машинопис.

№101

Звинувачувальний акт на гр. Бойко С. І., Бойко М. П., Дубчака С. К. та Бойко Є. П. про вчинення ними опору хлібозаготівельній бригаді

грудень 1932р.

10-го грудня 1932 р. підчас переведення безпірного стягання лишків хліба у злісних нездатчиків гр.гр. с. Ходоровці Кам'янецького району БОЙКО Софії Іванівни, БОЙКО Євдокії Петрівни, останніми було оказано опір хлібозаготівельній бригаді, причому БОЙКО Софія нанесла удар топором по голові заміснику Голові сільради КОВАЛЕНКО, в наслідок чого ним було понесено тяжкі пошкодження.

Переведеним слідством

ВСТАНОВЛЕНО:

9-го грудня 32 р. хлібозаготівельна комісія с. Ходоровці в складі замісника Голови сільради т. КОВАЛЕНКА, Секретаря колхоза, він же член сільради СУШКО Григорій і член комісії ДУДЕНКО Григорій, повертаючись вечером з села їм було поставлено до відому, що гр.с. Ходоровці КОЗЮК Пилип, БОЙКО Микита, ДУБЧАК Сергій під навозом сховали хліб.

Комісія з метою перевірки ввійшли в двір гр. БОЙКО і ДУБЧАКА попросила в останнього залізні вили почали пероводити розкопку навоза. При проведенні розкопки ними викрито прохід ведущий в сарай, який належить БОЙКО Микиті. Комісія пішла в сарай їх стріла жінка БОЙКО Микити – БОЙКО Софія. Остання тримала в руках сокиру та не впускала визначену комісією входити в сарай, причому заявила „Ви бандити прийшли грабувати, попробуйте вийти в сарай, я вас всіх зарубаю”. Один із членів комісії ДУДЕНКО намагався відібрати сокиру у гр. БОЙКО Софії, яка в той час наробила крик. На цей крик вибіг її чоловік БОЙКО Микита і ДУБЧАК Сергій, які почали комісію ображати брудною лайкою та кричати: „бий, їх бандитів, грабіжників”, кинулись виривати у КОВАЛЕНКА залізні вила, а в другій у ДУДЕНКА сокиру”. На піднятий галас збіглись сусіди. Комісія боючись расярених з ними ДУБЧАКА і БОЙКО повинна була залишити дві останніх (д.с. 12, 15, 17, 20).

На слідуючий день бригада в складі 5-ти осіб по дорученню сільради направились додому де мешкають БОЙКО і ДУБЧАК, маючи на меті відібрати у злісних нездатчиків хліб. Прибув до міста комісія виявила що ворота були закриті і коли комісія запропонувала відчинити ці брами, то збоку звинув. БОЙКО Софії, БОЙКО Євдокії і їх чоловіки БОЙКО Микити і ДУБЧАКА послідували насмішки і як виявилось далі, що ДУБЧАК Сергій зранку виїхав до Кам'янця для продажу схованого хліба. Після перемов на протязі півгодини бригади про відкриття воріт, остання примушена була звернутись за допомогою до голови сільради, який в той час був зайнятий по своїй роботі замість себе послав КОВАЛЕНКА. Прибувши до міста КОВАЛЕНКО став уговаривати БОЙКО відчинити ворота но останній категорично відмовився і КОВАЛЕНКО примушений був силою відкрити їх. В час входу бригади в сінніх встріла БОЙКО Софія схватила сокиру в руки і накинулась на КОВАЛЕНКА, ударивши його по голові. Він своєю рукою заслоняючись від удару, в наслідок чого удар прийшовся по його обличчі, де було нанесено продольну рану 4 сант. длини і 1 сант. глибини (див. л. 4).

В цей час коли піднявся галас БОЙКО Євдокія нанесла удар рукояткою вили бригадиру комсомольцю КОВАЛЬЧУКУ.

Вищезазначених осіб було заарештовано та направлено до сільради но остані продовжували називати бригаду грабіжниками, п'яницями.

(л.с. 12, 15, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31).

Проведеним обшуком у ДУБЧУКА Сергія і БОЙКО Микити було викрито у першого 200 пуд.хліба схованого і 60 пуд. картоплі, а у другого 42 пуд. хліба і 180 пуд. картоплі, це сільрадою було вилучено. (л.с. 7, 10).

На підставі вищезазначеного звинувачуються:

1) БОЙКО Софія Іванівна, 26 р., селянка середнячка, одноосібниця не судима, на протязі трьох років не виконує хлібозаготівелю, звинувачується в тому, що на протязі 3-х років не виконує хлібозаготівлю, закликала селян до колективної нездачі хліба державі та створила опір комісії по хлібозаготівлі під час вилучення лишків хліба. Нанесла удар сокирою по голові заст. голови сільради КОВАЛЕНКО та при обшуку знайдено перехованого хліба 42 пд. 180 пуд картоплі, тоб-то в злочині, що передбачено арт. 16, 54-8, 58. КК, пред'явленоку обвинуваченні виним себе не визнає.

2) БОЙКО Микита Петрович 42 р., чоловік БОЙКО Софії, селянин, середняк одноосібник, несудимий, грамотний, на протязі 3-х років не виконував хлібозаготівлі, систематично переховує хліб, при вилученні у нього лишків хліба створював опір, наносив бригаді образи, приймав участь в нанесенні побоїв, тоб-то в злочині, що передбачено арт.арт. 16, 20, 54-8, 58 КК в пред'явленому злочині частково винним себе визнавав.

3) ДУБЧАК Сергій Кондратьєвич 37-р., середняк одноосібник, бувший петлюровець п/п, неписьмений, несудимий, звинувачується в тому, що на протязі декількох років злісно невиконує покладеного на нього завдання – план хлібозаготівлі, крім цього підбурював других селян про нездачу хліба оказав опір бригаді по вилученню хліба, наносив образи „називав грабжниками” закликав сусідів про нанесення побоїв комісії що переховував 200 пуд. хліба і 60 пуд. картоплі, тоб-то в злочинні що передбачено арт. арт. 20-16. 54-8, 58 КК в пред'явленному злочину частково винним себе визнав.

4) БОЙКО Євдокія Петрівна 29 р., середнячка, одноосібниця, неписьменна, заміжня, несудима в тому, що на протязі декількох років злісно невиконує разом з чоловіком ДУБЧАКОМ Сергієм покладенні завдання по хлібозаготівлі, часть свого майна розпродано, систематично оказує опір хлібозаготівельній комісії під час вилучення хліба, нанесла удар рукояткою вили члену бригади комсомольцу КОВАЛЬЧУКУ, переховувала хліб. Який було викрито комісією в кількості 60 пуд. і 60 пуд. картоплі /тоб-то в злочині що передбачено арт.арт. 16, 54-8, 58 КК. в пред'явленому злочині винною себе не визнала.

Ураховуючи що слідство переведено досить повно, що закинута звинувачення вищезазначеним особам цілком доведено, а тому на підставі арт.арт: 16, 54-8, 58 КК.27 арт.КПК та 224 КПК останніх віддати до суду та справу скерувати для слухання – Вінницькому Обласному Суду.

звинувачених:

- 1) БОЙКО Софія Іванівна
- 2) БОЙКО Микита Петровича
- 3) ДУБЧАКА Сергій Кондратьєвича
- 4) БОЙКО Євдокію Петрівну

за вищезазначеними арт. арт.
Речдоповів по справі не мається.

Нон.Прокурора
Він.Обл.Відділу ДПУ

(Левіна)

ВИКЛИКУ ДО СУДУ П І Д Л Я Г А Ю Т Ь :

<u>Звинуваченні:</u> 1) БОЙКО Софія Іванівна	Кам'янецький Бупр
2) БОЙКО Микита Петровича	— —
3) ДУБЧАКА Сергій Кондратьєвича	— —
4) БОЙКО Євдокію Петрівну	— —

<u>С в і д к и:</u> 1) ВУШКО Григорій Іванович	с. Ходорівці Кам'ян. р-ну
2) ДУДЕНКО Семен Яковлевич	— — — —
3) КОВАЛЕНКО Тодось Спірідонович	— — — —
4) ВІШІНСЬКИЙ Казімір Петрович	— — — —
5) САБКОВ Микола Павлович	м. Кам'янець-Под.
6) ЯЗЛОВИЦЬКА Євдокія Григор.	— —
7) КАЗЧУК Федор Нікіфорович	с. Ходорівці Кам'ян. р-ну
8) ГОРБАНИК Демян Помідор.	— — — —
9) БРАНДЕЛІС Мотя Мартинович	— — — —

Нон.Прокурора Він.Обл.Відділу ДПУ (ЛЕВІНА)

№102

Інформація начальника Волочиського прикордонного загону начальнику ДПУ УСРР про масовий вихід населення с.Яхнівці з колгоспу через незаконне вилучення у селян продуктів харчування та зерна

1931-1932рр.

*Совершенно секретно
Серия "К"*

При проведенні господарсько-політичних компаній в с. Яхновці Волочиського р-на в 1931-1932 г. допущено маса іскривлений лінії партії. Состороны пред.с/с ДРОЗДА Петра, пред. к-за и секретаря ячейки ВКП /б/ Слепчука, пред. РСИ СИНЬКО и партпрекрепленного ФИДЫНЫ.

Во время хлебозаготовительной компании, производилось форменное изъятие у бедняков и середняков колхозников и бедняков, середняков едиколичников не только зерновых продуктов, но также тех продуктов, которые не входили в хлебозаготовку както: крупа, мука, сухари и т.д.

Изъятые продукты находились в помещении с/с брались для личного потребления и растаскивались кем попало как например:

1. В 1932 г. с/с была послана бригада для изъятия хлеба у ЛЕХА Захария Ильевича, бедняка, члена к-за, которого дома не оказалось, то бригада сломала замок в клуни и забрала 8 пуд. ржи, полученной в к-зе.

ЛЕХ З.И. 2 раза обращался к пред. с/с т.ДРОЗДУ и секретарю ячейки т. СЛЕПЧУКУ возвратить ему не законно изъятый хлеб, то они отказали.

2. В ЛЕХА Ильи бедняка, члена к-за 70 лет, стариков-слепих, было изято 7 пудов, ржи и 1 пуд. сухарей, рожь он получил в к-зе, а сухари набрал по селу.

ЛЕХ И. чувствуя не справедливость и незаконность, стал в секретаря ячейки требовать возвратить ему рожь и сухари. СЛЕПЧУК сухари возвратил, а насчет ржи грубо ответил, что рожь тебе не возвратим, это кулацкая.

3. У ВОЙЦИХОВСКОГО Мартына Ульяновича, бедняка члена к-за, члена с/с, было забрано последние 30 клм. ячменя. ВОЙЦИХОВСКИЙ несколько раз просил вернуть ему ячмень, но на это ни кто не обращал внимание.

4. В ЛИПЫ Андрея Мартыновича, бедняка, члена к-за, секретаря с/с, было изято 1 пуд. пшеницы полученный в к-зе в 1932 г. ЛИПА стал говорить секретарю ячейки т. СЛЕПЧУКУ, который в то время присутствовал что вы делаете забираете последний пуд хлеба, то СЛЕПЧУК ему ответил, ты много знаешь, то помалкивай,

5. В ТКАЧУКА Федора бедняка-единоличника в 1931 г. зимой; было изято 40 снопов ржи, которая в последствии сгнила.

Аналогичные изъятие производилось в гр-н, гр-н, 1. СТРИХОВА Павла, бедняка члена к-за. 2. ЦИРПЕЛЯ Тимофея бедняка един. 3. ГОЙДУКА А-дра мол. сред. единолич. 4.ЩЕСНЯКА Антона мол. сред. единолич. 5.ЮРЧУКА Арсентия бед.ч-н к-за, 6. БЕЛОКРИНИЦКОГО Сорафона сред. единоличника и друг.

При проведении мясозаготовки на 1931-32 г. которая доводилась беднякам и середнякам-единоличникам до двора и в последствии забиралась в безпорном порядке, а на засиданиях призидиума в протоколах фиксировалось, что коровы изъятые у кулаков, например:

1. ШЕСНЯК-ВЕРБА Антонины Филипповной, беднячки. едино. была забрана корова. Когда ШЕСНЯК-ВЕРБА обращалась к пред.с/с ДРОЗДУ, то последний ответил, что я хочу то сделаю, это моя власть и коровы тебе не верну.

2. ЮРЧУКА Адески сред.единолич. при 7 душ и имеются малые дети, была безпорно снята корова в мясозаготовку.

Аналогичные изъятия коров производились в гр.гр. ВЕРБЫ Якуба мол.сред.един. 2. ЩЕСНЯКА Ивана бедняка-единоличника и друг.

В момент выполнения хлебозаготовки, мясозаготовки извращались условия т. СТАЛИНА, состороны: пред.с/с. ДРОЗДА, пред.к-за и секретаря ячейки СЛЕПЧУКА, пред.РСИ и одно время был секретарем ячеки СИНЬКО и партпрекрепленного Фидины. Когда производились инструктаж бригады, то они говорили „вы знаете условия т. СТАЛИНА нужно их выполнять. Берите все, что попадетсся. Если вы не выполните то вам предется сдать партбилет”. Все это несомненно давало отпечаток на те искривления. Которые мы имеем в с. Яхновцы.

На ряду с искривлениями также нарушались революционная законность. Производились поголовные аресты, бедняков, середняков, к-ков бедняков, середняков-единоличников.

Арестованные содержались в погребе, где отсутствуют элементарные условия. Арестованные находились в этом погребе сутки и более, без прогулки и других надобностей. Мужчины сидели совместно с женщинами. Например: ЧЕРНАЯ Варвара раскулач. находилась в погребе под арестом с грми: гр.гр. ШТАНКЕВИЧЕМ Григорием сред.един. и ДРОЗДОМ Антоном Яковлевичем сред. един. довед. план до двора.

Кроме этого также был арестован РУДАК Петр Коспирович бедняк, член к-за, член КСМ. Арестован был пред.с/с ДРОЗДОМ за невыполнение его распоряжения и посажен в погреб, где это время сидели арестованные твердосдатчики ТКАЧУК и СОРОКА.

Аресты производились за проступки: както пянка не выполнение распоряжения, не выполнение хлебозаготовки и т.д.

Нами пока в настоящее время установлено 16 случаев ареста которые по имущественному положению распределяются: 5 бедняков к-зников; 1 бедняк-един. 3 мол.сред.един. 2 сред.един. и 5 твердосдатчиков. По полу распределяются так: 13 муж. и 3 жен.

Во время выполнения хозяйственно-политических компаний пред.с/с ДРОЗД и пред.к-за, секретарь парт. ячейки СЛЕПЧУК и друг. занимались пянством. Пянствовали они у гр.гр. ЛИПЫ Станислава средняка члена к-за, завхозьяством ДРОЗДА Антона и зав. мельницами ГУРЫ Антона, последний снабжал из самогоном, покупая за муку взятой из мерчука и мельницы. Также выцедив им муку для личных надобностей СЛЕПЧУКУ было выдано 3 пуда и завхоз.к-за ДРОЗДА Ант. 4 пуда. и также с мерчука ФИГУРА снабжал своего тестя раскулаченного.

Характерно отметить, что в одной из пянок у гр. ЛИПА СТАХА в 1931 г.пред.с/с ДРОЗД разрешил ему заколоть свинью, что было и сделано. Через несколько дней после этого, пришла жена пред.РСИ СИНЬКО стала просить гр. ЛИПУ продать ей мяса, то он отказал. Не прошло двух дней, ДРОЗД вдруг присылает бригаду на предмет изыятия мяса в гр. ЛИПЫ Станислава, последний стал протистовать, то ДРОЗД дал распоряжение забрать мясо и сало и наложил 25 руб.штрафу. Отобраное мясо здал в кооператив и после было распродано активу села. А сало часть возвратил, а часть взял ДРОЗД себе.

гр. ЛИПА С. на неправильные действия обжаловал в РВК, которые преписал пред.с/с ДРОЗДУ вернуть гр. ЛИПЫ мясо. Как только ДРОЗД получил это распоряжение, то приказал забрать у гр. ЛИПЫ корову и стал угрожать ему „Я тебе покажу, как жаловатся на меня. Я тебе завтра выброшу с к-за и раскулачу, вед власть моя, что хочу то исделаю”. Корова ЛИПЕ по распоряжению РВК было возвращена.

В 1932 г. В последних числах февраля пред.с/с ДРОЗД со своими соучастниками на собрании членов к-за исключает гр. ЛИПУ с к-за. хотя масса была против его исключения.

Когда гр. ЛИПУ исключили с к-за, то привстречи с ним ДРОЗД сказал: „А что выиграл, что сказал, то и сделал”. Теперь Я тебе покажу”. ДРОЗД начинает производить свои слова вдействие, забирает весь хлеб у гр.ЛИПЫ и ему запрещает идти на работу в к-з.

После ареста ДРОЗДА и Июле м-це гр. ЛИПУ обратно восстанавливают членом к-за.

Нечуткое отношение к запросам членов к-за, состороны председат.к-за т.СЛЕПЧУКА, например:

1. ЩЕСНЯК Игнатий бе.член к-за прейдя на квартиру пред.к-за СЛЕПЧУКУ, стал просить у его хлеба, то СЛЕПЧУК взял кусок и подал ему. Когда ЩЕСТНЯК стал протистовать против данной насмешки. СЛЕПЧУК дабы скрыть свой поступок, дал ЩЕСНЯКУ бутылку самогону, хлеба таки недал.

2. САЛИХ Тимофей бедняк член к-за, обратился к пред.к-за СЛЕПЧУКУ, чтобы он дал ему хлеба СЛЕПЧУК ответил, „что хлеба нет, если хочиш быть в к-зе то будь, а если нехочиш, то выписывайся”. Начто ему гр. САЛИХ ответил, т.СЛЕПЧУК к-з не проходной двор и вы меня не это не направляйте.

3. ДРОЗД Павлина беднячка сын служит в КРС-ар сама инвалидка, несколько раз обращалась к ДРОЗДУ и СЛЕПЧУКУ, чтобы ей дали хлеба, то получала отказ, а другим выдавали после ея.

Самокритика была в полном зажиме. Если кто посмеет на собранни критикнуть о тех искревлениях и безобразиях, проводимых предс/с ДРОЗДОМ. Пред.к-за и секрет. парт ячейки СЛЕПЧУКОМ и СИНЬКО как пред РСИ, то они угрожали арестами, а иногда запугивали органами ГПУ.

Были такие случаи когда член партии БРИТВАН Иван выступал на собранию ячейки с критикой, то его сочли склочником и чуть не выбросили с партии. Секретарь с/с ЛИПА Андрей, бед. член к-за одно время на заседании призидиума с/с обратил внимание на искревление линии партии проводимы в текущей компании, то состороны пред.с/с ДРОЗДА, СЛЕПЧУКА, СИНЬКО и ФИДУНЫ получил ответ „У тебя правый уклон и ты по больше помалкивай, если непонимаеш”.

При выдачи авансового хлеба-ржи в июле м-це с-г состороны пред.к-за СЛЕПЧУКА допущена уравниловка. Выдавался аванс не по трудодням, а каждому по 1 клм. Что вызвало недовольство состороны членов к-за.

Все проводимые искривления, преступления проходили на глазах всего села, а в особенности это отразилось на членов к-за, и вызвало массовый выход с к-за. На 29/VII-32г. было подано 90 заявлений,

преимущественно бедняками.

Нами пред.с/с ДРОЗД Петр арестован и передан прокурору для проведения показательного суда в селе. Об СЛЕПЧУКЕ, СИНЬКО и ФИДЫНЫ мы поинформировали РПК.

НАЧ. 22-го БПО	підпис	(МОРОЗОВ)
ПОМ. НАЧ. ОТРЯДА по ОПЕР. ЧАС.	підпис	(ЧЕРЯК)
ОПЕР. УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СПО.	підпис	(КРАСНОВ)

ДАХМО.-Ф.П-50.- Оп.1. - Спр.75. - Арк.9-13. Копія. Машинопис.

№103

Інформація райуповноваженого ДПУ Дунаєвського району Гендельштейна про настрої робітників

1932р.

На I-ой Гос. фабрике среди рабочих за последнее время выявилось ряд неудовольствий следующего характера: на почве хлебоснабжения, хлебозаготовок и вообще проводимых мероприятий Соввласти, например собралась группа рабочих ткацкого цеха и начала разговор в связи с постановлением рад. Наркома о культурно-битовом налоге, что Соввласть выдумывает разные налоги лишь бы с рабочего драть шкуру, как не тот, то другой налог, но все налоги "Рабочий СИЛЬНИЦКИЙ говорит: ЯК НЕ ПОДАТОК ТО ХЛИБОЗАГОТІВЛЯ . ХЛІБ ЗАБИРАЮТЬ, КУДИСЬ ВИВОЗЯТЬ, А ЇСТИ НЕМА ЧОГО". Дальше в разговорах среди рабочих тоже самое продолжалось разговор о снабжении, о политике партии, о хлебозаготовке обвиняя в этом коммунистическую партию, что это делают все коммунисты. Рабочий Пуйко отвечает: "ПАРТИЯ ТОЛЬКО ЕВРЕЕВ ШАНУЕТ, ЕВРЕЯМ ДОБРО ЖИВЕТЬСЯ ЕВРЕЯМ СКРИЗЬ ПРИВЫЛЕГІЯ ІЗ ЕВРЕІВ ВСЯ АДМІНІСТРАЦІЯ А НАМ З ГОЛОДУ ЗДИХАЙ, РОБОТУ ВИМАГАЮТЬ, А ХЛІБА В ДОСТАТНІЙ МІРІ НЕ ВИДАЮТЬ. ЦЕ ВСЕ РОБЛЯТЬ КОМУНІСТИ". Разговор продолжился опять в коллективизации, о строительстве социалистического хозяйства, тяжелой индустрии и проч. Рабочий ОСТРОВЕЦКИЙ в своем разговоре рассказывает, что "В РАДЯНСЬКІЙ ВЛАДІ ПОРЯДКУ НЕМА, КОНІ БЛУКАЮТЬ, ЗДИХАЮТЬ З ГОЛОДУ, ХЛІБ ЗАБИРАЮТЬ НЕМА ЧИМ СКОТИНУ ГОДУВАТИ І САМ ІСТИ . ТАКІ ПОРЯДКІ ЦЕ ВСЕ РОБЛЯТЬ КОМУНІСТИ".

26/II- на улице местечка Дунаевцы встретился рабочий I-й Гос. Фабрики СЛАБИНСКИЙ Василий с гр-ном села ЧАНЬКОВА Антоном (фамилия не установлена) СЛАБИЦКИЙ начал ему говорить "ЩО ЦИМИ ДНЯМИ ДОЛЖНО ЩОСЬ БУТИ НА ФАБРИЦІ , ТАК ДАЛЬШЕ НЕМОЖЕ БУТИ".

В общем разговор был о какой-то волынке и какой-то подготовке. В особенности за последнее время замечается ряд неудовольствий среди рабочих о спецодежде, о несвоевременной выплате заработной платы. В части резко выявляются неудовольствия в отношении общественного питания, что общественное питание не уделяют никакого внимания к обслуживанию рабочего класса.

Сообщается для сведения

РАЙ УПОЛНОМОЧЕНИЙ ГПУ ДУНАЕВЕЦКОГО РАЙОНА подпись /ГЕНДЕЛЬШТЕЙН/
УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СПО подпись /ДЕМУХ/

ДАХМО. – Ф.П-115. – Оп.1.– Спр.118. – Арк. 1. Оригінал. Машинопис.

№104

Інформація заступника начальника прикордонного загону ДПУ Черяка до начальника Волочиської райміліції про виявлення 50 пудів пшениці і жита в магазинера колгоспу с.Користева

1932р.

Управление Волочискского Погранотряда ГПУ располагает данными о том, что недавно в сарае магазинера колхоза с. Корыстовой КОЗЫ Павла Францовича была обнаружена спрятанная пшеница и рожь в количестве 50 пудов, каковые нигде по книгам колхоза не заприходованы.

Не исключена возможность, что правление колхоза об этом знало, а также занималось с осени расхищением колхозного хлеба.

Кроме того необходимо указать на что правленческий состав связан между собой родством и поддерживал друг друга, в том числе и бригадиры и весь актив колхоза.

Последние жили на широкую ногу и систематически занимались пьянством.

Предлагается Начальнику милиции произвести по данному вопросу расследование.

Секретарю Райпаркома сообщается для сведения.

ЗАМ. НАЧОТРЯДА подпись /ЧЕРЯК/
ОПЕР. УПОЛНОМОЧЕННЫЙ подпись /КРАСНОВ/

ДАХМО. – Ф. П. -50. – Оп. 1. – Спр. 112. – Арк. 60. Оригінал. Машинопис.

№105

Спецповідомлення начальника Волочиського прикордонного загону Морозова секретарю Волочиського РПК КП(б)У про політичну ситуацію в с.Канівка

1932р.

Совершенно секретно
Серия "К"

Нашими спец-сообщениями №№ 276691 от 16/Ш-32 г. и 276769 от 19/Ш-32 г., мы сообщили о напряженном состоянии в селе Каневка /пограничное/, Волочискского района на почве прод.затруднений.

Втечение последних двух декад, к колхозу ежедневно собираются группы колхозников с требованиями выдачи им хлеба. Часть колхозников совершенно не выходят на работу заявляя: „Голодными работать не будем”.

За последние дни начались выходы из колхоза, поступило 32 заявления о выходе и около 50 семей имеют тенденции к подаче заявлений о выходе из колхоза.

17 Июня с/г из с. Каневки в Райколхозсоюз явилась группа женщин, в числе 15 человек с требованиями выдачи им хлеба, при этом заявили, что в селе имеются до 70 семейств, которые в течение 2-х месяцев совершенно голодают не имея даже картофеля и если Райколхозсоюз не окажет немедленную помощь, то колхозники дальше молчать не будут.

После переговоров членов Правления Райколхозсоюза с означенной группой женщин, о том, что будут приняты меры к оказанию материальной помощи — женщины возвратились в село.

Отмечаем, что в с. Каневке после распределения урожая прошло год, на трудоединицу колхозника вышло по 2 килог. 40 гр. хлеба. После выполнения плана хлебозаготовки в колхозе никаких фондов на осталось, лошади и скот остались без фуража. Врезультате чего начался падеж лошадей на что колхозники реагировали отрицательно.

В Феврале и Марте м-цах с/г. в селе нарастали тенденции к массовым виступлениям и волнениям, но благодаря периодически оказываемой помощи колхозу, продовольствием и фуражем выступления были предотвращены. Райколхозсоюзом 17 Июня с/г. отправлено в с. Каневку 50 пуд.гречихи для общественного питания, но это является совершенно недостаточным. В село выехали член бюро РПК для

проведения массово-разъяснительной работы и ознакомления с состоянием села.

НАЧ. ОТРЯДА (МОРОЗОВ)
ИСМ. НАЧ. ОТРЯДА ПО О/Ч (ЧЕРЯК)
ОПЕР. УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СПО підпис (КРАСНОВ)

ДАХМО. -Ф.П-50. — Оп.1. — Спр.75. — Арк. 55. Копія. Машинопис.

№106

Лист Наркома юстиції та генерального прокурора республіки Полякова, прокурора Верховного суду УСРР Ахматова до працівників юстиції України про заходи з подолання серйозних недоліків в роботі органів суду і слідства

3 січня 1933г.

Зовсім таємно

Анализ репрессии, применяемой судами в отношении несдатчиков хлеба, саботажников хлебозаготовок, расхитителей колхозного имущества и контрреволюционеров, пытающихся сорвать проведение важнейших политических мероприятий на селе – свидетельствуют о крайне плохой работе органов суда и прокуратуры, об отсутствии серьезного политического значения правильной организации применения судебной репрессии, о наличии в судах и прокуратуре чрезвычайно вредной тенденции подменить политическое качество судебного процесса стандартным приговором и внешней суровостью репрессии.

Судебные приговора по делам о высшей мере наказания пишутся крайне неряшливо и политически малограмотно. Установленные со стороны приговоренных преступные действия по злостному подрыву колхоза, по расхищению и порче колхозного имущества в приговорах не подчеркиваются, а вместо того выпячиваются факты неправильной раздачи, переавансирования колхозников хлебом. Такие приговоры при их опубликовании вместо того, чтобы вызвать возмущение против дезорганизаторов колхозов расхитителей колхозного имущества, вызывают или сочувствие к осужденным или недоумение.

Плохо во многих районах работают и народные суды, обнаруживая в своих приговорах название дела, поверхностное и несерьезное отношение к проверке материалов на судебном следствии и чрезвычайную легкость в выборе мер судебной репрессии, судят без дифференцированного подхода, зачастую по списку сельсовета, без умения создать вокруг процесса общественное мнение. Расследование по делам зачастую поставлено совершенно неудовлетворительно. Следствие проводится иной раз быстро (2-3 дня), но неряшливо, неумело, без сочетания нужных темпов с исчерпывающим подбором необходимых материалов. Суд и следственные органы, прокуратура проходят мимо важнейших моментов, выдвигая на первое место малозначащие, мелкие, несущественные факты, но выпячивают безобразно кричащие факты злостного разложения хлеба. Порчи имущества, растрат и т.д.

Так, например, Днепропетровский облсуд слушал дело элеватора “Заготзерно” в Депатихе. Следствие проведено было хотя и быстро, но крайне неряшливо и не внимательно. По материалам дела видно, что недостача хлеба исчисляется в 53 тыс. пудов, а осудили же обвиняемых за чепуху за незаприходование 50 пудов хлеба за получение 4-ох поросят по дешевым ценам, за составление фиктивной квитанции на 30 пудов мерчука, получение 50 кг. меду и 2-х кг. масла и т.д. Безусловно за это следовало судить. Но в данном деле суд обязан был прежде всего установить куда делись 53 тыс. пудов госхлеба, проявить активность в исследовании этого основного вопроса и за это жестоко наказать. Этого не было сделано и мы вынуждены приговор отменить для нового расследования.

Подробное отношение к судебной репрессии во многих случаях приводит к тому, что в ряде приговоров серьезная оценка основных фактов подменяется общими рассуждениями о значениях индустриализации, коллективизации, с.хоз. или ссылкой на “Безусловно, сознательное вредительство”, общими фразами, примерно, такого характера: “обвиняемый признал себя виновным в том что он сын Кулака”, несмотря на молодой возраст, имущественное и социальное положение отца до революции безусловно отразилось на его работе в колхозе”. (Обвиняемому было 11 лет) и т.д.

Вынесением опубликование подобных приговоров дискредитирует политику партии, такая судебная

практика может создать представление, что за отсутствием действительных врагов и для создания видимости жесточайшего сопротивления классовых врагов, подбираются первые попавшие объекты для показательного судебного процесса и суровых приговоров.

НКЮст в последнем своем письме о расстрелах привел целый ряд полного забвения судами и прокурорами необходимейших и элементарнейших требований процесса. Только этим можно объяснить приговоры к расстрелу 17-ти летних, беременных, предание суду, без каких то ни было улик, присуждение к высшей мере наказания за кражу 17 кг. ячменя и 8 пудов яблок (Черниговская область, село Бутыко)/, при чем яблоки и ячмень были найдены 20-го августа, а приговор был вынесен 10-го декабря.

Киевский облсуд 17-го ноября присуждает к расстрелу 60-ти летнюю Черномор, у которой 6-го сентября находят 3 пуда пшеницы, 6 фунтов ячменя, 25 фунтов овса.

Исключительное право, присуждать людей к расстрелу, которое предоставлено судам в данном случае использовано легкомысленно, без учета того, какой политический резонанс имеет отмена или изменение приговора центром, и без учета того, какое впечатление неправильный судебный приговор производит на общественность, которая знает о репрессии и внимательно прислушивается к приговорам судов.

Одесский облсуд 4-го декабря приговорил 55-ти летнюю Майбород, у которой в хате нашли 21/2 пуда порезанного собственного сахарного буряка, 3 бутылки и 1 графин самогона, самогонный аппарат и закваску из буряка – к расстрелу. Подводить под контрреволюционное действие самогонование можно только при абсолютном непонимании того, что требует на сегодняшний день партия от органов юстиции.

Харьковский облсуд приговорил к расстрелу Бецылу, задержанного 23-го августа, во время кражи снопов с колхозного поля. Приговор вынесен 5-го декабря. 25-го ноября тот же Харьковский облсуд приговорил к расстрелу Супруна за обнаружение у него 25-ти фунтов колесиков. 170

Винницкий облсуд присудил к расстрелу Кузьменко, у которого обнаружено 3 обмолоченных и 1 не обмолоченный сноп пшеницы. Тот же суд приговорил к расстрелу Яткевича за то, что он якобы являлся основной причиной подачи 42 колхозниками заявление о выходе из колхоза.

Эти примеры достаточно характерны для того, чтобы объяснить почему из 773 приговоров к высшей мере, на 20 декабря – отменены или изменены – 360 и ряд дел прекращен.

Прокуроры, в большинстве, относятся беспечно к работе кассационных инстанций облсудов, которые решения народных судов штампуют, в массе совершенно не исправляя, хотя там имеются грубые ошибки.

Существует такая неправильная точка зрения, что отмена приговора в разгар кампании – есть срыв кампании. Совершенно забывают о том, что утверждение неправильного приговора в разгар кампании является на деле срывом этой кампании. Если прокуратура республики и Верховный суд находят нужным, под руководство ЦК изменять, отменять и даже прекращать отдельные дела, в этом числе и особо важные, то кассационные инстанции облсудов обязаны не менее тщательно, сохраняя темпы работы, использовать это основное свое право и оперативно руководить и инструктировать периферию. Необходимо совершенно ясно учесть, что народные суды не всегда могут противостоять явно проявляемой в ряде случаев тенденции со стороны местных, советских и даже партийных органов подменить партийно-массовую работу административными и судовыми репрессиями.

Прокуратура Республики применяла целый ряд репрессивных мер по отношению к своей периферии. До последнего времени имела место крайняя медлительность пересылки дел в Харьков для утверждения их. Обнаружено недопустимо халатное отношение даже к прохождению дел о расстрелах и постановке учета их. Днепропетровская и Одесская области удосужились направить в Харьков только в декабре ряд дел, по которым приговора вынесены в сентябре и октябре м-цах после чего начали бомбардировать Нарюмст требованиями о срочном возвращении дел, т.к. это срывает эффективность судебной репрессии, работники юстиции вместо систематической упорной внимательной работы проявляют во многих случаях излишнее нервничество, суетливость и увлекаясь количеством, забывают политическое качество судебной репрессии.

Нужно еще отметить, что в некоторых районах прокуроры недопустимо ослабляют свое внимание задачами борьбы за революционную законность, что на практике приводит к выхолащиванию политической сущности их работы, снимает значение Прокуратуры как органа пролетарской диктатуры, особенно в этот момент обостренной борьбы с классовым врагом и контрреволюционным саботажем.

Настоящее письмо вызвано неудовлетворительным состоянием работы отдельных звеньев судебной следственной системы. Как и все органы репрессии (ГПУ, Милиция, следственный аппарат) показали отдельные хорошие образцы борьбы за хлеб, но в целом они работают еще неудовлетворительно. Во многих случаях они применяют судебную репрессию механически и шаблонно. Нужно

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

решительно и немедленно ликвидировать эти ошибки, имеющие место в работе судебных-следственных органов, максимально усилить свою помощь партии в борьбе за выполнение плана хлебозаготовок. Десятки тысяч осужденных за неспасение хлеба, за расхищение имущества, разбазаривания мерчука и за другие преступления – это значительный и суровый удар по дезорганизаторам социалистической стороны. На этот удар быть нанесен еще более организованно и, при том, исключительно целесообразно.

В полном контакте с партийными организациями, в тесной связи с прессой, выполняя задачу борьбы за революционную законность – органы юстиции обязаны в 1933 году показать высокое качество боевой большевистской работы.

ДАЖО. – Ф. П-42. – Оп.1. – Спр.59. – Арк. 164-168. Оригинал. Машинопис.

№107

Довідка про рух справ та заарештованих в обласних відділах ДПУ УСРР в ході операції на селі за період з 20 грудня 1932 р. до 1 січня 1933 р.

5 січня 1933 р.

1. На 20-е декабря 1932 г. в производстве Областных отделов ГПУ УСРР оставалось: 7192 дела, по которым проходило 11.890 чел., в том числе групповых дел – 1015 на 5282 арестованных и одиночек – 6177 дел на 6608 арестованных.

По отдельным облотделам остаток дел и арестованных на 20/XII-32 г. разбивается следующим образом:

	<u>ВСЕГО:</u>	<u>из них:</u>	<u>Групповых:</u>	<u>Одиночек:</u>
Харьковский				
Облотдел	– 916 дел на 1.625 ар.		– 169 д. на 903 ар.	717 д. на 722 ар.
Киевский	– 1.248 -"- 1.940 -"-		– 138 -"- 685 -"-	1.110 -"- 1.255 -"-
ДнепроПетров-ский	– 1.236 -"- 2.215 -"-		– 179 -"- 1.048 -"-	1.057 -"- 1.167 -"-
Одесский	– 636 -"- 1.259 -"-		– 114 -"- 687 -"-	522 -"- 572 -"-
Винницкий	– 1.268 -"- 1.667 -"-		– 149 -"- 535 -"-	1.119 -"- 1.132 -"-
Чернигов-ский	– 1.242 -"- 1.916 -"-		– 160 -"- 753 -"-	1.082 -"- 1.163 -"-
Донецкий	– 646 -"- 1.268 -"-		– 109 -"- 671 -"-	540 -"- 597 -"-

2. За последнюю декаду декабря месяца облотделами заведено 3.078 дел, по коим вновь арестовано 5.240 чел., из них: групповых дел – 370 на 2.307 чел., одиночек – 2.708 дел на 2.933 арестованных.

По отдельным облотделам вновь заведенные дела и арестованные распределяются:

	<u>ВСЕГО:</u>	<u>из них:</u>	<u>Групповых:</u>	<u>Одиночек:</u>
Харьковский				
Облотдел	– 831 д. на 1.465 ар.		– 104 д. на 680 ар.	727 д. на 783 ар.
Киевский	– 552 -"- 923 -"-		– 65 -"- 392 -"-	487 -"- 531 -"-
Днепро/Петровский	– 314 -"- 649 -"-		– 58 -"- 355 -"-	256 -"- 294 -"-
Одесский	– 527 -"- 772 -"-		– 46 -"- 257 -"-	481 -"- 515 -"-
Винницкий	– 378 -"- 664 -"-		– 47 -"- 302 -"-	331 -"- 362 -"-
Черниговский	– 379 -"- 552 -"-		– 30 -"- 195 -"-	349 -"- 357 -"-
Донецкий	– 97 -"- 215 -"-		– 20 -"- 126 -"-	77 -"- 89 -"-

3. Всего за последнюю декаду декабря закончено 1.904 дела на 2.952 арестованных, из них: групповых – 206 дел на 1.129 чел., одиночек – 1.698 на 1.828 арестованных.

Из общего количества законченных дел передано:

в судтройку и Особсовещание – 534 д. на 658 ч., из них групповых 31 д. на 1.534 ч.
В общие суды НКЮ – 1.151 -"- 1.986 -"- -"- 168 -"- 903 -"-

Прекращено – 212 -"- 303 -"- (10,2%) 6 -"- 74 -"-

4. Судебной Тройкой и Особым Совещанием при Коллегии ГПУ УССР за декабрь месяц рассмотрено дел на 2.515 чел., в отношении которых вынесены следующие решения:

Осуждено к В.М.С.З.	– 122 чел. –
–"- в Конц/Лагерь до 10 лет	– 334 -"- – 63%
–"- в Конц/Лагерь от 3 до 5 лет	– 1.146 -"- –
–"- к ссылке и высылке	– 797 -"- – 33%
–"- условно и освобождено	– 116 -"- – 4%

5. Общими Судами НКЮ за последнюю десятидневку декабря рассмотрено 639 дел на 961 чел., из коих:

Осуждено к В.М.С.З.	– 44 чел.
–"- к лишению свободы	– 836 -"-
–"- к высылке	– 4 -"-
–"- к принудительным работам	– 25 -"-
–"- условно и к другим мерам ...	– 10 -"-
Оправдано	– 42 -"-

6. На 1-е января 1933 г. в производстве Облотделов ГПУ состоит 8.360 дел, по которым проходит 14.162 арестованных, из них: групповых дел – 1.183 на 6.455 чел., одиночек – 7.177 на 7.707 арестованных.

По отдельным Областным Отделам остаток дел и арестованных распределяется:

	<u>ВСЕГО</u>	из них:	<u>Групповых:</u>	<u>Одиночек:</u>
Харьковский				
Облотдел	– 1.337 д. на 2.503 ар.		– 232 д. на 1.398 ар.	1.105 д. на 1.105 ар.
Киевский	– 1.462 -"- 2.311 -"-		– 164 -"- 845 -"-	1.298 -"- 1.466 -"-
Днепро/Петровский	– 1.119 -"- 2.158 -"-		– 184 -"- 1.093 -"-	935 -"- 1.065 -"-
Одесский	– 1.023 -"- 1.765 -"-		– 142 -"- 832 -"-	881 -"- 933 -"-
Винницкий	– 1.413 -"- 2.023 -"-		– 184 -"- 751 -"-	1.228 -"- 1.271 -"-
Черниговский	– 1.337 -"- 2.089 -"-		– 169 -"- 845 -"-	1.168 -"- 1.244 -"-
Донецкий	– 667 -"- 1.313 -"-		– 108 -"- 691 -"-	559 -"- 622 -"-

ПРИМЕЧАНИЕ: Сведения по Молдавскому Облотделу не получены.

НАЧАЛЬНИК УСО ГПУ УССР: (БУКШПАН)

ГДА СБ України. – Ф. 42. – Спр. 9. – Арк. 79-80. Копія. Машинопис.

№108

Відомості про осіб, заарештованих органами ДПУ УСРР за операцією на селі по лінії СПВ за період з початку операції до 1 січня 1933 р.

10 січня 1933 р.

Соврешенно секретно

ВСЕГО	30 декабря	С начала операции по 1-е декабря	
1607	935	672	Ликвидировано групповых дел
8145	5209	2936	По ним арестовано
111079	6183	4896	Арестовано одиночек
19224	11392	7832	ВСЕГО арестовано
8344	5287	3057	По колхозам
8493	4615	3878	По индивидуальному сектору
2387	1490	897	Прочие
19	9	10	Массовые преступления
844	503	341	Кулацко-повстанческие организации и группировки
6196	3459	2737	Антисоветская агитация
400	321	79	Террор и поджоги
294	202	92	Украинская контр-революция
738	453	285	Церковно-сектантская контр-революция
451	318	133	Вредительство в колхозах
6396	3768	2628	Хищение и разбазаривание хлеба
267	183	84	Хищение колхозного имущества
119	56	63	Искривления работы советского аппарата
322	204	118	Беглое кулачество
2838	1738	1100	Саботаж и сопротивление хлебозаготовкам
340	178	162	Прочие
			В том числе
			ПО ВИДАМ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ

	По роду занятий и социальному положению													
	Председателей сельсоветов	Председателей колхозов	Членов правлений колхозов	Бухгалтеров и счетоводов	Завхозов и кладовщиков	Бригадиров	Рядовых членов колхозов	Служащих	Кулаков	Середняков	Бедняков	Рабочих	Служителей культов	Прочих
С начала операции по 1-е декабря	55	357	329	213	367	206	1548	371	1506	2144	216	175	45	280
30 декабря	112	514	538	545	695	308	2664	594	1726	2442	454	358	118	324
ВСЕГО	167	871	867	758	1062	514	4212	965	3232	4586	670	533	183	604

	Из		В о м ч и с л е :
	Членов и кандидатов КП(б)У	Членов ЛКСМУ	
	Членов и кандидатов КП(б)У	Членов ЛКСМУ	В общем числе арестованных лиц с контр-революционным прошлым
	Членов ЛКСМУ	Бывших членов КП(б)У	Бывших кулаков
	Бывших членов КП(б)У		Бывших петлюровцев и гетманцев
			Бывших махновцев
			Бывших бандитов
			Бывших уголовников
			Бывших полицейских, жандармов и тюремщиков
			Бывших офицеров
			Бывших помещиков
			Бывших членов анти/советских партий
			Прочих участников контр-революционного движения в прошлом
			Бывших торговцев
			Бывших служителей культов
			Судившихся при совласти
			Примечание

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

ВСЕГО	30 декабря	С начала операции по 1-е декабря
532	306	226
74	53	21
46	40	6
3871	2261	1610
2401	1449	952
234	126	108
49	29	20
160	90	70
27	13	14
175	92	83
67	48	19
15	8	7
24	18	6
141	100	41
63	37	26
54	30	24
25	19	6
На 436 чел. разбивка по прошлому не дана за отсутствием сведений.		

Примечание: Сведения о количестве арестованных по делам о ликвидированных кулацко-повстанческих организациях и группировках следует считать неполными, ввиду неполучения соответствующих данных от некоторых органов.

НАЧАЛЬНИК 10 отдела УСО ГПУ УССР (Гроссман)

ГДА СБ України. – Ф. 42. – Спр. 9. – Арк. 210. Копія. Рукопис.

№109

Довідка про рух справ та заарештованих в обласних відділах ДПУ УСРР під час проведення операції на селі за період з 1 грудня 1932 р. до 10 січня 1933 р.

16 січня 1933 р.

1. На 1 декабря в производстве Областных Отделов ГПУ УССР по операции состояло 5.387 дел с 8.034 арестованными, в том числе:

Групповых – 613 дел с 2.850 арестованными

Одиночек 5.184 -"-

Из них:

а) по органам:

По Днепро/Петровскому

Облотделу ГПУ – 1.205 д. с 1.893 ар. групповых 124 д. с 664 ар.

-"- Винницкому –"- – 1.261 с 1.522 -"- групповых 85 с 330 -"-

-"- Харьковскому –"- – 733 с 1.172 -"- групповых 78 с 359 -"-

-"- Черниговскому –"- – 747 с 1.108 -"- групповых 101 с 437 -"-

-"- Донецкому –"- – 321 с 623 -"- групповых 71 с 394 -"-

-"- Одесскому –"- – 318 с 578 -"- групповых 58 с 276 -"-

-"- Молдавскому –"- – 145 с 223 -"- групповых 16 с 95 -"-

б) по отделам:

По линии СПО – 4.183 дела с 5.832 арес., из них групп. – 418 дел с 1.89 -"-

– " – ЭКУ – 633 -"- с 1.384 -"- – " – – 63 -"- с 34 -"-

– " – О.О. – 571 -"- с 818 -"- – " – – 122 -"- с 60 -"-

2. В течение декабря месяца Облотделами заведено по операции 8.876 дел, арестовано – 15.619 человек, в том числе:

Групповых – 1.220 дел с 7.025 арестованными.

Одиночек – 8.594 -"-

Из них:

а) по органам:

По Харьковскому Облотделу	– 2.201 д.	с 3.802 ар.	груп. 230 д.	с 1.412 ар.
–"- Днепро/Петровскому –"-	1.282 –"-	с 2.799 –"-	–"- 248 –"-	с 1.393 –"-
–"- Киевскому –"-	– 1.486 –"-	с 2.612 –"-	–"- 217 –"-	с 1.225 –"-
–"- Черниговскому –"-	– 1.271 –"-	с 1.943 –"-	–"- 129 –"-	с 720 –"-
–"- Одесскому –"-	– 1.141 –"-	с 1.803 –"-	–"- 147 –"-	с 394 –"-
–"- Винницкому –"-	– 744 –"-	с 1.345 –"-	–"- 94 –"-	с 618 –"-
–"- Донецкому –"-	– 564 –"-	с 1.028 –"-	–"- 79 –"-	с 475 –"-
–"- Молдавскому –"-	– 187 –"-	с 287 –"-	–"- 26 –"-	с 112 –"-

б) по отделам:

По линии СПО	– 6.425 дел с 11.296 ар.	груп. – 883 дел	с 5.067 арест.
–"- ЭКУ	– 1.523 –"- с 2.689 –"-	" –"- – 220 –"-	с 1.195 –"-
–"- О.О.	– 928 –"- с 1.634 –"-	" –"- – 117 –"-	с 763 –"-

3. Закончено в течение месяца 5.728 дел с 9.136 арестованными, в том числе: групповых – 754 дела с 3.712 арестованными.

Из общего числа законченных дел:

Передано в суд	– 3.866 дел с 6.746 арест.
– " – в Особое/Совещание и Судебную/Тройку	– 1.187 –"- с 1.502 –"-
Прекращено	– 668 –"- с 880 –"-

а) По органам:

По отдельным органам и отделам за декабрь месяц по операции закончено дел:

ОРГАНЫ и ОТДЕЛЫ	ВСЕГО закончено		В т о м ч и с л е :					
			В суд		В О/С и С/Т		Прекращено	
	Дел	Ар.	Дел	Ар.	Дел	Ар.	Дел	Ар.
<u>По органам:</u>								
Харьковский	1594	2471	1314	2121	184	216	96	134
Д/Петровский	1361	2236	803	1575	422	492	136	166
Киевский	688	1216	579	647	37	81	72	88
Черниговский	681	961	412	615	190	222	79	124
Одесский	431	854	308	627	59	116	61	108
Винницкий	586	844	211	371	212	279	163	194
Донецкий	218	338	152	259	20	25	45	52
Молдавский	169	219	87	131	63	71	16	14
<u>По отделам:</u>								
С.П.О.	4567	7093	3118	5383	978	1100	473	607
Э.К.У.	954	1706	716	1303	146	288	87	115
О.О.	207	337	32	60	63	114	108	158

4. Из числа переданных в общие суды НКЮ дел за декабрь месяц рассмотрено 2.177 дел на 3.574 человека, из них:

Осуждено к В.М.С.З.	– 194 чел.
–"- к лишению свободы на разные сроки	– 2.851 –"-
к другим мерам социальной защиты	– 399 –"-
Оправдано	130 –"-

По отдельным облотделам:

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

ОРГАНЫ:	ВСЕГО рассмотрено		И з н и х :			
			ВМСЗ	Лишено свобод ы на разные сроки	Другие меры	Оправдано
	Дел	Обвиняемых				
Харьковский	1274	2027	57	1661	265	44
Днепро/Петровский	297	570	71	405	67	27
Киевский	290	399	13	338	24	24
Черниговский	132	203	19	166	6	12
Донецкий	52	140	20	98	13	9
Одесский	49	102	–	88	7	7
Винницкий	70	100	5	74	17	4
Молдавский	13	33	9	21	–	3

5. На 1-ое января 1933 года в производстве Областных Отделов оставалось 8.530 дел на 14.454 арестованных по операции, из них:

Групповых – 1.079 дел с 6.163 арестованными
Одиночек – 8.301 – " –

а) по органам:

Харьков. Облотдел – 1.340 д. на 2.503 ар. из них групп: 151 д. на 100 ар. один. 1.503 ар.
Киевский – " – – 1.462 "-" на 2.311 "-" – " – 164 " на 845 "-" – "-" 1.466 "-"
Д/Петровский – 1.119 "-" на 2.158 "-" – " – 184 " на 1.093 "-" – "-" 1.065 "-"
Черниговский – 1.337 "-" на 2.090 "-" – " – 169 " на 845 "-" – "-" 1.245 "-"
Винницкий – 1.419 " на 2.023 "-" – " – 147 " на 716 "-" – "-" 1.307 "-"
Одесский – 1.023 " на 1.765 "-" – " – 142 " на 832 "-" – "-" 933 "-"
Донецкий – 667 " на 1.313 "-" – " – 103 " на 691 "-" – "-" 622 "-"
Молдавский – 163 " на 291 "-" – " – 14 " на 131 "-" – "-" 160 "-"

б) по отделам:

По линии СПО – 6.016 д. на 10.108 ар. из них групп – 745 д. на 4.239 ар. од. 5.869 ар.
– " – ОО – 1.231 "-" на 2.039 "-" 151 "-" на 91 "-" 1.127 "-"
– " – ЭКУ – 1.283 " на 2.307 "-" 183 "-" на 1.002 "-" на 1.305 "-"

6. За первую декаду января 1933 года Областными Отделами (без АМССР) заведено по операции 4.124 дела, по ним арестовано 7.126 чел., в том числе:

Групповых дел – 459 на 3.125 арестованных
Одиночек 4.001 – "

Из них:

а) по органам:

По Одесскому Облотделу – 1.129 д. с 1.677 ар. (груп. – 78 д. с 550 ар.)
-"- Харьковскому – " – – 694 " с 1.296 " – " – 86 " с 622 "
-"- Черниговскому – " – – 746 " с 1.104 " – " – 35 " с 369 "
-"- Д/Петровскому – " – – 503 " с 965 " – " – 100 " с 525 "
-"- Донецкому – " – – 395 " с 844 " – " – 66 " с 471 "
-"- Киевскому – " – – 379 " с 771 " – " – 65 " с 382 "
-"- Винницкому – " – – 278 " с 469 " – " – 31 " с 206 "

б) по отделаам:

По линии СПО – 3.391 д. с 5.460 ар.	из них групп – 348 дел с 2.193 арест.
– " – ЭКУ – 461 "-" с 963 "-"	– " – 75 "-" с 491 "
– " – ОО – 272 "-" с 703 "-"	– " – 36 "-" с 441 "

7. Закончено за первую декаду января 1.923 дела на 3.132 арестованных, в том числе групповых – 254 дела с 1.340 арестованными.

Из общего числа законченных дел:

Передано в суд	– 1.088 дел с 2.061 арестованным
– " – Особое/Совещание и Судебную/Тройку	– 592 "-" с 712 "-"
Прекращено	– 230 "-" с 346 "-"

8. Из числа дел, переданных для слушания в общие суды НКЮ, за первую декаду января рассмотрено 629 дел на 1.144 человека, из них:

Осуждено к В.М.С.З.	– 96 человек.
– " – к лишению свободы	– 921 "-"
– " – к другим мерам	– 78 "-"
Оправдано	– 49 "-"

9. На 11-е января 1933 года в производстве Областных Отделов осталось 10.732 дела с 18.454 арестованными, в том числе:

Групповых – 1.311 дел с 8.050 арест.
Одиночек 10.404 "-"

Из них:

а) по органам:

Харьков. Облотдел	– 1.727 д. с 3.214 ар.	из них групп. – 190 дел с 1.350 арест.
Одесский –"	– 1.735 "-" с 2.858 "-"	– " – 179 "-" с 1.184 "-"
Черниговский –"	– 1.826 "-" с 2.785 "-"	– " – 170 "-" с 1.051 "-"
Киевский –"	– 1.586 "-" с 2.690 "-"	– " – 219 "-" с 1.178 "-"
Днепро/Петровский	– 1.321 "-" с 2.600 "-"	– " – 243 "-" с 1.373 "-"
Винницкий –"	– 1.423 "-" с 2.066 "-"	– " – 142 "-" с 741 "-"
Донецкий –"	– 951 "-" с 1.950 "-"	– " – 154 "-" с 1.042 "-"
Молдавский – " –	– 163 "-" с 291 "-"	– " – 14 "-" с 131 "-"

б) по отделаам:

По линии СПО – 7.725 д. с 12.800 ар.	групповых – 883 дела с 5.216 арест.
– " – ЭКУ – 1.430 " с 2.769 "	– " – 232 "-" с 1.375 "-"
– " – ОО – 1.514 " с 2.594 "	– " – 182 "-" с 1.298 "-"

ПРИМЕЧАНИЕ: ПО Молдавскому Облотделу сведения даны на 20-е декабря 1932 года, в связи с неполучением дополнительных материалов.

НАЧАЛЬНИК УСО ГПУ УССР: (БУКШПАН)

ГДА СБ України. – Ф. 42. – Спр. 9. – Арк. 83-86. Копія. Машинопис.

№110

Довідка ДПУ УСРР про масові втечі селян з сіл України

2 лютого 1933 р.

На протязении декабря и января, в процессе проведения хлебозаготовительной кампании,

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

отмечались массовые выезды из сел крестьян, главным образом злостных неплательщиков хлеба.

В целях пресечения выездов из сел, органами ГПУ был принят ряд решительных мер, заключающихся: в категорическом запрещении сельсоветам выдавать какие-либо справки на выезд; мобилизации агентов и сельского актива на выявление организаторов выездов; создании по линии транспортных органов ГПУ и по районам оперативных заслонов; арестов организаторов и зачинщиков побега; постановки вопроса перед районными органами о проведении массово-разъяснительной работы.

Результаты проведенных мероприятий за период с 23/I по 2/II характеризуются следующим образом:

Всего по районам Украины заслонами задержано и профильтровано 3.861 чел., из них: водворено по месту постоянного жительства – 3.521 чел., арестовано – кулаков, твердосдатчиков, бездокументных, уголовников и отказавшихся от возвращения к месту жительства – 340 чел.

На кулаков, твердосдатчиков и отказавшихся от возвращения оформляются дела на высылку, остальные проверяются и отсеиваются.

Арестовано 252 организатора и зачинщика побегов, на которых заканчиваются для для заключения их в Концлагерь.

На железных дорогах за это же время заслонами задержано и профильтровано на Украине 16.733 чел., в том числе:

колхозников	–	7.106
единоличников	–	7.870
кулаков и твердосдатчиков	–	507

В числе задержанных выходцев из БССР – 138 чел., ЦЧО – 450 чел., СКК – 127 чел. и других мест Союза – 192 чел.

Водворено к месту постоянного жительства 15.109 чел., арестовано и передано территориальным органам ГПУ 1.610 чел. и направлено в спецпоселки Казахстана отказавшихся от возвращения 9 чел.

Возвращено из ЦЧО на Украину – 8.257 чел.

В связи с этими мероприятиями, выезды и тенденции к выездам из сел значительно сократились.

Так, выезды из сел, по данным Областных отделов ГПУ, за время с 15/XII по 2/II рисуется такими данными:

Массовыми выездами из сел и колхозов охвачено 215 районов (не указано количество районов по АМССР). Всего выехало 94.433 чел., в том числе:

колхозников	–	31.454
единоличников	–	44.454
твердосдатчиков и кулаков	–	8.039
колхозного актива	–	1.017

По отдельным областям массовые выезды крестьян из села характеризуются такими цифрами:

Область	Количество районов	ВСЕГО ВЫЕХАЛО	И з н и х :			
			Колхозников	Единоличников	Твердосдатчиков и кулаков	Активистов
Киевская	47	26.344	10.027	10.682	1.562	163
Харьковская	19	20.129	7.423	12.698	–	8
Днепропетровская	42	12.421	5.201	6.260	559	401
Донецкая	32	9.561	3.036	5.037	1.308	180
Одесская	26	3.953	1.790	1.474	655	31
Черниговская	25	5.593	434	3.453	1.701	5
Винницкая	24	5.068	–	–	–	–
АМССР	–	2.151	285	1.284	539	43
ИТОГО:	215	85.220	28.194	40.888	6.324	831
		9.213	3.260	3.566	1.715	161
<u>Примечание:</u> Числителем показаны одиночки, а знаменателем количество семей.						

Выездами в основном поражены районы, отстающие по хлебозаготовкам.

Значительная часть выехавших из сел колхозников и единоличников забирала с собой семьи, зачастую ликвидируя свои хозяйства. Так, по Днепропетровской и Винницкой областям в результате выездов было ликвидировано 3.255 хозяйств.

Наиболее поражены массовыми выездами Киевская, Харьковская и Днепропетровская области. На указанные области из общего количества выехавших приходится 62.739 человек.

Зарегистрированы отдельные села, из которых бежали все взрослые и трудоспособные мужчины. В некоторых селах выезжали только главы семей.

Основной контингент лиц выезжающих – это единоличники и твердосдатчики, невыполнившие свои обязательства по хлебозаготовкам и опасаящиеся репрессий. Выезжающие колхозники в большинстве случаев имеют незначительное количество трудодней и мотивируют выезды неудовлетворительным материальным положением, необеспеченностью хлебом и опасением продовольственных затруднений.

Выезжающие из сел направляются, главным образом, в крупные промышленные центры и новостройки.

ГДА СБ України. – Ф. 68. – Спр. 228. – Арк. 138-141. Копія. Машинопис.

№111

Витяг з спецповідомлення уповноваженого по Дунаєвецькому району начальнику обласного відділу ДПУ про хід підготовки до весняної посівної у Дунаєвецькому районі

3 лютого 1933р.

Підготовка к весенній кампанії по району за последнее время имеет некоторый сдвиг и на местах целиком переключились на проведение практических работ, связанных с подготовкой к севу и в первую очередь на мобилизацию посевных фондов.

Зсыпка посевных и страховых фондов по данным Райземотдела на I/П-с.г представляется в следующем виде:

Соц.сектор Задан.Обл. III.V- 13119 ц.
Засыпано - 9713 ц. -74%

Согласно наличия площади и фактической потребности посевматериала, - засыпка определяется на 96.73%.

По единоличному сектору до сегодняшнего дня зсыпка посевных фондов не практиковалась, а от единоличников отбирались обязательства о приготвлении необходимого количества посевного материала.

Всего по плану подлежит засыпке по единоличному сектору 7799 центн., собрано обязательств на 1509 центн. или ж 20% выполнения задания.

Необходимо отметить, что указанный процент выполнения также нереален, так как по имеющимся у нас данным в большинстве случаев единоличники, данная указанное обязательство не имели всего наличия посевного материала. В данное время на местах приступили к засыпке посевного материала среди единоличников, однако, первичные данные по этому поводу сигнализируют о чрезвычайно слабом поступлении зерна.

Засыпка посевных фондов отдельно по культурам по спец. сектору – такова:

Наименование культур.	Задание Обл.ЗУ	Засыпано	%	Фактич. потреб.в цент.	Засыпано в центн.	%
ячмень	4668	3628	77	105	3628	88
овес	3873	1879	48	6971	1873	63
горох	6390	1828	70	1938	1822	94
гречиха	1364	1220	30	695	1220	175
просо	364	396	112	94	296	315
кукуруза	188	433	330	188	433	230

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

фасоль	40	48	132	10	48	488
мешанка	150	367	245	–	367	82
чичевиця	20	16	82	30	16	82

Необходимо указать, что в ряде сел мы отмечаем отсутствие по колхозам значительного количества необходимого посевматериала, каковой в данное время взыскивается с колхозников за отчет неправильно-розданных авансов и возвращения разбазаренного хлеба.

По имеющимся сведениям посевматериал поступает весьма слабо и на местах еще не развернута соответствующая работа по ускорению сбора семян.

Отстающие села по засыпке семенных фондов следующие:

Панасевка.....25% засыпано семфонд

Гановка.....36% –« »–

Сиченцы.....25% –« »–

Зеленче .....50% –« »–

Рачинцы.....50% –« »–

Блещановка..... 52% –« »–

Воробиевка .....68% –« »–

Голозубенцы.....69% –« »–

Засыпка посевного фонда по соц. сектору проводилась следующими методами:

Выехавшими на села специальными бригадами было проверено по колхозам все наличие, имеющегося у них зерна, каковое было засчитано в посевматериал и взяты на это-же количество расписки.

Из имеющихся в районе 37-ми колхозов не более 3-х имеют некоторые фонды для распределения по трудодням, все-же остальные никаких фондов для этой цели не имеют. Характерно отметить, что из числа рассмотренных Райземотделом и разосланных по колхозам годовых отчетов для распределения результатов хозяйственного года, все они не имеют никаких фондов для распределения натурой. Из утвержденных по 31-колхозу годовых отчетов приходится натурой на трудодень до 400 грамм и деньгами от 18 коп. до 2р. 13коп.

По имеющимся данным в районе ощущается недостаток в чистосортных семенах – ячменя 638 цент., овса 634 центн., гороху 498 центн.

На указанное количество даны заявки в Каменецкую Межрайонную Контору на производство обмена, но наряды до сих пор не получены.

Очистка посевного материала происходит неудовлетворительными темпами, из подлежащих прочистке 12328 цен. прочищено на 1/П-с.г. 4577 или 37%.

Также неудовлетворительно проходит работа по удобрению полей – вывозка гноя. По единоличному сектору запланировано вывести гною 41510 тонн, а на 30/1- с.г. вывезено всего 4196 тонн. или 10.1%.

ДАХМО. – Ф. П-115. – Оп.1.– Спр.117.– Арк. 81-83. Копія. Машинопис.

№112

Витяг з оперативного наказу ДПУ УСРР № 2

13 лютого 1933 р.

Совершенно секретно

Организованный саботаж хлебозаготовок, осеннего сева, организованное массовое воровство в колхозах и совхозах; террор в отношении наиболее стойких, выдержанных коммунистов и активистов села; переброска на Украину осенью прошлого года десятков петлюровских эмиссаров, распространение контр-революционных петлюровских листовок, в особенности на Правобережье, и анализ агентурных материалов – **говорили за безусловное существование на Украине организованного контр-революционного повстанческого подполья, связанного с закордоном и иноразведками, главным образом польским главштабом.**

Оперативным приказом от 5 декабря 1932 г. перед органами ГПУ Украины была поставлена **основная и главная задача – немедленного прорыва, вскрытия и разгрома контр-революционного повстанческого подполья и нанесения решительного удара по всем контр-революционным кулацко-петлюровским элементам, активно противодействующим и срывающим основные мероприятия советской власти и партии на селе.**

С целью немедленного прорыва и вскрытия контр-революционного подполья в ГПУ УССР была организована Ударно-Оперативная группа, которая за это время успешно развернула ряд дел и вскрыла контрреволюционное повстанческое подполье на Украине, охватившее до 200 районов, около 30 железно-дорожных станций и депо и ряд пунктов приграничной полосы.

В процессе ликвидации установлена связь подполья с закордонными украинскими националистическими центрами (УНР, “УВО” и УНДО) и польским Главштабом.

Вскрыта крупная шпионская сеть, внедрившаяся в Разведорганы, промпредприятия, транспорт и объекты оборонного строительства.

ЭКУ ГПУ УССР вскрыта контрреволюционная организация в сельском хозяйстве Украины, связанная с аналогичными контр-революционными организациями в Москве, других частях Союза и с закордоном.

Анализ ликвидированных за это время дел говорит за то, что в данном случае мы столкнулись с единым, тщательно разработанным планом организации вооруженного восстания на Украине к весне 1933 года с целью свержения советской власти и установления капиталистического государства, так называемой “Украинской независимой республики”.

Достигнутые успехи не исчерпывают стоящих перед нами задач по разгрому контр-революционного подполья на Украине.

В связи с необходимостью окончательной ликвидации контр-революционного повстанческого подполья к началу сева, своевременного улавливания и ликвидации других возможных новых контр-революционных формирований и нанесения своевременного решительного удара по организаторам срыва мероприятий по севу

ПРИКАЗЫВАЮ:

I. По севу

§ 1.

Для выполнения ближайшей **основной и главной задачи**, стоящей перед всеми органами ГПУ Украины – **обеспечения весеннего сева** – необходимо, в первую очередь, немедленно организовать работу районного аппарата, правильно применить и полностью провести в жизнь мой приказ от 5-го декабря 1932 г. в части организации чекистской работы в районах, а также приказ ОГПУ № 0045 об оперативных задачах работников ГПУ при ПО МТС.

§ 3.

Перед райаппаратами поставить следующие конкретные задачи:

а) Своевременное агентурное выявление и арест всех организаторов саботажа сева и всех мероприятий, связанных с проведением этой важнейшей хозяйственно-политической кампании;

б) Решительная борьба с инициаторами, организаторами массовых выездов из сел.

Обращаю внимание начальников областных отделов и райорганов, что борьба с этим явлением не должна ни в коем случае ограничиваться мероприятиями административно-технического и судебного порядка. Основной упор должен быть взят на выявление организующей роли петлюровско-эсеровского подполья.

в) Мобилизация всей агентуры и осведомления на выявление скрытого, утаенного хлеба в ямах, черных амбарах, отходах и других тайниках. Весь выявленный хлеб сдавать в государственный семфонд, ведя сданному хлебу специальный учет;

г) Обеспечение хранения и сохранности семфондов, установить персональную ответственность соответствующих лиц. Всякие попытки разбора семфондов, расходований их не по назначению, порча и приведение в негодность семян должны в корне ликвидироваться. Дела на виновных передавать в Судебную Тройку ГПУ УССР;

д) На основе строгого делового и оперативного контакта совместно с Заместителями Начальников ПО по ГПУ при МТС очистить МТС, МТМ, колхозы и совхозы от всех проникших в них кулацко-петлюровских и других элементов, подрывающих их изнутри и «организующих массовое воровство и хищение государственного имущества, колхозной собственности».

Выявлять и оперативно устранять все причины, тормозящие ремонт и приведение в готовность машинно-тракторного парка и тягловой силы к весенней посевкампании и своевременный завоз горючего и смазочных материалов.

е) Обеспечение проведения своевременных мероприятий по единоличному сектору, как-то: сбор сельсоветами семян, проведение агроминимума, борьба с организаторами саботажа сева,

разбазариванием рабочего скота и т. д.

ж) Через агентуру и осведомление продолжать выявление всех контр-революционных повстанческих организаций и активных контр-революционных одиночек. Всех выявленных немедленно арестовывать.

II. По повстанчеству

§ 1.

Начальникам Областных Отделов в 10-тидневный срок закончить и оформить дела низовой повстанческой периферии, в частности, “Пришелец”, “Сок-Мовисты”, “Вызволенцы”, “Неугомонные”, которые передать для слушания на Судебную Тройку ГПУ УССР. По этим делам оставляются лишь те из проходящих по ним, которые могут своими показаниями помочь вскрытию дополнительных связей с другими организациями, выявлению новых участников, руководящих центров и нитей, ведущих закордон. Все эти арестованные должны концентрироваться в Областных Отделах.

§ 2.

При развороте и ликвидации всех повстанческих организаций, в особенности низовки, основное внимание сосредоточить на выявление оружия, для чего выделить специальные группы по изъятию оружия не только у участников организаций, но и в районах их деятельности. **Ни одно показание о наличии оружия не оставлять без оперативной реализации.**

Представленные с мест данные об обнаруженном и изъятом, даже при далеко недостаточной работе в этом направлении, нарезном оружии в течении декабря-января в количестве 3.500 единиц свидетельствуют о значительном наличии оружия в районах и селах, в особенности, Киевской и Черниговской областей и пограничной зоне.

§ 3.

Ликвидируемая «Украинская Военная Организация» – «УВО» заслуживает самого серьезного внимания и **требует боевых оперативных темпов по ее дальнейшей ликвидации и разгрому.** Организация имеет широкую сеть повстанческих ячеек в районах и селах всех областей Украины; охватила ряд учреждений, промышленных предприятий, ВУЗ’ов, Научно-исследовательских институтов; вела широкую шпионско-разведывательную и повстанческую работу и имеет связи в отдельных воинских частях и учреждениях.

Особое внимание обратить на членов «УВО», проникших в партию и прибывших из закордона с фиктивными партийными билетами братских компартий, которые, как установлено следствием, являются наиболее активными организаторами подполья, шпионажа и диверсии.

§ 4.

Преобладание в составе закордонных руководящих центров (УНР) бывших эсеров, наличие эсеров и УПСР’ов среди участников и активных организаторов вскрытого подполья, характер программных и тактических установок вскрытых организаций требуют особо тщательного внимания и выявления роли и участия эсеров, как идеологов, руководителей и организаторов подполья.

В процессе разработки и следствия по всем делам обязательно точно устанавливать политическое прошлое и партийную принадлежность всех проходящих по делам и разработкам участников.

Особо тщательно разрабатывать связи всех бывших эсеров и УПСР’ов, как местные, так и закордонные.

Обращаю внимание Начальника ВИННИЦКОГО Облотдела тов. СОКОЛИНСКОГО на разработку дела «КИЕВЛЯНЕ» и Начальника ДОНЕЦКОГО Облотдела тов. ГРОСМАНА – на разработку «КАЗАКИ», по которым активно проходят эсеры. **Дела эти развернуть в максимально короткий срок, поставив себе задачей выявление их периферии, связей с другими группами и руководящими центрами.**

§ 8.

Начальнику ВИННИЦКОГО Областного Отдела т. СОКОЛИНСКОМУ обратить особое внимание на вскрытие и ликвидацию подполья «УВО» на территории области. По имеющимся данным широко распространенного и имеющего непосредственные связи с закордоном.

В этом отношении заслуживают внимания ликвидированные дела «ВЗРЫВ», «СВЯЗИСТЫ», «ИНТЕЛЛИГЕНТЫ», которые представляют собой часть подполья «УВО» на Подолии.

§ 12.

Всем Областным Отделам форсировать следствие по делу контр-революционной повстанческой организации в сельском хозяйстве Украины (ТРАКТОРОЦЕНТРА).

Основной упор взять на разгром повстанческой низовки, конкретное выявление связей с закордоном, обнаружение листовок, скрытого оружия и документацию выявленной подрывной работы.

Отмечая успешный разворот следствия в Одесской и Днепропетровской областях, предлагаю всем Начальникам Областных Отделов, особенно Киевского, Винницкого и АМССР, немедленно усилить темпы следствия, обеспечив в кратчайший срок полную ликвидацию контр-революционного

повстанческого подполья.

§ 13.

Отмечаю слабость оперативной работы в пограничной полосе.

Начальникам Пограничных Отрядов пересмотреть все имеющиеся материалы по повстанчеству, шпионажу, диверсии в погранполосе и выделить для их ликвидации и разработки опытных квалифицированных оперативных работников.

Начальникам ВИННИЦКОГО и КИЕВСКОГО Облотделов все материалы о повстанчестве в погранполосе передавать пограничным отрядам с соответствующими ориентировками для разворота на месте.

§ 14.

Учитывая, что по ликвидированным повстанческим делам вскрыт ряд фактов участия отдельных групп студенчества в контр-революционных организациях, Начальникам Областных Отделов обратить внимание на всемерное усиление агентурной работы в ВУЗ'ах, особенно по Киеву, Каменец-Подольску, Днепропетровску, Харькову и Одессе.

§ 15.

Для своевременной ликвидации возможной переброски из закордона на территорию Украины эмиссаров, вооруженных групп и отдельных агентов иноразведок и закордонных контрреволюционных центров, направляемых для организации подполья, активизации контр-революционных элементов и групп и организации диверсионных и террористических актов, всем Начальникам огранотрядов максимально усилить охрану границ, привести в полную боевую готовность мангруппы пограничных отрядов. Начальникам Пограничных отрядов и Облотделов принять меры к самой тщательной фильтрации агентурно-следственным путем всех нарушителей границ, задержанных в погранполосе, на территории областей и железных дорогах.

Особому Отделу максимально активизировать работу закордонной агентуры.

§ 16.

Начальникам Областных Отделов, Пограничных Отрядов и ДТО повести **самую жесткую борьбу с уголовным бандитизмом на обслуживаемых ими территориях с тем, чтобы окончательно его ликвидировать к весне, при этом иметь в виду попытки контр-революционных кулацких и повстанческих элементов использовать уголовный бандитизм в политических целях.**

§ 17.

Обращаю особое внимание всех Начальников Облотделов на необходимость самой решительной и жесткой борьбы с террористическими актами на селе. Во всех случаях теракты расценивать **исключительно как акты политического характера.**

Отмечая значительное количество случаев, когда лица, совершавшие теракты, нами не обнаружены, подчеркиваю, что ни один случай терпроявлений не должен оставаться не раскрытым.

§ 18.

Для борьбы с бандитизмом на селе, для охраны социалистической собственности широко использовать Милицию, деятельность которой в общей нашей работе, как в городе, так и на селе, должна быть полностью отражена, что имеет огромное значение для воспитания оперативно-боевых кадров **Рабоче-Крестьянской Милиции.**

§ 19.

Всем Начальникам Областных Отделов максимально обеспечить обслуживание воинских частей, обратив особое внимание на тщательную агентурно-следственную разработку всех нитей вскрытых контр-революционных организаций, ведущих в армии, на родственные связи активных участников контр-революционных организаций в армии. Тщательно разрабатывать армейское окружение, в особенности в приграничных гарнизонах и оборонном строительстве, где связь с селом и местным населением в силу ряда объективных условий более тесная.

Особого внимания заслуживают районы терформирований, пораженные повстанчеством, с точки зрения принятия своевременных мер против проникновения в армию повстанческих тенденций.

Подчеркиваю необходимость тщательного расследования и разработки всех случаев пропажи, хищения и бесхозяйственного хранения оружия и боеприпасов.

Особоуполномоченный на Украине Заместитель Председателя ОГПУ

В. БАЛИЦКИЙ

№113

**Директива заступника Голови ОДПУ Г. Прокофьева та начальника ЕКУ ОДПУ
Л. Миронова всім ПП ОДПУ щодо продовження виявлення членів “контрреволюційної
організації” в сільському господарстві**

14 лютого 1933 р.

Ликвидируемая ЭКУ ОГПУ и местными органам ОГПУ контр-революционная организация в сельском хозяйстве ставила перед собой задачу срыва весеннего сева 1933 года, что создало бы благоприятные условия для выполнения основной задачи контр-революционной организации – вооруженного свержения Советской Власти.

Сорвав зяблевую вспашку, контр-революционная организация вела систематическую подрывную работу, направленную к полному разрушению тракторного парка, что выразилось:

а) в поджогах МТМ ;

б) в проведении мероприятий, осуществление которых привело бы к выбраковке до 10 % всего тракторного парка Союза;

в) в разрушении собственной производственной базы по изготовлению запчастей, правильное использование которой обеспечило бы 50 % всей потребности МТС ;

г) в сосредоточении в одних краях огромного количества излишних запчастей при катастрофической недостатке последних в других;

д) в заказе импортных станков для МТМ, с таким расчетом, чтобы при самых благоприятных условиях последние поступили бы в МТМ после окончания ремонтной кампании. При этом следует отметить, что изготовление станочного оборудования для МТМ, при своевременном заказе вполне обеспечивалось отечественной промышленностью.

Поступающие с мест данные свидетельствуют о продолжении подрывной работы, проводимой не разгромленной частью контр-революционной организации в сельском хозяйстве.

Эта работа, главным образом, сводится к срыву зимнего ремонта, дальнейшему сокращению конского поголовья, сокрытию семфондов и тем самым к срыву весеннего сева.

В связи с изложенным, равно как и во исполнение последних решений директивных органов о подготовке к весеннему севу 1933 г. ОГПУ предлагает:

1. Принять меры к дальнейшему усилению оперативной работы, направленной к выявлению и изъятию оставшихся на свободе членов контр-революционной организации в сельском хозяйстве.

2. Принять немедленные меры к ликвидации последствий подрывной работы контр-революционной организации в сельском хозяйстве (с учетом оперативных интересов).

3. Взять под особое наблюдение выполнение заводами постановлений СНК СССР и ЦК ВКП(б) по выпуску запчастей.

4. Усилить работу по систематическому освещению земорганов по основным вопросам подготовки к весеннему севу (планирование, размещение культур, ход засыпки семфондов, ход ремонта и т.д.).

Особо обратить внимание на состояние живой тягловой силы, проверив работу земорганов в части обеспечения и рационального использования кормовых ресурсов.

О выполнении настоящей директивы систематически информируйте ЭКУ ОГПУ спецсообщениями.

*П. п. ЗАМЕСТИТЕЛЬ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ОГПУ – ПРОКОФЬЕВ
НАЧАЛЬНИК ЭКУ ОГПУ – МИРОНОВ*

Верно: Секретарь ЭКУ ОГПУ Можеева

№114

**Спецповідомлення райуповноваженого ДПУ УРСР по Меджибізькому району Каца
начальнику обласного відділу ДПУ про перевірку
здачі м'ясозаготівель**

14 лютого 1933р.

Совершенно секретно.
Серия «К»

В процессе проверки хода мясозаготовки согласно записки по прямому проводу Зам. Пред. ГПУ УССР тов. КАРЛСОНА и Пред. СНК УССР тов. ЧУБАРЯ от 4/П-1933г. нами выявлены следующие моменты:

Несмотря на перевыполнение общего районного плана в I-ом кварталом 1932г. /143%/, все же в деле мясозаготовки по Меджибожскому району имеется ряд безобразных фактов.

Благодаря полному отсутствию руководства доверию плану по мясоналогу, до сдачи и ходу мясозаготовки со стороны районных заготовительных организаций, в ряде сел обнаружены факты извращения постановления ЦК ВКП/б/ и СНК СССР «о мясозаготовке». В основном эти извращения сводятся к следующему.

- а/ Незаконно давались льготы некоторым хозяйствам, непредусмотрены постановлением;
- б/ преуменьшались или преувеличивались нормы сдачи мяса ;
- в/ Некоторые дворы совершенно освобождались от мясоналога;
- г/ По-ряду сел не учтены все хозяйства, а посему и не обложены мясоналогом.

Необходимо также отметить яркого опортунистического проявления со стороны Райплана, Райснаба и Райзаготскота, каковые при ставлении районного плана и разверстания его по селам совершенно упустили из виду кулацкие хозяйства, не установив для них ни норм дачи и общей контрольной цифры по району.

Через некоторое время, чтобы исправить эту ошибку, была создана директива сельсоветам об обложении кулацких хозяйств мясоналогом, в каковой нормисдачи мяса для этих хозяйств были установлены ориентировочно 120 клгр. В результате чего в ряде сельсоветов нормы сдачи мяса для кулацких хозяйств давались произвольно, непридерживаясь установленных ставок инструкции Наркомснаба в полтора или два раза по сравнению с нормами индивидуальных хозяйств по району.

Не проводились в жизнь необходимые репрессия, установленные законом по отношению к злостным несдатчикам мяса, а в некоторых селах в привлечении к ответственности последних не применялись нужные меры, а огульно оштрафовывалось то или другое хозяйство в размере от 100 до 200 рубл., независимо от того, какое количество мяса не выполнено этим хозяйством.

Установлены нормы сдачи мяса каждым хозяйством Обл. Исполкомом для Меджибожского района для единоличников – 35 клгр., для колхозов и колхозников, неимеющих товарных ферм – 18 клгр., сельсоветами также не всегда соблюдались.

Абсолютно отсутствует контроль со стороны Райзаготорганизаций за ходом мясозаготовки на селе, в результате чего имеют место такие факты.

По с. РУСАНОВЦЫ – сельсоветом незаконно наложено на колхоз, имеющего обобщественные 3 коровы – 560 клгр. Мяса, вместо 54- клгр. Однако колхозом уже выполнено 343 клгр.

По индивидуальному сектору совсем не учтено 50 хозяйств и уменьшен план против районного на 1806 клгр., не учтено 7 колхозных дворов, совершенно освобождены от мясосдачи 2 хозяйства.

Выполнение плана за I-й квартал по этому селу по индивидуальному сектору недовыполнили 53 хозяйства – 636 клгр., 46 хозяйств – колхозников – 414 клгр. И 2 кулацких хозяйства – 46 клгр.

В I-м квартале 1933г. недовыполнили: 56 индивидуальных хозяйств – 230 клгр., 48 колхозных дворов – 192 клгр., 2- кулацких – 2 клгр. Оштрафовано за невыполнение мясоналога – 5 хозяйств в 200 рубл., каковой штраф до сего времени не взыскан. В бесспорном порядке из'ято 170клгр.

С. МАРКОВЦЫ: сельсоветом уменьшен план преподанный районом на 315 клгр. Совсем не учтено II индивидуальных хозяйств. По кулацким хозяйствам нормы установлены в 120 клгр., что превышает больше чем в 3 раза ставки, установленные Наркомскабом, а 3-м кулацким дворам доведены нормы колхозников, т.е. 28 клгр.

- За I-й квартал не выполнили мясоналога:
- 30 индивидуальных хозяйств .....360 клгр.
  - 4 кулацких « » .....280 « »
  - 48 колхозников « » .....432 « »

В I-м квартале недовыполнили :

31 индивидуальное хозяйство .....755 « »
 5 кулацких « » .....50 « »
 53 колхозных « » .....212 « »
 Наложено штрафа в размере 500 рубл., каковые деньги не узысканы.

С. ГОЛОСКОВ: Нормы для кулацких дворов установлены также в 120 клгр.

В ІУ-м квартале 1932г. невыполнено:

44 индивидуальными хозяйствами .....527 клгр.
 4 кулацкими « » .....152 « »
 141 колхозными « » 423

Совсем освобождены от мясосдачи 20 хозяйств.

Оштрафовано мясом 3 хозяйства в размере 849 клгр.

С. СТАВНИЦА: Сельсоветом доведены нормы мясосдачи для кулацких хозяйств – 120 клгр.

В ІУ-м квартале 1932г. невыполнено:

72 индивидуальными хозяйствами .....864 клгр.
 124 колхозными « » .....744 « »

В І-м квартале 1933г. невыполнено:

74 индивидуальными хозяйствами ..... 370 « »
 130 колхозными « » ..... 390 « »
 колхозной МТС с 9 коров ..... .162 « »

Несмотря на крупное невыполнение плана мясосдатчиками в ІУ-м квартале 1932г. и І-м кв. 1933г. сельсоветом никаких штрафов и бесспорных из'ятий не произведено.

С. ЛИСОГОРКА: Согласно районного плана, сельсоветом совсем не учтено 15 хозяйств.

Норма для кулацких хозяйств доведена в 120 клгр.

В ІУ-м квартале 1932г. невыполнено:

91 индивидуальными хозяйствами .....1092 клгр.
 32 кулацкими «» .....576 « »
 48 колхозными «» .....432 « »

В І-м квартале 1933г. невыполнено :

102 индивидуальными хозяйствами.....510 « »
 32 кулацкими «» .....256 « »
 48 колхозными «» .....192 « »

Штрафов и бесспорных из'ятий мяса не производилось. Кроме того в сельсовете отсутствует надлежащий учет выполнения мясозаготовки персонально каждым хозяйством. Извещения выписываются по произвольной форме, а не на бланках, установленных РИК'ом.

С. ЗАПАДНИЦЫ: Нормы для кулацких хозяйств установлены в 120 клгр. и одному – 140 клгр. отчего районный план увеличился на 595 клгр.

В ІУ-м квартале невыполнено:

23 индивидуальными хозяйствами .....276 клгр.
 19 колхозными «» .....114 « »
 1 кулацким «» ..... 38 « »

В І-м квартале 1933г. невыполнено :

41 индивидуальными хозяйствами.....205 « »
 31 колхозными « » .....93 « »
 8 кулацкими « » .....144 « »

С. ГОЛОВЧИНЦЫ: Сельсоветом не учтены 19 хозяйств. почему уменьшен план по сравнению к преподанным планом району на 207 клгр.

В ІУ-м квартале 1932г. невыполнено:

16 индивидуальными хозяйствами .....192 клгр.
 12 колхозниками « » .....108 « »

В І-м квартале 1933г. невыполнено :

18 индивидуальными хозяйствами..... 90 клгр.
 19 колхозниками « » .....76 « »

Норма мясосдачі кулацкими господарствами також преувеличена – вместо 70 клгр. до 120 клгр. Одновременно некоторым господарствам предоставлена скидка – вместо 28 клгр. – до 20 клгр. Оштрафовано лишь одно господарство в 100 клгр. мяса.

МЕДЖИБОЖ-УКР. Совершенно освобождены от мясосдачі 5 индивидуальных господарств.

В IV-м квартале 1932г. недовыполнили:

4 индивидуальных хозяйства .....43 клгр.

60 колхозников « » .....540 « »

В I-м квартале 1933г. недовыполнили :

4 индивидуальных хозяйства.....20 клгр.

60 колхозников « » .....240 « »

Несмотря на то, что в течении обоих кварталов выполнили полностью свои обязательства по мясосдаче только 4 хозяйства, из них 2 индивидуальных и 2 колхозника. Никаких репрессий со стороны сельсовета по отношению к злостным несдатчикам мяса не производилось.

О всех вышеуказанных извращениях постановлений правительств нами проинформирован РПК и РКК. В данное время нами совместно произведена проверка во всех селах района доведения плана по мясоналогу до мясосдатчика и выполнения такового в строки, предусмотренные законом.

Дано задание агентурно-осведомительной сети по вопросу выявления лиц, сознательно нарушающих законы правительства, «О мясозаготовке».

По выявлению виновные будут привлекаться к ответственности.

*Райуполномоченный ГПУ УССР
по Меджибожскому району підпис /КАЦ/
Уполномоченный СПО підпис /ВЯТКИН/*

ДАХМО. – Ф. П-187. – Оп.1.– Спр.78.– Арк. 41-45. Копія. Машинопис.

№115

Повідомлення начальника Волочиського прикордонного загону Морозова секретарю Волочиського РПК Кп(б)У про соціально-економічний та політичний стан у с.Канівка

19 березня 1933р.

*Совершенно секретно.
Сеия «К»*

Нашими спец-сообщениями № 276691 от 15/III-32г. и № 276769 от 19/III-32г., мы сообщили о напряженном состоянии в селе Каневка (пограничное), Волочиского района на почве прод. затруднений. Втечение последних двух декад, к колхозу ежедневно собираются группы колхозников с требованиями выдачи им хлеба. Часть колхозников совершенно не выходят на работу зьявляя: «Голодными работать не будем».

За последние дни начались выходы из колхоза, поступило 32 заявления о выходе и около 50 семей имеют тенденции к подаче заявлений о выходе из колхоза.

17 Июня с/г. из с. Каневки в Райколхозсоюз явилась группа женщин, в числе 15 человек с требованиями выдачи им хлеба, при этом заявили, что в селе имеются до 70 семейств, которые в течении 2-х месяцев совершенно голодают не имея даже картофеля и если Райколхозсоюз не окажет немедленную помощь, то колхозники дальше молчать не будут.

После переговоров членов Правления Райколхозсоюза с означенной группой женщин, о том , что будут приняты меры к оказанию материальной помощи – женщины возвратились в село.

Отмечаем, что в с. Каневке после распределения урожая прошлого года, на трудовую единицу колхозника вышло по 2 килогр. 40гр. хлеба. После выполнения плана хлебозаготовки в колхозе никаких фондов не осталось, лошади и скот остались без фуража. В результате чего начался падеж лошадей на что колхозники реагировали отрицательно.

В Феврале и Марте м-цах с/г. в селе нарастали тенденции к массовым выступлениям и волынкам, но благодаря периодически оказываемой помощи колхозу, продовольствием и фуражом выступления были предотвращены. Райколхозсоюз 17 Июня с/г. отправлено в с. Каневку 50 пуд. Гречихи для

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

общественного питания, но это является совершенно недостаточным. В село выехал член бюро РПК для проведения массово-раз'яснительной работы и ознакомления с состоянием села.

НАЧ. ОТРЯДА /МОРОЗОВ
НОМ. НАЧ. ОТРЯДА ПО С/Ч. /ЧЕРЯК/
ОПЕР. УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СПО підпис /КРАСНОВ/

ДАХмО. – Ф. П-50. – Оп.1.– Спр.75.– Арк. 55. Оригінал. Машинопис.

№116

Інформація райуповноваженого ДПУ Дунаєвського району Гендельштейна секретарю райпарткому та голові райвиконкому Дунаєвського району про зафіксовані випадки голодування в районі

19 квітня 1933р.

Случаев голодовки, как со стороны колхозников, так и единоличников по нашему району зафиксировано нами 23, при чем это количество не точнее, так как имеется куда больше еще не учтенных.

Особо заслуживает внимание село Зеленче, где там имеется до 15-ти учтенных нами случаев, при чем два случая за счет употребление в пищу собачьего мяса.

По селу Зеленче также сильно развита посылка колхозниками своих детей по жабрам и это явление принимает массовый характер.

К числу голодающих относятся:

1/ ДМИТКУН Анна – сама была ударница в колхозе, имеет несколько детей и недавно на почве голода умерла.

ГАНИН В. – опух от голода и находится накануне смерти.

ФАРМАЗЕИ - член Правления колхоза, имеет до 300 трудодней, сидит без хлеба и без картошки.

ВОЙТЮК Анна из Цыгановки голодает вместе с семьей.

КРЫЛЬ Федор – пришел недавно в аптеку, просил карболовки, заявил, что хочет покончить самоубийством на почве голодовки.

КОЛЬЦЕВСКАЯ Мария – имеет до 150 трудодней.

ПОГАНЕЦ Елена – имеет 60 трудодней.

ШЕВЧУК Елена – имеет 200 трудодней.

ОРЧИНСКАЯ Елена – имеет 220 трудодней.

ВОЙТЮК Александр – имеет 220 трудодней.

По Гуте-Блещановской колхозники ДОВИДЕНКО Клавдия, МЕЛЬНИК Степан, БЛАКСИВЫЙ Иван питаются буряком и изредка картошкой.

По Блещановке САБОШИНСКИЙ Василий, ФАЙЧУК Петро, ПОДЛЕСНАЯ Мария приходят на свинарню берут буряк от свиней из кормушек и этим питаются.

По селу Горчичная ПОСТЕРНАК Антон Тимофеевич, НАДОПТА Василий Павлович, имеющие по 450 трудодней питаются сурогатом и гнилой картошкой.

По Сл.-Горчичанской ГЛУХОВСКИЙ Михаил, ГЛУХОВСКИЙ Николай, АГНОВСКАЯ Александра, ОЛЕНИВИЧ Леонтий все они голодают

По селу Могилевке голодают колхозники ДЗЮБА Андрей, он-же рабочий артели Текстиль, СЕВОСТЬЯНОВА вдова БРОСЛАВЕЦ Андрей.

По селу Кривчик голодающих колхозников имеется до 30 семейств, при чем там-же зафиксированы отдельные случаи привода детей в помещения сельсовета с требованием дать хлеба.

По селу Зеленче гр-н поселка Цыгановки БАЛУХ Тимофей Антонович крайний бедняк, колхозник, имеет 3 души семьи пришел к охотнику ДЖАЛО Павло, который убил собаку на шкуру и стал просить, что

бы он ему отдал собаку для еды и не смотря на отказ со стороны ДЖАЛО все-же собаку забрал.

Нужно отметить, что со стороны руководства села, зная о подобных явлениях голодовки отдельных колхозников крайне нуждающихся – ничего конкретного не принимают в деле оказания помощи последним.

Сообщаем, для принятия срочных мер по существу.

РАИ УПОЛНОМОЧЕННЫЙ ГПУ ДУНАЕВЕЦКОГО РАЙОНА /ГЕНДЕЛЬШТЕЙН/
УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СПО /РЕЗНИЦКИЙ/

ДАХМО. – Ф. П-115. – Оп.1.– Спр.117.– Арк. 100-101. Копія. Машинопис.

№117

Повідомлення управління прикордонного загону військ ДПУ секретарю Славутського парткому про гострі продовольчі затруднення населення району

4 травня 1932р.

Совершенно секретно

В дополнение к прежним материалам о наличии продовольственных затруднений в с. Манятин, Горица частично Селичев, - сообщаем, что это положение в настоящее время имеет место и по другим населенным пунктам, так, например: в с.Селичев из общего числа имеющегося там населения к настоящему времени острые продовольственные затруднения переживают до 30% населения.

Особенно продовольственными затруднениями охвачено с. Б. Праутин, где из числа 97 колхозных семейств – 65 семейств не имеют хлеба, из числа имеющихся в этом селе 143 единоличных х-ств, острые продовольственные затруднения переживают 52 семьи.

Из числа 65 семейств колхозников, - 9 семейств принадлежат к семьям красноармейцев, кои продзатруднениями охвачены в равной мере с вышеуказанными. Многие по указанной причине опухли от голода, в Б. Праутине имели место случаи смертности, переживающие продовольственные затруднения питаются скорлупами от картофеля и кормовыми буряками.

На почве продзатруднений отмечаем отрицательное настроение, как со стороны колхозников, так и со стороны единоличников.

ЗАМ НАЧ ОТРЯДА підпис /ДЕРГАЧЕВ/
ОПЕР УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СПО підпис /ЛАПОШИН/

ДАХМО. – Ф. П-364. – Оп.1.– Спр.363.– Арк. 1. Оригінал. Машинопис.

№118

Інформація начальника прикордонного загону військ ДПУ до секретаря Волочиського райпарткому про продовольчі труднощі, випадки опухання сімей колгоспників в с Яхнівці та Кушнірівка

7 травня 1933р.

Цілком таємно
Серія «К»

Командированным нами опер. работником в селах Волочиского района – Яхновцы, Кушнировка, установлено ряд случаев, когда бедняки и середняки-колхозники не имеют совершенно продуктов питания.

В с. Яхновцы выявлено 29 семей бедняков, середняков-колхозников, которые не имеют совершенно продуктов питания, даже картофеля и свеклы. Большая часть из них питается магаром и другими веществами.

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

Обнаружен случай, когда бедняк-колхозник ТКАЧУК Федор Ефимович, семья коего состоит из семи душ, имеет около 300 трудодней, питался мясом с примесью половы.

Вследствие отсутствия продовольствия среди этих семей имеется несколько человек опухших. Есть случаи, когда некоторые колхозники продают коров и за это приобретают продукты питания. Колхозник-середняк ШИК Игнат, имевший одну корову, (семья состоит из девяти душ) продал таковую на продукты питания. Последний имел около 310 трудодней.

Кроме этих семей в селе имеются нуждающиеся колхозники в хлебе, но у которых имеется картофель (частично другие продукты).

По приблизительным подсчетам в с. Яхновцы имеется нуждающихся в продовольствии до 100 человек.

В с. Кушнировке установлены 15 семей, которые совершенно не имеют никаких продуктов питания. Некоторые из них питаются горчицей. Среди этих семей-колхозников имеются случаи опухания, заболевания, в особенности детей.

В этом селе имело место, что вследствие плохого питания и истощенности умерло шесть человек преклонного возраста по 80-95 лет.

Кроме вышеуказанных 15-ти семей, имеются также колхозники бедняки и середняки, которые нуждаются в хлебе. Всего насчитается по селу до 50 человек.

Колхозы этих сел возможности в оказании какой-либо помощи этим семьям в продовольствии не имеют.

Просим РПК и РИК принять меры в оказанию помощи продовольствием этим семьям.

К сему прилагаем список колхозников, нуждающихся в продовольствии по с. с. Яхновцы и Кушнировка.

Аналогичное явление имеется и в селе Баглаях.

НАЧАЛЬНИК ОТРЯДА   подпись   /МОРОЗОВ/
ПОМ. НАЧ. ОТРЯДА по С/Ч   подпись   /ЧЕРЯК/
ОПЕР УПОЛНОМОЧЕННЫЙ   подпись   /КРАСНОВ/

ДАХмО. – Ф. П-50. – Оп.1.– Спр.111.– Арк. 183-184. Оригінал. Машинопис.

№119

Інформація начальника прикордонного загону військ ДПУ до секретаря Волочиського райпарткому про серйозні продовольчі труднощі, нестатки та випадки смерті колгоспників та одноосібників в с.Яхнівці

29 травня 1933р.

*Цілком таємно
Серія "К"*

В дополнение к спецдонесению №269545 от 8 Марта с.г. сообщаем, что положение в с. Яхновцы, Волочиского района до сего времени продолжает оставаться тяжелым.

Командированным 27 Мая с.г. оперативным работником в с. Яхновцы установлено, что значительная часть (более 100 семей) колхозников и единоличников ощущают острые продовольственные затруднения. Кроме того на почве продовольственных затруднений в селе имеется 20-22 семейства опухших.

Несколько дней тому назад зарегистрировано 4 смертных случая в один день (в возрасте от 45 до 50 лет).

Данное положение создало как в среде единоличников, так и колхозников антиморальное настроение. Такими же настроениями охвачена значительная часть сельского актива и даже партсостав местной ячейки.

Многие из числа актива последнее время отказались принимать участие в проведении текущих хозполиткампаний, мотивируя тем, что они голодные, работать не в состоянии. Такое заявление было сделано активистом БРИТВАКОМ в то время, когда он был приглашен в сельсовет.

Создавшееся настроение отразилось и на трудовой дисциплине в колхозе. Со стороны отдельных колхозников имеются нездоровые реагирования на то, что правление колхоза, установило порядок ночевки колхозников в поле с лошадьми.

Так, середняк-колхозник БОКЦЕХОВСКИЙ Мартын выражает недовольство установленным порядком, указывая, что это является «панщиной».

Такие настроения проникли и в партийную среду. На происходившем несколько дней тому назад партийном собрании, член партии ВЕРБА в своем выступлении также выразился, что колхоз является «панщиной».

В связи с продовольственными затруднениями, в селе развилось воровство со взломом. За последнее время зарегистрировано 7 случаев краж продуктов питания у населения. К предотвращению и искоренению воровства никаких мер не предпринимает.

Выделеный от местной партийной ячейки на должность председателя сельсовета партиец ЗИНЬКО после нескольких дней работы демонстративно в сельсовете бросил печать и отказался от исполнения должности председателя. Секретарь сельсовета также от работы отказывается, мотивируя материальной необеспеченностью.

Временно исполняющий должность предсельсовета ЛИПА неавторитетен и своему назначению абсолютно не соответствует. К работе относится безразлично, поскольку ожидает со дня на день замены.

Партийная ячейка никакой политико-воспитательной работы на селе не проводит. Влияния таковой не чувствуется.

Работающий в качестве секретаря парт. ячейки ЯЗВИНСКИЙ Райпаркомом командирован лишь на трехмесячный период. Несмотря на то, что упомянутый в селе находится с 15 Мая с.г., однако, оживления деятельности ячейки и сдвига в работе не заметно. Таковой, как выяснено, преследует цель подготовить себе соответствующую замену из числа местных партийцев.

Реализацию займа первого года второй пятилетки проводит исключительно учительский состав и зав. сберкассой.

На происходившем 26 Мая бригадном собрании с вопросом о реализации займа присутствующий там член партии ЗИНЬКО открыто заявил, что на заем не подпишется, поскольку не имеет ни денег, ни трудодней.

Наличествовуют перегибы в отношении единоличников. В частности перегибы имели место в текущем году перед началом весенней посевной кампании. Значительная часть единоличного сектора была лишена права на землепользование, вследствие незасыпки в общий магазин посевного материала. Вместе с тем в числе, лишенных права на землепользование, имеются засыпавшие посевной материал.

Так например, середнячка ДРОЗД Магда произвела засыпку семян разных культур в количестве 6-ти пудов, однако, земля у нее была отчуждена.

Посевной материал до сего времени хранится в магазине неиспользованный, не взирая на то, что весенний сев заканчивается.

К настоящему времени сельсовет располагает 166 гектарами так называемой бросовой земли, отчужденной одновременно у единоличников.

Часть единоличников неделю тому назад возбудили ходатайство перед Райисполкомом и Райземотделом о наделении их землей. Как Райисполком, так и Земотдел им в этом отказали, объяснив, что поскольку они намечались к выселению за пределы области (на что у них имеется постановление), то они наделены землей быть не могут. Если же постановление Райисполкома отменено областными органами, то им следует обратиться к этим органам непосредственно.

Вследствие изложенного выше, 9 единоличников через избранного ими делегата направили свои заявления Винницкому Областному Прокурору. По части поданных заявлений имеются результаты положительного характера, однако, эти заявления пока находятся в районной прокуратуре на рассмотрении.

Несколько дней тому назад со стороны пом. участкового директора Волочической МТС – ШАТУХ имело место нарушение революционной законности. Упомянутый произвел арест трех колхозников, которые колхозными лошадьми вспахивали свои огороды.

Сообщая изложенное, четвертый раз просим Райпарком оказать продовольственную помощь с. Яхновцы, обновить сельруководство и усилить политико-воспитательную работу на селе.

НАЧАЛЬНИК ОТРЯДА	подпись	/МОРОЗОВ/
ПОМ. НАЧ. ОТРЯДА ДО ОПЕРЧАСТИ	подпись	/ЧЕРЯК/
ОПЕР УПОЛНОМОЧЕННЫЙ	подпись	/КРАСНОВ/

ДАХМО. – Ф. П-50. – Оп.1. – Спр.111. – Арк. 176-178. Оригінал. Машинопис.

№120

**Доповідна записка начальника Волочиського
прикордонного загону начальнику ДПУ УСРР та секретарю районного партійного
комітету про дитячу бездоглядність в районі**

2 червня 1933р.

Совершенно секретно

Несмотря на то, что в связи с продовольственными затруднениями имеет место по отдельным селам Волочиського района развитие детской беспризорности, - районными организациями в этом отношении до сих пор не принято достаточно мер к предотвращению развития детской беспризорности. Так например, созданная районная комиссия по детской беспризорности спустила по сельсоветам директиву с требованиями сообщить в Рай ОНО о наличии детской беспризорности. А последние этому вопросу не придают политического значения и требуемых сведений не представляют.

Из местных ресурсов на ликвидацию детской беспризорности средств не отпущено. Что касается областных организаций, то по линии обл Нар.Образа отпущено 650 кг. жита и 122 кг. крупяных культур, все это находится на сохранении в складах Райснаба.

Кроме того имеется наряд на получение сахара 9 кг., постного масла 30 кг., сухих овощей 22 кг., консервов 90 коробок и тюльки 270 кг. За вышеуказанное количество продуктов обл. Наробраз требует уплаты 1087 руб., но за отсутствием средств продукты не выкупаются и меры к мобилизации средств среди соответствующих организаций не приняты. Общественного мнения вокруг развивающейся детской беспризорности не создано.

На сегодняшний день не открыто ни одного детского дома, ясель, а равно и питательного пункта для беспризорных. Организации, ведающие этим вопросом, ссылаются на отсутствие средств и свободного помещения.

По нашим неполным данным устанавливается, что детская беспризорность, в связи с продзатруднениями, увеличивается, хотя массового характера не приняла. Так например:

с. Волочиск.(укр) —	10 беспризорных, из них	2 круглых сирот
с. Маначин.....	10 “ “	5 “
м. Волочиск (евр).....	3 круглые сироты	
с.Рабиевка.....	3 “	
с.Лонки.....	3 беспризорных, из них	3 круглых сирот
с.Третельники.....	7 “ “	2 “
с.Тарноруда.....	6 круглые сироты	
с.Гарнышевка.....	2 беспризорных	
с.Бальковцы.....	1 “	
с.Мысловая.....	1 “	
<hr/>		
	45 “	из них 24 круглых “ сирот

При получении по нарядам всех отпущенных продуктов и мобилизации средств из местных ресурсов, путем создания общественного мнения вокруг детской беспризорности, можно достичь положительных результатов к полной ликвидации беспризорности.

Просим Секретаря Р П К принять соответствующие меры воздействия по отношению организаций, обслуживающих детскую беспризорность с тем, чтобы улучшить материальное положение беспризорных и ликвидировать это явление в районе.

Данные по Сатановскому району сообщим дополнительно.

НАЧАЛЬНИК ПОГРАНОТРЕДА підпис (МОРОЗОВ)
ПОМ НАЧАЛЬНИКА ПОГРАНОТРЕДА ПО ОПЕРЧАСТИ підпис (ЧЕРЯК)
ОПЕР УПОЛНОМОЧЕННИЙ підпис (КРАСНОВ)

№121

Інформація начальника Славутської районної міліції до секретаря Славутського райпарткому, начальника оперативного відділу Вінницької обласної міліції про надання допомоги у зв'язку з продовольчими затрудненнями

13 червня 1933р.

Совершенно секретно
Серия «К»

По полученным у нас сведениям в селах: Корчик и Романов ввиду продовольственного затруднения имеется значительная часть селянства, которое голодует и находится в опухшем состоянии, а именно:

Село Корчик

- 19) ГАВРИЛЮК Петр Хомич – бедняк, на иждивении 3душ.
- 20) ГОРКАВЛЮК Иван – середняк-единоличник, на иждивении 5душ.
- 21) ПАЕВСКИЙ Василий - вновь вступивший колхозник семья из 7 душ в опухшем состоянии.
- 22) КРУТОЙ Иван – член колхоза умер от голода, семья из 3-х душ накануне смерти.
- 23) ВАСИЛИК Семен – середняк-единоличник, семья из 7 душ, все опухшие.
- 24) ОКСЕНЧУК Толох – середняк-единоличник умер. Семья из 5 душ накануне смерти.
- 25) НЕТИТЧУК Татьяна – беднячка, вдова, единоличница семья из 5 душ, в опухшем состоянии.
- 26) АНДРОЩУК Охрем – середняк-единоличник, 6 душ семьи в опухшем состоянии.
- 27) ФЕДОРЧУК Афанасий – середняк-единоличник, семья из 4 душ, в опухшем состоянии.
- 28) КОНДРАТЮК Эфим – середняк-единоличник, семья из 10 душ все в опухшем состоянии, накануне смерти.
- 29) ШАХРАЙ Йосиф – середняк – семья из 3 душ, в опухшем состоянии.
- 30) ПАСЕЧНИК Александр – семья из 3-х душ, все в опухшем состоянии.
- 31) ВЕРШЕЛА Терентий – середняк-единоличник семья из 7 душ, все в опухшем состоянии.
- 32) ТУРИНСКИЙ Самуил – бедняк умер с голода, семья из 5 душ, все в опухшем состоянии и на кануне смерти
- 33) ДАНИЛЮК Лукаш – середняк-единоличник, семья из 3 душ, все в опухшем состоянии
- 34) ПИЛЮТА Семен – бедняк, 4 души, полное отсутствие каких либо продуктов питания.

Село Романов

- 1.САБОТОВИЧ Прокофий – вновь вступивший член колхоза, семья из 6 душ, все в опухшем состоянии.
- 2.ЗВЕДЕНЮК Василий - вновь вступивший член колхоза, семья из 4-х душ лежит в опухшем состоянии.
- 3.НЕВЕРКОВСКИУ Эмильян - вновь вступивший член колхоза, семья из 2-х душ лежит в опухшем состоянии.
- 4.МАКАРЧУК Эмильян - вновь вступивший член колхоза, семья из 5 душ вся лежит в опухшем состоянии.
- 5.СЕРГЕЙЧУК Федор - член колхоза, семья из 5 душ вся лежит в опухшем состоянии.
- 6.АТАМАН Никалай – бедняк-единоличник, семья из 5 душ лежит в опухшем состоянии.
- 7.НИТИТЧУК Герасим - вновь вступивший член колхоза, семья из 2-х душ лежит в опухшем состоянии.
- 8.НЕВЕРКОВСКИЙ Никалай - член колхоза, 4 души, лежат в опухшем состоянии.
- 9.ЦИХАНОВСКИЙ Антон - вновь вступивший член колхоза, 5 душ лежит в опухшем состоянии.
- 10.ЖЕМБРОВСКИЙ Марцен - вновь вступивший член колхоза, 4 души лежит в опухшем состоянии.
- 11.ДЕМЧУК Агафия - член колхоза, семья из 6 душ лежит в опухшем состоянии.
- 12.КОТЛЯР Зусь - вновь вступивший член колхоза, семья из 6 душ в опухшем состоянии.

По существу выше изложенного просим Вашего распоряжения через соответствующие организации на предмет оказания помощи указанным выше селянам

НАЧАЛЬНИК РК МИЛИЦИИ   підпис   /ВОВЧЕНКО/
УПОЛНОМОЧЕННЫЙ О/Ч   підпис   /ВЕРЕЦАК/

ДАХМО. – Ф. П-364. – Оп. 1. – Спр.363. – Арк. 13-14. Копія. Машинопис.

№122

**Повідомлення заступника начальника Волочиського
прикордонного загону Черяка секретарю Волочиського РПК про посилення заходів по
боротьбі з мішочництвом**

червень 1933р.

Совершенно секретно

За последнее время усилился наплыв мешочников едущих по направлению Москва, ЦЧО, СКК и т.д.

Установлены факты, что среди мешочников имеются кулацко-антисоветские элементы использующие мешочничество в целях проведения контрреволюционной работы, распространении провокационных слухов и т.д.

Перед транспортными органами ГПУ поставлена задача прекращения потока мешочников.

Просим Вас принять меры к обеспечению массово-разъяснительной работы, для оказания помощи транспортным органам в борьбе с мешочничеством.

ЗАМ. НАЧ. ОТРЯДА /ЧЕРЯК/
ОПЕР. УПОЛНОМОЧЕННЫЙ /КРАСНОВ/

ДАХмО. – Ф. П-50. – Оп.1.– Спр.75.– Арк. 19. Оригінал. Машинопис.

№123

**Доповідна записка начальника прикордонного загону ДПУ Морозова до начальника
політвідділу Волочиської МТС та начальника райміліції про зрізування колосків на
колгоспному полі в с.Курилівка**

9 липня 1933р.

Серія «К»

По имеющимся в нас сведениям, в ночь с 17 на 18 июня задержана гражданка того же села МАЦЫГАЙЛО Евфросиния с колосьями около 4 – х килограмм, срезанными на колхозном поле. Одновременно сельсоветом у нее был произведен обыск, в результате которого было обнаружено около 100 кустов картофеля.

Такое же явление имело место в с. Гарнышевка, где был задержан местный крестьянин единоличник, нажавший 2 снопа ржи на своем поле. По этому вопросы со стороны некоторых колхозников в с. Куриловка проявляют недовольства, в частности гр. БОРУЦА Григорий, по положению середняк, брат которого выслан на север Союза, в разговоре с колхозниками сказал: “РАЗВЕ ДЯДЬКО НЕ МАЄ ПРАВА ЖАТИ КОЛОСКІВ НА СВОЄМУ ПОЛІ ?”.

Просим Начальника П/О МТС принять соответствующие меры к усилению политической работы среди колхозников.

Начальнику Милиции представляется произвести расследование в отношении срезания колосьев гр – кой МАЦЫГАЙЛО Евфросинией.

НАЧАЛЬНИК ОТРЯДА подпись /МОРОЗОВ/
ОПЕР УПОЛНОМОЧЕННЫЙ подпись /КРАСНОВ/

ДАХмО. – Ф. П-50. – Оп.1.– Спр.112. – Арк. 11. Оригінал. Машинопис.

№124

Інформація уповноваженого ДПУ Дунаєвецького району до секретаря райпарткому про недоліки збиральної кампанії в колгоспах сс. Вихрівка та Гірчична

17 липня 1933р.

Цілком таємно

В колхозе им. «ВОЙКОВА» села Выхровки и коммуне «КОМИНТЕРН» села Горчичной уборка проходит неудовлетворительно. По колхозам, в следствии плохой организации общественного питания, плохой организации труда и не выдачи авансов. Среди некоторой части имеются нездоровые реагирования, сводящиеся к тому , что в этом году колхозники останутся без хлеба и наблюдается ревностное отношение к единоличникам, заявляя примерно так:«ЕСЛИ ЕДИНОЛИЧНИКИ НЕ БУДУТ ИМЕТЬ ХЛЕБА, ТО ЗА ТО ХОТЬ СЕЙЧАС НАЕДЯТСЯ, А МЫ КАК СЕДЕЛИ БЕЗ ХЛЕБА, ТАК И БУДЕМ ДАЛЬШЕ ГОЛОДАТЬ». Молотьба в колхозе проходит плохо. Очень много времени уходит на простои из-за поломок, как трактора так и молотилки. Отмечаются отсутствие квалифицированной силы, что также имеет свое отрицательное влияние на ход молотьбы.

В коммуне, в результате плохого качества работы, имеются большие потери урожайности, отсутствует учет сколько скошено гект., точное количество снопов.

Хлебосдача проходит очень медленно. Среди некоторой части коммунаров имеются потребительские тенденции обеспечить себя в первую очередь хлебом. Со стороны пред. коммуны ВАЙСМАНА отмечается халатность и незаинтересованность в работе, последний настроен как можно скорей уйти с этой работы и выехать из района.

Сообщается для сведения и принятия соответствующих мер.

РАЙ УПОЛНОМОЧЕННЫЙ ГПУ ДУНАЕВЕЦКОГО РАЙОНА   подпись   /ЧЕБАН/
УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СПО   подпись   /РЕЗНИЦКИЙ/

ДАХМО. – Ф. П-115. – Оп.1.– Спр.123. – Арк. 2. Оригінал. Машинопис.

№125

Інформація начальника прикордонного загону ДПУ Морозова до секретаря Волочиського райпарткому про неправильний розподіл продовольчої позики в колгоспі с. Качуринці

28 липня 1933р.

Серія «К»

Колхоз с. Качуринцы, Волочического р-на, недавно получил из района продссуду в количестве 48 пудов для колхозников, особо нуждающихся.

Данная продссуда распределена была неправильно, т.к., в первую очередь получил руководящий состав села, в частности председатель колхоза БАСИСТЮК – 2 п.муки, секретарь парт. ячейки ФАЛЬШОВНИК Яков вместе со своим братом Федором – 3 пуд., уполномоченный по сельсовету – ПАХОЛЮК Василий – 2 пуд.

Кроме того, остальную продссуду раздали своим родственникам и близким знакомым.

В следствии такого распределения, особо – нуждающиеся в продссуде получили очень мало.

Помимо того, на вопрос некоторых колхозников почему неправильно распределяется продссуда, получают ответ: «ТЫ ЕСЛИ НЕ УМОВЧИШЬ, ТО И ТОГО НЕ ПОЛУЧИШЬ ПОТОМУ ЩО НЕ ДАМО».

Сообщая о вышеизложенном, просим Секретаря Райпаркома принять соответствующие меры.

НАЧАЛЬНИК ОТРЯДА   подпись   /МОРОЗОВ/
ОПЕР. УПОЛНОМОЧЕННЫЙ   подпись   /КРАСНОВ/

ДАХМО. – Ф. П-50. – Оп.1.– Спр.42. – Арк. 49. Оригінал. Машинопис.

№126

Повідомлення начальника Славутської районної міліції Вовченка секретарю Славутського РПК про порушення закону хлібоздачі керівниками господарств

4 серпня 1933р.

Терміново

30-го июля с/г. Дятиловский колхоз произвел первый обмолот 3 копы ржи от которой намолочено 3 центн. 26 клг.

Предколхоза СУДАК без всякого на то постановления правления, зерно от первого обмолота роздал колхозникам, чем подорвал трудовую дисциплину и выход на работу колхозников для своевременной уборки урожая.

3-го августа с/г. СУДАК дал распоряжение колхозникам снять с 50 коп верхние снопы, перемолотить и зерно сдать на пункт ЗАГОЗЕРНО и в результате сдано лишь 4 центн. и 67 клг. и того же дня СУДАК отправил в Берездовскую мельницу 5 центн. ржи для перемола на общественное питание, а сам поехал по делам в МТС чтобы привозили зерно из мельницы, что было и сделано.

Своими действиями СУДАК создал недовольствие среди колхозников, он хотел сделать хорошо, а его привлекают к ответственности.

3-го августа с. г. выездом специального работника милиции произведена проверка обмолота и всего намолоченного оказалось 21 центн. 60 клг., но сколько обмолочено коп свединий не имеется.

Из намолоченных 21 центн. 60 клг. – 4 центн. 67 клг. сдано на пункт ЗАГОТЗЕРНО, роздано колхозникам – 3 центн. 26 г остаток 13 центн. 69 клг.

При проверке наличия 2 центн. недостает. Кроме этого обнаружено в клуне – 88 клг. ржи, нигде не заприходованной.

На ряду с этим выявлено, что СУДАК допускал прием в колхоз кулаков, как ЯКИМЧУКА Петра Александровича, которого назначил бригадиром полевой бригады.

Все злоупотребления со стороны СУДАКА выкрыты и подтвердились, который привлечен к судовой ответственности по 97 ст. УК.

Дознание закончено и в порядке 102, ч. 2 ст УПК направлено на расследованию следователю.

СУДАК Федор Емельянович по соц-положению –середняк.

При колхозе находится парт орг ВАСИЛЮК Нестор, который знал о всех преступлениях СУДАКА и на все с последним соглашался.

НАЧАЛЬНИК РК МИЛИЦИИ   підпис   /ВОВЧЕНКО/
ЗА УПОЛНОМОЧЕННОГО С/Ч   підпис   /КИСЕЛЬЧУК/

ДАХмО. Ф.П-364. Оп.1. Спр.330. Арк.82. Оригінал. Машинопис.

№127

Спецповідомлення начальника Дунаєвецької районної міліції начальнику Вінницького обласного управління міліції про заходи пов'язані з торгівлею хлібом в населених пунктах району

з 20 по 30 серпня 1933р.

Сообщаем, что за время с 20 по 30-ое августа с.г. изъято зерно-хлеба и муки на базарах и других местах в следующем количестве.

- Зерно-хлеба – 368 килограмм
- Муки..... – 104 «-»
- Печеного хлеба – 6 «-»
- Случаев изъятия.. – 15.
- Заведенных дел - 15 в админпорядке.
- По соцпрослойке колхозников – 1
    единоличник – 13
    кустарей – 1

Выше упомянутый хлеб ищут на базарах у лиц которые производили продажу такового. Продажа зерно-хлеба производилась отдельными лицами в небольшом количестве в среднем 16 кило.

41/УШ с.г. Милицией Дун. района задержан гр.с.Мицовец Солобковецкого района СЕНЧИШИН Николай у которого обнаружено 8 кило муки при допросе гр.СЕНЧИШИН заявил, что ему вышезазначеную муку в с. Мецовцах неизвестный ему гр. нанял его вести муку в м. Дунаевцы и велел ему остановится в м. Дунаевцах на рожку и там он с ним встретится.

гр. СЕНЧИШИН задержан работниками Милиции недоезжая рожка, личность неизвестного спекулянта выясняется.

Весь задержанный хлеб по указаниям Района сдан «ЗАГОТЗЕРНУ», на что имеются квитанции.

В дальнейшем работа по борьбе с торговлей зерно-хлебом освещена за первую декаду Сентября месяца.

НАЧАЛЬНИК Р/К МИЛИЦИИ   підпис   /ЯРЕМА/
УПОЛНОМОЧЕННИЙ   підпис   /КОЛЬНЕДЮК/

ДАХМО. – Ф. П-115. – Оп.1. – Спр.117. – Арк. 237. Копія. Машинопис.

№128

Список колхозников сіл Яхнівці та Кушнірівка, що потребують продовольчого забезпечення

21 серпня 1933р.

Совершенно секретно

с. Яхновцы

1. ДРОЗД Мартын Яковлевич	колхозник	середняк	семья	из	7	человек
2. ЗИНЬКО Бламко Никитович		бедняк	семья	из	5	человек
3. ЩЕСНЯК Юзелька Якубовна			семья	из	5	человек
4. ДРОЗД Станислав Францевич			семья	из	9	человек
5. БЕДА Лукьян Гаврилович			семья	из	6	человек
6. НАСТИН Иван Александр.			семья	из	5	человек
7. ЩЕГОЛЬСКАЯ Мария Корниевна			семья	из	5	человек
8. ТКАЧУК Федот Акимович			семья	из	7	человек
9. ЗИНЬКО Иван Семенович			семья	из	4	человек
10. ВАРДУТ Никита Маркович			семья	из	7	человек
11. КИСЕЛЕВ Яков			семья	из	3	человек
12. ШЕСТНЯК Вицентий Собкович			семья	из	6	человек
13. ДРОЗД Анелия Лавриковна			семья	из	4	человек
14. БЕДА Михаил Лаврикович			семья	из	4	человек

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

15. ЧУБАТЫЙ Яков Васильевич	м-средняк	семья	из	4	человек
16. САЛИК Тимофей Иванович	бедняк	семья	из	6	человек
17. ШИК Игнатий Филиппович		семья	из	9	человек
18. ЯНИС Франц Станиславович		семья	из	5	человек
19. ВОРОТНЯК Павел Юстинович	средняк	семья	из	8	человек
20. ГАЙДУК Карл Матвеевич	Бедняк	семья	из	8	человек
21. ДРОЗД Федор Францевич		семья	из	5	человек
22. КОЗАК Степан Константинович	средняк	семья	из	8	человек
23. ЛИПА Федор Иосифович	Бедняк	семья	из	6	человек
24. ДРОЗД Александр Иванович		семья	из	5	человек
25. ГРОХОВСКИЙ Станислав		семья	из	5	человек
26. УПОЛЮК Русалия Константиин.		семья	из	5	человек
27. ДРОЗД Петр Сильвестрович	–	семья	из	5	человек
28. СВИСТКА Тимофей Илькович		семья	из	9	человек
29. ГАЙДУК Франка Лавриковна		семья	из	6	человек

с. Кушниревка

30. ДЕМЧЕНКО Василия	колхозник	средняк	семья	из	5	человек
31. ФАТЕРИГА Юрко		бедняк				
32. ФИЛИСТЮК Савва Данилович			семья	из	6	человек
33. ДЕМЧЕНКО Василий			семья	из	7	человек
34. СЛАВЮК Андрей Филиппович			семья	из	6	человек
35. НАГОРЯЧНЫЙ Иосиф			семья	из	6	человек
36. МАЗУР Андрей Станиславович			семья	из	7	человек
37. ГОЛОВАТЫЙ Кирилл Сергеевич			семья	из	5	человек
38. МУЗИКА Григорий Григорьев.			семья	из	7	человек
39. КАПУРА Федор			семья	из	5	человек
40. ЗАДВОРНЫЙ Семен Иванович			семья	из	5	человек
41. СЛАТЮК Кондрат Иванович			семья	из	5	человек
42. СИКОРСКИЙ Томко Иванович			семья	из	8	человек
43. ФАТЕРИГА Юрко			семья	из	5	человек
44. ФОРИНА Петр		единолич.				

Уполномоченный СПО

підпис

Верно:
(АНДРЕЕВ)

ДАХМО. – Ф.П-50. – Оп.1. – Спр.112. – Арк. 69.Копія. Машинопис.

№129

Доповідна записка в.о. начальника загону ДПУ Черяка до начальника обласного відділу ДПУ УСРР про хід виконання хлібоздачі одноосібниками Волочиського району

25 серпня 1933р.

Поставка хлеба государству единоличными хозяйствами в Волочискском районе протекает крайне слабо. Так, например, в Волочискском районе имеется 1873 хоз., из них 155 кулацких хоз.

Годовой план хлебоздачи бедняцко-средняцких хоз. 9923 цент. По состоянию на 25/У111 – с/г на пункт «Заготзерно» поступило всего лишь 2359 цент., что составляет 23,8%.

Августовский план сдачи хлеба 4465 цент., по состоянию на 25/У111 с/г сдано 2359 цент., что составляет 52%.

План хлебоздачи кулацким хоз., 948 цент. сдано на пункт «Заготзерно» всего лишь 118 цент. или 12,4 % общего плана.

Приведенные выше цифры свидетельствуют о катастрофическом состоянии выполнения плана хлебоздачи единоличниками, а в особенности кулацкими хоз., которые по плану должны были полностью выполнить свои обязательства в течении августа месяца.

Такое состояние хлебоздачи по единоличному сектору такое, что районные организации в лице

земельного отдела совершенно не интересуются этим вопросом. Характерным моментом деятельности земельного отдела необходимо отметить, как отсутствие учета о количестве хоз., имеющих земельную площадь посевов и подлежащих обязательной поставке хлеба государству. Отсутствие контроля за деятельностью сельских организаций в части организации помощи единоличникам в уборке, обмолоте и сдачи хлеба государству.

В результате чего сельские организации в частности сельсоветы в большинстве случаев вместо того, чтобы мобилизовать общественное мнение на своевременное выполнение обязательств по хлебосдаче единоличниками, пустились на самотек.

Ни один из сельсоветов не организовал помощи в уборке и возке снопов с поля безлошадным хоз., а таковых в районе имеется до 65-70%, не организованы красные токи по обмолоту хлеба, не смотря на то, что последние ежедневно обращаются в сельсоветы Пахутинцы, Бубновка, Зеленая Купель и ряд других сел.

Кроме того, необходимо отметить, что в начале Августа месяца с/г единоличники пытались косить озимые культуры в зеленом виде лично для своих нужд. В процессе разворота хлебосдачи зарегистрированы факты когда отдельные единоличные хозяйства в место того, что бы выполнить в первую очередь свои обязательства перед государством, вывозят на базар хлеб как зерном так и в печеном виде для продажи по спекулятивным ценам. Так например в течении Августа месяца привлечено к уголовной ответственности за незаконную продажу хлеба 6-ть человек, и привлечено к ответственности в административном порядке 13 человек.

По ряду сел Волочиского района сильно развит тайный помол зерна примитивным способом /ручные жернова/ что так же влияет на своевременном выполнении хлебосдачи.

Постановление Партии и Правительства о поставке хлеба Государству среди единоличников не достаточно популяризовано. Характерным моментом бездеятельности сельсоветов необходимо отметить с. Сарново Волочиского района, где по состоянию на 25/У111 с/г бедняцко-средняцкими хоз., из общего плана 547,6 цент. Сдано всего 146,90 цент.

Кулацкими хоз., из общего плана 56,44 цент. сдано 19,70 цент. В выполнении плана сдачи хлеба государству приняло участие 72 хоз.

Категорически отказались от выполнения своих обязательств 3-ри хоз. Несмотря на катастрофическое состояние хлебосдачи единоличниками, сельсовет не мобилизовал партийного актива, не создано общественного мнения, а надеясь на самотек.

С. Зеленая Волочиского района по состоянию на 13/У111 с/г единоличными хоз., из общего плана 237 цент., не сдано ни одного кг хлеба, не смотря на то, что на общем собрании по вопросу уборки и сдачи хлеба государству выявлено, что каждый единоличник имеет обмолоченного хлеба от 5-15 пуд.

Правительственное постановление о поставке хлеба Государству не популяризовано среди единоличников, ибо на том же собрании было задано ряд вопросов как например: «Какой срок сдачи хлеба, будет ли облагаться хлебом необсемененная земля, будет ли добавочная хлебозаготовка».

Члены партии не были совершенно прикреплены к участкам, а ограничились лишь тем, что назначили уполномоченных от единоличников.

Так же характерным моментом бездеятельности сельсовета, в части контроля за выполнением хлебосдачи единоличниками служит с. Тарнаруда/ Пограничное/ где из 47-ми хоз., по состоянию на 20/У111 с/г из общего плана 333,28 цент., сдано всего лишь 8,99 цент. При чем это количество хлеба сдано 25-ю хоз.

Выделенные 3-е уполномоченных от единоличников своих обязательств не выполнили. Прикрепленные члены партии по участкам совершенно, не бывают, не смотря на неоднократные предложения Председателя с/совета.

Аналогичные факты бездеятельности сельсоветов имеет место по с.с.ГАЙДАКИИ, где хлебосдача выполнена на 1,7%, ХОЛОДЕЦ – 4,2%, БРОНЕВКА – 6,3%, БАГЛАИ – 6,8%, КЛИНИНЫ – 11,6% и ГЛЯДКИ – 14,1%. Руководящая верхушка вышеперечисленных сел до сего времени не перестроилась на боевую работу по выполнению хлебосдачи единоличниками перед Государством, а все село положило на самотек.

Секретаря РПК'а просим принять соответствующие меры к устранению отмеченных нами дефектов.

В села наиболее отстающие в выполнении хлебосдачи единоличными хоз..считаем необходимым командировать уполномоченных РПК'а на коих возложить ответственность ликвидировать отставание единоличных хоз., в хлебосдаче.

ВРИД. НАЧ. ОТРЯДА подпись /ЧЕРЯК/
ОПЕР. УПОЛНОМОЧЕННЫЙ подпись /КРАСНОВ/

ДАХМО. – Ф. П-50. – Оп.1.– Спр.112. – Арк. 94-97. Оригінал. Машинопис.

№130

**Інформація в.о. начальника прикордонного загону ДПУ Черяка до секретаря
Волочиського райпарткому про боротьбу з дитячою
безпритульністю в районі**

29 серпня 1933р.

Серія «К»

В соответствии с решениями директивных органов о борьбе с детской беспризорностью и бродяжеством, при Райисполкоме организована специальная комиссия из представителей Советских, партийных и профорганизаций.

Комиссией на территории района было выявлено 130 – человек беспризорных детей в возрасте до 16-ти лет, каковые немедленно размещались по колхозам района. Последними для обеспечения беспризорных, Райкомиссией было отпущено 498 кг муки, 82 кг крупы, один ящик консерв и проч., продуктов.

Из указанного количества беспризорных выявлено 90 человек имеющих родных, каковым в связи с улучшением их материального положения были переданы на воспитание.

Оставшихся 40 человек – круглые сироты закреплены на патронат за колхозами. Указанные сироты являются в большинстве жителями Волочиского района родители коих умерли или покинули детей, оставив сами территорию района. В число сирот также входят дети высланных кулаков и проч., антисов., элемента, каковые при выселке, а также в пути следования бросали детей.

Месячник сбора средств на борьбу с беспризорностью в районе не проводился и несмотря на напоминания Председателя Погран., Отряда о необходимости немедленного разворота этой кампании со стороны Райкомиссии по данному вопросу до сих пор ничего не делается.

Контрольное задание месячника по борьбе с детской беспризорностью установленного для района в 10.000 руб., не выполнено.

Просим Секретаря Районного Партийного Комитета принять меры к оживлению работы Райкомиссии по борьбе с детской беспризорностью, так как имеющиеся данные говорят о наличии невыявленных беспризорных детей по селам и местечкам района. Также принять меры воздействия на Райкомиссию по организации и развороту работы месячника по сбору средств.

ВРИД. НАЧ. ОТРЯДА ГПУ   подпись   /ЧЕРЯК/
ОПЕР. УПОЛНОМОЧЕННЫЙ   подпись   /КРАСНОВ/

ДАХмО. – Ф. П-50. – Оп.1.– Спр.112. – Арк. 117-118. Оригінал. Машинопис.

№131

**Інформація начальника Полонського ДПУ голові райвиконкому
про незадоволення населення сіл хлібоздачею**

серпень 1933р.

По имеющимся у нас данным по с. Кустовцы среди отдельных единоличников замечены случаи отрицательных реакций по поводу сдачи хлеба государству, как например:

ЮРЧУК ФИЛИПП – середняк индивидуальник, в группе крестьян высказывался: «Я СОВЕТКОЙ ВЛАСТИ ХЛЕБА НЕ СДАМ ДО ТЕХ ПОР, ПОКА НЕ ОБЕСПЕЧЮ ПОЛНОСТЬЮ СЕБЯ, ПРОДАМ НЕМНОГО, А ЧТО ОСТАНЕТСЯ ТО СДАМ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ. ДОВОЛЬНО МЫ УЖЕ НАУЧЕНЫ ГОРЬКИМ ОПЫТОМ – ПРОШЛОМ ГОДУ ПОДЫХАЛИ С ГОЛОДА. ДУРНЫЕ БУДУТ ТЕ КРЕСТЬЯНЕ, КОТОРЫЕ ПОВЕЗУТ ХЛЕБА».

Поддерживая слова Юрчука – ВЕЛЬМО АЛЕКСЕЙ, середняк-единоличник говорил: «Я БОЛЬШЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ ХЛЕБА НЕ ЗАВЕЗУ, ОБМОЛОЧУ, СПИЧУ, ЧАСТЬ ПРОДАМ НА РАСХОДЫ, А ОСТАЛЬНЫЕ ЛУЧШЕ РАЗДАМ НИЩИМ»

Вельма ФИЛЛИП – середняк, индивидуальник, в группе селян высказывался: «ДУРНОЙ БУДЕТ ТОТ, КТО ПОВЕЗЕТ ХЛЕБ, САМИ КРЕСТЬЯНЕ ЕЩЕ ВДОВОЛЬ НЕ НАКУШАЛИСЬ, А УЖЕ СОБИРАЮТСЯ ВЕЗТИ. НЕОБХОДИМО В ПЕРВУЮ ОЧЕРЕДЬ ОБЕСПЧИТЬ СЕБЯ, ЧАСТЬ ПРОДАТЬ, НЕМНОЖКО ЗАПРЯТАТЬ, А ЧТО ОСТАНЕТСЯ – ИЗЛИШКИ, ТОГДА МОЖНА ВЕСТИ. Я, например, ТАК И СДЕЛАЮ».

Среди кулачества проводится агитация, запугивают бедняков и середняков продажатруднениями прошлого года и аналогичным положением в нынешнем году. Распускают провокационные слухи о скором падении существующего строя, восхваляют среди последних старые порядки, как например:

КОРНЕЙЧУК Василий, ВЕЛЬМА Григорий, НЕСТУРК Антон, ЛИСИЦКИЙ и ГАВОЗА ПЕТРО – кулаки, раскулаченные, среди населения ведут антисоветскую агитацию, говоря: «ВЕСНОЙ ОБЯЗАТЕЛЬНО БУДЕТ ВОЙНА, ВСЕМ БУДЕТ КОНЕЦ, НАСТАНЕТ МОМЕНТ, ЧТО ЭТО ВСЕ СВЕРШИТСЯ, А ВОЙНА НЕОБХОДИМА, ДАЛЬШЕ ТАК ПРОДОЛЖАТСЯ НЕ БУДЕТ, ВЫСТУПИТ ПОЛЬША, НЕМЦЫ, И ОБЯЗАТЕЛЬНО СБРОСЯТ СОВВЛАСТЬ. В ПРОШЛОМ ГОДУ СОВВЛАСТЬ КРЕСТЬЯН УГОВОРИЛА ЧТОБЫ ВСЕ СДАЛИ ДО ФУНТА ХЛЕБ, А ПОТОМ СДЫХЛИ С ГОЛОДА, В ЭТОМ ГОДУ ОБЯЗАТЕЛЬНО ТОЖЕ САМОЕ БУДЕТ:»

Вышеизложенное сообщается Вам для принятия соответствующих мер по Вашей линии, о результатах чего просьба нас уведомить.

НАЧ ПОЛОНСКОГО РОГПУ   підпис   /Окос/
ПОЛОНОМОЧЕННЫЙ   підпис   /Проскурин/

ДАХмО. – Ф. П-269. – Оп. 1. – Спр. 126. – Арк. 165. Оригінал. Машинопис.

№132

Повідомлення начальника Полонського ДПУ про незадовільний хід збирання врожаю у с. Кустовці

серпень 1933р.

По имеющимся у нас сведениям в колхозе с. Кустовец имеется ряд ненормальных явлений в отношении хода уборки и сдачи хлеба. Причиной служит то обстоятельство, что благодаря плохо поставленному общественному питанию со стороны колхозников имеются случаи невыхода на работу, опаздывания и т. д.

Жатки, молотарки – находятся в неисправном виде, в силу чего имеются большие перебои, как в уборке так и молотье. Правление колхоза бездействует, никакой масово - разъяснительной работы не проводит. Охрана полей и скирд совершенно отсутствует, имеющиеся два сторожа по целым ночам спят. Во время бури были поразкиданы снопы по полю, и в таком виде они лежат и сейчас, в силу чего имеется приростание снопов к земле.

Благодаря отсутствию массово – разъяснительной работы среди колхозников, заметны отдельные разговоры, как-то: «ЧТО МЫ В УРОЖАЙ УБЕРЕМ, СМОЛОТИМ, ТО СОВ. ВЛАСТЬ ЗАБЕРЕТ, НАЧНЕТ ДОВОДИТЬ НАМ ВСТРЕЧНЫЕ ПЛАНЫ И ОБРАТНО НА ВЕСНУ БУДЕМ ПОДЫХАТЬ С ГОЛОДУ».

Со стороны сторожей, охраняющих горох заметны систематические случаи раскрадывания гороха, и вместо того чтобы таковой оберегать, они видя как колхозники крадут горох с поля – об этом молчат, за что берут с них водку и целыми днями на поле пьянствуют. Предколхоза РУДЫШИН не проверяет охраны и не знает как охраняют поля.

Сообщая о вышеизложенном – просим принять соответствующие меры, о результатах чего просим уведомить нас.

НАЧ ПОЛОНСКОГО РОГПУ   /ОКСО/
УПОЛНОМОЧЕННЫЙ   /ПРОСКУРИН/

ДАХмО. – Ф. П-269. – Оп. 1. – Спр. 126. – Арк. 167. Оригінал. Машинопис.

№133

Спецповідомлення начальника Дунаєвської районної міліції начальнику Вінницького обласного управління міліції про заходи пов'язані з торгівлею хлібом в населених пунктах району

з 1 по 10 вересня 1933р.

Сообщаем, что за время с 1-го по 10-ое Сентября с.г. Р/К Милицией Дун. района во исполнения постановления СНК и ЦК ВКП/б/ прекращения колхозной и индивидуальной торговли хлебом, а также борьбе с зерно-хлебом на базарах, проделано следующее:

Проведено инструктивное просвещение работников Р/К Милиции о порядке борьбы с торговлей и спекуляцией зерно-хлеба на базарах.

С 1-ого по 10-ое с.м. выявлено у спекулянтов в м. Дунаевцах:

Зерно-хлеба 64 килограмма

Муки 120 «--»

Печенного хлеба 179 «--»

Заведено уголов. дел – 6.

Привлечено к уголовной ответственности - 6 чел.

Из них арестовано – 3 чел. и содержатся под стражей в камере Р/К Милиции.

По соцпрослойке : торговцев-нетрудового элемента – 4 чел., кустарей – 2 чел.

1. Выявлено у гр. м. Дунаевец ПАЛАТНИКА Мошка тайная пекарня с крупной выпечкой хлеба в момент обыска 10/IX с.г. выявлено хлеба – 103 кило, разной муки – 72 кило по соцположению систематически занимался выпечкой хлеба и заведено дело.

2. У гр.м. Дунаевец ЗАДНШНЕЙН Тубы при – обыске выявлено кило печенного хлеба, 19 кило муки и весы с гирями. По соцположению гр. ЗАДНШНЕЙН нетрудовой элемент. Бывшая торговка систематически снабжает перекупщиков печеным хлебом. Привлечена к уголовной ответственности.

3. У гр. м. Дунаевец ВЕРЕЗИЛЕР Арон при обыске выявлено – кило печенного хлеба, 6 кило муки по соцположению бывш. торговец систематически занимался снабжением печенного хлеба перекупщикам, привлечен к уголовной ответственности.

4. У гр.м. Дунаевец КВЕНТ Янкель при обыске выявлено – 16 кило муки, по соцположению нетрудовой элемент, систематически занимался снабжением перекупщиков печеным хлебом. гр. КВЕНТ привлечен к уголовной ответственности.

5. У гр. м. Дунаевец – ШЕХТЕР Зейлик – при обыске выявлено 16 кило зерно-хлеба, систематически занимался снабжением перекупщиков печеным хлебом, по соцположению бывш. торговец, заведено уголовное дело.

6. У гр. м. Дунаевец ГЛУЗМАН Азриль – при обыске выявлено 33 кило печенного хлеба, по соцположению кустар, систематически занимался снабжением перекупщиков печеным хлебом. Привлечен к ответственности.

Весь хлеб по указаниям Районаба сдан соответствующим организациям, имеются акты сдачи.

В дальнейшем работа будет проводится по выполнению у спекулянтов скупщиков зерна, тайных пекарей, результаты будут освещены в спецсводке, за вторую декаду Сентября месяца.

НАЧАЛЬНИК Р/К МИЛИЦИИ   підпис   /ПРЕМА/
УПОЛНОМОЧЕННИЙ   підпис   /КОЛЬВЕДЮК/

ДАХмО. – Ф. П-115. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 235-236. Копія. Машинопис.

№134

Інформація в.о. начальника прикордонного загону ДПУ Черяка до секретаря Волочиського райпарткому про організацію видачі хліба головою колгоспу Басистюком та уповноваженим сільради Пахалюком колгоспникам с. Качуринці

6 вересня 1933р.

Совершенно Секретно
Серия «К»

В с. Качуринцах, Волочиского района правление колхоза в 1933 г. сняло с молотбы двигатель,

который поставили на мельницу для перемола зерна.

По инициативе пред. правления колхоза БАСИСТЮКА и уполномоченного сельсовета ПОХАЛЮКА 2-го сентября с.г., произведена незаконная выдача хлеба колхозникам, на протяжении двух дней на каждое колхозное хозяйство выдано по 9 пудов муки, часть пшеничной и часть ржаной. Выдача хлеба продолжается, всего выдано примерно, 70 % колхозных дворов.

Молотба в колхозе фактически приостановлена т.н. двигатель находится у мельницы. Колхоз хлебосдачу государству выполнил всего на 40%, хлебосдача протекает чрезмерно слабо, среди правленческого состава развиты потребительские тенденции, во главе которых стоят: пред., колхоза БАСИСТЮК и уполномоченный сельсовета ПОХАЛЮК.

Семян для осеннего сева колхоз не заготовил, чем самым срывает сев.

В колхозе дисциплина за последнее время пала, организация труда не налажена, правленческий аппарат, никакой борьбы с этими проявлениями не ведет, а наоборот потворствует.

Существующая расхлябанность в колхозе грозит срывом выполнения в срок хлебосдачи и своевременного проведения сева.

Сообщая о вышеизложенном, просим Секретаря Райпарткома и Председателя Райисполками принять соответствующие меры.

РИД. НАЧАЛЬНИКА 22 ПОГРАНОТРЕДА ГПУ подпись /ЧЕРЯК/
ОПЕР. УПОЛНОМОЧЕННЫЙ подпись /КРАСНОВ/

ДАХМО. – Ф. П-50. – Оп.1.– Спр.112. – Арк. 148. Оригінал. Машинопис.

№135

Спецповідомлення начальника Дунаєвської районної міліції Яреми начальнику Вінницького обласного управління міліції про заходи пов'язані з торгівлею хлібом в населених пунктах району

з 10 по 20 вересня 1933р.

Сообщаем, что за время с 10 по 20-ое сентября с.г. изъято зерно-хлеба и муки на базарах в следующем количестве:

Зерно-хлеба – 64 кило
Муки – 8
Случаи изъятия – 4

Заведенных дел 4 в админпорядке.

По соцположению: единоличников - 3
колхозников - 1

Вышеуказанный хлеб изъят у лиц, которые производили продажу такового, а также и покупку. 15 с.м. представлены по подсудности законченные дела на гр. ПАЛАТНИКА Мошка, ВЕРЕЗИВЕРА Арона и ГЛУЗМАНА Азриля.

Осуждены Парсудом Дунаевецкого района:

1/ гр. ПАЛАТНИК Мошко – осужден на 7 лет дальних таборов, без применения амнистии и поражением в правах на 3 года;

2/ гр. БЕРЕЗИВЕР Арон – осужден на 5 лет лишения свободы без применения амнистии;

Хлеб, который изъят сдан 21/IX с.г. «ЗАГОТЗЕРНО» под квитанцию № 046390.

В дальнейшем работа по изъятию хлеба будет освещена в третьей декаде Сентября м-ца.

НАЧ. Р/К МИЛИЦИИ підпис /ЯРЕМА/
УПОЛНОМОЧЕННЫЙ підпис /КОЛЬНЕДЮК/

ДАХМО. – Ф. П-115. – Оп.1.– Спр.117.– Арк. 238. Копія. Машинопис.

№136

**Доповідна записка в.о. начальника прикордонного загону Морозенка
до секретаря Волочиського райпарткому
та начальника політвідділу МТС
про масові виключення з колгоспу с.Трительники**

11 жовтня 1933р.

По сведениям имеющимся в Управлении Отряда, в колхозе с. Трительники на протяжении Июля и Августа м – цев. с.г. исключено из колхоза до 75 семейств, в большинстве своем бедняки и середняки. Данное исключение произошло по инициативе председателя колхоза за не выход на работу. В этом имеется со стороны председателя колхоза целый ряд допущенных ошибок.

Сообщая об изложенном, просим Начальника Политотдела МТС принять соответствующие меры.

ВР.НАЧ.ОТРЯДА   подпись   /МОРОЗЕНКО/
ВР.ОПЕР.УПОЛНОМОЧЕННЫЙ   подпись   /СВИНКОВ/

ДАХмО. – Ф. П-50. – Оп.1.– Спр.112. – Арк. 203. Оригінал. Машинопис.

№137

**Інформація в.о. начальника прикордонного загону ДПУ Черняка до секретаря
Волочиського райпарткому про завищені
плани хлібоздачі по с.Клинини**

23 жовтня 1933р.

Серия "К"

По с. Клинини Волочиского района мы располагаем данными, что сельсовет довел зажиточно середняцким хоз. твердые планы сдачи хлеба государству по 100 пуд., посевную площадь от 15 – и до 20 – ти сотых га земли.

Естественно, что доведенные планы являются преувеличенными, а отсюда и нежелательные для нас реагирования.

Сообщая о вышеизложенном просьба принять соответствующие меры к пересмотру доведенных преувеличенных цифр хлебоздачи.

ВРИД.НАЧ.ОТРЯДА ВГПУ   подпись   /ЧЕРНЯК/
ОПЕР УПОЛНОМОЧЕННЫЙ   подпись   /КРАСНОВ/

ДАХмО. – Ф. П-50. – Оп.1.– Спр.112. – Арк. 200. Оригінал. Машинопис.

№138

**Інформація в.о. начальника прикордонного загону ДПУ Черняка до секретаря
Волочиського райпарткому про обшуки господарств одноосібників уповноваженим РПК
Остапчуком в с.Яхнівці**

26 жовтня 1933р.

По с. Яхновцам Волочиского района мы располагаем данными, что Уполномоченный РПКа ОСТАПЧУК производит обыски в единоличных хозяйствах с целью обнаружения спрятанного хлеба.

Считаем, что обыски не целесообразны. Просим усилить разъяснительную работу среди

єдиноличников о необходимости сдачи хлеба государству.

ВРИД. НАЧ. ОТРЯДА ВГПУ
ОПЕР УПОЛНОМОЧЕНЫЙ

подпись /ЧЕРНЯК/
подпись /КРАСНОВ/

ДАХМО. – Ф. П-50. – Оп. 1. – Спр. 112. – Арк. 201. Оригінал. Машинопис.

№ 139

Звіт про роботу органів юстиції Славутського району в сільськогосподарських та інших кампаніях

з першого січня по третє грудня 1933р.

УЧАСТЬ В ЗАКІНЧЕННІ ХЛІБОЗАГОТІВЛІ 1932 РОКУ

У 1933 році за не здачу хлібозаготівлі від 1932 року сесіями Нарсуду з участю Прокуратури було заслухано 64 справи. Ці справи майже всі заслухані на селах. По цим справам засуджено 64 чоловіка, з них: куркулів — 2, твердоздавців — 28 та контрактантів — 34.

В час розгляду справ, судово-слідчі бригади проводили також на селах масово-роз'ясовчу роботу та популяризацію радянського законодавства.

УЧАСТЬ У ВЕСНЯНІЙ ЗАСІВ. КАМΠΑНІЇ

Справ, зв'язаних з весняною засів. кампанією розглянено 110. По ним засуджено 110 чоловік, з них куркулів — 2, твердоздавців — 36 та контрактантів — 51, які в хлібозаготівельній компанії, органи Юстиції Славутського району не лише переводили свою роботу шляхом судової репресії, а також переводили масову роз'яснювальну роботу в селах.

БОРОТЬБА ЗА ЗРІЗУВАННЯ КОЛОСКІВ

Справ цієї категорії розглянено 88. Виїзними сесіями безпосередньо в селах. Цих справ розглянено 62. В більшості звинувачення по цим справам були розкулачені та обмежені землею куркулі.

УЧАСТЬ У СВОЄЧАСНОМУ ВИКОНАННІ ХЛІБОЗДАЧІ 1933 РОКУ

Роботу свою органи Юстиції Славутського району щодо участі у своєчасному виконанні хлібоздачі 1933 року побудували на підставі постанов Партії та Уряду, а саме: не захоплюватись масово-судовою репресією, займаючись більше масово-роз'ясовчою та профілактичною роботою.

Таким чином, при виїзді на села, виїзна сесія не зразу приступала до підбору злісного здатчика хліба, щоб такого судити, а не менше 2-х днів переводили масово-роз'ясовчу роботу, перевіряючи роботу Сільради та актив села на кутках. Застосування цих методів праці дало такі наслідки, що за всю кампанію хлібоздачі 1933 року заслухано лише 11 справ самих злісних нездатчиків хліба, з них: куркулів — 5, твердоздатчиків — 4 та контрактантів — 2. Після винесення вироку судово-слідча бригада не від'їжджала зараз же з села, а залишалась там ще 1-2 дні для того, аби популяризувати та розтлумачити населенню вирок та добитись зламу щодо пожвавлення хлібоздачі і в тих селах, де побувала судово-слідча бригада, темпи хлібоздачі збільшилися і ті села виходили передовими.

УЧАСТЬ В ІНШИХ КАМΠΑНІЯХ

Справ за розкрадання посів. матеріалу розглянено за 1933 рік — 52.

За не здачу мясоподатку — 14 справ. За розбазарювання мірчука — 5 справ та за спекуляцію сільськогосподарчими продуктам — 13 справ.

За знищення та за калічення коней — 88 справ, 4 справи за поломку тракторів.

ЗА ЗМІЦНЕННЯ РБВ. ЗАКОННОСТІ

Органи Юстиції Славутського району на зміцнення ревзаконності провели відповідну масово-роз'ясовчу роботу та у випадках грубого викривлення рев. законності, порушували кримінальні справи, з яких, як характерні наводимо наступні:

САМОСУДИ: по с. Понори

Навесні цього року, коли почастишали кражі по селу, актив села на чолі з Секретарем Парт. ячейки т. МИСЛІНИМ вночі зробили засаду для того, щоб спіймати злодіїв і піймавши КОВАЛЬЧУКА, СИЩУКА та

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

інш. і коли КОВАЛЬЧУК після знуцання намагався втікати, то «актив» пострілом з рушниці поранили його, а потім, затримавши КОВАЛЬЧУКА, почали избивати такого прикладами, а потім в непритомному стані занесли його у хлів, де він і помер.

Справа ця розглянута Нарсудом і МИСЛІНА засуджено до позбавлення волі на 6 років, інш. «активістів» - від 3-х до 4-х років позбавлення волі.

По с. Пашуки

Члени сільради ЛІПСЬКИЙ Франц та ПЮРО Михалко, а також «актив» села в особі КОНДРАТЮКА Андрія, ЛІНСЬКОГО Івана та БОНДАРА Данила, спіймавши уночі злодіїв з краденим кабаном ОСТАПЧУКА Дмитра, МАКСМЧУКА Андрія, та МАКСИМЧУК Ольгу, завели таких в колгоспну канцелярію, там їх избивали до непритомності і коли такі приходили у чувство, то їх брали і мотузками за різні частини тіла підвішували до стелі для того, аби добитись від них зізнання, щодо різних крадіжок по селу. Коли це не помагало, вони тоді клали їх на землю, а їм на груди дошку та зверху по дошці танцювали.

Нарсудом їх засуджено: ПЮРО та КОНДРАТЮКА на 4 роки, ЛІПСЬКОГО Ф., ЛІПСЬКОГО Івана та БОНДАРА до 1 року прим. праці.

По с. Кам'янка

Голова Сільради СТАДЮК та його замісник КОЗІЙЧУК двічі побили гр. ДЕНИСЮКА Федора та його дружину, перший раз за те, що нібито підозрювали, що він ДЕНИСЮК украв корову у гр. БОНДАРЮКА, а другий раз за те, що він не виконав м'ясозаготівлі.

Справа ця знаходиться в Нарсуді Славутського району і днями буде заслухана.

НЕЗАКОННЕ ВИЛУЧЕННЯ ТА ПРОДАЖ МАЙНА ТА ІНШІ ВИКРИВЛЕННЯ

По с. Янушівка

Голова Сільради ВАРОМЛЮК, Голова колгоспу ОКОЙКО та Секретар Сільради ЛЕВУНЕЦЬ, продаючи майно куркульських господарств, склали фіктивні торговельні листи на меншу суму, ніж виручено від продажу і різницю грошей привласнювали собі. Крім того, як встановлено слідством по справі, робили вилучення майна не тільки що у кулацьких господарствах, а і у бідняцьких та сімей Червоноармійців і велику кількість цього майна привласнювали собі. Так, у гр. МОЛОШИНА вилучили якими на сплату податків кабана, вагою біля 10 пуд., такого по належності не здали, а закололи та використали для себе.

По селу Губельці.

Секретар Парт.ячейки ОЛЕЙНИК, уповноважений Сільради ГАВРИЛЮК та бригадир по молотьбі БОРЩУК в час молотьби хліба одноосібниками на червоному току, займались різними зловживаннями. За дорученням ОЛІЙНИКА та ГАВРИЛЮКА, БОРЩУК крав у селян намолочене зерно, це зерно потім продавали і за виручені гроші пиячили. Коли ж хто не будь з селян заявляв про це ГАВРИЛЮКУ або ОЛІЙНИКУ, то його заарештовували та тримали у льоху до кілька день для того, щоб він не розповсюджував цих їхніх дій. Так, гр. ОЛЬШАНІВСЬКОГО за те, що він заявив що у нього на червоному току украдено мішок пшениці, його посадили до льоху, тримали його там троє суток без води та харчів і коли такий там же у льоху упав у непритомність, лише тоді його випустили.

Крім того, накладали на селян незаконні штрафи, якими за невиконання тих чи інших податків, ці штрафи ні Сільрадою ні РНК не затверджувались і стягнені гроші привласнювали собі у свою користь.

Справа ця розслідуванням закінчена і передана до Нарсуду для заслухання.

ПОРУШЕННЯ, РЕВ. ЗАКОННОСТІ ЩОДО ВІДБРАННЯ ЗЕМЛІ ТА ШТРАФУВАННЯ ЗА НЕВИКОНАННЯ АГРОМІНІМУМУ.

По с. Тростянець.

За невиконання агромінімуму було оштрафовано гр.ЖОГЛО Дениса в 500 карб. та забрано у нього за не сплату штрафу корову та інше майно. Цю корову Сільрадою було продано Голові колгоспу за 200 карб. На подану ЖОГЛОЮ заяву, Прокуратурою було подано протеста до Президії Славутського РВК з тих мотивів, що ЖОГЛА по соц. стану МАЛОМІЦНИЙ середняк, що він чесно виконував всі господарчо-політичні компанії, що навесні цього року, він частину своєї землі обсіяв сам і замість того, щоб Сільрада допомогла йому обсіяти решту землі, вона навпаки, його оштрафувала, вилучила майно та обмежила землею.

Президія РВК протест Прокуратури задовольнила цілком, штраф з ЖОГЛИ знято та все майно йому повернуто.

По с. Губельці

Гр.ЗАХАРЧУКА теж за невиконання агромінімуму було оштрафовано в 150 карб. та цей штраф з нього стягнуто. Переведеною перевіркою Нарслідчим на місці встановлено, що ЗАХАРЧУК навесні цього року нею свою землю обсіяв, що за нарядом Сільради він ще крім своєї землі, сів землю гр.КОМАРУ з тою умовою, що КОМАР буде годувати його коней і коли ЗАХАРЧУК вже зорав КОМАРУ 3 га землі, тоді останній відмовився годувати коней.

Сільрада замість того, щоб вжити відповідних заходів до КОМАРА без всяких підстав, порушуючи всі законодавства, оштрафувала ЗАХАРЧУКА. Прокуратурою З/ХІ було подано протеста до Президії РВК; протест Прокуратури задоволено. Штраф з ЗАХАРЧУКА знято та гроші йому повернуто.

В ГАЛУЗІ ПЕРЕВІРКИ ПРАВИЛЬНОСТІ ОБМЕЖЕНИХ ЗЕМЛЕЮ

З розглянутих 358 господарств, що були обмежені землею навесні ц.р., Райкомісія на чолі з Дільничим Прокурором постановила повернути землю та вилучене майно С-Г господарствам.

Обмеженні господарства розподілились: куркулів 268, середняків 384, бідняків 6. Постановлено повернути землю та майно: середнякам 198 та біднякам 6. У групу середняків включені і господарства, яким було доведено тверде завдання, чому за їх міцністю господарств та злісним відношенням до виконання с/г політичних компаній в більшості в поверненні землі та майна відмовлено.

Для зміцнення революційної законності, виконуючи останні постанови Партії та Уряду щодо цього, Прокуратурою зроблено II доповідей (на Поширеному пленумі РВК, на зльоті груп сприяння РСІ, на зльоті колгоспників ударників в м.Аннополі, в с.Коломлі, Жукові та інш.). Одноразово переведено перевірку правильності штрафування в трудовнях по колгоспам: Коломлі, Жуків, Селичів, м. Скнип, Полян тощо, де при перевірці були виявлені найгрубіші порушення штрафної політики, а саме: за порушення труд. Дисципліни штрафували по 2 по 3 рази, перевищуючи кількість штрафів трудовнями, ніж це передбачено законом (штрафували по 10-20 трудовнів) (с. Селичів). В с. Жукові майже 50% всіх членів колгоспу було за ті чи інші порушення оштрафовані. Ці всі викривлення прокуратурою на місцях виправлялись.

Дальнішу свою роботу органи Юстиції направили на організацію низових органів Юстиції – організацію груп сприяння прокуратурі при колгоспах, організація сигнальних постів та колгоспних і виробничих судів. Цю роботу прокуратура намітила закінчити до 20/XII-б.р. для чого мобілізовано весь оперативний склад робітників Юстиції, яких прикріплено до відповідних сел для переведення цієї роботи.

ДАХМО. – Ф. П-364. – Оп.1.– Спр.419.– Арк. 112-117. Оригінал. Машинопис.

№140

Витяг з спецповідомлення начальника Вінницького ДПУ до начальника СПЗ ДПУ УСРР про хід хлібозаготівельної кампанії та реагування населення у Волочиському районі

15 грудня 1933р.

*Цілком таємно
Серія "К"*

Выполнения плана хлебозаготовки в Волочискском районе по состоянию на 15 Декабря сего года определяется 96,8%. По сравнению с прошлой декадой в отчетном периоде были достигнуты значительные результаты в области повышения хлебозаготовки. За 15 дней Декабря прирост хлебозаготовки по отношению к годовому плану составляет 8%.

Хлебозаготовка в колхозном секторе Волочискского района на 15 Декабря окончена, выполнения которой выражается в 100,5%. В настоящий период район продолжает подтягивать отставшие небольшие хвосты в некоторых колхозах района.

Значительно плохо обстоит хлебозаготовка в столичном секторе. В предыдущих наших спецсводках мы неоднократно подчеркивали значительное отставание единоличного сектора в хлебозаготовке района и оказания последним большого сопротивления хлебозаготовке. В особенности такие явления наблюдались при бесспорном изъятии контрактиции у зажиточной части индивидуальников.

В ряде случаев контрактантами-индивидуальниками хлеб подлежащий сдаче государству в порядке хлебозаготовки последними укрывался, закапывался в ямы и другие укромные места. Такими явлениями в отчетном периоде нам пришлось встретиться в ряде сел района, как-то: Купель, Яхновець, В-Губно и других. В этих сёлах на протяжении короткого времени было обнаружено свыше 122 центнеров хлеба

разных культур, укрытого по укромным местам.

Хлеб в ямах был в таком состоянии, что в большинстве своём в употреблении был мало пригоден. В отношении злостных неплательщиков, укрывающих и растрянзыривающих хлеб были приняты репрессивные меры и виновные предавались суду, особо злостные зажиточные, согласно постановлению ЦК УССР, выслались за пределы области, о чём мы вас информировали в предыдущих спецсводках.

Хлебозаготовительная компания по единоличному сектору характеризуется нижеследующими показателями:

На 15 декабря с.г. выполнение плана по пшенице по индивидуальному сектору в абсолютных цифрах 4,600 центнеров, выполнено 2,102 цент. Или 47,1% по ржи – 3,710 выполнено 1,618 цент. т, бобовых фуражных и крупяных культур 8,510 центнеров, выполнено 9,277 цент. что составляет 109%.

Всего же выполнения хлебозаготовки по всем культурам индивидуального сектора определяется в 77, и 8% . Прирост хлебозаготовки в единоличном секторе за 15 дней декабря выражается в абсолютных цифрах 869 цент. или 4,2% к обще-годовому плану.

Анализируя вышеприведенные цифры, которые со всей очевидностью свидетельствуют о значительном отставании единоличного сектора в хлебозаготовке. Такие темпы в дальнейшем ни в коей мере не обеспечивают выполнение полностью плана в установленные сроки партией и правительством.

Медленный ход хлебозаготовок идет исключительно за счет упорного сопротивления индивидуальников к выполнению государственных обязательств в частности хлебозаготовки. Большинство из индивидуальников свой хлеб попрятали в землю, который приходится отыскивать с большими трудностями.

Имеется отставание по единоличному сектору в районе 29 сельсоветов, в которых выполнение исчисляется от 50% до 85%.

В прошедшей декаде вокруг хлебозаготовки и применении репрессий мы имели ряд нездоровых отрицательных реакций, исходящих от к-р и а/с зажиточной части села. Ими распространяемые всевозможные слухи провокационного характера в основном были направлены на срыв хозяйственно-политических кампаний, в частности хлебозаготовки.

Подчас под эту антисоветскую агитацию попадала незначительная часть отсталых социально нам близких лиц, которые находясь под влиянием к-р и зажиточной части села также нездорово реагировали о проходящих кампаниях.

Наряду с целым рядом нездоровых проявлений имело место ряд злоупотреблений в колхозах – хищение, растрянжиживания колхозного хлеба, продажа спекулянтам. Такие явления в отчетном периоде имели место в селе Баглаи, Волочического района и в селе Пахутинцы.

Со стороны индивидуальников также наблюдались систематические скрывают хлеба, закапывание такового в землю, продажа на частном рынке по спекулятивным ценам и все это в конечном итоге являлось и является определенным тормозом для нормального хода хлебозаготовки.

Наиболее характерные факты о расхищениях, спекуляции, реакций вокруг хлебозаготовки иллюстрируем ниже.

РАСХИЩЕНИЕ И УТАЙКА КОЛХОЗНОГО ХЛЕБА

В селе Баглаи в колхозе было вскрыто систематическое употребление и кража зерно-хлеба от молотарек, сеялок, складов колхоза.

Село Янушовцы. Кладовщик колхоза ГАМЕНЮК Виктор вместо хорошей пшеницы в хлебозаготовку сдал послед. Послед сдавал перемешивал таковой с хорошей пшеницей. Всего им сдано такой комбинации до 300 центнеров. В разговоре по этому поводу с нашим с/с ГАМЕНЮК заявил что он зная нехорошие последствия этой проделки не хотел делать, но предколхоза КОЗАК и член правления ТРОЯНОВСКИЙ Лука сделали для того, чтобы лучшая пшеница осталась бы для колхозников.

В селе Янушовцы предколхоза КОЗАК и ТРОЯНОВСКИЙ, в целях нестачи пшеницы, задерживали умышленно обмолот таковой.

Нами поручено милиции произвести срочное дознание и виновных привлечь к судебной ответственности.

Село Гайдайки. Магазионер Колхоза ШЕПАНОВСКИЙ и бригадир колхоза ИВАНОВСКИЙ в разговоре между собой беседовали по поводу утаенного хлеба ими в колхозе от хлебозаготовки. Магазионер ШЕПАНОВСКИЙ говорил: «Было бы очень хорошо, если бы этот хлеб не обнаружили, тогда было бы что дать членам колхоза. Это является излишком и этот хлеб на учете в колхозе не состоит».

Поручено милиции срочно проверить данный факт с целью обнаружения утаенного хлеба и по выявлении, виновных привлечь к судебной ответственности.

Станция Войтовцы. В результате неблагонадежной охраны складов «Заготзерно» из ярусов, расположенных возле склада было похищено несколько мешков проса. В последствии было установлено, что похитителем хлеба является сторож, стоявший возле амбара склада – ШАХРАЙ Александр, середняк-единоличник, привлекался органами ГПУ за разлагательскую работу.

ШАХРАЙ арестован. Милицией дело окончено и передано суду для привлечения его к ответственности.

УКРЫТИЕ ХЛЕБА ИНДИВИДУАЛЬНИКАМИ.

На ст. Войтовцы у старшего рабочего службы путей НАГУРНОГО Федора было обнаружено 60 пудов спрятанного хлеба, принадлежащего индивидуальнику зажиточному середняку из села Баглаи.

Милицией производится дознание и виновные привлекаются к ответственности.

В селе Качуринцы у зажиточного середняка-единоличника ДОВГАЛЯ Михаила на усадьбе найдена яма, в которой был деревянный сундук с двумя центнерами ржи, а также у него же был обнаружен хлеб спрятанный на чердаке.

Дело в отношении ДОВГАЛЯ окончено. ДОВГАЛЬ арестован милицией и предан суду.

В этом же селе счетовод производственного товарищества ЗАЛИЧНЫЙ Адам, по соцположению бедняк-колхозник, систематически занимался подделкой хлебных квитанций кулачеству и индивидуальникам о сдачи ими хлеба.

ЗАЛИЧНЫЙ арестован. Дело окончено милицией и передано суду для привлечения к судебной ответственности.

Село Гайдайки. ПЕНДИК Леонтий индивидуальный середняк в селе занимается систематической спекуляцией хлеба. Ездит по селам. Был в селе Зеленое, где закупил себе зерна, перемолов его на муку. Последний находясь в тесном контакте с конюхами колхоза берет колхозных лошадей под видом различных поручений, якобы, о колхоза и хлеб для продажи вывозит в г. Проскуров.

Поручено милиции произвести дознание и привлечь к ответственности.

РЕАГИРОВАНИЯ.

В селе Фридриховка. Было проведено совещание предколхозов и предсельсоветов, после которого колхозам невыполнившим в срок гособязательства, сданные им снижки по хлебозаготовке были даны за счет данной снижки по 50-100 центнеров в зависимости от мощности колхоза. Это количество хлеба колхозы должны были вывести в хлебозаготовку. По этому поводу со стороны актива были нездоровые реагирования. Предколхоза с. В.-Бубновка выразился: «Говорили никаких добавочных планов давать не будут, а теперь снова начинаются дополнительные, что же нам говорить тогда колхозникам». В общем, что говорить, снова хотят посадить колхоз на мель.

Проинформирован РПК для принятия соответствующих решений.

Село Гайдайки. ШЕПАНОВСКИЙ Альбин магазинер колхоза в разговоре с колхозниками по вопросу хлебозаготовки высказался: «ЧТО ЭТО БУДЕТ ЧТО В НАШЕМ КОЛХОЗЕ УЖЕ НЕТ ХЛЕБА, КОЛХОЗНИКАМ НАШИМ СНОВА ПРИЙДЕТСЯ БЫТЬ БЕЗ ХЛЕБА И ГОЛОДОВАТЬ. ОБЕЩАЛИ МНОГО, А НА САМОМ ДЕЛЕ НИЧЕГО НЕТ». Присутствующие колхозники при этом разговоре согласились со сказанным ШЕПАНОВСКИМ.

Село Волчовцы. Бывший польский сельской «войт» СЕРКИЗ Петр в разговоре с крестьянами по вопросу хлебозаготовки и правительственных решений в этой части говорил, что он очевидец как за несдачу крестьянином 7 пудов зерна его раскулачили, этим самым лишили его возможности существования. Реагируя на это СЕРКИЗ сказал: «ВОТ ВАМ НАГЛЯДНАЯ КАРТИНА ЗА СТАРЫМ РЕЖИМОМ ТАК НЕБЫЛО, КАК ПРОДЛИВАЕТСЯ «ТОВАРИШАМИ» И НАРОД ВСЕ ЭТО ТЕРПИТ И ДО КАКОГО ВРЕМЕНИ ОН БУДЕТ ТЕРПЕТЬ ЭТИ МУКИ».

Аналогичные реагирования вокруг хлебозаготовительной кампании в отчетном периоде нами зафиксированы в ряде сел района – Голохвасты, Войтовцы, Волочиск и других, но мы эти факты не поминаем в виду их значительного однообразия.

НАЧАЛЬК ОТРЯДА   подпись   /МОРОЗОВ/
ПОМ. НАЧ. ОТРЯДА С/Ч   подпись   /ЧЕРЯК/
ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННЫЙ СПО   подпись   /КРАСНОВ/

ДАХМО. – Ф. Р-762. – Оп.1.– Спр.826. – Арк. 11-12, 14-16. Оригинал. Машинопис.

№141

Інформація начальника Волочиського прикордонного загону військ ДПУ Морозова до секретаря райпарткому про важкий економічний стан в колгоспі с.Яхнівці

1933р.

Поступаючі к нам матеріали свідчать про важке економічне положення в колхозі с. Яхновці, який приведений до такого стану в результаті слабого керівництва місцевими сільськими властями. Земотдел реальних заходів до усунення недочотів в колхозі не прийняв.

Командирований нами работник Отряда 5-го мая с.г. в с. Яхновцах виявив ряд важких явищ, які мають місце в нинішнє час в колхозі. Значительная часть колхозников остро нуждается в продовольствии, о чем мы вас информировали № 289545.

В связи с этим выход на работу колхозников понизился. Посевная кампания проходит слабо. Конское поголовье истощено и не может быть использовано полностью на весенних работах, т. к. значительная часть из них не в состоянии двигаться. Во время работы лошади находящиеся в упряжках от истощенности падают.

На протяжении апреля и части мая месяца в колхозе пало до 20-ти голов лошадей. Кормов для конского поголовья нет.

Председатель Сельсовета ВИТВИЦКИЙ на протяжении месяца в селе отсутствует по причине болезни. Вместо него назначен демобилизованный красноармеец, который никогда на административной работе не был, политически и вообще развит слабо, с работой не справляется.

Председатель колхоза МАЛЬНЯК себя скомпрометировал, бездеятельный, о чем мы Вас неоднократно информировали. Дальнейшее его пребывание на этой работе приведет колхоз к окончательному упадку и деморализации колхозников.

В связи с тяжелым положением в колхозе с. Яхновцы не исключена возможность назревания эмиграционных тенденций. Поэтому просим Районный партийный Комитет и РИК заменить руководство этого села, укрепив село более работоспособными товарищами.

Одновременно просьба принять меры к оказанию материальной помощи нуждающимся колхозникам этого села.

При этом прилагаем для РПК образец выпеченного хлеба в с. Яхновцы.

НАЧАЛЬНИК ВОЛОЧИСКОГО ПОГРАНОТРЯДА   подпись   /МОРОЗОВ/
ПОМ. НАЧ. ОТРЯДА по С/Ч   подпись   /ЧЕРЯК/
ОПЕР УПОЛНОМОЧЕННЫЙ   подпись   /КРАСНОВ/

ДАХМО. – Ф. П-50. – Оп.1.– Спр.111.– Арк. 181-182. Оригінал. Машинопис.

№142

Інформація начальника Волочиського прикордонного загону військ ДПУ Морозова до начальника Вінницького облвідділу ДПУ та секретаря Волочиського райпарткому про продовольчі труднощі в окремих селах Волочиського району

1933р.

*Цілкою таємно
Серія «К»*

В дополнение к нашему сообщению № 289545 от 8 Мая с.г., сообщаем, что за пройденное время из ряда сел Волочиского района продолжают поступать сведения об экономическом состоянии ряда колхозников и единоличников.

Имеющиеся в расположении Погранотряда данные, свидетельствуют о том, что в отдельных селах района имеются нуждающиеся семьи бедняков, сереников и колхозников и последние на сегодняшний день находятся в тяжелом экономическом положении. Имеются такие случаи, когда в отдельных селах продовольственное затруднение ощущается и семьями красноармейцев.

В следствии плохого питания, колхозников имеются случаи опухания.

В этом же селе, колхозник-бедняк КОРОЛЮК Иван, имеющий в семье 3-х членов трудоспособных, не

имеет в настоящее время продовольствия и его семья опухшая.

В селе Фридриховка, колхозница, вдова КОЛОДИЙ, в прошлом сектантка, имела в прошлом году мало выработанных трудодней. Последняя опухла вследствие истощенности.

В 10-ти селах района зафиксировано 21 семья, нуждающихся в материальной помощи.

Ниже приводим фактические данные о нуждающихся семьях в материальной помощи:

1/ с. Копачевка – имеется одна семья колхозника, бедняка, нуждается в оказании помощи.

2/ с. Качурницы – имеется 10 семей, на них 8 – бедняков, колхозников, и 2 семьи середняков, – не имеют совершенно продовольствия.

3/ с. Баглаи – 5 семей, бедняков, колхозников, нуждается в оказании помощи.

4/ с. Броневка – 2 семьи, нуждаются в оказании помощи.

5/ с. Куровечки – 1 семья красноармейца.

6/ с. Завалийки – 4 семьи, у которых совершенно отсутствует какие либо продукты питания.

7/ с. Кривачинцы – 1 семья красноармейца, нуждается в оказании материальной помощи.

8/ с. Бакиевка – 8 семей, колхозников, бедняков, нуждаются в оказании помощи.

9/ с. Лозовая – 4 семьи колхозников, бедняков, отсутствует какое либо продовольствие.

10/ с. Волочиск – 4 семьи колхозников, нуждающихся в продовольствии.

В район, для оказания помощи нуждающимся в продовольствии, получено 50 пудов хлеба и для оказания продовольственной помощи семьям красноармейцев – до 800 пудов, каковые распределяются.

В значительной части сел колхозы оказать какую нибудь помощь вышеуказанным семьям продовольствием – не в состоянии, ибо таковое отсутствует в колхозах, за исключением с. Фридриховка.

Просим Районные Парткомы принять меры к оказанию материальной помощи вышеуказанным семьям.

Список колхозников, нуждающихся в оказании помощи, при этом прилагаем.

НАЧАЛЬНИК ОТРЯДА	подпись	/МОРОЗОВ/
ПОМ. НАЧ. ОТРЯДА по С/Ч	подпись	/ЧЕРЯК/
ОПЕР УПОЛНОМОЧЕННЫЙ	подпись	/КРАСНОВ/

ДАХМО. – Ф. П-50. – Оп.1.– Спр.111.– Арк. 190-192. Оригінал. Машинопис.

№143

Повідомлення начальника Деражнянського райвідділення ДПУ Олександрова секретарю Деражнянського РПК про голодування дітей у с.Богданівці

1933р.

Совершенно секретно

По имеющимся сведениям в с. Богдановцы имеется около 20 душ детей, оставшихся безпризорными, вследствие вымерлости семейств, оставления родителями и др. причина. Последние ходят попрошайничают по селу, особенно в холод – полураздетые, на почве чего имеются отрицательные реагирования со стороны населения.

НАЧ РАЙОТДЕЛЕНИЯ ГПУ	підпис	(АЛЕКСАНДРОВ)
УПОЛНОМОЧЕННЫЙ	підпис	(КОЛБАСЕНКО)

ДАХМО. – Ф. Р-112. – Оп.1.– Спр.11.– Арк. 102. Оригінал. Машинопис.

№144

Спецповідомлення райуповноваженого ДПУ Дунаєвцького району Гендельштейна про підготовку Дунаєвцької МТС до посівної кампанії

1933р.

*Совершенно секретно
Серия «К»*

Произведенной нами с 15 по 20 XII-с.г. проверкой состояния Дунаевецкой МТС и МТМ в смысле подготовки к весенней посевной кампании 1922 года, выявлено ряд дефектов, сигнализирующих о неудовлетворительном состоянии работы, как МТС, так и МТМ, а также наличия реальной угрозы о невозможности проведения весенних работ тем качественным наличием тракторов, которые имеются в настоящее время (90% тракторного парка требует капитального ремонта).

Одновременно с этим выявлено крайне напряженное финансовое состояние МТС, каковой имеет прорыв в сумме 61074 рубля.

Состояние работы МТМ также характеризуется весьма плохими показателями и ставит под реальную угрозу выполнения в срок и полностью намеченных по плану ремонтов. Данное положение, как это выяснилось в процессе обследования объясняется отсутствием в МТМ соответствующим кадров квалифицированной рабочей силы, необходимых остродефицитных материалов, отсутствия со стороны администрации МТМ работы по мобилизации материалов из местных ресурсов, а также халатность в смысле обеспечения себя соответствующим ассортиментом материалов, надеясь на завоз таковых из Винницкой конторы Обл.трактор.

Переходя к конкретным данным, считаем необходимым остановиться на следующих моментах, характеризующие состояние МТС и МТМ в деле подготовке к севу:

I. Район деятельности Дунаевецкой МТС являются вся территория Дунаевецкого района в составе 37 колхозов, с общей площадью пахотной земли 19982га.

Из общего количества под озимью .....7677 га

-»- травами.....2177 га

-»- черным паром 800га

остаётся к весеннему севу 9326га

Всего: 19980га

II. Из общего количества земли, подлежащей к посеву 1933 года (весной), подготовлено с осени:

а/ глубокой пахотой 1234 га или 64% палану

б/ мелкой-»- 2124 га или 46% к палану

Всего же к общей площади посева вспахано 365 остальные 64% подлежат пахоте весной.

ДАХМО. – Ф. П-115. – Оп.1.– Спр.118. – Арк. 385. Оригинал. Машинопис.

№145

Витяг з повідомлення Деражнянського райвідділу ДПУ секретарю Деражнянського районного партійного комітету про здачу мірчука

1933р.

Совершенно секретно

Годичный план Райотдела ГПУ сообщает следующее: годичный план мерчука – кампании 33/34г. составляет – 7.500 цент. По состоянию на 15/XII-33г. Мелькомбинатом Деражнянского р-на – выполнено 2.091 цент., что составляет 28%. Мельничных предприятий по району, что им разрешена переработка крестьянского зерна – всего 16, из них, в эксплуатации Деражнянского Мелькомбината находится 3 – в с. Буцнева, Волковинцы и Радовцах, остальные 13 мельниц находятся в эксплуатации колхозов следующих сел: Ялтухи, Божиковцы, Зяньковцы, Новоселка, В Кориченцы, Богдановцы, Марковка, Шелехово, Галузинцы, Деражня, Старо-Закревский Майдан, Буцны и Овсяники. Кроме того, при Деражнянском БПТ имеется одна крупорушка, в Волковинецком колхозе «6-го Березня» - одна и в с. Бунцы – одна.

Наряду с этим сообщаем, что с 1/УП.33г. по 1/XII. 33г. из перечисленных мельниц – 5 мельниц совсем

не работало по причине изъятия двигателей для молотбы хлеба, а именно: в с. Божиковцах, Марковке, Шелехово, Галузинцы и Буцны, при чем, остальные колхозные мельницы, из за отсутствия горючего, работали с большими перебоями, в результате чего развились ручные жернова, которых насчитывается по нашим данным в районе 1311 шт., из коих мерами борьбы с жерновами изъято и разбито – 566 шт., остается 745 жернов. Несмотря на неоднократные директивы со стороны Уполном. Загот. СТО и РИК а сельсоветам – большинство сельсоветов отнеслись и относятся к делу уничтожения жерновов несерьезно, а наоборот поощряют развитие их, как напр.

Пред. сельсовета с.Буцнева на требования представителя Мелькомбината об сказании содействия в деле изъятия жерновов – ответил, что «если Вам надо чтобы работали Ваши мельницы, то идите и изымайте жернова », несмотря на то что в с. Буцнева имеется большое количество жерновов, даже не учтенных.

Тоже самое и по с.с. Богдановцы, Гатня Деражня и др.

Необходимо отметить, что на базарах Деражнянского района имеются в продаже у селян-кустарей большими партиями жернова, на мер по борьбе с этим не принимается.

Одновременно с этим сообщаем, что контроль и наблюдение за работой мельниц со стороны Уполном. Загот. СНК по Деражнянскому району – возложен на контролера по мерчуку т. ШЕПСУКА Арона, члена партии КПБУ, отношение к работе которого далеко не такое как его необходимо.

ДАХМО. – Ф. П-112. – Оп.1.– Спр.138.– Арк. 51. Оригінал . Машинопис.

№146

Інформація помічника уповноваженого прикордонного загону ДПУ Попова про організацію збиральної кампанії в с.Нараївка

1933р.

Уборка урожая в колхозе Нараевка проходила с большими потерями, главным образом за счет лобогреек, последние в достаточном степени приспособлены не были, давая излишнюю резку колосьев, помимо этого не были приспособлены зерноуловители, вследствие чего потеря урожая от лобогреек выражается в 5-6 п.с га. Помимо этого собирался урожай в ручную-косами, которые в свою очередь давали в среднем потери до 5 п.с га, что в итоге выражается – 455 п. потери.

Сбор колосьев по вине правления колхоза организован не был.

Во время обмолота урожая акты не составлялись и точно установить количество обмолоченного хлеба невозможно. Контроль в процессе обмолота отсутствовал. Также само отсутствовал контроль при приемке хлеба. Хлеб взвешивался в мешках на которых сбрасывалось 5 ф. зерна. В процессе самой приемке были случаи, когда в амбарах стоял хлеб в мешках по целым суткам не принятым, отмечены факты когда магазином Семенюком хлеб принимался на “глаз” хлеб, принимал без всякого учета, что и не отрицает сам Семенюк. Хлеб ссыпался в 2-х амбарах, находится в удовлетворительном состоянии.

При проверке соломы было установлено наличие обмолоченного зерна, а также в половине имелись подобные явления. По не точным подсчетам не обмолоченного гороха и уже пропавшего имеется около 50 пудов, имеется не обмолоченного жита.

Хлеб на сыпной пункт свозился таким порядком: лица ответственного за вывозку хлеба – не было, ответственные выделялись в момент самого увоза на пункт. Имелись случаи, когда при сдаче овса у Ковальчука Романа не хватило 100 кг. Магазином Семенюком Федор рассказывает, что им был отправлен в заготовку 1 мешок овса с землей, им же был случай отправки гороха на сыпной пункт в сыром виде, каковой принят не было. Зная об этом правление колхоза никаких мер к привлечению к ответственности не предпринято. Расходование зерна фуража крайне безобразно. Факты хищения получили распространения характер, так например: конюх Опанасюк из конюшни отвез домой мешок овса. Бригадир Лопуж Авраам разрешал конюхам брать послед в котором имелось на 50% чистого овса, каковой отдавался лошадям без всякого учета.

Колхоз заключив договор с Анопольской сапожной мастерской прошивку обуви для колхозников вместо того, что бы заплатить деньгами, как это было указано договоре, было уплачено 25 п. зерна. Состав правления колхоза подобран не трудоспособный, совершенно отсутствует счетная работа в колхозе, делопроизводство запущенно, с колхозниками еще не рассчитались за 1931 год, трудодни зачастую пишутся не верно. Финансовое состояние колхоза не подается учету. Кассира в колхозе нет, все деньги принимал сам пред. колхоза Федорук, а денежные документы учитывал и сохранял член

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

правления Поначевный. Имеющиеся бухгалтерские книги помазаны, расчеркнуты, ведутся с большими ошибками, неверностями. Установить точное количество растроченных общественных средств и не рационального использования таковых – не возможно.

Все правление колхоза систематически пьянствовало. Инициатором пьянок являлся председатель колхоза Федорук, последний устраивал пьянки в раскулаченных женщин Ковальчук Маланы и друг.

Сельхозинвентарь находится в безобразном состоянии. Весь разбросан по двору на половину в снегу. Имеющийся навес не используется. Ответственного лица за инвентарь нет. Из имеющихся 42 повозок годных для эксплуатации только 10, ремонт инвентаря совершенно не производится.

Конского поголовья имеется 79 штук. Лошади ни за кем не закреплены. Уход со стороны обслуживающего персонала лошадей самый безобразный, ночью конюха на конюшне не дежурят, наблюдение в ночное время за лошадьми, возложено на сторожа, находящего на дворе колхоза. Корм выдается несвоевременно и полностью не выдается положенное количество фуража. Зернофуражем конский состав не обеспечен на весен. посевную кампанию.

В колхозе имеется 5 коров, уход за которыми также плохой.

Соцсоревнование и ударничество в колхозе отсутствует. Выходы на работу за 4 квартал колхозников составляет 60.7%, борьба с прогулами со стороны правление колхоза отсутствовала.

Участие колхоза в колхозной торговле выражается только в продаже – 2000кг яблок, незначительное количество овощей, 100 п. картофеля и 30 п. фасоли.

Стоимость трудодня выражается в 48 коп. деньгами, 250 грамм пшеницы, 590 грам жита, 1364 грамма ячменя, 312 грамм гороху, 64 грамма гречихи, 138 грамм проса и 1365 грамм картофеля.

Общая посевная площадь под яровой клин составляет в 33 г.210 га против 330 га – 32г. Зяблевая вспашка выполнена на 99%, по индивидуальном сектору 20 %. Причинами невыполнения является частая посылка подвод индивидуальников по требованиям сельсовета. Колхоз семенным фондом обеспечен из расчета – овса 9 пудов, ячменя 9 пудов, проса – 3 пуда, гороху – 12 п., гречихи – 16 п.15ф., вики – 9 пудов, канополы 9 пудов, льна 9 пудов и картофеля 90 пудов на один га.

В отношении обеспеченности посев. материалом единоличного сектора, сельсовет не имеет никаких данных. В разговоре с отдельными единоличниками выяснилось, что у некоторых не имеется совершенно посев материалов. При колхозе созданы следующие фонды: учительский – жита 13 пудов, просо 2п.10ф., картофеля 13 пудов, взаимопомощи – жита 176 кг, пшеницы – 68 кг, ячменя – 292 кг, гороху – 96, проса – 42, гречихи – 28 и картофеля – 410. Страхового фонда – ячменя – 12 цен., овса 16 цен., гороху – 10 ц., проса – 6 ц, ., гречихи – 11 ц., картофеля – 64, вики – 380кг, фасоли 44 кг и льна – 180.

Общественного питания – зерновых культур – 90 п., крупяных – 22 п., бобовых – 10, капусты – 20 п., огурцов – 15.

Инвентарем колхоз обеспечен, однако хранится как выше указано безобразное. К ремонту хотя и приступлено, однако ремонт идет самым медленным темпом. При распределении промтоваров в кооперативе отмечены факты самоснабжения пред. Кооператива Ющуком и приказчиков Бондарчуком, которые, мало того что сами снабжаются в неограниченном количестве продуктами и промтоварами, снабжали своих близких родственников.

На виду с этим отмечены факты, когда Ющук и Бондарчук имели тесную связь с раскулаченными женщинами, с которыми систематически пьянствовали и растранижировали промтовары.

Работа ответственных организаций отсутствует за исключением работы Осоавиахима, каковая хотя и изредка, но проводит занятия.

Учительского персонала в с. Нараевке имеется 3 человека. В общественной жизни села не участвуют за исключением одного учителя, который только принимает участие в ревизионной комиссии.

Колхоз имеет в своем распоряжении мельницу, последняя разрешения на помол не имеет, но по разрешению пред. Сельсовета Несипа и пред. Колхоза Федорука, помол производился, на которой мололи, как колхозники, так и индивидуальники с которых брали гарцевый сбор и последние по своему усмотрению.

Часть гарцевого сбора была израсходована на уплату рабочим за постройку школы, а часть пошла на свои личные нужды.

По заявлению магазинера Семенюка Федора, им было выдано из колхозного хлеба Несену 3 пуда муки, по распоряжению пред. колхоза – Федорчука. Магазином сельсовета Оверчуком Сергеем, при приеме хлеба у индивидуальников, имелись факты обвешивания в размере нескольких килограмм, в результате чего Оверчук накопил у себя такого хлеба около 5 пудов, из которого 4 п.17ф. муки было взято Несеным, а позже и Ющуком 2 пуда.

Нараевской кооперацией было снято урожая с 9 га, однако какое количество неизвестно. Учета нет никакого. Заведывал этим урожаем Несен. Помимо этого Нараевской школой было засеяно 2 га. Проса, с которых был снят урожай и по распоряжению Несене, этот урожай был передан в колхоз, для какой цели он был передан установить невозможно.

Выдавая в неограниченном количестве картофеля для корма лошадей, конюха пользовались этим случаем, растаскивали последний. Об этом отлично знал и пред. колхоза и полевод Шуль, однако никаких мер предотвращению не предпринято.

Такое же самое положение с выдачей корма обстоит и со свиной кормой, расход не контролируется, нигде учет не ведется. -

ПОМ УПОЛНОМОЧЕННОГО СПО *подпись* /ПОПОВ/

ДАХмО. – Ф. П-364. – Оп.1.– Спр.364. – Арк. 402-404. Оригінал. Машинопис.

№147

Доповідна записка начальника прикордонного загону військ ДПУ до начальника 20 прикордонного загону про продовольчі труднощі на ділянці загону

1933р.

Имеющиеся у нас материалы свидетельствуют, что продзатруднениями охвачена значительная часть участка отряда; при чем цифра семейств и населенных пунктов охваченных данным явлением систематически возрастает.

Наличие продзатруднений по отдельным напунктам характеризуется следующими факторами, а именно: с. М-Правутин: В средних числах апреля совершенно не имели хлеба питались различными сурагатами, а иногда и падалью 22 семейства единоличников-средняков и бедняков; колхозников 4 семейства из них одна семья активиста колхозника. с.Селичев: Острые продзатруднения имеют 30% всего населения села. с. Б-Правутин: Продзатруднениями охвачено 97 семей, из них 65 семейств колхозников совершенно не имеют хлеба и питаются различными отходами, половой и т.п. В количестве этих семейств 9 семейств красноармейцев, которые испытывают продзатруднения в равной мере с другими лицами.

Кроме этого острые продзатруднения испытывают 142 семьи единоличников из них особенно острые затруднения имеют 52 семьи.

По селу имели место 19 случаев смертельных исходов в результате продзатруднений.

с. Манятин: В связи с продзатруднениями имели место случаи людоедства /1 факт/ голодает более 60 семейств зарегистрировано 7 смертельных исходов.

Кроме этого значительно поражены продзатруднениями с наличием смертельных исходов, опухших семейств и т.п. следующие села р-на:

с. Коломля – зарегистрированы ежедневные смертельные случаи в результате продзатруднений.

с.с.Потреба, Поддубцы, Тростянец, Крупец – поражены значительно.

с.с.Гута, Бачмановка, Корчик, Романов – подавляющее большинство населения испытывает продзатруднения.

Тожественном положении находятся с.с.Яблонька, Хутор, Нараевка, Понора, Хвощевка, /Коммуна и колхозов/ Нитишин, Соловьи, Полень, Комаровка.

Всего по грубым подсчетам охвачено данным явлением 24 населен.пункта не включая сел лесного участка р-на где также имеют место случаи значительных продзатруднений.

Ярунский р-н поражен полностью при чем особенно остро с.с. Косенев, Вересна, Юрковщина.

Для оказания помощи семьям испытывающим продзатруднения районными организациями отпущено 650 пудов зерно-хлеба различных культур, что совершенно не может удовлетворить возрастающей с каждым днем потребности.

Необходимо отметить, приведенные факты относятся к средним числам мая м-ца, почему таковые не исчерпывают все случаи продзатруднений в р-не.

В основном в связи с ростом продзатруднений среди населения участка отряда значительно вырос %% эмиграционно настроенных, при чем не только отдельных лиц и семей, но и целых групп населения (с.с.Должки, Клепачи, Понора и ряд других).

Подавляющее большинство эмиграционно настроенных свои настроения и действия поясняют так:

«В течении м-ца, полтора переживем в Польше, а затем хотя и перебросят нас обратно то будет уже новый хлеб»

Наряду с этим отмечаем что рост эмиграции и прорывов за кордон идет за счет соц-близких нам прослоек.

За апрель, май прорвалось за кордон 18 середняков единоличников и 3 колхозника, эмиграционно

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

настроенных 45 семей из них: середняков хозяйства которых частично ликвидированы за не выполнение посевкомпаний и т.п. 22; середняков единоличников 12, колхозников 11. /В указанные цифры не включаются одиночки/

Репрессивными мерами принятыми в отношении эм.настроенных до известной степени предотвращены случаи систематических массовых прорывов за кордон, но не ликвидировано данное явление в целом, в силу того, что эм.настроениями охватывается значительная часть населения находя в этом исходные точки хотя-бы временно устранения переживаемых продзатруднений.

Продолжаем отмечать случаи, когда население отмеченных населенных пунктов занимается поисками трупов павшего скота, мясо которых употребляет в пищу.

Анализируя данные выполнения посевной кампании указанных населенных пунктов, мы фиксируем значительный % невыполнения планов, а именно:

Наименование населенного пункта	%% выполнения по колхозу	%% выполнения по единоличн.
1.Манятин	57	9
2.Б-Правутин	69	8,9
3.Селичев	79	2,7
4.М-Правутин	58	13
5.Романов	98	20
6.Нараевка	89	22
7.Хоросток	91	35

Общий план по району на 30/У-33 выполнен: по колхозам обслуживаемым МТС – 102.3%; по колхозам не обслуживаемым МТС – 98.3%; по единоличному сектору – 50.9%.

Всего по крестьянскому сектору выполнено план – 80.9% при чем в эту цифру выполнения плана внесено 4710 га клевера посева 32 года

*Зам. Нач. Отряда О/Ч
Уполномоченный СПО*

*підпис /Деграчев/
підпис /Микеев/*

ДАХМО. – Ф. П-364. – Оп.1.– Спр.363.– Арк.10-12. Оригінал. Машинопис.

№148

Інформація командування кавалерійського корпусу про проведення посівної кампанії у Проскурівському районі

1933р.

Трактора принадлежат Ч\Островской МТС и прибыли из ремонта из Войтовецкой МТС.

В селе Педосах в колхозе благодаря сырости почвы сев гороха проводился вручную. Отдельные сеятели боясь перерасходовать отпущенный правлением колхоза посев материал, при посеве экономят, в результате чего с каждого гектара у них остается от 45 до 50 клг. посев материала после уменьшенной оставленной нормы высева. Таким образом были обсеменены 9 гектар. Создается угроза недорода в виду малого количества высева.

В колхозе села ГРУЗЕВИЦИ по распоряжению полевого колхоза с целью создания соответствующих фуражного и прод-фондов, также уменьшается норма высева. Бригадам при выходе в поле на гектар недодается в среднем по 1-1 S пуда, несмотря на то что в колхозе введены новые уменьшенные нормы высева установленные областью.

В селе БАЧУЛИНЦАХ единоличный сектор отказался от сева, мотивируя отсутствием посевматериала. Несмотря на предпринятые меры со стороны сельсовета единоличники к севу не приступили.

*НАЧ. ОО I КАВКОРПУСА и ВРО-ГПУ підпис /РУДОМИНО/
ВРИД. УПОЛНОМОЧЕННОГО СПО підпис /ВОЛОШИН/*

ДАХМО. – Ф. Р-1160. – Оп.2.– Спр.11.– Арк. 23. Оригінал. Машинопис.

1934 рік

№149

**Із спецповідомення заступника голови ДПУ УСРР З. Канцельсона
генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору
про голодування населення Вінницької області**

4 січня 1934 р.

Поступающие с мест материалы отмечают наличие продовольственных затруднений в отдельных районах Украины. ...

Винницкая область.

В 52-х селах Шепетовского, Старо-Константиновского, Вороновицкого, Волочиского и Ситковецкого районов, выявлено 750 единоличных хозяйств, испытывающих продзатруднения.

Этому в основном подвержены семьи единоличников – бедняков, состоящих из стариков, детей и калек, семьи, главы которых выехали из сел и семьи лодырей, не занимающихся сельским хозяйством. Часть единоличников, из-за отсутствия посевматериала совершенно не производила посевов. Сейчас они питаются тыквой, буряками и разным суррогатами. По отдельным районам пораженность продзатруднениями характеризуется такими данными:

Районы	Количество сел	Количество семей, испытывающих продзатруднения
Деражнянский	11	162
Волочиский	5	140
Шепетовский	9	114
	–	–
Старо-Константиновский	6	96
Вороновицкий	7	86
Жмеринский	5	61
Любарский	6	53
Ситковецкий	3	38

В Каменецком районе насчитывается 10 хозяйств колхозников, не имеющих продуктов питания, по причине больших потерь урожая в период уборки и обмолота.

Волочиский район. Наиболее поражены продзатруднениями пограничные села Волчковцы, где насчитывается голодающих 58 семей единоличников, Постоловка — 50 семейств, Ожиговцы — 37 семейств, Мысловая — 6 и Каневка — 4 семейства. Большинство этих хозяйств не имели своих посевов.

Старо-Константиновский район. В 6-ти селах учтено 96 единоличников, испытывающих продзатруднения. Основное количество этих хозяйств относится к беднякам и вдовам, не имеющим своих посевов. В числе их есть несколько раскулаченных, лишенных землепользования.

Каменецкий район. В колхозе „Молодой большевик” с. Жванец насчитывается до 10 семейств, ощущающих продзатруднения. Остальным колхозникам полученного из колхоза хлеба хватит на 2-3 месяца. В колхозе уборка и обмолот проходили крайне бесхозяйственно, в результате много хлеба погибло. На трудодень приходится 2,5 клгр. Распределение доходов еще не закончено. (Колхозу выдана предпомощь в размере 500 цнт.). ...

Заместитель председателя ГПУ УСРР підпис Канцельсон

ФАКТИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛ

... Винницкая область

Ряд колхозов Улановского, Янушпольского, Шаргородского, Любарского, Дзержинского, Шепетовского, Казатинского, Ляховецкого, Славутского, Летичевского, Проскуровского районов испытывают продзатруднения. Колхозам на трудодень выдается менее 2 клгр., посевматериалом эти колхозы не обеспечены.

Заслуживает внимания наличие продзатруднений в отдельных пограничных районах. В Каменецком, Орынинском, Чемировецком, Старо-Ушицком и Ново-Ушицком районах учтено 1175 семейств колхозников и 770 семейств единоличников, не обеспеченных продуктами питания, а также 2490

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

семейств колхозников и 1340 семейств единоличников. У которых имеющихся запасы хлеба хватит на 1-2 месяца. ...

ВРИД начальника 3 отделения СПО ГПУ УССР   підпис   Карпейский

ЦДАГО України. -Ф.1. -Оп.20. - Спр.6571. - Арк. 5, 11, 13, 15, 17, 20. Оригінал. Машиновис.

№150

Из спецповідомлення заступника ДПУ УСРР З. Кацнельсона першому секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору та голові РНК УСРР В. Чубарю про голодування населення республіки

15 лютого 1934 р.

... По областям УССР дополнительно продовольственными затруднения учтены в 349 сельсоветах 74 районов.

Область	Сел	Районов
Киевская	58	16
Харьковская	59	17
Черниговская	59	15
Донецкая	29	1
Винницкая	24	4
Одесская	8	4
Пограничная полоса	112	17

В отдельных местах продзатруднения приняли острые формы, вызвав увеличение заболеваний, опухания и единичные случаи смерти. ...

Винницкая область.

Продзатруднения отмечены в 24 селах Махновского, Дзержинского, Песчанского, Хмельницкого районов (не считая пограничной полосы). В некоторых семьях отмечены случаи опухания и смерти. ...

Заместитель председателя ГПУ УССР   підпис   Канцельсон

ФАКТИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛ

Винницкая область

Волочиский район. Продзатруднения наиболее распространились в пограничных селах Волочковцы, Постоловка, Ожиговцы, Масловая и Каневка, где насчитывается 159 семей единоличников, которые голодают. Большинство этих хозяйств совершенно не имеют посевов.

Ново-Ушицкий район. Всего в районе учтено совершенно не имеющих продовольствия 116 семей колхозников и 453 семьи единоличников. Наиболее неблагоприятно положение в селах Горячинцы, Рудковцы, Ольховцы, Глембовка и м. Калюс. В Глембовке 53 семейства единоличников подали в РИК коллективное заявление об оказании продпомощи.

За последнее время в районе отмечается рост эмиграционных тенденций, которыми, по неполным данным, охвачено 51 человек, из них 11 колхозников, 10 единоличников-бедняков, 18 середняков и 12 раскулаченных. Эти тенденции распространены в пограничных селах Клембовка, Куражин, Рудковцы, Горяченцы.

Району отпущена продпомощь в количестве 1000 цнт., что повышает оплату трудодня только на 50-100 грамм зернохлеба. Проводится вербовка рабсилы на работу в лесничество.

Старо-Ушицкий район. Продовольственными затруднениями охвачено до 20 населенных пунктов. Учтено совершенно не имеющих продовольствия 145 семей колхозников и 487 семей единоличников, имеющих крайне незначительные запасы хлеба и продуктов насчитывается 486 семей колхозников и 664 семьи единоличников.

Особого внимания заслуживают села Кривчаны, Пижовка, Китайгород, В-Куриловцы, Старая Ушица. В селе Лоевцы отмечены случаи опухания. За последнее время, в связи с продзатруднениями, усилились миграционные тенденции, охватившие свыше 500 человек, из них 40 единоличников. В основном эти

тенденции распространены в пограничных селах. 11-ти колхозам предоставлена отсрочка по хлебосдаче в размере 45 цет.

Теофипольский район. Продзатруднениями охвачено 17 населенных пунктов, где вовсе не имеет хлеба 267 семейств единоличников. ...

Начальника 3 отделения СПО ГПУ УССР   підпис   Шелудченко

ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 6571. - Арк. 21, 26, 29-32. Оригінал. Машиновис.

№151

Службова записка начальника ОСВ ДПУ УСРР Букшпана начальнику ОСВ ОДПУ Я. Генкіну про кількість осіб, розстріляних у 1933 р. за постановою Судової трійки при Колегії ДПУ УСРР

31 березня 1934 р.

*Совершенно секретно
Серия "К"*

В течение 1933 года по постановлению Судебной Тройки при Коллегии ГПУ УССР расстреляно 805 человек, из них по делам территориальных органов ГПУ – 615 человек, по делам Транспортных органов ГПУ – 52 человека, по делам органов РК Милиции – 138 человек.

НАЧАЛЬНИК УСО ГПУ УССР   (БУКШПАН)

ГДА СБ України. – Ф. 42. – Спр. 10. – Арк. 48. Копія. Машинопис.

ДОКУМЕНТИ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ПРО ГОЛОДОМОР

1931 рік

№152

Інформаційний лист „Про звітньо-перевиборчу кампанію парторганів у Волочиському районі ”

12 січня 1931р.

В час перевіркової роботи партосередків були на партзборах во всіх партосередках обрані перевірочні комісії в рядових членів партії осередків, що свою роботу переводили з 22 грудня по 30 грудня, які перевіряли роботу партосередку, ідеологічний стан партосередку, боротьбу партосередку з правим ухилом, дворушинцтвом, лівими загинами та приміренським ставленням до них, керівництво з боку партосередку кожною ділянкою роботи як на селі так і на виробництві.

Як партосередки керували справою колгоспівського руху та закріпленням колгоспів, поворот колгоспівського партосередку лицем до колгоспу, розгорнення соцзмагання та ударництва в колгоспах, як зокрема приймали участь в соцзмаганні кожен комуніст колгоспник, як осередок керував роботою сільради, організацією СКНС, роботою серед молоді та жіноцтва, керівництво роботою громадських організацій, робота політшкіл, як партосередок приломив життя національну політику партії, робота партосередку в напрямку Українізації конкретні наслідки Українізації. Як партосередок вербував до партії кращих робітників, батраків та бідняків колгоспників.

В виробничих партосередках було звернено головну увагу на керівництво партосередку виробничими нарадами, соцзмаганням та ударництвом, робота окремих комуністів в соцзмаганні та ударництві, як партосередок боровся за виконання промфінплану.

В роботі перевірочних комісій приймали участь партуповноваженні що були затвердженні на бюро РПК по перевиборам партосередків.

З характерних моментів перевіркової роботи відтіняються такі моменти:

партосередки Волочиськ, Маначино, Вочківці, Яхнівці, Голохвасті, мало звертали увагу на роботу колгоспу, як на дальнійший зріст таких, налагодження господарчого стану колгоспів.

с. Маначино: зогнило на полі колосся зі збіжжям вартістю в 1000 крб.;

с. Вочківці: в комуні з боку комунарів були рвацькі тенденції в розподілі врожаю, виділення хліба нормою на їдака, а не по трудодням, що в свій час фракцією РКС було виправлено;

с. Маначино: тільки один партієць оголосив себе ударником;

с. Волочиськ: не розгорнута робота по втягненню в колгосп бідноти та середняцтва, кепській облік трудоднів зв'язку з чим маються нарікання колгоспників. Вагання голови сільради додаткового плану хлібозаготівлі, який довгий час його не оголошував, завдяки чому план хлібозаготівлі по пшениці виконано лише на 63,1%, а партосередок відповідних заходів до такого опортуністичного ставлення не приймав.

На виробництві цукроварні ЗБРУЧ партійці не є ініціаторами ударництва перш оголосили себе ударниками позапартійні робітники, а по тім лише партійці.

Під час обстеження та звітів про роботу партосередків, виявлено більшість хиб в керівництві ЕОМУ осередками, а в багатьох осередках відсутність керівництва (Фридрихівка, Копачівка) а по деяких адміністрування над осередками, віднімання самодіяльності (Волочиськ).

Кепська робота серед жіноцтва та недостаточна робота дользборів (Коростова, Вочківці, Фридрихівка, Сарново).

Звітня кампанія перевиборів партосередків пройшла під широкою критикою та самокритикою роботи партосередків, є випадки коли члени бюро минулого складу бюро критикували свою роботу (Фридрихівка). Фактів затиску критики не було. В дебатах по обговоренню звітності про роботу партосередків в середньому прийняло участь 70% складу парторганізації, в деяких осередках 100% участь (Фридрихівка, Вочківці, Рябієвка, Яхновці, Голохвасті).

Перевибори бюро та секретарів партосередків пройшли на основі широкої партдемократії, кандидатури висувались з партмас, ніяких попередніх обговорень кандидатур до складу бюро та на секретарів не було.

Внаслідок перевиборів маємо оновлення складу бюро партосередків в кількості 25 чол., що складає

67,5%, рядових робітників від верстату в склад бюро обрано 5 чол. – 14%, колгоспників що працюють біля землі 18 чол. – 50%, жінок 2 що складає 5,4%. Українців 13 чол. – 62%.

Перевиборча компанія партосередків, згуртувала всю парторганізацію навколо виконання політично-господарчих компаній, звернула увагу партосередків на соціальну колективізацію Району та зокрема села, звернула увагу комуністів робітників на виконання промфінплану зворушення їх до ударництва та соцзмагання. Посилення роботи в напрямку зросту парторганізації та покращення керівництва партосередків роботою громадських та добровільних організацій як на селі так і на виробництві.

Фактів перекручування постанови ЦК КПБУ про перевибори парторганів не було.

Зав. оргвідділом РПК
Інформатор

підпис
підпис

ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.4684. – Арк.117, 118. Оригінал. Машинопис.

№153

Витяг з політично-інформаційного листа Летичівського райкому КП(б)У про проведення збиральної та хлібозаготівельної кампанії

1 серпня 1931р.

За останній час, себто з половини місяця травня увага Райпарторганізації скерована на посилення підготовки до збиральної кампанії, переведення – самої збиральної кампанії, реалізація позики з вирішального року, хлібозаготівля, м'ясозаготівля і т.і. Для переведення цієї роботи було переведено цілу низку виробничих нарад сільського та районного значення себто: правлінь колгоспу, правлінь виробничого т-ва, районного значення Пленуми Р.В.К. з участю всіх голів сільрад з метою мобілізації уваги з боку батрацько-бідняцько-середняцько-колгоспних мас та одноосібних господарств району, за успішне проведення збиральної кампанії, хлібозаготівлі, реалізації позики та хлібозаготівлі. Крім цього для підсилення керівництва низовими ланками на селі, зокрема в тих селах де немає партосередків Р.П.К. – мобілізував всі кращі сили райпартактиву прикріпивши їх до сіл, а також в час підготовчої роботи до збиральної кампанії було послано на села профспілкові бригади різного фаху для допомоги ремонту сільгоспремнаненту. Таким чином, переважна більшість колгоспників підготувалась до збиральної кампанії, по бойовому проявили більшовицькі темпи себто були готові раніш намічених термінів. Збиральна кампанія проводиться по колгоспах шляхом застосування соціалістичних методів праці ударництвом соцзмагання, а також в колгоспах запроваджена відрадна праця. В основному збиральна кампанія озимих культур закінчилася та наближається до закінчення ярих. Приступлено до обмолоту та здачі червоним валкам хліба. Щодо окремих галузів роботи то по стану на 1/УШ-1931 р. в такому стані:

І ХЛІБОЗАГОТІВЛЯ.

а) З дня отримання авансового завдання (місячного завдання) хлібозаготівлі, було скликано пленум Р.В.К. з участю всіх голів сільрад, на якому було розподілено місячне завдання на кожне село зокрема. (Це було до початку збиральної кампанії).

б) Після приїзду із міжрайонової наради по питанню хлібозаготівлі в місті Вінниці та які наш район отримав річний план хлібозаготівлі, було скликано поширене засідання бюро РПК з присутністю секретарів ПО та Райпартактиву на якому було визнано наданий план 12,800 тон за реальний і можливий для виконання, та було винесено пропозицію скликати на 25/УП-31 р. поширену нараду секретарів ПО, голів СР, голів колгоспів с.к.н.с., виробничого товариства по питанню прийняття річного плану хлібозаготівлі та доведення його до села.

в) Річний план хлібозаготівлі розподілявся за принципом розбівки району на три групи врожайності ґрунту, кліматичних умов та інших об'єктивних показників, звідси зробили певне вилучення з га окремих культур.

г) 25/УП-31 р. під час проведення широкої наради по питанню прийняття річного плану хлібозаготівлі та доведення його до села мали місце правоопортуністичної вилазки з боку окремих комуністів, голів колгоспів 25.000, що наданий план не реальний та неможливий для виконання. По їхньому розрахунку потрібно ще їм в колгоспи позавозити по 40 пудів пшениці (Олексіївка, т.Ізотов, Іванинці т.Сахарський). Нарада більшовицькою єдністю відкинула правоопортуністичні вилазки згаданих комуністів і одногослосно прийняла річний план як для району так і для села.

д) Після наради РПК розіслав та прикріпив до сіл партуповноважених для прийняття річних планів

хлібозаготівлі селами та закінчення інших кампаній як то: позики, м'яса, сіна, молока і т.д.

е) Тверді завдання кулацько-заможним господарствам доведено яких по району 400, що складає 2/2 відсотки всього господарств району, які свій хліб молотять не на червоних токах і червоним валкам відвантажують.

ж) Настрій колгоспників в частині планів хлібозаготівлі в основному задовільний є окремі моменти балачок проти вилучення певної кількості пшениці. Навколо хлібозаготівлі розвернулася класова боротьба – група бідноти вимагає аби с/р для індивідуального сектору зокрема кулацько-заможні частині збільшити їх норми здачі хліба на їх думку вони малі для них (Майдан-Сахнянський).

ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.6446. – Арк.19. Оригінал. Машинопис.

№154

Інформаційний лист Волочиського райпарткому до ЦК КП(б)У про виконання планів хлібозаготівлі

17 жовтня 1931р.

Совершенно секретно

Хлібозаготівля. План хлібозаготівлі в цілому по району виконано 73069 центн., або 59%, окремого по колгоспному сектору на 41%, одноосібному – 46,9%, та куркульсько-заможними господарствами – 81%. По культурам виконано по колгоспному сектору пшениці – 77,2%, жита – 32,2%, фуражних – 39%; по одноосібному сектору пшениці – 55,5%, жита – 72,3%, фуражних – 74,2%; куркульсько-заможними господарствами: пшениці – 84,7%, жита – 82,6%, фуражних – 74,2%.

Пленум Райпарткому, що відбувся 11 жовтня такої стан хлібозаготівлі визнав за незадовільне та накреслив ряд міроприємств що до виконання завдань хлібозаготівлі, як по колгоспному так і по одноосібному сектору до жовтневих свят.

Три села (Лозова, Фридрихівка, Користова) по району план хлібозаготівлі виконали. Планові завдання, з перевищенням включаючи й до виконання зустрічні плани, які були висунені селами та колгоспами під час прийняття планів хлібозаготівлі ще на початку приступлення до хлібозаготівельної кампанії, одинадцять сел дійшли до 80% виконання планових завдань. Зовсім незадовільно проходить хлібозаготівельна кампанія в 7 селах, які свої плани виконали від 24% до 54%: Бальківці, Бокієвка, Купель, Чернява, Кржачки, Вочківці. Такі темпи хлібозаготівель в цих селах спричинилися правоопортуністичним ставленням до цієї роботи з боку керівників колгоспів, сільрад, деякі товариши зсилаються на непосильність виконання плану хлібозаготівлі. Зазначаючи дуже великий план деякі колгоспи занялись балансуванням колгоспівських врожаїв, цілковито зараховуючи до кормової бази фуражні культури без врахування силосу, кормового буряка, жому. Цім настроям пленум Райпарткому дав рішучу відсіч, вжив ряд заходів щодо виконання планових завдань.

Райпарткомом в забезпечення виконання планових завдань хлібозаготівлі, а також останніх політично-господарчих компаній, в кількох селах змінено керівництво, як парт., рад., та колгоспорганізаціями. В селі Купелі змінено секретаря партосередку, голову колгоспу, голову сільради; в селі Кржачках та Черняві знято голів колгоспів та сільрад віддано за невиконання політично-господарчих компаній під суд. Такі міроприємства дали теж відповідні наслідки: в селі Користова заміжне село, де головою сільради був правий опортуніст, які б директиви йому не надсилалися з району в справі політично-господарчих компаній клав резолюцію «отказать» завдяки й чому це село відставало по всім міроприємствам, зараз коли змінено керівництво послано в село робітників з другого села й на протязі місяця село виконало усі політично-господарчі компанії та зокрема хлібозаготівлю на 104,1%, стало селом першим за що й премійовано в цілому так й зокрема робітники села.

В районі значно поширено перепродування хліба куркульсько-заможними господарствами, виявлено ряд фактів коли підкуркульниками й куркулями переховується хліб: в селі Клининах у підкуркульника знайдено захованого 15 пудів пшениці, у куркуля того ж села викрито 30 пудів пшениці у полові.

В селі В.Бубнівка куркуль замурував 4-е центн. хліба.

На ґрунті хлібозаготівель маються моменти побойів громадських робітників в с. Криваченцях коли голова комісії сприяння хлібозаготівлі (комсомолец) запропонував куркулю негайно обмолотити хліб та здати в хлібозаготівлю визначену йому кількість хліба куркуль його побив.

Райпарткомом та Райвиконкомом до куркульсько-заможних господарств вжито рішучі заходи щодо стягнення безспірним порядком хліба по визначеним їм планом.

В керівництві хлібозаготівлю бюро Райпарткому кожної декади заслуховує звіт Фракції РВК про стан

та перебіг хлібозаготівель, а також заслуховує спеціальні доповіді секретарів партосередків, даючи вказівки в повсякденній роботі хлібозаготівлями, встановлено безперебійний прийом хлібозаготівель склепами Союзхлібу.

До сел, для допомоги в хлібозаготівлях прикріплено Партуповноваженого та систематичне перебування на селі членів бюро РП та президії РВК.

КОПКА ТА ВОЗКА ЦУКРОВОГО БУРЯКА.

Копка цукрового буряка за станом на 15/Х-31 р. виконано на 100% в цілому по району, як по колгоспному та одноосібному сектору виконано. Возка цукрового буряка виконана по району в 50%.

Відстає в копці буряка Радгоспний сектор якій виконав план копки фабричного буряка 50%. і колоспного буряка 30% та вивезено буряк з Радгоспів на Цукроварню в 7%. Внаслідок того, що Адміністрацією радгоспів не популяризовано серед колгоспників умову оплати на радгоспах за копку буряка, колгоспники неохоче ідуть на роботу до радгоспів. Завдяки й чому план постачання радгоспів робітничою силою з колгоспів не виконано. Райпарткомом вжито заходів щодо постачання радгоспів робітничою силою з колгоспів поставивши як завдання партосередкам.

МОБІЛІЗАЦІЯ КОШТІВ.

План мобілізації коштів по Району за Ш-й квартал виконано 67% за 15 днів, ІУ кварталу план мобілізації коштів виконано 15%. Зокрема за ІУ квартал виконано: податок в 6576 крб. або 109%, страховка – 20576 крб, або 9%, само обкладення – 14917 крб. або 11%.

З початку податкової комісії виконано податок з 72%, страховка 23%, самообкладання 18%.

План розповсюдження позики «3-го вирішального» по району виконано в 95,7%, зокрема серед робітників та службовців на 15,6%, кустарів та неорганізованого населення – 105,5% та на селі – 84,4%.

ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.4657. – Арк.117,118. Оригінал. Машинопис.

№155

Витяг з політично-інформаційного листа Летичівського райкому КП(б)У про проведення збиральної та хлібозаготівельної кампанії

15 листопада 1931р.

Внутріпартійний стан. Поточно політично – господарські кампанії пророблюються як на Райнарадах так і на зборах партійних осередків.

До партосередків, які не справляються з основними завданнями, в яких помічались ухили від партійної лінії РПК вжив заходи оздоровлення.

Бюро РПК відмітило за неприпустиме ставлення до директив РПК члена РПК т. Гаврилюка, які зобов'язували його обслужити учасник Району живим зв'язком уповноважених – для успішного виконання плану хлібозаготівлі такий симулював (роблячи вечірки дома) в наслідок чого по його участку виконання плану по хлібозаготівлі найнижчий відсоток. За що виведено з членів РПК і справу скеровано до РКК.

Крім цього трьох партійців (уповноважених по хлібозаготівлі) за бездіяльність до дорученої їм роботи, не уміння знайти верхівки в селі та доведення їм подвірних завдань, а такі були в селі, за неуміння організувати маси на виконання плану хлібозаготівлі, відсутність всякої зацікавленості щодо виконання планових завдань, (Кольченко, Кручек та Ружичнер) першого з роботи зав. Райконтори Укркоопцентру знято справу скеровано до РКК, на останніх справу скеровано до РКК для притягнення накладання парткари.

Бюро РПК останній раз застерезив всі партосередки зокрема партуповноважених виділених по хлібозаготівлі від будь-яких проявів правого опортунізму на практиці, які мали місце в окремих робітників, відряджених по хлібозаготівлі, і в разі повторення з окремим т.т. партосередками вести рішучу боротьбу, не зупиняючись перед виключенням із лав партії.

Тов. Андреева (голову колгоспу «25000») за прояв правого опортунізму на практиці, невиконання плану хлібозаготівлі по колгоспу, не бажання організувати своєчасно молотьбу, за п'янку з колгоспниками, розтрату 300 крб. по колгоспу, привласнення куркульського хліба, за з'валтування комсомолки, яку послав РГ в його колгосп по хлібозаготівлі з роботи знято. За вище перелічені вчинки

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

справу скерувати до суду. Про перебування в лавах партії справу переведено до РКК.

За останній час себто з 1/УШ по 1/ІХ-31 р. парторганізація зросла на 21 комуніста (ново прийнятих до партії), крім того в осередки поступило до 35 заяв про вступ до партії. (База зросту колгоспу).

Комсомольська організація весь час являється помічником партії, партійне керівництво здійснюється в усій повсякденній практичній роботі

Хлібозаготівля. Для успішного виконання планового завдання хлібозаготівлі в визначені терміни, себто остаточно закінчити річний план до 14 роковини Жовтневих свят бюро РПК зобов'язало дирекцію МТС та правління РКС переглянути на протязі 2-х днів раціональне використання всіх молотарок з кінними проводами і встановити контроль над молотьбою кожної молотарки.

Доручено фракції РВК зобов'язати на протязі 3-х днів всіх голів с\р аби такі обов'язково поживали роботу на громадських червоних токах молотью для індивідуального сектору хлібоздачі по контрактації, а також обмолоту в першу чергу верхівці села для виконання подвірніх завдань.

4/ІХ-31 р. РПК перевірів нараду партуповноважених по хлібозаготівлі з метою підведення підсумків ходу хлібозаготівлі, дачи останнім настановлень та визначення остаточних термінів виконання плану хлібозаготівлі по окремим секторам, а також з цією метою проведено нараду голів с\р колгоспів та уповноважених виробничих товариств.

Останній термін здачі хліба нарада встановила такий: куркульсько-заможним господарствам закінчити повністю план і по культурам до 10/ІХ-31р., по індивідуальному і колгоспівському секторах закінчити план озимих культур остаточно до 25/ІХ-31 р. і ярих культур на 50%.

РПК практикує утворення ударних бригад із колгоспників тих колгоспів, які дотерміново виконали свої завдання для посилки у відсталі колгоспи та села по хлібозаготівлі за рахунок відсталих сел та колгоспів.

Внаслідок вжитих заходів перелічених по питанню внутріпартійного стану та по питанню хлібозаготівлі маєм таке виконання: по твердим завдання 86,6% до річного плану, по колгоспах 37,5% до річного плану та індивідуальними господарствами 34,5% до річного плану. Разом виконано річного плану по стану 15/ІХ на 39,3%.

Осінь посівкампанія. Ведучи дальнішу роботу по колективізації сільського господарства в центрі уваги парторганізації поставлено завдання закінчити план осінньої посівкампанії та переключити всі сили на зяблеву оранку в напрямку стимулювання дальнішого зросту і закріплення колгоспівського руху.

Для формування осінньої посівкампанії було скликано широку виробничу нараду Району голів с\р колгоспів та бригадирів.

Осінь посівкампанія проводиться по колгоспах шляхом застосування соціалістичних методів праці: ударництво та соцзмагання, паралельно з цим є моменти опору з боку одноосібного сектору небажання сіяти масивом

(Суслівці, Бохни-Вербка).

План посіву виконано по стану на 15/ІХ по секторам так: посіяно пшениці радгоспами 85 га, колгоспами 12,82 га, індивідуальними 123 га що складає 15,4% плану; жита радгоспами-колгоспами 1006 га, індивідуальними 237 га що складає 15,8% плану; рапсу 21,48 га, або 85,9% плану.

Відповідних темпів в посівкампанії ще не набрано цьому є причина така: на терені нашого району відбувається військбудівництво меліоративне, стройка яка забирає від 50-65 маючих в районі тяглової сили та не менш робочої сили.

№156

Витяг з резолюції бюро Чемеровецького РПК КП(б)У по доповіді про культурне будівництво у районі

1931 р.

Завдання прискорення темпу перебудови с/г при наявності низького культурно-політичного рівня мас, рішуче вимагають від парторганізації звернути виключну увагу на утворення перелому в справі культурного будівництва, провадивши рішучу боротьбу з неодоцінкою важливості культурного будівництва.

Пленум РПК відмічає, що навколо питання культурного будівництва не було розгорнуто широкої політ масової роботи серед широких кіл населення.

Запропонувати партосередкам негайно розгорнути широку політмасову роботу навколо культурного будівництва, зокрема про обов'язкове загально-початкове навчання серед широких кіл населення, обговоривши плян культурного будівництва на зборах: партійних, комсомольських, колгоспників, жінок, бідноти та загальних зборах села, давши свої доповнення виходячи з умов даного села.

Доручити Бюро РПК дати конкретні вказівки по цьому питанню та простежити за виконанням цього.

Відмітити, що політосвітні установи на селі ще не являються центром культурно-політмасової виховавчої роботи на селі, завдяки кволого керовництва з боку партосередків, відсутність політосвітнього кадру.

Запропонувати партосередкам зробити повний перелом, взявши безпосереднє керовництво над політосвітніми установами, виділяючи підготовлених партійців, комсомольців на цю галузь роботи.

Доручити Бюро РПК організувати курси для підготовки політосвітних робітників.

Пленум РПК вважає за ненормальне явище, що до цього часу не прикріплені школи до відповідних радгоспів та колгоспів та не реорганізовано 7-річки в Ш.К.М., пленум доручає Бюро РПК провести відповідну роботу аби реорганізувати 7-річки, а також прикріплення шкіл до колгоспів, яку закінчити до 10/X 30 року.

Пленум відмічає, що виявлено не письменних 2500 осіб не відповідає дійсності, бо в районі є більш неписьменних. Доручити Бюро РПК/К КСМ виділити бригади для перевірки кількості неписьменних намагаючись охопити всіх, а також переводити перевірку роботи бригад.

Відмітити, що Т-во «Геть неписьменність», яке повинно безпосередньо керувати та проводити роботу по ліквідації неписьменності майже працює.

Запропонувати партосередкам оживити цю роботу виділяючи спеціальних осіб для цієї роботи, а Бюро РПК простежити за цим.

Незабезпеченість батрацько-бідняцьких дітей дефецитним крамом може зірвати загально-початкове навчання, а тому доручити Бюро РПК провести роботу по забезпеченню батрацько-бідняцьких дітей відповідним дефецитним крамом, а партосередкам та партпунктирним простежити на місцях за правильним використанням фонду для батрацько-бідняцьких дітей.

В зв'язку з тим, що в деяких селах немає відповідних помешкань для шкіл доручити фрак. РПК негайно звільнити куркульські хати для шкіл та також для інтернатів. Партосередкам простежити за цим на місцях.

В зв'язку з тим, що в профтехнікумі немає відповідних викладачів, доручити Бюро РПК звернутися листом до культ. пропу. ЦК та про ндсилку викладачів.

Пленум відмічає, що комсомол повинен будити ударним в переведенні культурного будівництва.

ДАХМО. – Ф. П-433. – Оп.1. – Спр.61. – Арк. 25. Оригінал. Машинопис.

№157

Витяг з резолюції бюро Чемеровецького РПК КП(б)У по доповіді про стан та участь КСМ у господарсько-політичних кампаніях району

1931р.

Заслухавше доповідь про стан та участь КСМ організації в проведенню господарчо політичних компаній пленум РПК констатує:

1/ За останій час мається значне оживлення роботи КСМ організації в переведенню господарчо політичних компаній та по окремим осередкам притягнута молодь до участі в переведенню цих компаній.

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

Але ж поруч з цим пленум РПК відмічає слідуючі недоліки в роботі КСМ організації.

2/ Деякі КСМ осередки зовсім недостатньо мобілізували КСМ організацію та позаспількову працюючу молодь навколо проводимих господарчо-політичних компаній та маються моменти, що комсомольці абсолютно невиявляють себе на зборах тощо.

Зовсім недостатньо проводиться масова робота як в комсомольських осередках так й серед позаспількової молоді та занепад роботи буд. колективіст та х/ч в котрих не відбивається на сьогоднішній день життя села через стін газети гуртки тощо.

3/ Недостатньо розгорнута робота КСМ організації по соцзмаганням в КСМ осередках так й в переведенню господарчо політичних компаній.

4/ Зовсім незвернута увага р/к ЛКСМУ на виховання та підготовку відповідного КСМ активу для передачі до партії.

Виходячи з вищенаведеного пленум РПК пропонує проробити слідуюче:

Запропонувати Р/К ЛКСМУ негайно розгорнути широку роз'яснюючу роботу серед КСМ організацій та позаспількової молоді – мобілізувавши останніх навколо проведення господарчо-політичних компаній шляхом заключення умов по соцзмаганням як осередками так й окремими бригадами ставлючи на зборах відчіти керовників бригад про пророблену роботу ними.

Всю роботу проводити шляхом з'ясувальної роботи серед бідняцько-середняцьких мас добившись широкої участі останніх в проводимих кампаніях.

Запропонувати Р/К ЛКСМУ мобілізувати всю КСМ організацію на проведення осіннього сіву та для допомоги одноосібним господарствам, організувавши бригади з комсомольців та молоді ведучи одночасно роботу серед бідняцько-середняцьких мас для втягнення останніх в колгоспи.

Негайно приступити до повного вивчення рішень та постанов парт. з'їздів, як серед комсомолу так й позаспількової молоді.

Для поліпшення стану та керівництва КСМ організацією запропонувати Р/К ЛКСМУ скликати двохтижневі курси секретарів.

1932 рік

№158

Лист уповноваженого в справі хлібозаготівлі по Славутському району Борева до секретаря ЦК КП(б)У П. Любченка про стан хлібозаготівлі

22 лютого 1932 р.

Після одержання В/ телеграми про повернення бригади на хлібозаготівлі, я категорично вимагав повернення 10 кращих активістів та надсилки їх уповноваженими на найбільш відповідальні по хлібозаготівлі села. Проте, уповноважений ЦКК тов. СТЕКЛОВ запитав з приводу цього ЦК і ЦКК, після чого РПК одержав від тов. Строганова розпорядження: «ЧИСТКИ НЕ ПРИОСТАНАВЛИВАТЬ», тому РНК залишив всіх на роботі по перевірці радапарату.

Стан хлібозаготівлі на 20-е лютого по Славутському району такий:-

	Річне завдання	виконання	Відсоток виконання
Жито.....	3500 т.	3118 т.	89%
Пшениця	3000 т.	2650 т.	88,4%
Інші.....	4000 т.	5211 т.	130%

Разом.....	10500 т.	10979 т.	104,4%
------------	----------	----------	--------

УПОВНОВАЖЕНИЙ У СПРАВІ ХЛІБОЗАГОТІВЛІ
ПО СЛАВУТСЬКОМУ РАЙОНУ. /БОРЕВ/

ДАХМО. – Ф. Р-1826. – Оп.3.– Спр.13.– Арк. 10. Копія . Машинопис.

№159

Директива Вінницького обкому КП(б)У про катастрофічний стан контракції ярих зернобобових та олійних культур

28 березня 1932р.

ВСІМ М.П.К. та Р.П.К.

Контракція ярових, зернобобових та олійних культур посіву 1932 року знаходиться в катастрофічному стані. На 25 березня по області законтраковано лише 19,8% належної до контракції площі ярових. Ціла низка районів зовсім ще не приступила до цієї роботи (Тульчинський, Уманський, Бердичівський, Н-Ушицький та інші). Такий ганебний стан з контракцією з'являється наслідком опортуністичної контракції, як важливого важеля підвищення врожайності та виконання господарчих планів країни.

Облбюро КП(б)У зобов'язує Райпарткоми зайнятись справою оперативного керівництва всіма ділянками роботи по контракції і забезпечити такі темпи роботи, аби не пізніше до 15 квітня закінчити повністю складання контракційних умов на всю площу весняного посіву.

Райпарткоми повинні забезпечити переведення контракції, як масової політичної компанії, в яку повинно втягнути всіх колгоспників та бідняцько-середняцькі господарства. Необхідно дати рішучу відсіч куркульським намірам зірвати контракцію, особливо в індивідуальному секторі, МТС, Райколгоспспілки та райфілії заготзерна повинні взяти найактивнішу участь не тільки в технічному оформленні контракції, але в розгортанні масово-роз'яснюючої роботи за підвищення врожайності і перевиконання колгоспами та односібниками взятих на себе по контракції зобов'язань.

Обком пропонує не мобілізувати керівників заготзерна на компанії, звільнивши їх для безпосередньої роботи в заготзерні, зокрема контракції ярових. Про хід роботи по контракції надішлють 3 квітня докладну інформацію в області.

СЕКРЕТАР ОБКОМУ КП(б)У

(МАКІЄНКО)

ДАХМО. – Ф. Р-1826. – Оп.3.– Спр.13.– Арк. 49. Копія . Машинопис.

№160

Постанова Вінницького облвиконкому про прийняття негайних заходів щодо забезпечення охороною сховищ з посівним матеріалом

квітень 1932р.

Совершенно секретно

Поступающие материалы с мест говорят об участившихся случаях вооруженного нападения на хранилища с посевматериалом с целью разбора его.

На территории отдельных районов, как то Гайсивского, Теплинского, Ильинецкого, Погребисненского и проч. появились вооруженные группы которые действуют одновременно в нескольких селах района под видом Милиции, якобы, с целью проверки охраны.

Из имеющихся материалов видно, что уголовно-хулиганские группы имеют возможность осуществлять, - свои действия, главным образом, потому, что хранилища с посевматериалом, как в

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

селах, так и совхозах, на сахарозаводах и прочих предприятиях, очень слабо охраняются, в большинстве случаев имеется не вооруженный сторож, совершенно не уделяется внимание со стороны Сельсоветов, правлений колхозов, а также со стороны администрации Совхозов и других предприятиях к тому, что бы привлечь местный актив к охране, там где это необходимо выставить Проммилицию.

Факты последних вооруженных нападений характерны еще тем, что нападающие хорошо вооружены и проинформированы о состоянии охраны и возможности беспрепятственно выполнять свои грабительские действия.

Обращаем Ваше внимание на то, что в данный период, когда мы, вплотную подошли к началу посевной кампании, кулацкий и антисоветский элемент прилагает все усилия к тому, чтобы помешать и сорвать успешное проведение 3-й большевистской севбы.

В целях обеспечения сохранения амбаров с зерном категорически предлагается:

35) Под личную ответственность Предрайисполкомов немедленно выделить ответственных лиц для проверки состояния охраны всех общественных хранилищ с посевматериалом и принятия на местах соответствующих мер для усиления охраны.

36) Договориться с Районными руководящими организациями и мобилизовать немедленно часть местного актива-Комсомол, передовых колхозников, для несения охраны общественных амбаров и других мест хранения посевматериалов, обратив в первую очередь внимание на положение охраны в колхозах.

37) Обязательно выполнить имеющиеся указания по обеспечению Проммилицией заводов, совхозов и др. предприятий, привлекая к ответственности администрацию за бюрократическое отношение и волокиту в части перезаключения договоров.

38) По всем выявленным ненормальностям принимать немедленно меры к устранению на месте, виновных в нарушении мероприятий по охране хранилищ, привлекать к ответственности.

О принятых мерах сообщайте мне личным письмом.

ЗАСТ. ПРЕД. ОРГ. КОМИТЕТА
ВЕРНО: Ст. ДЕЛОПРОИЗВОДИТЕЛЬ

/СМОЛЯНСКИЙ/
/ГУСИНСКАЯ/

ДАХМО. – Ф. Р-1160. – Оп.2.– Спр.11.– Арк. 18. Копія. Машинопис.

№161

З доповідної записки завідуючого сектором інформації Вінницького обкому КП(б)У про „волинки” та терористичні акти в районах області

Не раніше 26 квітня 1932 р.

Славутський район. У низці колгоспів помічається тенденція окремих колгоспників розгромити колгоспні комори (села Піддубці, Потереба), особлива тенденція помічається з боку жінок.

Славутський район. В с. Жукові одноосібники, що зсипали своє насіння в громадський гамазей організованим виступом намагалися розібрати насіння з гамазея під впливом куркульської агітації.

Смотрицький район. У с. Тинна голова Сель КНС жінка, кандидат КП(б)У Цишковська закликала жінок розібрати посівматеріал. Є спроби організувати жіночу волинку та розібрати зібраний посівматеріал.

Ново-Ушицький район. У Горячинецькому колгоспі куркулями в ніч на 3 січня 1932 року вчинився підпал колгоспівської канцелярії, де згоріло також 250 пудів насіння, а разом збитків причинено на суму 1000 крб. 5 січня підкуркульники с. Глібово вчинено підпал господарства голови виробничого товариства за його активну роботу по хлібозаготівлі. 1 лютого в с. Заборознівцях розкуркуленим куркулем спалено комору колгоспу, де згоріло 250 пудів насіння. Згодом у цьому ж селі спалено колгоспівську конюшню, де згоріло 24 коней та збрюя. 19 лютого було вчинено куркулями напад на приміщення Кучанської сільради з метою забити голову сільради (вбивство не допущено). Спалено конюшню Соколецького колгоспу. 4 березня колишній петлюрівський доброволець вчинив напад у приміщенні Заміхівської сільради на голову сільради, якому лише було нанесено побої. Винуватців в цих усіх контрреволюційних діях відкрито та притягнуто до відповідальності.

В с. Тимкові у одного селянина знайдено переписаний від руки і випущений якоюсь контрреволюційною групуванням так званий «маніфест», в якому закликається селян не сіяти, не виконувати господарсько-політичних кампаній, бо незабаром буде повалена радвлада.

Юринецький район. Отруєно коней в колгоспах сіл Війтовина, С.Слобідка, Олександрівка та

Богуслівка. У селах Гречани, Олександрівка, Іванківці розклеєно контрреволюційні листи та гасла.

Меджибізький район. У с. Ярославці куркулі підпалили свиноферми, де згоріло 50 штук свиней, фураж та зброя однієї бригади. У відповідь колгоспники активно вийшли в поле, а другого дня поповнили свиноферму усупільненими свинями, що були в їхньому індивідуальному користуванні.

Летичівський район. У с. Гречинцях куркулями забито сільського активіста. В с. Бабино забито контролера ошадкаси, він же секретар комсомольського осередку. Вбивство сталося майже одного дня. Інформсектор

ДАВіО. –Ф.П-136. –Оп.3.–Спр.13. – Арк.158-163. Копія. Машинопис.

№162

Інформаційний лист Славутського райпарткому про наслідки господарювання колгоспів, стан колгоспних ферм, заготівлі, настрої населення

10 травня 1932р.

I. ПРО ПОСІВНУ КАМПАНІЮ.

Радгоспами засіяно – 60 га. План засіву ранніх культур виконано на 88,2%. До загального плану посів. площі план виконано на 23,3%.

Колгоспами засіяно – 18667 га. План засіву ранніх культур виконано на 95,2%. До загального плану посів. площі виконано на 72%.

Одноосібники засіяли 8908 га. План засіву ранніх культур виконано на 33,9%. До загального плану посів. площі виконання равно 32,2%.

Середній відсоток виконання плану ранніх культур 65,3%. До загального плану посів. площі виконання равно 53,1%. Млявість темпів по соц. сектору пояснюється: слабкістю тягової сили, змореністю коней із-за недостатчі фуражу /перехід на підніжний корм/ та поганим ремонтом тракторів, які після ремонту в Ляховецькій ремонтній майстерні залишились непридатними до роботи.

Що торкається індивідуального сектора, то тут в деяких місцях мається вина уповноважених та секретарів партосередків, які не спромоглися розгорнути роботу навкруги весняної посів. компанії. Також мається небажання сіяти з боку одноосібників із-за відсутності зацікавленості, на підставі розгорнення класової боротьби, шаленої кулацької агітації, а також відсутності в деяких місцях посів. матеріалу та продукції харчування. Маються випадки, коли колгоспники в першу чергу стараються засіяти свої городи, а потім колгоспні поля.

II. ПРО НАСЛІДКИ ГОСПОДАРЮВАННЯ КОЛГОСПІВ

Валовий прибуток колгоспів на 1931 рік складається з 2313648 карб. 04 коп., при тому на дільництво припадає 66,5% прибутку, побічні заробітки 8,7%, скотарство 3,7%. Район скотарського напрямку, але по валовій прибутковості скотарство займає п'яте місце. Така низька прибутковість скотарства пояснюється слабою організацією праці, поганим доглядом, великою кількістю ялових корів, низькою удійністю корів та не вірним обліком удою, який скривав маючу в деяких колгоспах утайку молока. В середньому на одно дворо-господарство припадає валового прибутку 302 карб.04 коп., а чистого прибутку, що видається на руки 84 карб. 63 коп., середня трудова вартість трудодня 44,9 коп. Натуральної трудової продукції на один трудодень припадає в середньому 2,3 клгр. Низька вартість трудодня пояснюється:

- а). Непродуктивністю затрат трудоднів, особливо в рільництві;
- б). Організація цілого ряду колгоспів протягом осені 1930 року, відсилали багато витрат на організаційні міроприємства;
- в). Поганим обліком в ряді колгоспів, дякуючи чому може бути скрито багато преступлень, як приписці лишніх трудоднів окремим особам, тощо.
- г) Непомірно високі управлінські витрати, які складають 6,4% від усієї суми трудоднів, а в окремих колгоспах відсоток доходить до 20,8%, 19,9%, 17,1% і т. інше.

Підсумки розподілу наслідків господарювання пророблені на бюро РПК 3/V-1932 року, де було

намічені конкретні заходи, щодо виправлення хиб в цьому питанні.

III. ПРО СТАН КОЛГОСПНИХ ФЕРМ

Птахівництво на фермах проти I/X-31 року зменшилось на 5901 штуку, на 53,9%. Приріст на молочно-товарових фермах проти I/X-31 року абсолютно незначний /65 штук/, або 3,4%, при низькій удійності й великої яловості та систематичним невиконанням для нових завдань по здачі товарової продукції.

В районі зовсім відсутній зоотехнічний догляд. Облік приросту та загиблої худоби поставлено погано, що дає велику можливість крадіжкам та іншим злочинствам. На фермах існує погана організація праці. Керівництво з боку РКС та РПК незадовільно. РПК зробило наголос та накреслені міроприємства, щодо рішучого зламу в галузі розвитку тваринництва по колгоспах.

IV. ПРО МОБІЛІЗАЦІЮ КОШТІВ

В справі мобілізації коштів зробився прорив, який склався в наслідок послаблення уваги з боку партосередків та сільрад, які пояснили свою бездіяльність зверненням всієї уваги на посів. кампанію. Ощадкасою тов. КОПЧУН не працює. Середній відсоток виконання плану мобілізації коштів на другий квартал 33,7%. Особливо погано обстоїть справа з ощадкасою, де мається по місту зменшення вкладів проти першого кварталу на 43,2%. Зменшення фінансів та вкладів мається також і в спож. кооперації на 5%. Частина прориву відноситься за рахунок колгоспів, де план мобілізації по вступним внескам виконано лише на 1%, а по спец внескам на 6,1%.

V. ПРО ВИКОНАННЯ ПРОМФІНПЛАНІВ

Виконання промфінплану по фаянс-заводу проти першого кварталу /78,2%/ збільшилось до 91,3%. Що торкається останніх основних підприємств Славутчини, то виконання промфінпланів нижче виконання в першому кварталі, наприклад Славутська папірня 66,3%, замість в першому кварталі 82,7%. Відсоток виконання лісозаготівель в другому кварталі ганебний. По заготівлі 20% по вивозці 9%, по шпалопіленню 24%. Основна причина цього – відсутність сировини на бум. фабриках та постачання, відплив робітничої сили, особливо з лісо-підприємств. Тяглова сила по лісозаготівлям в значній кількості перейшла на підножний корм.

VI. ПРО ЗАГОТІВЛІ

План другого кварталу по шкірсировині виконано на 61,6%;

По пушині..... на 73%

По жив. сировині..... на 43,3%

По металу..... на 58,5%

По вовні..... на 2,3%

По яйцю..... на 3,6%

По птиці..... на 5,3%

Треба відмітити самоплив в цій роботі й слабу роботу заготовачів. РПК заслухав відчит відповідальних осіб, дав відповідні вказівки, щодо покращення цієї роботи.

План м'ясозаготівлі за другий квартал 1932 року виконано на 12,5% в частості:

по рогатій худобі..... 16,9%

по свиням..... 6,7%

VII. ПРО ОБМІН КОМСОМОЛЬСЬКИХ КВИТКІВ

Обмін комсомольських квитків закінчено. Треба відмітити великий здвиг в роботі КСМ організацій, як під час переведення компанії, так і зараз. Під час обміну взято комсомольцями зобов'язання 1879, або 90%. Треба було видати 1637 комсомольських квитків, а видано 1530. Не видано 107, з них: 36 вилучено з лав КСМ під час обміну, не відомо місце перебування 69 чоловік, які не знялись з обліку; 2 чоловіки відмовились від одержання квитків знаходячись під впливом ворожого елемента та відірваності від КСМ.

VIII. НАСТРОЇ

В райцентрі робітники хлібом не забезпечені. Хлібопекарні працюють з перебоями. Особливо погано знаходиться постачання робітників. По децентралізованій заготівлі не дивлячись на відповідний фонд стимулювання хліб зовсім не поступає. В тяжкому стані знаходиться ціла низка сіл та колгоспів.

Нездоровий настрій серед частини робітників, колгоспників, на підставі чого розповсюджується антирадянська агітація. Мотиви агітації досить відомі: близькість війни з Польщею та Японією, близькість зміни влади, близькість голоду, тощо. В колгоспі с. Клепачі колгоспники намагались розібрати насіння картоплі для споживчих потреб та звернулись до кордон застави, щоб їх пропустили в Польщу за хлібом.

На підставі культурної відсталості та використовуючи труднощі переводиться й релігійна агітація. Наприклад, в с. Мирутині під час прищеплення віспи між жінок почала розповсюджуватись агітація, що після прищеплення на руках зробиться комуністичне клеймо «5-ти конечна звезда», частина жінок піддалась цієї агітації й відмовилась від прищеплення віспи. Відмовлення від прищеплення віспи мається й в других селах району.

Протягом останніх 2 тижнів з терористичною метою були зроблені підпали ізби та секр. с/р в Хуторі, сараю з картоплею в Мінькавцях, сараю з цементом в Синявах. Були пожари в Мирутино.

СЕКРЕТАР РПК (ОСІПОВ)

ДАХМО. – Ф. Р-1826. – Оп.3. – Спр.13. – Арк. 84-86. Копія. Машинопис.

№163

**Доповідна записка в ЦК КП(б)У
про вихід працівників з колгоспів сіл Осташки та Ходьківці**

11 червня 1932р.

В с.Осташках 31/У під час проведення закритих партзборів вкупі з КСМ осередками по питанню перевиборів партосередків в с.Осташки з'явився селянин Волочиського району і повів по селу слідувачу агітацію, що в Москві є постанова про те, що одноосібникам будуть нарізати землю на 9 років, видавати по 200 крб. грошову допомогу цим біднякам та тим, що виходять з колгоспів, а також у кого немає посівного матеріалу тому видається для засіву. На другий день до колгоспу було подано 15 заяв про вихід з колгоспу.

Слід відзначити, що всі ці заяви були написані одною рукою. Що торкається цих колгоспників, що подали заяву про вихід з колгоспу це люди ті, що в минулому році мали мало трудоднів, а також і в цьому році.

РПК реагуючи на такий випадок в Осташках надіслав бригаду з 3-х членів партії міськпартактиву під керівництвом уповноваженого РПК по проведенню перевиборів парторганізації в с. Осташках надіслано для проведення масової роботи, де на основі проведення масової роботи на 9/УІ – 12 колгоспників свої заяви відібрали та покращався вихід на роботу з їх боку, а останні 3 господарства ще вагаються, але на роботу в колгосп виходять.

Що торкається колгоспа Ходьківець, то там також само на основі агітації як в Осташках приїхавшого з Волині було подано 5 заяв про вихід з колгоспу.

В заявах було написано – «постанова Москви, а також, що в колгоспі нема що їсти й краще здихати поза колгоспом».

8/УІ Оргінстром РПК було переведено загальні збори колгоспа по питанню подачі заяв, де постанова загальних зборів та окремі висловлення колгоспників про цих які подали заяви були такі: Що нам ледарів не потрібно, що без таких розкладників краще буде працюватись в колгоспі.

Не дивлячись на те, що вони подали заяву про вихід з колгоспу вони стали регулярно виходити на роботу. Рішення загальних зборів, як ледарів та підривників авторитету колгоспу з колгоспу виключити та негайно зняти з роботи з поля.

В сучасний момент цих яких вилучено з колгоспу, подано знов заяви про прийняття їх, мотивуючи тим, що їх піддурили подати таку заяву.

Що торкається самих колгоспників, як Осташки, так і Ходьківці, то вони з посівною кампанією впорались, а також перевиконали зустрічні плани.

Настрій в колгоспах поганий лише тому, що колгоспники заявляють що нам залишилось на 2-3 дня громадського харчування, а що будемо робити надалі.

З боку РПК вживаються заходи, аби своєчасно забезпечити ці колгоспи відповідними харчами.

Секретар РПК – Глінський
Зав. Інформ. РПК – Вейцер

ЦДАГО України. – Ф.-1. – Оп.20. – Спр.5249. – Арк.56. Копія. Машинопис

№164

**Із спецповідомлення заступника начальника Вінницького обласного відділу ДПУ
П.Рахліса секретарю Вінницького обкому КП(б)У М.Алексееву про подання
колгоспниками заяв щодо виходу з колгоспу за період з 1 січня по 25 червня 1932 року**

28 червня 1932 р.

Совершенно секретно

Продовольственный кризис, переживаемый целым рядом районов области, организационно-хозяйственные неполадки, злоупотребления и искривления классовой линии, имеющиеся во многих колхозах и недостаточная массово-политическая работа среди колхозных масс, создают благоприятную почву для деятельности контрреволюционно-кулацкого элемента, направленной к развалу колхозов и организации массовых выходов из таковых.

Отмечено за истекшее время случаи массовых выходов из колхозов, которые характеризуются следующей таблицей:

Наименование районов	Выходы по месяцам					
	Январь	Февраль	Март	Апрель	Май	Июнь
Винницкий	-	7	6	137	48	246
Волочиский	-	-	-	2	165	140
Бершадский	-	-	288	276	-	180
Брацлавский	-	-	-	-	-	86
Вороновицкий	-	-	-	-	-	172
Гайсинский	-	-	-	-	-	498
Городокский	-	-	-	170	-	116
Джулинский	-	-	-	-	-	130
Могилевский	-	-	-	-	120	410
Тепликский	-	-	-	-	208	-
Томашпольский	-	-	-	-	12	270
Юринецкий	-	-	-	-	183	71
Ярмолинецкий	-	-	248	-	27	5
Немировский	-	-	-	-	-	200
Новоушицкий	-	-	-	149	-	60
Оратовский	-	-	-	-	-	109
Михалпольский	-	-	-	-	-	107
Тульчинский	-	-	70	-	30	-
Шаргородский	-	-	-	75	-	90

Эти цифры являются сугубо ориентировочными и не дают полной картины выходов из колхозов, ибо в них приведены только данные о массовых выходах, которые получили отражение в наших материалах. Здесь не отражены одиночные выходы, составляющие в общей сложности значительное количество.

Характерно отметить, что облколхозсоюз совершенно не имеет данных о выходах из колхозов и, естественно, не может конкретно оперативно руководить периферией.

Приведенные выше цифры говорят о большом росте выходов из колхозов в последнее время, особенно в июне месяце, то есть в период наибольшего обострения продовольственных затруднений.

В ряде районов массовая подача заявлений о выходе из колхозов сопровождается проявлениями волюнтаристического характера: демонстративная подача коллективных заявлений, групповые походы в сельские и районные организации с требованиями выдачи хлеба, немедленного выделения участков озимых и яровых посевов и возвращения обобщественного имущества. Попытки самовольного захвата участков и разбора имущества, а в отдельных случаях и осуществление этих попыток, самовольный разбор пицци в колхозах и столовых и прочее.

Продовольственные затруднения и нездоровые настроения колхозников, выливающиеся в тенденции к выходам из колхозов, усугубляются организационно-хозяйственными неполадками в колхозах. В значительной части колхозов весьма скверно поставлен учет труда, трудодни зачастую записываются неправильно или совершенно не учитываются, расчеты с колхозниками за прошлый год не закончены. Имеют место факты бесхозяйственности, разбазаривания продовольствия, неудовлетворительной организации общественного питания, бездеятельности и систематического пьянства руководящей верхушки колхозов. ...

Выходы из колхозов на почве продзатруднений

13-го июня сего года в м. Юринцы, прибыла из по граничного села Заенчики делегация колхозниц в 20 человек, подавшие заявления о выходе из колхоза с требованием возвращения земли и выдачи хлеба, при этом были возгласы, что они пойдут за хлебом на границу. В тот же день в этом селе было подано еще 10 заявлений о выходе из колхозов. Проверкой установлено, что значительная часть колхозников действительно не имеет хлеба. Продовольственные затруднения создались в результате разбазаривания 600 пудов хлеба прежним правлением колхоза.

В связи с тем, что выходы из колхозов за последнее время приняли широкие размеры, а также в связи с наличием таких же тенденций в значительной части районов области, считаем необходимым специально заострить перед Вами настоящий вопрос для принятия соответствующих мер.

Заместитель начальника Виноблотдела ГПУ УССР підпис Рахлис
Начальник СПО підпис Осинин

ДАВіНО. – Ф.П-136. – Оп.3. – Спр.11. – Арк.110-123. Оригінал. Машинопис.

№165

**Постанова бюро Вінницького обкому КП(б)У
про порайонний план хлібозаготівель**

29 липня 1932 р.

В зміну попередньої постанови Бюро Вінницького Обкому КП(б)У з 17 липня 1932 р. про план хлібозаготівель на 1932 рік затвердити остаточний порайонний план хлібозаготівель на 1932 р. в розмірі 665 000 тон.

№№ п/п	Назва району	План хлібозаготівель в тонах	№ п/п	Назва району	План хлібозаготівель в тоннах
1.	Антонінський	17. 900	33.	Меджибізький	7. 700
2.	Бабанський	5. 650	34.	Михалпільський	6. 400
3.	Барський	9. 300	35.	Могилівський	9. 400
4.	Бердичівський	6. 500	36.	Мур.Куриловецький	4. 700
5.	Бершадський	15. 500	37.	Н. Ушицький	10. 900
6.	Брацлавський	11. 100	38.	Немирівський	10. 600
7.	Волочиський	13. 000	39.	Оратівський	7. 400
8.	Вороновицький	5. 000	40.	Оринівський	7. 800
9.	Вінницький	6. 000	41.	Піщанський	10. 000
10.	Гайсинський	9. 875	42.	Плисківський	5. 900
11.	Городоцький	14. 000	43.	Погребищанський	10. 000
12.	Грицівський	8. 800	44.	Полянський	7. 600
13.	Деражнянський	10. 900	45.	Проскурівський	19. 050
14.	Джулинський	8. 200	46.	Славутський	9. 300
15.	Дзержинський	2. 600	47.	Смотричський	9. 800
16.	Дунаєвецький	7. 250	48.	Солобковецький	7. 700
17.	Жмеринський	8. 300	49.	Станіславчицький	4. 900
18.	Заславський	9. 300	50.	Ст.Костянтинівський	13. 300
19.	Затонський	10. 400	51.	Ст. Ушицький	8. 000
20.	Іллінецький	5. 500	52.	Теофіпільський	22. 00
21.	Калинівський	6. 200	53.	Теплицький	10. 200
22.	Кам'янецький	11. 500	54.	Тивровський	9. 450

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

23.	Козятинський	14. 800	55.	Томашпільський	12. 100
24.	Копайгородський	11. 000	56.	Тростянецький	7. 600
25.	Крижопільський	12. 400	57.	Тульчинський	4. 500
26.	Липовецький	14. 900	58.	Уланівський	10. 500
27.	Літинський	7. 000	59.	Уманський	6. 700
28.	Любарський	14. 000	60.	Хмільницький	10. 500
29.	Пятичівський	12. 075	61.	Христиновський	4. 850
30.	Ляховецький	9. 000	62.	Чемировецький	8. 000
31.	Монастирищанський	6. 800	63.	Чернівецький	10. 400
32.	Махнівський	7. 400	64.	Чечельницький	9. 900
65.	Чуднівський	7. 300	69.	Ямпільський	7. 300
66.	Шаргородський	12. 400	70.	Янушпольський	8. 000
67.	Шепетівський	5. 800	71.	Ярмолинецький	7. 600
68.	Юринецький	7. 300			

РАЗОМ 665. 000 тон.

Запропонувати Фракції Облвиконкому та Уповноваженому ЗаготСТО вдосконалити зазначений план по колгоспах та індивідуальному сектору, а також розподіл по окремих культурах протягом однієї доби та повідомити райони.

Наслідки голосування: підписи

ДАВіНО. – Ф.П-136. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.42-43. Оригінал. Машинопис.

№166

Із протоколу засідання бюро Вінницького обкому КП(б)У про вилучення жорен у селян

1 серпня 1932 р.

Цілковим таємно

Присутні: члени бюро тт. Алексеєв, Макієко, Лісовик, Марков; кандидати – т. Корсунський. Відповідальні робітники – тт. Горяной, Буслов. Запрошені – тт. Торчинський, Гільбурт. ...

4. Про вилучення жерновів. (Алексеєв).

Констатувати, що наявність жерновів сприяє розбазарюванню та спекуляції хлібом, вважати за потрібне запропонувати МПК та РПК негайно перевести виявлення та вилучення жерновів....

Секретар обкому КП(б)У підпис Алексеєв

ДАВіНО. – Ф.П-136. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.44-45. Завірена копія. Машинопис.

№167

Постанова бюро Вінницького обкому КП(б)У про проведення збиральної кампанії в 1932 р.

3 серпня 1932 р.

Цілковим таємно

1. Бюро обкому КП(б)У відмічає, що збиральна кампанія по області проходить незадовільно. На 31 липня 1932 р. за даними облЗУ по області скошено озимих 45,6, заскирдовано 18,4, а ранніх ярих скошено лише 7,7%, з них заскирдовано 6,1%.

2. Такі ганебні наслідки збиральної кампанії пояснюються тим, що обласні і особливо районні організації не зуміли організувати проведення збиральної кампанії та мобілізації колгоспних та

одноосібних мас на основі розгортання широкої масової роботи та правильної розстановки партійних, комсомольських сил та позапартійного активу на справжнє проведення більшовицькими темпами збиральної кампанії цього року.

3. Зовсім неприпустимо квола проходить збиральна кампанія по одноосібному сектору (скошено озимих 188 818 га або 43%, заскирдовано 32248 га або 11,2%), що пояснюється відсутністю в багатьох районах уваги одноосібним бідняцьким та середняцьким господарствам у своєчасному закінченні збиральної кампанії. ...

Бюро обкому КП(б)У пропонує:

1. Всім РПК, уповноваженим по збиральній та хлібозаготівельній кампаніям в районах та селах, забезпечити дійсне розгортання масової роботи серед колгоспників, колгоспниць, молоді, одноосібників бідняків та середняків, ОРГАНІЗОВУЮЧИ ЇХ НА БОРОТЬБУ З КУРКУЛЕМ, З ЙОГО НАМАГАННЯМ ЗІРВАТИ ЗБИРАЛЬНУ КАМΠΑНІЮ.

2. РПК відрядити в села, колгоспи відповідальних робітників для допомоги в скорішому закінченні збиральної кампанії, забезпечити правильну організацію праці в виробничих бригадах, розгорнути соцзмагання та ударництво між бригадами, колгоспами тощо і тим самим добитись закінчення збиральної кампанії з найменшими втратами в визначені терміни.

Певно: підпис

ДАВініе. – Ф.П-136. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.80, 81. Завірена копія. Машинопис.

№168

Газетна стаття “Ворогам народу – найжорстокіша кара!”

7 серпня 1932р.

В Радянському Союзі вирішна частина народнього прибутку зосереджена в соціалістичному секторі. Продукт народної праці належить у нас всьому трудящому народові, з соціалістичною власністю. І в той час, як по буржуазних країнах основою держави є приватня власність, коли закони капіталізму скеровані на охорону приватної власності, в **Радянському Союзі** де Жовтневою революцією повалено і знищено капіталістичний лад, де скасовано поміщицько-капіталістичну приватну власність **основою радянського ладу є громадська власність на засоби виробництва та на продукт спільної праці**. Отож, злочин проти громадської власності, як це зазначено в постанові ЦВК і Раднаркому союзу РСР з злочинном державним.

Кожний метр мануфактури, кожна зернина колгоспного врожаю є в нас громадською власністю і коли приміром, в Колубаївцях злочинна рука обрізує колоски з кіп, коли колишній підзаемецький торгівець Душинський позбавлений виборчих прав разом з кадиївецьким куркулем Брилем намагаються темною нічю вкрасти фуру снопів в Кадиївецькому колгоспі, коли злочинець краде з ланів Островчанської комуни копи найкращої пшениці, то радянський закон розглядає ці вчинки, як державний злочин, як акт клясової помсти, клясового ворога що в такий спосіб намагається підірвати виробниче зміцнення колгоспів, намагається підірвати добробут колгоспників. Трудящі не дозволять, щоб їх обкрадали клясові вороги. Суворий революційний закон стоїть на захисті інтересів, майна, мирної соціалістичної праці мільйонів колгоспів.

Ми зобов'язані жорстоко розправлятися з злочинцями тому, що крадіжки, розкрадання в нашому Союзі акт клясової боротьби, клясової помсти...На шлях крадіжок у робітничо-селянській державі стають куркулі протигромадські, ворожі нашій справі елементи. («Правда»). І з усією силою революційних законів Радянської Країни пролетарська держава придушуватиме ці прояви клясової помсти.

СРСР за випробуванням проводом лєнінської партії, її ЦК на чолі з т. Сталіном достаточнo уґрунтувався на новому соціалістичному шляху. Вивершено фундамент соціалістичної економіки. Більшість бідняцько середняцьких господарств об'єднано в колгоспах, а в вирішальних с.-г. районах, на базі суцільної колективізації, вивершено в основному ліквідацію куркульства, як кляси. Питома вага колгоспів і радгоспів визначається цього року тим, що вони посідають понад 80 відс. Усієї засівної площі СРСР. Успішно здійснюється перша п'ятирічка за 4 роки. Економічну відсталість нашої країни ми подолаємо темпами незаних, нечуваних в жодній країні. Ми на передодні вступу до другої п'ятирічки, п'ятирічки побудування безкласового соціалістичного суспільства.

Та чи значиться, що наше дальше просування до поставленні мети піде лінією пом'якшення

класової боротьби, послаблення пролетарської диктатури, і це проповідують деякі пророки «плавного розвитку». Аж ніяк. Знищення кляс, ліквідацію їх, за вченням Маркса – Леніна, можливо здійснити лише в запеклій боротьбі і тільки в ній.

Уламки ворожих нам кляс, насамперед розгромлене, але ще недобите куркульство, на кожному кроці чинять шалений опір розгорнутому соціалістичному наступові цілим фронтом. Тим то, виховуючи, переконуючи соціалістичну перероблюючи маси трудящих, диктатура пролетаріату повинна водночас задавати **найнещаднішої одсічі**, громити опір недобитків **ворожих нам кляс** і їхньої політичної агентури. Не дарма Ленін не раз підкреслював подвійне завдання пролетарської диктатури: **виховання та соціалістичне перероблення** трудящих і **придушення** опору експлуататорських кляс.

14 років тому в статті «Чергові завдання Радянської влади» Ленін зазначив :»усі елементи розкладу старого суспільства, неминучі, вельми численні, зв'язані переважно з дрібною буржуазією(бо її війна та криза руйнують і гублять насамперед) не можуть не «показати себе» при такому глибокому перевороті (як соціалістична революція). А «показати себе» елементи розкладу це можуть інакше, як збільшення злочинів, хуліганства, підкупу, спекуляцій, всіляких неподобств. Щоб впоратися з цим , потрібен час і потрібна залізна рука.»

Найглибший переворот за всю історію людства, що його ми здійснюємо, переворот, що дощенту руйнує старі, віками переймані звичаї та поняття –цей поворот не може минути без брудного намулу, без елементів розкладу старого суспільства, що намагаються затримати, загальмувати переможний хід і розвиток революції.

Хуліганство, псування, крадіжки державного та громадського, зокрема колгоспного майна – це вияви опору, що його чинить класовий ворог в соціалістичному будівництві. От чому боротьбу проти цих явищ ми повинні повести що найрішучіше, як складову частину боротьби пролетаріату проти класових ворогів. На це і потрібно з усією силою спрямувати залізну руку пролетарської диктатури. «не було жодної великої революції в історії, коли б нарід інстинктивно не відчував цього (потреби залізної руки проти елементів розкладу старого суспільства. **Ред..**) і не виявляв радісної твердості, розстрілюючи злодіїв на місці злочину» (Ленін).

У зв'язку з цим особливо важить оголошена сьогодні постанова **ЦВК і РНК СРСР**. «про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперацій і зміщення громадської (соціалістичної) власності». Постанова констатує, що останнього часу почастишали випадки розкрадання вантажів на транспорті, розкрадання кооперативного й колгоспного майна протигромадськими елементами. Так само почастишали скарги на насильство та загрози куркульських елементів щодо колгоспів, які чесно та самовіддано працюють над розвитком і зміцненням колгоспів.

Отже, елементи розкладу старого суспільства знову «показують себе» розкрадаючи державне й громадське майно (врожай на ланах, громадські запаси, худобу, кооперативні крамниці і т. д.). провадять підривно, провокаційну роботу, намагаючись цим послабити міць нового соціалістичного ладу, збити нас із нового, соціалістичного шляху. Пролетарська диктатура не може потерпіти і не потерпить цього. «ЦВК і РНК СРСР вважають що громадська власність (державна, колгоспна, кооперативна) є основа радянського ладу, вона священна і ненодоркана, і людеи, що чинять замах, треба розглядати як ворогів народу, в зв'язку з цим рішуча боротьба з розкрадачами громадського майна є найперший обов'язок органів радянської влади».

Постанова уряду. Ідучи на зустріч вимога робітників і колгоспників, прирівнює транспортні вантажні та громадське (кооперативне й колгоспне) майно до майна державного і , вимагаючи всіляко посилити охорону, визначає водночас найсуворішу кару для розкрадачів :розстріл і заміною, при пом'якшувальних обставинах, позбавлення волі на строк найменше 10 років із конфіскацією всього майна.

Постанова уряду пропонує так само всім органам радянської влади повести найрішучішу боротьбу «з тими протигромадськими куркульсько-капіталістичними елементами що застосовують насильства та загрози або проповідують застосування насильства та загроз до колгоспників, щоб примусити їх вийти з колгоспу, щоб силоміць зруйнувати колгосп». Прирівнюючи ці злочини до державних злочинів, уряд пропонує карати винуватців позбавленням волі від 5 до 10 років з ув'язненням до констабору. Злочинці, засуджені у всіх цих справах не підпадатимуть під амністію.

Немає ніякого сумніву, що робітники й колгоспники одноставно схвалять цю, величезної політичної ваги постанов радянського уряду і , на основі її, ще вище піднесуть прапор боротьби проти куркуля та його агентури, за організаційно-господарське зміцнення колгоспів, за революційну дисципліну, за прискорення темпів соціалістичного будівництва.

На заходи уряду – відповісти піднесенням темпів збиральної, посиленням боротьби з втратами, ударним виконанням плану хлібозаготівель!

Витяг із спецповідомлення про хід хлібозаготівельної кампанії в Дунаєвецькому районі

27 вересня 1932р.

Выполнено годового задания хлебозаготовок на району на 27-е Сентября характеризуется таким показателями:

а/ По соц. сектору -----	40.5%
б/ индивидуальному -----	23.7%
в/ твердоздатчикам -----	26.4%

всего по р-ну: -----	33.8%

За время с 17 по 27/IX, увеличение хлебосдачи по району выражается в 5,2% годового задания. По сравнению с прошлой десятидневкой отмечается сдвиг в хлебозаготовке, в частности по единоличному сектору и твердоздатчикам, но все-же, имеющиеся в нашем распоряжении данные, сигнализируют о недостаточных темпах хлебозаготовки и ряде недочетах в этой области работы.

По ряду сел нами зафиксированы случаи бездеятельности сельсоветов, сельского актива и комиссии по хлебозаготовке к развороту хлебосдачи, отсутствие массово-разъяснительной работы и погоня за голым администрированием (с.с. Рачинцы. Голозубенцы, Несторовцы и др.).

Заслуживает особого внимания, отмечаемое нами за последнее время массовое неудовольствие колхозников в связи с невыдачей последним полностью авансов натурой в счет 15% со всего количества обмолоченного хлеба, а также тем обстоятельством что зачастую колхозникам выдается хлеб плохого качества, имеющий большой процент сорности (с.с. Голозубенцы, Залесцы).

На этой почве среди колхозной массы наблюдается упадочное настроение и реагирование сводящиеся в основном к тому, что в текущем году они останутся без хлеба и таковой будет вывезен в счет хлебозаготовки.

Со стороны Райколхозсоюза никаких мер не предпринимается к практическому разрешению этого вопроса на месте, кроме того, не ведется никакой розъяснительной работы, что в отдельных случаях приводит к массовому распространению упадочного настроения, наблюдается упадок труд. дисциплины, невыход на работу, что в немалой мере отображается на молотье и хлебосдаче.

Значительным тормозом в развороте хлебозаготовок по соц. сектору является также плохая организованность молотьи из-за неумелого распределения молотьи и недочет последних. МТС, распределяя по колхозам молотилки подошла к этому вопросу формально, без учета наличия хлеба, подлежащего обмолоту в тех или иных колхозах. Так примерно в Могилевском колхозе насчитывающем около 500 дворов долгое время отсутствовала молотилка, а в Воробиевке, где значительно меньшее количество дворов, были периоды когда работали даже по 2 молотилки. Такое-же положение отмечено в Дунаевцах, Заставле и др. селах.

За этот период времени имели место искривления классово-линей на селе в момент проведения хлебозаготовки. Особого заслуживает внимания случай в с. Ивановцах с уполномоченным РПК по хлебозаготовке — КОРОБКОВОЙ о чем подробно укажем ниже сего.

Отчетность по хлебозаготовке во всех селах района находится не на должной высоте и этой отрасли работы на местах не уделяется серьезного внимания.

Крайне безобразно обстоит вопрос на ссыпных пунктах с выдачей квитанции хлебосдатчикам. Нами зафиксировано ряд случаев, когда ссыпной пункт, находящийся при ст. Дунаевцы (район обслуживания Солобковецкого района) вместо квитанций, выдает хлебосдатчикам просто клочки бумаги, где кроме какого-то условного номера и даты ничего не обозначается. Это положение также усложняет на местах ведение точной отчетности, так как по таким "шпаргалкам" сельсоветы не могут проверить какое количество хлеба сдано. Кроме этого квитанции задерживают на пункте по 3-4- дня.

Ниже сего помещаем конкретные факты выявленных недочетов в работе по хлебозаготовке, а также отдельные реагирования и настроения населения:

Бездеятельность с/с

В с. Ивановцах хлебозаготовка проходит неудовлетворительными темпами и сельсоветом не приняты меры к сдвигу ее. Уборка скошенного хлеба еще досих пор полностью не закончена. Осталось на поле большое количество нескошенного и неповязаного ячменя. Молотья принимает затяжной характер, молотить хлеба начинают примерно с 11 утра. Скошенная гречка не повязана в стопы. Отмечается плохой выход колхозников на работу в следствие того, что последним до сих пор не выданы авансы озимыми культурами.

Противопожарная охрана также далеко не в удовлетворенном состоянии. Ответственный за это пожарник АЛЕКСЕЕНКО никакого внимания не обращает на то, что все бочки на току находятся без воды и совершенно рассохлись.

Недовольство в связи
с невыдачей натуральных

авансов

По с. Голозубенцы отмечается недовольство со стороны колхозников в связи с невыдачей последним натуральных авансов озимыми культурами в счет 15% со всего количества обмолоченного хлеба. На этой почве наблюдается неудовлетворительный выход на работу, а также отрицательное реагирование. Так например колхозник ИВАНОВ Александр в последнее время перестал выходить на работу и заявляет:

“ЛУЧШЕ БУДУ СИДІТИ ДОМА ТА ЗДИХАТИ З ГОЛОДУ, НІЖ ДУРНО РОБИТИ, ВСЕ РІВНО УВЕСЬ ХЛІБ ЗАБЕРУТЬ, А БУДЕМО В ГОЛОДІ”

Указанные проблемы используются антисовэлементом для своей к/р работы.

Так например Лукьянов Петро Иванович зажиточный середняк враждебно настроенный против мероприятий Соввласти занимается агитацией среди колхозников дабы последние выходы на работу:

ЛУКЬЯНОВ говорит:

“ВИ ДО РОБОТИ НЕ ЙДІТЬ, БО ВСЕ РІВНО БУДЕТЕ ДУРНО. МОЯ ЖІНКА ДО РОБОТИ НЕ, ХОДИТЬ НІ ОДНОГО ДНЯ БО Я ДОБРЕ ЗНАЮ ЩО, ПРОГРАМА СКОРО ЛОПНЕ. Я ПОЛУЧАЮ ГАЗЕТУ З АМЕРИКИ Й ТАМ ПИШУТЬ ЩО СКОРО В НАС БУДЕ ПЕРЕМІНА ВЛАДИ”.

В с. Залесцах Правление колхоза не имело распоряжение Райколхоза о выдаче авансов. Все таки 18/IX колхозникам было выдано 18/IX около 300 пудов пшеницы причем очень плохо прочищенной, имевшей большую сорность. На этой почве среди массы колхозников отмечались недовольства и высказывания, что в хлебозаготовку они вывезли хорошее зерно, а им дали одних сорняков. Некоторые колхозники отказывались от получения авансов и требовали перечистки хлеба, другие-же им заявляли:- “БЕРІТЬ ЯКИЙ ДАЮТЬ, БО БІЛЬШЕ НЕ ПОЛУЧИШ, ВСЕ ВІВЕЗУТЬ В ХЛІБОЗАГОТІВЛЮ”

Таким образом из-за неумелой работы правления выдача авансов не произвело желанного эффекта, а наоборот, вызвала недовольствие в нареkanie колхозных масс.

ДАХМО. – Ф. П-115. – Оп.1.– Спр.118. – Арк. 244-248. Оригінал. Машинопис.

№170

Стенограма наради секретарів райкомів КП(б)У, директорів МТС та уповноважених обкому ЦК КП(б)У Вінницької області щодо проведення хлібозаготівель

3 листопада 1932 р.

Тов. Чернявський. Дозвольте нараду секретарів РПК, директорів МТС, уповноважених Обкому та ЦК КП(б)У в справі хлібозаготівель вважати відкритою. Слово надається секретареві ЦК КП(б)У тов. Любченко.

Тов. Любченко. 9-го жовтня відбувся пленум ЦК КП(б)У. На цьому пленумі стояло три основних вирішальних питання в роботі партійної організації України, питання хлібозаготівель, засіву і питання буряку. Пленум ЦК КП(б)У змушений був констатувати по всіх цих трьох основних вирішальних на нинішньому етапі роботи нашої партії питаннях, що у нас становище надзвичайно загрозливе. В постанові ЦК було просто сказано, що пленум визнає становище загрозливим і пропонує всім партійним організаціям вжити надзвичайних заходів.

Здавалось, що така постанова пленуму повинна була встрянути партійні організації від ЦК до сільських організацій; здавалось, що на цей раз постанова пленуму ЦК дійде не тільки до пленуму, але й до кожного секретаря парторганізації, кожного партійного активіста. На превеликий жаль, роз'їхавшись після пленуму, члени ЦК партії й політбюро змушені констатувати, що належного резонансу на ділі постанова ЦК не знайшла. Ми змушені були констатувати, що навіть цей термін «про загрозливе становище, про надзвичайні заходи, про бойову мобілізацію парторганізацій» не дійшло до свідомості цілої низки керівників парторганізацій.

На останньому засіданні ми, члени ЦК, демонстрували цілу низку фактів, коли на пленумах Райпарткомів, що відбувались з приводу ухвали ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У – на цих пленумах доповідачі, промовці обходили основне, вирішальне тепер для партії питання, питання хлібозаготівель. А звідсіль і результат. Звідсіль продовження деморалізаційного настрою, звідсіль зрив жовтневого плану хлібозаготівель, звідсіль продовження опортуністичної благодущності, продовження повної деморалізації цілої низки партійних організацій; звідсіль очікування додаткової знижки, звідсіль відсутність всякої роботи, ганебні прориви, або поглиблення проривів на хлібозаготівельній дільниці.

29-30 жовтня, після повернення членів політбюро і ЦК на засіданні, за участю тов. Молотова як представника ЦК ВКП(б) ми підводили підсумки нашої 3-х місячної роботи щодо хлібозаготівель, де ми, зокрема, підвели підсумок реалізації ухвали III-ї Всеукраїнської партійної конференції та підсумки жовтневого Пленуму, що визнав становище за загрозливе, закликав всі партійні організації до мобілізації, до вжиття надзвичайних заходів. Ми знову і знову змушені були фіксувати ці терміни, ганебні, загрозливі, що вони вже не відбивають самого значення, значення тих цифр, що ганебні для партійної організації, цифри по виконанню хлібозаготівель – 39% виконання плану зменшеного по Україні, на 22% виконання по одноосібному сектору, на 26% виконання по мірчуку. Ще ніколи Українська Партійна організація не мала, не переживала такої ганьби, ще ніколи наш хлібозаготівельний план в листопаді місяці не був виконаний на такі мізерні, нікчемні, преступні відсотки. І це за тих умов, що Україна дістала в серпні місяці 40 млн. знижки проти попереднього плану, що ми з вами розвертали до колгоспів, до одноосібників, що був затверджений III-ю Всеукраїнською Партійною конференцією. Дістали 40 мільйонів знижки і зокрема Вінницька область дістала з цих 40 мільйонів – 9 мільйонів пудів, а коли взяти 39 мільйонів плану Вінницької області то це значить, що було понад 22% знижено проти попереднього плану. Київська область дістала ще більший відсоток, а все таки навіть ті області, як Вінницька та Київська, що дістали колосальний відсоток зниження свого плану і, в першу чергу, для колгоспного сектору (тому що 70% знижки пішло для цього сектору), не спромоглись навіть наблизитись до виконання свого річного плану по Україні. Чим це пояснюється, в чому причина?

Політбюро встановлено, що головною причиною припущення такого стану є повне припинення боротьби за хліб, панування деморалізаційних настроїв в цьому відношенні в більшості партійних та радянських організацій (читає постанову ЦК). Я думаю, що тут сказано чітко і ясно. Що використовуючи посівну кампанію, прикриваючись за цією кампанією для того щоб відсунути на другий план хлібозаготівлі. Ціла низка, значна частина, коли найбільша половина районів України свідомо занедбала хлібозаготівлі. Весь районний провід, що не вирушив на хлібозаготівлі, що очікував другої знижки, шукає тільки причин, щоб їх можна було використовувати для виправдування перед партією і вони використовували на свою оборону засівну кампанію. Що мобілізація на цю кампанію, яку протипоставляють, для більшовика не єсть природною. Про це на практиці говорить ціла низка районів, що впорались і з засівом і з хлібозаготівлею. Ми знаємо вже, що там, де погано ідуть хлібозаготівлі, там відстає і засів, там погано проводиться і інша робота. Це ствердилось коли секретарі РПК Вінницької області проходили в кабінеті обкому, як тільки виявилось, що в районі слабо йдуть заготівлі і запитувалось, як з засівом, то виявлялось до цього, що обов'язково є недосів на вісім, десять, дванадцять відсотків. Така відповідь давалась від тих районів, по яких хлібозаготівлі відстають по області. Отже, використовують всі можливості для того, щоб відсунути хлібозаготівлі на другий план, не мобілізувавши партійних мас та мас колгоспників.

Ви тільки перевірте самих себе, огляньтесь на пройдений останній місяць, подивіться на свою районну парторганізацію і Ви побачите, що ніколи ще наші сільські більшовики, сільські осередки, ніколи ще так по опортуністичному, по гнилому не ставились до цієї справи, як цього року.

Те, що я чув, заставляє думати, що значна частина секретарів Вінницької області, того бойового настрою, більшовицького піднесення ще не має. Керівникам партійних організацій Вінницької області і членам ЦК доведеться добре попрацювати, щоб повернути всіх, як слід до хлібозаготівель, як того вимагає сучасний момент, щоб надолужити те, що ми прогавили за 2^{1/2} попередні місяці.

Попробуйте кожний перевірити себе (для більшовика це річ корисна), перевірте свій внутрішній настрій і той, хто не перестав бути більшовиком, побачить, що в нього належного, підвищеного, внутрішнього настрою, внутрішньої організованості, змобілізованості не досить для того, щоб піднести партійну організацію свого району, масу колгоспників, активістів – на привеликий жаль цього немає. От з яким становищем ми зустрілись на Україні, яке становище констатує ЦК КП(б)У.

За таких умов перед Політбюро стало питання, як працювати, що робити, які поправки внести для того, щоб найближчим часом піднести всю партійну організацію, підняти колгоспні маси і кінець кінцем виконати своє завдання перед пролетарською державою.

Я повинен сказати, що Політбюро ми всі зійшлися на тому, що КП(б)У і ВКП(б) цього року за паскудної нашої роботи треба буде расплачуватись певною кількістю хліба. На Політбюро ми прийшли до того, що коли, по деяких районах треба було внести поправки на погіршений врожай, на певну загибель вівса та інших культур, то, крім, цього, величезні поправки треба вносити зараз в план із-за неприпустимої, паскудної роботи, такої роботи, що й терміну для визначення її тут не знайдеш. Через це, треба викреслювати з наших планів мільйони пудів хліба. Розплачуватись за те, що ми прогавили час і, в першу чергу, не використовували тієї величезної кількості хліба. Що треба було зібрати по одноосібному сектору.

На Політбюро, в погодженні з ЦК ВКП(б) було зроблено знижку для України, що складає 70 мільйонів пудів, разом з радгоспами та іншими секторами, з чого Вінницька область дістала понад 4 мільйони, в додаток до тих 9 мільйонів знижки, що Ви дістали раніш. Таким чином, Ви маєте 13 мільйонів знижки проти 40 мільйонів, а цей план був зменшений порівняно до минулого року.

Зараз є товариші, що страшенно вдоволенні з цього зниження в додаток до 40 мільйонів. Але я повинен сказати, що знижка, яка надається по окремих районах, яка припадає Вам, дається ЦК і Обкомом Райпарткомом поруч зі свідомством про ганебне політичне керівництво роботою, так що радіти тут не доводиться, бо ці 70 мільйонів вирвані з загального соціалістичного фонду нашої республіки, з загальних ресурсів нашого Союзу; це є колосальна жертва для партії і пролетарської держави, колосальний позор для нас, для більшовиків України. Ми цю знижку одержали за те, що не виконали постанов 3-ої Всеукраїнської Партконференції.

Підбиваючи підсумки роботи попередніх років, ми не боячись самокритики, записали, що практичний провід сільським господарством з боку ЦК і Обкомів Райкомами був абсолютно недостатній. Ми записали, що ми не знали конкретно колгоспів, що наш оперативний провід був поганий, що ми не мали необхідних елементів для цього проводу. Ми поставили завдання перед кожним осередком ближче до колгоспу, щоб знати не тільки МТС, РайЗУ, і т.д., але і кожний колгосп, щоб знати не тільки район, але й найбільші колгоспи в області і ЦК – знати не тільки область, але кожний район. Коли б ми це виконали, тоді б ми по іншому розподілили плани, по іншому організували б виконання їх кожним колгоспом, МТС, одноосібником. На превеликий жаль, ми ще цього не зробили, але звідси наслідки. Ми хлібозаготівель не організували. Це ствердилось після тих двох днів і ночей, що ми провели з секретарями РПК. От в чому наша біда.

Ми знижку, яку було дано для області, використали не для мобілізації мас на виконання завдання, а для демобілізації мас і це є, перш за все, недооцінювання наданої знижки з боку районного партійного проводу, що треба було використати для успішного виконання плану, бо ця знижка була важливим інструментом в наших руках. На превеликий жаль, партійні керівники навчилися зараз робити так, що в них слово і діло абсолютно розходяться, а це неприпустима ганебна річ для керівників. Виконання плану по району мати на 45% і 12% виконання по одноосібному сектору на 15 листопада – це для більшовика ганебне. У нас ціла низка газет, що друкують постанови РПК, мавши на 15-е жовтня виконання плану на 40%, пишуть що на 20-е жовтня план виконають. Що це значить? До чого докотились? Низка районних керівників дійшла до безвідповідального ставлення, до болтовні, замість того, щоб по більшовицькі сказати і по більшовицькі виконати, щоб слово з ділом не розійшлося. Тут товариші заявляють про повне виконання планів, але спробували б ви натякнути, що можна їм одержати 500 тон знижки, він скаже, що цього мало, дайте півтори тисячі. Що це значить? Це значить, що слово і діло у робітників розійшлися, що люди звикли до безвідповідальної болтовні. Не маючи у себе точних розрахунків, звикли жити так – одне для того хто перевіряє, хто їм пред'являє вимоги і зовсім друге – для себе, для свого вжитку, для своєї роботи і для своїх політичних настроїв. Це є прояв загнивання, опортунізму. З цим треба кінчати.

План хлібозаготівель ми виконуємо не організовано. Складова частина виконання плану хлібозаготівель – це правильний розподіл плану по колгоспах та одноосібниках. А що ми спостерігаємо? Це по Летичівському району, наприклад, сьогодні представник два рази виправляв цифри, план затверджено і третій раз внесено поправки. Хіба можна доводити такий план до низів, хіба можна при такому стані плану змобілізувати маси на його виконання?

Ціла низка районів хай спробують перевірити розподіл своїх планів, що давались області, область давала одне, а райони встановили собі друге. Причому, як правило, в районах панувала тенденція перекласти більше з колгоспів на одноосібний сектор. Може це була б і більшовицька поправка до основного плану, можна було б цю поправку прийняти. Тому що через це товариші давали полегшення для колгоспів. Коли б вони гарантували виконання на 100% по одноосібному сектору. Ми спостерігаємо в більшості районів зовсім інше. Там, де плани не виконуються по колгоспах, перекладають його на одноосібників, бо за колгоспи відповідають вони, а за одноосібників відповідають об'єктивні умови, труднощі, неточне обрахування площі тощо. Находять 10 000 всяких об'єктивних умов, які не дали змоги виконати завдання по одноосібному сектору. Сектор Солобковецького РПК, наприклад, говорить, що в колгоспах хліб побив град, що він підгорів і через те перекладено на одноосібний сектор, в той час, як і в одноосібників врожай не кращий. Це є прямий обман партії. На великий жаль, є низка районів, що погано поставили справу розподілу плану та догляду за його виконанням. Нездорова річ, коли в листопаді місяці в області не знають, як райони розподілили план, що їх було затверджено, що їх в два рази перебільшили проти того, що дала область. Це значить, що райони жили по своєму, що організації, які повинні помагати, нічого не робили. До цього зводилась робота Вінницького ЗаготСТО; він із «Комуніста» давав відомості до «Вінницької правди». До цього зводилась робота Уповзагота, коли він дістав відомості лише від 3-х районів. Не краща робота і Облтрактора, не краще доводились плани і по МТС. За таких умов говорити про організаційну роботу, про роль того, щоб організувати допомогу, щоб розповісти, як робити – не доводиться.

У нас організованої боротьби за хліб не було. Ми писали на 3-ій Всеукраїнській Партконференції, повторяли в рішеннях Політбюро, що в колгоспах організація боротьби за хліб, це є питання організаційно-господарського зміцнення колгоспів. Організувати боротьбу за хліб в колгоспі – це не проста техніка взяти хліб, вивезти і край. Це значить, що в колгоспах треба добитись створення такого

стану, щоб колгоспи виконували зобов'язання перед пролетарською державою, добитись своєчасного збирання хліба, щоб не було втрат, добитись своєчасної молотби без втрат, щоб створити запровадження точного обліку обмолоченого, бо у нас крадуть і утаюють. Особливо в молодих колгоспах, де сидить ще немало петлюрівського елемента, що працює на розклад колгоспів. Це значить, що треба правильно організувати видачу авансів. Організувати колгоспну масу на роботу в колгоспі. Не виконавши всього цього, ми не виконали основного пункту постанови 3-ої Всеукраїнської Партійної Конференції. Як же тоді можна говорити, що ми боролись за хліб? Ми повинні були перевірити колгоспи, як вони живуть, які у них можливості і як вони мобілізувались на виконання хлібозаготівель. Ми повинні щодня були знати, який колгосп відстає та чому відстає, щоб знали кому допомогти, а на кого нажати.

Коли ми викликали Секретарів РПК і директорів МТС, попереджували, щоб привезли потрібні матеріали, як вони організували хлібозаготівлі, то вони не подивились навіть в довідки діловодів і представник ЗагостО не міг сказати розподілу планів по секторах, скільки колгоспів закінчили плани і які найбільше відстають. Це говорить про те, що жива оперативна робота відсутня, що перевірки роботи в наших районах не було.

А роль МТС? Вже не раз зазначалось, що це не прокатні пункти, а організатори виробництва, організатори колгоспів на виконання своїх завдань перед державою. Ви гадаєте, що у нас роль МТС по відношенню колгоспів щодо виконання хлібозаготівель вища за роль Облтрактора у відношенню МТС? Може 20% МТС відіграють організаторську роль вищу за Вінницький ОблТрактор і 80% МТС стоять на одному рівні в своїй організаторській роботі з ОблТрактором. Наші партійні організації цієї організаторської ролі МТС не забезпечили, а більшість їх займає перше місце щодо виконання плану хлібозаготівель. Партія десятки раз писала, що питання виконання плану хлібозаготівель в одноосібному секторі вирішає темпи, про це говорять наслідки в серпні та вересні місяці. Через це в листопаді місяці приходиться секретарям запитувати як брати хліб у одноосібника. А Ви хіба не знали, що в одноосібника важко брати хліб, ми про це знаємо з досвіду 1929, 1930, 1932 р. Хліб у них треба взяти організовано, масовою роботою, систематичною роботою і систематичним нажимом.

Ми останніми роками трохи розбалувані колгоспами. Ми знаємо, що колгосп соціалістичне господарство, пред'являєм йому наряд і коли він його не виконує, готові зняти голову. Думають, що так можна підійти до одноосібника. У нього інша політика щодо здачі хліба державі, для того, щоб у нього хліб взяти, треба з ним раз десять поговорити, переконати його, треба брати уміючи. І взяти більше з того, з кого треба, коли вимагається, то треба їх бити (безумовно, не впрямому розумінні цього слова). Тут сталість, систематичність, напор, якість роботи вирішає абсолютно все.

Наслідки роботи серед одноосібників по Вінницькій області показують те, що в одному разі дали з га 30-40, а по деяких 150, а він здав в 2-3 рази менше. Неправильно, не по більшовицькі зробили розподіл, співвідношення між секторами, перегнули в ряді районів, переобложили одноосібний сектор, а на ділі в багатьох випадках одноосібник користується пільгами, що здає в 2-4 рази менше, ніж колгосп.

Я не буду зупинятись на виконанні хлібозаготівель радгоспами, цим питанням райони мало цікавляться, між тим як радгоспи у цьому відстають від колгоспів. Я не буду зупинятись на мірчукові, якого по вашій області виконано лише на 27%, тому що мірчук перебуває в руках мірошників, які сидять на млинах, а хто вони такі, куди дівають хліб – не знаємо, а в наслідку маємо лише 27%.

От перед вами картина. Що ж нам треба робити? Обласний комітет вніс корективи по одноосібному сектору, по радгоспах, по окремих районах і колгоспах – це на те, щоб план виконати. Але деякі товариші невдоволені, вони хотіли б щоб їм і ще дали 9 мільйонів та об'явили, що Вінницька область вже план виконала. Деякі страшенно вдоволені, одержавши знижку і думають, що вони вже перемогли на хлібозаготівельному фронті, тоді як це тільки десята доля того, що треба робити. Що ж нам зараз треба робити?

1) Треба зробити так, щоб нова знижка, яку має область, не призвело до нової демобілізації парторганізацій, щоб нове зниження плану хлібозаготівель по Вінницькій області не призвело до того, що секретарі РПК ще будуть чекати, що нададуть нову знижку. Той, хто піде по цьому шляху, получит належну оцінку від РПК і партії в цілому. Ми мусимо забезпечити на 100% весь план. План України не застраховано ні на 1%, але ми ухвалили і думаємо довести до свідомості кожного члена партії, що наданий план для області, району, МТС і т.д. повинно виконати на 100%. Як що тут буде хоч маленька червоточина, маленьке хитання – наш план буде зірвано. Зниження плану треба використати для мобілізації мас на виконання його.

2) Підняти парторганізацію, мобілізувати весь актив, активізувати маси, щоб кожний відчув мобілізацію, але мобілізацію не технічну, мова іде про політичну мобілізацію всієї парторганізації. Товариші секретарі, мобілізуйте себе в першу чергу, бо серед вас великий відсоток таких, що треба переозброїтись, зняти опортуністичну плісняву, яка починає налітати, мобілізувавши себе, піднести всю парторганізацію і колгоспні маси на виконання плану, нам треба перейти в своїй роботі, в своїй організації на бойову ногу. Парторганізації Вінницької області повинні дати таку мобілізацію, яку вони давали в самі трудні часи, коли ми брали хліб. Ми вимагаємо політичною, постійною мобілізації всіх

комуністів.

3) Нам треба рішуче змінити оперативний провід, політичний провід села, сільських організацій. Щоб кожний район зараз підійшов до колгоспів, щоб в кожному колгоспі були свої конкретні для виконання програми вивозу хліба, щоб такі конкретні програми і терміни були в кожному селі. Нам треба, щоб ми кожне село знали, яке нам гарантує виконання більше і яке менше, щоб допомогти тому, яке не може виконати на 100% свого плану.

Я хочу застерегти вас проти примітивного керівництва, коли селу не допомагають, не допомагають партосередкам, сільрадам, а потім хочуть зняти голову за те, що не впорались. Ви подивіться на статистику, скільки уже зняли. Ми повинні Вас попередити, що ми будемо по відношенню до районного проводу вимагати роботи чіткої, чіткого оперативного проводу, організованості, ми вимагаємо від вас допомоги тому, ким керуєте, навчіться організовувати допомогу, дайте змогу виправляти помилки, не так, щоб місяць не допомагати, не навідуватись, а потім взяти на себе поліцейські функції, карати. За широку допомогу нашим Сільрадам, за перевірку з тим, щоб навчити їх, як працювати, а хто перешкоджає – викинуть і покарати.

4) Ми повинні правильно розподілити ту знижку, яку нам дали. Ви знаєте, що знижка на одноосібний сектор має бути 80% доведеного до села, а 20% залишається, як резерв в районі. Цих 80% ми повинні розподілити між окремими селами, знаючи стан їх та одноосібного сектора, зі знанням сил наших партійних організацій, наші сільради в тому чи іншому селі, наскільки вони можуть впоратись.

Коли підійти практично до роботи серед одноосібників, коли, наприклад, він виконав план на 60% і може ще виконати на 20%, тоді ми кажемо, давай зобов'язання, що виконаєш це остенне. Тоді цей одноосібник буде тим, що виконає план і допоможе нам виконувати його по інших господарствах. Підходити зі знижкою треба надзвичайно по розумному і обережно. Деякі Секретарі говорять, що коли ми дамо знижку одноосібному сектору, то нам з га будуть давати менше, ніж колгоспники. Ви повинні пам'ятати, що знижка надається не для хитрощів, не для того, щоб обійти владу і партію, знижки не повинні використовувати спекулянти хлібом. Знайте, що колгоспи наші не залежні від форм канцелярщини, їх цікавить скільки фактично здає одноосібник, тому підходити треба інакше. Знижку, що надається виконувати на всі 100% не обов'язково. Коли Ви хочете по більшовицьки доказати розуміння завдань і правильну лінію, то нас цікавить, щоб замість знижки сільрадам, навчити їх працювати, щоб вони не скористували її повністю, щоб одноосібники план свій виконали, а знижку використали для колгоспів. Я прямо скажу, що похвалимо кожного робітника, кожного партійця, який не використає повністю знижки для одноосібного сектора. Але виконає план хлібозаготівель на 100%, ми не будемо карати за те, що знижка не використана, коли виконання плану буде забезпечено. Навчіть сільради правильно використати цю знижку по одноосібникам її можна використати менше, аби ми мали 100% виконання планів.

Для того, щоб план виконувати, мобілізуйте маси. Рішення ЦК і Обкому пропонує, щоб РПК не пізніше 5-6 листопада довели план до сільрад, скликали голів сільрад, колгоспів. Від того, як ці наради провести, як людей настроїти, як поставити роботу на бойовий рух, залежить, як буде виконано план.

5) Треба піднести колгоспні маси на організацію обмолоту, з тим, щоб до 10-го листопада закінчити обмолот продвольчих культур. Щоб колгоспний актив і всю масу піднести на справжнє практичне виконання плану, щоб вони самі сказали скільки намолотять, коли вивезуть, щоб це визначили самі бригади, що безпосередньо цю роботу виконують, всі плани і терміни повинні бути обмірковані разом з колгоспним активом, бригадами,

тоді вивіз хліба буде краще організований.

6) Підняти колгоспні маси так, щоб можна було б їх використати серед одноосібного сектора, щоб колгоспний актив став за тих робітників, що допомагають організувати роботу серед одноосібників, а також притягати до цієї роботи і тих одноосібників, що своєчасно виконують свої зобов'язання. Хай в комісіях сприяння буде краще менше людей, але таких, що здатні працювати, що виконали свої плани. Краще будуть працювати ті комісії, що складаються з 10 чоловік, які виконують свої завдання та здатних до роботи, ніж в комісії буде 15 чоловік і з них 4, що не виконали своїх завдань та будуть лише розкладати роботу, деморалізувати останніх членів комісії.

Для роботи серед одноосібників питання вирішує куткова робота. Зараз уже проти одноосібників, що не виконали своїх завдань, треба підняти всю колгоспну масу, підняти кожного чесного одноосібника, піти проти нездатчиків всією колгоспною масою. Одноосібник ніколи не боїться, коли на нього кричить начальство, але коли він бачить, коли проти нього виступає маса, коли проти нього виступає такий же одноосібник, що виконав план та ще скаже, що він возив на базар хліб, цього він боїться, він почуває, що його ізолюють. Нам треба повести до того, щоб зростали ряди тих, хто план вивершує і менше було тих, що план не виконують, щоб вони відчували ізолюваність. Щоб вони почули захист радянської влади. Масова робота тут вирішує все.

Як у нас ставляться до кутової роботи, до кутових зборів? У нас, коли так можна висловитись, суцільна недооцінка кутової роботи. Коли треба провести кутові збори, секретар партосередку і голова сільради

бігає кого б найти, щоб послати на куток. Вони не знають стану виконання завдань по кутках. Спитаєш, як проводяться куткові збори – кажуть цілий день і цілу ніч, а що вони дають, абсолютно нічого.

Ми повинні добитись, щоб секретарі партосередків і голови сільрад зрозуміли, що підготовленість до проведення кутових зборів вирішує справу. Тому ви повинні знати, скільки плану виконано, хто його виконав, хто може виконати і на цих зборах домовитись про подальше виконання. Ви повинні знати у кого знайшли захований хліб в селі і в районі, кого судили за хліб. Ви повинні виступати на кутових зборах, як підготовлені люди, що мають потрібний матеріал, ви повинні розказати, як Радвлада карає тих, хто не здає хліба, які є пільги, хто хліб здав, щоб використати для подальшої роботи тих, хто план виконав. В с. Воля Городищанського району на запитання в чому полягає суть куткових зборів – кажуть в тому, щоб виконати план. Формально, по опортуністичному відписуються, що проводиться масова робота. Треба навчитись проводити куткові збори, навчитись їх проводити; не треба їх дуже часто скликати, а скликаючи, треба готуватись до них, треба зацікавлювати масу, щоб колгоспники і одноосібники виступали проти не виконавців, щоб наступали на них, як слід. Виявляти злісних контрактантів, штрафувати їх за ринковими цінами. (Читає видержку з постанови). Заходи треба вживати обережно, бо тут іде не масове явище. Штрафи і безспірне стягнення треба вживати обережно, обдуманно. Але певно, щоб не дрижала рука, коли ми притягаємо до відповідальності і застосовуємо репресії. У відношенні злісних одноосібників поруч з репресіями треба вжити масово-патріотичний натиск. Тут треба організувати масову роботу, перейти до системи. Треба ударити і політично, і крамом, і судом, і штрафом. Все це сполучаємо по розумному. В погодженні з сільрадами та з районними представниками, що повинні це робити.

У відношенні мірчука треба перевірити, хто в млинах сидить, що робить, бо плани майже не виконуються. Обласний Комітет послав перевірити такий стан по 20 радгоспах. Треба, щоб вони продовжували здачу хліба, бо радгоспи можуть його здавати при будь якій погоді на своїх склепах, а вони ухилиються, демонструють буржуазні тенденції минулих років.

Треба, щоб наші села, партійні організації, колгоспники, партійці, одноосібники зрозуміли, що далі так тягнути не можна, що знижки по хлібу не буде, що план до терміну треба обов'язково виконати.

Наші уповноважені, яких дають ЦК і Обком, призвані допомагати районним організаціям, а райони повинні це зробити у відношенні сільських організацій. В цьому роль уповноважених, вони повинні допомагати організовуватись, так щоб ми всі села, колгоспи поставили на ноги в боротьбі за хліб, але це абсолютно не знімає питання про виконання завдань по зябі. Тут ніяких протиставлень не може бути – хліб, буряк, зяб на селі повинні бути щільно пов'язані й для цього є всі можливості. Ви повинні скласти єдину програму дій, це повинні засвоїти РПК і уповноважені Обкому. Треба припинити такі явища, коли уповноважені з району виїжджали в села удень, а увечері повертаються в район. Вони відповідають за кожне село, щоб провести належну роботу треба працювати і удень і вночі, тоді можна виконати по більшовицькі завдання.

Зараз ми закінчуємо п'ятирічку, ми не виконали цілком програму по індустрії, ми виконали програми по тяжкій індустрії, збудували Дніпрельстан, реконструювали величезні металургійні заводи. Може не всі це помічають, ті що знаходяться в далеких селах. Але величезні наші досягнення, зокрема, по зміцненню обороноспроможності нашої країни знає кожний колгоспник, кожний селянин. Склавши план 2-ої п'ятирічки, побудувавши такого гіганта, Дніпрельстан, ми заслуговуємо похвал робітників капіталістичних країн. Буржуазія змушена визнати наші досягнення, але це покладає на нас, на кожного робітника, на кожного комуніста, на кожного колгоспника нові обов'язки і перший обов'язок найбільш відповідальний тепер, восени 1932 р. – закінчити до решти до 100% хлібозаготівлі, це обов'язок кожного справжнього більшовика, створити хлібну базу, на основі якої приступити до виконання плану 2-ї п'ятирічки. Коли ж ми цього не виконаємо, яка ж тоді наша участь у вирішенні цих важливих завдань – ми не будемо мати тоді права рахувати себе більшовиками. Ваш обов'язок, почесний обов'язок – виконати план хлібозаготівель до 10-го грудня цього року, виконати хлібозаготівлі по Вінницькій області на 100%. Це священний обов'язок більшовиків Вінницької області.

Через місяць ми будемо підбивати підсумки й відзначимо, де у нас в районі сидить комуніст – Ленінець, більшовик, який бореться за виконання першої п'ятирічки, й за виконання другої, й де сидить баракло, розкладник-опортуніст. Тільки виконанням плану хлібозаготівель можете зарахувати себе в першу, чи другу категорію. Хто є справжній керівник, справжній робітник, той зачислить себе в більшовики й виконає план хлібозаготівель.

Тов. Чернявский. Поскільки висловлюватись на виступ тов. Любченка ніхто не записався, э пропозиція пропонувати персонально деяким товаришам, секретарям РПК висловитись (приймається).

Першому надається слово тов. Грибанову, секретарю Казатинського РПК.

Тов. Грибанов. За последнее время Казатинской парторганизацией, в том числе и ее руководящим составом, была допущена ошибка, заключающаяся в том, что мы несколько пятидневок почти приостановили выполнение плана хлебозаготовок. Об этом уже на пленуме Обкома, с участием всех секретарей РПК, достаточно ясную оценку дал тов. Косиор.

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

Какие же у нас произошли изменения после выступления тов. Косиора и какие объяснения должны быть даны сейчас после выступления тов. Любченко. У нас сейчас демобилизационного настроения в парторганизации не существует, а если и есть, то в отдельных случаях. Парторганизация уже переключилась на борьбу за выполнение хлебозаготовок и даваемое снижение плана должно сыграть еще большую организационную роль в выполнении этого плана. У нас еще чувствуется, особенно в индивидуальном секторе, что в недостаточной мере развернута классовая борьба. В отдельных селах наблюдаются явления, когда кулак совершенно открыто, ведет свою работу, направленную к срыву хлебозаготовительных планов по индсектору. Это наблюдается там, где коммунисты и парт ячейки не дают надлежащего отпора.

Нашей первоочередной задачей является – развертывание соответствующей классовой борьбы, мобилизация на эту борьбу всех колхозников и бедняцко-средняцкого индивидуального крестьянства. Для нашей партийной организации срок 5-го декабря является достаточным для того, чтобы целиком и полностью выполнить план хлебозаготовок по обоим секторам. Сейчас уже имеется 53% выполнения плана и по единоличному сектору было в последней пятидневке 27%.

Второй вопрос – это сочетание работы по хлебозаготовкам с вывозкой буряка. Сейчас погода не благоприятствует этой вывозке, однако надеяться, что она станет лучше – вряд ли можно. Поэтому нашей организации придется решительно поставить вопрос о тесной увязке выполнения плана хлебозаготовок и возки свеклы.

Следует отметить то, что у нас имеется большой прорыв между планом данным Обкомом и фактически тем, что мы имеем, на что имеются свои причины. Одной из них является то, что зачастую буряк у нас раскрадывается, кроме того, десятки буряков даются извозчиками лошадям на кормление. Этого можно было бы избежать, но очевидно наша организация не сумела еще достаточно организовать борьбу с такими явлениями и во вторых копна буряка проводится недостаточно организованно. В части хлеба мое мнение сводится к тому, что данный план является совершенно реальным и будет выполнен в тот срок, что установлен Обкомом.

Тов. Горохов. Секретарь Дунаевецкого РПК.

Дунаевецкий район является одним из отсталых районов по области, который ведет к позору нашу область на Украине. Мы выполнили план хлебозаготовок на 1 ноября только на 47%, в отношении секторов выполнение составляет по колхозам - 49%, по единоличникам – 45%, по кулакам – 40%.

Такие позорные показатели объясняются причинами, о которых говорил тов. Любченко, никакой политической мобилизацией в таком широком объеме, чтоб действительно можно было бы в срок выполнить задание. И комплекса мероприятий необходимых для его выполнения у нас ни в одном селе не было – это является первой из причин неорганизованности.

Вторая причина та, что мы не сумели организовать хлебозаготовки в колхозном секторе, а также наличие разных разговоров среди отдельных активистов, в колхозах о нереальности планов колхоза.

Мы, районное партийное руководство, в свою очередь считали по отдельным колхозам план хлебозаготовок большим. Уже сейчас, после всего, когда мы получили достаточную практическую зарядку, а также из доклада тов. Любченко о мероприятиях по организации хлебозаготовок в колхозах, и особенно в индивидуальном секторе, полагаю, что наша парторганизация добьется окончательного выполнения плана, с учетом особенностей отдельных колхозов, с учетом снижения плана по единоличникам с тем, чтобы на 10 декабря с планом хлебозаготовок справиться, исправив те ошибки, что были допущены в отношении кулацких хозяйств.

Тов. Чернявский. Зараз нам треба вирішити справу, як далі проводити роботу наради. Поскілки через годину буде потяг, яким можуть поїхати багато товаришів у райони, є пропозиція, щоб балачки припинити. (Приймається).

Є пропозиція зараз заслухати постанову ЦК КП(б)У з приводу тих питань, про які говорив тов. Любченко, про завдання, які ставить ЦК перед нашою партією, перед кожним районом, парторганізацією й негайно виїхати на місця для організації роботи. (Читає постанову ЦК КП(б)У, щодо хлібозаготівель).

Виходячи з постанови ЦК, нам потрібно у призначений для області термін 10 грудня виконати план хлібозаготівель, а наша область має всі умови для того, щоб не тільки виконати план у цей термін, але й раніш його, бо область одержала план значно менший проти минулого року. (Далі тов. Чернявський дає настанови щодо організації та проведення хлібозаготівель).

Оскільки для кожного району надано знижку, а також термін виконання плану вже оголошено окремо, оголошується список тих товаришів, що виїжджають в райони й видаються їм відповідні документи.

На цьому нарада о 1 год.20 хв. 4 листопада закінчується.

Витяг з протоколу засідання президії Вінницького облвиконкому про перебіг хлібозаготівель по районах області та занесення окремих районів, одноосібників та колгоспів на “чорну дошку”

19 листопада 1932 р.

Нижчезазначені райони, села, колгоспи й одноосібні господарства сіл, що під впливом глитайських та рвацьких елементів стали на шлях саботажу хлібозаготівель – невиконання свого обов'язку перед пролетарською державою, занести на чорну дошку.

РАЙОНИ:

Брацлавський, Липовецький, Любарський, Немирівський, Станіславчикський, Чуднівський.

ОДНООСІБНИКІВ

Степанівської С.Р., Вороновицького району; Заливанщинської, Антонопольської С.Р., Калинівського району; Губницької, Нерахоської, Гайсинського району; Яблунівської, Деражнянського району; Волосо-Крикливецької, Соколівської, Крижопільського району; Смотрицької, Сирватинської, Смотрицького району; Никонівської, Бердичівської, М. Р.; села Педоси, Хмельницького району; села Степанюк, Козарівки, Барського району; села Молотківець, Куманова, Махнівського району; села Петрівки, Копайгородського району; села Грицівка, Грицівського району; села Волосівець Меджибізького району; с. Рожнятовки, Голічинець, Шаргородського району; с. Городища, Рудниці, Піщанського району; с. Мазурівки, Тульчинського району; с. Петрані, Людовки, Жмеринського району; с. Олишківець, Мархлівки, Городоцького району; с. Оленівки, Яруги, Козлова, Могилів-Под. району; с.Кривчика, Дунаєвського району; с. Соболівки, Янова, Тепліка, Ківачивки, Теплицького району; с. Паріївки, Ільїнецького району; с. Росохова і Тростянець Антонінського району.

КОЛГОСПИ

«Нове життя», «Ворошилова» Смотрицького району, «Шлях Леніна», «Шлях до соціалізму», Крижопільського району, «ім. Косіора» Гайсинського району; Велико-Чернятівський, Павловський, Калинівського району; «ім. РСЧА» с. Оленівки Вороновицького району; Хмеліщанський, Бердичівський М.Р.; колгосп с. Лозова Хмельницького району; «Більшовик», Барського району; Вовчинецький колгоспу Махнівського району; «ім. Держинського» Копайгородського району, с. Кожични Грицівського району; с. Голинчинець Шаргородського району; «ім. Шевченко», «Червоний плуг» Тиврівського району, с. Орлівки, Тульчинського району «ім. 10-ти річчя КНС», «ім. Чубаря», «Трудолюбие» Піщанського району, с. Поток, Людовки, Лисянки, Леляк, Жмеринського району; «Перемога», Могилів-Под. району; «Серп», «Робків» Городоцького району; «ім. Леніна», «Жовтень», Теплицького району; с. Копіхівки, Криштанівки, Ільїнецького району.

У зв'язку з цим припинити відвантаження й продаж будь якого краму по вищезазначених районах, селах і колгоспах до того часу доки колгоспники та одноосібники цих сіл не почнуть чесно й сумлінно виконувати план хлібозаготівель.

Доручити Облпостачу, Облспоживспілці, Цукросекції та Вінницьторгові з усіх крамниць сільспоживтовариств мережі Держторгівлі що обслуговують вище зазначенні села, колгоспи, негайно вивезти весь наявний крам й перекинути до сіл, колгоспів, які чесно й сумлінно виконують свої зобов'язання перед державою з хлібозавдання, а саме:

Оринінському, Вінницькому, Ямпільському, Ярмолинецькому, Ст. – Ушицькому, Ляховецькому, Славутському, Шепетівському, Джулінському, Заславському, Городоцькому, Мур.-Куриловецькому, Теофіпольському й Юринецькому районам, крім краму, що його буде перекинуто в ці райони з районів та сіл занесених на чорну дошку.

Запропонувати Облспоживспілці з загальних фондів завезти в ці райони додатково з загальних фондів мануфактури, готового одягу, взуття, галош, трикотажу та мила.

Запропонувати Облконторі Держбанку профінансувати цю операцію.

Доручити РВК, СР, правлінням РСС і керівникам крамниць держторгівлі роз'яснити членам колгоспів та трудящим одноосібникам значення цього рішення й попередити, що подальше крамопостачання села переводитиметься лише в цілковитій відповідності з перебігом виконаних планів хлібозаготівель.

Попередити райони Вороновицький, Полонський, Чечельницький, Теплицький, що в разі подальших незадовільних темпів у виконанні хлібозаготівельних планів Облвиконком дасть розпорядження вилучити й вивезти наявний по торговельній мережі крам і вживе інших репресивних заходів.

Доручити Оргвідділу ОБК встановити нагляд і контроль за роботою районів, колгоспів і сільрад, що їх

занесено на чорну дошку забезпечити одержання від цих районів, сіл і колгоспів повних і систематичних відомостей про перебіг хлібозаготівель та негайно надіслати їм директивні листи про організацію хлібозаготівель.

ДАХмО. – Ф. Р-1250. – Оп. 1. – Спр. 2395. – Арк. 86-86зв. Копія. Машинопис.

№172

Доповідна записка працівника Вінницького обкому КП(б)У К. Коваля до генерального секретаря ЦК КП(б)У С.В.Косіора про хід виконання Проскурівським та Старокостянтинівським районами планів хлібоздачі

22 листопада 1932р.

Совершенно секретно

Последние три недели (т.е. до 21.XI.) Винницкий Обком командировал меня на хлебозаготовки в Проскуровский и Старо-Константиновский районы.

Годовой план Проскуровского района – 15.200 тонн, на 20.XI. выполнено 80%; Старо-Константиновский район имеет задание 10.140 тонн, на 20.XI. выполнено 84%.

Несмотря на то, что указанные районы по хлебозаготовкам не в числе последних по области – все же считаю необходимым остановиться на следующих вопросах:

1. Оба района последнее время, безусловно, развернули борьбу за хлеб. К примеру, Старо-Константиновский район ни разу не давал больше 800 центнеров в день, а за 20.XI. заготовил 1710 центнеров. Вместе с тем, последние указания ЦК (инструкция СНК УССР «об организации хлебозаготовок в единоличном секторе») в отдельных селах понята так, что основным методом хлебозаготовок в настоящий период является метод административного нажима и репрессий без их сочетания с развертыванием массово-политической работы и мобилизации колхозников и честных контрактантов по нажиму на злостных неплательщиков государству хлеба.

2. Организованный против хлебозаготовок кулацкий саботаж, зарывание хлеба по ямам, на кладбище, на чердаках (в селе Погорелое Старо-Константиновского района за две недели обнаружено 92 ямы с количеством хлеба 700 пудов), допущенные «левые» перегибы в прошлом году, за что конкретные виновники были наказаны, – все это по ряду сел, создало у коммунистов самобоязнь, притупило их политическую активность, нет должной борьбы против кулака и его агентуры. Можно встретить нередко хороших толковых работников, которые на вопрос – почему не используете в своей работе по нажиму на злостных контрактантов инструкцию Совнаркома – заявляют «я нажимаю могу, но боюсь, так как знаю, что после хлебозаготовок приедет Прокурор или РКИ и будет тянуть к судебной ответственности за перегибы» (заявление председателя сельсовета Старо-Константиновского района села Свиной).

3. Партийные организации значительно активизированы. Проскуровская парторганизация в большей мере и в меньшей мере Старо-Константиновская. В селах Проскуровского района чаще встречаются партячейки, где хлебозаготовками занимаются не только отдельные коммунисты, а ячейки в целом. В Старо-Константиновском районе противоположное положение. Здесь ячейки почти что не мобилизованы со стороны РПК и его уполномоченных для организации дела хлебозаготовок. Эту задачу выполняют отдельные товарищи, преимущественно, командированные в село районом.

4. Роль партячейки по организации хлебозаготовок даже по Проскуровскому району почти не заметна. Наша беда здесь в том, что состав секретарей сельских-колхозных ячеек чрезвычайно слаб. Характерно, что в Старо-Константиновском районе (равно как и в других районах) Райком Партии, хотя мало, но все таки уделяет известное внимание подбору председателей сельсоветов, председателей колхозов. Этими кадрами районы все же занимаются. Подбором и особенно воспитанием (живой инструктаж, конкретная помощь на месте) секретарей сельских-колхозных ячеек Райкомы почти совершенно не занимаются.

В ряде мест работу секретаря ячейки совмещает председатель колхоза, председатель сельсовета или другой работник села (зав. лавкой, учитель). Конечно, иметь освобожденных платных секретарей ячеек, это почти не возможно, но и нельзя признать нормальным теперешнее состояние с кадрами секретарей сельских партячеек.

5. В селах Старо-Константиновского района исключительно четкая картина в проведении классовой линии. В прошлом году в этом районе старое руководство допустило искривление политики партии. В

отдельных селах продавали по 20-30-40 хозяйств, продавали их с молотка. Значительно был задет маломощный середняк. В этом году новое руководство, исправляя прошлогодние перегибы старого руководства, допустило вторую крайность. Представители района (пред.рай.КК ГОЛОВЧЕНКО, прокурор и другие работники), будучи в селах, предлагали сельсоветам и колхозам вернуть ликвидированным хозяйствам землю и дома. О том, что среди проданных в прошлом году немало было кулаков, сомнения нет, нет сомнения и в том, что немало кулаков получили в этом году обратно землю. Больше того, в ряде сел (Иршики, Старый Острополь и другие) – колхозы в прошлом году купили дома проданных хозяйств за не сдачу последними хлебозаготовок, а в этом году колхозы сдают купленные дома в аренду кулакам. Такую «политику» колхозники объясняют очень просто: « Нам говорили так делать районные работники и мы так делаем». Такое попустительство кулаку со стороны района, отсутствие четкой линии при исправлении прошлогодних ошибок в отношении бедняцко-средняцких хозяйств, а не к кулакам – создало среди единоличников в этих селах атмосферу безответственности, нежелания выполнять контрактацию. Кулак этому основательно помогает, а колхозники и сельские коммунисты смирились с «указаниями» районных представителей. По моему, это новая форма сползания партийных организаций с классовых позиций, амнистия кулаку и создание растерянности среди той части колхозного актива, которая боролась с кулаком, громила его.

Новое партийное руководство, за исключением председателя Райисполкома тов. Гринько, необходимо заменить. Секретарь РПК т.Диброва, заворг, Агитмасс, не годятся для этого района, а тов.Диброва, как партийный работник, совершенно не пригоден. Несмотря на все его старания и переживания, он будет только ухудшать партийную работу в районе.

б. Наконец о распределении планов хлебозаготовок районами. Эту важнейшую задачу более менее прилично провел Проскуровский район. В этом районе лучше знают хозяйство колхозов, их посевные площади, кадры. Они избежали большой пестроты в распределении планов по селам и колхозам. Сначала кампании особое внимание уделили организации хлебозаготовок в единоличном секторе, нажимали на кулацко-зажиточную верхушку – на твердосдатчиков. Совершенно обратная картина в Старо-Константиновском районе. В этом районе я был в 16-ти селах, знакомился с хозяйственной работой и хлебозаготовками не менее как в 30-ти колхозах. В этом районе отсутствует точный учет посевных площадей, есть колхозы, которые получали два раза скидку и все же после этого ни одного фунта пшеницы государству не вывезли, в то время как с колхоза следует 70-50 центнеров пшеницы (колхоз села Еремичи, Малой Чернятиной). Эти колхозы при посеве пшеницы одалживали на 3-5 гектар посевной материал. Колхозники действительно не получали на трудодни пшеницы, а район дал задание вывезти пшеницу, требуя его выполнения. В это же время, ряд колхозов раздали на трудодень пшеницу по кило, посеяли, вывезли государству и еще имеют по 200-300 пудов (село Иршики колхоз «В единении сила»).

В практической работе эти все недочеты, как и другие, справлялись.

В районах Проскуровском и Старо-Константиновском приходится на трудодень колхозникам от одного до трех кило. Если взять соседние, тоже районы не первой зоны (Городокский, Ярмолинецкий и Солобковецкий) – то там дело не только лучше с точки зрения шкурной для колхозников, но даже вреднейшим образом разлагающей будет для колхозов этих районов и особенно для колхозов соседних с ними районов. В Городокском районе на трудодень по большинству колхозов приходится от 3-х до 5-ти и 6-ти кило, а в некоторых колхозах 7, 8 и больше кило.

В Ярмолинецком и Солобковецком немного меньше, но гораздо больше, чем в Проскуровском и Старо-Константиновском районах. Все эти факты известны тов. ЛЮБЧЕНКО. Он возмущался этой кулацкой нормой, высказал свое твердое мнение о необходимости принятия ряда мер против безограниченного «обогащения» колхозников упомянутых районов.

Нужно сказать, что сравнение этих 5-ти районов по распределению плана хлебозаготовок говорит далеко не в пользу руководящих органов Винницкой области. Если к этому добавить наличие большого количества воинских частей в Проскуровском и Старо-Константиновском районах, то совершенно очевидно, выражаясь мягко, Винницкая область допустила большую неряшливость при распределении плана хлебозаготовок по районам.

подпись К.Коваль

№173

**Копія листа Ю.Коцюбинського до Хатаєвича про виконання плану хлібоздачі
Деражнянським районом**

22 листопада 1932р.

Деражнянський район

План хлібозаготовок по району даже после последнего снижения на 700 тонн (из них 200 на доприселенцев) достаточно напряженный. Распределение плана по отдельным селам было проделано без достаточного знания колхозов сел. Бывший Волковинский район оказался переобложенным и села не Деражнянского района оказались в положении привилегированном. Волковинецкую часть района руководящие работники знают значительно хуже Деражнянской. В Волковинецкой части района хуже колхозный актив и слабее партячейки, больше разбазаривания хлеба, хуже обработка земли, хуже урожай. Когда распределяли последнюю скидку Волковинецким селам были предоставлены предостаточные льготы. При распределении скидки были допущены ошибки вследствие недостаточного знания районными работниками положения в селах. В трех селах в дальнейшем скидки пришлось снять и восстановить прежний план.

На 5.XI. по новому скорректированному плану район выполнил хлібозаготовки на 55%, на 30.XI. он имел 67,2%. Темп хлібозаготовок очень слаб. Основные причины две: правления колхозов, сельрады и часть уполномоченных считали, что им удастся отсидеться и дожидаться еще одной скидки и только после того, как с 12.XI начали применять крупные меры по отношению к срывщикам хлібозаготовок, за вывозку хлеба взялись как следует.

Вторая причина – это плохая работа МТС, неумение наладить молотьбу.

Репрессии пришлось принять следующие – исключили из партии Райснаба – был уполномоченным в селе, секретаря одной сельячейки, председельсовета в _____, председателей 2-х колхозов. Отдали под суд и засудили на несколько лет 2-х председателей колхозов и одного председельсовета. В 8 колхозах проводили чистку колхозов. Вывезли промтовары из 12 сел. Сняли имя Сталина и Ворошилова из 3 колхозов. Вручили одной сельраде на совещании председельсоветов рогожное знамя. Предупредили нескольких уполномоченных и председельсоветов. 5.XI когда выяснилось, что хлеб поступает все же очень слабо, разослали всем сельсоветам и колхозам извещение, что они вызываются с отчетом о ходе хлібозаготовок на совещание на 20.XI. За эти 5 дней хлеб везли значительно лучше. По пшенице план выполняют, а по житу большой прорыв. Единоличники идут лучше колхозников. Несколько колхозов Волковинецкой части района плана недовыполняют. 15 колхозов сдали хлібозаготовку сполна (из 80 колхозов), 10 колхозов сдали до 30% плана. Семсуда по району сдана на 93%.

С гектара должен сдать в центнерах:

	До скидки	Сейчас
Колхозы	3,1	3,0
Единоличники.....	3,2	2,6
Твердосдатчики.....	4,5	4,5

В 60% колхозов фуражных и страховых фондов не будет оставлено. Посевные засыпаны во всех колхозах. Почти везде есть учительские фонды. В наихудшем колхозе приходится на трудодень 750 грамм, в наилучшем 2,7 кило. В тех колхозах, где на трудодень падает больше 2 кило (их в районе будет 6-7) мы запретили выдавать больше 2 кило на трудодень, а из остатков сделали неприкосновенный фонд колхоза. Этот фонд может быть одолжен тем колхозам, где к весне дело будет обстоять очень скверно, а такие колхозы в районе будут. МТС очень скверно распределяет гарнируты для обмолота. Вымолачивают хлеб хорошо, в полову и солому зерна идет мало. Полову не берегут, почти всюду она замочена дождем и гниет.

Единоличник хлеб закапывает, добровольно не везет. Сеял он озимые хорошо. Во многих селах посеял свыше плана. Объясняет тем, что боялся, что хлібозаготовками мы оставим его на весну без ярых и он страховался на озимых.

Колхозники на огородах мало сеяли, почти ничего в хлібозаготовку не сдали. Посев озимых по району 100,6%, зяблевая вспашка – 56%.

Вся руководящая верхушка в районе новая, недавно присланная. С работой справится. Очень слаб ГПУ, много суетится, кричит, но работать не умеет, с ним в районе никто не считается. Совершенно негодны оба директора МТС. До последнего времени суд и прокуратура работали из рук вон плохо, сейчас приехал новый прокурор и новый судья и суд начал работать. Очень слаба организация КСМ. Ее в

селах совсем не чувствуется. Очень большие перебои в снабжении автолом и керосином.

Привет. – КОЦЮБИНСКИЙ
ВЕРНО:

ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп.20. – Спр.5386. – Арк. 130-133. Копія. Машинопис.

№174

**Копія інформраційного листа Славутського райпарткому до Вінницького обкому
КП(б)У про хід хлібозаготівлі**

25 листопада 1932 р.

1. По району план хлібозаготівлі виконано на 92%: по секторам: радгоспи – 88,3%, колгоспи МТС – 92,7%, колгоспи Земвідділа – 907%, твердоздатчиків – 50%, контракти – 88,3%.; по культурам: жита – 70,9%, пшениця - 84,5%, фуражні – 165%, бобові – 75%, круп'яні – 70%.

2. Вже закінчили хлібозаготівлю 30 сел, ганебно відстають: Манятин, Кам'янка, Клепачі, Полянь, Петереба і інші села. Відсталість цих сел пояснюється недостатністю масової роботи та слабим нажимом на куркульські елементи села. До роботи по хлібозаготівлі відносяться казенно, ходять по хатах і нагадують, без обліку наслідків цього нагадування.

3. В селі Манятин 35 середняцьких господарств, які не виконали хлібозаготівлі з метою сховатися від хлібозаготівлі подали заяви, щодо вступу в колгосп. Актів цього не урахував і ці господарства були до колгоспу. В селі Жуків с/р не виконавши плану хлібозаготівлі по твердоздатчикам, з метою перекриття цього не виконання, взяла та довела тверде завдання до контрактантів, які виконали план хлібозаготівлі. Цю постанову с/р, РВК було відмінено.

4. З метою посилення хлібозаготівлі 25/ХІ-ц/р в р-ні була скликана нарада всіх уповноважених та голів с/р, де обмінялись досвідом роботи, як найкращі, так і відсталі по хлібозаготівлі села.

5. В селі Радошівка – 90% всіх твердоздатчиків закопали свій хліб в полях та на городах. Під їх вплив попали і середняки. Але ж уповноваженим була переведена масова робота, в наслідок чого багатько контрактантів, які виконали хлібозаготівлю стали допомагати с/р в справі хлібозаготівлі й куркульські «розкопки» було відкрито. Всього було знайдено закопаними 93 центнерів зерна. Низка шкідників віддана до суду.

6. По всіх селах, як правило помічається приховування хліба в невеликій кількості в різних місцях: в ямах під підлогами, під столами, під ліжками, та інше. В деяких випадках хліб приховується в подвійних стінках.

7. З метою отпору хлібозаготівлі в прикордонних селах, куркульські елементи ведуть агітацію за перехід в Польщу, якщо дуже будуть нажимати на хлібозаготівлю. Декілька випадків переходу в Польщу було.

8. З боку деяких колгоспів ще мається політика топтання на місцях. Популяризування міроприємств, які будуть вживати колгоспи не виконавши план хлібозаготівлі дало здвиг. В Аннопільському колгоспі відкрита утайка 200 пудів зерна. РПК командировано на села низка робітників для всебічної перевірки і ревізії колгоспів і виявлення наявності хліба.

9. Уповноваженого по селу Мухаріву т. Рудківського (Голову Славутськ. селищної Ради), як не оправдавшого довір'я партії в справі організації хлібозаготівель із села відкликано і справа про нього передана до РПК.

Доручено фр. РВК за саботаж в справі хлібозаготівель зняти Голову Вачівської с/р, якого віддати до суду.

10. Насінпозики зібрано по р-ну 45%.

СЕКРЕТАР РПК`а \ОСІПОВ\

ДАХмО. – Ф. Р-1826. – Оп.3.– Спр.13.– Арк. 161. Копія . Машинопис.

№175

Текст телеграми Вінницького обкому КП(б)У до ЦК КП(б)У про боротьбу із спекуляцією хлібом

27 листопада 1932 р.

Исполнение директивы Цекакапебеу борьбе спекуляцией хлебом даны указания Райпарткомам тчк Наложено репрессий на тысяча шестьсот тридцать четыре человека зпт направлено судебную тройку триста семьдесят пять дел судебные органы триста тридцать четыре дела зпт наложено административных взысканий двести двадцать два зпт разных взысканий семьсот два тчк Из указанных репрессий наложено по колхозному сектору восемьсот двадцать три зпт на кулаков семьдесят шесть зпт экспортников сорок один зпт на торговцев сто семьдесят три зпт прочих сто сорок семь тчк С сентября месяца начала кампании изъято пшеницы пятнадцать тысяч сто двадцать один килограмм зпт масляничных две тысячи четыреста пять килограмм зпт разных шестьдесят две тысячи шестьсот тридцать килограмм зпт муки пшеничной две тысячи девяносто три килограмма зпт муки ржаной пять тысяч триста восемьдесят два килограмма зпт крупы разной девятьсот восемьдесят пять килограмм тчк Органами ГПУ продолжается работа борьбе спекуляцией зерном зпт мукой зпт печеным хлебом

подпись ЧЕРНЯВСКИЙ

ЦДАГО України. – Ф. 1. –Оп.20, –Сспр.5399. – Арк.60. Оригінал. Машинопис.

№176

Повідомлення уповноваженого обкому Патрікєєва до секретаря ЦК КП(б)У П.Любченка та Вінницького обкому КП(б)У про перебіг хлібозаготівель у Полонському районі

28 листопада 1932р.

Цілком таємно

Повідомлення уповноваженого Обкому Патрекеева про перебіг хлібозаготівель у Полянському районі по стану на 28/XI – 1932 р.

1/ Плян хлібозаготівель виконано на 28/XI включно – на 78%.

Здано - /продано/ хліба Державі 3387 тон, з них: озимина – 1654 тони, або 75/7%, плян по пшениці виконано на – 96%, колгоспи виконали загальний план на – 82,6%, а одноосібні – 67%.

2/ До могої приїзду в район, вже проведена нарада після другого зниження пляну. Після могої і окремих членів бюро, об'їзду найважливіших по хлібу сел, 13/XI – відбулося засідання бюро РИК., на якому було продемонстровано низку фактів демобілізації і відсутності оперативного керування справою хлібозаготівель рай організацій /МТС, РКС та ін/, а також сільського активу та уповноважених РИК. На цьому бюро на 2-х членів партії /голова Варварівської с/ради – Кириленка і уповноваженого РИК по с. Воробієвка – Томашевського/ накладено партстягнення, та зауважено Варварівському п/осередку, постанову оголошено в газеті.

До 9 сел було припинено завіз краму. Найголовніші факти бездіяльності з боку сільських керівників і уповноважених РИК., що виявлялися при об'їзді сел на зараз-же передавали редактору газети, а він висвітлював ці факти на сторінках Райгазети й таким чином демобілізаційний настрій і само план у хлібозаготівлі нам удалося в значній мірі ліквідувати.

3/ Застосування безспірних – стягнень / їх по відомостям 16 сел. зроблено у всіх твердоздавців і 75

контрактантів/ і штрафів, швидке доведення до сел інструкцій про хлібозаготівлю в одноосібному секторі, значно допомогла в темпах хлібозаготівлі. Головний удар ми робили на те, аби кожен уповноважений РИК., секретар п/осередку і голова сільради більш конкретно і оперативно керували хлібозаготівлею. Дуже рідко можливо було зустріти уповноваженого РИК., або голову сільради й навіть голову колгоспу, який-би знав, скільки, коли надійшло хліба і скільки везимуть завтра і після завтра, зараз же таких /нічого не знаю/ стало значно менше.

4 / Район не виконає до 1/XII / термін Обкому, яким ми і керувались/ пляну не лише загального, а навіть і по колгоспах.

5 / 22/XI на підставі рішення ЦК.КП(б)У від 18/XI ми змінили та переводимо низку міроприємств.

Рішенням бюро вилучено з лав партії за відвертий саботаж у хлібозаготівлі голову Правління Н. Габунського колгоспу – Варчука та передано до суду за приховання від обліку – 200 пудів пшениці, за роздачу натур-авансів по 2 кг. на трудовень, що складає – 21% до фактично намолоченого /разом з громадським харчуванням/; голову Воробієвського колгоспу – Лавревка /позапартійний/ знято з роботи та передано до суду. Ці колгоспи найвідсталіші в районі. РИК цими днями оголосила сувору догану уповноваженому РИК. по с. Горошкам тов. Шевченко - /Зав. РЗВ/ за не стягнення хліба з твердо здавців. Зроблена перестановка сел., знято уповноважених, що не виправдали себе на цій роботі й в села відсталі надіслано кращих т.т.

Не виконання на строк тому, що всіх наших міроприємств так організаційно-масові роботи, як і адмін. заходів які ми проводили, оказалось недостатнє, але ж за Ж.ІУ і У п'ятиденку листопаду ми заготовили хліба – 19% річного пляну, тоді як за I і II п'ятиденки листопаду заготовлено – 2,2%.

Погана справа обстоїть із застосуванням натур-штрафів по одноосібному секторі /тут волячі темпи/, лише 4 сільради надіслали й-то вчора до РЗК, списки господарств, що їх треба штрафувати натурою, РЗК ще не затвердив цих господарств. Податок на одноосібників /про це я зараз одержав листа т. Чернявського/, теж не використані для того аби підсилити хлібозаготівлі по одноосібному сектору. В РЗК ще немає списків на кого треба накласти податок в даному розмірі. Зараз ці два засоби будемо запроваджувати. Дуже кволо працює радянський апарат.

7/ Виконання пляну по колгоспах в другій п'ятиденці грудня. Зараз деяким колгоспам зробили зменшення наданої /першої/ знижки, в зв'язку з тим, що вони не виконали завдання по буряку. По колгоспах план можливо було закінчити до 3/XII, якби деякий з них не впиралися проти вивозу хліба /235 тон, що позичили Одеській області.

8/ По одноосібним господарствам план буде виконано в 3-й або не пізніше як 4-й п'ятиденці Грудня ц/р.

9/ Ми ще не всі заходи використали по відношенню до контрактантів /натурштраф, податок/. Незадовільно організована масова робота на кутках і зовсім незначна кількість кращих контрактантів бере участь у переведенні хлібозаготівлі. Більш чітке запровадження заходів, що вживаємо до цього часу плюс натур штрафи і податки й рішуче покращення організаційно-масової роботи забезпечать виконання пляну.

Сьогодні вислано 15 бригад у відсталі села по одноосібному сектору.

10/ На підсилення хлібозаготівлі по одноосібному сектору більш впливає безспірне стягнення і штраф ніж бойкотпромкраном. /в Кустовцях мені каже селянин «що краму і так мало давали». Наймогутніший засіб – це вплив сусідів-кращих здатчиків і на жаль останнє в нас розгорнуто незадовільно.

11/ На виселення за межі з району надіслано до РЗК. постанов сільрад на 12 господарств, з них затверджено – 6 /Села: Кустовці, В. Березна, Оनाцьківці/, але виселення ще не завершене.

12/ Викрито крадіжок хліба в колгоспах до 50 випадків і засуджено Нарсудом 51 чол.: кулаків – 6, заможних – 4, середняків – 9, бідняків – 7 і 25 колгоспників, з яких членів управ немає.

13/ До 11 колгоспів ми задавали запитання, чи слід до них застосовувати натур-штраф, то відповіді одержали від більшості такі: «Прохаємо штраф не застосовувати, бо веземо хліб».

14/ Факти приховування загопування хліба: 1/ В с. Н. Полонному – кулак Малимон Артем сховав – 450 кг. хліба, 2/ Теж в Н. Полонному робітник Новоселицької цукроварні – Поведа Давид сховав 1023 кг. хліба та увесь час плакав, що в нього немає чого їсти, крім того в нього ще знайдено – 50 м. фільтропресного полотна, в с. В-Березна сел. Коблай сховав під сіном – 7 кіп хліба з яких намочено 5 центн. 4/ В с. Забеління – селянка Даюбак Дарка замурувала в печі – 27 п. хліба. 5/ в тому ж селі злісний контрактант – Новіцький Устим переховав в Понінці – 20 пуд. хліба. 6/ в тому ж селі колгоспник Саїчук Василь, зараз спекулянт переховав – 40 пуд. хліба та 4 пуд. насіння ц/буряка. 7/ В с. Новоселиці-польській в уповноваженого 5-го гуртка по хлібозаготівлі сел. Ворончука знайдено в соломі – 130 пуд. хліба і 40 пуд. гороху і 8/ в селі Н. Полонному колгоспник Околовський переховав – 30 пуд. кулацького хліба та різних продуктів, а також – 85 пуд. ц/буряку.

15/ Дуже погано працює райпрокуратура: справи на твердо здавців марнували по 6-7 тижнів. Прокурора в районі взагалі немає, а пом. прокурора працює погано, а зараз кудись зник, ми дізнались, що поїхав за родиною, але нікого не питав.

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

16/ В с.В-Березна є випадок само підпала – злісний нездатчик контрактант – Гуменюк П. О. підпалив свою хату після того, коли його оштрафували, слідство по цій справі не закінчено.

ДАХМО. - Ф.П-269. - Оп.1. - Спр.122. - Арк.1-3. Оригінал. Машинопис.

№177

Копія листа Ю.Коцюбинського до генерального секретаря ЦК КП(б)У С.В.Косіора про хід виконанням плану хлібоздачі Летичівським районом

29 листопада 1932р.

СТАНИСЛАВ ВИКЕНТЬЕВИЧ!

Посылаю Вам копию письма о Летичевском районе, посланного мною Винницкому Обкому. О Деражнянском районе я написал неделю тому назад, но не знал, что Вы в Харькове и послал письмо т.Хатаевичу. Сопротивление хлебозаготовкам в обоих районах сломлено. Репрессий достаточно, но массовая работа посталена очень скверно. Партячейки слабы, особенно в Летичевском районе. –

Привет – Ю.КОЦЮБИНСКИЙ.

ЛЕТИЧЕВСКИЙ РАЙОН

План Летичевский район имеет 8509 тонн, против 12800 прошлого года и 13900 фактического выполнения прошлого года. Но так как площадь 32 г. на 16,5-гек. меньше площадь зерновых 31 г., план 32 г. оказался нелегким. После пересчета в связи со скидкой выполнение плана на 6.XI было 59,4%, на 29.XI включительно 80,4%. Планирование хлебозаготовок, разбивка по селам из рук вон плохая. Поправки в связи со скидкой сделаны тоже наобум без знания положения дел в селам. В результате небольшие колхозы Шпиченцы и Н.Сенява недополнили план один на 900 цент., другой на 350. Индивидуальный сектор в Поплинцах имел 1600 ц. И выполнил 200 и врядли больше 100 ц. еще удастся взять. Последнюю скидку пришлось отбирать и восстанавливать старые планы у 5 колхозов и 2 сельсоветов.

Хлеба у колхозников останется мало, фонды хотябы и самые малые фуражные и страховые останутся у 10 колхозов, давно выполнивших хлебозаготовки, на колхозный двор приходится в среднем 12-15 пудов всех культур. Есть колхозы, где на двор придется 7 пудов (Чапля), где на трудодень 0,8 килограмм – Николаевка, 0,9 – Щербани, 0,9 к. – Тожны, 0,9 – Иванцы. Свыше 2-х кило на трудодень будет в двух колхозах. Половина колхозов района или кончила, или к 1.XII кончает. Синявская часть района в более тяжелом положении чем Летичевская. Хлебозаготовками отдельные села совсем не занимались, так М.Вербецк на 7.XI имел всего по индивидуальному сектору (он в селе имеет большой вес) 6,9% и на 25.XI – 80%. Бюро Райпарткома не руководило районом вообще, а что делается в отдельных селам – не знало. Посланные на село уполномоченные либо совсем не ехали, либо отсиживались и хлебом не занимались. Пришлось нескольких исключить из партии, нескольких передали в КК. Тогда начали более энергично браться за хлебозаготовки. 6 и 7 в Летичевской и Синявской части были проведены совещания по хлебу, пропускали каждое село и колхоз, отдельно уславливались о молотье, о вывозке хлеба, устанавливали сроки. На 25 и 26 созвали совещания вторично и каждый давал отчет о выполнении. Эти совещания много помогли, каждый нажимал на вывозку, чтобы к совещанию приехать с большим выполнением плана. На этих совещаниях мы договаривались об окончании хлебозаготовок. Опять таки отдельно с каждым колхозом и сельсоветом и нам удалось их хорошо прощупать. Тут же давались директивы МТС по молотье. Каждый колхоз предъявлял свои претензии на совещании, кое-кого сильно ударили, снимали с работы и пару человек арестовали. ГПУ в районе работает хорошо, знает колхозы и мы установили практику вызова отдельных пред.колхозов в ГПУ для дачи показаний по хлебозаготовкам. Милиция завела 7 дел по краже колхозного дела и 24 по злостным недатчикам, арестовали 24 человека. ГПУ арестовало 8 пред. колхозов из завхозов колхозов и 23 чел. ведущих работу против хлебозаготовок. Есть случаи, когда актив колхоза расправляется с контрактантами, несдающими хлеб в Греченцах 40 колхозников сельрады избили 2-х контрактантов, отказавшихся сдать хлеб. Били с криками. Нам приходится и за себя и за вас хлеб сдавать, один из них умер. Эта же история была в Сусловцах. Индивидуальные хозяева бегут из села. За последнюю декаду это стало довольно частным

явлением. Так, в Пейленцах из 230 дворов 104 сбежало полностью или главы семейств. Изъятие промтоваров (а мы изъяли даже соль и спички) сильно ударило по селам. Пошло паломничество в райпартком с просьбой отменить изъятие товаров. В 5 селах, которые уже выполнили или подошли к выполнению плана изъятие отменили. (Изъяли у 11 сел). Суды работают лучше чем месяц назад. Но эффект от судебных репрессий небольшой. Один судья не справляется с работой и с момента возникновения дела до суда проходит две и больше недели. Штрафов много и их легко сплачивают, дают по 800 и 1000 руб. сразу. Хлеб индивидуальный сектор добровольно совсем не сдает, его или откапывают, или забирают в хате или клуне. Натуральные штрафы к индивидуальным хозяйствам применялись, но их не много, брали картофель, корову. Но это применялось и до постановления СНК. Натуральные штрафы к колхозам еще не применялись. О 5 колхозах был послан 24.XI материал в Облсполком, но ответа еще нет. Эти колхозы не то что хотят сдавать хлеб, а не могут, так как им дан неверный план. Изъятие у них свинофермы будет не наказание, а спасение свиноферм от гибели, так как кормить свиней через месяц-два будет нечем. Высылкой за пределы района и области сельсоветы занялись вплотную. Кандидатов наметили, послали в район, а райисполком (мне это сегодня только удалось выяснить) их всех задержал, так как ему понадобились дополнительные данные о высылаемых. Из 35 заявлений подтвердил только одно. Исполкому пришлось дать нагоняй и заставить все пересмотреть заново. Сельсоветы не дождавшись ответа Исполкома, сами выгоняют намеченных к высылке, за пределы района, пока за пределы села. Угроза высылки за пределы района действует и сильно действует. Исполком настолько плох, что ничего не может организовать как следует. Всюду идет нажим на мясо-заготовку, ругают сельсоветы, что от них плохо поступает скот и птица. Оказываются старые базы по приемке скота и птицы ликвидированы, а где новые РИК ни одному сельсовету не сообщил и те держат скот у себя. Это характерно для всей работы. РИК и РПК Летичевщины суетятся, ругают всех и все за плохую работу, грубо, часто зря обижают сельский актив, а сами ничего не умеют делать толком. Секретарь РПК и пред.РИКа должны быть заменены. Надо нового редактора, а то газета кривое зеркало, о хороших колхозах пишут, что они плохие, о плохих – что они хорошие.

ЦДАГО України. - Ф. 1. – Оп.20. – Спр.5386. – Арк.145-148. Копія. Машинопис.

№178

**Інформація про грубе порушення урядових директив в с. Іванківцях
Дунаєвецького району**

3 грудня 1932р.

2-го Декабря с.г. Председатель Иванковецкого Сельсовета ВОЙТЮК около 12-ти часов ночи вызвал в сельсовет весь актив села и предложил последнему произвести аресты лиц, намеченных к высылке за злостное уклонение от выполнения хлебозаготовок.

Активом села было ночью произведено изъятие перечисленных лиц, каковые в большинстве оказывались женщины-вдовы с малолетними детьми.

Все задержанные в количестве 8-ми человек содержались под стражей в Сельсовете и сегодня 3-го Декабря были направлены в Дунаевецкую Раймилицию конвоем через Председателя колхоза ЧЕРЕДНЮКА, при чем все задержанные не имели при себе продовольствия, а СЕМЕНОВА Ольга была доставлена без верхней теплой одежды.

Усматривая в этом явное искривление директив Правительства, в части производства выселения лиц за злостное уклонение от хлебосдачи, о чем были соответствующее указание со стороны Райсполкома, это обстоятельство вызывает необходимость в срочном порядке дать соответствующие разъяснения по району, дабы в дальнейшем предупредить такие факты.

Арестованные нами были немедленно освобождены из-под стражи и соответствующим образом им были разъяснены те мероприятия Правительства.

ДАХМО. – Ф. П-115. – Оп. 1. – Спр. 118. – Арк. 384. Оригінал. Машинопис.

№179

Витяг з інформації Солобковецького РПК КП(б)У Вінницькому обкому КП(б)У про перебіг хлібозаготівлі та перевибори керівників споживчої кооперації

10 грудня 1932 р.

Совершенно секретно.
Серия "К"

Останні дні в виконанні хлібозаготівельного плану по району дали певні зрушення, це видно хотя би з таких показників, коли за першу п'ятиденку грудня поступило в хлібозаготівлю 2681 цент. або 4,6% річного завдання, за останню п'ятиденку листопада 2201 цент. або 3,9% річного завдання, то за час з 6-го по 8-го грудня поступило 2122 цент. або 3,8% річного пляну.

Виконання районного пляну хлібозаготівлі станом на 9/ХП- позначається такими показниками: всього здано в хлібозаготівлю 55184 цент. або річний плян по району виконано на 98,1%.

Гірше справа состоїть з виконанням пляну по культурах, де пшениці здано 8082 цент. або 80% завдання, а жито 14454 цент. або 79% завдання.

Зараз по району вже повністю закінчили виконання своїх річних планів 8 сільрад: Солобковецька, Корначівська, Підмукарівська, Томашівська, Глушковецька, Сприсовецька, Солобоглушовецька і Татарська, наближаються до виконання сільради Маліївець, Лошковець, Морозова, Савинець.

Ганебно відтягають виконання хлібозаготівель такі села нашого району Проскурівка, Тарасівка, Стрихівці і Поль.-Мукарів, які виконали свої завдання від 85 до 90%.

До цих сільських рад вжито репресій згідно постанов ЦК та уряду і їм припинено завіз всякого промкрану.

Відставання цих сіл пояснюється тим, що такі партосередки як і уповноважені РНК які працюють в цих селах не зуміли, розгорнути масово-політичної роботи, пов'язаної з переведенням в життя постанов партії та уряду про організацію хлібозаготівлі, не вжили рішучих заходів проти куркуля та злізних нездатчиків хліба, а навпаки окремі комуністи керівники організацій підпали під вплив куркульсько-петлюриських елементів.

Так по селу СТРИХІВЦЯХ – голова сільської ради комуніст АНТОНЧУК, крім родинного зв'язку з куркульством (його тесть експортник) прикривав куркульсько-петлюрський елемент, голова СРКНС Бернацька Надія дочка куркуля-експортника - бувшого полковника, голова земгромади Саврій Іван – плямовик хлібозаготівлі та м'ясозаготівлі працювали Загура Василь - плямовик, Муравлюк Василь родич розкуркулених куркулів, Москалишин зодій-уголовник, Заболотний родич голови КНС Бернецької – доброволець петлюрівської армії, заявляючи «ви хліб» викачайте, а свого поки-що не віддавайте, за вас виконають. Замість того щоб викриваючи вести нещадну і рішучу боротьбу з куркульсько-петлюрівським елементом – Антонюк сам став на шлях одвертого саботування виконання хлібозаготівлі та інших господарсько-політичних кампаній, підпавши під вплив цього елемента.

Бюро РНК після детальної перевірки цих фактів –Антончука з членів партії виключено, з роботи голови сільради знято і віддано до суду. Секретаря кандидатської групи села Стрихівець Криська – з роботи знято і справа про подальше перебування його а лавах партії передана в КК.

Аналогічна справа виявлена і по селу Пільному-Мукарові де теж виконання кампанії на останньому місці (в Пільному-Мукарові голова сільради кандидат партії Шпак зрісся з куркульсько-ворожим елементом (тесть петлюрівець-куркуль) і замість рішучого натиску на куркульський і соціально-ворожий елемент – він ставися до цього благодушно, остаточно розклеївшись згубив лице комуніста. Крім прямого злигання з куркульством Шпак систематично займався п'янкою, «барахольством», стягуючи за штраф з господарств майно – він це майно привласнював для своїх потреб, складаючи фіктивні акти про вкрадення цього майна.

Замість боротьби з роздаванням хліба та за економне його витрачення – Шпак санкціонував - дозволив за колгоспівський хліб (10 пуд кукурудзи) купити в свого тестя свиню для вечоринки, - в той-же час колгоспом хлібозаготівлі не виконано.

Ці факти спрямовані на дескридитацію лінії партії щодо перебудови сільського господарства, від бюро РНК були детально перевірені і Шпака з лав партії виключено, з роботи знято і віддано до суду.

По району виявляється багато випадків приховування та заковування хліба – всього по району виявлено прихованого та закопаного хліба різних культур 440 цент. у 76-ти господарствах. За соціальним станом ці господарства розподіляються так: бідняків – 5 госп., середняцьких – 36 господарств і куркульських – 35 господарств.

Багато випадків приховування та заковування хліба виявлено по селу Слоб.-Глушковецькій де виявлено прихований і закопаний хліб у 19 господарств, із них бідняків – 1, середняків – 8, і куркулів – 10, по селу Підлісному-Мукарові було приховано хліб 16 господарствами, по Тарасівці 15 госп.

Брутальні факти приховування та заковування хліба з кожним днем виявляються все більше і більше.

Так прикладом хліб закопують не тільки в землю, але і в гною. В куркуля Каньонського (село Підлісний-Мукарів) знайдено закопаного в гною хліба 5 цент. В селі Маліївцях в куркуля Шатковського у димоході знайдено 4,5 цент. пшениці.

Прихований хліб виявляється не тільки в куркулів чи середняків одноосібників, але й в колгоспників. Так в селі Проскурівці в колгоспника (бувшого плановика і пролізшого до колгоспу) Навроцького знайдено захованого 25 цент. хліба, в учителя села Морозова – Банасюка знайдено закопаного 16 цент. хліба, разом з тим виявлено, що одна куркулька одержала від нього 10 цент. хліба (крім закопаного), яка говорить, що це весь хліб зі шкільного городу.

В селі Стрихівці в комсомольця Більнського знайдено прихованого куркульського хліба 7,5 цент. а в секретаря КСМ осередку цього села Вишомірського знайдено прихований куркульський хліб та одяг.

В селі Маліївцях бувший секретар кандидатської групи Тарасюк якого за розклад роботи кандидатської групи, за систематичну п'янку, за злигання з куркулем, за підлив хлібозаготівлі – розклавшогося, виключеного з лав парії і знятого з роботи секретаря кандидатської групи – зараз знайдено захованого і закопаного хліба 17,5 цент., справа про це скерована як і всі інші – до суду, по якій закінчується дізнання і вона буде негайно розібрана в показовому порядку.

Всі справи так на приховування як і на злісних нездатчиків хліба, які ухиляються від виконання наданих їм завдань по хлібозаготівлі скеровуються до суду. Нарсудом ці справи не розглядаються в терміновому порядку показово через виїзди на села. Досі позібрано за приховування хліба, та невиконання завдань по хлібозаготівлі 107 справ. Судимі розподіляються за соціальним станом так: на куркулів-експортників 14 справ, на твердоздатч. 56, на злісних котрактантів 39.

Судові вироки виносилися в залежності від обставин справи та соціального стану господарств. До куркульсько-змішаних господарств примінялися вироки: позбавлення волі строком від 7- до 10 років, до середняцьких від 5 до 8 років, а до бідняцьких від 1 до 5 років, з приміненням штрафів теж в залежності від соцстану судимого від 400 до 800 крб. і більше, це в залежності від соцстану і обставин самої справи.

Бюро РНК мобілізовано весь райпартактив і надіслано в села на допомогу партійним осередкам та сільрадам в роботі по завершенню пляну хлібозаготівлі.

В селах на практичній роботі запроваджується в життя постанови ЦК та Уряду про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі. Примінення постанов і вживання репресій пов'язується з проведенням широкої масово-політичної роботи, застосування репресій до куркулів та злісних нездатчиків хлібоконтрактантів зустрічає велику підтримку від колгоспників і бідняцько-середняцьких мас, які своєчасно виконали свої зобов'язання перед державою.

Зараз Раднаркомом на підставі всіх фактів та хворобливих явищ які виникли впартоорганізації – написано всім партійним осередкам закритого листа, якого по партосередках зараз проробляється на закритих зборах та вживається заходів до рішучої і жорсткої боротьби з зривниками виконання завдань хлібозаготівлі та боротьби з всякими проявами правого опортунізму, лівими закрутами та примиренством до них.

Бюро РНК провадить рішучу боротьбу з тими комуністами, які зраджують і відступають від генеральної лінії партії, віддаються в обійми і підпадають кукульсько-петлюрівським елементам і разом з ними стають на шлях одвертого саботування хлібозаготівлі та інших кампаній згуртовуючи всю парторганізацію на виконання хлібозаготівлі та других господарсько-політичних завдань.

Партосередкам дано завдання негайно перевірити весь склад сільського активу, тих які примазались, фальшивих «активістів», які злісно ухиляються від завдань по хлібозаготівлі негайно вивести із складу активу та вжити заходів згідно інструкції про хлібозаготівлю в одноосібному секторі як до злісних нездатчиків.

ПЕРЕВИБОРИ КЕРІВНИХ ОРГАНІВ СМОНСИСТЕМИ

Компанія перевиборів керуючих органів по нашому району розпочалась ще з 1 листопаду, а самі перевибори розпочались 15 листопаду. Досі переобрано правління та первісні комісії в 13 селах.

Треба відмітити, що саме освітньо-праздникова кампанія проходить не досить задовільно. Цієї кампанії в більшості сіл не пов'язано з виконанням інших господарчо-політичних кампаній, і насам перед з виконанням завдань, які стоять перед споживкооперацією як по мобілізації коштів так і по заготівлях, звітньооперевиборчої кампанії не пов'язано з виконанням спожсистемою торгплану.

ДАХМО. – Ф. П-401. – Оп.1. – Спр.80. – Арк. 1-3. Оригінал. Машинопис.

№180

Витяг з постанови до протоколу №26 засідання бюро Кам'янець-Подільського РПК про зберігання хлібних фондів у радгоспі "Жовтневий лан"

23 грудня 1932р.

БЮРО РПК ВИЗНАЧАЄ :

В радгоспі ЖОВТНЕВИЙ ЛАН припущено обурливе разбазаровання хлібних фондів, в яке було лінією перевитрат фуражних та харчових фондів. Хліб видавався всім робітникам сезонним і постійним, як в зерні, так і в печеному вигляді (будівельникам по 3-4 пуди).

Хліб незаконно, без нарядів видавався різним організаціям (артіль Сілікатчик і ЗРК) незаконно розплачувались хлібом за матеріали, за перевоз машин і основне, хліб акуратно не оприбутковувався, на охороні його стояли куркулі, що утворили умови для широких крадіжок, точний розмір яких зараз встановить неможливо.

Керівництво радгоспу не тільки не боролось з цими неподобствами, а фактично потурало їм, приймавши на роботу куркулів, сам т. КОЗЛЕНКО не кінчивши обмолоту псіха в відпустку пиячив тощо.

Виходячи з цього РПК ухвалює:

1. За разбазарювання хлібних фондів Радгоспу, за злигання з класовим ворогом, за зраду інтересів партії, колишнього секретаря партосередку т. ГРОНОВСЬКОГО з партії виключити, а директора т. КОЗЛЕНКО з роботи зняти виключити з лав партії і виддати під суд.

КК РСІ протягом декади провести перевірку особистого складу робітників Радгоспу для очищення його від класово-ворожих куркульських елементів, директором радгоспу рекомендувати т. МАЛЬКОВА Д. Ф. рекомендованого Облпаркомом.

Оргвідділу підібрати секретаря осередку по радгоспу ЖОВТНЕВИЙ ЛАН та організувати перевірку роботи Радгоспівських партосередків взагалі.

Вважати за необхідним провести перевірку роботи всіх Радгоспів відмітити на абсолютно недостатне керівництво і незадовільний контроль радгоспу від треста. Виправлення помилок, припущених при організації хлібозаготівель в одноосібному секторі, за відсутність боротьби з фактами самопостачання, елементів розкладу й змикання з класовим ворогом з боку окремих комуністів (Рудман, Варжицький), що утворило нездоровий стан в осередку в цілому – Бюро осередку розпустить, а справу про секретаря осередку БАРБУ – передати до Контрольної Комісії для притягнення до партвідповідальності та обміркування можливості його перебування надалі членом Рай та Обл. РК.

2/ Оргвідділу і Відділу кадрів, протягом декади, зміцнити осередок і керівництво сільради (секретар осередку, голову сільради) - попередню постанову про надсилку головою сільради тов. НИКУЛЯКА – відмінити.

3/ Новому керівництву осередка забезпечити цілковите виконання директиви в РПК, зокрема постанов наради секретарів осередків про розташовання партійних сил села та керівництва колгоспами. негайно забезпечити роздачу передплатникам їх облігацій та домогтись цілковитого виконання пляна мобілізації коштів та вивершення пляна хлібозаготівель.

4/ Зобов'язати Дирекцію МТС забезпечити цілковите й своєчасне обслуговування евколгоспу тракторами та необхідними складними машинами.

Осередку та Сільраді звернути особливу увагу на посилення масової роботи серед польського населення, втягнення його до колгоспу, тощо.

Фракції РВК проробити питання про організацію польської хати-читальні.

З огляду на те, що поганий стан нацменроботи характерний не тільки для Жванця, питання про стан нацменроботи заслухати окремо на Бюро РПК.

5/ Запропонувати Прокуратурі негайно ізолювати розкрадача хліба ЗЕЙДЕРА та провести в Жванці показовий суд.

6/ Справу про т. ВАРЖИЦЬКОГО, РУДМАНА та НИЖНИКА, що в тій, або іншій мірі опричинились такому стану партійного осередку – передати в Контрольну Комісію для притягнення їх до партвідповідальності.

Зокрема справу про голову Сільради РУДМАНА передати прокуратурі для притягнення до карної відповідальності.

7/ т. ШАФІРШТЕЙНУ – уповноваж. РПК що перебуваючи в Жванці 2 міс. не вжив рішучих заходів до виправлення роботи осередку й прикорочення зазначених неподобств – оголосити догану.

Бюро РПК ставить перед осередком завдання ударною роботою по підготовці до весняної сівби по організаційно-господ. зміцненню колгоспів цілковитою реалізацією директив РПК щодо партійномасової роботи й розташування партійних сил – змити з себе пляму неробства, припущених неподобств і опортунізму.

ДАХМО. – Ф. П-12. – Оп.1– Спр.45.– Арк. 12-13. Оригінал. Машинопис.

№181

Витяг з постанови засідання бюро Кам'янець-Подільського РПК на доповідь Бандуровського про наслідки обстеження с.Ластовець

грудень 1932 р.

Бюро РПК констатує, що в наслідок незадовільного керівництва роботою в с. Ластівцях від районних організацій зокрема – фракції РВК с. Ластівці, протягом довгого часу не виходить з прориву в переведенні основних господарче-політичних кампаній.

Плян осінньої сівби по селу виконано на 39% / по колгоспу – 98, по одноосібному сектору – 40%/, плян зяблової оранки – на 48%. Завдання з мобілізацією коштів не виконуються кожного кварталу. Плян ІV-го кварталу виконано по селу лише на 62%.

Особливо неприпустимо-ганебне відставання села з виконанням пляну хлібозаготівель. Набагато зменшений плян (з 2633 до 1715 цент.) за станом на 1/XII пот. року виконано на 79%.

Засміченість колгоспу куркульськими елементами та ледарями, відсутність масово-політичної роботи, занедбання роботи серед бідноти, опортуністичне недооцінювання роботи серед жінок, кепська організація праці в колгоспі – спричинилась не лише до виходів з колгоспу (було на 1/1 пот. року – 118 господарств, на 1/XII – 108 господарств).

Партосередок та Сільрада не забезпечили закінчення в строк осінньої сівби, не мобілізували колгоспних мас на своєчасне закінчення просапної та збиральної кампанії, не проводили рішучої боротьби з крадіжками в колгоспі й це призвело до великих втрат врожаю, до низької вартості трудодня (1,1 кілограм).

Хаотичний стан обліку в колгоспі, висока оцінка трудодня адмін-управлінського апарату (з загальної кількості – 18148 трудоднів в колгоспі, на адмін.-управлінський апарат припадає 3190, або 18%) - викликали цілком правильні нарікання й незадоволення колгоспників.

Такий стан в селі ускладнюється хворобливим моральним станом парт. та КСМ осередків (*самогубство члена партії – голови сільради, відмовлення комсомольців виконувати доручену роботу по хлібозаготівлі та інш. кампаніям, пияцтво), наявністю фактів притуплення клясової чуйності, неспроможення партосередку протиставити шаленому опору куркуля розгорнуту політично-масову роботу, поєднану з рішучими репресивними заходами проти куркульських елементів, квалістю партмасової роботи та відсутністю правильного розташування парт. та КСМ сил.

Партосередок не спромігся перебудувати своєї роботи відповідно до сучасних завдань – лицем до колгоспу, до колгоспного виробництва.

Все вище зазначене створило ґрунт для широкої куркульської роботи й свідчить про нездоровий політичний стан села.

ВИХОДЯЧИ З ЦЬОГО БЮРО РПК вважає за необхідне:

1. На ґрунті широкої масово-політичної роботи серед колгоспників, бідняків і середняків – одноосібників, поєднаної з рішучою репресією проти куркуля, конкретного носія куркульської агітації та куркульських елементів, що пролізли в різні сільські організації – домогтись в найближчий час цілковитого виконання всіх господарче-політичних кампаній, зокрема хлібозагтвель.

Для організації цієї роботи – надіслати в села члена РПК т. МІШУРОВСЬКОГО, терміном на два тижні.

Запропонувати т. ПРОСЯНИКОВУ підібрати в розпорядження т. МІШУРОВСЬКОГО бригаду комуністів з міського активу.

2. Прийняти до відому заяву т. БОНДУРОВСЬКОГО про те, що новий секретар партосередку т. ОНИЦУК – з роботою впорується.

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

3. Зобов'язати Фракцію РВК рішуче посилити керівництво Ластовецькою Сільрадою, налагодити оргмасову роботу секцій та депутатських груп, перевірити склад Сільради з метою очистки від ворожих елементів.

Для проведення цієї роботи відрядити до с. Ластовець на декаду члена президії РВК.

4. Запропонувати Фракції РВК та партосередкові налагодити систематичну роботу з активом села, розгорнути роботу серед жінок з тим, щоб найближчого часу домогтись закінчення основних господарчо-політичних кампаній.

5. Зобов'язати Фракцію РВК, МТС та партосередок, рішуче посилити керівництво та практичну допомогу колгоспові, звернувши особливу увагу на допомогу колгоспу в готуванні до весняної засівкампанії, утворення насінньфондів, підготовка тягла, організація постійних бригад в колгоспі, тощо.

6. Фракції РВК найближчого часу переглянути склад управи та членів колгоспу з метою очистки від куркульських та ледарських елементів, налагодити облік в колгоспі та забезпечити повернення адмін.-управлінським апаратом незаконно виданих їм натуральних фондів.

Для допомоги колгоспові в налагодженні обліку та складення фінансово-виробничого плану – відрядити до с. Ластовець на одну декаду агронома-організатора.

7. Запропонувати партосередку негайно перебудувати свою роботу – лицем до колгоспного виробництва, перевести прикріплення членів та кандидатів партії до колгоспних бригад.

8. Райкому ЛКСМ перевірити склад КСМ осередку с. Ластовець з метою очистки осередку від розклавшихся та посилити живе керівництво, мобілізувавши з міського КСМ активу відповідну кандидатуру на секретаря осередку.

9. Фракції РВК відкрити в с. Ластівцях будинок колективіста для налагодження масової роботи, визначивши ставку на утримання платного робітника.

10. Культпропу РПК налагодити роботу політшколи Ластовецького партосередку, забезпечивши таку відповідним керівником.

11. Фракції РВК та Райвідділу зв'язку в першу чергу телефонізувати Ластовецьку Сільраду.

12. Доручити Агітмасвідділу РПК визначити для с. Ластовець одну з кращих шефських організацій, що забезпечила б допомогу в проведенні масово-політичної роботи.

13. Відділу Кадрів РПК відшукати відповідну кандидатуру на голову Ластовецького колгоспу з міського партактиву.

14. Перевірку виконання цієї постанови покласти на т.т. ПРОСЯНИКОВА та БОРЧУКА.

ДАХМО. – Ф. П-12. – Оп. 1– Спр.45.– Арк. 21-22. Оригінал. Машинопис.

№182

Додаток до інформації Солобковецького РПК КП(б)У про виявлення факту приховування хліба селянином с. Глушківці та організація над ним виїздного показового суду

грудень 1932 р.

До фактів про приховування хліба. – В селі Глушківцях, церковний сторож Глушковецької церкви Веренька Пилип приховав у сторожці біля церкви 4 центнери хліба різних культур, що виявлено бригадою яка працює по хліботорговлі, цей хліб забрано і справу на Вереньку передано до суду.

Народній суд у виїзній сесії в селі Глушківцях в показовому порядку цю справу розглянув і засудив Вереньку до п'яти років позбавлення волі та конфіскації майна на 600 крб.

Міцевому Партосередку дано завдання навколо цієї справи організувати громадську думку, поставивши це на всіх загальних та кутових зборах села, організовуючи маси на виконання всіх господарчо-політичних кампаній.

СЕКРЕТАР РНК підпис /ЩЕРБАНЮК/
Інформртоп підпис /СОПІЛКО/

ДАХмО. – Ф. П-401. – Оп.1.– Спр.80.– Арк. 7. Оригінал. Машинопис.

№183

**Інформація секретаря Славутського райкому Осіпова до Вінницького обкому КП(б)У
про відсутність нових випадків захворювань на ґрунті голодування,
організацію громадського харчування**

1932 р.

Цілком таємно

На В/відношення від 21/У-ц/р. За №121 ц/р відповідаю, що нових випадків захворювань на ґрунті голодування поки що не мається. Дитясли вже організували в 28 селах, та мається їх дальнейший зріст. Громадське харчування, яке організовано в 46 селах, яке теж зростає. Села та колгоспи, де мались випадки голодування оховачено громадським харчуванням і дитяслами в першу чергу.

Що торкається забезпечення р-ну потрібною кількістю харчів, то тут мається великий недочоват, на підставі чого є багато отрицательних настроїв і зростає провокаційна агітація в скорому часі голоду, війни, кінця світу, тощо.

В с. Клепачі мається відсутність хліба більш як в 50 домах. 16 квітня ц/р. Клепацький колгоспник Грігорук виліз на колокольню і почав дзвонити, з метою скликати населення, якому хотів сказати про голодування. Цей випадок був улажен, та частині з цих родин була надана допомога з місцевих ресурсів та з району. В дальнійшому становище з харчуванням в районі ухудшається. Провокаторські елементи ведуть роботу щодо розгортання волиночних тенденцій в районі. РПК вживаються відповідні заходи.

СЕКРЕТАР РПК /Осіпов/

ДАХмО. – Ф. Р-1826. – Оп.3.– Спр.13.– Арк. 71. Копія . Машинопис.

№184

**Інформаційний лист Славутського райпарткому про негативні
настрої в колгоспах**

1932 р.

Цілком таємно

Шестьдесят пять колхозов из восьмидесяти трех в районе хлебом не обеспечены. Из области есть телеграмма о присылке хлеба для колхозов, но пока хлеб еще не получен.

На почве хлебных затруднений и проникающими из соседних районов Ярунского и других сведений о массовом выходе из колхозов усилилась кулацкая агитация за выход из колхозов. В селе Радушеве кулачество распускает слухи, что Соввласть замалчивает убийство тов. Сталина тов. Ворошиловым. Близка мол уже перемена власти, поскольку имеется постановление Англии и Франции о ликвидации у нас колхозов. Под влиянием этой агитации 15 человек Радушевского колхоза приготовились к выходу из колхоза, о чем носят заявления в кармане и об этом говорят. Кулачество наглет – некоторые приходят на колхозные постройки с целью опознания своего лесоматериала, который у них был взят при ликвидации их имущества. Кулаки в Радушевке в количестве 9 человек все вместе подали в с/с заявление о возвращении им ликвидированного у них имущества. Распространяются слухи, что имущество скоро будет возвращаться его первоначальным собственникам т.е. кулакам. Колхозники активисты на вылазку классового врага отвечают растерянностью. В пограничном селе Татаровка колхозница Корсун Ярина во время полевых работ вышла на границу и увидела по ту сторону

роботаючих селян стала им кричать – Дайте нам хлеба, мы погибаем с голода.

Для обеспечения массовой работы на селе, подготовки к уборочной кампании, ликвидации прорыва по мобилизации средств, реализации займа и проведения месячника дорожного строительства, РПК отослал весь городской партактив.

Секретарь РПК КОТЛЯР

ДАХМО. – Ф. Р-1826. – Оп.3.– Спр.13.– Арк. 124. Копія. Машинопис.

№185

Лист секретаря Затонського РПК КП(б)У Кисловського до секретарів партосередків, голів сільрад, колгоспів, членів партії та секретарів КСМ осередків району про виконання доведених планів м'ясо та хібнозаготівель за 1932 р. та завдання на 1933 р.

1932р.

Підсумки пройденого етапу практичної боротьби нашої парторганізації за виконання важливіших завдань партії та Уряду протягом року характеризуються немалими досягненнями.

Наш район вчасно закінчив осінній сів виконавши свої завдання на 112 відс. Ми значно перевищили план оранки, виконавши завдання на 114 відс. Наша парторганізація максимальним напруженням своїх сил забезпечила виконання районного річного плану хлібнозаготівлі на 101,4 відс.

Оголошений за ініціативою газети «Соцнаступ» фінансовий конкурс та «одноденник», по виконанню фінансових завдань і за практичної участі парторганізації забезпечив виконання плану мобілізації коштів IV-го кварт., на 8 відс.

Ми також виконали план м'ясозаготівлі на 103 відс.

Успіхи передових колгоспів у 1932 р. пояснюються тим, що там боролися за виконання постанов партії про зміцнення колгоспів, за зміцнення колгоспного активу, працездатну постійну виробничу бригаду.

Артіль «Леніна» (Баранівка) боролася за правильну організацію праці в бригаді, за трудову дисципліну, за поліпшення якості господарювання. Засів ранніх ярих у 1932 р. провели за 5 днів. Норми вироблялись з перебільшенням в півтора-два рази. Артіль «Прогрес» (с. Зіньків) збільшила врожайність проти минулого року на 35 відс.

Відповідно збільшити норму здачі (продажу) хліба державі, збільшено фонд розподілу прибутків. Колгоспники одержали по 3,6 кг. зерно хліба на трудовень. В артілі «Червоне село» (Вінківці) одержали по 4 кг. хліба на трудовень.

Всіх цих успіхів ми домоглися за активної підтримки та практичної участі комсомольських, профспілкових, громадсько-кооперативних організацій, колгоспних та судових одноосібних мас села керованих парторганізацією району, в нещадній боротьбі з куркулем та його агентурою, правими та лівими опортуністами, охороняючи єдність нашої партії та чистоту її генеральної лінії.

Це дає нам всі підстави стверджувати повні можливості негайно розгорнути широку підготовчу роботу до весняної сівби зваживши на всю відповідальність, яка лежить на парторганізації р-ну за вчасне і ретельне готування та успішне проведення весняної засівної компанії.

Третя всеукраїнська партконференція поставила завдання протягом найближчих 2-3 років, що найменше півтора рази збільшити врожайність наших ланів проти кращих врожаїв на Україні останніх років.

«Настав час, коли від зростання господарства в ширину, через збільшення засівної площі потрібно повертатись до боротьби за збільшення врожайності, як головного центрального завдання в сільському господарстві на даній стадії розвитку» (Постанова ЦК ВКП (б) та РНК СРСР від 30/XI-32 р.)

Ми напередодні весняної засівкомпанії. Район повинен засіяти цієї весни 29436 га. Ударне готування, вчасна і доброякісна сівба – перший наш обов'язок.

Між тим, ряд партосередків, сільрад та колгоспів розділом партсил та колгоспного активу, ні змістом своєї роботи не підійшли ще щільно до питання підготовки весняної сівби – не пов'язали з виконанням господарчо-політичних завдань і, насамперед вивершення планів хлібнозаготівель з харчових культур як і не розгорнули бойової роботи в підготовці і проведенню весняної сівби.

Тільки відсутністю належної уваги, несерйозним ставленням до питань підготовки весняної сівби – можна пояснити явно незадовільне розгортання по ремонту тракторів, іншого інвентаря, тягової сили, збору та прочистки насінньових фондів, що спостерігається зараз на місцях.

Щоб успішно впоратись з посівним завданням наступної весни – треба зважити і врахувати науку

минулорічної весняної засівкомпанії, що головню зводилось до неправильної організації праці, послаблення класової пильності та недостатньої масово-політичної роботи.

Все це разом вплинуло на кепський обробіток, зменшило врожайність, особливо технічних культур – буряків. Цю помилку минулого року мусять зважити кожний парт і КСМ осередки, сільрада, колгосп, кожен член партії, сільський активіст, щоб не повторювати торішніх помилок і запобігти нових.

Отже, для того, щоб забезпечити більшовицьке розгортання до сівби – забезпечити конкретним партійним приводом цю відповідальну політичну компанію, уміло розташувати партійно-комсомольські сили та колгоспний актив, мобілізувати пильність колгоспних мас проти контрреволюційних, куркульсько-петлюрівських злочинних елементів, проти ворожих маневрів класового ворога взагалі, треба вже зараз приступити до практичної роботи дотримуючись в основі таких міроприємств:

1) Розгорнути політико-масову та організаційну роботу навколо готування до весни, спрямувати її на негайне утворення насінньових фондів, на готування тягла і ремонту тракторів та інших с.-г. машин, на поліпшення організації праці – організації та зміцнення постійної виробничої бригади, на здійснення агротехнічних заходів. Центр політико-масової роботи треба перенести до бригади, зробивши її за основну ланку в боротьбі за підвищення врожайності.

Треба провести широку роботу з колгоспним активом і, насамперед попрацювати над підвищенням його політичного рівня та господарської кваліфікації. Треба формувати новий актив колгоспників, ударників, що виявили себе на виробництві й в боротьбі за хліб.

2) Негаючи жодного дня партосередки, сільради та колгоспи, мусять знаходитись навколо організації постійних виробничих бригад і відповідно до виробничих завдань бригади треба закріпити за нею потрібний реманент, тяглову силу та окремі участки поля не тільки на рік, а на весь час сівозміни. Партосередки, сільські ради та колгоспи повинні віддати виняткову увагу добору бригадирів, на яких слід призначити кращих та свідомих колгоспників, що цілком себе виправдали на практичній роботі в організації колгоспного виробництва та у виконанні господарчо-політичних завдань на селі.

Кожна постійна виробнича бригада повинна мати план своєї роботи обговорений і затверджений зборами бригади.

3) Секретарі парт та КСМ осередків повинні переглянути наявний склад своїх осередків з тим, щоби забезпечити справжню авангардність комуністів та комсомольців у складі виробничих бригад, як і в колгоспному виробництві взагалі протягом всього с.-г. року та при наявній можливості організувати партгрупи, а також виділити парторганізаторів, заслуховуючи періодично їх звіти про ступінь готовності керованих ними бригад до весняної сівби, даючи їм практичні вказівки з послідувочою перевіркою їх виконання.

Тих, хто свідомо не захоче боротися за успіх весняної сівби – вилучити з партії та комсомолу, як спільників куркуля, чужих справі партії та робітничого класу.

4) Відзначаючи останнім часом помітні зрушення в поступленні нових бідняцько-середняцьких господарств до колгоспів, - проте цей ріст проходить самопливом, без належної уваги та роботи партійно-комсомольських осередків на місцях.

По вказівкам обласних організацій – наш район мусить в наступну весняну засів компанію довести відсоток колективізації до 65. Це виступає перед партійними та КСМ осередками, сільрадами та колгоспами надто відповідальне завдання по залученню до колгоспів бідняцько-середняцьких господарств, ведучи широку політико-масову роботу, особливо популяризуючи наслідки цьогорічного господарювання колгоспів. До колгоспів треба приймати бідняків і середняків одноосібників, що чесно виконали свої хлібозаготівельні завдання з обов'язковим усупільненням тієї частини майна, що передбачено статутом, як забезпечення насінням тієї площі, що підлягає ярому посіву, а також забезпечення фуражем тих коней, що їх вони усупільнюють.

5) Забезпечити насінням всю площу ярого посіву – одне з основних завдань в готуванні до сівби, як в колгоспах, так і в одноосібному секторі.

Насінньові фонди в колгоспах треба зберігати окремо від харчових та фуражних фондів, а сортове насіння окремо від звичайного. Усе зерно виділене до насінньових фондів треба обов'язково перечистити не пізніше, як до 10-го лютого. Біля кожного зерносховища повинен бути постійний вартовий, що несе карну відповідальність за його охорону.

Засівні фонди в одноосібному секторі створюють ухвалюючи на загальних зборах одноосібників самозобов'язання виділяти та зберігати у власних сховищах потрібну кількість насіння відповідно до засівних завдань з культур.

6) Треба по діловому приступити до ремонту с.-г. інвентаря на час весняного сіву, поклавши в колгоспах всю відповідальність на одного з членів правління, а по селу на члена сільради з щоденною допомогою їм в роботі. Треба давати разючу відсіч всяким намаганням класового ворога пошкодити успішному ремонту тракторів та інших машин.

7) Маючи на увазі, що кінське поголів'я в наступну весняну сівбу відіграватиме домінуючу роль – треба остаточно перевірити всі заходи щодо цілковитої ліквідації знеосібки в догляді коня, створивши такі

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

умови, за яких би кінське поголів'я було безумовно здатне успішно закінчити весняну сівбу. В колгоспах відповідальність за зберігання коней покласти на одного з членів правління, який би справді відповідав не тільки за їх охорону, але за продуктивність на польових роботах та господарський розподіл фуражних фондів. Варварське ставлення до коней, особливо серед одноосібного сектору – все ще місце в багатьох селах нашого району, а найбільш злочинне в селах Н. Нетечинці, Карачіївці, Вербка Мурована, Курники.

Ряд колгоспів нехтують конем, там панує знеосібка догляду за конем, особливо в колгоспах: Говори – «Новий Шлях», Ст. Нетечинці – «Чубаря», Осламів – «Нове життя», Ломачинці – «Перемога», Вінківці – «Гігант». Треба забезпечити, щоб сільські ради без усяких затримок сповіщали про факти куркульсько-хижацького ставлення до коня, піднімаючи маси на боротьбу з цими фактами з послідувачим приміненням жорсткої кари.

Треба широко популяризувати постанову ЦК і РНК про стан кінського поголів'я.

8) Серйозну увагу партосередки, сільради та колгоспи сіл бурякосіяння повинні приділити посіву цукрового буряка. Зменшення площі по нашому району під посів цукрового буряка на 200 га, виконання планів яблевої оранки – створює всі можливості в значно короткі строки закінчити готування та посів цукрового буряку. Треба зараз же, не гаючи жодного дня наполягти на вивозку в поле гною, використовуючи гарну дорогу та вільну тяглову силу, а також форсувати доставку суперфосфату забезпечивши належне його схоронення.

Боротьба за цукровий буряк в селах бурякосіяння повинна стати в центр уваги партосередків, сільрад та колгоспів з тим, щоб наступну сівбу повнотою забезпечити більшовицьке виконання завдань партії по посіву та вирощуванні цукрового буряку.

9) РПК особливо звертає увагу якісному добору масових кадрів, соціальному складові їх та на потребу політичної готовності забезпечити успіх весняного сіву.

Щоб повнотою озброїти їх завданнями весняного посіву РПК рекомендує періодично скликати виробничі наради за участю бригадирів, рульових, кінничних, конюхів, возіїв насіння, обговорюючи наслідки роботи, даючи вказівки з вимогою обов'язкової відповідальності за доручену роботу, розгортаючи між ними соцзмагання та ударництво, пам'ятаючи, що в соцзмаганні та ударництві гартуються більшовицькі кадри.

10) Забезпечити активну участь профспілок, КСМ осередків, низової преси та робсількорів так у масовій, як і організаційно-виробничій роботі, дбаючи за їх практичну участь в організації бригад, організацію в них масової роботи, висвітлюючи в низовій так і в районній пресі перебіг підготовчої роботи як і самої весняної сівби.

11) Всі ці заходи треба щільно пов'язати з розгорненням масової роботи на кутках, з обов'язковим закінчення планів хлібозаготівлі, як по селу з харчових культур, так і кожним контрактантом. Треба куткові збори зробити зборами самоперевірки виконання завдань в готуванні весняної сівби і тих, що відстають треба ганьбити цілою громадою на кутку, в селі та в районі.

Наша партійна організація ще більше зміцніла в боротьбі за хліб, здобула нового досвіду в боротьбі проти маневрів класового ворога, проти опортуністів всіх ґатунків.

Наша партійна організація, колгоспники і всі трудящі маси району мають всі можливості найкраще підготуватися і найкраще перевести першу більшовицьку весну другої соціалістичної п'ятирічки.

Неприпустити жодного га недосіву, домогтися найвищої якості сівби, - бо це вирішує високий врожай збільшення с.-г. продукції.

Забезпечити виконання плану посіву ранніх ярових культур максимум в 10-15 днів, та пізніх ярих у 10 днів. Треба максимально використати термін, що найменше послаблення її – це зрада робітничому класу і колгоспному селянству, це безпосередня допомога класовому ворогу.

За масовий урожай, за міцні колгоспи, за поліпшення матеріально-побутових і культурних потреб трудящих за посилення темпів колективізації, проти куркульсько-петлюрівських недобитків та їх агентури – більшовики. Затонщини вкупі з колгоспниками та трудящими одноосібниками повинні розгорнути героїчну більшовицьку боротьбу за 4 більшовицьку весну.

Лише розгорненням соціалістичного змагання ударництва, продуктивністю та організованістю колективної праці, справжньою ударною роботою доведемо свою відданість генеральній лінії нашої партії в готуванні до весняної сівби.

Секретар РПК КИСЛОВСЬКИЙ.

Цього листа треба проробити на зборах парт та КСМ осередків, правлінь колгоспів, пленумах сільрад та намітити конкретні шляхи здійснення його.

№186

Витяг з інформаційного листа секретаря Славутського райпарткому Осіпова про випадки голодування в районі

1932 р.

Внаслідок перевірки роботи Килікіївського партосередку, виявилось перекручення лінії партії та порушення революційної законності окремими активістами по відношенню окремих громадян. Наприклад: незаконні допроси, нанесення побоїв, тощо. По цій справі арештовані та притягнуті до відповідальності 4 чол. В числі арештованих знаходиться секретар КОМ осередку ГУТМАН, який з лав комсомолу вилучений, голова колгоспу – КУЛАКОВ, який з лав комсомолу вилучений та голова кооперації, якого вилучено з лав партії.

Крім того, секретар партосередку тов. ОЛІЗАРКО, який знав про ці дії та замовчував цю справу в партії теж вилучити та віддати під суд.

Вся робота громадських організацій перевіряється. Справа буде розбиратись на місці в наказовому порядку. Постанова бюро РКК по Килікіївській справі буде розбиратись на всіх парт. осередках.

VII. ПРО ОКРЕМІ ВИПАДКИ ГОЛОДУВАННЯ В РАЙОНІ.

В деяких селах та колгоспах району (Данюки, М.-Скнит, Кривин, Нетішин, Клепачі та інші) мається наявність випадків захворювань на ґрунті голодування. Таке положення утворилося, внаслідок часткового розбазарювання харчів, кепського відношення до роботи окремих колгоспників та відсутності хліба на приватному ринку, головне недоїдання припадає на сім'ї, де мала трудоспособна сила та велика сім'я. Бюро РКК дало директиву в основу допомоги покласти організацію громадського харчування та організацію дит'ясел при кожному колгоспі, куди також втягнути дітей тих одноосібників в яких немає наявності харчів. Крім того організується районний фонд допомоги крайне нужаючимся колгоспникам та одноосібникам в розмірі 1 тисячі центнерів хлібних культур та картоплі для посилення роботи дит'ясел збираються гроші в кількості 15000 крб., які мусять бути використані в переважній більшості, та в першу чергу для підтримки дітей радгоспників та індивідуальників, які залишились без харчування. Крім того Ліспромхім повинен використати на роботі підлітків з цих сімейств для роботи в лісі, з обов'язковим організуванням громадського харчування та житла на весь літній сезон.

VIII. ПОЛІТ НА СТ Р І Й.

В районі помічається багато випадків з боку населення в зв'язку з недохватом хліба. В низці колгоспах помічається тенденція окремих колгоспників розгромити колгоспівські амбари (Довжки, М.-Скнит, Хвощівка, Піддубці, Натереба). Особливо ця тенденція помічається з боку жінок.

Куркульська агентура посилила агітацію про близість війни з Польщею та Японією, про зміну влади, тощо.

СЕКРЕТАР РПК /ОСІПОВ/

ДАХМО. – Ф. Р-1826. – Оп.3.– Спр.13.– Арк. 57. Копія . Машинопис.

№187

Витяг з протоколу засідання Вінницького облвиконкому про виконання плану мобілізації коштів 3 кварталу

1932 р.

1. Констатувати явно загрозливий стан з виконанням пляну мобілізації коштів III-го кварталу, який на 1-IX 1932 р. виконано на 42,9% зокрема надходження від усупільненого сектору – 61,3% та виконання пляну кругообігу 51,2% в тому числі: Облпозживспілкою 55,6% та Облвінницторгом – 42%.

2. Відзначити що такий вкрай незадовільний стан з виконання пляну мобілізації коштів по Області стався внаслідок невиконання низкою Райвиконкомів і обласних організацій попередніх директив і постанов Облвиконкому, щодо рішучого зламу в темпах виконання пляну моб. коштів 3-го кварталу,

просування і реалізація промкрану та створення відповідних умов роботи фінансового апарата.

3. Відмітити найбільш неприпустиме відставання в справі мобілізації коштів по таких системах: а) по селах ошадкаса – замість виконання квартального пляну мають відплив: Держпозика готівкою – 36,3%; акції Тракторцентру – 21,6%; Держстрахування – 16,7% та недоплати до культ збору – 15,3%; б) по місту: Держпозика готівкою 3,8% припливу вклади до ошадкаси – 27,8%; вклади й аванси з пожооперації – 22,2%.

4. Відмітити зовсім безвідповідальне ставлення до справ мобілізації коштів таких районів:

Ільїнецький	21,1%
Теплицький.....	23,8%
Чечельницький.....	24,6%
Бабанський	26,3%
Гайсинський	28,1%
Пісчанський	24,8%
Калинівський	26,9%
Вороновицький	27,2%
Полонський	28,8%
Станіславчикський	23,2%

5. Відзначаючи, що в наслідок широкого розгорнутої масової роботи та залучення широких робітничих, колгоспних, бідняцько-середняцьких мас одноосібників до активної боротьби за мобілізацію коштів домоглися успішних наслідків райони: Погребинський 70%, Могилівський 67,9%, Старо-Ушицький – 67,5%, Плисківський – 62,5%, Чемировецький – 62,4%, Юринецький – 61,4% та Антонінський – 60,1%

6. Відмітити, що по усупільненому сектору зовсім не приступили до виконання пляну мобілізації коштів: Джулинський, Оратівський і Теопільський райони та мають незначне виконання – Бабанський – 4,0%, Копайгородський – 6,2%, Станіславчикський – 0,6%, Михалпільський – 1,8% та Янушпільський – 4,3%.

Щоб забезпечити повністю виконання пляну мобілізації коштів в 3 кварталів - Облвиконком постановляє:

1. Зобов'язати РВК, МР і всі обласні організації негайно здійснити попередні постанови Облвиконкому щодо забезпечення повного виконання пляну мобілізації коштів з тим, щоб квартальний план виконати до 25- IX – 32р.

2. За відсутністю будь-кого керівництва та за невжиття заходів до забезпечення виконання пляну мобілізації коштів – голові Теплікського РВК т. Білошапко –зауважити та попередити, що коли протягом найближчого часу не буде досягнуто зламу у виконанні квартального пляну – будуть вжити рішучі заходи.

Запропонувати Облфінвідділу фінансову репресію до Теплікського району збільшити з 25 до 50%, заборонивши витратити 50% надходжень до місцевого бюджету.

Комісії виконання через 2 декади заслухати доповідь Теплікського РВК про виконання пляну мобілізації коштів 3-го кварталу.

3. Відзначаючи незадовільні наслідки виконання пляну мобілізації коштів по Крижопільському району (на 7-IX – 44,1) взяти до відому заяву голови РВК т.Чурсінова, що в районі створено певний злам і розгорнута масова робота і президія РВК зобов'язує в термін виконати план мобілізації коштів.

4. Запропонувати РВК і МР не пізніш 10 вересня розгорнути широку масову роботу навколо переведення самооподаткування людності та соціально-культурне будівництво села з тим, щоб 20-IX забезпечити надходження коштів. Облфінвідділу визначити та довести районам завдання по збору сум самооподаткування за вересень місяць.

Витяг з протоколу засідання Вінницького облвиконкому про перебіг виконання плану хлібозаготівель по області

1932 р.

1. Констатувати, що перша п'ятиденка вересня місяця дала неприпустиме зниження надходження хлібозаготівель (31159 тонн проти останньої п'ятиденки серпня місяця – 45653 тонн).

Виконання вересневого плану по області становить: радгоспи – 15,8%, колгоспи – 22,4%, одноосібн. госп. – 9,5%.

Загальне виконання плану 15,5% та річного плану хлібозаготівель 20,1%.

Вважати перебіг хлібозаготівель по області зовсім незадовільний.

2. Відмітити ганебне виконання плану по одноосібному сектору (9,5%), що сталося через брак оперативного керівництва з боку РВК та МР і особливо неприпустимий ганебний стан виконання плану хлібозаготівель в Брацлавському, Баському, Бердичівському, Немирівському, Полонському, Гайсинському, Калинівському, Хрестиківському, Чечельницькому та Чуднівському, де майже ще не розпочато хлібоздачу по одноосібному сектору.

3. Відзначити, що не дивлячись на постанову Облвиконкому з 29-VIII – 32р. і попередження Президії РВК, перебіг хлібозаготівель (Бершадському (9,7), Брацлавському (9,4%), Вороновицькому (9,2%), Деражнянському (7,5%), Дунаєвецькому (9,2), Калинівському (9,9%), Козятинському (11,1%), Колайгородському (4,7%), Крижопільському (7,7%), Липовецькому (11,6%), Літинському (8,4%), Любарському (8,8%), Ляличівському (8,7%), Мур-Куриловецькому (8%), Ново-Ушицькому (8%), Солобовецькому (10,6%), Томашпільському (10,8%), Хмельницькому (7,1%), Хрестинівському (10%), районах перебуває в зовсім незадовільному стані й темпи першої п'ятиденки у цих районах не забезпечують виконання пляну, що ставить під загрозу виконання вересневого пляну по області.

4. Виконання пляну хлібозаготівель з боку куркульсько-заможних господарств проходить абсолютно неприпустимо. За п'ятиденку вересня надійшло 125 тонн, а виконання завдань з початку кампанії становить 15%.

Райони: Бердичівський, Барський, Немирівський, Полонський, Уманський і Шаргородський і досі не мають відомостей про доведення твердих завдань до куркульсько-заможних господарств.

5. Відзначити, що по лінії Буряктресту річний план хлібозаготівель фактично виконано на 46,1%. Це утворилося в наслідок незадовільного керівництва з боку Буряктресту підлеглими радгоспами щодо здачі хлібозаготівель, які при наявності всіх сприятливих умов, неприпустимо відволікають виконання пляну хлібозаготівель.

6. Відмітити, що в наслідок відсутності певного керівництва з боку Облтрактора та Облколгоспспілки утворився великий розрив між кількістю обмолоченого та зданого колгоспами хліба.

Колгоспи, що обслуговуються МТС обмолотили на 1-ше вересня озимих культур: 37,8% всієї площі, а річний план хлібозаготівлі виконали лише на 26,1%.

7. Визнати також незадовільне виконання пляну по мірчуку, що становить 13,5% річного завдання і зовсім незадовільне виконання натур, позики, якої надійшло за п'ятиденку 61 тонна, а з початку кампанії – 1,9%, що свідчить про відсутність будь-якого керівництва та контролю з боку РВК та сільрад

8. Всі ці показники перебігу хлібозаготівель по області, стверджують факти недостатнього оперативного керівництва з боку більшості районів, сільрад, радгоспів та колгоспів, невміння організувати своєї роботи, мобілізувати маси на вивершення хлібозаготівель і основне не вміння організувати масово-політичної роботи, що в основному вирішує успіх хлібозаготівельної кампанії.

ДАХМО. – Ф. Р-1250. – Оп.1. – Спр.2395. – Арк.67. Копія. Машинопис.

№189

**Інформація секретаря районного партійного комітету Колядцеву
про виконання колгоспами планів хлібоздачі**

1932р.

Повідомляємо, що колгоспи району без повернення зерна по знижці план виконали. Але того, щоб повернути, повинні ще здати зерно чотири колгоспи: Білець 130 цент., Н-Лабунь 342 цент., Голубча 193 цент., Кустовці 124 цент. = 789 цент., в цих колгоспах припадає на трудодень не менше 2 S кг.

Крім того повідомляємо, що в районі натуроплату з самого початку нараховано 13000 цент., а державний план 8494 цент. якій уже виконано і в районі велика кількість колгоспів, які після виконання нарахованої натуроплати, залишки насіння — на трудодень будуть мати до 2 кг, а тому є потреба в знижці крім хлібопоставок для перенесення в недоїмку й по натуроплаті до 3-4000 цент. Після В/дозволу надішлемо список колгоспів, яким потрібна знижка та її розмір.

Секретар РПК підпис

ДАХмО. -ФП-269-Оп.1.-Спр.126.-Арк.27.Копія.Рукопис.

№190

**Інформація Кам'янець-Подільської райспоживспілки про виконання річного плану
хлібозаготівель**

1932 р.

Під більшовицьким керівництвом Райпарткому та Райвиконкому Кам'янецька Райспоживспілка, провівши масово-організаційну роботу серед споживчих товариств району, запровадивши ЛЕНІНСЬКІ методи праці на основі соцзмагання та ударництва річний план хлібопоставки Державі на 15 серпня виконано на 100% план всіх культур 637 центнерів, виконано 637,35 центнерів житом та пшеницею. Зараз переключено всю роботу на закінчення уборки, на засипку насіннєвого фонду та оранку. Підготовляємось до осінньої посівкампанії 2-го року ДРУГОЇ П'ЯТИРІЧКИ.

ГОЛОВА ПРАВЛІННЯ /ТУГУШОВ/
СЕКРЕТАР ПАРТОСЕРЕДКУ /КРИЦЕНКО/
МІСЦЕВКОМ /МАРКЕНЗОН/

ДАХмО. – Ф. Р-1250. – Оп.1.– Спр.2517.– Арк. 82. Оригінал. Машинопис.

№191

**Лист Кам'янець-Подільської районної прокуратури в редакцію газети
„Червоний кордон” про проведення виїзних показових
судів над колгоспниками, що розкрадають хліб**

1932 р.

10/серпня 1932 року Прокуратура від Політвідділу МТС одержала повідомлення з 9/УШ № 30, 31 та 32 про розкрадання хліба в Боришковецькому колгоспі. Виїзною судово-слідчою бригадою встановлено, що М"ЯЦКОВСЬКА Марійка по соцстану заміжна за систематичні крадіжки колгоспного хліба ще з 1932 року виключена з колгоспу, за весь час вона мала 6 трудоднів, нарешті її 28/липня було піймано та відібрано покрадених нею з колгоспного поля 4 снопа жита та знайдено в хаті 8 кіло колосків. ЦЕРКЛЕВІЧ Анелія Феліксівна колгоспниця, по соцстану середнячка, по характеристиці тхк. сільради вона систематично займалась крадіжками, встановлено такий факт: що вона 2/УШ на колгоспному полі нарізала 7 фунтів

колосків пшениці та ще в огороді знайдено похованого 2 мішки колосків, вагою 60 кіло, як в минулому році, так і в цьому році ЦЕРКЛЕВІЧ в колгоспі мала зароблених лише 30 трудоднів.

МАЛИНОВСЬКИЙ Іван та його сестра МАЛИНОВСЬКА Єлізавета, колгоспники, в колгоспі не працюють, займаються систематичними крадіжками колгоспного хліба, засоби існування — крадіжки, за весь час ними зароблено в колгоспі 15 трудоднів. 4/серпня у них виявлено покраденого з колгоспного поля колосків жита — 32 кіло, намолочено вже жита — 24 кіло, ячміню і жита, змішаного з пшеницею — 40 кіло, намолоченого ячменю помішаного з пшеницею — 35 кіло та необмолоченого — 5 снопів жита.

10/серпня ц.р. в селі Мукші-Боришковецькій над вищепереліченими ледарями проведено показовий суд Народнього Кам'янецького суду з участю Державного винувателя, при великій кількості зібравшихся колгоспників винесено вирока — М'ЯЦКОВСЬКА Марійка засуджена до позбавлення волі на 7-м років з виселенням за межі УСРР на 5-ть років та позбавлення прав. ЦЕРКЛЕВІЧ Анелія — засуджена до позбавлення волі на 4-и роки в загальних місцевостях, МАЛИНОВСЬКИЙ Іван засуджен до позбавлення волі на 6-ть років в далеких місцевостях СРСР, МАЛИНОВСЬКА Єлізавета — засуджена до позбавлення волі на три роки в загальних місцевостях.

Прошу про вищенаведене надрукувати в найближчому номері газети „Червоного Кордону”.-

Прокурор (Єрмішин)

ДАХМО. Ф.Р-1826. - Оп.3. - Спр.13. - Арк.101.Копія. Машинопис.

№192

Список посадових осіб, які зобов'язані щодаки надсилати ЦК КП(б)У інформаційні листи про хід хлібозаготівель (в розрізі областей)

1932р.

Винницькая область:

1.Любченко П. П.	2.Сухомлин
3.Речицкий	4.Коцюбинский
5.Дитюк	

Днепропетровская область:

1.Поляков	2.Шкадинов
3.Покорный	4.Легкий /СНК/
5.Касьян	

Донецкая область:

- 1.Михайлик.

Киевская область:

1.Порайно	2.Крупко
3.Гаврилов	4. Дроб /ВУСПС/

Харьковская область:

1.Муценек /ЦКК/.	2.Сапов.
3.Богатырев.	

АМССР:

- 1.Голод.

Черниговская область:

1.Зайцев.	2.Степанский.

ДАХМО. – Ф. П-364. – Оп.1.– Спр.323.– Арк. 180. Оригінал . Машинопис.

№193

**Листівка Українського Революційного Комітету
“До Українських Селян”**

1932 р.

Селяне-хлібороби!

Чи розкусили ви нарешті свого найлютішого ворога – червону московську владу? Чи зрозуміли ви, який хижий та хитрий звірь в овечій шкурі забрався до нас на Україну? Чи бачите вже ви, що большевики прямують до того, щоб відібрати від вас не тільки ту казёонну та поміщицьку землю, що її вам наділила 1917 року наша законна влада – Уряд Української Народної Республіки, – а й зазіхають на ту землю, що була вашою з діда-прадіда? Чи не ясно ще вам, що Москва червона хоче повернути всіх селян наших на крепаків і згноїти їх на панщині по совітських економіях?

Колхози – то тільки тимчасові комуністичні штучки, бо бояться вони одразу заводити скрізь совхози і думають собі, що дядько наш не второпає зразу, куди вони прямують і попадеться на них, як та рибка на гачок.

А-ж вийшло, що наш дядько не ликом шитий! Побачив, що не господарь вже він на своїй землі і покинув орати та сіяти, не то, що колхозну землю, а й ту, що ще в нього її большевики не видерли. Та й кому, справді, охота сіяти, коли не для себе він буде те, що вродить, косити та молотити.

Селяне-хлібороби! Не надійтесь, що ви москаля червоного обдурите! Не думайте й того, що от ви свого ворога тепер подолали. Ворог ваш лютий і хитрий... Оті всі накази теперішнього совітського царя Сталіна про те, щоб припинити насильне запровадження колхозів, про повернення соціалізованої худоби та нарешті дозвіл продавати на вільному ринковій збіжжя та худобу, – то тільки хитрощі. Побачили комуністи, що дядько не сіє та й попустили; нехай, мовляв, обсіється, а там далі видно буде, кому хліб достанеться. Як не посіє дядько, то нічого буде совітській власті за гряницю на продаж вивозити, ні за віщо буде золота за гряницею доставати та нічого буде по загрянисних банках про чорний день складати. Все-ж бо золото, це царське та з церков та монастирів пограбоване, все вже вони за кордоном попристроювали.

От чому вони попустили! А що народ буде мерти як мухи, то їм то не первина. 1921-го року на одній Україні **пять мільйонів** народу вимерло, а як цього року і вдвоє більше вимре, москалям від того не плакати! Люде вимруть, а земля ніде не дінеться і лекше буде совхози заводити чи, як вони кажуть, „зернові фабрики“. Народ зголоду плохший стає, слухняніший, як та сіра скотина. А їм тільки того й треба, бо-ж хоч-би й всі хахли вимерли, так в Москві ребят много і коло трактора кожен Ванюха раду собі дасть. А поки всі хахли не вимерли, комуністи щовесни в оранку та у сівбу їм і попускають, а з жнив і починають підкручувати.

Зараз вона причаїлися і наче попускають що й тому, ще бояться війни з Японією. А щоб не боятися сусіда, то треба заміритися з своїми домашніми, щоб бува з заду не вдарили. Бояться вони, щоб не прийшлося, як за турецької війни цареві Олександрові II, кріпаків з неволі панської випустити або як Миколі II за японської війни сякі такі полехкості для своїх підданих зробити. А ще бува скине їх народ так, як скинув Миколу за останньої війни з німцями та австріяками.

А як небезпека війни мине, як хліб уродить, то вони тоді не такої заспівають.

Брати селяне! Хлібороби!

Не давайте хліба совецькій владі!

Шкодьте червоним москалям як тільки і де тільки можете!

Руйнуйте телеграф, телефон і залізницю, щоб не могли вони з України наше добро вивозити.

Час вже нарешті з сірої скотини, що слухняно наставляє шию в московські ярма, чи то царські, чи то совітські, стати вільними громадянами своєї вільної країни, ні від кого незалежної Української Народної Республіки! Скидайте московське червоне ярмо!

„Вставайте, кайдани порвіте і вражою, злою кровю волю окропіте!“ – такий заповіт дав нам наш Великий Пророк ТАРАС ШЕВЧЕНКО.

І ми його мусимо виконати!

Український Революційний Комітет

Лист червоноармійця Шипилова І.Т. до секретаря ЦК КП(б)У С.Косіора про голод, свавілля і насилля над колгоспниками

1932р.

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ

Я красноармеец конвойной роты прибыл по болезни на месяц в свой колхоз – Средняя Волга – и что же я встретил утешительного для Красной армии. Кругом встретил небывалый голод – люди пухлые несут проклятия партии и люди в панике, отчаянии, только и одно мечтают хотя бы скорей война и поражения своему правительству и воспользоваться этим случаем мстить-мстить до последнего варварам-бандитам-коммунистам, которые огнем и мечем выгнали в колхоз, а потом эти колхозы разбили до основания, забрали насильно весь хлеб-фураж, мрут люди, подошли лошади, а потом насильно с оружием заставили работать на коровах. Такого голода и грубого отношения со стороны партии ни когда не было. Полный произвол, насилие и принудительный труд и насильный отбор всего необходимого. Колхозники стали неумолимы и необедимы, прямо в случае войны пахнет общей резней.

И вот собрали деньги мне колхозники и я решил поехать на Украину. Как-же там обстоят дела под Вашим руководством и вот полный мой анализ, по всей Украине. И я, как красноармеец вправе вас спросить, как вождя. До чего-же Вы довели Украину? Да это полная контрреволюция со стороны партии. Такого голода, такого произвола и насилия над колхозниками не было еще в истории и не может быть. Всюду и везде приветствуют Махно. А партии шлют проклятия и гибель. Всюду и везде помогают контрреволюции, собирают материалы и спешат отправить за границу – в Польшу и Румынию, прямо зовут на помощь, спасти от палачей-коммунистов и обещают помогать в случае войны.

Да это прямо вопиющий ужас, советской власти нет – а прямо отживает страна последние дни.

До чего-же довела партия – что я встречал во многих местах, что было издевательство и пытки, вымогательство последнего хлеба, что люди даже не имели муки, производили помол на дому и кушали прямо парную рожь или пшеницу. Многие прямо побросали свои дома и уехали, кто куда попало. Всюду и везде едут по всей СССР-Украине голодные с детьми. Всюду и везде раздается эхо о голоде и насилии, о произволе банды партии, проклятья и желают мстить и только мстить.

Когда я заехал в воинскую часть, что я не думал о том, насколько красноармейцы знакомы с таким положением, с таким произволом и насилием и прямо в беседе заявили. Та присяга, которую мы принимали – защищать не щадя себя – но вся эта присяга пошла на смарку, раз уничтожают физически наших отцов, матерей, наших братьев и сестер. Теперь нам защищать некого. Хуже этого не может быть. Таких явлений история не знает даже в феодальные времена. Где это было, чтобы отбирали последнюю корову, оставляли детей, стариков на произвол судьбы, и где это было, чтобы отбирали последний хлеб.

И вот красноармейцы заявили. Поскольку так все отбирают поголовно и пожирают все это ответственные работники и ГПУ, то пусть они в случае войны борются и с внешним врагом и со всеми голодными и обездоленными внутри страны и говорят – пусть нас котлетами не угрожают, купить нас трудно. Раз ленинский союз нарушен, раз эта банда надеется на самих себя, то посмотрим, война покажет.

И что-то делается в самом Харькове. И я ехал до Велгорода, то прямо днем на поездах свирепствует банда, терроризирует крестьян, едущих в Харьков и из Харькова.

И вот рабочие заявили в беседе – что партия и ГПУ сильны грабить мирное трудовое население, а с бандой они никаких мер не принимают, потому что свои своих знают и не обижают. Рабочие заявили – были случаи, когда днем грабят крестьян на поездах то ГПУ никаких мер не принимает, а были случаи когда банды убегают, то они стреляют вверх. И вот один рабочий прямо пояснил – у нас банды несколько человек в Весело-Лопанском районе известны милиции и ГПУ, но они с ними никаких мер не принимают, ибо они сами участвуют в добыче и прямо из точных данных говорил, что вся эта мелкая шпана и мелкие банды получают деньги от контрреволюционного штаба. Этот штаб находится в Харькове и долго времени не раскрыт ГПУ.

Так и все граждане отзываются, что партия и ГПУ способны только громить мирных крестьян, а насчет банды партии никакого дела не имеет.

А когда я был в Мелитополе, там голодают и рабочие и их семьи и больше уже писать нечего. Нет того уголка, где бы украинский народ не страдал, где бы он не нес проклятий и мщения партии. Нет того уголка, чтобы не страдали дети, старики.

И вот там тоже заявляют – это прямо грабеж и насилие, и гибель. Они прямо заявили, что люди уже 3-й год насилуются, все забирается поголовно, никакие угрозы не помогут, прямо объявят бойкот и совершенно бросят работать и направятся 100.00 прямо в Польшу. Пусть стреляют. Пусть история знает. Пусть знают рабочие всего мира, как коммунисты-палачи строят социализм. Они скрывают факты на весь мир, но это скоро выльется наружу для всего мира.

1932-1933

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

И вот, ввиду грубой политики партии и ее грубое и нечуткое отношение к трудящимся крестьянам, что эти глупцы нарушая принцип ленинизма роют для себя могилу – что 2-я Парижская коммуна приближается и вот полные данные – факты прямо говорят, что корабль, наполненный глупцами может еще продержаться несколько, но гибель ему неминуема лишь потому, что глупцы не думали по благоразумному – по ленински.

К сему красноармеец

ШИПИЛОВ Ив. Троф.

ЦДАГО України. – Ф. 1.–Оп.20. –Спр.5406. – Арк. – 25-27. Оригінал. Машинопис.

№195

Заява члена колгоспу с.Крупця Лаврука П.Т. до прокурора Славутського району по питанню неправомірного обкладання м'ясо та хлібоподатком

1932р.

Сприводу того що Я вступив до колгоспу ще в 1931р. працюю і зараз, а сестра моя вступила 1932 року і теж зараз працює в колгоспі. Семня бідняцька землі було 2 десят 25 соток худоби 1 корова і більше небуло нічого, душ було 3 де вдвох вступили до колгоспу а одного члена семі Який не вступив до колгоспу і в цей час займався хуліганством, защо забрано міліцією засуджен. Коли було с/р нараховано м'ясозаготівлю то с/р нарахувала на одного того члена семі Якій був по заколгоспом і внього худоби ніякої не було Якому було дано повідомлення коли міліція арестовувала то він повідомлення не дав для мене і не знав чи мені потрібно здавать м'ясозаготівлю і мені с/р нічого не казала, алеж 3/VI числа 22 року в 12 годин ночі прийшов голова бувший с/р Бувкуненко і члени с/р Марчук Дмитро де прийшли і сказали щоб Я здав корову в м'ясо заготівлю і коли Я сказав що Я корови неповиду ночью то вони сами забрали корову до с/р рано в 8 год ранку мій батько Лаврук Терешко зявивсь до с/р аби корову повернуть, викопать м'ясозаготівлю де просидів до 12 годин дня коли зявилися гова с/р і уповноважений від РВК Буньківський мій батько звернувся до їх аби корову повернули і добровільно викопать мясозаготівлю таки заявили що вже пізно, і корови не повертають, де корову зараз відправили _____ Я з батьком звернувся до голови РВК по _____ аби моя корова була повернута.

ДАХМО.-Ф.Р.-1061.- Оп.1. - Спр.98. - Арк.9. Копія. Машинопис.

№196

Спільний наказ Вінницького обласного прокурора та голови облсуду про створення спеціальних оперативних груп у справі весняної посівкампанії та їх завдання

8 січня 1933 р.

Боротьба за успішне проведення весняної с.г. посівкампанії цього року вимагає від органів Юстиції бойового увімкнення цілим апаратом на виконання директив Партії та Уряду в цій справі.

Репресія – є один з могутніх важелів подолання класового опору успішному переведенню весняної посівкампанії, повинна стати справжнім чинником боротьби за весняну посівкампанію, своєчасно та правильно вжита сувора репресія обумовлює успіх та ефективність боротьби зі зривами весняної посівкампанії. Нещадно застосовувати кару до куркулів і усіх клясових воргів що будуть зривати або гальмувати успішному проведенню весняної посівкампанії

Від органів Юстиції вимагається не лише слідкувати за додержанням директив партії та Уряду, а безпосередньо та активно здійснювати ці директиви, актуальні політичні завдання на селі вимагають від усіх органів Юстиції надзвичайної пильності, чіткості, та бойових темпів в роботі.

Щоб забезпечити ефективність та темпи в роботі, правильну політику репресії, забезпечення нагляду, оперативного керівництва та безпосереднього зв'язку з периферійними органами Юстиції в справі

весняної посівкампанії, а також забезпечити зв'язок з іншими органами, що займаються переведенням весняної кампанії і своєчасно інформувати Облпартком, Облвиконком та Наркомюст про важливіші питання, що будуть впливати з роботи за боротьбу успішного переведення весняної посівкампанії цього року –

НАКАЗУЄМО:

Утворити при облпрокуратурі та Облсуді спеціальну оперативну групу в справі весняної посівкампанії в такому складі: Голова групи - перший Заступник Облпрокурора тов. Садовський, Ст. Пом. Обл. Прокурора тов. Мініцький, Пом. Облпрокурора тов. Бойко, від Облсуду – перший Заступник Голови Облсуду тов. Карабельніков, від Сектору Оргністр – тов. Тернівський.

Групі скласти оперативний план роботи й подати на затвердження не пізніше 10/1 – 33 року.

Дільничним прокурорам та Нарсудам все листування в справі що стосується посівкампанії, адресувати: Облпрокуратура, Сектор Оргністр групі по посівкампанії, з відміткою «посівна».

Питання за посівкампанії з загального інформліста вилучається. Дільничні Прокурори про посівкампанію кожну декаду складають окремий інформаційний лист та поздають Облпрокурору.

Облпрокурор /Чернін/ Голова Облсуду /Карабельніков/.

УСРР НКЮ Вінницький Обласний Суд та Прокуратура Сектор Оргністр.

8/1 – 33 року № 262-57-34.

ДО _____
Надсилається до відома та виконання –
Зав Оргністра підпис /Тернівський/

ДАХМО. – Ф. Р-1826. – Оп.1.– Спр.531. – Арк. 6. Оригінал. Машинопис.

№197

Інформація секретарю Полонського районного партійного комітету

12 лютого 1933р.

Совершенно секретно

Секретарю Полонского Р.П.К. тов. Жарскому

Несмотря на то, что положение по снабжению рабочих Понинковской фабрики хлебом несколько улучшилось по сравнению с первыми числами января и первыми числами февраля, т.е. что 12/П-33 года с получением на одну декаду 12 тн. муки то выдавать по январским спискам на некоторых иждивенцев по 600 гр. на основного и 200 гр. на иждивенца, все же это все не улучшило состояние рабочих Понинки.

Состояние фабричной столовой чрезвычайно катастрофическое. Столовая не имеет ни одного грамма харче-продуктов, в результате чего на завтрак и ужин выдается только один чай.

На обед дается одно первое блюдо (редкий капустняк). З.Р.К. на протяжении января и февраля месяцев никаких харче-продуктов не имел и не имеет.

Такое состояние привело к тому, что если на 1/П-33 было зарегистрировано 18 человек опухших от недоедания, то на сегодня – 17/П-33 года зарегистрировано 94 таких случаев.

При чем ежедневно добавляется по 8-10 человек, что носит хронически-массовый характер. Среди этих больных есть партизан Макаров Эпиван, а также и др.

Еще раз подчеркиваем, что больные составляют в массовом большинстве рабочие ведущих квалификаций, что выводят их отдельные цеха (Паросиловой цех) и становится местами в деле выполнения промфинплана.

Есть также случаи заболевания рабочих и их семей в целом. Это положение еще больше усугубляется тем, что фактически на протяжении 3-х месяцев не выплачивает зарплаты, этим самым рабочие лишены возможности даже уплатить за получение мизерною норму хлеба.

В этом направлении хотя в последнее время и приняты меры, выражающиеся в том, что выдают в З.Р.К. хлеб, однако это все таки не облегчает положения, и виду того, что приходится жить от одной только мизерной нормой хлеба на 5-6 иждивенцев при фактическом получении только на одного

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

иждивенца, тогда, когда картофель и др. продукты отсутствуют и из-за отсутствия денег лишены всякой возможности купить продукты на рынке. Нами было организовано диет.питание на 40 человек с расчетом на две недели, но с увеличением числа больных диет. питание стоит перед угрозой срыва.

Предфабкома   подпись   (Сологуб)
Секретарь   подпись   (Баренбом)

ДАХМО-Ф.П-269.-Оп.1.-Спр.126.Оригінал.Машинопис.

№198

З доповідної записки організаційно-інструкторського відділу Вінницького обкому КП(б)У про кількість комуністів Вінницької обласної партійної організації, покараних за невиконання хлібозаготівель

Не раніше 16 січня 1933 року

Партійна мережа й склад організації.

За станом на 1 січня 1933 року в області партосередків і кандидатських груп 2329, членів партії 21 157, кандидатів 14 034, разом 35191. З всіх партосередків і кандидатських груп: колгоспних 1280 з кількістю членів і кандидатів партії 13 726, радгоспних 142 з кількістю комуністів в 1899, МТС 80 з кількістю комуністів 1181.

Партосередки колгоспів, що складають 54,9% до всієї партмережі області охоплюють всього 39% парторганізації.

Парторганізація в боротьбі за хліб.

В процесі виконання основних господарчо-політичних кампаній, зокрема хлібозаготівлі, ряд партійних організацій показали зразок гнучкості, перебудови своєї роботи відповідно до завдань партії, зуміли викрити нові маневри класового ворога та зламати куркульський саботаж. Це організації ЛЯХОВЕЦЬКОГО, ШЕПЕТІВСЬКОГО, ОРІНІНСЬКОГО і інших районів. Такі ж організації, як БРАЦЛАВСЬКА, ЧЕЧЕЛЬНИЦЬКА, СТАНІСЛАВЧИКСЬКА, ПІЩАНСЬКА і інші хлібозаготівлі не виконали.

В процесі хлібозаготівлі виявлено ряд фактів, коли окремі комуністи зрадили інтересам робочої кляси, зімкнулись з куркульством. В 3 осередках, які особливо були засмічені куркульським і антирадянським елементом була проведена чистка партії (осередки СТАНІСЛАВЧИКСЬКОГО, ЛЮБАРСЬКОГО і БРАЦЛАВСЬКОГО районів).

Для того, щоб судити про ступінь репресій, які були застосовані до комуністів, наводимо такі дані. За час з 1-го липня 1932 року до 15 січня 1933 року по 56 районам з кількістю 29622 комуніста (84,2% всієї обласної організації) припадає покарань 3835, або 12,6% (умовно покарання приймаємо за особи). Найбільший відсоток покарань припадає на такі райони:

№№ п/п	Райони	Кількість в парторганізації	Кількість покарань	%%
1.	Брацлав	284	119	41,9
2.	Солобківці	146	58	39,7
3.	Калинівський	393	143	36,3
4.	Немирівський	440	140	31,8
5.	Смотрицький	330	101	30,6
6.	Деражнянський	627	184	29,3
7.	Бершадський	490	132	26,9
8.	Піщанський	276	77	27,8
9.	М-Куриловецький	213	57	26,7
10.	Вороновицький	244	63	25
11.	Антонінський	507	125	24,6

Виключно з партії (2,7% до загальної кількості парторганізації, 20,9% до загальної кількості покарань), знято з роботи 722 (2,4% до загальної кількості парторганізації, 28,8% до загальної кількості покарань), засуджено 310 (відповідно 1% - 8%), заарештовано 147 (відповідно 0,5% - 3,8%).

З загальної кількості покарань припадає на зрив хлібозаготівлі 1282, або 33,4% всіх покарань. Зі всіх покарань припадає на комуністів – райробітників 36,9%, на сільських комуністів 63,1%, ...

ДАВіНО.- Ф.П-136. - Оп.4. - Спр.9. – Арк.10-11. Копія. Машинопис.

№199

Додаток до протоколу про розподіл держсортфонду ячменю, вівса, проса, кукурудзи, бобових, виги по сортообміну

17 лютого 1933р.

	Назва району	Розподіл в центнерах						Разом
		Ячмень	Овес	Просо	Куку- руза	Бобові	Вика	
1	2	3	4	5	6	7	8	
1	Антонінський	1034	629	-	-	616	138	2417
2	Барський	1356	415	-	23	1000	194	2989
3	Бердичівський	879	367	16	-	259	164	1685
4	Бершадський	678	411	32	86	122	-	1329
5	Брацлавський	965	188	37	29	360	130	1709
6	Волочиський	1100	375	16	-	1000	250	2741
7	Вороновицький	739	350	12	-	470	-	1570
8	Вінницький	678	62	16	-	720	-	1476
9	Гайсинський	897	89	48	42,5	470	166	1703,5
10	Городоцький	729	350	-	36,24	629	-	1744,24
11	Грицівський	678	678	29,2	-	270	95	1757,20
12	Деражнянський	1535	810	27	-	1125	127	8625
13	Джунинський	879	236	80	34	-	-	1243
14	Дзержинський	113	114	21,33	-	180	33	466,33
15	Дунаєвецький	754	350	-	14,5	432	65	1615,5
16	Жмеринський	607	130	-	-	417	126	1330
17	Заславський	791	532	-	-	-	-	1373
18	Затонський	114	114	21,33	14,5	179	-	442,83
19	Ільїнецький	865	230	40	-	500	120	2055
20	Каліновський	562	120	53	-	540	43	1818
21	Кам'янецький	533	317	-	71,5	-	-	951,75
22	Козятинський	1001	-	53,33	-	100	258	2212,33
23	Копайгородський	340	135	27	29	366	65	962
24	Крижопільський	997	100	-	83	360	-	1543
25	Липовецький	1314	380	45,5	-	1300	151	3190,5
26	Літинський	452	-	48	-	450	47	1207
27	Любарський	205	-	55,75	-	907	323	2090,75
28	Ляличівський	1100	453	82	-	972	175	2782
29	Ляховецький	1207	453	-	-	333	-	1993
30	Михнівський	452	-	16	-	451	194	1113
31	Меджибізький	138	-	-	-	544	-	682
32	Михалпільський	118	227	21	-	562	-	928
33	Могилівський	1300	114	16	22	286	130	1863
34	Мур.Куриловецький	-	73	-	29	72	-	174
35	Немирівський	961	260	-	-	280	100	1501
36	Н.Ушицький	560	39	21,33	85	600	253	1563,33
37	Оринінський	340	65	37,34	63	-	-	505,34
38	Піщанський	932	300	27	85	500	65	1909
39	Полонський	113	-	26,37	-	224	20	333,67

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

40	Проскурівський	887	275	27	-	1030	194	2383
41	Славутський	340	645	27,33	-	594	477	2083,33
42	Смотрицький	525	114	-	29	375	132	1205
43	Солобковецький	198	114	-	14,5	-	-	326,5
44	Станіславчиц.	508	230	21	-	464	130	1353
45	Ст. Костянтинівський	678	-	-	-	508	27	1013
46	Ст. Ушицький	621	114	-	85	63	-	883
47	Теофіпільський	1227	453	34,50	-	600	294	2608,5
48	Теплицький	340	230	28	29	360	130	1117
49	Тиврівський	565	140	-	-	323	139	1167
50	Томашпільський	595	-	27	57	900	130	1709
51	Тростянецький	462	-	32	29	40	130	693
52	Тульчинський	1222	350	42	23	10	-	1347
53	Уланівський	1197	368	82	-	553	284	2484
54	Хмільницький	746	350	23	-	628	-	1747
55	Чемирівецький	961	227	53	29	270	189	1729
56	Чернівецький	1065	260	32	7	-	65	1429
57	Чечельницький	1165	350	-	4	400	-	1919
58	Чуднівський	452	-	-	-	396	194	1042
59	Шаргородський	676	500	20	29	-	258	1483
60	Шепетівський	452	227	-	-	290	18	987
61	Юринецький	577	33	-	-	300	194	1104
62	Ямпільський	932	300	-	14	-	-	1246
63	Янушпольський	340	-	33,54	-	-	43	416,64
64	Ярмолинецький	700	227	-	-	500	-	1427
	Разом	43000	15300	1400,15	1100	27200	3500	97500

ДАХмО. – Ф. П-323. – Оп.1. – Спр.68. – Арк. 110-111. Оригінал. Машинопис.

№200

Зведення інформаційного сектору Вінницького обкому КП(б)У про голодування населення області

21 лютого 1933 р.

Совершенно секретно.

Наводим следующие факты зафиксированные в отдельных районах нашей области.

В Проскурове. На Госпромпредприятиях в связи с исключительно тяжелым положением со снабжением, зафиксированы факты опухания на почве голода в 22 семействах, главным образом неорганизованного населения, многосемейных кустарей, пенсионеров и городской бедноты. Главным источником питания в этих семьях являются всякие сурогаты, кормовая свекла, картофельная шелуха и разные отбросы. Как дети, так и взрослые этих семейств опухшие. Среди них имеются отдельные семьи рабрчих, например, бывший рабочий хлебопекарни ЦИПНИС Сруль, имеет жену и 4 детей, в последнее время питался собираемой картофельной шелухой, опух и отправлен в больницу. Жена и дети собирают отбросы на свалках. Семья умершего члена партии – рабочего ШЕНДЕЛЬМАНА, состоящая из жены и 5 детей – голодная. Рабочий Деревообделочной фабрики ФИНКЕЛЬФЕЛЬД, на иждивении которого находится жена и двое детей, зарабатывает до 3-х рублей в день. Вся семья на почве недоедания заболела. (Из материала Облотделения ГПУ).

Полонский район. На Понинковской Госбумфабрике, фаянсовом заводе в связи с резкими крушениями снабжения, зафиксировано 13 случаев опухания среди рабочих. (Из материала РПК).

Отмечаем, что за последнее время значительно возросло подбрасывание детей подкидышей, за три недели 105 по 9 пунктам, а также резкое увеличение смертности в детдомах области. (Из материалов

Облздравотдела).

ДАВіНО. – Ф.П-136. – Оп.3. – Спр.80. – Арк.6-9. Копія. Машинопис.

№201

**Довідка інформаційного сектору Вінницького обкому КП(б)У
про голодування населення районів Вінницької області**

Не раніше 1 березня 1933 р.

ЛЕТИЧЕВСКИЙ РАЙОН

с. Бабино

3 беднячко-колхозных семьи опухших на почве голода.

ПРОСКУРОВСКИЙ РАЙОН

г. Проскуров
голода

22 семейства — кустари, пенсионеров. Отмечены случаи опухания на почве

НОВО-УШИЦКИЙ РАЙОН

с. Горячинцы

4 семьи единоличников

с. Рудковцы

ЗАТОНСКИЙ РАЙОН

В отдельных селах зафиксированы случаи голода в семьях единоличников.

ПОЛОНСКИЙ РАЙОН

с. Пеньковка

8 смертных случаев в семьях бедняков и единоличников

с. Вонячино

2 случая убийства детей на почве голода

с. В. Березна

Отмечаются случаи голодания семейств членов колхоза

СТ. КОНСТАНТИНОВСКИЙ РАЙОН

с. Н. Погорелое

Зафиксировано несколько голодающих семейств единоличников.

ПОЛОНСКИЙ РАЙОН

Заболевания безбелковой отечностью.

Понинковская фабрика

41 чел.

с. В. Березна,

Случаи безбелкового отека

с. Кустовцы,

м. Полонное

ДАВіНО. — Ф.П-136 — Оп.3 — Спр.80 — А рк.131-137. Копія. Машинопис.

№202

**Довідка інформаційного сектору Вінницького обкому КП(б)У про голодування населення
та смертність в районах Вінницької області**

Не раніше 7 березня 1933 р.

Полонський район

В колгоспі В. Березна. колгоспниця, яка виробила 17 трудовнів (на трудовень одержано понад 700 грам хліба) від голоду лежить хвора. В цьому ж колгоспі переживають продовольчі труднощі й

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

колгоспники, які виробили: ЦИМБАЛЮК Акуліна з сім'єю в 6 чол. - 462 трудоднів. ЦИМБАЛЮК Роман з сім'єю в 7 чол. - 473 трудодні (багатосімейність).

Летичівський район

В селі Бабино голодує 3 бідняцько-колгоспні сім'ї, серед них двоє опухших.

Ново-Ушицький район

Село Горячинці. Голодує 4 сімейства одноосібників, діти лежать опухші (прикордонне село).

Село Рудковці. Голодує 2 сімейства.

ДАВіНО. - Ф.П - 136. - Спр.80. - Арк.123-130. Копія. Машинопис.

№203

Постанова бюро Вінницького обкому КП(б)У про хід виконання плану із збору мерчука

18 березня 1933р.

Цілком таємно

Отметить совершенное неудовлетворительное выполнение плана сбора мерчука по области в целом / на 10 марта план выполнен всего на 48,7%.

39) Обязать РПК и РВК немедленно обеспечить перелом в работе по сбору мерчука; гарантирующий полное и своевременное выполнение месячных и годового планов, для чего обеспечить четкое повседневное оперативное руководство в районе в этом деле.

40) Обязать РПК и РВК:

А) В декадный срок произвести сплошную проверку всех без исключения предприятий и привлечь к суровой судебной и административной ответственности виновных в невыполнении планов, раскрадывании и разбазаривании мерчука.

Б) В 3-х дневной срок рассмотреть все не рассмотренные до сего времени акты о нарушении правил по сбору мерчука, обязав одновременно судебные организации районов в 5-ти дневный срок рассмотреть все находящиеся в их производстве дела по мерчуку.

Облсуду по своей линии по данному вопросу дать соответствующие указания на месте.

В) Повести решительную борьбу по искоренению тайного помола в районе. Дать по этому вопросу самую жесткую директиву сельсоветам, привлекая к суровой ответственности за бездействия сельсоветы на территории которых будет производится тайный помол.

Г) Выделить из членов сельсоветов специальных лиц на которых возложить ответственность за правильное стягивание, сохранность и своевременную высежку мерчука на станционные пункты заготзерна всеми мельницами, расположенными в районе деятельности сельсоветов.

Д) В 43 часов вывезти со всех мельниц наличные остатки мерчука включая туда и обменные фонды на предприятиях Укрмлыво.

Обязать Облзаготзерно необходимые обменные фонды создать на последующих поступлениях мерчука, оседающих на мельницах в период распутицы.

Е) Наладить полный и своевременный учет остатков мерчука на всех без исключения предприятиях и строго следить за непрерывной отгрузкой его на пункты Заготзерна.

Секретарь обкома КП(б)У

подпись

/В. Чернявский/

ДАХМО. - Ф. П-323. - Оп.1.- Спр.68.- Арк. 69. Оригінал. Машинопис.

№204

Постанова бюро Вінницького КП(б)У про затвердження норм обов'язкової поставки зерна державі одноосібними господарствами в розрізі районів області

19 березня 1933р.

Цілком таємно

Затвердити подальшу до норм обов'язкової поставки зерна державі одноосібними господарствами по окремим районах, згідно:

1	Антонінський	5%
2	Волочиський	5%
3	Дунаєвецький	8%
4	Ляличівський	6%
5	Меджибізький	8%
6	Чемирівський	5%
7	Полонський	7%
8	Проскурівський	7%
9	Смотрицький	7%
10	Юринецький	9%
11	Грицівський	8%
12	Заславський	9%
13	Затонський	8%
14	Ново-Ушицький	8%
15	Славутський	10%
16	Солобковецький	10%
17	Ст.Костянтинівський	8%
18	Ст.Ушицький	8%
19	Теопільський	9%
20	Чечельницький	5%
21	Шепетівський	7%
22	Ярмолинецький	8%
23	Антонінський	6%
24	Городоцький	10%
25	Деражнянський	6%
26	Ляховецький	10%
27	Михолпільський	9%
28	Орининський	10%

СЕКРЕТАРЬ ОБКОМУ КП(б)У

ДАХмО. – Ф. П-323. – Оп.1.– Спр.68.– Арк. 181. Оригінал. Машинопис.

№205

Витяг з проекту постанови бюро Славутського райпарткому про стан постачання вчителів

27 березня 1933р.

Бюро РПК відмічає: нестерпно бездушне канцелярськещо-бюрократичне ставлення до справи постачання вчителів з боку Голови РОС т. Топінко та Райпостачвідділом т. Прилуцького, що полягає як правило у систематичному затриманні наявних учительських пайків від 15 до 40 днів. Використання учительських пайків не за призначенням (маневрування нарядами учительського постачання) з одержаного 1070 кгр. цукру для вчителів за квартал, вчителям міста видається 280 кгр. за три м-ці, а вчителям села 95 кгр. за два м-ці, решту 293 кгр. затримано.

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

В результаті такого брутального ставлення до вчителів, велика кількість учительства борошно за липень одержали з запізненням на 20-30 днів, а крупу одержують з запізненням на 25 днів зокрема такі села: Перемишль, Вутки, Клепачі, Хвошівка, Крупець, Хоровець, Мукарів, Кам'янка та інші. За серпень м-ць станом на 25 /VIII – всі учителі району пайка не одержали.

Райпостачвідділ знаючи указаний стан з постачанням вчителів обмежуються лише передачею формальних рознарядок – РСС і МРК. Не контролюючи і не вживаючи жодних заходів перед РСС і МРК, щоб пайок вчителям видавався своєчасно.

Щоб надалі всунути такий стан з постачання вчителів і забезпечити повне виконання постанов партії й Уряду, то своєчасне постачання вчительства, Бюро РПК ухвалює:

1. Зав. Райпостачвідділу т. ПРИЛУЦЬКОМУ, Зав. РВНО т. МАЙБРОЦЬКЛМУ з одержанням від Обл. постачу нарядів учительського постачання, рознаряджати протягом доби.

2. Голові РСС т. ТОПІНКО, Голові Міськробкоому т. ГОНЧАРУКУ з одержанням рознарядок на видачу вчительських пайків, протягом для міста 2-х днів, а для села 3-5 днів, доводити пайки вчителям на місце їх роботи.

Зокрема постачання на Серпень м-ць – борошно, крупу, цукор, мило видати повністю до 1-го Вересня, і повернути недоданні пайки за 1-ше півріччя 1934 року. в кількості / /

3. Парторгам, головам Сільрад, колгоспів та Спож. т-в-комуністам своєчасно забезпечувати підводами для одержання вчительських пайків.

4. Маючи на увазі, що Обл. постач, зокрема на Липень – Серпнем-ці спустив наряди вчительського постачання з запізненням на 20 днів брутально порушує постанову ЦК і Обкому КП(б)У, довести про це до відома Обком КП(б)У.

5. Т. ТОПІНКО бездушне бюрократичне ставлення до постачання вчителів - оголосити сувору догану і попередити, коли повторяться ще такі випадки з постачанням вчителів РПК Т. ТОПІНКО вилучать з партії і притягнуть до судової відповідальності, Зав. Райпостач. Прилуцького і голові РВК т. ГОНЧАРУК попередити, що коли надалі буде таке канцелярсько- бюрократичне ставлення до постачання вчителів, РПК притягне до судової партійної відповідальності.

6. Райпрокуророві і Райпостачвідділу виконання цієї постанови взяти під безпосередній догляд, суворо контролюючи стан вчительського постачання і на випадок виявлення винних у не- своєчасному постачанні вчителів, винних притягати до суворої держ. відповідальності.

7. Зав. РВНО т. Майбродському, Голові РК сп. Робос т. Редько совечасно організувати постачання вчителів, інформувати про це РПК і

ДАХМО. – Ф. П-364. – Оп. 1. – Спр. 418. – Арк. 46. Оригінал. Машинопис.

№206

Інформація секретаря Полонського райпарткому Жарського до Вінницького обкому КП(б)У про порушення землекористування одноосібників

8 квітня 1933р.

Совершенно секретно.

Грубое нарушение землепользования единоличников в связи с прирезкой бросовых земель колхозам могло быть в двух селах: Браженцы и Адамов, что своевременно предупреждено – еще 28/III – 33 г. и на этом заострено внимание всего сельского руководящего актива. В других селах такого нарушения в такой же степени не могло быть потому, что там очень незначительная часть поднятой зяби единоличниками и тем больше, что в значительной части сел сахсвеклу единоличники не сеют.

Даже там, где единоличники свеклы не сеют, мы дали распоряжение в случае когда земли единоличников подпадают в колхозные массивы и там есть зяблевая пахота, то этим единоличникам в случае невозможности компенсировать зяблей за счет земель поднятых на зяб новых колхозников, им колхоз должен выпахать и в первом и втором случае на договорных началах – если это хозяйство не

бросило земли и не бежало с таковой.

Несмотря на такие мероприятия принятые соответственно постановлением ЦК и Обкома – сейчас. В связи с В/ замечанием по нашей информации на 25/III и постановлением ЦК от 24/III /которое только 6/IV получено из Обкома/ - Райпарткомом еще дано указание П/ячейкам, сельсоветам и уполномоченным, об избежании извращений в этом вопросе.

Секретарь РИК. /Карокий/.

ДАХМО. – Ф. П-269. – Оп.1. – Спр.122. – Арк. 39. Копія. Машинопис.

№207

**Постанова бюро Вінницького обкому КП(б)У
про проведення посівної кампанії в області**

13 квітня 1933р.

На 12 апреля по области засеяно 152 963 га или же 7,0% общего плана, а по ранним зерновым засеяно 131 582 га или 19,3%.

Несмотря на резкое ухудшение климатических условий в течении последней декады ряд районов (Джулинский 73,8%, Ямпольской 80,6%, Мур. Куриловецкий 55,5%, Песчанский 62,1%, Меджибожский 44,9%) добился значительных успехов в ходе сева. Между тем, ряд районов (Тростянецкий – 7,9%, Ильинецкий 5,7%, Вороновицкий 5,7%, Тывровский 7,8%) находившихся в одинаковых условиях с вышеуказанными районами не сумели организовать работы по селу и по существу еще массового сева не развернули.

Обком из районов, не развернувших еще массового сева, особо отмечает районы Немировский, Вороновицкий, Станиславчицкий, Тростянецкий, которые имеют совершенно ничтожный процент засеянной площади. Эти районы создают прямую угрозу срыва проведения сева в установленные ЦК и Обкомом сроки.

I. Обком считает необходимым Тростянецкий, Брацлавский, Немировский, Вороновицкий, Ильинецкий, Тывровский, Станиславчицкий, Затонский и Дунаевецкий районы взять под специальное наблюдение Бюро Обкома; направить в отстающие районы группу работников из областного актива с тем, чтобы в ближайшие дни добиться решительного и резкого перелома в ходе сева.

Считать необходимым в соответствии с предыдущими постановлениями Обкома улучшить учет посева и информацию о ходе сева.

II. Считать, что после сокращения ЦК общей площади посева по колхозному сектору на 100 000 гектаров, расхождение по запланированным площадям по колхозам, исчерпывается. Недостающую запланированную площадь по колхозам после этого снижения и фактически имеющейся, сейчас обеспечивается частью за счет освоения бросовых земель и частью ростом коллективизации.

В связи с тем, что колхозы, исключаемые в связи с утвержденными ЦК партии планами площади 628 000 га, исключается значительная группа колхозов, кои обслуживались МТС по буряку, просить ЦК Партии разрешить эти колхозы оставить в обслуживании МТС по буряку с тем, чтобы по зерновым культурам они считались колхозами не обслуживаемыми МТС. Общая площадь по буряку этих колхозов составляет до 15 тыс. гектар.

Предложить всем РПК, Земотделу, Свеклотресту и Облтрактору в соответствии с постановлениями Обкома, обеспечить сев буряка наряду с ранними зерновыми. Этим же организациям и комиссии т. ЛЫРЕВА обеспечить доведение до бригад плана прополочных и борьбы с вредителями.

III. Обком признает совершенно неудовлетворительным ход договорной кампании между МТС и колхозами, особенно заключение дополнительных соглашений.

В отдельных МТС имеется явно бюрократический подход к делу заключения договоров (Проскуровская МТС, где не организована широко-массовая проработка этих договоров).

Материалы, сообщенные тов. ПЕТРОВСКИМ о работе Проскуровской МТС приобщить к материалам о т. Бартаренко – директора Проскуровской МТС, по которым постановлением Бюро т. Бартаренко снят с работы и привлечен к ответственности.

Предложить Облтрактору, всем Директорам МТС и Начполитотделов МТС в течении ближайших 3 – 4

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

дней полностью закончить заключение договоров и дополнительных соглашений.

Облтрактору. Под ответственность тов. ДИДЕНКО, в соответствии с постановлением Бюро Обкома от 8/IV организовать сплошную поверку заключенных договоров и дополнительных соглашений по области.

Райпарткомам с своей стороны проверить во всех без исключения колхозах заключение договоров между МТС и колхозами и организацию проработки этих договоров в Правлениях колхозов и на собраниях колхозников.

IV. В связи с большим единоличным сектором в области (до 35%) и отсутствием семян у некоторой части единоличников в ряде районов, просить тов. ПЕТРОВСКОГО информировать Центральный Комитет о положении с подготовкой единоличного сектора к севу.

V. Отмечая напряжённое положение с тягловой силой в области, особенно в пораженных в продовольственном отношении районах, где значительное место занимает буряковая площадь, просить ЦК удовлетворить в свое время поднятый Обкомом вопрос относительно ввоза в область тракторов.

Кроме того в связи с напряженным состоянием фуражных фондов в колхозах, просить ЦК в качестве ссуды до 8-10 т. тонн фуража, в первую очередь для следующих районов: Брацлавского, Немировского, Вороновицкого, Калиновского, Литинского, Станиславчицкого, Жмеринского. Липовецкого, Любарского, Гайсинского, Копайгородского, Теплицкого, Тростянецкого.

VI. Несмотря на категорические указания Обкома, ряд районов не организовали проверки в колхозах качества посева и до сих пор не обеспечена нормальная работа комиссий по качеству, благодаря чему выявлено ряд случаев недоброкачественной пахоты и посева.

Обязать Райпарткомы на протяжении ближайших дней повсеместно во всех колхозах организовать работу комиссий по качеству и обеспечить строжайший контроль со стороны РПК, земельных организаций и районных комиссий за качеством посевов, привлекая к строжайшей ответственности виновных в недоброкачественной пахоте и посеве.

Обком обязывает все Райпарткомы области и в первую очередь отстающих районов закончить вручение обязательств по колхозному и единоличному сектору об обязательной поставке хлеба в ближайшие 2-3 дня.

VII. Принять предложение тов. ПЕТРОВСКОГО о том, чтобы специально информировать ЦК о положении с подготовкой к прополочной кампании, особенно в наиболее пораженных районах, в частности необходимой продовольственной и фуражной помощи на период проведения прополочных работ.

Констатировать, что за последние месяцы, после посланных ЦК информации продовольственное положение в пораженных районах области ухудшилось. Число голодающих, по предварительным ориентировочным подсчетам, охватывает до 50 000 человек. Расширилось количество пораженных районов и продовольственные трудности затронули большое количество людей, увеличилась смертность. Считать необходимым об этом специально информировать ЦК.

Также просить тов. ПЕТРОВСКОГО проинформировать ЦК о продовольственном положении в области и о материалах полученных им при объезде районов.

В дополнении к принятым Обкомом мерам продовольственной помощи, считать необходимым дополнительно провести следующие мероприятия: а) принять предложение тов. ПЕТРОВСКОГО о выдаче в особо пораженных районах и селах 25% молока заготовленного в порядке налога, для особо больных и детей; б) просить ЦК КП(б)У дать разрешение на отпуск 2 тысяч тонн патоки из ресурсов Винницкого Сахаротреста.

Считать необходимым просить ЦК для срочного оказания продовольственной помощи области провести следующие мероприятия:

Увеличить продовольственные фонды для питания детей в соответствии с заявкой, которая была дана Обкомом в специальной докладной записке ЦК, а также отпуска хлеба для усиления питания взрослых в колхозах нуждающихся районов.

Прикрепить наиболее пораженные районы Винницкой области к отдельным областям РСФСР для децзаготовок.

Обеспечить действительное выполнение ВУКСом решений ЦК об отпуске на 500 000 рублей товарных фондов ходового крестьянского ассортимента для стимулирования децзаготовок, учитывая, что ВУКС реализовав решение ЦК, отпустил неходовой ассортимент из фондов „Торгсина”, давно переданный госторговле.

Кроме того, просить отпустить дополнительных фондов товаров на сумму до 1 000 000 рублей.

Увеличить отпуск средств по линии Красного Креста и отпустить по Ленинскому фонду 500 000 рублей.

Вместе с тем, считать необходимым провести внутри области в дополнение решения Обкома следующие мероприятия:

1. Предложить Облсполкому проверить ход децзаготовок внутри области и принять необходимые меры для оживления децзаготовок внутри области.

2. Организовать в тяжелых районах оздоровительные комиссии под председательством Председателя РИКа, в составе представителя РПК, райуполномоченного ГПУ, Райздрави и РайОНО.

3. Считать необходимым развернуть не менее 2000 коек для госпитализации больных колхозников и единоличников.

Принять к сведению заявление тов. КУСТЕЛЯН о том, что Наркомздрав из этого количества обеспечивает 1000 койками. а об остальных 1000 коек вопрос поставлен в Наркомздраве.

4. Предложить Облздраву приступить к организации госпитализации больных колхозников и единоличников, переключить на это как существующую вечернюю сеть, так и развернуть новые пункты.

5. Предложить УЧХ дополнительно к 26 000 ясельных коек развернутых в области, развернуть дополнительно 3000 коек кроме того за счет ленинского фонда охватить детской сетью ясли, площадки 15 000 детей.

6. Облнаробразу обеспечить охват остро нуждающихся школьников горячими завтраками.

7. Предложить Промстрахкассам немедленно реализовать имеющиеся ресурсы для оказания помощи пораженным в продовольственном отношении кустарям и ремесленникам, в частности 412 000 руб. отпущенных для этой цели.

Одновременно просить ЦК обязать ВУКом Страхкасса выделит дополнительные средства не менее 500 000 руб. Кроме того, просить ЦК обязать ВУКом промраду выделит товарные ресурсы для стимулирования децзаготовок для помощи кустарям и ремесленникам.

Обязать Отдел Труда взять под свое непосредственное наблюдение организацию трудовой помощи колхозникам и единоличникам учтя при этом в первую очередь наиболее пораженные районы.

Выделить для постоянной работы в Облсполкоме по вопросам организации постоянной помощи пораженным в продовольственном отношении районам тов. ГУРЕВИЧА.

Секретарь обкома КП(б)У В. Чернявский

ДАВінО. - Ф.П-136. - Оп.3. - Спр.70. - Арк.19-21. Копія. Машинопис.

№208

Заява гр. Теклюка О.Ф., жителя с.Вульки до Славутської районної котрольної комісії про незаконне вилучення у нього землі, худоби

27 квітня 1933р.

В том заявляю что поличным счетам меня з бывшим председателем села Вульки Слав. району Мирончуком Феодосієм Ивановичем да его друзьями по выпивке что были сельактивом Мирончук Конон Иванович 3 Мирончук Михаил Онуфреевич Мирон Владимир Кондратович 5 Клемчук Григорий Аврамович 6 Костюк Прокофій Данилович 7 Костюк Михаил Артемович зав Вульковской школой Ожинский в 1929 году меня лишили права голоса да в 1931 году по ихней инициативе я был арестован в Славутском 20-м погранотраде где велось следствие около пяти месяцев и все их показанія наменя были ложные меня после следствия меня освободили домой но в то время когда я седел под стражей выше указанные товарищи подшили меня незаконной экспорт и мое хозяйство розобрано хозяйство мое состояло из пяти десятин земли /хата/ клуня корова/ свиня/ воз / плуг 3 жилезные бороны 5 душ семі никаких машин у меня небыло наемной силой я непользовалсь а эспорт лиш потому мне дали да лишили права голоса что я нихотел войти в контакт свыше упомянутыми товарищами а имено преследовал ихни незаконные действия в селе как активистов что они прodelывали в селе грабили кооперацію также сыппунт и в

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

колгоспе сын пунте Клепчук Григорій крал пшеницу что была найдена Комаром Иваном Сидоровичом украден пас был от молотарки колгоспу пас кожаной метров 12 длиной просто все кал Костюк Прокоп и пред сельсовета Мирончук Феодосій мер никаких непринимами протів таких действий я выступал на выборах также и публично чтобы я немог выступать против них они меня лишили права голоса и хотели сослать насылку а самой главной причиной является то что когда проходила чыстка сов апарату то я выступил против замаскировавшегося в партію кулака Мирончука Владимира Кондратовича что был кандидатом партіи отец Мирончука Владимира до революції имел шеснаццать десятиин земли Мирончук Владимир при вступлении в колхоз продал одну клуню одну корову воза три лошади до сформировки колгоспа у Вульке Мирончук Владимир занимался спекулякией леса да Контрабандой при чистке сов апарату я выступил против Мирончука Владимира но Мирончук Владимир дядя родной пред сельсовета Мирончука Феодосія и за мое выступление против нас Я лишон права голоса та обложен эспортом эспорт мне дали что уменя был бадрак два года Шышко Иван Игнатович ето все ложно подделано Шышко у меня бадраком небыл ни одного дня апосему прошу вас спросить Шышко Ивана был ли он у меня бадраком пусть предсельсовета Мирочук Федор дасть договор бадрака все мои выступления против них оказались в полне справедливыми где сейчас роследовал следственное орган и найшол занимаи дела и все выше упомянутые товариши арестованные адело в колгоспе пойшло луче при сем предоставляю свою афто биографию посему прошу вашего распоряжения выяснить мое дело да надать мне права голоса чтобы я мог вступить в колгосп такак имевшигося уменя пят душ семіи землей обмежен.

Проситель Теслюк Остап Федоров

ДАХмО.-Ф.Р.-1061.- Оп.1. - Спр.98. - Арк.435. Копія. Машинопис.

№209

Постанова бюро Вінницького обкому КП(б)У “Про боротьбу з дитячою безпритульністю та бродяжницьким елементом”

11 травня 1933 р.

Обком отмечает, что в последнее время в области, особенно в городах (Винница, Бердичев, Каменец-Подольский, Тульчин) и на крупных железнодорожных станциях (Казатин, Жмеринка, Винница) увеличился приток безпризорных детей, главным образом из села и бродяжнического элемента.

Несмотря на значительную продовольственную помощь, которая оказана ЦК и областью районам, находящимся в тяжелом продовольственном положении, и значительную сеть детских учреждений, райпаркомы и райисполкомы совершенно неудовлетворительно организуют помощь детям, в особенности осиротевшим, на принимают никаких мер к тому, чтобы не допускать ухода детей в город, не ведут борьбу против явно провокационных действий отдельных сельских властей, допускающих массовый уход детей и бродяжнического элемента в города.

В целях организации решительной борьбы для ликвидации детской беспризорности в городах и очистки городов от бродяжнических элементов, исходя из решения ЦК КП(б)У от 6 мая 1933 года, Обком постановляет:

1. Создать при Облесполкоме областную комиссию для борьбы с беспризорностью и бродяжническим элементом в составе тт. ПАНА (председатель), БРИЛЯНТА (Облздрав), ЛУКАШЕНКО (Нарообраз), ЗАРУЦКИЙ (Отдел Труда), НЕЗДЫМЕНКО (ВинГорсовет), КАЗАРНОВИЧ (Обом ЛКСМ).

2. Предоставить комиссии право широкого привлечения к делу борьбы с беспризорностью всех заинтересованных организаций, подчинив ей в вопросах о борьбе с беспризорностью также районные и узловые чрезвычайные противоэпидемические комиссии на транспорте.

3. Предложить комиссии на протяжении 2-х дней представить Обкому развернутый план мероприятий по ликвидации беспризорности и бродяжнического элемента в соответствии с решением ЦК КП(б)У на утверждение Обкома.

4. Поручить комиссии разработать план использования 450 000 р. отпущенных ЦК КП(б)У на май, июнь и июль месяцы дополнительно на содержание детей, предусмотрев направление этих средств в первую очередь на улучшение постановки существующей сети детских домов, и форсировать открытие

4-5 новых детских домов для беспризорных не позже 15 мая.

5. Обязать райпарткомы и райисполкомы немедленно разработать необходимые мероприятия по борьбе с беспризорностью в районах и селах, в частности:

а) Организовать в селах и колхозах помощь осиротевшим и подкинутым детям, путем создания специальных детоприемников в селах, решительного улучшения состояния детских ясель и детучреждений, организации питания в школах;

б) Не допускать вывоза в города и на железные дороги беспризорных детей;

в) Привлекать к суровой ответственности лиц, которые злостно оставляют детей без всякой помощи в городах на станциях и в районных центрах;

г) Обязать областную комиссию, Облздрав, Облнaroобраз и Райисполкомы наряду с оказанием детям помощи принимать немедленные меры к выявлению их родителей и к направлению детей по месту жительства;

д) Возложить персональную ответственность за выполнение этих мероприятий, в соответствии с решением ЦК КП(б)У, на председателей Райисполкома и председателей сельсоветов.

6. Обязать обласную комиссию в ближайшие 10 дней организовать очистку городов Винницы, Каменец-Подольска, Бердичева, Могилева, Тульчина и пограничных районных центров от бродяжнических элементов путем создания из них трудовых отрядов с обязательным направлением на работу на дорожное строительство, в каменоломни и совхозы.

Поручить комиссии, на основе имеющейся разработанной инструкции ГПУ, Наркомюста и Наркомтруда, на протяжении 3-х дней представить Обкому развернутый план мероприятий по очистке этих городов от бродяжнических элементов, и в частности установить место направления их на работу.

Организовать вместе с хозяйственными организациями отбор и выделение проверенных комендантов из числа коммунистов, комсомольцев и ударников.

Разработать порядок оплаты и продовольственного снабжения комендантов и их семейств.

7. Поручить комиссии по организации продовольственной помощи в 3-х дневный срок представить Обкому план использования отпущенных ЦК КП(б)У 300 000 рублей на организацию стационарного содержания нуждающихся в помощи колхозников и единоличников.

8. Обком возлагает на райпаркомы и райисполкомы исключительную ответственность за организацию немедленной борьбы с беспризорностью и бродяжничеством и указывает районам, что значительная продовольственная помощь, оказанная ЦК Партии Области для ликвидации продовольственных затруднений в ряде сел и колхозов, на расширение сети детских учреждений, питание детей, стационарное лечение, создает все необходимые условия для того, чтобы в кратчайший срок ликвидировать в городах и районных центрах беспризорность и бродяжничество.

Поэтому Обком будет рассматривать неудовлетворительную борьбу с ликвидацией беспризорности и бродяжничества как бездеятельность районных организаций и неумение использовать по прямому назначению с максимальной эффективностью предоставленную области громадную продовольственную помощь.

В. Чернявский

ДАВінО. - Ф.П-136. - Оп.3. - Спр. 71. - Арк.127-129. Оригінал. Машинопис.

№210

Доповідна записка секретаря Вінницького обкому КП(б)У М.Алексєєва в ЦК КП(б)У про терористичні акти, здійснені у Вінницькій області

15 травня 1932 р.

Робота по проведенню хлібозаготівлі та підготовки до посівної кампанії викликала шалену боротьбу куркульсько-ворожого елемента, який в своїх спробах зірвати наші міроприємства переходить до активних методів боротьби: підпалів колгоспів та окремих активістів села, збройних нападів і вбивств.

З 15 грудня 1931 р. до 28 квітня 1932 р. в нашій області мало місце 37 терактів, з яких: вбивств

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

радянського і колгоспного активу – 8, поранень-покушеній – 3 та підпалів – 26.

Теракти були в таких районах:

№ п/п	Р а й о н и	Підпали	Поранення	Вбивства
1.	Крижопільський	1	1	–
2.	Ст.-Констатинівський	2	–	–
3.	Ново-Ушицький	1	–	–
4.	Летичівський	–	–	1
5.	Іллінецький	–	1	1
6.	Плисківський	1	–	пок. Навб. 1
7.	Махновський	2	–	–
8.	Шаргородський	1	–	–
9.	Бершадський	–	1	–
10.	Хмільницький	–	–	1
11.	Любарський	1	–	1
12.	Гайсинський	2	–	–
13.	Барський	1	–	–
14.	Тульчинський	1	–	–
15.	Чернівецький	1	–	–
16.	Смотрицький	2	–	–
17.	Немирівський	1	–	2
18.	Станіславчинський	1	–	–
19.	Христинівський	1	–	–
20.	Ст.-Ушицький	1	–	–
21.	Літинський	1	–	–
22.	Ладжинський	–	–	1
23.	Козятинський	1	–	–
24.	Чуднівський	1	–	–
25.	Бердичівський	–	–	1
26.	Меджибізький	1	–	–
27.	Уманський	–	–	1

Останній місяць-півтора характеризується ще більшою активізацією куркульства. Приводимо окремі факти терактів по деяких районах області:

Старо-Ушицький район.

В с. Деревянах 13 квітня спалено гамазей, де було засипано 64 цнтн. насіння. В с. Крушанівцях з 15 на 16 квітня спалено хату активіста-секретаря сільради.

Смотрицький район.

В ніч на 1 травня в с. Ст.-Гуті спалено будинків голови сільради кандидата партії Козярука.

Дунаєвецький район.

В с. Віхривці 1 травня підпалено бригадира колгоспника. Згоріла хата і попа.

Городокський район.

В с. Креміна в ніч з 3 на 4 травня підпалено активіста колгоспника полевода. Від пожежі постраждало 8 господарств колгоспників і 12 одноосібних господарств. Згоріло у колгоспників 17 будинків, а в одноосібників — 21 будинок. У двох колгоспників згоріло все хатнє майно, одяг тощо.

Старо-Ушицький район.

Касний злочинець, що повернувся з Бупру разом з куркулями в п'яному виді тяжко побили голову сільради та голову колгоспу.

Заславський район.

Побито голову Чижівської сільради. В с. Більчі стріляли на уповноваженого РПК.

Всі факти терактів і підривної роботи з боку куркульства використовуються партійною організацією для відкриття дій ворожого елемента та мобілізації маси колгоспників і одноосібників на боротьбу проти куркуля та його агентури.

Секретар Облпарткому КП(б)У *Алексєєв*

ДАВінО. – Ф.П-136. – Оп.3. – Спр.4. – Арк.39-42. Завірена копія. Машинопис.

№211

**Доповідна записка відповідального секретаря Вінницької обласної
оздоровчої комісії Гуревича у Вінницький обком партії
про голодування населення області**

17 травня 1933 р.

I. ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

По області охоплено продтрудностями 38 районів, 431 сельсовет с общим количеством 26 895 хозяйств, из них 12 885 колхозных, 11 770 единоличных (некоторые районы об общем количестве хозяйств не разделяя по секторам) с количеством лиц 120 903 чел. Если сравнить выше указанные цифры с теми данными, которые были даны на 30 апреля (33 района было охоплено продтрудностями, 385 сел 24 690 хозяйств, 103 698 чел.), то отмечаем дальнейший рост охвата продовольственными трудностями районов области.

II. РАСПРЕДЕЛЕНИЕ РАЙОНОВ ПО СТЕПЕНИ ПОРАЖЕННОСТИ

Районы по степени пораженности распределяются на такие группы.

1-я группа районов, в которых отмечается массовая пораженность недоеданием: Калиновка, Немиров, Брацлав, Литин, Вороновица, Махновка, Ильинцы, Теплик и Липовец.

2-я группа – районы, где продтрудности охватили значительную часть сел: Жмеринка, Любар, Казатин, Гайсин, Станиславчик, Бердичев, Копайгород, Тульчин, Хмельник, Тростянец.

3-я группа с охватом незначительного количества сел: Дзержинск, Уланов, Чернивцы, Чуднов, Тывров, Джулинка, Янушполь.

4-я группа районов с охватом продтрудностями незначительного количества хозяйств в отдельных селах: Деражня, Грыцив, Меджибож, Полонное, Летичев, Могилев, Винницкий.

III. СОСТОЯНИЕ ОТДЕЛЬНЫХ ПОГРАНИЧНЫХ РАЙОНОВ

За последнее время получены сведения о случаях голодания части пограничных районов области, а именно: Мур-Куриловецкий р-н с охватом 7-ми сел с общим количеством голодающих 450 чел., из них 300 детей; Проскуровский район – охоплено продтрудностями 21 сельсовет (из общего количества 57 сельсоветов) – 90 хозяйств, 750 чел., из них большинство детей; Славутский район – 4 села, 117 семейств; Ново-Ушицкий район 11 сельсоветов (количество хозяйств и лиц районом не указано), Каменецкий район – 11 сел, 50 хозяйств, 170 чел.

IV. ЛЮДОЕДСТВО И ТРУПОЕДСТВО

На почве голодания в некоторых районах отмечены случаи людоедства и трупоедства. Общее

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

количество по области – 71 случай людоедства и 9 случаев трупоедства, особенно выделяются такие районы: Липовецкий – 16 случаев людоедства, Немировский – 9, Калиновский – 7, Махновский – 6.

V. СМЕРТНОСТЬ

На 15 мая зарегистрировано 8985 случаев смертности по области (по данным 10 районов). Наибольшее количество смертностей дают следующие районы: Станиславчикский – 2000, Липовецкий – 1659, Махновский – 1280, Ильинецкий – 1238, Немировский – 1080 чел. и т.д.

VI. ДЕТСКАЯ БЕЗПРИЗОРНОСТЬ

По неполным сведениям (Облздравотдела и Облнарообраза) насчитывается до 4-х лет – 1338 детей, от 4-х и выше – 3500. В целях борьбы с безпризорностью расширяется существующая сеть дет. домов и открывается 4 новых дет дома.

Ответственный секретарь областной оздоровительной комиссии підпис ГУРЕВИЧ

ДАВіНО. - Ф.П-136. - Оп.3. - Спр.80. - Арк. 81-82. Оригінал. Машиновис.

№212

Заява гр. С. Шевчука, жителя с.Миньківці про незаконну конфіскацію в нього сільською радою будинку та землі

25 травня 1933р.

Я користувався садибную землею з 1905 року поісплікації землевпорадж 1924 року рахуется замною врозмірі _____ га заяку сплачую весь час податок защо від мене в 1933 році сільрадою відібрана садиба і наділена кулаку Левчуку Василю, який має теж 0,50 с га якого вилучано із колгоспу тосамо - мене як кулака 1932 року поскільки незнаю наяких піставах відбирають від мене садибу, і я звиртався до голови сільради т. Пасічника аби міні по ясний який завжди відповідає я немаю часу свою землю яка умене есть ярового посіву 1 га я засіяв своєчасно тому прошу К.К.Р.С.І. Аби розібрали мою заяву і допомогли міні довідатись на яких підставах відібрали садибу наділили кулаку а мене залишили без садиби.

прохач Шевчук Сергій

ДАХмО.-Ф.Р.-1061.- Оп.1. - Спр.98. - Арк.498. Копія. Машинопис.

№213

Постанова президії Кам'янець-Подільського райвиконкому про боротьбу з безпритульністю

26 травня 1933р.

СЛУХАЛИ: доповідь про боротьбу з безпритульністю.

УХВАЛИЛИ : Не дивлячись на ряд вжитих заходів по ліквідації безпритульності, а саме:

Облава, поширення на 30 чоловік контингенту дитячого містечка та 50 чол. немовлят організоване харчування на 200 чоловік, відкрито в Жванці на 15 чол. відділ при лікарні з харчуванням, при лікарні ім. Леніна на 30 чол. Для організації гарячих сніданків колгоспами виділено по 2-3 пуди муки. Райспілкою виділено 15 пудів цукру для сільських шкіл. Для дитясел мобілізовано 776 кіло борошна, 665 кіло крупы 2004 кіло цукру.

Областю дане завдання оздоровчим закладам охопити 3000 дітей. Охоплене на 25/5 — 4600, передбачене з 1/6 охопити 7640. В районі, ще на сьогодні є безпритульні, що їх завозять з інших районів, надсилають із сел та залишають батьки міста.

А тому зобов'язати Зав. РВНО т. Кальчинко, Зав. Райздороввідділу т.Нестерової та нач. міліції т. Гассена зараз же перевірити чиї діти знаходяться в дитячих установах. При виявленні їх батьків, негайно відрядити таких дітей.

- 2) Організувати показовий суд над батьками, що залишають своїх дітей.
- 3) Зобов'язати Райпостач вишукати з місцевих ресурсів продукти для поліпшення харчуванням дитячих установ.
- 4) В селах, осиротілим та підкинутим дітям організувати харчову допомогу.
- 5) Зобов'язати штаб не припиняти роботи по облавам.
- 6) Нач. міліції, при виявленні дітей, обов'язково виявляти причини безпритульності та винних притягати до відповідальності.
- 7) Зобов'язати Начстанції Кам'янець-Под. про заборону завозу безпритульних до міста Кам'янець-Под.

З оригіналом згідно :
КЕРСПРАВАМИ РВК: /Федоров/

ДАХМО. – Ф. Р-1250. – Оп.1.– Спр.2517.– Арк. 29. Оригінал. Машинопис.

№214

Повідомлення Полонської районної споживчої спілки про надання продуктів харчування особам, які перебувають на утриманні працівників політвідділів Полонської МТС та Кустовецького радгоспу по вирощуванню свиней

травень 1933р.

За відомостями Облспоживспілки контингент родин робітників політвідділів М. Т. С., Бурякорадгоспу та Свинорадгоспу по району встановлено 10 душ.

На наші запитання про надсилку нам відомостей про кількість утриманців в зазначених робітників, - Начальники політвідділів таких відомостей до цього часу нам не надіслав.

Що-ж торкається постачання утриманців робітників Політвідділів, то за пропозиціями Віноблпозживспілки нами відпущено їм в квітні місяці наступуючі продукти:

1/ Борошна	115 клгр.
2/ Крупи	7 - " -
3/ Макарон	7 - " -
4/ Цукор	14 - " -
5/ Консервів	4 банки
6/ Рибкраму	14 клгр
7/ Кондвиробів	14 - " -
8/ Мила господарчого	24 - " -
9/ Мила туалетного	4 куски.

Зазначені продукти були відпущені політвідділам:

- 1/ Полонського М.Т.С.
- 2/ Кустовецького Свинрадгоспу.

Голова правління Р.С.С.   підпис   /Герасіменко/

ДАХМО. – Ф. П-269. – Оп.1.– Спр.126.– Арк. 104. Оригінал. Машинопис.

№215

Інформаційне зведення секретаря Славутського райпарткому Мотенка щодо продовольчих труднощів у районі

2 червня 1933р.

Совершенно секретно

Сейчас район переживает продовольственные трудности и особенно в единоличном секторе, из числа 92 населенных пунктов голодает – 22 села, а именно: Манятин, Бачмановка, М-Праутин, Сельчев, Коломле, Поддубцы, Татаровка, Тростянец, Потереба, Хвощовская коммуна, с.Хвощовка, Горица, Романов, Нараевка, Крупец, Гута, Варваровка, Краностав, Яблонька, Хоросток, где зарегистрировано около 500 опухших от недоедания. Также зарегистрировано 19 случаев смертности. Имелся один случай людоедства /Манятин/.

Всего по грубым подсчетам голодающих сел 82, не включая сел Лесного участка района, где также имеют место случаи значительных продзатруднений.

Приведенные факты заболеваний относятся к средним числам мая м-ца.

В основном в связи с ростом продзатруднения, среди населения пограничных сел, вырос процент эмиграционно-настроенных, при чем не только отдельных лиц и семей, но и целых групп населения. Село Должки, Клепахи, Понора и др. Подавляющее большинство эмиграционно-настроенных свои настроения и действия поясняют так: «в течении месяца-полтора переживем в Польше, а затем хотя и переберут нас обратно, то будет уже новый хлеб».

Наряду с этим отмечаем, что рост эмиграционных и прорывов за кордон идет за счет социально близких нам прослоек. За апрель-май м-цы прорвалось за-кордон 18 середняков-единоличников и 3 колхозника. Эмиграционно-настроенных 45 семей, из них: середняков, хозяйства которых частично ликвидированных за невыполнение и упорство в вопросе посев кампании – 22, середняков-единоличников – 12 и 11 колхозников. В указанные цифры не включаются одиночки. Репрессивными мерами, принятыми в отношении эмиграционно-настроенных, до известной степени предотвращены случаи систематических, массовых прорывов за кордон, но не ликвидировано данное настроение в целом, в силу того, что эмиграционными охватывается значительная часть населения, находя в этом исходную точку, хотя бы временного устранения переживаемых продзатруднений. Продолжаем отмечать случаи, когда население отмеченных населенных пунктов, занимается поисками трупов павшего скота, мясо которых употребляет в пищу.

Основная причина, что район, в особенности эти 22 села очутились в таком тяжелом продовольственном затруднении – это то, что единоличники в прошлом году много своей площади не досеяли и к тому же их постиг недород. Низкая урожайность, все это привело сейчас район к тяжелым продовольственным затруднениям. Для этого, чтобы эти села вывести из тяжелого продовольственного затруднения, а также поддержать остальные села, колхозы хлебом с тем, чтобы обеспечить уборку сена, прополку – необходимо иметь продовольственную помощь не менее 500 центнеров хлеба. Уже оказанная помощь Обл. Паркомом, какую мы получили в количестве 100 с лишним центнеров не обеспечивает тех потребностей, какие имеются в районе, связанные с очередными работами, прополка, уборка сена и начало уборки хлеба. Сейчас в большинстве колхозов общественное питание на исходе и есть много колхозов, где уже закрылось общественное питание.

СЕКРЕТАРЬ СЛАВУТСКОГО РАЙПАРКОМА

підпис /Мотенко/

ДАХмО. – Ф. П-364. – Оп.1.– Спр.363.– Арк.8- 9. Оригінал. Машинопис.

№216

Політлист до Летичівського районного партійного комітету від бюро колгоспу “Червона зірка” с.Сахни про політичний та економічний стан села

11 червня 1933р.

Зовсім таємно

Політичний і економічний стан села повністю незадовільний, що ставляє під велику загрозу переведення с/г робіт по колгоспу, як прополочна компанія, сінозбирання і уборочна компанія.

В с. Сахнах мається на сьогоднішній день 50% населення опухлого від голоду, що має наслідки

смертності за травень і половину червня 5 душ різного віку.

На сьогоднішній день припинився вихід на роботу коноробітників та колгоспників, що працюють по будівництву та інших роботах в колгоспі за браком харчового фонду в колгоспі, якого зовсім немає ні одного клгр.

Відсутність харчового фонду вставляє під велику загрозу переведення прополочної компанії, як городніх так і зернових культур.

По колгоспу «Червона Зірка» маються випадки зривання колосків озимого хліба, цвітків рапсу, фруктової зелені, різних болотних трав, та витягування болотних тварин для споживання.

По селі маються масові крадіжки худоби, витягування з землі корнеплодів та бобових культур, що посіяні на городах та полях.

В селі маються величезні труднощі в переведенні політично-масової роботи та виконання політично-господарчих компаній перед державою.

Щоб запобігти цих труднощів склавшихся в умовах села, бюро партійного осередку просить Р.П.К. зважити всі ці труднощі і зробити як найскоріше відповідну допомогу селу.

Крім цього просимо надіслати лікаря для мед. обстеження села.

Члени бюро підписи

ДАХМО.-Ф.П-166.-Оп.1.-Спр.91.-Арк. 86-87. Оригінал.Машинопис.

№217

Інформаційне зведення секретаря Славутського райпарткому Мотенка до ЦК КП(б)У та Вінницького обкому КП(б)У про продовольчі затруднення в районі

12 червня 1933р.

Совершенно секретно

Продовольственные затруднения особенно в единоличном секторе по состоянию на 12-е июня с/г. По сравнению с состоянием на 2-е июня о котором мы Вам сообщали значительно увеличилось, из числа 92 населенных пунктов района – голодает население в 40 селах, а именно: Манятин, Бачмановка, М-Праутин, Сельчев, Коломле, Поддубцы, Татаровка, Тростянец, Потереба, Хвощовская коммуна, с.Хвощовка, Горица, Романов, Нараевка, Крупец, Гута, Барбаровка, Красностав, Яблонька, Хоросток, Б-Праутин, Хутор, Жуков, Бесидки, Вулька, Довжок, Клепачи, Лисичье, Марачевка, Мирутин, Нагачевка, Нетишин, Пашуки, Б.Скнит, Стриганы, Редище, Кутки, Хоровица, Понора. Есть отдельные села где голодает около 100 дворохозяйств на селе: Манятин, Бачмановка, М-Праутин, Б-Праутин, Варбаровка и т.д. Общее количество опухших от недоедания установлено по неполным данным по 40 населенным пунктам до двух с половиной тысяч человек. Установлено количество смертных случаев по неполным данным от недоедания 180 человек.

Продпомощь назначенная для нашего района на июнь месяц в количестве 3-х тысяч пудов, получена 13 июня и распределена по селам. Не своевременное получение продсуды не дало возможности смягчить продзатруднения в районе и в особенности в пораженных селах в результате чего население питается травой, щавлем, отбросами с Винокурного завода /брага/. Есть отдельные случаи хищения зеленого хлеба, который употребляют на питание: Б.Праутин, М.Праутин, Манятин, и др. Кроме того есть случаи что население употребляет для питания трупы павшего скота: Бачмановка, Хорогец, а с Аннопольской салотопки группой голодающих трупы забраны насильно и распределены между собой по частям.

Переживаемые продзатруднения в районе среди населения пограничных сел увеличили процент по сравнению с состоянием на 3/У эмиграционно настроенных за май и июнь месяцы – ушло в Польшу в районе Клепачи-Должки 7 семейств. Основная причина что район очутился в таком тяжелом продовольственном затруднении особенно в селах, - это то как мы указывали в информсводке от 3-го июня на имя Секретаря П.К. К.П./б/у. тов.Попова, что единоличники в прошлом году много своей площади не засеяли к тому же постиг недород – низкая урожайность, а также плохое планирование все это привело сейчас район к тяжелым продовольственным затруднениям. Фондов для общественного питания в колхозах за исключением нескольких колхозов для с прополочной, сеноуборочной компаний нет.

Под видом религиозных убеждений кулацкие и антисоветские элементы пытались активировать свою деятельность путем целой системы провакаций рассчитанных на организационное сплочение масс

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

верующих, расширение материальной базы церкви, прямых контрреволюционных целей построенных на массовом возбуждении религиозного фанатизма. 11/VI с/г. в с.Миньковцы Славутского района из районов Заславского, Шепетовского с разных сел группами начали являться преимущественно женщины якобы для освящения церкви и для поклонения святому «Антонию», прибыло в с.Миньковцы за 11 число свыше 100 человек, путем массово-розяснительной работы о том что никакого религиозного торжества в Миньковцах нет 70 с лишним человек удалось возвратить обратно, остальные 30 человек решило остаться.

Одновременно с этим в ночь на 12-е июня в помещении церкви были обнаружены после осмотра запертой церкви на замок ДИКАЛЮК Анна Степановна – жена ключника церкви, ГОРЗУНОВА Анна Ивановна – бывшая монашка и СТОЛЯР Горпина Акимовна – середнячка-единоличница. Ключи от церкви хранились у ДЕКАЛЮКА А. Других ходов и возможности проникнуть в церковь кроме дверей закрытых по заявлению ДЕКАЛЮКА им лично на замок нет, следовательно в действиях Декалюка усматривается определенная цель умысел, установлено также что в церкви готовилась пища. Для установления личности и социального положения прибывших из других районов, которые принимали активность в смысле привлечения окружающего населения – задержано 19 человек, из них 16 женщин от 25 до 40 лет. Розяснительная работа вокруг этой кулацкой агитации продолжается.

Выделенные на июнь 3000 тысячи пудов хлеба розпределены в первую очередь для пораженных сел недоеданием, что дает нам возможность смягчить продзатруднения особенно в поражающих селах, однако эта помощь в 3000 пудов для нашего Славутского района не разрешает те затруднения которые переживает и будет переживать до уборочной компании Славутский район.

СЕКРЕТАР СЛАВУТСКОГО РАЙПАРТКОМА підпис /Мотенко/

ДАХмО. – Ф. П-364. – Оп.1.– Спр.363.– Арк.15-16. Копія. Машинопис.

№218

Заява гр. Крутої С., жительки с.Цвітоха до Славутської районної котрольної комісії про незаконну конфіскацію членами посівкампанії худоби

15 червня 1933р.

Прошу я Славутської Районої котрольної комісії обратіть вніманіє на мою заяву. Я є дружиною Крутого Петра лісника котрий служить 32 года жалование получаіт малое 60 рублей у місяць імеет ізживенців 6 душ. Но я імею по перша мужа которий вбитий но войне. Чотири души дітей і розбітий дом и сарай і земли 2.47 гектара. Но скота ніякого вміня небило так я сібя викорміла змаленьких тільонок вола.

33 года маю місяце пошла вполе сеять і пріехала домой и ввечер пріходять по посевкампаній Луцюк із бригади Колгоспа і забирают воли і зервалі мене із посевкампанії так я хожу ежедневно і прошу дайте мне чим посеять так міня гонят і говорять что воли не твої. То я подала заяву до вас то ви мне разрешілі воли забрать. Так я воли забрала і посеяла свою землю котору я мала, а котру забрал колгосп так міня не замен нідалі так я ходіла і говорила в сельраду дайте мне на замен так председатель сказал етот кусочок можеш сеять. Но когда Луцюк забрал вола а етот кусок сам засеял так я йду обратно прошу дайте мне где-нибудь посеять тогда бил Луцюк і председатель і сказал что нінада вже сеят ми тібя разсеям.

А січас оні мне шють недосев за которій я за собой нічувствію і наложіл на меня 500 рублей штрафу но я іго уплатіла, а січас оні пристають забирают мою землю в колгосп и разрушають мою разбіту хату і сарай. Іщо міня шють висилку і суд за воли что я продала волі проданих в Чомодих іщо 20 Квітня но внас бил договор то как я посею землю / так здам 20 Травня так я что імела засеяла і здала/.

Но мне очен больно что в нас есть много людей что имеют по 10 десятин землі і нісеют іспродають свої лошаді і штраф ніплотят і им зато нічего нет. А доміня бедной прістають самі незнаю чево нідають мне обрабативать вполе вгороде і говорат хоч обрабативай хоч нет всьоравно пойдьот в колгосп.

Так я прошу вас обратіте вніманіє дайте какое распоряденіє чтоб я могла пріступіть до обработкі землі.

Просітільніца Крута Станіслава

ДАХмО. – Ф.Р. -1061.- Оп.1. - Спр.98. - Арк.436. Копія. Машинопис.

№219

Заява контролера Полянської ошадкаси №35 Гуменюка Г.А. про звільнення з роботи через неотримання продуктового пайка

18 червня 1933р.

Прошу в третій раз щоб звільнили мене з роботи поскільки я неполучаю пайка ніякого працюю рік. Я член колгоспу де мене правління к-пу знімає из цієї роботи в колгоспе під час уборошної компанії на моє место є доміблізований красноармієц кандидат партії який може працювати в ошадкаси яго видвигало бюро ко-пу на зав Райошадкасой. Банчик нехоче мене видпустити де говорить що я тебе посажу коли нехочеш працювати, а коли я просив щоб мені видавали муку то Банчик сказав що я с тобой про паек на хочу говорити працюю голодний а ні то посажу но я заявляю що після 1/VII до роботи невихожу він немає права заставити голодного працювати бо хто робить той повинен їсти. Я просив що мені дали отпуск бо вторик невикористав и цього року ні но тоже недає поцьому прошу щоб до мене немали дила коли я попередив голодному працювать немона.

18/VI 1933 р. підпис

ДАХМО.-Ф.Р.-1061.- Оп.1. - Спр.98. - Арк.429. Копія. Машинопис.

№220

Протокол засідання колегії про перевірку апарату Полонського пункту “Заготзерно” та млинпідприємств млинкомбінату

27 червня 1933р.

м.Полонне

Присутні від РИК – Браташевський, ДПУ – Крамаренко, Райпрофради – Дікінштейн, Упов. – РНК по зерну Грищенко, Зав. Пунктом Заготзерно Кухта.

СЛУХАЛИ: Про перевірку апарату Пункту Заготзерно, як класово чужих елементів.

УХВАЛИЛИ: зняти з роботи на пункті без права працювати в хлібній системі Пейсаховича Айзека Гершковіча, рахівник, як кож. торговця, що мав своє власне кожевейне виробництво.

Горенштейна Хаима Герцовича, рахівник, як власника великого цегельного заводу, був на висилці в 1929р., тричі був під судом, працюючи в кооперації зробив розтрату на 1300 карб.

Вінера Лейбу Рувіновича приемщик, як кож. торговця, що до 1931р. мав лавки в Любарі, Романові, в сучасний момент також займається тайною торгівлею хлібом.

Крамара Шая Ісааковича якісника, як не справляющогося з роботою.

СЛУХАЛИ: Про перевірку апарату «Млинкомбінату».

УХВАЛИЛИ: зняти з роботи приймача на М. Валянському млині без права працювати в хлібній системі – ПАКА Фріда Гершковіча, чл. ЛКСМУ, за систематичну п'янку, барахольства / пересилає в Київ посилки з муки / про що довести до відому РК КОМ для вжиття заходів по своїй лінії.

Гузя Гершка Шмулевіча з роботи сторожа Горошківському млині зняти за систематичну кражу зерна з млина за п'янку.

Дзюбчика Герасима Івановича з роботи сторожа в В. Березенському млині зняти, як клясово чуждого розпроданого за невиконання твердого пляну хлібозаготівлі.

Про знятих ПАКА, ГУЗЯ і ДЗЮБЧИКА довести до відому Шепетівському «Млинкомбінату» для негайного усунення їх від роботи.

Доручити тов. КУХТІ підібрати відповідну кількість кандидатур на посади рахівників й приемщиків, договоритись з Райпрофрадою відносно їх мобілізації й подати на розгляд комісії.

Голова комісії / Браташевський /

ДАХМО. – Ф. П-269. – Оп.1.– Спр.122.– Арк. 134. Копія. Машинопис.

№221

**Заява жителя с.Бараннє Шишука М.Ф. до голови Вінницької обласної прокуратури
щодо незаконного обкладання його податком та конфіскації майна**

30 червня 1933рр.

Спрыводу того що я обіжаюсь насвою сельраду що вона неправельно постановила обідыла міне допоследнего в 1931 році не покласу а заличный щота забралы с хаты 2 кровати . Розібрали 2 сарая. Я здав 1 корову и 100 пуд картошкы и за 20 пуд хлиба захотівши и за это все грошы остальсы прыселі рад я уплатыв налоги 86 уплачено само обкладаня 86 р було штрафу 60 руб на це у мене маюця квитанцій шо все уплачено було не уплачалась одно равзови збор и наттактора но и небуло повидомлення сказано шо за это обіишло за заготівлю спокоюно проишов 1932 годь 1933 роци в апреля без усякого повидомлення прышло 4 чоловика и роскыдають мою хату колы я спросыв зашо то говорять за 1931 год це шо выше прописано шо забрано то нима неде опісано давь я заяву домесного прокурора то запрытыв хату розбірать я живу у хати но она без крышы но селі рада категорічискы заявила шо схаты выбіраіся ноя некуда біднякь.

Батько міи служивь у помещыка я лично тоже служив я пас свиней свому общіства 5 лет в 1910 році купил 1/2 десятины земли на 1/2 жив до 1918 года после получів ше 3 десятины посмерті батька а 1922 році получів снетру 1-десятыну осадьбы и прожив даного я щого время на 4.65 д. с и сами всевремя нахожусы настроит ж д. П.Г.Г. у Казатіне.

Я прошу обласного начальства обратить внеманія не оставить моеи прозьбы и мого труда шобя мог хотя остатся у хати ипосіть города согласно повидомленія 55 соток Такак я чоловик бидняк отроди и досего часу шо скажуті полностью зборы даже не в идному сели но и в окрестности несколько сіль могут сказаті шо всю жізню я по багатшых ходывь молотыть и служить малым и старым и працюю на строительстве муляром маю 6 детей выганяють схаты заличные ацытовь нечувствою некакои правда шо стимы людямы которы сеи чась у нас находятся в управе малысь діла шо до ходыло досуду и то пиро воны меня хотяты изжить як ворога но это вполне направільно прошу обратить вніманіе на мою прозьбу.

Просителі Шишук

ДАХМО.-Ф. Р.-1061.- Оп.1. - Спр.98. - Арк.47-472. Копія. Машинопис.

№222

**Інформація до районного партійного комітету м.Летичів про
політичний стан села**

6 липня 1933р.

Совершенно секретно

Сучасним сповіщаю, що посівкампанія по с. Чехах зривається, як по колгоспу, так і по одноосібному сектору. Тягло в катастрофічному стані. 20/ІУ-33 р. в колгоспі одна коняка здохла, ранком 21/ІУ-33 р. друга коняка здохла. Всі директиви та постанови уряду не виконуються, зокрема голова колгоспу Колпачук ігнорує всі розпорядження. Конюхів постійних немаєється, а змінюються. Як факт 13/ІУ-33 р. було знято старшого конюха та рядового конюха. На запитання, чого їх знято, Колпачук відповідає, що мов вони ледарі, коней не доглядають, а до судової відповідальності не притягає. Як другий факт бригадир 2-ї бригади Мазурець шкідник, зривав роботу бригади, запаскудив посів вівса на площі 7 га, і голова колгоспу Ковпачук обмежився тим, що зняв з посадки Мазурця, а на його місце призначив другого бригадира, це в той час, коли колгоспники на загальних зборах колгоспу 20/ІУ-33 р. вимагали вилучити такого з колгоспу.

Як правило Бригад. в обліку такі й теж зривається, норми виконується такі №2 бригаді працювало на площі 2.30 га в п'ят плугів, по 4 коні 3 дні, що для ... і 10 чоловік. При завданню згідно виробничого плану 0.75 га на плцг, загальне завдання бригади по тридні 11,25 га. Що складає загальний відсоток виконання 0.20%.

В колгоспівській їдальні, не дивлячись на те, що було дано не одноразове розпорядження голові колгоспу Колпачуку, щоб їжа відпускалає лише на посевню, то такій продовжував давати їжу, не тільки

тим, що працюють, а навіть тим що не працюють.

“Докладний” лист про політ. економічний стан с.Івашинець.

Економічне забезпечення села зовсім погане, люди мруть з голоду, а від цього залежить, і належне забезпечення неважне, в людей настрої занедбалий, з роботою погано.

Наприклад, сводка відносно смерті від голоду така, з першого січня 1933 р. по 3/УІ – померло 22 душі, а за травень місяць 10 душ, з 1/УІ по 3/УІ-33 р. 6 душ, з 3/УІ по 4/УІ-33 р. 5 душ. За день маються випадки що відмовляються хоронити. Сільрада заставляє примусово хоронити, зпухших від голоду. колгоспних і одноосібних господарств приблизно на 90% на що Вам потрібно звернути увагу, особливо відносно крадіжок, що ночі дві-три кражі, витягають з хатів корови. Зараз колгоспники корови держать в хатах. Всерівно витягають, народ ночію не спить, щоденно народ не спить все це відбивається на роботі колгоспу.

Людоєдство.

с. Поповцы:

Бондарчук Ольга, беднячка, член колхоза, но на работу не выходила, муж – конескотокрад – зарезала своего ребенка приблизительно 23/УІ-33 г., ребенок был съеден.

с. Щедрова:

Токарчук Иван Кириллович, 32 лет, бедняк, член колхоза, 7/УП-33 г. зарезал своего двухлетнего мальчика. Не успел съесть.

с. Бабино:

Щербак Гарпина Григорьевна, 42 лет, беднячка, член колхоза, зарезала своего 4-х летнего ребенка. Ребенок съеден.

с. Заставцы:

Стасюк Аккулина ела мясо своей умершей 60-летней матери. Беднячка, единоличница.

с. Куденка:

Вишбал Евдокия Романовна, 36 лет, середнячка, единоличница запросила к себе соседа – Кулибабу Дмитрия и ночью убила его и уже варила ноги. 6/УП-33 г.

с. Иванковцы: 6/УП

Заграйчук Ярема Давидович, середняк, единоличник, враждебно относился к проводимым мероприятиям. 6/УП зарезал соседского 12-летнего мальчика для употребления.

с. Иванковцы:

Скрипник Петр Васильевич, член колхоза с 1930 года, но в колхозе не работал, занимался самогонварением. 6/УП-33 г. зарезал своего 4-х летнего сына для употребления в пищу.

В с. Ст.Синява гр. Луценко Александр в ночь с 27 на 28/У-33 г. убил гр. Лысика Федора, которого поймал в сарае своем во время кражи коровы. Луценко осужден к 5 годам.

В ночь с 29 на 30/У-33 г. в с. Николаевке был пойман с краденой коровой вор гр-н с. Иванковец Бурлачук и убит толпой. Самосудчики осуждены по 5 лет.

В ночь на 12 июня с.г. в с. Чехах гр-н Томашевский Эвтух задержал у себя вора Алексейчука Савву, который крал корову и убил его, за что осужден на 5 лет.

ДАХмО.-Ф.П.-166.-Оп.1.-Спр.91.-Арк. 64-65. Оригінал.Машинопис.

№223

Інформаційний лист Солобковецького РПК КП(б)У Вінницькому обкому КП(б)У про зафіксований випадок людоїдства у с.Тарасівці

липень 1933р.

Совершенно секретно.

ВИПАДОК ЛЮДОЇДСТВА: 22/УП-33 року в селі ТАРАСІВЦІ, колгоспниця ФЕДАШ заманила до себе в хату хлопчика 7 років КОВАЛЬЧУКА ФІЛЬКА /теж колгоспника/ й почала його вбивати. Хлопчик почав кричати й на цей крик прибігла сусідка, яка хотіла зайти в хату, але двері були замкнені, то вона поглянувши у вікно й побачивши, що ФЕДАШ убиває хлопчика почала кричати й лише тоді збіглись люди які відборонили цього хлопчика.

Сама ФЕДАШ як виявляється була напівбожевільна. Її зразу-ж було забрано до сільради, куда досить багато вже було зійшлося народу, й коли б там не було декількох колгоспних та сільських активістів, то над ФЕДАШ були б влаштували присутні самосуд, але присутній актив до самосуду не допустив. Зразу-ж було доведено до відому Райапарат ДПУ, куда на місце виїхав Пом. Райуповноваженого ДПУ та Інспектор Раймиліції, які вже будучи там на місці в селі ТАРАСІВЦІ виявили, що 17/УП-в селі теж зникла невідомо куда дівчинка 8 років. І коли ФЕДАШ було забрано в Раймиліцію, а разом з нею й її хлопчика, який в Раймиліції почав розказувати, що цю дівчинку теж вбила його мати й вони її з'їли.

ФЕДАШ пробувши в Раймиліції в окремій камері до ранку 23/УП-й померла там-таки в камері.

Зараз в зв'язку з цим випадком політично-моральний настрій в ТАРАСІВЦІ та в ближчих до неї селах значно погіршав.

РПК дав терміново директиву парто середникам про переведення політично-масової роботи з колгоспниками та трудящими одноосібниками, мобілізуючи їх увагу на завершення просапної кампанії, переведення жнив та хлібоздавання, й переведення рішучої боротьби з куркульсько-петлюрівськими елементами, що використовуючи такі випадки намагаються викликати обурення серед колгоспних та бідняцько-середняцьких відсталих мас проти Радвлади.

Справу про цей випадок Райпаратом ДПУ зараз перевіряється детальніше й нами в подальшій інфорполітзбірці буде про це написано ширше.

СЕКРЕТАР РПК   підпис   /ЩЕРБАНЮК/
Інформатор   підпис   /СОПІЛКО/

ДАХМО. – Ф. П-401. – Оп.1.– Спр.80.– Арк. 43. Копія. Машинопис.

№224

Витяг з інформаційного листа Солобковецького РПК КП(б)У Вінницькому обкому КП(б)У про перебіг збору урожаю в районі та притягнення населення до карної відповідальності за зрізання колосків та розкрадання хліба

липень 1933р.

Совершенно секретно.
Серия "К"

УБОРКА ВРОЖАЮ: В районі почалась уборка врожаю озимого жита. Уборку розпочали насамперед колгоспи сел: КОРНАЧІВКИ, що вже вижав 8 га. ПРОСКУРІВКИ ім. «Комінтерну» вижав 13 га, ці колгоспи розпочали жнива 20-21 липня. Вслід за ними розпочали уборку жита колгоспи: села МОРОЗОВА «Червоний Орач», села АНДРІЇВКИ «Шлях до Комуни» та СПРИСІВКИ «ім. ВОРОШИЛОВА». 23/УП- вийшли також жати колгоспи: села Савинець «ім. ПЕТРОВСЬКОГО», й села Удріівець «Нова Сила». Всього за даними на 23-го липня в районі вижато озимого жита в колгоспах 37 га. 24/УП- починають збирання озимих майже усі колгоспи району, за винятком 2-3, що розпочнуть жати з 25/УП. Розгортання масових жнив у районі так у колгоспах як і в одноосібному секторі буде з 26-27 липня. Вже з самого початку колгоспи, що почали жнива показують високу якість роботи й організованість в переведенні збирання врожаю.

Щодо сіноуборки то за станом на 20/УП в районі колгоспами скошено природніх сіножатів 134 га, або 100% та сіяних трав 806 га, або 58%. Одноосібним сектором скошено природніх сіножатей теж за даними на 20/УП. Зі площі 138 га, сіяних трав на площі 418 га або 52%. Застоговано, тобто звезено сіно з поля на токи та до стодолів; колгоспами з природніх луків із площі 70 га, сіяних трав лише з 42 га, в

одноосібному секторі звезено сіно природніх трав з площі 57 га, й прямих трав з площі 14 га.

СУДОВІ РЕПРЕСІЇ: в зв'язку з досяганням хлібів у районі ще більш участились випадки знищення врожаю, зрізування колосків та витолочування; коли з початку випадки зрізування колосків носило дрібний характер, то з часом це набирає більш політичної ваги й більших розмірів пошкодження врожаю, що його організовує класовий ворог куркуль та його агентура, петлюрівські елементи.

В інформполітсводці на 13/УП ми писали, що в селі Підлісному МУКАРОВІ куркулька, що її розкуркулено й чоловіка засуджено за участь в Поль-Тарнавському повстанні 1931 р. КУШЛІНСЬКА Марія разом з КОЛІСНИКОМ Антоном виключеним з колгоспу за кражу хліба з гамазею, по соцстану бідняком зрізали на колгоспному полі 20 кіло колосків. Цю справу вже розглянуто: справу Колісника розглянув районний Нарсуд й засудив його до 8 років ув'язнення в далеких таборах, а справу КУШЛІНСЬКОЇ розглянула Виїздна сесія Облсуду й засудила її до 10 років ув'язнення в далеких таборах.

В селі УДРІВЦЯХ – ХІХЛОВСЬКА Броніслава Феліксова твердоздатчиця, майно її розпродано за невиконання господарсько-політичних кампаній, позбавлена користування присадибною землею за невиконання завдань з весняної посівкампанії, нарізала на колгоспному полі 4 клгр колосків, зараз Броніслава знаходиться ще в слідчих органів на переведенні слідства й незабаром буде розглянута.

Теж у селі УДРІВЦЯХ – ЧЕРВІННИЙ Микола Григорович, твердоздатчик судимий за невиконання хлібозаготівлі, 17/УП на колгоспному полі вижав 0,06 га, справу про це теж розглянуто виїзною сесією Облсуду й Червінний засуджено до ув'язнення в далеких таборах на 10 років.

В селі КОРНАЧІВЦІ – НІКОЛАЄВА Люббіта Михайловна, курулька, розкуркулена й майно її продано за штраф за невиконання господарсько-політичних кампаній, 14/УП на колгоспному полі вижала 0,03 га. Виїздною Сесією Облсуду засуджена за це до ув'язнення у далеких таборах на 8 років.

В селі ТОМАШІВЦІ – СТАДНІК Матвій Яковів, куркуль, розкулачений систематичний злодій-рецидивист, вже два рази судимий. На колгоспному полі на найвіддаленішому участку протягом декількох раз зрізував і витолочував озимий посів, до того, що більшу частину посіву знищив на площі 0,75 га. Справу цю розглянула виїздна серія Облсуду й СТАДНІКА Миколу – засудила за це ДО РОЗСТРІЛУ.

Треба відмітити й такі факти, що мали місце серед КСМ організації. В селі КОРНАЧІВЦІ до комсомолу проліз підкуркульник БОДНАР, який в час судового засідання там Виїздної Сесії Облсуду, яка розглядала судову справу куркульки НІКОЛАЄВОЇ за зрізування колосків – Боднар на суді виступив як свідок на захист Ніколаєвої й заявив «НІКОЛАЄВА ЦІЛУ ЗИМУ ГОЛОДУВАЛА, ВОНА ЖИЛА ЗОВСІМ БЕЗ ХЛІБА, З НАСТУПОМ ВЕСНИ ВОНА ЩЕ БІЛЬШЕ ПОЧАЛА ГОЛОДУВАТИ НЕ МАЮЧИ НІЯКИХ ПРОДУКТІВ ДЛЯ ПРОЖИТТЯ, Я ЇЇ МАЙЖЕ ЦІЛУ ЗИМУ І ВЕСНУ, ТА НЕ ТІЛЬКИ Я, А Й ЦІЛИЙ РЯД ЛЮДЕЙ ЇЇ ДОПОМОГАЛИ Й ПІДТРИМУВАЛИ, БО ІНАКШЕ ВОНА БУЛА-Б ПОМЕРЛА З ГОЛОДУ» так заявив куркульський агент з КСМ квитком у кишені БОДНАР, що втратив класове чуття. КСМ осередок БОДНАРА з комсомолу виключив. Коли справу про Боднара перевіряв член Бюро РК ЛКСМУ то виявилось, що Боднар має в лісництві засіяного на орендній землі 2,0 га озимини. Будучи в колгоспі він зовсім немає трудовнів і зв'язався з куркульсько-петлюрівськими та іншими соціально-ворожими елементами села. Бюро РК ЛКСМУ постанову КСМ осередку про виключення БОДНАРА з комсомолу підтвердило.

В селі Підлісному Мукарові комсомольця ОРЖИХОВСЬКОГО управою колгоспу було без згоди на те КСМ осередку поставлено за вартового біля колгоспного врожаю КСМ осередок на це не погоджувався тому, що перевіряв факти злигання Оржеховського з куркульнею та його випадки некомсомольської поведінки: п'янка, розпушта.

Не зважаючи на протести КСМ осередку управа колгоспу все-ж таки Оржеховського послала на варту колгоспного врожаю.

КСМ осередок через свою спеціальну бригаду організував перевірку як колгоспні об'їзники та вартові, й зокрема як Оржеховський охороняв колгоспний врожай. КСМ бригадою виявлено, що першої-ж ночі ОРЖЕХОВСЬКИМ проведено зрізування на колгоспному полі колосків, Оржеховський нарізав 12 кгр. колосків.

Цю справу КСМ осередок зразу-ж поставив на своїх зборах – ОРЖЕХОВСЬКОГО з комсомолу виключив і поставив питання перед управою колгоспу про виключення його з колгоспу та віддачу під суд.

Справа на Оржеховського вже зараз знаходиться в судово-слідчих органах і незабаром буде розглянута в показовому порядку.

Бюро РК ЛКСМУ дало спеціальну директиву КСМ осередкам про перевірку складу виділених вартових КСМ осередкам комсомольців, очищення КСМ лав від пролізших соціально-ворожих, куркульсько-петлюрівських елементів, та широко популяризувати справу про вчинки БОДНАРА й ОРЖЕХОВСЬКОГО й мобілізації КСМ організації та позаспілкової молоді на охорону врожаю колгоспних ланів, а також на допомогу в охороні врожаю в одноосібному секторі.

РПК зобов'язав усі партосередки, сільради та управи колгоспів посилити охорону посівів на полях, негайно ще раз перевірити всіх об'їзників та ланових, очистити їх від соціально-ворожого елемента,

замінивши вичищених витриманих, перевірених і відданих колгоспній справі колгоспниками. А разом з тим РПК зобов'язав партосередки й сільради та управи колгоспників посилити навколо боротьби за охорону врожаю широку політично-масову роботу й мобілізувати навколо цього ще більш уваги колгоспних і трудящих одноосібних мас, широко популяризуючи постанови суду за кражу й зрізування колосків.

РПК зобов'язав персонально секретарів партосередків, голів сільських рад та управ колгоспів, аби вони систематично, через виїзди на поля перевіряли роботу вартових, об'їздчиків та ланових.

ДАХмО. Ф.П-401. – Оп.1.– Спр.80.– Арк. 41-42. Оригінал. Машинопис.

№225

Угода про соціалістичне змагання між Солобковецьким та Затонським районами про проведення збиральної кампанії та виконання планів хлібоздачі

1 серпня 1933р.

СОЛОБКОВЕЦЬКИЙ і ЗАТОНСЬКИЙ райони змагались на краще, вчасне та якісне переведення весняної сівби I-го року другої п'ятирічки. Керуючись постановами партії та уряду, вказівками тов. СТАЛІНА особливо історичним рішенням пленуму ЦК ВКП /б/ від 24/1 – і тією критикою що їй піддав усю роботу на селі тов. Сталін. Солобковецький, Затонський райони з першим етапом боротьби за врожай, за високий врожай – справились далеко краще ніж торік, заплановані площі ярого засіву по секторах, засіяні вчасно і якісно з перевищенням.

Але це тільки перший етап. Збирання та хлібоздавання є вирішальний і найвідповідальніший етап процесу с/господарчих робіт, від успішності проведення якого вирішуються наслідки господарювання цього року, наслідки боротьби за підвищення сільського господарства України, здійснення гасла проводиря партії й трудящої маси тов. Сталіна, зробити колгоспи більшовицькими, а колгоспників заможними та щоб цей рік був останнім роком переживання труднощів.

А тому, щоб остаточно здійснити поставлені пакти в соціумові на краще переведення весняної сівби, вважати за доконечну потребу соціалістичне змагання між зазначеними районами продовжити на весь час збиральної кампанії та хлібоздавання державі, додавши такі пакти:

1.Збирання врожаю провести: озимі культури за 5-6 днів, ярі /ранні/ 6-8 днів, всі зернові за 14-16 днів. Для чого використати всі засоби збирання починаючи головним чином від складання машин, кінчаючи серпом.

2.Зараз-же з початком збирання і не пізніше ніж за 5-6 днів розгорнути масову молотьбу, не припускаючи простоїв молотильних гарнитурів, одноразово проводити скиртувати скошених та пов'язаних снопів. Встановити пильний облік зібраного врожаю у колгоспах та радгоспах.

3. Організувати та правильно розставити робочу силу, тягло на всіх процесах с/господарських робіт як збирання врожаю, хлібоздавання, закінчення просапки, перевірки та останнього рихлення цукрового буряка підготовки та переведення осінньої посівної кампанії.

4. Організувати пильну охорону врожаю від розкрадників, куркулів ледарів та рішуче боротись з втратами . Жодного кілограма втрат.

5. В кожній бригаді застосувати польовий табір. Нещадно борючись з ледарями, прогульниками рвачами та повнотою дотриматись правил внутрішнього розпорядку в колгоспі. Всю роботу уборочної кампанії та хлібоздавання проводити шляхом розгорнутого соціалістичного змагання між окремими колгоспниками, ланками бригадами, колгоспами с/р та одноосібними господарствами на основі повсякденної, систематичної масово-політичної роботи серед колгоспників та одноосібників.

6. Терміново і ніяк не пізніше 20/VIII, виконати обов'язкову поставку зерна державі та натуроплати МТС. Організувати щоденний вивіз хліба не менше 90% від умолоту.

7. У одноосібному сектору організувати різні форми взаємодопомоги бідняцько-середняцьким

господарствам в переведенні збирання врожаю та обмолоту хліба.

Від Солобковецького району.

За дорученням підписали:
Затонського району.

Підписи

Підписи

ДАХМО. – Ф. П-35. – Оп.1.– Спр.114. – Арк. 146. Копія. Машинопис.

№226

Відомості про стан Славутського району

20 серпня 1933р.

1. Всіх сільрад в районі- 65 і населених пунктів- 92, національних сільрад з них єврейських-3, польських-3 і 1 чехська.

2. Всього населення в районі налічується-102451 чоловік, з них дорослих- 51380 дітей- 40570, старі та інвалідів- 10501.

З загальної кількості населення -102451 живуть в місті Славуті -11137 чоловік, з них дітей до 7 років - 1855, дітей від 8 до 16 років 1001, разом дітей 2856, старі та інвалідів-1716 працездатних налічується- 6562 чол.

3. З загальної кількості працездатних - 6562 чол. зайнято на підприємствах /штатні робітники /-3743 чол., зайнято на підприємствах (сезонні)-250 чол., зайнято кустарними організаціями - 481 чол. Службовців -275, зайнято в с/господарством - 500 чол., декласірованих-750 чол., інвалідів-563 чол.

4. З загальної кількості дітей -2856 охоплено дит-яслам- дит- площадками, дит-будинками- 802 дит., а саме: Дит-площадка польск. ФЗС 50 дит., Діт - площадка Укр.ФЗС-№2-50, піонер-лагер-65 дит., Дит-площадка КДБ-87 дит., Діт- площадка кустарів-75 дит. Діт.площадка поліклініки -15 дит., Дітсадок- 80, ясла Тартак №1-35, ясла фаянс-завод— 40 дит., Діт-Будинок ім. Крупської- 52 дит., Дит. Будинок ім.Петровського- 56 дит. Діт. Будинок безпритульних- КДБ-47 дит. пітательний пункт КДБ-160 дит. разом охоплених дітей складає до загальної кількості дітей м. Славути 31%.

5. Населення району по національності розділяється так: українців- 82686 чол., росіян- 1265 чол., євреїв- 10461 чол., поляків- 7004 чол., німців- 274 чол., чехів-771 чол., разом- 102451 чоловік.

6. З загальної кількості всього населення району-102451 чол. живе в сільських місцевостях - 91314 чол., з них дорослих - 46808 чол., дітей 37714, старих-інвалідів- 6692 чол., загальної кількості працездатних- 46708 чол. працює на сезонних роботах /Лісорозробка і торфорозробка/ в м. Славуті — 1750 чол., з них колгоспників- 1024 чол., і одноосібників- 726 чол.

7. В районі колгоспів налічується – 84 і них колгоспників – 38764 чол. З них працездатних -20893. /в тому числі жінок/ 1039 чол. і підлітків -1971, з них з загальної кількості працездатних зайнято в сільському господарстві в час збиральної кампанії.....чол.. Зайнято на різних роботах як відхідники -1024 чол., залишається вільних робочих рук.....чол.

Непрацездатних в колгоспах налічується -17871 чол. З них дітей 15171, і старі -6700 чол.

З загальної кількості дітей -37714 /колгоспних і одноосібників охоплено оздоровчою кампанією і яслами – 3999 дітей, переважно колгоспників, з них охоплено яслами -3444, діт-садками ДД м. Анополь - 50, Піонер-табором-75 дит., Діт - площадками -430 дит., що складає – 9.9% охоплення дітей з загальної кількості.

Національних колгоспів в районі налічується -7 з них євр.- 2 польські -3, чехських 2, в них налічується колгоспників - ..... чол.. з них працездатних.... чол.. непрацездатних ..... чол., в тому числі дітей ..... чол., з загальної кількості працездатних по нацколгоспах буде зайнято в період збиральної кампанії..... чол., лишку робочих рук.... чол.

8. З загальної кількості сільського населення – 9314 чол. одноосібних господарства 8000, в них населення 54552 чол. З них працездатних 36290 чол., дітей 11100, старих та інвалідів 7162 чол.

Одноосібне населення зв'язане з с/господарством – 49950 чол. На відхідних роботах -726 чол. Не зв'язаних з с/господарством -3982.

В період збиральної кампанії працездатних одноосібників буде зайнято _____ чол.. і вільних робочих рук _____ чол..

9. ПРОДОВОЛЬЧІ ТРУДНОЩИ

По колгоспах потерпілих від голоду -4520 сімейств з них гостро нуждаючих -2527 сем., гостро голодуючих і опухлих -2135 чоловік, померлих -229 чол.

З загальної кількості одноосібних господарств -800 потерпілих голодуванням -4306 сімей, з них гостро - нуждаючих -2788 сем., опухлих – 3422 чол., померлих -689 чол.

Одержано продовольчої допомоги від держави 1742 центн. хліба, який розподілений на 8935 сімейств або 31372 чол., що припадає на одного чоловіка 5.6 кг., а коли взяти пересічно до загальної кількості населення району то припадає допомоги 1.7 кг.

Діти:

Всіх дітей /колгоспних і одноосібників/ в районі налічується 40570 душ, з них охоплено яслами, дитсадками, майданчиками і дит. будинками 4801, залишається не охоплено 35769 і коли забезпечити їх хлібом 59% тобто 17884 з розрахунку на одну дитину по 100гр. хліба терміном 10 днів то треба 179 центн.

Одноосібники.

Що торкається дорослого населення і коли взяти за основу, те що в кожному одноосібному господарстві пересічно буде працювати 2.5 працездатних чоловіка що охопить 20000 чол. а всіх е працездатних 36290 таким чином залишається 16290 не зайнятих в час уборочної кампанії /старі, хворі, інваліди та інш. і коли дати допомогу з розрахунку по 400гр.хліба на день і терміном на 10 днів то треба 652 цент.

Колгоспники

Колгоспників голодуючих – опухлих налічується 2135 чол. і коли з них відняти 427 що увійшли до загального рахунку дітей плюс тисячу чоловік будуть зайняті на уборочній /громадське харчування/ то залишається голодних 708 чол. яким треба дати хліба по 400гр. на день протягом 10 днів то треба хліба 28 центн. Разом треба продовольчої допомоги 859 центнерів.

Всіх колгоспників налічується 38764 чоловіка, з них працездатні 20893 чол. з яких буде зайнято на уборочній кампанії .....чоловік плюс 1139 чол. буде занято на підприємствах в порядку трудової допомоги і залишається не заняті робочих рук .....чол.. та плюс до них старих /інвалідів хворі та інші/ 6700 чол. що разом складає .....чоловік яким потрібна продовольча допомога з розрахунку по 400 грам на день терміном на 10 днів то треба хліба .....центн. І всього продовольчої допомоги протягом 10 днів треба дати .....центн.

По лінії оздоровчої кампанії зібрано на 20/УП – 6994 карб. Замість контрольної цифри 11 тисяч /підприємствами та організаціями/

1. По 13 селах, що комісія перевірила обмежених господарств виявлено 890 і відібрано землі сільрадами 1401 га, з них засіяно озиминою 351 га. Комісія повернула 70 середняцьким господарствам на площі 363,29 га з них озимини 102,73 га. По трьом сільрадам Пр.Улашанівка, Потереба, Д.Гора перекирувань по відбиранню землі не виявлено. Перекирувань в розподілі проддопомоги 16 селах не було.

АГІТМАС РПК'а /Косік/

ДАХМО. – Ф. П-364. – Оп.1.– Спр.418.– Арк. 15-17. Оригінал. Машинопис.

Інформаційний лист Полонського райпарткому до Вінницького обкому КП(б)У про хід збиральної кампанії, хлібопоставки, осінньої сівби

21 серпня 1933р.

Цілком таємно

I. ЗБИРАЛЬНА КАМПАНІЯ

Жито та пшеницю убрано повністю й заскородовано до 30%.

Молотьба організована та до цього часу погано. Особливо погано організовано молотьбу в колгоспах МТС із таких причин:

а/ МТС ремонт затягнула; б/ самі колгоспи не ремонтували машини тому, що надіялися на обіцянку робітників МТС в той час, як колгоспи не МТС за показниками РПК та РВК самі форсували ремонт усіх машин, використовуючи для цього всі ресурси на місці і тому вони краще підготувалися до збиральної й до молотьби, хиби ці виправлялись на ходу.

Збирання ярих ранніх виконано до 53% при чому сюди входить переважно ячмінь, а овес буде зібрано в п'ятій п'ятиденці. Також у п'ятій п'ятиденці приступаємо в багатьох колгоспах до збирання гороху та гречки.

II ХЛІБОПОСТАВКА.

За 2,3 і 4 п'ятиденки по приблизним підрахункам з пункту заготзерно, як вогке, повернено зерна до 200-220 тон, в тому числі до 60 тон одноосібного сектору правда, в ці п'ятиденки в кожну з них по два дні падав дощ. Встановлено в селі Онацківцях, що один одноосібник, повернувшись із пункту з вогким зерном, поклав це зерно в мокру комору, а потім його відправив знов із зерном на пункт, а воно ще більше оказалось вогким.

Всього на 21/У III здано хліба по сіль сектору :

Назва сектора.	Річний план.	Здано на 21/УІІІ.	%% виконан. плану	
			Річного	Серпневого
Колгоспи МТС	30575,5 ц	4085 ц	13%	65%
Колгоспи не МТС	14999,3 ц	3173 ц	21,1%	103%
Одноосібні госп.	16201,9	2340 ц	14,44%	28,88%
Разом	61776,8 ц	9597 ц	13,3%	55,6%

По куркульським господарствам відомостей немає тому, що їх здачу на пункті ураховано, як одноосібників. Зараз збираємо відомості на місці в селах. Всього план куркульських господарствах – 415,91 ц. по 17 сільрадах.

Натуроплату за роботу МТС поступило лише 130 ц. = 2,3 % серпневого плану. Тут біда в тому, що колгоспи не мають твердого завдання від МТС і вважають це виконувати пізніш – зараз вживаємо заходи виїздом на місця.

Зведення по заготзерну відсталі. Крім того несвоєчасно поступають зведення з інших пунктів: так, Білецький колгосп здав на Ст. Константиновський пункт 1000 цент. хліба, а у нас є лише зведення на 600 ц. ; також є затримка з М. Віллівського пункту за два колгоспи й одну сільраду .

По хлібоздачі є такі неув'язки:

а/ Уповкомзах РНК колгоспникам нараховано план здачі картоплі а колгоспники посіяли картоплі менше, засіявши решти площі зерновими культурами на них повністю нараховано хлібоздачу, а картоплю не знято і таким чином получилось, що на одну і ту же площу нараховано податок в два рази. Райуповкомзаг РНК пояснює, що з цього приводу немає ніяких вказівок, як виправити.

б/ У районі є багато таких одноосібних господарств, які мають лише озимий посів, а план їм нараховано й на ярий посіви, яких вони не сіяли й посіви озимих план хлібоздачі не забезпечують у цих господарств, є родини червоноармійців, такі господарства, які повернулися з заробітків тощо.

По натуроплаті за роботу МТС неясно таке:

а/ Колгоспи не МТС не мають молотарки, або двигуни без молотарок і одну з цих машин дає МТС, яку оплату і який порядок дають ці колгоспи, чи тільки за одну машину, чи за обидві натурою і в якому розмірі – пояснення Облтрактора з цього приводу неясні абсолютно.

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

б/ Чи можна вимагати від колгоспів натуроплату авансом у рахунок молотьби, яка запланована й безперечно буде проведена.

III. ОСІННЯ СІВБА .

Як уже повідомлялося раніше, план осінньої сівби в тих розмірах, що його надано для району – зустрів в районі опір, що його намагаються обґрунтувати не тільки агрономи, а навіть і відповідальні керівники РЗВ та МТС так, як цей план є дуже великий і порушує визначені сівозміни, з цього приводу на президії РВК і бюро РПК 17/УІІІ прийшлося витримати мені і голові РВК великий бій проти – антипланових настроїв.

Хоча план і доведено до колгоспів та сел, але реалізацію його проводиться абсолютно незадовільно, бо ці антипланові настрої передано до окремих колгоспів та сіл. 29/УІІІ будемо слухати на бюро про хід посівної. Сіяти приступають лише 23-24 й 25% УІІІ й то переважно лише ті колгоспи де мені довелося бути самому.

До посівної протруючими матеріалами забезпечені лише на 40 %.

IV .ПРО ХІД ІНШИХ КАМПАНІЙ.

1. Про м'ясоподаток слухали на бюро 19/УІІІ – див. постанову.

2. Про мобілізації коштів.

3. Про стан підготовки до копки і возки буряку питання ставимо на бюро РНК 29/УІІІ. Тут треба прямо сказати, що підготовка до цієї кампанії проходить кволо і зокрема щодо виготовлення мірниць, по колгоспам, щоб породжує й основні недоліки.

Основна тяжкість в роботі району полягає в тому що РНК і РВК зв'язані по рукам і ногам по лінії зв'язку, а саме:

а/ район нетелефонізовано й асигновання на це не надано.

б/ коней немає, бо їх годувати нічим так як на це ніхто нарядів ніколи не давав.

в/ автомашини немає ні одної, хоча на автомашину гроші переказано ще в 1931р. але наряд анульовано й пропонують назад взяти гроші.

г/ по шляхбудівським роботам, що ми їх виконали повністю за два роки підряд, обіцяли автомашину, але обіцянка так і залишилася обіцянкою нам поки що приходиться керувати пішком.

Секретар РПК /ЖАРОВСЬКИЙ/

ДАХМО. – Ф. П-269. – Оп.1.– Спр.122.– Арк. 153-155. Копія. Машинопис.

№228

Витяг з протоколу засідання бюро Вінницького обкому КП(б)У про посилення охорони хліба на зсипних пунктах

2 вересня 1933р.

Д.Таємно

Прийняти до відому повідомлення т. СОКОЛІНСЬКОГО, о по завданню надзвичайної комісії було перевірено особистий склад охорони на ссипних пунктах «Заготзерно».

1.Покласти на тов. КАЛИНА, а в районах на Начміліції персональний підбор сторожів і організацію систематичної перевірки сторожів, яку переводити не менше як через дні. Перевірку та інструктаж на пунктах віддалених від районних центрів покласти: по Казатинському р-ну т.Верестова, по Жмеринському р-ну на т. ДУГІНА.

2.Запропонувати Секретарям МПК та РПК Вінницького, Бердичевського, Могилівського,

Проскурівського, Кам'янецького, Шепетівського, Полонського, Дунаївського, Жмеринського, Казатянського та Городоцького р-нів, організувати робітниче шефство над пунктами «Заготзерно» для надання систематичної допомоги в охороні та схороненні хліба. Одночасно запропонувати обкому ЛКСМУ по своїй лінії надати допомогу пунктам заготзерно в охороні хліба, шляхом організації спеціальних комсомольських дружин.

3. Раді Профспілок розгорнути соцзмагання робітників пунктів Заготзерно та намітити разом з Заготзерном міроприємства по покращенню матеріально-побутового обслуговування робітників ссиппунктів.

4. Запропонувати тов. СОКОЛІНСЬКОМУ прослідкувати за виконанням цієї постанови, про наслідки повідомити ОРО 5/IX-33року.

СЕКРЕТАР ОБКОМУ КП/б/У /В.ЧЕРНЯВСЬКИЙ/
3 оригіналом згідно:
КЕРСПРАВАМИ Р.П.К. підпис /ЛАНДА/.

ДАХМО. – Ф. П-115. – Оп.1. – Спр.117. – Арк. 37. Копія. Машинопис.

№229

Спецповідомлення секретарю Волочиського районного партійного комітету КП (б)У та голові райвиконкому про невиконання колгоспом с. Качуринці планів хлібоздачі

28 вересня 1933р.

Совершенно секретно
Серия "К"

В с. Качуринцах, Волочиского р-на правление колхоза 1.9. 33 г. сняло с молотьбы двигатель, который поставила мельница для перемола зерна.

По инициативе пред. правления колхоза БАСИСТЮКА и уполномоченного сельсовета ПОХАЛЮКА 2-го сентября с.г. произведена незаконная выдача хлеба колхозникам, на протяжении двух дней на каждое колхозное хозяйство выдано по девять пудов муки, часть пшеничной и часть ржаной. Выдача хлеба продолжается, всего выдано примерно, до 70% колхозных дворов.

Молотьба в колхозе фактически приостановлена т.н. двигатель находится у мельницы. Колхоз хлебосдачу государству выполнил всего на 40%, хлебосдача протекает чрезмерно слабо, среди правленческого состава развиты потребительские тенденции, во главе которых стоят: пред. колхоза БАСИСТЮК и уполномоченный сельсовета ПОХАЛЮК.

Семян для осеннего сева колхоз не заготовил, чем самым срывает сев. Подготовительной работы, а также осенне-посевная кампания в с. Качуринцах в большом прорыве.

В колхозе дисциплина за последнее время пала, организация труда не налажена, правленческий аппарат, никакой борьбы с этими проявлениями не ведет, а наоборот потворствует.

Существующая расхлябанность в колхозе грозит срывом выполнения в срок хлебоздачи и своевременного проведения сева.

Сообщая о вышеизложенном, просим Секретаря Райпарткома и Председателя Райисполкома принять соответствующие меры.

ВРИД. НАЧАЛЬНИКА 22 ПОГРАНОТРЕДА ГПУ підпис (ЧЕРЯК)
ОПЕР.УПОЛНОМОЧЕННИЙ підпис (КРАСНОВ)

ДАХМО. - Ф.П-50. - Оп.1. - Спр.112. - Арк. 148. Копія. Машинопис.

№230

**Спецповідомлення секретарю Волочиського районного
партійного комітету КП(б)У та голові райвиконкому про масове виключення з колгоспу
населення с.Трительники**

жовтень 1933р.

*Совершенно секретно
Серия "К"*

По сведениям имеющимся в Управлении Отряда, в колхозе с. Трительники на протяжении Июля и Августа м-цев с.г. исключено из колхоза до 75 семейств, в большинстве своем бедняки и середняки. Данное исключение произошло по инициативе председателя колхоза за не выход на работу (некоторые из них имевшие до 200 трудодней), вследствие их болезни, т.е. опухании. Последний ставил вопрос перед исключенными: „ЛЕЖИ НА БУРАКАХ, А НЕ ДОМА”

В этом имеется со стороны председателя колхоза целый ряд допущенных ошибок.

Сообщая об изложенном, просим Начальника Политотдела МТС принять соответствующие меры.

ВР.НАЧ.ОТРЯДА підпис (МОРОЗЕНКО)
ВР.ОПЕР.УПОЛНОМОЧЕННИЙ підпис (СВИНКОВ)

ДАХмО. -Ф.П-50. - Оп.1. - Спр.112. - Арк. 203. Копія. Машинопис.

№231

**3 доповідної записки комісії Вінницького обкому КП(б)У про результати перевірки
політико-економічного стану Ново-Ушицького району**

Не раніше 16 жовтня 1933 р.

Совершенно секретно

... Ново-Ушицкий район расположен в первой погранзоне. Южная часть района находится непосредственно на линии демаркации (Днестр). Район засоренный значительным количеством петлюровщины и остатками банд, оперировавших в районе до 1930 года. После ликвидации банд остатки притаились, прикрывшись в колхозе и вместе с петлюровщиной являются безусловно резервом для контрреволюционной петлюровской организации, которая за последнее время проявляет особую активность. О том, что эта организация существует и проводит свою работу говорит распространение листовок „До украинского селянина”, журнал „Трезуб”, распространение и читка листовок в колхозных бригадах агитаторами (с.Песец, Миньковцы, Городыское и другие). Выявлено, что в этой организации активно работают отдельные члены партии (Директор Н.-Ушицкого техникума).

Такое положение района требовало и требует исключительной большевистской бдительности от РПК и Политотдела МТС и всей партийной организации района, быстрее перестройки на новые методы работы, организации масс на выполнение заданий партии через разворачивание широкой массовой политической работы, непримиримой борьбы с нарушителями революционной законности, развертывания критики и самокритики. ...

ВНЕДРЕНИЕ РЕВОЛЮЦИОННОЙ ЗАКОННОСТИ В РАЙОНЕ.

Основными „методами” в районе по проведению мероприятий партии, а также хозяйственных политических кампаний, это методы администрирования – арест, суд, штрафы. Дел хозяйственным политическим кампаниям было заведено без числа за 1933 го. и на 15 октября в милиции имелось незаконченных дознаний 500 шт. Одновременно дела за нарушения революционной законности, преступления руководителей села, по самосудам в районе смазывались. Так, было смазано дело по обвинению председателя сельсовета ЛЯХОВСКОГО, самосуд в Струге и другие. Селяне без разбора арестовывались председателями сельсоветов и направлялись в милицию. Начальник районной милиции принимал арестованных, причем райпрокурор СЛАВИН не реагировал на безобразия, которые творились на селе и в райцентре.

Ни РИК, ни райисполком, ни райпарком вопросом нарушения революционной законности не

занимався, і лише після приїзду комісії і організації Політотдела Миньковецкой (в кінці августа), завдяки енергії і наполегливості Начальника Політотдела КУДИНОВА цим питанням зайнялись.

Характерно, що сигнали із сіл про творившихся там безобразиях в райисполкоме, райКК РКІ були. Жалоби з януаря місяця лежали без розбору і реагування. В райКК РКІ виявлено 120 скарг із сіл Рудковец, Струги, Песець, Калюс, Синяковці, Соколец і др.

Потрібно відзначити, що із сіл, де більше всього творились безобразия, скарг в районні організації не надходило, бо втратили надію, що будуть прийняті будь-які заходи.

Немає реакції на безобразия на селі з боку районного керівництва, яке безумовно про них знало, викликали розмови як в Гуті Морозовській: „Нам така партія і така радвілада непотрібна”.

ЕМИГРАЦІЯ І ТЕНДЕНЦІЯ К ТАКОВИЙ

Одним із наслідків такої масової роботи, грубішого порушення революційної законності, арештів, знущань, самосудів є масові втечі за кордон. З весни пішло із району понад 30 господарств. Існують великі тенденції до подальшого переходу, про що говорять відкрито (очікуємо льда). Так, 21 вересня із села Куражино пішло на Румунську сторону 4 родини. Спробували перейти 14 родин із сіл Щурки і Хребуєвка, підготували для цього плоту, такі тенденції існують і в інших прилеглих до Дністру сілах.

Всі вищевикладене говорить про те, що контрреволюційна організація, керівима із закордоння, за останній час особливо зміцнила свою роботу, використовуючи всі недочіти в роботі і безобразия на селі для агітації і зміцнення еміграції, також для використання для своїх цілей.

Потрібно відзначити, що зараз райпартком, секретарь ЕФИМЕНКО, Начальник Політотдела Миньковецкой МТС тов. КУДИНОВ зміцнено зайнялись питанням виправлення їх всіх викривлень, існуючих на селі. Що стосується Політотдела Н.-Ушицької МТС, в районі якого було більше всього безобразия і не були прийняті заходи до виправлення, зараз також включився до виправлення.

Інструктор обкома
 Інструктор РайКК
 Інструктор ОБК
 Представитель ГПУ (погранотряд)
 Представитель Політсектора

НУДЕЛЬ
 ТРАХТМАН
 КОЦЮБІНСКАЯ
 ПОДОРІЖНИЙ
 НОСАРЕВ

ДАВіО. - Ф.П-136.- Оп.4.- Спр. 218. - Арк.111-118. Оригінал. Машинопис.

№232

Відомість про хлібопостачання колгоспами Антонінської МТС

10 листопада 1933р.

Назва Колгоспів	Разом	Обмолочено		План хлібопоставки	План Натуроплати	Здано		Скільки Роздано на трудові дні	Скільки Припадає на трудові дні	Кількість трудових днів		Розмір наданої скилки по хлібу цен.
		Центр	ГА			Хлібопоставку	Натуроплату			По плану		
	28959	2453	253	435	458-02	448	304-92	1520	4-900	23564	21528	92
Глиники	527,99	4189	427	1074		1100	732-48	1600	3-200	52560	38612	

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

Понора	380,64	3265-93	353	793	386-98	80931	403-61	2260		27744	20376	
Нараївка	426-74	2989	317-24	640	368-19	65434	386-19	2100	3-834	28389	29828	
В. Скнит	590-32	3676-93	237-52	1005	421-06	1025	421-06	2600	5,400	41118	39163	
Родки	306-2	2317-92	239-12	605	304-89	61550	308-25	2,		21785	32854	61
Довжки	1093,67	5280-62	613-	1742	613-89	17863	613-89	1,300	6,	33583	69554	161
Головлі укр	617-73	4953	487	1131	446-11	1154	464	2,45	5,	60041	48985	-
Хоняков	397-88	3178-06	354	759	368-80	759	313-32	1,560		37243	35000	-
П. Улашановка	4175,50	4106	418-54	779	279-52	79636	279-52	3,900		87626	25888	90
Потереба	321-64	2320	218	558	182-61	558	214-96	2,700	4-100	27835	23511	-
Хоросток	427-23	3976-45	412-30	802	549-89	802	549-89	2,670	4	39242	24500	54
Вулька	378-58	3163	329	595	240-11	607	240-11	3,150	5,327		21240	-
Губельці	421-09	3178	354	683	261-23	70943	265-82	3,650	3,289	34900	84852	-
Лисиче	789-60	4783	480-40	1501	496-38	1531	497-68	2,720	4,374	55982	45992	-
Сьомаки	711,56	5930-74	529-97	1151	411-20	117364	411-20	2,250	4,600	65961	49953	-
Ногачівка	333,17	2195	255-59	523	347-92	523	304-36	1,800	3,	17663	21283	62
Дятилівка	258-11	1780	213-75	410	313-13	407	176-	0,500		21900	16500	37

Бачманівка	544-77	3109	382	796	558-93	796-83	404-13	2,100	4	30000	42000	267
Соснівка	386-90	2407	250	581	299-03	592	224	4	5-500	18500	15892	-
Досін	203-56	2041	205-77	439	133-88	468	135-86	2,500	4	24000	18217	-
Анушевка	1015-43	7880	784	1810	679-02	1791	621	3	7-300	75020	59721	-
Жуків	639-15	4024-71	502-05	1090	551-19	1133-55	551-36	6,260	4	29407	41123	-
Мухарів	840-32	4610	546	1174	751-52	1202	490	1,750	4	52000	44887	240
Миругин	586-80		344	324	446-27	843	232	2,350	6	37473	26108	143
Плоска	894-82	2910	289-47	827	232-18	848-	232-18	2,400	7	24000	23000	-
Кутки	550-86	3644	349	1016	310-50	1036	310-52	2,840	5	50337	14742	-
Печиводи	577-59	3648	374	891	502-89	89373-	503-82	3,120	5-300	43092	37294	146
Х. Скнит	273-51	2365	240	468	241-81	480-97	242-05	4	4	18000	14581	-
Клепачі	829-53	6044	564	1335	549-60	1363-33	549-62	2,500	4	65256	62064	163
Кіліків	1072-67	6340	690	1490	1240-40	1527,24	950	2,140		59740	82000	377
Березд. Евр.	224,26	1652	201,50	354	163-88	362	128-94	7,700		13568	13570	52
Березд укр.	817,70	3895	403	1301	810-44	1331	610-20	1,950	2,5	68975	53890	190
Дяків	644-22	3706	410	1125	937-62	936	573	1,088		44254	26677	45

Разом	18589-41	128823-32	13267-64	31239	15897-03	31766-88	13926-59		4,400	1376721	1194865	2370
-------	----------	-----------	----------	-------	----------	----------	----------	--	-------	---------	---------	------

ДАХМО. – Ф. П-364. – Оп.1. – Спр.418. – Арк. 19. Оригінал. Машинопис.

№233

Доповідна записка секретаря Деражнянського РК КП(б)У у Вінницький обком партії по питанню зменшення планів зернопоставки для одноосібних господарств району

1933р.

Совершенно секретно

Предоставленная скидка с обязательств зернопоставки в 33 г. для единоличных хозяйств нашего района 7900 цен. нами в соответствии с урожайности отдельных сел, их экономического состояния и хода выполнения основных хозяйственно-политических кампании — распределена на основании таких данных: согласно показателей изложенных в ведомости (при сем прилагаемой), с квалификацией сел по показателям (наличие посевной площади, недосев 1932-33 г. и продовольственные затруднения) на три группы.

ПЕРВАЯ ГРУППА — села наиболее пораженные не урожаем имевшие большие продовольственные затруднения, в результате чего в этих селах была значительная смертность (Богдановцы, П. Корыченцы, Яблунивка, Мордыно, Л. Барска, Голенищево, Гришки, К. Деражня, Черешенька, Зяньковцы, Росохы), а также наибольшее отставание всех С/Г. работ, созданное тяжелым материальным состоянием продовольственного порядка. В свою очередь весной эти села получили семенную помощь культурами (гречка, просо) в большинстве погибшие, а по отдельным селам дальшие урожайность не выше, про-5цен., гречка-4цент. В силу тяжелого продовольственного положения в большинстве сел этой группы на почве голодание за четыре м-ца (Апрель-Август) имелось значительная смертность (Богдановцы — 144 ел., Зяньковцы — 86 чел., П. Корыченцы — 43 чел., Мордыно — 94 чел., Голенищево — 132 чел.) и не вменшей степени в селах этой группы.

ВТОРАЯ ГРУППА — которой отнесены села Божиловцы, Йолтухы, Копачевка, Г. Деражня, Шпиченцы, Волковинцы, Радівцы, Вівсяники, Галузенцы. Эта группа сел имеет значительный прослой в индивидуальных хызяйствах которая весной имели продовольственные затруднения так: по селу Галузенци крайне нуждалось в поддержке — 100 хозяйств, по селу Вівсяники (по не полным данным) — 18 хозяйств опухших, по с. Г. Деражня крайне нуждалось в поддержке — 80 хозяйств. Аналогичное было и по остальным селам. В этих селах также имелся значительный недосев площади и слабая урожайность.

ТРЕТЯЯ ГРУППА — остальные села района отнесены не обходимости по скидки исходя из того, что среди этих хозяйств в процессе хлебопоставок установлено целый ряд хозяйств не имевших посевов, но получивших задания по хлебопоставки и землю которых засеял колхозы.

Такоеже обстоятельство нужно отнести также к первым двум группам сел района.

Не удовлетворительный ход хлебопоставки по району кроме данных пречин и недостаточной организации работ еще усложняется не получение необходимых результатов урожая особенно по такой культуре как кукурудза, занимающий большой процент к общей площади сева (790 га).

В целом по району гречка, просо, кукурудза занимают 1600 га по единоличным хозяйствам.

Удовлетворительное состояние выполнения хлебоздачи по отдельным селам-идет за счет здачи с садыб колхозников.

Просим при рассмотрении Нашой рознарядки на скидку с обязательств по зернопоставкам разъяснить нам следующее:

а) Как быть с замозно-кулацкими хозяйствами имеющими большие посевные площади но не засевавшие их весной 33 г.

б) Как быть с хозяйствами единоличников выполнивших план хлебопоставок при недосеве своей площади весной 33 г.

в) Как быть с хозяйствами выполнившие план хлебопоставки но не сеющими осенью 33 г. из за категорического отказа по мативам отсутствие семян.

г) Какой принцип доведения скидки до села и до индивидуального хозяйства. -

СЕКРЕТАРЬ РПК (ФАЙБЫШЕВ)
ПРЕДСЕДАТЕЛЬ РИК (ЗУЕВ)

ДАХМО. — Ф.П-112. — Оп.1. — Спр.131. — Арк. 69-70. Копія. Машинопис.

№234

Інформаційний лист секретаря Полонського райпарткому Жарського до Вінницького обкому КП(б)У про продовольчі труднощі, зростання смертності серед одноосібників, випадок людоїдства

1933р.

Цілкою таємно

1. Продовольчі утруднення.

З найбільшими продовольчими утрудненнями залишаються такі села та колгоспи: Н. Лабунь, В Березна, Буртин, Забеління, Горошки та інші. Наряд на продпозику уже одержані. Починаючи з другої половини червня продовольчі утруднення уже кажуться в низці других сел та колгоспів: Котелянка, Вороб'ївка, Кустовці, Білецьке та інші, де ці утруднення до цього часу не мали такого місця.

Смертність за останній час особливо збільшилося по переліченим селам та колгоспам за рахунок одноосібників, які не виконали планів хлібоздачі, не посіяли й особливо за рахунок розкуркулених, а в колгоспах за рахунок ледарів та рвачів. Також багато вмирають ті, кому надається продпозика особливо в селах: Горошки, Забеління, В. Березна, Буртин та інші.

Днями в Забелінні виявлено випадок людоїдства, а саме: колгоспник СОЛОГУБ С. Г. 42 років, який має всього чотири трудодні вісім душ в сім'ї сам із бідняків, зарізав двох своїх дітей та нібито 2-х вкрав в іншому місці, справа знаходиться в ДПУ. Злочинці затримані.

Особливо тяжкий стан із постачанням колгоспників-трактористів, які зараз знаходяться на ремонті тракторів у МГО. Тут уже маємо не мало випадків безбілкового отьоку, а відсіль і моменти залишенні на роботи й втікання на роботу до колгоспів, що може зірвати ремонт, тому ми примушені були відпустити спеціальною постановою продпозики МТС до 15 ц., при чому повернути цей хліб МТС має можливість, бо має свої посіви.

2. КРАЖИ

Моменти краж мілких і великих збільшуються як в колгоспах, так і по дворам колгоспників та одноосібників особливо почалися кражі на полях у поліській частині район: 18 й 20/УІ в Буртині вирвано до 0,50 га гороху та були затримані з різанням колосків причому мілкі кражі проводяться не самими розкуркуленими, ледарями та рвачами, а посилають на це підлітків. Багато моментів мають місце і великі кражі корів, коней, свиней, як в колгоспах, так й в одноосібних дворах колгоспників та одноосібників. Боротьбу з цими кражами проводяться більше заходом масової охорони та роботи, ніж репресіями. Не мало фактів самосудів правда, смертників-самосудів не було. Із само судами теж ведемо боротьбу.

3. РЕПРЕСІЇ

За час від початку підготовки й переведення весняної сівби /грудень 1932 р. по 20/У – 33 р./ в порядку здійснення через суд пройшло до 230 справ з охоутом до 300 чол., а засуджено до бупрі всього за цей час 116 чол. Характер злочинів по справам, що по ним винесено репресії такий: а/ кража фуражу – 10 чол. б/ хижацьке нищення коней – 43 чол. в/ кражи й зарізання коней – 20 чол. г/ кража посівматеріалів – 23 чол. д/ кража та псування сільськогосподарських машин – 3 чол. е/ зрив сівби – 17 чол. Репресії, які

застосовані до цих злочинів, такі: від одного до десяти років позбавлення волі та інше. Характеристика засуджених переважно така: куркулі, підкуркульник, ледарів, рвачи.

Проти краж і нищення майна зараз розгортаємо роботу з активом для організації масової охорони. Треба сказати, що в зв'язку зі збільшенням моментів краж, колгоспний, сільський актив й навіть окремі партосередки та комсомольські осередки розгублюються, а також це утворює жах й в окремих відповідальних товаришів, проти чого теж ведемо боротьбу.

Секретар Р.И.К. /Жарський/

ДАХмО. – Ф. П-269. – Оп.1.– Спр.122.– Арк. 90-91. Копія. Машинопис.

№235

Лист секретаря Вінницького обкому КП(б)У В.І. Чернявського до секретарів районних партійних комітетів та партосередків КП(б)У про виконання доведених планів хлібозаготівель

1933р.

Райони Вінницької області цього року злочинно-ганебно виконують свій найважливіший обов'язок перед пролетарською державою, робітничою класою і Червоною армією хлібозаготівлі. Не зважаючи на зниження планів проти минулого року, не зважаючи на те, що в серпні область дістала додатково зниження на 9 мільйонів, більшовики Вінниччини, радянські органи і колгоспна система не спромоглися підписати договори на успішне виконання хлібозаготівельного плану.

На 1-ше листопада, наближаючись до XV річниці Жовтневої революції Вінницька область мала заготовленого хліба лише 61,6%. Таке ганебне становище можна пояснити тільки відсутністю більшовицької боротьби за хліб. В більшості районів квітнуть опортуністичні настрої, хлібозаготівлі йшли самопливом не було належної боротьби з куркулем і куркульським впливом, не було належної боротьби з куркульським саботажем щодо заготівель з боку значної частини правлінь колгоспів, затулювали обмолот, що зривали вивіз хліба, не було нагляду на контрактанта-одноосібника.

Щоб покласти край такому станові, щоб дійти негайного зламу, щоб підняти маси на боротьбу за хліб, проти куркульських впливів, проти куркульського саботажу хлібозаготівель – Обласний Партійний Комітет скликав був 4-ХІ обласну нараду секретарів РПК.

На цій нараді, після детального обізнання з станом кожного району були встановлені остаточні терміни виконання для кожного району і схвалено, що Вінницька область повинна закінчити план хлібозаготівель не пізніше 10-ХІІ.

Ця ухвала, це зобов'язання вимагали насамперед, як то бачив в своїй постанові областком, бойової мобілізації партійних, комсомольських організацій, бойової мобілізації колгоспних мас, активу колгоспного в першу чергу, мобілізації влад, хлібозаготівельних органів.

Бо тільки по бойовому мобілізувавши партійні організації, піднявши маси, можна було покінчити з самопливом, троцита опортуністів, зламати куркульський саботаж, виконати хлібозаготівлі.

Понад десяток районів, як то показали перші 15 днів листопаду, забезпечили виконання цих настановлень областю і успішно розгортають хлібозаготівлі. Зокрема Вінницький місьпарком, правильно сполучивши масову роботу з удару по куркулю, по опортуністу, з репресією проти злісних нездатчиків-контрактників, забезпечив за пів місяця виконання 25% річного плану і тим самим стовідсоткове виконання всього річного плану.

Але більшість районів з покладеними на них завданнями, з прийнятими на себе зобов'язаннями не впоралися.

Де основна причина цього? Основна причина полягає у тому, що партійний провід не зумів змобілізувати партійну організацію району, викрити гнилі, опортуністичні елементи, що гальмують хлібозаготівлі, що продовжують розкладати сільський радянський і колгоспний актив. Основна причина полягає в тому, що комсомол в більшості районів не бере активної участі в хлібозаготівлях. Основна причина полягає в тому, що в багатьох районах не тільки не уяснили колгоспним масам всієї відповідальності їх перед соціалістичним будівництвом за своєчасне виконання завдань по хлібозаготівлі, але не скликати навіть активістів, не зробили питання обмолоту й здавання хліба колгоспами – питанням всіх колгоспників.

В роботі серед одноосібного сектору продовжували тупцювати на місці, не організуючи належної

масової роботи на кутку, не використовуючи останніх ухвал партії, репресій проти контрактантів-злісних нездатчиків, не організували нещадного удару по куркулю.

Партія, радянська влада, пролетарська держава не зможе потерпіти нового зривання термінів хлібоздавання.

Не може миритися з цим кожен активіст, кожен комсомолец, що не перестав бути більшовиком, що не скотитися в опортуністичне болото.

Не може миритись з цим кожен активіст колгоспник, що йому дороге є соціалістичне будівництво, обороноспроможність пролетарської країни, що не на словах, а на дылы хоче боротися за вивершення першої п'ятирічки, за успішну побудову безкласового суспільства. Не може миритися з цим також кожний чесний одноосібник бідняк і середняк – торішний колгоспник.

Обласний партійний комітет на своєму останньому засіданні 17-ХІ схвалив оголосити сувору догану бюро партійного комітету Липовецького району, зняти з роботи секретаря РПК за розклад роботи в районі, за потурання куркульським елементам, за систематичне зривання хлібозаготівель. Областком порушив клопотання перед ЦК провести чистку партійної липовецької організації.

Обласний партійний комітет та Облвиконком змушений був застосувати до тих районів, сільрад та колгоспів, які злісно ухиляються від виконання плану хлібозаготівель занесені на чорну дошку – товарову репресію.

Споживчій кооперації не тільки заборонено завозити надалі крам в ці райони та села, але запропоновано використати з баз, склепів, державних та кооперативних крамниць весь крам до того часу поки ці райони та села не стануть сумлінно виконувати свої зобов'язання щодо здачі(продажу) хліба державі.

Ця постанова має стати за пересторогу парторганізаціям всіх інших районів, що продовжують ганебно відставати у виконанні хлібозаготівель.

Залишилося 20 днів до терміну, встановленого для виконання плану цілою областю.

Треба, щоб ці дні стали днями справді бойової, справді більшовицької роботи. Треба, щоб за цей час у нас не пропав даремно ні один день, ні одна година.

Обком вимагає від РПК:

1.Мобілізувати на хлібозаготівлі, зробити боекратною всю партійну та комсомольську організацію району. Тих, хто виявив себе як опортуніст, хто не боровся і не хоче боротися за хліб, виключити з лав партії.

2. Мобілізувати на закінчення обмолоту в колгоспах, на вивіз хліба колгоспні маси, колгоспний актив в першу чергу. Треба провести збори активу, колгоспників і роз'яснити колгоспникам, що виконання плану хлібозаготівель є їхній першочерговий обов'язок перед робітничим класом, Червоною армією. Що, зриваючи хлібозаготівлі, вони б'ють по соціалістичному будівництву, по обороноспроможності країни.

3.Треба вживати рішучих репресивних заходів, включно до притягнення до суду, проти правлінь колгоспів, що затримують обмолот і тим самим здачу хліба державі. Кожний колгоспник повинен знати, що голова колгоспу, який затримує обмолот, збільшує втрати зерна в колгоспі, зменшує прибутковість колгоспу і тим самим натуральні фонди, що належать до розподілу, діє як куркульський саботажник супроти пролетарської держави і колгоспного будівництва.

4.Треба організувати точний облік зерна в колгоспах, зокрема при обмолоті. Райони і судові органи до цього часу недостатньо боролися з розкраданням розтринькуванням колгоспного хліба. Цю роботу треба посилити. Правління колгоспів повинні знати, що за затаювання обмолоту, за брехливий облік вони будуть відповідати як за розкрадання громадського майна.

5 .Треба негайно на куткових зборах широко популяризувати останню постанову Раднаркому про організацію хлібозаготівель серед одноосібників.

6. Райони повинні протягом ближчих 2-х днів застосувати в трьох - п'яти селах району, що мають найбільше одноосібних господарств, ухвалу про виселення за межі району з відібраним польовою та садибною землею найбільш злісних контрактантів, що організують опір хлібозаготівлям. Ухвали ці видрукувати в районній газеті і широко популяризувати на куткових зборах всіх сіл району.

7. Протягом дня, після одержання цього листа, сільради і уповноважені району повинні скласти списки контрактантів – злісних нездатчиків хліба, що їх позбавлено права купувати крам в кооперативних і державних крамницях. Ці списки вивісити при сільрадах і кооперативах.

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

8. При застосуванні штрафів треба уникати помилок, що виявилися за останній час. Треба уникати низьких штрафів (100–200) карб., які не дають ніякого ефекту, а з другого боку не накладати штрафів (3–4 тисячі), що не можна покрити, навіть продавши все майно оштрафованого.

9. Райони повинні негайно оповіщати всі села про факти викриття закопаного хліба, про застосування виселення за межі району, а сільради і куткові комісії використовувати це в своїй роботі на кутках.

10. Треба перевірити чи виконали члени сільрад і члени куткових комісій свої зобов'язання по контрактації. Тих, що не виконали і не гарантують виконання ближчих двох днів, виключити з чл. сільрад і комісій сприяння, оповістивши про це на кутках і вивісивши біля сільрад.

11. Всі ці заходи треба щільно пов'язати з розгорненням масової роботи на кутку. Для переведення масової роботи на кутках треба залучити колгоспний актив членів сільрад і тих контрактантів, що виконали свої зобов'язання. Куткові збори треба зробити зборами самоперевірки виконання завдань по хлібу. Тих, що виконують, треба відзначити занесенням на червону дошку, наданням переваги при купівлі краму в кооперації. Тих, що відстають, треба ганьбити цілою громадою на кутку, в селі.

12. Треба забезпечити щоб сільради видавали без всяких затримок, в межах встановлених законом норм, довідки на перемол контрактантам, що виконали повнотую свої зобов'язання, в тому числі виконали і по культурах

Успішніше виконання цих завдань вимагає від районних організацій щоденного оперативного проводу роботою на селах. Між тим, до цього часу спостерігалися факти, коли тільки за 10-15 днів район виявляв, що те або те село не здало ні одного центнера хліба. Протягом же декади район дозволяв селу жити в стані повної бездіяльності і розкладу. При чому уповноважені і після цього не несли ніякої відповідальності за свою бездіяльність. Між тим, часто-густо уповноважені з агентів партії і Радвлди перетворювалися в куркульських агентів, на адвокатів саботажників, прикривали своїм авторитетом районного робітника куркульську роботу в колгоспі та на селі.

Щоденний контроль за виконанням зобов'язань колгоспами, селами – є обов'язок району.

Своєчасне реагування на відставання в роботі тих чи тих партосередків сільрад, уповноважених допоможе нам правильно організувати роботу.

Директиви Областкому, Облвиконкому повинні районами негайно спускатися в села.

Товариші ! Вінницькій області лишилися буквально дні, щоб завершити хлібозаготівлі, щоб вивести повнотую буряк. Завдання важкі, але виконати їх можна за умов бойової роботи, за умов мобілізації мас, за умов більшовицького троцінства куркульських впливів і опортуністичного ниття.

Від нас самих, від більшовиків, комсомольців, активістів-колгоспників, членів сільрад районів Вінницької області залежить виконання цих завдань.

Справою нашої честі і обов'язку є закінчити у встановлений термін на 100% хлібозаготівлі і вивозку буряку.

Секретар Обкому КП(б)У В. І. ЧЕРНІВСЬКИЙ

Цього листа треба зачитати на зборах партосередків разом з комсомольцями, членами правлінь колгоспів та членами сільрад, а там, де немає партосередків, уповноважені мають зачитати на зборах комсомольців, членів правлінь колгоспів та членів сільрад.

ДАХМО. – Ф. П-35. – Оп.1. – Спр.114. – Арк. 2-4. Копія. Машинопис.

Інформаційний лист секретаря Полонського райпарткому Жарського до Вінницького обкому КП(б)У про ремонт доріг, перебіг сільськогосподарських кампаній, продовольчі труднощі

1933р.

Цілком таємно

До Вінобкому КП/б/У.
Тов. Чернявському

ІНФОРМ-ЛИСТ ПОЛОНСЬКОГО РПК НА 30/УІ-33 РОКУ.

1. ПРОРИВКА ЦУКРОВОГО БУРЯКА

На 30/УІ прорвано 1955 га = 70,3% по колгоспам, 200 га = 48%, разом по сельсектору 65,7%.

По колгоспам затяжка в проривці цукробуряку полягає в тому, що на початку обробітку не було використано механічних засобів обробітку за неправильної організації праці, яку вже інформовано Обком раніше. Лише зараз після пленуму Обкому від МТС почали виправляти ті помилки, які були припущені в організації праці й почалося використання механічних засобів обробітку та недоліки в організації в зв'язку з цим громадського харчування.

По одноосібному сектору затяжка обробітку /проривка/, пояснюється: а/ в багатьох селах ще не закінчено шаровку пізнього посіву, б/ великим вибуттям одноосібників у окремих селах тих, яким належать площі посіву буряку.

Зараз після пленуму обкому й на підставі постанови Бюро Обкому про обробіток цукробуряку вжито таких заходів: а/ посилено запроваджується використання механічних засобів обробітку, б/ організовано допомогу від колгоспу колгоспу та від колгоспів одноосібникам. Для здійснення цього на місці в колгоспи та села командировано членів бюро РИК та відповідальних робітників району.

За останні дні виявлено, що окремі колгоспи подали не вірні відомості про шаровку буряку – дали зводку, що шаровку закінчено що ще не прошаровано 2-3 га навіть в тому колгоспі, де шефствує цукроварня – Польська Новоселиця.

2. ВИВОЗКА ПІСКУ Й КАМНЯ та РЕМОНТ ДОРІГ.

За станом на 30/УІ піску вивезено 6000 км проти плану 7800 км каменя 480 км проти плану 480 км. У планах по Обласним зводам получилось якась плутанина: план Обкому й Облвиконкому піску 7800 км, каменя 480 км /бо районом вивезено до 6000 км каменя зимою/, а до звозки чомусь рахується каменя 7800 км, а піску 1200 км, й ніяк цього не можуть виправити. Днями був тов. Михайлов й обіцяв виправити, як повідомив голова РВК.

Ремонт доріг до уборочної лінії РВК розгорнуто добре в порівнянні до минулого року. На цю справу в районі є до 70,000 карб. грошей мобілізованих за не використаний трудгуж 1931 та 1932 р. й виділено декілька колгоспів та сел для перевозів грузів за рахунок трудгужа цього року.

Зривають участь у ремонті доріг до уборочної такі організації: а/ риб- радгосп / Він Рибтресту /, який веде кількох пунктах розібрав містки та шлюзи

/Н. Лабунь, Онацковци та інші/ й затягує ремонт, що уже загрожує перевозкам зокрема сіна, а по ВінРибтресту не тільки не спущено грошей на ремонт мостів та шлюзів, а навіть не має проектів будівництва – питання стояло на бюро і вирішено просити Обком вплинути на трест.

б/ МТС яка мала уже давно здати три трактори на ремонт доріг ще до цього часу не дала ні жодного трактора, а там в МТС говорити нема з ким, бо директор увесь час знаходиться на різних роз'їздах, а без нього ніхто не хоче нічого робити – «не будемо підміняти директора».

Як уже повідомлялося раніше районіві організації й РПК, й РВК засобами пересування не забезпечені, що негативно відбивається на оперативному керуванні всіма роботами проте Облвиконком із 8-ми заряджених авто для Полонного не визначено ні жодної машини, на що прохання звернути увагу, бо даліше не можна щоб у засобах пересування й РПК, й РВК були залежні від різних організацій та установ.

3. ПРОДОВОЛЬЧІ УТРУДНЕННЯ.

Зараз продовольчими утрудненнями охоплено абсолютну більшість колгоспів зокрема сел. Наслідки продовольчих утруднень надзвичайні зокрема по відношенню до одноосібників тих, які не виконали ні жодного державного завдання /хлібоздачу й м'ясоподаток, молокоподаток та інші/ й розкуркулених та по

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

відношенні до окремих колгоспників – ледарів та рвачів, які мало мали трудовнів у 1932 році й які зараз до праці в колгоспах не беруться. Крім випадку з Сологубом по Тирновці днями встановлено аналогічний випадок у селі Горошках з боку Костюк Фросині але уже не на 4 дітей, а на 1 померлу дитину. Костюк будучи затриманою, сама теж померла.

Для колгоспів та сел на Липень 1500 пудів продпозики розподілено, нарада по лінії Заготзерна ще немає.

Надзвичайно скрутний стан із постачанням містечок, який супроводжується надто негативними явищами і на місці ніяких ресурсів не має.

Має місце прояв рицедивів Б.О. на фабриках й заводах зокрема: Понінка, фаянсзавод й нові випадки на цукроварні та в МТС.

Фабрики та заводи хоча хліб й одержують, але видаючи 1 на 1 такій використовується робочими на цілий родини й це дає по відношенні до самих робочих такі явища. МТС можна сказати ні ким не постачається, хоча під час перебування в області довелося узнати, що Облснаб для МТС видається безпосередньо Облтрактору, який там й застрягає, або відтіть не правильно роз- нараджується, так як Облтрактор не Облпостач. Для МТС, як повідомляли раніше, примушені були, щоб остаточно не зірвати ремонт, якій без того проходить явно незадовільно та щоб припинити б.о., видати декілька центнерів продпозики, яка повернена МТС з урожаю ц.р. з посіву самої МТС.

По відношенні до підприємств, щоб зменшити б.о., вживаємо заходи лінією соцстраху, щоб послати до будинків відпочинку тощо. Випадків смертності на виробництвах не зафіксовано. У зв'язку з поганим станом постачання на виробництвах значно поширено власну допоміжну базу постачання городиною тощо й обробка на допоміжних підприємствах. Садиба проходить цього року в порівнянні до минулого на багато краще.

4. ПРО ПЛАН УБОРОЧНОЇ.

Плани уборочної до колгоспів та сел доведено 25/УІ. Зараз проходить робота доведення до бригад у колгоспах та до одноосібників на участках.

Основною загрозою в підготовці до уборочної це – поганий ремонт уборочних машин, які від МТС зриваються, й РПК примушений був, як писалося раніше, децентралізувати ремонт й передати такий безпосередньо колгоспам. Проте й там цей ремонт не зовсім гарантований тому, що немає потрібних запчастин

/локті, вали тощо/, а МТС на підставі обіцянок в Облтракторі теж поки що обіцяє.

Ремонт тракторів цього сезону проходить значно краще й затором у цьому є те, що немає бабіту, відсутність якого б'є і по ремонту молотарних машин. Облтрактор відпустив поки що лише 10% потрібної кількості бабіту й % 5 найшли на місці, на решти не вистачає, що загрожує явним зривом ремонту, а відсіть й загроза уборочної кампанії та своєчасному виконанню хлібоздачі.

5. ПІДГОТОВКА ДО ОСІНЬОЇ ПОСІВНОЇ.

Косовиці сіна розпочато масово, зокрема косовицю конюшини, по якій буде йти посів озимих як затраковано з весни, але тут уже Облзу уже настанови восени міняє й намагається, щоб клевер косити й другий раз на насіння, що таким чином відіб'ється на сівообороті та на пониження урожаю озимих бо прийдеться сіяти озимі по ячменю, вівсу й не на підготовлених завчасно парах на, що прохання звернути увагу.

Також негативно відіб'ється на осінню посівну в поліській частині р-ну те, що там не закінчено землевпорядження й треба було, ще попрацювати 5-6 днів й закінчити, але Облземуправа відкликав всіх землевпорядчиків – чому прохання звернути увагу.

6. ПЕРЕБІГ ДРУГИХ КОМПАНІЙ.

1. М'ясоподаток виконано на 90%, є багато господарств, які не виконали податку й уже вибули з сел. Зараз проводиться соціальна перевірка.

2. Молокоподаток виконується незадовільно цьому причиною є те, що порядок здачі молока часто міняється то молоком приймали, а потім маслом й т.д. зараз уже виконано на 61%.

Головне це погана праця апарату. Зараз вживаємо заходів.

3. План мобкоштів виконано на 90% II кв. Реалізацію позики закінчено. Готівки по одноосібному сектору зібрано 65000 крб. проти плану 145000.

У виконанні пляну мобкоштів II кв. тормоз на р-к усупільненого сектора та кооперації. До усупільненого сектора вживаємо заходів.

7. ПЕРЕБУДОВА РОБОТИ ПАРТОРГАНІЗАЦІЇ.

Відповідно з постановою ЦК ВКП/б/ від 13/УІ намічено велику реорганізацію, які можемо провести лише з санкції Обкому бо замість теперішніх 20 колгоспних П/о у кандидатських груп стає ще 9, а решта кандидатські групи та групи співчуваючі й в 17 селах залишається 25 комуністів, які працюють не в колгоспах, а де вони мають бути на обліку не відомо.

Комсомол на селі працює зараз явно незадовільно, особливо останній місяць за цей час Секретар РК ЛКСМ весь час на нарадах, а раз уже є не точні відомості, що його посилають секретарем в Шепетівку без погодження з РПК проти чого ми категорично перечимо.

Секретар РПК / Жарський /

ДАХМО. – Ф. П-269. – Оп.1.– Спр.122.– Арк. 92-94. Копія. Машинопис.

№237

Список сімей Волочиського району, які потребують продовольчого забезпечення

1933р.

Совершенно секретно

с. Копачевка. № 1

1.	ДАЦЮК Василя Севастьянович	колхозник	бедняк,	сім'я состоит из 3ч
2.	БОЙКО Марфа, сын в Красной Армии., сама ударница, семья большая			
с. Лозовая				
3.	КОПНЫЙ Максим			Семья из 7 человек
4.	ТАТАРЕВСКАЯ Рузька	единоличница	серед.	Семья большая, малые дети
5.	КОРОЛЮК Иван	Колхозник	бедняк.	Семья большая
6.	ЖЕЛТОНОГ Касьян			Семья из 4 человек
с. Качуринцы				
7.	ЖУРБА Николай Ефимович			
8.	ЧЕРНАЯ Татьяна Андреевна			
9.	ЧЕРНЫЙ Николай Алексеевич			
10.	КМЕТЬ Иван Матвеевич			
11.	ШУЛЯК Демян Владимирович			
12.	ФАЛЬШОВНИК Иван Митрофанович			
13.	ЧЕРНЫЙ Петр Алексеевич			
14.	ШВЕИ Василий Андреевич		м-средняк	
15.	КМЕТЬ Матвей Тимофеевич		бедняк	
16.	КОВАЛЬЧУК Даниил Тимофеевич		средняк	
с. Баглаи				
17.	КУКУРУЗА Герасим Степанович			Семья из 7 человек
18.	ПЕЧЕНЮК Андрей Петрович			5 человек

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

19.	КРАСИЙ Василий Семенович		средняк	6 человек
20.	РОГАЛЕВ Федор Михайлович		бедняк	4
21.	БЕВЗЮК Мария Демяновна			6
с. Куровечка				
22.	ДУБИНСКИЙ Франц Петрович	Семья красноармейца из 4-х человек		
с. Завалийки				
23.	МУДЬ Прасковия Тимофеевна	Колхозник	бедняк.	
24.	СОБУСЬ Теофилия Иван.			Сын в Красной Армии
25.	Гуменная София Самуиловна	Сын в РКК		Семья из 4 человек
26.	ГЕДЗУН Антонина Павловна			Сын в РКК, семья из 2-х человек.
с. Кривачинцы				
27.	ГАБАТИЛЬ Мария Еремовна, жена красноармейца, ей частично оказано по мощь.			

ДАХМО. - Ф.П-50. - Оп.1. - Спр.112. - Арк. 71.Копія. Машинопис.

№238

Список колхозников сіл Яхнівці та Кушнірівка, що потребують продовольчого забезпечення

1933 р.

Совершенно секретно

с. Яхновцы

1.	ДРОЗД Мартын Яковлевич	колхозник	средняк	семья	из	7	человек
2.	ЗИНЬКО Блашко Никитович		бедняк	семья	из	5	человек
3.	ЩЕСНЯК Юзелька Якубовна			семья	из	5	человек
4.	ДРОЗД Станислав Францевич			семья	из	9	человек
5.	БЕДА Лукьян Гаврилович			семья	из	6	человек
6.	НАСТИН Иван Александр.			семья	из	5	человек
7.	ЩЕГОЛЬСКАЯ Мария Корниевна			семья	из	5	человек
8.	ТКАЧУК Федот Акимович			семья	из	7	человек
9.	ЗИНЬКО Иван Семенович			семья	из	4	человек
10.	ВАРДУТ Никита Маркович			семья	из	7	человек
11.	КИСЕЛЕВ Яков			семья	из	3	человек
12.	ШЕСТНЯК Вицентий Собкович			семья	из	6	человек
13.	ДРОЗД Анелия Лавриковна			семья	из	4	человек
14.	БЕДА Михаил Лаврикович			семья	из	4	человек
15.	ЧУБАТЫЙ Яков Васильевич		м-средняк	семья	из	4	человек
16.	САЛИК Тимофей Иванович		бедняк	семья	из	6	человек
17.	ШИК Игнатий Филиппович			семья	из	9	человек
18.	ЯНИС Франц Станиславович			семья	из	5	человек
19.	ВОРОТНЯК Павел Юстинович		средняк	семья	из	8	человек
20.	ГАЙДУК Карл Матвеевич		Бедняк	семья	из	8	человек
21.	ДРОЗД Федор Францевич			семья	из	5	человек
22.	КОЗАК Степан Константинович		средняк	семья	из	8	человек
23.	ЛИПА Федор Иосифович		Бедняк	семья	из	6	человек

24.	ДРОЗД Александр Иванович			семья	из	5	человек
25.	ГРОХОВСКИЙ Станислав			семья	из	5	человек
26.	УПОЛЮК Русалия Константин.			семья	из	5	человек
27.	ДРОЗД Петр Сильвестрович		–	семья	из	5	человек
28.	СВИСТКА Тимофей Илькович			семья	из	9	человек
29.	ГАЙДУК Франка Лавриковна			семья	из	6	человек
с. Кушниревка							
30.	ДЕМЧЕНКО Василя	колхозник	середняк	семья	из	5	человек
31.	ФАТЕРИГА Юрко		бедняк				
32.	ФИЛИСТЮК Савва Данилович			семья	из	6	человек
33.	ДЕМЧЕНКО Василий			семья	из	7	человек
34.	СЛАВЮК Андрей Филиппович			семья	из	6	человек
35.	НАГОРЯЧНЫЙ Иосиф			семья	из	6	человек
36.	МАЗУР Андрей Станиславович			семья	из	7	человек
37.	ГОЛОВАТЫЙ Кирилл Сергеевич			семья	из	5	человек
38.	МУЗИКА Григорий Григорьев.			семья	из	7	человек
39.	КАПУРА Феодор			семья	из	5	человек
40.	ЗАДВОРНЫЙ Семен Иванович			семья	из	5	человек
41.	СЛАТЮК Кондрат Иванович			семья	из	5	человек
42.	СИКОРСКИЙ Томко Иванович			семья	из	8	человек
43.	ФАТЕРИГА Юрко			семья	из	5	человек
44.	ФОРИНА Петр		единолич.				
с. Бокиевка							
28. ЛЕСКОВА Анна; вдова, беднячка, колхозница, имеет 4-х маых детей.							
29. БАРАН Павлина, вдова, беднячка, колхозница, имеет 5 человек детей.							
30. КОМАРНИЧКА, середнячка, колхозница, имеет 4-х малых детей.							
м. Волочиск							
31. КАЛИНОВИЧ Мария, вдова, беднячка, имеет 4 человека детей.							
с. Броневка							
32. СОКАЧЕВСКИЙ Лука, инвалид, нуждается, имеет семью.							

С подлинным верно:
Уполномоченный СПО підпис (АНДРЕЕВ)

ДАХМО. - Ф.П-50. - Оп.1. - Спр.112. - Арк. 69.Копія. Машинопис.

№239

Список вчителів Затонського району вороже налаштованих до радянської влади

1933р.

ч/ч Прізвище, ім'я та по батькові.	Рік народ.	Місце народження	Соцпоходження	Освіта	ц. Прац.	Стаж
1/ Граділенко П. Т.	1910	с. Шумухи Тихнівського р-ну.	Міцний середняк	Педтехнікум	Старш.	4р.
2/ Скал С. І.	1900	м. Заміхів Н. Ушицького р-ну	Син валютчика	І. С. В.	—«»—	2
3/ Капелюк І. М.	1904	м. Копайгород	Син служб. рел. культ	Педкурси	Молодш.	2
4/ Хіміч П. І.	1894	м. Дунаївці	—	Вчитель семенар	Старшому	20
5/ Хіміч О. А.	1898	с. Покутинці Затонського р-ну	Дочка урядн. жанд.	2 кл. гімназії	Молодш.	2
6/ Андрійчук Тамара	1912	с. Женишківці	Дочка члена госдуми	1 к. с-г техн.	Молодш.	1
7/ Ступніцька Т.	1910	—	Дочка попа	Петтехнікум	Молодш.	1
8/ Страшевський В.	1899	с. Березівка АМСРР	Куркуль-петлюривець	Університет	Старш.	7
9/ Бекеньова Т. В.	1899	м. В'юм	Дочка дворянина	В.Ж.К.	—«»—	8
10/ Петропавловський В. Е.	1912	Юр. Іспанія	Син офіцера	Учительс. курси	Моллодш.	4
11/ Петропавловський С. Е.	1883	Ленінград	Офіцер	Учит. семінарію	—«»—	20
12/ Петропавловський О. П.	1886	м. Пенза	Дворянин	« »	—«»—	2
13/ Вінокурова З. І.	1885	м. Благовещенск		Закорд. мед. фак	—«»—	5
14/ Грігорьев М. А.	1904	м. Одеса		Духовн. семенар	Старшом.	7
15/ Марушко Т. Я.	1898	с. Бровки	Дочка попа	Гімназію	—«»—	14
16/ Грабченко Е. М.	1891	с. Довжок, Кам'янець	Дочка жандарма	Вчит. семенар.	—«»—	12
17/ Сисаківський А.			реліг. культур.	ІСВ	—«»—	5
18/ Комарницький Д.	1902	м. Кам'янець-Поділ.	Дворянин	ІСВ	—«»—	9
19/ Адамович М. Е.	1912	На Уралі	—	ІСВ	—«»—	2
20/ Прилюк А. К.	1901	с. Вожиківці	Син куркуля	Гімназію	Молодш.	2
21/ Ковальський Д. В.	1901	с. Капустяни Н. Ушицького р-ну	Син попа	—«»—	Старш.	13
22/ Ярмолевич Ф. І.	1897	м. Проскурів	Дочка попа	—«»—	—«»—	4
23/ Скидан М. Е.	1902	с. Веселі-Тарни Криворіжжя	Син розкуркуден.	Курси	—«»—	10
24/ Столярська А. К.	1899	с. Рахни Ямпільського р-ну	Дочка попа	Жіночу гімназію	Молодш.	14
25/ Мельник П. А.	1908	с. Женишківці Затонського р-ну	Куркуль	7-мирічку	—«»—	3
26/ Свідзінська В.	1910		Дочка попа	—«»—	—«»—	1
27/ Ступніцька Л.	1913	м. Зіньків	Дочка попа	—«»—	—«»—	1
28/ Ступніцький І. П.	1888	м. Проскурів	Бувший піп	Духовн. гімназія	Старш.	3
29/ Скал А. І.	1910	м. Заміхів Н. Ушицького р-ну	Дочка валютчика	Педтехн.	Молодш.	4
30/ Авербух І. Я.	1912	м. Затонськ	Дочка торговця	Учит. курси	—«»—	3
31/ Лопушанський Г. Е.	1889	с. Мукарів Солобк. р-ну	Син куркуля	Учит. школу	—«»—	24
32/ Малах Г. І.	1907	м. Н. Ушиця	Дочка торговця	Гімназію	—«»—	3
33/ Бронштейн Х. В.	1903	м. Оринін	Дочка торговця	—«»—	—«»—	3
34/ Бродовська Г.	1909		Дочка попа	Проф. школу	—«»—	3
35/ Стерлецький М. І.	1911	с. Слобюхримо. Затонськ. р-ну	Куркуль	7-мирічку	—«»—	2
36/ Гладун М.	1910	с. Малохи Деражн.	Куркуль	—«»—	—«»—	2
37/ Івойлова О. П.			Дочка попа	Гімназію	—«»—	12
38/ Тарнавський			Жандарм	—«»—	—«»—	10
39/ Богуцька П. Г.	1906	с. Бережетанка	Дочка чл. госдуми	Технікум	—«»—	6
40/ Емцова М. М.	1904	с. Ст. Нетеченці Затонськ. р-ну	Дочка куркуля	Гімназія	—«»—	4
41/ Шапіро Я. М.	1913	с. Покутинці	Дочка торговця	7-мирічку	—«»—	1
42/ Шафір С. З.	1912	м. Зіньків	Дочка торговця	—«»—	—«»—	1
43/ Лейдерман С. Д.	1914	м. Затонськ	—«»—	—«»—	—«»—	2
44/ Олійник Н. С.	1899	м. Ланкорсунь	Куркуль	Гімназію	—«»—	15
45/ Воловодюк Е.	1900	м. Ялтушків	Куркуль	—«»—	—«»—	6
46/ Гиковчук Л.	1903	м. Вінниця	Дочка попа	—«»—	—«»—	7

47/ Герасимчук В. І.	1913	с.Мал.Олекс. Затонськ. р-ну	Син куркуля	7-мирічку	—«»—	1
48/ Левіцький І.	1898	с. Майд. Карачівецький	Жандарм	2 курси технікуму	—«»—	1
49/ Гаврилюк В. Р.	1904	Кесинівка Ярмолинецьк. р-ну	Дочка дядя	Профшколу	—«»—	8
50/ Косиць О.	1897	м. Н. Ушиця	Син куркуля	Гімназію	Старш.	4
51/ Козловська Ц.	1903	м. Деражня	Дочка куркуля	Профшколу	—«»—	8
52/ Цвіренко Д. І.	1907	Маньжурія	Куркуль	—«»—	—«»—	3

ДАХмО. – Ф. П-35. – Оп.1.– Спр.114.– Арк. 1. Оригінал. Машинопис.

№240

Інформація Тумаркина про організацію хлібозаготівель по Затонському району

1933р.

Минулого року плян хлібозаготівлі по району становив 5.500 тонн. Район було значно недообкладено. Внаслідок після виконання минулорічного пляну, в районі розпочалася масова спекуляція хлібом. Спекулянти вивозили хліб з району тисячами тонн. Враховуючи значне недообкладення минулого року, обласні організації збільшили хлібозаготівельний план цього року до 7.500 тонн.

Зав. РЗВ Меєрович склав хлібофуражного баланса, в якому рівнявся на минулорічний план хлібозаготівлі, себто на 5.500 тонн. В складеному ним пляні, який окремі комуністи в районі правдиво називають куркульським пляном, значно применшено було врожайність і надзвичайно перебільшені фонди, визначені для споживання в межах району. Так, наприклад, Меєрович запроєктував «на годівлю курей» залишити 79.580 цнтн. Зерна.

Було скликано «неофіційне» засідання фракції РВК (протоколів не велось), на якому були присутні голова РВК – Гаврилов, Культпроп РПК – Мартишевський, голова КК РСІ – Хмільківський і ряд інших відповідальних працівників району.

Голова РВК Гаврилов і Культпроп Мартишевський написали доповідну записку до обласних організацій і поїхали з нею до Вінниці клопотати за зменшення пляну. Дорогою вони зустрілися з колишнім заворгом РПК – Лучком (тепер працює секретарем президії райКК), який повідомляв їм, що плян з 7.500 збільшено до 9.050 тонн, оскільки в районі виявлено 800 га прихованого посіву жита. Після цього вирішено було доповідної записки не подавати.

Про демобілізаційні настрої керівництва стало відомо й сільському активові. Зокрема, популярним став плян, складений Меєровичем. Це породило у активу невір'я в план, відсіля й демобілізаційні настрої. Почалися балачки про нереальність пляну, наданого від обласних організацій. В окремих селах і колгоспах були випадки, коли активісти і навіть комуністи і комсомольці голосували проти наданого обласними організаціями пляну (село Покутинці).

В цей час повернувся з відпустки секретар РПК Кислевський. Було скликано бюро РПК, на якому він виступив з критикою дій голови РВК і інших, що виступали проти плану. Але, щоб приховати від обласних організацій правоопортуністичні настрої і дії останніх районних керівників, до протоколу нічого не записали, а винних даже «по-товариському пожурили».

Таке ліберальне ставлення до правих опортуністів, приховання від обласних організацій і від районної організації помилок керівництва призвело до того, що демобілізаційні настрої внизу не були розбиті. Ще й зараз в окремих низових працівників панує впевненість нереальності пляну. Так, наприклад, голова сільради с. Зіньків Сазонов (член КПБУ) і секретар сільради на пряме поставлене нашою бригадою запитання, відповіли, що вважають плян за нереальний і за явно перебільшений.

Що плян району є цілком реальний, видно хоча би с того, що навіть за відсутності масової роботи, за неприпустимих методів боротьби за хліб, за відсутності мобілізації маси на зламання куркульського опіру й розбазарювання хліба, плян хлібозаготівель по району на кінець жовтня виконано на 65%.

Районні організації стали на шлях прямого потурання спекуляції хлібом. Райфінвідділ видав багатьом приватникам патенти на торгівлю хлібом. Патенти ці були відібрані у вересні місяці, дякуючи втручання прокуратури, через те, що масу колгоспників на боротьбу зі спекуляцією хлібом не мобілізовано, в районі й зараз квітне спекуляція хлібом. В селі Круті Броди дійшло до того, що член сільської комісії сприяння хлібозаготівлям Міняйло продав на базарі 26 пудів хліба, що належали колгоспникові Забродському. Проте, жодного спекулянта сільські організації і міліція не притягли до відповідальності, не віддали до

суду.

Права практика, що її було припущено на початку хлібозаготівельної кампанії, загрожувала цілковито зірвати хлібозаготівельний плян. Але районне керівництво починає виправляти праву практику «лівацьким» адмініструванням та закрутами. Про настановлення, що «неофіційно» давалося сільському керівництву про якість керівництва може свідчити хоч би такий факт.

Курс було взято на адміністрування. Єдина форма «масової роботи» - це виклик до так званих куткових канцелярій, де селянові наказують - вези все. Голова сільради с. Зіньків Сезонов заявив нашій бригаді: - «масової роботи вже досить, вони письменніші за нас». До цього часу ми займалися масовою роботою, а тепер нам потрібний хліб».

Голова сільради в с. Пирогівка заявив, що взагалі не розуміє в чому повинна полягати масова робота. Закон про вилучення хліба в безспірному порядку у злісних нездатчиків в районі перекурили і вилучають хліб безспірно, в масовому порядку. Безспірно вилучають навіть у таких контрактантів, які повинні здати 2-3 цнтн. І більшість того, що з них належить, - вже здали: при цьому часто-густо робиться, так званий, «генеральний обшук», цебто ламають стіни, поли, печі і т.д. та вилучають хатні речі.

Так, наприклад, у гр. Вермінського Франка (с. Станіславівка) який повинен був здати 3 цнтн. хліба, а здав лише один, прийшли вилучити хліб в безспірному порядку. В сінях стояли наготовлені для здачі ще 2 цнтн, - їх забрали, крім цього забрали й весь останній хліб і муку і навіть печений хліб зі столу. У громадянки Матушок П.І. (с. Зіньків) під час вилучення хліба в безспірному порядку забрали й одяг (спідницю, сорочки і т.і.).

В селі Майдано-Олександрівськ 12 жовтня цього року активісти Горницький Панас, Москалюк Прокіп, Гарбузик І., Крупський та інші забрали у гр. Онісімова Йосипа хліб безспірним порядком та брали за своїм розпорядженням різне барахло. Цілою бригадою вони брали сіль, бляху, чавун, цвяхи, одну пару калош, яку зараз же взули, часи, негодний самовар, шкурлята з старих чобіт та ще дрібниці.

У громадянина Г.Кавчук (с. Занішківці) одноосібник-середняк після того, як він виконав контракційну умову, цебто здав весь хліб, що з нього належав, у нього забрали і той, що залишився. Під час обшуку побили його дружину.

Гр-н Масянець (с. Колюсик) виконав контракційну умову, голова сільради Андрій Фігель та Михайло Котик побили в хаті посуд, лаялись і т.д.

Таких скарг в районних організаціях, зокрема в прокуратурі є багато.

В селі Дашківці уповноважений РПК (член бюро РПК, голова райпрофради) Полагнюк з'явився до г-ки Шпак і, загрожуючи зброєю, почав вимагати, щоб вона сказала, де її чоловік і чому він не здає хліб. Коли остання заявила, що не знає, він почав її бити, жінка віддерлась від нього і почала тікати. Колгоспник Іванов, яких все це бачив, зробив Полагнюкові зауваження, що так робити не можна. За це Полагнюк заарештував Іванова.

В селі Адамівка бригада в складі 12 чол. на чолі з заступником голови сільради Мудриком і уповноваженим Заготзерна Матущакком з'явилися вночі до матері червоноармійця гр-н Лисюк Марії, шукали начеб-то куркульський хліб. Як потім було встановлено слідством, заяву про те, що гр. Лисюк начеб-то приховує хліб, написала саме бригада вже після того, як розпочали слідство. Господині в цей час дома не було і бригада не знайшовши куркульського хліба, забрала хліб, що належав гр. Лисюк. Під час обшуку Мудрик побив хлопчика та дівчинку гр. Лисюк і вийнявши зброю, загрожував їм розстрілом, якщо вони не скажуть де приховано куркульський хліб. В цьому ж селі мені довелося бути свідком, коли цей же Мудрик надіслав до сільради селянина з запискою такого змісту: «Цей громадянин злісний нездатчик хліба, його треба посадити та віддати до суду».

В селі Грімнячка контрактант Дудник Павло повинен був здати 97 пудів хліба. Здав біля 70. Після цього до нього з'явилася бригада, яка зробила обшук і забрала весь хліб в снопах, хоч Дудник обіцявся через 3 дні обмолотити й вивезти нездані ним 30 пудів. Під час вилучення хліба бригада тяжко побила дружину Дудника та його сина.

ЦДАГО України. –Ф.1. –Оп.2. –Спр. 5395. – Арк.15-19. Оригінал. Машинопис.

№241

Довідка про площі та план поставки хліба по Вінницькій області

1933р.

1. Первоначально принятая площадь посева, которую область должна была разверстать:

по колхозам МТС

1187,6 т. га

вне МТС	291,0 - « -
Итого по всем колхозам	1478,6 т. га
По единоличникам	824,6 т. га
Всего по сельсектору	2303,2 т. га

2. После снижения плана посева яровых по колхозам на 55.000 га – область должна была обеспечить вручение обязательств по колхозам (исходя из удельных весов колхозных площадей в прежнем плане) –

На площадь	1423,6 т. га
Из коих: по колхозам МТС	1143,4 т. га
по колхозам вне МТС	280,2 т. га

По единоличникам площадь посева, после увеличения плана на 30.000 га, составляла 854,6 т. га

Всего по сельсектору	2278,2 т. га
----------------------	--------------

3. Фактически область разверстала по районам след. площадь посева:

По колхозам, обслуживающим МТС	1184,0 т. га
По колхозам не обслуживающим МТС	236,9 т. га
Всего по колхозам	1420,9 т. га
По единоличникам	850,4 т. га
По сельсектору	2271,3 т. га

Разница между фактически доведенными областью площадями посева и установленными площадями после изменения планов посева составляет по:

колхозам МТС доведено больше на	40,6 т. га
прочим колхозам доведено меньше на	43,3 т. га
всем колхозам доведено меньше на	2,7 т. га
единоличникам доведено меньше на	4,2 тыс. га
сельсектору меньше на	6,9 тыс. га

План поставки, со страховкой, который область должна была обеспечить, исходя из первоначально принятых площадей посева:

по колхозам	340.918 тонн
по единоличникам	246.888 тонн
по сельсектору	589.806 тонн

Фактически доведенный областью районам план поставки составляет:

По колхозам МТС	263.448 тонн
Прочим колхозам	68.164 тонн
По всем колхозам	331.602 тонн
По единоличникам	255.567 тонн
По сельсектору	587.169 тонн

Сравнение фактически доведенных областью планов поставки с первоначально принятыми нами планами со страховкой показывает, что по

колхозам фактически доведено меньше на	9.316 тонн
единоличникам доведено больше на	6.679 тонн
сельсектору доведено меньше на	2.637 тонн.

ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.6446. – Арк.32,33,75,76. Оригінал. Машинопис.

№242

Витяг з угоди про соціалістичне змагання між Затонським та Дунаєвецьким районами про організацію збирання врожаю, боротьбу з втратами, якісний обмолот та дострокове здавання хліба державі

1933р.

Історичні ухвали січневого пленуму ЦК і ЦКК ВКП /б/, промова тов. СТАЛІНА про роботу на селі в якій зі всією більшовицькою відвертістю викрито наші помилки в роботі на селі, а також постанова ЦК ВКП(б) від 24 січня 1933 р. про помилки парторганізації України в керуванні сільським господарством – стали програмою практичної роботи парторганізації в боротьбі за піднесення сільського господарства, за підвищення врожайності, за більшовицьке проведення першої весни другої соціалістичної п'ятирічки.

Організація Політвідділ при МТС, ухвала РНК СРСР і ЦК ВКП(б) про обов'язкову поставу хліба державі і, широка популяризація відозви першого всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників – стали рушійною силою в мобілізації уваги парторганізації, колгоспників та трудящих одноосібників на справжню підготовку та проведення важливіших завдань партії і насамперед організаційно-господарського та політичного зміцнення колгоспів, очистки їх від куркульсько-ворожого та петлюрівського елементу, на своєчасне і якісне проведення цьогорічної сівби.

Виправляючи припущені помилки в керуванні сільським господарством, перемагаючи опір розгромлених, але ще недобитих рештків куркульства та їх спільників – правих і лівих опортуністів, послідовним запровадженням в життя ухвал січневого пленуму ЦК і ЦК ВКП (б) та вказівок вождя тов.СТАЛІНА, непохитною волею і героїчними зусиллями робітничого класу, колгоспників – керованих більшовицькою партією, забезпечили цієї весни корінний перелом в сільському господарстві колгоспів та радгоспів, зробили новий поступ в бичуваню сільського господарства України з того проривного стану в якому воно перебувало за останні роки.

Найскладніше тепер політично-господарське завдання і найвідповідальніший період с-г року – це реалізувати наслідки осінньої і весняної сівби, по більшовицькому зібрати врожай, провести обмолот, своєчасно і по бойовому організувати хлібоздавання, бо це матиме виняткову вагу в усій подальшій боротьбі за вивершення планів другої п'ятирічки, за здійснення гасла вождя партії тов.СТАЛІНА – «зробити наші колгоспи більшовицькими, а колгоспників заможними».

Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) дає розгорнуту програму заходів що їх повинні ми здійснити, щоб по бойовому провести збирання кампанії без найменших втрат, організувати хлібоздавання до строку і на цій основі здобути нових успіхів в організаційно-господарському та політичному зміцненню колгоспів, перетворити наші колгоспи на більшовицькі, а колгоспників на заможних, бо це є центральне завдання партії в роботі на селі.

Нагромаджений досвід парт. та КСМ організації, колгоспників, і одноосібних господарств в боротьбі за пляни весняної сівби утворює всі можливості своєчасно і без втрат провести збір цьогорічного врожаю та терміново виконати плани хлібоздавання.

Успіх збиральної та хлібозаготівельної компанії залежатиме насамперед від продуманої та ретельної підготовки.

І хлібозбиральна і хлібоздавальна пройдуть успішно тільки тоді, коли на ділі буде зважено на помилки минулого року в збиральній та хлібозаготівельній кампанії, на забезпечення конкретного керівництва і допомоги кожному колгоспу і селу, коли буде зважено на всю відповідальність, яка лежить на парторганізації районів та вчасну організацію збирання врожаю, його охорону, боротьбу з втратами, якісний обмолот та дострокове здавання хліба державі.

Обговорюючи підсумки весняної сівби і вирішуючи питання більшовицької організації збирання та хлібоздачі – успіхи якої вирішують дальше піднесення соціалістичного будівництва в країні Рад, дальше організаційно-господарське і політичне зміцнення колгоспів, піднесення матеріального і культурно-політичного рівня колгоспників – об'єднаний пленум РК КП /б/ У та РПК Затоньщини разом з політвідділом МТС, секретарями партосередків, парторганізаторам колгоспів, головами управ колгоспів та головами сільрад – комуністами ухвалює викликати на соцзмагання на кращу і вчасну організацію збирання врожаю, боротьбу з втратами, якісний обмолот і дострокове здавання хліба державі – сусідній Дунаєвецький район.

№243

**Лист селянина с. Вербка Кам'янець-Подільського району Бондаря Г.С.
до ЦК ВКП(б) про доведення до його сім'ї непосильного плану м'ясо та хлібозаготівель**

1933р.

Сам селянин села Вербка працюю вес час коло землі яку я маю в кількості 12,85 га та за яку я весь час свого життя плочу С. Г. податку в сумі не більш як 1 карб. 50 коп. та 1 карб. 77 коп. про це може свідчити облікова картка Ч. 179 за 1929-1930 рік та 1930-1931 рік сабо я рахуюсь бідняком. На мому утриманню мається 6 душ родини з якої моя дружина не працездатна, четверо дітей від 15 років до 1 року. В своєму господарстві я маю одну корову яка з'являється кормилицей моїх малих дітей. Але не в тому мене лише примусило звернутися до Вас зі скаргою того, що з документа який я прилогаю видно, що я сдав м'ясозаготівлю а саме: корову 10/III 31 року на суму 49 карб. довідка від 25/XX 31 року м'ясо свінного та 3/IX 31 року. Не дивлячи на те, що я здав не раз, а три рази м'ясозагтвілю, не дивлячи на те, що я через те в великих боргах, а все-ж таки виконав ссе, що на мене було покладено, все-ж таки наша Сільрада надіслала мені повідомлення знову дати м'ясозаготівлю. Я не розумію, не вже-ж я лише одна людина в селі, і я один повинен бідняка виконувати за середняков та за верхушек села м'ясозаготівлю, і ось на коли я віддам останню корову яка зявляється кормилицей для моих малих дітей, то вони будуть примушени голодувати буз лишки молока.

Не одноразово я звертався з проханням до Голови С. Р. про те, що він так не реально даводить мені м'ясозаготівль, то на моє прохання він мені не відповідає, що тобі кажу значить давай, то перед мною своє питання хіба-ж можна до одного бідняка налажувати по чотири рази м'ясозаготівлю.

Мені ще один момент не зрозумів, в нашому селі мається середняки, верхівки села яким доводиться тверде завдання по хлібозаготівлі, и ось и мене Голова Сільради приєднав до такої категорії и довів мені тверде завдання хлібов в кількоти 50 пуд. Такої кількості я не мав зразу а по малої частині зтягав и здав и за мною в сучасний момент не рахується не яких не долікив. Рич не в тому, що на мене наложино таку велику кількість хліба, бо я зрозумів, що ми повинни допомогати Радвладі, але мені не зрозумило, чому не доводять верхушкам села а нам біднякам, та ще здав я картоплі 74 пуда.

Я заначаю, що таке ставлення до мене збоку нашої Сільради в той час коли в мене хвора дружина та яка зовсім не пригодна до праці, а всі дити в сучасний момент примушені майже гинути з голоду та холоду зі своєю родиною, а наша Сільрада не зважаючи на все те , знову наложила на мене хліба в кількості 13 пудів яко я вже не маєж не в якому розі не виконаю.

Я при цьому прикладаю копії довідок яких мене Сільрада не бажала завірити говоря те, що я хочу на них скаржитись то я прикладаю не завірени а коли на це не буде звернено уваги то прошу перевірити ці факти.

И ось таке не правильне ставлення по відношенню до мене бідняка, мене примусило звернутись до Вас з проханням втручатись в цю справу та перевірити ці факти про те, що по відношенню нас бідняков роблят перекручування на селі тим, що доводять не правильно плян по м'ясозаготівлі по чотири рази, та доводять тверде завдання по хлібозаготівлі, та прошу запропонувати нашої Сільради щоб з мене було знято м'ясозаготівля яку в сучасний момент на мене наложено, та вжити відповідних заходів, що до неправильного взагалі на мене твердого життя, в іншому разі я буду примушен зі своєю родино, з малими детьми загинути з голоду.

ДАХМО. – Ф. Р-1826. – Оп.1. – Спр.428. – Арк. 15. Оригінал. Машинопис.

№244

Доповідна записка секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського першому секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про необхідність збільшення кількості вагонів для вивезення зерна з території області

10 серпня 1934 р.

Своими телеграмами 8 и 9 августа сообщалось Вам, что Юго-Западная дорога систематически не добавляет большое количество порожняка под отгрузку хлеба, чем создает реальную угрозу больших затруднений с приемкой хлеба. За последние дни подача вагонов еще больше ухудшилась. Так, например, 7 августа по Жмеринскому району при норме 152, подано 107, по Казатинскому району при

РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ

норме 69 подано 61. 8 августа по Жмеринскому району при норме 152 подано 71, по Казатинскому району при норме 69 подано 55. таким образом, только за 9 дней августа по этим двум пунктам недогруз составляет 870 вагонов.

Такое положение с подачей вагонов уже сейчас поставило ряд пунктов в исключительно тяжелое положение, что видимо из прилагаемой справки о загрузке по пунктам (по состоянию на 8 августа).

Поступление хлеба по всем пунктам области с каждым днем усиливается. Если немедленно же не будет упорядочен вопрос нормальной подачи вагонов, мы буквально в ближайшие 2-3 дня кажемся в условиях затора, что несомненно ударит по темпам хлебосдачи.

Убедительно прошу Вашего вмешательства в дело подачи порожняка и воздействия на Юго-Западную дорогу, чтобы полагаемая нам норма вагонов подавалась безперебойно. Кроме того, просим дать указания Ю.З., чтобы недоданные за первую декаду августа вагоны были полностью перекрыты во второй декаде.

Расчитываю на Вашу срочную и реальную помощь.

Секретарь обкома КП(б)У В. Чернявский

ДАВіНО. - Ф.П-136. - Оп.7. - Спр. 16.- Арк.7. Копія. Машинопис.

№245

Лист секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського першому секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про виселення „паразитичних елементів” з території області

10 квітня 1934 р.

Совершенно секретно

Обком уже ставил перед ЦК вопрос о необходимости очистки пограничных районов от всяких паразитических, бродяжнических элементов, являющих прекрасной базой для контрреволюционной и шпионской работы на границе.

На территории пограничных районов Винницкой области проживают компактные массы бродяжнических, нищенствующих и паразитствующих элементов, не связанных с сельским хозяйством и лишенных хозяйственных перспектив.

В основном, эти элементы состоят из семей репрессированных кулаков, исключенных из колхозов за подрывную работу, вернувшихся из ссылки. Немалую часть в их числе составляют группы единоличников, хозяйства коих основательно подорваны. В колхозы не вступают, на работу не идут, ждут государственной помощи. Этот контингент лиц, не связанных никакими трудовыми процессами, составляет основную массу терпевших и терпящих продовольственные затруднения за последние пару лет и даже сейчас в 1934 г. Это вызывает нездоровые настроения среди колхозников пограничных сел. Поэтому нам приходится оказывать им помощь учитывая близость границы. Всего ориентировочно таких семей по 14-ти районам первой зоны около 3000.

Многие из них, осев в селах, непосредственно прилегающих к границе, будучи оторванными от трудовых процессов являются базой для работы противника на нашей стороне, распространителями антисоветских настроений, провокационных слухов и эмиграционных тенденций. Только по 10-ти районам первой зоны, зарегистрировано линией ГПУ таких 1700 хозяйств, не имеющих никаких средств к существованию. За последнее время увеличился рост уголовных и террористических проявлений в пограничных районах.

Анализ имеющихся материалов свидетельствует о росте этих проявлений за счет активизации враждебной деятельности деклассированных элементов. Участились факты поджогов, грабежей, совершенные раскулаченными и репрессированными элементами. Дальнейшее перебивание в пограничных районах этой компактной массы выбитых из хозяйственной колеи, не имеющих хозяйственных перспектив, безусловно отрицательно влияли на политическое состояние границы.

В целях оздоровления колхозов и сел пограничных районов, главным образом, населенных пунктов, находящихся непосредственно на границе, по нашему мнению необходимо разрешить выселение этих элементов из пограничных районов.

Просим поставить этот вопрос перед ЦК ВКП.

Секретарь обкома КП(б)У В. Чернявский

ДАВіНО. - Ф.П-13.- Оп.7. - Спр. 4. - Арк.90-91. Копія. Машинопис.

НАЦІОНАЛЬНА
КНИГА
ПАМ'ЯТІ
ЖЕРТВ
ГОЛОДОМОРУ

1932
1933

РОКІВ
В УКРАЇНІ

**ХМЕЛЬНИЦЬКА
ОБЛАСТЬ**

ББК 63.3 (4УКР-4ХМЕ) 622
К 53

Український інститут національної пам'яті
Хмельницька обласна державна адміністрація
Державний архів Хмельницької області

Книга Пам'яті про жертви Голодомору 1932-1933 років в Україні: Хмельницька область. Ч.1./Редкол.: Гавчук І.К. (співголова редкол.), Гладуняк І.В. (співголова редкол.), Слободянюк П.Я. (наук. ред.), Осадча Г.Г. (відп. ред.) та ін. – Хмельницький, 2008. – 752 с.

Керівник робочої групи з підготовки та видання книги:

Вавринчук М.П., кандидат політичних наук, доцент.

Наукові рецензенти:

Смолій В.А., академік НАН України, професор.

Удод О.А., доктор історичних наук, професор.

Баженов Л.В., доктор історичних наук, професор.

Науковий редактор:

Слободянюк П.Я., кандидат історичних наук, доцент,
заслужений працівник культури України.

Відповідальний
редактор:

Осадча Г.Г.

У Книзі Пам'яті на широкому історико-документальному матеріалі, спогадах очевидців, на підставі списків померлих від голоду висвітлюється трагедія штучно організованого на Поділлі і в Україні Голодомору у 1932-1933 роках.

ISBN 978-966-96829-8-7

© Український інститут національної пам'яті

© Хмельницька облдержадміністрація

© Держархів Хмельницької області

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Шановний співвітчизнику!

Ви тримаєте у руках томи першого масштабного наукового дослідження геноциду українців – Голодомору 1932-33 років на Хмельниччині.

Прийняття, з ініціативи Президента України Віктора Ющенка, Закону України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» 28 листопада 2006 року, в якому Голодомор визнається актом геноциду та Указу Президента України від 28 березня 2007 року «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні», сприяло системному вивченню та правовій оцінці цього злочину.

Україні довго забороняли згадувати про голодомор. Десятки років ми говорили про цю трагедію тільки пошепки, зі страхом і відчаєм. Нам тлумачили, що в Україні не було голодомору, а був неврожай. Нас привчали, що це вигадка, і старанно приховували правду. Але в кожній українській родині – на Хмельниччині, Слобожанщині чи на Поліссі, на Полтавщині, Донбасі чи в Криму – знали – це був голодомор.

За геноцидом стояла політика. Цей експеримент задумувався заради одного – знищення свідомої української людини. А полігоном для експерименту було обрано село – колиску української нації.

У 1932-33 рр. тоталітарна влада вчинила свідомий акт політичного терору проти землеробів-українців, це була цинічна форма нищення народу, а сам голодомор, спланований і реалізований комуністичним режимом, став соціогуманною катастрофою не тільки українців, але й усього людства.

Голодомор поставив під питання саме існування української нації.

Україна втратила чверть свого населення. Щохвилини вмирало 17 людей, щого-

дини – 1000, майже 25 тисяч – щодня. 11 тисяч сіл опустіли.

Не винятком стала і Хмельниччина.

Від голодомору постраждало 835 сіл і міст області. За архівними даними загинуло понад сорок тисяч осіб.

І ці цифри не остаточні – дослідження тривають.

Це була справжня війна проти українства.

Націю вбивали повільно, і це було ще страшніше. Не розстрілами і газовими печами, а – повільною, найболючішою мукою – згасанням від голоду. Матері, ламаючи краєць хліба, мали вирішувати, хто з їх дітей помре голодною смертю першим – старший, який навчився жебракувати, середній, який ще тримається за спідницю – чи – молодший, якого шкода найбільше. Матері божеволіли і їли своїх дітей.

Радянський режим знав – тільки так можна було стерти національну пам'ять.

Людям не залишили вибору. Це був ретельно спланований геноцид проти українського народу.

Але і в ті роки українська нація була єдиною.

Хмельниччина була прикордонною областю. У 32-33-му українці з окупованих Польщею берегів Збруча, знаючи про голод, пускали плоти з харчами. Знали про Голод і польські прикордонники, тому не стріляли.

Стріляли радянські прикордонники в наших земляків і тих, українців, які прийшли зі східних областей за хлібом і намагалися підхопити плоти.

Демографічні, соціально-економічні, історико-культурні наслідки тодішніх злодіянь Україна відчуває й досі. Невинно замучені голодом мали бути батьками. Скільки

мільйонів своїх ненароджених дітей втратила Україна?

Кров мільйонів закатованих і ненароджених співвітчизників стукає в наші серця.

Основне, що ми зараз зобов'язані – це пам'ятати. Пам'ятати, яку жахливу ціну заплатив український народ за право жити не просто на своїй землі, а лише – за право на власне існування.

А який народ може жити без пам'яті? Це перекотиполе без коріння. Без роду, без племені. Без минулого і майбутнього. Таким народом легко маніпулювати, його легко зробити рабом.

Саме тому були написані ці томи – томи Національної книги Пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні.

Саме тому ми встановлюємо у кожному селі, містечку і місті пам'ятники жертвам Голодомору. Це не формальність – а свідчення глибокої шани до загиблих, невмирущої пам'яті про цю трагічну сторінку історії та, водночас – символ безсмертя нашого народу.

Саме тому на базі Державного історико-культурного заповідника «Меджибіж» ми створюємо музейну експозицію пам'яті жертв Голодомору 1932-33 років.

Саме тому на берегах Збруча – річки, яка об'єднала українців у боротьбі проти Голодомору, ми встановлюємо спільно з

Тернопільщиною меморіальний комплекс жертвам Голодомору, які не дійшли до Збруча або тут загинули, несучи своїм дітям жменьку пшениці.

Після того, як пройшло вже багато років, ми можемо відповісти на питання: чого хотіли досягти організатори Голодомору? Кому було вигідно підрубати нашу хліборобську націю під корінь? Кому було вигідно поселити на майже генетичному рівні страх – перед силою, перед новим голодом, перед новими репресіями?

Комуністичний режим не міг миритися з існуванням вільних, незалежних від нього людей. Вільних людей, основу особистої незалежності яких складала їх власна праця на власній землі заплановано було знищити.

Сьогодні, коли від Голодомору минає 75 років, ми маємо для себе чітко зрозуміти – головною, незаперечною, неперехідною цінністю для нас усіх є власна демократична держава. Бо лише здобуття Україною незалежності і побудова нами сильної, можливої Української держави є надійною гарантією того, що це ніколи не повториться.

Хай же пам'ять про всіх невинно убієних голодомором згуртує нас, живих, дасть нам сил та волі, мудрості й наснаги для зміцнення власної Української держави на Богом нам даній землі.

*З повагою, І.Гавчук,
голова Хмельницької облдержадміністрації.*

ГОЛОДОМОРИ В УКРАЇНІ ЯК ЗАСІБ ВИНИЩЕННЯ УКРАЇНСТВА

СЛОБОДЯНЮК П. Я.

*кандидат історичних наук, доцент,
заслужений працівник культури України.*

Український народ у ХХ ст. тричі пережив страшні роки голодоморів: 1920-х, 1932-1933, 1947 років, які забрали життя мільйонів українців. Україна зазнала неймовірних національних втрат, знищено кращий національний генофонд, цілі пласти національної культури і духовності.

Масові голодомори були наслідком не посухи, як це подавала компартійна пропаганда. Врожаю тоді цілком вистачало для забезпечення продовольством населення України. Крім того, хліба і інших продовольчих ресурсів було достатньо в Україні, в інших союзних республіках, а також достатньо було централізованих державних фінансових і валютних коштів, щоб не допустити масового людомору українців.

Голод був спеціально спланований і організований Москвою для винищення саме українського етносу, його кращого генофонду, що зберігся на селі, шляхом цілковитого вилучення зерна, продуктів харчування, що позбавляло селянина будь-якої надії вижити на найбагатшій, найродючішій чорноземній території у світі. Голодомор 1932-1933 рр. базувався, в першу чергу, на економічному терорі. Він був лише однією з ланок в політиці Москви по винищенню української нації.

Мета голодомору була однозначною – знищити вільнодумство, устремління до незалежності, встановити безмірну покірність і страх серед українців. Режим вдався до низки термінових каральних заходів, аби придушити наростаюче невдоволення українців і їхні виступи проти радянської влади.

З перших років радянської влади на Україні здійснювалися антинародна політика знищення кращого генофонду нації, масового пограбування населення, депортації, руйнування віковичного укладу життя, девальвації витоків національного духовно-культурного, релігійного життя.

Одразу після російсько-української війни 1917-1921 рр. московський комуно-більшовицький режим організував хитацьке вилучення і цілковите вивезення з України хліба, інших продовольчих ре-

сурсів, що призвело до масового людомору голодом. Грандіозна кількість жертв, кримінальні засоби компартійного режиму, здійснення голодомору в Україні, протизаконні і антигуманні їхні мотиви є кримінальними, поскільки націлені на людинобивство.

Комуно-більшовицький режим в 1921-1922 рр. в Україні вперше в історії людства спричинив масовий голодомор.

Не можна не погодитись з тими істориками, які вважають, що війна 1917-1921 рр. в Московсько-більшовицькій імперії була не громадянською, а етнічною, спрямованою на якнайбільше винищення корінних народів, зруйнування їхнього господарства, культури, вікового укладу життя.¹ Незважаючи на посуху та неврожай у п'яти південних губерніях Росії, голодомор на родючих українських землях був штучно створений з метою найбільшого винищення українців як етносу, що має явні ознаки не громадянської, а різновиду етнічної війни. Етнічна війна відрізняється від громадянської тим, що в ній один народ (етнос) планомірно і цілеспрямовано різними способами винищує інший, етнічна війна – є хитросплетеною, витонченою, прихованою формою геноциду.

Загалом за період етнічної війни 1917-1921 рр. та голодомору 1921-1922 рр. в Україні загинуло майже 11 млн. українців. Відомі й організатори злочинів – Московсько-більшовицька іноетнічна правляча кліка на чолі з жидом В. Ульяновим-Леніним. Тому голодомор 1922-1923 рр. в Україні небезпідставно вважається “першою спробою сил, досвідом, на якому відпрацьовувався значно більший за розмахом людомор 1932-1933 рр., що мав метою тотальне винищення українців”.²

Необмежені державні заготівлі зерна та худоби, ревізії і конфіскація майна селян, фізичне знищення кращих хліборобів чекістами і комісарами в 1918-1921 роках були головними факторами голодомору в Україні.

Насильницька державна продовольча політи-

ка – продрозкладка, а з березня 1921 р. – продподаток стали основою інтенсивного пограбування українських селян. Незважаючи на посуху в 1921 і 1922 роках і недосів у південних областях, дефіцит зернових продуктів для сільського населення посушливих областей становив всього лиш 40 млн. пудів. Тому голоду в Україні не було б. Причиною масового голоду в Україні, загострення продовольчої трагедії стало цілковите вилучення хліба, а також вивезення додатково з серпня 1921 р. по липень 1922 р. понад 22 млн. 12 тис. пудів зерна.³

Для вилучення хліба в Україну направлено 5 продовольчих полків та 87 продовольчих загонів з російських міст і губерній.⁴ Діяв комітет палива та продовольства при РНК УРСР. В серпні 1921 р. в Україну додатково направляється 8 тис. чол. у складі воєнізованих продовольчих загонів (воєндружин) – чисельністю до 150 осіб кожна.⁵ “Продналог забирается открытой силой. Войска окружают селения и обходят каждый дом...”, – повідомляв 19 березня 1922 р. Українській економічній раді з Вінниці командуючий більшовицькими військами в Україні та Криму М. Фрунзе.⁶

Про насильницьке вилучення хліба свідчать багато офіційних документів того часу. Так, в постанові Ради праці і оборони РСФРР “Про застосування надзвичайних заходів при вилученні продподатку” від 12 серпня 1921 р. за підписом В. Ульянова (Леніна), зокрема 1921 р. вказувалось:

“1. Признать необходимым при первых же признаках противодействия сбора продналога или замедления в его взносе, немедленно применять самые решительные меры принудительного характера, вводя в упорствующие волости и селения воинские части, немедленно направляя туда выездные сессии ревтрибуналов и строжайше карать упорствующих и т. д.

2. При вводе воинских частей в селениях их продовольственное снабжение возлагать на сельские общества в полной норме боевого пайка...

3. Предложить ВЦСПС в боевом порядке разрешить все вопросы, связанные с мобилизацией для продинспектуры и воєндружин, провести эти мобилизации...”⁷

Економічний терор поєднаний з військово-репресивним терором, поставив населення України на шлях людомору. Якщо через недосконалу сформованість владних та каральних більшовицьких органів, протистояння їм значної частини українських національно-визвольних сил і супротив хлібозаготовкам місцевого населення в 1919 р. з

України було вивезено тільки 10,5 млн. пудів зерна, то зі зміною військово-стратегічної ситуації, зміцненням владно-каральних органів в 1920 р. вже було викачано 71,5 млн. пудів хліба.

Незважаючи на поширення з осені 1921 р. масового голоду і поширення смертності від голоду на Півдні України, грабіжницькі ревізії українського хліба до РСФРР були зменшені з 57 млн. до 27 млн. пудів.⁸

В січні 1922 р. Х. Раковський доповідав Леніну про стан голодомору в Україні: “...дальше закривать глаза перед ужасом голода в украинских губерниях, перед неслыханным там падежом скота, перед свирепствующим тифом мы не можем...”⁹ Весною 1922 р. у неврожайних південних губерніях голодувало 40% населення. Голодуючі втратили людську подобу і мораль, появились факти канібалізму, торгівля людським м'ясом.¹⁰

Неймовірно зростали ціни на хліб. Якщо восени 1921 р. в Подільській губернії пуд хліба коштував 15-20 тис. руб., то в січні 1922 р. ціни піднялися до 500 – 600 – 700 тис. руб.¹¹

Але якщо для засушливих регіонів Росії надавалися податкові пільги і отримана допомога з-за кордону в розмірі 45 млн. доларів, то про голод в Україні навіть не згадувалося. Більше того, за дорученням В. Леніна рішенням Політбюро ЦК КП(б)У від 4 липня 1921 р. щоденно відвантажувалося для російської Півночі 55 вагонів по 1 тис. пудів зерна у кожному.¹² Хліб відправляли навіть з губерній, що дуже постраждали від посухи. Викачуванням хліба з України займалися Х.Раковський, М.Владіміров (Шайнфінкель), Ф.Кон, Я.Дробніс, Шелехес, Рухимович, М.Фрунзе. Ревізії хліба супроводжувалися масовим терором, арештами, конфіскаціями майна, засланнями, знущаннями, побоями, розстрілами непокірних і заложників.

Необмеженими правами користувалися ВЧК та слідча комісія Ревтрибуналу. Надзвичайна комісія (пізніше ГПУ – головне політуправління, ОГПУ – об'єднане головне політуправління) мала свої військові формування, які контролювали діяльність населення, армії, чиновників і членів компартії. Її діяльність не контролювалася, регулювалася лише власними внутрішніми інструкціями. Маючи права позасудової розправи ВЧК заарештовувала, проводила слідство, ухвалювала і виконувала вироки. А з 14 травня 1921 р. рішенням Політбюро “Про розширення прав ВЧК щодо застосування вищої міри покарання”, а також декретом від 5 вересня 1918 р. “Про червоний терор” розпочала масові політичні репресії. ЧК-ГПУ здійснювала голодомори, депортації, організовувала концтабори, здійснювала масові розстріли населення. Більше 54%

посад керівників і функціонерів ЧК-ГПУ в Україні обіймали жида, 21,7% – росіяни, 8,1% – українці, 9,2% – латиші, поляки, 6,5% – представники інших національностей.¹³

Г.Петровський, як комісар НКВС, організував в Україні вилучення продовольчих ресурсів, церковних коштовностей, розстріли заложників. В його “Приказе о заложниках” вимагалось: “... Все известные местным советам правые эсеры должны быть немедленно арестованы. Из буржуазии и офицерства должно быть взято значительное количество заложников. При малейших попытках сопротивления или малейшем движении в белогвардейской среде должен применяться безоговорочный массовый расстрел. Местные партисполкомы должны проявлять в этом особую инициативу. Отделы управления через милицию и чрезвычайные комиссии должны принять меры к выяснению и аресту всех скрывающихся под чужими именами и фамилиями лиц, с безусловным расстрелом всех замешанных в белогвардейской работе. Все означенные меры должны быть проведены немедленно. О всяких нерешительных в этом направлении действиях тех или иных органов местных советов завотуправ обязан немедленно донести Народному комиссариату внутренних дел... Ни малейших колебаний, ни малейшей нерешительности в применении массового террора...”¹⁴

Масова стихійна міграція населення з метою виживання катастрофічно загострила соціальні проблеми, зростаючи злочинність. Проституцію породила дитяча безпритульність, з особливою жорстокістю відбувалися переслідування і репресії священнослужителів, вилучення культово-церковних цінностей.

Визначити точне число жертв штучного голодомору в Україні 1921-1923 років через недостовірність і загалом через брак фактичних статистичних даних важко. За деякими відомостями в Україні від голоду в ті роки загинуло біля 3–6 млн. українців, з них – майже половина дітей. Але в порівнянні демографічної ситуації переписів населення станом між 1897 та 1926 років – втрати українців становлять 11 млн. чол.¹⁵

Відповідальність за організацію голодомору 1921-1922 рр. несе створене в березні 1919 р. після VIII з'їзду компартії Політбюро, яке вирішувало найважливіші питання державної влади, державного, політичного, господарського, внутріпартійного життя.

Що стосується ролі В.Леніна в трагедіях українського народу, то харківський історик А.Ф.Куліш, називаючи його Біснுவатим, робить цілком спра-

ведливий висновок: “Що стосується Руси-України, то Біснуватий зліквідував її державну незалежність; нав'язав нам злочинну колоніально-терористичну адміністрацію; зруйнував економіку і сільське господарство; під час етнічної війни знищив понад 8 млн. українців; організував людомор 1921-1923 рр.; створив передумови для людомору 1932-1933 рр. та масового винищення українців.”¹⁶

Голодомор 1921-1923 рр. в Україні був результатом:

а) розорення українського селянства більшовицькою владою в 1918-1921 рр.;

б) жорстокою посухою в деяких південних і східних губерніях і повітах в 1921-1922 роках;

в) злочинною колоніальною комуно-більшовицькою продовольчою політикою грабницької реквізиції хлібних ресурсів – системою організованого пограбування селян названою продрозкладкою, а з березня 1921 р. – зміненою на продродаток.

Однією з найголовніших причин і наслідків Голодомору 1932-1933 років була масова (суцільна) колективізація селянських господарств.

Примусова колективізація здійснювалася відповідно до резолюції XV з'їзду ВКП(б) “Про роботу на селі” (грудень 1927р.) і постанови ЦК ВКП(б) “Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву” (5 січня 1930 р.). Знищення заможного українського селянства як класу куркулів вимагали: директива ЦК ВКП(б) “Про посилення хлібозаготівель” (6 січня 1928 р.), постанова ЦК ВКП(б) “Про заходи у справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації” (30 січня 1930 р.), постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР “Про заходи щодо зміцнення соціалістичної перебудови сільського господарства в районах суцільної колективізації і щодо боротьби із куркульством” (1 лютого 1930 р.), наказ ОДПУ “Про заходи по ліквідації куркульства як класу” (2 лютого 1930 р.). “Кулаки – бешеный враг Советской власти... – шаленів в серпні 1919 р. голова РНК РСФРР В.Ленін. – Беспощадная война против кулаков! Смерть им!” А в січні 1930 р. генеральний секретар ЦК ВКП(б) Й.Сталін так обґрунтував політичну лінію держави, спрямовану на ліквідацію кращих селянських господарств: “Чтобы вытеснить кулачество, как класс, для этого недостаточно политики ограничения и вытеснения отдельных его отрядов. Чтобы вытеснить кулачество, как класс, надо сломить его в открытом бою сопротивления этого класса и лишить его производственных

источников существования и развития”.¹⁷

Тотальний наступ, масове винищення українського селянства супроводжувалися жорстоким терором проти селянства, національної інтелігенції – позасудові і судові репресії, депортації населення, конфіскація майна і продовольства. З цією метою фабрикувалися вигадані кримінальні справи, масові судові процеси (як, скажімо, проти вудуманих антирадянських організацій “Спілка визволення України” – 1929-1930 рр., “Спілка української молоді”, “Український національний центр” – 1931-1933 рр.). Репресивних дій щодо церкви вимагала резолюція ЦК КП(б)У “Про релігійний рух та антирелігійну пропаганду” (1928 р.), лист ЦК ВКП(б) “Про заходи для посилення антирелігійної роботи” (24 січня 1929 р.) та інші.

До кінця 1932 р. було колективізовано майже 70% господарств і понад 80% посівних площ, чим ліквідовано споконвічну хліборобську традицію господарювання, відлучено хлібороба від права розпоряджатися результатами своєї праці на землі.

У 1932 р. порівняно з 1930 р. було зібрано на 10,6 млн. т. зерна менше, при цьому обсяг державних хлібозаготівель зменшився тільки на 1,1 млн. т. Замість необхідних для харчування і фуражу 11-12 млн. т в Україні було залишено всього лиш 2,7 млн. т. зерна, що стало причиною Голодомору.

На вилучення усіх продовольчих запасів з України були націлені: постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Про заходи по посиленню хлібозаготівель” від 18.11.1932р., постанова ЦВК та РНК УРСР “Про заходи по посиленню хлібозаготівель” від 20.11.1932 р., лист ЦК КП(б)У про обов’язкове вивезення всіх наявних колгоспних фондів, у тому числі насінневого, в рахунок виконання плану хлібозаготівель від 24.12.1932 р.¹⁸

Протирадянські настрої серед українців стали приводом до однієї з перших масових карально-репресивних операцій ГПУ проти української еліти. Було заарештовано, засуджено до позбавлення волі та висилки з України близько 450 працівників державних, господарських та культурних установ. А згодом – у 1928-1931 рр. в Україні було ліквідовано понад 352 тис. селянських господарств, чим пограбовано владою понад 1,5 млн. людей. За межі України вивезено близько 285 тис. сімей куркулів чисельністю понад 1 млн. осіб. Майно розкуркулених селян розпродувалось за безцінь. У 1930р. відбулося масове закриття релігійних храмів, арешти, репресії, заслання священнослужителів.¹⁹

Протягом 1930 р. в Україні пройшло понад 4 тис. виступів за участю близько 1,2 млн. селян. Найбіль-

ші селянські виступи і заворушення відбувалися у селах Жилинці Судилківського району Шепетівської округи, Кузьминці, Ледянка, Сморшки Антонінського району, райцентри Плузне Шепетівської округи.²⁰

Голова ГПУ УРСР В. Балицький повідомляв про подолання опору політиці колективізації населення Вінницької області: “Всю округу розбито на оперативні ділянки, кожному оперативному сектору придано збройні загони комуністів і військові кінні групи ГПУ. Відданий наказ про рішуче придушення виступів”.²¹

Економічні основи хліборобської праці підірвали, з однієї сторони – низькі заготівельні ціни на примусові закупівлі сільськогосподарської продукції, а з іншої – завищені ціни на промислові товари.

Так, про це мало хто пише і знає, але незадоволення і опір сталінізмові на Поділлі (Хмельниччина тоді входила до складу Вінницької області) проявлялись у формі відкритих виступів у Полонському, Деражнянському, Летичівському, Шепетівському, Ізяславському, Ляховецькому, Михалпільському, Лянцкорунському районах. Негативні оцінки дій уряду, гостра критика і протистояння офіційній політиці були, зокрема, серед робітників Соболівського, Шпиківського цукрових заводів, інтелігенції в Гайсині, Тульчині, Брацлаві, комуністів у Барському, Сатанівському, Могилів-Подільському районах, Вінницькому і Кам’янець-Подільському окружках партії. На початку 30-х років, як свідчать архівні документи, по Україні прокотилась хвиля селянських виступів та збройних повстань. У Тульчинському, Вінницькому, Могилів-Подільському округах виступами було охоплені 343 села, в яких ДПУ зареєструвало 81 збройний виступ. Одним з найбільших було повстання селян Солобковецької сільради.

У січні 1930 р., наприклад, бюро Шепетівського окружкому КП(б)У прийняло рішення про виселення 800 куркульських сімей, в т. ч. з Лабуні, Понінки, В. Березної, Плужного. В ряді сіл виникли заворушення селян, які виходили з колгоспів, вимагали повернути реквізоване зерно та інвентар. В с. Лабунь було заарештовано майже 80 чоловік, в Плужному – 30, всього 472 особи. На кінець березня кількість заарештованих становила більше 2 тис. чоловік, які були засуджені, а деякі розстріляні.²²

Весною 1932 р. у селах Піддубці, Потереба, Жукові Славутського, Тинна Смотрицького районів, селяни організованим виступом намагались розгромити колгоспні комори і розібрати посівний матеріал. Отруєно коней в колгоспах сіл Війтівці, Слобідка Сатанівська, Олександрівка та Богуслаївка, в селах Гречана, Іванківці, Олександрівка – розклеєно антирадянські листівки та гасла, в ст. Гуті

– спалено хату голови сільради. У Ярославці Меджибізького району селяни спалили ферму, згоріло 50 свиней, фураж, зброя однієї бригади. У Новоушицькому районі в с. Гірчичній спалено колгоспну канцелярію, у Глібові підпалено господарство голови колгоспу за його активну роботу по хлібозаготівлі, у Заборознівцях – комору (згоріло 259 пудів насіння) та конюшню (згоріло 24 коней, зброя). Спалено конюшню Соколицького колгоспу, побито голову Заміхівської сільради. У с. Вихривці Дунаєвського району селяни підпалили хату і шопу бригадира колгоспу. У с. Кремінна Городоцького району від підпалу господарства активіста колгоспу загорілося 8 господарств колгоспників і 12 одноосібних господарств. Побито голову Чорнівдської сільради, а в с. Білече – стріляли в уповноваженого райпарткому.²³

За жовтень-грудень 1932 р. в області було здійснено 133 терористичних акти, з них 16 вбивств, 36 замахів на вбивства, 81 підпал колгоспного майна і майна активістів.²⁴ Відмовлялися виходити на роботу працівники Ярмолинецької і Дунаєвської залізничних станцій.²⁵

Восени 1932 р. за терористичні акції, підпали помешкань сільських активістів і колгоспних будівель було заарештовано 436 чол., а за шкідництво у колгоспах і радгоспах – 292 особи.²⁶ Аналогічні терористичні антирадянські акції відбувалися і в 1933 році.

Врожай 1931 року був конфіскований владою. Зерно гнило на залізничних станціях під посиленою вартою, а навкруги з голоду помирали люди. В більшості районів хлібозаготівельна політика створила вкрай напружену продовольчу ситуацію. До того ж в лютому 1932 р. для виконання завищених планів з колгоспів повторно було викачано практично все зерно, що поставило селян на грань існування. Більшість одноосібників не змогли виконати розкладки хлібоздачі.

Вилучення хлібних ресурсів здійснювалося зі значними порушеннями законності. Порушення законності у 1933 р. були зафіксовані у селах 25 районів Вінницької області.²⁷

Уповноважені “трійки”, сільські керівники і активісти під тиском республіканських, обласних і районних партійних і державних органів, Державного політичного управління (ДПУ) вилучали повальними обшуками будь-які продовольчі запаси, вдавалися до конфіскації і продажу майна і будівель, побоїв і знущань над людьми, непомірних штрафів, тюремних ув'язнень, заслань до концтаборів в Новоушицькому, Старокостянтинівському, Деражнянському, Михалпільському, Летичівському, Затонському та інших районах.

З 16621 господарства Старокостянтинівського району розкуркулено і розпродано 425 господарств. В с. Іршиках оштрафовано за невиконання хлібозаготівель 73 господарства, частина з них розпродана. Колгоспники села були настільки тероризовані, що групами тікали з села – всього покинули село 53 господарства. У середняка Заримбовського Михалпільського району за невиконання продрознарядки було конфісковане господарство.

Колгоспники масово виходили з колгоспів. Так, липні 1932 р. в с. Кадіївцях Кам'янець-Подільського району вийшли з колгоспу 7 сімей, с. Лагодинцях Антонінського району – 10 сімей, с. Юринцях Сатанівського району – 30 чол., в чотирьох селах Дунаєвського району – 25, в трьох селах Михалпільського – 58, в с. Кугаївцях Чемеровецького району – 13 сімей.²⁸

Розорення заможних одноосібників, надмірні хлібозаготівлі, повне вилучення насінневих, фуражних і продовольчих фондів створили умови для масового поширення голоду і смертності населення.

У надзвичайно складних умовах велася посівна кампанія: гостро не вистачало зерна, техніки, коней, для робіт використовували корів, орали і боронували людьми. Селяни були у відчаї, деморалізовані, зневірені, рятуючись від голоду, розкрадали залишки посівного матеріалу, виходили з колгоспів, розбирали худобу, інвентар. Нелегально переходили кордон через Збруч і Дністер, де обмінювали різні речі на продовольство.

Незважаючи на важку повсякденну працю, виробіток понад 460-480 трудоднів, колгоспники були приречені на голодну смерть: їли коріння дерев, лободу, бруньки, болотні трави та тварин. Доведені до відчаю окремі селяни почали харчуватися кішками, собаками, пацюками, різною падаллю, гинули від інфекційних хвороб та епідемій. У Славуцькому районі було зафіксовано більше 350 випадків висипного і 150 черевного тифу. В колгоспах нараховувалося 4520 сімей, потерпілих від голоду серед яких 2547 гостропотребуючих, 2135 гостроголодуючих і опухлих, 229 померлих.²⁹

З загальної кількості – 8000 одноосібних господарств було потерпілих голодуванням – 4306 сімей, з них гостроголодуючих – 2788 сімей, опухлих – 3412 чол., померлих – 689 чол.³⁰

У травні 1932 р. у Вінницькій області, за неповними офіційними даними, лютий голод охопив 400 населених пунктів, де голодувало 13852 душі. А в травні 1933р. голодомором було охоплено 38 районів, 431 сільрада, 26859 господарств, 120903 чоловік. Голод панував в окремих господарствах та сім'ях одноосібників у Деражнянському, Меджибізькому, Грицівському, Полонському, Лети-

чівському, Старокостянтинівському районах. У травні 1933 р. навіть у прикордонних районах, де були певні пільги і послаблення хлібозаготівель, зокрема у Проскурівському, голодувало населення 21 сільради з 57, Новоушицькому – 11, Кам'янець-Подільському – 4 сільради.³¹

В квітні – серпні 1933 р. померло від голоду в селах Деражнянського району: в Богданівцях – 144 чол., Зяньківцях – 86 чол., П. Коричинцях – 43 чол., Мордіно – 94 чол., Голенищеві – 132 чол. Багато людей померло від голоду також в Яблунівці, Л. Барській, К. Деражні, Розсохах, Черешенці, Шелехові, Божиківцях, Янчинцях цього ж району. Вимирали цілі сім'ї, зроста дитяча безпритульність. В с. Богданівцях напівроздягненими жебраками залишилось 20 безпритульних дітей.³² В с. Демківці Чемеровецького району голодною смертю померло 310 осіб.³³

В період голоду поширювались такі аморальні явища, як масові крадіжки колективного і особистого майна громадян – худоби, зерна, по ночах на полях з'являлись гурти витягачів з землі картоплі, буряків, інших рослин. Серед них були жінки і діти, старі. У відповідь з'явилося ще ганебніше духовно-моральне явище, яке породжувало соціальну конфронтацію, міжсемеїну та міжродову ненависть і ворожість – самосуди, які населення здійснювало над крадіями і злодіями.

Антилюдська політика народжувала антилюдську психологію і мораль та відповідну поведінку. Масові порушення людської психіки, доведення людей до крайніх меж людської подоби, до стану дикунства і повної духовно-моральної деградації ілюструються численними фактами людожерства.

З кінця 1932 р. до середини 1933 р. зголоднілі люди вдавалися до дитиновбивства, людоїдства, трупоїдства. Факти канібалізму, коли батьки вживали в їжу м'ясо своїх дітей, були в селах Щедровій, Бабино, Заставцях, Кудинці, Іванківцях Летицького, Плесні, Пиляях Шепетівського районів. А в цілому до середини травня 1933 р. за досить заниженими офіційними даними було зафіксовано 71 випадок людожерства та 9 випадків трупоїдства переважно у східних і центральних районах Поділля, тобто, на найродючіших українських землях.³⁴

Організацією голодомору власного народу здійснювали задурманені компартійною ідеологією, безграмотні радянські, партійні активісти. Адже, згідно з переписом 1927 року, понад 90% комуністів були неграмотні, або мали тільки початкову освіту. Чи не в цьому також криється національна трагедія геноциду, підтримуваного і здійснюваного невігласами власної нації, адже високоосвічена,

висококультурна, високодуховна людина ніколи не підніме руку на іншу безневинну людину, не поставити себе на службу ворогові, колонізаторові, загартбникові, не буде зрадником власного народу.

Про те, що голод був організований компартійним режимом, свідчить багато архівних документів. Зокрема, постанова ВЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 року “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та про зміцнення громадської (соціальної) власності” (в народі цю постанову називали “законом чотирьох колосків”), згідно якої за найменшу провину заарештовували і судили до 10 років ув'язнення у далеких таборах та до розстрілу. За невиконання хліборозкладки накладались неймовірні штрафи, проводились арешти, конфіскація майна і житла селян. Після відбуття ув'язнення в далеких таборах подолянам заборонялося повертатись на Україну ще протягом 5 років.

В організацію Голодомору 1932-1933 рр. була включена зловісна сталінська карально-репресивна система, органи Державного політуправління, міліції, суду і прокуратури, тюрми і концтабори. Великі кримінальні справи розглядалися на засіданнях позасудових органів – Судових Трійках і Особливій нараді при Колегії ДПУ УРСР. Дрібні кримінальні справи передавалися для гласного розгляду в судах. Наприклад, протягом грудня 1932 р. Судовою Трійкою прм колегії ДПУ УСРР по 55 кримінальних справах до вищої міри соціального захисту – розстрілу засуджено 97 чол.³⁵

Голодомор супроводжувався відкритими судовими і позасудовими кримінальними процесами, виїзними судовими сесіями, які розглядали справи “пасивних хліборобів”, “нездатчиків”, господарських, партійних і радянських працівників. Влада нещадно розправлялася з будь-якими опозиціонерами проти нелюдської політики хлібозаготівель, називаючи їх найбільшими ворогами партії, робітничого класу і колгоспного селянства, контрреволюційними, буржуазно-національними елементами, куркулями та їх агентами і посібниками.

В листопаді 1932 р. органи ДПУ УРСР розгорнули масову репресивно-каральну операцію на селі проти “куркульсько-петлюрівських контрреволюційних елементів”. Операція одразу охопила 243 райони і 30 залізничних станцій, в ході якої для ліквідації було включено 436 групових справ з 2117 учасниками та 1308 чол. “контрреволюційних” одинаків. У Вінницькій області ДПУ було проведено 77 агентурних операцій. В операції було задіяно 58 співробітників. Основна мета операції – виявлення контрреволюційних центрів, які “організують саботаж і зрив хлібозаготівель та інших господарсько-

політичних кампаній”. Для цього була створена спеціальна ударно-оперативна група.³⁶

Постановою РНК УРСР “Про доповнення до інструкції “Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі” від 20 листопада 1932 р. за невиконання планів контрактацій та самозобов’язань були встановлені 15-місячні норми здавання м’яса і річні норми здачі картоплі, а в разі необхідності розмір штрафу міг подвоюватися. Накладення штрафу не звільняло господарства від виконання планів здачі продовольства. Щодо одноосібників-твердоздатчиків, які не виконували поставлених завдань, посилювались репресії і конфіскації майна, що, скажімо, було здійснено з гр. Антоном Михалком з с. Хоросток Славутського району. Колісника Антона та Кушлінську Марію з с. Підлісний Мукарів Солобковецького району було заслано до далеких концтаборів на 8 років, а майно розпродано. За невиконання господарсько-політичних кампаній спочатку були позбавлені користування ділянкою з конфіскацією майна, а потім вислані до Сибіру Хіхловська Броніслава і Червінний Микола з с. Удріївці, Ніколаєва Люжбіта з Корначівки, розстріляний Стадник Матвій з Томашівки цього ж району. До речі, Кушлінська М. переслідувалась ще й за участь у повстанні, що відбувалося 1931р. в с. Тернава.³⁷ Тільки в Проскурівському окрузі було відібрано і продано 150 одноосібних, а на 80 було накладено великі штрафи.³⁸ При цьому треба враховувати, що більшість заможних селян були практично знищені як клас куркулів ще до 1932 року. Тепер добивали середняків. У Волочиському районі, наприклад, кількість засуджених у 1931 році склала 516 чоловік, а в 1932 р. вже 922 чоловіки. Репресії наростали. Житель с. Печеськи Проскурівського району писав: “У мене сільрада забрала хліба в кількості 25 пудів. Маючи 440 трудоднів, на які мною отримано 28 пудів різного хліба в аванс, не знаю, на якій підставі вони забрали цей хліб в мене... і цей хліб зараз же відправили на зсипний пункт. І я зараз залишився голодний, і моя сім’я не має ні шматочка хліба. Крім цього іще вони забрали 66 пудів картоплі, котру я мав на своєму городі, хоч виконав контрактацію, котра була на мене покладена в кількості 27 пудів”.³⁹

Валовий збір зернових в Україні 1932 р. становив 147 млн. центнерів, тоді як план хлібозаготівель, за наполяганням Сталіна, республіці встановив 267млн. центнерів. Але при жорстокості заходів та повсюдному повному вилученню зерна цей план Україна змогла виконати на 1 листопада 1932 р. лише на 50,9%. На Україні діяла комісія на чолі з Молотовим і Кагановичем, які викачували з республіки хлібні ресурси. Для посилення масово-

го голодомору Політбюро ЦК КП(б)У 19 листопада 1932 р. прийняло постанову “Про заходи боротьби з куркульським впливом у колгоспах і сільських парторганізаціях”.⁴⁰ В ній сільським радам, райвиконкомам ставилися конкретні завдання щодо масового геноциду українського населення:

1. Встановити занесення на “чорну дошку” колгоспів, які злісно саботують здачу хліба за державним планом.

2. Провести чистку сільських парторганізацій. До 1 грудня організувати 1100 бригад активістів для викачки хліба.

3. Для посилення хлібозаготівель направити в села 600 випробуваних стійких більшовиків.

4. Заборонити видачу хліба на трудодні до виконання планів хлібозаготівель.

Як бачимо, постанова про організацію голодомору в Україні була не урядовою, а компартійною, що підкреслює вину компартії України в геноциді проти українського народу, а також те, що вона перебрала на себе функції органів державного управління. Тоді ж, 6 грудня 1932р., голова Раднаркомом УРСР В.Чубар і секретар ЦК КП(б)У С. Косіор підписали ще одну страхітливую постанову “Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі”.⁴¹ Занесення села або району на чорну дошку означало повну ізоляцію їх від усіх інших населених пунктів, від будь-якого матеріального, продовольчого, промислового постачання, що означало масове фізичне знищення населення від дітей до старих.

Постанова носила відкритий антинародний, антиукраїнський зміст. У ній перед облвиконкомами і райвиконкомами, обкомами та райкомаами партії ставилося цинічне завдання:

1. Негайно припинити довіз товарів до населених пунктів занесених на “чорну дошку”, цілком припинити кооперативну і державну торгівлю на місці та вивезти з відповідних кооперативних і державних крамниць усі наявні товари.

2. Цілком заборонити колгоспну торгівлю як для колгоспників, так і для одноосібників.

3. Перевірити й очистити органами ДПУ-НКВС кооперативні й державні апарати від усіляких чужих і ворожих елементів.

4. Перевірити і очистити колгоспи сіл, занесе-

них на “чорну дошку”, ліквідувавши всі контрреволюційні елементи, організаторів зривів хлібозаготівель.

Після занесення сіл на “чорну дошку” усі навколишні дороги і стежки перекривалися патрулями ДПУ-НКВС, які нікого не випускали з сіл. Закривалися магазини, школи, пошти, олійні, млини, розбивалися жорна, вивозилися насінневі фонди, заарештовувалися і висилалися та судилися активісти. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР своєю постановою від 14 грудня 1932 року “Про хлібозаготовки в Україні, Північному Кавказі і Західній області” зобов’язував ЦК КП(б)У і Раднарком УРСР під особисту відповідальність Косіора і Чубаря повністю завершити план заготівель зернових і соняшника до кінця січня 1933р. В постанові наголошувалося на розгортанні широких репресій щодо порушників хлібозаготівель як до “контрреволюціонерів”, “куркульських елементів і їх прислужників”, “переродженців і ворогів радянської влади і колгоспів”, до комуністів, місцевих керівників. Ставилася вимога проводити арешти, засудження до 5-10 років у концтабори, не зупинятись перед застосуванням вищої міри покарання. Всіх виключених з партії за саботаж хлібозаготівель комуністів було зобов’язано виселяти у північні області на рівні з куркулями. Одночасно вимагалось викорінювати буржуазно-націоналістичні елементи з партійних і радянських організацій, ретельно відбирати і виховувати в сталінському дусі українські більшовицькі кадри.

На “чорні дошки” занесено колгоспи 87 районів України із населенням 5 млн. людей.⁴²

Як “куркульсько-петлюрівські елементи” були репресовані секретар Славутського райкому партії Йосипов та співробітники райкому Чухрай і Данилюк, багато інших партійних і радянських працівників.

Люди оцінювали колективізацію негативно, а політику хлібозаготівель – як антиукраїнську, антинаціональну, терористичну. Селяни масово виходили з колгоспів, висловлювали незадоволення владою, процвітала апатія, зростали міграційні процеси. Так, в 1932 р. заяви про вихід з колгоспів подали 2331 колгоспник у 59 господарствах 19 районів області. Селяни масово втікали за межі України у великі промислові центри, до Сибіру, Мурманська.

15 листопада 1932 р. Політбюро ЦК ВКП(б) приймає рішення “Про паспортну систему та розвантаження міст від зайвих елементів”, яке заборонило виїзд селян з сільської місцевості республіки за хлібом на інші території СРСР. Українцям не продавали квитки на залізничний та водний транспорт.

Втікачів заарештовують і повертають у села. До 1 січня 1933 р. було заарештовано 220 тис. селян, 186 тис. силою повернуто у села.

Директивою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР “Про запобігання масового виїзду селян” від 22 січня 1933 р. введена заборона селянам взагалі покидати постійне місце проживання.⁴³

Оскільки в процесі проведення хлібозаготівельної кампанії відбувалися масові виїзди із сіл селян, то з метою запобігання втечам ДПУ вживало ряд рішучих заходів, які вимагали:

- категоричну заборону сільрадам видавати будь-які довідки на виїзд;
- мобілізацію агентури і сільського активу на виявлення організаторів виїздів;
- створення по лінії транспортних органів ДПУ і по районах оперативних заслонів;
- арештів організаторів і ініціаторів втечі;
- постановку перед районними органами питання про проведення масово-роз’яснювальної роботи.

Так, в останній декаді січня 1933 року у всіх районах України заслонами затримано і профільтровано 3861 особу, з них повернуто до місць постійного проживання – 3521 чол. Заарештовано 340 куркулів, твердоздатчиків, бездокументних, кримінальників і тих, хто відмовився від повернення до місць проживання, оформлялися справи на заслання. Більше 250 організаторів і ініціаторів втеч відправили до концтаборів.

На залізницях в цей період заслонами затримано і профільтровано в Україні 16 733 чол., в т.ч.:

- колгоспників – 7106 чол.,
- одноосібників – 7870 чол.,
- куркулів і твердоздатчиків – 507 чол.

До місць постійного проживання повернуто більше 15 тис. чол., заарештовано і передано територіальним органам ГПУ понад 1600 осіб, 9 осіб, які відмовилися від повернення на місце свого проживання відправлено на спецпоселення до Казахстану. З Центрально-Чорноземної області в Україну повернено 8257 осіб. Масовими виїздами із сіл було охоплено 215 районів України, всього виїхало більше 94 тис. чол., в т.ч. 31,4 тис. колгоспників, 44,4 тис. одноосібників, більше тисячі колгоспних активістів. У Вінницькій області з 24 районів виїхало понад 5 тис. осіб і 500 сімей.

Значна частина втікачів із сіл забирала з собою сім’ї, часто знищуючи свої господарства. Так, у Вінницькій і Дніпропетровській областях в результаті виїздів було ліквідовано 3255 господарств. З окремих сіл втікали всі дорослі і працездатні чоловіки.

В деяких селах виїжджали лише глави сімей. Виїжджаючі колгоспники мотивували виїзди незадовільним матеріальним становищем, незабезпеченістю хлібом і загрозою голоду.⁴⁴

Протягом четвертого кварталу 1932 р. і січня 1933 р. лише з двох районів області (Проскурівського і Летичівського) виїхало 5579 селян, з них сім'ями – 511. Ряд з них були силою повернуті назад за допомогою ДПУ, зокрема, в села Дзеленці, Осташки, Водички, Педоси, Ружичанку та ін.⁴⁵

На 1 січня 1932 р. в органах ГПУ УРСР залишались 198 кримінальних справ на 649 чол. За 10 місяців 1932 р. було заведено 425 слідчо-кримінальних справ, 232 групових з 996 звинуваченими, по яких притягнуто до відповідальності 1287 чол., в т. ч. заарештовано 1160 чол. (97,7%). У Вінницькій області було заарештовано 197 чол. (158 чол. – 80,2%, по групових справах і 39 – 19,8% одиночних), з них 27,4% – “куркулів”, 65% – соціально-наближених прошарків, 7,6% – службовців.⁴⁶

Вже у другій половині листопада 1932 р. в Україні було заарештовано 1089 чол., з них 270 голів колгоспів, 92 рахівники, 100 комуністів, а на Поділлі – 93 чол., в т.ч. 17 голів і 22 члени правлінь колгоспів, 24 рахівники.⁴⁷

Проти непомірних хлібозаготівель на Поділлі виступали комуністи і комсомольці-активісти 36 сіл 21 району, зокрема у Меджибізькому, Волочиському, Оринінському, Староушицькому, Славутському, Проскурівському районах. Протидія виражалася у зриві колгоспних зборів, відмові від прийняття планів хлібозаготівель, відмові від хлібозаготівель, виході з членства у партії і комсомолі, інших “опортуністичних” тенденціях.⁴⁸ На Поділлі з 1 листопада по 20 грудня 1932 р. заарештовано 21 комуніст, а в республіці 862 члени партії.⁴⁹

Тільки в листопаді 1932 р. з метою розгрому в республіці “сільської контрреволюції”, подолання саботажу хлібозаготівель і припинення розкрадання і розбазарювання колгоспного і державного майна було заарештовано 8881 чол., серед яких 2 тис. “бувших петлюрівців і махновців”. В числі заарештованих були: 311 голів колгоспів, 702 члени правлінь, 206 завгоспів, вагарів, 30 голів сільрад, 13 уповноважених райпарткомітетів, 125 бригадирів, 127 бухгалтерів і рахівників, 314 рядових колгоспників, 152 інших працівників колгоспів.

Серед ліквідованих “контрреволюційних” і “повстанських” угруповань було 15 внутріколгоспних груп в 110 районах. Характерними звинуваченнями були антирадянська агітація серед колгоспників, підбурювання їх проти господарсько-політичних кампаній по викачуванню і вивезенню хліба, розкрадання і відтягування термінів здачі хліба, зали-

шення у відходах великої кількості чистосортного зерна, організації підпільних зерносховищ, закування хліба у ямах, свідоме перекручення звітності, ведення подвійної бухгалтерії і заниження реальних показників врожайності тощо.⁵⁰

Ліквідовані органами ДПУ групи в колгоспах звинувачувалися в зриві сільськогосподарських кампаній, хлібозаготівель, в розбазарюванні, приховуванні і крадіжках хліба, в антиколгоспній, антирадянській, повстанській агітації. ДПУ зробило висновок, про те, що в Україні діяла широка мережа підпільних антирадянських організацій, які готували організацію збройного повстання до весни 1933 р. з метою повалення радянської влади і встановлення “Української незалежної держави”. На Поділлі були ліквідовані антирадянські групи “Вибух”, “Зв'язківці”, “Інтелігенти”, “Кияни”, що входили до “Української військової організації”. У підпільників було вилучено 3,5 тис. одиниць нарізної зброї.⁵¹

Всього за серпень-листопад 1932 р. притягнуто до відповідальності у зв'язку з хлібозаготівлею:

1) Органами ДПУ – 21197 осіб (в серпні – 1491 чол., у вересні – 2526 чол., в жовтні – 2850 чол., в листопаді – 14 230 чол.), зокрема, за:

- розкрадання, приховування, розбазарювання хліба – 6940 чол;
- агітацію проти хлібозаготівель – 6449 чол.;
- спекуляцію хлібом – 3715 чол.;
- протидію вивезенню хліба – 2022 чол.;
- терор і підпали – 441 чол.;
- шкідництво в колгоспах і радгоспах – 348 чол.

На Поділлі органи ДПУ заарештували 2261 чол. (серпень-вересень – 808 чол, листопад – 1453 чол.).

2) Органами міліції заарештовано 12 896 чол., з них за приховування, крадіжку і розбазарювання хліба – 10863 чол., за спекуляцію хлібом – 2033 чол., в т. ч.: в серпні – 2101 чол., у вересні – 5141 чол., в жовтні – 3443 чол, в листопаді – 2211 чол.⁵²

Протягом серпня-листопада 1932 р. в Україні органами ДПУ УССР було притягнуто до відповідальності 19116 осіб в т. ч.: за агітацію проти хлібозаготівель – 6289 чол., за розбазарювання, крадіжки і приховування хліба – 6596 чол., за спекуляцію хлібом 6596 чол., за опір вивезенню хліба – 1844 чол.⁵³

Міліцією за цей період заарештовано 12896 осіб.⁵⁴

На 01.12.1932 р. під арештом по операції ДПУ знаходилося 13,5 тис. чол, в т. ч. на Поділлі 2222 чол. по 1611 кримінальних справах. Тільки з 1 по 20

грудня 1932 р. органами ДПУ було заарештовано 10330 осіб, з них у Вінницькій області 1096 чол.⁵⁵

А судами Наркомюсту в республіці засуджено 16419 чол. за невиконання плану хлібозаготівель станом на 05.12. 1932 р. 5304 колгоспних і одноосібних господарств були обкладені натуральним штрафом (у Вінницькій області – 590 господарств).⁵⁶

Репресивна машина працювала повним ходом. Станом на 20 грудня 1932 р. в обласних відділах ДПУ УРСР залишалось 7192 кримінальних справи, за якими проходило 11890 чол., в т. ч. 1015 групових справ на 5282 заарештованих і одинаків – 6177 справ на 6608 заарештованих. У розробці Вінницького облвідділу ДПУ залишалося 1268 справ на 1667 заарештованих 149 – групових на 535 чол. і 1119 – одиночних на 1132 чол.

За останню декаду грудня облвідділами ДПУ було заведено 3078 нових кримінальних справ, за якими заарештовано 5240 чол., з них: групових справ – 370 на 2307 чол. і одиночних – 2708 справ на 2933 заарештованих. У Вінницькому облвідділі ДПУ заведено 378 справ на 664 осіб (47 групових на 302 чол. і 331 одиночних на 362 заарештованих).

Всього за останню декаду грудня завершено 1904 кримінальних справи на 2952 заарештованих, з них групових – 206 справ на 1129 чол. і одиночних – 1698 на 1828 заарештованих.

З початку операції до 1 січня 1933 р. на селі ліквідовано 1607 груп, по яких заарештовано 8145 осіб, і заарештовано 11079 окремих осіб – всього заарештовано 19224 чол., в т. ч. по колгоспах – 8344 чол., по індивідуальному сектору – 8443 чол., інші – 2387 чол. Кримінальні злочини класифікувалися за такими видами:

- антирадянська агітація – 6196 чол.;
- розкрадання і розбазарювання хліба – 6396 чол.;
- саботаж і протидія хлібозаготівлі – 2838 чол.;
- куркульсько-повстанські організації і гугрупуння – 844 чол.;
- терор і підпали – 400 чол.;
- українська контрреволюція – 294 чол.;
- церковно-сектантська контрреволюція – 738 чол.;
- шкідництво в колгоспах – 451 чол.;
- викривлення роботи радянського апарату – 119 чол.;
- втікаючі куркулі – 322 чол.;
- інші злочини – 340 чол.

За родом занять і соціальним станом засуджені розподілялися так:

- голови сільрад – 167 чол.;
- голови колгоспів – 871 чол.;
- члени правлінь господарств – 867 чол.;
- бухгалтери і рахівники – 758 чол.;
- завгоспи – 1062 чол.;
- бригадири – 514 чол.;
- рядові колгоспники – 4212 чол.;
- службовці – 965 чол.;
- куркулі – 3232 чол.;
- середняки – 4586 чол.;
- бідняки – 670 чол.;
- робітники – 533 чол.;
- священнослужителі – 183 чол.;
- інші – 604 чол.;
- члени і кандидати КП(б)У – 532 чол.;
- члени ЛКСМУ – 74 чол.;
- колишні члени КП(б)У – 46 чол.;
- особи з контрреволюційним минулим – 3871 чол.;
- колишні куркулі – 2401 чол.;
- колишні петлюрівці і гетьманці – 234 чол.;
- колишні махновці – 49 чол.;
- колишні бандити – 160 чол.;
- колишні жандарми, поліцейські, тюремщики – 175 чол.;
- колишні офіцери – 67 чол.;
- колишні поміщики – 15 чол.;
- колишні члени антирадянських партій – 24 чол.;
- колишні учасники контрреволюційних організацій – 141 чол.;
- колишні торговці – 63 чол.;
- колишні служителі культу – 54 чол.;
- засуджені при радянській владі – 25 чол.⁵⁷

Загалом протягом грудня 1933 р. було завершено 5728 кримінальних справ з 9136 заарештованими, в т. ч. 757 групових з 3712 заарештованими. У Вінницькій області пройшло 586 кримінальних справ на 844 заарештованих. Судами розглянуто 2177 справ на 3574 чол., з них засуджено до розстрілу 194 чол., позбавлені волі на різні строки – 2851 чол., виправдано – 130 чол.

Репресії наростали. Протягом першої декади січня 1933 р. обласними відділами ДПУ заведено 4124 кримінальні справи, за якими заарештовано 7126 чол. в т. ч.:

- групових справ – 459 на 3125 заарештованих;
- одиночних – на 4001 чол.

На Поділлі за цей час відкрито 1423 кримінальні справи з 2066 заарештованими, з них 142 групових на 741 особу.

На 11 січня 1933 року в областях залишалося 10 732 кримінальні справи з 18454 заарештованими (у Вінницькій – 11423 справи на 2066 заарештованих).⁵⁸

Розглянуто справи на 2515 чол. і винесено вироки:

- розстріл – 122 чол.;
- 10 років концтаборів – 334 чол. (63%);
- від 3 до 5 років концтаборів – 1146 чол.;
- заслання – 797 чол. (33%);
- умовно звільнено – 116 чол. (4%).

Судами НКЮ за цей період розглянуто 639 справ на 961 чол., з яких:

- розстріляно – 44 чол.;
- позбавлено волі – 836 чол.;
- заслано – 4 чол.;
- направлено на примусові роботи – 25 чол.;
- умовно засуджено – 10 чол.;
- виправдано – 42 чол.

На 01.01.1933р. у облвідділах ДПУ було відкрито 8360 нових кримінальних справ, за якими проходило 14162 заарештованих, з них: – групових справ – 1183 на 6455 чол.;

– одиночних справ – 7177 на 7707 заарештованих. У Вінницькому облвідділі ДПУ залишалося 1413 кримінальних справ на 2023 заарештованих, в т. ч. 184 групових справи на 751 заарештованого і 1228 одиночних на 1271 заарештованого.⁵⁹

Протягом 1933 р. за постановами Судової Трійки при Колегії ДПУ УСРР розстріляно 805 чол., з них по кримінальних справах територіальних органів ДПУ – 615 чол., по справах транспортних органів ДПУ – 52 чол., по справах органів міліції – 138 чол.⁶⁰

Голод продовжувався і в 1934 р. була запроваджена карткова система, за якою в містах до 1935 р. щоденно видавали 400 грамів хліба на людину. Село ж було кинуте напризволяще.

Голодочокост, масові репресії в Україні призвели до трагічних духовно-культурних наслідків, небаченої деградації національних, духовних і релігійних цінностей, руйнації етнічних ментальностей і традицій, знецінення не тільки національного духу, а взагалі людського життя. Геноцид голодомору був використаний для знищення фізичного та інтелектуального генофонду українства. А натомість жорстоко насаджувались, утверджувались, заохочувались політична покірність, соціальна апатія і байдужість, політична одноманітність, зрадництво, лицемірність, жорстокість, відступництво і т.п., які повною мірою проявилися в 1937 році.⁶¹

Колективізація, розкуркулення, голодомор, репресії проти цвіту нації – інтелігенції і селянства зруйнували великий пласт традиційної української національної ментальності і культури, національних духовних цінностей. Село з його старовинними етнокультурними надбаннями разом з втратою споконвічного хлібороба на землю втратило і морально-психологічну стійкість та етнічну самобутність.

З ліквідацією справжнього господаря землі, який від древніх своїх слов'янських предків знав усі хліборобські премудрості, зберігав, примножував і передавав глибинні знання унікальної української етнічної, хліборобської, селянської культури, був нанесений непоправний збиток українській нації. Після такого апокаліпсису вона ще довго не зможе відновити свій етнокультурний генофонд, свою автохтонність, підняти з духовної, а після другої світової війни і фізичної руїни.

Розмах насильства над селянством в період 20-30-х років був небаченим раніше. Здійснення індустріалізації – будівництво нових міст, заводів і фабрик, шахт і комбінатів, залізниць і магістралей теж забезпечувалось селянськими руками. Голодомор був засобом примусу селян до участі в індустріальному будівництві, через насильно форсовану колективізацію, нещадну експропріацію селянства, відчуження його від землі, застосування найжорстокіших у людській цивілізації репресій для експлуатації і придушення опору селянства. Щоб знищити хлібороба і перетворити село у гігантського поставника людських і матеріальних ресурсів для потреб прискореної індустріалізації, сталінський режим: по-перше, проводив широку ідеологічну кампанію по підготовці суспільної і міжнародної думки на виправдання насильства і масових репресій, відомої, як теорії загострення класової боротьби в період розгортання соціалістичного будівництва; по-друге, що зруйнувати успадкований віками селянський уклад, що тримався на міцних одноосібних господарствах, їх розвиток в кінці 20-х років спочатку стримувався, а на початку 30-х заможне селянство (куркульство) було зовсім знищене. Село було позбавлене справжнього хлібороба, господаря землі; по-третє, щоб прискорити відтік селян до міста 1932-1933рр., на селі був організований масовий голодомор, від якого померло понад 7,5 млн. українських селян; по-четверте, мільйони селян примусово виселялись у необжиті райони чи переходили в місто. Завдяки цьому з 1926 по 1939 рр. у країні було зведено 214 нових міст, 234 селища міського типу, в основному за рахунок селян, які поповнили чисельність міського населення з 26,3 млн. до 56,1 млн., тобто на 29,8 млн. чоловік; по-п'яте, цілі армії селян-арештантів використовувались у віддалених районах Півночі і Півдня на будівництві в промисловості.

Не менш страшним був голод 1946-1947 рр., спричинений, насамперед, державною політикою викачування хлібних та інших продовольчих ресурсів зі щент зруйнованого війною села. Трагічні наслідки повоєнної розрухи негативно позначилися на усьому економічному, соціально-культурному становищі українських селян, на демографічній ситуації серед сільського населення. Та голод 1946-1947 рр. теж був наслідком цілковитого вилучення

сільськогосподарської продукції не тільки з державного сектора (колгоспів, радгоспів, МТС), але й з приватних господарств колгоспників і робітників радгоспів у вигляді непомірних грошових і натуральних податків, різноманітних обов'язкових до сплати державних позик.

Через величезні втрати на війні чоловіків, гостру нестачу трудових ресурсів, головний тягар роботи на селі несли жінки, діти, старики. Провідну роль на всіх виробничих ділянках відігравали жінки. Адже для відбудовних робіт, пуску відновлених заводів і фабрик тисячі подолян були насильно завербовані і вивезені на будівельні і промислові підприємства Донбасу, Кривбасу, Харкова, інших промислових центрів, мобілізовані в різні школи системи фабзавучу.

В Ізяславі, наприклад, були організовані курси трактористок. Середня дільнична ланка повоєнного колгоспу нараховувала від 20 до 40 і більше жінок.⁶²

У колгоспах 1947 р. 80 % робочих рук складала жінки, працювало майже 800 тис. підлітків.⁶³ Основні трудові процеси в аграрному секторі економіки виконувалися вручну, орали коровами, тому що сільськогосподарська техніка, механізми були знищені або вивезені фашистами, а випуск нових машин – не налагоджений.

Село залишилося наодинці зі своїми трагічними проблемами, які до краю загострила сильна посуха 1946 р. і частково 1947 р. у південних і східних районах України. В 1946 р. посухою і заморозками знищено майже 350 тис. га посівів зернових. Але це не турбувало вище керівництво республіки і держави.

Не дивлячись на те, що врожайність зернових культур в Україні 1946 р. становила 3,8 ц. з га, був великий неврожай картоплі, овочів, в жакливому стані було тваринництво. Загальні державні і власні капіталовкладення колгоспників у сільське господарство не перевищували 15 відсотків.⁶⁴

В таких складних об'єктивних природних та важких соціально-економічних умовах держава не тільки не підтримала селянина, а, навпаки, до краю загострила ситуацію сталінською політикою хлібозаготівель. Україна постанала перед катастрофою масового голоду через повне вилучення хлібних та інших продовольчих ресурсів. Незважаючи на неральність попередньо встановлених для республіки на 1946 р. хлібозаготівельних планів в розмірі 362 млн. 750 тис. пудів зерна Й.Сталін довів до районів підвищені завдання здачі хліба державі.

На здійснення хижачької антиукраїнської політики "заготівель" сільськогосподарської продукції були направлені рішення ЦК ВКП(б) і Ради Міністрів СРСР, директиви діячів компартії і держави Й. Сталіна, Т. Маленкова, А. Жданова, Л. Берії, Л.Кагановича, М. Патолічева та їх виконавців в ЦК КП(б)У та Раді Міністрів УРСР, М. Хрущова, Д. Коротченка, Р. Руденка, в місцевих партійних і радянських органах.

Організацією викачування хліба в 1946-1947 рр. з України займався особисто перший секретар ЦК КП(б)У і Голова Ради Міністрів М.Хрущов, а з березня 1947 р. на посаді партійного лідера його замінив жорстокий українофоб Л.Каганович. Партійні і державні керівники СРСР і УРСР безпосередньо причетні до виникнення голоду в Україні, в результаті якого за далеко неповними даними померло більше 1 млн. чоловік.⁶⁵

Все, що вироблялося на селі, вилучалося практично за безцінь державою, залишаючи людей зі своїми економічними і соціальними проблемами. Апогей штучно організованого компартійним режимом голодомору, досягнув вершини зимою 1946-1947 рр. та весною і літом 1947 р. Неймовірно напружена, трудовітка праця була для селянина невдячною. Держава забиравала все до останньої зернини, до останньої копійки. Кожне селянське і колективне господарство обкладалося масою податків на землю, худобу, фруктові дерева, вироблену продукцію. Кожен селянський двір повинен був безкоштовно здати державі 40-45 кг м'яса, 230-240 літрів молока, 240 яєць, одну коров'ячу або свинячу шкуру. Щорічно здійснювалась примусова передплата облігацій та надзвичайно високі державні позики. Праця селян обліковувалася трудовими, були встановлені норми трудовнів, в кінці року на них видавалася мізерна натуральна оплата.

Викачуванням хліба займалися спеціальні бригади уповноважених партійних і радянських органів, працівників роздутого апарату системи Міністерства заготівель УРСР, фінагентів, судовиконавців, міліції, які репресивними, примусовими методами відбирали за рахунок планових хлібозаготівель, податків і позик хліб, худобу, майно, викачували усі селянські і колгоспні ресурси.

Кам'янець-Подільська, а також Вінницька, Одеська, Ізмаїльська, Николаївська, Харківська, Херсонська, Дніпропетровська, Ворошиловградська, Полтавська, Чернівецька, Чернігівська області були найбільше вражені голодом. В середині 1947 р. в Україні нараховувалося понад 1 млн. 154 тис. дистрофіків. У більшій частині подільських сіл люди опухали від недоїдання, багато вмирало голодною смертю, траплялися випадки канібалізму і навіть дітоїдства.

Найменша форма непокори, протесту суворо каралася засудженням в далекі табори. За найменше запізнення на роботу людей засуджували на декілька років ув'язнення. До 1953 р. тривали масові репресії за політичними, релігійними та іншими мотивами. Адже липневий (1946 р.) Пленум ЦК КП(б)У, інші директивні документи (як правило, таємні) вимагали розцінювати невиконання планів хлібопоставок державі як злочин перед партією і державою. Це давало підставу карально-репресивним, судовим органам притягувати до судової кримінальної відповідальності за недоїмки в хлібозаготівлі як керівників господарств, так і простих колгоспників.

Тому протягом 1946 і першого кварталу 1947 р. в республіці засуджено 1312 голів колгоспів.⁶⁶

Масову дистрофію, голодання, смертність викликало зняття з пайкового карткового постачання переважної більшості сільського і великої частини міського населення. Особливо страждали від голоду солдатські вдови, діти-сироти, старики. Через недоїдання, голод люди масово помирали від епідемії заразних інфекційних хвороб.

В листопаді 1946 р. в 24 областях було в наявності 543 тис. 788 ц. хлібопродуктів. Але при виділеному фонді 94 тис. 315 т. борошна було використано 86 тис. 624 т., не використано 7 тис. 691 т., у тому числі по місту 6 тис. 395 т. і по селу – 1 тис. 269 т.

В жовтні-листопаді 1946 р. контингент осіб, який постачався пайковим хлібом скорочений на 4049 чол., а картковий контингент – на 1 млн. 164 тис. чол., контингент працюючих було зменшено на 159 тис. чол., утриманців – на 808 тис. чол., дітей – на 197 тис. чол., 67 тис. 441 чол. було переведено з вищих норм постачання на нижчі. Витрачання пайкового хліба було скорочено на 30,9 тис. т.⁶⁷

Разом з тим, спеціальним продовольчим забезпечувався партійно-радянський актив, працівники каральних органів. Так, для секретарів райкомів партії і голів райвиконкомів 1946 р. в Проскуріві був організований продовольчо-промисловий магазин. А першому секретареві обкому КП(б)У А.М. Устенку та голові облвиконкому А.М. Ковбасюку щорічно додатково видавалося по 5 тис. крб. для покращення харчування і оплати продуктів у відрядженнях. Значна частина керівних працівників звільнялася від сплати сільгосподатків, отримували санаторно-курортні путівки, відпочивали на Куявській дачі Ярмолинецького району, а їхні діти – в санаторії Сл. Шелехівської Деражнянського району, мали безкоштовне харчування і отримували одяг та взуття. Апаратні працівники обкому партії, облвиконкому, обкому комсомолу, районних органів влади користувалися дешевим харчуванням у їдальні облвиконкому, до штату якої входило 17,5 штатних одиниць з місячним фондом зарплати 5,5 тис. крб.⁶⁸

Населення голодувало при наявності усіх можливостей для подолання цього трагічного явища. Продовольчих ресурсів було вдосталь, щоб не допустити голодомору. А вже до кінця 1945 р. тільки у Кам'янець-Подільській області уже було відновлено роботу 1627 колгоспів, 5085 тваринницьких ферм, 15 молокозаводів, 66 машинно-тракторних станцій, ряд цукрових, плодоконсервних заводів, пекарень. В достатній кількості вирощувалося зерно. Так, за збір високих урожаїв зернових культур і цукрових буряків 1947 р. Президія Верховної Ради СРСР присвоїла звання Героя Соціалістичної Праці 38 передовикам сільського господарства Хмельниччини, в т. ч. 11 працівникам колгоспу ім. Леніна с. Летава Чемеровецького району. Артіль виростила по 35 центнерів зерна і по 363 центнери цукрових буря-

ків з гектара, за що 20 колгоспників були нагороджено орденами і медалями.⁶⁹ А 10 жовтня 1947 р. М.Хрущов і Л.Каганович інформували Сталіна про те, що “колгоспи, радгоспи і селянські господарства Української РСР виконали план здачі хліба державі на 101,3%”.⁷⁰ Але вся сільськогосподарська продукція краю за рознарядкою Москви вивозилась за межі України для підтримки прокомуністичних режимів країн, так званої, народної демократії, зокрема, до Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Албанії, Румунії, Угорщини і навіть Франції.

Процес розорення села здійснювався і в наступні роки. Село перестало тримати селян своєю економічною безперспективністю, безправністю, важкими умовами праці, відсутністю належних культурно-побутових умов, медичного обслуговування тощо.

Компартійний режим всіляко приховував свої злочини проти народу України, створював в очах міжнародної громадськості ілюзію благополуччя і добробуту, “Залізна завеса” постійно відділяла нас від всього світу. Під час голоду радянський уряд витрачав мільйонні суми на пропаганду “найсправедливішого ладу в світі”. Та в голодні роки, в період політичних репресій в пресі, засобах масової інформації, виступах партійних і державних керівників про геноцид в Україні не було згадано й словом. А в прикордонних населених пунктах для показухи будувались магазини, перукарні, їдальні, школи, заклади культури, побутокінати, парки. Тих, хто обмовився про краще життя за кордоном, засиляли до концтаборів чи розстрілювали. З метою недопущення витоку за кордон інформації про Голодомор в Україні ЦК ВКП(б) 23.02.1933 р. прийняв спеціальну постанову “Про поїздки по СРСР іноземних кореспондентів”, якою обмежував діяльність іноземних журналістів.⁷¹

Ідеологія селянського геноциду панувала і в наступні роки, навіть в період хрущовської “відлиги”. Переслідувалась будь-яка опозиція, вільнодумство, заборонялись “дисидентські” публікації і книги, пропаганда іншої ідеології та способу життя, не допускалась будь-яка критика радянської влади та дійсності.

Після війни селяни та їх майно, домашня худоба, фруктові насадження обкладались непомерними податками. В особистому домашньому господарстві заборонялося тримати коней, сільгоспінвентар, обмежувались розміри земельних присадибних ділянок, кількість домашньої худоби. Сільські жителі були позбавлені паспортів, жили, як у резервації, з якої можна було відлучатись лише за довідкою сільради чи колгоспу. Село опустіло, постаріло, знедолилося.

Як бачимо, голодомори 1921-1922, 1932-1933, 1946-1947 рр. були сплановані і здійснені пануючим комуністично-радянським режимом.

Визначальними факторами Голодоморів в Україні були не об'єктивні умови, а суб'єктивні факто-

ри, пов'язані з насиллям держави над українським народом, повним державним позбавленням його продуктів харчування з метою масового фізичного знищення.

Голодомори в Україні – були метою державної політики, засобами якої були, так звані, “продразв-йорстка”, “продналог”, “Політика воєнного комунізму”, “Нова економічна політика”, “розкуркулення”, “колективізація”, знищення “ворогів народу” і масовий збройний тиск на селянство.

Поряд з “класовим” принципом повсюдно застосовувалася “кругова порука”, тобто, колективна відповідальність селян за виконання державних поборів хліба. Невиконання продподатку каралося великими штрафами, арештами, примусовими роботами, позбавленням волі від трьох місяців до декількох років, а збройний опір – до розстрілу. Крім того, продподатком обкладалися не реально засіяна площа, а вся земля, що була у користуванні селянського господарства. Села які не виконували планів хлібоздачі в 1920 р., оголошувалися “чорними”, а пізніше – у 1932-1933 рр. їх заносили на “чорну дошку” з усіма трагічними наслідками повної соціальної (продовольчої і промтоварної) ізоляції.

Таким чином, Голодомори в Україні – ретельно спланований і чітко організований геноцид українського народу, метою якого було знищення української нації, насамперед, українського селянства як основи національного генофонду, носіїв української мови, ментальності, звичаєвості, моралі.

Організатором і виконавцем Голодоморів було керівництво більшовицької партії і підпорядковані йому урядові і карально-репресивні органи – політбюро, компарткоми, ВЧК, реввоєнсовет, ревтрибунал, ДПУ, більшість посад в яких в Україні займали не українці.

Важливо усвідомити, що Голодомори в Україні супроводжувалися тотальним фізичним знищенням української національної еліти, інтелігенції, ліквідацією заможного селянства і закріпаченням селянина, спотворенням національно регулюючої моральності, залякуванням, насаджуванням соціальної і політичної апатії, байдужості до власної національної долі, вихолощенням власної думки, тобто, жорстоким втокмаченням українцям рабської психології і соціальної неповноцінності.

Подоляни підтримують асоціацію дослідників голодоморів в Україні, яка пропонує ухвалити Закон про поминання жертв Голодомору 1932-1933 рр. Таким днем пропонується визначити 28 лютого щорічно. Для поминання передбачити: о 12 годині – однохвилинну зупинку транспортного руху, сирени, дзвони в церквах, цілоденний піст, у військових частинах – однохвилинне вшанування в строю, у радіо-і телепередачах – тільки траурні мелодії, озвучення літературних творів про голодомор.

На часі й прийняття законодавчих актів по масовій реабілітації безневинних жертв, засуджених

в період штучного голодомору в Україні. Адже, як справедливо відмітив Мар'ян П.Коць, голодомори, які проводились в Україні під час панування комуністичного режиму у тоталітарній імперії, – це найжорстокіші заплановані злочини в історії людства. Ніякі війни та нищення народів не зрівняються з масштабністю вимирання українського населення в найродючішій країні, на землі предків слов'янства, які одними з перших освоїли рільництво і зуміли за допомогою щедрот землі домогтися достатку.

Пам'ять про Голодомори в Україні повинна стати засторогою майбутнім поколінням українського народу.

Примітки:

1. Куліш А.Ф. Голодомор 1921-1922 рр. в Русі-Україні як продовження етнічної війни 1917-1921 рр. – Харків, 2003. – С.78.

2. Куліш А.Ф. Голодомор 1921-1922 рр. в Русі-Україні як продовження етнічної війни 1917-1921 рр. – Харків, 2003. – С. 2, 5.

3. Голод 1921-1923 рр. в Україні. Збірник документів і матеріалів. – К., 1993. – Док. 93.

4. Історія України. Т. 5. – К., 1980. – С. 385-386.

5. Голод 1921-1923 рр. в Україні. Збірник документів і матеріалів. – К., 1993. – Док. 13.

6. Голод 1921-1923 рр. в Україні. Збірник документів і матеріалів. – К., 1993. – Док. 60.

7. Голод 1921-1923 рр. в Україні. Збірник документів і матеріалів. – К.: Наук. Думка, 1993. – Док. 11.

8. Голод 1921-1923 рр. в Україні. Збірник документів і матеріалів. – С. 11.

9. Цит. за: Голод 1921-1923 рр. в Україні. Збірник документів і матеріалів. – Док. 42.

10. Голод 1921-1923 рр. в Україні. Збірник документів і матеріалів. – Док. 12.

11. Голод 1921-1923 рр. в Україні. Збірник документів і матеріалів. – Док. 42.

12. Голод 1921-1923 рр. в Україні. Збірник документів і матеріалів. – К., 1993. – Док. 6.

13. Куліш А.Ф. Голодомор 1921-1922 рр. в Русі-Україні як продовження етнічної війни 1917-1921 рр. – Харків, 2003. – С. 18-19.

14. Мельгунов С. Красный террор в России. – М., 2002. – С. 41, 43.

15. Куліш А.Ф. Голодомор 1921-1922 рр. в Русі-Україні як продовження етнічної війни 1917-1921 рр. – Харків, 2003. – С. 78.

16. Куліш А.Ф. Голодомор 1921-1922 рр. в Русі-Україні як продовження етнічної війни 1917-1921 рр. – Харків, 2003. – С. 31.

17. Український інститут національної пам'яті. Виставка “Ми звинувачуємо! Голодомор 1932-1933 років – геноцид українського народу”. – С. 13-14.

18. Український інститут національної пам'яті. Виставка "Ми звинувачуємо! Голодомор 1932-1933 років – геноцид українського народу". – С. 10.
19. Український інститут національної пам'яті. Виставка "Ми звинувачуємо! Голодомор 1932-1933 років – геноцид українського народу". – С. 16, 23.
20. Український інститут національної пам'яті. Виставка "Ми звинувачуємо! Голодомор 1932-1933 років – геноцид українського народу". – С. 23, 28.
21. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.) – Вінниця: Логос, 1997. – С. 213-214.
22. ДАХМО. – Ф.Р-6193. – Оп. 1. – Спр. 2833.
23. ДАВіНО. – Ф.П-136. – Оп. 3. – Спр. 4. – Арк. 39-42.
24. ДАВіНО. – Ф.П-136. – Оп. 3. – Спр. 71. – Арк. 6-6зв.
25. ДАВіНО. – Ф.П-136. – Оп. 3. – Спр. 12 – Арк. 143-156.
26. Витяг із звіту ДПУ УРСР про хід репресивної організації на селі у листопаді 1932-січні 1933 рр. // ГДАСБ України. – Ф.16 – Оп. 25. – Спр. 2 – Арк. 23.
27. Сведения о привлеченных и осужденных по делам, заведенным облотделами ГПУ УССР в связи с хлебозаготовками за август – ноябрь месяцы 1932 г. // ГДА СБ України. – Ф.42. – Спр. 9. – Арк. 60.
28. Голод і голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів і матеріалів. / Обласна рідколегія науково-документальної серії книг „Реабілітовані історією” (голова І.С. Гамрецький та ін.) – Вінниця, ДП „ДНФ”, 2007. – С. 308-311-315.
29. ДАХМО. – Ф.П-364. – Оп. 1. – Спр. 418. – Арк. 16-17.
30. ДАХМО. – Ф.П-112. – Оп. 1. – Спр. 131. – Арк. 69-70.
31. Рибак І.В. Наростання явищ голодомору у подільських селах за повідомленнями місцевих партійних та державних органів // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки (матер. республ. наук.-практ. конфер. 20 жовтня 1993 р.). Редкол.: Філінюк А.Г. (голова), Слободянюк П.Я. (наук. ред.) та ін. – Хмельницький, 1993. – С. 18-19.
32. ДАХМО. – Ф.П-112. – Оп. 1. – Спр. 138. – Арк. 102.
33. Кундис М. Голод 1933 р. на Чемеровеччині // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. – С. 41.
34. ДАХМО. – Ф.П-401. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 64-65.
35. Справка о количестве лиц, осужденных Судовой Тройкой при Коллегии ДПУ УРСР за период с 1 по 30 декабря 1932 г. // ГДА СБ України. – Ф.42. – Спр. 9. – Арк. 74.
36. ДПУ УСРР. Докладная записка о мероприятиях по проведению оперативного нажима на кулацко-петлюровские к-р элементы. Тов. Косіору 22.11.1932 г. г. Харьков // ГДА СБ України. – Ф.16. – Оп. 25 (1951). – Спр. 3. – Арк. 73-100.
37. Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки (матер. республ. наук.-практ. конфер. 20 жовтня 1993 р.). – С. 22-23.
38. Шкробот П.М. Трагедія 1932-1933 років мовою документів // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки (матер. республ. наук.-практ. конфер. 20 жовтня 1993 р.). – С. 22-23.
39. ДАХМО. – Ф.П-401. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 41.
40. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп. 30. – Спр. 5394. – Арк. 7-15.
41. Там само. – Арк. 54.
42. Український інститут національної пам'яті. Виставка "Ми звинувачуємо! Голодомор 1932-1933 років – геноцид українського народу" / Український ін-т національної пам'яті. – К., 2007. – С. 12, 37, 39.
43. Український ін-т нац. пам'яті. Виставка "Ми звинувачуємо! Голодомор 1932-1933 років – геноцид українського народу". – С. 12, 42.
44. Справка о массовых выездах из сел Украины и оперативных мероприятиях по борьбе с ними по состоянию на 2.II – 1933 г. // ГДА СБ України. – Ф.68. – Спр. 228. – Арк. 138-141.
45. ДАХМО. – Ф.Р-6193. – Оп. 1. – Спр. 2833.
46. Анализ цифровых данных об оперативной работе органов ГПУ УССР по сельскому террору за время с 1-го января по 1 ноября 1932 года (08.12.1932г.) // ГДА СБ України. – Ф.42. – Спр. 9. – Арк. 185-190.
47. Сведения о делах (мелких) по колхозам, переданных облотделами ГПУ в общие суды НКЮ за время с 15 ноября по 1 декабря 1932 г. // ГДА СБ України. – Ф.42. – Спр.9. – Арк.93.
48. ГПУ УССР. Секретно-политический отдел. Сов. секретно. Сводка о право-опортунистических настроениях и противодействии хлебозаготовкам со стороны членов кандидатов партии и комсомола, за время хлебозаготовительной кампании. По данным на 20. XI. 1932 г. // ГДА СБ України. – Ф.16. – Оп. 25. – Спр. 3. – Арк. 3.
49. Сведения о количестве членов и кандидатов партии, арестованных в связи с хлебозаготовками за время с 1/XI по 20/XII – 1932 г. // ГДА СБ України. – Ф.42. – Спр. 9. – Арк.71.
50. Оперативный бюллетень ГПУ УССР о ходе работы по сельской контрреволюции (5 декабря 1932 г.) // ГДА СБ України. – Ф.42. – Спр. 9. – Арк. 32.
51. Об очередных задачах агентурно-оперативной работы органов ГПУ УССР. Оперативный приказ по Государственному политическому управлению УССР от 13 февраля 1933 года. // ГДА СБ України. – Ф.9. – Спр. 666. – Арк. 56, 58-62, 63 зв.
52. Справка о привлеченных и осужденных по

делам, заведеним органами ГПУ УССР и милицей, в связи с хлебозаготовками за август – сентябрь 1932 г. (8 декабря 1932 г.) // ГДА СБ України. – Ф.42. – Спр. 9. – Арк. 52-55.

53. Сведения о привлеченных и осужденных по делам заведеним облотделами ГПУ УССР в связи с хлебозаготовками за август-ноябрь 1932 г. // ГДА СБ України. – Ф.42. – Спр. 9. – Арк. 60.

54. Сведения о привлеченных органами милиции по делам, заведеним в связи с хлебозаготовками за август – сентябрь 1932 г. (6 декабря 1932 г.) // ГДА СБ України. – Ф.42. – Спр. 9. – Арк. 59.

55. Справка о движении дел и арестованных по операции в органах ГПУ УССР // ГДА СБ України. – Ф.42. – Спр. 9. – Арк. 70.

56. Сведения о количестве колхозных и единоличных хозяйств, обложенных натуральным штрафом за невыполнение плана хлебозаготовок // ГДА СБ України. Ф.42. – Спр. 9. – Арк. 67.

57. Сведения об арестованных органами ГПУ УССР по операции на селе по линии СПО за время с начала операции по 1-е января 1933 г. (10 января 1933 г.) // ГДА СБ України. – Ф.42. – Спр. 9. – Арк. 210.

58. Справка о движении дел и арестованных по операции по областным отделам ГПУ за время с 1 декабря 1932 г. по 10 января 1933 года (16 января 1933 г.) // ГДА СБ України. – Ф.42. – Спр. 9. – Арк. 83-86.

59. Справка о движении дел арестованных в связи с оперативным нажимом по областным отделам за время с 20/XII-1932 г. по 1/I – 1933 г. (5 января 1933 г.) // ГДА СБ України. – Ф.42. – Спр. 9. – Арк. 79-80.

60. Служебная записка // ГДА СБ України. –

Ф.42. – Спр. 10. – Арк. 48.

61. ДАХМО. – Ф.Р-6193. – Оп.1. – Спр. 2833.

62. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: сторінки минулого та сьогодення місцевих громад. – Хмельницький: Поділля, 2003. – С. 145.

63. Цит. за: Голод в Україні 1946-1947 рр. Документи і матеріали. – К. - Нью-Йорк: Вид-во МП Коць, 1996. – С. 7.

64. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: сторінки минулого та сьогодення місцевих громад. – Хмельницький: Поділля, 2003. – С. 7-8.

65. Перковський А.Л., Пирожков С.І. Демографічні втрати народонаселення Української РСР у 40-х роках // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 22-23; Голод в Україні 1946-1947 рр. Маковійчук І.М., Пилявець Ю.Г. Голод на Україні у 1946-1947 рр. // Український історичний журнал. – 1990. – № 8. – С. 28-29.

66. Голод в Україні 1946-1947 рр. – С. 10-11.

67. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 3499. – Арк. 69-77, 100-106.

68. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: історико-етнографічні витоки, сторінки минулого та сьогодення місцевих громад. – Хмельницький: Поділля, 2003. – С. 145-147.

69. Слободянюк П.Я. Ради Хмельниччини на межі тисячоліть. – Хмельницький: Поділля, 2003. – С. 146.

70. Голод в Україні 1946-1947 рр. – С. 12.

71. Український інститут національної пам'яті. Виставка “Ми звинувачуємо! Голодомор 1932-1933 років – геноцид українського народу”. – К., 2007. – С. 43.

ГОЛОДОМОР В УКРАЇНІ У ХХ СТОЛІТТІ – ТЯЖКИЙ ЗЛОЧИН ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, ЙОГО ГЕНОЦИД

БРИЦЬКИЙ П. П.,

доктор історичних наук, професор кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Сьогодні людська свідомість важко сприймає повідомлення про те, що впродовж 26 років ХХ століття український народ пережив три голоди: 1921-1923, 1932-1933 і 1946-1947 років, один з яких (1932-1933 рр.) за своєю масовістю жертв кваліфікується як голодомор і геноцид. І це на найбільш родючих землях світу, які становлять 27% світового чорнозему. Як могло таке статися в Україні, де переважаючим населенням, а саме 87%, на період першого голоду були селяни? І це в державі, на чолі якої стояла партія, що проголосила соціалізм, метою якого було якомога повне задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб народу... Як же так сталося, що ця партія обіцяла привести селян до світлого комуністичного майбутнього, а привела до кріпацтва? Свого часу американський письменник Марк Твен стверджував, що немає нічого більш злочинного, ніж те, коли брехня подається під виглядом благодійності.

Отже, розглянемо, як здійснювалися на практиці офіційно проголошені більшовицькою партією постулати „Земля – селянам!”, „Від кожного – за здібностями, кожному – за працею!”

Перший голод у радянській Україні на шляху до соціалізму (1921-1923 рр.)

Моє покоління мало що знало про голод в Україні у 20-х роках минулого століття, бо в шкільних і вузівських підручниках стверджувалося тільки про голод на Поволжі. А про те, що в Україні голодувало населення п'яти губерній повністю (Запорізької, Донецької, Катеринославської, Миколаївської, Одеської) та окремих повітів ще трьох губерній (Полтавської, Харківської, Кременчуцької), не згадувалося зовсім.

Голод на Поволжі був у центрі уваги, і тому голод в Україні відійшов на другий план, про нього мало говорили і ще менше писали. Дотримуючись традицій продрозкладки, продовольчі органи УРСР,

очолювані представниками Росії, прагнули всупереч усьому викачати заплановану кількість продовольства, навіть якщо це загрожувало руйнуванню сільськогосподарського виробництва. В Поволжя направлялося дві третини всього зібраного в селян України зерна. І це в період, коли самі українські селяни голодували. Зокрема, в Одеській губернії голодувала чверть населення, а 58 вагонів продовольства було відправлено в Поволжя.¹

Основними причинами голоду 1921-1923 рр. були наступні: 1. Чотирирічна Перша світова війна і трирічна громадянська війна, воєнні дії яких в основному відбувалися на території України, завдали величезної шкоди її економіці в цілому і сільськогосподарському виробництву зокрема. 2. Значної розрухи сільському господарству завдала продовольча розкладка; яка здійснювалася в Україні в 1919-1920 роках. Це була своєрідна форма викачування продовольства в селян жорстокими насильницькими методами, яка привела до розорення селянських господарств і зубожіння селян. Одним з наслідків продрозкладки було скорочення посівних площ через відсутність насінневого фонду, різке зниження поголів'я робочих коней і незацікавленість самих селян у розширенні посівних площ, оскільки абсолютну більшість врожаю у них забирали за безцінь. 3. У 1921 р. південь України, Поволжя і Північний Кавказ охопила дуже сильна посуха, і ці райони дуже постраждали від неврожаю. Але при рівномірному розподілі продовольства між селянами цих регіонів можна було уникнути голоду. Боячись невиконання плану хлібозаготівель, встановленого московським центром, якщо буде заміна продрозкладки продподатком, пленум ЦК КП(б)У виносить рішення (27 лютого 1921 р.) про те, щоб стосовно України визнати цей Проект неприйнятним. А 22 березня 1921р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалює постанову з приводу продовольчого податку, щоб його не вводити і продрозкладку не відмінювати. Отже, в Україні вона зберігалася аж до нового врожаю, що надзвичайно ускладнило становище українських селян, особливо голодуючих губерній. Саме ця, остання, третя причина, викликана політичним

рішенням більшовицької партії, була найбільш згубною для голодуючих українських селян.

На початку травня 1921 р. надходить телефонограма секретаря ЦК РКП(б) В. Молотова: „Зобов'язати український ЦК і Укрнаркомпрод під персональну відповідальність тт. Раковського і Владимиrowa відправити в розпорядження Наркомпроду РСФРР протягом травня не менше 40 маршрутів (ешелонів. – П.Б.), переважно з хлібом”.

Відповідно до неї, 10 травня Політбюро ЦК КП(б) У ухвалює постанову, щоб „Директиви”, дані ЦК РКП, терміново прийняти до виконання” і зобов'язують Одесу відвантажувати щоденно 30 вагонів, а військовому командуванню пропонують надавати всіляке сприяння при проведенні продрозкладки. Одноразово пропонується заступнику командуючого військами України і Криму Авксент'євському надати військову збройну силу для прискореного вивезення цукру. Як бачимо, вже збройних загонів для вивезення продовольства з України не вистачало, а тому залучали до цього війська армії.²

Московський центр продовжує безперервно термосити уряд України щодо збільшення хлібозаготівель. Улітку 1921 р. йшла дискусія щодо очікуваного майбутнього врожаю в Україні у 1921 році. Центральне статистичне управління РСФРР за своєю обчислювальною методикою встановило, що в Україні нібито буде врожай у 633 млн. пудів.³ Дані Центрального статистичного бюро УРСР вказували кількість у 276,6 млн. пудів.⁴ На основі перших показників (ЦСУ РСФРР) голова Раднаркому РСФРР В. Ленін зробив у липні 1921 р. „калькуляцію” ще не зібраного врожаю в Україні. З цього приводу він підготував записку про те, що „урожай в Україні приблизно визначають у 550-650 млн. пудів. Віднімаючи 150 мільйонів пудів на засів і 300... на годівлю сім'ї і худоби, маємо остачу... в середньому 150 мільйонів пудів. Якщо поставити на Україну армію з голодних губерній, цю остачу можна було б зібрати (податком + товарообміном + окремими реквізиціями з багатих на допомогу голодним) **повністю**” (виділено В.Леніним. – П.Б.).⁵

Виходячи з вимог московського центру, Політбюро ЦК КП(б)У 4 липня 1921 р. на своєму засіданні розглядає питання про посилення продовольчої заготівлі й ухвалює постанову: „б. а) В принципі визнати доцільним застосування виїзних сесій Ревтрибуналу в найбільш ударних місцях для засудження окремих господарів, які не виконали розкладки, запропонувавши Наркомпроду узгодити з військовим командуванням питання про забезпечення трибуналів достатньою збройною силою, б) Затвердити як репресивний захід стягнення з тих, що не виконали продрозкладки, товарного чи грошового еквіваленту за роздрібними цінами”.⁶ І останнім пунктом про посилення відправки хліба на Північ, згідно з телеграмою Леніна, фіксується кількість вагонів, які обов'язково мають відвантажити Київ, Полтава, Кременчук, Запоріжжя, Миколаїв, Одеса, Чернігів.

Вищезазначене свідчить, по-перше, про те, якими методами провадилася хлібозаготівля в Україні. В РСФРР з березня 1921 р. продрозкладка була заміненна продподатком, а в Україні цю заміну відклали до нового урожаю і здійснювали реквізицію зерна та інших продуктів за допомогою збройної сили. А, по-друге, викачували хліб навіть з голодуючих губерній „на допомогу Півночі”.

В той же час восени 1921 р. потерпілі від посухи губернії Росії були звільнені від продовольчого податку. Вони дістали насіннєву, продовольчу і фуражну допомогу в т. ч. і від УРСР. Отримували вони також допомогу і від міжнародних організацій, зокрема від Американської адміністрації допомоги (АРА).

А про те, що в Україні голодувало населення 5-ти губерній, замовчувалося. Їм не тільки не надавалася допомога, але ці губернії змушували до виконання плану заготівлі продовольства. На Політбюро ЦК КП(б)У 4 серпня 1921 р. було ухвалено, щоб губкоми розрізняли заклик до боротьби з голодом у Росії від боротьби з неврожаем в Україні, де допомога може бути надана своїми повітовими чи губернськими засобами.⁷

Голод у південних губернях України у другій половині 1921 і першій половині 1922 рр. був спричинений надмірним викачуванням хліба за межі республіки. У цей час на більшості засідань Політбюро ЦК КП(б)У постійно розглядається питання про заготівлю зерна і відправку його до Росії. З вересня 1921 р. на засіданні на пропозицію члена колегії Наркомпроду РСФРР Фрумкіна ухвалюють постанову про те, що „Україна зобов'язана дати Росії як мінімум 30 млн. пудів, навіть на шкоду власному постачанню”.⁸ З цього видно, що й республіканське керівництво не дбало про свій народ.

Заготівля хліба в Україні провадилася із застосуванням грубого насильства, масових репресій та грабєжів хатніх речей, що викликало незадоволення й опір, навіть збройний, селян. Жорстока, масова збройна боротьба селян проти продовольчого грабєжу і репресій продовжувалася аж до 1924 року. В. Ленін ще на початку 1921 року пропонував одним із заходів боротьби з опором українських селян і з голодом на Поволжі мобілізувати на цій території „молодь до армії у кількості до 500 тисяч багнетів” і „розташувати їх на Україні, щоб вони допомогли посилити продроботу будучи суцільно зацікавлені в ній, особливо ясно усвідомлюючи і почуваючи несправедливість **ненажерливості багатих селян на Україні**”⁹ (виділення П. Б.). Ось так вождь світового пролетаріату висловлювався про голодуючих селян України, від яких останнє збіжжя забирали для допомоги голодуючим Поволжя. „Пусть у них откормятся красноармейцы”, – повчав він. Правда, його пропозиція не була реалізована.

Про посилення продовольчих загонів для викачування хліба військовими частинами В. Ленін

наголошує неодноразово. 12 серпня 1921 р. Ленін у телефонній розмові з наркомом продовольства УРСР М. Владимировим (М. Штейнфінкель) висловив міркування, що для допомоги успішній хлібозаготівлі потрібні військові частини з тим, щоб ці військові частини розміщувалися в селах, одержували посилене харчування за рахунок місцевих селян, поки не буде виконана хлібоздача.¹⁰

Водночас 12 серпня 1921 р. ухвалюється постанова Ради Праці й Оборони РСФРР за його підписом про застосування надзвичайних заходів при вилученні продподатку. У ній вимагається при перших же ознаках протидії збору продподатку або його затримці застосовувати рішучі заходи примусового характеру, вводити військові частини в ті села і волості, де чинять опір, і направляти туди виїзні сесії ревтрибуналів, суворо караючи непокірних. Другим пунктом зазначається, що при введенні військових частин у села їх продовольче постачання покладається на сільські общини “в повній нормі бойового пайка” до тих пір, поки не буде зданий продподаток.¹¹

Про насильницький, грабіжницький метод збирання (фактично забирання) в селян зерна чітко показано у повідомленні уповноваженого Реввійськради Республіки, командуючого збройними силами України і Криму й водночас заступника Голови Раднаркому УРСР М.В. Фрунзе. 19 березня 1922р., коли вже почалася посівна кампанія, а в селян все ще витрясали залишки зерна, він сповіщає, що в Балтському повіті Подільської губернії стан посівної кампанії викликає тривогу, оскільки не вистачає зерна для проведення посіву згідно з планом, а „продподаток збирається відкритою силою. Війська оточують село і обходять кожний дім”. Стягування недібраного продподатку приведе до зриву посівної кампанії робить висновок М. Фрунзе, а тому, на його думку, це питання треба терміново вирішувати.¹²

Отже, новою економічною політикою (непом) більшовицької партії в Україні й не запахло в 1921р. Розгадка цього криється в листі В. Леніна до свого заступника Л. Каменєва від 3 березня 1922 р., в якому він писав: **„Величезна помилка думати, що неп поклав кінець теророві. Ми ще повернемося до терору і терору економічного”**.¹³ Такий терор в Україні і настав у 1921 р.

Для того, щоб задовольнити Поволжя у продовольстві, треба було 80 млн. пудів хліба. Ця кількість була розкладена на всі губернії України (їх було тоді 12), а в середині губерній на кожну волость по одному вагону (1000 пудів), як підкреслювалося, до ситих губерній прикріплювалися голодні. І це відбувалося в той час, коли в Україні серед цих „ситих” губерній населення п’яти губерній повністю і ряду повітів інших губерній голодувало. Так, Олександрівська губернія (Запорізька) повинна була здати 8679 тис. пудів зерна, тоді коли виявилось, що весь валовий збір дорівнює 6100 тис.

пудів, проте, незважаючи на дуже суворий тиск та взяття сотень заручників, вона не змогли виконати того, що вимагалось. І це при тій обставині, що, як було зафіксовано 28 січня 1922 р. у доповідній Голови Раднаркому УРСР Х. Раковського В. Леніну, в цій губернії в кінці листопада 1921 р. 300 тис. селян харчувалися сурогатами з макухи і курая (вид лободи. – П.Б.) й випадки смерті нараховувалися вже сотнями. Далі Х. Раковський повідомляє, що до 15 січня 1922 р. в Україні було зібрано (фактично насильно забрано у селян. – П.Б.) за продрозкладкою 58110 тис. пудів хліба (за уточненими даними Наркомпроду України на 1 січня загальний збір становив 63632 тис. пудів), тоді коли по всій Росії було зібрано по продподатку 98232 тис. пудів хліба. Тут же Х.Раковський визнає, що **стосовно продовольчих і посівних потреб українських губерній український уряд „проявив злочинну недбалість”**.¹⁴ Він повідомляє, що Олександрівській (до 1922 р. м. Запоріжжя мало назву Олександрівськ. – П.Б.) губернії було обіцяно видавати по 90 вагонів хліба для голодуючих, але за 3 місяці (листопад, грудень, січень) отримано лише 44 вагони. Це сталося тому, стверджує Х. Раковський, що, в першу чергу, поставки хліба йшли в радянську Росію і Донбас. Навіть усі прибутки від індивідуальних посилок, які посилалися з Америки в Україну для різних осіб, йшли по лінії Американської адміністрації допомоги винятково для голодуючих селян Поволжя. „Але надалі, – пише Х. Раковський, – закривати очі перед страхіттями голоду в українських губерніях, перед нечуваною там загибеллю худоби, перед лютою тифом ми не можемо...”.¹⁵

Урвався терпець і голові Всеукраїнського Виконавчого Комітету (ВУЦВК) Рад П.І. Петровському, який 16 травня 1922 р. в листі до Центральної комісії допомоги голодуючим РСФРР написав про те, що в Росії наступив перелом з голодом у кращій бік „а в Україні – навпаки. Херсонський страхіття продажу людського м’яса поширюються... Йде вимирання робітників великої індустрії – в Херсоні, Миколаєві, Маріуполі, Нікополі, Таганрозі”. Він запропонував заборонити вивезення наркомпродівських вантажів у Москву і залишити ресурси компроду (комісаріату продовольства. – П.Б.) Україні.

24 травня Г.І. Петровський пише лист до голови Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету РСФРР М.І. Калініна, в якому повідомляє про масштаби голоду в Україні і про неможливість у зв’язку з цим надання продовольчої допомоги Поволжю. „За даними на 1 травня, – пише він, – в п’яти губерніях України: Донецькій, Запорізькій, Катеринославській, Миколаївській і Одеській нараховується 3.709556 голодуючих, що складає 35% всього населення цих губерній, а в Запорізькій – 75%. Близько 40% всього голодуючого населення складають діти. Кількість потребуючих допомоги

досягає в Україні 6600 тис. чоловік". У той же час, зазначає далі Г.І. Петровський, з України станом на 1 травня 1922 р. прикріпленим до неї голодуючим губерніям РСФРР було відправлено 960 вагонів продовольства – в чотири рази більше, ніж своїм голодуючим губерніям, яким надіслано всього 232 вагони.¹⁶

В кінці листа Г.І. Петровський просить М.І. Калініна: 1) Про ухвалу постанови ВЦВК РСФРР про визнання голодуючими і як такими, що перебувають у важкому продовольчому становищі, вищезазначені губернії...; 2) Про збільшення коштів України для надання допомоги голодуючим і для боротьби з епідеміями. Г.І. Петровський повідомив також М.І. Калініну про те, що „Україна надалі не вважає можливим відправляти в Поволжя продовольство, яке збирається в межах України, і змушена вживати його цілком для допомоги голодуючим України, виділяючи 10% для відправки в Крим”.¹⁷

Про жахливе становище у вищезазначених губерніях, про яке повідомив Г.І.Петровський, є відомості й в інших джерелах. У роки того голоду більшовицька преса ще інколи друкувала страхітливі факти голодування населення. Так, у „Пролетарській правді” повідомлялося про голод у Запорізькій губернії наступне: „Середня кількість смертних випадків щоденно в Бердянську становить число до 130. Шостого квітня 1922 р. було змобілізоване все чоловіче населення для риття ям. У першу братську могилу покладено 1749 трупів, у другу – 1329, у третю – 1079, і в четверту – 479 трупів. Але всіх не поховали...”¹⁸

Повідомлялося також, що на тлі голоду в Маріуполі траплялися випадки божевілля і людоїдства.¹⁹

Незважаючи на те, що в Україні лютував голод, уряд України дав згоду надати притулок голодуючим дітям з Поволжя загальною чисельністю 80 тисяч осіб.²⁰ У той же час за даними Центральної комісії по боротьбі з наслідками голоду при УЦВК в Україні в липні 1922 р. голодувало 1800 тис. дітей, а на 6 січня 1923 р. їх стало вже 2 млн.²¹ Крім дітей, з Поволжя вже в перший рік голоду (1921) прибуло 439 тис. біженців, чим ще більше ускладнилось соціально-економічне становище в Україні.²²

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що населення України, особливо сільське, на початку 20-х років XX ст. продовжувало жити в страхітливих злиденних умовах. До насильницького викачування продовольства методом продрозкладки, різноманітних інфекцій, безправ'я і репресій ЧК додався голод, який тривав у 1921, 1922 і 1923 роках. Він мав негативні демографічні наслідки для України. Точних даних про число жертв голоду 1921-1923 років немає, оскільки більшовики подібних „свідчень” не залишали. В публікаціях наводяться суперечливі цифри від 800 тисяч до 2 мільйонів осіб.

Відомий український політичний діяч, історик і публіцист Панас Феденко, посилаючись на книгу

„Про голод”, яка була надрукована завдяки старанням письменника В. Короленка в 1922 р. у Харкові, стверджує, що у ній говориться про 50% смертність серед голодуючих, а голодувало до 10 млн. чол. Якщо припустити, що померло тільки 20% голодуючих, то й це становитиме 2 мільйони.²³

Доцільно зробити підрахунок із змісту листа голови ВУЦВК Г.І. Петровського до голови ВЦВК РСФРР М.І. Калініна від 24 травня 1922 р. у пік голоду. Він повідомляє, що станом на 1 травня 1922 р. у п'яти губерніях України: Донецькій, Запорізькій, Катеринославській, Миколаївській і Одеській голодує 3.709.556 осіб, що становить 35% населення цих губерній (отже, всього населення в них налічується 10 млн. 600 тисяч). Адже це, за хронологією, була лише середина голоду, який продовжувався до кінця 1923 року. І крім цих губерній, в інших губерніях України голодувало ще 6 млн. 600 тис. осіб. Отже, вірогідна смертність була не менше 1,5 млн. чол.

Голодомор в Україні 1932-1933 років – страшний злочин проти українського народу, його геноцид

Великих втрат зазнав український народ у період голоду 1921-1923 рр., але найбільшою трагедією за всю історію для нього став голодомор 1932-1933 років, здійснений диктаторським режимом Російської комуністичної партії (більшовиків) на чолі з Й. Сталіним. Дивовижним є те, що цей страшний злочин проти українського народу, фактично його геноцид, був підданий керівною верхівкою цієї ж партії суворому замовчуванню впродовж 55 років. Розповідь про нього вважалася антирадянською пропагандою, наклепом, що загрожувало тюремним ув'язненням.

Проблема нестачі продовольства в Україні виникла ще в кінці 20-х років, коли в січні 1928 р. за вимогою Сталіна, Молотова і Мікояна в Україні знову запровадили хлібозаготівлі методом продовольчої розкладки, як це було в 1918-1921 роках. За допомогою силових методів владі вдалося вже на 1 квітня 1928 р. викачати в селян 200 млн. пудів зерна. Загальний обсяг хлібозаготівель в УРСР у 1928р. досяг 258,5 млн. пудів, з яких лише 72,9 млн. були використані на харчування населення республіки.²⁴ Становище селян ускладнилось ще й тим, що в 1928р. внаслідок заморозків (вимерзло понад 5 млн. га озимих) і посухи степові райони України постраждали від неврожаю, а тому вже з літа голодувало до 3-х мільйонів людей.²⁵

Незважаючи на насильницькі методи хлібозаготівлі, вона не досягла запланованих обсягів. Тоді було вирішено прискорено колективізувати сільськогосподарське виробництво. Масова примусова колективізація селян, насильницьке „розкуркування” (фактично розорення заможних селян) не

поліпшили хлібозаготівлю, а навпаки, призвели до зниження валового збору зерна й зменшення іншої сільськогосподарської продукції, передусім м'яса і молока. Становище селян ще більше погіршилося, коли було заборонено ринкову торгівлю хлібом, а 14 лютого 1929 р. введено карткову систему на постачання продовольством робітників і службовців.

Десятиліттями радянська історіографія стверджувала, що бідняки і середняки села виступали за організацію колгоспів, а проти були лише заможні селяни („куркулі”). Документи свідчать протилежне. Проти створення колгоспів була значна частина й бідняків, і середняків. Про це наводяться факти в „Інформаційній довідці інструктора наркомату земельних справ УРСР про антиколгоспні настрої делегатів селянської конференції на Шевченківщині”, від 29 травня 1930 р. У ній він повідомляє, що було скликано позапартійну конференцію батраків, бідняків і середняків колгоспників і поодиноких господарств чотирьох районів – Кам'янського, Олександрівського, Вільшанського та Городищенського. На конференції делегати криками перебили виступаючого й „посипались такі записки: „Нам колективізація й соціалізм не потрібні, бо все це довело нас, що ми голі, босі й годуємо воші”; „Колгоспи це не воля селян, а нове ярмо, давайте обговоримо, як його позбутися”; „Бросайте привітання й розговори про соціалізм, давайте поговоримо, як би повернути засланих” і тому подібні.²⁶ Інструктор у кінці зробив висновок, що партійна організація не підготувалася як слід і вибрала „небажаних людей, підкуркульників”.

Збереглися також документи, які свідчать, що голодували також і в 1931 році. Зокрема, в листі учнів школи дитячого містечка до голови ВУЦВК Г. Петровського повідомляється про недостачу їжі, сніданки бувають без хліба і мало „приварку”, через що діти погано відвідують школу і майстерні. Деякі босі й роздягнені і тому не можуть відвідувати школу.

В іншому листі заступника Наркома освіти УРСР Полоцького до Наркомату продовольчого постачання УРСР від 19 березня 1931 р. йдеться про катастрофічне становище установ освіти в 180 районах України, знятих з постачання за невиконання хлібозаготівель. Цим районам заборонено з поточних хлібозаготівель постачати дитячі інтернатні установи, вчителів і виділяти продукти для гарячих безкоштовних сніданків інших шкіл цих районів. Діти цих установ змушені тікати, чим збільшується безпритульність.

Тоді ж, у березні 1931 р, з централізованого постачання була знята дитяча колонія Кам'янського району на Дніпропетровщині, де перебувало 220 дітей.²⁷

Як бачимо радянська влада не жаліла навіть дітей, прирікаючи їх на голодування.

Від надмірного, по суті грабіжницького, вилучення хліба страждали також колгоспи і колгоспники. Так, 25 листопада 1931 р. у листі до голови

ВУЦВК Г.І.Петровського правління артлі „Незаможник” с. Тишківки Гайсинського району сповіщало про те, що план хлібозаготівлі був виконаний ще до 26 вересня 1931 року, але план був збільшений і, коли зерна не стало, забрали картоплю, що призвело до голодування колгоспників. І правління роблять висновок, що внаслідок таких дій влади „голодна людина ...повинна загинути від голодної смерті... Краще нехай той загине, хто примушує гинути з голоду працюючу людину”.²⁸ Тут же вказується ціна, за якою держава примусово вилучала хліб: за один пуд жита платили 90 коп., а в Центральному робітничому кооперативі його продавали за 45 крб. „Значить, – продовжують правління колгоспу, – щоб обміняти, то треба селянинові везти з дому 50 пудів, а в кооперації получить 1 пуд”. І завершують свого листа керівники колгоспу різким осудом існуючої влади: „Чому це так, це ж убивство, це казнь! Несчастого селянина скрізь палачі і вбивці п'ють послідню каплю крові селянської, а пишуть, що будують соціалізм. Це не будівництво, а убійство, з такою політикою соціалізму нам не збудувати”.²⁹ У великій кількості листи подібного змісту надходили як до республіканських органів влади, так і до всесоюзних у Москву. В одному з листів до ЦК ВКП(б) (з Фастова) ставилося запитання, чому в Росії пуд хліба 10 крб., а в Україні – 80 крб. і його ще й немає.³⁰ Ці листи засвідчують, що голодування селян в Україні почалося значно раніше 1932 року. Але це була лише прелюдія до великого голодомору, який розпочався у 1932 році. Вже 3 квітня 1932 р. секретар Одеського обкому КП(б)У М. Майоров звертається до секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора про надання допомоги продовольством окремим районам, які перебувають у тяжкому продовольчому становищі. Так, у Новомиргородському районі, повідомляє він, у половині сіл району „їдять здохлих коней, є опухлі від недоїдання. В такому стані знаходиться від 30 до 50 сімейств у кожній сільраді”. „Трупи померлих по декілька днів залишались незакопаними”.³¹

Лише 26 квітня 1932 р. С. Косіор повідомляє Й.Сталіну про тяжке матеріальне становище в південній частині степових районів України. У листі він визнає, що „були допущені серйозні помилки у визначенні плану заготовок, і серйозні викривлення, і безглуздий натиск при проведенні заготовок...”. С.Косіор стверджує, що є окремі випадки і навіть окремі села, які голодують, але пояснює це недбалістю місцевих керівників. Він рішуче заперечує масове поширення голоду і проголошує вимогу, що „всякі розмови про „голод” на Україні треба категорично відкинути”.³² І це було тоді, коли голод охоплював цілі села, райони й області. В той же час йшли сотні листів колгоспників про голод до ЦК КП(б)У, ЦК ВКП(б) і особисто до Й. Сталіна. У них повідомлялося про свавілля місцевої влади при насильницькому вилученні продуктів харчування, про опухлих від голоду дітей і дорослих. Листи йшли

навіть від працівників Державного політичного управління (ДПУ). Зокрема, начальник Вінницького обласного відділу ДПУ у спецдонесенні повідомляв про факти голоду і випадки смерті від нього у Тростянецькому районі, про те, що в с. Тростянчик голодує 40 сімей колгоспників, серед них 15 опухлих дітей, у с. Паланка голодує 52 сім'ї колгоспників у складі 301 чол., з них 108 повністю опухлі. Вже у травні 1932 р. були випадки людоїдства через голод.³³ А С. Косіор у цей час писав Сталіну те, що той хотів почути: „Голоду в Україні немає”, хоч і просив надати допомогу продовольством голодуючим районам.

У травні 1932 р. часткова допомога зерном (заготовленим, звичайно, в Україні) постановою Політбюро ЦК ВКП(б) була надана. Але вже в червні щодо продовольчої допомоги Україні цей же орган ухвалив постанову, в якій говорилося: „Обмежитися вже прийнятими рішеннями ЦК і додаткового завозу хліба в Україну не здійснювати”.³⁴ На цей час у селян вже ніяких запасів не було, бо заготівля зерна з урожаю 1931 р. продовжувалася до весни 1932 р. В Україні було вилучено 380 млн. пудів хліба (в 1930р. – 400 млн. пудів). В липні 1932 р. ЦК ВКП(б), незважаючи на недорід, встановив план хлібозаготівлі для України 356 млн. пудів. Тим часом голод в Україні набирив усе більших масштабів і забирав все більше людських життів. У першій половині 1932 р. від голоду в Україні загинуло 150 тисяч селян.³⁵

Незважаючи на те, що голод поширювався й охоплював значну частину України, а також Середнє й Нижнє Поволжя і Північний Кавказ, де компактно проживали українці, центральні партійні органи і влада пильно стежили за тим, щоб інформація про це не проникла за кордон. Жорстка цензура контролювала пресу, щоб у ній не було навіть натяку про голод. Замість цього терміна вживалось бюзнірське означення „продовольчі труднощі”. Нинішнє покоління молодих істориків і політиків не знайде про голод 30-х років ніякої інформації в газеті „Правда” (орган ЦК ВКП(б)), „Известия” (орган Центрального виконавчого комітету СРСР і Всесоюзного Центрального Виконавчого Комітету), а також в українських – „Вісті” (орган Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Уряду УСРР) і „Комуніст” (орган ЦК КП(б)У), які видавалися в роки голодомору і були під контролем партійного центру. Про це з боєм у серці зробив записи у своєму щоденнику письменник-комуніст, угорець за походженням, який був одружений на полтавчанці, Мате Залка. Так, у записі ще 11-13 червня 1932 р. читаємо: „Ознаки тяжкої хвороби наяву: Україна, незважаючи на нормальний урожай, приречена на голод.

Це пояснюється двома причинами: наказами сильного партійного апарату і відсутністю справжньої критики. Сліпа дисципліна стає небезпечною.

Ціни скачуть, продуктів не вистачає. У містах голод. За рік було 5 чи 6 страйків. Це трагедія. Я все

частіше жену геть від себе тяжкі думки – що буде? Україна – і голодує!”. І далі: „Правду” читаю з іронією: в Японії, Німеччині, Польщі, Америці – голод. А в нас? виявляється, ні”. Запис 15 серпня 1932 року: „Більшовизм втрачає популярність. Газети фальшиві. Все звалюють на закордон”. „Брехня „Правди”, це страшно. Наш рубль коштує 1 коп. Це не криза, гірше. Ми боїмося сказати правду. Ніхто не посміє сказати першим. Між містом і селом партія вбиває клин”. І, нарешті, запис 6 березня 1933 року: „В країні мільйони голодуючих. Огидно комуністові, який бачить помилки і не може про це сказати”.³⁶ Ці свідчення залишив не український „буржуазний націоналіст”, а комуніст, який воював на боці більшовиків, командував полком, якому урвався терпець від більшовицької фальші, тому вони заслуговують на особливу увагу.

Прагнучи приховати перед закордонним суспільством злочинні дії партійно-державної влади в організації голодомору в Україні, органи ГПУ-НКВД пильно стежили за тим, щоб ніхто прилюдно не висловлювався про голод, інакше тому загрожувала сувора кара. Пильнували також за тим, щоб іноземні журналісти чи дипломати не потрапляли в райони голоду. Але й серед них були сміливці, які прагнули донести до своїх читачів правду. Один з них журналіст-великобританець Гарет Джонс, який у 25-річному віці прибув до СРСР ще в 1930 р. Він писав чесні репортажі до лондонської газети „Таймс”. Ранньою весною 1933 р., коли лютуючий голод в Україні та на Кубані досяг свого піку, Г. Джонс поїхав як приватна особа в ті місця, в Україну, пройшов упродовж двох тижнів кілька населених пунктів, розмовляв з людьми і бачив жахливі картини людського горя. Поспішно повернувшись до Москви і залишивши Радянський Союз, він у Берліні дав першу прес-конференцію і написав серію статей про трагедію, яку він бачив на власні очі.³⁷ Здавалось, що вони повинні були вибухнути у західному суспільстві як бомба, але їх зміст нейтралізували потворні дії журналістів американського прес-корпусу у Москві. Вони, щоб догодити диктаторському режиму, майже одногосно, навипередки спростували Джонса, звинувачуючи його в брехні. Особливо старався в цій ганебній акції американський журналіст, англієць за походженням, Волтер Дюранті, який за свої брехливі репортажі з Радянського Союзу отримав престижну Пулітцерівську премію 1932 року. Цей дволикий Янус активно публічно заперечував існування голоду, а в приватних бесідах визнавав його цілком відверто. Так, у своїй статті „Росіяни голодні, але не помирають із голоду”, опублікованій 31 березня 1933 р. в „Нью-Йорк Таймс”, він стверджував: „Насправді немає ні голоду, ні голодних смертей, але вельми поширені випадки смерті від хвороб, викликаних недоїданням...”. А 26 вересня 1933 року у приватній розмові з Вільямом Стренджем, співробітником британського посольства у Москві, він

сказав: „Цілком імовірно, що минулого року в СРСР 10 мільйонів чоловік загинули, прямо чи непрямо, через дефіцит продовольства”.³⁸

Саме через таких журналістів, як В. Дюранті, як політичного діяча, лідера французьких радикалів, колишнього прем'єра Франції Е. Ерріо, якому в 1933 р. московська верхівка влаштувала в Україні інсценізовану бутафорську зустріч, світова громадськість не змогла розібратись, де правда, а де брехня про голод в Україні, а СРСР зберіг своє лице. Хоч як приховували правду про голод в Україні лідери СРСР, правдиві вісті про нього все-таки просочувались за кордон у сусідні держави. Їхні свідчення друкувалися в пресі цих держав. Так, буковинська україномовна газета „Час” ще в грудні 1931 р. помістила замітку під назвою „Голод на Україні” з наступним змістом: „На Східній Україні голод, справжній голод з усіма його фізичними й моральними страховищами... Большевицька преса сама мусить визнати його грізне панування... Це нещастя цілої країни мільйонів людей не викликане якимись фізичними причинами: чи недородом, чи кліматичними умовами, ні, він утворений штучно тими політичними умовами, в яких перебуває український народ під владою большевиків”.³⁹ Як бачимо, тут чітко вказані причини голоду в Україні ще у той час.

У газеті „Народна сила” під заголовком „Помагаймо жертвам большевицького звірства” 22 травня 1932 р. повідомляється: „Не з добра втікають люди з большевицького раю до Румунії. Не було дня в зимі, щоби через Дністер не втікали сотки жертв большевицького терору. Половину вистріляли, а друга половина, що дістається на румунський берег, оповідає жакливі речі... Серце кров'ю обливається, коли дивишся на тих нещасних біженців, що перебігали сюди в зимі, та ще і досі біжуть. Голі, босі, виснажені, коростливі, залякані, забиті морально, без довір'я до людей, навіть тутка ці люди видаються більш за вихідців... пекла, чим живих людей... Всі ці втікачі перебрались сюди від голоду та від загрожуючого їм заслання на Сибір та кудись на Північ”.⁴⁰

27 вересня 1932 р. газета „Час” передрукувала з львівської газети „Діло” враження московського кореспондента „Прагер Пресс” Й.Е. Шрама про те, що „можна зустріти на московських вокзалах людей з околиць Полтави, Харкова і Києва, отже з пребагатої України, і вони розказують не лише устами, але й цілим своїм поглядом „щось псується у Радянському Союзі” і... „в цій пребагатій країні абсолютно нічого нема”. Отже, селяни намагалися будь-куди виїхати з України, аби врятуватися від голодної смерті, оскільки голод набирав великих масштабів. Про це газета „Час” пише, що вже „в серпні 1932р. з України приходили жакливі вісті про голод, що охопив все сільське населення... В багатьох місцях населення вже з січня 1932 р. не мало хліба. Їли соломі, бур'ян, посліди. Це все мололося, мішалось, вживалось замість хліба. А запаси збіж-

жя для армії тут же на очах голодних людей вивозиться до Росії і продається за кордон”.⁴¹ У цьому ж номері газети передруковане повідомлення з газети „Народний агроном” (ч. 36, 1932 р.) про те, що „в 65 селах Кременчуцького району усе населення хворе, смертність величезна, черевний тиф. В самому Кременчуці 10.000 хворих в лікарнях, шкільних будинках. Причина хвороби – їли всякий бур'ян, недозріле зерно. І в цьому безпорадному становищі по селах ходять карні експедиції, конфісковують останні рештки прихованого хліба”.⁴²

Правдивість вищезазначеної інформації буковинської преси (яка була тоді під владою Румунії) підтверджується тим, що вона ідентична з матеріалами і документами, опублікованими у збірниках в часи незалежної України, або знаходяться в раніше недоступних архівах. Водночас ці матеріали підтверджують, що сусідні з Україною держави знали про голод. Їхнє населення прагнуло надати допомогу продовольством, яке громадські організації навіть зібрали, але транспорт із збіжжям доходив тільки до Збруча. Далі, за наказом вищого начальства, прикордонники не пропускали. Пояснення компартійної радянської влади було одне: „Голоду в Україні немає”.

А голод в Україні ставав усе більш масовим, із смертельними випадками, переростав у голодомор. Із запланованої кількості хлібозаготівлі з врожаю 1932 р. 356 млн. пудів упродовж червня і по жовтень вдалося витиснути у селян тільки 156 млн. пудів. Наприкінці жовтня Сталін відрядив в основні зернородні регіони Союзу надзвичайні хлібозаготівельні комісії: на чолі з головою Раднаркому СРСР В. Молотовим – в Україні, на чолі з секретарем ЦК ВКП(б) Л. Кагановичем – на Північний Кавказ і на чолі з секретарем ЦК ВКП(б) П. Постишевим – у Поволжя.

З приїздом В. Молотова та його групи у складі Калмановича, Саркіса, Маркевича, Кренделя в Україну почався справжній політичний та економічний терор проти селян з метою виконання плану хлібозаготівель за будь-яку ціну. З питання хлібозаготівель лише в листопаді відбулося 6 засідань Політбюро ЦК КП(б)У, на яких були прийняті постанови про посилення хлібозаготівель. Для їх виконання були підключені органи Державного політичного управління, які посилили масові репресії селян. Про це свідчать цифри про кількість заарештованих. Якщо в жовтні 1932 р. за агітацію проти вивезення хліба, його розбазарювання, приховування, крадіжку і спекуляцію хлібом було притягнуто до відповідальності і засуджено 2850 чол., то в листопаді кількість репресованих за такі „злочини” становила 14230 чол.⁴³ З них було засуджено Судовою трійкою і Особливою нарадою до вищої міри соціального захисту (ця блюзнірська диференціація більшовиків означала розстріл) – 31 особу.

5 листопада 1932 р. була прийнята постанова Політбюро ЦК КП(б)У про посилення допомоги в

проведенні хлібозаготівель з боку органів юстиції. Судові органи були зобов'язані поза чергою розглядати справи щодо хлібозаготівель із застосуванням суворих репресій, створити в кожній області не менше 5-10 додаткових роз'їзних судових груп нарсуду для поїздок в райони. Але цим заходи не обмежилися. 18 листопада 1932 р. Політбюро ЦК КП(б)У приймає велику, розгорнуту постанову про посилення хлібозаготівель. У ній пропонувалася низка заходів щодо прискорення хлібозаготівель. Передусім ставилася вимога “повністю припинити... видачу яких-небудь натуравансів у всіх колгоспах, які незадовільно виконують план хлібозаготівель”.⁴⁴ Але ж плани заготівлі хліба складені були в Москві в таких розмірах, що іноді перевищували передбачуваний збір урожаю. У постанові вимагалось також „у всіх районах негайно організувати вилучення в окремих колгоспників і одноосібників хліба”, який нібито вони крали при збиранні, молотьбі, при перевезенні, зі складу і т. п. А стосовно колгоспників, які мали посіви зернових на присадибних ділянках, повністю зарахувати все отримане ними з цих ділянок зерно на рахунок натуроплати за трудовні з вилученням надмірно виданого хліба на виконання плану хлібозаготівлі. Намічалася заміна колгоспних кадрів, колгоспи, які не виконали план, заносились на „чорну дошку” і до цих сіл застосовувались такі заходи: негайне припинення підвезення товарів, повне припинення кооперативної і державної торгівлі, а також вивезення звідти наявних там продуктів. Вимагалась повна заборона колгоспної торгівлі як для колгоспників, так і для одноосібників. Вводилася також така жаклива кара голодних людей, як натуральні штрафи. За ними передбачалося застосовувати до селян-одноосібників, які не виконали завдання по хлібоздачі, додаткові плани по м'ясозаготівлі у розмірі 15-місячної норми здачі м'яса і, відповідно, річної норми картоплі. Причому накладення штрафу не звільняло господарство від повного виконання встановленого плану хлібозаготівлі.

Окремим пунктом передбачалася організація бригад з колгоспних активістів для вилучення в селян зерна для повного виконання хлібозаготівельного плану. Передбачалося організувати в Україні не менше 1100 таких бригад. Хто входив до таких бригад? Приїжджали в село 2-3 “уповноважених” з райцентру й організовували групу з 4-7 чол., так званих „активістів” села. Це були сільські люмпен-пролетарі, яких К. Маркс називав гнилими покидьками людського суспільства, які здатні зраджувати, продаватись і т. п. Радянська влада наділила їх землею, але ці люди не те що поля, городу, а й грядки біля хати не обробляли; не тільки коня чи корови не виростили, а й курки біля хати не тримали. До речі, хат вони ніколи не білили. Автор цієї статті, котрий сам пережив той голодомор, коли підріс, мав змогу бачити цих “активістів” та їхні дії. Характерно те, що лідери більшовицької партії зразу ж після революції

для перемоги на селі взяли курс на розгортання в селах класової боротьби. Цю стратегічну політику більшовиків на селі озвучив голова Всеросійського Центрального Комітету Рад Я. Свердлов (Шварцбаум) у своєму зверненні до ВЦВК, заявивши: “Ми повинні якнайсерйозніше поставити перед собою проблему поділу селян на класи, створення в ньому двох протилежних і ворожих таборів, підмовляючи найбідніші прошарки населення проти куркульських елементів, розпочавши там таку ж саму класову боротьбу, як і в містах, – лише тоді ми досягнемо в селах того, чого ми добилися в містах”.⁴⁵

Саме таку політику на розкол громади в українському селі проводили російські більшовики в Україні. Коли в 1920 р. на IV Всеукраїнському з'їзді Рад представники України виступили проти назви “комбіді” на селі, заявивши, що Україна це не Росія, тут такої кількості бідняків немає, – радянська влада наділила їх землею, а вони не хочуть її обробляти. А поділ селян на бідняків, середняків і заможних селян, яких росіяни називають „кулаками”, призведе до ворожнечі на селі. У відповідь представники РКП(б) менторськи заявили українцям, що вони не розуміють політики партії, що політика на розкол у селі провадиться навмисно, інакше там не перемогти опору селян.

Так от, ця невеличка частина сільської громади, яка зневажалася нею за ледарство, в кінці 20-х – на початку 30-х років відіграла мерзотницьку роль при так званому розкуркуленні працелюбних селян, які відрізнялися від інших хіба що тим, що був хліб на столі і мали взуття й одяг. За вказівкою “уповноважених” вони, як шуліки, налітали на свою здобич. За розповідями батьків та інших свідків того дійства, в першу чергу ці “активісти” приміряли на себе одяг та взуття розкуркуленої сім'ї, яка викидалася на вулицю. А вже держава у вигляді заохочення давала їм спочатку 15, а згодом 25 відсотків майна розкуркуленого. Але хто вів його облік? Звідки в районі знали, скільки “активісти” присвоїли собі? Там і не прагнули це знати, головне, щоб був зламаний опір селянина, який не хотів вступати до колгоспу. За сьогоднішнім визначенням це був справжній рекет, організований державою.

Не менш зловісну роль ці „активісти” відіграли й при насильницькому, грабницькому методі хлібозаготівлі в Україні під час голодомору 1932-1933 років, коли забиралися в селян усі їстівні продукти.

З малих років автор статті наслуховався жахливих розповідей про їхні дії у своєму рідному селі на Поділлі (с. Лисанівці колишнього Меджибізького району). Вони, наче нишпорки, шукали продукти у селян. У буквальному значенні витрясали з горшків, торбинок усе до крихти. Навіть піднімали немовлят з коліски і, якщо знаходили торбинку крупи, забирали. Залізними прутами проштрикували землю, чи нема там закопаного зерна, стіжки соломи і сіна, чи не заховано чогось у них, розбивали жорна й руба-

ли ступи (була така вказівка зверху), щоб селянин нічого не міг змолоти і стовкти проса на пшоно. Їхні дії були справжнім душогубством, адже на їхній со-вісті – сотні тисяч смертей від голоду.

Завдяки таким методам хлібозаготівлі моло-товська бригада з 1 листопада 1932 р. по 1 лютого 1933 р. додатково “заготовила” в Україні 105 млн. пудів зерна. Таким чином, загальна кількість хліба, вилученого державою з урожаю 1932 р., становила 261 млн. пудів.⁴⁶

Ця хлібозаготівля в Україні здійснювалася під пильним більшовицьким оком та вимогами ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР та їх ставленника в Укра-їні секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора. Те, що росій-ський центр і особисто Сталін вимагали здійснюва-ти хлібозаготівлю будь-яким методом, це факт. Але фактом є й те, що ці вимоги покірливо виконував С. Косіор як перша особа в республіці і водночас член Політбюро ЦК ВКП(б). Він через кожні декілька днів розсилав постанови та листи секретарям об-комів, райкомів, головам радянських органів про обов’язкове вивезення всіх наявних фондів, у тому числі й насінневого. Особливо це посилилось після постанови ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР про хлі-бозаготівлі в Україні, Північному Кавказі та західних областях від 14 грудня 1932 р. і постанови цих же органів від 19 грудня про те, щоб Каганович і По-стишев негайно виїхали в Україну на допомогу ЦК КП(б)У та Раднаркому України, які провалюють план хлібозаготівель.

На виконання цих постанов секретар ЦК КП(б)У С.Косіор 24 грудня розсилає листи всім секрета-рям райкомів партії і головам райвиконкомів про те, щоб всім „колгоспам, які не виконали план хлі-бозаготівель, в п’ятиденний строк **вивезти всі** без винятку наявні колгоспні фонди, в тому числі і **на-сінневий** (виділення автора. – П.Б.), в рамках ви-конання плану хлібозаготівлі”.

Наступного дня С. Косіор пише листа членам та кандидатам у члени Політбюро, в якому дає своє тлумачення, чому необхідно вивозити насінне-ві фонди, а саме: „Залишення насінневих фондів, незважаючи на організований куркулем саботаж хлібозаготовок, говорило б про нашу слабкість і нерішучість”.⁴⁷

С. Косіор не міг не розуміти того, що забира-ючи насінневий фонд у колгоспів, він позбавляє їх проведення весняної сівби під урожай 1933 р. і тим самим прирікає селян ще на один голодний рік. Сумнівно також, щоб про це не знало московське керівництво. Знало і вимагало все нових жертв.

Про це свідчить директива ЦК ВКП(б) від 2 січня 1933 р. обкомам, крайкомам та ЦК компартій союз-них республік про затвердження плану хлібоздачі на січень 1933 р. та про встановлення в Україні гра-ничного терміну виконання повністю річного плану хлібозаготівель та хлібоздачі, підписаної особисто Сталіним. Згідно з цією директивою ЦК затвердив

план хлібозаготівель і хлібоздачі на січень 1933 р. 94 млн. пудів для СРСР, а для України – 62,5 млн. пудів,⁴⁸ що становило 66,5 відсотка від усієї хлібо-заготівлі по Союзу. Це була явно дискримінаційна вимога, бо з частини СРСР (України), яка на той час мала менше п’ятої частини населення і в десятки разів була меншою за територію, вимагалось дві третини хлібоздачі від СРСР. Другим дискриміна-ційним фактом для України є те, що в окремому (4-му) пункті директиви зазначалося: “Зберегти для України раніше встановлений ЦК ВКП(б) граничний термін виконання повністю річного плану хлібозаго-тівлі і хлібоздачі радгоспами, а саме до кінця січня 1933 року”,⁴⁹ тоді коли для інших частин Союзу цьо-го терміну не зазначалося.

Ці вищезазначені 261 млн. пудів вичавили з се-лян України завдяки тому, що згідно з постановою ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР в Україну були на-правлені секретарі ЦК ВКП(б) Л. Каганович і П. Постишев з особливими повноваженнями (адже в цей час в Україні з тими ж повноваженнями “пра-цювала” комісія на чолі з В.Молотовим) з метою “застосувати всі необхідні заходи організаційного і адміністративного порядку для виконання плану хлібозаготівлі”.⁵⁰

Що це були за „заходи організаційного і адмі-ністративного порядку”, можна зрозуміти, озна-йомившись з діяльністю В. Балицького, який обі-ймав посаду заступника голови ДПУ СРСР і який до серпня 1931 р. вже очолював ДПУ УРСР. Він висунув версію, що в Україні існує „організаційний саботаж хлібозаготівлі”, керований організованим контр-революційним повстанським підпіллям, яке має зв’язок з іноземними розвідками і т. п. Тому з його поверненням в Україні значно посилюлися репресії. Лише за місяць з 15 листопада по 15 грудня було заарештовано 16 тис. чол., у т. ч. 435 комуністів, 2260 осіб з колгоспних кадрів, у т. ч. 409 голів кол-госпів і 441 бухгалтерів та рахівників і також 107 голів сільрад.⁵¹ Репресії колгоспників і селян про-довжувалися ще більш посилено в 1933 р.

Проте, незважаючи на боротьбу з „саботажем”, „контрреволюцією” і жорстокі репресії, висока по-вноважна московська комісія не могла більше ви-чавити хліба з українських селян – його не стало. Настав пік голодомору. Масштаби його жажів ілю-струє особистий лист начальника Харківського об-ласного ДПУ УРСР З. Кацнельсона голові ДПУ УРСР В. Балицькому про поширення голоду в області і Харкові (5 червня 1933 р.) Кацнельсон констатує, що й до цього продовольче становище по районах області було досить тяжким, а за останній час різ-ко погіршилося. В результаті цього “в місто Харків значно посилюється вплив голодного, бездомно-го, жебрацького елемента”. Далі в листі він подає статистику кількості підібраних на вулицях Харкова (без залізничного вокзалу) знесилених від голоду і мертвих. А саме: за січень-лютий 1933 р. підбра-

но голодних 645 чол. (з них 373 дитини) і лише за лютий – 431 труп; за березень-квітень, відповідно: голодних – 4476 (з них 1806 дітей) і 1166 трупів; за травень: голодних – 11402 (з них 6378 дітей) і 992 трупа; і за перші 3 дні червня: голодних – 1077 чол. і за ці ж 3 дні червня підібрано 196 трупів.⁵²

Про жахливу картину голодомору в столиці України Харкові свідчив італійський консул у Харкові С. Граденіго. У своїй доповідній послу Італії у Москві від 31 травня 1933 р. він повідомив наступне: „На базарі вранці 21 (травня) мертвих поскидали, як купи шмаття, у болоті в людському гною, вздовж частоколу, що відмежує площу в сторону ріки. Було їх близько 30. Вранці, 23, я їх нарахував уже 51. Одна дитина ссала молоко з грудей мертвої матері з посірілим обличчям. Люди говорили: “Це пуп’янки соціалістичної весни...”⁵³

Безрадісним було становище і в населених пунктах області, в яких на 1 червня 1933 р. був зафіксований 221 випадок людодіства і труподіства.

У цьому ж листі повідомляється, що „село Чепишки, в якому було 500 дворів, перетворилося в пустир. Хату з людьми можна знайти через 3-4 саждиби. Як вдень, так і ввечері ніякого шуму не чути; ранками диму з коминів не видно.

За час з березня місяця до 30-го травня в селі померло понад 300 чол., з яких 95% колгоспників”⁵⁴

Подібне становище більшою чи меншою мірою було й в інших містах України. У Києві на вулицях підібрано трупів: у січні – 400, в лютому – 518, за 10 днів березня – 249. Кожного дня батьки підкидали голодних дітей у середньому по 100 осіб.⁵⁵

Коли голодомор набрав великих масштабів, селяни, тікаючи від голодної смерті, шукали порятунку в містах, а то й за межами України (в Росії), часто при цьому залишаючи в містах дітей. Але не всім щастило щось виміняти або заробити в містах чи за межами республіки. Одні з них, знесилені голодом, помирили на вулицях, інші, яким пощастило прорватись через заблоковані залізничні вокзали і кордон, навіть якщо дістали трохи продуктів, при поверненні назад заарештовувалися, а продукти відбиралися. Щоб боротися з напливом голодуючих до міст, 15 листопада 1932 року Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалює рішення “Про паспортну систему і розвантаження міст від лишніх елементів”. 27 грудня 1932 р. прийнято спільну постанову Центрального Виконавчого Комітету і Раднаркому СРСР про введення паспортної системи та обов’язкової прописки паспортів. Але сільським жителям, які не були пов’язані з роботою в містах і державних установах (МТС, школах, лікарнях і т. п.), паспорти не видавалися (аж до 1974 р.). Це було зроблено з метою не допустити селян влаштуватися на роботу без прописки.

Відповідно до рішень РСФРР, 31 січня 1933 р. відповідну постанову прийняли Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет і Раднарком

УРСР.

28 квітня 1933 р. з’явилася постанова Раднаркому СРСР про видачу паспортів громадянам СРСР на всій території країни. Але... згідно з постановою, паспорти видавалися лише тим, хто проживав “у містах, населених пунктах, які районними центрами, в робітничих селищах, на новобудовах, на промислових підприємствах, у зоні відчуження залізниць, у радгоспах і населених пунктах, де розташовані МТС”, окремо в постанові зазначалося: „**громадяни, які постійно проживають у сільській місцевості, паспортів не отримують**” (виділення автора. – П.Б.).⁵⁶

Таким чином, ця постанова уряду держави, яка проголошувала, що буде справедливе соціалістичне суспільство, зафіксувала різницю в правовому становищі громадян міста і села, робітників і селян. Селян (у тому числі й колгоспників) вдруге прикріпили до землі. В містах посилювались гоніння і репресії селян.

22 січня 1933 р. секретар ЦК ВКП(б) Сталін і голова Раднаркому СРСР Молотов надіслали директиву партійним і радянським органам з приводу масових виїздів селян за межі України. У ній стверджувалося, що ця міграція селян спровокована ворогами радянської влади, есерами й агентами Польщі з метою агітації в північних районах СРСР проти колгоспів. І вимагалось від органів влади та ДПУ УРСР і Північного Кавказу негайно припинити масовий виїзд селян в інші райони.

ЦК КП(б)У та Раднарком УРСР швидко відреагували на наказ московського центру. Вже на другий день 23 січня 1933 р. була надіслана директива всім обкомам партії, облвиконкомам про неприпустимість масових виїздів колгоспників та одноосібників за межі України. У ній пропонувалося:

1. Негайно запровадити в кожному районі рішучі заходи з метою не допустити масового виїзду одноосібників і колгоспників, виходячи з розісланої по лінії ДПУ директиви Балицького (голови ДПУ. – П.Б.).

2. Перевірити роботу всякого роду вербувальників робочої сили на вивезення за межі України.

3. Розгорнути широку роз’яснювальну роботу серед колгоспників і одноосібників проти самовільних виїздів із залишенням господарства й застерегти їх, що у випадку виїзду в інші райони вони будуть там заарештовані.

4. Вжити заходів щодо припинення продажу квитків за межі України селянам, які не мають посвідчень РВК (районного виконавчого комітету. – П.Б.) на право виїзду чи промислових, будівельних і державних організацій про те, що вони завербовані на ті чи інші роботи за межі України.

Відповідні вказівки дані по лінії уповноваженого НКШС (Народного комісаріату шляхів сполучення. – П.Б.) і транспортного ДПУ.⁵⁷

Таким чином, для селян були заблоковані міста,

залізничні вокзали і переїзд у Росію та Білорусію. Фактично вони були приречені на вимирання. Але доведеним до крайнощів селянам було вже однаково, де вмирати, чи голодною смертю у своїй хаті, чи в дорозі, де жевріла надія на щасливий випадок. І вони масово виїжджали в пошуках їжі, щоб хоч якось вижити.

Але міліція і ДПУ не дрімали, виловлювали селян і в містах, і на залізничному транспорті. Вже 2 лютого 1933 р. була підготовлена довідка ДПУ УРСР „про масові втечі селян із сіл України” станом на 2 лютого. У ній повідомлялося, що з 23 січня по 2 лютого всього по районах України затримано 3861 чол., з них: 3521 чол. повернуто на місце постійного проживання, а 340 чол. заарештовано. За цей час на залізничному транспорті заслонами затримано 17733 чол., з них 1610 заарештовано і передано ДПУ.

Всього з сіл, за даними обласних відділів ДПУ, за час з 15 грудня по 2 лютого виїхало 94433 чол. Значна частина їхала сім'ями, знищуючи своє господарство. Найбільше виїздів спостерігалось у Київській, Харківській і Дніпропетровській областях, на них припадає 62739 чоловік із загальної кількості тих, що виїхали.⁵⁸ Внаслідок терору при викачуванні продовольства з сіл для голодуючих, яких позбавляли харчів, навесні 1933 р. наступив пік голодомору, який забрав з життя мільйонні жертви.

Встановити точні цифри небачених в історії людства масштабів жертв голодомору 1932-1933 років фактично неможливо. Фальсифікація йшла як зверху, так і знизу, починаючи із статистичної інформації сільських рад. Про фальсифікацію зверху підтверджують такі факти. У довідці Державного політичного управління УРСР про продовольчі труднощі та вражені голодуванням райони України від 12 березня 1933 р. вказується, що згідно з даними, які надійшли в лютому-березні, „продтруднощі (яка блюзнірська делікатність – *П.Б.*) зафіксовані в 738 населених пунктах 139 районів, де голодує 11 тис. 67 сімей. У числі голодуючих хворих на ґрунті недоїдання було нараховано 17 тис. 308 осіб. За цей же період померло від голоду – 2 тис. 487 людей”. По Київській області у цій довідці на цей час подаються наступні дані: кількість голодуючих сімей – 1363, опухлих – 253, померлих – 417 осіб. А начальник Київського обласного відділу ДПУ Розанов після 1 березня 1933 р. доповідав голові ДПУ УРСР про те, що в 42-х районах (з 65-ти) було охоплено голодом 829 населених пунктів, в яких голодувало 26525 сімей, або 205835 осіб (виходить, що в середньому в кожній сім'ї було не менше 7 осіб), у тому числі 93636 дорослих та 112199 дітей. 63020 чол. були опухлими і хворими, а 12801 чол. померли від голоду.⁵⁹

Про фальсифікацію статистики голодомору підтверджують також наявні відомості про охоплення „продовольчими труднощами” окремих районів Вінницької області станом на 15 травня 1933 р. У цій відомості стверджується, що на цю дату у Ві-

ницькій області охоплено 34 райони (400 сіл), в яких голодує 26778 сімей. Але кількість голодуючих і опухлих у цій відомості вказана 22873 осіб. Ця кількість значно занижена і це підтверджується тим, що число голодуючих і опухлих людей менше від числа голодуючих сімей. Явна суперечність.⁶⁰

Треба зазначити, що статистичні дані, які йшли „знизу”, теж занижені, бо вони фальсифікувалися районними органами влади. Зокрема, Меджибізький район у доповідній записці обласної оздоровчої комісії про стан продовольчих труднощів у Вінницькій області 17 травня 1933 р. відноситься до 4-ї (останньої) категорії районів, де зафіксовані „продовольчі труднощі” в „незначній кількості господарств в окремих селах”. І це тоді, коли в селах цього району (що достовірно відомо автору, який є родом звідти) від голоду вмирили не лише окремі люди, а й цілі сім'ї. Були також випадки людоїдства.

Таким чином, навіть з цих неповних даних, розглянутих вище, бачимо, що ДПУ УРСР лише по Київській області зменшило число голодуючих сімей – у 19,3 раза, опухлих від голоду – у 249 разів, кількість померлих – у 30,7 раза.

Труднощі у визначенні кількості жертв голодомору 30-х років виникли ще й тому, що матеріали Всесоюзного перепису населення в січні 1937 р., в яких зафіксований великий дефіцит населення, за розпорядженням Сталіна були оголошені недійсними і частково знищені (збереглися лише чернетки), а люди, причетні до цього перепису, в першу чергу організатори, були репресовані. Доступу до відомостей цього перепису не було понад 50 років. Але і в наш час доступ до цих документів для українських дослідників закритий, оскільки вони зберігаються в Москві.

Про масштаби голодомору 1932-1933 років в останній час публікується багато документів, матеріалів, спогадів. Кількість втрат України від голодомору називається різна: від 4,5 до 10 мільйонів осіб. Більшість науковців вважає, що реальним числом загиблих є 6-8 мільйонів чоловік. Немає жодного сумніву, що голодомор 1932-1933 рр. був спричинений не природними кліматичними умовами, коли через посуху не було врожаю, а він був викликаний штучно, злочинними діями керівників більшовицької партії та радянської держави на основі політики, яка проводилася в Україні. Голодомор в Україні в ці роки має всі ознаки геноциду українського народу. Про це свідчать неспростовні факти, а саме:

1. Надмірні, насильницькі плани хлібозаготівлі в Україні, в багатьох колгоспах та індивідуальних господарствах забирали навіть насінневий фонд. Навесні 1933 р. спеціальні групи „уповноважених” з району і місцевих „активістів” повністю вилучали в населення села всі сільськогосподарські продукти, в буквальному смислі витрясали з горшків, торбинок, з дитячих кошиків усе до останньої зернини.

Якщо з валового збору зерна у 1930 р., який становив 22,9 млн. т, на хлібозаготівлю пішло 7,8 млн. т, у 1931 р. – валовий збір становив 17,6 млн. т, а вивезли з України 6,9 млн. т, то з 12,8 млн. т валового збору зерна в 1932 р. на держзаготівлю забрали 7 млн. т, залишивши населення без хліба.⁶¹

2. Згідно з вимогами ЦК ВКП(б), Політбюро ЦК КП(б)У 18 листопада 1932 р. ухвалює постанову про те, щоб повністю припинити видачу будь-яких натуравансів у всіх колгоспах, які незадовільно виконують план хлібозаготівель (а їх через надмірний план було більшість), а в колгоспах, які вже видали аванс на трудодні, щоб негайно його повернули як незаконно виданий. У всіх районах, щоб негайно організували вилучення в окремих колгоспників і одноосібників хліба, розкраденого в колгоспах. А в колгоспах, які незадовільно виконують план хлібозаготівель, стосовно колгоспників, які мають посіви зерна на присадибних ділянках, повністю зарахувати все отримане ними зерно в рахунок натуральної видачі на трудодні з вилученням зайвої видачі хліба на виконання плану хлібозаготівлі.

Ті колгоспи, які незадовільно виконують план, заносити на “чорну дошку” і в них: а) негайно припинити підвезення товарів; б) кооперативну і державну торгівлю на місці і вивезти з їх лавок усі наявні товари; в) повністю заборонити колгоспну торгівлю як для колгоспників, так і для одноосібників.

Стосовно одноосібників передбачалося застосування натуральних штрафів шляхом встановлення додаткових завдань по м'ясозаготівлям у розмірі 15-місячної норми здачі м'яса і, відповідно, річної норми здачі картоплі. Передбачався ще ряд покарань селян.

3. Видання ЦК ВКП(б) і Раднаркомом СРСР 7 серпня 1932 р. терористичного карного закону про охорону соціалістичної власності (прозваний у народі законом “про п'ять колосків”), за яким за крадіжку зерна (навіть збирання на стерні, після збору врожаю) передбачалось 10 років тюрми або розстріл. На ньому рукою Сталіна було дописано: “З 12-річного віку”. До початку 1933 р. за цим законом було засуджено 54645 чол., з них 2000 – розстріляно.⁶²

4. Ухвала в часи голодомору (15 листопада 1932р.) постанови Політбюро ЦК ВКП(б) “Про паспортну систему і розвантаження міст від лишніх елементів”. На її основі 27 грудня 1932 р. було ухвалено спільну постанову ЦВК і Раднаркому СРСР про введення паспортної системи і обов'язкової прописки паспортів. Ця постанова стосувалася лише жителів міст і тих, хто працював на державних підприємствах чи установах (МТС, радгоспах, школах, лікарнях і т. п.). Селяни позбавлялися цього права, тому вони не могли знайти притулок у містах чи за межами України.

5. Блокада на кордонах з Росією і Білорусією, а також на залізничних станціях, щоб селяни не могли виїхати в інші місця і за межі України в пошуках про-

дуктів. Хто попадався, то продукти конфісковували, а затриманого заарештовували.

6. Продаж за кордон мільйонів пудів зерна у той час, коли у своїй державі був масовий голод. У 1930 р. СРСР експортував за кордон 48 млн. пудів зерна, в 1931 р. – 51, в 1932 р. – 18, в 1933 р. – 10 млн. пудів.⁶³

7. Є ще один важливий аргумент, про який не згадується в жодній історичній праці, і молоде покоління про це не знає. Це накази органів влади знищувати у селян жорна, щоб вони не могли змолоти зерна на муку, і рубати ступи, щоб селяни не могли стовкти просо на пшоно. І це в той час, коли громадські млини в селі теж призупинили роботу. Цей факт є яскравим свідченням того, що радянська влада прирікала українських селян на вимирання.

8. Дискримінаційне викачування хліба з України. Згідно з директивою ЦК ВКП(б), план хлібоздачі на січень 1933 р. для СРСР становив 94 млн. пудів, а для України – 62,5 млн. пудів (майже 67%) і окремо зазначено, що для України граничний термін здачі зерна планувався до кінця січня 1933 р.

Але все викладене в справі організації голодомору й геноциду українського народу в 1932-1933 роках було лише інструментом для здійснення основної, стратегічної політичної мети більшовицької партії Росії: загальмувати подальший розвиток УРСР в національному дусі, для чого необхідно було призупинити “українізацію”, зміцнити всебічний контроль ЦК ВКП(б) на чолі зі Сталіним над Україною, щоб вона, бува, не відійшла від Москви. Адже Микола Скрипник ще у 1918 р. перед утворенням КП(б)У наполягав на тому, щоб вона не підлягала ЦК РКП(б), а була незалежною. Сталін ще перед утворенням СРСР боявся цього і в листі до Леніна 22 вересня 1922 р. застерігав його в цьому. “Ми встигли, – писав він, – виховати серед комуністів, всупереч своїй волі, справжніх і послідовних соціал-незалежників, які вимагають справжньої незалежності в усіх відношеннях і розцінюють втручання ЦК РКП(б) як обман і лицемірство з боку Москви... Покоління комуністів на окраїнах гру в незалежність відмовляється розуміти як гру, вперто визнаючи слова про незалежність за чисту монету, а також вперто вимагаючи від нас проведення в життя букви конституції незалежних республік. Якщо ми тепер же не постараємося пристосувати **ФОРМУ** взаємовідносин між центром і окраїнами до **ФАКТИЧНИХ** (виділено Сталіним) взаємовідносин, внаслідок чого окраїни в усьому основному, безумовно, повинні підкоритися центру, тобто якщо ми тепер же не замінимо формальну (читай фіктивну. – *П.Б.*) незалежність формальною (і разом з тим реальною) автономією, то через рік буде незрівнянно важче відстояти фактичну єдність радянських республік”.⁶⁴

Прошло 10 років. Ті визначні державні діячі-комуністи, які були патріотами України, прагнули поєднати комуністичні ідеали з ідеєю національно-

го розвитку республіки. Серед них Григорій Гринько, Олександр Шумський, Микола Скрипник, які один за другим очолювали Наркомат освіти УРСР, якому тоді підпорядковувалися всі навчальні заклади і культурні установи, Академія наук. Саме ці особи прийняли резолюцію XII з'їзду РКП(б) (1932 р.) про рівність прав і обов'язків республік, про забезпечення законом вживання рідної мови в усіх державних органах та установах і т. п. "за чисту монету" й активно втілювали її в життя. Особливо значних успіхів на цьому поприщі домогся Микола Скрипник, який очолював Наркомат освіти з лютого 1927 по лютий 1933 року. Він активно сприяв не тільки в проведенні українізації середньої і вищої школи, підготовці національних кадрів учителів, розвитку преси і книгодрукування українською мовою, але й розвитку шкіл та установ культури національних меншин, які проживали в Україні. Також організував масштабну допомогу в українізації освіти у місцях компактного проживання українців за межами України. Завдяки його наполегливості у Росії було організовано близько 500 українських шкіл, кілька технікумів і два вузи з навчанням українською мовою (передусім на Кубані, Поволжі і в Казахстані). Саме там, крім України, де проживали етнічні українці, теж був голодомор.

Для запозичення досвіду вирішення міжнаціональних питань представники інших радянських республік приїжджали не в Москву, а в Харків, столицю УРСР, до Скрипника. Хіба могло спокійно споглядати на таке "зухвальство" московське керівництво на чолі зі Сталіним? Реакція на дії керівництва України не забарилася.

11 вересня 1932 р. Сталін пише лист Кагановичу наступного змісту: "... Саме головне зараз Україна. Справи на Україні геть погані. Погано по партійній лінії. Кажуть, що в двох областях України (здається, в Київській і Дніпропетровській) біля 50-ти райкомів висловилися проти плану хлібозаготівель, визнавши його нереальним..."

Якщо не візьмемося тепер же за виправлення становища в Україні, Україну можемо втратити... Майте на увазі, що в українській компартії (500 тисяч членів, хе-хе) перебуває немало (так, немало) гнилих елементів, свідомих і несвідомих петлюрівців, на кінець – прямих агентів Пілсудського. Як тільки справи стануть гірші, ці елементи не забаряться відкрити фронт всередині (і ззовні) партії, проти партії. Найгірше – це те, що українська верхівка не бачить цієї небезпеки... Поставити собі за мету перетворити Україну в найкоротший строк в справжню фортецю СРСР; в дійсно зразкову республіку. Грошей на це не жаліти".⁶⁵

14 грудня 1932 р. з цього питання була ухвалена постанова ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР, хоч офіційно мала назву "Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у західних областях". Але в її змісті розкривається, проти чого і проти кого спря-

мовані стріли, передусім, проти "українізації", М. Скрипника і КП(б)У в цілому, яка нібито засмічена петлюрівцями і буржуазно-націоналістичними елементами. У постанові зазначалось, що "замість правильного більшовицького проведення національної політики в ряді районів України українізація проводилася механічно, без врахування конкретних особливостей кожного району, без ретельного підбору більшовицьких українських кадрів..."

Іншим пунктом вказувалося Північно-Кавказькому крайкому та крайвиконкому, що "легковажна, не впливаючи з культурних інтересів населення, не більшовицька "українізація" майже половини районів Північного Кавказу при повній відсутності контролю за українізацією школи і друку з боку крайових органів, дала легальну форму ворогам радянської влади для організації опору... радянській владі..."

Далі пропонується ЦК КП(б)У і Раднаркому України звернути серйозну увагу на правильне проведення українізації, усунути механічне проведення її, вигнати петлюрівські та інші буржуазно-націоналістичні елементи з партійних і радянських організацій..."

Щодо Північного Кавказу, то в постанові вимагалось "негайно перевести... діловодство радянських і кооперативних органів "українізованих" районів, а також усі газети і журнали, які друкуються, з української мови на російську як більш зрозумілу для кубанців, а також підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову".⁶⁶

Ця постанова ЦК ВКП(б) фактично поклала початок припиненню процесу національного відродження (українізації) під приводом "усунення викривлень у більшовицькій національній політиці". В січні 1933 р. секретаря ЦК ВКП(б) П. Постишева було призначено на посаду другого секретаря ЦК КП(б)У із залишенням його на попередній посаді. Фактично він став першою особою в Україні з обмеженими правами. Він швидко покінчив з політикою українізації, поставивши республіку під прямий контроль Москви. Були розгромлені навчальні й культурні заклади. Почалися масові репресії української інтелектуальної еліти, яка за кілька років була знищена. М. Скрипника звільнили з посади Наркома освіти з обвинуваченням в "національному ухилі", вимагаючи від нього принизливого покарання. Не витримавши цькування, він 7 липня 1933 р. застрілювався в своєму робочому кабінеті. В 1934 р. на XVII з'їзді ВКП(б) Сталін заявив, що в Україні ухил до українського націоналізму став головною небезпечкою для держави.

П. Постишев провів масову чистку українського уряду й місцевих радянських і партійних органів. Лише за 10 місяців 1933 р. він послав 1340 чол. на заміну районних керівників. Не зупинився він і перед масовою чисткою партії, яку звинувачував у націоналістичному ухилі. Якщо в 1933 р. на облі-

ку КП(б)У було 550.433 чол., то в 1936 р. їх стало 241330, тобто різниця склала 309103 особи. Неважко здогадатися, яка доля їх чекала після виключення з КП(б)У: справи передавалися до ДПУ. Сталін пішов на терор і репресії над самими членами КП(б)У під приводом нібито їх нездатності викачати заданий Москвою хлібозаготівельний план і здійснення ними “механічного”, “неправильного” проведеної українізації.

Але основний удар у період голодомору, як і планувалось, був завданий українським селянам, яких Сталін вважав рушійною силою “українського національного сепаратизму”, його соціальною базою. Він любив повторювати про те, що “питання національне є по суті справи питання селянське”.

Про те, що голодомор був організований саме проти українських селян, зробив висновок ще в 1933 році італійський консул у Харкові Сержіо Граденіго, який у своєму звіті писав, що голодомор був спровокований, щоб “дати селянам урок” і, згідно з повідомленням одного з високопосадовців ДПУ, провести модифікацію “етнічного матеріалу” в Україні, оскільки з того, що там був, “не можна зробити хороших комуністів”. І далі С. Граденіго у своїх висновках прогнозував: “Теперішнє нещастя спричинить колонізацію України з російською більшістю. Вона змінить її етнографічний характер. Мабуть, у доволі близькому майбутньому вже не можна буде говорити про Україну, ні про український народ, ані про українську проблему, бо Україна стане насправді російським регіоном”.⁶⁷

С. Граденіго не помилився. Московський центр прагнув денационалізувати Україну й суцільно русифікувати її. Вже в 1933 р. в Україну на садиби померлих і депортованих на заслання на Північ РСФРР чи до Сибіру переселяли селян з Росії. Станом на 28 грудня з Горьковської, Івановської, Центрально-Чорноземної і Західної областей РСФРР та Білоруської РСР було відправлено 329 ешелонів з 117149 чол. в Одеську, Донецьку, Харківську і Дніпропетровську області.⁶⁸

Опонентам, які заперечують, що голодомор 1932-1933 рр. мав характер геноциду українського народу, стверджую, що це так і було. Крім вищезазначеного, це підтверджує і демографічна статистика, кількісні показники переписів населення України 1926 і 1939 років. Так, згідно з переписом 1926 р., росіян числилося 77.791 тис. чол., а українців – 31195 тис., у 1939 р. росіян стало 99591 тис. чол. – тобто приріст становив 21800 тис. чол., а українців стало 28111 тис. чол., – на 3 млн. 84 тис. менше, – замість приросту.⁶⁹

Під час голодомору в Україні найбільше постраждало сільське населення, тобто ті, хто виробляв продовольство. Селяни становили близько 80 відсотків населення республіки, а серед них українці – від 83 до 87 відсотків, тому втрати їх незрівнянно великі. Чому селяни зазнали найбільшого терору?

Вони були рушійною силою Української революції. Їх чисельні збройні загони у різних формуваннях вели мужню боротьбу проти війська радянської Росії в 1917-1920 рр., а до 1924 р. – партизанську боротьбу. В 1929-1931 рр. українські селяни чинили впертий опір насильницькій колективізації, нав'язаній більшовицькою партією Росії. І головне – те, що вони були основними носіями українства й важко піддавалися зросійщенню. Завдяки селянам в Україні збереглися, вистояли впродовж років українська мова, культура, звичаї, традиції. Ось чому Сталін і його політики прагнули зламати їхній опір, зміцнити контроль над Україною, викоринити національний дух в українців. Висновок про те, що в 1932-1933 роках був здійснений акт геноциду українського народу, зробила спеціальна Комісія Конгресу США з питань Голодомору 1932-1933 років в Україні ще в 1988 році, виконавчим директором і фактичним автором аналітичної доповіді був ініціатор створення комісії і невтомний дослідник голодомору в Україні американський вчений Джеймс Мейс.

Післявоєнний голод 1946-1947 р.р.

Перехід до мирної праці в Україні після руйнівної і спустошливої війни відзначався не тільки величезними матеріальними і людськими втратами, а й ускладненнями через нестачу харчових продуктів. З часів війни існувала карткова система розподілу продуктів, які постачалися робітникам і службовцям. Хоч пайки були незначними, але певний прожитковий мінімум для виживання вони забезпечували. Селяни ж (колгоспники) цього були позбавлені. А на ринку ціни були надто високі. Гроші знецінені. Інфляція надзвичайна. Населення недоїдало і у війну й після війни, в 1944-1945 рр., а в 1946 р. становище ускладнилося ще й неврожаєм через засуху. В Україні врожайність зернових становила в середньому 3,8 ц (по СРСР – 4,1) з 1 га. Це була одна з причин голоду 1946-1947 рр., який в окремих місцях фактично настав уже навесні 1946 р. Але основною причиною виникнення третього за рахунком голоду в Україні було надзвичайно непомірне викачування зерна та інших харчових продуктів з українського села. Величезним тягарем на плечі селянина лягали податки і так звана контракція. Податки на присадибну ділянку відповідно до її розміру в цілому, а крім того, податок з кожного дерева яблуні, груші, сливи і т. ін., з кожного вулика пасіки, якщо вона була. А контракція – це „винахід” в СРСР форми державних заготівель сільськогосподарської продукції, що нібито здійснювалася шляхом укладання договорів з колгоспами і колгоспниками на вироблення й продаж цієї продукції державі. Фактично ніхто цих договорів не укладав. На початку поточного року селянину надсилали письмове повідомлення, скільки він має здати картоплі, квасолі та ін. продукції з присадибної ділянки,

якщо була корова – продати державі 360 літрів молока за безцінь, по 2 коп. за літр, здати 20 кг м'яса державі (навіть якщо селянин не мав не тільки худоби, а й курки). Якщо поточного року селянин не все здав, то решта звалось „недоїмки” і плюсувалась до плану на наступний рік. Інколи ці „недоїмки” набігали величезними боргами за 5-6 років і селянин не мав змоги „розрахуватися” з державою. Тоді „уповноважені” держави конфісковували в селянина те, що в нього було (навіть корову) за податковий чи контракційний борг, як це трапилось у сім'ї автора цієї статті, батько якого загинув на фронті.

Освтакомустановищібулиселяни-колгоспники в 40-х роках ХХ ст.

4 липня 1946 р. Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б) У приймають постанову про план хлібозаготівель з урожаю 1946 р. У ній затверджується річний план здачі зерна державі з урожаю 1946 р. по УРСР в кількості 340 млн. пудів.⁷⁰ Але вже 22 липня цими ж органами приймається наступна постанова, в якій вказується, що „з метою безумовного виконання державного плану хлібозаготовок кожною областю і районом Української РСР надати право виконкам облрад і райрад, обкомам і райкомам КП(б)У ... збільшити обов'язкові поставки зерна державі в межах до 50% від розмірів зернопоставок”. У додатку до цієї постанови вказується збільшення розміру поставок зерна державі по кожній області. Але владі здалося й цього замало. Тому 17 серпня 1946 р. ці ж республіканські органи на основі постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 13 серпня 1946 р. виносять свою постанову: „... дозволити... як виняток на 1946 р., збільшити по колгоспах, які мають високий врожай, обов'язкові поставки зерна державі в межах до 100% від розміру зернопоставок”. На Україну московський центр, збільшив хлібозаготівельний план з 340 до 362 млн. 750 тис. пудів із 540 млн. зібраних.⁷¹ І вслід за цим на адресу голови Ради Міністрів УРСР М.С. Хрущова і секретаря ЦК КП(б) Л.М. Кагановича надійшла директива за підписом голови Ради Міністрів СРСР і секретаря ЦК ВКП(б) А. Жданова з вимогою рішуче покласти край гальмуванню обмолоту й очистки зерна, викривати й судити крадіїв і приховувачів зерна, виявити прихований хліб і забезпечити його здачу державі.

Після цієї директиви у 1946 р. обкомами і райкомами КП(б)У було притягнуто до відповідальності за повільне „викачування” зерна й потурання „саботажникам і приховувачам” хліба 6029 чоловік. Багатьох з них було віддано до суду. Серед них секретарі райкомів партії, голови райвиконкомів, інші керівники районної ланки, а також сіл. Серед голів колгоспів 596 звільнили з роботи, 321 – виключили з партії, 1353 – одержали суворі партійні стягнення, а 607 – віддані до суду.⁷² Основною їх виною було те, що не виконали вчасно нав'язаних зверху зернозаготівель і те, що, враховуючи важке фізичне становище колгоспників, вони видали їм незначну кількість зерна в

рахунок оплати, заробленої ними ж.

Але це не допомагало, на кінець 1946 р. голод надзвичайно посилювався. Значна кількість населення від голоду або опухла, або була нам межі опухання. На трудовні в тому році було видано в середньому 170 г. Така мізерна видача заробленого не могла врятувати людей від виснаження організму. В перші місяці осені 1946 р. населення перебивалось незначним врожаєм фруктів та овочів. Але в листопаді-грудні люди почали масово пухнути й умирати. Голова уряду Української РСР М. Хрущов звернувся до Сталіна з повідомленням, що Україна не може виконати поставок зерна й, навпаки, сама потребує допомоги. У відповідь Сталін надіслав об'язливий телеграму, в якій обізвав М. Хрущова „сумнівним типом” і наказав прибути до Москви. „Ти м'якотіль! Тебе обдурюють, – писав Сталін, – вони грають на твоїй сентиментальності. Вони хочуть, щоб ми розтратили наші державні запаси”.⁷³ Ось так „батько народів” дбав про народ український.

Щоб сьогоднішнє покоління уявило собі купівельну спроможність тодішнього населення, автор цієї статті, який пережив ці роки, згадує, що ціни на продукти зростали із Заходу на Схід республіки. Якщо у Львові тоді буханець хліба коштував 30 крб., у Проскурові (Хмельницький) та Вінниці – від 50 до 70, то на Донбасі – від 100 до 120 крб. Зарплата вчителя на селі була 450-540 крб. Мірилом зарплати тоді була вартість буханця хліба, кілограма картоплі.

Навесні 1947 р. голод ще більше посилювався й набирав своїх жорстоких обертів. Станом на 1 червня 1947 р. в Україні, за неповними даними, вже нараховувалося 1 млн.⁷⁴ тис. 314 дистрофіків, з яких 77,1% (828 тис. 429 чол.) були сільськими жителями.⁷⁴ Здоровий глузд не сприймає цього парадоксального явища – ті, хто вирощував продукти харчування, самі голодували. Ось така була соціально-економічна політика комуністичної партії та радянської влади.

На 20 червня 1947 р. в Україні налічувався вже 1 млн. 154 тис. 378 дистрофіків.⁷⁵ Тобто, за 20 днів їх збільшилося на 80 тисяч. Наслідком наростання голоду в 1946-1947 рр. було не тільки фізичне виснаження й знесилення, але й занепад духу, морально-політичних настроїв у населення, зневіра у радянській владі, колгоспному ладу і т. п. Надія в населення, що ось закінчиться війна й будемо жити краще, зникла. Народ не бачив просвітку. Свідченням цього є листи громадян до своїх близьких, особливо батьків, інших рідних до військовослужбовців, перлюстрацію яких здійснювало невсипуще око цензорів військових відділів обкомів КП(б)У. З цих листів видно, що голод в Україні почався не восени 1946 року, як це раніше стверджувалося, а ще з його початку. Так, селянин Дацюк А. з с. Болічі (агент, мабуть, помилювався, такого села немає, є Білотин), Ізяславського району Кам'янець-Подільської об-

ласті (тепер Хмельницької) писав 2 березня 1946 р. до брата в армію: „Живемо погано, тому що немає продуктів. На базарі все дуже дорого, а в колгоспі пропрацювали даром, нічого хліба не видали”. Підліток с. Путринці того ж району Криворук Микола Г. теж 2 березня писав до дядька (до речі, командирів військової частини): “Дорогий дядя! Напишу як ми живемо. Мама померла. Осталось у нас 5 малих. Мені - найстаршому 13 років. Вдома голодуем, хліба немає. Одна картопля і вода, жирів немає”. Лист подібного змісту написав також демобілізований солдат з с. Лагодинці Красилівського району Соколик Ф.П. своєму братові в армію 5 квітня 1946 р.: “Я тепер вдома дуже бідую. Хліба немає і запасу немає, колгосп не дає, навіть картоплі не вистачає... Я тобі раджу не їхати додому, я тепер сам не свій. Демобілізованим Червоної армії не дають ніякої допомоги, ніхто не звертає уваги, як хочеш, так і живи...”.⁷⁶

Листи з такою „крамолою” „виловили” також із сіл Летичівського району. Демобілізований с. Юрченки Черевань Ф.А. писав своєму однополчанину до армії 4 квітня 1946 р.: „Я демобілізувався, тепер перебуваю вдома. У сім'ї - 7 чол. Дружина на зароблені трудовні отримала 30 кг, а картоплі нічого не дали. Про худобу й говорити нічого, немає чим годувати. Не знаю, що робити, годуй дітей чим хочеш. Краще було й нам залишитися в армії, ніж вдома. Тут ще податки доводиться платити, 40 кг м'яса, яйця і все решта...”. Такий же лист написав інвалід Великої Вітчизняної війни з с. Снітківка 6 квітня 1946 р. Шандига Г.Г. про те, що йому як інваліду ніхто ніякої допомоги не надав, ні райвиконком, ні військкомат...”.⁷⁷

Такі ж листи затримали й з колишнього Михампільського району Кам'янець-Подільської області. Вони є свідченням того, що радянська влада і комуністична партія за всяку ціну прагнули приховати, призупинити інформацію про голод на селі. Повідомлення про це розглядалося в кращому випадку як прояви занепадницького духу, в гіршому – пропаганда ворожих настроїв. Особи, підозрювані в цьому, попадали під „ковпак” МДБ (Міністерства державної безпеки, утворене в березні 1946 р.), яке вже стежило за ними, де б вони не проживали на території СРСР. Листів із „занепадницькими настроями колгоспників” восени 1946 р. в Кам'янець-Подільській області значно збільшилося. У спецповідомленнях секретарю Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У та окремим секретарям райкомів під назвою „Про занепадницький настрій колгоспників окремих районів Кам'янець-Подільської області у зв'язку з посухою і неврожаєм” повідомлялося, що в процесі цензурування кореспонденції цивільного населення Кам'янець-Подільської області в Червону армію за період з 24 вересня по 10 жовтня 1946р. з числа переглянутих листів у кількості 96.000 (виходить, була поголовна цензура) зареєстровано 31

повідомлення занепадницького характеру в зв'язку з неврожаєм.⁷⁸

Як поводити себе селяни-колгоспники в тих умовах, в яких вони опинилися? Головною їх метою було вижити, не померти з голоду. Будучи голодними, вони прагнули роздобути продукти й перешкодити їх вивезенню. Про „ворожі прояви селян з метою зірвати хлібозаготівлі” йдеться в таємній доповіді (9.08.1947 р.) секретаря Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У А. Устенка на ім'я Л. Кагановича, який у березні 1947 р. був надісланий з Москви на посаду першого секретаря ЦК КП(б)У замість М. Хрущова, з метою прискорення вивезення продовольства з України. А Устенко повідомляє про “ворожі дії”, які проявляються в розкраданні хліба, в навмисному псуванні зернозбиральних машин, молотарок, в агітації, спрямованій на невихід на роботу колгоспників і затримку здачі хліба державі, у розкиданні листівок і анонімних листів, в яких міститься загроза партійно-радянському і комсомольському активу, а також прямих терористичних актів. У доповідній наводяться конкретні приклади цих дій. Так, щодо розкрадання зерна у ній вказувалося, що 26 липня 1946 р. колгоспники с. Печески Красилівського району при транспортуванні зерна на елеватор розвезли його по квартирах у кількості 15,8 центнера. А в Плужненському районі в колгоспі ім. 18-го партз'їзду група з 5 чол. – голови сільради, бригадира молотарської бригади, вагаря, нічного сторожа та ін. у нічний час украли 280 кг зерна. Як бачимо, в крадіжці брав участь і представник влади голова сільської ради. Подібне повторилося 27 липня 1946 р. і в колгоспі с. Немирівці Теофіпольського району, де голова колгоспу з вагарем і комірником украли 480 кг зерна.

Всього від початку жнив (з 20 липня) лише до кінця липня 1946 р., тобто за 10 днів, органами МВС і прокуратури було викрито 1009 випадків крадіжки хліба. Найбільше таких випадків було в південній частині області: Кам'янець-Подільському, Чемеровецькому, Оринінському, Смотричському та інших районах. Саме в цих районах населення найбільш голодувало й тому йшло на такі кроки, щоб не загинути з голоду. В ті роки крадіжки продуктів чинилися не з метою наживи. Про це не могло бути й мови. Коли держава не видавала зерна на вироблені трудовні й кинула населення напризволяще, то голодні люди з відчаю, щоб не померти від голодної смерті й врятувати себе і дітей, змушені були йти на такі вчинки. Голодуючі селяни-колгоспники не могли спокійно дивитися, як збіжжя, вирощене ними, понадміру відправляється в “Заготзерно”, а трударям, які виростили його, або зовсім нічого не видавалося, або по 100-200 г за частину вироблених трудовнів.

У той же час Радянський Союз, незважаючи на те, що населення власної держави голодувало, поставляв зерно в Болгарію, Румунію, Польщу, Чехос-

ловаччину, Францію. Зокрема, Болгарії було поставлено 30 тис. тонн кукурудзи і 20 тис. тонн пшениці, а в першій половині 1946 р. ще 40 тис. тонн зерна. Румунії в 1945 р. СРСР поставив 300 тис. тонн зерна в порядку позики, а в 1946 р. ще 50 тис. тонн і 32 тис. тонн картоплі.⁷⁹

Польщі в 1946-1947 роках СРСР поставив 900 тис. тонн зерна.⁸⁰ Чехословаччині в 1947 р. було направлено 600 тис. тонн зерна.⁸¹

6 квітня 1946 р. міністр зовнішньої торгівлі СРСР А. Мікоян підписав угоду про поставку Франції 500 тис. тонн зерна впродовж квітня-червня 1946 р., „враховуючи тяжке продовольче становище у Франції і прохання французького уряду. Радянський уряд вирішив піти назустріч Франції як своєму союзнику”.⁸²

Всього експорт зернових з СРСР в 1946 р. склав 1,7 млн. тонн, або 10% від усього заготовленого в тому році. І це в той час, коли населення власної держави голодувало.

Таким чином, якщо перший радянський голод відбувся внаслідок об'єктивних і суб'єктивних причин, якими були засуха і продрозкладка з її надмірним викачуванням хліба за межі України в неврожайні роки, то другий голодомор 1932-1933 років був штучним внаслідок політики більшовицької партії. Після насильницької прискореної колективізації, масового розорення заможних українських селян (так званого розкуркулення), депортації значної частини українських селян, які чинили опір цьому процесу, до Сибіру, партійно-державне керівництво московського центру на чолі з Сталіним вирішило остаточно зламати опір українських селян диктаторському управлінню радянської влади. Це здійснювалося ще й тому, що внаслідок політики українізації у 20-х – на початку 30-х років ХХ століття була перспектива національного відродження української державності. Щоб не допустити цього, московське керівництво здійснило терор голодомором щодо українського населення, який мав трагічні наслідки для України. Саме тому він повинен кваліфікуватися як геноцид українського народу.

Третій, післявоєнний голод, як і голод 1921-1923 років, мав ознаки тих самих причин – засуха на значній території України і надмірна хлібозаготівля, фактично насильницьке вивезення зерна за межі України.

Отже, голодомори 20-х, 30-х і 40-х років в Україні відбулися внаслідок злочинної політики верхівки комуністичної партії на чолі із В. Леніним і Й. Сталіним щодо українського народу, який зазнав мільйонних жертв і загальмування національного розвитку.

Примітки:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі: ЦДАВО України). – Ф.1. – Оп.2. – Спр.897. – Арк.177-183.

2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі: ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.6. – Спр.13. – Арк.93.

3. Сборник статистических сведений по Союзу ССР. 1918-1923. За пять лет работы ЦСУ. – М., 1924. – Т.18. – С.131.

4. Год борьбы с голодом. Через делегатов VII Всеукраинского съезда советов всем трудящимся: Отчет Центральной комиссии по борьбе с последствиями голода при ВУЦИКе. – Харьков, 1923. – С.78.

5. Ленін В.І. Повне зібр. тв. – Т.44. – С.63.

6. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр. 17. – Арк.6, 7, 9.

7. Там само. – Оп.6. – Спр.17. – Арк.35 зв., 40 зв.

8. ДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.7. – Арк.51-51 зв.

9. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні, 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочин проти народу. – 2-ге вид., допов. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. – С. 30. (Далі: Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні...).

10. Там само. – С.31.

11. ЦДАВО України. – Ф.2. – Оп.2. – Спр.116. – Арк.5.

12. ЦДАВО України. – Ф.3040. – Оп.1. – Спр.241. – Арк.42 зв.

13. Ленін В.І. Повне зібр. тв. – Т.44. – С.412.

14. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.981. – Арк.1-9.

15. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.981. – Арк.1-9.

16. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.702. – Арк.49.

17. Там само.

18. Пролетарська правда. – 1922. – 9 травня.

19. Комуніст. – 1922. – №38.

20. Голод 1921-1923 років в Україні: Зб. документів і матеріалів / АН України, Ін-т історії України та ін.; Упоряд.: О.М. Мовчан, А.П. Огінська, Л.В. Яковлева; Відп. ред. С.В. Кульчицький. – К.: Наук. думка, 1993. – С.200.

21. Там само. – С.203.

22. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні... – С.30.

23. Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. – Подєбради, 1934. – С. 134.

24. Кокін С. Голодомор в Україні і ДПУ // Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К.: ВД “Стилос”, 2007. – С.66.

25. Там само.
26. Колективізація і голод на Україні. 1932-1933. Збірник документів і матеріалів. 2-ге вид. – К.: Наук. думка, 1993. – С.211-212.
27. Колективізація і голод на Україні. 1932-1933. Збірник документів і матеріалів. 2-ге вид. – К.: Наук. думка, 1993. – С.306-307.
28. Там само. – С.366.
29. Там само. – С.367.
30. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К.: Політвидав України, 1990. – С.152. (Далі: Голод 1932-1933 років...)
31. Голод 1932-1933 років... – С.144.
32. Там само. – С.148.
33. Там само. – С.161.
34. Там само. – С.190.
35. Урядовий кур'єр. – 2002. – 8 листопада. – С.6.
36. Московские новости. – 1988. – 24 июля.
37. День і вічність Джеймса Мейса / За загальною редакцією Л. Івшиної. – Видання перше. – К.: ЗАТ „Українська прес-група”, 2005. – С.83-84.
38. Там само. – С.77, 85, 86.
39. Час. – 1931. – 18 грудня.
40. Народна сила. – 1932. – 22 травня.
41. Час. – 1932. – 22 грудня.
42. Там само.
43. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К.: ВД „Стилос”, 2007. – С. 427 (Далі: Розсекречена пам'ять...)
44. Голод 1932-1933 років... – С.253.
45. Знамя труда. – 1918. – 16 травня.
46. Кульчицький С.В. Причини трагедії 1933 року в Україні // Золоті Ворота. – Вип.4. – С.39.
47. Голод 1932-1933 років... – С.296, 298.
48. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.2261. – Арк.1-2.
49. Там само.
50. Там само. – Ф.17. – Оп.3. – Спр.912. – Арк.54.
51. Шаповал Ю. „Повелительная необходимость”: Год 1933-й // Две Руси / Под общей ред. Л. Ившиной. Изд-е первое. – К.: АОЗТ „Украинская пресс-группа”, 2004. – С.293. (Далі: Шаповал Ю. „Повелительная необходимость”...).
52. Голод 1932-1933 років... – С.530-531.
53. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні... – С.127.
54. Там само. – С.532.
55. Там само. – С.440.
56. Шаповал Ю. „Повелительная необходимость”...
57. Голод 1932-1933 років... – С.342.
58. Розсекречена пам'ять... – С.498-499.
59. Брицький П.П., Юрійчук Є.П. Драматична статистика демографії України в 30-х роках // Пам'яті жертв радянських голодоморів в Україні. – Чернівці: Рута, 1994. – С.22.
60. Брицький П.П., Юрійчук Є.П. Драматична статистика демографії України в 30-х роках // Пам'яті жертв радянських голодоморів в Україні. – Чернівці: Рута, 1994. – С.22.
61. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні, 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу. 2-ге вид., допов. – К.: Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. – С.94.
62. Шаповал Ю. „Повелительная необходимость”... – С.289.
63. Шаповал Ю. „Повелительная необходимость”... – С.289.
64. Из архивов партии // Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 9. – С.200.
65. Шаповал Ю. „Повелительная необходимость”... – С.291.
66. ЦДАГО України. – Ф.17. – Оп.3. – Спр.911. – Арк.42-42 зв.
67. Косик В. Голод-геноцид 1932-1933 років // Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: причини і наслідки. Міжнар. наук. конф. Київ, 9-10 вересня 1993р. Матеріали. – Київ, 1995. – С.60.
68. Скарби нашого болю // Золоті Ворота. – 1993. – Вип.4. – С.108.
69. Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932-1933 годов. Итоговый отчет. 1990 год. – Киев, 1990.
70. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.929. – Арк.4-8.
71. ЦДАВО України. – Ф.2. – Оп.7 – Спр.3152. – Арк.30.
72. Маршрутами історії / Упоряд. Ю.І. Шаповал; Редкол.: Ф.М. Рудич, І.Ф. Курас та ін. – К.: Політвидав України, 1990. – С.264.
73. Там само. – С.266-265.
74. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні... – С.185.
75. Там само. – С.185.
76. Партийний архів Хмельницького обкому Компартії України. – Ф.487. – Оп.4. – Спр.438. – Арк.131; Спр.439. – Арк.10.
77. Партийний архів Хмельницького обкому Компартії України. – Ф.487. – Оп.4. – Спр.438. – Арк.131; Спр.439. – Арк.20.
78. Партийний архів Хмельницького обкому Компартії України. – Ф.487. – Оп.4. – Спр.436. – Арк.197.
79. История внешней политики СССР. Ч.II. 1945-1970. – М., 1971. – С.58-59; Нежинский Л. У истоков социалистического содружества. – М., 1987. – С.170-172.
80. Парсаданова В.С. Помощь Советского Союза в восстановлении польской экономики (1946-1949 гг.) // История СССР. – 1988. – №4. – С.70-71.
81. История Чехословакии. – М., 1960. – Т.3. – С.470, 475.
82. Внешняя политика Советского Союза. 1946 г.: Док. и матер. – М., 1952. – С.117.

ГОЛОДОМОР 1932-1933 рр. НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ: ДО ІСТОРИОГРАФІЇ ПИТАННЯ

ВАВРИНЧУК М. П.,

кандидат політичних наук, доцент,

МАРКОВА С. В.,

кандидат історичних наук, доцент

Найжахливішим злочином радянської тоталітарної системи проти українського народу став Голодомор 1932-1933 рр., який фізично й морально понівечив покоління українців 20-х – 30-х років ХХ століття. Згубність його наслідків відчувається й досі.

Сучасне населення України – нащадки тих, хто вижив у ті страшні часи, тому ця катастрофа не стала минулим. Ми й досі відчуваємо на собі наслідки голодомору та зміни в національній свідомості.

Цілком природно, що будь-якого офіційного розслідування подій 1932-1933 рр. у радянські часи не було. Влада злочинно мовчала про найжахливішу трагедію Європи першої половини ХХ ст. й довгі роки не відкривала архівів для незалежних дослідників.

Лише з кінця 80-х рр. ХХ ст. розпочалась активна робота з вивчення причин, перебігу, наслідків Голодомору 1932-1933 рр. українськими вченими та науковцями діаспори (у жовтні 1984 р. Конгрес США проголосив 4 листопада 1984 р. Днем пам'яті про великий голод в Україні 1933 р. У грудні 1987 р. під тиском світової громадськості перший секретар ЦК КПУ В.Щербицький на урочистому засіданні на честь 70-річчя встановлення радянської влади в Україні змушений був говорити про голод в республіці 1932-1933 рр.).

Кінець ХХ – початок ХХІ століть розпочався із публічних кроків української влади щодо визнання Голодомору 1932-1933 рр. в Україні геноцидом та з'ясування науковцями його реальних масштабів та наслідків. У 1993 р. в Україні під патронатом першого Президента незалежної України Л.Кравчука вперше відзначали на державному рівні 60-річчя жахливої трагедії українського народу. У листопаді 1998 р. у Києві відбулось одне з найсерйозніших наукових зібрань – “Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків”, що репрезентувало, окрім великого накопиченого фактичного матеріалу, ще й концептуальні положення із вивчення голодомору. Голова Асоціації дослідників голодоморів в Україні, відомий дисидент та знаний політик Л.Лук'яненко на зібранні

поставив питання визнання Голодомору геноцидом та про відповідальність Росії, як правонаступниці СРСР, перед Україною.

70-річчя трагедії в Україні було широко відзначено як на державному, так і на місцевому рівнях. Було проведено 4 Всеукраїнські конференції, 12 – науково-практичних, 5 – науково-теоретичних, 18 – регіональних конференцій та інші наукові зібрання та заходи. До активної дослідницької роботи залучили краєзнавців, молодих науковців. До зібрання спогадів очевидців страшної трагедії долучилися школярі. Всеукраїнська конференція 2003 р. “Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу”, що проходила у Києві, прийняла ряд звернень до ООН, з приводу визнання голоду 1932-1933 рр. геноцидом. У вересні 2003 р. Президент України Л.Кучма звернувся до Генеральної Асамблеї ООН із проханням підтримати Україну та визнати голод 1932-1933 рр. геноцидом.

28 листопада 2006 р. Верховна Рада ухвалила Закон України “Про Голодомор 1932-1933 років в Україні”, запропонований Президентом В. Ющенком. Віктор Ющенко слушно зауважив: “Це повернення історичного боргу перед мільйонами людей, заморених голодом” [1, с. 3].

Наукову та науково-публіцистичну літературу з досліджуваної проблеми умовно можна поділити на дві групи. До першої віднесемо загальні праці з проблем передумов, перебігу та наслідків Голодомору 1932-1933 рр. в Україні загалом, до другої – на Хмельниччині зокрема.

Українські дослідники отримали вільний доступ до архівних матеріалів та можливість ознайомитися з працями зарубіжних науковців. Не маючи на меті докладно аналізувати великий обсяг наукових робіт (на сьогодні - це вже тисячі робіт) з проблем Голодомору 1932-1933 рр. в Україні, зупинимось на найбільш фундаментальних.

Поштовхом для наукової розробки теми Голодомору в Україні та Хмельниччині, зокрема, стали оголошені у 1989 р. висновки Міжнародної комісії із числа провідних юристів світу про те, що в Україні упродовж 1932-1933 рр. вчинено акт геноциду. Комісія, як неурядовий орган, була створена

з метою з'ясувати наявність, тривалість, причини Голодомору, його наслідки для України та назвати винуватців. У її висновках було записано: “Не підлягає сумніву, що Україна була важко уражена голодом у 1932-1933 рр. і що українська та радянська влада знали про страшну нестачу продуктів для населення. Також не підлягає сумніву, що, знаючи про драматичне становище на Україні, радянська влада утрималась від будь-якої допомоги до літа 1933 р. Вона дозволила голоду охопити Україну... не проводились дії задля усунення важких наслідків... Усі факти, які були надані Комісії, засвідчують, що Й.Сталін та його прибічники намагались максимально використати голод і покінчили з ним, як тільки він прислужився. Комісія дотримується думки, що радянська влада добровільно використала голод для успіху своєї політики денационалізації... Найважчим періодом був період з жовтня 1932 р. до травня 1933. Найважчими місяцями березень та квітень 1933 року” [2].

В українській історичній науці одним із перших дослідженням Голодомору 1932-1933 рр. в Україні займався С.Кульчицький. Першими статтями професора, що з'явилися на сторінках “Українського історичного журналу” у 1988-1989 роках, були: “Трагедія, якої могло не бути”, “Суцільна колективізація на Україні”, “Голод 1932-1933 рр.” [3; 4]. У цих статтях автор спробував науково проаналізувати причини голодомору, що пізніше було систематизовано у статті “Причини трагедії 1933 року в Україні”. Автор зауважує: “...науковий аналіз комуністичної доктрини і спроб її реалізації – основна запорука об'єктивності у дослідженні витоків голодомору” [5, с. 34]. Інтерес викликає праця “1933: трагедія голоду”, що вийшла в 1989 р. [6]. У ній зроблено, одну із перших спроб, дати загальну характеристику здійснюваної на початку 30-х років сталінської соціально-економічної політики в Україні, складовою частиною якої була суцільна колективізація. “Партійно-державна верхівка прийняла холоднокровне рішення: вийти з кризи шляхом конфіскації наявних запасів зерна в хлібовиробній смузі,” писав – С.Кульчицький [7, с. 33].

У книзі “Ціна великого перелому” чимало сторінок С.Кульчицький відвів для аналізу причин голодомору (слово голодомор з'являється не випадково й підкреслює штучність та організованість тогочасних процесів на селі), висвітлення діяльності конкретних виконавців волі “вождя всіх народів”, наслідком якої було багатомільйонне винищення українців [8]. У монографії “УРСР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.)” відомий науковець наголошує, що “...затвердження темпів, які набагато перевищували досягнуті у світовій практиці показники... свідчили про те, що державна партія відмовлялася від здобутого у 20-ті рр. досвіду господарського будівництва” [9, с. 202]. Протягом 2000-2007 рр. з'являються десятки публікацій С.Кульчицького, у

яких розкриваються нові скорботні сторінки Голодомору [10], [11]. Своєрідним підсумком багаторічних досліджень є праця “Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення”, у якій на підставі багатьох документів і свідчень автор встановив, що Голодомор 1932-1933 рр. в українському селі являв собою результат замаскованої під хлібозаготівлі каральної акції з вилучення у селян всього наявного у них продовольства [12].

Серед перших публікацій були статті: С.Дібрової “Сталінський “великий перелом”, “Найстрашніший злочин Сталіна”, де автор на основі конкретних документів не тільки розкриває природу і причини голодомору, але й дає характеристику продовольчої ситуації, показуючи, що особливо гостра потреба у продуктах харчування була в Дніпропетровській, Київській, Донецькій та Вінницькій областях, чим засвідчує, що голод не оминув нашого, багатого хлібом, краю [13; с. 12]; М.Якименка “Хто може це спростувати?”, “Голодомор в Україні – наслідок послідовної більшовицької політики” [14; 15]. Автор влучно зауважує: “...ніхто не знищив більше людей, ніж більшовицький режим, з вини якого у тридцять третьому матері їли своїх дітей. Хто може це спростувати?..” [16, с. 8]. Дану тематику продовжив О.Шевчук у статті “Лукавство кривди”, давши оцінку політичного, економічного та соціального стану, в якому жило і працювало населення України [17].

Починаючи з 1991р. з'являються праці одного із найвідоміших дослідників голодомору 1932-1933рр. в Україні В. Марочка у яких він аналізує причини трагедії, показує штучність Голодомору, наголошує на його національному забарвленні, визначає голод як геноцид [18].

Вагомим внеском у дослідження Голодомору 1932-1933 рр. стало видання збірника “Голод 1932-1933 на Україні: очима істориків, мовою документів.” У ньому представлено наукові розвідки С. Кульчицького, М. Панчука, В. Савельєва та інших, в яких висвітлено соціально-економічні та моральні аспекти здійснення сталінської політики, колективізації та хлібозаготівель. Збічник представляє цінність ще й тим, що у ньому вперше оприлюднено унікальні розсекречені архівні документи, які показують істинні причини, хронологічний перебіг, масштаби та наслідки величезної народної трагедії, а понад двадцять документів безпосередньо стосуються голодомору на Поділлі [19].

У нашому огляді ми не можемо оминати праці відомих зарубіжних вчених, які протягом тривалого періоду займалися дослідженням цієї теми. Чималий внесок у висвітлення Голодомору в Україні 1932-1933 рр. зробив відомий західний дослідник радянської історії Р. Конквест. На основі документальних джерел автор розкриває жахливі картини колективізації та Голодомору 1929-1933 рр. у книзі “Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор”. Р. Конквест вважав, що важливим завдан-

ням є: "...з'ясування соціально- економічного підґрунтя описуваних подій і змісту пов'язаних із ними внутрішньопартійних доктринальних дискусій...", на його думку: "Зловісна постать Сталіна маячить над усією людською трагедією 1930-1933 рр. Завдяки йому ця епоха позначена особливо виразним тавром лицемірства й підступності..." [20, с. 8; 10]. У книзі наводяться 14 фактичних матеріалів, що стосуються безпосередньо сучасної Хмельницької області.

Проблемами голоду в СРСР 1931-1933 рр. та українського Голодомору займається італійський вчений А.Граціозі. В одній із останніх статей "Голод у СРСР 1931-1933 рр. та український Голодомор: чи можлива нова інтерпретація?" автор зауважує: "Сталін вирішив скористатися з голоду аби дати урок селянам і Україні загалом. Унаслідок свідомих політичних рішень голод переріс у голодомор, а це дозволяє вживати термін геноцид" [21, с. 120]. У 1990 р. в Україну приїхав Дж. Мейс для виступу на міжнародному симпозиумі "Голодомор – 1933", що проходив в Києві. Після завершення наукового зібрання вперше серйозно заговорили про голод 1932-1933 рр. як геноцид. Беззаперечний інтерес викликають праці Дж. Мейса "Політичні причини голодомору в Україні, 1932-1933 рр." [22] та "Україна як постгеноцидна держава, або: як успадковані від СРСР структури блокують будь-які реальні реформи", у якій автор акцентує увагу на тому, що відбувся саме геноцид українського народу як політичної нації [23].

Велику цінність становлять свідчення нечисленних іноземних спостерігачів, здебільшого дипломатів, а також різнопланова інформація, переправлена дипломатичною поштою про економічне становище, викликане безуспішними сталінськими спробами розв'язати накреслені завдання методами військово-комуністичного штурму. Зарубіжні дослідники М.Царинник, Л.Луцюк, Б.Кордан, опрацювавши матеріали архіву Форін офіс, Британського Міністерства закордонних справ, підготували книгу "Міністерство закордонних справ і голод. Британські документи про Україну і великий голод 1932-1933 рр.", що вийшла у Кінгстоні (Онтаріо) 1988 р. Вибірково матеріал книги було опубліковано в літературно-мистецькому та громадсько-політичному щомісячнику "Всесвіт" (1989, № 11) [24]. Публікація привертає увагу передусім тим, що наводить документи-свідчення британських дипломатів про становище в Україні, Звернення Української Національної Ради в Канаді до Прем'єр-міністра Великобританії від 2 жовтня 1933 р. вжити необхідних заходів з метою термінового безстороннього розслідування ситуації, що склалася в республіці внаслідок голоду та організувати міжнародну допомогу потерпілому населенню: "...Українська Національна Рада в Канаді звертається до Вас, як до керівника великої цивілізованої нації, з

настійливим проханням вдатися до необхідних заходів з метою організації безвідкладного розслідування обставин голоду в Україні, а також з метою забезпечити міжнародну допомогу постраждалому населенню. Будь-яка приватна акція навіть у найширшому масштабі була б недостатньою, враховуючи величезні розміри лиха. Якщо буде необхідно, ми готові передати Вам оригінальні документи та іншу інформацію з подробицями про голод на Україні" [25, с. 153]. Для подільських дослідників вона представляє інтерес ще й тому, що знайомить з картою України із зазначенням коефіцієнтів смертності у 1929-1933 рр., де Вінницька область зображена як регіон, в якому померло від голоду від 1 до 14,9 відсотка населення [26, с. 154].

Окремо варто зупинитися на збірнику документів і матеріалів "Колективізація і голод на Україні 1929-1933 рр." [27]. У ньому мовою 403 документів, з яких понад 35 безпосередньо стосуються Вінницької області (до складу якої входила сучасна Хмельницька область), висвітлено процеси, що відбувалися в селах у ході здійснення насильницькими методами суцільної колективізації та призвели до голодомору.

Беззаперечний інтерес викликає ґрунтовна праця провідних українських науковців "Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси". Видання є підсумком великої роботи з пошуку нових архівних матеріалів, що проливають світло на проблему терору і тероризму в Україні та їх сучасного осмислення. Автори книги зазначають: "Історія терору і тероризму в Україні багатопланова. Але вона чітко поділяється на періоди. "Довге" ХІХ ст. – це в українській історії головним чином століття тероризму, "коротке" ХХ ст. – століття терору... Масовий державний терор в СРСР тривав не одне десятиліття. З його припиненням почався поступовий розклад суспільно-економічної системи, заснованої на насиллі та залякуванні" [28, с. 4]. Отже, на сьогодні вже з'явилася велика кількість ґрунтовних наукових праць, які розкривають передумови, перебіг, наслідки жакливої трагедії українського народу, її масштаби та сучасне сприйняття Голодомору 1932-1933 рр.

До другої групи наукових праць ми віднесли праці, що безпосередньо стосуються Голодомору 1932-1933 рр. на Хмельниччині. Однак варто відразу зауважити, що більшість із праць розглядають не окремо Хмельниччину, а Подільський регіон у цілому. Ми зробили спробу виокремити роботи хмельницьких науковців та літераторів щодо вищезгаданих подій.

Першим узагальнюючим історичним довідником про трагедію голодомору у подільських селах можна назвати літературно-художнє видання "Голод на Поділлі. Книга свідчень", підготовлене членом Ради Всеукраїнської Асоціації "Голод – 33" В. Мацьком і видане у Кам'янці-Подільському у 1993 р. Важливо,

що у збірнику наводяться не тільки десятки свідчень очевидців про страшне лихо, але й статті вчених О. Завальнюка, Г. Костюка, О. Мазуркевича, письменників В. Кравчука, К. Гриба [29].

Варто окремо зупинитися на ґрунтовних дослідженнях Голодомору 1932-1933 рр. видатного науковця із Вінниччини І. Шульги, який започаткував цей напрямок наукових досліджень на Поділлі. Саме він вперше оприлюднив великий обсяг матеріалів, що стосувалися безпосередньо сучасної Хмельниччини. У 1993 р. (рік смерті вченого) побачила світ і його книга “Голод на Поділлі” [30], а у 1997 р. за сприяння В.Задворного було видано книгу під назвою “Гірка правда” [31]. Найчастіше із сучасних територіальних одиниць Хмельницької області у книзі згадуються Кам’янець-Подільський, Проскурівський, Славутський, Старокостянтинівський райони [32, с.28; 35; 36; 46; 76; 77; 94].

Системними дослідженнями партійної політики розкуркулення, колективізації, хлібозаготівель, антиукраїнської політики проти Української православної віри та безпосередньо дослідженнями Голодомору 1932-1933 рр. на Хмельниччині займається знаний на Поділлі науковець П. Слободянюк. У періодичній пресі протягом останніх років з’явилося більше двадцяти публікацій автора з цієї тематики. Спільно із Ю. Телячим ними було підготовлено історико-документальний нарис “Чорна дошка” України (події 1930-х років). Дослідники у книзі роблять висновок про те, що “Голод був спеціально спланований і організований Москвою для винищення саме українського етносу, його кращого генофонду, що зберігся на селі” [33, с. 3].

Відомий подільський науковець І. Рибак та молодий дослідник А. Матвеев у 2001 р. видали спільну працю “Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині”, у якій дослідили історію колективізації та розкуркулення одноосібних господарств нашого регіону. У висновках слушно зауважено: “Завдяки масовій колективізації, розкуркуленню, голоду, тотальному терору утвердились соціально-економічні підвалини тоталітарного режиму. Самодіяльні подільські та волинські хлібороби перетворилися на колгоспників – кріпаків, які підневільно виконували державні замовлення і за свою важку працю на колгоспних ланах та фермах отримували символічну платню” [34, с.119].

У 2003 р. вийшла монографія С. Маркової “Голодомор 1932-1933 років на Поділлі”, в якій робиться спроба дослідити передумови, перебіг та наслідки Голодомору 1932-1933 рр. на Поділлі в контексті загальноукраїнських подій кінця 20-х – початку 30-х років ХХ століття [35].

Вперше на Хмельниччині було зроблено спробу комплексного розгляду Голодомору 1932-1933 рр. у регіоні на республіканській науково-практичній конференції “Голод 1932-1933 рр. на

Хмельниччині: причини, наслідки, уроки”, що проходила в Хмельницькому 20 жовтня 1993 р. і викликала широкий резонанс серед громадськості. Інтерес представляють вміщені у збірнику матеріали, зокрема, доповіді О. Завальнюка “Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 рр. на Хмельниччині,” у якій автор підсумовує: “Проведена державними і партійними органами конфіскація хліба викликала голод. У лютому-березні 1933 р. він, за офіційними даними, охопив 20 із 71 району Вінниччини. В середині квітня мова йшла вже про 37, у т.ч. 20 важких. Однак чимало районів, де становище було критичним, до статистики не потрапило. Це стосувалося і Теофіпольського району, в якому на початку березня 1933 р. голодували колгоспники не менш як у 20 селах” [36, с. 5]. Виступаючи на конференції, А. Філінюк у 1993 р. слушно зауважив: “...ще багато слід зробити для всебічного вивчення проблеми. Зокрема, в наявних публікаціях немає узагальнюючих даних про втрати від голоду на Хмельниччині, в тому числі дітей, корінного населення і представників національних меншин. Відсутні досі праці про розкуркулення і репресії. Чекають на дослідження і такі проблеми, як продуктивні сили на селі, вихід селян з колгоспів, діяльність партійно-державних органів тощо” [37, с. 14].

23-24 червня 1999 р. у Хмельницькому було проведено Міжнародну наукову конференцію, за матеріалами якої видано збірник наукових праць “Поляки на Хмельниччині: погляд скрізь віки”. У збірнику висвітлено питання функціонування національних меншин Хмельниччини у злиденні 30-ті р. Узагальнюючий матеріал по польських сільських Радах початку 30-х років подано у публікації Л.Місінкевича [38]. У 2001 р. вийшла монографія вищезгаданого автора “Єврейська і польська національні меншини Поділля (20–30-ті рр. ХХ століття)”, у якій на основі широкої кількості документальних матеріалів досліджується проблема соціально-економічного і культурного розвитку етнічних меншин Поділля в 20-30-х рр. ХХ століття. На широкому тлі суспільних процесів відстежено процес деформації національної політики, який в остаточному підсумку призвів до її згортання, масових депортацій та репресій [39].

Коли про трагедію 1932-1933 рр. наприкінці 80-х заговорили українські науковці, тема голодомору в художній літературі стала набирати нового осмислення, висвітлюючи страшну катастрофу як одне із закономірних явищ тоталітарної доби з аморальними чинниками: жорстокістю, антилюдяністю, руйнацією духовності, ідеологічним фарисейством. У 1993 р. хмельничанин Г. Храпач видав повість-реквієм “Під хрестом,” у якій від імені дитини дев’яти років оповідається про події 1933 р. [40], а у 2003 р. вийшла друком книга В. Горбатюка “Тенета 30-х” [41].

Окремо потрібно виділити надруковані матеріали про спогади очевидців голодних 30-тих. З кінця 80-х років ХХ ст. все частіше почали публікуватися спогади тих, хто пережив Голодомор. Серед тих, хто здійснював гірке воскресіння, стоять імена В. Маняка і Л. Коваленко [42]. Автори майбутньої книги-меморіалу звернулися через засоби масової інформації до народу України з проханням надсилати їм листи-спогади, фотографії. За кілька місяців вони отримали величезну кількість листів з усієї України, самі вони теж не один місяць власноручно записували свідчення очевидців у селах України. Л.Коваленко писала: “Перші сотні свідчень очевидців голодомору ми зібрали не деінде, а саме тут – у селах Хмельниччини й Вінниччини. Не скрізь, до речі, нас приймали з розпростертими обіймами, йдеться, – звісно, про місцеву владу” [43, с. 15]. Своєю книгою автори засвідчили велику любов і повагу до українського народу і рідного подільського краю, всебічне розуміння нашої минувшини, науковий і, разом з тим, глибоко аналітичний підхід до фактів жахливої доби.

У книзі хмельничанина П. Ящука “Портрет теми: Свідчення, документи і матеріали у двох книгах” спогади очевидців теж нагадують про жахливу трагедію 1932-1933 рр. на Україні [44].

Починаючи з 2003 р. у Хмельницькому щорічно проводяться наукові зібрання, круглі столи, що дозволяють дослідникам, краєзнавцям, молодим науковцям відроджувати історичну пам'ять про ті страхітливі голодні роки на Хмельниччині. Державним архівом Хмельницької області, Центром дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, Хмельницьким інститутом МАУП з 2003 р. щорічно проводяться науково-практичні конференції, що об'єднують науковців, громадськість, студентів, учнів шкіл Хмельницької області, небайдужих до дослідження теми Голодомору 1932-1933 рр. За результатами роботи конференцій друкуються збірники наукових матеріалів. На особливу увагу заслуговують: “Трагічні події 30-х років ХХ століття як засіб формування тоталітарної системи в Україні (у зв'язку із 70-ми роковинами голодомору в Україні)” [45], “Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: соціально-демографічні та економіко-правові аспекти” [46]. У роботі конференції постійними учасниками є: к. політ. н., доц., заступник голови Хмельницької облдержадміністрації Вавринчук М., д.і.н., проф., академік УІАН, директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України Баженов Л., к.і.н., доц., директор Державного архіву Хмельницької області Слободянюк П., д.і.н., проф. Григоренко О., д.і.н. Кабачинський М., к.і.н. Земський Б., к.і.н. Білошицький С., к.і.н., доц. Маркова С., к.і.н., доц. Місінкевич Л., к.і.н., доц. Олійник М., к.і.н., доц. Телячий Ю., к.і.н. Трембіцький А., Парадній В. та інші.

Історіографічний огляд був би не повним без

книги, що вийшла у Вінниці 2007 р. “Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів”. Для хмельницьких дослідників вона цікава тим, що у ній публікуються нові архівні документи та матеріали, які розкривають трагічні сторінки історії Поділля – голод 20-х – 40-х рр. ХХ століття та Голодомор 1932-1933 рр. Більшість документів уперше введена до наукового обігу. Вони є беззаперечними свідченнями того, що головною причиною голоду та голодомору була політика керівництва СРСР, яке вилучало більшість сільськогосподарської продукції з регіону [47]. У розділі книги “Голод 1932-1933 рр. в Україні: новітні інтерпретації та тенденції в українській історіографії” відомий дослідник селянського опору колективізації та розкуркулення в Україні та зокрема на Поділлі В.Васильєв пише: “Попереду новий науковий пошук у дослідженнях голоду 1932-1933 рр., справжнє наукове подвижництво з метою довести всю масштабність та трагічність українського голодомору, його важливість для розуміння історичних процесів у Європі та світі в ХХ та ХХІ століттях” [48, с. 24].

Для дослідників голодомору на Хмельниччині інтерес представляє книга “Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: документи і матеріали”, упорядником якої є автор багаточисельних наукових праць, відомий український науковець Р. Пиріг [49]. Частина фактичного матеріалу, що увійшла до книги, стосується й нашого краю.

Отже, починаючи з 1989 р., науковцями, краєзнавцями, публіцистами багато зроблено з дослідження Голодомору 1932-1933 рр. в Україні та на Хмельниччині зокрема. З кінця 80-х років вийшов ряд фундаментальних робіт, видано спогади безпосередніх свідків голодомору, створено досить широку документальну базу. Чимало зроблено і з дослідження голодомору на Хмельниччині. Проте ця робота не може бути завершеною доти, доки не буде опитано усіх очевидців жахливої трагедії та доки не буде опрацьований увесь масив архівних документів.

Примітки:

1. Ярмошук Т. Верховна Рада визнала Голодомор 1932-33 років в Україні геноцидом. // Свобода сьогодні, 2006. - № 46. - С.3.
2. Міжнародна комісія з розслідування голоду на Україні 1932-1933 рр. (звітна доповідь). – Київ, 1990. – 189 с.
3. Кульчицький С. Суцільна колективізація на Україні // Український історичний журнал. - 1989. - № 10.- С. 34-42.
4. Кульчицький С. Україна. Голод 1932-1933 рр. // Український історичний журнал. 1989. - № 11.- С. 12-26.
5. Кульчицький С. Причини трагедії 1933 р. в Україні // Золоті ворота. – 1993. - № 4. - С. 34 – 42;32.

6. Кульчицький С. 1933: Трагедія голоду. - К.: Знання, 1989. - С.24 – 44.
7. Кульчицький С. 1933: Трагедія голоду. - К.: Знання, 1989. - С.33.
8. Кульчицький С. Ціна “великого перелому”. – К.: Україна, 1991. – 431 с.
9. Кульчицький С. УРСР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.). – Київ, 1995. - 202с.
10. Кульчицький С. Голод 1932 р. в затінку Голодомору-33. // Український історичний журнал. - 2006. - № 6. - С. 79-80.
11. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933рр.: механізми сталінського терору. // Український історичний журнал. – 2007. - № 4.- С. 79-80.
12. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2008. – 424 с.
13. Діброва С. Перелом // Наука і суспільство. – 1989. - № 1. - С. 12.
14. Якименко М. Хто може це спростувати? // Золоті ворота. – 1993. - № 4. – С. 3-9
15. Якименко М. Голодомор в Україні – наслідок послідовної більшовицької політики // Золоті ворота. – 1993. - № 4. - С. 9-13.
16. Якименко М. Хто може це спростувати? // Золоті ворота. – 1993. - № 4. – С. 8.
17. Шевчук О. Міжнародна комісія з розслідування голоду на Україні 1932-1933 рр. // Золоті ворота. – 1993. - № 4. – С. 20-30.
18. Марочко В. Голод на Україні (1931-1933 рр.): причини та наслідки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Респуб. міжвід. зб. наук. праць. – К., 1991. – Вип.1. – С.59-65.
19. Голод 1932 - 1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів. – К.: Політична література України, 1990. – 605 с.
20. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор – К.: Либідь, 1993. - 383 с.
21. Граціозі А. Голод у СРСР 1931-1933 рр. та український голодомор: чи можлива нова інтерпретація? // УІЖ. - №3, 2005. – 120-132.
22. Мейс Д. Політичні причини голодомору в Україні, 1932-1933 рр. // Український істор. журн. – 1995. - №1.
23. Мейс Д. Україна як постгеноцидна держава, або: Як успадковані від СРСР структури блокують будь-які реальні реформи // Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка. – К.; Нью-Йорк, 2003. – С. 246-267.
24. Міністерство закордонних справ і великий голод 1932-1933 рр. // Всесвіт. – 1989 - № 11 – С. 153-156.
25. Там само.
26. Там само.
27. Колективізація і голод на Україні 1929-1933 рр.: Збірник документів і матеріалів – К.: Наукова думка, 1992. – 734 с.
28. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ

- ст. Історичні нариси/ Д.В.Архірейський, О.Г.Бажан, Т.В.Бикова та ін. Відповід. ред. В.А.Смолій. – К.: Наук. думка, 2002. – 952 с.
29. Мацько В. Голод на Поділлі: Книга свідчень. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 98 с.
30. Шульга І. Голод на Поділлі (до 60-річчя голодомору 1933 р.) – Вінниця: Континент – Прим., 1993. – 220 с.
31. Шульга І. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства (1920-1932 років). – Вінниця, 1997. – 152 с.
32. Там само. – С. 28; 35; 36; 46; 76; 77; 94.
33. Слободянюк П., Телячий Ю. “Чорна дошка” України (події 1930-х років). – Хмельницький, 2001. – 126 с.
34. Рибак І., Матвеев А. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 140 с.
35. Маркова С. Голодомор 1932-1933 років на Поділлі: Монографія.- К., 2003. – 116 с.
36. Завальнюк О. Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 років на Хмельниччині // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республіканської наук.-практ. конф. 20 жовтня 1993р. – Хмельницький, 1993. – С.3-5.
37. Філінюк А. Голодомор 1932-1933 років на Хмельниччині у дослідженнях останнього періоду // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республіканської наук.-практ. конф. 20 жовтня 1993 р. – Хмельницький, 1993. – С. 11-15.
38. Місінкевич Л. Польські сільські Ради на Поділлі в 1920 - 1930-ті роки // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Зб. наук. праць за матеріалами міжнародної наук. конф., 23-24 червня 1999 р. – Хмельницький, 1999. - С. 306-315.
39. Місінкевич Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20-30-ті рр. ХХ століття). – К., 2001. – 254 с.
40. Храпач Г. Під хрестом (повість-реквієм) // Хмельницький, 1993. – 39 с.
- Великий терор на Хмельниччині. Історико - краєзнавчий збірник (свідчення та документи). – Х.: Літературна спілка “Поділля”, 1997. – 270 с.
41. Горбатюк В. Тенета 30-х: художньо-документальна проза. – Хмельницький, 2003. – 95с.
42. Коваленко Л., Маняк В. Голод 33. Народна книга-меморіал. – К.: Радянський письменник, 1991. – 583 с.
43. Коваленко Л. Апокаліпсис. 1933 // Людина і світ. – 1991. - № 1. – С.2-18.
44. Портрет темряви: Свідчення, документи і матеріали у двох кн./ Асоціація дослідників голодоморів в Україні; Авт.-упоряд.П.Ящук. – Київ – Нью-Йорк, 1999. – т.1 – 705 с., іл. т.2 – 611с.
45. Трагічні події 30-х років ХХ століття як за-

сіб формування тоталітарної системи в Україні (у зв'язку із 70-ми роковинами голодомору в Україні): Матеріали наук.-практ. конф. – Хмельницький, листопад 2003 р. Вип.. 1., 2004 р. – 108 с.

46. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: соціально-демографічні та економіко-правові аспекти: Зб. наук. праць. – Хмельницький: XI МАУП, 2007. – 252 с.

47. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редко-

легія науково-документальної серії книг “Реабілітовані історією” (голова І. Гамрецький, заступник голови В. Лациба, С. Нешик та ін.. / Автори-упорядники: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, І. Мельничук, В. Петренко. – Вінниця, 2007. – 704 с.

48. Там само.

49. Голодомор 1932-1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд Р. Я. Пиріг. – К., 2007. – 1128 с.: фото.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ “ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ”

Мельник В.О., Борейко В.М.

Загальні праці

1. Голодомор 1932-1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд. Р. Я. Пиріг. – К., 2007. – 1128 с.: фото.
Голод на Хмельниччині – див. геогр. показч.
2. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р.Я. Пиріг. - К.: Політвидав України, 1990. - 605 с.
Голод на Хмельниччині – див. геогр. показч.
3. 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал / Упоряд.: Л. Б. Коваленко, В.А. Ма-няк. – К.: Рад. письменник, 1991. – 584 с.
Про голод на Хмельниччині (в складі Вінниц. обл.) – С. 25-161.
4. Колективізація і голод на Україні, 1929–1933. – К.: Наук. думка, 1992. – 736 с.
Голод на Хмельниччині – див. геогр. показч.
5. Маркова С.В. Голодомор 1932–1933 років на Поділлі: Монографія. – К.: МАУП, 2003. – 116 с.
6. Маркова С.В. Голодомор 1932–1933 рр. на Поділлі: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. - Чернівці, 2002. - 20 с.
7. Маркова С.В. Населені пункти прикордонної смуги Поділля в період Голодомору 1932-1933 рр.// Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. - Сер. Історія. - Тернопіль, 2000. – Вип. 10. – С. 122-126.
8. Маркова С.В. Під грифом “таємно”: (Док. Держ. архіву Хмельниц. обл. про голод 1932-1933 рр. на Поділлі) // Питання історії України: Зб. наук. ст. – Чернівці, 1998. - Вип.2. – С. 301-312.
9. Маркова С. Хлібозаготівлі і голод 1932–1933 рр. на Поділлі. // Українська історична наука на порозі XXI ст.: Міжнар. наук. конгрес. - Чернівці, 2001. - Т. 1.- С.293-297.
10. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр.: Зб. док. та матеріалів. – Вінниця: ДП ДКФ, 2007. – 704 с.
11. Винокурова Ф., Подкур Р. Голод 1932-33, 1946-47 рр.: Вінницька обл.: Док. і матеріали. – Вінниця: Антекс-У ЛТД, 1998. – 224 с.
12. Голод на Поділлі: Книга свідчень / Ред.-

упоряд. В. Мацько. - Кам'янець-Поділ., 1993. – 102 с., іл.

13. Портрет темряви: Свідчення, документи і матеріали у двох кн./ Асоціація дослідників голодоморів в Україні; Авт.-упоряд. П.Ящук. – К.- Нью-Йорк, 1999.

Кн.1. - 705 с., іл.

Кн.2. - 611с.

14. Слободянюк П.Я., Телячий Ю.В. “Чорна дошка” України: (Події 30-х років). – Хмельницький, 2001. – 126 с.

15. Манаков В. Голод 1933 року на Поділлі: Спогади очевидців. - Хмельницький, 1998. - 38 с.

16. Гальчак С.Д. “Білі” плями скорботи: Причини голодомору 1932-1933 та голоду 1946-1947 років на Поділлі. – Вінниця: Логос, 1999. – 51 с.

17. Завальнюк О.М. 1932-1933 роки на Хмельниччині: (До 60-річчя голодомору) // Подільська старовина: Зб. наук. праць. – Вінниця, 1993. – С. 228-237.

18. Рибак І.В. Голод 1932–1933 рр. на Поділлі // Рибак І.В. Новітня історія рідного краю: (Хмельниччина на поч. ХХ-ХХІ ст.).– Кам'янець-Поділ., 2002. – С.36–38.

19. Рибак І., Матвеев А. Трагічний перелом: Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. – Кам'янець-Поділ.: Абетка, 2001. – 140 с.

20. Шульга І.Г. Голод на Поділлі: До 60-річчя голодомору 1933 р. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 1993. – 224 с.

21. Шульга І. Чорні крила голодомору над Поділлям // Смертю смерть подолали: Голодомор в Україні 1932-1933. – К., 2003. – С. 77-125.

22. Голокост 1993: Люта кара голодом // Мизак Н., Горбатюк В. За тебе, свята Україно. - Чернівці -Хмельницький, 2006. - С. 42-52.

23. Листи від громадян, котрі під час голоду жили у Хмельницькій області // Лактіонов-Стезенко М.П. Смак трави. – К., 2003. – С. 259-263.

Див. також № 64-91, 93, 94, 103, 105, 107.

Матеріали наукових конференцій

24. Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки: (Матеріали респ. наук.-практ. конф. 20 жовт. 1993). – Хмельницький, 1993. – 112 с.

25. Трагічні події 30-х років ХХ століття як засіб формування тоталітарної системи в Україні (у зв'язку із 70-ми роковинами голодомору в Україні): Матеріали наук.-практ. конф. Хмельницький, листопад. 2003 р. - Хмельницький, 2004. - Вип. 1. - 106 с.

26. Завальнюк О.М. Документи розповідають: (Сталінський голодомор на Хмельниччині) // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: Наук. зб. – Хмельницький, 1995. – С. 310-314.

27. Маркова С.В. Подільське село у злиденні 1932–1933 рр. // Матеріали Х-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Поділ., 2000. – С. 440 – 450.

28. Петренко В.І. Поділля у 1930-1931 роках: початок великого голоду // Матеріали ХІ Подільської історико-краєзнавчої конференції – Кам'янець-Поділ., 2004. – С. 335–343.

29. Слободянюк П.Я. Голод 1932-1933 рр. як прояв етнокультурного геноциду в Україні // Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: історико-правові та соціально-економічні аспекти: Наук.-практ. конф. – Хмельницький, 2002. – С. 83-87.

30. Слободянюк П.Я. Соціально-культурні наслідки голодомору 1932-1933 років // Трагічні події 30-х років в ХХ ст. як засіб формування тоталітарної системи в Україні (у зв'язку із 70-ми роковинами голодомору в Україні). – Матеріали наук.-практ. конф. Хмельницький, листопад. 2003 р./ МАУП Хмельниц. ін-т. – Хмельницький, 2004. – С. 12-14.

31. Слободянюк П.Я. Голодомор 1932-1933 років – геноцид українського народу // Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: соціально-демографічні та економіко-демографічні аспекти: Зб. наук. праць у зв'язку із 75-ми роковинами пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. – Хмельницький, 2007. – С. 12-20.

32. Голодомор як засіб політичного терору: Матеріали наук.-практ. конф. Вінниця, 29 листопад. 2002р., 26 листопад. 2003р. / Ред.: С.Д. Гальчак, М.Г. Баландюк, В.І. Лазаренко та ін. - Вінниця: Книга-Вега, 2004. - 156 с. - Бібліогр. в кінці ст.

Див. також № 63, 92, 95-102, 104, 106.

Періодичні видання про голодомор на Хмельниччині

33. Сердуніч Л. Біла пляма “33-го проступає кольором смерті та мільйонами голосів: [Спогади очевидців] // Поділ. новини. - 2007. - 22 листопад; Колос. - 2007. - 24 листопад.

34. Комаринський С. Якою була “турбота” про дітей - сиріт в час голодомору 1932-33 років: на Хмельниччині // Поділ. вісті. - 2007. - 23 листопад.

35. Слободянюк П. Українці пережили голодомор і це потрібно визнати // Поділ. вісті. – 2007. – 23 листопад.

36. Поділля: 1932-1933 рр. // Вперед. - 2007. - 23 листопад.

37. Маліш П. Села у тернових вінках: [Про голодомор 1932-33 рр. на Поділлі] // Поділ. кур'єр. - 2007. – 15-21 листопад.

38. Слободянюк П. Голодомор 1932-1933 рр. – геноцид українського народу // Пульс. – 2007. – 15 листопад. – С. 4.

39. Слободянюк Т. Як знущалися над Україною: [Про виставку архів. документів наявних в Службі безпеки України про голодомор 1932-33 рр. в Україні і на Поділлі] // Поділ. вісті. - 2007. - 7 серп.

40. Хрести невігдойної пам'яті // Енергобудівник. – 2004. – 27 листопад.

41. Ящук П. “Коли кров холоне у жилах...” / Розмову з дослідником вів М.Федунець // Поділ. вісті. – 2004. – 6 лют.

42. Маліш П. У місці холодцю побачила дитячі пальці // Проскурів. – 2002. – 6 груд.

43. Антоніна С. Жертви жорстокого режиму: [Голод 1932 – 1933рр. на Поділлі] // Поділ. вісті. – 2002. – 26 лист.

44. Слободянюк П. Голодомор 1932-1933 рр. [на Поділлі] // Поділ. вісті. - 1998.- 17 листопад.; Проскурів. - 2001.- 23; 30 листопад.; 7; 21 груд.

45. Гарнага І.В. Правда про подільський хліб: Сторінки історії // Поділ. вісті. – 1996. – 5; 10; 12 груд.

46. Жахливі сторінки історії: 1932-1933 рр. // Трудівник Полісся. – 1993. – 8 груд.

47. Щоб більше не повторилося зло ... [Голод 32-33 рр. на Поділлі] // Трудівник Полісся. – 1993. – 13 листопад.

48. Голод 1932-1933 років на Поділлі: Свідчать документи облдержархіву // Поділ. вісті. – 1993. – 17, 20, 24, 27 лип., 3 серп.

49. Вітана П. Біль, що душу рве: Голодомор – 33 // Прибуз. зоря. – 1993. – 17 лип.

50. Голод // Поділля. – 1993. – 23 черв.; Вперед. – 1993. – 3 лип.

51. Бабійчук М. Корінь у трагедії один // Поділ. вісті. – 1993. – 22 черв.

52. Шкробот П. Трагедія – мовою документів: Голодомор – 33 // Поділля. – 1993. – 4 черв.

53. Скрипник Г. “Ніби зараз бачу” ... Голодомор – 33 // Поділля. – 1993. – 2 черв.

54. Свідчення архіву [про голодомор] / Підготував П. Шкробот // Ветеран. – 1993. – 1 черв.

55. Кравчук В. Гірка картопля 33-го // Поділ. вісті. – 1993. – 15 квіт.

56. Скрипник Г. І смерть збирала урожай // Прибуз. зоря. – 1993. – 10 квіт.

57. Правда історії в долях людських // Поділля. – 1993. – 7 квіт.

58. Савицький Л. Розбиті жорна // Поділ. вісті. –

1993. – 20 берез.

59. Полець М. Крихта хліба // Поділля. – 1993. – 19 берез.

60. Брилінський Д.М. Я пережив голод у 33-му // Рад. шк. - 1991. - № 9. – С. 80-82.

61. Терновий В. Людей морили голодом // Тру-дівник Полісся. – 1990. – 28 серп.

62. Голод 1933: [Підбірка статей] // Корчагінець. – 1989. – 14 верес.

Література про голодомор в окремих районах та населених пунктах

63. Жертви твої, рідний краю: Зб. матеріалів регіон. краєзн. конф., присвяченої відзначенню 75-х роковин голодомору 1932-1933 рр. - Старокостянтинів, 2007.- 159 с.

64. Хмельницька область: [Спогади Войтова І. Т. уродж. с. Коржівці Деражнян. р-ну] // Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Ред. Ю. Мицик. - К., 2005. - Т.1. - С. 220-221.

65. Хмельницька область: [Спогади Мятящука В.О. уродж. с. Строки Теофіпол. р-ну] // Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Ред. Ю. Мицик. - К., 2005. - Т.1.- С. 221-223.

66. Хмельницька область: [Спогади Поріцької Г. М. уродж. с. Великий Олександрів Вінковоц. р-ну] // Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Ред. Ю. Мицик. - К., 2005. -Т.1.- С. 223.

67. Хмельницька область: [Спогади Малішевської Г. Й. уродж. с. Лозова Волочис. р-ну] // Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Ред. Ю. Мицик. - К., 2005. - Т.2. - С. 175.

68. Хмельницька область: [Спогади Головчук В. М. уродж. с. Радівці Деражнян. р-ну] // Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Ред. Ю. Мицик. - К., 2005. -Т.2. - С.177-177.

69. Хмельницька область: [Спогади Брошневського І.М. уродж. с. Вільхівці Чемеровец. р-ну] // Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Ред. Ю. Мицик. - К., 2005. - Т.2.- С. 177.

70. Хмельницька область: [Спогади Ющука З.О. уродж. с. Нетішин Славут. р-ну] // Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Ред. Ю. Мицик. - К., 2005. - Т.2. - С. 178-179.

71. Хмельницька область: [Спогади Пацірук Л.М. уродж. с. Тинна Дунаєвец. р-ну] // Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Ред. Ю. Мицик. - К., 2005. -Т.2. - С. 179-182.

72. Хмельницька область: [Спогади Сачкової Є.С. уродж. Старокостянтинів] // Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Ред. Ю. Мицик. - К., 2005. -Т.2. - С. 182-183.

73. Хмельницька область: [Спогади Гаврюшової Г. А. уродж. с. Редвинці Хмельниц. р-ну] // Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Ред. Ю. Мицик. - К., 2005. - Т.2.- С. 183-184.

74. Хмельницька область: [Спогади Мельничука В. В. уродж. с. Баслай Хмельниц. р-ну] // Україн-

ський голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив. / Ред. Ю. Мицик. - К., 2005. -Т.2.- С. 183-184.

75. Хмельницька область: [Спогади Юрчака М.С. уродж. с. Черче Чемеровец. р-ну] // Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Ред. Ю. Мицик. - К., 2005. - Т.2. - С. 184-186.

76. Хмельницька область: [Спогади Каспривої Г.П. уродж. с. Балабанівка Новоушиц. р-ну] // Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Ред. Ю. Мицик. - К., 2005. - Т.3. - С. 153-154.

77. Хмельницька область: [Спогади Бендель М.З. уродж. с. Сербинівка Старокостянтинів. р-ну] // Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив. / Ред. Ю. Мицик. - К., 2005. - Т.3. - С. 154-156.

78. Хмельницька область: [Спогади Савіної В.П. уродж. с. Серединці Шепетів. р-ну] // Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Ред. Ю. Мицик. - К., 2005. - Т.3.- С. 157-159.

79. Хмельницька область: [Спогади Чепового В.А. уродж. с. Цимбалівка Старокостянтинів. р-ну] // Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив. / Ред. Ю. Мицик. - К., 2005. - Т.4. - С. 331-332.

80. Голодомор та репресії на Ярмолинеччині 1932-1933 рр. : [Свідчення очевидців]. – Ярмолинці, 2007. – 18 с.

81. Терновий вінок полонської правди [Голодомор 1932-1933рр.] // Полонне: історія і сучасність. - Полонне, 2006. - С. 133-141.

82. Колективізація сільського господарства, репресії селян, голодомор 1932-1933 рр. [на Теофіпольщині] // Історія міст і сіл Теофіпольського району Хмельницької обл. - Хмельницький, 2005. - С. 46-53.

83. Безручко П. Меджибізький район на Вінниччині: [Спогади про голодомор в селах Шрубків і Митківці] // Злочин / Упор. П. Кардаш. - Мельбурн - К., 2003. - С.144.

84. Голодомор, чистки і репресії у 30-х роках [на Славутчині] // Ковальчук С., Ковальчук А. Славута. Минуле і сучасне. – К., 2003. – С. 99-103.

85. Дейнека П. Красилівський район Кам'янець-Подільської обл.: [Спогади жителя с. Вереміївки] // Злочин / Упор. П. Кардаш.- Мельбурн - К., 2003. - С. 138.

86. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про хлібозаготівлі в Старокостянтинівському районі, 6 січня 1932 р. // Смертю смерть подолали: Голодомор в Україні 1932-1933рр. - К., 2003. - С. 266-267.

87. Дударський А.В. Історія села Кушнірівки [Волочис. р-ну].– Хмельницький, 2002. – 48 с.

Про голод – С. 15-17.

88. Козельський І. Чорний птах гіркої пам'яті: Сторінки голодомору на Старосинявщині Хмельниц. обл.// Голодомори в підрадянській Україні: (Праці членів асоціації дослідників голодоморів в Україні). – К.– Л.– Нью-Йорк, 2002. – С. 459-494.

89. Прокопчук В.С. Два села – одна доля. - Кам'янець-Поділ.: ОІЮМ, 2001.
- Про голодомор у селах Блищанівка та Михайлівка Дунаєвець. р-ну. – С. 83-87.
90. Щур О. Голосків (село на Поділлі: історія і сучасність).- Кам'янець- Поділ., 1999. - 367 с.
- Про голодомор в селі Летичів. р-ну. – С. 95-103.
91. Завальнюк О.М. Кам'яниччина і всеукраїнський Голодомор 1932-1933 рр. // Кам'яниччина в контексті історії Поділля: Наук. зб. – Кам'янець-Поділ., 1998. – Т.2. – С. 46-48.
92. Козельський І., Никитюк І. Відродження правди про страхіття 33-го на Старосинявщині // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвол. війни сер. XVII ст.: Матеріали Всеукр. іст.- краєзн. наук.-практ. конф. 19 верес. 1998 р. – Стара Синява, 1998. – С. 246-250.
93. Маркова С. Населені пункти Кам'яниччини в період Голодомору 1932-1933 рр. // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ту.: Іст. науки. – Кам'янець -Поділ., 1998. – Вип.2 (4).– С. 191-194.
94. Прокопчук В., Телячий Ю. Лисець: Іст.-краєзн. нарис. - К.: Рідний край, 1998.- 96 с.
- Про голод в селі Дунаєвець. р-ну. – С. 35-37.
95. Добровольська Л.А. Буремні 30-ті у Великій Побійній // Дунаєвиччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Матеріали наук. краєзн. конф. - К., 1997. – С. 109-110.
96. Канюс К.В. Голодомор у Тернавіці // Дунаєвиччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій.: Матеріали наук. краєзн. конф. – К., 1997. – С. 108.
97. Лігоцький А.В. Голодомор 1933р.: Свідчать підлісномукарівчани // Дунаєвиччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Матеріали наук. краєзн. конф. – К., 1997. – С. 103-105.
98. Прокопчук В.С. Архівні матеріали ЗАГСУ про Голодомор 1932-1933 рр. на Дунаєвиччині // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937-1997): Матеріали Всеукр. наук., іст.- краєзн. конф. – Хмельницький, 1997. – С. 276-279.
99. Прокопчук Т.К. Голод 1932-1933 рр. на Дунаєвиччині // Дунаєвиччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Матеріали наук. краєзн. конф. – К., 1997. – С. 98-101.
100. Пужанівська Є.Н. Страхіття голодомору // Дунаєвиччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Матеріали наук. краєзн. конф. – К., 1997. – С. 101-102.
101. Срюбко М.І. Виручали гриби і бурячиння: [Свідчення жителя Балина] // Дунаєвиччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Матеріали наук. краєзн. конф. – К., 1997. – С. 102-103.
102. Федоришина Л.П. Згадують блищанівчани // Дунаєвиччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Матеріали наук. краєзн. конф. – К., 1997. – С. 105-107.
103. Голодомор в селах Славутського району // Поліщук І., Глашанець Д. Нариси історії Правутинів. – Славута, 1995.– С. 43-44.
104. Кіпран М.Ф. Документи і спогади очевидців про голод 1932-1933 років на Шепетівщині // Велика Волинь: минуле й сучасне: (Матеріали міжнар. наук. краєзн. конф., жовт., 1994 р.) – Хмельницький, 1995. – С. 166-168.
105. Дейнека П. Красилівський район Кам'янець-Подільської обл.: [Спогади жителя с. Вереміївки] // Голод 1933 року в Україні: Свідчення про винищення Москвою укр. селянства. – Дніпропетровськ. – Мюнхен, 1993. – С.125-127.
106. Кордон А.М. Голодомор 1933 року в Чанькові // Дунаївці і їх роль і місце в історії Поділля: Тези доп. респ. наук. конф. – Дунаївці, 1993. – С. 88-89.
107. Ярмолюк М.І. Нищення села напередодні 1933 року [с. Григорівка Старокостянтинів. р-ну] // Голод 1933 року в Україні: Свідчення про винищення Москвою укр. селянства. – Дніпропетровськ – Мюнхен, 1993. – С. 56-57.
108. Козловська Л. Очевидці про 33-й: [Спогади записала учениця Дашковец. НВК Вінковец. р-ну] // Сіл. новини. - 2008.- 22 лют.
109. Лемешко Л. Зустріч із свідками голодомору у РБ // Дунаєвець. вісн. - 2008.- 21 лют.
110. Яцентюк В. Згадаємо поіменно: [Про Голодомор 1932-1933 рр. в с. Крупець Славут. р-ну] // Пульс. - 2008. - 17 січ.
111. Ковальчук М. Чорні жахіття голодних тридцятих / Розмову з свідком голодомору, жителем м. Ізяслава вів В. Кравчук // Зоря Надгориння. - 2008. - 17 січ.
112. Яхницька С. Хроніка одного виродження: [Спогади про голодомор в с. Терешівці Хмельниц. р-ну] // Поділ.вісті. - 2007. - 11 груд.
- 113.ЗубрицькаТ.Свідкиголодомору[с.Слобідка-Рахнівська] // Дунаєвець. вісн. - 2007.- 6 груд.
114. Гірке й жадане воскресіння: [Спогади свідків голодомору] // Життя Старокостянтинівщини. - 2007.- 1 груд.
115. Дупелич С. Не забуває Україна своїх трагічних сторінок: [Голодомор 32-33 рр. у Полон. р-ні] // Новий шлях. - 2007. - 27 листоп..
116. Лукашук О. Голодомор 1932-1933 років на Шепетівщині // Шепетів. вісн. - 2007. - 27 листоп.
117. Варгатию А. “Іх літа обривались в катівнях червоного мороку”: [За спогадами однієї з найстаріших жительок с. Нижнього про страшні 30-ті р.] // Вісн. Деражнянщини. – 2007. – 24 листоп.
118. Климчик О. Голод у Киликиєві [Славут. р-ну] / Записав О. Ляшок // Трудівник Полісся.-2007.- 23 листоп.
119. Мороз О. Був голод, і була смерть // Нетишин. вісн. - 2007. - 23 листоп.
120. Пам'ятаймо про “чорні жнива”.: [Спогади свідків голодомору Хмельниц., Волочис., Летичів. р-нів] // Прибуз.зоря. - 2007. - 23 листоп.

121. Чумак В. [Свідчення, спогади очевидців голодомору сіл Славутчини] // Трудівник Полісся. - 2007. - 23 листоп.

122. Борисов В. Голодомор – 33 мовою документів та у спогадах очевидців [Летичівського р-ну] // Провінція. - 2007. - 22 листоп.

123. Весела Л. Вічний біль і незагойна рана: [Спогади очевидців голодомору] // Дунаєвець. вісн. - 2007.- 22 лист.

124. Голодомор на Славутчині 1932- 1933 рр. // Пульс. - 2007. - 22 листоп.

125. Голодомор 1932–1933 років: Спогади очевидців [з Шепетівщини] / Підготував А. Петросян // Шепетів. вісн. - 2007. - 22 листоп.

126. Доцюк В. Невиплакані сльози України: [В Старокостянтинові пройшла конф. “Жертви твої, рідний краю”] // Наше місто. - 2007.- 22 листоп.

127. Кохановський О. Деражнянщина у 1930-1933 роки: Голод у краї мовою документів та очевидців подій // Вісн. Деражнянщини. - 2007. - 20 листоп.

128. Рига П.С. Страждала вся родина / Розповідь свідка голодомору із Віньковець записав П. Кузь // Сіл. новини. - 2007.- 20 листоп.

129. Гіда Н. Звертаймося до минулого, щоб побудувати майбутнє: [Голодомор 1932-1933 р. в Новоушиц. р-ні] // Наддністрян. правда. - 2007. - 17 листоп.

130. Голодомор – довічний біль: [Свідчення жителів с. Мар'янівка] // Життя Теофіпольщини. - 2007.- 15 лист.

131. Стаднік Н. У Попівцях [Летичів. р-ну] пам'ятають голод // Провінція.-2007.- 8 листоп.

132. Фурман В., Курбатова І. Біль душі: жаклива правда: [Голод в Ярмолинец. р-ні] // Шкіл. світ. - 2007. - № 22.

133. Миколаєць Є.П. “Цей голодомор ми ввібрали разом з молоком з грудей матері”: [Спогад жителя с. Пилява Старосиняв. р-ну] // Колос. - 2007.- 20 жовт.

134. Серов П. У круговерті долі: [Спогади про Голодомор 1932-1933 рр.] // Вісн. Деражнянщини. – 2007. – 8 трав.

135. Пам'ять вже розпочалася в часі прожитих літ: [Спогади про голодомор 1933р. Іванова О.П. жителя с. Бохни Летичів. р-ну] // Провінція. - 2007. - 22 лют.

136. Антонюк А.Усім бідам наперекір / Розмову з свідком Голодомору 32-33 рр. вів В. Добровольський // Дунаєвець. вісн.. - 2007. - 27 січ.

137. Правда про голодомор : [Спогади очевидців голодомору Старосиняв. р-ну] // Колос. – 2006. – 25 листоп.

138. Щетинська Л. Устами очевидців: [Про голод у р-ні розповідають док. район. краєзн. музею] // Вісн. Деражнянщини. – 2006. – 25 листоп.

139. Яхницька С. Врятувалися від голодної смерті [в с. Черешенька Деражнян. р-ну] // Про-

скурів. - 2006. – 23 листоп.

140. Мендрик Р. Геноцид забути – великий гріх!: [Голодомор у Яськівцях]// Вісн. Деражнянщини. - 2006. – 7 листоп.

141. Гаврилук О. Хто ви, безневинно померлі в добу голодомору [в с. Веснянка] // Життя Старокостянтинівщини. - 2005. -3 груд.

142. Михайлик В. Вимирали цілі села [під час Голодомору 1932-1933 років в Полон. р-ні] // Поділ. вісті. – 2005. – 29 листоп.

143. Кардаш С. ... То карби на наших серцях: [Голодомор на Білогірщині] // Життя і слово. - 2005.- 26 листоп.

144. Роздорожна Т. “За колосся зібране нас били”: [Спогади свідків голодомору Старосиняв. р-ну] // Колос. 2005. – 26 листоп.

145. Сопронюк М. Голодомор у нашій пам'яті // Життя Старокостянтинівщини. - 2005. - 30 лип. - С.2.

146. Ісаєнко Л., Боденчук Н. Коли у вікна заглядав голод...[в Білогір р-ні] // Життя і слово. - 2004. - 18 груд.

147. Косюк Г. ”...За кілька місяців вони втратили четверо дітей ...”: [Із спогадів В. Гарнаги] // Красилів. вісн. - 2004.- 27 листоп.

148. Лісова Р. Немов прокляття , був рік 33-й...: [Спогади очевидців сіл Ладиги і Жабче] // Життя Старокостянтинівщини. - 2004.- 27 листоп.

149. Теклюк В.М. “Я пам'ятаю ті страшні часи” // Городец. вісн. - 2004. - 27 листоп.

150. Яремчук А. Наш край в період голодомору: [Шепетів. р-н] // Пульс. – 2004. – 12 лют.

151. Середа О. Вишита сорочка ... на смерть: [Спогади жителя м. Хмельницького про голод 32-33 рр.] // Слово Просвіти. – 2004. – 12 -18 серп.

152. Жителі колишніх сіл Нетішин та Солов'є – жертви Голодомору 1932-1933 рр. // Нетішин. вісн.- 2003. - 27 лист. - С. 5.

153. Медведчук Г. Правда. Гірка, пекуча, печальна // Летичів. газ. - 2003.- 22 лист.

154. Вихованець Т. Нарис історії Нетішина ХХ століття [1932-1933 рр.] // Нетішин. вісн. – 2003. – 27 верес.

155. Голод у спогадах дунаївчан // Дунаєвець. вісн. – 2003. – 17 трав.

156. Кузь П. Серце щемить: [Голодомор на Віньковеччині] // Сіл. новини. – 2003. – 25 лют.

157. Лактіонов-Стезенко М. Смак трави: [Спогади жителя Лісові Гринівці Хмельниц. р-ну Коваля Д.Г.] // Дніпро. – 2003. - № 1-2. - С. 137.

158. З болем у серці земляки згадують ті страшні роки: [Голод на Старосинявщині] // Колос. – 2003. – 22 лют.

159. Муравіцька М. Живий свідок [голоду 33-го на Старосинявщині] // Колос. – 2003. – 22 лют.

160. Ящук В. Свідки нашої історії: [Голодомор у Білогір. р-ні] // Життя і слово. - 2002. - 23 листоп.

161. Кундис М. Скорботні жнива 1932–1933-х

років на Чемеровеччині // Нове життя. – 2002. – 4 груд.

162. Михлик З. Яке майбутнє готує нинішня влада?: Слідами голодомору 1933-го [в селах Попівці і Суслівці] // Летичів. газ. – 2002. – 23 листоп.

163. Сапожник О. Історія нашого краю: [Про голодомор на Славутчині у 1932-1933 рр.] // Нетішин. вісн. – 2001. – 3; 10; 17 листоп.

164. Кіпран М. Щоб не повторилось трагічне минуле [1932 –1933 рр.] // Шепетів. вісн. - 2000. - 28 листоп.; 5 груд.

165. Лісовий М. Курним шляхом голодомору [на Старокостянтинівщині] // Життя Старокостянтинівщини. – 2000. – 25 листоп.

166. Завальнюк О. Кам'янецьчина і всеукраїнський голодомор 1932-1933 рр. // Кам'янець-Поділ. вісн. – 2000. – 24 листоп.

167. Сердуніч Л. “Як зараз бачу: звисають людські ноги”: [1933-й на Старосинявщині] // Колос. – 2000. – 1 квіт.

168. Козельський І. Відродження правди про страхіття 33-го... [на Старосинявщині] // Колос. - 1999. -27 листоп.

169. Ковальчук С, Минає час...: Голод 1932–1933 рр. на Славутчині // Славутчина. - 1999. -27 лют.

170. Знищення голодомором // Летичів. газ. – 1999. – 4 лют.

171. Про зафіксовані випадки голодування в районі: Таємне донесення працівників ДПУ секретареві Дунаєвцю, райпарткому і райвиконкому, квіт. 1933 р. // Дунаєвц. вісн. – 1998. – 22 жовт.

172. Сапожник О. Цього забувати ніколи не можна!:[Про голодомор в с. Глинники Славут. р-ну] // Нетішин. вісн. - 1998. - 22 січ.

173. Прокопчук Т. Голод (за споминами очевидців) // Дунаєвц. вісн. – 1996. – 21, 23, 28 листоп.

174. Чуба С. Я, що пережив голодомор [житель с. Баглаї Волочис. р-ну] // Поділ. вісті. – 1994. – 2 серп.

175. ... А діти кричать, що хочуть хлеба // Життя Старокостянтинівщини. - 1993. - 29 груд.

176. Терновий В. Щоб більше не повторилося зло...: [Голодомор на Славутчині] // Трудівник Полісся. - 1993. - 13 листоп.

177. Матеріали районної теоретичної конференції на тему: “Голод 1932-1933 рр. на Славутчині”// Трудівник Полісся. – 1993. – 30 жовт.

178. “Толпа всю ніч молилась и плакала”: [Голодомор в с. Іршики і Малашівка Старокостянтинів. р-ну] // Життя Старокостянтинівщини. - 1993. - 25 верес.

179. Костик І. Найтяжчий рік мого життя: [Спогади свідка голодомору з с. Заставці Старосиняв. р-ну] // Колос. – 1993. – 11 верес.

180. 1933: Трагедія голоду: [Спогади жителів с. Карпівці Старосиняв. р-ну] // Колос. – 1993. – 11 верес.

181. Савенко В. Голодомор 1932-1933 років у

Шрубкові // Летичів газ. - 1993.- 4, 11 серп.; 11 верес.; 27 жовт.

182. І свідчу, і проклинаю: [Спогади про голод жителів Самчики] // Життя Старокостянтинівщини. - 1993. - 6 жовт.

183. ... І три хрести на сонці: [Свідчення-виписки із секрет. док. Старокостянтинів. райпарткому про голод] // Життя Старокостянтинівщини.-1993.- 4 верес.

184. А поезда целыми составами вывозят хлеб: [Свідчення архіву Старокостянтинів. Голов. Політ. Упр. про голод] // Життя Старокостянтинівщини. - 1993. - 28 серп.

185. Варгатай А. Голодомор 1932–33 років на Деражнянщині // Вісн. Деражнянщини. - 1993.- 28 серп.

186. Крило голодомору [в Новоушиц. р-ні] // Наддністрян. правда. – 1993.– 30 черв.

187. Кондратюк О.І. З ярликом “куркуль” помирай з голоду: [Спогади жительки с. Раштівки] // Життя Старокостянтинівщини. - 1993. - 30 черв.

188. Муравіцька М. “А нас врятувала квасоля”: [Голод на Старосинявщині] // Колос. – 1993. – 19 черв.

189. Василенко О. Хоч радість легше пам'ятать, та треба пам'ятать і горе: [Голодомор в с. Веснянка] // Життя Старокостянтинівщини. - 1993.- 12 черв.

190. Левков А. Безкровна війна: [Про голодомор у с. Шрубків] // Летичів. газ. - 1993.- 9 черв.

191. Сільські заздрісники голодомор творили [в с. Великі Мацевичі] // Життя Старокостянтинівщини. - 1993.-5 черв.

192. Овчарук С. Рятівні квасолини: Голодомор – 33-го [у Вінківцях]// Поділля. – 1993. – 28 квіт.

193. Козік М. Трудний час пережили: [Спогади очевидця голодомору з с. Паплинці Старосиняв. р-ну]// Колос. – 1993. – 20 лют.

194. Кривавий ранок: [Голод в Новоушиц. р-ні] // Наддністрян. правда. – 1993. – 6, 10, 13 лют.

195. Кушнір Б. Голодомор на Поділлі: Спогади [жителя с. Станіславівка Кам'янець-Поділ. р-ну] // Писанка. – 1993. - № 2. – С.25.

196. Бобик К.Г. Все пам'ятаю, все ...: [Розповідь свідка голодомору з с. Мудриголови Городоц. р-ну] // Поділ. вісті. – 1993. – 27 січ.

197. Іванова Л. І дивом вижила: [Голодомор на Шепетівщині] // Поділ. вісті. – 1993. – 27 січ.

198. Ніч над Дністром: Голодомор [у с. Куражин Новоушиц. р-ну] // Наддністрян. правда. – 1992. – 5; 16 груд.

199. Гординчук М. Біда не обминула жодного кутка: [Голод на Старосинявщині] // Колос. – 1992. – 7 жовт.

200. Гординчук М. “Пухли, не доїдали, сяк так перебивалися...” [на Старосинявщині] // Колос. - 1992.- 9 верес.

201. Сапожник О. Цього забути не можна: [Голод 30-х на Славутчині] // Трудівник Полісся. - 1992. -11

квіт.

202. Савчук І. Регіт смерті в мирний час: [Голод 33-го р. у Славут. р-ні] // Трудівник Полісся. – 1990. – 19 груд.

203. Ящук П. Геноцид [у Славут., Полон. р-нах] // Трудівник Полісся. – 1990. – 25 серп.

204. Мельничук П.В. Якби не голодомор: [Про страшні наслідки голоду 1932-1933 рр. в Онацьківцях, Храбузні та ін. селах Полон. р-ну] // Новий шлях. – 1990. – 9 серп.

205. Алексеева Т. Померлих не оплакували: [Голод 30-х р. в Кам'янці-Поділ.] // Прапор Жовтня. – 1990. – 14 лип.

206. Яцентюк В. Згадаємо поіменно: [Голод на Славутчині] // Трудівник Полісся. – 1990. – 13 лип.

207. Красуцький М. Якби мертві заговорили...: Того трагічно-жахливого 1933 року від голоду померла не одна тисяча кам'янчан ...// Прапор Жовтня. – 1989. – 6 трав.

Тема голодомору в художніх творах хмельничан

208. Брилінський Д. А голод був!: [Вірш] // Брилінський Д. Україно моя, Україно! – Хмельницький, 1998. – С. 42-43.

209. Гжимайло Ю.Д. Тривожать душу спогади.- Хмельницький, 2002.-39 с.

210. Горбатюк В. Кручі: Роман- літопис у зводах. – Кам'янець-Поділ., 2008.- 560 с.

Голод – С. 203-260.

211. Горбатюк В. Тенета 30-х: Худож.-докум. проза. – Хмельницький, 2003. - 96 с.

212. Грех О. Голодомор 1933 р. на Україні: Село Терешівці: Докум. повість // Грех О. Душа болить: поезії, документ. повість, спогади. - Хмельницький, 2004.- С. 39-56.

213. Грех О.В. Людська доля: Поезії, докум. повість, спогади. - Хмельницький: Вид. А.Цюпак, 2007. - 212 с.; фото.

214. Гринчук М. Молитва; Грані любові; Сумний сполин: [Вірші]// Гринчук М. Грані любові. - Крижопіль, 1995.- 45 с.

215. Клен Ю. Україна: [Поема] // Зорі кризь гра-ти: Вибрані вірші репресованих і замовчуваних поетів. – Хмельницький, 1994. – С. 16-26.

216. Коваль М. Ви з 33-ї весни: [Вірш] // Коваль М. Полин: [Поезія]. – Хмельницький, 2004. – С. 148.

217. Костюк Б. Голодоморна скрижаль України: Новела-спогад // Костюк Б. Дивосвіт героїзму і чистоти: (Вибране – оповідання, новели, спогади, легенди, образки). – Хмельницький, 2007. – С. 60-66.

218. Костюк Б. Золота перлина: Новела // Костюк Б. Біль пам'яті. – Тернопіль, 1996. – С. 29-34.

219. Котик Р. Людопад: [Вірш] // Безсоння вишень: Сучасна поезія Хмельниччини. – Хмельницький, 2000. – С. 150.

220. Красуцький М. Судний день: Повість. -

Кам'янець-Поділ., 1992.-62 с.

221. Листопад А. Ваня: [Вірш] // Пульс.-2002.-7 листоп.

222. Листопад А. І ні тризни!..: [Вірш] // Поділ. вісті. - 2007.- 27 листоп.

223. Любчик Л. Голодомор: [Вірш] // Любчик Л. Стежини зірниць: Лірика. - Хмельницький, 1998. - С.14.

224. Магера М.Н. Зелені паляниці: Оповідання, новели, казки, повість. – Хмельницький, 1991. – 132 с.

225. Сердунич Л. Барва смерті - 33-ій: статті, спогади, фольклор про голодомор. - Хмельницький, 2004. - 66 с.

226. Сердунич Л. Монолог із 33-го: [Вірш] // Сердунич Л. Одкровення: Вірші, оповідання, етюди. – Хмельницький, 2007. – С. 7-8.

227. Терновий В. Це було на Славутчині в 30-х ...: Публіцист.-докум. вид. – Славута, 1993. – 45с.

228. Федунець М. 1933-й: [Вірш] // Федунець М. Жниво: поезії. - К., 1992.- С.269.

229. Храпач Г. Під хрестом: Повість-реквієм / Ред. Б.А. Грищук. – Хмельницький, 1993. – 39 с.; Поділ. вісті.-2007.-13, 16, 20, 22, 23 листоп.

230. Ящук П. Лірник: Поема. – К., 1996. – 22с.

231. Панчук Н. Зламана гілка: [Новела] // Прибуз. зоря. - 2008.-15 лют.

232. Вознюк С. Активістам 33-го... // Майбуття. - 2007. - № 24.

233. Глазановська О. Ми не забули червоний те-рор [Вірш] // Сіл. новини. - 2007.- 30 лист. - С.1.

234. Свистун О. Помолімося за них: [Вірш] // Вісн. Деражнянщини. – 2007. – 24 листоп.

235. Іванчук Н. Голодомор: [Вірш]// Наше місто. -2007. -22 листоп.

236. Розанова А. Ніхто не ждав оту біду: [Вірш] // Сіл. новини. – 2007. – 20 листоп.

237. Грінчук М. Надмогильні хрести ...[Вірш] // Енергобудівник. – 2004. – 27 листоп.

Вшанування пам'яті жертв голодомору

238. Про оголошення в Україні 2008 року Ро-ком пам'яті жертв Голодомору : Указ Президента України № 1144/2007 від 24 листоп. 2007 р. // Уряд. кур'єр. – 2007. – 28 листоп.

239. Про відзначення у 2007 році Дня пам'яті жертв голодоморів: Указ Президента України № 1056/2007 від 2 листоп. 2007 р.// Уряд. кур'єр. – 2007. – 6 листоп.

240. Про відзначення у 2006 році в області Дня пам'яті жертв голодомору та політичних репресій: Ропорядження Хмельниц. облдержадмін. від 14 листоп. 2006 р. № 430/2006 р.// Офіц. неопубліко-вані док. облради та облдержадмін.: Бібліогр. по-кажч. – Хмельницький, 2007.– С. 19.

241. Про обласні заходи у зв'язку з 75-ми ро-ковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні:

Розпорядження Хмельницьк. облдержадмін. від 25 квіт. 2007 р. № 136/2007 р. // Офіц. неопубліковані док. облради та облдержадмін.: Бібліогр. покажч. – Хмельницький, 2008. – С.15.

242. Про відзначення у 2007 році в області Дня пам'яті жертв голодоморів: Розпорядження Хмельницьк. облдержадмін. від 16 листоп. 2007 р. № 378/2007 р. Офіц. неопубліковані док. облради та облдержадмін.: Бібліогр. покажч. – Хмельницький, 2008. – С.29.

243. Про заходи у зв'язку з 60-ми роковинами голодомору в Україні і області: Розпорядження Представника Президента України [в обл. Є. Гусельникова] // Поділ. вісті. – 1993. – 15 квіт.

244. Звернення обл. держ. адміністрації до місцевих органів влади, трудових колективів, громадських і політичних об'єднань, релігійних конфесій, до всього населення Хмельниччини [про участь в громадян. акції “Пам'ять” по вшануванню жертв голодомору 1933 р.] // Проскурів. – 1993. – 30 січ.

245. Трагічні сторінки голодомору на Летичівщині: Інформац.-бібліогр. та метод. матеріали до 75-річчя Голодомору в Україні 1932-1933 роках. – Летичів, 2007. – 16 с.

246. Маринчак Н. Таке не повинно повторитись: [Заходи Новоушиц. ЦРБ по вшануванню пам'яті жертв Голодомору 1932-33 рр.] // Наддністрян. правда. - 2007. - 4 груд.

247. Рикун Л. Хай буде світлою пам'ять: [Урок пам'яті у Новоушиц. ЦРБ] // Наддністрян. правда. - 2007. - 4 груд.

248. Вінничук Г. Ми не маємо права мовчати: [Мітинг-реквієм у Летичеві до 75-річчя голодомору] // Летичів. газ. – 2007. – 1 груд.

249. Москалюк В. Наш вічний біль і пекучий докір: [Вшанування пам'яті жертв голодомору] // Життя Старокостянтинівщини. -2007. -1 груд.

250. Наш вічний біль і пекучий докір: [Фоторепортаж з мітингів-реквіємів в селах Малий Чернятин, Раштівка, Воронківці, Веснянка] // Життя Старокостянтинівщини. - 2007. - 1 груд.

251. Слободянюк Т. Повернення: [В с. Нестерівці Дунаєвец. р-ну відкрито меморіал. знак пам'яті жертв голодомору та політ. репресій] // Поділ. вісті. - 2007. -30 листоп.

252. Житинська Р. Наш смуток у сьйві поминальних свіч: [Всеукр. акція “Запали свічку!” у Шепетівці] // Шепетів. вісн. - 2007. - 29 листоп.

253. Кардаш С. ...Й сльозами окроплена пам'ять про кожного: [Вшанування пам'яті жертв голодомору на Білогірщині] // Життя і слово. - 2007. - 29 листоп.

254. Маньковська Н. Відзначаючи 75-ті роковини трагедії України: [Вшанування жертв голодомору на Шепетівщині] // Шепетів. вісн. - 2007. - 29 листоп.

255. Миколайчук П. І схилились перед пам'яттю невинно загиблих від голодомору: [Акція “Запали

свічку” в Деражні] // Життя міста. – 2007. – 29 листоп.

256. Оліфер В. Знак нашої пам'яті: [Про відкриття пам'ятного знаку жертвам голодомору в с. Нестерівці] // Дунаєвец. вісн. - 2007. - 29 листоп.

257. Газіна У. Читачам про голодомор: [Година пам'яті “Болючими стежками трагедії страшної” у б-ці с. Пилипи-Хребтіївські Новоушиц. р-ну] // Наддністрян. правда. - 2007. - 27 листоп.

258. Константинова Л. Святої правди голос: [Вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-33 рр. у Шебутин. сіл. б-ці Новоушиц. р-ну] // Наддністрян. правда. - 2007. - 27 листоп.

259. Розанова О. Врожай 1933-го видався небачений. А жати було нікому...: Репортаж із відзначення Дня пам'яті жертв голодомору [у Вінківцях] // Сіл. новини. -2007. - 27 листоп.

260. Слободянюк Т. Голодомор: чорна сповідь моєї Вітчизни і її затамований біль: 75 років тому Україна триста днів була без шматка хліба: [Мітинг-реквієм у Хмельницькому]// Поділ. вісті. – 2007. – 27 листоп.

261. Бондарчук О. Пом'янімо безневинно загиблих: До 75-річчя голодомору в Україні // Поділ. новини. - 2007. - 24 листоп.

262. Москалюк В. Жертви твої, рідний краю: [Теоретична конференція в ЦРБ]// Життя Старокостянтинівщини. - 2007. - 24 листоп.

263. Антонюк Н. Немов прокляття, ожива рік тридцять третій...: [Про док. -книжк. виставку ОУНБ ім. М. Островського та держ. архіву “Скорботна пам'ять 33-го...” до Дня пам'яті жертв голодомору] // Поділ. вісті. - 2007. - 23 листоп.

264. Бойко А. Безкровна війна [Відзначення Дня пам'яті жертв голодомору в смт Вінківці] // Сіл. новини. -2007. - 23 листоп.

265. Вшановуємо пам'ять жертв геноциду українського народу [на Славутичній] // Трудівник Полісся. - 2007. -23 листоп.

266. Вознюк С. До 75- ліття голодомору в Україні: [Проведення заходів у навч. закладах обл.] // Майбуття. - 2007. – листоп.

267. Рудковська Л. “Жертвам голодомору і репресій”: [Про меморіал. комплекс у м. Нетішин] // Енергобудівник. - 2007. - 6 квіт. - С. 2.

268. Співак А. Пам'ять загиблим: [Вшанування пам'яті жертв голодомору в с. Адампіль Старосиняв. р-ну] // Колос. – 2007. – 10 лют.

269. Заради майбутнього не забуваймо минулого: [Про мітинг-реквієм до Дня пам'яті жертв голодомору у Летичеві] // Летичів. газ. – 2006. – 2 груд.

270. Собченко Г. “Ти кажеш, не було голодомору?": [Година скорботи у ЦРБ] // Летичів. газ. – 2006. – 2 груд.

271. Визнано голод в Україні геноцидом: [В ін-ті МАУП пройшла наук.-практ. конф. “Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: історично-правові та соціально-економічні аспекти”] // Проскурів. - 2006. – 30 лис-

топ.

272. Демків Б. Вклонилися пам'яті загиблих від геноциду та комуністичних репресій українців [у Хмельницькому] // Проскурів. - 2006.- 30 листоп. - С. 1-3.

273. Гостинна Д. "Ще крок до переосмислення української трагедії": [В ін-ті МАУП відбувся мітинг-реквієм до Дня пам'яті жертв голодомору і політ. репресій] // Поділ. вісті. - 2006. - 28 листоп.

274. Лізавенко К. "Невиплакані сльози України": [В обл. б-ці для юнацтва пройшла громад. - політ. акція до Дня пам'яті жертв голодомору] // Поділ. вісті. - 2006. - 28 листоп.

275. Слободянюк Т. Українську свічу вже не загасити...: [Скорботна хода в Хмельницькому до Дня пам'яті жертв голодомору і політ. репресій] // Поділ. вісті. - 2006. - 28 листоп.

276. Звернення Славутської міської ради до Верховної Ради України щодо визнання Голодомору 1932-1933 років актом геноциду проти українського народу: [Прийнято на п'ятій сес. міськради від 9.11.2006 р.] // Пульс. - 2006. - 16 листоп.

277. Чернюк Р. Незгасні свічі скорботи: [Про худож.-докум. виставку "Розгойдані свічі скорботи", присвяч. жертвам голодомору, яка пройшла в обл. худож. музеї] // Проскурів. - 2006.- 9 листоп. - С. 14.

278. Павлинський В. Без права забути ...: [Захід по вшануванню жертв голодомору у Шрубків. сіл. б-ці] // Летичів. газ. - 2005. - 17 груд.

279. Бершеда Т. Жнива скорботи: [Іст. - краєзн. акція, присвячена 70-річчю голодомору у Нетішині] // Нетішин. вісн. - 2003. - 29 листоп. - С.5.

280. Козельський І. "Це було жахливо, щоб на нашій, такій родючій землі людина не могла вижити ...": [Відкриття пам'ятника жертвам голодомору в с. Пишки Старосиняв. р-ну] // Колос. - 2003. - 29 листоп.

281. Волощук В. Вшанували пам'ять безвинно загублених: [Мітинг до Дня пам'яті жертв голодомору у Славуті] // Трудівник Полісся. - 2003. - 28 листоп.

282. Радушинська О. Сімдесят років після голоду: [Вшанування пам'яті жертв голодомору і політ. репресій 1932-33 рр. у Старокостянтинові]// Новини Поділля. - 2003.- 27 листоп.

283. Кицун П. Пам'ять жертвам голодомору 1933 [на Старосинявщині] // Колос. - 2003. - 29 берез.

284. Павлинська Т. Минувшини чорні рядки і пам'яті світла скорбота...: [Скорботний мітинг у Попівцях] // Летичів. газ. - 2002.-23 листоп.

285. Чекман М. Не допустити більше подібного: З виступу міськ. голови на мітингу по вшануванню пам'яті жертв голодомору // Проскурів. - 2001. - 30 листоп. - С.2.

286. Золотарьов В. Нехай їм дзвони вічно дзвонять і будять пам'ять у живих ...: [Мітинг-реквієм пам'яті жертв голодомору у Хмельницькому] // По-

діл. вісті. - 2000. - 28 листоп.

287. Злочин, якому немає прощення: Метод.-бібліогр. матеріали по вшануванню світлої пам'яті жертв голодомору / Хмельниц. ОУНБ ім. М. Островського; Упоряд. В.І. Леонов. - Хмельницький, 1993. - 20 с.

288. Бондарчук Н. Страшні роки. Голодна смерть. Пам'ять // Ровесник. - 1993. - 25 верес.

289. Горбатюк В. Чи буде вічною пам'ять?: [Про вшанування жертв голодомору на Хмельниччині] // Ровесник. - 1993. - 18 верес.

290. Гладун І. В пам'яті народній: [Відкриття пам'ятного знака жертвам Голодомору 1932-33 рр. в м. Старокостянтинові] // Життя Старокостянтинівщини. - 1993.- 15 верес.

291. Дні скорботи і пам'яті жертв Голодомору в Україні [і на Хмельниччині] // Поділля. - 1993. - 15 верес.

292. Варгатий О. Сумуємо і пам'ятаємо: [Дні скорботи у населених пунктах обл.] // Поділ. вісті. - 1993. - 14 верес.

293. Гусар В. Їхня смерть - не за ідею: [Траурний мітинг в День пам'яті жертв голодомору 1932-1933 рр.] // Летичів. газ. - 1993.- 21 лип.

294. Погинайко О. "Не доведи, господи"...: [Громадська акція "Пам'ять"] // Поділ. вісті. - 1993. - 2 берез.

295. Віталіїв М. Досліджується голодомор // Поділ. вісті. - 1992. - 3 черв.

Додаток до списку

I. Загальні праці	1
II. Матеріали наукових конференцій.....	2
III. Періодичні видання про голодомор на Хмельниччині	3
IV. Література про голодомор в окремих районах та населених пунктах	4
V. Тема голодомору в художніх творах хмельничан	13
VI. Вшанування пам'яті жертв голодомору ...	14

ГОЛОДОМОР НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТАТОРСТВА БІЛЬШОВИКІВ В 20-30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Микола Вавринчук,
кандидат політичних наук, доцент,
Світлана Маркова,
кандидат історичних наук, доцент.

*Не бійтеся тих, що вбивають тіло,
душі ж убити не можуть...
Мф. 10,28*

Найжахливішим злочиним радянської тоталітарної системи проти українського народу став Голодомор 1932-1933 рр., який фізично й морально понівечив ціле покоління українців 20-х –30-х років ХХ ст. Згубність його наслідків відчувається й досі.

Сучасне населення України – нащадки тих, хто вижив у ті страшні часи, тому ця катастрофа не стала минулим. Ми й досі відчуваємо на собі наслідки голодомору та зміни в національній свідомості.

Виходячи з актуальності теми, наявної джерельної бази, історичної літератури, мета цієї роботи полягає у спробі перенести сприйняття Голодомору одночасно в дві площини соціально-економічну та морально-психологічну. Сьогодні осмислення морально-психологічних наслідків голодомору, їх впливу на подальшу суспільну свідомість допоможе

повернути українську націю до традиційних народних і християнських цінностей, притаманних нашому суспільству від Володимира Великого, Богдана Хмельницького, Тараса Шевченка.

Вічна пам'ять усім, хто загинув й низький уклін тим, хто пережив жахливі роки: голоду 1921-1923 рр., Голодомору 1932-1933 рр., голоду 1946-1947 рр., хто виніс знущання та приниження колективізацією, хто виніс тортури розкуркулення, кого позбавляли останнього шматка хліба під час хлібозаготівельних кампаній, хто помирив у страшних муках на найродючіших чорноземах світу.

Пам'ятаймо наше минуле заради нашого майбутнього!

ХМЕЛЬНИЦЬКЕ СЕЛО НАПЕРЕДОДНІ МАСОВОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ: ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ВРЯДУВАННЯ

Більшовики закріпилися в Україні в 1919 році. З їх приходом до влади було запроваджено політику “воєнного комунізму”, що мала слугувати переходом до виробництва і розподілу на комуністичних засадах (без приватної власності, ринку, товарно-грошових відносин). Природні та продовольчі ресурси України, зокрема й нашого Подільського регіону, почали нещадно експлуатуватися. Наслідком першого етапу більшовицької диктатури на селі були масові повстання та занепад сільського господарства. Розкладка (зсипка), реквізиція, конфіскація, контрибуція - ці слова наводили жах на сільське населення.

У 1921 році розпочалось впровадження в життя нової економічної політики (непу), проте селяни не відразу відчули поліпшення економічної ситуації. Попереду у радянській Україні був голод 1921-1923 рр., від якого найбільше постраждали південні губернії (Одеська, Миколаївська, Катеринославська, Запорізька, Донецька), та голод 1924-1925 рр., який охопив Донецьку, Харківську, Одеську губернії. Не оминув він і Поділля.

Незважаючи на складність ситуації в українському селі, московський центр не припиняв вивіз хліба з України, збирання продподатку та не відмовився від продрозкладки (було навіть запроваджено державні завдання на посів). У 1921-1922 рр. селяни платили податки з 18 видів сільськогосподарської продукції. Згідно з аналізом статистичних даних, запровадження непу в Україні дало позитивні результати лише у кінці 1926 р. Проте саме непмани поряд із заможними селянами-власниками стали одними із головних об'єктів державного терору.

У квітні 1923 р. постановою ВУЦВК у Подільській губернії було ліквідовано повіти і волості та створено такі округи: Вінницький, Могилівський, Гайсинський, Тульчинський (територія сучасної Вінницької області), Проскурівський, Кам'янецький, Шепетівський (територія сучасної Хмельницької області). Шепетівський округ за цією ж постановою відійшов у Волинську губернію [1, с. 242].

З червня 1925 р. за постановою ВУЦВК відбувся перехід на триступеневу систему управління (центр,

округ, район). Внаслідок скасування губерній було утворено Вінницький, Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський і Тульчинський округи. В лютому 1932 р. створено Вінницьку область, що об'єднувала територію сучасних Вінниччини, Хмельниччини та окремі райони Житомирської, Черкаської та Одеської областей. Господарське спрямування області визначалося як буряко-зерно-тваринницьке.

Таке адміністративно-територіальне формування виявилось складним для управління. 22 вересня 1937 р. внаслідок адміністративно-територіальної реформи Вінницьку область було поділено на Вінницьку і Кам'янець-Подільську (сучасну Хмельницьку область) [2, с. 6]. Проте населення, яке проживало на цій території, у переважній своїй більшості самоідентифікувало себе як подоляни.

Незважаючи на те, що Поділля було багатим на доброякісні чорноземні ґрунти та сприятливі кліматичні умови, економічне становище населення було важким. У зв'язку із малоземеллям, невпорядкованим землекористуванням (наприклад, селянські наділи одного двора могли знаходитись у семи різних місцях) рівень виробництва продукції сільського господарства залишався низьким.

Поширеною формою землекористування у селян подільського регіону в 20-х роках була дільничо-черезсмужна. У Проскурівському окрузі така форма користування землею складала у 1923 році 94,7%, у Кам'янецькому – 94,6%. Дільничо-черезсмужна форма мала низку недоліків: багатосмужність, дрібносмужність, черезсмужність, далекоземелля. Не прижилася у краї хутірська та відрубна система землекористування [3, с. 12]. Найпоширенішою системою землеробства до революції була трипільна (уся придатна для обробітку земля ділилася на три частини: під озими, під ярові, толока або під пар), згодом у 20-х роках поширення саме на Поділлі набуває чотирипільна система (четверту частину земельної ділянки залишали під сінокоси). Зернові культури сіяли восени (озимина) та навесні (яровина). На кінець 20-х років подоляни в основному культивували: озиме жито, пшеницю, яру пшеницю,

овес, ячмінь, гречку, просо, горох, віку (на насіння), картоплю, цукровий буряк, харчовий буряк, конюшину. Зрівняльний переділ землі в українському селі завершився у 1923 р.

На початку 20-х років відбулось ранжування соціальних статусів і ролей у новій соціалістичній системі. В цьому розділі ми розглянемо тільки розшарування сільського населення. Напередодні революції виокремлювали два прошарки сільського населення: бідняки та господарі. У 20-х роках селян поділили на два нових соціальні стани, а саме, на куркулів та бідноту, яку ще називали безкінними або безінвентарними селянами. Вживання терміну “куркуль” було введено в обіг із встановленням радянської влади, у нього вкладали не стільки економічний зміст, скільки політичний. Пізніше використовують ранжування на три та чотири прошарки, до яких входили бідняки, середняки, куркулі – батраки, бідняки, середняки, кустарі. Проте у теоретиків соціалізму єдиної точки зору на проблему суспільного поділу на селі не було, але усі без винятку фокусували свою увагу на ворожому для соціалістичного будівництва прошаркові населення – “куркулях”. Це були заможні селяни, що мали власні земельні наділи, мертвий реманент (плуги, борони, культиватори, молотарки, віялки, жатки, соломорізки, млинки тощо), тяглову силу, найманих працівників і користувалися авторитетом у селян, або ж мали на них вплив. Так звані куркулі у період непу за одними джерелами складали 14% від загальної кількості сільського населення, за іншими 3-4% [4, арк. 174]. Отже, статус куркуля визначали за посівними площами, врожайністю, наявністю живого і мертвого реманенту, використанням найманої праці, і найголовніший критерій – ставлення до радянської влади.

У період колективізації, розкуркулення, хлібозаготівельних кампаній головними чинниками для визначення статусу усіх прошарків населення на селі стали політичні уподобання та лояльність до діючої влади, яка добре розуміла – без підтримки села соціалізму не збудувати. В 1925 р. Й.Сталін у своїй доповіді активіви московської організації РКП (б) акцентує увагу на необхідності союзу бідняків та середняків, якого на той час ще не було: “...перевибори Рад, які розкрили той безперечний факт, що в цілому ряді районів... середняк опинився на боці куркуля проти бідняка. В чому полягає, в зв’язку з цими новими фактами, основне завдання партії на селі?... Головне тепер полягає в тому, щоб згуртувати середняків навколо пролетаріату, завоювати їх знов... Нам потрібен тепер не максимальний затиск, а максимальна гнучкість... Без цього нам не вдержати керма при нинішніх складних умовах” [5, с.124-125]. Партія поклала надії на “класову боротьбу на селі”, яку мали повести незаможники та середняки проти “куркулів”, але у вищезгаданий період робила це обережно.

У 1925 р. генеральним секретарем ЦК КП(б)У стає Л. Каганович (до нього цю посаду обіймав Е.Квірінг) [6, с. 50]. За підписом Л.Кагановича до місцевих партійних організацій було розіслано закриті листи, котрі після ознайомлення спалювалися. Зокрема, в одному з таких листів йшла мова про те, що: “необхідно провести впорядкування земельних відносин в середині села, у зв’язку із малоземеллям. Не дозволяти самозахоплення земель, що після революції були відібрані у куркулів під час розкуркулення” [7, арк. 174].

Після жовтневого пленуму ЦК РКП(б) 1925 р. проводяться перші практичні заходи щодо здійснення колективізації, яка тоді ще носила добровільний характер. Вирішальна роль у роботі на селі відводилась тимчасовим надзвичайним органам: ревкомам, комбідам, комнезамам, надзвичайним комісіям.

Далі ми будемо розглядати тогочасні події через призму специфіки та проблем безпосередньо нашого регіону. Перша проблема, це перенаселення Поділля, зокрема й Хмельниччини. До революції безземелля і малоземелля гнало селян в еміграцію до Аргентини, США, Канади, а також на Далекий Схід, Сибір. Після революції радянська влада запропонувала селянам переселятися до Одеської або Катеринославської губерній. Однак переселенці, не отримавши від держави допомоги, відмовлялися залишати рідні оселі, де вони вели своє господарство на мізерних наділах [8, с. 27].

В середньому по Україні (1925 р.) на один квадратний кілометр припадало 64 душі. Середній показник по Хмельниччині – 97 душ. Одними з найбільш густозаселених на Хмельниччині були Зінківський район – 110,8 душі на один квадратний кілометр, Довжецький – 109,1. Густота населення у Ганнопільському районі становила 80 душ на один квадратний кілометр. Серед найменш заселених були Китайгородський – 75,1, Старо-Ушицький – 77,2 [9, арк.228; 231]. Отже, Хмельниччину можна віднести до найбільш густозаселених територій України початку ХХ століття з усіма витікаючими проблемами.

У Кам’янецькій окрузі, що належала до найменш забезпечених землею на одну душу населення припадало 1,03 гектара землі, або 0,94 десятин. По районах Кам’янецької округи (станом на 1925 рік районів було 16) загальний показник становив 1,11 гектара (1,01 десятин) [10, арк. 231]. Середня забезпеченість землею по Ганнопільському району (59 населених пунктів) становила в 1925 р. – 1,16 дес. землі на одного їдока, у 1926 р. – 1,28, у 1927 – 1,40 [11, арк.146]. Забезпечення землею селянських дворів у 1926 та 1927 рр. наведено у табл.1 [12, арк.149].

Таблиця №1

Забезпеченість земельною площею одного селянського двору Ганнопільського району станом на 1926, 1927 рр.

№ п/п	Наявність площ	1926 р.	1927 р.
1.	Безземельні двори	0	18
2.	Від 0 до 1 га	1443	1215
3.	Від 1 до 3 га	1660	1713
4.	Від 3 до 5 га	3494	4380
5.	Від 5 до 9 га	2678	2652
6.	Від 9 до 15 га	605	468

Згідно зі статистичними даними, у 20-х роках селянські господарства, які засівали до одного гектару землі, не мали лишків хліба, від одного до трьох гектарів мали незначні лишки, двори, що засівали від трьох до п'яти гектарів вже мали помірні лишки хліба. Проте такий підхід був досить суб'єктивним, адже не враховувалась кількість осіб у родині, якість ґрунту, наявність тягової сили, мертвого реманенту тощо.

Станом на 1924 р. 68,7% селянських господарств Поділля становили незаможники, 26,7% - середняки і тільки 4,6% - заможні господарства [13, с. 28].

Проте ситуація на Хмельниччині (особливо це стосується сільської місцевості) дедалі погіршувалася, незважаючи на те, що йшов третій рік, як запровадили в країні неп. Складність ситуації полягала в тому, що посушлива весна 1924 р. охопила майже половину сучасних районів Хмельниччини, негативно позначилася на врожаї зернових культур, городини, знову загостривши стосунки між владою та селянином. Ціни на продукти харчування стрімко зросли. Селяни, щоб не померти з голоду, за безцінь збували худобу, запасалися хлібом, відмовлялися сплачувати податки.

31 серпня 1924 р. за підписом генерального секретаря ЦК КП(б)У Е.Квірінга до місцевих партійних організацій було розіслано закритий лист, який частково пояснює загальний стан стагнації сільського господарства 1924 р. Зокрема, в ньому йшла мова про те, що "...Потреба СРСР у хлібі визначалася у 2600 млн. пудів. Недобір у 1924 р. склав 150-170 млн. пудів. Посуха 1924 р. найбільше торкнулася Донецької, Харківської, Одеської губерній. Неблагополучними визнавалися Куп'янський, Мелітопольський округи. Кількість населення охоплених голодом становила 1,5 млн. осіб (серед яких 30% - господарства незаможників, 50% - середняцькі господарства). Чистий збір зернових на 1 дес. становив менше 6 пудів. Ціни на м'ясо зрівнялися з цінами на хліб, що загрожувало катастрофічним винищенням худоби. Недопустимим є розходження ножиць в інший бік. Єдиний сільгосподаток на

Україну накладався на суму 92 млн. крб. (340 млн. крб. податок всього Союзу)" [14, арк. 159; 162].

Взимку 1924-1925 рр. ситуація стала ще гіршою. В редакцію подільської газети "Червоний край" сількори відправляли багато дописів, у яких говорилося про важке становище на селі. Наприклад, сількор Гавриш писав: "...є випадки голодної смерті, їдять макуху. Навесні 1925 р. з південних, західних, центральних районів Поділля приходили сумні вісті: "Населення відчуває гостру потребу в хлібі", "...в с. Стрижавка від голоду помер селянин", "спостерігаються харчові нестатки" [15, с.34]. Хвиля подільських "мішочників" ринула у бік прикордонної смуги.

Витяг із документів (одного з найбільших землеробських районів Хмельниччини) Ганнопільського райвиконкому за 25 березня – 25 вересня 1925 року підтверджує складність ситуації. "Район з великою кількістю хліборобського населення у III кварталі знаходився в дуже важкому становищі. У II кварталі відчувалась нестача хліба, у III кварталі були випадки опухання селянства від голоду... Стрімко піднялись ціни. Ціна на пашню, за пуд доходила до 5 крб. Кооперація намагалася виступити регулятором цін, маючи товари першої необхідності..." [16, Арк. 51]. Отже, 1924-1925 рр. для подільських селян виявилися надзвичайно складними, внаслідок відсутності товарних лишків вони не могли здати єдиний сільськогосподарський податок. Іншою проблемою, що перешкоджала подоланню сільськогосподарської кризи було забезпечення робочою худобою селянських господарств. Станом на 14 січня 1925р. у Подільській губернії було 60,5% господарств без робочої худоби. У 1926 р. їх кількість зменшилась до 33%. В 1913 р. на Поділлі нараховувалось 565 тисяч коней, в 1925 р. – 395 тисяч [17, арк. 8-9]. У 1924 р. у Кам'янець-Подільській окрузі без робочої худоби були 63,1% дворів, у Проскурівській – 47,1%. Власним тяглом могли обробляти землю всього 19,4% дворів, решта худобу наймали. Внаслідок цього тільки в 1924 р. 3,8% озимого поля не було засіяно [18, с.28]. У 1926 р. без робочої худоби в Ганнопільському районі було 3021 господарство, без худоби взагалі – 840, без корів – 2051. У 1927 р. без робочої худоби залишились 1800 господарств, без худоби взагалі – 630, без корів – 1671 [19, арк. 140-141]. Отже, ситуація частково покращилась на початку 1927 р., коли запрацював в Україні неп. Проте питома частка господарств без робочої худоби та без худоби взагалі, у 20-х роках залишалась досить значною.

Селянські господарства, що не мали робочої худоби та достатньої кількості землі, були змушені здавати свої наділи на не вигідних для них умовах в оренду. Нестатки гнали селян у міста, де вони переважно ставали безробітними. Із закритого листа ЦК КП(б)У №8 від 30 жовтня 1925 р. дізнаємось, що "...станом на 1 серпня 1925 р. безробітних в Україні нараховувалось близько 300 тис. осіб. Безробітних

підлітків 40-50 тис. Кількість постійно збільшувалась за рахунок сільського населення” [120, арк. 173]. Найпоширенішими злочинами на селі стали крадіжки, підпали, бійки, самозахоплення земель, поширилось самогоноваріння.

Отже, витоки проблеми загострення ситуації на селі у 1924-1925 рр. полягали у тому, що внаслідок посухи селянські господарства втратили значну частину врожаю. Продуктивність праці залишалась низькою. Відсутність робочої худоби призводила до неякісного обробітку землі, а то й неможливості її обробити усю. Селяни поповнювали ряди безробітних, віддаючи власні земельні ділянки в оренду. Збирання податку з України держава не припинила і не зменшила, а це була четверта частина від загальносоюзного податку. Виходячи з логіки тогочасних селянських дій, зрозумілою стає нова хвиля селянських заворушень.

На кінець 1924 р. органи ДПУ знищили в Україні 178 повстанських угруповань. У 1924 р. відбулось нове посилення повстанського руху на Поділлі. В офіційних документах ці випадки фіксували як “політичний бандитизм”. Хмельниччину, охоплює хвиля селянського невдоволення. Так, у с. Олександрівці Проскурівського району хлібороби силоміць захопили частину землі, переданої заводу. Повстанці були озброєні лопатами та вилами. У с. Порохня Війтівецького району селяни захопили в цукроварні 140 десятин землі і засіяли яровими культурами. Із доповідної записки окружному КП(б)У дізнаємось, що тільки з 30 березня по 12 квітня 1926 р. у селі Лисичому на ґрунті землеустрою було вбито голову КНС, в селі Тростянці уповноваженого КНС. У січні 1926 р. у селі Малому Скниту вбито голову сільради [21, арк. 1]. Вся відповідальність в офіційних документах за негаразди на селі покладалась на “куркулів”.

Окремо потрібно зупинитися на системі оподаткування та системі тогочасних цін, яку селяни ніяк не могли зрозуміти. У 1923 р. на зміну вісімнадцяти різних податкам, держава запровадила єдиний натуральний податків. У 1924 р. було розпочато перехід до грошового оподаткування. Проте податки були непомірно високими, а покарання за їх несплату надто серйозними, повітові оперативні-податкові трійки мали право застосовувати до неплатників найсуворіші покарання, включно до конфіскації та ув’язнення. У 1925-1926 рр. сільськогосподарський податок у грошовій формі не сплачувала п’ята частина селянських господарств, тобто практично всі незаможники. Заможні господарства переоподатковувалися і повністю втрачали здатність нарощувати виробництво.

Протягом 1925-1926 рр. ставлення селян до оподаткування досягає критичної межі. У Судилківському районі на загальних зборах пайщики скаржилися: “З нас деруть останню шкуру, більше терпіти не має змоги...”. У Красилівському районі селяни висловлювали думку про те, що “зараз експлуату-

ють у двоє більше чим в старі часи”. У Старокостянтинівському районі на сході селян, де був присутній представник району, замість податку селяни знімали з себе одяг і віддавали уповноваженому. У цьому ж районі призовники відмовлялися йти до лав армії, тому що “їхні родини матеріально не забезпечені” [22, арк. 204; 209]. У Ганнопільському районі на зборах, з приводу задачі сільгосподатку, жінки скаржилися: “пільги по сільгосподатку дають не біднякам, а ледарям”, “від податку звільняють того, хто ледачий, не хоче робити, а влада потурає таким”, “радянська влада навмисно хоче поробити нас босяками, а після зробити комуни. Хай нас самих продають, а ми податки платити не будемо” [23, арк. 28].

Взагалі, аналізуючи настрої селян Хмельниччини з 1924 й до 1927 рр., варто відзначити постійне невдоволення економічною політикою на селі більшості населення. Найбільше скаржилися на земельний розподіл, податки, місцеве керівництво. Сподівалися на “допомогу” Леніна, а католицьке населення – Пілсудського. Частина селян вірила у доброго Леніна та ототожнювала його з царем: “Ленін живий, але він виїхав за кордон і скоро повернеться, щоб нам допомогти”. “Коли б був живий Ленін він би не допустив такого тиску на селянство”. “Скоро воцаряться царі, і Ленін знову буде царювати” [24, арк. 27].

Селяни твердо вірили, що більшовики прийшли ненадовго і їм потрібно лише трохи потерпіти: “Полькам прийдеться відступати до Бугу, більшовикам за Дніпро, а тут буде самостійна Україна, тому й більшовики збирають хліб” [25, арк. 27-28]. “У Польщі з’явився спадкоємець Олексій і скоро з військом буде тут”. “Пілсудський проводить правильну політику, відбирає землю у поміщиків і віддає селянам, а у нас навпаки, землю у селян відібрали”. “Податок давай, страховку давай, все від нашого бідного селянина, коли вже держава нам дасть” [26, арк. 27-28]. Члени римо-католицького об’єднання “Ружаниця” у 1926 р. переконували селян, що “... Комуністи вже будуть тікати, бо скоро Пілсудський буде тут” [27, арк. 129].

Обурював селян і тогочасний поділ на прошарки. У Полонському районі при проведенні роз’яснювальної роботи щодо сплати єдиного податку липень-вересень 1926 р. селяни заявляли: “Ми всі селяни і не треба нас розподіляти на кулаків, середняків і бідноту”. В Антонінському районі заможна частина села скаржилась: “...податок беруть, промтоварів не дають. Кредитів не відпускають. Відпускають тільки біднякам. Необхідна друга революція або поміщицька влада” [28, арк. 127-128].

Податки, самообкладання, кооперативний пай, державна позика, перевезення власним тяглом казенних та військових вантажів, охорона громадських комор, сільрад – це не повний перелік тогочасних селянських повинностей. До селян, які не

Організація колективних господарств у Кам'янецькій окрузі в 1921-1927 рр.

Форма колективного господарства	1921 р.	1923 р.	1924 р.	1925 р.	1926 р.	1927 р.	Кількість членів
Комуна	-	4	5	6	6	4	182
С/г артіль	1	43	62	71	52	50	1766
ТСОЗ	-	-	-	2	12	230	9243
Машинно-тракторне товариство	-	-	-	-	1	21	608
Разом	1	47	67	79	71	305	11840

виконували розпорядження та вказівки державних та місцевих органів влади застосовували найсуворіші міри. 08.03.1926 р. секретар окружному попереджав місцевих керівників: “Зважаючи на закінчення 2-го терміну сплати податку і відсутності результатів від проведених заходів морального впливу, приступити до сильного адміністративного тиску, застосовувати судові міри, продаж майна з торгів” [29, арк. 14].

Проблемою для селян стало тогочасне керівництво. Штати керівних органів виконавчої, судової влади комплектувалися за рахунок комуністів, колишніх червоноармійців, партизан, які часто нехтували будь-якими законами. Взнаки далось й те, що більше половини керівників були неписьменними, закон для них був лише можливістю маніпулювання та зведення особистих рахунків із селянами. Наприклад, голова Антонівецької сільради Ярмолинецького району – освіта – початкова школа [30, арк. 4], завідувач молочною фермою того ж району – освіта – два класи [31, арк. 3], член правління споживчого товариства – освіта – три класи [32, арк. 3]. Проте при аналізі особових справ кандидатів у члени партії по Ярмолинецькому району, виявилася цікава тенденція, якщо особа мала освіту, будь-то закінчена сільська школа, церковно-приходська школа, двокласне училище місцем її роботи переважно були копальні Хмельниччини, якщо ж освіти не мала, або мала початкову, то обіймала певну посаду.

Партійним організаціям, починаючи з 1925 р., рекомендували сприяти утворенню колгоспно-кооперативних об'єднань (з точки зору економічної теорії, ця форма господарювання має внутрішні нездоланні суперечності). Більшовицькі лідери розуміли, що одноосібники не готові віддавати соціалістичній державі свої товарні надлишки або ж в разі потреби й частину основної продукції, тому не форсували події, боячись нових селянських повстань. У жовтні 1927 р. колгоспи об'єднували трохи більше одного відсотка селянських господарств Поділля. До колективізації селяни Хмельниччини ставилися байдуже й до колгоспів не поспішали.

Комуни, артілі, товариства по спільному обробітку землі (ТСОЗи), сільськогосподарсько-машинно-тракторні, тваринницькі та інші товариства на Хмельниччині утворювалися повільно. Наприклад, у Проскурівському районі в 1923 р. було 6 комун і 26 артілей в 1924 р. – 11 комун і 80 артілей, в 1925 р. – 8 комун, 92 артілі, 3 товариства спільного обробітку землі, в 1926 р. – 6 комун, 80 артілей, 10 ТСОЗів, 8 машинно-тракторних товариств. Колективні об'єднання мали 1128,05 дес. землі, серед яких комунам належало 338,07 дес. землі, артілям – 361,95, ТСОЗам – 4507, машинно-тракторним товариствам – 2821,75 дес. землі. Ці господарства об'єднували 11995 чоловік [33, арк. 18]. Динаміка організації та зростання колективних господарств Кам'янецької округи відображена в табл. 2 [34, арк. 8].

Найгірші показники були по Ганнопільському районі. На кінець 1925 р. там було створено лише 2 артілі, що об'єднувала 25 незаможних селян. 45 дворам бідноти безкоштовно був виділений мертвий реманент та засіяно їхні наділи. Ставлення селян до колективізації визначалось, як байдуже. [35, арк. 21].

Для того, щоб покращити ситуацію на селі, партійним керівництвом було вирішено активізувати роботу споживчої кооперації та паралельно із цим суттєво обмежити приватні хлібозаготівлі. У третьому протоколі засідання Президії Проскурівської окружної Держпланкомісії від 19 листопада 1924р. зазначено: “Збільшити боротьбу з приватними хлібозаготівельниками шляхом податкового пресу. Форсувати стягнення 40% відрухування із комерційної продукції млинів” [36, арк. 133]. У 1924 р. кооперація ще не мала власних коштів і активно використовувала систему паювання, авансування, залучення внесків від населення. Чим викликала неабияке незадоволення селян: “... кооперація дає тільки одне, це обов'язковий пай у 3 крб.”, “споживчі товариства купують у селян хліб не за гроші, а за крам та інші товари” [37, арк. 210].

У 20-х роках основним завданням кооперації стає заготівля сільськогосподарської продукції шляхом контрактації. Якщо в 1925 р. було заготовлено зерна лише на 55,4 карбованця, шкір-сировини – 206 крб., сала – 35,2 крб., то наступного року заготовлено діяльність значно активізується. У Кам'янці, Дунаївцях, Балині, Чемерівцях було створено власні перевалочні пункти. Уже в жовтні-листопаді 1926р. заготовлено продукції на 196,2 тис. крб. Через перевалочні пункти – третину [38, с. 36].

У шести районах, як зазначалося у звіті про стан роботи серед сільського населення Проскурівського округу за перший квартал 1927 р., було кооперовано 1388 чоловік. Створено 5 сільськогосподарських кооперацій у с. Гречани, Зелена, Бубнівка, Мацьківці, Олешківці [39, арк. 3].

Станом на 1 лютого 1927 р. на Кам'яниччині кількість СЕСТ збільшилась до 265. Кооперацією були охоплені, по суті, всі села. Кількість пайовиків становила 36 тисяч 259 осіб – 6,4% від загальної

Склад селищних рад Кам'янець-Подільської округи станом на 1925/26, 1926/27 рр.

№ п/п	Національність	1925/26 рр.	Відсотки	1926/27 рр.	Відсотки
1.	Українців	4732	88,4%	4617	87,5%
2.	Євреїв	291	5,4%	310	5,9%
3.	Поляків	203	3,8%	226	4,3%
4.	Росіян	101	1,9%	105	2,0%
5.	Інших	27	0,5%	16	0,3%

На Хмельниччині найчисельнішими меншинами були польська та єврейська. Проте польське населення, на відміну від єврейського, зосереджувалося переважно у сільській місцевості.

Інша округа, де проживали поляки – Проскурівська. У ній нараховувалося 16 польських колективів, що об'єднували 929 їдоків, котрі обробляли 1173 десятини землі. У с.Гречани на 2071,7 десятині землі розташовувалися 802 господарства, в середньому на одне господарство припадало по 2,5 десятини. В дійсності 47 господарств мали по 1 десятині землі, 395 – по 2, 172 – до 3, 97 – до 4, 65 – до 5 і 25 – до 6 десятин. У 500 дворах не було коней, 218 – мали по одному коневі, 84 – по два. В 141 господарстві не було великої рогатої худоби, 593 господарства утримували по одній корові і лише 68 – по дві. Селу належало 44 десятини лісу, в т.ч. 11 десятин було в індивідуальному володінні. Колгосп у с. Гречанах організований в 1924 р. при об'єднанні 7 господарств, у яких нараховувалося 16 працездатних з 31 десятиною землі. У селі діяло кредитове товариство, яке охоплювало 430 чоловік [47, с. 29-30]. Отже, загальна тенденція зубожіння селянських господарств збереглася і в господарствах національних меншин. Щодо єврейських колгоспів, то їх кількість була мізерною, адже єврейське населення переважно проживало у містах та містечках.

Наступне питання, що не можна обійти увагою, це питання відносин церкви і держави на Хмельниччині в 20-х роках.

Відразу після революції стало зрозумілим, що більшовики відносяться до релігії виключно як до ворожої, реакційної ідеології, вважаючи її несумісною з комуністичними ідеалами. Проте у переважній частині сільського населення була власна думка.

Керівники ОДПУ визнавали, що "...більшість сільського населення і, навіть, частина бідняків були заражені релігійними забобонами" [48, с. 353]. Крім того, у своїй переважній більшості священники користувалися великим авторитетом на селі. Така ситуація для радянської влади була неприпустимою.

23 січня 1918 р. відповідно до ленінського декрету церква була відділена від держави й позбулася статусу юридичної особи. Держава відбирала в неї все майно та позбавляла церковних банківських рахунків. Як привід до здійснення репресивної полі-

кількості населення. Серед пайовиків більше половини становили найбільш прошарки населення [40, с. 37].

Споживчою кооперацією на початку 1927р. було охоплено 18,3% населення Кам'янець-Подільського, Проскурівського і Шепетівського округів [41, с. 176]. Якщо у 1925-1926 рр. кооперація працювала з дефіцитом, то у 1927 та першому півріччі 1928 р. дала чистий прибуток [42, арк. 7].

У 1926-1927 рр. відмічається активізація торговельної діяльності на селі. Якщо в 1924-1925 рр. на селянське споживче товариство в середньому продавалось краму на 10 тисяч 122 крб., то в 1926 р. – на 16 тисяч 510 крб. Внутрішня торгівля по Україні за перше півріччя 1923-1924 років розподілялась наступним чином: державна торгівля - 27,1%, кооперативна - 15,3%, приватна - 57%. За перше півріччя 1924-1925 років: держторгівля – 36%, кооперативна – 35,1%, приватна 28,9%. У Проскурівському окрузі в 1924 р. нараховувалося 2589 магазинів, в 1926 р. їх кількість збільшилася до 3721 [43, арк. 175-176].

На зламі 20-30 рр. споживчу кооперацію підпорядкували державі та доручали держзамовлення на закупку яєць, м'яса, шкір, вовни, молока, картоплі тощо. Втримати ціни на жито та пшеницю державі не вдалось. Навесні 1927 р. вони піднялись на жито з 80 коп. до 1 крб. 29 коп. за пуд, на пшеницю з 93 коп. до 1крб. 42 коп. [44, арк. 207]. Із своїх фондів держава відпускала кооператорам сіль, сірники, гас, мило, мануфактуру. Диктуючи при цьому нормування на кожного селянина. Давалися й взнаки зловживання заготівельників. Дефіцитні товари відпускались насамперед тим пайовикам, котрі були членами колгоспів.

Говорячи про Хмельниччину 20-х років, варто зупинитися й на незначній етнічній строкатості сільського населення. Характерною рисою подільського села було переважне домінування корінного етносу. Загальноукраїнські показники відповідно до матеріалів Всесоюзного перепису населення 1926 рр. показали чисельного перевагу українців – 87%, далі йшли євреї – 5,5%, поляки – 5,4%, росіяни – 1,0%, інші – 0,2%. Якщо подивитися на етнічний склад населення Хмельниччини, чи не найбільше українців проживало у Жванецькому, Маківському, Китайгородському районах, відповідні показники – 92,3% українців, 99,2%, 99,2%, всі ці райони входили до Кам'янецької округи, територія якої займала площу в 5559,6 квадратних кілометрів і нараховувала 724 сільських пункти. Станом на кінець 1925р. тут функціонували сільські ради нацменшин: 8 польських сільрад, 3 єврейські сільради, 1 російська [45, арк. 228; 231]. На кінець 1926 р. нацсільрад в окрузі було 22, серед них 13 – єврейських, 8 – польських. Більш детально склад селищних рад Кам'янець-Подільської округи станом на 1925/26, 1926/27 рр. видно з таблиці № 3 [46, арк. 52].

тики щодо православних священнослужителів влада використала кампанію з вилучення церковних цінностей, за рахунок яких передбачалось подолати голод 1921-1923 рр. Проте розглянувши методи, якими більшовики користувалися при вилученні церковного майна, стає зрозумілим, що це було лише прикриття, за допомогою якого почалось руйнування церковної ієрархії як моральної сили.

Оскільки переважна більшість населення України складалася з прихожан Російської православної церкви, тому з самого початку найгостріші протистояння відбувалися між новою владою та керівництвом РПЦ. Відмова патріарха Тихона визнати радянську владу богоугодною розв'язала руки більшовикам стосовно православних священників.

На початок 1921 р. кількість жертв, які загинули захищаючи Церкву та свою віру, обраховувалась тисячами. У 1922 р. в Кам'янецькому повіті було зафіксовано 25 випадків масових заворушень проти вилучення церковних цінностей, усіх звинувачених було віддано до суду [49, с. 108].

Для того, щоб довести, що радянська влада не переслідує православних, у травні 1922 р. з подачі ДПУ з'являються “оновленці”, як “альтернативне православ'я”, що підтримує радянську владу, проте вони так і не знайшли підтримки у подільського населення, це саме торкається й “липківців”.

Українська автокефальна церква, що оформилась на Соборі 1921 р. в Києві, досить швидко поширила свій вплив, особливо на західні райони радянської України. Кількість їхніх парафій зростала таким чином: 1921 р. – 300 парафій; 1922р. – 600; 1923 р. – 800; 1924 р. – 1200; 1925 р. – 1600. Влада оцінювала автокефалію як релігію гуртування, називаючи їх політичним угрупованням, мета якого самостійна Україна. Вказуючи на те, що діє вона за підтримки політичних діячів Петлюрівщини та Гетьманщини [50, с. 89].

У 1926 році на Хмельниччині продовжувалися протистояння між владою та церквою. З інформаційного бюлетеня під грифом “таємно” дізнаємось про тогочасну ситуацію на селі. Антонінський район: “під призиває батьків вчити дітей Закон Божий і не звертати увагу на комуністів”, Судилківський район с. Новичі: “монахи агітують проти радянської влади”, Ганнопільський район в селі Мухарево: “під дяк скликали селян на обід та почали виголошувати промови, що п'ють за усіх православних християн, котрі вірять в Бога, окрім комуністів, яким дорога в пекло”, Красилівський район у Кузьміні: “архієрей під час служби вів агітацію про об'єднання людей навколо Церкви і Бога та закликав, щоб односельці не звертали увагу на безбожників” [51, арк. 90-91].

Активну позицію щодо захисту церкви від більшовицьких посягань займали католики. Так, у м. ородок Проскурівського округу на святкуванні “Св. Антонія” зібралось декілька тисяч чоловік, багато ксьондзів, вони критикували безбожну політику радянської

влади, особливо щодо податків [52, арк. 166]. Найактивніше проти нової влади на Хмельниччині діяв католицький релігійний гурток “Рожанець”.

У 1924 році влада забороняє Хресні ходи до Святих місць, вважаючи їх політичними демонстраціями. У 1924 р. у Проскурівському окрузі комсомольці відкрили вогонь по одному з Хресних ходів. Віруючі у свою чергу розгромили комсомольський клуб [53, арк. 167]. На жаль, такі факти були непоодинокими.

Священнослужителі, релігійний актив, сектанти перебували на спеціальному обліку в ЧК-ДПУ. Тих, які не йшли на співпрацю з режимом, засуджували як таких, що надають підтримку контрреволюціонерам, і висували проти них надумані звинувачення. Так, у Дунаївцях було заарештовано групу лікаря Вутовського і священника Винарчука, які “використовували легальні можливості роботи у філії Українського Червоного Хреста, український хор, автокефальну громаду для нелегальної контрреволюційної діяльності” [54, с. 278].

Лінія, прийнята ВЧК на “зруйнування” релігії, знаходила вираження у прагненні розкладання церковних організацій і шляхом впливу на осіб, які обіймали вищі посади у церковній ієрархії, і за допомогою тиску на “нижче попівство” [55, с. 300]. Священники та прихожани їх парафій розглядались як “чужді радянській владі елементи” та підпадали під репресії, обмеження прав.

Священники, активні віруючі в багатьох випадках позбавлялись своїх прав у виборах до міських і селищних рад. У 1926-1927 рр. офіційна кількість таких позбавленців у 7 містах Поділля становила 14,1 тис. чоловік (в середньому 15,4% від взятого на облік вибірками населення). У селищах міського типу кількість офіційних позбавленців перевищувала 14,3 тис. чол. і становила в середньому 33,6% взятого на облік населення [56, с. 143]. Доходило до того, що організації КНС проводили конкурси на кращий КНС, який не допустив у сільські ради небажаних для радянської влади осіб.

Таким чином:

- внаслідок війн та революцій початку 20-х років більшість селянських господарств Хмельниччини належали до категорії незаможних, що вели натуральне господарство, мало задіяне в товарно-грошових відносинах;

- серйозною проблемою для селян стало неупорядковане землекористування, адже держава не поспішала передавати поміщицькі, церковні та землі розкуркулених селянам. При розподілі земель перевага надавалась комунам, радгоспам, колгоспам, лісгоспам, цукроварням та іншим організаціям;

- малоземелля, жорстке оподаткування, низький агротехнічний рівень землеробства, домінування ручної праці, високі ціни на сільськогосподарський реманент, нестача мінеральних добрив,

відсутність великої рогатої худоби, не дозволяли селянам отримувати високі врожаї;

- держава зробила спробу допомогти лише найбіднішим прошаркам сільського населення (ба-тракам, біднякам) – через створення фонду для кредитування бідноти, та споживчу кооперацію, а селяни-власники, навпаки зазнали нових утисків та репресій;

- управлінська сфера на селі була деінтелектуалізована й недолугим впровадженням партійної політики поглиблювала протистояння;

- радянська влада з самого початку свого становлення проводила політику дехристиянізації села, знищення священників, утворення сект, солідарних із владою, особливий акцент робила на пропагуванні атеїзму серед молоді;

- неп на селі було запущено аж після голоду 1921-1923 рр., 1924-1925 рр., а саме в кінці 1926 на початку 1927 рр. Коли неп зумів здолати кризу 20-х розпочалась горезвісна сталінська колективізація.

Згортання непу наприкінці 20-х років, зміна державного курсу поставили селян перед новими викликами індустріалізації, колективізації, розкуркулення, хлібозаготівель.

Примітки:

1. Нариси історії Поділля. - Х.: Облполіграфвидав, 1990. – 325 с.

2. Хмельницька область. Адміністративно-територіальний поділ (Довідник). – Львів “Каме-няр”, 1965. – 156 с.

3. Рибак І. В. Матвеев, А. Ю. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-східній Волині. – Кам’янець-Подільський: Абетка, 2001. – 140 с.

4. Державний Архів Хмельницької області (далі ДАХМО). – Ф.П. 31. – Оп. 1. – Спр. 45. – 217 арк.

5. Й.Сталін. Твори. Том 7. – Київ, 1948. – 415 с.

6. Лозицький В.С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918-1991). – К.: Генеза, 2005. – 368 с.

7. ДАХМО. – Ф.П. 31. – Оп. 1. – Спр. 45. – 217 арк.

8. Шульга І. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства (1920-1932 років). Вінниця, 1997. – 152 с.

9. ДАХМО. – Ф.Р. 5. – Оп. 1. – Спр. 55. – 246 арк.

10. Там само.

11. ДАХМО. – Ф.П. 31. – Оп. 1. – Спр. 51. – 183 арк.

12. Там само.

13. Шульга І. Гірка правда. – 152 с.

14. ДАХМО. – Ф.П. 31. – Оп. 1. – Спр. 45. – 217 арк.

15. Шульга І. Гірка правда. – 152 с.

16. ДАХМО. – Ф.П. 31. – Оп. 1. – Спр. 40. – 69 арк.

17. ДАХМО. – Ф. Р. 924. – Оп. 1. – Спр.83. – 426 арк.

18. Шульга І. Гірка правда. – 152 с.

19. ДАХМО. – Ф.П. 31. – Оп. 1. – Спр.51. – 183 арк.

20. ДАХМО. – Ф.П. 31. – Оп. 1. – Спр.45. – 217 арк.

21. ДАХМО. – Ф.П. 31. – Оп. 1. – Спр.51. – 183 арк.

22. ДАХМО. – Ф.П. 31. – Оп. 1. – Спр. 45. – 217 арк.

23. ДАХМО. – Ф.П. 31. – Оп. 1. – Спр. 97. – 48 арк.

24. Там само.

25. Там само.

26. ДАХМО. – Ф.П. 31. – Оп. 1. – Спр. 45. – 217 арк.

27. Там само.

28. Там само.

29. Там само.

30. ДАХМО. – Ф.П. – 478. – Оп.1. – Спр. 293. – 8 арк.

31. ДАХМО. – Ф.П. – 478. – Оп.1. – Спр. 291. – 12 арк.

32. ДАХМО. – Ф.П. – 478. – Оп.1. – Спр. 290. – 14 арк.

33. ДАХМО. – Ф.П. – 301. – Оп.1. – Спр. 44. – 142 арк.

34. ДАХМО. – Ф. Р. 924. – Оп. 1. – Спр. 172. – 226 арк.

35. ДАХМО. – Ф.П. 31. – Оп. 1. – Спр. 93. – 182 арк.

36. ДАХМО. – Ф. Р. 924. – Оп. 1. – Спр. 172. – 164 арк.

37. ДАХМО. – Ф.П. 31. – Оп. 1. – Спр. 45. – 217 арк.

38. Васильчик М. Кризь нашарування століть. – Хмельницький, 1997. – 284 с.

39. ДАХМО. – Ф.П. – 301. – Оп.1. – Спр. 52. – 172 арк.

40. Васильчик М. Кризь нашарування століть. – 284с.

41.Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність. – Монографія. / Олуйко В.М., Слободянюк П.Я., Баюк М.І./ За заг. ред. Смо-лія В.А., Слободянюка П.Я. – Хмельницький, 2005. – 399 с.

42. ДАХМО. – Ф. Р. 924. – Оп. 1. – Спр. 172. – 226 арк.

43. ДАХМО. – Ф. П. 31. – Оп. 1. – Спр. 45. – 217 арк.

44. ДАХМО. – Ф. Р. 924. – Оп. 1. – Спр. 83. – 426 арк.

45. ДАХМО. – Ф. Р. 5. – Оп. 1. – Спр. 55. – 246 арк.

46. ДАХМО. – Ф. Р. 924. – Оп. 1. – Спр. 172. – 286 арк.

47. Місінкевич Л.Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20-30-ті рр. ХХ століття). – К., 2001. – 254 с.

48. Л.Бабенко. Конформізм православного духовенства сталінської доби: до питання витоків проблеми. Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Зб. статей). Вип. 32. – Київ-Хмельницький, 2005. – С. 351-364.

49. В.Верига. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. – К., 1996. – 192 с.

50. ДАХМО. – Ф. П. 31. – Оп. 1. – Спр. 45. – 217 арк.

51. Там само.

52. Там само.

53. Там само.

54. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси/ Д.В.Архієрейський, О.Г.Бажан, Т.В.Бикова та ін. Відповід. ред. В.А.Смолий. – К.: Наук. думка, 2002. – 952 с.

55. Там само.

56. П.Слободянюк. Українська церква: історія руй-ни і відродження. – Хмельницький, 2000. – 266с.

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ: ПЛАНОВІ ЗАВДАННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ, РЕАКЦІЯ НАСЕЛЕННЯ

Хмельниччина кінця 20-х років ХХ століття характеризувалася невеликою питомою вагою промисловості, агроперенаселенням, домінуванням українського етносу на селі, емігрантськими настроями серед мешканців прикордонної смуги та стійкою вірою у те, що радянська влада прийшла ненадовго.

Містечкове життя (особливо після запровадження непу) було активним. Кустарі та ремісники організовували артілі, фіксувалася динаміка росту приватних капіталів. У містах та містечках активно запрацювали копильні, маслобойні, круподерні, млини, пивоварні, винокурні, лісопильні, миловарні тощо. Найбільше промислів було у Кам'янці-Подільському, Дунаївцях, Шатаві. Трудовими школами охоплювалася все більша кількість дітей. На початок 1927 р. у трудових школах навчались діти віком від 8 до 11 років (59%), від 8 до 14 (41%).

Негативним явищем у містечках кінця 20-х років було збільшення кількості безробітних, але головним чином, за рахунок збіднілих селяни. Так, у Кам'янецькій окрузі безробітних станом на 1 жовтня 1926 р. було зареєстровано 1166 осіб, на 1 жовтня 1927 р. – 952, на 1 квітня 1928 р. – 1742. Великою все ще залишалася кількість неписьменних. На початок 1927 рр. їх було 76780 осіб, що складало 14,2% від загальної кількості населення [1, арк. 22-23]. На той час у Кам'янецькій окрузі мешкали 539262 тис. осіб [2, арк. 66].

У 1928 р. населення Проскурівської округи становило 17 тис. осіб. Було зареєстровано 26 містечок. Функціонували 52 артілі. Ранжування робітників було п'ятипрошарковим, а саме: бідняки – 66,7%, нижчі середняки – 4,6%, середняки – 23,4%, заможні середняки – 3,9%, куркулі – 1,4% [3, арк. 6]. Проте починаючи з 1929 р., такий підхід до розшарування був визнаний як потурання “правому ухилу” та вважався шкідливим. Середняків та заможних середняків об'єднали у прошарок заможників, яким оголосили класову боротьбу нарівні із куркульсько-непманськими елементами. Їх звинуватили в тому, що єдина мета їхньої діяльності це отримання “комерційного, діляцького зиску” [4, арк. 7]. Продо-

вжився процес розкооперування заможних господарств (інколи для цього власнику потрібно було мати у власному господарстві лише дві коняки) [5, арк. 9]. Однак і становище незаможника не слугувало гарантією безпеки, адже їх могли оголосити “підкуркульниками” та репресувати.

Настрої серед селян у 1928-1929 рр. характеризувалися занепокоєнням, тривогою, агресією. Співробітники ДПУ все частіше фіксували антирадянські настрої серед населення. Так, мешканець с.Нова Ушиця Гоствіцький М. висловлювався серед односельців з приводу того, що “... раніше Семенюк на літні роботи наймав 15-20 бідняків, які заробляли кусок хліба, а зараз Семенюк ледве з голоду не здихає. Бідняки як жили погано, так і живуть... Побачите будуть люди дохнути з голоду”. Кобилянський Г., житель того ж села на селянському зібранні скаржився: “...селянину жити не можливо... Хоча б швидше почалася війна, може нова влада буде кращою...”. Селянин-одноосібник Чорний попереджав сина-комсомольця: “... своїми руками буду душити комуністів як котенят... Комуністи сволота, ...Україна замордована...” [6, арк. 5-8].

Як і в попередні роки фінансовий тиск на селянина з боку держави здійснювався через податки, страхівку, паї, позики, контракційні договори. Масовою суспільно-політичною кампанією стали державні позики. Продаж облігацій селянам здійснювався в примусовому порядку. Проте селяни-одноосібники змушені були купувати облігації за готівку, сплачуючи всю суму відразу. До тих, які не хотіли купувати облігації застосовували міри суспільного впливу [7, арк. 1-2]. Нереальні норми оподаткування призвели до того, що, наприклад, Ярмолинецький район виконав станом на 27 жовтня 1927 р. податок у розмірі 36% від річного завдання 1927/28 рр. [8, арк. 27]. На 1 січня 1928 р. ситуація не змінилася. Прикріпленим партійцям необхідно було терміново виїхати у свої села та знаходитись там до повного виконання директив [9, арк. 197]. Мобілізація партійних сил у 1927 р. на боротьбу із хлібозаготівельною кризою, активізувала проблему “знаходження ворогів” на селі,

ними звісно стали “куркулі” (хоча після 1923 р. це поняття перестало вживатися в законодавстві). Проте силове вирішення проблеми не враховувало цілого ряду об’єктивних економічних чинників. Наприклад, у Ярмолинецькому районі станом на 15 березня 1928р. 461 господарство не мало ні реманенту, ні худоби [10, арк. 1]. Селяни попереджали місцеву владу заздалегідь: “Земля декілька років не мала добрив, на наступний рік буде недорід” [11, арк. 6]. Так воно і сталося в 1928 р., коли Україна постраждала від неврожаю.

На кінець 20-х років власники заможних та середніх селянських господарств самостійно до колективних господарств вступати не хотіли. Хлібозаготівельна криза 1927 року, коли селяни відмовилися продавати державі за безцінь зібраний врожай, стала остаточним пунктом при вирішенні Й.Сталіним питання щодо згортання непу. Адже під загрозою опинилися експортні плани СРСР, задоволення столичних та регіональних потреб, утворення недоторканого хлібного фонду. Згортання непу було проведено настільки шкідливо для селянина, що підірвало виробничі можливості одноосібних господарств, зруйнувало товарно-грошові відносини й призвело до голоду. Держава вимагала від селянина здавати зібраний урожай, вона вже більше не хотіла його купувати. Розвиток непу міг позитивно вплинути на сільське господарство. Проте цього не сталося. Індустріалізація потребувала величезних коштів, які планувалося отримати за рахунок саме сільського господарства. У партії цілковиту перемогу здобули сили, що виступали за тотальний контроль у сільському господарстві та “суцільну колективізацію”.

Починаючи з 1926 р., Й.Сталін неодноразово повертається до питання обов’язковості створення та функціонування колгоспів і радгоспів на селі. Адже саме завдяки колективізації можна було провести “перекачку” коштів з аграрного сектору у промисловість шляхом встановлення занижених цін на сільгосппродукцію. Лозунг колективізації був проголошений на XV з’їзді ЦК ВКП(б). У липні 1928 року пленум ЦК прийняв таке рішення про колгоспне будівництво: “Неухильно проводити в життя поставлене XV з’їздом завдання “об’єднання і перетворення дрібних індивідуальних селянських господарств у великі колективи”, як добровільні об’єднання, що побудовані на базі нової техніки і являють собою вищу форму зернового господарства як у розумінні соціалістичного перетворення сільського господарства, так і в розумінні забезпечення радикального підвищення його продуктивності й товарності” [12, с. 282]. У подальшому це рішення дістало підтвердження в резолюціях конференції партії і в спеціальній резолюції листопадового пленуму ЦК 1929 року про колгоспний рух [13, с. 283].

Виступаючи на липневому пленумі ЦК ВКП(б) у 1928 р., Й.Сталін продовжував маніпулювати селян-

ським питанням, демонструючи нову природу появи додаткового податку на селянство, в інтересах піднесення індустрії. На пленумі ЦК і ЦК ВКП(б) у квітні 1929 р. Й. Сталін підтвердив свої слова, додавши, що мова йде про те, що, крім звичайних податків, прямих і посередніх, які сплачує селянство державі, воно дає ще деякий надподаток у вигляді переплат на промтовари й у вигляді недодержання по лінії цін на сільськогосподарські продукти... Чи посильний цей податок для селянства? Так, посильний. Як він називається у нас інакше? “Ножицями”, “перекачкою” коштів із сільського господарства в промисловість з метою швидкого розвитку нашої індустрії. Так от, цей надподаток, одержуваний в результаті “ножиць”, і становить “щось подібне до данини”. Чи не означає це, що, беручи цей додатковий податок, ми тим самим експлуатуємо селянство? Ні, не означає. Природа радянської влади не допускає якої б то не було експлуатації селянства з боку держави” [14, с. 49]. Цінова політика держави формувалась, виходячи, насамперед, із відомчих інтересів та за допомогою адміністративних методів.

Вдруге за часів радянської влади розпочали перерозподіл земель, що відразу викликало нову хвилю супротиву. Із протоколу об’єднаного засідання бюро ОПК та президії ОКК від 12 серпня 1929 р. дізнаємось, що “в с. Женишківці 10-11 серпня виявлено опір з боку частини мешканців села в справі нарізки землі колективу. Протягом трьох днів група 100-150 осіб, здебільшого жінки, озброєні палицями та ціпами, не давали землемірам провадити роботу... Панують такі розмови: “земля наша”, “в нас куркулів немає”... Відомості, що надійшли сьогодні з району, доводять про подальші перешкоди, які частина селян ставлять проведенню землевпорядних робіт” [15, арк. 27].

27 грудня 1929 р. секретар ЦК КП(б)У С.Косіор у листі до всіх окрпарткомів і райпарткомів вимагав: “Залучити до колгоспів 150 тисяч наймитів. Недовиконання плану осінньої посівкампанії (9-10%) Україна повинна не тільки компенсувати проведенням весняної кампанії, але й забезпечити збільшення засівної площі на 2,5 млн. га... Уникнути всяких необґрунтованих обіцянок щодо допомоги новим колективам тракторами, кредитами... Потрібно використовувати наявний селянський реманент (коні, воли, простий плуг)... За райони й округи суцільної колективізації ЦК вважає ті, де колективізацією охоплено близько половини селянських господарств... Треба намагатися якнайшвидше усупільнити робочу худобу, так само, як і засівну площу... Коли селянин вступає до колгоспу необхідно вимагати від нього повернення кредиту, кредитні зобов’язання як і раніше залишаються індивідуальними зобов’язаннями певної особи... Треба розгорнути широку роботу над організацією передплати та збирання авансів на трактори, що їх вироблятимуть наші заводи з весни 1930 р... Глитає

аж ніяк не можна пускати в колгосп... Їм відводити землю в зменшеній нормі в кінці полів сівозміни, по можливості в різних місцях... Використовувати всі законні підстави, щоб відібрати в глитая засоби виробництва (молотарку, млин, а також інші машини чи споруди)... За доцільну форму господарського об'єднання колгоспів, що поступово переростуть в єдине господарство вважати кущ... ” [16, арк. 12-15]. Проаналізувавши цей лист, стають зрозумілими засоби здійснення колективізації.

5 січня 1930 року Політбюро ЦК прийняло спеціальне рішення “Про темп колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву”. В цій резолюції ЦК: встановив можливість перевиконання п'ятирічного плану колгоспного будівництва весною 1930 року та наявність матеріальних і інших умов, необхідних для заміни куркульського виробництва виробництвом колгоспів, у зв'язку з чим, проголосив необхідність переходу від політики обмеження до політики ліквідації куркульства як класу; розбив СРСР на 3 групи районів, встановивши для кожної з них орієнтовні строки завершення колективізації; визначив артільну форму колгоспного руху, як основну ланку колгоспної системи в цей момент; дав відсіч опортуністичним елементам партії, що намагаються гальмувати колгоспний рух через нестачу машин і тракторів... [17, с.283-284].

Аналізуючи вищезгадані рішення та гасла, бачимо, що стовідсоткові показники з колективізації можна було отримати лише використавши нееконімічні, а насильницькі, політичні методи боротьби з селянством. Поняття “всеосяжна колективізація” або “суцільна колективізація” було настільки розмитим, що швидше носило політичний характер, ніж економічний. Одноосібник ставав зайвою фігурою на селі, адже він сам вирішував, що йому сіяти, а що продавати. Життя ж колгоспника повністю залежало від держави, хлібодефіцитна економіка якої була зорієнтована саме на експорт, а не на імпорт зернових. Ситуація нагадувала справжню війну з селянством. До тих, хто відмовлявся подавати заяву в колгосп, застосовували найрізноманітніші форми впливу: від економічних до фізичних.

Ось характерний перелік речей, що їх вносили селяни, вступаючи до колективного господарства: “2 пальта, 2 пари чобіт, 2 пари черевиків, шматок шкіри довжиною 8 футів, 3 пари білизни, 2 гімнастерки, 3 пари штанів, 1 френч, 1 відро оцинковане, 1 горщик, 2 миски, 3 ложки, 1 фуганок, 1 рубанок, 1 залізне ліжко, 1 верета, 1 сундук, 14 пудів хліба, коняка за 50 крб.” [18, арк. 39].

До жовтня 1928 р. у республіці було колективізовано лише 4% площі селянського землекористування [19, с. 101]. Кремлівським вершителям селянської долі здавалося, що “державо-комуна” після десятирічної підготовки зможе запровадити колективізацію вповні, тобто комунізувати село. Враховуючи досвід колективізації 1919 р., “підповзання”

до комуни здійснювалося поступово, шляхом залучення селян спочатку до попередніх, тобто нижчих за рівнем відчуження приватної власності, форм колективів. Коли селянину вдавалося нав'язати товариство зі спільного обробітку землі (тсоз), із ним починали працювати в напрямку зміни статуту тсозу на артільний. Селян, уже залучених до артільної форми господарювання, штовхали далі – в комуни. Кінцевою метою було переведення кожного села на статут комун... Прагнення керівників партії і держави комунізувати село можна зрозуміти: колективізація в такій формі сприяла досягненню надвисоких темпів надіндустріалізації [20, с. 125-126].

Колективізацію планували завершити восени 1931 р., у крайньому випадку – навесні 1932 р. Внаслідок постійного намагання партійних функціонерів перевиконати план за розпорядженням С.Косіора, кінцевим терміном колективізації для України було визначено осінь 1930 року. Проте районні власті іноді виявляли готовність до ще більшого скорочення строків. В архівних матеріалах є підтвердження, що завданням керівників ряду районів (Новоушицького, Дунаєвецького, Солобковецького, Староушицького) було завершити колективізацію наприкінці весняної посівної кампанії 1930 р., хоча примірного статуту сільськогосподарської артілі ще не мали.

Кампанія руйнування українського села, хребтом якого були одноосібні господарства, охопила й Хмельниччину. Колективізація почала здійснюватися прискореними темпами. Про це свідчать порівняльні дані по Кам'янецькому округі за період з 1 жовтня 1929 р. по 1 січня 1930 р., де кількість об'єднаних у колгоспи господарств за цей час зросла з 8,0 % від загальної кількості до 14,7%. В осінню сільгоспкампанію 1930 р. передбачалося довести площу колективізованої ріллі до 50% [21, с. 248].

Із протоколу засідання президії Купинського РВК від 3-4 березня 1930 р. дізнаємось, що у Купинському районі було колективізовано 57,68 га, що складає 51% до річного плану. Суцільна колективізація проведена у трьох селах. Проте були й керівники, що не поспішали руйнувати звичний уклад на селі. “Особливо кепсько і ганебно відстають по колективізації Сирвативецька, Завадинецька, В.Ярмориська сільради, в яких план колективізації не виконано на один відсоток... Слабко та недостатньо проводять роботу по колективізації організації КНС, зовсім не займаючись вихованням у бідноти класової ненависті до кулака... Голів сільрад, які гальмують справу колективізації зняти негайно з роботи, справи щодо затримання колективного руху скерувати до суду” [22, арк. 2].

У резолюції IV окружного з'їзду комнезамів Вінниччини на початку 1930 р. з'явилися нові гасла: “Перетворимо нашу округу на округу суцільної колективізації... Всі на бій з глитаєм!”, “Розгром класовим ворогам!”, “Кожен новий колектив є стусаном у бік куркуля і великою цеглиною в фундамент

соціалізму” [23, с. 248]. Повсюдно висловлювалися за форсування колективізації. 10 січня 1930 р. бюро Вінницького окружного КП(б)У ухвалило постанову “Про суцільну колективізацію округи та про план весняної кампанії”, в якій говорилось про недопустимість адміністрування, про роз’яснювальну роботу серед селянства і разом з тим ставилося нереальне завдання – завершити колективізацію за півтора року. Тоді ж Шепетівський окружком КП(б)У постановив провести колективізацію протягом року, хоч об’єктивних умов для цього не було. В договорі про соціалістичне змагання між Дунаєвецьким і Новоушицьким районами на 1930 р. містилось зобов’язання закінчити колективізацію весною того ж року. Окремі керівники в погоні за дутими цифрами взагалі втрачали почуття реальності. Наприклад, голова Літинського райвиконкому в директиві уповноваженим по колективізації вимагав “протягом 24 годин усупільнити інвентар і також посівний матеріал” [24, с. 249].

Подібні приклади свідчать, що командно-бюрократичні методи керівництва стали панівними у здійсненні колективізації. Особливо складним і трагічним було становище середняків, яких примушували вступати в колгоспи під загрозою репресій. Одним із грубих порушень законів про колективізацію стало створення в окремих селах комун замість артільей. При цьому примусово усупільнювались житлові будинки, худоба, птиця, збіжжя, реманент, посуд тощо. Церкви перетворювали у сховища зерна, підсобні приміщення. Зокрема, в с. Юрківці, Кутківці, Хропотова, Іванківці Чемеровецького району мали місце розбазарювання майна активом села, побиття селян, незаконне виселення громадян з населеного пункту та інші порушення. Бригади вирішували на власний розсуд, кого залишити в колгоспі, а кого “викинути за підлив ентузіазму колективу, за агітаційну роботу проти радянських заходів, недоброякісне виконання колгоспної роботи, за дискредитацію колгоспу, за негарну поведінку” [25, арк. 2; 17]. Часто голови колгоспів заставляли селян працювати у дні великих релігійних свят. Тих селян, які ж відмовлялися це робити, били, глумили із них, називаючи “ударниками попівського дурману” та силоміць вели на роботу [26, арк. 1].

Порушення законності, у свою чергу, негативно позначалося на організації роботи в колективних господарствах. Так, у с.Пашківці бригадир дільничної бригади на зборах, які відбулися 5 травня 1932р., у своєму виступі зазначав: “Робота кепська, невихід на роботу, члени бригади не знають свого бригадира. Члени колгоспу не використовуються у тій бригаді, до якої вони закріплені, а просто який бригадир кого раніш захопить, того й використовує. Самі бригадири теж кволо працюють” [27, арк. 112].

Як колгоспні, так і одноосібні господарства ставали неприбутковими. План здачі колгоспам вста-

новлювали такий, що після його виконання для розподілу на трудодні працівникам майже нічого не залишалось. В результаті колгоспники, щоб проіснувати змушені були розраховувати, в основному, на свої присадибні ділянки. Відсутність матеріальної зацікавленості у розвитку громадського господарства змушувала колгоспників вдаватися до імітації праці. Насильницькі методи колективізації руйнували психологію селянина, принижували його людську гідність. Селяни не виявляли інтересу до громадського сільськогосподарського виробництва.

Протягом 1929-1930 рр. з метою надання допомоги в роботі партійним організаціям ЦК КП(б)У відрядив значну частину своїх працівників і уповноважених в українські села. На постійну роботу партійні організації відряджали в села Поділля передових робітників з великих промислових міст України (“двадцятип’ятитисячників”), у тому числі: в Кам’янецький округ – 151, в Проскурівський – 200, Шепетівський – 88 чоловік [28, арк. 64]. Гасло “Хто не йде в колгосп, той ворог Радянської влади” почали впроваджувати в життя. Архівні документи рясніють доповідними записками працівників ДПУ, міліції і прокуратури, постановами окружкомів, райкомів партії, фактами порушення “революційної законності”.

Темпи колективізації зростали щоденно. На 1 лютого 1930 р. у Вінницькому окрузі було об’єднано в колгоспи 44,9% селянських господарств, на 1 березня – 68,3%, на 10 березня – 70,6% [29, с. 249].

Селян все більше затискали лещата непереможності ситуації. Протест і відчай штовхали хліборобів на те, щоб нищити худобу. Знищення кінського поголів’я набуло масового характеру. На 1 березня 1930 р. тільки у Вінницькій окрузі кінського молодняка зменшилось на 22,9%, корів – на 10%, волів – на 35,9%, овець – на 35,4%, свиней – на 32,6%. Комісія, яка обстежувала стан тваринництва в окрузі, констатувала, що склалося катастрофічне становище в галузі свинарства, вівчарства та репродукції великої рогатої худоби [30, с. 58].

У 1930 р. колективізація наштовхнулася на запеклий опір українських селян. Взимку селяни почали масово тікати до кордонів з Польщею та Румунією. За оцінками ОГПУ в січні-березні 1930 р. в Україні було зафіксовано 3190 селянських виступів, в яких взяли участь біля 957 тис. осіб. У цілому ряді прикордонних районів радянська влада впродовж декількох днів фактично не існувала. У 4-х округах: Шепетівському, Волинському, Бердичівському, Коростенському не працювало 282 сільради [31, с. 432].

На початку 1930 р. у Шепетівському окрузі в ході колективізації, що запроваджувалася репресивними методами, спалахнули селянські заворушення. Навесні 1930 р. у прикордонних з Польщею селах Плужненського району селяни за умовним сигнала-

лом збіглися в ночі до колгоспів і почали забирати назад своє усупільнене майно, мотивуючи це тим, що радянський уряд не визнає примусової колективізації, що місцева влада проводила колективізацію незаконно. Цей селянський бунт став відомий під назвою “волинка” [32, с. 77].

У доповідній записці секретаря Шепетівського окружного партії Пилипенка ЦК КП(б)У зазначалося, що події, які мали місце в окрузі, пов'язані з масовими селянськими “волинками”, в яких найбільш активну роль відігравали жінки. Виникли вони “внаслідок прорахунків та грубого перекручення лінії партії при проведенні колективізації, збору насінневого матеріалу, введення додаткового оподаткування, закриття церков без необхідної на те підготовки селянських мас” [33, арк. 2].

Щоб покращити показники колективізації, місцеві активісти насильно записували селян у колгоспи. Так, незважаючи на те, що на зборах селян села Гнійниця Плужненського району за організацію колгоспу проголосувало лише п'ять чоловік, колгосп був утворений, а результати голосування фальсифіковані. Селянський бунт, який розпочався у Плужному 20 лютого, зібрав на площі біля церкви понад 1500 чоловік. Селяни вимагали “Не чіпайте церкви”, “Геть колективізацію”, “Геть радянську владу”. Натовп кинувся розбирати усупільнене зерно, інвентар. Після втручання військових виступ селян був придушений [34, с. 77-78]. Але виступи проти колективізації, за повернення усупільненого майна охопили майже всі села району та поширилися на інші райони округу.

У Полонському районі з 27 населених пунктів “волинкою” були охоплені 24 села, Ляховецькому – 19, Антонінському – 25, Аннопільському – 22, Грицівському – 18. Селянські виступи пройшли в більшості сіл Теофіпольського та Ізяславського районів. Майже в кожному селі Судилківського району, де пройшли “волинки”, було розібране усупільнене зерно та інвентар. У прикордонному з Польщею Аннопільському районі були спроби селянських груп перейти державний кордон. Активну участь у селянських виступах брало населення польських сільських рад сіл Хотень Плужненського району, Цмівка та Судимонт Шепетівського району, Буртин і Новоселиця Полонського та Лабунська єврейська сільська рада цього ж району [35, с. 78]. Не залишилося осторонь подій і німецьке населення. 8 березня 1930 р. жінки німецької колонії Дерманка зібралися біля сільської ради. До них приєдналися жителі німецьких сіл на Шепетівщині Конотоп і Михайлючка. Присутні на зборах виступили проти колективізації. Було вирішено землю розділити порівно між усім населенням Дерманки. У виступі взяли участь не лише заможні селяни, а й середняки і бідняки [36, арк. 161].

Антиколгоспні виступи не вщухали. У зведенні командирів прикордонних частин ДПУ відмічалось

незадоволення червоноармійців “політикою партії на ґрунті проведення хлібозаготівлі, колгоспного будівництва...” [37, арк. 32].

Для придушення селянських повстань було кинуто регулярні війська, якими особисто керував голова ДПУ УРСР В.Балицький. В ході зіткнень з повсталими постраждало чимало людей [38, с. 73]. Поряд з каральними діями військ ДПУ, керівники України 20 березня 1930 року направили місцевим парторганізаціям листа, яким засуджувалися дії окружних комітетів партії за низький рівень керівництва процесами колективізації, а також працівників, що допустили перегини в колективізації [39, с. 77].

Те, що сталось в Шепетівській окрузі, привернуло увагу вищих ешелонів партійної та адміністративної влади в республіці. У зв'язку з селянськими бунтами в Шепетівській окрузі В.Балицький написав доповідну записку, в якій відзначалося: “Причиною заворушень є: найгрубіші викривлення класової лінії, адміністративний та грубий тиск на селянство при проведенні колективізації та зборі засівматеріалу. Це в умовах Шепетівської округи, як прикордонної, що має національні польські райони, при засміченості округи антирадянським та контрреволюційним елементом, надзвичайною темнотою селянства, серед якого недостатньо була проведена політична робота, – вимагало прийняття в основному двох заходів щодо ліквідації заворушень: 1-е більш обережне розгортання колективізації в окрузі, а де-не-де в селах і ліквідації дутих, нав'язаних селянству колгоспів та 2-е – завдання удару по контрреволюційних, куркульських групах села” [40, арк. 17].

Ситуація настільки загострилась, що Й.Сталін визнав за доцільне відступити, перекинувши відповідальність за зловживання на місцевих партійних керівників. 2 березня 1930 р. у газеті “Правда” № 60 за підписом генсека було надруковано статтю “Запаморочення від успіхів,” у якій зазначалося: “Кому потрібні ці викривлення, це чиновницьке декретування колгоспного руху, ці недостойні погрози щодо селян?... Одне з величезних достоїнств політичної стратегії нашої партії полягає в тому, що вона вміє вибирати в кожний момент основну ланку руху, нині – це сільське господарство, артіль, в якій усупільнені основні засоби виробництва, і в якій не усупільнюються присадибні землі, дрібні городи, садки, житлові будівлі, певна частина молочної худоби, дрібна худоба, домашня птиця...” [41, с. 194]. Навесні 1930 р., як і у 1921 р., керівники партії змушені були відступити. Сталінський соціалізм народжувався як компроміс між комунізмом бухарінської брошури 1918 р. і програми РКП(б) 1919 р., з одного боку, і поступками суспільству, з іншого [42, с. 125]. На початку 1930 р. драматичний селянський опір, особливо у прикордонних районах України, зіграв ключову роль у зміні політичного

курсу керівництва компартії та на короткий час зупинив колективізацію. Місцеві партійно-радянські керівники були звинувачені у “запамороченні від успіхів” та підпали під нову хвилю репресій (чисток партії).

Селяни отримали право виходити з колгоспів, але здійснити це на практиці було не так просто. Все залежало від позиції місцевого керівництва та партійного уповноваженого. Колективізовану землю не повертали, а виділяли переважно нову необроблену ділянку на околиці села. Селянин міг не отримати посівного матеріалу та своїх колективізованих знарядь праці. Проте це не зупиняло селян. Лише у Проскурівському районі протягом 1932 р. 150 сімей добровільно залишили колгоспи, а 250 було виключено з колгоспів за те, що “вони були чужими елементами” [43, арк. 74]. У Кам’янець-Подільському районі станом на 30 червня 1932 р. у селах: Гуменці було подано 50 заяв, Цибулівка – 30, Голосків – 21, Колубаївці – 18, Княгин – 10, Галянівка – 9, Цвіклівці – 7 [44, арк. 76-78].

У партійних звітах протягом 1931-1932 рр. постійно фігурує інформація, щодо виходів селян з колгоспів. Наприклад, у с.Ходьківці “за останні дні було подано 4 заяви від бідноти про вихід з колгоспу”. У с.Водички “поступило 13 заяв від бідноти про вихід селян з колгоспу”, мотивація – “колгосп довів до голоду, діти помирають голодною смертю”. В с.Осташки зареєстровано 10 заяв, теж виключно від бідноти. Аналогічні заяви поступали від колгоспників сіл Гречани, Шаровечка, Дзеленці, Ружичанка. Хоча вони і вважались селами виключної колективізації [45, арк. 3].

Із доповідної записки начальника Вінницького обласного відділу ДПУ В.Левецького секретарю Вінницького обкому КП(б)У М.Алексєєву про масові подання колгоспниками заяв щодо виходу з колгоспів, дізнаємось про кількісні показники станом на 17 липня 1932 р. (див. табл. 1) [46, с. 319]. Причини виходів ми спробували вказати, проаналізувавши опрацьовані архівні матеріали.

Таблиця №1

Масовий вихід селян Хмельниччини з колгоспів станом на 17 липня 1932 року за даними Вінницького обласного відділу ДПУ

№ п/п	Назва району	Кількість поданих заяв	Причини
1.	Миха́мпільський	600	Голодування
2.	Волочи́ський	307	Відсутність продуктів харчування, не оплата трудовнів
3.	Городо́цький	286	Постійні злидні, відсутність їжі
4.	Ярмолине́цький	280	Не оплата трудовнів, голодування дітей

5.	Кам’яне́цький	280	Злидні, нестатки, відсутність їжі
6.	Староуши́цький	267	Голодування
7.	Орини́нський	230	Голодування, негативне ставлення до колгоспів
8.	Летичі́вський	205	Голодування
9.	Дунаєве́цький	197	Не оплата трудовнів
10.	Анто́нінський	172	Голодування дітей
11.	Теофіпо́льський	157	Голодування
12.	Смотри́цький	111	Голодування
13.	Ляхове́цький	110	Не оплата трудовнів, голодування дітей
14.	Ізясла́вський	94	Голодування, нестатки
15.	Проску́рівський	92	Голодування дітей, злидні
16.	Деражня́нський	80	Негативне ставлення до колгоспів, голодування
17.	Старокоста́нтинівський	75	Негативне ставлення до колгоспів
18.	Всього	3543	

До наших днів дійшло чимало документів, які свідчать про масовість виходу селян із колгоспів. У червні 1932 р. у Вінницькій області було подано близько 6 тис. заяв з проханням про вихід із колгоспів. У 1932 р. заяви про вихід з колгоспів подали 2331 колгоспник у 59 господарствах 19 районів Хмельницької області [47, с. 184]. У липні 1932 р. жителями 48 районів Вінницької області було подано понад 12705 заяв про вихід із колгоспів [48, с. 319]. Селяни 17 районів сучасної Хмельницької області подали близько 4 тисяч заяв про вихід.

Зрозуміло, що раніше всі ці матеріали зберігалися в спецсховищах і лише після здобуття Україною незалежності стали доступними широкому колу дослідників. Наприклад, лист із грифом “надзвичайно таємно” адресований особисто голові райвиконкому тов. Максимову, датований 28 липня 1932 р.: “З агентурних даних, що надійшли в останні дні, стає зрозумілим, що в цілому ряді сіл починають швидко наростати тенденції до масового виходу з колгоспів. В основному, виходи відносяться на рахунок бідноти. Аналіз матеріалів засвідчує, що причини виходу такі: відсутність хліба в результаті низької оплати трудовдня і безвідповідальності у колгоспах; неналагодженість і неякісне громадське харчування; куркульська агітація; викривлення, допущені низовими радянськими і партійними органами на селі (Шаровечка, Водички)... У селах Водички, Дзеленці, Педоси мали місце організовані невиходи на роботу колгоспників через відсутність харчування. У с.Водички 27 липня 1932 р. колгоспники зробили спробу розтягти макуху (соняшникову), привезену

для годівлі свиней та вимагали її розподілу для їжі колгоспникам...” [49, арк. 137].

Отже, колективізація на Хмельниччині, як і скрізь по Україні, проводилася силовими методами, селянський опір вдалося частково здолати у 1931 році. Друга хвиля колективізації закінчилася перемогою центральної влади. “Паперові колгоспи” вже не створювалися, селяни, які відмовлялися вступати до колгоспу, заарештовували, оголошували “куркулями”, “підкуркульниками”, саботажниками, ворогами радянської влади.

Селяни змушені були повернутися до вироблених ще у часи передреволюційної Російської імперії форм соціальної “мімікрії”: нелегального продажу землі, фіктивного розподілу власності між родичами, фіктивного усиновлення, надання хабарів місцевим чиновникам [50, с. 438]. Головною метою таких дій була зміна соціального статусу селянина із “куркуля” на середняка або бідняка. Ті, що вступали до колгоспу, працювали квола, застосовуючи пасивні форми опору. Голод гнав селян Хмельниччини до кордону із Польщею, але перейти його вдалося одиницям.

Починаючи з кінця 1932 р., селяни змушені були знову повертатися до колгоспів. Так, у Старокостянтинівському районі в 1931 р. було колективізовано 7% господарств, у 1932 – 52%, у 1933 – 67%. Ще вищі темпи були в Чемеровецькому районі. Тут наприкінці 1933 р. було колективізовано більше 80% господарств разом із землями та майном. Динаміка організації та зростання колективних господарств Чемеровецького району відображена в табл. 2 [51, арк. 13-14].

Таблиця №2

Організація колективних господарств у Чемеровецькому районі в 1932-1933 роках

Колективізовано	1932 р.		1933 р.	
	кількість	%	кількість	%
Земельна площа	27333	74	30118	86
Господарств	7942	77	8905	81
Населення	32111	69	35176	77

Голодні, вимучені, залякані селяни вже не могли більше обстоювати своє право на окреме господарство, й знову поверталися до колгоспів. У табл. 3 показано рівень колективізації по районах області (до Вінницької області 1932 р. входило 27 районів сучасної Хмельницької області) [52, с. 180-181].

Починаючи з 1932 р., переважна частка продуктивних сил із приватного сектора перемістилася в колгоспний. Проте на більшу частку колгоспної продукції претендувала держава. Розподіл виробленої продукції серед колгоспників здійснювався за за-

лишковим принципом. Селянинові залишалося виживати з невеликої присадибної ділянки.

Саме тому, незважаючи на кількісну динаміку, якісні показники ефективності колгоспного виробництва станом на 1932-1933 рр. залишались надзвичайно низькими. Розрахунки з колгоспниками не проводилися, селяни вдавалися до повсякденних форм опору (саботаж праці, неякісне виконання обов’язків тощо). Втрати під час вирощення та збирання досягали критичних показників. Голодні та знесилені люди більше не змогли чинити опору “всеосяжній колективізації”.

Таким чином:

- після придушення опору колективізації на селі, почався розгул бюрократичного насильства. Селян, які відмовлялися вступати до колгоспу заарештовували, на них тиснули економічно та морально. Судових репресій не минули й окремі голови сільських рад, колгоспів, райвиконкомів, секретарі райкомів партії, які без агресії намагалися втілювати в життя нові партійні рішення;

- лише прямий силовий тиск дозволив переламати хід колективізації. Селяни колективізацію асоціювали з новим покріпаченням та чинили шалений опір. Для прикордонної Хмельниччини з січня 1930 р. характерним стало зростання кількості масових виступів, у січні-лютому селяни зі своїх сіл, районів, округів почали тікати в бік кордонів. Не залишалися осторонь цієї боротьби і представники національних меншин (поляки, євреї, німці);

- у лютому-березні 1930 р. селянський опір призвів до деяких поступок з боку партійного керівництва. Масова кампанія з об’єднання індивідуальних земельних господарств у колгоспи привела до того, що на кінець 1932 р. з колгоспів Хмельниччини вийшла приблизно половина селянських господарств, у тому числі майже всі середняцькі. Проте радянські лідери відступати не збиралися. Розкуркулення, хлібозаготівельні кампанії, голод, податковий тиск погнало селян назад у колгоспи.

**Організація колективних господарств
по районах Хмельницької області станом
на 10 червня 1932 р.**

№ п/п	Назва районів	Кількість колгоспів	Кількість господарств		Орна земля, га	
		Всього	Всього	Усуспільне- но	В користу- ванні селян	Усуспіль- нено
1.	Антонінський	88	22634	8280	81238	31429
2.	Волочиський	58	16662	12494	56314	45442
3.	Городоцький	59	19756	8916	59933	31557
4.	Грицівський	52	10544	5333	46775	23916
5.	Деражнянський	71	15970	11912	48779	38099
6.	Дунаєвецький	32	9803	6493	30543	20148
7.	Ізяславський	88	17533	8220	61567	30337
8.	Затонський	51	15593	5634	43843	16881
9.	Кам'янець-Подільський	61	14182	8727	42090	25616
10.	Летичівський	80	17359	10936	59444	42423
11.	Ляховецький	52	10937	5066	39913	24086
12.	Меджибіжський	25	9063	5293	26415	21928
13.	Михампільський	33	7173	4280	23070	14805
14.	Новоушицький	79	19044	11309	54392	32324
15.	Орининський	38	10960	6234	33124	20659
16.	Полонський	46	11652	6709	33901	20826
17.	Проскурівський	62	22240	12481	62110	42617
18.	Славутський	83	17497	8307	67079	37072
19.	Смотрицький	66	16415	8238	45360	23725
20.	Солобковецький	25	8624	2730	26201	8027
21.	Старокостянтинівський	78	16718	8767	68291	35677
22.	Староушицький	76	15469	8319	49594	25702
23.	Теофіпольський	92	17876	7879	79677	35310
24.	Чемеровецький	35	10826	7954	35668	24075
25.	Шепетівський	57	9704	5468	28766	19853
26.	Юринецький	40	10605	6890	29974	22217
27.	Ярмолинецький	32	8264	4432	27217	1482
	Всього:	1559	383103	207319	1261278	716233

Примітки:

1. ДАХМО. - Ф.Р. 924. - Оп. 1. - Спр. 172. - Арк. 23.
2. ДАХМО. - Ф.Р. 924. - Оп. 1. - Спр. 104. - 66 арк.
3. ДАХМО. - Ф.П. 478. - Оп. 1. - Спр. 22. - 33 арк.
4. Там само.
5. Там само.
6. ДАХМО. - Ф.П. 3. - Оп. 1. - Спр. 287. - Арк. 5-8.
7. ДАХМО. - Ф.Р. 697. - Оп. 3. - Спр. 6. - 11 арк.
8. ДАХМО. - Ф.П. 478. - Оп. 1. - Спр. 11. - 178 арк.
9. ДАХМО. - Ф.П. 478. - Оп. 1. - Спр. 5. - 197 арк.
10. ДАХМО. - Ф.П. 478. - Оп. 1. - Спр. 16. - 60 арк.
11. ДАХМО. - Ф.П. 3. - Оп. 1. - Спр. 287. - Арк. 5-8.
12. Й.Сталін. Політичний звіт Центрального Комітету XVI з'їздові ВКП(б). 27 червн. 1930 р. // Повне збір. творів. - Т. 12. - Київ, 1950. - С. 233-368.
13. Там само.
14. Й.Сталін. Про правий ухил у ВКП(б). Промова на пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) у квітні 1929 р. // Повне зб. творів. - Т. 12 - С. 1-107.
15. ДАХМО. - Ф.П. 3. - Оп. 1. - Спр. 277. - 27 арк.
16. ДАХМО. - Ф.П. 478. - Оп. 1. - Спр. 22. - 33 арк.
17. Й.Сталін. Політичний звіт Центрального Комітету XVI з'їздові ВКП(б). 27 червн. 1930 р. // Повне збір. творів. - Т. 12. - С. 233-368.
18. ДАХМО. - Ф.Р. 1761. - Оп. 1. - Спр. 9. - Арк. 39.
19. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. - К.: Наш час, 2008. - 424 с.
20. Там само.
21. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю. - Х.: Облполіграфвидав, 1990. - С. 242-262.
22. ДАХМО. - Ф.Р. 1530. - Оп. 2. - Спр. 48. - 113 арк.
23. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю. - С. 242-262.
24. Там само.
25. ДАХМО. - Ф.Р. 697. - Оп. 3. - Спр. 11. - 117 арк.
26. ДАХМО. - Ф.Р. 697. - Оп. 3. - Спр. 25. - 310 арк.
27. ДАХМО. - Ф.П. 323. - Оп. 1. - Спр. 48. - Арк. 112.
28. Там само.
29. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю. - С. 242-262.
30. Шульга І. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства (1920 - 1932 років). - Вінниця, 1997. - 152 с.
31. Васильєв В., Віола Л. Селянський опір колективізації та розкуркулюванню в Україні (1930 р.) // Матеріали Х-ої Подільської історико-краєзнавчої конф. - Кам'янець-Подільський: КПДПУ, 2000. - 560 с.
32. Місінкевич Л.Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20-30-ті рр. ХХ століття). - К., 2001. - 254 с.
33. ДАХМО. - Ф.П. 458. - Оп. 1. - Спр. 324. - Арк. 2.

34. Місінкевич Л.Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20-30-ті рр. ХХ століття). - 254 с.
35. Там само.
36. ДАХМО. - Ф.П. 458. - Оп. 1. - Спр. 324. - Арк. 161.
37. ДАХМО. - Ф.П. 458. - Оп. 1. - Спр. 321. - Арк. 32.
38. Рибак І. Матвеев А. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. - Кам'янець-Подільський, 2001. - 140 с.
39. Там само.
40. Центральний державний архів громадських об'єднань України. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3184. - 108 арк.
41. Й.Сталін. Запаморочення від успіхів. До питань колгоспного руху // Повне збір. творів. - Т. 12 - С. 190-198.
42. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. - 424 с.
43. ДАХМО. - Ф.П. 323. - Оп. 1. - Спр. 74. - 276 арк.
44. ДАХМО. - Ф.П. 138. - Оп. 1. - Спр. 47. - 160 арк.
45. Ф.Р. 1160. - Оп. 2. - Спр. 7. - Арк. 3.
46. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна рідколегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією" (голова І.Гамрецький, заступник голови В.Лациба, С.Нешик та ін.). / Автори-упорядники: Р.Подкур, В.Васильєв, П.Кравченко, В.Лациба, І.Мельничук, В.Петренко. - Вінниця, 2007. - 704 с.
47. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність. - Монографія. / Олуйко В.М., Слободянюк П.Я., Баюк М.І./ За заг. ред. Смоля В.А., Слободянюка П.Я. - Хмельницький, 2005. - 399 с.
48. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна рідколегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією" (голова І.Гамрецький, заступник голови В.Лациба, С.Нешик та ін.). / Автори-упорядники: Р.Подкур, В. Васильєв, П.Кравченко, В.Лациба, І.Мельничук, В. Петренко. - 704 с.
49. ДАХМО. - Ф.Р. 1160. - Оп. 2. - Спр. 7. - Арк. 3.
50. Васильєв В., Віола Л. Селянський опір колективізації та розкуркулюванню на Поділлі у 1931 р. // Матеріали Х-ої Подільської історико-краєзнавчої конф. - Кам'янець-Подільський: КПДПУ, 2000. - 560 с.
51. ДАХМО. - Ф.П. 433. - Оп. 1. - Спр. 166. - Арк. 13.
52. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність. - Монографія. / Олуйко В.М., Слободянюк П.Я., Баюк М.І./ За заг. ред. Смоля В.А., Слободянюка П.Я. - 399 с.

ДО КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ЧЕРЕЗ РОЗКУРКУЛЕННЯ: ЦІЛІ ТА НАСЛІДКИ ЧЕРГОВОЇ РЕПРЕСИВНОЇ КАМПАНІЇ НА СЕЛІ

Офіційно кампанію “розкуркулення” московська верхівка розпочала через рік після провального початку колективізації. Її головною метою було зламати опір власників підприємницьких господарств (“куркульських”) та селян-власників. Знову, як і після революції, партійні діячі використали для маніпулювання категорію “куркуль”, зіштовхуючи між собою різні прошарки населення, та налаштовуючи їх один проти одного. За економічними показниками ведення господарства, так званих “куркулів” на початку 30-х років в Україні фактично не залишилося (офіційні дані 1927 р. – менше 4%, 1929 р. – 1,4%) [1, с. 363]. Реальної небезпеки для радянської влади селянські підприємницькі господарства не становили. Але питання розкуркулення розглядалося через призму індустріалізації, колективізації, хлібозаготівель і тому носило політичний характер.

У 1927-1929 рр. проти селян активно використовували статті 56, 57 і 58 Кримінального Кодексу УРСР 1927 р., які давали змогу позбавляти “куркулів” волі (з конфіскацією майна) на строк від 1 до 2 років за відмову від виконання державних повинностей. Відповідно до статті 103 Кримінального Кодексу УРСР 1927 р. (спекуляція), селяни, які не здавали встановленої кількості зерна державі, підлягали покаранню. Згідно з циркуляром Наркомосту від 5 вересня 1929 р. репресії застосовувалися проти “куркулів” і контрреволюціонерів, включаючи вищу міру покарання – розстріл. А постанова РНК від 22 грудня 1929 р. давала право на направлення засуджених “куркулів” у концтабори [2, с. 132].

Кремлівська верхівка, відмовившись від ринкових важелів в економіці, діяла надзвичайно агресивно по відношенню до власних громадян. 27 грудня 1929 р. Й.Сталін виступив з промовою “До питань аграрної політики СРСР” на науковій конференції аграрників-марксистів, в якій поставив проблему “ліквідації куркульства як класу”: “... Слід пояснити той колосальний ваги факт, що колгоспний рух, який набрав характеру могутньої наростаючої антикуркульської лавини, змітає на своєму шляху опір куркуля, ламає куркульство і прокладає дорогу для

широкого соціалістичного будівництва на селі” [3, с. 165].

Були й такі партійні діячі, які не розуміли кого ж вважати “куркулями”, ліквідовуючи їх “як клас”. Так М.Бухарін у 1929 р. зауважував: “Мені здається, що треба більш ґрунтовно з’ясувати порайонні ознаки куркульства. Ми зробили для цього надзвичайно мало. І тому в нас той же критерій, що таке бідняк, середняк і куркуль... Чому? По дуже простій причині: немає порайонного критерію, немає особливих критеріїв між різними прошарками і групами селянства!” [4, с. 298]. Куркульство кінця XIX – початку XX ст. не належало ні до великих, ні до середніх землевласників й переважно займалось торгово-промисловою діяльністю.

Прошарок селян-підприємців був особливо поширеним у межах України в так званий перехідний період від традиційного до індустріального суспільства (друга половина XIX – початок XX ст.), але після згорання непу “куркулі” як клас, на якого працюють наймити і незаможники, майже зник. У спеціальній записці, підготовленій радянськими вченими-аграрниками до XIII з’їзду РКП(б) знаходимо цікаві нотатки: “... господарства, що мають 5-6 робочих коней і 25-30 дес. посіву, можуть зустрічатися на Південному Сході (але після 1921 р., й там навряд) як одиниці на тисячу, що вже не мають специфічних куркульських рис, як раніше” [5, с. 307].

Отже, нову кампанію розкуркулення розпочали попри відсутність чіткого визначення поняття “куркуль”, до якого можна було віднести представників різних прошарків населення на селі. Відповідно дуже швидко головним фактором стало не економічне становище окремого селянина, а його політичні уподобання, прихильність та підтримка нової влади. До “куркулів” місцева влада перш за все відносила тих, кого остерігалася з політичної точки зору.

На початку 1930 р. Політбюро ЦК ВКП(б) завершило розробку масової каральної акції проти “куркулів”: виселення сотень тисяч селян у райони Крайньої Півночі та Північного Уралу. Тоді ж прийнято постанови ВУЦВК і Раднаркомом УРСР “Про за-

ходи щодо розкуркулення селян” від 3 липня 1929 р., “Про ознаки, які визначили селянське господарство як куркульське” від 13 серпня 1929 р., ЦВК і РНК СРСР “Про ліквідацію оренди землі і боротьбу з куркульством” від 1 лютого 1930 р., “Про єдиний сільськогосподарський податок на куркулів” від 28 грудня 1930 р. [6, с. 132]. Нова радянська репресивно-каральна система в Україні встановлювалась на довгі десятиліття. Вже на початковій стадії більшовицької інтервенції в Україні створювались надзвичайні форми радянської влади: революційні штаби, революційні “трійки”, “шістки”, “сімки”, “дев’ятки” [7, с. 129], що представляли неофіційну структуру влади на місцях, допомагаючи здійснювати кампанії кінця 20-х початку 30-х рр. ХХ ст.

Як саме втілювати в життя нові директиви та постанови партії щодо розкуркулення при відсутності реальних “куркулів”, на місцях зрозуміли не відразу. Так, один із голів сільрад писав: “...Справи кепські. Мається письмове, загальне для всіх сіл, розпорядження негайно виділити 15-20 відсотків куркулів для висилки на Сибір. Що ж я можу зробити, коли маю таке бідне село, в якому не має ні одного куркуля. Коли з цим запитанням я звернувся до представників влади, то мені відповіли, що коли я не знайду 15 відсотків, то сам поїду на Сибір. Ще кожному з цих людей треба видумати і сформулювати досить тяжке обвинувачення, якого кожний з цих людей не чув і не бачив. Це все одно, що вбити цих людей” [8, с. 80].

Чітка директивна інформація почала надходити з січня 1930 р., після того, як спеціальна комісія Політбюро ЦК ВКП (б) під керівництвом В.Молотова розробила план кампанії з розкуркулення. Його було затверджено у таємній постанові ЦК ВКП(б) від 30 січня “Про заходи у справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації” [9, с. 364]. За цими документами особи, які підлягали розкуркуленню, поділялися на три категорії. До першої відносилися учасники та організатори антирадянських і антиколгоспних виступів. Їх мали арештовувати, а сім’ї – вивозити у віддалені райони країни. До другої потрапляли селяни, які чинили опір розкуркуленню та колективізації. Їх разом із сім’ями виселяли за межі республіки, переважно у північні райони країни. І до третьої – всі інші, які за рішенням місцевої влади заносилися у списки для розкуркулювання, але не чинили супротиву. Серед них було багато середняків і навіть бідняків. Цю категорію людей дозволялося вивозити з села і поселяти в межах району, надаючи їм у користування низькоякісні земельні ділянки.

1 лютого 1930 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову “Про заходи щодо зміцнення соціалістичної перебудови сільського господарства в районах суцільної колективізації і щодо боротьби з куркульством”. Оголошувалося про скасування законів, які дозволяли оренду землі та найману працю в сіль-

ському господарстві, а також про конфіскацію у куркулів засобів виробництва [10, с. 365]. З другої половини січня 1930 р., масова кампанія з розкуркулення вже охопила 309 районів України.

2 лютого 1930 р. в усі окружкомі та райкомі партії надійшов лист ЦК КП(б)У “Про заходи щодо ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації”. 7 лютого 1930 р. надійшов оперативний наказ № 42167 ДПУ УРСР про організацію операції з масового висилення куркульських елементів на території України. В наказі було розроблено детальний план цієї операції: “Після затвердження відповідними інстанціями списків розкуркулених, начальники районних оперативних груп направляють в кожне село необхідну кількість своїх працівників. Їхнім обов’язком було відправити розкуркулених на станцію, вказану окружною трійкою, і заповнити картки на висланих у 2-х екземплярах, які здаються коменданту пересильного пункту”. Тут же давались детальні інструкції, які речі варто залишати депортованим селянам. При цьому загальна кількість речей та продовольства не повинна була перевищувати 25-30 пудів. Грошові заощадження залишали на руках лише у мінімальних розмірах (до 500 крб. на сім’ю) [11, с. 51].

7 лютого 1930 р. телеграма голови ДПУ України В.Балицького начальникам окружних відділів ДПУ остаточно визначала дату операції з висилення куркулів: “20-25 лютого – перші дні квітня”. 11 лютого отримано оперативний наказ № 44722 ДПУ УРСР про дії військ під час операції з висилення куркулів у районах суцільної колективізації. Згідно з наказом, у випадку виникнення повстань та масового бандитизму до округів прикріплялися військові частини ОДПУ, а саме: Вінницькому та Проскурівському округам надавалась маневрена група Волочиського прикордонного загону, Кам’янець-Подільському – маневрена група Кам’янецького, Шепетівському – Ямпільського прикордонного загонів [12, с. 52].

Для організації кампанії розкуркулення на місцях, сільські керівники отримували детальні інструкції щодо висилення “куркулів” за межі районів. Наприклад, витяг із тексту Інструкції по висиленню куркульства з Кам’янецького району ще раз підтверджує оперативність та спланованість каральної операції: “...за наявним списком оголосити сім’ям, ... що висилені вони будуть на Урал разом із головами сімей, які знаходяться на теперішній час під вартою... Необхідно попередити і в подальшому прослідкувати, щоб кожна сім’я була забезпечена продовольчими запасами у розмірі 2-місячної норми, взуттям, постільною білизною, літнім і зимовим одягом у розмірі особистої потреби, а також предметами особистого вжитку: сокирами, лопатами, рубанками, відрами, ткацькими інструментами та ін. Сім’ї повинні бути підготовлені з таким розрахунком, щоб до 14 години 31 травня могли прибути на станцію “Кам’янець-Подільський”. За своїм

майновим станом куркульські сім'ї, у минулому не розкуркулені, підлягають негайному розкуркуленню. З метою попередження можливих втеч окремих членів сім'ї і спроб сховатися від висилення сільські керівники зобов'язані перед оголошенням і до кінця висилення встановити постійне патрулювання на селі й спостереження за будинками та сім'ями, що виселяються [13, арк. 47].

Селян чекала важка дорога, поневіряння, каторжна праця. Деякі так і не встигли дістатися місця свого заслання. Смертність у дорозі досягла 15-20% (особливо часто помирали діти) [14, с. 154]. Режим, під яким жили розкуркулені, визначався, як "спецпоселення" й не передбачав ні реальних прав, ні реальних свобод. Людей вивозили потягами цілодобово й десятками тисяч. Р.Конквест у своїй книзі "Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор" описує життя "спецпоселенців", як не-сумісне із людським існуванням: "... Десь половину чоловіків вирядили пиляти ліс, решту – на шахти; бездітні жінки й незаміжні дівчата також працювали в копальнях. У листопаді старих, хворих і дітей віком менше 14 років послали зводити на зиму хати з дерева та землі. Щоденна харчова норма на людину тепер дорівнювала півлітри рідкого супу та 140 г хліба. За таких умов майже всі немовлята померли" [15, с. 155].

Заходи щодо розкуркулення на більшість селян справляли паралізуючу дію. Страх та безвихідь домінували у настроях українських хліборобів. Селяни розуміли, що за відмову вступити до колгоспу їх могли побити, залишити без житла, перетворити на жебраків, вивезти за межі республіки, стратити. Усі вищезгадані поневіряння не минули й селян Хмельниччини.

Початком ліквідації куркульства на Хмельниччині стала таємна телеграма ЦК КП(б)У за підписом С.Косіора Вінницькому окружному партії від 23 січня 1930 р. У ній вказувалось: "Перше. Приступити негайно до заходів проти куркуля з таким розрахунком, щоб до 15 березня їх в основному закінчити. Друге. Заходи провести в прикордонній смузі в першу чергу. Третє. Підготовку в селах розпочати з 1 лютого і протягом 2-3 тижнів підготувати бідняцько-середняцький актив, а потім приступити до розкуркулення" [16, с. 186].

12 лютого 1930 р. на Поділлі надійшла таємна директива, у якій передбачалися заходи щодо ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації й визначався термін проведення. Здійснення цієї акції у Кам'янець-Подільському окрузі призначалось на 11-14 березня 1930 р., у Проскурівському окрузі – на 13-15 березня, у Шепетівському з 15 по 17 березня [17, с. 80]. Отже, каральна операція була чітко спланована та вимагала негайного виконання.

Інструкція Вінницької окружної трійки по проведенню роботи з розкуркулення, була розіслана

в райони 25 січня 1930 р. У ній детально обумовлювалась практична діяльність місцевих органів влади щодо здійснення розкуркулення. Її суть зводилась до того, що "вузьке коло надійних активістів-батраків та бідняків складають списки куркулів. Ця робота є до певного моменту конспіративною і про неї мусить знати тільки обмежене коло людей. Після цього ці списки здаються в райком партії і затверджуються окружною трійкою. Після санкціонування окружною трійкою, списки обробляються і приймаються на зборах бідняцько-середняцького активу та куцових зборах середняків і, нарешті остаточно затверджуються." В інструкції наголошувалось, що "сільради, комнезами, партійні та комсомольські осередки, які протидіють цій роботі повинні бути негайно виключені з організації" [18, с. 187].

З метою проведення "операції з розкуркулення" із числа міської партійної та комсомольської організації створювалися групи з активістів, які володіли зброєю. До акції на Хмельниччині долучались військові частини ОДПУ, Волочиські та Кам'янецькі прикордонні загони. Після завершення підготовчого етапу розпочалась безпосередня робота з розкуркулення та вислання селян.

Найбільше господарств Хмельниччини (станом на 10 березня 1930 р.) було розкуркулено у Проскурівському окрузі – 1281, Кам'янецькому – 230 [19, с. 80]. Але за цими холодними цифрами стоять понівечені людські долі. Сьогодні відтворити та донести до нащадків тогочасну атмосферу, що панувала в українському селі допомагають спогади очевидців жаклих подій початку 30-х років. Так, мешканець с.Коржівці Деражнянського району Войтов І. згадував: "...У 1931-1932 рр. почалося розкуркулення, вивезли до 30% людей із села, у багатьох забрали все, що можна. Дуже багато односельців вивезли в Краснодар... Створювали колгосп свої комнезами. В колгосп, звичайно ж, ніхто не хотів йти. Тоді почалися конфіскації. У нас забрали корову, клуню, землю, реманент і коні..." [20, с. 220]. Матящук В. із с.Строки Теофіпольського району пригадував, що "... Комуністів у селі було троє, але комсомольців десь із 50... Вони проводили колективізацію, заготовляли хліб державі. Розкуркулених у селі було сімей 15. Мій дядько Ю.Мілюк мав 3 га землі, але сказав, що в колгосп не піде. За це його розкуркулили, і він помер під час голоду. Усупільнювали корів, коней. Через два тижні не було чим їх годувати" [21, с. 222].

Парадокс та безглуздя ситуації полягали в тому, що налякані селяни-одноосібники приводили до колгоспу коней та іншу худобу, приносили свій реманент з надією змінити свій соціальний статус ("саморозкуркулитися"). Проте місцеві органи влади, отримавши "згори" план розкуркулення, бажання селян до уваги не брали. Розкуркулення проводилося із чисельними перегинами. Мало місце об'єднання декількох середняцьких господарств,

пов'язаних родинними зв'язками, в одне куркульське. Розкуркулювали вчителів, лікарів, родини червоноармійців, радянських партизан, середняків, бідняків, "підкуркульників". Ситуація стала настільки складною, що її важко було контролювати.

У Деражнянському районі, згідно з рішенням райкому партії, підлягали депортації 12 вчителів місцевих шкіл та 4 лікарі за пасивність у проведенні політики ліквідації куркульства [22, с. 190]. Траплялося навіть таке: поки середняк на одному кінці села брав участь у розкуркулюванні, на іншому кінці експропріювали його власне майно. Активісти часом звітували про "класову перемогу" таким чином: "Від п'ятої вечора до сьомої ранку куркулі як клас ліквідовані" [23, арк. 5]. Якщо ж у селі не залишалось куркулів, їх все одно потрібно було знаходити. Наприклад, у витязі з протоколу про засідання трійки при Кам'янецькому РВК від 2 жовтня 1930 р. йшла мова про застосування правових санкцій щодо куркулів-нездатчиків хліба та про попередження голів сільрад, які вчасно не дають спецматеріали на куркулів. Наказувалось головам Малиновецької, Завалинецької, Гринчуківської сільрад терміново в добовий строк доставити до РВК спецпосланцем необхідні матеріали [24, арк. 6].

Отже, сільради та комнезами стали головною ударною силою, що мала знищити глитаю та повернути селян до колгоспів. Проте частина населення, продовжувала чинити опір, сподіваючись на тимчасовість нової влади. У бюлетені Вінницького окружного відділу ДПУ було зафіксовано з 16 лютого до початку березня 1930 р. 8 підпалів та одне побиття активіста. З 1 по 16 березня 1930 р. вже зафіксовано 2 замахи на вбивство, одне вбивство та 5 підпалів осель активістів [25, с. 188]. У доповідній записці голови ДПУ УРСР В.Балицького генеральному секретарю С.Косіору про причини та хід селянських виступів у прикордонних округах України від 30 березня 1930 р. зазначалося: "... в 11 прикордонних округах з кінця лютого мали місце масові хвилювання, а то й збройні виступи селян... Масові хвилювання розпочиналися із виступів жінок в 200-300 осіб, а іноді й більше, що збиралися біля сільрад із вимогою виходів з колгоспу, видачі зерна та усупільненого майна... Після дій оперативних загонів, військових груп, біднота почала активно допомагати виявленню контрреволюційних елементів, куркулів та відновленню порядку. Так, в деяких селах Вінницького округу біднота з музикою та червоними прапорами приводила назад втікачів-куркулів... Селянські виступи спалахнули через куркульську контрреволюційну активність, та через перегини під час проведення колективізації... У с.Новополонському Шепетівського округу збір кінського волосся проходив наступним чином. Після того як були обрізані всі гриви та конячі хвости, на пленумі сільради один із активістів вніс пропозицію: "Відрізати коси у жінок та обрізати бороди у чолові-

ків"... Якщо до всього цього додати "курячий перепис", та все помножити на знуцання з боку окремих представників влади, активістів, додати пиятики місцевих керівників, то стане зрозумілим, чому населення піддалося на куркульську агітацію..." [26, с. 176-180].

Проте не всі місцеві керівники сліпо виконували вказівки райкомів і райвиконкомів. Наприклад, деякі члени сільрад, не бажаючи загострювати взаємини із односельцями, відмовлялися від своїх депутатських мандатів, заявляючи, що не братимуть участь в розкуркулюванні. Так вчинили і комсомольці с.Козлівка Яришівського району, після чого їх осередок ліквідували [27, с. 69].

Масова кампанія ліквідації "куркульських" господарств тривала з лютого по березень 1930 р. За першою категорією планували репресувати 52 тис. осіб, за другою – 112 тис. [28, с. 364]. Налякані хлібороби за безцінь продавали своє майно і тікали у промислові центри. Лише спеціальна постаново ВЦВК і РНК СРСР про заборону самовільного переселення куркульських господарств і продажу їх майна зупинила селян. В ній зазначалося: "Куркульським господарствам повсюдно заборонити переселення і продаж свого майна без дозволу районного виконавчого комітету. До куркулів, які порушуватимуть цю постанову, застосовувати репресивні заходи від конфіскації всього майна до притягнення до судової відповідальності" [29, с. 69]. Кампанії з колективізації та розкуркулення велися так широко, що всі в'язниці розташовані на Поділлі були переповнені.

Й.Сталін змушений був відступити на певний час від обраного курсу тотальних репресій у березні 1930 р., коли своїм листом "Запаморочення від успіхів" перекинув провину за провал колективізації на середню ланку партійних діячів. Адже, не зроби він цей крок, хвиля селянських повстанських виступів, могла просто знищити нову владу в Україні. Більш детально про це ми писали у попередньому розділі.

Однак після посівної кампанії розкуркулення селянських господарств відновили. На початку червня 1930 р. експропріація селянських господарств здійснювалася в 450 районах з наявних 583 [30, с. 366]. Звідки такі масштаби та постійна чисельна кількість "куркулів" стає зрозумілим із виступу (у грудні 1930 р. на пленумі ЦК КП(б)У) П.Любченка, який "роз'яснив" де брати "куркулів", при їх відсутності на селі: "... Ми не організуємо наступу на куркуля, а значить, і успішного розгортання колективізації, коли кожний член партії, кожний активіст-бідняк і середняк не усвідомлять, що куркуль в нас виростає на базі дрібнобуржуазної стихії щодня, щогодини, що куркуль не вичерпується, як я казав, реєстром 1930 р., що куркуль на селі є" [31, с. 367].

Починаючи з 1931 р., всіх, без винятку розкурку-

лених, депортували в північні та північно-східні регіони СРСР, так як "куркульські" виселки для держави стали економічно не вигідними. Проте сподівання влади, що кампанія з розкуркулення пришвидшить колективізацію виявилися марними. Як пише професор С.Кульчицький: "Розгортаючи операцію розкуркулення, місцева влада повинна була скористатися її наслідками, щоб загнати селян у колгоспи. Це не завжди виходило, що призводило до небажаної ситуації: частину селян розкуркулили, але відсоток колективізованих господарств майже не збільшився" [32, с. 123].

В райвиконкоми, прокуратуру від розкуркулених надходило безліч скарг з проханням переглянути рішення сільських рад і відмінити їх. Скарги, як правило, розглядалися комісією у складі трьох осіб – трійки. У переважній більшості випадків ці комісії затверджували рішення сільської ради, але були випадки коли повертали майно розкуркуленим родинам.

Наприклад, суд виправдав селян-одноосібників, які не хотіли вступати до колгоспу, за що їх і було розкуркулено. Наводимо перелік майна "куркулів": І.Марков (37 років, хлібороб, 3,39 дес. землі, 6 душ сім'ї, клуня, хата, шопа), Д.Токарчук (23 роки, хлібороб, 7,5 дес. землі, 3 душі сім'ї, 2 коней, хата, клуня), І.Юрчук (51 рік, 4 душі сім'ї, 3,89 дес. землі), Я.Дейбуко (69 років, хлібороб, 5 дес. землі, 2 коней, корова, хата, клуня, шопа), Д.Козоріз (93 роки, хліборобка, 5 дес. землі, 1 кінь, 8 душ сім'ї). Як видно з переліку майна за соціальним станом селяни були середняками, двоє – навіть бідняками. У категорію "куркулів" потрапили через невиконання плану району по розкуркуленню [33, арк. 1-2].

Проте більшість скарг залишалася без розгляду. Розкуркуленим селянам вже ніхто не міг допомогти.

Так, мешканця с.Мирутин Славутського району Левчука Н., який ідентифікував себе як середняк із 12-річним стажем батракування, 14-річним перебуванням у США на заробітках розкуркулили за те, що він допоміг побудувати хату своєму синові та придбав кінну молотарку. Сім'ю з семи осіб при одному працездатному залишили без житла й куска хліба [34, арк.78].

Яношовська Уляна скаржилась на дії місцевого керівництва: "10 років я сама без чоловіка виховую дітей. У нас тепер забрали корову, говорячи, що розкуркулюють згідно статуту. Що нам тепер робити?" [35, арк. 2].

Мельник Степан скаржився до Славутського РВК: "У мене шість утриманців, працюю в колгоспі. Забрали корову, що підтримувала всю мою сім'ю. Мені заявили, що вона потрібна колгоспові" [36, арк. 6].

Не обійшлося без "перегинів" на Чемеровеччині у с.Андріївка, с.Сокиринці людей без попередження виганяли на вулицю. Місцеве керівництво части-

ну майна привласнювало собі [37, арк. 61-62]. У с.Кутківці голова сільської ради без будь-яких пояснень на власний розсуд виселяв селян з їхніх осель. Члени сільської ради с.Хропотова били селян, привласнювали їхнє майно, що підлягало продажу з торгів. Подібні випадки бували зафіксовані в селах Юрківці, Івахнівці Чемеровецького району [38, арк. 16], Задонську, Зінькові, Великому Олександрові Затонського району [39, арк. 43].

Подібних заяв в архівах зберігається досить багато. На місцях представники влади вдавалися до погроз, прямого насильства, практикували побиття селян, знущання, сільських мешканців могли штрафувати за зустрічі на вулиці з куркулями, за розмови із ними. Зустрічалися села, у яких кожний третій будинок був розпроданий. Безпритульні діти блукали українськими селами та містами у пошуках кращої долі. Так, у с.Богданівці "20 душ дітей стали безпритульними внаслідок смерті батьків. Діти в холод ходять напівроздягнені та жебракують" [40, арк. 102].

Вінницький окружний прокурор інформував НКЮ УРСР про те, що в перших числах березня 1930 р. його відвідувало по 70-80, а в другій половині місяця – по 150-200 скаржників щоденно. Переважна частина скарг пов'язана із розкуркулюванням. Люди розповідали про те, що під час розкуркулювання у селян відбирали все майно, навіть побиті горшки, відра, учнівські підручники і зшитки, робили обшуки у старих жінок і дітей, відбирали дрібні, до 10 коп., гроші [41, с.70].

Всі провали під час проведення колективізації, хлібозаготівель, осінньої та весняної посівних кампаній партійні працівники пояснювали масовим опором куркуля, який разом із підкуркульником діяв "тихою сапою". Ось, наприклад, який звіт надіслав Славутський районний партійний комітет за червень 1932 р. – грудень 1933 р. у Вінницький обком партії: "Оцінка роботи партійної організації України, яку дав ЦК ВКП (б) у своїй історичній постанові від 24 січня і помилки, які геніально викрив у своїй промові на січневому пленумі тов. Сталін, з особливою гостротою стосуються Славутської партійної організації, на чолі якої протягом чималого часу стояло куркульсько-петлюрівське керівництво (осиповщина). Робота колишнього куркульського керівництва призвела до засміченості рядів партійно-комсомольських осередків у селах Мінківці, Жуків, Крупець. Там осиповці систематично розкрадали колгоспне майно, кажучи, що "це їхнє", гноїли хліб, кажучи, що "радянська влада то – злодійка, яка не годує людей", знищували худобу, забирали колишні свої коні, розкрадали колгосп з середини [42, арк. 6]. У селах Кривин, Крупець, "діючи тихою сапою, куркулі пролізали в керівництво колгоспами, розкрадали худобу та знищували хліб" [43, арк. 12].

У січні 1930 р. бюро Шепетівського окружного КП(б)У прийняло рішення про виселення 800 кур-

кульських сімей, в т.ч. з Лабуні, Полінки, В. Березної, Плужного... У с. Лабунь було заарештовано майже 80 чоловік, у Плужному – 30, всього 427 чоловік. На кінець березня кількість заарештованих становила понад 2 тис. осіб, які були засуджені, а деякі розстріляні [44, с. 25].

Із доповідної записки начальника Вінницького обласного відділу ДПУ В.Левецького секретарю Вінницького обкому КП(б)У М.Алексееву про розкуркулення селянських господарств дізнаємось, що: “У Старокостянтинівському районі станом на 12 червня 1932 р. всього було 16621 господарство, з яких куркульських – 91. Із зібраних по 31 сільраді (із 46) даних, розкуркулено та розпродано 425 господарств, з яких куркульських – 74” [45, с. 298].

Отже, хлібозаготівельні кампанії, насильницька колективізація, занепад традиційного сільського господарства, розкуркулення, масові порушення прав людини, знищення Церкви далеко неповна картина “червоного терору” кінця 20-х початку 30-х років. Усі без винятку кампанії здійснювалися методом протиставлення різних за майновим станом верств населення. Щоб селяни “добровільно” написали заяву про вступ до колгоспу, їх необхідно було залякати прикладом розкуркуленого сусіда. Колективізація супроводжувалася знищенням найпрацьовитішого прошарку українського населення. Майновий стан не слугував гарантом безпеки, адже із бідняка або середняка можна було перетворитися у “підкуркульника”. Селяни втратили основні права (право на вільне пересування, вибір місця проживання тощо).

З другої половини 1931 р. масове розкуркулення припинилося, вразивши в окремих селах понад 15% населення (тоді як “куркулі” становили лише 3-5%) [46, с. 42]. Проте кампанія розкуркулення тривала аж до 1933 року, коли було повністю зламано опір українських селян колективізації. Загальні результати двох чекістських операцій з “розкуркулення” мали такий вигляд: у 1930 р. з Української РСР було виселено 31593 тис. господарств, у 1931р. – 32127 тис. господарств, усього – 63720 тис. господарств [47, с. 170]. Перш за все постраждали кращі селянські господарства України. Які становили кістяк нації та зберігали характерні риси українського народу, мову, культуру, побут, релігію. Їх ліквідація означала знищення національної ідеї, як такої.

Таким чином:

- кампанія на розкуркулення була проголошена радянською владою для досягнення наступних цілей: знищення на селі усіх форм господарювання альтернативних колгоспній; ліквідації активних антирадянських прошарків суспільства, підсилення владних повноважень місцевих партійних і комсомольських активістів. Реалізація цього задуму, на думку керівників СРСР, мала забезпечити швидке проведення колективізації та мобілізацію сільських ресурсів для інвестування в індустріальний проект;

- вже в процесі впровадження масової кампанії “розкуркулення” виявилось, що ця соціальна верства на селі значно вужча, ніж уявлялася лідерам більшовицької партії (4-5%) і не відіграє значного впливу на загальну соціально-економічну ситуацію;

- для забезпечення курсу на безумовне виконання рішення партійного та державного керівництва щодо ліквідації куркульства як класу на місця були доведені планові показники щодо обсягу осіб, які мають підлягати розкуркуленню. В результаті репресивним заходам було піддано значну кількість осіб, що ні за якими критеріями не підпадали під ознаки “куркулів”;

- реалізація кампанії по розкуркуленню передбачала застосування до жертв, практики позбавлення їх власного майна, висилення, позбавлення волі та смертної кари;

- усього в рамках кампанії по розкуркуленню (протягом 1928-1931 рр.) зникло 352 тис. селянських дворів, більшість з яких демонстрували високий рівень господарської культури.

Примітки:

1. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. – К., 2002. – 944 с.

2. Шитюк М.М. Еволюція репресивно-каральної системи в радянській Україні. // Український історичний журнал. - №3. – травень-червень, 2001. – 128-142 с.

3. Сталін Й. До питань аграрної політики СРСР. Промова на конференції аграрників-марксистів 27 грудня 1929. // Повне зібрання творів. – Т.12. – С.141-171.

4. Шевченко В. Трагічна доля українського “куркульства”. // Міжнародний науковий конгрес “Українська історична наука на порозі XXI століття”. Чернівці, 16-18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення. / Українське історичне товариство, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці. 2001. – Том 1. – С. 297-303.

5. Там само.

6. Шитюк М.М. Еволюція репресивно-каральної системи в радянській Україні. – 128-142 с.

7. Там само.

8. Місінкевич Л.Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20-30-ті рр. XX століття). – К., 2001. – 254 с.

9. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін.. Відповід. ред. В.А. Смолій. – К. – 944 с.

10. Там само.

11. Рибак І.В., Матвеев А.Ю. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та

Південно-Східній Волині. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 140 с.

12. Там само.

13. ДАХМО. – Ф.Р. 859. - Оп.1. - Спр. 163. - Арк. 47.

14. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. – К., 1993. – 383 с. 15. Там само.

16. Рибак І., Матвеев А. Розкуркулення на Поділлі в період колективізаторської лихоманки (грудень 1929 – березень 1930 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Вип. 2(4). – Кам'янець-Подільський, 1998. – С. 186-191.

17. Місінкевич Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20-30-ті рр. ХХ століття). – К., 2001. – 254 с.

18. Рибак І., Матвеев А. Розкуркулення на Поділлі в період колективізаторської лихоманки (грудень 1929 – березень 1930 рр.). – С. 186-191.

19. Місінкевич Л.Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20-30-ті рр. ХХ століття). – 254 с.

20. Український голокост. 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив. Т.1. 2-ге вид. / Упоряд. Ю. Мицик. – К., 2005. – 296 с.

21. Там само.

22. Рибак І.В., Матвеев А.Ю. Розкуркулення на Поділлі в період колективізаторської лихоманки (грудень 1929 – березень 1930 рр.) – С. 186-191.

23. ДАХМО. – Ф.Р. 1185. – Оп.3. – Спр. 25. – 400 арк.

24. Там само.

25. Рибак І.В., Матвеев А.Ю. Розкуркулення на Поділлі в період колективізаторської лихоманки (грудень 1929 – березень 1930 рр.). – С. 186-191.

26. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією" (голова І.Гамрецький, заступник голови В.Лациба, С.Нешик та ін. / Автори-упорядники: Р.Подкур, В.Васильєв, П.Кравченко, В.Лациба, І.Мельничук, В.Петренко. – 704 с.

27. Шульга І. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства (1920-1932 років.) – Вінниця, 1997. – 152 с.

28. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси /Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. – 944 с.

29. Шульга І. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства (1920-1932 років.). – 152 с.

30. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін.. Відповід. ред.. В.А. Смолій. – 944 с.

31. Там само.

32. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2008. – 424 с.

33. ДАХМО. – Ф.Р. 1185. – Оп.12. – Спр. 8. – Арк. 1-2.

34. ДАХМО. – Ф.П. 702. – Оп. 1. – Спр. 326. – Арк. 78.

35. ДАХМО. – Ф.Р. 1061. – Оп.1. – Спр. 80. – Арк. 2.

36. ДАХМО. – Ф.Р. 1061. – Оп.1. – Спр. 80. – Арк. 6.

37. ДАХМО. – Ф.П. 433. – Оп. 1. – Спр. 120. – Арк. 60-61.

38. ДАХМО. – Ф.П. 433. – Оп. 1. – Спр. 166. – Арк. 16.

39. ДАХМО. – Ф.П. 35. – Оп. 1. – Спр. 108. – Арк. 43.

40. ДАХМО. – Ф.Р. 112. – Оп. 1. – Спр. 138. – Арк. 102.

41. Шульга І. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства (1920-1932 років.). – 152 с.

42. ДАХМО. – Ф.П. 364. – Оп. 1. – Спр. 419. – Арк. 5-94.

43. Там само.

44. Вавринчук М. Політичні репресії 30-х років ХХ століття як засіб формування тоталітарного режиму. – Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: соціально-демографічні економіко-правові аспекти: Збірник наукових праць. – Хмельницький: ХІ МАУП, 2007. – С.23-29.

45. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією" (голова І.Гамрецький, заступник голови В.Лациба, С.Нешик та ін. / Автори-упорядники: Р.Подкур, В.Васильєв, П.Кравченко, В.Лациба, І.Мельничук, В.Петренко. – 704 с.

46. Міжнародна комісія з розслідування голоду на Україні 1932-1933 рр. (звітна доповідь). – Київ, 1990. – 189 с.

47. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2008. – 424 с.

ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ: ДЕГРАДАЦІЯ СЕЛА ЗАДЛЯ ІНДУСТРІАЛЬНОГО ПАФОСУ

Протягом 1927-1928 рр. державні (закупівельні) ціни на зерно в СРСР продовжували знижуватися, селяни відразу відреагували на нестабільність хлібного ринку скороченням добровільного продажу зерна. Після 1928 р. в радянській Україні хлібозаготівлі проходили важче рік від року і перетворилися на справжній грабунок селян. У 1928-1929 рр. заморозки, посуха й, найголовніше, недолуге керівництво сільським господарством призвели до голодування сільського населення у ряді областей та районів України.

Не бажаючи переглядати цінову політику, керівництво радянської держави почало вирішувати проблеми аграрного сектора через застосування перевірених репресивно-каральних методів. Зокрема, протягом 1929-1931 рр. було згорнуто неп, відновлено продрозкладку, проведено кампанії із примусової колективізації, масового розкуркулення та грабіжницьких хлібозаготівель. Плани здачі зерна регулювалися виключно державою та не враховували об'єктивних та суб'єктивних чинників ведення сільського господарства: зменшення посівних площ, зниження продуктивності праці внаслідок втрати економічного стимулу до господарювання, зменшення кількісних показників врожайності, стихійні лиха та ін. "На допомогу" проведення хлібозаготівель в Україну компартійна верхівка відрядила тисячі активістів, надавши їм величезні повноваження. Питання хлібозаготівель бралось під особистий контроль Й.Сталіна.

На пленумі ЦК і ЦК ВКП(б) у квітні 1929 р. у промові Сталіна "Про правий ухил у ВКП(б)" було окреслено методи проведення хлібозаготівельних кампаній в контексті наступу на "правих": "Значення уральсько-сибірського методу заготівель, здійснюваного за принципом самообкладання, саме в тому й полягає, що він дає можливість мобілізувати трудящі верстви села проти куркульства для посилення заготівель. Досвід показав, що цей метод дає нам позитивні результати, які ми маємо в двох напрямках: по-перше, ми вилучаємо хлібні надлишки заможних верств населення, полегшуючи цим постачання країни; по-друге, ми мобілізуємо на

цій справі бідняцько-середняцькі маси проти куркульства, освічуємо їх політично і організуємо з них свою могутню багатомільйонну політичну армію на селі... Правда, цей метод поєднується інколи з застосуванням надзвичайних заходів проти куркульства... А що в цьому поганого?" [1, с. 87-88]. Отже, Сталін вважав, що за допомогою насильства також можна розв'язувати хлібні питання. Запропоновані методи нагадували способи реквізицій зерна, продуктів харчування часів воєнного комунізму. Відкрито про згортання непу ще не говорили, але закрили хлібні ринки, кількість власного зерна, що обмолочувалось на млинах, звели до прожиткового мінімуму, примусове вилучення зерна носило масовий характер, до кожного селянського двору довели планові завдання здачі хліба, м'яса, картоплі та інших продуктів харчування.

Відверто репресивна політика на селі навіть викликала дискусію в керівництві ВКП(б), яка мала продовження на зазначеному пленумі. Так, звертаючись до зібрання, генсек запитав: "Ну, як бути, коли все ж не вистачить товарного хліба?" [2, с. 61]. На його переконання, ні в якому разі не можна було пристати на пропозицію М.Бухаріна, який виступав за ввезення хліба з-за кордону і пом'якшення практики запровадження силових методів проти куркулів. Головне завдання поточного моменту керівник партії вбачав у продовженні курсу на інтенсивну індустріалізацію: "Валюта потрібна для того, щоб ввезти устаткування для індустрії... Щодо хлібозаготівельних утруднень в даний момент, то треба визнати допустимість тимчасових надзвичайних заходів, підкріплених громадською підтримкою середняцько-бідняцьких мас, як один із засобів зломити опір куркульства і взяти в нього максимально хлібні надлишки, необхідні для того, щоб обійтися без імпорту хліба і зберегти валюту для розвитку індустрії" [3, с. 62]. До речі, у 1929р. "лідер правого опортунізму" М.Бухарін приїздив в Донбас, щоб заручитися підтримкою керівництва радянської України у протистоянні із Й.Сталінім, але зустрів нерозуміння у питаннях наслідків прискорених темпів індустріалізації та політики експлуатації селянства.

О.Риков намагався теж апелювати вождю у питаннях нереальності п'ятирічного плану, дійсних причин зменшення посівних площ та застосування надзвичайних заходів під час хлібозаготівель. Проте Сталін, котрий не сприймав критичних зауважень ні від кого, досить різко розкритикував опонента: "Риков лякав тут партію, запевняючи, що посівні площі мають тенденцію систематично скорочуватись. При цьому він кивав у бік партії, натякаючи на те, що в скороченні посівних площ винна політика партії. Він прямо не говорив, що справа йде у нас до деградації сільського господарства. Але враження від його промови складається таке, що ми маємо в наявності щось подібне до деградації... Риков повторює тепер помилки буржуазних економістів. Що ж тут особливого, якщо в результаті нашої ленінської політики, розрахованої на обмеження і подолання капіталістичних елементів на селі, куркулі починають частково скорочувати свої посіви?..." [4, с. 82; 84].

Наявність офіційної опозиції до сталінського курсу на селі поставило на порядок денний питання про подолання розколу у Політбюро ЦК ВКП(б). Й.Сталін добре розумів, що без єдності у Політбюро "надзвичайні заходи" буде важко трансформувати в офіційний курс. Саме тому він на пленумі запропонував: "... вжити заходів до того, щоб у виступах окремих членів і кандидатів Політбюро на зборах не допускались які б то не було відхилення від лінії партії, від рішень ЦК та його органів" [4, с. 106]. Вже до кінця року представники "правої опозиції" були зламані організаційно та дискредитовані ідейно. В партії зникла остання перешкода на шляху до "соціального зламу" села.

Враховуючи, що найскладнішою в Україні, була проблема реформування аграрного сектора (через структуру економіки та ментальності населення), заздалегідь, ще в 1928 р., відбулося обмеження статусу Компартії України до рівня обласної партійної організації, що призвело з самого початку до диктату з боку російського партійного центру, поставило керівництво України у нерівні умови [5, с. 60]. На цей час кар'єра Л.Кагановича в Україні зазнала краху, на його місце було обрано С.Косіора.

У 1930 р. план у 7,7 млн. т. Україною було виконано [6, с. 30]. Його виконання йшло важко, а вилучене зерно позбавило селян частково насінневих фондів та майже повністю знищило резервні запаси одноосібних господарств. У 1931 р. не зважаючи на поганий врожай та кризу колгоспного ладу, план хлібозаготівель залишився сталим, проте його не було виконано. В Україні змогли вилучити лише 7 млн. тонн.

29 грудня 1931 р. було прийнято постанову Політбюро ЦК КП(б)У про заходи посилення хлібозаготівель, у якій наголошувалося на необхідності виконання Україною доведених планів. Усі райони розбивалися на шість груп районів: Харківську, Київську, Вінницьку, Запорізьку, Полтавську, Одеську

[7, с. 219]. За кожною групою закріплювалися відповідальні із числа партапаратників. Кожний окремий район теж розбивався на ділянки. Наприклад, Ярмолинецький район сучасної Хмельницької області в 1931 р. було вирішено відповідно до постанов бюро Вінницького обкому КП(б)У "...для посилення оперативного керівництва хлібозаготівлями розбити на 4 ділянки, до кожної прикріпити членів бюро райпарткому, на яких покласти всю відповідальність за виконання плану хлібозаготівель..." [8, арк. 22]. Звітність від керівників груп надходила до ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У кожні п'ять днів. Особлива увага приділялася здачі населенням мірчука (натуральна оплата державі зерном чи борошном за змелене на млині зерно [9, с. 163]).

Хлібозаготівельний план у голодному 1932 р. зменшили лише на 1,1 млн. тонн після звернень українських керівників С.Косіора, М.Скрипника, П.Любченка на Всеукраїнській партійній конференції (6-9 липня 1932 р.) до офіційних представників Москви Л.Кагановича та В.Молотова [10, с. 30]. У 1932 р. з голодуючої України, внаслідок прямих конфіскацій ледве зібрали близько 4 млн. тонн. Станом на 5 жовтня 1932 р. з 23270 колгоспів тільки 1403 виконали хлібозаготівельний план. 25 жовтня поточного року було зафіксовано виконання річного плану хлібозаготівель на 39% [11, с. 256-257].

Отже, починаючи з 1928 р. після закінчення чергової хлібозаготівельної кампанії місцеві органи влади, ДПУ, республіканські партійні органи влади та ін. фіксували не просто продовольчі труднощі, а випадки голодування населення у цілих селах та районах. Допоки у 1932-1933 рр. не спалахнув жахливий голодомор.

У 1931 р. колгоспні та індивідуальні господарства Вінниччини (до складу якої входила сучасна Хмельницька область) повинні були здати відповідно до плану хлібоздачі 387 340 44 пуди, в 1932 р. – 33 620 703 пуди, 1933 р. – біля 40 млн. пудів збіжжя [12, с. 76]. Хлібозаготівлі з урожаю 1931 р. тривали аж до весни 1932 р., заготівельники "вимели" у селян абсолютно все, у 44 районах України розпочався повальний голод з чисельними смертельними випадками [13, с. 38].

29 липня 1932 р. було прийнято постанову №116 бюро Вінницького обкому КП(б)У про порайонний план хлібозаготівель. У табл. 1 виокремлено райони сучасної Хмельницької області та їх хлібозаготівельний план [14, с. 322-323].

Селяни відчували реальну небезпеку з боку держави та намагалися рятуватися від голоду. У с. Куратин Новоушицького району селяни радили один одному "тримати хліб в себе, щоб не пропасти з голоду". Середняк с. Слобідка-Гірчична Дунаєвецького району Копалівський М. висловлювався перед односельцями: "При радянській владі селянам стало жити важче, крім непосильних податків душать хлібозаготівлями..." [15, арк. 5; 8].

Таблиця №1

Порайонний план хлібозаготівель станом на 1932 р. для ряду районів Хмельницької області

№ п/п	Назва району	План хлібозаготівель в тонах
1.	Теопільський	22000
2.	Проскурівський	19050
3.	Антонінський	17900
4.	Городоцький	14000
5.	Старокостянтинівський	13300
6.	Волочиський	13000
7.	Кам'янецький	11500
8.	Деражнянський	10900
9.	Новоушицький	10900
10.	Славутський	9300
11.	Грицівський	8800
12.	Староушицький	8000
13.	Чемеровецький	8000
14.	Меджибізький	7700
15.	Солобковецький	7700
16.	Ярмолинецький	7600
17.	Юринецький	7300
18.	Дунаєвецький	7250
19.	Шепетівський	5800

Хлібозаготівельні плани для селян стали непомірним тягарем, вони розуміли неможливість їх виконання. Проте держава продовжувала на них тиснути. У стенограмі наради секретарів райкомів КП(б)У, директорів МТС та уповноважених обкому ЦК КП(б)У Вінницької області щодо проведення хлібозаготівель від 3 листопада 1932 р. очільник області Любченко зазначав: “План хлібозаготівель ми виконуємо не організовано... Ми в останні роки трохи розбалувані колгоспами. Ми знаємо, що колгосп соціалістичне господарство, пред’являєм йому наряд і коли він його не виконує, готові зняти голову. Думають, що так можна підійти до одноосібника. У нього інша політика щодо здачі хліба державі, для того, щоб у нього хліб взяти, треба з ним раз десять поговорити, переконати його, треба брати уміючи, і взяти більше з того, з кого треба, коли вимагається, то треба їх бити (безумовно, не в прямому розумінні цього слова). Тут сталість, систематичність, напор, якість роботи вирішує абсолютно все...” [16, с. 345].

Для допомоги при проведенні хлібозаготівель постановою секретаріату Вінницького обкому КП(б)У було прийнято рішення про мобілізацію “... 200 комсомольців в рахунок 500 по постанові ЦК ЛСМ для зміцнення сільорганізації” [17, арк. 76]. У серпні місяці 1932 р. більшість районів області ще не розпочали хлібозаготівель. На кінець вересня середній показник хлібозаготівель коливався у межах 20%. Виконання вересневого плану 1932 р. по Ві-

ницькій області становило: радгоспи – 15,8%, колгоспи – 22,4%, одноосібники – 9,5%. Загальне виконання плану 15,5%, річного – 20,1%. Наприклад, станом на 1 вересня 1932 р. у Деражнянському районі хлібозаготівельний план виконали на 25,9% місячного плану та 9,1% річного, одноосібний сектор виконав план на 3,8% річного плану [18, арк. 32]. У Полонському районі до вересня 1932 р. не могли розпочати хлібозаготівлі. У Дунаєвецькому районі план було виконано на 9,2%, Лeticівському – 8,7%, Меджибізькому – 9,5%, Новоушицькому – 5,7%, Проскурівському – 8%, Солобковецькому – 10,6%. [19, арк. 6-7]. Отже, вересневий хлібозаготівельний план 1932 р. опинився під загрозою невиконання.

Наприкінці жовтня 1932 р. Й.Сталін виряджає в основні хліборобні райони країни надзвичайні хлібозаготівельні комісії. Комісію в Україну очолив голова Раднаркому СРСР В.Молотов.

Постанови, циркуляри, розпорядження 1929-1933 рр. передбачали силове вирішення проблем, що виникли у ході колективізації, розкуркулення, хлібозаготівель, та вели до голоду. Постанова ЦК КП(б)У “Про заходи до посилення хлібозаготівель” від 18 листопада та постанова РНК УРСР з аналогічною назвою від 20 листопада 1932 р. [20, с. 15-16] були підготовлені під безпосереднім керівництвом Й.Сталіна та підпорядкованому йому В.Молотову (який працював в Україні до 23 листопада 1932 р.).

Державою було санкціоновано проведення масових обшуків у селян та накладання натуральних штрафів (у розмірі 15-місячної норми м’ясоздавання). Постанова “Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі і в Західній області” від 14 грудня 1932 р. надавала право облвиконкомам і райкомам призупиняти забезпечення товарами найбільш відстаючі села до повного виконання ними хлібозаготівельного плану.

Відомий дослідник голодомору С.Кульчицький слушно зауважує, що: “...Переростання здійснюваних силовими засобами хлібозаготівель у терор голодом під виглядом заготівель відбувався поступово. Процес переростання має бути ретельно відстежений (за період від грудня 1932 р. до лютого 1933 р.) при аналізі дій заготівельників, які керувалися як вказаними постановами, так і усними інструкціями. Але вже тут треба зафіксувати найголовніший результат діяльності надзвичайної хлібозаготівельної комісії під керівництвом Молотова в УРСР: створення законодавчої основи для терору голодом, тобто геноциду [21, с. 17].

Тисячі невинних людей було засуджено до різних термінів ув’язнення, вислано за межі України, направлено на примусові роботи, пограбовано державою лише за те, що вони не могли виконати нереальні плани хлібозаготівель. У Волочиському районі: наприклад кількість засуджених у 1931 році склала 516 чоловік, а в 1932 р. вже 922 чоловіки [22,

с. 17]. За березень місяць 1931 р. у Ярмолинецькому районі було розглянуто 44 справи, 37 з яких кваліфікувалися як карні. До примусової праці було засуджено 25 осіб, до сплати штрафу – 4, позбавлено волі – 8, “до інших заходів соціоборони - 14”. Переважно підсудних класифікували, як куркулів, одноосібників, середняків, а карали за невиконання м'ясозаготівель, хлібозаготівель, опір колективізації, “агітацію проти політико-господарських кампаній”. Службовців найчастіше карали за “байдужість до проведення політико-господарських кампаній, викривлення класової лінії, правий опортунізм, ліві заскоки” **[23, арк. 30].**

Ворогами партії ставали комуністи, підпорядковані села та райони яких не виконували хлібозаготівельні плани. До них застосовували найсуворіші репресії, ув'язнення терміном від 5 до 10 років або розстріл. Найбільше покарань комуністів станом на початок січня 1933 р. припало на такі райони сучасної Хмельницької області: Солобковецький, загальна кількість людей в парторганізаціях 146 осіб, покарано – 58 (39,7%), Деражнянський, загальна кількість партійців 627, покарано – 184 (29,3%), Антонівський – 507, покарано – 125 (24,6%) **[24, с. 356].**

В результаті тиску з боку карних органів, застосування репресій, примусового вилучення зерна на кінець 1932 р. два райони – Ляховецький і Городоцький – виконали план по одноосібному сектору на 100% і майже повністю розрахувалися з державою. Проскурівський район в загальному виконав план на 97,8%, колгоспи – 99,8%, одноосібний сектор – 98%, заможні селяни – 58,4%. Проте більшість районів не справились з хлібозаготівельним планом і на половину, а Полонський район здав лише п'яту частину від запланованого **[25, с. 4].** Найбільше відставання в Кам'янець-Подільському районі органи суду зафіксували у селах: Вітківці – 26%, Зіньківці – 24,8% (щодо річного плану). Судові справи, щодо невиконання хлібозаготівель першочергово розглядалися, до селян вживали рішучих заходів, голів сільрад включали з лав партії **[26, арк. 33].** Проте були й такі у керівництві, що вимагали виконання та перевиконання планів, застосовували фізичну силу, вдавалися до зведення особистих рахунків. Так, на засіданні бюро Летичівського РПК від 23 серпня 1932 року було прийнято рішення “побільшовицьки виконати це бойове завдання, ліквідувавши насінневі фонди та запаси селян” **[27, арк. 21].**

Характерною була скарга мешканця с. Печеськи Проскурівського району Кухара, який писав: “У мене сільрада забрала хліба в кількості 25 пудів. Маючи 440 трудоднів, на які мною отримано 28 пудів різного хліба в аванс, не знаю, на якій підставі вони забрали цей хліб в мене... і цей хліб зараз же відправили на зсипний пункт. І я зараз залишився голодний, і моя сім'я не має ні шматочка хліба. Крім

цього іще вони забрали 66 пудів картоплі, котру я мав на своєму городі, хоч виконав контракцію, котра була на мене покладена в кількості 27 пудів” **[28, с. 8].** Анонімний автор з с. Зінькова повідомляє: “Сільрада збирає весь хліб, не лишаючи навіть на посів. Забирають насіння до зернини. Чим будемо сіяти – не знаю, бригада каже, що це не їх діло, коли їм кажуть, що це незаконно, то вони відповідають, що вони самі закони і самі влада. Забирають мішанину, сіно, ярину, а селяни випродують або нищать скотину. Наш селянин не боїться праці, але нас хочуть голодом примусити іти у колгосп. А в колгоспах рядові селяни голодують. Свавільля панує. У нас буде те, що було по других районах. Себто голод і смерть від голоду” **[29, с. 4].**

Обласне керівництво один за одним надсилали на місця директиви, циркуляри, розпорядження, листи, щодо необхідності виконання державних кампаній місцевим керівництвом. Вінницький окрвиконком звертався до всіх районних керівників із закликом: “скерувати всі зусилля на повне і своєчасне виконання директив партії. За неуспіх хлібозаготівель, говорилося в листі, навіть в разі вжиття всіх організаційних заходів, якщо не досягнуто буде належних наслідків, застосовуватимуться організаційні санкції, аж до зняття з роботи. Також, пропонувалося вилучити зерно з приватних млинів, розриваючи через суд орендні договори, дозволяючи кожному господарству молотити в млині не більше 15 пудів збіжжя” **[30, арк. 231].**

Селяни Хмельниччини віддавали останні крихти, які могли ще врятувати їх від голоду. До такої кількості вилученого зерна не були готові заготпримальники. Здавачам доводилося чекати по 4-5 діб. Зерносховища були переповнені, хліб скидали на землю, або він сам висипався із зерносховищ. Так, у Славуцькому насиппункті, який розраховано на 2400 тонн, було навалено 4000 т., в Деражні замість 3730 т. складувалося 5900 т., часто траплялися випадки, коли хліб без повітря починав горіти. На Ізяславському заготівельному пункті згоріло 4 вагони жита, 3 вагони ячменю, тому що температура досягла 65 градусів **[31, арк. 81].**

Сталінське компартійне керівництво, не зупиняючись ні перед чим, винайшло черговий спосіб впливу на селян – занесення на “чорну дошку”. Вираз “чорна дошка” – пише С.Кульчицький уперше ми зустрічаємо в щоденнику Кагановича під час його поїздки на Північний Кавказ. У листі Сталіну від 8 грудня Косіор повідомляв, що області занесли на “чорну дошку” близько 400 сіл. Однак український генсек був невисокої думки про ефективність такої репресії: блокада сіл мало впливала на хід заготівель. Навпаки, натуральні штрафи він вважав ефективним засобом “стимулювання” заготівель. У листі це підкреслювалося кілька разів: “найбільший результат дає застосування натуральних штрафів, за корову і свиню тепер колгоспник і навіть одноосіб-

ник міцно тримаються”; “найбільш добрі результати з репресій дають натуральні штрафи і позбавлення присадибної землі” [32, с. 17-18]. Це означало тотальне знищення вікових засад ведення сільського господарства, повне руйнування кращих селянських господарств, примус та приниження українського хлібороба та його фізичне винищення.

Постанова РНК УРСР “Про занесення на “чорну дошку” сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі” від 6 грудня 1932 р. декларувала: “Щоб подолати куркульський опір хлібозаготівлі, встановити занесення на “чорну дошку” колгоспів, що злісно саботують здачу (продаж) хліба за державним планом. До колгоспів, занесених на “чорну дошку”, вживати таких заходів. Негайно припинити цілковитий довіз краму, кооперативну та державну торгівлю. Припинення торгівлі провести в спосіб цілковитого вивозу з відповідних крамниць усього наявного краму. Цілковито заборонити колгоспну торгівлю як для колгоспів, так і для одноосібників. Припинити всіляке кредитування та дотерміново стягнути раніше видані кредити і інші фінансові зобов'язання цих колгоспів, колгоспників та одноосібників. Провести перевірку складу колгоспів та очищення їх від контрреволюційних елементів, організаторів зриву хлібозаготівель” [33, с. 9]. Десятки сіл і колгоспів, як “саботажники” хлібозаготівель, з подання місцевих органів влади, попали на “чорні дошки”, опинившись у блокаді, з їхніх крамниць вивозили увесь товар, а поїхати за межі населеного пункту, щоб придбати необхідні речі, було неможливо.

Виконуючи партійні рішення, президія Вінницького облвиконкому постановила: “райони, села, колгоспи, одноосібні господарства сіл, що під впливом глитайських та рвацьких елементів стали на шлях саботування хлібозаготівель, невиконання свого обов'язку перед пролетарською державою та Червоною Армією, занести на “чорну дошку” [34, с. 84]. Облспоживспілка зобов'язувалась вивезти із крамниць сіл занесених на “чорну дошку”, всі наявні там товари, таких було більше п'ятидесяти господарств.

У 1932 р. подвірні обшуки у селян набули масового характеру. Для пошуку зерна створювалися “буксирні бригади”, що використовували спеціально виготовлені для них знаряддя – сталеві пруті товщиною в 1,5 – 2 см і довжиною в 1,5 – 3 м, з ручкою на одному кінці та гострим наконечником або чимось на зразок свердла – на іншому. Ось досить типова розповідь селянина Ягоцького Д. з с.Шурівка: “...ці бригади склалися з таких осіб: одного члена виконкому сільради або просто будь-якого члена сільради, двох-трьох комсомольців, одного комуніста та одного вчителя школи. Часто туди входили голова або ж один із членів правління колгоспу, а під час літніх канікул і кілька учнів” [35, с. 258]. Ось, як діяла комісія сприяння хлібозаготівлі на Хмельниччині: “Зайшовши до середняків

почала обшук, не знайшовши відповідної кількості хліба, забрала приготовлене до посіву насіння”, інший випадок “Зайшовши до середнячки, коли її не було вдома знайшли декілька фунтів масла, сала та ковбаси. Все це забрала, її звинуватила в спекуляції” [36, арк. 27].

Проте деяких активістів становище спонукало до відкритої непокори. На бюро Кам'янець-Подільського РПК від 3 грудня 1932 р. розглядались “неприпустимі прояви куркульського опору в справі виконання хлібозаготівельного плану з боку окремих голів колгоспів, членів партії: Кубачевського, Слободяна, Сокола, Остяка, які лояльно ставилися до куркульської агентури та колгоспників-твердоздатчиків” [37, арк. 223]. Їхні справи були передані органам ДПУ. Так, молодого активіста В.Бузька направили до с.Кадіївка Ярмолинецького району для контролю м'ясозаготівель. Через деякий час він зателефонував своєму керівництву, доповівши, що зможе виконати державний план заготівлі м'яса тільки ціною людських трупів, після чого утік з села [38, арк. 196; 201].

Отже, логічним наслідком більшовицьких експериментів на селі кінця 20-х – початку 30-х рр. став повний занепад, дезорганізація сільськогосподарського виробництва. Особливо негативні наслідки дали про себе знати при проведенні посівної кампанії 1932 р. Не було кому і чим сіяти, бо майже все посівне зерно було вилучене. Знесилені голодом люди не могли працювати. Земля заростала бур'яном. Наприклад, у Деражнянському районі через невчасний обробіток землі загинуло 469 га, через пошкодження шкідниками 650 га буряку (36% загальної площі посіву) [39, арк. 98].

Із аналізу протоколів Зеленецької сільради 1932р., дізнаємось, що “...виходи на роботу погані, в середньому на бригаді працюють 10-15 чоловік, а той менше. План по цукрових буряках виконали лише на 20%, по м'ясу на 30%, молоці – 20%”. Головну причину незадовільного стану місцеве керівництво вбачало “в кулацькій політиці про вихід з колгоспів” [40, арк. 2]. На засіданні сільради було прийнято такі рішення: “членів сільради, які не приймають участі в роботі, притягти до судової відповідальності, у спекулянтів, які їздять до Києва та Одеси відібрати документи та заставити їх працювати” [41, арк. 3].

Проявом кризи стало масове “розбазарювання” хліба, якщо взяти термін, що був тоді в ходу. Селяни не могли почувати себе господарями у власному колгоспі, тому що вироблена колективною працею продукція не ставала власністю колективу. З іншого боку, вони усвідомлювали, що колгоспи утворені шляхом об'єднання їхніх власних засобів виробництва. Колізія розв'язувалася просто: щоб уникнути голодування, люди починали приховувати продукцію, вироблену в громадському господарстві, від обліку. Наприклад, залишали зерно в соломі і в по-

лові під час обмолоту. Зерно йшло з поля на елеватори, а солома і полова діставалися колгоспу [42, с. 374].

Окремо, варто зупинитися на законі, який поставив селян перед фактом їх неминучої загибелі. 7 серпня 1932 р. ВЦВК і РНК СРСР прийняли постанову “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності”, написаний, як вважають деякі вчені, власноручно Сталіним. В народі цю постанову називають “законом про п’ять колосків”. По суті вона дозволяла карати селян, як кримінальних злочинців, за “півкишені недозрілих колосків” можна було отримати 10 років концтаборів, а той бути страченим. На полях встановлювалися сторожові вежі. Колгоспна власність проголошувалася державною та недоторканою.

Як тільки почали достигати жито, пшениця, ячмінь, горох тощо колгоспники, одноосібники, особливо жінки й діти, масово виходили в поле зрізати колоски, лущити стручки гороху. Люди йшли до ланів переважно вночі, щоб уникнути покарання. Проте там, де були сторожові вежі з вартовими, зробити це було дуже важко. В другій половині липня 1932 р. все частіше з’являються повідомлення міліції про затримку так званих “перукарів”.

Так, у с.Підлісному-Мукарові Кушлінська М. та Колісник А. зрізали на колгоспному полі 20 кілограм колосків. Кушлінську було ув’язнено на 10 років в далеких таборах, Колісника – на 8 років. Червінний М. – вижав на колгоспному полі 0,06 га за що отримав 10 років далеких таборів. У с.Корначівці – Ніколаєва Л. вижала 0,03 га й була засуджена до 8 років. У с.Томашівці – Стаднік М. знищив посів на площі 0,75 га його засудили до розстрілу [43, арк. 41; 43].

З кінця грудня 1932 р. на Хмельниччині розпочалась додаткова заготівля хліба, яка привела до втрати більшістю господарств хлібних запасів. Наприкінці 1932 року розпочали формування на-сінневого фонду, в ході якого зерно одноосібників насильно звозилося до сільських крамниць [44, с. 5]. Крім хліба селяни повинні були здавати картоплю, м’ясо, яйця, шкіру та іншу продукцію. 25 серпня 1932 р. план заготівель яєць у Вінницькій області становив – 9,6% до річного плану, птиці - 17,1%. Найнижчі показники були у Полонському, Затонському, Антонінському районах - середні цифри виконання плану ледь досягли 1% [45, арк. 107].

У постанові бюро Вінницького обкому КП(б)У від 3 серпня 1932 р. “Про скотозаготівлі” відмічалось, що “завдання III кварталу виконано лише на 5,8% від плану” [46, арк. 107]. Кількість худоби знижувалась швидкими темпами, м’ясозаготівлі носили безсистемний характер. Селяни скаржилися, що “їх примушували здавати на рік по декілька штук худоби, що впливає на подальше розмноження та веде до її знищення” [47, арк. 29].

В 1932 р. у важких умовах розпочалася і прохо-

дила весняна сівба. Офіційні представники влади, партійних органів, оперуповноважені ДПУ надсилали на початку травня 1932 р. повідомлення, що в багатьох колгоспах продукти вичерпуються. Про недоїдання і зростаючу апатію селян почали говорити у своїх виступах М. Скрипник, Г.Петровський, Р. Терехов, О. Шліхтер. Надсилав інформацію до Києва і секретар Вінницького обкому КП(б)У В.Чернявський.

Люди намагалися тікати у промислові міста. Громадянка Луценко писала до голови РВК, як вона добиралася до місця роботи: “... всі потяги завантажені настільки, що на кожній станції я сиділа по дві доби, людей на залізницях просто дуже багато, ціле море...” [48, арк. 208].

Проте тогочасні газети “Комуніст”, “Правда”, “Вісті”, “Більшовик”, “За соціалістичну перебудову” тощо не надрукували жодної публікації, яка б поставила під сумнів рішення та дії партії у 1932-1933 рр. Вони писали про: “квітуче й щасливе життя в СРСР”, “трудоий підйом мас”, “відданість партії” тощо. На фотографіях були усміхнені колгоспниці та щасливі діти. Селяни ж віддавали останні харчові запаси та прирікалися на голод.

У постанові РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 6 травня 1932 р. зазначалося: “Виконання плану хлібозаготівель із урожаю 1932 р. закінчити не пізніше як 1-го січня 1933 р.” [49, арк. 2]. Зменшений державний план хлібозаготівель для України на 78 млн. пудів (без мірчука) відповідно до вищезгаданої постанови вже не міг врятувати, вмираючих від голоду селян. Архіви засвідчують, що на Хмельниччині вже у першій половині 1932 р. існували не просто про-дольчі труднощі, а лютував справжній голод.

Таким чином:

- наприкінці 20-х – початку 30-х років керівництво радянської держави і комуністичної партії продовжили політику на подальшу надексплуатацію українського села розглядаючи її як сировинну та матеріальну базу проголошеної індустріалізації;

- враховуючи, що найскладнішою проблемою реформування аграрного сектора виглядало в Україні керівництвом ВКП(б), в 1928 р. було обмежено статус Компартії України до рівня обласної партійної організації, що зменшило вплив українських комуністів на соціально-економічну та політичну ситуацію на селі;

- в 1929 році під керівництвом Й.Сталіна було завершено організаційний розгром та ідейну дискредитацію “правої опозиції” в Політбюро ЦК партії, яка виступала за обмеження практики застосування карально-репресивних заходів при проведенні хлібозаготівельних кампаній;

- хлібозаготівельні плани (1928-1933 рр.) стали непомірним тягарем для українських селян. Закони, постанови, циркуляри, розпорядження передбачали лише силове вирішення проблем. Масові обшуки, накладання натуральних та грошових

штрафів, позбавлення присадибних ділянок, занесення на “чорні дошки”, тиск з боку карних органів, побиття, приниження селян місцевими “горекерівниками”, додаткова заготівля хліба у 1932 р., формування насінневого фонду, у який конфісковували власне зерно хліборобів – все це зруйнувало мотиваційне підґрунтя добросовісного ведення селянського господарства, призвело до жахливого Голодомору 1932-1933 рр.

Примітки:

1. Й.Сталін. Про правий ухил у ВКП(б). Промова на пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) у квітні 1929 р. // Повне зібрання творів. – Т. 12 – С. 1-108.

2. Там само.

3. Там само.

4. Там само.

5. Лозицький В.С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918-1991). – К.: Генеза, 2005. – 368 с.

6. Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932-1933 годов. Итоговый отчет 1990 год. – Киев, 1992. – 191с.

7. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна рідколегія науково-документальної серії книг “Реабілітовані історією” (голова І. Гамрецький, заступник голови В. Лациба, С. Нешик та ін.. / Автори-упорядники: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, І. Мельничук, В. Петренко. – Вінниця, 2007. – 704 с.

8. ДАХМО. – Ф.П. 478. – Оп. 1. – Спр. 57. – 35 арк.

9. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна рідколегія науково-документальної серії книг “Реабілітовані історією” (голова І. Гамрецький, заступник голови В. Лациба, С. Нешик та ін.. / Автори-упорядники: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, І. Мельничук, В. Петренко. – 704 с.

10. Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932-1933 годов. Итоговый отчет 1990 год. – 191с.

11. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. - К., 2007. - 424 с.

12. Шульга І. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства (1920-1932 років). – Вінниця, 1997. – 152 с.

13. Кульчицький С. Причини трагедії 1933 р. в Україні // Золоті ворота. – 1993. - № 4. – С. 34-42.

14. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна рідколегія науково-документальної серії книг “Реабілітовані історією” (голова І. Гамрецький, заступник голови В. Лациба, С. Нешик та ін.. / Автори-упорядники: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, І. Мельничук, В. Петренко. – 704 с.

15. ДАХМО. - Ф.П. 3. - Оп. 1. - Спр. 287. - Арк. 5-8.

16. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна рідколегія науково-документальної серії книг “Реабілітовані історією” (голова І. Гамрецький, заступник голови В. Лациба, С. Нешик та ін.. / Автори-упорядники: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, І. Мельничук, В. Петренко. – 704 с.

17. ДАХМО. - Ф.П. 478. - Оп. 1. - Спр. 66. - 166 арк.

18. Там само.

19. ДАХМО. – Ф.П. 3. – Оп. 1. – Спр. 287. – Арк. 5-8.

20. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр.: механізми сталінського терору. // Український історичний журнал. – №4, 2007. – С. 4-26.

21. Там само.

22. Слободянюк П., Телячий Ю. “Чорна дошка” України (події 1930-х років). – Хмельницький, 2001. – 126 с.

23. ДАХМО. - Ф.П. 478. - Оп. 1. - Спр. 57. - 35 арк.

24. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна рідколегія науково-документальної серії книг “Реабілітовані історією” (голова І. Гамрецький, заступник голови В. Лациба, С. Нешик та ін.. / Автори-упорядники: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, І. Мельничук, В. Петренко. – 704 с.

25. Завальнюк О. Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 років на Хмельниччині // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республ. наук.-практ. конф. – Хмельницький, 1994. – С. 3-5.

26. ДАХМО. – Ф.П. 301. – Оп.1. - Спр.63. – 301 арк.

27. ДАХМО. – Ф.П. 301. – Оп.1. - Спр.96. – 169 арк.

28. ДАХМО. – Ф.П. 401. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 41.

29. Завальнюк О. Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 років на Хмельниччині // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республ. наук.-практ. конф. – С. 3-5.

30. ДАХМО. – Ф.П. 301. – Оп.1. – Спр. 327. – Арк. 21-234.

31. Там само.

32. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр.: механізми сталінського терору. // Український історичний журнал. – №4, 2007. – С. 4-26.

33. Слободянюк П., Телячий Ю. “Чорна дошка” України (події 1930-х років). – 126с.

34. Шульга І. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства (1920-1932 років). – Вінниця, 1997. – 152 с.

35. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор – К.: Либідь, 1993. – 383с.

36. ДАХМО. - Ф.П. 478. - Оп. 1. - Спр. 57. - 166 арк.

37. ДАХМО. - Ф.П 12. - Оп.1. - Спр.46. - Арк. 128-223.

38. Там само.

39. ДАХМО. - Ф.П. 478. - Оп. 1. - Спр. 66. - 166 арк.

40. ДАХМО. - Ф.Р. 1042. - Оп. 1. - Спр. 95. - Арк. 2.

41. Там само.

42. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. - К., 2002. - 944 с.

43. ДАХМО. - Ф.П. 401. - Оп. 1. - Спр. 80. - Арк. 41; 43.

44. Завальнюк О. Хлібозаготівлі і голод 1932 - 1933 років на Хмельниччині // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республ. наук.-практ. конф. - Хмельницький, 1994. - С. 3-6.

45. ДАХМО. - Ф.П. 478. - Оп. 1. - Спр. 66. - 166 арк.

46. Там само.

47. ДАХМО. - Ф.П. 478. - Оп. 1. - Спр. 57. - 166 арк.

48. ДАХМО. - Ф.Р. 1042. - Оп. 1. - Спр. 94. - Арк. 208.

49. ДАХМО. - Ф.Р. 1250. - Оп. 1. - Спр. 2385. -Арк. 2.

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СПЕЦПОВІДОМЛЕНЬ ДПУ ТА ЛИСТУВАННЯ СЕЛЯН ХМЕЛЬНИЧЧИНИ)

Сьогодні до вивчення наслідків голодомору мають долучитися психологи, етнопсихологи, соціологи. Особливу увагу варто приділити вивченню та аналізу службової переписки, листам, скаргам, заявам від громадян кінця 20-х – початку 30-х років ХХ століття. Аналіз вищеперерахованих документів допоможе краще зрозуміти поведінку людини у лімінальному стані, реконструювати реальні життєві ситуації, відчути настрої та справжнє ставлення українського селянина до влади, місцевої влади до селянина, збагнути неможливість та складність тогочасного життя українського хлібороба.

Протягом 1928-1932 рр. більшовицькій владі вдалося придушити усі протести українського населення проти радянської. Наслідки політики масового терору, колективізації, розкуркулення, хлібозаготівель були настільки жахливими, що спричинили нечуваній у Європі в ХХ ст. Голодомор 1932-1933 рр. Селянина-хлібороба на його власній землі змусили не лише голодувати, а й важко працювати, жебракувати, зректися своїх принципів та переконань; наглумилися над його батьківською вірою, духовними цінностями; нав'язали постійне почуття провини; поставили на межу виживання. Досліджуючи проблему самосвідомості, А.Маслюк зазначав: "Людина, яка перебуває в лімінальній фазі, не має рис як минулого, так і майбутнього. Вона на межі виживання, власне, самого існування" [1, с. 9].

Інтенсивність психологічної кризи зростала поступово, з підвищенням конфліктної напруги (взимку 1931 р. хлібозаготівлі вже пов'язувались з голодом), і досягла апогею взимку 1932-1933 рр., коли селяни зрозуміли непереборність становища, що виникло. У людей поступово зник механізм психологічного захисту, зросло прагнення "будь-якою ціною" врятуватися. У кризовій ситуації, зауважує І.Пампура: "...порушується вся система саморегуляції, яка забезпечує в інших умовах синхронну роботу раціонального й ірраціонального у психіці людини" [2, с. 192]. Випадки людоїдства, труподства у лімінальних станах були найвищою фазою у негативній трансформації свідомості українського селянина.

Україна втягувалася в голодомор поступово, але цілеспрямовано – масовий терор, колективізація, розкуркулення, хлібозаготівлі. Скарги, листи, заяви селян до місцевих, республіканських та центральних органів влади виступають беззаперечними свідченнями трагедії, що розігралася на найродючіших чорноземах Європи. Письмові звернення, листування, службова переписка другої половини 20-х – початку 30-х років дають уявлення про психічні та психогенні розлади у людей внаслідок впливу соціальних та психологічних чинників. Аналізуючи хронологічно звернення громадян, можна відзначити, що потік повідомлень про голод збільшився влітку 1932 року й носив систематичний характер до весни 1933 року.

Після офіційного проголошення гасла про "суцільну колективізацію" розпочалась "революція згори". Відновлювалася психологічна атмосфера воєнного комунізму, що характеризувалася брутальним насильством, військовим жаргоном, припущенням та руйнацією особистості.

На місцях представники влади часто "проявляли ініціативу", вдавалися до погроз, прямого насильства під час розкуркулення, колективізації, хлібозаготівель, чим викликали велике незадоволення та опір селянства. В райвиконкоми, прокуратуру та інші органи влади від скривджених селян надходило безліч скарг з проханнями переглянути рішення сільських рад, голів колгоспів, припинити незаконне виселення громадян, побиття селян тощо. Розкуркулення фактично перетворилось на погром селянської еліти.

Громадянин Дзюба А. (21 червня 1932 р.) скаржився прокурору м. Славути: "...З-за пазухи у мене витягли 14 руб., вигнали з хати, зняли вікна, двері, вирвали підлогу, розібрали стелю... Забрали серпи, коси. За що не знаю?" [3, арк. 1а].

У вищезгадану інстанцію (16 липня 1932 р.) була подана скарга від гр. Мирончука І.: "... Сільрада забрала останній фунт зерна в м'ясозаготівлю 17 листопада 1931 р., залишивши на голодну смерть чотири душі.... В 1932 р. забрала корову. 23 березня приїхали і забрали одяг (хустки, кожух, панчохи...),

забрали стола, одіяло, воза... Я далі працювати не можу..." [4, арк. 60].

До Славутського РВК зі скаргою звернувся громадянин Іваніцький А.: "... В мене за хлібозаготівлю забрали будинок, корову, свині, кури,... коні забрали по дорозі, мене вигнали..." [5, арк. 37].

Подібних заяв в архівах зберігається багато. Насильство над селянином, розпочате з колективізації, тривало аж до 1933 р. і викликало не лише незадоволення селян, але й збройний опір. Селяни оцінювали владу як антиукраїнську, російську, московську. Поширення набували листівки наступного змісту: "Селяни! Наближається час нашого визволення. Готуйтеся! Ховайте хліб! Запасайтесь зброєю!".

Окрім письмових скарг та заяв, селяни намагалися виступати на зборах, нарадах бригад із закликами про допомогу, власною оцінкою дій влади. Траплялися випадки, коли голодні люди після агітації нападали на приміщення колгоспних їдалень, сховища для зерна.

Ось витяг зі спецповідомлення від 2 серпня 1933 р. стосовно агітації Мартинкова Антона, який у розмові з робітниками висловлював таку думку: "Так і треба – і оброби, то заберуть і не оброби, то заберуть в хлібозаготівлю.... Дурним так і треба... А тепер нехай мучаться, нехай здихають, а їх вже померло достатньо... це навмисно все зроблено" [6, арк. 86].

Технік-садівник Єднік Іван на загальних зборах заявляв: "Я працювати не можу і не буду, тому, що я голодний. Вже три дні я не бачив ні крихти хліба, в мене попухли ноги. Нехай мені краще дадуть кулю в лоба, ніж помирати з голоду" [7, арк. 31-32].

Зі спецповідомлення секретареві меджибізьського РПК про стан підготовки до весняної посівної кампанії (станом на 6 листопада 1933 р.) дізнаємося про настрої серед деяких хлібозаготівельників району. Місцевий активіст, що займався хлібозаготівлями Григор Крутий висловлював думку про те, що: "Розумний той, хто закопав хліб. Скоро вже очі будуть виколупувати на хлібоздачу, а ми дурні, що ходимо по заготівлі насіння, та взагалі допомагаємо колгоспу" [8, арк. 12; 16].

Остання декада грудня 1932 р. характеризувалася посиленням репресій при проведенні хлібозаготівель, що безпосередньо пов'язувалась з приїздом в Україну Л.Кагановича. В лютому 1932 р. колгоспи та одноосібні господарства віддали останній хліб. У селян продовжували конфісковувати не лише зерно, але й все, що слугувало харчами.

Хлібозаготівлі, починаючи з 1931 року, йшли надзвичайно важко. Перевіряючи хід хлібозаготівель – представники влади констатували: "...хлібозаготівля не виконується... відмічаються побиття селян, знущання над людьми (лайка, погрози, незаконні побори), не реагування на їх дії з боку партосередку та сільради, внаслідок проведення політики, ми

нічого не знаємо...Селянина Мамчура викликали до сільської ради, від нього вимагали виконання плану хлібозаготівель. Це вимагання розпочалось з нещадної нецензурної лайки.... Далі член комісії вдарив селянина в голову, в груди та ногу..." [9, арк. 33].

У с. Юрківці Чемеровецького району голова сільради "бешкетував, пиячив, звільняв від м'ясоподатку місцевих музиків, мешканку села примушував реєструвати шлюб із венерично хворим". У с.Кутківці голова сільради "творив свавілля, незаконне виселення селян". У с.Хропотова член сільради під час хлібоздачі "бив селян, незаконно привласнював їхнє майно, що підлягало до продажу з торгів" [10, арк. 16].

Анонімний автор із с. Зінькова повідомляв: "Сільрада збирає весь хліб, не лишаючи навіть на посів. Забирають насіння до зернини. Чим будемо сіяти – не знаю. Бригада каже, що це не їх діло, коли їм говорять, що це незаконно, то вони відповідають, що вони самі закони і самі влада. Забирають мішанину, сіно, ярину, а селяни випродують або нищать скотину. Наш селянин не боїться праці, але нас хочуть голодом примусити йти у колгосп, а в колгоспах рядові селяни голодують... Свавільля панує. У нас буде те, що було по других районах. Себто голод і смерть від голоду" [11, с. 4].

Втрати під час вирощування, збирання і перевезення врожаю зростали до потворних розмірів. Громадське виробництво деградувало. Знесилені голодом люди працювали мляво. Селянину потрібно було прогледувати себе та свою родину, тому й не хотів він працювати безкоштовно на колгосп, що приривав його на голодну смерть.

Поширювалися крадіжки, "розбазарювання" колгоспної продукції. Хоча це ще запитання, хто у кого крав? Склалась ситуація, коли причини й наслідки були тісно пов'язані між собою. Напружена морально-психологічна ситуація на селі залишалася без змін, бо й надалі хлібна криза не була подолана.

"Колгосп п'ятий день не молотить хліб, тому що правління і колгоспники пиячать.... Група ледарів та розтратників ведуть агітацію, говорячи: Хай держава на хлібозаготівлі молотить собі сама. Все одно хліба колгоспники не отримають" [12, арк. 35].

Переглядаючи архівні матеріали, можна відмітити масове зловживання спиртними напоями керівництвом села та перевіряючими. Селяни боялися свавілля місцевої верхівки, боялися залишати оселі без нагляду ("влізе якийсь член комісії та щось вкраде"). Члени комісії власноруч відкривали хати, вилучали продукти харчування. Член комісії Нечай "...приходить надвечір до гр. Зайцевої, в якій чоловік виїхав на роботу, і каже, що буде ночувати,... виламав вікно, погрожував забрати подушки" [13, арк. 34]. Активіст села Яцьків Ф., зайшовши до гр. Горбатюк з метою вилучення хліба, не знайшовши

нічого забрав 2 кг. сухих сливок. Після прохання їх залишити почав її бити, говорячи: “На селі закон я, і ніхто мені нічого не зробить” [14, арк. 24].

Такої наруги психіка селянина не витримувала. Мінялося споконвічне світосприйняття українським хліборобом, його звичаї, міжособистісні стосунки. Набували зворотного змісту моральні цінності.

На зиму 1932-1933 рр. села залишилися без зерна. Апогей голодомору припав на початок березня 1933 р. і тривав фактично до серпня 1933 р. У розпал літа смертність серед населення збільшилася. Це було пов'язане з тим, що зголоднілі люди “накидалися” на їжу, зварену із недозрілого зерна або їли його сирим. Виснажений організм не перетравлював таку їжу і люди помирали в тяжких муках.

Голод знищував щоденно сотні селян, та ні Раднарком, ні ЦК ВКП(б), КП(б)У допомогу надавати не поспішали. При заповненні реєстраційних карток працівники сільради, де графа причина смерті пишуть “не відомо”, навіть після того, як рідні померлого вказують причину “з голоду” [15, арк. 31]. Активно працювали виїзні судові сесії, розглядаючи справи пасивних хліборобів, боржників хлібозаготівель. Серед них було чимало таких, які нещодавно повернулися з місць заслання після розкуркулення 1930-1931 рр. У багатьох селах продовжували практикуватися розпродажі майна, будівель за невиконання хлібозаготівель.

На кінець 1932 року сільський активіст знав про відсутність зерна у колгоспників та одноосібників. Іноді колгоспне керівництво, всупереч вказівкам вищих партійних та радянських органів, таємно розподіляло частину насінневих фондів серед колгоспників.

Із спецповідомлення від 28 січня 1933 р. дізнаємось про ситуацію у с. Митківці із хлібозаготівлями “в керівників панує думка, що плану по засипці насіння виконати не можна, голова колгоспу Несторенко прямо заявив: “Ну що ж, скільки зберемо то зберемо, а решту маком засіємо” [16, арк.8].

Інше спецповідомлення секретареві РПК м. Меджибіж “... Окремі керівники колгоспів розбазарюють насінневі фонди шляхом видачі зерна ледарям-колгоспникам в той час, коли план засипки не виконано” [17, арк. 11].

Навіть після серії партійних та інших чисток серед голів колгоспів та місцевих партійних керівників можна було зустріти тих, хто вже не вірили в комуністичні ідеали і не хотіли брати участь у злочинних акціях проти власного народу. В Україні селянське й національне питання збігалися практично завжди, адже населення села залишалось переважно українським.

Актами протесту ставали самогубства. В 1932 році набували поширення самогубства серед голодуючих селян, особливо матерів, які не мали чим годувати дітей.

Зголоднілі люди скоювали тяжкі злочини. Мали місце факти канібалізму, самосуди. Від голоду у людей відбувалися глибокі зрушення психіки. Село морально деградувало. Як видно із письмових звернень громадян, психічні стани пригніченості, тривоги, напруження не полишали їх протягом 1932-1933 рр.

Селянка с. Ходьківці Проскурівського району зверталась до уповноваженого райкому партії: “Коли я не була в колгоспі, то без хліба не сиділа, а тепер хоч візьми закрий дітей, підпали хату, а сама йди і втопись” [18, с. 80].

“Другий день Різдва. Але у всіх людей важко на серці. Хліб забирають до фунта.... Я вийшла з себе і кричала, що треба залишити хліб для дітей до нового врожаю.... Всі незадоволені у відчаї,” – писала 8 січня 1932 р. Олександра Радченко, яка 25 жовтня 1945 р. була звинувачена в антирадянській агітації за ведення щоденників та позбавлена волі з відбуттям у виправно-трудовах таборах терміном на десять років [19, с. 38-39].

В силу своїх фізичних та психофізіологічних особливостей найбільше страждали діти та люди похилого віку. За перше півріччя 1933 р. у містах, за далеко не повними підрахунками, виявили близько 10 тисяч безпритульних підлітків. Іноді діти виживали, оскільки потрапляли в організовані групи, де ловили птахів, котів, перебирали сміття, жебракували, крали. Влітку голодні діти лушили недостиглі зерна, але від сирої білкової клейковини швидко помирали. Станом на 15 травня 1933 р. по Вінницькій області було зареєстровано 8 тисяч 985 випадків дитячої смертності дітей віком до 10 років. Станом на 17 травня у Вінницькій області нараховувалося 1338 безпритульних дітей віком до 4 років та понад 3500 – віком понад 4 роки [20, с. 431].

В архівних матеріалах були знайдені справи батьків, які навмисно вбивали власних дітей, щоб зупинити їхні страждання. Взимку 1932-1933 рр. діти молодших класів на селі майже перестали ходити до школи, залишилися тільки учні старших класів. Вони йшли до школи, бо там давали один раз на день “затерушку”. Зеленецька сільрада Дунаєвецького району протягом 1932 р. фіксувала постійне зменшення учнів у школі: “більшість дітей вже не відвідують школу”, а також відсутність одягу у дітей: “викликати батьків дітей, які не мають одягу для проведення відповідної роботи” [21, арк. 5].

“...Більше ми не бачили свого татуса. Важко нам жилося без нього. Голодні, в холодній хатині. Одягнуті в лахміття, беззахисні і нікому не потрібні. Часто плакали. Маму і нас менших стала доглядати старша 16-річна сестра Марія...” – із гіркотою згадує, мешканка села Котюржинці Красилівського району Трачук Мілентина Пилипівна [22, с. 60].

Навесні селянам взагалі практично заборонили покидати місця проживання. Діяв наказ від 15 березня 1933 р., в якому залізничники суворо попереджались про те, що селяни можуть їхати кудись

тільки з дозволу голови їхнього колгоспу.

Наближалась посівна, люди пухли з голоду, працювати не було кому. Місцеві селяни та біженці від голодомору з інших областей масово виходили до поїздів і жебракували.

27 березня під грифом “таємно” від райуповноваженого ДПУ УРСР по Меджибізькому району було надіслано секретареві райпарткому спецповідомлення: “... у деяких селах нашого району є випадки голодування, недоїдання, опухання від голоду та окремі смертельні випадки від недоїдання, як членів колгоспу, так і одноосібників. Головним чином ці факти торкаються людей похилого віку, інвалідів, дітей. Є випадки вживання в їжу різних сурогатів.... Село Моломолинці. Член колгоспу Костюк І. – бідняк, 50 років, сім’я 5 чоловік у теперішній час взагалі немає ніяких продуктів харчування. Щоденно ходить до правління колгоспу за допомогою.... В колгоспі харчові фонди відсутні. Панасик П. – колгоспник, хворий... ходить по селу і жебракує. Суботина Д. – біднячка, колгоспниця, 49 років, сім’я з 3 душ... Повністю відсутні продукти харчування, вся родина жебракує.

Село Митківці. Кизима І. – одноосібник, 60 років, має сина в Червоній армії, годувальник 4 осіб. У ході хлібозаготівель у нього було вилучено весь хліб, на цей час голодує.

Село Ігнатівці. Взагалі не мають ніяких продуктів харчування, голодують, жебракують, збирають у лісі жолуді, інші трави. Такі колгоспники: Заворотна О., Желуховський М., Гуляк П., Будков Г. та ін.... Колгосп допомоги не надає.

Село Ярославка. 10-12 сімей щоденно ходять у поле, збирають лісові ягоди, жолуді, листя перемішують і вживають в їжу...” [23, арк. 28-29].

Не кращою була ситуація у Деражнянському районі. Таблицю №1 складено за інформацією Деражнянського райвідділу ДПУ станом на 15 травня 1933 р. [24, арк. 65].

Таблиця №1

Голодування та смертельні випадки у ряді сіл Деражнянського району станом на 15 травня 1933 р.

№ п/п	Села	Кількість опухлих від голоду	Кількість гостро-потребуючих їжі	Випадки смерті від голоду
1.	Богданівці	25	10	7
2.	Деражня	17	80	2
3.	Черешенька	50	50	-
4.	К.Деражня	200	200	15
5.	Галузинці	27	100	-
6.	Гришки	37	20	-
7.	Овсяники	33	60	3
8.	Мордино	25	15	-
9.	П.Коричинці	26	50	4

10.	Шейнці	3	10	-
11.	М.Шпиченці	15	30	-
12.	Голинищево	10	50	-
13.	Копачівка	5	20	-
14.	Л.Барська	18	20	-
15.	Янчинці	15	-	-
16.	Радівці	30	-	-
17.	Ялтухи	35	30	-
18.	Яблунівка	25	40	-
19.	Стемпівка	53	45	2
20.	М.Чернілівськ	8	10	-
21.	Клопотівці	22	20	-
22.	Згарок	3	10	-
23.	Зяньківці	-	30	-
24.	Новосілка	-	10	-
25.	Чернілівці	3	-	-
Всього		685	920	33

Органи ДПУ, протягом 1932-1933 рр. постійно реєстрували випадки опухання населення та смертність від голоду, фіксували випадки людодіства.

Людодіство (канібалізм) під час Голодомору 1932-1933 рр. у радянській Україні є беззаперечним фактом, підтвердженим архівними матеріалами багатьох областей України. На жаль, є відповідні матеріали і в Державному архіві Хмельницької області.

Бондарчук О., біднячка, член колгоспу, чоловік-конокрад, рецидивіст, зарізали свою дитину приблизно 23 червня 1933 р. Дитину з’їли.

Токарчук І., 32 роки, бідняк, член колгоспу. 7 липня 1933 р. зарізав свого чотирирічного хлопчика. Не встиг з’їсти.

Щербак Г., 42 роки, біднячка, член колгоспу, зарізала чотирирічну дитину і з’їла.

Стасюк А. їла м’ясо своєї померлої шестидесятирічної матері [25, арк. 64].

22 липня 1933 р. в с. Тарасівці колгоспниця Федаш заманила до себе в хату хлопчика семи років Ковальчука Філька (теж колгоспника) й хотіла вбити. Хлопчик почав кричати, й на цей крик прибігла сусідка, яка захотіла зайти в хату, але двері були замкнені. Тоді вона, поглянувши у вікно, побачила, що Федаш вбиває хлопчика. Жінка почала кричати, збіглися люди, які оборонили цю дитину. Сама Федаш була напівбожевільна, її відразу ж було забрано до сільради, куди досить багато вже зійшлося народу, й коли б там не було декількох колгоспників та сільських активістів, то над Федаш присутні були б вчинили самосуд, який не допустили активісти. Представники місцевої влади на місці виявили, що 17 липня 1933 р. в селі зникла дівчинка 8 років. Син Федаш розповів, що цю дівчинку теж вбила його мати й вони її з’їли. Федаш, пробувши в райміліції в окремій камері, до ранку 23 липня 1933 р. не дожила [26, арк. 43].

У людей від голоду починались психічні розлади, затьмарювалась свідомість, порушувалось мислення, воля, пам'ять. Зрозуміло, що всі ці випадки свідчили про зрушення психіки людей, адже нормальна людина на це не здатна.

Районні лікарні були переповнені. Через недоїдання та антисанітарію спалахували епідемії інфекційних хвороб (висипний та черевний тиф, сап, дизентерія тощо). Із звіту Славутського районного партійного комітету за червень – грудень 1932 р. стає відомо, що “прикордонний район визнавався за небезпечний внаслідок стрімкого поширення пошестних захворювань, з яких необхідно відзначити висипний та черевний тиф, шкарлятину. Кількість захворювань, порівнюючи з минулим роком, набрала прогресивного характеру” [27, арк. 91; 94] (Див. таблицю № 2).

Таблиця №2

Поширення інфекційних хвороб у Славутському районі (1932-193 рр.) за даними Славутського райкому КП(б)У

№ п/п	Перелік інфекційних хвороб	Кількість хворих у 1932 р.	Кількість хворих у 1933 р.
1.	Висипний тиф	72	258
2.	Черевний тиф	99	41
3.	Шкарлятина	124	130
4.	Ізачка	384	200

Селяни блукали полями, викопували гнилу го- родину, діставали із минулорічних скирт гречану полу, на смітниках збирали лушпиння, розривали скотомогильники, нападали на кагати буряків, гуральні. Люди втрачали контроль над собою, постійне відчуття голоду затьмарювало свідомість. Хліборобам прихотилося здобувати харчі шляхом брехні й крадіжок.

Із вищевикладеного постає запитання: “Чому ж селяни не отримували протягом 22 місяців такої життєво необхідної допомоги?”, хоча зверталися за нею до своїх співгромадян, а не до чужинців.

Револуція викликала докорінні зміни у природі більшовицької еліти. Нова правляча верхівка, що складалася з наділених владою осіб в апараті партії, держави, громадських організацій, поводила себе, як нова радянська буржуазна каста, для якої функціонували закриті їдальні, лікарні, магазини, були встановлені єдині ставки заробітної плати. Зокрема, було прийнято ряд постанов, що захищали партіапаратників від голоду. Бригадири, голови колгоспів перебували у цілковитій персональній залежності від районної “трійки” – секретаря райкому партії, голови райвиконкому та начальника ДПУ, які й здійснювали ротачію на місцях. Суспільство збудоване методом насилля й червоного терору породжувало заляканих, підозрілих, покірних, жорсто-

ких керівників із рабським ставленням до найвищої влади.

Національна українська еліта, національна інтелекція на початок 30-х років була винищена. Розгром Спілки визволення України привів до чистки культурної еліти. Програма коренізації завершилась голодомором. Отже, коріння проблеми лежали набагато глибше.

Комунізм нав'язав власну секулярну релігію, що вивільнила цілий ряд людських інстинктів, спрямованих лише на виживання. Р.Арон слушно зауважував: “Передача пристрастей логічно йшла за переміщенням центру інтересу. Люди вбивали одні одних не за те, щоб визначити, кому доручено тлумачити Святе Письмо та керувати святостями, а за те, яка партія чи який метод пропонували ліпший шанс поширити в цій долині смутку матеріальну розкіш для всіх [28, с. 222]”.

Дискримінація за соціальною ознакою ламала багатьох людей, примушувала йти проти своєї волі. Тавро соціальної неповноцінності можна було зняти лише через зречення свого походження. Особливо радянська влада була зацікавлена у відреченні священиків від сану. Духовна руїна заповонила душі українців.

Українські керівники були обізнані з катастрофічним становищем на селі: В.Чубар 10 червня 1932 р. листом попереджав В.Молотова і Й.Сталіна про складну ситуацію на селі; Г.Петровський, голова ВУЦВК, офіційно звертався до С.Косіора щодо продовольчого становища у сільській місцевості в усіх п'яти утворених на той час областях України. М.Демченко, перший секретар Київського обкому партії, довів до відома А.Мікояна про те, що відбувається в Україні: “У Київ нещодавно прибув потяг, навантажений трупами людей, які вмерли з голоду. Трупи підбирали на усьому шляху від Полтави до Києва...” [29, с. 195]. Але замість допомоги Москва відрядила до України П.Постишева, який став фактичним диктатором Української республіки.

*Ой, Постишев, вражий сину,
Всохли б тобі руки:
Як ти віддав Україну
На голодні муки...*

*****

*Комуністи на Вкраїну
Несуть чорну хмару
Безневинним хліборобам
Голод – люту кару.*

Такі співанки було складена українцями у голодних 30-х роках ХХ ст.

Голод позбавляв людину волі до боротьби. З 1 січня по 15 липня 1932 р. секретно-політичний відділ ОДПУ нарахував в Україні лише 923 масових виступи проти влади, ... Чим пояснити, що селянство,

у тому числі українське, так слабо реагувало на ту неможливо тяжку ситуацію?... Можливо розкуркуленням Кремль вилучив із села людей з найбільшим протестним потенціалом [30, с. 87].

Отже, аналіз архівних документів 1929-1933 рр. (скарги, листи, заяви селян до місцевих, республіканських та центральних органів влади, службова переписка) підтверджує народну трагедію та її жахливі наслідки для не одного покоління українців. Архівні джерела інформації дозволяють реконструювати як соціально-економічне положення селян, так і морально-психологічні настрої тих часів. Починаючи з 1929 року зневірені селяни знаходилися у постійному стані фрустрації, що супроводжувався гнівом, відчаєм, почуттям провини, втратою контролю над собою [31, с. 434]. Найвищої фази рівень фрустрації досяг у 1932-1933 рр.

Таким чином:

- радянська політика в Україні, найжорстокіше переслідування Церкви, яка завжди була місцем, де селянин міг отримати допомогу, призвели не лише до фізичних страждань, але й до руйнування психіки людей, в яких зникали механізми психологічного захисту, зросло прагнення врятуватися "будь-якою ціною";

- психогенні розлади серед сільського населення в 1932-1933 рр. носили масовий характер. Морально-психологічна деформація суспільства паралельно руйнувала хліборобську свідомість. Голод робив людей покірними, або ще й гірше, божевільними. Люди скоювали тяжкі злочини, мали місце факти людодства, труподства. Втрата змісту життя, безвихідь призводили до аномічних суїцидів;

- Голодомор 1932-1933 рр. залишив після себе велику духовну руїну та глибокі рубці. Чисельне зменшення цілої генерації призвело до наслідків, котрі відчуються й досі;

- сьогодні осмислення морально-психологічних наслідків голодомору, їх впливу на подальшу суспільну свідомість допоможе повернути українську націю до традиційних народних і християнських цінностей, притаманних нашому суспільству від Володимира Великого, Богдана Хмельницького, Тараса Шевченка.

Примітки:

1. Маслюк А. Проблема самосвідомості в ліміній стані (на матеріалах самозвітів жертв голодомору) // Персонал. – №2, 2007. – С. 8-11.

2. Пампура І. Життєва криза як одна з причин суїцидальних намірів/ Психологія суїцидальної поведінки: діагностика, корекція, профілактика: Зб. наук. Праць / За заг. ред. С.І. Яковенка. – К., 2000. – С. 188-192.

3. ДАХМО. - Ф.Р. - 1061. - Оп. 1. - Спр 79. - Арк. 1 а.

4. ДАХМО. - Ф.Р. - 1061. - Оп. 1. - Спр. 83. - 225 арк.

5. Там само.

6. ДАХМО. – Ф.П. - 187. - Оп. 1. - Спр. 78. - 147 арк.

7. Там само.

8. Там само.

9. ДАХМО. – Ф.П. 323. – Оп. 1. – Спр. 63. – 93 арк.

10. ДАХМО. – Ф.П. 433. – Оп. 1. – Спр. 166. – Арк. 16.

11. Завальнюк О. Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 років на Хмельниччині // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республ. наук.-практ. конф. – Хмельницький, 1994. – С.3-6.

12. ДАХМО. – Ф.П. 323. – Оп. 1. – Спр. 63. – 93 арк.

13. Там само.

14. ДАХМО. – Ф.П. – 187. – Оп. 1. – Спр. 78. – 147 арк.

15. Там само.

16. Там само.

17 Там само.

18 Шульга І. Голод на Поділлі (до 60-річчя голодомору 1933 р.). – Вінниця: Континент – Прим., 1993. – 220 с.

19. Слободянюк П., Телячий Ю. "Чорна дошка" України (події 1930-х років). – Хмельницький, 2001. – 126 с.

20. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна рідколегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією" (голова І. Гамрецький, заступник голови В.Лациба, С.Нешик та ін.. / Автори-упорядники: Р.Подкур, В.Васильєв, П.Кравченко, В.Лациба, І.Мельничук, В. Петренко. – Вінниця, 2007. – 704 с.

21. ДАХМО. - Ф.Р. - 1042. - Оп. 1. - Спр. 95. - Арк. 5.

22. Історико-краєзнавче видання. Голодомор та репресії на Красилівщині (Матеріали 16-ої районної учнівської конференції 30.11.2007 р.). – Хмельницький, 2008. – 136 с.

23. ДАХМО. – Ф.П. – 187. – Оп. 1. – Спр. 78. – 147 арк.

24. ДАХМО. – Ф.П. – 112. – Оп. 1. – Спр. 131. – Арк. 65

25. ДАХМО. – Ф.П. – 166 – Оп. 1. – Спр. 91. – 93 арк.

26. ДАХМО. – Ф.П. – 401 – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 43.

27. ДАХМО. – Ф.П. – 364 – Оп. 1. – Спр. 419. – Арк. 91-94.

28. Арон Р. Опій інтелектуалів: 3 фр. пер. Г.Філіпчук. – К.: Юніверс, 2006. – 272 с.

29. Мейс Дж. Штучний голод 1933 р. в Радянській Україні: Що сталося й чому? // Український історичний журнал. - №1, 2007. – С. 188-200.

30. Кульчицький С. Голод 1932 р. в затінку Голодомору-33.// УІЖ. – №6, 2006. – С. 77-98.

31. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.Петровского, М.Ярошевского. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1990. 494 с.

БОРОТЬБА ХМЕЛЬНИЦЬКИХ СЕЛЯН ЗА ВИЖИВАННЯ: “ХАРЧОВИЙ РАЦІОН” СЕЛЯНСЬКОЇ РОДИНИ У СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦІВ

Тож нехай ніхто не судить вас за їжу і пиття...

Кол. 2, 16

Харчування українців, як і інших народів, формувалося у значній залежності від природно-географічних умов і напрямів господарської діяльності.

Здавна основні орні площі в Україні були засіяні житом і лише на півдні все більше території серед зернових відводили під пшеницю, яка на початку ХХ ст. займала вже біля третини всіх посівних площ [1, с. 136]. Традиційно сіяли гречку, ячмінь, овес, просо. Кукурудза помітної ролі до другої половини ХХ ст. не відігравала. Крупи для власних потреб селяни найчастіше виготовляли у власному господарстві (товкли у ступах, мололи на ручних жорнах) або ж возили до млинів. Крупи та мука були основними харчовими запасами селян.

Українська земля була щедра на овочі (капусту, буряк, моркву, огірки, картоплю, що набула поширення лише з 18 ст., гарбузи, чорну й білу редьку), бобові (горох, квасолю), олійні (льон, мак, соняшник), гриби, горіхи, фрукти (яблука, груші, сливи, вишні), ягоди (чорниці, суниці, калину, бузину).

У селянських господарствах тримали велику рогату худобу. Традиційно споживали м'ясо (свинину, яловичину, кроля, дичину), птицю (курей, качок, гусей), рибу (коропа, карася, щуку, ляща, чехоню). М'ясо солили та зберігали в діжках. Вживали свиняче сало (висококалорійний продукт), що легко консервувати (солити, коптити). Його зберігали у скринях або торбах, підвішених на горищі. Попередньо оброблений сіллю нутряний жир зберігали у полотняних торбинках протягом року.

Молочні продукти були основою селянського харчування. Свіже і кисле молоко завжди були на столі. На запас – відкладали відтоплений сир.

Для приправ культивували прянощі: цибулю, часник, петрушку, хрін, кріп, гірчицю.

Для створення сезонних запасів українські селяни використовували найдавніші рецепти консервування, соління, квашення, сушіння.

Навесні українці традиційно цідили березовий і

кленовий сік, збирали щавель, кропиву, лободу, дикий часник і цибулю.

Отже, щоденну їжу українського селянина можна поділити на дві групи: страви з рослин (сюди відносяться страви із зернових та овочевих культур) і страви з продуктів тваринного походження (м'ясні, молочні, рибні).

Щоденними стравами були каші з проса, гречки, ячменю, вівса, рідше пшениці, кукурудзи, або кашоподібні лемішки, соломахи, вівсяне толокно. Рідкі страви – борщі (на свята варили з м'ясом, у будні заправляли салом); юшку варили в піст, додаючи гриби, сушену рибу; капустяки; ячмінний крупник; пшоняний куліш; навесні готували зелений борщ.

Селяни готували напої із сушених та свіжих фруктів: квас (хлібний, буряковий, грушевий, березовий); настої з цілющих рослин (м'яти, чебрецю, липового цвіту, ромашки, гілок малини, смородини, вишні).

Найбільш розповсюдженими святковими, або недільними стравами були вареники, варяниці, галушки, оладки, локшина, завиванці, коми, крученики, варені яйця, печиво на смальці, холодець із півня, ковбик, на свята – ковбаси.

У неділю українці не працювали, запрошували або ж ходили у гості. Завжди причащали старців, жебраків, убогих. Під час посту українці дотримувались основних заборон. Традиційно харчувалися тричі, а під час польових робіт – чотири рази на день. Їжа була гарячою, переважно вареною.

Але найголовнішим продуктом для українців завжди залишався хліб, його пекли здебільшого з житньої або пшеничної муки з гречаними, картопляними, вівсяними, ячмінними домішками. Хліб готували раз на тиждень, переважно в суботу. Протягом тижня пекли пироги, пампушки, гречаники. Виготовлення хліба для українців було своєрідним ритуалом, секрети випікання хліба передавались із покоління в покоління.

Генетично українці були міцною нацією, яка уміла виживати під час війн, пошестей, посух, голоду. Проте мільйони загинули під час Голодомору 1932-

1933 рр. Голодомор змусив українського хлібороба на його власній землі не лише голодувати, а й порабськи працювати, жебракувати, зректися своїх базових принципів та переконань; наглу мився над його батьківською вірою, поставив на межу виживання.

У грудні 1927 року було розпочато “всеосяжну колективізацію”. Розпочали з усунування реманенту та худоби, закінчили новою формою кріпацтва – колгоспами (праця в яких була низько оплачуваною й неефективною). Розкуркулення 1930 р. перетворилося на погром селянської еліти й знищення найбільш продуктивних селянських одноосібних господарств. Хлібозаготівельні кампанії не враховували реальної ситуації на селі, а планові показники хлібоздачі кількісно не відповідали наявним зерновим запасам. Остання декада грудня 1932 р. характеризувалася посиленням репресій та вилученням залишкових продуктів харчування. При проведенні хлібозаготівель у селян конфісковували не лише зерно, а й м’ясо, яйця, картоплю, городину та все, що могло слугувати харчами.

В 1932 р. колгоспи віддали останній хліб, збіжжя, насінневі фонди. Ситуація колапсу на селі досягла свого апогею на початку зими 1933 р.

“Життя навкруги – це кошмарний сон” (13 березня 1930 р.). “Як важко жити. До відчаю важко... Всі страждають від недоїдання або голоду, та й взагалі від напівжебрацького способу життя. До всього жажлива апатія...” – писала у своєму щоденнику в червні 1932 р. вчителька Олександра Радченко [2, с. 31; 45].

Голод поставив людей на межу виживання. Селяни опинилися у блокаді, спричиненій цілим рядом політичних рішень Кремля. Відсутність паспортів у селян, занесення на “чорні дошки” тих, хто не виконали план хлібозаготівель, заборона торгівлі, суди трійок позбавили людей останніх ілюзій щодо можливості спасіння. Традиційні форми ведення сільського господарства були зруйновані, нові – результатів не давали.

Отже, селяни поставили в умови, коли протягом 22 місяців вони мали існувати без харчів та без державної допомоги. У людей зник механізм психологічного захисту та зросло прагнення “будь-якою ціною” врятуватися.

Селяни блукали полями в надії відшукати гнилу городину, дістати із минулорічних скирт гречану, просяну полову; харчувалися половиною, листям, жомом, мелясою. Харчовий раціон навіть віддалено не нагадував традиційну їжу українських селян початку ХХ ст. Тепер у них була єдина мета спробувати врятувати дітей та врятуватися самим від голодної смерті, опухання, інфекційних хвороб.

Фактична вартість трудоводня колгоспника у перерахуванні на готівку була мізерною й не покривала навіть мінімальних потреб селян. Одноосібники взагалі нічого не отримували.

Рідкими стравами селян голодних 30-тих найчастіше були “похльобка із соєвого або іншого борошна” [3, с. 102]. Борщ із буряка та картопляного лушпиння, борщ із лободи. Супи з кропиви та картопляних лушпайок. Затірки (юшка) із води і затерта борошном. Навесні селяни варили “нізчимний борщ”, до складу якого входила вода, сіль, яглиця. Селяни були готові цілий день важко працювати за тарілку колгоспної баланди.

Харчовий раціон голодуючих людей переважно складався з різного виду млинців із сурогатів. “Будучи на роботі, мати, як і інші жінки, під скирдами соломи витрушували гречану та просяну полову. Дома її трохи піджарювали в печі, товкли в ступі, терли макогоном, робили ляпанці, на вигляд схожі на млинці. На сковороді мати засушувала їх в печі і плакала невимовно. Витягши з печі, давала кожному по чорному млинцю, який проковтнути неможливо, але мусили їсти...” [4, с. 102].

Із суміші бур’янів пекли “оладки”, “соєшники”. З сушеного товченого листа берестка випікали “чуряки”. Із потовченого коріння рогози виходили млинці, котрі були нудотно солодкими й терпкими, їх потрібно було запивати водою. Пекли “липанки” із цвіту акації, “гречушки” з гнилої картоплі, гречної полову. Рідше пекли “млинці” із потовчених кукурудзяних качанів, адже вони надзвичайно важко засвоювалися організмом. Із сушеного цвіту конюшини пекли пампушки, із кори дерев – паляниці.

Люди готували “хліб” з кропиви або жолудів, які змішували із висівками, картопляним лушпинням; лободою. На борошно мололи кістки, й навіть шкіру. “...Пекли хліб, у котрому борошна була крапля, а решта – стружки, лушпайки мерзлої картоплі, ще щось неїстівне...” [5, с. 23].

В тридцять третьому году

Люди їли лободу.

Із голоду пухли люди,

Помирали на ходу [6, с. 61].

“Їли все! Люди викопували хрін з городу й пекли з нього пляцки!... садили шкірки від картоплі. Іноді рятувалися кропивою чи бурячинням. Їх варили, терли й потім пекли “пляцки” на пательні змащеній воском. Не було на селі жодної собаки чи kota!...” – згадувала Головчук (Баюрна) Віра Микитівна, мешканка с.Радівці Хмельницької області [7, с. 177].

Також пекли пляцки із “...підгнилої картоплі, що лишилася в землі... Це були справжні ласощі... У травні 1933 р. – згадує Пацірук Лідія Миколаївна, мешканка с.Тинка Хмельницької області, – повернувся батько... він був фельдшером, людиною грамотною і дуже пильнував, щоб ми не з’їли щось шкідливе. Мабуть, це нас і врятувало...Коли жито стало воскової зрілості, ми руками витереблювали зерна, розтирали в макітрі й варили такий кисіль. Жито нас дуже рятувало...” [8, с. 181-182].

“Збирали гнилу картоплю, перетирали в макітрі і пекли такі млинці. Навесні, коли тільки з’явилася

перша зелень, готували супи. Особливо я не могла їсти з лободи, дуже нудило. З бруньок липи теж пекли млинці. Сусід у саду назбирав грибів підсадків. Дві його дівчинки з'їли їх сирими і померли від отруєння..." – згадувала Рибак Франя Михайлівна, мешканка с.Адамівка Віньковецького району [9, с. 6].

Люди відварювали вишневі, малинові, смородинові гілки, додавали сіль і пили відвар, який частково тамував почуття голоду. Селяни були готові цілий день працювати в колгоспі, щоб отримати стакан рятівної одвійки з-під молока.

Коли прийшла довгоочікувана весна, люди почали викопувати коріння, їсти бруньки, листя, кору, цвіт. "Під час голоду виживали, хто як міг. Коли не залишилось більше продуктів, їли смажені жолуді, товчену кору з кукурудзяним борошном, печений буряк, молюски з річки..." [10, с. 21].

Отже, селяни добре розумілися на їстівних властивостях наявних тоді продуктів, зокрема рослин. Рослинні продукти були, чи не єдиним джерелом енергії для зголоднілих людей за рахунок вуглеводів. Велика кількість цих сполук міститься в зерні, коренеплодах та кореневищах. За відсутності повноцінного раціону в часи голодомору джерелами вуглеводів були всі можливі зернобобові продукти та коренеплоди, каштани та жолуді, кореневища рогозу, стебла очерету, топінамбур, глід, листя. Овочі, фрукти, ягоди та соки з них ставали джерелом біологічно активних речовин – вітамінів, ферментів, мікроелементів (заліза, міді, йоду, кобальту тощо). Крім того, ці продукти містять клітковину, пектинові речовини та інші вуглеводи, органічні кислоти. Проте для нормального розвитку людини, а особливо дитини, необхідна не лише достатня кількість енергії, але й забезпечення білками. Постійна нестача цього компонента в їжі викликала захворювання, сучасна назва якого квашіоркор (назва походить від африканського слова, яке перекладається як „відлучення від грудей"). Ріст дітей уповільнювався, в них розвивалася анемія, розпухали кінцівки, розвивалися дегенеративні процеси у печінці, мозку та інших важливих органах. Серед таких дітей була надзвичайно висока смертність.

Досить часто діти накидалися наче мурахи на посіви і їли доти доки не помирили у страшних муках. Це відбувалось тому, що в оболонці зернових клітин міститься велика кількість полісахаридів, які майже не розщеплюються в організмі людини.

Біля спиртзаводів у глибоких ямах зберігались залишки переробки пшениці та ячменю (барда), нею годували худобу, у голодні тридцяті її споживали люди.

Проте білки рослин, як правило, бідні на незамінні амінокислоти, наприклад, лізин, аргінін (для дітей), гістидин (для дітей), ізолейцин, лейцин, метіонін, фенілаланін, треонін, триптофан, валін, що робить неможливим використання в харчуванні тільки рослинних продуктів. Саме цим пояснюють

ся серйозні відхилення в здоров'ї людей, які змушені були харчуватися винятково рослинами.

Ще гіршою була ситуація із тваринними продуктами, що є джерелом пластичних (за рахунок білків) і енергетичних (за рахунок жирів) речовин. Найважливішим компонентом цих продуктів є білки (3 – 20%), що містять незамінні амінокислоти. Засвоюваність тваринних білків близька до 96%.

Наслідками відсутності худоби в селянських господарствах стали: горезвісна колективізація, що призвела до масового винищення худоби на початку 30-х років, птиці, через небажання селян віддавати їх у колгосп; м'ясоподатки, що були обов'язковими для одноосібних господарств; відсутність кормів для годівлі худоби в 1932-1933 рр.; масовий падіж худоби в часи голодомору.

Люди голодних 30-х змушені були навчитися харчуватися нетрадиційною для українців їжею. Вони ловили жаб та жарили їх в грубах, після споживання такої їжі їх мучила нудота. Ставили пастки на мишей, ховрахів, відстрілювали горобців, граків, ворон. В їжу використовували мурах, лісових равликів, річкових молюсків.

Селяни розривали скотомогильники (переважно відкопували кінські трупи). Варили м'ясний "холодець" з голів котів і собак. У с. Івашинець "двоє подохлих коней колгоспники з'їли, забрали прямо зі шкурою" [11, арк. 59].

Мешканець с. Черче Чемеровецького району Хмельницької області Юрчак Микола Степанович згадував: "Одна наша сусідка пішла у місце, де скидали мертвих коней, принесла конячу голову і наварила холодцю... Весною їли кропиву, лободу, збирали різні отруйні гриби, варили, після чого вмирили..." [12, с. 185].

"Голод був нестерпний і бригадир, дивлячись на наші муки, не витерпів і виділив кожному по пуду посіду, перемішаного з зерном, яким годували коней. Завдяки цьому ми могли вижити. Ми кидали ложку цього посіду із зерном на воду і пили таку похльобку", – пригадував, житель села Плужне Ізяславського району Хмельницької області [13, с. 20].

Агроном одного із сіл Вінницької області згадував, що у квітні, коли піднявся бур'ян, селяни "почали їсти щавель та кропиву... Але від споживання цих диких рослин люди діставали водянку і масово вмирили" [14, с. 276].

Ось характерний лист 30-х років, що був адресований німецькій республіканській газеті "Дас ноіе Дорф". Доведений до відчаю і збожеволівший від трагедії, що з ним сталося, селянин, німець за національністю, писав: "Я, Йоган Завадський, протестую проти брехні, що пише "німецька центральна газета". Не вірно, що у нас мається надлишок чого їсти. В нас в СРСР найбільший у світі голод та злидні. В нашому селі було 103 родини, а зараз залишилось тільки 18. Я сам задушив та з'їв трирічну доньку. Після цього у мене нема більше бажання

жити. Все це приніс з собою радянський лад – за це ми можемо йому дякувати...” [15, с. 68-69].

Вирватися зі смертельного кола під назвою Голодомор людям було надзвичайно важко. Селяни висловлювали своє ставлення до колективізації, хлібозаготівель, людоїдства у віршах, співанках, частівках.

*Батьку Сталін, подивися,
Як ми в созі розжилися...
Нема хліба, нема сала,
Бо місцева власть забрала.
Не шукайте домовину,
Батько з'їв свою дитину.
А на хаті серп і молот,
А у хаті смерть і голод.
Ні корови, ні свині,
Тільки Сталін на стіні [16, с. 78].*

27 березня під грифом “таємно” від райуповноваженого ДПУ УРСР по Меджибізькому району було надіслано секретарю райпарткому спецповідомлення: “... у деяких селах нашого району є випадки голодування, недоїдання, опухання від голоду та окремі смертельні випадки від недоїдання як членів колгоспу, так і одноосібників. Головним чином, ці факти торкаються людей похилого віку, інвалідів, дітей. Є випадки вживання в їжу різних сурогатів...” [17, арк. 28].

Село Ігнатівці. Взагалі не мають ніяких продуктів харчування, голодують, жебракують, збирають у лісі жолуді, інші трави такі колгоспники: Заворотна О., Желуховський М., Гуляк П., Будков Г. та ін.... Колгосп допомоги не надає.

Село Ярославка. 10-12 сімей щоденно ходять у поле, збирають лісові ягоди, жолуді, листя перемішують і вживають в їжу...” [18, арк. 29].

Весна 1933 року принесла селянам суцільне горе. “Коли розтанув сніг, почався справжній голод. У людей розпухли обличчя, ноги та животи... і тепер усе геть начисто поїли. Вживали все, що було: кульбабу, реп'яхи, проліски, іван-чай, амарант та кропиву... Слімаків, що трапляються лише в деяких місцевостях, варили юшку, а хрящове м'ясо дрібно рубали, перемішували з листям і їли або радше просіювали. Це запобігало набряканню тіла та сприяло виживанню... В інших місцевостях рятівною була ловля риби (хоча для родини ризикували дістати присуд за ловлю риби біля свого села)...” [19, с. 275].

Найбільш повно відтворити харчовий раціон українських селян у часи Голодомору допомагають свідчення очевидців трагедії.

“Увечері (у Шепетівці – прим. авт.) нам дали чвертку омелясу (відходи від цукрового буряка) і трохи хліба... Потім виживали як могли. Їли гнилу, мерзлу картоплю з полів. Але нас за це били... Ми ходили зі сліпцями просити хліба...”, – згадував Ющук Зот Омелянович, який під час голодомору мешкав у с.Нетішині Хмельницької області [20, с. 178].

“Рано йду з хати, до вечора ходжу по садках і пасуся, зелень їм... Потім заслабла... Мене сусідка врятувала. Годувала мене медом, черешнею...” – це рядки зі спогадів Гаврюшової Ганни Аркадіївни, мешканки с.Редвин Хмельницької області [21, с. 183].

“Все дитинство хотів їсти. І в 33-й, і у війну, і в 47-й...” – із болем згадував мешканець с. Черче Хмельницької області Юрчак Микола Степанович [22, 185].

“Я так хотіла їсти, що мені було важко ходити. Я все запитувала: Чого така тяжка стежка?” – згадувала Федорук Марія Григорівна, мешканка с.Адамівка Віньковецького району [23, с. 5].

“Тим, хто ходив на роботу, давали баланду (суп з відходів). Батьки не їли її, а несли додому, бо на тих, хто не робив, не давали нічого” – пригадував Заборнюк Петро Минович із с.Щурівчики Ізяславського району [24, с. 41].

“... Бабуня – мамина мама – мала корову і кожного дня давала для моєї малої сестрички кружку молока... це молоко я несла відкритим через городи. Я несла його обережно і дивилася, щоб не вилілося ні краплини” [25, с. 181].

Варто звернути увагу й на те, яке значення під час голодомору для людей мала така домашня тварина, як корова, адже ті, хто мав корову – мали й реальний шанс вижити. Проте найчастіше, коли селяни не могли виконати хлібозаготівельного плану, у них відбирали корову, прирікаючи цим самим їх на голод.

До різних інстанцій громадяни направляли скарги та звернення із проханням не відбирати корову. “Одна без чоловіка десять років, з малими дітьми, забрали корову” – писала Яношевська Уляна в 1932р. [26, арк. 2]. До Славутського РВК зі скаргою звертався Мельник Степан: “У мене шість утриманців, працюю в колгоспі, забрали корову, заявили, що вона потрібна колгоспу, корова підтримувала всю мою сім'ю” [27, арк. 6]. Власюк Венедикт 8 липня 1932 р. шукав правду у прокурора м. Славути “Прохаю Вашого розслідування мала лі право бригада все забрати, і штраф наложити у трьох малих дітей останню корову забрати” [28, арк. 71].

“Нас рятувала корова, і до цих пір я знаю, що у цієї тварини є інша назва – годувальниця..., – згадує жителька с.Старі Нетечинці Віньковецького району Корабльова Ганна Пилипівна [29, с. 65].

Проте, якщо корову й не забирали до колгоспу, то за неї потрібно було віддати 300 літрів молока. “Подумайте зараз, скільки-то ця корова мала молока давати, щоб і собі залишилось, і ще здати стільки?” – риторично запитувала у спогадах Більчук Євдокія Іванівна із с.Западинці [30, с. 87].

Наш земляк Юрій Клен (Освальд Бургардт), німець за походженням, у поемі “Прокляті роки” відтворив жакливі картини Голодомору 1932-1933 рр. в Україні:

*Тоді дурні Грицьки і Опанаси
Вмирили, як у зливу комарі.
Тоді по селах їлось людське м'ясо,
І хліб пекли з розтертої кори.
Дивилися голодні діти ласо
На спухле тіло вмерлої сестри.
Та ми, хоч і покинули печери,
В двадцятім віці стали людожери [31, с. 44].*
Таким чином:

- мільйони українських дітей страждали на виснаження через хронічну нестачу мінімальної необхідної кількості кілокалорій для виживання. у раціоні. Особливо це було небезпечно для маленьких дітей. Адже, процес метаболізму у них проходить швидше, й продуктів харчування вони потребують більш якісних та калорійних;

- українські селяни поступово виробили власну "культуру голодування", саме вона, пізніше допомогла пережити їм післявоєнний голод 1946-1947 рр. Покоління 30-х – 40-х рр. добре знало, які рослини, тварини, птахи, комахи, продукти переробки можна вживати в їжу, які лікарські рослини нейтралізують шкідливу дію "неістівних" продуктів харчування. Діти народжені у ці роки до глибокої старості будуть відчувати страх повторення голодомору та накопичувати продукти "на чорний день".

Примітки:

1. Культура і побут населення України: Навч. Посібник/ В.Наулко, Л.Артюх, В.Горленко та ін.. – 2-е вид., доп. та перероб. – К.: Либідь, 1993. – 228 с.; іл.
2. Слободянюк П., Телячий Ю. "Чорна дошка" України (події 1930-х років). – Хмельницький, 2001. – 126 с.
3. Шульга І. Голод на Поділлі (до 60-річчя голодомору 1933 р.). – Вінниця: Континент – Прим., 1993. – 220 с.
4. Там само
5. Український голокост. 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив. Т.1.2-ге вид./ Упоряд. Ю.Мицик. – К.: Вид. дім "Кієво-Могилянська академія", 2005. – 296с.
6. Серафима (ігуменя). Піст від диявола. – К.: Мистецтво, 2003. – 112 с.: іл.
7. Український голокост. 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив. Т.2 / Упоряд. Ю.Мицик. – К.: Вид. Дім "Кієво-Могилянська академія", 2004. – 443 с.
8. Там само.
9. Пам'ять скривдженого дитинства (Свідчення очевидців та потерпілих від Голодомору 1932-1933 років на Віньковеччині) – Віньківці, 2008. – 68 с.
10. Український голокост. 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив. Т.1. – 296 с.
11. ДАХМО. – Ф.П. – Оп. 1. – Спр. 91.
12. Український голокост. 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив. Т.2. – 443 с.

13. Говорять свідки голодомору. – Ізяслав, 2008. – 30 с.
14. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Пер. з англ. – К.: Либідь, 1993. – 384 с.: іл.
15. Л.Польовий, Б.Чирко. Національні меншини українського села в умовах колективізації.// Український історичний журнал. – №4-6, 1993. – С.64-69.
16. Серафима (ігуменя). Піст від диявола. – 112 с.
17. ДАХМО. – Ф.П. – 187. – Оп. 1. – Спр. 78. – Арк. 28
18. ДАХМО. – Ф.П. – 187. – Оп. 1. – Спр. 78. – Арк. 29.
19. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. – 384 с.
20. Український голокост. 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив. Т.2. – 443 с.
21. Там само.
22. Пам'ять скривдженого дитинства (Свідчення очевидців та потерпілих від Голодомору 1932-1933 років на Віньковеччині) – Віньківці, 2008. – 68 с.
23. Український голокост. 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив. Т.2. – 443 с.
24. Юнь досліджує Поділлія. – Ізяслав, 2008. – 49 с.
25. Там само.
26. ДАХМО. – Ф.Р. – 1061. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 2.
27. Там само.
28. ДАХМО. – Ф.Р. – 1061. – Оп. 1. – Спр. 83. – Арк. 71.
29. Пам'ять скривдженого дитинства (Свідчення очевидців та потерпілих від Голодомору 1932-1933 років на Віньковеччині) – Віньківці, 2008. – 68 с.
30. Історико-краєзнавче видання. Голодомор та репресії на Красилівщині (Матеріали 16-ої районної учнівської конференції 30.11.2007 р.). – Хмельницький, 2008. – 136 с.
31. Сваричевський А. "Отой проклятий 33-й рік"(Тема голодомору в творчості Юрія Клена) // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республіканської наук.-практ. конф. 20 жовтня 1933 р. – Хмельницький, 1933. – С. 43-45.

ВИСНОВКИ

Завдання консолідації української нації та наповнення здобутої державності глибоким патріотичним змістом вимагають від нас збереження генетичної пам'яті наших батьків та дідів, дослідження тих трагічних сторінок життя нашого народу, що були спричинені голодом та Голодомором у 20–30-х роках ХХ століття. Заради цього нам необхідно говорити правду про ті жахливі події:

- Україна розглядалася більшовиками як величезна ресурсна база, що повинна забезпечувати усім необхідним “диктатуру пролетаріату”. Український хліб і вугілля, сіль і метал стали одними з головних причин агресії проти УНР;

- потужна національна еліта, економічно незалежне і національно свідоме селянство становили головну загрозу для більшовиків;

- внаслідок війн та революцій початку 20-х років більшість селянських господарств Хмельниччини належали до категорії незаможних, що вели натуральне господарство, малозадіяне в товарно-грошових відносинах;

- серйозною проблемою для селян після революції стало невпорядковане землекористування, адже держава не поспішала передавати поміщицькі, церковні та землі розкуркулених селянам. При розподілі земель перевага надавалась комунам, радгоспам, колгоспам, лісгоспам, цукроварням та іншим організаціям;

- малоземелля, жорстке оподаткування, низький агротехнічний рівень землеробства, домінування ручної праці, високі ціни на сільськогосподарський реманент, нестача мінеральних та органічних добрив, відсутність великої рогатої худоби, не дозволяли селянам отримувати високі врожаї;

- держава зробила спробу допомогти лише найбіднішим прошаркам сільського населення (батракам, біднякам) через створення фонду для кредитування бідноти та споживчу кооперацію, а селяни-власники, навпаки зазнали нових утисків та репресій;

- управлінська сфера на селі була деінтелектуалізована й недолугим впровадженням партійної політики поглиблювала протистояння;

- радянська влада з самого початку свого становлення проводила політику дехристиянізації села, знищення священиків, сприяла релігійним утворенням, солідаризуючим із владою, особливий акцент робила на пропагуванні атеїзму серед молоді;

- неп на селі було запущено аж після голоду 1921-1923 рр., 1924-1925 рр., а саме в кінці 1926 на початку 1927 рр. Коли ж неп зумів здолати кризу 20-х розпочалась горезвісна сталінська колективізація;

- після придушення опору колективізації на селі, почався розгул бюрократичного насильства. Селян, які відмовлялися вступати до колгоспу заарештовували, на них тиснули економічно та морально. Судових репресій не оминули й окремі голови сільських рад, колгоспів, райвиконкомів, секретарі райкомів партії, які без агресії намагалися втілювати в життя нові партійні рішення;

- саме прямий силовий тиск дозволив переламати хід колективізації. Селяни колективізацію асоціювали з новим закріпаченням та чинили шалений тиск. Для прикордонної Хмельниччини з січня 1930

р. характерним стало зростання кількості масових виступів, у січні-лютому селяни зі своїх сіл, районів, округів почали тікати в бік кордонів. Не залишалися осторонь цієї боротьби і представники національних меншин (поляки, євреї, німці);

- у лютому-березні 1930 р. селянський опір призвів до деяких поступок з боку партійного керівництва. Масова кампанія з об'єднання індивідуальних земельних господарств у колгоспи призвела до того, що на кінець 1930 р. з колгоспів Хмельниччини вийшла приблизно половина селянських господарств, у тому числі майже всі середнячки. Проте радянські лідери відступати не збиралися. Розкуркулення, хлібозаготівельні кампанії, голод, податковий тиск погнало селян назад у колгоспи;

- кампанія на розкуркулення була проголошена радянською владою для досягнення наступних цілей: знищення на селі усіх форм господарювання альтернативних колгоспній; ліквідації активних антирадянських прошарків суспільства, підсилення владних повноважень місцевих партійних і комсомольських активістів. Реалізація цього задуму, на думку керівників СРСР, мала забезпечити швидке проведення колективізації та мобілізацію сільських ресурсів для інвестування в індустріальний проект;

- вже в процесі впровадження масової кампанії “розкуркулення” виявилось, що соціальна верства “куркулів” на селі значно вужча, ніж уявлялася лідерам більшовицької партії і не відіграє значного впливу на загальну соціально-економічну ситуацію;

- для забезпечення курсу на безумовне виконання рішення партійного та державного керівництва щодо ліквідації куркульства як класу на місця були доведені планові показники щодо обсягу осіб, які мають підлягати розкуркуленню. В результаті репресивним заходам було піддано значну кількість осіб, що ні за якими критеріями не підпадали під ознаки “куркулів”;

- реалізація кампанії по розкуркуленню передбачала застосування до жертв практики позбавлення їх власного майна, виселення, позбавлення волі та смертної кари;

- усього в рамках кампанії по розкуркуленню (протягом 1928-1931 рр.) в Україні зникло 352 тис. селянських дворів, більшість з яких демонстрували високий рівень господарської культури;

- наприкінці 20-х – початку 30-х років керівництво радянської держави і комуністичної партії продовжили політику на подальшу надексплуатацію українського села, розглядаючи її як сировинну та матеріальну базу проголошеної індустріалізації;

- враховуючи, що найскладнішою проблемою реформування аграрного сектора виглядало в Україні керівництво ВКП(б) в 1928 р. було обмежено статус Компартії України до рівня обласної партійної організації, що зменшило вплив українських комуністів на соціально-економічну та політичну ситуацію на селі;

- в 1929 році під керівництвом Й.Сталіна було завершено організаційний розгром та ідейну дискредитацію “правої опозиції” в Політбюро ЦК партії, яка виступала за обмеження практики застосування карально-репресивних заходів при проведенні хлібозаготівельних кампаній;

- хлібозаготівельні плани (1928-1933 рр.) стали непомірним тягарем для українських селян. Закони, постанови, циркуляри, розпорядження передбачали лише силове вирішення проблем. Масові обшуки, накладання натуральних та грошових штрафів, позбавлення присадибних ділянок, занесення на “чорні дошки”, тиск з боку карних органів, побиття, приниження селян місцевими “горекерівниками”, додаткова заготівля хліба у 1932 р., формування насінневого фонду, у який конфісковували власне зерно хліборобів – все це зруйнувало мотиваційне підґрунтя добросовісного ведення селянського господарства, призвело до жахливого Голодомору 1932-1933 рр.;

- голод розглядається керівництвом СРСР як інструмент придушення соціального і національного опору. Особливо виразно цей підхід проявляється у постанові ЦК ВКП(б) і РНК СРСР “Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та в Західній області” від 14 грудня 1932 року, в якій наголошується на питанні “правильного проведення українізації”;

- радянізація українського села, найжорстокіше переслідування Церкви, яка завжди була місцем, де селянин міг отримати духовну допомогу, призвели не лише до фізичних страждань, але й до руйнування психіки людей, в яких зникали механізми психологічного захисту, і зросло прагнення врятуватися “будь-якою ціною”;

- психогенні розлади серед сільського населення в 1932-1933 рр. носили масовий характер. Морально-психологічна деформація суспільства паралельно руйнувала хліборобську свідомість. Голод робив людей покірними, або ще й гірше, божевільними. Люди скоювали тяжкі злочини, мали місце факти людодівства, трупоїдства. Втрата змісту життя, безвихідь призводили до аномічних суїцидів;

- Голодомор 1932-1933 рр. в Україні залишив після себе велику духовну руїну. Чисельне зменшення цілої генерації призвело до наслідків, котрі відчуються й досі;

- мільйони українських дітей та тисячі подільських, страждали на виснаження через хронічну нестачу енергії у раціоні. Особливо це було небезпечно для маленьких дітей, адже процес метаболізму у них проходить швидше й продуктів харчування вони потребують більш якісних та калорійних. Діти становили 50 відсотків серед померлих від голоду;

- українські селяни поступово виробили власну “культуру голодування”, саме вона, пізніше допомогла пережити їм післявоєнний голод 1946-1947 рр. Покоління 30–40-х рр. добре знало, які рослини, тварини, птахи, комахи, продукти переробки можна вживати в їжу, які лікарські рослини нейтралізують шкідливу дію “неїстівних” продуктів харчування. Діти народжені у ці роки до глибокої старості будуть відчувати страх повторення голодомору та накопичувати продукти “на чорний день”.

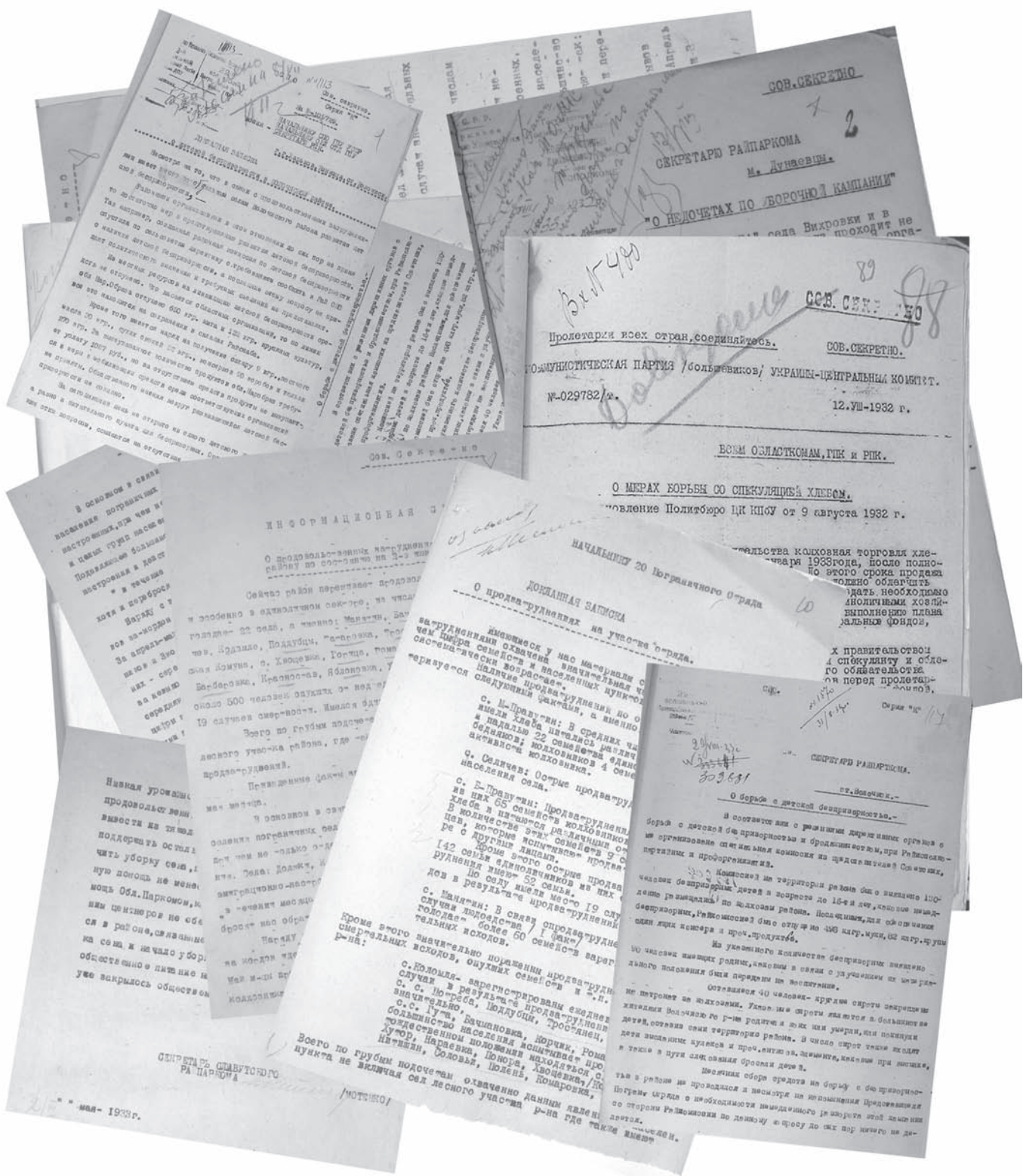
Отже, з осені 1932 р. дії влади в Україні набули чітких ознак, що дозволяють класифікувати їх як геноцид у відповідності зі статтею II Конвенції по попередженню і покаранню злочину геноциду, ухваленої Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р.

РОЗДІЛ 1

ДОКУМЕНТИ

Примітка

Архівні документи через їхній незадовільний фізичний стан, згасаючі тексти передруковані зі збереженням оригіналу мови і стилю первісного тексту написаного їхніми авторами, які мали не високий освітній рівень, були малограмотними. Але це не применшує їх змістовної суті щодо оцінки тодішніх подій.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

Директиви центральних радянських і партійних органів влади

1930 р.

№1. З довідки ЦК КП(б)У про кількість колективізованих селянських дворів в Україні.

№2. Телеграма генерального секретаря ЦК КП(б)У С.Косіора Генеральному секретарю ЦК ВКП(б) Й.Сталіну про стан в округах України.

№ 3. Телеграма генерального секретаря ЦК КП(б)У С.Косіора Вінницькому окружному КП(б)У про методи роботи в умовах масового розпуску колгоспів.

1931 р.

№4. Постанова Наркомату постачання УСРР про поліпшення матеріального становища керівного складу районів.

№5. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про заходи щодо посилення хлібозаготівель.

1932 р.

№6. Витяг з протоколу засідання Секретаріату ЦК КП(б)У про продовольче постачання та лікувальну допомогу районним керівним працівникам.

№7. Лист ЦК КП(б)У до всіх райпарткомів та міськпарткомів про посилення уваги до санітарних заходів і протиепідемічної роботи.

№ 8. Інформаційний лист уповноваженого ЦК КП(б)У з хлібозаготівель Борева до ЦК КП(б)У та уповноваженого Вінницького сектора про стан хлібозаготівлі у Славутському районі.

№ 9. Довідка про стан фондів на Україні.

№ 10. Календарний план розрахунку продуктивних ресурсів в Україні на період з 1/V — до 20/VII — 1932р. в зерновому обрахунку.

№ 11. Витяг із протоколу засідання Раднаркому УСРР про продовольчу допомогу голодуючим.

№ 12. Постанова ЦК ВКП(б) про організацію хлібозаготівельної кампанії 1932 р.

№ 13. Постанова ЦК ВКП(б) про роботу партосередків на підприємствах.

№ 14. Інструкція із застосування постанови ЦВК і РНК СРСР про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності.

№ 15. Постанова Політбюро КП(б)У про заходи боротьби із спекуляцією хлібом.

№ 16. Телеграма секретаря ЦК ВКП(б) Л. Кагановича і голови Раднаркому СРСР В. Молотова до секретаря ЦК КП(б)У С.Косіора та голови Раднаркому В. Чубаря про вкрай незадовільні темпи хлібозаготівель.

№ 17. Постанова Раднаркому СРСР та ЦК ВКП(б) “Про насінну допомогу колгоспам і радгоспам України і Північного Кавказу”.

№ 18. Витяг із протоколу Політбюро ЦК КП(б)У про перевибори правління колгоспів.

№ 19. Інструкція щодо застосування постанови ЦВК і РНК СРСР про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності.

№ 20. Додаток до протоколу ЦК КП(б)У про поліпшення матеріально-побутових умов керівних районних працівників.

№ 21. Додаток до протоколу ПБ, ЦК КП(б)У про хід виконання плану м'ясозаготівель у IV кварталі 1932 р.

№ 22. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Про призупинення відправки на село товарів» по причині невиконання ним планів хлібоздачі.

№ 23. Звернення ЦК КП(б)У до редакторів всіх центральних, обласних та районних газет про репресивні заходи до злісних нездатчиків, спекулянтів, перекупників хліба.

№ 24. Витяг з протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У з питань хлібозаготівель.

№ 25. Додатки до інструкції Раднаркому УСРР від 20 листопада 1932 року “Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі” .

№ 26 Витяг з протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У з питань хлібозаготівель.

№ 27. Інструкції Раднаркому УСРР “Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі”.

№ 28. Звернення ЦК КП(б)У до редакторів всіх

центральных, обласних та районних газет про висвітлення на їх сторінках постачання промкрасом передових районів.

№ 29. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про мобілізацію робітників-комуністів на хлібозаготівлі, колгоспні фонди, натураванси і зловживання в колгоспах, заходи боротьби з куркульським впливом, хлібозаготівлі в одноосібників, хлібоздачу в радгоспах.

№ 30. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про заходи щодо посилення хлібозаготівель.

№ 31. Постанова Ради Народних Комісарів УРСР про ухвалення Інструкції "Про боротьбу з куркульським впливом у колгоспах".

№ 32. Про заходи підсилення хлібозаготівель. Постанова Ради Народних Комісарів УРСР.

№ 33. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про фонди колгоспів, застосування репресій до одноосібників, колгоспів і колгоспників, організації хлібозаготівельної роботи.

№ 34. Витяг з протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У щодо впровадження в життя постанови ЦВК та РНК Союзу про разовий податок з одноосібників.

№ 35. Заходи Наркомпостачання УРСР щодо скорочення витрат хліба.

№ 36. Директивний лист ПБ ЦК КП(б)У до всіх обкомів, міськкомів, райкомів, НКЮ і прокуратури УСРР про посилення допомоги хлібозаготівлям з боку органів юстиції.

№ 37. Таємний лист генерального секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна членам і кандидатам в члени ЦК і ЦК ВКП(б), секретарям ЦК компартій національних республік, обкомів, крайкомів, райкомів, головам райвиконкомів, комуністам-членам колегії НКЗ СРСР

№ 38. Витяг з постанови Політбюро ЦК КП(б)У про заходи боротьби із спекуляцією хлібом.

№ 39. Витяг з постанови ЦК ВКП(б)У та РНК Союзу РСР про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі і в Західній області.

№ 40. Витяг з протоколу № 94 засідання Політбюро ЦК КП(б)У про надпланову закупівлю хліба у колгоспах, колгоспників і одноосібників з 15.XII-1932р.

№ 41. Витяг з протоколу засідання комісії Політбюро ЦК КП(б)У про встановлення зон і шкал щодо вилучення хліба на 1932 р.

№ 42. Витяг з відомості сектора оперативного обліку про вивіз хліба з районів Вінницької області.

№ 43. Витяг з інформації Вінницького обкому КП(б)У до ЦК КП(б)У про хід виконання хлібозаготівель.

№ 44. Проект постанови ЦК ВКП(б)У про проведення хлібозаготівель в районах у колгоспах і колгоспників, які виконали річні плани хлібозаготівель.

№ 45. Лист секретаря ЦК КП(б)У В.Косіора до ЦК ВКП(б) про заборону перевозити ручним багажем продовольчих продуктів вагою понад 10 кг.

№ 46. Доповідна записка в секретаріат ЦК КП(б)У про масовий вихід населення з колгоспів.

№ 47. Витяг з інформації ЦК КП(б)У про застосування репресій до осіб, які не виконують планів хлібоздачі.

№ 48. Додаток до об'єднаної директиви Народного Комісаріату робітничо-селянської інспекції, ОДПУ, Наркомпостачу щодо перевірки хлібних фондів.

№ 49. Розподіл районів за категоріями.

1933 р.

№ 50. Резолюція пленуму ЦК ВКП(б) про підсумки хлібозаготівель в Україні.

№ 51. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР про відповідальність голів сільських рад за незаконне звільнення одноосібних селянських господарств та колгоспних дворів від здавання м'яса державі та невручення їм зобов'язань.

№ 52. Лист ЦК КП(б)У до обкомів та райпарткомів про термінове нарахування зобов'язань з поставок хліба державі кожним колгоспом і одноосібним господарством та вручення цих зобов'язань.

№ 53. Витяг з протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У про засипку насінневих фондів і хід підготовки до весняної сівби.

№ 54. Директива секретаріату ЦК КП(б)У про впровадження рішень ЦК і сесії ЦВК, промов Сталіна, звернення з'їзду колгоспників-ударників до колгоспників.

№ 55. Копія постанови ЦК КП(б)У про порушення господарських інтересів одноосібників.

№ 56. Витяг з інструкції для партійно-радянських працівників, усіх органів ОДПУ, суду і прокуратури про ліквідацію одноосібного господарства, перехід до нових методів боротьби з класовими ворогами.

№ 57. Постанова РНК і ЦК ВКП(б) щодо умов засипки зерна господарствами та розподілення його між колгоспниками по трудовнях.

№ 58. Директива ЦК КП(б)У про форсування темпів косовиці, обмолоту хліба та заходи, пов'язані з цим.

№ 59. Постанова Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів СРСР "Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації й зміцнення громадської (соціалістичної) власності".

№ 60. Постанова Народного комісаріату УСРР "Про боротьбу з нелегальним помолом зерна".

№ 61. Телеграма секретаря ЦК ВКП(б) Л. Кагановича до секретаря ЦК КП(б)У Косіора про повільні темпи хлібозаготівель, зростання крадіжок хліба.

№ 62. Постанова ЦК КП(б)У про заходи допомоги комсомолу.

№ 63. Директива секретаріату ЦК КП(б)У про святкування XVI річниці Жовтневої революції.

№ 64. Лист ЦК КП(б)У до директорів і начальників політвідділів МТС, райпарткомів, обкомів і начальників облполітсекторів.

№ 65. Лист ЦК КП(б)У до обкомів, райпарткомів, директорів і начальників політвідділів МТС і радгоспів про заходи для завершення хлібоздачі колгоспами та одноосібниками.

№ 66. Витяг з протоколу засідання оргбюро ЦК КП(б)У про нарахування трудоднів і забезпечення колгоспників, які навчаються на курсах з підготовки колгоспних сільськогосподарських кадрів.

№ 67. Телеграма з вимогою звітувати про виконання постанови ЦК стосовно репресій щодо колгоспів.

№ 68. Лист ЦК КП(б)У до секретарів райпарткомів, голів РВК, директорів і начальників політвідділів МТС і радгоспів про незадовільний хід сінокосної та силосної кампаній.

Циркуляри та відомості карально-репресивних органів

1930 р.

№ 69. Довідка начальника секретно-оперативного управління ДПУ УРСР І. Леплевського голові ДПУ УРСР В. Балицькому про хід виселення куркулів з України.

№ 70. Доповідна записка голови ДПУ УРСР В. Балицького генеральному секретарю С. Косіору про причини та хід селянських виступів у прикордонних округах України.

1932 р.

№ 71. Доповідна записка Вінницького облвідділу ДПУ В. Лєвоцького секретарю Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву про повстанські настрої окремих соціальних груп області.

№ 72. Записка ДПУ УРСР про організаційно-господарський стан колгоспів за матеріалами агентурного вивчення їхньої діяльності в 1931 р.

№ 73. Інформація командування кавалерійського корпусу та Проскурівського райвідділення ДПУ секретарю Проскурівського РПК КП(б)У про недоліки посівної кампанії.

№ 74. Спецповідомлення начальника Вінницького обласного відділу ДПУ В. Лєвоцького до секретаря Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєва про факти голодування населення в районах області.

№ 75. Повідомлення управління прикордонного загону військ ДПУ секретарю Славутського парткому про гострі продовольчі утруднення населення району.

№ 76. Доповідна записка начальника Вінницького обласного відділу ГПУ В. Лєвоцького секретарю Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву про розкуркулення селянських господарств.

№ 77. Інформація командира Волочиського прикордонного загону секретарю Юринського районного партійного комітету про зафіксовані випадки нападу селян на пристанційні склади з метою

крадіжки хліба.

№ 78. Доповідна записка заступника начальника Вінницького обласного відділу ДПУ П. Рахліса секретарю Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву про факти порушення революційної законності в області.

№ 79. З доповідної записки начальника Вінницького обласного відділу ГПУ В. Лєвоцького секретарю Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву про масові подання колгоспниками заяв щодо виходу з колгоспу.

№ 80. Інформація командування кавалерійського корпусу та Проскурівського райвідділення ДПУ голові Проскурівського райвиконкому про випадки опухання населення від голоду.

№ 81. Витяг із спецповідомлення начальника ДПУ УРСР про хід хлібозаготівлі у Волочиському районі.

№ 82. Спецповідомлення начальника Славутського районного відділу міліції Вовченка установам міліції та ДПУ про саботаж здачі зерна Кутківським колгоспом.

№ 83. Спецповідомлення заступника начальника Вінницького обласного відділу ДПУ П. Рахліса у Вінницький обком КП(б)У про хід хлібозаготівель у Вінницькій області.

№ 84. Зведення ДПУ УРСР про настрої і протидію партійців та комсомольців під час хлібозаготівель.

№ 85. Доповідна записка голови ДПУ С. Реденса генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про плани проведення масових репресій на селі.

№ 86. Зведення ДПУ УСРР про осіб, заарештованих за період з початку операції на селі до 25 листопада 1932 р.

№ 87. Довідка про осіб, заарештованих органами ДПУ УСРР у серпні-листопаді 1932 р. у зв'язку з хлібозаготівлями.

№ 88. Відомості про осіб, засуджених судовою трійкою та особливою нарадою при Колегії ДПУ УРСР за справами, заведеними органами ДПУ в зв'язку з хлібозаготівлями у серпні-листопаді 1932 р.

№ 89. Відомості про дрібні справи по колгоспах, що були передані облвідділами ДПУ у загальні суди НКЮ за період з 15 листопада до 1 грудня 1932 р.

№ 90. Відомості про великі справи по колгоспах, що були передані обласними відділами ДПУ у загальні суди НКЮ за період з 15 листопада до 1 грудня 1932 р.

№ 91. Оперативний бюлетень ДПУ УРСР щодо боротьби із „сільською контрреволюцією”.

№ 92. Відомості про притягнених до відповідальності органами міліції за справами, заведеними у зв'язку із хлібозаготівлями в серпні-листопаді 1932 р.

№ 93. Відомості про кількість колгоспних та одноосібних господарств, обкладених натуральним

штрафом за невиконання плану хлібозаготівель станом на 5 грудня 1932 р.

№ 94. Оперативний бюлетень ДПУ УРСР про справи, пов'язані з викриттям антиколгоспних угруповань та хлібозаготівлями.

№ 95. Довідка про осіб, засуджених за справами, що були заведені органами ДПУ УРСР та міліції у серпні-листопаді 1932 р. у зв'язку із хлібозаготівлями.

№ 96. Аналіз цифрових даних про оперативну роботу органів ДПУ УСРР по сільському терору за період з 1 січня 1932 р. до 1 листопада 1932 р.

№ 97. Витяг з спецповідомлення начальника Вінницького ДПУ до начальника СПЗ ДПУ УРСР про хід хлібозаготівельної кампанії та реагування населення у Волочиському районі.

№ 98. Спецповідомлення секретарю Дунаєвецького районного партійного комітету КП(б)У про хід виконання хлібопоставок у відстаючих селах району.

№ 99. Відомості про осіб, засуджених трійкою та особливою нарадою при колегії ДПУ УСРР за справами, заведеними органами ДПУ у зв'язку із хлібозаготівлями в першій половині грудня 1932 р.

№ 100. Відомості про кількість членів і кандидатів у члени КП(б)У, заарештованих у зв'язку із хлібозаготівлями з 1 до 20 грудня 1932 р.

№ 101. Звинувачувальний акт на гр. Бойко С.І., Бойко М. П., Дубчака С. К. та Бойко Є.П. про вчинення ними опору хлібозаготівельній бригаді.

№102. Інформація начальника Волочиського прикордонного загону начальнику ДПУ УРСР про масовий вихід населення с.Яхнівці з колгоспу через незаконне вилучення у селян продуктів харчування та зерна.

№ 103. Інформація райуповноваженого ДПУ Дунаєвецького району Гендельштейна про настрої робітників.

№ 104. Інформація заступника начальника прикордонного загону ДПУ Черняка до начальника Волочиської райміліції про виявлення 50 пудів пшениці і жита в магазинера колгоспу с.Користева.

№105. Спецповідомлення начальника Волочиського прикордонного загону Морозова секретарю Волочиського РПК КП(б)У про політичну ситуацію у с.Канівка.

1933 р.

№106. Лист Наркома юстиції та генерального прокурора республіки Полякова, прокурора Верховного суду УСРР Ахматова до працівників юстиції України про заходи з подолання серйозних недоліків в роботі органів суду і слідства.

№ 107. Довідка про рух справ та заарештованих в обласних відділах ДПУ УСРР у ході операції на селі за період з 20 грудня 1932 р. по 1 січня 1933 р.

№ 108. Відомості про осіб, заарештованих органами ДПУ УСРР за операцією на селі по лінії СПВ за період з початку операції до 1 січня 1933 р.

№ 109. Довідка про рух справ та заарештованих у обласних відділах ДПУ УРСР у ході операції на селі за період з 1 грудня 1932 р. по 10 січня 1933 р.

№ 110. Довідка ДПУ УРСР про масові втечі селян з сіл України.

№111. Витяг з спецповідомлення уповноваженого по Дунаєвецькому району начальнику обласного відділу ДПУ про хід підготовчої роботи до весняної посівної в Дунаєвецькому районі.

№ 112. Витяг з оперативного наказу ДПУ УРСР № 2.

№113. Директива заступника голови ОДПУ Г.Прокоф'єва та начальника ЕКУ ОДПУ Л. Мирнова всім ПП ОДПУ щодо продовження виявлення членів "контрреволюційної організації" в сільському господарстві.

№114. Спецповідомлення райуповноваженого ДПУ УРСР по Меджибізькому району Каца начальнику обласного відділу ДПУ про перевірку здачі м'ясозаготівель.

№115. Повідомлення начальника Волочиського прикордонного загону Морозова секретарю Волочиського РПК КП(б)У про соціально-економічний та політичний стан у с.Канівка.

№ 116. Інформація райуповноваженого ДПУ Дунаєвецького району Гендельштейна секретарю райпарткому та голові райвиконкому Дунаєвецького району про зафіксовані випадки голодування в районі.

№117. Повідомлення управління прикордонного загону військ ДПУ секретарю Славутського парткому про гострі продовольчі затруднення населення району.

№ 118. Інформація начальника прикордонного загону військ ДПУ до секретаря Волочиського райпарткому про продовольчі труднощі, випадки опухання сімей колгоспників в селах Яхнівці та Кушнірівка.

№119. Інформація начальника прикордонного загону військ ДПУ до секретаря Волочиського райпарткому про серйозні продовольчі труднощі, нестатки та випадки смерті колгоспників та одноосібників в с.Яхнівці.

№120. Доповідна записка начальника Волочиського прикордонного загону начальнику ДПУ УРСР та секретарю районного партійного комітету про дитячу бездоглядність в районі.

№121. Інформація начальника Славутської районної міліції до секретаря Славутського райпарткому, начальника оперативного відділу Вінницької обласної міліції про надання допомоги у зв'язку з продовольчими затрудненнями.

№ 122. Повідомлення заступника начальника Волочиського прикордонного загону Черняка секретарю Волочиського РПК про посилення заходів по боротьбі з мішочництвом.

№ 123.Доповідна записка начальника прикордонного загону ДПУ Морозова до начальника по-

літвідділу Волочиської МТС та начальника райміліції про зрізування колосків на колгоспному полі в с.Курилівка.

№124. Інформація уповноваженого ДПУ Дунаєвецького району до секретаря райпарткому про недоліки збиральної кампанії в колгоспах сіл Вихрівка та Гірчична.

№125. Інформація начальника прикордонного загону ДПУ Морозова до секретаря Волочиського райпарткому про неправильний розподіл продовольчої позики в колгоспі с.Качуринці.

№126. Повідомлення начальника Славутської районної міліції Вовченка секретарю Славутського РПК про порушення закону хлібоздачі керівниками господарств.

№127. Спецповідомлення начальника Дунаєвецької районної міліції начальнику Вінницького обласного управління міліції про заходи пов'язані з торгівлею хлібом в населених пунктах району.

№128. Список колгоспників сіл Яхнівці та Кушнірівка, що потребують продовольчого забезпечення.

№ 129. Доповідна записка в.о. начальника загону ДПУ Черяка до начальника обласного відділу ДПУ УРСР про хід виконання хлібоздачі одноосібниками Волочиського району.

№130. Інформація в.о. начальника прикордонного загону ДПУ Черяка до секретаря Волочиського райпарткому про боротьбу з дитячою неприступністю в районі.

№ 131. Інформація начальника Полонського ДПУ голові райвиконкому про незадоволення населення сіл хлібоздачею.

№132. Повідомлення начальника Полонського ДПУ про незадовільний хід збирання врожаю у с.Кустовці.

№133. Спецповідомлення начальника Дунаєвецької районної міліції начальнику Вінницького обласного управління міліції про заходи пов'язані з торгівлею хлібом в населених пунктах району.

№134. Інформація в.о. начальника прикордонного загону ДПУ Черяка до секретаря Волочиського райпарткому про організацію видачі хліба головою колгоспу Басистюком та уповноваженим сільради Пахалюком колгоспникам с. Качуринці.

№ 135. Спецповідомлення начальника Дунаєвецької районної міліції Яреми начальнику Вінницького обласного управління міліції про заходи пов'язані з торгівлею хлібом в населених пунктах району.

№ 136. Доповідна записка в.о. начальника прикордонного загону Морозенка до секретаря Волочиського райпарткому та начальника політвідділу МТС про масові виключення з колгоспу с.Трительники.

№ 137. Інформація в.о. начальника прикордонного загону ДПУ Черяка до секретаря Волочиського райпарткому про завищені плани хлібоздачі у с.Клинини.

№ 138. Інформація в.о. начальника прикордонного загону ДПУ Черяка до секретаря Волочиського райпарткому про обшуки господарств одноосібників уповноваженим РПК Остапчуком в с.Яхнівці

№139. Звіт про роботу органів юстиції Славутського району в сільськогосподарських та інших кампаніях.

№140. Витяг з спецповідомлення начальника Вінницького ДПУ до начальника СПЗ ДПУ УРСР про хід хлібозаготівельної кампанії та реагування населення у Волочиському районі.

№141. Інформація начальника Волочиського прикордонного загону військ ДПУ Морозова до секретаря райпарткому про важкий економічний стан в колгоспі с.Яхнівці.

№142. Інформація начальника Волочиського прикордонного загону військ ДПУ Морозова до начальника Вінницького облвідділу ДПУ та секретаря Волочиського райпарткому про продовольчі труднощі в окремих селах Волочиського району.

№143. Повідомлення начальника Деражнянського райвідділення ДПУ Олександра секретарю Деражнянського РПК про голодування дітей у с.Богданівці.

№144. Спецповідомлення райуповноваженого ДПУ Дунаєвецького району Гендельштейна про підготовку Дунаєвецької МТС до посівної кампанії.

№ 145. Витяг з повідомлення Деражнянського райвідділу ДПУ секретарю Деражнянського районного партійного комітету про здачу мірчука.

№146. Інформація помічника уповноваженого прикордонного загону ДПУ Попова про організацію збиральної кампанії в с.Нараївка.

№ 147. Доповідна записка начальника прикордонного загону військ ДПУ до начальника 20 прикордонного загону про продовольчі труднощі на ділянці загону.

№ 148. Інформація командування кавалерійського корпусу про проведення посівної кампанії у Проскурівському районі.

1934 р.

№149. Із спецповідомлення заступника голови ДПУ УСРР З. Канцельсона генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про голодування населення Вінницької області.

№150. Із спецповідомлення заступника ДПУ УСРР З. Кацнельсона першому секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору та голові РНК УСРР В. Чубарю про голодування населення республіки.

№151. Службова записка начальника ОСВ ДПУ УСРР Букшпана начальнику ОСВ ОДПУ Я. Генкіну про кількість осіб, розстріляних у 1933 р. за постановою Судової трійки при Колегії ДПУ УСРР.

Документи місцевих органів влади

1931 р.

№ 152. Інформаційний лист „Про звітно-перевиборчу кампанію парторганів у Волочиському районі”.

№ 153. Витяг з політично-інформаційного листа Летичівського райкому КП(б)У про проведення збиральної та хлібозаготівельної кампаній.

№154. Інформаційний лист Волочиського райпарткому до ЦК КП(б)У про виконання планів хлібозаготівлі.

№155. Витяг з політично-інформаційного листа Летичівського райкому КП(б)У про проведення збиральної та хлібозаготівельної кампаній.

№156. Витяг з резолюції бюро Чемеровецького РПК КП(б)У по доповіді про культурне будівництво у районі.

№ 157. Витяг з резолюції бюро Чемеровецького РПК КП(б)У по доповіді про стан та участь КСМ у господарсько-політичних кампаніях району.

1932 р.

№158. Лист уповноваженого в справі хлібозаготівлі по Славутському району Борева до секретаря ЦК КП(б)У П.Любченка про стан хлібозаготівлі.

№159. Директива Вінницького обкому КП(б)У про катастрофічний стан контрактації ярих зернобобових та олійних культур.

№160. Постанова Вінницького облвиконкому про прийняття негайних заходів щодо забезпечення охороною сховищ з посівним матеріалом.

№ 161. З доповідної записки завідуючого сектором інформації Вінницького обкому КП(б)У про „волинки” та терористичні акти в районах області.

№ 162. Інформаційний лист Славутського райпарткому про наслідки господарювання колгоспів, стан колгоспних ферм, заготівлі, настрої населення.

№ 163. Доповідна записка в ЦК КП(б)У про вихід працівників з колгоспів сіл Осташки та Ходьківці.

№ 164. Із спецповідомлення заступника начальника Вінницького обласного відділу ДПУ П.Рахліса секретарю Вінницького обкому КП(б)У М.Алексєєву про подання колгоспниками заяв щодо виходу з колгоспу за період з 1 січня по 25 червня 1932 року.

№ 165. Постанова бюро Вінницького обкому КП(б)У про порайонний план хлібозаготівель.

№ 166. Із протоколу засідання бюро Вінницького обкому КП(б)У про вилучення жорен у селян.

№ 167. Постанова бюро Вінницького бюро КП(б)У про проведення збиральної кампанії в 1932 р.

№ 168. Газетна стаття “Ворогам народу — найжорстокіша кара”.

№ 169. Витяг із спецповідомлення про хід хлібозаготівельної кампанії в Дунаєвецькому районі.

№ 170. Стенограма наради секретарів райкомів КП(б)У, директорів МТС та уповноважених обкому ЦК КП(б)У Вінницької області щодо проведення

хлібозаготівель.

№ 171. Витяг з протоколу засідання президії Вінницького облвиконкому про перебіг хлібозаготівель по районах області та занесення окремих районів, одноосібників та колгоспів на “чорну дошку”.

№172. Доповідна записка працівника Вінницького обкому КП(б)У К. Коваля до генерального секретаря ЦК КП(б)У С.В.Косіора про хід виконання Проскурівським та Старокостянтинівським районами планів хлібоздачі.

№ 173. Копія листа Ю.Коцюбинського до Хатаєвича про виконання плану хлібоздачі Деражнянським районом.

№ 174. Копія інформаційного листа Славутського райпарткому до Вінницького обкому КП(б)У про хід хлібозаготівлі.

№ 175. Текст телеграми Вінницького обкому КП(б)У до ЦК КП(б)У про боротьбу із спекуляцією хлібом.

№ 176. Повідомлення уповноваженого обкому Патрікеєва до секретаря ЦК КП(б)У П.Любченка та Вінницького обкому КП(б)У про перебіг хлібозаготівель у Полонському районі

№ 177. Копія листа Ю.Коцюбинського до генерального секретаря ЦК КП(б)У С.В.Косіора про хід виконанням плану хлібоздачі Летичівським районом.

№178. Інформація про грубе порушення урядових директив в с.Іванківцях Дунаєвецького району.

№ 179. Витяг з інформації Солобковецького РПК КП(б)У Вінницькому обкому КП(б)У про перебіг хлібозаготівлі та перевибори керівників споживчої кооперації.

№ 180. Витяг з постанови до протоколу №26 засідання бюро Кам’янець-Подільського РПК про зберігання хлібних фондів у радгоспі “Жовтневий лан”.

№ 181. Витяг з постанови засідання бюро Кам’янець-Подільського РПК на доповідь Бандуровського про наслідки обстеження с. Ластовець.

№ 182. Додаток до інформації Солобковецького РПК КП(б)У про виявлення факту приховування хліба селянином с.Глушківці та організація над ним виїзного показового суду.

№ 183. Інформація секретаря Славутського райкому Осіпова до Вінницького обкому КП(б)У про відсутність нових випадків захворювань на ґрунті голодування, організацію громадського харчування.

№ 184. Інформаційний лист Славутського райпарткому про негативні настрої в колгоспах.

№ 185. Лист секретаря Затонського РПК КП(б)У Кисловського до секретарів партосередків, голів сільрад, колгоспів членів партії та секретарів КСМ осередків району про виконання доведених планів м’ясо- та хлібозаготівель за 1932 р. та завдання на 1933 р.

№186. Витяг з інформаційного листа секретаря

Славутського райпарткому Осіпова про випадки голодування в районі.

№ 187. Витяг з протоколу засідання Вінницького облвиконкому про виконання плану мобілізації коштів третього кварталу.

№ 188. Витяг з протоколу засідання Вінницького облвиконкому про перебіг виконання плану хлібозаготівель по області.

№ 189. Інформація секретаря районного партійного комітету Колядцева про виконання колгоспами планів хлібоздачі.

№ 190. Інформація Кам'янець-Подільської райспоживспілки про виконання річного плану хлібозаготівель.

№ 191. Лист прокурора Ерміщина до редакції газети "Червоний кордон" про преведення показового суду в с. Мукші-Боришковецькій Кам'янець-Подільського району над колгоспниками за зрізування колосків з колгоспного поля.

№ 192. Список посадових осіб, які зобов'язані щодакади надсилати в ЦК КП(б)У інформаційні листи про хід заготівель (в розрізі областей).

№ 193. Листівка Українського Революційного Комітету "До Українських селян".

№ 194. Лист червоноармійця Шипилова І.Т. до секретаря ЦК КП(б)У С.Косіора про голод, свавілля і насилля над колгоспниками.

№ 195. Заява члена колгоспу с. Крупця Лаврука П.Т. до прокурора Славутського району по питанню неправомірного обкладання м'ясо- та хлібоподатком.

1933 р.

№ 196. Спільний наказ Вінницького областного прокурора та голови суду про створення спеціальних оперативних груп у справі весняної посівкампанії та їх завдання.

№ 197. Інформація секретарю Полонського районного партійного комітету.

№ 198. З доповідної записки організаційно-інструкторського відділу Вінницького обкому КП(б)У про кількість комуністів Вінницької обласної партійної організації, покараних за невиконання хлібозаготівель.

№199. Додаток до протоколу про розподіл держсортфонду ячменю, вівса, проса, кукурудзи, бобових, виги по сортообміну.

№ 200. Зведення інформаційного сектора Вінницького обкому КП(б)У про голодування населення області.

№ 201. Довідка інформаційного сектора Вінницького обкому КП(б)У про голодування населення районів Вінницької області.

№ 202. Довідка інформаційного сектора Вінницького обкому КП(б)У про голодування населення та смертність в районах Вінницької області.

№ 203. Постанова бюро Вінницького обкому КП(б)У про хід виконання плану із збору мірчука.

№ 204. Постанова бюро Вінницького КП(б)У про затвердження норм обов'язкової поставки зерна державі одноосібними господарствами в розрізі районів області.

№ 205. Витяг з проекту постанови бюро Славутського райпарткому про стан постачання вчителів.

№ 206. Інформація секретаря Полонського райпарткому Жарського до Вінницького обкому КП(б)У про порушення землекористування одноосібників.

№ 207. Постанова бюро Вінницького обкому КП(б)У про проведення посівної кампанії в області.

№ 208. Заява гр. Теклюка О.Ф., жителя с. Вульки до Славутської районної контрольної комісії про незаконне вилучення у нього землі, худоби.

№ 209. Постанова бюро Вінницького обкому КП(б)У "Про боротьбу з дитячою безпритульністю та бродяжницьким елементом".

№ 210. Доповідна записка секретаря Вінницького обкому КП(б)У М.Алексеева в ЦК КП(б)У про терористичні акти, здійснені у Вінницькій області.

№211. Доповідна записка відповідального секретаря Вінницької обласної оздоровчої комісії Гуревича у Вінницькій обком партії про голодування населення області.

№ 212. Заява Шевчука С., жителя с. Миньківці про незаконну конфіскацію в нього сільською радою будинку та землі.

№ 213. Постанова президії Кам'янець-Подільського райвиконкому про боротьбу з безпритульністю.

№ 214. Повідомлення Полонської районної споживчої спілки про надання продуктів харчування особам, які перебувають на утриманні працівників політвідділів Полонської МТС та Кустовецького радгоспу по вирощуванню свиней.

№ 215. нформаційне зведення секретаря Славутського райпарткому Мотенка щодо продовольчих труднощів у районі.

№ 216. Політлист до Летичівського районного партійного комітету від бюро колгоспу "Червона зірка" с.Сахнів про політичний та економічний стан села.

№ 217. Інформаційне зведення секретаря Славутського райпарткому Мотенка до ЦК КП(б)У та Вінницького обкому КП(б)У про продовольчі затруднення в районі.

№ 218. Заява гр. Крутої С., жительки с. Цвітоха до Славутської районної контрольної комісії про незаконну конфіскацію членами посівкампанії худоби.

№ 219. Заява контролера Полянської ощадкаси №35 Гуменюка Г.А. про звільнення з роботи через неотримання продуктового пайка.

№220. Протокол засідання колегії про перевірку апарату Полонського пункту "Заготзерно" та млин-підприємств млинкомбінату.

№ 221. Заява жителя с. Баранне Шишука М.Ф. до голови Вінницької обласної прокуратури щодо

незаконного обкладання його податком та конфіскацію майна.

№ 222. Інформація до районного партійного комітету м.Летичів про політичний стан села.

№ 223. Інформаційний лист Солобковецького РПК КП(б)У Вінницькому обкому КП(б)У про зафіксований випадок людодіств у с.Тарасівці.

№ 224. Витяг з інформаційного листа Солобковецького РПК КП(б)У Вінницькому обкому КП(б)У про перебіг збору урожаю в районі та притягнення населення до карної відповідальності за зрізання колосків та розкрадання хліба.

№ 225. Угода про соціалістичне змагання між Солобковецьким та Затонським районами про проведення збиральної кампанії та виконання планів хлібоздачі.

№226. Відомості про стан Славутського району.

№ 227. Інформаційний лист Полонського райпарткому до Вінницького обкому КП(б)У про хід збиральної кампанії, хлібопоставки, осінньої сівби.

№ 228. Витяг з протоколу засідання бюро Вінницького обкому КП(б)У про посилення охорони хліба на зсипних пунктах.

№ 229. Спецповідомлення секретарю Волочиського районного партійного комітету КП (б)У та голові райвиконкому про невиконання колгоспом с.Качуринці планів хлібоздачі.

№ 230. Спецповідомлення секретарю Волочиського районного партійного комітету КП(б)У та голові райвиконкому про масове виключення з колгоспу населення с.Трительники.

№ 231. З доповідної записки комісії Вінницького обкому КП(б)У про результати перевірки політико-економічного стану Новоушицького району.

№232. Відомість про хлібопостачання колгоспам Антонінської МТС.

№ 233. Доповідна записка секретаря Деражнянського РК КП(б)У у Вінницький обком партії по питанню зменшення планів зернопоставки для одноосібних господарств району.

№234. Інформаційний лист секретаря Полонського райпарткому Жарського до Вінницького обкому КП(б)У про продовольчі труднощі, зростання смертності серед одноосібників, випадок людодіства.

№ 235. Лист секретаря Вінницького обкому КП(б)У В.І. Чернявського до секретарів районних партійних комітетів та партосередків КП(б)У про виконання доведених планів хлібозаготівель.

№ 236. Інформаційний лист секретаря Полонського райпарткому Жарського до Вінницького обкому КП(б)У про ремонт доріг, перебіг сільськогосподарських кампаній, продовольчі труднощі.

№237. Список сімей Волочиського району, які потребують продовольчого забезпечення.

№ 238. Список колгоспників сіл Яхнівці та Кушнірівка, що потребують продовольчого забезпечен-

ня.

№ 239. Список вчителів Затонського району вороже налаштованих до радянської влади.

№ 240. Інформація Тумаркіна про організацію хлібозаготівель по Затонському району.

№ 241. Довідка про площі та план поставки хліба по Вінницькій області.

№ 242. Витяг з угоди про соціалістичне змагання між Затонським та Дунаєвським районами, про організацію збирання врожаю, боротьбу з втратами, якісний обмолот та дострокова здача хліба державі.

№ 243. Лист селянина с. Вербка Кам'янець-Подільського району Бондаря Г.С. до ЦК ВКП(б) про доведення до його сім'ї непосильного плану м'ясо-та хлібозаготівель.

1934 р.

№ 244. Доповідна записка секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського першому секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про необхідність збільшення кількості вагонів для вивезення зерна з території області.

№ 245. Лист секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського першому секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про виселення "паразитичних елементів" з території області.

РОЗДІЛ 2

СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

БІЛОГІРСЬКИЙ РАЙОН

МИСЛІВСЬКА Ганна Гордіївна, 1921 року народження, с. Бісівка, Ляховецький (зараз Білогірський) район.

Записала Кальнюк Л.П.,
бібліотекар с. Квітневе, 21.09.2005 р.

Голод дуже пам'ятаю бо я його сама пережила. Влада забирала все під мітлу. Це були свої люди, але вони були продажними. Відбирали насильно, могли ще й підняти на людей руку. На роботу в колгосп заставляли йти. Була в колгоспі столова, хто робив давали по мисці юшки і кусок хліба. Люди більшість в колгосп йшли самі, щоб заробити на життя та не вмерти з голоду. Наша сім'я не дуже голодувала. Батько робив в Ляхівцях в МТС і йому давали пайок: муку, крупу, на тиждень давали 5 буханок хліба, то ми не дуже бідували. В Шепетівці був "Торгсін". Це такий магазин. Хто мав в Америці родичів, вони їм висилали карточки і по цих карточках можна було брати в цьому магазині продукти і одягу.

Багато людей померло від голоду. Хоронили їх, в основному, на могилках, ставили хрести. Діти-сироти виживали як могли, ходили з торбами по селі, робили на городі, щоб заробити на прожиття.

Хоч я була зовсім мала, мені тоді було 10 років, але я дуже все пам'ятаю, як зараз. Тому при розмовах розкакую всім: і дітям, і онукам, і знайомим, про те горе, яке пережило людство.

ГОНЧАРУК Софія Йосипівна, с. Бісівка, Ляховецького (зараз Білогірський) район.

Записала Кальнюк Л.П.,
бібліотекар с. Квітневе, 21.09.2005 р.

Причиною голоду була влада. Десь вони все дівали, шинкували, вивозили. Голод дуже пам'ятаю: в нас був город і добра корова, то ми вижили. Помагали сусідам, родичам. Хто не робив в колгоспі – забирали зерно, худобу, щоб було чим в колгоспі сіяти. А забирали все це послані від влади люди. В колгосп заставляли йти, гонили. Хто добровільно пішов, то мав і зерно, і крупу. В колгоспі була столова, то можна було поїсти. Були такі випадки, що люди помирали, це було навесні, коли кінчалися харчі. Людей, які помирали, хоронили на могилках, окремих місць захоронення не було.

Хочеться зараз подякувати тим, хто не забуває, про тих людей, які пережили страхіття голоду і поважають нас.

ТРОФИМЧУК Надія, 1924 року народження, с. Велика Боровиця, Білогірський район.

Записала Червона Тетяна, учениця 6 класу
Білогірського НВК, 07.02.2007 р.

Було мені 9 років. Як такого голоду не пам'ятаю, але добре знаю, що не було що їсти. Наша сім'я складалася з 8 осіб: тато, мама і 6 дітей. Найбільше мені запам'яталась картина обіду нашої сім'ї. Після того як мама нас 7 нагодувала 1 мискою юшки, ми ступали до ліжок як скелетики, ні на одному обличчі не було усмішки. Лобики важко нависали над погаслими і стемнілими лицами. Мов на черепах виступали зуби, обтягнуті довкола самою шкірою. Дуже боліли животики. Тоді, щоб лишила мука ми підібгували коліна під груди до ліктів. Так ставало легше, бо сама це робила.

Оскільки я була найстарша, за моєї пам'яті помиралі майже усі діти, крім мене і маленької Марічки, якій було лише 2 місяці. Мама віддавала мені останню їжу.

Цей день не зможу забути ніколи. Заходило сонце, я зайшла до хати, у якій було уже темнувато. Знайшла її (маму) - захололу, опухлу у коморі в куті з дитиною у пелені. Вийшовши з хати почала кликати людей, щоб допомогли. Кликала довго і вперто. З понурих обдертих хат вилазили німі, охлялі, ніби мертвяки люди. На другий день ми з татом власноруч поховали маму у викопаній неглибокій ямі.

НИКОЛАЙЧУК Іван Євдокимович, с. Велика Боровиця, Білогірський район.

Записала Гуменюк Н.В., бібліотекар
с. В.Боровиця, 30.10.2005 р.

Голод 1932-1933 рр. пам'ятаю, хай того ніхто не пам'ятає. Причиною голоду, в ті роки був неврожай, а ще влада забирала де знаходила. Ходила така бригада, їх називали "молодчиками", і вичищали все що було в людей, документів у них не було. Приховати частину зерна можна було, але як знайдуть, то заберуть усе, шукали шомполом — це залізна палиця така була.

В колгосп змушували писати заяви, якщо не йшли, то приходили на день 5-6 разів і заставляли йти, більше загнали в колгосп штучно.

Людей з голоду помирало дуже багато. Не голодували в той час тільки ті, що були при владі, у них було все, і ті в кого була мала сім'я. Щоб вижити, то давали галушки з горохом, але то була одна юшка. А так їли лободу, гнилу картоплю, жолуді, горіхи, а

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ще ворони і саме більше воронячі яйця. Ще можна було щось вимінити в жидів. Завезти дров до жида, то щось дасть — пшона, квасолі.

Ховали померлих на цвинтарі, їх старались поховати кожного окремо.

Коли розказуєш теперішній молоді про голод, що довелося пережити, то не вірять, кажуть такого не було. А винна та влада, що керувала державою.

ЗНАЙДЮК Марія Дмитрівна, 1927 року народження, с. Вікнини, Білогірський район.

Записав Поліщук Андрій, учень 6 класу гімназії Білогірського НВК, 09.04.2007 р.

Пам'ятаю, що у 1932-1933 роках був голод, мені було тоді 5,5 років. Було нас шестеро в сім'ї, тоді була засуха. Збирали податки. Ходили відбирали у людей вирощене. Моя мама ховали жито під припічком, закопала, а хтось доказав. Прийшли штурхали залізною палицею і забрали два пуди жита, стали ми всі шестеро плакати, але нічого не помогло.

Забрали дві корови, четверо коней, хліва, хату. Тато викопав яму (потреб) зробив там піч і жили ми так п'ять років. Мама піде на роботу, заробить глечик молока і два кусочки хліба і нас годує.

Люди крадькома збирали на полі колоски, картоплю, їх за це ловили і судили.

ДЕНИСЕВИЧ Ніна Петрівна, 1925 року народження, с. Вікнини, Білогірський район.

Записав Поліщук Андрій, учень 6 класу гімназії Білогірського НВК, 09.04.2007 р.

Пам'ятаю голод 1932-1933 років. На той час існували податки, потрібно було здати яйця, м'ясо, молоко. Мені було 7 років, і я пам'ятаю як приходили до нас невідомі і все забирали, не показуючи документів. Люди закопували в землю, але знаходили і там. Людей, що не погоджувалися віддавати продукти, висилали з села, назад вони не повернулися. Їх доля невідома.

В 1933 році почали вмирати з голоду. Сиротами ніхто не опікувався, бо не вистачало власним дітям. Мама варили юшку з кінського чи заячого щавлю, листя липи. Батько міняв хустки на харчі.

Людоїдства в житті не було. Всіх померлих хоронили на кладовищі. У період 1932-1933 років з голоду померло біля восьми чоловік.

АДАМЧУК Ольга Іванівна, 1922 року народження, с. Вільшаниця, Білогірський район.

Записала Костюк В.В., бібліотекар с. Вільшаниця, 17.08.2005 р.

Роки голоду були дуже страшні для моєї сім'ї. Батько Іван і мати Секліта були в колгоспі. Було в

нас і хазяйство, але прийшли і все забрали, а нас вигнали з хати. Було це в лютому місяці. Стояла я з меншим братом Миколою і дивилася, як Мусіяка і Ніколашка виводять з хліва корову, коней, повиносили весь реманент. В хаті нащось побили вікна, а ми в чому були одягнені в тому і пішли з хати. Жили ми в родичів, Дубович Тетяни. Були ми в неї 6 років. А в нашій хаті жив якийсь Бирка. Тільки через вісім років батьки викупили хату назад.

Голодні ми були дуже, мати з омелясу і м'якоти пекла коржі, вони були не добрі, я не хотіла їсти, мати заставляли, казали, що помреш з голоду. Ноги були опухлі і в мене, і в брата. З матір'ю ходила в колгосп на буряки, то там давали хліб, я вже чекала коли дадуть, кусочок сама їла, а кусочок несла братові. В поле теж ходили збирати колоски, як принесемо, то вимнемо, віджаримо, потім в макітрі перетремо і мати варять суп. Діти боялися Мусія, як побачать, то всі тікають, хто куди може, а як зловить кого, то б'є крепко, нікого не жалів. Але ми вижили, дякувати Богу. В селі не було так, щоб хто помер з голоду, виживали як могли.

ТРОЯН Горпина Йосипівна, Божествена Параска Купріянівна, с.В'язовець, Білогірський район.

Записала Василіук Л.В., бібліотекар с.В'язовець, 20.10.2005 р.

Такого страшного як людоїдство, або щоб пухли від голоду у нас в селі не було. Був можна сказати напівголод. В селі проходила прикордонна застава і наслідки голоду були дещо легшими, напевно боялися, щоб не просочувалася інформація про голод, злидні та смерть у Польщу, бо сусіднє село було вже під Польщею.

До нас в село приходило дуже багато прошаків, які просили милостиню, вони всі були з Чуднова.

А голодували в селі ті, хто не хотів добровільно записуватись у колгосп. Тоді сільські активісти відбирали в них корови, коні, зерно, а потім вигонили їх з хат, а деяких висилали в Запорізьку область, вони їх називали куркулями.

Одна заможня сім'я Самаришиної Горпини, через те, що не хотіла віддати своє добро, нажите важкою працею, залишилася без хати, то викопала землянку, щоб перезимувати, і була змушена їсти гичку, молола на жорнах насіння кормових буряків і пекла пампушки. На щастя ця сім'я вижила, а вже пізніше записалася в колгосп, то її назад повернули хату.

В селі для дітей-сиріт був створений патронат, в якому налічувалося 18 дітей, їх там годували та одягали. У нашому селі, мабуть, як ніде всі люди вижили, і дай Бог, щоб ніколи не повторився такий страшний голод, який по Україні забрав у могили мільйони людей.

МИСЛИВЕЦЬ Надія Петрівна, 1924 року народження, с. Дідківці, Білогірський район.

Записала Рудюк Юлія, учениця 6 класу гімназії Білогірського НВК, 12.09.2007 р.

Голод 1932-33 рр. пам'ятаю. Мала я тоді 9 років. Влада забирала урожай. Були уповноважені з району разом з головою та секретарем сільської ради. Приходили і не показували ніяких документів, тільки говорили "вигортайте", та й усе. А хто не слухався, то карали тим, що висилали у Дніпропетровську, Запорізьку та ряд інших південних областей, зокрема у с. Веселе.

Приходили із зброєю. Людей не били. А вирощений врожай, навіть недостиглий, люди вночі викопували, вижинали і ховали, поки влада прийде. Так спасали свої сім'ї. Були серед активістів порядні люди, які попереджали коли прийдуть виконавці. Хто як міг так і приховував, але від них мало що приховаєш, все знаходили. Робили "трус", перекидали все в коморах, в льохах, навіть в колуках знаходили горшки з квасолею. Худобу ніхто не ховав, бо все одно знаходили і забирали. В день і ввечері приходили і забирали. Без кінця ходили. В колгосп люди йшли добровільно, тому, що давали їжу. Додому не дозволяли брати нічого, навіть колоска, за це могли судити. Охороняли все в колгоспі "ястребки". В колгосп добровільно йшли ледащі, п'яниці, вдови. Ніхто не змушував іти в колгосп, але іншого виходу не було. В нашій сім'ї тато записався в колгосп, а мама довго не йшла, а потім ще й поваром робила в колгоспі.

З голоду із місцевих ніхто не помер. Помирали люди приїжджі. Бо нас спасала "западна" — села Ланівці, Грибова. Ці села були під Польщею. Люди ходили в "западну" (до Лановець) і просили хліба, працювали там у хазяїв і за те вони давали продукти. А приїжджали до нас люди зі сходу, то їх рятували чим могли, але багато було опухлих і помирали. Дітей-сиріт забирали в "патронат". Майже кожна хата так робила. Та й на городах вродило: і хліб, і картопля. В той час люди допомагали один одному, спасали як могли.

БЕЗВЕРХНЯ Варвара Гнатівна, 1922 року народження, с. Жемелинці, Білогірський район.

Записала Декалюк В.Л., бібліотекар с. Мокроволя, 17.09.2005р.

Голод пам'ятаю, дуже пам'ятаю. Забирала бригада все до бубки, останні гарбузки з печі вигрібали. В бригаді були Панасюк Ясько, Маєвський Яник, Безлисюк. Об'їжчиком був Григор Кузьмук, який охороняв поля, бригадиром був Василь Міщук.

Віра Канорова вкрала п'ять колосків - посадили, то Канор викупив і оженився на ній. В колгосп йшли бідні, багаті не хотіли йти. Їх розкуркулювали і висилали. Люди їли мерзлу картоплю, половину греча-

ну, збирали воронячі яйця, дику птицю, навіть були такі, що їли собак здохлих.

Було таке, що з голоду попухла вся сім'я і в одній домовині ховали Єхроська, Марту, Гуляна, Ганіська. Терсон помер, то дві неділі лежав, не було кому ховати. То жінки самі вирили ямку біля свіжої могили і так поховали.

ШЕЙБСАК Ганна Пилипівна, 1913 року народження, с. Жижниківці, Білогірський район.

Записала Дячук Л.І, бібліотекар с. Гулівці, 14.09.2005 р.

Сім'я наша була велика: дід, баба, батько, мати, два брати, дві сестри, я.

В роки голодомору мені виповнилось вже 19 років. Я вже була повнолітня, і ми з мамою ходили на роботу. За роботу нам давали миску горохової або пшоняної кашки без картоплі й кусень чорного хліба. Юшку ми з'їдали дуже поволеньки, щоб довше їсти, а хлібчик ховали. Мама прив'язувала шматок мені на спину. Хліб на спині, а його запах так паморочить голову, щой витримати важко. В голові була завжди одна думка — їсти. Приходили з поля, а дома діти малі, голодні, то ми той хлібчик ділили по кусочку між ними. Бабуся варила юшку із заячого квасцю. Вона була часом навіть без солі, солі не було взагалі, то в гендлярів вимінювали її на останню одіж.

Голод на мою думку був ще тому, що накладали на людей великі податки. 1932 рік був не урожайний, але те, що вродило забирала "сільрада". Люди самі носили податки до "сільради", а хто не здавав, то приходили і забирали силоміць.

Пам'ятаю в нас був кабанчик, щетина на ньому була дуже велика і худий був як доска. Батько в гоні його зарізав, і м'ясо ми солили в ящик та закопували в льосі в землю, щоб ніхто не знайшов. Шкуру з кабана здали на податки.

Тяжко було пережити той рік, тому на осінь 33-го було вже легше. Вродив хліб, але багато із людей не дочекались нового урожаю — повимирали від голоду.

КОЛЕСНИК Надія Степанівна, 1927 року народження, с. Залужжя, Білогірський район.

Записав Сімонов Валентин, учень 10 класу Білогірського НВК, 15.11.2007 р.

Мені було тоді лише п'ять років. Але ці події залишилися у моїй пам'яті назавжди.

Люди вмирали і вмирали, бо не було що їсти. З кагатів картоплі, які були ще з позаминулого року, діставали картоплю розминали її та пекли пампушки, а з лободи варили борщ. В кого була корова — спасалися коровою. Збирали в полі колоски та ховали їх у пазуху, бо якщо зловлять посадять в холодну.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Спочатку на селі вмер Онисько, а потім і його жінка Горпина, а поховати їх не було кому, тому люди викопали невелику ямку, на велику не було сил, постелили туди соломи і так обох і закопали.

У 33 році наш тато стали головою сільської ради, тому ми з сестрою Ганною так і вижили, бо тато щось і принесе було додому, то проса, то дві-три жмені ячменю, який ми розтирали і робили такі собі пампушечки. Отак і жили, виживали, харчуючись лободою та гнилою картоплею.

А зараз кажуть не було голодомору. Які ж брехуни, хоча б постидалися ще живих свідків, які, шукаючи комах, гнилу картоплю та нипаючи лободу по полях, сяк-так виживали. Стидно має нам бути за таку державу і за її народ.

КОСМАЦЬКА Марія, 1919 року народження, с. Заріччя, Білогірський район.

Записала Загоруйко Аліна, учениця 6 класу Білогірського НВК, 20.02.2007 р.

На той час я проживала в селі Гурщина. У сім'ї нас було троє дітей, їсти майже нічого в хаті не було і мене відправили в найми, щоб заробити хліба. Батька мого не було, бо як ворог народу був висланий.

Так як у Гурщині багато лісів, то часто ходили по ягоди і гриби. Об'їдали все, що можна було з'їсти. Дуже запам'яталось як до нас у ліс прийшли люди з Перерослого. Вони збирали гриби усі підряд: їстівні і отруйні і тому багато з них отравилося.

В селі було дуже багато голодних і кожен спасався чим міг. Але якихось страшних випадків не пам'ятаю, може тому що була ще мала.

БАЩУК Н.Ф., с. Карасиха, Білогірський район.

Записав Сімонов Валентин, учень 10 класу Білогірського НВК, 15.11.2007р.

Нас в сім'ї було вісім душ: тато, мама і шестеро дітей. На страшний час голоду і податків, яких батьки не мали чим заплатити я ходила в третій клас. Пам'ятаю, як одного разу прийшла із школи, а в хаті було троє чужих людей. Вони щось шукали на горі, в коморі, в хаті, в клуні, рили двора. Ці люди прийшли за налогом, але взяти не було що, то вони з мене здерли червоне пальтішко. Дуже мені було його шкода, і я довго плакала. І ніхто не мав права обізватися. Жили дуже бідно, не було що їсти. В колгосп забрали все: і пару коней, коровицю, порося, плуга, борони.

Щоб якось вижити, ходили збирали гнилі, мерзлі бараболі на полі. Борщ варили з лободи. Як пішли в колгосп, то там їсти щось давали: як своєму - то вкине густіше, а чужому - ріденької кашечки.

Одного разу пішла до сусіда Талімона - хотіла взяти грушку під грушею - то він відпустив собаку, який вирвав у мене кусок пальця.

В нашій родині з голоду ніхто не помер, але були опухші. Людей, які помирали, ховали родичі на цвинтарі.

Про страшні роки голоду розказую дітям, онукам. Винною у загибелі багатьох людей вважаю владу.

ПОЛИЩУК Софія Ничипорівна, с.Корниця, Білогірський район.

Записала Маринчук Н.К., бібліотекар с. Залужжя, 02.09.2005 р.

Голод 1932-1933рр. — пам'ятаю. Не було ні задухи, ні другого якогось стихійного лиха. Роки були гарні, врожайні, було багато зерна, але й була в ті роки велика заготівка, і зерно повивозили все до бубки.

Ховали люди зерно де тільки могли, але все находили і забирали, забирали худобу і так змушували йти в колгосп. Люди не знали що таке колгоспи, тому й боялись іти до них.

Я пам'ятаю — сховати зерна, продуктів, не можна було ніде. Люди замурували в грубки, щоб хоч що-небудь зберегти для сім'ї, щоб вижити, але і те знаходили. Розбивали грубки і забирали все. Приходили по декілька раз. Головою сільської ради був Крохмаль Микола.

З колгоспу людям не давали нічого, ні зерна ні продуктів, тільки писали трудовні. За крадіжку колосків, чи жменю зерна — судили. Виїжджав виїзний суд на село і судили показово, щоб всі бачили і боялись. Засудили Петровську Ярину і посадили в тюрму.

Мій батько Ничипір і брат старший Андрій, з 1901 року, померли з голоду в один день. Похоронили їх на цвинтарі. Ми всі — мати, мої брати Павло, Василь, Захарко, вижили, бо мати тримала корову. Людей в селі померло багато, а скільки не пам'ятаю. Прикладів людоїдства не було.

Їли собак, ловили лелек. Міняли в с. Двірець, там був млин, на хустки, скатерки, рядна, макуху, в Плужному можна було виміняти круп — пшона, пшеничних круп, перловки, але дуже трошки.

ФЕДОРЧУК Антоніна Федорівна, с. Кур'янки, Білогірський район.

Записала Колесник Л.С., бібліотекар с. Кур'янки, 20.09.2005 р.

Голод 1932-33 рр. пам'ятаю, хто таке може забути. Голод зробила влада, все в людей позабирали, хто що нажив, а з колгоспів нічого не давали, а в кожного була дитина по дитині і всі їсти хотят. Налогами обложували тих людей, хто лишив коро-

ву, курку, поросю. Мусили здати 200л. молока, 400 яєць, шкуру з свині, то тим людям нічого не лишалося. Мама ходила в комуну, то приносила пуд муки, вимінювала на що ще можна було. В нас забрали коня, корову, свиню і ніхто не переживав чим мама буде тих діток годувати. Я ходила з мамою в Козин, там було поле бараболь, то ми назбираємо тих порохівничок, мама натрусить з них того пороху і такі їли пампушки, хліба ми не бачили. Я пасла людям корови, в кого не забрали, то мені давали склянку молока, то я так мала сили ходити. Були такі що жили добре, от Яків мав все, бо людей продавав, висліджував, і тому в його було все, але він ні з ким не ділився. Всі люди ходили сині, жовті, ходячи вмирили, а він червонопикий такий був. Ще якісь чужі ходили, штрикали, шукали. В колгоспі мусили робити тяжко, а ніхто нічого нам за те не давав. В нас найшли в загаті ящик ячменю, то тата за те відпродавали в Лютерку на півроку, на примусову працю. Людей повмирало сила-силенна, дуже дітей багато згинувало. Мій братик висмоктав свої пальчики до кісточок з голоду, і помер. Поховали на могилках, вже й того місця немає, не було ні хрестів, нічого. Люди не мали сил яму копати.

КУФІРУК Мартоха Микитівна, 1912 р. народження, с. Ліски, Білогірський район.

*Записала Охота С.В., бібліотекар
с. Ставищани, 23.08.2005 р.*

Ой, пам'ятаю той голодомор і дуже добре. В ті роки був неврожай, то в нас забирали все, накладали великі податки. Люди всякі тоді були, як і зараз, як і завжди. Якщо бачили, що хтось краще живе, заявляли на нього, насилали "компетентних" осіб. А начальство, коли приходило й знаходило в оселі зерно, називало хазяїв кулаками й висилало з села. Стільки сліз було, горя!

Був у селі такий Ганесько. Він ходив по селі ще з трьома приплічниками й забирав все, що потрапляло під руку. Пам'ятаю, в брата мого забрали корову. Його тоді вдома не було, щоб захистити, а жінка що зробить? Ой, натерпілися люди! В землю ховали зерно, скрізь, куди можна було, де, думали, не знайдуть останню надію на порятунок. Дехто носив зерно в оселі до бідних, бо там шукати не будуть.

Чула я про той закон "п'яти колосків". В нас Ганька Арсенова після жнив назбирала колосків дітям, то її за це судили, наклали великий штраф.

В колгосп брали найбідніших, багатим відмовляли, якщо вони навіть і не мали нічого проти того, щоб вступити в колективне господарство.

А скільки сиріток залишилося! Ними ніхто не опікувався. Вони блукали і своїм селом, й чужими, як бездомні кошенята, шукаючи їжі.

Люди їли все: лободу, собак, котів, пацюків. Помирало багато. Їх старалися похоронити - кожного в останню путь людей під час голодомору по-

людському не випроводжали.

Тепер вже й не вірять, що таке довелося пережити. Я розказую, а не вірять. І церкви в нас немає. Колись була дуже гарна. Треба було відремонтувати й мали б куди ходити. Але то за радянських часів було. Хто дозволить церквою займатися? Жаль, що багато людей в той час загинуло ні за що, ні про що. А винні в цьому тодішня влада, сталінський режим. Навмисне людей нищили.

МАЛЕНЧУК Лікера Іванівна, 1922 року народження, с. Норилів, Білогірський район.

*Записала Кобець Наталія, учениця 3 класу
гімназії Білогірського НВК, 12.03.2007 р.*

В 1932-33 р.р. я була ще зовсім юною дівчиною. Мала я тоді всього 10 років. Саме в той час була пора розкуркулення селян. Кожен селянин і його сім'я, в тому числі і наші, мусили відвести на станцію або якусь худобину або занести зерно. В разі невиконання позбавляли волі на 10 років. У нашому селі голод заходив у кожну домівку, родину, сім'ю. Не дивлячись на вік, забирав за собою всіх людей: і новонароджених немовлят, і молодих, і старших. Діти, що вижили, ходили по домівках чужих людей, простягаючи руку, - просили шматочок хліба, а то й не хліба, а якоїсь макухи, що ставала найбільшою їх радістю. Не ходили ми до школи, а ходили просити. Варили мама кашу з лободи, пекли лободяні буханці, муку робили з кісток загиблих тварин, або ж з кори дерев. Багато помирало, ми навіть не знали що таке хліб, а про цукерки навіть і не мріяли. Влітку, коли достигали вишні, яблука та інші фрукти, було легше. Було дуже важко, але ми не жалілись нікому.

В нашому селі померло не так вже й багато. Я й не пам'ятаю як їх звали, бо я була ще мала.

ДЕКАЛЮК Віра Лук'янівна, с. Окіп, Білогірський район.

*Записала Танащук Л.В., бібліотекар
с. Мокроволя, 17.09.2005 р.*

Голод почався з того, що його влада сама зробила. Все було. Зробили спеціально, щоб задушити людей. Влада забирала урожай, накладала великі податки на все. По хатах до людей ходили люди довірені владою, послані по указу вищого начальства.

Вживали люди від голоду як могли, ходили на роботу в колгосп, хто зумів щось вкрасти, то добре, а хто попався - тюрма. Був такий закон про „5 колосків". Хто збирав в полі колоски, і не дай, боже, вкрав собі, і зловили то засуджували в тюрму. Менш голодували ті, хто пішов в колгосп. Батько мій пішов до колгоспу, корову в нас не забрали, то ми не дуже голодували, а, в основному голодували ті, хто не був в колгоспі. Люди вживали самі як могли, помагали

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

один одному, ділилися чим було. Сиріт підтримував народ, вони лазили з торбами, робили на городах, а від держави підтримки не було ніякої. Помирали від голоду, в основному діти, вони їли все, в них бра-лась така слабкість як дизентерія, і вони помирали. Дуже хочеться, щоб молоде покоління знало про голод 1932-1933 року, я багато розповідаю своїм дітям, внукам, сусідам. В голоді і загибелі багатьох людей я вважаю винним Сталіна.

НИКИТЮК Сергій Федорович, 1925 р. народження, с. Шимківці, Білогірський район.

Записала Міщук Тетяна, учениця 10 класу Білогірського НВК, 05.09.2007 р.

Голод 1932-33 років пам'ятаю, хай такого більш ніхто не пам'ятає. Причина голоду в тому, що уро-жай забирали комсомольці, активісти. Зерна при-ховати не можна було, бо забирали все. Я пам'ятаю, як з Покушівки була прислана бригада з 7-8 чоловік, які приходили до хати і все шукали. Знайдене за-бирали.

Організовували комуни, в людей продукти за-бирали і їм варили. Одежі не забирали, корови, коні згнали у колгосп. Всіх змушували йти у колгосп; добровільно йшли тільки бідні.

Дуже багато помирало з голоду. В кого були добрі сусіди, то ділилися продуктами, а в кого лих - то ще й видавали активістам. Їли все підряд, що тільки можна було: лободу, щавель, кропиви - це влітку, а взимку було ще важче.

В містах все рівно робили людям якісь достав-ки.

Багато ховали чужих, які, ходячи від села до села за куснем хліба, помирали в нашому селі. На проводи, хто знає місця померлих з голоду, то по-минають. Але таких людей дуже мало залишилось.

У голоді винна власть тодішня.

Про голод розповідав молодим людям, дітям, хто цікавився, хоч сам був ще зовсім дитиною, але це лихо запам'ятав.

ПОТАПЧУК Антоніни Макарівни, с. Шуньки, Білогірський район.

Записала Міщук Тетяна, учениця 10 класу Білогірського НВК, 05.09.2007 р.

Ой, пам'ятаю я голодомор в 1932-33 рр., бо було мені вже 9 років. Було дуже страшно і хотілося їсти. На селі була організована влада активістів, в яку входило зо 5 чоловік, якими керувала сільська рада. Приходили вони до кожної хати, яка не всту-пала в колгосп, і забирали все, що тільки можна було.

Пам'ятаю, в нас лежав пакет з цвяхами, то, на-віть і його забрали. Забрали і корову з хліва, то ми голодували по-страшному. Було, що прийдуть,

заберуть господаря в сільраду і там якщо він по-доброму не розумів, що треба йти в колгосп, то його лякали, били, що хотіли те й робили. А оборони тоді не було ніякої, люди терпіли, виживали, як хто міг.

Зерно можна було тільки десь закопати в яму, бо де іще можна сховати, якщо вони коли захочуть, тоді прийдуть і все заберуть з хати. В кого були жор-на, то навіть били, щоб люди не могли змолоти. А тим, хто пішов до колгоспу, то їх не зачіпали, і їсти їм варили у столові, годували. Вони були задово-лені, що пішли. З хазяйства забирали все, що тіль-ки можна було продати, виносили до клубу і там продавали. Корову нашу продали сусідці, то вона, правда, хоч нам деколи молочко приносила. Коли корова з череди бігла до нас в двір, то ми з сестрою дуже плакали.

Пам'ятаю, що була в мамі дуже велика хустка, то вона мене нею обмотувала, як я йшла до школи. Я так цілий рік проходила, а потім мама зробила з неї аж чотири хустки.

Про закон "П'ять колосків" не пам'ятаю, але знаю, що на поля ми не ходили. Тато наш чогось не хотів йти в колгосп, то ми набідувались, а як вже забрали все під чисту з хати, то мусили йти, щоб не вмерти з голоду. Люди почали вмирати навесні, коли не було що їсти, а їли вони що тільки могли, навіть, збирали торішні гнилі бараболі. В нашому селі не багато людей померло від голоду, а сиріт кудись забирали. Не бідували в селі тіль-ки ті, хто відразу пішов до колгоспу, і ті, хто були багатшими і мали більше поля. Люди допомагали один-одному, навіть, молочком ділились, але рік мусили прожити. Особливо пам'ятаю, що ми їли цибулю зелену, лободу, борщ з гичкою, пізніше зеленухи, від яких люди пухли, потім яблука, ви-шні, черешні. Коли людина помирала, то сходи-лось пару сусідів і вивозили тіло тачкою на могил-ки і закопували. Родина своїх померлих згадує. Я думаю, що молодь про 1932 - 1933 рр. знає добре, бо я завжди розкажую дітям і онукам, кажу, що як вам добре зараз жити: у вас все є — і поїсти, і одягнутися. А винним я вважаю Сталіна, бо то він зверху керував, а знизу корилися, бо мусили.

ДУБНЮК Борис Йосипович, с. Шуньки, Біло-гірський район.

Записала Міщук Тетяна, учениця 10 класу Білогірського НВК, 05.09.2007 р.

Я дуже пам'ятаю голод. Голодували страшно. Влада забирала все, що було; а ви люди голодуй-те. Тим, хто пішов до колгоспу, то годили, як могли. В Гедзовій хаті була для них столова, там їм варили їсти, ніби приваблюючи інших людей до колгоспу. Але люди не дуже йшли, перебивались, як могли. Тільки тоді, як в хаті було голо, і люди почали пух-нути з голоду, тоді йшли, бо інакше – смерть. Худо-би ніхто ніде не тримав - стояла в хліві. Мої батьки

повмирили в голодомор, то я пам'ятаю, що нас (а було нас п'ятеро) забрали зразу в Шуньки, потім в Миклаші, в Корницю, з Корниці в Шепетівку, там мене вже й застала війна. Люди виживали хто як міг. Про "П'ять колосків" скажу: якщо хтось із сім'ї приніс з поля хоч п'ять колосків, то його за це судили, давали від року тюрми. А їли, що тільки можна було: і лободу, і гичку, і зеленуху. А як вже появи-

лись яблука, грушки, вишні, черешні, то вже тоді голоду не було - їли скільки могли. В містах можна було і купити, і вимінати, от тільки одна біда, — не було нічого, ні грошей, нічого. В селі від голоду померло 6 чоловік. Ховали людей на могилках.

Про Голодомор 1932-33р. я завжди згадую і розповідаю дітям, онукам, сусідам, бо є що згадати. І думаю, що в цьому винен тільки Сталін.

ВІНЬКОВЕЦЬКИЙ РАЙОН

СКРИМІНСЬКА Ганна Миколаївна, 1924 року народження, с. Адамівка, Віньковецький район.

Записала Суходоля Людмила, учениця 11 класу Зіньківського НВК, 19.02.2008 р.

Дитинство і юність у мене були дуже важкими. В два роки я залишилася без мами, а мачуха не любила мене. Часто била і обіцяла вбити, якщо пожаліюсь батькові. Крім того це були роки колективізації, голоду, репресій. І хоч я не пам'ятаю, щоб хтось у нас помер з голоду, але були такі, що голодували дуже сильно. В кого не було корови чи кози, то пережити ті страшні роки було дуже тяжко. Найбільше страждали ті, хто не вступив до колгоспу.

Я пам'ятаю, що в тих сім'ях, де були діти, в ту голонду весну ні на дереві, ні на кущах не залишилося зав'язків. Об'їдали все, що можна було. Батько мій за дійничку кукурудзи віддав кожух, а це була велика цінність. Рятували гриби, їх збирали, варили, сушили.

РИБАК Франя Михайлівна, 1922 року народження, с. Адамівка, Віньковецький район.

Записала Костюк Ірина, учениця 8 класу Зіньківського НВК, 17.01.2008 р.

1932 -1933 рр. видалися для наших односельчан дуже важкими. Урожай того року був не меншим, ніж у минулі, але людей заставили віддати все, що виростили. Забирали навіть зварену їжу. Жорна розбивали. Будь-яку торгівлю заборонили.

Голод спонукав харчуватися тим, що можна було знайти. Збирали гнилу картоплю, перетирали в макітрі і пекли такі млинці. Навесні, коли тільки з'явилася перша зелень, готували супи. Особливо я не могла їсти з лободи, дуже нудило. З бруньок липи теж пекли млинці. Сусід у саду назбирав грибів підсадків. Дві його дівчинки з'їли їх сирими і померли від отруєння. Поховали дітей в одній труні.

Приходило в село багато чужих людей, але їм

мало хто що давав. Були випадки, що вони помирили під тином. Репресували у нас Трембовецького Миколу і Горобця Трохима. Додому вони не повернулися.

ФЕДУРЮК Марія Григорівна, 1928 року народження, с. Адамівка, Віньковецький район.

Записала Бех А.В., вчитель історії Зіньківського НВК, 19.02.2008 р.

Під час голоду 1932 – 1933 рр. я була ще зовсім маленькою, багато не пам'ятаю, але відчуття голоду залишилося до смерті. Мій батько боявся йти в колгосп, і в нас влада забрала все, що можна було вивести і вивезти з обійстя. Коли розкуркулювали, то повалили хлів, забрали все з хати. Запам'яталось, як здирали з батька кожух. Чоботи взяли, а кожух батько одягнув і не давав скинути, то обірвали рукави – так стягували. Лавку не могли винести через двері. Як не пробували не виходило. Тоді подумались вибрати вікно і вже через нього витягнути на вулицю.

Я так хотіла їсти, що мені було важко ходити. Я все запитувала: „Чого така тяжка стежка”. Під час голоду помер мій дід Великий Іван, але чи з голоду, чи по хворобі я не знаю. Ще пам'ятаю, як знайшли в горнятку трошки кукурудзи. Забрали, а жорна розбили. Моя мама робила горшки, то одного разу в Покутинцях їй вдалося помінати декілька горшків на один буряк. Ходили красти молоді колоски. Врятувала нас корова, але і вона голодувала. Ми ходили до лісу і обдирали листя дуба, щоб нагодувати її. А ще запам'ятала, як ходили до скирти за соломою. Я тягнула зверху мерзлу, то долоні всі залишились без шкіри. Дві неділі мама жувала горох і прикладала, поки загоїлись рани.

В нашій сім'ї було троє дітей. Одного разу мама залишила брата вдома самого. Він знайшов заховане на обід молоко і випив. Коли ми повернулися з лісу, всі плакали з голоду, а брат від того, що болів живіт.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

КОКОЙКО Надія Бенедівна, 1925 року народження, Великий Олександрів, Вільковецький район.

*Записав Шкапоїд Ярослав, учень 8 класу
Вел.Олександрівської ЗОШ, 15.02.2008 р.*

Були випадки, коли за тридцять копових (це половина горна горшків) вдавалося вимінити відро кукурудзи. Не було чим і палити. Приходилось ходити аж в Покутинці в ліс, бо в нас об'їзний бив прикладом, то боялися.

Ще були страшні податки. Коли приходили за ними, то мама виставляла нас, трьох дітей, в ряд, плакала і кричала, щоб брали когось із нас, бо в неї нічого більше не має.

ГОРБАТЮК Микола Миколайович, 1928 року народження, Великий Олександрів, Вільковецький район.

*Записала Михальська Олена, учениця 9 класу Вел.
Олександрівської ЗОШ, 8.02.2008 р.*

У селі люди навіть відкопували тих тварин, які загинули, потім їх варили і їли. По селі ходили чужі люди з клунками на плечах. Вони просили помінати домашнє майно на кусочок хліба. А хліба у нас теж не було.

Одного разу додому прийшло півтора десятка „активістів”, вилізли на горище і вимагали від батька, щоб той подав їм віник. Коли батько подав віник, то вони змели на горищі все до зернини і забрали.

КИРНИЧКО Марія Йосипівна, 1924 року народження, с.Великий Олександрів, Вільковецький район.

*Записала Герасимчук Ніна Савівна, вчителька
української мови та літератури Майдан-
Олександрівської ЗОШ, 8.02.2008 р.*

У тридцяті роки в нашій сім'ї було 7 дітей: Янко, Микола, Павліна, Броня, Юзя, Франя і я. Батько був калікою на ногу (неправильно зрослась після перелому).

Жили ми в невеличкій хаті на дві половини, була дерев'яна стодола. Мали кусок поля. Незважаючи на каліцтво батька і сім дитячих ротів, «активісти» не обминали нашої хати. Забирали все: кожух, подушки, хліб. Щоб зовсім не залишитися голими, ми на кожен стук у вікно швидко одягали на себе все, що було з одягу, щоб не забрали. Як розвеснило, у нас розібрали стодолу і забрали («розкуркулили»).

Батьки викопали під ліжком яму і там ховали продукти, а зверху ретельно замасковували дошками і замазували глиною. Пам'ятаю, що було трохи квасолі, але не було в чому варити. То ми тримали в роті, поки набухне, і їли сиру. Ще мати ховала під стріхою насіння гарбузове та давала жменю на всіх. Часто приходили просити чужі люди, немічні, худі.

Навесні збирали мерзлу картоплю, пекли «малімони», збирали глей і їли, а ще – липові бруньки, кропиву, лободу. Ми думали, що ніколи хліба не наїмося. Дякуючи Богові, вижили всі.

Батько - Кокойко Бенедикт Микитович мав 2 га землі, пару коней, віз, плуги, борони, корову, реманент. В сім'ї у нас було троє дітей: я і дві сестри. Жили небагато, але бідними не були. Коли створювався колгосп, то батько вступати не хотів, відказався, на відміну від сусідів. Все жалів віддати своє майно. Та прийшли сільські „активісти” і забрали все, що було: і стодолу, і город, і землю, і худобу, і реманент. Залишили лише стежку попри хату. Ми не мали вже, де посадити навіть грядки. Встигла мама сховати лише велику тернову червону хустину, якою дуже дорожила.

Але так тривало не довго, бо батько одумався і в колгосп все-таки пішов. Тим, хто вступив раніше, жилось трохи легше, бо на трудодні давали потрохи зерна, та й худобина на обійсті якась була. Тому й батько змушений був піти – таким способом заставляли тих, хто вагався, не хотів сам добровільно вступати.

СОКОЛОВСЬКИЙ Йосип Антонович, 1927 року народження, с.Великий Олександрів, Вільковецький район.

*Записала Михальська Людмила, учениця 9 класу
Вел.Олександрівської ЗОШ, 8.02.2008 р.*

Мою матір забрали в табір. Самим тоді довелося добувати собі їжу. Сім'я наша складалася з 4 чоловік: мама, тато, я і сестра Броніслава. Ми мусили ходити на поле збирати полин. Варили повний казан і все з'їдали. Сам потім їв листочки з вишні, бо вони були смачніші, ніж полин. По селах тоді ходила комісія. Хто не виплатив податків (а податки були на все: і на худобу, і на кури), то у того забирали. В нас забрали піввоза, коня, усе з хати, навіть одягу. У той час люди жили бідно, деякі мусили красти, але потім господарі, у яких були вкрадені речі, жорстоко з ними розправлялися ще до приїзду міліції. З шести років я пас вівці, потім працював з биками. Хата була поділена на дві частини: жилу площу і хлів. У сусідній кімнаті тримали скотину.

ШЕРШУН Франка Карлівна, 1923 року народження, смт. Вільківці (с.Затонськ).

*Записала Побережна Л.М., заст. директора
Вільковецького НВК, 20.10.2006 р.*

Про ті роки я пам'ятаю мало. Але знаю одне – важко було людям жити. По хатах ходили озброєні люди і забирали всі харчі, одяг. Сусідка не хотіла віддавати, то її били копачами. Хто що мав, ховав у

горшках, соломі, шматті. Мої батьки про харчі, коли вони в нас були, говорили пошепки.

Щоб хтось вмер з голоду – не пам'ятаю. Краще жили ті сім'ї, котрі пішли в колгосп. Наша сім'я не зазнала найгірших тортур колективізації і голодомору, бо тато з мамою, в яких забрали коні, зразу пішли в колгосп. Але бідували так, як і тисячі інших людей. Так само закрадались в поля, щоб назбирати колосків. Активісти вигонили людей з поля, особливо "відзначився" охоронець Кукурудза Микола.

Коли я закінчила чотири класи, теж пішла в колгосп. Ми ходили разом з дівчатами з Кузьової вулиці, було нас 13. Називали нас „клеянічки”, бо малі. Мама робили в ланці, а ми просили: „Вуйку, запишіть нас, ми сапками-коцюбками будемо робити”. Ходили полоти пшеницю, кукурудзу, різні роботи виконували.

ЗАЄЦЬ Юзефа Станіславівна, 1921 року народження, смт. Вінківці (с.Затонськ).

*Записала Коваль Альона, учениця 11 класу
Віньковецького НВК, 20.09. 2005 р.*

„Зачистки” в наших хатах робили наші ж люди. Багато з них не хотіло виконувати цю роботу, але викликали в сільраду і заставляли. Репресовували і тих, хто не був у колгоспі, і тих, хто вступив у колгосп. Пам'ятаю, часто приходив Ладь Островський. Забрали ключ від скрині, щоб не брали одежі. Казали, що заберуть все з скринію, якщо не заплатимо податки.

Коли працювали на полі, то збирали колоски, складали в горщики-«двойнята», в яких брали собі їсти чи пити на поле. Але перепиняли навіть біля воріт і забирали все. Нас спасала корова, яку не забрали.

Люди в селі не дуже вмирили. А ті, що приходили з Уманщини, були дуже голодні, в помиях шукали їсти. Витягували з бараболь лушпиння. Чужих вмирало багато.

АНДРУХОВА Фросина Олексіївна, 1928 року народження, с. Говори, Віньковецький район.

*Записала Ковальчук Ліля, учениця 6 класу
Говорівської ЗОШ, 24. 11.2007 р.*

Нас багато в сім'ї дітей було, один другого менше. Як же ми всі їсти просили. Мій братик Василько опух з голоду. Я, будучи зовсім малою, ходила з мамою по полю, збирала гнилу картоплю. В хаті нічого не було. Спали на долівці, застеленій соломою. Сестричка, молодша Марія, спала в колисочці зробленій з прутиків і застеленої теж соломою. Потім в ній завелися хробаки.

Холодно було. Палили соломі і так грілися. Не мали, що вдягнути та взути. Шкіра на ногах тріскала від морозу і були страшні рани, які мама мастила гасом. Важкі були часи.

ІВАНИЦЬКА Ганна Григорівна, 1924 року народження, с. Говори, Віньковецький район.

*Записав Просняк Владислав, учень 4 класу
Говорівської ЗОШ, 21.12.2007 р.*

Дві сім'ї жили в одній хатині. Всього 11 чоловік. Моя сім'я складалася з батьків - Григорія Васильовича та Насті Дем'янівни, брата Володимира.

На дві сім'ї тримали півкорови, бо були великі податки, потрібно було здавати масло, важко було заготовляти сіно. Після того, як на полі було зібрано урожай, люди ходили по полю, микали бур'яни, носили додому, сушили.

В 1933 р. померла з голоду Савчук Ганна. Не вийшла на роботу ланкова Христюк Фросина, її знайшли вдома мертвою. Померла Фрічко Марія, сторож колгоспу.

В нашій сім'ї варили зрослий горох. Мамин брат, вуйко Петро, приносив насіння люпину. То вариво було кисле, недобре. В хаті від нього було чорно, але змушені були їсти. А ще готували страву з картопляного бадилля, щиру, лободи. Мама посилала мене на город рвати бадилля, бо я його краще рвала, ніж бабуся.

Спочатку варили бадилля, потім розтирали в макітрі і смажили на олії (купляли її по 0,25 літра). Мати завжди позначала на пляшці скільки олії кожного дня потрібно взяти, щоб не більше.

Одного разу я пішла зі своєю родичкою Щегельською Параскою в Курники (нині Зоряне), щоб купити трохи буряка, щоб їсти. Ідучи назад, зупинилися біля річки. Параска дістала буряк, помила у річці і почали їсти це гірке і недобре. Ледве дійшли до села, пекло всередині від гіркого обіду.

Тієї ж осені Стрілець Тарас, щоб добути харчів для сім'ї, пішов під Ялтушків в с. Красне. Хотів принести звідти висадків з буряків - там вирощували насіння. Чотири дні не було його додому. Не дійшов він туди. Чоловіки, що орали поле, помітили біля дерев за полем багато ворон, вирішили подивитися чого вони туди позліталися. Підійшовши, наполохали і побачили в канаві неживого чоловіка, якому ворони вже почали клювати тіло. Дали знати по всіх селах і через кілька днів родина Стрільців хоронила свого годувальника.

ГЕРАСИМЧУК Галина Микитівна, 1926 року народження, с. Гоголі, Віньковецький район.

*Записала Засаднюк Т.А.,
сільський бібліотекар, 24. 11.2007 р.*

Наша сім'я складалась на той час із чотирьох чоловік. Так сталось, що город вгорі засіяли житом, бо потрібно було на хаті покрівлю ремонтувати солом'яними околотами. Решта городу була на долині, яку скопали та засіяли кукурудзою. Вологи у видолку було багато, кукурудза не засохла, були гарні качани. На них ми і вижили. У мішечку ховали

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

під головами, щоб ніхто не вкрав. Варили фармугу і пекли малаї.

По сусідству жили Бернацькі, які не пішли в кол-госп. В них була велика сім'я. Хлопець Михасько, якому було 13 років, з голоду опух. Просили моїх батьків, щоб взяв пастухом за харчі, бо помре. І так він в нас харчувався, чим було. А решта тої сім'ї, які були старші, пішли працювати в радгосп на будову, малі діти — просили милостиню і так виживали.

В селі нашому мало людей померло з голоду. Але злидні терпіли всі.

ГУРНИЙ Степан Петрович, 1925 року народження, с. Грим'ячка, Віньковецький район.

Записала Михайлова Тетяна, учениця 4 класу Грим'яцької ЗОШ, 6.11.2007 р.

Люди дійсно бідували від постійного недоїдання. Легше було тим, хто мав присадибну ділянку, тримав корову, хто працював в млині, яких в селі було чотири. Звідти й продукти на приварок. В часи розкуркулення страждали сім'ї, в яких забрали на Соловки чоловіків, батьків. Діти з мамами ходили по полях, шукаючи колоски, картоплю, щоб прохарчуватись. В дітей опухали ноги, але смертельних випадків жителів села Грим'ячка не пам'ятаю.

МЕЛЬНИК Марія Яківна, 1922 року народження, с. Грим'ячка, Віньковецький район.

Записала Омелянчук Сніжана, учениця 11 класу Грим'яцької ЗОШ, 23.10.2007 р.

Сім'я дуже важко переживала голодоморські дні. Їсти не було що. Збирали і їли прогнилу картоплю. Мама варила узвари, баланду. Оцією баландою й рятувались сім'ї. Багато в селі ходило чужих людей, які просили милостиню. Люди, хто що мав, то давали їм їсти. Траплялися випадки, що після вживання їжі вони вмирили. Ніхто не міг і не може сказати, що то за люди були і з якого краю. Щоб вижити і врятувати дітей від голоду, батьки обмінювали тернові хустки на борошно чи крупу. І це в той час, коли на складах, на станціях військові вартові охороняли зерно, відібране у селян.

МАЗУР Зіна Петрівна, 1924 року народження та Ганна Петрівна, 1928 року народження, с. Грим'ячка, Віньковецький район.

Записала Дубова Віта, учениця 9 класу Грим'яцької ЗОШ, 11.10.2007 р.

В нашій сім'ї проживало 4 чоловіки: батько, Мазур Петро Арсентійович, мати і двоє дітей. Сім'я жила в постійних нестатках. В 1932-1933 роках батькам все важче ставало прогодувати сім'ю. Голод підкрився і до нашої челяді. Щоб хоч якось про-

годуватись, батькові доводилось разом із старшою дочкою Зіною ходити в ліс, красти дубчаки, а потім відносити їх до знайомого чоловіка в село Адамівку. За це ми отримували пуд житньої або кукурудзяної муки, а вже вдома мати з неї випікала плячки, варила сяку-таку баланду. Їли варену гнилу картоплю, буряки. По селу ходили люди з Умані і просили їсти. Один чоловік носив кожух, який хотів обміняти на харчі. Але в селі мало хто міг похвалитись надлишком харчів, але все-таки він його обміняв на їжу. Від поганої їжі він помер (од завороту кишок).

ЛЕЩИК Марія Йосипівна, 1923 року народження, с. Грим'ячка, Віньковецький район.

Записав Кондратюк Василь, учень 4 класу Грим'яцької ЗОШ, 25.10.2007 р.

Жахливо було дивитися на людей, які заходили із других областей і прохали про допомогу. Їх сльози і голос довго ще не залишав у спокої душі людей, до яких звертались за милостинєю. Не пригадую такого випадку, щоб кому із цих людей було відмовлено в їжі. Хто чим міг, тим і пригощав. Багато людей міняли на їжу одяг. Люди помирили від недоїдання. Їх вивозили і хоронили за селом. Пригада-ти де, не можу. З приходом весни почали опухати в дітей ноги. Рятувались чим сила: здирали глей з вишень, слив, перетирали лободу і пекли плячки, рвали кропиву і варили узвари. Влада збиткувалась над селянами. Забирали з дому останню крупинку. Переслідували людей, які збирали по полях колосочки. Плакали люди від голоду кривавими сльозами.

ПИСАРУК Ганна Іванівна, 1924 року народження, с. Грим'ячка, Віньковецький район.

Записала Білик Ірина, учениця 8 класу Грим'яцької ЗОШ, 9.11.2007 р.

В сім'ї проживало шість душ: тато, мати і четверо дітей. В роки розкуркулення у нас забрали дві пари коней, чотири корови, десять овець, шість свиней, кури, два поля. Батька, Івана Гавриловича, було забрано і вислано в Сибір, звідти він і не повернувся. Потім почали переслідувати матір, Мотрю Іванівну, хотіли також вислати. Мати цілий рік переховувалась у Вербицьких лісах, час від часу лиш навідувалась до дітей. Восени, коли вдарили морози, вона просилась на ніч до старенької бабусі, а на день знову переховувалась у лісах.

Був такий випадок, що мати прийшла до бабусі, щоб знову переночувати. А та вже спала. Мамі прийшлося ночувати у курені. На ранок бабуся сказала, що там закопували мертвих дітей. Мама із жалості і тривоги до дітей вирішила повернутися додому і тут же про її повернення заявив Тернавський. Вночі маму забрали і повезли в Сибір. Мама не могла зми-

ритись з тим, що дітей уже не побачить і об'явила голодовку. Дві доби вона відмовлялась від їжі і важко тужила за дітьми. Одного дня прийшов до неї міліціонер і сказав, що жінка не відповідає за вчинки чоловіка і відпустив її. Мама повернулася додому, і для дітей це була велика втіха. Сім'я не мала що їсти. Мати ходила у Мазники, звідти приносила картопляний жом і так переживали голодні 32-33 роки. Варили відвари з кропиви, лободи. В старшого брата Степана попухли ноги від постійного недоїдання. Через деякий час прийшли „посланці” і розібрали верх будівлі, залишивши дітей без даху над головою.

Одного разу до нас в село зайшла жінка із Умані. Вона розповідала жадливий випадок, через який вона і пішла по других регіонах. Коли вона на базарі продавала паляниці, то до неї підійшов чоловік і сказав, що він поїв своїх батьків, наступна черга за мною. Він на неї дивився такими страшними звірячими очима, що з переляку залишивши паляниці вона втекла додому. Наступного дня він знову підійшов до неї на базарі, і тут вона йому підготувала смертельну пастку – яд, який вложила у паляницю. Зі страху вона втекла з дому.

ШЕЛЕСТ Фросина Прокопівна, 1919 року народження, с. Дашківці, Віньковецький район.

Записала Кудриницька Віта, учениця 10 класу Дашковецького НВК, 17.01.2008 р.

Це відбувалося у 1933 році. В сім'ї нас було п'ятеро. Люди дуже сильно голодували, збирали гнилу картоплю і їли її, а також збирали з яблук хробаки і комахи, добавляли пару зерен і усе це перетирали та їли. Розривали стодоли, молотили солому, рвали кропиви і лободу - теж їли. Ми по три дні голодували, не мали що їсти, пухли від голоду, всю їжу забирало НКВС.

Фросину, молодшу сестру, за пів мішка горіхів мало не вбили. Була корова, її теж забрали, зривали підлоги, валили грубки, щоб не дати людям приховати харчі. За те, що мій дід критикував владу за безпорядки, був по звірячому побитий і кинутий у тюрму. Люди їхали у західну Україну, але звідти їх проганяли.

ГОЛЛЯ Ганна Михайлівна, 1912 року народження, с. Дашківці, Віньковецький район.

Записала Марисик Аліна, учениця 9 класу Дашковецького НВК, 20.11.2007 р.

У мене дитина народилась у страшний 33-тій рік. Думали, що не виживе, тому, що народилась дуже кволою, худою, думали що уже помре. Але вижила – це було велике диво для людей. Дітей годувала молоком, тому що корова була, але молока багато не давала. Одна картоплина вранці, а друга

– ввечері. Ходили люди по ріллі, збирали гнилу, зі смородом картоплю. Ставила сковорідку та трішки підігрівала. Вся картопля розсипалася м'якою, і діти їли. Жінка ходила в Деражню, до якої 40-45 км. Йшли за гнилим жомом тому, що люди виживали, як могли.

ГРИГОР'ЄВА Марія Григорівна, 1917 року народження, с. Дашківці, Віньковецький район.

Записала Козловська Лілія, учениця 11 класу Дашковецького НВК, 18.01.2008 р.

Погано було жити. Хоч і деякі запаси були, їжі не вистачало. Люди в ночі потайки крали колоски, а потім перемелювали їх на жорнах чи товкли у ступах, збирали буряки і пекли коржі. Багато спухло з голоду.

Заходили попрошайки з інших сіл. Їхні діти їли крихти, якими хтось поділився. В моїй сім'ї було двоє дітей. Працівники НКВС вночі забирали чоловіків і жінок, не знаючи куди. Восьмеро забрали з наших Дашковець, вернувся тільки Раденький Йосип – колгоспний конюх. Багато розповів би Масний Семен, за чиїм доносом забирали людей. Ми постраждали під час репресій, оскільки вважалися куркулями. Більшовики забрали все, навіть покрівлю з хати зняли і перикрили нею колгоспну контору.

НЕСІЙМУКА Ганна Софронівна, 1919 року народження, с. Дашківці, Віньковецький район.

Записала Гуцал Аліса, учениця 9 класу Дашковецького НВК, 20.11.2007 р.

На початок голодомору моя сім'я ще мала великі запаси їжі. Мій батько постійно, коли приходили забирати продукти, намагався заховати хоч трішки поживи для нас, мене і двох моїх сестер. Забирали все, що було вдома, до кожної зернини. А коли не хотіли віддавати самі, то нас бувало і били. Після побоїв мій батько захворів і помер. Також від голоду померли і мої сестри. Ну, а ми з матір'ю їли все, що можна було їсти.

Зима проходила, і ми знову оживали з появою їжі, старалися назбирати щось до періоду, коли знову настане зима.

РОБІТНИК Ганна Іванівна, 1924 року народження, с. Дашківці, Віньковецький район.

Записав Робітник Сергій, учень 10 класу Дашковецького НВК, 20.11.2007 р.

Сім'я у мене була не дуже велика: тато, мама, старший брат Іван та я. Голод був суворий. Коли мені було 9 років, а братові 13, то у нас попухли ноги. Батьки збирали гнилу картоплю і рвали бур'ян, різали на маленькі кусочки, кипятили, годували нас та

самі їли. А ще мати вставала рано та йшла в ліс по гриби. Бували такі дні, що не назбирували зовсім, а бувало, що 2-3 кошики та приносили жарити з гнилою картоплею, або варити з бур'янами суп. Коли батьки підготовували нас, ноги переставали пухнути, і ми ходили у ліс збирати суниці. Назбирували 1-2 склянки. Ходили збирати колоски, сушили, перетирали, а потім варили, додавали суниці і їли. Ось так від голоду виживали.

СВІДЕРОК Ганна Гаврилівна, 1919 року народження, с. Дашківці, Віньковецький район.

Записала Гикавчук Марина, учениця 11 класу Дашковецького НВК, 18.01.2008 р.

В сім'ї було троє дітей: двоє старших братів та я. Їли гнилу картоплю, бурячиння, різне насіння перебирали і заливали холодною водою, теж їли. Під час голодомору померли батьки з сусідньої сім'ї, залишивши четверо дітей. Діти виживали самі, як могли. Ми з матір'ю ходили в Божиківці, носили покривала продавати або замінити на картоплю. Люди не могли вижити, пухли з голоду. Главарі вигонили з хати людей, конфіскували їхнє майно, і ставили там людей, які їм були потрібні.

Голодомор тривав 3 роки, розпочався весною 1931 і закінчився восени 1934 року. Багато людей репресували. Хворих, старих забирали, наприклад, таких людей, як Бялика Пилипа, Вітвіцьку Марію, Вітвіцького Антона. Я сама бачила як забирали мого сусіда в заслання Платона Костюка.

ПАЮК Михайло Сергійович, 1928 р. народження, с. Женишківці, Віньковецький район.

Записала Паюк Світлана, учениця 9 класу Женишковецької ЗОШ, 6.10.2007 р.

У 1932 році, коли був страшний голод, в нашій сім'ї налічувалось шість чоловік: мама, дідусь та нас четверо дітей.

То були важкі часи, не було що їсти. Змушені були збирати лушпиння картоплі, буряків та вживати його в їжу. Важко було матері годувати таку велику сім'ю, але нас рятувала корова. Та одного разу і її сільські активісти забрали. Але не всі вони були такими. Коли мати, плачучи, пішла до голови сільради Кравчука Сергія, то він пожалів маму і віддав корову назад.

Мама варила баланду. Щоб якось харчуватися, змушені були ходити до кагати на поле, де були залишки гнилої картоплі. Її підсушували, терли в макітрі і пекли, так звані, млинці.

З других сіл приходили люди, просячи щось поїсти. І якщо було щось, то ділилися. У нашому селі за п'ять картоплин, які узяли жінки на полі, їх було засуджено на п'ять років в'язниці. Одна з них там і померла.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

А наш сусід Крутий Савко ходив по селу і по других селах, ловив котів і їв їх.

Страшні то були часи. Ми малі думали про те, чи ще колись дочекаємося, доживемо до того часу, коли наїмося хліба досита.

ГРАБОВЕЦЬКА Катерина Филімонівна, 1924 року народження, с. Женишківці, Віньковецький район.

Записала Слободянюк Тетяна, учениця 9 класу Женишковецької ЗОШ, 6.10.2007 р.

Мені було 7 років у страшній голодний 33-й рік. У сім'ї нас було четверо чоловік: батько - Филімон, мати Калина, сестра Фросина, якій був один річок, і я.

Важко було виживати, тому що не було, що їсти. Але, якщо і щось в господарстві було, то необхідно ховати в потайні місця тому, що були серед односельчан активісти, яких посилали нишпорити по хатах, по подвір'ях і забирати все до останнього.

Пам'ятаю, як мати сховала в горняткові жито на горі, а комуністи знайшли, забрали. Сім'я залишилася без зернини. Їли картопляний жом, який приносили із с. Божиківці, пекли млинці із гнилої картоплі. За нею потрібно було йти в поле далеко та ще дуже рано. Їли кропиву й лободу.

Дуже багато людей пухло, помирало.

АНДРІЙЧУК Марина Арсенівна, 1928 року народження, с. Женишківці, Віньковецький район.

Записала Шемчук Марина, учениця 10 класу Женишковецької ЗОШ, 10.10.2007 р.

Я згадую про голод 1932-1933 зі слізьми на очах. Я була тоді ще зовсім малою, єдиною дитиною в сім'ї, тому, напевне, нам було трошки легше, ніж іншим багатодітним сім'ям. Але все одно хотілося завжди їсти. Сусідка наша працювала в млині, тому в них було трохи муки. Коли я бігала до них, то вони мене пригощали млинцями зі «справжньої» муки. І я часто запитувала у мами: «Чому наші млинці не такі добрі, як у сусідки?». А мама відповідала: «Тому, що в нас муки нема, а лише перетерте на жорнах сухе лушпиння картоплі».

ЧЕХОВСЬКА Ганна Захарівна, 1923 року народження, с. Женишківці, Віньковецький район.

Записав Бондар Юрій, учень 11 класу Женишковецької ЗОШ, 6.10.2007 р.

Їсти не було що. Люди ходили на поля, і я також ходила з мамою. Ми збирали мерзлу картоплю, з якої пекли чорні і вонючі коржі. Пам'ятаю, як на весні збирали біля куп гною молоденьку лободу і

варили з неї дома борщ. В цьому борщі не було ні картоплі, ні крупинки, ні якого-небудь жиру, тільки сама вода.

Коли розцвіла акація, діти залазили на дерево і рвали її цвіт, бо він був трохи солодкуватий. Пізніше почали підростати маленькі черешні, ми об'їдали їх ще зеленими. Ходили в ліс по гриби, яких тоді було дуже багато, збирали суниці.

Коли підходило літо, достигали хліба, діти і дорослі закрадалися, зривали колоски жита, пшениці, підсушували і варили їжу, трошки кращу, ніж з лободи чи листя липи.

Багато людей ходило по селах, старалися поміняти речі на хліб. Багато з них не поверталися додому.

Під час голоду були створені загони, які відбирали в людей зерно, продукти, останню картоплину, насіння квасолі – все, що попадало під руку, і ніякі прохання, плач і сльози не допомагали. В цей час багато людей помирало від голоду.

БОГУЦЬКА Євдокія Матвіївна, 1924 року народження, с. Женишківці, Віньковецький район.

Записала Бондар Олена, учениця 8 класу Женишковецької ЗОШ, 8.10.2007 р.

В 1932 році земля дала добрий урожай. Сталінський режим вивіз із села все зерно. Їздили по селі НКВДисти, забирали всю картоплю, квасолю. В кого знаходили пуд зерна, який був припасений, щоб порятувати дітей від голодної смерті, негайно заарештовували та забирали з собою. Казали, що це «ворог народу». Рідко хто повернувся додому.

В нашій сім'ї було троє малолітніх дітей. Якби в господарстві чудом не збереглася корова, то, мабуть, ми б не вижили. Їсти хотілось весь час. Хліб снівся ночами. Весною ходили до кагат, де зберігалась картопля. Перебирали соломку, в якій знаходили мерзлу, гнилу картоплю. З неї пекли так звані млинці, їли липове листя. Варили з молодого очерету суп.

ЗАВАЛЬНИЦЬКА Таїсія Олексіївна, 1924 року народження, с. Женишківці, Віньковецький район.

Записала Шуфляк Марія, учениця 5 класу Женишковецької ЗОШ, 8.10.2007 р.

Я ходила в школу. То був такий час, коли сільські активісти забирали хліб, жорна, худобу, валили стодоли. Коли одного разу прийшла зі школи, то побачила, що почали валити стодолу, по подвір'ю порозкидали сіно, забрали корову. Батько мій був столяром, мав жорна. Одного разу їх знайшли, а через тиждень прийшли і забрали батька в тюрму. Його забирали аж три рази в Ялтушків (Вінницька

область) в тюрму, бо кожен раз він робив нові жорна, коли били старі.

Одного разу нас вигнали з хати. Ми ночували на дворі три ночі і тільки на четверту нам дозволили зайти до хати. Нам дуже важко було жити, тому що забрали зерно, кукурудзу, усе, що було їстівне.

Мама варила суп з гнилої картоплі, яку ми збирали по полях, додавала лободу, але ми не могли наїстися. Часто їли з липи листя. Також ходили в ліс по гриби, але страшно було їх їсти, тому що люди дуже ними труїлися. В хаті теж була біднота, не було чим накритися, в що одягнутися. Була одна хустинка біленька, одна сорочка і залатана спідниця. Батькові чоботи були одні на всю сім'ю, тому ми з братом ходили до школи через день.

ГАДОМСЬКИЙ Михайло Іванович, 1927 року народження, с. Женишківці, Віньковецький район.

Записала Мазур Леся, учениця 8 класу Женишковецької ЗОШ, 10.10.2007 р.

Пам'ятаю, хоч ще був дошкільням, як ходили хата від хати бригади і витрушували мізерні запаси в селян, особливо в першу чергу в тих, котрі не вступали в колгосп. До них примінялися особливі міри: забирали, крім продуктів, все майно, виселяли з хатів. Такі події ми, хлопчики, бачили на власні очі. Так, сім'ю Андріюка Івана «розкуркулили», все домашнє майно погрузили на підводу і оголосили продаж: подушки, рядна, пусті мішки – ось яке багатство продавали. Хату закрили на замок, а сім'ю – в світ. Це був «розрахунок» за те, що Іван не вступив в колгосп. На другий день заселили в хату дві сім'ї нероб.

Пам'ятаю весну 1933 року. Люди в їжу вживали все, що лише можна проковтнути: бруньки липи, кропиву, бур'яни різні, гнилу картоплю минулих років.

РУДА Галина Гнатівна, 1920 р. народження, с. Женишківці Віньковецький район

Записав Шейко Анатолій Павлович, вчитель Женишковецької ЗОШ, 7.09.2000 р.

Восени 1932 року до нас по зерно прийшли люди в шкіряних куртках і таких же кашкетах. Мати показала ячмінь на горищі, який тут же був забраний, не дивлячись на те, що нас в сім'ї було четверо дітей і мати.

Десь з січня 1933 року голод для нас став звичним. Спасіння було в яблуках, які заміняли нам і хліб, і м'ясо, і інші продукти. Але на весну і їх не стало. Пам'ятаю, як мати спекла млинців. В комірчині я наскребла останню пригорщу лушпиння картоплі. Мама зварила його, розтерла у макітрі, добавила позиченого в сусідки грису і спекла. Це була справжня благодать. І разом з тим, останні запаси з комірчини.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ВАРАНИЦЯ Ганна Іллівна, 1914 року народження, с. Зіньків, Віньковецький район.

*Записала Данилюк Марина, учениця 8 класу
Зіньківського НВК, 10.11.2007 р.*

Дещо полегшувала наше існування корова. Від неї нам припадало по склянці молока в день, яким ми запивали різні бур'яни, іншу рослинну їжу. Їли цибулиння. Ой, як же гірко було у роті весь цей час, коли «меню» складалося із цибулиння і склянки молока. Не стало цибулиння, а на думці було одне – їсти. Мені впали у вічі рясні китиці цвітучої акації. Від них так і пахло медом. Зірвавши одну, я почала їсти. Здавалося, що ласуєш справжнім медом. Жадно ковтаючи цвіт, я непомітно «очманіла». Мені стало погано. Почалась страшна рвота. Здається, почало навіть трусити, кидати в холодний піт, я втрачала свідомість. Тож відразу до цієї красивої картини цвітіння акації у мене залишилась сьогоднішнього дня.

ПУЖАНОВСЬКА Ганна Петрівна, 1920 року народження, с. Женишківці, Віньковецький район.

Записав Халамонік Володимир, учень 11 класу Женишківської ЗОШ, 8.10.2007 р.

Нас у батьків було тринадцять дітей. Десять у час голоду вмерло, а троє вижило. Тяжко ми переживали цю біду. Мама варила кропиву без солі, бо її тоді не було, і так нас годувала. А коли сіль з'явилася, то склянка її коштувала 100 рублів. Мама в час голоду померла, і ми жили з батьком і нерідною мамою. При мачусі я ходила на роботу в колгосп.

Часто приходилося йти до сусідки, просити, щоб дозволила нарвати листя липи. Його ми сушили і пекли млинці. Жирів тоді не було ніяких. І щоб їх на чомусь спекти, батько розігрівав солідол.

Рятувалися ми ще зеленими яблуками. Від них дуже боліли животи, але другого порятунку не було.

КОСТЮК Фросина Лук'янівна, 1919 року народження, с. Женишківці, Віньковецький район.

Записала Костюк Яна, учениця 8 класу Женишківської ЗОШ, 17.01.2008 р.

Сім'я у нас була чималенька: п'ятеро дітей. Я серед них - найстарша. Тато з мамою ходили на колгоспні роботи, а моя бабуся доглядала менших дітей.

Їсти в хаті майже не було, але нас спасала корова. Проте, їсти хотілося весь час. Мати пекла клейкі буханці і не давала більш, ніж одну байдочку.

Доходило до того, що активісти брали по хатах останні запаси і заставляли це робити і нас, школярів. Одного разу мене висадили на якесь горище, а там у торбинці була непотереблена кукурудза. Я її відсунула у куток і сказала, що там нічого немає.

В селі з'явилося багато чужих людей. Обдерті, худючі, замащені, ходили вони і просили щось поїсти.

В нашому селі, Бог милував, не було великого голоду. До того часу більшість людей уже заставили вступити до колгоспу. І хоч працювали зовсім безплатно, на обід, хто був на полі чи фермі, давали по кружці супу і маленькому ломтику хліба. А ще ці роки були дуже врожайними на гриби. Дякуючи цьому, багато людей не спухло від голоду. А що вже на видумку були багаті наші односельці! Підсушували лушпиння пригнилої картоплі і пекли пампушки, їли лободу і насіння різних трав. Як не намагалися сховати хоч трохи якого зерна, його знаходили. У нашої родички Соломини під піччю у ковбиці таки знайшли глечик квасолі, заліплений глиною, а в стрісі – зашите у рукаві старого жакета – жито. В нас померло двоє людей від голоду, а спухло багато. Але смертей ми бачили немало. В село приходили люди з інших районів і областей в надії поміняти щось на хліб чи випросити хоча б бараболину. Багато з них так і помирало на вулицях.

ГУДИМА Франц Іванович, 1930 року народження, с. Зіньків, Віньковецький район.

*Записала Данилюк Марина, учениця 8 класу
Зіньківського НВК, 10.11.2007 р.*

Я ще був зовсім малий, але плач своєї матері запам'ятав назавжди. По подвір'ю ходили якісь злі люди, розвалювали хлів, тягнули на дорогу корову, а мама голосила і голосила. Цей крик так стискав моє серце, що мені здавалося неначе я помираю. Пізніше я зрозумів - так нас «розкуркулювали», бо батько не хотів вступати до колгоспу. Забрали у нас ще пару коней, стодолу. Казали, коли вступлять в колгосп, тоді віддадуть. Але нічого не віддали.

А ще з дитинства запам'ятав, що дуже хотілося їсти. Лушпиння з картоплі, яке татові давав один єврей, було основною їжею. Запам'ятав, як батькові дали два стакани гороху. Він його заховав, але «червоні мітли», як називали бригаду, що забирала все в людей, знайшли заховане, викинули на землю і потоптали. Батькові пригрозили Сибіром і пішли. Мама, плачучи, позбирала, зварила і три дні давала нам потрошки...

КОСТЮК Надія Степанівна, 1929 року народження, с. Зіньків, Віньковецький район.

*Записала Данилюк Марина, учениця 8 класу
Зіньківського НВК, 11.11.2007 р.*

Коли мені було десь біля чотирьох років, наступив великий голод. Мама не могла ні нам, дітям, ні двом бабусям, які жили з нами, дати що їсти. Мама

плакала і не знала що робити. Я вилізла на горище і в піддашші знайшла глечик грису, який хтось заховав ще раніше і забув про нього. Батьки дуже зраділи і варили з нього «похльобку».

А ще мені вдавалося інколи вкрасти на полі декілька колосків і мама їх нам варила.

ДЕМЧУК Василь Іванович, 1923 року народження, с. Зоряне (Курники), Віньковецький район.

Записала Зарічна Мар'яна, учениця 6 класу Зорянської ЗОШ, 25.10.2007 р.

Наша сім'я складалася з 5-х чоловік: 3-х братів і батьків. Дуже був сильний голод, не було нічого їсти, але мій батько Іван Петрович їздив зимою в Божиківці до жомових ям і привозив звідти гнилого жому, а мама Юстина Миронівна пекла нам з того жому млинці. Вони були дуже смердючі і недобрі, але ми мусили їх їсти. В селі була бригада, яка забирала в людей все, що було. Так само і в нас забрали зерно і все, що було придбано. Люди вмирили з голоду, пухли, їли лободу. В колгоспі здихали коні і їх вивозили за село, в рів. Люди з села брали те м'ясо і годували свої сім'ї.

Коли настала весна, то ми ходили рвати лободу, різні бур'яни, і варила мама баланду. Так ми харчувалися. На всіх людей було накладено великі податки: на молоко, м'ясо, яйця. Якщо не було здано податку, то бригада приходила і забирала з хати все, що можна було забрати. В жнива ми з братом крадькома ходили за колосками, бо, не дай Боже, щоб застав сторож, то біди не оберешся. Приїжджав з району уповноважений стріхар - це був старший над тими бригадами, що забирали в людей хліб, худобу, коні. Люди його дуже боялися, бо він був жорстокий і знущався з людей. На той час у 1932-1933 роках головою колгоспу був чужий чоловік - Бойко Мойсей. На трудовень він дав більше хліба людям, бо бачив, що вони пухнуть з голоду, помирають. За це його визнали „ворогом народу” і репресували.

За допомогу людям його розстріляли у Вінниці. Бухгалтером колгоспу був сільський чоловік - Коломійчук Григорій, який теж постраждав за те, що на зборах сказав, що після найманих робітників доводиться доробляти селянам. За це його визнали „ворогом народу” і „підривною влади”, і теж розстріляли.

ДЕРЕШ Микола Прокопович, 1918 року народження, с. Зоряне (Курники), Віньковецький район.

Записала Шпак Ганна, учениця 6 класу Зорянської ЗОШ, 10.10.2007 р.

У нашій сім'ї було п'ятеро дітей: Іван, 1915 р.н., Олексій, 1921 р.н., Марія, 1924 р.н., Василь, 1932

р.н., та я. На цей час живими є лише ми з братом Василем. Наш батько Прокіп Тодосійович, 1884 р.н., та мати Євгена Сергіївна, 1888 р.н., мали 6 десятин землі, пару гарних коней та лоша, 2 корови і багато овець. У 1931 році довели план до двору здати державі хліб, і батько здав все, що вимагалось, більше вже не міг, бо була ж велика сім'я. Його заарештували і посадили на 3 роки в тюрму. До нас же приїхали з району міліція і судові виконавці. Все майно вони забрали і продавали тим, хто більше дасть.

Нас, дітей з мамою, виселили з хати. – Ідіть, - сказали, - куди хочете. З собою нам нічого не дали. Залишились ми без одягу і взуття, без хліба, не мали ні ложки, ні миски. У нашу хату поселився односельчанин Івасюк Григорій Іванович із сім'єю, який тоді організовував колгосп.

Ми ж жили у родича, Мойсея Івановича Грицака. Але жити не було з чого - ні пшениці, ні мукиці. Не було навіть ліжок, дров для опалення.

Прийшла весна 1932-го. Люди обробляють городи, а у нас ні клаптика землі. Пішла мати у колгосп просити діляночку хоч під картоплю. “Квартирант”, що жив у нашій хаті, відмовив матері у землі, заявивши, що харчуйтеся, мовляв, повітрям.

У 1932 році народився брат Василь. А ось як він вижив, не знаю досі. Ми ж усі пухли з голоду і холоду. Маленького нічим було загорнути і зігріти.

Того ж року від голоду помер брат Альоша. Накінець, у 1935 році повернувся з тюрми батько. Але в селі його відмовились прописати: іди куди хочеш! Та якось його знайомий лісник з Барського району запропонував іти до них і розробляти землю, звільнену від лісу. Там ми збудували курінь і так жили. На розробленій землі посіяли просо, кукурудзу, посадили картоплю.

ЮСЬКОВА Марія Ананіївна, 1907 року народження, с. Калюсик, Віньковецький район.

Записала Коломійчук Аліна, учениця 9 класу Калюсецької ЗОШ, 10.10.2003 р.

То були страшні роки. Дуже важко було жити, але якось вижили. Не було що їсти, а мусили ходити на роботу. Ідеш, а все тіло трясеться, напухло від голоду. Їли бур'яни, лободу, кропиву – варили такий суп, заправляли ложкою муки. Всі наїлись і відразу ж захворіли, почали боліти животи. Корови у нас не було, а лише три курки, решту продали, щоб було за що їжу купити. Ходили в ліс і збирали гриби, багато людей отруювалось і помирало.

Як ідемо в колгосп на роботу, зранку дають тоніку (баланду), а не йдеш на роботу – будеш голодний. Чоловік зранку ішов в кузню голодний, бо не було що дати їсти.

Але у нас в селі ще якось виживали, не такий страшний був голод. А приходили в село люди з Умані, які міняли речі на їжу, то розказували страхиття про голод, про випадки людоїдства.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

КОЛОМІЙЧУК Надія Григорівна, 1922 року народження, с. Калюсик, Вільковецький район.

*Записала Мазур Мар'яна, учениця 9 класу
Калюсецької ЗОШ, 18.10.2003 р.*

Одного разу я пішла на роботу, а діти були в яслях. Коли приходжу з роботи, а діти - Ганя та Андрій - сидять на городі і їдять цибулиння, що зійшло, висмикують все.

У великодню п'ятницю пішла на поле збирати змерзлих гнилих картопель, з них спекла дві пасхи картопляних. Отакі були свята.

Восени в колгоспі дали 30 кг зерна, спекла хліб. "Який він добрий!", - вигукували діти. Як люди витримали такий голод? Повиходять на роботу і ніхто ні про що не говорить, а тільки про їжу. Мріяли про час, коли на столі стоятиме хліб, а його не хотітимуть. І, слава Богу, дожили до цього часу

Ходили на базар, щоб купити їсти. Бувало, що і там обманювали. Якось купила вузлик муки, вдома розв'язала, а там пісок вперемішку з висівками. Отак і жили.

ГЕРАСИМЧУК Степанида Василівна, 1912 року народження, с. Калюсик, Вільковецький район.

*Записав Пиріжок Юрій, учень 9 класу
Калюсецької ЗОШ, 01.11.2003 р.*

Жили ми в старенькій хатинці. Корови у нас не було, грошей теж. Тримали 4 чи 5 курок, бо треба було дати державі 40 штук яєць і 40 кг м'яса. Збирали гнили картоплі, розтирали з мукою (якщо була) і пекли такі паляниці, або з буряка.

В мене не раз ночували жінки з дітьми, які приходили в село здалеку і розказували страшні історії про голод. Одного разу натерла липового цвіту, с'як-так розвела і понесла синові на поле їсти. Повіяв вітер і розвіяв цвіт, а мій Григорій залишився голодним. Люди ходили в ліс і збирали всякі гриби, варили і їли. Не вистачало терпіння добре виварити, висмажити, їли напівсирими, тому часто отруювалися і гинули. На Волощині була одна сім'я, де мати назбирала в лісі грибів, наварила. Діти наїлися і померли. Ось таким був 1933 рік!

МАНТУЛЯК Іван Іванович, 1914 року народження, с. Калюсик, Вільковецький район.

*Записала Коломійчук Аліна, учениця 9 класу
Калюсецької ЗОШ, 10.10.2003 р.*

Голод пам'ятаю. Таке не забувається до смерті. Ходила бригада, очолювана головою сільради Фіголем Андрієм, і вимітала усе чисто з хати. Забрали останню торбину борошна. Я робив в колгоспі кіньми, возив буряк. Навесні мама нарвала листя з липи, лободи, натерла в макітрі і пекла такі млинці. А коли почав дозрівати в колгоспі урожай, мама посилала мене нарвати колосків, і то так, щоб ніхто не бачив.

Одного разу кінь, на якому я працював, захворів, а мені за це дали два роки тюрми.

Було мені тоді 10 років. Батько ходив на роботу у колгосп. Там була кухня, де варили їсти, але всі, хто їв, кашляли, бо у їжі була полова. Я з сестрами і братами чекала на батька, щоб він приніс чогось поїсти. Одного разу, не дійшовши до воріт, він випустив з рук горщик із кашею через те, що сильно затерпла рука. Мої старші брати збирали із землі кашу і їли, а мене, як молодшу, відштовхували.

А ще в нас у Калюсику був один дуже хазяйновитий чоловік Коломійчук Дмитро. Він мав пару коней і худобу, 40 десятин землі. І за це його називали куркулем. В нього забрали худобу та всі харчові запаси, навіть квасолі з горщиків. Коли вдруге до нього прийшла бригада, то вже не було що забирати. Вони ж припірвали його пальці дверима, під нігті запихали голки, вимагаючи хліба. Врешті його як і багатьох "куркулів" нашого села, заслали у Сибір.

НАЗИМОК Текля Гаврилівна, 1913 року народження, с. Калюсик, Вільковецький район.

*Записала Мазур Мар'яна, учениця 9 класу
Калюсецької ЗОШ, 18.10.2003 р.*

Голод пам'ятаю. Люди пухли з голоду. Вдома зовсім не було їжі. Ходила в колгосп, там давали баланду. Одного разу я купила трохи гороху – хотіла спекти пиріжків. А діти з'їли сирий горох, ще й макітру розбили. Я взяла буряк, натерла його і поставила на піч, думала буде на вечерю. Але він розпікся і нічого не залишилось. Ходила на колоски, але, не дай Боже, щоб хтось побачив, перетирала їх на муку. Біля нас була сусідка Христя – дуже бідна жінка, у неї попухли від голоду ноги, і вона навіть не мала сили, щоб піти на роботу в колгосп, де давали баланду.

Були й такі, що вже пережили голод, а з'їли свіжого хліба і померли.

За баландою стояли в черзі, дерлися. Одній дівчині обпарили гарячою баландою рот. Дівчина плаче від болю, а той, хто розлив баланду, теж плаче, бо не має що їсти.

ЖИЛЮК Олександра Онуфріївна, 1922 року народження, с. Калюсик, Вільковецький район.

*Записав Цимбалюк Віталій, учень 9 класу
Калюсецької ЗОШ, 22.10.2003 р.*

Було мені 10 років, а голод пам'ятаю. Ходила бригада і вимітала усе чисто з хати. Пам'ятаю, як до нас прийшли. Я саме повернулась зі школи, а мама з церкви. Кажуть до мами, щоб кожуха скинула. Вона відмовилась, то почали бити і кожуха забрали.

Було таке, що й до гарячої печі людей прикладали, “куркулів”, так би мовити.

Ми рвали щавель, розтирали, добавляючи мучки і молока, якщо було. Мама пекла такі млинці. Коли розломиш гаряче кружало – кислим пахне, тягнеться, як вишневий клей. А зацвіте акація – ми, діти, мов горобці на гілках. З'їси декілька білих китиць – солодкі. А досхочу наїсися – нудить.

Пам'ятаю, як Павлик Меланя вмерла з голоду. Її сім'ю вигнали з хати, бо вважали, що вони куркулі. Так і згнули всі, ховаючись у снопах.

До нас з Умані прийшли дві жінки. Мама дала їм їсти, а вони дають мені хустинку. Я зраділа, але мій батько віддав їм цю хустинку і каже, що йдїть, може вам за неї ще хтось дасть їсти. Я почала плакати, а тато кажуть, що не плач, бо ці люди дуже голодні.

До останніх днів своїх пам'ятатиму, як жадна була хліба. Мати, коли він був у хаті, зачиняла його в скрині, аби ми, діти, не з'їли весь одразу.

Мати вдосталь хліба — то була моя найбільша мрія.

САЛЮК Софія Яківна, 1910 року народження, с. Калюсик, Віньковецький район.

Записала Коломійчук Аліна, учениця 9 класу Калюсецької ЗОШ, 10.10.2003 р.

Важко було жити, люди пухли від голоду, їли кропиву, липу, лободу, пекли паляниці з гнилої картоплі.

В Дубину ходили сапати буряки, ноги пухли. Ідеш, а все тіло так і трясеться, не доведи до такого. Господи! Бували у Віньківцях, збирали кістки, які хтось викидав, варили з них суп.

Як ходили в колгосп на роботу, то годували. а бувало і так, що не ставало обїду. Тоді їли ті маленькі буряки, що висапували. Давали ще по дві картоплини, треба було стояти за обїдом в черзі. Корови не було, бо забрали в колгосп. За те, що мій батько не вступив в колгосп, все з хати нашої забрали. Розїбрали і забрали в колгосп стодола, два хліви, балки на хату, скриню. Лишилась одна курка. Приходила бригада і забирала з хати все, хліб, цибулю, навіть зерно з горшків висипали. Серед зими, перед Рїздвом, у тих, що не йшли в колгосп, підпалювали двері і вікна. А навесні ми навіть пуголовки жаб'ячі їли. Не знаю, як все це ми пережили!

ЮСЬКОВА Марія Гнатївна, 1910 року народження, с. Калюсик, Віньковецький район.

Записала Коломійчук Аліна, учениця 9 класу Калюсецької ЗОШ, 21.10.2003 р.

Настала весна 33-го, мати моя опухла, злягла. Я ходила в колгосп на роботу. На день нам давали миску юшки і маленький шматочок хліба. Я юшку вип'ю, а хліб несу мамі, бо дуже боялась смерті ма-

тері. Ходили ми з сестрою Ганною по полях, збирали гнилу картоплю, кропиву лободу, варили юшку і їли.

Із сїльради ходила бригада з довгими металевими штирями і шукала закопане зерно. Не знаходили зерна —забирали останню картоплину чи буряк, навіть вузлик пшона забрали. Хто мав трохи зерна - мололи на жорнах. Тоді вийшло розпорядження - знищити жорна. “Активїсти” ходили від хати до хати і розбивали жорновий камїнь, або забирали, його з собою...

А ще пам'ятаю, як до сїльради привезли майно розкуркулених: кожухи, свитки, подушки, рядна. Все скинули на подвір'ї. Активїсти вибрали, що краще, віднесли у сїльраду. А потїм голова сказав до людей, яких зїйшлося чимало: “Берїть”. Довго ніхто не підходив до тих речей. Потїм хтось із жінок взяв кожух, а хтось із чоловіків тихо сказав: “Хїба це твоє? Бїйся Бога. Чуже ніколи не принесе щастя. Кинь”. Жїнка поклала кожуха і відїйшла. Люди почали розходитись. Ніхто не хотїв чужих слїз.

НАЗИМОК Тетяна Василївна, 1915 року народження, с. Калюсик, Віньковецький район.

Записала Омельченко Ольга, учениця 9 класу Калюсецької ЗОШ, 5.09.2005 р.

Пам'ятаю, що приходила з роботи, а в хаті немає що їсти, скрізь порожньо. Спасителькою нашої сїм'ї була корова. Інколи відїгрївали сир, було трошки сметани, та великої сїм'ї цим не прогодуєш. Їли саму цибулю. Чоловік ходив на сусїдні села. Брав верети, щоб обміняти на картоплю. Від голоду сїм'я наша не попухла, а сусїдка Христия почала пухнути. З нїг в неї почала текти якась рїдина.

Одного разу з чоловіком натерли буряка і зробили з капустяного листя балабухи та поставили в пїч. Цї балабухи розїмліли і вечерї у нашїй сїм'ї не було. Чоловік приносив з колгоспу трошки супу і 100 грамів хліба. Коли настали жнива, жити стало, нїби, краще, та ніхто з колгоспу не крав.

МОСПАН Тетяна Андрїївна, 1912 року народження, с. Карачїївці, Віньковецький район.

Записала Гаврюшенко Тетяна Дмитрївна, вчитель зарубїжної лїтератури Карачїївецької ЗОШ, 18.01.2008 р.

Голод настав тоді, коли в селї насильно формували колгосп. Ми з чоловіком мали своє господарство: землю, коня, корову, плуга. Все це прийшлося вїддати в колгосп і йти заробляти трудодні.

Недорїд і дїї тодїшньої влади (по селї їздила, так звана «бригада», яка в селян забирала зерно, відшукуючи його навіть попїд стрїхами, одяг, речї) призвели до того, що багато сїмей голодували. Однак, голод був милостивий до жителїв села. Щоб вижити, їли лободу (паляниці з неї), щавель, гриби (вони

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

вродили рясно). Часто від вживання грибів люди хворіли, від лободи опухали. Трошки легше жилося тим, хто працював у колгоспі: давали рідку варену страву, яку і супом назвати важко. Дуже потрібною в цей час стала корова. Такі сім'ї голодували менше.

Продукти харчування можна було виміняти на одяг і предмети хатнього вжитку. Для цього їхали в Галичину, де за одяг, домоткані скатертини, хустки можна було виміняти хліб, картоплю. Дорога була довгою і небезпечною. Їхали на відкритих залізничних платформах, сидючи на вугіллі. Привезти виміняне теж було не просто: військові зганяли з вагонів, забирали речі. Часто бралася застуда.

Не один раз з чоловіком ходили за 20 кілометрів у Ялтушків Вінницької області, шукали продукти.

А селом ходили жебраки аж з далекої Умані. Хоч самі карачіївчани недоїдали, але все ж таки ділилися крихтами з голодуючими. Одна дівчина залишилася в селі і вийшла заміж.

АНДРУХІВ Олексій Карпович, 1924 року народження, с. Ломачинці, Віньковецький район.

Записав Білий Микола, учень 9 класу Говірської ЗОШ, 5.12.2007 р

Голодомор... Страшне саме слово, а таке лихо спіткало народ України у 1932-1933 рр. минулого століття. Неврожай 1932 року? Неправда! В колгоспах зібрали весь урожай і кудись вивезли. Колгоспникам платили трудовнями (отакої!), а не грішми чи зерном. Люди виживали тільки зі своїх городів. А урожай з городів так звані „активісти” вибирали, виривали ще з осені з кожної сім'ї і зібране кудись чи то збували, чи то вивозили. І так було по всій Україні. Не знаю як люди виживали в містах, а в селах хто як міг. Матері намагались зберегти хоч декілька качанів кукурудзи на насіння, хто міг то й декілька картоплинок. В кого була корова, то сяк-так перебивались.

Весною 1933 року в селі не було ні курки, ні іншої птиці. Не знаю, як потім, в наступних роках, розжились люди на птицю, худобу. Опухші з голоду люди йшли на злочин – вибирали на городах в інших людей посажену картоплю, в чужих обійстях вишукували щось їстівне.

Особливо важко було багатодітним сім'ям – дитячі ростучі організми вимагали їжі. В розпачі голодні, опухлі батьки та матері нічим не могли допомогти помираючим дітям.

Помирали і діти, і дорослі, і батьки та матері. В Ломачинцях померло більше півсотні людей. Помирали від голоду, помирали і від недовареної лободи, кропиви, коріння кульбаби, вишневих та черешневих гілочок. Розповсюджувалась епідемія дизентерії. Хто доживав до часу, коли цвіло жито, зав'язувалось зерно кукурудзи, то зривали колоски і поїдали їх сирими. Поїдали недоспілі вишні, яблука і від цього багато хворіли і помирали.

В моїй сім'ї померла моя трирічна сестричка Оля, а я, мій старший брат Семен та молодша сестра Марія чудом вижили. Корова в нас була. Іноді молоком чи сироваткою допомагали безкорівним сусідам.

ТРАЧ Іван Родіонович, 1923 року народження, с. Ломачинці, Віньковецький район.

Записала Романова Галина, учениця 11 класу Охримовецької ЗОШ, 11.01.2008 р.

Наша родина проживала у с.Ломачинці. Мій батько створював колективне господарство із всіма тими людьми, які теж були бідні, бо сам був бідний. По колективному його називали комсизом. В 1929 році організували колгоспи.

Після збору урожаю готовилися до наступного. Це була акція, щоб усі господарства вступили до колгоспів. У 1929 – 30-32 роках урожай вирощували вручну. А коні були головним транспортом на той час. І таким чином урожаї були невеликі, але найбільший урожай був у с. Ломачинці.

Насильством і силою змушували віддавати урожай, а залишали тільки насіння. Хто не хотів віддавати, то їх змушували. А насіння залишали тільки членам колгоспу. Забирали у людей все як зерно, так і інші продукти. Мотивували тим, що держава буде видавати по трохи для харчування.

А людей, які не корилися, висилали на Сибір. Таку участь отримав і мій батько.

КОЛІСНИК Марія Корніївна, 1914 року народження, с. Майдан-Олександрівський, Віньковецький район.

Записала Кольдрус Інна, учениця 9 класу Мд.-Олександрівської ЗОШ, 18.10.2007 р.

Не мали люди, що їсти, бо все забрали до зернинки. Люди пухли з голоду і, щоб вижити, їли майже все, що бачили. Їли лободу, кінський щавель, усякий бур'ян. Збирали на полях по зернинці горох, кукурудзу, жито, пшеницю, гнилу та морожену картоплю, буряки. Навесні пшеничка в гайку з'явилась - ми там паслися. Горобенята почали лупитися – їх збирали, варили. Або равликів назбираємо в листі торішньому, мама запарює їх у мисці – вони вилазять, потім мама їх варили.

Набідилися люди... З'їсти нема що, вкритися нема чим, голодно і холодно. Мама казали: «Лягайте, діти, спати, може не так їсти буде хотітися». А спати теж біда: так холодно, що на стінах сніг. Мама вранці зі стін на печі зшкрябувала миску снігу. Нас – п'ятеро дітей малих, спали всі на печі. Пригадую, як прийшов до нас родич, дядько Семен, просить: «Дай Катеринко, щось з'їсти, бо я коло кооперації вкрав дві барабольки, саме привезли в колгосп, то вже з'їв. А так їсти хочу!».

Мама, бувало, щось дадуть, як не було тата. Бо тато сварився - своїм дітям нема.

МАГАЛЯС Ганна Пилипівна, 1923 року народження, с. Майдан-Олександрівський, Вінківський район.

Записала Кольдрус Інна, учениця 9 класу Мд.-Олександрівської ЗОШ, 18.10.2007 р.

В 30-му році сім'я наша була розкуркулена. Вигнали представники влади з власної хати, аби провчити завзятих у праці людей. Вигнали, але ж це не те слово, бо влучніше сказати, силоміць примусили всіх залишити рідний дім. Як пустили все з молотка, сів батько на східцях ляху у грікій задумі. Дивлячись на його відчай, ми навіть побоювались, аби не взяв гріха на душу – не наклав на себе руки.

У 1933-му ми добряче у найманій хаті бідували. Тоді наша сім'я тільки тим і жила, що брали тато мотузку і йшли збирати ріща в ліс. На плечах його у Вінківці євреям носили. За дрова мали гроші на хліб. Ще мерзлі бараболі по полю збирали й пекли з них «малімони». Які вони були «добрі», то не приведи, Боже, аби їх ще хтось колись їв. Ми ж змушені були так жити.

Як не бідували у нашій місцевості, але десь ще гірше людям жилося. Пам'ятаю випадок, коли Майдан-Вінківський стривожено гудів. Одна із жінок з того кутка вбила міняльницю. Тоді із сусідніх областей до нас люди приходили. Одяг та різні речі міняли на харчі. Так ось прийшла така прохачка у двір, показала що має. Покликала її господиня до діжки з капустою й попросила, аби та камінь піднясла, що на кружкові. Та так і зробила. Коли камінь був витягнутий, хазяйка веліла чужинці нагнутися за капустою. Тоді їй на голову й опустила камінь.

ГАЛКІН Василь Семенович, 1925 року народження, с. Майдан-Олександрівський, Вінківський район.

Записала Кольдрус Інна, учениця 9 класу Мд.-Олександрівської ЗОШ, 19.10.2007 р.

Весною 1933 року двері у хаті, як мовиться, не закривались. Раз по раз заходили люди, які прибули з далека, і просили дати щось поїсти.

Одного разу зайшов чоловік, поглянувши на якого, серце щеміло, сльози самі котилися з очей. Він був худий, мов суха гілка, обличчя зчорніле, на ногах встояти не міг – впав на коліна і почав благати хоча б кілька буряків або лушпиння з картоплі. Прийшов аж з Черкаської області. Дружина і троє дітей спухли з голоду, двоє малюків уже не могли встати з ліжка. Чим же допомогти такій людині, коли і в нас запаси продуктів зовсім малі.

Все ж мати дала цьому чоловіку кілька картоплин, буряків, дві склянки квасолі, вузлик кукуру-

дзяної муки, поклала перед ним миску борщу і кусочок підпалка, а сама відвернулась, щоб не бачив цей чоловік, що вона плаче. Похапцем з'ївши борщ, він заховав той кусочок хліба у кишеню і довго молвився Богу.

БЕСЧАСНА Уліта Калістратівна, 1923 року народження, с. Майдан-Олександрівський, Вінківський район.

Записала Кольдрус Інна, учениця 9 класу Мд.-Олександрівської ЗОШ, 21.10.2007 р.

Рятувалися хто чим бачив, що можна було пожувати. Листя з липи заготувати, насушити, перетерти – це було дітям завдання. З цього пекли липники. Їли воронят, добре що їх було багато в гайку. В нашій сім'ї не дуже голодували, бо ще була корова. В колгоспі давали баланду, тим хто робив. Раз на день. То брали на буряки всіх дітей, навіть малих, сапу в руки і поле, не поле, але, може щось дадуть. По ложці муки давали, її несли додому. А хто не йшов у колгосп, то з них дуже знущалися.

БУЧОК Тетяна Павлівна, 1916 року народження, с. Майдан-Олександрівський, Вінківський район.

Записала Кухарська Олена Борисівна, педагог-організатор Мд.-Олександрівської ЗОШ, 10.02.2008 р.

Наша сім'я жила у маленькій глиняній хатинці, стіни якої були підперті патиками, щоб не впали. По подвір'ю ходили кури. Це все, що було.

Одного дня приїхали дужі чоловіки на конях і почали забирати все. У нас і не було, що брати. Шукали зерно, м'ясо, але де його було взяти. Забрали у нас навіть старенькі подушки. Їли ми різні бур'яни, бурячиння, гнилу картоплю, по полях шукали зернятка гороху, пшениці. Це було не життя, а виживання.

Але, на щастя, у нашій сім'ї ніхто не помер.

ШВЕЦЬ Фросина Петрівна, 1926 року народження, с. Нові Нетечинці, Вінківський район.

Записала Шулякова Таїса Дмитрівна, вчитель історії Новонетечинської ЗОШ, 10.12.2007 р.

Голод на селі був, але щоб хтось з голоду помер, не пам'ятаю, лише чула від старших людей. Їли гнилу картоплю, варили лободу, кропиву. Якось чужа сім'я ходила по миру і зайшла до нас. Мама зварила з буряка кисіль і картоплю в лушпинні. Запросили їсти разом з нами і дали в дорогу ще по 2 картоплини. Вони встали, подякували і спитали, чи можна зі столу забрати лушпиння картоплі.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ЗАКШЕВСЬКИЙ Броніслав Йосипович, 1926 року народження, с. Осламів, Вільковецький район.

Записала Хмельницька Алла, учениця 11 класу Осламівської ЗОШ, 15.11.2007 р.

Всі були голодні, обдерті, окремі були зовсім голі. Не було що їсти, не було в що одягтись. Щоб спасти своє життя, варили кропиву, лободу, бурячиння і їли. Весною люди ходили по колгоспних полях і збирали змерзлу торішню картоплю, пекли з неї млинці. Олії не було, то сковорідку змащували воском. Та й був він не у всіх, а лише дехто міг знайти його.

Діти від 6 років гонили пасти корови. Вони були голодні й босі. В полях, де росли вишні, обривали листки і їли їх. Коли достигав горох, закрадалися в нього і рвали лопатки (недоспілий горох). Коли достигав ячмінь, жито, горох, закрадалися туди, напивали колосків, витереблювали зернятка і їли. Так пастушки рятували себе від голоду. Але, коли закрадалися в горох, овес чи жито, то боялися, щоб не спіймав лановий (сторож), бо заявить в сільську раду і батьків будуть судити як "ворогів народу". Старше покоління збирало вавриків (слимаків), їли псів, котів, горобців, щоб не померти з голоду. Діти ходили замурзані, обідрані, худі, а животи були великі, бо їли бур'яни і різну траву. Ввечері лягали – їсти хотіли, рано вставали – знов хотіли їсти.

Були і трохи сильніші люди, які мали великі корови, корову. Вони теж були бідні, але їхні сім'ї з голоду не вмирили. Їх рятувало молоко, але й молока було мало, бо корів годували кукурудзинням, соловою, соломою. Коли весною корів виганяли в поле, то вони були такі худі, що тільки шкура і кістки, то де вони мали те молоко.

ЛУЦИШИНА Ганна Дмитрівна, 1923 року народження, с. Охрімівці, Вільковецький район.

Записала Шкрєдь Ілона, учениця 11 класу Охрімовецької ЗОШ, 11.01.2008 р.

Про те лихоліття я пам'ятаю не дуже чітко, так як тоді я була ще малою дитиною, але окремі епізоди, певно, найяскравіші, все ж зафіксувались в моїй дитячій пам'яті і обпалюють серце до цих пір. Кажуть, у той рік була страшна спека, що спричинила великий недорід. У нашому селі не вмер від голоду ніхто, проте люди дуже недоїдали і голодували. Моя мама почала була підпухати, бо майже все старалася віддати дітям. Нас врятувала корова, наша годувальниця і рятувальниця, яка давала нам півлітра молока за ту солому, що ми їй смикали зі стріхи під весну. Але і та півлітра молока було для нас великим щастям.

Пам'ятаю, як через наше село йшли люди, по одинці і купками, йшли день в день, без кінця. Це були прохачі з сусідніх областей, переважно зі сходу. Ці люди знімали з себе одяг і ладні були віддати останнє за кусочок хліба. Люди наші допомагали їм,

чим могли, ділились останнім. Але їх було багато, не можна було зарадити всім.

В пам'яті спливає болючий спогад. Мама йде на роботу, а мені наказує сидіти в хаті і нікому не відкривати. Незадовго по тому постукала в двері жінка, яка була з малою дівчинкою. Вона жалісливо просила дати що-небудь з'їсти її дитині, а я сиділа тихенько в хаті, і моє маленьке серденько обливалося слізьми, та я не могла відчинити двері, пам'ятаючи мамин наказ. Адже, голод страшний, не контролюваний. До цих пір ятрить серце цей спогад.

Ще пам'ятаю, як у селі підібрали хлопчика. Кажали, що його залишила мама. Певно, це був відчайдушний крок зболеної, виснаженої жінки, яка зважилася таким чином дати останній шанс вижити своїй дитині. І серце її не помилилось. Вчителі приютили дитину, взяли до школи. Потім було ще двоє таких дітей. Їх навчали і годували чим могли. Потім їх кудись забрали, мабуть, до якогось дитбудинку. Запам'яталось, що ті діти вирізнялись з-поміж інших і дуже гарно вчилися.

КАЛЕНДАР Варвара Степанівна, 1911 року народження, с. Петрашівка, Вільковецький район.

Записала Гусякова Настя, учениця 6 класу Петрашівської ЗОШ, 20.01.2008 р.

Ці страшні роки голоду запам'ятались мені на все моє життя. Люди збирали гнилу картоплю, розтирали в макітрі і пекли млинці.

Приходили люди з інших сіл. Вони просили їсти. Одного разу до мене прийшла якась зовсім незнайома жінка. В руках у неї був старенький фартух. Вона попросила мене: «Візьміть цей фартушок, а дайте мені за нього три гнилі картоплини». Я не взяла в неї нічого, а поділилась з цією жінкою останнім шматочком хліба.

А ще розкажу вам про такий випадок. Мій син пас корову за селом. Побачивши на землі розсипану кукурудзу, він швидко позбирав її у кишені старенької фуфайки і поніс додому. А тим часом я пішла до сусідки принести їсти для трьох малих діточок. Повертаюся додому, заходжу в хату і бачу голову сільради і сина Петра. Нічого не кажучи, голова забирає всю їжу, яка була в хаті, а потім забрали і сина і повели в сільраду. Дуже побили його там. Мали посадити в тюрму, але відпустили тому, що в нього не було батька, який загинув.

МАТКОВСЬКА Ганна Василівна, 1924 року народження, с. Петрашівка, Вільковецький район.

Записала Котовська Тетяна, учениця 6 класу Петрашівської ЗОШ, 20.01.2008 р.

Голодомор 1932-1933 років я дуже добре пам'ятаю. То були страшні роки. Без сліз про цей період життя наших людей говорити не можна.

А було так. Люди їли траву, кропиву, листя, збирали гнилу картоплю, та ще й до того примерзлу. Правда, краще було їсти картоплю примерзлу – вона не так смерділа.

У ці голодні роки дуже зародили гриби. Люди йшли до лісу, збирали їх і варили. Часто були такі випадки, що люди, поївши недоварені гриби, сходили з розуму або вмирали. А чому гриби були недоварені? А тому, що у людей не було терпіння чекати – вони були дуже голодні. Також варили і їли баланду (варена на воді лобода).

Трохи легше було влітку, коли з'являлись ягоди, фрукти, овочі. Бувало, зварить мама яagodянку, чуть вип'є сама, по стільки ж дасть батькові і нам, дітям, та йдуть з батьком на цілий день в поле, працюють там аж до заходу сонця. Повертались додому з піснями, мабуть, щоб забути за голод і втому. Діти ходили в школу. Вони були дуже худенькі, шийка у кожної дитини була, як пальчик.

ЦЮПРАК Ніна Михайлівна, 1929 року народження, с. Петрашівка, Віньковецький район.

*Записала Приступа Валентина, учениця 8 класу
Петрашівської ЗОШ, 18.01.2008 р.*

Приходили до нас люди восени 1932 р. і забирали зерно, крупи, м'ясо, навіть з горщиків все вивертали. Якщо знаходили ті припаси, що були заховані, то їх також забирали, а господарів жорстоко били. Харчувалися у голодні роки картоплею, яку не знайшли сільські посіпаки у ямі, взимку та картопля була мерзлою, а під час відлиги – гнилою, тому люди змушені були її такою варити та їсти. Трохи легше було весною: тоді їли квасок, пекли з «калачків» млинці, тим і живилися. Ще зимою купляли грису, то з тієї муки пекли паляниці.

БАСОК Марія Костянтинівна, 1924 року народження, с. Пилипи Олександрівські, Віньковецький район.

*Записала Перепел Галина Василівна, вчитель
П.-Олександрівської ЗОШ, 30.01.2008 р.*

В сім'ї було четверо дітей: я, Микола, Ірина та Андрій. Ми рано залишилися сиротами. Мені було чотири роки, як батько помер (хвороба шлунка).

Як не стало батька, дуже важко нам жилося. В колгосп мати не йшла. Самотужки обробляла землю, а податки держава наклала непосильні. Не було звідки їх платити, а тут ще й голодомор. Не було що їсти, то мати ходила на поле, збирала гнилу картоплю, варила суп, пекла млинці. Збирала лободу, щавій, аби дітей прогодувати, просила в людей лушпиння від картоплі. Ходили люди, просили хліба та поїсти що-небудь. Як заходили до хати і бачили, що в мисочці для пса була якась їжа, то зразу ж хапали її і їли. Багато людей міняли на харчі одяг, верети. Сві-

сні люди не брали нічого, а їсти так давали, бо шкода було цих людей. А безсовісні брали все, що пропонували голодні люди, яких багато було з Умані.

МУЗИКА Іван Маркович, 1921 року народження, с. Пилипи Олександрівські, Віньковецький район.

*Записала Вознюк Леся Василівна, вчитель
П.-Олександрівської ЗОШ, 29.01.2008 р.*

В період 1932-1933 років я був пастухом і гонив у ліс пасти худобу. Я пас з Нагорним Ониськом і Міхаловим Васильом. Через ліс йшло багато людей чужих. Вони в села приносили кожухи, скатерки, рушники і різний одяг та міняли на зерно. Були випадки, що люди ті їхали верхи на поїздах, гляділи рятунку. Хто заміняє відро пашні, добирається додому до дітей. Але не всі люди хотіли міняти: той не хоче міняти, а той не має що.

З села вивозили на підводах людей з дітьми. Ті, що вивозили, були озброєні.

В селі була кузня. Коваль кував всім: кому серпа, кому коня підкувати. Забрали всю сім'ю. Вернулися після війни два його сини і мама Дідух Марія. Говорили, що вони були в Сибіру. В їхній хаті жили чужі голови сільських рад. Вони були з Карижина. Сільрада забирала в людей хати, майно спродували, накладали страшні податки. У селах не давали паспортів, щоб люди не виїжджали з сільської місцевості.

ЩЕРБАНЮК Ганна Сергіївна, 1929 року народження, с. Пилипи Олександрівські, Віньковецький район.

*Записала Щербанюк Марія Гнатівна, вчитель
П.-Олександрівської ЗОШ, 28.01.2008 р.*

Людей «заганяли» в колгоспи, забирали домашнє майно, яке люди наживали важкою працею. Хто не корився, виганяли всю сім'ю у Сибір. Моя тітка Марія, мамина сестра, вижила завдячуючи нам, бо її батьків виселили, а вона переховувалась у нас.

У ці роки у нашому селі такого аж голоду не було, але я була ще дитиною і пам'ятаю, як до нас прийшли дві жінки з-під Черкас, вони просили поїсти. Мама їх нагодували і дали дві печені картоплини їм на дорогу, які нам пекли тільки у неділю, або у свята, бо картопля вже закінчувалась.

Сім'я наша була велика – четверо дітей. Мій батько Сергій Васильович був статний чоловік, з голубими, як небесна синь очима. Працював у колгоспі. Там і одержав травму. Кінь ударив його в коліно і батько не міг ходити, кульгав. Його на фронт не взяли через інвалідність.

Мені і досі в пам'яті той день, коли прийшли до нас у хату якісь два чоловіки, один з гвинтівкою через плече, і сказали до батька: «Збирайся!». Хво-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

рий батько ледве піднявся з постелі, нога розпухла, одягнувся, опираючись на палицю, так сумно-сумно поглянув на нас і сказав: «Прощайте діти, і ти, жінко». Більше ми його не бачили. Пройшло півроку і нам повідомили, що він загинув у шахті.

МОРОКА Одарка Іванівна, 1921 року народження, с. Пилипи Олександрівські, Віньковецький район.

*Записала Атаманюк Надія Петрівна, вчитель
П.-Олександрівської ЗОШ, 28.01.2008 р.*

Землемір Щербанюк Іван Гнатович добровільно вступив у колгосп. Добросовісно працював і старанно. Але в останній рік перед вступом у колгосп, зібрав урожай із землі, якої тримав багато. Одного дня приїхали з Великого-Олександрова «активісти», підперли кімнату, де були хазяї, і вивезли весь хліб на 14 підводах. Це було в переддень голодомору, сім'я в результаті сильно притерпіла.

У 1933 р. ходили з Умані люди, які міняли якісь речі на харчі. Один чоловік в урочищі «Горби» на хуторі Червона Зірка так і помер, не замінявши свого кожуха на їжу. Закопали його у яру.

НАГОРНА Анастасія Калинівна, 1928 року народження, с. Пилипи Олександрівські, Віньковецький район.

*Записала Синчишина Надія,
бібліотекар, 05.02.2008 р.*

Я ще тоді малою була, але буду пам'ятати ті тяжкі роки до кінця свого життя. За період 1932-1933 років я пам'ятаю лише те, що були податки на кожну сім'ю - здати в державу певну кількість молока, мяса, яєць. Моїй мамі не встигло здати 3 яйця, за що її посадили в «холодну» в Нову Ушицю, і, хоч батько її був суддею в Новій Ушиці, нічого не міг зробити, щоб дочку обминуло це лихо. Просиділа вона там тиждень, сім'я на той час розрахувалася з податком і її відпустили. Померла мама в 1935 році, ми залишилися з батьком і бабкою.

Приходили з інших областей люди, міняли одяг на кусок хліба, але деякі з них і помирали в нашому селі.

ПАЛАШ Ольга Петрівна, 1927 року народження, с. Пилипи Олександрівські, Віньковецький район.

*Записала Касапа Галина Олексіївна,
вчитель П.-Олександрівської ЗОШ, 30.01.2008 р.*

У 1933 році забирали хліб, розбивали жорна, щоб не мали на чому молоти, розбивали вози, для того, щоб люди йшли в колгоспи. Багато сімей розкуркулювали, забирали всі нажитки, всю сім'ю ви-

ганяли з хати, деяких гнали до Сибіру, сім'ї мусили шукати самі собі житло. Люди боялися йти в колгоспи. Тато казав, що вмру, а не піду.

Землі позабирали, худобу, хліб, навіть одяг забирали. Люди бідували, пухли від голоду. Ходили збирати гнилу картоплю, лободу збирали.

Попробували, що тяжко, та й пішли в колгоспи. Перший рік в колгоспі людям було важко, але давали на кожен трудовдень хліб. Коли перший раз видали хліб, люди втішилися, напекли хліба, то багато від того їдла повмирали.

ТРИГУБА Євдокія Іллівна, 1919 року народження, с. Пилипи Олександрівські, Віньковецький район.

*Записала Касапа Галина Дмитрівна, заст. директора
П.-Олександрівської ЗОШ, 16.01.2008 р.*

Селом від хати до хати ходили опухлі люди, і наші, сільські, і з інших областей – просили їсти, просили хліба. Жінки з Умані на хліб міняли хустки, спідниці, верети, кожухи. Пам'ятаю, як моя мама винесла курям їсти картоплю, а голодна жінка, яка зайшла в той час на подвір'я, вирвала у неї миску і з'їла всю ту картоплю. Мої односельчани голодували, але випадків смерті не пам'ятаю. А ось чужі люди помирали від того, що були спухлі. У них лопа-ла шкіра на руках, з ран текла юшка, вони вмирали прямо під плотами, йдучи по дорозі.

У сім'ї, де я жила, нас було лише троє: я, тато і мама. Годувальницею нашою була корова. Їли бурячиння з молоком, лободу. Так спасалися від голоду.

ЩЕРБАНЮК Антон Григорович, 1920 року народження, с. Пилипи Олександрівські, Віньковецький район.

*Записала Урсатій Наталя Григорівна,
вчитель П.-Олександрівської ЗОШ, 10.01.2008 р.*

Дуже такого голоду не було. Хто мав свою землю – сів, орав. Ті, що голодували, мусили збирати гнилу картоплю і пекти з неї млинці.

З Умані до нас носили ковдри, верети, сорочки і міняли за хліб, бо не було що їсти.

У моїй сім'ї була корова, їсти було не багато. В той час якраз було розкуркулення, хто не йшов в колгосп працювати – забирали все з хати, висилали в Сибір, як от Андрія Поріцького.

У мами з татом забрали корову, коні, плуга, воза – все віддали у колгосп. Бригадиром на той час був Канюка Петро, він розбирав хліва і розпродував. По селі шукали людей, які мололи зерно. Коли знаходили, то розбивали жорна. Сільська рада разом з головою приходила вночі і накладала великі податки. Хто був трохи заможніший, виганяли з хати, забирали все, навіть подушки. Ті, кого вигнали, йшли до сусідів, платили і наймалися жити.

МАЗУРЕНОК Євдокія Костянтинівна, 1926 року народження, с. Пирогівка, Віньковецький район.

Записала Ковальчук Юлія, учениця 9 класу Пирогівської ЗОШ, 07.02.2008 р.

Пам'ятаю добре, як дуже хотілося їсти. Нас в сім'ї було 4 дітей: Іван, Ганна, я і Парасковія. В 1932 році забрали стодолу, корову і коня. Маму посадили в тюрму на 3 роки за те, що не вступала до колгоспу. Тато втік до Києва, та роботи там знайти не міг – скрізь голод. Нас забрали родичі. Парасковія, моя сестра, спухла і померла у 1933 році, а мене забрав дядько Іван, я пасла його корову. Якщо пасла – давали їсти, а ні – ходила голодна. Ловила в річці рибу. А ще – їздила з дядьком до Молдавії горшки продавати. Сиділа ззаду на драбинці, пильнувала, щоб горшки не вкрали. А воші які в мене були, страх! Як вони мене малу не з'їли, не знаю, ледве впросила родичку розчесати (батьків же не було).

СМАЛЮХІВСЬКИЙ Трохим Іванович, 1926 року народження, с. Пирогівка, Віньковецький район.

Записала Добрук Вікторія, учениця 9 класу Пирогівської ЗОШ, 12.02.2008 р.

В сім'ї було 5 дітей. В 1932 році батька засудили на 5 років за те, що відмовився дати коня голові сільської ради. Для того, щоб врятувати сім'ю від голоду, вимурував в коморі ще одну стіну і сховав там трохи зерна. Але знайшли і забрали все. Від голодної смерті сім'ю врятувала корова. Я пас чужим людям худобу за харчі. Від голоду ввечері спіпнув, не бачив нічого. Коли батько повернувся додому, йому, як “ворогу народу”, не давали прописки в сільраді “Йди куди хочеш з села”, - сказали. Та якось зумів залишитися.

ГОНЧАРУК Ганна Василівна, 1922 року народження, с. Подолянське, Віньковецький район.

Записала Дуглій Каріна, учениця 6 класу Подолянської ЗОШ, 13.11.2007 р.

Все почалося з того, що з нашого села почали вивозити все зерно, забирали у людей усі продукти харчування. Відбирали усю живність: корову, свині, все, що було. Люди не мали що їсти і вмиралі. Спочатку вмиралі малі діти, які були дуже кволі, потім люди, які не могли знайти ніякої їжі, хворі люди і діти, яких було дуже багато.

Ми збирали залишки колосків і мололи на жорнах. Але коли влада це побачила, то почала забирати усі жорна і розбивала їх. В нашому селі були такі ями, де раніше зберігали картоплю, буряк. Ми ходили до тих ям, знаходили їх залишки: гнилу картоплю, буряки – і це їли. В нашому колгоспі були

коні, їм привозили корм. Люди, які там працювали, брали потрошку від коней і приносили додому. Так ми виживали.

КРИВДУН Карпо Данилович, 1922 року народження, с. Покутинці, Віньковецький район.

Записав Кірик Роман, учень 7 класу Покутинської ЗОШ, 23.02.2008 р.

У моїх батьків було семеро дітей: шестеро синів та одна дочка. Щоб прогодувати дітей, мати постійно голодувала, через що у неї пухли ноги. Оскільки я був старшим, то заробляв їжу сам, пас корови заможнішим сусідам, за що отримував кожен день маленький кусочок хліба та стакан молока.

Щоб вижити, люди їли паляниці з шолухи проса, лободу, кропиву, недостиглі черешні, груші та яблука.

Хоч як було важко, але нам всім вдалося вижити. І лише у роки війни чотири мої брати загинули на фронті.

Пам'ятаю такий випадок. Коли у клубі зібралася молодь, прийшли комуністи і забрали Лозінського Івана та Лозінського Василя. Так вони в село і не повернулись. Ходили чутки, що їх розстріляли. Така ж доля була і у Стріхара Антона, котрий був хорошим господарем. Люди пам'ятають його за те, що він посадив черешні по обидва боки дороги від с.Покутинці до с.Черкасівки. Деякі з них ростуть і родять до сьогодні.

БОДАЙ Марія Микитівна, 1923 року народження, с. Покутинці, Віньковецький район.

Записала Бодай Катерина, учениця 5 класу Покутинської ЗОШ, 23.01.2008 р.

Це були страшні роки і дуже важко було людям, особливо маленьким дітям, проте смертельних випадків я не пам'ятаю. Дуже важко було сім'ям, у яких було багато дітей. У Будзінського Данила їх було семеро, у Багрійчука Сави - восьмеро. Я часто чула, як ці діти плачуть і просять у мами хліба.

Після дощу люди сходилися на долину, де ріс щавій. Вони так зривали його, що залишалася чорна земля, варили борщ і чекали нового дощу. Пам'ятаю, як мій батько закопав чотири мішки пшениці в яму, щоб їх не забрали комуністи. А в ночі, щоб ніхто не бачив, діставав по жмені зерна, перетирив на жорнах і мати пекла млинці. Ще гірше було навесні, коли не залишилося ніяких запасів. Нас врятувала картопля, яка виорювалась із землі. Її терли і пекли пампушки.

Час від часу в селі працював млин. Люди ходили туди і зм'їтали залишки муки, несли додому і пекли з них млинці. А коли з'явилися стиглі стручки гороху, діти закрадалися в нього і поїдали великими порціями, від чого в них дуже боліли животи.

РОЗДІЛ 2. СВДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

РАТУШНЯК Ніна Павлівна, 1928 року народження, с. Покутинці, Вільковецький район.

Записала Багрійчук Мар'яна, учениця 5 класу Покутинської ЗОШ, 04.02.2008 р.

1932-1933 рр. були дуже важкими для всіх людей. Їсти не було що. Вживали, хто як міг.

Пам'ятаю, вивозили бригаді їсти в відрах. Варили тоді ріденький суп (люди називали його баландою). Давали робочим малими порціями, щоб не захворіли. Одного разу після роздачі у відрі залишилось трохи юшки. Максим Данильчук попросив добавки. Йому дали відро з залишками їжі, він випив все до дна і зразу впав на землю. Його живіт на очах почав збільшуватись. Люди поналякувались. Позбігались, почали його піднімати, а із живота лише було чути булькотіння.

СЕДЗЮХ Анастасія Іллівна, 1921 року народження, с. Слобідка Охрімовецька, Вільковецький район.

Записала Лисюк Катерина, учениця 6 класу Сл.-Охрімовецької ЗОШ, 02.01.2008 р.

У наше село приходили голодуючі діти і дорослі з інших областей. До них ставилися добре. Хто мав чим поділитися, то ділився.

В сім'ї нас було четверо. Щоб прогодуватися, батько робив дерев'яні ложки і ходив пішки в Бар міняти на крупи. А часом за мукою ходив аж в Молдавію. Туди і назад пішки, а на плечах 8 кг муки.

Репресії проводили партійці, але їхніх імен я не пам'ятаю. Розстріляних людей під час репресій хоронили на цвинтарі, а були і такі випадки, що викидали не відомо де.

Я ще пам'ятаю, як вигнали з дому Стерницького Бронька і на місці його будинку зробили сільраду.

З нашого хліва забрали корову. Але це було пізніше, коли дізнались, що вона в нас є і що ми живемо з молока. В цей час ми їли печіс, гнилу картоплю, пекли з листя хлібці.

СТЕРНИЦЬКА Марія Денисівна, 1924 року народження, с. Слобідка Охрімовецька, Вільковецький район.

Записала Бурима Леся Людвігівна, вчитель Сл.-Охрімовецької ЗОШ, 04.01.2008 р.

Про Голодомор 1932-1933 років пам'ятаю не дуже добре, все ніби в тумані – чи то, що ще замала була, чи то від голоду в очах темніло. Але пам'ятаю добре одне, як мама моя взимку ходили в поле (де картопля була) збирали, розгрібаючи сніг руками, гнилу та мерзлу картоплю та варили таку баланду, добавляючи води. Виходила густа юшка, смерділа страшенно, але мусили їсти, бо нічого більше не було. Я, одного разу спробувавши, вирішила, що

краще помру, аніж цю юшку їсти, від неї мене аж повертало – не могла. Навесні вже було легше – їли молоденькі листочки дуба, берези. Цвіт об'їдали – до цих пір пам'ятаю той терпкий з гіркотою присмак.

Багато людей вмирало. Особливо приїжджі ходили по вулицях, мов тінь. Отак – іде людина, впала і все ... Ніхто не знає чия.

Були у нашому селі зрадники, наші ж, односельці. Але їх вже не має в живих. Бог їм суддя. Ходили і забирали останнє, до найменшої зернини, усе вимітали, не дивились ні на що: чи то сім'я з сімома чи десятима дітьми, чи то старі люди.

ПОТРАВНА Мальвіна Михайлівна, 1925 року народження, с. Слобідка Охрімовецька, Вільковецький район.

Записав Яворський Станіслав Казимирович, вчитель Сл.-Охрімовецької ЗОШ, 02.01.2008 р.

Пам'ятаю, як під час голоду приходили в наше село люди з інших областей, із східних. Ці люди міняли різні речі на харчі. Серед цих людей були такі, що їли своїх дітей.

Розкуркулили мого батька і вислали в Сибір. Зима тоді була люта. Замотавши ноги в ганчірки, він пішов на мороз. Так там і загинув.

Розкуркулювачів було багато, але добре пам'ятаю Голуба Івана.

ТАРНАРУЦЬКИЙ Роман Миколайович, 1925 року народження, с. Слобідка Охрімовецька, Вільковецький район.

Записала Ткачук Валентина Валеріївна, вчитель Сл.-Охрімовецької ЗОШ, 05.01.2008 р.

Люди пухли, але масового вимирання не було. Це були поодинокі випадки. Їсти не було що. Люди їли бруньки липи, зі старого кукурудзиння вибирали середину.

Все їстівне забирали «активісти». Шукали скрізь: і на горищі, і в сніні, і в гноівці. Навіть забирали з горшків. Забирали в людей жорна і кидали в криницю, яка знаходилася на обійсті Маринюків, щоб не можна було змолоти зерно.

Нашу сім'ю розкуркулили. Розібрали хату, хлів. Ми змушені були жити в льоху аж до війни.

КОРАБЛЬОВА Ганна Пилипівна, 1925 року народження, с. Старі Нетечинці, Вільковецький район.

Записала Цибульська Віта, учениця 8 класу Старонетечинської ЗОШ, 14.01.2008 р.

Хліба взагалі не було, не було солі. Люди ходили в сусіднє село по сіль, хоч вона була дуже чор-

на. Молоко рятувало нас від голоду. Пам'ятаю, що весною, коли сніг розтавав, вигонили пасти корів. І людям, і худобі не було що їсти. А я пасу свою бідолашну Чорнушку і стою біля самої неї, біля голови, бо корова дихає і тепло в ноги. Бо ноги босі задубили на холодному вітрі та на розмерзлій землі. Нас рятувала корова, і до цих пір я знаю, що у цієї тварини є інша назва - годувальниця.

А мої однолітки їли равликів, листки липи, вишні, осоку. Сусідську дівчинку врятувала вишенька, що росла на подвір'ї. Тільки розпустяться маленькі молоді листочки, а Христинка вже на ній. З'їсть листочків, зап'є водою і так щоразу. Стояло деревце без листочків аж до осені.

А хлопчики бігли на долину, рвали осередок білий з очерету і так їли. Багато людей ходили в село Яблунівка Деражнянського району за рослиною печісом. У нас він не ріс. Наривали в мішки, приносили додому, варили і їли.

ЛУЦИШИНА Уліта Кирилівна, 1914 р. народження, с. Старі Нетечинці, Віньковецький район.

Записала Березюк Анастасія, учениця 8 класу Старонетечинецької ЗОШ, 12.10.2007 р.

Важкі, страшні часи були. Вода в криниці - і більш нічого. На своєму полі жито квітувало, і я, думаю, піду нарву колосочків, хоч окріп забілю, бо зерно там молоденьке ще. А дитина маленька, хоче їсти. Взяла фартух та й щіпаю колосочки на своєму полі, щоб зварити хоч того навару. А тут нагодився наш голова, зловив той фартух і викинув колоски. Я плакала, просила, щоб позбирати ті колоски по землі, бо ж всеодно вони пропадуть. Так він ще й палицею по плечах так потягнув, що розігнутися тиждень не могла. А коли жито було зібране, то приїхали і забрали все до зернини. Як не просила я, не плакала - ніхто мене не чув.

Хто міг сховати хліб, той жив. Але був випадок, коли далеко у полі дядько заховав діжечку із горохом та кукурудзою. Але і це знайшли та й забрали.

ЛІТВІНЮК Анастасія Василівна, 1919 року народження, с. Старі Нетечинці, Віньковецький район.

Записала Безсмертна Наталя, учениця 8 класу Старонетечинецької ЗОШ, 20.10.2007 р.

Я була серед найстарша. Крім мене ще в сім'ї росли хлопчики, мої брати: Степан, Олекса, Филімон. Змушена була в дитячі роки працювати в колгоспі на дуже важких польових роботах. Не справлялася я із своїми обов'язками на роботі, тому що маленька і худенька була. Але ходила кожен день, бо в колгоспі один раз на обід давали черпак супу горохового чи ячмінного. Який то суп? Водичка, в

якій плавало кілька кусочків картоплин та горошина чи кілька крупинок. Але ж вдома не було нічогосінько. Підліткам давали по півфунта хліба на обід (200 гр.), а дорослим - по фунту (400 гр.). То ми з мамою по крихті з'їмо, решту несемо братам. А вони, як пташенята, визирають із вікон, чекають нас. А коли принесемо ті кусочки хліба, то вони наче оживають. Починають голосно лепетати, і навіть усміхатися.

ГУЛЕВАТА Валентина Іванівна, 1922 року народження, с. Старі Нетечинці, Віньковецький район.

Записала Шостацька Надія, учениця 8 класу Старонетечинецької ЗОШ, 16.12.2007 р.

Пам'ятаю, як часто мені сниться запах хліба, ніби йду по селу і чую, як пахне хліб, радію, що зможу у когось випросити. Але просинаюсь і розумію, що нічого не змінилося. Люди пухли від голоду. Здыхала худоба, коні. Одного разу мамі дуже пощастило. Вона пішла до свого далекого родича в інше село. А в нього здох кінь, і він відрізав кусок м'яса і дав її.

З весни 1932 року ми пасли худобу. Я - свою, дядькову і сусідову. У дядька корову звали Зіркою. Дуже добра була, сім'я сподівалася, що, як вона отелиться, то виживуть з молоком. А дітей у них восьмеро. Всі попухли - далі нікуди. Тоді дядько взяв і зарізав уночі ту корову. За місяць до отелення, щоб трохи перед колосками протриматися. Тітка м'ясо в чавуні - до печі. Думала нагодує діток. А селом вранці йшов один з начальників. Побачив, що всі вигонять худобу, а цієї корови нема. Він швиденько прийшов до їхньої хати і забрав те м'ясо, навіть у чавунці не залитім.

Ми з мамою збирали жолуді, їх мололи або варили і так їли. На городі була грядочка часнику. Так мама піде, нащипає зелених листочків, намочить трошки в солі і дає мені. Я з'їм, зап'ю кружкою води і так цілий день ходжу. Хто зміг сховати хоч трошки зерна, той в ночі на жорнах молів і так врятувались.

ХІМІЧ Федір Тимофійович, 1912 року народження, с. Яснозір'я (Бебехи), Віньковецький район.

Записала Гелетко Тетяна Петрівна, вчитель Яснозірської ЗОШ, 10.10.2007 р.

У 1927 році було встановлено план хлібозаготівлі. Було нас у сім'ї дев'ятеро. Три брати: Данило - найстарший, я - середній і Василь - молодший, та чотири сестри: Настя, Палажка, Параска і Євгена. Батько - Хіміч Тимофій Іванович і мати - Текля Григорівна. Хлібозаготівлі супроводжувалися репресіями, фізичним та моральним знущенням над селянами.

Ось одного разу, коли мій старший брат підси-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

пав у stodолі землю, над'їхали зі сторони Деражні загопи. Їх називали «ЧК» - червоний кордон. Четверо на конях завернули і у наш двір. До сьогодні ніхто не знає, про що вони говорили з братом, але вони забрали його з собою до Зінькова. Батько працював у шинку. Коли люди переказали батькові, що Данила забрало «ЧК», він запряг коней і поїхав до Зінькова. Але було вже пізно. Данила завели в Зінькові на долину біля церкви та великої криниці і розстріляли. Там батько і знайшов Данила. Посланці партії так і не пояснили, за що і чому був розстріляний Данило.

За загонами «ЧК» були прислані загопи «червоні мітли». Посланці невблаганно вимітали селянські засіки. Але корову, картоплю, птицю не забирали. Тому село Яснозір'я не дуже постраждало від голоду.

В наше село приїжджало багато людей із міста Умань. Вони добирались поїздами в Деражню, а звідти, питаючи перехожих, де знаходяться «Бешки», приходили у Яснозір'я пішки. Раніше, село Яснозір'я називалось Бебехи. Тут уманьці міняли скатерки, спідниці, рядна на їжу. Були і такі, що помирили тут, не діждавшись того обміну.

У нас в дворі, захворіла і здохла льоха. Ми з батьком витягли її на оболонь і закопали над річкою. Люди, що приїхали по їжу, не дочекавшись навіть поки ми підемо додому, відкопали, розробили і забрали те м'ясо. До сьогодні ця страшна картина стоїть у мене перед очима.

Восени, на свято «Божої матері», у 1933 році я одружився з дівчиною із с. Мазники Деражнянського району Дмитришиною Тетяною Олексіївною, їй було 17 літ. Але батько із задоволенням віддав її заміж, тому, що їх долю наче проорало лихо.

Жила собі сім'я Дмитришиного Олексія та Лікери, мали пасіку, коні, хату та stodолу. Сім'ю розкуркулили, хоч і землі в них було мало, але хата була покрита бляхою. Батька моєї дружини забрали до Харкова. Сім'ю вигнали з хати, а в ній розмістили сільську раду. Так Лікера з дітьми ходила від хати до хати. Хто в комірчину пустить переночувати, а хто в stodолу. Аж поки коваль з с. Мазники, в якого не було дітей, пустив їх в свою половину хати. Батько в Харкові подав заяву на перегляд його справи. І прийшло рішення, що він не підлягає до вислання і розкуркулення, але хати їм так і не повернули. Ось так і застав їх голод в чужій хаті. Врятував від голодної смерті пуд меду, який був закопаний в землю. Варили листя із кропиви і лободи та підсолоджували медом. Старша сестра вийшла заміж за хлопця з Мазник і виїхала в Дніпропетровськ. Чоловік був призначений начальником залізничної станції м. Дніпропетровська.

Землю Дмитришиному повернули і він засіяв її житом. Коли влітку з їжею стало зовсім важко, Арсен, брат моєї дружини, пішов і нажав два снопи жита. І хоч воно було ще молоде, але все ж таки можна було щось зварити. Сільські нишпорки донесли владі на Арсена і його засудили на 5 років ув'язнення.

Весілля нам робили в чужій хаті. Приїхала сестра з Дніпропетровська. Хлів її чоловіка був покритий бляхою. З його дозволу розкрили хлів і повезли продавати бляху в Зіньків. Продавши бляху, купили два мішки картоплі. А вдома була квашена капуста. Оце і було весілля.

Осінь 1933 року видалась врожайною. Ми з дружиною, проживаючи в Яснозір'ї, нажали багато жита і пшениці. Та не тільки ми, а й усі селяни. Але й тоді не зупинились тортури над людьми. Було в селі два млини і «вітряк» - вітряний млин. Але намолоти борошна нікому не вдавалось. До млина дозволялось везти тільки тоді, коли була довідка з сільської ради, що даний хазяїн віддав позику, яка була накладена на кожен двір. Якщо ні, то дорога до млина була закрита. А переживши такі страхоття, люди ніяк не хотіли віддавати свій хліб. Позику була така, що потрібно було віддати знову весь хліб.

Тоді селяни почали купувати, на жаль, не пам'ятаю, в якому селі за Вінківцями, камінці і потайки в ночі мололи зерно на жорнах. Але і про це сільські нишпорки доносили на селян. Приходили посланці партії, розбивали жорна і забирали хазяїв без всякого пояснення. І ніхто їх після того не бачив. У могилу голодомору зійшли найкращі. Гинули працюючі самостійні хазяї, яким «пришивали» куркульські справи.

КОВАЛЬ Наталія Ананіївна, 1914 року народження, с. Яснозір'я (Бебехи), Вінковецький район.

Записав Чернявський Денис, учень 8 класу Яснозірської ЗОШ, 18.10.2007 р.

Народилась я в селі Мазники Деражнянського району. На той час ми жили заможнo, – мали пару коней, корову, свині, весь кінський інвентар, землю. Під час колективізації забрали все. Батька Гдишського Ананія репресували. Мама неодноразово їздила на побачення до батька. Але приїхавши одного разу його там не застала. Що з ним сталося, не повідомили.

Брата Арсена забрали до армії. Звідти його відіслали у заслання, за те, що він обізвав Сталіна. Після репресії батька нас з мамою вигнали з хати. Ми ходили від хати до хати: хто пустить переночувати, а хто – ні, тому що боялись, бо нас називали «ворогами народу». Потім ми пішли у Бебехи (нині Яснозір'я). Деякий час проживали в хаті Коваля Семена Ілліча.

Невдовзі помирає мамина сестра Хима, залишивши чоловіка і троє дітей. Тоді ми разом з мамою, щоби не стикатися по чужих хатах, повертаємось у Мазники, у сім'ю сестри. З часом життя почало покращуватись. Потім я вийшла заміж за Петра Сидорова, але його також репресували. З часом я вийшла заміж за Коваля Петра в Бебехи, де і сьогодні проживаю.

ВОЛОЧИСЬКИЙ РАЙОН

ТИМОЩУК Зінаїда Іванівна, 1927 року народження, с. Авратин, Волочиський район.

Записав Дячук А.І., начальник відділу з питань внутрішньої політики та зв'язків з громадськістю райдержадміністрації, 22.12.2007 р.

Батько - Тимощук Іван Матвійович, 1894 р.н. Мати - Тимощук Явдоха Устимівна, 1900 р.н. Батька і діда в 1929 р. вислали в Сибір за те, що мали 12 га землі. Матері поставили умову - або піде в колгосп, або хай також виїжджає в Сибір. Мати погодилась піти в колгосп, оскільки з двома маленькими дітьми не можливо було їхати. Після висилки батька все майно, хату і харчі забрали. Харчі вилучали загонами комсомольців-активістів. Така доля спіткала усі селянські господарства, які вважалися куркульськими. Сім'ї бідняків не знали гонінь і в них нічого не забирали. Матері допоміг брат з с. Маначин. Він дав 70 крб., і вона купила хату Грицкекеїв, яких також вислали до Сибіру. Хату ж батьків було продано колгоспному бухгалтерові. Бухгалтер сказав матері: «Навіщо твої діти будуть топтати чужу землю?». Він погодився обмінятися хатами. Оскільки мати погодилась піти в колгосп, то залишили корову. Мати в голодні роки харчувалась в колгоспі, а Зіна з своїм братом Андрієм харчувалися в яслах. В яслах було триразове харчування. Таким чином сім'я unikнула голодної смерті. А люди, в яких забрали все і які не пішли в колгосп, зазнали голодних страждань і навіть смерті. Батько загинув у Сибіру. Матері на трудодень давали 300 гр. зерна. Залишили 10 соток присадибної ділянки.

КОЛОДІЙ Явдокія Іванівна, с. Бронівка, Волочиський район.

Записав Кривець М.М., вчитель Видавської ЗОШ, 14.01.2008 р.

В 32-33 роках моя сім'я - 4 чоловіки. Я, мій чоловік і двоє синів. Коли, я щось приготую їсти, то спочатку кормлю синів, а потім чоловіка, а самій -остаток. Але сестра побачивши не раз це, сказала «Братово, ви помрете, то і діти помруть - діліть всім порівно. А потім, що Бог дасть». Так я і старалась робити. Сусіди з великими сім'ями, щоб не вмерти - порізали корів, овець. В мене була вівця і ягнятко - надія на майбутнє. Біда заставила зарізати вівцю, а ягнятко залишилось. Мій старший син Олексій плакав, щоб не різати ягня. І все водив за собою, щоб ніхто не вкрав. Воно їло сухе листя, стовбури дерев

(кору) і так росло. А жило разом з нами в хаті, щоб не замерзло.

...Прийшлося і нам тишком від сина зарізати наше ягня. Бо ж на нього чекала вся наша родина села. Діти є діти. Вони опухші, але гратись хочуть, а молодший Віктор каже до старшого Олексія: «Давай ти будеш Федір (так звали мого чоловіка), а я буду Явдоха і будемо варити суп». Були голодні і думали про їжу. Пам'ятаю, до смерті пам'ятатиму.

ЩИРБА Надія Іванівна, 1923 року народження, с. Авратин, Волочиський район.

Записав Дячук А.І., начальник відділу з питань внутрішньої політики та зв'язків з громадськістю райдержадміністрації, 22.12.2007 р.

Найбільше постраждали в 1930-ті роки ті люди, які не хотіли йти в колгосп, в них забирали харчі. Батько поїхав в Сибір добровільно, бо вважав, що якщо немає господаря, то нічого не заберуть. Але зимою 1933 р. загонами активістів забрали зерно і викопали з ями картоплю. Мали забрати ще й хату, але місцевий жидок записав батька до колгоспу і хату залишили, залишили і корову. Картоплю, яку вдалося сховати, їли, а лушпиння зберігали і навесні ним садили город. Виручала корова.

ГОРБАТЮК Ганна Федорівна, 1916 року народження, с. Гарнишівка, Волочиський район.

Записала Сліпчук Л.І., начальник архівного відділу райдержадміністрації, 16.10.2007 р.

В 1930 році в нашому селі заснували колгосп. Майже кожен день з району приїжджали агітатори, робили схід села, на якому і просили, і заставляли, і залякували людей, щоб іти в колгосп. Адже не всі люди хотіли іти в колгосп, бо боялися з власного перейти на колективне господарство. Ми були середняки: мали корову, двоє коней, чотири гектари землі, і треба було все це віддати. Батько з матір'ю кожен вечір сварилися. Батько сказав, що треба йти до колгоспу, а мати плакала і не хотіла. Хто не хотів іти до колгоспу, того записували в куркулі і розкуркулювали. Віддав батько до колгоспу все. Залишився нам тільки город біля хати. В 1933 році почався голод. Досить вродило погано, то ще й забирали. Нас рятувало те, що старший брат працював на торфорозробці. Там їм давали пайок, кукурудзяну муку, з якої мати варила фармугу.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Весною стало краще, появилася зелень. Батьки засадили кусочок бараболі. Коли вони були на роботі, то ми з меншим братом дістали пару картоплин з ямок, взяли зі стайні пару снопиків і спекли картоплю.

Батько перед новим хлібом помер з голоду у червні місяці. Стало жити ще важче...

ВИШНЕВСЬКА Анелія Павлівна, с. Гайдайки, Волочиський район.

Записала Шендер Д.В., головний спеціаліст відділу з питань внутрішньої політики та зв'язків з громадськістю райдержадміністрації, 24.12.2007 р.

Голодомор 1932-1933 рр. приніс багато горя в українські сім'ї. Не обминуло це лихо і нашу родину. В батьків було четверо дітей.

Все почалося з того, що взимку 1932 року на трудодні людям не давали зовсім нічого. Вже навесні люди помирили тяжкою голодною смертю. На початку люди в полях збирали гнилу картоплю і пекли з неї пампушки. В середині літа, коли достигало жито, пшениця, голодні, знесилені люди ходили і збирали колоски. Наприкінці літа вже видавали загальне видання. Аби приготувати хоч якусь їжу, розтирали на жорнах зерно і так робили борошно.

Чоловіків забирали на різного роду роботу, зокрема копати ями і скидати туди трупи.

ОСТАПИШЕНА Катерина, с. Завалійки, Волочиський район.

Записала Кобельник Л.А., учениця 11 класу Завалійківської ЗОШ, 06.01.2008 р.

У 1933 році був дуже тяжкий голод, люди пухли, вмирили. Коли прийшла весна, люди почали збирати траву. Були сім'ї, коли помирили батьки, залишаючи малолітніх дітей. Деякі сім'ї вмирили повністю. Того року врожай пшениці був непоганий, але у людей забирали все. По селі ходила трійка присланих людей, які обшукували господарства і забирали хліб. Рідко яка сім'я мала хліб, тому що навіть сховати було неможливо. Життя було нестерпне.

ПАНИЧ Валентин, с. Завалійки, Волочиський район.

Записала Кобельник Л.А., учениця 11 класу Завалійківської ЗОШ, 06.01.2008 р.

Голод був у кожній хаті. Голодували всі, починаючи від батька і до немовляти. Бригади ходили по хатах і шукали зерно. Шукали в хаті, на горіщі, в коморі, потім виходили у двір і обшукували стодолу, хлів, перекопували весь двір, сад і город. Були такі жорстокі активісти, що вимітали все до останку, забирали не лише їжу, а й одяг і навіть посуд.

Коли почалася весна люди їли все підряд: копали коріння, зривали, сушили і товкли в ступі бруньки, а потім пекли коржі, споживали траву. У ставках ловили рибу, жаб, слимаків.

ЗАРИЦЬКА Марія, с. Завалійки, Волочиський район.

Записала Кобельник Л.А., учениця 11 класу Завалійківської ЗОШ, 06.01.2008 р.

У селі був сильний голод. Люди снували, мов мухи, напівсонні, безсилі. Мати з двома молодшими братами поїхала міняти продукти. Через деякий час батькові переказали, що маму бачили на залізничній станції дуже хвору. Батько поїхав, привіз їх додому: хворих, немічних, без продуктів. Спочатку померла мама, а потім брати.»

ТИМОЩУК Євгена Дмитрівна, с. Копачівка, Волочиський район.

Записала Руденко А.Т., секретар Копачівської сільської ради, 12.02.2008 р.

1933 рік добре пам'ятаю, мені було 14 років. В той рік була посуха. Накопали 33 відри картоплі. Не їли, дітям трошки варили, решту закопали. Одного разу вночі чуємо хтось гупає. А то прийшов Валентин Кричишин викопувати картоплю. Ми почали кричати і не дали йому викопати.

Здавали яйця, підписувались на облігації. Приходили вночі. Я не хотіла, щоб приходили вночі, підписувалась раніше. В селі було два магазини: один ще панський, а другий побудували за радянської влади, сторожі їх охороняли. Як колгосп організували, то тато мої ранком занесуть заяву, а ввечері заберуть. Тато був середняком. І не примушували, і не добровільно мусили вступити до колгоспу. В колгосп забрали корову, реманент.

В 1933 році дуже багато померли. В Копачівці то мало померло з голоду. Ніхто ні з ким не ділився, хто що мав, те і їв. Бідне бідувало. В баби Джусихи чоловік працював в млині. Прийшла до неї, вона хліба спекла і положила. А я так того хліба хочу. Щіпнула крихту, вкинула в рот, а більше боюсь взяти, щоб не сказали що краду. Що могли, те їли: збирали мерзлу картоплю і так рятувались.

Мене брат забрав з собою до Києва. Ходила на базар за покупками, то брат наказував, щоб ні до кого додому не йшла. Один раз чуть не попалась. Прийшла на базар, а одна жінка каже: "Ходи зі мною, в мене вдома є те, що ти шукаєш". І тягне мене до якогось підвалу. Я від неї пішла. На третій день її зловили, бо знайшли в ковбасі мізинчик. То до тепер ковбаси не їм.

Ховали померлих на цвинтарі, занесли, закопали та й все. Розказую дітям, що ми пережили, що ми їли. Сама від себе хліб ховала.

СИЗОВА Анастасія Петрівна, с. Копачівка, Волочиський район.

*Записала Руденко А.Т., секретар
Копачівської сільської ради, 12.02.2008 р.*

Мені було 9 років. В той рік була посуха, земля потріскалась, неврожай. В колгоспі варили юшку. Я з молодшою сестричкою брала горнятко і ішли по юшку. Тато робив косарем. Мусив виконувати по дві норми, щоб дали крумку хліба на вечерю. Хліб приносив додому і між нами ділив.

Кого розкуркулювали, то забирали хліб. Вночі приїжджав «чорний ворон» і забирали людей. За сніп в голодний рік судили. Забороняли збирати колоски. Люди пухли з голоду, помирали. Для дітей-сиріт були ясла. Тяжче було вижити з дітьми. Міліціонер, вчителі отримували зарплату, то їм було краще жити. Померло людей дуже багато. Хоронили навіть без труни. Просто везли на возі на цвинтар і закопували. В нашому селі людоїдства не було, пухли дуже. Після жнив трошки відходили.

КОВАЛЬ Надія Миколаївна, 1927 року народження, с. Копачівка, Волочиський район.

*Записала Руденко А.Т., секретар
Копачівської сільської ради, 12.02.2008 р.*

Важко передати жажливі картини голодомору. Вони ще досі ятрять душу, болем постають у пам'яті. Люди помирали масово, гинули у кожному селі упродовж кількох місяців. Пухли від голоду. Лягаючи ввечері спати думали: «чи прокинусь вранці?». Вимирали цілими сім'ями, падали, немов падалиці від вітру. Померлих можна було бачити скрізь - і по бур'янах, і по вулицях, під тинном, у полі. Діти просили хліба, їсти. Просили: «Боже, зроби так, щоб не хотілося їсти».

Ми рятувались тільки тим, що у нас була корова. Відварювали кропиву, лободу, робили невеликі шарики, солили і закидали часником і кидали на молоко. Ось така була їжа. Так хотілося хоч би крихітку хліба на губи.

Весною йшла посівна. Працюючим вивозили якусь похльобку для підтримки сили, щоб могли працювати. На поле вивозили і опухлих від голоду, дуже ослаблених односельців, щоб і їм дали закропитись. Та її не вистачало.

І опухлу знесилену людину везли на драбиняку назад. Дорогою вона помирала. Одного разу знайшли кількарічні картопляні кагати. Розкопали. Картопля в кагатах вже перегнила, розносився сморід, та односельці як взнали - кинулись до кагат. Набирали гнилої картоплі, виділяли крохмаль, робили млинчики і випікали на розжареній плиті і так вживали в їжу.

Померлих збирали на вози без домовин, без хрестів - прямо в яму навіки-віків.

КАЗІМІРОВА Марія Карпівна, 1922 року народження, с. Копачівка, Волочиський район.

*Записала Руденко А.Т., секретар
Копачівської сільської ради, 12.02.2008 р.*

В 1933 році була посуха, неврожай. На жнива мама жала, а дитина збирала колоски, бо давали їсти. Щоб врятуватись від голоду збирали колоски, на жорнах мололи і варили затірку. Хто не мав трудоднів, то висилали. Заставляли підписуватись на облігації, платити податок. Сторожі охороняли колгоспні комори, поля.

КАЗІМІРОВА Ганна, 1914 року народження, с. Копачівка, Волочиський район.

*Записала Руденко А.Т., секретар
Копачівської сільської ради, 12.02.2008 р.*

1932-1933 роки були надзвичайно важкі і страшні. Я пригадую і дивуюсь, як ми могли це все пережити. В нашому селі колгосп почав утворюватись в 1928 році. Проіснував 2 роки розпався і через рік знову утворився. Людей заставили примусово вступити знову.

1931-1932 рр. були неврожайними, але хліба для прожиття та утримання худоби, нового посіву вистачало. Держава для кожного колгоспу в цей час визначала певну норму здачі зерна. Коли колгосп виконував цю норму, завжди план збільшувався. На 1932 р. зерна майже не осталося.

Голод в нас розпочався з зими 1932 року. Спершу хто мав запаси цього не відчував, але великі сім'ї це відчули зразу. 1933 рік був найтяжчим. Різко зменшилось поголів'я худоби, засіяти вдалося не повністю, ще в 1932 році. Все це спричинило масове недоїдання. Люди почали пухнути з голоду. Значна частина населення для приготування їжі використовувала кропиву, свиріпу. Легше було тим, в кого була корова. Годувати її було важко взимку. Наші хати були покриті соломомою і це теж допомогло. Ця покрівля була кормом для худоби, іноді використовували, як паливо.

Ми тоді жили біля Західної України, що входила до складу Польщі. Границя проходила через річку Збруч. Деякі сім'ї мали зв'язок з цим населенням і часто вночі переходили кордон з метою обміну різних промислових товарів на продукти харчування. Хоча це було надзвичайно дорого і ризиковано, але іншого виходу не було.

Я пам'ятаю Слободу Йосипа, який в 1933 році 16 раз переходив кордон і приносив для рідні хліб, муку, крупу. В 1933 році бували випадки, коли люди їли навіть собак, різали корови для того, щоб вижити. В період голодовки від голоду в нас померло троє людей. Легше було тим, хто працював в колгоспі, їм частково давали допомогу. В 1934 році був добрий врожай і жити стало легше.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ЗАБОЛОТНА Юзефа Павлівна, 1921 року народження, с. Користова, Волочиський район.

Записала Гуляк Л.Я., директор районного історичного музею, 03.10.2007 р.

Батько до колективізації жив не бідно. Мали землю, корову, коней, птицю. Але він мав для кого працювати, тому що мав нас дітей восьмеро. Ніяк не можу забути того дня, коли прийшли збирати податок.

Батько зранку, як і завжди, пішли на роботу, але незадовго повернулися засмучені, щось тихо сказали матері, яка поралась біля печі і почали ховати крупи: то маленькій сестричці в колиску, то під піч, то в інші різні закутки. Та в решті-решт залишили цю справу, сіли на лавці і опустили голову...

Ми старші, забрали маленьких і полізли на піч. Мати подала дворічному брату горщик-близнята, наповненні гречкою, і ми заховали його в середину. Обсіли і сиділи тихенько, навіть не ворушилися. За якусь мить до хати увійшли чоловіки. Почали забирати все: м'ясо, птицю, овочі, хліб, крупи, полотно. Нишпорили кругом... А ми сиділи на печі як миші, боялися поворухнутись. Корову залишили, бо батько працював у колгоспі.

До хати увійшов батько, зразу ж почорнів, наче свята земля, нічого не сказав і сівши за стіл, схилив голову на руки. В хаті була тиша... Лише мати все плакала, пораючись по хаті, німим, болючим, гірким плачем. Кінчиком хустки витирала сльози, які все котилися і котилися. На все життя запам'ятала той плач матері, який запов у душу...

Зразу ж наступного дня мати пішла на роботу, залишивши маленьких дітей на старших. День за днем перебивалися, як могли. Мати ходила на буряки, то в валянку приносила корінчик, до дому йшла через ріпакове поле, то за пазуху нарве ріпаку, який сушили, перетирали, пекли млинці і їли. Зранку мати видоїть корову, розведе молоко водою, скип'ятить розділить між нами - ось і весь сніданок. А сама йде на роботу. На обід прибіжить, дасть корівчині їсти, навіть не доїла на обід, щоб було увечері. Дасть нам їсти і побігла знов на роботу. В колгоспі давали кусок хліба і черпак «баланди». То хліб і татову порцію «юшки» приносили додому, а самі їли тільки мамин пайок. Хліб ділили дітям на всіх.

Батько зробив саморобні жорна і на них вночі перемелював декілька зернин кукурудзи та пшона, які заховали у погребі углиб. Мати варила борщ з мерзлого буряка, що часом приносила з роботи, забілювала його молоком і зтирала ложкою муки. За хатою росла дика груша, то мати ще з осені їх засушила, а взимку варила «узвар».

Споконвіку весна приносила людям радість. Оживала природа, а разом з нею і робота селян. Та ця весна була страшна...

Коли переорювали поля, люди збирали гнилу картоплю, буряки, змішували з половою і пекли палянички. Коли появилась травичка, пирій, кро-

пива та лобода, то мати варила «зелений борщ»: декілька кукурудзяних крупин, багато кропиви і все це забілено молоком. Коли на березі появились «базьки», то в них середина була солодка, яку ми виїдали. Батько на нас дуже сварився, але так тоді хотілося хоч щось солодке. Хоча б грудочку цукру... Меншенькі завжди просили в матері, а вона лише плакала і плакала... Від неї залишилась лише тінь, вона дуже висохла, ще й досі не можу повірити, що вона мала силу ходити на роботу, щось робити.

Коли зацвіла конюшина, то рвали її цвіт, сушили, перетирали, доливали води і пекли такі млинці. До них варили з м'яти чай. Та так обходились. Але були всі дуже худі, страшні.

Коли почав достигати новий урожай, голодні виснажені люди потяглися до колгоспних полів за колосками. Дуже багато ходили «стригти» колоски і діти.

На щастя в нашій родині ніхто не помер з голоду. Пухли, не доїдали, сяк так перебивалися, але вижили. Це сталося диво, так дав Бог. Таких сімей було поодиночці в селі. Були такі випадки, що помирали цілими сім'ями. Вічна їм пам'ять...

ДОВГАНЬ Марія Людвиківна, 1927 року народження, с. Криваченці, Волочиський район.

Записав Верещак О., учень 11 класу Кривачинецької ЗОШ, 05.01.2008 р.

Я була мала, 5 років, але голод пам'ятаю добре, таке не забудеш. Ми були сироти, батьки повмирили, нас залишилося четверо дітей і бабця Текля, вона за нами доглядала.

Рятувалися від голоду як могли. Ходили на поле збирати колоски, нас не гонили, бо ми сироти. З ями добували гнилу картоплю, бабуся Текля з тієї картоплі пекла плячки. Рвали лободу, варили юшку, ось так і жили. Лягаємо – не їли, встаємо – не їли, плачемо, а то була весна, на яблунці молоді яблучка з'явилися, нарвемо їх і так їмо. А одного разу приходиться бабця і каже, що у вуйка Яксиверка втелилася корова, будемо мати молоко, не помремо з голоду. Бабуся зварила сяри, то ми вже не дуже голодували.

Мій дід і батько були на селі куркулі, мали багато худоби, коней, великий був реманент, велика шопа, усе в нас було. Прийшли якісь люди, а з ними сільський Людвік Довгань – все забрали, не залишили нічого, худобу, коней, пшеницю, кожухи, навіть посуду – все до грама, нас залишили голими. Людвік Довгань був дуже вредний, недобрий, прийде до хати – позабирає рештки, по жмені залишить пшениці, гороху, ми плачемо, просимо, нічого не помагало, на нас уваги не звертали. В селі були люди які видавали інших. Це Ліванко Футор, Іван Довгань (Кривий), Ганка Сутячка, страшні люди, через них постраждало багато.

Нам, сиротам, місцева влада допомагала. В нашій хаті був «патранат», було нас 10 дітей, біля нас

жила моя бабця, а ще дали жінку з колгоспу, бабуню Юльку, вона варила нам їсти. Був дуже добрий голова сільської ради Антон Корчинський, дбав про нас. Давали нам одягу, взуття, виписували крупи.

Від голоду скільки померло, не знаю, але багато пішло людей, пухли – і вмирили. Ховали родичі, допомагала місцева влада. В нас свого цвинтару не було, ховали в Сарнові, Завалійках. А там, де зараз наш цвинтар, жив жид Вай, добрий був чоловік, помагав людям під час голоду чим міг. Саме він закрував зробити сільський цвинтар. Але його вбили, всю сім'ю, дітей, жінку. Приїхали воєнні і постріляли їх. На другий день сусіди поховали.

МАЦЕПЛЮК Юзефа Іванівна, 1923 року народження, с. Криваченці, Волочиський район.

Записала Другак О., учениця 11 класу Кривачинецької ЗОШ, 05.01.2008 р.

Голод я пам'ятаю. На той час мені було 10 років. Була весна, не було що їсти взагалі, приходилося, щоб вижити, їсти лободу разом з часником, так їли замість салату. А також міляс з насіння буряка, перемеленого на жорнах, так пекли пиріжки. Але нам не було так важко, як іншим, ми мали корову. А ще був такий випадок. Мама спекла з насіння конюшини пляцок, з'ївши шмат, ледь не померла, ми понастрашувалися, насилу бабця маму відходила, так втравилася. Зимою були великі морози, кагати з картоплею погнили, люди не мали що їсти. Навесні наказали усю гнилу картоплю закопати, біля кагат стояли сторожі, щоб люди не брали. То ми вночі кралися, носили ту гніль додому, а мама наварить юшки, ввечері, щоб ніхто не бачив, так ми її їли.

Ті, хто забирав продукти, нам документів ніяких не показували, серед чужих були і свої, саме вони водили по хатах і витрясали все, що було. Забирали геть чисто усе. Бабця заховала трохи зерна в колисці, положила братика і колише, повірте, що і там знайшли. Знущалися з нас, хто як хотів. А ми мовчимо, не маємо права за своє обізватися. Ходили вдень, навіть вночі. То ми так боялися того стуку, боялися розпалити в печі вогонь, щоб зварити їсти, бо прийдуть і почнуть «трясти». Такі часи були, страшні часи.

Скільки людей померло з голоду точно не знаю, але ховали дуже часто, часом четверо в один день. Батько теж ходив могили копати.

Тим, хто працював в колгоспі, їжу давали, суп варили пісний, давали в маленькому казанку, десь 1-2 черпаки, суп без картоплі, тільки пшоно і вода. Але і те було добре. Люди допомагали одне одному під час голоду чим могли. А от тітка наша працювала в магазині, мала трохи запасів. Я з братом приходили до неї, вона давала їсти, не скупа була. Брат зі столу крав шматки хліба, на потім. Я цього не робила, а потім плакала, бо хотіла їсти. Наша сім'я дуже довгий час боялася голоду. Ось в такому страху і жили.

ВІТКО Марія Павлівна, 1922 року народження, с. Криваченці, Волочиський район.

Записав Верещак О., учень 11 класу Кривачинецької ЗОШ, 05.01.2008 р.

Роки були страшні. Повмирало багато людей, бо не мали що їсти. Отак іде людина, впала – і померла. Рятувалися здебільшого молоком. Та й то, тяжко зараз згадувати, забирали насильно худобу у колгоспи. Хто відмовлявся, залякували, що виселять. Мої дві сестри померли від голоду, а я вижила.

Приходили до хати, забирали зерно, продукти. Ніхто нічого не пояснював, нічого ми не питалися, бо не можна було, зараз заберуть, і не вертаються. Одного разу прийшли до нас забирати залишки зерна, картоплі, поздирали ікони, побили, повикидали з ліжок солому. З чужими ходили і свої по хатах, бо знали, що де діється.

ЛАВРЕНЮК Марія Іванівна, 1904 року народження, с. Криваченці Волочиський район

Записала Другак О., учениця 11 класу Кривачинецької ЗОШ, 05.01.2008 р.

Голод я пам'ятаю. Мені було 28 років. Мала чоловіка і двоє дітей. Голод був дуже страшний і роки були важкі. Було так, що за одну ніч помирала вся сім'я. Але я з дітьми не дуже голодували. Бо мій чоловік мав робітничу професію. А ще в хазяйстві була корова, мали своє молоко. А були такі сім'ї, що дуже сильно голодували.

Приходили до нас відбирати зерно, продукти. Забирали все, що було в хаті їстівного, казали, що то все віддають до колгоспу. Залишили нам дуже мало. Ми нічого не питалися в них, бо боялися.

Були місцеві жителі, що виказували людей. Вони з начальством ходили по хатах і казали, що в кого робиться. Люди боялися один одного, боялися лише слово сказати.

БОЖИК Максим Петрович, с. Криштопівки, Волочиський район.

Записала Другак Оксана, учениця 11 класу Кривачинецької ЗОШ, 05.01.2008 р.

Уже в січні й лютому було видно, що на село впала страшна біда. Осередки із стебел кукурудзи були неабияким харчем. Лише напровесні, коли щез на полях сніг, люди, наче журавлі на болоті, ходили по полю, збирали мерзлу картоплю і пекли з неї млинці. Кульмінаційним пунктом голоду 33-го року був червень. Їли варену лободу, яку чомусь звали "волоком". Від цієї страви швидко опухали, а від гірчиці втрачали пам'ять і тоді творили страхіття...

Житель села Токайчук Степан Гнатович в гніві, коли четверо його дітей, плачучи, просили їсти, одну дитину задушив у колисці подушкою, а двох вбив, вдаривши головою об одвірок і кинув у льох.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Лише старший син Мишко врятувався, втікши з дому і дожив до наших днів. Правда, після цього село нарекло його Недобитком, а тому бідолашний мусив виїхати з села на постійне місце проживання аж у Херсонську область.

Вмирили цілі сім'ї, особливо діти і пристарілі люди. У Гладуна Олексі Савича померло протягом кількох днів четверо дітей. Не врятувався від смерті і він сам.

Страшно згадувати епізод з життя Олянки Степчук, якій судилося дожити до наших днів. Четверо своїх мертвих дітей вона по черзі у рядні на плечах винесла на цвинтар, а згодом сама без будь-чиєї допомоги похоронила біля дітей свого чоловіка Василя, якого вивезла на цвинтар на ручній тачці. Мало хто ставив на могилах хрести. Не чути було й похоронних плачів.

Тоді, у голодному 33-му, на сторінках районної газети "Прикордонний комунар" дуже часто друкувалися під рубрикою "По той бік Збруча" пісні, прислів'я, приказки і всяка бувальщина про важке життя, особливо про голод в селах Західної України, яка входила тоді до складу Польщі.

*Бульбу їмо, лайнак палим,
І так своє життя в'ялим...*

У селі читали це люди і думали як би ж то нам тієї бульби наїстися!

На жаль, ні слова про голод на території свого району газета не писала. Але приховані факти голодомору "читаються поміж рядків" в інших повідомленнях, якими рясніє газета. Засуджувались зривачі сівби, викривалися і таврувалися ганьбою ті, хто наважувався зрізувати колоски і т. п. Само собою виникає запитання: чому зривалася сівба, для чого людям, коли вони ситі, треба було зрізувати ледь поживтіле колосся? Ось приклади деяких публікацій "Прикордонного комунара" за 1933 рік, газета від 26 березня, №24. "Зривачів засуджено":

"Виїзна сесія Нарсуду Волочиського району розглянула справу громадянки с.Чернява Міщук Ганни, що злісно ухилялася від виконання агротехзаходів у підготовці до сівби та відмовилась засипати посів-матеріали. Слідством та судом доведено, що Міщук ще і минулого року разом з своїм чоловіком зривала сівбу, за що чоловіка було засуджено та продано господарство. Цього року Міщук мала засіяти 4 га і засипати насіння на цю площу 5,81 цнт, але, замість засипання посівматеріалу, вона його заховала і бригадою було виявлено закопаного у неї насіння близько 4 цнт.

Виходячи з цього, суд визнав Міщук за винну і засудив до позбавлення волі в поправно-трудовах таборах далекої місцевості Союзу терміном на 5 років з поразкою в правах на 3 роки та висланням за межі України терміном на 3 роки..."

Голод лютував, гнав людей в поле. І вже в наступних номерах це можна прочитати. Стаття в №65 від 22 липня носить назву "Ворогів народу покарано". В ній

говориться: 'Недобитки класового ворога, куркульське охвістя, ледарі, злодії, знову намагаються, як минулого року, розкрадати колгоспний врожай. Вже появились по дорогах так звані "парикмахери", які зрізують колоски, а іноді скошують хліб цілими снопами. Там, де колгосп забезпечив пильну охорону, там вдалося спіймати ворогів народу на гарячому.

Судово-слідчі органи протягом останніх днів розглянули декілька справ про розкрадання хліба, і вироки ми нижче вміщуємо.

По с.Війтівцях Антоніну Білу за зрізування колосків засуджено на 3,5 роки до позбавлення волі. Миколу Охрима за крадіжку жита на городі сусіда засуджено до позбавлення волі на 3 роки. По с. Лозовій - П.Барановського, середняка-одноосібника за скошення снопів жита засуджено до позбавлення волі на 5 років, Так само випадки зрізування колосків мали місце в с.Бубнівці, Баглаях, Трительниках, Червоному, Клининах, Корнетові, Янушівцях. По цих справах вже було закінчено слідство і найближчими днями мав відбутися суд.

Районна комісія по чистці партії у Волочиському районі приступила до роботи, і в наступному номері повідомляється про те, що 26 липня 1933 року буде проходити чистка залізничного партосередку станції Війтівці, після нього - партосередка Війтовецької МТС, маслозаводу та райспоживспілки,

Як бачимо, не солодко жилося селянам прикордонної Волочищини. Безперечно, що й голодно, бо не закопували б вони зерна, не ховали б його, не старалися б зрізати хоч колосочок. І до всього - чистка партії, коли виявлені вороги народу (а були вони у більшості чесними більшовиками) йшли на явну смерть. Якраз у цьому - трагедія нашого народу, а в цих фактах гірка правда його життя.

ЗАДВОРНИЙ Володимир Федорович, с. Купіль, Волочиський район.

*Записав Стецюк Д., учень 10 класу
Купільської ЗОШ.*

Переднівок ціпив, особливо коли розвеснілося. То вже була друга ступінь голоду. Ставали байду-жі до всього. Єдина мета - наїстися, закропитись стравною. Причасний погляд з одутловатих облич, опухлі ноги, наче налиті чимось. Люди вже не могли ходити, ледь пересувались. Сила земного тяжіння тягла їх вниз. Догризала кузька - волосся аж сиве від гнид. Хто здужав ще вилізти на дерево, скидав грачині яйця, підбирав молоденьких граченят, вилловлював у ставку жабурниці. Кожний хотів їсти і рятувався як міг. Рятувала ще лобода.

А ще в нашій сільській школі іноді давали "гарячі сніданки". Мені та моїм братам не давали, бо ми ходили в колишніх середняках. Якось наварили кандьору з гречаних круп. Було в тій заспі повно дурману. Отак скосили з дурманом, змолотили, надерли круп і наказ: засібнішим — ріденької страви, бідні-

шим — густішого, а зовсім бідним — із самого дна казана. Що то було, як наїлися тої каші. По стінах дряпались, очі з орбіт вилазили. Лемент, плач. Діти по селу розбіглись. Як не голодом, то дурманом дітей вигублять! Ледве фельдшер відходив.

Коли в в'їжджати в с. Купіль з півночі, по обидва боки дороги — сільський цвинтар. Вони он там, направо і наліво. Люди, імена яких забуто, бо ніхто їх не рахував, не записували до церковних грамоток. Одні нараховують — 300, інші — більше 500 душ. То зона смутку, забуття. Невже ми такі безпам'ятні? Та колись неписьменні, темні, забиті селяни-хлібороби мали розум і пам'ять, мали душу і серце. Ще й досі на перехрестях великих доріг стоять пам'ятні знаки-“фігури”. Тим, хто поліг від мору й голоду, ставили хоча б обтесані камені.

ГУДИМА Софія Павлівна, 1911 року народження, с. Купіль, Волочиський район.

Записала Бондаренко Л., учениця 10 класу Купільської ЗОШ, 06.01.2008 р.

Гудима Софія Павлівна згадує. Коли їй було три роки, померли батьки. В той час по всій Україні була поширена епідемія тифу. Ліків, щоб зупинити недугу, не було і найлегшим способом зупинити епідемію було вбити хворих людей. Сім'я Гудимів була дуже великою і батьки не мали можливості прогудувати дванадцятьох дітей, так як були приковані до ліжка, хворіли тифом. Місцевий фельдшер відвідував усіх жителів села і вбивав отрутою, а казав, що це еліксир, який швидко вилікує. Через добу після прийому «ліків» батьки Софії Павлівни померли.

Подальше виховання усіх малолітніх дітей в сім'ї лягло на 16-річного брата та 15-річну сестру, яка працювала в колгоспній конюшні. Але все-таки молодших братиків і сестричок вона не виховала. Незадовго після смерті батьків померла і вона. Її смертельно поранив кінь.

ГВОЗДІКОВА (Перчук) Олена Полієвтівна, 1926 року народження, с. Левківці, Базаліївський (зараз Волочиський) район.

Записала Кара Вікторія, студентка Хмельницького інституту МАУП, 2003 р.

Малою я ще була. Наймолодшою серед сестер. 6 років лише... У батьків нас було четверо: двоє старших — заміжні, а нас двоє — Ніна з 24-го року народження, і я — при батьках. Наш рід жив непогано. У нас була і хата, і небагато землі, а в батька на подвір'ї була ще й зернорізка (крупоручка) — така ступа; запрягалися коні, ходили навкруг як тяглова сила, а воно там перетирало крупу. Нас і розкуркулили за те, що ми таким промыслом займалися. Працювали й людям допомагали, а також землю свою мали. Мій батько Полієвт не хотів у колгосп

йти, через це у нас все забрали. Мати хотіла вберегти глечики із зерном і сховала їх в солому. Але обшукали, знайшли і побили. Навіть дзеркало, що в хаті на стіні висіло, хотіли конфіскувати, а батько наш спеціально ніби зачепив його і розбив, щоб не дісталось розорителям.

Нашу сім'ю з хати вигнали. Моїх же сестер старших та маминого брата Разона Задворного чекало те саме. Ось так нашу родину розкуркулили. А після цього вивезли усю за село. Там всю одягу обідрали на нас, шукаючи грошей, але не знайшовши, вивезли нас на вокзал, посадили на товарняк і відправили в Сибір — з вироком — назавжди.

Наша сім'я і дядько Разон потрапили до Красноярска, а середущу сестру та її чоловіка відправили в Іркутськ. Дядько жив на правому боці Єнісея. Там і тайга, і лісопилка, то він і змайстрував собі хату. А ми жили при горбочку в землянці з трьох стін. Батько змурував піч посеред нашого дому, а то там, в Сибірі, такі люті морози! Аж страшно! Жили ми, в так званому, Шанхаї. Це було місце майже за містом, своєрідне звалище сміття, — от як у нас зараз за Хмельницьким. Туди, в Шанхай, вивозили і викидали різний непотріб. Викидали і продовольство: крупу, ячку, зерно, хліб. Ніби ще нормальне, а вони його або ж так викидають, або ж іще бензином поливають. А в нас сім'я бідна, ні гроша за душою, то й ми підбирали те “сміття”. Мати якось відмивала, відварювала, щоб той бензин не чути було.

Неподалік від Шанхаю були кагати, такі сховища. Там зберігали капусту, картоплю. Туди й батько пішов працювати. Але й ще року не пройшло, як ми там жили, коли він помер. У нас не було грошей, щоб його поховати, тому його забрали з лікарні і похоронили в братській могилі. Невдовзі, після цього, чоловік старшої сестри Євгеній Задворний, який працював на паровозоремонтному заводі (ПРЗ), теж помер, не доживши навіть першого року на новому місці.

Через деякий час я захворіла на малярію. Мати вирішила піти із землянки і перебратися через Єнісей до свого брата. Переїхали туди. Дядько Разон взяв для нас клатик землі. Мати виписала на лісопилці стружку і тирсу, і ми з нею почали у двох будувати нашу хату.

У 1947 році мені вдалося приїхати на Україну, яку я з тих пір більше не покидала.

Ось таке-то життя випало. І усе лише через те, що нас вважали куркулями.

ЩАБЕЛЬСЬКА Ганна Василівна, 1919 року народження, с. Лозова, Волочиський район.

Записала Шпак Г.М., головний спеціаліст відділу культури і туризму райдержадміністрації, 08.11.2007 р.

Страшно навіть згадувати, що прийшлося пережити. У нашій сім'ї нас було дванадцятьоро дітей і

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

мати. Під час голоду померли 10 моїх братів та сестер. Навіть дощок не вистачило на домовини. Матір та кількох дітей загорнули у рядна і опустили у могилу. Так усіх і поховали. Залишилось нас дві сестрички – дві сиротиночки, без їжі, без допомоги, без материнського тепла, з непосильним за віком горем. Щоб втамувати голод, їли гречану полову, яку товкли в ступі, а потім мішали з омелясою. І так харчувалася не єдина в Лозові сім'я.

НИКОЛІШИН Адольф Іванович, 1925 року народження, с. Лозова, Волочиський район.

Записала Шпак Г.М., головний спеціаліст відділу культури і туризму райдержадміністрації, 08.11.2007 р.

Мені було 8 років, як почався голод. Ми з мамою вижили, бо мали корову. Треба було здати 366 літрів молока в місяць, собі нічого не лишалося. Корів на випас не дозволяли виганяти, стояла охорона. Навіть під своїм берегом не можна було пасти. Піду, подивлюся, що пішли сторожі до голови на нараду, побіжу додому, серпа в руки – нажнемо з мамою трави, щоб корові дати. Приходять охоронці і виганяють з поля. Мали двійку курей. Сказали здати 380 яєць, якщо не маєш, то плати грішми. М'яса – 48 кг, 400 рублів за город, 300 рублів – позики. Не могли люди сплачувати такі великі побори – падали, гинучи з голоду. Ходили, просили один в одного щось поїсти, знаходили на городах гнилу картоплю, варили, щоб не вмерти з голоду.

МАЛІШЕВСЬКА Ганна Йосипівна, 1914 року народження, с. Лозова, Волочиський район.

Записала Шпак Г.М., головний спеціаліст відділу культури і туризму райдержадміністрації, 08.11.2007 р.

У нас була велика сім'я. Батько Малішевський Й.Л., мати - Малішевська Ю.В., та шестеро дітей: Антошко (1905), Броніслав (1912), Ягетка (1909), я, Тимофій (1921), якого у 1942 забрали в Німеччину, Петрунька (1918), яка померла в шість років. На сьогодні лишилася тільки я. Доки батько був живий, то жили непогано, але після його смерті у 1922 р. стало дуже важко. З восьми років я пішла в найми, заробляла на прожиття. Потім вийшла заміж, чоловіка звали Григорій. У 1933 р. працювала в колгоспі разом з чоловіком.

1932 і 1933 роки були найважчими. Вмирало багато людей. Нічого не було: ні їсти, ні вдягти, ні постелити. Тяжко було жити. 1933 рік був голодний до краю. Хліба не було. Врожай був, але нам його не давали. В цей рік я робила в колгоспі на свиріпі і на кропиві. Робила на трудовні, грошей майже не давали, платили 1 р. 14 коп. і 1 р. 15 коп. в рік. Податки сплачували за корову - 150 л. молока, є кури чи нема

- усі віддаємо 250 штук яєць. До того ж мали віддати 15 кг. м'яса. Колгосп же давав 1 центнер пшениці або жита в кінці року. Робили у ньому і в день, і вночі без вихідних. Возили нас на буряки і взимку за 15 км, копали їх вручну, ходили відробляти й на цукрові заводи. Під час голоду чоловік уже не мав сил працювати, на роботу не ходив, бо не міг.

КЕРНІЦЬКА Євдокія Сафронівна, 1922 року народження, с. Лозова, Волочиський район

Записала Шпак Г.М., головний спеціаліст відділу культури і туризму райдержадміністрації, 08.11.2007 р.

Врятувало від голоду нас те, що в господарстві була корова, а у сусідки, Кондратської Ольги Терентіївни, 1920 року народження, не було нічого: ні хліба, ні картоплі. Мали корову, але дорізали. В сім'ї їх було четверо. Їли варену свиріпу. Мама Химка працювала в колгоспі за харчі. Люди добували з землі гнилу картоплю і так харчувалися. Брат Захар, 1914 року народження, підсобляв сім'ї заробітками в Західній Україні. Сусід наш, Селефон, його дружина Євдокія та син Юхим померли під час голоду – не було що їсти! За те, що крали, ув'язнювали. Там люди і помирали.

СТАДНІЧУК Степанида Омелянівна, 1924 року народження, с. Лозова, Волочиський район.

Записала Шпак Г.М., головний спеціаліст відділу культури і туризму райдержадміністрації, 08.11.2007 р.

У 1933 році головою колгоспу був Бабій Омелян, який давав на місяць людям по 8 кілограмів муки, щоб не знали люди, які займались продрозверсткою. А бабуся Павліна, яка жила навпроти теперішнього дитсадочка, нелегально відкрила їдальню, щоб спасати голодних діточок і німецьких людей. Вона варила їсти з лободи і свиріпи, забілювала молоком. У черзі стояли люди і діти з горщиками, окремі помирали, не дійшовши за їжею, падали на дорозі.

РОГАЧ Максим Іванович, 1927 року народження, с. Лозова, Волочиський район.

Записала Шпак Г.М., головний спеціаліст відділу культури і туризму райдержадміністрації, 08.11.2007 р.

Моя мати 1895 року. Проживали у Федірках. Тато не знаю з якого року, а його брат, Самійло, помер під час голоду у 33-му, був молодший від батька. Окрім мене, в сім'ї було ще троє дітей: сестра Меланія, 1915 р.н., Надія - 1920 р.н. та брат - 1922

р.н. Вони згадують голод, як найжахливіше, що було у їхньому житті, хоча пережили Велику Вітчизняну війну. Їли омелясу з пшоняною лускою. Пекли з цього паляниці. Постійно хотілось їсти. Мати ходила на Західну Україну, тяжко працювала, приносила кусок чорного хліба, намоченого медом і ділила між дітьми. Батька Івана за кілька колосків, що приніс з колгоспного поля, мало не стратили. Всяку їжу, яку здобували правдами і неправдами, ховали на лежанці, на печі, під малими дітьми, щоб не прийшли і не забрали останніх крихіток хліба. Дуже багато помирало у Федірках з голоду, не було кому ховати, люди лежали там, де застала голодна смерть. Усі були спухлі від голоду.

ОБУХ Марія Андріївна, 1924 року народження, с. Лозова, Волочиський район.

Записала Шпак Г.М., головний спеціаліст відділу культури і туризму райдержадміністрації, 08.11.2007 р.

Ой, людоньки, наголодалися, хоч би зараз такого не дочекати, краще зразу вмерти. Нехай Бог боронить дивитись на дітей, які, плачучи, помирають з голоду. Вони хочуть їсти, а в хаті крім води, нічого немає. Воду посолять трішки і кажуть: "На, пий!" Це, щоб не спухнути. Та хоч би солодка була вода, а тож солоня, як її пити? Я знаю той голод, бо було мені у 33-му 10 років, то все пам'ятаю. Попухли і помирало з голоду 75 людей, не враховуючи грудних дітей. З ними більше.

КРЕМІНСЬКИЙ Ярослав Миколайович, с.Маначин, Волочиський район.

Записала Уст'ян М.М., керівник пошукової групи дитячо-юнацького об'єднання "Січ", 14.01.2008 р.

- Голод. Як я ріс? Так, як всі діти. На вулиці. Цілий день гасав з хлопцями по заростях кропиви та іншого бур'яну. Заскочу на хвилику до хати, схоплю кусень хліба, якщо він є, і знову на вулицю. Та біда в тому, що в цей час хліба не було. У животі щось булькає, під ложечкою ссе, і їв що, чи не їв, а все хочеться їсти. Як тільки розтанули сніги, стала сходити цибуля. Нащипаєш маленьких зелененьких стрілочок цибулі, пожуєш і ще більше хочеться їсти. Тоді заглядаєш біля вишень і слив. Іноді там бувають смачні кульки бурштинового клею. Це вже краще, ніж цибуля, але і він не гамує голод. Та й після щоденних пошуків і клею вже не було.

Раптом мати згадує, що у нашому рові, колись росло багато бульби. Беремо городник і перекопуємо землю. Знаходимо схожі на картоплю бульби, чистимо ножем. Шкірки знову садимо. Із кілець на шкірках виростуть нові рослини. А бульба смачна, наче качан капустиний, хрумтить під зубами...

А ще пізніше у цьому рові виросло багато тра-

ви, схожої на блекоту. Усі її називали галапуцьками. У цих галапуцьків були товстенки, наче подовгасті кульки, коричневі корінчики. Коли зняти із них шкіру, то корінчики ставали білими. Вони були солодкуваті на смак. Підеш у рів, нарвеш оберемок галапуцьків, а потім споживаєш це коріння.

Тим, хто працював на посівній, у полі видавали раз у день черпак баланди, завареної з макухи. Ось ішли у поле з мисочками та каструльками всі голодні. А цю баланду називали розбомбохою. І навіть пісню склали:

*Наїлася розбомбохи,
Та ще хочу розбомбохи.*

Прийшла якось на поле і Рузя, у якої було багато дітей, а чоловік Милянян уже помер з голоду. Вся опухла, Рузя насилу прилізла на поле, поїла розбомбохи і заснула. Який з неї був робітник?! Скоро померла і Рузя. Її теж поховали в окремій ямі поруч з Миляняном. А за ними помирало шестеро дрібних дітей. Їх уже ховали в могилах батьків. Розграбують землю, покладуть трупик дитини і присипляють. Із тієї великої сім'ї живою залишилася тільки старша Соня, яку передали у дитбудинок.

Мати з Олексою теж ходили на посівну. Іноді мати приносила нам із поля у мисочці цієї розбомбохи. Вона була чорного кольору, пахла перепаленою олією, а багато мілкого гострого лушпиння із соняшника кололо рот. По кутку бігла та завжди плакала гола Люся.

У неї, наче барабан, був величезний живіт, ноги зігнуті у дуги, наче каблучки від ятерів. Волосся на голові обстрижене, щоб не розводилися воші. Вся у драбинках, бо Нюта стригла Люсю ножицями, голова мала форму великої дулі. І завжди у Люсі не розкривався рот. Вона весь час плакала.

- Хочє їсти, - говорила баба Наталька.

Коли у вечері з'являлася Нюта, забирала Люсю у куточок під хатю і, щоб ніхто не бачив, чимось її годувала. Тоді Люся трохи замовкала і засинала.

- А чому у Люсі такий великий живіт? - питав я у матері.

- Рахїт, - говорила мати. І хоч я не знав, що це таке, але мені здавалося, що це щось страшне. Страшніше від усього, що з'являється і володарює вночі. Бо все лихе тільки і ширяє по ночах. Так усі говорили. І дивлячись на Люсю, котру усі прозивали Панчохою, хто міг подумати, що з неї виросте красива гнучка дівчина з великими карими очима та хвилястими важкими каштановими косима?...

Коли Люся піросла, то на прохання голосно співала якусь дивну пісеньку:

*Три пуди сала з'їла
Три кольки поломила,
Та де вже я четвертої знайду?
Покинув мене босу
І простоволосу,
І навіть на резиновім ходу.
Да! Да!..*

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

КУШНІР Ганна Михайлівна, 1916 року народження, с. Маначин, Волочиський район.

Записала Устіян М.М., керівник пошукової групи дитячо-юнацького об'єднання "Січ", 14.01.2008 р.

І всі реготали з цієї пісеньки. А вона ще й при-танцювала. І чекала, що їй за це щось подадуть..

У нас було кілька курей. Мати думала, що вони будуть нестися, яйця можна буде використати на їжу. А також мати хотіла у майбутньому їх розвести. Але раптом одна курка здохла. І друга за нею набу-сурманилась. Ось-ось здохне. Вона була легка та худа. Якщо пустити, то вона полетіла б за вітром. Мати зарізала цю курку. А коли розрізала пупець, то все стало зрозумілим. Весь пупець був набитий кісточками з – під вишень, а також маленькими бі-лими, жовтими та червоними камінчиками. Кури як люди, голодували. Їх ніхто не годував, бо й годувати було нічим. Кури ходили по рову біля садка, де рос-ли вишні і визбиравали те, що їм траплялося. Я теж порпався у рові, збирав маленькі сухі вишневі гі-лочки, які були добрим паливом. Вони спалахували від одного сірника і горіли, як солома. Топити нічим було, то я кожен день визбирував ці гілочки. Ними мати зварила із курки юшку. Це була юшка, не юшка – вода з курячим м'ясом, цибулею та петрушкою. Вона була терпка, а недоварене м'ясо, - тверде та несмачне. Але все-таки це було м'ясо. І скоро мати вирізала усіх курей, бо вони і так би всі поздохали. А для нас це був порятунок від голоду.

А люди тим часом пухли від голоду та вмирили. Війна забирала у могили солдатів, а голод косив усіх підряд. Багато тоді з'явилось жебраків. Вони ходили з перев'язаними навхрест полотняними торбами і просили милостині: жінки, діти, каліки – солдати. Колись мати винесла безногому солдату два великих вареники із картоплею та кислим си-ром, він подякував і аж засміявся. Такі були великі та смачні вареники. Сміялися тоді люди дуже рідко.

Добре, що в ці повоєнні роки дуже рясно рос-ла лобода. Із лободи варили борщ, і лобода багато рятувала життя людям. Коли ж тільки почало нали-ватися колосся, то всі зраділи. Зривали, терли його між долоньями і варили крупник із цим нездорілим зерном. І всі чекали першого нового хліба.

І такий час настав. Пам'ятаю як мати вийняла із печі перший хліб, спечений на капустияних листках. Буханці, вистроєні у рядках на канапі, всміхалися своїми каштановими личками, а в хаті стояли при-ємне тепло від печі та запах житнього хліба. Тоді можна було їсти скільки хочеш. І ми їли, натираючи шкуринку часником з сіллю. Як це було смачно. І хоч хліб був теплий, м'який, але він був найкращим із всіх ласощів. А я тих ласощів і зовсім не знав.

Після смачного з'їденого хліба з такою насо-лодою пилася холодна кринична вода. Що значить хліб! Тисячу разів права була мати, коли говорила, що хліб – усьому голова.

І як солодко уранці спиться, коли на хвильку розплющиш очі, як мати соломою топить у плиті, а на ній щось кипить у банячку. І не треба запитувати, що мати варить. І приємно знову засипати під буль-котіння у банячку.

Зимового дня 1933 року у їхню хату завітали сіль-ські активісти і забрали коня, корову, поросю, пше-ницю. Мати Фросина змушена була взяти з дому дві подушки, сувій полотна і виміняти все це на базарі в с. Лонки на горох, жито, хліб. Рятівною у той час ста-ли також картопля, яка зберігалась у льоху. Насилу дочекавшись весни, вони посадили залишки карто-плі з надією на новий врожай. Проте її приходилось насаджувати кілька разів, тому що голод змушував виснажених людей закрадатись у чужі городи і ви-тягати хоч якусь поживу, як спасіння від голоду. Щоб не смерти голодною смертю, люди рятувались по – різному: пекли коржі з гречаної полови наполовину з лободою, збирали щавель на лузі, равликів у лісі, пекли гірчаки з гірчиці, варили чир на молоці і на ло-боді, збирали гнилі картоплю, буряки.

БІЛОКРИНИЦЬКА Фросина Антонівна, 1922 року народження, с. Ожигівці, Волочиський ра-йон.

Записала Лаптуга В.В., вчитель історії Ожиговецької ЗОШ, 28.01.2008 р.

Мені в 1933 році йшов 11-й рік. Мало пам'ятаю. Але те, що голодували дуже люди, знаю. Тяжко було і нам. Але якось не дуже. Мама вміла шити, ткала полотно на верстаті. Люди хоч щось та давали за роботу (картоплю, сім'я конопляні). Ділили запаси потрошки, щоб вистачило. Вночі на жорнах змелять трошечки зерна. І є на цілий день баланда (окріп, підбитий тою мукою). Хліба майже не пекли. Бо на нього треба було багато муки. Була у нас корова. І хоч небагато давала молока, але це ж було молоко. А ще відварювали лободу, зціджували воду, зати-рали часником і їли такий салат. Їсти хотілося. Але більше, певно, страждали старші, ті, хто тяжко ро-бив. Бо що та баланда для робочої людини. Мій дід, Дмитро Панчук помер у 1933 році. Сусідка казала, що від того, що з'їв галушок.

ГРИНЧУК Фросина Капітонівна, 1929 року ннародження, с. Ожигівці, Волочиський район.

Записала Лаптуга В.В., вчитель історії Ожиговецької ЗОШ, 28.01.2008 р.

В 1932 році був гарний врожай, але в людей все забрали. Серед людей ходили чутки про те, що за-браний на Україні хліб вивозили на схід і топили в Байкалі та Балхаші.

Дехто із ожигівчан перед 1932-м роком були на заробітках в Америці. Один із них – Державець Те-рентій, повіривши листам з України про те, що за-

родив добрий урожай, і людям живеться чудово – приїхав в рідне село і згодом помер з голоду.

ГРОМСЬКА Феодосія Миронівна, 1917 року народження, с. Ожигівці, Волочиський район.

*Записала Лаптуга В.В., вчитель історії
Ожиговецької ЗОШ, 28.01.2008 р.*

Не пам'ятаю, щоб у 1932 році була засуха. Але рік, мабуть, був неурожайний. Землю забрали до колгоспу. У селян залишилися маленькі земельні наділи. Сім'ї були великі: по 10-13 чоловік в хаті жило. З колгоспу хліб вивезли. Зиму з горем пополам пережили. Економили, як могли. А весною їсти не було що. Наша сім'я не дуже голодувала. Брат Яків умів шити чоботи, майстрував. Люди платили. Бувало, і гроші давали. Тоді купить брат підситок пшона. Вже не голодні. Була і корова у нас. Варили суп з лободи, до муки домішували гречану полову і пекли хліб.

В кого була корова, той вижив. Люди пухли з голоду або висихали, що страшно було дивитися. Але померло не багато людей: це Панчук Дмитро, Крищук Ілля, Лоць Пилип, Державець Терен, Громський Тимко.

МАЗЯР Ксенія Тимофіївна, 1917 року народження, с. Ожигівці, Волочиський район.

*Записала Лаптуга В.В., вчитель історії
Ожиговецької ЗОШ, 28.01.2008 р.*

Ми вижили на «хопті» і завдяки корові. Люди пухли з голоду і вмирали. Помер від голоду мій батько – Громський Тимко, сусіди: Хрущ Іван, Крищук Гілько (Ілля).

Садили шкаралупи з картоплі, і не дочекавши до осені, протягом літа їх викопували і з'їдали.

КОВАЛЬЧУК Дмитро Семенович, 1927 року народження, с. Ожигівці, Волочиський район.

*Записала Лаптуга В.В., вчитель історії
Ожиговецької ЗОШ, 28.01.2008 р.*

Мені в 1933 році минуло 6 років. Сім'я наша була велика. Робочих рук багато, але і їсти хотіли всі. Хліба, казали, з колгоспу не дали людям. Зиму перебивалися так-сяк, а навесні голод прийшов. Батько на той час був завфермою. От і рішився на крадіжку. Принесе осипки (що худобі давали), а мама з неї пекла палянички. Вони такі тверді, що хоч сокирою рубай, але їсти можна було. А в інших і того не було. Бувало, збіжаться діти з вулиці, просять. Я піду вкраду в мами, і поділимо як зможемо. А ще пам'ятаю: колись приніс батько мілясу. Вмакаємо ті палянички в міляс і їмо. Ото було щастя!

А ще, розказували, в сім'ї Винника Федька була

така пригода. Навесні хлопці натрапили на печериці. Нарвали, принесли щасливі додому. Бабця наварила. Отравитися – не отравилися. Але три дні не переставали сміятися.

Їли люди все, що здавалося можна було їсти: лободу, кропиву. Аби з голоду не померти.

РОВЕНЕЦЬ Галина Петрівна, 1929 року народження, с. Ожигівці, Волочиський район.

*Записала Лаптуга В.В., вчитель історії
Ожиговецької ЗОШ, 28.01.2008 р.*

Мені в 1933 році було 4 роки, пам'ятаю дуже погано, але мати Футина Степанівна розповідала про те лихо не раз. Нас в сім'ї було 10 дітей, важко було. Мама працювала в колгоспі, пекла хліб, то трохи «підпалок» ховала (ховала за пазуху скибки хліба) і приносила нам. Ми, діти, ходили рвати кропиву на суп. Пізніше, в 1946 році ми з сестрами брали хустки і рядна і ходили на роботу в Західну Україну: Нове Село, Токи, Воробіївку Підволочиського району. Працювали тяжко: корови пасли, жали жито, пшеницю (там люди мали землю). Зароблене міняли на горох і муку, щоб було щось їсти. Варили «шабагу» із бур'янів. Люди мали воші: не було мила; варили мило самі із кісток померлих тварин. Зараз багато краще живеться, а люди бідкаються, особливо молодь.

МОСЬОНДЗ Дмитро Васильович, 1919 року народження, с. Ожигівці, Волочиський район.

*Записала Лаптуга В.В., вчитель історії
Ожиговецької ЗОШ, 28.01.2008 р.*

Їли свиріпу, кропиву, картоплю з гречаною пологою. В Ожигівцях масових випадків смертності не було, рятувалися люди, купуючи зерно або обмінюючи його на різний крам в с. Токи, що знаходиться по той бік річки Збруч.

В нашій місцевості діяли спеціальні магазини – «торгсіни», в яких навіть під час голодомору за золото можна було обміняти продукти. Але навіть ті, що мали золото, часто обходили «торгсіни» стороною, бо на них тут чатувала ще більша небезпека, ніж голод – смерть від репресій.

Я вважаю, що поряд із засухою, що привела до неврожаю у 1932-1933 роках, голод посилювався через необдуману і ворожу політику держави. Для виконання хлібопоставки заставляли молотити недостигле зерно. Начальники елеваторів боялися, щоби їх не обвинуватили в «саботажі», змушені були засипати вологе зерно в сховища замість того, щоби припинити його приймати від колгоспів. Таким чином, навіть невеликий врожай дуже часто псувався в елеваторах.

Селянам-одиначкам створювали такі умови, щоби вони йшли до колгоспу – давали їм неродю-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

чу землю, накладали непосильні податки, забирали більшу частину врожаю. Мейхера Тимка розкуркулили до нитки, сім'ю Мельничуків.

Заможних і неблагонадійних селян села Ожигівці виселяли у вимерлі села Дніпропетровщини.

СЕНИК Ганна Михайлівна, 1926 року народження, с. Ожигівці, Волочиський район.

*Записала Лаптуга В.В., вчитель історії
Ожиговецької ЗОШ, 28.01.2008 р.*

В 1933 році мені було всього 7 років. Але добре пам'ятаю той страшний час. Я не знала, чому не було що їсти. Казали, що в 1932 році вступили до колгоспу, і все, що мали, віддали до загального користування. Сплатили податки, засіяли озимину. І запасів майже не залишилося.

Нас в сім'ї було четверо дітей та ще мама і тато. Їсти хотілося весь час. Хліб нам снівся. Їли лушпиння картоплі. А навесні, як з'явилася лобода, мама варила її, присмачувала часником і так ми їли.

Приходила щодня до нас сусідка Катя Касян з сином на ту лободу і просила, щоб і для них мама варила. Від того харчу боліли животи. Брат Петро лягав на траву за хатою і казав, що не витримає і помре. А коли трохи жито налилося, то варили баланду. Так і вижили. Діти ходили, як примари, такі худі, що аж хиталися від вітру. Багато людей померло. Наш батько помер у 1934 році. Не минулося без сліду те голодування і тяжка робота.

Усе, про що ти думаєш, - це їжа. Існує тільки одна твоя думка про їжу. Ти не відчуваєш ні до кого симпатії. Сестра нічого не відчуває до брата, брат не помічає сестри; батьки не приділяють уваги своїм дітям. Ти стаєш маленькою голодною твариною, накидаєшся на їжу, як голодний хижак. Усе людське й моральне руйнується за мить.

ДУБНИК Петро Омелянович, 1922 року народження, с. Павликівці, Волочиський район.

Записала Муляр Г.П., секретар Павликовецької сільської ради, 11.12.2008 р.

У нашій родині помер від голоду батько. Хоч я був малим, але жах той не можу забути. Страшно було дивитися на людей, які пообпухали на обличчі. Тіла спухлі. Цей весь голод організували активісти. Приходила вказівка на сільраду. Там збирали бригаду. До неї входило 15-20 чоловік. І наказ згори такий давали: «Забирати все вплоть до печеного». Тобто, навіть коржика не залишати в печі. З нашої хати винесли все. Приїжджали возами і робили все, що хотіли.

Нашими найближчими сусідами в селі були Сидір з Мотрею. Сидір вражав своїм оптимізмом. Найпам'ятнішим періодом в житті Сидора був час, коли він став завзятим мисливцем, завжди в лісі

ходив з рушницею і собакою. Я став боятися того оптиміста, коли він напередодні голоду 33-го виклав свою «програму». Сиділи в нашій хаті мужики і думали: «Що буде? Як пережити біду, що насувається. Сидір не падав у паніку. «Не стане хліба, заріжу теля. З'їмо теля - заріжу корову. А вже як не буде корови, будемо один одного різати. Тут вже виживе той, хто дужчий».

Я не повірив, що дядько Сидір може бути таким жорстоким. Але так і сталось. Зарізав дядько телятко, потім корову. Правда, до людей справа не дійшла.

БАВРИНЮК Ганна Іванівна, 1921 року народження, с. Павликівці, Волочиський район.

*Записала Муляр Г.П., секретар
Павликовецької сільської ради, 11.12.2008 р.*

Усе би було гаразд, так одне затьмарювало життя - оголосили тоді державну хлібозаготівлю. Забирали все «під мітлу» аж до жменьки квасолин у вузлику. Отак людей прирекли на голод. Ще сяк-так животіли ті, в кого залишилися висівки. Люди почали пухнути. Приречені на смерть, вони їли ворон і горобців, собак і кішок, їжаків і ховрашків. Пройдеш селом —аж моторошно стає - така пустка. А нещасні діти - хворі, сонні, байдужі до всього.

Моя сестра Ольга виходила заміж. Їхали до сусіднього села Гелетинці в церкву до вінця. Коли проїжджали понад ставом, то страшно було глянути, що там творилося. Повно голодного люду шукали в очереті черепашок. Серед цих людей було багато павликівчан.

МУЦ Олександра Корніївна, 1918 року народження, с. Павликівці, Волочиський район.

*Записала Муляр Г.П., секретар
Павликовецької сільської ради, 11.12.2008 р.*

При сільській раді були створені бригади, які шукали приховані продукти. Якщо знаходили зерно, конфісковували, висипали з горняти, з глечика. Були випадки, коли вузлик зерна витягували з-під голови грудної дитини.

В кого був білий хліб чи будинок під бляхою, чи в кого кращі коні, того називали куркулями. Коли склали списки куркулів для висилки, то на другий день знало все село. І деякі люди тікали від землі у великі промислові міста України. Хати таких людей розбирали і ввозили до колгоспу.

Хто навіть мав якийсь фунт зерна, то не міг ніде змолоти. А в млин приймали лише тоді, коли була довідка, підписана уповноваженим з району. Мололи в жорнах. Тоді згори прийшло розпорядження - знищити жорна. Люди ходили попухлі, нічого не могли робити. Ледве животіли на білому світі. Варили і їли лободу, пекли пампушки з гречаної полови.

Мій дядько Кирило і його дружина Волеська жили надзвичайно бідно. Кирило ремонтував взуття. Пригадую, як ще я була зовсім мала, послали мене до Кирила забрати взуття після ремонту. Тоді у них був один син Серьожа. Справа була під вечір. Було літо чи рання осінь. Кирило гукнув до жінки, що поралася на кухні: «Що у нас сьогодні на вечерю?». Що відказала тітка Волеська я не почула, то Кирило знайшов вихід із скрути: «Піду нарву грушок». На горі у них росла грушка - дичка. Через кілька хвилин маленькі недоспілі грушечки варилися в горщику, а Кирило розважав мене і свого малого сина примовками, розхвалював перед Сергійком грушки (бо Сергійко дуже плакав від голоду). Нарешті грушки були зварені. Батько з сином сіли до грушок, продовжувалось вихвалювання грушок, які то вони смачні. Та мене до тих грушок не запросили. А мені так їх хотілося. І Коли горщик спорожнів, Кирило ніби згадав про мене :

- А ти вже повечеряла?
- Повечеряла, - кажу.
- А що у вас було на вечерю?
- Кусочок хліба.
- От бач, - повернувся Кирило до малого. - Вони хліб мають.

І я зрозуміла, в якій убогості жила та сім'я в голодні роки.

ЗАБУРМЕХА Віра Григорівна, 1927 року народження, с.Павликівці, Волочиський район.

Записала Муляр Г.П., секретар Павликовецької сільської ради, 11.12.2008 р.

Навесні 1932 року розпочався голод. У нашому селі загинуло багато людей. Мій брат Василь тоді навчався у технікумі і одержував півкілограма хліба на карточку. Завдяки цьому хлібові ми вижили. Проте рятівний хліб був далеко не такий, який ми їмо сьогодні. Після останнього пограбування люди збирали зернину до зернини, перемелювали їх на двох каменях-жорнах. Діти вмирили від голоду. Батьки, виснажені голодом, самі копали на цвинтарі ями і клали туди своїх дітей, які стали жертвами голодомору.

КУХАР-ОНИШКО Олександр Савич, 1923 року народження, с. Павликівці, Волочиський район.

Записала Муляр Г.П., секретар Павликовецької сільської ради, 11.12.2008 р.

У голодний 33-й рік нам пощастило - наш батько був призначений завідувати колгоспним «громадським харчуванням». Майже всю зиму ми мали тільки сніданок і пізній обід, що був і вечерю. Так хотілося після школи їсти, але треба було чекати тата, який приходив з роботи вже ввечері. Сідали

всі біля стільця, брали по дуже маленькому кусочку чорного хліба і їли макуху з конопляного сім'я. Дуже запам'яталася кваша, яку кілька разів варила моя бабуся. Весною 33-го року селом проходили цілі валки голодуючих із сусідніх сіл -Хоменець, Варівець.

ВАСИЛЕВСЬКОЇ Пантелеймон Казимирович, 1922 року народження, с.Пахутинці, Волочиський район.

Записала Рушак Н.Б., методист відділу освіти райдержадміністрації, 10.11.2007 р.

Події відбувалися в с.Масівцях побіля Проскурова, тепер Хмельницького. Мій батько за національністю був литовець, а за фахом — фельдшер. З літа 1932 року до 2 травня 1933 року він завідував у цьому селі колгоспним медпунктом.

Чекіст з ДПУ взяв з батька підписку про нерозголошення ніде нікому правдивих причин смертності колгоспників, а також зобов'язали його щодня ходити до сільради писати акти-діагнози про мнимі причини смертей загиблих з голоду. Прізвища померлих та всі відомості на них батькові повідомляли в сільраді, а самі нещасні на той час вже лежали в ямах під лісом...

Документи підписувалися медиком-батьком, а також головою або секретарем сільради. Перший примірник раз на п'ятиденку забирав до Проскурова чекіст з ДПУ, а другий лишався в голови сільради. З березня 1933 року, коли смертність зростала чимдалі, тих актів більше не складали, а трупи вивозили до будь-яких ям.

У батька саме тоді почали опухати ноги з голоду. Він, бувало, повертався додому з сільради після «активовки», з пам'яті записував до свого особистого зошита всіх померлих. Мама називала той зошит «поминальником».

ЖИТАРЧУК Анастасія Павлівна, 1913 року народження, с. Постоївка, Волочиський район.

Записала Рушак Н.Б., методист відділу освіти райдержадміністрації, 10.11.2007 р.

Нас у сім'ї було четверо дітей і батько. Мати померла, коли мені було два роки, а молодшому братові один рік. Отже, коли ми підросли, все лягло на наші плечі.

Всі, хто написав заяви пішли працювати до колгоспу, а хто відмовився, то мусів жити з городу. Як там не було, а в колгоспі було посіяно і пшеницю, і ячмінь, і горох, посаджена картопля. Ми, ще зовсім молоді дівчата, ходили на роботу до колгоспу. Виривали бур'ян із зернових культур, сапали і підгортали картоплю. А в голодний рік це було дуже важливо, тому що, підгортаючи картоплю, можна

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

було вирити кілька картоплин і принести їх додому, звичайно, щоб ніхто не бачив.

Одного разу замітили, як Текля Блага взяла кілька картоплин. На другий день її викликали до сільради і попередили, якщо повториться, то посадять у тюрму або розстріляють. А що їй залишалося робити – троє дітей щодня вдома дивилися на неї голодними очима. Вислухавши всі погрози, вона знову робила своє: виходу іншого не було.

Наше село було на кордоні з Польщею. Тут стояла застава, на якій було приблизно 60 солдатів. Моя старша сестра була прачкою на заставі і тому кожного дня приносила об'їдки: кусочки хліба. Ви би знали, з яким нетерпінням всі її чекали вдома.

По сусідству із нами жила вдова Мельник Маргошка Лаврентіївна. У неї було двоє малих дітей. На роботу вона не ходила, бо не могла залишити малюків. 1932 рік був неврожайним, тому картоплі не залишилося, а про зернові нічого й казати. І тому в цій сім'ї був страшний голод. Вона рятувала дітей і себе як могла, але врятувати двоє маленьких діток не вдалося.

Були сім'ї, в яких люди пухли від голоду, але від смерті рятувалися. Ще був один односельчанин Благий Олександр, який, щоб втамувати голод, пішов на колгоспне поле гороху. Наївшись, напився води і помер.

Таких страхіть, як я чула від других людей з інших районів, у нас не було. Певна річ, що їжі не вистачало, люди їли лободу, кропиву, щавель, але до канібалізму не доходило. Пекли хліб із веги. То був такий хліб, що їсти його без нічого було не можливо. Але їли і цим рятувалися. Крім цього в колгоспі, для працюючих варили юшку і бідні жінки приводили своїх дітей на цей обід. Для багатьох це була єдина страва на цілий день...

РАК Анастасія Микитівна, 1923 року народження, с. Сарнов, Волочиський район.

Записала Чернявська Б.А., секретар Сарнівської сільської ради, 23.11.2008 р.

В сім'ї нас було аж шестеро. Ми страшно бідували, та виручала нас корова, худа як тертка. Вона давала за день кілька літрів молока. Щоб її не забрали в колгосп, тато сховав корову в якійсь одинокій причепі. Наражаючи себе на небезпеку, вони ночували разом з коровою, маючи коло себе вила і сокиру. А коли нічим було її годувати, то розкривали солом'яні будівлі і годували її снопами. Та все ж не вберегли нашу рятувальницю, забрали під час чергового об'їзду дворів. А тата тяжко побили.

Першою почала пухнути мати. Вона через деякий час вже не піднімалась із землі. За нею один за одним почали пухнути і ми, малі.

У мене була дивна натура: я могла їсти все, що траплялось на очі. Мене врятував рух – я і хвилину не сиділа на місці, скрізь нишпорили, щось клала в

рот і жувала. А мати, вмираючи, покликкала мене до себе. «Ти мусиш подбати про інших», - сказала перед смертю вона. За день ми понесли її закопувати. На кладовищі стояв трупний сморід, бо могили були мілкими, і до того ж переповнені людськими тілами.

Так у нас по сусідству вмерла ціла сім'я. Викопали ямку і всіх до неї поклали. Маминою заповіту я дотрималась.

ВОЙЦЕХОВА Ольга Семенівна, с. Трительники, Волочиський район.

Записав Василенко Ю.П., вчитель історії Трительницької ЗОШ, 29.01.2008 р.

Я з Трительників, народилася тут і все життя прожила в селі. Голод добре пам'ятаю 1933 і 1947 роки.

Як зачиняли колгосп, то і грабували, і всяко було. Сталася голодовка ... Ні хліба в людей ... В мене в сім'ї було 5 душ в хаті. Голод, голод. Брат мій робив в колгоспі. Він коням варив з дерті їсти. Робив так, щоб залишків принести додому, хоть що-небудь. Вийшов дуже великий голод весною до жнив. Опухли всі люди, дуже опухали. Люди помирили з голоду в селі. Багато вмерло людей.

Що було їсти? Збирали бур'ян, лободу. Корова в нас була, якби не корова, то хтось би і помер.

Сусідка була, то в неї троє дітей з голоду померло, а пережили голод двоє – син і дочка (померли дві дівчини і один хлопець). Син – той, що пережив голод – пішов на фронт, був танкістом, і з війни не повернувся. Рятувався кожний, як хто міг.

БЕЦ Антон Онуфрійович, с. Трительники, Волочиський район.

Записав Василенко Ю.П., вчитель історії Трительницької ЗОШ, 29.01.2008 р.

Голод 1933 року розпочався з голодного 1932 року, саме тоді ми відчули, як нам стало важко. Спочатку тридцять третього року дуже стали люди мерти з голоду. Не було нічого. Розкулачувати людей. Отих "куркулів" - на Сибір. Боже, страшно навіть розказувати. Це робили комуністи. Дивіться: от прийде в хату, що там говорити, нема що їсти: і борщі забирали. І думаєте хтось чужий? Не чужий – підлизники. І було так, що мати сховала у попіль горшка з фасолею, щоб потім зварити і то знайшли, забрали. Всіх вигнали на вулицю, вікна побили, двері вибили, зібралися і пішли. Отак робили. Це я вам правду кажу - не брешу, бо сам це пережив усе.

В голод їли щавель, кропиву. А були такі хати, що не можна було зайти. Трупи в хаті лежать, аж за-смерділися – немає кому хоронити. Відчиняєш хату – на печі мрець, і на землі кілька мертвих ... Страхіть. Не дай Бог пережити вам те, що пережили ми.

СИТНИК Тетяна Степанівна, 1922 року народження, с. Трительники, Волочиський район.

Записав Василенко Ю.П., вчитель історії Трительницької ЗОШ, 29.01.2008 р.

У голодовку мені було тільки 10 років, але я хоч мала, а добре пам'ятаю, що дуже хотілось їсти. Наша сім'я була велика: батько, мати, п'ятеро дітей. До сьогоднішнього дня пам'ятаю як ми ходили по городах і полях збирали насіння, їли його, а якщо більше назбирали, то мололи на жорнах і жарили млинці. Ще збирали по городах (після копки) стару, трухляву картоплю чистили її, мололи на жорнах і також жарили млинці. А жарились вони на мелясі, який використовували для травлення довгоносика на бурякових полях.

Добре пам'ятаю, що ці млинці були досить смачні, бо дуже хотілося їсти. Збирали лободу, м'яли її і варили на воді зелену юшку, яку називали «хаботою».

Нас рятувала корова і п'ятеро курей, яких тримали у господарстві. Яйця дітям не перепадали, тільки татові, у якого був хворий шлунок. Він щодня пив одне яйце. А видоїть мама корову, то нам по неповній склянці молока дасть, решту молока віддавали на молочарню, бо був план здачі молока на кожну хату. Так само кожна хата мала план на здачу яєць, м'яса. Пам'ятаю, що за невиконання плану, карали, тільки як саме, вже й призабула.

Стільки ж років пройшло! Не дай Бог, щоб страхиття голоду повторилося.

Бідніші люди бідували ще більше. Пам'ятаю Коваль Дарку, у якої було також п'ятеро дітей. Її з бурякового поля принесли уже. Вона знесилила і помирала з голоду. Моя мама знайшла яйце, пожарила його і дала з'їсти. Оце одне-єдине яйце, на мою думку, врятувало життя жінці. Дарка ще трохи полежала і встала на ноги.

В селі багато людей попухли з голоду і повмирали. Пам'ятаю, як везли по-під хату на цвинтар мерця. Без домовини, у ряднині на драбиняку. Ноги голі звисають з підводи. Повмирало дуже багато людей, але ніхто ні за ким не плакав, бо не знали, чи самі виживуть.

ЧИКРІЙ Ганна Іванівна, 1919 року народження, с.Тарноруда, Волочиський район.

Записала Швець М.Й., секретар Тарнорудської сільської ради, 12.11.2007 р.

У 1935 році наша сім'я була вислана в таврійські степи (Херсонська область, колишній Сірогозький район, село Рубанівка). Велика кількість людей у цьому колись багатому і великому селі вимерла з голоду у 1932 – 1933 роках.

Голод продовжувався і в 1935 році. Багато хат пустувало, втративши своїх господарів. Люди поїли все, що можна було з'їсти. Від найбільш поширених

там дерев – акацій, залишилися лише стовбури.

У 1935 році хліб привозили один раз у 4 -5 днів, продавали по 250 г на душу, чорний з якоюсь домішкою, але не завжди його вистачало всім, хто стояв у черзі.

Кожного дня людей, які ледве волочили ноги, заставляли іти по селу збирати померлих, їх скидали на віз (гарбу) і везли на кладовище, скидали на одну купу і зверху присипали землею (яму копати ні в кого не було сил).

МЕЛЬНИЧУК Євдокія Василівна, 1919 року народження, с. Холодець, Волочиський район.

Записала Стецюк Д., учениця 10 класу Купільської ЗОШ, 06.11.2008 р.

Пам'ятаю, що сусідка мала троє дітей. Але від страшного голоду залишилося лише двоє. Одне з найменших вона зварила та з'їла зі своїми іншими живими дітьми. Ходили по городі, руками розгортали землю, з метою знайти хоч якусь картоплину, буряк... Через голод в людей почали пухнути, напухати животи, зсихалися руки, ноги.

БІЛОКРИНИЦЬКА Анастасія Семенівна, 1923 року народження, с. Яхнівці, Волочиський район.

Записала Білокриницька А.В., вчитель Яхновецької ЗОШ, 21.01.2008 р.

Я дуже добре пам'ятаю голод 1933 року, мені тоді було вже 10 років. Наша сім'я була не дуже велика, всього 6 душ: тато – Білокриницький Семен Дмитрович, мама - Білокриницька Уляна Олександрівна і нас четверо дітей. Я була найстарша, сестра Поля і два брати - Коля і Мишко.

Дуже це були важкі роки, не було що їсти. Мама збирала по полях лободу, свиріпу і варила нам страву “волок” вона називалася. А ще я пам'ятаю млинці, які нам пекла мама. Ці млинці були з гречаної соломи і мелясу. Береш той млинець, а він розпадається, але ми їли, бо дуже хотіли їсти.

А ще я пам'ятаю, як літом 1933 року мама з татом пішли на колгоспне поле і потайки нарізали недозрілих колосків жита. Висушили вони те зерно, змололи на жорнах і напекли паляниць з тої муки. Як наїлися ми тих паляниць, то тато так спухли, як колода, мало не вмерли, а в мамі також спухли ноги. Не знаю, яким чудом, але вижили ми всі в ті страшні роки. І не дай Боже, вам діти знати, що таке голод.

ГОРОДОЦЬКИЙ РАЙОН

ЧЕРНІХОВСЬКА Емілія Павлівна, 1926 року народження, с. Борщівка, Городоцький район.

Записала Борщовецька Т., учениця 6 класу Радковицької ЗОШ, 11.12.2007 р.

Я народилася в с. Борщівка. В сім'ї було шестеро дітей. Батьки мали клаптик землі, маленьку хатинку. На городі садили картоплю, цибулю, квасолю, буряки.

1933 рік увірвався в наше життя чорним птахом. Люди, сільські активісти, винесли з хати всі продукти, внаслідок чого сім'я залишилася без їжі. Рятував нас горох, який мама заховала в ліжку під солому. Горох терли в макітрі, добавляючи третій буряк. З такої суміші мама пекла в печі паляниці. Їх ми їли дуже рідко. Ще їли „солодощі”: брали відходи з проса і перемішували з мілясом. Його батько якимось чином діставав на цукровому заводі в Сатанові. Цей делікатес мама також випікала в печі. Цю страву ми дуже любили.

Навесні збирали мерзлу картоплю, молоду кропиву, різну травичку, дикий щавель, лободу. Із них мама варила суп. Хліба навіть не бачили.

Ми були малі. Пам'ятаю, що дуже хотіли їсти. Дотепер пригадую заплакані очі батьків, які рятували нас від голоду.

ГОЛЬНИК Юлія Іванівна, 1923 року народження, с. Борщівка, Городоцький район.

Записав Кришук А., учень 7 класу Радковицької ЗОШ, 10.01.2008 р.

Народилася в с. Борщівка. В сім'ї було п'ятеро дітей. Голодували дуже. Картопля не вродила. До Різдва вже їсти не було що. Мама ходила в інші села вимінювати мішки, верети на продукти. Можна було вимінити кошик картоплі, трохи макухи. Хліба не було.

Одного разу до хати прийшла бригада людей і розібрала наш хлів, бо мама була винна податок. Після того ще почали шукати продукти. Заглядали всюди: в глечики, баняки. Шукали і в хаті, на горищі. На горищі тоді була лише половина. Чоловіки примусили маму винести половину і первіяти. Таким чином вони перевіряли, чи є там зерно.

Батько дуже втратив сили. Згодом зовсім не міг ходити. Я дотепер пам'ятаю його лежачого на ліжку з опухлими ногами. Вони були, мов колоди. Скоро батько з голоду помер.

Весною ходили до лісу, збирали траву, кропиву. Варили її, розтирали в макітрі та їли. Одного разу

мама спекла паляниці з гречаної полови і мілясу. Я не могла їсти таку паляницю, а сестра їла.

Влітку їли липовий цвіт, суниця, цвіт акації. Ми, діти, назбираємо ягід, а бабуся продасть їх на базарі і купить нам пиріжків. Дуже тоді ми чекали бабусю з базару, бо їсти хотіли.

КОШАЛКО Ганна Андріївна, 1927 року народження, с. Борщівка, Городоцький район.

Записала Стець Т., учениця 8 класу Радковицької ЗОШ, 11.12.2007 р.

У нашої сім'ї було семеро дітей. Батьки працювали в колгоспі. Батько був конюхом. Мати сапала буряки. В рік голоду з сільської ради прийшли активісти і забрали з хати всю їжу, майно. Скриня була пустою.

Взимку ми їли картоплю, лушпиння з картоплі. Також терли кукурудзу та крупу і варили кашу. Весною варили лободу, молоду кропиву. Іноді пекли паляниці з липового листя.

З голоду пухли ми усі. Але найгірше був спух батько. Та попри все нам вдалось вижити. Гнила картопля з лободою врятувала наше життя.

ЛЕУС Ніна Іллівна, 1920 року народження, с. Велика Левада, Городоцький район.

Записала Пліш А., зав. бібліотекою с. В. Левада, 13.01.2008 р.

Нас батьки виховували п'ятеро дітей. З горем якимось ми перезимували. А навесні, як почала стрілкувати в колос пшениця, мій брат Василько вповз на поле. Скільки міг їв молоде зерно, а потім ще жмут вирвав і приніс додому викрикуючи слова радості: «Ми вже будемо жити! Дочекалися хліба!» Впав на подвір'ї і помер, тримаючи в руці колоски.

ОЛІХ Євгена Степанівна, 1925 року народження, с. Велика Левада, Городоцький район.

Записала Пліш А., зав. бібліотекою с. В. Левада, 13.01.2008 р.

Про голод 1933 року я добре пам'ятаю. В нас була велика сім'я: тато, мама і шестеро дітей. Хоч як тяжко батьки працювали, їсти не вистачало. Не можу згадувати опухлі мамині ноги, які бачу і досі. Пам'ятаю як слідувала очима за сусідом, який їв

яблуко і викинув огризок. Як тільки він відійшов я його підняла і з'їла. А ще пам'ятаю зелені паляниці, які пекла мама з «пшенички» (так називалася трава) і варила з неї борщ.

Мама сушила листя вишневе, пирій молола і варила на розбавленій маслянці таке вариво. Добре, хоч тоді працював маслоцех, і ми могли вдосталь напиться маслянки, змішаної з водою, якою мили бідони. Живіт повен, а їсти хочеться страх.

КАЛІНОВСЬКИЙ Олексій Іванович, 1922 року народження, с. В. Яромирка, Городоцький район.

Виступ на відкритті Пам'ятного знака жертвам Голодомору 1932-1933 рр. і репресованим в 1937-1938 рр. (06.06.1993 р.)

В 1933 році мені було вже 11 років, і я все дуже добре пам'ятаю. У ці роки завершувалася колективізація. Всіх селян примусово зганяли в колгосп. Тих, хто не хотів писати заяву про прийняття до колгоспу, оголошували куркулями, все їх майно спродували, землю забирали, окремих з села висилали в Сибір. Пам'ятаю, що з нашого села був висланий в Сибір Попльонтаній Г.Ф., а в його хаті створили школу. Спродали, усе майно мого батька. На той час у нас було 2 га землі, мали корову, одного коня, стару глиняну хатку на 2 кімнати, покриту соломою. В дворі був хлівець, де стояла корова і кобила. І ще була стодола для зберігання врожаю. Ось і все багатство. В 1932 році за те, що батько не зміг здати державі стільки зерна, скільки було призначено, забрали усе поле наше і приєднали до колгоспу. У кінці року під'їхала до нашого подвір'я підвода з представниками влади і оголосили, що вони прийняли рішення усе наше майно спродати. Але тоді спродувати майже нічого не було. Корову та кобилу батько продав сам, а стодолу розібрав, не було чим палити. Ото ці балки стали гарним паливним матеріалом.

Зайшли представники влади у хату. Побачили вони там одне старе дерев'яне ліжко, на якому замість матраца виглядала через подерту верету солома. Під стіною стояла стара, аж чорна, дерев'яна лавка, а коло порога – скриня для зберігання одяжі, на стінах висіли ікони, годинник і батькова скрипка. Забрали скрипку, годинник та скриню, з якої викинули дві чи три рваних сорочки з грубого полотна. Більше нічого не було.

Люди та худоба на зиму лишилися без їжі. Я чув розмови між старими людьми. Вони розповідали, що коні в колгоспі вже не могли вставати. Їх на ноги піднімали. А тоді на шлеї підвішували, щоб ті не лягали і не було пролежнів. Годували їх гнилою соломою. Ішла весна, потрібно було сіяти, а не було чим не було насіння, тяглової сили. Тракторів ще не було. Землю обробляли кіньми та волами.

Голодували люди. Причиною голоду став план

здачі врожаю державі, який на багато перевищував реальну врожайність. Отож, із села повивозили все, щоб ніхто не посмів перемолоти пригорщу зерна на муку чи крупу, побили можновладці усі жорна, які були у селі.

Зимом 1932 року почалась голодовка. Люди поїли курей, котів, собак. Якщо хтось вивозив здохлу корову чи коня на скотомогильник, то слідом ішли голодні і відрізали собі по куску того трупа, варили і їли. Ледве дочекалися весни. Як тільки появилася зелень, люди збирали щавель, лободу, кропиву та іншу траву. Все це варили і їли. Моя сім'я складалась з трьох осіб: я, батько і мати. Батько – ткач, робив людям полотна з конопляних ниток, то так заробляв: хтось принесе хліба, хтось – муки, треті платили – грішми. Була в батька рушниця. Траплялось, що підстрілював ворону, сойку, а часом – зайця. Я їжу добував іншим чином. Одного разу після теплої дощу я побачив, що по землі повзли павлики-равлики. Позбирав я їх у відро, приніс додому. Батько полив їх окропом, черепашки повідпадали. Ті слимаки піджарили. Яка ж то голодним була смакота!

Весною люди копали лопатами землю, аби щось посадити. Від голоду і важкої праці у людей пухли ноги, руки. У кого була корова, то ще міг врятуватись молоком.

Коли 1 вересня 1933 року я прийшов до школи, то одразу побачив, що дітей стало набагато менше. Повмирили вони від голоду.

БОРИС Василь Степанович, 1926 року народження, с. Великий Карабчіїв, Городоцький район.

Записала Касіяник Н., зав. бібліотекою с. Великий Карабчіїв, 26.01.2006 р.

Добре пам'ятаю голод 1933 р. Забирала врожай влада. Це були спеціальні бригади, які склалися з активістів, комсомольців, які ходили зі стальними прутами і кругом штуркали, чи не сховано хліб. Винагородою за це їм був авторитет серед начальства. Приходили до хати, ніяких документів не показували, вони ж влада. Ніхто проти влади не йшов, хіба дехто міг сказати словами. І то таке було дуже рідко, боялися, щоб не забрали і не вислали. Мама розібрала в печі дно і сховала трошки зерна, а потім замурувала це.

Мої батьки - Степан Карлович та Тетяна Трохимівна, брат Дмитро вислані до Сибіру і там померли.

Мене ще з одним братом всиновила тітка, але не знаю чому потім забрали нас насильно у дитячий будинок. Там зимою так було холодно, що вода в стакані замерзала.

Близько жнив 1933 року люди ходили дуже попухші.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Я багато розкажую про ці роки і своїм дітям, і онукам.

ЗАКЛЕЦЬКИЙ Микола Тимофійович, 1922 року народження, с. Великий Карабчиїв, Городоцький район.

Записала Касіяник Н., зав. бібліотекою с. Великий Карабчиїв, 26.01.2006 р.

В 1932 році майже весь хліб з села вивезли на станцію Дунаївці. Хто не був в колгоспі забирали в них все. Три сім'ї з села, які рахувалися куркулями, вислали в Сибір. Хто не виходив на роботу в колгосп по будь-якій причині, то брали активістів і йшли до нього на обшук.

Я бачив особисто літом 1933 року нашого сусіда, що вкрав в іншого нашого сусіда вузлик муки (можливо 2-3 стакани), то його прибив родич (він був активіст) обкраденого двома ударами кулака в голову. Важке було життя.

КОРЧАК Галина Давидівна, 1929 року народження, с. Великий Карабчиїв, Городоцький район.

Записала Касіяник Н., зав. бібліотекою с. Великий Карабчиїв, 26.01.2006 р.

Голод пам'ятаю дуже добре. Дуже хотілося їсти. У нас в дома нічого не було. А в сусідів забирали. І забирали свої, з свого села. За те, що не хотіли віддавати було й били людей та висилали. У поле йти збирати колоски боялися, поле охороняли об'їзчики, сторожі. Строго все було. Їли мерзлу бараболю, кропиву, липу, цвіт акації варили, м'яли і їли. Мені самій приходилось йти по під хати жебрати разом з бабусею у с. Пісочну. Деякі люди давали трошки квасолі, навіть круп дали були. Ото було свято. Люди вмирили, але скільки не пам'ятаю.

НАДВОРНА Віра Феодосівна, 1913 року народження, с. Великий Карабчиїв, Городоцький район.

Записала Касіяник Н., зав. бібліотекою с. Великий Карабчиїв, 26.01.2006 р.

Добре пам'ятаю ці роки. Я вже була віддана. Активісти Кулик, Мирошниченко, Москаленко були в начальстві, то й ходили по-під хати все забирати. Ми з дідуньом сховали трошки кукурудзи на постелі під настількою соломи. То була якась жменя, але не знайшли. Коли вони пішли, ми з дідусем плакали від щастя.

Я прийшла в невістки, то в мого свекра Надворного Михайла забрали хату, і постелі, і подушки, і січкарю. То моя мама відкупила хату для нас дітей, то ми мали де жити. Моя мама в колгосп віддала все добровільно: поле, коня, дві корови, плуга, драпака. Мама робила в колгоспі, то ми ходили в поле помагати мамі, і ми разом з нею їли якусь баланду, що там давали.

КУЧЕР Лідія Леонтіївна, 1917 року народження, с. Великий Карабчиїв, Городоцький район.

Записала Касіяник Н., зав. бібліотекою с. Великий Карабчиїв, 26.01.2006 р.

Родило тоді погано і в дома і в колгоспі, але і цей урожай забирали весь. Я пам'ятаю такий випадок в нас дома. Побачили, що по-під хати ходять активісти. Жінка сховала трошки кукурудзи в постіль, накидали соломи, положили на це все дідуся. Все одно зерно знайшли і забрали. В нас забрали все з хати: і скриню, і подушки, і веретки. І з хліва забрали борони, плуги.

Голодували всі. Їли щавій, бурячиння, цвіт акації, липу варили, ягоди по лісах шукали.

СТОЛЯРИК Серафіма Антонівна, 1922 року народження, с. Веселець, Городоцький район.

Записала Столярик Т., учениця 6 класу Веселецької ЗОШ, 13.01.2008 р.

Мені у 1932 році було 10 років. У нас сім'я була невелика - батько, мати, троє дітей. Всі ми трудилися зранку до вечора. Вже була в нас корова, пара коней. Та страшний день не обминув мою хату. Прийшли й до нас, забрали коней, корову. А нас вигнали з власної хати.

Всі ми почали плакати і кричати, умовляти, щоб не брали корову, бо діти малі помруть. Забрали все, що було у дворі, у stodолі. Забрали все зерно - і те, що було для харчу і те, що для посіву. Нас змусили виїхати на Бердичів. Але й там цей рік був не ситіший, ніж у своєму селі.

ЦВІГУН Ганна Василівна, 1919 року народження, с. Веселець, Городоцький район.

Записала Столярик Т., учениця 6 класу Веселецької ЗОШ, 13.01.2008 р.

У нас в сім'ї була корова, свиня, телиця. Але була недовго, бо треба було здати в колгосп. Мій батько, Цвігун Микола Мефодійович в Кузьміні на базарі купив теличку, але прийшли і забрали до колгоспу. Це було в 1930 році. А до 1932 року ми не мали нічого.

А на весні 1933 року почався голод. Їсти не було що. Хліб випікали спочатку з квасолі, а коли закінчилася, то збирали гнилу картоплю на полі, насіння лободи. Хліб почали випікати з мелених каштанів.

У нашому селі від голоду не померла жодна людина.

ШКАВРОН Євгенія Іванівна, 1919 року народження, м. Городок.

Записала Марчук Н., бібліотекар центральної районної бібліотеки, 24.01.2008 р.

Це були страшні роки для нашої сім'ї. Батько працював на верстатобудівному заводі. Мама доглядала дітей. А було чотири братики і четверо сестер. Хлопчики повмирили один за другим. Важко захворіла мати, лежала на пісці. В торбинці залишилось трішечки круп. Стояли сховані в мамі під подушкою. До хати під'їхала підвода. Зіскочили двоє чоловіків і направились до нашої хати. Чоловіки зайшли до хати. Стали шукати зерно і знайшли ті крупи. Через три місяці померла і мати. Не витримало серце батька і не пройшло і три місяці, як помер і він. Лишилось нас четверо дітей. Мені найстаршій – 13 років, наймолодшій – два з половиною. Як ми вижили важко розповідати.

БЕЛІНСЬКИЙ Броніслав Броніславович, м.Городок.

Записала Бойко Тетяна, бібліотекар центральної районної бібліотеки, 28.01.2008 р.

Броніслав Броніславович народився в 1927 році в селі Нижчі Вовківці, що під Хмельницьким (тоді Проскурів). Він був п'ятою дитиною із шести дітей в родині. Родина Белінських була заможна. Тато був добрим працюючим господарем. Він мав до двох гектарів лісу, 7 десятин землі, 4 коней, багато худоби: корови, ялівки, багато свиней, вівці. В господарстві був сірат (машина для того, щоб січку різати). В неї впрягалися коні і ходили по кругу. Зо всього села люди різали собі січку. Була також молотильна машина. Зерно молотили. Платили зерном та січкою. Радянська влада забрала все в 1923 році.

Моя мама була побожною жінкою. Вона вірила в Бога, молилася, вчила своїх дітей молитися. Я до сих пір пам'ятаю молитви, почуті в дитинстві.

Церкву в селі закрили. Зробили склад, потім розібрали. На службу Божу люди ходили дуже рідко в село Мацьківці. Туди приїздив ксьондз на великі свята. Пам'ятаю, що на площі було багато людей, відправлялася служба Божа. Коли почалася колективізація, мама відмовилася вступати в колгосп, бо то була «недобра» влада, не від Бога. Мама не хотіла записати «чортові душу». Через це батька розкуркулили, назвали ворогом народу і забрали все до крупинки.

В пам'ятному 1932 році «комнезами» сільські «комітетчики», ходили по селі, позабирали всі продукти повивозили, лишили тільки картоплю. Їли лушпайки, які пекли в печі. В нас була стара софа – мама там знайшла шелеху з проса, м'яскину, то її терли в макітрі на порошок, добавляли трави, місили таку лемішку, пекли і їли.

А комнезами ходили по селу, заходили в кожну хату. Заглядали в піч. Побачили лушпайки і казали: «О! То в них ще лушпайки є!» І викидали їх, топтали ногами.

Мені було 6 років, маму заставили віддати мене до школи. Там дітям давали ячмінну кашу з молоком. А мені не давали, бо я був сином ворога народу. Але я все рівно ходив дивитися. В мене був друг, він мені давав миску облизати. В столові працювала кухарка Лапінська. Один раз мені та жінка дала каші, сказала: «Чого тій дитині не дати їсти, в них то все забрали, корови їхні доїмо», то вона дала мені тарілку тої каші.

Тато помер в 1932 році. Я його майже не пам'ятаю. Мама віддала мене до вуйка Ошовського, в село Грабині. Вони жили самі, бо діти вже вирости. Донька Манюся Ошовська так і померла на заслання в Казахстані. В них трохи більше було їсти, бо то був хутір в лісі, там не було сільради, там менше ходили по селі. Тут ще була якась крупа, картопля, то було з чого зварити супу.

В той час не чути було сміху. Було дуже сумно і тихо в селі. Не чути ні дитячого сміху, діти не гралися, бо коли хочеш їсти, то не до іграшок. Не чути ні крику худоби, ні гавкоту собак. Люди були дуже сумні і хворі.

ЖИЛОВСЬКИЙ Іван Антонович, 1907 року народження, м.Городок.

Записала Марчук Н., бібліотекар центральної районної бібліотеки, 05.01.2008 р.

Дуже важкий був час, голодний. Жив я в дуже великій сім'ї. В батьків було четверо дітей, дідусь і бабуся. Батьки працювали в колгоспі. Я працював столяром. Мав ще своїх трое дітей та дружину. Дякуючи Богові в нас була корова, яка нас підтримала. Пам'ятаю, по вулиці ходили попрошайки, просили хоч що-небудь їсти, але дати їм було нічого. Спасало й те, що був кусочок города. Лушпу з бараболь ніхто не викидав. Вижили.

ЛЕНЬГА Костуся Іванівна, 1918 року народження, м. Городок.

Записала Марчук Н., бібліотекар центральної районної бібліотеки, 05.01.2008 р.

Мені було 13 років. Ці роки не можливо згадувати без сліз. Їли все, що можна було знайти в полі: мерзлу картоплю, буряк. Жарили млинці прямо на плиті. Пам'ятаю як ми всі тішились, що прийшла весна 1933-го року. Розпустилися бруньки, а потім листя липи. Діти вже зранку вилазили на липу, жменями рвали листя і їли. Тепер цукерки не такі смачні, якими були листочки з липи. А яке було щастя, коли виріс бур'ян, кропива. Варили з них борщ. Боялися активістів. В опухлих людей в головах кишіли воші.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ЧИРСЬКИЙ Болеслав Йосипович, 1919 року народження, ст. Вікторія, Городоцький район.

*Записала Марчук Н., бібліотекар
центральної районної бібліотеки, 05.01.2008 р.*

В батьків було нас четверо дітей: крім мене було троє братиків та сестричка Броня.

Бідували дуже. Активісти забрали все: кусочок поля, зерно, коня. Осінню 1932 р. батьки дали розпорядження нам дітям збирати жолуді, аби щось їсти. Мололо їх, добавляли цю муку до лушпиння, а пізніше до мерзлої картоплі і випікали прямо на плиті млинці. Влітку їли лободу. Ходили збирати колоски. Всі ходили спухші, речі та тіла облипли вошами. Не витримав братик Генріх. Помер в 1933 році. Було йому десять років. Не було сили навіть вивезти його на цвинтар. Важко все згадувати навіть тепер, хоч пройшло стільки років після цієї біди.

ДРАЧКОВСЬКА Августина Антонівна, 1927 року народження, м. Городок.

*Записала Марчук Н., бібліотекар
центральної районної бібліотеки, 05.01.2008 р.*

Мама - Цецилія Блажеївна та батько Антон Петрович народилися в 1900 році. Жили ми в хаті маминого батька – Зембіцького Блажея. Мали своє поле, хлів, стодолу, коней, декілька корів. Була дуже дружна сім'я, працювали всі, хто на полі, хто біля худоби. В 1928-1930 р.р. забрали все: поле, коні, залишили одну корову. В 1932 році прийшли енкаведисти розібрали хлів, стодолу. Але найстрашніше було, коли четверо чоловік зайшли до хати, двоє зігнали мене з ліжка і почали витягувати його на двір, один викидував речі з шафи прямо під ноги, а потім всі четверо винесли шафу. Мама з дідусем тим часом розламали ще одне ліжко. Зайшли активісти почали кричати на дідуся. На другий день прийшли забрати курей, мама плакала і просила мене, щоб я теж плакала. «Може хоч одну курку залишать», але я була дуже гонорова, стояла насуплена і не вимовила ні слова. Мамині слова почули активісти, почали кричати на маму, сказали, що заберуть мене і віддадуть в дитячий будинок, бо мама виховує мене не правильно. Так ми залишилися без нічого. Я з сусідськими дівчатками ходили в скалу збирати траву пшеничку. Пам'ятаю, як сусіди посварилися, бо одна сусідка в другій на межі вирвала кропиву, щоб зварити борщ. Пам'ятаю, як мама з сусідами приносили ранньою весною 1933 року мерзлу бараболю. Руки були сині, кінчики пальців білі, відмерзлі. Мама довго їх тримала в холодній воді. А потім розмила бараболю, добавляла трошки муки з жолудів і пекла на плиті. Дідусь зробив сам жорна, на яких вночі молов квасолю, жолуді, і ховав їх на горищі в смітті. Я б пам'ятник поставила квасолі.

Були в дідуся, крім мами ще чотири сини. В

1936р. їх забрали на «єжовські канали» видобувати руду. Там вони й загинули.

ОСТРОВСЬКА Марія Іванівна, 1930 року народження, м. Городок.

*Записала Марчук Н., бібліотекар
центральної районної бібліотеки, 05.01.2008 р.*

В 1933 р. мені було три роки, молодшій сестрі рік. Були ще й двоє старших сестер. Батько працював на верстатобудівному заводі. Батько спільно з ще одним господарем тримали коня, була корова. В 1932 р. і корову, і коня забрали. Важко захворіла мама. Старша сестра доглядала маму і молодшу сестричку. В березні 1933 р. мама не могла вставати з ліжка. Сестра розповідала, як одного разу прийшли до хати активісти. Батько побачив їх через вікно і сховав клунок з зерном мамі під голову. Активісти обшукали всю хату, нічого не знайшли. Тоді один підійшов до мами, почав шукати в ліжку, знайшов клунок, розкочався на всю хату «Багато вас таких розумних тепер є». Підійшов до печі і перекинув баняк з баландою. Ми, діти, кричали на всю хату. Через декілька днів мама померла. Батько ходив зажурений. Через три місяці батько прийшов з роботи на обід. Сестра пішла загарити супу, прийшла кликнути батька, але він лежав на ліжку мертвий. Залишилися ми самі. Я ходила під хати просити їсти собі та меншій сестричці. Пізніше нас забрали в дитячий дім.

СВІНЦІЦЬКА Броніслава Іванівна, 1920 року народження, СВІНЦІЦЬКА Марія Іванівна, 1922 року народження, м. Городок.

*Записала Кириченко Є., бібліотекар
центральної районної бібліотеки, 15.01.2008 р.*

Ми були ще зовсім як померла наша мама. Ми залишилися з батьком. Ми так голодували, що від голоду попухли животи, а руки і ноги були такі худі, як ото малюють в книжках. Жили не далеко від річки. Ловили черепах. Тато варив нам суп з черепах та кропиви. Збирали дикий квасок і зразу його їли. На зиму сушили кропиву. Бувало, півдня чекали під ворітьми біля єврейської хати поки хтось винесе викинути лушпу з бараболі. Варили їх і їли. Навіть не знаю як ми вижили.

СІКОРСЬКА Гертруда Станіславівна, 1900 року народження, м. Городок.

*Записала Марчук Н., бібліотекар
центральної районної бібліотеки, 05.01.2008 р.*

Батько мав своє велике поле, млин, коні, різну живність. Була в мене ще одна сестра. Вийшла я заміж в двадцять років за дуже хорошого, сер-

йозного чоловіка. Була в нас хороша сім'я. Мали п'ятеро синів та дочку. Важко працювали, але було дуже весело. Потім забрали в нас все. Стало жити дуже важко. Спасала годівниця корова. Збирали лободу, кропиву, хлопці ловили черепахи. Варили їх. Сусіди ходили на Солобки. В дохлих коней відрізали куски м'яса і варили. Ми не могли. Голодомор пережили. Зате в 1937 році забрали мого чоловіка, якому було тридцять шість років. Він не повернувся. Працював він на верстатобудівному заводі і за хорошу працю його фотографію разом з багатьма працівниками заводу повісили на дошку пошани.

ГУМЕНЮК Ганна Андріївна, 1912 року народження, м. Городок.

*Записала Гуменюк Н., бібліотекар
центральної районної бібліотеки, 23.01.2008 р.*

Прожила я з чоловіком Федором Степановичем, як кажуть душа в душу. Було в нас двоє синів. Чоловік працював в кар'єрі. Дуже нароблявся. А я хазяйнувала. Почалися самі страшні роки голоду. Не було нічого їсти, одяг обносився. Ходили сумні. Особливо важко було дивитися на дітей, на худі руки і ноги, на вицвілі очі старих людей. Збирали кропиву, лободу, жолуді, ходили на колоски. Тяжко було, дуже тяжко. На початку війни чоловік пішов на війну і загинув. Залишилася сама.

НАЗРУК Марія Францівна, 1923 року народження, м. Городок

*Записала Кириченко Є., бібліотекар
центральної районної бібліотеки, 15.01.2008 р.*

Було нас в сім'ї двоє дітей: я і сестра Філя 1925 року народження. Біди тих років я ніколи не забуду. Найстрашніше було, як активісти ходили по під хати. Всі діти знали їх в лице. Хай Господь простить їхні гріхи. Ми з сестрою, як всі діти збирали лободу, кропиву, мати-й-мачуху, дикий щавель. Я думала, що ніколи не побачу вже справжнього хліба. Зараз боюсь, щоб хоч одна кришка впала на підлогу. Цілюю навіть то місце, де лежав хліб.

СЛОБОДЯН Костянтина Тимофіївна, 1924 року народження, СЛОБОДЯН Ригіна Тимофіївна, 1927 року народження, м. Городок.

*Записала Марчук Н., бібліотекар
центральної районної бібліотеки, 05.01.2008 р.*

В наших батьків: Тимофія Йосиповича та Розі Семенівни було одинадцять дітей. Батько був хорошим господарем. Мав своє поле, коней. В 1928 р. забрали поле, пізніше – коней. До 1931 року померло п'ятеро дітей. Залишилося нас шестеро дітей:

брати – Болеслав, Цезар, Альбін, - сестра Цецилія та нас двоє.

Настав 1932 рік. Стало жити дуже важко. Почали міняти новіші речі на продукти. Ходили в поле шукати мерзлу бараболю. Мама розминала її руками і ставила пекти на плиті. Ми сиділи біля плити і не могли відірвати очей від плячків. Коли розпустилася липа, акація, почала рости кропива, мати-й-мачуха стало трошки краще. Просили в сусідки сухого жому. Мама варила баланду. Зимою 1933 р. їсти не було зовсім нічого. Всі ходили опухші. Злягли знеможені бабуся, дідусь, батько. На початку квітня помер батько, він працював на цукровому заводі. Одного разу він знайшов кусочок черствого хліба, схопив його, притиснув до грудей. Надійшло двоє чоловіків, сказали, щоб не їв, бо це отруєний хліб, поставили його, щоб отравити щурів. Але батько чи не повірив чи голод перемиг - не знаємо. Він відкусив декілька кусочків хліба. Мучився він цілий тиждень. Помер. До місяця помирали бабуся та дідусь. Ніколи не забудемо, як мама заломлювала руки і плакала: «Діточки, що ж я вам маю дати сьогодні їсти». Мама пішла працювати від цукрового заводу на огородиню бригаду. Там давали мисочку супу, мама сама чуть пила, а остальне приносила і давала найслабшому Альбіну. Одного разу прийшла вона з роботи піднесла їсти Альбіну, але він вже був мертвий. Мама заставила братів йти на Солобки куди вивозили дохлих коней відрізати від них м'ясо і приносити додому. Мама кидала кропиву, м'ясо та варила борщ. «Хочете вижити, їжте», казала вся в сльозах мама. Ми вижили.

ТУРЖАНСЬКИЙ Станіслав Людвикович, 1910 року народження, м. Городок.

*Записала Гуменюк Н., бібліотекар
центральної районної бібліотеки, 23.01.2008 р.*

Мав жінку та семеро дітей. Двоє померло в 1947 і 1948 рр. В роки голодомору моїй сім'ї було дуже важко. Поля не було, корова здохла. Їсти зовсім не було що. Літом перебивались на різній траві. А зимою була дуже біда. Ходили по полях, виколупували мерзлу бараболю. Збирали насіння бур'янів. Жінка варила все що було разом, аби закріпитися і не померти. Приходилось ловити і варити на річці черепахи. Приїжджали зі своїм возом активісти, але брати в нас не було що.

ЮРЧУК Теофілія Пилипівна, 1919 року народження, м. Городок

*Записала Марчук Н., бібліотекар
центральної районної бібліотеки, 05.01.2008 р.*

Я проживала з чоловіком, який був інвалід на ноги, ніде не працював. Було в нас троє дітей. Як ми вижили знає один Господь. Вирятував кінь і віз,

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

якого зробив сам чоловік. Возив він ним все, що присили люди. Ніколи він нікому не казав за плату, але люди давали що могли. Треба було, допомагав просто так. Пам'ятаю як він ловив горобців. Ставив відро, відставляв під нього патик, до якого була прив'язана мотузка. Під відро сипав зерно з сухої трави. І сидів чекав. Пташки залазили під відро. Він тягнув мотузку і яке було щастя, коли горобці ловилися. Це вже був кусок м'яса до супу. Рубали макуху, парили і їли. Ці роки краще й не згадувати.

НАДВОРНА Теофілія Карлівна, 1912 року народження, м.Городок.

*Записала Гуменюк Н., бібліотекар
центральної районної бібліотеки, 23.01.2008 р.*

Одружилася я з Ружицьким Антоном Антоновичем. Був він старшим за мене на сім років. Серйозний був чоловік. Мали ми двох синів та двох дочок. Мали стодолу, корову, курей, свиню. В 1932 прийшли і розібрали стодолу. Завели ми вночі до льоху свиню і зарізали, щоб ніхто не побачив і не почув. В сусідів вже все позабирали. В нас залишилася корова. Вона нас спасла. Назавжди вдячні залишилися сусідам Собковичам, які були багатші і нам допомагали.

ШАРОВАРСЬКИЙ Олександр Іванович, КОВАЛЬЧУК Василь Олександрович, МОРЦЮГА Володимир Дмитрович, с.Завадинці Городоцький район.

*Записала Мельник О., зав. бібліотекою с.Завадинці,
21.01.2008 р.*

Все менше і менше з'являється друкованого матеріалу та розповідей по радіо і телебаченню про Голодомор 1932-1933 років, репресії, примусову колективізацію селян, які проводила радянська влада на Україні одночасно. Все тут зрозуміло без пояснень – дуже мало залишилось очевидців того страхіття, яке коїлось на теренах нашої благодатної землі.

Просять нас – очевидців геноциду українців, інвалідів другої світової війни – школярі сільської школи, в якій ми навчалися ще під час голодомору, розповісти, або написати, як проводився той геноцид у нашому рідному селі. З цими школярами ми підтримуємо зв'язок і дружні стосунки, готуємо агітматеріал на їхні замовлення.

Але важко виконувати ті замовлення, тому, що мої однокласники - Морцюга Володимир Дмитрович, із с. Купин Городоцького району та Ковальчук Василь Олександрович із с. Кузьминці Теофіпольського району, що на Хмельниччині, також інваліди війни залишилися зовсім неграмотними. Радянська влада не була зацікавлена, щоб українські діти навчалися в школі. Майже через день ми працювали

на колгоспних ланах: труїли мишей на посівах, збирали довгоносиків на цукрових буряках, збирали картоплю, колоски, допомагали батькам і дорослим братам і сестрам сапати, орати, боронувати, гакувати тощо, а для того, щоб вижити – вирощували городні культури, збирали лободу та іншу травичку, щоб мама зварила якусь зупку – затірку. Тільки мені одному вдалося закінчити 7 класів школи до початку німецько-радянської війни, інші однокласники покинули школу, хто після першого, хто після другого класу. Формувалися наступні класи із дітей декількох сіл.

Народилися ми у 1926 році в мальовничому подільському селі Завадинці, яке у 2001 році відзначило свій 550-річний ювілей. Розташоване село у міжріччі Збруча і Смотрича. Так вийшло, що по Збручу проходив радянсько-польський кордон. Наші родичі, ті, що проживали на правобережжі попали під польське ярмо, а ми - під радянське. Добре жили селяни до голодомору. Батько, мати і дорослі діти обробляли 8 га землі. Було нас 7 братів та одна сестра, двоє братів у голодомор померли. З ранку і до вечора сім'я брала участь на польових роботах. Зранку мати наварить борщу, вилле в макітру і ми дерев'яними ложками сьорбаєм борщ. Другою стравою переважно служила паляниця з маковим узваром, або вареники, третьою – компот. Сідаємо на воза, їдемо на якийсь із 7 польових клінів, - там дорослі виконують якісь польові роботи, діти забавляються, старші доглядають малечу.

Пустої орної землі не було – дуже високо цінилася земля. Великі гроші, золотом сплачував батько своєму братові Василю, який пішов у друге село в приїми і залишив батькові хату, 0,8 га городу і поля. Селяни не погано жили, вирощували хліб, частину його здавали державі, платили податки, в святкові дні і по неділях ходили до церкви.

Але почалася примусова колективізація селян. В колгосп пішли тільки безземельні селяни та любителі самотгону "бурячанки", на "казьонку" у них не було грошей.

Для пришивдення терміну колективізації в село приїхав активіст товариш Тябут. Бувало прийде він до нашої хати, вимагає в тата самотгонки, а коли нап'ється, збирає нас дітей, розповідає, як він Пітер брав в революцію і співав, якісь незрозумілі нам пісні. Зміст їх такий: "...Не для тебе весна придет, все вокруг зацветет, а для тебя родная Колима и тюремня койка...". То уже пізніше з'ясувалося, що Ленінград і Москва направили на Україну десятки тисяч таких активістів для форсування колективізації і знищення куркулів і про те, що куркулів було знищено в три рази більше, ніж їх нараховувалося.

У першу чергу активіст Тябут із тих безземельних селян і „випивох” організував осередок Комнезаму (комітет незаможних), виготовив для комнезамівців залізні палиці, з якими ходили вони по подвір'ях і городах одноосібних селян, шукаючи закопаного

хліба та овочів.

Пам'ятаю, в той час був дуже щедрий урожай: возили ми з батьком возом-драбиняком снопи, заповнили ним засіки великої стодоли да самого даху. В stodолу фірою заїздили в одні ворота, а в другі виїздили. Майже весь тік, на якому молотили снопи, був прилаштований під скирти і стіжки. В не-году збіжжя молотили в stodолі, а в погожу днину – прямо на току ціпами. В колгосп у цей час прибула молотарка МК-1100 з паровим двигуном і ми, діти бігли на колгоспний тік дивитися на це “чудо”.

Вирішили комнезамівці знищити нашу церкву. Скинули хрести, стали розбирати і палити дерев'яні конструкції, і коли кидали у вогонь образи Святих, бачив, як дві бабусі падали на землю без свідомості.

Із сільради стали приносити повідомлення про здачу хліба державі по контрактації, говорили, що хліб потрібний для голодуючих людей на Волзі. Батько і старші брати молотили збіжжя і вивозили на станцію. Виконали один план хлібоздачі – дають другий, виконали другий – дають третій і так вивозився весь хліб на станцію. Пам'ятаю, сушилося зерно на току, або на печі, засипалося у великі лантухи, але коли все зерно вивозилося на душі ставало моторошно. Щоб залишити собі якийсь посівний матеріал батько старався його десь приховати або в землю закопати, але ходили по подвір'ях комнезамівці, тикали в землю залізними палицями, якщо щось знайдуть – вивозять в колгосп. Вночі приїжджають НКВДисти забирають господарів в Кам'янець-Подільську тюрму і там розстрілюють. Яюсь каже мені мама: „Сідай, Сева, на постіль коло вікна, дивись на дорогу за бригадою, а я змелю на жорнах якоїсь крупи”. Бригада – це під'їжджають комнезамівці підводою, стають на дорозі, а самі шукають хліб в хаті, коморі, в хлівах, на подвір'ї, по городі. Я трішки посидів коло вікна і побіг бавитися з малечю. Приходить до хати сусід – комнезамівець Оздоба Міхал тай каже мамі: „... Ганю, що ти робиш, під'їжджає бригада до твоєї хати, а ти мелеш на жорнах! Вони тобі жорна поб'ють, ступу також, зерно заберуть, Івана (батька) розстріляють, а тебе з дітьми в Сибір вишлють”. Він пожалів нас усіх і попередив маму. Ми хутко жорна і ступу заховали в схованку. Комнезамівці шукали хліб навіть в сніпках, якими була покрита наша хата. Один з них – Залуцький, знайшов жменю гречки, поніс її так в жмені до підводи і висипав у мішок з гречкою.

Особливо важко було пережити ранню весну. Хтось зберіг в схованці картоплю, хтось буряки, хтось ячмінь і таке інше. Мінялися селяни між собою, то ж сіяти треба і спокуса з'їсти цей скудний посівний матеріал, та ще й зберегти його від всюдисущих комнезамівців. Міняли селяни один фунт ячменю за 5 фунтів картоплі або за 10 фунтів цукрового або столового буряку. Діти йшли до школи, брали з собою в кошик переважно печений буряк, у школі ділилися скибочками.

Було у нас три дуже “розумних” коней. Щоб залізти на коня, кину йому щось поїсти, сідаю йому на голову і він підкидає мене на себе. Поїду на наше поле, спутаю коней, лягаю на конюшину спати. Ранком розпутую коней, їду, а дома вже мати варить борщ, батько запрягає коней, щоб їхати на польові роботи. Один з братів пригонить з пасовиська корову, сестра йде з відерцем доїти нашу годувальницю. Слава Господу Богу, що дав нам українцям ті корови. Якби не вони, страшно подумати, як би селяни виживали під час Голодомору, та ще й треба було виконати план молокоздачі державі. Двоє своїх коней змушені були з'їсти, а шкіру віддати державі. Прийшлося запрягатися з сусідським конем Омеляна Бондаря.

У 1933 році пішов я в перший клас. Школа знаходилася в хаті розстріляного сусіда Боднаря Йосипа, сім'я якого була вислана. Ще два класи знаходились на хаті священика, сім'я якого також була вислана. Директор школи Мельник, щоб зберегти життя учнів, і щоб діти ходили до школи організував у школі гарячі сніданки. Бувало прийдеш до школи, отримаєш миску зупки в якій плаває галушечка чи шкварочка, вип'єш ту зупку, витираючи рукавом сльози, які котяться прямо в миску. Здається, що з'їв би ще таких три миски добавки. Були такі діти, що виживали на цих сніданках, але згодом за цю благочинну діяльність Мельника також було розстріляно. Трьох моїх сусідів – Хаєцького (його хата через дорогу), Боднаря Йосипа (в межу з нашим городом) і Надвиничного (вище через 3 хати) було розстріляно, їхні дружини згодом збожеволіли, потім наклали на себе руки (повісилися), а їхні діточки розлізлися між людьми, мов мишенята.

Постраждали також і інші родичі. Довго переходив від арешту дядько Олексій Капітан із села Скіпче, але вислідили НКВДисти і в Кам'янець-Подільській тюрмі розстріляли. Згодом розстріляли і його дружину Клавдію, двоюрідні брати Леонід і Володимир залишилися сиротами. Поїхав наш батько за 50 км в тюрму просити, щоб відпустили невинних батьків до осиротілих дітей, але йому відповіли: “...Ти, что, тоже туда же захотел?”. Декілька разів батько возив в тюрму передачі, адміністратори тюрми передачі брали, але родичів в живих вже не було. Гадаємо, що раніше Олексій служив у радянській армії, одружився на латишці Клавдії і її з двома дітьми привіз на Україну. Його брат Олександр заховався від арешту десь у Росії, з'явився на Батьківщині уже після війни. Другого дядька Герца із села Скіпче і всю його сім'ю вислали в Семипалатинську область Казахстану, там всі загинули, тільки тітка Настя повернулася після війни.

Постраждала і наша мама і чудом зберіг своє життя батько. А сталося таке. Коли Україна здобула незалежність батько в складі січових стрільців зі своїм конем пішов захищати молоду державу (гадаю, що то був корпус січових стрільців Євгена Ко-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

новальця, який входив у Петлюрівську армію, цей корпус брав участь в бойових діях проти більшовицьких завойовників 13-28 липня 1919 року на полях нашого села і навколишніх сіл. Схема боїв у книзі “життя і смерть Євгена Коновальця). Але батько захворів на тиф і приїхав додому лікуватися. Батько вилікувався, але заразилася від нього його перша дружина Марія і померла. Одружився батько вдруге. Хтось доповів НКВДистами, що бачив батька в петлюрівській формовій одежі, яку він закопав під яслами в хліву, де стояли корови. Прийшли НКВДисти до мами, вимагали видати їм ту військову одежу. Мама все заперечувала, і вони так били її по спині шомполом, що залишилися рубці на все життя. Чув, що зберіг життя батькові сусід-комнезамівець Оздоба Міхал, який писав чинній владі про те, що ці чутки, це наклеп на батька. Про це розповідала мені тітка Наталія Ягушевська, коли я, заробляючи гроші на книжки, пас у неї корову. Пізніше цю розповідь підтвердила мама.

Майже кожну ніч забирали НКВДисти в тюрму по 3-4 чоловік, - ніхто не повертався. Тітку Вероніку із хутора Прогін вислали із дочкою Марією в Узбекистан, а самого господаря розстріляли, пізніше хутір ліквідували. Повернулася тітка уже після війни в село Яромирку.

Майже половина села загинула від голоду і розстрілів. Їхніх імен і прізвищ не пам'ятаю, тільки зберіг у пам'яті де стояла загиблих хата. Померлих від голоду людей хоронили кого у труні, кого без труни на сільському цвинтарі, який був поділений на дві частини – для православних і католиків. Був ще цвинтар для тварин на хуторі Висілок. Там збереглися якісь печери. Розповідали, що в тих печерах розташовувалися ще повстанці Кармелюка. На тому цвинтарі закопували тварин, хворих на сказ. Ті мешканців хутора, які не мали можливості привести чи принести мерця на сільський цвинтар стали хоронити на тваринному цвинтарі.

До 10 осіб в день, переважно діти, ходили із хати і хату прохачі, котрих називали жебраками, в обірваній одежі і з торбинкою за плечима. Просили щось поїсти або взяти з собою. Мама старалася якось задовольнити їх прохання, подавала, що було: сухарі, печену картоплю, столові чи цукрові буряки, жменю пшона. Одні з них тут же поїдали їстівне, другі брали, клали в торбу і йшли далі. Був гарний врожай на гарбузи і батько сховав їх від комнезамівців. Клала мама в баняк траву для свині, зверху гарбуз і в піч.

Ділилися ми тими гарбузами і з жебраками. Пам'ятаю, прийшла до хати якась сім'я. Ми стали розпитувати звідки вони. Відповіли, що вони німецькі колоністи з Чугуївського району Харківської області. Мама заплакала і сказала: “Боже милостивий, ви майже пів-України пройшли, шукаючи кусок хліба”.

Ходили ми по городах, збирали мерзлу картоплю. Пам'ятаю, вона була дуже солодка, але смачна. Вже пізніше голодуючі вночі зрізали колоски

жита чи пшениці, лушили їх і зерно поїдали, або варили. А коли зберуть колгоспний урожай, люди ходили збирали колоски. Таких ловили, приводили в сільраду, потім в район Смотрич, а там давали за 10 колосків - 10 років тюрми.

В крамниці не було ні одежі, ні взуття. Щоб купити сірники, мило, гас – треба було здати державі багато яєць, шкіри і т.і. Ще раніше, збирали наші батьки в селі золоті “п'ятки”, перепливали Збруч, спілкувалися зі своїми родичами в Польщі, закупляли рулони мануфактури: корт, перкаль, рубчик, плюш, з яких шили одежу. Але пізніше прикордонна смуга була заплутана колючим дротом. Заохочували жовтенят та піонерів виявляти та затримувати в прикордонні “шпигунів” і передавати прикордонникам.

Так було заведено, що на Великодні свята діти отримували від батьків по новому костюму. Якщо приходять дитина до школи в костюмі із домотканого полотна із конопель, пофарбованого ягодами бузини – ми знали, що батьки цієї дитини не мали можливості привести мануфактури із Польщі.

В селі функціонували: 2 ткацьких станки (Польовий Григорій та Гранат), одня олійня (Корольо Данило), один водяний млин на річці Яромирка (Шароварський Антон), одна кузня (Шароварський Федір). Любили ми ходити з татом дусити олію з ріпаку, сім'я конопель, маку, соняшнику і т.і. та їсти ще теплий „макух”. Цими макухами ми також ділилися з жебраками. Використовували в їжу також жом, який привозили з Вишневецького цукрового заводу, куди вивозили на здачу цукровий буряк.

Весною 1933 року із сільради прийшло повідомлення на ім'я батька. В ньому йшлося про те, що до такої-то дати батько повинен вступити в колгосп. Мама, плачучи переконала не вступати в колгосп. Приїхали підводи з колгоспу, розібрали нашу долю і перевезли в колгосп. Визначили другу дату вступу батька в колгосп, попередили, що за непослух – батько буде розстріляний і сім'я вислана в Сибір. Коли підійшла та клята дата батько, плачучи, завантажив на воза 2 плуги (один залізний, другий дерев'яний зі стальним лемехом), теліжку, борони, гаки та інший інвентар, запряг останнього, з трьох коней і відвіз в колгосп. Там батько, мати, сестри і старші брати працювали від зорі до зорі. Отримували восени по 100 грам зерна на трудовдень.

Бігали ми на Надзбручанські гори дивитися. Як проживають українці по ту сторону Збруча. Було чути дзвони церков та костелів Гусятина, видно, як святково одягнені люди йдуть до церкви. Видно черепичні дахи будівель, пофарбовані паркани, зеленіють польові клони одноосібників. Ми стояли і плакали, розуміючи, що тут і там панують на наших землях загарбники, але ті, що по ту сторону Збруча – більш гуманні, не доводять населення до голодомору і терору. А у нас: стоять балабухові будівлі, покриті соломою, подвір'я позаростали бур'янами, садочки позасихали – вишневі садочки.

**ШАРАВАРСЬКИЙ О.І., с. Завадинці, Горо-
доцький район.**

*Записала Мельник О. зав. бібліотекою с.Завадинці,
21.01.2008 р.*

Добре пам'ятаю 1932 рік. Батьки рахувалися за-
можними селянами, мали 8 гектарів польових кли-
нів і 0,8 га городу з садом, 3 коней, 3 корови, свині,
різна птиця. Із будівель стояла балабухова хата під
солом'яним дахом, 4 хліви, велика стодола, вели-
кий мурований льох. Садиба від дороги відділялася
камінним муром. Сільськогосподарський інвентар:
2 парокінних вози, 3 плуги, борони, гаки і т.д.

Гарно ми жили в ті часи. Будні, крім зимового
періоду, дорослі проводили на польових роботах,
діти гралися там же або бавили малюків. Але поча-
лася колективізація. Приїхав з Росії активіст това-
риш Тобуш і організував із безземельних осередок
комнезаму. Розібрали і спалили комнезамівці в селі
церкву. Пам'ятаю, як люди падали без свідомості,
дивлячись як горять образи святих. Ходили по селі
комнезамівські бригади із залізними палицями, шу-
кали в селян по городах і подвір'ях закопаного хліба
і овочів, пояснюючи, що хліб і овочі потрібні голоду-
ючому на Волзі населенню.

Гарний був в полі і на городі врожай. Батько із
старшими синами возом-драбиняком возили сно-
пи і складали в стодолі в засіки, на тоці в стіжки. Во-
сени і зимою снопи молотили, зерно сушили і ви-
возили на станцію, виконуючи контракцію (план
хлібоздачі). Виконали одну контракцію — дає
сільська рада другу, третю. Вже не було що вивози-
ти, то комнезамівці ходили і шукали хліб, овочі. За-
бирали і носили на підводи, які стояли на дорозі.

Господарі, які мали якісь запаси зерна і овочі
перезимували, а коли наступила весна, треба було
засівати поле, город, а посівного матеріалу не ви-
стачало, або зовсім не було. Почався голод. Голо-
дні люди ходили по городах, полях шукали пере-
мерзлі овочі. Збирали і варили куліш з лободи та
іншої трави. Юрби дітей з торбинками за плечима,
ходили від хати до хати, випрошуючи щось поїс-
ти, або принести голодуючій родині. Діти висиха-
ли, дорослі розпухали і вмирили цілими сім'ями.
Усопших вивозили або виносили сусіди і хоронили
на цвинтарі в труні або без неї.

Два моїх молодші брати померли від недоїдан-
ня і хвороб. Бувало достане мати із схованки жорна,
щоб змолоти на зупку кукурудзи, яку батько закопу-
вав в землю, ховав від комнезамівців. Майже кожен
день вони приходили до хати, шукали жорна, ступу,
якою вибивали луску з проса або гречки. Ходили по
городі і шукали закопаних овочів.

Почалася колективізація. Із сільради прийшло
батькові повідомлення, в якому вимагалось при-
нести заяву про вступ до колгоспу. Батько заяву
не подав. Приїхали з колгоспу підводи, розібрали у
нас стодолу і перевезли в колгосп. Поступило дру-
ге повідомлення з новою датою вступу у колгосп і

допискою: за непослух батько буде розкуркулений,
розстріляний, дружина і діти будуть вислані в Сибір.
Запріг батько коні до воза, плачучи завантажив на
воза плуга, гаки, борони і відвіз до колгоспу.

Пішов я у перший клас до сільської школи. Ди-
ректором був Мельник. Для того, щоб голодні діти
якось вижили і ходили до школи він організував га-
рячі сніданки. Бувало, прийдеш ранком до школи,
получиш миску зупки, в якій плавала якась крупа,
заправлена олією, або шкварочками, Боже мій, яка
то була смачна їжа. За цю добротність НКВДисти
Мельника арештували і розстріляли.

**НАГУЛЯК Василь Максимович, с. Завадинці,
Городоцький район.**

*Записала Мельник О., зав. бібліотекою
с. Завадинці, 03.01.2008 р.*

Весною 1933 року був голод. Селяни пухли з го-
лodu, страшно і жалко було дивитись. Одні других
не впізнавали. Їли лушпиння з картоплі, різні трави.

На полі збирали торішню картоплю, перемерзлу
і пекли з неї коржі.

Весною потрібно було великої охорони посівів.
Люди сім'ями виходили на посіви гороху, визби-
рували по зернині як птахи, вибирали з землі по-
сажену картоплю, по городах одні в одних вири-
вали цибулю, щоб тільки вижити. В той час в полі
працювали усі разом не було ще поділу на бригади
і ланки.

Держава видала позику зерном. В селі мололи і
випікали по 200 грамів хліба на робочого. Видавали
в край занепавшим сім'ям.

Для того, щоб доставити хліб на поле, треба
було біля підводи мати велику охорону. Усі контор-
ські працівники з участю членів правління до 5-ти
чоловік проводили підводу на поле, де працювали
люди. Побачивши підводу усі кидали роботу і бігли,
щоб одержати свою пайку.

Був і такий випадок: Зарічний Антон Архипович
вхопив буханку хліба, довго ганялись за ним по полі.
Нарешті, Надвишний Василь Арсентійович дігнав.
Молодий ще зовсім хлопець сидів обнявши крепко
руками хліб і плакав гіркими сльозами. На ту бухан-
ку хліба чекало ще десять голодних.

В той трудний рік голод забрав кращих наших
односельчан. Помер Шимко Іван, один з вожаків
сільських їздових. Сильний і сміливий чоловік. Од-
ного разу на станції Вікторія нашу валку з хлібом
пересікли підводи з інших сіл. Наш Іван без всякого
шуму підійшов до двох здорованів, які розмахували
батогоми, не пропускаючи підвід, взяв за груди од-
ного і другого стукнув їх лобами до купи, «героїв» як
не було на дорозі. Багато років мали з чого сміятися
наші хлопці, згадуючи свого друга.

Та навіть такого сильного чоловіка зміг подола-
ти голод...

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

КАРПАЧОВА Ганна Данилівна, 1924 року народження, с. Клинове, Городоцький район.

*Записав Білоус С.,
вчитель Клинівської ЗОШ, 11.01.2008 р.*

Моя сім'я, порівняно з іншими, була невелика - всього 6 чоловік. Мали ми невеликий шмат землі, який обробляли з великими зусиллями. На нашому господарстві були один кінь, корова і ялівка. З реманенту мали плуг, дерев'яну борону.

Голодомор 1932-1933 років співпав в нашому селі з масовою колективізацією. Перший колгосп в селі почав створюватися в 1929 році. Його організатором був Маланчій Василь. Бажаючих вступити до нього було небагато, тому активісти від розмов переходили до залякування і силових методів.

Моя мама була з тих, які були проти колгоспу. Вона казала: «Я не віддам чортові душу». Маючи яскраві приклади «добровільно»-примусового вступу до колгоспу, тато просив маму не противитись і вступити в колгосп, але все було марно. Зрозуміли всю важкість ситуації тоді, коли прийшли комнезамівці та колгоспні активісти і почали забирати худобу, реманент, збіжжя до колгоспу. Забрали все, все надбане за багато років важкої праці. І навіть майно з хати - залишили голі стіни. По селу було багато таких, як моя мати - впертих. Всі вони залишились з нічим — почався голод.

В ці роки врожайність на полях була різною: на одних - був добрий урожай, що можна було зібрати до колгоспної комори і, навіть, вкрасти трохи додому, а були й такі поля, де збирали лише третю частину посіяного.

Після вступу до колгоспу, мама пішла працювати на кухню — варила їсти трактористам. Вона мала змогу щодня приносити додому хоч трохи «їжі» - помий. Дуже рідко їй вдавалось принести трохи недоїдків - каші чи супу, шматочок хліба. Це дало нам змогу вижити всім. Як не було важко. Але з нашої сім'ї не вмер ніхто.

ВОЗОВИК Лукія Трохимівна, 1922 року народження, с. Клинове (колишні Скотиняни,) Городоцький район.

*Записав Білоус С.,
вчитель Клинівської ЗОШ, 11.01.2008 р.*

В моїй сім'ї було 7 чоловік: мама, тато і 5 дітей. Господарство було невелике - лише 10 курей і 20 соток землі. Врожай 1932 не вродився і тому люди з'ївши те, що було з попередніх запасів, не мали що їсти і саме тоді почався голод. А вже потім, на другий рік був врожай і коли люди могли назбирати трохи колосків, то могли трохи прогодуватись.

Моя сім'я в колгоспі не працювала. Звичайно людей до колгоспу зганяли силою. Зробили спеціальні збори, на яких заставляли писати заяви до вступу в колгосп.

Держава і колгосп людям в час голоду не допомагали, а навпаки ще й забирали продукти, які були в хаті. Спасалися хто як міг. Ми варили лободу, ходили до лісу збирати різні ягоди, гриби. Люди стояли в черзі під колгоспним господарством, щоб розжитися м'ясом худоби, що поздохала, бо її вивозили за село і там закопували. Люди, які не мали що їсти розпухали з голоду і часто вмирили. З наших сусідів помирали Думна Марія, Цеклюк Олександр, Мельник Харциз. Звичайно в селі були багаті селяни. Їх називали куркулями. Коли почали створювати колгоспи, то їх розкуркулювали. Все їх майно, худобу забирали до колгоспу. Одних залишали в пустих домах, а інших - забирали. Куди не знав ніхто.

НАВРОЦЬКА Параска Прокопівна, 1910 року народження, с.Кремінна, Городоцький район.

*Записала Кудінова В.,
вчителька Кремінянської ЗОШ, 12.12.2007 р.*

Все почалось з того часу, коли стали організуватися колгоспи. Бідні люди не мали нічого, бо був неврожай, а в багатших забирали все, що було в коморі, щоб засіяти колгоспне поле. Не можна було сховати навіть зернини.

Багато людей не хотіли вступати в колгосп. Щоб помститися за це, була запалена наша хата. Потім загорілась хата Домийного, а від Домийного загорілась хата Садовського. Горів весь куток – 40 хат. Погасити було неможливо. Було дуже страшно.

Ми були дуже бідними, не мали нічого. Пішли жити до брата. Нас було шестеро, а в брата п'ятеро душ у сім'ї. Ще сильніший голод був у 1933 році. Люди толокою зліпили нам таку-сяку хату.

У декого була корова. То ті люди трошки тримались. Корови тримали у хатах. Боялись, щоб не вкрали. Коли доїли корову, то ставала ціла черга за тим молоком. Було й таке, що молока не вистачало. Так не дочекався молока і вмер в черзі Шкробот Макар. Померла сім'я Садовських: мама Наталка, сини Іван, Семко і Пилип. Залишився батько і сестра Дуня. Померла сім'я Волоса Бартка і Маланки. Тяжко вмирала Кіт Мотра, а діти порозлазилися по світу і ніхто не знав, де вони. Рятувались люди лободою, іншими бур'янами, мерзлою картоплею. Це була дуже велика біда.

ДАНЬКОВА Антоніна Максимівна, 1919 року народження, с. Кремінна, Городоцький район.

*Записала Кудінова В.,
вчителька Кремінянської ЗОШ, 12.12.2007 р.*

Наша сім'я зазнала великих страждань. У 1932 році в людей почали все забирати. У нас забрали 2 корови, пару коней, весь реманент. Стодолу, хлів розібрали, повалили і забрали до колгоспу. Тато пішов на роботу до Соколихи.

Я почала працювати у 1932 році з дванадцяти років. Ходили до роботи в поле. Працювали цілий день. За це платили сто грамами тютюнки і водою. Ввечері давали тарілку супу.

У 1933 році нас вигнали з хати. Прийшли 6 душ сільських посіпак і позабирали все, що було в хаті, а нас викинули на вулицю. Це сталося тому, що батько не хотів вступати у колгосп. Тих, хто не вступав в колгосп, називали індусами. Одного дня, коли тата не було вдома, прийшли, вибили двері і вікна. Позабирали решту, що було і навіть одяг. У чому були одягнені вислали на висилку ст. Приколотна. Мені було тоді 14 років. На висилці пробула теж 14 років. Тоді з великими труднощами повернулись до своєї хати.

ЛАЗАРУК Марія Дмитрівна, 1929 року народження, с. Куманів, Городоцький район.

Записала Масна Г., зав. бібліотекою с. Куманів, 12.01.2008 р.

Хто ж забуде ці роки. Це було так страшно і безнадійно, що здавалося, що світ перевернувся. Ми ходили голодні, на всі предмети дивились - їстівні вони чи ні. Кожен день ми виглядали матір з роботи, яка сама хилилась від вітру. Варила пампушки з лободи, ріпаку, гірчиці, борщ з дикого щавлю й кропиви. Пушли ноги, животи, паморочилась голова. В селі помирали люди. В колгоспі здохло порося, мати вислідкувала де його закопали, відкопала і ми їли. Так і вижили.

КЛОПОВА Зінаїда Іванівна, 1920 року народження, с. Кузьмин, Городоцький район.

Записала Вейко О., зав. бібліотекою с. Кузьмин, 13.01.2007 р.

У сім'ї її батьків було троє дітей: Фонька – з 1914 р.н., Зіна – з 1929 р.н., Сергій – 1932 р.н.

Батько був сапожником. Мати була дуже хвора на нирки, лікувалась в лікарні. Під час страшного лиха маму відправили додому. В цей самий період у державі були великі податки. Влада забирала все що було їстівне у хаті. А також і речі. Забирали худобу з хлівів, валили хліви, забирали все з хати, що находили і яке яйце було, і крупи. Квасоллю найшли в глечики і висипали не дивились, що є багато дітей, які пушли з голоду.

Батько Іван, мати Галина, тримали ялівку і рішали, що з нею зробити - чи тримати на корову, щоб було молоко, чи продати і купити хліба дітям.

Продали. В цей час корова коштувала 20 рублів, і тато купив і приніс додому квасоллю. Завдяки цій квасолі, напевно, і вижили ми всі. Мама пекла маляї з м'якни (що товкли із проса і лободи), варили борщ з лободи, діти збирали понад річку ракушки, що відкривались. Якщо найдуть лободу таку велику листату, то це вважалось за свято.

У тата були коні і всі знаряддя до коней, сані, без брички, залубні (пасажирські зимові сані). Влада все забрала за податки, шукали кругом, де бачили землю свіжу накопану, то геть і шукали там, бо люди ховали хліб під землю.

У сусідів жила сім'я Гнаткових, там було 9 дітей, такий страшний період був, що сусіди крали один в одного. Федько із сім'ї Гнатових викрав кури у батька Івана. Коли батько пішов до них подивитись на ті бідні діти, що вони вже пушли, то й залишив кури їм.

РУДИК Катерина, 1918 року народження, с. Кузьмин, Городоцький район.

Записала Вейко О., зав. бібліотекою с. Кузьмин, 13.01.2007 р.

У сім'ї батьків було 5 дітей: Катя – 1918 р.н., Павло – 1920 р.н., Терентій-1924 р.н., Микола – 1927 р.н., Клава – 1929 р.н.

Батько і мати мали вдома корову і коня і всі знаряддя, пруг, віз і т.д. Влада заставляла усіх йти в колгосп працювати, хто не хотів у них забирали майно, коня, корову і що було у скрині в хаті.

У нас забрали корову, коня, і всі знаряддя. Їсти у дома не було нічого, діти ходили на поле, де росли цукрові буряки і збирали корінчики, нічого смачнішого не було. З хати брали бляху, згинали її як каструлю, варили воду, а від бляхи (вона була іржава) вода ставала червона, такий був чай. Працювала у євреїв, вони заплатили за роботу 200 гр. шкаралупи з бараболь. Принесу додому, кинемо на бляшку і під припічок, щоб зажарилась. Така була вечеря. Ходили босі, не було в що вдягнутись. Заробила у заможніших людей кофтинку, ходила у ній до роботи. Приходжу на поле перевертаю на виворіть і працюю, йду додому знову вивертаю на лице.

Діти бігали у поле на колоски, за це дуже карали, навіть засуджували. Візьмемо 2-3 колоски в жменю і біжимо – тікаємо додому, щоб нас не впіймали, дома розітремо, кидаємо у воду, що вариться у бляхарці і така була їжа. Тато роздобудуть гроші - вже можна купувати хліб. Прийшла до магазину і стою, чекаю коли будуть продавати. Вже як відкрилось, прийшли євреї, розібрали хліб, а мене навіть не допустили до прилавка, ще й сорочку останню порвали на мені, йду додому плачучи. Була боса, голодна, та ще й гола. Люди помирали ходячи. Ніхто не старався робити похорон. Їхала підвода по селу. А живі люди виносили тіла померлих.

БРОНЧКОВСЬКА Антоніна Гнатівна, 1917 року народження, с. Купин, Городоцький район.

Записала Радюк Г., зав. бібліотекою с. Купин, 25.01.2008 р.

При утворенні колгоспу в людей забрали все, нічого не залишили. Навіть коли хтось закопав в

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

землю банку зерна, то і те знаходили і забирали. Господарі сильніші, в яких були коні, реманент не хотіли вступати до колгоспу. Вони вже пізніше після всіх пішли до єврейського колгоспу, а бідніші люди пішли до українського колгоспу. Дуже тяжко приходилось тим людям, котрі не мали біля хати ні клаптика землі, вони не мали ні бараболки, ні бурячка, ні квасольки. А ті, хто мав більше землі і худоби не хотіли йти до колгоспу. То їх забрало НКВД. Багато таких людей було забрано.

Той жах я не можу забути. Страшно було дивитись на людей, які поопухали на обличчі. Тіла спухлі. Помирали цілими сім'ями. Мої сусіди Сера та Галецькі вимерли всі. У Галецьких залишилась тільки Марина.

Не маючи нічого вдома їсти, люди ходили шморгати листя з липи і на вогні смалили і їли. Голод був страшний, діти шукали старі качани з кукурудзи і товкли в ступці, думали, що з нього можна щось зварити. Багато дітей-сиріт ходили і просили хліба.

Сім'я Сера з голоду наїлися сирих грибів, то по-дуріли і дуже кричали, що хочуть їсти, то прийшов з колгоспу (єврейського) сторож-єврей і збіглися люди і стали рятувати їх.

Люди з села принесли хто 100 гр. молока і так тоді врятували, але через деякий час вони повмирали і так. Їх поховали: викопали яму як-небудь, положили голих і зверху заклали досками.

Померлих виносили на цвинтар. Не було кому копати могили, бо всі ходили, наче примари, в людей не було сили копати яму. То копали ями міленькі і так ховали людей. Ніхто не молився, ховали без батюшки, бо в 1932 р. церкву розібрали. Потім на будівництво колгоспу на цвинтарі вирізали дерево, потому там пасли колгоспну худобу і зрівняли ті невеличкі горбики-могилки. І зовсім ніхто не знав, де хто похований. На цвинтарі в Купині ховали людей з Завадинець, Скіпче, Сирватинець, тому що не було цвинтарів.

БОДНАР Олексій Іванович, 1916 року народження, с. Купин, Городоцький район.

Записала Радюк Г., зав.бібліотекою с.Купин, 25.01.2008 р.

Я, Боднар Олексій Іванович, народився 17 квітня 1916 року в селі Купин. Проживав з батьками: матір'ю – Боднар Домкою Ігнатівною та батьком – Боднар Іваном Мартиновичем. У мене ще була сестричка Боднар Марія Іванівна і брат Боднар Микола Іванович. Коли почався голод в 1932 році, було дуже страшно. Люди не мали що їсти, ходили по полях, збирали гнилу картоплю, рвали щавель. Наша мати із щавлю варила нам юшку, а із назбираної картоплі пекла перепічки. Із проса з шолохи варила суп. Ми із сестрою ходили в колгосп сапати буряк, коли відсапав день, увечері із нами робили розрахунок – 1 стакан муки з мішанки. На обід із

колгоспу вивозили нам їсти, лемішку і суп такий, що там тільки одна вода, але ми, щоб не вмерти голодною смертю їли цей суп. Одного разу ми пішли з сестрою у колгосп, але того дня управляючий вже набрав скільки йому потрібно чоловік на роботу і нам відмовив, то ми із сестричкою і ще багатьма хлопцями пішли в колгоспний садочок на черешні, які ще були зовсім зелені.

Одного разу мій брат вийшов і пішов. Два дні його не було додому, він був весь опухлий і тому зайшов у підвал і там помер. Коли мати шукала за ним і знайшла його у підвалі, тому дуже сильно плакала над ним, але життя не повернула. На ті роки у голодовку, жінки голод краще переносили ніж чоловіки.

СЕРБАНЮК Мотря Іванівна, 1915 року народження, с. Купин, Городоцький район.

Записала Радюк Г., зав.бібліотекою с.Купин, 25.01.2008 р.

Я, Сербанюк Мотря Іванівна, народилася в 1915 році в селі Купин. Проживала з батьками: матір'ю – Тарнавською Теклею і батьком – Тарнавським Іваном. В мене ще були молодші сестри і брат.

Коли почався голод в 1932-1933 роках дуже було страшно. Ми не мали взагалі, що їсти. Начальство відбирало пшеницю, все, що ми мали в господарстві.

Я з молодшими сестрами і братом ходили по полях, збирали щавіль і лободу, гнилу бараболю, рвали листя з дерев і так ми це все їли. Мій батько весь опухлий так і помер від цього страшного голоду. Ми їли лушпу, рвали траву і їли її як худоба. Ходили до річки з братом і збирали черепахи, щоб ми і наші сестри з мамою мали що їсти. Ходили сіяти просо і брали там жменьку проса, але щоб ніхто не бачив, бо могли посадити до тюрми. Приходили додому і пекли один плячок і ділилися по кусочку між усіма.

Люди вмирали як мухи і пухли на очах від голоду. Моя молодша сестричка так хотіла їсти, що аж спухла від голоду, тому ми хотіли врятувати сестричку і те що мали їсти давали тільки їй. Мати варила таку юшку без солі, без нічого. За один кусочок хліба чи за пару бараболинки віддавали, що в хаті було.

Ходили по наймах за маленький кусочок хліба і за це ми робили з раннього ранку до темної ночі, бо хотіли їсти. Люди так хотіли їсти, що не витримували такого голоду і вбивали самі себе. Моя мати ходила до лісу по дрова і одного разу побачила дівчину, що ходила збирати гриби і дуже гарно співала, вона була дуже гарно вдягнена, бо, мабуть, знала, що буде вмирати. Через деякий час мама поверталася з лісу і побачила цю саму дівчину, але вже мертву. Ця дівчина була дуже опухлою від голоду.

Під час голоду багато людей повмирали, їх знаходили мертвих, де тільки їх смерть заставляла. Їсти

не було завсім нічого і от коли тільки зацвіте яблунька чи вишня, ми ходили і їли цвіт з цих дерев.

ЛІСОВА Єлізавета Костянтинівна, 1918 року народження, с. Купин, Городоцький район.

Записала Радюк Г., зав.бібліотекою с.Купин, 25.01.2008 р.

Я, Лісова Єлізавета Костянтинівна, народилася в 1918 році в селі Купин. У моїй сім'ї ще було два брати і одна сестра. Коли почався голод в 1932 році, то нам жителям Купина дуже було важко. У домівках не було нічого, ми харчувалися листям, травою, їли падаль, м'ясо собак і котів. Люди не мали змоги нічого купити, ні одягу, ані взуття, будь-якого краму, навіть найнеобхіднішого: солі, сірників.

Наші односельці ходили цілими бригадами і трусили садиби, вилучали останні хлібні надлишки, чинили безсудні розправи. Одного разу коли прийшли до нас у хату, то наша мати перед тим мала ще трошки зерна кукурудзи і заховала на печі, яку прикрила покривалом, і ми з братом лежали на печі. Але коли вони прийшли, нас зігнали з печі, піднесли покривало і забрали останню ту кукурудзу. А сестричка сиділа на ослоні біля печі і тримала у мисочці три варених картоплинки. То ці нелюди вирвали з рук в неї цю мисочку з картоплею і на долівці землі пом'яли цю картоплю. І залишивши нас вийшли з нашої домівки і пішли, а мати тоді дуже сильно плакала і говорила до нас: "А що ж я вам тепер буду давати їсти". Після того ми із братом пішли в поле, де росли цукрові буряки і почали рвати бурячиння, так щоб було дуже ріденько. І тут біля нас з'явився об'їзний, який сильно нас збив батоном, і так ми пішли додому без нічого. Тоді наша мати пішла до річки і назбирала черепах, з яких вибирала м'якоть і давала нам їсти.

Наші односельці вимирали цілими сім'ями. Нам з братом вдалося вижити, але до кінця своїх днів ми бачили в своїх очах це страшне лихоліття.

ДЗЮРМАН Василь Степанович, 1913 року народження, с. Курівка, Городоцький район.

Записала Пенкаль Г., секретар сільської ради с. Курівка, 26.12.2007 р.

З 1929 на 1930 рік в селі Курівка виник колгосп, проходили збори. Першими організаторами були: Петричко Яків, Цесак Станіслав, Солтис Семен, Богач Андрій. Вони першими увійшли в СОЗ. В СОЗі приймали тільки бідняків. Заможних не приймали. А хто ж такі заможні? Це - Петричко Михайло Трохимович - мав «кірат», яким косили і різали січку, Дзюрман Філарет мав коні у «пішорках» та багато інших. У них забирали землю, а в колгосп не приймали тому змушені були працювати по найму.

Хто записувався у колгосп, давав підписку про

те, що дає землю, коні, фураж. Обробляли землю спільно, сіяли вручну. Перший трактор «Інтер» прислали в кінці 1929 року і першою трактористкою була Дмитришина Парасковія Петрівна. Освітлення не було, вночі орали з «летючою мишою». В кого був хороший хлів, розбирали і будували господарство.

Першим головою колгоспу став Колимський В., який був начальником застави в селі Мартинківці і мав уповноваження щодо новоствореного колгоспу. Незадовго був присланий і очолив колгосп Загородній Петро.

В 1930 році колгоспники почали будувати будинок для 25 - тисячників, кадровиків, які служили в армії і хотіли їхати в село, їх прислали в Курівку. Тут жило 7 сімей з жінками і дітьми (Іванов, Горянов, Пустоваров, Дядечко, Конотопець, Самойлов).

В 1932 році головою був Боровець Стах. Цей рік був неврожайний, почали гинути коні, не було чим сіяти особливо було важко тому в кого була велика сім'я, їли листя з липи, лободу, полову, але повальних смертей не було. Тут виручало те, що село знаходилось близько до кордону з Польщею, де на правому березі Збруча у селах можна було заробити хліба, наймитуючи у хазяїв.

КАБАН Олександр Єфремович, 1930 року народження, с. Курівка, Городоцький район.

Записала Пенкаль Г., секретар сільської ради с. Курівка, 26.12.2007 р.

Не обминула і нашої сім'ї та лиха година. Не поважали тих, хто своєю працею, важкою працею здобували кусок хліба. Мали вони ганебне ім'я - куркулі. Через те, що працювали, раду дітям давали і хоч трішки показували своє незадоволення владою, висилали їх із села. Приїжджали НКВДисти з Сатанова і забирали таких куркулів. Ото батька моєї дружини, Навроцького Омеляна вислали в Архангельську область, а його сестру Навроцьку Палану - в Дніпропетровську область, сусідку Куропалову Наталку забрали в тюрму. Багато в селі було прислужників влади, але нехай їм буде земля пухом, не хочеться згадувати їх імена.

РАХАЛОВСЬКА Ганна Мефодіївна, 1922 року народження, с. Курівка, Городоцький район.

Записала Пенкаль Г., секретар сільської ради с. Курівка, 26.12.2007 р.

Ой, важкі були ті роки. Голод був, але не такий, як по телевізору показують. Масових смертей не було. В нашій сім'ї я була одною дитиною. Батько мій був їздовим, бувало нарве в полі колосків, вимішає їх з соломкою, привезе додому, а мама не знає де заховати їх. Ховали колоски в стрісі, адже хати були покриті соломкою. Пам'ятаю, як зерно ховали в дуплі старої груші, бо боялись дуже, щоб хтось не

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

побачив. НКВДисти весь час винохували все і можна було попастись кожної хвилини. Було навіть так, що в туалет іду - і з собою беру ті колосочки чи зерно у клучок, аби ніхто не запідозрив, що ми його маємо. На жорнах зерно розмелювали, мама наваряє великий баняк їжі, і я розношу по своїх тітках. У мене їх було три. Часто з такого розмеленого зерна пекли «підпалки» (хліб). Дуже добре пам'ятаю, як прибігала до нас часто Цесак Люся, їй було чотири роки, моя мама її завжди нагодує. А я навіть злилась і говорила мамі: «Чому ти їй завжди даєш їсти? Я як до неї іду, то мені нічого не дають», мама у відповідь мені говорила, що у них немає що їсти, бо їх аж троє у сім'ї, голоду в нас такого з масовими смертями, не було, але пам'ятаю як недалеко від нас жила сім'я Дзюрманів (то була мама і два сини, які померли, бо не мали що їсти).

Ой, бідували ми, бідували, тепер тільки живи, але старість бере своє.

ЦЕСАК Лідія Семенівна, 1930 року народження, с. Курівка, Городоцький район.

Записала Пенкаль Г., секретар сільської ради с. Курівка, 26.12.2007 р.

Був голод у нас. Люди пухли. Наш сусід Кіндрат весь час ходив у сорочці без штанів бо дуже опух. Нас в сім'ї було троє дітей. Батько мій - Цесак Семен плів мотузки для зв'язування конопель, соломи. То заробітки у нього були невеликі. Мама завідувала дитячими яслами, то деколи таємно приносила додому якусь їжу. Я на все життя запам'ятала, як ми з моєю подружкою Пенкаль Мілею їли підсмажене картопляне лушпиння, відбирали один в одного, плакали, бо хотіли їсти. Коли не зустрінемося з нею, весь час згадуємо ті часи. Голодували люди, дуже голодували, але щоби масово помирили, такого у Курівці не було. Спасався хто як міг.

МАЗУР Марія Власівна, 1932 року народження, с. Курівка, Городоцький район.

Записала Пенкаль Г., секретар сільської ради с. Курівка, 26.12.2007 р.

Голоду я не пам'ятаю, бо тільки народилася. Але із розповідей бабусі багато чого знаю. Жила я з бабусею і прабабусею, так як мати залишила мене тримісячну на їх виховання. Дід мій був так званою заможною людиною - куркулем. Тому, що мав 5,5 гектара землі, плуга, «кірат», пару дуже гарних, на все село, коней і дуже велику стодолу. За це його вислали в місто Норильськ, де працював на будівництві порту Ігарка. Бабуся розповідала, що я була дуже худющою, пальчики були дуже тонесенькі, схожі на стебелинки, їли траву, варили лободу, збирали колоски, гнили картоплю. Рятувались, як могли. Нашій сім'ї постійно загрожували вислати з села, як і

діда. І лише завдяки родичу Солтису Івану, який був головою сільської ради і порадив бабусі відмовитись від діда, як від «ворога народу», спасло нас від висилки. Люди помирили, але не дуже масово, тому що, шукали порятунку за Збручем. Де вимінювали продукти, наймалися на роботу за кусок хліба.

ЖИЛЬЦОВА Надія Степанівна, 1918 року народження, с. Курівка, Городоцький район.

Записала Пенкаль Г., секретар сільської ради с. Курівка, 26.12.2007 р.

Важко, важко жилося на ті часи. У нас в сім'ї було п'ятеро дітей, троє дівчат і два хлопці. Мій батько мав трохи землі, купив коня, бо ж треба було її чимось обробляти. Мали ми корову, але я дуже хотіла вчитись, батько продав корову і я закінчила в Проскурові однорічні вчительські курси. Дуже важко було, але якось виживали. У нас багато ходили в село Кокешинці, що за річкою Збруч (колись то були польські землі), і там за торбинку хліба наймалися на роботу, або можна було вимінити хліба. Важко було всім, але хто був заможнішим жити було легше. Тоді було головне щось їсти, щоб вижити, а про інше і думати годі. Після закінчення вчительських курсів мене направили в село Перегінка Ярмолинецького району на роботу. Дуже запам'ятала як прийшла до школи і директор Янов Фелікс Станіславович зустрів мене, а я в галошиках, і сніг такий, легенько одягнена. І він запитав мене, чи не замерзла я, що я могла відповісти, освіту мені дали, а купити якийсь одяг не було за що, тому що думали лише, як вижити. Як врятувати від смерті ще чотирьох дітей. Для яких дитинство уже закінчилося, всі повинні були працювати.

Багато людей з села висилали в Сибір, Казахстан. За що висилали простих людей? Хіба за те, що вони важко працювали, любили свою Батьківщину, дбали про її добробут.

Нехай же спогади про ті страшні лихоліття ніколи не зітруться з нашої пам'яті і пам'яті наступних поколінь. Ми не можемо забувати. Не маємо права!

ОЛІЙНИК Максим Сергійович, 1909 року народження, с. Левада, Городоцький район.

Записала Пліш А., зав. бібліотекою с. Левада, 13.01.2008 р.

Саме перед жнивими 1932 р. повернувся з армії в своє село. Невдовзі побачив, як зганяли до колгоспу людей, як «розкуркулювали». А тоді з навколишніх сіл почали ходити прошаки, носили різні речі, вимінювали на хліб продукти.

А з району, роз'їжджали представники і говорили нам інше: що багаті не хочуть здавати хліб, закопали і згноїли його, а тому й трапився голод. Ми і

в таку версію вірили. Вірили доти, поки й в нас все під червону мітлу вимели. Залишили на посів. Восени 1932 р. посіяли озимину, а навесні 1933-го – ярі. Комора зовсім опустіла. Навесні почався масовий голод.

На базарі я бачив таку картину. Йшла жінка, несла в руках пляшку олії. І раптом ця пляшка вислизає у жінки з рук. Впали на те місце люди й стали землю шкребти пальцями, клали змащену землю у рот.

Вже після голоду сільські активісти всілякі розмови про голод перебивали погрозами, затикали людям рот. Вони говорили, що чесні колгоспники з голоду не вмирали, а тільки ледарі. Та всі ми знали правду.

ФІДА Агафія Павлівна, 1902 року народження, с. Левада, Городоцький район.

Записала Пліш А., зав.бібліотекою с. В.Левада, 13.01.2008 р.

При сільській раді були створені бригади, які довгими металевими палицями шукали приховані продукти. Якщо знаходили зерно висипали з пляшки, горняти, глечика. Були випадки, коли вузлик пшона витягнули з-під голови грудної дитини. Люди ходили попухлі, нічого не могли робити. Варили і їли лободу, пекли пампушки з гречаної соломи.

ТЕКЛЮК В.М., с. Лісоводи, Городоцький район.

Записала Теклюк Н., зав.бібліотекою с. Лісоводи, 21.01.2008 р.

Зима 1932 року видалась якоюсь похмурою. Економічне становище с. Жищинець доходило до нульової позначки. По команді зверху весь хліб забрали як у колгоспі, так і в селян. Розбивали жорна. Селяни були у відчаї, не було фуражів, не було навіть грубих кормів. Почався падіж худоби. Коней підвішували на шлеях, згодовували із покрівлі солону.

Не стало тієї весни і Стеця Івана. В недалекому минулому голова комнезаму, а пізніше – голова бурякового товариства, він не входив до тодішнього сільського активу, а отже залишився, як і більшість селян, з голодомором віч-на-віч. В день смерті Стеця голод дошкуляв особливо сильно. Сил залишилось все менше. Йти на уклін до керівництва колгоспу даремно, і гідність не дозволяла. І Стець пішов до колгоспного саду. Там уздовж муру росли могутні ясени, на яких метушились ворони, годуючи в гніздах своїх пташенят. І почав Іван з останніх сил підніматись на один з тих ясенів. Він долав метр за метром. М'ясо здавалося поруч, але сили його покидали з кожною хвилиною. Таки дотягнувся до гнізда і почав засовувати воронят за пазуху. Але не

втримався на гілці і полетів униз. Так загинув борець за встановлення Радянської влади на селі.

ДІДУЛА (Труш) Анастасія Остапівна, 1921 року народження, с. Лісоводи, Городоцький район.

Записала Теклюк Н., зав. бібліотекою с. Лісоводи, 21.01.2008 р.

В 1933 році мені було 12 років. То я дуже добре все пам'ятаю. В батьків нас було шестеро дітей. Батько мав три морги поля. В колгосп йти не хотіли. Через те терпіли велику наругу. Майже все, що давало поле, все забирали. Їсти хотіла завжди.

В 1933 р. прийшли до дому і повигрібали все, батько встиг один мішок закопати в стодолі, а зверху накидав соломи. То виказав нас родич, чоловік нашої тітки. Прийшли троє і він з ними і давай штрикати скрізь залізними палицями. А тут сусід наш Яків Здоровик почав підганяти їх, мовляв, нема в них нічого. До цих пір ми вдячні Ящці. Врятувала нас і корова. Правда, в 1935 році її в нас забрали. Стодолу розвалили. А нас вислали в Харківську область, Ольжеховецький район, с.Варварівка. Сказали, що ми куркулі. В хаті було повно дітей і злиднів.

СТОЛЯР Марія Пилипівна, 1932 року народження, с. Лісоводи, Городоцький район.

Записала Теклюк Н., зав. бібліотекою с. Лісоводи, 21.01.2008 р.

Голод я пам'ятаю погано, мала була. Але мама завжди розказувала за ці роки, яке це було страхиття. Забирали в людей все до зернини, навіть з горшків викидали. Спали на лежанках, зерно ховали під низ, на верх кидали соломи. Зверху кидали якусь ковдру. Там пшеничка і сохла і була схована. А ще було тяжко змолоти його. Жорна ховали, щоб не побили, а мололи вночі в льоху. Добре було, коли можна було хоч чуть муки додати до мерзлих бараболі. Потім горох зав'язувався ми рвали лопатки і їли. Ніхто не викидав шкаралупи з бараболі, їх пекли. А люди мерзли. Цілими сім'ями вмирали.

БОБИК К.Г., с. Мудриголови, Городоцький район.

Записала Кочаткова Р., секретар сільської ради с.Чорніводи, 15.12.2007 р.

Люди вмирали просто на очах. Мерців скидали на вози, вивозили за село, копали загальні ями й зсували туди трупи. Пригадую такий жахливий випадок: якось уранці бабуня пішла до корови в хлів. Бачить: під нашою рятівницею „Зіркою” сидить сусід із кружкою і жадібно п'є молоко. Він мав страшний вигляд приреченого на смерть. І за три дні по тому його нестало.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

КЛІМОВА (Палічук) Зінаїда Миколаївна, 1926 року народження, с.Немирненці, Городоцький район.

Записала Малінська Інна, студентка Хмельницького інституту МАУП, 2007 р.

Була я ще малою, але пам'ятаю все, так ніби було це вчора. У батьків нас було двоє, я і молодший брат. Батько працював у млині, тому жили ми непогано, але хата у нас була дуже малесенька і розвாலувалась. Батько приносив додому пересівки із зерна і мати крадькома вночі з них робила млинці. Та це тривало недовго. Коли приходили виконавці влади, то по селі зчинився лемент та крик, металевими штирями вони протикавали піч, солому, землю на подвір'ї, шукаючи глечики з зерном. Коли не знаходили продуктів харчування, забирали все, що потрапляло їм під руки. Так у нас забрали дошки, які батько придбав, щоб підперти падаючу хату. Їх забрали на будівництво магазину в колгоспі, а моїх дідуся і бабусю було вигнано на вулицю, тому що їхню хату розібрали для потреб колгоспу.

По вулицях ходили опухлі люди. Помирали просто під тином. Страшно згадувати тих людей, у яких по опухлих ногах стікала юшка.

Мати розповідала, що розкуркулювати у нас не було чого, крім тих нещасних дощок та кількох глечиків висівок, але і те забрали. Рятувалися коржами із товченого проса та лободи, а також варили листя з береста.

ПЕРЕЦЬ (Гусак) Леоніда Платонівна, 1929 року народження, с. Новосілка, Городоцький район.

Записав Перець Роман, студент Хмельницького інституту МАУП, 2007 р.

Народилася в сім'ї колгоспників. Батько працював в колгоспі, а мати на фермі. Заробітної плати в 30-і роки ще не було, а рахували працівникам трудодні. За ці трудодні видавали певний пай – 500 г борошна. Крім неї в сім'ї ще було двоє братів.

Голод 1932-1933 років пам'ятає не дуже добре, бо була ще малою. Це були страшні роки, бо ніхто не знав чи виживе. Їсти було нічого, бо все забирали. Їли гнилу картоплю, лободу, вбивали пташок та варили їх. Взимку ходили збирати на городі гнилу картоплю, замерзлі залишки з буряків та моркви. З них варили ріденьку юшку. У той час були випадки людоїдства. Люди були дуже страшні, бо мали тільки великі очі, які весь час хотіли що-небудь з'їсти. Багато людей пухли від голоду і помирали просто на вулицях. Людей зовсім не хоронили, а скидали в одну яму.

Родина вижила, бо тримали корову та птицю. Пам'ятає, що якщо мама встигала заховати пай, то його не забирали. Тоді могли навіть зварити галушок, але це було дуже рідко.

Після війни проживала там само. У 1947 році також пережила голод, але він був не такий страшний як голод у 1932-1933 роках. Люди помирали від холоду та голоду. Казали, що голод був спричинений неврожаєм.

СУТУЛОВА Марія Петрівна, 1926 року народження, с. Підлісний Олексинець, Городоцький район.

Записала Горецька В., зав. бібліотекою с. Підлісний Олексинець, 23.01.2008 р.

Крім мене в сім'ї було ще троє дітей. На той час мої батьки рахувались середняками. Після революції на кожного члена сім'ї давали якийсь наділ землі. Наша сім'я була трудолюбива. Тому в нас був хліб, плуг, свині, корова, велика стодола, в якій зберігалось зерно. Коли почалась колективізація, сусід, який був активістом, порадив татові вступити в артіль, тому що його вже занесли в списки ворогів народу і можуть забрати. Батьки відразу вступили в артіль. Активісти забрали все, що було, лишили лише корову. Навіть забрали стодолу, а жорна, щоб не могли нічого змолоти, побили. Сусіди замурували жорна в стіну, то знайшли і теж побили. Щоб якось вижити, ходили в поля, збирали гнилу бараболу, якусь городину чи колосочок.

Навіть було таке, що розшивали сніпки на дахах хатів. Витрясали, щоб знайти якесь зернятко, щоб було чим посіяти.

ЦІЛІЦІНЬСЬКА Марія Альбінівна, 1928 року народження, с. Підлісний Олексинець, Городоцький район.

Записала Горецька В., зав. бібліотекою с. Підлісний Олексинець, 23.01.2008 р.

В 1933 р. нас в сім'ї було троє дітей і батьки. Активісти приходили і забирали все: зерно, крупу, муку, все з городу, тикали залізним прутком в землю, чи де чого не заховали. Залишили лише одну корову. Пам'ятаю, мама заховала трошки круп в горщику в кінець печі, а скраю палила і варили фрамугу. Було в мішку трошки зерна, то тато в погребі вигріб дірку і там заховав. Коли вже потім дістали це зерно, воно дуже затухло. Але якось його сушили і це спасло сім'ю від голоду.

ЦВЯК Зінаїда Сергіївна, 1923 року народження, с. Радковиця, Городоцький район.

Записала Сінкевич О., учениця 9 класу Радковицької ЗОШ, 12.12.2007 р.

Під час Голодомору 1932-1933 рр. мені виповнилось 10 років. Батько - Гольник Сергій Лукович працював в колгоспі у будівельній бригаді. Мати сапала буряки. Восени сім'я не одержала жодного

кілограма зерна з колгоспу. В хаті був холод та голод. В печі топили соломною та бадиллям. Хліб пекли з висівок. Батько сильно спух, лежав не маючи сили піднятися. Ми всі дуже чекали весни, бо в саду зазеленіла кропива та лобода. Збирали лободу, парили кип'яченою водою і так їли. На смак вона була дуже гірка.

Вижила сім'я завдяки тому, що в колгоспі весною сіяли гречку. Мати виміняла порожні мішки на 15 кг гречки. Її змололи в млині і з цієї муки варили галушки.

Не дочекав весни мій вуйко Клепацький Максим Іванович. В його сім'ї ще важчі були умови життя.

КОРПАЛО Адольфіна Пилипівна, 1924 року народження, с. Радковиця Городоцький район

Записала Дорога О., учениця 8 класу Радковицької ЗОШ, 10.01.2008 р.

Біда була. Не було, що їсти. Ходили босі та голі. В сім'ї проживали батьки і четверо дітей. Всі хотіли їсти. Піду, бувало, на город, нарву бурячиння, зварить мама та й їли таку кашу. Хліба не бачив ніхто. Навіть забули його смак. Сусідські діти також голодували. Найкращий харч – каша з лободи та висівок (грис).

Взимку було найважче. Їли суп з квасолею, але дуже рідко, бо потрібно було дожити в таких злиднях. Саме завдяки цій квасолі та гнилій картоплі нашій сім'ї вдалося вижити.

Влітку з їжею було краще, бо кругом росла трава, яку вживали замість їжі. Доспівали овочі, фрукти. Їли навіть зелені ягоди, листя та цвіт акацій, липи. Ми дуже бідували, але, дякуючи Богу, не пухли з голоду, як інші односельчани.

1933 рік став для мене найстрашнішим і найважчим роком в усьому моєму житті.

БАРАН Мілентина Романівна, 1925 року народження, с. Радковиця, Городоцький район.

Записала Борщовецька Т., учениця 6 класу Радковицької ЗОШ, 11.12.2007 р.

Нас у батьків було четверо. Тато і мама зранку до вечора працювали у колгоспі. Деколи мама приносила з роботи якоїсь каші, то ми її їли.

Одного разу мама спекла хліб, не знаю з чого, то його ніхто не зміг їсти, хоч і голодні були. Винесли ту паляницю надвір, поклали на пеньок з черемхи, то її навіть пташки не клювали.

Тримали корову, мали молоко і завдяки йому вижили.

По сусідству жила сім'я, яка була ще біднішою, ніж ми. Там лежав опухлий і знесилений чоловік. Він весь час повторював: „Їсти, їсти, їсти”. Мама моя занесла кусочок хліба і кружку молока.

Навесні збирали лободу, листя липи парили ва-

рили суп і їли. Найчастіше брали бараболиння й бурячиння, парили і робили з нього палянички. Із землі випарпували гнилу картоплю та її їли. Той запах пам'ятаю досі. Щоб ми не їли, а наїстися не могли.

СЕК Йосип Карлович, 1919 року народження, с. Радковиця, Городоцький район.

Записала Малець Т., учениця 6 класу Радковицької ЗОШ, 17.12.2007 р.

Дуже страшно про це говорити. Була велика біда. Я ледве вижив, не знаю навіть як, бо вже почав пухнути від голоду. В сім'ї було шестеро дітей. Дуже всі хотіли їсти. Я лягав і їсти хотів та й вставав і їсти хотів.

Взимку варили гречану полову із картопелькою. Полова, навіть зварена, колола горло і дерла язик. Навесні почали їсти молоді житні колоски, траву. Їли парену лободу, суп з вареної лободи та висівок.

Були випадки в селі, коли люди, знемагаючи від голоду, їли собак, котів.

Від голоду помер мій товариш Придевус Степан, односельчанин Зьомок Володимир.

ЯМСЬКИЙ В.Ф., с. Радковиця, Городоцький район.

Записала Клепацька А., зав. бібліотекою с. Радковиця, 19.01.2008 р.

Пригадую, як за кілька місяців увесь хліб в селі забрали. Мати, щоб урятувати залишки зерна, розсипала його на печі прикрила рядном і поклала трьох дітей зверху спати. Але коли в хату увірвались, перелякані діти злізли з печі заховались під ліжко. А вони зерно знайшли і нахабними руками згорнули все у мішок. Діти залишались голодними. Мати, щоб врятувати дітей, збирала лободу і жарила такі млинці.

АНИКАЛОВ Іван Миколайович, 1924 року народження, с. Сатанів, Городоцький район.

Записала Швидюк О., зав. бібліотекою с. Сатанів, 11.01.2008 р.

Пам'ятаю як було важко, як лежали я і батько на печі, опухші від голоду, а мати наймалася в найми до партійних активістів за відерце лушпайки картопляної. Пам'ятаю як приходили активісти забирати подушки, бо вже не було що брати.

Дружина моя, Розалія Григорівна (Скибінська дівоче прізвище), яка народилася в 1931 р. пам'ятає про голод по розповідях рідних (їй було 2 роки). Зранку померла мати, а вона маленька бігала і просила «гаму» (їсти), а ввечері померла бабуся, матері мама. Так вони zostалися з батьком і братиком, який бігав по вулицях з такими ж дітьми, як він зби-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

рав кістки, бите скло – все це здавали заготовачеві-єврею, який приймав цей мотлох за якісь копійки. Ходили по селах, міняли одяг на харчі так, що в хаті залишилися тільки голі стіни.

ЛИХОВІТЕР (Дрогоруб) Ніна Михайлівна, 1922 року народження, с. Сатанівка, Городоцький район.

Записала Кушнір О., зав. бібліотекою с. Юринці, 26.01.2008 р.

Згадую, що в ті роки в магазині майже не продавалися продукти. Із ближніх сіл люди йшли дорогою спухлі від голоду. Вони часто падали при дорозі і помирали. Місцеві жителі їх на веретах виносили за село в одну загальну могилу і трохи присипали землею, бо знали, що ще будуть жертви. Недалеко від нас проживала сім'я Зарванських: батько, мати і троє дітей. Вони спухли з голоду, тому що під час розкулачування у них забрали корову, вигнали з хати. Вони ходили по селі, ночували в бур'янах, ховалися, тому що їх хотіли вислати до Казахстану. Двоє старших дівчат, щоб вижити, завербувались на цілину. Батько, мати і найменша дитина так і помирали в бур'янах від голоду.

Вимерло багато сімей. Пам'ятаю сім'ю Зимних. Чоловік і жінка померли одночасно. Їх разом винесли на кладовище і закопали.

Щоб вижити, моя мати варила лушпиння та гнилу картоплю, м'яла, досипала туди просяні висівки і робила такі „котлетки”.

Діти вранці вибігали на траву і їли її. Хоч потім в дітей дуже боліли животи, але їсти хотілося.

ТУЗ (Новак) Ядвіга Миколаївна, 1921 року народження, с. Сатанівка, Городоцький район.

Записала Кушнір О., зав. бібліотекою с. Юринці, 26.01.2008 р.

Коли почалися ці страшні роки, мені було 11 років, я саме закінчила польську трирічну початкову школу в нашому селі. Пам'ятаю, що вдень і вночі приходили активісти – представники від сільської ради і забирали все, що було їстівне: кукурудзу, цибулю, зерно, птицю і хотіли навіть забрати корову. Але нас врятував такий випадок. Мати і батько дуже плакали, щоб не забирали корову, ми 5 дітей теж зчинили плач. Активісти пішли до хліва, де була прив'язана корова. Вони не змогли відв'язати корову і почали її бити палками. Корова злякалася, ще тугіше затягнула мотузку і задушилася. Так у нас з'явилося м'ясо. Мати з батьком закопали м'ясо і вночі таємно відкопували та варили. Це було в 1932 році. Через рік ми дуже голодували. Наш батько ходив за село і збирав там в полі буряки. Хтось з односельчан побачив його і доказав у сільську раду. За це його вислали в Усурійський край працювати на

лісоповалі. Там його придушило дерево. Ми отримали звістку про смерть батька.

Мама залишилась з 5 дітьми. Ми дуже голодували. Найменша дівчинка Юля, якій тоді було 3 роки, спухла від голоду. Ми бігали на город і шукали чогось їстівного. Навесні рвали з берези бруньки і їли. Їли самі та приносили хворій Юлі. Пам'ятаю, що сама просила Бога, щоб Юля померла, бо не могла дивитись як вона мучиться. Юля померла. Тих, хто помирав з голоду, на веретах виносили на цвинтар. При дорозі, що веде на Мартинківці, за селом була викопана загальна могила. Дуже довго звозили односельчани туди померлих родичів.

Коли мені виповнилось 12 років, я стала найстаршою і вирішила мамі допомагати годувати сім'ю. Я ходила по селі і збирала квасолю, просила жиру та сала. Я це зав'язувала в ганчірочку і перекидала через річку Збруч одній жінці, звідти мені вона перекидала сіль. Я знову ходила по селі міняла сіль на їжу. Досить часто річка крала плоди моєї праці. В роки голоду ми їли лободу, кропиву, квасок. Ось так ми виживали.

САРНОВСЬКИЙ Юліан Станіславович, 1923 року народження, с. Слобідка Кузьминська, Городоцький район.

Записала Федлюк О., директор Будинку культури, 08.06.2005 р.

Пам'ятаю голод 1932-1993 років добре. Причиною голоду були податки і засуха. У людей відбирали все вирощене на городі. Цих людей звали „комнізами”. Ще була тоді така пісня:

*Подивися Ленін сам,
Як гуляє комнізам...*

Вони забирали все. За те, що вони забирали у людей продукти їх нагороджували. Так ці комнізами застосовували побиття, складали заяву на ту людину, яка не віддавала харчі, незадовго вивозили кудись.

Були такі, які ходили із залізними палицями, нищпорили у хатах, хлівах, льохах. Їх звали „десятники”. До хати їх приходило чоловік 5-6. Записували в колгосп. Хто з села йшов збирати колоски пшениці у полі, то їм не дозволяли і били. Тоді всі поля охоронялися сторожами.

Людей силою заставляли йти в колгосп, хоча заяву писали, що добровільно вступаємо в колгосп. Ті люди, які записалися в колгосп до них менше приходили до хати, а ті, хто не записався могли прийти по декілька раз на день, навіть уночі. Пам'ятаю, що вже у 1933 році люди почали вмирати від голоду. Почали варити юшку з лободи, збирали гриби, щавіль, ягоди і їли. У річці збирали черепашки. Тих людей, які помирали від голоду хоронили на кладовищі.

Я розповідаю своїм дітям, онукам про це, та ніхто вірити у таке не хоче. А винним у загибелі багатьох людей рахую місцеву владу.

КОПИТКО Клавдія Захарівна, 1927 року народження, с. Слобідка Кузьминська, Городоцький район.

*Записала Федлюк О.,
директор Будинку культури, 08.06.2005 р.*

Пам'ятаю як ходила і збирала гнілі бараболі, щоб вижити. Якраз той рік був неврожай, а влада ще все забирала. У нас був управляючий, який забирив навіть з горщика останні крупи. Хто не давав продуктів, то його били і висилали на Соловки. Забирали речі, одяг, рушники, худобу. Але в селі тоді був створений колгосп і людей записували туди. Там давали їсти.

Ми ще їли лісові ягоди, варили юшку з черепашок. Люди так аж дуже з голоду в нас не помирали. Хто ходив в колгосп, то ще й приносив кусочок хліба додому меншим сестрам і братам.

Розказували, що були випадки людодства. У нашому селі такого не було. Якщо вмирали батьки, діти залишалися самі, то в селі були організовані ясла для дітей. Дітей там годували.

Зараз сучасна молодь нічого не знає про голод, тому потрібно їм розказувати. А таких, як я вже мало є і мало хто вже пам'ятає про ті страшні роки голоду.

БОСАК Василь Йосипович, с. Сирватинці, Городоцький район.

*Записала Родітельова О., зав. бібліотекою
с.Сирватинці, 24.01.2008 р.*

Влітку 1932 року з села було вивезено весь урожай. Сталін і його соратники організовували загони, які їздили по українських селах і забирали в людей все до останньої зернини.

Народ страшно голодував. Люди з голоду їли все, що можна було знайти: траву, листя, гризунів, були й такі, що їли трупи тварин. Батько опух з голоду і помер, а дід залишився живим – він їв листя з вишень, конюшину, гнілі бараболі. А в селі Сирватинці був випадок, коли Меланка Мельник, щоб нагодувати своїх дітей, зарізала найменшу дитину, зварила та й з'їли.

ХУДА Олександр Іванович, с. Старе Поріччя, Городоцький район.

*Записала Хайнецька О., секретар сільської ради
с.Нове Поріччя, 24.07.2007 р.*

Тепер усім відомо, що голод планували ще з літа 1932 року. За кілька місяців увесь хліб у селян забрали. За весну 1933 року в нашому селі пройшли 4 хлібозаготівлі. Коли вже вкотре прийшли до нас у хату, то мама, щоб врятувати залишки зерна розсипала на печі і нас трьох дітей зверху поклала спати. Але коли в хату увірвалися – ми перелякалися, зліз-

ли з печі і заховались. Зерно знайшли і забрали.

Наприкінці зими 1933 року голод в Україні лютував. Люди їли мишей, щурів, горобців, траву, кору з дерев. А навесні з'являлись прояви людодства.

Про те, що на селі відбувається щось страхотливе знали всі. За підібраний у полі колосок розстрілювали або давали десятирічне ув'язнення. Люди намагались дістатись до міст в надії знайти хоч якийсь харч, врятуватись від голодної смерті. Та багато з них так і не повертались, гинули просто на вулицях.

ГЕРЦ Григорій Сергійович, 1918 року народження, с. Скіпче, Городоцький район.

*Записала Гонтар Л., зав. бібліотекою
с. Скіпче, 11.01.2008 р.*

Мені тоді було 15 років, я пам'ятаю ті страшні часи. Зима тоді видалась якоюсь похмурою. По команді зверху весь хліб забирали і в колгоспі, і в селян. Розбирали жорна, не було фуражів, не було грубих кормів. Худоба падала, їй згодовували із покрівлі соломю. Люди були знесилені голодом, бо активісти шукали заховане зерно, а якщо його не було, то забирали все їстівне, не звертаючи уваги на прохання, благання, плач дітей. Порятунку ніякого.

Не обминуло це лихо і нашої хатини. Пригадаю, як одного ранку "буксирна" бригада вдерлась до нас, почала перевертати все догори ногами. У колісці, де спала маленька сестричка, вони знайшли жменьку рябої квасолі, один з них заревів: „Глянь-те! Стара приховує квасолю, хоче обдурити нас. Ану, бабо, висипай у мішок”. Мама почала плакати, благати, щоб залишили її голодним діточкам, за що одержала сильний удар кулаком в обличчя.

Їли варену гнилу картоплю, кашу з меленої полови, конюшину, калачики. Ноги починали пухнути. Їли річкових черепашок. Від такої їжі траплявся заворот кишок і люди помирали.

Були і випадки людодства. В одній сім'ї було три хлопчики, одного найменшого 3-ох років, раптом десь не стало, а хата була завжди закрита зсередини. Коли господиня на стук відкривала двері, то була завжди налякана, несамовиті очі горіли якимось дивним вогнем. Як виявилось потім, вона вбила найменшого сина і годувала ним сім'ю. Потім сама збожеволіла.

ГОНТАР Зінаїда Григорівна, 1912 року народження, с. Скіпче, Городоцький район.

*Записала Гонтар Л., зав. бібліотекою
с. Скіпче, 11.01.2008 р.*

Було мені тоді 20 років. В 1932 році я вийшла заміж. Чоловік був на 8 років старший від мене. Чоловікові батьки не хотіли йти на роботу до колгоспу

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

і тому їх розпродали. В селі були індуси і колгоспники. Індуси – це люди, які не робили в колгоспі. В 1933 році народився в мене син Іван. Була тоді дуже велика біда – голод. При сільській раді були створені бригади, які забирали в людей продукти. Людей заставляли записуватись в колгосп. Чоловікові батьки не хотіли йти до колгоспу і здавати худобу, тому в них забрали хату і все майно. Накладали великі податки, що не можна було сплатити.

Люди їли листя з дерев, лободу, з лободи пекли млинці. Люди пухли з голоду, багато з них померли, це такі, як: Дикунець Іван, Дикунець Петро, маленький хлопчик Дикунець Євген, Сисак Палажка, Сисак Ніна, Котельмах Олекса, Тимчук Ганна, Кшевіцька Станіслава. Про індусів була така співанка:

Індуси їдять гуси і біленькі пампушки, а колгоспник задер хвостик і пішов на колоски.

За колоски також смертельно карали, били. Того року був врожайний рік. Поки я була на базарі в Чемерівцях, то люди з колгоспу викопали в мене на городі картоплю. Велику відправили на станцію, а дрібнішу брали собі. Я з чоловіком пішла на роботу в колгосп. На осінь 1933 року урожай був гарний, але люди не могли його збирати, бо пухли з голоду.

ДЯК Ганна Степанівна, 1918 року народження, с. Сирватинці, Городоцький район.

Записала Родітельова О., зав. бібліотекою с. Сирватинці, 13.01.2008 р.

В Скіпче не було такого голоду, як в Сирватинцях. В селі були індуси (заможніші) і колгоспники (бідніші). Село було велике. Ми мали корову, батьки були шубалі. В Чемерівцях купували зерно, жито, мама пекла хліб і продавали в Купині на базарі, а нам залишала 2 буханки.

Активісти села ходили по хатах, відбирали всі продукти, які знайдуть. Збиткувались над людьми, били посуду, виливали воду в хаті, били людей, запихали олівці в вуха.

В нас голоду такого не було, бо в нас була корова. Сусідські діти прибігали з квартами, щоб дали їм хоч трошки молока. Я крала вдома хліб і давала своїм товаришкам, які дуже хотіли їсти. Люди переносили голод, як могли: збирали гнилу картоплю, лободу і пекли такі млинці, їли листя з дерев.

БРИЛІНСЬКИЙ Д.М., с. Сирватинці, Городоцький район.

Записала Родітельова О., зав. бібліотекою с. Сирватинці, 13.01.2008 р.

Я сам був свідком голоду і пережив його. Бачив, що робилося у подільському селі Сирватинцях Городоцького району, у якому проходили мої дитячі та юнацькі роки. Не забути мені, як умирали з голоду його мешканці. Голод не жалів нікого. Я вижив, і мій

обов'язок розповісти тим, хто живе нині, хто житиме в майбутньому, про бачене.

Найбільше, найстрашніше горе спіткало селян у 1932-1933 роках. Наче чорний кіт пробіг вулицями сіл. Пробіг він і вулицями нашого села. Восени 1932-го розпочалася хлібозаготівля. Селам доводили плани, котрих невзможі були виконати. Порожніли колгоспні комори. Вивозилося насіннєве зерно. Забирали в людей все до зернини. Не звертали уваги на прохання, благання, плач дітей. Порятунку ніякого.

Не оминуло це лихо і нашої хатини. Пригадую, як один з активістів запримітив у кутку кімнати відро, а в ньому трохи квасолі і закричав: „Гляньте! Стара приховує квасолі, хоче обдурити нас. Ану, бабо, висипай у мішок!”. Плачучи висипала бабуся квасолі.

Якогось дня я пішов на горище. Там була солома, а ще більше порошу. У ньому я запримітив зерна рябої квасолі. Почав вибирати. Приніс до хати повну кишеню. Радості у бабусі і сестри не було меж. Більше місяця ми їли по декілька квасолин щодня. Потім і цієї їжі не стало. Як жити? В очах появились чорні кола. Шуміло в вухах. Ідучи, спотикався. Думав тільки про їжу. Такими була більшість школярів. Під час перерв не бігали. Ніхто не сміявся. Не гортали книжок, зошитів. Стою і чекаю смерті. Сідати боявся, бо знав: коли сяду, то вже не встану. Дійшов до свого садочка. Почув слова бабусі: “Мітя, - каже, - не журися, будемо жити. Корова привела телятко. Буде молоко”.

Голодомор. Від цього слова здригаюся. Щасливий, що ще живу і маю можливість розповісти про те, що робилося тоді на Поділлі.

ВОЙНА Юлія Петрівна, 1921 року народження, с. Спасівка, Городоцький район.

Записала Мазуркевич В., секретар сільської ради с. Кам'янка, 25.01.2008 р.

В родині було 7 чоловік: дід, баба, батько, мати, 3 дітей. Юлія була найстаршою. Сім'я жила бідно. З приходом більшовиків, доля усміхнулася. Отримали землю - 7 моргів (трохи більше 4 га). Купили коней, корову, сільськогосподарський реманент. Працювали без відпочинку, адже, на своїй землі. В 1930 році почалась колективізація у с. Спасівка. Сім'ю називали куркулями, бо працювали на землі та мали все необхідне. Почалось розкуркулення. Худобу, реманент забрали до колгоспу. Було 2 хліви на подвір'ї - розібрали їх, а матеріал з них забрали на потреби колективного господарства. Забрали і землю, залишивши сім'ї 1га. Хотіли ще й будинок забрати, збудований дідом у 1900 році, та перетворити його на колгоспну контору. Не забрали, бо збудований на краю села. Через дві хатини починався Сатанів.

В період голодомору навчалась у Спасовець-

кій школі. У колгоспі для школярів варили сніданок з кукурудзяної крупи грубого помолу, кльоцки на воді. Діти отримували гарячу їжу. Хоча кукурудза часто була недовареною, збивалася з кльоцками в один ковток, та отримавши миску з 1-2 ковтками, діти хоч щось їли.

У сім'ї була корова, на якій обробляли город. Пшеницю забирали, а з кукурудзи та картоплі (їх потроху залишали), готували їжу. Дідусь був чоботарем. Його робота також рятувала від голоду.

У Сатанові жило 5 тис. євреїв. Вони не голодували. У них було золото, за яке вони у магазинах Проскурова, Києва купували багато продуктів. Українці у них працювали. За це отримували харчі. Євреї допомагали всім, хто до них звертався за допомогою. Рятували, як могли голодуючих українців.

Пам'ятаю зі мною в одному класі навчався хлопчик Бевз Володя. Сім'я у Володі - батько, мати, сестричка Надя 3-4 років. Сім'я жила дуже бідно. Мабуть, крім шкільних сніданків не було більше, що їсти. З голоду померла мати Володі, батько та сестричка опухли. Одного разу у школу діти-сусіди Володі принесли страшну новину - Володя повісився у саду на яблуні (хотів дуже їсти - не було що). Клас це дуже вразило, а після цього односельці десь із півроку спостерігали картину, яка ятрила серце кожному: вранці батько з дочкою Надею, одягнутою у червоне платтячко ішли до Сатанова берегом річки, відпочивали на мості, бо важко було йти. Ввечері поверталися додому. У Сатанові просили. Батько помер через півроку після смерті Володі, Надя вижила, її вигодували сусіди, родичі.

Неподалік жила сім'я Думанських - мати та троє дітей. Опухли з голоду. Мати померла, діти вижили. Їм також допомогли сусіди.

У 1934 році, коли голоду вже не було, сільські активісти ходили по селі, забирали, що можливо було і несли до колгоспу.

Одного разу, коли діти у сім'ї Войни залишились самі вдома, прийшов сільський активіст, виліз на горище будинку. Там було 10 кг квасолі, відро ячменю та недороблений батьком віз. Забрав усе, усі їх пожитки.

БРИЛА Олена Миколаївна, 1910 року року народження, с. Хоптинці, Городоцький район.

Записала Цісельська Л., зав. бібліотекою с. Хоптинці, 12.01.2008 р.

Народилася я у бідній сім'ї Богомаза Миколи Степановича, крім мене було ще два брати – Михайло 1906 року народження та Іван 1922 року народження і дві сестри – Ганна 1913 року народження та Серафима – 1918 року народження. Мали пару коней, корову і 3,5 дес. землі.

У мого чоловіка, Брили Дмитра Арсеновича, 1908 року народження було 4 сестри і 2 брати. Але жили вони заможнo. Мали 10 гектарів землі, 100

овець, 4 коней, корова, була велика стодола. Вся садиба була обнесена великим камінним муром. Коли організовували колгосп, то все забрали, а всю велику сім'ю було вигнано з хати. Пізніше в цьому будинку була артіль, а потім склад для зерна.

Побралися ми на початку 1932 року. Це був рік великих напружень у заготівлі зерна для держави. Ще з осені різні свої гавкуни і міліція все до зернини, до бараболини викачали з села.

Навіть з горняток забирали останню квасольку. Моя покійна свекруха, яка любила рідну землю і хотіла сама коло неї працювати, вирішила заховати на горищі квасолі. В цей час якраз прийшли з сільської ради і застали її на горищі. Кинули її на долівку в сіннях, переступили, забрали всю квасолі. Добре, що в цей час прийшов свекор і її допоміг. А члени сільради пішли шукати жорна. Штрафували тих, у кого знаходили цей "млин", а камінь жорен розбивали на щєбінь. Свекор їх закопав. Та й що було молоти? Ще в грудні 1932-го року "лишки" зерна і картоплі, кожний двір змушений був здати державі. Навесні, коли щез на полях сніг, люди, ходили по полю, збирали мерзлу картоплю і пекли з неї млинці. Літом їли варену лободу, яку звали „волоком". Від цієї страви швидко опухали. А коли стало достигати зерно, то у нас було посіяно кусочок жита. Ми зжинали ще недостиглі колоски, били їх до драбини, бо молотити було неможливо – зерно було недостигле.

Дякуючи батькам мого чоловіка, ми не знали страшного голоду.

ШКОЛЬНИК Лідія Кіндратівна, 1918 року народження, с. Хоптинці, Городоцький район.

Записала Цісельська Л., зав. бібліотекою с. Хоптинці, 12.01.2008 р.

З давніх-давен Україна вважалася, щедрою житницею, а тут раптом катастрофа – голод.

Причиною його було розорення сільського господарства, суцільна примусова колективізація без відповідних для цього умов, зроблена людьми, які зовсім не знали і не розуміли життя селян, авантюристами і кар'єристами.

У 1932 році в наших краях був недорід. Не тільки зернові культури, а й картопля вродила погано. Все населення було зігнано примусово в колгосп.

Ті, хто відмовлявся йти в колгосп, були вигнані з хат, майно їхнє розібране.

Весь урожай 1932 року був вивезений, колгоспні засіки очищені, навіть на насіння не залишилося, ще з осені передбачали, що буде голод.

Наша сім'я складалася з п'яти осіб – тато, мама, брат Іван з 1905 року народження, сестра Євгена з 1907 року народження і я. Жили з батьками в с. Хоптинці. Мали корову, але забрали в колгосп. До нового 1933 року ще сяк-так перебивалися. Ще була картопля, яку ми дуже берегли. Городу посадити не було чим, мама назрізувала вершків з картоплі і так

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

садили. Якщо батько десь розживався зерно, то не було де змолоти. У нас були жорна, то мололи на жорнах, але потайки. Батько ховав зерно у стріху.

В сільській раді були створені бригади, які з довгими металевими штирями (шомполом) шукали заховане зерно. Сусід, який був у цій бригаді, цим шомполом витягнув зерно.

Скільки б ми не їли, а їсти хотілося, ця їжа не мала ніякої поживності. Літом появилася молода картопля, на полі достигав хліб, і ми, діти, йшли таємно у поле, зривали ще не зовсім стиглі колоски, виминали зерно і несли додому, щоб мама зварила нам з того зерна куліш.

Наша сім'я вижила. Але багато людей помирало.

ТУЗ Меланія Амбросівна, 1909 року народження, с. Юринці, Городоцький район.

*Записала Кушнір О., зав.бібліотекою
с. Юринці, 26.01.2008 р.*

У нашій сім'ї народилось 10 дітей, вижило тільки 7. Я була третьою дитиною у сім'ї.

Зі встановленням більшовицької влади, у селі роздавали землю. Наша сім'я отримала 10 десятин землі (більше 10 гектарів). Так стали середняками. На землі дружно працювала вся родина. Розвели пасіку, закупили необхідний сільськогосподарський реманент, худобу. На початку 30-х років почалась колективізація. Що влада колись дала, тепер забрала та ще й хотіла виселити батька, оголосивши його куркулем. Я з батьком ходила у відділ НКВС просити, щоб тата не висилали. Послухали, бо дуже плакала та забрали до колгоспу все: худобу, реманент, 100 діжонів з бджолами, землю. Залишили тільки присадибну ділянку - 70 сотих. Мама пішла працювати у колгосп, батько — не захотів.

Після розкуркулення почався страшний голод 1932-1933 років. Сім'я жила дуже бідно. Я на той час закінчила технікум, працювала у Могилів-Подільському зоотехніком. На роботі отримувала пайок - 1 буханку хліба. Часто навідувала родину, яка дуже бідувала. Сім'я боролася за виживання. Хоча страшного голоду у Юринцях не було, померлі не лежали купами на вулицях, та люди голодували. Вздовж річки Збруч проходив кордон між СРСР і Польщею. Я, коли приїздила додому, перетинала з іншими хлопцями і дівчатами кордон уночі. Йшли через Збруч босі у будь-яку пору року. Несли в село Калагарівку, Саджівку віск, одяг, тканину, яку привозила з Могильова мамі та сестрам на спідниці. Це все міняли на їжу. Одного разу, коли перетинали кордон, прикордонник побачив групу людей. Він вистрілив, убив Швидюка Івана, жителя с. Юринці. Його наречена Піндак Ольга кинулась на того прикордонника, перегризла з відчаю йому горло. На другий день казали, що то вовки напали на людей та загризли їх.

Рятувала сім'ю і їжа, яку приносила мама з колгоспу (вона варила обід для колгоспників). Допомогавав двоюрідний батьків брат - Следзь Климентій (в нього був тільки один син).

Діти навесні ходили у поле, на місце, де були скирти горохової соломи, яку за зиму згодували колгоспній худобі, збирали горох. Варили з нього суп. Біля цукрового заводу, у Сатанові, зберігали картоплю у кагатах. Картопля погнила, людям її не дали. Вже гнилу ходили вибирати голодні люди, варили з неї суп, додавали ще кропиву. У 1932 році у собаки, що жила у Тузів, народилось 12 цуценят. Щоб врятувати дітей від голоду, вбили собаку і цуценят. З'їли. У сім'ї від голоду ніхто не помер. А у с. Юринці від голоду померли дуже багато. Пам'ятає 33 чоловіки. Із однієї сім'ї — семеро: Туз Давид Андрійович, Піндак Сава, Піндак Іван Максимович, Піндак Василь Іванович, Піндак Параска Іванівна, Піндак Ганна Іванівна, Піндак Ганна Максимівна. І з другої сім'ї - троє: Татко Тудон, Татко Степан Тудонович, Татко Іван Тудонович. Брати: Піндак Василь Мусійович, Піндак Іван Мусійович. Брати: Білецький Филімон, Білецький Іван. Брати: Сусла Дорофей, Сусла Іван. Брат та сестра: Кумановський Герасим, Кумановська Олена. А також: Чуйко Іван, Ніколайчук Іван, Піндак Галіян, Середа Мітіфор, Сидорчук Трохим, Швидюк Ганна, Сусла Марія, Трач Юхтим, Костюк Сергій, Костюк Никанор Сергійович, Манашко Сегрій Маркович, Сохацюка Катерина Корнеліївна, Грінчак Анісія Андріївна, Мороз Аркадій Васильович, Туз Ісай Софронович.

ДРАПАТА Ганна Федорівна, 1919 року народження, с. Яромирка, Городоцький район.

*Записав Піонтковський Г.,
пенсіонер, 21.01.2008 р.*

У мене на очах померли тато і мама, чотири сестри. Я залишилась одна-однісінька. Мені йшов чотирнадцятий рік. Вижила чудом. Їла гичку, гнилу картоплю, мерзлу бузину. Потім нас, підлітків, брали в колгосп. Ми загортали в землю горох на засіяному полі. Їли його, але в цьому гріху не було. А потім мене забрали в сільський патронат. Добре пам'ятаю, як говорили між собою старші люди: „звідки цей голод взявся? Чи ж ми не вміємо жити, чи так влада зробила?“ І мене пече біль в душі. За що стільки народу вмирало? Чому я залишилась без роду?

ДЕРАЖНЯНСЬКИЙ РАЙОН

ШПИЛЬОВСЬКА Павліна Мартинівна, 1921 року народження, с. Галузинці, Деражнянський район.

Записала Бикова Ганна, учениця Деражнянської ЗОШ №2, 11.02.2008 р.

Дуже добре пам'ятаю 1932-1933 роки. Причиною голоду була влада, вона навмисне забирала урожай, а допомогали їй сільські активісти, комнезами це зокрема: Ткачук Петро, Ткачук Василь, Шмирук Зіновій, Мальчик Ілько, Дидов Муфта. В цих людей не було ніяких документів, з ними ходив ще чоловік з району. В нашій сім'ї було 7 чоловік: дід, баба, 3 дітей і батьки, які тримали землю, худобу та різну птицю. В постолах ходили, серпами жали, ціпом молотили і решетом віяли. Зразу давали норму здачі зерна державі, а потім добавляли кожен день і нарешті повна викачка хліба. Шукали в п'єцах. Було трошки квасолі в горшку забрали і висипали. В дерев'яних нецьках було з півлітра розчиненої кукурудзяної фармуги винесли і виляли. На печі сиділи 3 дітей і було насипано трошки кукурудзи під рядом, чоловік з району сам перевірів і приказав активістам забрати це зерно і 3 подушечки зі словами "бо етим собачатам нельзя ничего оставлять, пускай подыхають". В цей період приїхала підвода на подвір'я і стали виносити все що було: одяг, меблі, потім забрали коні, корову, зняряддя праці. Брат мій пішов із торбинкою назбирати колосків, бо були голодні, але вернувся плачучи і побитий, бо поля об'їжджали осаули верхи і з довгими нагайками, відбирали торбинки і били. В місті Барі був магазин з вивіскою "Торгсін" – розшифровка його "Товарищи оглянитесь Россия гибнет, Сталин измучал народ". Призов до народу: боротися за свою свободу. В цьому магазині все було, тільки продавалося за золото.

БРИКУЛЬСЬКА Аврелія Олександрівна, 1926 року народження, Галузинці, Деражнянський район.

Записала Бикова Ганна, учениця Деражнянської ЗОШ №2, 11.02.2008 р.

У тому страшному 1933 мені було всього 7 років. На все життя в моєму дитинстві закарбувався голод, а ще більше запам'ятались роки розкуркулювання, як зараз бачу як забирали у мого батька усе що він мав: коні, худобу, вівці, воза, клуню розібрали, усе дерево вирізали у садибі. Називали такий податок «план до

двору», якого ніхто не міг виплатити. У 1933 році, в травні місяці у мами на руках помер 2-річний братик Коростовський Фелікс. Незадовго після смерті брата через 2 місяці помер і батько, а над мамою моєю ще довго знущалися і грабували сталінські прихвостні. Ходили з залізними палицями, шукали чи не сховали щось, називали нас куркулями. Я тоді думала, що мій батько настоящий куркуль, але насправді він – хазяїн, який хотів працювати і мати щось.

ПЕТРАКІВСЬКА Віра Петрівна, 1921 року народження, Галузинці, Деражнянський район.

Записала Бульба Тетяна, учениця Деражнянської ЗОШ №2, 03.01.2008 р.

Із сльозами згадую ті страшні 1932-1933 року коли влада забирала урожай. Мої батьки були середняки, як зараз пам'ятаю, що до хати прийшли свої сільські комнезами і забрали все що можна було. Я з братом Арсенем пішла по хмиззя і по дорозі підняла 3 колоски зерна, бо не було що їсти і батько лежав тяжко хворий і в ту мить на коні під'їхав сторож Романов Петро і висипав то зерно, а мене завів до голови колгоспу. Голова колгоспу подивився на мене, я тоді була мале дівча, сказав: іди додому. Але тоді був закон про «п'ять колосків», кого з старших людей ловили, то зразу судили. Трактори орали поля, приорювали те зерно, а збирати не дозволяли, отака тоді була влада. В селі не голодували ті ж комнезами, активісти і ті люди, що працювали в колгоспі. Людей змушували іти в колгоспи, але вони не хотіли. А в місті можна було купити 1 буханець хліба за 5 рублів, але де ж ті гроші були. У 1933 році помер мій батько, от такі страшні роки були. Їли гнилу картоплю, цвіт акації, липи. Винними у загибелі людей вважаю вищестоящу владу.

ГАЛУЗІНСЬКА Розалія Володимирівна, 1925 року народження, Галузинці, Деражнянський район.

Записала Бульба Тетяна, учениця Деражнянської ЗОШ №2, 03.01.2008 р.

Дуже добре пам'ятаю лихоліття 1932-1933 років. В 1933 році нас вигнали з хати і забрали все: худобу, зерно, шопу і стодоли розібрали і спалили, тому що тато не хотіли йти працювати в колгосп. 10 років ходили по чужих хатах. Моя мама нарвала 5 колосків, щоб забілити борщ і за це мали маму судити, але

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

мама втікли і переховувались у Бару. Тільки ночами приходила навідуватись до дітей, щоб щось попра-ти і зварити їсти. Бо дньом би побачили активісти і судили. Активісти не годували, а продавали на тор-гах все людське: постелі, шафи, подушки.

Явтухівський Сянько нарвав трошки колосків, він був ще хлопчаком, а його засудили на 12 років, так і не вернувся живим додому. Хоронили в ряд-нах, бо грошей не було, щоб щось купити. Винними у загибелі людей вважаю тодішню владу.

МАЛЬЧИК Лідія Неофітівна, 1926 року наро-дження, с. Галузинці, Деражнянський район.

*Записав Івановський Олег,
учень Деражнянської ЗОШ №2, 20.02.2008 р.*

Дуже добре пам'ятаю голод 1933 року. Як зараз бачу, сільські активісти з залізними палицями захо-дять до хати і висипають усе з горщиків, чи то ку-курудза, квасоля, зерно, глядять у п'єцу, щоб щось не приховали. Змушували всіх людей аби ті йшли в колгосп працювали, але люди не хотіли, боялись. Колосся на полях трактори приорювали, а збирати не дозволялось. Таке знущання було над людьми. Голодували всі, не голодували тільки активісти і ті, що робили в колгоспі. Моя мама ходила на роботу в колгосп. Такі страшні роки довелось пережити.

ЄЛІЦ Віра Йосипівна, 1921 року народжен-ня, с. Галузинці, Деражнянський район.

*Записав Івановський Олег,
учень Деражнянської ЗОШ №2, 20.02.2008 р.*

Я особисто пережила голод 1932-1933 років. Перебивалися як могли. Їли цвіт акції, варили на-сіння бурякове. Нашу сім'ю врятувала корова. Пам'ятаю я у Іваніцької Теклі померло 2 діточок, за-мотала вона їх у рядна, так і поховала на цвинтарі. З нами по сусідству жила баба Пилипиха, в неї теж було двоє дітей. Діти пухли з голоду, вона бідолаш-на доходила до крайності, ловила і їли котів, але діти - не вижили. У Нідзельської Марії з голоду померло двоє дітей. Таке було страшне лихоліття.

БЕГЕБА Олександра Дем'янівна, 1912 року народження, с. Гатна, Деражнянський район.

*Записала Свирида Юлія,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 29.01.2008 р.*

Голод я пам'ятаю. Трохи був неврожай, але й за-бирали по непонятних причинах. Назначали людей, щоб ходили відбирати. Хто з людей не платив по-датку, то забирали здому, закривали в приміщенні і не пускали до дітей, додому. Зерно люди ховали, прикопували, замурували. Заставляли людей іти в колгосп, а хто не хотів, то висилали. Люди їздили в

Західну Україну по кукурудзу, збирали гнилу карто-плю, лободу, з липи і сливки їли листя, ловили пта-шок.

АБРАМЧУК Ганна Іванівна, 1925 року наро-дження, с. Гатна, Деражнянський район.

*Записала Кухарева Наталя,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 12.02.2008 р.*

В сім'ї крім батьків нас було двоє: я і брат. Батько був середняк, але пішов до колгоспу. Він відказався іти розбирати хати, то його засудили і дали 12 років з конфіскацією. Ми жили бідно, голодували. Мати різала і варила гичку, потім змішувала з лушпаями і пекла паляниці.

ВАСИЛЬЄВА Ганна Трохимівна, с. Гатна, Де-ражнянський район.

*Записала Стрілецька Ольга,
учениця Деражнянського НВК №3, 20.01.2008 р.*

Батьки померли ще коли ми були малими. Ви-жили в голодомор завдяки корові. «Червона коло-на» забрала в нас все що було. Заробили мішок проса то сховали його в сарай під ляду, але все одно прийшли і знайшли. Навесні варили лободу, липове листя. Продавали молоко і за це купували якусь крупу і так жили.

КУШНІР Лідія Іванівна, 1920 року народжен-ня, с. Гатна, Деражнянський район.

*Записав Бортемський Артем,
учень Деражнянської ЗОШ №2, 22.02.2008 р.*

Дуже багато людей повмирало з голоду. Деякі люди опухлі приходили на цвинтар у Деражні, ляга-ли біля гробів, і через деякий час помирали. Вони ще, іноді, просили пити, то ми, діти, що пасли на цвинтарі худобу, ставили біля них пляшки з водою.

ЗВІРОК Марія, с. Гатна, Деражнянський ра-йон.

*Записала Свирида Юлія,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 29.01.2008 р.*

Зі сльозами на очах згадую, як одного разу го-лова сільради приїхав на плотину і забрав мене як найсильнішу, щоб ховати померлих людей. На цвин-тарі жінки викопали яму. Привезли на возі попухлих і вже давно померлих дітей, це були дві дівчинки і хлопчик, над ними сиділа майже чорна мати. Поки копали підвезли ще хлопчика, потім діда, а потім ще дві дівчинки.

Всі тіла швидко скидали на рядно, а потім один чоловік сам хотів скинути, але тіла розсипалися.

Це було жахливо, бо до ями не можна було підійти, тіла лопались на очах. Після цього побігла додому переодяглася і знову на плотину. Плотина ця була недалеко від села Снітівка, хтось казав, що там немає такого голоду. Коли появилася молоденька бараболька, така як горох, то її вишпортували і їли. В дома було двоє дітей і стара мати, так ми вчотирьох і бідували.

ЛІСОВА Ганна Лівонівна, 1920 року народження, с. Гатна, Деражнянський район.

*Записала Кухарєва Наталя,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 12.02.2008 р.*

Голодя пам'ятаю дуже добре, мені було 13 років. Працювала я в колгоспі разом з мамою. Була така «буксирна» бригада приїжджала з району і ходила по господарству з шпичками і забирали все. Бригади ходили 2-3 рази на тиждень. В селі не голодував той, хто був при владі. Ходили люди босі, були одні чоботи на всю сім'ю.

НЕЧИПОР Павліна Іванівна, 1927 року народження, с. Гатна, Деражнянський район.

*Записав Бортемський Артем,
учень Деражнянської ЗОШ №2, 22.02.2008 р.*

Сім'я наша дуже бідувала в голодовку. Батька, який був головою сільської ради і пішов на Полянчу агітувати людей вступити в колгосп, вбили. Залишились ми з мамою, четверо дітей. Корови в нас не було. Не знаю як і вижили.

ПРИСЯЖНЮК Ганна Григорівна, 1920 року народження, с. Гатна, Деражнянський район.

*Записала Свирида Юлія,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 29.01.2008 р.*

Урожай я пам'ятаю трохи був, але все забрали. Трошки жили краще ті, хто був в колгоспі. Приходили до хати по три чоловіки і забирали все: худобу, подушки, рядна. За колоски судили. Поля охороняли. В колгоспі хто робив давали раз в день їсти, але люди боялися іти в колгосп. Люди допомагали одне одному, давали їсти дітям-сиротам.

ПОГОРІЛА Віра Карпівна, 1922 року народження, с. Гатна, Деражнянський район.

*Записала Кухарєва Наталя,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 12.02.2008 р.*

На мою думку, голод був зроблений зумисне. Сталін в усьому винен, бо хліб люди мали. Багато було одноосібників. Але людей змушували іти в колгосп. Були люди, що самі хотіли іти, але більшість

боялася. Тому приходили і забирали все: худобу, свині, меблі, одяг, ми не мали на чому спати. Люди пухли з голоду, помирили, особливо діти. Багато сиріт залишилося, то вони ходили просити їсти, а то забирали родичі. Люди їли гичку, квіточки з конюшини, кору дерев.

ОМЕЛЯНЧУК Михайло Кузьмич, с. Гатна, Деражнянський район.

*Записала Свирида Юлія,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 29.01.2008 р.*

В 1933 році, будучи юнаком, я пішов на базар в м.Деражню. Продав в'язку дров, і будучи голодним, дуже хотів щось купити їсти. Ходячи по базару і вимірковуючи, що можна купити на свої убогі гроші, я побачив, що жінка якась продавала в тарілці холodne. Я його купив і кусочок хліба і став з великою жадністю його їсти і коли я з'їв до половини тарілки, то побачив, що на дні тарілки було застуджене людське вухо. Я зрозумів, що холодець був з людини.

ТЕРЕЩУК Лена Іванівна, 1922 року народження, с. Гатна, Деражнянський район.

*Записала Стрілецька Ольга,
учениця Деражнянського НВК №3, 20.01.2008 р.*

Люди були спухлі, особливо страждали чоловіки. Пам'ятаю сиділи спухлі люди, а сусід Микола помер під плащом. Ходили люди в Хмельницький, Літки, щоб назбирати гнилої картоплі в кагатах. Їли листя з липи – сушили, терли. Їли коріння рогози, заячий квасок з молоком.

ЛАГОЗІНСЬКА Катерина Яківна, 1913 року народження, с. Гатна, Деражнянський район.

*Записала Стрілецька Ольга,
учениця Деражнянського НВК №3, 20.01.2008 р.*

Я під час голодомору жила з батьками. Жили дуже бідно, всі діти ходили в поле на буряки. За це давали їсти пайок, і ще з пайка несли додому бабуні. Батько заробляв в Деражні, бо в колгосп не хотів іти. Зимомо їли гнилу бараболю що була. Навесні по полях збирали гнилу бараболю і пекли млинці. Вижили всі крім бабуні, бо вони були дуже старі, охляли і померли.

САВЧУК Марія Андріївна, 1916 року народження, с. Кальня, Деражнянський район.

*Записала Васільєва Катерина,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 16.02.2008 р.*

Дуже велике горе прийшлося пережити людям. Багато людей попухло та повимирало з голоду. Не

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

минуло це лихо і нашу сім'ю. Активісти забрали в нас город, останній мішечок кукурудзи. Ми їли що бачили, гнилу мерзлу картоплю, буряки, коріння. Ходили найматися на роботу до тих людей, в яких було ще щось їсти. Від голоду помер мій батько Андрій та два брати Тимко та Василь.

ГАВРИЛЮК Ірина Наумівна, 1929 року народження, с. Кальня, Деражнянський район.

*Записала Васильєва Катерина,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 16.02.2008 р.*

В роки голоду я була ще маленькою, але добре пам'ятаю, як голодувала наша сім'я і наші сусіди. Під час голоду померла моя бабуся Романова Гапка. Вона померла літом, коли достигли ягоди. Вона ледве вилізла на дерево опухшими ногами, щоб зірвати ягоди. Зовсім безсила вона не втрималась і впала на землю. Її принесли до хати і вона померла. Дуже важко мені згадувати про смерть мого меншого братика. Йому було два роки. Ми лежали на печі, мама запитала: «Доню що робить Іван?». Я відповіла, що він спить, мама кинулась до нього, а він мертвий.

ВАСІЛЬЦОВ Андрій Федорович, 1928 року народження, с. Кальня, Деражнянський район.

*Записала Васильєва Катерина,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 16.02.2008 р.*

Голодомор – це страшна людська біда. З голоду вмирили цілими сім'ями. Маленькі діти пухли з голоду. Дуже страшно було пережити зиму. Дорослі люди ходили на поле, збирали гнилу картоплю і потім пекли з неї млинці. Їли лободу і липове листя. У господарстві була корова, тому голодовку було пережити легше. Весною і літом збирали гриби і ягоди. А ще ходили цілими сім'ями за колосками в поле, потім мололи їх на жорнах і пекли такий хліб. Страшну чорну біду пережили люди під час голоду.

БАБАСЮК Олена Сидорівна, 1922 року народження, с. Кальня, Деражнянський район.

*Записала Васильєва Катерина,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 16.02.2008 р.*

Голодомор починався в 1931-1932 роках. В ті важкі часи правив Сталін. Він дав наказ, щоб селяни здавали в колгосп сані, упряж, дерев'яні борони, плуги, коні, воли. У 1933 році Сталін забрав у людей все що в них було. В селах люди стали масово вмирати. Новонароджені діти не могли вижити в таких складних умовах, тому що батьки не мали чим їх годувати. Вмирили сім'ями тому, що по Україні ходила хвороба, яку називали тифом. Зробили найжорстокіший голод по Україні в ті часи. Всі люди,

щоб вижити їли гнилу картоплю, лободу, щавель, з липи бруньки, цвіт акації. Зима була дуже сувора і холодна, в людей не було дров. Люди вмирили від холоду і голоду.

В ті роки важко було вижити, але трохи людей вижило. Тепер дуже страшно згадувати ті роки. Я не хочу, щоб знову повторився той 33 рік.

ЦИЦАЄВА Марія Петрівна, 1921 року народження, с. Коржівці, Деражнянський район.

*Записала Пекна Наталія,
учениця Коржовецької ЗОШ, 04.02.2008 р.*

Я добре пам'ятаю той голод, страшні були роки. Люди пухли від голоду, ноги, руки, все тіло пухло. В моїй сім'ї такого голоду не було, бо тато робив на Лозівському торфопідприємстві, там давали йому пайок, він приносив додому, а я була одна дитина в сім'ї. А в сусідстві жила сім'я, де було багато дітей, то вони дуже бідували.

Забирали все, приходили до хати власті, ті люди, якщо їх можна так назвати. Гляділи кругом, і в печі, і на горі, і на подвір'ї чи де не закопали, стукали палицями по землі під припічками, де тільки можна. Залазили навіть до скрині, яке що лучше, то забирали і навіть татові штани, рушники і полотно. Тоді взяли засунули скриню на ключ і ключ забрали з собою. Ми ту скриню відкрили вже через кілька років.

Приходили до хати і давай кругом глядіти, і нічого нічого не показував, ніяких документів, ще добре вибити можуть, якщо лишне питатимеш, вислати в Сибір. Ніде нічого не можна було заховати.

КОЛЕСНИК Ганна, 1916 року народження, с. Майдан-Чернелівецький, Деражнянський район.

*Записала Кукуріка Оксана,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 21.01.2008 р.*

Проїшли вже роки, але таких важких років, які були для нас 1932-1933 роки не можна забути. В нашому селі не було ще такого страшного голоду і людодіства як в сусідніх районах: в Літинському та Летичівському, в тих селах, що межуються із нашим, але все одно це були важкі роки. Врожай в ці роки був непоганий, вродило і в полі, і на городі, але все було відібрано у людей: до горошинки, до зернинки, до будь-якої насінинки, а те що вдалось сховати виносили в яри, в ліси, закопували в землю.

Їли кашу з лободи, буряки, проросу картоплю, або недогнилі лушпайки, які посадили, а ми їх вигрибли назад із землі.

Ті, що працювали у колгоспі, то їх годували, давали рідесенький суп і по кусочку хліба, але більшість батьків його не їли, а забирали додому, щоб хоч трішки чимось закропити своїх дітей. На колгоспних полях, після збирання врожаю, залиша-

лось зерно, але його не можна було збирати, ходили спеціальні наглядачі, які карали і дітей, і людей похилого віку, які найбільше потерпали від голоду.

В ці роки у моєї подруги пропав хлопчик 7 років. Пас корову в лісі і додому не повернувся, корова прийшла, а його не знайшли, пізніше пішли чутки, що з'їв його односелець...

Куца Ольга, 1926 року народження, с. Майдан-Чернелівецький, Деражнянський район.

Записала Кукуріка Оксана, учениця Деражнянської ЗОШ №2, 21.01.2008 р.

Була ще малолітньою дитиною, але ці роки пам'ятаю добре, бо дуже хотіла їсти, плакала і просила маму щоб щось дала, а вона теж плакала, бо не мала мені що дати. Але не дала нам пропасти, а було нас 4 дітей, ходила в ліс збирала гриби, ягоди, які варила по кілька разів, з лободи варила кашу і пекла млинці. А якщо за важку колгоспну роботу давали якусь «баланду», то вона її не їла приносила нам - дітям.

Одного разу побігла в поле щоб, хоч жменьку назбирати гороху, але прийшов наглядач і дав мені такого батога, що я уже нічого не хотіла.

Їли все, що тільки росло на землі, не раз від такої їди батькам приходилось рятувати своїх дітей від тяжких хвороб.

ДОЦЕНКО Іван Васильович, 1918 року народження, с. Майдан-Чернелівецький, Деражнянський район.

Записала Ступаківська Валентина, учениця Деражнянської ЗОШ №2, 21.01.2008 р.

В ті роки я проживав в селі Макарово, а там голодомор торкнувся моїх односельців більше, ніж Майдана-Чернелівецького.

Врожаї на ті роки були непогані, але все зібрано, що було, то все вивезла влада із села.

Батька у 1932 році було репресовано, нас 5 дітей лишилось на призволяще.

Люди були приголомшені діями влади, вони не мали ніякого захисту, боялись слово кому сказати, бо зразу несли покарання. Одного разу лановий дозволив людям налуштити зерна на долоню, на бліни, тому що в Радянського Союзу немає зерна, все вивезли в Італію, то його через кілька днів забрали, і ніхто більше його не бачив. Вдома з харчів не залишилось нічого, забрали все: худобу, свині, зерно, птицю, картоплю, квасолю і гарбузи. З поля не можна було взяти нічого – били, штрафували. Люди почали пухнути, кожен день по кілька чоловік вмирало. Щоб не вмерти наглою смертю, то я ходив за кілька десятків кілометрів у Літин, там знайшов олійницю і приносив звідти макуху, з якої пекли млинці. Ще гір-

ше було, коли я знайшов яму, там же під Літином, в яку скидали свині, які гинули від якоїсь недуги, але я відрізував такий кусок який міг донести і ніс додому. Вдома закопували, а в ночі їли, так ми і вижили.

Літом було легше, тому що їли все, що під руки попадеться. Людоїдства в нашому селі не було, але багато людей вимерло, особливо дітей і людей похилого віку.

СУЧОК Олена Гаврилівна, 1914 року народження, с. Нижнє, Деражнянський район.

Записав Бартемський Артем, учень Деражнянської ЗОШ №2, 22.02.2008 р.

Мені тоді було 18 років. Батьки повмирили ще до голоду в 1928 році, залишилась жити з бабушкою. В той час вже існував колгосп і мала я 2,5 га «сирітської» землі. Цю землю я добровільно віддала в колгосп, де і працювала різноробочою.

В 1932 році був неурожай, а в 1933 році, як на диво всім зародив хліб. Коли ми збирали урожай то чули, що прийшло повідомлення від влади, від Сталіна, щоб вивезти зерно все до зернини. А голод в селі починався вже в 32 році, більше з тими людьми, які не були в колгоспі. По сусідству жила сім'я із 8 чоловік. В колгосп вони не хотіли йти. Так до них прийшли активісти і забрали все що було, та вигнали з хати. Прийняли їх до себе сусіди, та й змушені вони були збирати і їсти кукурудзяні качани та гнилу картоплю.

У тих людей, де були корови, то з голодом було трохи краще. Але ось у сусіда Сологуба була корова і кінь, та він до колгоспу не ходив і знайшлись «добрі» люди, які заявили на нього. І знову таки прийшли і забрали все. Зайшли і в хату з залізними прутами, штурхали ними під постелю, шукаючи зерно. Залишили їх тільки з водою, а то все забрали. Ходили вони до річки, збирали коріння із води, сушили його і мололи на муку, пекли млинці. Так і виживали. А ще ходили на поля та збирали колоски, та на поля була поставлена охорона, яка людей виганяла з поля, а хто встиг щось вкрасти то судили і садили на три роки у тюрму. До сиріт не ходили. Люди з голоду почали помирати взимку 1933 року. На нашій вулиці померло двоє старих людей та двоє малих дітей. Пам'ятаю бабушка із лісу принесла жолуді в платочку і говорить: «треба піти до млину змолоти жолуді і спекти млинці, бо он уже кілька чоловік віддали «богу душу»».

Тим людям які були в колгоспі 1933 року виділили по 5 кг зерна. Якщо була велика сім'я, то це було дуже мало. У селі випадків людоїдства не помічалось. Може вижити було нам краще тим, що до нас у село приходили люди із Деражні і навколишніх сіл, щоб змолотити або виміняти на якусь одяжину трохи круп, або муку із будь-якого коріння. Якось увечері до нас прийшла якась жінка, і сказала що вона із Умані, міняла своє пальто на зерно. Ми з ба-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

бушкою подивились на її опухлі ноги і руки і дали їй трохи круп.

Голод 1932-1933 років був вимушений, штучний. Винуватцями рахую ту владу, яка була, а також і Сталіна, нашого вождя. Про ті роки згадую іноді своїм дітям, онукам і правнукам, бо уже маю 90 літ. Слухати про це вони не дуже хочуть, бо зараз новий час і повірити їм, що люди під час голоду були жадні і на кусочок хліба, і могли їсти одне одного, дуже важко.

ЛІСОВА Анеля Михайлівна, 1925 року народження, с. Нижнє, Деражнянський район.

*Записав Бартемський Артем,
учень Деражнянської ЗОШ №2, 22.02.2008 р.*

Це була зима 1933 року. На печі лежить дідусь хворий на ноги. Мама порається біля печі, варить кашу. На той час у нас була корова, схована у хліві, і мама за щораз нагадує мені, щоб я не хвалилась на вулиці, що ми їмо молоко. Ось загавкав собака. До хати зайшли тьоті і дяді, в руках у них були палиці. Мама обійняла мене, і ми стояли отак до тих пір, коли вони не пішли. А були це активісти із колгоспу. Серед них була і подруга мамина Сологуб К. вона сказала, що вони прийшли обшукати хату і забрати «мишки». Що таке «мишки» я на той час не дуже знала. От вони тими палицями почали штурхати стіл, заглядати під піч, під ліжка. Деякі дядьки пішли дивитись в льох, що у нас там є. І тут тій тітці Катерині вздумалось вчепитись до нашого діда: «давай – каже – діду злазь з печі». А він не може, тоді вони взяли і стягнули його на землю. А під одежею, де лежав дід було сховано зо два відра ячменю. Так вони той ячмінь і забрали. Більше я їх не бачила, а мама поплакала і на тому годі. Ми поступили в колгосп на той час. А хто був в колгоспі, то їх не дуже зачіпали. Правда, могли прийти коли хтось на когось заявив, напевно, то й на нас було заявлено.

Слухала розповідь мами, то вона казала, що урожай був великий, але дано було вказівку все до зернини вивезти із колгоспу. А як людям жити, то не було тоді тій владі, тому Сталіну, до нас ніякого діла. На полях залишались колоски, то як люди йшли їх збирати їх гонили звідти, бо поля охоронялись. Охоронялись без зброї, просто стояли охоронці і не пускали. Охоронцями були добровольці.

Люди стали пухнути з голоду десь взимку 1933 року. Більшість людей, ті що не хотіли іти в колгосп. Коло нас жило дві сім'ї, що не хотіли іти в колгосп, то їх вигнали з хати, а там зробили сирітський дім. Моя мама варила їм їсти, правда, колгосп виділяв їм продукти. Але коли почалась війна, цих дітей кудись вивезли.

А їли люди насіння з липи, лободи, щиріці, збирали коріння із річки. Бували випадки, що отруювались цим корінням і помирали.

По сусідству жили дівчата, вони на той час були

ще малі, це Щесняк Юзя і Ганя, вони дуже бідували, то моя мама приносила їм трохи молока. І так вони вижили. І коли приїжджали в село, і моя мама була ще жива, то кожного разу дякували їй, що спасла їх від голодної смерті.

Випадків людоїдства не було, а смертей з голоду було. Ховали їх на цвинтарі в загальній ямі. Викопають яму і скидають туди як малих, так і старих людей.

Винуватцями цього голодомору вважаю владу і Сталіна. Коли буваю на цвинтарі ставлю свічку і на тій могилі, де поховані жертви голодомору. А церкви у нашому селі не було. Це зараз уже зробили її, і коли в листопаді місяці будуть проходити Дні пам'яті жертв голодомору піду у церкву і пом'яну тих, хто постраждав у 1932-1933 роках.

Про ті події згадую своїм дітям, онукам, правнукам, а також часто говорю про той час із своєю сусідкою Лісовою Бронею, яка також трохи пам'ятає той час.

ПАНЧУК Ганна Леонтівна, 1921 року народження, с. Радівці, Деражнянський район.

*Записала Кукуріка Оксана,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 21.01.2008 р.*

Пам'ятаю плач дітей за померлими з голоду батьками і сльози матерів за померлими голодною смертю дітьми. Дітям особливо важко було пережити ті часи - було постійне відчуття голоду, припухлі ноги.

Пам'ятаю, як голодні люди забігали до хати і хапали все що попадається під руки, навіть гарячу їжу з печі. Їли все: бур'яни, котів, собак.

Нашу сім'ю врятувало те, що ми посадили того року багато кукурудзи. І частину зерна вдалося приховати від активістів. Потім дерли крупу для кулішу, мололи на жорнах борошно і пекли млинці.

Добре пам'ятаю 4 чоловік, які ходили по селу і наймались на роботу за їжу. Коли вони прийшли до нас і сказали, що 3 дні нічого не їли, батько, сердечний і добрий від природи, дав їм по куску кукурудзяного хліба і наказав повільно їсти. Та один чоловік з'їв швидко хліб і помер на наших очах.

Пройшло багато часу, але перед очима опухлі люди, їхні потріскані ноги, з яких текла вода.

ТОМАЩУК Марія Савівна, 1915 року народження, с. Радівці, Деражнянський район.

*Записала Кукуріка Оксана,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 21.01.2008 р.*

В тому році був великий неврожай. Але люди вижили б, якби їм залишили те, що зібрали на власних городах. Та приходили активісти і забирали все їстівне. Шукали всюди. Мали загострені шпички, пробували землю, і в сінах, в хаті, в коморі, і на городі чи

не заховано що де. Висипали все з горшків, лазили на гору, в погреб, шукали даже в постелях. Жити було дуже важко. Їли все що росло на землі: лободу, кропиву, липу, щавель, пекли плячки із зелені, буряків, маковиння. Ходили на станцію Комарівці там шукали гнилу картоплю, минулорічну, що зогнила в кагатах.

На «Зарудні» була військова частина, то я робила там на підсобному. Військову частину забрали, то люди ходили та вишпортували картоплю.

Були люди, які не голодували, то до них ходили на заробітки. За день роботи давали піввідра картоплі. Літом ходили сапати буряки. За все літо нічого не платили, тільки восени давали по 5 кг цукру. Вставали дуже рано, йшли на поле рвати буряки, прийшовши додому варили бульйон, відпочивали трошки і знов в поле.

В лісі молоді дерева були обдерті від кори. Важко жилося ще й тому, що позабирали в колгосп коні і худобу. Отак ми жили і вижили.

ЩЕРБАТЮК Галина Матвіївна, 1936 року народження, с. Радівці, Деражнянський район.

*Записав Меренюк В.,
учень Радовецької ЗОШ, 07.02.2008 р.*

Батько розповідав, що дуже люди голодували. Активісти вигортали все: з печі, з гори. Вижити було важко і дуже важко. Їли все: буряни, листя і цвіт акації, бараболю, щавель, кульбабу.

Батько був столяром, робив за харчі колеса і вози. Старші діти поїхали на Запоріжжя, там будували ГЕС, так і рятувались від голодної смерті.

Одного разу мій дід пішов на військову частину, яка знаходилась на Стрільбищі, підзбирати паші і випросити у солдат їжі. Додому так і не повернувся. На дорозі оставив кашкет і палицю, сам зайшов у зелену пшеницю, там і помер.

ТАРНОКОЛЬСЬКА Надія Тимофіївна, 1918 року народження, с. Радівці, Деражнянський район.

*Записав Меренюк В.,
учень Радовецької ЗОШ, 07.02.2008 р.*

Голод був великий і страшний. Ходили по хатах і забирали все, лазили на гори і змітали все до зернинки, до крупинки.

Люди пухли з голоду помирали і дорослі і діти. Ховали померлих більшість без труни, тому, що не було з чого робити і кому робити. Замотають покійника у рядно, положать на підводу і везуть на цвинтар. У Сака померла жінка, він загорнув у рядно і вивіз на цвинтар, вивернув з підводи обернувся і поїхав, бо сам однією ногою був у потойбічному світі.

У сусідки був дуже гарний хлопчик. Кричав, кричав, їсти хотів, так і помер, самі занесли на цвинтар,

самі яму викопали, самі й закопали.

Дуже багато померло людей. Як не кожен день, то через день церковний дзвін сповіщав про покійника. У Камінського двоє дітей спухло, вилізли на ворота і померли.

Діти збирали колосся, коли бачив об'їжчик, то колосся забирав і розсипав, а дітей бив, дорослих забирав у тюрму.

В ці роки у колгоспі робили задаром, в обід давали їсти. Не голодали ті, що мали корову, і ті, хто в людей забирали хліб.

НЕПРИЛЮК Віра Архипівна, 1916 року народження, с. Радівці, Деражнянський район.

*Записала Головчук Н.,
учениця Радовецької ЗОШ, 10.02.2008 р.*

В батьків нас було четверо. Батько помер, коли мені було 2 роки. Під час голодовки ми дуже бідували. Я бавила дітей у Печенюка, потім у Ткачук С. за їжу. У Ткачук С. померла дівчинка і хлопчик 10 років, з голоду попухли. Сестри Зофія і Любина ходили робити за харчі на Згар.

Активісти забирали все до зернини. Люди щоб вижити збирали бур'ян, паслися, їли гнилу картоплю. Дуже багато людей померло з голоду.

За 5 колосків Кухар П. засудили на 5 років. Залишилась маленька дитина, яку доглядала бабуся. У Кухара померло 4 хлопці.

Бранецький у рядні поховав дітей, які померли з голоду. У Франчук Г. було 3 дітей - страшно бідували, дівчинка пішла на грядку там і померла.

Була в нас церква. Розібрали все били, трошили. Все зносили на подвір'я і палили, дуже багато книжок церковних спалили і ікон.

Люди спочатку не хотіли іти в колгоспи, а потім там стало краще, і пішли.

У соборну суботу у церквах правлять - поминають усіх.

ІВЧУК Віра Дмитрівна, 1918 року народження, с. Радівці, Деражнянський район.

*Записав Меренюк В.,
учень Радовецької ЗОШ, 07.02.2008 р.*

Розповідав Каплінський, що його засудили за послід. Жінка з 5 дітьми не мала що їсти, ходила і спродувала останнє що мала. Шарф у неї купила Тихолод і пішла заявила на неї, що займається спекуляцією. Суд судив її, як спекулянтку. На суд пішли всі діти, взявши з собою найменшу, якій було півтора року. Думали, що суд змилюється над їх мамою. Дитину забрали, маму засудили. Дитину здали у будинок для дітей. Через роки рідні шукали, але слід простиг по сьогоднішній день.

В Онищук Павла була дочка Параска, дуже бідувала, спухла і померла.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

За колоски, які збирали діти били, а дорослих судили. Активісти ходили по хатах все забирали. Лазили на гору, змітали, що було їстівне забирали і йшли.

Мені було 14 років з мамою сапала буряки за обід – рідесенький зелений борщ на сироватці з перчицею. Була на курсах в Деражні, нам давали обід. Мріяли про кусочок хліба. На учительську конференцію ішли босі, під дверима взувалися в сандалі на грубезній резині пальців з два.

Перша моя зарплата учительська була 16 кг кукурудзяної муки і 3 метри ситцю.

БАТОВСЬКА Софія Семенівна, 1925 року народження, с. Слобідка-Шелехівська, Деражнянський район.

*Записала Юхнич Наталя,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 03.02.2008 р.*

Нашу сім'ю називали «індуси», і не тільки нашу, а й ту сім'ю, яка не хотіла іти до колгоспу. В селі була створена буксирна команда (комнезамівці – комітет незаможників). До них входили: Квасневська Марія і її чоловік, Коростовський Каролько, Кухіновський Антон, Козунь Василь, Козунь Іван, Маньківська Югинка. Маньківська Югинка була нашою сусідкою, то завжди повідомляла, коли мають ходити і забирати зерно. Мама понасіпають в горнятка, поскладають на печі, а ми (нас було п'ять дітей) посідаємо на ті горщички і сидимо поки не вийдуть комнезами. Людям, які поступили до колгоспу варили їсти, а ми собі ходили туди, то нас проганяли і не давали їсти.

Батьки сушили кукурудзиння, листя з липи перемелювали на жорнах і домішували до кукурудзяної муки і їли такі млинці.

З голоду помер Іванов Іван, Ходаніцький і його похоронили в рядні.

В загибелі багатьох людей, в їхніх муках вважаю винною владу. Бо навіть у нас в селі було зерно і горючина, але все повітряшали.

СТАДНИК Олена Мефодіївна, 1925 року народження, с. Слобідка-Шелехівська, Деражнянський район.

*Записала Юхнич Наталя,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 03.02.2008 р.*

Що був голод 1932-1933 роках пам'ятаю, мені було 7 років. Голод був спеціально запланований. Приходили до хати не менше трьох селян, їх називали комнезамівцями. Документів при собі вони не мали ніяких. Ногою стукали в двері, і їм відчиняли, вривались до хати й робили, що хотіли. Забирали не тільки зерно, але й одяг і подушки, худобу і навіть з горщиків витрясали. Ми то не дуже голодували, бо у нас був добрий сусід, який ділився з нами всім.

Мама ще носила їсти в лози Кругляк Ганні, їх розкуркулили і відправили до Деражні, а вона втекла і переховувалась в лозах.

Люди, які пішли до колгоспу, то їм там варили баланду, а якщо вдома були діти, то давали тої баланди дітям. Люди їли квасок, листя липи, вишні. У нас дома була корова, то ми і вижили всі. Людей спасав часто від голоду ліс. Хлопці весною по черзі залазили до пташиних гнізд і забирали яйця, пташенят, варили їх і їли.

У загибелі багатьох людей вважаю винну владу.

ШТОГРІН Віра Миколаївна, 1925 року народження, с. Слобідка-Шелехівська, Деражнянський район.

*Записала Юхнич Наталя,
учениця Деражнянської ЗОШ №2, 03.02.2008 р.*

В нашій сім'ї було 8-ро дітей. Мені в 1933 році виповнилось 7 років. Не все добре пам'ятаю, та все ж таки помню, як люди йшли із других сіл. Вони були опухлі, голодні, просили їсти. Мама моя виносила молока, бо в нас була корова. Голод був запланований спеціально. В селі була створена буксирна команда, яка приходила і забирала все. Забирали не тільки зерно, але й одяг. Мама наша в кукурудзянні сховала трошки пшона, а як подоїть корову зварить нам каші. А вже на весні їли листя з липи, равлики їли, сирі гриби, щавій, цвіт акації.

Батьки зробили жорна в хаті, і коли батько щось трошки принесе то скоренько змеле. А потім взяв сусід Павло Іларіонів, що в нас є жорна, прийшов з Козунем Василем, Волощуком і ті жорна побили.

В селі помер з голоду Івахів Іван, який пішов із села шукати, щось їсти і помер під Буцневою.

ДУНАЄВЕЦЬКИЙ РАЙОН

КРИВОРУКА Василь Григорович, 1926 року народження, с. Блищанівка, Дунаєвецький район.

Записала Мельник Н.М., зав. бібліотекою с. Блищанівка, 22.02.2008 р.

Матір звали Гафія, батька Григорій. На той лихий час старшому брату Якову було 11 років, а сестрі Ксені - 3,5 роки. Я запам'ятав на все життя, що з голоду сильно опух. Згадую нашу рятівницю від голоду – корівку. Вона давала трохи молока і ділили всім порівну. Але одного дня в хату зайшли сільські активісти і почали нишпорити по всіх закутках. В глечку знайшли заховане тільки матері відоме пшоно і висипали його в мішок. Матір дуже плакала, просила зглянутись на трійко малих дітей, але нічого не допомогло. З подвір'я забрали останню рятувальницю – корівку, в хаті нічого не залишилось. Щоб вижити, мати з дітьми збирала бурячиння, малесенькі бурячки, лісові ваврики, лободу і все це варили. Дуже багато людей в нашому селі опухли від голоду, вмирали на дорозі, біля хати. В селі стояв сморідний трупний запах. Живим людям дуже часто снилися покійники. Голод 1932 – 1933 років був штучним, вимушеним. Адже українські чорноземи найродючіші в світі, наш народ дуже працьовитий і мав великий запас продуктів. Але сільські активісти забирали усе до крихти. Хай ніколи не повторяться ті часи.

ЖОВНІР Параска Петрівна, 1910 року народження, с. Велика Побійна, Дунаєвецький район.

Записала Жовнір І.Р., учениця 10 класу Великопобіянської ЗОШ, 10.12.2007 р.

Почалася колективізація. Дехто пішов в колгосп. У нас забирали все, що ми мали. Нас виганяли з хати. Приходили активісти і де б що не ховали, вони знаходили і забирали. В квітні місяці у мене народилася перша дитина – хлопчик. Дітей не було 7 років. Дитина народилася, а їсти нема що. Він ссав грудь. Показалась трава, я її наскубаю і їм. Дитина була така худа, що самі кісточки. Казали, що це були сухоти, але це був голод. Їла і гнилу картоплю і все, що попадалось.

Одного разу, ще було щось замінити, взяла і пішла в Сокилець на базар вимінити. Ніхто, навіть, не спитав мене чого я прийшла. Іду додому і так хочу їсти, що не можу іти. Дивлюся біля підводи однієї

щось їдять. Підійшла, попросила хоч кришечку хліба, а вони не дали нічого.

Так я і пішла. На полю "попаслася" і насилу дійшла додому. Потім ходила до людей, робила за харчі. Дуже бідували. Від голоду син і по сьогодні страждає з очима. Не бачить. Нехай Бог милує від голоду.

ЛИСИЙ Іван Никифорович, 1921 року народження, с. Велика Побійна, Дунаєвецький район.

Записала Жовнір І.Р., учениця 10 класу Великопобіянської ЗОШ, 10.12.2007 р.

Хто не хотів іти в колгосп, того обкладали великими податками на зерно. Ходили бригади з місцевих активістів, які забирали все в людей. Активістами були Жарий Кефір, Безпечний Фонько, Жовнір Микола (Сурта). Люди їли гнилі картоплі, які збирали на кагатах. Жарий Кефір забороняв ці картоплі брати і відбирав в людей. В Яремишиного Марка печений хліб ділили на душі, кожен брав свою пайку.

Я бачив, як біля магазину один чоловік випросив у другого чоловіка обрату, що той ніс, і випив піввідра. Після цього він сів. Ноги в нього були опухлі, блищали.

Голодні люди йшли на поле і зрізали колоски, за що їх дуже наказували.

*Гей, ні меж, ні краю
Нашому врожаю.
Стигне, достигає.
Гнеться до землі.
На колгоспнім полі
Піонер – дозорий
Вийшов вартувати
Колосистий хліб.*

Лисий Олекса за те, що взяв зменю колосків пшениці, був заарештований і утримувався в Новоушицькій тюрмі декілька днів.

Один чоловік вирив здохле поросля, його впіймали і водили по селу. Дуже крали картоплі одні в других. Моя мама, щоб сховати зерно, використовувала гладушки, на спід зерно, а зверху присипала попелом.

Щоб не дати зерна, Ткачук Ілько на своїм полі викопав яму і в неї висипав зерно. Яма запалася і бригада знайшла зерно.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ХОЛОДЮК Оксана Іванівна, 1915 року народження, с. Велика Побійна, Дунаєвецький район.

Записала Жовнір І.Р., учениця 10 класу Великопобіянської ЗОШ, 10.12.2007 р.

В 33 році дуже був великий голод, люди пухли, бо не було, що їсти. До колгоспу не йшли, казали, що чортові душу віддати, а з дому забирали все. Бригадами їздили під кожну хату і все забирали. Гляділи скрізь. Де б не сховали, скрізь знаходили. Зерно, муку, картоплі, худобу, кури. Не дивилися, що є малі діти, треба молока. Як подумаю, який то був голод, то страшно згадувати, а ми то все пережили і живемо до сьогодні.

В нас була яма закопаних картопель, ми їх відкопали, а картоплі вже гнили і такі смердячі, ми їх сушили терли на муку і пекли такі млинці. Приходили до нас Мاستикаш Тетяна, Азаренко Ганна, Поліщук Гелена вибирали й собі з ями картопель і пекли собі теж млинці.

Діти хотіли їсти, пухли, плакали, просили їсти. Гелена дуже мені дякувала, що якби не мої картоплі, то вона і її діти повмирали б з голоду. Дуже в нас того року вродили черешні, а чоловікові моему Іванові і татові попухли ноги, що не могли вилізти на черешню, щоб нарвати ягід.

Літом було легше, бо варили всілякі бур'яни, то лободу, то кропиву, бурячиння, і їли, бо дуже хотіли їсти. Так ми мучилися. Дай Боже, щоби ніколи таке не повернулося, щоби ніхто цього не переживав і не знав.

НОВІЦЬКА Марія Йосипівна, 1913 року народження, с. Велика Побійна, Дунаєвецький район.

Записала Жовнір І.Р., учениця 10 класу Великопобіянської ЗОШ, 10.12.2007 р.

Я народилася другою дитиною в сім'ї Новіцького Йосипа та Марії (Агафії по-церковному). Перша дитина померла після родів. У батьків було ще 8 дітей. Наймолодший син був 1930 року народження. Батькам було дуже трудно, вони будували хату. Я, будучи підлітком, допомагала батькові волами возити камінь з гірні. Всі мої брати і сестри були ще малі до такої роботи.

Хоча в батька були коні і воли, він не міг звести «кінці з кінцями». Поле було у нього в чотирьох місцях, робити не було кому, а їсти хотіли всі. Від обробітку землі залежав урожай. Рятувала корова, але вона не доїлася круглий рік.

Коли розпочалася колективізація, то батько не записався у колгосп, бо думав, що як здасть коні, воли і реманент до них, то сім'я не зможе вижити, а ще ж треба було здавати у державу зерно, м'ясо, молоко, яйця. Тоді в нього, без його згоди забрали все, що могли, а його вигнали з хати на розкулачену

хату. В його ж хаті зробили колгоспну контору. Батька почали переслідувати. Сім'я все бідніла і бідніла. Мама ходила в ліс, збирала всякі гриби і варила. Думала, що може сама «здуріє», бо жити було щодень важче. Вона збирала також равликів. Склавши їх у горщик, варила у печі, а діти сиділи навпроти вогню і тішились, коли вони виставляли свої головки зі шкаралупи. Варили юшку з лободи, кропиви, бурячиння. Дуже тішились весною, коли зійшла на городі цибуля, а біля колгоспних кагат збирали гнилі картоплі. Під час цього голоду попухли і померли менші братики (Федя, Гріша, Коля і Саша). Батько дуже переживав цю втрату. Він плакав і говорив: «Я вже зовсім сліпий. Я без очей, бо я втратив синів».

І от в один з таких тривожних днів батька викликали в сільську управу, бо приїхала з району уповноважена «Маруся в коралях» на коні розібратися з тими людьми, які не виконували розпорядження по здачі продуктів. Батько був дуже сердитий і нестриманий. Він відповідав нецензурно. Тоді уповноважена наказала йому роздягнутися, роззутися і вилізти на піч (в печі перед цим добре напалили). Коли він добре нагрівся, його роздягненого і босого вивели на вулицю, і в супроводі двох прислужників влади і уповноваженої на коні, зав'язавши руки, провели його через усе село (від Войтовича до Щербановського) напоказ людям, щоб «неповадно» було й іншим не виконувати урядові розпорядження. Звичайно, після цього видовища люди боялися не виконувати розпорядження, а мій батько простудився і помер. Залишилася мати з п'ятьма дітьми: я (1913 р. н.), Віра (1921 р. н.), Ганя (1923 р. н.), Андрій (1925 р. н.), Михайло (1929 р. н.).

Я розкакую це вам не для того, щоб ви мене жаліли, а для того, щоб ви розповідали своїм дітям і онукам, що родина у нас могла бути ще більшою. Вони не винні, що померли мученицькою смертю. І нехай такі страхіття ніколи не повторяться. Хай кожного з вас береже Господь.

ПРИСЯЖНА Марія Антонівна, 1928 року народження, с. Вихрівка, Дунаєвецький район.

Записала Саніцька Т.Г., директор Вихрівського СБК, 25.02.2008 р.

На 1932 рік мені було всього чотири роки. Це був жакливий період в житті нашого села. Особливо для тих людей, які відмовлялися вступати в колгосп. Їх протягом року заставляли по декілька раз сплачувати податки. Після того, як не було чим платити податок посиляли комсомольців, які нишпорили по горищах. Шукали схованого зерна. Серед таких комсомольців були Вус Володимир, Вітовський Франц, ватажком яких був рідний брат Присяжної - Кучерявий Якуба.

Коли комсомольці нічого не знаходили, він сам лазив на горище і забирав останні зерна кукурудзи, квасолі з горщиків. Коли не було зерна, забирали

подушки, рядна, і все, що було в приміщенні хати. Коли люди паплюжили Якуба за те, що він так поводився з рідною сестрою, він говорив, що мені все рівно чи брат чи сестра, я за Радянську владу.

Вживив тільки той, в кого була на господарстві корова, яка рятувала голодних людей. Люди їли майже все, кропиву, лободу, листя липи. Весною перекопували землю, де росла картопля. Там знаходили перемерзлу картоплю і з неї готували їжу.

Дуже багато можна було побачити в селі людей з інших районів, які носили різний одяг, щоб обміняти його на стакан квасолі, або якої-небудь муки. Партійні лідери і комсомольці доказували на всіх чесних людей, робили різні наклепи на них, а Вітовський Франц говорив, що він є Сталін на селі, особливо тоді коли він став членом партії. Багато чесних людей постраждало через них. Це колишній директор школи Деда, Матвеев Микола, Гуменюк Іван, які були вислані на північ Росії біля Білого моря. Розгул комуністів і комсомольців тривав протягом багатьох років. Багато безвинних людей постраждало від цього розгулу.

ЧАПЛІНСЬКА Надія Михайлівна, 1920 року народження, с. Вихрівка, Дунаєвецький район.

Записала Саніцька Т.Г., директор Вихрівського СБК, 25.02.2008 р.

При сільській раді були створені бригади, які довгими металевими палицями шукали приховані продукти. Якщо знаходили зерно, конфісковували – висипали з пляшки, горняти, глечика. Були випадки, коли вузлик пшона витягнули з-під голови грудної дитини. При сільській раді діяв штаб, котрий працював цілодобово. Сюди викликали людей і заставляли записуватись в колгосп. А тим часом з району надсилали рознарядку на висилку розкуркулених, саботажників. Хто навіть мав якийсь фунт зерна, то не міг ніде змолоти. А в млин на помол приймали лише тоді, коли була довідка підписана уповноваженим з району. Мололи в жорнах. Тоді згори прийшло розпорядження - знищити жорна. Створили спеціальну бригаду, яка біла жорновий камінь. Люди ходили попухлі, нічого не могли робити. Ледве моталися по білому світу. Варили і їли лободу, пекли пампушки з гречаної полови.

ГУМІНСЬКА Неоніла Аполлонівна, 1930 року народження, с. Гута Яцьковецька, Дунаєвецький район.

Записала Болюх І.В., зав. клубом с. Гута Яцьковецька, 20.02.2008 р.

Було дуже трудно. Голод був, всі пухли від голоду, вмирили. Декого висилали. Були бідні люди, що не мали нікого з рідних, то не було кому й поховати.

Уповноважені ходили по селу, забирали все, що було під руками: квасолі, сушенню, навіть тютюн і той забрали. Я стояла і через вікно все бачила. Хто впирався, не хотів віддавати, лишав дітям, то того били, били до смерті. Дідусь сховав мішечок гороху в купу гною, то навіть цей мішечок знайшли і забрали. Підвода під ворітьми стоїть і все, що знаходять, грузять на неї. Стодола була дильована, там стояв кінь. Коня забрали в колгосп, стодолу розділювали – казали, що така колективізація. Землю забрали. Дідуня опісля вислали, він так і не повернувся. Тяжко це все згадувати і гірко.

ІЛЬЄВА Марія Антонівна, 1930 року народження, с. Гута Яцьковецька, Дунаєвецький район.

Записала Болюх І.В., зав. клубом с. Гута Яцьковецька, 20.02.2008 р.

Я була маленька, всього три рочки. Мені розповідала мама про той страшний час. Казала, що хліба було багато: 12 кіп (а в копі 60 снопів) нажатого на полі стояло. А з поля забрали на «червоний тік» (так тоді казали). Тато не мав що їсти, і не тільки тато, а й ми всі. Я пам'ятаю, як мама назбирала вавриків, парила в макітрі, щоб вони вилізли зі шкаралупок, і варила нам таку юшку, і ми її їли.

Дуже було трудно, пухли ми всі з голоду. Мама хотіла, щоб ми всі повмирили (у мене були старша сестричка і молодша), а після накласти на себе руки. Вона пішла в ліс і назбирала грибів «чорних псярок». Повернувшись додому, наварила їх, щоб всіх нас потруїти. Ми наїлися, але всі вижили. Ось так було. Ще пам'ятаю, як тато спух, лежав на траві, а я гралася біля нього. І так він, не підводячись, помер.

ПОЛІЩУК Марія Іванівна, 1913 року народження, с. Залісці, Дунаєвецький район.

Записала Ферук В.В., зав. бібліотекою с. Залісці, 19.02.2008 р.

У 1933 році мені було 20 років. Народилася в багатодітній сім'ї, було нас у батька і матері чотири дочки та один син. В 1929 році вийшла заміж, у 1931 році народився синок, якого звали Петром.

У той голодний 1933 рік, щоб прогодувати сім'ю, чоловік поїхав на Донбас на заробітки, залишивши мене з малою дитиною на руках.

Життя стало нестерпним. Щодня приходили до нашої хати уповноважені представники з сільської Ради щоб сплатити податок в сільську раду. Та на нашому горі ще й наживалися так звані «активісти».

Було це так. Прийшов до мене мій сусід Кудринський Сава і став мене упрікати за те, що я не заплатила податок, а потім почав обшукувати у хаті. Не знайшовши нічого у хаті, поліз на горище. Там у мене було сховано декілька качанів кукурудзи на

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

насіння. Качани він забрав і поніс їх не в сільську раду, а до себе додому.

У 1933 році від голоду помер мій батько. Великодні свята ми святкували за пустим столом, не було нічого крім кропиви та бруньок з дерев.

МАРУЩАК Зіна Іванівна, 1917 року народження, с. Залісці, Дунаєвецький район.

Записала Ферук В.В., зав. бібліотекою с.Залісці, 19.02.2008 р.

Урожай у 1932 році був кращий, ніж у 1930-1931 роках. Але хліб з колгоспу та від людей одноосібників був забраний.

Мій батько вважався на той час середняком. Було в нього 5 га землі, коні, худоба. Досить таки на великій площі було засіяно жито. Він зібрав непоганий урожай жита, кукурудзи, помістив все на горищі в stodoli та хаті. І весь цей урожай забрали «активісти». Залишили на нашу сім'ю, яка складалася з 5 чоловік - 12 фунтів зерна.

Кукурудзу забрали повністю. Так як вона зберігалася на горищі хати, то «активісти» розібрали верх, розвалили стелю, а на дворі був грудень місяць і у хаті троє малолітніх дітей. Залишились ми голодні та холодні. Щоб якось вижити змушені були ходити по селу і просити хоч бурячка.

Настала весна 1933 року. Від нас забрали землю, залишивши десь до 40 соток, розібрали для радгоспу будівлі. Мама ходила на роботу до єврея Віктора, і він платив їй за день 100 гр. пряників і 100 гр цукерок. А батько працювати не міг, він опух і невдовзі помер. І ми діти, самі копали яму на цвинтарі.

Та не тільки нашу сім'ю спіткало таке горе: сім'я Ястремського Михайла теж не вступала в колгосп як і мій батько. І у них «активісти» забрали все. Я була очевидцем як з його двору забирали зерно. Нагрузили 4 фіри качанів кукурудзи, розібрали будівлі і вивезли. Забрали усе до останньої зернини. Навесні 1933 року протягом одного тижня померло двоє малолітніх дітей і їхній батько – Ястремський Михайло.

Така ж доля і в іншого мого сусіда - Кардана Миколи. А він був хазяїном на все село. Із цієї сім'ї навесні 1933 року померло 4 чоловіка. А були вони працюючі, дбайливі. І за це їх називали куркулями. Не дай Боже, щоб у наш час повторилось таке страшне лихо.

МОХ Марія Іванівна, 1929 року народження, с. Іванківці, Дунаєвецький район.

Записав Андреев І.Б., вчитель Іванковецької ЗОШ, 13.11.2007 р.

Мені було 4 роки, я пам'ятаю що був голод. Хліб, який забирали у людей звозили у колгоспні комори, були навіть випадки, коли його висипали у річку,

рови. Це робила місцева влада без всяких документів. Наскільки я пам'ятаю людей дуже били, знущалися. Нещасні люди їли, в основному зелень, лободу, бурячиння, кору дерев, котів, собак, голубів, усе що можна було знайти. У роки голоду, цвинтар був на місті парку, який знаходиться зараз недалеко від церкви, на території телятників. За часів радянської влади ніхто не споминав померлих від голоду в церкві, тому що всі церкви в ті часи були закриті. Про Голодомор 1932-1933 рр. кожна людина знає, адже таке не забувається. Я сама часто розповідаю про голод своїм дітям, онукам, сусідам, знайомим.

СЕМЕНОВА Наталія Костянтинівна, 1912 року народження, с.Іванківці, Дунаєвецький район.

Записав Андреев І.Б., вчитель Іванковецької ЗОШ, 13.11.2007 р.

Запам'ятався голод 1933 р. Корови не було, їсти не було що. Легше було пережити голод влітку. Збирали різні бур'яни, зокрема, лободу і варили щось подібне до юшки. Майже всі ходили в ліс по гриби. Деякі не витримували голоду і тут таки їли сирі гриби. Такі люди вже додому не поверталися. Такий випадок стався з односельцем Притуляком Сидором. Він з своєю дитиною наївся сирих грибів і в лісі помер. Основним продуктом харчування на селі на той час були бадрачки з кукурудзи. М'якоть з середини вибирали і варили таку кашу.

КОНИК Анатолій Кирилович, 1924 року народження, с. Криничани, Дунаєвецький район.

Записала Гребелюк Н.В., зав. клубом с. Криничани, 02.02.2008 р.

Я, народився в 1924 року часто згадую Голодомор 1933 року. Мені тоді було 9 років. Наша сім'я теж не мала що їсти, бо прийшли ті активісти, що розкуркулювали людей, забрали все, що в нас було. У батьків нас було троє дітей, але з Божою допомогою вижили.

А наші сусіди одного дня прийшли до нас, дуже опухлі і просили їсти, мама що мала те їм дала. Но вони вже додому від нас не дійшли, а повмирали під парканом. Це Мегель Авксентій та його сестра Люба.

А їх мама, її називали Марчиха померла вдома, її знайшла невістка, яка прийшла до неї з села Рудка, звали її Ліза. Сусіди бачать що Марчиха не виходить, ніде її не видно, пішли подивитись що з нею, Марчиха померла, невістка затягнула до кладовки відрізала м'ясо і варить.

Із спогадів мого тата, то був радгосп, де люди йшли на заробітки, бо там після роботи ввечері давали якоїсь юшки поїсти, в якій плавали комахи. Ввечері одного разу люди вертались з роботи, то

Гвоздовський Петро і його сестра на дорозі лежали мертві, опухлі померли з голоду, і ще Гвоздовський Іван теж з голоду помер.

ЗАЙЦЕВА Марія Василівна, 1926 року народження, с. Криничани, Дунаєвецький район.

Записала Гребелюк Н.В., зав. клубом с. Криничани, 02.02.2008 р.

В шість років залишилась сиротою. Тато помер. Починали вишні достигати, а мама через два чи три місяці за татом. Тато, пам'ятаю, як лежав в садку під вишнею весь спухлий і просив мене зірвати йому ягоду, а я ще зовсім мала, але якось залізла зірвала ту ягоду ще не попалілу і дала її татові. Пам'ятаю, як він взяв мене коло себе і дуже плакав, говорив на кого ми тебе лишимо таку маленьку, мама тоді була вже дуже хвора.

Тоді були дуже страшні часи, голод був страшений, про то і згадувати страшно.

Я була сама молодша, а були в мене ще сестра старша і брат. Сестра з братом йшли на роботу, бо там давали якоїсь юшки ввечері їсти. Сестра була дуже хвора і померла трохи пізніше. А я ходила збирала лободу, з лободи варили юшку чи то був борщ, лободу товкли вкидали в баняк. Бувало прийдуть енкевідисти, чи голова колгоспу і ту юшку повиливають.

Страшно навіть подумати зараз, що робилося, як ми з братом вижили. Сусіди наші повмирали від голоду під тинном, з хати вийшли впали на дорозі і померли. Всякого було, псів люди вбивали і їли.

Зараз добре жити, є що їсти, є що одіти, але жити нема коли. Зичу молодим людям, щоб не знали такого лиха.

ПЯНКІВСЬКА Аделія, 1920 року народження, с. Маліївці, Дунаєвецький район.

Записала Точинська О.О., директор Маліївецького СБК, 24.02.2008 р.

Мені було 12 років. Цей страшний час почався з того, що Сталін дав розпорядження забрати весь хліб і продукти харчування з України. До кожної хати приходила міліція і забирала усе, що було в хаті, навіть їжу у горщиках з печі. У хаті не залишали нічого. Худобу в людей не забирали, але не в усіх була худоба. Зима була холодна, їсти було нічого. Доводилось варити з дерева юшку. Люди пухли від голоду, вмирали. В кого з людей була корова їм було легше. Вони терли на жорнах муку і з молока варили кашу, а потім різали худобу хто ще мав. Коли настала весна, то стало легше. Можна було знайти перій, лободу. Їли вже що бачили: траву, конюшину. Були й випадки людоджерства: їли в більшості дітей, їх ловили, а потім варили на кострі в лісі. Трупі людей лежали скрізь: на полях, в лісі. Люди рятувались як

могли: варили всякі юшки з лободи чи конюшини, а з корінців перемелених на жорнах пекли пляцки. Їли цвіт акації, гнилу картоплю і варили з неї юшку.

ДЛУЖНЕВСЬКА Марія Іванівна, 1922 року народження, с. Миньківці, Дунаєвецький район.

Записала Афанасій Т.О., директор Миньковецького СБК, 25.02.2008 р.

В сім'ї нас було п'ятеро. Батьки працювали в колгоспі. У нас в селі була бригада з п'яти чоловік, які збирали податки. У нас забрали все: квасолю, кукурудзу, корову. Вони дали нам квитанцію, що ми вже сплатили податок і більше платити не будемо. Квитанція загубилася, і працівники сільської ради сказали, що ми винні ще 46 кг м'яса і 200 яєць. Мама тоді вже спухла від голоду, у неї почали текти ноги. Вона відкинула ковдру, показала їм ноги і сказала: "Ось тут моє м'ясо, беріть живе". Вони обернулись і пішли. В мене також спухли ноги. Їли ми буряк, листя з вишень, глей. Буряк терли, кидали на воду і сьорбали ту юшку. Ходили весною по полях, шукали, де залишилася картопля, вибирали з неї крохмаль і їли. З голоду помер мій сусід.

Моя тьотя давала через день глечик кислого молока. Так вона нас рятувала від голоду.

ЯЩУК В.І., 1912 року народження, с. Нестерівці, Дунаєвецький район.

Записав Антошко Анатолій, студент Хмельницького інституту МАУП, 2007 р.

Мені зараз 95 років, але я, на жаль, дуже добре пам'ятаю ті страшні дні, місяці, коли всі думки зводилися до одного: їсти, їсти... Мені тоді було 20 років. Голод нестерпно мучив моє, безсиле тіло. Сім'я наша була багатодітна. Мої батьки працювали у колгоспі, там їм давали їсти баланду – вариво із висівок, дерті, горохового борошна; вони завжди брали з собою відеречко, щоб і нам щось принести. Кожному діставалось по кілька ложок, але через деякий час й це перестали давати. Що робити? Нам татко десь дістав насіння цукрових буряків. Мололи його в жорнах, домішували в те борошно кислого жому і пекли млинці. Вони були бридкі, наче з тирси, але голод – не пан...

Я згадую... коли прийшла весна, наша їжа трохи урізноманітнілась, бо вже з'явилась лобода, кропива, липове листя. Хоча їсти вже було більше, мати почала пухнути. Щоб урятувати сім'ю, тато взяв все золото мамине, яке в неї було і поїхав на Кубань, а мене залишив біля неї. Коли через тиждень він повернувся, то мама від радості не могла знайти двері, щоб йому відчинити. Татко привіз кілька пудів кукурудзи, паляницю хліба і кілограм п'ять борошна.

Тоді це для нас було велике свято. До нас приходили сусіди, родичі, (татко мій був, дуже добрий) і

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ми з ними також ділилися. А тут, на щастя, ще й отелася корова.

Так ми вижили, врятувались від голоду. Допомогали й родичам, але всіх ми не змогли врятувати, голод забрав все більше і більше людей...

Тяжко було дивитися на односельчан, які пухли і падали мертвими на дорозі. Дві підводи щодня їздили по вулицях і забирали мертвих, звозили їх до великої ями. Щоб більше вмістилося, то ще й притоптували. Були і випадки людоїдства, про які навіть не хочеться згадувати – то найжахливіші плями нашої гіркої історії: голод перетворював нас на звірів.

Я б ніколи не хотів, щоб ще колись подібне повторилося в нашому житті.

БРЕНДАК Григорій Олексійович, 1918 року народження, с. Панасівка, Дунаєвецький район.

Записала Олійник А.В. зав. клубом-бібліотекою с. Панасівка, 25.02.2008 р.

Голод 1933 року не обминув і нашу сім'ю. Пам'ятаю, зібрали непоганий урожай, і всі були раді, що наступного року буде чим засіяти і буде, що їсти. Але сталося зовсім інше. Прийшов наказ здати і вивезти весь хліб. Свої сільські ходили Боднар і ще багато інших, як їх тоді називали уповноважені і забирали все до крихти. Кожні два тижні вони приходили і робили повні обшуки. Врешті забрали навіть горох, картоплю, буряк. Наявність цих продуктів викликала підозріння, що сім'я не голодує. Запамяталось, що мама сховала в стріху трохи квасолі і ту забрали.

Люди вмирили всю зиму, але масове вимирання почалося навесні 1933 року. Коли розтанув сніг, почався справжній голод. У людей розпухали ноги, обличчя, животи. Вони ходили висохлі, мов скелети. Весною ходив по городах збирав мерзлу картоплю і варили юшку. А коли зазеленіла трава, почали викопувати коріння, їли листя і бруньки.

Це був дуже страшний рік. Люди вмирили, як мухи. У мене померла сестра, вона лежала, а з її тіла текла вода. Потім її завинули в одягло і поховали. Голод таке страшне слово, серце терпне, коли чуєш його. Ті, що ніколи не переживали його, ніколи не зможуть уявити собі, які страждання спричиняє голод.

СЕМЕНОВА Анастасія Йосипівна, 1918 року народження, с.Рачинці, Дунаєвецький район.

Записав Лукинянов М.А., зав. клубом с.Рачинці, 27.02.2008 р.

Я добре пам'ятаю ці страшні роки тому, тому що мені було 14 років. Я пам'ятаю, як прийшли і забрали з хати все майно. А була це бригада людей, яка була створена, щоб забирати все майно в людей,

якою керував голова сільської ради Васильєв Павло. Все майно скидали на рядно і забрали з хати. Залишилася на постелях одна солома. Скриню з майном теж забрали. Було сховане зерно в горшках під стріхою, їх теж було знайдено і забрано. Як забрали все з хати і йшли, голова сільської ради оглянувся і побачив, що я стою в хустці, він повернувся і зняв її з голови. Цей голод зробив не Сталін, а односельчани, які були при владі.

Цукру не було, то зварили декілька цукрових буряків і тією юшкою посолодили кутю. Тільки ми сіли вечеряти, як прийшла "бригада" і забрала кутю. На другий день забрали тата в сільську раду. Мама послала мене та мого брата Павла в сільську раду, щоб ми були близько біля тата. Бригада вигнала нас, але ми стояли і плакали біля сільської ради. Тому вони несильно побили нашого батька. На ніч закрили його до льоху біля сільської ради і ми з братом цілу ніч стояли біля льоху. Ранком його відпустили. Через два дні прийшла бригада і забрала корову. Через дві неділі ці корови порізали і забрала бригада м'ясо собі. Мама накупила бочку гарбузів, огірків і так ми харчувалися. Коли почав танути сніг річка Студениця стала повноводною. Тато мав сак, яким ловив рибу в річці і цим підтримував сім'ю. Одного разу тато, ловлячи рибу саком витягнув з річки жбанок, десь на дві літри закоркований, в ньому була пшениця. Мама висушила пшеницю і з неї приготували Великодній обід. В нас ще було заховано відро гречки. Весною потім, як не було що їсти, тато змолотив нараз гречку і мати варила її разом з молоддю кропивою та лободою. Потім почалися ягоди, черешні, гриби. Пам'ятаю, як я пішла на черешні і там був дуже кволий чоловік, який впав з черешні і забився. Також пам'ятаю, як татова сестра Гонора і її три здорові сини померли з голоду разом з мамою. Їх поховали разом в одній ямі. То був важкий час, для простих ні в чому невинних людей.

ЗАБОЛОНА Анелія Петрівна, 1922 року народження, с.Рачинці, Дунаєвецький район.

Записав Лукинянов М.А., зав. клубом с.Рачинці, 27.02.2008 р.

Коли розпочався голод мені було 10 років. Сім'ю нашу розкуркулили. До цього батьки мали 5 десятин землі. Жили добре. У ході розкуркулення забрали усе. Разом із нашою сім'єю були розкуркулені Ульянов, Павлов, Павлова Євгена. Вигнали з рідної хати Козака, хату віддали під школу. Чорномиз Ксенії хату забрали під сільську раду, Домбровського Стаха хата відійшла під інтернат.

Розпочалося злиденне життя: ми з братом збирали, що було їстівне. Добре було тим, у кого була корова. Але і у них було горе. Так Ягольник Таїса, поховавши весною 1933 року чоловіка, жила із синами 12-14 років. Старший син в жнива зірвав ко-

лосків жита, потер їх, з'їв насіння і вечором помер, а молодший син ранком погнав пасти корову. Сів. Мати кричить: "Юхрине, ти, що заснув?". Підійшли сусіди, які йшли на похорон, і побачили, що хлопчик мертвий. В той день по селу померло понад 30 людей.

ВОЗНЮК Емілія Францівна, 1927 року народження, с. Рудка, Дунаєвецький район.

*Записала Бардецька Г.М.,
директор Рудського СБК, 23.02.2008 р.*

В 1933 році, коли почався голод, мені було всього 6 років. В людей забирали все. В нас тоже забрали: корову, коней, харчі, знайшли клуночок пшона і той забрали.

Тато з мамою змушені були піти на роботу в радгосп (на Бевуз). Я із своєю двоюрідною сестрою також ходили на ту роботу з батьками, для того, щоб поїсти. Ми брали із собою порожні горнятка. Там у радгоспі батькам давали обідати, а мама з татом половину надливали нам у горнятка. А ми з сестрою трошки їли, решту залишали, бо в дома ще молодші братик і сестричка тоже хотіли їсти.

Навесні прожити було краще. Яке було смачне з липи листя. А бруньки з липи варили на окропі, як вермішель. Цвіт подорожника нарізали, їли з цукром, який по чуть давали в радгоспі батькам. Навесні також збирали мерзлу картоплю, перебирали і мама пекла плячочки (паляниці). А ті, котрі їли лободу, від неї пухли. Багато в селі померло людей від голоду, особливо ті, хто не хотів вступати в колгосп.

СІРА Любов Григорівна, 1927 року народження, с. Рудка, Дунаєвецький район.

*Записала Бардецька Г.М.,
директор Рудського СБК, 23.02.2008 р.*

Тих люди, які не хотіли йти в колгосп, розкуркулювали, забирали все, що було в господарствах. В нас розшили верх в хаті, а сніпки позабирали на підводу і вивезли. В хаті в скрині зберігали одержину, але прийшли активісти села і забрали все із скрині, а я якось встигла непомітно вкрати дві хустинки і вовняну верету, що і залишилося нам.

Кругом витрясли все зерно, а трошки сховали в баночку, то Коваль Федосько таки її знайшов і забрав. Подушки забрала Саверка, яка теж була в бригаді активістів.

Ми з братом ходили в поля по лободу, рвали в торбинки, а мама в дома вже варила. Так виживали. Коли дозрівало жито, то якось тихцем його рвали у полі, сушили і їли смажене зерно. Збирали пшеницю, терли і пекли плячочки (паляниці). Коли в полі підросли бурячки, то ми з братом Іваном ходили в поля і рвали бурячиння, приносили до дому, а

мама варила бурячанку.

В селі також були люди, які за 20 копійок могли навести бригаду до тих, хто закопував на підвір'ї зерно. В нас таким чином перекопали все підвір'я, бо хтось їм сказав, що тато закопав зерно.

А тим, хто пішов до колгоспу, то привозили по 2 безтарки, по безтарці (віз) зерна, так що ті люди жили краще і не так голодували.

КОВАЛЬ Ольга Василівна, 1918 року народження, с. Рудка, Дунаєвецький район.

*Записала Бардецька Г.М.,
директор Рудського СБК, 23.02.2008 р.*

Були страшні роки, дуже хотілося їсти. Мені тоді було 14 років. Люди пухли і вмирили з голоду. Щоб хоч чогось поїсти, рвали лободу, добавляли трошки гречки, а ще якусь полову і мама пекла плячки (паляниці). Коли ходили в поле сапати кукурудзу, бо мали 6 га поля, то брали такий обід: плячок, глечик з молоком і великий жмут зеленої цибулі.

Вдома ми мали в господарстві корову, вівці, коні. Брат написав заяву, щоб вступити до колгоспу. Але мама плакала, тому брат пішов та й забрав заяву назад. Тоді бригада із Ковалем Федоськом прийшли і забрали все дощенту господарство і все, що було в горшках чи десь в закутках із харчів.

За колоски, які були вкрадені у полі судили. Але ж люди старалися хоч скільки колосків сховати за пазуху, коли на полі жали чи в'язали урожай хліба. Лободу треба було шукати, бо люди переважно нею живилися.

БРУДНЄВА Ганна Григорівна, 1921 року народження, с. Томашівка, Дунаєвецький район.

*Записала Гайдук Н.О.,
секретар сільської ради, 08.02.2008 р.*

В 1933 році мені виповнилось 12 років. Мої батьки - Саврацький Григорій Костянтинович і Саврацька Єфросинія Михайлівна. В нашій сім'ї було крім мене ще п'ятеро дітей - три брати і дві сестри. Вижили нас двоє - я і мій молодший брат Сергій.

Мої батьки мали своє поле 4 гектари землі. На полі сіяли жито, пшеницю, садили картоплю. Мали свого коня, плуга, воза, сани. Тримали худобу, свині, птицю. Трудилися на своєму полі. Вдома завжди був хліб. З кожним днем життя налагоджувалося, поки до влади не прийшли комсомольці.

Я пам'ятаю, як приходили комсомольці і забирали все нажите батьківським трудом, виносили полотно, всю одягу, весь сільськогосподарський реманент і заставляли батька, щоб йшов в колгосп. Тато відказувався, йому було жалко своєї праці нажитої своїм трудом. Дійшло до того, що батько захворів і мати сховала під нього, де він лежав пуд пшениці і навіть те витягнули.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ГУРА Карл Антонович, 1925 року народження, с. Томашівка, Дунаєвецький район.

*Записала Гляс К.В.,
сільський бібліотекар, 08.02.2008 р.*

В 1933 році мені виповнилось 8 років. Ми були малі, лазили по вишнях, збирали глей і листя і їли, збирали блекіт. Перекопували город і збирали гнилі бараболі і з них пекли млинці. Одного разу мама пішла на поле назбирала колосочків молодого жита. Ці колосочки в макітрі потерла, процідила і з цієї юшки варила кашу. Я ходила до лісу і збирала равлики, але найшла всього 3 равлики. На дечці мама спекла і поділила на сім'ю, кропиву збирали в лісі, бо в селі вже не було.

Люди всі були слабі, не могли нічого робити, падали як мухи. Люди вмирили кожного дня, хто був трошки багатший, то робили труно, а хто був зовсім бідний, замотували в верету і так хоронили.

КОЛЯНОВСЬКА Аделія Казьмирівна, 1923 року народження, с. Томашівка, Дунаєвецький район

*Записала Гляс К.В.,
сільський бібліотекар, 08.02.2008 р.*

В 1933 році мені виповнилось 10 років і мої батьки Воронецький Казьмир Станіславович і Воронецька Марцеліна разом з селянами працювали важко в полі, щоб виростити гарний урожай. В сім'ї крім мене ще було троє дітей: Воронецький Станіслав Казьмирович, Воронецька Павліна Казьмирівна, Воронецький Михайло Казьмирович. В 1931-1933 роках батьки вступили в колгосп, щоб нас не вигнали з хати. Сплачували великі податки. З хати нас вигнали все рівно. Жили ми по чужих хатах десять років. Брати пасли худобу, а я з сестрою няньчила дітей. Так ми виживали. Батько після того, як нас вигнали з хати, прожив 3 місяці і помер.

БРАНЕЦЬ Віра Федорівна, 1929 року народження, с. Томашівка, Дунаєвецький район.

*Записала Гляс К.В.,
сільський бібліотекар, 08.02.2008 р.*

Мені було 4 роки коли почався голод, який ще тривав 2 роки. Мої батьки були розлучені і я малою ходила до тата просити хліба, щоб з'їсти по дорозі. Життя було важке і нестерпне. Ми з мамою варили блекіт і кропиву, щоб не вмерти з голоду. Тато деколи приносив гнилі бараболі, з яких пекли коржі. Прокіп Бурлак і Скиба ходили по бараболі до кагат, щоб не вмерти з голоду. Моя мама бараболі сушила і протирала через сито і пекла такі коржики. Коли мені виповнилось 10 років, пішла на роботу до млинки і до машин, в'язала вночі снопи, щоб щось заробити й прожити.

В 1933 році почався голод, і мій батько мусив виїхати в Крим на роботу, щоб хоч як-небудь програвувати сім'ю. Я, мама і молодший брат голодували, не було що їсти. Я пам'ятаю як мама варила нам з чистої води і молодого буряка поїсти. З нашого поля збрали урожай і завезли на червоний тік, а нам нічого не дісталось. Маму гонили в колгосп на роботу в городню бригаду. Пам'ятаю як ми з братом вилазили на черешню і їли зелені ягоди і зелену цибулю, бо дуже хотілося їсти, а хліба зовсім не було. В селі почали вмирати люди від голоду - по 5-6 мерців на день. Люди пухли від голоду. Батько вислав нам гроші, і ми так виживали.

КУШНІР Ганна Герасимівна, 1918 року народження, с. Томашівка, Дунаєвецький район.

*Записала Гайдук Н.О.,
секретар сільської ради, 08.02.2008 р.*

В 1933 році мені виповнилось 15 років. Батько – Мельник Герасим Петрович, мати – Мельник Параска Йосипівна. Настав тяжкий і голодний рік. Батько був хворий і спух від голоду. Не було що їсти, їли цвіт калини, гнилі і мерзлі бараболі і цибулю з кислим молоком. Бараболі збирали в сусіда, і сусід хотів вбити маму, але пожалів мене, бо я дуже плакала. Коли ранком прокинулися, то пішли чутки, що найшли забитих людей.

Тато помер. Мама пішла збирати колоски. Люди приносили заховати снопи до нас. За це маму посадили в тюрму на 5 років. Забрали в нас все, що можна було забрати. Я жила сама, сусіди мені давали трошки цукру, щоб я вижила. Мама повернулася через 2,5 місяці. Ми мали на городі траву і люцерну, яку міняли на молоко - так і вижили.

ГАЙДУК Надія Григорівна, с.Томашівка, Дунаєвецький район.

*Записала Гайдук Н.О.,
секретар сільської ради, 08.02.2008 р.*

Голод завжди в мене в пам'яті, таке не забувається до смерті. Ходила бригада по селі і "червоною мітлюю" вимітала усе чисто з хати, забирали останню торбинку борошна. Всю ніч не давали спати, будили, заставляли йти до колгоспу, слухали під вікнами, чи ні в кого не працюють жорна. Пам'ятаю, ходили з мамою зимою в поле до кагат, шукали пригнивший буряк, картоплю - варили і їли. Весною пекли млинці з цвіту акації, лободи, липи, збирали і варили равликів. Батьки лежали на печі, спухші з голоду, а я, рятуючи їх і себе, ходила крадькома в поле, щоб нажати хоч трохи колосся. Ступаючи босими ногами по колючій стерні, на п'ятах виступала кров, та я не зупинялася. А потім, ховаючись від активістів, несла те довгоочікуване збіжжя додому. Були раді батьки і мій братик Коля.

СТАДНІК Ганна Матвіївна, 1920 року народження, с. Томашівка, Дунаєвецький район.

*Записала Гляс К.В.,
сільський бібліотекар, 08.02.2008 р.*

В 1933 році мені виповнилось майже 13 років, а брату Василю - 4 роки. Батьки Стаднік - Матвій і мама Тетяна тяжко працювали в полі. Мені також приходилось працювати, голодували як інші односельчани. Все що у нас було забрали. А їли все, що було під ногами. Щоб вижити збирали ягоди, листя дикого щавлю, лободу з якої мама терла муку і пекла млинці. В жнива мама і я ходили в поле збирати колоски, розтираючи які мама змішувала з розтертим насінням лободи і пекла хліб. Так ми і вижили.

МОКРОДІЙ Іван Васильович, 1925 року народження, с. Томашівка, Дунаєвецький район.

*Записала Гляс К.В.,
сільський бібліотекар, 08.02.2008 р.*

1932-1933 роки були дуже тяжкі роки, мені тоді було лише 8 років. Згадую, як приходили з важкими залізними кручками і втикали в землю, шукаючи пшеницю, ячмінь, кукурудзу. Шукали майже кожного дня і кругом по хлівах, у різних кутках. Пам'ятаю, як наш сусід зробив жорна, то це означало, що він щось ними розтирає - прийшли вночі і забрали.

Одного разу прийшла моя родичка Тетяна до голови сільської ради, щоб він дав склянку молока, бо вмирає дитина, але він не дав.

Люди, які приходили і забирали хліб, були з Ярмолинця, з Дунаєвця, але найбільше з Хмельницького.

САВРАЦЬКИЙ Опанас Григорович, 1927 року народження, с. Томашівка, Дунаєвецький район.

*Записала Гайдук Н.О.,
секретар сільської ради, 08.02.2008 р.*

В 1933 році мені виповнилось 6 років. Мої батьки працювали в полі, щоб виростити добрий урожай. В сім'ї крім мене, був старший брат - Василь 1924 року народження та сестра Ліза - 1929 року народження і менша сестра Ганна - 1932 року. Прийшла пора, коли треба було збирати урожай і до села прийшли, ті хто намагався поділити порівно чуже добро і знищити тих, хто невтомно працював, не покладаючи рук на землі. Більшовики, як справжні варвари, вдиралися до домівок селян, забираючи насильно всі мізерні запаси продуктів, не залишаючи нічого.

Не маючи нічого їсти люди пухли від голоду і вмирили. Наша сім'я вижила, тому що була корова, яку батьки якимось чином відвоювали. А в батькового брата Підлісного Гната з голоду помер син Микола.

СТАТИЧНЮК Юстина Гаврилівна, 1923 року народження, с. Томашівка, Дунаєвецький район.

*Записала Гляс К.В.,
сільський бібліотекар, 08.02.2008 р.*

В 1933 році мені виповнилось 10 років. В сім'ї крім мене було ще 5 дітей. Рік був холодний і голодний. Голод був страшний.

Не було що їсти, навіть лушпиння і того не було. Я пасла корову і на долині збирала дикий квасок, бруньки з липи. А вдома не було нічого крім корови. Коли було бурячиння, то мама варила його на молоці. Люди пухли з голоду і вмирили. Сестри їздили в колгосп в Карабчіїв на роботу. Там давали по 300 грамів хліба і чуть муки. Сестри приносили все це додому - так і виживали. Вдягатися не було в що. Ходили босі, в'язали капці з соломи. В нас вкрали корову і коня. Та кінь найшовся. Наші люди побачили його на ст. Дунаївцях, відв'язали його, і кінь прийшов додому.

В селі в сім'ї Базаїв батьки померли з голоду, а Коляновських вбили.

РОГАЛЬ Дарія Григорівна, 1922 року народження, с. Томашівка, Дунаєвецький район.

*Записала Гайдук Н.О.,
секретар сільської ради, 08.02.2008 р.*

Я була третьою дитиною в сім'ї Григорія та Єфросинії Кушнірів. В 1933 році сім'ю розкуркулили так як в нас був кінь та корова та інше дрібне господарство. Розібрали хліви та стодолу. Коли прийшли робити обшук в хаті, то мама висипала трішки жита на піч і посадила туди нас, думала що там не будуть шукати, але нас зняли і зерно забрали. Мама дуже просила, щоб не забирати останнє зерно, але ніхто на бідну жінку не звертав уваги, вигорнули все до зернини. А саме більше сім'я плакала за коровою. Батько працював лісником. Його забрала вночі машина, яку називали "чорний ворон". Був на тяжких роботах. Додому прийшов вкрай виснажений і дуже швидко помер. Хліб шукали по городах гострими палицями. Я пішла пасти худобу до єврейки Броні Архипівни, але це був тільки привід пасти корову, мене взяли щоб дати їсти, інакше б я вмерла з голоду. Крім худоби забрали весь реманент, зерно, висипали крупу з горнят. Голодували дуже. Старший брат лежав спухлий з голоду, безсилий. Мені давали за роботу стакан молока і кусочок хліба три рази на день. Молоко я випивала, а хліб несла братові Василю, таким чином я його підтримувала. Ходили в поле, шукали гнилу бараболу, але і її було дуже мало, бо всі кинулися в поле. Коли прийшла зима, пасти корови вже не треба, і сім'я євреїв забрала мене до себе няньчити дитину та виконувати дрібну роботу - так я пережила холодну та голодну зиму. Коли сім'я євреїв переїхала на ст. Дунаївці, то за-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

брали мене з собою, бо на той час мої батьки вже померли від голоду.

ДІЩУК Іван Трифонович, 1926 року народження, с. Томашівка, Дунаєвецький район.

*Записала Гляс К.В.,
сільський бібліотекар, 08.02.2008 р.*

В 1933 році мені було 7 років. Сім'я наша складалася: батько, мати, і сестра. Жили ми бідно. В 1929 році була колективізація, заганяли всіх в колгосп. Хто не йшов до колгоспу, виганяли з хатів. Маму забрали в сільську раду і тримали 2 суток, щоб пішла в колгосп, діти сиділи голодні, тому що не було що їсти. Там сказали, що якщо не підем в колгосп, то вишлем на Урал, виженемо з хати, а все заберемо до колгоспу. Все здали в колгосп: плуг, борони.

Наступив 1932 рік, голод. Що збирали з поля молотили, то приходили забирати, щоб завезти на ст.Дунаївці. Все вимітали з хати. Діти ходили збирати гнилу картоплю, буряки, їли листя з вишень, цвіт акації, щавель кінський - так виживали. А люди, які не підкорялись пухли з голоду і помирали. Підвода їздила по селі і збирала померлих людей і звозила в одну яму. На нашій вулиці в Олійників померли батьки, в Боднара померла вся сім'я. В селі пішла чутка, що Стахові порізали мертву дитину і з'їли.

СЛОБОДЯН Станіслава Домініківна, 1919 року народження, с. Тернава, Дунаєвецький район.

*Записала Болюх І.В., зав. клубом
с. Гута Яцьковецька, 20.02.2008 р.*

Забирали все, що можна було їсти. Сім'я наша складалася з семи чоловік. Старший брат пішов до УПА і за це ще більше переслідували сім'ю, другий брат переховувався по родичах.

Від голоду спочатку зліг мій батько. Їли суп з равликів і давали батькові, але він навіть не подивився, а до ранку помер. Потім одна за одною померли сестри і мама. Залишилась я одна. Хату забрали свої ж сільські. Було 14 років. Жила я довгий час в stodолі, де не було ні вікон, ні печі. Так дожила до зелених вишень, яблук і так якось вижила.

ПАЦІРУК Віталій Миколайович, 1918 року народження, с. Тинна, Дунаєвецький район.

*Записала Іванус І.І., зав. бібліотекою
с. Тинна, 04.03.2008 р.*

В 1931–1932 році відбулося масове пограбування селянства – так звана «викачка зерна». Ходила озброєна комісія з залізними палицями з гострим кінцем. Забирали все, що знаходили. До цієї комісії входили всілякі покидьки – «курокради», яких на-

цьковували на «куркулів» - селян.

Недбале, невміле господарювання на селі призвело до втрати хліба ще на полях. «Аванс», що отримали селяни, на зароблені трудовні, пізніше злочинно відібрали. Тим, хто відбирав, в кінці дня видавали 10–15% награваного і вони не гребували нічим - забирали навіть невеликі вузлики з квасолею, кукурудзою.

У селі відбирали не тільки хліб, а й жорна, щоб не можна було розтерти якусь поживу і зварити. Так зробив голова сільської ради, який у сусіда знайшов і побив жорна. Вони їх зліпили, обв'язали і так дали мололи.

Навесні почався масовий «помор» селян. Особливо багато вимерло людей на Безівці. Причиною було те, що люди їли неварене м'ясо зі здохлих коней. Це пришвидшило голодну смерть.

В школі тоді діти теж голодували, були опухлі. Прислали молоду вчительку, яка жила тільки на одну зарплату, а продукти були дуже дорогі - 400 фунтів хліба 5 карбованців. Вчителька опухла. То люди чим могли, старались допомогти особливо, хто мав корову. Невдовзі вона покинула роботу і виїхала з села.

У Харитонівці вбили вчительку і з'їли. Діти, рятувались від голоду, видирали із гнізд пташенята і їх варили. Багато людей повмирало влітку від отруйних грибів. Влітку люди, особливо діти, закрадалися на колгоспні поля і зривали колоски, хоч і боялись, бо за 10 зірваних колосків можна було потрапити в тюрму.

Винен не тільки Сталін, а й місцеві покидьки, продажні люди. Тому що, відома приказка «Не дай Боже, з Івана пана».

У Підмосков'ї, де я пізніше був, навіть ніхто не знав про страхіття голодомору.

ВОЄВОДА Марія, 1917 року народження, с. Тинна, Дунаєвецький район.

*Записала Іванус І.І., зав. бібліотекою
с. Тинна, 25.01.2008 р.*

Хоч мені було 15 років, всі труднощі і біди пам'ятаю. Техніки не було. Був наказ весь хліб вивезти. Хто мав коні, поле, хліба мав досить. Але забирали і хліб, і весь реманент. Хто міг щось приховати, то вже і мав. Я пам'ятаю, мій дідусь мав 10 синів, коні, поле. Забрали все: хліб, коні. Як брали корову, я дуже кричала, трималася за хвіст, плакала «Я молока хочу». Залишилась гола, боса, голодна.

Пам'ятаю, дідусь під ліжко закопав 2 мішки картоплі, а в сараї буряки закопав, прикривши. Лушпинки з картоплі складали, щоб весною було що посадити. Дідусь під страхом смерті приходив до мене, сироти.

Коли ходила до школи, ні хліба, ні грошей ніяких, не давали ніякої допомоги. Сніданок – стакан води, грудочка цукру. Обід – кусочок вівсяної каші і варе-

ної риби. Пам'ятаю, люди пухли з голоду. Лежали в піску голі, щоб врятуватись від холоду. Одного разу дав один чоловік пригорщу сухого жому, який я розмочувала молоком, що дали родичі. Я не спухла, бо допомагав дідусь. Якщо була яка пригорща якогось насіння, вночі розтирала на жорнах. Їли і гнилу картоплю, колосся, збирали цвіт акації, равлики, хрущі.

КАНАРЧУК Марія Яківна, 1912 року народження, с. Тинна, Дунаєвецький район.

Записала Іванус І.І., зав. бібліотекою с. Тинна, 21.01.2008 р.

1932-1933 роки були важкими роками голоду. На цей період мені було уже 19 років, тож ці страхоття голоду і важкої праці відчула і пережила на собі.

В ці роки найстрашнішим було – це голодна смерть дітей. За 1933 рік в селі померло 70 хлопчиків і трошки менше дівчаток. Помирали сім'ями.

В сім'ї Бак Параски померло за день 2 хлопчики. В той день їх мати пішла міняти квасолю на крупу вівсяну до Тернави, коли повернулася, обоє діток, опухлі від голоду, лежали мертвими.

Померло також двоє дітей в сім'ї Рубінових, в сім'ї Барабаш Андрусихи померли за тиждень двоє дітей і чоловік. В сім'ї Гедейових померли 4 дітей і чоловік. Хоронили усіх більшість вночі, щоб не було паніки.

Важке то життя було для всіх. Було так, що сьогодні похоронили дитину, а завтра матір гнали на роботу. А ще на кожен двір накладали податки, позику, на дівчат - малосімейне. Одного разу прийшли до нас за податками, віддавати їх не було змоги, тоді фінагент побачив на постелі вироблену верету, шарпнув її до себе, і малі діти, які теж сиділи на постелі, залишились перекинутими на голій соломі. Так і жили ми в голоді і холоді, бо харчами були лобода, псярки. Діти їли листя з вишні, цвіт акації. Багато дітей отруїлись від того, що їли маленькі, зелені яблука.

ПАВОНЬКИЙ Мар'ян Станіславович, 1916 року народження, с. Тинна, Дунаєвецький район.

Записала Іванус І.І., зав. бібліотекою с. Тинна, 21.01.2008 р.

Голод розпочався 1932 року, але найстрашнішою сили набув у 1933 році. Коли розпочався голод, мені було 16 років. Важко було в ті роки, аж страшно згадувати. В сім'ї жило шестеро осіб: батьки і четверо дітей.

Була у нас в сім'ї одна корова, але молока було мало, тому що давали ще сусідам. Збирали по полях гнилі картоплі. Мій батько і я мало не померли, тому що попухли і не могли ходити.

Вибирали з-під стріхи молодих горобців, варили і їли їх. Збирали горох на полях і різні рослини: кропиву, квіти і так харчувалися. Дві сім'ї Поліщуків і Картацьких в селі померли.

ПАВОНЬКА Ядвіга Францівна, 1911 року народження, с. Тинна, Дунаєвецький район.

Записала Іванус І.І., зав. бібліотекою с. Тинна, 21.01.2008 р.

У 1933 році був голод. Люди бідували, голодували. В кожній майже сім'ї хтось помер, а то й 2-3 чоловіки.

В нас вдома було 5 душ: батьки, я, сестра і брат. Трудно було, їжі не було де взяти. Правда, в нашій сім'ї була корова, то молоко нас врятувало від голодної смерті. Але також змушені були ми збирати гнилу картоплю навесні і пекли з неї млинці, з лободи варили "борщ".

Доброго нічого не було. Людей ще й до того за нізачо забирали серед ночі і висилали з села. Ніхто не знав, де вони дівалися, казали, що вивозили в Казахстан. Не дай, Боже, щоб таке страхіття повторилося.

СТРЕЛЬСЬКА Анастасія Петрівна, 1916 року народження, с. Тинна, Дунаєвецький район.

Записала Іванус І.І., зав. бібліотекою с. Тинна, 15.05.2007 р.

Нелегка доля випала на моє життя. Жила я в багатодітній сім'ї. Була найстаршою. Крім мене, ще було семеро маленьких дітей. Особливо важко довелось у 1933 році, коли країну охопив голод, рятувались, як могли. Збирали на полях гнилу картоплю, з лободи варили юшку. В той рік до нашої сім'ї добавилось ще двоє дітей батькової сестри, бо їхні батьки померли. Стало ще важче, тому я, як найстарша, пішки до Львова носила міняти речі на сіль, муку і таким чином наша сім'я пережила той страшний рік. Але легше не стало, бо відразу в жнива нашого батька забрали в тюрму за те, що він набрав в кишені пшениці. І весь тягар ліг на мої плечі, бо мати вже хворіла, а дома було дев'ятеро дітей. Я працювала в полі, орала плугом землю. Було дуже важко, проте ніхто із дітей не помер з голоду. Всі вони вижили, хоч страшно і зараз згадувати ті часи.

БАРАБАШ Марія, 1916 року народження, с. Тинна, Дунаєвецький район.

Записала Іванус І.І., зав. бібліотекою с. Тинна, 15.05.2007 р.

Голодомор 1932-1933 рр. був дуже важким часом. Це призвело до того, що люди пухли з голоду та помирали. В той час в мене ріс син Володя.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Було важко дивитися на те, як він плакав, хотів їсти, а не було нічого. Хата вже починала валитися, не було де жити. Поруч жила вчителька. Я ходила до неї щось допомогти, а вчителька давала мені 4-5 картоплин. Я приходила додому, натирала картоплю на крохмаль, заварювала і так пили. В нашому селі жила одна жінка з двома дітьми. Вона ходила просити щось їсти, сестра вигнала її зі свого дому, і вона прийшла до мене просити, щоб я прийняла її з дітьми до себе. Жінка сказала: "Я буду годувати вас і себе". Я прийняла їх. Моя квартирантка ходила по сусідніх селах. Може, де здохла худобина, то вона приносила м'ясо. Ми його жарили і так виживали.

ЯЩУК Лідія Олександрівна, 1920 року народження, с. Тинна, Дунаєвецький район.

*Записала Іванус І.І., зав. бібліотекою
с. Тинна, 21.01.2008 р.*

Коли розпочався голод, то я була дівчинкою. Крім мене в сім'ї було ще троє дітей. Мама ходила на заробіток в радгосп в село Малий Карабчіїв, бо в кінці робочого дня видавали фунт хліба. Я та старша сестра також пішли на роботу, щоб одержати свій пайок. Сестра була старшою і вже вміла перебирати буряки, а я носила воду людям. Брат пас людям худобу. Один хазяїн, який був директором цукрового заводу в м. Городку, давав платню сухим жомом. В нас була корова, і коли мама подоїть, то на молоці варили жом. Ми швидко їли, поки гаряче, бо потім як застигав, то жом ставав чорним. Варили і різні трави і так перебивались. Одного разу я пішла в поле до мами, і вона мені дала в хусточку зерна. Я взяла пакуночок, заховала під сорочку і пішла додому. Мене побачив наглядач і почав на коні наздоганяти. Коли він мене наздогнав, то я дуже налякалася і він залишив мене. Ходили ми по полях і збирали залишки врожаю. Так сім'я вижила.

КОНАН Зіна Павлівна, 1918 року народження, с. Тинна, Дунаєвецький район.

*Записала Іванус І.І., зав. бібліотекою
с. Тинна, 15.05.2007 р.*

Голод 1932 - 1933 рр. пережили дуже важко. Я ходила полоти осет на житі, на пшениці. За цю працю давали кусочок хліба та ложку цукру. Моя сім'я не дуже бідувала тому, що батько їздив на базар, міняв одяг, меблі на крупи. В нашій сім'ї була корова, яка добре доїлася. Сусіди приходили також: до нас позичати молока. У нашій сім'ї ніхто не помер. Люди ходили по городах і випарпували сапами все, надіючись знайти хоч якусь барабольку, їх ніхто не міг зупинити. Але дуже рідко людям вдавалось щось їстівне відшукати. Багато людей помирало в страшних муках.

Коли розпочався голод, мені було 23 роки. На

той час в нашій сім'ї було 6 дівчаток, 2 хлопчики і батьки. Таку сім'ю було прогодувати дуже тяжко. У нашому селі тоді був колгосп, а у Карабчієві — радгосп, бригадиром якого був Форостян. Він взяв мене і двох моїх сестер на роботу - сапати в полі. Нам щодня давали по 200 грамів хліба і так ми вижили. Ми ще варили юшку з лободи, бо цих харчів не вистачало. Та ще й через кожних 3 дні приходили з сільської ради і забирали все їстівне. Наша сім'я вижила вся. Але в ці роки я хворіла на тиф, це була дуже небезпечна хвороба. Не дай Боже, щоб така страшна біда повторилася.

ВОЙДЕВИЧ Леоніда Антонівна, 1905 року народження, с. Тинна, Дунаєвецький район.

*Записала Іванус І.І., зав. бібліотекою
с. Тинна, 15.05.2007 р.*

Голод розпочався весною 1932 р. Всі запаси продуктів вийшли і не було де достати. Сім'я складалася з 4-х чоловік. Двоє самотніх дітей особливо страждали. Годувальницею була корова, але вона загинула і тоді особливо настали важкі часи. Коли піднялась зеленина, то ми почали скубати різні трави, варили борщ, який складався з води і пшенички (трава) і без ніякої приправи, а млинці були з лободи. З цвіту акації пекли млинці, ходили по полях, збирали гнилі картоплі, а потім (їх сушили) з них варили крохмаль. Коли вдавалось розжитись бурякового насіння, то його мололи на жорнах і пекли млинці. При домі було 10 курей, то збирали яйця і по 1,5 коп. продавали у Фрамполі, а за зароблені гроші (на трудовень - 10 коп.) купували борошно аж у Гусятині. В кінці робочого дня в колгоспі давали склянку вівса, його мололи на жорнах і варили бевку. Сім'я вижила. А сім'я сусіда Барабаша Івана вся померла. Багато односельчан померло і не було навіть в чому поховати, то так закопували. Але були села і райони бідніші. В понеділок в селі був ярмарок, то приходили люди з Херсона, Умані і міняли килими на продукти харчування. Часто голодні, змучені вмирили попід плотами, не вернувшись додому.

ШМЕРКО Анелія Станіславівна, 1910 року народження, с. Тинна, Дунаєвецький район.

*Записала Іванус І.І., зав. бібліотекою
с. Тинна, 15.05.2007 р.*

Коли розпочався голод, то я ще була підлітком. Батьки наші померли ще раніше, а я із сестрою ходила від дядька до тітки харчуватися, і так ми перебивались. Коли настав 1933 р. то стало дуже важко, їсти не було що. Ми збирали то бур'яни, то гнилу і мерзлу картоплю і варили це все. Великою підмогою було те, що в дядька була корова. Але наші сусіди не змогли перенести той важкий період. Сім'я

Барабаша Андрія померла вся. Спочатку помер батько, потім - старший син Василь. Щоб його похоронити, то зняли двері із стодоли і зробили труну. Коли помер молодший син Петро, то його вже не було кому схоронити. Він лежав цілий тиждень (в літню пору), аж поки із сільради не прийшли і забрали труп. Кватирський пішов до лісу по гриби, щоб хоч чимось вгамувати голод. Знесилений, повертаючись додому і дійшовши до перших сільських хат, він помер.

ЯЦУК Ольга Григорівна, 1924 року народження, с. Тинна, Дунаєвецький район.

Записала Іванус І.І., зав. бібліотекою с. Тинна, 15.05.2007 р.

Жили ми бідно, батько помер і нас залишилось троє сиріт. Мама працювала в колгоспі, але там не давали нічого. Корову продали ще раніше, бо не мали що їсти, купити не було за що. Мама занепала і знесилилась так, що не могла через хату перейти. Ми збирали лободу, бурячиння, кропиву і того не було де взяти, бо люди все визбирували. По городі збирали гнилу картоплю, але її теж багато не було. Ми не були схожі на людей, а на скелети. Коли настали жнива, стали варити бевку в колгоспі, так ми вижили. Багато людей повмирало, не витримало цього голоду, закопували їх, як худобу, без труни, без нічого. Біля бабусі нашої жила сусідка, яка в один день похоронила два сини і чоловіка. Це була сім'я Поліщуків.

ГАЛАГУДЗА Олександра Омелянівна, 1923 року народження, с. Чаньків, Дунаєвецький район.

Записав Куровський В.В., директор Чаньківського СБК, 23.02.2008 р.

У 1933 в Україні почався великий голодомор. Людей примушували подавати заяви для вступу в колгосп, а хто не корився – забирали геть усе: коні, плуги, вози. Кожен громадянин мав на той час по шість десятих землі, яку теж мали віддати в колгосп. Через це і змушені були всі йти до колективної спілки. Проте деякі господарі, які не хотіли віддавати чортові душу, труїли коней. У цих тварин розпухала голова і їх відводили далеко аби пристрілити. Коли винних знаходили, то відсиляли далеко-далеко, де й навкз залишили.

Але не всім була така біда. Хто перший написав заяву на вступ до колгоспу – тому добре. У тих нічого не забрали, ще й на дошку пошани виставляли. Проте у інших – зовсім протилежне. Людям підняли податки. Коли податку – хліба не було, забирали все з дому: ковдри, подушки, реманент тощо. Активісти позбирають все на машини і повезуть до клубу, де повисипають на одну купу і роблять аукціон:

хто більше дасть за річ – того й буде. Через те у домівах вже й речей не залишилось, не було навіть за що корову й прогодувати. Чоловіки, щоб у сім'ї було молоко, змушені були солом'яні стріхи власних домів розкривати. Також, аби не вмерти з голоду люди ходили в ліс і рвали дикий квасок. Нарвуть мішок чи два, та й понесуть «борщ» варити. «Рецепт» страви дуже простий: вода, жменька борошна (якщо є), склянка молока і дикий квасок. Проте через годину їсти знову хотілось. Якось чаньківчани «рознюхали», що біля станції є мерзла картопля. Зібралися в гурт десять - п'ятнадцять чоловік, мішки на плечі – і по картоплю. Але то тільки одна назва «картопля», змерзла і в'яла бульба, з якої витекла вся юшка і залишилася одна шкіра та крохмаль. Втім навчилися і таке їсти; шкірку обдеруть, а крохмаль зберуть у посудину і почнуть виминати, аж поки з нього тісто не утвориться. Потім – у піч, і випікають як хліб.

ПАНТЕЛЕЙМОНОВ Іван Олександрович, 1923 року народження, с. Чаньків, Дунаєвецький район.

Записав Куровський В.В., директор Чаньківського СБК, 23.02.2008 р.

Наша сім'я дуже голодувала. Я кілька разів опухав. Їли те, що й більшість людей. В 1933-му році: лободу, кропиву, бруньки і кору липи. Якось мамі вдалось вимінати у людей склянку квасолі. З неї вона насмажила млинців на вошині (замість жиру). Але від тих млинців стало ще гірше... Пригадую як один з місцевих збирачів податку залишив у нашій скрині відро ячменю, яке мав забрати наступного дня, проте забув про нього на тиждень. І я не уявляю як, як би склалась наша доля потім, бо від голоду свічка життя догорала до кінця, якби мама не відважилась на відчайдушний вчинок дістати зі скрині ячмінь і зварити з нього суп та кашу. Врешті коли активіст прийшов за зерном, у хаті зчинилася лайка: «Де ти діла державне зерно? Куди сховала хліб?» - кричав він. Мама у відповідь почала звинувачувати його у наклепі та брехні. І, мабуть, активіст злякався розголосу по селі, бо врешті-решт покинув нашу домівку і подався геть.

МАЗУРКЕВИЧ Анастасія Кирилівна, 1925 року народження, с. Чечельник, Дунаєвецький район.

Записала Гуменюк А.О., зав. клубом с. Чечельник, 15.02.2008 р.

У ті роки знуцання, моє життя перетворилося на пекло, людям доводилось важко працювати, вони не мали нічого з їжі, але з моєї сім'ї ніхто не помер з голоду. Нам вдалось вижити, ми хапалися за найменшу волосинку, щоб вижити. В хазяйстві ми не мали нічого, м'яса не бачили, хліба теж, лише вліт-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ку ходили з сім'єю на річку ловили рибу, вона була така дрібненька, маленька, ми її приносили додому, смажили на вогні і так їли. В ті часи не було ні олії, ні хліба.

Ще якось ми ходили і шукали гриби, їх ми смажили на вогні зверху і знизу без олії і так вживали. Лободу збирали, мама її різала, як тепер свиням кропиву січуть, варила юшку, ставила макітру на стіл. Нас дітей було троє. Ми всі до їди - посьорбав і вже не було. Мама зайде до хати, подивиться, а макітра пуста і як зайдеться слізьми, плаче, обнімає всіх, цілує, а ми мамі з татом юшки навіть ложечки не лишили, бо ми всі голодні: було хто шустріший, той і встиг собі юшки хлепнути. Ми нічого не мали. Кожен корінець, кожна стеблинка для нас була підживою. Їли все, що бачили, щоб на ногах вистояти.

Скільки не боролися, мама через рік пішла з життя і лишилися ми самі, Я була маленька в ті часи, але пам'ятаю, наче було це вчора, найгіршому ворового такого не побажаю, що я пережила.

Зараз і хлібчик, і яечко якесь є, тепер можна жити. Я й до сьогоднішнього дня за все своє життя не їм, ані риби, ні грибів, здається, що я на все життя наїлася. Інколи, на Свят-вечір, до мене приїздять внуки, а я їм оселедчик куплю і салатик з грибочками відкрию, а мене дітки й питають: "Бабко, а чого Ви рибки ніколи не їсте?". А я як почну плакати і кажу, що ніколи не забуду 32-33 роки, та рибка мені сьогодні в горлі стоїть. Благослови Боже, щоб мої діти таке не пережили".

ГРИГОРЧУК Марія Семенівна, 1918 року народження, с. Чечельник, Дунаєвецький район.

*Записала Гуменюк А.О.,
зав. клубом с. Чечельник, 15.02.2008 р.*

В нас в сім'ї було шестеро: двоє братів, три сестри і я. Ми жили дуже бідно. Коли наступив голод 1932-1933 рр, життя стало ще гіршим. Тато в мене

був лісником, а мама в полі сапала буряки. І як сама старша в сім'ї ходила з мамою в поле. Всім тим, хто сапав, давали на обід по черпаку якогось супу, то ми той суп з мамою, що трохи візьмемо, а то несемо додому, бо вдома ще брати і сестри також хочуть їсти. А одного разу на полі якось так вийшло, що деяким людям і нам в тому числі не досталося супу. Чи може не дорахувались, чи не було з чого варити? То в мене від того аж ноги попухли, що я вже лишила ті буряки і насилу прийшла додому. В нас дома ми їли тільки лободу, а деколи й тої не було. За ті страшні роки в мене вмерло дві сестри і брат, котрі були менші, вони не могли витримати того важкого життя, про яке ще зараз не могу забути.

ВОЛОШИНА Одарка Петрівна, 1912 року народження, с. Чечельник, Дунаєвецький район.

*Записала Гуменюк А.О.,
зав. клубом с. Чечельник, 15.02.2008 р.*

Пройшов тиждень, певний час можна було прожити, але надалі в домі не було ні крихти хліба.

Голодом морили людей, як могли, думали всі вимремо, але якось вдалось вижити. От мій батько працював у млині і раз через раз мав змогу вкрасти трошки хліба, мама нам з того і зварить якусь бовтанку, так з'їж її і вже сили більше мали.

Важко було, та в моїй сім'ї не було такої великої біди, всі вижили, але як інші люди жили, розповідали страшно: нічого не мали, хліба взагалі не бачили, але тут все одно, кожен сам за себе, всі боролись, як могли. В сусідньому селі казали, що такий був голод, що мама дочку, яка померла від голоду, порубала на шматки і зварила її на обід своїм дітям, які вже ледь-ледь світ білий бачили.

Життя добре нас всіх побило, та найгірше було те, що одна жінка, аж збожеволіла від голоду і свою доньку живцем почала їсти. Дуже багато людей за тих часів пішло з цього світу.

ІЗЯСЛАВСЬКИЙ РАЙОН

СКОТЕНЮК Ганна Федосіївна, 1926 року народження, с. Білево, Ізяславський район.

Записала Савчук Ж., соцпрацівник Білівської сільської ради, 04.03.2008 р.

В сім'ї росли двоє синів і дві дочки. Четверо дітей потрібно було чимось годувати, тому батькам приходилось важко працювати. Батько працював конюхом, а мати в колгоспній бригаді. Старші брати вдень працювали в колгоспі, а в ночі кочегарями в м. Ізяслав. Там їм видавали харчовий пайок, і вони дещо приносили додому молодшим сестрам. У господарстві у нас була корова, завдяки чому ми і вижили. Як і всі жителі села ми збирали різні трави, цвіт, гнили картоплю – така була наша їжа.

Добре пам'ятаю, як батько випасав коней і в полі знайшов закопану картоплю. Із сусідом вони перенесли її додому. Картопля була примерзла і гнила, але пампушки з неї були дуже смачні.

КОЗУБЕЦЬ Микола Дмитрович, 1916 року народження; ГЕОРГІЄВА Анастасія Макарівна, 1921 року народження; ВАКОЛЮК Марфа Василівна, 1915 року народження, с. Білогородка, Ізяславський район.

Записала Матвійчук Г., Білогородський сільський голова, 06.02.2008 р.

У спогадах згадують, що в ті роки було важко. Доводилося харчуватися гнилою картоплею, з лободи і кропиви варили борщ. Але голод в селі Білогородка не мав катастрофічного характеру. Не пам'ятають, щоб хтось помер від голоду. Пояснюють це тим, що село Білогородка на той час було єврейським містечком, де добре була розвинена торгівля. Євреї пекли хліб і продавали та вимінювали його людям. Був у селі базар, де також можна було придбати продукти харчування. Багато жителів села працювало у євреїв, хто на пекарнях, хто в магазинах, а хто наймався на роботу у єврейські сім'ї. За роботу людям платили гроші і давали продукти, що давало можливість утримувати сім'ї.

МАЙДАНЕЦЬ Галина Полікарпівна, 1927 року народження, с. Білотин, Ізяславський район.

Записала Серединська Є., секретар Білотинської сільської ради, 03.03.2008 р.

В той час я вже ходила до школи. В школі нам да-

вали на харчування хліб, не багато, але було достатньо для того, щоб не пухнути з голоду. В селі було важко всім, але смертей від голоду не пам'ятаю. Люди допомагали один одному як могли. Ділили-ся останньою крихтою. Потайки на лісових полянах сіяли збіжжя. Обмінювали на муку чорниці, ягоди у місті. З лісу збирали дуже багато всяких продуктів харчування. Носили по селах білу глину, яка була біля нашого села і теж вимінювали на продукти. Багато селян ходили в сусідню Польщу через кордон, який був зовсім недалеко і звідти також приносили продукти. Наше село знаходилося в прикордонній зоні. Мабуть, це в якійсь мірі вплинуло на те, що великого голоду в нас не було.

БУБЛІЄВСЬКИЙ Павло Григорович, 1920 року народження, с. Білотин, Ізяславський район.

Записала Серединська Є., секретар Білотинської сільської ради, 03.03.2008 р.

Наше село Білотин розташоване в лісі. Недалеко був кордон з Польщею. Цим можна пояснити те, що великого голоду в селі не було. Було важко, але з голоду ніхто не помер. Майже у всіх господарствах були корови. Дуже допомагав ліс, за його рахунок люди виживали. Збирали ягоди, гриби, жолуді, грушки та яблука-дички. На обмін на муку та продукти в інші села носили білу глину.

БАЛІЙ Федір Васильович, 1920 року народження, с. Більчинка, Ізяславський район.

Записала Мочульська А., бібліотекар Мислятинської сільської бібліотеки, 19.02.2008 р.

На той час мені було 12 років, батько мій був інвалідом і працював в колгоспі сторожем. На трудодні йому давали хліб, але того зерна було дуже мало. У школі нас не годували нічим. Я ходив до лісу, збирав жолуді, а мати перетирала їх на жорнах, додавала трішки перетертої квасолі і пекла перепічки. Варили борщ з картопляних лушпайок і дикого кваску, який ми збирали на березі річки. Баба з дідом закопали зерно в ямі і це допомогло нам вижити.

По селу ходили активісти з щупами і шукали зерно. В Овчара Максима знайшли скриню з зерном і забрали. Село було невелике, і майже всі жителі були між собою родичі, допомагали один одному. Дякуючи чому і пережили той важкий період. А

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Хмиз Юхим і його дружина Явдоха були самотні, допомогти їм було нікому, і вони померли.

МАРКЕВИЧ Ганна Юріївна, 1916 року народження, с. Більчин, Ізяславський район.

*Записала Гордійчук Н., бібліотекар
Мислятинської сільської бібліотеки, 27.02.2008 р.*

В нашій сім'ї було 10 дітей, жилося важко, але вижили всі. На полі виставляли коритця з омелясом для боротьби з шкідниками, то ми ходили в поле, вмочали пальці в той омеляс і облизували. Пам'ятаю, що в сім'ї Захарчук Ганни померли діти Одарка і Матвій. В сім'ї Хуторної Ганни помер чоловік Михайло. Був дуже опухлий наш сусід Каленічин Петро, але вижив.

КАСЯНЧУК Іван Костянтинович, 1922 року народження, с. Більчин, Ізяславський район.

*Записала Гордійчук Н., бібліотекар
Мислятинської сільської бібліотеки, 27.02.2008 р.*

Дуже всі бідували в той час. Бідніші ходили до заможніших і просили їсти. Померла моя мати, Касянчук Меланка і брат Федір 1928 року народження. Довго їх не хоронили, не було кому викопати яму, бо всі були виснажені. А через декілька днів їх поховав Чепердюк Яків, наш сусід. Потім коли хто помирав, то для них копали могили по черзі.

ПІНЧУК Тетяна Андріївна, 1924 року народження, с. Борисів, Ізяславський район.

Записав Никитюк О., завідувач СБК, 18.02.2008 р.

Голод для мене - це страх... Жили ми дуже бідно, але в комуну не вступили. Тому восени 1932 року у нас комунари забрали все, що ми зібрали на зиму з города. Мені йшов 9 рік, і я разом з мамою шукала мерзлу картоплю, буряки на полі, але це нас не врятувало. Мама почала пухнути від голоду і померла навесні 1933 року. Її разом з іншими померлими скинули у яму на сільському цвинтарі і так закопали без труни.

Нас врятувала весна. З молодої верби здирали лика та ілі, потім пішла трава, щавель, цвіт дерев, ягоди, гриби у лісі.

Ніколи не забуду того страшного лиха, яке забрало у мене найдорожче - матір.

АНТОЩУК Яків Андрійович, 1918 року народження, с. Великі Пузирки Ізяславський район

*Записала Федорчук М., голова сільської
ветеранської організації, 03.03.2008 р.*

В той час село ділилося на 3 групи: куркулі, се-

редняки і біднота. Ми належали до третьої. Сім'я наша складалася з 8 душ, була корова і кінь, землі було мало. Коли організовувалися колгоспи, то першими пішли бідняки. Пам'ятаю, що батько продав корову за 8 пудів зерна і сховав його, але активісти знайшли і забрали.

Їсти хотілося весь час, але не було що. У нас в селі був молочний цех, там виготовляли козеїну. Один раз я покрався туди і набрав повний кашкет козеїну. Для нас він був як цукерки. Моя мама при зборі гороху приховала пригорщу його у фартусі, але сторож побачив і маму оштрафували. Всім було дуже важко, наш тато не витримав голоду і помер весною 1933 року.

СВАВОЛЯ Олександра Петрівна, 1921 року народження, с. Великі Пузирки, Ізяславський район.

*Записала Федорчук М., голова сільської
ветеранської організації, 03.03.2008 р.*

Як і в більшості сімей села, в нас було багато дітей – восьмеро. Жили ми дуже бідно. До нового врожаю хліба і картоплі не вистачало. Але найстрашніше стало на початку 30-х років, коли розпочалася масова колективізація і потрібно було все віддати в колгосп. Члени бригади активістів зазирали кругом: в комору, на гору, в клуню і забирали все до щенту. В 1932 році змушені були продати корову, щоб купити якісь продукти. Мама обмінювала рядна на продукти, але в кого було обмінювати, якщо скрізь було пусто. Весною ми крадькома ходили по краю поля і рвали конюшину. Терли в макітрі і варили суп. Хлопці ловили горобців, голубів і ласували "м'ясом". Справжнього хліба ми не бачили. Багато людей були опухлими, але помер в селі лише один чоловік. Літо принесло деяке полегшення, бо вже достигли вишні, овочі на городі, крадькома збирали залишені на полі колоски. Але, боронь Боже, щоб хтось попався на очі сторожу або активісту. Ольгу Ослюк затримали з колосками, то просиділа в тюрмі 3 роки.

ЧЕРНЮК Олександр Терентійович, 1922 року народження, с. Великі Пузирки Ізяславський район

*Записала Федорчук М., голова сільської
ветеранської організації, 03.03.2008 р.*

Найстрашнішим в моєму житті був голод 30-х років. Я вже ходив до школи, розумів що щось діється в селі, бо на конях їздили верхи чужі люди в галіфе і чоботях. Це організовувалися колгоспи. Потрібно було записуватись, здавати все: коні, воза, зерно. Чоловіки протестували, жінки плакали. Активісти забирали насіння, людей залишали без нічого. В 1932 році ще дещо вдалося приховати, а в 1933

– став катастрофічним. В селі були дитячі ясла, то люди стояли в чергу, щоб кухарка дала трохи лушпайок з картоплі на юшку. Після жнив гороху на полі залишилося зерно, яке висипалося із стручків. Ми хотіли його назбирати, але сторож наздогнав нас конем і побив батоном до крові. Шукали все, щоб кинути до рота.

ВАЩУК Марія Іванівна, 1929 року народження, с. Двірець, Ізяславський район.

Записала Правдива В., директор Двірецького СБК, 20.02.2008 р.

Пам'ятаю дещо сама, а дещо з розповідей батьків. Причиною голоду було те, що влада забирала все. Приходили так звані "активісти", шукали і забирали все. Пам'ятаю, що забрали квасолю, яка була схована на горищі. Не можна було взяти в полі ні колоска, в лісі - ні гілочки на розтоплення печі. Людей висилали, били. Зброї не бачила, але тих, хто приходив, боялись гірше зброї. "Активісти" ходили гуртами по 4-5 чоловік. Якщо людина вступала в колгосп, то давали дуже рідкий бульйон. А хто не йшов, то були такі умови, що не можна було з хати вийти. Закон про "5 колосків" це закон: 5 колосків - 5 років ссилки. Поля охороняли ті, що добровільно пішов в колгосп.

Після смерті батьків залишалося багато сиріт. Ними ніхто не опікувався - померло, то померло. Не голодували тільки ті, що в людей забирали все - активісти. Вони справляли собі іменини, гульбища.

Люди зуміли вижити тим, що збирали щавель до зими і заготовили щавлю на зиму. Допомогали людям 2 євреї - один з Ізяслава - Мунь, а один з Корниці. Давали людям муку, крупи, солі, жиру з курей. А люди ділилися один з одним.

РУДЮК Ганна Гнатівна, 1917 року народження, с. Двірець, Ізяславський район.

Записала Правдива В., директор Двірецького СБК, 20.02.2008 р.

Жилося в той період дуже важко. Приходилося ховати харчі, бо все забирали. Зерно заривали в гній, на горі в полу. Хто пішов в колгосп, то тих годували в їдальні - варили юшку з гнилих картопель, галушки з житньої муки, затірки.

А хто не йшов, забирали з хати продукти, сукно, полотно. Хто збирав в полі колоски, картоплі - судили, били. Зерно, яке вдавалося приховати, товкли в ступах, а змолоти не можна було. Люди деякі йшли в Борисів в комуну, там обіцяли годувати, взувати. А насправді в комуні більшість були ті, що нічого не мали. А хто щось принесе - ділилось на всіх.

На початку 30-х років люди хворіли на скарлатину, малярію, помирали. Але масово почали помирати в 1932-1933 роках. Діти, які залишились без

батьків, йшли в притулок, який відкрили при колгоспі.

Не голодували ті, в кого не забрали корови. Люди допомагали одне одному. Літом їли рослини, а зимою, якщо вдалося зерно сховати - їли такий хліб - з ячної полови, буряка і картоплі. Носили в Корницю до євреїв квасолю, а брали в них сіль. Померлих ховали родичі, сусіди.

Худобу, яка була в загонах (кошарі), охороняли прислані військові з зброєю, так звані "волинки". Але люди, а особливо жінки, з вилами, сокирами йшли розбивати конюшні, кошари з худобою, щоб забрати свою корову чи коня.

На Колиму був висланий Захарчук Мусій, а коні, комору, реманент забрали в колгосп. Люди доносили один на одного. Донощикам давали кілька пригорщ зерна. 5 сімей вислали в Іркутськ, в Канськ. Куркулями рахували навіть тих, хто мав одного вулика.

НОВОСЕЛЬСЬКА Пелагія Михайлівна, 1924 року народження, с. Дертка Ізяславський район

Записала Тимошук А., соцпрацівник Дертківської сільської ради, 15.02.2008 р.

В той час я проживала на території Дертківської сільської ради в с. Михайлівка, на той час Плужненського району, Кам'янець-Подільської області. Пам'ятаю, що у 1933 році був голод, але поскільки ми проживали недалеко від кордону, у нас люди з голоду не вмирали. Наше село розміщене у лісовій зоні, тому люди рятувались від голоду лісовими ягодами та грибами, яких їли свіжими та сушили. Дехто з людей мали корови, то рятувались молоком. Моя мати ходила через кордон на заробітки до Польщі. Платили за роботу продуктами, тож ми так перебивались. Прикордонники відносились до населення лояльно. Інколи сварились, та ніколи не стріляли по людях.

До нас в село приходили чужі люди, які просили їсти. Населення наше ділилось чим могло, але ті люди поївши вмирали просто на вулиці, бо були вже дуже знесилені. Їх закопували в могили на місцевому кладовищі, але ніхто не ставив їм надгробків, бо не відали, хто це був і яке їх прізвище.

БІЛОУС Ананій Семенович, 1926 року народження, с. Дібровка, Ізяславський район.

Записала Пащук Л., соцпрацівник Завадинецької сільської ради, 16.02.2008 р.

Я з батьками, двома сестрами і двома братами проживав в роки голодомору в с. Мала Гнійниця (тепер Дібровка). Пам'ятаю той день, коли до нашої хати прийшов гурт людей, яких називали активістами, які гребли на своєму шляху все, що бачили.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Керував ними чоловік на прізвище Носов. У нас забрали все – муку, крупу, картоплю, зерно, коня, корову, свиню, воза, навіть ряднину, на якій у колісці лежав маленький братик - і ту витягли з-під дитини. А я опухлий від голоду виліз на ворота і кричу: «Товарищ Носов, дай мені хліба, бо я їсти хочу». Отак ми залишились голодні і холодні, а невдовзі нас виселили з хати. Тоді помер маленький братик, після нього батько. Я був теж дуже опухлий. Мій старший брат Іван пішов на город до сусідки і вищипнув цибулиння, щоб мене нагодувати, але його спіймали активісти, сильно побили і він помер. Харчувався я листям з липи, равликами, а пізніше нам мама позичила гроші і викупила назад нашу хату, то мали де заховатися від холоду і дощу.

МИКОЛЮК Сергій Олексійович, 1924 року народження, с. Завадинці, Ізяславський район.

*Записала Прокопівнюк В., секретар
Завадинецької сільської ради, 16.02.2008 р.*

Причиною голоду було те, що влада забирала урожай, нашу сім'ю обклали непомерними податками, які ми не могли сплатити. За це нас вигнали з хати і забрали все майно. Батька засудили на 2 роки примусової праці. Він відпрацьовував в с. Ріпки, де глядів свиней. Те чим їх годували, перепадало і нам. Мама ходила на заробітки в інші села, за що їй платили продуктами. Принесе 10 картоплин і все нам. Їли що хто міг, аби не померти з голоду. Поля і колгоспні комори охоронялися, а люди пухли з голоду і помирали. Пізніше наша сім'я вступила до колгоспу, там варили баланду і годували тих, хто ходив на роботу. Пам'ятаю, коли дозрів горох, то ми з хлопцями ходили красти стручки. Нас спіймав сторож і завів до контори, але, на щастя, нам вдалося втекти.

У кого в хаті залишилося якесь майно, то його обмінювали в місті на продукти. Але мало що було в кого обмінювати. Багато людей померло в ті роки.

ПАВЛЮК Надія Дмитрівна, 1918 року народження, с. Завадинці, Ізяславський район.

*Записала Прокопівнюк В., секретар
Завадинецької сільської ради, 16.02.2008 р.*

В нашій сім'ї було 5 дітей. Батьки працювали на землі. Почали організовуватися колгоспи, але люди не дуже хотіли в них іти. Зате в них забирали худобу і продукти, так і почався голод. Одного разу після дощу по річці пливли колоски пшениці, десь їх змила з поля вода. Батько з сусідом на човні попливли і наловили їх. То за це їх арештували і посадили в тюрму, там батько і помер. Щоб якось вижити я в 13 років змушена була йти полоти буряки, бо за це давали трохи їсти. Годували один раз в день, але і ті харчі ми ділили, бо дома були ще голодні брати і сестри.

Згадую, як одного разу мама за сорочку виміняла миску муки. Ми стоїмо і чекаємо супу, а що то за суп – мука з водою. І тут до нас до хати зайшла опухла від голоду дитина. І на колінах просить їсти. Мама плачучи, поділила на нас усіх той суп.

В той час в селі померло багато людей.

ГЕРШУК Антон Іванович, 1918 року народження, с. Зубарі, Ізяславський район.

*Записала Ковальчук Т., секретар
Тишевицької сільської ради, 09.02.2008 р.*

Люди в селі бідували страшно. Багато сімей, хто не хотів йти працювати в колгосп були вигнані з своїх домівок, голодні поневірялись по чужих клунях та хлівах, пухли з голоду. Хліба в селі не було майже ні в кого. Шукали по берегах щавель, корінці, лободу, збирали бруньки з дерев. Окремі сім'ї мали корови і це їх врятувало від смерті. Пам'ятаю, що померли голодною смертю Дем'янчуки Корній і Євгена, Голощук Гнат, Налєпа Юзик, сім'я Ліщука Кліма. Коротка Устима поховала 5 дітей.

КРАВЧУК Василь Іванович, 1929 року народження, м. Ізяслав.

*Записав Франко Л., начальник відділу
внутрішньої політики Ізяславської
райдержадміністрації, 10.02.2008 р.*

Мені ледве минуло тоді 4 роки. Я був найменшим у нашій великій сім'ї. Та все ж пам'ятаю, як важко було татові і мамі, коли саме в 1933 році народився мій менший брат Володимир. Яка то була радість, коли до нас прийшли сусіди на родини і хтось із них приніс справжніх коржів. Які ж то були ласощі, оті чорні житні коржі. Ми б їх з'їли відразу, але мама поділила на декілька днів. Та не надовго їх вистачило і знову доводилося сьорбати щось схоже на юшку. Картоплю того року садили вічками. Але якось хтось ті вічка повидирав. Батько по ночах стеріг корову, а тепер став ще й стерегти город і невдовзі спіймав злодія. Ним виявилася немічна стара баба Нощнючиха. Вона рішилася на таке, бо з голоду помирав її внук. Батько ніяк не хотів їй це прощати, але мама вговорила його. Сказала, що їм ще тяжче, ніж нам.

ОМЕЛЬЧЕНКО Лідія Іванівна, 1924 року народження, м. Ізяслав.

*Записав Франко Л., начальник відділу
внутрішньої політики Ізяславської
райдержадміністрації, 10.02.2008 р.*

Я - восьмирічна дівчинка з сім'єю жили в невеликій хатині. Мама і тато працювали в колгоспі, а нас трьох дітей доглядала бабуся. Батько був іздовим, а мама на буряках. Одного дня до нашого

двору під'їхала підвода з трьома чоловіками, один з яких був у шкіряній куртці і з наганом за поясом. Він сказав на російській мові: "Ми берьом для государства хлеб і продукти, не смейте возражать". За цим вони повиносили мішки із зерном та спечений хліб і пиріжки зі столу. Забрали всі продукти. Добре, що в нас була корівка, то хоч молоко було. На кінець зими почали пухнути з голоду ноги, а в брата Василька опух живіт. Весною коли все зазеленіло і почало рости, стали харчуватися різним зіллям.

АНТОНЮК Оксана Гаврилівна, 1927 року народження, с. Кіндратка, Ізяславський район.

Записала Савчук Ж., соцпрацівник Білівської сільської ради, 04.03.2008 р.

В нашій сім'ї було четверо дітей: три сестри і брат. В 1933 році з голоду померли мати і брат. З нашого господарства забрали все, що тільки можна було - зерно, корову. Мій батько працював в м.Ізяслав, і я з ним ходила на його роботу. Там була їдальня і батько виносив мені щось поїсти, завдяки чому я і вижила. З голоду померли матеріні батьки, а батько був дуже опухлий. Старші сестри для того, щоб вижити, збирали лободу, зілля, гнилу картоплю і цим харчувалися.

АНДРОЩУК Ганна Петрівна, 1927 року народження, с. Клубівка, Ізяславський район.

Записала Петрук Л., бібліотекар Клубівської сільської бібліотеки, 10.02.2008 р.

В сім'ї було 4 дітей, я була найменша. В 1933 році до нас прийшли якісь люди і забрали все - миски, баняки, рядна, винесли з хати стола, з хліва забрали мішок картоплі. Клуно розібрали на дошки і теж забрали. Мама дуже плакала, бо батька в нас не було, а нас треба було годувати і не було чим. Мама нам терла 2 картоплини на всіх, розводила водою, і ми це пили. Терли з кукурудзяних качанів осередки і пекли в печі з них коржі та їли, від чого дуже боліли животи. Старший брат вже почав пухнути, але з приходом весни стало трохи легше, бо почали рвати траву і зелень та варити з них юшку.

АНТОНОВА Надія Артемівна, 1920 року народження; САМОЛЮК Ганна Яківна, 1914 року народження; ПОЛЯНИНА Надія Адамівна, 1918 року народження, с.Кунів, Ізяславський район.

Записав Михайловський М., Кунівський сільський голова, 11.12.2007 р.

У своїх спогадах вони згадують, що на території с.Кунів в 1932-1933 роках голодомору не було, оскільки це село знаходилось на кордоні з Польщею і було прикордонним. Була можливість ходи-

ти через кордон, міняти чи купувати там продукти. Багато допомагав своїми природними продуктами ліс, який ріс навкруги. Але пам'ятають, що в село приходили люди з інших сіл і просили їсти. З їхніх розповідей було відомо, що там люди дуже голодають, харчуються різним зіллям, гнилою картоплею. Жителі с. Кунів допомагали тим, хто приходив в село, давали їм продукти.

ВОЛОШИНЮК Ядвіга Антонівна, 1925 року народження, с. Лісна, Ізяславський район.

Записала Свирида Л., соцпрацівник Завадинецької сільської ради, 15.02.2008 р.

В 1933 році я проживала в с. Лісна колишнього Плузненського району Кам'янець-Подільської області. Тепер село відноситься до Дертківської сільської ради. В 1933 році ходили по хатах активісти і забирали з комор все зерно, продукти харчування.

Наше село знаходилося за 10 км від кордону з Польщею. Люди нелегально перетинали кордон, приносили продукти харчування. Село розташоване в лісовій місцевості і це також допомагало рятуватися від голоду. Я збирали ягоди, гриби. Не пам'ятаю, щоб було масове вмирання від голоду в селі.

ЛАВРУК Мотря Григорівна, 1921 року народження, с. Ліщани, Ізяславський район.

Записала Лисай Н., соціальний працівник Ліщанської сільської ради, 20.02.2008 р.

Я добре пам'ятаю, як був голод. Не було що їсти, через те і запам'яталось. Люди як могли, так і рятувались. Якщо в господарствах були корови, то це рятувало. Багато людей пухло від голоду, хворіли, ходили по інших селах міняти речі на будь-які харчі. До нас зайшов один чоловік. Мама дала йому буряка і пішла в погріб взяти кілька картоплин. Поки повернулася, то він того буряка немитого половину з'їв. Люди ходили в Ізяслав, там був кагат гнилої картоплі. Сусід Кіндрат приніс, наробили крохмалю і варили на молоці. Воно було таке смердюче, що не давало дихати, але їли, щоб не вмерти. Люди допомагали один одному чим могли і їли будь-що, бо хліба не було. Заховати теж не можна було нічого, бо активісти все відбирали.

ЛЕВЧУК Єлизавета Лаврівна, 1915 року народження, с. Ліщани, Ізяславський район.

Записала Лисай Н., соціальний працівник Ліщанської сільської ради, 20.02.2008 р.

Був голод, не було що їсти, люди пухли, вмирали. В 1933 році я зустріла свого чоловіка, він мене забрав з собою, бо пайок получав, ми приїхали

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ФЕДОРЧУК Марія Сергіївна, 1923 року народження, с. Мала Медведівка, Ізяславський район.

Записала Федорчук М., голова сільської ветеранської організації, 03.03.2008 р.

десь під Хмельницький, там ми вже не так голодували, бо була короварня близько.

Як зараз пам'ятаю, чоловік принесе кружку молока і напоїть мого братика, який був з нами разом. Як стали коні слабнути, то нас переселяли з одного місця на друге, бо чоловік мій лікував коней. І ми опинились аж під Польщею. А звідти висіяли всіх людей – ні однієї душі не залишали. Вмирили і діти, і худоба. Ось привезли на поле, висипали трупи і їдуть далі.

Неврожай був, але голод зробили. Ходили по хатах, забирали все. Забирали в колгосп, а люди з голоду вмирили. В мого тата ноги такі були попухлі, що аж страшно дивитись.

Їли зілля, липові листочки, а то гичку ломили і тушили в горшках, потім вичавлювали і їли.

Люди вмирили. Я сама якось вийшла та в рів впала, вже була б померла, а якийсь дядько йшов і дав цукру.

Голодомор зробив Сталін. Він хотів винищити всіх українців.

ПАВЛЮК Агрипіна Іванівна, 1921 року народження, с. Ліщани, Ізяславський район.

Записала Лисай Н., соціальний працівник Ліщанської сільської ради, 20.02.2008 р.

В сім'ї нас було п'ятеро дітей, я була за старшу. Особливо голодували після зими, бо всі запаси позакінчувалися. Батько ходив в Ізяслав, міняв чи випрошував гнилу картоплю. З неї ми пекли пампушки.

Наші родичі жили в Чотирбоках. Вони були трохи заможніші і допомагали нам чим могли. Із всякої зелені ми варили борщі, так жили і виживали. А були сім'ї, які вмирили повністю.

БАРАНЕЦЬ Марія Іванівна, 1925 року народження, с. Лютарка, Ізяславський район.

Записала Баранець П., бібліотекар Лютарецької сільської бібліотеки, 03.03.2008 р.

Влітку було легше, люди рятувалися від голоду плодами садів, використовували в їжу різні рослини. Із головок конюшини з омелясом пекли коржі. Збирали щавель і в місті міняли на хліб.

По селу ходили активісти, забирали зерно, люди віддавали все до останньої зернини, бо як знаходили заховане, то карали. Пам'ятаю що від голоду помер Кондратюк Василь.

Хто ходив на роботу в колгосп, то в їдальні варили суп і давали 300 гр. хліба, це рятувало людей. В потаємних місцях в лісі люди сіяли просо, намагалися врятувати свої сім'ї. Діти ловили горобенят, вороненят і варили з них юшку.

Ті події відбувалися давно, але не забудуться ніколи. Сім'я наша була велика – 7 чоловік, з них 5 дітей. Батько записався в колгосп і змушений був віддати туди коней, воза, плуга. На току було трохи снопів жита і ячменю, то це все також забрали. Ми діти були попухлі, боліли ноги, ми весь час просили в батьків їсти. На буряках в колгоспі труїли шкідників. Використовували для цього мелясу. Ми збирали цей «мед» і пили з ним чай. У садку який був біля нас, ми вибирали воронячі гнізда та їли воронят. Дуже важко було нашому батькові, бо він пас череду і треба було багато ходити, а ноги були попухлі. В 1933 році весною він помер.

ЗНАЙДЮК Меланія Василівна, 1919 року народження, с. Михля, Ізяславський район.

Записала Філіпчук Л., бібліотекар Михлянської сільської бібліотеки, 18.02.2008 р.

То були дуже тяжкі часи, але в нашому селі з голоду не помер ніхто. Була якась сім'я біженців, то чоловік з цієї сім'ї був дуже опухлий і помер. А нас всіх виручав ліс. Три дні ходили сім'єю збирали ягоди, щоб купити буханець хліба в євреїв в Ізяславі. Хліб ділили на всю сім'ю і їли один раз в день. І знову йшли до лісу збирати ягоди, щоб купити хліба. З жолудів пекли пампушки. В селі було багато сімей дуже бідних, ходили опухлі, просили допомоги в інших. Ця взаємодопомога і рятувала нас.

БЕРНАЦЬКИЙ Григорій Іванович, 1924 року народження, с. Михля, Ізяславський район.

Записала Філіпчук Л., бібліотекар Михлянської сільської бібліотеки, 18.02.2008 р.

Наша сім'я називалася середняками. Ми мали два з половиною гектари землі з сіножатями. У нашій сім'ї з голоду ніхто не помер. А були сім'ї та окремі люди, які дуже голодували. Часто від голоду рятувалися тим, що збирали в лісі – гриби, ягоди, жолуді. Пам'ятаю випадок, як ми поїхали жати жито і там лежав молодий дуже опухлий хлопець. Ми завезли його в сусіднє село Голики до його дому.

А весь 1933 рік ми бідували, але вижили і через те, що мололи жолуді, вимінювали в євреїв відходи з проса. Коли ми вже були попухлі, то мама взяла срібні монети, які в нас були і виміняла на пшоно. А ще ходили на бойню випрошували всілякі відходи. Потім я з братом пішли працювати в ліс і там нам давали трохи хліба і ячмінного супу.

ПАНЧУК Дмитро Дем'янович, 1922 року народження, с. Михнів, Ізяславський район.

Записав Харчук О., Михнівський сільський голова, 03.03.2008 р.

На час голодомору мені виповнилося 10 років, і я дещо згадую про ті страшні роки, коли люди гинули від недоїдання, коли їдучи дорогами в пошуках їжі лягали нібито відпочити, але вже не вставали.

Ці люди йшли через село в Ізяслав просити продукти у військових, що стояли там у казармах. Я звернув увагу, що ці люди лягали обличчям до сонця, мабуть, щоб хоч трохи нагрітись. Люди, які були міцніші, закопували померлих прямо там біля дороги.

АНТОНЮК Іван Петрович, 1920 року народження, с. Мокрець, Ізяславський район.

Записала Музичук Г., бібліотекар Мокрецької сільської бібліотеки, 15.02.2008 р.

В той час ходила по селу бригада (4-5 чоловік) і забирали в людей, хто не хотів іти в колгосп, усі продукти. Тому люди змушені були іти працювати до колгоспу, бо там була їдальня і можна було з'їсти шматок хліба і миску супу. Крадькома збирали в полі колоски. Але як побачать «польові»- така охорона, то забирали все і били нас.

Найбільший голод був в 1933 році, люди дуже пухли. Дітей-сиріт забирали в приюти. Одиниці були, які зуміли приховати продукти і допомагали іншим. Споживали в їжу все – акацієве і липове листя, жолуді, рослини, коріння. Пам'ятаю, що помирали, але яка причина – сказати не могу.

ОНИЩУК Марія Яківна, 1921 року народження, с. Мокрець, Ізяславський район.

Записала Музичук Г., бібліотекар Мокрецької сільської бібліотеки, 15.02.2008 р.

В той час проводилася колективізація і всіх насильно заставляли вступати до колгоспу. А хто не погоджувався, то забирали всі продукти. Ми ховали зерно під підлогою, але прийшли активісти з шпичками, знайшли і все забрали.

Мені було 12 років і я пішла працювати в колгосп, бо там давали їсти гречані галушки з водою. Збирали на полі колоски, а хто вкраде, то судили і садили в тюрму на 3 роки.

В 1933 році люди почали опухати з голоду, не було що їсти. Ходили в Лютарку і по березі збирали щавель і варили з нього борщ без картоплі. Якщо в кого було що обміняти, то міняли на продукти.

ЦЮСЬ Марфа Михайлівна, 1914 року народження, с. М'якоти, Ізяславський район.

Записала Лукашук С., бібліотекар М'якотівської сільської бібліотеки, 06.05.2001 р.

В 1932 році в нашій сім'ї було 7 душ. Батько був ковалем. Мали 5 десятин землі, пару коней, корову, клуню, кузню і хатне майно. Прийшли із сільської ради нас розкуркулювати. Забрали геть усе, навіть судник, стола. Кужель ми занесли до сусідів, але й там знайшли. В горнятку було літра конопляного сім'я, то винесли і висипали на дорогу в пісок, олію з склянки вилили в траву. Люди були обезсилені, хворіли на різні хвороби. Вижили тому, що сусіди та родичі допомагали хто чим міг, давали пару картоплин, молоко. А я цілий день на горіщі перегортала потеруху, вибирала по квасоліні. Назбираю жменю і радію – буде юшка з квасолею. Була ще в нас діжка насічених капустяних відходів. Всі були опухлі, але прийшла весна, і ми вижили.

НОВАК Ульяна Олександрівна, 1915 року народження, с. М'якоти, Ізяславський район.

Записала Лукашук С., бібліотекар М'якотівської сільської бібліотеки, 06.05.2001 р.

Тоді я працювала на маслозаводі, який був у нашому селі. І мені інколи крадькома вдавалося напитись маслянки. Під ворота заводу ішли і свої односельчани і з навколишніх сіл люди, щоб випросити сироватки чи перегону. Були такі, що не могли встати, то їм давали трошки підкріпитись. А коли по небережності молоко виливалось на землю, то ці люди припадали на коліна і вилизували його. Люди були худі, чорні, в очах голод і біль.

ДЕМЧЕВСЬКА Марта Левківна, 1916 року народження, с. М'якоти, Ізяславський район.

Записала Лукашук С., бібліотекар М'якотівської сільської бібліотеки, 06.05.2001 р.

Голодний 1933 рік я пам'ятаю добре. Дай Боже, щоб ніхто більше не знав. Наша сім'я з голоду не вимерла тільки тому, що в сінях стояли жорна, на яких односельці потайки мололи своє збіжжя. Наші жорна витарахкували цілі ночі, бо люди старалися змолоти зерно поки спали донощики. Коли при цьому вони заставляли людей, то розганяли їх, а жорна били. Ми постійно їх ремонтували. Бо в млині можна було змолоти тільки за спеціальною довідкою. Люди навіть склали такі слова: "Ой, Боже мій, милосердний, прийшла біда чорна і довідки не дають і побили жорна". За те що мололи на наших жорнах зерно, люди давали нам по жмені муки.

А ще пам'ятаю, як наша мама посадила велику грядку часнику. Наш сусід прийшов і жалісно просив часникового листя, і їв його без хліба. А коли

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

дочекався нового зерна, намолов на жорнах муки, спік коржів, наївся і помер.

БАЛАБЕЙ Ніна Василівна, 1924 року народження, с. М'якоти, Ізяславський район.

*Записала Балабей В., бібліотекар
М'якотівської шкільної бібліотеки, 06.05.2001 р.*

З хати забрали все, і одяг і харчі. Весною почали пухнути з голоду ноги, крутилася голова, і млоїло в грудях. Зелений щавель і кропива сил давали мало. Живіт такий як барабан, а руки трусяться. Мати ходила в Остріг, Славуту, просила милостині. Багаті євреї щось перекидали голодуючим.

РЕДЬКА Ксенія Аврамівна, 1925 року народження, с. Нечаївка, Ізяславський район.

*Записала Ковальчук Т., секретар
Тишевицької сільської ради, 09.02.2008 р.*

В роки, коли був голод, в нашій сім'ї була коро-ва, тому ніхто не помер. А їсти доводилось будь-що – ловили горобців, варили борщ з лободи та кропи-ви, листя дерев.

Люди помирали прямо на дорогах, їх збирали на віз і хоронили в одній ямі. Ходило багато жебра-ків з інших сіл. Як мати кому давала чашку молока, то її цілували руки і ноги. Наші сусіди посадили на весні картоплю, а якась жінка її викопала. Господар це побачив і від злості ту жінку забив. Ось що робив з людьми голод.

ГАЛЕНКО Лев Артемович, 1929 року народження, с. Нове Село, Ізяславський район.

*Записала Гончаренко Н., соцпрацівник
Новосільської сільської ради, 18.02.2008 р.*

Сім'я наша складалася з 6 чоловік. Я був най-менший. Тато працював в колгоспі і возив полову на ферму. Він примітив, що в полові траплялося зерно. Тоді він ночами в заметіль почав ходити за 9 км. до тієї скирди і віяти полову. За ніч навіював 1,5-2 кг. зерна. Ми всі чекали та переживали за нього. Але на ранок тато замерзлий і заледенілий повертав-ся. Мама в ступі готувала крупу, варила з неї чавун варива. Заливала водою і трохи молоком, бо в нас була корова. Ми їли ту юшку, не наїдалися, але і не вмирали. Сторожі помітили, що хтось віє полову біля скирди. І ось одного разу, коли батько робив цю роботу помітив, що їдуть сторожі. Він заховався в скирду, а сторожі щупами почали штрикати в неї. Батькові проткнуло одяг, але його не зачепило.

По сусідству жила сім'я, батько якої був мага-зинером, тому ця сім'я жила заможна, а інші сусіди пухли від голоду. Одного дня я пішов до свого ро-весника, його мама лежала опухла. Коли я запитав,

де Пантюша, вона показала на загорнуте в ряднину мертве тіло. Чоловіки та мій тато прикопали його в садку, так і поховали.

БАЙТАЛОХА Ганна Кіндратівна, 1923 року на-родження, с. Нове Село, Ізяславський район.

*Записала Гончаренко Н., соцпрацівник
Новосільської сільської ради, 18.02.2008 р.*

На початку тридцятих років почали організовува-ти колгоспи. Котрі хитріші, або ті, що нічого не мали, то скоро пішли із заявами в колгосп. Мій батько дов-го вагався. Казав, як я буду хазяйнувати в тому кол-госпі, де зібралися ті, що на своєму полі лінувалися працювати. Та хазяйнувати самостійно йому не вда-лося. Прийшли і забрали все: троє коней, воза, плу-га, борони. Наклали тверде завдання на хлібоздачу, а так як не було змоги його виконати, то витрусили все – залишилася наша сім'я без шматка хліба. Вступай до колгоспу – агітував його сільський комезамівець, - бо виженуть з хати. А в селі лютував голод, їли все, і лободу і кропиву і навіть дрібнонасічену гречану по-лову, яку мішали з лободою і пекли коржі.

ПРОКОПИВНЮК Леонтій Іванович, 1904 року народження, с. Поліське, Ізяславський район.

*Записала Довгалюк В., соцпрацівник
Поліської сільської ради, 22.02.2008 р.*

Все життя прожив майже безвізно у с. Велика Гнійниця (с.Поліське). З самого дитинства тяжко працював. Довелося і на панщині добре попрацю-вати, і в колгоспі задарма спину гнути.

У 1932 році забрали усе до останньої крихти. Крім продуктів збирали ще й податки. З села нікуди не їхали. Та й не було куди їхати. В селян не було паспортів, а в місті без паспорта не можна було влаштуватись на роботу і в магазині без паспорта не відпускали хліба.

Ходили у с. Двірець - там магазин згорів. Йшли знесилені, опухлі, насилу добралися. Люди їли чор-ну сіль, ходили як тіні з однією надією - знайти щось їстівне. Коли людина голодна, то вона стає ненор-мальною або просто перетворюється майже у звіра.

Пробував рахувати скільки людей померло у селі. Вже й не пам'ятаю скільки дорослих, скільки дітей померло. Та й не до цього було, бо голодна людина думає лише про себе.

БАБІЙЧУК Харитін Федорович, 1925 року на-родження, с. Поліське, Ізяславський район.

*Записала Довгалюк В., соцпрацівник
Поліської сільської ради, 22.02.2008 р.*

Дуже хотілося їсти. Худобу від нас забрали, клу-ню розібрали, і все забрали у колгосп. Ми не хотіли

йти, але мусили, бо дуже хотіли їсти. Аби вижити, шукали макуху, варили лободу, збирали щавель, їжака зловили і з'їли. Люди в селі пухли з голоду й умирали. Мій батько збирав на полі розгублені колоски. Його за це заарештували й посадили на 3 роки аж у Хабаровську в'язницю.

У Прокопівнюк Ганни Семенівни батько працював стражником у місті, або міліціонером, як зараз кажуть. Отримував зарплату, на яку збудував будинок для чималенької сім'ї. Будинок забрали під колгоспний магазин, а усю сім'ю разом із дітьми відправляли в далекі краї, але в хаті побачили портрет Леніна - тому матері з дітьми дозволили залишитись у селі, та жити довелося де прийдеться. Ходили у колгосп на роботу, бо там щодня давали черпак галушок або окраець хліба.

РУДЮК Меланія Арсентіївна, 1901 року народження, с. Поліське, Ізяславський район.

*Записала Довгалюк В., соцпрацівник
Поліської сільської ради, 22.02.2008 р.*

В 1929 році заснували колгосп. Забрали у нас коня, корову, реманент, клуню, поле. Залишилися ні з чим. Усе, що нажили тяжкою працею, забрали до спільного господарства. За роботу не платили нічого. Жили з чоловіком і трьома дітьми. Робили усе можливе, аби вижити. Не було хліба, не було нічого. Їли макуху, просо, ходили на поле збирати горошини, насіння різних бур'янів. Померла з голоду моя донька Марія. Тих, хто не хотів іти в колгосп, забирали у тюрму. Про їх долю не відомо нічого і нині.

Тяжко, дуже тяжко згадувати. Болить серце, і біль не стихає. Як згадаєш.

ГОРБАТЮК Марія Костянтинівна, 1923 року народження, с. Покошівка, Ізяславський район.

*Записав Харчук О., Михнівський
сільський голова, 03.03.2008 р.*

Я пам'ятаю ті часи, коли люди масово гинули від голоду. В нашій сім'ї ми сильно голодували і під час осені – зими 1932-1933 років ми харчувалися чим тільки можна було: і мерзлою картоплею і бруньками. Із 7 членів нашої сім'ї залишилися лише я і мама, а батько і четверо дітей померли від голоду. Їх поховали за хатою, бо не було кому ховати на кладовищі, адже ми були ледве живі.

МАКСИМЧУК Катерина Дмитрівна, 1925 року народження, с. Плужне, Ізяславський район.

*Записав Максимчук В., Плужненський
сільський голова, лютий-березень 2008 р.*

Я народилася на Харківщині, голодомор 1932-1933 років пам'ятаю дуже добре. Від людей забира-

ли все, щоб силою загнати їх в колгосп. Було дуже багато випадків смерті від голоду.

В ці роки мій молодший брат хотів їсти, виліз на акацію, щоб нарвати цвіту, але від голоду був обезсилений і впав, що стало причиною його смерті.

ПАВЛЮК Олена Василівна, 1921 року народження, с. Плужне, Ізяславський район.

*Записав Максимчук В., Плужненський
сільський голова, лютий-березень 2008 р.*

Роки Голодомору 1932-1933 років пам'ятаю добре. Люди жили дуже бідно, для створення колгоспів від людей силою забирали худобу їх майно, зерно, інші речі, що і стало причиною великого голоду. Хоча я не пам'ятаю смертей від голоду в нашому селі тому, що наші батьки ходили на заробітки до Польщі і звідти приносили продукти харчування, ось так і виживали.

КОРНІЙЧУК Степан Якович, 1917 року народження, с. Плужне, Ізяславський район.

*Записав Максимчук В., Плужненський
сільський голова, лютий-березень 2008 р.*

Роки Голодомору 1932-1933 роки пам'ятаю. В нашій сім'ї було 4 дітей.

Щоб вижити я з молодшим братом ходили на заробітки в Славуту, де працювали тиждень, жили в бараках. В кінці кожного тижня ми поверталися додому і приносили хлібину, або небагато зерна, що дало можливість вижити нашій сім'ї.

Все що ми посіяли та посадили на городі восени від нас відібрали. Пізніше нашу сім'ю розкуркулили, батька забрали в заслання, матір вислали в Донецьку область з дітьми. В цей період помер мій молодший брат.

ТКАЧУК Марія Тихонівна, 1926 року народження, с. Припутні, Ізяславський район.

*Записала Довбиш С., соцпрацівник
Білівської сільської ради, 06.03.2008 р.*

Наша сім'я була багатодітна, всі були голодні, бо не вистачало їжі. Мій брат опух з голоду, батьки боялися що він помре, але він вижив.

Їли ми тоді макуху, з кропиви і гички варили борщ. Їли все що було м'яке, щоб не померти з голоду. Садили картоплю лушпайками, а в ночі ходили по городах і видирали ті лушпайки і їли.

Ще я пам'ятаю, як в нас зупинився на ніч якийсь голодаючий чоловік, що ходив по селу і просив їсти. Коли ранком ми встали, його вже не було, а з ним не стало і всієї картоплі яка в нас була.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

КАЗАНЦЕВА Любов Іванівна, 1923 року народження, с. Припутні, Ізяславський район.

*Записала Довбиш С., соцпрацівник
Білівської сільської ради, 06.03.2008 р.*

Коли був Голодомор мені було 10 років. Після занять у школі кожного дня ми з сестрою ходили до лісу збирати щавель. Мама з нього варила юшку. Я була така опухла, що мої ноги аж світилися. Дома в нас продуктів не було, то я ходила по селу і просила в людей дати щось поїсти. Варили борщ з цвіту липи і лободи. Шукали в лісі кропиву, бо в селі все зілля люди повизбиравали.

ТИМОЩУК Ганна Іванівна, 1922 року народження, с. Радошівка, Ізяславський район.

*Записала Власюк О., завідувач
Радошівським СБК, 21.02.2008 р.*

Страшним лихом став голод 1932-1933 років у селі. На території села Сивки померло 17 чоловік з голоду, а двоє дітей пропало, люди казали що їх з'їли людоїди із м. Славута.

В основному всі продукти і реманент забрали активісти ще восени 1932 року. Люди харчувалися хто чим: жолудями назбираними в лісі, висівками, мерзлою картоплею. Пам'ятаю, як були дуже опухлі з голоду наш сусід Булаєвський Пилип та його родина, а Тимощук Сава і Тимощук Мотря померли від голодної смерті. Легше було тим, хто працював на сплаву (сплавляли ліс по Горині на Славуту). Робітникам давали одну хлібину, яку ділили між членами всієї родини на цілий тиждень. І це був спосіб виживання. Селян змушували йти в новостворений колгосп. Щоденно ходили активісти, вишукували все, що залишилося із продуктів харчування. Люди змушені були писати заяви про вступ до колгоспу.

ДАВИДЮК Степан Михайлович, 1926 року народження, с. Радошівка, Ізяславський район.

*Записав Горох В., художній керівник
Радошівського СБК, 22.02.2008 р.*

Після того, як сталінські опричники забрали у нас батька, випотрошили все з хати і двору, залишили сім'ю з п'ятьма дітьми напризволяще, всі турботи по рятуванню дітей лягли на матір.

На сімейній раді було вирішено, що старша сестра Надія піде проситись на лісозавод в Славуту, п'ятнадцятирічний Іван на лісозавод в "двадцять третє" (лісовий квартал №23). Дванадцятирічну Федору мати домовилась віддати до знайомих євреїв в Ізяслав нянчити дітей (за харчі).

Дома залишилися двоє найменших - восьмирічний Василь і шестирічний - я, Степан. Нас з братом могла врятувати тільки мати. Щось заробити чи ви-

просити, принести нам якусь недоїдену чужим ротом шкоринку, мерзлу картоплину, чи жменю пшо-на, вона могла тільки в місті і подальших степових селах. Восени копала там городи, білила міщанам хати, прала білизну, тощо.

Та ось прийшла до нас зима.

У хаті холодно і їсти нічогосінько нема

Голодні діти чекають маму з міста,

Може хоч щось принесе їм поїсти.

Якусь картоплину, чи жменьку пшо-на,

Та мами нема все й нема...

Вже чорнії сутінки землю повили,

Холоднії зорі небо покрили,

З-за обрію вийшов місяць рогатий,

Голодні й холодні пішли діти спати.

Дірявим ряденцем укрились

Й ледь-ледь своїм духом зігрілись.

А як діждалися ранку,

То знов до вікна, виглядять свою мамку.

І так було всю зиму 1933 року. Не раз мати поверталися до нас на другий, а то й на третій день. Ми не дочекавшись її, в блаженських домотканих сорочечках, ішли з братом у ванькир, лягали на дощатому полу (нари) застелених солом'яною матою і домотканим рядном, таким же рядном укривалися і намагались заснути. Проте голод і холод не давали нам такої змоги. Ми довго крутилися, вкривалися з головою, терлися худими спинами, або поверталися один до одного лицем і дихали, щоб зігрітися своїм духом. І так, перемучившись ніч, ми знову йшли до замерзлого вікна, вмощувалися на широкій дерев'яній лаві (бо ніяких стільців не було) і пильно вдивлялися на вигін, в бік міста, звідки ми з нетерпінням чекали матір.

Бувало так, що ніякої роботи не могла знайти, тоді вона змушена була просити милостиню, іншого виходу не залишалось, бо знала, що дома її ждуть голодні діти. Подати милостиню могли тільки більш заможні. Такими в місті тоді були державні службовці, що одержували кращу платню і пайок, євреї, які тримали раніше лавки (магазинчики), або сім'ї військових.

Ідучи до міста, мати нам залишала десятилітровий баняк підсоленого кип'ятку, в якому іноді плавало кілька пшонин, бо за картоплю ми вже й забули яка вона. Але деколи й кип'ятку не було чим зварити, хоч і ліс біля нас близько, то ми ж були босі й голі. Навіть до сусідів не було в чому вийти. Мати теж ходила в дранті і батьківських штанях та личаках обмотаних онучами. А коли було нестерпно холодно, то ми з братом витягали з тину якусь штахетину, частокіл чи жердину і тягли її в хату. Там клали її на поріг і шмугляли пилкою, відпочиваючи раз-за-разом. Якщо дома була мати, то до цих "гірких" дров додавала ще сиру лозу, або вербу, яку вона рубала в кінці городу або біля річки. Такі дрова не горіли, а тільки шипіли, тому в хаті завжди було не тільки голодно, а й холодно. Так холодно, що навіть дерев'яні стіни

мокрили, а залізні дверні ручки покривалися білим інеєм, до них не можна було доторкнутися голими руками, щоб не злізла шкіра. Зима того року була в нас дуже вередливою. Не зважаючи на лютий холод, глибокий сніг і заметіль мати щодня мусила ходити до міста, чи на далекі села, шукати роботу, або просити милостиню, щоб хоч щось принести дітям. Бувало, що ходила за тридцять і більше кілометрів. Але траплялося нерідко, що й верталася ні з чим. Однак, на другий день мусила знову йти вже дець в інший напрямок, щоб нам все-таки принести якусь прищіву шкоринку хліба чи картоплину, або жменю гороху чи пшона.

ПИЛИПЧУК Микита Федорович, 1923 року народження, с. Ріпки, Ізяславський район.

Записала Янюк Р., вчитель Ріпківської ЗОШ, 08.10.1999 р.

Пам'ятаю, як активісти побили батька, бо сховав квасолю в банки череп'яні, що носили воду. Батька тримали 2 доби в міліції. Заславські приїжджали і збирали схід села. Казали: «Не ховайте продукти і здавайте добровільно». Пояснювали, в кого що найдуть, то погано буде. Зерно забрали. Палицями шпигали, залізними.

Я разом з меншим братом був 3 тижні у воїнській частині, що в Ізяславі. Там були сторожові вівчарки, то їх годували. А ми голодали. Йде майор, бачу собакам несе їжу. -Ти чого тут? -Я їсти хочу. Я собаку відігнав та й їв з тої миски.

Побачив майор, завів на кухню. Дав буханку хліба і 2 оселедці. Приніс додому. Прийшов сусід, Михайло Савович, як побачив хліб і впав. А батько встав намацав оселедця і впав. Батько помер у 1933 р.

Стручків з акації, бубинків назбираємо і змелемо на жорнах. Пекли пампушки з конюшини, цвіт сушили. Брат Макар помер, пшеницю насмажили і понаїдалися, я ледве не помер. Корнійчук Оксенька 4 роки сиділа в тюрмі за знайдені в неї колоски в торбинці.

ДУДКА Костянтин Степанович, 1923 року народження, с. Ріпки, Ізяславський район.

Записала Янюк Р., вчитель Ріпківської ЗОШ, 08.10.1999 р.

Я так набідувався тоді, що здається тут в селі нікому стільки не довелося.

В 1933 році поля лугували, бо не було чим сіяти, все зерно забирали на заготівлі. Всього було. Як хто схоче трохи змолоти на жорнах зерна і про це визнають активісти, то зерно заберуть, а жорна поб'ють.

Я пас колгоспні гуси. А в колгоспі була їдальня, то хто працював, тим давали сніданки і обіди, а решта пухли з голоду. У людей забирали худобу, залишали корову на 2-3 сім'ї. Люди по черзі доглядали

і харчувалися молоком. Мій батько, Степан Дудка, не захотів йти працювати в колгосп, то його вислали до Сибіру.

Для того щоб вижити їли все, ловили вужів, ящірок. Споживали лободу, кору дерев. Людей в селі померло не багато, а про випадки людоїдства я не пам'ятаю.

ЛУК'ЯНЧУК Василь Лук'янович, 1920 року народження, с. Сморшки, Ізяславський район.

Записав Буц.І., Христівецький сільський голова, 05.03.2008 р.

Я все своє життя проживаю в с.Сморшки. Добре пам'ятаю голод 1933 року. Я вважаю, що він був створений штучно тодішньою владою. Були створені спеціальні бригади, які забирали в селян все зерно. Люди голодували, вимушені були їсти гречану полову, лободу, спориш. В моїй сім'ї, померли батько, мати і два брати, яким було 6 і 8 років. В той рік від голоду в селі померло багато жителів в тому числі і діти. Людей ховали цілими групами. Були створені спеціальні похоронні бригади.

ЩУР Іван Ілліч, 1920 року народження, с.Сморшки, Ізяславський район.

Записав Буц.І., Христівецький сільський голова, 05.03.2008 р.

Я пережив голод 1932-1933 років і добре пам'ятаю події того періоду. В селянських господарствах було забрано майже все зерно, позабирали жорна, щоб люди не могли самі молоти муку. Довелося їсти лободу та гречану полову. Багато жителів села від голоду померли. Органами влади були створені спеціальні бригади, які ходили по селянських господарствах і забирали все зерно. Спеціальними списками штрикали в землю на городах, шукаючи продукти. Особливо страждали люди, в яких не було корів, тому що в багатьох з них їх позабирали.

ТКАЧУК Михайло Васильович, КОВАЛЬЧУК Тетяна Нечипорівна, с.Топірчики, Ізяславський район.

Записав Морозюк П., Топорівський сільський голова, 01.03.2008 р.

Зі слів старожилів сіл Топори, Топірчики про голодомор 1933 року встановлено те, що масової загибелі людей в наслідок голоду в селі Топірчики не було. Лише один чоловік помер на прізвище Дем'янчук. Голодували люди через те, що забирали все в колгосп: худобу, реманент, зерно, а особливо жорстоко поводитись з тими, хто не хотів добровільно йти в колгосп. Під прикриттям радянської влади

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

свавілля творили на місцях активісти, яких було в с. Топірчики 14 чоловік: Мордецкий Станіслав, Мержієвський Яник, Очеретяна Ганна, Ішук Адам, Семенюк Андрій, Ляшук Нечипір, Ляшук Андрій, Смуць Василь, Смуць Ларіон, Ткачук Никанор, Мазурчук Прокіп, Шимчук Каленик, Шорко Яків, якими керував уповноважений від районної влади Грабовський. Вживали за рахунок збору і приготування конюшини, лободи, залишків на полі гнилої картоплі, але були і такі що мали зерно, та завдяки обшукам активістів, його ховали. Так Кирилюк Олексій заховав зерно в могилу свого померлого діда, другий селянин ховав своє зерно під смітником у дворі активіста Мордецкого Станіслава. Свавілля полягало в тому, що в день активісти забирали харчі, одяг, інші речі вжитку, горілку, реманент, худобу, а в ночі влаштовували гулянки де і поїдали награбоване. Жителі села боялися сперечатися з ними, тому що невдоволених їхніми діями оформляли як куркулів і висилали до Сибіру або забирали майно і виганяли з хати. Так Ляшука Григорія батьків вислали до Сибіру, а його малолітнього вигнали з хати, його підбрала його тітка, яка виростила, а батьки загинули у заслання. Максимчуків сім'ю вислали до Сибіру, а з хати зробили зерносклад. Ляшука Андрія вислали до Сибіру, а з хати зробили колгоспну контору. Ревонюк Олексія розпродали все майно і вислали до Сибіру. Загоруя Арсена вигнали з хати забрали все майно, а з хати зробили сільський клуб, але до Сибіру не відправили. Охремчук Нечипір був дуже старий, тому після розкуркулювання його залишили, хоча майно також забрали, але до Сибіру вислали його сина. Сава був висланий до Сибіру, а дітей викинули на вулицю, пізніше їх забрали до себе родичі, хату забрали під зерносклад. Однією з причин голоду було те, що не хватало землі під присадибні ділянки. Так у Ковальчук Тетяни Нечипорівни, в сім'ї якої було шість чоловік та її брата, в сім'ї якого було теж шість чоловік. було лише 0,70 га землі присадибної ділянки.

ЛАВРЕНЮК Любов Костянтинівна, 1928 року народження, с. Топори, Ізяславський район.

Записав Морозюк П., Топорівський сільський голова, 01.03.2008 р.

На території Топорівської сільської ради в 1932-1933 роках дійсно був голод. Причиною його послужили непосильні податки та колективізація, в протест до якої непокірних людей висилали до Сибіру. Так з села були вислані сім'ї Лавренюків, Серчуків, Гука. В створеному колгоспі працюючих годували і навіть давали хліб. Заможних селян до колгоспу не приймали, навіть якщо вони того бажали, називали їх куркулями, обрікали на голод.

Збір податків і агітацію проводили цивільні особи – активісти, які жили в селі. Особливо жорстоким активістом був Яків Кашай. Активісти охороняли

поля і комори, не давали збирати залишки врожаю на полях. За законом «п'яти колосків» до тюрми запроторили Ковальчук Ольгу з малою дитиною. Основною їжею були цвіт конюшини, лобода, просяні відходи, різне коріння і молоко, в кого була корова. Головне, що не дало загинути, це взаємодопомога людей. Ділилися останнім. За роки голоду помер один чоловік з родини Охрімчука Федора.

Ходили в с. Білогородка на базар, де можна було обміняти одяг на крупу, яку привозили з Тернопільської області.

БЕРУК Станіслава Францівна, 1922 року народження, с. Хотень-2, Ізяславський район.

Записав Максимчук В., Плужненський сільський голова, лютий-березень 2008 р.

Пам'ятаю, що нашій сім'ї жити було дуже важко, не було що їсти. Від людей забирали зерно, але нашій матері вдалося сховати невелику кількість зерна жита. По сусідству жив голова сільської ради, коли його не було вдома, приходила його дружина і казала матері, що вона може піджарити зерна і зготовити з нього для нас харчі, таким чином нашій сім'ї вдалося уникнути голодної смерті. А неподалік проживала жінка з дитиною. В період голодомору жінка померла, хлопчика взяли на виховання сусіди, потім коли він підріс то поїхав навчатися в м. Остріг, подальша його доля невідома.

МЕЛЬНИЧУК Ганна Терентіївна, 1914 року народження, с. Хотень-1, Ізяславський район.

Записав Максимчук В., Плужненський сільський голова, лютий-березень 2008 р.

Я народилася в с. Мякоти, сім'я наша була велика, нараховувала тринадцять душ з батьками. В період 1932-1933 років наша сім'я дуже бідувала, батьків розкуркулили, все що можна було забрати, забрали вижили тільки тому, що батько ходив на заробітки в Славуту і приносив звідти продукти харчування. В ці роки з голоду помер моєї сестри чоловік батько, який був зовсім молодою людиною.

МАКАРЧУК Устина Прокопівна, 1914 року народження, с. Чижівка, Ізяславський район.

Записав Поліщук О., Теліжинецький сільський голова, 19.02.2008 р.

Голод був штучний так як всі запаси зерна, а також насіння були вилучені бригадою на чолі з головою сільської ради. Забрали все до зернини, а ще через три дні ходили по хатах знов заглядали в піч, що вариться. Перевертали горшки і забирали все. В мене на горищі до цього часу збереглися ті горшки.

Масової загибелі людей в селі не було. В селі від голоду померло двоє людей: похила жінка на прізвище Скутська, звати як її, не пам'ятаю і дівчинка 12 років прізвище Гнатюк. Їхня сім'я дуже голодувала. Ця дівчинка пішла в ліс, назбирала грибів, їх приготували, поїли і вона померла.

Їли липові бруньки. А коли була весна їли коріння рослин, молоду лободу. Пізніше на роботі у колгоспі, при проривці буряків їли ці маленькі бурячки і до того ж в колгоспі давали кружку навару з цвілої кукурудзи. А у жнива брали сніпок жита і варили таку юшку. В лісі збирали ягоди, гриби. Так і вижили.

БЕЗКОРОВАЙНИЙ Сергій Гнатович, 1924 року народження, с. Шевченко, Ізяславський район.

Записала Юзик Р., бібліотекар Ліщанської сільської бібліотеки, 20.02.2008 р.

Коли почався голод, мені було 8 років, але я добре все пам'ятаю. Знаю, що не вистачало хліба. Наша сім'я жила недалеко від лісу, то ми ходили туди, збирали якісь ягоди, всіляке зілля і готували з нього їжу.

Люди помирали і по хворобах і, напевно, і від голоду. Пам'ятаю, як ми йшли до школи, зайшли на цвинтар. Там побачили в могилах людей, які навіть не були закидані землею. Неврожай був, але якби його не відбирали, то люди так не бідували.

ХОТЯЧУК Феодосій Максимович, 1919 року народження, с. Щурівчики, Ізяславський район.

Записала Сліпчук Л., соцпрацівник Щуровецької сільської ради, 18.02.2008 р.

В нашій місцевості (с.Білиженці) голод пройшов, як кажуть крилом.

Проявився в нас раною весною, коли корми для худоби були витрачені, а трава ще не виросла. Вдома в нас на той час вже не було ні корови, ні поросяти. Якось я помітив, що оббираючи картоплю мати вже не викидає лушпайки, а сушить їх. Зрозумів навіщо, коли картоплі не стало. Щоб економити хліб, в їжу пішли перетерті лушпайки.

По селі ходило багато людей, пропонували речі в обмін на продукти. Згодом запаси на обмін як в голодуючих, так і в місцевих вичерпувались. Можна було побачити декого із знесилених голодом, лежачими під плотами, непритомними. Більшість із них казали, що вони з-під Харкова, або з-під Чугуєва.

Одного разу, коли наша сім'я збиралася до столу обідати, а на столі лежала остання половина хлібини, до хати зайшла молода дівчина. Коли вона побачила хліб, то заплакала і сказала, що нічого немає на обмін. Моя сестра Марія глянула на батька, і він мовчки очима дав згоду. Марія відрізала велику скибку хліба і подала дівчині. Та заливаючись сльо-

зами радості пішла з хати. Та чи надовго вистачило їй людського співчуття?

Вдома на обід, коли старші були на роботі, ми з братом варили щавлевий борщ. В обід всі інтенсивно заливали цю рідину в наші ненаситні шлунки, а потім покотом лягали на підлозі, бо ліжок в нас не було. Коли хтось повертався на інший бік, то булькання в животі було чути на всю хату. Порятунок приніс новий урожай.

ШТОГРИН Олена Харитонівна, 1925 року народження, с.Шекеринці, Ізяславський район.

Записала Кругляк Л., секретар Шекеринецької сільської ради, 12.02.2008 р.

Наприкінці 1933 року люди сильно голодували. Із села вивезли все зерно. Комори були пусті, з них все повимітали. Вариво виймали з печі і забирали прямо з горщиків. Я бачила у ту зловісну пору опухлих і померлих. Люди йшли в поле і збирали гнилу картоплю, ножицями зрізали зелені колоски. Найбільше від голоду помирили діти. У Замашнюка Михайла був менший брат, який пішов на город до Базилюка Максима і вирвав декілька цибулин. За це Максим так побив хлопчика, що той помер. Ходили в місто по хліб, але його сільським жителям не продавали, дороги були заблоковані.

Щоб не дивитись на муки своїх дітей, часто матері прискорювали їх кінець. Натоплювали маконням хату і закривали ляду. На ранок всі діти були мертві. Страшний голод минув нашу родину, бо в нас була корова. Годувати її було нічим, то зривали сніпки з хати.

ТОКАРЧУК Надія Іванівна, 1921 року народження, с. Шекеринці, Ізяславський район.

Записала Кругляк Л., секретар Шекеринецької сільської ради, 12.02.2008 р.

В 1932 році погодні умови склалися сприятливі, хліб вродив, і селяни не полінувалися зібрати. Але сільські активісти все, що знаходили, забирали, залишаючи родини без шматка хліба. Із села вивезли все зерно. Мій батько заховав банку з квасолею у грубі, але її і там знайшли та забрали, а нас вигнали з хати. Мій батько возив матеріал аж в Шепетівку кінями і там міняв на продукти.

Незважаючи на голод всі ходили на роботу в колгосп і я теж. Працювали аж в голові паморочилося. Я ходила в поле і рвала колоски жита, робила це потайки, бо боялася бути покараною. Рятувалися як могли, але моя мама померла. Мені було 12 років, а меншій сестрі лише 6 тижнів. Я годувала її соком буряка, але дівчинка не вижила і померла. Померли також мій брат Микола і сестра Люба.

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ РАЙОН

ВІЩУН Сергій Михайлович, 1918 року народження, с. Велике Залісся, Кам'янець-Подільський район.

Записала Шпиндюк Є.В., завідувача клубом с.Киселівка, 22.10.2007 р.

В 1933 році в с. Киселівка померли від голоду Гурський Тудор Федорович, Гурський Федір, сім'я Боберські, Сосоєв, сім'я Костецьких, Віщун Надія Петрівна 1916 р. народження.

В нашому с. Киселівка кожна сім'я страждала від голоду. Не було що їсти. Їли гнилі картоплі, варили юшку з школьок. Люди вмирили від голоду. Пам'ятаю померли десь в 1933 році сім'я чоловік і жінка Єзерніцькі, Костецький Петро Олексійович, Нестировський Петро, Костецький Іван Леонтійович. Про цей голод не можу до цих пір забути.

МІЗГАЛЯН Тетяна Трохимівна, 1923 року народження, с. Велике Залісся Кам'янець-Подільський район

Записала Шпиндюк Є.В., завідувача клубом с.Киселівка, 22.10.2007 р.

В голод мені було 9 років. Я пам'ятаю, що люди ходили на роботу до колгоспу. Платили дуже мало. Люди голодували, ходили в поля збирати колоски. Якщо когось ловили, то давали за це по сім років тюрми. Ходили на другі села міняли верети чи хустки за безцінь, щоб прожити ще якийсь день.

КАЧУР Галина Василівна, 1925 року народження, с. Велике Залісся, Кам'янець-Подільський район.

Записала Лівацька О.Б., завідувача клубом с. Мале Залісся, 25.10.2007 р.

Нас в сім'ї було шестеро. Батьки наші померли з голоду і ми залишилися в такий страшний час круглими сиротами. Родичі нам анітрохи не допомагали, бо самі голодували. Старший наш брат був в армії. Ми варили борщ з кропиви, пекли пляцки з лободи. Їли сливи зелені, кору з дерева.

Картопля була така гнила, як мука. Додавали до лободи і пекли пляцки. Ходили по дорогах шукали хоть одну зернину, щоб хоч раз вкусити. Полеводом був односельчанин Степан Собків. Він був дуже строгий. Обходив всі поля, стежив, щоб ніхто не рвав колосків. То ми цілий день сиділи в Орловій

долині, щоб зірвати кілька зелених колосків жита. Вдома з них варили суп. Одній жінці за 15 колосків дали 7 років. Я пам'ятаю, що від голоду вмерла Пшоник Юля Мефодіївна і Магдй Василь Васильович. Голод – це сама гірша хвороба.

КОЛОСОВСЬКИЙ Олександр Іванович, 1925 року народження, с. Велике Залісся, Кам'янець-Подільський район.

Записала Драчова Г.А., завідувача бібліотекою с. Велике Залісся, 20.10.2007 р.

Мені було сім років в 1932 році. Мама з татом робили в колгоспі. Хто робив в колгоспі, то давали 2 рази в день суп і 400 грамів хліба. Варила їсти Віцяха. Кусочок хліба мама приносила мені. А сусід Трохим Віщун помер від голоду. В нього було 10 овець, але він їх жалував їсти. А ще пам'ятаю недалеко коло моєї хати лежав чужий чоловік, він скинув свою сорочку і вибирав з неї воші і їв. А тих, хто вмирав, клали на віз і везли скидали прямо в яму і так ховали.

КОРБА Омелян Гнатович, 1918 року народження, с. Голосків, Кам'янець-Подільський район.

Записала Закордонець Л.М., завідувача клубом с.Ульянівка, 22.10.2007 р.

Пам'ятаю добре голод у 1932-33 роках. До хати приходили і вдень, і вночі, коли їм заманеться два, три рази в сутки, три-чотири чоловіки (люди з села, яким дозволила сільська рада йти і відбирати в людей) і забирали все, документів ніяких не показували, зброї в них не бачив. Над людьми, які не віддавали зерно знущались, били. Люди тікали, ховались від влади. Приховати щось було неможливо - бо за всім слідкували, якщо хтось побачить - то зразу донесе до влади, підглядали навіть під вікнами і забирали якщо хтось щось сховає. Донесення на сусідів були, але чи була винагорода за донесення, я не знаю. Приходили на подвір'я і шукали кругом в хліві, в льоху, на городі, а звали їх кортизани. Прізвище їх Зеленцов, Ляховський, крім продуктів забирали одяг, взуття, хто мав коні - забирали коні, інвентар, худобу.

Тим, хто не пішов до колгоспу, їжу не давали. Не дозволяли збирати в полі колоски та залишки городини після жнив. Люди не хотіли добровільно

йти в колгосп, то заставляли силою іти. Я пішов в колгосп разом з мамою після смерті батька. Худобу неможливо було заховати, щоб не забрали, бо не було куди.

В основному, люди почали помирати в 1933 році весною, літом, осінню. Люди помирали просто на дорозі, під муром, вдома в хаті на ліжку, на полу. В селі голодували всі. Дуже мало людей вижило, вижили ті, які було сильніші. Половину людей померло, по опитуванню людей в сільській раді рахується - 18 чоловік. Померлих хоронили на кладовищах в селі, а хоронили хто ще міг ходити.

Ми їли шкульки, їх доставали руками з річки, їли мерзлу і гнилу картоплю, буряки, гарбузи на дечці підсмажували і їли напівсире, збирали в лісі зелені сливки, лободу, пекучу кропиву, з акації цвіт, з вишень листя, воронячі яйця, горобців, ворони, дикі голуби.

У місті не можна було нічого вимінати, щоб вимінати чи купити треба було йти в Західну Україну.

Тепер згадують і поминають в церкві померлих, а за часів радянської влади не споминали. Я своїм дітям, невісткам, онукам я розповідав про Голодомор 1932-1933 рр. Винна у загибелі багатьох людей влада.

СІКОРА Іван Олександрович, 1918 року народження, с. Голосків, Кам'янець-Подільський район.

Записала Закордонець Л.М., завідувача клубом с.Ульянівка, 22.10.2007 р.

Пам'ятаю, як Томашевська Ольга – називали її комнізанка приходила на подвір'я, до хати і шукала кругом в хліві, в льоху, на городі з трьома чоловіками і забирала все: продукти, одяг, взуття, худобу. Приховати щось було неможливо, тільки можна було закопати в землю. Людей, які не віддавали зерно - арештовували і висилали.

Не голодували в селі ті, в кого залишилась корова. Держава сиротам не допомагала, бо не мала чим. Ми їли мерзлу картоплю - перетирали її в макітрі макогоном і пекли плячки, збирали жолуді з дуба, перетирали його і варили кашу. В нашому місті також був голод.

ВДОВИЧЕНКО Марія Антонівна, 1927 року народження, с. Думанів, Кам'янець-Подільський район.

Записала Балицька В.А., бібліотекар Думанівської сільської бібліотеки, 15.11.2007 р.

Про голод пам'ятаю, може не дуже добре, бо було мені 5 років, але до сьогоднішнього дня ця чорна хмара голоду залишилась в моїй пам'яті і завжди про це згадували мої батьки. З розповідей батьків знаю, що забирали продукти, і худобу, і коней. До колгоспу

йшли дуже бідні селяни і тим хто йшов, давали їсти. Пам'ятаю, що принесли були відро якогось супу, він мені дуже пах і мені досталось трошки. Дуже добрий він мені був і до сьогоднішнього дня я пам'ятаю його запах і смак.

Ще я пам'ятаю, що коли мама йшла на роботу, то залишала плячочки із лушпини і муки в курнику, там була ще в нас одна курка.

Їли в той час все те, що можна було з'їсти. Різні бур'яни, лушпину. Дуже рятувала нас річка Смотрич, скільки, які вилловлювали в ній. Мій тато був рибалкою і ловив рибу. І можна сказати, що за рахунок цього ми вижили. Бо мама носила на базар і вимінювала на інші продукти харчування.

Пам'ятаю, що в нас була ще одна вівця і мама з татом погнали її на базар до Яскуруня (Зарічанка), на продаж. Це була весна, перед Миколаєм, але була дуже заметіль (шарга Миколаївська), а вони були босі. Вівцю заміняли на крупи. Але були і такі, які зовсім нічого не мали. Люди ловили і їли котів, і псів.

Казали, що Зіни Грішової тато ловив псів і пік в п'єцу. Пам'ятаю з розповідей такий випадок: зловив він пса, а господар йде до нього за тим псом (а він його ще не забив) і тоді він кинув його швидко в п'єц. Пес дуже скавулів.

З розповідей чужих і старших людей чула, що в нашому селі мама забила сина, варила і їла. Прозивались до тої жінки «Чортиця».

Коли конкретно почали вмирати не пам'ятаю, але знаю, що не встигали хоронити. Спеціального місця відведеного не було. Хоронили всіх підряд. В церкві померлих від голоду згадують і правлять панахиди. Церква в нас нова і гарна, відноситься до Московського патріархату.

Про голод забути неможливо, я маю багато внуків, які мене уважно слухають, коли я їм розповідаю про минулі часи, а зокрема про голод.

Мій онучок Коля, завжди просить: «Бабко, бабко, кажи ще щось», і я по декілька разів повторюю і переказую. Думаю, як мої діти і онуки знають про голод, то про це знає і все молоде покоління.

На території будинку культури закопали хрест, там буде встановлено пам'ятник жертвам голодомору, там відправляється панахида за їхній упокій.

Вважаю, винна в цьому держава, тому що можна було зарадити голоду на Україні.

КОВАЛЬ Ферона Максимівна, 1914 року народження, с. Думанів, Кам'янець-Подільський район.

Записала Балицька В.А., бібліотекар Думанівської сільської бібліотеки, 15.11.2007 р.

Про голод пам'ятаю, але з роками щось могло і стертись з пам'яті. У батька нас було п'ятеро. Знаю, що забирала урожай влада. Пам'ятаю і те, що з комори і з засіків вивезли хліб, потім казали, що його висипали в море.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Мій батько був дуже роботящий чоловік. В нього був хліб і були стіжки. Він намолотив хліба і коли пішла чутка, що забирають все, він зробив дірку в скалі і сховав там два мішки пшениці. Закидав камінням, щоб виглядало природно, та прийшов Підгірний Іван – голова сільської ради і почав шукати, а від скали був високий мур, він шукав кругом і пішов до скали. Стукав і шукав і в тім місці, де було сховано, він сказав, що там щось є. Відкидав каміння і знайшов пшеницю. Тато просив, щоб не забирали, але його ніхто не слухав. Сховати було щось неможливо. А забирати приходили свої люди, жителі нашого села, партійці і комсомольці. І якщо їх посилали, то вони з того і щось мали, їхні сім'ї не голодували.

Був такий закон «про п'ять колосків», а він діяв так: візьмеш в полі п'ять колосків – тюрма. Колоски збирати не дозволяли. Хто поля охороняв, я не пам'ятаю. Пам'ятаю, що мій тато не хотів йти до колгоспу. Ми були бідні, але мій батько був працьовитий і старався, щоб все в нього було. Мав він своє поле, город, коні, плуг, борони і все, що було необхідне для роботи в полі. Та все було забрано до колгоспу. Приходили забирати тоді, коли їм було зручно. До нас приходили декілька разів. І після того, як забрали решту продуктів, наша сім'я почала голодувати.

Двоє дітей, мої брат і сестра померли, вони були найменші. Допомогти одне одному не могли, бо кожен чекав найгіршого і нікому ні до кого не було діла. Їли все, що бачили: скільки, лободу, коріння і пагони молодих дерев, з лободи пекли плячки, з листків буряків варили бурачанку. Виручала річка Смотрич. Були такі місця, де було тісно, тому, люди масово виловлювали скільки. Були випадки, що їли псів. Вимирило дуже багато людей. Пам'ятаю, вмерла жінка, а хоронити її не було кому. Викопали яму на цвинтарі. Кинули її на підводі і вивезли з села, щоб не смерділа. Відведених місць на цвинтарі не було. Похоронами займалась родина і померлими не дуже переймались, тому що кожен не знав, що чекає завтра.

Я, особисто, являюсь членом церкви євангельських християн-баптистів. Наші брати і сестри моляться і згадують невинних жертв голодомору. І про те забути неможливо. Я розказувала своїм дітям, а зараз і онукам і ще чекаю, що підростуть правнуки, яким я теж буду розповідати.

А винні в цьому нещасті тільки керівники влади, а перш за все – Сталін. Тому, що хліб був в Росії і можна було подумати і за Україну.

ХІЛІНСЬКИЙ Іван Якович, 1922 року народження, с. Думанів, Кам'янець-Подільський район.

*Записала Балицька В.А., бібліотекар
Думанівської сільської бібліотеки, 15.11.2007 р.*

Причинами голоду, як на мою думку, були і не засуха і суворі податки, а забирала урожай влада.

А все, що було в людей, зібране з поля і з городів, забирала влада (люди, які отримували вказівки від держави). Винагород, думаю, вони за це не отримували. Люди не хотіли віддавати, але що вони могли зробити, коли влада сильніша за нас, ніхто і не питав їх про документи.

Забирали в тих, в кого щось було. В нас не було нічого, що можна було б забрати. А тих, хто забирал, я не пам'ятаю, бо був малий.

Люди йшли до колгоспу. І тим, хто йшов, варили їсти і годували. Раз на день був обід. Казали, що не можна було збирати колосків.

Мужик, який впирався, згодом теж йшов до колгоспу. А заставляли йти тих, хто мав своє поле і господарство – вони до колгоспу не хотіли.

Почали дуже помирати в 32-33 роках; не голодувала дужа мала верства населення, може 5-8 сімей, які мали трохи запасу хліба. Ніхто ні з ким не ділився, бо кожен старався як би нагодувати свою сім'ю, щоб що-небудь зварити. А варили що? Бурачанка – з буряків листя, лободу кришили їли і варили.

Від родичів допомоги ми не отримували, бо родичі були такі самі як ми, бідні. Добре, що хоч бур'яни були, і кожен старався, щоб вбити чи пташку, чи пса, чи kota, але це не розголошувалось.

Голодували і в містах. Якщо хтось мав щось з речей, то на базарі можна було виміняти на продукти. Знаю, що люди дуже помирили, але прізвищ не пам'ятаю. Знаю, також, що померлих замотували в верети і так хоронили.

Випадки людодіства були в нашому селі - чув від своїх батьків, що брат з'їв брата. Також не пам'ятаю прізвищ, але запам'ятав, що того, якого з'їв брат, звали Андрух.

Хоронили всіх на цвинтарі. Конкретного місця не було. І хоронили, як звично, всіх підряд. В похованні допомагали один одному. Поминають рідні рідних, а також в церкві моляться за них, як православні, так і в «Домі молитви» християн – баптистів.

Про голод згадую і неодноразово розказував родині, сусідам, колегам по роботі, як працював, згадую і зараз. Я вважаю - перш за все була винна держава і її керівники, тому що в Росії був хліб, а на Україну не давали.

ЧОРНИЙ Володимир Михайлович, 1924 року народження, с. Залісся-2, Кам'янець-Подільський район.

*Записала Слободян Л.І.,
секретар сільської ради, 10.10.2007 р.*

В нашому селі (на тодішній час село називалось Вірменські хутори) була голодовка. Я пам'ятаю опухлих від голоду односельців: Дикалюк Оксану, Дикалюк Ірину, Дикалюк Ганну, Дикалюка Петра (помер), Солецьку Марію та Катерину, Харкова Володимира (помер), Харкову Марію, Бондара Петра.

Моя сім'я жила недалеко від жердецької (сусід-

нього села) лісополоси. Самі ми не голодували, мій батько, Чорний Михайло Микитович, взяв у свою сім'ю на утримання Приймак Надію, жительку села Жердя. Уся сім'я Приймак дуже голодувала, опухла від голоду. Це були наші хороші знайомі.

В наше село приїжджало багато людей з міста Умані. Вони дуже бідували. Не мали ми, що дати їм їсти, бо важко було усім. Навесні вони збирали гнилу картоплю, перетирали і пекли з неї млинці. Спали вони де прийдеться, попід плоти. Легше стало, коли виросла лобода, грицики, збирали жолуді. Були такі випадки, коли односельці йшли в Західну Україну міняти там промислові товари на продукти. Багато людей не повернулось звідти, померли в дорозі.

КАЩУК (Кінзерява) Наталія Макарівна, 1923 року народження, с. Залуччя (зараз Подоляни), Кам'янець-Подільський район.

*Записала Кашук З.В.,
діловод сільської ради, 9.10.2007 р.*

Я дуже добре пам'ятаю голод 1932-1933 рр., в голод помер мій батько, Кінзерявий Макарій Ілліч 1896 р.н.

Урожай у 1932 р. був, все забирала влада. В селі забирали такі люди: Ціпій Андрій, Куцан Дмитро, Ціпій Йосип, Фостійчук Сергій, Цибульський Андрій. Були донесення на сусіда, щоб забирали зерно в людей.

Документів нам ніяких не показували. Приходили забирати вночі, до тих пір поки не забрали все зерно, 5-6 разів і вивозили на підводах в Кам'янець-Подільську губернію. Зброї в них я не бачила.

Всі продукти були розсипані по «пуду», «півпуда» і всюди ховали (і на горіщі, і в сараї, курниках, в печі, в соломі, під ліжком. Але все шукали і забирали, висипали з горшків. Останній раз прийшли - і ми з братом, Кінзерявим Омеляном виривали, кричали, аж прийшов пограничник (по р.Збруч проходила границя з Польщею), і вони нам залишили чуть зерна на один день (щоб ми могли поїсти). Забирала все, що було у домі (рушники, одяг, худобу).

За колоски чула моя мати Кінзерява Єлена Федорівна. Ходила і збирала колоски в колгосп, і якщо хтось взяв п'ять колосків судили, висилали. Сусіда Микитка Івана вислали. Поля, колгоспні комори охороняли польові (помню польового Бичка Олексія).

Одні люди хотіли йти в колгосп, другі не хотіли. Худобу не переховували, віддавали в колгосп, хто не йшов в колгосп - висилали.

Держава малими дітьми-сиротами не опікувалася. Такий епізод дуже запам'ятався мені. Ми з братом залишилися з мамою, брату було 12 років пішов у колгосп на коні, а я, Кінзерява Наталя, пішла пасти корови до Фостійчук Докії, Сафроняк Катерини за кусочок хліба.

Не голодували у селі ті, що забирали все в людей, їхні сім'ї не голодували. Люди одне одному не

допомагали, не ділилися продуктами (тільки якщо в родичів було). Ми їли мерзлу картоплю, вживали лободу, кропиву, листя, цвіт акації, берест, бур'ян, корінь лопуха - варили юшку з нього, били воронів, горобців і їли. У місті можна було виміняти і купити, ті що мали гроші і речі.

Трохи пам'ятаю людей, які померли з голоду 1932-1933 р. Це - Нагнибіда Павло, Микитюк Гнат, Нагнибіда Докія, Босий Гнат, Рудковська Февронія, Дідик Савва, Саганович Олексій, Коваль Харитина. Людей у нашому селі не їли. Померлих від голоду хоронили на цвинтарі.

Я розповідала про голод 1932-1933 рр. своїм і дітям, онукам, знайомим та родичам. Я вважаю в загибелі багатьох людей 1932-1933 рр. винною тодішній владі. Я пропрацювала з 12 років в колгоспі з 1935-1950 рр. і мене разом з мамою вислали в Сибір без підстав (тодішня влада). Я залишилася з 10 років сиротою без батька, який помер в голод зимою 1933 року.

БИКОВ Митрофан Павлович, 1921 року народження, с. Каштанівка, Кам'янець-Подільський район.

*Записала Горгулько О.М.,
завідуюча бібліотекою с.Грушка, 20.10.2007 р.*

Активісти радянської влади, райком партії, голова сільської ради, представники влади забирали врожай до зернини – їдуть по селі, заходять до хати 10 чоловік, шукають по різних місцях худобу, зерно, кури. Людей били, вбивали, калічили. Батько боронився – бився. Збиралось багато людей, зчинялась бійка. Міліціонер мав гвинтівку. Були донощики, які доказували «сексоти». Люди зерно закопували в землю, виносили мішками окремо в сторону, яку вистеляли соломкою і поливали водою.

КОХАНКО Пелагея Феодосіївна, 1919 року народження, с. Киселівка, Кам'янець-Подільський район.

Записав Сушицький Іван, учень 8 класу Кам'янець-Подільського НВК №16

До мого народження сім'я проживала на станції Окниця (Бесарабія). В сім'ї вже було троє дітей. Батько працював на залізниці начальником, отримував гарну платню і родина жила дуже добре. Але в кінці 1918 року батька розстріляли румуни і тому мати змушена була повернутися на Батьківщину. Вже в с.Киселівка народилась я і мій брат Федір. Почались важкі часи, дітей було п'ятеро і мамі приходилося весь час працювати, щоб якось прогодуватись. Мати працювала в сільській пекарні та отримувала пайок.

В 1932-1933 р.р. посуха, неврожай призвели до голодомору в Україні. Але не це було визначальним:

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

головна причина голоду полягала в позиції держави, яка не вжила заходів, аби запобігти голоду. Уряд робив вигляд, ніби ніякого голоду немає. Найбільше страждали селяни. Люди дозбирали на полях вночі гнилу картоплю, колоски. Люди пухли з голоду. У нас в селі був випадок, що сім'я з'їла свого дворічного сина.

ШМИРЛЯК Розалія Петрівна, 1922 року народження, с. Кульчіївці, Кам'янець-Подільський район (Зараз живе в м. Хмельницькому).

*Записала Кара Вікторія,
студентка Хмельницького інституту МАУП, 2003 р.*

Про голод 32-33-го років я знаю небагато. От якби за 46-47, тоді да – я пам'ятаю, що то було за лихо! Якщо зрівняти, то я сказала б, що за часів голоду 33-го жилося набагато краще. От, до прикладу, наше село: було зажиточне, колективізація пройшла легко. Наша сім'я та й майже всі жителі Кульчіївці ще у 1928-му пішли в колгосп. Тому наша сільська влада ставилася до людей добре. У нас нічого не забирали. З самого початку ми самовільно здали наших коней, а ось дві корівчини залишилися. У нас було хороше господарство. Батько був лісником. У сім'ї лише двоє дітей... У 12 років, тобто саме десь у 33-му, я пішла робити в колгосп. Працювали, тому мали кусок хліба.

Хоча дійсно, в ті часи сильний голод охопив Кам'янець-Подільський. Там жила моя тітка і двоюрідна сестра Геня, їй на той час було 8 років. Щодня вона приходила до нас в село за 4 км від районного центру з глечиком по молоко. Ми їй нагодуємо та ще й з собою дамо. Отак продовольством ділилися з родичами. А взагалі, я ж кажу, що люди в наших Кульчіївцях на голод особливо не жалілися; хоча, як я пізніше знала, по деяких районах голод був страшний.

Зараз у нас вдома є книга Меморіал, якраз про 33-й... Коли я її читаю, то завжди щось знаходжу нове. Не знала, що таке творилось по Україні.

МОТОРНИЙ Олексій Григорович, 1918 року народження, с. Лоївці, Кам'янець-Подільський район.

*Записав Манькевич Артем,
учень 8 класу ЗОШ №12*

У 1932 р. дідусю виповнилося 14 років, був він зовсім юним, але працював нарівні з дорослими, бо був у сім'ї за старшого, батько помер, а крім нього було ще три молодші сестри.

Жили вони на той час с. Лоївці (тепер села немає на карті, його поглинули води Дністровського водосховища) Староушицького району. Село було розміщене у долині р. Дністер, землі дуже родючі, а люди — працюючі.

Мати мого дідуся, залишившись вдовою, дуже важко працювала. У них були воли, якими вони з сином орали; все робили вручну, працювали день і ніч. В колгосп вона вступати не хотіла, але коли її залякали, що заберуть силою і волів, і корову — змушена була сама відвести їх з двору. Як вона тоді плакала наче над покійником. Дідусь казав: «Коли згадую матір, то бачу її коло плоту, вона гірко плаче».

За мізерний пайок і бабуся, і її син важко працювали в колгоспі. В 1931 році від недоїдання і хвороби померла сестра дідуся Федора, а його мати (звали її Домка) важко занедужала, але навесні 1932 року почала одужувати і працювати.

Коли восени 1932 року почали збирати всі лишки зерна: все, що було, у селі — було дуже сумно. З обшуками приходили дуже часто. Одного разу, коли знайшли зерно, заховане у формі, в якій випікали хліб, наймолодша сестра Килина почала дуже плакати і просити: «Не беріть ми їсти хочемо». — То міліціонер вдарив її залізним прутом так, що дівчинка ледь не померла.

Бабуся Домка старалася приховати хоч трохи щось на зиму: і в грубці, і на печі замуровувала, і в підвалі закопувала. Ми голодували, але ще не опухали. Дуже допомагала нам сусідка, баба Ірина, циганка. Звідки вона взялася в нашому селі, не знаю. У неї була коза, і вона давала нам деколи маленький кухлик молока; а мама доливала води, я молов на жорнах жменю кукурудзи і варили кашу. Це була їжа на два дні. Трохи нам допомагав брат покійного батька — дядько Іван, але на Різдво 1933 року його, як куркуля, з жінкою забрали і висилили із села, а трьох дітей розібрали родичі.

Взимку 1932 року у наших сусідів помер від голоду хлопчик Петро. Але найстрашніше було у 1933р. за зиму так зголодувались, що ледь ходили; виживати допомагали сушені гриби, риба, відвари з трав. А як тільки зійшов сніг, у лозах, понад Дністром ми збирали вербівки (гриби), їли щавель, цвіт акації, кропиву, збирали ягоди.

Навесні, коза баби Ірини привела козенятко, і вона віддала його нашій мамі. Як ми за ним доглядали, мало на руках не носили.

А ще у нашому селі влітку 33-го померла ціла сім'я: їх батько вночі прокрався на поле і нарвав колосків. Вночі зварили і з'їли — а на ранок всі померли.

Нашій сім'ї пощастило вижити. На жаль, я не знаю, скільки людей померло в нашому селі від голоду.

ДРАНУС Ніна Михайлівна, с. Нігин, Кам'янець-Подільський район.

*Записала Онуфрієва Р.О., секретар
Нігинської сільської ради, 17.10.2007 р.*

У селі Нігин під час голоду померли такі жителі як Ковальський Макар, Морозовські (вся сім'я), Вініцькі: Тимко і троє дітей (вся сім'я), Гунчаки (На-

стя, Текля і мама Гафія), Голубата Параска і троє дітей, Свінківські: Янко і троє дітей, Садовські (тато і мама), Яворські: Янко, Броня, Стася, Галушинські: Дарка, Профир і дві дочки.

БУЧИК Ганна Григорівна, с. Нігин, Кам'янець-Подільський район.

Записала Онуфрієва Р.О., секретар Нігинської сільської ради, 17.10.2007 р.

Односельці вимирали цілими сім'ями. Їли котів і псів, з мишей варили бульйон. Хоронили людей, як скотину: везли на дошках померлих, які були завиті веретами.

Пам'ятаю, що померла Бучик Фросина Василівна, яка була вагітною (1915 р.н.). Також сім'я Габінет Ганна, чоловік Кирило, дочка Марія і син Олександр, які померли по дорозі до Кам'янця-Подільського.

ПРОДАНЧУК Андрій Данилович, с. Нігин, Кам'янець-Подільський район

Записала Онуфрієва Р.О., секретар Нігинської сільської ради, 17.10.2007 р.

Коли був голод, люди не мали що їсти. Їли усе. Так, з лободи (яку сушили, перетирали) жарили млинці, з цвіту акації варили суп, також збирали на полі гнилі бараболі. Померли від голоду 1933 р. Матковська Наталія Петрівна, Габінет Михайло Петрович (Федорович), Матковська Ганна Гнатівна.

Вживаючи у їжу різні сурогати, люди масово хворіли. Якщо протягом всього 1932 р. на села виїжджали 30 бригад медиків, то у 1933 р. така ж кількість побувала там за перший квартал і початок другого.

ВИШЕМІРСЬКА Таїсія Давидівна, 1926 року народження, с. Стара Ушиця, Кам'янець-Подільський район.

Записала Горгулько Ірина, учениця 11 класу Староушицької спеціалізованої школи, 18.10.2007 р.

Мій батько, Бец Давид Степанович, мати, Бец Мотрина Яківна, діти: Олексій, Іван, Василь, Таїсія. Сім'я була дуже бідна, худоби не мали. Тато і мама з 1931р. були в колгоспі.

Приходила спеціальна бригада, згортали все з поду, з горщиків. У сусідки Ірини не могли знайти хліб, то розшили всю хату. Взимку 1933 р. було дуже важко, багато людей попухло і повмирало, найбільше помирали ті, в кого не було в сім'ї чоловіка.

Сусідка Олійник Домка мала дочку і внучку, вони були дуже бідні, голодували, запалили піч і залізли грітися, то там і повмирали. Я з братом була, коли їх витягали з печі і ховали без труни, а замотували в

ряднину і похоронили в одній ямі, бо викопати яму не було кому.

Худоба поздихала, коней поки вивозили на скотомогильник, то по дорозі люди розбирали. Села перетворювались на пустки. Від голоду та страху люди дичавіли.

Пам'ятаю, зайшов до нашої хати якийсь дядько, що старцював «Дайте їсточки...». Мама каже: «Де я тобі візьму, як у мене самої четверо дітей голодних?». Так той чоловік і помер недалеко від нас. Навесні провели посівну в колгоспі. Сіяли вручну, бо коні подохли. Вся сім'я залишилася жива.

ГРАМЧУК Гафія Іванівна, 1914 року народження, с. Стара Ушиця, Кам'янець-Подільський район.

Записала Белінська Олена, учениця 9 класу Староушицької спеціалізованої школи, 12.10.2007 р.

Моя сім'я: мама - Грамчук Ксенія Григорівна, батько - Грамчук Іван Васильович. В сім'ї було троє дітей. Жили зажиточно, але під час розкуркулення тата і маму вислали. Мама повернулася, а до того ми наймитували по сусідах.

Ми біля річки збирали равлики і жарили на соломі, бо дров не було (ліс був близько, але дрова не дозволяли брати). Жарили і млинці з гнилої картоплі з тирсою, а коли розпочалася весна, ми їли все зелене, що з'являлося (бруньки, котики, кульбабу).

ІВАНУНИК Фросина Степанівна, 1924 року народження, с. Стара Ушиця, Кам'янець-Подільський район.

Записала Котульська Олеся, учениця 9 класу Староушицької спеціалізованої школи, 14.10.2007 р.

Батько і мати працювали в колгоспі. Батько був їздовим (на волах), мати - на полі. Працювали з 6 год. ранку до 6 год. вечора. Восени 1932 р. ходила спеціальна бригада, яка збирала все зерно. Дуже важко було взимку 1933 р., їсти не було що. Мама один раз в день варила затируху - це ми їли всією сім'єю два рази на день.

Хто працював в колгоспі - було легше, бо там давали ячмінний суп. Дітям в школі один раз в день давали млинці з тирси і муки. В другі села не пускали, сусід хотів втекти, то його спіймали і розстріляли. В хазяйстві була тільки корова. На трудодні давали сіно, так годували. Навесні, поки ще не було трави, корові голову підв'язували до бантини, щоб не впала з голоду.

Спухла тільки я, бо дуже не доїдала, більше давали їсти меншим. Ноги і руки дуже повсихали і посиніли.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

КОТУЛЬСЬКА Ганна Петрівна, 1920 року народження, с. Стара Ушиця, Кам'янець-Подільський район.

*Записала Зуй Надія,
учениця 9 класу Староушицької
спеціалізованої школи, 17.10.2007 р.*

Ще з ранніх років змушували іти працювати в колгосп, тому що треба було платити великі податки. А тих, хто не хотів вступати в колгосп, відправляли до Сибіру.

Врожаї вродили непогані. Але людям оголосили ще більші податки. Почали їздити по селах загони і забирати в людей все. Люди ховали залишки продуктів на городі, на поді, у криницях, але нічого не могли вберегти. За важку роботу людям давали кусочок буряка і сірникову коробку квасолі.

Найважче було зимою, бо не було нічого "зеленого", трохи легше було літом - збирали ягоди, кропиву, жолуді - це і їли. Людям було дуже важко, особливо тим, хто не мав худоби, бо в кого була корова - то хоч трохи молока було, хоч і худоба дохла, бо не було чим годувати.

КОРНЕЦЬКА Оксана Макарівна, с. Стара Ушиця, Кам'янець-Подільський район.

*Записала Заярнюк Марина,
учениця 10 класу Староушицької
спеціалізованої школи, 17.10.2007 р.*

Батьки жили заможні, то в 1932 р. прийшла бригада і шукали хліб, забрали все що знайшли, навіть з хати хотіли виселити. Дід приховав в землянці зерно і завдяки цьому ми вижили. Мама варила затируху. Діти слава Богу, не пухли, а от в сусідів корова здохла, а вівці не хотіли різати, бо жаліли, то так попухли і всі повмирали з голоду.

Були випадки, що люди йшли на колгоспне і крали колоски. Трьох жінок засудили на сім років, двоє так і не повернулися, там повмирали. В колгоспі їсти давали тільки тим, хто робив на полі. Посівну в колгоспі в 1933 р. провели, а городи люди не мали з чого посадити.

КРИВІЦЬКИЙ Іван Стахович, 1893 року народження, с. Стара Ушиця, Кам'янець-Подільський район.

*Записала Горгулько Ірина,
учениця 11 класу Староушицької
спеціалізованої школи, 19.10.2007 р.*

Сім'я майже вся залишилася жива, лише найменша дочка Олена, їй було три роки - померла під час голоду.

Зараз Івана Стаховича вже немає, у 1975 році він помер. Оповідь ведеться від племінниці Тамари.

По селу ходили загони і забирали всі продукти.

Посівну в 1933 р. провели, бо в колгоспі був запас. Сіяли всі, хто тільки міг, бо можна було кілька зернят пожувати, а взагалі брати з колгоспу не давали - розстрілювали, або відправляли на сім років на каторгу.

ЗАЯРНЮК Дар'я Степанівна, 1922 року народження, с. Стара Ушиця, Кам'янець-Подільський район.

*Записала Блажей Альбіна,
учениця 9 класу Староушицької
спеціалізованої школи, 16.10.2007 р.*

Коли був Голодомор 1932-1933 рр. мені було 11 років. В нашій сім'ї було всього десятеро чоловік: двоє братів і шестеро сестер і батько з матір'ю.

На ті часи, звісно, не було що їсти і сім'ї довелося не легко, їли все що тільки можна було їсти: равлики, жом, але спасло лише те, що у нас була єдина корова. З акацій робили млинці і їли, їли також лободу. А коли у деяких людей не було що їсти, то люди ходили і просили у других і бувало таке, що багато людей помирало просто на дорогах селища.

Коли вмирали коні, то люди як мухи, налітали на мертву тварину і за хвилину залишались лиш самі кістки.

Вже в зимку 1932-1933 рр. в селі сталося страшне становище з продовольством. Також люди як не мали що їсти, з'їдали трупи загиблих, але в нас таких випадків було небагато.

КОТУЛЬСЬКА Ганна Василівна, 1922 року народження, с. Стара Ушиця, Кам'янець-Подільський район.

*Записала Литвинюк О.П., вчитель Староушицької
спеціалізованої школи, 10.10.2007 р.*

Сім'я була не багата. Харчувалися равликами, яких збирали в лісі. Була корова, тому ми пили молоко і здавали його за гроші; робили кашу, яка називалася бевка.

Їжу ходили шукати в Молдавію, дехто вернувся до родичів, а дехто залишився там. Коли прийшла весна потрібно було щось садити, але городу не було, тому батько в Гораївці на обочі зорав землю і там садили горох, фасолі, кукурудзу.

Тато робив в колгоспі, мати теж. За один пророблений день давали по кусочку мамалиги і бринзи. Деякі люди, які не мали роботи, ходили на поле красти, якщо їх піймали, то суворо наказували, судили.

Траплялися люди, що їли собак, коней. Хліба не було, люди вмирали просто на дорозі. Деякі люди, в яких щось вродило, пекли маленькі пиріжки з горохом, один пиріжок коштував 10 рублів.

Нашу хату це лихо не обминуло, забрали майже все зерно, навіть окраєць хліба, який стояв на столі. Я просив, щоб бодай щось лишили, бо ж діти голодні. По господарстві залишилась тільки корова, але була така худа, що аж світилася. Давали дітям по стакану молока. Я працював у колгоспі, тож пай давали невеликий кусочок хліба, інколи чай, але частіше воду, або суп такий поганенький. Жарили дітям млинці з гнилої картоплі, яка ще була в підвалі, весною були бруньки, кульбаба. Отак дякувати Богу і вижили.

МЕЛЬНИК Ядвіга Станіславівна, 1921 року народження, с. Стара Ушиця, Кам'янець-Подільський район.

Записала Блажей Альбіна, учениця 9 класу Староушицької спеціалізованої школи, 16.10.2007 р.

В 1932 році сім'ю розкуркулили. Тато пішов в колгосп працювати ковалем, мама на полі. Корова в 1933 році здохла, залишилася теличка, яку зарізали і з'їли. Тато сам віддав весь хліб, бо були такі, що ховали. Тато важко працював в колгоспі, то йому кожен день давали хліб, але його було мало, щоб прогодувати всіх, то діти ходили в поле, збирали гнилу картоплю додавали тирси, пекли і їли. В одній жінки помер чоловік і залишилось четверо дітей. Перший хлопчик мав вісім років і помер, коли помер другий, то мама його порубала і годувала двох інших. Вони їли і плакали, але все одно через дві неділі померли. Сусіди допомагали один одному. В кого подихала худоба, то ділилися з сусідами і їли разом. Дуже важко було розкуркуленим, вони якщо не мали дітей, то виживали, а хто мав, то так і всі помирили. З нашої сім'ї всі залишились живими.

БАБІЙ Катерина Юхимівна, 1915 року народження, с. Сокіл, Кам'янець-Подільський район.

Записала Сіркізюк Л., зав. бібліотекою с. Сокіл, 20.10.2007 р.

Ось що пригадую: з горем пополам засинаю, але сон той такий неспокійний, ніч така довга. Сниться біла паляниця. Чую запах. Хочу взяти шматочок хліба, простягаю руки... але це лише сон. Я встаю і своїми жадібними очима нишпорю по куточках. Заглядаю в піч, але в печі порожньо, купка розворушеного попелу на черені. Заглядаю у ковбаску – і в ковбасці тільки сміття, заглядаю у штандари – в штандарах лише хмиз і лимарним послідом тхне.

Може, в запічку щось є? Клоччя в запічку. А на печі? На печі лише сажею смердить. Шукаю у сінях - не знаходжу. У коморі – лише павутиння на стінах. У хліві – лише декілька мерзлих і гнилих картоплин.

Зранку збираюсь до школи. З'їли по декілька ложок юшки, яку зварила мама, вкинувши в окріп декілька померзлих картоплин. Мамо, тату, хлібця,

тільки кусочок хлібця.

- Ой, дитино, ще трішки почекай. Прийде весна - красна, буде нам трохи легше.

І ось вона – весна! Сонце потроху зігріває землю, а заодно й людські душі.

З'являється вже й молоденька лобода. Швиденько назбираємо її, насічемо та й смажемо січеники. Смачно. Веселіше починають бігати наші ніжки. Якось тримаємося.

За весною і літечко не забарилося. Ось уже й урожай пшениці час збирати. Зібрали, намолотили, змололи борошна. Мама пече хліб. Поклала паляницю на стіл. І такий запашний, такий жаданий хліб, политий гарячими слізьми, обпікає нам, живим, серце.

ГОРОХОЛІНСЬКИЙ Дмитро Іванович, 1915 року народження, с. Сокіл, Кам'янець-Подільський район.

Записала Сіркізюк Л., зав. бібліотекою с. Сокіл, 20.10.2007 р.

У 1932 році мені було 17 років. Моя сім'я була з п'яти чоловік – батьки та ще два брати – Роман з 1917 року та Микола з 1926. В тата було 7 га своєї землі і він рахувався десятником. З сільської ради давали план здачі сільгосппродукції з цієї землі. План був дуже завищений і все, що вродило, треба було на своїх конях відвезти в Кам'янець на заготзерно. Якщо не виконували план здачі, то приходила бригада, яка була сформована з комуністів, вони робили обшук і все, що сім'я залишила собі на прожиття на зиму, відбирали.

18 серпня 1932 року, коли тато повертався з Кам'янця, і лиш в'їхав в село кіньми, як його зупинив голова сільради Чекалюк Михайло і сказав їхати в клуб. Там вже йшов суд над десятниками, які ще не вступили в колгосп. Тата засудили і признали куркулем. Його і ще трьох чоловік заарештували і відправили по етапу в Запоріжжя. Там він і пропав; напевне, що з голоду помер... А у сім'ї конфіскували все майно і залишки урожаю, тільки вдалось приховати кормовий буряк. Так мати з трьома синами переживали ту зиму, їли печений буряк та відвари соломи, та міняли одяг на мукичку, що мама з неї десь-колись варила баланду.

В березні 1933 року Дмитра Івановича теж заарештували, як сина куркуля. Його відправили в тюрму в Кам'янець. Через тиждень з тюрми разом ще з 30 людьми його на машині вивезли на залізнодорожну станцію. Там він вже побачив і свою маму з братами. Вони були з клунками і їх всіх разом мали відправити по етапу. Але жінка одного з командирів ГПУ побачила жінку з трьома худенькими хлопчиками, пожаліла їх і попросила, щоб їх відпустили, бо вони все одно не доїхали б. Їх посадили в товарний поїзд на платформу, а через одну станцію - висадили і відпустили. Коли сім'я пішки повернулася в

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

село, то їх хату віддали другій сім'ї, а хлів і стодолу розібрали на матеріал і забрали в колгосп. Але хату їм повернули, і Дмитро пішов у працювати в колгосп. Згадує він ще, що і зима 1933 року була дуже холодна і голодна. Цієї зими людей від голоду вмирало дуже багато. І йому та ще одному чоловікові давали наряд з колгоспу вивозити на ослаблених конях вмерлих. Бували такі дні, що і по 2 - 3 сім'ї разом вивозили на цвинтар і там в одній ямі прикопували всіх разом. За це їм давали по кусочку хліба, який пекли з висівок в колгоспі для дітей.

ДАРІЙЧУК Марія Дмитрівна, 1922 року народження, с. Сокіл, Кам'янець-Подільський район.

Записала Сіркзіюк Л., зав. бібліотекою с. Сокіл, 20.10.2007 р.

У 1932 році хліб вродив гарно. Головою колгоспу тоді був Бешлей, який під тиском місцевої влади вивіз весь хліб з села. Та не обходилося і цим, спеціальні бригади ходили по людях і з подів, з комор забирали зерно, залишивши нас з нічим.

Нас в хаті проживало 7 чоловік: дід з бабкою, тато, мама і троє дітей. Ми ділилися останнім шматком хліба. Пам'ятаю, сапаючи на полі, одна з жінок принесла з току шматок макуха, розділивши на всіх працюючих. В колгоспі давали за роботу черпак супу з соєю і 100 грамів хліба.

ГЛУХИЙ Іван Васильович, 1925 року народження, с. Ходорівці, Кам'янець-Подільський район.

Записала Муляр К.М., учениця Ходоровецької ЗОШ, 17.11.2007 р.

Сільська рада, комітет бідноти, комсомольська організація ходили групами та забрали зерно. Хто де міг ховав, але все знаходили. І вдень, і вночі ходили забирати у людей зерно, продукти.

Офіційної винагороди за донесення на сусіда про приховання зерна не було, а ті, хто забрав зер-

но від сусіда, трохи здали в колгосп, а решту ділили між собою. Арешти були, а побиття не було, люди не боронилися ніяк. Тим, хто пішов до колгоспу давали їжу. Навіть 5 колосків хто найшов після жнив, то його чекала тюрма. Колгоспники охороняли поля, колгоспні комори.

Були такі, що не хотіли іти в колгосп, але їх змушували.

Помирали з голоду в 1932-1933 рр. Не голодували комуністи, вони получали наркомівський пайок. Зразу люди допомагали один одному, а потім ні, бо не було чим ділитися. Їли бур'яни, лободу, кропиву - хто як міг, так і виживав. В кого було золото, долари в торгсінах (магазин американський) міняли. В місті такого голоду не було.

Хоронили померлих на цвинтарі. За часів радянської влади цього ніхто не признавав, а зараз, як і колись згадують тільки рідні.

Я розповідаю постійно і дітям, і онукам про голод. Радянська влада винна у загибелі багатьох людей.

КУБ'ЯК Лідія Радіонівна, 1925 року народження, с. Ходорівці, Кам'янець-Подільський район.

Записала Закордонець А.В., учениця Ходоровецької ЗОШ, 16.11.2007 р.

Люди боронилися тим, що ходили по полю і їли гнилу картоплю, варили буряки. Хто міг, то закопували продукти в землю. Двоє або троє представників влади і вдень, і вночі по два і по три рази приходили, шукали на подах, в хатах їстівне, забирали також худобу, одяг. Харчі ми ховали на поді.

Люди не хотіли добровільно йти в колгоспи, але якби не пішли - то би забрали все. Хто був в колгоспі, то там варили їжу. Ті, що пішли в колгосп, охороняли поля - не давали збирати колоски у полі. Рідні з рідними ділилися, підтримували.

Багато людей померло. Поминають померлих зараз, а за радянських союзів не було церкви. Встановлені в селі хрести, пам'ятники померлим від голоду на цвинтарі.

КРАСИЛІВСЬКИЙ РАЙОН

ЛУЦКОВА Домна Олександрівна, 1922 року народження, с. Берегелі, Красилівський район.

Записала Крисюк В.Г., зав. бібліотекою с. Пашутинці, 08.08.2007 р.

Сім'я моя складалась із 8 чоловік: два брати і чотири сестри, тато і мама.

Дуже ми бідували, не мали що їсти. У 10 років я вже полола буряки. Принесу додому буряків, то мама зварить їх і по кусочку давала нам. Ходили уночі у поле збирали колоски, сестру мою зловили за колоски, то волокли за коси аж до молотарки, щоб та віддала колоски. Збирали горох по бубках. Хто мав корову у селі, то ховав її у ямі, щоб не забрали до колгоспу. Хто у селі мав корову, коні, плуг їх називали куркулями, висилали із села.

КРИВУШКО Юрій Дмитрович, 1925 року народження, с. Берегелі, Красилівський район.

Записала Крисюк В.Г., зав. бібліотекою с. Пашутинці, 08.08.2007 р.

Було мені 7 років, як почався страшний голод. Голод прийшов у село, як почалось розкуркулювання. Було у моїй сім'ї 5 дітей, їсти не було нічого. Їли листя із липи, лободу, квасець. Ходили уночі по полях збирали колоски. Ті колоски мама у жорнах молола і випікала такі лимаші. У родині померли дядько мій рідний Андрій і дядина Фросина, залишилось двох дітей. Тато узяв їх до себе. Люди тоді умирили, ходячи по дорозі. Хто мав землю і не йшов в у колгосп їх висилали із села. Палили хліб на полях, заковували у землю.

Буксирна бригада тоді була у силі, ходили забирали усе, хто що мав корову, свиню, коні, плуги. Голод я пережив страшний.

Батько і мати пішли у колгосп у 33 році. Робили вони дуже важко. За їхню роботу нічого не давали, якщо сховаєш за пазуху, той і мали що їсти.

КУПІНСЬКА Олена Костянтинівна, 1923 року народження, с. Берегелі, Красилівський район.

Записала Крисюк В.Г., зав. бібліотекою с. Пашутинці, 08.08.2007 р.

Розпочався голод коли мені було 9 років. Була у тата коняка і плуг, корова. Нас називали куркулями. Усе в нас забрали совети. Тато і мама пішли у

колгосп. У колгоспі нічого не давали. Ходили уночі по полях збирали колоски. Картоплю збирали гнилу, сушили, терли і пекли ламаші. Якщо на полі мамі вдається приховати колосків у сорочку, а вдома мали жорна, жорна ховали у ямі. Били те зерно у жорнах на муку і варили тоді фрамугу. Не було тоді у чому ходити, чим прати. Мила не було, то робили жлукто носили попіл заливали кип'ятком, щоб воно попарилось у нецьках дерев'яних. Багато людей в селі померли від голоду, пухли ноги.

ТАРАСЮК Любов Тихонівна, 1922 року народження, с. Берегелі, Красилівський район.

Записала Крисюк В.Г., зав. бібліотекою с. Пашутинці, 08.08.2007 р.

Усе своє життя я прожила у Берегелях. Було мені 10 років, як почався великий голод.

Мав тато коні, 2 гектари землі, усе забрали до колгоспу. А нас називали куркулями, до колгоспу тата і маму не прийняли. Тато працював у лісі.

Ходили по селі так звані активісти. Вони забирали усе, перевертали в хаті. Дуже було тяжко жити. Маму забрали до колгоспу полоти буряки. Варила мама буряки - отака була їжа.

Приходили люди із Посилянщини міняли хустки на бараболі, рушники на малаї.

Багато чужих людей, що приходили в село Берегелі просили їсти, пухли у них ноги, а деякі і помирали.

ВОРОШИЛО Анісія Михайлівна, с. Великі Орлинці, Красилівський район.

Записала Юрчук В.П., вчитель В.Орлинської ЗОШ, 15.10.2007 р.

Ми були малі. Дуже хотілося їсти. Посідавши на городі, попухлі від голоду, ми сьорбали сік цибулі. Моя сестра Рижак Ганна Михайлівна, захотіла яблук-кисличок, що росли у сусіда. Вилізла на дерево, а звідти впала. Вночі Ганя померла.

Пізніше мені розповідали, що її сусід скинув з тої кислички, але чи правда це я не знаю. Пам'ятаю, як по вулиці йшов Батюсь Кирило прямо на вулиці впав замертво.

Страшні то були часи. Не хочеться і не дай Бог, комусь це пережити, а навіть, щоб не чув ніхто про таке.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

БОЙКО Ксенія Василівна, 1922 року народження, с.Вереміївка, Красилівський район.

*Записав Мамчур В.І., зав. клубом
с. Вереміївка, 11.10.2007 р.*

Батько - Василь Лук'янович, мати – Параска Миколаївна. У нас в сім'ї було дев'ятеро дітей, шість дівчат: Текля, Христя, Ганна, Лікерія, Ксенія, Лена, 3 хлопці: Андрій, Федір, Григорій. В живих зараз залишилося тільки двоє: я – Ксенія і сестра Лена – 1930 р.н. Жили ми дуже бідно, забрали нас все: землю, коней, воза і весь інвентар, але корову нам залишили так як наші батьки пішли в колгосп. І сховали ми в ямі маленьке лошатко. І коли вже весною прийшов великий голод, не було ні зерна, ні хліба, тоді батько зарізав лошатко і ми варили м'ясо і так ми вижили, а вже в жнива можна було десь назбирати колосків, з них мама варила нам кашу. А ще збирали в річці черепахи варили і їли. Так і вижили.

А по сусідству у нас жили дві сестри, не було в них нікого, були вони старенькі, безсилі і не могли себе прогодувати. То одна завжди ходила в ліс назбирає там листя з черешень і в'язочку дров і йде додому. Листя терли, робили муку, добавляли лободу і пекли такі пампушки. А одного разу не дійшла вона додому, ноги попухли, впала за селом на рові так і померла. Звали їх Маланка і Настя, прізвище не пам'ятаю.

КИЦУК Марія Купріянівна, 1924 року народження, с.Вереміївка, Красилівський район.

*Записав Мамчур В.І., зав. клубом
с. Вереміївка, 11.10.2007 р.*

У нашій сім'ї було четверо дітей, тато і мама. Коли згнали в колгосп, в нас відібрали все: коні, інвентар, корови та зерно. Але мама випросила, щоб у нас залишилася корова, бо діти були малі і не було чим їх годувати. Зимую якимось перезимували, а от на весні настав старший голод, корову годували стріхою і загатою, ходили в ліс, щоб назгортати сухого листя, щоб корова хоч трохи наїлася, щоб надіти молока і нагодувати нас малих. А коли на полях почав сходити якийсь бур'ян, то ми збиралися і ходили в поле, щоб нарвати лободи або кропиви, мама з них варила шліхту, так ми і вижили. В нашій сім'ї з голоду ніхто не помер.

А ще коли під час обшуку активісти витрушували останні зернята, то в нас була торба ячменю. Коли сусіди переказали, що до нас ідуть з обшуком, мама мене посадила у довгій полотняній сорочці на скриню, а під сорочку сховала торбину з ячменем. Вона думала що мене обшукувати не будуть. Але один з тих активістів взяв мене і спихнув із скрині, а той вузлик з ячменем і впав на землю, він розлютився, став кричати на батьків, що вони приховують запаси. Я розплакалася, він до мене замахнувся хотів ударити, але тато за мене заступився.

МАЛЬОВАНІЙ Махтей Герасимович, 1918 року народження, с.Вереміївка, Красилівський район.

*Записав Мамчур В.І., зав. клубом
с. Вереміївка, 11.10.2007 р.*

Батьки мої пішли зразу в колгосп, коли згнали і забирали все до колгоспу. Мама пішла на буряки, батько пішов доглядати коней. В сім'ї було нас п'ятеро дітей. Жили ми дуже бідно, їсти не було, так як і кожній сім'ї. Аби вижити, ми всі малі діти просилися на роботу, бо хто ходив в колгосп, то тому на трудодень давали їсти. Варили якусь юшку і давали маленьку скибочку хліба. А як ми приходили намучені з роботи, то ще йшли в річку, щоб там зловити черепах, щоб було що їсти вдома, тому що те, що давали в колгоспі, воно було неситне, а їсти дуже хотілося. Варила мама великий баняк борщу з кропиви та лободи, затирала його мукою і ми його їли, живіт був повний, а їсти хотілося, бо хліба і картоплі до того борщу не було. А коли в полі почали дозрівати колоски, то ми вночі ходили, щоб вкрасти колосся, мама сушила його і варила нам суп. На осінь коли збрали урожай, стало жити краще і дали людям по трошки зерна.

ЦИБА Надія Хомівна, 1929 року народження, с. Вереміївка, Красилівський район.

*Записав Мамчур В.І., зав. клубом
с. Вереміївка, 11.10.2007 р.*

Було в нас в сім'ї четверо дітей: Сергій, Іван, Тетяна і Надія, батьки: Гордійчук Текля, Гордійчук Хтома.

Наша сім'я жила дуже бідно. Забрали в колгосп все, що в нас було, нічого не залишили. Мама з татом дуже важко працювали, а зарплати не платили. Їли ми всякі рослини, які тільки витикалися з землі, це кропива, лобода, осет, ловили в річці черепах і маленьку рибу, яка називалася – пукаси. Мама наварить цілий баняк такої юшки, от ми і кормилися нею, а хліба не було. Тато спух від голоду, захворів і, не дочекавшись нового врожаю, помер. Мама залишилася з чотирма маленькими дітьми. Не могла вона нас прокормити. Вслід за батьком померла і два маленьких братики, одному було два роки, а другому – один рік. Похоронені вони в нас на Вереміївському цвинтарі.

ЧЕРНОВА Ольга Сидорівна, с. Дружне, Красилівський район.

*Записала Полянчук Н.І., зав. бібліотекою
с. Дружне, 14.10.2007 р.*

Про голодомор, про те страхіття, я трохи пам'ятаю, мені на той час було 6 років, та я від батьків ще трохи чула. Увесь врожай забирала влада. Якісь люди приходили, я була ще маленька, то

не пам'ятаю хто вони, але знаю, що забирали все, не залишили нічого. Ніхто не показував ніяких документів, хто вони такі. Але приходили без зброї. Не вдавалося нічого приховати, все перенишпорять і відберуть все одно. Нічого нікому не давали, бо люди були дуже голодні, а згодом почали пухнути і вмирати. Забирали все і продукти і одяг. Пам'ятаю як нас був дуже гарний кожух, але забрали і його. Не дозволяли нічого вдома залишити, все відбирали.

Ніхто навіть сиротами не опікувався. Всі голодували. Допомогали трохи один одному, ділилися, але ж чим було ділитися, як не було нічого. Не можна було ніде нічого ховати, інакше можуть побити, або десь вислати.

Згодом люди почали помирати. В мого батька і матері, пам'ятаю, ноги дуже попухли, що навіть не могли зняти валянки з ніг. То ми ножицями розпарили халявки і так зняли.

Ніхто ні про кого не дбав. Виживали, хто як міг. Не було таких щоб не голодували. Один одному так, трохи допомагали. Але ж у всіх не було нічого, так що й ділитися не було чим. Не було що їсти, то ми рвали з липи листя, сушили його, перетирали на порох, замішували і пекли такі пампушки.

І в місті нічого не можна було купити, бо грошей не було, і в місті був такий самий голод.

Десь чоловік 70 померло від голоду в нашому селі. Чула я ще про таке, що батько вбив свою дитину і з'їв, але це не в нашому селі. Хоронили людей на цвинтарі, ніхто нічого не платив.

В нашому селі стоїть пам'ятний знак з прізвищами жертв голодомору. Є також церква православної віри.

НІКІТЮК Марія Василівна, с. Дружне, Красилівський район.

Записала Полянчук Н.І., зав. бібліотекою с. Дружне, 14.10.2007 р.

Я дуже пам'ятаю ті часи, бо воно в пам'яті залишається надовго. Таке страхіття неможливо забути. Мені тоді було 15 років. Ми мали клаптик города. Та все одно весь урожай забирала влада. Нічого не можливо було приховати. Приходили додому до нас і до інших і все забирали. Я не пам'ятаю їхніх імен, але знаю, що вони були з Лагодинець. І ніхто ніяких документів не показував, та ще й ніхто не мав права запитати.

Приходили в будь-який час - чи вдень, чи вночі, забирали кудись і до цього часу немає про них звістки. А ще було так, що збирали і вбивали. Не пам'ятаю, щоб хтось був із зброєю. Я особисто не бачила зброї.

Приховувати нічого не можна було, бо висипали з каструль, мисок, горщиків все до крупинки, вигонили з хатів. А в мого батька була земля засіяна ячменем чи чимось іншим, я точно не пам'ятаю, то

вижали все навіть колосочка не покинули. Заходили в хату і нищпорили кругом: і в каструлях, і в мисках, на печі, під піччю, все перевертали догори дном. Сховати було неможливо, бо кругом знайдуть.

Дуже страшно це згадувати. Нічого нікому не давали. А вже коли мій тато пішов в радгосп працювати в магазин продавцем, то тоді приносив по 1 буханці хліба. Забирали у людей все – і продукти, і одяг. Я пам'ятаю, як прийшли описувати все, а я вмовляла їх, щоб не записували мою спідницю і жакета. І, правда, не записали.

Існував на той час закон "5 колосків". Я чула про нього. Це ми, коли жали в полі пшеницю, то в коси вплітали 5 колосочків і так декому вдавалося їх принести додому, але більшість доганяли нас аж біля вільшини і все одно відбирали навіть цих 5 колосочків. Дуже страшно згадувати. Не дозволяли нічого залишити, все відбирали.

Спочатку змушували йти працювати в радгосп, хоч і даремно, але потім із безвиході люди йшли вже самі в колгосп із власної волі. Їли, що бачили, аби не вмерти з голоду. Ми їли листя з липи. Сушили його, перетирали і пекли пампушки. Їли гнилу картоплю. Не пам'ятаю, щоб диких пташок їли. Людоїдства в нашому селі не було, а по інших селах були і такі випадки. Нічого не можна було виміняти, ні купити, бо ні в кого грошей не було. Я точно не знаю скільки людей померло, але вмирили дуже багато. Померлих хоронили родичі і нічого не платили з поховання. В нашому селі знаходиться пам'ятний знак на цвинтарі жертвам Голодомору 1932-1933 років.

ПОДВОРНА Юхимія Григорівна, 1917 року народження, с. Заруддя, Красилівський район.

Записав Мамчур В.І., зав. клубом с. Вереміївка, 11.10.2007 р.

У нас в сім'ї було шестеро дітей. Коли почалася колективізація, мої батьки відразу пішли в колгосп. Потім нам почали погрожувати, насильно відібрали запаси зерна, коні, корову і весь інвентар. Мама працювала на буряках, а тато на конях. Коли настала весна 1933 року у коморах в людей не було навіть жмені зерна. Коли розстанув сніг, то усі зморені та виснажені, опухлі від голоду люди вийшли в поле, щоб знайти хоч якусь рослинку для їжі і щоб нагодувати своїх дітей. Ловили черепах в річці, рвали лободу, знаходили корінці з татарського зілля, а вони були солодкі. На картопляному полі знаходили гнилу картоплю, її сушили з тієї муки випікали пампушки.

Коли наступила пора, що треба було йти в поле сіяти, то тато з мамою забрали нас на роботу всіх і молодших, і старших, щоб ми з голоду не померли. Бо в колгоспі один раз в день давали пайок. Варили у великому казані шпіхту (так називалася страва) і всім, хто робив в полі, давали їсти.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Нарешті ми дочекалися жнив, а там вже було легше. Дали нам зерна на зароблений рубель. Так ми і вижили. А в моєї мами, її звали Параска, померли від голоду два брати Петро і Сидір. Пам'ятаю як їх хоронили. Були вони в білих полотняних сорочках і дуже опухли. Хоронили без трун, бо не було з чого зробити. Похоронені вони в с. Зарудді на цвинтарі.

ПОДВОРНИЙ Григорій Іванович 1925 року народження, ПОДВОРНА Євгена Іванівна 1928 року народження, с.Заруддя, Красилівський район.

*Записав Мамчур В.І., зав. клубом
с. Вереміївка, 11.10.2007 р.*

Наша сім'я складалася з п'ятьох чоловік: тато, мама, брат Петро, сестра Маланка і я найменший, Григорій. Коли забирали в колгосп, батьки не дуже хотіли йти, але під великим натиском пішли. Забрали у 1932 році в нас з господарства все: зерно, коні, плуг, віз, весь інвентар, корову, свині. Мама пішла на роботу на буряки, батько на колгоспні коні. Брат Петро теж пішов в колгосп. Коли в селі в людей збирали зерно, то звозили його на майданчик на току і там його сторожували. І хтось у ночі забив сторожа. А мій брат ходив до дівчини і вдома тої ночі не ночував. От і на нього сказали, що це він його забив. Посадили брата в тюрму і вивезли на Сибір, там він і помер.

Мені в 1933 році було п'ять років пам'ятаю з того часу один епізод, який забути не можу до цих пір. Жили ми з мамою на одній вулиці. А моя бабця на другій. Мама ходила на роботу, а мене відправляла до бабусі, бо вона мала дрібні барабольки. Наварить їх і підгодовувала мене, щоб я з голоду не померла. От одного разу біжу я до бабці, а під плотом лежить весь опухлий чоловік і дуже їсти просить, я злякалася і побігла бігом, а коли верталася додому, то він вже помер.

РЕПЕЦЬКА Ганна Івківна, 1918 року народження, с.Заслучне, Красилівський район.

*Записала Коцюк Л.В., директор
Заслучнянського СБК, 10.10.2007 р.*

В сім'ї було шестеро дітей. Мені найстаршій було майже 15 років, найменшій - 3 роки.

У 1929 році було засновано колгосп. Батьки до колгоспу заяви не подали. Нас було обкладено великими податками (потрібно було здати м'ясо, зерно). Забрали ялівку, корову, вимели до зернинки хліб. Прийшла бригада активістів-комсомольців, які описали будівлі і все в будівлях. А будівлі в нас були гарні, великі клуні, хата під бляхою.

Від переживань захворіла мама, не підводилась, тож замість цілої хати зняли покрівлю (бляху), яку забрали на покриття приміщення сільської

ради. Описали решту вжитку, який був в хаті, забрали з хати все: скриню, лавку, баняк (борщ вилили під пліт), нецьки, діжку, жорна і все спродали. Забрали січкарню, коней, розібрали льох, клуню і все продали.

Так, як верха в хаті не було, стеля під час дощу стала протікати, валитись. Ми рятувались по куточках. Коли з хати все забирали, батька причинили в сільській раді, щоб не перечив під час їхнього нашестя, що виробляли.

Добрящою була активістка Рузя, вгамовувала активістів, щоб не забирали остатки з хати (одяг з дітей).

11 вересня 1934 року мама померла. Лишилось шестеро сиріт ні причім: ні їсти, ні вкритись, ні одягнутись, ні лягти. Тато пішов до лісника на заробітки, заробив ломак, а люди дали соломі, околоти і так перекрыли остатки з хати. Я ходила на заробітки по людях, отак і виживали. З товаришкою Сергійчик Тетяною ходили на цвинтар рвали листки липи, сушили і мололи в жорнах на муку, місили тісто і пекли коржики. Так виживали.

КОВАЛЬЧУК Яків Кузьмович, 1921 року народження, с. Заставки, Красилівський район

*Записала Матвіюк А.О., учениця 11 класу
Волицької ЗОШ, 11.10.2007 р.*

Мені було тоді 11 років, але я пам'ятаю той голод. Забирали в людей, що потрапило під руки. Ті люди що працювали в колгоспах мали ще якийсь шанс вижити. Там варили якусь баланду, то вони потрохи її їли і так виживали, а хто не міг ходити на роботу, то взагалі не мали що їсти. Пам'ятаю як прийшли до нас і забрали все що було, навіть з городини, забрали крупи, картоплю. Забрали, навіть, одяг.

В мого батька забрали кожуха, а нас вигнали з хати. Батько почав з ними сваритися і його забрали десь аж в Новосибірськ, з тих пір я його ні разу не бачив. В нашу хату поселили якихось людей, то вони взяли матір за наймичку. Я пішов в Красилів до тітки, там вона мене поселила до якогось єврея. Я і ще один хлопець пасли в нього корови, то ми з ним на полі їх доїли, щоб ніхто не бачив, пили молоко і так виживали. Інші люди дуже важко страждали, пухли з голоду і вмирили.

Десь в кінці 1933 на початку 1934 життя почало покращуватися.

КМЕЦЬ Ніна Тадеївна, 1925 року народження, с. Криворудка, Красилівський район.

*Записала Лежнюк О.І., зав. бібліотекою
с. Криворудка, 13.08.2005 р.*

Був голод. Засновували колгосп, то забрали в нас коней, клуню. Мама побила голову сільської ради, то її попередили, якщо ще таке буде, то по-

садять. Батько не хотів йти в колгосп - заставили. У нас в сім'ї було 11 дітей, всі вижили.

Був закон "п'ять колосків", не можна було збирати колосків, за це садовили в тюрму, спочатку колоски збирали в колгосп. Люди вмирали від голоду, хоронили родичі. Вважаю, що голод був зроблений владою, щоб люди йшли в колгосп.

КАЩУК Петро Володимирович, 1927 року народження, с. Криворудка, Красилівський район.

Записала Лежнюк О.І., зав. бібліотекою с. Криворудка, 13.08.2005 р.

Голод пам'ятаю. Я жив в Антонінах, було в сім'ї 4 дітей, одне померло з голоду. Влада забрала все: зерно, речі, будівлі, коні. Мама плакала, була біда, батько спух, не міг ходити, але вижив. З гречаної луски пекли пампушки. Їли здохлих тварин. Померлих хоронили а рідня, хрестів не ставили.

ОСІПЮК Петро Савович, 1921 року народження, с. Криворудка, Красилівський район.

Записала Лежнюк О.І., зав. бібліотекою с. Криворудка, 13.08.2005 р.

Голод пам'ятаю, дуже їсти постійно хотілося. Заставляли йти в колгосп, хто не йшов, то забирали все. В нас забрали клуню, корчми порозбирали. Людей померло багато, мерли на дорозі. У нас на грядці з цибулею помер сусід, нарвав цибулі і помер. Сніг ще не встигав злигнути, а ми вже збирали мерзлу картоплю і пекли пампушки.

Ніна Дорина назбирала колосків, то її судили в Антонінах, але була малолітня, то не посадили. На неї доніс сторож Половюк Корній. Прийшов до нас хлопчик Андрій Половюк, спухлий з голоду, мама йому їсти дала, постелила спати біля печі на соломі, а він до ранку помер. Страшні часи були, не хочеться і згадувати.

ШЕВЧУК Ольга Андріївна, 1921 року народження, с. Криворудка, Красилівський район.

Записала Лежнюк О.І., зав. бібліотекою с. Криворудка, 13.08.2005 р.

Голод дуже добре пам'ятаю. Урожай був, але його забирали активісти. Забирали зерно, речі, худобу, будівлі, з хатів вигонили. Доносили люди одне на одного. Приходили до нас забирати Солодюк Іван, Урбанський Петро Францович наставляв на маму нагана, як забирав корову. Канарчук Оксана була головою, то приходила забирала все в нас. Брала подушки, то я її біла качалкою. Васільчук Сянько Прокопович забирав в нас зерно, а я сиділа на мішку і не давала. Кусала його за руки, але він

зерно забрав. Комору в нас опечатали, там було півмішка сухарів. Двері з хати в нас зняли, то ми закладали соломою, але її приходили і забирали. То тато заклав гноєм і поливав водою стало замерзати, а прохід затуляли соломою. То вже цих дверей не руйнували, два будинки в нас забрали. Ми всі вижили, хоч і попухлі ходили, їли мерзлі картоплі, на полі збирали гречану полову і так спасалися. Випадків людоїдства в нас в селі не було.

Торгсін – там обмінювали долари на рублі (тоді можна було з Америки посилки отримувати, то декому висилали долари). Збирати колосків після збору врожаю не дозволяли. Я зі своєю сусідкою Бойчук Ганною лізла плазма на полі, щоб ніхто не побачив і збирала по зернині пшеницю. Померлих хоронила рідня, хрестів не ставили, бо не було з чого.

МАШТАЛІР Серафима Григорівна, 1915 року народження, с.Кульчини, Красилівський район.

Записав Северенюк Д.Я., вчитель Кульчинецької ЗОШ, 27.09.2007 р.

Із раннього дитинства я залишилась сиротою. Разом із своїм братом Андрійком жила в убогій хатині, в яку після своєї смерті нам залишила мати. Брат доглядав сестру, працював у колгоспі, порався по господарству. Так і жили, діливши радість і горе. Йшли роки, я підростала, почала братові допомагати, виконувала хатню роботу та на прожиття нам не вистачало - це я бачила.

Вірили ми з братом, що я піду служити до можних селян, доглядати дітей, щоб прогодувати себе. Потім була праця у колгоспі на буряках, хоч сапа була більшою за мене, та я працювала справно, не відстаючи від старших жінок. Важко було мені, але я хотіла, щоб в хаті був хліб і до хліба.

Згодом брат одружився, я допомагала його сім'ї як могла, наскільки вистачало моєї сили, Братова дружина Явдокія доглядала дітей і не працювала в цей час, двійко моїх племінників росли веселими та кумедними, Хлопчиків Грицькові було вже 4 роки, дівчинці Вірі -2. Я так любила з ними гратися, коли приходила вечері з роботи, в них бачила свою радість і розраду. Та не довго судилось мені радіти бо з кожним днем у хаті не було, що їсти, заробленого мною і братом зерна вистачало лише на кілька місяців. Не мала моя сім'я корови, яка могла б нас підтримати. У хаті залишилась тільки вода і сіль. Підступала голодна смерть.

Через кілька тижнів діти виснажились та почали пухнути. Тоді я знову пішла до людей, щоб заробити кружку молока, чи декілька цибулин. А коли приносила зароблений гостинець, то його не вистачало нагодувати навіть дітей. Брат та його дружина не мали сил, ноги у них були опухлі. Як мені важко згадувати їхні очі, що так сумно дивилися крізь маленьке віконце хатини на білий світ.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Одного літнього ранку вийшла я у садок і почувала, як солодко пахне липа, піду я нарву квіточок, думаю, та зварю дітям чаю. Хоч і важко було мені вибиратися на дерево, бо ноги мої теж опухлі були та вибралась я швидко. Рву цвіт липи і так тішусь як дитина мала, і пахне мені та липа, як ніколи ще не пахла. Коли раптом чую плач, хтось так плаче, що не в силі я цього слухати.

Опустилась я з дерева, йду на той плач. Та це ж мого брата дружина Явдокія лежить в сінях і відхлипує: „Чого ти плачеш питаю?” Вона нічого мені не відповіла, тільки підняла спідницю, і тут я завмерла від страху. По її ногах повзли черв'яки, швидко ховаючись далі під спідницю. Через кілька днів братова дружина померла.

В лікарню потрапив і мій брат Андрій. Провідаю його хоч перед смертю. Випросила у добрих людей молока та пішла до нього. Брат так зрадив коли побачив мене і ледь чутним голосом каже: “Це ти, сестричко, прийшла мене нагодувати, що ж ти принесла, ти сама голодна ледь на ногах стоїш”. А я йому: “Я хочу тебе нагодувати, бо ти і матір і батька мені замінив”. - “Не врятуєш ти мене, я вже їсти не хочу”. - “Я молока тобі принесла, хоч вуста твої змочу”. - “Ні випий сама, бо я не можу. Знаєш ти мені сьогодні снилась. Що жнемо ми обоє жито, коли я оглянувся назад, то за тобою копи стояли, а за мною нічого не було. Ти будеш жити, а я покину вас. Гіркі сльози текли по моїх і братових очах.” Після того я вже не бачила його ясних очей, закрилися вони назавжди.

В хаті залишилися голодні братові діти, та я, що ходила мов тінь, вгасаючи з кожним днем. Весняне сонце пригрівало, розквітали квіти, але це нас зовсім не тішило. “Боже, невже це кінець. Спаси нас, Господи, змилуйся над нами”, — просила я в Бога порятунку. Та не судилося — не довго прожили братові діточки. Першим помер Гриць, потім маленька Вірочка. Самій прийшлося їх ховати, самій гірко оплакувати, бо більше не було кому. Так не стало моєї родини, моєї сім'ї. Залишилася тільки я, пройшовши пекло 1933 року. Залишилися у пам'яті незабутні спогади, наче страшний сон... В ті страшні роки голодомору я дещо пам'ятаю. Я пам'ятаю, як мій старший брат з сусідським хлопцем садили мене на вікні, щоб я дивилася чи не йде хазяїн з того городу, на який вони пішли щіпати колоски. Колоски ховали за пазуху і прибігали додому, теребили ці колоски і їли їх.

Мама ходила на роботу, їм давали скибочку хліба і якусь там барбальюху. Мама рідину випивала, а хліб приносила додому нам по курінчику давала. Одного разу нас поділила, а курінчик заховала в скриню на ранок. А брат вночі встав пішов до скрині і почав її відкривати. Мама почувала і дуже злякалась, щоб кришка не забила його. Тоді вона встала і віддала йому той хліб і дуже плакала.

Пам'ятаю, що чоловік зайшов до хати попросити їсти, але ще не переступивши поріг помер. А мама

несла вже йому якусь варену кропиву.

У кого була корова, то були врятовані. Їли кінське м'ясо. Колгоспний кінь здихав, його вивозили на поле, а люди їли того коня.

Почалася колективізація, позабирали у людей коней, вози, зерно, забрали все, що було. Почався страшний голод.

ІЩУК Яків Мусійович, 1929 року народження, с.Корчівка, Красилівський район.

*Записала Балан О.І., зав. бібліотекою
с.Корчівка, 08.08.2005 р.*

Причин голоду було багато. Це і неврожай, і засуха та й влада постаралась.

То ми тепер знаємо, що тоді насправді творилось. А тоді всі думали як би вижити. Десь там у верхах говорилось, щоб відбирали в людей мішки, а тут на місцях відбирали в них усе до зернини. Забирали свої ж сільські, без усяких документів. Малим я був, не знаю чи були зі зброєю. Приходили по 2-3 чоловіки. Шукали кругом. Щоб хоч якимось прогодувати сім'ю, якусь частинку зерна чи круп закопували в землю.

Тим, хто йшов в колгосп, давали їсти якусь баланду, горох. Забирали не тільки хліб, забирали в кого, що було.

Про закон “п'ять колосків” знаю. За 1 кг назбраних колосків давали 2 роки тюрми. Колосків збирати не дозволяли. Колгоспні комори і поля охороняли із зброєю. В колгосп йшли по-різному. Одні добровільно, других заставляли, а не йшли - висіляли. Помирати з голоду почали весною. Керівництво на селі не голодувало.

Дітей, що залишилися сиротами забирали родичі в свої сім'ї, якщо таких не було, то десь відправляли в притулок.

Мій дядько був магазинером, то часом дасть пригорщу якихось круп, то я через ліс приносив додому. Їли тоді все. І цвіт липи, акації, горобців, котів, собак. Все їли, щоб вижити.

Скільки людей померло від голоду в селі? Багато. Ось в нашій сім'ї помер брат Вася 4 роки і сестра Маруся - 1,5 року. Хоронили на цвинтарі.

МАРУСНЮК Марія Дем'янівна, 1928 року народження, с.Корчівка, Красилівський район.

*Записала Балан О.І., зав. бібліотекою
с.Корчівка, 08.08.2005 р.*

Чи пам'ятаю я голод 1933? А хіба його можна забути. Було мені тоді 5 років. Мама померла від хвороби, батько зостався з трьома дітьми. В хаті біднота і злидні.

Питання чого був голод? А все звелось до купи і врожаїв не було високих і влада, певно, до такого довела. Бо ж як і було якоїсь муки чи зерна трохи,

то забирали все, не тільки харчі. Може, в кого були якісь рядна чи кожухи. Якщо було десь трохи муки чи гороху, то закопували в землю, щоб не знайшли, бо ж треба було якось жити. Люди пухли від голоду, помирили.

Їли все, що попадало під руки. Ловили горобців, рвали лободу, кропиву. Тим, що пішли в колгосп, варили баланду.

Чи знаю я закон "п'ять колосків". А хто про нього тоді не знав. За кілька колосків забирали людей в тюрму. Хто не бідував в селі? То, певно, ті, хто були біля влади, бо у них все було в руках.

Діти, що zostалися сиротами, забирали родичі до своїх сімей. Померлих від голоду хоронили на цвинтарі. Було в селі таке, баба з'їла свого онука. Її забрала міліція і де вона потім поділась, ніхто не знає.

АТАМАНЧУК Анастасія Петрівна, 1933 року народження, с.Корчівка, Красилівський район.

Записала Балан О.І., зав. бібліотекою с.Корчівка, 08.08.2005 р.

Голод 1933 року не пам'ятаю. Бо народилась також в 1933 році. Та з розповіді батьків: мами - Балан Тетяни Андріївни та батька - Балана Петра Федоровича знаю, яким трагічним був цей рік для нашої сім'ї.

Сім'я проживала дуже бідно. Не мали не то що поля, а навіть латочки городка. В хаті не було ні хліба, ні до хліба. Їли товчену лободу і цвіт акації. Від акації люди скоріше пухли, але хто не міг їсти лободу, той їв квіти акації.

В Петрівку за дві неділі в сім'ї Баланів було 4 покійники. Три брати Анастасії Петрівни: Іван, Альоша, Олександр і бабця. Похоронили на сільському кладовищі по двох в одному гробові.

БУЛКІВСЬКА Ганна Йосипівна, 1924 року народження, с.Корчівка, Красилівський район.

Записала Балан О.І., зав. бібліотекою с.Корчівка, 08.08.2005 р.

Чи пам'ятаю я голод? Про нього хочеться забути, тільки не могу. Все пам'ятається, нібито вчора було.

Батька забрали на 10 років в Бурятію за церковну книжку. Тут новий наказ, за батьком висилають матір в Бердичів. Остались з братом вдвох. Ніхто на сиріт не дивився. Виживали, як могли. Допомогали один одному як могли.

Причиною голоду, думаю, був неврожай. Бідували всі, але один на одного не доносили.

Ті, що приходили відбирати хліб, не мали ніяких документів. То були сільські люди, їх всі й так знали. Заставляли йти в колгосп. Тим, що йшли в колгосп, давали їсти.

Про закон "п'ять колосків" знаю, бо чоловіків брат нарвав в кишеню колосків, польовий перестрів і засудили його, так і не вернувся. Колгоспні комори охороняли сторожі, так само як і поля.

Їли все, що траплялось, і гичку, і кропиву, і лободу. Хоронили людей померлих від голоду на сільському кладовищі. Поминають на проводи, бо кожен з померлих чийсь родич.

ШЕПТИЦЬКА С.О., 1931 року народження, с.Корчівка, Красилівський район.

Записала Балан О.І., зав. бібліотекою с.Корчівка, 08.08.2005 р.

Знаю про голод по розповідях батьків, сусідів. Бо була на той час ще зовсім малою. Хто на той час знав, що голод був штучний. Вірили в те, що й справді був неврожай. Ніхто й думати не став, що до такого довела влада. А місцеві глумилися ще більше.

Тих, хто не хотів йти в колгосп, вигонили з хати, висилали сім'ями. Хто йшов в колгосп, годували, була столова, варили горох, баланду. Нашу сім'ю спасала від голоду корова. Парили лободу з гречаною мукою.

Їли лободу, цвіт липи, вишні. Ловили горобців, голубів. Чула також про випадок людоїдства в нашому селі. Під час голоду баба з'їла онуку.

Розповідали, що хоронили людей в братських могилах. Той, хто ще міг ходити, їхав селом підводою і звозив померлих на цвинтарі. Падали і помирили люди на дорогах.

КАМІНСЬКА Лукія Федорівна, 1917 року народження, с. Кучманівка, Красилівський район.

Записала Лежнюк О.І., зав. бібліотекою с. Криворудка, 13.08.2005 р.

Голод 1932-1933 років я пам'ятаю. Урожай був великий, але людям зерна не давали, а відвозили на приймальний пункт. Обкладали високими податками. Ходили активісти і відбирали все: худобу – хто не заплатив податку, продукти, одяг, жатки, молотарки. Хто не хотів йти в колгосп висилали в Сибір. Приходили комсомольці вимітали до зернини. Доносили люди одне на одного. Ходили забирати без зброї, але хто не хотів віддавати, то били, штовхали. Приховати продукти неможливо було. Був такий голова сільської ради Глинський (с.Сморшки). Приходили по сім-вісім чоловік комсомольців і все в хаті і на подвір'ї перетрясали. Глинського вбили. В колгоспі давали їсти, варили юшку.

Після збирання врожаю поле визбирували (колоски) в колгосп, а потім самим можна було збирати колоски. В колгосп йти не хотіли, бо там не платили. Виживали люди як могли. Дуже вмирили в

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ЛЕЖНЮК Василь Макарович, 1923 року народження, с.Кучманівка, Красилівський район.

*Записала Лежнюк О.І., зав. бібліотекою
с. Криворудка, 13.08.2005 р.*

1933 році, допомагали одне одному родичі. Їли все: лободу, кропиву, листя з дерев, що тільки розпустилися, ворон, горобців, боцюнів, собак. Людоїдства не пам'ятаю.

Хто мав що міняти, то йшли на Західну Україну, або в місто, але по дорозі могли перейняти і забрати. Торгсін – був такий магазин, там було все дорого і закордонне. Хоронили померлих без трун, хоронила рідня або сусіди. Страшні були часи.

ЛЕЖНЮК Вікта Іванівна, 1919 року народження, с.Кучманівка, Красилівський район.

*Записала Лежнюк О.І., зав. бібліотекою
с. Криворудка, 13.08.2005 р.*

Голод 1932-1933 років я пам'ятаю дуже добре, мені на той час було 13 років.

Врожай тоді був добрий, вродило все, але активісти ходили по хатах і забирали все: зерно, картоплю, квасолю. Ходили без ніяких документів, забирали навіть в тих, що сплатили податки. До нас прийшов активіст Іван Крачковський і забрав у нас останній кусок мила. Люди доносили одне на одного. Ми корову переховували на маминій батьківщині в селі Сухужинці, зараз Ізяславського району, то люди донесли і корову забрали. Батька мого вислали в Сибір, а потім і матір забрали. А нас шестеро дітей осталося на дорозі, бо хату віддали активістові Колісецькому Герасиму. Забрали картоплю, а ми жили по сусідах.

Мій старший брат Павло прийшов з армії, почав писати в Москву, то маму випустили через рік, а через шість років віддали нам нашу хату, ми її купили.

Був страшний голод, люди одне в одного крали. Продукти ми переховували у маминих братів у Сухужинцях.

Люди їли все, ціле зерно пшениці варили, весною молоде листя з кропиви, лободи, мололи жолуді і добавляли у хліб. Хліб був чорний, гіркий і глевкий, бо ще добавляли насіння лободи. Люди пухли з голоду, вмирили, померлих хоронили родичі, хрестів не ставили, хто ставив, то крали на паливо. Сиротами ніхто не опікувався, жили по сусідах, родичах. Забирали не тільки продукти, а й одяг, різні речі. Урожай був високий, але колосків не давали збирати. Закон про "п'ять колосків" знаю. Голова колгоспу посадив Гусарук Настю і Кондратюк Анісію в тюрму на два роки за збирання колоски. Охороняли поля активісти. Люди добровільно не хотіли йти в колгосп, то забирали все і вигонили з хати. Хто йшов у колгосп, то там давали їсти, активісти навіть випивали.

Людоїдства в нашому селі не було, не пам'ятаю. Винною у загибелі людей вважаю владу, а в нашому селі ще й голову колгоспу Лежнюка Макара. Про голод розповідаю своїм внукам і правнукам.

Голод пам'ятаю добре, урожай 1932 року був, але його весь вивезли, повимітали також і в людей. Дуже сильний був голод 1933 року. Хто приховував зерно в землю, ходили комсомольці з шпичками і кололи землю і знаходили. Хто йшов в колгосп, то там варили їсти. Хто не платив податку, то забирали речі і продавали на селі. Багато чужих людей просили милостиню. Хліб їли з зіллям, обминали насіння, терли в макітрі і додавали до хліба, їли собак, котів. Випадків людоїдства в нас не було.

Людей змушували йти в колгосп. Мій батько не пішов, з голоду помер. Мерли малі діти. Хоронили без трун, без хрестів, бо забирали на паливо.

В місті людям легше було, видавали карточки на продукти.

Про голод нікому не розповідаю, бо дуже страшно мені це згадувати.

ПТАШКО Віра Федорівна, 1917 року народження, с.Кучманівка, Красилівський район.

*Записала Лежнюк О.І., зав. бібліотекою
с. Криворудка, 13.08.2005 р.*

Врожай у 1932 році був гарний, але в людей все забрали. Ходили по хатах і вимітали все. Хто заховав що-небудь і не знайшли, тим було легше. Особливо важко було ранньою весною, як сніг розтанув то їли молоде листя, горох, маслюки, варили борщ з лободи. Землю забрали, а на городах потрібно було сіяти коноплю, щоб прями полотно і шити одяг.

Головою колгоспу був Лежнюк Макар Корнійович, йому люди хату спалили. Ходили по хатах і все забирали. Найдуть колоска в кишені - не записували трудодні, а як молотили, якщо найдуть пару зернин, то тюрма. Жінки – Гусарук Настя та Кіндратюк Аніська, Мазур Дарка вночі крали просо, то їх зловили і на рік в тюрму посадили. Померлих, в кого не було нікого, хоронила сільська рада.

СУХОВЕЦЬКА Анастасія Кузьмівна, 1917 року народження, с. Митинці, Красилівський район.

*Записала Плащинська Л.М., зав. бібліотекою
с. Митинці, 17.10.2007 р.*

З моєї родини ніхто не помер від голоду. В нас була дійна корова, в хаті було молоко. З лободи варили юшку забілювали молоком і так сьорбали. Зимом ходили на поле збирали мерзлу картоплю і їли.

Ще пам'ятаю, що врятували сусідів від голоду. Вони мали корову, але вона не доїлась, тому наша

сім'я віддала їм свою корову, адже в них було троє маленьких дітей, а собі зарізали теля і так протягнули до весни. А вже весною стало трохи легше. Об'їдали листя, цвіт липи.

Пам'ятаю прізвища двох людей з села Митинці, які померли від голоду. Скримський Юльчик приблизно у віці 60 років їздив в Західну Україну міняв одяг на їжу і в дорозі помер. Шостацький, імені не пам'ятаю. Все, що восени заготовив з'їв ще до середини зими - до весни не дотягнув.

Пригадую, що із сусідніх сіл люди вмирили цілими сім'ями, а у нашому всіма силами боролися за життя. Одні в пошуках їжі мандрували з північних у південні, із східних у західні області, де часто потрапляли у прикордонну зону. Там їх арештовували, як порушників кордону, частину відправляли до дому, а частину у в'язницю. Якщо комусь і вдавалось пробратись крізь кордон і виміняти якісь продукти, то привезти їх назад було дуже важко.

КОЛОДЮК Степанида Йосипівна, 1921 року народження, с. Мовчани, Красилівський район.

Записала Мазурок Л.І., зав. клубом с. Мовчани, 17.10.2007 р.

В селі Мовчани, як і в Україні, урожай зібрали непоганий і голоду бути не повинно. Але здійснювались подвірні обшуки з конфіскацією, крім хліба, будь-яких запасів їжі – сухарів, картоплі, сала, соління, сушини, забирали все. Не жаліли ні дітей, ні старих, ні жінок. Фактично це була дія свідомо спрямована на повільне фізичне винищення селянських сімей. Щоб вижити люди їли, що могли – гнилу картоплю, щавій, цвіт липи. Пухли в людей ноги. В селі померли від голоду Омелян і Мотря Андрюсюки. Решта людей вижили.

МАЛИНЕЦЬКА Марія Лазарівна, 1925 року народження, с. Мончинці, Красилівський район.

Записала Рожик М.А., зав. клубом с. Мончинці, 24.10.2005 р.

Я пам'ятаю голод 1932-1933 років. Мені на той час було уже 7 років. У людей забирали вирощене в полі, на городі спеціальні бригади. До людей застосовували покарання – побиття, виселення в Сибір. Часточку зерна чи продуктів люди старались десь заховати, але дуже шукали і знаходили. Мама заховала трошки квасолі і гороху в горщечках в печі, вони і там знайшли. Заховати продукти харчування було неможливо, бо шукали скрізь. В нас забрали рядна і подушки.

Люди почали помирати від голоду весною 1933 року. Їли лободу, гнилу картоплю, мололи з акації цвіт і їли. У селі померло багато людей від голоду. Померлих хоронили на цвинтарі родичі, часом приходили сусіди.

ПЕТРУШЕНКО Антоніна Олексіївна, 1919 року народження, с. Мончинці, Красилівський район.

Записала Кравчук А.Т., зав. бібліотекою с. Мончинці, 24.10.2005 р.

Дуже добре пам'ятаю голод 1932-1933 років. Мені було 13 років. Приходили до хати і шукали кругом, їх було 4-5 чоловік. Мама заховала крупи в подушки на печі і ми на них спали, найшли і забрали. Забирали все: їжу, одяг, худобу. Людей виганяли з хати і продавали все, що було хаті.

Колоски люди збирали і терли в жорнах на муку. За них судили. Легше було жити тим, хто тримав корову, а бідні люди їли, що бачили і що можна аби не померти з голоду. Голод був кругом і в селі, і місті.

Померлих ховали на цвинтарі.

ЗАЄЦЬ Ксенія Гнатівна, 1926 року народження, с. Мончинці, Красилівський район.

Записала Рожик М.А., зав. клубом с. Мончинці, 24.10.2005 р.

Хоча була малою, але голод пам'ятаю. Закопали в сінях трошки квасолі, то залізними палками штурхали і знайшли. Забирали продукти, а в кого не було, що забрати з продуктів, то брали що попадеться в очі: рядна, подушки, кожухи. Приходили забирати зерно і продукти і вдень, вночі. Люди ховалися, бо дуже були залякані. Помирати почали навесні 1933 року. Їли, що бачили і глід, і лободу, цвіт з акації, гнилу картоплю.

У селі померло багато людей від голоду, їх хоронили на цвинтарі.

БУРДАК Параска Никифорівна, 1924 р. народження, с. Мончинці, Красилівський район.

Записала Рожик М.А., зав. клубом с. Мончинці, 24.10.2005 р.

Голод пам'ятаю. Пам'ятаю як нас, шестеро дітей, вигнали з хати. Викопали на городі землянку і сиділи ми в ній, бідували страшно.

Колоски не можна було збирати, бо давали три роки тюрми. Йшли з поля і обшукали і найшли в Бурдак Тані, Петрусенко Марійки, Поліщук Стодорки по жмені колосків, то дали їм по три роки тюрми, а Стодорка в тюрмі дуже застудилася, то так із світа пішла через ту тюрму. В мене під пахвою Малинецький Тимко знайшов одного бурячка, то так і оштрафував. Ходили забирати зерно, продукти і вдень, і вночі. До хати приходили по кілька разів.

Люди почали помирати весною 1933 року. Їли цвіт з акації, лободу, гнилу картоплю. Дехто їв слимаків.

Хоронили померлих на цвинтарі.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ЖУК Василь Михайлович, 1922 року народження, с.Мончинці, Красилівський район.

Записала Кравчук А.Т., зав. бібліотекою с. Мончинці, 24.10.2005 р.

Голод пам'ятаю. Мені було 10 років. Хліб і все вирощене забирала влада, забирали все, що могли знайти. Шукали і нагорі, і в коморі, і в хліві. Вони ходили без зброї, тільки із залізними прутами, шукали навіть в землі, всі свої і представники з району. До хати заходили по 3-4 чоловіки. Ми ховали на горі, в полові розсипали квасолію, горох, замурували в стіну.

Поля і колгоспні комори охороняв сільський сторож.

Були такі люди, що помирали з голоду, я їх не пам'ятаю. Помирали дуже бідні, або в кого було багато дітей і хто був хворий, бо лікувати не було де. Хто ішов в колгоспі, той не голодував. Їли більше продукти з рослин, ягід і коріння, пампушки з гречаної полови, сушеної акації, варили лободу. Діти смоктали овечу шкіру, сушили глід.

Померлих від голоду хоронили на сільському цвинтарі.

БАВРЕНЧУК Ольга Іллічна, 1920 року народження, с.Пашутинці, Красилівський район.

Записала Власюк Т.Ю., завідувач клубом с. Пашутинці, 28.08.2007 р.

Я пам'ятаю страшний голод. Тоді причиною голоду були податки. На мого батька 2-3 рази наклали податки і ще водили по судах. Я з мамою пішли проситися в колгосп на роботу, мене взяли, а маму ні, бо мені треба було давати менше їсти. Їсти трохи давали, грошей не платили, дадуть якоїсь гнилої соломи на трудовень. На полі колосся не дозволяли збирати, а доженуть наб'ють, колоски заберуть. В тих людей, що брали податки, а не хотіли давати, то в колгосп не хотіли брати. Не голодували ті, що пішли в колгосп першими, зразу коли його створили. Їли щавель, товкли качани в порошок мішали з гомелясом пекли пательники і так їли. Від такого харчу боліли животи, забивались шлунки і люди помирали.

В містах люди не дуже голодували, бо тоді в той час проходило будівництво, робочим давали добре їсти, а головне - хліб. Мій батько робив там, то за тиждень назбирає нам хліба і привезе, сам не їв. Людоїдства в селі не було. Тільки пам'ятаю, як говорили в селі, що чоловік з жінкою хотіли з'їсти свою дитину, але таке було чи не було, я такого не пам'ятаю.

Потім пройшло трохи, то казали, що цей чоловік хотів так їсти, то рвав вовну з овець і їв, і помер. Ховали померлих на цвинтарі без труни, замотають в рядно і в яму, хрестів не ставили. Є в селі церква, є такі молитви, поминальні суботи коли правиться за тих хто помер від голоду, пропав безвісти на війнах.

На цвинтарі у нас поставлений хрест померлим від голоду.

Розповідала я це своїм дітям, онукам, їм це не сподобалось. Винною в загибелі багатьох людей була держава і уряд.

МІРЧУК Феодосія Марківна, 1925 року народження, с.Пашутинці, Красилівський район.

Записала Власюк Т.Ю., завідувач клубом с. Пашутинці, 28.08.2007 р.

Коли був голод мені було 7 років, не дуже я пам'ятаю, але деякі випадки пам'ятаю. Мати з батьком робили в колгоспі, податки в них брали невеликі. Батькам, які робили в колгоспі, то давали хліб додому, міряли безтаркою.

Ходили по хатах, що найдуть заберуть або сплять. Вже ввечері збираємося дівчури за колосками на поле, трохи зберем, то як налетять сторожі на конях, ми ті колоски кидаємо і хода хто хто куди. В кого була худоба, то забирали, але куди і хто не знаю. В хаті не було ні відра, ні миски їли всі з одної великої, а воду носили диравою банькою, поки донесу до додому, то треба знов йти.

Літом було легше вижити, то якась зелень, ягоди, а зимою було трудно.

Палити не було чим, лід замерзав коло дверей, я наколупаю льоду собі в обидві руки і смокчу.

Не ходили нічого міняти, бо не було що, а якщо щось було, то заберуть. Людоїдства в селі не було. Померлих хоронили на цвинтарі без трун в ямі по двох, трьох. Зараз є на цвинтарі хрест померлим від голоду. В селі є церква і молитви такі. На проводи поминають і в свята вчисті. Багатьом розповідала, але краще, щоб ніхто не знав ті страшні роки.

МИХАЙЛИК Пилип Григорович, 1925 р. народження, с.Пашутинці, Красилівський район.

Записала Власюк Т.Ю., завідувач клубом с. Пашутинці, 28.08.2007 р.

Мені було 8 років. Голод пам'ятаю добре. Яка причина була я не пам'ятаю, але знаю, що їсти хотіли крепко, не було де що взяти і вкрасти. Продукти якщо були якісь, то приходили, шукали, забирали, шукали кругом навіть заглядали в каструлі, і якщо на той момент була зварена якась баланда, то виливали.

Давали їжу тим, хто робив в колгоспі, черпак баланди і більше нічого. Раз пішов збирати колосся, то сторожі догнали надавали буханів і торбу забрали. В колгосп не дуже хотіли йти, як хто.

З весни 32-го року почали помирати люди, падали по вулицях, по городах, мій батько спух з голоду і помер. В селі голодували, в основному, всі. Я сам був спух, то насилу відходили. Ніхто нікому не допомагав ні родичі, ніхто.

З рослин в їжу вживали акацію, щавель, гнилу картоплю. З птахів я сам їв горобців, лазив по даху і кидав батькові в кашкет. От тоді було в нас свято. Хто де помер, там і хоронили де попало аби закопати, без труни без нічого.

Винними у загибелі людей, які так страшно помирили, я вважаю державу.

Є в нас в селі дуже гарна стародавня церква, минуло їй 100 років. Згадують цих померлих на проводи, є такі молитви. На цвинтарі встановлений хрест померлим від голодомору. Не доведи Боже, щоб це бачили наші діти, внуки. Хай краще чують це з розповіді.

ГРАБАРЧУК Макар, 1927 року народження, с. Пилипи, Красилівський район.

Записала Балагур Н.З., зав. клубом с. Пилипи, 27.10.2005 р.

Голод я пам'ятаю добре. Влада все забирала. Хто міг сховати, той виживав. Хто йшов в колгосп, там давали їсти. Людей змушували йти в колгосп. Хто йшов в колгосп, той не голодував.

Приходили і забирали худобу, подушки, з хати виганяли, викидали все з хати.

Закон про „п'ять колосків” дуже добре знаю. Не дозволяли збирати колоски, бо давали за це по два, три роки тюрми.

Від голоду померло багато, вмирили сім'ями. Сиротами ніхто не опікувався. Продукти ховали. Їли з весни листя щавлю, смородини, лободу, гичку, черепах, собак. Хто мав гроші, той міг щось купити чи виміняти. Хоронили людей на кладовищі.

МИЦЮК Горпина, 1914 року народження, с. Пилипи, Красилівський район.

Записала Балагур Н.З., зав. клубом с. Пилипи, 27.10.2005 р.

Так, я пам'ятаю голод. У нас все забрала влада, хто саме не пам'ятаю. А за те, хто не корився владі, то їх висилали. Я пам'ятаю двох з села висилали. Ті, що ходили мали здорову палицю і шукали в землі зерно.

Я трохи заховала з своєю рідною сестрою Мартою зерна в яму. Ми цілу ніч ту яму рили і ховали, то тільки із того вижили. Бо якби не заховали, то попухли б з голоду. Я була ще заховала в хаті біля комина трохи качанів і ті знайшли і забрали.

До хати заходили на обшук десь по десять чоловік. Були із Чернелівки і наші ходили. Сховати було дуже трудно, бо кругом шукали.

Хто йшов в колгосп, давали їсти. В мене забрали корову і завезли в Антоніни. В полі колоски не давали збирати. Були такі, що стріляли в людей. В колгосп не хотіли йти. Люди мали свої поля. Але мусіли, бо заставляли. Казали, ідіть робіть і вам все

буде. Худобу ховали. Хто піде дещо нажне, то вже на другий день забрали все.

Сироти ходили по селі і просили, хто що мав, те давав. А хто ходив забирав в людей, той і мав. Виживали ті, що могли десь щось заховати. Коли стало зовсім тяжко, то сушили листя з глоду, мололи і пекли коржі, збирали гриби, їли черепах.

Хто був в місті, то по селах порозбігалися, бо й там був голод. Дуже багато людей померло, але скільки, то не знаю.

ФЕДОРЧУК Євдокія, 1920 року народження, с. Пилипи, Красилівський район.

Записала Балагур Н.З., зав. клубом с. Пилипи, 27.10.2005 р.

Я була ще мала і всього не знаю. Харчі ховали. Хто не встиг сховати, то забирали. В кого не забрали, то й мав. У нас все забрали. Закопували в ями. Хто пішов в колгосп, тих не зачіпали, ті жили. А мій тато не хотів йти в колгосп і забрали все.

Хто пішов в колгосп, то давали їсти. Ці і вижили. Нам ніхто нічого не давав. Мама потім пішла в колгосп. То підуть зароблять і принесуть десять картоплин.

Про закон „п'ять колосків” я не знаю. Бігали в поле збирати колоски, але в них відбирали. Мої батьки мусіли йти в колгосп. Я пасла худобу і в колгоспі давали їсти.

Дуже мерли люди. В мого дядька померло 4 чоловіки. В кого діти осталися сиротами, то ходили просили милостиню, хто що мав, то давав.

Від родичів ми допомоги не мали. Бо вони такі самі були як і ми, голодні і голі. Як дочекалися весни, то їли вишні, яблука. Ще сушили цвіт липи, мололи і пекли пампушки. Я не могла їх їсти, а люди їли. Ловили ще черепах. Людей померло багато. Хто помирав з голоду, то ховали на цвинтарі.

КОВАЛЬЧУК Прокіп, 1921 року народження, с. Пилипи, Красилівський район.

Записала Балагур Н.З., зав. клубом с. Пилипи, 27.10.2005 р.

Пам'ятаю я голод. Я його сам пережив. В 1933 році батько мій був розкуркулений. Я і мій брат були по родичах, батько втік. В нас все відібрала влада. Хто не хотів йти в колгосп, то їх карали і тому люди тікали. От мій батько втік, а його мали судити.

Люди боронитися не могли, хіба що по сусідах тікали, замикалися, але вони все рівно находили. Продукти було трудно приховати, але хто десь заховав, той і вижив.

Забирали все: худобу, коні, вози. Залишки на полі не дозволяли збирати, гонили. Поле охороняли.

Добровільно в колгосп ніхто не хотів йти, за-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ставляли. Якщо хто мав якийсь інвентар для обробітку землі, треба було здати. Хто не хотів здавати, то забирали. Худобу ховали. На обшук приходили і вдень, і вночі.

Люди почали помирати з голоду. Сиротами ніхто не опікувався. Ті, що голодували, споживали все: коріння і рослини. Пекли з листя глоду, липи коржі. Ловили качки, дикі гуси, зайці, перепелиці, пташки.

В містах був теж голод. Хто був багатший, той виживав. Померло дуже багато людей. Випадків людодійства в нас не було. Пам'ятаю вимерла вся сім'я. Хоронили людей на сільському цвинтарі, без трун.

КОЗАК Марія, 1913 року народження, с. Пилипи, Красилівський район..

Записала Балагур Н.З., зав. клубом с. Пилипи, 27.10.2005 р.

Голод я пам'ятаю. Влада все забрала. Їх ще називали активістами. Документів вони з собою ніяких не мали. Забирали все і виганяли з хатів, мали при собі залізні палки. Люди не боронилися, бо боялися покарання.

Ми ховали зерно де могли, але вони знаходили. Ті, що ходили по селі, то добре і жили. А ще їли гнилі продукти, гнилу картоплю, листя, лободу, черепахи. Нам ніхто нічого не давав, кожен думав про себе.

Хто йшов в колгосп, то давали там їсти. Забирали худобу, коні, вози, 2 плуга. Не дозволяли на полі збирати колоски, а як збирали, то потрібно було все віддати в колгосп. Поле охороняли. Якщо хто не хотів йти в колгосп, то виганяли з хатів.

Померло багато людей, а скільки не знаю. Є, що цілі сім'ї повимирали. Хоронили родичі. Якщо хтось помирав, то з нього знімали одяг, віддавали тому, хто копав яму. В загибелі людей звинувачую владу.

ГАВРИЛЮК Ярина Йосипівна, 1917 р.н., ХОМ'ЯК Надія Матвіївна, 1924 р.н., ШАХРАЙ Фросина Ісаківна, 1923 р. н., с. Радісне, Красилівський район.

Записала Ящук Л.Ф., зав. бібліотекою с. Радісне, 15.10.2007 р.

Голод 1932-33 років добре пам'ятаємо. Урожай був гарний, було в коморах багато зерна, але були великі податки, після сплати хлібом, м'ясом, майже не лишалось нічого. Приходили забирати декілька раз, як не було забрати хліба, худоби, забирали одяг, рушники, полотно, різний садибний інвентар.

Як згадує Гаврилук Я.Й., в них були жорна, щоб їх не забрали закопали під гній. Зерно ховали в ровах у полі, в лісі.

Хом'як Н.М. згадує, що бригадир Омелянюк шукав у них хліб на хаті вилами так, що аж проколював стелю і глина сипалась донизу.

Якщо в кого вже не було що взяти, їх виганяли з хати, так сталося з Маркевичем Григорієм, Шахраєм Ісаком, Ткачуком Петром.

За донесення на сусіда платили 15 рублів. Приходили забирали керівники села: Федорчук – голова колгоспу, Панасюк - голова сільради, Блощук – директор школи, він був головою ревізійної комісії. Омелянюк Юхтим, Гаврилук Яків, Завацький Герасим, Петренко були бригадирами. З ними ходив комісар із Заставок, який мав зброю (прізвища не пам'ятають).

Награбоване частину відвозили в район, частину ділили між собою, особливо одяг, інвентар. Якщо хто з керівництва кого пожалів, не описав в когось худобу, чи хату, того судили. Так сталося з Петренком, його засудили на 10 років.

Закон про «п'ять колосків» добре пам'ятає Шахрай Ф.І. Не можна було на полі підняти навіть колосочка, ні зернинки. За це могли побити, судити. Поле стеріг Драчук Феофан. Пам'ятає, як водили жінку з села Михайлівці по селах, як злодійку, за те, що вона назбирала і вкрала торбинку колосочків. Жительку села Радісне Живчук Олександрю за 1 кг хліба засудили на 3 роки тюрми.

В селі Радісне померлих від голоду не було. Люди спасались, як могли. Допомогали один одному родичі. Дуже хотілося їсти. Якщо була корова, то ще краще жилося. Якщо корови не було, то тим було важко витримати голод. Їли все, що можна було придумати кропиву, лободу, щавель, листя липи, всяку ягоду. Ловили всяку пташину: сови, горобців, ловили і їли котів, собак.

ЗОЗУЛЮК Марія Йосипівна, 1919 року народження, с. Росолівці, Красилівський район.

Записала Ковальчук В.А., вчитель Росолівської ЗОШ, 13.10.2007 р.

Тяжко було пережити той рік, навіть сьогодні добре пам'ятаю, тому що таке лихо не можна забути.

Були сиротами, без батька, який помер тоді, коли ми були ще зовсім малими. Нас доглядала старша з чотирьох сестер Зозулук Гапка Йосипівна. Наша мати померла, коли Гапці було 12 років, а мені 12 неділь. Допомогавав батьків брат Зозулук Василь Семенович.

Почали гонити в колгоспи. Забирали все: землю, худобу, реманент, майно, навіть в нас відібрали квасолію з-під лавки, не дивилися, що малі діти лишаються. Людей залишали в пустих хатах, потім їх виганяли надвір, а хати продавали. Було вийдеш на вулицю, а з села чути, як продають хатини.

Розбирали клуні, хліви, щоб колгосп будувати. Пам'ятаю як в нас розбирали клуню, а з боку двері лежали ще нові, бо недавно збиті, то я думала хоч двері відтягнути. Я тільки до дверей, а в мене жбурнули чимось, відігнали, а двері забрали. Було багато тих хлопців-хуліганів, що робили такі вчинки

залюбки, а одним з таких був Тригуба (ім'я вже не пам'ятаю).

Було так, що ноги починали пухнути. Рятувала нас Гапка з коровою. Продасть якесь рядно, купить круп і зварить каші. А доводилося нам їсти і лободу, і полову мелену. Якщо десь роздобуде Гапка чи дядько Василь муки, то спечемо якогось підпалка. Їли мерзлі картоплі. Люди їли черепах, чула, що навіть їли своїх дітей, але в нас в селі такого не було.

Багато людей ходили до котла за греблю. Зварить Іван Фабенюк супу, то хто рідніший, то й зачерпне черпаком густішого з-під споду, а всім іншим тільки юшку зверху. Голод і біда була. Було так, що дай хоч раз вкусити, і я цілий день буду дихати.

На весну 1933-го почали йти в колгосп. Не було техніки, все руками робили. Платили по три копійки на трудовень та по 5 кг веки на декілька місяців. Мусили красти з колгоспу. Ходили зимою на зернотік, а тоді зими були дуже холодні, то як всипимо за сорочку зерна, то поки його відігрієш і принесеш додому, так і дониньки маю гулі на шиї.

МЕЛЬНИЧУК Іван Самійлович, 1924 року народження, с. Росолівці, Красилівський район.

Записала Ковальчук В.А., вчитель Росолівської ЗОШ, 13.10.2007 р.

В 1931 році почали висилати куркулів. Спродували все, що вони мали, забирали навіть кожухи і тут же на подвір'ї господаря продавали, забирали гроші. Посилали всіх в колгосп. В 1932 році, після жнив, забирали все зерно безспірним порядком, а якщо хтось відмовлявся здавати, то висилали на заслання в Сибір. Весною 1933 року почався голод. В Старокостянтинові був магазин, де за золото або срібло продавали будь-які продукти. Але в нас ні золота, ні срібла не було, тому їли все, що знаходили. Адміністратори шукали заховане чи закопане зерно і забирали. Забирали снопи, а в центрі села, на вигоні, була молотарка і там молотили.

ГОМЕНЮК Устина, 1921 року народження, с. Росолівці, Красилівський район.

Записала Ковальчук В.А., вчитель Росолівської ЗОШ, 13.10.2007 р.

Нас в сім'ї було четверо дітей: я, брати Іван і Грицько та найменша сестра Ганя. Мені на той час виповнилося 11 років. В нас забрали до колгоспу все майно: знаряддя праці, корову, птицю, зерно, в тому числі й насіння. Але нашого зерна не вистачило до норми, яку повинні були забрати в кожному господарстві, тому моїх маму і тата не прийняли на роботу до колгоспу. Батьки вирішили сіяти своє поле для того, щоб прогодувати сім'ю. Поля в нас було 5 га. Але ми не мали чим засіяти його, і тому на горищі змітали відходи пшениці, але їх нам не ви-

стачило, щоб засіяти поле. Через те, що ми не мали змоги обробити свою землю, нашого тата забрали в тюрму. І звідти він не повернувся. Ми залишилися з мамою, їсти в нас не було нічого, тому мама з сусідками ходили на колгоспне поле по колоски, за що їх били начальники. Пізніше маму прийняли на роботу до радгоспу, звідки вона частенько приносила півбуханця хліба.

В мамі я була найстарша серед дітей і тому вирішила заробляти на життя. Я найнялась до голови колгоспу (Побережний Іван) на роботу пасти корови. Кожного ранку я, з його дружиною Явдохю, готувала сніданок. Ми пекли деруни, бо в цій сім'ї також не було хліба. Після цього я гнала корови в поле.

Тітка давала мені з собою декілька дерунів і пляшку молока. По дорозі я забігала додому і лишала для сестрички молоко, якій було шість місяців, а для хлопців декілька дерунів. Коли тітка дізналась про це, то давала молоко і для хлопців і Гані.

Одного разу, коли я пасла корову, до мене прибігає брат Іван і каже, що нашого брата Грицька немає в живих, бо, коли мама з Іваном пішли в поле, Гріша дуже захотів їсти і пішов до сусіда на грядки наципати цибульки. Коли дід побачив, то побив малого і, напхавши кропиви за сорочку, вкинув до льоху. Після того наш братик помер. Через день Грицька було закопано на цвинтарі. Ми, троє, залишилися з мамою.

Також в роки голодомору ми їли варену гнилу картоплю, буряки, калачики, кропиву, кашу з меленого зерна з половиною, гарбузову кашу, конюшину, пили чай з буряків. Інколи ми їли яблука, груші, які крали мої брати в колгоспному садку.

Таким важким було життя в роки голодомору. І тому багато людей померло в цей період. В дітей пухли ноги, животи. Були такі випадки, що люди помирали серед дороги.

ТКАЧУК Наталія Степанівна, 1923 року народження, с. Росолівці, Красилівський район.

Записала Ковальчук В.А., вчитель Росолівської ЗОШ, 13.10.2007 р.

Було мені 9 років. Мій батько Степан, не бажаючи вступати у колективне господарство, і маючи свою худобину, вирішив так як і інші заможні селяни, що краще позбутися її, аніж віддати до колгоспу. Він зарізав молодого коня, бо наша сім'я (тато, мама і троє дітей) мали недостаток у їжі. Сусіди, почувши, що Степан зарізав коня, приходили й благали не залишати їх на згубу, а дати хоч щось. Таким чином ніяких залишків від худобини не могло й бути. Невдовзі батько помер. Керівництво села оголошує нашу сім'ю куркулями. Рано-вранці до нашої хати вриваються місцеві органи влади, виштовхують сім'ю з хати і беруть будинок під колгоспний нагляд. Мати змогла захопити з собою лише ряднину, щоб укрити

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

дітей від холодного ранку. Вона змушена була тинятися під плотами і просити шматок хліба. Довелося мені побачити багато горя і лиха.

ДЕМЧУК Устина Хомівна, 1917 року народження, с. Росолівці, Красилівський район.

*Записала Ковальчук В.А., вчитель
Росолівської ЗОШ, 13.10.2007 р.*

У мене було семеро дітей. Троє дітей померли з голоду, а двоє дуже важко його перенесли, але вижили. На превелике щастя, двоє останніх дітей народилися тоді, як голод закінчився. Щоб якось вижити, варили листя, дубову кору, кропиву, жолуді, солону, бур'яни. Іноді комусь удавалося роздобути трохи хліба і порятувати своїх близьких.

КОВАЛЕВСЬКА Євгена Микитівна, 1931 року народження, с. Сорокодуби, Красилівський район.

*Записала Рожик С.Є., зав. клубом
с. Сорокодуби, 22.10.2005 р.*

Голод цих років пам'ятаю. Забирала врожай влада – це найголовніша причина голоду. Вирощені врожаї збирали у людей активісти. Про те, що вони це отримували я не знаю. Активісти приходили без ніяких документів і збирали все, що можна було забрати. Ніхто із людей не опирався, бо боялися, що будуть бити. Зброї в них не було, але вони мали при собі залізні, гострі палиці. Опору ніхто не чинив.

Приховати якусь частину продуктів було не можливо. В хаті заглядали в кожну кубашку, а на дворі штрикали землю залізними палицями. На обшук приходило по декілька чоловік. Ті, що не йшли в колгосп, їжу не давали. Забирали не тільки продукти, але й одяг. Люди не хотіли йти в колгосп. Бідні люди самі йшли, а багатіших заставляли і вели худобу, здавали майно. Худоби не можна було заховати. Навесні забирали всі продукти. По пару раз приходили.

Помирали люди з голоду весною. Сиріт доглядали родичі, а держава про дітей не дбала. Люди не ділилися продуктами і не помагали, бо кожний виживав як міг. Їли лободу, листя липи. Займалися рибальством. На одяг обмінювали продукти в місті. Людей померло не дуже багато. У нас людодіства не було.

БАБАК Пилип Никандрович, 1922 року народження, с. Сорокодуби, Красилівський район.

*Записала Рожик С.Є., зав. клубом
с. Сорокодуби, 22.10.2005 р.*

Про голод пам'ятаю. Люди, які відбирали продукти, не мали ніяких документів. На відбирання

зерна, активісти йшли без зброї. Люди були змушені підкорятися владі. Зерна трошки можна було приховати, а продуктів ніяких. Зерно шукали залізними палицями. Приходили на обшук по 5-6 чоловік. Тим, що йшли в колгосп, давали їжу. Забирали не тільки продукти, але рушники, худобу.

Сторожі охороняли колгоспні поля і комори. Бідніші люди йшли в колгосп, а багатіших заставляли. Котрі жили краще, відбирали все і так змушували йти в колгосп. Худоби не можна було сховати. Весною забирали зерно. Приходили по багато раз до однієї хати.

Почали люди померати від голоду весною. Сиротами держава не опікувались.

Виживали в голодовку ті, котрі працювали в колгоспі, там давали пайок. Люди не допомагали одні одним, бо в нікого нічого не було.

Збирали насіння з лободи, листя з дерев (липи). Люди їли ворон, ловили черепах.

В нашому селі померло від голоду не багато людей. Випадків людодіства в нас не було.

ЯЩУК Євгена Гнатівна, 1929 року народження, с. Сорокодуби, Красилівський район.

*Записала Рожик С.Є., зав. клубом
с. Сорокодуби, 22.10.2005 р.*

Голод був у цих роках тому, що держава весь урожай забирала і були великі податки. Зібраний урожай людьми місцева влада забирала весь. Люди підкорялися владі. Зерно люди закопували в ями, а таких продуктів, не можна було заховати, кругом шукали. По декілька чоловік приходили до хати. Зерно шукали залізними палицями. В нашому селі в людей забирали зерно, птицю. Колосків не можна було збирати, людей били за це нагайками.

Помирали люди з голоду весною. Держава не дбала про сиріт. Їли всяку рослинність, лободу, насіння з буряків, збирали ягоди. З річки доставали ракушки.

Хоронили рідні померлих на цвинтарі своїми силами. Скільки померло людей від голоду, не знаю. Держава винна у тому, що був голод.

БАБАК Василь Кіндратович, 1914 року народження, с. Сорокодуби, Красилівський район.

*Записала Рожик С.Є., зав. клубом
с. Сорокодуби, 22.10.2005 р.*

Основна причина голоду та, що активісти забирали врожай, вирощений у людей. За це вони одержували винагороду від влади, а документів на відбирання зерна не мали ніяких. Ні зерна, ні продуктів приховати не можна було. Тих людей, які шукали заховані продукти називали "червоною мітлюю". На обшук за зерном до хати приходили по 7-8 чоловік. Приховати продукти харчування було неможливо.

В полі залишків колосків, городини не дозволяли збирати. Забирали в людей зерно цілодобово. Люди почали помирати від голоду навесні. Під час голодовки люди ділилися продуктами. Людям приходилось їсти насіння з бур'янів, лободи, листя з липи, збирали ягоди, ловили рибу.

Померлих від голоду родичі хоронили на цвинтарі.

ТКАЧУК Андрій Федорович, 1921 року народження, с. Сорокодуби, Красилівський район.

Записала Рожик С.Є., зав. клубом с. Сорокодуби, 22.10.2005 р.

Голод 1932-1933 років пам'ятаю. В людей забирали не лише продукти харчування, але й одяг, худобу. За зерном приходили по 5-6 чоловік. Шукали шпичками.

Колгоспні поля охоронялися. У людей забирали зерно, продукти, в одну і ту ж саму хату приходили по декілька разів.

Люди з голоду почали помирати весною. Вживали ті, хто краще жив. Щоб вижити люди споживали всяку рослинність, лободу, хто мав корову чи живність. Збирали насіння з лободи, цукрових буряків, перетирали і пекли хліб, також ловили рибу.

Людей померлих від голоду хоронили на цвинтарі.

СОЛОДЮК Ганна Онисимівна, 1922 року народження, с. Трусилівка, Красилівський район.

Записала Пасека С.І., зав. бібліотекою с. Трусилівка, 18.10.2007 р.

Минуле не вернути. Спомин про минулі пережиті роки я хочу написати про нашу сім'ю і наше дитинство, як ми пережили свої роки голодомору. Мені було 8 років, а брату було 15, сестрі третій - 5, четвертій сестрі найменшій - 2 роки. У мами нас було четверо дітей, тоді почали людей виганяти в колгосп, забирати все. Мій батько здав в колгосп коня, воза і все остальне забрали від нас. А хто не хотів йти в колгосп, забирали все і виганяли з хати. Мій батько був хороший кравець. Він перехвилювався і захворів. Вийшов з хати і впав біля порога, а мама в хаті спала і не чула як він вийшов. Тоді вона встала і вибігла на двір і побачила батька, почала його спасати, але нічого не могла зробити, він помер. І залишилась мама з нами з чотирма дітьми. Тоді вона стала ходити в колгосп.

В нашому селі Трусилівка точно ніхто не знає скільки чоловік померло. Ще восени 1932 року в селян забрали на заготівлю зерно. Зимою поїли квасоллю, біб. У коморах нічого вже не було. Поїли собак, котів, переловили ворон, горобців. На поле ходили по колоски, так рвали, щоб ніхто не бачив, ховали де могли. Бувало принесу колосків додому,

зітре мама в макітрі, наварить супу і так їли. Якщо з колоском ловили, то засуджували. Були такі як Рудюк Дем'ян, Шахова Сидор.

Пухли діти, молодь вмирала ходячи, вмирала цілі родини. Смерть чатувала на людей вдень і вночі. Були випадки людодства, але в нашому селі не було.

Мама, що було в скрині виносила, міняла. Віддала скатертину за стакан пшона, а хустку за 5 картоплин, так спасали нас дітей. Їли гичку, люди помирили, діти пухли, брат висох. Ми пухли в голоду. Ми обоє йшли з братом в ліс вилазили на черешню і їли зелепухи. Мама як могла так нас спасала, робила в комуні за стакан круп і за п'ять картоплин. Нам було дуже тяжко жити без батька. 15-річного мого брата забирав дядько в Ізяслав на будівництво носити цеглу, щоб заробити на кусок хліба.

МИНЮК Любов Кирилівна, 1918 року народження, с. Чернелівка, Красилівський район.

Записала Вознюк Н.З., зав. бібліотекою с. Чернелівка, 18.10.2005 р.

Чи пам'ятаю я про голод. Як таке можна забути. Спогади... спогади і досі ятрять душу, не дають спати, проснувшись серед ночі і згадую все те, що я пережила, думаю і господи за що мені така доля, пережила два голоди, війну, виростила дітей, порозлітались, а я залишилась одна - стара і немічна.

Було в нас в родині шестеро дітей і двоє дорослих, мама і бабуся, тато помер до голоду, почали жити добре, мали і коней пару, воза, плуга, корову, все так як і в людей. Почали згонити ті колгоспи, сказали батькові, якщо не вступить, то вишлють, мусіли в нього піти, завели коні, здали воза, плуга, корову.

Хліба в 1932 році зародило багато і городина була, все мали, не знали звідки біду чекати. Почала влада обкладати нас податками, податки були на все. Потім почали ходити по хатах і забирати все, що можна.

До нас додому приїхали, забрали картоплю, городину, в клуні була пшениця, почали забирати і все вигребли до зернини. Поїхали. Бачимо їдуть знов, розібрали клуню. Вийшла бабуся і почала просити, щоб залишили хоч двері, правда, залишили.

Почався голод 1933 року, навесні ми ходили в сад, рвали таку траву як пшінка, варили з неї борщ, з лободи, листя глоду, пекли такі коржі, їли все, що можна і котів, і соба,к і мишей, а хто не міг їсти, то помирав. Багато в нас в селі померло. Самі менші Митька і Микола лежали вже як колодки, попухли, все просили їсти. Мама винесе їх у садочок, дивиться на них і плаче, сама також голодна, а нічого зробити не може. Потім мама брала нас на буряки. Ми вирвемо бурячка і з'їмо його. Люди все їли, ловили черепахи, ракушки. Я їх їсти не могла, перебивалась "калачиками", піриєм. А як були на колгосп-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

них буряках, то на вечерю привозили нам „бовтуху” (вода і трішки муки). Мама старалась принести трішки хлопцям додому.

Другий голод перенесли легше, бо вдома була корова, то кружка молока нас спасала..

Все життя плачу, все стоїть перед очима. Немає нічого гіршого, як твоя дитина просить їсти, а ти не маєш їй що дати.

ЛИБА Дмитро Леонтійович, 1928 року народження, с. Чернелівка, Красилівський район.

Записала Вознюк Н.З., зав. бібліотекою с. Чернелівка, 18.10.2005 р.

В нас в сім було чотири чоловіки: батько, мати, я і Таня. Почалася колективізація. Потрібно було йти в колгосп. Казали, хто не піде, то вишлють його разом з всією сім'єю з села і так робили, мусіли і ми піти, бо дуже боялись.

Голод я пам'ятаю смутно, бо був ще малий, було всього 4 роки. Знаю, що дуже хотіли їсти. Мама з проса здеруть ту шкурку і з неї пекли коржі. Які то були коржі? Вони навіть купи не тримались, бо не було муки. Прийшли і все забрали – і зерно, і городину.

А і 1932 і 1933 роках урожай був, тільки зробили штучний голод, щоб винищити людей. Багато в селі померло. Людоїдства не було. Крали один в одного. Злодіїв ловили, водили по селі, били, але не вбивали. В сусіда вночі вибрали з льоху картоплю, а батько бачив хто це був. На другий день прийшла міліція дивилися, шукали, але нічого не сказав, бо був голод, це біда.

Ось таке було в мене дитинство, терниста стежина мого життя. Але кажуть в кожній людині є свій хрест, в одній один, в другій другий, легший, тяжчий. В мене був нелегкий, але, напевно, Бог мені його назначив і допомагає його нести.

ТКАЧУК Олександр Федорович, 1918 року народження, с. Чернелівка, Красилівський район.

Записала Вознюк Н.З., зав. бібліотекою с. Чернелівка, 18.10.2005 р.

Життя прожити, не поле перейти. Так кажуть серед людей, і я так кажу. Нелегке в мене це життя було. В сім'ї було нас троє : Галя, Андрій і я, тато і мама. Жили так як і всі не багато і не бідно, коли почали утворюватись колгоспи, то нас заставляли в них вступати, примусово. Бо ті, що не хотіли вступати, то були „враги народа”. За ними вночі приїхав “чорний ворон” і їх вивозили, а куди то ніхто і не знав і зараз не знають, де їхні тіла лежать і сім'ї висилали.

Голод наша сім'я пережила не дуже тяжко. В Сококодубах якимось менше трусили ніж, в Чернелівці і в Пилипах. То в нас було і зерно трохи, і городини

хватало, спасала і корова, що була. Хліб пекли вночі, а на ранок ховали в скриню, щоб і запаху хліба не було. А люди бідували, пекли хліб з листя глоду, липи, їли, що можна було їсти.

РОЛЬСЬКА Павліна Петрівна, 1925 року народження, с. Чернелівка, Красилівський район.

Записала Вознюк Н.З., зав. бібліотекою с. Чернелівка, 18.10.2005 р.

Що я пам'ятаю про голод 1932-1933 років? Мала я була, але трохи пам'ятаю. В сім'ї в нас було 8 чоловік, шестеро тільки дітей, тато і мама. Їсти дуже хотілося, ми ніяк не могли зрозуміти чого тато і мама плачуть, як ми просимо хліба і чого хліба немає, то зерно було, а то вже немає. Бога не треба гнівити, він дав урожай на все, а люди по чиємусь наказу все позабирали, напевно, зверху не хотіли, щоб був такий народ як українці, напевно, мішали ми комусь, що пережили таке.

Захворів Панас, йому було 16 років. Він лежав як колода, а згодом помер. Ми всі попухли від голоду. Спасались чим бачили, мама збирала „пшінку”, з липи цвіт, пекли коржі і їли. На полі шукали картоплю. Варили лушпайки з картоплі. Страждали дуже. Комусь було легше, в кого була корова, а в кого не було, то помирили. Наймались до того, в кого була корова, помагали по господарству, за те давав господар кружку молока, тим і спасались. Так і вижили.

МАЦЮК Микола Тимофійович, 1924 року народження, с. Щиборівка, Красилівський район.

Записала Рижук Т.Ф., зав. бібліотекою с. Щиборівка, 11.10.2007 р.

Добре пам'ятаю голод 32-33 рр., мені тоді було 8-9 років. Врожай тоді був, але чого був голод не знаю. В людей нічого не відбирали, бо в них нічого не було.

Зі школи ми ходили на поле сапати бур'ян. І за це нам давали баланду їсти. Біля школи стояла така кухня, де давали їсти і ті, хто ходив на прополку і отримував ту баланду.

Попід залізничну колію стояв дерев'яний склад, куди звозили зерно. Той склад був на висоті. Ми, діти, залазили під нього і точили дирками зерно. А одного разу ми туди повлазили, а коли вже вилазити то нас сторожі половили. Я якимось вирвався. А той сторож біг за мною аж додому, але я все ж утік.

А ще одного разу, пам'ятаю, що одна стіна в одному складі впала і зерно висипалося прямо на залізничну колію. І тоді бігло, майже, все село, щоб хоча б трохи в жменю взяти зерно.

Так що нас виручала залізнична станція. І такого, щоб люди пухли, чи вмирили, я не пам'ятаю.

МАЛІНЧУК Марія Григорівна, 1919 року народження, с. Щиборівка, Красилівський район.

Записала Рижук Т.Ф., зав. бібліотекою с. Щиборівка, 11.10.2007 р.

Голод пам'ятаю, був неврожай. Люди все вирощене на городах здавали в колгоспи. Насильства в нашому селі не було. Ходили на роботу в Голюнки (Радісне) в колгосп. Там давали на обід галушки.

Раз влада сказала, що треба йти в колгосп, так всі і пішли, ніхто не сперечався.

В нашому селі люди з голоду не помирали. Допомагали одне одному.

МАЦЮК Василина Тадеївна, 1928 року народження, с. Щиборівка, Красилівський район.

Записала Рижук Т.Ф., зав. бібліотекою с. Щиборівка, 11.10.2007 р.

Трошки про голод пам'ятаю, а то мати розповідала. Начальники сказали, що треба все здавати в колгосп, та й прості люди все й віддавали.

В нас у селі нікого не вбивали, не висилали та й люди від голоду не помирали. Може в нас було трішки легше, бо була залізнична станція. Мати мені розповідала, що ходили на станцію до поїздів вимінювати речі на хліб. А ще мати розповідала, що варила їсти нам, малим дітям, баланду з гнилої картоплі і ми їли, бо хотіли їсти.

Одне одного підтримували. В кого корова була, то легше було.

Мені розповідали про голод, бо я тільки трішки пам'ятаю, а я і дітям своїм і онукам розкакую, який був голод. Але колись і говорити таке не можна було.

БОРЩЕНКО Мотря Миколаївна, 1921 року народження, с. Щиборівка, Красилівський район.

Записала Рижук Т.Ф., зав. бібліотекою с. Щиборівка, 11.10.2007 р.

Пам'ятаю, що ходила з бабунею в ліс по суніці. Назбираємо суніць і виміняємо на кукурудзяні крупки, варили з неї такий суп, вода і крупа.

А ще пам'ятаю були кагати з картоплею біля Красилова. Ті кагати всі були з гнилою картоплею, бо вона там зіпріла. І геть люди з нашого села ходили по ту гнилу картоплю. Пекли з неї такі «бабки» в горшках, але я їх не могла їсти, бо та бабка дуже недобре пахла. Я казала, що помру, а їсти її не буду. То ми тую гнилу картоплю сушили, перетирали на муку, вона вивітрювалась і пекли такі млинці. Пекли без олії чи жиру, просто клали на сковороду, трошки піджарювали з обох боків і так їли.

А ще батько ходив по рибу на річку Случ. Тоді також не дозволяли ловити, то він вночі піде кілька рибин зловить, мати зварить юшки, в якій тільки

вода і крупець, а рибу занесуть на вокзал до поїзда і виміняють на «підпалки», от ми тоді вже тої юшки з тим підпалком і наїмося.

В нас в селі люди з голоду не помирали, одне одному допомагали, ділилися чим могли.

МАЗОРУК Іван Петрович, 1922 року народження, с. Хотьківці, Красилівський район.

Записала Плащинська Л.М., зав. бібліотекою с. Митинці, 17.10.2007 р.

Я пішов в перший клас до семирічної школи, яка знаходилась в будинку, де зараз бібліотека. Проходив один рік до школи і більше не зміг ходити, не вистачало сили. В школі давали їсти (варили кашу пшоняну або юшку, давали по скибці хліба, але ми хліб забирали додому).

В сім'ї нас було четверо дітей: Степан, Іван, Маланка, Марійка. Тато - Мазорук Петро Васильович, мама - Мазорук Ксенія Данилівна.

Мій батько був звинувачений у підпалі стайні. Його мали судити (хоча він цього не робив), то для того, щоб його викупити продали корову, свиноматку. Всі одержані гроші „пішли” на викуплення батька. І це було десь у 1931 році. А тут вже й страшний 32-й страшний чорний рік не забарився. Трьох рідних людей відібрав цей рік. Коли односельці вступали до колгоспу, батько відмовився писати заяву і залишився одноосібником. За те, що він не вступив у колгосп, до нього прийшли посланці партії, „червоні мітли”, активісти і невблаганно вимели з селянського засіку, з горищ пашню (зерно). В той день я з сестричкою Марійкою сиділи на постелі. А вони, активісти з сільради, прийшли забрати їхнє, вирощене на своїй присадибній ділянці. Пам'ятаю, що їх було троє: Гуска Михайло, Гетьман, Навернюк Трохим. На горищі було зерно, забрали все. Навернюк Трохим приніс решето гороху з гори і висипав їм (дітям), щоб мама могла зварити суп. Пожальві дітей, може з них совісніший був. За це на нього Гуска дуже сварився, а потім заліз в льох (а там сховали жорна), знайшов їх і побив.

Батько влітку від голоду помер, його поховали ще в труні, переодягнутого. Все як треба. Після нього помер брат Степан, 1916 року народження, вже ховали без труни.

Дуже хотів їсти, в когось на городі вирвав кілька корчів картоплі, але мене зловили, привели додому, а там мати опухша лежить. Мама Ксеня вже й дожила до жнив, дали аванс - зерно, на жорнах змолола, спекла коржів, ковтала їх на зболілий шлунок, плакала від болю і померла. В перші днів жнив смертність була більшою, ніж навесні.

Залишилось троє дітей-сиріт. Не було й кому занести на цвинтар, поховати, переодягнути матері. То мама майбутньої дружини і ще з жінками підкопали в землі піч і так туди поклали Ксеню.

ЛЕТИЧІВСЬКИЙ РАЙОН

КОШЕЛИК Д.С., с. Козачки, Летичівський район.

*Записала Остаховська Л.В., секретар
Козачківської сільської ради, 23.10.2007 р.*

Літом рятувало селян те, що вони рвали листя липи, глоду, сушили і мололи все це і варили галушки, а змерзлої і гнилої картоплі, яку збирали навесні пекли млинці. Дехто мав сушеню (яблука, груші), де в кого була корова. Так і перебивались.

БУГА Феодосія Феодосіївна, с. Козачки, Летичівський район.

*Записала Остаховська Л.В., секретар
Козачківської сільської ради, 23.10.2007 р.*

Нас, дітей в батьків було дев'ятеро. Двоє померло маленькими. Через невиліковну хворобу передчасно покинула світ 14-річна сестра, брат Корній помер у Голодомор 1932-1933 років. Невдовзі за ним пішов із життя і батько. Як могли виживали тоді люди в їхньому селі.

Ходили ми з татком у перелісок, де росли кущі глоду, щоб потім змолоти їх на жорнах і таким чином прохарчуватися. Здається, і ягід по тих яругах не вистачало на всіх сільчан, отож, їли, що бачили, що було більш-менш їстівним. Першим не витримав зловісного лихоліття старший брат Корній. Кілька днів він лежав горілиць на долівці, кусаючи спрагли вуста. Принесла якоесь я з лісу пучок зовсім зелених, у зав'язі та квітах суниць. Покуштував брат одну ягідку і ледь чутно промовив: "Квіти я ще бачу, а от червоних ягід не діждуся". До вечора сердешний, віддав Богові душу, а через місяць по тому пішов у морок небуття і батько. Похоронили їх без труни і християнських почестей. Де там було про це думати, коли самі ледь на ногах тримались і просили Всевишнього, аби не дав умерти чи збожеволіти від усього цього. До весни 1934-го рятували сім'ю бур'яни, які засушили з осені. А залишилось їх живими мати, старші брат Андрій та сестра Ганна, п'ятирічний Василько і вона, Феодосія. В 1934 році запропонували нам оселитися в селі П'ятихатки Ново-Архангельського району Кіровоградської області.

Погодилось на це разом з ними 10 сімей козачан. Коли прибули на місце призначення, побачили порожні хати, бур'яни вище стріхи, спустошеність та скорботну тишу посеред знелюдного степу. Голод торкнувся південних областей України нещад-

ніше. По прибутті сім'ї дали по пудові кукурудзи на душу. Невдовзі старший брат Андрій виїхав шукати кращої долі на шахтах Донбасу. Менші ж – Ганна, Феодосія, та Василько бралися за будь-яку роботу, аби заробити на кусень хліба. Василькові на шостий повернуло, коли він став в селі їздовим. Ходили до річки ловили скойки, варили їх та їли, а ще куштували ряску. Не раз боліли животики. Крутились від недоїдання голівки. Мати часом не йняла віри, що діти виживуть, але Бог дав на життя.

СТАВІНОГА Юхим Васильович, 1922 року народження, с. Козачки, Летичівський район.

*Записала Площинська Вікторія, студентка
Хмельницького інституту МАУП, 2007 р.*

В 1938 році закінчив Козачанську семирічну школу, а в 1941 році Снітовецьку середню школу Летичівського району. В рідному селі проживав у період голодовки 1932-1933 років. Я добре пам'ятаю той тяжкий час. Мені виповнилося тоді 11 років, навчався у початковій школі. Всіх учнів годували обідами, варили нам гречані галушки, скромно звичайно, проте від голоду ніхто не помер. В той час головою колгоспу в с. Козачках був Чумак. Завдяки цій людині не тільки школярі забезпечувалися харчуванням, але й колгоспники, які працювали в полі, чи в інших місцях. Їм вивозили гороховий суп, хліб. Відпускали додому пайки навіть непрацездатним. Отже, в нашому селі люди не терпіли від не достатків. Тепер можна почути із засобів масової інформації таке, що в Україні немає жодної родини, яка б не втратила під час голоду когось із родичів. У моїй родині було більш як 60 родичів, і після голодомору всі залишилися живі.

ШРУБКІВСЬКА Ганна С., 1916 року народження, с. Попівці, Летичівський район.

*Записала Кашперська Н.О., секретар
Сусловецької сільської ради, 24.10.2007 р.*

Пережили люди в 33-му році велику біду. Був дуже великий голод. Пам'ятаю як воно було. Весь урожай забрали за вказівкою влади. А забирали місцеві комнезами, тобто ледачі. Лякали людей як могли. Якщо не заявиш на сусіда, то завтра прийдем до тебе. Ніхто ніяких документів не пред'являв. Що хто хотів, те робив. Забирали, що їм підходило. Часом приміняли й силу. В уповноваженого був наган.

Заховати щось було не можливо. Шукали скрізь такими шпичками з кручком. Хто йшов в колгосп, то варили якийсь куліш і давали його там.

Хазяїв розкуркулювали. Забирали все під чисту. За п'ять зібраних в полі колосків судили. Підібрати на стерні нічого не дозволялось, охороняли поле ті люди, які служили владі. Люди хотіли хазяйнувати самостійно. В колгосп не хотіли йти. То збирали збори, закривали людей і тримали, поки не напишуть заяву про вступ до колгоспу.

В кінці 1932 року люди почали вмирати з голоду. Вмирати діти, вмирати батьки. Ніхто тими сиротами не опікувався. Кого Бог спас, той вижив. Рятувалися ті, хто мав корову або пасіку. Помагали один одному. Їли, що було їстівне під руками. І неїстівне також. Господи, страшно згадувати.

Були такі торгсіни. Там за золото можна було щось виміняти. Але де в бідних то золото.

Дуже багато вмирало людей. До 400 чоловік померло з голоду. Такий був голод, що доходило до того, що їли людей.

Ховали мерців на цвинтарі. Скидали в одну яму. Ніхто тих людей раніше не поминав. Це вже зараз про це розказують і поминають на Проводи. Була у нас в селі церква. У 1986 році її розвалили. Так вона і невідновлена. Винен в усьому тодішній режим.

ЦЮРУКАЛО Л.Т., 1922 року народження, с.Попівці, Летичівський район.

Записала Стаднік Н.К., зав. бібліотекою с.Попівці, 24.10.2007 р.

Голод дуже добре пам'ятаю. Не дай Боже, нікому такого пережити. Дали ледачим волю і вони обдирали. Свої це робили. Де люди були по других селах розумні, то там такого великого голоду не було. Документів ніхто в них не бачив. Може й були, та ніхто за них не питав. Як хто впирався і не хотів давати останнє, то їх били. І плакали, і голосили, і молили не забирати, але нічого не допомагало. Сховати було щось не можливо. Ходили табуном і штурхали шпичками кругом.

Забирали в людей все: кури, корови, свині. А хто на полі хотів підібрати колоски, що лишились на стерні після того як вижали хліб на полі, то карали. Поле охоронялось і якщо хтось попався, то били, а потім судили і садили в тюрму. В колгосп заганяли насильно. Ходили по хатах і вдень, і вночі, по кільканадцять разів. Хто був на роботі в колгоспі, то давали похльобку.

Саме більше людей вмерло у 33-му році. Лишались діти без батьків, але ніхто на них не дивився. Головне було виконати план по хлібозаготівлях. Виживали хто був крепкий, хто мав корову. Були люди заможніші, то ділились молоком.

Люди їли бур'яни, дикі голуби, горобці. Чула за «торгсін», але міняти не було що. Були випадки людоїдства.

Кожний день підвода забирала покійників і везла на цвинтар. Щодня два дядьки це робили. Сьогодні - одні, завтра - другі. Ніхто їм не платив.

Зараз вже про голодомор говорять. Поминаємо померлих з голоду на панахидах. В кінці служби батюшка на панахидах згадує. Тільки тепер це робиться, раніше заборонялось.

Була в селі церква, але розвалили до половини і так стоїть. На цвинтарі насипано такий курган і стоїть на ньому великий хрест. Це на тому місці, де ховали померлих з голоду.

Розказуємо про це лихо, щоб ніхто такого не зазнав, що ми пережили. А винні ті, хто ходив і витрясав останнє в людей.

ПОВХ Сергій Купріянович, с. Попівці, Летичівський район.

Записала Стаднік Н.К., зав. бібліотекою с. Попівці, 24.10.2007 р.

Серед села на пагорбі, неподалік від церкви стояв добротний будинок під бляхою, у якому колись мешкав піп. У ньому зробили колгоспну кухню. Хто міг ходити на роботу, отримував черпак викового супу, де плавало п'ять-шість зернин вики, а ми, хлопчачки, в котрих вже й батьки з голоду помирали, такими жадібними очима, так заздрісно дивились на тих, хто ковтав оте пійло, що після них вилизували язиками столи. А потім ще більше хотілось їсти. Наступного дня, коли я знову приходив до кухні, серце моє вибухало, розривалось на шматки – коло стола або під ним хтось із моїх ровесників лежав уже мертвий.

...Моєму серцю завжди милі обочини сільських доріг. Особливо влітку. Коли вони саме в зеленому буянні трав. Густо-густо поцятковані синьо-голубим цвітом Петрових батогів, білими суцвіттями кровавнику. На тих самих обочинах лежали виснажені, бездиханні трупи дорослих і дітей.

Померла з голоду жінка Григорія Вавричного, а його самого вислали, як куркуля. Приїхали їздові, щоб забрати тіло, а біля нього повзає дитина. Взяли жінку, а з нею і дівчинку. Повкидали до ями, в якій вже були покійники, але довго ще не засипали, бо була живою маленька і повзала плачучи, по тілах. А ще не далеко від нашої хати жила сім'я Сергія Лободи. І була у нього донька Надя. Вона завжди гралася з нами, хлопчачками, на вулиці. А це раптом не з'явилась. Через деякий час дізнались, що Надина мати Соломина заманула свого чоловіка у каменоломні біля Лавницького поля, зарубала його сапою і разом із дочкою їли батькове м'ясо. Потім уже Соломину кудись забрали, а Надійку ми більше не бачили.

Одного дня ми з двоюрідним братом стояли неподалік мостів. Аж дивимось скачуть два вершники. Першого з них я впізнав. То був двадцятип'ятитисячник на прізвище Хорунжий.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Другий, невідомий мені, тримав у руках військовий кашкет, в якому була жменя зеленого гороху. Поперед себе вони гнали якогось чоловіка із зв'язаними руками, у посіченій нагаями свитині, через яку сочилась кров. Його пригнали до сільради і кинули в прибудовану комору, де було багато столярних інструментів, вилучених у «розкуркулених». Винуватця поклали на столярний верстат і довго били. Він кричав нелюдським голосом. Дещо пізніше мама розповіла мені, що то був чоловік із Рожнів, який ніс своїм голодним дітям пригорщу гороху, і за це був закатований.

Почались жнива 33-го. Хто залишився живий, ходили на Романівку. Там, в основному, були всі поля. Наша сусідка Василина, відпрацювавши день, нам'яла для своїх голодних дітей жменю пшениці, але не знала, куди її приховати. І що ви думаєте? Примостила у своїх довгих косах. А на мосту підстерігав голова колгоспу Павло Крачківський і бригадир Григорій Матіяш. Обшукували всіх. Знайшли зерно і у Василяни. Тоді бригадир вирвав з її рук серпа і з люттю провів ним по волоссі. Діти Василяни так і не дочекались вечері.

ЛОБОДА Наталія Гнатівна, с. Попівці, Летицький район.

*Записала Кашперська Н.О., секретар
Сусловецької сільської ради, 24.10.2007 р.*

...Нікого не милував, усе забирав Антін Цюркало на прізвисько Гадзіян, як і всі інші з тих, хто входив до «буксирної» бригади.

Прийшли глядять всюди. Переверти в хаті стали робити, насіння для хлібоздачі стали шукати. Говорять давати зерно, скільки є, два пуди, три, скільки є, все одно давай. А я стою, як укопана, від страху язиком поворухатись не можу. Серце ось-ось вистрибне з грудей. Зрозуміли, що вже до нитки обібрали, то кинулись до одного єдиного горнятка. Не думайте, з них, гадів, ніхто не вмер із голоду, як ото ми, ніхто не загинув, не заляк при дорозі. Вони жили і жирували, робили з нами, що хотіли, а ми ще й боялися їх, не мали права і слова сказати на свій захист.

...Петро Грода теж з «буксирної». Люди не забули зла. Все подальше життя сторонилися його. Не раз ненавистю до нього загорались очі того чи іншого жителя.

Після смерті дружини виїхали з Попілець і два його сини, жодного разу потім не відгукнувшись до батька. Як розповідають у селі, весь вік він після того оббивав пороги правління і сільради, всі були йому щось винні, бо, за його словами, він мав на те право, «колгосп організував». Тож добивався Грода всього, що міг, втративши совість. За все життя не спромігся звести собі власну оселю, перекидав змарновані роки по чужих хатах. А два роки тому посеред холодної зими і лютого морозу Грода помер

у хаті-пустці. Не покликав нікого на поміч. Ніби відчував, що люди назавжди відвернулись від нього. Сам... сам на весь білий світ залишився в минулому страшний і грізний для своїх земляків чоловік, що обрав своїм ремеслом губити і нищити їх... Не було кому і поховати його.

Не забути іще одного – Петра Бондарчука. У ненависті до цієї жорстокої людини у селі нарекли його Собакою. Прізвисько стало йому одвічним ім'ям.

Ми ж не були куркулями. День і ніч біля землі, виховували двійко своїх хлопчиків. Просто дуже вони не злюбили мого Романа, бо він не йшов з ними на їхні криваві діла, не пропивав разом пограбоване у селі добро. І ось вирішили позбиткувати над нещасними. Приїхав представник з району, а вони до нього: «Ось цей чоловік не сплатив податку». Забрали з нас, як тоді воно називалось, безспірне стягнення. Усе забрали. Розвалили клуню, зняли з хати вікна, двері, забрали весь одяг. Від скрині мені тільки ключ залишився. Чоловіка в цей час не було. Навмисне послали в Деражню вивезти хлібозаготівлю.

Як вантажили те все награбоване кинули туди ж заодно мідний старий самовар, за яким не раз збиралася вечорами вся родина, або ж батько читав біблію.

Приїхав чоловік, а вдома - голо. Аж за голову взявся. Як же так, говорить, ми ж податок сплатили?! Що ж це за правда така?! Тоді він бігом у сільраду, захопивши документи. А уповноважений глянув на них і каже: «Вибачте, помилка вийшла...»

Поспішаючи на роботу до колгоспу, забігла до немічної, як сама, але вже лежачої матері. Опухла і ледве дихає, аж серце кров'ю обливається, пригорну до себе і лечу далі: мають дати кілька ложок викового супу, тож я і принесу їй щось сьорбнути. Але не встигла я того разу назад – відкриваю двері, а ненька вже віддала богу душу.

Родичі зробили їй труну, поклали туди тіло, і повели на кладовище. Потім попрощались і хотіли закривати могилу, а візники просять: «Зачекайте, не кидайте землі, ми ще зараз людей привеземо, то тоді всіх разом поховаємо...»

На початку червня пішов із життя дев'ятирічний син Степанко. Потім – брат.

Дерева на труну не знайшли ніде. То мій Роман зробив йому труну із дверцят із хліва. Поховали його в окремій могилці. Як нагадаю, як ми жили. Увечері лягаю і вже не маю надії на ранок, ноги пухли, живіт здувся...

А вранці знову ввірвались на подвір'я восьмеро із залізними палицями. Нещадно почали штрикати ними землю під ногами у себе, шукаючи Романове «багатство». Той самий Гадзіян «порадив» потім оту барабульку, що сусіди спромоглися зібрати на насіння «переховати» в нього. Та так і до цього часу ждемо назад тієї картоплі.

Коли обдерли, «розкуркулили» всіх, кого можна було, почали шукати знову, де б іще поживитися. Нарахували собі п'ять чоловік, у яких ще могли во-

дитися гроші і почали думати як над ними позбиткуватися. Загадали їм з вечора «висилку». Бідолахи взяли із собою все, що мали, без надії повернутися назад. Потім відвезли їх від села, повкидали до чужих хат і проводили обшук, всіляко знущаючись. Забрали гроші в Катерини Повх, бідна жінка збожеволіла. А в іншій хаті зірвали весь одяг із Мотрі Цюркало, поставили перед собою голою, продовжували обшук далі... Шукали гроші навіть там, де й страшно сказати, шукали гроші, загубивши сором, усе людське.

Про все це розповідали родичі голови сільради Миханя Войтка, який очолював тоді ці злодіяння. Якось може, виживши з розуму чи за чаркою, він відкрив їм те, чого не знали, повідав, як освячував своїх п'яних поплічників на ту справу, сидючи у сільраді і чекав, коли ж вони повернуться, щоб ділити награване, пропивати його і Радянську владу.

МАТІЯШ Мотря Гнатівна, с. Попівці, Летичівський район.

Записала Стаднік Н.К., зав.бібліотекою с. Попівці, 24.10.2007 р.

Листя з дерев, бур'ян усякий, щавель, лобода – ото були наші наїдки. По полях, в ожередах шукали зерно, вишпортували гнилу картоплю. Обдеремо шкірочку з неї, а крохмаль ковтаємо. А як його багато, то радість в хаті – млинці будуть.

А неподалік вмирала Настя Гільчук, залишаючи напризволяще своїх чотирьох малолітніх сиріт. Не могли відірвати від матері найменшу – Гафійку. Дівча прикипіло до материних грудей і ссало... ссало. А вони вже були холодні.

Заходжу одного разу до сусідки, а вона своїм горобеняткам на стіл горнятко ставить. Та так і їли з нього, бо в хаті жодної мисочки не було.

Перед очима у живих і досі та підвода... Виконували цю роботу два візники Тодос Гаврилянчик та Йосип Бондарчук. Часто клали на віз і тих, у кому ще поволі тануло життя і поки довозили все закінчувалось. Потім вже обоє злягли від голоду.

Одного разу довелося жінкам витягувати з викопаної могили гробарів. Підготувавши нову «оселю» для мертвих своїх земляків, знеслившись остаточно, не могли вилізти із ями.

На Данила Бондарчука наклали 1000 карбованців податку, то він з усього того горя взяв сокиру, щоб вирубати весь свій вишневий сад, який вирощували протягом століть. І ледве сусід Пилип Шевчук відравав його.

Таким чином вбивали в селянинові господаря. Не було майже такої родини, яка б не втратила того року батька, матір, сестру, сина, дочку.

Згубили рід Максима Плаксія, поклали в землю його дружину і трьох їх крихіток. На кладовище переселився Панас Цвіра з дружиною і дітьми.

...Проте живим треба було жити, заробляти на

виконувати суп. Матері старалися не торкатися його. Мисочку гарячої рідини вони несли своїм вихудлим, змученим кровинкам, які чекали їх удома, як богів, як спасителів.

А картопля, навіть гнила, була для нас найбільшим щастям. Варили її, не відриваючи паростків. По кілька лушпайочок від неї іноді в землю кидали. Отак і город садили. Сусід мій бачачи це приказував: «Ото, Мотре, все одно, що мертвого закопувати і надіятись, що він колись ще оживе...»

СТАСЮК Єва Вікентіївна, с. Попівці, Летичівський район.

Записала Кашперська Н.О., секретар Сусловецької сільської ради, 24.10.2007 р.

Як виконували в нас план по хлібозаготівлі? Ото увірвуться до хати і кажуть, щоб давали насіння, а хто не мав, що дати, то погрожували покликати голову сільради Миханя Войтка. А ще, коли переступали поріг, то жартували: «О, давно, давно ми вже тут не були...».

А Михань Войтко, захотівши кращої хати, підпалив свою вночі, стверджуючи, що це помста куркулів.

ЧОРНООКА Броніслава Іванівна, с. Попівці, Летичівський район.

Записала Стаднік Н.К., зав.бібліотекою с. Попівці, 24.10.2007 р.

На старості літ усе частіше стукає у сни дванадцятирічне виснажене від голоду дівча з опухлими від голоду щиколотками та зап'ястями рук, плачучи, говорить щось.

Почули ми, що в сусідстві Федора Шиманська зарізала своїх дівчаток, Марійку вже з'їла, а Настю ще не встигла. Старший синок Федір побачив мертву сестричку і побіг до сільради.

Прийшли звідти й питають Федору, що вона варила, а самі до печі і за коцюбу. Витягнули баняка, а з відти дитяча ручка виткнулась, ручка малої Насті. Посходились усі, хто ще міг ходити. Зв'язали їй руки і повели до сільради. Там обступили вбивцю односельці, кричать. Одні вже говорять, що у Федори вже очі горять нелюдським вогнем, а інші – ніби вона вже не на жінку схожа.

ПРОХОРЧУК С., ПРОХОРЧУК Г., АНДРОЩУК О., с.Рожни, Летичівський район.

Записала Рудик Н.А., Кудинський сільський голова, 23.10.2007 р.

А таке ж було. Бодай, не повторилося б ніколи.

Село Рожни зазнало великих страхів часів голодомору. Напівживих людей вивозили на кладовище, щоб ще раз спеціально не їхати. Так під кінець

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

1932 року в селі було засідання правління колгоспу, де було обговорено стан сільських справ. Всі пре-красно розуміли що творилось. Як було тоді сказа-но, що треба приймати самі невідкладні міри для виконання плану хлібозаготівель. Для цього була створена комісія, яка мала виявляти, як тоді було сказано, приховане зерно. Комісія ходила по хатах. Спеціальними шпичками штурхали кругом по дворі чи немає десь захованого зерна. Таким чином зер-но шукали скрізь, не зупиняючись ні перед чим. Так комісія зайшла в хату Євдокії Ф. з обвинуваченням, що у них є заховане зерно. Стомившись шукати, голова комісії Іван Б. ліг на ліжку перепочити. Біля грубки сушилась попрана одежа, де була захована жменя квасолі. Помітивши цей вузлик Іван Б. весе-ло скрикнув: «Є заховане». Здійнявши цей вузлик, «щасливий шукач» поспішно перерахував – там було 24 квасолини. Як потім сказав зі злості голо-ва комісії: «За таку кількість схованого зерна господа-реві пахне 24 нагайки». Обійшлося без нагайок, квасолі забрали і пішли до наступної хати.

А в селі люди вмирили голодною смертю. На вищезгаданому правлінні було вирішено виділити підводу, щоб село не «захарашувати», як тоді було сказано «мерцями». Для звезення на кладовище мерців і їх захоронення призначили Семена О. Для цього йому виділили 1 гектар жита і пару бичків з возом. Так і трудився чоловік, а відмовитись від цієї роботи не мав права, бо його «призначив» колгосп.

Наступила зима 1933 року. Голод в селі ставав все страшнішим. Щодня з села до цвинтару вивозились по 25-30 чоловік. Семен О. виконував колгоспні доручення. Люди пухли від голоду, село кричало, помираючи від голоду. Одного дня ранньої весни 33 року їздовий віз мерців селом. На одному з дворів повзала опухла і просила крихітки хліба молода жін-ка. Замітивши це, Семен подумав і зупинив підводу. Зі словами «А, я ще за тобою вечором буду їхати» він вкинув жінку на підводу. Це була Югіна Рудик. Коли підвода їхала, то вона просилась, що ще жити хоче. На кладовищі вона зсунулась з возу і поповзла в кущі. Там вже був якийсь бур'янець, комашки. Так і вижила. Прожила ця жінка до 1983 року. Померла в селі під прізвиськом Югіна Кагляк. Голод вирував. Доходило до фактів людоїдства.

Жила велика родина, по сільському прізвиську Люльки. Було дев'ять дітей і батько з матір'ю. По-мирає батько за ним і шестеро дітей. Сім'я бідує. Залишились діти Ольга, Тодоска, Григор і мати. На кінці села жив Йосип П., його донька Катя ходила до Люльків гратись. Прийшла дев'ятирічна Катя до них і сьогодні. Люльки забили її праником і порізали. Коли їхня сусідка Ганка Д. зайшла до них, то побачи-ла повно крові і на підлозі лежала голова тієї дівчин-ки. Ганка швиденько втекла додому. Трохи пізніше помирає мати, її похоронили. Померла сестра Оль-га, її з'їли брат Григор і сестра Тодоска, яка єдиною з усієї сім'ї вижила.

Ось що розповіла мені 65-річна жителька села Олександра Андрощук: «Ми голодували, щодня ходили в Юрченки з слоїчком до родичів по моло-ко. Дивлюсь у Люльків відчинились двері, вигля-нула мати, - така страшна, чорна, коси розпущені і киває мені – іди сюди. Я ступнула два кроки, чую хтось кричить: Сянько не іди бо вони тебе заріжуть. Я злякалась, кинула слоїк і біжу додому. Десь в році 86-му я зустрічаю з цієї сім'ї Тодоску і кажу їй, що ти була б мене зарізала і з'їла, а та відповідає: «Ну що ти зробиш – такі були часи».

Яків О. заставши вночі свого племінника, як той доїв його корову, вбив його. Село було велике, але на село було лишень 8 корів. Корова була єдиним порятунком від голоду. По кількості населення Рож-ни нині в тричі менші Рожнів 33-го року. Нині в селі до 140 корів.

Ось, що розповіла Уляна Ф. «Голод заставляв людей йти на крайнощі. Вийшла вечером і бачу, що корову доїть сусід Василь П. Дядьку, тікайте, бо як побачить мій батько, то він вас заб'є. Василь кидає черепок і тікає. Тут надходить мій батько. Що тут було? Якось я вибрехала, але не сказала йому про те, що було.

Іде по вулиці колишній мій сусід Юхим М. несе вузличок. Заходить до мене, дає мені печиво, цукер-ки. Беріть, бабо, я вас не забув, як ви мене рятували в голодовку. А залишився Юхим М. дев'ятирічним сам, батьки і брати померли з голоду. Стикався він по селі разом з нині живим в селі Іваном Р. ночували на конюшні, бо Івана не приймали рідний брат Дми-тро зі своєю дружиною».

Гапа Прохорчук розповіла мені: «Сушили ми з липи листя, перетирали його і пекли такі попальон-чики. Біля нашої хати була колгоспна контора. Сюди привезли бурякове насіння. Дали його мішок нам. Мій чоловік Іван відніс його до млина, змолов. Воно пройшлося запахом муки, і ми цю «муку» кидали на молоко і так варили і харчувалися».

Степанида Прохорчук:

- Згаданий вище Андрій О., якого рідний дядько вбив, коли той доїв його корову, доїв і мою корову в ночі. Я побачила і кажу, що тікай, бо як прийде мій чоловік, то він тебе уб'є. Чоловікові я не сказала. Не раз видою корову, сусіди Охрімчуки, збіглись, мо-локо випили, але я не жаліла. Не дай, Боже, голоду такого.

ГАВРИЛЯНЧИК Марія Семенівна, 1922 року народження, с.Снітівка, Летичівський район.

Записала Заремба О.А., зав. бібліотекою с. Снітівка, 23.10.2007 р.

Голод 33-го пам'ятаю, бо вже було мені 11 ро-ків. Урожай забирала тодішня власть. Банда прямо ходила по селі. Це були ледацюги, п'яниці, які не хотіли робити. Чи були в них які документи не знаю. Приходили в обійстя й шукали скрізь. Що їм сподо-

балось – те й вони забирали. Хто сопроотивлявся, того карали. А як боролись? Люди були налякані, не мали ніякого права. І просились, і молились, але ніхто того слухати не хотів.

Приховати щось від тих збирачів не можна було нічого. Шпичками шукали кругом. Підносили навіть дитину малу в колисці і заглядали туди чи не сховали нічого. Ходили їх по 2-3 чоловіки, а то й більше. Хто ходив до колгоспу на роботу, тому давали трошки якоїсь баланди. Не було, що де взяти щоб поїсти. То вкрадались і на полі (вже по зібраному) збирали колосся. Як хто попався, то судили вже за п'ять колосків. Поля, склади, комори охоронялись. В колгосп не хотів йти ніхто. Збирали збори і тримали людей доти, доки не напишеш заяви і не підеш в колгосп.

Шукати зерно приходили і вдень і вночі. Коли вже не було, що взяти почався голод. В кінці 1932 року почали помирати люди. Спасались ті, які мали корову. Було що ділились молоком з другими, але це не спасало, бо голод був не день і не два. Виживав хто як міг. Люди спасались. Їли що бачили: листя кропиви, щавель, лободу, листя з липи та акації, їли жаби, птахи.

Якщо в кого було золото, то можна було поміняти на щось їстівне. Були такі пункти в містах, де приймали золото. Називались «торгсіни».

В нашому селі померло дуже багато людей. Десь більше 300 чоловік. Відомі й випадки людоїдства серед людей.

Хоронили померлих в одній ямі на цвинтарі. Люди в селі і до тепер пам'ятають, де ховали цих людей. Зараз там на могилі насипано такий великий горб землі і стоїть хрест. Поминають у церкві на проводи. Поминають у бібліотеці, школі, клубі під час вшанування жертв голодомору. Діючу церкву в селі зруйнували у 1986 році.

А хто винен що був голод? Тодішнє керівництво і місцеві активісти, які дуже запопадливо служили цій владі.

КОНДРАТЮК Лідія, 1919 року народження, с. Снітівка, Летичівський район.

Записав Казмірчук О.В., секретар Снітівської сільської ради, 23.10.2007 р.

В сім'ї у нас було ще двоє дітей. Голод у 33-му пам'ятаю. Наша сім'я не дуже бідувала. Батько возив кіньми голову колгоспу і приносив по трошки то ячменю, то суржику. Мама молола на жорнах і варила суп. Вдома була корова, то ми не були голодні. А от в сусідській сім'ї був страшний голод. Їх мама молола цвіт акації, листя липи і пекла з них малай. Голька була моя подруга. Її мама не витримала 33-й рік і померла з голоду. В неї був ще менший братик. Вони лишились з батьком. Часом приходила до нас і моя мама давала їй кружку молока. Голька його не пила, а несла додому і давала меншому

братові. Пам'ятаю, як люди ходили з попухлими ногами як колодки. Дуже бідувала також сім'я Парімонів. В них було багато дітей. Багато помирало з голоду. Такий був важкий час.

ЛУЦИШИН Іван Григорович, 1923 року народження, с. Суслівці, Летичівський район.

Записала Кашперська Н.О., секретар Суловецької сільської ради, 24.10.2007 р.

Голод я знаю добре. Мені було 10 років. Батьки мої казали, що голод був вимушений. Зерно у людей було, але його забирали активісти села, виконували вказівку зверху. Були доноси на людей, як хтось приховав трошки зерна на прожиття.

Приходили в хату по 2-3 рази цілою групою по 3-4 чоловіки. Шукали де тільки могли: в грубці, комині, в скринях, за образами, в гною, землі. За документи і зброю їх ніхто не питав. Люди боялись, знали, що за це буде.

В колгосп люди йшли примусово, їсти їм ніхто не давав. За п'ять колосків, зібраних в полі, судили і віддавали в тюрму. Не давали збирати городину.

Вже на весні 33-го року люди почали вмирати з голоду. Сиротами ніхто не піклувався, помидали з голоду, хіба хтось забирив з рідних, а решта залишені напризволяще, помидали голодною смертю. Виживав той, хто мав корову або бджоли.

Пригадую, як я лежав весь опухлий. Їсти зовсім нема нічого. Мама сама ледве ходила, випросила для мене стакан молока. А так був би помер. Люди ділились чим могли, допомагали одне одному.

А люди їли все: диких тварин, листя з дерев, скойки ловили й пекли на дечці в печі.

Ніхто не ходив у місто, щоб купити, бо не мали за що. Що таке «торгсін» не знаю. Людей в селі вимерло багато. Не знаю скільки чоловік, певно зо 200.

Випадків людоїдства не було. Збирала померлих підвода і вивозила їх на цвинтар. Там в одну яму й скидали.

Як хтось з рідних лишився, то поминають померлих з голоду. Поминають на Проводи, Зелені свята. Це вже зараз, а за часів радянської влади їх не поминали.

Винні в загибелі сотень людей в селі прислужники влади і її активісти. Така була політика. Треба було людей заставити піти в колгосп.

СОБЧИК Анастасія, 1920 року народження, с. Суслівці, Летичівський район.

Записала Станднік Н.К., зав.бібліотекою с. Попівці, 24.10.2007 р.

Знаю голод, мені було тоді 13 років. Забирали все зерно активісти села такі, як Іванцов М., Шандига Ф., Балда Г.І., уповноважений з району Фройко. За документи їх ніхто не питав, бо люди боялись.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Зерна не можна було заховати, бо шукали скрізь. Доноси на людей були. До колгоспу люди не хотіли йти, а хто пішов, то їм давали миску баланди. Колосків в полі не дозволяли збирати.

Ми дома голодні попухли, а мама пішла зібрати кілька колосків, то над'їхав голова колгоспу Скіданов і дуже побив її, що насилу прийшла додому.

Їли люди собак, котів, сойки, листя з дерев, гнилу бараболю. Купити в місті не мали за що. Вимінювали за якусь одежину.

Сиротами ніхто не опікувався. Як були якісь близькі родичі, то забирали їх до себе, а як ні – то помирали. Пізніше в Летичеві відкрився сироти-нець. То хто лишився живий, їх туди забирали.

Випадків людодїства в селі не було. Померлих забирала підвода, яка їздила по селу, і звозила на цвинтар в одну яму. Оце так хоронили. Їздовому ніхто не платив. Років з десять назад, на старому цвинтарі насипали на місці поховання велику могилу і поставили хрест. Померлих поминають в церкві на Проводи. За часів радянської влади їх не поминали.

Голод був зроблений нарочно, щоб виморити людей. Винне в цьому тодішнє керівництво.

ШІРПАЛ Палажка Сидорівна, 1915 року народження, с. Суслівці, Летичівський район.

*Записала Кашперська Н.О., секретар
Сусловецької сільської ради, 24.10.2007 р.*

Знаю про голод 1932-33 років, бо я сама його пережила. Страшно про те згадувати, бо від того згадування коси на голові їжаться.

Врожай який ми збирали, забирала влада. Робили це уповноважений з району і комсомольці села. Документів щоб забирати зерно в них не було, а врешті ми їх не питали, бо боялись. Людей, які робили доноси про приховання врожаю, не зачіпали. Були випадки, що вони пропивали вилучене зерно.

Господарів, які не хотіли віддавати зерно, висилали на Урал, в Сибір, арештовували. Приховання зерна було неможливе, бо скрізь шукали: в хаті, на горищі, в землі копались, гній перекидали. Приходили до хати по 2-5 комсомольців Іванцов М., Гулько Г., і перекидали в хаті все догори ногами.

В колгосп йшли примусово. Там їм давали по мисці рідкої баланди. В полі збирати колоски не давали. За п'ять колосків судили. Охороняли поля сторожі.

Людей, які не хотіли йти в колгосп, забирали у волость (знаходилась там, де зараз контора колгоспу), а погріб ще зберігся до цієї пори. Людей зачиняли у погріб, знущалися з них, до дверей причиняли пальці.

Люди почали помирати навесні 33-го року. Їли собак, котів. Решетами виловлювали сойки, пекли їх у печі, їли листя вишень, липи, квасець. Купити, чи виміняти в місті, ми не мали грошей.

По селі їздила підвода, забирала померлих і хоронили на цвинтарі в одній ямі. На тому місці, де їх поховано, насипано велику могилу і поставлено хрест. Померлих від голоду поминають у церкві, а також рідні. А за часів радянської влади ні. Винні у цій біді місцеві керівники і ті, що зверху.

ПЛАКСІЙ Юхим Васильович, 1925 року народження, с. Суслівці, Летичівський район.

*Записала Стаднік Н.К.,
зав.бібліотекою с.Попівці, 24.10.2007 р.*

Голод пам'ятаю, було мені вісім років. Причина голоду та, що весь урожай забрала влада. Це був вимушений голод. Робили його районні активісти і комсомольці села: Іванцов М., Редколіс С., Дрейко Ф., Балда Г. За донесення на односельчан, про приховане зерно, таких людей не зачіпали.

Забирали в людей все і шукали де тільки могли, заховати зерно не можна було ніде. Я з своєю сестрою пішов збирати на лузі квасець і щавій. Туди ми якось зайшли, а звідти не могли, попадали в рові і лежали поки нас мати не забрала.

У тітки моєї Вараниці Марії було троє дітей, їсти зовсім не було. Вона зібралась йти у Вінницю, щось розшукати з їжі. По дорозі до Вінниці вона побачила в одного чоловіка на городі зелену цибулю. Хотіла виврати кілька цибулин. В цей час вийшов чоловік. Він зачинив її в льох і тримав три дні. Коли повернулась додому, то побачила, що діти залізли у піч і померли.

Сироти залишились напризволяще. Багато з них помирали голодною смертю. Люди починали помирати весною 33-го року. Вони їли все: собак, котів, листя дерев, ловили сойки, рвали квасець, щавель. А якщо була корова, то люди ділились чим могли.

Померлих підвода вивозила на цвинтар і ховали їх в одній ямі. Їздовому ніхто не платив. Померлих поминають тепер, а за часів радянської влади про таке мовчали.

БЕРЕЗНИЦЬКА Настя Павлівна, 1907 року народження, с. Шрубків, Летичівський район.

*Записав Демків М.А., Шрубківський
сільський голова, 24.10.2007 р.*

Мій чоловік записався до колгоспу, а батьки його жили заможнo, не хотіли йти в комуну. То їх вигнали з хати, паркан розібрали, дошки завезли в радгосп, що був в Золоторенках.

У роки голодомору мого Якіма сільрада примушувала збирати мерців по селу. Недовго виконував цю роботу, бо не міг дивитися на горе, нічого не їв. Відмовився звозити. Тоді його викликали в Меджибізьку районну міліцію, тиждень фізично мордували, але випустили. Та все одно він більше не збирав мерців.

1933 року до нас зайшла буферна бригада. Добре запам'ятався Байда. Шукав гаком зерно і в печі, і на горищі, і на городі. Нічого не знайшли, з тим і пішли.

Байди ледачі наругу творили над споконвічними хліборобами...немає тепер кому біля землі працювати. Нема хазяїв, що перше були.

ТРОЦЕНКО Марія Іванівна, 1919 року народження, с. Шрубків, Летичівський район.

Записав Демків М.А., Шрубківський сільський голова, 24.10.2007 р.

Мої батьки жили заможнo, мали 9 десятин землі. Тато ще й був кравцем, мав швейну машину «Зінгер». У 1933 році, коли голодна смерть заглядала нам у вічі, тато знайшов купця, відкопав машинку, але активісти «вполювали» і конфіскували її. А потім прийшли знову і «червоною мітлою» вимели чисто все. Молодий парубок Федір Яцьків (по вуличному Байда) поліз на горище, скинув кілька в'язок квасолі у сіни й каже: «Немає там більше нічого». Тоді Мотря М. спитала зухвало: «А ти добре дивився? Нумо, я перевірю». Все поскидала до єдиного стебла. Мої мама, як побачили, що активісти стараються, й каже: «Мотрю! У мене ж шестеро дітей! Ми ж пішли в колгосп, все усупільнили, як же далі жити?». А вона сказала: «Здихай зі своїми дітьми».

Незважаючи на те, що мої тато працювали в конторі колгоспу, Шрубківська сільська рада у 1933 році самочинно поселилась у нашу хату, а нас вигнали в кухню. Дітей виручала піч, а батьки спали на долівці. Всі наші продовольчі запаси вичерпались і тоді тато сказали: «Рятуйтеся, діти, од смерті! Тікайте, хто куди може».

Ми з сестрою Галею пішли у Меджибіж. Нас жиди прийняли наймичками. Я два роки бавила дітей в Абрамовича, працювала за харчі. Його дружина Удя обіймала посаду зав.виробництвом маслозаводу. Годували добре, ще й мамі, бувало, у кошик дадуть буханець хліба, грудку масла. Як не старались, а найменшого братика Андрія ми втратили у 1933 році.

ГУЦАЛЮК Лікора Миколаївна, 1904 року народження, с. Шрубків, Летичівський район.

Записав Демків М.А., Шрубківський сільський голова, 24.10.2007 р.

У 1933 році мала трьох дітей, але й бігала на колгосп на роботу, бо там давали пайок. Хоч він нас не рятував. Врятував нас від голодної смерті мій чоловік, який ходив по селах майструвати. За харчі. Маруся моя не пухла, а старші Парася і Стьопа пухли. Я дуже висохла...

У мене якраз був город біля цвинтаря, то я бачила на власні очі як «ховали» мерців. Викинуть з

хури і поїхали. Злітаються ворони, викльовують очі мерцям. Хто мав совість і силу, той ходив закопував своїх сільчан. І я не раз брала лопату. Господи, не доведи пережити подібне іншим.

1933 рік назавжди забрав від нас мого семирічного синочка Стьопу, чоловікового найменшого брата. Померла чоловікова бабуся Явдоха. Вона пішла у Меджибіж і там на базарі купила холодець. Принесла додому, стала їсти і побачила в ньому дитячі пальці з нігтьями. Після такого прикрого випадку бабуня злягла, нічого не їла і померла. А за нею недовзі померли і чоловікові батьки.

БАБИЧ Роман Петрович, 1919 року народження, с. Шрубків, Летичівський район.

Записав Демків М.А., Шрубківський сільський голова, 24.10.2007 р.

Голод в Шрубкові почався восени 1932 року і тривав увесь 1933-й рік. Першим помер батько, потім старша сестра Настя. Це трапилось у листопаді-грудні 1932 року. Спочатку померлих ховали на старому кладовищі, потім його не вистачало і відвели для нього нову ділянку землі біля кладовища. Тут людей закопували в загальній ямі. Скільки за день помре, стільки й ховали в одній ямі. Іноді за день ховали 40 трупів. Особливо у грудні 1932 року.

На початку 1933 року відкрили нове кладовище – «за бартосом». І тут щодня закопували померлих від голоду.

Пам'ятаю членів комісії (виконавців) по викачці хліба. Вони мали довгі, загострені залізні палиці, з ними щодня ходили по хатах, вишукуючи зерно, картоплю, овочі. Що знаходили, все забирали. Ними були Теслюк Карпо (прізвисько Комарець), Яцьків Федір (Байдюк), Починюк Кіндрат (Сітота).

У грудні 1932 року в нашій хаті вже нічого їстівного не було. Все забрали. Мати взяла свою останню спідницю і пішла на базар у Пиляву. Замінила на миску гороху. Зварили суп. А тут якраз прийшла комісія на чолі з головою сільради Гончаром Т.С. Знайшли в торбинці горох, що мати принесла.

Забрали, хоч мати і сестра Ліза плакали, просили залишити зерно. Я хотів видерти у Байлюка торбину з горохом, та він ногою вдарив мене в груди, звалив на землю. Мені було тоді 13 років.

Я пішов в колгосп, який будувався на землях колишнього села Золотаренки. Там було громадське харчування. Давали 200 грамів хліба і «суп» (баланду). Баланду з'їдав, а хліб носив мамі і сестричці. Та цього хліба було дуже мало. На початку лютого Ліза померла. Її поховали на новому кладовищі. Тоді вже в ямі закопували по 20 і більше померлих. Ями викопували вряд.

Коли ми з мамою повезли Лізу на кладовище, то ями вже були заповнені, а іншу ще не викопали. Ми стали просити чоловіків, які там працювали, щоб Лізу поховали при нас, нас послушали. Із заповненої

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

КОНДРАТЮК Ольга Антонівна, 1924 року народження, с. Шрубків, Летичівський район.

Записав Демків М.А., Шрубківський сільський голова, 24.10.2007 р.

ями витягнули одного мерця (це була дитина), а замість неї поклали нашу Лізу. Яму засипали при нас.

На нашій вулиці (Кошелівці), по сусідству з нами, померли три сім'ї Війтових - 15 душ. Померли також Швець Степан і його батько Мартин, Левків Павло і його два брати, Березніцький Дмитро і його дружина та троє дітей. Загинула вся сім'я Козінчуків – п'ятеро, Березніцький Йосип і його дочка та батько. Повністю вимерла сім'я Фишків – 6 душ, багато інших. Не було жодної сім'ї, з якої голод не вихопив би нікого.

Після війни я працював головою сільської ради, а секретарем був Сотник В.А. Він безпосередньо займався поховання померлих 1932-1933 років. Ми підраховували: голод забрав 1200 чоловік. На старому кладовищі було поховано 500, на новому 700 душ. Але коли 13 квітня 1991 року робили розчистку на кладовищі «за бартосом», то нарахували 36 братських могил. В кожній було по 20 трупів, а всього 720, отож під час голодомору життя позбулось 1220 шрубківчан.

РОМАНЕЦЬ Архип Іванович, 1904 року народження, с. Шрубків, Летичівський район

Записав Демків М.А., Шрубківський сільський голова, 24.10.2007 р.

Восени 1932 року почався масовий голод, люди вмирили сім'ями. Я завжди був у полі. Ранками щоденно ми збирали біля скірт соломи й полови мертвих людей. Люди їли половину й траву. В колгоспі організували «гаряче харчування»: варили «суп» (ми його називали баландою) із мелених відходів, пекли «хліб». Хто виконував норму виробітку, тому давали тарілку «супу» і 200 грамів «хліба». Члени похоронної команди одержували два пайки - 400 грамів «хліба».

МИРОНИШИНА Соломія Павлівна, 1912 року народження, с. Шрубків, Летичівський район.

Записав Демків М.А., Шрубківський сільський голова, 24.10.2007 р.

Перед голодовою я покинула свого першого чоловіка Василя Хигу, він жив одноосібно. Гречкою, просом, ячменем – усім поділились. Але на початку 1933 року до мене прийшла бригада активістів і серед них був сусід Байда. Я встигла сховати за пазуху торбинку пшона, він знайшов і видер, а я кричу у розпачі: «Федю! Федю! Це ж тільки усієї їжі вже й вечері немає з чого зварити!», а він повернувся і зі злобою в очах до мене кричить: «То здихай!». Отак землячки робили. Людей перетворили на звірів.

У моїй хаті голод качав покотом: вмерли мама, вітчим, три брати...Йду весною через садок, а вже почали вишні паліти. Дивлюсь лежить дівчинка років 12, вмирає. Тільки ніжками соває. А в руці жменька вишеньок стиснута...

Сім'я у нас була велика: семеро дітей. А ще було троє, то вони померли від голоду. Мені тоді було 9 років. Наша хата якраз навпроти старого цвинтаря. Через вікно бачила, як привозили померлих, ховали їх.

Мій старший брат Денис був у похоронній команді. Розповідав, що в ями кляли від 20 до 40 душ. Яюсь тато порахував, що за день на кладовище привезли 41 померлого.

Дуже пам'ятаю і ніколи не забуду таке. Зі мною до школи ходив в один клас Боролук Юхим. Ми сиділи за одною партою, дружили. Яюсь приходжу до школи, а його немає. Коли повернулась додому, відразу пішла на кладовище. Якраз з Бондарської вулиці привезли повні сани мерців. Вони лежали на санях рядами – вздовж і поперек. Чоловіки з похоронної команди брали їх за руки, ноги і кляли в ями. Серед померлих і пізнала й свого однокласника Юхима. Мені здалось, що його поклали до ями ще трохи живим...

Біля нас у сусідстві померли Настя Левкова і її дві дочки – Оля, Маруся, батько Павло. Померли мій дядько Семен, сестра Ярина й Домка, брати Максим, Іван, Михайло.

А ми чудом вижили. Брат Михайло ходив на роботу в колгосп, а тато в Пронилів (колишнє село) і копав там корінь татарського зілля, ловили жаб, збирали равликів. Все варили і вживали.

КОВАЛЬ Поліна Іванівна, 1921 року народження, с. Шрубків, Летичівський район.

Записав Демків М.А., Шрубківський сільський голова, 24.10.2007 р.

Нас було двоє, коли почався голод: тато і я. Ще в молодому віці померло троє дітей з сім'ї, матір поховали у 1928 році.

Важко жили. Тато ходив в Пиляву на базар обмінював одяг на пшоно, горох, картоплю. Одного разу батько пішов знову у Пиляву і дав мені одне яйце.

Я зачинилась в хаті, вилізла на горище, назмітала квасолі. Розпалила в грубці і стала квасоллю смажити. Пішов дим із труби, це помітили «активісти». Виламали двері, зайшли до хати. Це були Логвин Василь голова сільради, Байдюк, Галілуя та інші. Байдюк побачив на миснику яєчко і тут же випив. Я почала голосити, а вони подалися з хати.

Вдома ще залишився сніп квасолі. Тато вніс його з горища, хотів його обмолотити, але в цей час до нас зайшов Бондаренко Григорко Левкович і Бондаренко Олександра Василівна сільські «активісти». Батько наклав сніп ганчіркою і посадив мене зверху на нього. Та Григорко зіпхнув мене з снопа і забрав його з собою.

На нашій маленькій Чайківській вулиці вмерло близько ста чоловік. Наприклад у Кашука Карпа померло четверо дітей - Ярина, Василь, Іван, Гриша. А в Марчихи позбулися життя батько, мати, дочка Тодоска, зять Іван та четверо дітей. Таких сімей було багато, всіх не перелічиш.

Вину за голод 1932-1933 років тепер складають усі на Сталіна, так, як він є головним винуватцем. Але ж тероризували людей, забирали в них останню жменю зерна чи картоплину свої посіпаки. З них отих «активістів» ніхто не вмер. Ось, наприклад у сусідніх селах Западинцях, Лисанівцях, Ставниці на інших селах стільки людей не померло, як у Шрубкові. Там менше було посіпак, які не бажаючи чесно трудитися, заради свого благополуччя готові були віддати на цвинтар будь-кого з односельчан.

ПОЧИНОК Євгенія Фалимонівна, 1916 року народження, с.Шрубків Летичівського району

Записав Демків М.А., Шрубківський сільський голова, 24.10.2007 р.

У грудні 1929 року прийшли до нас «виконавці», описали майно, вигнали з хати, а все що було в ній забрали. В нашій хаті розмістили сільську раду. Два місяці ми жили в Комара Івана, а потім перейшли на іншу вулицю до родичів. Почався голод у 1932 році. Померли батько, мама. Я пішла в Кошелівку до сестри Лікери. Біля неї і вижила.

З нашої хати сільрада вибралась, і там зробили кузню. Потім колгосп хату розібрав і спорудив з неї кормокухню біля свинарника. Пам'ятаю нашими сусідками були дві сестри Хима і Горпина. Пішли вони до Меджибожа, а коли повернулися, сіли відпочити під деревом. Вже більше і не встали. Яким Березницький привіз їх на цвинтар, там і поховали.

Отаку «колективізацію» ми пережили. Не дай, Боже, нікому таких страхіть!

ПУСТЕЛЬНИК Гарійон Андрійович, 1921 року народження, с.Шрубків, Летичівський район.

Записав Демків М.А., Шрубківський сільський голова, 24.10.2007 р.

На мою думку, основною причиною голодомору була примусова колективізація сільського господарства. З цього все й почалося. У 1930 році до нашої хати прийшла комісія з сільради. Описала все майно, а наступного дня забрали в нас трьох коней, все зерно і картоплю. Забране вивезли в радгосп, що був в Золотаренках.

Звідти приїхала бригада чоловіків під керівництвом завгоспа Гуляка Миколи Івановича. Розібрали сарай, клуню, з хати зняли бляху. Батько наклав хату м'ятою соломою, а сам подався на Ірпень, на торфорозробки. До батька на заробітки поїхали брат Олексій, сестри Марія і Настя. Отож з сім'ї вибули основні працездатні люди.

Вдома залишилась мама, я і сестрички Оля й Таня. Коли почався голод (а я тільки в 1932 році пішов до школи), подався по селах Митківці, Ярославка, Моломоленці, Берегелі, Гнатівці просити милостиню. Навесні 1932 року опинився в Западинцях Красилівського району. Там за харчі пас худобу.

Мати ходила до Меджибожа прати білизну єврейським сім'ям, увесь свій одяг обміняли на продукти. Але від голоду ослабла Ганя, її не вдалось врятувати.

Восени 1933 року я повернувся додому. Яюсь із сестрою Олею пішов у поле збирати колоски пшениці. Нас побачив голова сільради Логвин Василь. Дуже лайвся, обзивав куркулями. Мене побив палицею. Я вирішив треба негайно виїхати з села. Подався до Ірпеня, на торфорозробки. Тут трудився з батьком, братом і сестрами. Ось так ми і вижили.

ШВЕЦЬ Гаврило Степанович, 1921 року народження, с. Шрубків, Летичівський район.

Записав Демків М.А., Шрубківський сільський голова, 24.10.2007 р.

Коли у 1932 році почався голод мені було 12 років. У сусідстві жив «виконавець-буксир» Яцків Федір (по вуличному Байлюк). Він дізнався, що у нас є два мішки жита. Порадив батькові: «занесіть жито до мене, воно збережеться, бо в моїй хаті ніхто шукати не стане». Батько так і зробив, але наступного до хати Яцкова прийшла якась комісія і забрала наше зерно.

У нас вдома теж зробили обшук. Все вигорнули: квасолю, картоплю. А корову я пас, сховав її. Через кілька днів Яцків переконав мене, щоб я корову сховав у його садку. Я, дурень послухав його. Прийшли і забрали нашу корову. Сім'я залишилась без нічого, ми почали голодувати. Першим помер дід Мартин, потім батько, дві його сестри, а згодом два моїх брати – Кирило і Микита. Мати зібрала в хаті все, що можна було продати. Пішла в Пиляву на базар. Йшла назад з мискою пшона і мискою гороху. Її перестріли «буксири», забрали все до грамульки. Вона не давала, то ще й набили її. Старші брати Антон і Карпо ходили на роботу в колгосп, там їм давали куліш і по 200 грамів хліба. Я збирав равлики, різний бур'ян. З них мати варила юшку.

Хлів і клуню у нас розібрали і завезли до радгоспу, що був у Золотаренках. А землю, коней, воза, плуга, борони ми здали в 1930 році в колгосп. Але «пролетаріями» нас так і не вважали, записали як «куркулі». Добре, що з хати не вигнали, як це зробили з сусідами Глядченком Калісою, Левковим Павлом, Миронишиним Олександром та іншими.

Яюсь прийшли до нашої хати. Я зачинив двері на засув. Вони пішли далі. Але на третій день влізли в нашу хату. Все майно продали з молотка, залишився один маленький стільчик на всю хату.

Ох, як страшно було.

НОВОУШИЦЬКИЙ РАЙОН

КУХАР Ніна Пилипівна, 1927 року народження, с. Березівка, Новоушицький район.

Записала Тарасевич В.А., зав. бібліотекою с. Березівка, 25.07.2005 р.

Голод пам'ятаю добре. Їсти хотілося, але не було де взяти. По селі ходила бригада артільців, лазили по поді, по хаті шукали зерно, кругом шукали. Приходили по 4 чи по 5 чоловік, ходили кругом, все обшуквали, в городі землю проштуркували, чи нема чого закопаного.

Люди ховали хто, що міг і як міг, але знаходили і забирали. Мама сховала в горщику трохи крупки і засунула в піч, та й там знайшли і забрали. На лавці лежав кафтан, то один каже, от кафтан гарний, та й забрав. Мама просила його, щоб не брав, бо то один на всіх, але хто там слухав.

Тим, хто в колгосп пішов, давали баланду, варили на колгоспі, варили лемішку, в сім'ю трохи продуктів давали.

На полях були ланові, вони стежили за нами, щоб ніхто не крав. На колгоспі були також ті артільці, що по селу ходили. Були такі, що ходили по селу і слідували за порядком, бо багато людей, і своїх, і чужих помирили від голоду. Попід плотами лежали люди, а хто в хаті, кого де смерть застала. То вони збирали і вивозили на цвинтар, а там були могильщики, які ховали людей. В яму кидали і по 2 і по 3 і більше людей і так закопували. А хто годен був тих ямів накопатися, всі ж від голоду охляли.

Навесні люди дуже почали пухнути з голоду і вмирати, бо зима довга була, а їсти не було що. Найгірше було дітям-сиротам. Ніхто ними не опікувався. Кого могли забрати рідні, а інші попід плоти ходили з торбами, хто по сусідах, а хто старший – по чужих селах. Вмирили як мухи.

Сусідка в нас була, то бабака наша ходила до неї корову доїти, то так дадуть їй трошки молока і вона нам принесе. А то мама пекла з акації і муки маторжаники. Їли все, що було їстівне на кущах та деревах, варили супи з щавлику, з соняшнику, кукурудзи, з дерев кору мололи. Равликів ніде не було, всі поїли. Все, що могли зловити живе – ворон, голубів. З усіх сіл люди приїжджали до Дністра, ловили скойки руками і тут же зразу на березі на вогні запікали. Всяко було. Все їли, аби лиш вижити.

Тільки влада винна в загибелі людей, бо ж вона за них відповідає. Але, слава Богу вижили люди, та часу вже скільки пройшло. Багато виїхало з села, а ті, що залишились, уже від старості повмирили. Хто у війну загинув, а в 47 році теж голод страш-

ний був, багато людей забрав. Таких, що той голод пам'ятають може на все село чоловік п'ять залишилось. Дуже важкий час був. Зараз би жити, та здоров'я вже немає.

БАЖАН Мотрина Василівна, 1922 року народження, с. Вахнівці, Новоушицький район.

Записала Бачинська А.П., вчитель Вахновецької ЗОШ, 04.10.2007 р.

На той час мені було 11 років. Голод 33 року мені дуже запам'ятався. Мама робила в радгоспі. Ми варили вдома молодий буряк і я носила мамі їсти, а вона мені віддавала свій пайок. А тато свій пайок не віддавав, з'їв, але все одно помер. Йшов по дорозі біля Воронича і упав.

У 1933 році ходила бригада, це чоловіки з нашого села (активісти), які забирали від людей продукти. Мені дуже запам'яталося, коли від нас забрали останні декілька яєць. Були у нас в бочці наквашені буряки, і там шукали, щоб щось забрати.

А їли в той час таке: на полі зривали лук, гичку (таке як часник), лободу, мололи качани з кукурудзи і варили таку мамалигу. Із стебла кукурудзи вилуплювали серцевину і пекли млинці, пательню маслили воском.

ДОВГАНЬ Дарка Романівна, 1922 року народження, с. Вахнівці, Новоушицький район.

Записала Романець Н.В., зав. бібліотекою с. Вахнівці, 05.10.2007 р.

Під час голодомору жила в Київській області Тетіївський район, с. П'ятигори. Знаю, що тато і старша сестра десь поїхали і їх довго не було. Потім приїхала старша сестра і забрала мене з собою. Я не хотіла їхати, дуже плакала, вона силою посадила мене на поїзд. Так ми опинилися в с. Вахнівці. А сестра забрала нас сюди, бо тут був радгосп і була надія на виживання.

Дуже хотіли їсти. Все що було, забирала бригада. Дещо вдавалося заховати. Якщо готували щось їсти в хаті, то мене ставили у вікно, щоб я дивилася, щоб ніхто не йшов.

Якщо роздобули десь зерна, то його перемелювали, а жорнах пізно вночі, закривали тісно двері, всі щілини, щоб ніхто не бачив і не чув, що варилась якась їжа.

Так ми і вижили.

САРАХМАН Ганна Іванівна, 1922 року народження, с. Вахнівці, Новоушицький район.

Записала Романець Н.В., зав. бібліотекою с. Вахнівці, 05.10.2007 р.

Мені було 9 років, як нас розкуркулили. Забрали корову, коня, вівці. Розібрали стодолу, сарай. Все забрали у радгосп.

Ходила бригада на чолі з головою сільради Гладоньком Степаном, Юр'єв Юхтим і його брат Яків, Кошевка Григ'їр. Було багато активістів, які знущалися над людьми і все забирали.

Була у селі приїжджа, жінка-комуністка, яка розказувала людям, щоб віддвали своїх дітей у радгосп на роботу, бо там дають дітям два рази їсти і це допоможе їм вижити. І я пішла з сестрою Ольгою на роботу. Робили неповний день. І цим самим спасли багатьох дітей від голодної смерті. А їли бур'яни, акацію. У нас коло хати росла липа, то ми її чисто об'їли. Ми з сестрою ходили на річку, ловили скойки. У селі було таке, що люди били котів, псів і їли. Я сама бачила, як тато Оксани Юркової впіймав пса і ніс додому. Я і мої дві сестри пережили голодовку.

МОСТОВИЙ Іван Григорович, 1922 року народження, с. Вахнівці, Новоушицький район.

Записала Бачинська А.П., вчитель Вахновецької ЗОШ, 04.10.2007 р.

Під час голоду мені було 11 років. В 33-34 роках у Вахнівцях був радгосп. Я ходив у Зелені Курилівці до бабки, вона давала мені їсти.

По дорозі я бачив, як лежали мертві люди. Вони йшли в радгосп на роботу, але там не приймали усіх на роботу і вони по дорозі помирали. Батько моєї дружини ішов до дочки і на городі на ходу помер.

Родина моєї дружини теж бідувала. Мама і старша дочка ходили на роботу, їм давали два пайки, вони один з'їдали, а другий приносили додому, бо були ще діти вдома. Розбавляли водою, бур'янами і так їли.

СТАДНИЦЬКА Зінаїда Фрезантівна, 1924 року народження, с. Джуржівка (Березівка), Новоушицький район.

Записав Шевельов Олег, студент Хмельницького інституту МАУП, 2007 р.

У сім'ї нас було троє дітей. Батько покинув сім'ю, коли мені було 3 роки, наша мама була інвалідом, в неї паралізована ліва половина тіла. Як і усіх людей, нас голод застав у розплох. На той час мені було 8 років, сестрі - 12, а брату - 15. Не дивлячись на дитячий вік усе домашнє господарство лягло на наші плечі, бо це був єдиний спосіб прожити. Наше село розташоване на березі Дністра, а у той час біля нас була застава (кордон між УРСР і Румунією).

На час голоду ми мали корову, яка була основною годувальницею. Дякуючи командирі застави, ми зберегли корову від голодних та зависних людей, які були сліпі до чужого горя. Корову тримали на території застави куди нікого не пускали, територія застави була огорожена тому там було багато трави. Але таке щастя тривало не довго. Одного дня, який я ніколи не забуду, до нашої хати прийшли люди із НКВС і почали шукати та забирати усе зерно, забирали навіть стручки кукурудзи. У хаті залишився посуд і 4 голодних людини.

У теплу пору року брат пірнав у річку і шукав шкойки (великі ракушки) у середині шкойки було щось схоже на куряче м'ясо. Мама його перемішувала із полином, щавельом чи дурманом і випікала котлети, якими рятувалися. Із приходом зими життя стало нестерпним, шкойок не було, бо Дністер замерз, приходилося шукати на городі падалішну гнилу картоплю, з-під снігу виривати бур'яни і варити кандьор (суп).

Дуже лякали чутки про людожерство, люди дуріли від голоду, не боялися ні Бога ні чорта. Почувши, що в Дністрі є шкойки, до нас у село масово ринули люди. Багато померло від голоду прямо на березі, тіла почали розкладатися, у селі з'явився тиф.

Був випадок, коли нам до хати увірвався чоловік і упав. Він опух від голоду. Ця людина прожила у нас майже 2 місяці. Як він пізніше розповів, його сім'я померла від голоду, родом був із бандерівщини. Після голоду цей чоловік дуже довго писав листи і приїздив у гості, навідував стареньку маму і завжди дякував.

Дякувати Богові наша сім'я нікого не втратила під час голоду. Це була трагедія, про яку без сліз згадувати неможливо. Я дуже хочу, щоб усі ті, хто житиме після нашого покоління такого не знали.

КОЗАЧУК Олена Юхимівна, 1921 року народження, с. Іванківці, Новоушицький район.

Записала Гуменюк Л.В., зав. бібліотекою с. Іванківці, 07.09.2007 р.

Мені було 11 років. В той час від голоду, в основному, вмирали діти, юнаки, дівчата. Був такий випадок, що дівчина 17 років і хлопець 18 років померли в одну ніч, їх так разом і поховали, завернувши в лантухи. В 1932 р. чоловік Т.Зіліпський помер просто на дорозі, ішовши з роботи.

Їли траву, буряк, моя бабка їла равликів. Ходили за жомом через річку, так в річці і вмирали. В нашій сім'ї діти повисихали, а люди, які попухли від голоду лежали дома, навіть на роботу не ходили. Молода жінка з новонародженою дитиною померла, тримавши дитину на руках.

Сталін дав наказ забирати все в колгосп. Людям не давали посадити навіть буряк. Що знаходили вдома, все забирали до останньої крихти.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ГЛАДІЙ Степанида Іванівна, 1923 року народження, с. Іванківці, Новоушицький район.

Записала Гуменюк Л.В., зав. бібліотекою с. Іванківці, 07.09.2007 р.

Під час голодомору помер мій батько Іван Яремчук і брат Арсентій Яремчук, 1909 р.н., висох від голоду.

Хто робив в колгоспі, тому давали бевку, а вдома забирали все, навіть з горшків висипали дерть.

В 1929 році в Іванківцях будувався колгосп, то валили навіть хліви, курники і все до дошки забирали. Люди задарма ходили будувати, піднімати колгосп. За це давали по жменці дерті і все.

ГУМЕНЮК Ганна Степанівна, 1925 року народження, с. Іванківці, Новоушицький район.

Записала Гуменюк Л.В., зав. бібліотекою с. Іванківці, 07.09.2007 р.

Дуже бідувала в голод 1932-1933 років. Мама принесла буряка з колгоспу, я наїлася і завмерла. Одягнули мене в плаття, а молодший брат почав кричати і так я прийшла до тями.

Багато дітей повмирало, висохли від голоду. Тато з мамою попухли, але йшли на роботу. По дорозі сідали відпочивати, бо від голодування навіть важко було йти.

Помер від голоду мій дядько Гуменюк Федь, сусід Дерен Микита висох і також помер. Дуже вмирили діти. Народжувались, а годувати було нічим. Вони так покричать-покричать і завмирають.

БОРЕЙКО Ганна Сергіївна, 1925 року народження, с. Івашківці, Новоушицький район.

Записала Слободян В.І., директор Івашковецької ЗОШ, 02.10.2007 р.

У мого батька, Борейка Сергія померла його перша жінка, і моя мама,

Юстина, вдруге вийшла за нього заміж. У сім'ї було 4 дітей: Гафія, 1914 р.н., Варвара, 1916 р.н., Яків, 1911 р.н. і я.

Коли мені виповнилось усього 9 місяців, помер батько і мама залишилась вдовою з чотирма дітьми. Але жили більш-менш заможнo. Мали корову, кілька овець, тримали свині, різну птицю.

Колективізація у нашому селі співпала з початком голоду. Голова сільради дав вказівку забрати все майно і виселити сім'ю з хати, а потім мав намір взагалі виселити з села.

У 1932 році у нас забрали коні, корову, 8 овець, близько 40 голів птиці, розібрали господарські будівлі (хлів, комору), забрали з хати все майно, одяг. Залишилось лише велике дерев'яне ліжко, бо його не могли винести крізь двері. Сім'я опинилась на порозі голодної смерті.

В цей час у селі були якісь робітники, збирали по полях камінчики. Керівником у цих людей була жінка, Верман Лідія Миколаївна. Її поселили в нашій хаті, і вона мене дуже полюбила, може тому, що не мала своїх дітей. Хотіла навіть удочерити мене, але мама не дозволила. Коли вже нас хотіли відправити на висилку, вона пішла до голови сільської ради і пригрозивши йому зупинила сваволю. Як державному службовцю їй платили зарплату. То вона купила нам вівцю, деякий одяг, їжу. А також давала гроші на харчі. Верман Лідія Миколаївна була в селі і жила в нас до літа 1933 року та врятувала нас від голодної смерті. І до цих пір я згадую її та плачу, бо тільки завдяки їй вся сім'я не померла з голоду.

БОДНАРЧУК Степан Васильович, 1921 року народження, с. Івашківці, Новоушицький район.

Записала Трофанчук Н.В., секретар Івашковецької сільської ради, 21.08.2007 р.

Голод 1932-1933 років я добре пам'ятаю. Була засуха і забирали, витрушували з горшків все: квасолю, горох. Відбирала в людей, своя влада під тиском районних організацій. Приходили і все обшукували. Люди боронилися, хто як міг: і закупували, і в піч ховали. В 33-му році тим, хто йшов на роботу в колгосп, варили вівсяну юшку, а тим, хто не міг йти, не давали нічого.

Люди пухли з голоду, вмирили. На полі не можна було підняти додому жодного колоска, бо за це судили. Їли гнилу картоплю, пирій, лободу, коріння, з липи кору і листя.

Почали вмирати з голоду на початку 33 року, особливо навесні, в кого наскільки вистачило продуктів. Скільки людей померло в селі не знаю. Хоронили померлих на цвинтарі. Декого в трунах, а більшість так, без труни.

Винним у загибелі багатьох людей я вважаю владу, а кого ж більше.

ВАСИЛИШЕНА Антоніна Прокопівна, 1924 року народження, с. Івашківці, Новоушицький район.

Записала Слободян В.І., директор Івашковецької ЗОШ, 02.10.2007 р.

Мені було 9 років. Крім мене в сім'ї був ще старший брат. Заміжня сестра жила окремо.

Взимку у нас було трошки дрібної картоплі, буряка та квасолі. Про хліб не було мови. Голодували, але не пухли. Рятувала нас корова. Худа, ребра та шкіра, на солоній воді, вона не перестала доїтися, наче розуміла становище господарів. Молоком забілювали вариво. Коли запаси вичерпалися, тато розібрали стодолу, порубали на дрова. В'язочки носили на ярмарок і міняли на картоплю. Сестра з братом, пішки ходили у Кам'янець-Подільський,

щоб купити стакан солі, за який заплатили 100 рублів.

Навесні спасалися лободою. Варили і їли. Потім, коли лобода постаріла, варили бурячиння, але я його їсти не могла.

Пам'ятаю, пасла корову і натеребила у фартушок кілька жменьок колосків молодого жита. Раділа, що мамка зварять і поїмо. Але над'їхав агроном і витрусив колоски на землю. Для мене це було таким горем, що я його запам'ятала на все життя.

До нас приходила тітка з грудною дитиною. Від голоду у неї пропало молоко. Дитина постійно розкривала ротика, як голодне пташеня. Тітка розжувала зернини пшениці і давала дитині, рятувала від смерті.

Через село проходило дуже багато людей. Щось міняли, жебракували. Багато були опухлі. Страшно було дивитися, як на опухлих ногах лопала шкіра і текла сукровиця.

ГРЕБЕНЮК Федір Семенович, 1912 року народження, с. Івашківці, Новоушицький район.

Записала Швець М.М., вчитель Івашковецької ЗОШ, 02.10.2007 р.

Коли в 1930 році вислали наших батьків, я з Колісником Григорієм Тодоровичем, ховались понад рік. Влітку 1931 року нас обох спіймали і разом з п'ятьма іншими селянами, вислали на Північний Урал, де ми працювали на лісорозробках.

Жили ми в землянках і спочатку отримували по 10 кг муки на місяць і більше нічого. Весною 1933 року пайок зменшили наполовину, а хто не міг працювати, тому нічого не давали. Від голоду і холоду висиленці вмирили десятками кожного дня. Нас охороняли якісь нацмени-зиряни, яким внушили, що ми кулаки – “вороги народу”, а тому вони жорстоко з нами поводитись, за всяку дрібницю немилосердно били. Вони почали витягати хворих людей з землянок на мороз, обливали їх водою, і вони до ранку замерзали.

Від важкої праці та недоїдання я дуже ослаб, воші мене доїдали, а до того обірвався, бо нам не давали ніякого одягу. І я вирішив тікати. Мій товариш, Колісник Григорій, уже втік з того пекла. В поїзді, що йшов на Москву, мене заарештували і запровадили в інший табір, де були вислані кулаки з Дону і Кубані, які довідавшись від мене, що в мого діда було 16 десятин поля, дуже здивувались, що з Поділля таких висилають, яких у них вважають за бідняків. А з Дону і Кубані висилали тільки таких, які мали понад 30-50 десятин.

Мені вдалось і з другого табору втекти, але в поїзді між Москвою і Києвом мене знову заарештували, але я втік, скочивши на ходу з поїзда і розбив собі голову, яку на станції забинтували і посадили на іншого поїзда. Моя кривава пов'язка спасала мене від інших людоловів, і я благополучно в черв-

ні прибув додому. Дома, поправившись, я пішов до своєї нареченої, Данчук Варвари Гаврилівни, і коли побачив її, то вжахнувся. Вона була спухла від голоду. В такому ж жахливому стані були її батьки, які ухилялися від колгоспу, а тому їх обчистили так, що були на грані смерті.

Того літа 1933 року майже щодня когось хоронили, що помер з голоду. Але, на щастя, моя бабка мала невеликий запас зерна, яке я змолов і спас Варвару та її батьків від голодної смерті, бо до жнив було ще далеко. Коли після жнив 1933 року адміністрація села довідалась, що я збираюсь одружуватись з Данчук Варварою, викликали мене в сільраду і запропонували, щоб я одружився не з донькою одноосібника, а з колгоспницею Литвенюк Оленою та відрікся від своїх батьків-кулаків, тоді мене приймуть в колгосп, а в противному разі – вишлють знову в Сибір, як кулака. Але я у вересні 1933 року обвінчався в нашій церкві з Варварою, подав заяву в колгосп, але мені сказали, щоб я збирався в Сибір.

Тоді я поїхав на Донбас, де працював до мобілізації на Вітчизняну війну в 1941 році. На війні я був кулеметчиком біля станкового кулемета і на Курській дузі мене страшно покалічило ворожою міною. 1944 року я повернувся до рідного дому інвалідом I групи і був такий безсилий, що Варвара мусила мене обслуговувати.

Мої батьки і Марія, повернулись із заслання ще перед війною, а брат Григорій загинув на засланні. Другий брат – Микола – вбитий на війні.

ЗАЛІСНА Марія Василівна, 1926 року народження, с. Івашківці, Новоушицький район.

Записала Трофанчук Н.В., секретар Івашковецької сільської ради, 21.08.2007 р.

Голод 1932-1933 років пам'ятаю. Неврожай, посуха і влада грабувала, бо не було чим заплатити.

Під час голоду два рази вмирала. Досить їсти не було що, так ще й не було чим палити. Я піду, вломлю два чияки і насмикаю з стріхи соломи, щоб підпалити.

Забирали все, що було. В нас навіть скриню забрали. Людей змушували йти до колгоспів, бо казали що все заберуть. З колгоспного поля не можна було підняти навіть колосочка, бо одразу садили в тюрму.

В голодовку і землю їла, і листя. Берем торби в руки і йдем міняти в Джуржівку. Я йшла назад і з голоду впала, але йшла Галина Бургальська і каже, що я тебе не залишу. Пішла та й принесла 2 ложки юшки, влила мені в рот і мені розвиднілось. Так я вже з нею і прийшла додому.

А люди йшли в Миньківці на базар та й казали, що якась вмерла. Я й сама думала, що вже вмираю. А тих, хто помирав, приходили люди, замотували в щось, кидали в яму та й усе.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

БЛАЖКО Олексій Антонович, 1920 року народження, с. Косиківці, Новоушицький район.

Записала Луцик О.М., директор Косиковецького СБК, 02.10.2007 р.

Сім'я складалася з п'яти чоловік. Жилося родині важко. Під час колективізації примушували йти в колгосп зі своїм майном. Хто не погоджувався з такою політикою партії цілими сім'ями висилали в Сибір.

Формувалася рейдова бригада з 15-20 чоловік із навколишніх сіл (місцеві бригади йшли по других селах) і робили обшуки по хатах. Забирали все, що можна було забрати: зерно, продукти харчування, одяг, коні, худобу. Майно вивозили за межі села і спалювали. Коні, худобу виганяли далеко в поле на самовививання, а ні, то добивали і прикопували. Не мали права назад повернути щось, а тим більше приховати. Не обходилося при цьому без зрадників, які вистежували і доносили тодішній владі.

Був у селі також і судовиконавець. Суд складався із трьох чоловік. Рішення суду виконувалося без обговорення. Хто не підкорявся владі, за рішенням суду людину забирали і більше її ніхто не бачив і рахувалася вона „ворогом народу”.

Люди помирили від голоду сім'ями. Найбільше доводилося голодувати жінкам, дітям, людям похилого віку. Їли все підряд: лободу, кропиву, гнилу картоплю, молюски. Люди пухли від голоду і помирили. Спеціальна бригада збирала померлих, яких закопували в одну велику яму за межами села.

КЛИМИШИН Олексій Іванович, 1929 року народження, с. Косиківці, Новоушицький район.

Записала Климишина З.М., головний спеціаліст Кам'янець-Подільського міського архіву, 11.11.2005 р.

1933 рік пам'ятаю погано. Знаю лиш, що мама, Глистяк Тодосія Семенівна, залишилась напівсиротою після смерті матері. Дід Сімон Глистяк наймав наймичку, щоб робила в полі, городі і дома. Мама вийшла заміж за Івана Кириловича Климишиного. Мала двох дітей: мене і старшого брата Петра, який загинув в 1944 р. на війні. Моя бабка по татові, Оксана Климишина, теж була вдовою, не хотіла вступати у колгосп і своєму синові Іванові також не дозволяла. Батька за це посадили у 1933 р. в тюрму, у Кам'янці. За словами батька, перший раз, як він зайшов у камеру, дуже починали бити. Так залякували кожну нову людину, яку заарештовували. Дали йому тоді 10 років тюрми, бо не хотів йти до колгоспу. В селі ж тоді місцева влада, уповноважені з району дуже знущалися над тими сім'ями, які не йшли до колгоспу, а їхні батьки і чоловіки були в тюрмі. Село ділили на кущі, до куща входило 10 хат і маму заставляли ходити по хатах і приводити людей на збори у свою хату. Дітей (Олексія і Петра) малих

заганяли на п'єц, самі сідали на скриню і били по ній ногами. Приходили із сільради Ткачик, Климов, голова сільради Денис Красицький (з села Яр Косоковецький, рідний брат мами вчительки Олександри Остапівни Мартинюк). Красицький Петро мав трьох дітей: старший син Льонько, дочка Ліда і менший Володимир, менший син пізніше був директором школи №16 у м. Кам'янці-Подільському, а потім завідувачим відділом народної освіти Хмельницької області.

Маму заставляли ходити по хатах, за людьми, щоб збиралися у нашій хаті, бо тата забрали у тюрму. Вже після тюрми тато пішов до колгоспу і нам стало легше. Це сталося вже перед самою війною. За 1933 р. пам'ятаю лиш то, що на наприкінці літа ледве-ледве достигло жито, мама принесла до хати, у сні, колоски і почала бити ними об драбину і посипалося зерно на землю. Мама тоді каже: „все, діти, будемо вже не голодні!”. В колгосп забрали все: віз, борони, плуг. Коло хати лишилися порожніми хлів, стодола. З хати позабирали теж все: скриню, подушки, верети, бо бабка не дозволяла йти до колгоспу. Хазяйство спродали і голод був. Почали готувати коржики із бурячиння. Листя сушили на сонці, а потому перетирали на муку і робили такі коржики. Варили борщ із листя молодого буряка.

Тато сиділи в тюрмі і ніхто з сусідів нічого не приносив: самі голодували.

ВАСИЛЕНКО Михайло Михайлович, 1923 року народження, с.Косиківці, Новоушицький район.

Записала Климишина З.М., головний спеціаліст Кам'янець-Подільського міського архіву, 11.11.2005 р.

Мій батько теж мало не постраждав при утвореннях колгоспів. Сім'я наша була велика. Мати мала машинку швейну «Зінгер» і обшивала всіх сусідів, багатьох односельчан. Батько ж був теслю, пічником. Після закінчення польових робіт брав котомку з інструментами і ходив по навколишніх силах, де виконував теслярські та інші будівельні роботи. Проте заробив гроші, купив гонту і збирався перекрити хату. Однак сусіди попередили, що, коли він це зробить, то сім'ю розкуркулять і виселять із села. Так дім лишився під соломою аж до 1935 р.

Саме те, що батько і мати уміли все зробити та ще й мали корову і город допомогло пережити сім'ї із семи дітей важкі 1932 та 1933 роки. Під час голоду вижили ті, хто мали город і корови. Однак багато людей виїхали до Харкова, Охтирки, Сум, бо рятувалися від голоду. Харків був на той час великим промисловим містом і тому там залишалося багато односельчан і навіть після 1933 року.

Сім'я Василенків мала гарну корову і тому залишались усі живі. У селі не дуже багато від голоду померло, але було багато що ходили з опухлими

ногами і помирали. Приходили чужі люди і просили хліба, але я сам був пацан, 10 років, а тому не розпитував, хто і звідки прийшов. З наших родичів під час голодовки ніхто з голоду не помер, хоч сім'я була і велика. Батько працював у колгоспі, пас череду, і ходив на заробітки будувати мости через річку Псьол.

Він вручну розпилював колоди, на дошки, з яких потім настиляли мости, плотником був. Навесні хліба в селі не було ні в кого. Жінки і мати теж, пекли із кінського щавлику перепічки, маторжаники (із зерен щавлю), а в річці ловили черепахи. У багатьох у тих, хто приходив здалеку. Були опухлими ноги, а якщо відкривались рани, то людина помирала.

Менші діти, Дуся і Веня, ходили у дитячі колгоспні ясла. Мати помітила, що у Дусі почали пухнути ноги. Мама пішла до ясел і розпитала що дають їсти дітям. Виявилось, що, якщо у ясла ходило двоє-трое дітей з однієї сім'ї, то їсти їм давали з однієї тарілки. Веня, як хлопчик з'їдав усе швидше і більше. Мама попросила, щоб дітям давали їжу окремо і таким чином все владналося. Однак Дуся залишилася на все життя худенькою і хворобливою, а брат Веня не дожив навіть до 70 років. Не дивлячись на те, що сім'я більш-менш мала можливість не померти з голоду, батько ходив із старшими дітьми у поле. Тим людям видавали обід із супу чи борщу із лободи, забілені мукою.

Знаю, що ховали людей на кладовищі. Було багато жебраків: стариків, дітей чужих. Померлих старались забирати якнайшвидше, щоб менше бачили жителі села. Займалась цим сільська рада.

БОДНАР Надія Никифорівна, 1913 року народження, с. Косиківці, Новоушицький район.

*Записала Климишина З.М.,
головний спеціаліст Кам'янець-Подільського міського архіву, січень 2006 р.*

В 1932 році навчалася у Китайгородському технікумі птахівництва. Більшість студентів ходила на заняття до технікуму пішки через Кам'янець або Соувий Яр, Стару Ушицю, Кривчани, Вахнівці, Грушку, Гуту Угорську, Чугор. Технікум готував зоотехніків по птахівництву.

У самому містечку були костюл, церква, синагога, а більшість населення становили євреї. В 1933 році урожай був, бо в липні – серпні люди жали хліб, посухи не було.

В 1933 році ходили в Китайгороді і Косиківцях жебраки, люди не нашої нації і просили хліба. Студенти їли у столовій, де варили їсти. Варили сою таку, що мусіли їсти наприкінці жарену або варену (розварену). Хліба давали по 100 г, а ми підемо в місто, де єврейки продавали горішки по 10 копійок, купимо та й з'їмо з цим хлібом. Кажуть, що голод був скрізь, але я не бачила тих, хто помирав. Серед студентів ніхто з голоду не вмер.

ПІДЛОПУШНИЙ Михайло Омелянович, 1924 року народження, с. Косиківці, Новоушицький район.

*Записала Гладонько Л.В., зав. бібліотекою
с. Косиківці, 02.10.2007 р.*

Сім'я складалася з семи чоловік. Батько, мати і п'ятеро дітей. Жили бідно, хоча батько працював бригадиром колгоспу. Від хвороби батько помер, і мати залишилась сама з п'ятьма дітьми.

Сім'я голодувала і діти одне за одним помирали з голоду. Вижили лише двоє: Михайло та Маланка. Сестру забрала тітка, а мати пішла на роботу в колгосп, де давали хоч якісь харчі.

Збирали гриби, їли кропиву, лободу, мили равликів і пекли на вогні. Рятувались як могли. Не було видно розкиданих по доріжках яблук та груш, що падали з дерев. Не було також достиглих колосків пшениці, залишених на стерні для курей. Хатні димарі не пускали диму від приготування їжі. Не було ніяких зовнішніх ознак того, що свідчило б про селянське життя.

ІТКІН Ісаак Нусімович, 1926 року народження, смт. Нова Ушиця.

Записала Онищук Н.Л., директор районного історико-краєзнавчого музею, 16.11.2007 р.

В роки голоду я був ще малим, але дещо пам'ятаю з тих років. Ми жили біля ринкової площі, а там з дерев'яних лотків продавався хліб.

Я запам'ятав на все життя випадок, коли на площу прийшов чоловік, опухлий від голоду. Він якось вкрав буханець хліба і швидко почав його їсти. Хазяї, що торгували, збіглися і почали його бити. Так він з шматком хліба в роті і помер. Були люди, які жили заможніше, вони мали золото, продавали його і купували десь муку.

ДЯКОВА Васса Василівна, 1921 року народження, с. Пилипи Хребтіївські, Новоушицький район.

*Записала Газіна У.О., зав. бібліотекою
с. Пилипи Хребтіївські, 09.07.2007 р.*

В той час забирали в колгосп силою, а хто не хотів іти, того грабували, забирали зерно, одяг, корову і продавали тим, хто міг викупити.

Хто ховав продукти, того в сільській раді тримали на цементних плитах. Мамка сховала в діжку зерно і закопала.

Куркулів, як говорили на заможних людей, висилали. В колгосп заяву не хотіли писати, бо тоді треба було робити, що скажуть, працювати і в неділю, і в свята. Дуже великі накладали податки, і забирали все до крихти.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ГУСЛЯКОВА Євгенія Яківна, 1921 року народження, с. Пилипи Хребтіївські, Новоушицький район.

*Записав Ягодін М.Ф., вчитель
Пилипо-Хребтіївської ЗОШ, 17.07.2007 р.*

В ті голодні роки за Чернівці їздили за жомом. Сушили його і везли на товарняку додому. Чіплялись за вагони хто як міг. Дурнов Сидір їхав зі мною. Доїхали до Романкауц, а його не має. По дорозі, мабуть, помер. Гусяков Іван, мій свекор, лежав на землі і казав, що хоче їсти. Так і помер, а гробу немає. Розібрали з лавки дощечки і так зробили гріб.

Багато їхало в Москву, бо треба було платити податки, щоб не судили. А давати було нічого.

П'ЯНКОВСЬКА Софія Миколаївна, 1925 року народження, с. Пилипи Хребтіївські, Новоушицький район.

*Записала Газіна У.О., зав. бібліотекою
с. Пилипи Хребтіївські, 09.07.2007 р.*

Під час голодомору жила на Гуцульщині, під Польщею були тоді. Мій дядько Максим був бригадиром. Прочитали в газеті про голод на Україні, і люди всі зібрали хліб, в допомогу голодуючим.

Тітка моя розповідала, що повезли цей хліб до кордонів з Радянським Союзом, на Збруч. Польська сторона пропустила, а Совети кажуть, що немає у нас ніякого голоду. А дядько показує їм газету, де мати лежить мертва, опухла, а по ній дитина лазить. А на другій фотокартці люди навперегонки біжать за котом, щоб з'їсти. Прикордонник помовчав і каже, грузить на паром, так вже й бути – повеземо. Допливли вони до середини річки і викинули хліб у воду. Ось так і було. Приховували, що голод був.

ІЗОТОВА Гафія Петрівна, 1916 року народження, с. Слобідка, Новоушицький район.

*Записала Чорноконь Н.П., зав. бібліотекою
с. Слобідка, 31.07.2005 р.*

Голодомор дуже добре пам'ятаю, як сьогодні бачу ті дні. Нас у сім'ї було четверо: я сама старша з 1916 року, потім сестра Текля з 1918 року, за нею сестра Ірина з 1924 року і сама найменша німенька Ганя з 1932 року.

Урожай забирала влада, все що було до краплінки вигортали. Агітатори, яким влада довіряла (звали їх більшість активістами, а то й комнезамівцями) ходили і все забирали в людей, ніде не можна було сховати, скрізь знаходили. Це були Юстя Борганова, Дарина Гуль і інші. До хати приходили як коли і по двох, і по трьох. А було, що один заходив у хату, а другий під хатою стояв. Їм платило вище начальство, от вони і ходили. Я навіть не думаю, що в них були якісь документи.

Продукти харчування де хто міг, там і ховав: і в плоті, і на поді. Пригадую Юрій Трухимів ніс в скалу ховати мішок муки, а тоді ходив, по пригорщі брав і нас всіх ділив. Зерно забирали в людей більшість вдень, але пам'ятаю, що приходили і вночі.

Покарання до людей застосовували різні, але найбільшим було висилка цілих родин. Дуже багато з нашого села вислали. Я пам'ятаю Кузя Янчука, Петра Павлишиного, які вже назад не повернулися.

В колгосп добровільно могли йти тільки бідні, багаті в колгосп йти не хотіли, але змушували, наклали збори. Охороняли колгоспні комори тільки заслужені сторожі, вони ходили з такими залізними палицями.

Тим, хто пішов до колгоспу давали бендерівки і стакан дерті. Наша мама вступила до колгоспу в 1929 році, то в нас корови не забрали, але приходили, щоб тато давав насіння в колгосп. Прийшли за насінням, а тут тато вмер, і ми лишилися самі - четверо дітей і мама.

На першому році люди вже почали помирати від голоду: пухли ноги, руки, особливо страшно було дивитись на дітей. Усі люди їли бурячиння, кропиву, лободу, їх парили і робили з них такі плячки. З липи дерли кору, мололи і пекли маторжаники. На річці збирали скольки, равлики. Продуктами люди між собою не ділились, дуже рідко, хіба для якої дитини хто кришечку дасть, а то ні, бо всі були дуже голодні.

Був голод і в місті. Чула від старших людей, що хліб у продаж не надходив зовсім. Люди пухли з голоду, їли, в основному, картопляні муципайки.

Хоронили померлих на цвинтарі. Тим, хто займався похованням, ніхто не платив. Поминали тільки тих, в кого були родичі.

ДЮГ Михайло Олександрович, 1920 року народження, с. Струга, Новоушицький район.

*Записала Павлунік Л.М., секретар
Струзької сільської ради, 18.10.2007 р.*

Сім'я під час голодомору проживала в с.Струга. Було дев'ять дітей, під час голоду померло четверо.

Важкі часи були. Не було що їсти, не було в що одягнутися. Мати заховала у ямку два відра картоплі, то прийшли з сільської ради і забрали. Забирали все, навіть квасольку. Не дивилися, що діти пухли і помирали.

Батьки ходили на роботу у колгосп. В колгоспі давали вранці черпак супу й увечері, коли йшли з роботи додому. У школі також дітям давали черпак супу.

Їли усе: траву, бурячиння. У кого не було що їсти, то просили у сусідів, або ходили красти городину у інших.

МАЗУР Іван Іванович, 1922 року народження, с. Струга, Новоушицький район.

Записала Майстерчук Т.І., зав. бібліотекою с. Струга, 12.11.2007 р.

Сім'я під час голодомору проживала в с.Струга. Було семеро дітей, з них під час голоду померло двоє. Батьки варили лободу, потім рвали цвіт акації і їли.

Люди пухли і помирили з голоду. Більшість помирало чоловіків і дітей. Жінки ходили опухлі на роботу в колгосп за трудовень, а хто не ходив, того штрафували.

Люди не могли утримувати город, бо не було чим його обробляти поля і не було кому. Майже всі були хворі, опухлі, не мали сили.

СІМЧЕНКО Василь Григорович, 1924 року народження, с. Хребтіїв, Новоушицький район.

Записала Мудрик Г.П., директор Хребтіївської ЗОШ, 14.08.2007 р.

У сім'ї нас було п'ятеро дітей. Коли настали ці важкі роки, в нас зовсім не було їжі. Мама піде до дядька Глухмана Санька попросить пучок пшеничних колосків, перемеле їх вдома на жорна, зварить юшку і так поїмо.

Глухман Санько жив заможніше, мав поле і коні, сів, допомагав бідним. Ще бабка Наталя у яру біля річки жила, мала левади, садила кукурудзу і трошки картоплі. Теж допомагала бідним.

Вистачило б їжі і своєї, але прийшли активісти і все забрали. Нас п'ятеро спало на припічку накритих старенькою ковдрою, а активісти й його хотіли забрати. Але ми так міцно його тримали, що воно порвалось на клоччя. Мама плакала, просила, щоб дітям хоч трішки зерна залишили, але вони все забрали.

ГУМЕННА Агафія Петрівна, 1925 року народження, с. Хребтіїв, Новоушицький район.

Записала Мудрик Г.П., директор Хребтіївської ЗОШ, 14.08.2007 р.

Мені було вісім років, коли померла мама. Бабка не віддала мене у притулок, а забрала до себе. Бабка ходила за горб у ліс, здирала з ліщини кору, перемелювала на жорнах, і ми пекли млинчики. Ще бабка ходила примовляти людям, то вони давали хто що мав.

На Великдень бабці дав хтось одне яєчко, вона принесла його додому і ми дуже раділи. Вона пішла з тим яєчком аж у Куражин до церкви, щоб посвятити.

Пам'ятаю, що був ще старший брат. Забрали його на ту першу війну. Пропав безвісти. Звали його Андрухів Фіма.

ЄДИНАК Надія Юхимівна, 1922 року народження, с. Шебутинці, Новоушицький район.

Записала Боднарчук Н.Й., зав. бібліотекою с.Шебутинці, 25.05.2005 р.

Голод дуже добре пам'ятаю. Посуха. Не було урожаю. В людей все забирали. Приходила бригада – двоє, троє, четверо, як в який день, і забирала все. Люди ховалися, щоб їх не застали вдома - чоловіки по лісах, жінки де могли.

До колгоспу одні йшли самі, здавали худобу, все своє. А були такі, що тікали. Мама моя не хотіла йти, а тато хотів. Але пішли пізніше, коли вже все було організовано. Тих, хто не хотів йти, силою заганяли або висилали.

Люди почали пухнути і вмирати вже в 1932 році. Нехай ніхто не знає, як я маленька ходила з мамою, вона в'язала маленькі сніпки, а я збирала колоски.

Були такі, що голодовки не знали, мали запаси. А ми були бідні. Осередок з кукурудзи мама витягла, равликів варила, лободу, кропиву, і ми так їли. Пам'ятаю мама назбирає равликів. Вони з ріжками, мокрі, добре не вжарені, а ми з братом деремось за ними. Ходили на гриби. Багато від них повмирало, бо спішили їсти, а вони недоварені були. Їли все, що в природі було.

Хто мав вижити, той вижив. Випадків людоїдства в 1933 році не було, а от в 1947 році були.

В Зелених Курилівцях була родина багата. На місяць миску муки нам давали, хліба печеного кусочок. Ми так чекали маму від родичів.

ПОЛОНСЬКИЙ РАЙОН

ТРОЯК Панас Сергійович, 1914 року народження, с. Білецьке, Полонський район.

Записала Кири М.І., зав. бібліотекою с. Білецьке, 18.12.2005 р.

Голод був страшний. Увесь урожай забирала влада. Ті, хто приходили відбирати, не мали при собі жодних документів. До людей застосовували різні покарання, висилали до Сибіру. Людей, які не хотіли віддавати зерно, били палицями. Ми їли кору з липи, калачики, мокрець, кропиву.

Померло в селі тоді більше 150 чоловік.

БЕРЕЗНЮК Надія Самійлівна, 1918 року народження, с. Котюржинці, Полонський район.

Записала Гільман В.О., зав. сільською бібліотекою с. Котюржинці, 26.01.2008 р.

Пам'ятаю дуже добре, я голод пережила, набідувалась. Не можна було нічого приховати, кругом заглядають, все вишукують. Люди почали помирати з голоду навесні 1933 року. Ніхто ні з ким не спілкувався, ніхто нікому не допомагав. Кожен намагався вижити самотужки. Були випадки, коли людина йшла дорогою, падала і вмирала. Ми в ставку ловили ракушки, смажили їх і їли.

ВАЛЬОСА Сергій Прокопович, 1924 року народження, с. Котюржинці, Полонський район.

Записала Гільман В.О., зав. сільською бібліотекою с. Котюржинці, 26.01.2008 р.

Який був страшний час... З жахом згадую ті страшні роки. Усе забирала влада. Було так, що якщо не віддаси зерно добровільно, то відберуть насильно, і ще й покарають. Лише в школі давали дітям їсти, а ми пухли з голоду. Забирали не лише продукти, а й рушники, одяг та інші речі. Поля охороняли комсомольці. Ніхто ні з ким не хотів ділитись, кожен держав для себе. Їли лободу, кропиву, жаб... Далі мені важко згадувати.

ВАЛЬОСА Ніна Матвіївна, 1920 року народження, с. Котюржинці, Полонський район.

Записав Завадський А.А., Котюржинецький сільський голова, 06.02.2008 р.

Помирали люди з голоду, бо не було що їсти. Трохим і Шабловська в нашому селі вмерли самі

перші і мій батько, Ковальчук Матвій Васильович, вивіз їх на кладовище. Повмирили Войтюки: Наталка і Архип і їх поскидали в одну яму. Померла і сім'я Стельмащуків, Домінька і Захар, і їхній син Михайло.

БАГІНСЬКА (Домбрівська) Ядвіга Станіславівна, 1910 року народження, с. Лодзянівка, Полонський район.

Записав Ящук П.Я., член Асоціації дослідників голодоморів в Україні

Страшний той голод, страшно вмирати. От іде людина і опухла вся, зовсім опухла і на людину не подібна, щось таке замучене, брудне. От іде, іде, вирве траву і їсть, то же якусь бадилінку бере і їсть. І гляди – вже не має. Ще одне. В нас підносчик був Лавренюк, то з столової помії виливали, ото він тим і живився. Ну, скільки він поживився? Як через кілька днів дивимось – то він вже не живий...

Місцевий голова був Бурковський Янко, в Лодзянівці, то він говорив, що людям не давай хліба, вони моляться – то нехай їм Бог дає. І хліба не дали нашій сім'ї, хоч ми всі робили в колгоспі і заробили 5 ц. хліба.

ГРИНЕВИЧ Василь Францович, 1923 року народження, с. Котюржинці, Полонський район.

Записав Ящук П.Я., член Асоціації дослідників голодоморів в Україні

В Котюржинцях померло 50 людей з голоду, а в Котелянці десь півтисячі людей померло з голоду. Трупі людей кругом валялися, просто не було кому ховати. Це залишилося в пам'яті, таке не може стертися з пам'яті.

КОЛІСЕВИЧ Домкія Несторівна, 1923 року народження, с. Микулин, Полонський район.

Записала Гуменна Г.А., бібліотекар, 26.09.2005 р.

Я дуже добре пам'ятаю голод 1932-1933 років. Голод зробила тодішня влада, яку люди називали комнезами. Ходили по хатах з дринами і відбирали в людей усе, що було їсти. Наша сім'я пішла в колгосп з першого дня. Батько добровільно записався. В нас були коні, то їх забрали, а корова залишилася в сім'ї, завдяки якій сім'я і вижила. Чула в нас в селі

була жінка, яка принесла колоски за пазухою і її за це судили.

Ми їли полов'яники з конюшини. За гладущик молока можна було виміняти кусочок хліба. На кладовищах хоронили навіть без трун. Розбирали підлогу в хатах, бо не було дощок на труни.

ОМЕЛЬЧЕНКО Станіслава Адамівна, с. Новоселиця, Полонський район.

Записала Герасимчук Наталія, учениця 1 ліцейного класу Новоселицького НВК, 23.03.2006 р.

Мені на той час було всього 12 років, але ті страшні події глибоко врзались в мою пам'ять. Моя сім'я складалася з 9-ти чоловік: 4 дорослих і 5 дітей. Я була найстарша.

В роки колективізації мій дідусь без опору вступив до колгоспу і здав туди все своє нажите тяжкою працею майно: культиватор, плуг, різний реманент і пару добрих коней, тому в них не відібрали їжу, так як в інших, наша сім'я менш чутко відчула на собі роки голодомору. До того ж виручала корова, наша основна годувальниця.

Батько мій працював на цукровому заводі і отримував пайок – муку, з якої мати пекла хліб. Також, в запасі в нас був мішок гороху і пшона.

Недалеко від нас жила сім'я Трояків, в якій було 6-ро дітей і ми дружили між собою. Батькам тієї сім'ї скрутно приходилось. Вони ловили в гаю ворон, варили їх і їли. Якось моя бабуся замісила тісто і спекла нам по одному пирогу. Семирічний Іван свого пирога з'їв, а бабиного вкрав і сховав під шапку на голову. Вона замітила і запитала, що в нього під шапкою сховано? Бідний хлопчик розплакався і пояснив, що хотів віднести пирога своєму другові із сім'ї Трояків, який вже не міг говорити і тихо помирав від голоду. Бабуся звісно віддала пиріг, завдяки чому хлопчик і вижив. На жаль, з тієї сім'ї після голодомору з 6-и дітей залишилось тільки 2.

Тяжко приходилось тоді всім. Люди пухли від голоду, крали один в одного посажену навесні картоплю, щоб вижити.

ЧОРНА Хівона Демикіївна, с. Новоселиця, Полонський район.

Записала Рибій Світлана, секретар Новоселицької ради, 21.12.2007 р.

В пору, коли дозрівало жито, пустилася в рідне село пішки... Дорога була довгою. Я йшла без відпочинку цілий день, і вирішила попроситись на ніч у хату. Ніхто не хотів взяти на ніч. Коли чую собачий гавкіт. Дивлюсь стоїть хата без вікон і дим з комина валить. Зайшла я у двір, а два величезні собаки ледве не з'їли мене. Вийшов з хати чоловік і відігнав псів, запросив до хати. В хаті було темно і щось варилось. Я присіла на лавку і розповіла цьо-

му чоловікові про все своє життя. Він сказав, щоб я залишилася. Я мала напалити в котлі, за що мала чималеньку плату. Чоловік вийшов з хати, а я подивилася в котел. Підняла кришку і остовпіла: виглядало людське вухо і рука. Я вилетіла з хати і бігла щодуху цілу ніч. Зустріла лісника, він вивів мене на дорогу, і я попрямувала в село до сестри. В своєї рідної сестри я прожила місяць, не встаючи з постелі. Що закрию очі – схоплююсь і кричу, все мені ввижались людська голова і людські вуха в котлі. Коли я оклигала, стала ходити на роботу. У 1936 році повернулася в рідне село. Отакий був страшний час. Людей у звірів перетворили. Як згадаю, то аж моторошно стає.

ПРОХВАЧОВА Любов Карпівна, с. Новоселиця, Полонський район.

Записала Паламарчук Ірина, учениця 1 ліцейного класу Новоселицького НВК, 23.03.2006 р.

Жодну людину не обминуло це страшне горе. Родину, в якій я виховувалася, це також не обійшло стороною. Мені на той час було 11 років. Хоча була ще дитиною, але страшні події з того часу запам'ятаю назавжди.

Їсти не було що. З щавлю пекли млинці, варили і жарили річкові черепахи. Спасала корова. Вона звичайно давала мало молока, але для нашої сім'ї вистачало, адже я була єдиною дитиною в сім'ї. Пам'ятаю, що сусід дід Юхим, який був мисливцем, якось приніс нам вбитих ворон на вечерю, а ми в замін дали йому літру молока.

Жахливо було чути, що кожного дня хтось помирав, а ще й в таких великих кількостях. Одного дня помер дід Максим... Він неділю полежав, а в останні два дні навіть не міг повернутися і щось сказати. Бабуся Федота була сильною людиною, навіть у такі хвилини вона могла жартувати і взагалі була такою жвавою, що навіть у день смерті діда співала, але дуже сумну пісню, а наступного дня померла сама. Діда і бабу поховали разом, більш-менш полюдськи, у трунах.

КОШЕВИЧ Владислав Антонович, м. Полонне.

Записав Ящук П.Я., член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

В Полонному люди в 33-му помирили з голоду. Моя рідна сестра Ганя, з 1928 року народження, померла з голоду в 33-му році. Батько заробляв на роботі за місяць пара червінців. Пішов купити хліба, пшона, крупи. А сестра Ганя і снувала біля всього того, вхопила кусень хліба, пішла за клуню в лопухи, там з'їла і там же померла. Дитя було опухле, виснажене, а раптово з'їло хліба і померло. Їли ж липи.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ЛЕСИК Агафія Мартинівна, 1922 року народження, м. Полонне.

Записав Ящук П.Я., член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

Багато з нашої вулиці людей померло. Пам'ятаю сусідська дівчинка Оліта, років 5-ти була. Підійшла до нашого перелазу і просить їсти. А що ми могли їй дати, коли наша мати залишилася вдовицею і з 4-а дітьми на руках? Пішла вирвала їй моркву на городі, а вона стали її їсти із землею. З цієї хати померло троє і ця дитина.

ГЕРАСИМЧУК Галина Федорівна, 1930 року народження, м. Полонне.

Записав Ящук П.Я., член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

«... в нас була мачуха, бо мама померла в 33-му з голоду. Ще дві старші сестрички з голоду вмерли. Я найменша в роду була. Сестричок звали Віра і Феня...»

ЛУЦЕНКО Галина Тимофіївна, 1923 року народження, м. Полонне.

Записав Ящук П.Я., член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

Голод 33-го почав спадати, як підійшло до нового урожаю, до нової картоплі. Протягом всього року євреї на базарі продавали хліб. В Полонному на базарі крумка хліба коштувала 100 карбованців. Ті гроші, порівнюючи з теперішніми, були дуже дорогими. Виручало те, що в нашому колгоспі давали баланду, затируху, бо я бігала мамі допомагати...

САВИЦЬКИЙ Іван Марцельович, 1918 року народження, смт. Понінка, Полонський район.

Записав Ящук П.Я., член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

В 33-му страшна голодовка була. Я підлітком там до Загуби гасав, то там на вулицях в Загубі валялися мерці, чи не встигали поховати, чи що... Голод не вродився сам по собі, його зробили ті, що ходили від сільради і забирали останнє.

КОШЕВИЧ Ганна Домініківна, 1916 року народження, смт. Понінка, Полонський район.

Записав Ящук П.Я., член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

Я пішла в це село (Новаки) до брата двоюрідного допомагати сіно гребти в 33-му році. То не можна було підійти до хатів. Стоять хати, а не підійдеш –

задихаєшся, а там по 10, по 5 лежить людей, якщо не в кожній, то через хату. Не було кому в селі ховати померлих від голоду.

КОШЕВИЧ Цезар Тимофійович, 1920 року народження, смт. Понінка, Полонський район.

Записав Ящук П.Я., член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

Коли жили ще в Гармаках, то моя мама хрещена – Сміливець Мар'янка. В її сім'ї був син Олекса, син Євмен і ще один син був, і дочка Галя була, і батько Кузьма був. То тільки пережили голод з цієї сім'ї моя хрещена мама Мар'яна, а то всі з голоду повмирили. Прийду туди в сім'ю, бачу: вони всі такі висухали, страшні, те спить не встає, те спить – не обзивається вже...

Були Карбівські, а за ними Березецькі... Я грався з їхніми дітьми. Також вимерли з голоду... Повністю всі. Була сім'я в Гармаках, він звався Федір, а вона Улита, і діток багато. Всю сім'ю в голод вивезли на цвинтар. Бачив, беруть саночки зимою, вмерлого замотують в якесь полотно, на саночки – і на цвинтар. Хтось міцніший з трудом вишкрябує ямку і засипають в тій ямці....

КИСЛИЙ Степан Петрович, 1923 року народження, с. Прислuch, Полонський район.

Записала Ярема Н.С., вчителька, 15.08.2005 р.

Причиною голоду, на мою думку, був неврожай. Відбирали в людей все, що ми вирощували в полі.

Мій батько приховав частину зерна, заморювавши його в грубу, а частину зерна сховав у смітті на горі, таким чином ми і вижили.

До нас прийшли п'ять чоловік: голова сільської ради, комсомольці і уповноважені з району. Довго шукали, але нічого не знайшли. В нашому селі люди почали помирати з голоду в квітні 1933 року.

В селі було створено інтернат для дітей-сиріт, і їх кормило усім, що було. Були випадки людоїдства.

УЛЯНИЦЬКА Анастасія Михайлівна, 1911 року народження, с. Черніївка, Полонський район.

Записав Ящук П.Я., член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

Вийшов дуже великий голод весною до жнив. Опухли всі люди, дуже опухали. Я сама була опухла дуже. Люди помирили з голоду в селі. Багацько вмирало дітей. Що було їсти? Збирали бур'ян, лободу. Корова в нас була, якби не корова, то хтось би і помер. Сусідка була, чоловік її Степан, Вербенець Марія, то в неї троє дітей з голоду померло, а пережили голод двоє – син і дочка.

СЛАВУТСЬКИЙ РАЙОН

МАРКЕВИЧ Меланія, с. Берездів, Славутський район.

*Записав Чорнокрилюк В.І.,
вчитель Берездівської ЗОШ, 19.07.2005 р.*

Особливо було важко в 1933 році. Зимою і весною 1933 року – зовсім погано. Люди опухали від голоду. Харчувалися, хто, чим міг. Варили потеруху із сіна, з колгоспного току можна було взяти гречаної полову. Розтирали в макітрах бруньки із липи, а потім молоде листя, заварювали, хто міг, то молоком, а в кого не було молока – водою. І так переживали. Я працювала на різних роботах в колгоспі: в огородній, рільничій бригадах, була конюхом, скирдувала солому, працювала біля молотарки. В 1933 році давали по маленькому кусочку хліба.

КУПРІЯНЕЦЬ Марія, с.Берездів, Славутський район.

*Записав Чорнокрилюк В.І.,
вчитель Берездівської ЗОШ, 26.06.2005 р.*

Чи пам'ятаю голод 1932-1933 рр.? Пам'ятаю і не тільки я, всі, хто пережив і вижив – не забуде. Кажуть про покійників говорити недобре не можна, але в той час в нас був такий Кригін Р. Його забрали в 1937 році і, кажуть, розстріляли. То цей Кригін таке виробляв, що навіть сьогодні згадати страшно. Була в нього така бригада – ходили по хатах витрушували, де що було, шукали кругом: на горищі, в хліві, за хлівом, навіть в мішках і ще й погрожували: “Якщо не скажеш, де заховано, а ми знайдемо, то згниєш в Сибіру”. Забирали навіть подушки з ліжка і образи.

Людей помирало багато, але говорити про те, що «вмер з голоду» не можна було, і в документах про смерть писали, що помер від простуди.

ТРОЦИК (Лойко) Марія Яківна, с.Берездів Славутський район

*Записав Чорнокрилюк В.І.,
вчитель Берездівської ЗОШ, 17.07.2005 р.*

В ті роки в Берездові за рахунок нашого колгоспу існував патронат. Із колгоспу давали крупу, муку, і все інше. А було нас, вихованців, 11 дітей: 10 хлопчиків і я одна дівчинка. Коли в 1932 році померла мама, а в 1933 – батько, нас, чотирьох дітей, взяли на утримання патронату.

Із інших сіл: Модестівки, Зубівщини, Селичева дітей там не було, бо були свої колгоспи. А до нас приходило багато дітей. Їх називали біженцями, та їх не приймали. Інколи давали їм поїсти і відправляли (проганяли) від нас, щоб не розпускали свої воші.

ЛІСОРГУРСЬКА Сабіна (96 років),с. Берездів, Славутський район.

*Записав Чорнокрилюк В.І.,
вчитель Берездівської ЗОШ, 10.11.2005 р.*

Пам'ятаю все до найменших дрібниць. Такого забути ніколи не зможу, хоч хочу забути і не згадувати, але не можу. Питаєте чому був голод? Бо в людей забрали все, що мали з продуктів: забрали зерно, картоплю. Потім ще були такі загони, які вишукували зерно спеціальними шпичками, приходили до хати по чотири-вісім разів на день і перевертали все, вимагали показати, де захований хліб. В печі було заховано за трісками горщик з квасолею, і то забрали. І лишилася я з чотирма дітьми, бо чоловік помер в 1932 році. Сказали, що від простуди.

Для тих, хто працював в колгоспі, давали за кожен вихід на роботу по 100 грамів хліба і трохи хліба для дітей. Але хіба того хліба вистачало? Добре, що в нас була корова, то на молоці варили терту гречану полову і так переживали з дня на день. А молоком ще треба було поділитись із родичами, сусідами, в яких не було корови, а вони пухли з голоду.

КИРИЛЮК Оксана Федорівна, с. Варварівка, Славутський район.

*Записав Терновий В.О.,
редактор міськрайонного радіо, 10.02.1990 р.*

Тяжко було тоді жити. Не доведи, Боже, щоб таке повторилось. Не було ні хліба, ні картоплі. Сиділи ми голодні. То батько наш возив в Ізяслав дрова. Завезе хуру дров туди, а назад - трішечки картопляних лушпайок, отриманих взамін. Ми варили ці лушпайки. А ще рвали з дуба жолудики. Товкли їх, розмішували з лушпайками і цю масу пекли. Їли ми й борщ без картоплі. Носили у Шепетівку щавель. Продавали там його. І були щасливі, коли могли за щавель хоч скляночку крупи принести додому. Пухли тоді люди з голоду. Вмирили вздовж доріг і лежали так долілиць. У мого сусіда Міхотенка було три хлопці, як дуби. Ходили вони до лісу різати дрова.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Робили тяжко, хотіли їсти. А їсти не було що. От і всі троє померли з голоду. То було щось страшне.

Ходили дворами сільські активісти. Штурхали вони шпичками на городах, шукаючи в землі зерно. Це були Яворський, Пуц та Шевчук. Якось вони зайшли до нас і забрали останнє просо, якого трішечки було в череп'яній банці. А одного разу позабирали навіть й подушки. І так було: накладають податок - виконуємо його, а другого дня накладають ще один податок. Не мали ми вже що віддавати, то забрали у нас коні. Розкидали тоді в людей клуні, забирали у них худобу. І люди не хотіли йти а колгосп. Просто не знали, що то робиться.

ШАМРАЙ Марія Микитівна, с. Варварівка, Славутський район.

*Записав Терновий В.О.,
редактор міськрайонного радіо, 10.02.1990 р.*

Я була замужем в Радошівці. А коли в 1933 році прийшла в своє рідне село, то вже мої батьки помирали з голоду. Тоді була така голодовка, що йдеш куди-небудь і бачиш: вже людина й лежить мертва. І, гірко згадати, ставало вже не страшно бачити оце. Люди хотіли їсти.

ЮРЧУК Марія Несторівна, с. Варварівка, Славутський район.

*Записав Терновий В.О.,
редактор міськрайонного радіо, 10.02.1990 р.*

Ходили селом комісії зі шпичками. Вони вишуквали, де лежав у людей хліб і забирали його. Так і зробився через це голод. Стали люди дуже пухнути. І померло багато-багато людей. А хто не вмер, то став іти до колгоспу. Там давали баланду: варили житні галушки і обливали їх водою. Був в нашому селі Мохотонко Василь. У 1933 році він подав заяву до колгоспу. Тоді ще не було каструль. Взяв він горнятко і пішов до колгоспу за баландою. А біля моєї хати була доріжка з перелазом. От ішов назад той чоловік. Ніс баланду. На перелазі впав, горнятко побив. Голодний був і не встав. Звідси його й забрали мертвим. А одного хлопця, який жив з нами по сусідству, принесли додому також мертвим і не було його у віщо нарядити. То взяли того жолоба, з якого коні їли, вклали його туди і так поховали. А як ховали? Покладуть на воза, викопають яму і загорнуть. Не було там ні попа, ні людей... Багато з голоду вмерло людей. Щоб не пропасти голодною смертю, йшли жати в поле зелене колосся. А тих, кого ловили біля цього колосся, засуджували, відправляли в тюрму.

Думаю, що ті, хто ходив тоді зі шпичками селом, отримували від когось таке завдання. Мабуть-то, хтось їх посилав. Наприклад, мого батька називали куркулем. І коли його розкуркулювали, приховав він

на чужому городі жито. А прийшли Литвинчук і Гулевич вишпичкували це жито, завезли в колгосп, їм за це ще й дали премію. Це було в Радошівці.

Я прийшла заміж у Варварівку. Просила чоловіка вступати в колгосп. А його мати каже: "Не йди, сину, бо це ж чортові душу понесеш". Ми не йшли до колгоспу. І до нас завітали неждани гості - сільські активісти. Я тоді дещо принесла з дому, від батька, бо непогано ми жили. А Шнира, як його по-вуличному називали, простелив рядно на долівці і став викидати усе зі скрині, став грабувати. А був із ним уповноважений Пашинський. Я стала перед ними плакати. Кажу: "Людоньки, я б пішла у колгосп, та чоловік не хоче." "Ти куркульська морда!", - заволав Шнира. Я пояснила Пашинському, що дещо принесла з собою із Радошівки, а тут, на піщаній землі, мовляв, не розжилися. Уповноважений мене уважно вислухав. Підійшов до Шнири і вдарив його по обличчю, а сам повкидав все в скриню, і так пішли вони від нас.

На другий день знову зайшов до нас Пашинський і запитав мене: "Ви правду кажете, що хочете йти в колгосп?" А я кажу: "Йй-бо, правда". Пашинський від мого імені написав заяву, її зміст був таким, начебто я прошу взяти з чоловіком розлучення і подам його в суд. А що мені присудять, усе здам в колгосп. Я розписалася під цією заявою. Він забрав цю заяву в кишеню, і до вечора мене прийняли в колгосп, а наступного дня мені загадали до роботи.

Головою колгоспу був тоді Гулевич. Зайняв він у нас кращу землю, на якій був його великий город. А жінки трудилися на цьому городі, начебто так було й треба. І ось одного разу я виступила проти цього безчинства на зборах. То піднявся Гулевич і сказав, що я - дочка куркуля. На це я висловила так: "не я зробила батька куркулем, а він дуже добре працював, мав коні, корови, та й через це назвали його так". А батько голови колгоспу був ледачим, не хотів робити. І був біля церкви дзвонарем. Про це я теж сказала на зборах. Від цих слів голова колгоспу й сів.

Присутній на зборах уповноважений підвівся і сказав: "Маєте, жінко, повне право подавати голову за те, що вас обзиває, в суд", і засудив голову за його грубість.

Згодом скинули Гулевича з голови колгоспу і назначили іншого чоловіка на його місце. Восени і мій чоловік подав заяву до колгоспу. Посміялися, що прийшов у колгосп після мене, і прийняли. На другий день загадали до роботи. Запріг коні у колгоспі і поїхав за картоплею. Але ніколи не мав діла з кінми, і в обід, наче в себе у дворі, випріг біля конюшні коні, поставив там воза та покинув шлеї надворі, і пішов додому обідати. А ввечері зібралось правління й оштрафувало чоловіка на три трудовні, хоча й одного трудовня він ще не заробив. І після цього випадку чоловік заявив: "Поки жити буду, не піду в колгосп".

Мало було не забула ось що. Тут, де я зараз живу, була колись хата. То в ній і чоловік, і жінка, і

усі діти померли з голоду. А стару хату розібрали в колгосп на дрова. Пам'ятаю, як сусідка Настя казала до сусідського кривого хлопця: "Може, ти мені якось зловиш ворону?" А він відповів: "Як я вилізу на сосну, коли кривий?" і тут же Настя в мене на очах померла.

ВОРОНЮК Іван Іванович, 1916 року народження, с.Ганнопіль, Славутський район.

Записала Казакова Т.К., бібліотекар, 01.07.2007 р.

У моїй сім'ї було 10 чоловік: батько, мати і нас, восьмеро дітей. В ті страшні 1932-1933 рр. було дуже тяжко. Мати варила нам з липи суп. Збирали літом з конюшини квітки, сушили їх, а потім вона з них пекла коржі на сковороді, яку змащувала солоним огірком. Збирали гнилу торішню картоплю і з цього крохмалю пекли галеші. Згодом мати злягла від голоду, не могла ходити, опухла. Ми їй заливали молоку силою, через якийсь час вона піднялась. Добре, що мали корову, то так спасались від голоду. Остання, найменша сестричка, коли мама злягла і не могла біля неї ходити, померла.

Ми, старші хлопчачки, робили у полі, то нас годували якимось супом у їдальні.

ПРОСЯНОВСЬКА Ольга Михайлівна, 1917 року народження, с. Глинники, Славутський район.

Записала Петровська Н.Б., секретар Ганнопільської сільської ради, 07.07.2005 р.

В 1933 році я вже була майже дорослою, адже я – найстарша в сім'ї, і приходилось заробляти не тільки для себе, а й для всіх членів сім'ї. На заробітки мусили ходити на "западну" в Кураш, працювали цілий день на харчі і кусок хліба. Коли вже йшли додому, то на полі збирали гнилу картоплю, а з цієї картоплі (в ній багато крохмалю) пекли млинці, ми їх називали – галети.

МИКОЛАЙЧУК Гнат Тихонович, с. Голики, Славутський район.

Записав Терновий В.О., редактор міськрайонного радіо, 10.02.1990 р.

В ті голодні роки був я ще дитиною. Тепер скільки завгодно є хліба і до хліба, а тоді ж нічого не було їсти. І на базарі не можна було купити щось поїсти, бо нічого там не було. Ходили від хати до хати по селу комісії, які забирали в людей зерно і залишали їх без хліба. А в декого взагалі не було що їсти. То ходили люди рвати щавель, жолуді. Товкли ці жолуді, розмішували з картопляними лушпайками і пекли такі пампушки...

Життя наше було дуже тяжким. Накладались на людей великі податки. А на того, хто їх не виконував, наклали ще більші. Забирали все! Навіть горох та квасолю. Бо тоді сільраді були доведені плани обкладання людей податками. Через це багато людей пухло з голоду і помирало.

Були у нас до колективізації сім'ї, які багатше жили. Вони мали декілька гектарів землі, мали коні, їздили на заробітки, як й інші. Не розкошували. Але їх вважали заможними. І чотирьох чи п'ятьох таких господарів вислали із села. Вони й не повернулися назад. Ці люди не були проти радянської влади, не були вони ворогами народу. Може, тоді і владі треба було так діяти, щоб організувати колгоспи?

ДОБРИНЧУК В.Є., 1922 року народження, с.Довжки, Славутський район.

Записала Добринчук В.Є., бібліотекар с. Довжки, 22.02.2008 р.

Я була мала, але пам'ятаю, що був голод, бо хотілося їсти, а не було що їсти ні хліба, ні картоплі. Не було де взяти, був неврожай, не було зерна щоб засіяти, ходили по людях, щоб щось виміняти, люди голодали. Урожай забирала влада. Вирощене на огороді забирала сільська рада, заганяли в колгоспи. Було безвладдя. Ходили правителі з колгоспу і забирали у людей всі продукти. Це були бригадири, голови. Доносив на сусідів за приховане зерно не було. Сільські правителі приходили самоправно забирали, ніяких документів в них не було. Це все робилось самоправно.

Дехто з людей приховував зерно, закопуючи його в землю, але знаходили, були такі палиці, вони ними штурхали землю і шукали. Приходили по три, по п'ять чоловік до хати свої люди з сільської ради, колгоспу, бригадири, приказував район. Ніде нічого не можна було заховати, не було такого місця, щоб там не шукали, хоч і було приховано, знаходили і забирали. Забирали тільки продукти, одягу не було, не було що брати, худобу могли забрати. Хто йшов до колгоспу тому давали їжу, була столова, варили суп, хоч він і був ріденький, але давали раз у день.

Можна було збирати в полі колоски, люди ходили збирати, вдома мололи на жорнах і пекли хліб.

Самі сільські власті охороняли поля, комори від людей щоб не крали. Люди трохи йшли в колгосп, трохи змушували. Хто був бідний ішов сам, хто багатший не хотіли йти, в них забирали поля, землю, урожай і примушували йти в колгосп.

Худобу не можна було сховати, бо не було де, стояла в хлівах. У нас тоже забрали корову. Ходили вдень, забирали зерно, часто ходили. Люди вмирили з голоду, оставались діти, сироти, ніхто ними не цікавився, не опікувався, державі було все рівно, ходили по вулиці, їх ніхто не доглядав.

Варили солодкий буряк, листя липи, збирали і пекли з цим коржі, варили чай, збирали щавель, ло-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

боду, диких тварин не було, щоб можна було убити. Нічого не можна було купити не в городі не в селі, обміняти теж не було що.

Ніхто нікому нічого не помагав, не давав, бо не було що дати, кожен думав про себе як вижити, не було чим допомогти комусь, коли в самих не було що їсти. Померлих від голоду хоронили на могилах, їх хоронили свої, близькі, ніхто нікому нічого не платив. Хто остався живий поминають своїх на проводи, також поминають у церкві.

В нашому селі є церква, відноситься вона до Києво-Московського патріархату. Хрестів і пам'ятників в нашому селі не встановлено.

ЛОЗИНА Тетяна Мефодіївна, 1915 року народження, с. Дяків, Славутський район.

*Записала Герус Т.С., секретар
Дяківської сільської ради, 28.07.2005 р.*

Нас в батьків було 11 дітей. Хоч була я малою, але ті страшні дні голоду пам'ятаю. По селу ходили люди, тепер не пригадую їх прізвищ. Від них нічого не можна було сховати. Один з них, наш сільський, в хату на коні в'їжджав. Двері були низенькі, та з коня не злазив. Пам'ятаю, як моя мати сховали під голівку хворій Мані (це моя сестра, їй було тоді рік чи два) жменю якихось круп – знайшли й забрали. Як тільки не просили залишити дитині, видерли...

Мої старші брати Павло й Гулько ходили в с. Ганнопіль по брагу (там була гуральня). Вдома цю брагу проціджували і їли осадок. Ходили по гнилу картоплю, їли листя лободи. Ось так і вижили. Людей в селі померло багато, але я імен і прізвищ не пам'ятаю.

ГЕРУС Варвара Андріївна, 1927 року народження, с. Дяків, Славутський район.

*Записала Герус Т.С., секретар
Дяківської сільської ради, 28.07.2005 р.*

Пригадую, як приходили якісь люди і все забирали, навіть сушені грушки забрали. Батька забрали, і з того часу його нема. Було в сім'ї 5 дітей, двоє померло. З жителів с. Дяків померли в родички Якилини Лукашкової три сини: Митрофан, Федір, Михайло та батько Іван. Наша сім'я вижила, бо мати ховала муку, спускаючи мішок в колодязь, і так спасала нас від голоду.

СТАДНИК Марія Семенівна, с. Кам'янка, Славутський район.

*Записав Терновий В.О.,
редактор міськрайонного радіо, 28.02.1990 р.*

Мені було тоді 13 років. Несла я додому із лісу ягоди і побачила в лісі якогось дядька, що помирав

з голоду. Глянула на його страждання і з ляку пустилася бігти. Коли ще раз ішла до лісу за ягодами, то бачила того незнайомого чоловіка мертвим. Біля нього була вирита яма. В той голодний час в нашому селі багато було чужих людей із Житомирщини. Вони покидали свої села з надією врятуватися від голодної смерті і їхали до нас. У Кам'янці, на місці нинішнього кладовища, розміщалась лісорозробка. Там була їдальня. Приїжджі працювали в лісі і уникали нахабної голодної смерті. Але не всі. Помирали від голоду і окремі наші односельці. З тієї причини пішов на той світ і дядько мого чоловіка Пилип Стадник.

ЛЯШУК Софія Лазарівна, 1910 року народження, с. Киликиїв, Славутський район.

*Записала Ляшук Л.В., секретар
Киликіївської сільської ради, 26.09.2003 р.*

В нашій сім'ї Петруків було 10 членів сім'ї: батько - Лазар Спиридонович, мати - Уляна Платонівна, брат батька - Прокіп, сестра батька - Марія, баба Тетяна – мати Лазара, та діти Лазара: Софія, Ганна, Федір, Степанида, Яків.

Сім'ю розкуркулили, забрали хлів, клуню, 4 коней, 4 корів, землю, залишили хату, оборану кругом. Жили впроголодь. При розкуркуленні, з хати забрали все: одяг, взуття, постіль, подушки, посуд. Поневірялись в наймах, голодували і з голоду помирали: батько, мати, дядько, тітка, баба.

КОНОНЧУК Степан Микитович, 1918 року народження, с. Клепачі, Славутський район.

*Записав Клімчук А.В.,
Клепачівський сільський голова, 10.09.2007 р.*

У ті роки в селі працювала колгоспна їдальня, де харчувалися, працюючі і найбільшні сім'ї. Проте продуктів для їдальні не вистачало і голова колгоспу Новосадов для того, щоб не вивезли останнього зерна з колгоспу, приховав кілька тонн зерна ячменю в приміщенні свинарника. З нього дерли крупу і готували страви. Однак хтось доніс про це у район, і голову колгоспу Новосадова засудили.

МЕЛЬНИК Катерина Яремівна, 1923 року народження, с. Красностав, Славутський район.

*Записала Гаврилук Н.В.,
бібліотекар с.Красностав, 01.11.2005 р.*

Голод пам'ятаю, мені ж тоді вже, мабуть, років з десять було. Хоч люди у нас не дуже голодували, бо у нас тут колись було містечко, де були жиди, то люди до них наймалися на роботу і якимось виживали. Що стало причиною голоду я не знаю, зате добре знаю як забирали з дому урожай. Тих що забирали,

називали комбінзони, таке начальство було, а документів ніхто не показував, приходили забирали от і все.

Ті, що здались в колгосп, то їм і корову полишали і дещо з'їсти, а мій батько не захотів іти в колгосп, то у нас забрали все, пам'ятаю, молотарку, січкарню і вигнали нас з хати. Було у нас в сім'ї восьмеро дітей, то троє вмерло, через що я не знаю.

Залишились ми на дворі і дали наказ, щоб ніхто не приймав в сусіди, то ходили по наймах в сусідні села. Після брали на виселку, батько ховався в лісі, то його вислідили і вислали в Житомир в тюрму, а мати ховалась в Ганочівці в лісі. Приховати не можна було нічого, ходили активісти у нас був такий Іван Білий геть кармани обшукував, то в батька в кармані було три рублі він і ті забрав. До хати приходило небагато два - три чоловіки.

Тим, хто пішов до колгоспу, то давали трохи зерна, а в полях збирати не розрїшали, але в нас голод був великий весною, то ми ходили аж під Мирутин, там були кагатницька і ми там шукали мерзлу гнилу картоплю. Перетирали її, робили з неї крахмаль і пекли млинці. Там того поля ніхто не сторожив.

У нас люди не дуже голодували: хто був в колгоспі, а хто ходив до жидів робити, то жиди давали їсти, і додому хто муки, а хто крупи дасть.

Їли гичку з буряків, листя з липи і гнилу картоплю. У нас в Славуті був торгсін, то той хто мав золото, то міг виміняти на муку. У мого батька було десять золотих копійок, то поїхав в торгсін і виміняв на муку.

Коли люди помирали, їх ховали на могилках, і ще зараз впоминають на проводи. Церкви у нашому селі немає, зате люди пам'ятають і переказують одне одному про Голодомор 32-33 року.

НІКІТЧУК Марія Іванівна, с. Крупець, Славуцький район.

Записав Терновий В.О., редактор міськрайонного радіо, 10.02.1990 р.

То був тяжкий час. Гірко згадувати про нього. Бувало, йдемо на роботу, а на столі - ні крихітки хліба. Я не знаю, чому тоді так було. Хліб родив, але село голодувало. І так було не тільки в нас, не тільки в селах, а й у містах. Разів п'ять приходила до нас за зерном буксирна бригада. Віддаси трохи зерна, і - знову за ним йдуть. А ще як обкладали державним податком! І не було кінця тим платежам і тому хлібоздаванню. У мене мама з татом від голоду "світись". Попухли у них ноги. Але якось вижили. Пережили той чорний час, та все одно довго не протягли...

Стали гнати людей в колгосп, і я пішла туди. З того, хто в колгоспі працював, менше брали податку. А мій батько не вступив в колгосп, і був змушений весь хліб віддавати. Через те й голодував. Поки всього зерна у нас не витрусили, то ми терли карто-

плю, додавали до неї борошно й пекли такий хліб у печі. Потім довелось їсти лямку, жолуді. У нашому кутку, хвалити Бога, ніхто тоді не вмер. А в селі померли двоє: чоловік і жінка. Сестра моя померла в 1934-му.

Хай Господь нікому не дає того пережити, що ми пережили, і їсти, що ми їли! Бувало, вітер вже носив нас по полю, а ми ще йшли і копали лопатами землю хоч, ні копійчки не отримували за свою роботу. Отак і жили.

ЛЮБАРСЬКА Варвара Федорівна, с. Крупець, Славуцький район.

Записав Терновий В.О., редактор міськрайонного радіо, 10.02.1990 р.

Я тоді опухла від голоду. Але якось вижила. Рвали ми черемху, моркву. І за цим жили. Батько вважався середняком. Але родич зробив його у сільраді куркулем. Забрали тоді в батька три гектари землі, які він мав і все, що в нього було, забрали. У колгосп батько не пішов. Тоді батько влаштувався мулярем на будові в Шепетівці. А ми з матір'ю (щоправда, була вона мені мачуха, бо у сім років зосталася напівсиротою) залишились вдома. Який був у нас хліб, весь забрали. Батькові було вигідніше трудитися на будові, ніж у колгоспі. Він отримував на мене і на матір по 200 грамів хліба. Приїде, бувало, привезе нам у суботу буханець хліба - наш пайок на тиждень, то ми його за вечір і з'їмо, а наступного дня сидимо голодні.

Час від часу навідувалася до нас буксирна бригада. Копирсала черінь у печі, шукала там хліб. Не було що взяти у нас, то взяли із сундука сушених ягід. А якось ця бригада зайшла до нас, коли саме мати напекла великих картопляних пирогів з горохом. Поприпікала їх і склала в решето. Уповноважені Якуба і Дідор напали на ці пироги, з'їли їх і пішли.

Згодом я пішла робити на станцію. Пішла туди заради того, що там давали їсти. Отримували ми по двісті грамів хліба вранці і вдень. А ще ми їли там баланду. Її готували просто: запарювали кукурудзяне борошно і нічим не зажарювали. А борошно це навіть не просіювали. Пригадую, якось одному чоловіку застряла навіть в горлі за їдою дерев'яна тріска.

Пізніше я трудилася в прикордонному загоні. Там вже кормили непогано. Що варили червоноармійцям, те й нам привозили. Не раз отак, бувало, трудишся на городі із самого ранку, позираєш на ворота, що біля бані, чекаєш, коли в них в'їдуть коні з похідною кухнею. А як з'являється кухня, то вже біжимо до неї наввипередки і стаємо в чергу. Так ми й рятувались від смерті.

Ще, як робила на станції, бачила голодних людей, котрі копирсалися в помийній ямі. Були в цій ямі гнилі лушпайки з картоплі та огірків. І ті люди настільки були голодні, що накидались на цю гниль.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ТРЕТЯК Парасковія Степанівна, с. Крупець, Славутський район.

*Записав Терновий В.О.,
редактор міськрайонного радіо, 10.02.1990 р.*

В той голодний 33-й рік я з матір'ю збирала в лісі ягоди, щавель і несла в Головлі та Лисиче обмінювати. Хто давав картоплину, хто жменю якоїсь крупи. За цим і жили. Батько вважався куркулем. Була у нього молотарка і манеж для різання січки, а також три гектари поля. Батько подав заяву про вступ до колгоспу, але, не дивлячись на це, чого вислали із села на три роки. Після року, як розкуркулили нашу сім'ю, нас вигнали зі своєї хати. Не подивилися й на те, що двоє синів у матері були в солдатах. Мов очманілі ходили ми від хати до хати. А це ж було саме перед Пасхою... Дідор, якого поселили в нашій хаті, сказав, щоб ми взяли борошна і спекли собі пасху. А місцевий уповноважений Крась висипав з ночов на землю те борошно й розгорнув його по землі.

- Бачиш, куркулісі захотілось паску спекти, - сказав Крась мамі. - Ні, будеш голодна!

Я завжди плачу, як це згадую, бо хіба можна спокійно таке згадувати.

Ото, як нас викинули з хати, якийсь час ми пересиджували в Макарихи. Принесуть мати з Лисичого чи Головель 2-3 десятки картоплин, та й ті треба було ховати, бо зайдуть уповноважені, побачать і заберуть. Прикопала якось мати цю картоплю в землю, то й вночі прийшли відкопали і забрали. "Все одно помреш, куркуліхо," - казав матері Крась.

Мучилися ми тоді. І листя рвали собі на їжу, і м'якіни їли. Рятувалися як могли, аби не вмерти. Бо тоді, хоч і родило гарно поле, все в людей забирали. Хто не сплачував платежу, ще більший йому призначали, і мусили люди віддавати буксирним бригадам усе, що мали.

САХНЮК Любов Іванівна, 1927 року народження, с. М. Правутин, Славутський район.

*Записала Сахнюк Р.М., секретар
Малоправутинської сільської ради, 21.09.2003 р.*

Тоді батькові було 25 років. Щоб прогледувати свою сім'ю (на той час все повимітали з хати активісти), він пішов у село Бесідки назбирати колосків після жнив. На цьому полі його застали і так побили, що він через декілька днів помер. Добре, що у Берездові був знайомий лікар, він і дав довідку, що батько помер від тифу, щоб не переслідували сім'ю.

Зразу ж після смерті батька мати народила сина Олександра. Троє дітей малесеньких треба було прогледувати.

Все, що було у хаті, мама пішки повиносила на продаж у Корець. Щоб принести хоч трошки якоїсь гнилої картоплі чи буряків, на той час це треба було

перейти кордон. Їли все, що бачили. Якщо в колгоспі здохне худобина, то її закопували на скотомогильнику, а потім люди йшли і вигрібали її і їли.

Я дякую своїй мамі, що як в такий страшний час вона без чоловіка змогла зберегти своїх троє дітей. Коли в селі вимирали цілі сім'ї, опухлі, голі, холодні, не маючи змоги на ногах пересуватися, ми все ж таки вижили.

ДЯЧУК Ніна М., с. Малий Скнит, Славутський район.

*Записала Мархайчук І.М., бібліотекар
с. М.Скнит, 01.08.2006 р.*

Страшений був голод. Люди крепко бідували. Я, помію, як ходили ми з дівчатами в поле збирати конюшиновий цвіт. Рвали липовий цвіт і сушили, а потім все це перетирали і мати пекла з цього коржі. Якщо була яка пригорща пшона, то ще мати перетирала і добавляла до коржів. А коржі були прикрі, в душу не йшли, але мусили їсти.

Ще бувало побіжимо нащипаємо колосків і їмо, а мати свариться, щоб не їли, бо ще повмираємо. Напече нам мати вийгаників (це такі млинці), так їмо аж давимось. А борщ варили з горобинового щавлю. Чогось цього людського, на ту біду, не було. Якоїсь баланди заколотять і їмо. Наша сім'я ще не дуже бідувала. Батько заробляв, хай трошки, але ми часом і по щіпочці хліба їли. А от по сусідству жили (Голуби на них казали), то вони страшенно як страдали. Ходили попухлі від голоду. Ноги в них були, як колодки, перевалки.

В Ганнополі була бойня, то ми діти, бачили, як йшли звідти і несли здохлу конячину і люди варили її і їли. Зараз свині їдять краще, як їли люди в той страшний голод. Ще в нас у селі якось вижили люди, а от ті що ходили просили милостиню, бідували зовсім. Вони віддавали за лусточку хліба все, що найдорожче в них було. Віддавали і хустки-опиначки і одіяла, хто, що мав, аби тільки вижити. Пам'ятаю, як ходила дівка, гарна така просила милостиню і під забором у сусідів померла з голоду. Хай Бог милує і відводить від людей таку страшну біду.

ГРИЧУН Софія Іванівна, 1912 року народження, с. Мухарів, Славутський район.

*Записала Петрук В.О., бібліотекар
с. Мухарів, 16.06.2006 р.*

В той час 1932-1933 року в сім'ї жили: батько Іван, мати Текля, брат Петро 1915 року народження. Головою колгоспу був Соболь, робітники контори ходили по хатах і говорили якщо ніхто з сім'ї не піде на роботу в колгосп, то будуть забирати все.

Із членів сім'ї ніхто в колгоспі не працював і позабирали все: зерно, муку, корову, коня, воза, упряж. Забрали і кожухи, подушки. Діди радились з чого

зварити їсти. Навіть з хрину пекли млинці. З гнилої картоплі пекли пишки. З кропиви варили борщ. В голод вижили всі члени сім'ї.

КАЛЬКО Ольга Олександрівна, 1924 року народження, с. Мухарів, Славутський район.

*Записала Петрук В.О., бібліотекар
с.Мухарів, 16.06.2006 р.*

Членами сім'ї на період 1932-1933 років були: батько: Калько Олександр Васильович, 1888 р.н., мати - Калько Олена Юр'ївна, 1894 р.н., брати: Калько Степан Олександрович - 1915 р.н, Калько Іван Олександрович - 1925 р.н.

Прийшли робітники контори і повідомили, якщо не піде ніхто із членів сім'ї в колгосп заберуть все. Розібрали і забрали клуню, корову, коня, воза, упряж.

Зимою тяжко було з їжею, бо забрали все зерно, муку, картоплю. Вночі діти не спали, а батько питав, діти чого ви не спите, діти казали що хочуть їсти. Це було зимою. А весною 1933 року помер з голоду брат Іван, якому виповнилось тільки сім років.

Старший брат Степан весною пішов в колгосп на роботу свинарником (пас свині). Брат заробив 50 кг муки. Робітники контори не давали братові цю муку привезти додому, говорили не неси муки лінтям (батькові, матері, сестрі), бо вони не роблять в колгоспі, але він нікого не послухав і приніс муку додому. Батько пішов працювати конюхом, мати різноробочою. В жнива получили зерна, привезли картоплі, дали телятко, вигледіли потім на корову. І так з часом стали виживати, налагоджувалось на краще. Вже не порівняти з 1932 і початком 1933 року. Бо порою навіть не було чим зробити похорон, сусід приніс лобочок хліба і зеленої цибулі, таке було коливо...

МАРИНЮК Олександра Федорівна, м. Славута.

*Записав Терновий В.О.,
редактор міськрайонного радіо, 10.02.1990 р.*

До колективізації наша сім'я не голодувала. Ми мали своє господарство, хазяйнували. І ось 1-го січня 1932 року батька вислали із села. А 18 січня цього ж року нас, п'ятеро дітей, маму і дідуся, виселили із нашої хати. Виселили нас в чому були. Не дали взяти ні одягу, ні чогось з обжитків. Жили ми в селі Нараївка.

Досі перед моїми очима померлі з голоду в 1933 мої три брати і дідусь. Одному брату було 18 років. Казав мені перед смертю: Сестричко, дай картоплину. Я, може, ще буду жити". Другий, шестирічний брат благав: "Сестричко, дай кусочок хліба". Кволо гладив мені руки. А я лежала з опухлим животом та ногами й не могла підвестися. Мама ходи-

ла від села до села, шукала що-небудь із їжі, хотіла принести додому.

Батька нашого назвали куркулем. Мав він 8 гектарів землі і був завзятим трудягою. Мав корову, коні. І через це став ворогом народу. Та ніколи він ним не був. Він був людиною щиросердною. Зовсім недавно мого батька реабілітовано. І я рада, що, на решті, правда перемогла.

ДРУЖИНІНА Тетяна Романівна, м.Славута.

*Записав Терновий В.О.,
редактор міськрайонного радіо, 25.03.1993 р.*

Родом я з Гориці. В дитячі роки не знала, що таке цукор, цукерки. Моя сестра Ліда, 1931 року народження, була п'ятою дитиною в сім'ї, а я – шостою. Ліда померла в 33 році.

Про голод мені розповідала мама. Люди тоді вмирили в селі масово, що й не було кому їх хоронити. Сільчани тоді всю кору з лип об'їли, липи стояли білі, мов берези. Кору товкли і пекли з неї пампушки. Ми теж голодували.

Пам'ятаю розповіді про те, що трапилось у сусідньому селі Манятині. Від голоду в однієї жінки помутився розум, вона зарізала свою дочку, наварила м'яса і подала чоловікові на обід. Він здогадався, де вона його взяла. Жінку судили за цей злочин.

ПЕКАЧ Віра Іванівна, с.Старий Кривин, Славутський район.

*Записав Терновий В.О.,
редактор міськрайонного радіо, 10.02.1990 р.*

Під час колективізації було таке: накладають на селянина один податок, потім - другий, третій... І коли людям вже не було що давати, то приходили до них сільські активісти й забирали все, що бачили. Наприклад, у нас після сплати податку залишилось трішечки гороху в бочці. Прийшли активісти, висипали той горох і забрали. І залишилася наша багатодітна сім'я без нічого. Одне, що нас врятувало тоді від голодної смерті - це корова. Після того, як у нас все позабирали, пекли ми галети із лободи, добавляючи до тієї лободи макуху, їли щавель. У нашому селі не багато людей померло з голоду. В колгоспній їдальні роздавали поїсти. Пам'ятаю, як сидів під тією їдальнею літній чоловік Ромашок з опухлими ногами. Він тоді й помер з голоду.

Пригадується і такий випадок. Зайшов до однієї жінки в хату фінагент. У неї вже не було йому що давати. То він забрав у цієї жінки останню сушку. Проходив фінагент лугом і висипав ту сушку у воду. Я це бачила.

А одного разу наш батько не мав що дати сільським активістам для внеску чергового податку, то був змушений завести у колгосп телицю. Цю телицю ми гляділи і думали з неї мати корову. То як за-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

вели її в колгосп, плакали довго за нею. Тоді й ніхто із нас не спав, переживаючи цю втрату, наче смерть ближнього. Пам'ятаю, як я ходила в школу. Було мені тоді 13 років. Одного разу нас, дітей, послали розбирати хату так званого куркуля Крота. Пригнали підводу до цієї хати. Сім'я Крота сидить всередині, а ми здираємо з хати солому і чуємо, як плаче жінка з дітьми. А хата на вигляд звичайна, селянська. Бо який же то був куркуль? У нас, в Кривині, не було справжніх куркулів. Були просто завзяті, працьовиті люди, котрі любили землю і обливаючись потом, обробляли її. Так само й наш батько пнувся со всіх сил. Старався, аби були в нього гарні коні і все інше для обробки землі. Ми ходили босі, а він купляв плуга, борони.

Був у нас на вулиці Улян Ткач. Його сім'ю несправедливо тоді вислали із села. Це був добрий чоловік. Мав січкарю, дер просо і крупи. З усього села йшли до Уляна люди, щоб він надав їм свою послугу. Наймані сили в своєму дворі Улян не використовував. Та чомусь постраждав. Помирати Улян з дружиною прийшли на свій рідний город.

У ті тридцять років у нашому селі жило дві сестри - Марія і Марина Сілецькі. Батьки їх померли і залишилися вони в хаті самі. До цих беззахисних сестер через кожні три дні йшли сільські активісти за податком. А сестри щодня плакали. Щоб віддати податок, вони, бідолашні, носили в Слауту молоко і торгували ним, хоча самі були голодні й трудилися в колгоспі.

До колективізації у нас не було голоду. І якби від людей не вигрібали останнього, то, мабуть, того голоду не було б в тридцять років.

ПЕКАЧ Ольга Іванівна, с. Старий Кривин, Слаутський район.

*Записав Терновий В.О.,
редактор міськрайонного радіо, 17.02.1990 р.*

До колективізації жити було терпимо. Люди господарювали, щось мали і не голодували. І ось в 1933 влада стала забирати із їхніх господарств усе підряд. Тоді я була студенткою Харківського зоотехнічного інституту і знаходилась на практиці в радгоспі у селі Ставище, що неподалік від Києва. Я читала, що в Ставищах, в той голодний 1933-й рік померло з голоду 900 чоловік. А мені, здається, що більше. Бо село було дуже велике. І двері, і вікна майже в усіх хатах були позабивані. Там вже не було людей. Жажливо було спостерігати, як вони падали з голоду. Жажливо було й дивитися на тих, хто ще не вмер. Ці виснажені люди сиділи під їдальнею радгоспу. Тут тільки один раз на день давали шлихту із житнього борошна. Але вона вже їх не рятувала.

Коли ми, студенти, їхали сюди на практику, отримували стипендію і могли купити якогось пряника. Це і ставало нам порятунком. Харчувалися ми в радгоспівській їдальні, їли ту ж саму шлихту, тільки

тричі на день. І мене тоді дивувало, чому влада не вживає ніяких заходів, щоб не вмирили голодною смертю люди, а особливо діти. Ті, кого ще голод не поклав у землю, виходили в поле. Але вже не могли підняти снопа. Такі були знесилені.

У Харкові я бачила масовий падіж людей. Стояли люди на трамвайних зупинках і падали один за одним. Страшно навіть знову уявити таке! Пізніше у місті з'явився комерційний хліб. До магазинів, де він продавався, тягнулися, мабуть, десятикілометрові черги. Десь третина людей у цих чергах, не дочекавшись хліба, падала голодною смертю.

Нібито я й не боялась тоді влади. Але що сказати на те, що помирили від голоду люди, не могла. Проводилась така агітація, що начебто уряд не винен в голоді. А вся вина за це звалювалась на куркулів і на тих, хто разом з ними був проти колгоспів. Хоча, ми бачили, як порушувався ленінський принцип добровільності в колективізації.

Ті, хто заганяв людей в колгоспи, були грубими, безграмотними йолопами. А керували такою важливою державною справою. І люди відчували усі ті перегини на собі. В Антонінах, де я була рахівником, селяни висловили представникам влади на їхні грубощі таке невдоволення, що довелось для вгамування селян викликати війська.

Тоді мого батька назвали середняком. Він усе життя пропрацював на залізниці. Був стрілочником, під час революції - складачем поїздів. У 1921 році за Кривином пролягав кордон із Польщею. А батько працював у Здолбунові і був змушений через це покинути там роботу залізничника. Землі у нього не було. Але її наділили після революції з розрахунку на кожного члена нашої сім'ї.

Це було 4 гектари. З радістю трудився батько на тій землі, яку дала нам радянська влада. Придбав батько і коні, і воза. Чесно господарював, але зненацька назвали його середняком. І наклали на нього такий податок, що більше й нічого нашому батькові не лишалось робити, як йти в колгосп.

ПЕКАЧ Микола Іванович, с. Старий Кривин, Слаутський район.

*Записав Терновий В.О.,
редактор міськрайонного радіо, 17.02.1990 р.*

Було тоді так. Збирався партійний, комсомольський актив бригадами по 8-10 чоловік. Брали ці активісти в руки залізні палиці і йшли селом збирати здобич. Потрапляв на печі їм мішечок квасолі чи щось у посудині, все зсипали в торби і невідомо, куди це потім відправлялось. Тим, хто жив трохи багатше, доводились тверді завдання по хлібоздачі. Виконують одне завдання, а на другий день селянам доводять інше - ще більше. І так було по декілька разів.

Хто мав корівчину, ще якимось жив. А хто не мав, пухнув з голоду. Велика частина людей вмирала

жахливою голодною смертю. Пам'ятаю, як з голоду помер у Кривині наш сусід, Поліщук Гаврило.

Така ж сама невесела картина була і в Печиво-дах, де я вчителював. Все, що було в колгоспі, тоді вигребли. У колгоспі залишились зернові відходи, змішані з сміттям. І ми, вчителі, отримували по 8 кілограмів тих відходів. По півроку нам не давали зарплати. Нас прикріпляли до багатших дядьків, у яких були корови. І ці дядьки давали нам молоко.

Після революції життя у нас стало помітно кра-щати. Уже в перші роки радянської влади зміг я за-кінчити семирічку і навіть педтехнікум - в 1926 році. Й люди стали непогано жити. Та раптом їх спіткало нещастя - голод. Я брав участь у проведенні колек-тивізації в Нетішині. Без кінця ми збирали в клубі людей, агітували, збирали бригадою у селі рема-нент та зерно.

Такою була моя участь тоді в колективізації як сільського активіста. Бувало, не раз йшов зі сльо-зами на очах до людей. Йшов не із своєї волі. Гнали нас. І кожен з нас, активістів, знав: якщо не піде, по-гано буде. Отож ми боялися. З острахом виконували заходи із питань колективізації.

Страшний був час, коли в селі розкуркулювали людей. На вулицях стояв плач. Плакали дорослі і діти. Людей безпідставно висилали із села. А ми, педагоги, були начитані і знали, що таке людяність і знали, що колективізація проводиться не так, як по-трібно. Так і діти в школі розуміли цей процес. Хоча за колективізацію були і піонерська, і комсомоль-ська організації, але діти бачили, що твориться на-справді. Діти мені щораз говорили, які вони голодні. Бувало, піднімаю на уроці школяра, запитую його, а він мені каже: "Що ж Ви мене запитуєте, якщо я ще нічого не їв учора і сьогодні? Як же я міг вивчити цей урок?". Таке я часто чув у школі від дітей. Але ми не мали нічого, щоб їх годувати.

Я сказав про свою участь в колективізації, але не сказав ще того, що не брав ніколи в руки заліз-ної палиці, з якою активісти ходили селом. Непри-ємно мені, вчителеві, було тоді дивитись на це. Та були такі, що з радістю ходили із цими палицями, штурхаючи ними в дворах селян. Це були передусім комсомольці.

Головою сільради тоді був Будига, секретарем партійної організації - директор Нетішинського млина Бойко, а головою колгоспу - 25-тисячник Сірук. В основному вони спрямовували роботу на колективізацію і хлібозаготівлю. Кілька днів підряд проводили вони збори за організацію колгоспу. А хто на цих зборах не здавався, заганяли в окремий кабінет і там займалися з людьми "індивідуальною роботою". По декілька днів люди голодували в цих кабінетах, їх там держали, залякували. І нарешті вони здавалися. Усіх примушували йти в колгосп. А хто опирався і мав хоча б середняцьке господар-ство, висилали.

Такі були методи.

КЛІМЧУК Григорій Васильович, с. Стригани, Славутський район.

Записав Терновий В.О., редактор міськрайонного радіо, 10.02.1990 р.

В тому лихому 1933-му я мало не помер з голо-ду. Цей голод став відголоском певних подій. В 1931 році наша сім'я ще не вступала до колгоспу. Ми не знали, як тоді було правильно діяти. Я покинув на-вчання у школі, в Кривині, де провчився два роки.. Перемолотив вдома все збіжжя. Ми тоді мали 4 гек-тари землі, і майже все зерно здали державі.

А за те, що не йшли в колгосп, віддали все зер-но, яке залишили собі на зиму. "Червона мітла", як казали люди, вимітала усе підряд. Був пуд ячме-ню, насипаний на печі і туди полізли, змели начи-сто. Мати просила уповноваженого сільради Брегу: "Залиште цей ячмінь. Я хочу стовкти дітям куті". А він каже: "Я буду товкти кутю, а не ти".

Від нас Брега пішов до Денисюка Мусія. А той не зміг витримати такого свавілля та й вбив Брегу і його дружину. У мертвої жінки було в руці волосся, яке вона зірвала з голови Денисюка.

Після такої зерноздачі не було що їсти. Якби не було у нас корови, то пропали б. Про хліб і мови не було. З голоду у нас померли Дмитришини, батько мого сусіда О. П. Федорчука та інші односельчани.

Ми не йшли в колгосп і на нас накладали вели-кі податки зерна, які ніяк не можна було виконати. Це робилося для того, щоб ми правильно розуміли політику колективізації. Тільки на словах був добро-вільним той вступ до колгоспів. Але, обкладені з усіх боків податками, ми змушені були йти в колгосп. Ін-шого виходу не було. А голод не давав спокою. Був я змушений зрізати і їсти сирі сиріжки, жолуді. Якимсь був у лісі наївся грибів-бабок, то довго качався по садку. Думав, що вже помру.

А про цей, штучно створений голод, нікому тоді не можна було й слова сказати, бо відразу ж забе-руть. І ми боялися...

ФЕДОРЧУК Олександр Пилипович, с. Стри-гани, Славутський район.

Записав Терновий В.О., редактор міськрайонного радіо, 10.02.1990 р.

Йшов 1933 рік. Я був тоді рахівником у колгоспі і навчався в Славуті на вечірньому курсі робфаку. Це був філіал Київського державного університету. Хо-див пішки в Славуту вночі.

Було тоді багато несправедливості. Помира-ли з голоду люди. У 1933-у з цієї причини не стало й мого батька. Працювали тоді в сільраді чоловік і жінка - Бреги. Ходили вони селом й витрушували з людей продподаток. А жив у нашому селі Мусій Де-нисюк. Бідняк він був. Десь заробив на сім'ю тріш-ки ячменю і сушив його на печі. Зайшли до нього Бреги та й стали цей хліб з печі забирати. Він не

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

втерпів цього, вийшов із себе, схопив макогона і повбивав Брегів. А сам пішов до Горині й втопився. Казали людям опісля, що він за кордон подався. Та це неправда, бо був він абсолютно безграмотним. Я проти того, щоб Брегам ставили в селі пам'ятник. Треба ж було їм людьми бути. Якщо й знаходилося в чоловіка пару пудів зерна, а сім'я у нього була чимала, то навіщо було забирати те зерно? Тим більше, що те зерно Денисюк привіз із заробітків і заробив його, як кажуть, потом і кров'ю. Відбираючи в людей останнє зерно, комунари думали, що роблять геройство. А робили підлість! Денисюка після цього вбивства назвали куркулем. Але він ніколи ним не був. Був він бідняком.

Ось такою була обстановка у 1933-му в нашому селі. Навіщо ж було забирати в людини останнє? На якій підставі і для чого це так робилося? Хто ж послав нам той голод, ті жертви? Тяжко згадувати, тяжко! Ми тоді не могли зрозуміти, що діялось навколо нас. Думали, що це, може, так треба. Народ заблуdiv. Та й час тоді був такий, що ні в чому не можна було перечити владі. Якщо щось скажеш проти, то з тобою не будуть довго панькатися. То було справжнісіньке здирство, дикунство з боку партійців! Зараз люди стали освіченими. А тоді ж це була темна маса, яку куди хотіли, туди й повертали. Я ніколи не вірив в Бога, але буду говорити про церкву. Стояла вона в Крупці і була такою гарною, як в Острозі. А в 1933-му церкву розібрали. Ця красуня-церква була б для нас свідченням нашої культури та історії, її ж зруйновано...

Тяжко згадувати про це. Це було щось неймовірне, нелюдяне, антинародне і не треба, щоб таке повторилось.

БОРДЮК Харитина Трохимівна, 1927 року народження, с.Тростянець, Славутський район.

*Записала Корсун Т.О., бібліотекар
с. Ставичани, 12.07.2006 р.*

Батько мій Трохим Антонович з 1905 р.н. робив на конюшні конюхом. Мати - Корсун Марга Кіндратівна з 1907 р.н., брат Петро - 1923 р.н., сестра Маня - 1925 р.н. і найменший брат Льова - 1936 р.н.

Був 1933 р. Ми жили за 7 км. від границі Польщі. Той час був важким. Я не дуже добре пам'ятаю ті роки, бо вже з віком воно забувається і неохоче хочеться ці роки згадувати.

Я пам'ятаю як батько приніс до хати 200 гр. хліба. В Межиріччя ходили пішки, щоб купити пуд ячменю, який коштував 700 рублів. Там були більш зажиточні люди, які мали свої поля, коні, корови.

Була весна, танули сніги. Люди пухли з голоду, із однієї хати в іншу, ходили в пошуках крихти хліба. Мати брала нас за руки і ми ходили в поле, на якому вже 2 роки тому лежала гнила картопля. Ми її вкопували несли додому мили, клали на ніч, щоб просохла і пекли млинці. Додавали ще туди, кришену

гічку і тертого буряка. По картоплю ходили вночі.

На колгоспному дворі було поставлено столову, в який видавали по 200 гр. хліба на 1 душу і ми, діти, несли ці скибочки додому і давали найменшому братику Льові і батьку, які почали пухнуть від голоду і не могли стать на ноги. Батько пролежав хворим так все літо. Трохи одужавши, пішов працювати далі конюхом. Коли мені було 10 років, я зі старшою сестрою ходили в Межиріччя в найми. В жінки що ми працювали, було 5 дітей, їхні діти не так робили як ми. В неї було посіяно 7 га. проса і ми його ціле літо пололи, а вночі вона вносила мені мішок вовни, щоб я розскубувала його, щоб не було ніяких вузликів, щоб її потім можна було ткати. Так я заробляла собі на кусок хліба, вдень полола просо, а вночі вовну рівняла й на моїх руках пооблазили нігті, пальці були в крові. Пройшло трохи часу, по мене прийшла сестра Маня та й каже: "Ходи додому, бо знов батько заслаб." Ми прийшли до цієї жінки, щоб вона розрахувалась зі мною за місяць, що я в неї попрацювала. Вона налила кружку кислого молока, і дала мені кусок хліба як млинець. Трохи пізніше, люди почали варити юшку з щавлю і кропиви. По щавель ходило аж сім сіл, носили щавель мішками.

Пройшло ще трохи часу, мені виповнилось 15 років. Нам почали давати норму (36 рядків буряків) на кожну з дівчат, їсти в полі не було що брати, мати брала останні радюги з хати, які zostались і несла в Межиріччя, щоб обміняти на невеликий шматок хліба, або десять картоплин. Обмінявши радюгу на вісім картоплин, принесла додому, зварила в банячку, принесла на стіл, за яким ми вже всі чекали. Мама розклала нам всім по картоплині і собі. То поки мама занесе банячка назад до печі і вернеться до столу, то ми з'їмо свою картоплю, а вона змете лущайки за столу кине собі в рот і іде на поле жать. А на роботу в поле ходили в Межиріччя. Проходячи границею, ми не мали права підняти голови і глянути на поляків. На границі нам давали пропуски, з допомогою яких ми могли пройти границю.

Був ще тяжкий голод післявоєнних років. З нашої сім'ї тільки один батько не дожив до того дня, коли міг побачити буханку хліба на столі. А в нього була одна мрія - побачити хлібину на столі, одну хлібину.

КОВАЛІНСЬКА Васса Іванівна, 1906 року народження, с.Улашанівка, Славутський район.

*Записала Поліщук Г.В., секретар
Улашанівської сільської ради, 17.07.2005 р.*

Чоловік мій працював муляром, приносив додому то хліба, то муки, то трішки картоплі. Приходили із сільської ради, заставляли чоловіка йти працювати в колгосп. Погрожували, що як не піде, то пожалкує. У нас тоді було вже троє діточок. Що чоловік приносив із заробітків, ми якнайшвидше ховали (замуровували в грубку), щоб не знайшли,

коли придуть наступного разу „запрошувати” йти працювати в колгосп. За те, що чоловік не захотів піти до колгоспу, нас усіх із дітьми (таких сімей було ще 25 із Бараннього) вислали на Донбас. Хату забрали, з худоби нічого не дали взяти, в чому були, в тому й поїхали. Чоловік працював на шахті за 50 км. від мене з дітьми. Коли приїде на вихідні, то привезе трішки муки, хліба – отак і перебивались.

ШИШУК (Зінчук) Євдокія Петрівна, 1923 року народження, с. Улашанівка, Славутський район.

Записала Поліщук Г.В., секретар Улашанівської сільської ради, 19.05.2005 р.

Мама моя померла, дітей нас у батька залишилось четверо. Татко одружився вдруге. В господарстві у нас було 3-га землі, кінь, корова. Коли почалась колективізація – землю забрали, кінь чомусь здох, залишилась корова – от вона нас і спасала. Тато мій був муляром (працював на заставі в Кривині), приносив пуд муки на себе і на нас ще пів, але все рівно не вистачало. Біля хати залишився клаптик городу. Пам'ятаю, як ми з татом закопували в хаті в землю картоплю, щоб не знайшли, як придуть із сільської ради. Сидимо раз на ліжку: заходять до нас якісь чоловіки (ми ще й добре всього не розуміли, бо були малі) зігнали нас із ліжка дерев'яного, висипали на землю солому, та й почали нести ліжку, хотіли ще й шафу забрати, але у двері не ввійшла. А ще мати наварила нам галушок, а решту розложила на подушках, щоб висушити, то ще й ті галушки забрали. Пам'ятаю, як батько прийшов додому і каже, що Шишук Сидір помер від голоду біля скирти. Я також бачила померлого від голоду Рудика Романа. Кожна сім'я старалась вижити. Люди збирали гнилу картоплю і з неї пекли млинці. Збирали в лісі грибів: хоч із червами, але нічого головне, щоб щось було у шлунку.

ФОРСЮК Лідія Дем'янівна, 1924 року народження, с. Улашанівка Славутський район

Записала Поліщук Г.В., секретар Улашанівської сільської ради, 17.07.2005 р.

В 1932-1933 роках урожай хліба був гарний. Я ще була підлітком і пам'ятаю розмови батьків про те, що заставляють колгоспи здавати все зерно для держави.

В людей теж збирали податки, але наше село було не тільки селянське, багато працювало на залізниці, на інших підприємствах, а там видавали пайок. Ми виживали за рахунок того, що мали корову, заготовляли корми для неї в лісі, навіть гілки дерев їла корова. Збирали гриби в лісі. Навіть зашморгували лободу, сушили її, гнилу картоплю збирали по полі, пекли з неї деруни. Багато односельчан переходили через кордон в Західну Укра-

їну, де просили продукти харчування, працювали за харчування в тамтешніх селян.

З колгоспної комори також видавали незначну кількість зерна.

Випадків смерті від голодування в селі не чула. Люди на той час були дуже дружні, один одному допомагали, як могли.

ЗУБРІЙЧУК Є., с. Улашанівка, Славутський район.

Записав Терновий В.О., редактор міськрайонного радіо, 25.03.1990 р.

Мені тоді було 9 років, і я все добре пам'ятаю. Дружина, яка дитиною в ті роки жила по сусідству з Нечаями, на власні очі бачила, як з голоду, у відчаї, чоловік розірвав кішку і їв те м'ясо. Але й воно його не врятувало...

Наша сім'я теж гірко голодувала: їли макуху, пекли млинці з жолудів, варили юшку з лободи, додавали туди листя малини. Були на межі голодної смерті. Мама, щоб якось протриматись, здала у торгсин золоті вироби: годинника, обручку, ланцюжок. Отримала за них борошно, смалець, сало. Лише завдяки цьому й вижили.

МАШУК Ганна Іванівна, с. Улашанівка, Славутський район.

Записала Поліщук Г.В., секретар Улашанівської сільської ради, 11.03.2005 р.

Коли мені було 4 роки, від голоду моя мама померла, а згодом помер і тато. Мене забрали у дитячий будинок. Хоч я дуже добре всього не пам'ятаю, бо була ще маленькою, але одне пам'ятаю добре – дуже хотілось їсти. Що нам там давали, не вистачало, багато дітей бігали по садках, їли ще зелені яблука, інші фрукти, а тому й помирили від дизентерії. Пам'ятаю, що одній маленькій дівчинці няня, щоб та не плакала, зробила із хліба кружечок, зав'язала його у кусочок тканини і дала у ротик, щоб дівчинка смоктала, як соску.

ФАРБЕЙ Анісія Іванівна, с. Цвітоха, Славутський район.

Записав Терновий В.О., редактор міськрайонного радіо, 17.02.1990 р.

Ходили тоді по селу банди і підчищали господарства людей. Забирали все, що там бачили, примовляючи: “Таки підеш у колгосп”. А ще людей закривали в льохах, сараях, били. У мене батько опух. Якось прийшли і його забрали. Зачинили в Кам'янці у сільраді. Три дні тримали його там. А ми, п'ятеро діток, бігали і плакали. Потім дозволили нам завести батька додому. Удома він сказав, що підписався

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ВЛАСЮК Василь Степанович, с. Цвітоха, Славутський район.

Записав Терновий В.О., редактор міськрайонного радіо, 28.08.1990 р.

в колгосп. Після цього забрали у нас пару коней, воза, сарай і землю.

Залишившись голодними, ми ходили просити милостиню на багатші села. Старша сестра так опухла, що не могла й підвестись, але вижила і батько вижив. Вижили всі завдяки, тому, що рятувала молоком корова.

У 1933 році було дощове літо. Був гарний врожай на городах. Та восени позабирали в людей цей урожай, і вони мусили пухнути та помирати голодною смертю. Люди були тоді залякані. Якось прийшов наказ вислати в Казахстан із Кам'янки поляків. І коли вигнали із хат 40 сімей поляків, то, здавалося, здригалася земля від крику дітей та ревіння худоби.

Кажуть, що буде колись страшний суд. То був страшний суд і страшно було те бачити і слухати. Худобу волокли з дворів до колгоспу, а людей вивозили з села.

Було в Кам'янці ще й так: працює людина вдень, а увечері під'їжджає "чорний ворон" і забирає її. Забрали багато й таких людей, які були голі і босі. До сьогодні невідомо, чому з ними так вчинили?

Страшно згадувати. Бувало, тільки й чуєш: той помер в лісі, а той на березі рвав щавель і не встав, а той переходив через міст і звалився у воду.

Від голоду помер мій дядько, померли і його дочка, син та жінка. Вистачало ще й совісті активістам називати ледачими тих, хто помирав голодною смертю. Але ж до колективізації ми жили непогано.

Нас, дітей, було у батьків п'ятеро. Мені (найстаршому) минуло 10 років. Від голоду у 1932 році помер наш батько. Ми, старші, тільки розвиднялося на дворі, бігли до лісу. Брали з собою жмені солі. Ходили по лісу весь день, шукали собі їжу. Їли все підряд: гриби, горіхи, жолуддя, щавель і пташині яйця. Усе це підсолювали. Коли перецвіло жито, ми накидалися на колосся. Настали ягоди, і вже жили за рахунок них. Мати давала завдання: якщо не назбираєте горщик ягід, не приходьте додому. Отож старалися назбирати той горщик ягід додому, і тільки після цього мали право самі їх поїсти.

Я був опух від голоду. Не згинались в колінах ноги. Стали вони як биті валянки. Молодший брат, був дуже худим, усі костюмахи були зверху. Від голоду опух й інший брат. Від голоду опухли мої сусіди Бондарук Антон, Бондарук Юхим, в якого помер батько і опухла сестра. Опух і згодом помер мій товариш Бондарук Степан. Помер і його батько Бондарук Віктор і Марускевич Леонід та його батько. Я бачив, як одна жінка з нашого села впала знесилена біля залізниці. Дали знати її чоловікові. З ним побігли і дочки. Пам'ятаю: він її ніс на руках неживу легеньку, як билиночку. А вона витягнулась прутом і повиставляла очі.

СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКИЙ РАЙОН

БІЛОУС Євген Олександрович, 1925 року народження, с. Березне, Старокостянтинівський район.

Записала Янюк Ірина, учениця 9 класу Бутовецької ЗОШ, 18.01.2008 р.

В 1932 році була засуха, але врожай був. Зерно після жнив вивезли на поставку в район, і тому почався голод на селі. Людей, які збирали колоски на полях заарештовували і судили.

Батько добровільно написав заяву, щоб вступити до колгоспу. Сім'я тримала дві корови, пару коней, кури, свині, мали свій віз, плуга, і все віддали до колгоспу.

Пам'ятаю, що в Грицеві був такий магазин, де міняли речі на харчі.

МОТОЗЮК (Мацюк) Федора Михайлівна, 1918 року народження, с. Бутівці, Старокостянтинівський район.

Записала Герасько Марія, учениця 9 класу Бутовецької ЗОШ, 18.01.2008 р.

Родина батьків була заможною. Мали своє господарство, землю, реманент, але була старенька хата. Тому, коли розкуркулили, то все забрали, але з хати не виселили. А біля льоху, де була городина, поставили сторожа. То як був добрий сторож, дозволяв взяти картоплі. А як ні, шукали собі їсти. Рвали, сушили акацію, липовий цвіт, добували морожену, гнилу картоплю, пекли «підпалки» (хліб), який мати видавали по маленькому шматочку, щоб на довше хватило. Вижили всі.

НАГОРНА Марія Яківна, 1921 року народження, с. Бутівці, Старокостянтинівський район.

*Записала Герасько Марія, учениця 9 класу
Бутовецької ЗОШ, 18.01.2008 р.*

Дуже важкі часи були, їх не можна забути, дуже хотілось їсти. Щоб вижити і не вмерти з голоду їли абсолютно все: варили з лободи баланду, гичку з буряків, гречану полову мололи і пекли плячки. Навесні, як тільки зазеленіла трава, то збирали ту травичку і їли, але були й такі, що не голодували.

В Гриців носили речі і міняли їх на харчі, там був такий магазин «Торсін».

СУЧОК Петро Гордійович, 1925 року народження, с. Бутівці, Старокостянтинівський район.

*Записала Герасько Марія, учениця 9 класу
Бутовецької ЗОШ, 18.01.2008 р.*

Голодні роки пам'ятаю. Таке важко забути. Ходила бригада людей по хатах і забиравла всі харчі. Люди закопували припаси в землю, щоб хоч щось залишити собі. Навесні рвали листя, терли в макітрі і пекли пампушки, їли акацію.

БІЛЬЧУК (Васюра) Устина Калениківна, 1918 року народження, с. В. Мацевичі, Старокостянтинівський район.

*Записала Поліщук С.В., вчитель
Великомацевецької ЗОШ, січень 2008 р.*

Голодомор 1932-1933 рр. я пам'ятаю добре. Мені було на той час уже 15 років, проживали ми в селі Огіївці. Сім'я була велика: мати, батько, п'ятеро дітей і бабуня. Ми з мамою працювали в колгоспі. Землі в нас було дуже мало, урожай, що виростили, був непоганий, та ще з осені по хатах стали ходити загони активістів, забирали все, виганяли з хати хазяїв і обшукували всі куточки подвір'я, особливо в тих, хто не був у колгоспі.

Одного дня прийшли і до нас. Забрали все: харчі, домашні речі. Наша бабуня сиділи на печі і сушили трішки зерна для жорен. Забрали і ту крихту зерна. Мої батьки і я були записані у колгосп, тому корову в нас не забрали, вона і не дала нам вмерти.

Було дуже голодно, я навіть не знаю, як ми тоді вижили. У тата попухли ноги від голоду, сестрички постійно просили їсти. Правда, для малих дітей у приміщенні школи варили якусь баланду. Наша сестра Ксеня, якій виповнилося лише 7 років, ходила за тією стравою. Їй наливали у горнятко рівно півлітра того супу, і вона приносила додому. Дуже пам'ятається, як одного разу сестра додому не повернулася. Ми всі її шукали, а коли знайшли, то виявилось, що вона, йдучи додому, зачепилася за перелаз і вилила той суп, дуже плакала, знала, що вдома плачуть голодні сестрички і боялась прийти

з порожніми руками.

На горищі була засолена шкіра теляти, яке зарізали ще два роки тому. Десь довідались, що ту шкіру можна їсти. Батько зняв, обсмалив її, вирішили з матір'ю різати тоненькими шматочками, щоб на довше вистачило. З цією шкірою варили суп.

У селі стояли військові. Коли вони поїхали, то залишили купу сміття, серед якого було лушпиння картоплі. Тато вже пізно прийшов по нього та все-таки і йому трохи дісталось. До цього часу пам'ятаю смак тих лушпайок, здавалося нічого кращого й бути не могло.

Та найважчою виявилась весна... Ті люди, що ще могли ходити, збирали різну траву, корінці, бруньки з дерев, листя. Найсмачніші були коржі з вишневого листя. Його рвали, сушили, розтирали, додаючи воду чи молоко і пекли такі пампушки. Розмови були тільки про хліб, нічого так не хотілося, як хліба.

У той час люди дуже вмирили, особливо немовлята і старі люди. Померлих хоронили на сільському кладовищі. В якому одязі люди помирили, в такому й хоронили, труп нічим не оббивали, ніяких поминок не влаштовували, бо й не було кому і за що. Голод тривав аж до самих жнив.

МАТВІЙЧУК Іван Кузьмович, 1924 року народження, с. В. Мацевичі, Старокостянтинівський район.

*Записала Поліщук С.В., вчитель
Великомацевецької ЗОШ, січень 2008 р.*

В сім'ї була мати і троє братів: Іван, Данило і Василь. В селі були створені бригади, які збирали у людей запаси їжі. Їли полову, в лісі збирали листя з черешень, глоду, липи, сушили і пекли паляниці.

В Стецьках брали з кагатів гнилу картоплю, з нею пекли бабку і мусили таке їсти. Вона була дуже смердюча. Мати, для того, щоб прогодувати дітей ходила найматися на роботу до того, хто був багатший, щоб дати щось дітям їсти. Якщо у когось були якісь продукти, то їх ховали, щоб ніхто не дізнався.

БІЛЬЧУК Оксеня, 1926 року народження, с. В. Мацевичі, Старокостянтинівський район.

*Записала Поліщук С.В., вчитель
Великомацевецької ЗОШ, січень 2008 р.*

Я народилася в сім'ї простих селян, коли було це страшне лихо - голодомор 1933 року мені виповнилось лише 7 років. Але я назавжди запам'ятала оті бідкування людей голодних, знесилених, обездолених. В нашій сім'ї було семеро дітей. Мені дуже запам'ятався епізод, коли ми, малі діти, сиділи на печі і власті прийшли забирати останнє зерно. У той час у нас був невеликий наділ землі, де було посіяно пшеницю, але власті забрали весь урожай. Від голоду нас врятувала корова, котра

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

**МЕЛЬНИК Василь, 1928 року народження,
с. В. Мацевичі, Старокостянтинівський район.**

*Записала Поліщук С.В., вчитель
Великомацевичької ЗОШ, січень 2008 р.*

хоч небагато давала молока, але все ж таки був стакан молока кожного дня. Ми були вдячні Богу, що хоч корова в нас залишилась. Була також гречана полова, яку терли і пекли з неї хліб. А також була у нас на горі шкура з теляти, мати її обсмалила і відварювала. Ми дуже голодували, але голодомор 30-х пережили.

ВОЙТКО Степанида Павлівна, 1922 року народження, с. В. Мацевичі, Старокостянтинівський район.

*Записала Поліщук С.В., вчитель
Великомацевичької ЗОШ, січень 2008 р.*

Сім'я Павла і Соломії Гуцало, в якій я проживала, жила у с. Раштівка. У них в сім'ї було два сини і дві дочки. У голодні роки сини Микита та Іван принесли з поля в кишенях колоски. Мати взяла ті колоски і поставила в піч на сковорідці, щоб підсушилися. Хтось заявив, що ніби то дід Павло ніс у мішку колоски. Коли прийшла "бригада" знайшла ті колоски у печі. За жменю колосків дідові Павлові дали 10 років тюрми, які він відбув повністю і повернувся зовсім без здоров'я, з дуже хворими ногами. Хазяйства не було. Їли пампушки з листя, знаходили недогнилу картоплю, словом дуже й дуже бідували.

Бабуся ходила до Старокостянтинова у найми, щоб хоч що-небудь принести дітям. Син Микита пішов купатися і втопився. Другий син Іван захворів і помер з голоду. Просив перед смертю хоч стопку молока. Бабуся послала мою маму до сусіда, у них була корова, але їм молока не дали. Коли мама повернулася без нічого, він подивився на неї, повернувся до стіни і помер.

ЧОРНОГОД Феодосія Амосівна, 1929 року народження, с. В. Мацевичі, Старокостянтинівський район.

*Записала Поліщук С.В., вчитель
Великомацевичької ЗОШ, січень 2008 р.*

Голод пам'ятаю не дуже добре, тому що мені було три роки. Мама розказували, що забрали все в хаті, не було ні крихти. Жили ми дуже бідно, в сім'ї було троє дітей. Я ходила просити попід хати. А ближче до весни дуже опухла, думали, що не виживу та Бог дав - вижила. Коли з'явилися перші зелені листочки, стало легше жити. Їли все, що було: і кульбабу, і кропиву, і реп'яхи, і квасець. Викопували і варили коріння пирію, рвали листя з дерев, сушили, перетирали і пекли такі млинці. Хто мав в господарстві корову, той молоком рятувався. Кожен виживав, як міг.

Село було глухе, ніхто майже не ходив, не могли ходити, бо від голоду були попухлі. А про собак і котів і говорити не приходиться – їх з'їли ще зимою. Довелося дуже набідуватися. Важко згадувати ті часи.

В сім'ї було четверо дітей, діти були малі і не розуміли, що немає що їсти, але дуже хотілося. Люди помирили, пухли з голоду, в той страшний рік помер дід, батько і дві сестри – Люба і Антоська. Мати, щоб врятувати дітей, ходила на сусідні села збирати гнилі картоплі, з яких пекла бабку. Ходила до лісу по листки з глоду, сушили їх, розтирала і пекли хліб. На сусідній вулиці проживала сім'я Матвійчука Івана. Цей чоловік власноруч поховав двох своїх дітей, які померли від страшних мук голоду. Не витримавши горя і голоду, померла і дружина.

СОТНІЙЧУК Ольга Степанівна, 1909 року народження, с. Великий Чернятин, Старокостянтинівський район.

*Записала Родюк Т.І., вчитель
Великочернятинської ЗОШ, лютий 2008 р.*

Сім'я наша мала багато поля. Тоді всі мали свою землю: одні більше, інші менше. Хто мав багато землі, то працював на своєму полі, а в кого мало було, то той пас гуси, або працював в жнива на чужому полі. За це йому потім скидали по кілька снопів.

Було у мене ще дві сестри – Мариня та Ганна. В голодному 33-му ми якось вижили. А от у чоловічій родині, Сотнійчука Каленія Талимоновича, тоді від голоду померло 6 чоловік. Була у них кобила, то вони її зарізали, щоб якось порятуватись від голоду. Та дізнались про це сільські активісти - прийшли, все м'ясо зібрали і викинули у криницю, а тоді звернувши ще поляли соляркою. Мати Сотнійчук Раїна насипала в банку гороху, дала малому Кленію і сказала тікати. Але один з активістів малого хлопчину догнав, відібрав банку і розсипав горох по землі. Так і не вдалося родині Сотнійчуків заощадити хоч якісь харчі. Від голоду померли Сотнійчуки Талимін та Раїна, і їх два сина та дочка.

А ще в 1933 від голоду померла сім'я, що жила під Вільхою (так тоді називали сучасну вулицю Вільшану) Каролів Данило, жінка його Ганна і їхній син – Олександр. Жінка його Ганна, пішла по колоски в поле, так там упала і померла. А знайшли її, коли урожай вже жали.

**КОРЧАКІВСЬКА Феодосія Гаврилівна,
с. Верхняки, Старокостянтинівський район.**

*Записала Ковальчук Наталія, учениця 8 класу
Миролюбненської ЗОШ, 24.01.2008 р.*

Мені ледь виповнилося 13 років, коли повмирали батьки. Мамі було 30 років, а батькові 35. Була одна корівка, яка хоч трішечки піддержувала сім'ю,

але її потрібно було продати, бо нічим заплатити на-лог. Ну і батько вів на базар корову, впав і помер. А ще, крім мене, лишилося троє дітей: брат Михайло, йому було 6 років, Ганні – 3 роки і ще мала сестричка, якій було лише 6 місяців. В хаті не було нічого ні їсти, ні постелитись, ні вкритись, не було навіть ложки, воду носили у пригорщі, бо не було чим принести. Брат (6 років) ходив без штанів, у рваному жакетику. Їли все, рвали всякий бур'ян, навіть використовували полову для млинців. Завжди хотілося їсти, думала ніколи не наїмся. Мале дитя носили в ясла, там давали фарамугу, воно промучилося до двох років і померло. Згадується Різдво, нічого в хаті немає, пусто. Назбирала соломки і пропала, полягали спати, а коли рано виходжу, бачу біля дверей лежить пару картопельок, як ми зраділи. Я порізала і піджарила на блясі, отаке було Різдво. Але я до цього часу не знаю, хто положив біля дверей картоплю.

Ходила в поле жати, то зернятка положу на язик, і дивлюсь, щоб ніхто не бачив. Багато є чого згадати, нехай Бог відводить від такої біди. Нічого я страшнішого не знаю у своєму житті як голодовка...

КОЗАК Ярина Семенівна, 1922 року народження, с. Верхняки, Старокостянтинівський район.

*Записала Мельник Ольга, учениця 11 класу
Миролюбненської ЗОШ, 15.01.2008 р.*

Було в нас 7 душ сім'ї. Виживали як могли і їли, що попадало, навіть маслюків. Брат Іван пішов у Погорілу і приніс ціле відро равликів, я попарила, вони повспливали, я їх піджарила і їли таке м'ясо, а яке добре було. Їли ворон, брат наскидає з кубел, ходив на воронковеччину і так виживали. А ще всякі бур'яни використовували для млинчиків. Пухли з голоду, помирили сім'ями, а коли викопують на небіжчика яму, то потрібно було сторожити, бо захо-ронять когось другого.

Брата і батька засудили за невиплату податків.

РУДЮК Іван Олександрович, 1919 року народження, с. Веснянка, Старокостянтинівський район.

*Записав Борак М.В., вчитель
Веснянської ЗОШ, січень-лютий 2008 р.*

Страшні роки пережили наші односельці у 1932-33 рр. В жнива 1932 року бригада "червона мітла" виділила на всі сім'ї у селі 5 тонн зерна і три відра меду. А позабирали абсолютно все з дворів. Мама мусила йти працювати в поле і зривати колоски, щоб зварити суп чи спекти коржа з потертого в ступці зерна. Людям, хто міг пересувати ноги і ходив на роботу, давали по 2-3 галушки в мисці. В нас була корова і ми пережили зиму 1932 року, порівня-

но з іншими без втрат. Весною садили лушпайки, які збереглися від "золотої картоплі". А літом і в себе, і на чужих городах – виривали разом з гудинням і варили страву.

Чому запитаєте "золота картопля"? Тому, що їздила по селах бригада з магазину "Торсін" і приймала золоті в ціні речі від селян, а давала муку, таку-сяку крупу чи картоплю.

ПЕТРУК Ганна Микитівна, 1923 року народження, с. Веснянка, Старокостянтинівський район.

*Записав Борак М.В., вчитель
Веснянської ЗОШ, січень-лютий 2008 р.*

Не хочу пам'ятати чи згадувати той страшний час. Я так хотіла жити...

Пам'ятаю, якось зайшли дядьки до хати, а мама була на роботі. У нас не було ніякої їжі, то вони забрали хустки. Я просила, щоб мені лишили, але ніхто на це не зважав. Мого брата вони побили – він на Різдво помер. Тоді мама заслабла і теж померла.

Залишилось нас троє сиріток. Сусіди над нами змилювались: хтось дасть якогось буряка, другий – кулішу з полови чи мерзлик буряків.

СПИСОВА Віра Юхимівна, 1921 року народження, с. Веснянка, Старокостянтинівський район.

*Записав Борак М.В., вчитель
Веснянської ЗОШ, січень-лютий 2008 р.*

Забирали тоді врожай і кудись відправляли. Людей ні за що мали. Батько хворів. Нас було троє дітей. З мамою ходили по полях, збирали гнилу ба-раболю, аж земля до половини пальців позалазить. Зате потім було великою радістю, коли мати напечуть пампушок.

Пам'ятаю, що десь омеляс брали, то такий на-пій готували і пили. Бувало, що нічого не знайдемо в полі. Пам'ятаю, як Ліонкова Ганка на полі вмирала, простягаючи руки, а ми стояли і плакали, бо самі не ївши були.

БАГРІЙ Степан Семенович, 1919 року народження, с. Веснянка, Старокостянтинівський район.

*Записав Борак М.В., вчитель
Веснянської ЗОШ, січень-лютий 2008 р.*

Пам'ятаю голод дуже добре і що врожай був дуже добрий. Після здачі продналогу (обов'язкового) місцева бригада забирала все решту.

Мама заховали в горщику в печі трошки зерна, а "червона мітла" все замела і забрала. А було там всього може з півтора кіла. Забирали не тільки їжу,

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

а й одяг. Було рядно застелене на лежанці, і те забрали.

Померлих, попухлих з голоду звозив чоловік, якому записували трудодні. Це було страшне видовище.

А ще пригадується, що на полях стояли вишки, звідки охоронці слідкували, аби ніхто не рвав, не збирав колосків (в народі названо “Законом про п’ять колосків”). Коли хто попадався, то жорстоко били, і дорослих відправляли без суда і слідства у тюрму. Та й втекти не було змоги, на залізничних станціях були виставлені дозорці, які мали наказ стріляти.

Вижили, напевно, тому, що до бабці ходили по молоко і сьак-так харчувалися. У весну 1933 року найбільше відчувався голод: їли куліш, юшку з дикого квасцю, лободи, кропиви, гнилу бараболю, буряки...

Сиріт в селі опікували в хаті-патронаті, годували й посилали в школу.

МОТОЗЮК Варвара Матвіївна, 1918 року народження, с. Волиця Керекешина, Старокостянтинівський район.

*Записала Сабат І.О., вчитель
Волице-Керекешинської ЗОШ, лютий 2008 р.*

В сім’ї було п’ятеро дітей. Активісти забрали все: муку, зерно, навіть квасолю, яку мама заховала на печі. Забирали все, що можна було їсти. Батько взяв хустки і пішов до Старокостянтинова поміняти на хліб чи муку та так і не повернувся. Загинув в селі Пашківці. Там його і поховали. З 5 дітей вижила я одна.

ЮРЧУК Марина Макарівна, 1926 року народження, с. Волиця Керекешина, Старокостянтинівський район.

*Записала Сабат І.О., вчитель
Волице-Керекешинської ЗОШ, лютий 2008 р.*

Сім’я Юрчуків складалася зі таких осіб: Панчук Максим (дід Юрчуків) – господар оселі, Юрчук Наталка Максимівна (мати) – 1888 року народження, Юрчук Макар Сахорвич (батько), Юрчук Іван Макарович (син) – 1924 року народження, Юрчук Марина Макарівна (дочка), Юрчук Ганна Макарівна (дочка) – 1930 року народження.

Дід Максим був ковалем. Мав власну кузню. Ще у діда була земля. Сім’я була працювитою. Наймитів не мала, бо було багато робочих рук. Господарство було велике. Все збудував дід: дві клуні, майстерня, два хліви, льох, старенька хатина. Були свої корова, коні, овечки, свині, плуги, трояни, коси, граблі, серпи. Навесні 1933 року нас розкуркулили. Забрали все. Пам’ятаю, як прийшли на подвір’я Осадчий Семен, Щербатюк Іван, Сисюк Григорій разом з го-

ловою сільської ради Зелінським стали все ламати, бити вікна, розбирати будівлі: клуню, кузню, льох. Вивезли будівельний матеріал, картоплю, зерно, господарчий інвентар, худобу. Дід Максим цього не зміг витримати і в хаті, біля печі, відразу ж помер. Для сім’ї настав страшний голод. Всі насміхалися. Ніхто не співчував. Рідня теж не могла допомогти, бо рідну тітку з чоловіком та двома дітьми вислали на північ (теж як куркулів). Ми дуже голодували. Я і брат весь час лежали в садку на траві і сильно кричали – хотіли їсти. Ми були дуже худі. А маленька сестричка Ганя (3 роки) дуже спухла. Вона ходила по подвір’ї і збирала зіллячко, їла його. А одного разу, коли мама були на роботі, тато косив сіно, а ми з братом лежали під яблунею, Ганню пішла до сусіда в город, бо побачила зелену цибулю. Сусіди сварили її. Ганню перелякалася, впала в кропиву і померла. Дуже плакали ми всі. Особливо мама. Цього страшного горя не пережив батько. До вечора помер. Сестру та батька похоронили разом, в один день і в одній могилі. Ми з мамою лишились самі. Їли що попаде. Вижили.

ЯКОБЧУК Ганна, 1914 року народження, с. Волиця Керекешина, Старокостянтинівський район.

*Записала Сабат І.О., вчитель
Волице-Керекешинської ЗОШ, лютий 2008 р.*

Ми з братом збирали кропиву, лободу, гнилу картоплю, яку перетирали і пекли хліб, додавали висівки з муки, яку мама заховала в ліжку. Жилось дуже важко. Ходила до міста Старокостянтинова обмінювати хустки, крам на хліб, муку, сіль. Корову забрали і ми залишились без годувальниці. Але нас підтримували сусіди і так ми вижили.

РИБАЧУК Лідія Степанівна, 1924 року народження, с. Волиця Керекешина, Старокостянтинівський район.

*Записала Сабат І.О., вчитель
Волице-Керекешинської ЗОШ, лютий 2008 р.*

Народилася в селі Волиця-Керекешина, але, коли утворювалось село Червона Семенівка, вся родина переїхала жити туди. Червона Семенівка відносилась до Волице-Керекешинської сільської ради та була окремим колгоспом).

Якось до хати прийшло 4 активісти і забрали все зерно, що було в господарстві. В родині було п’ятеро дітей. Старша дочка ходила на роботу і вже заробила за літо зерна, а тому сперечалася з активістами, але на неї не зважали. Не забрали лише картоплю і корову. Завдяки цьому змогли вижити. Батько, Степан Мотозюк, і мати, Лукера Мотозюк, ходили на роботу, то давали обідати. На Червоній Семенівці із 40 дворів лише в одній хаті вмерла ро-

дина з трьох чоловік: Школьний Андрій, Устина і їх син. А взагалі в селі було багато попухлих людей. До голоду людей ховали у Волиці, а в 1933 році вмерлих від голоду поховали біля Семенівки. З того часу там є кладовище.

ПРОКОП'ЮК Марія Варфоломійвна, 1914 року народження, с. Воронківці, Старокостянтинівський район.

Записала Килівник Катерина, учениця 10 класу Григорівської ЗОШ, 14.02.2008 р.

Ми з батьками раніше жили в місті Красиліві. Батько – Варфоломій, мати – Мотря (родом з Воронковець, дівоче прізвище Герасимчук). Дід і баба (по батькові) були господарями, мали 10 га землі. Їх пізніше розкуркулили. Батько був одружений двічі. Перша жінка померла, залишилось 4 дітей. Взяв тоді мою матір за дружину. Народились у них ще 4 дітей – дівчата. Треба було велику сім'ю прогодувати.

Батько не захотів йти в колгосп. По 30 копійок давали там за трудовень. То обклали їх податком 700-800 карбованців. Поросся підгодували – продали, бо податок треба заплатити. Але грошей все рівно не вистачало. Одяг ховали в кадіб, щоб не забрали, бо в чому ходити. Забирали подушки, одяг. Хліб в заготівлю весь забирали. Люди ховали в тапчан, в стіни хати, в землю закопували. Витрясали кругом.

Моя мама прала, коли прийшли до нас колективісти. Забрали з клуні все. Мама впали. А вони все одно все збирають. Зібрали і повезли. Мама від горя пізніше померли. Коли батьків розкуркулили, то сестри розійшлись хто-куди. Мене взяв до себе родич з Воронковець – Недельський Володимир (тримав сестру моєї мами). Працювала і жила я в сім'ї його сестри Возніцької Ніни Олексіївни. Мені було тоді 18 років і я вже вміла все робити.

“Шмат” тоді людей померло з голоду. Пам'ятаю, зайшов до нас незнайомиць з грибами, схилився на стіл і помер з голоду. Люди падали як мухи.

Сім'я Возніцьких жила в будинку біля річки. Поряд був млин, там і працювали два брати Рафаїл і Антон. Дуже добрі були люди. Завдяки млину і милосердю цих людей, багато воронківчан залишились живими. Принесуть мішок грису, трохи муки і пекли ми в печі хліб для роздачі голодним (1-2 рази в тиждень). Йшли люди, бо знали, що дають хліб.

Одного разу прийшла чужа жінка, стала на порозі хати і стоїть. А ми перед цим кинули в помийне відро голову і кістки з оселедця. Жінка побачила у відрі голову, швидко всунула руку в помию і миттєво з'їла залишки риби. За спиною у неї було рядно з ношею. Їй дали хліба. Від нас вона пішла в березовий гай над річкою. Там увечері горіло вогнище. Люди казали, що вона з'їла там мертве дитя двох років.

Над ставком, на Колках, розкуркулили одну багату родину, хату розібрали. Залишився льох. Там і жила жінка з трьома хлопцями. Прізвище не пам'ятаю, ім'я Лікера, казали на неї в селі Шатриха. Принесла вона Возніцьким велику зелену хустку: “Беріть, тільки дайте хліба, бо діти вмирають”. А сама соромиться, сльози течуть. Господиня насипала в ту хустку муки та й віддала її. Днів 5 пройшло – знову Шатриха на призьбі сидить. Ніна Олексіївна знову дала їй буханець хліба, з миску крупів. Разів з десять приходила. Так діти вижили.

Возніцького Рафаїла Іосифовича (1893 року народження) забрали вночі 1938 року “чорним вороном”. І брата його Антона. За те забрали, що третій їх брат був в Чехії. Що пережили тоді – страшно згадувати...

ПОПИК Іван Климович, 1925 року народження, с. Воронківці, Старокостянтинівський район.

Записала Килівник Катерина, учениця 10 класу Григорівської ЗОШ, 14.02.2008р.

Пам'ятаю, як ми налякали свою матір. Вона прийшла увечері з роботи, а нас немає з сестрою Марійкою. Кинулась, плачучи, шукати, адже тоді крали і їли людей. Сусіди сказали, що бачили нас, як ми йшли до шляху, в сусіднє село. Зустріла нас мати, як ми повертались дорогою додому. Сестра йшла весела, а я гірко плакав, бо ходили ми в село Кузьмин просити їсти. Я був старший і соромився, послав сестру в крайню хату. Їй дали вареника. Вона була мала і голодна, з'їла той вареник, не дійшовши до воріт, за якими стояв я.

Одного разу мати пішли на заробітки на город до комуністки Параски Шпачки. За роботу отримали торбинку гречаної полови. Варили вдома ту половину і йшов по хаті запах справжньої їжі. Як наїлися, то мало не вмерли – охлялий організм не міг це прийняти.

Пригадую, як весною 1933 року бабусі на Паску прийшли під церкву, що була закрита. Хоч так вирішили відсвяткувати, під церквою. Але їм це не вдалося. Приїхали два міліціонери з району, погнали бабів і дядьків селом на полігон військовий коней зводити. Попадали бідні тварини, бо ні соломи, ні паші не було.

У сім'ї сусідів (Байдичів) жили біженці – чоловік з жінкою. Жінка померла від голоду на колгоспному полі, на буряках, а чоловіка заставили її поховати. Не відомо, як доставив він її на кладовище, а ось могилу викопати сили вже не було. Але стояла пуста яма, викопана, мабуть, кимсь для маленької дитини. То він в ту яму померлу жінку посадив, землею сьак-так присипав. А волосся все рівно з-під землі виглядає, розвівається...

В сусіда Артема Яновського восени 1932 року корову вкрали. Він, бідний, довго її шукав, а знайшов тільки роги, ноги і шкуру. Цілу зиму вони різали

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

на шматочки, смалили і варили “холодець”. Весною люди їли лободу і траву-липушку.

Майже повністю вимерла сім'я Шаповалюків. Дев'ять дітей було в Карпа Миколайовича Шаповалюка і його дружини. Померли жінка, старший син Захар, молодші Микола і Володимир, дівчатка Марина і Юганка. Батько Карпо помер вже весною 1933, дочекавшись перших зелених колосків, першої надії на хліб. Ще страшніше, що цій надії не судилось здійснитись бо вона стала подихом смерті, тоді часто так було, що люди помирали вже від виснаження, від “лишнього” з'їденого кусочка хліба, зелених зернят колоска.

СТОЛЯР Ганна Григорівна, 1934 року народження, с. Гнатки, Старокостянтинівський район.

Записав Борак М.В., вчитель Веснянської ЗОШ, січень-лютий 2008 р.

Наша сусідка розповідала про випадок, що стався з її свекрухою, молодою дівчиною в 1933 році. Її звали Текля. Вона родом з сусіднього села Берегелі. Заміж вийшла в с. Гнатки. А в Берегелях в неї залишилось сім братів. Теклина сім'я в Гнатках голоду не відчувала тому, що всі працювали в колгоспі, одержували на трудодні зерно, тому й особливо не бідували.

Але одного разу вона пішла в Берегелі до рідних в гості. Треба сказати, що Текля була маленького зросту, але пухленька, не худа дівчина.

І от в гостях вона помітила, що брати якось хижо дивляться на неї і мовчки переглядались, якось дуже дивно між собою. Вона здогадалась, що вони задумали її з'їсти. Текля почала тікати полями в Гнатки. І втекла по тій причині, що брати були дуже ослаблені, худі, і виснажені голодом. Після того вона більше не ходила до них.

ШЕВЧУК Марія Іванівна, 1921 року народження, с. Григорівка, Старокостянтинівський район.

Записала Килівник Катерина, учениця 10 класу Григорівської ЗОШ, 14.02.2008 р.

План заготівель для села був високий і виконати його було неможливо. В село в кінці 1932 року прибули представники з району, які разом з місцевими активістами нишпорили в кожній хаті, забирали в людей все, що було і вивозили з села. В кінці 1932 і навесні 1933 року все село голодувало. Я з матір'ю дуже голодували. Батько в 1931 році помер. Добрі люди хто чим міг допомагали. Ті, хто вступили в колгосп і щодня ходили на роботу, отримували миску ячмінного, вівсяного, або пшоняного рідесенького супу. Тому, щоб врятувати дітей від голодної смерті, матері брали з собою на роботу дітей 9-11 років. Вони на полі

витагали пирій, осет, копали рови. Діти часто хворіли. Влітку 1933 року помер в селі хлопчик 3-4 років Крутобера Андрій Степанович. Його мати полола на полі молоденьку цибулю, взяла трошки додому, розтовкла її з мелясою (хтось приніс з цукрового заводу), нагодувала голодну дитину. Довечора хлопчик помер. Багато допомогли людям під час голоду голова колгоспу - Катревич Дмитро Петрович і Драчук Павло - завгосп, які не дивлячись на високий план державних поставок, людям, які працювали в полі, вивозили іноді хліб, мед, суху рибу.

КАМІНЯРСЬКА Євдокія Микитівна, 1924 року народження, с. Григорівка, Старокостянтинівський район.

Записала Валькова Оксана, учениця 7 класу Григорівської ЗОШ, 25.01.2008 р.

Сім'я була великою - батько і п'ятеро дітей. Коли почався голод (в листопаді - грудні 32-го року) сім'я виживала завдяки тому, що була корова, і батько був вмілим рибалкою. Він вмів виготовляти снасті з кінської волосіні для рибної ловлі. Їх обмінювали на продукти. Жителів села виручала близькість залізничної станції у місті Старокостянтиніві. Потяги, після розвантажування, охоронці дозволяли підмести. Звідти люди вимітали сіль, муку, зерно, які були з пилюкою, несли додому і вживали в їжу. Там, з потягів, вимітали і кусочки вугілля, яке використовували для опалювання саморобних пічок-буржуйок, які ставили посеред хати. Два баняки склали до купи, в верхньому робили отвори - для труби, яку вводили в грубку, а другий для того, щоб палити. Також палили очеретом, так обігрівали хати. Влітку 1933 року, під час жнив, батько вкалічив біля молотарки, йому відірвало руку. Прийшлося продати корову, щоб його лікувати. В 1933 році голод для сім'ї продовжувався. Житель села Гадайчук Трохим виконував обов'язки відповідального під час жнив. Часто залишав в копиці соломи трошки зерна, яке батько вночі забирав і приносив додому. До цього часу пам'ятаю смак юшки, звареної з лободи і солодкого молодого очерету. Пам'ятаю, що у 1933 році помер на межі свого городу Дячук Гнат. Він вийшов нарвати трави, але зовсім не мав сили. Опухлий ліг на межі. Збіглися сусіди, щось йому давали їсти, але він вже не піднявся.

КАТРЕВИЧ Віра Трохимівна, 1926 року народження, с. Григорівка, Старокостянтинівський район.

Записала Валькова Оксана, учениця 7 класу Григорівської ЗОШ, 25.01.2008 р.

В голодний 1933 рік мені, дівчинці-підлітку, довелось глядіти маленького братика Володю. Мама пішла в колгосп на роботу, щоб ввечері принести

щось старшим дітям їсти, а маленького прибігла вдень з поля, щоб нагодувати груддю. Влітку в селі відкрили ясла. Всіх малих діток люди старалися занести в ясла, бо там щось трошки давали їсти. Одного разу, коли Віра несла маленького братика в ясла, позад неї взявся якийсь чоловік. В село часто приходили голодуючі з інших сіл, просили їсти, помирали в нашому селі. Побачивши маленького гарного хлопчика, чоловік швидко йшов за дітьми, хоча був кволий. Дівчинка почала бігти. Дітям дорослі дуже наказували пильнувати молодших, щоб не вкрали голодуючі з інших сіл. Коли забігла з дитиною в ясла – чоловік за нею. Жінки, які працювали в яслах, швидко забрали дитину, а голодному дали щось з'їсти. Коли Володя був в яслах, там були кілька діток таких, як він. Їх матері вже не годували. В мамі було багато молока, вона підгодовувала і чужих дітей. Влітку 1933 року в селі помер Миколок Григорій, опухлий від голоду, відчув, що буде помирати, пішов з дому на берег і помер.

КАТРЕВИЧ Поліна Іванівна, 1921 року народження, с. Григорівка, Старокостянтинівський район.

Записала Валькова Оксана, учениця 7 класу Григорівської ЗОШ, 25.01.2008 р.

Коли мені було кілька місяців від роду, померла мама, жила в сім'ї старшого брата. Брат працював їздовим в колгоспі. У нього теж було двоє малих дітей. Сім'я дуже бідувала. Якщо був якийсь харч – віддавали дітям. Брат був опухлий від голоду.

Село наше розташоване близько біля міста. Недалеко від села було кілька військових частин. Військові отримували пайки. Часто, жінки рятуючи свої сім'ї від голодної смерті, наймалися на роботу до військових: прали білизну, доглядали дітей, носили воду, а ввечері приносили якийсь харч додому. А біля їдальні військової частини було звалище. Часто діти з села ходили туди збирали там відходи з кухні, особливо раділи, коли знаходили голови з риби. І принісши додому, варили юшку. Справжнім щастям для дітей була знайдена на звалищі картоплина. В школу майже ніхто не ходив, бо не було в що взутись і одягнутись. У всіх були воші. В той час, як село голодувало місцеві «вожді» - Шумик, Вальяс вважали себе богами. Чинили суд і розправу як хотіли. В їх присутності люди не піднімали голови. Коли під час сходки місцевий житель Гаврилов по критикував їх, ввечері його не стало. Ніхто не знає і до тепер де він подівся.

Часто в пошуках їжі в село приходили люди з Погорілої і навколишніх сіл. Бували випадки, що вони помирали по дорозі до села, або в селі. Навесні 1933 року, коли почали розпускатись дерева, люди варили юшку з снитки, лободи. І справжнім щастям був час жнив. Але були випадки в селі, коли люди раптово з'ївши кусень хліба – помирали.

ЯКИМОВСЬКА Марія Прокопівна, 1923 року народження, с. Григорівка, Старокостянтинівський район .

Записала Килівник Катерина, учениця 10 класу Григорівської ЗОШ, 14.02.2008 р.

В роки голодомору тяжко було старим, самотнім і немічним, які не могли працювати в колгоспі. В центрі села, за магазином, жила сім'я самотніх, бездітних людей на прізвисько Жновки. Коли на вулиці і в селі люди дізналися, що вони пухнуть від голоду, їм приносили хто що міг: склянку молока, картоплину, сухаря, висівки. Односельці рятували їх від голодної смерті. В кого була корова - вона була рятівницею. Годувати корів не було чим. Щоб вижити і зберегти худобину люди знімали сніпки, якими були покриті хати і годували корів і коней. На її вулиці з голоду ніхто не помер.

ДРАПАТА Ганна Федорівна, 1919 року народження, с. Громівка, Старокостянтинівський район.

Записала Іванюк Т.М., вчитель Огіївської ЗОШ, січень 2008 р.

У мене на очах померли тато і мама, чотири сестри. Я залишилась одна-однісінька. Мені йшов 14-й рік. Якось вижила чудом, їла гичку, гнилу картоплю, мерзлу бузину. Потім нас, підлітків, брали на роботу в колгосп. Загортали в землю горох на засіяному полі. Але ми його більше клали до рота, аніж в землю. І в цьому гріха не було. А потім нас заставляли збирати довгоносики. Та й тут знаходили собі поживу. Де були поставлені для метеликів дека, то ми їх геть пальцями вимастили. А потім мене забрали у сільський інтернат. Добре пам'ятаю, як в співголосо говорили між собою старші люди: "Звідки цей голод взявся? Чи самі не вміємо жити, чи так влада зробила?". І мене пече біль у душі. За що стільки людей вимерло? Чого ж я залишилась без роду?

Тепер маю свою сім'ю. Заробила пенсію. А думка й досі не покидає: що ж таке коїлося у 1933-му?

НИШТИК Ольга Трохимівна, 1929 року народження, с. Громівка, Старокостянтинівський район.

Записала Іванюк Т.М., вчитель Огіївської ЗОШ, січень 2008 р.

Коли був голод мені, на той час було більше чотирьох років. Не дивлячись на те, що я була ще дуже мала, але добре пам'ятаю ті тяжкі роки голоду. Часом вона з сестрами та братами сиділи самотніми. Мій дід, Демид Блажевич, помер з голоду прямо на дорозі, навіть не дійшовши додому.

Таких людей, як Демид Блажевич, було багато в селі Громівка. В 1932-33 роках помирали не лише

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

старі люди, а й молоді. Від голоду люди гинули й на дорогах, від знемоги падали на землю. Люди мерли, як мухи, але найважче було пережити зиму. Крім того, що дуже хотілося їсти, було ще й дуже холодно.

Якими смачними були млинці з мерзлої картоплі, яку матері вдалося знайти по весні на городі. На весні, коли я маленька сиділа і дивилася у вікно, їздила підвода і збирала по вулиці мертвих людей. Мені із сестрами вдалося пережити ті страшні роки голоду, але назавжди запам'ятала смак «найкращих» млинців з мерзлої картоплі і запах першого випеченого хліба.

ЛЕВЧЕНКО Євгенія Пилипівна, 1919 року народження, с. Губин, Старокостянтинівський район.

*Записала Калініна Анна, учениця 11 класу
Ладигівської ЗОШ, 14.02.2008 р.*

У нашій сім'ї було 5 дітей, 3 дочки і 2 сина, але, на превеликий жаль, в сім'ї помер мій брат від голоду та тифу. Мої батьки не працювали в колгоспі. У нас було таке господарство: сім десятин землі, 90 вуликів пасіки, ремесло, корова, 2 коня, свині. Засівали ми землю житом, пшеницею, викою для худоби.

У 1933 році мені було 16 років. Я згадую такі факти голодомору в нашому селі. Коли був заснований колгосп, це було в 1933 році, всіх людей змушували йти працювати до колгоспу.

Мій тато не хотів записуватись до колгоспу. У 1933 році мого тата, Яцука Пилипа Романовича, забрали на висилку до Сибіру. А мою маму під тиском змушували відмовитись від чоловіка і йти працювати до колгоспу, але вона не відмовилась від чоловіка. Їй казали, якщо вона відмовиться від чоловіка, то не відішлють на висилку. Але, на превеликий жаль, її також вислали. Коли відіслали моїх батьків, в сім'ї залишилось 5 дітей із бабусею Яцук Дарією Петрівною. Через 2 роки із висилки повернулася моя мама, Яцук Параска Федорівна, а через 4 роки повернувся мій тато. Він вступив до колгоспу, працював на конях, здавши все своє майно, реманент, худобу, пасіку, землю, зерно до колгоспу. Коли мій тато був на висилці, він прислав нам сухарі. І навіть один раз ми їх отримали. Моя мама також працювала у колгоспі. Полола буряки.

Запам'яталась мені ще така історія. До нашого села приходили молоді парубки із сусідніх сіл. Ці парубки були з Іршків, Яремичів, Хижників. Вони просили їжі у людей. Я була ще підлітком. Так як у мого тата були бджоли, у нас був схований мед, який я діставала із гори і по грудочці давала хлопцям, опухлим від голоду.

Я гадаю, наша сім'я вижила тільки через те, що був мед, і ще через те, що моя бабуся виміняла за позолочений годинник пуд муки (16 кг) в місті Старокостянтиніві. По селі ходили «продотряди»,

які забирали у людей зерно. Люди ховали зерно в горшки, на горище, в городах, але „продотряди” відшукували шпичками сховане зерно, горох, квасолю, мед. Весною з'являлась цибуля, квасоля, кропива, лобода. Люди їли лушпайки із картоплі, пекли ріпакові коржі на воскові, що були гіркі й пекучі. Люди їли все, що можна було їсти.

У 1933 році було зареєстровано такий випадок поїдання дітей. Цей випадок був поодиноким. В одній дуже бідній сім'ї батьки з'їли свою дитину. Моя мама працювала, їй кожного дня давали по скибці хліба, вона ділила цей хліб на чотирьох дітей. Жінки, які йшли з поля, брали декілька колосочків, теребили у пляшечку чи глечик з-під води і несли додому, якщо у них знаходили це зерно, то їх арештовували. В селі люди дуже бідували. Хто мав корову, той сплачував податок молоком, а хто свиню - той віддавав шкіру і більшу частину м'яса, сала. Вислані матері брали з собою своїх дітей, які в дорозі вмирили від різних хвороб і голоду.

Сім'я сусідів дуже голодувала. Їх батько ходив до лісу, шукав горобині яйця, ловив горобців. Дитина померла у нас на городі, мати взяла її у рядно і поховала сама на кладовищі. А один чоловік пішов до лісу, назбирав грибів і зварив суп, від якого йому було дуже погано, він помер. Люди сіяли коноплі, за них теж відсиляли до Сибіру, звідки вони не поверталися. Опухлі люди їли все: домашніх та диких тварин, птахів, але це не допомагало. Вони вмирили на дорогах, біля тинів. Тих, що вижили, рятувала річка. Люди ловили рибу, їли жаб.

ВОЗНЮК Уліян Наумович, 1920 року народження, с. Губча, Старокостянтинівський район.

*Записала Троян С.І., вчитель
Губчанської ЗОШ, лютий 2008 р.*

Наум, батька звали мого, Вознюк Наум, баба Мартоха звалася. Ну і що - зайшли, розкуркулили, забрали коні, забрали корову, познімали, все позабирали, з хати вигнали. Зразу сидів голова колгоспу Шамарин тут. А потім після нього зробили пошту, поштове відділення. Ну, а тоді вже пошту забрали, то я сів ото, де Ярина, а потім вже я собі давай будуватися, брав ссуду в МТСі. Я робив трактористом, комбайнером. Ну й ото поставив хату в 1957 році.

У батька була січкаря, олійниця, машина хліб молотити. Хороший був хазяїн. Коні, пасіка була, вуликів двадцять, он там ще називають “Наумова пасіка”. Ну і все... І тоді що? До хати не допускали, то я ото сидів в Палія Костя.

Вони батька судили за те, що хлібоздачу - триста центнерів наклали батькові хліба, а батько навіть на полі не був, а діти пішли, там, його убрали. А звідки триста центнерів, як його нема? Та й все, батька за те засудили на десять років! Батька засудили і погнали в Бердичів. Як він у Бердичеві був, то ще моя сестра сама старша Уляна передачу возила йому. І

звідти його далі погналі. І він не вернувся!

Забирали по хатах все. На хуру забирають те й везуть... Туди десь... Подушки забрали і все позабирали, один піл остався голий. Тут були така Сачиха, Івана Дикунця мати, Васька, ще такі були. Така бригада була тоді, ходили й витрясали з горшків і палицями пробували, думали, що вже там сховане ще щось.

В голод виживали як могли. Всяко було! В ліс ходив, глід рвав і на жорнах мололи і такі коржики пекли потім, на ставку зілля копали.

КРУТЮК (Вашук) Мар'яна Григорівна, 1927 року народження, с.Губча, Старокостянтинівський район.

Записала Троян С.І., вчитель Губчанської ЗОШ, лютий 2008 р.

Було мені тоді п'ять років. Прийшли до хати, все забрали з хати. Забирали з хати сільська бригада, не чужа. Ходили з залізними палицями, шпирхали в землю, чи ніде нічого нема закопано, сховано... Грабували, не брали зерна на посівну, так як було написано в статуті Леніна "позичити зерно та й обсіяти поля", а вони брали, що бачили — подушки, кожуки — що було в хаті, те волокли, загірбали! Корову взяли в мене, коні забрали, воза, всенький інвентар, розібрали клуню забрали... Ну я осталась сама.

Пам'ятаю все, бо я сиділа на печі з братом, в нас було відро проса. Прийшла ця бригада. Нам мати сказали: "Тримайтесь обоє руками", бо був брат мій каліка, може вони не витягнуть, подивляться, що той каліка, я мала... Ми посідали на те просо, похапались руками..

Я не пам'ятаю, котрий з них, я їх всіх знаю. Я їх можу поназивати. Олекса Балигів був. Вони потягнули цю ґелетку, ми обоє попадали на землю. Мати живо мене вхопила на руки, і каліку вхопили, вони за ґелетку - пішли! Я кажу, забрали все, що було! Позабирали!

Ось коло мене, була сім'я - скільки їх вмерло, не знаю. Я знаю, що вмерла дівчина, вона була з такого року, як я. Сім'я її з'їла, тільки голова одна осталася, кинули голову на хуру, яка їздила збирати по вулицях, хто в кого вмер, кидали. В мене разом лежали на соломі на хаті брат неживий, мати ще дихала... Але зайшли до хати, викинули на хуру обох - і матір, і батька.

Сиділа я від весни до осені в хаті, хто принесе їсти. Були зробили в колгоспі столову, хто ходив на роботу, в столовій харчувався. Хто йде вулицею, візьме мене за руку, заведе в столову, там мені їсти дадуть, додому мене приведе. Так жила до осені. Восени всіх сиріт - було багацько нас, щось чотирнадцять, - позвозили на сводну хату. Як до патрона-ту мене взяли, це в 33-му, всі вмирили і нас на осінь позвозили, ми там добули до сорок першого року.

ТЕТЯНЮК Параска Василівна, 1918 року народження, с. Губча, Старокостянтинівський район.

Записала Троян С.І., вчитель Губчанської ЗОШ, лютий 2008 р.

То дуже страшний був рік! Але, не всім. Багато повмирало в нас з голоду. Мій батько і мати пішли в колгосп, працювали щодня на роботі. А хто працював на роботі в колгоспі, то давали по сто грамів муки. А ми з бабусею ходили збирали листя, і сушили, і м'яли-терли і з тими стома грамами пекли пампушки... То й нам добре було... Корова в нас була. А ті, хто не пішли в колгосп — ті голодували, вдома повмирили з голоду. Отак, в основному, тут вся вулиця майже вимерла. Вона тоді називалась Маслянкова, це так, по-народному. А записана була вона Діброва чогось...

РУДИК Текля Михайлівна, 1921 року народження, с. Губча, Старокостянтинівський район.

Записала Троян С.І., вчитель Губчанської ЗОШ, лютий 2008 р.

Ну от тобі такий голод взявся. Голод такий був, що, я не можу сказати! Нічого абсолютно не було. Дождали ми коріння. В ставу копали коріння, лишку тягнули і мили, кришили, то вона поки сира, то вона вроді солодковата, но як її вже змолотити і спекти з нею, то їсти не можна, але їли! І стали люди дуже мерти від цього!

Ми дождали вже до ягід. Уже ягоди в лісі стали. Так ішли в ліс по ягоди, як журавлі летять. То так діти йшли, так люди йшли. І воно, мабуть, нас спасло. Ягода то вітаміни, як я розумію, тоді я не знала, але йшла! І от ми йшли туди, трошки їмо, а то назбируєм, і ще й мама до євреїв у Гриців занесе. А в євреїв було, бо їм Америка допомагала. Вони мали і гречану крупу, і пшоно мали, і сухарі білі були... То виміняє за ці ягоди, й ми так виживали. Отам під Коронувеччиною звозили тварин, як здохне, то туди везли... Ходили люди і забирали звідти те м'ясо...

От коло нас Оксенька, вона носила... Де Таня Дем'яниха живе, то це сусіди ж були, там я жила, це наше обійстя було над ставом. Вона стала носити, то в них померло так: помер Сандир, Андрій помер, старий помер. Повмирили просто з голоду.

В нас якось ніхто не помер, через то, що ми в лісі. Стали ходити на ліс, якось дожили, і лісом ми виховалися, ягідьми, черешнями... Отак! Але бідували дуже тяжко! Потім пішли в колгоспи. Ну, зразу давали... От береш норму там - тільки норми, як вже я полола по 2 і по 3 гектари буряків - були маленькі норми, були по 25 соток, по 30 соток. То дають 8 кг жита, як береш норму. І це сполеш... Це ж цукор, а жито давали. Яка це була втіха! Як це брали! Я маленька була, що мені було тоді... Мама брала на мене, я ходила і полола ці буряки... Щоб хто знав!

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

До обіда ми полемо, а в обід я дивлюсь - там горох посіяний, навесні посіяний, та й саме такий, ну як пололи буряки, то дуже верхки вже ці такі, що в цвітові! Я йду й цих верхків наринаю і принесу, ми всі три сестри Надя й Вера, обидві повмирили, - посідаємо і цього гороху понаїдаємось і стаємо знов полемо... Отак було. Такий був голод.

Тут вся вуличка оця з голоду вимерла. Візьми оце розкуркулений Уляян, то ще коло нього був Троян, сусіда - де Уляянова хата, то була цього Трояна... Тоже сім'я вимерла... Улянка вмерла, Маланка вмерла, а він остався і осталася Харитина і Андрейчик остався, син. А ці повмирили тоже з голоду.

КРЕЩЕНКО Ганна Михайлівна, 1923 року народження, с. Губча, Старокостянтинівський район.

*Записала Троян С.І., вчитель
Губчанської ЗОШ, лютий 2008 р.*

В 33-му році ходила баба Степа, то там, то там просила, та й вже впала зовсім... Лягла на печі з краю, почала вмирати з голоду. То я пішла з мамою туди, мама до неї вилізла, попрощалася з нею і вона вмерла. Перед 33-м роком, то було все в нас - і коні були, і свиня з поросятками була, і раптово все зникло. То й вмирили люди! По двох в одній ямі закопували. Везли ховали так: бабу й діда сільські везли на возику й разом в одну яму кинули без труни й без нічого! Де хто на дорозі - йде, впаде, вмере, таке було, то я ще пам'ятаю трошки...

По-сусідськи була мати й були ще дівчата. Дівчина з своєю сестрою йшла в ліс, думали хоч жменю ягід, вже ягоди були, з'їсти... Прийшли до лісу, дівчина померла, і сестра її листочками прикрила і сама пішла ягід хоч жменю собі з'їсти. Як ішла назад, то вже не було сестри, вже хтось забрав та й з'їв...Отаке було тоді! Бур'яни всякі їли! Тоді людей дуже багато померло! То ще в нас тоді були свиня з поросятками, бо думали купити корову. Раптово так зробилося, що свиню продали, й поросята, й телицю на базар. Був базар в понеділок, поїхали - то вже за ті гроші нічого не можна було купити. В людей де в кого може що було, то куплю на базарі яку пампушку, те й так і проїли те все. Та й таке було життя. Ще наш дід і Надьчин дід тоже з голоду повмирили...

ЦАП Ганна Ерастівна, 1921 року народження, с. Деркачі, Старокостянтинівський район.

*Записала Вдович Юлія, учениця 7 класу
Немиринецької ЗОШ, 16.01.2008 р.*

Моя сім'я складалася з чотирьох осіб: батька Цапа Ераста Кіндратовича, 1899 року народження, матері - Цап Мартохи Тодосівни, 1895 року, брата Івана, 1920 року, та мене, Ганни, 1921 року.

Ми, як і більшість людей, жили бідно, бо не могли ради дати. Постійні податки домучували. Майже все йшло на їх оплату. Хата була глиняна маленька. З худоби тримали корову, із птиці - гуси та кури. Але це було до тих пір, поки і в наше село не прийшла насильницька колективізація. Хоча батьки відмовлялися від вступу до колгоспу, але цього ніхто не слухав. Записали, та й усе. Потім прийшли чужі чоловіки і забрали корову. Обіцяли, що на нас, дітей, будуть видавати колгоспне молоко, але так ми його і не скуштували. Гусей і курей пізніше теж забрали, бо сім'я не могла сплачувати податки, які постійно зростали. Конфісковували без суду, давали великі штрафи. Життя було нестерпним, важким. Дуже бідували. Нас врятувала баланда, яку мама варила з гнилої померзлої картоплі. Особливо страшенною була зима. Як ми її пережили, я й сама не знаю. А от коли весною починала рости кропива, лопухи, лобода, пшінка - ми оживали. Це було нашою основною їжею.

КОЗЛОВСЬКА Євгена Семенівна, 1928 року народження, с. Драчі, Старокостянтинівський район.

*Записала Байталоха Мілана, учениця 9 класу
Драчівської ЗОШ, 08.02.2008 р.*

Батько працював на штатних роботах, мама довгий час ланковою (передовою) одержувала за роботу премії.

Я в сім'ї була найстаршою, а ще в мене було чотири менші сестрички, які народилися пізніше. Мені було чотири роки як в країні почався голодомор. Це були страшні роки, не було що їсти, люди вмирили на день десятками. Я пам'ятаю як до нас прийшла жінка, відчинила двері і впала через поріг, ми її довго рятували, вона була знесилена голодом, але нам вдалося її врятувати.

Жити в ті часи було дуже важко. Їли все, що знаходили, адже свого нічого не було, тому що все забрали. Ходили на поля збирали гнилу картоплю. Варили борщ з лободи, гички, буряків. Хліб пекли з висівок. Люди всі бідували, чекали смерті з дня на день. Моя сім'я, дав Бог, вижила. В нас була дійна корова, ми пили молоко і рятували сусідів.

ДЕРЕЙЧУК Ганна Андріївна, 1923 року народження, с. Драчі, Старокостянтинівський район.

*Записав Кравчук Сергій, учень 9 класу
Драчівської ЗОШ, 17.02.2008 р.*

Мені вже 85 років, але хіба я забула, що пережила, хіба забула як ми їли полу, а той взагалі нічого не їли. Як чогось святого чекали на весну і на літо. Природа, можна сказати виручила. З'явився клей на деревах, молоденькі стеблинки, а потім і

кислички. Та що там казати жабів люди їли. Знаю, роздобудеш де картоплину, то так нею тішишся, так під подушку ховаєш, щоб на ранок хоть щось в рот кинути. Як тут навіть серед ночі вскочать у хату молочки, подушку з-під тебе висмикнуть і заберуть.

А що було, коли вони побачать, що ти мнеш в руках колоска – перед жнивими ми змушені підкрадатися до полів і тим житечком-молочком голод пробували вгамувати. Але ті колоски то вже злодійством вважалися, за яке жорстоко карали. Ой, а як тяжко вони били. Важко було жити в ті роки, дивитись на опухлих людей, а ще важче було дивитись на те, як люди масово вмирали. Мені дуже важко згадувати ті події, не дивлячись на те, що пройшло вже багато років.

ШЕВЧУК Митрофан Іванович, 1922 року, с. Демківці, Старокостянтинівський район.

Записала Шаманець Катерина, учениця 7 класу Радковецької ЗОШ, 12.01.2008 р.

Коли почавсь голодомор мені було 10 років. Батька і матір вигнали з колгоспу, були безробітні. Я пас корову. Дуже захворів, лежав місяць в лікарні. Потім батька і матір прийшли забрали назад в колгосп на роботу. Рвали конюшину, сушили, різали і пекли пампушки. Ходили по хатах, забирали зерно і все, що можна було їсти. Приходили з залізними палицями і штурхали в землю - може сховали і закопали в землю зерно.

ПОПЛАВСЬКИЙ Олександр Станіславович, 1918 року народження, с. Демківці, Старокостянтинівський район.

Записала Шаманець Катерина, учениця 7 класу Радковецької ЗОШ, 12.01.2008 р.

Тоді мені було 14 років. Ходив на роботу в колгосп. Здому йшов голодний, а вже на роботі давали галушки з вики, ввечері також не було що їсти і так до наступного дня. Батько дуже спух. У нас в сім'ї усі лишилися живі. Багато сусідів повмирало.

КУШНІРОВСЬКИЙ Сигізмунд Володимирович, 1924 року народження, с. Демківці, Старокостянтинівський район.

Записала Шаманець Катерина, учениця 7 класу Радковецької ЗОШ, 12.01.2008 р.

Тоді мені було 8 років. В сім'ї нас було шестеро. Батько був пасічником, робив в колгоспі. Я ходив у 3 клас, сам я з села Жабче. Дуже важко робили. Люди ходили попухлі, їли траву і листя. Коли йшли в ліс на роботу, то збирали гриби і їли їх сирими. Бувало таке, що люди помирали з грибом в руках під деревом. Коли робили на хуторі, то за це давали

одну мисочку вики. Ввечері їздили кінями і забирали мертвих і скидали в одну велику яму на цвинтарі. Ходили бригадами і шукали жорна. Хліба було повно, але такий був наказ держави. Не було в що вдягнутися.

На полях були буряки, а за буряками був посіяний ячмінь. Я рачки приповз до ячменя, натеребив його за пазуху і назад додому рачки. Вдома змолотили, зварили і бігом з'їли, щоб не прийшли і забрали. А літом були черешні, то ми їли їх з камінцями. Потім робив в стельмашні і робив шпулі. Я дуже любив малювати. Робив рамки, розмальовував, сушили шпулі і рамки в печі. Мама брала їх і йшла в інші села міняла 1 шпулю на 1 миску пшениці чи ячменю. Ми всі вижили крім батька. Одного разу, вночі, приїхали і забрали батька з дядьком, і від того часу я його не бачив. Нас хотіли вислати в Сибір, але мама чекала дитину і за нами приїхали, але побачили маму і не забрали. Так ми лишилися тут. Нікому нічого не можна було сказати, бо зразу забирали і вбивали.

ЛУКАЦУК Наталка Федорівна, 1923 року народження, с. Демківці, Старокостянтинівський район.

Записала Шаманець Катерина, учениця 7 класу Радковецької ЗОШ, 12.01.2008 р.

Голод 1932-33 років пам'ятаю добре. Врожай був добрий, але все забрали, вивезли. Ходили бригади (сільські активісти - Шмирко Панас, Петрук Параска, Лішук Петро). Ніхто ніяких документів не показував. Мали з собою якісь шпички, кругом шукали. Доносили сусід на сусіда. В ті страшні роки забрали Капляра Андрія, Асавалюка Мішу і вивезли не знати куди. Тих, хто йшов в колгосп - величали. Активісти не голодували.

Забирали все. Пам'ятаю, розстелили в колісці трошки зерна. Дитину викинули з коліски, а зерно забрали. Їли листки з липи. Сушили і мололи на коржі. Цвіт конюшини терли і пекли млинці. В місті можна було щось купити. То продавали хустки, рядна, скатерки. Крали в лісі грабчаки, в'язали в'язочки і продавали.

Я ходила в Шкарівку з торбинкою до родичів за продуктами. Мене проводили аж за Раштівку, щоб не видерли злодії. Дуже багато людей повмирало. Як сніг став танути, то валялися попід плотами, в хопті. Всі ховали на цвинтарі. Замотували в гонучі.

ШАФАРУК Варвара Клімівна, 1927 року народження, с. Жабче, Старокостянтинівський район.

Записала Шафарук Ганна, учениця 7 класу Жабчецької ЗОШ, 17.01.2008 р.

Люди переносили голод, як могли. Збирали равликів, курдюків, рвали квасок, кормові буряки,

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

гичку. Багато людей повмирало з голоду. Їх ховали без трун.

По селу ходили бригади і забирали їжу. Ходили з залізними гаками. Закопали на подвір'ї пшеницю, але її там знайшли.

Батька примушували збирати померлих по селу. Не довго виконував ту роботу, бо не міг дивитись на те горе, нічого не їв. Відмовився звозити.

Сяк-так дочекались весни. Рвали листя з липи, лободу, терли в макітрі і пекли млинці. Влітку ходили рвали колоски, але так, щоб ніхто не бачив. Думали, що ніколи не наїмося хліба. Вижили лише тому, що у нас була корова.

МАТВЄЄВА Анастасія Яківна, 1923 року народження, с. Жабче, Старокостянтинівський район.

Записала Шафарук Ганна, учениця 7 класу Жабчецької ЗОШ, 17.01.2008 р.

Дуже важким був 1933 рік. Люди пухли з голоду. Їсти не було що. В нас був чоловік Антін. В нього було три дочки, і всі три померли з голоду. Таких сімей було дуже багато.

Їли що попало. Збирали на полях гнилу картоплю, розтирали і пекли картопляники. Пекли з липи липляники. Їли маслюків та равликів. Їли гриби. Та багато людей вмирало від тих грибів, тому що не всі знали, які можна їсти, а які ні. Та ще й їли гриби сирими і так ними отруювалися.

У нас в селі була жінка, я вже не пам'ятаю як її звали, то вона з'їла двох своїх дітей, двох хлопчиків.

Померлих людей ховали без трун. Просто закопували їх в яму. Дуже важкий це був час. І я би не хотіла, щоб наші діти, онуки чи правнуки пережили таке горе.

ВАРЧУК Василь Дмитрович, 1927 року народження, с. Жабче, Старокостянтинівський район.

Записала Шафарук Ганна, учениця 7 класу Жабчецької ЗОШ, 17.01.2008 р.

Розповідали, що в перший рік, як були організовані колгоспи, обіцяли платити і все давали. Платили хлібом, різними продуктами. Наступний рік лише рахували і нічого не дали. Все вивезли з колгоспу. Навіть із сільських дворів все забирали. Розповідали батьки, що селян обложили налогами. Здавали все: м'ясо, овочі, фрукти.

Ми вижили тому, що у нас була корова і завдяки батькові, який сторожував на фермі і крадькома приносив додому буряки і картоплю. Мати варила на молоці бурякову кашу.

Мати ходила на колгоспну роботу, бо там давали пайок.

Наша хата була поблизу цвинтаря, то я на власні очі бачив, як ховали померлих. Викинуть з воза і поїхали. А хто мав совість і силу, той ходив закопувати своїх односелців.

МЕДВЕДЧУК Анастасія Андріївна, 1928 року народження, с. Жабче, Старокостянтинівський район.

Записала Ваташук Тетяна, учениця 7 класу Жабчецької ЗОШ, 20.01.2008 р.

Було тоді мені 5 років, сиділа на вікні і бачила, як везли якогось чоловіка на возі, він лежав зовсім голий, тільки накритий простинею. Їли ми суп з ячмінної крупи без хліба.

Приходили активісти з палицями і били людей, щоб ті віддавали все, що можна було їсти. В Голюк Євдокії пухли ноги від голоду. Вона варила і пила перекип'ячену воду. Медведчук Параска і Медведчук Кіндрат дуже голодували, їли коріння, бур'яни. А хто робив в колгоспі, то їм давали по черпаку квасолі перемеленої. Рятувалися люди тільки літом, бо була трава і різна зелень. А ще їли погнилу картоплю.

ЧАПЛІНСЬКА Анастасія Василівна, 1927 року народження, с. Жабче, Старокостянтинівський район.

Записала Ваташук Тетяна, учениця 7 класу Жабчецької ЗОШ, 20.01.2008 р.

Було мені 6 років, коли був голодомор. Віяли з ожереда чорну соломку і шукали там насіння, їли конюшину. В сусіда померло дві дочки Фросина і Хотина в один день, ховали їх голими, без труни, а матір їхню звали Параскою, батька в них не було. Спасались як могли. В моїй сім'ї було семеро дітей, зосталося тільки троє. Мій батько поїхав у Крим і там помер. Їли ми лушпайки з картоплі. Ходила в ліс назбирала дров і понесла на базар, щоб вимінити лушпиння. Ходили якісь люди з Демковець і просили їсти. Ще якісь хлопчики з Прохорівки, то ми їм дали одного буряка.

КОЛОВОРОНА Єфросинія Антонівна, 1915 року народження, с. Ілляшівка, Старокостянтинівський район.

Записав Борак М.В., вчитель Веснянської ЗОШ, лютий 2008 р.

В 1930 році почалася бурхлива колективізація. Заганяли людей у колгоспи. Хто не хотів, того засиляли в тюрми, виганяли з хат. 28 чоловік-односельців не повернулися з тюрми. Головою колгоспу був Купчик Данило. Хто працював в колгоспі, тому давали пайок і раз в день годували. Батьки кусок хліба приносили дітям, а самі їли похльобку. Зерно забирали

до останньої зернини. Декому вдавалося сховати зерно. По селу ходили комсомольці, забирали в людей зерно і звозили на заготівельні пункти. Коней, корів теж віддавали в колгоспи. Особливо тяжко було тим, хто відмовлявся вступати у колгосп.

Восени 1933 року стало трохи легше, бо давали на зароблений трудовень по 3 кг зерна. Було мені 17 років тоді. Працювала в колгоспі на буряках, біля віяла. Сил не було, бо не доїдала. З родини всі вижили.

КРОТИК Параска Іванівна, 1922 року народження, с. Ілляшівка, Старокостянтинівський район.

*Записав Борак М.В., вчитель
Веснянської ЗОШ, лютий 2008 р.*

Назавжди залишиться в моїй пам'яті голод 1932-33 років. На той час мені було 11 років, але я добре пам'ятаю, як забирали все з хати. Прийшли комсомольці, в нас було закопане в коморі зерно, але вони знайшли і забрали. На печі було заховано трошки вики, я вчепилася за той мішок і не давала, але мене вдарив в живіт місцевий активіст Лисюк Терентій. Від болю я скорчилася, і покинула той мішок. Моя мама почала дуже плакати і молила, щоб їх покарав Господь Бог.

У нас в родині було десятеро дітей. Під час розкуркулення забрали корову, овець, п'ять десятин поля, бо ми не вступили до колгоспу.

Під час голоду їли лободу, всяку траву, калачики, мерзлу картоплю. Як тільки навесні зазеленіло жито, ми його нарвали і напекли пляцків. Мій дід наївся тих пляцків і помер від переїдання.

В нас в селі померло, як на той час говорили, 70 чоловік.

МИХАЙЛЮК Олександра Федотівна, 1918 року народження, с. Ілляшівка, Старокостянтинівський район.

*Записав Борак М.В., вчитель
Веснянської ЗОШ, лютий 2008 р.*

Я народилася в селі Ілляшівка. Сім'я наша була великою. В ній було четверо дітей. В господарстві було 2 гектари землі, корова. Заставили йти в колгосп. Спочатку були в колгоспі, а потім перейшли в радгосп. Родина сильно голодувала. Мені було 14 років.

По хатах ходила районна бригада виконавців і забирала все, що тільки знаходила. Бригада з місцевих виконавців більше нишпорили по закутках, не зважаючи, що були малі діти, які просили їсти.

Нашу сім'ю рятував радгосп. Ходили збирали на полях колоски, гречану полову. Намагались не попадатись на очі лановому, який їздив по полях і наглядав, щоб не крали.

Варили борщ із лободи, гички. Люди були обезсилені, в них опухали ноги. Але в нас в родині ніхто не помер. А люди рятувались, хто як міг.

ГНАТЮК Олександра Федорівна, 1928 року народження, с. Ілляшівка, Старокостянтинівський район.

*Записав Борак М.В., вчитель
Веснянської ЗОШ, лютий 2008 р.*

Мені було 6 років. Сім'я наша складалася із батька, мами, брата Петра - 8 років і братика Коли - 3 роки. У 1932-33 роках був сильний голод. Тата забрали не знаю куди, так він і не вернувся.

Ми дуже бідили, їсти не було нічого. Бувало, ми вийдемо надвір і шукаємо калачиннячко. Ті зернятка повищупуємо із калачиків, поїмо, а потім і листя, і всі прутики із цього калачиння. А у сусідів Коники Петра батьки мали гречану полову, яку давали курам. Вони дадуть їсти курам, а ми слідкуємо із-за вугла хати, щоб вони пішли до хати, а ми до тієї полову, обома ручками схопимо скільки можемо, скоренько з'їмо і знову заглядаємо, чи хоча ніхто не йде з хата. І знов побігли до тієї полову. А меншенький братик Коля був вдома, то ми йому ніяк не могли донести тієї полову, бо самі з'їдали. Він помер, а ми також були всі попухлі.

Почувши про наше горе, навідалася до нас тітка Барановська Ганна. Вона варила працівникам радгоспу, який був в Ілляшівці, їсти. Побачивши нас і маму попухлих, вона стала носити із кухні лушпайки. Мама варила їх, додавала в горщик ще бур'яну і так ми вижили. Дякуючи цій тітці, яка врятувала нас від цієї біди, ми залишились живі.

КОЛОВОРТНА Фросина Григорівна, 1912 року народження, с. Ілляшівка, Старокостянтинівський район.

*Записав Борак М.В., вчитель
Веснянської ЗОШ, лютий 2008 р.*

Я пам'ятаю голодомор дуже добре, таке не забувається. В 1932 році, восени, надвечір прийшла бригада комсомольців і сказали, щоб ми забиралися з хати, тому що ми не вступили до колгоспу і куркулі. В нас була пара коней, реманент, кілька десятин землі.

На той час в мене була маленька дитина, син Василь 1931 року народження. Почали забирати все зерно, картоплю, корову, коней. Під дитиною в колісці було трошки квасолі і круп і там забрали. Я з мамою почала просити, щоб нам дали переночувати в хаті, куди ж ми підем вночі. Змилювались над нами і нас залишили в хаті до ранку. Раненько прийшли і все одно вигнали. Залишилася я на вулиці з малою дитиною. Почалися для нас дуже тяжкі голодні дні. Нас приютила моя тітка, в якій теж все

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

позабирали. Виживали, як могли. Їли лободу, гнилу картоплю, яку збирали на виораному полі. Ті, що не вступили до колгоспу, дуже бідували, багато людей померло з голоду. В сім'ї Михайловських померло п'ятеро дітей і батько, вижила лише мати. Ховали померлих без труни, замотували в рядна. Не дай Бог нікому такого пережити.

КУПЧИК (Матвіюк) Марія Тимофіївна, 1927 року народження, с. Ілляшівка, Старокостянтинівський район.

*Записав Борак М.В., вчитель
Веснянської ЗОШ, лютий 2008 р.*

Голод 1932-33 року пам'ятаю. Народилася і жила в селі Ілляшівка. На той час мені було 5 років. Сім'я складалася із шести чоловік: тата, мами, бабусі і трьох дітей. Я була найстарша. Брат Іван 1929 року народження, сестра Фрося - 1932 року.

Жили ми бідно. Мої батьки записалися у колгосп, тому корови в нас не забрали. Батько працював їздовим, а мама в ланці, на буряках. Я пасла корову, а бабуся доглядала меншеньких братика і сестричку. Хто працював в колгоспі, тих харчували раз на день. Батько завжди приносив хліб додому. А у самого від недоїдання стали пухнути ноги. І тоді ми стали просити, щоб він цього не робив. Бо без нього нам буде ще важче. Вижили ми завдяки бабусі, яка пекла з гречаної половини пляцки, варила борщ із різних трав та завдяки корові.

Зерно, овочі й інші продукти харчування збирали і вивозили свої і чужі люди. Не було ніяких запасів. Навіть квасолі висипали в гній, якщо знаходили.

Особливо тяжко було тим, хто не записався у колгосп. Представники влади вели себе зухвало. Вони виганяли хазяїв з хати і забирали зерно, картоплю, муку, зерно, коней, корови. Господарів саджали в тюрми, з яких мало хто повернувся.

Тяжким був 1932 рік, а уже в 1933-ому дали трохи зерна на зароблений трудовдень. Так ми вижили. У родині ніхто не помер. Хата у нас була старенька. Завалилася і батькам прийшлося будувати нову.

МЕЛЬНИЧУК (Холодюк-Кухар) Василина Платонівна, 1915 року народження, с. Ілляшівка, Старокостянтинівський район.

*Записав Борак М.В., вчитель
Веснянської ЗОШ, лютий 2008 р.*

Я народилася в селі Ілляшівка. Сім'я наша була велика, крім мене було ще три сестри і три брати. Голод пам'ятаю. То були страшні роки, колективізація. Людей заганяли до колгоспу. Все, що людина зробила і заробила важкою працею забиралося безплатно. Звичайно, що на такий крок наважитись людині було важко і тому вони робили це неохоче, а бо й не робили. Для того, щоб успішно провести цю

«кампанію» і було створено, тодішнім керівництвом, голод. Урожай було зібрано, і люди створили запаси для сім'ї і для майбутньої сівби, але ті величезні податки, які були накладені урядом, обчистили все. Кожного дня відвідували сім'ї активісти, які дочисляли зимові запаси. В будь-яку пору дня і ночі можна було чекати, що прийдуть і всюди обнишпорять. Все, що було в печі, чи на плиті забиралося, викидалося. То був страшний час.

Хочу ще сказати, що у нашому селі голод був не такий важкий як по інших селах, бо у нас був радгосп, а там давали пайок. У наше село йшли люди з усіх округних сіл, щоб врятуватися від смерті. Ті люди, які пішли в колгосп спочатку, теж отримували якусь баланду. А ті сім'ї, які і в колгоспі не були і в радгосп не пішли дуже важко жили в цей час.

Пригадую такий випадок. У нашого сусіда померла з голоду дівчинка, і мама моя занесла маленький кусочок коржа, то на вечір у нас уже була бригада, яка сколупала весь припік, вигорнула з печі, поперекидала все догори коренем. Бригада була створена з місцевих активістів і ще до них долучали, мабуть, то з району, чи області.

Я працювала в радгоспі технічною. Прибирала в приміщенні, а це було приміщення панського маєтку, тепер там школа, палила грубки, була посильною, все куди посилали, те і робила, працювала чесно. Директорів радгоспу міняли через кожні два роки, а присилали їх з Москви. І ось один із працівників цього оточення сказав, що це штучний голод. На другий день цього працівника ми вже не бачили і не було його вже до кінця. Там тоді всі говорили, що зроблено так для того, щоб швидше провести колективізацію. Ті роки згадувати дуже важко. Моя мама ніяк не наважувалася йти в колгосп, то нас з хати вигнали, все що було в хаті забрали, а потім свою хату ми викупували, а те що було забрано, нам ніхто не повернув.

Проживши такий вік я і сьогодні з важким болем у серці згадую ті роки. І переконана, що голод був спеціально зроблений, щоб людей швидше загнати в колгосп.

ГУЦАЛЮК Євдокія Юхимівна, 1918 року народження, с. Іршики, Старокостянтинівський район.

*Записала Кулік Аліна, учениця 10 класу
Іршиківської ЗОШ, 24.01.2008 р.*

Згадую, що навесні 1933 року голод був нестерпний. Люди варили бур'ян. Де обсіплеться яка зелепуха, сливка, яблуко - то їли. У кого була корова, то хоч ложку-дві молока вип'ють.

У мого брата, Михальчука Якова, вкрали документи, то його забрали десь у Білорусію. Там копали в болоті. А давали на день стакан картопляного крохмалю. Коли повернувся додому, прожив 3 дні і помер. А з батька бригада здирала кожу, а

він не давав, то побили, впали на нього 5 чоловік. Він поклав їх усіх, але і сам не витримав — помер. А був дуже крепкий чоловік.

До жахливого голоду ще додалося й те, що по селі ходила бригада, яка забирала в людей усі харчі і навіть одяг. Забирали все підряд. У сім'ї Гуцалюк Євдокії було кілька хустинок. То, щоб не забрала бригада і цього її мама обв'язала дітей усіма хустинами і випровадила на двір гратися, то так збереглися. Але забрали рядна, подушки, що в кого було.

Щоб зберегти продукти у запічку виколупали ямку і поклали кілька кілограм круп, заклали глиною і замастили. Але і те відколупали і все забрали.

Один за одним умирили люди. Пам'ятаю, як померли наші сусіди Скоп'юки. Матір Скоп'юк Палажку поклали на низ, а дочку Степаниду зверху. Могилу копала старша дочка, яка теж була безсила. Тому змогла викопати яму лише на один штих, так їх і присипала.

А коли померла Миколайчук Катерина, навіть не було кому викопати яму. Міленьку якось викопали, поклали її і присипали, то собаки розрили і волочили по цвинтарі.

МОВЧЕНКО Марина Дмитрівна, 1914 року народження, с. Іршики, Старокостянтинівський район.

Записала Любчак Ганна, учениця 8 класу Іршиківської ЗОШ, 22.01.2008 р.

Під час голоду не було що їсти, то замість їжі рвали з города бур'ян та варили. Ходили до скирти та просівали на решеті полову з усяким бур'яном і пекли з нього пампушки.

Люди пухли від голоду і масово вмирили. Сестра Мовченко Марини, яка проживала в селі Малашівка, після смерті її братової тягнула її до цвинтаря, щоб кинути до ями. Але дотягнувши до ями, зачепилася і раптово впала сама до ями разом з тою жінкою. Впавши до ями, братова лежала на ній. Квола жінка не мала сил, щоб вибратись звідти. На порятунок прийшла жінка, яка проходила повз і почула крики. Вона її врятувала, і сестра таки пережила голод.

Голод почався через те, що почали все вивозити з села. Грабували людей. Забирали до грама. Діставали все з льохів, з печі діставали горщики з їжею та все вигортали...

Забирали і труни, які були заготовлені дуже давно, щоб людей кидали до ями без нічого. Вигонили з домівок, і люди мусили жити в землянках.

Закінчився голод, як стали достигати колоски, і люди масово стали красти їх, щоб вижити. За це їх суворо карали. Почали набирати до колгоспу, стали варити там баланду (їжу) і видавали пайки на сім'ю.

Таким чином людям стало легше пережити голод.

МІРОНІШИНА Соломія Павлівна, 1912 року народження, с. Киселі, Старокостянтинівський район.

Записав Грінченко О.В., вчитель Киселівської ЗОШ, січень 2008 р.

Голодна смерть стала й мені заглядати в очі. На фермі варила їсти моя знайома. То я крадькома піду, вкраду варену здохлятину і тікаю на рів, до цвинтаря. Одного разу сиджу і глодаю кістку, виколупую мозок. Коли дивлюсь у рові біля цвинтаря піднімається хлопець, років йому 28. І тихо просить: "Дай їсти, дай їсти..." Втекла я від нього. Йду через садок, а вже почали вишні паліти. Дивлюсь лежить дівчинка років 12-ти, вмирає. Тільки ножками соває.

На жіночу долю випало всякої роботи. Не доведи Господи, пережити подібне ще раз.

МІРОНІШИНА Олександра Василівна, 1913 року народження, с. Киселі, Старокостянтинівський район.

Записав Грінченко О.В., вчитель Киселівської ЗОШ, січень 2008 р.

Нас в батьків виховувалось троє дітей. Окрім мене було двоє менших братів. В 1933 р. я уже працювала тоді в колгоспі села Попівці. Дуже обкладали великими налогами. Здавали все: м'ясо, птицю, овочі, фрукти... Це було справжнє здирство. А ми вижили завдяки батькові, який тоді працював на фермі і крадькома носив моркву в кармані. Мама варила нам на молоці морквяну кашу.

Як усім жінкам, мені давали 200 грамів хліба печеного і миску баланди. До жнив стали ноги пухнути. Знаєте, голодували, а пісні не цуралися. Бувало їдемо на хурі, поспускаємо опухлі ноги і співаємо. Казав бригадир, що ми таким чином показуємо перевагу колгоспного ладу над одноосібниками, або індусами, як ми їх називали.

Селом 1933-го року боялась ходити. Не ходила, а бігала, бо кругом по дорогах валялись мерці.

ГУЦАЛЮК (Круть) Лікора Миколаївна, 1904 року народження, с. Киселі, Старокостянтинівський район.

Записав Грінченко О.В., вчитель Киселівської ЗОШ, січень 2008 р.

1933-го мала трьох дітей, але й бігала на колгоспну роботу, бо там давали пайок. Хоч він нас не врятував. Врятував нас від голодної смерті мій чоловік, який ходив по селах майструвати за харчі. Знаєте, Маруся моя не опухла, а старий, Парася і Стьопа пухли. А я дуже висохла.

У мене город був коло цвинтаря, то я бачила на власні очі, як ховали мерців. Викинуть з хури і поїхали. Після цього злітаються вороння, викльовують

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

очі померлим. Хто мав совість і силу, той ходив за-
копувати своїх односельчан. Я і інші жінки не раз
брали лопати. Копаємо яму і закидаємо мерців. На
нашу жіночу долю випало всякої роботи. Не доведи
Господи, пережити подібне іншим.

ПАСІЧ Володимир Федорович, 1914 року народження, с. Киселі, Старокостянтинівський район.

*Записав Грінченко О.В.,
вчитель Киселівської ЗОШ, січень 2008 р.*

Саме перед жнивими 1932 року повернувся з
армії. Невдовзі бачив, як зганяли до колгоспу лю-
дей, “розкуркулювали”. А тоді з навколишніх міст
почали ходити прошаки, носили різні речі, які вимі-
нювали на хліб, продукти.

З району нам говорили, що багаті не хочуть зда-
вати хліб, закопали і згноїли його, а тому й трапився
голод. І ми в таку історію вірили. Вірили доти, поки
в нас активісти не забрали усе під “червону мітлу”.
Залишили лише на посів. Восени 1932 посіяли озі-
мину, а навесні 1933-го - ярі. Комора зовсім опусті-
ла, а навесні почався масовий голод.

На базарі я бачив, таку картину. Йшла жінка, не-
сла в руках пляшку олії. І раптом пляшка вислизає
у жінки з рук, розбивається. Звідусіль позбігалися
жінки. Впали на те місце, стали землю шкребти ру-
ками, клали змащену землю в рот... Нам говорили,
що чесні колгоспники з голоду не вмирали, а тільки
ледарі. Та ми добре знали, що це неправда.

МАКСИМОВИЧ Петро Антонович, 1923 року народження, с. Киселі, Старокостянтинівський район.

*Записав Грінченко О.В.,
вчитель Киселівської ЗОШ, січень 2008 р.*

Пасу худобу. Стою над дорогою на горбку. Їде
підвода. На возі міліціонер, їздовий і ще якийсь
дядько. Зупиняється підвода, дядько стрибає на
землю. Стає навколішки до калюжі і п’є воду. Йдуть
жінки в поле. Питають: “Де ти так нажерся зрання,
що воду п’єш?”. Кругом голод нестерпний. Жінки
питають, а міліціонер, однією рукою знімає рядно.
Під ним два горшки. В них варене м’ясо. Тоді мілі-
ціонер пояснює: “Він дітей своїх порубав.”

ГУРШ Роман Григорович, 1925 року народження, с. Красносілка, Старокостянтинівський район.

*Записала Остапчук Н.О.,
вчитель Сахновецької ЗОШ, 28.02.2008 р.*

Хочу повідати дійсний факт, якому не кожен ві-
рить. Мені у 1933-му виповнилось 8 років. Досте-

менно не все добре пригадую, та все ж таки скажу,
що у нашому селі був випадок людоїдства. Тоді
жила одна жінка. Звали її Мотрею. Мала дві дочки
і сина. Старша дочка - Надія десь 1918 року наро-
дження, а менша - Ольга була 1926 року народжен-
ня. То в голодовку оця Мотря разом з Надією з’їли
Ольгу, а також мого товариша - однокласника Грішу
Бойчука. Закликали його в льох і так вбили. М’ясо
варили в баняхах. Людожерів все ж таки спіймали.
На жаль, подробиць не пригадую.

ПАВЛУШКО Марина Тарасівна, 1910 року народження, с. Красносілка, Старокостянтинівський район.

*Записала Остапчук Н.О.,
вчитель Сахновецької ЗОШ, 28.02.2008 р.*

Голод впам’ятку. Таке не забувається до смерті.
Ходила бригада і “червоною мітлою” вимітала усе
чисто з хати. Забирала все: м’ясо, птицю, фрукти.

Сяк-так дочекали весни. Нарву листя з липи, лоб-
оди, натру в макітрі й з того печу млинці. От вже й
почав дозрівати урожай. Мама посилають нарвати
колосків, і то так, щоб ніхто не бачив. Пішла мама у
Старокостянтинів, купила меду, додали його в цей
зелений хліб. Як наїлась його, то мало зі світу не
пішла. Три дні качалась по долівці, так болів шлунок.
Думала тоді, що ніколи в житті я не наїмся хліба.

КОСТЮК Олександра Василівна, 1926 року народження, с. Круглики, Старокостянтинівський район.

*Записала Панасюк Марина, учениця 11 класу
Сковородківської ЗОШ, 05.02.2008 р.*

Я пережила Голодомор 1932-1933 років. Голод
був страшний... Люди пухли з голоду, вмирали хо-
дючи. Вивозили на цвинтар на підводі. Забирали
в людей все: худобу, кожухи, упряж, рушники. За-
ставляли іти в колгосп. Хто не йшов - обкладали по-
датками, які не можна було сплатити.

Вмирали цілими сім’ями, а дітей, якщо зали-
шалися віддавали в сиротинець.

МУДРИК (Кишкар) Мартоха Олексіївна, 1924 року народження, с.Круглики, Старокостянтинівський район.

*Записала Панасюк Марина, учениця 11 класу Сково-
родківської ЗОШ, 05.02.2008 р.*

Пережила страхіття Голодомору 1932-1933 ро-
ків. В нашій сім’ї забрали все: подушки, рядна, ху-
добу, картоплю, плуги. Це був наказ Сталіна. Навіть
висипали з горщика квасолію і теж забрали. За кіль-
ка колосків, зірваних на полі, садили в тюрму або
висилали на Північ. Їли щавій, цвіт з липи, а лободу

не можна було захопити. Хто з людей у городі (місті) мав золото - міняли на сало і хліб.

МАТЯШ Михайло Максимович, 1926 року народження, с. Круглики, Старокостянтинівський район.

*Записала Панасюк Марина, учениця 11 класу
Сковородківської ЗОШ, 05.02.2008 р.*

Голодомор пам'ятаю... Найстрашніше голодомор було пережити зимою. Нас врятувала корова. Як прийшла весна, то ми їли ягоди, кропиву, лободу, гриби, сливки. Приходили вилучати з господарства все: і одяг, і домашні речі, продукти... Залишали людей ні з чим. Закопували продукти на городі, але вони псувалися. Приходили 8-10 чоловік, між ними були сільські люди, а начальник - з району. Людей заставляли йти в колгосп, а хто відмовлявся висилали. Не давали селянам хазяйнувати.

БОРОДІЙ Гаврило Ульянович, 1909 року народження, с. Кучівка, Старокостянтинівський район.

*Записав Ващук Роман, учень 7 класу
Стецьківської ЗОШ, 22.02.2008 р.*

Бондаря Івана Нечипоровича знайшли мертвим у житі під Губчею. Знайшли його через кілька днів і поховали на цвинтарі. «Жито» - від слова «життя». Але він знайшов у житньому полі смерть. Помер між двома хлібами, як у тій приказці, коли старого хліба не стало, а нового ще не було. Він був інвалідом і не зміг втекти на милицях від сторожа. Той його так побив за колоски, що він там і помер. Ось так влада впроваджувала закон «про п'ять колосків». Гемук Давид помер взимку. Люди були настільки виснажені, що не могли навіть викопати могилу для померлого. Його поховали зверху у спільній могилі попереднього покійника, де земля ще не дуже промерзла. Зібрали трохи верхній шар землі і прикидали на тому ж місці нову жертву. Тоді в Кучівці дуже багато померло людей.

БОРОДІЙ (Шум) Анастасія Кирилівна, 1923 року народження, с. Кучівка, Старокостянтинівський район.

*Записала Матвійчук Ганна, учениця 10 класу
Стецьківської ЗОШ, 13.02.2008 р.*

Ще й досі стоїть у мене перед очима, як сусіда просила кого-небудь допомогти стягнути з печі восьмеро дітей-трупів, щоб не розточили черви: «Господи, люди, допоможіть поховати. Я їх не боюсь, допоможу зволокти з печі, але сама не маю сили. До-по-можіть!».

На період репресій мені вже було 14 років і те,

що пережила наша родина мені не забути ніколи. Пам'ятаю, як бригади активістів на чолі з місцевою головою Цап'юк Мариною зайшли до хати, а це було взимку, і вигнали, просто повикидали нас малих на сніг голими й босими. Сім'я наша була велика. Крім мене, під відкритим небом залишились менші брати і сестри: Параска, Михайло, Ганна, Петро - найменший (витягли з коліскою на мороз) та Іван (німий). А днем раніше вночі забрали батька й матір і відправили в Сибір.

Залишились ми зі старенькою бабусею і щедесь був хворий дід. Вигнали нас на мороз голими й босими, лише в баби був якийсь порваний кітель, яким бабуся намагалась нас закутати. В хату відразу ж поселили мого двоюрідного брата (бухгалтера колгоспу), який вигнав нас навіть із хліва, сказавши, що йдіть в річку – там буде тепло. А німий Іван на «мігах» показував, що до річки не піде, бо вмирати не хоче. Ой, Боже, це треба було бачити.

На другий день приїхав уповноважений з Грицева і разом з головою погнали нас ще далі, підштовхуючи ногами, аж до складу з міндобривами, погукуючи, що може повмираєте до ранку.

Так ми опинились у складі разом із бабусею, але кожуха вже забрали. Як зараз бачу: сидить старенька і просить смерті у Бога. Голосить і просить: «Прости, Господи! А якщо мене забереш, то як же вони, з ким залишаться? Я мушу вижити. Або забери нас усіх до себе».

Не пам'ятаю скільки ми там просиділи, але ноги посиніли, на морозі потріскались маленькі литочки і кров виходила, залишаючи червоні сліди на снігу.

І знову приїхав з Грицева посланець і питає: «А де ті діти Бородія?». Йому вказали на склад з міндобривом, але дивитись на нас він не прийшов, сказав, що не може. Потім щось передумав і заглянув всередину, побачивши невтішну картину: хвора бабуся лежить на соломі, ми всі гурточком скоцюрблені чекаємо кінця, а найменший Петрик доходить у колісці. Мабуть, щось обірвалось у цього чоловіка, бо подивившись на активістів сказав: «Якби я мав право, то я б вас постріляв за цих дітей. Хіба вони винні?»

Так з ласки цього міліціонера нас напівживих занесли до хати Нестора Остап'юка і повкидали на піч.

Та довго таке життя не могло продовжуватись, бо годувати нас не збирався ніхто. Нам дозволили поселитись в хліві, якщо так можна виразитись. Бо це було чотири стовпи, завішені домотканими ряднами, які потай знесли люди. Їсти ходили збирати по смітниках, бо ніхто про нас не дбав, та й боялися нам допомогти. Навіть із гноїв виганяли, щоб не знайшли лушпиння або чогось їстівного. Так ми виживали. Десь через рік до нас зайшла жінка і попросилась переночувати, а бабуся намагалась її прогнати. Лише голос здався знайомий – це була наша мати. Вона так змінилась, так постаріла, що ніхто її

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

не впізнавав. Мати за пазухою принесла трішки грошей з тієї висилки. Ми цьому дуже зраділи, бо навіть не знали, які вони ті гроші. Але на базарі матері хліба не продали, бо єврей їй не видав талончик, так як у неї був «білий паспорт». За сльозами жінка не бачила дороги, повертаючись з базару, і наткнулась на молоду єврейку, яка, почувши сумну історію лише співчутливо зітхнула, сказавши, що поробиш, такі закони. Але інша запропонувала вимастити їй хату, то дістане талон. Цілий день довелося працювати матері, щоб дістати талон. І яке було розчарування, коли з того буханця нам дісталось лише по маленькому шматочку, якого й не вистачило навіть до вечора. І знову пішла жінка, як той хижий звір, у пошуках їжі для дітей. На цей раз крадькома дав піввідра зерна Жуківський (сусід), а його жінка дала трішки буряків і квасолі. Не знаю як, але про це стало відомо у сільраді. І знову обшук. Коли борщ головиха вилила в куці, ми всі гуртом побігли збирати те, що від нього залишилось. А Марина біла нас ногами, наступала на пальці і лаялась. Все, що можна було знайти, закрила в хатній коморі, зробила з шматка хліба кульку поставила печатку, сказавши, що якщо хтось із дітей з'їсть це, то повбиває усіх. Після цього матір знову забрали аж на п'ять років. А для нас почалися знову «чорні дні». Ще помер у нас старенький дід, який жив трохи біля нас, то ми його всі гуртом в якомусь збитому ящику затягли на цвинтар і вкинули в ямку. Засипати вже не було сил. Але на другий день баба взяла нас старшеньких і ми жменями землі хоч трішки присипали тіло.

Дванадцять років нам не давали ні города, ні землі, бо ще ми вважалися розкуркуленими. Так і стикались по чужих полях у пошуках їжі.

Голод знову стукав у двері. І баба у розпачі послала нас у ліс за мухоморами: може на цей раз Бог дасть смерті усім. Та не судилося. Навіть після мухоморів ми вижили. Але хіба це життя? Я до цих пір не можу зрозуміти, як ми не повмирали?

А кажуть, що зараз погано жити. Ні! Я своїм дітям і онукам кажу, що ви маєте хліб і до хліба. Поважайте, шануйте один одного, свою родину. Любіть землю і у вас буде краще життя як у нас.

БОНДАР Петро Нечипорович, 1920 року народження, с. Кучівка, Старокостянтинівський район.

Записала Матвійчук Ганна, учениця 10 класу Стецьківської ЗОШ, 13.02.2008 р.

Змалечку зазнав великого горя: у 1926 році померла від тифу наша мама. Батько одружився вдруге, то стало трішки ліпше жити, але прийшов незваний голод. Сім'я наша збільшилася, а їсти не було що. Пам'ятаю, що у ті тяжкі роки поле засівати допомагали військові. Але урожай забрали активісти. Забирали усе під мітлу: і хліб, і зерно, і крупу, сало. Били образи і горшки з печі. Дуже вже ми, малі,

просили, щоб не забирали корову, яка була нашою рятувальницею. Правда, лишили до вечора, а вночі прийшли і забрали. Батька забрали на Соловки, а повернувся через півроку зовсім хворим. Розказував, що дуже знущались, били. Так під кінець 1932 року він і помер. Дошок для труни не було, то зірвали зі стелі у коморі старенькі, трухляві і зробили якусь труну. Потім помер брат Василь, сестричка Маруся і наша друга мама Наталя. Їх уже ховали без трун. Нас усіх малих забрали у сиротинець. До сих пір нас прозивають «патронацькі». Ми ледве перезимували. А брата Івана за колоски убили активісти. В нашій сім'ї померло з голоду 6 чоловік. Вижили лише ми з братом Андрієм і залишились круглими сиротами на білому світі.

ЛІЩУК Ганна Калениківна, с. Ладиги, Старокостянтинівський район.

Записала Гладка Олена, учениця 6 класу Ладигівської ЗОШ, 20.02.2008 р.

У голодні роки жили ми в селі Ладиги на радгоспі. Було мені 15 років. Пам'ятаю все. Особливо було важко весною. В сім'ї нас було троє (я, мама, тато). Ми всі втрєох ходили по городах, шукали торішню картоплю, було велике щастя, якщо знаходили. Її терли і пекли або варили. Хліба не було зовсім. На вулиці росло дві липи, то бруньки з них люди обірвали зовсім, їли їх також.

Шукали равлики по ярах. У баняку парили, потім шилом видобували їх із черепашки, а тоді варили в печі. Був сусід Гергіль Максим. Прийшов до нас, а на лаві стояв баняк з попареними равликами. Зачерпну їх у жменю і в рот. Потім ще і ще. Мама попередила, що ще сирі, але він не слухав. Уранці чуємо - помер Максим. Сильно корчився від болю в животі, аж піна з рота.

Від голоду опухли ноги у всієї нашої сім'ї. А тато Юзва Каленик Іванович помер з голоду. У нього був хворий шлунок і така їжа доконала його.

Ще пригадую гречаники. Мололи гречану полоху, насіння бур'янів на жорнах. Все це пекли і їли.

Люди мерли, як мухи. Особливо діти. Але я вижила, бо була одна в сім'ї. Мама виходила мене.

СІДОРУК Петро Захарович, с. Ладиги, Старокостянтинівський район.

Записала Калініна Анна, учениця 11 класу Ладигівської ЗОШ, 14.02.2008 р.

Однією з причин виникнення голоду було те, що в 1932 році колгосп дав на трудодень мало зерна. Одноосібні господарства, які не хотіли іти в колгосп сплачували податок по 2-3 рази з одного і того ж урожаю. В ті господарства, які не виконували наказу, приходила група людей з колгоспу і самовільно забирала зерно, картоплю та інші продукти.

В травні 1933 року, після Великодня, почали масово помирати люди в селі. За кожним покійником у місцевій церкві дзвонили в дзвін. Одного дня дзвонили 6 разів. Пізніше вже не дзвонили, бо не було кому. Коли помирало 5-6 чоловік їх вже не хоронили в трунах, а замотували в рядна і так клали тіла до ями і загортали землею.

Весною люди їли кульбабу, кропиву, калачики і багато інших рослин, а також гнили овочі і фрукти.

Жителі села пухли з голоду. Та місцеве керівництво примушувало селян іти на поле. Людей, що працювали в колгоспі, 1 раз годували. В полі пололи буряки, виконуючи по 2-3 норми. В серпні 1933 року зібрали хороший урожай зернових. Населення отримало зерно на трудовень і голод закінчився.

У селі за час страшного голоду померло приблизно 160 людей. Захоронення померлих від голоду проводилося на старому кладовищі, потім в Миколайчиковій пасіці, а вже пізніше відвели ділянку для кладовища біля лісу.

В нашому селі не було таких випадків щоб люди вмирили на дорозі. Спочатку трохи записували померлих, а пізніше перестали.

Мені в 1933 році було 12 років. В роки голоду я також голодував і був змушений ходити просити щось поїсти. Найчастіше ходив в Рідкодуб, Загірне, Пасічну. Для населення України рік 1933 був трагічним.

ШАЛАТОВСЬКА Меланія Телемонівна, 1921 року народження, с. Ладиги, Старокостянтинівський район

Записала Гладка Олена, учениця 7 класу Ладигівської ЗОШ, 20.02.2008 р.

Коли почався голод мені було 12 років. У сім'ї нас було п'ятеро. В голодний рік помер батько, а ми дуже бідували. Бригада активістів ходила по хатах, забираючи зерно. Від активістів пшеницю ховали закопуючи в землю, але її і там знаходили. Від голоду в усіх нас попухли ноги. Я навіть не знаю як мені вдалося вижити.

У 12 років ходила полоти колгоспні буряки. Для тих, хто працював в колгоспі, варили «барбаруху» з німицею. Моя старша сестра з'ївши тієї німиці, уночі захворіла. Здавалось, що вона збожеволіла. Мама їй заварювала чаї, щоб врятувати. Бідувала не тільки наша сім'я, а всі люди. Збирали минулорічну картоплю, яку пекли і їли. Весною зривали бруньки липи, кульбабу і інші рослини і також їли.

У нашому селі був такий випадок. На тому місці, де знаходилась баня, жила мати з дитиною. Мати знесилена голодом вбила свою маленьку дитину. Наварила холодцю і понесла до сусідів. Каже: «Я вам принесла м'ясо, а ви мені дайте солі».

Людей, що померли від голоду, хоронили не в трунах, ложили в яму просто так. Захоронення проводили біля лісу.

В жнива зібрали урожай і дали на трудовень зерно. Голод закінчився.

КОВАЛЬЧУК Анастасія Антонівна, 1924 року народження, с. Лажева, Старокостянтинівський район.

Записала Гринчук Л.О., вчитель Лажевської ЗОШ, лютий 2008 р.

Я сама з 24-го року, тому не все чітко пам'ятаю, бо мені було лише 9 років. Пам'ятаю, що спочатку йшла мова про колгоспи, приходили якісь люди, збирали домашні речі. Мати плакала, бо була з трьома доньками на руках, батька не було, помандровав до Сибіру шукати кращого життя.

Був поганий врожай, а найстрашніше почалось взимку, не було, що їсти. Почали вмирати люди. Щоб наповнити голодні, пусті шлунки люди їли мишей, горобців, собак, котів... все що було можна з'їсти.

Молодша сестричка Женя померла. Похоронів тоді не робили, бо була надто велика смертність. Я на своїх дитячих плечах, у старій біленькій ряднині несла свою сестру на кладовище, мама з паличкою ледве ішла слідом, бо була інвалідом. Хоч сестричка Женя була маленькою, худенькою, але для дев'ятирічної дитини все ж була заважкою. Ноги сестрички весь час торкались моїх ніг і здавалось, що сестричка жива.

Якийсь дідусь копав яму і мама попросила його викопати яму для дитини. Він збоку викопав невелику печерку і туди в тій ряднині поклали малу Женю.

А коли настала весна, то старша сестра пішла в город до сусіда і вирвала одну єдину малесеньку цибулинку. Сусід вдарив її і прийшовши додому, вона так і вмерла з цибулинкою в руках у кулачку, яка була стиснута дитячими пальчиками – не діждала з'їсти...

Наступною мала бути я. Але видно Бог розпорядився по-іншому.

Траплялись у наших селах і випадки людоїдства. Якось до матері зайшла жінка з Ладиг і стала вихвалитись, що наїлася смачненької юшки, - вона зарізала і з'їла свого шестирічного сина (помішалась розумом), запропонувала: «Давай, Ганно, з'їмо твою Настю, адже двоє вже вмерли, а таке м'ясо солодке, такі добрі хрясточки». Злякана мати вигнала божевільну з хати.

Якось в село дійшла чутка, що біля залізниці лежить здохлий кінь. Люди йшли з сокирами, ножами, побігла і я, але що могла взяти дитина, досталась лиш дихальна трубка. Мати довго варила її, а та все була тверда і тверда.

Багато ще можна говорити. Буває згадаєш, не віриться, що таке пережила.

Не дай Бог, людству зустрінись з таким, не дай Бог.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

КУЛЬБАЧЕВСЬКА Ольга Миколаївна, 1924 року народження, с. Лажева, Старокостянтинівський район.

Записала Гринчук Л.О., вчитель Лажевської ЗОШ, лютий 2008 р.

Мені було 9 років. Я добре пам'ятаю ці страшні роки голодомору 1932. Люди не мали чого їсти. Вони їли листя з липи, мололи коріння перію на муку, добавляли тирси і пекли такий хліб. Ходили на скотомогильник і шукали м'ясо загиблих коней. Кому доводилось знайти там кістку, то було велике щастя. Люди обсмоктували кістки тварин, не говорячи уже про м'ясо. Тіла померлих людей не ховали як зараз, а їздила підвода, збираючи тіла по вулицях, звозили на цвинтар і закопували всіх в одну яму.

Моя сім'я була заможна. В кінці двадцятих років батько поїхав на заробітки в Америку. Там заробив грошей, купили корову, коней, молотарку. В сім'ї було п'ятеро дітей, вони були дуже роботящими і жили добре. Згодом сім'я попала під розкуркулення і нас вигнали з хати.

Найбільше мені запам'ятався епізод, про те, як мати дістала трішки висівок, добавила тирси і напекла хліба. Вийняла кілька маленьких хлібин і поклала на столі, щоб охолов, на хвилинку вийшли з хати, а його хтось вкрав. Найбільше жалкували за тим, що ніхто його навіть не покуштував.

БЕРЕЗНИЦЬКА Марія Григорівна, 1910 року народження, с. Лисанівці, Старокостянтинівський район.

Записав Борак М.В., вчитель Веснянської ЗОШ, лютий 2008 р.

Приносили мерців без труни. Не могла я дивитись, як в сиру землю кидають тіло. То, було, копаю яму і збоку роблю таку саму нішу. Прошу: "покладіть тіло у бокову нішу". Часом допоможуть, а тоді йду, і вже без мене хоронять. Потім уже могили копали одну на 10-15 чоловік. Таких могил я копати уже не могла.

МИХАЛЮК Степанида Сидорівна, 1921 року народження, с. Лисинці, Старокостянтинівський район.

Записала Закордонець Ольга, учениця 9 класу Бутовецької ЗОШ, 16.01.2008 р.

Все почалося в 1933 році. В селі почали помирати люди (пам'ятаю лише кількох: Федчук Петро, Нижник Параска, Іван та Степан).

Тоді їли все, що можна і не можна їсти – листя очерету, траву, трупи коней, котів, собак. Люди пухли від голоду. Гинули цілими сім'ями. Померлих збирала підвода, люди лежали під хатами або у ровах, навіть і в хаті засмерділи.

В сім'ї баби Степи померло від голоду двоє – Михалюк Лукаш та Іван. Брат Степан їздив на заробітки, привозив жменьку кукурудзи, то мати варила суп. Щоб поїсти діти билися кому першому дістанеться. Кусочок хліба тримали на тиждень. Одного разу мати десь дістала кусень хліба і заховала на сніданок, а брат знайшов і вночі з'їв. В колгоспі давали якусь чорну муку, від неї люди також вмирали. Ходили по полі, збирали лушпайки з картоплі. Колоски після жнив збирати не дозволяли.

ПРИСІЧ Ганна Власівна, 1924 року народження, с. М. Чернятин, Старокостянтинівський район.

Записала Родюк Т.І., вчитель Великочернятинської ЗОШ, лютий 2008 р.

В 1932-1933 рр. мені було 8-9 років. Жили з татом, мамою і старшою сестрою. Тато працював на заводі, мама вела господарство. Мамин рідний брат був активістом при владі і ще з одним таким самим прийшли нас розкуркулювати. Розібрали клуню, хліва, який був причеплений до хати, забрали все що можна було забрати. Мати просила брата, щоб той віддав пару сніпків соломи заправити стріху на стимку хати і хліва, щоб не затікало до хати, але все було марно. В нас залишилася тільки корова, яка рятувала нас в голодні роки. В 1934 році народився мій брат, а коли йому було півтора року, тато помер і мама була змушена писати заяву до вступу в колгосп. Я деякий час ходила на роботу на стацію вантажити вагони, але ця робота була дуже важкою для дівчини-підлітка.

ДАКИЛЮК Катерина Володимирівна, 1923 року народження, с. М. Чернятин, Старокостянтинівський район.

Записала Родюк Т.І., вчитель Великочернятинської ЗОШ, лютий 2008 р.

В ті страшні роки я була ще малою, але в сім'ї старша, бо були молодші брат і сестра, тому доводилось багато і важко працювати, щоб допомогти батькам. Представники влади забирали все, що можна на податок, а ми їли якусь баланду, яку варили з лободи, кульбаби, якщо був буряк чи картоплина. Перед цим роком був гарний врожай картоплі і її закопували в ями, а в 1932-1933 роках розкопували ті ями, брали те, що залишилось від картоплі (крохмал і шкарлупа) місили з половою і жарили такі млинці, вони смерділи гниллю. А коли розкопували яму, то за тією картоплею збігались усі люди. Пам'ятаю, як до хати зайшов чужий чоловік, він був дуже худий і немочний, побачив на столі кусочок буряка і протягнув до нього тремтячі руки. Але тільки він відкусив кусочок і з'їв, як раптом впав і помер на місці.

КОПИЦЯ Ганна Корніївна, 1923 року народження, с. Мартинівка, Старокостянтинівський район.

Записала Сьомак В.Д., вчитель Вишнопільської ЗОШ, лютий 2008 р.

Важкі були часи. Як зараз бачу: я була одна у сім'ї, у хаті не було ні крихти хліба. У матері текли сльози з очей, коли вона брала останню хустину і несла до іншого села, щоб замінити її на стакан гречаних круп. Пекли млинці з гнилої картоплі, бур'яну. Ходили шукати по полях зернята з пшениці чи овесу.

Одного дня не було чого їсти, і мене батьки, завели у сусіднє село (с.Чорна) до родичів, щоб я не померла з голоду, вони захотіли мене залишити, але я коли побачила, що вони повертаються додому, я теж за ними побігла. Я не могла навіть усвідомити те, що мої батьки можуть померти з голоду, а я буду нагородвана у родичів.

ОБУХІВСЬКА Тетяна Трохимівна, 1921 року народження, с. Мартинівка, Старокостянтинівський район.

Записала Сьомак В.Д., вчитель Вишнопільської ЗОШ, січень 2008 р.

Коли був голод мені було всього 11 років. Жахливо, навіть через 75 років ступати стежками страшної трагедії, яка сталася на благословенній землі українського краю. Досі не віриться, щоб тут – у житниці України раптово зник хліб, люди залишилися без єдиної зернини. І це в урожайний 32 рік. Пухли старі і малі, вимирали цілі роди і села. Смерть чатувала на шляхах, на полі, в хаті, ця страшна смерть не покидала і безжально нищила український народ.

У нас була маленька хатина, а в родині було 6 чоловік. Я була найстарша з дітей, тому доглядала за малими. З їжею було не просто скрутно, взагалі не було нічого їсти, добре, що в родичів була корова, то вони приносили по пляшці молока в день. Мама нам з водичкою розводила, так і пили потрошки. Батько міняв кукурудзу, муку, картоплю, так і виживали. Але маму не вберегли... Щоб хоч трохи нагодувати дітей віддавала свою частинку їжі і... померла. Це була найстрашніша подія у нашій сім'ї.

Після смерті мами батька, мене і мою бабусю забрали в найми до родичів батька. Згодом померли усі мої братики і сестричка. Із моєї великої родини залишилася я сама, сирота, без роду.

Пригадую, як скидали померлих людей на вози і вивозили в курган, зараз він знаходиться на місцевому кладовищі. Тоді, у селі панувала смерть, було страшно вийти на вулицю, люди пухли від голоду і всі помаленьку вимирали. Рідко зустрічалася родина, де усі виживали. Виживали тільки ті, у яких було на що міняти їжу.

Я часто поринаю спогадами у ті страшні голодні

роки, і молю Бога, щоб ніколи ні одна людина не відчула на собі відчуття голоду, коли болить усе тіло, болять кістки, і хочеться їсти, їсти, їсти...

ЗАКРУЖЕВСЬКА Ірина Фотіївна, 1923 року народження, с.Махаринці, Старокостянтинівський район.

Записала Лугова Ольга, учениця 9 класу Коржівської ЗОШ, 31.01.2008 р.

В нашій сім'ї голод почався взимку 1933 р., коли були з'їдені всі припаси. Мама, аби не дати дітям (а нас було п'ятеро) померти з голоду варила все, що попадало під руки. Пам'ятаю, що їли, навіть, гнилу картоплю, яку збирали на полі. Корови в нас не було. Тому було особливо тяжко. Весною, коли на деревах з'явилися бруньки, ми зривали їх і їли. Тато працював в колгоспі і час від часу приносив сякий-такий хліб, який давали як пайок. Мама ділила його між нами, а собі не залишала. Але, все ж таки, наша наймолодша сестра Оля померла в квітні. Захворіла на скарлатину, а лікувати не було чим.

Пам'ятаю, як прийшов до нас дід з сусіднього села Вигнанка, просив їсти. Мама нічого йому не дала, бо й у самих нічого не було. То він відійшов від нашої хати і впав біля криниці.

КОЛЯДЮК Віра Климівна, 1923 року народження, с. Махаринці, Старокостянтинівський район.

Записала Лугова Ольга, учениця 9 класу Коржівської ЗОШ, 31.01.2008 р.

В сім'ї Савчука Якова Дмитровича і Катерини Юхимівни було чотирнадцять дітей. Жили бідно, адже велика сім'я. Тому зима 1933 р. видалась особливо тяжкою і жахливою. До середини зими перебивались залишками картоплі, гнилими гарбузами і буряками. Та вже в березні їсти стало зовсім нічого. Сім'я стала голодувати. Я пам'ятаю, як бабуся Катерина ходила по селу і просила хоть що-небудь дітям поїсти. Хто міг, той давав. Але люди намагались самі врятуватись.

Захворів на скарлатину старший син Степан. Але лікувати не було чим. Голодний і опухлий від голоду він помер в тому ж березні 1933 року. Відтоді один за одним почали вмирати діти. Ховали їх по двоє в одній могилі. Згодом померли Катерина Юхимівна і Яків Дмитрович. З усієї великої сім'ї залишилось тільки двоє – син Клим (мій батько) і дочка Марія. На той час це були вже дорослі люди, які мали свої сім'ї.

Пам'ятаю як сім'я страждала від голоду взимку 1933 р. Ми їли гнилу картоплю, пекли з неї «резинові» картопляники. Сушили листя вишні, сливи, перетирали його, замішували водою і пекли млинці. Їли також коріння лопухів та кору дерев. Але єдине,

що нас врятувало – це наша корівка, яку ми сховали в лісі під час розкуркулювання. Якби не молоко..., хто знає, що було б.

Тоді по селу ходило багато дітей з чужих сіл. Просили їсти. Багато з них так і помирали під огорожами. В селі тоді не було навіть собак і котів. Я чула, що і померлих людей їли, але в нашому селі такого не було.

КАТАНАХА Віра Антонівна, 1922 року народження, с. Махаринці, Старокостянтинівський район.

*Записала Лугова Ольга, учениця 9 класу
Коржівської ЗОШ, 31.01.2008 р.*

Сім'я наша складалася з десяти чоловік. Батько - Подйом Антон Семенович, мати - Текля Дмитрівна і діти: Віктор, Марія, Віра, Анастасія, Катерина, Надія, Гнат, Оляна.

В 1932 р. сім'ю „розкуркулили”. Все що було в хаті забрали: подушки, полотна, посуд, кожухи. Забрали і позичену машину-молотарку. З хати також вигнали. Пішли жити до родичів, де і своїх дітей було багато. В зимку почали пухнути з голоду і вмирати. Першим помер батько - Антон Семенович. Поховали його без труни, бо не було з чого її зробити. Потім помер старший брат Віктор, потім Настя. Їх поховали в одній ямі. Згодом померли Марія, Катя, Надя. Гнат і Оляна на той час мали свої сім'ї, тому самостійно викручувались як могли. Врятуватись тої зими вдалось тільки мені і мамі.

У 1933 р. мама пішла працювати в колгосп, бо там хоч деколи давали якісь пайки. А я пішла до школи.

З жахом згадую ту зиму. І ще й досі пам'ятаю смак тієї баланди, яку варила мама, аби врятувати хоч єдину дитину.

ТАРАСЮК Віра Семенівна, 1918 року народження, с. Мироліубне, Старокостянтинівський район.

*Записала Поважнюк Наталія, учениця 6 класу
Мироліубненської ЗОШ, 24.01.2008 р.*

Ми жили бідно. У мене на очах померли тато й мама. Я залишалась молодшою сестрою. Мені йшов п'ятнадцятий рік, вижила якимось чудом. Ми паслися на траві: їли калачики, лопуцьки, збирали кісточки із сливок, гнилу картоплю, гичку, мерзлу бузину. Восени 1932 року до нашого двору під'їхала підвода. На підводі сиділо троє чоловіків. Один з них залишився на возі, а двоє зайшли до хати. Один дядько питає мене: “Де батько хліб ховає?”. Тоді вони стали шукати, перевертати хату. Великим гаком скрізь штурхали в хліві, навколо хати, на городі. Я з сестрою злякалась, почали плакати. Вилізли активісти на піч і знайшли два клунки сухарів. Забрали.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Коли почалися жнива 1933 року ми вже стали пухнути з голоду. Збирали безбоязно колоски, бо не знали, що того не можна робити. Аж тут нагодився якийсь чоловік. Вирвав у мене ту торбину, звалив на землю та став бити, але йшли полем жінки і стали кричати. Він покинув бити. Знаю тепер, що бив мене бідолаха голова колгоспу.

Люди ходили попухлі, нічого не могли робити, ледве моталися на білому світі. На цвинтарі валялися непоховані трупи. Могили копали на 10-15 чоловік.

МАРТИНЮК Іван Якович, 1914 року народження, с. Морозівка, Старокостянтинівський район.

*Записала Поважнюк Наталія, учениця 6 класу
Мироліубненської ЗОШ, 24.01.2008 р.*

Я дуже добре пам'ятаю Голодомор 1932-33 рр. Я якраз тоді робив в колгоспі. У мене було таке завдання, щодня вранці запрягти коней і проїхати селом позбирати трупи померлих людей. Кожен день хтось помирав, ми брали на віз і везли до цвинтаря. Хоронили без труни, прямо клали в могили і закидали землею. Часто було таке, що люди (особливо з чужих сіл) приходили на цвинтар самі і помирали. Ми їх також забирали і клали в могили. Багато дітей помирало, особливо маленьких немовлят.

В с. Морозівка від голодомору не дуже багато померло, десь тридцять чоловік, з них прошаків майже половина, вони вже не могли повернутись в свої села.

В моїй сім'ї від голоду також померла моя бабця, Мартинюк Лукія Марківна. А так Господь змилювався над нами, протримав нас. Вважаю себе щасливішим за інших, бо тримаюся на світі до цієї пори.

СКОРОБАГАТА Марія Василівна, 1925 року народження, с. Нападівка, Старокостянтинівський район.

*Записала Закордонець Ольга, учениця 9 класу
Бутовецької ЗОШ, 16.01.2008 р.*

В жнива 1932 р. зерна зібрали немало, але весь врожай забрали в район, як державну поставку. В нас забирали все їстівне. Змушені були їсти гнилу картоплю, насіння лободи. Навесні 1933 року, як тільки на деревах появлялися зелені ягоди, яблука то збирали їх, варили і їли. Від голоду найбільше людей померло саме цієї весни. Наш батько, щоб врятувати сім'ю від голодної смерті, пішов на поле назбирати колосків, але його піймали і заарештували. Тоді не дозволялося збирати на полі колоски навіть покинуті після жнив, не можна було збирати і городину, бо був такий закон, на нього ще казали «закон про п'ять колосків».

ВІТЮК Анастасія Степанівна, 1926 року народження, с. Немерівка, Старокостянтинівський район.

*Записала Іванюк Т.М., вчитель
Огіївської ЗОШ, січень 2008 р.*

Мені було уже 8 років, коли влітку 1933 р. заколосилась на полі пшениця. На печі лежала опухла мати і тихо стогнала. А під піччю скавулів братик, якому виповнилось 3 роки. Він мав дуже тоненькі ручки і ніжки, великий прозорий живіт на якому виднілися ребра. Очі його блищали, плакати він уже не мав сили. Я вибігла на вулицю і потайки пробралась в поле, яке було за нашим городом. Сівши у пшениці, я натеребила повну жменю зерна, воно було ще зовсім молоде. Рада, що мене ніхто не зловив, я з цією пшеницею вскочила до хати і мерщій до мами на піч: «Мамо, дивись, що в мене є». «Дай мені», - протягнула руку мама, але я якось дуже швидко вкинула зерно до рота. У мами покотилась сльоза. Через деякий час мама померла. А я ще до сих пір думаю, що якщо б дала мамі зернят, то вона б ще довго жила. Батько покинув нас з братом і пішов з дому. Невдовзі брат помер, а я ходила від села до села і просила їсти. Хто гонив, а хто давав якусь гнилу картоплю, а як дадуть кусочок хліба, то більшої радості і не було. Так якось я вижила, навіть не знаю як.

КІРІЧКОВА Пелагія Яківна, 1905 року народження, с. Немерівка, Старокостянтинівський район.

*Записала Іванюк Т.М., вчитель
Огіївської ЗОШ, січень 2008 р.*

У 1933-му у нас з Яковом уже було троє дітей: Дуня, Маруся і Ваня.

Коли настав голод дуже бідували. Якось дочекалися нового врожаю. Наварила вареників з вишнями. То найменший Ваня наївся і раптово помер. Знаєте, дитина річна, дай щось молочного, а нема. Поховала я свою кровинку біля мами, яка померла раніше.

Тепер одвідати могилок не можу, бо поруч старого цвинтаря розташований старий телятник, з якого пливе сечовина, що заляла усе навколо. Заполено й місце поховання моїх рідних.

БОНДАРЧУК Ганна Вікторівна, 1924 року народження, с. Немиринці, Старокостянтинівський район.

*Записала Бондарчук Тетяна, учениця 7 класу
Немиринецької ЗОШ, 23.01.2008 р.*

У нашій сім'ї було четверо дітей: Василь, Фрося, Ганка і Люба. Тоді мені було 9 років. Молоко нам давали сусіди. Хліба не було. На цвинтарі (а там був

гарний садок) збирали яблука та вишні. У нашої мами пухли ноги. Вона працювала тяжко – ходила буряки сапати, виконувала всю роботу і чоловічу, і жіночу. Їли квітки, грона акації. З ячменю вибирали гостюки і висмоктували молочко.

У батька коні були. Він привозив людям дрова, сіно. За це давали йому гроші. А за гроші вже можна було щось купити їсти. Купляли рибу, збирали раки в болотах. Бігали з сестрами за колоссям. Але сторож не дозволяв збирати, видавав з рук і теребив на землю, а ми збирали ті зернятка в жменю і клали до рота. Пам'ятаю, що в колгоспі давали на сім'ю суп, галушки по півлітри. До жнив люди дуже бідували.

КИРИЧОК Степан Семенович, 1928 року народження, с. Новоселиця, Старокостянтинівський район.

*Записала Мельник Ольга, учениця 11 класу
Миролюбненської ЗОШ, 15.01.2008 р.*

Частенько приходили активісти з 12 чоловік зі спеціальними палицями, за їх допомогою шукали зерно і забирали все підряд. Важко було щось заховати і зберегти продукти. Не можна було в полі збирати лишки врожаю, бо за це засуджували, давали тюрму по п'ять і більше літ. В полі були сторожі в кількості 2-3 чоловіки.

Змушували людей тоді йти в колгосп і все своє нажите майно, потрібно було здати в новостворене господарство. В деяких селах, до прикладу, в селі Морозівка люди раніше пішли в колгосп, то мало голодували. До них із сусідніх сіл ішли міняти одяг на продукти, щоб вижити.

Люди тоді часто мерли з голоду, їх ніхто не оплакував, не хоронив за християнським обрядом, а ховали ніби тварин, але в братських могилах.

Хто був комуністом, той не голодував.

Їли, пам'ятаю, липове листя, гречану полову, діставали коріння з води – сушили його й мололи. Їли люди і ворін, маслюків, домашніх тварин. Ходили чутки, траплялось в місцевості людоїдство. Можливо, часто думаю собі, це все було від Господа, бо на все його воля.

Існували магазини-торгсіни. В них можна було за золото купити харчі. Люди, в яких воно було, таким чином вижили. Та багато людей померло, були такі хати, що стали пустою, бо вся сім'я вимерла.

КИРИЧОК Марія Іванівна, 1901 року народження, с. Новоселиця, Старокостянтинівський район.

*Записала Мельник Ольга, учениця 11 класу
Миролюбненської ЗОШ, 15.01.2008 р.*

Ті роки я довго і добре пам'ятаю. Ми ходили в поле по гречану полову, з якої пекли пампушки.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Збирали в річках зілля, сушили і варили з нього страву. Літом було легше вижити, бо було багато різної зелені, яку також доводилось їсти.

Того року був непоганий врожай, але все вивозили. У людей шукали по хатах зерно, якщо знаходили, то забирали до останнього. В нас тоді знайшли в горщику трошки пшениці, яку ми тримали на кутю, то винесли з хати прямо з ним. А забирали в людей все для того, щоб люди йшли працювати в колгосп. Люди цього дуже не бажали. Коли засудили мого чоловіка на 12 років, що противився цьому, налякавшись, деякі сельчани вимушені були написати заяви, щоб з ними не сталося того ж самого.

Пригадую, в 1934 році в сусідки жали жито і помітили в землі дитячі два черепи: одна жителька села заманювала до себе дітей, вбивала їх і їла. Потім про те дізнались і забрали її в Проскурівську тюрму.

Знаю, що в селі проживав один дядько, який мав золото. Спасаячи життя сім'ї він ходив в сусідні Сквородки, щоб вимінювати його на борошно, картоплю. Коли одного разу він переходив поле, то за ним вже слідували. Вбили та забрали продукти. По сусідству, пам'ятаю, жила велика сім'я і тримала корову. Молока вона давала мало, тому її зарізали на м'ясо. І коли хазяїн те зробив, то потім зрозумів, що поступив неправильно. Того м'яса вистачило зовсім не надовго. Їсти в хаті вже не було, тому його діти пухли від голоду і вмирили.

Хмурно пригадувати той жахливий рік, який пережила, але головне – вижила.

КОЗЛЮК Ярослав Юрійович, 1925 року народження, с. Новоселиця, Старокостянтинівський район.

*Записала Мельник Ольга, учениця 11 класу
Миролюбненської ЗОШ, 15.01.2008 р.*

Мені було тоді 8 років і жив я в селі Огіївці. Врожай забирала в людей влада, комнезами були такі. Про документи люди не питали в них, боялись і мовчали. Населення ніяк не боронилось, хоч і бачили ту несправедливість та жорстокість.

Траплялись випадки, що забирали в людей не тільки харчі, подушки, рядна, а й худобу – це була як недоїмка. Не можна було збирати в полі колоски, бо за кожен той колосок давали рік тюрми. Але траплялись випадки, що люди на це рішались – заради того, щоб вижили їх діти. Були коло комори сторожі, а в полі ланові, які їздили на конях і оберігали.

Варто сказати, що люди не бажали йти в колгосп, але хто був бідніший, то скоріше йшов, бо там давали їсти. Хто зважився вступати в колгосп, до нього не придирались, а хто ні – в того забирали тягову силу, воза, а людей часто висилали з села.

В Огіївцях ходили вдень і ввечері забирали харчі, а вночі не ходили, а якщо вже хліб забирали, то другий раз не ходили, бо не було вже що забирати.

Ніхто не опікувався дітьми, вони ходили по хатах та просили їсти, але що було їм дати, як самі голодували. Голодували майже всі по селах, за винятком, хіба що вповноважених: голова сільради, голова колгоспу. На мою думку, вижив той, хто мав крепке здоров'я.

Нам ніхто нічого не давав, ходили в колгосп полоти моркву, то її трохи давали. Може, й так судилось вижити. Доводилось їсти липові листки, до них додавали трохи борошна і варили куліш, воронячі яйця...

Тоді багато померло людей з голоду, мерли сім'ями. Забирала мертвих підвода, копали загальну яму на цвинтарі і без похорону ховали. Вічна пам'ять їм.

БУЗМАКОВА Устина Іванівна, 1917 року народження, с.Оріхівка, Старокостянтинівський район.

*Записала Родюк Т.І., вчитель
Великочернотинської ЗОШ, лютий 2008 р.*

Пам'ятаю, як важко було тоді для усієї нашої сім'ї. Мама не мала чим нас годувати, а їсти так сильно хотілося. Батько ходив на роботу в колгосп, який був заснований в нашому селі у 1928 р. Головою його був Сирук Терентій. В колгосп на роботу люди йти не хотіли, тому усіх забирали насильно. Хто чинив опір, того важко били, бувало іноді, що й забивали до смерті. Підпалювали хати тих, хто не хотів йти в колгосп. В Оріхівському колгоспі діяло 4 бригади, бригадирами яких були: Савчук Давид, Панчук Максим, Сирук Іван, Чуйко Максим.

Спали ми на соломі, не мали що одягнути, взуття було одне на двох, а то й на трьох. Хата наша була маленька. В кожній сільській хаті було лише два вікна. Якщо ж їх було три – вважалось, що ти куркуль. Через те, що люди мали більшу, ніж зазвичай хату, льох та хлів – їх виселяли із села.

Досі пам'ятаю як сильно хотілося їсти. Влітку було легше - варили лободу, кропиву та інші зілля. Якщо була можливість, батько приносив з роботи жменю зерна. Мама варила буряки, які ми, дітлахи, вишукували по полях, а іноді їли й сирими. Коли вже було зовсім скрутно, мати виносила з хати останнього рубчака та намагалася виміняти на крупу, картоплю або зерно.

Поля в колгоспі ніколи не лугували. Орали землю кінями, коровами, люди копали руками. Перекопували кожен найменший шматок. Діти теж ходили на польові роботи і намагалися вкрасти бодай кілька колосочків. За те, що вони працювали, їм не платили, але годували похльобкою.

Люди помирали серед доріг, на вулицях, на полях, пухли від голоду. Мертві тіла замотували в рядину і звозили до спільної могили.

Вмирили цілі сім'ї, родини, села.

ДАНИЛЮК Ганна Григорівна, 1919 року народження, с. Пашківці, Старокостянтинівський район.

Записав Поліщук Богдан, учень 8 класу Пашковецької ЗОШ, 21.02.2008 р.

Спогади повертають мене у минуле і поступово на очах з'являються краплинки сліз. У 1931 році сім'я складалася з шести членів: тата Григорія, матері Наталії і 4 маленьких дітей: троє сестер - Онисія, Лідія та Ганна і брата Андрія. Мені на той час було 12 років. У сім'ї я була найстаршою і тому уся відповідальність за менших лягала на мої дитячі плечі.

Перші спогади про початок голодомору пов'язані із появою у селі людей у цивільному одязі, які намагалися за будь-що відібрати у сім'ї зібране під час жнив зерно. Я пам'ятаю, якими очима дивилися братики та сестрички на батьків і нічого не розуміли. Адже попереду ще була холодна зима, а я розуміла, що будемо голодні.

Спочатку на станцію відвозили те зерно, яке люди віддавали добровільно, а пізніше і те, яке знаходили під час обшуків. Забирали худобу, рештки круп, картоплю та яйця.

Батькам чудом вдалося вберегти невеличке телятко, яке пізніше і врятувало сім'ю. Дуже скрутно було батькам пережити голод разом з діточками, але ще важче було пояснити, чому немає нормального хліба. Мама пекла хліб з гречаної полови та липових листків, які мололи у жорнах, а маленькі називали їх підпалками-полов'яниками. Радувало те, що незабаром весна і вони знову зможуть по смакувати молоденькими пагінчиками дерев.

У 1933 році батьки вступили у колгосп та почали ходити на роботу. Оплатою за працю була баланда і скибка чорного хліба, яку приносили дітям. А вони дякували Богу, що нарешті пригадали смак справжнього хліба, бодай і чорного.

ГНАТЮК Федір Петрович, 1919 року народження, с. Пеньки, Старокостянтинівський район.

Записав Гнатюк Вадим, учень 9 класу Пеньківської ЗОШ, 22.01.2008 р.

Я пам'ятаю ті голодні роки 1932-33 років. Я думаю, що причиною голоду було те, що хліб забирала в людей держава. Робила це бригада від колгоспу або від сільської ради, так званий актив. Наскільки я пам'ятаю, то ходили без зброї, людей не били, та й люди від них ніяк не захищались. Пам'ятаю, що батько сховав зерно на постіль, накрив соломною, застелив і положив мене спати, але вони все одно і там знайшли. Уповноважені від сільради чи колгоспу ходили з шпичками і ними шпикали по городах, в клуні, шукали кругом, де тільки можна було. Приходило 5-6 чоловік і кожний шукав окремо: хто

в хаті, хто на городі, хто в хліві, хто в клуні. Люди намагались зерно сховати: виносили в поле, в яр і там ховали.

Тим, хто пішов до колгоспу, давали їсти галушки, хліб, суп, але небагато, навіть діти малі ходили, що-небудь робили аби дали їсти по спеціальних талонах, які давав бригадир. В основному, забирали хліб, худобу, якщо сам не віддавав в колгосп, а щоб забирали одяг я не пам'ятаю, хоча чув, що колись був один такий активіст, що хотів забрати дитячу люльку, але другий з ним попався людяний, сказав, щоб не брав, якщо йому треба, то він зробить йому нову. В нас дозволяли збирати колоски вже після того, як зібрали урожай. Але поля охороняли. Було 4 ланових і 6 сторожів. Було таке, що люди різали худобу яку мали, для того щоб прогодувати свою сім'ю. Я думаю, що масштаби голоду були там більші, де сільське начальство було дуже жорстоке, а де шкодували жителів, то і голод не був такий страшний.

КРОШКО Оксана Михайлівна, 1925 року народження, с. Пеньки, Старокостянтинівський район.

Записала Дух Ірина, учениця 8 класу Пеньківської ЗОШ, 16.01.2008 р.

Я пам'ятаю, що в нашу хату активісти приходили два рази. Люди ж почали помирати навесні 33 року, коли цвів горох, бо ми ходили рвати цвіт гороху, щоб щось з'їсти. А на території нашого колгоспу був патронат, куди збирали дітей – сиріт, їх там було 18, годували, одягали і посилали до школи і ці діти були в тому патронаті аж до початку війни з німцями. Таких, що не голодували було дуже мало, це можливо якісь малосімейні, або хто мав корову, але дуже багато худоби вирізали і майже ніхто корів не мав. Можливо не дуже голодували ті, хто ходив в колгосп на роботу, там їм давали якусь баланду. Люди їли все, що можна було їсти, особливо гречану полову, гриби літом збирали, ягоди, різний цвіт, били собак, міняли на їжу кожухи, рядна. Тих, хто помер, збирав спеціальний чоловік з колгоспу з хурою, який їздив кожний день по селу і питав по хатах чи хтось помер, якщо да, то забирав на сільський цвинтар і хоронив всіх в одну яму, хто помер за цілий день.

*Дороге дитинство було
До 9 – ти років,
Ніяких забот не чуло,
Не знало мороки...
Пам'ятаю рік голодний.
Хату на горбочку,
Бабу Настю ту, що рідну
Зарізала дочку.
В бур'яні попід хатами,
Возом проїжджає:
« Ще живі, не поздихали?»
Голосно гукає.*

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

дев'ятеро дітей, а залишилося тільки трое. Всі інші померли від голоду у ті роки.

Дуже тяжко було тоді, коли стали зганяти всіх у колгоспи. Люди повинні були віддати все, що у них було. Раніше люди мали землю, яку обробляли самотужки. А також коней, корову, знаряддя праці. І це все потрібно було здати. Хто здав відразу, то ще не так обдирали, а хто тримався до останнього, то забирали силою і витрясали в господарстві всі льохи, засіки, сараї. Коли вже вкотре прийшли до нас у хату, мати щоб врятувати залишки зерна, розсипала зерно по печі, покрила рядном і поклала дітей зверху спати. Але коли в хату увірвалися, ми перелякалися злізли з печі і сховалися, а зерно знайшли і забрали. Ми не мали що їсти. Їли те, що знаходили, ловили мишей, комах, щурів. Збирали бруньки, коріння, зелень. основною метою було вижити.

*Волоче на віз за ноги,
Криє матюками:
«Чом не разом?
Завтра знову їхати за вами?»
Не могли здихати разом
Мною не мутити,
Щоб усіх забрати зразу,
Кіньми не крутити?
І на цвинтар не всіх звозив,
Тих, що повмирали
В лісі, в полі, на дорозі –
Там їх і ховали.
Бачив, як перед жнивими за одну морквину
Забивали нагаями до смерті людину.
Автор **ДЯЧУК Дмитро Сергійович** (нині покійний).*

БОГУРСЬКИЙ Микола Григорович, 1920 року народження, с. Пеньки, Старокостянтинівський район.

Записала Мармаш Світлана, учениця 10 класу Пеньківської ЗОШ, 21.01.2008 р.

У 1932-1933 роках люди зазнали великого голоду. До цього призвела неврожайність і те, що врожай забирала влада. В селі, хто мав корову, гуси, кури, було легше вижити, бо вони могли хоча б це використовувати в їжу, якщо колгоспні активісти не забрали. Багато людей пухли від голоду. Їх ховали, замотавши у рядна. У декого був врожай, але малий. Знаю, що їли печену або сиру картоплю, буряки, полову, мішали полову з буряками і пекли пампушки. А були й такі, що взагалі не мали, що їсти. За день вмирало 3-5 чоловік. Були у нас і випадки людоїдства. Правда, я сам не пам'ятаю, тому що я в цей період не жив у селі. Перебуваючи в місті, було страшно дивитись, як іде людина, падає і вмирає. Тільки ставши дорослим, я усвідомив, що таке страх голоду, страх, що сьогодні ти живий, а завтра мертвий, що лягаючи спати, думаєш, що можеш не прокинутись ніколи.

БУБУЛА Ганна Арсентіївна, с. Підгірне, Старокостянтинівський район.

Записала Мельник Ольга, учениця 11 класу Миролубненської ЗОШ, 15.01.2008 р.

Про страшні роки голодомору розповіла моя прабабуся Бубела Ганна Арсентіївна, яка народилася 1904 р. в с. Підгірне Хмельницької області Старокостянтинівського району. На жаль її вже не має в живих. Її розповіді розповіла моя мама і її онука Бубела Надія Миколаївна.

Бабуся розповідала, що у 33-му році було дуже багато горя і бід. У той час вона вже мала свою сім'ю: чоловіка і сина, а в сім'ї батьків ще залишалося восьмеро малих дітей. Разом з бабусею було

МАЙСТРИШЕНА Марія Василівна, с. Підгірне, Старокостянтинівський район.

Записала Мельник Ольга, учениця 11 класу Миролубненської ЗОШ, 15.01.2008 р.

Під час голодомору улюбленим прислів'ям бабусі було «одягу того, що на тобі, їжі тої що в тобі». І це була правда. Адже їжі зовсім не було, а хата була гола всередині і зовні. Якщо пощастило, то ходили за с. Самчики по білу глину, якою прали, білили хату.

Інтер'єр кімнати також був бідний була піч, ліжко, на якому солома і рядно, яким вкривалися, спали також на печі, якщо вона була напалена.

Про їжу взагалі казати нема що. Хто як міг виживав. Збирали померзлу картоплю, жарили ракушки, а якщо не було олії, то мастили сковороду солідолом (автомобільне мастило), трошки приставало, але якось жили. Борщ варили з лободи і пекучої кропиви, інколи терли картоплю. Оладки жарили з сухого листя липи (розтирали на порошок і замішували тісто) коли їх їли, вони танули, розсипались в роті. Були навіть такі випадки, коли їли дітей. Одного разу коли маленький братик спав, то прийшла якась жінка і хотіла вкрасти його, але батьки не дали.

ВЛАСЮК Ганна Сергіївна, 1923 року народження, с. Пихтії, Старокостянтинівський район.

Записала Герасько Марія, учениця 9 класу Бутовецької ЗОШ, 18.01.2008 р.

Врожай тоді був непоганий, але все забирали і не давали нічого. Мама ховали харчі де могли. Заховали в снігу трішки муки, але її і там знайшли і забрали. Примушували всіх йти до колгоспу. В нас забрали коні, плуга, сані. Потайки ходили збирати в полі колоски, городину, яка залишилась, навіть по-

гнилу. Це не дозволяли робити, тому коли зловлять, то крепко били. Найтяжчим був 1933 рік. Збирали лободу, кропиву, гречану полову мололи і пекли з них пампушки, зелені яблука варили і їли. Так і жили.

МУДРИК Ольга Григорівна, 1915 року народження, с. Пихтії, Старокостянтинівський район.

Записала Загордонець Ольга, учениця 9 класу Бутовецької ЗОШ, 16.01.2008 р.

Голод, що був в 1932–33 роках, добре пам'ятаю. Почався він, тому що все вирощене забирали в район, в заготівлю, а врожай був. Заховати продукти не можна було, бо скрізь шукали і забирали. Вночі ходили на поля крали колоски, мололи вдома на жорнах і варили суп. Всіх змушували вступати до колгоспу, які не хотіли йти, то висилали на Урал, в Сибір. Тим, хто був в колгоспі, давали галушки, гречану кашу, так рятувалися від голодної смерті.

Весною 1933 з голоду люди почали помирати. Хоронили їх на могилках, загортали в рядно і закопували.

БАЛАБА Ірина Миколаївна, 1921 року народження, с. Першотравневе, Старокостянтинівський район.

Записала Янюк Ірина, учениця 9 класу Бутовецької ЗОШ, 18.01.2008 р.

Пам'ятаю ті страшні часи. Всіх примушували йти до колгоспу. Худобу та реманент віддали в колгосп. Їсти не було що. Все вирощене забирала влада. По хатах ходили спеціально призначені владою люди, і залізними гострими прутами шукали заховані харчі. Мама варили ранком баланду, і ми їли. Щоб вижити їли головки конюшини, вику, просо, буряки.

Колгоспні поля охороняли ланові, тому вкрасти на полі зерна було важко. Кого ловили з колосками то карали, і били, і в тюрму садили.

У серпні 1932 року було прийнято постанову ВЦВК і РНК СРСР «Про охорону державних підприємств та кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності», яку народ прозвав декретом «про п'ять колосків». І почався масовий забій людей, глум над селянами, особливо над дітьми.

ЯЦЮК Ганна Данилівна, 1939 року народження, зі слів матері, с. Половинники, Старокостянтинівський район.

Записала Іванюк Т.М., вчитель Огівської ЗОШ, січень 2008 р.

Моя мама розповідала, яким важким були 1932–33 роки. Не було що їсти, ще якщо в когось була ко-

рова то тим було трохи легше. Але потім і корови позабирали.

Того, що вирощували на городах вистачало якраз на те, щоб заплатити податки. Розповідала, що в них на городі росло жито, і щоб спекти якихось млинців, мама смикала верхні зернята, потім їх сушили, мололи на жорнах. Ту муку змішували з кормовими буряками і пекли такий хліб чи млинці. Вони виходили дуже чорні, але на той час цей хліб був найсмачніший.

В нашій сім'ї було четверо дітей. Одного разу мама пішла на буряки, а мій брат Дмитро захотів їсти йому, тоді не було й одного року. Я знайшла на деревах вишні клей, загорнула його в листя вишні і нагодувала його. Він це охоче їв, бо був голодний. Щоб не померти з голоду мій батько Данило насипав в бочку зерна і закопав в землю. Коли прийшли, щоб конфіскувати зерно, обшукали все подвір'я і знайшли ту діжку з зерном.

Під час голоду були так звані «чорні дошки». На ті дошки вписували людей, які вмерли під час голоду. У 1935 році було заборонено виїжджати за межі СРСР.

Багато мільйонів людей загинуло під час голодних 1932–33 років. Голод був створений Сталіном штучно, щоб якомога більше знищити українського народу.

КАЧЕНЮК Іван Іларіонович, 1918 року народження, с. Попівці, Старокостянтинівський район.

Записала Нич Оксана, учениця 11 класу Пашковецької ЗОШ, 31.01.2008 р.

Люди під час голоду спасались, як могли: Мартинюк Микола Захарович (18 років) їв боцонів, але все одно помер; Степанюк Іван Артемович шукав у лісі суніці, був виснажений і знесилений, впав у провалля і помер. Знайшли його аж через кілька днів. Дорофій Андрій довго лежав голодний, опухлий, йому дали з'їсти меду з хлібом і він одразу ж помер. Діти Дорофій Палажки, Василь (9 років), Іван (8 років) наїлись зелених сливок і теж померли; Каченюк Митрофан помер біля чану (велика бочка) з галушками (називали бовтушкою: вода розведена мукою).

ДОРОФІЙ Тетяна Григорівна, 1904 року народження, с. Попівці, Старокостянтинівський район.

Записала Нич Оксана, учениця 11 класу Пашковецької ЗОШ, 31.01.2008 р.

Місцеві активісти забирали у людей все: одяг, подушки, постільну білизну, крупи. Знаходили навіть в глечиках, торбинках, прирікаючи людей на голодну смерть. Весною і влітку харчувалися, в основному,

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

зеленню: лободою, кропивою, воронячим квасцем. Опухлі від недоїдання, безсилі, але люди працювали на полях, обробляли землю, засівали з надією на майбутній урожай. Хто ходив у поле на роботу, тому давали черпак баланди. Навіть діти-підлітки змушені були йти у поле, займати рядок буряків, щоб отримати черпак кандьору. Бувало несеш цей черпак бовтушки додому, добавляєш зелені і вариш дітям куліш, а сама залишаєшся голодною. Коли появилися колоски, кожен старався хоть чуть підкріпитися, об'їждчик ловив і страшенно бив. Мартинюка Карпа, Дужака Григорія засудили за це до смертної кари.

КРУКОВА Ганна Степанівна, с. Попівці, Старокостянтинівський район.

*Записав Драчук Нікіта, учень 9 класу
Пашковецької ЗОШ, 30.01.2008 р.*

Моїх батьків Ордината Степана Мусійовича та Ординат Теклю Арсенівну вислали у Красноярський край Свердловської області на лісозаготівлі. Я поїхала з ними, сестра пішла робити до людей, бо з хати вигнали. Брат Федір, якому на той час було 23 роки, помер з голоду, його знайшли в клуні, погризлого собаками. Явищ людодїства у селі не було, не їли собак, котів, ворон. 6 січня 1933 року голові Старокостянтинівського райвиконкому було оголошено догану і знято з роботи за те, що не виконав плану хлібозаготівель. Таких людей оголошували ворогами народу і розстрілювали.

ЛУКАШУК Фросина Захарівна, 1918 року народження, с. Радківці, Старокостянтинівський район.

*Записала Шаманець Катерина, учениця 7 класу
Радковецької ЗОШ, 12.01.2008 р.*

В сім'ї було дев'ять дітей. Вмерло 5-ро дітей. Пухли з голоду. Коли хтось вкрав жменю зерна садили в тюрму. Треба було пасти корови, щоб дали нову сорочку. Цілу картоплю забирали, гнилу залишали, а люди нею харчувались. Сіяли горох збирали, щоб з'їсти, бо заберуть. Не було що їсти, то їли пампушки з конюшини. Жили бідно.

ПЕТРУК Максим Семенович, 1923 року народження, с. Радківці, Старокостянтинівський район.

*Записала Шаманець Катерина, учениця 7 класу
Радковецької ЗОШ, 12.01.2008 р.*

1932-1933 рр. люди почали йти в колгосп, щоб здати туди худобу. Худоба почала вмирати, до літа коней вже не було. Тому землю не було чим обробляти. На околиці села люди знайшли померлого коня у щелепі якого лежала записка, в ній було на-

писано: «Не дивуйтесь, що я тут лежу, бо нема в колгоспі фуражу. Поки будуть жито жати будете і ви тут лежати». У колгоспі було жито, але його сторожили. В 1932-1933 рр. померли - Федот Лукашук, Капляр Хима, Капляр Данило. Померло багато дітей. Люди, що голодували попухли, їли спориш, акацію, пекли коржі з вики, листя. Потім зерно забрали активісти і віддали державі. Були випадки, коли померли цілі сім'ї. Наприклад, в Лукашук Мотрі помер чоловік і діти.

ПЕТРУК Євгена Вікторівна, 1928 року народження, с. Радківці, Старокостянтинівський район.

*Записала Шаманець Катерина, учениця 7 класу
Радковецької ЗОШ, 12.01.2008 р.*

Мені було три роки, тому пам'ятаю мало. У сім'ї ще було п'ятеро дітей, їсти не мали. Харчувались квасцем, тіпали колоски і варили суп. Багато померло від того, що довго не їли, а потім, як знайшли їжу, то дуже наїлись і померли. Помер мій рідний дядько - Довгополий Омелян, троє його дітей. Жінка пішла служити до євреїв. Також помер сусід Петрук Роман.

ПЕТРУК Андрон Данилович, 1924 року народження, с. Радківці, Старокостянтинівський район.

*Записала Шаманець Катерина, учениця 7 класу
Радковецької ЗОШ, 12.01.2008 р.*

В селі померло більшість самотніх жінок. Вони їли свинячу кашу. У сім'ї було 7 дітей. Мали корову і ще я пас чужі корови. За це давали щось поїсти. На сливках були зелепухи їх їли і називали пиріжечками. Їли глей із сливок. З району ходили і забирали все молоко. Із сім'ї померло троє дітей. Одного звали Ваня, а двох не пам'ятаю.

З села забирали силою двох, яким не подобалась влада, їх розстрілювали, вони були голодні, попухли. Ходили в місто купували сіль, міняли сіно на кілька стаканів круп.

ГАВРИЩУК Матроня Миколаївна, 1928 року народження, с. Радківці, Старокостянтинівський район.

*Записала Шаманець Катерина, учениця 7 класу
Радковецької ЗОШ, 12.01.2008 р.*

Пухли з голоду, тому їли один одного. В сім'ї було п'ять чоловік. Батько помер під час голоду. Не ходили до школи, бо не було що одягнути. Померла сестра Олена 1932 року. Їли гнилу картоплю, пили гомеля. Багато людей пухло з голоду. За допомогою людей і врятувались.

ПОЛИЩУК Ольга Марківна, 1921 року народження, с. Раштівка, Старокостянтинівський район.

Записала Власюк Тетяна, учениця 8 класу Раштівської ЗОШ, 24.02.2008 р.

В 1932-1933 роках розпочався дуже страшний голод. Це були дуже страшні роки. Люди почали масово умирати від голоду тому, що вони їли дуже мало. Знайдуть якусь крихту хліба і ту відберуть. Варили собі їсти з усяких листків, з гілок дерев. Діти ходили жebraкували, щоб не померти з голоду. Батьки не їли тижнями, щоб нагодувати своїх дітей. У нашому селі померло дуже багато людей – 85 до-рослих і ще 6 дітей. У нашому селі ще залишилися люди, які пережили голодомор. Зокрема, Юрчук Анастасія Григорівна, їй було 9 років, коли розпо-чався голодомор, і вона ще пам'ятає все, що з нею трапилося. Як плакала по ночах, просивши їсти у своєї мами.

Люди які були багатими і мали що їсти, нікому не допомагали. Люди в той час намагалися зайня-ти клаптик землі і розводити господарство: різну птицю, худобу, але в їх це все відбирали. Забирали коні, корови і навіть забирали собак. Хто знайшов трішки зерна, то вимушений був переховувати його на горі і накривати половою – щоб не знайшли і не відібрали.

Людей закопували в землю, коли вони були ще живі, а точніше напівживі. Деякі з них хотіли з ями вилізти, але не вистачало сил і помирали.

У нашому селі була дуже велика сім'я, у якій було багато дітей. Вони повмирали, будучи ще ма-ленькими, а вижила лише одна – Мельник Євдокія, яка зараз проживає у селі Футорах Старокостян-тинівського району, їй уже 83 роки.

КЛІМУК Надія Абрамівна, с. Раштівка, Ста-рокоостянтинівський район.

Записала Северенюк Тетяна, учениця 8 класу Раштівської ЗОШ, 12.01.2008 р.

Ми дуже хотіли їсти. Одного разу мати нашкря-бала під припічком насіння з буряків і спекла з нього коржа. Він був дуже чорним і несмачним, але його навіть не вистачило на всіх. Ми їли листки з дерев та жарили маслюків.

Одного страшного дня прийшли люди і позаби-рали все, що у нас було. Наша мама встигла схова-ти жменьку борошна у піч, але вони і його знайшли і забрали.

В той час поля не засівались, трактори десь по-зникали. Ставало дуже страшно жити.

До нашої сусідки Яворини якось закралась у хату жінка з сусіднього села і забрала декілька яєць, шкуринку хліба та трошки меду. Але коли вийшла із хати, то побачила людей із сапами. Вони її довго били. Вона плакала, але сльози горю не завадили.

Тому я зрозуміла, що краще бути голодною чим би-тою.

Недалеко від села був кагат із картоплею. Вони були завбільшки як горошини, але люди навіть із сусідніх сіл ходили до нього, навіть коли картоплі розібрали люди рились у тому болоті з надією що щось найдуть. Потім у нас з'явилася корова і було трішки легше, але молока все одно всім не вистача-ло. Пам'ятаю – мама доїла корову, а ми уже стояли в черзі і молока іноді всім не вистачало.

Пізніше поля знову почали засіватись, ставало легше, але урожаю ми ніколи не бачили. Ми з бра-том часто вночі ходили в поле за колосками. Було страшно, чулись навіть голоси вовків і нам не за-вжди вдавалось взяти колосків.

Я пам'ятаю як наша мама дістала десь пару ко-лосків. Принісши їх у хату ми дуже зраділи, а зерня-та з'їли сирими.

Потім у нас з'явився город, ми засаджували картоплю, але вона була завбільшки як квасоля. Я часто ходила на город, брала щіпку цибулі і закусу-вала її листком з дерева. Мама стала кволою і блі-дою, вона майже нічого не їла, все віддавала нам, але разом з тим і ми ніколи не були ситі. Якось вона сказала, щоб ми ішли просити по хатах «може щось дадуть». У нас не було вибору, або йти просити, або вдома помирати з голоду. Ми ходили з хати в хату кажучи: «дайте хліба, дайте хліба». Дехто відпові-дав, що у них самих не має що їсти, що діти голодні, а дехто взагалі проганяв. Одна тітка дала мені ва-реника з вишнею. Я думала не їсти, а занести мамі, але так хотілося їсти, що я його з'їла.

БОНДАРЧУК Олександра Тимофіївна, 1923 року народження, с. Решнівка, Старокостян-тинівський район.

Записав Грінченко О.В., вчитель Киселівської ЗОШ, січень 2008 р.

Мій дід – Андрощук Йосип, багато і тяжко пра-цював на землі. Так і було для кого – мав п'ятеро дітей. Не знаю, як йому це вдалося, але мав гос-подарство одне із найкращих у селі. Він не захотів записуватися до колгоспу і через деякий час влада вигнала його із сім'єю з хати та позбавила всього майна. В хаті розмістилася колгоспна контора, гос-подарство забрали до колгоспу, майно роздали лю-дям, а дід із сім'єю пішов поневірятись по чужих се-лах. В своєму селі людей попередили – хто пустить діда із сім'єю до себе, тому буде так, як і йому. Моя мама молодою вийшла заміж і жила окремо, тому батькова біда її обійшла.

Взимку 1932 року було оголошено про додатко-ву здачу державі продовольчого податку односіб-ними господарствами. До цього часу вже декіль-ка разів здавали податок і кожний раз заставляли здавати ще. Там і здавати було нічого. Тоді по хатах пішли пошукові бригади по 3-4 чоловіки, які робили

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

повальний обшук і забирали практично всі продукти. Моя мама дуже плакала і просила пожалити дітей (нас було вже четверо), але ніхто її не слухав. Гірко було від того, що половина людей в цих бригадах була із свого села. Повиганяли всіх з хати, поперевертали все, що тільки змогли, позабирали і зерно, і картоплю, і буряк з морквою – не лишили нічого. Ще прихопили дещо з одягу, поскладали все на підводу, яка їздила з ними, та й поїхали.

Настала страшна біда. Ходили на поля с. Сахнівці – там в кіпцях померзла морква, вигрібали її і готовили якесь варево. На других полях шукали не викопану восени картоплю. Пхали до рота все, що могли. Із гречаної половини ліпили якісь плячки. Дотрималися до весни. Весною стали їсти молоду кропиву, листя з липи, пташині яйця. Що тільки ми не пробували їсти! Всіляку траву, бруньки, цвіт акації...

Господи, до сьогоднішнього дня не перенешу запаху акаційового цвіту. В той рік зародило дуже багато ягід в лісі. Ми ними спасалися. Та все одно почали пухнути. Батько не міг вже підвестися і чекав смерті. По селу їздила підвода, збирала і звозила на цвинтар померлих, яких просто скидали до ями голими. Не знаю, скільки там було цих могил, але в кожній було по 10 і більше чоловік. Мій дядько Яків помер у посадці, а другий дядько – Йосип, помер у лісі, збираючи ягоди. Ми його випадково знайшли. На нашій вулиці одна сім'я вся вимерла – батько, мати, діти. А тоді рідко у кого було менше, ніж 3-4 дітей. Не пам'ятаю зараз їхнього прізвища. Але той голод пам'ятаю все своє життя.

МАЙХЕР Якилина Павлівна, 1924 року народження, с. Решнівка, Старокостянтинівський район.

*Записав Грінченко О.В., вчитель
Киселівської ЗОШ, січень 2008 р.*

Скільки літ минуло, а страшні події 1933 року просто стоять в очах. Страшні своєю нелюдською жорстокістю, беззахисністю людей перед державною владою, безкарністю негідників і їх покровителів, які виморили стільки народу... В ті роки я не розуміла, що воно і до чого. Чому на наше подвір'я прийшов гурт людей і стали скрізь тикати залізними щупами? Чому стару бабцю за комір стягнули з печі і викинули, як мішка, на двір? Чому нас роздягненіми, серед зими, вигнали на вулицю, а самі залишились порядкувати в хаті? Нас було п'ятеро дітей, ми стояли і плакали від холоду і страху, плакала мама і бабця і тільки весело було прийшлим чоловікам, які виносили з нашої хати на воза збіжжя, картоплю, буряки, якусь одягу, стола, мисника, горшки і ще щось там. Нам сказали забиратися кудись геть, бо наша хата вже не наша. І ми пішли. Ми не жили, ми як звірі боролися за життя. Хто де зміг причепитися. Ми не мали що їсти, як і інші люди, та у нас ще не

було і власного даху над головою. І по сьогодні не знаю, чому з нами так поступили.

Село вимирало. Ми бродили по всіх околицях, полях, городах, щоб знайти щось поїсти і бачили, як запухлі від голоду люди вмирили по всьому селі. Вимерла вся велика сім'я Миронців, у яких було семеро дітей, причому вони вже були дівками та парубками. Вимерла, за винятком матері, велика сім'я Гуменюків, де діти теж вже були парубками (чомусь дорослі діти вмирили скоріше). Не забуду, як Гапка Гуменючка несла на плечах свою померлу на дорозі дочку Ганю, яка була дуже гарною дівкою. А з лісу приходили вовки і бродили по спорожнілих хатах і ніхто їх не лякав, бо в селі не було ні однієї собаки. І люди боялися темної пори виходити з хати, бо не знали чого можна чекати. По селу збирали померлих і возили до ями на цвинтар. Бабу Ксенюку Дорош, що вже ніби вмирала, зять ще живою загрузив на воза і її відвезли до ями. Прийшла з поля дочка, побігла на цвинтар, знайшла в ямі матір, витягла її звідти і в рядні принесла додому. А назустріч Микола (не пам'ятаю прізвища) по прізвиську Стовпентий приніс в рядні свою померлу матір до ями. Ось таке було життя. Як вижила – і сама не знаю.

МУКОМЕЛ Ярина Максимівна, 1917 року народження, с. Решнівка, Старокостянтинівський район.

*Записав Грінченко О.В., вчитель
Киселівської ЗОШ, січень 2008 р.*

В нашому селі голод розпочався після того, як представниками району взимку 1932 року було оголошено про додаткове виконання державного плану хлібозаготівлі. Чому він був додатковий і якої кількості він мав бути – ніхто не знав. Головою колгоспу був присланий із району чоловік, головою сільської ради теж був чужий і ні від кого нічого не було відомо. Із районних представників була утворена бригада, яка склала списки селян і почала подвірний обхід. До складу цієї бригади залучили і місцевих жителів. Від селян вимагали не певної кількості зерна, а все зерно, яке було в господарстві. Люди почали ховати зерно. Тоді почалися масові обшуки із конфіскацією всіх продуктів харчування. Це беззаконня скінчилося тоді, коли вже не було що брати. А в селі настали страшні часи. Спочатку люди понесли до райцентру всіляке домашнє майно, щоб виміняти на хліб, цукор, крупи (чомусь у певній категорії міських жителів ці продукти були). В кого були золоті речі – міняли їх на продукти в районному магазині «Торгсін». Та все колись закінчується. Не стало що міняти і продавати. Люди почали вмирати. Хто був бідніший – той і вмирав скоріше. Не стало в господарствах домашньої птиці. Потім пропали собаки, коти. Шукали в полях не визбирану мерзлу картоплю. Із половин робили різні пампушки. Хто дожив до весни – став збирати в ставу черепашок, потім равликів, пташині

яйця. Не знаю, як і назвати ці страви із молоді кропиви, трави, лободи, гички, кінського щавлю, цвіту акації, листя липи, цвіту гороху – практично їли все і ще скоріше вмирили. По селу їздила бригада, яка збирала померлих і звозила їх на цвинтар в яму. Мій майбутній чоловік, Василь, ще молодим хлопцем за миску страви був за їздового на такій підводі і розповідав, що скинули до ями чоловіка, а він раптом ожив і став просити порятунку. Його витягли з ями і привезли додому, а на нього родичі стали сваритися, що він ожив і його тепер треба годувати. Скільки перемерло людей невідомо, тому що ніякого обліку не велося. Медична допомога не надавалась через те, що лікувати треба було продуктами, яких не було. Люди опухали до невпізнання, вмирили просто на дорозі, в полі, в лісі, під плотами і ніхто не шукав їхніх родичів – кинули на воза і завезли на цвинтар до ями. Вмирили цілими сім'ями.

КОЗАЧУК Ганна Ульянівна, 1923 року народження, с. Решнівка, Старокостянтинівський район.

Записав Грінченко О.В., вчитель Киселівської ЗОШ, січень 2008 р.

Хто пережив голод 1933 року, той його пам'ятає довіку. Ніколи не забуду і я його. В нашій сім'ї було троє дітей. Не сказати, що жили заможнo, але і не гірше від інших. Тримали господарство – корову, коня, поросят, домашню птицю. Одним словом все, як в селі. Здавали поставку державі. Там тих налогів було неміряно, але якось виходили з положення, ми люди невибагливі.

Взимку 1932 року по хатах почали ходити бригади і забирати зерно. Ніхто нічого не пояснював. Батько спитав, що то за грабунок, то йому одразу пояснили, де він буде завтра за такі слова. Всі вже знали, що з тих названих місць не повертаються, і батько більше не питав. Сперечатися практично була марна справа. Так само як кричати, плакати, просити... На це не зверталос'я уваги. Більшість людей в цих бригадах були чужими, але і свої ходили разом з ними. Не можу сказати, хто з них був гірший чи кращий, бо кривдили всі однаково. До цього часу не можу зрозуміти, чому забирали не тільки зерно, а й всі продукти. З горшків все висипали, виливали і забирали. Після такого нашестя голод мусів початися. Із всього господарства лишилася на той час в обійсті одна корова, вона практично нас і врятувала. З чого тільки мама не готувала нам страву – із мерзлої картоплі, полови, мерзлих буряків (ходили по полях і збирали, а нас гонили як крадіїв), а все забілювалося молоком і якось його можна було їсти. Почали вмирати люди. Спочатку було дуже страшно, але померлих прибавлялося і це ставало звичним. На нашій вулиці жила Дідук Фросина. В неї було двоє дітей. Спочатку помер чоловік, потім померли діти. Потім померла і Фросина, і скільки вона

лежала мертвою під лавкою в хаті – хто його знає. Померлих ставало все більше і по селу їздила підвода, на яку просто як дрова склали небіжчиків. Збирали їх по подвір'ях, по дорогах. Якщо хтось довго не виходив на люди, то йшли перевіряти по хатах. Так найшли і оту Фросину. Дожили ледве до весни, а там почали їсти все, що тільки росло.. А ще мій дід Степан носив із ставу черепашок, а з лісу равликів – і їх їли. Збирали в лісі ягоди, які нас дуже рятували. Але за ними ходили гуртом, бо в лісі могли не тільки забрати ягоди, а й позбавити життя.

КОВТОНЮК Олена Микитівна, 1927 року народження, с. Решнівка, Старокостянтинівський район.

Записав Грінченко О.В., вчитель Киселівської ЗОШ, січень 2008 р.

Нас було в сім'ї троє: я і брат менший, старша сестра. Був голод, їли полуку, цвіт з акації, бруньки, листя. Другі люди їли собак. Зерно, яке було вдома, все позабирали. Шукали скрізь: в ямах, в хлівах, навіть в глечиках і в горщиках. Дуже помирили люди. В мене померла бабка, але ми її ховали самі, замотали в полотно і поховали. А інших – кожен день їхала по селі підвода і збирала по 4-5 чоловік. Були такі випадки, що завозили на цвинтар людей, а вони ще були живі. Зерно забирали свої сільські, але старші були з району.

Легше стало після жнив, в колгоспі варили баланду і давали людям потрошки.

ШНАЙДЕР Софія Петрівна, 1925 року народження, с. Самчики, Старокостянтинівський район.

Записала Татаревська Тетяна, учениця 10 класу Самчиківської ЗОШ, 30.01.2008 р.

У нас в сім'ї проживало десять чоловік. Батька звали Петро Мефодійович, а маму - Марія Іванівна. Четверо старших дітей померли від голоду, холоду, хвороб і злиднів, а четверо дітей вижило. Старшу доньку звали Шнайдер Ганна Петрівна, 1928 року народження. Друга дочка - Шнайдер Софія Петрівна народилася 1925 році. Ще був брат - Шнайдер Василь Петрович, народився 1929 році. Наймолодшою дитиною в сім'ї була Шнайдер Любов Петрівна 1933 р. н.

Важко жилося людям в роки голодомору. Представники власті приходили і забирали все, що тільки можна було забрати. Картоплю, зерно, що батько залишив на весняний посів. У хаті не було що їсти, тільки мати сховала в колицку, де лежав маленький Вася, дві жменьки квасолі, щоб була на насіння. Прийшли незнайомі люди, стали по хаті шукати, а коли нічого не знайшли, то ще й в колицку заглянули, де лежала дитина, знайшли квасолу і забрали.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Бідна мати плакала, що немає чим годувати дітей, але її ніхто не слухав. Мати вночі ходила на другий кінець села до своєї тітки Теклі (в неї була коза) і тітка давала їй півлітра молока для малих дітей, які плакали і просили їсти. Маленький синочок Вася навіть спух від голоду, ніжки були, як колоди, він не міг ходити.

Весною мати ходила полоти норму буряків в колгосп. Там в обід давали їсти. Варили галушки на воді. То мати трошки їла, а решту приносила маленьким голодним дітям. А ті люди, що вже від голоду і хвороб не могли іти на роботу, зовсім не мали, що їсти. А батько робив на конях в колгоспі, їм теж давали раз в день поїсти чогось рідкого і кусок хліба. Він ховав його до кишені, бо знав, що дома його чекають голодні діти. Приїде з роботи ввечері батько, дістане кусок хліба і ділить на усіх дітей. А маленький синочок тільки бачив свого втомленого, вимученого голодом батька, просив, щоб той дав йому трошки більше хліба.

На Різдво батько привіз з міста три буханки хліба. Той хліб ми потрошки з'їли. І не бачили хліба півроку, аж поки не посіяли і не вижали свою ниву. А тоді з нового урожаю напекли хліба. А весною, щоб не померти з голоду, люди ходили в ліс, рвали бруньки з липи, розтирали їх в макітрі і пекли з них коржі. З минулорічної картоплі, яку зберегли на горі в ямі, теж пекли млинці.

Люди від голоду вмирили просто на дорозі, так і помер сусід Василь. А Вишневський Андрій, теж сусід, пішов до рівчака і втопився, бо він не міг більше витримати голоду. А сусід Кузьма дочекався один з свого роду цих "золотих" колосків, про які мріяв і вдень і вночі, пішов на свою ниву, натеребив зерна з колосків, наївся і помер прямо на полі.

По селі їздила підвода і збирала мертвих людей. Везли на кладовище і закопували всіх в одну могилу. Дуже страшні то були часи.

ЛЕУСЬ Михайло Іванович, 1924 року народження, с. Самчики, Старокостянтинівський район.

Записала Татаревська Тетяна, учениця 10 класу Самчиківської ЗОШ, 30.01.2008 р.

Батьки займались сільським господарством. У 1931 році під час колективізації пішли в колгосп. Здали в колективне господарство коня й деякий інвентар, посівний матеріал.

Працювали на різних роботах. Весною 1932 року почався голод. Люди відчули нестачу продуктів харчування. Щоб вижити, люди шукали їжу. Їли що бачили, аби наповнити шлунок і вгамувати голод. В одного односельця була гречана полова. Люди накинулися, розібрали, то деякий час перебивалися. Мололи в жорнах, щоб була дрібніша й пекли паляниці. Рвали листя з дерев, збирали різні бур'яни. Їх сушили, мололи і також пекли хліб.

Мені, слава Богу, ще трохи пощастило. У нас була корова, було молоко. Батько в колгоспі молотив ціпом вику і насипав трохи в черевики. Приходив на обід додому, роззувався і висипав, а мати цю вику варила з молоком. Це був хороший, висококалорійний обід, хоч теж вика терпка на смак, але краще за листя. Люди дуже бідували, голодували, пухли з голоду. У нас, у Кручі, померло з голоду четверо людей. Село було маленьке.

Пройшла весна, літо. А під осінь дозрівали картоплі. Дехто закрадався на поле й збирав колоски. Люди стали оживати, стало покращення.

МАНКЕВИЧ Микола Павлович, с. Самчики, Старокостянтинівський район.

Записала Татаревська Тетяна, учениця 10 класу Самчиківської ЗОШ, 30.01.2008 р.

Найбільший відбиток у світовій та українській історії залишила Друга світова війна та три жахливих голодомори. Народився я у селі Лажева Старокостянтинівського району. Коли почався голод 1932-1933 років, мені було 9 років. Пам'ятаю, як тяжко було жити. Не було що їсти. Люди пухли і вмирили з голоду.

Наша хата знаходилася біля кладовища і усе, що я бачив, не забуду, бо не забувається. З кожним весняним днем все частіше несли і везли померлих людей. Спочатку в ями ховали по одному, а починаючи з літа, уже по двоє, потім по троє в одну яму. Не було кому копати могили. Посередині клали дорослого, а обабіч дітей чи старих. Рідко кого ховали в труні. Причиною смерті була одна біда – голод... А їли все. Тітка з Баглаїв наїлася гречаної полови і померла, залишивши троє дітей. Коли з'явилися бур'яни, то почали їсти зелень, перші колоски жита. Об'ївшись молодого зерна, назавжди залишились на полі. Вижили ті, в кого була дійна корова.

ВОВКОЛУП Олександр, 1921 року народження, с. Самчики, Старокостянтинівський район.

Записала Татаревська Тетяна, учениця 10 класу Самчиківської ЗОШ, 30.01.2008 р.

Мені тоді було 11 років. Я, пам'ятаю, що був страшенний голод. Товаришував з одним хлопцем, забув як його звати, але, пам'ятаю, що його сім'я вся вимерла.

У той час в нашому колгоспі створили дитячий патронат. Була хата, а в тій хаті варили їсти для дітей, у яких повмирили батьки. Годували якоюсь юшкою.

А у нас була корова, то ми якось витримали. Я робив в колгоспі біля свиней, брав там товч, так щоб ніхто не бачив, приносив по жмені додому і мати варила нам галушки, млинці і ми їли. Але одного дня я

прийшов на обід і не застав корови, її хтось вкрав. Шукали ми її довго, але так і не знайшли.

Працював у колгоспі, получав пайок, а ще був у нас гарний садок. Тієї осені дуже вродили груші, сливи, яблука, то ми їх їли. Згодом усе це у нас кінчилось, вийшло все продовольство.

Братові було 8 років, він помер, а за братом мати померла, я сам залишився із малою сестрою. Забрали нас в патронат і сестричка там і померла. Я залишився один.

Їли кропиву, буряки, липу, гичку, акацію, як цвіла.

І ще пам'ятаю, як одного осіннього дня у наш садок залізли троє чужих людей (жінка, чоловік і дівчинка) і з жадністю їли сливки, геть з кістками. Я сказав до дядька, що не можна їсти багато, треба потрошки їсти бо повмираєте, але вони не слухали і хватали їх із жадністю. Полягали спати в садку, а на ранок ніхто з них не прокинувся. Лежали три дні в садку, поки приїхала підвода і забрала їх щоб поховати. Скинули всіх в одну яму і закопали.

Страшно було, багато людей чужих ми знаходили в житах і на березі річки.

ПРОКОПЧУК Віра, 1920 року народження, с. Самчики, Старокостянтинівський район.

Записала Татаревська Тетяна, учениця 10 класу Самчиківської ЗОШ, 30.01.2008 р.

Дуже було страшно і важко. Хто ходив на роботу в колгоспи, то ще як-небудь виживали. Моя рідна сестра, Вовколуп Параска Петрівна, мала дочку 2 роки, звати було її Марія. Сестра поховала дочку Марійку, яка захворіла і померла з голоду, а потім і сама померла, коли пішла по воду до криниці. Впала там, а встати так і не змогла.

ТРОХИМЧИК Лікера, 1915 року народження, с. Самчики, Старокостянтинівський район.

Записала Татаревська Тетяна, учениця 10 класу Самчиківської ЗОШ, 30.01.2008 р.

В нас була корова, але потім її забрали, і стало дуже важко жити. Помер мій брат – Шаховал Степан Семенович, бабуся, і ще я пам'ятаю що одного дня взимку ховали 28 чоловік.

БОНДАРЧУК Ганна Вікторівна, 1924 року народження, с. Самчинці, Старокостянтинівський район.

Записала Татаревська Тетяна, учениця 10 класу Самчиківської ЗОШ, 30.01.2008 р.

У нашій сім'ї було четверо дітей: Василь, Фрося, Ганка і Люба. Тоді мені було 9 років. Молоко нам давали сусіди. Хліба не було. На цвинтарі (а там був

гарний садок) збирали яблука та вишні. У нашої мами пухли ноги. Вона працювала тяжко - ходила буряки сапати, виконувала всю роботу і чоловічу, і жіночу. Їли квітки, грона акації. З ячменю вибирали гостюки і висмоктували молочко.

У батька коні були. Він привозив людям дрова, сіно. За це давали йому гроші. А за гроші вже можна було щось купити їсти. Купляли рибу, збирали раки в болотах. Бігали з сестрами за колоссям. Але сторож не дозволяв збирати, видавав з рук і теребив на землю, а ми збирали ті зернятка в жменю і клали до рота. Пам'ятаю, що в колгоспі давали на сім'ю суп, галушки по півлітри. До жнив люди дуже бідували.

МАРІЙЧУК Марія Микитівна, 1926 року народження, с. Самчинці, Старокостянтинівський район.

Записала Татаревська Тетяна, учениця 10 класу Самчиківської ЗОШ, 30.01.2008 р.

Голодомор 1932-1933 років застав мене у селі Пиляві Старосинявського району Хмельницької області.

При сільській раді були створені бригади, представники яких з довгими металевими палицями шукали приховані продукти. Якщо знаходили зерно, конфіскували – висипали з пляшки, горняти, глечика. Були випадки, коли вузлик пшона витягували з-під голови грудної дитини. При сільській раді діяв штаб, котрий працював цілодобово. Сюди викликали людей і заставляли записуватися в колгосп. А тим часом з району надсилали розрядку на висилку розкуркулених чи саботажників. У нашому селі куркулів не було. Але план є план, його необхідно виконувати. Знаходили: в кого в хаті є білий хліб, в кого дах з бляхи, в кого кращі коні, — усе забирали. Коли складали списки на висилки, то на другий день знало все село. І люди тікали від землі у великі промислові міста України, навіть у Москву. Такі хати розбирали і звозили до колгоспу. Хто навіть мав якийсь фунт зерна, то не міг ніде змолоти. А в млин на помел приймали лише тоді, коли була довідка, підписана головним з району. Мололи в жорнах. Тоді з району прийшов наказ знищити жорна. Створили спеціальну бригаду, котра біла жорновий камінь. Люди ходили попухлі, нічого не могли робити. Ледве мотались на білому світі. Варили і їли лободу, пекли пампушки з гречаної полови.

На той час мені було майже сім років. Тоді я мала ходити до школи, та ще й встигала ходити у поле працювати. Настали жнива 1933 року. Багаті жнива, хліб уродив щедрий. Біда лише в тому, що збирати його було нікому. Більшість хліборобів скосила голодна смерть. І ось головний з району схаменувся та виділив 15 молодих дівчат-хліборобів.

Велике наше село. Більше хат пустують, вікна забиті нахрест. Одного разу ми зібралися біля

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ЧАЛИЙ Богдан Йосипович, 1924 року народження, с. Сахнівці, Старокостянтинівський район.

Записала Остапчук Н.О., вчитель Сахновецької ЗОШ, 28.02.2008 р.

школи. Бачимо неподалік од нас купка дітей, вони щось шукають у траві. То вони їли траву – калачики. Паслися. Худі, тіло обвисло од кісток і теліпається. А як побачили діти, що ми тримаємо у руках хліб, кинулися до нас із простягнутими рученятами, ми з ними поділилися. Хліб нам привозили щонеділі та видавали по карточках, для тих, хто працював у полі, видавали безкоштовно. Годували лише супом чи баландою затертими татарським просом. Наприклад, в нашій сім'ї було семеро чоловік, то нам мали видати сім літрів супу чи баланди. В колгосп ми ходили за їжею по черзі. Коли випадало мені йти, я ходила, але по дорозі додому свою частку я з'їдала, бувало що з'їм ще більше чим потрібно, тоді коли прийду додому, мама починає сварити, говорила що наступного разу мене знову ж лише без баланди, а я боюся, сяду вже у куточку, сиджу тихо та навіть звуку стараюся не подавати.

З моєї родини ніхто не загинув під час голодомору. Важкі були ті часи, але нам вдалося вижити.

ТКАЧУК Палегія Йосипівна, 1922 року народження, с. Самчинці, Старокостянтинівський район.

Записала Татаревська Тетяна, учениця 10 класу Самчиківської ЗОШ, 30.01.2008 р.

У сім'ї нас було троє. Я, мама і батько. Тримали дещо і з худоби: свиню, корову і кілька курочок.

В пам'яті назавжди залишилося, як у 1930 р. взимку в хату зайшли уповноважені ГПУ (так вони себе називали). Вони почали вмовляти батька й матір вступити до колгоспу, мовляли, що буде добре жити. Батько відмовився зразу, а от маму - змусили.

На другий день забрали корову, потім свиню. Обіцяли давати молоко. Але того молока ми й не бачили.

Прийшла весна... Обробляти землю було нічим. У людей забирали усе зерно, мовляли на посів. Відбирали майно й худобу. Люди зрозуміли, що не все гаразд. Люди умирали голодною смертю.

У хату зайшли два міліціонери з револьвером. Вони робили обшук. Все, що можна їсти, забирали. Батько на той час був на роботі. Мамі сказали, щоб призналась, де ховає хліб, бо буде погано. Я плакала, мати також... Вона нічого не сказала. Але нелюди знайшли самі у погребі і забрали усе...

А от у коморі – ні, її зразу опечатали. Вони сказали, що якщо хтось відкриє двері, того розстріляють. Люди плакали, не було що їсти, (була така версія, що люди розривали могили і зрізали з мерців м'ясо, а залишали лише голову та кістки).

Коли прийшла весна, люди їли жолуді. Це були делікатеси. Також люди їли квіти кульбаби, кропиви, інші рослини. У селі не було жодного kota чи собаки, зникли ворони та інші птахи. Здоров'я уже було слабке, люди умирали.

Наступали жнива 1933 року. Багаті жнива, хліб вродив щедрий. Біда лише в тому, що збирати його не було кому. Більшість хліборобів скосила голодна смерть.

І ось райвідділ народної освіти виділяє 30 молодих учителів-дівчат для допомоги селу, а мене до них призначає бригадиром.

Що ж ми побачили? Велике наше село, з в ньому більшість хат пустують, вікна забиті навхрест. Ми отаборилися біля школи. Бачимо, неподалік од нас групка дітей щось шукає в траві. То вони їли траву калачики, "паслися". Худі, тіло обвисло од кісток і теліпається. А як побачили діти, що ми тримаємо в руках хліб, кинулися з простягнутими рученятами: "Дайте хоч крихту покуштувати." Дівчата мої - в сльози, бо такого в місті вони не бачили.

Нам хліб привозили у село з міста щонеділі і видавали кожному по карточках. Годували тільки супом, затертим татарським просом. На таких харчах ми довго не могли тягти фізичні навантаження. І тоді умовили голову колгоспу зарізати бичка. Правда, через кілька днів голові присудили за бичка два роки примусової праці у своєму колгоспі. Проте ми вчасно упоралися з жнивами.

ОЛІЙНИК Максим Сергійович, 1909 року народження, с. Сахнівці, Старокостянтинівський район.

Записала Остапчук Н.О., вчитель Сахновецької ЗОШ, 28.02.2008 р.

Батько кладе на тачку мертвих два братика і сестричку, везе їх на цвинтар. Розгріб лопатою мамину могилу, розгорнув рядно, поклав усіх трьох до мами. Почав лопатою кидати землю. А я собі руками став кидати. Як зараз чую його голос: "Не бери землю руками, вона холодна, простудишся."

Та невдовзі помер і батько. Я спав на печі. Перед ранком прокинувся і гукаю: "Тату, я їсти хочу", - тато мовчить. Я став криком кричати. А тато на лежанці витягнувся і до мене ані слова. Вже розвиднилося, коли бачу у тата під носом якась піна. Помацав його голову - холодна. Прийшла мамина сестра і каже: "Помер". Потім до двору під'їхала підвода, на якій лежали мертві люди, як снопи. Два здорових дядьки зайшли до хати, покладали батька на рядно, винесли та й кинули з розмахом на підводу. Мені стало дуже шкода тата, став плакати.

У своїй хаті більше не жив. Спав на конюшні в скиртах. Ходив опухлий, обідраний. Нашу хатку розламали, а будівельний матеріал забрали. Залишилася купа глини.

САВЧЕНКО Ганна Олександрівна, 1920 року народження, с. Сербинівка, Старокостянтинівський район.

Записала Нуцаль Ольга, учениця 8 класу Коржівської ЗОШ, 28.02.2008 р.

Мені було 13 років. Я була найстарша в сім'ї. Разом з меншою сестрою Галиною ходили по полях, по лісах і збирали насіння з різних бур'янів. З цього насіння мама варили нам кашу. Крім того ми збирали листя з дерев, сушили його, робили з нього муку та пекли беці. Не могли дочекатися весни, сподівалися, що з весною все минеться. Але де ж там. З приходом весни нічого не мінялося, ставало все тяжче і тяжче прогодувати велику сім'ю (а нас було семеро), адже всі запаси були вичерпані. Коли розтанув сніг, знову поверталися на поля, де шукали залишки торішнього врожаю. Людей на полях було сила-силенна, всі шукали їжу...

САВЧЕНКО Дмитро Бенедиктович, 1910 року народження, с. Сербинівка, Старокостянтинівський район.

Записала Нуцаль Ольга, учениця 8 класу Коржівської ЗОШ, 28.02.2008 р.

Я вже був, як кажуть, парубком, та парубкувати не було коли. Я був змушений допомагати батькам прогодувати сім'ю. Ми з братами ходили ловити рибу, збирали молюсків, ловили жабів. Мати відділяла м'ясо і смажила чи варила його. Хоч ми їли м'ясо, але у найменшої сестрички болів животик. А от наші сусіди жили гірше, оскільки діти були менші від нас і такої допомоги батьки не могли отримати. З часом ми помітили, як у дітей почали пухнути ноги, але не розуміли чому. Через місяць все стало ясно...

ІВОНЬКО Євгена Семенівна, 1930 року народження, с. Сербинівка Старокостянтинівський район

Записала Заєць Анастасія, учениця 9 класу Коржівської ЗОШ, 07.02.2008 р.

Цю історію розповіла моя мама про сусідського хлопчика Василька.

Це був грудень місяць. Він з моєю мамою пішли аж під Райки збирати картоплю. Блукаючи півдня, вони все-таки назбирати півторбини. Повертаючись назад, вони вирішили скоротити собі шлях, перейшовши через річку. До берега залишалося небагато. І от Василько біля Червоного млина провалився під лід. Мама допомогла йому вибратися з крижаної води. Торбина з картоплею залякла в нього в руці... Пізніше він працював на Чукотці майстром бурильних установ. Там Василь заробив багато грошей, але ту мерзлу картоплю зберіг в пам'яті на все життя і розповідає своїм дітям та онукам.

ГЕРАСИМЧУК Ксенія Іванівна, 1920 року, народження, с. Сербинівка, Старокостянтинівський район.

Записала Нуцаль Ольга, учениця 8 класу Коржівської ЗОШ, 28.02.2008 р.

Пам'ятаю: молода дівчина приїхала чи прийшла з далекого краю, де голод був сильніший, як у нас. Вона віддавала свою тернову хустину, яка на той час дуже цінилася, за краєць хліба. Люди допомагали дівчині чим могли. Вони дали їй хто що міг. Але дійшовши до кінця вулиці дівчина, спухша від голоду, померла.

ТИМЧУК Текля Панасівна, 1926 року народження, с. Сербинівка, Старокостянтинівський район.

Записала Лугова Ольга, учениця 9 класу Коржівської ЗОШ, 31.01.2008 р.

Зиму якимось з бідую пережили. Коли пригріло сонечко і на деревах з'явилися перші листочки, то ми, малі діти, обліпили ці дерева, особливо липу, і як хрущі їли їх. Вони були липкі та гіркі, але це була наша надія на спасіння. Пізніше, коли в лісі з'являлися ягоди, нам було легше прожити. Ми збирали ягоди і використовували їх для їжі. Навіть наш собака з радістю їв.

БЕРЕЗА Олександра Лук'янівна, 1918 року народження, с. Сербинівка, Старокостянтинівський район.

Записала Лугова Ольга, учениця 9 класу Коржівської ЗОШ, 31.01.2008 р.

Їли ми лободу, кропиву, ловили ящірок, ховрахів, їжаків, мишей. Ми, діти, були страшні: на високих ніжках - величезні животи. Смерть лютувала... Пам'ятаю, до нас до хати зайшов якийсь чужий дядько, він дуже просив їсти. Мати дала йому невеличкий кусочок хліба, більше дати не могла, бо самі дуже бідували. Дядько з жадністю з'їв хліб, сказав «дякую» та вийшов із хати. Той чоловік відійшов недалеко, не вистачило сили змагатися з голодом — помер.

ШЛЯХТИЧ Катерина Микитівна, 1917 року народження, с. Сербинівка, Старокостянтинівський район.

Записала Заєць Анастасія, учениця 9 класу Коржівської ЗОШ, 07.01.2008 р.

Люди виживали, як могли, але цього було мало. Багато людей вмирало прямо на дорогах. У тих, хто мав ще силу, заставляли збирати мерців. Чоловіки їздили кіньми та збирали трупи. Вони боялися бра-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ти їх руками, тому підбирали суховилами. Вивозили на кладовище та скидали в одну яму. Не було дужих чоловіків, щоб ті ями копати. Бувало таке, що копає копач яму та й вмирає на місці. Багато людей самі йшли на цвинтар, бо не було кому виносити.

ТАРАСЮК Марія Григорівна, 1922 року народження, с. Сквородки, Старокостянтинівський район.

Записала Панасюк Марина, учениця 11 класу Сквородківської ЗОШ, 05.02.2008 р.

Важкий 1932 рік. Людям запам'ятався на все життя. Мені було 10 років, але я добре пам'ятаю, як сільські активісти ходили по селі і забирали в селян все до зернинки. Витрушували із торбинок, горщиків, викопували із землі все, хто щось заховав. Люди пухли з голоду, дорослі не мали чим годувати своїх дітей. До сьогоднішнього дня перед моїми очима стоїть образ юнака, який помер в нас під черешнею.

Йшло літо 1932 року. Наше село потопало в зелені і у цвіту. Біля нашої хати дозрівали черешні, але вони ще були не дуже стиглі. Одного разу ми, діти, побачили в своєму саду парубка років 20, який виліз на черешню і їв ягоди. Ми швидко побігли до мами і розповіли їй про це. Мама сказала, що Бог дав врожай, то вистачить для нас і для інших.

Надвечір ми побігли під черешню і злякалися. Під деревом сидів мертвий, виснажений юнак. Його обличчя, було жовте, як віск. Одягнений він був в якісь лахміття. На руках було видно кожну кісточку. Цей образ не раз стоїть в мене перед очима.

ШНУРА Одарка Климівна, 1903 року народження, с. Сквородки, Старокостянтинівський район.

Записала Панасюк Марина, учениця 11 класу Сквородківської ЗОШ, 05.02.2008 р.

У 1933 році в кожен дім приходили із сільради забирали всю вирощену городину: картоплю, цибулю, буряки. Що їли? Все, аби лише вгамувати голод. І досі пам'ятаю те «меню». Терли листя з липи, щоб спекти такі-сякі пампушки, товкли знайдені в полі колоски. Влітку рятувалися суницями і щавлем. Від голоду були безсилі.

ВОЙТОВА Ганна Тарасівна, 1923 року народження, с. Сквородки, Старокостянтинівський район.

Записала Ковальчук Р.Б., вчитель Сквородківської ЗОШ, 20.02.2008 р.

Голод 1933 року пам'ятаю добре... Ми дуже бідували...їсти не було що, то сікли гичку, в жорнах

мололи полову, качання, добавляли гнилі картоплі і пекли такі пампушки. Так і виживали. Забирали все. Спочатку ховали худобу, водили в ліс. Але все одно знаходили і забирали. Шукали навіть коцюбою у печі. Якось купили хліба, розрізали, а в ньому в середині клоччя, і обмашене тістом. А коли померла мама, то не було в чому поховати. Замотали у мішок і так поховали. А на другий день, ще й зрізали на могилі хреста. Дуже важкий час нам прийшлося пережити, але вистраждали і пережили.

ГРИЦИШИН Володимир Купріянович, 1919 року народження, с. Сквородки, Старокостянтинівський район.

Записала Ковальчук Р.Б., вчитель Сквородківської ЗОШ, 20.02.2008 р.

Мені в 33 минуло 14 років. Мене брали вже на роботу на поле перекидати сіно, покоси. Від недоїдання часто паморочилося в голові, двоїлося в очах. Але я молодий соромився просити їсти. Разом зі мною працював мій сусід Шкробтак Сидір Артемович. Він щодня ділився зі мною своїм нехитрим харчем – млинцями з коріння пирію. До сьогодні я йому щиро вдячний за те, що вижив.

КОЦЮБА Марія Федорівна, 1922 року народження, с. Сквородки Старокостянтинівський район

Записала Ковальчук Р.Б., вчитель Сквородківської ЗОШ, 20.02.2008 р.

Голод – це страшно...

Я була мала тоді, але добре пам'ятаю як ми з дітьми бігали на кладовище і спостерігали як ховали померлих. Їхні трупи були малі, худі і дуже виділявся великий живіт. Ховали часто по кілька трупів в одну могилу. Мене потім суворо покарали і не пускали саму далеко від хати. Я була одна в батьків, разом з нами жили дідусь і бабуся. Вони були віруючими – відвідували молитвенний будинок євангелістів. Їхній син, а мій дядько, був там пресвітером. Церква дбала про своїх прихожан - часто привозили продуктові набори для сімей, які голодують, допомагала як могла.

Моя сім'я голоду не знала. В нас була корова, яка спасала всіх. Часто малою носила в великій бутилі молоко і сусідам, які голодували, і родичам.

Дуже добре пам'ятаю один день. Селом ходила комісія і забирала все, що їстівне. Мій батько тоді був головою сільської ради, ми вчасно сплатили всі податки і мама понадіялася, що нашу хату поминуть. Десь два пуди зерна, яке залишалося мама розсипала по печі, щоб просохло. Прийшло троє чужих людей до хати (двоє з довгими палицями з залізними наконечниками шукали на дворі). Шукали всюди і знайшли те зерно. Мама заплакала, а я вчепилася за поли одного з них і почала дуже

просити, щоб залишили, не забирали. Він чоботом мене вдарив, відштовхнув і вийшов з тим зерном з хати. Ми з мамою довго ще плакали.

КУЧМАНЮК Уляна Яківна, 1904 року народження, с. Сквородки, Старокостянтинівський район.

Записала Ковальчук Р.Б., вчитель Сквородківської ЗОШ, 20.02.2008 р.

Приходили групи продзагонів ходили з хати в хату забирали все, що було вдома: зерно, картоплю, борошно, крупи. Одного разу їх прийшло двоє, вимагали щоб віддати картоплю. Я їм кажу: «Не дам вам нічого, бо діти малі, а в мене було їх п'ятеро своїх і двоє сестриних, а полізете в льох вас там закрию», та не подивилися ані на дітей, ані на погрози мої, забрали все.

ЩЕРБАНЮК Варвара Леонтіївна, 1929 року народження, с. Сквородки, Старокостянтинівський район.

Записала Ковальчук Р.Б., вчитель Сквородківської ЗОШ, 20.02.2008 р.

В ті роки я була маленькою дівчинкою, але на все життя закарбувалися в моїй пам'яті ті голодні дні і ночі, коли нестерпно хотілося їсти. Від голоду боліло і опухло все тіло. В нашій сім'ї було семеро дітей. Усі були змучені і хворі, живучи довгий час без їжі. І от одного разу мій брат Іван знайшов і розкопав яму з старою гнилою уже висохлою картоплею. Ми обережно діставали кожну картоплину і витрушували з неї крохмаль. Тоді моя старша сестра Ганя з цього крохмалю зробила тісто і стала випікати пампушки. Згадую, як вона раділа, стрибала не могла дочекатися коли ж спечеться перша пампушка. Але, на жаль, те «кулінарне творіння» виявилось зовсім непридатним до споживання. Усі пампушки були гіркі, неприємно пахли і проковтнути бодай шматочок було дуже важко. Та ми не звертали на це уваги а їли бо хотіли вижити.

ФУРМАН Ганна Данилівна, 1927 року народження, с. Сквородки Старокостянтинівський район

Записала Ковальчук Р.Б., вчитель Сквородківської ЗОШ, 20.02.2008 р.

Мололи котики з ліщини, мололи різну «хопту», полин, варили гречану полову. Жорна ховали в льоху. Шлапак Олександр і Пацьва Панас ходили по хатах з палицями, загостреними на кінці і штурхали в земляну підлогу під припічки, шукаючи, чи не має там чогось захованого. Батько мій ходив на Роїв беріг, там була гречана полову, збирав, приносив

додому дітям. Самий менший брат Микола спух від голоду. Підемо в ліс всі, знайдемо там бабку. Пройде вона вогнем, і ми зразу по кусиньчику з'їмо. Підемо на поле, крадькома візьмемо колосків, обпалимо волосся на них і їмо.

Згадую, як Варка Варшавець була манюсінкою. Її мати і баба спали на печі і повмирали, а вона по них лазить, шукає груди, щоб нассатися. Ідеш по дорозі, а люди валяються: хто під плотом, хто серед дороги. Ми вижили всі, але помер мій батько.

КОЛОМІЄЦЬ Герасим Юрійович, 1924 року народження, с. Сквородки, Старокостянтинівський район.

Записала Ковальчук Р.Б., вчитель Сквородківської ЗОШ, 20.02.2008 р.

В роки голодомору неподалік від нас жила сім'я Федоришиного Вівсея. Сім'я велика – 5 дітей, двоє старшого від нас віку – років по 14-16. Дуже добре пам'ятаю як в один день в них померло четверо дітей. Ми з хлопцями бачили як з хати в рядні їх винесли, занесли на кладовище - так разом і поховали. Ще дерева не відцвіли, а в їхній хаті не було жодної живої душі – всі померли.

В той рік ми часто бачили як ховали померлих. Спочатку ховали по одному, згодом – кілька небіжчиків разом в одній могилі. Люди були настільки виснажені і малосилі, що ями копали неглибокі, ледь ледь прикривали землею тіло. Ще пізніше, взагалі ховали всіх в одній могилі.

СУЛІМА Віра Демидівна, 1920 року народження, с. Сквородки, Старокостянтинівський район.

Записала Ковальчук Р.Б., вчитель Сквородківської ЗОШ, 20.02.2008 р.

Наша сім'я була великою, я була найстаршою і доглядала 4 менших братів. Голод я пам'ятаю. Батько помер від голоду в 1932 році, а мама - в 1933 році. Хліб навчилася пекти з 13 років, варила юшку з лободи, кропиви, молола гречану полову, замішувала мелясою і пекла пампушки, щоб прогодувати дітей.

Проводились подвірні обходи по вилученню зерна та майна у людей. Для цього була створена бригада з 6 - 8 чоловік. Шукали залізним прутом по хаті, під сіном. У клуні під соломною, знайшли закопане зерно і забрали. Забирали все: і рушники з образів, з скрині полотно, одяг. Приходили шукати вночі, коли люди спали. Хліб на базарі можна було купити, але за великі гроші.

Люди, ходячи, помирали від голоду. Не було кому навіть копати ями. Такий страшний час нам довелось пережити.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

СЕМЕНЮК Глафіра Яківна, 1925 року народження, с. Сквородки, Старокостянтинівський район.

Записала Ковальчук Р.Б., вчитель Сквородківської ЗОШ, 20.02.2008 р.

Довелося мені бачити ослаблених голодом людей з Херсонщини та Миколаївщини. Вони ходили по селах, сподіваючись обміняти щось з теплих речей на харчі. Деякі з них помирили просто на дорозі. Пам'ятаю один чоловік помер від того, що після тривалого голоду наївся тільки спеченого хліба.

ПАНАСЮК Андрій Гнатович, 1924 року народження, с. Сквородки, Старокостянтинівський район.

Записала Ковальчук Р.Б., вчитель Сквородківської ЗОШ, 20.02.2008 р.

Моя сім'я голоду не знала, але, пам'ятаю, чув на вулиці, що в селі в один день померла вся сім'я - мати і четверо малих діточок.

Вранці сусідка зайшла до хати, а вони поснули і не покинулися. Чоловік помер, жінка хворіла. Щоб не допустити голодної смерті (на яку вони були приречені) наварила, чи то маку, чи якого іншого зілля напилася сама і напоїла діточок.

ЦИКАЛЮК Варвара Семенівна, 1921 року народження, с. Сквородки, Старокостянтинівський район.

Записала Ковальчук Р.Б., вчитель Сквородківської ЗОШ, 20.02.2008 р.

Мені в той час минуло 12 років. Пам'ятаю як батька викликали в сільраду писати заяву про вступ до колгоспу. Не погоджуєшся добровільно – розкуркулювали. В батька був плуг, кінь і корова – все забрали.

Хто виріс в селі, зрозуміє, що означає для селянина такі втрати, а в нашій сім'ї – п'ятеро дітей. Та нам ще пощастило: батько влаштувався на роботу в ліс.

ШКРОБТАК Катерина Андріївна, 1924 року народження, с. Сквородки, Старокостянтинівський район.

Записала Панасюк Марина, учениця 11 класу Сквородківської ЗОШ, 05.02.2008 р.

Голодомор пам'ятаю... Мені було 8-9 років. Худобу, в кого була, обкладали налогами, забирали. Їли все, що знаходили. Ходили міняли одяг, який не відібрали. А хто не мав ні чого, помирили ходячи, від голоду.

Не дай Вам Бог, бачити та пережити таке.

МАЛАШ Віра Іванівна, с. Слобода, Старокостянтинівський район.

Записала Панасюк Марина, учениця 11 класу Сквородківської ЗОШ, 05.02.2008 р.

Під час голодомору бачила мертвих людей, які лежали на вулиці під тинами, кругом. Батько мій вмер з голоду. Дуже в той час люди страждали від хвороби шлунку, їх виснажувала дизентерія.

Влітку 1933 року люди дочекались нового хліба. Наївшись свіжого хліба, багато хто вмирав через те, що шлунок вже не міг приймати цю їжу. У батьків було троє дітей. Мама і ми вижили, а тато вмерли. Батько весь час просив хліба. Він зарізав нашу телицю, але м'яса їсти не міг. Ми їли і вижили. Батько ж помер, не дочекавшись нового хліба. На той час на одній Слободі вмерло 170 чоловік.

ВОЛЧЕНКО Катерина, с. Старий Остропіль, Старокостянтинівський район.

Записала Козак Юлія, учениця 11 класу Староостропільського НВО, 20.02.2008 р.

Найстрашнішим лихом в ХХ столітті був голодомор по всій Україні в 1932-1933 роках. Особливо постраждали від цього лиха південні області. Весь тягар страшного голодомору впав на села, селян-трудівників.

Як це почалося, з якої причини – не буду вдаватися в політику. Про це достатньо розповідають в наш час. Того страшного лиха свідком була моя мама – Білокопитова-Волченко Олександра Єрмолаївна. Вона жила з батьками в Запорізькій області. У її батьків було 11 дітей.

Голод почався з першого місяця зими – грудня. Урожай 1932 року був посередній, але радянська влада на кожну сільську раду, район, область зобов'язала великі планові завдання хлібозаготівлі. Уповноважені ходили по хатах і все забирали збіжжя. Бабця розповідала, що вона понасипала в глечики жита і сховала на печі. Вони скрізь нишпорили, знайшли глечики і все з них висипали в мішок і забрали.

Середній син Іван Білокопитів служив в армії в Криму. Він покликав до себе батька, брата Миколу, сестру Сашу. Вони знайшли роботу і залишились в Криму.

Бабця Дуня з сином Григорієм (інвалідом дитинства) і ще шістьма маленькими хлопцями лишилася в селі Веселому жити в своїй хаті. Вона розповідала, що весною 1933 року люди вимирали сім'ями.

Бабця ходила до могильника для тварин, відкопувала дохлого коня, відрізала стегно і вдома, обіллявши м'ясо карболкою, варила і їла з дітьми. Була в них солома і бабця вносила її в хату. Гриша відшукував колоски, виминав зерно, пражив в печі і до єдиного зерняти ділив між братиками і мамою. Менші діти всі вмерли, найстарший Федір на той

час був одружений і жив окремо. Наглядачі довідалися про солому, приїхали забрали всю.

На початку літа 1933 року дочка Саша приїхала додому провідати рідних. В одному з сіл вона зайшла на подвір'я попросити напитися. На її голос ніхто не відгукнувся. Зайшовши в хату, вона остовпіла. Назустріч їй піднявся з лави страшний оброслий щетиною скелет. - "О, сама свіжина прийшла до мене" - промовив він. Дівчина злякано вибігла з хати і прийшла до пам'яті вже далеко за селом. Під вечір вона добралася до своєї хати. На подвір'ї її зустріла мати. Дві доби Шура рятувала брата і маму. Вона розмочувала в воді хліб і потрохи давала їм їсти, щоб вони не послабли ще дужче. На третій день вони вирушили в дорогу. Шура несла Гришу на спині. Йшли, обминаючи села, боялися в них заходити.

Живучи на Хмельниччині, мені довелося розмовляти з людьми, які пережили Голодомор 1932-1933 років. Це моя свекруха – Людмила Іванівна, яка на той час жила з чоловіком Довгалюком Миколою Івановичем і п'ятьма дітьми у Мшанці. Микола Іванович був директором Мшанецької семирічної школи. Він часто навідувався до сільської ради і знав, що відбувалося в селах, які відносилися до неї. Тут робили облік померлих людей, але ніколи не писали, що вмерли вони від голоду. Писали різні надумані хвороби, тільки не голод. За період зими і весни вмерло 950 чоловік.

А було щось неймовірно страшне. Приречені на вимирання, всякими зусиллями намагалися здобути їжу. Почастішали крадіжки з хлівів худоби, навесні викопували на городах картоплю, цибулю. Були випадки, коли батьки з'їдали своїх дітей.

ОГОРОНИК Ярина, 1921 року народження, с. Стецьки, Старокостянтинівський район.

Записала Матвійчук Ганна, учениця 10 класу Стецьківської ЗОШ, 13.02.2008 р.

В голодний рік нас виселили з хати, бо у батька було трохи землі, то ми тоді звались куркулями. Поселились ми на краю села від Кучівки і викопали землянку, там і зимували. Дуже бідували. Навесні померла мати (перед смертю дуже їсти просила). Поки я добігла до криниці, бо батько пішов по воду, то мами не стало. Ховати не було в чому, то загорнули в рядно і так закопали.

Місцеві активісти, які очолювали бригади погрому, не зупинялись ні перед чим: забрали корову, воза, коней, рало, плуга і навіть останнього глечика з печі, якого загорнули в попіл – заховали. Все це майно батько купив на власні гроші, зароблені в далекій Америці. Пам'ятаю й до нині частушку, яку в селі склали про колгоспних «активістів»:

*Ходить Сапсін поза річку,
Виконує п'ятирічку.*

*А Марина (голови́ха) із Тодосом залягли у бур'яні -
Виконаємо п'ятирічку, а чи ні?*

Весна 1933-го нас з братом Василем і сестрою Оксаною не порадувала. Ми вже пухли з голоду. Батько послав мене і Оксану у партинецький ліс по ягоди. Коли вертались додому, застав нас дощ, Оксана знесилена впала на землю і вже почала заходити. Мабуть, сам Бог послав нам рятувальників (з Партинець йшли до дочки Галини Шевчук батьки) вони нас дотягли до села, нагріли і так відходили. Ми часто з сестрою згадуємо цей випадок і плачемо.

Потім нас забрали в приют (він був там, де старі ясла-майстерня зараз). А пізніше ми "відвоювали" хату, то стало трохи краще жити. Вже пішли в колгосп самі заробляти.

Під розкуркулення та репресії попали ще багато жителів наших сіл.

БОРОДІЙ Ганна Володимирівна, 1921 року народження, с. Стецьки, Старокостянтинівський район.

Записав Ващук Роман, учень 7 класу Стецьківської ЗОШ, 22.02.2008 р.

Ми їли млинці з гречаної полови, лободи, молодого листя, копали під Губчею рогозу широколисту (солодкі корінці). Збирали на полях гнилу картоплю, буряки і варили юшку. Часто нас малих дітей посилали до заможних хазяїв просити, але не завжди приносили щось поїсти. Нас врятувала спочатку корова, бо по склянці молока хватало хоч нам, дітям (їх було шестеро). А в 1933 році нас старших віддали служити до хазяїв, щоб заробляти на прожиття.

ОНИЩУК Людмила, с. Стецьки, Старокостянтинівський район.

Записала Матвійчук Ганна, учениця 10 класу Стецьківської ЗОШ, 13.02.2008 р.

Померлих ховали без трун, лише загортали трупи в рядно. Якщо в той день було кілька мерців (сім'я), то ховали всіх в одній ямі. Було з чого, то ставили хрест, а ні - залишався лише горбик землі. Сьогодні такі могили забуті, бо не можна їх вже знайти. Буває, що зараз, копають могили і попадають на ті поховання.

МАЛЬЧУК Фросина Трохимівна, 1921 року народження, с. Стецьки, Старокостянтинівський район.

Записав Ващук Роман, учень 7 класу Стецьківської ЗОШ, 22.02.2008 р.

В 1933 році на базарі зустріла свою знайому, яка пішла заміж далеченько від нашого села. Їй так захотілося провідати батьків, що оце недавно пішки через поля пішла додому. Ось і село, вже й хату ви-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

дно... Але що це? Під'їхав вершник і благав повернути, бо звідти назад уже ніхто не повертається. В селі залишились лише смердючі трупи і гайвороння. А кілька вцілілих людей полювали на свіжу здобич, що забреде в село. Бідна жінка не наважилась порушити пересторогу вершника. І досі моторошно, як згадую...

САЛАШИНСЬКА Ганна Григорівна, 1911 року народження, с. Стецьки, Старокостянтинівський район.

Записала Матвійчук Ганна, учениця 10 класу Стецьківської ЗОШ, 13.02.2008 р.

Щоб не вмерти з голоду, мене віддали служити в Гриців до євреїв. Там я мала кусок хліба. Але бачила, як люди збирали маслюки, дохлих собак, їли молоді бруньки, насіння бур'янів. Додому з Грицева йшли через В.Шкарівку полем, то лановий вивертав кишені, заставляв роззуватись, щоб часом не сховати колосок.

РЕГАН Оксана, 1920 року народження, с.Стецьки, Старокостянтинівський район.

Записала Матвійчук Ганна, учениця 10 класу Стецьківської ЗОШ, 13.02.2008 р.

Батько пішли в Старокостянтинів на базар, щоб за якусь важку залізяку (а він був ковалем) виміняти круп. З базару вони не повернулись. Лише через день люди з нашого села переказали, що під хуторецьким цвинтарем помер. Привезли додому, поховали, а потім і хреста не стало (кажуть, що забірали хрести з цвинтаря, бо не було чим палити).

А ще ходили колядувати до сусідів-євреїв, то дадуть книша, а ми його віддамо собаці у Мельників, щоб відколядувати яблуко, бо у них був великий садок, то колядникам давали яблука. Дуже нам малим хотілось чимось поласувати. Якщо вийде дядько, то давав половинку яблука, а тітка - давала ціле. Мені ті яблука до сих пір у пам'ятку.

ЩЕРБ'ЮК Марія Володимирівна, 1923 року народження, с. Стецьки, Старокостянтинівський район.

Записав Ващук Роман, учень 7 класу Стецьківської ЗОШ, 22.02.2008 р.

Важкі були часи. Як зараз бачу: нас четверо малих дітей, бо двоє вже були старші, сиділи з матір'ю на печі, і так заглядаючи їй в очі, просили що-небудь поїсти. А в хаті не було ні крихти. У матері текли сльози з очей, а сама каже, що хоче з нами грати в карти. Ми дуже зраділи, бо мати ніколи не грала в карти. Лише тепер я розумію її відчай. Вона хотіла нас чимось зайняти, щоб не думати про їжу. Лише

тепер розумію крик її душі: „Господи! Якось у людей помирають діти з голоду, а тут хоч би одне вмерло.” Так могла сказати мати, загнана у безвихідь. Батько поніс у Велику Шкарівку останнього новісінького кожуха і обміняв на відро картоплі, буханець хліба та кілька яєць. З дому повиносили все, що могли: тернові хустки, крам, який був, скатерки та рядна домоткані, а голод ще довго стукав у двері, аж поки нас люди не порозбирати служити. Так усі шестеро ми й вижили...

ДОВГАЛЮК Ганна Лук'янівна, 1917 року народження, с. Хижники, Старокостянтинівський район.

Записала Захарова Юлія, учениця 8 класу Іршиківської ЗОШ, 24.01.2008 р.

В селі Хижники померла сім'я Кучериків: бабуса Дарка, невістка Наталія і син Сергій, двоє дітей. Хатина їхня була біля ставка. Сім'я Дубінович Мар'ян і Геня. Вони проживали в панських будинках, дітей в них не було. Також пригадую, що помер з голоду Мельничук Андрій. В с. Хижники помер Борисюк Прохір. В сім'ї Стаськів померли Антін (батько), Марко (син), Федоха (мати).

Бригада комсомольців ходила по хатах і забирала все, що було в будинках. В Параски Захарихи забрали останнє просо. В неї була маленька дитинка. Щоб сховати це просо вона поклала його на піч і з дитиною лягла на це просо. Коли робили в хаті обшук витягнули з під-неї це просо.

ЧАЙДЮК Василина Володимирівна, 1924 року народження, с. Хижники, Старокостянтинівський район.

Записала Любчак Ганна, учениця 8 класу Іршиківської ЗОШ, 22.01.2008 р.

В 1932-33 рр. пам'ятаю як було голодно. В моїй родині померли: батько - Чайдюк Володимир, брат - Чайдюк Миліян Володимирович, 1910 р.н., Чайдюк Прохір Володимирович, 1921 р.н. Всі троє померли весною 1933 року.

В сусідстві померла сім'я Кльоц Іван, Кльоц Василина (чоловік і дружина) і їх син Кльоц Петро. Залишились живими лише двоє дітей Василь та Ярина. Також в сусідстві померли Якилина та Захар Савлук. Також на вулиці жили батько Окін і син Мітіфор. Померли обоє. Мітіфор ходив по полях в пошуках їжі і помер на полі біля села Писарівка.

В 1932 році з активу села ходили по хатах і вилучали рештки зерна, забірали худобу, новий одяг.

Особливо багато людей померло весною 1933 року. Хоронили в трунах і без труп. Кого несли, кого везли, замотували в рядно і так хоронили. Люди були дуже безсилі і навіть не могли похоронити померлих.

Весною і літом 1933 року люди в пошуках їжі блукали по полях, по городах. Дуже важко було весною і літом 1933 року.

Весною 1933 року я з батьком йшла в с.Чорна до тітки з надією знайти якусь їжу. На околиці с.Хижники, за садком, ми побачили цвіт акації. Почали обоє зривати цвіт акації і їсти його. Вийшов із своєї садиби і побачив нас дід Кирин. Подивися на і промовив: «Яка гарна дитина і помре з голоду».

В мене опухали від голоду ноги. На тих місцях, де була тухлятина лопала шкіра. Сім'я вся вимерла, залишилася я і моя мама Чайдюк Зофія.

КАСЬКОВА Пелагея Никифорівна, 1927 року народження, с. Хутори, Старокостянтинівський район.

Записала Шаманець Катерина, учениця 7 класу Радковецької ЗОШ, 12.01.2008 р.

Жили ми великою сім'єю: був голод, холод, дров немає, одягу не мали. Ходили майже голі. В школі я закінчила 4 класи і то які це знання, як ходила через день, бо чоботи одні на всю хату. Ходили як діди, обідрані, брудні, в болоті. А їжа, що то за їжа - лобода, трава, сухе листя, як то кажуть, їли як свині: гнилу картоплю сушили тихенько під кришею, щоб ніхто не бачив. В мене в сім'ї ніхто не помер від голоду, бо була в мене тітка, яка жила в Америці і допомагала мені, висилаючи продукти. А в селі людей ховали хто як, хто в домовині, а то так засипали землею. А спали на тапчанах як розкидані миші по хаті хто де. Більш так добре не хочу навіть згадувати.

ВАКАЛЮК Олександра Павлівна, 1919 року народження, с. Хутори, Старокостянтинівський район.

Записала Шаманець Катерина, учениця 7 класу Радковецької ЗОШ, 12.01.2008 р.

Я пам'ятаю не дуже багато. Пам'ятаю пішла моя сестра через місто пішки додому і дивиться, а на полях лежить багато мерців, попухлих з голоду. А тільки як прийшла зайшла до хати і бачить стоїть банячок на півлітри, а в ньому лушпайки, вона сіла коло нього і з'їла все і випила, навіть, помий. Було нас в сім'ї п'ятеро і була біда, що їсти хочемо, а нема нічого. Молились Богу, що може буде колись краще жити. Ввечері ми лягали спати на дерев'яному ліжечку, яке мама купила в Грицеві накрите твердою соломою. Тато мій був далеко, заробляв на кусок того смердючого жиру, щоб засмажити той переїдок. В одній хаті померла жінка та її дитина. Чоловік і ще троє дітей осталося. Каже, що піде він в колгосп, попросить чогось їсти, може змилюються. Приходить просить в Семена, щоб дали жменьку пшона, щоб діти не вмирали, як мухи. Але ніхто нічого не дав.

Їли ми липу, терли через каміння та варили полхльобку. Ще аїр мололи і добавляли буряки. А худоби було мало, бо кожне крало та забирало, що і нащо я не знаю.

Наше село було невелике, хат 200. Помирали люди як мухи. Був голод і це страшно. Коли в сім'ї помирали люди, їх ховали в чому вони померли. Хоча і живі, які не мали сили, тримались до останнього. Потім мама пішла на панщину і заробила чи то три-чотири напівгнилих картоплини, накрала буряків. Хай Господь не допускає цей голод. Я ще пам'ятаю, як мама пекли хліб, винесуть із комори і дадуть по дрібочці. І мама заставили мене допікати хліб, а сама пішли на буряки. В нас в селі був такий дядько Тарас. Він знав усі виходи і входи до нашої хати. Чую, що хтось іде. Приходить цей дядько ще з одним забрали все і хліб, і останню муку. Я нічого не сказала, мовчки вийшла з хати і тихо заплакала.

ЗАЙЦЕВ Григорій Ульянович, 1924 року народження, с. Хутори Старокостянтинівський район

Записав Ліщук Богдан, учень 8 класу Радковецької ЗОШ, 27.01.2008 р.

Мати була україною, а батько - росіянином. Мав ще двох братів - Валентина і Михайла.

В голод жилося йому не дуже гірко, звичайно, взимку було важко, але пам'ятаю як люди ходили по полю і збирали колодки, а їли що попало: лободу, варили кропиву тощо. Під час голоду в сім'ї ніхто не помер, а ось в селі був один чоловік і жінка, які мали дітей, вони померли в один день від голоду, а дітей забрали до притулку. В селі дуже багато померло людей - це було жахливо, їх вивозили і закопували, наче собак. Хто працював у колгоспі, тому легше жилося, а хто не працював - той пропадав. Моя мати була трактористкою і ще була в змозі заробляти, оскільки її визнали «першою жінкою-трактористкою».

ВАКАЛЮК Ульяна Гнатівна, 1917 року народження, с. Хутори, Старокостянтинівський район.

Записав Ліщук Богдан, учень 8 класу Радковецької ЗОШ, 27.02.2008 р.

Мені зараз 91 рік і пам'ятаю все як було це вчора. То були голодні люди, в ті страшні роки, не було ніякої підтримки. Я взяла сестру і ми пішли до школи, бо йти швидко не було сили. Коли ми прийшли, то була вже не школа, а як то кажуть «склад». Потім оселю цю розтягли на дрова, а місце заросло бур'янами. А колись ми там сиділи за партами.

Ми сіли на горбочку. Дивимось з'явилася велика гарба, запряжена кіньми. Спочатку нам було байдуже, хто там на ній, але вона під'їхала ближче, та ста-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ла. Я піднялась і підійшла до неї, думала, що дадуть щось їстівне. В гарбі було щось накрите клейонкою. Чоловік роздивлявся де тут сама більша яма, як краще до неї під'їхати, скинути те, що привіз. Він загорнув солом'яні мати і я побачила на підводі багато людей. Чоловік взяв палицю і почав стягувати їх в яму. Їх було багато. Деякі були при смерті, просили води. Але чоловік не слухав. Я прийшла додому і знала, що цьому чоловікові дадуть по 200 г. крупів за людину. Сівши під халупою, я сильно плакала тримаючи пригорнуту до мене сестру, яка просила хоч кусочок того хліба, а його немає.

ПРИМЧУК Ганна Василівна, 1923 року народження, с. Хутори, Старокостянтинівський район.

Записав Ліщук Богдан, учень 8 класу Радковецької ЗОШ, 27.02.2008 р.

Роки голоду згадую, як жахливий сон. З сім'ї ніхто не помер, а з сусідів не пам'ятаю.

Голод переживала важко, сім'я була велика. 1927 року народилася сестра, 1929 р. ще одна сестра, а у 1933 році на світ з'явився брат, їсти не було нічого, варили кропиву, листки, гомеляс. Була корова, тому жити було трохи легше. Мати ходила на буряки, а діти разом з нею. На полі в котлі варили юшку з галушками.

Пам'ятаю, як не було врожаю того року, з нас часто потребували картоплю, зерно, тощо, а вони ж нічого не мали і тому їм довелося переїхати до тітки. 8 лютого (рік не вказаний) на село кинувся кір, тоді ця хвороба була дуже страшною - вмерло близько 40 дітей (деталі розказувати не хоче).

СВИРИДЮК Явдоха Пилипівна, 1924 року народження, с. Хутори, Старокостянтинівський район.

Записав Ліщук Богдан, учень 8 класу Радковецької ЗОШ, 27.02.2008 р.

Сім'я наша складалася з восьми людей. Йшов голод... Як тяжко і довго йшов цей рік, адже не таким він був довгим як страшним. Почали вмирати рідні і близькі. Був старший брат Никифор, який у вісімнадцять років покинув цей світ, а за ним стали вмирати й інші брати і сестри - Ралко, Югин... Залишилася тільки з дітей Явдоха й наймолодша сестра. Якраз перед страшними роками голоду, батько построїв нову хату, але в ній так і не жили - люди розібрали по кусочку. В один день з братом Никифором помер батько. З молодшою сестрою на руках лишаюся сиротою (даних про матір не відомо). Зазнаю великого горя, думала, що вмру, а найгірше боялась за те, що станеться з молодшою сестричкою Іваночкою. Коли було мені дев'ять років - одна з сестрою на руках бігала до людей і просила хліба.

Вони помагали чим могли, що мали - давали. Від всього господарства залишилася корова, та й ту продала, щоб вижити. Якось викрутилася, але довго не прохарчуватись - вмирає сестричка на руках, а що ж зостається робити, сама, одна, а скрізь трупи загиблих від голоду людей, сусіди помирали. Вже одинадцятирічною дівчинкою мені довелося йти на службу в город санітаром.

Я вижила... Але в серці навіки закарбувалися ті страшні часи голоду, й дотепер згадую братів, сестер й маленьку Іваночку, ті бур'яни варені, які їла.

КОВТОНЮК Ніна Миколаївна, 1923 року народження, с. Чорна, Старокостянтинівський район.

Записала Нуцаль І.Г., вчитель Чорнянської ЗОШ, лютий 2008 р.

Одного разу прийшов до нашого села чоловік з Мартинівки, він був дуже худий, виснажений, голодний, просив кусочок хліба, і коли він з'їв його, то відразу в страшних муках помер.

У нас в селі великого голоду 1932-1933 рр. не було. На той час головою колгоспу був Луков Федір (він був комуністом, під час війни його і ще двох чоловік було розірвано фашистськими собаками), мав тісні зв'язки з військовою частиною, яка надавала колгоспу допомогу крупами, хлібом і кожного дня в селі давали обіди. Але деякі люди були з бідної сім'ї, не мали чим харчуватися, і не йшли їсти у колгосп, і помирали з голоду.

ЯШНЮК Андрій, 1922 року народження, с. Чорна, Старокостянтинівський район.

Записала Нуцаль І.Г., вчитель Чорнянської ЗОШ, лютий 2008 р.

Одного разу бачив, як один чоловік їздив по селі на возі і збирав людей, які помирали з голоду, а один чоловік був ще живий, він його також - на віз. Той запитав «Що ти робиш? Куди ти мене забираєш?» А їздовий відповідає: «Другий раз я за тобою не приїду!» і кинув його на віз.

ЛІЗАВЧУК Варвара Яківна, 1918 року народження, с. Чорна, Старокостянтинівський район.

Записала Нуцаль І.Г., вчитель Чорнянської ЗОШ, лютий 2008 р.

У 1932-1933 рр. дуже обкладали всілякими великими налогами. Здавали все: м'ясо, птицю, овочі, фрукти. Це було справжнє здирство. У нашому селі великого і страшного голоду не було, як у інших селах, це було жахливо. Коли приходили падали на коліна і просили крихту хліба, щоб продержатися хоча б один чи два дні.

СТАРОСИНЯВСЬКИЙ РАЙОН

ВИТОМСЬКИЙ Цезар Феліксович, 1924 року народження, с. Адампіль, Старосинявський район.

*Записала Брищук Л.Ц.,
працівник культури, 19.12.2007 р.*

Минуло стільки літ відтоді, як був голодомор, але до нині пам'ятаю ті жахливі часи, які принесли на долю нашого українського народу таку велику і страшну біду. Так доля розпорядилася, що і мені прийшлося пережити це страшне лихоліття.

До сьогодні не можу я зрозуміти, щоб при такому врожаї, як був тоді, могли помирати з голоду мої односельці. Хліб весь вивозився на поставку. Врожай забирала влада: із сільради приходили комсомольці, активісти (їх називали ще «чорна мітла») і забирали всі продукти харчування. Ходили від хати до хати. Шукали скрізь: в хаті, на горищі, довгими паличками штурхали в землю, шукаючи зерно. Щось сховати не було де, бо в хаті була одна скриня і лавка. Декому вдавалося сховати продукти в землі і якщо не знаходили, то була велика радість для сім'ї.

Сиділи в хатах і ніхто не оборонявся. Був свідком, як одна дівчина стояла, а все лице було в крові, як виявилось, вона їла сирого kota. По сьогодні згадую її жалюгідний погляд.

Хто ходив на роботу, тим давали в сутки черпак (1л.) баланди. Поля охороняли ланові, сторожі. Був виданий закон про «П'ять колосків» і ніхто не мав права вирвати чи підняти із землі колоска, бо за це каралося. За п'ять колосків - п'ять років. У нашому селі за колоски сиділи Майданевич Фабіян (вкрав снопи в Синяві) та Сапожник Горпина за колоски, які вирвала в полі.

Люди не всі хотіли йти в колгосп, але влада змушувала, а хто не йшов, їх називали куркулями і забирали все.

Про дітей сиріт ніхто не турбувався, виживали як могли. Влада ні за кого не турбувалася. У всіх були нестатки, а активісти жили краще. Ніхто не допомагав нікому, бо не було чим. Кожен боровся як міг за своє життя, щоб вижити. Їли в основному рослинну їжу: листя липи, кінський щавель, морквиння, бурячиння. Я ловив горобців, кидав їх в окріп і їв. Йшли на скотомогильник, витягували кишки з мертвої тварини (це те, що залишалося) і їли.

Голод вирував кругом. Люди пухли з голоду. По вулиці їздила підвода і збирали померлих. На кладовищі їх скидали в одну яму, без труни. Тим, хто збирав мертвих, ніби давали 0,5 кг. хліба. Роками

про цих людей ніхто не згадував, крім родичів. Така була політика. Добре, що хоч через стільки років заговорили про штучний голодомор на Україні. Виною у голодоморі я вважаю є сталінська політика, направлена на знищення українського господаря.

ІВАНЦОВ Олексій Стратонович, 1925 року народження, с. Адампіль, Старосинявський район.

*Записала Брищук Л.Ц.,
працівник культури, 27.07.2007 р.*

З великим болем в душі я згадую ті далекі 1932-33 роки. Урожай був тоді непоганий. Але забирали все зерно, навіть насіннєве. Обкладали людей великими налогами. Приходили активісти і творили, що хотіли, не предоставляючи при цьому ніяких документів. В 1933 році я не пам'ятаю, щоб когось били чи забирали, а в 1937 уже забирали НКВД.

Приховати щось не було де. Пам'ятаю, якось батько сховав на гору трохи зерна – то знайшли і забрали. Дехто копав ями, які обпалювали, сушили, потім обсипали попелом, обставляли соломою житньою, а тоді засипали зерно. А хто не міг сховати, то вимирала ціла сім'я. От Федоров Яків пережив голодну зиму, весну, дочекався свіжого хліба, наїлися всією сім'єю і повмирили від того, що довго не їли. У 1933 році хто ходив на роботу в колгосп, то давали фунт- 400 гр. хліба і черпак супу.

Діяв сталінський закон про «П'ять колосків», а це означало, що не можна було на полі ні вирвати, ні збирати колоски, бо за це брали в тюрму. Поля, комори охороняли бригадири, об'їзчики. В колгосп ішли добровільно-примусово: прийшли на тік, коні забрали, клуню розібрали. В нас і ще по селі пішли і так само вчинили і так зробили в колгоспі конюшню. Пам'ятаю один випадок: в 1933 році везли воду на поле кіньми. Один кінь впав на дорозі і здох, то люди позбігалися і миттєво роздерли його і з'їли.

Весною 1933 року почали масово вмирати люди. Ходили з чужих сіл просили їсти. Ходили і діти від хати до хати. Не голодували організатори колгоспів, начальники. А селяни їли лободу, свиріпу, кінський хвощ. Люди були дуже опухлими. Моя мама понесла в Синяву відро квасних огірків, то її чуть не розірвали голодні люди. Просили, щоб змилювались над ними і дали хоть розсолу. Померлих людей де ховали я не пам'ятаю, ховали бригади.

Тепер ми знаємо, що це був геноцид.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

КОЛЬКА Афанасій Іванович, 1925 року народження, с. Адампіль, Старосинявський район.

*Записала Брищук Л.Ц.,
працівник культури, 13.12.2007 р.*

Голод 1932-33 років пам'ятаю і пережив сам. Урожай був, але його забирала влада. Були організовані продзагони із числа активістів села, які ходили з хати в хату і забирали все. Брат сховав качку на піч, а вона закричала і її забрали. Документів у тих активістів ніхто не питав. Не знаю, чи мали вони зброю. Але до нашої сім'ї не застосовували. Приховати що-небудь можна було, але активісти знаходили і відбирали. Навіть в печі горшки перевертали. До хати приходило три сільських чоловіки, якщо кажеш, що нічого немає, то вони залізними палицями штурхали землю, під піччю. Люди навіть закопували зерно в землю. Хто робив в колгоспі, тих годували якоюсь баландою. Одяг не забирали, кому він був потрібним, а худобу примусово забирали в колгосп.

Після того, як прийшла косілка, ніхто не мав права збирати колоски. Люди боялися на поле ходити, бо скрізь були сторожі, які охороняли поля. Людей в примусовому порядку заставляли йти в колгосп, а хто не хотів - висилали в Сибір, майно продавали.

В основному, почали мерти з голоду в 1933 році, навесні, коли ще не дозрів урожай. Збирали мертвих і хоронили в одній могилі на кладовищі. Сироти залишалися безпритульними, ніхто на них не звертав уваги з боку держави. Виживали ті, в кого королева була і активісти.

Люди один одному допомагали, гріх сказати, що не допомагали, бо я це сам пережив і ділився продуктами. Їли навесні мерзлу картоплю, пекли млинці, їли лободу. Виміняти на продукти можна було, але не було на що. Одна полотняна дранка на плечах куди її міняти. В місті я не жив і сказати не можу, чи був там голод.

Винною в смерті тисячі людей я вважаю тодішню владу.

ЯРОСЛАВСЬКИЙ Юхим Іванович, 1918 року народження, с. Адампіль, Старосинявський район.

*Записала Брищук Л.Ц.,
працівник культури, 27.07.2007 р.*

Я дуже добре пам'ятаю голод 1932-1933 років. Я тоді був в Пасічній на роботі. Нас малоліток кругом посилали. Урожай в ті часи був добрим, але все забирали на хлібоздачу і вивозили на станцію Семки (тепер Жданівка). Це робив сільсовет, була бригада комсомольців. В той час головою сільради був Коломієць Кузьма, він був на чолі цієї бригади, що забирала все. Моєї дружини батько закопав мішок зерна в яму, а один чоловік йшов все бачив і зразу доніс. Прийшли забрали, а батькові дали три

роки тюрми. Ті, що забирали продукти харчування не мали ніяких документів, куди вони його дівали я не знаю, бо я ще тоді не вникав в такі справи.

Зброї як такої не було, в них були палиці, щоб шукати зерно. Люди не оборонялися зовсім, ніхто не чинив опір, виживали хто як міг.

Хто був в колгоспі їсти давали. Я пам'ятаю, як в 1933 році я пішов на буряки. То вивозили на поле і роздавали по 200 гр. хліба, а в колгоспі хто був на різних роботах варили і давали якусь баланду. Хто міг ходити на роботу, то трохи підкормлювався.

Я знаю, що забирали тільки продукти харчування, бо не було що більше забирати. Навіть у жнива не можна було вирвати колоска, бо за це вигонили, навіть били. Поля охороняли сторожі, їм платили трудовні. Особливо перед жнивими дивилися за полями, де дозрівав горох.

Люди почали мерти з голоду весною 1933 року. Починаючи з березня і до жнив, а в жнива дали трошки людям зерна. В кого була дійна корова, то ті виживали. Ділилися тим, що було із сусідами, родичами. Потрошки давали, щоб врятувати близьких людей. Їли цвіт акації, листя з липи. В місті міняли харчі за якийсь одяг. В кого було золото, то були такі магазини, в яких була вся продукція, то люди міняли, це називалося «Торгсін».

В голодоморі винна тодішня влада, для якої людина це ніхто.

ЗАТОЧНА Софія Микитівна, 1922 року народження, с. Буглаї, Старосинявський район.

Записала Бондарчук О.О., працівник культури.

Було досить важко у 1933-му. Я ходила у третій клас і вже добре усе пам'ятаю. У той час масово голодували, у нашій сім'ї п'ятеро дітей росло. Батько ходив на роботу в колгосп, то приносив стопку прося за день, яке ми варили з молоком, бо тримали корову. Так і вижили.

Усе в людей забирали з продуктів, навіть молоко з горщиків. Мешкала я у селі Іванківцях на Старосинявщині тоді, у нас померло 672 чоловіки в роки голодомору – це одна третя частина.

Як ішли селом, то бачили, що там людина мертва лежить, то інде, особливо діти. У селі було четверо сімей, що їли людей незахищених, дітей, то їх остерігалися. Виживали за рахунок корів, яких на село було шість, то черга кожного ранку стояла за молоком, усім по кружечці давали.

У 1947 році – другий голодомор, я вчителювала, то по 9 кг муки отримувала, варила таку фармугу, і вижили. Такого голодомору не було, померло тоді чоловік 70 в селі. А ходили ми на роботу у полотняній одежі, я закінчила на той час інститут іноземних мов і викладала в школі у Дашківцях, Новій Синявці.

Із моєї родини вижили всі завдяки корівці-годувальниці.

КОНДРАТЮК Ганна Йосипівна, 1920 року народження, с. Гончариха, Старосинявський район.

Записала Лісова С.О., завідувача клубом с.Гончариха.

Було мені 13 років. Дуже пам'ятаю, як на бунке – це такий віз, накладуть мерців і везуть на цвинтар. Ми жили тоді в Терешполі. Не знаю, я тоді мала була, що я там пам'ятала.

В нас не забирали нічого, бо батьки робили у колгоспі, їм там давали по скибочці хліба і якісь круппи, то вони все приносили додому. А хто не робив у колгоспі, тим не давали нічого.

Помирали люди, та й все дуже помирали.

В нас в сім'ї була корова, мама ходила на базар купляла грис, їли буряки. Мама ходила до ожереда просівала полову, а ще в колгоспі щось трошки давали. Батько як колода стух, а мама дуже схудла. Дуже тяжко робили, жили в клуні, але всі вижили.

Ніхто нікому не допомагав. Такі всі були злі, не нависні. Виживали хто як міг.

Хто не впирався йшов в колгосп, то тим помагали, а хто впирався – тим нічого не давали. Нікому вони були не потрібні, на них навіть ніхто не дивився, чи вони живі, чи мертві.

Бурякове насіння їли на жорнах намелять і так їли, до ожереда підуть натрусять цих бубочок на жорнах, намелять і пекли ляпці. Саме більше ходили до ожереда. Це зимою ходили, а літом їли сверіпу, липовий цвіт, листя, ягоди різні збирали і так виживали.

В сусідстві діти - зарізали матір і їли. По сусідніх селах теж були такі випадки.

ГАЛУЩАК Сергій Миколайович, 1918 року народження, с. Гончариха, Старосинявський район.

Записала Лісова С.О., завідувача клубом с. Гончариха.

Наша сім'я у ті жорстокі часи жила в с. Адамполі. Мені виповнилося 14. У родині нараховувалося шестеро чоловік. Батька заставляли працювати у колгоспі, а він відмовився. За це його забрало НКВС, і де він подівся, ніхто не знає й досі. Із села ще забрали 31 чоловіка. Одного дня, це було перед новим роком, розлютилася зима: холод, мороз до 30 градусів. У хату зайшли ці "комсомольці" і почали нас із дому виганяти. Я був хлопчиком і почав їм щось заперечувати, то вони мене стусанами в плечі вигнали з рідної хати. Усе просо забрали, штирхали всюди палицями, обшукували, збиткувалися з дітей та підлітків, били.

Мама наша, щоби прогодувати родину, ходила до ожереда і вибирала там залишки зерна, полову молола на жорнах, пекла такі коржі. Діти збирали всілякі ягоди, бур'яни, які тільки-но з'явилися. Щоб вижити, їли все, що попадеться. Тоді ніхто нікому не

допомагав, діяв закон "кожен сам за себе". Коли всю родину вигнали з хати, то наш дім пустував, а нам довелося йти жити в одну запущену будівлю, яку й конурою не назвеш, там мешкало ще п'ятеро сімей. У нашому селі не було випадків людоїдства, але в с. Паплинцях, ми чули, що такі були. Це жахало людей, доводило до відчаю.

Люди, які були при владі, збиткувалися з нас. На мою долю випали важкі роки голодомору, Великої Вітчизняної війни, учасником якої я є.

ГАЛУЩАК Ніна Борисівна, 1924 року народження, с. Гончариха, Старосинявський район.

Записала Лісова С.О., завідувача клубом с. Гончариха.

Було мені 8 років. Пам'ятаю голод 1932-1933 років. Один клас закінчила, мала була, але голод пам'ятаю.

Вся біда в тому була, що мої батьки не хотіли йти до колгоспу. Мама хотіла йти, а батько і слухати не хотів. В нас забрали все, що могли. Було в коморі трошки муки і ту забрали, подушки, одяг. З хати вигнали, нас було 4 дітей, 3 брати і я. Коли з хати вигнали, ми вирили землянку і так жили.

Все забирала влада. Комнезами ходили з довгими шпильками, забирали все до зернини. Приходили активісти села і ще якісь чужі, не показували ніяких документів і виносили все, не дивилися, чи малі діти чи великі.

На Гончарисі була пекарня, мене малу дитину забрав пекар до себе, щоб я дитину йому гляділа, і так я жила в нього і він мене годував. Тут в Гончарисі була столова, хто ходив на роботу, то давали кусочок хліба і юшку. Приходили і люди з других сіл на Гончариху на роботу, щоб дали поїсти. А так їли і лободу, і листя липи, а зимою лушпайки.

Помирали люди в селі, на вулицях лежали. Збирали їх мертвих на підводу, ніхто їх не писав, хто вони такі і везли в Паплинці ховати, скидали в одну яму і закопували.

Ходила мама збирати колоски в торбу і якое Бог дав, що її не зловили. Кого ловили за три кілограми цих колосків, давали три роки.

Були сім'ї, які мали корову і сало, хліб, але пухли і вмирали на все Божа воля. В нас корови не було, але вижили всі.

ГРИГОРИЦЯ Ольга Петрівна, 1929 року народження, с. Гончариха, Старосинявський район.

Записала Лісова С.О., завідувача клубом с. Гончариха.

У 33-му я ще була дитиною, але в пам'яті зберігаю не лише розповіді старших (у нас в сім'ї було 12-ро), а й ті події, що довелося побачити.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Нашій родині вдалося заховати мішок жита, то ми всі вижили. Закопали його в землю. Мого батька вважали куркулем, то, як прийшли розкуркулювати, забрали все зерно, корову, одяг, але хату нам залишили.

До речі, про таких куркулів у народі говорили: “Хата боком, сіни боком, ще й кобила з одним оком, біля хати стоїть куль, то вже й кажуть, що куркуль”.

Мої батьки ходили в колгосп на роботу, то їм давали трішки хліба, а ще в Гончарисі була кухня, то сюди з інших сіл йшли на роботу, щоб їм потім дали їсти. Люди були налякані, всього боялися. Ховали худобу, щоб не забрали в колгосп.

У селі був такий чоловік Процишин, що зарізав свого коня, щоб не дати чужим. Його важко побили, а потім посадили біля нього і заставили те сире м'ясо їсти. Як згадаю це, то й досі страшно.

У Гончарисі загинуло небагато, а от у Паплинцях вимерло багато людей. Хоронили всіх із села теж у Паплинцях, звозили в одну яму. У цьому ж селі жила моя двоюрідна сестра Таня. Її сусіди заманили тихцем до себе в хату, зарізали і їсти почали. Міліція знайшла тільки голову і стегно...

А “поліцей” взяв частини тіла й викинув у став, сволоч був. Мій дядько, тато Тані, не міг пережити такого горя і через рік помер. Я й зараз плачу, коли все згадую.

Люди важко працювали, а їм нічого не платили за це, а потім розкрадали, розкуркулювали тих, хто мав щось своє. Врожай у ті роки все ж таки був, але влада все зберігала під замком. Керівництво мало все, а прості люди вмирили з голоду.

ЧУКАНЬ Мотря Панасівна, 1918 року народження, с. Дашківці, Старосинявський район.

Записала Любов Сердунич, член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

Як це страшно згадувати!.. Голод я запам'ятала добре, бо мала вже 15 років. Висохла на скелет. У сім'ї всі попухли. Але я ще й ходила на норму, полола буряки. Щоб не я, то всі померли б... Приносила буряків, що напориваю, варила їх, їли гичку. Свині такого їдла не їли б зараз... А то гречану полову мололи на жорнах і парили окропом, бурякове насіння мололи, бур'ян – все, що принесу. Вдома всі лежали попухлі. Людям було ще гірше. Було, що вся сім'я вмирала, рід зникав. Як зараз бачу: йде жінка, на дорозі впала і більше не встала. Везуть на цвинтар, а не знаємо, кого: підвода раз за разом торохтіла ... А яку тернову хустку виміняла я за 8 буряків!.. Люди поїли котів, собак. Їли з річки черепашок, прямо коло річки смажили і там же їли, щоб дорогою ніхто не забрав. В Іванківцях був такий Бурлачук. Чули, що з'їв свою дитину. Ще був людоїд Заграйчук. Він заманював людей до себе, різав і варив. Нічого їм не було за те. Хто тоді дивився за цим? У війну ще й старостою був. Але здох собачою

смертю. Тепер не знаємо, де ті братські могили, все зрівняли з землею.

СЛІПЕНЬКА Ганна Архипівна, 1927 року народження, с. Заставці, Старосинявський район.

Записала Луценко О. С.

Пам'ятаю, мені було 6 років. Люди ходили голодні, їли бур'яни, шукали погнилу городину і їли її. Урожай вродив, але влада забирала весь урожай, забирали активісти. Чи були винагороди тим, хто доносив я не пам'ятаю, була малою.

Коли приходили на подвір'я моєї бабусі, вона була вдовою, але мала поле, коней, разом з дітьми вела господарство. Так, от прийшли активісти забирати у колгосп коней, то старший син не дав. Його сильно побили і він після того зовсім мало прожив і помер. Ще пам'ятаю, як прийшли до нас (ми жили на садибах, які роздавали в 20-ті роки), то забрали горох, ячмінь, чечевицю. Ходили без зброї по 5-6 чоловік з довгими палицями залізними (шукали ними збіжжя у землі).

Люди мало хто боронився, були залякані, плакали. Збіжжя ховали, хто де міг. Хто в землю закопував, хто під стріхою, хто в запічку. Я пам'ятаю у сусідів була маленька дівчинка. І коли прийшли активісти вона казала “Немає у нас сала, тільки мама трішки під стріхою на горі заховала”. То те сало знайшли і забрали, а вона не вижила і померла.

Тим, хто пішов до колгоспу, давали тільки дітям якусь бальанду, возили на підводі бочку. Діти збігалися і їм по черзі насипали. Я теж декілька разів прибігала.

Коли приходили активісти, то забирали і одяг: кожухи, хустки. Був закон “П'ять колосків”, то людей вигонили з поля, судили і висіяли. З поля не дозволяли нічого брати. Поле охороняли ланові, яких призначали активісти, а комори були порожні їх не охороняли, бо вивозили.

Люди в колгоспи іти не хотіли добровільно, але в них забирали коней, корів, розбирали клуні і з них будували ферми для колгоспної худоби. Все це робилося вдень, одного дня могла прийти одна бригада, іншого інша.

Якщо в сім'ї помирили дорослі, то дітей забирали у патронати, до вдів, самотніх жінок. Давали трохи якихось продуктів і одяг, і ті їх гляділи. Люди допомагали один одному не померти з голоду, хто як міг. Вживали в їжу лободу, акацію, ягоди влітку, їли котів, собак, крали один в одного коней. Ми жили на усадьбах, то в нас людей померло менше, а в селі багато. Навіть були випадки людоїдства. Було, коли батько з'їв своїх двох дітей, а потім заманив сусідку, то вона стала кричати і її врятували. Той чоловік виїхав у Запоріжжя і кинувся під поїзд.

Хоронили померлих на цвинтарі у братських могилах. Нині поминають у церкві померлих. У нас встановили хрест у пам'ять померлих. Своїм дітям і внукам розповідаю про це лихо, заподіяне владою.

БАВІРОВСЬКИЙ Микола Іванович, 1926 року народження, с. Заставці, Старосинявський район.

Записав Захаренко Денис, 25.02.2008 р.

Голод 1932-1933 років пам'ятаю. Сіяли і все зародило, але тодішня влада почала забирати все з хати і городу. В кого були коні і віз, то казали, що куркулі, забирали в колгосп і так примусово йшли люди в колгосп. Приходили забирати сільські дядьки і здавали в район. Зброї з собою вони не носили, але носили залізо і цим залізом шпігали землю і сніпки на горі. Ходив Сава Навроцький, який шпігав город, де що закопано. До хати приходили три, п'ять чоловік. Хто здавав коні і вози, то в жнива отримав пайок. Приходили і забирали подушки, кожухи, одяг. За колосок ловили в полі і били. Була охорона не голодували ті, що ходили забирати в людей. Їли і варили з бур'яну юшку. А коли бачили, що іде дим з коміна, то витягували горшки і били, а вогонь заливали водою. Ловили черепахи і варили, але люди не виживали. Виживали ті, що тримали корову. Коли вирости мої діти і онуки, то їм розповідав, як я жив і що їв. В загибелі людей винна тодішня влада.

Померлих людей поминають на Проводи і на Зелені свята.

ОСТАПЧУК Ганна Гнатівна, 1926 року народження, с. Заставці, Старосинявський район.

Записав Щиголь, Миколаївка, 25.02.2008р.

Пам'ятаю голодомор. Моя мати під час голодомору померла в 1933 р. Ми не мали, що їсти то мати ходила до річки по черепашки. Була тоді осінь, вона застудилася і вмерла. Поховали без хустки і домовини, не мали чим закутати. Що залишилося в хаті, то міняли на муку. Була клуня, прийшли з сільської ради і почали розбирати, але ми не мали чим палити, то хотіли взяти сніпки, але нам не дали.

На городі посадили, але ми не викопали бо прийшли і забрали все. На моїй вулиці була одна сім'я, де батько зарізав свою дочку, бо вже спухла. А друга дочка втекла з дому і вижила. Приїхала з Німеччини вже після війни на батьківське подвір'я.

Щоб вижити ми ходили по колоски в поле, але нас вигонили і били палицями. Пам'ятаю, як помирили з голоду, то їздила грабарка і забирала на селі мерших і звозили в яму.

ПОДОДИМЕНКО Ганна Якимівна, 1925 року народження, с. Заставці, Старосинявський район.

Записав Щиголь Микола, 25.02.2008 р.

В нас в сім'ї було троє, їсти не мали що. Варили гичку і міняли хустки на лущайки. Ходили активісти

і висипали з горнят. Були свої сільські люди. Була клуня, та її розібрали, але сніпків не давали, щоб палити. Були коні, то забрали в колгосп. Приходили до хати і шукали за образами, під пенею на горі, в коморі. Виганяли з хати, а коли йшли в колгосп то залишалися жити в хаті. Забирали хустки, вишиті рушники, подушки.

Колосків не давали збирати. А кого ловили, то судили. Коли цвів цвіт липи, то збирали варили і їли. Ловили черепах.

Активісти не голодували. Хто тримав корову, то так виживав. Брат був старшим і сестра ходили в колгосп на жнива косити, їм давали пайок. Люди, які помирали з голоду, то їх вивозили і скидали в яму по декілька чоловік. Не голодували ті сім'ї, які були активістами вони звозили все у комори, а там ділилися. На полях були сторожі і в коморі. Були такі випадки хто не пускав до хати їх били палицями.

ЩЕРБАТЮК Ганна Михайлівна, 1915 року народження, с. Іванківці, Старосинявський район.

Записала Бондарчук О.О., працівник культури

Голодомор мене застав у 9 років. У селі створили бригаду, яка заходила у кожну людську оселю і забирала все, що бачила. Дорослі на той час теж не розуміли, хто давав таке право, щоби людей обдирати до нитки. В активістів не було зброї, але члени бригад використовували палиці із залізними гачками, якими навіть із землі могли витягнути і стеблину. Хто їм не корився, того били, забирали у заслання.

Коли така бригада зайшла на наше подвір'я, я саме худобу пригнала із пасовиська, то в нас геть усе почали забирати: корову, теличку, речі. Ми благали, щоби хоч теличку залишили, а вони відповіли, якщо не сьогодні, то завтра заберуть.

Хто не міг терпіти голоду і збирав на полях колосся, картоплю, що залишилися, того судили. У нашому селі тих, що "дерли з людей три шкури", називали "начальниками".

Багато дітей-сиріт вимирало з голоду, ніхто про них не піклувався. Згадую, як у селі жила одна сім'я, дядько і тітка, то вони тайкома зловили одну дівчинку і з'їли її. Таких було чимало, то їх висилали.

У с. Іванківцях найбільше гинули з голоду весною і літом, більше 700 чоловік померло. Їх звозили на кладовище з усіх кінців села ті, хто міг ще щось робити, копали могили і хоронили по кілька чоловік в одній. Цих людей нині поминають у місцевій церкві під час богослужінь та у великі релігійні свята.

У містах, розповідали, не такий страшний голод був. Таке жорстоке право дали владі на селі. Але де були "добрі люди в начальниках", то в такій кількості селяни не гинули. А в нас працювали нелюди, дерли із людей все до граминачки...

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

НАДУБОВА Марія, 1928 року народження, с.Іванківці, Старосинявський район.

*Записала Бондарчук О.О.,
працівник культури.*

У 1933 році мені було 5 років. Але я пам'ятаю ті дні, коли маленькою беззахисною билинкою стояла у вікні, виглядаючи маму. Думала, що їсти принесе.

Батьки жили на хуторі імені Петровського, за 2 кілометри від села Дашковець, а там в роки голодомору люди не так бідували, як у селах. Тримали для себе і колгоспу велику рогату худобу, то іноді й молоко залишалось.

Не оминув нашу сім'ю Надубових і "Торсінг", коли мама Мелентіївна усі господарські речі та одяг – хустки, спідниці – обмінювала на шматок хліба, їжу.

Приходилося варити бульйони з різних рослин, щоб вижити. Родині пощастило. Ми дружною командою боролися за життя і вистояли. Згадується, як тато Антін Харитонович геть вибився із сил, тіло спухло від голоду, ледь-ледь рухався, знепритомнів і впав на порозі хати. Тоді мої маленькі оченята шукали розради, допомоги, злякано дивилися до вкола, бо біля воріт вже стояла підвода з кіньми та візником, щоб повантажити тіло і завезти на кладовище. Тато піднявся, повільно поповз у хату, а візник зник.

Нелегко відтворювати ці події, але вони вже міцно закарбувалися у пам'яті й тривожать, хвилюють зболілу душу. Уявіть, це все потрібно було пережити малій дитині...

ДАЦЕНКО Марія Антонівна, 1925 року народження, с.Іванківці, Старосинявський район.

*Записала Бондарчук О.О.,
працівник культури.*

У нашій родині у 1933-му році померло троє дітей, малим не було що їсти, то мати у платок замотувала трішки цукру і клала в рот, як соску, потім він скінчився. Доводилося їсти лободу, кору дуба, усіх котів, собак виловили в селі, черепах поїли.

Одного разу я пішла до сусідки їжу попросити, а вона так гостинно мене запрошувала, що я, мала, не відмовила. Сиджу у неї, чекаю, що дасть мені хліба. А вона мене дотримала до темної ночі і не відпустила... Коли вийшла, то я дивлюся, а в неї під ліжком – сокира і ніж, заглянула у котел, а там порубане тіло дитини і ноги стирчать. Я сильно перелякалася, зрозуміла, що і мене з'їсти хочуть. Я дивом врятувалася, господарка прийшла, і я вирвалася і вибігла з хати, бо в той момент почула голоси батьків, які шукали мене повсюди. Це і врятувало.

Кожного дня їздила селом підвода, що підбирала немощних, іноді ще живих вкидали у могилу, землею присипали.

ШЕВЧУК Ганна Нестерівна, 1919 року народження, с. Івки, Старосинявський район.

*Записала Добрянська Л.І.,
вчитель історії Щербанської ЗОШ.*

Пам'ятаю голод, я його пережила. Опухла ходила, батьки померли, а нас осталося п'ятеро. Двох вже нема, а трьох ще є. Як осталися живі? Сама не знаю.

Врожай був. Всього вродило і було багато. Забирала та влада, що тоді була. Влада тоді така була, що ходила з палицями. Погані то були люди. Забирали з льохів, з комори, а хто то був не пам'ятаю вже їх, як їх там звали чи прозивались на них. Не знаю, що давали їм за те, що трясали людей, виволювали за ноги з хати. Хай їх дідько побере! З своїх хатів людей виганяли куди кого попало. Було таке, що люди залишалися без нічого. Які там хати для них були? А з села людей не висилали вроді і не арештовували. Чекали поки не помруть з голоду. Бачили що з них нічого не буде. Ходили ті чорти з палицями, а щоб з револьвером якимось – то не знаю. Люди ніяк не боролися від них, бо не було куди тікати. Та куди там тоді втічеш?

Ховати що ще було там такі не сховаєш. Не було куди ховати. Вони забирали все. В комінах, під припічком, на горі – найдуть. На подвір'ї скрізь тоже шпіргали. Ходили по селі десь по двох, трьох, а може й більше. Пам'ять в мене вже погана, то не можу згадати вже багато чого.

Тим, хто пішов до колгоспу, то навіть не знаю чи їм давали їсти. От не знаю.

Забирали, ой, забирали в людей худобу і всьо, всьо що можна було взяти. Лахи забирали, подушки і де їх тоді дівали, то не знаю. В колгоспи люди, хто хотів, то йшов, а хто не хотів то не йшов. Хто зовсім не пішов, то скоріше вмер та все. Заставляли йти в колгосп, добре заставляли. Хто мав худобу, то її забирали в колгосп, не можна було її нікуди сховати. Куди її подінеш? Ходили ті активісти безкінечно, багато раз по дворах і одбирали останнє.

Помирали люди вже 1933 році. Літом найбільше вмерло, а в 1932 році ще не пам'ятаю, щоб мерли, не мерли, ні. Було так, як вмирали батьки і залишались діти сиротами, то в патронат записували, а щоб хтось доглядав, то ні.

Я була старша, то варила меншим лободу, лушпайки і так перебивались. Одне одного доглядали.

Хто пішов в колгосп, то не так голодував. Люди трохи ділились хто чим міг. Їли листя з липи, калачики, зелень всяку. А зерна ніякого не було. Пізніше шпортали барабольку, та й викарабувались.

Людей дуже багато в селі померло, а скільки не знаю і, мабуть, ніхто не знає, бо хто їх считав. Звозили людей на цвинтар. Звозили і кидали в одну могилу. А моїх поховали окремо: батька і матір. В кого не було родини, то разом ховали. Хто був чіпкий, то сам ховав.

Тому, хто звозив, то не чула щоб щось давали.

Лампіга звозив людей на цвинтар. Звозив мертвих і навіть траплялося ще й живих. От лихо!

В селі померлих від голоду поминаємо на Проводи.

СОБУР Микола Васильович, 1928 року народження, с. Красносілка, Старосинявський район.

Записала Любов Сердунич, член Асоціації дослідників голодоморів в Україні

У Щербанях ще є та жінка, що їла дітей. Її були зловили, засудили на 2 чи 3 роки тюрми. А за крадіжку судили на 5-7 років.

РИКУН Василь Дмитрович, 1930 року народження, с. Красносілка, Старосинявський район.

Записала Любов Сердунич, член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

В нас була корова, то вона нас і рятувала. А в селі не дуже тиснули на людей. Головою колгоспу був свій - Володимир Сопілко. Мій батько, Рикун Дмитро Варфоломійович, був бухгалтером, всі справи носив за пазухою. Тоді в селі було 52 родини. Один одному допомагали, носили молоко тим, у кого не було корови. То й врятувалися. Жили дуже дружно, хоч і заселені з різних сіл: зі Щербанів, Сьомаків і сусідніх Чехів. Село тільки утворилося у 1924 – 25 роках. Всі записалися до колгоспу. Не записалася тільки одна родина. Його звали Печінкою по-вуличному, а так – Безпалько. Вся ця родина вимерла в голодовку. Йшли на роботу, там давали якусь баланду. Я прибігав до мами, то їв із нею ту баланду з однієї миски. Мама на верстаті робила сукно, тато вмів виправляти шкури: треба було якось жити. Мали одну конячку, то з сусідом спрягалися, разом обробляли землю. Люди ще й здавали своє молоко в колгосп і на поставку. Так село заробило на автомобіль «ЗІЗ» - за здане молоко, м'ясо. В селі не було розкуркулених, а в 1937 р. забрали мого батька і нема пониньки. В кінці 30-х колгосп звався «Серп і молот». Ми змагалися з Червоним Степком: було таке село в районі, біля Залісся, таке ж за кількістю людей, як і наше. Тепер його нема.

ШЕВЧУК Степан Тихонович, 1925 року народження, с. Липки, Старосинявський район.

Записала Бондарчук О.О., працівник культури.

У моїй сім'ї було п'ятеро дітей – двоє братів та двоє сестер і я. Вони менші були. Я згадую, що в хаті зовсім не було нічого їсти – пуста. Батьки, щоби якось врятувати нас від голоду, збирали усіляке зілля, перетирали його, варили і їли. У селі та-

кий плач був – матері не мали чим годувати дітей. Батьки хотіли виїхати в місто, там такого голоду не було, думали, заробити щось на їжу, але нікого із села не пускали, документи відбирали, на станціях білетів не давали. Виїхати із сіл було неможливо. Люди в чорних шкірянках, їх називали у селі «чорними воронами», приходили в кожну хату, забирали все їстівне, із попелу вигрібали навіть останні зернини, квасолію. Хто ж це робив? Це наші – українці, одне одному. У їхні команди «записувалися» люди аморальні, господарі, які трудилися на своїй землі, не йшли такого робити.

У Липках, де я живу, загинуло голодною смертю 38 душ, з них 14 дітей. А от в сусідній Цимбалівці - аж 360 померло з голоду. Ще живими людей вивозили і скидали в ями... В селі панував хаос та жах, люди зневірилися в майбутньому.

ВАЛЬКОВ Станіслав Іванович, 1921 року народження, с. Миколаївка, Старосинявський район.

Записала Бондарчук О.О., працівник культури.

Як не пам'ятати ті страшні дні голодомору. Я його переживав, коли мені виповнилося 12 років. Добре запам'ятався випадок, коли батько відмовився йти в колгосп, то із горщиків, що були в печі, активісти геть їжу позабирали. Брали одяг, речі, худобу. У нас було кілька хустинок, то я прив'язав їх до себе і так з ними спав і ходив, щоби не відібрали. По хатах ходили більшість ввечері та вночі, кількома заходами зазирали в хату, бодай селяни нічого не приховали. Багато людей не хотіли працювати на колгосп, але влада діяла за принципом: «не хочете – заставимо, зробимо безвихідь». Багатьох арештовували: із нашого села забрали Ваврика та Івана Велічків, Івана Зябка, так вони і не повернулися.

На початку 1932-го ще не було колгоспів, діяли тільки СОЗи, пізніше вже створили колгоспи. У 1933 році люди масово почали йти у них, там раз у день хліб давали. Ми з братом теж пішли, батько помер з голоду і нам треба було сім'ю годувати, хоча й самі ще були дітьми. Ми подали заяви до колгоспу весною 1933-го і коня взяли з собою...

За законом «П'ять колосків» селянинові навіть заборонялося вирвати 5 колосків із власного поля. «Сторожі» все доносили, ними працювали і свої люди. У Миколаївці були такі сім'ї, що не знали голоду, в них було що їсти. І пішли в колгосп ці люди відразу, тому їхніх речей та продуктів не чіпали.

Односельчани їли воронячі яйця, птахів, зелені ягоди, черепах, полову, свиріпу, кору, лободу. Хто мав золото або інші цінні речі, одяг, то вимінювали їх на їжу у єврейському містечку Пиляві.

Це важкі були роки. Багато померло мешканців, особисто я знав трьох. У День Пам'яті за ними б'ють дзвони, їх поминають у церкві с. Пиляви. Хай Господь боронить нас від такого лиха.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ВОВК Євдокія Федорівна, с. Ожарівка, Старосинявський район.

Записала Любов Сердунич, член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

Важким і нестерпним запам'ятався мені 1933 рік. Чоловік помер у 1932 році. А мені на ту пору виповнилося 25 років і залишилася я вдовою з трьома малими дітьми в старенькій похиленій хаті. Найменшому Володі було лише 3 роки. З ранку до вечора хотілось нам їсти. Я ходила в колгосп на роботу. Там дещо перепадало з'їсти, що приносила дітям. Але діти все одно були голодними і босими. Двоє старших не витримали цього страшного голоду і померли. Як не важко, але мусіла жити заради найменшенького Володі; хоча б його зберегти. Не знаю, як врятувала. До цього часу не дають спокою страшні картини голодомору. Голодні, опухлі люди, наче примари. Стукіт підвід, які звозили мертвих і напівмертвих людей до спільних могил. Ніколи не забути лютих активістів, які останні зернини викидали з хати, прирікаючи людей на голодну смерть. Прошу Бога, щоб ніколи такого більше не повторилось.

КАЧАЛАБА Марія Карпівна, 1922 року народження, с. Паплинці, Старосинявський район.

Записала Антохова Олена, учениця 9-го класу.

В 1933 р. мені було 11 років. Я була в сім'ї старшою дитиною. Після мене було 2 брати: 1926 року і 1930 року.

Того голодного року був не врожай. Град вибив чисто все. Запаси закінчувалися. Люди голодували. Не було що їсти.

Активісти села ходили по хатах: шукали зерна. Що знаходили – забирали. Люди намагались ховати подалі хліб від осель (закопували). У шукачів були спеціальні палиці-шпички, якими вони шукали у землі (в хаті, на подвір'ї).

Щоб якось вижити, їли бур'ян (лободу, кропиву, щавель, бруньки липи, калачиння). Ходили в поля, шукали колоски, але це мало коли вдавалось. Наглядачі на конях гонили, били батогами. Менше голодували заможні, ті, що робили в колгоспі на кєрівних посадах.

Мій батько, Качалаба Карпо Іванович 1893 р. народження, був у колгоспі сторожем. Їм давали по 100 гр. хліба і баланду. Він баланду їв, а хліб приносив додому. Мама робила на буряках, а батько приносив хліб і віддавав їй. Батько був міцним, але на баланді вижити не зміг. У 1933 році помер з голоду. У нас була корова. Лише завдяки їй ми вижили. Навесні корова розтелилась, було молоко. Найменший брат Гріша був уже спухший, не ходив. Але врятувало його молоко. А в селі люди помирали цілими сім'ями, помирали діти, батьки. Не було кому хоронити. По вулиці їхала підвода, збирали

померлих, складали на віз і везли на кладовище. Там були викопані великі, глибокі ями, куди скидали трупи. Дуже було страшно дивитись на ті підводи, з яких звисали голови, руки, ноги. Люди дбали лише кожен за себе. У родичів був хліб, але ніколи не давали нам, не нагодували.

У селі був чоловік, який їв дітей. Спочатку з'їв своїх двох молодших дітей. Старша врятувалась при умові, що на своє місце приведе когось. Вона заманювала до себе дітей. Я теж була б попалась. Меланка прийшла до мене (ми жили недалеко), щоб я принесла часнику, а вона взамін дасть мені грушок. Я й пішла, але дорогою зустріла свою бабуню, і вона мене повернула, почувши куди я йду. Люди дізнались про це людодїство. Коли цей чоловік зарізав Тетянку (дівчинка була пухенька, вона не голодувала), приїхала міліція. Батьки дитину шукали. Хтось бачив, що вона пішла з Меланкою. Я теж там була. Бачила людські кістки у ямі, в кущах. В печі – баняки з людським м'ясом. В кутку – багато одягу. Сам чоловік виліз на самий верхок дерева, його зняли і дуже били, зв'язали і повезли.

Сім'я Жури Степана вимерла (чоловік, жінка, двоє дітей), лише одна дівчина вижила. Вона ходила попід хати і просила їсти. Маленьких дітей забирали (але не всіх) в приюти.

Люди порізали всю худобу, яка в них була, але і це не всіх врятувало. Їли собак, котів, птахів і гризунів.

ВАСИЛЕНКО Євдокія Мусіївна, 1925 року народження, с. Паплинці, Старосинявський район.

Записала Любов Сердунич, член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

Пам'ятаю все, як сьогодні! Кілька років дуже трясли людей, забирали все до зерниночки, до ниточки. А потім почався голод. Був такий чоловік, що їв дітей людських - Петро. По-вуличному Лук'янчук, бо батько звався Лук'ян. Петрова донька ходила вулицями і заманювала дітей: "Йди до мене, в мене такі гарні сливки". І нема. Там дитина пропала, там. Мама якось прибігла і обіймає нас: "Ой діти, ви живі!" Раз пішли ті, в кого пропали діти, до нього. В мисках холодець, а в ньому маленькі дитячі пальчики. В баняку посолєні стегенця, посмалєні голівки... Його забрали і все, не чути досі. Донька залишилась сама. То люди ще й жаліли її, давали їсти. Пізніше працювала секретарем сільради. Ох і злющою була, поплакали ще від неї! Чи то від людського м'яса та ненависть? Рід їхній зупинився...

Їде, як бачу, грабарка (великий віз) із мерцями. Ноги висять, белембаються, з них вода скрапує – спухлі були. Йдемо дорогою ззаду воза, а вздовж поскрапувано. "То ноги плакали", - кажемо...

Якось їду, а в рові, бачу, лежать напівмертві люди. Чую, тоненький голосочок безсило: і-і-і...

i-i-i... Дівчинка хлипає, тягнеться рукою до трави, намагається зірвати, а не може. Йду назад – та ручка вже залякла...

Хто не з'явився у школу – так і знали: або вмер, або батька забрало НКВС. Пішли ми до однокласника – Жур (чи Жмур). Мати його каже: “Чого ви прийшли?” – “Бо в школу йому треба”. – “То забирайте його”. А він лежить уже мертвий. І голісінкий, на соломі, на землі, тільки в штанцях... Везли в яму, а чути було, як у ній стогнуть...

Якось зайшли до нас трясти. З собакою. Питають нас, дітей: “Де батько м'ясо заховав?”. А братик (5 років) випалив: “У собаки під хвостом”. Вони прийняли це як жарт або грубощі. А насправді так і було. Мама вмить почорніла! Бо якраз перед тим мама закопали м'ясо тут же, в кімнаті, замастили глиною і присипали соломою. А собака й сів саме на тому місці, над м'ясом. У нас ще корова була, якось не забрали. Восени 1932 року батько закопав бараболю на березі, і нічого їй не завадило... Склянка молока і одна картоплина було на цілий день. Ще сусідам давали молоко.

Ходили чужі, міняли одяг: за відро картоплі – кожух. Їли конюшину, варили вишневе листя. Так і жили.

НЕСТЕРУК Ольга Олександрівна, 1929 року народження, с. Пишки, Старосинявський район.

Записала Любов Сердунич, член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

Із колгоспу вивезли весь врожай, а по хатах ходили активісти і забирали в людей все, що вони виростили. Активісти били людей, бо ті не хотіли добровільно віддавати. Від цих активістів не можна було сховати нічого, бо вони все обшукували залізними штирями. Часто цими штирями били. Вони забирали не тільки продукти харчування, а й худобу, рушники, одяг. Навіть в полі колоски і залишки городини не дозволяли забирати. Поля охороняли сторожі, комнезамівці. Мого батька розкуркулили, забрали в тюрму. В нашу хату активісти приходили багато разів, навіть серед ночі. Вже не було що шукати, а вони шукали.

Найбільше в селі померло людей весною і в жнива 1933 року. Для сиріт в старій дідівській хаті організували патронат. В селі всі голодували, тільки не голодували активісти і їхні сім'ї. Люди варили на молоці лободу, їли полову, бур'ян. Особливо важко було тим, у кого не було корови. Чекати допомоги не було звідки, бо кожен дбав тільки про себе. Навіть їли равликів, ворон, горобців. Ходили міняти в ті села, де люди не голодували. А в нашому селі був страшний голод. Вже дуже тут старалися активісти. І влада, і активісти винні в тому страшному голоді, що був в нашому селі.

ПАСІЧНИК Родіон Павлович, 1922 року народження, с. Пишки, Старосинявський район.

Записала Любов Сердунич, член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

Як страшний сон згадую Голодомор 1932-33 років. Був неврожай і комісія вивезла все зерно колгоспу, а потім активісти забрали зерно в селянських родин. Ніяких документів, що вони мають право забирати в селян зерно, активісти не показували. Ходили по хатах і били людей, щоб ті віддавали останнє із їжі. Люди ховали продукти, але активісти шукали загостреними палицями на подвір'ях, в будівлях, на городі. Бувало, що з цими активістами ходив уповноважений з району. З активістів пам'ятаю Хомика Давида, Чиха Давида, Мамчура Павла, Кравчука Каленика, Павлюк Надію. Якщо дізнавались, що в полі хтось вирвав хоча б кілька колосків, то тих людей відправляли в тюрму. Навіть в стерні колоски шукати не дозволяли. В будь-який час до селянина могли прийти активісти і шукати продукти харчування. Найбільше померло з голоду в нашому селі весною 1933 року. Сиріт звозили до патронату. Легше було тим сім'ям, у кого була корова. Ніхто нікому не допомагав вижити. Кожен думав тільки про себе. Щоб врятуватись від голоду, ходили по селах міняти якісь речі на їжу.

В нашому селі померло 362 чоловіки. Їх всіх поховали в спільній ямі на кладовищі. На цій могилі стоїть великий хрест. І в селі є пам'ятник померлим від голоду в 1933 році.

МАМЧУР Мотря Прокопівна, 1919 року народження, с. Пишки, Старосинявський район.

Записала Любов Сердунич, член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

В нашому селі був страшний голод, бо влада забрала все зерно, були накладені великі податки. А активісти забирали все, що було вирощено на городі. Нічого від них не можна було приховати. Навіть винагороду встановили тим, хто доносить на сусідів, які щось встигли сховати, щоб врятувати дітей. Активісти лютували, били людей залізними палицями. Бувало, що й до смерті забивали. Люди їх боялися, тому мовчали, не оборонялися. Активісти були Басок Петро, Мамчур Павло, Тищук Олекса, Лотоцький Юзик, Чиж Давид, Кравчук Каленик та інші. Ходили вони по хатах по 5 чоловік, а то і більше. В колгоспі давали їжу тим, хто ходив в колгосп на роботу. Але ця їжа була на половину з половиною. Якщо хтось ходив у поле, щоб в стерні назбирати колосків, то активісти ловили і били. Поля день і ніч охороняли об'їзчики, сторожі із комнезамів. Люди не хотіли йти добровільно в колгоспи, то їх примушували ставати колгоспниками, а влада говорила, що люди добровільно вступають у колгоспи. Найстрашніше було ранньої весни, коли в людей ніякої

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

їжі не було і ще й бур'яни не встигли повиростати. Спочатку людей ховали в трупах, а потім підводами звозили до загальної ями і кидали туди. Ця загальна могила на кладовищі. Весна була дощова і холодна. Часто було так, що батьки ходили по інших селах, щоб щось вимінювати на їжу, приходили додому і дітей вже не заставали в живих. Тільки сім'ї активістів не знали голоду. Люди не ділилися одні з одними. Люди стали як звірі. Кожен дбав тільки про себе. Трохи менше стало, коли виріс бур'ян, з'явилося листя на деревах. Люди і діти їли листя з вишень, кульбабу, свиріпу, варили лободу, ловили горобців. Ходили в Остропіль і там міняли кожухи на крупу. Я думаю, що випадків людоїдства не було в селі.

ГНОЯНКО Марія Іонівна, 1925 року народження, смт Стара Синява.

*Записав Більчук Олександр,
учень Старосинявського НВК.*

Пригадую, що під час Голодомору 1932-1933 рр. взагалі нічого не було їсти. Люди на вулицях падали як скошене сіно, пухли з голоду. Ходили молоді хлопці по хатах і забирали останні крихти. Якщо була десь хоч склянка борошна чи гороху – все забирали. Мусили їсти листя дерев, гнилу картоплю, але і це було добре. По городах викопували гнилу картоплю, оббирали її, терли в макітрі й пекли пампушки. Мама Марії Іонівни працювала у пана і бачила, що вони їдять варене м'ясо черепах, яке їм дуже подобалось. Наступного ж ранку Марія Іонівна пішла з матір'ю на річку і наловили повну торбу черепах. Вони їх приготували і мали, що їсти на кілька днів. В мами була дуже гарна і дорога хустка, яку вона сховала в печі, в попелі. А саме прийшли люди, які все відбирали, вони знайшли ту хустку. В селі був дядько Буртняк, який їздив на конях по вулиці й збирав мертвих людей. Там були і діти, старі люди. Голод нікого не милував. Одного разу Буртняк віз 6 маленьких хлопчиків. І один якимось чином ожив і втік. А він навіть не замітив. А цей хлопчик, що врятувався живе і досі. Марія Іонівна дякує Богові і просить Його, щоб більше не посилав такого горя людям.

ІВАНЧУК Федір Іванович, 1924 року народження, смт Стара Синява.

*Записав Луценко Іван,
учень Старосинявського НВК.*

Було мені 9 років, коли Голодомор 1932-1933 рр. лютував на території України. Важко згадувати ті події, бо саме тоді померла мама, батько загинув ще на війні. Виховувала мене бабуся.

Їли гнилу картоплю, колоски, листя вишні або яблуні. В травні найкращим було листя і цвіт акації. Був ставок і в ньому було мало води. Взимку він замерзав, а весною була повінь і з ставка повикидало

на берег глиби льоду, в яких було коріння очерету. Його сушили і здирали шкірку, товкли і воно ставало як мука. Як тільки сонце починало гріти, виходили на поле і ловили ховрахів. Їх виливали з нірок водою. Потім бабуся варила з них щось схоже на юшку. Дід працював в полі, на якому де-не-де зішло насіння. На зароблене дідусь отримав клунок жита. На жорнах змололи його на борошно. Вночі бабуся замісила тісто. Зранку натопила піч і поставила хліб випікатись. Я проснувся від того, що в хаті стало незвично жарко і пахло надзвичайно приємно, від чого паморочилось в голові. То був запах свіжоспеченого житнього хліба. Тоді вперше за багато місяців ми вдосталь наїлися.

В той час були комнезами – комітет незаможних селян, які їздили по селах і віднімали останній кусок хліба. В хаті була пучка солі і ту розсипали на піл та розтоптали. Залишок борошна бабуся заховала на городі під землю. Але комнезами ходили із гострими ціпками і пробивали все, і замітили те борошно, і висипали в калюжу.

БЛАЖКО Степанида Петрівна, 1918 року народження, смт Стара Синява.

Записала Бондарчук О.О., працівник культури.

Я ще дитиною, щоби хоч щось заробити, пішла працювати у радянське господарство, але не змогла там довго робити, бо геть втратила силу, і руки тремтіли від голоду. Дорогою, коли поверталася додому, збирала листя, зелені ягоди і їла. Сестра наварила супу із бур'янів, і ми разом мали такий обід. Люди у ті роки йшли дорогою і падали від безсилля. Мій батько парив і відварював старі поношені шкіряні ремені і годував нас, малих ними. Інші воском мастили сковороду і пекли бур'яни. Діти пухли з голоду, хворіли дизентерією. Сім'ї жили бідово. Хто якось ще мав можливість тримати корову, то вижив. У хаті не було нічого, крім солі та води...

ГРИНЧУК Іван Гнатович, 1929 року народження, смт Стара Синява.

*Записала Гноянко Л.В.,
вчителька Старосинявської ЗОШ №1.*

Причиною голоду, було те, що активісти забирали все. Активісти – це люди, які відбирали у людей продукти. Нагороди від влади за донесення на сусіда про приховання зерна не було, бо ніхто нічого не доказував. Одного разу мати зварила квасолю і заховала в грубу під попіл, а активісти прийшли, знайшли її і забрали. Активісти приходили групами, шукали кругом.

Люди, які ходили на буряки, отримували їсти в колгоспі. Збирати в полі колоски не дозволяли, комори охоронялися. Людей заставляли йти в колгосп, худобу в колгосп не забирали.

Люди масово почали помирати на весні 1933 року. Малими сиротами не опікувалась держава. У селі мало хто не голодував. У кого була корова, тим легше жилося. У виживанні ніхто нікому не допомагав, люди, які мали що їсти, то вижили. В їжу споживали бур'яни, листя з дерев, лободу. Їли також собак та котів. У місті нічого не можна було купити чи виміняти, бо кожін боровся за своє життя. Про голод в місті я не чув. Людей, які померли, хоронив Трохим на цвинтарі, йому ніхто нічого не платив.

ГУРИНА Ганна Петрівна, 1930 року народження, смт. Стара Синява.

*Записала Гноянюк Л.В.,
вчителька Старосинявської ЗОШ №1.*

Про голод пам'ятаю. Причиною голоду були податки. Урожай родив хороший, тільки треба було платити податки, то забирали все. Їсти не було що, то ходили раненько в поле, збирали колоски, зерна, горох. Копали гнілі буряки. Все що було зібрано в полі, висипали в горщики і ховали в печі по кутках. Трохи висипали у вузлики і ховали у скриню під одяг. Коли приходили, то шукали кругом і все це виносили на двір, горщики із зерном розбивали на току, вузлики забирали. І як не просили, щоб оставили зерно, то ніхто і слухати не хотів. Люди дуже голодували і до колгоспу ішли самі, бо там давали їсти, і то хто прийде раніше, то ще достанеться, а хто пізніше, то вже не було нічого. Забирали все: продукти харчування, худобу. А були випадки, що люди кололи свині, і щоб ніхто не бачив, смалили в сінях під каглою і ховали на горі в соломі, то комусь щастило, а більшість, що забирали вже готове. Колоски у полі не дозволяли збирати, гонили, били, хто встигне, то ще вхопить хоч торбинку і тікає додому, а то як побачуть, то заберуть і будуть знову шукати вдома.

Люди добровільно йшли в колгоспи, бо хотіли їсти і знали, що попаде якийсь пайок. Їли лободу, стали пухнути і помирати з голоду. Щоб вижити від голоду, ходили по городах збирали гнилу бараболу, і то, щоб ніхто не бачив. В полі збирали мерзлі, гнілі буряки варили і так все їли, додаючи, якщо мали ще зерно.

В кого були жорна, то ходили дерти зерно, яке було приховане під стріхою і не було знайдене. А коли взнавали, то жорна розбивали. Родичі в голод допомогти не могли, мали свої великі сім'ї, в яких було по шестеро і більше дітей.

Їли лободу, цвіт з білої акації, бруньки і листя з вишні, черешні. Ходили на річку і рвали коріння з осоки, вдома сушили і смоктали. Солі теж не було. Одного разу сказали, що в Адампіль привезли сіль, то пішли пішки, набрали в мішки, скільки могли донести і принесли додому. Поставили варити лободу, посолили і пішли показати сусідові, що мають сіль. Коли подивився сусід, то побачив, що це не сіль, а селітра.

Був випадок людоїдства у селі. У сім'ї було багато дітей. Їсти було нічого, всі пухли і вмирали кожного дня, осталась одна дочка у матері, то вона її спекла в печі. А було ще і таке, що знаходили на дорозі мертву спухлу людину, обрізали м'які місця, варили і їли.

Померлих від голоду хоронили на цвинтарі свої, не було в чому, то обмотували, хто чим мав і так кидали в яму. А було і таке, що викопують яму для свого, а коли прийдуть, то вже тут когось поховали. У нашому селі мені відоме місце захоронення померлих від голоду людей. В сусідів, баби Теклі і діда Горди, було восьмеро дітей, і всі вони померли від голоду, і є це місце, тільки там вже замість могил осталися тільки купки, не було кому доглянути ці могили. Померлих від голоду поминають на проводи, в церкві проходить відправа. Біля церкви, що знаходиться в центрі, встановлено хрест померлим від голоду.

МАЗУРЕЦЬ Филимон Семенович, 1924 року народження, смт Стара Синява.

Записала Любов Сердунич, член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

Голодовку пам'ятаю. Ми жили коло кладовища, бачили, як багато людей звозили туди, як матері носили в ряднах померлих дітей. Чому був голодомор? Восени 32-ого був недовиконаний план хлібозаготівлі. Ходила бригада з 5-7 чол. із гострими залізними палицями. Ми мали 60 соток городу, мали воза, ґарбу, які батько здав у колгосп найпершим. То ми й вижили. Було двоє дітей: я і Микола, 1922 р. н. А в сусіда багато дітей. Явдошка була з 1923 р. н., то Маріка посадила її на хустину з квасолею. А хтось із бригади помітив. Я їх знаю: Камінний, Приступа, який сам себе називав: "Я – світло села!". Їх боялися. Йде бригада, то страх: усі від них ховалися і страшилися. На весні 33-ого дуже довго йшли дощі, люди не мали що посадити і що їсти. Спасали нас жорна і ступа, руки-ноги і воронята з гнізд. Весна була затяжною. Росла лобода, з неї мати шось пекла. Була в нас корова, яка у квітні втелилась. Молоко я носив жидам. Візьму 2 пляшки і босим біжу. Жиди нас не любили, казали: "Ой, мужик... Фу! Свиня!". Жидів у Синяві було більше, як нас. Несу те молоко, щоб щось дали, бо жиди не голодували. У 33-ому навчання не було, бо не було що їсти, багато було спухлих. Ноги – як валянки, такі спухлі.

Наші жорна побили, але батько скрутив їх дротом і знов мололи. До нас навіть люди йшли молоти, кожен давав за це пригорщу муки чи зерна. Потім хтось доказав владі. Коли вже почали пекти коржі, багато людей помирало теж. Аби ж то було знаття, що треба давати дітям спочатку небагато... Я з мамою раз ішли виміняти хустку на їдло і бачили, як дикий кабан вирив яму, в якій неглибоко була закопана людина, гриз ногу... В 33-ому заклали могилами все кладовище, аж до дороги.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

МАЗУРЕЦЬ Федір Григорович і МАЗУРЕЦЬ Настя Архипівна, смт Стара Синява.

*Записала Власюк Р. Б.,
вчителька Старосинявської ЗОШ №1.*

Мітлаш був директором школи, мав бригаду, ходили по хатах і забирали, що було у хаті: зерно, мука, у кого була корова, то й корову забирали. Свою худобу Камінний Лавро, Приступа Іван, Завіруха, Пушкова ховали у лісі.

А що їли? Збирали гнилу бараболю, лободу, кропиву і так виживали. З голоду померли: Лука Захаренко, Міна Ботрнятова, Пидівські, Хома Мазурець, дочка його Лена, син Іван, Гріша Мазурець і їх діти.

СЛІПЕЦЬКИЙ Клим Євменович, 1927 року народження, смт Стара Синява.

*Записала Луценко О. С., вчителька
Старосинявської ЗОШ №1.*

Так, я пам'ятаю те горе 1932-1933 рр. Винна влада, бо урожай вродив, а голод був штучний. У людей забирали все, що вони виростили, зерно і городину. Це робили представники влади, тобто активісти. Активісти ходили без зброї, але з палицями залізними.

Люди просили, плакали, щоб не забирали їжу, урожай. Ховали урожай в землю, кому як пощастило. Але активісти залізними палицями знаходили в саду, на горі. Коли приходили та забирали і їжу і одяг. Закон "п'ять колосків" був, знаю, що за нього судили.

Поля охороняли активісти. В колгосп добровільно іти не хотіли, а їх заставляли вступити. Мій дід мав поле, обробляв його сім'єю. Найманих людей він не брав, але його розкуркулили, в Сибір не виселяли. Людей заставляли підписувати документ про те, що хочеш іти в колгосп. Худобу забирали всю, переховувати не було де. У нас була корова, її не забирали, вона нас в голод врятувала.

Люди почали вмирати, в основному, напровесні, влітку. Дітей, які залишилися сиротами забирали в патронат. Наша сусідка взяла 2 доньок і ще одна родичка сина відвезли в дитячий будинок і залишили, а самі заховалися і дивилися чи хтось забрав. Так ті дівчатка і вижили. А родичка сина не змогла залишити і забрала додому, то він влітку помер. Голодували всі. Було колись таке, що активіст набив жінку, бо та вкрала зерна і варила дітям, кашу. Люди допомагали один одному. Моя мама носила сусідам молоко, посилала мене по людях, в кого не було зовсім ніякої підтримки. Люди їли лободу, паслін, ягоди, собак, котів, коней. Померло багато, я їх не пам'ятаю. Пам'ятаю тільки як їздила підвода і збирала людей по дворах, хатах хто помер.

Випадки людоїдства не пам'ятаю, а взагалі чув, що таке було. Хто помер ховали на цвинтарі у великі могили. Я як був малим часто ходив до тітки

на Мазури через Польський цвинтар по стежці, то пам'ятаю як на нашому цвинтарі була велика могила і людей туди звозили на підводі. У нашому селі є хрест пам'яті померлих під час голоду. Вважаю, що винна влада.

ДАНІЛКОВИЧ Федора Петрівна, 1914 року народження, смт Стара Синява.

*Записала Роздобудько Н. І.,
вчителька Старосинявської ЗОШ №1.*

Слова "голодовка", "душогиби", "комнезамівці", "активісти", знайомі мені з дитячих літ. Не раз і не два доводилося чути від своєї матері.

Народилася моя матінка в березні 1914 року. Багато трагічних моментів було на її тернистому життєвому шляху. Це смерть батьків, сестри і брата, загибель чоловіка, смерть дітей.

Батько, Данілкович Петро Олексійович, мати, Данілкович Параска Фрізантівна, займалися землеробством, вирощували худобу, мали невеличке господарство. Трудилися, не жалючі сил, на власній землі. Дітки народжувалися, але помирали. Залишилося двійко дітей Сидір 1912 року народження, Федора 1914 року, чекали третю дитину.

Через затримку оранки та пізньої сівби не був щедрим врожай. Та й доводилося наймати наймитів на молотьбу колосся. А за це потрібно було платити. Тож, коли старшенькі трохи підросли, почали допомогати матері.

З малих літ навчилися жати, в'язати снопи, молотити, гонити коней на нічне пасовище. Діти звозили зібране збіжжя до господарства. Не раз, було, перевертався віз, снопи опинялися в багнюці. Параска дуже хотіла налагодити господарство, навіть хотіла поселитися на хуторі «Фурдинали» (нині це територія село Липки).

Розпочавши розкуркулювання, місцеві активісти зовсім розперезалися. Ходили по господарствах, забирали все - реманент, худобу, зерно, продукти харчування, речі хатнього вжитку, одяг. Якщо кого визначили до розкуркулювання, то приходили кілька разів. Виселяли людей з хат, а хати продавали євреям на паливо. Люди залишалися просто неба. Кому не було куди прихилитися, жили в погребях, дехто пішов з торбою. Під час пограбувань виливали зварену страву в печач, руками виймали з супів чи борщів м'ясо чи кістки. Якщо знаходили десь в торбинці приховані крупы чи борошно, тут же забирали. А після таких погромів збиралися в когось з активістів чи їх поплічників і пиячили.

Не минула такої участі сім'я Параски Данілкович. Забрали геть все. Не залишили навіть спідньої білизни. Захистити бідну вдову не було кому. Пішла вона до волості (орган місцевої влади) просити, щоб повернули хоч що-небудь з одєжини. Пожалів її, як вона казала «Петрусь» (вуличне прізвисько) і повернув аж 2 старенькі полотняні сорочки. А в ма-

тері було полотно добротне, гарної роботи і сорочки були гарні.

Хотіла Параска хоч якийсь пуд зерна приховати. Темної ночі викопала яму і заховала туди клучок жита. Цілий день гралася на тому місці молодша дочка Ярина. Геть зрівняла землю. Та не спала лиха людина. Другого дня прийшла сусідка через дорогу й каже: «Параню, ти вночі закопувала зерно, люди бачили». По полудні прийшла бригада і залізними щупальцями перерили весь двір і знайшли таки зерно. А зерна то було всього 3 пуди жита.

Доведена до відчаю сім'я наважилася вступити до «колективу» та куди там. Не приймали, бо не мали ніякого реманенту. А заробити не було де. Своє поле, своє господарство. Іноді перепадало кілька днів попрацювати в радгоспі. Там вдень харчували, давали трохи хліба. Федора іноді примудрялася попасти на роботу (працювали в Харківцях). А в суботу привозили додому. Привезена півхлібина була розкішшю для сім'ї. Але таке траплялося не так уже й часто. Молодшу Ярину на роботу не приймали, була малолітньою.

Постійно були голодні. Люди споживали лободу, калачики, корінці бур'янів, листя, кору, в річках вилловлювали черепашки. Та не кожен міг споживати це. Хоч і вродив хліб та їсти було нічого. Дуже важким видався 1933 рік. Першим зліг Сидір. Не зміг 21-річний юнак працювати. Відмовили ноги, спухли. Не мала Параска чим закропити єдиного сина. Перестало битися серце, поховали.

Яринці вдалося записатися в радгосп на прополку буряків. Зібралася вранці, якихось 200-300 метрів пройшла і повернулася додому на одній нозі з допомогою сапки. Незабаром не стало Яринки. Всього 15 років їй було. Весела щибетушка, тямуща, вродлива, гордість сім'ї. Знала, що не виживе, що помре. Просила порятунку в Бога, молила матір допомогти, але невблаганна смерть перемогла. Поховали і Ярину. Злягла і Федора. Опухли ноги, відмовилися бачити очі. Безсиле материнське серце. За короткий час не стало і її.

Чудом вижила Федора. Все життя оплакувала дорогих серцю людей, любиму сестричку Ярину, брата Сидора, матір. Не могла знайти могили рідної неньки, бо ж сама була на грані смерті, коли вона померла. Як могла знайти її, якщо на кладовищі могили росли, як гриби після дощу.

Як згадувала Федора, люди їли все, що можна було розжувати чи проковтнути. Люди ходили голодні, похмурі, помирали просто серед вулиці. Колективні поля охоронялися. Якщо когось ловили з кількома колосками, того зразу ж судили. Суд був місцевий, без оскарження.

Вживали люди хто як міг. А чи допомагали один одному? Бідніші, голодні ділилися останньою крихтою. А багаті... То про них мовиться «багатому і чорт дитину колише, а бідному і нянька не хоче». Ото тільки хіба що могли, порекомендувати «то віддай

дитину в приют». Були такі, що віддавали. А чи вижили ті діти, хто про це знав? Бо ж багато батьків та й дітей померло.

Хто вступив до колективу раніше, а ще ходив в активістах, того й минув голод. Частина наших сусідів спілкувалися з активістами, на вулиці знаходився осередок, одну хату відвели під сільбуд. Тому голод обминув багато осель. А померли члени родини Федьків (прізвисько), Шпаків (дочка Килина та зять).

Протягом всього життя імена та прізвиська Човпну (Василенко), Левко Кузка (Гурин Левко), Доміть (Чорний Дмитро), якийсь Ух (навіть прізвища люди точно не знали) викликали у Федори жах, ненависть до цих людей «як таку нечисть свята земля носить?» - часто запитувала вона. А таких людей було чимало. Не чужинці, не прибульці, а свої, місцеві, прирекли своїх односельців на голод.

ДЗЮБА Микола Дмитрович, смт Стара Синява.

*Записала Навроцька Л.В.,
вчителька Старосинявської ЗОШ №1.*

Пригадую, що активісти шукали довгими шпичками по городі, в хаті, в садку. Все, що знаходили в людей, то забирали, або били, викидали. Заховати їжу практично було неможливо, бо знаходили.

Пригадую, що батьки сховали в колісці під дитиною клучок їжі, а активісти і там знайшли та забрали.

Сім'я наша їла бур'ян, листя з рослин, кору. В сім'ї був батько, мати, сестра Таня 1929 року народження, брат Яків 1932 року народження. А сусіди їли навіть мертвечину (кінь, корова). Від будинку, де ми жили, прямо на полі було посіяно горох. Туди і бігали, щоб його поїсти і додому принести. Рвали і дивились, щоб не наскочив Степан Гейсах, який охороняв цю ділянку поля і давав дітям змогу рвати горох. Згадую, як дуже хотів їсти. Стояв на вулиці і бачив, як Одарка Костогризова несла клучок черепашок. Люди і це їли. А його, сестру і брата підтримували бабуся і дідусь. Вони бігали до них, щоб поїсти. У діда з бабусею був садок, дід працював столяром, робив людям столярну роботу і за це дещо отримував. А забирав мертвих сусідів (він це бачив) Гулика Василя батька батько на червоній грабарці. Він їздив одним конем і сам зайшов у хату сусідів і звідти виніс трьох опухлих трупів.

ТАСЮК Василь Семенович, 1923 року народження, смт Стара Синява.

*Записала Нестерук Анна,
учениця Старосинявського НВК.*

Жив з матір'ю та молодшим на один рік братом. То було страшно. Приходили бригади і забирали

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

все, що було: хліб, картоплю, зерно, корову. Що де бачили – усе забирали. Не було що їсти, то люди їли траву, бур'яни. Тяжко було вижити. Люди з голоду пухли і помирали. Трупі лежали навіть попід тинами. Хто був голодний і вже не міг терпіти голод, то їв мертвих. Але потім почали їздити підводи і забирати мертвих з вулиць. У 1933 році від голоду помер менший брат Сава. Залишилися з мамою вдвох. Мати ходила в колгосп жати, щоб їсти хоча б щось. Якщо сам не віддавав бригаді те, що маєш, то поб'ють і все одно заберуть. Усі бідували. Від голоду помирало дуже багато людей. Хто пережив ті важкі роки, то вже ніколи не забуде їх. Таке робилося, що й страшно згадувати.

РОЗДОБУДЬКО Ніна Іванівна, смт Стара Синява.

*Записала Гноянко Л.Я.,
вчителька Старосинявської ЗОШ №1.*

Про голодні 1932-33 роки знаю з розповідей матері, батькових сестер, які пережили ті роки. Старші люди на неврожай не скаржилися. Непосильні податки, та ще ходила по селу бригада, до складу яких входили активісти-комнезамівці, яка відбирала збіжжя у тих, хто хотів господарювати. Приходили в хату, не пояснюючи нічого, робили все, що хотіли, коротше кажучи, грабували посеред дня.

Непокірних били, визначали на висилку. Просто виганяли людей з хат, садили на вози і вивозили. Куди везли нічого не говорили. Деколи щасливо поверталися додому, а дехто, можливо, знайшов домівку в іншому місці або просто не доїхав, помер дорогою. Очевидці бачили, що активісти носили одягину, відібрану в пограбованих.

Дуже рідко кому вдавалося приховати щось з зерна чи продуктів, знаходилося «всевидяще око», бригада ще наполегливіше робила обшук. Так збирали податки, так проводили розкуркулювання. В цей розпорядок попадали часто люди, які мали необережність висловити своє невдоволення діями активістів, хто не бажав вступати до колективу (так тоді називали колгоспи у нашій місцевості).

«Головорізи», «активісти», «комнезами та комнезамівці», «живодери» - ось неповний перелік назв тих, хто чинив пограбування. Вривалися до хат по кілька чоловік, чинили свою чорну справу. А після всього в когось з активістів випивки та гуляння. Це взято з розповідей тоді малолітніх, але ще живих нині сусідів. Забирали все: худобу, зерно, продукти харчування, одяг, білизну. Незамінним і необхідним в кожній сім'ї був кожух. Старі люди говорили, що їхні кожухи «поїли воші на голодранцях». Мова йде про тих, які вилучали майно в односельців.

Бідні, голодні, немічні люди шукали їжу в полях, лісах, річках. Були випадки, коли люди знаходили смерть в полях, серед недозрілого жита, пшениці. Люди їли колоски жита, пшениці і тут же помирали.

Якщо когось піймали в полі, того зразу ж судили. Міри були жорстокі: виселка з села, або щось подібне.

Старші розповідали, що в колективні господарства об'єднувалися першими ті в кого була земля, але не було ні коней, ні биків, ні сільськогосподарського реманенту, а також ті, які не дуже любили самі трудитись біля землі. Землю потрібно було чимось обробляти. Тому в колгосп почали насильно згонити. До тих, хто цьому прототився застосовували жорстокі міри.

У них конфісковували сільськогосподарський реманент, насіннєве й фуражне зерно, речі домашнього вжитку, продукти, одяг. Важко щось було приховати, скрізь були слухачі та інформатори. Конфіскатори працювали зранку до вечора, приходили по кілька разів, забираючи рештки.

Почали люди умирати в 1932 році, а масове вимирання було в 1933 році до осені. Дітей-сиріт іноді забирали родичі, знайомі відправляли до притулків. Іноді батьки, щоб зберегти дітей від голодної смерті, самі приводили дітей до притулків, залишаючи їх під дверима. Переконавшись в тому, що дітей забирали, поверталися додому. Деякі батьки в інші роки забирали дітей, інші забули про них.

На нашому кутку померлих від голоду хоронили родичі, знайомі, сусіди. Як можна не поминати тих, пам'ять про яких живе більше півстоліття? Рідні та близькі поминали їх за радянських часів, поминають їх і тепер.

Службу за спочилих проводять священнослужителі Московського та Київського патріархату. Вони не винні, що існують суперечності між нинішніми служителями церкви та їх прихильниками.

На кладовищі на могилах померлих, якщо залишився хтось з рідні і знає місце знаходження, встановлено хрести, пам'ятні знаки. Встановлено пам'ятний хрест біля церкви Київського патріархату в центрі селища.

Жителька Заставець Пічкур Тетяна розповідала, що в їх родині зникла дівчинка. Скоро дізналися, що її заманила обманом жінка по прізвиську Каліса, зарізала та з'їла. Коли про це дізналася влада, її забрали, судили. Але що їй присудили і куди її поділи - про це їй невідомо.

ШПИЧАК Василь Іванович, 1930 року народження, смт Стара Синява.

*Записала Навроцька Л.В.,
вчителька Старосинявської ЗОШ №1.*

Вже маю 78 років від роду, але пам'ять зберегла голодне моє дитинство, 1933 рік. Нас у матері двоє, сестрі шостий рік, мені четвертий. В хаті голодно, зовсім пуста. Мати щодень на роботі в полі. Ото зварить якоїсь баланди, поставить для нас в кружечках і наказує: «Ото, як підніметься сонечко он туди, тоді й поїжте». А сама в поле. Щойно мати з

хати, а ми ту й баланду і випили. Цілий день сидимо голодні. Навіть на двір не хочеться йти. А що то за наїдок з тієї баланди, якщо вона зварена з води і лободи. А ще доводилося їсти калачики, цвіт акації, різний бур'ян. Часто боліли животи. Допомоги не було від кого чекати. Дядько матері радив віддати нас до притулку, але мати не хотіла. «Що буде мені, те й буде дітям». Або «Якщо нам судилося вижити, то ми й виживемо». Отак і вижили. Чому так народ голодував я не знаю. Але чув від старих людей «от нелюди», «антихристи», «оті комнезамівці». Чув, що ходили активісти, з наших таки місцевих, по хатах і вигрібали все, що могли. З печі витягували горшки, виливали зварене, забирали крупу, пшоно в торбинках. А зерно все геть зачищали. А чи по всіх хатах ходили, то цього не пам'ятаю. А як збирали і їли гнилу і мерзлу картоплю, то це пам'ятаю. А ще пам'ятаю сльози у материнських очах і лагідне материнське: «Їжте, діточки, їжте я не хочу їсти». А сама ледь тримається на ногах.

НАУМОВА Горпина Іванівна, смт Стара Синява.

*Записала Власюк Р.Б.,
вчителька Старосинявської ЗОШ №1.*

В 1933 році село охопив страшний голодомор. Люди дуже страждали. Рятувалися від смерті хто чим міг. Нас в сім'ї було восьмеро дітей. Першим помер батько, потім вмирали діти. Залишилося живими – двоє. Врятувалися лише тим, що ходили по полях і зривали бубляхи маку і їли. Щоб вижити, люди перетирали кору дерев, і пекли з неї коржі. Варили лушпиння картоплі, буряків.

ГОРДОВА Ганна Тодорівна, 1930 року народження, с. Сьомаки, Старосинявський район.

*Записала Любов Сердунич член Асоціації
дослідників голодоморів в Україні.*

У Щербанях була Югіна, вона з'їла свою дитину, а двоє зосталося. Власть водила її селом, та й усе, відпустили. За жменю колосків була гірша покара. А людина для влади була ніщо.

ЮСТИН Любов Анатоліївна, с. Сьомаки, Старосинявський район.

*Записала Гноянко Л.Я.,
вчителька Старосинявської ЗОШ №1*

Нас в сім'ї було п'ятеро, дуже важко тоді жилося усім. Але в тому 1933 році, дуже вродили у нас ягоди, яблука, груші, сливки. Оце нас і врятувало. Коли дуже хотілося їсти, ми з братиками набирали в жмені ягід і так наїдалися. Було трохи і картоплі. В селі був колгосп. І це врятувало багатьох людей,

тому що кожній сім'ї виділялись «пайки», на роботу люди йшли, бо працювати потрібно було, аби вижити. Кожен ніс з собою миску, ложку. Давали їм обідати. Мама й додому завжди щось приносила. Кожна сім'я відчувала голод і той важкий час. Особливо, найважче було дітям.

КРОТ Ганна Василівна (Гончарук), 1929 року народження, с. Теліженці, Старосинявський район.

*Записала Любов Сердунич, член Асоціації
дослідників голодоморів в Україні.*

Була малою, 4 з половиною роки мала в 33-ому, але пам'ятаю, що їли річкових черепашок, а ще черепах. Їх колись було багато в піску коло річки. Тепер нема. Скубали і варили траву. Липове листя сушили, перетирали на порошок і мама пекли лип'яники. Я ходила в ясла, то щодня шось старалася принести, сама все не з'їдала. А в яслах на стіні висів великий портрет Сталіна.

БУЧКО Лідія Петрівна, 1925 року народження, с. Теліженці, Старосинявський район.

*Записала Любов Сердунич, член Асоціації
дослідників голодоморів в Україні.*

Я добре пам'ятаю Голодомор 1932-1933 років. Активісти, так їх називали у селі, відбирали в людей вирощене в полі та зібране на городах. При цьому били, якщо хтось намагався приховати хоч маленьку частинку продуктів. Не можна нічого було сховати. Двох-трьох приходили вночі і вдень й забирали все. Тим, хто важко працював у місцевому колгоспі, давали їсти баланду. Сторожі-активісти навіть не дозволяли збирати залишені в полі колоски, городину. Примушували людей іти в колгоспи, відшукували тих, хто ховався, і силою заставляли працювати. Вважаю, що за вказівкою влади грабували людей, а коли ті вже спухлі лежали вдома, то вони припиняли ходити і забирати продукти, одяг.

У с. Теліженцях люди помирали з голоду особливо весною та в жнива. З'їли хліба – і помирали. На сиріт ніхто навіть уваги не звертав, які з них зуміли вижити, то ходили по хатах, їсти просили, грабували інших.

Були й такі, що не голодували – це активісти села Кость Качуровський, Тихон Лисюк. У кого була корівка, а їх було дуже мало, той не голодував. Рідні намагалися допомогти один одному. В їжу вживали рослини: липу, лободу, кропиву, свиріпу, листя агрусу, їли равликів, черепах, воронячі яйця, ворон та пташенят.

Торсінгом у нас називали обмін золота на продукти харчування. Більше 80 чоловік померло у селі тоді. Я особисто склала список тих людей, які загинули з голоду, і подаю в церкву, щоб правили за

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ними панахиду. За часів радянської влади ніхто не мав права й згадувати за церкву, яку у нашому селі розібрали в 1937 році. Влада забрала наш урожай, а керівники української держави стали винуватцями в загибелі стількох людей.

Я всім розповідаю про ці страхіття...

КРОТ Палажка Омелянівна, 1908 року народження, с. Теліженці, Старосинявський район.

Записала Любов Сердунич, член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

Таке неможливо забути... Голодомор 1932-1933 років приніс нам невимовне горе, нагнав на людей жах. Ми, прості сільські люди, не могли зрозуміти причини масового голоду, бо в ті роки і врожай зібрали непоганий. Усе забирали представники влади, активісти. Вони не мали ніяких документів, проте "мали право" нас бити, обдирати, а ми не могли нікому нічого сказати, бо не було кому захистити.

У той час не можна було нічого сховати. Бригада із двох-трьох чоловік приходила в хату і робила ретельний обшук. Їх називали в народі "скажена". Прибували вони до нас із с. Пиляви і вдень, і вночі. Залишки колосся і картоплі, що zostалися на полях, нам не дозволяли збирати місцеві сторожі. Людей примусово заставляли йти в колгоспи, там давали їсти баланду, то дехто і сам йшов працювати, щоби вижити. Багато залишилося в селі сиріт, які ходили по чужих хатах і просили їсти.

У Теліженцях люди вживали в їжу все, що можна було знайти: равликів, черепах, липу, гнилу бараболю, лободу, свиріпу варили. Але, Бог милував, у нас не їли людей. Про випадки людодства ми чули в с. Іванківцях, через річку від нас.

Чимало селян загинуло у ті часи, помирили більшість чоловіки. Взагалі, у загибелі багатьох людей країни, вважаю, винна влада, ті, хто на той час керував Україною. Хіба вони не бачили, що коїться?

Загиблих односельчан в наш час поминають на Проводи (через тиждень після Пасхи) і Зелені свята. Не дай, Боже, комусь таке пережити.

ПОЛЬОВИЙ Макар Денисович, 1923 року народження, с. Теліженці, Старосинявський район.

Записала Любов Сердунич, член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

Їли черепашки, лободу, кінський щавель, усяку хопту. Навесні пшеничка в гайку з'явилася - ми там паслися. Почали лупитися горобенята - їх збирали, варили. Назбираємо равликів у торішньому листі, мама запарює їх у мисці, вони вилазять, потім мама їх варили. А Іванківські люди їли черепашки не вареними, бо далеко від річки було нести додому, щоб зварити, тому дуже багацько їх повмирало...

Забране зерно звозили в с. Адампіль. Там воно довго лежало. Ой, скільки там його погнило, скільки закопали!..

ПОЛЬОВА (Крот) Лідія Кирилівна, 1929 року народження, с. Теліженці, Старосинявський район.

Записала Любов Сердунич, член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

Ой, набідилися люди... З'їсти нема чого, вкритись нема чим, голодно і холодно. Мама казали: "Лягайте, діти, спати, може, не так їсти буде хотітись". А спати теж біда, так холодно, аж на стінах сніг. Мама вранці зі стін на печі зішкрябувала миску снігу. Нас було 4 дітей малих, спали всі на печі.

Пригадую, як прийшов до нас родич, Степан Кручок (він помер у голод 46-го), просить: "Дай, Катеринко (це мама), щось з'їсти, бо я коло коперації вкрав 2 барабольки, саме привезли в колгосп, то вже з'їв. А так хочу їсти!". Мама, бувало, щось дадуть, як не було тата. Бо тато сварився: своїм дітям нема.

Мерли люди, але не знаю, хто: малою була. В Іванківцях, чули, жінка з'їла свою дитину. Ніхто її не судив.

СЕРДУНИЧ Ганна Миколаївна, 1931 року народження, хутір ім. Петровського, Старосинявський район.

Записала Любов Сердунич, член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

В голод померли дві мої сестрички. Бідили ми і тоді, і все життя. Мама багато розказували про голодовку, як вони намучилися. Ми весь час просили "гаму". На хуторі не мерли люди так, а в Дашківцях дуже (це був один колгосп). Бо там не всі записувались до колгоспу. В нас усе здавали, що вимагали. А голод 46 року я вже дуже добре знаю. Їли акацію, перебили котів і собак. Лободу їли, гнилу бараболю. Почали красти в колгоспі. Ось звідки почалися крадіжки в державі - своє забирали...

КИЦУН Петро Семенович, 1930 року народження, с. Уласово-Русанівка, Старосинявський район.

Записала Любов Сердунич, член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

В кого була корова - ледь зводив кінці з кінцями. Молока не всім і припадало, бо не було чим годувати її, а що вдоїш - треба здати в молочарню план, решту - часом продати, бо й грошей треба було назбирати на податок: за хату, за город, за кожне фруктове дерево.

1933 рік найбільше забрав людей у селах Чехи,

Цимбалівка, Іванківці, Паплинці, Лисанівці, Бабіне, Пилява. В сусідньому Бабині померло дві третини мешканців: 811 чол., у т.ч. 200 дітей. Однак при відкритті пам'ятного знака голова села навіть не назвав ні цього числа, ні винуватців голодомору. І так не лише в Бабині. У моєму рідному селі, на щастя, від голоду померло порівняно небагато людей. Із розповідей старожилів довідався, що мешканців села врятувало те, що вони заздалегідь уміло приховали збіжжя від пограбунку. У сусідстві з моїми батьками жила родина Микити П'ятака. Одного травневого ранку він вийшов на город, побачив на стежці, поблизу грядок, лежачого горілиць напівживого чоловіка, котрий тримав у руці біля рота стебло цибулини. Він негайно прийшов у сільську раду і заявив про це голові Д. Скотенянцеві, який прийшов до непритомного. Коли заговорив до незнайомця, той розплющив очі і напіврухомою рукою наблизив стебло цибулі до рота.

- Перевірю, чи він живий, - сказав голова, взятий у військові ялові, з підковами, чоботи, і стрибнув нещасному на живіт. Наказав господареві дому вивезти покійника на цвинтар і придати землі, пообіцявши включити до списку на отримання у колгоспній коморі один фунт (410 гр.) хліба.

Одним із числа 14 мільйонів жертв голодомору, як стало відомо, був 25-річний син священика Бабинської церкви Іван, батька якого вивезли в Сибір. Подібних фактів безліч. У Старій Синяві, розповідали колишні медпрацівники Гавриш і Красій, у 1933 р. голодні люди йшли в лікарню, щоб вижити. Але на ніч її зачиняли, нікого не пускали. На ранок 2-3 чол. під лікарнею лежать мертві. Спочатку кудись вивозили, потім викопали біля лікарні яму, там складали і ледь присипали землею. Пізніше енкаведисти теж звозили туди розстріляних людей, Кажуть, там не менше 500-600 чоловік лежить. І ні горбочка землі. Тепер там танцмайданчик, щоправда, вже не діючий, і пустирище. Прикро, ганебно, що і зараз прокомуністичні сили, які відчують ностальгію за минулим, досі перекручують правду про голодомор та інші злочини советської системи. Світова історія не знає голодоморів, окрім нашого. Мета була одна – винищити українську націю різними методами.

РОЗДОРОЖНЯ Текля Іванівна, 1923 року народження, с. Уласово-Русанівка, Старосинявський район.

Записала Бондарчук О.О., працівник культури

Я не можу забути тих часів від початку до кінця. У хати вривались уповноважені в "кошалці", із зіркою на кашкеті, зі зброєю в кобурі (у сільських перших активістів-комсомольців її не було), били, забирали все, що знаходили, самі продукти з'їдали, подушки брали, кожухи. Це називалось "безспірний порядок" – оспорювати не можна було. За зібране колося, що залишилося в полі, строго випитували, як

бачили, то сильно били нагайками, не шкодуючи ні дітей, ні стареньких.

У колгосп на важкі роботи забирали багатьох. Йшли ті, хто нічого не мав. Люди не знали, що це таке. Хто мав свою землю, не хотів іти "в найми". Заставляли голодом - ось яка була дорога в колгоспи. Не можна було нічого нікому сказати, бо як не йдеш, то помреш. Худобу всю забрали в колгосп від людей, а їм там їсти давали лише черпачок пісного супу. Мешканцям нашого села приходилось їсти листя дерев, глину, гнилу бараболю, гречану полу, печені буряки та черепах. Обириали свиріпу і їли. Хто був дужий, той вижив, варили люцерну. Говорили нам старші, що голод був у всій країні. Багато померлих людей вивозили підводами на кладовище.

Нині, як пам'ять про жертви голодомору, у нашому селі стоїть хрест. Я розповідаю цю страшну правду-історію онукам і дітям. Нікому не бажаю таке пережити.

ШЕСТАВЕЦЬКА (Вовк) Марія Іванівна, 1923 року народження, с. Уласово-Русанівка, Старосинявський район.

Записала Любов Сердунич, член Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

Скільки закопали людей! Багацько вигнали з хат! Таке робилося, що страшно згадувати! Нас розкуркуляли, я жила то у Вінниці, то тут. Поневірялася. І дядька, Олександра Шеставецького, розкуркулили, бо був трудягою. Жив у сусідніх Іванківцях. Забрало НКВД, нема по ниньки. І тітку Катерину в Теліжинцях розкуркулили, заслали в Харківці. Це село в нашому районі. Мама вночі брали воду з криниці прихапці, бо нам не дозволяли. Що їли? Ягруст (агрус), листя, лободу варили. Хіба Сталін знав про це? Хіба це він казав, кого вигнати з хати? Свої одбирали в своїх, пропивали все, наживалися. Один тут купив хату розкуркуленого за курку. Я напівполячка. Пережила голодовку, війну, Німеччину.

ОЛІЙНИК Олена Петрівна, 1928 року народження, с. Щербані, Старосинявський район.

Записала Добрянська Л.І. вчитель історії Щербанської ЗОШ, 09.12.2007 р.

Знаю голод. Влада тодішня забрала від нас, малих, дітей-сиріт шматочок хліба. Врожай був. Забирали і свої люди в селі. Наші дядьки, брати, родичі все це робили. Нікому нічого не давали. Ті, що забирали не мали нічого, так собі ходили і забирали. Вони людей дуже били, висилали в Сибір, арештовували. Мене малу тоже били ногами, палицями. Люди не могли ніяк боронитися, бо що зробиш? Нічого! Нічого не можна було сховати. Виливали і висипали з горщиків. В тих, що ходили були такі залізні палки, ними шукали зерно. В старій хаті, яка ось ще

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

стоїть є такі дюрки. Хто ходив я казати не хочу. Не скажу. Є в селі їхні родичі, треба здибатися з ними.

Я пам'ятаю, як до нас прийшло трьох. Що вони робили! Страх один. Всіх пам'ятаю, але не хочу казати за них, не скажу їх ім'я. Всякі продукти не можна було ніде сховати. Бо рано ще спиш, вже вони є в хаті.

Хто робив в колгоспі, давали якусь фрамугу. Варили її в великому котлі. Чула за той закон про 5 колосків. Один чоловік трошки щось там вкрав, то його забили, замучили. З полів гонили, не дозволяли нічого брати, ставили сторожів. Люди не хотіли до колгоспу, а потім пішли. Змушували йти.

Худобу пасли в полях, але забирали в кого хотіли забрати. Приходили в будь-яку пору. До хатів приходили скільки хотіли. З голоду вже почали вмирати навесні 1933 року. Багато дітей лишалося без батьків. Ніхто не згадував про них. Кожен думав за своїх. Діти спали по-під рови, бо вигонили з хатів. Ходили і рвали бур'яни, шукали чогось поїсти.

Не голодували в селі ті, що самі забирали. Вони гарні ходили, не попухлі як ми. Виживали ті, що мали якусь корівчину, гроші трошки мали, тих що не розкуркулювали.

Тоді ніхто нікому не помагав, нічого не могли зробити. Ніякої допомоги не було, а навпаки гонили. Їли липу, щавій, акаційовий цвіт, гнилі буряки і бараболю. Я найбільше їла липу. Їли люди і котів, собак, мишей, коні дохлі. В городах не можна було щось купити, бо голод був кругом.

Вмерло дуже багато людей. Хто їх там считав. Нема ніяких відомостей про це.

В нашому селі була Роза така. Вона в голод поїла своїх дітей. Дуже страшно. Один чоловік конякою звозив на цвинтар мерших. Ніхто тоді не плакав, бо не було чим.

На цвинтарі я знаю, де ті місця, де поховані люди, що вмерли в голод. Це на старому цвинтарі. Ховали часто в одну яму. Всіх їх поминають. Так-так, тепер поминають, а за радянської влади гонили людей з цвинтара. Церкви не построїли в селі, а яка раніше була розвалили. Є каплиця християнська. Тепер всі знають про голод, багато про це говорять тепер, раніше так не казали.

В тому що було тоді, нікого не виную. Таке ми мали пережити.

РИКУН Марина Гнатівна, 1920 року народження, с. Щербані, Старосинявський район.

*Записала Добрянська Л.І., вчитель історії
Щербанської ЗОШ, 13.12.2007 р.*

Я пам'ятаю, що в 1933 році був самий більший голод. Засухи ніякої не було. Голод взявся із зими. Була в селі така бригада, яка забирала все: хліб, лахи всякі. Онухрей Рудий, Семен Козак, Трохим – це була така бригада, з Сьомаків ще були, ніхто нікому нічого не платив. Все, що забирали, не знаю

де дівалося, може продавали на базарі. Ніяких документів вони не мали, тільки били людей. Всяко було. Забирали людей в Летичів, робили вони там коло коней. Ніякої зброї у тих, що ходили не було, їх і так боялися. Знаходили зерно залізними палицями, якими штрикали землю. Ходили по дворах: Косий, Сопілко знаю то по 8 то, по 10 чоловік.

Заховували продукти всякі в землі. В колгоспі хто робив той їв. Їм якусь фрамугу давали. Але багато людей гонили, не приймали в колгосп, називали куркулями. Забирали хліб (пашню), всякі лахи: хустки, подушки, полотно.

В полях ніхто нічого не збирав. Не давали. Тоді колгоспу ще не було, організували самі. Не було коморів ніяких, ферм. Хто хотів, той йшов в колгосп, а як ні – то швидше вмер. Не всіх брали в колгосп.

Худобу люди ховали хіба що в хліві, але прийдуть і заберуть не сховаєш. Пам'ятаю, що в нас в хаті проводились завжди збори.

Люди почали вмирати з весни, з травня аж до самих жнив. Найбільше помирили малі діти. Більші лишались самі, ніхто ними не піклувався.

Не голодували ті, що все забирали. Вижити могли тільки ті, що десь щось сховали. Ніхто нікому не помагав. Кожне за себе дбало.

Люди рвали кропиву і варили її. Як були ягоди, то їли не тільки ягоди, а й зелепухи. Ходила в ліс з татом. Копали коріння, обдирали кору і за цю роботу лісник давав буханку хліба, якщо менше зробив – то різав буханку. Найбільше я наїлася щавію і липи. Ми ніяких тварин не їли, нічого такого. Чула що їли котів, але сама не бачила. А в кого були гроші або золото, то їздили в Вінницю по хліб.

Город був і в городах, але він там був менший. В Щербанях вмерло дуже багато людей. Не знаю скільки, а хто знає? Багато.

Христя жила така (там де зараз живе Галя Сіргейцьова), то вона поїла двох своїх дітей, а двоє лишилось. Вмирили люди. Хто міг, то ховав сам, а хто ні, то чіпляли за ноги до коняки чи воза і волокли до ями. Тільки не знаю чи платив хто за це кому. Ніхто тепер не знає, де ті люди поховані. Вже багато років пройшло.

Я часто розказую про голод всім, хто про нього щось питає. То страшно щось було. Хай його не знає ніхто.

КРУГЛЮК Олена Савівна, 1925 року народження, с. Щербані, Старосинявський район

*Записала Добрянська Л.І., вчитель
Щербанської ЗОШ, 12.12.2007 р.*

Голод помню. Голод схотіли та й зробили. Так зробили щоб люди не їли, щоб не жили. Відбирали все свої з села, а вони не голодували. Вони усе забирали і хотіли, щоб усе було їм. Ходив, пам'ятаю, Герасим, Гаврило. Не тільки забирали їжу, а й одяг забирали. Людей били, кажуть десь висилали далеко.

Ходили з залізними палицями, а зброї тоді не мали. Ніхто від них не боронився. Активісти усе перекопували шпичками, городи виривали. Ходили по хатах по-всякому. Хай їм! Хто дужчий був, то ходив сам, а то ходили і по кілька. Ніяких продуктів не можна було ніде сховати. Де ти сховаєш? Найдуть і заберуть все рівно.

В колгоспі я не помню, щоб давали щось їсти.

Був закон такий про 5 колосків. Батька мого за судили. Нічого підзбирувати і шукати чогось в полі не дозволяли. Могли й забити. Поля охороняли тоді ті, що все забирали.

В колгосп люди тоді не хотіли йти, а їх загонили, заставляли йти. В людей забирали худобу, бо в колгоспі її тоді не було. В нас тоже була корова, лишилась не забрали. Активісти ходили цілі сутки, коли їм заманеться. Приходили то до одного, то до другого.

Люди від цього почали скоро вмирати. Бо зовсім не мали що їсти. Допомоги чекати від людей було марно, самі хотіли жити. Що віддасть своє комусь як нема нічого. Народ їв що попало: всілякі бур'яни, котів, собак, люди їли людей. Від родичів тоже не було ніякої допомоги, бо вони самі не мали що їсти. Живи як хочеш. Найбільше люди їли липу (бруньки), кору дуба, бур'яни, горобців. Я сама не дуже аж так голодувала, а другі гірше голодували.

Дуже багато вмерло в селі людей. Я навіть не знаю, але багато. Про людоїдство я говорити не хочу.

Був в селі Лампіга, який підзбирував мертвих і ховав на цвинтарі. Йому за це ніхто нічого не платив. Ховав цих людей на старому цвинтарі.

Люди, в яких хтось в голодовку вмер згадують обов'язково, а як не вмер – то, певно, ні.

Дуже я багато пережила. Трохи про голодовку розказувала раніше. Зараз про неї не можу слухати, не можу слухати неправду, що зараз кажуть.

Старіші все колись розказували, що була така влада. Вищі нажимали на сільських і це робили все свої – сільські.

СОЛОГУБ Ганна Василівна, 1927 року народження, с. Щербані, Старосинявський район.

Записала Добрянська Л.І., вчитель Щербанської ЗОШ, 07.12.2007 р.

Був голод. Я добре його не пам'ятаю, бо ще була мала. Але знаю, що їсти не було що. Нас в мамі і тата тоді було двоє дітей. Ми мали трохи що їсти, бо тато пішов в колгосп і віддав кобилу, яку звали Туркменка.

А по людях забирали врожай. Ходили по хатах, дворах. Найбільше ходили до тих, що не хотіли йти в колгосп. Забирали в них все, що тільки можна було забрати.

Комуністи ходили і трясли по людях. Їм допомагали активісти. Виганяли людей з хатів такі як:

Ловин Іван, Семен Коза, Арсень Левчук. Вони не арештовували нікого, а бити били ще й виволікали з хати. Люди ніяк не могли від них обігнатися, сховати тоже не можна було нічого. У Ксеньки Турчихи було трошки приховано зерна за пазухою, то Ловин знайшов і витряс все до зернини. Її сини Ригорко і Іван померли в 1933 році, Лукія і Ксенька (дочки) остались живі. Активісти ходили бригадами і дуже важко було щось заховати.

У Насті Тарасової була чорна телиця, то вони ще встигли її зарізати і з'їсти потрохи, а то були б і її забрали. Так вони вижили.

Тато мої казали, що як хто ходив в колгосп, то давали фрамугу рідку. Дехто цю фрамугу переливав в якийсь глечик і приносив її додому дітям. Отак тоді було.

Знаю про закон «П'ять колосків», як за вкрадене з поля били та в тюрму садили. Цей закон і пізніше діяв. Люди ходили ночами в поле, щоб щось знайти. Комуністи на давали, гонили. А ті що не пішли в колгосп, то так і помер.

Вимирали люди у селі, дуже багато вмерло. Казав тато, що в 1933 році вмерло більше як загинуло на фронті. А скільки дітей осиротіло? Добре як були родичі ще крепкі, то забирали і якимось доглядали їх. А як нікого не було, то діти слідом за батьками вмирили.

Була в селі Роза така. Жила з Янком (чоловіка її так звали, циганчук був) і мали вони четверо дітей. Найстаршою була Югіна, тоді йшов за нею Юзик (той що Лену Савову посватав) і двоє меншеньких – Маруся і Володя. Що її в голову таке прийшло? Зарізала двох менших, а Юзик з Югиною втекли і остались живі. Іван Грода з чоловіками вчинили самосуд: водили по селу і били, потім вона десь поділася з села. Довгенько її не було.

А їли що люди? Бур'яни всякі, лободу, листя з липи, калачики. Сама знаю, що їла геть горобців. Тоді всі їх їли.

Був в селі в нас такий чоловік, казали на нього Лампіга. Він їздив кіньми і віз у нього був дуже скрипучий, далеко було чути як він їде. Діти ховалися і старалися всі ховатися особливо ті, які вже були опухлі. Він не раз казав: «А що я завтра за тобою ще маю їхати? Ти все рівно помреш». Так він забрав одного хлопця з дому, звали його Міша (Михадочко казали). Він ще живий був. Приклав його трупами, привіз на цвинтар і скинув в яму, а сам поїхав по других, щоб скинути в ту саму яму. А Михадочко викарабкався, повз і опинився в полі біля цвинтара. Так він спасся і ще довго жив, прожив років з 80.

Кожного року люди в селі згадують мертвих – на проводах. Мало вже хто знає де вони поховані.

Я знаю таке: не винні були керівники ті, що зверну були, а винні сільські активісти. Ті, що ходили по хатах і дворах. Їх же Сталін чи хто другий не послали. Це свої і тільки свої. По других селах як не так трясли, то й люди не вмирили.

ТЕОФІПОЛЬСЬКИЙ РАЙОН

КРАСНИЦЬКИЙ Василь Федорович, 1927 року народження, смт Базалія, Теофіпольський район.

*Записала Пиріжок Аліна,
учениця 6 класу Базалійської ЗОШ.*

Мій дідусь, Красницький Василь Федорович, народився 1927 року в с. Базалія в сім'ї простих селян. Його батько мав власну землю, невелике господарство. В сім'ї було 9 дітей: 7 хлопців і 2 дівчини. У роки голодомору люди, щоб вижити, варили хопту, лободу, збирали на полях гнилу картоплю, колоски і молюли їх в жорнах. Під час голодомору помер старший брат дідуся.

Дідусь розповідав, як вони, ще зовсім малі діти, просили у батьків їсти, але не було що. Він також пригадує, що вони, діти, ледве дочекавшись весни, лізли на дерева і об'їдали з них бруньки. Під час голоду люди пухли і багато із них загинуло. Але дідусь казав, що в їхньому селі ще не було такого страшного голоду, як в інших селах, де люди вимирали цілими сім'ями. Дідусь пам'ятає, що до них приходило дуже багато людей з інших сіл, які просили їсти, щоб не померти з голоду. А ще вони розповідали, що в їхніх селах вже майже не залишилося людей.

ЧЕРНІЙ Анастасія, 1926 року народження, смт Базалія, Теофіпольський район.

*Записала Герасим'юк І.В., бібліотекар
Базалійської ЗОШ, 30.01.2008 р.*

У 1932 році був сильний голодомор. Ходили люди під плотами просили кусочок хліба дітям. Діти пухли, падали. Помирали з голоду і діти, і старі. Ходили по хатах, щоб хто дав бараболю чи хліба. Дуже страшний був рік. Прийде людина до хати і просить, щоб дали їй щось. Не встигне вийти з хати і помирає.

Основною стравою був суп. Рвали лободу, кропиву, брали гнилу бараболю і варили суп. У родині навіть билися, щоб дістатися хоча б вершечка такого супу. Не встигали рвати траву на городі, як її виривали.

Якось я пасла корову біля посьолку, що звався Фільварком, проходив мимо чоловік, і я зовсім голодна попросила у нього хліба. І цей чоловік дав мені цілу скибку хліба.

Свої великі хустки і дуже гарні речі вимінювали за одну бараболю, за кусочок хліба, щоб діти з голоду не помирали.

Гинули люди... Коли почались жнива, йшли вночі рвати колоски. Потім молотили зерно і варили суп. Це вже було краще. А ще доїли вівці, забілювали куліш і так їли.

Ці роки були дуже жахливі.

МЕЛЬНИЧУК Христина, 1926 року народження, смт Базалія, Теофіпольський район.

*Записала Герасим'юк І.В., бібліотекар
Базалійської ЗОШ, 30.01.2008 р.*

Це був 1932 рік. Голод охопив все населення села. В сім'ї дітей було троє. Кожен член сім'ї змушений був шукати їсти. Але в кого була їжа? Старші діти йшли у поле збирати колосочки, щоб увечері мама змогла розтовкти і спекти оладки. Але які вони були смачні, але їх не вистачало всім. Тому дуже часто мама товкла листя із вишні, додавала до нього висівки і так пекла оладки, якщо так можна було їх назвати. Всі чекали осені, щоб копати картоплю, но вона гарного врожаю не дала. Тому збирали всю картоплю, частинку залишали на наступний рік, а гнилу збирали і варили. Боляче було дивитись, як діти сідали за стіл і їли цю зіпсовану картоплю. В їжу додавали і буряки. Сім'ї дала вижити маленька корівчина, яку годували снопами, якими була покрита хата. Цей страшний рік вдалось вижити не всім, тому що одна дитина померла від голоду. Страшне видовище було цього року. Люди вмирали, наче мухи.

Хочеться побажати вам здоров'я, щоб у вас завжди був хліб на столі, про який ми мріяли кожен день, кожну хвилинку.

ТРАЧУК Варвара Михайлівна, 1922 року народження, с.Воронівці, Теофіпольський район.

*Записала Роїк Н.В., секретар
Вороновецької сільської ради, 06.02.2008 р.*

До нас прийшли сільські активісти, зачитали бумагу і виселили мого дядька Ткачука Андрія. На цей час мої батьки померли, і я жила в сім'ї дядька. Жили ми заможні. На одному подвір'ї жили два брати: мій батько та дядько. У нас забрали все – худобу, реманент, 7 десятин землі, коні, корови, свині, вівці. В полі були вижаті копи, забрали і їх. Хліви та стодоли розібрали та й забрали. З хати забрали навіть подушки. На печі сушили гречку і нас троє дітей (двоє дядькові) сиділи на ній, то вигрібали з-під

нас. Моя дядина заховала трохи зерна під грушею у ящику плетеному з соломи, а зверху посадили бараболю. З хати нас не вигнали, мабуть, зглянулися, що я сирота. А до нас підселили людей з села в комірне. У нас дома крадькома пекли хліб, то не раз по кусочку давали тим, що були в комірному - в них не було нічого. Вони попухли з голоду, але не померли. Почалася весна - стали їсти трави, листя, ягоди. Ставили капкани на зайців, горобців, ворін.

До мене як сироти було призначено два опікуни. В колгоспі давали пуд зерна, купляли деякий одяг. В селі в нас не голодували ті, хто ходив в активістах. Колгоспникам давали раз в день, під час роботи якусь баланду. А дітям колгоспників давали гарячі сніданки.

В ці роки була засуха, та збіжжя вистачило б, якби не забрали влада.

Павло і Ганна ЧИЖІ, с.Гальчинці, Теофіпольський район.

Записали Сопіга Інна, Мудрук Тетяна, учениці 10 класу Гальчинецького НВК, лютий 2008 р.

Голодомор 1932-1933 років був найжорстокішим. І ця жорстокість була для кожного різна. Ми пережили голодомор без втрат, а от були сім'ї, які після голоду зникли з лиця землі. Був у нас в селі один чоловік Пилип, який знищив сам всю свою сім'ю. Одного разу, прийшовши додому стомленим, він сказав до жінки Мотрі, щоб давала їсти. Але яке «їсти», як хліба в домі не було і картоплі також. Лише на городі була картопля, яка тільки-но зацвіла і посаджена вона... лущинням. Тоді Пилип взяв сокиру і... Сім ударів від сокири знайшли тоді на голові Мотрі. Це саме сталося і з двома дітьми, а третє, найменше дитя, він залишив. Так незабаром і третє дитя його померло, а Пилипа забрали до в'язниці, звідки він уже не повернувся.

Одна буханка хліба коштувала тоді 100 рублів і дістати її було дуже важко. Наші люди ходили в Волочиськ за хлібом. Йшли вони з вечора, бо черга була величезна. Але який тоді був той хліб! Різні мислимі і немислимі речі клали у тісто і випікали. Там було і лущиння, і земля, і навіть звичайні робочі рукавиці.

З труднощами, але ми таки пережили голод. Було чути по селі. Що багато людей пухли від голоду, а це нічого доброго не означало, а означало, що незабаром прийде смерть.

Одного разу, через наше село проходила чужа жінка і вкрала у нас дві буханки хліба. Зрозуміло, що вона була дуже голодна і з'їла одну буханку. Цього робити було не слід, але чи можна перебороти цей страшний голод, маючи жадність до того куска хліба. З'ївши цю буханку хліба вона померла.

В цей час в школі діти харчувалися. Я брала з собою шматок хліба, щоб в школі трохи з'їсти з тим супом, що там варили. Але я ніколи його не їла, тому,

що у мене завжди його крали.

Я працював трактористом і в моїй бригаді ніхто не мав що їсти. Тому я брав з собою на роботу буханку хліба і сала, щоб пообідати самому і поділитися з товаришами.

КОЛОДКА Ганна Герасимівна, 1925 року народження, с. Караїна, Теофіпольський район.

Записала Шевчук О.В., зав. клубом с.Караїна, 21.02.2008 р.

Народилася я в Базалії. В моїй сім'ї нас, дітей, було троє. Батько помер у 1926 році тому мама росла нас одна, але під час голоду 32-33 рр. можу сказати, що наша сім'я сильно не голодувала, бо у нас була корова.

А ось з села Пахутинці люди йшли до нас і просили їсти. Пам'ятаю як одного разу ми їли і на столі залишились шкаралупи з бараболі. У двері постукав чоловік і просив в мами їсти, а як побачив шкаралупи, схопив їх в жменю і з'їв.

Люди з Пахутинців зупинялись в Базалії біля лікарні. Чоловіки ловили пташки (кавки), а жінки на цеглинах їх варили. Згадую, як в селі ходив боцун, якого лелеки скинули з гнізда. Ми, діти, з ним гралися і годували, але одного разу його не стало, бо ті люди його зарізали та з'їли, щоб вижити.

Багато людей вмирили на вулицях, яких звозили кінями на цвинтар і хоронили в ями.

В ті часи людей з усіх сіл насильно заставляли іти в колгоспи і забирали у них останній мішок зерна, корову...

Люди не хотіли таких змін. А влада казала, що схочуть їсти, то самі прийдуть. Так і робили цей голод примусово, щоб залякати людей.

ФЕСУН Ганна Панасівна, с. Кривовілька, Теофіпольський район.

Записала Грановська Тетяна, учениця 11 класу Новавиставецької ЗОШ, 1999 р.

Голодомор 1932-33 рр. - це був справжній голодомор, організований комуністичною партією та її керівництвом на чолі з Сталінім. Його метою було примусити українських селян віддавати зароблений хліб. Комуністи насильницьким способом забирали хліб у селян. Жодних природних причин цей голодомор не мав. У селян відбирались всі їстівні запаси. І вони масово гинули. Тому цифру людських втрат встановити неможливо. Сталінське керівництво свідомо організувало голодомор, інформацію про який було приховано від зарубіжних країн. Багато людей загинуло від цього голоду. Але дехто ще залишився.

В 1933 році прийшла комісія, вигнала з хати, бо не дали хліба. Ми ходили просити їсти. Люди пухли з голоду, падали на дорозі, як солома.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ВАЛЬЧУК Євдокія, с. Кривовілька, Теофіпольський район.

*Записала Грановська Тетяна, учениця 11 класу
Новоставецької ЗОШ, 1999 р.*

В 1933 році мама зварила квасолі порченої і ми від неї послабли. А в Михнівці була наша родина: жили мати і син. Син був в млині мірошником і підкинули їм голодну дівчинку. Сім'я забрала її і вигляділа, а потім, після війни, вона знайшла свій рід і виїхала. Далі в 1933 було таке, що ми з сусідою Ганною зрізували колоски вночі, потім обсмалювали ті вусики, теребили, сушили на сковороді, бо було недоступне, мололи на жорнах і кидали на молоко, щоб був якийсь суп. І на день хватало. Ганя була на фермі, а я доглядала 12 бичків, то ті бички і корови були такі, що рано треба було прийти і допомогти їм встати, бо не було що давати їсти. Привезуть соломи, а вона з мерзляками, то худоба обсмокче її так, що один лід останеться. Ось так голодували і худоба, й люди. Ганна доїла корови, то тиждень доїла, щоб надоїти бідон молока.

Вдови, в яких були діти, вийдуть на буряки, пограсують трішки, заграбують грасу в хопту, візьмуть на плечі ряденце і через Святець ідуть у «западну», щоб дітям де розжитися чого-небудь, бо сидять голодні. Я теж ходила в Западну з Баб'юк Наталкою. Ходили до вечора, просились на роботу і ніхто нас не приймав, аж увечері попросились на ніч, то якось прийняли, а ранком сказали, що роботи немає. А в других людей робили тиждень за відро жита, буханку хліба і мищину муки.

ДЕРБИШОВА Олена, с. Кузьминці, Теофіпольський район.

*Записала Сапсай Г.В.,
вчителька Кузьминецької ЗОШ, 01.02.2008 р.*

Жити було дуже тяжко. Не було чим протопити в хаті, не було в що одягнутися. І постійно дуже хотілося їсти. А харчів не було ніяких. Поки не було снігу, збирали сухі коров'ячі кізяки, щоб пропалити в печі. Збирали бур'яни, корінці, а потім з них мама варила юшку, яка трохи приглушувала відчуття голоду. Ходили городами, полями, збирали гнилу картоплю, буряки, збирали ягоди бузини. Потім і пироги пекли: терли буряки напівгнилі, і в цю масу вкидали трохи ягід бузини, пропікали в печі і їли. Взимку біля сусіднього села розкрили кагат з картоплею. Більша частина картоплі була гнилою, тому її так і залишили в полі. Звістка про це дійшла і до нас. Люди, як комахи, злазились до того кагата, розбирали гниля, щоб потім дома варити і їсти.

Мама захворіла, і її відправили до лікарні, де вона довгий час лежала напівжива. Казали, що виживає з таких хворих одна людина із ста. Але мама вижила і разом з двома дітьми змогла пережити голод. Ходили на роботу. Особливо тяжко було «коло

машини», бо це був наряд на дві доби. Додому поверталися тільки на кінець другої доби роботи. Але там давали їсти. Баба Домка варила людям їсти і 2 рази на день роздавала людям ту колгоспну баланду. Роздавала так: підняла голову, подивилась, ти їй до вподоби, то перемішає черпаком і кине в миску густого, а коли не подобаєшся, чи десь колось з нею був у сварці - набере зверху самої юшки і ввілє в миску. Їж. І пожалітися не було кому, бо й того б не було.

Особливо тяжко було тим, хто не записався в колгосп. Їх виганяли з хати і ніхто, навіть родичі, не мав права пустити їх до себе або дати щось з'їсти, бо теж вигнали б. Такі сім'ї рили землянки і ховалися в них з малими дітьми від холоду. Багато з них помирали. Діти ходили по селах жебракувати. Приносили додому дещо поїсти. Людей обсіли воші і ніяк не можна було їх позбутися.

Легше було тим сім'ям, де в господарстві була корова. Їх рятувало молоко. Терли картоплю, заливали молоком, варили і їли. Казали, що їдять крохмаль.

Дуже тяжкі були роки. Не знаю, як і вижили. Але люди були добріші, ніж тепер: ходили один до одного, допомагали як могли, ділилися останнім. Ще й співали, знали чимало пісень.

Сьогодні життя не таке. Не помирають люди голодною смертю. Але й досі холодом віє згадка про пережитий голод.

САПСАЙ Олексій Архипович, с.Кузьминці, Теофіпольський район.

*Записала Кулешова О.П.,
вчителька Кузьминецької ЗОШ, 20.02.2008 р.*

...День у день «активісти» нагадували моїм батькам, щоб вони написали заяву про вступ у колгосп. Батьки мали корову, коня, вівці і не спішили йти в колгосп, бо це означало все віддати і залишитись ні з чим. Секретар (Степан Ренський) нагадав батькові, що завтра останній строк, тато заяву написав, але секретар був п'яний і загубив її. Тато хотів написати нову, але сказали, що вже пізно.

Активісти не забарилися. Вони виставили клуню і хлів на аукціон. Але ніхто не купив. Тоді вони їх швидко розібрали і забрали в колгосп. Не побоялися горе-активісти розібрати і хату. Продали її аж в село Окіп Білогірського району. З Окопу приїхали 6 пар волів з не зовсім тверезими господарями і почали розшивати хату. Не зупинив нелюдів пронизливий погляд 4 пар дитячих очей, а п'ята пара оченят не засуджувала нікого, вона мирно спала в колісці, прикріпленій до сволака.

А тим часом «нові господарі» розшили хату, порозкидали снопи, почали розбирати стелю і побачили 6-місячну Марійку. Почали кидати снопами на коліску в дитину, але не попали, бо на перешкоді став Данило Сторожук, який був присутній. Він зняв

колиску, постелив на землю сніп і зверху поставив колиску. Забрали з хати все: одяг, рядна, подушки і продали на аукціоні.

Ввечері прийшли з Досіно батьки. Там вони працювали за “похльобку” і кусочок хліба. Хліб приносили додому і між всіма однаково ділили. Побачивши, що вони з дітьми залишились на вулиці, батьки гірко заплакали.

Вдень працювали, а вночі копали землянку. Розмочували глину від хати і ліпили стіни в землі. Добрий чоловік дав їм 4 стовпи і теж допомагав. Були такі, що говорили: “Архип, не піднімайся, бо і це заберем”.

Тяжке було життя, жили і в холоді, і в голоді, спочатку по сусідах, а потім - в землянці. Города забрали, дали іншому односельчанинові Федору Парфенюку. Мама просила, щоб хоч дозволив нам 3-4 рядочки квасолі посадити. Не дав.

І пішли діти з торбинками просити милостиню. Хто дасть хліба, картоплі, хто що може. Дякували всім. Від голоду помер тато. Йому було 33 роки. Через тиждень дідусь. А діти виросли і вижили, дякуючи всім, хто допоміг у важку хвилину.

Земля моя, багатостраждальна. Пройшли лихоліття голодомору, загоїлись рани війни, стихає чорнобильський біль, а як живеться народу? Колісь забирали все до нитки, а зараз самі віддаємо: за газ, ліки, продукти харчування. Не захищені, без майбутнього...

СТАНЧУК Іван Антонович, 1914 року народження, с. Кунча, Теофіпольський район.

Записала Квасюк Г.В., соціальний працівник, 30.01.2008 р.

У нашому селі такого дуже страшного голоду не було. Трохи люди голодували. Причиною був неврожай, люди здавали податки.

Коли засновували колгосп, то бідніші люди пішли зразу. Віддавали в колгосп худобу і реманент. Багатші не хотіли віддавати свого добра і не хотіли йти в колгосп. Тих, хто не йшов в колгосп, вигонили з хат, майно спродували, городу і землі не давали. Деякі люди грабарували і заробляли своїми кіньми.

Були такі, що викопували ями і ховали туди зерно. То приходили і забирали. Забирали свої з села і був уповноважений з району Полупанов.

Пам'ятаю, що з голоду вмерли Іван Мамчур, Петро Грицик.

Закон п'ять колосків то судили за те, що вкрав колоски, зерно. Пам'ятаю, що за те, що вкрали зерно судили Федорчук Настю - 15 років, Мартинюк Тетяну - 7 років, Дубенець Нівольку - 12 років. Місця захоронення від голоду в нашому селі немає. Хрестів і пам'ятників померлим від голоду також немає.

Винною у загибелі багатьох людей вважають тодішню владу. Що вона наказувала, то те свої мусили робити. Люди боялися за себе і мусили коритися.

ВОРОНА Надія Максимівна, 1930 року народження, с. Кунча, Теофіпольський район.

Записала Квасюк Г.В., соціальний працівник, 30.01.2008 р.

Голод був. Сама не пам'ятаю, але розповідала мама. Хто не йшов в колгосп, то розказували, що все забирали. В нас забрали три качки, три відрі пшениці. Городу не давали, а біля хати побили колики, бо дальше вже була земля не наша. Все забирали серед білого дня. Забирали свої з села Пилип Казмірчук та Іван Сторожук. Вмерли з голоду дід — Борболюк Трохим і баба - Борболюк Тетяна. Бабуня на полі збирали колоски в кишеню і так і вмерли. Так із тими колосками в кишені їх і поховали.

Сім'я в нас була велика, шестеро дітей, голодували, рятувалися як могли. Робили кашу з цукрових буряків, збирали біля колгоспних кагат погнилі бараболі і пекли такі пампушки. З сім'я конопель робили сім'яче молоко. Таке було їдло. Ще треба було платити великі податки.

БЕРЕЗЮК Марія Климентіївна, с. Мар'янівка, Теофіпольський район.

Записала Марценюк Н.В., вчителька Мар'янецької ЗОШ, 24.01.2008 р.

Коли я була ще дитиною, то в сім'ї їли лободу, кропиву. Та не тільки я, а всі односельчани. Трапилося так, що за один день вирвали всю лободу, а за ніч вона підросла і її знову рвали. Та не було її чим посолити, бо солі не було. Моя сім'я одержала 7 рублів за тата, який загинув на фронті. Послали мене в Частівку за сіллю. І за 7 рублів вийшло півсотки солі.

А ще ходила в Радимиль (за Почаєвом) до двоюрідного дядька за продуктами. Цілий день пішки добиралися додому, несучи на плечах відро бараболь, пшоно й пампушки, які мені напекли, на дорогу. А йти було страшно, бо кругом був голод, і люди, які бачили, що ти щось несеш їстівне, вбивали і відбирали продукти. Дуже бідувала наша сім'я в ті роки.

ГОНЧАРУК Ольга Савівна, с. Мар'янівка, Теофіпольський район.

Записала Марценюк Н.В., вчителька Мар'янецької ЗОШ, 30.01.2008 р.

Пригадую випадок, про який розповідали мої батьки. Був голод. В селі вже не можна було знайти ні лободи, ні кропиву. Не було ні kota, ні собаки - з'їли все. І ні зернини, ні картоплини - все підчистили гицелі - у сільраді їх називали активом. Боже, скільки лиха вчинив цей актив! Наша сусідка пошила для своєї донечки ляльку: зверху ганчір'я, а всередині - жменя чи дві зерна. І от прийшли гицелі. Один відразу до колиски. Дитина - в плач, притиснула

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ту ляльку до грудей, не віддає. Вихопив, розірвав, зерно пересипав собі в кишеню, а ганчір'я - на долівку, та ще й розтоптав.

ЗАХАРЧУК Олексій Кузьмович, с. Мар'янівка, Теофіпольський район.

*Записала Марценюк Н.В., вчителька
Мар'янецької ЗОШ, 17.01.2008 р.*

Довгий час мене рятувало поле за річку. На ньому восени росла картопля. Бульби, які залишилися в землі, погнили. Цього корму я і шукав. Як собака, видобував пальцями із землі чорну зогнилу картоплю. Знайдене приносив додому, сестра полоскала в воді і пекла оладки. Чорні як земля.

СИВАК Ганна Романівна, с. Мар'янівка, Теофіпольський район.

*Записала Марценюк Н.В., вчителька
Мар'янецької ЗОШ, 15.01.2008 р.*

Невеселими були роки 32 і 33, особливо зима 33-го. Надворі заметіль, в хаті холод ще й до того немає що їсти. Попухлі з голоду люди ходять під плотами, просять в інших щось з'їсти, але й ті люди не мають нічого, кажуть: «У мене на печі шестеро дітей голодних сидить». Багато за зиму повмирало людей з голоду. Настала весна, тут і літо, але й надалі не було що їсти. Виходили люди на беріг та й щубрали зелену травку. З гички варили печіс. З лободи - волок. Та й цього не всі мали, бо ж не було насіння посіяти буряки чи посадити картоплю.

СОВБЕЦЬКА Анастасія Степанівна, с. Мар'янівка, Теофіпольський район.

*Записала Марценюк Н.В., вчителька
Мар'янецької ЗОШ, 15.01.2008 р.*

Найкритичнішою була весна 1933 року. Голод наступав безжалюно. Я і сестра на садибі і біля неї повиривали всю лободу, кропиву, навіть траву, листя з кущів. Усе це бабуся варила, і ми їли.

СТЕЦЮК Іван Дмитрович, с. Мар'янівка, Теофіпольський район.

*Записала Марценюк Н.В., вчителька
Мар'янецької ЗОШ, 15.01.2008 р.*

У голодоморний 1933 рік мені виповнилося 6 років. Весною, коли пробудилася земля, вкрилася зеленню і зацвіли сади, голод безжалісно косив і малого, і старого. Їли лободу, кропиву, цвіт білої акації, калачики - все, що можна було їсти. Хата наша стояла неподалік річки, яка весною вкривалася очеретом, рогозою. Полізу у воду, навитягаю шпичаків з

рогози та молоденького очерету, принесу до хати - і маємо що їсти. Я вмів спритно лазити по деревах. Надеру грачних чи сорочачих яєць, молоденьких граченят - підмога сім'ї. Так і вижили.

ФУРМАН Федора Марківна, с. Мар'янівка, Теофіпольський район.

*Записала Марценюк Н.В., вчителька
Мар'янецької ЗОШ, 24.01.2008 р.*

Був великий голод, картопля не вродила, не було що їсти. Хліба не було. Мололи лущайки від картоплі, лободу і пекли такий хліб - чуреки. А ще варили волок з лободи, щирію з часником, якщо він був. Корови в селі крали. У мене була корова, яка давала вдень три сороковки молока. Було напече мама чуреків, полл'є молоком їх і дає дітям їсти. Матері ходили по селах, просили їсти, бувало дітей своїх кидали на базарах, на вокзалах, а тоді ходять і плачуть. В нас границі не було, то ходили в Молотків, просили кусок хліба. А ще в річці збирали шкайки, доставали їх як могли, кололи на дві частини, виїдали серединки.

А вже як почалися жнива, то були колоски. Люди почали збирати на зібраному полі маленькі колосочки, але за них судили, давали багато років тюрми, висилали в Сибір.

ІВАНЮК Катерина Митрофанівна, с. Мар'янівка, Теофіпольський район.

*Записала Марценюк Н.В., вчителька
Мар'янецької ЗОШ, 24.01.2008 р.*

У 30-х роках проходило утворення колгоспів. Більшість господарів зразу вступали в колгоспи, але окремі люди не хотіли вступати в колгоспи, то їх вигонили із своєї хати далеко за межі України, кого у Сибір, а кого в Казахстан. Земля-годувальниця, а в той же час земля не оброблялася, заростала бур'янами, от і почався голод. Багато дорослих людей і малих дітей повимирали з голоду.

МЕЛЬНИК Марія Нетихонівна, с. Мар'янівка, Теофіпольський район.

*Записала Марценюк Н.В., вчителька
Мар'янецької ЗОШ, 30.01.2008 р.*

Найбільше горе нас спіткало в 1932-1933 роки. Штучно створений голод чорною пеленою накрив мешканців села. Бригади активістів ходили з хати в хату і забирали все, що було в селян: зерно, картоплю, буряки. Вимітали до зернини. Тих, хто намагався щось із зерна заховати, називали підкуркульниками, ворогами народу. Їх заарештовували, висилали, їхні хати, хліви, стодоли розбирали і відвозили розібране на колгоспний двір. У нас забрали

все. Остання комісія відвідала нас вдень і відбрала останню торбину з квасолею. І не лишилося в хаті ні крихти хліба, ні зернини, ні картоплини».

ФУРСА Тіна Кирилівна, 1919 року народження, с. Малі Жеребки, Теофіпольський район.

Записав правнук Фурса Олександр, учень 6 класу Базалійської ЗОШ, 18.02.2008 р.

У той страшний голодний рік мені було 13 років. Ще в сім'ї було, крім мене, двоє дітей - Ганна та Петро. І в 1932 році народився наймолодший мій брат Кален, який через голод ледве залишився живий.

Батьки мої були „куркулями” - важко трудилися вони і ми діти, на власному полі з ранку до ночі, але їх так називали тому, що не хотіли вступати в колгосп. За що батько і поплатився, бо в 1934 році його, як “ворога народу”, забрали в НКВС. Але це було пізніше. А той страшний 32-й рік запам'ятався мені як рік горя, сліз, голоду і постійного страху. І хоч у нас було своє поле, але все, що вродило на ньому, у нас забрали. Ми збирали кропиву, лободу, а мама кришила її, солила, і ми це їли. Ще збирали на полях гнилі бараболі, мама добавляла туди луску із гречки, (яку ми, діти, потай, щоб ніхто не бачив, збирали біля колгоспного млина, бо ж ми були „куркулятами”), перетирала все це, і виходила така собі кашка.

Коли настала весна, з'явилися для нас ласощі - бруньки з акації.

Але найгірше було малому Каленю, він же не міг все це їсти, не знаю, як він і вижив. А в селі вмирало багато людей - і дорослі, і діти. Були сім'ї, в яких за тиждень вмирало двоє-трьох діток.

А ще пам'ятаю випадок, як мама назбирала на полі колосків, і дуже раділа, що приготує нам їсти. Але сусід доніс на маму в сільраду, і за нею прийшли. Але, побачивши нас, малих дітей, і ще й немовля на руках, маму пожаліли і не забрали.

Ось такі були страшні роки.

ВОЙТОВИЧ Василь Григорович, с. Михиринці, Теофіпольський район.

Записала Войтович Т.І., бібліотекар Михиринецької сільської бібліотеки, 07.02.2008 р.

Батько мій, Войтович Г.К., працював у роки голодомору в колгоспі. Бо ж до масової колективізації добровільно записався до колгоспу. Люди нашого села відчували голод, але не настільки, як селяни інших сіл. Ті, хто добровільно вступили у колгосп, могли залишити у своєму дворі корівку. От наша сім'я тримала корову. Мали трохи молока і ця корова нас врятувала. Правда, щоб прогодувати її довелось розкрити хату, хлів. Як трохи розвеснилося на пасовище гонили. Нас тоді колгосп підтримував. Давали продукти на трудовдень. Люди навіть з інших

сіл приходили в наше село, щоб захиститися від голоду, і селяни ділились останнім шматком хліба, крупою, молоком.

Приходили люди з Лютарівки, Ординець, з Чуخلів: сім'ї Свірневських, Кухарських, Шпіль, Нацевич (на жаль, імен не пам'ятаю). Вони, щоб вижити пішли до нас працювати в колгосп, їм давали пайку (тобто їжу). Проживали в панському будинку, він був як гуртожиток для людей, які приходили. І як не було тяжко, але вижили. А потім дозрів новий урожай і стало трішки легше. «Прошу в Бога лиш одного: щоб ні тобі, ні твоїм дітям та онукам ніколи не доводилось пережити щось подібне».

ДОВЖУК Афанасій Артемович, с. Новоставці, Теофіпольський район.

Записав Галюк Юрій, учень 11 класу Новоставецької ЗОШ, 2004 р.

Що ми їли? Хопту, кропиву, зіпсовані, часом гнилі бараболі, якщо були. Якщо не було нічого, мати ночами, аби прогодувати мене з братом і сестрою, ходили на поле, щоб нарізати колосків і щось нам приготувати. Як могли так виживали. На той час живі не встигали ховати мертвих. Одне добре було що по сусідству жив піп. Інколи втрюх підемо до нього, і він нагодує нас супом. В ті часи за маленький кусочок хліба могли убити.

Коли приходила комісія, забирала усе, навіть напівгнилий бурячок. Якщо посмієш відстоювати своє, висилають на Сибір, а звідти мало хто повертався. Пам'ятаю, прийшло якось троє чоловіків, один з яких був з паперами. Ми саме були усі в хаті: мати з батьком, я і брат, сестра. Вони зайшли у хату і зразу почали щось шукати. Забрали жменю квасолі і ще в кутку найшли трішки проса. Мати як не просила, все одно не віддали. Не дивилися на те, що діти хочуть їсти, пухнуть від голоду. Хоча я тоді був малий, але буду пам'ятати це до кінця свого життя.

МАРИНЮК Євдокія Платонівна, 1915 року народження, с. Новоставці, Теофіпольський район.

Записала Грановська Тетяна, учениця 11 класу Новоставецької ЗОШ, 1999 р.

Страшні то були часи, діти. По селі їздили вози і збирали мертвих, кидали по 20 душ в яму. Їли все, що можна: листя з вишні, цвіт з акації, з липового цвіту пекли пампушки, варили коріння з татарського зілля. По сусідству, в одній хаті жило дві дочки, син, батько і мати. Всі п'ятеро погинули від голоду. Хати стояли порожніми. Горе то було велике. Люди мерли, як мухи, а хто жив, то дуже пух, бувало, як станеш на опухлі ноги, то бризкає далеко. Як ми зараз мріємо про хороше багате життя, так тоді ми мріяли про окраєць хліба. Отаке-то було життя.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ЩУРОВСЬКИЙ Василь Миронович, 1924 року народження, с. Новоставці, Теофіпольський район.

Записала Грановська Тетяна, учениця 11 класу Новоставецької ЗОШ, 1999 р.

На початку 1933 року всюди в Україні хлібних запасів не залишилося, а треба було ще дожити до нового врожаю. Рятуючись від голоду, селяни перебиралися у міста, але часто й там не знаходили порятунку від голодної смерті.

Намагаючись урятувати дітей, батьки почали залишати їх біля державних установ, лікарень, на вокзалах і просто на вулицях. Щоб припинити втечу селян часто на дорогах до міст виставлялися озброєні загони, щоб перешкодити втечам.

Вмирили від голоду вже в перший місяць. Селяни були позбавлені всього їстівного. Голод охопив величезну територію, та найбільше - Україну.

У 1932-1933 рр. багато вмирало населення, особливо діти і старики.

Ми змушені були їсти собак, котів, пацюків, трупи коней, листя й кору дерев, лободу, кропиву, ловити ящірок, ховрашків, їжаків. Весною 1933 року було багато ящірок. Їх важко було впіймати, але ми старалися, потім пекли на вогні, ділили між собою.

Ми, діти, були страшні: на високих ніжках, величезні животи. Одна з сестер спухла, а тоді померла.

Села обезлюдніли. Живі не мали сил ховати померлих. Вмирили від голоду здебільшого селяни-українці. Ми знали, звідки зло прийшло, але ж зробити нічого не могли. Лиш пошепки могли говорити один з одним.

СУТ Ганна Іванівна, 1928 року народження, с. Святець, Теофіпольський район.

Записала Сут Н.В., вчитель Святецької ЗОШ, 25.01.2008 р.

Я ще була малою, але деякі епізоди з тих далеких часів пам'ятаю.

У ті часи ходили по хатах ексекutori і забирали у людей все, що могли. Їсти не було що. Пам'ятаю, як по селі ходили дві дівчини, великі вже, говорили на них Габрукові дівки. Вони були всі опухлі, ноги, як колоди, очі страшні. А потім по селу говорили, що вони під плотом разом повмирили. Їх закопали без похорону, не знаю, чи хто зробив труну, чи просто закидали їх землею.

Екзекуція зганяла людей в колгоспи. Хто пішов добровільно, то тим було краще, а хто не пішов, то у них забирали все: худобу, домашні пожитки, навіть одяг. Межі переорювали і силою примушували йти до колгоспу. На обійстя накладали страшенні податки і їх треба було сплатити за 24 години. А сплатити не було чим, тоді над людьми чинили справжню розправу. Грабували, виганяли з будинків.

У нашому селі голодували не всі, тому що ми були коло границі і дехто спасався сам і сім'ю спасав «западною».

Пам'ятаю, як в село привезли великий віз (драбиняк) з дітьми. Під ними було трішки підстелено соломи. А ті діти, то тільки був знак від дітей: шкіра і кістки. Тоді зігнали до церкви на вигін людей і почали ті діти примусово роздавати по сім'ях. Хто не хотів брати, бо ж вдома не було самим що їсти, насильно покинуть ту дитину на подвір'ї, а ти роби, що хочеш. Із таких дітей у нашому селі ще живе Туз Настя. Вона була завезена з тими голодуючими.

Той голод був не тільки у 1932-1933 роках, а ще довго до і після війни ми були жадні скибочки хліба.

Хай Бог боронить усіх живущих від такого страхиття, яке пережило моє покоління.

СИБЕРСЬКА Степанка Кузьмівна, 1918 року народження, с. Новоставці, Теофіпольський район.

Записала Грановська Тетяна, учениця 11 класу Новоставецької ЗОШ, 1999 р.

Дуже пухли від голоду. Треба було повіки піднімати руками, щоб щось бачити. Ховали все їстівне, щоб не забрали.

Потім були жнива. Старались сховати за пазуху хоч жменю зерна. Кого ж ловили, то відразу судили. Хто мав корову, то легше було вижити. Навіть доходило до того, що вбивали за скибочку хліба.

БУЛЬБАХ Віра Несторівна, с. Човгузів, Теофіпольський район.

Записала Більбах Неля та Довжук Тетяна, учениці 8 класу Човгузівської ЗОШ, 06.02.2008 р.

Я ще тоді була малою і не можу сказати, хто був винуватцем страшного голодомору, але тільки пам'ятаю, що не було чого їсти. Пам'ятаю мама терла сирі бараболі на дрібненьку тертку і висівала гречану полову і тією половиною замішувала ті бараболі і пекла такий хліб.

Дуже багато старих людей з малими дітьми ходили просити. Вони просили хліба, будь-що поїсти. А в нас самих нічого не було.

Пам'ятаю одного разу на сніданок мама зварила нам по три картоплинки, і тільки-но ми їх з'їли, а лушпайки ще лежали на столі, як старенька бабуся з дівчинкою входять до хати, а та дівчинка нічого не каже, а йде прямо до стола і жадібно з'їдає ті лушпайки.

Ми тут також були бідні, але якось виживали, не було масового вимирання. Може тому, що ми жили на заході, а Росія на захід менше заглядала.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ РАЙОН

СИРОЖКО Ганна Максимівна, 1918 року народження, с. Андрійківці, Хмельницький район.

Записав Б'ялковський Ф., директор Андрійковецької ЗОШ, 28.01.2008 р.

У 1933 році мені було 15 років. Добре пам'ятаю той важкий рік. Наших батьків перед цим розкуркулили, вигнали їх із шістьма дітьми із власної хати. У сім'ї, крім мене, було троє братів і дві сестри. Їсти не було що, ходили в поле, збирали дикий щавель, і з нього варили борщ.

Коли почалися жнива, ходили збирати колоски, потім їх терли. Боршно було грубим, так як зерно розтирали на камінні, бо жорна забрали місцеві активісти. З того борошна мама пекла „підпалки”. Цей хліб був для мене найдорожчим. Батьки того хліба давали небагато. Пам'ятаю, як одного разу батьки пішли в поле, а сестрі Наді наказали, щоб вона хліба більше не їла, тому що їй стане зле. Сестра не послухала, поїла того хліба і до ранку померла. Така сама доля спіткала і мого брата Петра. Він теж незабаром помер.

Жертвою голоду у нашому селі став також Смоляк Сидір, вже не пам'ятаю як його по батькові. Жив на місці сучасного господарства Басмаги Марії Сидорівни.

БАСМАГА Ганна Дем'янівна, 1927 року народження, с. Андрійківці, Хмельницький район.

Записав Б'ялковський Ф., директор Андрійковецької ЗОШ, 28.01.2008 р.

Батько, Домін Дем'ян Антонович, працював у місцевому господарстві на різних роботах. Мати, Домін Мар'яна Вікентіївна, працювала у ланці.

У 1933 році мені було 6 років. Добре пам'ятаю той жакливий час. Крім мене, у сім'ї було ще двоє хлопців – Іван і Йосип. Пригадую, як місцеві організатори колгоспу забрали у нас єдину корову. Ми дуже плакали і довго бігли за тією коровою.

Їли все, що тільки можна було їсти. Полегшення настало тоді, коли з'явилися колоски. Зерно розтирали на камені і з того грубого борошна мама пекла так звані „плячки”. Жорен у нас не було, їх також забрали організатори колгоспу.

Пригадую, що жертвою голоду став колгоспний охоронець, наш сусід Орловський Іван. Об'їжджаючи поле, він наївся гороху, так там на полі і помер. Біля нього стояв його кінь.

Чула, що в інших селах дуже багато людей повми-

рало від голоду. Наших людей врятувало те, що багато хто з них працював на заготбазі, що була на станції Скібнево. Там робітникам давали трохи зерна. І це багатьох врятувало від голодної смерті.

КОЗИРА Юзефа Антонівна, 1917 року народження, с. Андрійківці, Хмельницький район.

Записав Б'ялковський Ф., директор Андрійковецької ЗОШ, 28.01.2008 р.

Батько мій, Плюх Антон, загинув в роки Першої Світової війни 1914-1918 рр. Мати, Плюх Анеля, померла після революції.

У мене в сім'ї були сестри Броніслава, Софія, брати Йосип, Антон, Мар'ян. Всі вони пережили голод 1932-1933 років. Мене взяли на виховання дядько і тітка татової сестри, вони жили заможніше, ніж ми.

Пам'ятаю, що людям було дуже важко. Жертвами голодомору стали Калан Петро Михайлович і його сини Антон і Петро Петровичі. Я була у них на похоронах.

ХОПТА Анеля Войтківна, 1919 року народження, с. Андрійківці, Хмельницький район.

Записав Б'ялковський Ф., директор Андрійковецької ЗОШ, 28.01.2008 р.

Батько, Хопта Войтко Іванович, працював у 1932-1933 рр. комірником у місцевому колгоспі. Мати, Хопта Доміна Іванівна, працювала в ланці.

Коли був голод, мені було 14 років. Люди в селі дуже бідували, але наша сім'я цього не відчувала. Батько приносив щось із роботи для нас, допомагав ще й іншим людям.

В кінці зими 1937 року батько був репресований, відтоді ми його не бачили.

ПАНЧУК Ганна Михайлівна, 1916 року народження, с. Андрійківці, Хмельницький район.

Записав Б'ялковський Ф., директор Андрійковецької ЗОШ, 28.01.2008 р.

Неможливо без болю і серця описати горе нашого села у 1933 році. Це один жах.

Ще восени 1932 року забрали в усіх жителів села до крихти все зерно. Починаючи з лютого-березня 1933 року в людей закінчилась картопля, буряки,

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

кваснина. Хто мав корову, то ще якимось виживав, трохи тримався на молоці. Для людей в селі розпочався страшний голод. Їли все, що потрапляло до рук: гречану полову, змішану із зеленою лободою, кропивою, збирали по полях гнилу картоплю, перемерзлу за зиму, сушили її і робили борошно, з якого варили щось подібне до їжі. Їли різну зелень, листя липи, дикий мак. Збирали в гніздах воронячі яйця і навіть малих воронят.

А в основному, люди паслись як худоба. Ходили опухлі, нервові. Дорослі, як могли, робили в колгоспі, бо їм там давали по черпаку баланди. Помирали, ходячи, повзаючи або лежачи на постеленій соломі у хаті. Всі, хто міг рухатися шукали їжу.

Одного разу ми бачили таку страшну пригоду з конем. Тоді і люди, і коні ходили по селу худі, наче висушені, ребра зверху, хребет – наче пилка. І ось такий кінь упав посеред вулиці і здихав. Тут на нього кинулися із сокирами люди. Хтось відрубав ногу, хтось голову, хтось забрав бебехи. Налетіла зграя воронів. Ворони тягнули дохлятину від людей, люди – від воронів.

Люди ходили страшні, озвірілі. Пухли ноги, руки, живіт, обличчя, лопала шкіра, текло.

Вмирили цілі сім'ї. Їх возили, наче дрова. Ніхто не оплакував, не виряджав в останню путь, ніхто не прощався. Над могилами не було кому стояти. Привіз син матір хоронити, розхристану, розпатлану, в чорній сорочці. Замотав у ряднину, викопав ямку в коліна і посадив наче курку, потім засипав.

Коли починали дозрівати пшениця і жито, люди кидалися до колосків. Але там їх чекали батоги „активістів”, сторожів, яким спеціально давали коней і зробило у полі вишку, щоб спостерігати, чи не „крадуть” колгоспне зерно. Зморені голодом люди вкрай виснажились. З'ївши свіжого, ще не зовсім стиглого зерна, помирали. Ось такий був страшний голод.

НАКОНЕЧНА Килина Созонівна, 1924 року народження, с. Аркадіївці, Хмельницький район.

Записала Наконечна Вікторія, студентка Хмельницького інституту МАУП, 2007 р.

Дуже велике горе було, дуже багато людей вимерло. Пухли з голоду, вмирили, не було кому хоронити, по кілька днів лежали в своїх хатах.

Почалося це тоді, як пішли розкуркулювати, але ж не тільки куркулів, а усіх підряд. У людей забирали все, що було: зерно, худобу, картоплю, дрантя; розбирали хліви, клуні. Люди плакали, кричали, але на них не звертали уваги. І всіх називали куркулями. І якби ж то чужі забирали, а то ж свої, сільські люди. І ще до того ж обзивали куркулями й погрожували, хоч знали, як тяжко все людям діставалось.

В нас теж забрали корову, кури, подушки, була одна нова хустка - і ту забрали. Тоді почали ховати

те, що залишилось, в лісі. То й там знаходили і забирали.

Люди почали вмирати, не було що їсти. Їли котів, собак, ракушки, їли траву. У нас у селі рвали листя й цвіт з липи, сушили, топтали і пекли з нього хліб. Тільки то не хліб був ... Хто й посадив картоплю, то врожаю з неї не збрали, бо вишпортували її, крали.

Люди рятувалися, як могли. Хто мав силу ходити по заробітках, той вижив, а хто був старий, не мав сили - вмирили. Мати теж ходила. За день давали шматочок хліба, такий, як сірникова коробка. Вже як ішли додому, дали по три кілограми цукру.

Ходять люди на роботу, плачуть, їсти нема що, руки і ноги пухнуть. Ну, правління колгоспу рішає варити що-небудь гаряче. І варять вижаний суп, на полудень люди йдуть з роботи і беруть гарячий суп. Мати з'їдять трохи, а решту мені несуть, а я їх так виглядала ... Так ми й вижили.

А пам'ятаю, якимось з мамою навбирали на горі в поросі квасолі, може, зо дві склянки. Мама побачила в вікно, що йдуть ті „комісари”. Хутенько зсипала квасолію в горщик, залила водою, поставила в піч, неначе варить. Думаєте, врятували квасолію? Еге, від них врятуеш! Висунув горщик з печі, вилляв воду, а квасолію забрав. Живу і думаю про це. Скільки літ минуло, а не забувається...

БОЖОК Ольга Леонтіївна, 1929 року народження, с. Аркадіївці, Хмельницький район.

Записала Божок С., директор Аркадієвецької ЗОШ, 2008 р.

Нас було четверо у мамі. Батько помер у 1930-му. Не попухли з голоду, бо була корівка. На ніч забирали її до хати. В той час корови крали. Нашморгаємо насіння з лободи чи кропиви – мама й кашки зварять. А ще любили „лопуцьки” їсти. Це кушці такі, тепер я їх не бачу, щоб росли. Бувало до колгоспної кухні притягнуть зрізану деревину, щоб у плиті топтити, а ми вже тут як тут. За мить і листочка на ній не залишиться. Особливо смачними були листочки з берези.

Колгоспникам обід в поле вивозили – варені буряки. Так верчусь біля них – хтось-таки і дасть шматочок буряка. Тепер ніяка цукерка такою смачною не здається, як тоді той буряк був. А як виглядали маму з поля! Вони ж приносили щодня 100 грам хліба, а нас четверо. Розділять мама той хлібець між нами – я його з годину лижу, щоб смак довше відчувати.

В сусідстві у нас був чоловік. Він мав кілька мішків картоплі. Прийшов до нас та й просить маму: „Сховайте мою картопельку в себе. До вас не придуть трусити – батько ж був головою колгоспу – у мене заберуть”. Забрали і у нас. Не тільки сусідову, а й нашу. Знаю була сім'я в селі, де вимерли всі до одного. А як прізвища – не пам'ятаю. Були й такі, що своїх членів родини морили голодом, аби самим вижити. І корову мали, а молочко на базар відноси-

ли. Просить чоловік у жінки кружечку молока, а та воду забілить молоком та й подасть. Гріха не боялась. Помер він від голодної смерті.

МОРОЗОВА Марія Іванівна, 1927 року народження, с. Аркадіївці, Хмельницький район.

Записала Божок С., директор Аркадієвецької ЗОШ, 2008 р.

Я думала, що ніколи хліба не наїмся. Жахи мені ще й досі сняться. Мені було 6 років, а братові – 14. Чорна біда поселилась в хаті: ні запалити, ні зварити. Мама лежать на одному тапчані, тато – на другому. Ноги, ніби валянки, животи великі – попухи від голоду. Щодня приходила з горням молока сусідка. Всім по квартирі розділить. Мама марила з голоду і просила не давати татові. Брат в полі працював. Там їм буряки варені давали. А я равликів збирала. Принесу мамі, а вони стогнуть і їсти їх не можуть. А коли люди городи посадили, ходила картопельку вишпортувала з ямок. Гонили мене. А я їстоньки хотіла. Батьки померли одного дня. Нас із братом забрали до притулку. Там було багато таких сиріт, як ми. Це нас і врятувало від голодної смерті.

ЯЦИШИНА Ольга Тимофіївна, 1928 року народження, с. Аркадіївці, Хмельницький район.

Записала Божок С., директор Аркадієвецької ЗОШ, 2008 р.

Ніколи не забуду цього. Картоплину чи дві мама покришать, лободи вкинуть і зварять супчик такий. Хоче їжте за один раз, хоче – за два, але на цілий день. Самі на роботу йдуть. А на току горох в мішках волочили. Можна було їсти той горох по троху. От вони кілька тих горошин ніби в рот кладуть, а самі за пазуху, потай, щоб ніхто не побачив. А увечері додому принесли, щоб у юшку кілька горошин кидати – пахнути ж буде. Побачили. Прийшли ж свої. Стали шукати кругом – знайшли дві жменьки гороху і забрали. Мама руки цілують, на колінах повзають, просять щоб залишили – забрали.

БОЖОК Фросина Гнатівна, 1906 року народження, с. Аркадіївці, Хмельницький район.

Записала Божок С., директор Аркадієвецької ЗОШ, 2008 р.

Це почалося в грудні 1929 року. На зборах незаможників поставлено питання про організацію колгоспу. Ініціатори: Наумов П., Лисий Л., Власов О. До 1 січня 1930 року в колгосп вступило 60 господарств. В січні було обрано перше правління колгоспу. Проскурівський райвиконком затвердив організацію артілі ім. Петровського. Перший голова – Лисий Леонтій Омелянович. В березні 1930 року в

село приїхав 25-тисячник, робітник із ст. Дебальцево – Алексеев, член ВКП(б). Під його керівництвом була створена партійна група, що розпочала боротьбу за розширення колгоспу. В ході колективізації використовувались залякування, арешти, розкуркулення господарств, що не бажали вступати до колгоспу. Це викликало супротив селян, однак повстання, яке було в сусідніх Печеськах, не було. До лютого 1931 року з „куркулями” в селі було покінчено.

Бригади активістів „трусили горшки” у кожній садибі. Люди почали вмирати з голоду. Опухали ноги, набрякали обличчя. Харчувалися листям, травою. Хто мав золото, срібло, збережені ще з царських часів, міняли на мізерні порції хліба та крупи в проскурівському «Торгсині». Скільки вимерло жителів ніхто й не пам'ятає.

Мій брат, Божок Іван Миколайович, весь час намагався здобути для нас їжу. Тоді вже достиг горох. Крадькома добрався до поля. Встиг вирвати лише один стручок. Де не візьмись член езекуційної бригади. Нагайка зміюкою в'їлась в дитяче тільце. До самої хати гнав нелюд дитину, лупцюючи нагайкою. І за що? За кілька горошин. Таке неможливо забути...

БАТУРКО Ксенія Юхимівна, 1923 року народження, с. Антонівка, Хмельницький район.

Записала Малькут О., директор Антонівської ЗОШ, 2006 р.

Своє дитинство я провела у селі Катеринівка Хмельницького району. Сім'я у нас складалася із семи чоловік. Батько і мати, і нас п'ятеро дітей. В сім'ї я була найстарша, з 1923 року народження. Братам і сестрам було: 8 років, 5 років, 3 роки, 6 місяців. Сім'я була дружна: мати ходила сапати буряк (він тоді, у 33-му році, вродив дуже гарно), батько – у кузні, старші діти доглядали молодших. Було хазяйство – стара корівка.

33-ий рік приніс страшне горе і нещастя – голод. Горе, яке і досі мені сниться, і беручи в руки кусочок хліба, мені хочеться його притиснути до грудей.

У 33-му році мені було 10 років. Їсти не було нічого. В хаті навіть не розпалювали печі, бо нічого було варити. Я із старшим братом, ходили по городах, збирали гнилу картоплю. Часто люди гонили нас, сварилися, кричали, що і в них є кому позбирати. Рвали лободу і свиріпу, варили суп. Колір цього супу був зелений, а на смак він був гіркий. Ходили в ліс, гляділи дерева акацій і їли її цвіт. Ще в торбинку рвали молодшим братам і сестрам, які в дома лежали на печі і пухли від голоду.

Часто в селі було чути крики. То вмирили люди. Голосили матері, ховаючи своїх дітей, які попухли від голоду. А найбільша новина сколихнула все село, коли Маринка (прізвища не пам'ятаю), зварилася і з'їла свого синочка. У неї було четверо дітей.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Діти почали пухнути. Не знаю чи дитя вмерло, чи вона його зарізала. Але прийшовши до неї, її сусідка побачила, що діти їдять м'ясо. Потім уже дізналася про це лихо. Після цього всі люди далеко ходили її подвір'я.

Хоронили всіх на місцевому цвинтарі. Завертали в рядно і кидали у яму. Нашій сім'ї пощастило, завдяки батькам і Господу богу ми всі залишилися живі.

БОРОВСЬКА Харитина Сергіївна, 1921 року народження, с. Антонівка, Хмельницький район.

Записала Малькут О., директор Антонівської ЗОШ, 2006 р.

Сім'я у нас складалася з десяти чоловік. Правда, батько дуже рано помер і залишилось нас дев'ятеро чоловік - мати і восьмеро дітей. Мені дуже важко згадувати ті страшні роки і зараз сльози на очах, бо було дуже важко. Була в нас корова, але радянська влада забрала. Залишились без нічого.

33-й рік приніс дуже страшне горе – голод. Мати виносила з хати все, що було. Ходила по селах міняти на муку.

У 1933 році мені було 12 років. Їсти не було нічого, картоплю червиву їли. Баланду варили з трави. Баланда – це такий поросячий суп. Я ходила в ліс, приносила дрова і так палили в печі і варили якусь юшку. Ловила горобців, то це було справжнє свято, бо суп був дуже смачний. Скубали горобця, мили і їли, м'ясо – дуже було смачне.

Часто в селі було чути крики. То вмирили люди, часом ідучи. Всі мої рідні помирали, а я залишилась живою і якщо згадаю про цей рік, то серце кров'ю обливається.

Не дай Бог його нашим дітям знати.

САВЕНКО Марія Климівна, 1916 року народження, с. Антонівка, Хмельницький район.

Записала Малькут О., директор Антонівської ЗОШ, 2006 р.

Сім'я складалась з трьох людей. Я в сім'ї була наймолодша донька. Батько помер від тифу, і мама сама годувала нас.

Коли був голодомор, то мені було 16 років, я добре все пам'ятаю. Яке то було страхіття! В нас був кусок поля і ми його обробляли, садили буряк цукровий. Хліба не було. Ходили на Осташчину (с. Осташки) і збирали гнилу картоплю, м'яли її, лили молоко і пекли млинці на голій плиті. Тії млинці погано жарились, але їсти треба було щось, бо вмирати не хотілось. Як всі харчі виходили, то моя мама ловила щурів, вбивала їх і варила на плиті чи борщ, чи суп. Кидала ще лободу, щоб трохи був смачніший.

Наприкінці 1933 року голод в селі набрав великих

масштабів. Ми їли кору дерев, жаби ловили в ставку і варили юшку, трупи коней. Було такі випадки, що люди ходили і викопували трупи людей і також їли. Було дуже страшно, але я вижила всім смертям на зло і ще досі живу завдяки Господу богу.

ФЕДЬКОВА Ольга Іванівна, ЯЦУНЬ Ганна Олексіївна, ЖИВЕГА Параска Григорівна, с. Бахматівці, Хмельницький район.

Записав Сімчук Олег, вчитель Пироговецької ЗОШ, 19.09.1996 р.

За 1932-1933 роки в Бахматівцях багато людей померло. Серед них були люди, які померли від старості, від хвороб. Були люди, які померли від голоду.

Людей спасали дійні корови і буряки. Помирали люди, які не мали корови і нічого. Село виручав ліс, що знаходився навколо села. Люди збирали дрова, несли в місто на базар, продавали і купляли або обмінювали їх на просо на затірку, або якісь інші крупи. Винуватцями цих подій найбільше були сільські активісти, які ходили по хатах із шпичками і забирали все, що знаходили їстівного.

РОЖКОВА Марія Олександрівна, 1923 року народження, с. Бережанка, Хмельницький район.

Записала Красуцька С., учениця 9 класу Бережанської ЗОШ, 2007 р.

Батько залишився інвалідом з часів світової війни 1914 року. З народжених 12 дітей в живих залишилося шестеро. В 1930 році, як сім'ю заможника, вислали з села, забрали житло, усе майно і харчі, не залишили нічого на прожиття.

Сім'ю відправляють у вислання до Сибіру. Везли в товарних вагонах, як худобу. До року жили в палатках на березі річки, де бачили навколо себе лише тайгу. Але оскільки батько був непрацевдатним, а сім'я – багатодітна, то комісія по справах репресованих дозволила нам повернутися на своє Поділля. Та нікуди було нам повертатися. Житла не було, прийняли до себе, з жалю, далекі родичі. Незадовго знову викликають батька і дали наказ: за 24 години зібратися, бо відправляють нас на Черкащину, в район Умані. Дали в селі хату без вікон і дверей. Батько робив бочки, діжки від малих до великих, а ми, діти носили їх по селах й цим заробляли собі на прожиття.

Не витримав лихої долі і тут, на чужині, в 1933 році, помирає батько і старша 23-річна сестра Настя. Матір, через якийсь час, визнали непрацевдатною і сім'я наша повертається напередодні війни, в рідне село на свою маленьку батьківщину.

Важкі спогади ятрять душу. Що пережило наше покоління, хай ніколи не повториться для наступних поколінь.

ЗАБУДЬКО Марія Михайлівна, 1922 року народження, с. Бережанка, Хмельницький район.

Записала Красуцька С., учениця 9 класу
Бережанської ЗОШ, 2007 р.

За два тижні померли мої батьки, залишивши нас четверо: троє хлопців і я. В селі діяв тимчасовий сирітський дім у розкуркуленій хаті. Бабуня просила вернути з колгоспного двору корівку – не віддали, змушені були викупити власну худобину. Партійні та комсомольські активісти вимітали все, і коли у дитячу коліску було трохи підсипано жита, дитину викинули і забрали все до зернини. З 11 років сапала буряки, але писали на дорослих, бо малоліткам роботу не оплачували. У 18 років сплачувала за бездітність до 300 карбованців. За невихід на роботу через хворобу – штрафували трудоводнями.

ЗЕМЛЯК Надія Іванівна, 1916 року народження, с. Бережанка, Хмельницький район.

Записала Красуцька С., учениця 9 класу
Бережанської ЗОШ, 2007 р.

У 16 років відвідувала лікнеп при початковій школі. Страшні роки голодомору надовго вкарбувалися в пам'ять. Смерть забрала в багатодітній сім'ї Тарасюків батька і матір, двох малолітніх дітей. Пам'ятаю похорон.

Коли ж сама крадькома зірвала кілька колосків нестиглої ще пшениці, то була залишена без обіду, що видавали трудівницям полів з колгоспної кухні.

Пам'ятаю гурт дітей з опухлими ногами і животами, що приходили під колгоспну кухню і вичікували, чи буде лишок якогось супу після роздачі працюючим.

ЗАДВОРНИЙ Михайло Петрович, 1920 року народження, с. Водички, Хмельницький район.

Записала Починок Н., директор
Водичківської ЗОШ, 25.09.2007 р.

Трагедія голоду, яка розігралася в подільських селах 1933 року була прямим наслідником сталінської політики хлібозаготівель, ігнорування життєвих і господарських інтересів селянства.

Я одного завжди прошу словами: Боже, не доведи. Я був очевидцем тієї страшної трагедії.

Щоб вижити, ми пішли з братом збирати равликів, рвали квасок, в колгоспі крали маленькі недостиглі яблука, кормові буряки, гичку. А які були смачні печені буряки. Я ще й досі чую їх запах. А коли в колгоспі різали коней, то м'ясо гнило, але людям його не давали, дозволяли взяти лише тельбуха (більшовики людей за собак вважали).

Опухали ноги і вже, казалось, що не виживу. Але, Слава Богу, живу ще й досі.

ЗАДВОРНА Євдокія Григорівна, 1922 року народження, с. Водички, Хмельницький район.

Записала Починок Н., директор
Водичківської ЗОШ, 25.09.2007 р.

Мені голод в пам'ятки. Таке не забувається до смерті. Ходила бригада і "червоною мітлою" вимітала усе чисто з хати. Був у цій бригаді і мій сусіда, по-вуличному кликали Байда.

Сяк-так дочекалися весни. Нарву листя з липи, лободи, натру в макітрі і з того печемо млинці. От вже почав дозрівати урожай. Мама посилають нарвати колосків, і то так, щоб ніхто не бачив.

То ми до зеленого хліба добавляли меленої лободи, і так виживали.

ДЕМСЬКА Марія Миколаївна, 1923 року народження, с. Водички, Хмельницький район.

Записала Починок Н., директор
Водичківської ЗОШ, 25.09.2007 р.

Я народилася у селі Яромирка Городоцького району. У мене на очах померли тато і мама, чотири сестри. Я залишилась одна-однісінька. Мене забрали у Водички родичі. Тут теж було нелегко жити. Сім'я велика, всі хочуть їсти. Вижила чудом. Їла гичку з буряків, гнилу картоплю. Потім пішла на роботу в колгосп. Загортали в землю горох на засіяному полі. Але ми його більше клали в рот, аніж в землю. І в цьому гріха не було. А потім нас заставляли збирати довгоносики. Ми й тут знаходили собі поживу. Де були поставлені для метеликів дечка, то ми їх геть пальцями вимастили. І досі ввижаються ті страшні роки голодування.

БОРЕЙКО Євдокія Кіндратівна, 1917 року народження, с. Водички, Хмельницький район.

Записала Починок Н., директор
Водичківської ЗОШ, 25.09.2007 р.

Ми залишились вдвох із сестрою. Вся родина вимерла. Я пам'ятаю, що при сільській раді була створена бригада, яка з довгими металевими палицями шукали приховані продукти. Якщо знаходили зерно, конфіскували – висипали з плитки, горняти, глечика. Були випадки, коли вузлик пшона витягнули з-під голови грудної дитини. Хто мав навіть якийсь фунт зерна, то не міг ніде змолоти. А в млин на помел приймали лише тоді, коли була довідка, підписана уповноваженим з району. Мололи в жорнах. Тоді згори прийшло розпорядження - знищити жорна. Створили спеціальну бригаду, котра біла жорновий камінь.

Люди ходили попухлі, нічого не могли робити. Варили і їли лободу, пекли пампушки з гречаної поли. А на цвинтарях валялися непоховані трупи.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ЛУЧКОВА Марія Степанівна, 1926 року народження, с. Водички, Хмельницький район.

Записала Починок Н., директор Водичківської ЗОШ, 25.09.2007 р.

Як розпочався голод, то ми жили в чужій хатині, бо батька нашого розкуркулили, а хату нашу розвалили. Ми жили з мамою і сестрою в маленькій коморі, бо баба моя померла зразу. Ноги опухли, живіт теж, а нас мама рятувала. Крала з колгоспного садка маленькі яблучка (квасники), кормові буряки і з того варила борщ. В селі не можна було знайти ні kota, ні пса. Люди їли усе. А потім мама з старшою сестрою носила до Проскурова хмиз, міняла ці патички у євреїв на крупі. Отак ми виживали.

НІКІТЮК Дмитро Тимофійович, с. Давидківці, Хмельницький район.

Записала Рачицька Світлана, учениця 8 класу Лісовогриновецької ЗОШ, 12.11.2007 р.

Почався голодомор весною 1932 року в березні місяці. Не було хліба, картоплі, люди їли, що тільки можна було: кору з берези, кропиву, з акації цвіт. Біля річки Буг був став – все село ходило ловити рибу. На колгоспних полях викопували гнилу картоплю і пекли млинці. Вбивали різних птахів: ворон, сорок, горобців. Вночі ходили до колгоспних комор, щоб дістати хоч жменьку зерна.

КОВАЛЬ Лідія Артемівна, с. Давидківці, Хмельницький район.

Записала Рачицька Світлана, учениця 8 класу Лісовогриновецької ЗОШ, 12.11.2007 р.

Це все сталося при радянській владі. Голод був створений радянською владою для того, щоб викачати в людей золото і хліб, а ще до того був неврожай. Люди ховали зерно, хто де міг: закопували в землю, замащували глиною в хату. Була створена владою бригада, яка ходила по хатах і забирала в людей всі запаси зерна. У них були такі шпички, якими вони у коморах, по садках, у льохах шукали заховане зерно, проколюючи землю. Вони не дивилися на дітей, що плакали, на дорослих, що теж просили залишити їм щось. Забирали все!

Влітку їли липове листя, траву, шукали дикий квасець. А зимою нічого не було, їли сирі буряки, почали пухнути і вимирати, навіть сім'ями. Подекуди люди їли людей.

Було й таке: йде хтось по дорозі, впаде і все, вже неживий. Для того, щоб не валялись людські трупи, їздили підводи, на яких збирали і вивозили мертвих людей у ями хоронити.

Дуже важко було пережити осінь 1932 року та осінь з зимою 1933 року.

СЛОБОДЯН Катерина, с. Давидківці, Хмельницький район.

Записав Базанарчук Максим, учень 8 класу Лісовогриновецької ЗОШ, 12.11.2007 р.

Про голодні 30-ті роки моя бабуся згадує з жальом. Вона розповідає про ті жахливі роки, про тяжкі муки, яких вона зазнала у дуже молоді роки. З її слів можна було зрозуміти, що та люта кара лише за те, що люди були українськими селянами. Вона казала, що ті роки були найжахливішими у її житті. Їй більше не хотілося пережити ті часи та щоб і ми ніколи їх не знали.

ЧЕРНИШ (Салабанська) Марія Володимирівна, 1918 року народження, с. Давидківці, Хмельницький район.

Записала Двойнос Яна, студентка Хмельницького інституту МАУП, 2007 р.

Я народилася і жила в селі Давидківці. В 1932-1933 роках село було обіжене, корова у сімей була одна на двох, кінь один на дві родини. У ті часи були активісти, на наше село їх було троє (одного з них було прізвище Гот), вони ходили по селах і забирали у людей майно, тоді не було визначено скільки і, що люди мали здавати. Активісти забирали ті речі, які вважали, що для селян вони зайві (наприклад, якщо у тебе дві хустки, то одну ми заберемо). У ті часи був дуже неврожай на полях, колгоспи не були ще сформовані, а контракцію потрібно було віддавати (хліб возили в місто).

У батьків нас було четверо: я, два брати Петро і Іван, і молодша сестричка. Батько мій був неграмотний, тому в селі не зміг знайти роботу. Він забирає нашу сім'ю із села Давидківці, в колгосп у селі Іванківці. Там нашу мати садять у в'язницю. Чесно кажучи ми вижили завдяки цій в'язниці. Там мамі давали пайок, який вона передавала через мене сім'ї. В ті часи нашій сім'ї не було що їсти, тому ми раділи цим маленьким шматочкам хліба. Загалом, я з старшим братом Іваном стали на норму і обробляли 10 соток буряка, а молодший Петро, 1925 року народження, став на 10 соток проса. Коли я з Іваном закінчувала свою норму, то ми завжди допомагали Петрові. За це ми мали три буханки хліба. Цим і жили. З нами також жила бабуся, яка ніде не працювала. Тоді в колгосп батька не взяли, тому що він був розкулачений. І тому батько пішов працювати в міську єврейську школу сторожем. Згодом матір випустили, і вона доїла корів і доглядала за кіньми, які тримав директор єврейської школи, де працював батько. В цей час мені було 14 років.

Вдома в нас не було городу, нам його не дали. І ми зробили город на тому місці де стояв сарай. У ті роки не було заробітної плати.

Тато залишився працювати у місті, а згодом забрав туди цілу сім'ю, залишивши мене з бабусею,

якій на той час було 90 років. Бабуся рвала сливи, а я їх вранці несла на базар і продавала по 5 карбованців відро, а якщо поштучно 1 сливка – 1 копійка. В 1938 році померла бабуся. На цей час мені було 20 років, і сільський вчитель запропонував мені йти на вчительські курси. Закінчила, я їх через рік і потрапила до Лисанівської середньої школи, де викладала математику для 5-7 класів. Вчителювала я 36 років. З 1975 року на пенсії.

ЯЦУНЬ Ганна Іванівна, с.Давидківці, Хмельницький район.

Записала Рачицька Світлана, учениця 8 класу Лісовогриновецької ЗОШ, 12.11.2007 р.

Чи була весна 1933 року? Чи прилетіли до знайомих осель лелеки? Чи співали травневими ночами у вербах над річкою солов'ї? Ніхто того не пам'ятає сьогодні: на світі весна, а над селом нависла чорна хмара. Діти не бігають, не граються. Ноги тонюсінкі, складені калачиком, великий живіт між ними, голова велика, похилена обличчям до землі, лиця майже немає, одні зуби зверху. Сидить дитина, чогось гойдається всім тілом: назад – вперед. Скільки сидить, стільки й гойдається. І безконечно одна пісня пошепки: їсти, їсти, їсти. Ні від кого не вимагаючи: ні від батька, ні від матері, а так – у простір, у світ: їсти, їсти, їсти.

ЛОШАТЕЦЬКИЙ Олександр Денисович, 1928 року народження, с. Доброгорща, Хмельницький район.

Записала Турчина С., директор Доброгорщанської ЗОШ, 2007 р.

Важкі то були роки. Я ще малий був, але дещо пам'ятаю. Завжди дуже хотілося їсти. В нас була корова. Батько Дениско зберіг трошки муки, то мати варили з лободи „печіс” і добавляли цю муку. А ще сушили з картоплі лушпиння, потім терли на муку, а з тієї муки пекли перепічки. Коли батьки йшли на роботу, то давали дітям таку перепічку, але казали їсти коли буде полудень. А коли вечері приходили з роботи, то готували „затірку” з перетертої лободи і добавляли склянку молока. Батьки мали невелику ділянку землі і на ній садили лушпиння з картоплі, засівали зерном, якщо вдавалося зберегти до весни.

Але не всім так жилося. Були сім'ї, де навіть того не було. Люди пухли з голоду. Ходили просити до заможніших, але ті не поспішали ділитися. Одні з жадібності, інші з страху, що прийдуть активісти і відберуть останнє. Особливо часто помирили маленькі діти, бо у них був ще слабкий організм, а у матерів пропадало молоко, і вони не мали чим їх годувати. Навесні люди паслись як худоба – це був єдиний порятунок від страшного голоду.

КАЧУР Ольга Василівна, 1921 року народження, с. Доброгорща, Хмельницький район.

Записала Турчина С., директор Доброгорщанської ЗОШ, 2007 р.

1933 рік був страшний, голодний. Весняне сонце сходило над схолоднілими за зиму полями і не впізнавало землю. На українській землі поширювався страшний голод...

Неподалік від нашого будинку жив пан на ім'я Йосип Голинський. У 1928 році, коли у нас почалась колективізація, все майно, що знаходилося в маєтку і на господарстві, конфіскували. Залишили йому лише трішки хліба та голі стіни оселі. Дружина пана з дітьми покинула його і поїхала жити на батьківщину в село Балакири. Люди знали і поважали пана, а тому коли настав голод, намагались допомогти йому хто чим міг. Але настав такий час, що не кожен сам зміг би себе прогодувати. Можливо в когось і був якийсь хліб, та і його забирали та змушували людей йти в колгосп. По-різному рятували своє життя селяни: збирали влітку бур'яни, коріння, ягоди, гриби, а взимку шукали мерзлу картоплю, варили кору дерев. Інколи, щоб не померти з голоду, ловили собак, вбивали їх і з'їдали.

У кого ще була корова, той не так відбував голод. На обличчях людей і натяку не було на усмішку, вулицями вешталися похмурі, зажурені, чорні тіні. На кожному обличчі голод залишив свій страшний відбиток. Люди йшли по вулиці, падали і тут же помирили. Інколи в один день було по кілька померлих. Так жахливо закінчилось і життя пана Голинського. Одного такого голодного дня він ішов вулицею села, виснажений щоденним голодом, дійшов до школи, звернув на узбіччя, впав і заснув вічним сном. Всі, хто тільки ще тримався на ногах, прийшли хоронити пана...

Страшні були дні, але пам'ять ще береже згадку про них, серце не покидають спомини про померлих.

ПУКАС Євгенія Дмитрівна, 1925 року народження, с. Доброгорща, Хмельницький район.

Записала Турчина С., директор Доброгорщанської ЗОШ, 2007 р.

Страшне горе на Україну прийшло зимою. Кожна сім'я протягом літа старалась зробити запаси зерна, картоплі, проса, квасолі, кукурудзи. Але страшне незнайоме слово „колективізація” не обминуло і наше село. Активісти, а так називали тих людей, які зганяли людей у колгоспи і забирали останнє, вночі стукали в людські оселі і вимагали здавати зерно. Так однієї ночі вони постукали у вікно батькової хати. Вимагали грошей, зерна, хліба. А коли батько нічого не дав, бо нічого не було, вони обшуквали подвір'я, а потім розібрали стодолу, зруйнували стіни. Дуже важко бідували ми, але життя у нашій

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

хаті ще якимось жевріло..., а ось іншим доводилось зовсім нестерпно. З одного села прийшов до нас маленький хлопчик і попросив їсти. Мати варила борщ, в ньому не було навіть картоплі, лише вода і бур'ян. Батько важко захворів, не міг працювати. Другого дня хлопчик знову прийшов. Він сидів на землі і щось жадібно їв. Моя мати підійшла, щоб подивитись, що він їсть – дитина глодала шматочки дерева. Мамі стало дуже шкода дитини, і вона дала йому крайчик хліба, хоча своїх дітей не було чим годувати.

Проїшов деякий час, але хлопчик більше не приходив. Лише згодом ми дізналися, що той хлопчик помер від голоду.

Всі люди, які жили в роки голодомору, згадують їх з жахом і болем, вони завжди плачуть і бояться, щоб таке страхіття більше не повторилось.

ПУКАС Ганна Павлівна, 1926 року народження, с.Доброгорща, Хмельницький район.

Записала Турчина С., директор Доброгорщанської ЗОШ, 2007 р.

Наша сім'я складалася з п'яти осіб: батька – Ковалю Павла, 1876 р.н., матері – Коваль Катерини, 1879 р.н., братів, Федора 1919 р.н., Антона, 1925 р.н. та мене, Ганни, 1926 р.н.

Жили до колективізації, як усі селяни – не бідно і не багато, тримали невелике господарство, город, з чого і жили.

Коли в країні було проголошено колективізацію, вона прийшла і до нашої хати. Пам'ятаю, як до нас прийшли люди з сільської ради вмовляли вступати до колгоспу. Після довгих переконань, маму змусили записатися до колгоспу. У нашій сім'ї великого голоду не було. На городі вирощували картоплю, квасолю, жито. Пам'ятаю, як мама викопала в коморі яму і заховала там частину урожаю, але прийшли визискувачі знайшли матеріні запаси і забрали.

Мій старший брат Федір саме тоді одружився, пішов у прийми. Їхня сім'я дуже голодувала. Моя мама весь час допомагала їм продуктами. А були сім'ї, яким було набагато скрутніше ніж нам. Багато людей пухло від голоду. Інші ходили і просили хоч що-небудь їсти. Не доведи Бог, щоб таке лихо коли-небудь повторилося.

ПУКАС Андрій Семенович, 1926 року народження, с. Доброгорща, Хмельницький район.

Записала Турчина С., директор Доброгорщанської ЗОШ, 2007 р.

Нас в сім'ї було семеро: батько – Семен Олексійович, 1875 року народження, мати – Євдокія Іванівна, 1881 року народження, старший брат Мусій 1919 року народження, який пізніше, під час Великої Вітчизняної війни загинув під Сталінградом, я і

три сестри: Маріка, 1907 року народження, Марфа 1912 року народження, Домка 1915 року народження. Для нашої родини це були страшні часи.

Мого батька місцева влада визнала куркулем. Батько був працювитою людиною. В нас була непогана хата, хлів, стодола, кінь, корова.

Коли почалася колективізація, мій батько відмовився вступити до колгоспу. З цього часу почалися наші біди: спочатку активісти забрали коня, корову, розібрали стодолу, залишили тільки хлів і хату. Пізніше нас “розпродували” – винесли з хати скриню, подушки, перини та інший домашній скарб, але батько все одно не погодився вступити до колгоспу. В 1933 році, щоб пішли в колгосп, нас вигнали з хати. Такі сім'ї, як наша, поселяли по дві-три сім'ї в одну хату. Так ми і жили до 1936 року. Батько, протримавшись три місяці, був змушений вступити до колгоспу.

Пам'ятаю, їсти в хаті не було нічого, мати пішла до своїх родичів на Висварівку і принесла звідти трохи зерна, про це якимось дізналися у сільській раді. Голова сільської ради з активістами прийшли і забрали все зерно. Ні матеріні вмовляння, ні сльози голодних дітей не зупинили їх. Весною 1933 року, коли зазеленіло, люди почали їсти все, що тільки могли пожувати: бруньки дерев, лободу, кропиву. Влітку, щоб втамувати голод, ми рвали на грядці зелену цибулю і їли із сіллю. Коли було зовсім скрутно, батько брав мене з собою в колгосп – там працюючим видавали хоч якийсь обід. Батько ділився своїм обідом зі мною.

Так, як ми, жили майже всі односельці. Люди пухли з голоду.

ЛИСИЙ Микола Михайлович, 1917 року народження, с. Доброгорща, Хмельницький район.

Записала Турчина С., директор Доброгорщанської ЗОШ, 2007 р.

Я людина, яка пройшла через це пекло. Я бачив, як у селян відбирали все до останньої зернини. В нашому селі до колгоспу примусили записатися 60 дворів. Решта, які відмовилися, мусили сплачувати великі податки, а коли вони не мали чим платити, їх виганяли з будинків.

Під час голоду 1932-33 років в нашому колгоспі для колгоспників було організовано харчування. В колгоспній їдальні їм видавали на обід шматочок хліба і трохи супу. Головою сільської ради в цей час був Зиза Сергій, секретарем – Перець Грицько, головою колгоспу – Лисий Максим.

Страшним був 1933 рік. Люди ходили з похиленими головами, сумні і мовчазні. Майже в кожній хаті люди пухли з голоду. Пам'ятаю, біля нас помер один чоловік – Сергій, прізвища не пам'ятаю.

ХОМА Домка Василівна, 1925 року народження, с. Доброгорща, Хмельницький район.

Записала Турчина С., директор Доброгорщанської ЗОШ, 2007 р.

У 1932-1933 роках був страшний голод. Люди їли все підряд: бур'яни, гнилу картоплю, лушпиння. У нас була велика родина – шестеро дітей, які постійно просили в матері їсти. Я була найстаршою в сім'ї. Наш батько працював в колгоспі, інколи приносив додому трішки дерті, з якої мама варила кашу і давала нам, щоб хоч якось врятувати від голодної смерті. Навесні на полях не було чим сіяти. Наша мати ходила по сусідніх селах (Жучківці, Гелетинці) і міняла наш одяг на картоплю, картопляне лушпиння, щоб засадити город. Недалеко від нас жив Гнап Франц з родиною, у нього було шестеро дітей, їх сім'я дуже голодувала. Франц помер з голоду, а дітям вдалося вижити.

ГУМЕНЮК Ганна Юхтимівна, с. Захарівці, Хмельницький район.

Записала Лесько В., вчитель Захаровецької ЗОШ, 2007 р.

Споконвіку весна приносила людям радість. Дні ставали більшими, сонце щедро нагрівало землю. Оживала природа, а разом з нею і робота селянина на полях. Але я хочу розповісти про трагічну весну 1933 року, яка випала на долю українського народу, яку і сама пережила.

Не обминула трагедія і мої Захарівці. Урожаї збирали невеликі, але, як то кажуть, перебивалися від хліба до хліба і виконували свої обов'язки перед державою.

Коли проходила колективізація в селі, активісти забирали все у селян в колгосп, вимітали все до зернини. Хто не хотів йти в колгосп, висіляли із села. Пам'ятаю, як моя мати просила залишити вузол зерна кукурудзи для дітей, але один із грабіжників, вирвав вузол зерна з рук, а потім гаркнув: "Ти ще маєш корову!"

І ось навесні 1933 року розпочався голодомор. Люди не мали, що їсти. Збирали гнилу бараболю по городах, терли її, мішали з просяною лупою і їли. Збирали жаб, з пташиних гнізд забирали яйця, маленьких пташенят. На хліві у Кравця Микити було лелече гніздо, його син дістав з нього маленьких лелеченят і з'їв їх. Хто мав корову, той виживав. Коли підросло жито, збирали колоски і варили з них „похльобку”. Але односельці, які давно не їли, з'ївши її помирали. Так сталося із сім'єю Малого Петра.

Хай Господь милує, просімо його, люди, щоб такого страшного голоду не знав ніхто.

На щастя, в нашій родині ніхто не помер з голоду. Пухли, не доїдали, сяк-так перебивалися, але вижили. Це сталося диво. Таких сімей у селі було

одиниці. Коли розказую про ці страхиття своїй доньці, то вона цікавиться: "Чому раніше, мамо, про це не розповідали?" Кажу: "Не могли без сліз і без жалю. І зараз це для мене важкі спомини."

ГАРАСЮК-ВОЙТИШЕВСЬКА Галина Олександрівна, 1921 року народження, с. Іванківці, Хмельницький район.

Записала Банашко А., учениця 6 класу Олешинської ЗОШ, 2007 р.

У мене в сім'ї, крім мене були ще брат і сестра. Дякуючи тому, що була бабуся, ми не дуже голодували: вона ходила збирала змерзлу бараболю, з листочків липи і якоїсь муки пекла балабушки. Тато дуже слабував. Коли утворився колгосп, то все у нас позабирали: плуга, воза, весь реманент. Він працював в стельмашні і там давали їсти.

Пам'ятаю, що помер наш сусід Довгий Василь – з голоду опух, бо корова в них слабувала. Як зараз пам'ятаю, як лежала та корова в хаті, як член сім'ї і дуже стогнала. Пізніше померла його дружина Параска і залишила троє дітей: Марійку, Настю і Стьопу.

Чула, що в Кінці (назва частини села) у хатах повисипали крупи, позабирали інше збіжжя. Знаю, що жорна били, не давали, щоб мололи зерно. То, коли ми мололи вдома збіжжя, то мене ставили на варту, дивитися, щоб ніхто не йшов.

ДОБРЕНЬКА Текля Семенівна, 1926 року народження, с. Іванківці, Хмельницький район.

Записала Коваль Ю., учениця 6 класу Олешинської ЗОШ, 2007 р.

Голодомор прийшов у нашу родину, коли мені було 7 років. Сім'я наша складалася із 8 чоловік: я, моя молодша сестричка, дві старших, мама, тато, дідусь, бабуся. Хоча були ми в той час далеко не заможні. Моя молодша сестричка ще була грудною дитиною, тому дідусь і бабуся постійно наполягали, щоб їм не давали їжу, а віддавали невістці, моїй мамі, - „бо її дитина ссе”. Тато наш ніколи на таке не йшов, а завжди казав, що поки є що їсти, то буде всім, а коли не буде, то не буде нікому.

Люди, які були багатші, могли купити хліб, бо хліб був, але дуже дорогий – одна буханка коштувала 150 рублів. Тато також придбав нам якось такого хліба, то ми його довго ділили, щоб тільки підтримувати життя, ніхто не наїдався. А ще тато придбав пляшку горілки і давав кожного дня всім по ложечці, навіть дітям, „щоб не попухли”. І справді, ніхто з нас не опух від голоду. Варили бурячиння на воді і сьорбали таку юшку, донині пам'ятаю, якою гидкою вона тоді мені видавалася.

А ще були колгоспники та „індуси” – ті, хто не хотіли йти в колгосп. Колгоспникам було легше, їх кожного дня годували в колгоспі юшкою.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Ще пам'ятаю, як наші ж люди ходили по хатах і забирали в своїх же земляків, сусідів і навіть родичів останні їстівні запаси. Це були загони „активістів”. Одного разу активісти прийшли до моїх сусідів Фітькалів, в яких теж були маленькі діти. Активісти обшукали все і нічого не змогли знайти, один з них побачив на столі кілька пампушок, кинув їх на землю і почав топтати ногами. Такого звірства не міг витерпіти інший активіст, який зупинив нелюда, вказавши йому на голодних дітей. Інший наш односельчанин бив жорна людям, щоб вони не змогли змолоти навіть кілька тих зерен, що залишились. Потім ці люди продовжували жити в нашому селі і їхні вчинки ніхто не забув, але Бог їм суддя.

Пережили голодний рік ми всі. Не менш голодні і страшні роки чекали на нас, коли репресували батька, в 1937-му і мама залишилась з чотирма дітьми. Ми не знали дитинства.

ГУСЬКО Ганна Фотівна, 1922 року народження, с. Іванківці, Хмельницький район.

*Записав Комарнюк А., учень 6 класу
Олешинської ЗОШ, 2007 р.*

Подумки повертаюсь в осінь 1932 року. Зібрали городину, заготовляли на зиму картоплю, буряки, капусту. Чекали хліба на трудодні. А їх у батька було багато, бо працював конюхом. Мати була спеціалістом по вирощуванню овочів у городній бригаді. Якогось ранку, восени, мати зв'язала батькові кілька мішків: мали видавати зерно. Увечері батько приніс у торбинці пшениці – оце все, що заробили важкою працею за рік. І так в кожній сім'ї. А пізніше по хатах ходили комнезамівці і забирали всі овочево-зернові запаси. Мати додумалася покласти кілька торбин квасолі у надвірну заступу хати.

Голод почався ще до нового року. А навесні люди ходили голодні з опухшими ногами, з яких сочилась рідина. Двері не зачинялись за прохачами. Мешканці Олешина та Іванковець ще трохи трималися: виручав хліб, який одержували залізничники станції Гречани. Однак в Іванківцях від голоду померли біля двох десятків чоловік. Нам, учням, у школі варили „бовтку” та пшінку. Це ріденький суп з борошном, листочками весняної рослини – пшінки. Але я й досі не можу забути голодно-благаючих очей коней. Уже пробилася весняна трава, а тварина від безсилля не могла піднятися. А вранці від коня залишились тільки кістки. За ніч тварину добивали і доїдали люди. Корів тримали вночі по хатах, щоб голодуючі не зарізали. Собак і котів майже не було.

Коли у червні почав наливатися колос, то ми, малі, ховалися в заростях і жували перше, ще гірке зерно. Робили це дуже обережно, щоб не помітив польовий – сторож на коні з нагайкою в руці. Опухлими ногами ходили до школи, працювали у полі, пасли худобу і вірили, що все це зло, яке впало на наші голови, спричинила засуха.

Ми, люди похилого віку, не мали добра в дитинстві, не маємо його й тепер, бо голодне дитинство, голодна юність воєнних років позначилася на нашому здоров'ї. Моє покоління – люди, старші 80-ти років, пережило голодомор – геноцид.

ЯНУШ Ганна Степанівна, 1910 року народження, с. Іванківці, Хмельницький район.

*Записав Мусієнко В., учень 6 класу
Олешинської ЗОШ, 2007 р.*

Голод був дуже сильний. Мама ходила по колоски, збирала гнилу картоплю, яку потім варила. Приходили люди від партії, починали бити жорна, а мама дуже плакала. У 1933 році директором школи був Гуменний Бенедикт Якович, він читав біологію і співи, його дружина, Ольга Петрівна – рукоділля. Вони були дуже благородні люди: в приміщенні старої школи, навесні 1933 року організували столову, давали безкоштовні обіди. В школі був створений учком і хлопець Ричко з Олешина, відповідав за те, щоб усі діти регулярно харчувалися. Директор школи нас брав додому, щоб ми чистили картоплю і приносили миски та ложки. Навесні шукали та різали кропиву, її варили та їли. А по дорозі до Хмельницького (Проскурова) лежали трупи. Добре пам'ятаю, що сім'я моя сильно голодала.

БОЙЦОВА Василина Василівна, 1912 року народження, с. Копистин, Хмельницький район.

*Записав Сімчук Олег,
вчитель Пироговецької ЗОШ, 19.09.1996 р.*

Була сильна посуха в 1932 році. Але продуктів, що зібрали в населення, хватило б пережити голодомор. Та влада забирала всі продукти, які населення заготовило на зиму. Активісти, комсомольці забирали все їстівне.

Жителі спасались хто, як міг. Моя сім'я вижила за рахунок хитрощів моєї мами, яка зуміла сховати зерно в піч, а моя старша сестра, поливала вогонь водою і комсомольці не знайшли, тому ми вижили, але були дуже худі і завжди хотіли їсти.

ШИРОКИЙ Прокіп Іванович, 1910 року народження, с. Копистин, Хмельницький район.

*Записав Сімчук Олег,
вчитель Пироговецької ЗОШ, 21.08.2007 р.*

Було страшне горе. Люди їли все: горобців, мишей, крис, голубів.

Моя сім'я вижила за рахунок того, що мама виростила тютюн, а я бігав в Раково його міняти на сухарі. Сухарі розтирали, добавляли жолуді і так ми вижили. Але були дуже виснажені, що потім після голодомору довго хворіли.

ТУЗ Микола Павлович, ТКАЧУК Анатолій Дем'янович, ГУРА Любов, с. Кудринці, Хмельницький район.

*Записала Дацкова Л., вчитель
Малиницького НВК, 2004 р.*

Голодомор робила держава, уряд, а самі люди не хотіли до колгоспів іти, от у них забирали все.

Під час голоду 1932-1933 років одна сім'я відкопала дохлого коня і їли те м'ясо, щоб врятуватися від голоду. Багато людей із села під час голоду їздили на Буковину, привозили звідти кукурудзу, таким чином рятувалися від голоду. Діти постійно хотіли і просили їсти. А по хатах нишпорили активісти, забірали зерно, навіть те, що стояло у горщиках на печі.

БІДЮК Франя Войтківна, 1921 року народження, с. Кудринці, Хмельницький район.

*Записала Дацкова Л., вчитель
Малиницького НВК, 2003 р.*

У батьків було 10 гектарів землі, було 3 корови, 3 коня, молотарка, пасіка із 15-ти вуликів, плуги, віз та віялка. Важкою працею декількох поколінь було нажито те добро. Батьки обробляли землю, збирали врожай і продавали державі, частину залишали собі, щоб прогодувати себе та дітей. Але під час колективізації у 1929 році забрали у батьків все, не тільки землю, реманент, зерно, але й вигнали із хати всю сім'ю, вивезли у 1930 році у листопаді місяці на поле між Кудринцями і Немиченцями і залишили серед поля.

Сім'я повернулася у село, деякий час проживали у чужих людей, а згодом батька, маму, чотирирічного брата та півторарічну сестру і мене (було мені 9 років), вислали за Урал на каторжні роботи. Там батька розстріляли, як ворога народу, а мама з нами малими, так як і багато інших нещасних, почали тікати з чужини, добиратися додому. Довгою була та дорога. Терпіли голод і холод, знущання.

Більшість людей, які поверталися до рідного додому вже ніколи не побачили своєї батьківщини, загинули від холоду і голоду. Ми з мамою добралися у село, жити не було де. Жили у чужих сім'ях, їсти не було. В одній хаті жило 3 сім'ї – 15 чоловік.

Голод для мене почався ще з 1929 року. Але попереду було ще страшніше. У 1932 році померла сестра, потім мама. Першим від голоду у селі помер Прийма Казимір Михайлович, його могила започаткувала новий цвинтар.

У сім'ї Римаря Анатолія Федоровича померло 5 душ: прадід, прабаба, дід, баба, тітка (Михайло, Григорій, Антоніна, Марійка, Мотря). У сім'ї Будника Йосипа Казимировича, сьогодні теж покійного, померли мати Будник Юзефа, батько Будник Казимир, сестри Агнішка та Антоніна. В Біди Антона Івановича померло дві сестри, у Собко Марії помер батько і двоє його дітей. У Іванова Володимира - дід Чехі-

ра Сергій і два його сини. У сім'ї Польця Войтка – 4 душі: Полець Ганна, Полець Поліна, Полець Ядвіга. У родині Матвійчик Ганни помер батько і троє його дітей. В сім'ї Величко Франка Йосиповича помер дід Величко Казимір Мар'янович та його син Микола, вони померли у полі. У родині Пасічника Войтка помер син Броніслав і дружина.

Глибоко запали у пам'ять ті страшні роки.

МІЩУК Фросина Корніївна, 1928 року народження, с. Лапківці, Хмельницький район.

*Записала Кара Вікторія, студентка
Хмельницького інституту МАУП, 2003 р.*

Що можна сказати про той час?! Звичайно, тяжко було... В сім'ї четверо дітей, я ж середньою була. Мати працювала в колгоспі. Прийде додому, принесе шмат мамалиги, який заробила, щоб нам дати. Ми поїмо, та й вона знову йде робити. У той час навіть лободу і бур'яни їли...

Корова у нас була, але того молока не вистачало на шістьох. В батька через недоїдання ноги почали пухнути, але, хвалити Бога, оклигав. Настали жнива, пшениця, молоко, то й легше стало. А там і плоди на деревах подостигали...

Розкуркулення, як такого, не було. Не було кого розорювати – всі біднуваті були. Але хліб забірали. Забірали й вивозили. У кого вітряк чи кобилка яка – все конфісковували. Тих, хто в колгоспі йти не хотіли, також забірали, ув'язнювали і вивозили в Казахстан. Мого діда теж вивезли. Навіть не знаю чи живий зостався, бо він і не вернувся звідти.

У 33-му голод дужчий був, ніж наступний у 40-х. Про людодіство чути не було. А от людей вмирало багато.

ВІЛЬЧИНСЬКА Ганна Михайлівна, 1920 року народження, с. Лісові Гринівці Хмельницький район

*Записала Рачицька С., учениця 8 класу
Лісовогриновецької ЗОШ, 12.11.2007 р.*

Наша сім'я складалася із п'яти чоловік – батька, матері, сестри Анастасії, 1922 р.н., сестри Олександри, 1929 р.н. (нині покійної), і мене, Ганни, 1920 р.н.

До колективізації жили як всі люди. Працювали батьки на своєму полі. Хоч великих статків не мали, але і не бідували. Та коли почали силою заганяти людей до колгоспу, то життя не стало. Пам'ятаю, приходять до хати мама, поговорила щось зі батьком і давай ховати все під стріху, закопували на горі, заривали в солому. Прийшли чужі люди і почали забирати все підряд. Ми, малі, ховали кусочки хліба, квасолу, горох під одяг, але нас всіх трясло, як дерева. Залишилася тільки кукурудза, яку мама заховала на горі в сніпок. Тішилася і тим. Мама

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

поділилася своєю радістю із сусідкою і через день приходять знову і прямо до того місця, де була схована та кукурудза. Забрали все до решти. Із тієї злості, що ми щось приховали, розібрали клуню, хлів. Батько балка із хліва закинув на город, так і його забрали.

Вижили завдяки тому, що у сусідньому селі люди мали картоплю. То батьки віддавали все, що залишилося, в обмін на цю картоплю, щоб протриматися до весни. А потім вже були ягоди, а ми жили біля самого лісу, лобода. Та дякували ще двоюрідній сестрі батьковій, у якої була корова і вона приносила деколи молока, бо і у самої була велика сім'я. Так і вижили.

БУРМИСТРОВА Марія Василівна, 1926 року народження, с. Лісові Гринівці Хмельницький район

Записала Рачицька С., учениця 8 класу Лісовогриновецької ЗОШ, 12.11.2007 р.

На той час у нас була не дуже велика сім'я: батько, мати, я та двоє братів – Михайло та Дмитро. Коли настав 1933 рік, дуже важко прийшлося всім і старим, і малим. Їсти хотілося постійно. Та найважче прийшлося зимою. Разом із братами ходили по полях шукати картоплю. Хоч вона була мерзлою, але ми тішилися кожній знайденій картоплині. Несли додому та й ховали, бо старші переймуть і заберуть. Навесні ходили до лісу по квасець. А потім стало легше – почала давати молоко молоденька корівка.

А в сусіда Будного М. померло семеро дітей.

КОЛІНЧУК Марія Іванівна, 1916 року народження, с. Лісові Гринівці, Хмельницький район.

Записала Кондратюк А., учениця 8 класу Лісовогриновецької ЗОШ, 12.11.2007 р.

Жили ми всією сім'єю у с.Студениця, на березі річки Дністер. Може і живі zostалися, тому що річка була близенько.

Як почалася колективізація, то всіх змушували записуватися до колгоспу. Та майже всі відказувалися, хоч обіцяли райське життя. Кожна сім'я мала своє поле, де випасати корів, овець, мали своїх коней. Щоб примусити людей працювати в колгоспі, почали забирати все, що було придбано господарями за багато років.

Почався страшний голод. Люди вимирали сім'ями. Щоб якось вижити, не дати опухнути з голоду і не померти, мама варила гнилу бараболю, шукали шавлю. Та найбільше спасала річка. Ловили рибу, збирали молюски. Пам'ятаю, як біля нашої хати йшли чоловіки з лопатами. Ми з братом слідом за ними. Прийшли на поле і бачимо, що мужики

шукають мишачі нори і знаходять кубла з зерном. Швиденько розказали батькові і давай самим рити ту землю. Знайдене зерно мили і мама щось варила з нього.

Дуже бідували.

МАЦЮК Анастасія Степанівна, 1926 року народження, с. Лісові Гринівці, Хмельницький район.

Записав Базанарчук М., учень 8 класу Лісовогриновецької ЗОШ, 12.11.2007 р.

В нас була велика сім'я – батько, мати і шестеро дітей. Важко згадувати, бо дуже був важкий час. До цих пір не знаю, як ми зуміли вижити. Правда, не всі. Найболючішим спогадом залишився день, коли померла мама. Померла сидючи, коли тримала на руках і кормила наймолодшу сестричку. Маленька Докійка ссала материнське молоко із мертвої мами. Хоронила маму найстарша сестра Дарина, бо батько теж був дуже хворим.

ГРУБАК Марія Петрівна, 1922 року народження, с. Лісові Гринівці, Хмельницький район.

Записала Машнова Анастасія, студентка Хмельницького інституту МАУП, 2007 р.

На той час, коли почався голодомор, мені виповнилось 10 років. Сім'я наша жила взагалі-то у достатку, хоча й багатством не вирізнялись. У батьків нас п'ятеро було, 4 доньки та один син. Наш батько був доволі гарним столяром, ось й цим заробляв на життя. Одного ранку, ще коли тільки почало світати, прийшли до нашого будинку, й можна сказати так, «розкуркулили». Забирали все: дерев'яні дошки, столярний інструмент, їжу, навіть бочку з квашеними яблуками, так як вона була занадто велика та вивести з будинку її не змогли, то просто перевернули на проході. Яблука котились по вулиці, де стояли голодні діти, але брати їх було заборонено, під страхом смерті. Обібравши нас до мотузка, вигнали на вулицю. Ось так ми й залишились без житла.

Ми тинялись від хати до хати, просячись на нічліг, світ не без добрих людей, дехто допомагав, а дехто боячись за своє життя, відправляв далі. А моя старша сестра зі своїм чоловіком та двома дітками проживали у селі Климашівка. Їхня сім'я також було розкуркулена. Щоб заробити якусь їжу її чоловік був змушений працювати в наймах, але одного разу повертаючись додому з маленьким клуночком харчів, його перестріли та забили до смерті й забрали зароблену їжу.

У той час у моєї сестри помер й маленький син, опухнувши від голоду. У часи великого голодомору траплялися навіть випадку канібалізму. У селі Климашівка жінка з'їла свого сина, яку я знала особис-

то. На той час їжі було мало, соромно сказати, але ми їли навіть жуків «рогоносців», щоб не спухнути з голоду. Збирали лузгу з кукурудзи, ходили на поле збирати дикий часник, одного разу навіть жінка мене сильно побила, лиш за те, що вона також хотіла збирати той дикий часник. А також ходили на далеке поле, під страхом смерті, яке знаходилося за 12 кілометрів від села, та збирали гнилу картоплю. Ночували під скиртою, а ранком повертались додому, ледве доходячи, адже я також спухла, й зовсім не мала сили. Мати картоплю мила та варила їсти, та ще пекла хлібчики з перетертої кукурудзяної лузги.

Багато людей гинуло у той страшний час. Мій батько помер від голоду, рятуючи нас, віддаючи нам свою частку їжі. У ті суворі часи навіть не дотримувались звичаїв. Людей ховали без гробів, по, перше, не було де взяти дерева, та й головною причиною було те, що не було сили майструвати ті труни, людей вантажили на підводи та вивозили за межі села.

Після смерті батька, наша сім'я розпалась. Так як мати не могла вигодувати всю сім'ю. Ми пішли в найми до євреїв, у місто та за шматок хліба виконували будь-яку роботу. Саме тому ми й залишились живі.

КОВАЛЬ Євдокія Захарівна, згадувала дочка – Коваль Марія Мефодіївна, с. Лісові Гринівці, Хмельницький район.

Записала Примак Ю., учениця 8 класу Лісовогриновецької ЗОШ, 12.11.2007 р.

Прийшла за невістку в цю хату у 1932 році, а там лежить хвора свекруха, Коваль Марія. Дочку називали Марією в честь неї. Чоловік, Коваль Мефодій Григорович, працював у млині. Та коли почався голод, то він все приносив із млина висівок, бо якби спіймали зі жменю муки, то стільки б ми його і бачили. Свекруха опухла, тому що того, що приносив чоловік, не хватало. З нами ще жили чоловіків молодший брат Дмитро і сестра Ганна. Ми і ростили їх, і одружували. Свекруха так і не поправилась. У 1933 році померла. Дуже, бідна, хотіла жити. Як вже померла, то під матрацом знайшли засохлі, зацвілі сухарики. Все відкладала на потім.

ДАНЬКОВА Надія Іванівна, 1928 року народження, с.Лехнівка, Хмельницький (зараз Ярмолинецький) район.

Записала Берегова Ольга, вчитель Райковецької ЗОШ, 2003 р.

Голодомор 1932-1933 - був штучний, тобто влада зробила це, щоб покарати село через колгоспи. Під час голоду в людей забирали усе, що могли. Людей називали куркулями і забирали усе майно

і навіть забирали хату і виганяли з неї. Багато людей жило з надією на краще. З весни 1932 р., люди, щоб вижити вставляли в березу трубки і пили сік і так виживали. Весною також збирали щавій (кінський) і варили з нього суп. Поки не було лободи, а потім і з неї варили суп. В людей забирали зерно, не лишали навіть на посіви і відправляли те зерно до складів. Склади були забиті, а біля них велика охорона. Люди пухли від голоду. В них пухли руки, ноги, животи. В одних здохло поросся, а до них прийшла кума і взнала де його закопали. Вона викопала його і з'їла, що їм допомогло вижити. В ночі люди приходили на поля, городи і брали там все те, що можна було вкрасти для дітей і для самих себе. Було і таке, що вилловлювали котів, собак. В деяких селах і містах, де був важчий голод, батьки їли своїх дітей. Мертвих людей забирали і викидали в рови, де їх тракторами просто засипали і не ставили хреста, ні кола. Голод приніс багато бід та страждань.

БУЯНСЬКА Євгена Мефодіївна, 1923 року народження, с.Лехнівка, Хмельницький (зараз Ярмолинецький) район.

Записала Берегова Ольга, вчитель Райковецької ЗОШ, 2003 р.

У 1933 р. люди тяжко голодували, бо не було що їсти, вони пухли і вмирили. Коли люди ходили на роботу, щоб заробити кусочок хліба, але було і таке, що йшли сильні дощі і люди залишалися вдома і не мали що їсти. Вони пухли і вмирили від голоду. Люди вмирили, де їх застане смерть. Хто вмирав вдома, а були й такі випадки, коли вмирили на полі. Дуже часто діти залишалися без батьків, тому що вони перш за все годували своїх дітей, а вже потім їли те, що залишалось. Мама розповідала, що чуть не померла з голоду. Йшли дощі, мама не ходила на роботу і ми не мали, що їсти. Пішла мама до можливих селян купити молока, вони їй відмовили, сказали, що відіграли на кисле молоко, вона попросила у них кислого молока, але їй відмовили. Мама йшла додому і плакала, що її дитина просить їсти, а вона не має, що їй дати. Сусід віддав їй свій кусок хліба. Звичайно були і випадки людоїдства. Був і такий випадок, коли ми прийшли до сусідів і побачили як у них із казанка виглядали дитячі ніжки.

А коли прийшла весна і з'явилися кропива і лобода, люди варили собі з них юшку (з води і кропиви або лободи). Ще люди ходили на поля і збирали картоплю, яка залишилася з минулого року, терли і робили собі млинці. Але були і такі люди, які їли своїх дітей. Бабуся розповідала, що вона з сусідкою йшли в ліс по патики. Коли вони прийшли в ліс сусідка каже: «Лісавешко (так звали бабусю) я так хочу їсти, що тебе зара з'їла». Бабуся дуже злякалась. В селі не було ні котів, ні собак - люди поїли все. Батько теж чуть не помер від голоду, але його врятували сусіди. Отаке було життя.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

МАТУС Анастасія Іванівна, с.Лехнівка, Хмельницький (зараз Ярмолинецький) район.

*Записала Берегова Ольга, вчитель
Райковецької ЗОШ, 2003 р.*

У часи голодомору життя було нестерпним. Люди трималися за життя як могли, траплялися випадки мародерства, люди з'їдали собак, котів, щурів та інших тварин.

Я вижила завдяки тому, що у сім'ї була корова. Нас було п'ятеро – я, батько, мати, брат і сестра, і ми усі вижили завдяки корові. Захід України менше потерпав від Сталінської руки, найбільше дісталось центральній і східній Україні. На жаль на сході у Донбасі жили мої тітки Марта і Катерина. У тітки Катерини було шестеро дітей, але через муки, які їм надав Сталін голодом, вижило лише троє. Тітка Марта теж покинула цей світ через голод.

МІЛЬ Олександра Теронівна, 1927 року народження, с.Лехнівка, Хмельницький (зараз Ярмолинецький) район.

*Записала Берегова Ольга, вчитель
Райковецької ЗОШ, 2003 р.*

Було дуже важко жити в роки голоду. У 1933 р. від голоду помер мій батько. Мама залишилася сама з нами чотирма (нас було 4 дівчинки). Я була наймолодшою і тому не дуже добре все пам'ятаю. Але запам'яталось те, як збирали лободу та кропиву, а потім їли її розбавлену у гарячій воді. Інколи бувало таке, що мати після зими ходила на поля і підбирала перемерзлу гнилу картоплю і потім потрішки добавляла в юшку. Люди від голоду пухли. По селі їздила підвода та збирала мертві тіла, а потім їх всіх викидали в одну яму і засипали. Було й таке, що споживали всякі комашки, жучки, жаб. Звичайно, домашніх тварин не було, тому що їх всіх поїли. Якось мати принесла шматочок хліба і молока, хоча був голод, але ми із сестрами поділили їжу порівну, а потім жадібно з'їли по кутках. Звичайно молоко було не наше, тому що корову у нас відібрали під час здачі у 1932 р. Мати моя важко працювала, і зі всіх сил намагалася вберегти нас від смерті.

ПОПЛАВСЬКА Євгенія Михайлівна, 1924 року народження, с.Лехнівка, Хмельницький (зараз Ярмолинецький) район.

*Записала Берегова Ольга, вчитель
Райковецької ЗОШ, 2003 р.*

Мені було 9 років, не було що їсти. Кожна людина хотіла їсти. Люди не хотіли йти у колгоспи, через це, держава забирала все, що було їстівним. У сім'ї нас було дев'ять чоловік. Ми б також не врятувалися, якби не наша корівка "Зіронецька". Всі рятувалися хто чим міг: хто гнилою картоплею, хто гнилими яблу-

ками... Якщо сім'я заховала хоча б жменьку зерна - забирали. Били стіни, перекопували подвір'я - знаходили, забирали, нічого не залишали.

Врожай був великим, він міг цілком забезпечити селянство харчами, але Сталін наказав знищити все.

МОРОЗ Любов Василівна, 1921 року народження, с. Малиничі, Хмельницький район.

*Записала Дацкова Л., вчитель
Малиницького НВК, 2005 р.*

Голодомор дуже добре пам'ятаю. Не хотіла б згадувати про те. В нашому селі колгосп заснувався в 1929 році. Люди в колгосп не хотіли йти. А ті, що пішли, то потім писали заяви, щоб їх виписали. Кожен жалів свою землю і господарство. Так і наш батько не хотів йти в колгосп. У сім'ї нас було шестеро. Самий старший – 1911 року народження, а самий менший – 1930 року.

Голод був страшний. Чого ми тільки не їли: кропиву, лободу, гнилі бараболі, все, що попадалось, те і їли. А саме страшне було – брага (варені просяні висівки). Я не опухла, а менші: Марія та Зіновій опухли обое.

Мені до сьогодні перед очима жахлива картина: сидить бідна дитина на городі ранньою весною і їсть падалішну цибульку, що проростає.

В кагаті замерзла картопля і там її прикрили, а в 1933 році люди згадали про неї і знайшли. Я теж ходила, яке це свято було.

А в серпні третього числа наш батько помер, а мама ще хліб на заготовку не збрала. Прийшли за хлібом голова сільради і ще з ним двоє і забрали коней, воза, плуг, гак і корову, яка рятувала нас. Ми з хати не виходили. Вони все самі забирали. Мама взяла малого Зіновія на руки і у вікно показала: „Бачиш, дядько миню забрав, моня нема”. А корова нас рятувала в такий важкий час.

Люди, не треба забувати лиха, не треба...

ШЕВЧУК Іван Єфремович, 1923 року народження, с. Малиничі, Хмельницький район.

*Записала Дацкова Л., вчитель
Малиницького НВК, 2005 р.*

Була страшна біда. Особливо навесні. Був гарний урожай картоплі, але все згнило. У 1933 році ми з гнилої картоплі робили паляниці і так їли. Навесні, коли розцвітала акація, діти їли її цвіт. Збирали і варили лободу.

Часто зустрічалися під плотами опухші дорослі та діти. Зустрічав і мертвих від голоду людей. Великою радістю було, якщо батьки принесуть буханець хліба, легше було вижити тим, у кого була корова.

Я переконаний, що всіх, хто мордував людей голодом, треба судити ім'ям закатованих.

ГРИГА Сергій Іванович, 1926 року народження, с. Масівці, Хмельницький район.

*Записав Сімчук Олег, вчитель
Пироговецької ЗОШ, 21.08.2007 р.*

Моя сім'я була невелика: батько, мати і нас двоє дітей, - я і сестра. Був голодомор, мати готувала їсти, що могла. То напече макоржеників, помі. Батьки наші часто покидали домівку, щоб роздобути щось їстівне, а мою сестричку, якій було 3 роки, закривали в хаті і давали трохи юшки. Мене ж залишали надворі, щоб не забрав у неї юшку. Я лежав під плотом змучений, опухлий від голоду і ледве притомний. Мені дуже пощастило, бо йшла по вулиці моя рідна тітка з баняком борщу. Побачила мене і нагодувала. Можливо, це мене врятувало від смерті. Я трохи відійшов, а моя сестричка Олена померла. Батько з матір'ю повернулися тільки через два дні.

ГРИГА Ганна Полікарпівна, 1927 року народження, с. Масівці, Хмельницький район.

*Записав Сімчук Олег, вчитель
Пироговецької ЗОШ, 21.08.2007 р.*

Сім'я, в якій я народилася, була заможною. Батьки шили кожухи, мали усяку худобу, багато землі. Мої батьки одні з перших вступили в колгосп, віддавши все своє майно. Коли настав рік голоду, то забрали решту всього майна, навіть рядно, на якому, ми діти, сиділи. Матері вдалося приховати горнятко пшона. З тим і залишилися. А вижити вдалося завдяки тому, що на горішці залишилися шматочки шкіри, що залишилась від пошиття кожухів. Ці шматочки стригли і варили юшку. Її смак я пам'ятаю і досі. Крім того, рятувались ще й тим, що ловили на річці рибу і скойки.

ВАСИЛЕВСЬКИЙ Пантелеймон Казимирович, 1922 року народження, с. Масівці, Хмельницький район.

*Записав Сімчук Олег, вчитель
Пироговецької ЗОШ, 21.08.2007 р.*

Все описане відбувалося в селі Масівцях поблизу Проскурова, тепер Хмельницького. Мій батько (вітчим) за національністю був литовець, а за фахом – фельдшер. З літа 1932 року до 2 травня 1933 року він завідував у цьому селі колгоспним медпунктом.

У Масівцях голод почав даватися знаки ще з жовтня 1932 року. Спочатку на селі вмирили одна-дві людини на п'ятиденку (тижнів тоді не було), та поступово смертність збільшувалася з дня на день. І тільки з'явилися перші жертви голоду, як одного дня до батька на роботу прибули уповноважений Проскурівського ДПУ разом з головою сільради Гуменюком. Чекіст з ДПУ взяв з батька підписку про

нерозголошення ніде і нікому правдивих причин смертності колгоспників, а також зобов'язали його щодня ходити до сільради писати акти-діагнози про нмимі причини смертей загиблих з голоду. Прізвиська померлих та всі відомості на них батькові повідомляли в сільраді, а самі нещасні на той час вже лежали в ямах під лісом...

В актах про причини смерті батько мусив вказувати різні хвороби, крім гострозаразних. Акти писалися під копірку в двох примірниках, відразу на всіх померлих протягом доби проти прізвиська ставилася вигадана причина смерті. Дітей віком до року зовсім не дозволили записувати до таких актів. Документи підписувалися медиком – батьком, а також головою або секретарем сільради. Перший примірник раз на п'ятиденку забирав до Проскурова чекіст з ДПУ, а другий лишався в голови сільради. З березня 1933 року, коли смертність зростала чимдалі, тих актів більше не складали, а трупи вивозили до ям.

У батька саме тоді почали опухати ноги з голоду. Він, бувало, повертався додому з сільради після „актировки”, з пам'яті записував до свого особистого зошита всіх померлих, мама називала той список „поминальником”. Той „поминальник” переховували аж до весни 1937 року, коли ми вже були далеко від України – в Ярославській області. Лише тоді, побоюючись шаліючої ежовщини, батько, на жаль, спалив страшний список, в котрому було записано 196 жертв з Масівців за час від жовтня 1932 року до березня 1933 року. Пам'ятаю також, коли ми вже були в Росії, в 1934 році мій одногрупник-товариш Тодось Осадчук писав, що з нашої колишньої третьої групи (класу), де до голоду було 33 учні, залишилось в живих лише 13 дітей. А його батько – секретар сільради Осадчук Пилип Семенович, у листі до моїх батьків зазначав, що в селі за час голоду вимерло понад 300 душ.

ЛОГВИН Віра Захарівна, 1923 року народження, с. Масівці, Хмельницький район.

*Записав Сімчук Олег, вчитель
Пироговецької ЗОШ, 21.08.2007 р.*

Наша сім'я була велика – 8 чоловік: 6 дітей (2 хлопці і 4 дівчини), із них троє вмерло. Мені було 10 років. Якось батько приніс додому дохлого боцюна (лелеку). Мати його попатрала, зварила, і ми його з'їли. У їжу в той час годилося все. Рвали листя липи, сушили, мололи на жорнах, пекли і їли. Взимку в незамерзаючому струмочку рвали траву, солодкі корінці, вони нам здавались дуже смачними.

Одного разу я йшла вулицею і помітила голови тюльки, що валялись на землі. Видно, це хтось викидав. Я їх збирала і їла. Нас, як і інших, хотіли розкуркулити і виселити, але якось минулося. Ще до голоду нам, дівчатам, батьки готували посаг – рядна, хустки, подушки, дукачі і таке інше, бо ж заміж треба...Все голод з'їв, випродали до нитки все...

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Весною зійшли грядочки, ми їх випасали із сестрою, ще й сварилися між собою, кому більше дісталося... Коли вже не було, що їсти, попухли всі, але вийшли з голоду живі.

В жнива мама спекли буханці хліба, поклали їх на полицю, а перед тим поділили нас кожному по буханцю, щоб ми не сварилися і не лізли на полицю. Ми зразу ж почали їсти, підбираючи всі крихти. Сьогодні, коли бачу, що діти кришать хліб, то я дорікаю їм, щоб не губили хліб, бо це велика цінність, і щоб, дай Бог, вони ніколи не знали такої біди.

БІЛА Софія Степанівна, 1919 року народження, с. Масівці, Хмельницький район.

*Записав Сімчук Олег, вчитель
Пироговецької ЗОШ, 21.08.2007 р.*

Сім'я наша вимерла – мама, тато, брати Арсень і Михайло.

Їли рогозу, липу, гнилу картоплю, молоді листочки липи сушили, терли і пекли коржі. Молоді бурячки з весною варили, їли без нічого... Зараз деякі господині молодий борщ варять з листочками молодого буряка, а я досі не можу їх запаху і смаку переносити.

Тоді мене постійно переслідувала одна-єдина думка: „Боже, нічого не хочу – ні одягу, ні взуття, лиш би хліб лежав на столі, і можна було його їсти, коли хочеш...” Дуже тяжко було пережити це. Моя правнучка Наташа, наслухана від мене про ті страшні роки, коли обронить на долівку хліб, піднесе і завжди поцілує. Їли дикий часник (легорду) – все ним пропахло. Коли тато померли, то ми цими коржами і батюшку пригощали.

Ми дітьми підробляли в голодовку. Восени ми ходили сушити сливи в с.Пархомівці. Пустували хати, село пустою стояло, голод вже відходив, але страшні чутки про те, що там їли дітей в голод, нас дуже жახали, і ми на ніч боялися зайти до хати, а ночували ми просто неба в саду.

БУДАНОВА (Бондар) Броніслава Йосипівна, 1926 року народження, с. Мацьківці, Хмельницький район.

*Записав Міхалець С., директор
Масівецької ЗОШ, 2007 р.*

У 1928 році у нашому селі організували колгосп імені Ф.Дзержинського. Ще тоді казали, що ми поляки, і він поляк. Але тоді люди мали свою землю, коней та іншу худобу і не хотіли це все віддавати до колгоспу. Та, коли почали "розкулачувати" народ, забирати майно, хліб, худобу, то почали люди вступати до колгоспу. Спочатку пішло шістнадцять сімей і наші батьки в тому числі. Нас тоді було сім душ у сім'ї. Батько боявся, що ми помремо всі з голоду. І корову в нас не забирали, бо було нас п'ятеро дітей.

Старший брат доглядав молодших нас усіх. Допоки батьки працювали.

Недалеко від нашої хати почали корчувати ліс. Землю обробили і посіяли просо. Тоді був урожай на славу. Частину проса роздали тим, хто був у колгоспі. З розкулаченої хати зробили їдальню для колгоспників. Там варили куліш – пшоно і вода. Давали черпак того кулішу і кусинчик хліба на чоловіка. Ми із старшим братом кожен день ходили по той куліш. Мама видоїть корову, розбавить молоком ту кашу і так ми їли. Одне спасіння було – корова.

Хто не пішов до колгоспу, то страшенно бідували. Пухли з голоду і помирали цілими сім'ями. Кожного дня підводою вивозили померлих. Ми, діти, ще того не розуміли. Але коли я на власні очі побачила, як померли двоє людей, то зрозуміла, що діється. Мені тоді було 8 років. Була моя черга йти з братом Казиміром до їдальні за кулішом. Під тинном біля тої їдальні сиділо двоє літніх людей – чоловік і жінка. Вони були страшні, опухлі. Ледь шепотіли вустами, не могли навіть поворухнутися. Не пройшло і півгодини, коли ми поверталися назад. Ті люди вже лежали мертві. Цю страшну історію я описала у вірші (уривок із вірша):

*„...Двоє людей під тинном сиділи,
Їхні губи шепотіли, їстоньки просили.
А як назад ми повертали,
Вони вже мертвими лежали.
Брат мене собою прикривав,
„Не дивись в ту сторону”, - казав.
А я плакала, боялась,
Все одно я оглядалась.
До цих пір я як згадаю,
Гіркі сльози проливаю.
За що людей живцем душили,
Навіщо голодом морили?
А Україна, рідна мати,
В силах всіх нас годувати.
Бо вона у нас родюча,
І квітуча, і співуча.
Співаємо: „Червона калина,
Ще не вмерла Україна!”*

Літом 1933 року померло найбільше людей. Вивозили їх без труни, хоронили без хреста. Хто був ще в силах, то паслися як худоба. Їли бур'ян, зелень різну, листя, збирали колоски.

У 1934 році, хто мав у колгоспі трудодні, той одержав трохи зерна. А в 1936 році почалося масове переселення народу. Багато польських сімей з Мацьковець, Шаровечки, Гречан було вислано на Донбас. І нашу сім'ю теж вислали. Там вимерли майже всі села. Хати стояли пустками, земля навкруги необроблена.

У Донецькій області нам дали невеличку хатинку. Мама мастила її, прибирала всередині, щоб хоч трохи привести її в порядок. Ми не знали скільки там пробудемо. Коли мама мастила долівку, то під порогом була яма. Нанесла вона землі туди, втоптала.

Але там знову і знову земля западалася. Прийшла сусідка, місцева жителька і каже мамі: "Іванівно, не марнуй сили й часу. Там, в підлозі, поховані п'ятеро дітей. Батьки їхні були дуже попухлі і не могли вже вивести діток на цвинтар. А діти померли один за одним. Потім і батьки померли. Ми їх поховали у великій могилі, одній на всіх"

Із серця не викинеш тих жахливих спогадів. Біль той так і лежить на серці важким каменем. За що мені і моїм ровесникам довелося нести тяжкий хрест?

КУЧЕРУК (Фоміна) Ніна Кирилівна, 1922 року народження, с. Масівці, Хмельницький район.

Записав Сімчук Олег, вчитель Пироговецької ЗОШ, 21.08.2007 р.

В голодовку мати йшла на буряки і приносила з роботи шматочок хліба – в колгоспі давали на обід. Фармугу (зварена з борошна на воді густа каша-бобтанка) вона сама з'їдала, а хліб нам приносила, мені і Марії. Батька взяв Василь Стаднік сторожем на пасіку, давав трошки щільників. На день батьки закривали нас в хаті, щоб нікуди не ділись. Ми обшукали всі куточки в хаті, всі кришечки повизбирували і з'їли. Знайшли на полиці в горшку давню засохлу розчину (кисле дріжджове тісто, яке господині залишали для розчинення нового тіста на хліб). Донині пам'ятаю, яка вона була добра та солодка.

А сусідка Мотря носила з лісу в кошику слимаків, пекла в печі і так перебивалась. Дуже немічна була з голоду. Поки з лісу прийде, кілька разів сідає відпочивати. Ті слимаки їй по плечах розповзались, по хустині. Померла таки з голоду.

ВОЙТКОВА Параска Василівна, 1910 року народження, с. Масівці, Хмельницький район.

Записав Сімчук Олег, вчитель Пироговецької ЗОШ, 21.08.2007 р.

Бідували сильно, але ж і „помагали” ще й свої місцеві горлохвати-активісти. Прийшла бригада отих активістів, перетрясли все обійстя. Не знайшли ніде нічого з хліба, бо його не було. То були дуже скажені. Під припічком у горняті було трохи пшона. Я його прикрила конопляним клоччям, але ті клятні нишпорки знайшли і забрали. Що не просила і молила – не віддали. І того їм було мало. За хатою в клітці було п'ятеро кроленят, малі ще зовсім. Тепер той чоловік став святим і божим, на парастаси ходить, писаніє читає. А тоді вовкулака забрав оту кролячу дрібноту. Прокляла я його, та не дійшли мої слова до Бога. А на самкінець вернулись до хати, позирили по кутках, та взяти нічого. На піч заглянули, там синок мій, Васька, три роки йому було. На рябчаку в куточку сидів. Вони ту ряднину з-під дитини висмикнули.

ОСАДЧУК Дмитро Дем'янович, 1931 року народження, с. Масівці, Хмельницький район.

Записав Сімчук Олег, вчитель Пироговецької ЗОШ, 21.08.2007 р.

Нас було в батьків двоє – я і старша сестра Явдочка, з 1928 року. Про голодовку, звісно, нічого пам'ятати не можу, бо малий ще був, в люльці лежав. А сестра дуже запам'ятала, бо перелякались всі – і батько Дем'ян, і мати Катерина, коли побачили у вікно, що у двір іде бригада активістів з обшуком. Мати тільки і встигла, що вхопила торбину з пшоном і сухарі в хустку зав'язані і встромила мені під подушку. Біля люльки простояла весь час, поки хазяйство перетрясали, хліба шукали. Тими сухарями довго потім обганялись.

ЮРЧЕНКО Тодоска Іванівна, 1923 року народження, с. Масівці Хмельницький район

Записав Сімчук Олег, вчитель Пироговецької ЗОШ, 21.08.2007 р.

Ми жили поблизу річки Південний Буг. Сім'я була бідною. Тато поступив в колгосп, 30-ий по списку. Там давали трошки якоїсь мукички, то ми так перебивалися. В колгоспі тато їздив биками. Коли люди почали мерти, то тато мав завдання їх підбирати і звозити на цвинтар. Часто виносити покійників не було кому: ніхто не знав, кого виносити на підводу, ніхто їх не супроводжував до могили, бо часто не було кому, або не мали сили хоронити. Та й могили часто були спільні на кілька чоловік, тому порахувати померлих від голоду важко. Тато іноді приносили з колгоспу із спільного обіду якогось малая для нас, дітей.

На весну було сутужніше. Збирали гнилу картоплю на колгоспному полі. Вона була вторішня, згнила, а потім висохла - кришилася на борошно - з неї і пекли щось і їли. Ця їжа смерділа страшно. З появою зелені стало легше. В кого була корова, тим тоже було легше. Коли почали наливатися молочком колоски, то їх в колгоспі варили на обід - така юшка.

Захоронення на цвинтарі робилися зі сторони ставу – ніхто обліку не вів, могили не закривалися по тижню, не було кому закопувати, кожен день трупи добавлялися.

ІЛЬЧИШИНА Людмила Леонтіївна, 1922 року народження, с. Нижні Вовківці, Хмельницький район.

Записала Коваль Л., вчителька Розсошанської ЗОШ, 2002 р.

У 1932 році не було хліба, був голод, багато людей помирало. Люди гинули. Люди йшли по вулиці і падали, від голоду вмирили. Влада гнала горілку і продавала її, і ще вони із браги робили ліп'юшки, та й продавали. Люди купували ті ліп'юшки і їли їх.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Коли вони їх їли, то напухали та вмирили.

Коли люди робили в колгоспі, то вони збирали картоплю і їли її. Хто мав гроші, то купував хліб, а хліб був дуже дорогим. Котрі були в колгоспі, то їм ще видавали трішки зерна. Раніше вважали, що люди котрі заможні, то вони мали корову, курку, коня і солом'яну хату, то в таких людей відбирали все, що вони мали і відсилали на сівалку.

В 1933 році був дуже голод. І наприкінці 1937 року був знов голод і після війни.

КРИВИЦЬКА Наталія Василівна, 1920 року народження, с.Осташки, Хмельницький район.

*Записав Юзвизин Б., учень 9 класу
Осташковецької ЗОШ, 21.09.2006 р.*

Нас в сім'ї було шестеро дітей. У ті страшні роки ми їли щоденно буряки... і раділи, що маємо їжу. Та не довго раділи. Четверо моїх сестричок померли з голоду, і буряки не допомогли. Досі пам'ятаю їх ви- снажені лица, спухлі губи, тривожні страшні слова: "Я помираю". Щоразу несучи духмяну скибку хліба до рота, я чую голоси своїх сестричок: „Я помираю”.

БОНДАРЧУК Степанида Василівна, с. Осташки, Хмельницький район.

*Записав Юзвизин Б., учень 9 класу
Осташковецької ЗОШ, 21.09.2006 р.*

Помер мій чоловік Ваня... за ним померли дітки: Павлик двох років і Віра півроку. Малесенька моя дівчинка хотіла ссати молочко, але ж то був порожній мішок, з нього й капки не видушиш. Обох їх я занесла на цвинтар сама. Як прийшла хоронити доню, то була свіжа малесенька ямка на чийсь дитинку, а я збоку видовбала дірочку та й запхала її туди. А на Павлика сама викопала ямку. Тоді помер Гриша. Ми з Ганютою вкинули його в погріб і закидали сміттям... Лишились ми двоє з нею. Якось вона попросила, щоб я їй змила голову. Змила я її і чешу. От вона й каже: "Розчісуй мене швидше, бо я буду вмирати." Тої ж ночі в суботу вона померла...

ФОМІНА Надія Степанівна, с. Пархомівці, Хмельницький район.

*Записала Савчук Ганна, директор
Пархомовецької ЗОШ, 2007 р.*

Мені було 6 років, але все пам'ятаю, і що сама пережила, будучи малою, і пам'ятаю розповіді своїх батьків. Їли траву, сушили липове листя і пекли з нього млинчики. Їли сирі буряки. Одного разу батько приніс великий жовтий буряк, казав, що це єгипетський. Його різали на куски і їли по частині.

Батько працював в Гнатівцях в радгоспі. Йому

давали мізерний пайок, в самого ноги попухли, а все віддавав дітям. Казав: "Дітей треба рятувати". Брат працював їздовим, одержав пайок з кукурудзяної муки. Зварили куліш, діти наїлися і захворіли, почали боліти животи. Вони ж не їли до цього такої їжі. Сім'я вижили, тому що мали корову. А от у маминої сестри померло від голоду п'ятеро (3 дочки, батько і мати). В батькового брата померло четверо (брат і три дитини).

Мертвих людей возили возами на цвинтар і хоронили в одну велику яму. Одного разу везли мертвих, а на дорозі лежав чоловік (називали його Станумін). Його поклали на підводу, він просив ще закурити, але вже не рухався. Мертвих кидали в яму, його кинули у яму разом з мертвими. Не рятували, бо не було чим рятувати.

БОРЕЙЧУК Парасковія Семенівна, 1920 року народження, с. Пашківці, Хмельницький район.

*Записав Жук П., учень 8 класу
Пашковецької ЗОШ, 2008 р.*

В 1933 році урожай в селі був гарний. Пам'ятаю, як тато приніс торбинку пшениці і сказав мамі: „Оляню, діти будуть ситі, адже снопів чимало нажали!”. Але на другий день було все забрано. Мама, взявши семирічного сина Васю, пішла на поле на збирати загублених колосків, та двоє зі зброєю забрали її як злодійку. Вася прийшов додому плачучи, мама ж прийшла на другий день. Ми, як і всі жителі села, дуже хотіли їсти. Мама - Палажка Прокопівна, лежала на ліжку і питала, чи скоро вишні поспіють. А син Іван поліз на дерево, зірвав напівстиглу вишню, приніс мамі, а вона померла.

ГАВРИЛЮК Тетяна Василівна, 1919 року народження, с. Пашківці, Хмельницький район.

*Записав Жук П., учень 8 класу
Пашковецької ЗОШ, 2008 р.*

1933 рік згадую зі слізьми на очах... Люди падали як мухи. Їли бур'ян, варили лободу. Пам'ятаю, як брат Міша прийшов з ясел і каже: "Ой тату, я буду помирати!". Ліг, заснув і вже ніколи не проснувся.

З моєї родини в 1933 році померли: мама – Ярова Наталія, сестри – Марія та Параска, брат Михайло, тітка – Виговська Домініка.

БУДЗИГАН Петро Якимович, 1922 року народження, с. Пашківці, Хмельницький район.

*Записав Жук П., учень 8 класу
Пашковецької ЗОШ, 2008 р.*

В 1933 році мені було 12 років. Восени (1932 р.) прийшли з сільської ради і забрали коні, воза, плуга, все зерно. Забрали все, тільки стіни лишилися.

Щоправда, в льох не ходили. Тому, яка була городина, то з горем вистачило до весни.

У 1933 році помирають від голоду батьки – Буздиган Яким і Буздиган Ольга. Залишились ми з 9-річною сестрою, Марійкою. Нас забрали у патронат, але я там був лише два дні, не хотілося, щоб когось поселили в нашу хату. Тоді б ми залишились без домівки.

Я пішов у колгосп пасти свині. Вдень для колгоспників давали баланду, а решту дня їв, що приходилося, наприклад, цвіт акації, листя лободи. Ось так і вижив.

ВЕРБОВА Ганна Захарівна, 1920 року народження, с. Печеськи, Хмельницький район.

Записала Васильєва Галина, вчитель Гнатовецької ЗОШ, 28.09.2007р.

Мені було 13 років, я жила з сім'єю в с. Печеськи. Для викачки хліба і негайної організації колгоспу в село приїхав уповноважений (забула його прізвище). У сільській раді створили бригади, які з довгими металевими штирями шукали зерно. Висипали і забирали все з глечика, горнятка. Були випадки, коли витягали вузлик проса з-під голови грудної дитини.

У сільраду вдень і вночі викликали людей, щоб записуватися в колгосп. З району приходила рознарядка на висилку розкуркулених. Хоч у Печеськах не було куркулів, але план є план, його треба виконувати. Тоді дивились, в кого кращі коні, краща хата, того й вважали куркулем і висилали з села.

Страшний голод був в селі. Я ходила в сусіднє село Аркадіївці, там були кагати з картоплею. Я збирала там погнилу картоплю і тікала, бо і за цю гниль били, лякали рушницями.

На цвинтарі валялися непоховані люди, бо не було сили викопати яму. Батьки божеволіли від крику і стогону своїх дітей.

І зараз перед моїми очима попухлі люди з обремками бур'янцю, на який дивилися з надією – протягнути б ще один день. Запустілі двори, біля яких – ні господарів, ні худоби. Не дай, Боже, повторитися цьому.

ВЕРХНЯЦЬКИЙ Іван Казимирович, с. Педоси, Хмельницький район.

Записала Савицька А., учениця 10 класу Педосівської ЗОШ, 04.01.2008 р.

Щасливо жила наша сім'я: батько Верхняцький Казимір Людвикович, мати - Верхняцька Марія Францівна, п'ятеро дітей. Мали кілька десятин землі, коня, корову, воза та інший сільськогосподарський реманент. Але все це було забрано в нас під час колективізації. А в 1932 році в період державної заготівлі було конфісковано пару пудів зерна та інші

продукти харчування і зачислено в список підкуркульників, за що навіть було виселено з хати.

Настав страшний 1933 рік, діти пухли з голоду. І одного зимового дня мати вирушила в смт Чорний Острів, щоб дістати хоча б крихту хліба. Повернувшись додому, вона застала своїх четверо дітей на печі мертвими, а поруч в кімнаті на ліжку помер і чоловік.

Виселена з хати мати – Верхняцька М.Ф. подалась на роботу в м.Хмельницький, маючи гіркий досвід і знаючи, що в місті легше вижити. Працювала техпрацівником на цукровому заводі. Там вона дожила до глибокої старості.

А я, що вижив в часи голодомору, подався по наймах у Волочиський район, де у людей був пастухом. Так чорним крилом голодомору була знищена уся наша сім'я.

МЕЛЬНИЧУК Онися Петрівна, с. Педоси, Хмельницький район.

Записав Гривнак В., вчитель історії Педосівської ЗОШ, 04.01.2008 р.

“Червона мітла” – посланці партії вимітали селянські засіки. У жнива 1932 року держава позабирала хліб, вирощений не тільки на колгоспних полях, але й землях одноосібників та присадибних ділянках колгоспників. Під цинічним лозунгом „вилучення хлібних надлишків” езекуційні бригади трусали садибу за садибою, чинили в кожному господарстві безсудну розправу. Якщо не здавали хліб, то заносилися на „чорну дошку” і люди не могли купити ані одягу, ані взуття, будь-якого краму, солі, сірників. Плану хлібоздачі дотримувалися навіть тоді, коли люди почали пухнути з голоду та падати на сільських вулицях.

А як настав 1933 рік, то голод став ще більшим. Люди помирали, де смерть заставляла. Літом 1933 року люди їли траву, різні відходи, м'ясо собак і котів.

Енкаведисти шукали зерно по селянських садибах. У моїх батьків забрали усі продукти, навіть б варених картоплин, що лежали на столі (їх мати приготувала на вечерю) забрали. За те, що мати не хотіли віддати цю картоплю, її засудили на 6 років тюрми.

Така ж доля спіткала сім'ю Снігура Тодоса Івановича, в якій енкаведистами було забрано всі продукти, для якої залишилось лише одне повітря. Після чого вмерло троє його дітей. Так само і постраждали Бахурські. В них повмирали батьки, а троє дітей: Настя, 16-ти років, Антон, 15-ти років і молодша сестра Надя - 13 років змушені були ходити по наймах пастухами, щоб хоч раз хтось дав поїсти, або йшли в колгосп пасти худобу, де раз в обід вивозили баланду, в якій плавало пару крупинок і одна картоплина. А вдома варили баланду з лободи чи гнилої картоплі. От так і виживали.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ДЗЯДИК Зінаїда Леонтіївна, 1917 року народження, с. Розсоша, Хмельницький район.

*Записала Коваль Л., вчителька
Розсошанської ЗОШ, 2002 р.*

В 1931 р. я закінчила школу. Потім пішла вчитися на семимісячні курси вчителів. В 1932 р. закінчила курси і повернулася додому. Але згодом мені прийшла бумажка із сільської ради, де повідомлялося, що коли я зречуся від своїх батьків, то одержу роботу, а якщо ні, то роботи не отримати. Я розповіла про все батькові і він відповів: „Зрікайся мене, я тебе виховав, доглянув, вивчив, а ти мене зречись”. Після таких слів я, звісно, відмовилася від тієї роботи і пішла працювати в колгосп.

У 1933 р. почався голодомор. Багато людей вмирало з голоду. Але під час цього голодомору був добрий урожай пшениці та це зерно вивозили і топили в ставках. Одного разу люди, які працювали на полі, проходивши біля ставка побачили, що в ньому плаває зерно, а їсти людям було нічого.

В ці роки ходили по хатах активісти і забирали в людей останні зерна пшениці, крупи, крихти хліба, забирали і корову. Забирали все до останнього, все, що люди тримали, щоб прогодувати своїх дітей, свою сім'ю. Люди ходили по полях збирали гнилу картоплю, буряки. Їли навіть різну зелень. Одного разу, коли я давала курям їсти, прийшов на подвір'я один чоловік, відігнав курей і почав їсти те зерно. Згодом прийшли до мене додому активісти і почали рубати пороги, столи та стільці, так шукали заховане зерно. А коли знаходили, то забирали все, забрали в нас і корову, якою ми рятувалися. Невдовзі заарештували мого батька, але незабаром його перевели в лікарню, де він помер..

МЕЛЬНИК Любов Григорівна, 1922 року народження, с. Розсоша, Хмельницький район.

*Записала Коваль Л., вчителька
Розсошанської ЗОШ, 2003 р.*

У нас в сім'ї було сім душ. Ми назбираємо лободи, потрішки молока і так їли. Одного дня Володя приніс хліба і послав мене до баби в поле віднести їй поїсти. Я йду по дорозі і так хочу кусочок з'їсти, але все-таки принесла бабі. Вона з'їла трішки, а то принесла додому.

Люди їли лободу, листя з липи, із різних трав варили борщ. Навесні збирали гнилу бараболу, терли її в макітрі і з цього крохмалю жарили млинці. Один чоловік ходив до річки ловив жаб і їв їх. Всі трави, які були, збирали і їли. Багато людей „кralи” колоски з поля, щоб хоть трішки щось поїсти.

Дуже велика кількість людей вмирала цілими сім'ями - всі до одного. Було дуже страшно, не дай Боже, щоб це знову повторилося. Добре запам'яталось, коли один дідок зайшов у комору із діжки, де був сирий буряк почав їсти. Він був дуже

страшний, брудний, нещасний, худий, то ми насилу його відігнали від тієї діжки.

Зараз навіть кури не хочуть їсти буряк, а тоді ми квасили буряки, ну їх багато не було. В колгоспі давали гречану мушку і давали по кварти лише тому, хто ходив на роботу.

РЕЙМАН Іван Лаврентійович, 1926 року народження, с. Ставчинці, Хмельницький район.

*Записала Дегодь Л., учениця 9 класу
Ставчинецької ЗОШ, 14.12.2004 р.*

У той час мені було 7 років. Проте пам'ятаю, що голод у Ставчинцях був, створений штучно. Хліб у ті роки вродив добре, але весь вивезли.

Люди, які мали кожух, полотно, хустку несли на інші села: Митинці, Зозулинці, Шмирки. У с.Глібки (нині Красилівського району) з харчами було набагато легше і деякі люди ставчинецькі ходили до них міняти речі на хліб чи борошно. Не було такого тяжкого голоду і в сусідніх Крачках. Батьки посилали дітей туди пасти худобу і за те їх там люди годували.

По селу ходили комнезамівці (деяких людей записували до тієї групи самоправно) і забирали (витрушували) зерно до останньої жмені. Знаходили сховане у коминах, підпіччі, глечиках.

Від голоду люди паслися на траві, тобто їли лободу, пекли з неї перепічки, підмішували тирсу. Легше було тому, хто ще мав корову. В селі велися розмови, що від голоду померло близько 300 чоловік.

У сім'ї Трачук Олени померла мати, а двоє братів менших дуже плакали, бо хотіли їсти. Одного з них послали до сусіди Білоуса, який був тоді головою колгоспу. Він дав дітям шматок хліба. Увечері хлопчики його з'їли, а до ранку померли.

Мертвих людей, котрі по 3-4 дні лежали на кожній сільській вулиці, збирав на віз-драбиняк Барабаш Владислав. Такими возами возили з поля снопи, а під час голоду – людей. За це їздовому давали один буханець хліба на день. Померлих односельців Владислав відвозив на кладовище і в одну яму скидали по 3-5 чоловік.

ЗДИБЕЛЬ Павло Станіславович, 1929 року народження, с. Шаровечка, Хмельницький район.

*Записала Кухарчук І., вчитель
Шаровечківського НВК, 2008 р.*

Я був у голодні ті роки зовсім малий, але дещо пам'ятаю. Було в нас усе: і двоє коней, плуг, борона, стодола, трохи землі. Але все забрали сільські „активісти”. Мама потім пішла до колгоспу, коли вже не було дома жодної крупинки.

В 1932 році батько працював трактористом на лісозаготовках у Ізяславі. Він часто брав мене з собою у відрядження. Там їх годували і мені дещо пе-

репадало. Навіть додому батько передавав дещо з їжі. Потім я з батьком був у Козятині, Старокостянтиніві. Так він заробляв на прожиття. Часом працював лише за харчі. З нами тоді ще жила тітка, батькова сестра. Я з нею ходив у поле збирати гнилу картоплю. Одного разу, коли ми з нею збирали колоски, то нас побачили сторожі. Я заховався, а тітку тоді дуже побили. Так ми виживали, постійно хотіли їсти. Як ми хотіли їсти!

КОЗА Людвіг Сильвестрович, 1923 року народження, с. Шаровечка, Хмельницький район.

Записала Кухарчук І., вчитель Шаровечківського НВК, 2008 р.

Нас, разом з батьками у 1932 році було семеро. Я пам'ятаю, як батько казали, що женуть силою усіх людей в колгосп. Тоді у багатьох була своя земля, коні та інша худоба. Ніхто не хотів своє добро віддавати. Люди хотіли працювати на свою сім'ю. А тут треба усе віддати. Хто не пішов до колгоспу – втрапив все.

В нашої сім'ї забрали коня, увесь реманент, а найцінніше – зерно. Ми, діти, спочатку не відчували голоду, не розуміли, що діється. Але коли прийшли до нас „активісти” із сільської ради, то забрали усі наші запаси. Вони побили жорна, перевернули хату і подвір'я, шукаючи бодай жменю зерна. І це були свої люди, односельці.

Потім почалося найстрашніше. Люди пухли з голоду, помирали від виснаження. Спочатку хоронили людей у трунах, возили по дві на возі. Потім, коли почали вмирати по 10-12 чоловік на день, то хоронили без труни, хто в чому був. Люди, котрі були дужчі, сходилися і хоронили тих, у кого вже не було родичів. Тоді вже не було ніяких почестей, ні труни, ні хреста.

У нас в ту пору була одна думка: „Їсти!” І чого ми тільки не їли! Збирали зелень різну, бур'яни. На полях збирали мерзлу і гнилу картоплю. Потім мама терла її на муку, додавала води і пекла нам такі млинці. Батько мій пішов працювати у стельмашню. Я допомагав йому. Там ми крадькома збирали тирсу і несли її додому. Мама підмішувала до тирси мелену разом з качанами кукурудзу і пекла такі плячки. Ще люди ходили пішки до села Гвардійське. Звідти приносили кормові буряки. Їх пекли, а часом і їли сирі. Бувало хто з'їсть такого „хліба”, то й помре у страшних муках. Виснажений організм не приймав ніякої їжі. А все було з домішками, майже неїстівне.

Коні блукали селом безпритульні. І такі худі, що страшно було на них дивитися. Люди їх ловили, різали і ділили м'ясом на кілька родин.

Ми усією сім'єю ходили попухлі. Ледве вижили. Були змушені піти до колгоспу. Там давали раз на день якусь юшку. Хто не міг йти на роботу, той помирав.

А вже у 1934 році були жнива і всім потроху дали

зерна, решту забрали до колгоспу. Але до того часу мало хто дожив. Багато народу вимерло, ще багатьох посадили у тюрми. Наш сусід у жнива пішов на своє поле і вижав сніпок пшениці, щоб вдома змолоти. Так його піймали і посадили у тюрму.

Не було милосердя над нами, поляками, як і над українцями. Гинули люди нізащо. Скільки б всього могли б зробити на світі ці люди, яких було злочинно ошукано й знищено.

КОЗА (Вільберг) Камілія Войцехівна, 1928 року народження, с. Шаровечка, Хмельницький район.

Записала Кухарчук І., вчитель Шаровечківського НВК, 2008 р.

Наша сім'я у 1932 році складалася з п'яти чоловік: мама, тато, сестра (15 років), брат (10 років, інвалід) і я (4 роки).

Землю в нас тоді забрали. Забрали і коня з усім реманентом. Розібрали стодолу, шукали зерно, щоб забрати. Але перед тим тато перевіз всі мішки з зерном на сусідню вулицю до одного знайомого, там їх і заховав. Той чоловік був з „активістами” в дружбі. Та коли тато пішов забирати зерно, то чоловік той збрехав, що і в нього забрано все. Насправді він приховав собі. Так ми залишились без нічого.

Пам'ятаю, як ми з сестрою сиділи на печі, а брат (він був паралізований) – лежав у ліжку. Прийшли до нас „активісти” з обшуком. Шпичками залізниками перештрикали все навкруги. Не знайшли нічого. Тоді нас з печі зігнали і забрали останню жменю конопляного насіння, що мама насипала за комин. Як ми тоді усі плакали.

Потім тато вивів з хліва ялівку і повів продавати її. Взяв за неї 300 карбованців. Через день він пішов разом з людьми з нашого села за грисом. По дорозі в нього ті гроші вкрали і він нічого не купив. Прийшов тато додому сам не свій, чорний, як хмара. Сказав: „От тепер нам усім кінець”. Не стало в нього здоров'я після того випадку. Але ми з ним ходили збирати картоплю гнилу на гречанське поле. Там в нас майже мішок картоплі відібрали сильніші від нас люди. Видерли із рук і все.

Тато не витримав усього і невдовзі помирає. Хоронити його не було в чому, сяка-така одежина. Із ясел, що від коня залишилися, зробили труну. Так і похоронили тата. Це була весна 1933 року.

Мама отримувала допомогу на нас, трьох дітей. Але одного разу працівники сільської ради забрали в мами книжечку ту, що на гроші. І більше ми нічого не отримували.

Весною ми засадили курінчик города лушпинням картоплі. Спеціально збирали їх, не з'їли. А їсти доводилося все. Мама варила супчика нам з кропиви, тмину і кілька квасолин там плавало. А одного разу мама вночі вижала на полі сніпок зеленого жита. З тих колосків спекла плячок. Брат якось його дістав і

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

увесь з'їв. Дуже погано йому стало, схопили різі в животі. Став він корчитись і плакати. Думали, що помре до вечора, але якось відчуняв. Потім мама пішла на роботу в городню бригаду і звідти приносила поїсти юшки. Хто працював у колгоспі, то тому давали черпак болтушки.

Так ми виживали. Напівголодне, напівроздягнене було дитинство на селі в роки сталінщини. Нас, дітей, не припрошували до миски. Частіше ми просили їсти, та нічого нам було дати.

ІГНАТ Станіслав Карлович, 1926 року народження, с. Шаровечка, Хмельницький район.

Записала Кухарчук І., вчитель Шаровечківського НВК, 2008 р.

У 1932 році нас було шестеро чоловік сім'ї. Забрали активісти у нас дві корови, два коні, кола. Розібрали на дрова stodолу. За відмову вступити до колгоспу забрали все наше майно. Потім продавали з „аукціону”. В хаті перевернули все, забрали зерно до жмені. Побили жорна і ступу. Нічого не залишилося.

На людей накладали великий оброк. Якщо хто й зміг „виплатити”, накладали ще більший. І коли вже не було можливості людям розрахуватися, то забирали майно до колгоспу, або продавали на аукціоні. Таким чином примушували людей вступати в колгосп. Почали ми шукати їжу скрізь. Збирали зелені яблука і вишні. А коли зацвітала акація – то була велика радість нам, дітлахам. Цвіт жували разом з гусінню і хробачками. Ходили збирати на поле колоски. Але треба було бути обережними. Бо тоді могли упіймати і судити. Було таке, що людям за кілька колосків давали п'ять років ув'язнення.

Мама наша ходила пішки в Шаровечку до своєї тітки, щоб роздобути бодай жменьку зерна. У дядька нашого була сім'я велика – дванадцять дітей. Він зарівав коня, щоб не забрали комнезами. Так потрошки варили те м'ясо, давали й нам на юшку.

Батько наш потім був змушений піти до колгоспу. Там він розвозив їсти робітникам. Приносив додому черпак – два баланди. Мама пекла чотири буханці хліба на тиждень. То була тільки назва – хліб. Мукою там навіть і не пахло. Збирала мама все, що можна було – просяну луску, макуху, тирсу, потовчені качани кукурудзи і пекла такий хліб.

Люди пухли і помидали з голоду страшно. Бувало хто з'їсть сирих колосків, то так і на полі помидали у страшних муках. Вивозили померлих із села на возах по десять і більше чоловік за день. Серед них були такі, що ледь дихали, їх також забирали, щоб завтра не вертатися за ними. Збирали людей попід тинами, на дорозі. Йшла людина, впала і все – мертва вже.

Одного разу я пішов у поле за колосками. За мною бігали охоронці з рушницями і стріляли. Я тоді сховався у копиці сіна, потім у скирдах перехову-

вався, боявся йти до дому. Дядько мій взяв про це і почав приносити мені окраєць хліба на день. Клав його на пеньочок і йшов в село. Я виходив на узлісся і потайки брав той хліб. Так я ховався кілька днів.

А в селі люди були повиїдали всіх котів і собак, ловили горобців, збирали з гнізд воронячі яйця. Суїдська дівчинка їла хрущів. Їх тоді було дуже багато в садках. Вона напихала їх повний рот і жує. Жуки ще рухаються, виповзають назад, а вона ручками тонесенькими штовхає їх назад до рота. Довго вона не прожила, померла. Було тоді їй два роки.

У 1934 році, коли в населення не було вже що брати, утворився колгосп. Хто лишився живий, йшов працювати туди за трудовні. В кінці року платили по 3 копійки за день, або давали по 3 кг. хліба. Ще довго не могли люди наїстися досхоchu хліба. Це неможливо згадувати, але й не можна забути.

КОЗА (Беляк) Броніслава Антонівна, 1927 року народження, с. Шаровечка, Хмельницький район.

Записала Кухарчук І., вчитель Шаровечківського НВК, 2008 р.

Нас, з батьками, у ті страшні голодні роки було п'ятеро. Ми всі на диво вижили. Важко було нам, особливо дітям. Меншенький мій братик постійно просив хліба. Стільки й було спасіння, що тато працював у військовому магазині. Там йому давали кожного дня невеличкий буханець хліба. Але що того хліба на нашу сім'ю. Запаси наші було відібрано. Худобинки ніякої не було. Мама пекла млинці з гнилої картоплі, з тирси із домішками просяної полови. Діставали макуху і мелясу. Їли бур'яни та різне листя.

Саме весною 1933 року померло найбільше людей. Хоронили в чому було і як було. Такі сім'ї були, що повимирали всі. Люди ходили попухлі від голоду. Хто ще мав силу – йшли в колгосп на роботу. На проривку буряка брали всіх: і дітей, і дорослих. Бо після роботи приїздила підвода і всім давали їсти – черпак болтушки. Це така юшка була, на воді, з лободою і трошки муки. Не посолена, не зажарена. Але хоч трошки можна нею було підживитись. Мама брала мене з собою на буряки. Я була дуже дрібна й худенька, але старалася, як могла. Прорубувала стежку мамі, а вона полола. Ось таке дитинство було у нас. Не дай Боже, знов пережити таке нікому. Бо немає гіршого лиха, як голод.

БІГОС Ганна Йосипівна, 1925 року народження, с. Шаровечка, Хмельницький район.

Записала Кухарчук І., вчитель Шаровечківського НВК, 2008 р.

Все життя пам'ятатиму, як нас розкуркулювали. Забрали коня та інвентар, повилловлювали курей.

Зерно все вигорнули. Земля відійшла до колгоспу. Єдине, що залишилося, це корова. Нас тоді було п'ять чоловік у сім'ї. Треба було якось виживати.

Заховали ми ступу у сіно. До нас потім приносили люди з усієї вулиці товкти зерно. Нам завжди залишали пригоршню полови. Було в нас трохи житньої муки і мама пекла нам плячки. Ще ліпила вареники. Начинкою була гичка з буряків. З тої ж таки гички варили борщ, заквашували зеленими яблуками. Але перш за все нас рятувала корова.

Ходили у ті роки люди по інших селах, міняли речі на їжу. Тато одного разу виміняв трохи муки і крупи ячмінної. На ранок другого дня була в селі „чистка” і наші запаси забрали. Ми всі дуже плакали. Тато знайшов на горищі у глиняних тріщинах кілька квасолин. Це був наш обід і вечеря.

Батьки були змушені піти в колгосп, щоб вижити. Важко доводилося працювати, постійно бути голодними. А в селі ж люди пухли, аж шкіра лопалась, з тріщин вода юшилась. І помирали страшно як. І ховали їх будь-як. Кинуть мертвого на брчку, тільки ноги теліпаються, вкинуть у яму, загорнуть і все. Хіба так ховали як тепер?

МІХАЛЕЦЬ (Длугаш) Кароліна Антонівна, 1923 року народження, с. Шаровечка Хмельницький район

Записала Кухарчук І., вчитель Шаровечківського НВК, 2008 р.

Наша сім'я у 1932 році мала свою землю, коня і реманент. Нас, дітей, було семеро. Батьків попередили, якщо не підуть в колгосп, то заберуть усе. Вони не погодились. І тоді сталося найстрашніше. Прийшли комнезами і перевернули все обійстя. Все зерно забрали до останньої зернини. Корову вивели з хліва. Навіть повиливали у двір на землю наварене з горшків. І сказали татові показати, де лежать жорна, а то посадять до тюрми. Він не показав. Тоді у хаті перевернули усе верх дном. Навіть колицю з меншою сестрою перекинули і з її рук видерли кусок м'якуші, котрий вона смоктала. Потім таки знайшли жорна у дерев'яному ліжку. Винесли їх на двір та й побили. Тата нашого забрали і дали йому три роки тюрми.

Залишилася мама сама з нами, сімома дітками. Їли ми тоді усе, що можна і не можна було. Збирали бараболі торішні, терли на муку, додавали води і пекли такі млинці. Їли щавель, тмин, квітки акації. Сестри старші були опухші, а я, з молодшою, тільки страшенно худі. Брати мої – Броніслав (14 років) і Казимір (7 років) померли в один день. Казимір помер у хаті ранком, а Броніслава мама послала до тітки на Гречани. Тітка могла нам дати що-небудь поїсти. Він, голодний дійшов до першої ж в полі копиці соломи й присів віддихнути. Так він більше не підвівся. Ввечері люди дали знати нам, що наш Броніслав мертвий у копиці лежить. На ранок в нас

були похорони. Разом поховали двох братиків.

Так і почали кожного дня підводи вивозити мертвих. По кілька чоловік на день, без труни. Сусіди наші, чоловік і жінка, померли разом, в один день. Залишили троє малих діток. Вони якось вижили. Їли все підряд, збирали зелень, бур'яни. Ходили на поле за колосками, збирали горох.

Мама пішла у 1933 році працювати на торф'яники. Старший брат пішов у найми до міста. Там його годували. Дві старші сестри пішли на роботу в місто на кондитерську фабрику. Було, що приносили посмоктати щось солоденьке.

Недалеко від нас була городня бригада, і я пішла нарвати зеленої цибулі. Мене побачили сторожі і гналися за мною на конях. Я заховалася у пшениці і ледь лишилася жива. Тоді пшениця гарно вродила, хліб був, та все було колгоспне.

Ми з меншенькою сестричкою часто сиділи під вишнею і збирали кісточку з вишень. Я їх гризла і давала серединки своїй дворічній сестрі. Так ми чекали з роботи старших, з надією, що вони принесуть нам поїсти.

Коли вже стало трошки легше жити, давали людям зерно, то почалися масові висилання. У 1935 році нас вислали на Полтавщину. Там померла моя маленька сестричка. Брата у 1937 році забрали і більше ми його не бачили і нічого про нього не чули. Так із сімох діток нас залишилося троє і мама. А батько все життя переховувався від тюрми.

Із серця не викинеш тих жахливих спогадів. Біль той так і лежить на серці.

ШАПОВАЛ (Мішина) Марія Іванівна, 1924 року народження, с. Шаровечка, Хмельницький район.

Записала Кухарчук І., вчитель Шаровечківського НВК, 2008 р.

Є що згадати мені про голод 1933 року. Тяжкі спогади супроводжують мене все життя.

Жили ми в селі Розсоша, нас було шестеро діток і батьки. Усе наше добро, нажите важкою працею, забрали. Вивели активісти з подвір'я двоє коней, корову, ялівку. Вивезли возом весь реманент, плуги, драпаки. В скрині була насипана пшениця. Вигорнули все до зернини.

По селу ходили чутки, що буде розкуркулення. Ми поховали стрісі трохи качанів кукурудзи, але їх знайшли. В скрині зерно було прикрите шматтям – знайшли. Залишилося на горищі трохи квасолі. І то тільки та, що була в полові.

Зуміли ми сховати ступу. До нас приходили люди, щоб потовкти зерно і залишили нам за це висівки. Мама промивала їх ще раз на ситі і пекла нам паляниці. Ще товкли в ступі кропиву і лободу, потім все це разом з яблуками варили у казані. Тепер, мабуть, і худоба не їла б того, що їли ми. Одного разу понаїдалися тих паляниць і ледь не померли. Мама

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

прибігла з поля, а ми всі лежимо покотом. Разом з сусідкою почали нас рятувати. Віджили ми.

Мама і сестра наша ходили в поле підробляти. Сапали буряки, просо. Але до колгоспу вона не вступала. Як і батько. Він був дуже обурений, що в нього все забрано. А батьків брат був змушений піти, через те і вижили вони всі.

З поля мама приносила черпак баланди і кусінчик хліба. Одну порцію на двох з'їдали мама з сестрою в полі. Другу – приносила до дому. Середуца сестра пасла у людей корови і їй давали там їсти. Брат Борис був дуже опухлий. А я мала такі тоненькі ніжки, як сірнички. Найбільше страждав наш найменший братик Петрусь. Він лежав у колісці і постійно скиглив. Висмоктав собі пальця так, що шкіра стала тоненькою і крізь неї було видно кістку. Ми його підгодовували чим могли. Не допомогло.

На початку 1933 року помирає батько. Весною не стає нашого Петруся. І ще багато народу вимерло у ті лихі роки. Навпроти нашої садиби був цвинтар. Я бачила, як хоронили кожного дня по кілька чоловік. Спочатку на конях возили. Потім люди самі волокли на плечах трупи, тільки ноги теліпалися ззаді. Викопає хто було ямку, сяк-так присилне землею і йде поволі додому. А потім собаки гризли те, що було зверху. Це був жах. Страшний сон.

На дітей у колгоспному садочку давали пайок – супчик і хліба шматочок. Я брала два горнятка і приносила той суп додому. Мама сварилась, що я дорогою вибирала густе, а юшку приносила. А мені так давали. Бо та жінка, що була на роздачі, годувала залишками своїх свиней.

Навесні на буряки ми пішли втрьох – старша сестра, я і мама. Заробляли ми за день по черпаку баланди. На жнива я бігала попід рядки і розносила жінкам, тим, що жали, воду. Мама тоді захворіла, дуже почало боліти серце. Залишила вона поле і почала шити. Ще до розкуркулення вона приховала швейну машинку у знайомих у сусідньому селі. Бігала щодня туди і шила людям. Була вона справжньою модисткою. Пошила нам із сестрою спіднички із своєї сірої широкої спідниці. Я заховала її у казан з борщем, коли нас розкулачували. Так вона і залишилася, бо весь одяг у нас позабирали. За свою роботу приносила мама молока кринку або жменю сиру чи крупи якої. Це була велика допомога нам.

Ціле літо ходили на поле ми втрьох, дві старші сестри і я, але нам не хотіли платити, бо мама не була в колгоспі. Тоді давали по 30 кг. пшениці на людину. Нас заставили відмовитися від мами! Навіть такий документ ми підписали. І коли ми стали „самостійними”, нам дали зерна.

З болем у серці згадую ті роки. Скільки горя і страждань було, скільки непотрібних і безглузких смертей. Ще довго не могли дивитися в очі людям активісти сільські. Бо були ж свої, навіть родичі. Якби можна було підняти з могили мільйони замучених селян і сказати їм: розкажіть нам, люди, про

ваші муки. Але того не буде ніколи. Хай же скажуть своє праведне слово живі свідки страждань народу.

РЯБА (Здибель) Станіслава Іванівна, 1923 року народження, с. Шаровечка, Хмельницький район.

Записала Кухарчук І., вчитель Шаровечківського НВК, 2008 р.

До голодовки мала наша сім'я землі десять гектарів, дві корови, троє коней, птицю. Одного дня всього не стало. Забрали й реманент: сівалку, молотарку і інше. Розібрали стодолу і вивезли на колгоспне подвір'я.

За відмову піти до колгоспу, мого дядька було розкулачено. Забрали в них все, а хату розібрали на дрова. Він із сім'єю тинялися селом, не мали що їсти і де переночувати. Незабаром дядько, Здибель Антон, помирає. За ним і його син Войцех.

У моїх діда з бабою теж відібрали землю і зерно у 1932 році. Вивели худобу з хліва. Діда забирають на кілька місяців до ув'язнення. Потім його привезли на підводі напівживого додому і через дві неділі він помирає. Дуже добре пам'ятаю свого діда Мартина. Весь побитий, ні живого місця. Він тихесенько лежав і чекав смерті. Бо не зміг витерпіти того болю.

Батьки згодом пішли в колгосп. Тато працював на пилорамі, мама пішла в ланку. Я ходила з нею на буряки. Давали тоді колгоспникам трошки якоїсь юшки і шматочок хліба. Я бігла з мамою в поле, бо знала, що в обід дадуть нам по черпаку юшки. Дома мама варила бурячки, ті, що ми приносили з поля після проривки. Пекли тоді пляцки з полови, з кукурудзяної дерті, варили кропиву з лободою і яблуками.

Дуже багато моїх родичів померли у ті страшні роки. Не знаю як ми зуміли вижити. Бо було як подивитися на ту підводу, що їздила селом цілий день і збирала покійників, то й задумаєшся, чи не будеш ти завтра на ній. Тисячі селян-хліборобів умирали, а хліб лежав на складах під збройною вартою.

ГЛАЗ Станіслав Карлович, 1925 року народження, с. Шаровечка, Хмельницький район.

Записала Кухарчук І., вчитель Шаровечківського НВК, 2008 р.

Коли почалася колективізація, то батько мій продав коня. Влаштувався шофером у місті Хмельницькому, возив начальство. Давали йому на пайок буханець хліба на день. Мама з бабусею пішли в городню бригаду. Там давали їм юшку з хлібом. Дітей, крім мене, більше не було. Я ходив до школи. Жили ми тоді бідно, впроголодь. Але проти інших, котрі не могли нічого, то ми могли прохарчуватися.

Тато весь час розповідав, як добре і ситно живуть ті, хто був тоді при владі. Вони не вірили, що простий люд гине від голоду. І діти їхні мали все, що хотіли.

Набачився я всіякого. І як забирали хліб по хатах, усе майно, худобу. Виливали навіть наварену їжу на подвір'я, вивалили хліб із рук в дітей. Забирали останнє. А все через те, що не пішли в колгосп або не платили оброк.

Землю в нас, як і в інших односельчан, забрали. Був тільки город. Садити не було чим, обрізали зогнивші бараболі і тими лушпайками садили. Помирали люди від голоду, а ті хто жив – не мали сил обробляти землю. Росли скрізь по городах бур'яни. Бо були такі сім'ї, що вимерли всі.

Тинялися люди по селах, полями, шукали що поїсти. Збирали гнилі бараболі, зелень різну рвали, бур'яни. Бачив я одного разу чоловіка, котрий волік за собою мішок. Та й впав він замертво на дорозі. І не встиг поїсти з того мішка. А ніс він хопту та листя різне.

Коли почали люди засівати свої городи, то не могли справитися з своїми оброками. Майже нічого не залишалось після здачі. Але все ж таки невелика часточка залишків багатьом допомогла вижити. Бо голод покосив страшною косою смерті тисячі сіл, лишивши по собі страшну пустку і незагоєну рану.

УРОДА Кароліна Павлівна, 1923 року народження, с. Шаровечка, Хмельницький район.

Записала Кухарчук І., вчитель Шаровечківського НВК, 2008 р.

Під час голодомору ми жили в селі Шаровечка, нас було п'ятеро душ в сім'ї. Я добре пам'ятаю ті дні і події. Ніхто тоді не пояснював причин, які породили голод, ніхто не говорив, чому в людських хатах немає хліба, чому пухнуть люди.

Батьки були змушені піти в колгосп, бо не було іншого виходу. Ті, хто не пішов, прирікали себе і сім'ю на голодну смерть. На людей, що не пішли в колгосп, восени 1932 року наклали великий податок по заготівлі, але дати не було чого. То й стали забирати все насильно.

Мама працювала в ланці, брала мене з собою. Ми там пололи буряки, редьку, просо. Важко працювали, щоб заробити черпак юшки. На поле їздила підвода і нам давали гороховий суп і шматочок хліба. Тато на той час був різноробочим. Старші сестри мої теж працювали в колгоспі. Саму старшу сестру невдовзі вислали на Дон разом з сім'єю.

Важко було прохарчуватися, тим більше, що не було ніяких запасів. Був у нас віз і то його забрали разом із зерном та іншими харчами. Залишилася у нас корова. І вона була годувальницею, була нашим порятунком. Сусіди не лишили нашу сім'ю в біді. Ділилися мукою, крупами, зерном. А яка була смачна картопля з часником! Підгнившу картоплю пекли і

зверху притрушували зеленню часнику. Пекли також млинці з кукурудзи і просяної муки.

Повимирало тоді багато люду. Сусіди наші вимерли усією сім'єю. Багато було жебраків з інших сіл. Ішли люди з торбами, просили милостині. Спочатку їм не відмовляли, однак запаси швидко скінчилися.

Весною 1934 року ми посадили город. Допомогали сусіди засадити кілька корчів картоплі. Чекали врожаю і мали надію, що будемо жити.

КУЛИК (Паук) Броніслава Лаврентіївна, 1923 року народження, с. Шаровечка, Хмельницький район.

Записала Кухарчук І., вчитель Шаровечківського НВК, 2008 р.

В сім'ї нас тоді були семеро: четверо дітей, батьки і бабця. Була в нас земля, коні, корова, стодола. Батькам сказано було іти до колгоспу. Вони погодилися, але забрали „активісти” сільські нашу землю в полі, залишили тільки город біля дому. Забрали коней і воза, вигребли всі запаси зерна. Тільки корова залишилась.

Їсти нам доводилось що попало. Мололи кукурудзу разом з качанами і на омелясі пекли такі млинці. На городі росло трохи жита. Мама варила нам таку бовтанку: зелені колоски і молоко. В ступі товкли жменю зерна, потім до цієї муки додавали просяну луску і варили таку кашу. Борщ варили з дикого кваску і кропиви. Збирали гнилу картоплю і пекли з неї млинці. Хліба не бачили зовсім.

Тато наш їздив постійно по різних селах по роботах. Заодно і міняв там щось із одягу або реманенту на жменю зерна.

Люди не мали ніякого порятунку, блукали, як примари, у пошуках їстівного. Шукали їсти, хто, що міг. Дуже помирали тоді. Летіли як солома. Сусіди наші – двоє дорослих і четверо дітей, за тиждень померли. Нас було четверо сестер і ми страшенно боялися, що із нами таке ж може статися.

У 1934 році посадили ми город, чим могли. І вже тоді врожай ніхто не збирав. З'явилася надія, що будемо жити, що буде хліб. Не дай Господь, пережити таке знову нашим нащадкам.

КЛАЧ (Беляк) Ганна Павлівна, 1923 року народження, с. Шаровечка, Хмельницький район.

Записала Кухарчук І., вчитель Шаровечківського НВК, 2008 р.

Хоча мені в 1933 році було всього десять років, тогочасні трагічні картини життя встають перед очима, як живі й понині.

Нас було семеро душ сім'ї: четверо дітей, батьки і бабця. Землю в нас забрали тоді, і коней, і воза, інвентар – все. Розібрали стодолу і вивезли до кол-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

госпу на дрова. Зерна не залишили бодай крихти.

Садиба наша була обсажена ясеними. Зрізали ті ясени і з них потім будували в колгоспі так звані „магазини”. В них зберігалось збіжжя.

Я ходила до школи і постійно хотіла їсти. Ми по-виїдали всі приховані запаси, міняли одяг на їжу. Пам'ятаю, як у лютому місяці 1933 року я йшла зі школи і побачила на нашій вулиці підводу. А семеро чоловік активістів ходили по хатах і забирали останнє в народу, усі запаси. В колгоспі на той час давали бовтанку їсти – вода і кілька крупинок.

Мама наша лежала опухла, ледь не померла. Батько пішов до колгоспу доглядати худобу. Приносив додому юшки черпак. Так мама наша вичуняла і пішла весною до ланки. І мене з сестрою взяла. З нас були такі робітничі – маленькі, худі, завжди голодні. Ми пололи капусту, буряки, просо. Нам давали черпак бовтанки і курінчик хліба. Мама часто хворіла. Ми з сестрою йшли на роботу, а вона лежала вдома. Приносили ми їй хліб, а юшку випивали в полі. Мама сварилася на нас, казала, щоб ми той хліб з'їдали, бо не буде сили працювати.

Весною здохла наша корова. Тоді це був великий удар для нас. Ми могли молоком прохарчуватися, а тепер мусили їсти бур'ян, збирати недостиглі колоски. І то, треба було таїтися, бо за жменю колосків могли побити або посадити в тюрму.

Люди в селі почали пухнути і вмирати з голоду. На вулицях, на городах, у хатах – скрізь можна було побачити мертвих. Хто старший, знесилений впаде, той лежить і чекає смерті. А на дітей неможливо було дивитися. Як вони простягали рученята, просили їсти! Сусідські діти померли від того, що з'їли свіжого хліба. Старші спекли плячок з просяної полони і доки прийшли батьки, то всі діти померли від завороту кишок.

Я часто бачила, як везли хоронити померлих. За возом йшло троє-четверо людей, а покійних на возі було до десяти. Везли їх на голому возі, замотаних у ряднинах, іноді й без нічого. Багато тоді померло людей від дизентерії. Різні болячки чіплялися до виснажених людей.

Весною 1934 року почали давати людям по 20-30 кг. пшениці. Почали люди сіяти вдома, пекли свій хліб. Але тоді були такі податки, що більшу частину треба було віддати до колгоспу. Те, що залишилося, мало врятувати від голодної смерті.

ГОЛЕЦЬ Карл Адамович, 1924 року народження, с. Шаровечка, Хмельницький район.

Записала Кухарчук І., вчитель Шаровечківського НВК, 2008 р.

У 1932 році нас у сім'ї було четверо. Батьки були змушені піти до колгоспу. Там колгоспникам давали черпак якоїсь „баланди”. Ми з сестрою чекали тої юшки страшне як. Бо не мали їсти абсолютно нічого. Все „активісти” забрали. І землю, і коня, і запаси

зерна. Навіть мені дісталось тоді. Я сидів на печі, а під мною був маленький мішечок квасолі. Коли його побачили, то забрали, а мене – відлупцювали. „Активісти” продовжували шукати те, чого вже давно немає. Страшні тоді були роки. Люди ходили попухлі, виснажені, ніби не живі. Шукали бодай щось їстівне. Я, разом з однолітками, бігали за колосками в поля, рвали лободу та іншу зелень. Підбирали гнилу картоплю, щоб було з чого млинця спекти.

В тяжких муках вмирили люди, цілими сім'ями та родинами. Померлих вивозили на возах, як щось непотрібне. Я на власні очі бачив, як їх хоронили. На нашому сільському цвинтарі є таких спільних могил дуже багато.

Ті страшні дні неможливо описати. Досі не можу повірити, що ми вижили тоді. І, коли вже встало трохи легше, коли давали зерна людям, на городах поспів урожай, то з'явилася надія, на краще. Але на початку 1934 року помирає наш тато. Далось знаки підірване здоров'я.

ДУША Йосип Іванович, 1919 року народження, с. Шаровечка, Хмельницький район.

Записала Кухарчук І., вчитель Шаровечківського НВК, 2008 р.

Молода пам'ять не те, що стара, що було в молодості – все пам'ятаю.

У 1932 році нас було шестеро в сім'ї: бабуса, тато, мама, брат Станіслав, я і маленький Броніслав. До колгоспу батьки не пішли. Тоді забрали в нас все майно і землю. Лишилося тільки 18 соток городу біля хати. Коней і воза забрали в колгосп. Зерно все вивезли. А в нас було багато зерна. Бо ми мали свою землю і тато був у спілці з іншими односельчанами. Вони разом обробляли ще кілька гектарів землі. Нам не залишили нічого, забрали активісти все до останньої граміночки. Все відібране зерно возами вивозили до костьолу на Заріччі. Там у храмі був зроблений склад.

Бабуса моя, коли прийшли розкуркулювати нас, сіла на торбинку з пшоном (десь близько 1,5 кг). Думала приховати. Та де там! Її жбурнули, як щось непотрібне і забрали зерно. Я плакав, просив, щоб лишили хоч це. А голова сільради (він сам проводив „розкуркулення”), каже, що тобі в школі дадуть поїсти. Ніхто мені в школі нічого не давав. Я ходив опухший. Ноги текли, не міг взутися ні в яке взуття. На уроці з мене сміялися, мовляв: „обмочився”. А я вийшов відповідати до дошки, а з ніг юшка потекла. Я босий стою в калюжі і плачу. Весь клас сміється. Але польський вчитель мене захистив. Сказав, що не гоже насміхатися із хворої, опухлої і голодної людини.

Хто не пішов тоді до колгоспу, рахувалися „во-рогами народу”. Нам не було порятунку ні звідки. Діти колгоспників ходили в ясла. Там давали їм щонебудь поїсти. А інші голодували страшне. По всьо-

му селі було чути, як плачуть діти, просять їсти. В матерів серце розривається від того плачу, а не було нічого, щоб дати дитині. Так на очах у них діти й помирали. Під тинами, на дорозі, в багнуці, скрізь було чути скигління дитяче. А он дивись, вже не живе дитя лежить. Часом хтось зі старших йшов дорогою, то ділився останнім з дітьми. Самі залишалися один на один з голодною смертю. Тоді люди були якісь милосердніші, співчували, жаліли одне одного.

Під кінець 1932 року я з братами ледве ноги пересував, були ми опухші дуже. Мама лежала теж опухла, як гарбуз було лице. Незабаром вона помирає. За нею вмирає тато. Я залишаюся з братами і бабусею. Вирішив піти до колгоспу на роботу. Там мені доручили пасти лошат. Весною (1933 р.) я разом з хлопцями пас їх біля цвинтаря. Тоді ми бачили, як кожного дня привозили хоронити людей. Багато людей. Їх кидали до ями без труни, по кілька чоловік. Тої весни були сильні дощі, коні не мали сил по розмитих дорогах возити покійників. По дві підводи їздили цілий день. Багнука не давала проїхати, коні були виснажені. А ще зовсім недавно цими возами возили відібране в людей зерно.

Моя родина була дуже велика. Але за ці два роки вимерла майже половина. Вижила тітка Броніслава. Вона пішла працювати в сільраду посильною. Там давали раз на день якусь баланду. Тітка Марія теж врятувалася від голодної смерті, бо знайшла в гречанському лісі клаптик жита. Хто його посіяв – не знала. Але й ніхто не приходив, не жав. Так вона по трохи рвала колоски і пекла з них млинці. А четверо інших – дві тітки й два дядьки – померли. Сусіди наші, Гаюр прізвище їхнє було, обоє померли; інші Длугош – троє, Бзот – троє (Михась, Лаврін, Ян). Дуже багато вимерло тоді народу.

Я рятувався, як міг. Бігав з хлопцями до колгоспної кухні. Там нас жінки підгодовували. То дадуть печеного буряка, то картоплину. На кухні давали їсти тільки колгоспникам. Часто за сутки міг з'їсти жменю кропу. Збирав лободу, кропиву, гнилу картоплю.

Люди від голоду втрачали розум. Був один чоловік такий в селі, ходив по хатах, жебрав. Побачив в однієї сім'ї овечку. Вона була маленька, але вже доїлася трошки. Її ховали, щоб було не забрали „активісти”. Тої кружечки молока чекали всі. Чоловік той вкрав овечку. Його піймав хтось із сільради. Побили дуже його, прив'язали ту вівцю йому на шию і так він ходив, мучився. Активісти цим хотіли показати, як вони вболівали за народ. Від побоїв той чоловік помер. Лежав на дорозі у багні, на шиї копирсалася прив'язана вівця. Люди побачили і віддали вівцю назад господарям, а небіжчика поховали.

Ще пам'ятаю, як ходили на смітник (біля міста), там збирали гнилу рибу. Її вивозили і скидали в яму. А ми вибирали, котра не дуже зогнивши і пекли на вогні. Щоб полегшити біль у животі після тої риби, ми варили чай з м'яти. Одного разу я на городі зло-

вив крота і ніс його викидати. Старенький дідусь, мій сусід просить: „Не викидай його, дай мені!”. Дуже просив, а я не дав того крота. Якось негарно годувати діда кротом. Викинув я його, а дідові дав жменю кропу і зеленої цибулі. Він так жадібно все це їв! Мені до цих пір перед очима ця картина. Невдовзі той дідусь помер.

У 1933 році, коли були жнива, то зібрали гарний врожай. Мені дали трохи зерна: пшениці й гороху. Я тоді вже пас коней, і це був мій перший заробіток.

Зараз, коли мене запитують, що страшніше пережити голод чи війну, я відповім – голод. Бо немає на світі нічого гіршого, ніж голод, немає страшнішої трагедії від нього. Що нам, ветеранам, говорити нашим дітям і внукам про ті „білі плями” нашої історії – про голод, про репресії проти невинних людей, про ту атмосферу страху, доносів, ненависті, в якій минули роки нашого життя? Я думаю так: говорити треба правду.

ДЯЧЕНКО Ольга Тимофіївна, 1909 року народження, с. Шпичинці, Хмельницький район.

Записала Костьєва О., директор Шпичинецької ЗОШ, 21.06.2007 р.

Нашу сім'ю вигнали з хати, забрали все, що могли тільки взяти. На миснику стояли миски, їх теж забрали. Розібрали клуню. Дітей винесли на двір, простелили рядно під грушею і там залишили. Через три місяці за сумлінну роботу на колгоспному полі нам повернули хату. А до цього ми ночували по людях, під відкритим небом. Від голоду помер батько.

Тяжкі і страшні були ті роки. Люди були залякані, змучені, голодні і холодні.

НАЛІВКО Зіна Федорівна, 1926 року народження, с. Шпичинці, Хмельницький район.

Записала Костьєва О., директор Шпичинецької ЗОШ, 21.06.2007 р.

В пам'яті закарбувалися голодні роки. Смерть чатувала скрізь. Страшно коли стріляють, але голод – це гірше. Він сидить в середині тебе і кожної миті нагадує про себе. Не було що їсти, люди пухли, вмирили.

Страшно те, що все це стало повсякденним. Одного разу ми, малі діти, ходили серед зими в село Терешівці збирати мерзлу і гнилу картоплю. Там була сторожа. Гонили нас, спускали на нас великих собак. Але ми все одно йшли, бо знали, що дома на нас чекала голодна родина. Їсти нічого не було. Дома мерзлу картоплю сушили, терли на борошно і пекли млинці. Вони були недобрі, але ми їх їли.

ЧЕМЕРОВЕЦЬКИЙ РАЙОН

МИСЬКІВ Григорій, 1925 року народження, с. Вівся, Чемеровецький район.

*Записав Войтюк Богдан, учень 9 класу
Вівсянської ЗОШ, 17.10.2007 р.*

То були страшні роки... Голод прийшов, хоч на те ніби і не було причин... Колгоспні нивки хоч і не рясно, але родили хліб, інша справа, що селяни за свою працю, одержували мізер - 30-40 кг. хліба, на котрі треба було годувати сім 'ю цілий рік. Але і цей мізер совіти спожити не дали. Згодом з хати до хати стали ходити бригади по збору "продразверстки", хліб витрушували до останніх зернин, селянським сім'ям не залишали нічого. Ті бригади селяни називали „червоними мітлами". Ті господарі, котрі зважувались приховати збіжжя, були негайно покарані. Навіть висилкою... Добре пам'ятаю, як ми малі бігли дивитись, як на висілку до Сибіру відправляли сім'ю Матвеева Порфира. Їх вина була у тому, що вони маючи невелике поле, гарну пасіку, господарювали одноосібно, до "созу" не вступали. Збираючи по хатах хліб, вони знайшли приховані кілька лантухів зерна, котрі селяни залишили на насіння. Сім'я повернулася у село лише у 50 -ті роки.

ТКАЧ Марина Платонівна, 1923 року народження, с. Вівся, Чемеровецький район.

*Записав Войтюк Богдан, учень 9 класу
Вівсянської ЗОШ, 17.10.2007 р.*

Мої батьки не були заможними господарями, до колгоспу вступили рано, бо на одноосібних господарів накладались збори, виконати котрі не міг ніхто... Треба було віддати все: зерно, м'ясо, шкіру з зарізаной тварини, овечу вовну. Виконати таку "продразверстку" не міг ніякий господар.

1933 року голод був найлютішим. Мої мама сапали у колгопі буряки, але працівниця з мами була вже ніяка. Ми, а нас у сім'ї було двоє малих дітей, мама, тато, бабуся, виживали за рахунок кандьору, що його давали у «созі»... Ми з молодшим братиком щодня брали казанок і ішли за ним до созу. У тому кандьорі плавали лушпа з бараболі, куски з гнилої капусти, окремо давали кілька солоних тюльок. Але та напівгнила риба тільки погіршувала наш стан, бо води по ній пилось багато, а ноги і так вже були попухли від постійного недоїдання. А найгірше спухли були мама, їхні ноги не тільки спухли, але й почали текти. Мама так і померла на колгоспному полі, залишивши нас малих сиротами.

ПАНАСЮК Ганна Бартківна, 1919 року народження, с. Вівся, Чемеровецький район.

*Записав Гладиш Юрій, учень 8 класу
Вівсянської ЗОШ, 15.10.2007 р.*

Я пішла працювати до колгоспу у 12 років, бо вдома була біда - не було що їсти, не мали у що вдягнутися. А у колгоспі давали вариво з гнилих овочів, іноді там могла плавати якась крупинка... А у селі було всяке... Трохи далі від мене по Мазурівці жила сім'я вчителя Лаврова, його арештували кількома роками раніше, залишилась його дружина з трьома малими дітьми. Там була біда зовсім страшна, бо вони вважались сім'єю ворога народу. Діти їли все: лободу, палянички (ми так називали траву шлюз), а померли вони після того як наїлись насіння з липи, котре збирали впродовж кількох днів. Померли всі четверо разом.

Через наше село пролягав шлях за Збруч, люди там мали ще свої поля і бідували трохи менше. У нас їх називали "торботрясами". Люди у торбах на плечах несли нехитрі селянські скарби у надії обмінити їх на щось їстівне... Взимку 1932-33 років у наших полях замерзла групка таких "торботрясів". Розгулялась хуртовина, мороз лютий, а яка у ті часи була одіж? Похоронили їх у братській могилі на старому цвинтарі. Зараз того кладовища вже немає, на його місці збудували тракторні майстерні колгоспу.

КАДЮК Любов Павлівна, 1918 року народження, с. Демківці, Чемеровецький район.

*Записала Студницька Т. С.,
вчителька української мови та літератури.*

Як важко, як нестерпно боляче... руки не слухаються, ноги немов свинцем налились, опухли... Невже не підвестись?

Ось і все... Кінець... А їсти як хочеться. А що ж буде з дочкою? Сама залишилася... Бо їм уже ніщо не допоможе. Ось коли б перед смертю хлібця хтось дав... Хоч би крихітку.

А надворі непокоївся вітер, намагався збагнути: чому такі сумні вікна хатини біленької? Адже зовсім недавно господиня білила її, а господар нову хвіртку до садиби змайстрував. Торкнув вітер хвіртку – скрипить тужливо. Зазирнути б у хату! Так і є. Лежать обоє – господар і господиня. Біля них – дочка сидить, дивиться тупо, на устах німе запитання: „На кого ж залишите мене, мамочко, тату? А скільки мені ще накує зозуля? Хоча де та зозуля

визьметься? Один тільки птах наклав усіх крилом важким, чорним, і ім'я йому – голод. Скоро, мабуть, і звичайних горобців не стане. Навіть равликів у лісі не знайти, пішли на сякий – такий харч. За лободу вже й не казати. Коли додати до неї трішечки муки, то палянички смачні виходять.

Олександра глянула пильно на дорогі обличчя... Батько уже не дихав, в очах застиг не то подив, не то докір – чому ж так сталося?

Мама ще ворушила губами, можливо, просила у Бога спокою, бо несла вже мучитись.

Дівчинка знеможено припала до натруджених батькових рук: „Простіть, тату, спіть спокійно, вам уже легше буде”... Ось тільки труни нема де взяти, та й людей нема, щоб яму викопати. На труну знадобились двері від комори і від хлівчика, в якому колись корівчина була.

Похоронна процесія була невелелюдною – кілька душ, які були і за гробарів, і за півчих. Хтось із них порадив: „Яму не засипаймо, бо завтра Уляну будемо хоронити”. Так і сталося: Уляна пережила свого чоловіка Порфирія на один день.

Олександра вже й плакати не могла. Тоскно вертілась думка: “А я виживу?”

Вижила. Вистояла. Не зламалась. Роки збігли, як струмочки талої води, виповнили життя Олександрі спокоєм, миром, хлібом. Але в пам'яті її збереглись назавжди голодні, сповнені горя дні.

ЧЕМЕЧА Дмитро, 1930 року народження, с.Демківці, Чемеровецький район.

Записала Студницька Т. С., вчителька української мови та літератури.

Ярина, Зіна, Іван, Марія, Надія, Максим, Дмитро. Семеро їх, як у казці про семеро козенят. Ось тільки та різниця, що коза своїм діткам молока принесла, а їхня мати не мала що дати їсти. З картопляного лушпиння спекла палянички. Але дуже мало їх. – І коли ми наїмося досхочу? – питає Ярина. Питання зависає в повітрі, але ніхто на нього не може відповісти. Навіть мама, що все знає і все вміє. А ось тато – найсильніший, та чомусь не може він подолати того страшного змія, який зветься Голод. Мабуть, він страшніший, як у казці.

Висипали діти з хати на подвір'я, підставили обличчя сонечку. Сонце, велике, палаюче, наче намагалось втішити їх, погладити по голівках. Старшенькі поспішали до воріт: скоро мама прийде. Один Дмитрик сів на поріг біля хати, не поспішав.

Дмитрику лише 3 роки. Проте виглядав він меншим: худенькі ручки, ніжки... тільки все таке тендітне - як тільки голова тримається на тонюсній шийці. Оченята сумні – сумні. Чорні, великі здаються важкими. Ось слізка викотилась, зависла на віях, - Не плач, Митько, ось глянь – сонечко з'явилося на небі, висушить твої слізки.

- Не хочу сонечка, їсти хочу... Татку, куди мама

пішла? Вона принесе хліба?

- Не знаю, дитино. Хліб не обіцяю, а ось м'ясяця скуштуєте. Тато взяв високу драбину, приставив її до ясеня, який ріс біля воріт ...

- Що хоче тато зробити? Адже на ясені на самій верхівці намостили гніздо ворони. Саме зараз там малі пташенята.

А тато вже біля гнізда. Сердито й тривожно каркає стара ворона, захищає діток. Батько складає пташенят за пазуху, повільно переставляє ноги із щабля на щабель. Ось уже стоїть на землі, стрічається поглядом з настороженістю сина. „А чим же вас годувати маю? Нічого вже нема!” - питає, широко розвівши рукаміє

Незабаром у казанку булькала юшка. Лець дочекавшись, поки вона хоч трохи прохолоне, дітки черпали її з великої миски ложками, стараючись не розлити й крапельки. А малий Митько, крім юшки, ковтав ще й слюзи: „Ворона плаче”.

КОСТРОВА Надія Василівна, 1918 року народження, с. Жабинці, Чемеровецький район.

Записав Соколовський В.С., вчитель Жабинецького НВО, 23.10.2007 р.

Крім батька і матері у сім'ї нас було три доньки. Марія з 1931 року і Люба з 1925 року. Щоб вижити у 1933 році ми ходили після уроків у колгосп допомагати мамі сапати, бо там давали тирбу з молотих качанів і лободи. Тим, хто працював інколи видавали у колгоспі по 3 кілограми качанів кукурудзи додому. У голод 33-го мій батько помер. Помер у цей рік з голоду і мій сусід Бабич Герасим.

ГАЩУК Петро Микитович, 1913 року народження, с. Жабинці, Чемеровецький район.

Записав Соколовський В.С., вчитель Жабинецького НВО, 23.10.2007 р.

Я був у сім'ї найстаршим. У матері і батька ковала нас було шестеро дітей. Голод 1932-1933 років я пам'ятаю добре. У селі в 1930 році пройшла масова колективізація. Коні, які віддали люди до колгоспу в 1931 році нагодували мерзлим буряками, внаслідок чого значна частина їх загинула. Через це поля не були так як слід оброблені. Крім того, 1932 і 1933 роки були неврожайні через складні погодні умови. Для посіву і для хлібоздачі в 32-33 роках у людей забирали все до зернини. Люди, хто міг, змушені були йти працювати в колгосп, бо там давали на день півфунта (200 грамів) печеного хліба. Хто не міг вийти на роботу помирали з голоду. За моїми підрахунками у селі за ці два страшні роки померло близько ста людей. Наш батько у 33 році працював на будівництві колгоспного зерносковища. Там їм давали тирбу кукурудзяну на обід. Сестра Надя, з 1924 року, сиділа біля батька і чекала, коли йому дадуть

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

його пайку, приносила її додому і мати розбавивши її молоком, готувала таку страву. Так, що нас врятувала корова. Крім того, мама інколи ходили до лісу і назбиравши грибів потім носили їх у Малу Зелену, де вимінювали їх на щось їстівне. Ще до грибів, то траплялись такі випадки, коли люди наївшись їх гарячими на деякий час зазнавали розладу психіки. Доки мама варили квасоллю, яку вдалось заховати так, що її не відібрали активісти. Батькам вдалось нас усіх таким чином врятувати.

ПОДУЦАК Катерина Яківна, 1924 року народження, с. Жабинці, Чемеровецький район.

*Записав Соколовський В.С., вчитель
Жабинецького НВО, 23.19.2007 р.*

У сім'ї крім мене були сестра і два брати. У голод 1932 року батько помер. Ми вижили завдяки тому, що у нас була корова. Варили кашу з лободи забиливали її молоком і так їли. Молоко ще треба було здавати до колгоспу. Запамяталось як у Різдвяні свята 33 року активіст Антків Дементій застав маму, коли та на жорнах молола зерно. Ті жорна він побив. Мама сказали йому: «Нехай твої кістки розлетяться так, як ці куски із жорен». Його і вбили на війні з німцями. Після цього мама мусили товкти зерно в стакані (частині артилерійського снаряду часів першої світової війни), щоб приготувати нам святкову вечерю.

РОЗДОБУДЬКО Зіна Василівна, 1927 року народження, с. Жабинці, Чемеровецький район.

*Записала Чоп'як Т., учениця 9 класу
Жабинецького НВО, 25.10.2007 р.*

Нас було три сестри і брат. У 33 ходили у Збриж жебрати. Інколи те, що випрошували у людей додому принести не вдавалось, бо старші діти відбирали. Запамяталась страва, яку мати готувала із картопляної лушпи -розстеливши її на дечці пекла у печі. Тато у голод був на Донбасі, потім приїхав до нас.

РОМАНЮК Зінаїда Андріївна, 1925 року народження, с. Мар'янівка, Чемеровецький район.

*Записала Чоп'як Т., учениця 9 класу
Жабинецького НВО, 25.10.2007 р.*

Люди ходили по полях і шукали гнилі бараболинки, квасоллю, яка залишалась десь на полі. Хто найде хоч одну бараболину, то радіє тому, що мама чи бабуся буде мати з чого зварити юшечку, щоб було чим втамувати голод. Бувало і таке, що люди билися за ту одну бараболину. Було таке, що люди крали одні в одних. Мій тато помер в 1933 році, він не

витримав голоду. Нас п'ятеро залишилось на руки матері. Люди жили з надією, що прийдуть кращі роки. Та ніхто не знав, що його чекає завтра. Люди не мали у що одягнутися. Як сьогодні я пам'ятаю той запах кукурудзяного хліба, капусняку з гнилої капусти, засипаною кукурудзяною мукою. Скажу одне голодомор це чорна пляма, яку ніколи ніхто не забуде.. І не дай Боже, щоб ця біда повернулась.

МАДЕРА Марія Михайлівна, 1893 року народження, с. Закупне, Чемеровецький район.

Записав Богущкий Дмитро.

Пережила я і війни і революцію, та найстрашнішим лихом для нас був Голодомор 1932-1933 рр. У мене була сім'я: чоловік та двоє синів. Чоловік рано пішов з життя. Важко було утримувати корову і коней, тому вийшла вдруге заміж. Народилося у мене двоє дівчаток. Та горе не обминуло мене, вони померли під час голоду.

Пам'ятаю, як ми плакали, коли в нас забирали корову, адже залишилися ми без ложки молока. Варили все, що можна було їсти: суп з лободи, з гнилої картоплі пекли млинці, літом збирали ягоди та гриби. Люди пухли з голоду. Панували різні хвороби. В колгосп я не ходила, старший син Григорій працював на підприємстві, де добували камінь. Молодший син Андрій дуже рано пішов з життя, в 17-річному віці. Жили бідно, не мали, що одягти, а про їжу й немає, що говорити.

Ці страшні роки колективізації й голоду принесли в нашу сім'ю дуже багато горя.

ВОЙЦЕХІВСЬКА Олена Іванівна, с. Закупне, Чемеровецький район.

Записала Новак Оксана.

Осінь 1931 року, у людей забирали корів, коней, зерно,знаряддя праці, тому, що утворили колгосп. Зима 1931-1932 р.р. вже сповіщала про голод. Те зерно, яке було зібрано на колгосп посіяли лише половину, решту було здано державі. Для весняної сівби у колгоспних коморах не залишилось ні зернинки. Люди хотіли їсти... Варили рідку страву з кори акації, лободи та кропиви. З гнилої картоплі пекли млинці У кого ще було трішки зерна смажили паляниці, або варили бевку. Люди ходили до млина, щоб назмітати хоча би борошняного пилу на паляниці. Коли у лісі з'являлись гриби, люди збирали всі підряд, від чого божеволіли. Через голод люди вимушені були вилувлювати ворон, горобців і споживали у їжу. Бували випадки, що їли собак і котів. Споживаючи у їжу, що було їстівним і не їстівним селяни пухли з голоду і холоду, падаючи, наче сухі билинки на дорозі. В моїй сім'ї ніхто не помер від голоду, ми зуміли вистояти у ці страшні роки українського мору.

ПОПОВА Євгена Леонтіївна, с. Закупне, Чемеровецький район.

Записала Марцюга Юлія.

У 1933 р. в Україні був великий голод. Не було тоді ні війни, ні катастрофи, а була тільки зла воля більшовицького уряду проти непокірного українського народу.

З розповіді Євгени Леонтіївни я дізналася, що вона була свідком ось такої історії: їх сусід положив на тачку двох своїх дітей і жінку, і повіз на цвинтар. Там розгріб лопатою могилу своєї матері і поклав їх до матері. А згодом помер і сам. Ось так від голоду вимерла вся родина.

Сім'я Євгени Леонтіївни зуміла пережити жахливі часи, але найменша її сестра Ніна, якій було лише два місяці, померла.

Євгена Леонтіївна розповідає, що умови життя були жахливі, не було що їсти, і тому її бабуся варила юшку із мерзлої картоплі. Весною було легше, тому що можна було варити суп із кропиви, ягід та грибів, що збирали в лісі. Зерна в домівках не було, тому що в людей забрали всі запаси. Тому, хто відмовлявся здати мішок зерна у збірний пункт, погрожували ув'язненням і засланням в Сибір.

ГУМЕНЮК Ганна Федорівна, 1924 року народження, с. Закупне, Чемеровецький район.

Записав Богущкий Дмитро.

Матір мою звали Степанида, а батька Федір. В сім'ї було семеро дітей. Жили бідно, в нестатках батьки ходили до колгоспу "Ленінський шлях", працювали важко. Але ті страшні роки Голодомору 1932 - 1933 р.р. пам'ятаю добре. Мені на той час виповнилось 8 років, я була в сім'ї середньою дитиною, Пам'ятаю, як мама варила борщ із лободи, з гнилої картоплі пекли млинці, збирали в лісі ягоди та гриби. Зимою було важче, адже їсти не було чого, ледве доживали до весни. Хоча батьки й працювали в колгоспі, та не мали права нічого з нього брати, адже за це дуже суворо карали. Не мали ми й одягу та нормального взуття. Ходили в одних чоботах по черзі. Але дякувати Богу, вся наша сім'я пережила голод, правда, пізніше Фінська війна забрала брата Сергія, який зник безвісти.

БІНЬКОВСЬКА Єфіма Павлівна, с. Зарічанка, Чемеровецький район.

Записала Бобик Яна, учениця 10 класу.

Кажуть: голодна смерть не вибирала свої жертви. Не минула вона і наше село.

Під час голоду почали масово хворіти. Через нестачу їжі пухли руки, ноги і усе тіло людини. Під величезним страхом, голодні люди переховували, закопували у землю залишки зерна, боячись роз-

прави. Босі і голодні діти збирали на полі залишки зерна і гнилої картоплі, з якої їм готували немудру страву. А коли не вдалося роздобути їжі, цілі сім'ї пухли з голоду, а згодом і помирили в важких муках.

БІНЬКОВСЬКА Єлизавета Дмитрівна, с. Зарічанка, Чемеровецький район.

Записала Петричко Оксана, учениця 8 класу.

1921 року народження згадує, що голод 1932-1933рр., не обминув і мою родину. У дні голоду наша родичка Бінковська Ольга Полікарпівна залишила колгосп, бо не могла дивитися, як у полі на ріллі помирають уже безсилі люди. Але тодішня міліція її у спокої не залишила, а навпаки за те, що вона покинула колгосп, з її хати забрали усе майно і продали хату. Бідолашна жінка із трьома дітьми на руках, молодшій дівчинці було всього три місяці, опинилася на вулиці. У їхній хаті зробили лікарню. А Оля Полікарпівна у тяжкі дні голоду із дітьми проживала у своєї мачухи, але це було звісно не життя. Тому, що з кожним днем, їм не було що їсти. Але у вуйка Ольги Полікарпівни, який жив у селі Драганівка, була корова. І так обидві сім'ї мусили якось виживати. Старша донька Марія, кожного ранку бігла з глечиком до вуйка за молоком, щоб якось урятувати маленьку Ніну від страшної смерті. І так сім'я Бінковських та інші сім'ї пережили цей страшний 33-й рік.

ТХОРИК Павло Антонович, с. Зарічанка, Чемеровецький район.

Записала Лисик Антоніна, учениця 10 класу.

Я пам'ятаю, що померли під час голоду багато людей, а саме: Кордон Афанасій – йому було 46 років, Натальський Петро – йому було 45 років, Мещин Іван – було йому 60 років, Натальський Андрій – йому було 40 років, Братковська Марина – було їй 65 років, Натальська Марія – їй було 42 роки.

Активісти села тоді були: голова сільської ради – Яблонський, секретар сільської ради – Турик Федір, голова колгоспу – Мошняга Федь.

ТКАЧУК Катерина Павлівна, 1903 року народження, с. Зарічанка, Чемеровецький район.

Записав Ярема Олексій, учень 10 класу.

Важко було людям боротися з темною силою голодомору. Спочатку в людей забирали весь хліб і зерно. Потім почали вимагати і те, що люди тримали в коморах. Залишки їжі, зерно люди ховали на піч під рядно, на якому спали діти, опускали в колодязі, закопували в землю і носили в мішечках за пазухою. Але все те знаходили служителі міліції.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Коли вже не було що їсти люди взялися й за худобу, миші, слимаки, хробаки. Особливо було важко матерям дивитися на страждання дітей. Людей косив голодомор кривавою косою незліченно. Багато людей заробляли собі по 10 зернин за одного трупа, віднісши його на кладовище, і 15 за те, що закопає. Але ця «плата» скоро впала нанівець. Варили люди баланду, суп з лободи, навіть кору з дерев, щоб якось пережити голодомор. Бували випадки, коли діти вбивали батьків, щоб з'їсти батьків і прожити таким чином бодай один день. На запах жареного чи вареного м'яса збігалися сусіди, їли не питаючись з кого це м'ясо.

МИХАЙЛІВСЬКА Єлизавета Пантелеймонівна (в дівоцтві Антоняк), 1918 року народження, с. Зарічанка, Чемеровецький район.

Записав Пшеничний Богдан, учень 5 класу.

Головою сільської ради в період Голодомору 32-33 років був Яблонський. Секретар - Турик Федір. З ними працювали 5-6 «гавкунів» (так називали тих людей, які показували і видавали односельчан, яких пізніше репресували).

Почалося усе у 1929 році. З людей знущалися, грабували, невинних арештовували, висилали. Саме «гавкуни» ходили по селі, приглядалися до господарства, городу, худоби. Без усяких пояснень забирали що хотіли, як хотіли і кого хотілося саме їм. В голодний рік давали 200 гр. зерна, яке мололи на жорнах. Коли працювали на полі, не мали права брати зерно. Деколи дозволяли збирати колоски. Тих людей, які брали без дозволу, важко карали. Від голоду гинули худоба і коні. Коли вивозили їхні трупи на цвинтар, ночами люди йшли і розбирали мертве м'ясо. Саме так дехто зміг врятуватися. Рятувалися ще ті, у кого була добра дійна корова. Якщо про це ніхто не знав, то сім'я могла вижити, дякуючи «годувальниці – корові». Шукали стару гнилу картоплю. Сушили її, діставали з неї муку, з якої випікали пампушки.

Люди, які пухли від голоду і мали силу ще працювати, не сиділи вдома. Пам'ятаю, як з ран йшла кров, люди перев'язували їх і йшли працювати, щоб заробити 200 гр. зерна для сім'ї.

Ходили чутки про людоджерство. Пригадую, говорили люди, що була сім'я, яка з'їла дитину.

СТАВНИЧИЙ Павло Іванович, 1925 року року народження, с. Зарічанка, Чемеровецький район.

Записала Петричко Світлана, учениця 11 класу.

Біда. Голод. Холод. Не мали, що вдягнутись, взутись. Ходили люди-односельці з опухлими руками, ногами. Хто дужчий – виживав, а ослаблені з голоду і холоду помирали. Їли гнилу бараболю. Добували її в кагатах, де вона була прикопана. На наші

поля аж із села Кугаївець приходили люди по гнилу картоплю. Вдома варили натину. Ходили в Западну (Бучач), жебракували.

Сильного голоду ми в нашій сім'ї не відчували. Моя мати, Феодосія Дем'янівна, мала талант до шиття. І тим вижили в голодний рік. Одяг із домотканого полотна пошитий нею на машинці, вона обмінювала на продукти. А машинку ще до голоду їй допоміг придбати заможний селянин із Західної України, якому вона шила верхній одяг – жупан. Саме гірше постраждав від голоду наймолодший брат Дмитро, якому було 3 роки. В нього набрякли ручки, ніжки, але мати виходила його і не дала померти. Захворів Дмитро у весняний період, коли корова наша пішла у запуск. Тоді люди, хто чув про це, приносячи до мами шити одяг, давали наперед за виконану роботу невелику кількість молока для дитини (200 – 300 гр.), тільки щоб він вижив. Це допомогло врятувати дитину. Мати для усієї сім'ї варила куліш, бевку.

Пригадую, як мого товариша Микити сестра Калина прийшла на город микати цибулю. Калина була вся опухла. Усі ми бачили це, але тато наказав мамі не проганяти її, тому що через день-два вона помре. На другий день Калини не стало.

Пам'ятаю і те, як наш сусід, дядько Кармалюк, щоб вижити (а у їх сім'ї було 9 чоловік, з них шестеро дітей), купив козу в селі і повів її продавати в Західну Україну і обміняв на один пуд хліба. Після першої вдалої спроби він ще декілька раз вирушав із таким обміном до Бучача, під Тернопіль. Таким чином Кармалюку вдалося врятувати своїх дітей від голодної смерті. Із дядьком Кармалюком я також один раз ходив до Західної України. Та «підбивши» ноги, більше я не вирушав у таку далеку дорогу.

МЕЛЬНИК Євгена Федорівна, 1922 року народження, с. Івахнівці, Чемеровецький район.

Записав Стецюк О.І., вчитель Івахновецької ЗОШ, 03.12.2007 р.

Той страшний, голодний період закарбувався в моїй пам'яті навіки. Мені тоді виповнилося 10 років. Я жила в більш-менш заможній сім'ї. Мій батько, Каліновський Федір, був майстровою людиною, добрий тесля, муляр. Мати працювала в колгоспі разом з батьком. Колгосп ім.Ворошилова було організовано у тому зловісному 1932 році. Колективізацію проводили насильно. Врожай того року зібрали непоганий. Ніщо не віщувало біди.

Але не всі жителі села були об'єднані в колективне господарство. Почалось збирання податків, зачитування різних «указів» партії та уряду.

Почала діяти «червона мітла», яка вимітала з комор селян усі запаси зерна, картоплі. Хто випишувався з колгоспу, то в нього забирали коні, худобу, реманент. А в наших сусідів навіть висипали кашу з чугунка і забрали.

Осінь і зиму 1932 року жителі села прожили ще терпимо. Наша сім'я перебивалась харчами, які заробляв батько в господарствах селян. У нас, як і у деяких інших івахнівчан, були заховані запаси, їх економно витрачали наші батьки.

Весною 1933-го окремі люди почали пухнути. Рятівною була лобода, напівгнила картопля на горах і у полі. Тим, хто працював в колгоспі, варили «похльобку». Пам'ятаю мама розповідала, що одна жінка була така знесилена, що стояла в черзі за варевом, отримавши його в казанок, знепритомнівши впала в котел.

Люди рятувались, хто як міг. Харчувалися листям, травою, коріннями трав, їли м'ясо собак і котів, що вціліли в той голодний час. Але випадків людодства в селі не було.

Літо 1933 року принесло поліпшення становища. Появилися перші овочі, фрукти, гриби, ягоди. Всі з нетерпінням чекали на хліб, що дозрівав на полях.

ГЕРЕГА Олена Петрівна, 1913 року народження, с. Криків, Чемеровецький район.

Записала Боднар Ілона, учениця 8 класу Криківського НВО, 23.11.2007 р.

Батьки мали своє поле, яке було забране під час колективізації. Багато чого довелося пережити на своєму віку: війну, загибель чоловіка на фронті. Та події 1932-33 років забути ніяк не можу. Таке не забувається до смерті. Була страшна біда, не було що їсти. Нас, п'ятеро братів та сестер, перебивалися лободою, з якої варили натину. Їли паслін, пекли паляниці з тієї ж лободи, відкопували мерзлу картоплю.

В 1932 році батьки, щоб я вижила, заставили мене вийти заміж за Гудименка Михайла, який був трохи заможнішим.

Мої односельчани, щоб врятувати дітей, ходили просити по селах, носили різні речі, вимінювали на хліб, продукти, гнилу картоплю.

Люди ходили опухші, нічого не могли роботи. Крім лободи, яку весь час їли, пекли пампушки з гречаної полови, якщо в когось ще вона була. Якщо вдавалося вкрасти в полі цукровий буряк, то з нього варили узвар.

Я ходила на колгоспні роботи, бо там давали мізерний пайок. На селі було неспокійно. Дуже обкладали різними податками. Активісти заглядали по всіх кутках. Забирали з хати все: зерно, крупу, овочі. Старалися «на совість». Яюсь пережила голод. До цієї пори, довгими ночами я нерідко задаюся питанням: «Як я вижила? Що мені допомогло?». Помирали люди, пухли з голоду. Так тривало два довгих роки. Мене і мою родину смерть обминула стороною.

Здавалося, що я ніколи не наїмся. Завжди думала про невеличкий крайчик хліба. Тому я прошу те-

перішніх дітей, молодь, знати справжню ціну хліба. Не дай Боже, щоб на їх долю випало те, що довелося пережити нам.

ФЕЦУК Марія Лісяївна, 1923 року народження, с. Криків, Чемеровецький район.

Записала Бестанчук Інна, учениця 9 класу Криківського НВО, 23.11.2007 р.

Працювали мої батьки, не покладаючи рук, на власному полі. Мали двох добрих коней, корову. Виховували мене і ще двох дітей. Саме тоді Сталін оголосив колективізацію. Пригадую довгі суперечки між батьками, чи варто вступати до колгоспу. Тож батько незадовго до масової колективізації добровільно записався до колгоспу. Погладив свої коні, взяв воза, борони і багато ще чого і віддав в колгосп. А розкуркулення в селі все ж таки було. Наше село було прикордонною територією. Все було дуже строго. Ми вже і не знали чого боятися.

Коли почався голод, на щастя, в нашій родині ніхто не помер. Пухли, не доїдали, сяк так перебивалися, але вижили. Десятирічною дівчинкою, я разом із сусідкою-ровесницею Тернавською Броніславою пасла гуси на Білій криниці. Нам дуже хотілося їсти. Тому ми ловили в'юнів і смажили їх на жесті.

Не могли дочекатися батьків з поля, яким давали скудний пайок: пісну юшку і грубе житнє тісто. Частинку цього добра несли своїм дітям.

Важкі були роки. Роки колективізації, голоду кожен переживав окремо. Сільські активісти слідкували, щоб вчасно здати податок. Особливо старався Бабій Денис, якого односельчани не любили за підлість і підлабузництво.

Голодна смерть зморила Давидюка Софрона, який наївся нестиглого жита і там на полі помер. У моєї далекої родички Фещук Марії Терентіївни померли від голоду двоє маленьких синів Іванко та Миколка. Страшні роки пережила. Багато пам'ятаю про голод, про беззаконня, тому що бачила це все на власні очі.

ШУТЯК Марія Василівна, 1918 року народження, с. Летава, Чемеровецький район.

Записала Матраєва Т., учениця 11 класу Летавського НВК, 16.11.2007 р.

Голод 1932-1933 рр. ми переживали важко. Мати та нас шестеро дітей: Іван, Стах, Костя, я та ще дві сестри. Мати працювала, але її праці не вистачало на велику сім'ю, тому ми, діти змушені були змалку працювати також. Дуже часто їжі не вистачало, і ми змушені були їсти лободу, варити траву, замерзлу картоплю. Коли з'являлися перші гриби, люди ходили збирати їх і їли сировими багато людей отруїлися грибами. Взимку товкли в ступах горохлянку, пересівали і варили ковтанку.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

НИКОЛІН Андрій Іванович, 1911 року народження, с. Летава, Чемеровецький район.

*Записала Матраєва Т., учениця 11 класу
Летавського НВК, 16.11.2007 р.*

Часто мати міняла все, що було дома на їжу та одяг. Не було що взути і ми ходили босі, а взимку були одні валянки на всіх.

БІЛИЙ Олександр та БІЛА Анастасія, 1923 року народження, с. Летава, Чемеровецький район.

*Записала Матраєва Т., учениця 11 класу
Летавського НВК, 16.11.2007 р.*

Весь цей час я перебувала у Летаві. Жити було досить важко, не було що їсти. Їли, в основному, кропиву, миші. А хто мав яку картоплину, то тому було легше, а якщо вдавалося здобути якийсь буряк, то кидали його в піч, пекли і так їли. Мати моя – Харкавлук Варвара, ходила пішки до Кам'янця-Подільського, де міняла різні речі, а це в основному, був одяг, на будь-яку їжу. Жити було важко, сім'я була велика: батько, мати та нас п'ятеро дітей. Майже усю землю забирала колгосп.

Чоловік Анастасії Максимівни згадує: моя сім'я теж була велика, окрім мене ще четверо братів. Через те, що не було що їсти, били собак, котів, коні і їли. Коні навіть ті що здохли, то їх крали в колгоспі і змушені були їсти, щоб не померти з голоду. Останню одежину міняли на їжу, а коли виходило замінити на муку, то пекли з неї хліб і ще добавляли до нього дуже багато тирси, щоб на довше було. Через це люди дуже пухли і вмирили з голоду. До обіду, то ще люди могли ходити, а після обіду падали від того, що не було сили. Мені пощастило, що я пережив цю біду і залишився живим.

МИХАЙЛЮК Анастасія, 1919 року народження, с. Летава, Чемеровецький район.

*Записала Зубик Оксана, учениця 10 класу
Летавського НВК, 13.11.2007 р.*

У 1929 році було створено колгосп, люди не хотіли йти, але їх заставляли. Коли Чинник Сергій Корнилович не хотів йти в колгосп, то його вигнали зі своєї хати і замкнули її на колодку. У 1932 році, коли був голод, люди жили дуже погано. Для прожиття потрібна була корова, а годувати її не було чим.

Збиралося дві-три жінки, сідали на віз і їхали в ліс згромаджувати листя. Набирали повні мішки і цим листям годували корову. А в кого знаходили зерно то забирали і жорна, щоб люди не мололи пшеницю. Щоб якось прожити люди працювали дуже важко: орали кінями, мололи, сіяли, теребили кукурудзу. В день жінці треба було потеревити 60 снопів, щоб отримати нарахування за день. В той час померло багато людей, це такі як: Бойко Марія, Бойко Ксенія, Бойко Іван, Охрім Панас та багато інших. Крім того Сталін ще змушував платити податки, позику, подушне, бездітне, по 40 кг. м'яса, а в кого була корова, то ще і 40 літрів молока.

Голод це найстрашніше, що може бути, але його приховували, тому що він був не через недостачу продуктів. Врожай 1932 р. був не менший ніж у попередні роки. Сталін прагнув прискорити будівництво фабрик та заводів, а для цього потрібні були кошти. З селян треба за всяку ціну вирвати останні запаси хліба і притиснути тих, хто опирався колективізації. З села вивозили зерно, навіть посівне. Забирали також зерно знайдене по хатах, не залишали ні зернини. Люди не маючи що їсти, пекли хліб із висівок, домішували траву, варили юшку з гнилих буряків, борщ із лободи, їли кульбабу. У селян зникали корови, коні, вівці, кури. У селах не було видно ні собак ні котів. Люди їли навіть ворони та горобці. Люди ходили як тіні, пухли з голоду.

РЕГЕЛЮК Горпина Мойсеївна, 1913 року народження, с. Летава, Чемеровецький район.

*Записала Зубик Оксана, учениця 10 класу
Летавського НВК, 13.11.2007 р.*

Голод 1932-1933 рр. був важким, люди не мали що їсти, тому їли гнилу картоплю, яку збирали на весні, матину, лободу. Мати з батьком працювали у колгоспі, брат Іван та сестра Настя – померли.

Я, як і більшість дітей, ходила у ланку. Коли дуже хотілося їсти, то ходили у поле збирати горох. А вночі аж до ранку мололи на жорнах, щоб ніхто не бачив.

Присилали бригади, які забирали у людей хліб, заглядали до їхніх печей. Діти крали все що могли і навіть один в одного, ховали хліб та їжу в ліжку, в подушки. А ще були сусіди, Ілля та Харитина Кривохижі, які мали дев'ятеро дітей і вижили лише тому, що батько працював в колгоспі та розділяв їжу на кожен день.

Сусідка Скрипник Ольга мала п'ятеро дітей і, що найбільше запам'яталося про них, так це те, як вони пекли картоплю, ділили її на декілька частин та ховали кожен під свою подушку на потім.

ШУТЯК Ганна Григорівна, с. Летава, Чемеровецький район.

*Записала Зубик Оксана, учениця 10 класу
Летавського НВК, 13.11.2007 р.*

Нас в батьків було двоє дітей. Голод пам'ятаю хоча була ще малою. Дуже хотілося їсти. Мій старший брат приносив з лісу черешні. Мати варила їх з молоком, бо ми мали корову. Так ми і вижили.

Дуже було важко людям, яких обкладали податками: здавали все – м'ясо, птицю, овочі.

ШМОРГУН Дем'ян Іванович, с. Пукляки, Чемеровецький район.

Записав Козак М., учень 6 класу.

Я добре пам'ятаю голодні роки 1932-1933рр. Мені було тоді 11 років. Я навчався в Пукляківській школі у 3 класі. Наш батько був ковалем. Він не хотів іти в колгосп і змушений був залишити село, навіть не повідомивши про свій від'їзд. Якщо б був не поїхав, то був би заарештований і висланий до Сибіру. Залишившись без батька, а нас дітей було четверо в сім'ї, ми голодували. Їли лободу, все що можна було з'їсти. Нашу сім'ю від смерті врятувала корова. В домі було молоко, а вже до молока добавляли те, що було в домі. Велике лихо чинили місцеві активісти села. Вони виганяли заможних односельців з хати і відбирали їхнє майно, поділивши його між собою. Відбирали все, що змогли знайти, витрясли навіть варену квасолю з глечиків. Загони активістів називалися "комнезамами". В їх руках були залізні палиці, якими вони намагалися проштрикнути скрізь і все, щоб знайти і забрати з двору господаря. Від таких вчинків люди пухли з голоду. Тих, хто був у колгоспі, підгодовували тирбою. Важкий час був, не всі пережили ці важкі часи.

ГУРСЬКА Ганна Йосипівна, 1925 року народження, с. Пукляки, Чемеровецький район.

Записала Савицька Ю.О., учениця 8 класу

Мені в 1932 році було 10 років. Я все згадую ті тяжкі часи з великим смутком. Зерна мало хто мав в домі. А якщо в когось і було трошки, то він його дуже беріг, бо все відбиралось активістами. Тількино з'являлись перші листочки кропиви або лободи - їх зривали і з'їдали. З крохмалю гнилої картоплі випікали палянички. З стовбура кукурудзи робили муку і перемішували з частинкою справжньої муки, випікаючи з цієї суміші хліб. За крадіжку з колгоспу людей важко карали. Їли рибу, шкальки, равлики, лободу. Якщо хтось мав корову чи інших тварин, їх забирали на ніч до хати, щоб не вкрали інші люди, яким хотілось дуже їсти. Розуміючи, що їжі недостатньо для всіх членів родини, що всім не вижити, щоб спасти дітей, намагалися нагодувати їх, обділяючи себе.

БРУНЬКО Антоніна Йосипівна, с. Пукляки, Чемеровецький район.

Записав Твердохліб О.В., учень 7 класу.

Мені було 7 років, коли почався Голодомор 1932-1933 рр. Пам'ятаю, коли до хати прийшло троє чоловіків з застави і кажуть до батька: "Давай усю картоплю і хліб".

Батько не погодився. На другий день його викликали на заставу. По дорозі, не довівши до заста-

ви, його застрелили. Залишилося нас, дітей, шестеро на маминих руках. Коли тата вбили, до хати прийшли активісти і почали обшук. Незважаючи на те, що всі діти були малолітніми від 1 до 11 років, активісти забрали все, що можна було з'їсти, не залишивши нічого, навіть крихти, якими харчували курей. Забрали навіть речі, які можна було поміняти за пригорщу хліба. Жорстоко карали односельців, які в пошуках їжі намагалися проникнути на поля, навіть, після збирання врожаю, їх засуджували і висилали із села навіть за декілька знайдених у них колосків. Не всі змогли пережити ті важкі часи.

ЖИШКЕВИЧ Михайл Харитонович, с. Пукляки, Чемеровецький район.

Записав Райський В.В., учень 8 класу.

Складним періодом історії села були роки колективізації. В період якої було посилено обладнання одноосібні господарства в колективне, а небажаних об'єднуватися було виселено, відібравши при цьому їхнє майно. Безвинних людей влада обзивала "куркулями", позбавила всього чого вони нажили важкою власною працею, тільки через те, що хотіли працювати самостійно. Щоб пришвидшити колективізацію влада використовувала не тільки каральні методи до селян, але й стимулюючі. Таким важелем примусу стало оподаткування. Було вирішено головний тягар податків перенести на плечі одноосібників, які не хотіли вступати в колгосп, з одночасним наданням пільг в оподаткуванні колгоспникам.

Внаслідок виселення одноосібників і об'єднання в колгоспи тих одноосібників, які залишилися в селі, зменшилось виробництво зерна. Щоб компенсувати нестачу зерна, яка стала наслідком неправильної політики насильного об'єднання селян, влада вже в жнива 1932 року вилучила весь хліб вирощений в колгоспі та в одноосібних господарствах.

Щоб виконати наказ уряду по зернозаготівлі, були організовані спеціальні бригади, які їздили по одноосібних господарствах і відбирали все зерно, не залишаючи й зернини. Тому не дивно, що такі дії влади не могли не мати страшних наслідків. Вже в грудні 1932 року в селі почали вмирати з голоду. В багатьох опухали ноги, набрякали обличчя. Найважчим періодом голоду 1933 року була весна. Люди масово помирали. Кому пощастило дожити до літа, харчувалися травою, їли м'ясо собак і котів, вживали річкові шкальки.

ЧЕШНЬОВСЬКИЙ Олексій Аполлонович, с. Свіршківці, Чемеровецький район.

Записала Швець Юлія.

Пам'ятаю період колективізації. В 1929 році перші вісім бідняцьких господарств, а серед них і мій батько з сім'єю, вступили до товариства спіль-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ного обробітку землі. Наступний рік видався урожайний, особливо на ячмінь. Батько привіз із СОЗу достатньо зерна, і ми зимували з хлібом. Раділи селяни, старалися працювати, щоб прогодувати родини. А тут надійшов 1932 рік і геть засмутив селянські душі: врожайність упала, з СОЗу «викачали» весь хліб державі, хлібороби залишились напризволяще. До нашого села з Демковець прибули два «двадцятип'ятитисячники» — Гончарук Григорій та Родіонов (ім'я не пам'ятаю), до них приєдналися представники з району, спільно витягали план викачки хліба з села.

По хатах ходили бригади «буксирів», забирали все до останньої квасолини чи кукурудзяного качана. Бувало, хтось із обачних селян «ховав» у горщику кілограм зерна чи насипав у глечик зо дві пригорщі квасолі. Бригада це знаходила і викривала господаря як «куркульського саботажника». Отак наша сім'я на зиму 1932/33 року залишилася без зерна. Поки була картопля, ще якимось перебивались. Насунулася страшна голодна весна. Люди почали пухнути. Ходили в ліс, збирали лавриків, слимаків, але їх трудно було знайти, бо цим промислом займалося все голодне село. Ні кропиви, ні лободи вже не можна було нарвати — все винипав пухлий люд. Ми, дітлахи, лазили на липу, щоб наїстися листя, бо воно не таке гірке, як листя інших дерев. Якимось пішла чутка, що на базарі в Лянцкоруні (нині Зарічанка) можна купити за 20 карбованців буханець хліба. Це — за два десятки кілометрів від наших Демковець. Подався я по селах, щоб якимось розжитися на ту хлібину. Не годен був дивитися на опухлу маму, що вже й не підводилася. Через чотири дні я повернувся додому, на подвір'ї побачив людей, які зібралися ховати мою маму. Так вона й не поїла мого хліба. А через два тижні після матері помер і батько. Ми, троє дітей, zostалися круглими сиротами, пішли по жebraх, були щасливі, коли хто вцідить гарячого супу з кропиви. Восени 1933 року правління нашого колгоспу ім. Шевченка зібрало всіх нас, круглих сиріт, у сільському патронаті, де годували супом, кашею. Можна було жити.

У Демківцях померло голодною смертю 310 душ, це в невеликому селі, де всього було до 1000 жителів. Були такі дні, що помирало по 8-10 душ. Йде селом опухла людина, сіла, знесилена, під титом і вже не встала.

БОРТНЯК Федір Васильович, с. Свіршківці, Чемеровецький район.

Записав Бортняк Олександр.

Було нас у батька з матір'ю четверо дітей - два брати і дві сестри. Такою сім'єю вступили в НЕП. Батько тримав 5 гектарів землі, п'ятдесят соток засіяв цукровим буряком, возив їх на цукровий завод, за виручені гроші сплачував податок. Зайвих грошей не водилося. А потім настав тридцять третій

рік. Прислали в село «двадцятип'ятитисячників», агітували за колгосп. Дехто впирався, хто дужчий господар, бідняки пішли. Як співалося тоді, «здав коня і воза, сам іду до СОЗа». Бідняки ще в двадцять дев'ятому повступали першими, землевпорядник дав їм кращу землю. Засіяли. Вродило не менше як по 70 центнерів ячменю на гектарі. Буряку кормового також добрячеросло, що не було де полем перейти. Зачали той буряк роздавати колгоспникам (а їх було щось двадцять дев'ять). Подивились люди - добре. Мішанку мають, сінокоси косять. Рушили до колгоспу. Возів понастягували, коней наздавали — не дуже так, щоб примусово. В дужчих господарів забирали будинки, бо не було де коней поставити. Тоді що за багатій, — якби тепер розкуркулювали, то не забрали би в найбіднішого на яких дві-три машини. Гладюка розкуркулили чи Лук'янова - якусь діжчину сиру поставили за ворітьми, дві верети вовняні - і спродують його: хто більше? Свої спродували.

Зразу в колгоспі непогано було, якимось порозташовували ті коні, познаходили конюшні, зачали роботи, а ось уже тридцять третій рік робили і не злецько, а загальна голодовка - хліба нічого не дали. Закупку виконали, людям не лишилося що дати. Батько мій був сторожем, мати з сестрою в ланці, хліба зовсім не дали на трудовень. Люди зачали пухнути. В нашому селі було до півтори тисячі жителів, з голоду померло 370 душ.

Я робив на будівництві. Якимось на полудне пішли хлопці на колгоспний город, набрали огірків за пазуху, дали мені кілька. Іду з тими огірками додому, а на стежці стоїть Петро Бортняк. Стоїть такий пухлий, нещасний, жалібно дивиться на мене. Дав йому два огірки, а він мені руку цілувати. Іду далі. Старий назустріч іде, а за ним сикає - сик-сик. Віддав йому ті огірочки, вже сам не маю, що додому нести. Велика біда була. Де не ступиш - пухлі. Спочатку були такі хлопці моторні, по тридцять шість косарів виходило на сінокіс, потім той там помер, той там.

БОРТНЯК Степан Федорович, с. Свіршківці, Чемеровецький район.

Записала Сабадаш Аліна.

Страшний 1933 рік не обминув і мою сім'ю. На той час в моїй сім'ї була мати і нас троє дітей: я, Бортняк Олександр Федорович і дві старших сестри, на той час батька я свого не знав.

Урожай 1932 року з власного городу, ми збрали чималий, заховавши все в яму мати Марія була дуже рада, що продуктів вистачить майже на цілу зиму, але сподівання були марними. Зимую захворів батько, а представники влади забрали з ями майже все, в хаті залишилося кілька кульків з крупами, а в хліві корова, яку не взяли, бо сказали, що вона скоро здохне. Завдяки цій корові, яка давала по 200 гр. молока вдень і ще не зігнившим бурякам

і картоплі на городі, і своїм старшим сестрам я вижив в страшний голодний 33-й, бо ранньої весни помер батько, ми діти, на кладовище не йшли, бо не мали сили. Чужі люди похоронили, що і мати, і ми не знали де його могила. Мамі було дуже важко з трьома нами дітьми, зиму нас протримала корова, яку ми діти годували сухим очеретом, сніпками з пустих хат. Коли розвеснилося і корова поблендала на поле пастися, мама здихнула з легкістю, бо молока було більше, і вона мала щось зварити на молоці, наприклад, відпарені листки лободи або молодої кропиви. А ще старші сестри Даша і Ніна ходили в колгосп на роботу і за це одержували 400 гр. чорного глевкого хліба, ось так ми і вижили.

ШЕВЧУК Людмила Володимирівна, с. Свіршківці, Чемеровецький район.

Записала Дубова Леся.

Ми молоде покоління не пережили цю трагедію лиховісного 33-го року. Тільки з розповідей наших прадідусів і прабабусь дізнаємося про ці жахливі роки. Мої дідусь і бабуся у ту пору були ще дуже маленькими. Вони цього не бачили і не пережили. Їхні батьки були очевидцями цього страхіття. У моєї бабусі в 33 році забрали батька, який вже більше не повернувся додому. Залишилося троє маленьких діток. Моя прабабуся як могла так рятувала своїх дітей, щоб тільки вижили, не вмерли голодною смертю. Багато горя зазнали наші люди в ті часи голодомору. Моя бабуся розповіла мені одну страшну історію, яку колись чула від своєї матері. Це трагедія однієї сім'ї. За тиждень у цій сім'ї померли чоловік і троє дітей. Залишилася одна жінка, яка вже теж опухла. Померлих людей збирав возій дядько Степан. Приїхав він до неї за мертвими і заодно хотів і її ще забрати ще живу, яка ще дихала. Він сказав їй: «Збирайся, молодиче, і тебе повезу. Будеш разом в одній ямі, бо гнитимеш тут сама». Він вже не надіявся, що вона може вижити. Але її судилося все це пережити, і смерть, і голод, і залишитися живою.

ЯЛИК Афія Василівна, 1920 року народження, с. Свіршківці, Чемеровецький район.

Записала Лук'янова Ірина

Прожила важку долю. Сім'я була невелика, бабка Афія та Наталька. В них батька не було і жити, та забезпечувати себе їжею, було важко. Вони ходили в ліс, збирали слимаки, ходили по полях збирали колоски. Доводилося дуже важко працювати, але незважаючи на важкі хвилини життя, вони вижили.

Голод багато людей заморив, люди вимирали цілими сім'ями, вулицями... Де був сильніший голод, там різали дітей, матерів. В нашому селі люди не дуже голодували, але все ж таки голод нас не обминув.

Зараз ми не хочемо, щоб був голод тому, що ми маємо що їсти, а тоді їли лободу. В кого були батьки, то вони робили схованки, і виживати, переносити страшний, неминучий голод було легше.

ГУМЕННИЙ Олексій Якович, с. Свіршківці, Чемеровецький район.

Записав Крищук Олег.

Тяжкі роки пережила Україна в роки Голодомору 32-33 років. Ось, що розповів про ці тяжкі роки мій дідусь Гуменний Олексій Якович. В одній сім'ї не стало, що їсти. Сім'я пухла з голоду. Настав кінець терпіння батька і вирішив він спекти свого молодшого сина Петра. Ранком подруга старшої сестри, прийшла кликати її до школи.

- Я не йду - відповіла та.

- Чому? - запитала подруга.

- Батько спече Петра і ми поїмо м'яса.

Подруга скоренько побігла додому і все розповіла матері. Мати, маючи трішки кукурудзяного борошна і глечик кислого молока, понесла їм.

КОРОЛЬЧУК Анастасія Андріївна, с. Свіршківці, Чемеровецький район.

Записав Крищук Олег.

Голод, який стався в ці роки був дуже страшний. Люди вимирали селами. Від відчаю вони їли жаб, мишей, щурів, трупи коней і навіть вбивали один одного. Нас в сім'ї було п'ятеро. Матері приходилося дуже важко, щоб заробити на кружку гороху. Хліб люди пекли із лободи. Вони пухли і помирали в страшних муках. Ходили до млина і приносили звідти зметене борошно. Викопували з землі хробаки і пекли з них теж паляниці. Ловили котів пекли і їли їх. Це був страшний голод 32-33 років.

ЛУПІЙЧУК Йосип Степанович, 1904 року народження, с. Свіршківці, Чемеровецький район.

Записала Лук'янова Ірина

Народився, я 1904 року, а 33-й рік помню, як сьогодні. А як же не пам'ятати, як так важко жилося. Земля була дуже дорогою, 1 десятина землі коштувала 300 крб. А мій батько за один день заробляв 40 коп., мати 30 коп. За землю боролися ще й до 33 року. Ось одного разу мати каже батькові: "Може його до школи віддати" Мій батько відповідає: "Я день і ніч працюю, щоб лише придбати землю". Так і в школу не пішов. У 33 році, я працював у колгоспі на будові. На день нам давали лише 400 гр. хліба, тому мусив бігти 5 км., щоб получить його. Ось таким було життя. Всяко було, одні бідили, інші трохи і жили. Їли бурячиння і картоплю. Волочили поля коровами, і були такі роки, що урожаю було мало і

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

не було що їсти. Весь хліб забирали, закопували і інше. А хто не підкорявся, забирали, вбивали. Люди працювали, старалися і нічого не мали.

Пізніше зрівняли багатих і бідних і землі, в основному, віддали селянам. А пани засідали у лісі і вбивали ні в чому не винних людей. Говорили «Чому вони топчуть нашу землю». Ось таким було наше життя. Люди вірили в бога. На той час майже у кожному селу була церква і у неділю всі-всі йшли до церкви. У 33 році за землю брат брата вбивав сокирою. Люди пухли з голоду. Жили ті, хто мав якогось коня і землю. Ось така історія. Моя мама в 33 році пішла до пана сапати за 40 коп. А батько був ще хлопчиком теж працював у одного пана. Увечері повернулися додому без копійки, пани не заплатили, що можна було тоді доказати. Вони голодними лягли спати і сказали: «Хай будуть прокляті оці пани, більше ніколи не підемо до них на роботу».

КОРДИШ Климентій Васильович, 1919 року народження, с. Свіршківці, Чемеровецький район.

Спогади записала Сабадаш Аліна.

У 1932 р. у нас забрали з дому весь хліб і не лишилось, що навесні їсти. У 1933 р. їли лободу, кропиву сушену, гнилу картоплю, ваврики, недостиглі яблука. В моїй сім'ї рідні померли, п'ять душ. В тім числі батько, мати, два брати і братова дитина. Я був опухлий, тухлятина текла з ніг. Кожний день у селі помирало два-три чоловіки. Я теж чекав на смерть. Хто робив у колгоспі тому давали раз у сутки кусочок хліба і мені теж, як круглій сироті.

Дай Бог, що б ніхто такого страшного голоду не переживав.

МУЗИЧЕНКО Ларіон Гур'євич, с. Свіршківці, Чемеровецький район.

Записала Сабадаш Аліна

Народився, я в 1912 році в Калінінграді, потім моя сім'я переїхала сюди у Свіршківці і поселилися на Капарисі. У 33 році тут такого сильного голоду не було, але все рівно люди голодували. Тут він почався значно пізніше, ніж у других місцях. Жилося важко, кожного дня по хатах ходила комісія, яка забирала все що було у хаті, чим можна було хоч трохи прокормитися. Наймалися люди з Капарихи у Ямпольський радгосп, у Івахнівці, ходили аж в Дубову. В Дубові давали три рази їсти, а тут по одному разу. Хоча там і там годували вкрай погано і давали дуже мало. Бодай не наїстися, тільки щоб душу окропити. По-різному бідували люди. У Івахнівцях були кормові буряки і морква. Увечері після роботи бувало підемо до сторожа, він дасть по одному буряку і по морквині. Вже є що вечеряти, морква на сніданок. Ось так жили. Хто вже зовсім не мав, що їсти,

збирали жаби, ловили раки. У 33 році на Капарисі поживав Петлюра, так говорили, а як його прізвище, ніхто не знає. Він залишився від якоїсь військової частини і проживав тут. Від голоду він помер у 33 році. Ще помер Бортняк Тимофан теж від голоду 33 року. З моєї сім'ї, на щастя, ніхто не помер.

ЗЕМЛЕДУХ Євгена, с. Свіршківці, Чемеровецький район.

Записала Мельник Валерія.

Голод завдав багато біди для всього народу, чи то була маленька дитинка, чи старенька бабуся їсти хотіли усі. Маленькі дітки пухли з голоду, лежали під тинами, а потім ще трохи полежавши, вмирили. Так само і старі люди, довго не ївши, вони вмирили. Рятувалися хто як міг, варили суп із лободи, кропиви. А хто ще міг той ходив у колгосп працювати і їм давали там кусочок хліба. Хто міг ходив на поле працювати їм за те давали невелику тарілочку супу. І одна мати теж пішла працювати на поле і їй дали поїсти тарілочку супу. А прийшовши додому вона розказала про це своїй дочці. І наступного дня вони, уже у двох пошкандибали на поле, за жаданою тарілочкою супу. Люди збирали на полі гнилі картоплини, ловили мишей, ховрахів і їли їх. У нашому селі померло з голоду, дуже багато людей. Наприклад Гадюк Ксенька пішла в ліс, щоб назбирати грибів і там загинула, довго нічого не ївши. Голод підкошував усіх, він як сильний вітер знищував все на своєму шляху.

ПЕТЛЯК Степан Романович, с. Свіршківці, Чемеровецький район.

Записала Подлуцька Юлія.

У 1932 році врожай хліба був дуже малий, по 14-16 цнт. з гектара. В 1933 році, раптово наступив голод, в людей забирали все: зерно, картоплю, муку... Були призначені спеціальні бригади, які ходили і вдень, і вночі, останню квасолу з тарілки забирали. Хто з людей не хотів віддавати, опирався, то їх висилали в Казахстан, Сибір, на вічну каторгу. Люди пухли, вмирили з голоду, ходили по полях, де була посаджена картопля, забирали і добру і гнилу, її терли в макітрах і пекли такі плячки. Ходили по лісах збирали ваврики, слимаки, кропиву, лободу. Цей голод був штучний тому, що зроблений навмисно владою, спрямований проти простого люду, для його винищення.

1933 рік - це рік, коли тисячі, мільйони людей повмирили з голоду. Це була політика Сталіна, саме він хотів знищити, стерти з лиця землі український народ, українську націю. Не звертаючи уваги на всі ці труднощі, люди працювали у колгоспах день і ніч, не піднімаючи плечей.

1934 року людям давали на зароблені трудовні в колгоспі хліб, і жити ставало легше, з роками почало покращуватись життя кожного селянина.

КУСТАНІВСЬКА Нелія Ігнатівна, с. Свіршківці, Чемеровецький район.

Записала Бортняк Аліна.

Приходила бригада до хати, заглядала в горшки, шандалами валили груби, щоб знайти зерно. Люди пухли і вмирили, бо не мали що їсти. Ті хто витрясали зерна, то їм давали пайки. А ми їли лободу, ваврики в лісі збирали, їли гнилу картоплю. Що потрапляло під очі, те і їли, їли конюшину, коти всі які були полапали.

В 1947 р. теж був голод. Була посуха, людина полежить тиждень і вмирає, а в великих сім'ях по три по чотири чоловіки вмирало за день, і ніхто нікому не давав зерна, в магазинах стояв хліб і ніхто навіть скибки не давав їсти. Хто збирав мертвих людей і ховав їх, то тому давали пайок хліба, а хто сапав картоплю, то тому давали стакан муки.

По жнивях люди у 1947 р. почали збирати бараболі, моркву, хто що мав, те й збирав.

Коли закінчився голодомор у 1947 році, люди мали вже що їсти.

КОГУТ Тетяна Іванівна, 1925 року народження, с. Хропотова, Чемеровецький район.

Записала Гук Лена, учениця 9 класу.

Якось уранці мама вийшла з хати і з кимось говорила на подвір'ї. Коли я виглянула з дверей, то побачила серед подвір'я свою двоюрідну сестру Ніну. Вона плакала і щось розповідала мамі. Був голод. Вже два тижні мама Ніни хворіла і не вставала з печі. Ніна варила юшку з лободи, але тітці ставало гірше і гірше. А вранці коли Ніна прокинулася, то побачила, що мати померла. Ми взяли візок, поклали туди тіло тітки Галини і повезли на цвинтар. Коли майже викопали яму, то почули скрип за спиною. То тітка Фросина привезла свою дочку Марію. Ми поховали їх в одній могилі.

СМЕТАНЮК Марія Іванівна, 1923 року народження, с. Хропотова, Чемеровецький район.

Записала Гук Лена, учениця 9 класу.

Голод 1932-1933 років запам'ятається мені до останнього подиху. В нашій сім'ї було 5 дітей та батько з мамою. На той час було 9 років. В сім'ї була найстаршою. Пам'ятаю як мама варила все рідший та рідший куліш. Останнім зварила суп з однієї картоплини, четвертої частини цибулини, дрібки солі та повне горнятко води. Всі мовчки сиділи в хаті. Горів у печі вогонь, з очей матері котилися сльози. Мати плакала все голосніше та голосніше, і приповідала: «Чим я вас завтра нагодую, дітки?» А на завтра було листя з кропиви, лобода. І так було довго-довго. Після цієї їжі спочатку пухли ноги, потім животи, набрякала голова. А одного разу не могли

піднятися з постелі два брати-близнюки. Тепер я розумію, як кидалася мати на всі боки, щоб знайти їстівне щось дітям. Все кволішим і тихішим ставали голоси дітей. А потім померли брати і мати ламала руки і голосила. Ми з сестричками тонесенькими пальчиками гладили обличчя братиків. Потім їх повезли на цвинтар.

Скоро почала половіти пшениця. Ми наривали колосків, перетирали у долонях. Мати перемелювала на жорнах і варила куліш. Ми, діти раділи сьорбаючи його. Скоро настали жнива, мати спекла паланицю, нашпортала картоплі і зварила справжній обід. Цього дня я не забуду ніколи.

МЯРКОВСЬКИЙ Іван Карлович, с. Цикова, Чемеровецький район.

Записала Білоус Г.І., вчитель Циківського НВО.

В 1930 році почалась колективізація. Багато людей пішло в колгосп. Мій тато завів в колгосп коня, здав плуга, борону, воза. Хто пішов в колгосп, цим людям наділили по 50 соток землі, тут де зараз ферма, люди садили кукурудзу і весь врожай збирали для себе.

Першим головою колгоспу був Добжанський Михайло Миколайович. А називався колгосп «Червона нива».

В цьому ж році до нас в село найшло багато людей з Умані. Вони міняли одяг на хліб, квасолю, кукурудзу. В них була дуже засуха, урожаю не збрали і була голодовка.

В нас в селі голодовки не було. В жнива на кожну сім'ю колгоспника дали по 50 кг. пшениці. В 1931 році головою колгоспу був Пастух Федір Григорович, а в 1932-1933 р.р. Гуменний Юхтим. В 1933 році змінилось три голови колгоспу. В 1932-1933 – році на зборах колгоспу було поставлено, хто мав свою озимину, то на них покладався зерновий податок. Зерно здавали на станцію Балин, а решту залишали собі. Але хто цього не виконував, то забирали все зерно і господаря. Так саме здавали насіння на ярину. Хто був у колгоспі, здавав податок, того ніхто не чіпав. Колгоспники мали городи, садили картоплю, городину. Цього ніхто не забирав.

В 1933 році в колгоспі вже варили колгоспникам їсти і пекли хліб. На кожного колгоспника давали черпак супу і по 400 грамів хліба. Це був обід колгоспника.

В цьому році в нас в селі померло всього 8 чоловік (за літо). Це 6 дядьків, одна жінка і одна дівчинка.

Дівчинка дійсно померла з голоду. Городиський Лукян не йшов в колгосп і не здав зерна жита, а заховав його в хліві. Прийшла комісія (сільська), знайшла зерно і забрала його і зерно. Залишилась жінка з двома дітьми. Комісія ходила тільки до тих людей, хто не йшов у колгосп. На цих людей накладались різні податки і штрафи. До тих пір поки вони не вступали в колгосп.

ШЕПЕТІВСЬКИЙ РАЙОН

ЛЮБАШЕВСЬКА Ніна Іванівна, 1922 року народження, с. Білопіль, Шепетівський район

Записала Лахай Г.П., бібліотекар
с. Білопіль, 24.02.2008 р.

В голод були дуже тяжкі роки. В селі було дуже голодно, їли гнілі картоплі. В людей дуже пухли ноги, багато помирало. Люди валялися по вулицях, їли один одного. Не було кому робити трун, бо були всі дуже слабі, їх клали на підводу, везли на могилки, викопували одну яму і кидали всіх в одну яму.

В сусідів відразу від голоду померли батько і мати, в яких було п'ятеро дітей. Після смерті батьків дітей забрали в інтернат. В нашій хаті ще було що їсти, бо була корова. Збирали гнілі картоплі – пекли пампушки. Коли зазеленіло жито чи пшениця, то збирали і пекли також пампушки. Так і вижили.

НИКОНЧУК Василь Михайлович, 1927 року народження, с. Білопіль, Шепетівський район.

Записала Лахай Г.П., бібліотекар
с. Білопіль, 24.02.2008 р.

У сім'ї Прус було троє дітей. Сім'я була бідною. Спочатку померло з голоду двоє старших дітей. Не витримала голоду мати і померла, годуючи дитину груддю. А дитина продовжувала ссати мертву матір і померла також. Останнім з сім'ї помер батько.

НИКОНЧУК Марина Іванівна, 1921 року народження, с. Білопіль, Шепетівський район.

Записала Лахай Г.П., бібліотекар
с. Білопіль, 24.02.2008 р.

В хаті Ганаби Йосипа померло три душі. Вони померли з голоду на подвір'ї в бур'янах. В колгоспних кагатах гнила картопля, але людям не давали. Біля неї поставили сторожа з рушницею. Люди помирили на городі, на полі, на дорозі.

Хто ходив в колгосп полоти буряки, то заробляли черпак вики чи халамейки. Люди їли, що бачили. Варили воду з сіллю. З гречаної полови пекли пампушки, рвали кропиву, конячий щавель і варили бульйон. А одного разу мав вмерти один хлопчина, він був дуже запухлий, а батько палив в печі. Коли син помер, то батько стушив його і з'їв. Сім чоловік з підводами кожного дня ходили по селу, скидали трупи на підводу, а потім везли на могилки і складали в одну яму.

КУНІЦЬКА Антоніна Василівна, 1925 року народження, с. Білопіль, Шепетівський район.

Записала Лахай Г.П., бібліотекар
с. Білопіль, 24.02.2008 р.

Сім'я наша була велика і бідна. Одразу голод забрав батька. Осталась мати і п'ятеро дітей. Голод був страшний, їли кропиву, полову. Ходили на ферму просили гомеляс. Померли п'ятирічний брат Стьопа і дванадцятирічна Наташа. З сім'ї залишилось живих четверо.

МЕЛЬНИК Франя, 1906 року народження, с. Велика Шкарівка, Шепетівський район.

Записала Цибульська Катерина, учениця 8 класу
В.Шкарівської ЗОШ, 18.02.2008 р.

Мерли люди, як мухи. В Гладчука Панаса вимерла вся сім'я. Він спочатку не хотів вступати в колгосп, придивлявся до всього. Як наступила осінь 1932 р., то в нього забрали весь урожай, Гладчук став проситися в колгосп, але його не приймали, цькували його і всю сім'ю, знущалися. Він нічого не міг зробити, і вся його сім'я померла. Під'їхала фура, викинула тіла без труни і повезли на цвинтар.

РОЩИН Цезар, 1919 року народження, с. Велика Шкарівка, Шепетівський район.

Записала Цибульська Катерина, учениця 8 класу,
В.Шкарівської ЗОШ, 18.02.2008 р.

Врожай був непоганий, але все забирали. Шукали в печах, горшках, забирали все. Були такі люди, що ховали зерно в пляшках, запихали в діжки з огірками, але і там знаходили і забирали. Люди закопували картоплю на полях, а шукачі залізними палицями все поле сколювали і знаходили.

ВОЛОШАНІВСЬКА Степанида, 1913 року народження, с. Велика Шкарівка, Шепетівський район.

Записала Цибульська Катерина, учениця 8 класу
В.Шкарівської ЗОШ, 18.02.2008 р.

Нас в сім'ї було четверо дітей, три дочки і син Ліон. Коли померла мама, то батько оженився на другій жінці. Мачуха була дуже недобра, ховала від нас їжу, наговорювала батькові на нас, щоб той нас

бив. Батько забрався жити до неї, ми не захотіли йти з ним, тільки один Ліон пішов з батьком, а зерно, якого було трохи, поділили на всіх і Ліон свою пайку віддав мачусі, але вона не хотіла дати йому їсти ні одного разу. Ми жили самі, а він ходив до мачухи з батьком, то до нас і ніхто йому не давав їсти. Він так вихуд, що «світвся», одні кістки обтягнуті шкірою і так ходячи він на дорозі й помер. Ми їли жуків, хрущів, маслюків, сушили листя, калачики з бур'янів і так ми вижили. А були такі люди, що вони не могли цього їсти, а другого не було. Так, вони й вмирали. Вмирало багато дітей. В Поліщук Пріські – померла вона і четверо дітей. В Колійчук Мартохи – померло п'ятеро, в Гладчука Андрія також п'ятеро.

ЩЕРБЮК Панасія, 1910 року народження, ЦИБУЛЬСЬКИЙ Василь, 1912 року народження, с. Велика Шкарівка, Шепетівський район.

Записала Цибульська Катерина, учениця 8 класу В.Шкарівської ЗОШ, 18.02.2008 р.

В Нікітук Ганни сім'я складалася з шести чоловік. Її чоловік продав корову, хату для життя. Ганна вмерла першою. У дітей попухли ноги, текла сукровиця із ніг полопаних. Параска і Володя ходили по селу і просили їсти, наставляючи руки. Так на вулиці вони попадали і вмерли. Вмер незабаром Уліян. Надя вже ледве дихала. Прийшла її тітка Паламарчук Мартоха, взяла в рядно на плечі і занесла на цвинтар. Там була викопана яма для Блазня Кліма. Тітка Мартоха зробила в тій ямі підпалоч, нарвала польових квіточок. Посадила дівчинку у підпалоч. Дала квіточки і сказала: "Грайся, Надю"- і пішла. Там дитя і померло.

БЛАЗІЙ Соломія, 1913 року народження, с. Велика Шкарівка, Шепетівський район.

Записала Цибульська Катерина, учениця 8 класу В.Шкарівської ЗОШ, 18.02.2008 р.

Ховали людей без трун. Благій Клим -18 років, Прокопчук Марко - 18 років, промовили; "Ой; як хочу їсти" впали і померли. Ми їли бур'ян, калачики і так виживали із сестрою Марією, а Клим 18 років, Надя - 14 років, Ганя - 12 років померли.

ІЛЬЧЕНКО Галина Миколаївна, 1936 року народження, смт Гриців, Шепетівський район.

Записала Андреева Оксана, учениця Грицівської ЗОШ, 17.02.2008 р.

Ільченко Галина Миколаївна, народилася в 1936 році і не раз чула про голод від своєї мами. Сама вона є свідком важких воєнних і повоєнних років. Бабуся Галя розповідала про важке життя своєї родини в роки голодомору. Її брат лежав на холодній

долівці, постійно просив хліба. А одного дня його очі закрилися назавжди. Другий брат також помер від голоду. Не стало і сестри, якій на той час було 18 років.

Голодні, безсилі і кволі люди, як страшні привиди, снували по родючій землі. Так – родючій, адже голод був штучний. Страх ятрив душу. Люди гинули просто неба – на дорозі, вулиці, подвір'ї, в холодній хатині – кого де смерть застане.

Ці страшні спогади закарбувались назавжди у пам'яті Галини Миколаївни. Ці події залишаться навечно в душах тих, хто це пережив. Вічна пам'ять про ті часи буде жити і в наших серцях.

ЛІТНАРОВИЧ Тетяна Миколаївна, смт Гриців, Шепетівський район.

Записала Мартинюк Валентина, учениця Грицівської ЗОШ, 19.02.2008 р.

В 1933 році мені було 6 років. Завжди хотілось їсти. Хліба не було. Мати варила якісь ріденькі супи. Рятувала корова. Ті супи забільувались молоком. Від хати не можна було відходити далеко, бо по селі ходили чужі голодні люди і ловили дітей і їли. На узбіччі доріг лежали померлі. Щоденно по вулицях їздили спеціальні команди, які підбирали трупи і ще напівживих людей і відвозили на кладовище.

Я з 2-х річною сестричкою Валею гралася недалеко від хати. Весною їли калачики (рослину, що плететься по землі), а згодом появились ягоди.

СТЕПАНЮК Ганна Ульянівна, 1922 року народження, смт Гриців, Шепетівський район.

Записав Джурбаєв Олександручень 6 класу Грицівської ЗОШ, 19.02.2008 р.

Все почалося в 1933 році. Мені тоді було 11 років. Я пам'ятаю весь голодомор.

В мого тата забрали останнє зерно. Нашій сім'ї доводилось їсти глину, мерзлу картоплю, лободу і різний бур'ян. Моя сусідка їла слимаків і навіть з'їла свого kota. Мій брат почав пухнути від голоду, але він не помер. Щоб вижити, йому доводилось їсти бур'ян і гнілі буряки, і він не помер. Другий сусід дуже спух, але він не вижив...

МАРКІВСЬКА Федора, смт Гриців, Шепетівський район.

Записала Андреева Оксана, учениця Грицівської ЗОШ, 17.02.2008 р.

Моя сусідка, Марківська Федора, яка проживає по вулиці Дзержинського, розповідала про голодомор із сльозами на очах. Вона була свідком цього страшного лиха.

Голодомор – це страшна хмара, яка нависла над

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

нашим селищем. У 32-33 роках був гарний урожай, все родило, цвіло, люди спокійно працювали на полях, думали, зима вже не страшна – буде хліб і до хліба. Та прийшли нелюди, які стали вигрібати все, до останньої зернини. Люди стали гинути на очах. Щоб вижити – їли жаб, черв'яків, тварин, сирі овочі, в лісах шукали ягоди, зілля. Голод затьмарив розум. Батьки їли своїх дітей. Страшно подумати як було. Дуже хотілося жити, особливо нам – дітям.

Бабусі Федорі було на той час 5 років. Важко було усвідомити те, що діється навкруги.

ЯЦИШИНА Ганна Петрівна, с. Городище, Шепетівський район.

*Записала Яцишина Т.Г.,
заступник директора з виховної роботи
Городищенської ЗОШ, 20.02.2008 р.*

У Нижньої Єфросинії Корніївни (матері Ганни Петрівни) 1900 року народження; було 7 дітей. З 1932 по 1933 роки вона втратила чоловіка і 5 дітей.

Чоловік Петро, прийшовши додому, сів їсти борщ з гороб'ячого щавлю. А дружина Єфросинія вийшла в іншу кімнату погодувати грудну дитину. Коли повернулася з кімнати, побачила мертвого чоловіка, який захолонув, не доторкнувшись до їжі.

А потім одне за одним померло п'ятеро дітей - три хлопчики і дві дівчинки. Єфросинія ходила до свого батька, який жив у селі Красносілка, і просила зробити домовини для дітей. Не раз батько запитував: "Скільки ж я буду тобі домовини робити?"

А взагалі, в селі померло багато. Під тинами по вулицях лежали знесилені діти з обгризеними "чи-колотками" (пальчиками).

Переповідали односельчанам, що Демидко (так звали цього чоловіка в селі), який забирав у людей останні крихти, дуже страшно мучився перед смертю. Ніяк не міг померти, аж поки люди не зірвали стелю (за народним повір'ям).

БЕРЕЗА Олександра Іванівна, 1920 року народження, с. Городище, Шепетівський район.

*Записала Яцишина Т.Г.,
заступник директора з виховної роботи
Городищенської ЗОШ, 22.02.2008 р.*

Було мені 13 років. Згадую, що весною 1933 року коли ще не зовсім зійшов сніг і в хаті не було зовсім нічого їсти, пішла я на город і стала перекопувати землю, де минулого року була посаджена картопля. Знайшовши мерзлої і гнилої картоплі невеличку миску, побігла додому і віддала мамі, яка згодом наварила «больботухи». Їсти її було дуже неприємно, але всі її їли, бо не було більше нічого.

Неподалік нашої хати жила сім'я, в якій було три дочки. Спочатку померла опухши від голоду жінка, потім діти. І чоловік, поклавши їх разом на підводу

без трун, вивіз на цвинтар і похоронив. Вживали ті, в кого лишилася корова.

ЕРЗАК Станіслава Андріївна, 1921 року народження, с. Городище, Шепетівський район.

*Яцишина Г.П., заступник директора
Городищенської ЗОШ, 22.02.2008 р.*

Мені було 12 років, коли настав голод. З родини померли Гладкий Мартин Іванович, якому було 55 років, Гладкий Антон Іванович 60 років (дядьки), вітчим Яворський Базель Михайлович 60 років.

Їли всяку зелень, маслюки, рибу ловили в річці, дехто їв жаби, дорізали худобу і їли. Шукали мерзлу картоплю взимку, літом лушпиння з картоплі. Деякі їли собак, котів ловили. Були такі випадки, що з'їдали маленьких дітей. Їли цвіт з дерев, лободу.

З хати забирали речі, подушки, вазони, одіяло. Приходили виконавці з сільської ради Вітвіцький Максим і Береза Микола. За рік до голоду старі люди спостерігали такі явища: помирали коні на полі. Був один такий випадок, коли корова прийшла з поля добре напаслася, але ще скубала і їла суху соломку із даху, яким була вкрита хата. Старі люди передбачали голод.

ОПАЛІНСЬКА Оксана Давидівна, 1914 року народження, с.Городище, Шепетівський район.

*Записала Яцишина Т.Г.,
заступник директора з виховної роботи
Городищенської ЗОШ, 22.02.2008 р.*

Було мені 18 років. Бачила це страхіття, коли наша сім'я їла щоб вижити бузину та гнилу картоплю. Весною 1933 року ніде на межах і попід плотами не можна було знайти кропиви і лободи. Де вони появлялися, то люди вищупували і варили собі їсти.

Ціле літо я ходила в колгосп на роботу, а в кінці року отримала дуже мало зерна. Давали по 5 копійок на трудовдень і 100-200 грамів зерна, а решту все вивозили державі. Люди їли лушпайки з картоплі, буряків, капусти, але мало хто виживав. Вживав той, в кого була корівчина, а то пухли і вмирали.

ГАВРИСЬ Марія Анатоліївна, 1919 року народження, с. Дубіївка, Шепетівський район.

*Записала Бережна Юлія, учениця 7 класу
Дубіївської ЗОШ, 19.02.2008р.*

У Дерманці (с. Дубіївка) голоду не було. Напевно, тому, що у нас в селі був багатий колгосп, хоча й забирали щось, але наша сім'я не голодувала. В нас була корова і поросся. Яюсьь мама заколола те поросся, закоптила та й сховала, бо думала ще й це заберуть. А коли я їздила в Шепетівку продавати

сир, то люди пухлі такі валялися: те там, те тут. Говорили ще, що були такі люди, які заманювали дітей, ну і старих людей, потім відрубували їм голови, рубали і продавали, а люди купували, не знаючи, що це м'ясо людське.

Ще було таке, коли з міст, сіл приходили люди і просили їсти, деякі міняли речі на їжу.

Мій чоловік сам був з Чернігова. Він дуже страждав від голоду. Так попух і ледве не вмер, але нагороді росла полуниця. Він їв її, так і вижив. В нас не було голоду, проте чули, що в великих селах голодували, але ми не були голодні.

СІРУК Микола Ларіонович, 1929 року народження, с. Дубіївка, Шепетівський район.

Записала Сірук Юлія, учениця 7 класу Дубіївської ЗОШ, 19.02.2008 р.

Голодомор – це найжахливіша і найболючіша проблема людства. В ті жахливі тридцять роки люди помирали від голодної смерті, хоча рік був і врожайний. В колгоспах вродили зернові, картопля та інші культури. Та не дивлячись ні нащо, НКВДисти приїздили до осель і відбирали в селян всі запаси зерна, картоплі і звозили до колгоспних комор. Дехто не віддавав, але за це вони розплачувались кров'ю. В колгоспних коморах були тонни зерна, а люди пухли від голоду.

В селі, де народився мій дідусь, від голоду вимирали цілі сім'ї. В ті часи спеціально виділяли людей, які рили великі ями, і збирали по селу мертвих.

Дехто з селян навіть їли своїх мертвих дітей, щоб вижити. А в селі була одна жінка, яка заманювала до себе дітей, убивала їх і їла.

Не обійшло горе й сім'ю Сіруків. Смерть переслідувала дідусеву сім'ю. В його сім'ї всі п'ятеро дітей пухли від голоду, двоє з них померли, а дідусь не міг навіть ходити. І йдучи на колгоспну роботу, дідусеві батьки виносили своїх дітей в садок під грушу, а щоб їх врятувати, вони приносили з роботи пайок, який видавали, це була миска пісного супу та краєць хліба.

А коли весною розпускалися бруньки, дідусеві старші сестри рвали їх і їли, а ще годували ними менших. А як з'явилися на яблунях та грушах перші пуп'янки, то дитячій радості не було меж.

Також дідусь пам'ятає, як одного вечора до них додому прийшли люди в військовій формі і почали щось шукати, але не знайшовши нічого, вони забрали з комори бочку солоних огірків і картоплю. Картоплю завезли до колгоспу, а огірки висипали в болото і потоптали їх ногами. А дідусева мама збирала їх, бо не було чим годувати сім'ю.

В голодних тридцятих роках в селі Зелений Гай (с. Зелений Гай знаходиться близько 20 км. від тодішньої Дерманки) від голоду померло більш як половина жителів. Деякі хати були пусті. Коли ми розпитуємо дідуса про голод, то бачимо, як різко

змінюється вираз його обличчя. І не раз він говорить нам, що про ці страшні роки ніколи не можна і просто неможливо забути.

КОВАЛЬЧУК Олена Василівна, 1926 року народження, с. Дубіївка, Шепетівський район.

Записав Гетман Микола, учень 7 класу Дубіївської ЗОШ, 20.02.2008 р.

Це було в 1932 р. Ми жили добре. Хліб вродив. Та це все почали забирати. Люди почали гинути. Тоді, коли їхня їжа просто зникала, люди пухли з голоду та вмирили. В сім'ї нас було п'ятеро, їжі було трохи тому, що батько коли настав голод, пішов робити зв'язковим. Оце йому дадуть пайку, і це мама нам дасть щось їсти. Потрошки-потрошки і є що їсти, а люди пухнуть, помирають. В нас напроти була сім'я. Їсти нічого не було. Якоїсь лободи, квітів натовчуть і зроблять «лепшошки», пожарять і їдять. Всі померли, а найменше зосталось. Одного разу двоє чоловіків, які збирали тіла їхали на підводі. Під'їхали до тієї хати забрали всіх, а потім на полі вирили яму поклали їх туди, а один дивиться і бачить що одне живе. Каже:- Дивись, воно живе! А другий каже:- Я що, маю завтра коні гнати заради одного, ні!

А в першого з жінкою не було дітей, от він його взяв, вигодував з жінкою. Тей хлопець виріс, став чоловіком. Коли розпочалась війна, він став героєм війни.

По сусідству жив чоловік, його звали Петровичем. Мама на городі посадила цибулю, коли вона зійшла, то Петрович її повискубував і сховав за пазуху. Мама каже: Петровичу, що робите? Він втік. А наступного ранку він був мертвий.

Ось такі були ці страшні часи.

ПОЙОВСЬКА Ольга Мартинівна, 1926 року народження, с. Корчик, Шепетівський район.

Записав Зінчук В.Й, зав. бібліотекою с.Корчик, 20.02.2008 р.

То була страшна біда. Забрали все під чисту. Де яке було зерно, квасолю, просо, конопляне сім'я, навіть в глечикі ленку. Кругом в хаті було пусто. Ходили активісти на чолі з головою сільської ради Красномовцем Гаврилом Захаровичем, в кожного був залізний штир. Шукали по двору, по городі чи не закопали де зерно. На весні 1933 року стали пухнути від голоду. Збирали щавель, варили з водою борщ. Але щавлю всім не хватало, тому рвали кропиву, гичку і їли. Шукали в полі торішню гнилу картоплю.

Були малими, сім років, гралась у піску, дивимось сидить під плотом чоловік, опухлий аж світиться, а ми не знаємо, що він уже мертвий. Підджають підводою Нетичук Захар і Кудрик Ілько, кинули того мерця у віз і повезли на могилки.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Люди мерли кожен день. Була виділена підвода і двоє чоловіків, які підбирали і вивозили мертвих на могилки. Нас було в сім'ї сімох: батько, мати і п'ятеро дітей. І хвалити Бога усі вижили завдяки корівці, яка нас годувала.

Стало трошки легше в жнива 1933 року. Ходили і зривали колоски і їли, але так, щоб ніхто не бачив, бо посадять у тюрму.

ПОПІВСЬКА Тетяна Пилипівна, 1925 року народження, с. Корчик, Шепетівський район.

Записав Зінчук В.Й, зав. бібліотекою с.Корчик, 20.02.2008 р.

Те, що було в 1933 році, щоб більше не повторилось ніколи і ніде. Він (голод), був організований штучно. Адже не те, що не вродило, а забрали усе до зернини, до крихітки. Забрали силою. Ходили по селу бригадою, на чолі з головою сільської ради і нічого нікому не оставляли, навіть маленьким дітям. Що сховали в колисці під дитиною і там знаходили і забирали. І ніхто їм не міг протистояти. В них в руках була вся влада. Ніхто не міг зарадити цій страшній біді. Ходили по сусідах, але що з того, ні в кого не було що їсти. Люди голодували. На весні 1933 року почали пухнути і помирати. Їли щавель, кропиву, гичку, гнилу картоплю, якщо хтось її знаходив. Люди помирали. Була виділена бригада для поховання.

Хто ходив у колгосп на роботу, то там давали на обід мисочку супу і кусочок хліба. То і того не з'їдали, бо дома опухли діти і ждуть крихітку хліба.

КОНДРАТЮК Марія Пилипівна, 1926 року народження, с. Корчик, Шепетівський район.

Записав Зінчук В.Й, зав. бібліотекою с.Корчик, 20.02.2008 р.

Голод 1932-1933 року то справжнє пекло. Що зібрали в 1932 році, усе під мітлу забрали активісти. Витрушували торбинки, де було зерно. Заглядали в усі схованки. Десь, якась квасолина, чи просо в ладишці, то і те розсипали і забирали. Ходили по городах і по дворах з залізними штиками. Щоб часом ніхто нічого їстівного не заховав в землю. Активісти на чолі з головою сільської ради Красномовцем Гаврилом Захаровичем не оставляли нікому ні зернини, ні крихітки хліба. Розпочався голод. Не було що їсти. Люди почали пухнути. Дивись на людину, а вона опухла, як водою налита. Їли хто що знаходив, і щавель, і кропиву, і вику. З жолудя пекли хліб. Мололи його, але він не тримався купи. Допомоги не було ні від кого. Влада слідувала, аби в когось не осталося жмені зерна.

Возили для худоби із спиртзаводу брагу. Люди брали її і пили, але від цього ставало ще гірше. Люди почали помирати. Сонце світить, гріє, трава зеле-

ніє, росте, а люди вмирають голодною смертю.

Померлих збирали, була спеціально виділена підвода, двоє чоловіків і відвозили їх на могилки і хоронили. Закопували в окремих ямах.

МЕЛЕНЧУК Надія Яківна, 1926 року народження, с. Мокіївці, Шепетівський район.

Записала Карась С.Л., директор Мокієвецького СБК, 25.02.2008 р.

Особисто в нашій сім'ї під час голоду не помер ніхто. Але я хочу розповісти про одного чоловіка Давидюка Антона. Він протягом 1932-1933 років збирав по селі мертвих на безтарці, в яку був запряжений сам, а потім віз трупи на могилки і скидав в одну яму. Сам також не врятувався від голоду і в кінці 1933 року помер.

ВЕЧІР Ольга Антонівна, 1923 року народження, с. Мокіївці, Шепетівський район.

Записала Карась С.Л., директор Мокієвецького СБК, 25.02.2008 р.

З тих страшних часів до цього часу пам'ятаю жінку з сином – це були Цюпа Горпина та Цюпа Маркар, які щоб не померти з голоду ходили по селу від хати до хати і просили кусочок хліба. Люди ділилися хто чим міг – хто хлібом, хто пампушками з конюшини. Але голод був нестерпним і в кінці 1933 року мати з сином замерзли у рові при дорозі. Жителі села там їх і закопали.

ЗАХАРЕЦЬ Ольга Романівна, 1920 року народження, с. Мокіївці, Шепетівський район.

Записала Карась С.Л., директор Мокієвецького СБК, 25.02.2008 р.

По сусідству в нас жила сім'я Байсанів - батько, мати і дочка. Жили дуже бідно, перебивалися з дня на день. Було дуже голодно, не було крихти хліба. Першим помер батько, за тим почала заходити донька. Мати своїм тілом накрила доньку, щоб та не захолола і сама померла. Так не стало цілої сім'ї в кінці 1933 року.

КРАВЧУК Мар'яна Іванівна, 1922 року народження, с. Мокіївці, Шепетівський район.

Записала Перехристюк Л.П., зав. бібліотекою с.Мокіївці, 25.02.2008 р.

В с. Пиляї в родині Рижих було троє дітей. Коли в хаті не залишилось нічого, що можна було покласти до рота, батьки вирішили з'їсти найменшенького сина. Та через деякий час знову голод став нестерпним. Тоді стали обмивати середульшого. А старша

дівчинка, перелякавшись, і, розуміючи, що колись черга дійде і до неї, втекла і притулок дали їй зовсім чужі люди. А батьків не врятувала ніщо, смерть забрала їх.

КОСТЮК Явдоха Іванівна, 1916 року народження, с. Мокіївці, Шепетівський район.

Записала Перехристюк Л.П., зав. бібліотекою с.Мокіївці, 25.02.2008 р.

У сім'ї було четверо дітей, а сім'я вважалася куркульською. Та які ж там куркулі, як удома була тільки одна пара коней і 11 десятин землі. Коли по хатах почали ходити активісти, то вони забрали все: і коней, і землю, і навіть хату розібрали. Коли вигнали з хати, то батько викопав землянку, в якій і жили. Палили соломною, їли траву, бур'яни, собак, котів.

МОТЛЮК Фросина Омелянівна, с. Плесна, Шепетівський район.

Записала Іщук Тетяна, учениця 11 класу Плесненської ЗОШ, 18.02.2008 р.

В ту голодну весну їй було 6 років. Був у неї молодший братик Вася. Одного разу прийшла Фрося з вулиці і побачила, що десь не видно дитини. Горіло в печі, перед вогнем стояв горщик. І раптом дівчинка здригнулась: з киплячого горщика з'явилась дитяча ручка з простягнутими вгору пальчиками. Зварили і з'їли батьки свого Васю, а через кілька днів батько також помер з голоду. А Фрося вижила і до кінця днів своїх бачила в снах і наяву оту дитячу ручку, що спливла з кип'ячого горщика. І не могла простити ні батькові, ні матері.

ЯРОЩУК Павло Степанович, с. Плесна, Шепетівський район.

Записала Іщук Тетяна, учениця 11 класу Плесненської ЗОШ, 18.02.2008 р.

Неодноразово чув зі слів свого покійного вже батька, Ярощука Степана Петровича, про голод. Мій батько разом із односельчанином Мартинюком Денисом в 1933 році працювали їздовими і їхньою постійною роботою було збирання на дорогах, по подвір'ях, оселях померлих від голоду односельчан та вивезення їх підводами на кладовище. Покійників щодня було багато. Важка була робота, як в фізичному, так і в емоційному плані. За це їм була, як на той час висока плата: видавали кожного дня по 400 грамів хліба. Завдяки цьому хлібові ми і вижили.

Розповідав також батько і про випадок, коли серед померлих був вивезений на кладовище опухлий від голоду і нерухомий Кухарський Мар'ян Іванович. Аж на кладовищі виявилось, що він ще дише. Його забрали додому, і, дякуючи Богу і щасливій долі,

Мар'ян Іванович після цього випадку ще жив і працював понад 40 років.

ГНАТЮК Меланія Євтухівна, с. Плесна, Шепетівський район.

Записала Лазаренко Г. Й., бібліотекар с. Плесна, 15.08.2005 р.

Нелегко згадати поіменно всі жертви голодомору серед жителів нашого села. Адже пройшло 72 роки, і живих свідків того часу стає все менше. 89 жителів села Плесна на сьогодні відомі серед померлих з голоду 1933 року. 89 трагічних доль наших односельчан. Серед них - діти, молодь, люди похилого віку, трудівники з мозолистими руками, наші з вами рідні і близькі. Цілком можливо, що когось із жертв голодомору не вдалось нам пригадати, а тому я прошу наперед вибачення за це в їхніх рідних.

Хай імена цих трагічних убійних голодом людей навечно ввійдуть в пам'ять кожного з нас, в історію нашого села.

Багато було голодних смертей, багато трагедій. Окремі з них, про які нам вдалось дізнатися від очевидців, я постараюсь вам розповісти.

Про обставини трагічної смерті нашої односельчанки Іщук Тодосії мені розповіла моя мама. Вона чула, як надвечір на центральній дорозі біля містка опухлі з голоду діти дуже плакали, примовляючи: „Мамо, встань, не вмирай!“ А їх мама вже була мертва. Через кілька днів голодна смерть забрала і її малолітнього сина Володю, який помер з голоду прямо на купі гною, де шукав для їжі черв'яків. Померли і двоє маленьких донечок.

Не можна не розповісти про долю нашого односельчанина трудівника Жуля Лук'яна Яковича. До революції він виїжджав на заробітки в Канаду. Влаштувався там, працював, міг би там жити. Але його нестримно тягнуло на батьківщину. І в кінці двадцятих років він повернувся в рідне село, де працював, не шкодуючи сил. Там за роботою, в полі і забрала хлібороба голодна смерть.

Хворий і голодний лежить в лікарні наш односельчанин Матвійчук Євтух Терентійович. І аж пізніше стало відомо його рідній сестрі Христюк Марії Терентіївні про умови трагічної смерті брата. Його разом з іншими померлими, хворим вивезли, і викинули в спільну яму, і сторож вночі чув, як один з них вкинутих в яму покійників просився: «Витягни мене звідси, я ще живий. Я - Матвійчук Євтух, в мене в Плесні живе рідна сестра Христюк Марія. Я до неї піду. Допоможіть мені вилізти з ями».

Сторож не зміг допомогти, бо голодний сам ледве дихав. Єдине, то зумів зробити - це передати останні передсмертні слова Євтуха Терентійовича його сестрі Марії.

Про це розповіла племінниця Євтуха Терентійовича Шикерук Ольга Олексіївна, жителька с.Плесна, 1933 року народження.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Вимирали цілі сім'ї Богун Тая і Богун Варвара померли в один день. Але найтрагічнішим було дитиновбивство, людоїдство. До цих пір живуть у пам'яті односельчан розповіді тепер уже покійної Мотлюк Фросини Омельянівни про долю її сім'ї.

В ту голодну весну їй було 6 років. Був у неї молодший братик Вася. Одного разу прийшла Фрося з вулиці, і побачила, що десь не видно братика. Горіло в печі, перед вогнем стояв горщик, і раптом дівчинка здригнулась: з кип'ячого горщика показала дитяча ручка, з простягнутими вгору пальчиками.

Зварили і з'їли батьки свого маленького Васю, а через кілька днів і батько Мотлюк Омелько також помер від голоду. А Фрося вижила, і до кінця днів своїх бачила в снах і на яву оту дитячу ручку, що спливла в печі з киплячого горщика. І не могла простити цього ні батькові своєму, ні матері.

Уродженка нашого села Мотлюк Докліда була замужем в с.Пиляї. Мали вони з чоловіком в сім'ї троє дітей: 6-річну Марію, 4-річну Ліду, і 2-річного Михайла. Жити б їм та дітьми радіти. Але в той страшний рік голодомору старша Марійка раптом не почула в хаті голосів менших сестрички і братика. Вона не задумувалась над тим, звідки батьки взяли м'ясо на оте шумуюче вариво, як жадібно їли. А коли ненароком заглянула в діжку, що стояла у коморі, то хажнулася, там лежала ще ціла голова Лідочки, і засолені ручки і ніжки обох дітей.

Зрозумівши, що і її жде така доля, 6-річна Марійка втекла від своїх батьків у с. Плесну до своєї тітки Домки, яка, хоч і сама голодувала і брат її Пилип тоді помер від голоду, приймила племінницю, і вона вижила. А обоє її батьки в Пиляях, з'ївши своїх дітей, невдовзі померли.

Багато було трагедій. Що сім'я, то й трагедія. Про все не розкажеш. І не дай Боже, щоб ще коли на планеті хтось побачив таке вселюдне горе! І ми повинні вічно пам'ятати про пережиту трагедію свого народу, про її жертви, і робити все від нас залежне, щоб ніколи подібне не трапилось.

Трагедія сім'ї нашої односельчанки Пташук Ірини Архипівни відображає сумнозвісний тодішній закон про три колоски. В 1933 році батько Ірини Петров Архип зі своєю багатодітною сім'єю проживав в недалекому від нашого селі Березна.

Одного разу, повертаючись з колгоспного поля додому, він зірвав на полі оті злочасні три колоски, щоб кількома зеленими зернинами пригостити своїх опухлих від голоду маленьких дітей. Але серед односельчан знайшлась людина, яка вислідила і донесла в сільську раду про цей "злочин", батька шести дітей. Не доніс тоді батько дітям свого гостинця. Прямо в дорозі додому з цими колосками його затримали і відвезли в Шепетівську тюрму. За кілька днів відбувся над ним суд, а на другий день після суду там же в тюрмі він помер. Причина смерті невідома. Це розповіла його дочка Пташук Ірина Архи-

півна, 1929 року народження, жителька с. Плесна.

Доля сім'ї Гнатюк (дівоче прізвище Грищук) Меланії Євтухівни склалась по-своєму трагічно. Батьки її не були куркулями, але в 33-му в колгосп вступати не наважувались. Хоч вони зі свого одноосібного господарства здали державі все вирощене зерно, але недовиконали плану поставки зерна, і за це її батька Грищука Євтуха з сім'єю, де було шестеро малолітніх дітей, прямо серед зими сільські "активісти" виселили з хати прямо на морозну засніжену вулицю, а хату забрали в колгосп. А багатодітна сім'я Грищуків скиталась і харчувалась по чужих оселях між добрими людьми.

В тяжкий рік голодомору, хоч і без хати та харчів, вижила вся сім'я Меланії Євтухівни.

Але пізніше троє з цих виселених в дитинстві з хати дітей загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, а Меланія Євтухівна до старості працювала в колгоспі ланковою по вирощуванню цукрових буряків, і щороку вирощувала найкращий у колгоспі врожай.

РУДАС Ганна Хомівна, 1924 року народження, с. Поляни, Шепетівський район.

*Записав Сідлецький Роман, учень 11 класу
Полянської ЗОШ, 18.02.2008 р.*

В ті страшні голодні роки мені було 9 років. На той час наша сім'я складалася з 6 чоловік: мама і п'ятеро дітей. Батько помер ще в 1922 році від тифу. Я в сім'ї була найменшою. Найстарша Оля, їй було 18 років, померла з голоду вдома. Брат Іван пішов в ліс по гриби і не повернувся, наївшись сирих грибів, назавжди залишив нас. Брат Йосип шукаючи щось їстівного, побіг в ліс по суніці і мамі на плечах, довелося його мертвого виносити з лісу. Сестра Любка, якій було 11 років, пішла в ліс назбирати ягід, щоб чим-небудь підживитися, але і вона не дійшла додому. Одна я з мамою дивом залишилися живими.

Вже й мами немає багато років, проте згадати про ті лихоліття без сліз не можу.

Не можу забути і сім'ї Тимошуків, які в 1932 - 1933 роках були нашими сусідами. Було в них дві доньки Ніна і Надя. Одній було 5 років, другій - 6. Дві сестрички брали одна одну за руку і виходили на вулицю, бо йти по одному вони вже не могли, і підняти своїх голівок не мали сили. І отак удвох вони ходили вулицею, збирали, що потрапить під рученята, то камінчик, то грудочку землі, брали все до рота, але проклятущий голод не вгамовувався. Та ходили вони, бідненькі, недовго, скорив їх проклятущий голод. Невдовзі за ними пішли їхні і мати і батько. Нікого не залишилося з їх сім'ї.

І ще одна згадка, яку не можливо забути. У сусідів помирав хлопчик, і просив, щоб йому поставили хрестик хоч би з соломинок. Невдовзі він помер. Мати в риданні і журбі, не маючи сили, йде до свого кума, хрещеного батька покійного хлопчика, щоби

він викопав яму хлопцеві. Але мати получила відказ, хрещений затребував буханку хліба, за те, що викопав яму. Мати, в якій серце обливалося кров'ю, в якій вже не було ні сили, ні сліз, взяла лопату і пішла на кладовище сама. Викопавши яму, взяла свою дитину-кровиночку в рядно і понесла на своїх плечах на кладовище, сама закопала його, похоронила. А в голові одна думка - «Буханка хліба». Та невже я хоронила б свою дитину, померлу з голоду, якби була в мене буханка хліба.

ЧЕРНИХ Марія Дем'янівна, 1922 року народження, с. Романів, Шепетівський район.

Записала Квятковська Н.М., бібліотекар с. Романів, 18.02.2008 р.

Нас в сім'ї було п'ятеро дітей і тато, бо мама померла ще в 1931 році. Ми не дуже бідували. бо в нас була корова і так ми вижили. А от по сусідству жила сім'я Ткачука Захара, то вони дуже бідували. В них розкрили хату, щоб покрити в колгоспі комору. Мало того, що в них не було що їсти, то ще й в хату йшов дощ і сніг. В голод люди їли собак, котів, буслів, гнилу картоплю.

Нас трохи спасав ліс. Ходили в ліс по гриби, чорниці. Багато людей помирало в лісі. Ходили в ліс по ягоди і діти Ткачука Захара: Павло, Андрій, Міша. Одного разу пішли вони в ліс і повернулися без Міши. Не маючи сили іти, він упав в лісі і так там і залишився. Павло і Андрій повернулися з лісу самі і сказали батькові. Вони попросили в сусідів коня і поїхали по нього. Коли його привезли до дому, то наш тато, обдивившись його і послухавши, сказав, що він ще живий. Розчепивши йому зуби, тато залляв йому трошки молочка. Відтоді я, видоївши корову, три рази в день давала йому по склянці молока, і так він вижив.

ВАСИЛЮК Ольга Іванівна, 1921 року народження, с. Романів, Шепетівський район.

Записала Квятковська Н.М., бібліотекар с. Романів, 18.02.2008 р.

В сім'ї нас було шестеро дітей. Дуже голодували. Поки в нас була корова, то ще було легше. Але тато не хотів іти в колгосп, то забрали корову і коня. Хто раніше вступив колгосп, то ті не голодували. На колгоспі був свірк і на ньому червоний прапор. Людям, що робили на полях, варили обід. От, коли піднімали прапор, то всі сходились на обід.

В 12 років я пішла в ланку збирати буряки. Пам'ятаю, перед Паскою в нас в хаті не було зо-всім, що їсти. Тато попросив в лісничого Мартинюка, щоб він їм допоміг. Лісничий сказав, щоб він зрізав в себе тополю і нарізав двісті живчиків, то він допоможе. Тато з мамою зрізали ту тополю, нарізали двісті живчиків і занесли ліснику. Коли вони при-

йшли від лісника, то принесли шість дуже гарних пасок і пуд проса. Ото вже в нас тоді була паска.

ТКАЧУК Микола О., 1922 року народження, с. Романів, Шепетівський район.

Записала Квятковська Н.М., бібліотекар с. Романів, 18.02.2008 р.

Хто був в колгоспі, то той ще як-небудь жив, в них не забирали корів, зерна. А наша сім'я не була в колгоспі, то в нас забрали все: корову, коня, свиней, зерно. Оставили тільки kota і той здох, бо не було що їсти. Їли гнилу картоплю, ходили в ліс по гриби і ягоди. В Романа Пимоти на хаті було бусляче гніздо і там були малі бусленята, то діти Ткачука Захара: Міша, Павло, Андрій просили дядька Романа, щоб він їм віддав, але він не давав. То вони використали момент, коли в селі був пожар і всі були там, вони вилізли на хату і забрали бусленят.

Тоді було так: пиши заяву в колгосп, або давай корову. Дуже бідували люди.

МИКОЛАЙЧИК Ольга Яківна, 1916 року народження, с. Травлин, Шепетівський район.

Записала Атаманюк О.В., заступник директора з виховної роботи Тралинської ЗОШ, 20.02.2008 р.

У селі Травлин голод 1932-33 років був відчутний не в усіх. Заможні виживали. Найбільше голод торкнувся сім'ї Велічуків.

Велічук Федір та Ярина - брат та сестра, залишились без батьків. Їсти не було нічого. Варили кропиву та лободу і їли. Ходили в ліс, збирали жолуді, розтирали на муку жорнами, потім варили з них кашу, пекли коржі. З коріння татарського зілля варили напій. Федір та Ярина пухли з голоду, а через деякий час померли під своєю хатою.

ДУДАР Єфросинія Іванівна, 1925 року народження, с. Хролин, Шепетівський район.

Записала Сідліцька О.І., бібліотекар с. Хролин, 22.02.2008 р.

Народилася в сім'ї колгоспника, яка складалася з 5-ти чоловік, батьків і двох братів - Василя і Гната.

Тато помер в 1933 році на печі в хаті. Коли він хворів, ми діти бігали на луг і рвали щавель, приносили йому, то він аж запихався, їв жменями, але так і не встав, так і помер на печі.

Коли помер тато, то мене забрала родичка, вона жила в лісі на той час Бачинська Любка і чоловік її Каленик. Я в них працювала за харчі. Вони так сказати жили в достатку. Була корова в них, поросят тримали.

Мама працювала в колгоспі, то інколи приносила жменьку кукурудзи. Ми піджаримо на чарі, розітремо

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

пляшкою на муку і так їли. То мама зварить баланди, то яюсь млинця спече, отак виживали.

Старший брат пробував іти в Судилків в млин, назмітати муки. Інколи приносив зметену муку. Ходили на поле збирали гнилу картоплю, терли і пекли пампушки. Менший брат Гнат рвав і їв бур'ян, гичку, з зеленого гороху молоді стручки (лопашки). Наїється бур'яну і лежить з опухлими ногами.

Іноді я приносила молоко від тітки і трішки хліба. Ми вижили усі крім батька. Ще, коли помер батько хоронити не було в чому, не було трун. Тоді хоронили людей просто так, без нічого, або завернули в рядно і так хоронили. Тітка розібрала закіпа, збили труну і батька поховали як потрібно.

Бігали в Савичі до ставка і рвали там яєсь коріння (уже не пам'ятаю) терли на тертушці і також пекли млинці. Отак виживали. Ще згадую, як люди падали як мухи. То під лісом лежить людина, то на полі, то під парканом, тоді вмерлих з голоду можна побачити було будь-де.

Ще закарбувалося в пам'яті на все життя епізод. Сусідка яку звали Лізавета мала двох доньок. Жили без чоловіка. І мусіла ховати своїх кровинок. Завернула в рядно дві донечки і поховала. Винен в усьому був голод.

ПОЛИЩУК Олександра Андріївна, 1927 року народження, с. Хролин, Шепетівський район.

*Записала Сідліцька О.І., бібліотекар
с. Хролин, 22.02.2008 р.*

Матір було звати Марина, а батька - Андрій. Було четверо братів: Степан, Гріша, Сашко, Олексій, та троє сестер: я, Єва, Таня.

Голодомор сім'я пережила, вижили усі. Батько працювали в колгоспі. Коли була колективізація батько здав в колгосп усе, що мали: плуга, коня і так залишилися працювати в колгоспі.

В голодний рік, хто працював в колгоспі варили їсти, то робочі харчувалися там, але хліб не їли а приносили нам, дітям. І ділили по кусінчику. Ще була в нас корова. Завдяки їй, ми такого сильного голоду не відчували.

Але пам'ятаю сусідського хлопчика, який хотів їсти і поліз до сусіда в садок по яблука. І як оскажений сусід бив ту дитину. І пам'ятаю, як цей хлопчик кволим голосом просив, щоб не бив, він віддав усі яблука які назбирав за пазуху. Але той хлопчик залишився живим.

САВЧЕНКО Ольга Іванівна, 1927 року народження, с. Хролин, Шепетівський район.

*Записала Сідліцька О.І., бібліотекар
с. Хролин, 22.02.2008 р.*

Батьки працювали в колгоспі, дітей було п'ятеро – я і четверо сестер. Батькам виділяли по 200 гр.

крупы або хліба на працюючу душу. То вони хліба не їли, а приносили додому і ділили між нами дітьми (200 гр. на п'ятеро дітей).

А була яка крупа, то мама відровий баняк зварить супу отак і жили. Навесні ходили в поле по мерзлу картоплю. В макітрі перетирали і пекли млинці. Брали одяг і ходили в сусідні села, до багатих людей і міняли на їжу.

Отак і виживали. В сім'ї всі залишились живими, з голоду ніхто не помер.

ПАНТЕЛЕЄВ Степан Мефодійович, 1920 року народження, с. Хролин, Шепетівський район.

*Записала Сідліцька О.І., бібліотекар
с. Хролин, 22.02.2008 р.*

Мені було 12 років, як почався голод, то я з рогатки стріляв в горобців і варили юшку, і була така смачна. На той час я пас лошата. Сім'я складалася з 5 чоловік: батьки і троє дітей. З голоду ніхто не помер.

1932-33 урожай був, влада забирала від людей, зерно, всякі пожитки. Активістами, комуністами були люди з села, району. Знали активісти усе наперед, що де робиться, значить було донесення на окремих людей. Документів не було, заходили до хати і брали все підряд. Де в Хролинах стара школа, жив Гуменюк, його прозвали «купець». Він був найбагатшою людиною в Хролинах, то його вислали на Сибір. Вони знали, де що лежить і забирали. Були в них палиці залізні, вони прохромлювати землю, стріхи і бачили що де є. Заходило активістів по 4-5 чоловік, були їх цілі бригади, з ними підводи з мішками. Хто працював в колгоспі давали їсти, була столова.

ПАНТЕЛЕЄВА Ольга Власівна, 1927 року народження, с. Хролин, Шепетівський район.

*Записала Сідліцька О.І., бібліотекар
с. Хролин, 22.02.2008 р.*

Жили у лісі. Батько був лісником. Тримали багато худоби. Сім'я була велика – батьки і семеро дітей. Щоб виживати батько різав коні, корови, щоб спасти сім'ю від голоду. Батько був нагороджений трьома золотими хрестами за війну на Сибірі. Був герой. Згодом приїздить міліція і наказала батькові віддати ті ордени в «Торгсін», де приймали золото. Батько мусів віддати. Взамін привезли плату, муку, крупу, всякі пожитки. В сім'ї ніхто не помер з голоду.

В чоловікової рідної тітки Харитини померли з голоду – чоловік Харій Андрій, жінка Харитина і син. А другий син залишився живим. Його забрали в дитячий будинок. Після навчання працював на шахті в Донецьку.

САМКОВ Ілля Андрійович, 1921 року народження, с.Хролин, Шепетівський район.

Записала Нечипорук Юля, студентка Хмельницького інституту МАУП, 2007 р.

Мені був одинадцятий рік. Жили ми не бідно, але й не багато. Мали хату, город біля хати, деяку худобу. Дітей нас було п'ятеро: мій старший брат – Сашко, наступним народився я, а потім було троє сестер: Настя, Єва та Надя. Сестри були маленькі, а Сашко на два роки старший за мене. Пам'ятаю рік тоді був врожайний, пшениці було багато. Я вже був гідний, щоб біля хати у городі працювати. Все тоді вродило: картопля, овочі, інша городина. А потім пам'ятаю почали ходити люди у формах по селі держслужбовці, з ними й прийшла біда. В селян забирали все нажите тяжкою працею. Поки дійшла черга до нашого маєтку мати з батьком намагалися сховати якнайбільше їжі, бо сім'я була велика. Та ми не знали, як вони шукатимуть. Коли прийшли до нас, то забрали усю городину, всю худобу.

Завчасно почувши про прихід цих людей, ми закопали частину зерна, та деяку частину врожаю картоплі. Але обшук тривав довго і ретельно. Держслужбовці були навчені. В них із собою була така довга палиця із загостреним кінцем. Вони її встромлювали у землю, шукаючи закопане, так вони пройшлись по городу та по маєтку. Під піччю стояло маленьке горнятко квасолі, було там не більше жменьки і його висипали у кишеню. Знайшли все окрім того, що батько закопав і замаскував під

стежкою. Ця невеличка схованка недовго підтримувала нас. П'ятеро дітей постійно просили їсти, і мати вночі відкопувала наш запас. Та дуже скоро нічого не залишилось.

Нам тоді ще пощастило, жили ми не багато. Хто в селі вважався куркулем або паном, тим було не переливки. Їх виганяли з хат, хати грабували і спалювали. Проводився постійний контроль. І ось ці сім'ї разом з маленькими дітьми сиділи на вулиці, надіючись на допомогу своїх односельчан. Але прихистити їх ніхто не мав права, влада погрожувала такою ж карою. Ці люди вмирили найпершими.

Зараз страшно згадати, які ми були. Тіло маленьке, руки, ноги худі, зморщені шия та обличчя, а живіт великий та блискучий. Ми пухли з голоду, вся наша сім'я. Коли їжі не стало зовсім, я з братом відшукував різний бур'янець, корінці рослин і листочки з дерев. Сестрички, наймолодші, вижили за рахунок того, що мати годувала їх своїм молоком. Та це також не довго продовжувалось: мати вихудла, дуже змарніла. Найтяжчим випробуванням у той час для мене стала смерть мого брата. Сашко помер. Поховали.

Рік був врожайний. Вся пшениця згнила на складах. Називалось це тоді: «Закрома государства». Потім були колгоспи, хто не вступав – висилався у Сибір. Сім днів на тиждень батьки працювали у колгоспі на державу, звідти нам нічого не давали. Вночі ми усією сім'єю працювали у себе на городі. Жити тоді вже стало легше, обшуки припинились, та Сашка нам ніхто не поверне.

ЯРМОЛИНЕЦЬКИЙ РАЙОН

БАЗЕЛЮК Станіслав Володимирович, 1925 року народження, с. Антонівці, Ярмолинецький район.

Записала Базелюк Ірина, учениця Антоновецької ЗОШ, 11.02.2008 рік.

Досі уявляю перед очима картини голодомору, які розповідав мені дідусь. Він відчув на собі, що таке голод: коли немає, що їсти і тобі ніхто не допоможе. Ми можемо тільки уявити, що пережили наші предки, адже, на щастя у нас немає такого, як у 1932-1933 роках. Важко повірити, що в Україні раптово зник хліб, і люди залишилися без жодної зернини у врожайний 1932 р. Українці вимирали цілими родинами і селами.

Ніде у світі не було такого голоду як на Україні, на одній з найродючіших країн планети. До людських будинків, як розповідав мені дідусь, вривались бійці продовольчих загонів та забирали все: не залишали ні крихти, ні зернинки. Різними способами люди хотіли врятувати своє життя: вони закопували зерно, картоплю в землю, та у більшості сімей знаходили схованки і забирали їх. Від голоду люди втрачали розум, та були такі випадки, що мати зарізувала і з'їдала своїх власних дітей.

У той час, коли вмирало українське село, більшовики заявили про розквіт соціалістичного будівництва. Саме під час голоду Сталін проголосив знамените своїм лицемірством гасло: «Жити стало краще, жити стало веселіше!». Померлих від голодомору закопували у великі могили, а траплялося й так, що закопувати було вже нікому. Багато різних історій розповідав мені дідусь та найбільше мені запам'яталась історія про те, як жінка хотіла зірвати три колоска, щоб діти вижили, та, зірвавши їх, вона була посаджена до в'язниці на 10 років...

Голодомор – це одне із найстрашніших подій, які відбувалися в Україні. Мета голодомору була така: знищити наш народ.

БОРОВСЬКИЙ Нарцис Адамович, 1923 року народження, с. Антонівці, Ярмолинецький район.

Записала Слінько Г.А., зав.бібліотекою с. Антонівці, 15.03.2007 р.

Я пам'ятаю свого сусіда Вовка Петра. В нього було 4 дітей. В 1933 році з голоду попухли і померли всі його діти і помер він сам. Дуже добре пам'ятаю Петрового найменшого сина. Його звали Женько. Одного дня він прийшов з квартинкою до нас і дуже

просив налити йому молока. Мама налила йому і він з жадністю його випив. Ще треба було бачити як він пив це молоко, такий був звук, мов би він лив його в пусту бочку. І коли він дуже помаленьку пішов додому мама моя сказала, що хлопчик помре. І дійсно десь через 3 години він помер. А ось у другого сусіда Боднарчука Войтка в 33-му померла вся сім'я. Помер Войтко, його жінка і 3 їх дітей. Не можна згадувати це все без сліз на очах.

БОДНАРЧУК Яніна Бартківна, с. Антонівці, Ярмолинецький район.

Записала Слінько Г.А., зав.бібліотекою с. Антонівці, 15.03.2007 р.

Моя свекруха в 1933 році, щоб врятувати дітей від голоду ходила до Правдівки на заробітки. Там жив її брат. В свекрухи було 3 сини. Їсти вдома не було нічого. Діти попухли з голоду та й вона була голодна. Щоб якось вижити вона брала на плечі найменшого свого сина Антона і через Вихилівку йшла найматися на роботу, щоб заробити жменю зерна. І ось одного разу, коли вона поверталася з заробітків через ліс, а була голодна, зморена та ще й несла на плечах сина і зароблене зерно в клунку, сили її покидали, вона не могла йти, і вона вирішила лишити сина в лісі. Він все рівно не виживе бо маленький, а вдома ще 2 сина голодних чекають її. Треба донести їм зароблений клунок з їдлом. І вона лишає сина в лісі, але не встигла пройти пару метрів, як син почав дуже кричати. Материнське серце не витримало, і вона забрала сина.

Додому добралася напівживою. Всіх своїх синів вона врятувала від смерті. Всі вони вирости.

СОРОКАТО Ольга Никифорівна, 1923 року народження, с. Антонівці, Ярмолинецький район.

Спогади записала Радишевська Вікторія, учениця Антоновецької ЗОШ, 11.02.2008 рік

Коли почався Голодомор 1932-1933 року мені було 9 р. У мене було 4 брата (Микола, Іван, Стефан, Гнат) виховувала нас мати, бо батько помер коли мені було ще 5 років. Жилось нам скрутнo, рятувало те, що була добра корова і дорослі уже брати. Стефан робив на тракторі і одного разу вдалося йому вкрасти мішок кукурудзи. Його ми закопали в садку. А ще були у нас жорна, мололи кукурудзу і варили

кашу. Тато сусідки працював у колгоспі, на роздачі їжі, збирав саме густе і частину віддавав нам.

Майже у кожній хаті хтось помирав. Мій рідний дядько Кофтун Гаврило і його дружина Марта не витерпіли бідні, опухли і вмерли не дожидаючись змін. Сусіди Марійка і Костя Бедрени теж не витримали і померли. Горпина і Петро Зайці, а ще Домка і Василь, вони жили там де зараз живе Марія Рівна. Одна жінка привезла з Німеччини спідницю, гарну таку. Вона віддала її за гнилу картоплю. А ще терли качани з-під кукурудзи і пекли зних пляцки, варили кашу із акації, така добра була. Люди, все що тільки можна уявити. Лобода, кора з дерев, сухий жом. Жом ми крали з жомового заводу у Маніківцях.

Жилося скрутно, але Богу слава, вижили, а померлим нехай земля буде пухом.

САМІЛЯК Калина Назарівна, 1920 року народження, ДОБРАНЮК Григорій Сергійович, 1910 року народження, с. Антонівці, Ярмолинецький район.

Спогади записав Гнидюк Олександр, учень Антоновецької ЗОШ, 12.01.2008 р.

Коли настав голод моїй прабабусі було 13 років. Але все таки вона дещо запам'ятала і розповіла моїй бабусі, а бабуся мені. В прабабусиній сім'ї було вісім чоловік. Усі дуже бідували, але ще не так сильно бідували, через те, що мій пра-прадід був головою колгоспу і постійно приносив додому зменьку зерна. Ще також вона пам'ятає в іншому селі були людоїди.

А прадідуся голод застав коли йому було 23 роки. Саме тоді він вчився в Чернівецькому університеті. Біда була в тому, що він спух від голоду, ще трохи і вмер би. Але хтось його урятував.

ЯРОВЕЦЬ Вікта Іванівна, 1918 року народження, с. Антонівці, Ярмолинецький район.

Записала Яровець Юлія, учениця Антоновецької ЗОШ, 11.01.2008 р.

З розповіді моєї прабабусі я дізналася про цей страшний голод – 1932-1933 років. Їй згадувати цю страшну історію дуже важко. Жила вона в той час в селі Буйлівці, в своєї родини. І вона не бідувала. У тієї тітки, що жила, вона пасла корову. Навіть було таке, що вийшовши в поле на буряки, тітка почула, як жінки про щось шепталися. Вона підійшла до них і дізналась, що вони чули, що хочуть забити її пастуха, тобто мою бабусю. Тітка щось два тижні не пускала її в поле, і про це всі забули.

Розповідала також, як вона врятувала сусідську дівчину. Кожного вечора, ця дівчина, а її звали Калина, приходила і сідала біля хати, а прабабуся винесе їй, що потайки візьме: чи борщику, чи молока, чи сироватки, хліба. І так вона вижила і дуже дяку-

вала моїй прабабусі. Також вони їли суп з лободи, з гнилої картоплі оладки. Їли мишей, котів, собак, пташок.

Страшний був 1933 рік. Дуже страшний.

САВЧУК Франя Семенівна, 1925 року народження, с. Антонівці, Ярмолинецький район.

Записала Слінько Г.А., зав.бібліотекою с. Антонівці, 17.03.2007 р.

З мамою йшли в поле збирати гнилу бараболю. Вдома не було чим палити і не було на чому пожарити тої бараболі. Не було ні олії, ні жиру, нічого. Ми їли гнилу сиру бараболю. Якщо заробляли зменьку зерна то не мали чим змолоти. В нашій сім'ї було 4 дітей. Ніхто не помер з голоду. Рятувались як могли. Врятувала нас гнила бараболя і баланда.

СТАРЦУН Ганна Пилипівна, 1920 року народження, с. Баламутівка, Ярмолинецький район.

Записав Гула О.А., вчитель Баламутівської ЗОШ, 01.02.2008 р.

Всього у своєму житті натерпілася. Чого тільки варті роки раннього дитинства (30-ті роки). Діда розкуркулили і забрали, бо мав дерев'яний плуг і стару коняку. Мамі приклеїли клеймо „дочка ворога народу”, староста забрав корову, бо ворогам народу корова не дозволена. Батько не витримав ганьби, втік, залишивши маму з чотирма дітьми. Я була старшою - 12 років, тож усі роботи довелося виконувати на рівні з дорослими. Босоніж ходила за плугом, а ввечері бігла до лісу, за 2 км. за хмизом, бо треба було в печі напалити, вечерю наварити (юшку з лободи та листя), бо мати працювала і вдень, і вночі, щоб заробити грошей на корову. Ще зовсім небагато треба було. Та не судилося нам попиту молочка. Прийшов до нас голова сільради Самуїлко і наказав мамі підписати позику на 300 рублів. Мама на колінах просила не губити, бо діти без молока пропадуть. А вже йшов 1932 рік. Та йому було байдуже до наших бід. Він взяв ніж із столу, підійшов до стіни, зняв портрет Сталіна і ножом виколов йому очі, тоді й каже до мами: “Грошей не даєш, над вождем познущалася, підеш за своїм татом разом зі своїм виводком”. Я кинулася у ноги до голови сільради, благала не забирати маму, менший брат голосив на печі, сестри тримали маму за руки. Та в цього нелюда не було серця. Забрав нашу маму в район. Ми залишилися в хаті самі, а на дворі зима. Проплакали всю ніч поки не послули. Цілий тиждень ми ходили попід ліс збирали насіння лободи, де ще була, листя, жолуді, все що можна було з'їсти. Варили юшку з усього і так жили. Кожен ранок і вечір ми стояли на колінах і просили Бога, щоб повернулася наша мама. Тиждень протримали нашу маму у районі, поки не підписала позику вже на 500 рублів.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Пішки з району пізно ввечері прийшла вона додому, промерзла, знесилена, під кофтою захований буханець чорного хліба - поміняла на піджак, у який була одягнута. Після цього вона захворіла і злягла надовго, ми підтягли постіль ближче до печі, щоб мамі було тепліше, а вночі по обидва боки лягали біля мами. Так ми її обігрівали, щоб їй було тепло. Я дуже боялася, щоб мама не замерзла, бо бачила, як у сусідній хаті лежала хвора жінка. Їсти не було що, палити не могла, і так вона й замерзла. З того часу залишився страх перед голодом і холодом.

РУСЬКИЙ Микола Тимофійович, с. Баламутівка, Ярмолинецький район.

*Записав Гула О.А., вчитель
Баламутівської ЗОШ, 01.02.2008 р.*

“Звідки прізвище Руський?” - Мій далекий предок, - каже Микола Тимофійович, - 25 років був у рекрутах царської Росії. А колись десь у 1861 році повернувся у рідну Баламутівку, то не перестав розмовляти по-руськи. До того ж ще й рудий, як корінні руські. Отож і прозвали на селі мого предка „руським”. Так і занесли у церковній книзі, хоча справжнє прізвище нашого роду - Сенеки. Мого діда у 1931 році радянська влада розкуркулила за те, що був до революції старостою села і мав дві стайні, пару коней, троє корів.

А першу колгоспну бурякову ланку очолила Руська Ганка, себто моя мати. Яюсь ідучи додому, прихопила у фартух декілька буряків. Голова перестрів, витрусив з подолу і пригрозив судом. Нахвилювались ми тоді. Бо судили за пару огірків, взятих на колгоспному баштані... То ж треба ж таке: розкуркулював діда перший голова баламутівського колгоспу “Вільна праця” Сосков Софрон Лукич. Як я тоді його ненавидів. А через два десятиліття одружився з його дочкою Лідою, з якою живу й нині. У нас в селі про нього навіть пісню склали:

*Ходить Сосков понад річку -
Виконує п'ятирічку!*

Пам'ятаю, мені тоді було літ п'ять, як вусатий Пашута скидав на очах всього села хрест з купола церкви. Настигла і його за це кара Божа - десь загинув у Сибіру. З церкви зробили колгоспне зерноховище - тримали горох. Хлопчаки прорізали дірки - церква була дерев'яна - і крали для своїх сімей той горох, щоб не вмерти з голоду.

ЛАВРЕНТІЙ Ольга Тимофіївна, 1925 року народження, с. Баранівка, Ярмолинецький район.

*Записала Залецька Є.М., зав. бібліотекою
с.Баранівка, 10.04.2007 р.*

Як такого, дуже страшного голоду в нас не було. Ми тримали корову, а ще був рудник, де варили «белку», для сільських людей вони теж роздавали.

По селу тоді ходили люди з Умані, просили обмінити стакан якоїсь крупи або зерна чи хліб. Так що можна було обмінити стакан крупи на килим або посуд.

АТАМАНЧУК Сезонія Леонтіївна, 1922 року народження, с. Баранівка, Ярмолинецький район.

*Записала Залецька Є.М., зав. бібліотекою
с.Баранівка, 10.04.2007 р.*

Щоб аж дуже такий голод був в селі, то в нас такого не було, тому що виручав рудник, на якому варили «белку» і давали людям всім сільським. Щоб хтось помер від голоду, то я не пам'ятаю. Тільки помер один колгоспний сторож, він йшов з роботи додому і впав біля «Тополі».

БАРАН Марка Федорівна, 1916 року народження, с. Буйволівці, Ярмолинецький район.

*Записала Альміз Г.Ю., зав. бібліотекою
с. Буйволівці, 12.02.2007 р.*

Голод був дуже страшний. В людей позабирали все зерно, яке хто тільки мав і люди вмирили як мухи. Кожного дня помирало по 6-8 людей. Я жила близько дороги, яка веде на цвинтар, то надивилася добре. Везуть на драбиняку людей без домовин навіть не накритих якоюсь рядниною. Вмирили сім'ями і сім'ями ховали. Люди були голодні, холодні, опухлі з голоду. Хлопець пішов в сад, знайшов черешню навіть недоспілу так під нею і помер. Другий хлопець помер, бо випив молока.

Пам'ятаю померло багато сімей.

ВАСИЛИШИНА Лідія Федорівна, 1927 р. народження, с. Буйволівці, Ярмолинецький район.

*Записала Квасниця Ольга учениця 11 класу
Буйволовецької ЗОШ, 18.12.2007 р.*

У роки голодомору мені було всього 6 років, тому половину страшної історії розказувала мати. В сім'ї нас було 5 чоловік: батько, мати, я та два брати Мішка та Павло. На початку голоду жили за рахунок корови та бараболя. Восени викопали половину картоплі і заховали до льоху, а другу - закопали на городі, землю розрівняли, ніби на грядках, думали, що хоть там не знайдуть, та де там. Ці люди приходили і перекопували весь город, забирали знайдене. Обчищали хати, виносили одяг, харчі, навіть насіння. Картоплю, яку приховали, ми з'їли, а корову мама продали сусідці, щоб було за що купити кусок хліба і прогодувати дітей. Але надовго цих грошей не вистачило. Одного ранку стоїмо коло вікна і бачимо, як забирають квочку від курчат. Мішка,

мій брат, курчат позбирав і втік за хату, а мама за квочку билися, то її так штовхнули, що вона відтоді й захворіла. В коморі полу в нас не було, які крупки мама куплять або заміняють за що, все туди закопували. Раз прийшли, знайшли нашу хованку в коморі, а на другий раз вже знали куди йти. Вже в 33 році мама пекла маленькі хлібці, щоб не забрали, то ми їх з'їдали зразу. Ходила пішки в Верхівці до батькового брата, носила йому їсти. Одного разу приходять, а він помер, не дочекався її. А вже в жнива 33 року не стало й мого батька, помер. В ці тяжкі роки нікому не було добре, кожна родина понесла важку втрату - смерть своїх рідних. Дай Боже, вам, діти, не побачити на власні очі такої біди. Живіть в мирі і в достатку.

ІЛЬЧИШЕН Сергій Олександрович, 1917 року народження, с. Буйволівці, Ярмолинецький район.

Записала Альміз Г.Ю., зав. бібліотекою с. Буйволівці, 18.02.2997 р.

Голод 32-33-го років був дуже страшний. Люди пухли з голоду, вмирили сім'ями, дуже бідували. Зерно все, яке було в людей забрали, навіть з кукликів висипали, де була якась жменька гороху чи квасолі. Гірше всього страждали ті люди, які пішли в колгосп і не мали свого зерна. Пам'ятаю в сім'ї Кучерявих була велика сім'я, то 6 чоловік померли разом. Їх везли на драбиняку всіх разом і біля церкви один труп упав з цього воза. За ним ішло пару чоловік, насилу викинули його назад на воза. На цвинтарі копали одну могилу і скільки людей померло стільки й ховали в одній могилі.

ШТОГРИН Євгена Леонтівна, с.Буйволівці, Ярмолинецький район.

Записала Жулковська Аліна учениця 7 класу Буйволовецької ЗОШ, 17.11.2007 р.

Великий голодомор 1933 р. Із розповіді моєї мами Штогрин Юхимі Степанівни. Мама розказувала, що люди пухли з голоду і кожен день помирали. З однієї хати помирали разом двоє - троє людей. В нас весною померло два хлопці, мого батька брата. Вони наїлися листя і цвіту черешень. Померлих людей вивозили на кладовище підводою. Люди були настільки безсилі і опухлі з голоду, що не змогли були покласти трупи на воза, тому його звертали на одну сторону.

Не робили домовин, і людей хоронили в одну яму по кілька людей. Так і на кладовищі людей висипали прямо в яму, звертали воза. Засипали яму як могли, просто загортали зверху землю. Коли з ями виглядали чийсь ноги їх притамовували і засипали. Їли ми лободу, яку мама варила нам. З дому забирали всі харчі, десь для того, щоб ми помирили.

РОЗГІН Євдокія Данилівна, 1914 року народження, с. Буйволівці, Ярмолинецький район.

Записала Альміз Г.Ю., зав. бібліотекою с. Буйволівці, 25.02.2997 р.

Були сім'ї, в яких повмирали всі. В моїй сім'ї голоду дуже не було, бо мама десь взяла сухого жому і варила кашу з того жому і так вижили. Але брат Павло був спух з голоду. Люди варили лободу, перемерзлу суху картоплю, яку навесні збирали, варили і так виживали.

В мого вуйка Василя 2 сини Петро і Микола померли разом, то на цвинтар їх везли на драбиняку і як вони померли, в чім ходили так їх і поховали без домовини.

Я ходила з хлопцем, вже мало бути весілля він пішов в поле щось робити і помер.

ЦИБУЛЬКО П. А., 1922 року народження, с.Буйволівці, Ярмолинецький район.

Записала Альміз Г.Ю., зав. бібліотекою с. Буйволівці, 12.02.2997 р.

В нашій сім'ї голоду не було. Мали свою землю, коні, весь реманент, 2 корови. В колгосп батьки йти не хотіли. А по сусідству жила сім'я Ільчишених, яка складалася з 8 чоловік, вони дуже голодували. Мати і син померли. Залишились діти з батьком. То я була мала, а в їх дочки було червоне намисто, і я його дуже хотіла. Мама напекла пирогів з горохом, а вони великі, то я один пиріг за пазуху і виміняла те намисто. Другий раз так виміняла собі цепочку, бо не розуміла як це хотіти їсти і все би віддала.

А нас в 1933 році як розкуркулювали, то забрали все зерно. Один добрий чоловік заховав нам в дровах трошки гречки, а сусідка замітила і вкрала.

РУДЬ Ольга Іванівна, 1929 року народження, с. Буйволівці, Ярмолинецький район.

Записала Яцюк Павлина учениця 11 класу Буйволовецької ЗОШ, 18.11.2007 р.

Жили ми в багатодітній сім'ї. Нас було п'ятеро дітей. Голод вже допікав до живого. Тому наша бабуся збиралася разом з сільськими людьми до Бесарабії. Там був великий пивзавод. У велику яму, неподалік від заводу, зсипали відходи. Нас було багато, згадує моя бабуся з розповіді своєї, та всі кинулися до тієї «ями смерті». Двоє людей, з їхнього села, з жадою почали їсти, але від страшної їжі зразу ж померли на місці. Інші вирішили взяти ці відходи, дома їх промити, ретельно обробити, а тоді вже споживати. Бабуся принесла їх додому, помила та розстелила на вереті в садку просушити. Ми всі з нетерпінням чекали їжі. Але через деякий час бабуся заглянула в садок, щоб забрати відходи, але вони були настільки погані, що пропалили своїм ядом верету. А коли

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

їх забрали, то на місці аж вигоріла трава. Наша бабуся вирішила нам їх не давати, бо це ж явно була жива смерть. Вона їх досушила, зложила в баночки та пішла на базар продавати. Продавши п'ять баночок - натомість купила одну з крупами. Вдома ми всі її чекали з нетерпінням. Принісши корм, бабуся нарвала лободи, і перемішавши разом з крупою, спекла нам такі незвичні палянички.

Ось так, моя внучко, ми переживали такі страшні для всієї країни часи. І таких історій у мене ще багато - всіх і не розповісиш...

РОЗГІН Євдокія Данилівна, 1914 року народження, с. Буйволівці, Ярмолинецький район.

*Записала Баран Інна, учениця 7 класу
Буйволовецької ЗОШ, 04.12.2007 р.*

...Я пам'ятаю, з чого починався голод. Їздили підводи і забирали усе під мітлу. У нас було небагато квасолі. Мама так її перемішала зі сміттям, що коли узяти жменю, то дві-три квасолини вибереш. І те катюги забрали. Люди пухли від голоду, не було що їсти. Їли сухий жом, гнілі бараболі, лободу. Варила нам мама волок з лободи, так і виживали.

Люди помирали навіть на вулицях. Не було кому їх хоронити, рідні або повмирали, або були знесилені. Трупі збирали по селі і везли на голому возі, скидали їх в одну яму. Опухлі люди сиділи попід парканами, деякі там і помирали. Вже на весні їли зелепухи, але від них ще більше було трупів. Хоронили цих трупів по 10-15 чоловік у яму.

33 рік був урожайний, але тоді навесні померло саме більше людей з нашого села. Важко було і моїй сім'ї в цей час. Я ходила на роботу голодна, холодна. Але Бог дав мені і моїй родині вижити. А у сусідки, що жила нижче за нас, була дочка Горпинка, їй було рочків шість, то вона все сиділа на дорозі і просила їсти. Не дуже й хто давав у той час їсти, бо самі не мали, то вона незадовго померла під парканом. Ось так ми і виживали в ці важкі часи.

ШЛАПАК Ганна Степанівна, 1924 року народження, с. Буйволівці, Ярмолинецький район.

*Спогади записала Бабій Олена учениця 9 класу
Буйволовецької ЗОШ, 13.12.2007 р.*

Голод - це страшне лихо! Голод був створений штучно. В людей забирали останнє зерно, витрушували з горнят, мішечків, ледь не мітлюю вимітали. Для цього був створений спеціальний загін. Люди мерли, лежали як солома, не було кому їх ховати. Була підвода, на неї скидали мертвих, кидали і тих, хто був при смерті, щоб другий раз не вертатися. Везли і ховали, без домовини, без нічого.

В нашому селі був пункт, в якому видавали який грам хліба, але не всім, допомагали лише колгоспникам, а в тих чергах люди вмирали. Люди їли лободу, коріння, шукали в полях мерзлу бараболю, збирали колоски, та не знайшовши, там і падали. Особливо було тяжко зимою, збожеволівши з голоду їли трупи. Хто був багатший їхав в Молдавію за кукурудзою, та зерно в них відбирали, і вони верталися з нічим до голодних родин.

Вмирали з голоду цілими сім'ями. Були навіть випадки, коли матері вбивали своїх дітей. До якого відчаю треба було довести матерів, щоб вони пішли на таке.

Все державі, останнє зерно під мітлу виметуть, ніби від жмені зерна вона розбагатіє. А воно в засіках псувалося. Скільки людей вмерло голодною смертю! Війна - це страшно, а голод - ще страшніше.

РУДА Лідія Гнатівна, 1928 року народження, с. Буйволівці, Ярмолинецький район.

*Записала Розгін Юлія учениця 9 класу
Буйволовецької ЗОШ, 05.11.2007 р.*

Це були найжахливіші роки мого життя. Було надзвичайно важко. І чесно кажучи я мало чого пам'ятаю, багато історій про роки голоду розповідала мати. Але навіть в історіях це звучало жахливо. Солдати вступали в кожну оселю й забирали все, що потрапляло під руку: зерно, картоплю і навіть одяг. Щось заховати від них було просто неможливо. Забирали абсолютно все...

Люди пухли з голоду. Щоб хоч трішки підтримати сили варили різні трави, лободу, жолуді, коріння рослин.

Трупі невинних знаходили майже на кожному кроці. Хоронили по двоє, троє, а той і більше, в одній могилі. Бувало й таке, що зовсім не хоронили, просто залишали або затягували в рів та притрушували листям. Люди ставали агресивними, готовими на вбивство лиш для того, щоб хоч якимось затриматись на цьому нестерпному, на той час, світі. Всі люди були безсилі та здатні на все, задля боротьби, навіть не за життя, а існування!

БОРОДІЙ Марія Петрівна, 1927 року народження, с. Вербка, Ярмолинецький район.

*Записала Душна К.А., вчителька
Вербецької ЗОШ, 14.11.2007 р.*

Наш тато помер. В сім'ї нас було четверо: мама, старший брат, я і молодша сестра. Їсти зовсім не було що. Ще влітку ходили під липу, їли бруньки, потім збирали листя з вишні, варили таку юшку. Вона була такою гіркою як полин. Потім збирали цвіт акації. Коли я була дуже спухла, то брат приносив мені якихось бур'янів, підносив мою голову і годував. Їли ще лободу і зюбрій.

Сусід Боричко Йосип вивіз з хати весь спухлий, на колінах доповз до лободи, ліг, нащипав її і

з'їв. Я теж вийшла і стала біля нього щипати листочки, а він каже: "Ти, доцю, якщо можеш ще ходити, то відійди далше і там їж, бо в мене вже немає сили підвестись". Цілий день голодні. Ввечері плачемо і просимо в мами, щоб дала їсти, але мати розводила руками. Був саме Новий Рік. Наша мама Настя вийшла і каже: "Хоч вставайте, діти, хоч не вставайте, а їсти в нас зовсім нічого". Того ж дня прийшов до нас сусід і приніс одного буряка. Мама зразу кинула його в кип'ячену воду, зварила його, але не було чим ні посолити, ні закислити.

Вижити нам допомогли добрі люди. Мама останню валов'яну верету занесли в Михайлівку на базар, виміняли за один пуд ячменю. Так ми вижили до весни, а там з'явилася зелена травичка.

ВАЛЬКОВА Марія Михайлівна, 1922 року народження, с. Вербка, Ярмолинецький район.

*Записала Душна К.А., вчителька
Вербецької ЗОШ, 14.11.2007 р.*

Я була ще маленькою дівчинкою 10-11 років, але добре пам'ятаю смерть від голоду своєї бабусі, яка намагалась насамперед чимось нагодувати дітей, онуків. А від лободи і листя пухли. Пам'ятаю, як померли з голоду сусіди Гамелуш, Вовк. Вони просили у сусідів щось поїсти, але ті не мали чим посподобити, бо самі були голодні.

Добре пам'ятаю бригади активістів, які ходили по хатах і витрушували останнє зерно. Одного дня вони прийшли до нас, підперли нас дітей з мамою у хаті, а самі полізли на горище, де сушилися качани кукурудзи, забрали усю, а нас залишили ні з чим. Наша сім'я врятувалася від голодної смерті лиш тому, що тримали корівку.

ДАНЬКОВА Ганна Тимофіївна, 1923 року народження, с. Вербка Ярмолинецький район

*Записала Душна К.А., вчителька
Вербецької ЗОШ, 14.11.2007 р.*

У нас була велика сім'я з восьми чоловік: мама Марина, старший брат Тимофій та його дружина з дворічною донькою, Станіслав, Войтко, Кароліна, Володимир. Батько помер раніше. До цього часу ми жили непогано. У нас було троє коней, дві корови, вівці, свині. Прийшли активісти-комнезамівці. В селі їх називали "чорною бригадою". Забрали все. Ми, діти, стоїмо на лежанці, плачемо, кричимо. Вони все вимітають. Вигнали нас із хати. Розібрали стодолу, хлів. Все до камінчика вивезли. В 1932 році була холодна осінь. Ми залишились під відкритим холодним небом. Подує холодний вітер з дощем - ми сховаємось під стріхою, а коли повернеться вітер з іншої сторони - ховались далі. Ніхто нас не пожалів, не прихистив. Бо пригрозили: хто буде допомагати цій сім'ї - буде те ж саме.

Мама були вже не молоді. Вони ходили в район, щоб дозволили викопати на подвір'ї землянку. Через декілька місяців, після таких походеньок, одержали дозвіл. Викопали дуже маленьку землянку, що було всім нам де подітися. Як один лежить, то другий сидить.

Було дуже важко. Не було зовсім що їсти. Ходили вночі на поле збирати гнилу картоплю, і так виживали. Дуже допомагав брат Тимофій. Він був майстер на всі руки. Все вмів робити, ходив по наймах, заробляв хоч якісь крихти. Всі дуже бідили і попухли з голоду. А як дочекались весни, вийшли на сонечко, то так і попадали. Нами вітер колихав. Ніхто не думав, що ми зможемо дожити до весни.

Старші діти пішли по роботах. Станіславу було дванадцять років, коли він пішов в село Книжківці. Там було якесь будівництво, то він носив воду робітникам і за те хтось щось давав їсти. Наносить дитина води, ляже десь в камінцях та й засне. Вранці, якщо хтось розбудить, то знову йде на роботу, а як ні - то голодний цілий день. Ходив по базарі в Проскуріві, збирав огризки і так виживав. А коли дібрався до дому, побачив маму, то так і зомлів. Цілий місяць відходжували брата.

Другий брат Войтко ходив пасти корови до чужих людей за склянку молока і окраєць хліба.

Мама ходили до сусіда, прями руками за третю нитку. Заробили невеликий кусочок полотна, невдовзі і той забрали.

В той час треба було сплачувати великі податки: 32 кілограма м'яса, 200 літрів молока, 240 яєць. А для нас, як куркулів, в яких забрали все до соломинки, вдвічі більше. Та ми не мали чим платити, бо самі пухли з голоду. Маму судили за несплату тих податків.

КОГУТ Євдокія Касьянівна, 106 років, с. Вербка, Ярмолинецький район.

*Записала Доротюк Л.Й., зав. бібліотекою
с. Вербка, 25.03.2007 р.*

Я народилася в сім'ї середняків. В сім'ї було 3 дітей. Під час революції забрали землю. Трохи пізніше забрали все остальне. Залишили одні чоботи на всіх. Восени було холодно з братом йдем на роботу з ранку я взута, йдем назад взувся в ті ж чоботи брат.

Дуже важко було. Не було зовсім що їсти. На горі трошки було житніх колосків. Піду за хату, вирву 2-3 колоски і розітру в макітрі - таку варили юшку. Їли ми лободу, листя вишні, липи. Навесні 1933 року з голоду помер батько Касьян, тоді через 2 місяці померла мама, а ще через 2 неділі помер мій син.

Коли був голод я йшла до своєї мами в Левківці. Голодна, вітер мною колихає. На полі сиділи 3 людей: одна жінка і 2 мужчини. Проїшла повз них, а вони якісь страшні такі, тільки очі блистять. Почали мене доганяти, я до поля засіяного житом, я схо-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

валась в тому житі. Лежу тихенько і слухаю. Зовсім недалеко від мене кричить чоловік: - Де ж вона поділась? Таку здобич потеряли. Ми могли її 2 неділі їсти. Добре шукайте.

Я полежала ще трошки, а потім повзком долізла до траси. Це майже 7 кілометрів. Я не знаю чи то вони мене хотіли налякати, чи то з'їсти насправді. Я забрала стареньку маму з батьком до себе.

До нас прийшли комнезамівці забрали все. Я заховала пуд чечевиці. В коморі викопала яму, поставила туди чечевицю, замастила підлогу глиною. А зверху поставила бочку. Може все було б обійшлося. Дочка була маленька пішла до сусідів: - Ага в нас голоду вже не буде, бо мама сховала чечевицю в коморі. А на ранок прийшла та ж бригада і забрала ту чечевицю.

Коли забирали все, одна курка втікла в бур'яни. Вона несла одне яйце через день. То я варила його. Половину його розтирала, заливала кип'яченою водою. І так виживали разом з дочкою.

ГАДАЛЬ Марія Іванівна, 1919 року народження, с. Вербка, Ярмолинецький район.

*Записала Душна К.А., вчителька
Вербецької ЗОШ, 14.11.2007 р.*

“Чорна бригада” ходила по хатах і забирала все що було. Забирали все. Нас в сім'ї було троє. Їсти зовсім не було що. Їли лободу, листя вишні, цвіт акації. Ходили в далеке село Фащиївку і виміняли дві хустки, які залишилися на продукти. Люди пухли, помирили з голоду. Наші родичі: Шургай Анелія, Домінько і їхні діти: Маня, Віра, Ясьо — всі померли з голоду в 1933 році. Тоді мало було сімей, які не постраждали з голоду. Виживали ті, які мали корову.

Найбільше постраждали діти. Наївшись зеленини, вони хворіли дизентерією і помирили. На нашій вулиці не було такої сім'ї, де б не вмирили діти. Горю батьків не було меж.

КРУКОВСЬКА Марія Іванівна, с. Вербка, Ярмолинецький район.

*Записала Доротюк Л.Й., зав. бібліотекою
с. Вербка, 25.03.2007 р.*

Ми були дуже бідні, то в нас не було що забирати. Було трошки проса то висипали на гору в сміття. Батько ходили на роботу в колгосп – там давали черпак юшки, в нас ще була корова. Розводили ту юшку молоком і так виживали. В 1933 році помер від голоду братик Льоня. Дуже пам'ятаю як на Пасху прийшла батькова черга варити «черпаки». Це була весна люди садили в полі кукурудзу, а діти пасли недалеко корови. Тато роздав на полі колгоспникам їсти, а діти всі вистроїлись в один ряд і жалісно дивилися. І мій батько дав кожній дитині того вареного гороху. Кому в долоні, кому в лопушка, а кому про-

сто в полу сорочини. Надовго запам'ятався дітям той день.

Важко прийшлося нашим сусідам. Круковському Ваврику і Явдосі, Монастирському Йосипу та його дружині Анелі, Кашер Іванові і Франці. Цих людей повиганяли з рідних домівок і зігнали в одну хату. Як вони бідували, голодували. Майже всі померли з голоду в цій чужій, не рідній їм хаті.

Ще одні сусіди Пшенична Фотина проживала без чоловіка (він помер). Було в неї четверо дітей. Забрали в неї все що можна було забрати. Їй якось вдалось заховати торбинку кукурудзи. Вночі на жорнах так сяк змолотила те зерно, спекла невеличкий плячок. Дала дітям по невеличкому шматочку. І ще кусочок заховала в солому на якій сиділи діти. На ранок знов до хати завітали Марчак Корнелія, Файчук Марія, хотіли забрати останнє рядно, на якому сиділи перелякані діти і побачили той кусочок плячка. Одна з них сказала: -Ти бачиш, а кулацюга ще й плячки пече. На очах голодних дітей розламала того плячка, дала своїй напарниці і з'їли. Діти не плакали, тільки жалісно дивилися.

Пшенична Фотина збрала все що могла посадила город. А коли та бараболя зазеленіла, добувала ту картоплю і так вигодувала своїх дітей. Ці ж активісти посміхались з неї: - Що ж ти робиш? Якщо цієї весни не сконаєте, то помрете пізніше. Та того року вродилась гарна картопля. Як важко було вдо-ві в ці голодні страшенні роки, але вона вберегла своїх дітей від голодної смерті.

СТАДНИК Антоніна Андріївна, 1921 року народження, с. Вербка, Ярмолинецький район.

*Записала Душна К.А., вчителька
Вербецької ЗОШ, 14.11.2007 р.*

Нас в сім'ї було вісім душ. Ми були бідні і в нас не було що забирати. Було дуже важко. А коли настали 1932-33 роки, то для нас наступили чорні дні. Зовсім не було що їсти. Поки було якесь полотно, то мама вимінювала на крупи. Дочекавшись весни, їли лободу, листя вишні, бруньки липи. А як зацвіла акація, то радості дітей не було меж, вона була солодка. Якось селом їхала чужа підвода, везла просяну полову і соняшниковий макух, який був дуже засмічений. Але люди не дивилися на це, розмочували в воді і їли таку юшку.

Дуже бідували наші сусіди. Кашук Марина Якубівна проживала разом з маленькою донькою. Вранці мій тато вийшов на двір і почув, що плаче дитина. Мама пішла подивитись і побачила малу заплакану Ганну. Вона розповіла про те, що вночі прийшли якісь і забрали маму, забрали все майно, яке потім на торгах продавали. Кашук Ганна, яка була ще дитиною, залишилась одна на білому світі, без хати, без їжі, без одягу. Моя мама брала трішки круп, носила їй і навчала варити якусь юшку. До хати цю дитину не пускали. Ще поки було тепло, то мож-

на було миритися. А як взялися холоди, вона почала замерзати. Її забрали старенькі люди, то вже стало краще. Ганна пасла в них худобу. Вони любили її і хотіли, щоб вона залишилася з ними. Але з тюрми повернувся батько - інвалід, і Ганна пішла його доглядати. І знову холод, і знову голод.

ЮСЬКОВА Ганна Іванівна, 1920 року народження, с. Вербка, Ярмолинецький район.

*Записала Душна К.А., вчителька
Вербецької ЗОШ, 14.11.2007 р.*

Моя мама Кашук Марина Якубівна. У 1931 році розкулачували куркулів і усіх їх вигнали з домівок. В це число попали: моя мама Кашук Марина, мої родичі: Склярук Ясько, Склярук Юзефа, Склярук Петро, які проживали в Одесі. Петрику було на той час шість місяців, його кинули в море, а тата забрали в тюрму. Я залишилась сама, сиділа під плотом. Під час голоду не було що їсти, не вистачало навіть лободи. Люди пухли. Хлопи вмирали частіше, ніж жінки. На горбі ріс дикий щавель, яким я спасалася, а ще їла цвіт акації. Незважаючи на все це, руки в мене пухли. В селі були організовані бригади, які забирали лишки харчів і забирали все.

Маму у вересні вислали. Невдовзі помер Ясько, а потім Юзька. Коли достигали черешні, я їм їла з кістками. Видовбували з землі гнилу картоплю і їли. Люди вмирали як мухи. Я була дуже бідна. Ніхто мною не переймався.

КОНДРАТЮК Ганна Іванівна, 1922 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

Записала Стойко Т.В., вчителька Вербецько-Мурованої ЗОШ, 24.11.2007 р.

Важкі були ті роки. Була ще малою, але добре пам'ятаю, яка біда була людям. Люди рятувалися, хто як міг. Варили суп з повійки і лободи. Мама варила, а ми сиділи на печі, і не могли дочекатися, коли буде готова їжа. Хлептали той суп, а їсти ще дужче хотілося. Варила мама суп з кропиви вареної і пареної, їли зелені ягоди. Та все ж весь час хотілося їсти. Коли з'явилися в лісі гриби, всі кинулися до лісу. Але почали вмирати від того, що їли напівотруйні чи недоварені.

Тяжко односельчани пережили той голод. Село жило в надії, що з новим врожаєм наїдяться хліба. Але тодішня влада зробила все, щоб забрати останки всього, що можна було їсти. На весні 33-го по селі ходили голодні, зморені люди-жебраки. Просили щось поїсти. Ходили від села до села в пошуках їжі. Деякі падали і помирали прямо на дорозі.

Стільки років прожила, а старалася не згадувати зовсім той страшний період. А сьогодні згадала і ніби знов стоїть все це перед очима.

КСЬОНДЗ Антоніна Степанівна, 1924 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

*Записала Чорноброва Є.С., вчителька
Вербецько-Мурованої ЗОШ, 03.12.2007 р.*

Наша сім'я була велика. У мене було ще 5 сестер. Мені було вісім років. Батьки не були членами колгоспу, вони одноосібно обробляли свою землю. Жили до 1932 року непогано. Але прийшла біда і до нас. Батько повинен був вивести на хлібозаготівлю багато зерна. Він возив його кіньми в Ярмолинці. Вивіз майже все зерно, яке було намолочене в 1933 році. І сказав, що більше немає, залишилось тільки для потреб сім'ї. На другий день мого батька було заарештовано і відправлено в Кам'янець-Подільський. Через тиждень мав відбутись суд. Мама поїхала на суд, щоб знати подальшу долю батька. Ми залишились дома самі. Прийшов голова сільської ради Ключко Данило із своїми помічниками і вигнали нас, дітей із хати. Розкуркулили. Все майно, що було в нас, винесли на подвір'я і продавали кому що хотіли, віддавали і задарма. Потім нас посадили на віз-драбиняк і вивезли за село і скинули на дорозі. Нас забрала тітка, мамина сестра. Коли повернулась мама з Кам'янця-Подільського, то знайшла нас там. Батька засудили і відправили на Далекий Схід. Далі ми жили в різних людей, їли хто що дасть. Наймалися на різні роботи: пасли худобу, коней-гусей; бавили дітей. Мати також допомагала по господарству різним людям, прала і все робила, що могла, щоб хоч якось вижити.

Часто доводилось бути голодним. Я почувала себе дуже нещасною. 9 нестерпно важких років прожили ми таким життям. Без хати, без городу, без радості.

КСЬОНДЗ Павло Станіславович, 1923 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

*Записала Чаплінська Є.О., вчителька
Вербецько-Мурованої ЗОШ, 25.11.2007 р.*

В сім'ї було четверо дітей. Батьків було розкуркулено. Все майно забрано і продано «з молотка». Мама 1933 році померла з голоду, старші діти пішли в найми (за їжу) до Кондратюка Хоми (бездітного). Пас худобу, коні. А коли батько пішов на рудник працювати, то там видавали пайок, по 150 грам хліба членові сім'ї і обід. Коли батько почав приносити додому хліб, то забрав дітей з наймів. Старші діти Марія і Григорій ходили в поле за колосками і менші – за черешнями, так і переживали. Жили в льохові на господарському дворі, бо з хати вигнали.

Від надмірних хлібопоставок гинули тисячі людей. Коли все було забрано, продано, розкуркулено, то в 1933 згадує Павло Степанович, почали видавати вже в колгоспі обіди. Всім, хто працював в

колгоспі, давали по мисочці супу і по шматочку хліба. Батько одружився вдруге ми підросли, почали також працювати, так і вижили.

КСЬОНДЗ Павло Семенович, 1923 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

Записала Ратушняк К.Г., зав. бібліотекою с. Вербка Мурована, 05.04.2007 р.

Наша сім'я жила дуже бідно. Нічого страшнішого за голод я не знав. Ми їли лободу, ходили по полях збирали мерзлу, гнилу картоплю. Мама з батьком попухли з голоду. Наша мама вийшла надвір, щоб в когось попросити їсти і за ворітьми впала і вмерла. Як ми набідилися, але дякуючи долі ми вижили.

Зараз на схилі літ я так і не можу збагнути того страшного голодомору.

КСЬОНДЗ Надія Фоківна, 1922 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

Записала Стойко Т.В., вчитель Вербецько-Мурованої ЗОШ, 25.11.2007 р.

Гарний врожай видався в той рік. Все забрали. По селу нишпорили бригада. Заходили в кожну хату, шукали місця, де селяни ховали хліб на «чорний день» і виносили до останньої насінини. Тоді були великі сім'ї: в кожній родині по 5 і більше дітей. Їм вижити було ще важче в той рік. Більше було голодних ротів, які потрібно було прогодувати.

Нас в сім'ї було три дівчинки. Я була найстарша. Ми вижили тому, що у нас була корова. Ми, в період колективізації, зразу вступили в колгосп, тому корови у нас не забрали. Мама палила в печі рано і ввечері. Плити тоді не було. В печі палили соломкою, бо дрова в лісі заборонялося рубати. За городом було картопляне поле. Ми ходили по полю і збирали гнилу картоплю. Мама варила суп з неї, і ми так їли.

Так ми і вижили в цей страшний голодний рік.

КОРОЛЬЧУК Антоніна Іванівна, 1925 року народження, с.Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

Записала Чорноброва Є.С. вчитель Вербецько-Мурованої ЗОШ, 03.12.2007 р.

Я родом із незаможної сім'ї Ситяка Івана Івановича та Марії Іванівни. В сім'ї нас було шестеро дітей. Мій батько був чоботарем. З усього села до нього приходили люди ремонтувати взуття, замовляли чоботи. За його роботу, в основному, віддачували продуктами. Давали і гроші. Землі було небагато, тому жили погано, бідно. Їжі і так не було вдосталь, а у важкий 1933 рік стало зовсім голодно.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Батьки не були колгоспниками, та все одно, що було в сім'ї – забрали, в тому числі худобу, коней. Та поки з нами був батько, якимось виживали, харчувались тим, що він заробляв. Та одного разу батько заступився за сусіда Глуговського Григорія, у якого вимагали зерно. Сім'я сусіда дуже бідно і не мали що здавати. Батько тільки сказав, що в сусіда немає навіть соломи, не те що зерна. На другий день батька заарештували, а згодом засудили як ворога народу. Ми в хаті тільки спали, а решту часу шукали їжу, наймалися до багатих людей на будь-яку роботу тільки за їжу. Були і добрі люди, які нас підгодовували. Перш за все – це сім'я Лисюка П.Ф. За це я їм вдячна і по сьогоднішній день. Як ми не померли з голоду, холоду я навіть і не знаю.

ЛУКАШИК Лікерія Іванівна, 1916 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

Записала Ратушняк К.Г., зав. бібліотекою с. Вербка Мурована, 05.04.2007 р.

Сім'я у нас була велика. Ми голі, босі і голодні. По селу їздили люди і все забирали. В нас забрали останню квасолю, десь 3 кілограми, слава Богу, навесні почала рости трава, і ми її їли. А коли зацвіла акація, то ми не могли від неї відірватися.

ЛУЖНЯК Феодосія Миколаївна, 1924 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

Записала Чорноброва Є.С., вчитель Вербецько-Мурованої ЗОШ, 28.11.2007 р.

Наша сім'я жила бідно. Була своя земля, з неї і жили. Багато працювали, щоб було що їсти. А в голодний 1933 рік у нас забрали все зерно і навіть всі інші продукти. Було дуже страшно, коли вишукували, де може бути захований хліб. Сяк-так дочекалися весни. Рвали листя липи, лободи і товкли його в макітрі. Потім смажили з нього млинці або варили «суп». Ми, діти, ходили до людей в селі, щоб чимось заробити собі на їжу, наймалися пастухами.

МАСЛОВСЬКА Марія Іванівна, 1920 року народження, с.Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

Записала Лужняк А.Г. вчитель Вербецько-Мурованої ЗОШ, 24.11.2007 р.

В березні зі стріх падали краплі води, а з очей – сльози. Люди вмирили від недоїдання і хвороб. Трупі лежали під тинами, на вулицях, на кризі ранньої весни. Люди збирали гнилу картоплю, потім приносили її додому. В дома розводили вогонь і пекли млинці. Ковтали їх на зболілий шлунок. А потім

корчилились, кричали від болю. В селі зникали коти, собаки. Я ще була мала, але пам'ятаю, як шукала черв'яків.

ОНИЦУК Анастасія Євгенівна, 1914 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

Записала Ратушняк К.Г., зав. бібліотекою с. Вербка Мурована, 03.04.2007 р.

Зараз на схилі літ не можу забути голоду 1932-33 р.р. Майже все майно, яке ми мали забрали на потребу колгоспу. Я пішла працювати в колгосп, працювала коло молотарки. Коли почалися жнива, врожай вродив добрий. В нас в селі був водяний млин, жита вродили непогано. Коли зібрали врожай, намолотивши зерна і наробивши муки, ми напекли хліба і так ми вижили. А одна жінка, така була нещасна, поїла того хліба і померла.

СИТНИК Микола Іванович, 1921 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

Записала Лужняк А.Г., вчитель Вербецько-Мурованої ЗОШ, 24.11.2007 р.

Ті роки бачу ніби уві сні, коли згадую своє дитинство. Я просив у мами хліба, але вона не давала, бо його не було. Варили «зелений борщ». Ходили в ліс, який був недалеко, по пшеничку. Вибирали нігтями із землі маленькі листочки, вищипували рослину, подібну до кропу, зі стеблами. Також лазили по деревах, видирали яйця із воронячих гнізд, а часом і пташенят приносили. Так заготовляли продукти на борщ.

Чомусь все згадується в чорних тонах. Чорні обличчя людей, чорні дерева в лісі, чорні обсмикані стріхи. Не було чути ні людських голосів, ні дитячого сміху. Люди ходили попід хати, просили хліба, їсти. Інші вимінювали за одяг пшоно, квасолю. Від жебраків хата не зачинялася. Худющі, босі, обдерті. Страшно було на них подивитися.

РАЩИК Василь Гнатович, 1923 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

Записала Лужняк А.Г., вчитель Вербецько-Мурованої ЗОШ, 30.11.2007 р.

Ми, часто зверталися до Бога: «Хліб наш насущний дай нам сьогодні». І не завжди усвідомлювалось, який глибокий зміст вкладено в цю молитву. Не дай, Боже, навіть нашим недоброзичливим отих страждань, коли не має хліба насущного, коли і вдень, і вночі тобі мариться тільки їжа. Але голод мучив людей. Лобода, листя кропиви, липи стали

найбільш поширеними в приготуванні страв. Хто мав кури і корову, перебивався з дня на день «бовтанкою», приготовленою з молока і кількох яєць, розмішаних у ледві сірій рідині. А лободу, її насіння терли на муку і пекли такі млинці.

Були такі випадки, що голодні люди зрізали недоспілі колоски. Хворіли і знову шукали можливості вхопити жмут колосся. Голод гнав на все.

ГЛУГОВСЬКА Уляна Федорівна, 1910 року народження, с.Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

Записав Щербій М.В., вчитель Вербецько-Мурованої ЗОШ, 21.12.2007 р.

В 1932 році в селі Вербка Мурована існував колгосп «Червона зірка». Більшість людей працювали в колгоспі. Боляче вдарив по селу голод 1932-1933 років. В селі померло з голоду більше 80 чоловік, більша частина були діти. Головною їжею людей була лобода, кропива, щавлій... Працюючим в колгоспі, давали миску супу і 125-140 грамів хліба. Та були люди, яких «розкуркулювали» і вислали з села: це – Вальчука Йосипа, Молотюка Василя, Іваськевича Петра, та інших.

В 1932 року урожай був невеликим, так як була посуха. Але цього б хватило людям. Та збільшила держава хлібозаготівлю. В людей забирали все, що було на подвір'ї до останньої крупинки. Батьки не працювали за станом здоров'я. Помер від голоду і холоду брат. Боляче було дивитися на його останні дні життя. Ноги у нього попухли, нічого не говорив, лише страшний стогін доносився з середини. Так він мучився чотири дні. За братом ніхто не плакав, бо не було сил і сліз. Всіх мучила думка – «що поїсти», «де поїсти». Часом допомагали сусіди, бо в них була корова, то давали трохи молока. Так дожили до ягід і грибів, а тоді трохи стало краще.

КОНДРАТЮК Ганна Іванівна, 1922 року народження, с.Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

Записав Качуровський Д.Б., вчитель Вербецько-Мурованої ЗОШ, 14.12.2007 р.

Наша сім'я була невеликою, складалася з 4-х чоловік. Жили нелегко, хоч важко працювали біля землі (мали свою землю, коней, реманент). Та біда прийшла до нас у 1933 році. Батько був вісім років на війні, повернувся з війни і вже в селі помер від голоду. Ми заробляли на життя тим, що ходили до багатих людей жати, молотити. Врожаї були хороші. Платили непогано. Та увесь хліб у нас забирали. До Різдва ще сяк-так прожили, а потім вже не було що їсти. Шукали гнилу картоплю, з неї смажили млинці. Віяли полову в надії знайти зерно. Не знаю, як і дожили до зелені. Тоді вже їли кропиву, лободу.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

КОСТИК Марія Макарівна, 1921 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

Спогади записала Корольчук І.П., вчитель Вербецько-Мурованої ЗОШ, 14.12.2007 р.

В ті голодні роки сім'я наша була велика і жили ми бідно. Від голоду рятувались як могли. Їли листя з вишні й яблуні, варили павійку і лободу, пекли гнилу бараболю. Коли з'явилися в лісі гриби, всі кинулись туди. Але багато з односельчан почали вмирати від того, що їли напівотруйні чи недоварені. Люди пухли і вмирили від голоду. Але це мало кого цікавило. На той час по селу нишпорили бригада, яка заходила у кожну хату і забирала останки всього, що можна було з'їсти. Вони чистили всі закутки, шукали місце, де схований хліб. Люди опинялися в безвихідному становищі вони або мали іти писати заяву в колгосп, або вмирати голодною смертю. В колгоспі їх три рази на день годували супом. Але все рівно жінки приходили сапати норму з опухлими ногами, а на другий день вже зовсім не приходили, бо були мертві. Тих, кого називали «куркулями», переслідували, відсиляли на «висилку».

МАЦІБОРА Тетяна Іванівна, 1925 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

Спогади записала Корольчук І.П., вчитель Вербецько-Мурованої ЗОШ, 14.12.2007 р.

Наша сім'я складалася з 9 чоловік, серед них 5 дітей. Жили ми на долині біля річки Ушиця, на межі сіл Вербка Мурована і Баранівка. Через наш город проходила залізнична колія, по якій проходив поїзд на рудники, які були зовсім поряд. Город у нас був великий, гарний. На ньому ми саджали бараболю, кукурудзу, жито. Була в нас худоба, кури, один кінь, якого ми разом з сусідовим конем використовували в полі. Тато працював в млині.

Можна було сказати, що все ніби і добре, але почалися жадливі дні, місяці, роки. Кожного тижня бригада виконавців приїжджали за податками. Це були наші односельчани, які працювали в сільській раді і колгоспі. Вони забирали все до останньої зернини, заставляли писати заяву в колгосп. Пам'ятаю, як тато заховав у stodолі снопи з житом і пішли з мамою до Зінькова, а ми діти пасли корову. Ця бригада самовільно вдерлася до stodолі і забрали все, що там було.

Тато і після цього не хотів іти в колгосп, хоча мама його про це дуже просила. Він більше слухав нашого сусіда Мурика Саву, який казав щоб тато не йшов до колгоспу і не віддавав чортові душу. Але на кінець тато побачивши, що становище зовсім погане, діти їсти не мають що, він зібрав свій реманент: коня, плуга, драпака, воза і дав заяву в колгосп. А сусіда Мурика Саву з хати вигнали і розбили її.

Сім'я його поселилася на квартирі, його називали «індусом». Людям дуже важко було в голодні роки. Вмирили і пухли старі і малі. Їли все що було можна з'їсти.

ЛУЖНЯК Лікерка Іванівна, 1921 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

Записала Морозевич А.М., вчитель Вербецько-Мурованої ЗОШ, 20.11.2007 р.

На селі було в той час 1200 дворів. Під час голодомору загинуло близько 80 чоловік. Це свідчить про те, що сильного голоду не було, багато людей мали запаси зерна, які були закопані в землю, в спеціальних кошиках сплетених з лози. Біля села була копальня, де добували фосфорити, і ось там люди працювали з усіх навколишніх сіл, там давали баланду, і 150 грамів хліба, а людям, які мали своїх коней і використовували ці коні на копальні, давали ще один пайок. Але багато людей не працювали там, і спасалися, хто чим міг. Особливо жорстокий голод був навесні, але і тут люди знайшли вихід, вони перекопували город там, де росла картопля копали корені кропиви і варили щось таке як суп.

Мені тоді було 16 років. В нашій сім'ї було 5 дітей. Наша сім'я не зазнала сильного голоду, я разом з своєю сестрою Ганною ходила в колгосп і на копальню на роботу нам давали там їсти, що давали, то ми приносили додому. Важкого голоду я зазнала в 1947 році.

МАЦІБОРА Меланія Кузьмівна, 1923 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

Спогади записала Кушнір Н.М., вчитель Вербецько-Мурованої ЗОШ, 12.12.2007 р.

В нашій сім'ї було семеро чоловік: 2 батьків і 5 дітей. Діти були всі малолітні. Ми мали корову, але молоко потрібно було віддавати за готівку. На той час маленький стаканчик солі коштував 100 рублів. Від голоду рятувались як могли. Там де були кагати з картоплею збирали гнилу, терли її без солі і без води і пекли такі «пляцки». Збирали кропиви, щавій і терли лободу, з якої пекли паляниці. Коли навесні вирости зелененькі молоді бурячки, то їх збирали і варили «печіс». В селі люди пухли від голоду і часто вмирили цілими сім'ями. Людям заставляли йти в колгосп. А в тих, хто жив хоть трошки краще забирали все до останнього. Жити було дуже важко і ніхто не знав, що має бути з сім'єю наступного дня.

Так від нестерпного голоду опухли і померли сім'я Бандури Василя (три чоловіки), сім'я Волошиних, Лучко, Глуговський Тодорко та його син Яків, на дорозі біля грушечки обірвалося життя опухлого Вальчука, та багато інших.

КОСТИК Ганна Іванівна, 1923 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

*Записав Щербій М.В., вчитель
Вербецько-Мурованої ЗОШ, 21.12.2007 р.*

Згадуючи про ті страшні роки навіть найлютішому ворогові такого б не побажала. Не хотіла б щоб хоч хто-небудь таке переживав і бачив.

Нашій сім'ї вдалося вижити в ті роки, так як батьки працювали в колгоспі. На трудовдень їм давали по 130 грамів хліба і миску супу. Хліб той був чорний, аж світився, але все ж таки хліб. Загортали його в хустинку і приносили додому дітям. Суп варили ріденький, де-не-де плавала картопля і крупа. А все ж таки це була велика підмога для людей. Той, хто не міг працювати, був приречений на голодну смерть, бо з подвір'їв і комор все забирали. Часто приходили уповноважені і шукали чи не приховали де зерно. Але шукати не було чого. В сусідів одна дитина вмерла з голоду просто в матері на руках. Решта дітей вижили, бо вже почали збирати ягоди і гриби.

КОЦЮБАЙЛО Настя та Євгена, 1918 і 1914 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

*Спогади записала Кондратюк Маша учениця 7 класу
Вербецько-Мурованої ЗОШ, 16.11.2007 р.*

Доводилось в 32-33 роки людям їсти лободу, кропиву і інші бур'яни, щоб не вмерти з голоду. Їжею ставали навіть пси і коти. Від голоду пухли і вмирили цілі сім'ї. Особливо важко людям було переживати смерть дітей. Людей гнітило, лякало те, що панувала безвихідь, зневіра в тому, що було навколо. До голоду додалися хвороби, особливо лютувала дифтерія (казали «дифтерик»).

Чого ж бідували люди? Що було причиною? Сім'я сестри була великою, лише дітей було п'ятеро. Всі були роботящі. В господарстві було 7 десятин землі, худоба, пара коней. І здавалось, що про голод не мало б бути й мови. Але почали зганяти колгосп. Батько не йшов і через це з господарства забрали все і землю, і худобу, навіть (згадує Євгена) борщ з горщика вилили. В хаті розвалили піч, грубку. Всіх їх посадили на підводу, вивезли за село і сказали забиратись з села. Не поїхали нікуди, жили в інших людей. І тільки з часом, коли пішли в колгосп, хату повернули. Таких, що не пішли в колгосп, було з 20 господарів. Всіх їх вислали до Сибіру. Так сталося з сім'ями Голуба Василя, Присяжного Івана, Лужняк Марії, Онищука Олексі і других. Там, в снігах Сибіру і скінчилися їх муки. Повернулися лише Лужняк Марія і Присяжна Тетяна.

І хто знає, як би склалася доля Насті та Євгени, коли б їх батьків не попередили про те, що будуть забирати на «висилку». Батьки заховались, їх не знайшли і не взяли.

НІКІЛЬЧУК Катерина Миронівна, 1921 року народження, с. Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

*Записала Морозевич А.М., вчитель
Вербецько-Мурованої ЗОШ, 20.11.2007 р.*

Душа болить, коли згадую про голод, який був 1932-1933 роках. Мені тоді було 11 років. Я вже свідомо сприймала події. І, як зараз бачу, молодих хлопців, що лежать мертві на лаві. І стогін матері, яка вже нічим не може зарадити горю. Комок підійшов мені до горла, я почала задихатися. Побачивши це, моя мама вивела мене з хати, сльози котилися по обличчю, дороги я вже не бачила.

Я себе тоді запитувала. Чому це сталося? Хто в цьому винен? Але життя продовжувалося. І ми старалися допомогти старшим в цей тяжкий, не тільки для дітей, а й для батьків період. Збирали по полях гнилу картоплю, вербу шкрябали і їли, зривали і терли лободу.

Була в нас корова. Ми її дуже оберігали. Тато з граблями ночував біля неї, бо залізали злодії через стріху і забирали корів. Без корови ми б тоді не вижили. Тато і мама працювали в колгоспі. Там їм давали пайок - це було дуже мало, але допомогло вижити усій нашій сім'ї. Ніхто у сім'ї не помер.

ПРИСЯЖНА Катерина Іванівна, 1923 року народження, с.Вербка Мурована, Ярмолинецький район.

*Записала Морозевич А.М., вчитель
Вербецько-Мурованої ЗОШ, 20.11.2007 р.*

Сім'я у нас була велика. Четверо дітей і троє дорослих, згадує Катерина Іванівна. Але голоду ми не зазнали. Жили ми біля річки Ушиці. Батько працював у млині помічником. Кожний день приносив додому муку. Мама пекла хліб, варила суп, картоплю. Якщо залишалася їжа, то ділилися з сусідами, родичами.

Важко було дивитися, як голодують люди. Особливо шкода дітей. Серце розривалося, як бачиш їх голодні оченята.

Одного разу зайшли до нас подорожні: мама і двоє дітей. Ми саме тоді обідали. Мама наварила картоплі, напекла хліба. Звичайно, ми запросили їх пообідати з нами. Мама їла мало, все підсувала тарілку з картоплею дітям. Після обіду вони почали збиратися у дорогу, ми їх відмовляли, але все ж вони вирішили іти далі. Вийшовши з хати, вони попрощались. Але для однієї дитини це був останній обід. Вийшовши за село одна дитина померла. Вони там її і закопали. А самі пішли далі.

В нашому селі померло 80 людей. Більша частина з них були діти. Голод не жалів нікого: ні дітей, ні дорослих. А ті, хто вижив, хочуть забути цей період. Але минуле повертається в страшних спогадах.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

СКАВРОНСЬКА Олена Прокопівна, 1926 року народження, с.Виноградівка (с.Казиміроки), Ярмолинецький район.

*Записала Цмикал Е. І., вчитель
Виноградівської ЗОШ, 05.02. 2008 р.*

Наша сім'я складалась з 5 чоловік – тато, мама, дві дочки і син. Мама весь час хворіла від голоду, пухли ноги. Діти рятувались кормовими буряками, які різали на тоненькі кусочки і пекли на плиті. З акації пекли блінчики. Корови у нас не було. Основна їжа – це лобода та кропива. В Баламутівці стояли кагати з мерзлої картоплі, то всі ходили до кагат і вибирали мерзлу картоплю. Весною, ми діти виривали молоді бурячки, цілий день очищали їх, а мама ввечері варила борщ лише з них.

Дякувати Богу, в нашій сім'ї ніхто не помер, всі вижили.

БОЙКО Анастасія Іванівна, с. Виноградівка (с. Казиміроки), Ярмолинецький район.

*Записала Антохова Катерина Николаївна,
вчитель Виноградівської ЗОШ, 08.02. 2008 р.*

Мама працювала в колгоспі. Хазяйства ніякого не тримали тому, що все забирали активісти. Їжу вони шукали кругом – в п'єці, де мама пекла хліб, грубки розбирали, навіть, розібрали кам'яну доріжку на подвір'ї. Закривали на колодку криницю, щоб не брали води. Що могли забрати – забирали, інше палили, щоб нічого не залишилось.

Їли ми лемішку, яку мамі давали в колгоспі. А ще варили відвар з бур'янів і лободи, яку пити було неможливо. Весною вже збирали зелепухи, молоду кропиву, траву. Сусіди жили ще гірше, бо їх батьки не працювали в колгоспі. Вони варили жом, який приносили з Проскурова. А ще варили з соняшника середину на чистій воді без солі. Ми їм час від часу носили їсти, за що вони були дуже вдячні. Самі вони не могли приносити собі якусь їжу, бо були дуже худі і майже не ходили.

МІТІНА Любов Тихонівна, с.Виноградівка (хутір), Ярмолинецький район.

*Записала Антохова К. М., вчитель
Виноградівської ЗОШ, 08.02. 2008 р.*

Наша сім'я складалась з 7 чоловік, батько і мати, і 5 дітей – четверо дівчаток і один хлопчик. Тата забрали на Донбас на металургійне підприємство, оголосили його «куркулем». Жили ми на хуторі. Маму на роботу не приймали, бо вона була дружиною «куркуля». На хазяйстві у нас була лише одна корова. Активісти ходили по хатах і забирали все. Забрали жито з остяками, картоплю. Іншим разом прийшли і забрали все до зернинки, обшукали скрізь – на горищі, в печі, під літками, всі куточки

обнишпорювали. Всі були від голоду дуже попухли, особливо, брат Василь.

Їли все, що знаходили – горохлянку крали на полі, що охоронялось, на кагати ходили збирати мерзлу картоплю. Як прийшла весна – варили відвар з кропиви, бурячиння, цвіту акації, з листя молодого, з дерев. Збирали гриби, варили або жарили без солі. Коли маму прийняли на роботу в колгосп кухарем, то я ходила до мами на роботу, брала гущу і несла додому сестрам і брату. Одного разу, весною, коли сіяли на полі горох, ми з мамою пішли у Михампіль і по дорозі прозбирали розсипаний горох. Для сім'ї цей горох 2-3 пригорщі був, наче скарб, і ми їли його 2 дні. По сусідству під час голоду в Дерепи Мар'яна помер батько. Ця сім'я була дуже бідна. В Михалківцях кожен день помирало 6-7 чоловік.

Наша сім'я вижила завдяки корові, яку мама хотіла продати, але її брат умовив цього не робити.

ШЛИЙКО Василь Іванович, с.Виноградівка (с.Казиміроки), Ярмолинецький район.

*Записав Школьний М. І., вчитель
Виноградівської ЗОШ, 06.02. 2008 р.*

Сім'я наша складалась з 4 дітей, бабусі, батька та матері. Їсти не було що, бо так звані «активісти» ходили по селу і забирали продукти на поставку, шукали в усіх місцях і все забирали. Біля нашого села геологи вели розвідувальні роботи, а батько їм допомагав і за це йому давали кілька кілограмів борошна. Так ми виживали. Коли геологи забрались в Проскурів, то батька взяли з собою, і він там працював конюхом в обкомі комсомолу. Жив в маленькій кімнатці, там у Проскурові. Коням давали на корм буряки, то мама ходила пішки до батька і звідти приносила деякі харчі. У сусідів було сіно, з сіна натиралось насіння різних трав, мама збирала його, провівала, перетирала, змішувала з буряком і пекла млинці, а весною вже добавляла зеленої лободи, і все те ми їли. Люди в селі були опухлі, ледве ходили. Коли настала весна 1933 року, я пас худобу – корову сусіда і вони за це давали нам молока. Взагалі, в кого в селі корова – ті сім'ї виживали. Отак, ми вижили і в сім'ї ніхто не помер.

КИЦУР Ніна Іванівна, 1919 року народження, с. Волудринці, Ярмолинецький район.

*Записала Шатурська Л.М., вчитель
Волудринської ЗОШ, 08.11.2007 р.*

Під час голодомору 1932-1933 років мій батько працював на кількох роботах, не покладаючи рук, бо ж треба було годувати шестеро дітей. А ми, діти, помагали йому. Працювали до безсилля за 100 грамів хліба. Мені тоді було 14 років, то я приймала молоко. А попробувати молока не можна було, бо забили би до смерті. Сестра носила пошту за три

кілометри. Менші брати пасли коней, а батько доглядав свиней. За цю роботу ми щодня отримували 500 грамів хліба і 5 черпаків баланди. І ділили це на восьмеро душ. Мама сушила листя вишневе, молола пирій і годувала нас варивом. На сніданок крали кормових буряків, з яких мама варила юшку. Горе з такої їжі, але якось вижили.

АТАМАНЧУК Афанасія Микитівна, 1919 року народження, с. Волудринці, Ярмолинецький район.

Записали Кушнір Віталій і Жирук Марія, учні 8-го класу Волудринської ЗОШ, 17.12.2007 р.

Цей рік був дуже важким для людей. Урожай був хороший, але відбирали усе, до останньої зернини, не залишали нічого. Люди їли лободу. Багато людей виживали завдяки, тому що їм за платню дозволяли тримати корову і теля, які зимою їли хопту. У селі був один дід, який коли помирав казав, щоб його не закопували, а з кісток обдирали м'ясо і їли. Траплявся у Волудринцях випадок, коли зник 2-річний хлопчик, і потім виявилось, що його з'їли батьки.

Люди, які ще більше страждали від голодомору ходили по інших селах і просили їсти. Одного разу прийшла до мене жінка з дитиною на руках і просила для себе 2 буряки, а для дитини каші. Коли я його їй дала то вона один одразу з'їла та кашею нагодувала дитину, а другий залишила на потім.

З цвитарів зникали дерев'яні хрести - пішли на дрова. Попалили тини. В селі і навколо творився апокаліпсис. Село було дуже гарним до голодомору і жахливим після. Голодомор став, ніби страшною межею. Життя розпалося на те, що було до нього, і те, що опісля. Він перевернув усе - життя, звичаї, стосунки, світосприймання. І вже ніби крізь сон згадували люди коротку пору свого нетривкого селянського життя.

Найбільша мрія людей - це з'їсти стільки хліба, скільки хочеш.

БАНДУРОВСЬКИЙ Броніслав, 1922 року народження, с. Волудринці, Ярмолинецький район.

Записала Андрєєва Ольга, учениця 9 класу Волудринської ЗОШ, 12.12.2007 р.

1932-1933р. - це дуже важкі роки життя. Пам'ятаю такий епізод: до нашого двору під'їхала підвода. На підводі сиділо троє чоловіків. Один із них залишився на возі, а двоє зайшли до хати. Я дома був сам, мама і тато були на колгоспній роботі. Один із чоловіків спитав мене, де батько ховає хліб. Я відповів, і до хліба у нас немає, це була щира правда. Та вони мені не повірили і почали шукати. Перевернули все в хаті, великим гаком скрізь штурхали: в хліві, навколо хати, на городі. Я дуже злякав-

ся, тому що чоловіки дуже голосно кричали. Вони знайшли тільки два клунки сухарів, які забрали.

Дуже важко було пережити 1933 р. Коли почалися жнива, ми вже стали пухнути з голоду. Мама пішла працювати в колгосп, а мені наказала таємно збирати колоски. Ходячи на полі за жінками, я все-таки назбирав трохи колосків. Збираючи їх, я мав можливість наїстися зерна. Воно мені тоді здавалося дуже і дуже смачним. Аж тут прийшов якийсь чоловік, вирвав у мене ті колоски, що я назбирав, кинув мене на землю і почав бити. Жінки побачили це і почали кричати. Тоді він мене відпустив. Аж потім мама мені сказала, що бив мене голова колгоспу. Під час голоду від важкої хвороби помер мій батько. Нам з мамою стало ще важче жити. Не було що їсти, не було в що одягнутися, в теплу пору ходили босі, щоб на довше зберегти єдине стареньке взуття. Малі діти, в тому числі і я, часто харчувалися (паслися) травою-калачиками. Щоб вижити, ми їли все, що попадеться під руки. Часто через це хворіли. Багато дітей і дорослих помирали з голоду за ці, важкі роки. Зараз я це згадую, як страшний сон.

БОЙКО Розалія, 1919 року народження, с. Волудринці, Ярмолинецький район.

Записала Шатурська Л.М., вчитель Волудринської ЗОШ, 08.11.2007 р.

Голодомор 1932-33 років був штучний. Голодомор був більше всього по селах. Росія хотіла підчинити собі Україну і вичавити український народ з його звичаями. Увесь урожай держава забирала собі і складала у спеціальних місцях, де він проростав і портився. Селяни, які працювали на полях, не мали права підняти колосок із землі. Якщо в кого було ще що їсти, комуністи приходили і забирали останнє, шукали всюди.

Люди стали пухнути з голоду. Були такі сім'ї, що батьки їли своїх дітей. Померлих збирали по вулицях на підводі і вивозили за село, де скидали в одну яму і хоронили. Під час голодомору померло багато тисяч людей, але точно ніхто не може підрахувати.

ПАСТУШОК Афанасій, 1922 року народження, с. Волудринці, Ярмолинецький район.

Записав Резничук Олександр, учень 9 класу Волудринської ЗОШ, 10.12.2006 р.

Смертоносний голод приніс багато горя і в наше село, і в мою родину. У Волудринцях були створені бригади, які з довгими металевими палицями шукали приховані продукти. Якщо знаходили зерно, конфісковували його. Були випадки, коли вузлик пшона витягували з-під голови грудної дитини, яка лежала в колісці. Хто навіть мав якийсь фунт зерна, то не міг ніде його змолоти. За це могли жорстоко покарати. Люди мололи в жорнах. Тоді згори при-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

йшло розпорядження — знищити жорна.

Люди ходили попухлі, нічого не могли робити. Ледве моталися на білому світі. Варили і їли лободу, пекли пампушки з гречаної полови. Мама сушила листя вишневе, молола пирій і готувала таке вариво. Ми ходили красти кормовий буряк, з якого мама готувала узвар, їли гичку, гнилу картоплю, мерзлу бузину. Через те, що не було що їсти, померли мої два молодших брати. Батько завернув їх у старе покривало, поклав на тачку і повіз на кладовище. По дорозі ми бачили мертвих людей, які лежали на узбіччі. Вони були самотні, їх не було кому навіть похоронити. Батько поклав їх на тачку і похоронив разом із моїми братами.

Ще тоді, будучи малою, я думала: “Чому і звідки взявся цей голод? Чому гине стільки людей, якщо врожай хліба був хороший.” Вже пізніше, коли я подорослішала, мені розказали правду про штучний голод, який створив уряд для того, щоб знищити український народ.

БЕНДЕРА Людвіга Антонівна, 1912 року народження, с. Волудринці, Ярмолинецький район.

Записала Рудь Віталіна, учениця 9 класу Волудринської ЗОШ, 13.02.2008 р.

Мені було на той час 20 років. У моїй сім'ї було 5 дітей, згодом померла мати. Мені на час її смерті було 4 роки. Батько залишився з 5 дітьми сам. Мої сестри і брати порозходились по роботах та поодружувалися, і я залишилася з батьком. Я допомагала йому по господарству. Пекла хліб і ходила з татом в поля. В 1930 р. я одружилася. В 1933 р., коли розпочався голод у моєму селі Волудринці люди страждали і помирили від голоду. Вони пухли і потім лежали мертвими на дорогах, біля своїх плотів та на полях. Спасаячись від голоду, я та інші люди зривали недоспілі ягоди, розстеляли їх на веретах до сонця, щоб вони достигли, а потім їли. Люди, голодуючи, жали лободу, терли і робили з неї гоючки, жарили і споживали. В 32 і 33 р. були поширені хвороби. Одного разу я теж дуже захворіла і пішла до лікарні. По дорозі я зустріла чоловіка, який був страшенно розпухлий і лежав на рові. Він ледве вимовляв такі слова: “Хочу їсти”. Не маючи чим йому допомогти, я пройшла мимо, хоча серце розривалося від болю.

В роки голоду урожай в селі був хороший, але його забирали люди Сталіна за його наказом. В людей забирали їжу, заходили в дім, не питаючи дозволу хазяїна, забирали речі, забирали невинних людей у в'язниці, де вони і помирили. В той час, щоб купити пляшку олії, треба було йти 17 кілометрів.

Щоб знищити український народ, люди Сталіна спалювали будинки, хліви. Померлих людей хоронили в простих веретах, бо на той час не було можливості хоронити в чомусь кращому. В нашому селі були випадки, коли викрадали малих дітей. Мене і

інших людей примушували безкоштовно працювати в полі, жати та в'язати снопи, носити соломку, ходили босими ногами по стерні, бо не було взуття. Ось таке важке життя було у роки голодомору.

ГАРБАР Ганна Володимирівна, 1923 року народження, с. Волудринці, Ярмолинецький район.

Записала Шевчук О.В., зав. бібліотекою с. Волудринці, 04.06.2007 р.

Було мені 10 років. Голод пам'ятаю, але я не брала це в той час ще так до голови, бо думала що то так треба. Їли хопту, жом, буряки пекли. Хто мав корову, то це вже були заможні люди. В нас корови не було, бо її забрали до колгоспу. Я вже пам'ятаю такий випадок, що жінка зварила свою дитину і їла. Став чоловік рано, ноги попухли, а жінка вже в печі натопила, а з казана тільки ножки і ручки стирчать. Чоловік так і втратив свідомість. Викликали міліцію, забрали її в Ярмолинці, так і не повернулася вона в село, і ніхто про ту жінку нічого не чув.

СОЙКО Андрій Олексійович, 1921 року народження, с. Волудринці, Ярмолинецький район.

Записала Шевчук О.В., зав. бібліотекою с. Волудринці, 04.06.2007 р.

Росли ми з батьком, мами не було, мені було 12 років, добре все пам'ятаю. То була біда, люди вмирили сім'ями, пухли з голоду. Тільки корова нас і спасала. Я гонив пасти, то наллють мені пляшку молока, я так і цілий день нею живу. А хто корови не мав, то дуже тяжко, котів, собак їли. Активісти ходили по хатах і виливали їжу з горшків. Заставляли всіх йти в колгосп, а люди не знали що то таке, боялися, не хотіли. Потім вже один за одним пішли в колгосп, повіддавали землі і вже трохи змирилися.

ЯЦКОВА Віра Антонівна, 1923 року народження, с. Волудринці, Ярмолинецький район.

Записала Шевчук О.В., зав. бібліотекою с. Волудринці, 04.06.2007 р.

В 1933 році у людей на весні не хватало хліба на прожиття. Люди їли жом, що ще був залишився з 1932 року, збирали лободу, зелень, варили такий борщ. Як у кого була корова, то не така ще була біда, бо молоко їли.

Люди пухли з голоду, особливо чоловіки і малі діти. Кожного дня 2-3 мерці везли на цвинтар хоронити. А як дочекались нового врожаю, то ще більше вмирили, бо як з голоду понаїдалися молодого хліба. Були випадки, що батьки дітей своїх їли. Як раділи люди, коли яблучка повідцвітали, варили і їли молоді яблучка. Страшно навіть згадувати.

МИХАЙЛОВА Зоя Петрівна, с. Волудринці, Ярмолинецький район.

Записала Шевчук О.В., зав. бібліотекою с. Волудринці, 04.06.2007 р.

В 1933 році 10 років мені було. Дуже тяжко було, я усвідомлювала, що це всім так тяжко, голодно, холодно і навіть думала, що то так треба.

Ходили в сад, там була бараболя в кагатах прикопана. Бараболю забрали, вивезли, а ми малі були, ходили вибирати гнилі бараболі, приносили додому, м'яла мама бараболю і пекла на дечці такі плячки. Так вони навіть не пригорали без олії.

Багато людей вмирало. Хто ходив в колгосп на роботу, тим варили в великому котлі юшку з гороху і видавали по черпаку.

Ще в кого була корова, то можна було вижити, а так була гибель.

ШВЕЦЬ Катерина Василівна, 1923 року народження, с. Волудринці, Ярмолинецький район.

Записала Шевчук О.В., зав. бібліотекою с. Волудринці, 04.06.2007 р.

Було мені десять літ, приходили представники з Ярмолинець все забирали під мітлу. Мамі і татові треба було здати поставку, то вони ночами молотили на молотарці. Зразу була норма 6 цнт., потому норму подвоїли. Віддав тато весь хліб, лишилося тільки насіння і ще в вузликах трохи гороху та чечевиці. То переховували і в соломі, і в сіні. Активісти ходили по хатах і забирали навіть сміття квасолі. Все приходилось їсти і жом, і гнилі бараболі.

На весну вже не було нічого тільки молоко, нас корова і спасала. І не довго так було, зробили нам поставку – здати 260 л. молока в рік і податку 400 рублів, гроші тоді були дуже дорогі, то прийшлося продати корову, щоб віддати податок.

В тата ноги попухли, страшно було дивитися. Пекли плячки з жому і гнилої бараболі і мусили їсти, а я не їла, тільки молоко пила.

Коли весною посіяли яре насіння, то актив приходив і в печі перевертав юшку, чи кашу виливали, навіть молоко виливали.

ВАНЧУР Ганна Антонівна, 1927 року народження, с. Волудринці, Ярмолинецький район.

Записала Шевчук О.В., зав. бібліотекою с. Волудринці, 05.06.2007 р.

В моїй сім'ї під час голоду проживало 5 чоловік. Всім доводилося важко працювати. Все що люди мали в них відбирали. Люди пухли з голоду. Щоб хоч якось вижити люди були змушені варити лободу, збирали коріння пірію, сушили його потім перетирали і пекли плячки.

ЛАВРЕНЧУК Петро Михайлович, 1926 року народження, с. Виноградівка, Ярмолинецький район.

Записав Мельник В.М., зав. бібліотекою с. Виноградівка, 05.05.2007 р.

Моя мама спухла з голоду так, що через постіль протекла тухлятина. Якусь бурду їла і дуже солили для того, щоб не хотілося їсти. Навіть важко було знайти лободу, з якої варили їсти. Люди визбирували все. Маму посадили в тюрму за несплату податків. Я лишився сам. Мене забрала бабуся до себе на хутір. Голодували ми з нею разом.

БОЙКО Надія Іванівна, 1923 року народження, с. Виноградівка, Ярмолинецький район.

Записав Мельник В.М., зав. бібліотекою с. Виноградівка, 05.05.2007 р.

Активісти ходили по хатах, шукали зерно. Навіть розбирали грубки та п'єци, де мати готувала їсти, якщо щось знаходили то все забирали з собою. За-кривали криниці на замки, щоб не брали води. Ми ходили по воду дуже далеко.

Хоча врожай в 1933 році був непоганий, але все вивезли – говорили що треба державі. Навіть не давали, щоб годувати худобу. Потім мій батько пішов в колгосп і нам стало легше. Ночами ходили і збирали хмиз, щоб зварити їсти і погрітися.

ГАДЗИРА Марія Трохимівна, 1922 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

Записала Міходуй Є.І. вчитель історії Глушовецької ЗОШ, 08.11.2007 р.

У роки Голодомору 1932-1933 р.р. здійснювався справжній терор над українським селянством. Це були самі жахливі роки в історії України. Керівництво Сталіна призвело людей до масового вимирання від голоду і холоду. За наказом із Кремля у селян забирали все їх урожаї. І не тільки зерно, а й будь-яку сільгосппродукцію. Люди не мали права збирати навіть на полі колоски. Які були приорані спеціально. Навіть у ліс за сухим хмизом люди ходили, крадучись. Їли все що могли: листя, гнилу картоплю, лободу. Щоб вижити люди змушені були забивати худобу. Але холод і голод перемагав їх. На селі почалося масове вимирання. Людей хоронили в звичайних виритих ямах гуртом.

Ніхто їх не оплакував. Діти пухли з голоду. І час-то батьки вбивали одну дитину, щоб прогодувати інших. На це неможливо було дивитись. Подекуди і були зафіксовані факти людоїдства. Щоб врятуватись від голоду, люди йшли на самі крайні міри: поїдання один одного. Нас в сім'ї було 4 дітей, і всі вижили, я була свідком як з голоду помирили люди. Які приходили до нас з інших областей. Вони ходи-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ли по селі, просили милостину, міняли речі на їжу. Але що ж їм було дати, якщо самі нічого не мали, то вони ходили, ходили по селі, так і помирили просто під ровом або парканом.

ВЕНГЕР Євгена Федорівна, 1924 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

*Записала Міходуй Є.І. вчитель історії
Глушківської ЗОШ, 10.11.2007 р.*

Жили ми в Городоцькому районі. Мерців возили за мерцями. Ми мали корову. В сім'ї було 5 чоловік, ніхто ще не вмер, і я живу до цих пір.

Не було що їсти, їли ми кропиву, лушпайки з картоплі, гнили картоплю. Йшли на поля і зривали колосочки. Терли на жорнах і варили кашу. Мені було 8 років, Саші - 5, Фількові - 17 років, оженився. Батьків не було. Братова Бинеса і хлопчик Ваня. Люди йдуть по молоко, а вона каже: «Люди, в мене діти». Моя старша сестра була продавцем в магазині, приносила нам хліба і казала будеш давати кожен день по шматку хліба і по кружці молока. Мої батьки померли до 1932 року, до голоду.

АНДРУЩАК Федір Арсентійович, 1921 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

*Записала Тиж А.Ю., зав. бібліотекою
с. Глушківці, 07.09.2007р.*

Народився я у середняцькій сім'ї. Голодомор почався у 1932 році. В нашій сім'ї було восьмеро дітей. Була біда. Стакан солі коштував 100 гривень. Мені було 11 років, коли почався голод. Дуже бідували люди. Їли котів, псів, було таке що їли й людей. Мені ноги попухли. Але мама почала варити лободу і мені стало краще від лободи. Люди падали як солома. А в цей час по селу ходила бригада. Коли була в горщику квасоля чи щось інше, то приходили висипали та забирали. Батько мав коні, але все забрали до колгоспу. Людей з хати виганяли, бо не хотіли йти до колгоспу. Забирали все до сорочки. Бо був тяжкий час, багато не витримували цю муку і падали з ніг. Батько мав чотири гектари землі, був середняком.

ГРИБ Євдокія Яківна, 1922 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

*Записала Міходуй Є.І., вчитель історії
Глушківської ЗОШ, 03.12.2007 р.*

Коли в 1932 р. почався голод, мені було 10 років. Нас в сім'ї було троє. Я була найстарша, а ще було двоє маленьких дітей Ганна і Семен. В нас була ще корова, то було чим забілити якийсь суп. Нам мама пекла маленькі пампушечки з лободи, і ми цим ра-

дувались. Кропиву пекли, картоплю мерзлу їли. А в загалі людям всім було дуже важко жити. Пухли від голоду, чорніли, вмирили. А в цей час по селі ходили комнезамівці і забирали все, що можна було забрати, навіть якщо в горщику на дні було трошечки якоїсь крупи, то її теж забирали.

ГУЦАЛ Іван Федорович, 1919 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

*Записала Міходуй Є.І. вчитель історії
Глушківської ЗОШ, 09.12.2007 р.*

Коли почався голод, мені було 13 років. В нас в селі голод був менший, якимсь перебивалися. Їли гнилу картоплю, варили лушпайки. По селу ходили люди, казали що з Умані, люди давали їм їсти, деякі вмирили під ровами. На жаль, їхніх імен ніхто не знає. Тоді в селі був трохи неврожай. В колгоспі всі не були, то приходили ті, що організовували колгоспи, забирали туди все, що бачили, в людей висипали зерно, крупу. Я як ходив до школи, то весь одяг одягав на себе, бо боявся, щоб не забрали, мусив написати заяву в колгосп, бо не було іншого виходу. Здали в колгосп коня, воза, сані і тоді від нас відстали. Я ще як не пішов в колгосп в 1932-1933 р., пішов з сусідом орати, бо там давали їсти.

Жертвами репресій стали: Гуцал Климко Андрійович – його вигнали з хати, хату продали, а де він дівся я не знаю. Конюшинський – вивезли, ніхто не знає, де дівся. З хати зробили сільраду. Пастернак – приїжджав син, син нічого не казав де вони. Повелій Марко – був висланий на Урал. Бондар Арсентій – хату продали, де дівся ніхто не знає.

МАЛІМОН Домініка Степанівна, 1921 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

*Записала Міходуй Є.І., вчитель історії
Глушківської ЗОШ, 08.11.2007 р.*

Такий був голод, що хліба не було де побачити. Де були кагати забирали гнилу картоплю і пекли оладки, і то її було тяжко ще набрати, їли лободу, бурячиння, як були буряки. Були випадки людоїдства. Було таке, що діти виходили на двір, а назад не поверталися. Це говорив мій дід, що возив тютун. Забирали все до грамінки і це було причиною голоду. Потім щипали жито. І з молодого жита пекли оладки. І помирили від переїдання і від того, що воно було молоде.

Люди назбирували круп і закопували. А ходила бригада і палицями з залізними наконечниками шпиркали в землю. А як находили, то висипали. А ми їли часник. Любу хопту, яку бачили. Мені вже було 11 років. То ходила з мамою сапати. Нам на обід в поле вивозили капустак. То був не суп, а чиста вода. Дуже пухли люди, були такі як качалки.

Вмирили в Шудли хлопця і дівчина, а другий хлопчик вижив (його кудись забрали). Вживали ті, що мали корову, а годували сіном з-під стріхи і гілляками. Були свої люди, які ходили по-під вікнами, а потім «здавали» людей НКВС.

ПАЛЬОВА Зіна Іванівна, 1919 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

Записала Тиж А.Ю., зав. бібліотекою с. Глушківці, 05.09.2007р.

Мені вже було 13 років коли почався голод, то я добре пам'ятаю ті важкі для всіх часи. У 1932 році урожай гарний уродив, але що було – забрали. Витрушували все до зернини. Витрушували з торбинок, горщиків, викопували із землі в тих, хто заховав там якесь збіжжя.

У колгоспі люди як мухи мерли – узяв наряд, поїхав в поле там і кінчився. Коні стоять, а він мертвий. Особливо дуже важко було, коли діти просять щось їсти, а дати немає що. Вони сидять і тільки одна пісня: “їсти, їсти, їсти...”, а самі худючі, одні кісточки. Те що творилось тоді на Україні, здоровий глузд відмовлявся розуміти, але таке було.

СКРОМІНСЬКА Марія Миколаївна, 1919 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

Записала Тиж А.Ю., зав. бібліотекою с. Глушківці, 08.09.2007р.

Мені було 13 років, коли почався голод. Нас в сім'ї було 5 дітей, я була сама старша. Мій тато був інвалід I світової війни, а мама була нерідна. В нас була корова, гуси. Я, як старша, гонила їх пасти, але прийшла бригада і забрала все, все що було в нас на хазяйстві, не подивились, що батько-інвалід і нас 5 маленьких дітей. З голоду в нас пухли руки, ноги. Не було що їсти, чим палити в що одягнутися і взутися. Саша, менша сестра, не витримала померла від голоду, а ми якось вижили. Мама варила нам лободу, бурячиння, лопухи і так вижили. Не дай Бог, нікому таке пережити як ми пережили в 1932-1933 рр.

СИВАК Надія Федорівна, 1925 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

Записала Тиж А.Ю., зав. бібліотекою с. Глушківці, 11.09.2007р.

В 1933 р в селі був голод, люди не мали що їсти. А хто був заможнішим, мав зерно чи худобу забирали все. Дуже в той час були поширені хвороби такі як тиф, скарлатина, туберкульоз. Бувало й таке, що одного і того дня ховали трьох покійників. Люди рятувалися як могли. Збирали лободу, відварювали, заправляли часником і їли. Сушили картоплю

лушпу, а потім їли, молотили на жорнах, якщо була, то додавали муки і пекли хліб. Сушили гнилу картоплю, середину розтирали і пекли млинці. Мені було в той час всього 7 років, але ці голодні роки 1932-1933 запам'ятались на все життя.

ЛАПКО Іван Степанович, 1927 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

Записала Тиж А.Ю., зав. бібліотекою с. Глушківці, 07.09.2007р.

Мені було 5 років, коли почався голод. Спочатку ми жили не дуже бідно, тому що в нас була корова і було всього двоє дітей в сім'ї. Ті сім'ї, де було дітей багато, то дуже бідували, пухли з голоду і навіть вмирили. Хліба не було. Але мама нам пекла з лободи пампушечки, і ми їх їли з молоком. А коли настала зима не стало й лободи і корову в колгосп забрали, дуже чекали весни.

В наше село приходили люди з других районів і просили милостиню або вимінювали щось з одягу. На них говорили, що це були люди з Умані.

ТВЕРДОХЛІБ Антоніна Омелянівна, 1928 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

Записала Тиж А.Ю., зав. бібліотекою с. Глушківці, 05.09.2007р.

Мені було 4 роки, коли почався голод. Нас в сім'ї було шестеро дітей. Наймолодшому було тільки півтора року. Батьки не хотіли йти в колгосп, за те нас вигнали з хати, забрали все, лишили голі стіни і навіть колиску, яка висіла під стелею і в якій був брат зірвали. Забрали муку, крупу, корову, все що було. Ми поселились до сусідки через дорогу в малесеньку коморку. Жили дуже бідно, не було що їсти. Їли гнилу, картоплю, лободу, лушпу. З лободи, пекли хліб. Дуже чекали весни, щоб хоч що знайти поїсти. Ходили вже літом на поле по колоски, але нас звідти виганяли, та й страшно було, тому, що діяв “Закон про п'ять колосків” і тих, хто попадався віддавали під суд.

САВЕЛІЙ Ганна Семенівна, 1918 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

Записала Міходуй Є.І., вчитель історії Глушовецької ЗОШ, 07.11.2007р.

Я в голод вже була спухла і мала вмирати і не знаю навіть сама, як я вижила. Їла я в голод мукичку з гнилої бараболі і млинці також пекли з гнилої бараболі і лободи. А коли закінчилась лобода, бо всю по-виривали, то ходили в ліс по слимаки і по равлики. Пам'ятаю принесла торбинку равликів, а мама попарила кип'ятком, а вони вилізли з ракушок. Мама

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

зварила. Я думала, що не буду їсти, але їсти так хотілось, що їла. Най Бог милує, щоб ще хтось таке їв. Поз'їдали тоді і горобців, і голубів, навіть ворони їли. Це таке горе, дітки, якщо хочеш їсти день - нема що, два - нема що, тиждень – нема що. Води вип'ю зо дві літри, та й думаю, що не схочу вже їсти. Ще й на роботу ходили і ставили паличку за день, а платити ніхто не платив, а ще били за вкрадені колоски.

КОВАЛЬЧУК Надія Іванівна, 1922 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

*Записала Міходуй Є.І., вчитель історії
Глушківської ЗОШ, 04.12.2007 р.*

Мені було 10 років, був голод ходили в поле. Варили овес, їли по 300 грамів. Приходили групи забирали все, що було. Даже пару зернинок і те висипали. Голод почався 1932 року.

Наш батько помер, нас з мамою лишилося 4 дітей, нас вигнали з хати. І так ми переходили з хати на хату. Нас вигнав голова колгоспу Берба, бо ми не пішли в колгосп працювати. Ми в першій хаті були два місяця і перегнали до другої. І так ми голодували 2 роки, потім пішли в колгосп. Потім я стала ланковою. Ми варили з лободи пічас. Коли ми йшли з хати, то закопали двохвідровий бутиль з просом. Потім прийшли і їли цілий рік.

ШАЄВСЬКА Ганна Семенівна, 1926 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

*Записала Міходуй Є.І., вчитель історії
Глушківської ЗОШ, 08.11.2007 р.*

В сім'ї було 5 чоловік. Паланія, Надія, Ганна – діти. Семен і Євдокія – батьки. Ми жили коло магазину Солобковецького району. Їсти не було що, мололи на жорнах, були жорна і ті забрали. Померли батьки, сестри, і я залишилася одна. Мені було 6 років. Паланія старша сестра 1918 року, Надія – 1924 року.

СКРОМІНСЬКА Ганна Афанасіївна, 1926 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

*Записала Міходуй Є.І., вчитель історії
Глушківської ЗОШ, 10.11.2007 р.*

В 1933 році був страшний голод, приходили до нас люди з Умані, просили їсти і від голоду вмирили на дорозі під ворітьми. В хаті було пусто, не було нічого. Забрали все, навіть з горщиків.

Пригадую один день з того страшного життя. Тоді дуже хотілося їсти і тут до хати зайшов Дячок Іван, який йшов на косовицю і ніс з собою двійнятка з їжею. Побачив, що я плачу і дав мені тіста з козячим молоком. Я була дуже рада.

Під час репресії пізно вночі приходили люди в довгих шинелях, стукали в вікна. Щоб ми відкрили їм, але ми сиділи тихо і нікому не відкривали. Вони постукали, постукали і пішли, а на ранок ми дізналися, що забрали і вивезли з країни Волошановського Михаська і Мартина Чорного. Куди їх забрали ніхто не знає до цієї пори.

Мою тітку Варвару теж викрали, через те, що вона переховувала хлопця з Галичини. Її вислали на Соловки, де вона перебувала чотирнадцять років.

ЧОРНИЙ Іван Васильович, 1927 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

*Записала Міходуй Є.І., вчитель історії
Глушківської ЗОШ, 04.12.2007 р.*

Голод почався в 1932 р., а вже в 1933 році помер наш батько. Мама одна залишилася з нами трьома дітьми, старша сестра, я, і мій брат. Мені на той час було 5 років, а брат ще був менший. Мама не хотіла йти в колгосп, то в нас насильно забрали все, що було: корову, хліб, коні. Розрушили стодолу, два хлівки, забрали воза, сані, пасіку – 11 вуликів. Землю забрали, залишили тільки 30 соток біля хати. В хаті не було чим палити. З хати забрали все, що було, і ми навіть підстилки не мали, щоб переночувати. Було дуже холодно, в хаті вода замерзла. А потім вигнали нас з хати. Було таке, що спали під ровом. Вижили чудом. Їли траву, лободу, кропиву, гнилу і мерзлу картоплю.

СИВАК Микола Степанович, 1922 року народження, с. Глушківці, Ярмолинецький район.

*Записала Міходуй Є.І., вчитель історії
Глушківської ЗОШ, 07.12.2007 р.*

Коли почався голод мені було 10 років. Нас в сім'ї було 10 дітей, батько і мати. Починався голодомор тим, що приходила бригада наймана властями, вони забирали з хатів весь хліб, забирали худобу. Забирали все, що можна було їсти. В нас на горі було кілька віночків кукурудзи і те забрали, а прийшла бригада біля 20 чоловік і все забрали. А ми малі плакали й вмовляли, щоб залишили хоч щось, вони нас не слухали і робили свою справу. Після цього в нас не залишилося нічого. Батько вже опухав від голоду, а для нас 10 дітей мама варила суп: відро води і стакан круп. І ми їли ту юшку, хто зловив крупу, то було ще добре. Після цього лягали спати, на одне ліжко по четверо, лягали поперек. Від такої юшки животи крутило до нестерпності. Заставляли йти в колгосп, проте ніхто не хотів йти, боялися, старі люди говорили, що йти в колгосп – продати душу чорту. Людей гонили в колгосп, заставляли, забирали все майно, виселяли. Хто ж пішов до колгоспу, жив краще. Мій тато все-таки рішив піти в колгосп, написав заяву і хотів подати, але мама відібрала,

потім тато все-таки пішов у колгосп. В колгосп також пішли за татом старші брати і сестри, і наше життя трошки покращилось.

ВОВК Ганна Василівна, 1922 року народження, с. Жилинці, Ярмолинецький район.

Записала Гайдук О.Д., зав.бібліотекою с.Жилинці, 07.10.2007 р.

Нас в сім'ї було четверо дітей. Я сама старша. Голод 33-го добрепам'ятаю. Було в нас що їсти, але активісти позабирали все. Витрясали мішечки, перевертали каструльки, баняки. Дзьобали палками стіни – гляділи де заховане зерно чи ще шось. Ми мали свої жорна, то вони побили.

В нас була ще своя земля, то ми збирали молоді колоски, ріпак терли і їли. На Заліссю мама виміняли верету сухого жому. Ми мали корову, то той жом кидали на молоко, варили. Якби не корова, мабуть, ми би не вижили. Не дай Боже, комусь пережити то, що пережили ми.

ВОВК Надія Петрівна, 1922 року народження, с. Жилинці, Ярмолинецького район.

Записав Гудзь Роман учень 8 класу Жилинецької ЗОШ, 09.12.2007 р.

Сім'я наша була багатодітною: 3 дівчинки і 2 хлопці. В десять років пішла до школи. Голодні роки ми пережили з 1932 по 1934 рік. Все, що було вдома, було забрано активістами, навіть квасольку та кукурудзу. Сім'я наша не була в колгоспі. Спочатку ми обробляли землю своїм інвентарем і своїм конем, але згодом і це забрали. Без будь-яких причин батька забрали до сільради, тяжко побили. Через два місяці він помер.

Під час голоду мама їздила до Проскурова і на цукровому заводі наміняла сухого жому. Хліба не було. Парили жом і їли. А ще нас врятувала наша корова. В сім'ї від пережитого голоду померла сестра Ганіська в 1935 р. Я малою ходила в кооператив сапати буряки. На обід давали суп. Я його трошки куштувала, а решту несла своїм додому. В 1934 році прийшов з армії мій брат, і ми вступили в колгосп.

ГУМЕНЮК Ганна Володимирівна, 1927 року народження, с. Жилинці Ярмолинецький район

Записала Гайдук О.Д., зав.бібліотекою с.Жилинці, 10.10.2007 р.

Моїй сестрі Марії було 3, а мені 6 років. Помню, як ходили дядьки з залізними палями і гобали землю в хаті, в п'єці. Але нічого не знайшли, бо наш тато закопав хліб в хліві і вони його там не знайшли. Вони так зганяли людей до колгоспу. Люди боялися йти але в них не було вибору. Мій тато пішов до кол-

госпу, а сусідка Гаврищишина Півронька не пішла, то забрали черепицю з хати.

В сусіда Гаврилюка Тимка від голоду померло разом троє дітей, замотали їх в верету, поклали на воза і всіх в одну яму. Багато їм довелося пережити, син Гріша вижив в голод, то його закопали живцем німці в Ярмолинцях в Лівинійському лісі.

МЕЛЬНИК Ганна Ларіонівна, 1927 року народження, с. Жилинці Ярмолинецький район

Записала Хіхловська Росіна учениця 5 класу Жилинецької ЗОШ, 08.12.2007 р.

В роки голодомору мені було всього 6 років, але я добре запам'ятала ці важкі, голодні часи. Пригадується мені, як зганяли людей в колгосп, як забирали все до крихти. Продукти люди старалися заховати, але представники влади їх знаходили і забирали. На той час був урожай на полях, але його не давали зібрати. Люди збирали лободу, гнилу картоплю по полях, терли в макітрах і смажили з неї деруни. По сіль доводилось їздити на схід поїздом. Під час такої поїздки одну жінку, яка сходила з поїзда, кинули під поїзд.

Багато людей померло в роки голодомору. Я знаю таку сім'ю Гуменюк Нимидори, в якій за один день померли троє братів і сестер. Померлих людей вивозили на драбиняку і скидали в одну яму. Люди пухли та помирали від голоду. Тільки весною 34-го року, в кого було зерно, засіяли поля. А влітку люди збирали молоде зерно і їли.

САЛІЙ Марія Терентіївна, 1916 року народження, с. Жилинці Ярмолинецький район

Записала Гайдук О.Д., зав.бібліотекою с.Жилинці, 07.10.2007 р.

В 1933 році мені було 17 років, я ходила на роботу, а коли була меншою нашу землю забрали до колгоспу і ми виїхали в Херсон на один рік, потім повернулися.

Голод в нас був дуже. В нас нічого не було тільки вода і в черепку сіль. Нас було багато дітей (9). Не знаю як ми вижили. На роботі нам давали їсти, то ми з сестрою трошки з'їмо, а решту приносимо меншим, щоб вони хоч трошки підкріпилися. Ми їли все: і жом, і акацію, і лободу. Жом міняли за верети.

Тепер жити добре. Хай не знають наші внуки що таке хотіти їсти.

МАРТИНОВА Марія Трохимівна, 1922 року народження, с. Іванівка Ярмолинецький район

Записала Кондратюк Ірина, учениця 7 класу Михайлівської ЗОШ, 02.02.2008 р.

Я була десятирічною дівчинкою, коли настали голодні роки на Україні.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Але добре пам'ятаю той сум і горе людей. Нам малим було не до ігр. Ми завжди хотіли їсти. Бо їсти не було що. Бідили. Щоб не вмерти, ходили і робили, допомагали в колгоспі і за це давали юшку поїсти. Пекли буряки, кабачки. З конопляного сім'я робили, як казали, молоко. Це терли сім'я макогноном у макітрі, розводили водою і проціджували.

Це було таке молоко. А ще мама пекла підпалка до сім'я. Це була святкова їда. Пам'ятаю, як мама спекла підпалка, розтерла сім'я, то ввігнались до хати активісти, то мама підпалка сховала, а сім'я не встигла – вони й виляляли його.

Уповноваженні з райкому частенько навідувались і нишпорили в порожній коморі та скринях, але нічого не було. А як що де знаходили – забирали. Хоть як непроси, не плач – заберуть. Та й люди змушені були як могли, так жити. Та гнила картопля, лобода, кропива трохи спасала від смерті.

В кого ще було, що в господарстві, то виживали. А заслаб – то вмирай. Якщо довго голодували, а тоді поїли хліба на голодний желудок, то теж помирали – але вже від ситої смерті.

ВОРІТНЯК Лада Трохимівна, 1925 року народження, с. Іванівка Ярмолинецький район

*Записала Баськова Інна, учениця 7 класу
Михайлівської ЗОШ, 02.02.2008 року*

Дуже важким було життя. Працювали багато, а заробітку не було. Активісти щодня шукали зерно, перетрушували все і забирали.

Мені було тоді 7 років всього. Хто працював, то ще давали кусочок хліба. Вдома варили лободу, їли цвіт акації, всі рослини, які можна було їсти, їли. З гнилої картоплі варили супи, пекли млинці. Інколи це їсти було не можливо. В людей пухли ноги, здувало животи.

Померлих було багато. Щоб спастися від голоду мама нас брала на роботу. Ми, то воду носили, то ще то робили, аби заробити мисочку супу в обід. Люди ходили збирати лободу, липове листя, калачики і їли.

Дуже тяжко було пережити все це. Ми хоч були дітьми, але чогось мислили по дорослому.

БОНДАР Текля Омелянівна, с. Іванківці Ярмолинецький район

*Записала Бондар Г. Я., вчитель
Монастироцької ЗОШ, 24.11.2007 р.*

Батька Бондаря Якова Лукича в 1932 році посадили в тюрму, бо він був машиністом біля машини – молотарки і взяв трішечки зерна в торбинку. Мати залишилася з трьома дітьми: Григорій, Віра, Володимир. Взимку 1932 року (грудень місяць) хтось підкопався під хату (в комору) і викрав все, що вдалося сховати від активістів, які забирали все, що

було в садібі. В коморі було трохи картоплі і кислий (засолений) сир в діжечці. Сім'я залишилася без нічого, в голоді. Тоді батькова сестра, що проживала в селі Монастирок взяла до себе Віру, так як в них з чоловіком своїх дітей не було. Особливо важко переносив голод старший Григорій. Він весь спух від голоду і напровесні помер. Лежав такий великий парубок – на всю лавку. Дуже просив кусочок хліба, хоч потримати його в руках, але хліба не було.

БАБІЙ Зінаїда Антонівна, 1927 року народження, с. Кадіївка Ярмолинецький район

*Записала Бабій Віта учениця 9 класу
Кадіївської ЗОШ, 17.02.2008 р.*

Мій батько тоді ходив на роботу до колгоспу і йому за день давали шматок хліба. Коли він його приносив, то всі ми ділилися, хоча хліба було мало, а нас багато. Коли не вистачало нам хліба, то ми їли гнилу картоплю і траву. Багато з моїх родичів не вижили. В голодні 1932-1933 роки було дуже тяжко жити, люди помирали на кожному кроці. Померлих ніхто не хоронив, а деколи і їх їли. Я ніколи не забуду ті часи, за яких вимирало багато людей.

СІРМАН Ганна Мефодіївна, 1929 року народження, с. Кадіївка Ярмолинецький район

*Записав Сірман Максим учень 8 класу
Кадіївської ЗОШ, 18.02.2008 р.*

Батько мій ходив на роботу, а мама поралася по господарству. До нас прийшли два чоловіка. Один став біля хати з мішком, а другий, який нас добре знав, зайшов до хати. В хаті була я і мої дві сестрички. Чоловік підійшов до горщика, якому було зерно, відкинув верету на постелі і надсипав трошки нам зерна. Я злякалася і сіла на те зерно, щоб більше ніхто його не забрав. Ми залишилися без хліба. Батько, коли приходив з роботи, сідав і молотив квасолію на борошно. Одного дня, коли мама пекла млинці, дала мені один і я вибігла надвір, сіла на лавочку біля тину і дивилася хто куди йде. Саме тоді по дорозі йшла старенька бабуся і подивилася на мене, коли я піднесла млинець до рота. Я запитала, чи вона теж хоче. Побігла в хату і взяла два млинці, дала їх старенькій. Мені було тоді лише чотири роки, було дуже цікаво куди вона йде. Бабуся Софія сказала, що йде на хутори, бо там хтось має родити дитину. В ті часи ніхто майже в лікарнях не родився, а де прийшлося там і родили. Прийшла я до хати, а мама Ксеня питає чи я з'їла ті млинці. Я сказала, що дала їх бабусі Софії. До кінця 33-го року люди геть не мали що їсти, пухли від голоду.

Одного дня, майже під кінець голодомору, моя сестра Марія, якій було два рочки, прийшла до мене в хату. Я сиділа на стільчику, мама поралася на городі, батько був на роботі. Марія охопила руче-

нятами мене за шию, притулилася і сказала: “Рятуї мене, я вмираю”. Я з нею вийшла надвір і почала кричати до мами, що Маруся вмирає. Марія мене не відпускала, прийшла мама, побігла в хату, взяла теплу хустину і накинула її на Марію. Ми всі разом пішли до хати. Я сіла на стілець і побачила, що Марійчині руки опустилися і вона перестала дихати. Я кажу мамі: “Маруся померла” і я знепритомніла. Тут вже прибігли сусіди і почали мене відливати водою. Маруся померла у мене на руках від голоду. Це було найжахливіше в моєму житті.

БОДНАР Ганна Йосипівна, 1925 року народження, с. Корначівка Ярмолинецький район

*Записала Єгорова Л.Ф., вчителька історії
Корначівської ЗОШ, 27.12.2007 р.*

1932-1933рр. були голодні роки, бо позабирали все в людей, але мій тато закопав зерно у дроварні під дровами. Вночі, щоб ніхто не бачив мололи на жорнах і мама варила ріденьку «бевочку». Тато шив чоботи, хтось ще щось приносив. Та з голоду не пухли. А голод 1946-1947рр. був страшніший. Був тоді неврожай і з колгоспу забрали все. Мій чоловік був бригадиром і не зібрав просо над лісом за селом. Хтось на нього доніс, то приїхали з району і сказали, якщо до ранку просо не збере, то його розстріляють. Я варила в колгоспі їсти. То давали відерце бкг дерті з землею і половою на кожних 100 літрів. Ще як з голоду здохне корова то кидали кістку. Норма була кожному по 200 г такої юшки і це не кожного дня. Одного разу до мене прийшов чоловік з нашого села, який не робив в колгоспі і попросив, щоб я йому дала хоть помийок. Тих помийок не було, а була велика гола кістка. Він став страшно її гризти. Я злякалася, бо думала, що він і мене з'їсть. Пізніше цей чоловік помер з голоду. В 1947 році хліб вродився. Мій чоловік поряд з заготовкою дав і людям по трохи хліба. Хтось на нього доніс і його посадили в тюрму на 7 років.

БІЛОЩЕН Ганна Олександрівна, 1921 року народження, с. Косогірка Ярмолинецький район

*Записала Боднар М.М., зав. бібліотекою
с.Косогірка, 03.11.2007 р.*

Наша сім'я голодувала, але не так як інші тому що в нас була корова і батько мав в хліві закопані бочки, в яких ховали трохи зерна і так ми перебивалися. А от біля нас жила сім'я Войтіцьких в яких було 5 дочок, вони пухли від голоду. Коли почалася весна то вони виповзали на вулицю, ходити вже не було сил і скубали травичку як кури.

НЕЛІПА Онисія Андріївна, с. Корначівка Ярмолинецький район

*Записала Бичок М.В., зав. бібліотекою с.Корначівка,
19.07.2007 р.*

У 1933 році було стільки горя, що й на воловій шкурі не спишеш. У Серафима Горідька було 3 хлопців. Малий забігав до Меланки по сусідстві, вона йому вряди-годи молочка давала. Та ось раз пішов, а додому нема, кинулись до неї. Питають – вона зам'ялась, язик заплітається. Почали шукати. А в казані лише нігтики плавають.

Органи ОДПУ заглядали на кожне подвір'я. Вони конфісковували не лише зерно, а й картоплю, буряки, сало, м'ясо. Селяни не могли спокійно сприймати такі знущання над собою. Багато з них кидали домівки і пробували добратися до міста. Половина з них гинула у дорозі. Їли лободу, кропиву, ловили ящірок, ховрашків, їжаків.

ЛИЗУН Ганна Тимофіївна, 1923 року народження, с. Косогірка Ярмолинецький район

*Записала Боднар М.М., зав. бібліотекою
с.Косогірка, 08.11.2007 р.*

Мені тоді було 9 років. В сім'ї було 5 дітей. Мама з нами дуже страждала. Не було що їсти. Корови не було. В нашій сім'ї від голоду не помер ніхто, бо нам дуже багато допомагали євреї, які в той час проживали в нашому селі. Мама ходила до них на роботу варити, прати, палити. За те вони їй давали лушпину з картоплі, кусочок хліба, сироватку і ми так виживали. Варили кашу з тої лушпини і їли. А як дочекалися весни то збирали лободу, на полі крали колоски, терли і їли. Ще нам поміг не вмерти від голоду брат Василь. Ми з ним бігали в санаторій «Куява». Він дуже лазив по деревах, кидав мені воронят, а я збирала в торбу, приносили додому і мама парила і варила похльобку.

КОМАРНИЦЬКА Зінаїда Андріївна, 1924 року народження, с. Косогірка (Фрампіль) Ярмолинецький район

Записала Лагодюк К.П., педагог-організатор Косо-гірської ЗОШ, 30.11.2007 р.

В нашій сім'ї було двоє дітей, тато і мама. Жили три сім'ї в тісній хатині. В хаті була постіль і тапчан. Було в нас пів мішка зерна. По селу ходили активісти і вилучали зерно. Мама взяли те зерно, поставили на тапчан, зверху прикрили лахами і посадили мене. Прийшли активісти перерили все в хаті і знайшли те зерно. Забрали все, навіть крупи повисипали з горшків.

Тато робив на фермі. Там привозили сухий жом худобі, то він крав і в кишені приносив додому. А вдома мама парила його і варила якусь бовтанку. Так і виживали. А в татового брата, що жив через сіни, дуже опухла жінка. То чоловік при сварці вда-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

рив її і незабаром жінка померла.

В нашому селі раз в тиждень був базар. Жінки виносили на продаж колотуху з молока, щоб заробити якусь копійку, або на щось виміняти. А поміж столами ходив представник сільради, Ладиком його звали. Ладик пхав руку в горщик з колотухою і облизував її. Жінки б'ють, гонять його, а він наче не чує.

ЧОРНА Лідія Іванівна, 1914 року народження, с. Косогірка (Фрампіль) Ярмолинецький район

Записала Лагодюк К.П., педагог-організатор Косогірської ЗОШ, 01.12.2007 р.

Наша сім'я дуже голодувала. Пекли з гнилої картоплі плячки, а вони такі смердячі, що душу вивертає, а мусіли їсти, щоб вижити. А ще весною збирали лободу, їли листя молоде з вишні, акації, ловили горобців. Так ратувались від голодної смерті. Легше було тим, хто наймався до євреїв на роботу. Вони платили людям продуктами.

В 1932-1933 роках від голоду померли тато і мама. Я залишилась сиротою. Але добрі люди не дали померти з голоду. Одна єврейка забрала мене з собою в Дніпропетровськ за служницю. Так і вижила. Додому повернулась на початку війни.

ШЕВЧУК Антоніна Степанівна, 1924 року народження, с. Косогірка Ярмолинецький район

Записала Боднар М.М., зав. бібліотекою с.Косогірка, 03.11.2007 р.

Мені на той час було 7-8 років. В сім'ї було вісім дітей. 4 сини і 4 дочки. До голоду мали землю, коня, худобу, потім прийшли і позабирали все. Вижили за рахунок євреїв. Я ходила збирала хрін на річці, полоскала і здавала євреям. Хто ходив сапати в радгосп тому давали ячмінну кашу і кусочок хліба.

Крали бурячиння, м'яли як капусту і сунули в п'єц і так їли. Дуже заводилися воші та блохи. В нашому селі багато вижили за рахунок євреїв.

КОМАРНИЦЬКИЙ Михайло Олександрович, 1918 року народження, с. Косогірка Ярмолинецький район

Записала Боднар М.М., зав. бібліотекою с.Косогірка, 13.11.2007 р.

Мені на той час було 14 років. Нас в сім'ї було 6 чоловік. Батько працював в колгоспі. Вдома була корова і пару курок. Корова нас і рятувала від голоду, але ходили по хатах і забирали все що було, навіть з горщиків в яких було пару ложок каші витрясали все, били жорна. Тоді ніхто ні про що не думав крім того щоб поїсти. На вулиці можна було в любий

час знайти спухлих і померлих від голоду людей.

Мене залишили на хуторі доглядати коней, один чобіт був батьків, другий мамин. Я пробув там до весни, ходив по ровах, збирав лободу, пирій, дикий часник. Я не знаю як я вижив. Люди йшли по дорозі, падали і вмирали. Пам'ятаю як на кладовищі хоронили однокласницю, а я пас корову, був дуже дощ. Якись люди підійдуть і стануть, а це батько з сином несуть однокласницю, викопали невелику яму, завернули в якусь веретку і засипали.

СІКОРСЬКА Ганна Михайлівна, 1923 року народження, с. Королівка Ярмолинецький район

Записала Олійник Г.О., педагог-організатор Михайлівської ЗОШ, 02.02.2008 р.

Коли згадую голод 1932-1933рр. починаю плакати. Мені тоді було 10 років, а моєму братові 6 років. Було постійне відчуття голоду. Коли мама Сікора Юзефа Мартинівна та батько Сікора Михайло Герасимович приходили з роботи додому, ми зразу ж просили їсти. А їсти не було що. Мама з колгоспу приносила „кандьор”, який ми з задоволенням їли. А ще давали 200 грамів хліба можна було наїстися? Тому і плакали постійно.

Дід мій працював коло молотарки. Але ніколи нічого додому не приносив. А комсомольці, як їх ще називали – активісти, як тільки дід додому прийде, вони зразу ж приходили і все переривали. В постелях перекидали все – зерно шукали. Слідили дуже! Але люди виживали якось. Бідним страшно. Щоби хто вмирав – не пам'ятаю, та вмирали люди.

В нашій сім'ї ніхто не вмер. Але голодні були щодня. Думали тільки про їжу. Як заробляли грамку зерна батьки, то берегли на дальше. А картопля то був другий хліб, печена. То ще добре, як добра, а то гнила. Не дай Боже щоб повторився той час. Зараз добре жити, є все!

ВАВРИНЧУК Марія Дем'янівна, 1924 року народження, с. Лука Ярмолинецький район

Записала Кондратюк Іра, учениця 7 класу Михайлівської ЗОШ, 18.01.2008 р.

В роки голоду я була ще маленькою, але добре пам'ятаю як голодувала наша сім'я і наші сусіди. Під час голоду померла моя бабуся. Це було літо, якраз достигли ягоди. Щоб нас нагодувати, вона полізла на дерево по ягоди, і не вдержалась. Ноги були опухлі, сили не було і тому вона впала. Коли ми підбігли до неї вона ще була жива. Поки побігли до сусідів, щоб допомогли бабусю занести до хати, то вона вмерла. Особливо важко було зимою. А зима 1933 року була дуже суворою.

Все що було “с'єдобне”, все їли. Важко було пережити все це, багато людей і дітей ходили просити, особливо ті, в кого було багато дітей.

БУДІЛОВСЬКА Марія Матвіївна, 1922 року народження, с. Михайлівка Ярмолинецький район

*Записала Бардецька В.А.с.
Михайлівка, 14.04.2001 р.*

У часи голоду мені було 10 років. Звичайно, у ті часи не дуже часто згадували про голодомор, про ті жахливі роки 1932-1933 рр. Але, все ж таки, мати розповідала, що голод, також, не обминув їхню родину.

Забирали все, що можна було їсти. Батьки, матері були в колгоспі, працювали на жнивях. Хліб в основному збирали руками, тобто серпами, косами. Але хліб треба було здати державі. А в ті роки був неурожай. То людям попадало по жменці зерна з врожаю 1932р.

То як було прогодувати дітей, а їх було троє, мати і ще її сестра і брат. То вдома варили рідкий борщ, в основному з буряків, пекли буряки. А зерно берегли на великі свята. Коли варили лемішку – це було велике свято. А лемішка – це така каша з кукурудзяної муки. А, в основному, їли те що і всі, що росло на вулиці. Розповідала мати, що деколи були і отруєння, і животи роздувало.

У нашій сім'ї всі вижили, але лихо було всенародне.

ГОРОШКО С. І., 1921 року народження, с. Михайлівка Ярмолинецький район

*Записала Зупанець А.І., зав. бібліотекою
с. Михайлівка, 09.10.2007 р.*

Мені тоді було 11 років. В 1932 році не всі селяни вступили в колгоспи. У тих хто не вступили вимели все, а хто працював то теж не отримав нічого бо був недорід.

Створені комісії ходили від хати до хати і забирали все. Мій батько поранив собі сокирою ногу, лежав хворий без всякої медичної допомоги. Активісти прийшли розібрали хліб, викинули сіно, але зерна не знайшли. Кілька качанів лежали у вінку і їх забрали.

Нас п'ятеро. Я був самий менший. Старшого брата запросив до себе середній брат і той поїхав. Більше його не бачили.

Зима 33-го була дуже сувора. Люди ходили збирали гнилу картоплю і пекли пироги. З Коржовець приносили картопляний корж. На весні хто з людей мав картоплю посадити, але зразу відкопували і їли, щоб не вмерти з голоду. Щоб спастись від голоду мене мама брала з собою на роботу. Разом сапали, сіно сушили, воду носив, щоб заробити мисочку супу.

Люди ходили збирали лободу, липове листя, калачики і їли. Важко було пережити все це. Ходили з протягнутою рукою. Ходили люди на поле красти колоски.

В сусідньому селі Красносілці жінка вбила свою доньку маленьку і зварила. Помирали люди щодня. Хоронили їх навіть без домовини. На них не складали ніяких документів, ніде не писали.

Навесні 1933 року у батька опухли ноги. Ми дуже боялися за нього, взяли у тітки молока для нього. Посіяли ми грядку гороху, а ще булла теличка, тому ми вижили.

БАЛЬБУЗА Олена Іванівна, 1929 року народження, с. Михайлівка Ярмолинецький район

*Записала Зупанець А.І., зав. бібліотекою
с. Михайлівка, 12.10.2007 р.*

Наші сім'я дуже бідувала. Батько нас з матір'ю покинув. Я пам'ятаю як мама терла лободу і варила юшку. Таке ми їли. Ходили в поле збирали картоплю і буряки які залишилися з осені. Вони вже були перемерзлі, але ми тішилися що будем мати що їсти. Так ми вижили.

Проживало в нас на той час багато жидів. В них можна було виміняти муки чи круп. Ще пам'ятаю, що ми дуже хотіли хліба, думали що ніколи його не наїмося.

КОВАЛЬСЬКА Ганна Микитівна, 1923 року народження, с. Михайлівка Ярмолинецький район

*Записала Зупанець А.І., зав. бібліотекою
с. Михайлівка, 12.10.2007 р.*

Я пам'ятаю, що ми не так страшно голодували як деякі люди. Наш батько був хазяйновитим, мали ми корову, залишилася картопля закопана в кагаті, в землі. Батько також ходив на роботу в колгосп і там давали пайок. Так ми пережили голодні роки. Але люди розказували, що ходили «уповноважені» шукали зерно, забирали, а в одній хаті лежала жінка, яка народила дитину, то «уповноважені» забрали з неї рядно, а в діжку з кислими огірками налили гасу.

ІВАШКОВА Юзефа Василівна, 1923 року народження, с. Михайлівка Ярмолинецький район

*Записала Зупанець А.І., зав. бібліотекою
с. Михайлівка, 09.10.2007 р.*

Бідували ми в голодні роки 32-33-го. Батько мав олійню але її забрали, а його мали вислати як куркуля та він вже був старий. то забрали старшого сина. А мама з дітьми залишилася. Пам'ятаю, що мати віддала нас своїй сестрі, бо та була незаміжня. В ці голодні вона нас годувала, ми їли там кукурудзяну рідку кашу, це був дуже добрий наїдок. Потім ми знов приїхали до мами. Старший брат уже не повернувся із заслання. Батько був старий і німецький.

Так ми пережили голод.

МАРТИНОВА Марія Трохимівна, с. Михайлівка Ярмолинецький район

Записала Зупанець А.І., зав. бібліотекою с. Михайлівка, 19.10.2007 р.

Люди вимирали... Страждання і біль доходив до кожного. Дійшло до того що люди почали їсти людей. Вони не розуміли, що робили. Вони безжалісно ставилися один до одного. Вони навіть могли з'їсти свою близьку людину. Їм хотілось тільки вижити у цьому жорстокому світі. Йшла людина по дорозі і там померла. Умерло багато людей. Але потім засяяло сонце над Україною і люди знову почали вірити у Бога.

БРЕХУН Ольга Гнатівна, 1924 року народження, с. Москалівки Ярмолинецький район

Записала Пеналюк В.І., вчителька історії Москалівської ЗОШ, 28.11.2007 р.

Сім'я складалася з чотирьох чоловік. Жили бідно, але були сім'ї ще бідніші. Щоб прогодувати себе збирали лободу, гнилу картоплю, затирали часником і варили сьорбанку. Не було чим палити, то горнули на полі соломі, але і її не можна було взяти. То висмикували стерню і розпалювали.

Хоча була малою роками, проте змушена була ходити на роботу разом з дорослими, адже з пая можна було принести, заховавши жменю зерна.

Пам'ятаю, що в голод 1933році померла сусідка Яремчук Палана. Вона з недоспілого жита, що мало ще молочко, спекла пляцок, наїлася і померла.

МАРЧУК Віра Антонівна, 1917 року народження, с. Москалівки Ярмолинецький район

Записала Пеналюк В.І., вчителька історії Москалівської ЗОШ, 27.11.2007 р.

Я народилася у 1917 році в селі Москалівка в родині, яка складалася з 6 осіб. Батько мій мав господарство, займався хліборобством. Наше село складалося з понад 400 дворів, мали церкву, яка була зруйнована у 1930 році. Коли мені було 11 років розпочалося розкуркулення в нашому селі. Перед розкуркуленням накладали один за одним великі грошові податки. Люди не могли сплатити, їх виганяли з хати. Коли вигнали нашу сім'ю з хати, то не дали забрати навіть маленьке котеня. В селі в цей період виселили багато сімей. Це сім'ї Ягодзінських, Марчук, Мазур, Терлецьких. Родини Марчук, Ягодзінських довгий період жили в лісі.

Я пам'ятаю, що голод почався фактично 1932 році. Почали вилучати хліб та різні продукти. Щоб врятувати нас від голодної смерті батько закопав просо у стайні для коней, але і там знайшли, а також

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

вигортали все з горнят. Ми четверо малолітніх дітей пухли з голоду, їли лободу, кропиву, гнилу картоплю.

В 30-х роках головами колгоспу були чужі люди. 1932 році головою колгоспу був Манджуга, який був грубою, жорстокою людиною. Його люди, як чорні ворони ходили по хатах і забирали все, що можна забрати. 1933 році головою колгоспу став Лебетько. Він організував харчування людям. На край села вивозили пугач (варена лобода забілена молоком).

МАРЧУК Дем'ян Францович, 1928 року народження, с. Москалівки Ярмолинецький район

Записала Пеналюк В.І., вчителька історії Москалівської ЗОШ, 26.11.2007 р.

Втіроки я був маленькою дитиною, але пам'ятаю, як ми просили хліба, але його не було. В сім'ї було 3 дітей усі вони просили їсти, вдень і вночі нам марилося тільки їжа. Люди в селі дуже голодували. Не дивлячись, що я був маленький, я добре пам'ятаю той день коли помер від голоду мій батько Марчук Франц Іванович. Він був дуже знесилений від голоду і роботи. Працював на конюшні. Пішов на роботу, а додому не повернувся на полі помер.

СЕРДЕЧНА Віра Семенівна, 1914 року народження, с. Москалівки Ярмолинецький район

Записала Пеналюк В.І., вчителька історії Москалівської ЗОШ, 24.11.2007 р.

Я народилася в селі Москалівка в 1914 році. Ще маленькою я стала сиротою, виховували мене даліше мої дідусі. В 30-х роках вони вже були немічні і не могли працювати у колгоспі. Дідусь продав все з хати (одежу, подушки, посуд, взуття) щоб мене врятував з голоду. Пам'ятаю, що в селі було багато жебраків. Людей, які померли від голоду хоронили на краю села при дорозі, як їхати на с.Коритну. На тому місці не ставили хрестів. Від голоду померли двоє наших сусідів Марчук Іван (14 років) Марчук Стефан.

ПАСІЧНИК Любов Іванівна, 1918 року народження, с. Москалівки Ярмолинецький район

Записала Пеналюк В.І., вчителька історії Москалівської ЗОШ, 27.11.2007 р.

Правду кажуть, що Україна найродючіша сторуна. І перед тими жадливими голодними роками були дуже гарні врожаї, колоски процвітали. Але хліб весь вивезли. Кажуть, що в море, але куди насправді – невідомо. Хліба небуло ніде. Люди їли гнилу позаторішню картоплю. Мій двоюрідний брат наївся зерна і вмер. Знаю, що в Росоші від голоду померло 80 чоловік, а в Москалівці – 4 чоловіки: Деркач, Франко, Мазур, Франчук.

ФРАНЦУЗОВА Анастасія Василівна, 1930 року народження, с. Москалівки Ярмолинецький район

Записала Пеналюк В.І., вчителька історії Москалівської ЗОШ, 26.11.2007 р.

Коли був голод я була ще дуже маленькою. Мені ледве виповнилося три рочки. Але мені про цю жахливу подію розповіла мама. Дуже важко було вижити у 1933 році. В нашій сім'ї було п'ятеро дітей (3 хлопчики і 2 дівчинки). Вони просили їсти. Але приходили люди зі зброєю і забирали хліб. Щоб врятувати від голодної смерті мама сховала у дитячу колиску, під дитину, декілька кілограмів зерна. Та прийшли четверо, чоловіки у червоному, та почали обшук. Підійшли до коліски, та викинули звідти дитинча. Забрали зерно. Всі плакали. Ми пухли від голоду. Їли лободу і гнилу картоплю. Саме в 1933 році помер брат Іван. Йому було чотирнадцять.

ЯГОДЗІНСЬКА Євгенія Андріївна, с. Москалівки Ярмолинецький район

Записала Пеналюк В.І., вчителька історії Москалівської ЗОШ, 28.11.2007 р.

Розкуркулення в селі Москалівка проводилося з 1928 до 1930 року, а колективізація – 1929 року. Селян силою загнали у колгоспи, не дивлячись на супротив і спроби розібрати своє майно. Ці спроби жорстоко придушувались. Але саме колгосп дав змогу вижити багатьом жителям села в голодні роки.

Людям, які працювали у колгоспі, давали їсти один раз на день. Крім обробітку землі в селі була ще ґуральня і цегельня. Особливо важко працювали люди на цегельні: вся робота – вручну, від копання глини, формування цегли і до її випалювання. За цю працю у голодні роки робітникам давали крім обіду ще дві скибки хліба.

БОЙКО (Назар) Віра Лаврентіївна, 1919 року народження, с. Коритна Ярмолинецький район

Записала Пеналюк В.І., вчителька історії Москалівської ЗОШ, 29.11.2007 р.

Добре пам'ятаю як в голодному 1933 році на тік, де було зібране зерно, прийшли колгоспники і почали самовільно набирати у вантухи пшеницю. Але дуже швидко голова колгоспу повідомив у район і на конях прибула міліція. За кілька годин все зерно було повернуто на тік, а людей дуже побили.

Ще в пам'яті у ті роки велика кількість жебраків у нашому селі. Вони ходили від хати до хати, просячи, знеслині, опухлі, хоч зернину. Але часто зайшов-

ши на подвір'я, падали і помирали. Таких смертей, пам'ятаю, п'ять у селі Коритна.

ЛЯШУК Антоніна Дем'янівна, с. Нове Село Ярмолинецький район

Записала Жибутовська Л.А., зав. бібліотекою с. Нове Село, 08.06.2007 р.

Це були дуже страшні, жахливі роки голоду, особливо 1933 р. Дітям варила з лікарських рослин і з листя вишень суп. З гнилої картоплі робили картопляники і це вже було дуже добре. Щоб не померти з голоду ходила збирати на полі буряки.

Пам'ятаю, що в Ярмолинцях на висілку, мама вбила свою дитину, а старший син, побачивши що його мама вбила рідну дитину, втік з дому. Це були бездушні жінки, які від голоду не знали, що вони роблять.

ПОПАДИН Фросина Василівна, 1913 року народження, с. Нове Село Ярмолинецький район

Записала Жибутовська Л.А., зав. бібліотекою с. Нове Село, 05.06.2007 р.

Я народилася у селі Ушиця. Моя мати померла, а батько одружився з іншою. З 7-ми років мене годувала бабуся. Я пам'ятаю голод 33-го року. Від нього вмирали люди. Особливо мучились голодні діти. Так як не було що їсти, то вбивали і їли ворон, їли лободу.

Люди ділилися всім, що було, бо треба було якось вижити. По вулицях ходили знеможені від голоду люди, падали на дворах. Люди доходили до того, що в колгоспі крали буряки, робили з них бліни, пекли їх, варили. А голодним проскурівцям, які сиділи в тюрмі, родичі, щоб не дати померти, через сітку кидали кусочки хліба. От такий був той страшний голод.

ШМИРКО Надія Петрівна, с. Нове Село Ярмолинецький район

Записала Жибутовська Л.А., зав. бібліотекою с. Нове Село, 10.06.2007 р.

1933 р. був голодний і холодний. Дуже важко було людям, особливо великим сім'ям. В нашому селі Жищинці Городоцького району була одна з великих сімей Гриськових. В цій сім'ї було шестеро дітей. Батька в них не було, його забрали як ворога народу. Жінка була сама з дітьми, корови вони не мали. В кого була корова у селі, ті ділилися з сусідами. Від голоду діти пухли, що страшно було дивитися. Пухли руки, ноги, підпухали очі. Бувало сидить дитина на лавці біля хати і плаче, бо хоче їсти. А їли лободу, листя з дерев. Собак та котів вбивали

та ними теж харчувалися; ловили ворон. А коли вже наливалось жито, крадькома зривали і їли недостиглі зерна. В цей час я була дівчинкою дев'яти років. Сім'я в нас була невелика, було троє дітей. Була королева і було легше.

АТАМАНЕЦЬ Олексій Петрович, с. Нове Село Ярмолинецький район

Записала Жибутовська Л.А., зав. бібліотекою с. Нове Село, 13.06.2007 р.

В нашому селі не було такого страшного голоду, як на півдні. З речами люди приходили в Нове Село і їх міняли на продукти. В той час мені було 15 років. В мене були дві сестрички. Одній - 10 років, іншій - 12. Всі разом ходили в поле під Пільний Олексинець збирати замерзлу картоплю, яку потім приносили додому, сушили її на печі, потім розтирали в муку і пекли з неї картопляники. В селі вмирало порівняно небагато людей. Коли приходили люди з різних областей, в яких не було запасів продуктів, вони обмінювалися. Потім люди вже самі нічого не мали, ледве перебивалися. Стали частіше помирати старі люди. Вони віддавали своїм дітям останню їжу, а самі пухли з голоду. По селі були в більшості великі сім'я і, звичайно, їм приходилося дуже важко. Колгосп допомагав тим сім'ям чим міг. Я ходив на буряки, де давали невеликий обід, якийсь суп або кашу. В травні, як тільки вилуплювалися воронята і покривалися пухом, люди ходили в ліс, збирали по гніздах цих воронят і вдома варили.

ЧЕРНІКОВА Марія Дмитрівна, с. Нове Село Ярмолинецький район

Записала Жибутовська Л.А., зав. бібліотекою с. Нове Село, 16.06.2007 р.

У сім'ї я була старшою. Сестрі 8 років, брату - 1. А мені - 12. Так що поміч від нас мізерна. А хотіли всі їсти чи пити молоко. Коли появились в лісі гриби і ягоди, діти кидалися за ними. І ми теж. Але люди почали ще більше вмирати, оскільки ягоди і гриби були отруйними, а гриби недовареними. Серед душевнохворих появлялися людодіди. Вночі ходили по хатах чужі люди і забирали чоловіків, жінок. Де вони дівалися - ніхто не знав. Якщо в когось знаходили залишки зерна, то забирали все.

Однієї тривожної ночі постукали і до нас в хату. Батька забрали. Ми з мамою із сльозами на очах просиділи до самого ранку. Через деякий час від голоду і хвороби вмер мій братик. У саду викопали яму і поклали в неї маленьке тіло. Але мати плакала вже не за мертвим, а за нами двома живими, бо вже не мали що їсти. Через два місяця її не стало. Подумали, що краще кинути рідну хату і йти по світу. І люди знайшлися, які нас приютили. Ми до самої смерті будемо вдячні Вірі Іванівні, яка стала нашою

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

другою мамою. В неї було дві доньки, та обом не судилося довго жити. Взимку вони померли. А тут появились ми з сестрою. Віра Іванівна нас приютила і полюбила, бо ми стали для неї як рідні діти.

ГЛАДУН Мотря Василівна, с. Нове Село Ярмолинецький район

Записала Жибутовська Л.А., зав. бібліотекою с. Нове Село, 05.06.2007 р.

Ці роки були дуже жажливими. Це був великий голодомор. В кого ще була корова чи якісь інші сільськогосподарські тварини, тим ще можна було жити.

Була зима. Одного ранку я пішла доїти корову, але худоба вже була здоєна. Ні дітям немає молока і сусідам немає що дати. Люди тоді якось спасалися, допомагали один одному, хто чим міг. А одного разу прийшов якийсь чоловік. Його не можливо було розпізнати, він був весь опухлий. Я аж перелякалася. Пізніше один чоловік вкрав корову, відвів у ліс і зарізав. А м'ясо сховав вдома. Та хтось з села доніс у міліцію, яка знайшла і арештувала злодія.

ХОПТЯР Василь Андрійович, с. Нове Село Ярмолинецький район

Записала Жибутовська Л.А., зав. бібліотекою с. Нове Село, 08.06.2007 р.

В рік голодомору я був на курсах чергових по станції В той рік було дуже важко, але нам давали пайок. Вранці і ввечері давали юшки і 400 гр. хліба. Багато людей тоді вмирати з голоду. На вокзалі у м.Жмеринка виносили, як не десять, то п'ятнадцять трупів. Це були дуже жажливі роки голоду.

СИВОХІНА Ганна Яківна, с. Нове Село Ярмолинецький район

Записала Жибутовська Л.А., зав. бібліотекою с. Нове Село, 10.06.2007 р.

1933-й запам'ятався мені тим, що нарівні з дорослими я, 15-річна дівчина, сапала цукрові буряки і відчувала постійно, що хочу їсти. Вдома не було що взяти з собою в поле. За те, що ми дівчата, дуже рано починали сапати і працювати, правління колгоспу виділило кожній по кілограму пшена. Хоч мало, але якась підтримка до нового врожаю.

Село жило страхом перед тим, щоб не померти. Дехто, правда, заздрило тим, хто вже в могилі. А помирили щодня, іноді, всією сім'єю. Досі не можу спокійно дивитися, як діти не цінять окраєць хліба. Шануйте його, як святиню. Сама ж не бажаю нікому пережити такі важкі роки.

МОНАСТИРСЬКА (Макарська) Ганна Данилівна, 1920 року народження, с. Пасічна Ярмолинецький район

Записав Король О. В., вчитель

Врожай в 1932 році був добрий, але позабирали все. Коли стали забирати по селі, тато взяв бочечку з-під цементу, були колись такі бочечки на 3-4 відра, і вночі на городі під межею вирив яму і запхав туди бочечку і насипав в неї зерна, закрив і закопав, а зверху заклав дерном. Вранці підправив, щоб не було видно. У там не здогадалися знайти. А ходили до однієї хати по кілька раз, поки всього не заберуть. Ходили по кілька чоловік. Мали залізні палки довгі, в кого щось знаходили сховане, то ще й били. Особливо лютували Кароль та Онисюк Іван.

Була вже зима. Батько хворів. А нас в сім'ї було 9 дітей. Прийшли Кароль, Онисюк і ще пару чоловік і сказали до тата, щоб віддавав зерно. Тато каже: "Змилуйтеся вже, що могли забрали! Пожалійте дітей!" А вони почали все перевертати і шукати. В скрині в торбинці мама сховала трішки цукру. То Кароль намацав і каже: "Ти бач, куркулі клятї, ще мак сховали". А потім побачив, що цукор і віддав своїм супутникам, щоб кинути на віз. А в бочці стояла капуста квашена в головках, то він нагнувся в бочку і став вибирати їх з бочки і віддавати, щоб виносили на вулицю. Мама просить: "Не забирай, лиши, бо свята йдуть". Тато каже: "Лиши дітям!" А Кароль відповів: "Нічого, куркулі, ще не виздыхаєте!"

А восени, коли тато ще не хворів, то в нас забрали корову. Де корову сховаєш? І забрали. А була ще свиня. Щоб не забрали свиню, тато її зарізав. Частину роздав родичам, а частину поховав. А через день прийшли комунари і почали шукати свиню. Кароль зняв з руки годинника і показав моєму маленькому братику і сказав: "Якщо скажеш, де тато сховав свиню, то дам тобі ці часи!" А братик каже: "Нема нічого, тільки ноги під печурою!" А там в онучі завенені були свинячі ніжки сховані. Кароль парпнув онучі, але нічого не помітив і посміявся з малого.

Потім прийшли і позабирали в нас всі кури. А одна курка втекла і прийшла додому. То на другий день прийшли і забрали її знову. Братик плакав і казав, що не беріть, бо я хочу яечка. А комунар сказав: "Не плач, як знесе, то я тобі принесу."

На весну 1933-го почали масово помирати люди. Померли і моїх два брати: Женько і Коля. В церкві дзвін не переставав дзвонити. Старші хлопчики раділи, бо їм дозволяли дзвонити в церковний дзвін.

Людей хоронили, скидаючи в ями, без домовин на цвинтарі. Хоронили, хто ще міг ходити і викопати яму. Не було чим вивозити, то людей померлих тягнули на плечах. Пам'ятаю жінка з Магнішівки тягнула на собі свою мертву дочку років 12. Сама, бідна, насилу ноги тягнула. Час від часу клала її на землю і відпочивала, і плакала над дитиною. Притягла її до цвинтаря, а там хтось вже був викопав яму, щоб своїх хоронити, жінка швидко кинула дівчинку в ту яму, оглянулася, кинула на неї кілька грудок землі і швиденько пішла назад.

Люди їли що попало. По селі не можна було знайти собаку. Їли лободу, листя з черешні, ловили в річці черепахи (беззубки). Я сама все це їла. Ще мама казала: "Не варіть довго лободу, то більше буде."

Хто був дужчий, то ходили на заробітки до Прокурова. Білили хати, прибирали в місцевих євреїв. А наша мама часто хворіла і батько був нездоровий.

Навесні треба було садити город. А не було чим. І їсти не було що. Мати збрала нас з братом Васьком, якому було десь років десять, зв'язала в верету подушку і відправила нас в Фаціївку, це десь за Загінцями, бо там можна було замінити бараболю. Ми довго йшли, бо це далеко, дійшли до якогось одного села, там запитали, де Фаціївка, нас направили далі. Ми ще йшли, а потім був дуже сильний дощ, ми змокли і дуже змерзли, були голодні, бо їли ще вчора рано варену лободу. Нас підбрала якась жінка, завела до хати, обігріла і дала нам їсти — по три бараболі, вареної в мундирах. Я смачнішого нічого не їла в своєму житті. На другий день жінка сказала, що в нас якраз садять картоплю, якщо допоможе, то я дам вам стільки картоплі, скільки донесете додому. Ми в неї були цілий тиждень. Ходили садити картоплю. А коли йшли додому, то Васька ніс в мішку два відра бараболі, а я десь півтора. Йшли ми довго і дуже втомилися. Дійшли до долини, де Магнішівка починається, Васька каже: "Я дуже їсти хочу!" Ми кинули мішки, назбирали сухого очерету, розпалили і кинули туди шість бараболин. Вони не спеклися, тільки розпарилися. Ми поїли тієї напівсирої бараболі і пішли далі. А мати вже сплалася за нами, бо думала, що ми десь по дорозі повмирали. Після того ми ще два тижні ходили до тієї Фаціївки, ходили по людях садити картоплю і так заробили собі посадити город.

Я ще бавила в людей дитину, а Васька водив коня заміс на хату місити. А в селі голод лютував. За селом була стара кагата з картоплею трирічної давнини, то люди її всю перебрали. А вона така вже була, що візьмеш в руки і вона розсипається, як сода. Люди виживали як могли, ніхто ні з ким не ділився, бо думали, як самому вижити.

Поля пильнували, не давали збирати колоски, гонили, могли і побити як зловлять. Знаю, що Василь Бащин сторожував, але, щоб когось він бив, то такого не знаю. Гонити, гонив.

В місті на речі продукти не дуже хотіли міняти, треба було відробляти. Пізніше і я пішла в Проскурів до євреїв служити. В колгосп люди не хотіли йти, але в 1933-му вже мушили йти, бо там давали їсти. Хто був в полі, то варили їм гороховий суп. Займалася цим Параска Бараниха.

КОПЕЦЬКА Емілія Іванівна, 1928 року народження, с. Пасічна Ярмолинецький район

Записали Тарадай З. В. і Гончарук О. М.,
вчителі Пасічнянської ЗОШ, 12.01.2008 р.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Голод пам'ятаю. До нас прийшли в день. Приїхали машиною. Витрасали все. Батько висипав на піч мішечок вівса і посадив нас на нього. Комунари прийшли, зігнали нас із печі і змели все до останньої зернинки. Пізніше раз у раз навідувалися до нашої садиби з залізними палками і конфісковували, вишукували не було де чого, чи не заховали чого.

В селі, по сусідстві, жили вчитель із своєю сім'єю, комуніст. Коли усі голодували, вимінювали подушки на буханку хліба, рядна міняли на шмат їжі, у них було все: хліб, сир, молоко.

Коли заснували колгосп, то усіх проти своєї волі гнали на роботу. Щоправда там їсти давали, але й тим кого знали, хто був родичем, то отримував щось густіше, а хто не мав знайомства — отримував юшку.

Помирали люди майже одразу, але найгірше почали помирати навесні. Людей по дорозі збирали на віз і закопували в ямі без домовин. Весною, коли виросла лобода, їли лободу, з осету серединки, бур'яни. В містах голоду такого не було. Їжа у містах була. А винні в усьому: комуністи.

МАРМІЙ (Мниця) Станіслава Сафронівна, 1928 року народження, с. Пасічна Ярмолинецький район

Записав Король О. В., вчитель Пасічнянської ЗОШ, 12.01.2008 р.

Я була тоді ще дуже мала. Але пам'ятаю як до нас, до хати, прийшли чужі дядьки з залізними прутами і почали шукати по хаті щось. Мама плакала і казала, що вже все забрали, нічого нема. А вони розвалили лежанку біля печі, шукаючи там сховане зерно, але нічого не знайшли, бо там нічого не було. Я плакала, бо розвалили лежанку, де ми грілися. А було ще в торбинці трішки зерна, десь до одного кілограма, то мама розсипала в хаті на горищі і перемішала все з пилом, щоб не забрали. Але один з тих, що шукали, виліз на горище, позмітав весь пил з зерном, зібрав у веречинку і порозсипав по подвір'ю.

Батька я не пам'ятаю, бо помер, коли я була ще маленькою. Мати залишалася одна з нами, трьома дітьми. Брат Василь, 1920 року народження, сестра Ганна, 1923 року народження і я з 1928 року.

Щоб врятувати нас від голодної смерті, мати залишала нас одних в хаті і на кілька днів йшла пішки найматися на роботу до євреїв до Проскурова. Приносила трішки крупи, хліба. Я була маленькою і дуже хотіла мами. Одного разу я притулилася до віконечка в хаті, виглядаючи маму, а була зима і в хаті не було чим палити. Я заснула і примерзла волоссям до вікна. Сестра помітила це і хотіла мене забрати, але не могла відірвати коси від скла і обрізала їх ножицями.

Навесні ми почали збирати лободу, з липи кору, їли, що тільки можна було.

Одного разу мати знову пішла до Проскурова в найми і довго не було. Брат Василь сказав, що піде назустріч матері, бо якщо ще з день почекає, то помере. Він хитався із сторони в сторону. Він взяв нас за руки і ми з ним дійшли до старої школи. Там він сказав, щоб ми верталися додому, бо ми не годні були йти, а сам, похитуючись пішов дорогою, яка вела на Казимирець (Виноградівка). Так він дійшов до Балакирського лісу, де зустрів маму, яка поверталася з Проскурова, і в темноті, а вже смеркло, злякалася його обдертого і ніби п'яного, а коли впізнала, то плакала і дала йому кусочок хліба, щоб поїв. Потім, коли дійшли до Васильковець, то ще дала кусочок і сказала: "Ти, Васька, відпочинь, а потім помаленьку прийдеш додому, а я піду вперед, погодую сестер, щоб не повмирали, як ми будемо довго йти." Потім мама змушена була йти в колгосп, бо виходу не було, повмирали би, а там давали якусь баланду їсти.

СИВАК Ганна Іванівна, 1924 року народження, с. Пасічна Ярмолинецький район

Записали Тарадай З. В. і Гончарук О. М., вчителі Пасічнянської ЗОШ, 13.01.2008 р.

Звичайно, голод пам'ятаю. Хто в ньому винен не знаю. Ходили по хатах з залізними палками свої ж сільські люди і шукали скрізь, де можна було заховати зерно. Але забирали не тільки зерно, а й худобу, квасолю, картоплю, все, що можна було їсти, навіть деякі речі забирали. Витрасали все із мішків, діжок, з банків. Ходили без зброї, але люди опору не чинили, боялися.

Коли людей почали зганяти в колгоспи, то люди не хотіли йти, але пізніше пішли майже всі, бо робити було нічого. Там давали їсти юшку горохову. Вкрасти щось було неможливо. За крадіжку садили, висилали.

Від голоду люди почали гинути під весну 1933-го. Померлих вивозили родичі, знайомі, ховали без трун в одній великій ямі. Просто навіть по селі збирали тіла і вивозили на цвинтар. Хто як міг, так і виживав. Навіть родичі не допомагали один одному. Кожен думав як вижити самому. Навесні люди почали збирати лободу, бур'яни, варили їх і їли. Пізніше гриби збирали, травилися ними і помирали.

Після того як збирали врожай, то поля сторожували, не давали збирати колоски, залишки городни. Деякі люди ходили по селах вимінювали рядна, подушки на продукти. Ходили в місто Проскурів по наймах, але в місті голодних також вистачало. Мама сиділа в тюрмі, бо не виконала поставки.

ДОРОТЮК Михайло Костянтинович, 1923 року народження, с. Пасічна Ярмолинецький район

Записав Король О. В., вчитель Пасічнянської ЗОШ, 13.01.2008 р.

Заставляли йти до колгоспу. Добровільно йти не хотіли. А коли забирали останнє, мусили йти, виходу не було: або помирай, або йти до колгоспу, бо там давали горохляну бовтанку, і так виживали. Хто вперед пішов в колгосп, того не зачіпали. А решта у всіх забирали все, що бачили. Ходили по кілька чоловік (4-5) з залізними прутами і штрикали ними скрізь, шукаючи сховане зерно. Навіть в хліві, де худоба стояла.

В нас була корова, то ми віддали її сусіду, він був в колгоспі, то в нього не шукали, а потім він її тримав і ділився з нами молоком пополам.

А мама сховала в торбинці борошно в печі, запарпала в попіл. Але і там знайшли. Мати з криком зловила ту торбинку і почала виривати з рук в активіста. Торбинка розірвалася і мука порозсипалася по підлозі. Ходили забирати і вдень, і вночі.

Почали вмирати навесні 1933-го. Рятуючись люди їли все: лободу, дикий щавель, трирічну бараболу. Пам'ятаю дорогою на Шарівку йшли люди з Умані до Західної України, рятуючись від голоду, просили їсти і так і вмирали попід рови."

МАКАРСЬКА Марія, 1922 року народження, с. Пасічна Ярмолинецький район

Записав Люховець В.В., зав.бібліотекою с.Пасічна, 10.08.2007 р.

Ходили малими по полях, збирали гнилу, мерзлу бараболу, вдома мама перетилала і на сковороді смажила щось схоже на бліни. Їли юшку зварену з жому. Влітку їли лободу.

ТАРАДАЙ Текля Якимівна, 1922 року народження, с. Пасічна Ярмолинецький район

Записав Сковера А.П., вчитель Пасічнлянської ЗОШ, 12.01.2008 р.

Так, пам'ятаю 1932-1933 роки, був голод. Причиною голоду було те, що тодішня влада забирала у людей весь урожай. Ходила по селі група людей — односельців. Тоді цю групу від 3 до 5 чоловік називали "комісія" або "бригада". У них не було ніяких документів на збирання продуктів. У нашому селі у цю "бригаду" входили Король Ганна, Ярмогениха, Мойсеїха, Федчишен М. Доносив на людей Канюк Андрій. Чи платили йому за це? Не знаю, але думаю, що так, бо чого б він так старався. По хатах ходили щодня, по 2-3 рази на день. Приходили 3-4-5 чоловік все в хаті перевертали вверх дном. Забирали усе до останньої крихти. Забирали одяг, худобу, коней, вози, плуги. У нас знайшли зерно у рукаві кожуха. Забрали, а бабусю арештували і засадили у в'язницю на 2 роки. Люди намагалися дещо приховати: закопували в землю на подвір'ї, городі, в хаті під припічком, на горі. Але знаходили скрізь і все

забирали. Шукали за допомогою залізних шпилів, якими штрикали землю. Не можна було збирати у полі залишки колосків та городини. Був закон про "п'ять колосків". За цим законом людей, які підбирали 5 і більше колосків, садили до в'язниці. Хто був у колгоспі, їм було легше, бо їм варили їсти прямо в полі.

Не голодали і ті, хто ходив по селі і забирали останнє в інших.

Поля і колгоспні комори охороняли односельці Стефан Мниця, Павло Квасниця. Добровільно йти в колгоспи люди не хотіли. Але їх примушували. Виганяли з хатів, забирали все нажите, було що й руйнували (розбирали) стодоли, хліви. Люди ніяк не могли оборонятися.

Худоби не можна було сховати ніде, а от теляток малих різали, щоб в колгосп не віддати.

Рятувалися як могли. Їли лободу, бруньки з липи, гнилу картоплю. Голодували всі, та найгірше було дітям-сиротам. Держава про них не піклувалася. Ходили, жебракували, помирали на дорозі, на ровах.

В місті такого голоду не було. Можна було вимінати лахи на харчі. Люди мало це робили, бо не було що мінати.

Люди вмирали кожного дня, кожного дня хоронили від одного до декількох чоловік на сільському кладовищі. Хоронили сусіди, ті хто міг ще стояти на ногах. Їм ніхто нічого не платив. Хоронили на старому кладовищі. Скоро там все заросло і тепер точного місця не знаю. Зараз у церкві згадують цих померлих, а раніше не згадували. В селі є церква. Відноситься до Московського патріархату. Біля церкви встановили хреста померлим від голоду. Розповідала про голод своїм дітям, внукам, сусідам. Винним у загибелі цих людей вважаю тодішню владу, Сталіна.

ШКЛЯР Розалія Петрівна, 1928 року народження, с. Пасічна Ярмолинецький район

Записав Сковера А.П., вчитель Пасічнлянської ЗОШ, 13.01.2008 р.

Мені було 4 роки, але я добре пам'ятаю ці голодні роки. Влада забирала весь урожай. По хатах ходила бригада з 4-5 чоловік. Тоді я жила на Магнишівці. До хати прийшла "бригада": Мороз Ф., Бородій Г., Козак А. Розбили жорна, забрали останню пригоршню зерна. Документів при собі вони не мали, не мали і зброї, мали тільки залізні шпилі, щоб шукати ними закопані харчі. Ходили вдень по 2-3 рази на день. Заховати харчі не можна було ніде, знаходили скрізь.

Хто був у колгоспі, давали їсти, варили в полі. Хто не був у колгоспі, в того забирали не тільки продукти харчування, а й одяг, скрині, коней, корів, плуги, борони. У нас розібрали нову дельовану стодолу і вивезли десь аж у Слобідку (продали туди). Не до-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

зволяли збирати у полі залишки городини, колосків. Був закон про п'ять колосків. За цих п'ять колосків кидали до в'язниці. Колгоспні поля і комори охоронялися. Охороняв Бриндак Іван. Добровільно люди не хотіли йти в колгосп, їх примушували. Виганяли з хатів, забирали все, що тільки можна було взяти. Нічого не можна було заховати.

Люди мерли з голоду. Вимирали старі, молоді, діти. Про сиріт ніхто не піклувався. Вижити зуміли ті, в кого була корова. Вони і допомагали своїм родичам. Не голодували і ті, хто ходили і забирали все в людей.

Люди рятувалися як могли: їхали в місто, наймалися на роботу за харчі; їли лободу, листя липи, ловили жаб. Одного дня мама принесли кусок м'яса із дохлого коня. Яке воно було нам смачне. Можна було міняти щось на їжу у місті, але вже не було що міняти. Чула про "торгсін", точно не пам'ятаю, але це були місця, де золото міняли на харчі. Але в кого ж селян було те золото. Члени "бригад" шукали його навіть у жіночих косах, в кого розраховували знайти.

Померло людей багато. Точного числа ніхто не знає. Хто їх тоді рахував. Було таке, що мертві сім'ї з 1-2 чоловік були у хатах аж поки не починали розкладатися. Поки там хтось про них згадав. Випадків людодіства у нашому селі не було. Хоронили щодня, хоронили сусіди, ті хто ще міг рухатися. Ніхто нікому не платив. Хоронили на кладовищі, де саме не пам'ятаю. Зараз померлих згадують у костьолі, а раніше ні. В селі є церква. На території церкви є хрест померлим від голоду.

Розповідала про голод молодим людям, племінникам. Винним в усьому цьому був Сталін, влада.

Ліпипса Марія Антонівна, 1919 року народження, с. Пасічна Ярмолинецький район

*Записала Макарська Т. В., вчитель
Пасічнлянської ЗОШ, 13.01.2008 р.*

Я пам'ятаю про голод у 1932-1933 роках. Причиною було те, що урожай забирала влада. В селі знаходилися люди, а саме Бородій Семен, Козак Андрій, Мороз Фросина, які відбирали у людей вирощене в полі, городі. За це влада давала в нагороду 50 руб. за те, що доносили на сусіда, який дещо приховував. Ті що приходили відбирати ніяких документів при собі не мали. Неслухняних карали, або висилали, зброї при собі не мали, та й люди не боронилися.

Будь-якого харча, чи продукту приховати не можна було. Стакан пшениці було сховано в рукав і то знайшли і забрали. До хати приходило 2-3 чоловіки, ще до них пристосовувалася Король Антоніна. Заховати продуктів не можна було ніде, тим хто йшов в колгосп, давали похльобку. Забирали з двору все. Про закон "П'ять колосків" не чула, але за 5 колосків знайдених на полі судили. За полем слід-

кував Данюк Петро. Вночі з братом пішли знайшли жменю колосків, догнав і забрав, але не видав. В колгосп люди не дуже хотіли йти, але їх заставляли, вигонили з хатів, забирали все нажитте.

Помирати з голоду почали в 1933 року. З села сиріт не забирали в "патронати". В селі дехто виживав, тоді коли він якось чимось хитрив. Люди один одному не помагали, хіба тільки родичі.

Щоб вижити люди їхали в найми, в місто, на заробітки, споживали їжу з рослин, ягід, коріння; листя липи, лободи, кропиви: тварин диких не їли. Людей в селі вимерло дуже багато, але скільки точно не знаю. Хоронили померлих від голоду на кладовищі. Поминають їх на "Проводи", "Зелені свята".

ЛИСА Антоніна Тимофіївна, 1925 року народження, с. Пасічна Ярмолинецький район

*Записала Макарська Т. В., вчитель
Пасічнлянської ЗОШ, 18.01.2008 р.*

Я дуже пам'ятаю голод 1932-1933 рр. Це був дуже страшний голод, тому що весь урожай забирала влада. Приходили свої жителі села: Бородій Семен, Гоцалюк Гаврило, Кащен Антон і забирали все до зернини, вирощене на городі. За це вони одержували винагороди, за кожне донесення отримували 50 руб. Ці люди не мали ніяких документів на збирання продуктів. Не пам'ятаю, що ці люди били, чи арештували, зброї вони не мали, і люди не боронилися. Приховати хоч що-небудь не вдавалося. Мама сховала миску жита в печі. Миша вибігла з печі і жито знайшли. В колгоспі працювали, але їсти мало давали, забирали всі речі, а про худобу і мови не було.

Про сталінський закон не чула, але за 5 колосків судили, не дозволяли жодного колоска з поля взяти. Я з сестрою сиділи в себе на городі і жували зерна і так вижили. Заставляли йти в колгосп.

Вигнали нас з хати, то жили в діда в старенькій дідовій хаті, а потому Лисий Адоля вигнав і з тої хати і жили в Маниківцях по найму.

Приходили вдень, коли раз, коли два рази. Мамово почали помирати в 1933 році. Залишалось багато сиріт, але на них ніхто не звертав уваги. Не голодували тільки ті, хто був донощиком. Рідні хоч чим-небудь помагали один одному, їли, що прихоридилося: лободу, листя липи, жаби.

Точно сказати не можу скільки людей померло в селі, але дуже і дуже багато. Всіх померлих ховали на кладовищі, але клали в одну яму. На кладовищі є те місце, де ховали покійних. Померлих згадують на "Проводах", "Зелених святах", в церкві, яка є в селі.

ФЕДЧИШИНА Віра Степанівна, 1919 року народження, с. Пасічна Ярмолинецький район

*Записала Макарська Т. В., вчитель
Пасічнлянської ЗОШ, 17.01.2008 р.*

Голод 1932-1933 рр. дійсно був дуже страшний, відбирали все до крихітки, не було різниці де вирощене чи на городі, чи в полі. Люди, які відбирали були із свого села: Бородій Гнат, Козак Андрій, Гоцалюк Гаврило, Кашен Антон. Ці люди були донощиками звичайно отримували нагороди. Будь-яких документів не показували, ходили по 3-4 чоловіки разом, приходили в день по 1-2 рази. Сховати не можна було абсолютно нічого. Пам'ятаю: через дорогу в підвалі закопали трошки зерна, знайшли, а сестру вдягнули в мішок, вивели по всьому селу і били палкою. Зброї вони не мали, але люди боялися і не боронилися. Хто в колгоспі працював теж їсти давали мало і заставляли йти в колгосп, з хати і подвір'я забирали все, приховати не можна.

За 5 колосків судили. Масово почали вмирати люди в 1933 році. На сиріт ніхто не звертав уваги. Не голодували ті, хто доносив. Хто як міг, так і виживав. Їли їжу з рослин, з гнилої картоплі жарили бліни, їли жаби. Щоб вижити, люди йшли в місто, йшли в найми, на заробітки. Людей померло дуже і дуже багато, але скільки точно назвати не можу. Померлих ховали на кладовищі, в одній ямі. Ховали сусіди, родичі, ніхто за це не платив.

Місце похованих людей голодомору збереглося на кладовищі і до цього часу. Померлих згадують на "Проводи", "Зелені свята", в церкві. В селі є церква, яка відноситься до Московського патріархату.

ІВАНОВА Марія Григорівна, 1924 року народження, с. Перегінка Ярмолинецький район

*Записала Туз Олена, учениця 7 класу
Перегінської ЗОШ, 19.01.2008 р.*

Народилась Марія Григорівна у 1924 році. Перші роки жила з матір'ю і бабусею, бо батька забрали служити на фронт, звідти він і не повернувся. Батька вона бачила лише на фотокартках. Мати багато працювала в колгоспі дояркою. В 1932 році слалися жажливі події, людей почали морити голодом. По селі ходили активісти, які забирали з хати усю їжу, коли хтось і десь сховав обов'язково знаходили. Поки уряд відправляв зерно за кордон, люди вмирили з голоду. В сім'ї найчастіше виживала одна людина. Найбільшими жертвами голодомору стали діти. Більша частина дітей не ходила до школи. Померлих людей збирали на підводи. Навіть коли людина була жива, але безсила, бо була голодна, то її забирали разом із померлими, і всіх разом скидали у одну яму. У лютому 1933 року до них переїхала жити мати з дочкою. Але марно їхали сюди, тому що тут теж не було що їсти. У березні померла сестричка Марії Григорівни, їй було лише 5 років. Вона не кричала, не вередувала, а лише тихо просила їсти.

У матерів не було ні сил, ні коштів, щоб поховати своїх дітей. Деякі з них бачили, що дитина їх вже не виживе, прискорювали їх смерть.

Цей голод забрав багато життів. Все це було створено Сталіном, це його довічний гріх, злочин якому ніколи не буде виправдання.

КОХАНСЬКА Ганна Андріївна, 1918 року народження, с. Перегінка Ярмолинецький район

*Записав Остяк Максим, учень 7 класу
Перегінської ЗОШ, 19.01.2008 р.*

Мої рідні батько і мати померли від голоду на весні 1933 року. Нажаль багато я вже не пам'ятаю, але все ж таки трішки розповім. Я боялась раніше розповідати через страх за своїх дітей.

За рік до смерті батьків комуністична влада відібрала у нас все майно, і вигнала нас із села. Ми викопали в лісі землянку. Щоб вижити їли ховрахів, змії, яйця птахів. Влада навідувалась до нас час від часу. Вони забирали будь-яку їжу. На моїх очах померли обоє батьків. Я зайшла в землянку і побачила лежачу маму. Я заплакала і почала лити молоко з пляшки їй у рот, але батько сказав: «Доню їй це вже не допоможе». Тато після цього став марити і хропіти. Я прошу: «Тату не храпи». Він помер на другий день після мами. Ми з братиком залишились посеред мертвих батьків. Скільки це тривало - не знаю. Потім нас забрали у ясла. Братика положили на землянку підлогу коло пічки. Він помирав, з його опухлого тіла виділялась рідина. Брат помер. Його завернули в одіяло і похоронили поряд з яслами.

ЮСЬКОВА Фросина Яківна, 1925 року народження, с. Перегінка Ярмолинецький район

*Записала Верхогляд Олена, учениця 7 класу
Перегінської ЗОШ, 20.01.2008 року*

У 1932 році, коли почався голодомор мені було 7 років. Спочатку було не дуже важко, але коли почали ходити активісти і забирати всю їжу з будинку, то кількість населення в селі значно зменшилась. У 1933 році той хто не був колгоспником, вважався ворогом. Колективізація призвела до падіння продуктивності сільського господарства.

Вдома варили лободу, кору дерев, щоб тільки не померти голодною смертю. Особливо було важко взимку, коли не було що їсти і у що вдягнутися, не було в чому йти до школи.

Я разом з мамою влітку сапала на колгоспному полі. В кінці літа вони жали пшеницю. Їхню роботу дуже контролювали. І якщо хтось із селян вкраде декілька колосків, і заховає у косу, то колоски обов'язково знаходили, а людину засуджували.

ТУЧАНСЬКИЙ Йосип Йосипович, 1922 року народження, с. Перегінка, Ярмолинецький район.

*Записав Остяк Максим, учень 7 класу
Перегінської ЗОШ, 21.01.2008 р.*

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Я з болем в серці згадую ті роки. Події тих літ були схожі на війну, тільки війна не приносила стільки болю. Двадцять тисяч людей вмирало кожен добу. Люди боролися за своє життя, але не кожному це вдавалося. Вони їли лободу, кропиву і різні трави. Навіть були випадки коли люди їли кішок і собак.

Я вже погано пам'ятаю, адже пройшло стільки багато років. Але в нашій сім'ї була корова і тому ми вижили. Хоча й корова не давала багато молока, але хватало, щоб не померти. Пам'ятаю, як сусідські хлопчачки заглядали за склянкою молока. Моя мати була доброю жінкою, жаліла чужих дітей, як своїх і частувала їх молоком. Пройшли роки і ми не раз з однолітками зустрічались і згадували, як було важко вижити в ті страшні роки.

Таких людей вже залишилось мало. Під час розповіді у Йосипа Йосиповича з очей котились сльози, тому що багато його друзів, родичів помирали молодими. Він вижив і знайшов себе в житті, тепер на схилі років виготовляє вироби з дерева, і надіється, що таке страхіття ніколи не повториться.

ЮНЧИК Ганна Романівна, 1918 року народження, с. Перегінка, Ярмолинецький район.

*Записала Панюшкина Юлія, учениця 7 класу
Перегінської ЗОШ, 21.02.2008 р.*

Голодомор почався ще у 1932 році. Люди збирали урожай непоганий, але увесь хліб відбирали, вивезли ніхто не знає куди. У людей забирали все, що в них було, навіть квасолю з горшків витрясали.

Люди вмирали з голоду. Рятувалися хто, як міг. Їм доводилося їсти листки з кропиви, лободу, листки з липи. Від голоду люди пухли, кожного дня вмирало понад 20-25 чоловік.

Оскільки люди вмирали і пухли від голоду, то ховати їх було нікому. Скидали їх в одну яму і закидали землею. Люди ходили по полях і збирали глину, землю і їли її. Ділилися зі своїми рідними.

МИХАЙЛОВА Ганна Петрівна, 1926 року народження, с. Перегінка, Ярмолинецький район.

*Записала Трачук Вікторія, учениця 7 класу
Перегінської ЗОШ, 18.02.2008 р.*

Ходили по хатах і забирали абсолютно все. Через них у 1933 році померла моя сестричка, їй було лише три роки. Вона не кричала, не вередувала, а лише тихо просила їсти... Недалеко від нашого села був спиртовий завод, біля якого знаходилися ями, куди зливалася барда. Голодні люди набирали барду в торбинки, тут же їли її, але від кольок багато хто помирав на місці. Трупки везли на кладовище і заривали, як худобу... Ці безжальні люди переганяли зерно на спирт – це при такому голоді!

Голод почався ще у 1932 році. Врожай був не-

поганий, але увесь намолочений хліб забрали... В поле нікому було виходити, люди помирали, як мухи... За день помирало до 20 душ. Не було кому ховати...

Коли мені було 7 років, мене за колоски осудили на 5 років тяжких робіт. Рідні пухли від голоду і померли на моїх очах. Одне рятувало: миші наносили в норки запаси. Тоді були дуже важкі часи... Тож так був геноцид!

Півсела вимерло за одну весну. Сім'я наших сусідів, де старші діти поїли менших... А вони були мої друзі-однокласники, які виявляли неабиякі здібності у математиці, до школи більше вже не прийшли. Не було чого їсти, і люди їли один одного... І то було дуже-дуже страшно. То довічний Сталінів гріх, злочин, якому ніколи не буде виправдання, прощення... І я гадаю, що з цим погодяться всі!

КРОХМАЛЬ Ганна Федорівна, 1927 року народження, с. Перегінка, Ярмолинецький район.

*Записала Почуприн Наталія, учениця 7 класу
Перегінської ЗОШ, 18.02.2008 р.*

Важко жилося у селі кожній сім'ї. Від голоду люди вбивали людей. Померлих людей забирали підводою, а людей, які були ще живі благали, але марно, їх теж забирали і всіх разом скидали у яму. Найбільше загинуло дітей і старих. Дуже важко було жити. Не було, що їсти, не було у що вдягнутися. Все літо зранку до вечора я працювала з мамою у колгоспі. Восени, зимою і весною ходила в школу. Селом ходили люди, які конфісковували всю їжу з будинку. В цей період людей вмирало найбільше. У моїй сім'ї загинули дідусь, бабуся, брати і сестри. Їли ми все, що траплялося.

Моя менша сестра хотіла їсти. Я казала їй, що зараз зварю їсти, але варила чисту воду. Ніде не було ні крихти, ні насінини... Сестра померла. Люди хотіли вже швидше померти, щоб не бачити муки людей і самим не страждати. Ті, хто вижив підірвали своє здоров'я. В їх душах назавжди осів страх голоду. Вони ніколи його не забудуть.

САВІН Михайло Якович, 1920 року народження, с. Правдівка, Ярмолинецький район.

*Записала Сороката Ліана учениця 10 класу
Правдівської ЗОШ, 14.11.2007 р.*

У нашій сім'ї до голодомору було шестеро чоловік, а після нього залишилося лише троє - померли з голоду.

У ті страшні часи люди рятувалися гнилою картоплею, гнилим жомом, ловили собак, котів, збирали равлики у лісі, черепашки у річках і ставках, варили лободу. Йшла справжня битва за виживання. Голодні і холодні люди сварилися, билися за їжу. Кожен шукав хоч крихту хліба. Якщо і щось втрапили, то хо-

вали хто куди міг: в соломі на горище, закопували в землю пляшки наповнені пшеницею. Бувало й таке, що інші викопували цей дорогоцінний на той час скарб, а та сім'я залишалася ні з чим. Але й і це не допомагало вижити. Бувало за день помирало 5-10 людей. Найстрашніше було бачити, як одного разу хоронили десь до 15 чоловік. Кругом стояв крик і плач голодних і знесилених односельців. Тієї лютої зими було дуже холодно. Люди не мали у що одягнутися і взутися. За одяг слугувало якесь дрантя, а взуття було солом'яне. Всі жили, немов у страшно-му сні, намагалися вижити, щоб не померти.

СОРОКАТА Франя Тимофіївна, 1927 року народження, с. Правдівка Ярмолинецький район

Записала Сороката Ліана учениця 10 класу Правдівської ЗОШ, 14.11.2007 р.

Сільська рада забирала хліб, не лишаючи навіть на посів, забирала насіння до зернини. Чим ми мали сіяти — партійці говорили, що то не їх діло; коли батько говорив їм, що це не законно, то вони відповідали, що вони — самі закони й самі власть. Серед партійців були жителі нашого села. Одного разу до нашої хати увійшов такий «партієць» Боднарівський, імені вже не пам'ятаю, та й до моєї мами, а тата на той час вдома не було: «Давай золото!» і кинувся з лопатою під припічком копати. Мама боялася щось казати, бо ми на той час не були в колгоспі, та й вийшла із хати мовчки. А він зрозумів, що вона пішла ховати те золото, та й слідом за нею. Я перелякана, голодна, з опухлим животом, шестирічна дівчинка, сиділа біля постелі, бо на неї не мала сили залізти. А тата все ж таки ці катюги в 1947 році репресували.

РУДИК Броніслава Петрівна, 1927 року народження, с. Правдівка Ярмолинецький район

Записала Сороката Ліана учениця 10 класу Правдівської ЗОШ, 14.11.2007 р.

Мені тоді було десь років 3-4, але я ще дещо пам'ятаю. Був голод і їсти в хаті нічого не мали. У мене була старша сестра Франя. Ми з нею рвали лободу, а мама пекла нам з неї якісь млинці. Інколи їли сиру лободу, але від неї швидко пухли. Ще ми зривали квітки акації, збирали якісь гнилі буряки, а на колгоспному полі - торішню шерхлу картоплю. Тим і жили. Їжу тоді дуже економили.

Одного разу пішла мама у якесь село, а батько зробив нам на вечерю якусь бовтанку і поставив зверху на піч, а сам кудись вийшов. А нам із сестрою їсти хочеться. Піч була для нас дуже високою. Як стали ми на неї залазити, то кусок її й завалили і вся та бовтанка вилілася на землю, бо підлоги в хаті не було. Сидимо знову голодні. Аж тут приходить мама і приносить буханець такого чорного хліба, що те-

пер його й ніхто не їв би. Як ми вже раділи, що кожному дісталось по його окрайцю.

Не тільки їсти, але й вдягнутися не було у що. Якось пішла мама на базар і купила там якісь штани. Прийшовши додому, попоролла їх. Ногавиці служили за рукава, доточила чимось низ і вийшло мені таке плаття.

Це були ті роки, коли в сім'ї ще всі були живі. Через кілька років і до нашої завітала біда - я залишилася круглою сиротою. Їсти не було що і я пішла шукати якусь роботу. Пішла на ферму доїти корів, а їх було аж 12. З непривички пальці терпли й пухли так, що нічого не могла робити. Та згодом звикла. У сусідньому селі жила сім'я вчителів-євреїв, яка взяла мене до себе наймичкою (жили вони трішки заможніше). Завдяки цим добрим людям я і пережила страшне й голодне лихоліття.

КУШНІР Віра Дмитрівна, 1921 року народження, с. Правдівка Ярмолинецький район

Записала Сороката Ліана учениця 10 класу Правдівської ЗОШ, 15.11.2007 р.

Рятуючись від голоду, люди ходили потайки на колгоспне поле збирати колоски. Якщо когось сторожі ловили, то за 200г пшениці штрафували чи садили до в'язниці. В хатах було холодно - люди не мали чим топити в печах. У лісах збирати дрова заборонялося, то люди збирали стерню на полях, бадилля кукурудзи, сушили кізяки, що хоч би якусь страву приготувати і теплий дух у хату впустити.

ФЕДОРОВИЧ (Сторожук) Зінаїда Миколаївна, 1918 року народження, с. Правдівка, Ярмолинецький район.

Записала Сороката Ліана учениця 10 класу Правдівської ЗОШ, 16.11.2007 р.

Біда була в селі чорна. Люди пухли з голоду щодня. Вранці прокидалися із думкою: «Чи всі ще живі?» Я була в роки голодомору напівсиротою, батько помер, коли я ще була п'ятирічною дівчинкою, мама, яка важко працювала, і маленький братик Петро.

У нас був клаптик землі, не пам'ятаю вже точно скільки. Обробляли її, то мали якусь городину. Був кінь, сільськогосподарське знаряддя, які ми віддали у колгосп. На щастя, вдома залишилася корова. Вона і рятувала від голоду не тільки нас, а ще й сусідів. Вранці піде мама подоїть корову, дасть нам з братиком попийти молока, а потім їмо затирку з лободи. Решту молока несе сусідці Хрущ Наталі, бо в неї було багато дітей. Так і жили ми всі разом із сусідами, як одна велика родина. В той час треба було триматися купи, щоб вижити. Я допомагала мамі по господарству поратися, біля землі працювати.

Але було дуже важко, бо в сім'ї не було господа-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ря. Голод і хвороби виснажували людей, більшість яких не виживали. Прийшли вони і до нашої оселі. Захворів мій братик, а в селі фельдшера не було.

Мама ходила за ним до сусіднього села, але нічого не допомогло Петрику. Згодом він помер, В той час в селі кладовища не було і люди хоронили близьких у сусідній Шарівці. Там покоїться і наш Петрусь. Шануй, правнучко, хліб, бо він основа людського життя!

ЦВІГУН Олена Яківна, 1926 року народження, с. Правдівка Ярмолинецький район

*Записала Сороката Ліана учениця 10 класу
Правдівської ЗОШ, 17.11.2007 р.*

У той страшний голодомор мені було 5-7 років, але в пам'ять вони вкарбувалися навічно. У сім'ї я була єдиною дитиною, але їсти нічого не мала. Поле не сіялося, бо не було чим - все забрали «совєти». Ледве пережила наша сім'я люту зиму. З настанням весни закінчилися і ті мізерні продуктові запаси, які були в родині. Рятувалися хто чим міг: їли хопту, гнилу картоплю. Поля в селі були засіяні зерновими, а люди пухли від голоду. В жнива ми мені якось вдалося вкрасти трошки колосків. Мама його потайки обмолотила і спекла паляницю. Це було у нас справжнє свято. Ніхто із членів родини не зронив додолу й кришечки. Люди вмирили покотом. Їх не хоронили, як тепер, а замотували у верети і клали до могил. Були такі випадки, що вимирала вся сім'я. Наша сім'я якось ще перебивалася з харчами. А ось пригадую випадок, що трапився у наших сусідів. Молода сусідка мала маленьку дитину і всю їжу, яку могла дістати віддавала дитині, а сама зовсім нічого не їла. Знесилена голодом жінка була у такому стані, що ледве не з'їла свою дитину. Добре, що сусідам вдалося її врятувати. Довго жителі відходили від цього страшного випадку.

ЧЕРНЮК Броніслава Войтківна, 1923 року народження, с. Правдівка (Вовчої) Ярмолинецький район

*Записала Сороката Ліана учениця 10 класу
Правдівської ЗОШ, 18.11.2007 р.*

У той чорний голодний 33 мені було 10 років. В селі почався дуже страшний голод, якого я не бажую усьому людству. Щоб вижити, люди вбивали котів, собак інші тварини, які тільки можна було б з'їсти. Варили лободу, злегка посоливши.

Я жила з батьком і мачухою та з трьома братами і сестрами.

Одного разу мачуха прийшла з роботи і попросила мене піти на поле за річкою назбирати колосків. Взуття у мене не було, то я з радістю побігла босоніж. Тільки почала їх збирати, як ззаду бригадир шмагнув мене по спині нагайкою. Я - навтьоки

додому. Прийшла знесилена, перелякана.

Але раз мачусі вдалося назбирати тих дорожчих колосків. Втішившись, що нарешті, в хаті буде хоч яка паляниця, почали молоти зерно на жорнах. Але на нашу біду, йшли повз хату голова колгоспу та голова сільради. Почули, що в нашій хаті жорна мелють — зайшли до оселі і побили жорна. З тих пір пшеницю чи жито ми варили, як кутю. У мене була сусідка, яка з голоду спекла свою дитину і з'їла її, але й сама незадовго з голоду і холоду померла.

З усіх голодомор пережила лише я одна. У мене була подружка, дівчинка-єврейка Манля, яка допомагала мені вижити, коли я жила вже самотньою. Вона щодня приносила мені булочку, потай від батьків. А в суботу я топила у них піч і за це вони мене годували.

ЖУРБА Василь Іванович, 1924 року народження, с. Проскурівка Ярмолинецький район

*Записала Смеречинська Н.В., вчитель історії
Проскурівської ЗОШ, 17.01.2008 р.*

Люди голодували, збирали гнилу картоплю, їли бурячиння, лободу. Все це варили, а потім їли. Бур'ян, перій збирали і сушили, а пізніше пекли хліб. Використовували в їжу і цвіт акації, з нього пекли коржі. Ходили люди по під яблунями та збирали «квасниці» - це такі квасні маленькі яблука.

Мені тоді було 8 років, я з братом і сестрою ходили в хаті по горі шукали квасолю, яка може десь закотилася під стріху. У нас у всіх були попухлі ноги і живіт, в мене попухли тільки ноги. В нас не забрали корову, то ми варили щавій на молоці. Всі сусіди на вулиці ховали усе що можна їсти: зерно під землю, в будинках під підлогу, але енгебісти знаходили і там. Більшість людей на нашій вулиці померли, але наша сім'я вижила.

ЗЕМЛЯК Явдокія, 1920 року народження, с. Проскурівка Ярмолинецький район

*Записала Смеречинська Н.В., вчитель історії
Проскурівської ЗОШ, 18.01.2008 р.*

У 1933 році було стільки горя, що й на воволій шкурі не спишеш... Ми змушені були їсти собак, котів, щурів, трупи коней, листя і кору дерев. Моя мати, як і інші ходила по городах у пошуках бодай якоїсь пригнвшої повійки, щоб замішати там маленькі плячки. А ми просили хліба. Були поміж нас й такі, що з усього того горя вбивали своїх дітей. Всяке траплялося. Був один випадок, про який я не можу спокійно розказати. Це було в неділю... Він, такий гарненький, блакитноокий постійно бігав до неї, бо вона пригощала його молочком. Та ось одного разу пішов, а додому нема! Кинулися батьки, питають – вона зам'ялася, язик заплітається. Почали шукати – в казані тільки нігтики плавають...

Помирали в основному діти. Ми - на високих ніжках з величезними животами. В селі ніхто не плавав, не кричав, не скаржився. Я вдячна Богу, що він подарував мені життя, що я маю можливість жити зараз в достатку.

ТРАЧ Броніслава Юліанівна, 1922 року народження, с. Проскурівка Ярмолинецький район

*Записала Смеречинська Н.В., вчитель історії
Проскурівської ЗОШ, 24.12.2007 р.*

У 1932 році на селян поклали великі податки: на землю, на худобу, на урожай. Люди не могли все це сплачувати. Сільське керівництво організувало бригади, які ходили по дворах тих селян, що не могли сплатити податки. Вони забирали все: зерно, квасолу, кукурудзу, картоплю, яйця, кури, худобу.

В цій час організували колгосп і примушували людей віддавати коні, землю, інвентар. Були такі, що залякували: «Якщо підеш в колгосп – віддасиш душу Дияволу». У моїх батьків було 2,5 га. землі. Небагато зерна батькові вдалося сховати. Взимку нам з голоду попухли ноги, але ми вижили. Хто був в колгоспі, їм давали кожного дня по 0,5 літра баланди. Людей, що не пішли в колгосп засудили і відправили на заслання. З відти вони не повернулися. Мої батьки забрали корову, коня, землю. Навесні появились лопушки, лобода, кропива. Дехто мав корову, жити стало легше. Люди ходили по селах міняли одяг на харчі. Дожили до жнив, тоді стало легше. Збирали колоски і ховали їх, ділили щоб вистачило всім.

ГЕРАСИМОВА Ганна Михайлівна, 1924 року народження, с. Проскурівка Ярмолинецький район

*Записала Смеречинська Н.В., вчитель історії
Проскурівської ЗОШ, 25.12.2007 р.*

У нашій сім'ї було 5 дітей. Частина керівництва в колгоспі були євреї вони забрали в нас жорна. За податок задирали продукти: зерно, картоплю, кукурудзу. Їли бурячиння, лободу, щавій, бараболу, бузину.

В колгоспі працювала з 12 років. За це один раз в день нам давали баланду. Бабка Ірина робила горшки, і носила їх міняти по селах. Свого чоловіка вона продала якійсь жінці за пуд жита. Дід там побув 6 місяців і повернувся назад. Потім вона знов його продала, він знов повернувся. Частина людей взяли на Донбас на роботу. Люди з сусіднього села Андріївка ловили дітей і їли. Люди їли горобців, котів, псів. Набідувалися ми дуже, що й згадувати страшно.

САПОЖНИКОВА Євгенія Петрівна, 1914 року

народження, с. Проскурівка, Ярмолинецький район

*Записала Смеречинська Н.В., вчитель історії
Проскурівської ЗОШ, 26.12.2007 р.*

Мої батьки були куркулями і їх вигнали з хати. Чоловіка засудили на 10 років тюрми в Караганду. За те, що він вкрав в колгоспі жменю вівса. Маленьку дитину лишила свекрусі і пішла працювати в колгосп. Сусідка приносила кусочок хліба, щоб дитина не померла. В іншій сусідки була корова, в неї просили молока, але вона не дала. Часом в колгоспі давали муку, то ми сірниковою коробочкою ділили на всіх.

Влітку 1933 року мій брат пішов назбирати гороху, а на голову натягнув дідову шапку, сторож побачив, кинув палкою, якби не шапка – був би забив.

Варили зелені сливки, лободу, кропиву. Достиглі черешні нас почали рятувати.

МАЦЮК Любов Петрівна, 1925 року народження, с. Проскурівка Ярмолинецький район

*Записала Смеречинська Н.В., вчитель історії
Проскурівської ЗОШ, 14.11.2007 р.*

Я була мала, но пам'ятаю, що 1929 -1930 рр. організувався в нас колгосп. Поля були засіяні і все забрали в колгосп: коні, плуги, борони, жорна. Лишилися без хліба. В одній половині хати жили ми, а в другій стояла корова. Коли прийшли до нас шукати зерно, то кайлом товкли під коровою чи немає там зерна. Люди голодували, пухли, не було що їсти. В кого були великі сім'ї помирали з голоду. Варили бовтанку з кропиви і лободи, білили її молоком. Корова давала стакан молока, бо теж немала що їсти.

КОЗАК Розалія Францівна, 1926 року народження, с. Проскурівка Ярмолинецький район

*Записала Смеречинська Н.В., вчитель історії
Проскурівської ЗОШ, 07.11.2007 р.*

Мама померла, коли мені ще й двох років не було, батько привів другу жінку. Найстрашніше пригадується весна 1933 року. Нас було троє дітей. Ми просили маму хліба, та його не було. Варили борщ із пшенички, яку збирали в лісі. Брату Петру тоді було 13 років, він лазив по деревах, видирав яйця з воронячих гнізд. А часом і пташенят приносив. То ж варили борщ. В нас була корова, яка врятувала від голодної смерті.

Багато людей ходили по під дворами і просили їсти. Від жебраків хата не зачинялася, худючі, босі, обдерті. Багато людей вмирали з голоду, а ті хто був живий не виходили з хата, бо попухли. Не було кому йти за покійником. Всі три млини в селі зупинилися, не було зерна.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ВЕРЖАНОВСЬКА Марія Дем'янівна, 1922 року народження, с. Проскурівка Ярмолинецький район

*Записала Смеречинська Н.В., вчитель історії
Проскурівської ЗОШ, 07.11.2007 р.*

Наша сім'я була бідна, мої батьки пішли в колгосп. У колгоспі один раз в день давали їсти. Ми, діти теж бігли поїсти, але нам було мало. Коли ми попухли, то сиділи в хаті, лежали на п'єцу. Мама приносила з колгоспу дрібочку муки, і варила нам бовтанку. В других сім'ях було ще гірше. Наша сім'я вижила.

Був такий випадок селі, коли за відро кукурудзи сусід задусив сусідку. А інший односельчанин, коли вся сім'я померла сидів біля вікна і кричав: «Хлібця, хлібця...». Я вдячна Богу, що вижила.

САПОЖНИК Євгена Петрівна, 1914 року народження, с. Проскурівка Ярмолинецький район

*Записала Широкоградюк М.М.,
зав. бібліотекою с.Проскурівка, 28.02.2008 р.*

В 1931 році я вийшла заміж за Назара, а в 1932 році народився син Микола. Настали важкі роки для життя для людей, не було що їсти, люди пухли з голоду.

Сталін видав приказ забрати всьо до зернини в населення. Я мала деякі речі то виміняла на хліб, бо були такі люди що мали хліб.

По дворах ходили НКВДисти і великими щупами шукали кругом хати по подвір'ї, в хліві, на городі може хто закопав зерно. Гляділи в печі, в запічку, під ліжком.

Прийшла до мене Ганя Ольхова – сусідка, і просила скляночку муки чи крупи, бо її тато Василь спух з голоду. Я дала круп, вона зварила суп, нагодувала його, а на ранок він помер.

ЛОШКОВЕЦЬКИЙ Василь Павлович та ЛОШКОВЕЦЬКА Клавдія Гаврилівна, 1921 року народження, с. Савинці, Ярмолинецький район.

*Записала Сторож З. В., вчителька
Савинецької ЗОШ, 11.11.2007 р.*

Моїм батькам було в 1932 році по 12 років. Вони були ще дітьми. Чекали, коли прийде довгождана весна. В школу вони не ходили, бо не було в що одягнутись і взутись. А тільки зійде сніг, діти босі виходили на вулицю, грали різні ігри. Міряли глибину калюж на вулиці і дуже хотіли в школу йти. В школі навчалися діти різного віку в 1, 2, 3, 4 класах. Хто закінчив чотири класи вважався дуже грамотною людиною.

Згадують, якою довгою і важкою здавалася їм зима 1932-1933 рр. "Люди вмирили як мухи", - так

говорила мама. Кожного дня на кладовище вивозили померлих людей. їм труну ніхто не робив, бо не було кому робити і дощок також не було. Людей хоронили загорнутих в одіяло або в просиню. Везли просто на санчатах. Труп померлих прив'язували до санок. Траплялось таке, що по дорозі на кладовище помирили люди, які тягли на санках померлих.

З приходом весни люди варили молоду травичку, кропиву, яглицю, кульбабу, щоб не померти з голоду. Виходили на город, знаходили гнилу картоплю і теж її їли. Люди почали рідше помирати, бо рослини їх підтримували.

Мій брат розповідав, що їв кашу з лободи. Часто боліли животи в дітей або опухли. Діти були дуже худенькі: одні кістки і шкіра. Очі глибоко западали, колір шкіри жовтий як у померлих.

Виживали тільки ті люди, які зуміли заховати десь далеко чуть зерна або борошна. Люди весною не мали що сіяти в землю. Новоутворені колгоспи дали по 2-3 відра, щоб засіяти велике поле. І, не дай Бог, хтось візьме жменю зерна. Йог зразу заарештовували і відправляли в Сибір. Одного чоловіка за 1 кг пшениці судили і відправили в Сибір, оголошили його ворогом народу.

Під час сівби не можна було навіть зернини з'їсти. Якщо цілий день сів руками поле, то давали спочатку 100 г зерна, а потім 200г, якщо в сім'ї є діти. Це зерно ввечері мололи на жорнах і варили кашу. Так люди виживали окремі, які могли ще працювати, - так згадує батько.

МУЗИКА Олімпіада Михайлівна, 1918 року народження, с. Савинці Ярмолинецький район

*Записала Ноцька Л. П., вчителька історії
Савинецької ЗОШ, 12.11.2007 р.*

В роки голодомору мені, Музиці Олімпіаді Михайлівні було 14 років. І я вже добре пам'ятаю це страхіття. У моїх батьків тоді була своя січкаря, якою крутили бики. Вона була розміщена на тоці біля школи, де зараз шкільний стадіон. До них возили соломі, сіно, кукурудзиння із усього села, і навіть з інших сіл, щоб зрізати на січку. За це їм платили гроші. А також у них була своя земля, де працювала вся наша родина. Так вони і жили, але після революції почалася колективізація, заганяли людей із своєю землею, худобою до колгоспів, щоб було все спільним. Багато людей цього робити не хотіли особливо ті, що щось мали, так як і мої родичі. Таких людей називали „куркулями”, їх насильницько зтягали в колгоспи і говорили, що розкуркулювали, а голову сім'ї заарештовували і відсилали в Сибір, або розстрілювали їх називали „ворогами народу”.

Одного дня сповістили мого батька, що вночі будуть брати тих, хто ще не вступив у колгосп. Якби добрі люди не сказали, то так би і пішов в тюрму. А він втік на Дніпропетровщину, бо там вже був хтось

із своїх. Але перед тим, як втекти він заховав у рові 2 мішки з гречкою і житом, що ніхто не бачив. Бо коли приходили більшовики, то вони все забирали повністю.

А вночі прийшли і постукали у вікно. Хоча тата не було, але все забрали і вигнали маму, мене з братом на вулицю. А поселили іншу сім'ю, яка не мала де жити, а вже пішла у колгосп. Це були Супруни мама і тітка Супруна Анатолія.

Але вони були добрі люди і приймили мою маму і нас до хати. І так ми прожили точно не скажу скільки років, але доти, поки не побудували своєї власної, а тоді вони забралися.

Голодомор у нашому селі казали, що був теж, але не такий страшний, як по інших селах. Люди були голодні, але ще щось шукали і знаходили щоб вижити. Правда були такі сім'ї, які з голоду повимирали всі.

Мою родину трохи оминула така страшна біда, бо мали в запасі 2 мішка зерна.

А тато так і залишився жити в Дніпропетровську. Він там трагічно загинув від електричного струму.

ГЕРАСИМОВА Ольга Петрівна, с. Савинці Ярмолинецький район

Записала Герасімова С.С., зав. бібліотекою с. Савинці, 11.02.2008 р.

Запам'ятався цей день на все її життя. Вона розповідає, що в рукаві її мама тримала один стакан зерна. Щоб на Великдень було що їсти, на жорнах змололи, спекли плямочки, поснідали і ще залишилось кусочок на обід, на вечерю не було вже що їсти. Повилазили на піч і почали колядувати і позасинали. Ранком пішли в поле збирати гнилі бульби.

СЛОБОДЯН Юлія, с. Савинці Ярмолинецький район

Записала Герасімова С.С., зав. бібліотекою с. Савинці, 11.02.2008 р.

Ситник Ксенія похоронила два сини. Несла вона їх завенених у рядно, тільки ноги звисали. Від голоду в них спухли ноги, живіт. Мати сама захоронила своїх синів.

Ми ще були малі возились на санях. Одного дня у нашому селі 18 разів, нарахували діти, бив дзвін біля церкви. Хоронили людей, які померли від голоду.

БОРОДІЙ Євгенія, 1925 року народження, с. Скаржинці Ярмолинецький район

Записав Гуменюк І.В., зав. бібліотекою с. Скаржинці, 11.03.2008 р.

В Лехнівці сильного голоду не було. Сильний голод був у сусідніх селах Розсоша і Буйволівці. Там померло дуже багато людей. Люди їли коріння з кульбаби, буряки сухі і печені, жарили лободу. Середину соняшника мололи на муку і пекли з неї білини. В нашій сім'ї був великий запас проса і мама засипала його в казан і варила нам кашу. Деякі люди мали жорна і мололи на жорнах хто що мав. Треба було ще пильнувати, щоб ніхто не почув, бо приходили і били жорна.

Ще перед голодом мама ходила на Скібнево на роботу і заробила там невеликий мішок муки, хтось взяв що в нас є мука, прислали людей щоб ту муку роздерти, але мама не дала. Сіла на мішок і каже: «Не дам хліба роздерти, чим я буду дітей годувати». Мені було 7 років. Тішилася як вони прийшли ту муку дерти, думала що так треба. Той мішок нас спас від голоду.

Хто помирав під час голоду замотували в горохляну соломку і так хоронили. В містах було легше, люди мали роботу, їм давали по сто грам хліба в день, а в селах люди пухли від голоду. В селах ще виживали ті, хто мав корову. Люди були дуже голодні і навіть їли своїх мертвих дітей, собак.

БОДНАРОВСЬКА Лідія Семенівна, 1927 року народження, с. Скаржинці Ярмолинецький район

Записала Коваль Ю. М., вчителька історії Скаржинської ЗОШ, 22.12.2007 р.

Мені було 8 років. Голодомор 33-го року пам'ятаю добре, хоча була ще малою. Жили ми з батьками та сестрою на теперішній вулиці Садовій.

У нас на подвір'ї росла велика, стара груша. В ній утворилось дупло, яке починалося із середини стовбура аж до коріння. Про те, що мають ходити «комунари» (так називали партійних працівників) і забирати зерно, яйця, худобу населення якимось чином довідувалось і передавали цю інформацію вночі один одному. Хто як міг і де міг ховали збіжжя. І мої батьки висипали у дупло зерно. В ньому вмістилося аж два мішка. Шукали добросовісно, заглядали в кожну мишачу дірку, але не знайшли. Ми дуже здивувались.

Про грушу і не здогадувались. Комунари більше й не приходили, а мої батьки думали, як дістати зерно з дупла. Батько прорізав отвір внизу стовбура, обстелили його рядном і невеликим дротиком із зігнутих кілцем витягував зерно. І так точили зерно по трішечки, перемелювали жорнами і готували їжу. Корову не забрали, вона рятувала нас ще й сусідів.

Їли небагато, щоб на довше збереглися харчі. Щодня хотіли їсти, мріяли про той час, коли можна буде досхочу наїстися.

Але голоду, як такого, у нашій сім'ї не було.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

МАЗУРКЕВИЧ Зіна Іванівна, 1928 року народження, с. Скаржинці Ярмолинецький район

*Записала Коваль Ю. М., вчителька історії
Скаржинецької ЗОШ, 23.12.2007 р.*

На той час я жила у Голохвастах. На відмінну від сусідніх сіл Перегінки чи Скаржинець, голод у нас був сильним. Місцева влада забирала у людей до останньої крихти. Пам'ятаю, прийшло до нас троє, почали обшукувати все: на горищі, в stodолі, в погребі, на городі, на подвір'ї, а в хаті, то заглянули в кожен куточок. Маленька дитина спала в колісці і там перевернули. Хто не хотів віддавати хліб добровільно – забирали силою і погрожували, бо треба було виконати план заготівлі продуктів.

Багато людей пухло з голоду. Їли лободу, гнилу картоплю, висівки. Деякі жителі йшли записуватися в Скаржинецьку комуно «Червоний прапор», яку організували приїжджі комуністи, в основному з Кіровоградщини. Там давали триразове харчування, хоч і малокалорійне, та все ж таки їжа. Приїжджих поселяли в «білий дім» – панський, які розташовані біля теперішньої новобудови школи, і «червоний дім» – теперішнє 7 відділення ХОПЛ №1. Так багато людей рятувалися від голоду.

БЕРНАДА Зінаїда Павлівна, с. Соколівка Ярмолинецький район

*Записала Андрущак Г.І., зав. бібліотекою
с. Соколівка, 08.11.2007 р.*

В тридцятих роках під час організації колективного господарства, а спочатку вони називались «СОЗИ» а потім колгоспи, землю з'єднали, щоб легше було разом обробляти. Але вона була пісна, неugnoєна, тому що не в кожному окремому господарстві була можливість удобрити гноєм поля. Обробляли землю у колгоспах спочатку кіньми, волами, бо про трактора ще ніхто не мав поняття. То можемо уявити, який був урожай тих років. А обов'язкову поставку зерна треба було здати державі. Врожайність була вкрай низькою 6-7 цнт. з гектару, а були площі, що і цього не було.

В той час люди працювали за трудові гроші ніхто не платив. Бо їх в колгоспі ще не було. А потім почали платити копійки, а про рублі ніхто думати не міг. Якщо зробиш за місяць 15 - 20 трудових, то дуже добре.

1932 був неврожайний. А поставку зерна державі треба здати обов'язково. По хатах ходила комісія і забирала, що в кого було. Хто мав трошки якого зерна те забирали. Люди в землю ховали, закопували і дожились до того, що в 1933 році їли лободу, кропиву. Ще в кого була корова, доїлась, то трохи рятувала людей, але рідко в кого вона була.

У нас в одного дядька була закопана в ямі на дворі картопля ще три роки тому. Вона згнила. Її добули і продавали гнилу. Люди купували і їли. Весною

копали городи (орати не було чим, бо саме сівба) і знаходили в землі картоплини, що перезимували та й пекли з неї млинці.

Люди з голоду пухли і помирали. Дехто йшов куди бачив, шукаючи порятунку, в дорозі падав і помирав. А коли почали достигати колоски жита в полі, то йшли ночами і крали колоски, та й так пережили голод. В колгоспі хто працював у полі, то варили «кандьор» з гороху і давали пайок хліба. Були у селі ясла для дітей, варили там затерку (круто змішана мука і це тісто мілко подрібнене). Яку давали лише дітям колгоспників віком до семи років.

О Господи! Не доведи, Боже, щоб довелося таке бачити!

РИСЮК В. Т., с. Соколівка, Ярмолинецький район.

*Записала Андрущак Г.І., зав. бібліотекою
с. Соколівка, 17.11.2007 р.*

Разом з своєю мамою я ходила ще малою сапати буряки. За один просапаний рядок нам давали сто грам хліба та 500 грам буряка.

Свій пайок я відносила батькові та молодшому братові Федору. З мамою я жила двох на один пайок. Вижили ми тому, що мали корову. Молодший брат Федір гонив корову пасти на долину, але часто корова приходила додому вже видоїна.

Сільські хлопчачки видоювали її, а Федір не міг їм нічого сказати.

У нас було трошки картоплі, яку мати сховала, щоб засадити город. Садили вночі, щоб не бачили люди, картоплю різали на вічки(на кусочки). Але вранці ми побачили, що весь город наш зритий, не було жодної картоплини. В кінці городу лежала мертва сусідка (вона до цього вже три дні ледве ходила).

ШМАКОВА М. М., с. Соколівка Ярмолинецький район

*Записала Андрущак Г.І., зав. бібліотекою
с. Соколівка, 20.11.2007 р.*

Все пройшло. Все минулося, те ще до цього часу люди пам'ятають сталінську позику 1933. В той страшний день по селу почали збирати позику, дійшли ідо нашої вулиці Заголосила сусідка, заплакали її діти. Налякана мати, щоб хоч що-не будь сховати, сестру та двох братів нагнала на піч і веліла не виглядати. Мене закутала в ганчір'я положила на ліжку і накрила. Під подушку в невеликій торбині поставила 2-3 відра ячменю. Я наляканими очима стежила, як мати тягне мішок з пшеницею. Щоб заховати у припічку. Та мати не встигла. Їх зайшло троє, один з них у міліцейській формі Забрали все, що могли. Довго рилися в городі, шукаючи схованого. А потім знову зайшли у хату. Мені сказали вста-

ти, але залишили, за словами матері я була хвора. Таким чином ми зберегли трошки ячменю.

Люди в селі помирали й помирали. Не було такого дня, щоб не помирала людина. В нашій сім'ї мати до всього відносилася економно, хоч нам не завжди всього вистачало. Вижили ми, тому що мали корову, с'як-там перебивалися. Але біля нас жив сусід Яворський Іван кожного дня я носила йому по трошки молока. Та на самому молоці він не міг довго протриматися одного дня, зайшовши в хату до нього я злякалася: худий, високий Іван зробився м'ячем. Ніколи не бачила такого живота на наступний день він, ледве переставляючи ноги сам прийшов до нас просячи в матері хоч якихось помий. Через два дні ми з сестрою знайшли його мертвим на нашому городі. Його забрала підвода що по селу майже кожного дня забирала трупів.

ТКАЧУК Олена Федорівна, 1913 року народження, с. Соколівка Ярмолинецький район

Записала Труняк С.І., вчитель історії Соколівської ЗОШ, 10.10.1998 р.

У нашій сім'ї було 5 дітей. Коли мати йшла в поле, діти вилазили на горище хатини і різали по кусочку давню телячу шкіру, її вони вимочували і скребли жир. Коли настала весна 1933, діти збирали по городах гнилу картоплю. Влітку вони ходили в поле збирати колоски жита, пшениці. Старша сестра спухла з голоду, але не померла, вона в городі їла молоденьку моркву. Батьки її довго шукали, гукали, але вона не могла обізнатися, не мала сил, батьки її внесли в хату. Під час жнив колгоспникам давали в полі похльобку. Матері брали в поле дітей, щоб їх хоч трошки нагодувати.

БОГАЧ Марія Федорівна, 1927 року народження, с. Соколівка Ярмолинецький район

Записала Войт Вікторія, учениця 8 класу Соколівської ЗОШ, 21.12.2007 р.

У 1932 році в нашій сім'ї помер батько. Мама залишилася сама із п'ятьма малими дітьми. А у 1933 році почався голодомор. До кожної хати приходили представники влади, які жорстоко ставилися до людей, залакували їх розправою. Вони забирали всі продукти, худобу. Змушували людей до роботи у колгоспі. Люди сплачували великі податки, а які не хотіли сплачувати їх висилали на каторгу у Сибір.

Не було, що їсти. Люди йшли у стару скирту із гороху і вибирали старі горошини, їли лободу та цвіт акації, а із молодих листочків буряка варили пічас, варили гнилу картоплю. Люди їли, що бачили. Діти, які йшли до школи, не мали ні взуття, ні одягу. Взимку, коли були сильні морози, діти були змушені ходити до школи голодними, босими. Бували випадки, коли люди вмирали йдучи по дорозі, чи

під час роботи. Восени людям не давали молотити зерно і викидали жорна.

Найважливіші часи голодомору тривали від весни до осені. Потім почали видавати по 200 грам зерна за один трудовдень. До самої смерті Сталіна люди жили як у пеклі.

БЕРЕНДА Іван Ілліч, 1925 року народження, с. Соколівка Ярмолинецький район

Записав Гонтар Ростислав, учень 6 класу Соколівської ЗОШ, 22.11.2007 р.

На початку 33 року мені було 8 років і в цьому віці я бачив ці страшні події. Найважчими роками життя це була осінь 1932 року, зима, весна, літо (до жнив) 1933 р.

У сім'ї моєї було 5 дітей і батьки. Жили вони у полі. У них була земельна 60 соток, на яких вирощували картоплю, ячмінь та кукурудзу. Із домашніх тварин у них були: кілька курей, корова і поросся. За рахунок корови на ім'я "Зірка" ми пережили ті страшні дні, які здавалися роками. Корова доїлася добре і давала тричі на день по 10 літрів молока. Вона була годувальницею. У батька був глечик трохи більший за 1 літр, яким він видавав мамі крупи (ячмінні, кукурудзяні). В основному була кукурудза. Якщо мати набирала тих круп з вершком, то дід верх зніме і лише тоді можна було варити кашу. Він говорив, що завтра теж буде день, який треба буде пережити. Якщо круп вже не було, то батько давав кожному члену сім'ї по кружці молока, адже молоко це не вода і ми не пухли з голоду. Допомогала вижити у ті голодні роки сусідка Юзвак Юстина, у якої ще не було своїх дітей. Вона крала від чоловіка борошно, крупи і приносила нам. Тітка Юстина принесла дві пригорщі кукурудзяних круп і ми все мали обід. Але запаси зерна вичерпувалися і до весни нічого не залишилось. Це були найважчі дні. Весною першим наїдком була лобода, яку ми їли. З лободи варили юшку. А до жнив ще місяців 3-4 залишилось, як ми вижили, я не знаю. Зерно у нас забрала влада, але землю у селянин забирали у колгоспи. Їх силоміць зганяли до колективного господарювання. Хто був проти колгоспів тих виселяли. Сім'ї двох братів Яська та Каська Яворських були вислані в приморський край. Вони жили поблизу нас. У них було кілька коней, корова, плуг, вони були досить заможними.

Зима 33 була дуже холодною, сніжною. Багато людей помирали і гинули від голоду і холоду. Діти вижили завдяки своїм батькам та старшим братам і сестрам. Батько ходив в село, допомагав людям. Він робив лавки, столи і т.д. За роботу приносив кілька пригорщів зерна. Старші діти ходили в поле і рвали колоски. Вуйко попався, коли той смикав колоски, і за це два тижні ходив прибирати в міліцію: виносив сміття, підмітав територію. Із їхньої сім'ї в колгосп ходив батько, мати, найстарша сестра Ган-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

на, якій було 13 років. В жнива життя стало легшим, голова колгоспу дав по 1-2 ц. зерна усім живим жителям села (на сім'ю). Голод – це найгірше, найбільше страхіття, яке я пережив за своє життя.

СОЛОМОН Ілля Миколайович, 1926 року народження, с. Соколівка, Ярмолинецький район.

Записала Гуцал Юлія, учениця 8 класу Соколівської ЗОШ, 19.11.2007 р.

Батько працював в млині сторожем, то приносив торбинку висівок і мати з неї варила юшку. У сім'ї було двоє дітей: старша сестра Катерина і я - Ілля. Батько спас свою сім'ю. Один мужик на прізвище Козак з нашого села разом з жінкою зарізали свою дитину, коли прийшла міліція, то від дитини залишились руки і ноги.

ЦМИКАЙЛО Феодосія Григорівна, 1917 року народження, с. Соколівка, Ярмолинецький район.

Записав Лигун Олексій, учень 6 Соколівської ЗОШ, 16.12.2007 р.

Колгосп почався 1928 році. В селян відбирали землю, коні, плуги в кого були, борони, сівалки. В кого була хата, хлів і стодола, то забирали стодолу, бо вона була з дощок. Їх розбирали і будували з них конюшні, зерносховища. Селяни протестували, не хотіли йти до колгоспу. Хто не пішов до колгоспу працювати, то їх виселяли з України. А тим, що працювали в колгоспі, давали за трудовень 800гр., чи 1 кг зерна. В тридцятих роках приходили ті люди, які забирали в селянина зерно і з того почався голод. В людей не було що їсти, то вони їли лободу, жом. Від голоду пухли і помирали. В деяких сім'ях, а точно в сім'ї Козака, батько зарізав власну дитину і почав варити. Сусіди побачили, як він її варив, визвали міліцію і там в міліції він помер.

ДИЛЬОВА Надія Михайлівна, 1918 року народження, с. Соколівка Ярмолинецький район

Записала Войт Ольга, учениця 5 класу Соколівської ЗОШ, 18.11.2007 р.

Голодомор 1932-1933 років був жахливим. Багато людей померло від голоду. Усі могли віддати життя за шматок хліба. Війна забрала багато життів, та не вимучила, а голод... Голод мучив людей, і в кінці, коли можна було вижити забирали життя, люди помирали прямо на вулиці. Коли люди помирали, їм не робили домовини, їхні тіла замотували в тканину, кидали в яму й закопували. Кожного тижня приходили ті люди, які забирали їжу. Деякі родини виживали завдяки тому, що тримали корову, яка давала їм останню надію, на молоко обмінювали

крупю. З Києва та Угорщини привозили їжу, люди могли її вимінити на полотна, одяг, посуд, рушники. Були родини, що вбивали собак, кішок, а то й людей. В нашому селі був страшний випадок, що мати Пруно Лікера, не витримавши мук голоду втратила розум і вбила свого чотирирічного сина Іванка. Про це дізналась її братова, яка стала свідком, коли мати варила його руки в печі. Тіло хлопчика похоронили а горе-матір відправили до лікарні. Такі були страшні часи. Та поряд з тим були люди, які допомагали вижити іншим. Одна жінка („нажалі ім'я її забула”), яка знайшла на стежині біля свого городу маленького хлопчика, безсильного і спухлого від голоду. На шиї в нього була причеплена консервна банка з їжею. А поряд лежала мертва мати. Мати помираючи з голоду залишила їжу дитині, щоб хлопчик зміг вижити. І це йому вдалося. Жінка, яка знайшла його дала йому притулок, хоча в неї було своїх двоє дітей і німа сестра. Та вже в 1934 році почали привозити гречку, пшеницю, жито. Життя налагоджувалось.

ПОКОТИЛО Ніни Денисівни, 1925 року народження, с. Соколівка Ярмолинецький район

Записала Заболотна Ілона, учениця 10 класу Соколівської ЗОШ, 21.11.2007 року

Не було що їсти. Не було хліба, солі. Мати ходила на залізничну станцію, там залізничні полотна посипали сіллю. Мати приносила землю пропитану сіллю, заливала водою, і з тієї води варила їжу. Батько і 5 дітей пухли з голоду. Ми плакали і не могли встати, були безсилі. Мати ходила по лободу, її тоді також не було - з'їдали все. Навесні збирали по полю мерзлу картоплю, а потім її пекли. Приносила мама із залізниці жом, який розсипався з вагонів при перевозі. І з нього варила кашу. Я того жому смак ніколи не забуду. Не могла його їсти. Мерзлу картоплю, лободу їла, а жом не могла. Мали корову, вона давала 2 літра молока, вона нас і спасала. Забілювали молоком жом і їли. Коровина, коні були як скелети – виснажені, голодні. Пам'ятаю свою подругу Віру Ткачук. Її сім'я мала трішки проса, його товкли в ступі, відсівали. Доньці маленькій Люсі 2 роки їй було варила просяну кашу. Скільки буду жити не забуду тої кружечки. З просяних висівок собі пекли коржі. Чоловік Віри сів в полі ячмінь. Кінь насилу йшов в упряжі, а сам господар падав від безсилля, без води без обіду. В жнива люди збирали колоски, ховали за пазуху, щоб врятувати дітей. За жменю колосків засуджували на 3 роки. Не було ні в що вдягнутись ні в що взутись, ходила до школи в однім чоботі батьковим, другім маминим.

ЛЕСЬКО Степан Тимофійович та Тетяна Іллічна, 1919, 1927 років народження, с. Соколівка, Ярмолинецький район.

Записав Цмикайло Руслан, учень 11 класу Соколівської ЗОШ, 16.12.2007 р.

Степан Тимофійович пригадує: “Пас колгоспних корів, їсти хотілося, збирав в полі щойно посіяний горох і їв його, щоб втамувати голод. Їли молоду траву, яка проросла, лободу. Збирали залишки перемерзлої картоплі та буряка на місці колишніх кагат пекли з них плячки. Пам’ятаю Ткачука Броника Федоровича, він помер у 15 років, настільки був виснажений від голоду, що ходити вже не міг, ноги попухли. Він виповз з хати, ліг на підвір’ї і з’їв біля себе усю траву, помер. А його брат Сташко втік на колгоспне поле, на якому був посіяний горох, так він вижив.

Тетяна Іллічна пригадує: “В колгоспі варили житне тісто і роздавали його людям. Батьки брали своїх дітей з собою на роботу, щоб нагодувати отою польовкою. Пам’ятаю Марамон Петра, він працював сторожем на кошарі, вижив, тому що доїв овець і пив молоко. Ще пам’ятаю Ткачук Надію Мартинівну, яку засудили за те, що втерла на жорнах кіло жита. Люди крали в колгоспі худобу, коней, овець різали і їли.”

ЛІСОВСЬКА Надія Гаврилівна, 1925 року народження, с. Соколівка, Ярмолинецький район.

Записала Швець Діана, учениця 6 класу Соколівської ЗОШ, 23.12.2007 р.

Голод прийшов зненацька. Голова сільської ради і його люди забирали з домів пшеницю, гречку, кукурудзу. Хто зумів щось заховати, то те й мав. Обшукували все під постелями, в скринях. В хаті залишалась одна вода. Щоб не померти з голоду люди їли цвіт з грушок, траву. Не було ні що вдягнутися, бо якщо і була яка одежина, то вимінювали на їжу. Люди були худими, а тоді спухали і помирали. Люди помирали масово, вивозили на підводах і закопували в яму.

ПРОСКУРІВСЬКА Фаїна Тимофіївна, 1917 року народження, с. Соколівка, Ярмолинецький район.

Записала Рісюк Олена, учениця 9 класу Соколівської ЗОШ, 17.12.2007 р.

Проскурівська Фаїна Тимофіївна народилася у 1917 році. Стала свідком страшного голодомору 1932-1933 років. Розповідає, що в сім’ї було п’ятеро дітей, жили дуже тяжко і скрутно. В той час будували дороги і для цього було потрібно каміння, діти його повсюди збирали, щоб за це їм дали один стакан кукурудзяної муки. Варили їжу з різного: суп з лободи, борщ з бурячиння. Фаїна Тимофіївна розповідає, що одного разу мати зварила суп і випадково розлила його на глиняну підлогу. Тоді батько сказав дітям, щоб злизали його з землі. На запитання: „Що ж допомогло вам вижити?” відповідає

”Мати посадила багато часнику, і всі діти, навіть мої подруги приходили їсти його з сіллю. Запам’ятався один випадок, який без сліз згадати не можна. Голодний та безсилий хлопчина прийшов просити допомоги у багатих сусідів, але вони нічим йому не допомогли.”

Як захворіла Тетяна, сестра Фаїни Тимофіївни, батьки звернулися до лікаря, а той відповів їм, що лише за їхню розмову доведеться заплатити їм 25 рублів. Суворо карали в ті роки за крадіжку колгоспного зерна, буряків.

ПОБЕРЕЖНА Агафія Бартківна, 1910 року народження, с. Соколівка, Ярмолинецький район.

Записав Ткачук Ігор, учень 8 класу Соколівської ЗОШ, 18.12.2007 р.

Страшне було. Кому на життя – вижив, кому на смерть – помер. Моя сім’я так важко не голодувала. Мали корову. Варили з жому кашу забілювали молоком, збирали в полі гнилі барабольки, пекли з них плячки.

Чоловік Побережний Йосип працював ремонтником на трасі. Тяжко працював, вручну били каміння на щербінь, робили дорогу. За те отримував пайок маленькі консерви. А от сусіди голодували - Юрина, Янтох. Юрина ще до 33 року залишилася вдовою з трьома малими дітьми. В голод поопухали, тіло текло, гнило. Двоє дітей померли, Юрина з дочкою Ганною вижили. Сім’я Янтоха теж тяжко бідувала. Жінка пішла в світи шукати їжу, коли повернулася - чоловік помер, а син лежав спухлий в комені, там було тепліше. Сусіди допомагали, хто чим міг бідній жінці. Вижила з сином.

ПЛЯСЕЦЬКА Домна Павлівна, с. Соколівка Ярмолинецький район

Записала Андрущак Г.І., зав. бібліотекою с. Соколівка, 22.11.2007 р.

Люди ходили весною 1933 року сапати буряки голодні. Одна жінка побачила у полі здохлого коня. Сапами рубали кінське м’ясо, варили його в дома і їли.

В однієї сусідки здохла корова. Люди вночі відкопали її. Сокирами рубали м’ясо і несли додому. Весною на гноярках росла лобода люди її збирали, зривали з неї листки і варили юшку. Ще варили гнилу картоплю і їли.

ХОМОВСЬКА Лідія Омелянівна, 1921 року народження, пос. Глушковецький, Ярмолинецький район.

Записав Литвинюк Олександр, учень 10 класу Соколівської ЗОШ, 12.11.2007 р.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Про голодомор пам'ятаю. Пам'ятаю, що тоді було не так, як зараз. Зараз собакам дають таке, що ми навіть не бачили. Як зараз пам'ятаю, почали по селу якісь люди ходити і забирати все, що було: зерно, гречку, кукурудзу, худобу, кури. Ну все, що було, все забирали. Я не знаю, хто то такі були, бо ще малою була. Хто ще щось сховав з харчів, то ще трошки мав як жити. Ми з братом Альошею сховали глечик ячменю, закопали в землю.

Нас в сім'ї було п'ятеро: я, мама, сестра і два брати: Іван і Альоша. Тата в нас вже тоді не було, не повернувся з Громадянської війни. Прийшли і до нас ті люди, що забирали все. Забрали все. Мама не могла нічого зробити, бо в мами була одна нога ампутована, не могла вона за нас заступитися. Спочатку ще варили дрібненьку бараболю, яка нам лишилася. Потім ходили з братом по полях збирали лободу, конюшину і варили таку юшку та їли. Ще до зими якимось жили. Дуже багато людей помирало. Ходили по хатах і виносили цілими сім'ями. Пухли з голоду. Не мали, що їсти. Ловили ворони, собак, котів. Страшне тоді робилося. Собак їли, бо не мали, що їсти. І ми тоже їли. В кого ще була корова, то до них носили сіно, солому, допомагали годувати її, а брали молоко, сироватку, кисле молоко. Ходили на ті місця, де були кагати. Вибирали гнилу померзлу бараболю і жарили такі гнилі бараболяники. Спасалися ми тими гнилими бараболяниками, їли їх, бо їсти хотілося.

А вже навесні Іван пішов працювати в колгосп, орав поле, то як знаходив не гнилу, не мерзлу бараболю, ми її не їли, а зберігали, щоб мати що посадити. Ми з Альошею пішли на будівництво: носили камінці великі квадратні білі. Давали на обід хліба кусочок і кашу, то ми лишали по кусочку хліба і каші, ховали за пазуху і несли додому мамі і сестричці. Вони уже були попухлі, як м'ячики. Іван з хлопчентами вкрали по відрі пшениці і понесли по домах. Їх побив голова колгоспу. Одного до смерті забив. Слава Богу, якимось ми тоді вижили.

На осінь зібрали гарний урожай бараболь, велика тоді родилася. В нас в селі Глушківцях не дуже був голод. Пам'ятаю тоді розповідали в селі Тарасівка жінка народила дитину і разом з чоловіком зарізали її і зварили холодець. То якби не прийшли до них попросити їсти подорожні, то навіть би не знали, а ті побачили пальчики, які виглядали з миски. В Тарасівці голод був ще страшніший як у нас. Вже пізніше розказували, там люди падали як сірники. В нас то ще не дуже голод був, в людей було і гірше.

Але все треба було пережити, кому видно судилось жити, той вижив. На все воля Божа.

ПЛЯСЕЦЬКА Софія Василівна, с. Соколівка, Ярмолинецький район.

Записала Андрущак Г.І., зав. бібліотекою с. Соколівка, 20.11.2007 р.

Мій брат - у колгоспі доглядав биків. Одного разу за драбиною побачив буряк забрав його до дому. Мати різала буряк на кусочки і давала дітям.

Помер наш один сусід. Його на вереті кинули в яму, засипавли землею. Цей обряд чомусь більше робили жінки.

В голод людям давали чеки на які вони брали тісто. Одна жінка навіть додому не донесла по дорозі з їла. Дві сусідки пішли в Кам'янець-Подільський продавати цукор. За ці гроші вони купили пів літри муки.

Люди варті борщі з кропиви, лободи, з листків агрусу, гнилої картоплі. Ходили на поле і крали пшеницю. Забирали все що можна було їсти.

Ранньою весною 1933 року люди копали свої городи (орати не було чим, коні виздихали). Збирали гнилу і мерзлу картоплю, що залишилась в землі. Люди виготовляли із замерзлих картоплин муку і пекли паляниці. Ганна Морданюкова закопала восени картоплю, весною відкопала і роздала людям.

Одна бабуся і селі Савинці назбирала на полі молодих колосків і спекла хліб. Дід наївся і ввечері помер, бо хліб тоді був великою рідкістю. У Савинцях від голоду померло 150 чоловік.

В одного чоловіка вимерли коні, він роздав це м'ясо людям. Черга була дуже велика. Були в той рік крадіжки, залізали в комори до людей, в яких щонебудь було. Діти збирали на гною гриби - псярки, жарили і їли їх.

Коли в людей була корова, то вони не голодували, бо обмінювали молоко на хліб.

Одна жінка в селі зарізала свою дитину, зварилася ніжки і продавала. Люди впізнали по пальчиках. Її посадили в тюрму. Отже, діло дійшло в селі аж до людодіства.

ПОБЕРЕЖНА Євдокія Кирилівна, с. Соколівка, Ярмолинецький район.

Записала Андрущак Г.І., зав. бібліотекою с. Соколівка, 08.11.2007 р.

Під час голоду у 1933 не було що їсти. Люди їли бур'ян. З голоду пухли і помирали. В сім'ї Шевчуків помирали: дочка, син, брат. Діти просили їсти, плакали. Одного разу син вигнав корову і помер з голоду. Тато взяв лопату закопав тіло. Тато зійшов з розуму і теж помер. Нас у родині було п'ятеро. Врятувала нас корова.

Представники місцевої влади організовували в селах спеціальні бригади, які викликали по-одному майже всіх селян, вимагали негайно відвести на станцію мішок зерна. Відпускали тільки після того, як селянин погоджувався. За нездачу зерна позбавляли волі на десять років. Це була не хлібоздача, а розбій. Деякі селяни-бідняки накладали на себе руки.

Дуже часто були подвірні обшуки з конфіскацією всіх запасів їжі, заготовленої людьми до нового уро-

жаю. Це було за нібито куркульський саботаж хлібозаготівель. Фактично це була дія, свідомо спрямована на фізичне винищення селянства. Смерть косила людей аж до літа 1933 року. Це був штучний голодомор.

ШЕВЧУК М. М., с. Соколівка, Ярмолинецький район.

Записала Андрущак Г.І., зав. бібліотекою с. Соколівка, 22.11.2007 р.

З ранку до вечора ми працювали в полі. Збирали горох, жито, пшеницю, ячмінь. Працювати треба було, щоб прогодувати сім'ю, яка складалася з 5-ти чоловік.

Одного разу, працюючи у полі до мене підійшов бригадир і повідомив, що помер мій молодший син, йому було близько одного року. Коли я прийшла додому, чоловік уже збивав маленьку домовинку. У той час померлих не дозволяли довго тримати, тому сина швидко занесли на кладовище й закопали. Після цього зразу ми пішли на поле працювати. Пройшло багато років, багато хто у селі не знає, де поховані їхні родичі.

ГЕРОВСЬКА Ксенія, с. Соколівка, Ярмолинецький район.

Записав Мужило С.Б., вчитель історії Солобковецької ЗОШ, 12.05.2000 року

В Солобківцях не було такого страшного голоду тому, що не такі були жорстокі "Комунізани", які забирали хліб, продукти в людей. Згадує Геровська Ксенія. Одного разу, коли наша сім'я пообідала, мати збрала рештки, помії. І хотіла нести собаці. В цей час до хати зайшла незнайома жінка. Побачивши рештки їжі, попрохала віддати їх їй, тому що її діти пухнуть з голоду. Мати віддала жінці їжу, яка залишалася після обіду, дала ще й хліба. Жінка подякувала і сказала, що в них в Глушківцях люди пухнуть з голоду.

ДУМАНСЬКИЙ Леонтій Францович, с. Соколівці, Ярмолинецький район.

Записала Ковбасіста Н.В., зав. бібліотекою с. Солобківці, 10.02.2008 р.

Працював мій батько механіком в с. Стріхівці в МТС. Вночі 1932 року прийшли й арештували, забрали в міліцію, звинуватили як ворога народу. Потім прийшла бригада і забрала 2 коней, корову, воза, сані і весь інвентар, яким обробляли землю. Тримали в міліції тиждень, тоді відправили в Кам'янець-Подільський. Ніяких передач і зустрічей не було. Більше ніхто його не бачив і ніяких відомостей не було.

Дітям прийшлося виживати самим. Як мурахи кидались на посіви визбиравали по зернині горох. Мінjali все, що можна було вимінjати на шматок хліба.

ВАЩУК Іван Павлович, с. Солобківці Ярмолинецький район

Записала Ковбасіста Н.В., зав. бібліотекою с. Солобківці, 20.02.2008 р.

Коли почався голод 1932 року мене вислали в Дніпропетровськ, дали 5 років тюрми. За те, що не дав хлібопоставки.

Двоє дітей залишились вдома, пухли з голоду. Прийшлося виживати. Варили борщ з лободи. Перживали з дня на день. І так вижили.

МАКАРЧУК Ніна Олексіївна, 1922 року народження, с. Соснівка Ярмолинецький район

Записала Супрун Є.Ф., вчителька Соснівської ЗОШ, 24.11.2007 р.

Наприкінці зими 33-го року голод в Україні лютував. Люди не мали, що їсти. Вони їли лободу, кору дерев, мишей. Ходили по ріллі, збирали мерзлу картоплю, висушували, перетирали на муку і пекли пампушки. Якщо в людей був якийсь запах продуктів, приходили вночі і забирали все. Коли помирала в сім'ї людина, чи дитина вони її не викидали, а їли, бо не було що їсти. За рік вимерло понад 100 чоловік.

«Нехай же вічно горить свічка пам'яті в нашої України, що стала храмом скорбот за «невинно убієнними» її синами і дочками», сказала старенька бабуся.

МОРОЗОВИЧ Владислава Іванівна, 1922 року народження, с. Соснівка Ярмолинецький район

Записала Супрун Є.Ф., вчителька Соснівської ЗОШ, 24.11.2007 р.

В 1933 році був голод. Люди не мали чого їсти. Гонили людей до колгоспу, а люди не знали, що таке колгосп, бо мали свої поля. Хто яке зерно мав, то приїжджали з району представники і забирали все.

Картопля була закопана і її забирали, трішки зерна було закопано, його також позабирали. Ходили люди по полях і збирали гнилу картоплю, пекли пляцки.

В 1933 році їли листя з акації, з вишень, листя бурячиння, ходили до лісу збирали ваврики, пекли їх і їли, збирали слимаки і їх на блясі жарили і їли.

В кого були малі діти, то пальці собі пообгризали. Були такі сім'ї, що вмирали тато, мама і четверо дітей, хто де сидів, там і вмер.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Сапала жінка на полі. З нею було двоє дітей, які там таки померли.

Жінка зарізала свою дитину і з'їла і все одно померла. В одного дядька померло троє дітей і не було кому вивезти на цвинтар, то на плечах поносив і руками викопав яму і закопав. Хто де ішов, там і помирав з голоду. Повимирало півсела. Дядько вмер, його привезли на возі і викинули в яму. А хто лишився, то ходили збирали колосочки, які терли і те зерно варили. В 1932 році люди ще їли псів, котів.

БОЖИК Олександра Тимофіївна, 1919 року народження, с. Соснівка Ярмолинецький район

Записала Залуцька Н.А., зав. бібліотекою с.Соснівка, 12.01.2008 р.

Був дуже страшний голод. Ходили по полях збирали мерзлі бараболі, сушили їх, терли в макітрі і пекли з них щоденники, так називали їх. Збирали вночі колоски і пекли і зразу з'їдали, бо потім не буде. Закопали в колгоспі картоплю рівно, щоб ніхто не бачив, шукав голова колгоспу, сільська рада, міліція і вони її не знайшли. То ми так вижили і давали по трошки людям.

Була в мого батька пара коней і забрали їх і все що у нас було. На весні у 1933 році вислали мене, маму і тата на висилку в Західно-Сибірський край, приїхали ми туди з тими тлумками. Там нічого не було. Був один степ і маленька річечка з якої ми пили воду. Жили в бараках, спали на нарах збитих з дошок, їсти не було чого і варити не було на чому. Батько заробляв якусь копійку на шматочок чорного-пречорного хліба і так жили.

Восени 1933 року нас почали вивозити і по дорозі померла мама на станції Омськ. Ми приїхали з татом додому. Хата згоріла, то ми її трохи поремонтували і так жили. Я пішла робити в найми до Корніцького. Дуже мені було тяжко наймитувати, але мусила бо треба було вижити. Наймитувала 7 років ніхто мені навіть копійки не заплатив і ще заставили, щоб я пішла у сільську раду розписалася, що я до них нічого не маю. А потім пішла робити в санаторій стало мені трохи легше жити, але не надовго.

БАЛАЦЬ Софія Федорівна, 1923 року народження, с. Соснівка Ярмолинецький район

Записала Супрун Є.Ф., вчителька Соснівської ЗОШ, 26.11.2007 р.

З голоду і хвороби вмер мій молодший братик. У садку ми з матір'ю викопали яму, поклали його туди, зверху прикрили травою, а потім засипали землею. Мати плакала, не знала, що нам дати їсти, щоб ми не помирали. Згодом вона померла.

Я не знала, що робити, як жити далі мені і сестрі. Люди покидали свої хати і йшли в інші села. Ми також пішли куди очі бачать. Знайшлися добрі люди, які при-

ютили нас, не дали померти з голоду.

Ми були щиро вдячні нашій другій мамі Вірі Іванівні. У неї було дві доньки, яких вона дуже любила. Та не судилось їм довго жити. Взимку вони повмирили. І вона прийняла нас, як своїх доньок. Нам із сестрою пощастило і ми вижили у цей тяжкий час.

ЦУЦУЛОВСЬКА Віра Іванівна, 1926 року народження, с. Соснівка, Ярмолинецький район.

Записала Супрун Є.Ф., вчителька Соснівської ЗОШ, 24.11.2007 р.

1933 р. був голодним і холодним. У нашому селі Соснівка мешкала багатодітна сім'я. Батька в них не було. Корова в них здохла. Діти пухли від голоду, аж страшно було дивитися. Ловили котів, мишей, ворон, вбивали і їли їх. Для харчування варили лободу і листя дерев. Але вижили з тієї сім'ї тільки двоє менших, бо старші віддавали їм більше їжі.

ПОПАДИН Віра Юхимівна, 1921 року народження, с. Соснівка Ярмолинецький район

Записала Супрун Є.Ф., вчителька Соснівської ЗОШ, 27.11.2007 р.

У нашій родині було 6 душ, а ще батько – нерідний. Дві сестри та брат померли, а я дивом залишився жити.

«Буксири» позабирали в нас все до нитки. Було сховала мати в пришалашку буряки – то й ті вигребли. Тоді вітчим бачить, що таке діло – продав єдину нашу годувальницю – корівчину, взяв за неї гроші та й поїхав світ за очі. Коли провозив усе до копійки – повернувся ні з чим.

Мати працювала на конюшні в сусідньому радгоспі. Я до неї навідувався і приносив у пазусі вівсяну дердь до хати. А коли пішла весняна вода – річки не перебреш, і ми з братом та сестрами почали пухнути і вмирати.

З усіх я вижив один. Не того, що дужчий або хитріший був. Ні, мене дід та баба підгодовували ладомонами – такими млинцями зі споришу. А згодом я сам почав собі роздобувати споживу на підніжньому корму.

Але було й таке, що ледве не розпрощався з білим світом. Опух. Ноги течуть. Лежу під хатою – підвестися не сила. Тоді переповз поріг до хати, дістав ножиці і порачкував у берег. Там, на осонні, ми мали наділок жита. Я вибрав собі сонячну місцину, вирвав латку зеленого збіжжя й підслав стебла під себе.

Ото, було, нарізу житніх колосків, насушу їх за день, намну зернят і з'їм їх. А вранці дістануся повзком до копанки в долині. Сяду, опушу в воду ноги, п'явки почіпляються, висмокчуть погану кров, і, знаєте, я вже якось самотужки переступаю і вертаюсь на своє місце.

Коли вже колосся почало назернюватись – до-

дому прийшли мати й вітчим, і вони якось одволодали мене...

Щоб я міг ходити до школи, то, мабуть, не мучився б стільки часу! Там директор та голова колгоспу давали учням безплатне харчування. Раз на добу варили куліш, або, краще сказати, кандьор... Воно що малувате... Але й цього голодному було досить.

САКОВСЬКИЙ Сава Якович, 1919 року народження, с. Соснівка Ярмолинецький район

Записала Залуцька Н.А., зав. бібліотекою с.Соснівка, 12.01.2008 р.

Мені було 13 років як почався голод. Не було зовсім що їсти. Збирали гнилу картоплю, висушували її, перетирали на муку і пекли плячки, а якщо десь було трошки зерна, то терли на жорнах і варили белку. Як но появилися губи, їли недоварені на голодний шлунок і помирали. Пухли від голоду, вмирали як мухи. Приїжджала підвода і забирали мертвих людей на цвинтар.

Хто не йшов у колгосп то їх розкуркулювали і виселяли на Казахстан. Мій дід був ковалем, мав свою кузню, то розібрали хату над ним і вислали на Казахстан. Вивозили в степ, жити не було де. Викопували землянки і так жили. Він звідти не повернувся. Помер від голоду у 1933 році.

ПОПАДИНА Петро Григорович, 1915 року народження, с. Соснівка Ярмолинецький район

Записала Супрун Є.Ф., вчителька Соснівської ЗОШ, 28.11.2007 р.

Голод охопив країну. Він став лихом і в Куяві. Я пережив страшно. Батько й мати мої – пухлі, а в мене на руках четверо їхніх дітей. Що робити? Де подітися? Чим зарадити?.

Не знаю, мабуть, мені пощастило якось виборватися із лабет смерті, сестер віддати до інтернату і з матір'ю лишитись на господарстві.

Батько мав коней, худобу – отож і боявся вступати до колгоспу. Та коли в нього відібрали все, навіть корову він взяв і склав руки. Я, вже зовсім кволий, не міг викопати могили, покликати людей – нема що дати поїсти. А на галетах із лушпиння який із тебе робітник? Тому я видовбав на кладовищі сяку-таку ямку, по коліно, й поклав туди батька й братів...

Воно в мене й досі перед очима.

А ще не виходить із голови побачене під час моєї подорожі до Проскурова. Зайшов я напиться води в якесь село. І вжахнувся: хати не позамикані, на долівках людські кістки лежать, колодязі наповнені трупами, хтось позакручував дротом...

Наша сім'я хоча й мала втрати, але ж не такі. Троє дітей вижило. І ми з мамою, маючи конячку, сяк-так перебивалися. А що зосталось тисячам безкінним

і безкорівним? Чекати милости від держави, якою керував кривавий деспот?..

Мені важко до кінця збагнути причини безхлібного животіння цілого народу. Це ж приречення на смерть не одинаків, а мас. Затуманення мозку найтверезіших, найвдумливіших трударів. Адже за голоду прокидались найдикіші інстинкти й потьмарювався людський розум. Тоді всі ставали рабами-автоматами... а кому це було на руку? Суспільству? Державі? Пристосуванцям? Сталіну?

ШВЕЦЬ Надія Карпівна, 1922 року народження, с. Солобківці Ярмолинецький район

Записав Чавалах Петро, учень 10 класу Соколівської ЗОШ, 13.11.2007 р.

З домів забирали все, що тільки можна було вистежити, яке було зерно, крупи, картоплю, квасолю. Ті люди, що все забирали, були односельчани. Навіть, коли люди збирали лободу, то їх гонили з поля. Батько працював в колгоспі, крав і приносив додому моркву. Ще в нас була корова. Вона нас і врятувала. Дуже багато людей помирало, коли дали перший хліб, після довгого голодування.

КОВАЛЬЧУК Микола Йосипович, 1922 року народження, с. Стріхівці Ярмолинецький район

Записала Гладун Оксана, учениця 9 класу Стріховецької ЗОШ, 03.12.2007 р.

Йшов 32 рік, мені було 10 років, 5 лютого забрали мого батька, за політику.. Оголосили ворогом народу і в тюрму, був він безграмотним. Яку небезпеку він ніс для радянської влади можна тільки здогадуватись, десь щось не те сказав, але конвеєр небажливості було вже запущено, і вже осінню того ж, 32 року, забрали матір з формулюванням «за злосне невиконання хлібопоставки».

Ми тоді залишилися сиротами брата Мар'яна, 1909 р. н., 23-х літ відроду, теж забрали залишилось нас троє: я, старша сестра (1914р.н.), молодша сестра (1925р.н.).

Забрали також тоді корову, все господарство потім вигнали нас із хати, з якої зробили школу. Я в той час пас корів у людей. Ми б померли з голоду, якби нас не підтримував вуйко із Ставища Солобокецького району. Люди все змушені були віддавати в колгоспи, ми теж все віддали. До хати нам дозволили повернутись в 1933 році. Нам віддали одну половину, а в другій так і залишилась школа. В той час люди масово пухли від голоду. на щастя в селі був радгосп, люди ходили туди на роботу. В радгоспі давали вівсяну кашу, овес із лушкою і 400 грамів вівсяного хліба.

Багато людей збирали картоплю, яка залишилась на полях після копки. Ми також їли лободу і дивом лишилися живими. Людей спасала худоба, яка

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ще залишилась, а в нас все забрали, корови в нас не було. Як я вже згадував, нас врятував вуйко, який був мельником і інколи давав нам уметецю. Так ми врятувались від голоду. Мій батько повернувся в 1938 році за наказом Хмельницького обласного суду, а мати повернулась у 1937 році. Вона була у засланні за озером Байкал, біля китайського кордону, а брата забрали на будівництво Біломорканалу і він дивом зміг вижити. Нас поселили в халупу.

В нашому селі напругу від голоду, на щастя, померло дуже мало людей. В 1932-1933 рр. я вчився у 5 класі. В школі нам давали на сніданок суп і 150 грамів хліба. Ось такими залишились у моїй пам'яті часи голодомору 1932-1933 років.

БАРАН Катерина Василівна, 1924 року народження, с. Стріхівці Ярмолинецький район

*Записала Демчишина Тетяна, учениця 9 класу
Стріховецької ЗОШ, 05.12.2007 р.*

Моя сім'я, батько - Баран Василь Тодохович, попала в 1932р під прес тотального розкуркулення. Все, що ми мали, забрали в колгосп: всю землю, 2 будинки, двоє коней, лоша, худобу, вози, плуги, всі речі з хати продали на нужди колгоспу, лишили нас практично голих, пам'ятаю, вінок кукурудзи за скринєю стояв, і той забрали. Господарські приміщення: стодоли, хліви колгосп розібрав до клаптика, нас вигнали з хати і в садочку ми викопали - болган - землянку, де і сиділи всією сім'єю - а було нас 9 душ, батька на деякий час забрали - арештували як куркуля, але, на щастя, скоро відпустили.

Під тотожне розкуркулення попали і наші родичі і сусіди: сім'я Муравлюка Йосипа і сім'я мого теперішнього чоловіка - Ковальчука Володимира Івановича, 1925 р.н., його батько помер в голодовку, а в мами -Ковальчук Євгенії Андріївно! теж все забрали - коні, вози, реманент, всю нерухомість, частину продали, частину «зничтожили», бо теж куркульські «виродки».

«Я пам'ятаю (9 років), як весною 1933р. померла моя бабка, мама мами, і лежала вона на дворі під черешенькою в буді, померла вона від старості, але голод (недоїдання) теж приложив свою кістляву руку. Щоб вижити, їли ми лободу, а навесні 1933р. збирали губи, крали качани і жарили на дечці кокошку (жарена кукурудза), їли часто вугляр з п'єца, палили дрова, гасили, а потім збирали вугля і їли, всі вижили.

Пам'ятаю одного разу зібрані в лісі губи варили і горнець палючий я невдало зачепила і обпарила собі дуже руки, дві неділі мене не роздягали - сиділа в кафтаніку. В 9 років (1933р.) пішла я до школи, там давали їсти, особливо запам'ятався дуже соловодкий чай.

Батько і мати пішли працювати в колгосп, причому батько працював там конюхом на, раніше своїх, конях.

З часом ми змогли покинути нашу оселю - балган (землянку-буду) і поступово відкупили свою хату і змогли там жити, відкупляли по кусочку, спочатку кімнатку, потім-півхати, врешті - всю, працюючи дуже важко в колгоспі. З 11 років я теж вже працювала в колгоспі, все вручну, спітнілі, замучені, але головне - ми всі, крім бабусі, вижили.

ЗАГУРА Микола Васильович, 1910 року народження, с. Стріхівці Ярмолинецький район

*Записала Лісничка М.В., зав.бібліотекою
с. Стріхівці, 12.01.2008 р.*

Голод 1932-33 рр. я пам'ятаю. На той час мені було 22 роки. Я працював в місцевому колгоспі пасічником. А потім водієм. Причиною голоду була влада. Голод був штучний.

Зернові вродили гарно, але все було вивезено з колгоспу. На людей накладалися великі податки, які вони не могли сплатити. У них забирали все: корів, зерно, овочі, м'ясо, яйця, молоко. Конфіскацію проводила влада: уповноважений з району та староста. Люди не мали права вимагати якогось документа. До тих, хто не хотів віддавати зерно застосовували покарання. Люди які забирали у селян вирощене були при зброї. Селяни оборонятись не могли, вони були перелякані. Приховати можна було лише дуже малу частину продуктів. Витрясали все з глечиків, мисок, заглядали по закутках, витрясали кожний куток. Якщо знаходили щось приховане били батоном. Старостою був Загура Олекса. Він чітко виконував вказівки до середини 1932 року.

Існував закон «п'ять колосків». Хто вкраде більше як п'ять колосків його чекало суворе покарання. Мого сусіда вислали в заслання, коли в нього знайшли оберемок колосся пшениці. Додому він так і не повернувся.

Поля охороняли озброєні люди. Бідняки йшли до колгоспу самі, тому що в них не було що їсти, а там один раз на день годували. У нас забрали до колгоспу 2 корови, пасіку, коня, плуг і 2 борони.

Людоїдства в селі не було. Померлих від голоду ховали на кладовищі за звичайним обрядом зі священником. За це йому платили яйця, кури.

ТРАЧУК Василь Андрійович, 1932 року народження, с. Стріхівці Ярмолинецький район

*Записала Загура Леся, учениця 9 класу
Стріховецької ЗОШ, 04.12.2007 р.*

Розповіла мені мама (1914 р.н.), зараз ще жива, 95 років, що зимою-весною 1933 року була велика біда, у нас ще було більш-менш терпиміше, всіх загнали в колгосп, прямо від голоду, слава Господу, ніхто не помирав, так, голодували, недоїдали, пухли ноги, а біда особливо відчувалась в тому, що до нас приїжджало, добиралось різними шляхами, багато людей з чужих,

сусідніх областей (Вінниччини, Житомирщини), які міняли все що мали на любий харч, шукали спасіння і порятунку, розповідаючи що в їх краях діти пухнуть і мруть з голоду, У нас прийшла колективізація, хата в хату забрали весь хліб, осінню 1932р. - раз, весною 1933 р. - повторно, з горнят висипали, гладушків, причому 2-й раз крім своїх -з колгоспу, були і люди з району в військовій формі - з НКВД, говорили - енкаведисти. Я був в той страшний час з матір'ю, тата в 1933 році арештували, рік був в тюрмі, забрали його за те, що посіяв білі буряки, хтось доповів, забрали і батька, і всі буряки.

З нами не церемонилися, бо ми вважалися куркулями. Батька арештували, нас вигнали з хати, яку розібрали під колгосп, бляху зняли, забрали дві пари коней, чотири корови, кірат (січкаря-молотарка), два гектари землі. Вижили ми завдяки дідусеві, він був гарний столяр, ходив по наймах до людей по чужих селах, так ми змогли наймити хату. Через рік з-під арешту (Хмельницький-Ізяслав) прийшов батько.

Я особисто вже добре пам'ятаю голод 1947 року (мені 15р.). Особливо мене вразило, як ми з мамою їхали на станцію Дунаївці купити корові сина, а по дорозі, попри дорогу лежали люди з попухлими ногами, животами. Багато людей вже були мертвими. Інші, ще живі, зрідка конвульсивне рухались, але говорити вже не могли. Я розумів, що всі ці люди померли і помирали від голоду.

ТРАЧУК Олена Яківна, 1930 року народження, с. Стріхівці Ярмолинецький район

Записала Балагур Маліна, учениця 9 класу Стріховецької ЗОШ, 12.12.2007 р.

Мій батько, Трачук Яків Мойсейович, не дивлячись на те, що працював конюхом у колгоспі, помер від постійного недоїдання і виснаження на початку 1933 року. В сім'ї - 4 дітей, економив на собі. Його організм після постійного раціону з лободи не витримав, і одного разу він всмак наївся хліба. Смерть була страшною.

Невдовзі, зі спухлими від постійного недоїдання ногами, помер і мій брат - Трачук Володимир Якович, 8-ми років. Він, як і батько, помер від раптового одноразового прийому їжі в умовах хронічного недоїдання.

Так нестерпно важко нам було ще й тому, що наша сім'я (тато, мама, нас дітей - зі мною - четверо, ще двоє дітей, мій братик і сестра, померли раніше) восени 1932 року попала під розкуркулення. Мама розповідала, що в нас забрали під ноль все їстівне, не говорячи про те, що забрали в колгосп дві корови, всю птицю, перевернули всі скрині, всі закомарки, хатню гору, залишивши нас напризволяще. Хату нашу розібрали до камінчика - будували колгосп. Також повністю розібрали і перевезли в колгосп всі хазяйські приміщення зі всіма будівель-

ними матеріалами - стодола, хлів, курники. Ми (зі мною залишилось троє дітей, мама, вже без батька і брата, які померли) змушені були жити в моєї бабусі, і то нам залишили лише половину хатини, другу половину колгосп використовував для своїх потреб. Господарство бабусі (велика стодола, два хліви) теж було конфісковано, розібрано і забрано на будівництво колгоспної конюшні.

Весною 1933 року нас повторно переколошили - перевернули як осіб, бувших прирівняних до куркульського класу. Забрали хліб до кришечки, підігнали підводу, люди з колгоспу погрузили на фіру все, що в нас залишилося в мішечках на горі і повезли в колгосп.

Іздовий, Гриневич Йосип, зжалився над мамою і нами, і говорить мамі «Яковихо, йдіть позаду мене, але щоб ніхто не бачив туди-то я вам непомітно ногами зсуну з фіри склецюк кукурудзи, змелете на жорнах, щось дітям зварите, але прийдете забирати, коли я від'їду далеко.»

Після того, як весною 1933 року у нас все забрали, казали для плану не хватає, хочете вижити, хай мама йде в колгосп, і мама - заяву і пішла, мусила.

Сусіди, родичі практично не допомагали, кожний думав за себе як вижити. З тої кукурудзи (мама змолола її на жорнах) варили нам кашу - белку з гнилою картоплею і лободою. Так ми дотягнули до літа, але батько і старший брат економлячи на собі заради нас, не побачили більше травички, ягід і грибів.

ШЕВЧЕНКО Олександра Олександрівна, 1922 року народження, с. Стріхівці Ярмолинецький район

Записала Лісничка М.В., зав.бібліотекою с. Стріхівці, 22.01.2008 р.

Я дуже добре пам'ятаю 1932-33 рр. На мою думку голод був штучно організований владою. Відбираючи у людей вирощене в полі, на городі уповноважений з району та староста.

Уповноважені мали при собі документи. Люди переховували у лісах, сховищах. Дуже рідко, але можна було приховати частину зерна. Заховане староста шукав, коли знаходив то застосовував покарання - побиття палицею.

При обшуку до хати заходило 2-3 чоловіки і перевертали все догори дном. Продукти люди закопували під припічком, в загорожі.

Громадянам, які добровільно пішли до колгоспу надавалась один раз на день їжа: шматок хліба та миска юшки.

Існував закон про «п'ять колосків». За 5 і більше вкрадених колосків проводили арешти і висилали на каторжні роботи.

В нашій родині від голоду помер дідусь, якому на той час виповнилося 87 років. У селі не голодували заможні сім'ї, які мали з чого сплатити податок і прогнати сім'ю.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Важкі випробування випали на долю українського народу. Одне з них голодомор. З болем у душі та тривогою згадую ті страшні роки 1932-1933. Хоча мені на той час було всього шість років я добре пам'ятаю як голод панував у нашому селі. Голод, голод, голод... і більше нічого. У хатах ні крихти зерна. Люди робили усе заради того, щоб вижити. Збирали гнилі буряки та гнилу картоплю, варили супи з лободи та кропиви. Від гооду люди пухли, а потім помирали. Майже кожного дня хтось помирав: дитина, чи доросла людина. Люди були схожі на напівживих трупів. Одні ще прагнули знайти їжу, другі їли котів, собак, тاین., а деякі вже просто сиділи і чекали смерті. В ті роки мені здавалося, що це не закінчиться ніколи, але всьому приходить кінець. Нарешті голод залишився позаду, тому, що було зібрано врожай зернових. Та тільки подумати, скільки невинних людей забрав цей голодомор. Те, що пережили ми – ваші діди та бабусі, я не бажаю пережити вам, нашому майбутньому, на яке ми дуже сподіваємось.

СЛОБОДЯН Параска Семенівна, 1913 року народження, с. Сутківці Ярмолинецький район

*Записав Дильовий І., учень
Сутковецької ЗОШ, 10.12.2007 р.*

Я народилась у 1913 році в селі Сутківці. Тоді, коли почався голод в Україні, мені було 20 років. У нас, де я народилась, він лютував навесні 1933 року. Голод найбільше забав людських життів за березень, квітень, червень. Голод підготовлювався ще з осені 1932 року, ходили бригади з сільської ради (активісти), які збирали ніби-то податки з людей зерном, м'ясом і всіма іншими продуктами. Брала худобою, грішми, чим хочете брали. І так підбєрали з осені до весни, що не залишалось й крихітки їжі. А урожай 1932-1933 р.р. був непоганий. Ті бригади в народі звалися "Червоними мітлами". Хто їх організував я не знаю, але знаю що якісь з райкому тиснули на сільську раду, а вона вже організувала той голод.

Чим наша сім'я харчувалася? Під стріхами дерли горобців, ходили в ліс — дерли сов. Що небудь ловили аби його з'їсти. Збирали щавель, кропиви, лободу...

Та жили люди якось надією. Ми город посадили лушпинням картоплі, щоб хоч на щось чекати. Але вони вночі за те схопили батька і заслали кудись, а куди і досі не відомо. Я на свої очі бачила як одне за одним вивозили людей на цвинтар, це були дуже страшні часи і дай Боже щоб вони більше не повернулися до нас.

КОРОЛІВСЬКА Марія Романівна, 1924 року народження, с. Сутківці Ярмолинецький район

*Записав Малімон Артем, учень 5 класу
Сутковецької ЗОШ, 10.12.2007 р.*

АЛЕКСЕЄВА Марія Григорівна, 1931 року народження, с. Сутківці Ярмолинецький район

*Записала Тимошенко Алла, учениця 11 класу
Сутковецької ЗОШ, 05.11.2007 р.*

Я, Алексєєва Марія Григорівна, народилась в 1931 році в бідній сім'ї. Батько нас покинув і в сім'ї залишились мама я і сєтра. Я була ще маленьєа коли розпочався голодомор. Мамі було дуже важко нас виховувати, бо небуло що їсти. Варили лише лободу, але я не хотіла їсти, тому мама ходила до свого брата і просила в нього картоплі. Він був трохи "дужчий", тому дав нам декілька бараболин. Мама варила мені по одній бараболі в день і так я вижила.

Хата була невелика, під соломою. Коли йшов дощ, то дуже текло до хати і було повно води, що аж підкладали миски, відра і вичерпували воду.

Спали на лежанці або на "п'єцу", накривалися валов'яною веретою.

Було дуже "тяжко", бо приходили із сільської ради і накладали великі податки, але не було з чого давати, тому вони заходили до хати і забирали все, що було.

В нас забрали великий сундук, кожух, і навіть верету якою нас накривала мама. А потім прямо зхаворітьми робили базар і люди, які були багатші купляли. А люди, які були дуже бідні, немали зовсім нічого, пухли і вмирали.

А потім голодомор закінчився і життя покращилось.

ГРИНИШЕНА Ганна Леонтіївна, 1927 року народження, с. Сутківці Ярмолинецький район

*Записала Шматлай О. М., вчителька історії
Сутковецької ЗОШ, 18.12.2007 р.*

В роки голодомору дуже важко жилося людям. Вони немали що їсти, тому їли гнилу картоплю, лободу, і траву. Люди, які працювали в колгоспі, крали колоски і варили кашу, а ті котрі не працювали бо не могли, пухли від голоду і вмирали. Люди важко працювали на полях, змушені були брати дітей, щоб заробити кусок хліба. Ходили в ліс збирати патики, щоб варити їсти, палили соломою і бараболинням, щоб взимку зігрітися від лютих морозів.

Солдати ходили по селі і забирали в людей зерно, картоплю, яйця. Люди все ховали під підлогу, в гній, закопували в землю.

По селу їздила підвода, збирала людей котрі повмирали, звозили їх в яму і засипали землею.

КЛИПАЙЛО Дмитро Антонович, 1926 року народження, с. Сутківці Ярмолинецький район

*Записала Шматлай О. М., вчителька історії
Сутковецької ЗОШ, 19.11.2007 р.*

Я народилась в с.Сутківці 37 квітня 1924 року. У 8 років пішла до школи. Закінчила 7 класів. Саме тоді, коли виповнилося 8 років і я пішла до школи, почався голод. Це була осінь 1932 року. Практично їсти небуло що. Їли зелену лободу і кропиву. В ступі товкли гречану полову і пекли з неї такі "пляцки". Голод в сім'ї не відчувався так сильно, тому, щов нас була корова. Годувати корову було нічим, тому приходилось йти на крайні міри. Оскільки хата була накрита сніпками з жита, то ними і доводилось годувати корову, щоб хоч вона не здохла.

Одного разу прийшов чужий хлопчик із села і дуже просив їсти. Йому дали поїсти і випити молока. Він дуже дякував, а на другий день прийшов знову, але не сам, а збратиком і меншою сестричкою.

По селі дуже багато вмерло людей, падали будьде, як ті мухи. Трупи збирала машина і вивозила на цвинтар. Людей не холвали а викидали в рів біля цвинтара. Одного разу я бачила страшну картину. Під "стовбом" сиділа мертва жінка, яка лиш недавно вмерла, а на колінах сиділа маленька однорічна дівчинка і ссала груди вже мертвої мами.

ЦІСАР Федір Тимофійович, 1911 року народження, с. Сутківці Ярмолинецький район

*Записала Шматлай О. М., вчителька історії
Сутковецької ЗОШ, 18.04.1997 р.*

Я народився 1911 року. Наприкінці 20 –х років у нашому селі почали організовувати колгоспи. Селяни тільки отримали землю. Їхня мрія стати господарем тільки почала здійснюватися. Земля була основою життя селянської сім'ї. Вона не лише годувала. Вона виховувала любов до праці, навчала працювати.

З болем і страхом вступали селяни до колгоспів. Тих, хто не хотів цього робити, примушували. Інших карали, забирали землю і висилали до Сибіру.

Кожна осінь приносила в селянські сім'ї лише розчарування. Радянський уряд, який очолював Йосип Сталін, вимагав від селян-колгоспників дедалі більше зерна, м'яса, овочів, молока. Усе, що виробляли селяни в колгоспі, доводилося віддавати державі. Вони ледве зводили кінці з кінцями.

Осінь 1932 року великого лиха не віщувала. Врожай був не гірший ніж у попередні роки. Селяни здали державі понадплановий податок. За першим податком огодлосили другий, потім третій. Люди намагалися приховати зерно, картоплю в ямах, на горищах, криницях.

В селах з'явилися спеціальні продовольчі заго-ни, які забирали все. Нічого не можна було заховати від пильного ока збирача. І спалахнув в селі і по всій Україні великий голод. А за ним прийшла і смерть. Люди вимирали сім'ями, кутками, селами. Виснажені падали хто де. Селом їздила підвода і збирала померлих і ховали в одну могилу.

Федір Тимофійович розповідав, що він працю-

вав їздовим в колгоспі. В 1933 році в нього народилась дочка. Дитина плаче, жінка хвора і голодна а їсти нема нічого. Збирали гнилу картоплю і насіння лободи і варили юшку. Дочка захворіла, потрібні були ліки і добра їда. Федір пішов працювати в місто на залізну дорогу. Там давали пайки: хліб, масло, крупу. І тільки завдяки цим пайкам сім'я вижила. Ці пайки також допомогали вижити рідним, не даючи їм померти з голоду. Мільйони українців померли голодною смертю в 1932-33 роках тільки тому, що радянська влада зарала в них хліб.

КРАВЕЦЬ Петро Михайлович, 1922 року народження, с. Баранівка Ярмолинецький район

*Записала Шматлай О. М., вчителька історії
Сутковецької ЗОШ, 17.11.2007 р.*

Голодомору як такого у нашому селі не було. По перше тут діяв руднік (шахта по видобуванню фосфоритів). Багато людей працювало там, отримували гроші, на які можна було купити хліба, який випікав той же руднік в орендованому приміщенні (сьогодні садиба Мельник В.О.) По друге в селі ще з 1922 року діяв колгосп. Було організовано загальне харчування для всіх колгоспників (1 раз на день можна було отримати тарілку гарячої страви). Один лише факт був трагічний – це смерть Мамія Вікентія, не пам'ятаю по батькові (спух від голоду і помер). А більше, щоб хтось загинув не пам'ятаю.

ШПАК Станіслав Михайлович, 1918 року народження, жителя с. Боднарівка Ярмолинецький район

*Записала Ковальська Аліна, учениця 9 класу
Сутковецької ЗОШ, 17.11.2007 р.*

Я пам'ятаю ті роки. То були страшні роки. Мені тоді було 15 років. Я жив з мамою, татом і двома сестрами Ягою і Рузьою. Тоді небуло що їсти. Їли все, що можна було: кропиву, бараболю гнилу, яку збирали по полю, капусту, моркву, буряк, вбивали коней і їли навіть сире м'ясо. Нас було п'ятеро і щоб не померти я пішов пасти коні. Коли пас, то зробив собі палку велику і забив туди цв'яха. А на колгоспі був погріб в якому було повно бараболі. Коли я приганяв коні то підкрадався і ставав палкою по 5,6, а той 10 бараболі і ніс додому. Потім через кілька місяців пішов пасти і доїти вівці. Там я також підкрадався і крав молоко для своїх рідних і ще для 2-х маленьких сусідських дітей без батьків давав по пів літри.

Саме страшніше було дивитися, як плачуть малі діт від голоду. Люди пухли і невдовзі помирали. Їх вивозили на конях і скидали в ями по 9-10 і засипали землею. Вимерло багато людей, дуже багато. Люди їли одні одних, матері їли своїх померлих дітей. Всі були сухі, голодні аж страшно дивитися.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Я завжди діставав їжу, щоб не померти. Моя мама була хвора і їй потрібні були сили, щоб боротися з хворобою, то ми їй більшу частину їжі віддавали, хоч вона не хотіла. Мій тато працював в колгоспі і бив в квр'єрі камінь. Завдяки мені і татови ми вижили. В нас був хліб, молоко, бараболя. А в деяких навіть хліба на було не те, що молока. Страшно було... Дуже страшно. Люди намагалися виживати хто як міг, кому як було під силу.

КОРОЛІВСЬКА Марина Іванівна, 1910 року народження, с. Сутківці, Ярмолинецький район.

Записав правнук Королівський Дмитро Іванович, 10.05.1997 р.

Я, Королівська Марина Іванівна, на той період Козак Марина Іванівна, народилася в 1910 році і пережила три голоди: 1921-1923 рр., 1932-1933 рр., і 1946-1947 рр.

З усіх трьох голодів найважчим для мене був у 32-33 роках. На той період мені було 22 роки, і я пережила ті страшні роки. В моїй пам'яті залишилися страшні моменти. Найстрашніше лихо спіткало людей взимку й навесні 1933 року. Люди вмирили на вулицях під тином, в неопалених хатах. Щоб якось вижити, їли котів, собак, птахів, навесні – траву, листя, збирали на полях гнилу картоплю.

Одної ночі до нас постукали у двері. Батько не встиг відкрити двері, як увірвалися люди у формі, зі зброєю і, нічого не питаючи, забрали все, що було. А було всього-навсього одна курка і півпуда гороху. Вся наша сім'я, в тому числі шестеро дітей, залишилися голодними. Двоє найменших не вижило, опухли з голоду і померли. Батько, щоб хоч четверо дітей вижило, жив на одній воді. Коли згадую ті роки-сльози виступають на очі. Вкотре народ зазнав жорстокості від більшовиків-комуністів. Найборонить, діти, вас Бог від такої тяжкої біди!

КОРОЛІВСЬКА Марина Дмитрівна, с. Сутківці, Ярмолинецький район.

Записав онук Королівський В'ячеслав, 23.09.2002 р.

Моя бабуся пригадує як вона стала очевидцем і пережила 2 голодомори (1932-33 років і 1947р).

Вона мені розказала, що людям було дуже важко. В 1932 році врожаї був дуже гарний, але приходили люди Сталіна і позабирали все зерно. Вони забирали останні колоски. Вони перевертали все у домі і навіть у попелі знаходили квасолю, ячмінь, жито. Тоді люди мусіли ходити і збирати листки бур'янів, лопухів і з цього варили суп. Деколи вдавалось на полях знаходити рештки картоплі чи буряка. Людей заставляли носити зерно з комори на вози, щоб везти до Росії, але люди були знесилені і падали з мішками на землю бо не мали сил нести. Деколи голодні люди нападали на те зерно, але

охоронець наставляв автомата і казав: "Не смей трогать". Деякі люди хотіли втекти з села і виїхати до Росії. Вони ховалися по вагонах поїздів, але солдати перевіряли вагони і якщо знаходили людей в вагонах, то викидали їх і розстрілювали. Але були й такі, яким вдавалось втекти.

Були в селі й такі люди, в яких було що їсти. І їхні діти ходили до школи, а в школу давали продукти.

ПОБЕРЕЖНА Олена Гнатівна, 1928 року народження, с. Сутківці, Ярмолинецький район.

Записала Шматлай О. М., вчителька історії Сутковецької ЗОШ, 17.11.2007 р.

В 1933 році мені було всього 5 років. В сім'ї було 3 дітей і ми ходили в ясла. Старшому брату було 7 років а меншому було 2 роки. Але мені до нині все згадується, все, що ми переживали. Ми вдома бачили страшний голод. Вдома було може відро кукурудзяної муки, то це тримали для меншого братика. Варили йому на триніжці кашу. А мама, тато, бабуня (татова мама), і старша сестра збирали лободу, в млині була олійня, то випрошували макухи. Бабуня розмочувала макух в річці в торбі і пекла такі блінчики. Макуха була з ріпаку і була дуже гірка, томі її прали в річці в торбі. Так робили не тільки ми, а все село.

Ми в яслах трохи менше голодували, бо нам рано давали маленьку байдичку хліба і якийсь суп, що на тарілку 1 або 2 куски бараболі. На обід супу трошки і ложка каші і знов байдичка хліба. На вечерю хліб і чай.

В тата попухли ноги. Наші батьки були в колгоспі, а ще багато були одноосібники. В 33 – му році врожаї був краший і тато пожичив в когось з одноосібників 10 снопів жита, таке, що воно тільки не виповнилося, ще зелене. Я як зараз бачу як ті снопи стояли під хатою і достигали. Коли ми йшли в ясла, тонаривали потрошки тих колосків, еребили і їли, а ті байдички хліба що давали в яслях, приносили татови. А в колгоспі з першого врожаю вже почали молоти муку і варили для робочих обіди і так наша сім'я. А багато сімей, що не були в колгоспі не мали якої допомоги, то багато повмирили. Я пам'ятаю як розказував тато, що водній сім'ї померли чоловік і жінка. Лишилося 2 дітей, дочка старша, а син молодший. Мій тато і Кривий Андрій пішли до них, то жінка лежала мерша на призьбі, а хлопчик лежав коло неї і ссав. Мій тато був столяр, то вони з Андрієм зробили 2 домовини, взяли обох їх на воза і повезли похоронили. А дітей забрали в патронат. І ще можна багато написати, але вже зна пора, то так з більшого написала.

БЕХ Ганна Іванівна, 1903 року народження, с. Сутківці Ярмолинецький район

Записала Бех Ольга Петрівна, 18.10.1994 р.

Голодомор 1932-1933 років був страшним, дуже

вмирили люди. Пам'ятаю, я була мала, всіх людей гнали в колгосп. Нас в сім'ї було троє. Був холод і голод в кожній хаті, не було що їсти. Тато з мамою ходили до буряків, приносили з роботи буряки, мама їх пекла, солила і так їли. Дуже рідко в хаті був малай, який мати пекла з кукурудзи. А коли кукурудзи не стало, мусили їсти печені буряки, яких так не любили. В нашому селі було тихо і глухо: всі сиділи в хатах. Якщо лишився якийсь пес, який не здох, його було чути - він все село заводив. В нашому колгоспі робили всі жінки і чоловіки. Більшість жінок їздили на конях, возили гній, буряки, все, що було треба робити. Голод був тяжким горем, яке згубило багато людей і дітей. Голод був тяжким випробуванням для багатьох людей. Багато наших сусідів помиралі. Смерть не вибирала: мерли і молоді, і старі, і літні, і діти.

В нашій сім'ї ніхто не помер, але я дотепер пам'ятаю той проторний смак буряків, юшки з лободи, гіркого хліба наполовину з жолудями, завдяки яким наша сім'я вижила. Тому то наше покоління так бережно відноситься до кожної крихти хліба. Скільки років пройшло, а я це згадую і боюся, щоб знову не повторилося.

БЕХ Петр, 1924 року народження, с. Сутківці, Ярмолинецький район.

Записала Скриповська Альона, учениця Сутковецької ЗОШ, 10.12.2007 рік

Народився я в 1924 році. Багато довелося мені пережити за моє життя. Коли мені виповнилося 6 років почалася колективізація. Був на селі староста Чорномизий Мартин, який ходив по селі та забирав податки. Багатьох гнали в колгосп на роботу. Хто не хотів йти, до того приходили і силою забирали майно та продукти. Також знімали з хати черепицю і продавали.

Не встиг оговтатись від одного лиха, як спіткало інше. В 1933 році настав голод, не було що їсти. Люди помиралі від голоду та холоду. Ходили попід гори, збирали сухий молочай, вербове гілля ламали, бараболення збирали і цим палили в хаті. Їли все, що під руки попадало. Сіяли на весні буряки, чекали поки з'являться листочки, скубали їх та й варили. Такої зеленини звичайно не вистачало щоб наїстись. Збирали також лободу, добавляли трохи кукурудзяної муки і варили кашу. З бараболяного жому пекли коржі. Єдиною годувалницею в домі була корова. Але корови були не у всіх. Але корову теж не було чим годувати. Палили і варили в печі, світили лампами. Спали на соломі на землі, накривались веретою. Переживши ці страшні 32-33 роки з часом все потроху забувалось, та в 46-47рр. Знов почався голод. Причиною був неврожай. Люди знову бідували. Пригадую гірку історію, яка сталась в мене по сусідству. Повернувся чоловік з війни інвалідом, а вдома застав голодних, виснажених дітей

і хвору жінку. Визволив від фашизму не одну країну а тут виявився безпорадним. Змайстрував санчата і запряг у них 10 –річного сина, взяв костилі тай вирушив у невідому дорогу. Тяжко мандрували по засніжених шляхах, шукаючи харчу і прихистку на ніч. Малий хлопець падав у втомі, а батько як міг рятував свою дитину. Скоро вони знесилили обоє і в страшну хуртовину мало не пропали. Але врятували добрі люди. Після мандрів повернулись в село, яке на той час наполовину вимерло. У своїй хаті вони застали страшну біду; жінка і двоє дітей були нерухомі. На розпачливий крик хлопчика, мати відкрила очі і по її щоках потекли сльози.

Після цього її очі закрились навіки. Невдовзі з голоду помер і чоловік і його син. Ось таке було життя в 1946-47 роках.

ГУДИМА Антоніна Мартинівна, 1922 року народження, с. Сутківці Ярмолинецький район

Записав онук Королівський Денис, учень 7 класу Сутковецької ЗОШ, 12.12.2007 р.

Моя бабуся – Гудима Антоніна Мартинівна пережила голодомор 1932-1933 років і голод 1947 року. Вона розказувала дуже жахливі речі.

У 1932 році був дуже гарний врожай, але його всього вивезли і люди залишились ні з чим. По селу ходили активісти з числа своїх же односельчан, вони забирали все до зернинки. Якщо вдавалось десь добре заховати трошки зерна – та сім'я виживала, якщо ні – то було дуже й дуже тяжко.

Бабуся сім'я, щоб вижити в голод, їла все, що можна було знайти: гнилу картоплю, жолуді, мерзлі яблука, навіть листя терли і домішували до кукурудзяної муки. А взимку допікав ще й холод. Люди викопували з-під снігу корінці, дерли кору черешні, вишні.

Людей примусово гнали на роботу. Хто відмовлявся йти в колгосп, забирали всю живність: корови, свині і навіть кури; розбирали хати і хліви. Люди залишались ні з чим, рили землянки і так спасались від дощу і холоду.

Мама бабусі і моя бабуся під час голодомору порали на фермі колгоспну худобу і тайком могли взяти фляшчину молока для менших дітей. Батько бабусі був їздовим. Йому було найважче: його заставляли їздити по селі і звозити все, що навідбировали в людей комсомольські і партійні активісти. Скільки прокльонів в свій бік він почув, але винним себе не вважає, адже якби відмовився виконувати ту роботу, сім'я не вижила б, їх би чекала доля сотень мерших від голоду і холоду людей.

ГУМЕННА Феодосія Григорівна, с. Сутківці Ярмолинецький районі

Записала Шматлай О. М., вчителька історії Сутковецької ЗОШ, 14.02.2002 р.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Тяжкими виявилися 1932-1933 роки. Це були роки голодомору. Про них мені дуже тяжко згадувати, але дещо вам розкажу.

В нас сім'я була багатодітна (4 дітей). Наймолодшій дитині було 6 місяців. Життя було нестерпним, їсти не було що, а сім'ю треба було годувати. І тоді я з чоловіком ходила в поле рвати колоски, тому що треба було якось жити. Хліба кришки не було, перебивалися, як могли.

Ми сушили колоски, потім терли на жорнах і з цього варили кашу. Але на цьому наші страждання не закінчилися. На початку 1941 чоловік пішов на війну, а я залишилася з дітьми. На хазяйстві залишився кінь з возом, якого я мусила продати, бо не було за що жиити. На щастя не всі німці були поганими людьми. Один з них врятував життя моїй дитині, за що я йому дуже вдячна і цьогошо його вчинку я ніколи не забуду.

В 1945 р. прийшов чоловік з війни. Він був тяжко поранений і контужений. В цьому ж році ми похоронили нашу донечку Надійку. У 1964 році помер мій чоловік. Його рани так і не зажили, тому, що в тілі залишилося багато осколків.

Роки минули. Зараз мені 90 років, але тих жахливих років я ніяк не можу забути.

ОСАДЧУК Євдокія Кіндратівна, 1924 року народження, с. Сутківці Ярмолинецький район

Записала Хвостач Л.П., зав.бібліотекою с. Сутківці, 21.03.2007 р.

Ходили на кагати, шукали гнилі бараболі, їли. В нас в сім'ї було 5 дітей, але батьки вигодували всіх, не дали вмерти з голоду, була дуже біда.

ПОКАЛЬЧУК Євдокія Яківна, 1924 року народження, с. Сутківці Ярмолинецький район

Записала Шматлай О. М., вчителька історії Сутковецької ЗОШ, 14.12.2007 р.

Мої батьки: батько - Похальчук Яків Калістратович, а мати – Покальчук Фросина Данилівна. У сім'ї було восьмеро дітей: шість хлопців і дві дівчинки. Сім'я жила на той час заможна. Мали три гектари землі, пасіку, стодолу, вівці, корови, коні і весь сільськогосподарський інвентар. Коли почалась колективізація, батько не хотів йти в колгосп і у них забрали все майно: коні, корови і всю худобу. Зняли навіть з хати залізне покриття. Сім'я почала бідувати. Четверо старших дітей змушені разом з батьком піти на заробітки. Мати залишилась дома сама з малими дітьми. Вони збирали гнилі буряки, картоплю, терли їх, пекли блінчики і так їли. Але двоє дітей вижити не змогли, померли з голоду. Через якийсь час повернувся батько з старшими дітьми із заробітків. Заробітки були недуже великими, але їм вдалось вижити.

БАСАЛЮК Параска Олексіївна, 1918 року народження, с. Тарасівка, Ярмолинецький район.

Записала Вавшко С.С., вчителька Тарасівської ЗОШ, 25.11.2007 р.

Мені було 12 років, коли почався голод. Ми з мамою та сестрами працювали на своєму городі, вирощували городину. Хоч в той час була трохі засуха, але ми б так не голодували, якби в нас не забирали все, що було : зерно, худобу. Заховати продуктів було ніде – їх швидко знаходили. Шукали свої, так звані «активісти».

Люди де тільки могли заховували зерно: закопували в землю, замуровували в стіни. Одного вечора в нашій сім'ї перерили прутами город, двір. І все що знайшли, забрали. Ми безсилі були що-небудь протидіяти. Адже були холодні, голодні і дуже налякані.

Люди виживали як могли. Їли лободу, листя вишні, липи варили слимаки. Пам'ятаю, як мама вимінювала одяг за буряки, щоб нам з сестрами було що їсти.

В селі на той час була жінка людодідка. Вона закликала дітей до хати, рубала їх і їла.

ПРИСЯЖНЮК Євдокія Яремівна, 1912 року народження, с. Сутківці, Ярмолинецький район.

Записала Хвостач Л.П., зав.бібліотекою с. Сутківці, 14.03.2007 р.

Батько і мати померли. Мене забрав рідний брат Іван. Він був старший за мене. Ми ходили і плакали і нам люди хто був багатий давали їсти. Їли листя з вишень, сухий жом, гнилі бараболі.

БАРАН Віра Максимівна, 1919 року народження, с. Тарасівка Ярмолинецький район

Записала Ковтун М.А., зав. бібліотекою с.Тарасівка, 10.02.2008 р.

Я дуже запам'ятала голод 1932-33-го року. Причини голоду були різні: неврожаї, засуха, податки. А найбільше в голоді, який виник винна держава. А якщо було в кого трохі зерна то забирали все активісти. Документів на це вони не мали і їх про це ніхто не запитував бо люди боялись навіть слово сказати. Деякі люди не хотіли віддавати зерно.

Заховати не можна було нічого. Знаходили все що було, шукали кругом: і в печі, і на печі. Перетрушували всю хату. В людей забирали все що могли: одяг, рушники, худобу. Люди голодували. Не давали збирати в полі ні колосків, ні залишків городини, а як зловлять то зразу судили, а охороняли поля і комори сторожі. Організовувалися колгоспи, люди в

колгоспи їти не хотіли то їх заставляли примусово, забирали все в кого що було: коня, воза, корову.

Люди рятувались з голоду як могли: їли лободу, листя вишні, липи, гнилу і мерзлу картоплю, варили слимаків. Але були випадки що й помирили з голоду.

ЧОРНИЙ Петро Васильович, 1924 року народження, с. Сутківці, Ярмолинецький район.

Записала Хвостач Л.П., зав.бібліотекою с. Сутківці, 16.03.2007 р.

В сім'ї було 4 дітей. Мама ходила до Зінькова, носила одержу. Там вона її міняла на крупі. Пекли плячочки і так виживали. Ми сиділи на печі і кричали, що хочемо їсти, а мама говорить, що я спекла вам великий плячок. Їли гнилі бараболі і лободу. Так ми вижили.

КОВАЛЬЧУК Юзик, 1928 року народження, с. Тарасівка Ярмолинецький район

Записала Посвістак Людмила, учениця 10 класу Солобковецької ЗОШ, 14.12.2007 року

У Тарасівці голод якось не дуже лютував. Хоч уже 9 років не працював сільський цукровий завод, а його обладнання розтягли на запчастини по інших подібних заводах.

У Тарасівці діяв радгосп, що спеціалізувався на вирощуванні цукрового буряка. Радгосп мав свою пекарню і підгодовував людей, щоб ті могли нормально працювати. А щоб вижити, на роботу йшли і старі, і малі. З якихось причин нехтувала цим засобом для прожиття і прогодування двох синів Григорка і Михайлика вдова Килина Федаш. Взагалі, про неї ходила слава як про жінку з хворою психікою, не сповна розуму. Саме з нею пов'язана одна з найтрагічніших сторінок голодомору Солобковецького району.

Теперішні старожили пам'ятають як від села до села ходили діти в пошуках їжі, діти, котрі вже втрапили батьків, рідних, про котрих вже нікому було подбати. Не одне з таких дітей закінчило свій життєвий шлях в хаті Килини Федаш. Сусіди бачили потім поблизу її садиби рештки дитячої одежі...

“Килина їсть чужих дітей,” – прокотилося селом, і люди, у страсі за своїх дітей, стали обходити її хату з острахом, неслухняних стали лякати Федашихою. Однак блукаючих дітей з чужих сіл було небагато. І одного разу зникла дочка в Яреми Пшика. Знайшли теж тільки одержину...

Вже з'явилися черешні. Літо було в розпалі. Я пішов до своєї бабусі Яцьки, бо мені переказали, що мама з поля передала туди хліб. Проходячи повз двір Федашихи, він побачив старшого її сина. котрий і закликав мене на черешні.

Коли я опинився в хаті, на голову мені накинули мішок так, що я майже весь опинився в ньому, по

голови вдарили качалкою чи макогоном.

Спам'яталися бабуся з дядьком, якою дорогою пішов їх онук Юзик. Вони прибігли до хати Федашихи, дядько вибив вікно, а бабуся вскочила до наляканих вже Федашів у хату і забрала мене закривавленого. Скалічений я виявився непридатний до військової служби, а на колгоспній роботі втратив і руку. Із Федашів залишився живим Григорко, його мати і брати померли. Невдовзі після 1933р. Григоркові довелося повоювати. А дальше поранення, контузії. Інвалідність... у обох хлопчиків з 33-го, один з яких ледве не з'їв іншого свої сім'ї, їх діти вже давно позалишали батьківські оселі.

І Юзик, і Григорко пенсіонери, пасуть корів, мешкають на одній вулиці. І час від часу згадують той жахливий літній день.

КОВТУН Марія Самойлівна, 1925 року народження, с. Тарасівка Ярмолинецький район

Записала Ковтун М.А., зав. бібліотекою с.Тарасівка, 15.02.2008 р.

Для мене голод запам'ятався на все життя. В сім'ї нас було 5 дітей. Батько помер, мама залишилася сама з нами малими. В ті роки була засуха, погано вродило. Почався в селі голод.

В людей забирали вирощене на городі. В нас забрали корову, залишились ми повністю голодні. Багачі, які мали зерно бідним не давали. Держава видала закон про «п'ять колосків». Люди ходили на поля крадькома. Збирали на полі колоски. В кого знайдуть 5 колосків то судили за це.

Формувалися колгоспи, люди в колгоспи не хотіли йти. Йшли тільки бідні, а багачі мали коні, землю, молотарки і йти в колгосп не хотіли, то їх виселяли з села.

Люди їли лободу, щир, листя липи, вишні, варили слимаків, збирали хрущів, всякі бур'яни. Ще в нашому селі була жінка-людодка, яка їла людей та дітей.

РАТУШНА Ганна Андріївна, 1911 року народження, с. Тарасівка Ярмолинецький район

Записала Ковтун М.А., зав. бібліотекою с.Тарасівка, 07.02.2008 р.

По селі ходили активісти і примусово все забирали. Не можливо було щось приховати, бо заходили активісти з самого ранку і перевіряли все тричі на день. Люди почали в нас помирати з голоду. Діти якщо залишались, то сусіди чи рідні хто чим міг, тим їм допомагав.

В селі тільки могли вижити вчителі, доктор і церковні люди і спеціалісти: коваль і столяр. Допомогати одне одному не мали змоги, бо самі були голодні. Навіть було таке що їли листя з липи і липову кору, слимаків і хрущів В місті можна було щось виміняти,

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

якщо було за що. В містах люди жили трохи краще. Скільки людей померло важко сказати бо тоді вмирили і старі і малі діти.

ВОЙТ Ганна Марківна, 1924 року народження, с. Томашівка Ярмолинецький район

*Записала Труняк С.І., вчитель історії
Соколівської ЗОШ, 10.10.1998 р.*

Голод 1933 застав нас, коли ми були малими. У нас в сім'ї було троє дітей. Корови ми не мали і тому дуже тяжко голодували. Ходили рвати лободу, варили її і їли. На станції Ярмолинці було 5 кагат картоплі, яка була закопана кілька років тому, вона вже спарилась і погнила, але люди відкопували її і їли, за неї дуже часто була бійка. Коли в колгоспі здох кінь, його вивезли на кінський цвинтар, до ранку його вже не було, люди порубали його і позабирали до дому. У селі жила Заболотна Зоська. Вона працювала на фермі. Одного разу йдучи попри поле зірвала кілька колосків, її зловили і посадили на рік у в'язницю. Але звідти вона більше не повернулася. Також подібна історія сталася з Опруном Сяньком, він пішов до скирти і взяв в'язочку соломи, його зловили і посадили на рік до в'язниці, додому він теж не повернувся.

САСЮК Марія Йосипівна, 1919 року народження, с. Томашівка Ярмолинецький район

*Записала Кузь.А.П., зав. бібліотекою
с. Томашівка, 07.11.2007 р.*

1933 рік, рік голоду, якого я не забуду до самої смерті, а мені уже 85 років.

Голод забрав мого батька Чаплія Йосипа, який помер у червні 1933 року. Нас п'ятеро дітей залишилися без батька із хворою мамою. Усі були голодні. У селі не було живого ні коня, ні пса. Їли мишей, щурів, ящірок. Також їли траву, листя.

Коли помер батько, ми діти були самі вдома. Мама наша була у лікарні. Її потім привезли на якійсь підводі. Мені було 14 років і я знала що мерця потрібно хоронити у чистій одежі. А у тата були тільки одні штани в яких він ходив щодня. Я стягнула з нього ці штани, плачучи пішла на річку, попрала їх, трохи до сонечка їх просушила і одягнула мертвого батька. В той час як помер батько в нас на кутку було п'ятеро мерців.

Після похорону батька мама ще гірше захворіла і знову її взяли в лікарню разом із меншим братом Володею. Володя був такий страшний і худий, голова гола, косей не було.

Пригадую як ми із братом Іваном несли мамі в лікарню якесь їдло, яке передала їй наша старша сестра Мілька, яка на той час була уже заміжня і жила у чоловіка вдома. Ми несли те горнятко із їдлом мамі у лікарню, йшли через поле. Дорога тро-

хи далеченька, а ми дуже хотіли їсти і раз від разу ставали відпочивати і трошки сьорбали тої юшки із горнятка. Поки дійшли до лікарні, то там мало що залишилося, але мама нам віддала і те що залишилося. Коли уже йшли додому, то пішли у Баранецький сад, там росли акації і ми повилазили на ті дерева, наїлися тої акації і ще нарвали додому.

У нас по сусідству жили дочка із мамою. Жили удвох. Жили дуже бідно. І мама теж померла від голоду. Родичів не було. Помогти похоронити маму не було кому. І дочка сама пішла на цвинтар, викопала там яму, взяла маму у верету на плечі, занесла на цвинтар, положила у ту яму і сама засипала її. Жила ця дочка у нашому селі, прізвище її Кучер Марфа, померла вона у 80-х роках минулого століття.

КУЗЬ Надія Іванівна, 1921 року народження, с. Томашівка Ярмолинецький район

*Записала Кузь.А.П., зав. бібліотекою с. Томашівка,
13.11.2007 р.*

Голод 1932-33 років я вважаю найстрашнішим лихом, яке мені довелося пережити за своє життя. Голод страшніший війни. Я не можу передати як це було. Життя наче не існувало. Ходили всі як не свої. Ніхто ніким не цікавився, ніхто нікого не жалів.

Люди помирили щодня. Похоронів ніхто не робив. Може декому робили домовину, а в більшості завивали в якусь верету і закопували в яму.

Наша сім'я дуже голодувала. Нас було семеро чоловік: мама, тато та п'ятеро дітей. Найменший народився у 1932 році. Він лежав у колисці. До нього мама майже не підходила, бо не мала сил. Його ніхто не перевивав, тільки я йому деколи пхала у рот якусь тряпку. І він якось чудом вижив. Так Бог дав.

В хаті було пусто. Не було нічого їстівного, а була уже весна 1933 року. Пригрівало сонечко і ми з хати виходили грітисся. Я була така худа, що вітер мною колисав. А моя сестричка Валя, якій на той час було 4 роки, спухла. Вона не могла ходити, якось повзлася на нозі. Надворі було уже тепло, добре до сонця нагрілися камінці, з яких була вистелена доріжка і Валя виповзла із хати на ті камінці і по них повзала і за собою залишила слід пухлини, яка текла, а у ті місця де лопла шкіра набилосся піску та камінців. Вона повзла і просила їсти і казала, як я помру то будете за мною плакати. Але якось Бог і її врятував від смерті.

Ходили у садок під сливу, там були кісточки з сливок, то ми їх розбивали і насіннячко їли. Шукали глей на дереві, обшморгували листя, яке уже розвивалося на дереві, а потім уже їли цвіт акації. Паслися як гусениці.

Від голоду приключалася сліпота. Помню, як мене мама послала до однієї жінки в якої була корова, щоб дала нам хоч чого не-будь. Я приходжу до неї, а вона у печі сир відігриває. Так пахне, що я давно не чула такого запаху. Вона дала в горнятко

мені тієї гарячої сирватки. Я йшла помаленьку рівною дорогою і мені показався рів обтягнутий колючим дротом, я його хотіла перескочити і впала на землю, ту сирватку вилила собі на живіт і обпекла його, горнятко розбила.

Хто ходив на роботу в колгосп то йому давали якусь баланду, яку варили в великому котлі і давали їсти по черпаку. Я теж ходила на роботу - пасла дві колгоспні льохи, вони і спасли мене від голодної смерті.

Уже пізніше році десь у 1935 до нас прийшов родич – Борович Арсентій і вони з нашим татом згадували той страшний 1933 рік. Згадували людей, які померли від голоду, згадували, що вони їли і цей дядько Арсентій казав, що він їв котів, псів, падаль, лайно, а ще їв таке, що помре, а нікому не розкаже, що він ще їв.

БЕРЕНДА Ганна Гнатівна, 1924 року народження, с. Томашівка, Ярмолинецький район.

Записала Кузь.А.П., зав. бібліотекою с. Томашівка, 21.11.2007 р.

Голод 1932-33 року я дуже добре помню. Мені на той час було уже 9 років. В нас в сім'ї було 6 чоловік.

В нас було небагато картоплі, мішочок гороху, були і жорна, які на ранок тато десь дуже далеко ховав, бо активісти, які приходили до хати і бачили жорна тут їх і розбивали. А ми на них дерли горох, якого трошки мали і мама варила картоплю, терла її в макітрі і робила такі балабушки в середину ложила горох, а потім їх на дечці пекла. Це було дуже добре. Була у нас і корова, яка також нас врятувала від голодної смерті. А ще ми їли лободу, листя, збирали на городі уже навесні гнилу, торішню картоплю.

В той час уже був колгосп. Я ходила на роботу. Там варили якусь баланду, яка також трохи підкріплювала людей.

А ще помню такий випадок. В горнятку у нас було трохи ячменю під припічком. А активіст, який прийшов до хати запримітив те горнятко і намірився його забрати. Мати підбігла до нього щоб відібрати те горнятко, просила його щоб він не забирав, бо це стільки всього запасу хліба, а в хаті 6 чоловік. Він маму відтрунув від себе і висипав собі те зерно у мішок, а горнятко розбив. У нашій сім'ї ніхто не помер, а у сусідів помирили діти і самі хазяї. На нашому кутку чоловіків більше померло, а ніж жінок.

ЯКІВЧУК Л. І. (із розповідей матері МІНЯЙЛО Станіслави Войтківни 1920 року народження та її сестри МІНЯЙЛО Марії Войтківни 1928 року народження (нині Паюк М.В.), яка проживає в с. Вихилівка), с. Шарівка Ярмолинецький район

Записав Мельник М.Т., зав. бібліотекою с. Шарівка, 13.05.2007 р.

У сім'ї Міняйла було 10 чоловік, з них 8 дітей. Батько Міняйло Войтек під час першої світової війни був поранений, куля затрималась у легенях. Про операцію на той час не могло бути і думки через матеріальну скруту. Діти народжувалися одне за одним. Сім'я була віруюча і скільки Бог давав стільки й народжували.

За період з 1928 року по 1933 рік померло 6 дітей і батько. Батька і 2 дітей поховали на цвинтарі в с.Вихилівка, а 4 дітей - в с.Шарівка. Про надгробні пам'ятники тоді ніхто не думав, померлих вивозили на цвинтар групами. Мама (моя бабця) сама була хвора і немічна. Вона розповідала, що на одній із могил, де поховала свою дитину, поставила камінь, а сусідка, коли хоронила своїх, перетягла той камінь на свою могилу. Тому місця поховання жодного із чотирьох дітей ми не знаємо. У Вихилівці могила діда та двох його дітей збереглася.

Мамі тоді було 11-12 років. Вона спасалася тим, що ходила на роботу в колгосп, який щойно створився. Там давали якусь юшку. Часом додому приносила якийсь сухар або колосок і цим врятувала свою молодшу сестру Марію.

ВІЛЬГУШ Михайлина Іванівна, 1921 року народження, с. Шарівки Ярмолинецький район

Записала Доротюк Н. Й., вчителька історії Шарівської ЗОШ, 16.11.2007 р.

Дуже голодним був 1933 рік. З нашої сім'ї ніхто не помер від голоду, але в селі були люди, що пухли від голоду. Допомогти їм ніхто не міг, бо самі не мали, що їсти.

Ми бідували дуже, але Бог змилювався над нами і ніхто з моїх родичів не помер.

Їли, що приходилося – млинці з лободи і кропили. Ходили на поле збирати торішню картоплю, та таких як ми на полі було тьма, і знайти щось було дуже важко. І коли за день назбираєш торбинку картоплі (а була вона вже майже вся гнила), то це було велике щастя. Не дай, Господь, таке ще пережити.

СТЕПАНИШЕНА Є.Л. про Коссака В.О., організатора радгоспу в с. Шарівка, Ярмолинецький район.

Записав Мельник М.Т., зав. бібліотекою с. Шарівка, 22.05.2007 р.

В 1931 році Коссака В.О. направили для організації радгоспу в с. Шарівка Ярмолинецького району. Він став першим директором радгоспу, розбудував його. Радгосп посів провідне місце не тільки в області, а й в системі радгоспів УРСР.

На долю директорування Коссака В.О. випали важкі роки голодомору.

В 1932 році його викликали до Києва на нара-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ду, де було віддано наказ поголовної здачі всього зерна державі. Робітникам на той час ще не видали жодного кілограма зерна. Коссак зрозумів, що це приведе до жахливого голоду. Приїхавши додому, він збирає нараду активістів і дає розпорядження негайно віддати зароблене зерно робітникам. За якихось 2-3 дні люди одержали хліб і приховали його. На нараді був голова сільської ради Бейдер. Він та ще один активіст (прізвище невідоме) повідомили відповідні органи про таке «зухвальство» директора.

Коссака В.О. на початку 1933 року викликали в губком і вигнали з лав партії, позбавивши партійного квитка і роботи. Володимир Олександрович за участь у громадянській війні був нагороджений Орденом Леніна і мав великі заслуги у відбудові господарства країни. Коссак В.О. поїхав у ЦК, йому повернули партквиток, але на роботу в радгосп не дозволили повернутися, направили на інші ділянки роботи.

Дякуючи Коссаку В.О. люди в Шарівці не так постраждали в роки голодомору, про що розповідають своїм дітям.

СЕРВАТИНСЬКА Раїса Юзефівна, с. Шарівка Ярмолинецький район

*Записав Мельник М.Т., зав. бібліотекою
с. Шарівка, 30.05.2007 р.*

Пишу із спогадів моєї матері. Однієї березневої ночі 1930 року хтось постукав у вікно і сказав: «Засідав комітет. Завтра вас будуть виселяти».

Ранком прийшли і сказали збиратися. Забрали батька (Серватинського Антона), матір, двох синів, дві доньки 12 і 14 років і мою матір з дитиною 1,5 року (їхню невістку).

Залишили все, що нажили важкою працею. А працювали тяжко. Чоловіки були сильні. Мама говорила, що дід та його брат в жнива, коли жали, то кожний як махне два рази серпом, так і положить великий сніп. Землі мали 2 гектари. Робили самі, нікого не наймали на допомогу.

Залишили хату, хліви, криницю, погріб, пару коней, три корови, свині і увесь сільськогосподарський інвентар, в тому числі і кінну машину, якою мій дідусь обмолочував у жнива людям хліб.

Висланий був і дідусів брат Серватинський Янко, його жінка і двоє дітей (дівчинці було 9 років, а хлопчику - 5). Тоді ж був висланий і Відельський Антон - сільський коваль. Пізніше його син Федір працював вчителем нашої школи.

Як тільки почули у селі таку звістку, все село зібралось на повстання. Люди бігли, кричали, обурювалися, за що висилають цих людей. Тоді з району було викликано загін козаків на конях з шаблями. Люди змушені були розбігтися хто куди. А у 1937 році, при репресіях, всі, кого забирали, йшли тихо, мирно, бо боялися.

Розповідала моя тьотя, що везли їх у вагонах дві неділі у 40-ка градусний мороз. Одягнені люди були у фуфайках, але фуфайки тоді були не на ваті, а на конопляному клоччі. Місцевих жителів сповістили, що зараз привезуть багатіїв. І коли люди повиходили із вагонів, то місцеві зрозуміли, що це за «багатії».

Виселенці ніяк не змогли змиритися із таким становищем і стали тікати. Їх ловили, садили в тюрми, звідки ніхто не повертався. Гнали їх тайгою в табори. Тьотя розповідала, що на дорозі вони побачили мертву жінку, біля якої повзало мале дитя.

Батько мій Серватинський Юзеф втік, його зловили і знову вислали в Архангельськ, де сидів з політичними в'язнями 3 роки. Мати з малою донькою залишились у Шарівці, бо брат мами їздив в район і сказав, що вони з батьком розлучені.

Після повернення із висилки, батько приїхав у своє село, але не мав права проживати тут, як ворог народу. Тому сім'я переїхала у Полтаву, де проживали до 1943 року. Повернулися назад у село в 1943 році і батько одразу пішов на фронт, де і загинув.

Нашу сім'ю із хати вигнали, бо голові колгоспу сподобалася наша хата і він забрав її для контори колгоспу. Ми перебралися до хати дідового брата, де на той час проживала його жінка, що теж втекла із висилки. Вона пішки з малими дітьми пройшла всю тайгу і, молившись Св. Миколаю, прийшла в Проскурів.

Ми жили в старій «куркульській» хаті під соломою. Але і тут влада нас знайшла. Вигнали нас і з цієї хати. Все збіжжя повикидали на вулицю. А на вулиці - дощ, сидимо під дощем, промоклі до нитки. Прийшлося позичити в людей грошей, заплатити за ту халупу в колгосп. Жили в цій халупі, поки не померла тітка (дідова братова), а ми вже почали будувати нову хату.

Мама весь вік пропрацювала в колгоспі. Братів її Муляра Антона і Муляра Янка репресували у 1937 році десь вони загинули в Хмельницькій тюрмі.

Ось така історія куркулів, як їх тоді називали. Страшна історія однієї сім'ї, а що робилось по всій Україні?

Треба щоб молоде покоління знало і пам'ятало про це.

ХАЛАМЕНДА Ганна Тимофіївна, 1924 року народження, с. Шарівка Ярмолинецький район

*Записала Доротюк Н. Й., вчителька історії
Шарівської ЗОШ, 17.12.2007 р.*

Було мені в той час 9 років, але я добре пам'ятаю ті голодні роки. Дуже важко було. Ми, діти не розуміли чому це мама не дає їсти. Були дні, що на день з'їдали лише кілька оладок з лободи. Їли гнилу картоплю, яку вкрадалися знаходити на полі.

Мама у нас померла, а тато залишився живий з нами, чотирма дітьми. Ще був старенький дідусь.

Уродило в нас на городі трохи жита і пшениці, то забрали геть зі снопами, приїхали, навантажили на підводи і забрали. Була у нас ще корова. Одного разу прийшли якісь люди і сказали, що корову треба віддати. Я, пам'ятаю, стала біля хліва, схопила за клямку і закричала, що не віддам корову. Тоді якийсь начальник підійшов до мене, розтиснув мені руку і забрали нашу годувальницю.

Тато потім пішов на роботу, закопував телефонні стовпи. І одного разу він не в силі був втримати стовпа і той впав на нього. То тато ще тиждень пожив і помер. Ми залишилися з дідусем, який не вдовзі теж помер. Не знаю, яким чудом ми вижили. Видно Бог змилювався над нами сиротами. Ми їли лободу та ще якусь траву. Восени в лісі збирали жолуді, варили з проса луску.

Аж в 1935 році стало трішки легше. Був у нас ще бабусин килим, то я продала його і купила трохи картоплі. Ми порізали ту картоплю на кусочки і так трохи засадили городу, то вже на другий рік мали що їсти. Хліба не було, але спасалися картоплею, яку їли зовсім пісну, бо більше нічого не було.

ВОЛОШИН Володимир Антонович, 1939 року народження, с. Шевченкове, Ярмолинецький район.

Записала Волошина Вікторія, учениця 8-А класу Ярмолинецької ЗОШ №2, 22.12.2007 р.

Я почну свою розповідь із того, які ж причини голоду. Ви, звичайно чули про колективізацію та індустріалізацію. У 1921 р. почали створювати перші колективні господарства (колгоспи). І якщо селяни у своєму індивідуальному господарстві орав конем, то у колгоспі, де було дуже багато землі конем було працювати важко. Потрібна техніка: машини, трактори. Для того, щоб забезпечити колгоспи необхідною технікою, піднести рівень у 1926 р. був висунутий план прискороного розвитку промисловості. Для його виконання для його виконання для забезпечення великих закупок імпортої техніки потрібна валюта. Отримати її можна шляхом експорту сировини, в тому числі зерна. Продаж його за кордон поспішно збільшувався. А так як рівень виробництва знизився, колгоспи не могли дати стільки зерна, скільки від них вимагали. Тому нерідко із колгоспів вивозилося все зерно, включаючи насіннєві фонди.

Збиралися податки з населення, які теж були їм не під силу. Наступала весна, потрібно сіяти, а нема чим. Поля пустують і їсти немає що. Показники по виробництву тракторів 53 тисяч, було виготовлено 49 тисяч. А яке ж становище було на селі у цей час? Людство страшно голодує. В Києві сидять на вулицях цілими сім'ями селяни і просять – плачуть кусок хліба, вже попухали з голоду. Влітку 1932 р. голод на Україні вдалося зупинити. Але голод вдалося зупинити на певний час. Далі люди знову страждали.

Так як не вистачало хліба, продуктів припинилося громадське харчування й паралізувало всю роботу. Збільшувалися захворювання від голоду, збільшилась смертність.

За відсутністю продуктів їли дохлих коней, котів, забитих собак, викопують торішню гнилу картоплю, буряк, інші коренеплоди, домішували бур'яни, що появлялися, і таким чином годувалися. По полях ходили цілі групи людей, що збирали падаль, коріння і використовували їх для їжі. Харчування дохлятиною, гниллю носить масовий характер - це все призводить до захворювання і збільшення смертності. Опухлих від голоду, яким загрожує смерть, в кожному селі чисельна кількість, збільшуються крадіжки, грабунки, головним чином скотини для їжі.

Мільйони людей, які загинули у 1933 р. голодною смертю не могли безслідно розчинитись у часі і просторі. Про них пам'ятають ті, хто вижив. На чисельності сільських жителів, народжених до 1934 р. голодомор позначився сильніше, ніж втрати під час Великої Вітчизняної Війни. Не має точної цифри померлих під час голодомору. Різні історики по різному визначають цю цифру. В середньому ця цифра досягає приблизно 6 мільйонів чоловік.

КУРЯТНИК Анна Артемівна, 1928 року народження, с. Шевченкове (Красне), Ярмолинецький район.

Записав Зозуля Ярослав учень 9-Б класу Ярмолинецької ЗОШ №2, 21.12.2007 р.

Прабабуся згадує, що в 1993 році забирали в людей усе, не лишали нічого. Люди рвали лободу бурячиння, худоби не було бо не було чим годувати. Одна жінка мала двох дітей, але одного разу вона послала хлопчика до сусідів по сіль. А дівчинку забила і зварила їсти. Коли прийшов хлопчик то побачив тільки її руку в горщику. Пізніше маму забрали в тюрму. А хлопчика забрали в притулок. В нього життя налагодилося він був в наймах доки не одружився.

В одній матері було багато дітей і одна дитина пішла в світ і одного разу залізла вона до одного чоловіка, ця дитина з'їла їжу, яка була в горщику, і цей господар її побачив і вбив. Моя бабуся теж бідувала, її мама спухла і їй прийшлося шукати їсти для своєї меншої сестри Ліди. Бабуся ходила по селі просила щоб її щось дали і так вижила.

Спогади про голодомор в 1946-1947 рр.. Була це весна дуже тяжка, бабуся ходила лапала рибу в холодній воді попадалася і гнила риба, але вона теж її їла. Також їли лободу, гнилу бараболю яку після зими збирали.

Одного разу один хлопець йшов з наймів через ліс. Але люди побачили, що він був добре одягнутий і декілька людей його злапали розділи і думали, що вони його задушили, кинули в лисячу нору. Але виявилось, що він не загинув і прийшовши до сві-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

домості побіг в село. А моя бабуся була маленька і гралася з хлопчиком. Вони налякалися і схопилися за клямку і не пускали його. Тоді він пішов до сусідів. Вони його чим мали нагодували оділи в що мали в той час. І він пішов в своє рідне село.

Діти в той час були не дуже освічені бо весною вони ще могли ходити до школи босими. А вже коли вдарив мороз бабуся не ходила тому, що не було в чім ходити вони ділилися взуттям з сестричкою. Вона навчалася 4 роки. Також їла сухий жом. Люди вбивали людей заради їжі. Грабували один одного. Забирали все до останньої зернинки.

ЧЕРНІКОВА Марія Дмитрівна, 1921 року народження, с. Шевченкове, Ярмолинецький район.

Записала Гладун О.І., вчитель Ярмолинецької ЗОШ №2, 14.01.2001р.

Коли почався голод 1933 року, мені було лише 12 років. У сім'ї я була найстаршою. Були в мене ще молодші брат і сестра. Сестрі було 8 років, а братові лише 1 рік. Улітку ми перебивалися так, як могли: ходили в ліс по гриби, по ягоди. У той час багато людей вмирили від того, що їли сирі гриби. По селі ходили чутки, що пропадають діти, чоловіки, жінки. Не раз, серед подурілих від голоду людей траплялось людодство. Часто у селі з'являлись люди, які ходили і забирали худобу, картоплю, пшеницю. Людям не зоставалось, що їсти. Їли лободу, собак, кішок, мишей. Заради шматка їжі люди були здатні на будь-що.

Вночі по хатах ходили незнайомі люди і забирали чоловіків, жінок. Ні хто не знав куди і навіщо. Однієї ночі постукали і до нас у хату. Одчинив батько. У хату зайшло п'ять чоловік. Од шуму я прокинулась. Я чула, як вони наказали батькові збиратись і йти з ними. Мати почала голосити, благати, щоб батька не забирали. Один ударив матір з усієї сили в лице. Вона впала. Батька забрали. Ми з матір'ю сиділа до ранку і плакали. Після тієї ночі його ми більше так і не побачили. Не знаючи, чи він живий, чи вбитий.

З голоду і хвороби вмер мій молодший братик. У садку ми з матір'ю викопали яму, поклали його туди, зверху прикрили травою, а потім засипали землею. Мати плакала, не знала, що нам дати їсти, щоб ми не повмирали.

Ми пухли з голоду. Мати знесилена, вже не могла ходити. Лежала і тільки тихо стогнала. Через два місяці вона померла. Я не знала, що мені робити, як жити далі, адже в мене ще залишилась сестричка. Люди покидали свої хати і йшли в інші села. Сестра і я теж залишили свою хату і теж пішли куди очі глядять.

Знайшлися добрі люди, які приютили нас, не дали померти з голоду. Ми були щире вдячні нашій другій мамі Вірі Іванівні. У Віри Іванівни було дві доньки, яких вона дуже любила. Та не судилось їм довго жити. Взимку вони повмирали. І вона прийня-

ла нас, як своїх доньок. Нам із сестрою пощастило і ми вижили в цей тяжкий час, а скільки безвинних людей загинуло? Навіть страшно згадувати, сльози навертаються на очі.

ТКАЧУК Федір Йосипович, 1925 року народження, с. Шевченкове, Ярмолинецький район.

Записала Ткачук Марина, учениця 8-А класу Ярмолинецької ЗОШ №2, 21.12.2007 р.

Коли мені було 7 років, то розпочався голодомор. В селі на той час не було жахливих випадків, як в багатьох інших селах і містечках. Коли у других селах люди помирали від голоду, то наше село це лихо обминуло.

Одного разу, бригада, яка збирала зерно, худобу та знаряддя праці у селян, забрала в одного чоловіка все, що він мав і вигнала того чоловіка і його родину з дому. Після цього чоловік і його сім'я переїхали жити у Ярмолинці. Селяни після цього випадку самі завозили у колгосп зерно, худобу та знаряддя праці. Але бригада, яка забирала все у людей ще ходила по селі і перевіряла будинки та забирала пшеницю, яку люди залишили на прожиття.

Сім'я наша жила бідно і в колгосп віддала не все зерно і худобу. Зерно ми заховали у лісі, а корову, яку залишили теж ховали у лісі. Зранку мій і старший брат Микола гонили корову у ліс, а у вечері забирали додому. Так, за рахунок корівки і виживала родина у роки голодомору.

В іншому селі люди дуже голодували і тому в селі багато людей помирало. А одна жінка убила свою дочку і м'ясо зварила. Коли чоловік повернувся додому і не застав дочки дома, то запитав у матері, де вона, а жінка нічого не сказала. Тоді чоловік зайшов у комору і побачив тіло дочки, порізане на шматочки. За цей вчинок жінку посадили у тюрму, де вона і померла.

Багато людей страждало від голодомору. Деякі сім'ї втратили близьких людей, а деякі померли. Та коли голодомор закінчився, влада мовчала про цю жахливу подію, але не люди, які прожили ці страшні роки.

БАБИК Станіслава Степанівна, 1919 року народження, смт. Ярмолинці

Записала Гладун О.І., вчитель Ярмолинецької ЗОШ №2, 14.01.2001р.

В 1933 році я проживала в місті Ярмолинцях, мені було тоді 14 років. Жила я в бідній сім'ї, де було семеро чоловік 5 дітей і 2 дорослих. Батьки тоді працювали в колгоспі. Жити ставало чим далі, тим важче. Старші брати пішли пасти худобу, а я пішла в колгосп, бо там давали по ложці квасолі працівникам. Я і мати усіма силами старалися прогодувати сім'ю. Не працювали лише молодший братик і стар-

ша сестра Ксенія Степанівна, тому що з дитинства була калікою. Коли вони не могли знайти їжу, то ходили по городах і збирали гнилу картоплю, рвали лободу, їли жом, деякі люди їли здохлятину та мерців. Від голоду помер мій батько. Коли він помер, стало ще важче. Я пухла з голоду і було вже таке, що ніхто не вірив, що я буду жити, і тим більше, ходити в школу, але я віджила. В нашій школі діти замлівали. Ось такий був 1333 рік.

БАДОН Ганна Яківна, смт. Ярмолинці

Записала Гладун О.І., вчитель Ярмолинецької ЗОШ №2, 14.01.2001р.

По-сусідству жила біля нас маленька сім'я мати і два сини. Одному було 9 років, а другому лише 5 років. Мати так-сяк перебивалась, віддаючи дітям все що заробляла у колгоспі. Влітку ще їли гриби, ягоди, варили лободу. Але зима принесла ще більше лиха. У них зовсім не було що їсти. Одного разу мати, як завжди, пішла на роботу у колгосп. Діти залишились самі. Старший зовсім знесилився від голоду, покликав молодшого і сказав, що підуть на гору гратися. Він взяв мотузку, зробив петлю і сказав братові, що це така гра і він повинен запхати голову у петлю. Той запхав нічого не підозрюючи. Старший вибив йому стілець з-під ніг і маленьке тіло зависло у повітрі. Знявши брата з бантини він порізав його на кусочки і заховав у кутку стелі. Матері він сказав, що братик пішов до сусідів погратись. Ввечері мати занепокоїлась і не знайшовши молодшого сина вирішила, що його вкрадено. Такі випадки траплялись часто. Вона вже залишила усякі надії. Але одного разу вона побачила, що старший син кожного разу як вона повертається додому, злазить з горища і ховається в кімнаті. Вона його вистежила. Він лавив на горище, брав там по кусочку м'яса, жарив, його на вогні і з'їдав. Мати від цього збожеволіла. Через місяць вона померла, а хлопчик пішов з дому. Ніхто не знав, де він, і чи ще живий.

БОРЕЦЬКИЙ Сергій Олександрович, 1928 року народження, смт. Ярмолинці (Буринці)

Записав Бадон Володимир, учень 9-Б класу Ярмолинецької ЗОШ №2, 21.12.2007р.

В селян забирали усе. Особливо в селян яких називали куркулями і підкуркульниками. На той час загинуло багато жителів. Хліви, стодоли забирали до колгоспу. По розповідях ще старших людей в селі Буринці був випадок людоїдства в сім'ї Чапліїв. До селян під'їжджали підводою зарання визначених, і вигортали все, що було в господарів. Їли жарене лущиння з картоплі. Але у нас була корова, яка порятувала нас від голоду. Батько і мати на той час працювали в колгоспі. Батько працював механізатором, а мати в рільничій ланці. Корову щоб не

вкрали тримали в хаті. Пам'ятаю як у своєї бабусі їв борщ із гички буряка. Наша область була прикордонна. Кордон був лише за 70-80 км від Польщі та Румунії. Та радянські і партійні органи були трохи помірніші до жителів. Моя бабуся з дідусем жили у Таврії Херсонської області. Вона розповідала, що за те, що не пішли в колгосп підігнали трактора і повітягали ним вікна і двері. Забрали усе до зернини, навіть замішене тісто з діжею. Дідусь і бабуся добралися до Буринець, а тут також був голод. Ходили опухлі, але вижили.

БОДНАР Варвара Василівна, 1918 року народження, смт. Ярмолинці

Записала Боднар Аліна, учениця 5 класу Ярмолинецької ЗОШ №2, 24.12.2007р.

Нас у сім'ї було двоє: і мій молодший брат Іван. Коли мені виповнилося 12 років, я пасла корову у багатших людей, за це давали шматочок малая. Влітку їли лободу, щавель, цвіт липи. У 1933 році тато і мама попухли з голоду. Тато помер, а мама чудом вижила.

Саме важче було взимку. Ми парпали в полях замерзлу картоплю, а мама її перетирала і смажила картопляники.

Всі люди рятувались хто як міг.

ДИЧАКІВСЬКА Віра Тимофіївна, 1924 року народження, смт. Ярмолинці

Записала Гладун О.В., вчителька Ярмолинецької ЗОШ №2, 15.04.2001р.

Дев'ять років – стільки було мені в 1933-му. Але добре запам'ятався той рік. Голодні, злі знесилені люди – ось що являла собою переважна більшість жителів наших Буринець. Хто мав казан кукурудзи то розбивав зерно у ступі і сипав стакан такої товченої суміші на відро води. Добре, в кого збереглася корова, то хоч молоком рятувались, юшкою. Люди вмирили щодня. Порятувати голодних не було чим, тому що в кожного було пусто в коморі і на печі. Скажімо, в наших сусідів у сім'ю входило восьмеро. Шестеро молодих і здорових людей померло з голоду. Допомоги нікому не робили. Вивозили, як снопи на підводі. Ніхто за померлими не плакав і не боявся опинитися на тому возі завтра. У іншому селі був випадок, коли мати вбила свого дев'ятирічного сина, зварила з нього холодець і продавала іншим, якби не підспілі жнива, то через місяць мало хто б залишився живим. І коли почали копати картоплю, то вже наїлись досхочу.

ГЕВАЛ Віра Дмитрівна, 1923 року народження, смт. Ярмолинці

Записала Слободян А.Л., директор Ярмолинецького краєзнавчого музею, 10.01.2007р.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

До нас у Волудринці голод прийшов разом із створенням колгоспу. Люди все віддали на нього не залишаючи для прожиття майже нічого. А хто хотів мати свою землю, працював на ній самостійно, того дуже кривдили. Його сім'я змушена була від пограбування переходити на підніжний корм: гнилу картоплю, буряки, кропиву.

КИРИЛЮК Віра, 1921 року народження, смт. Ярмолинці

*Записала Гладун О.В., вчителька
Ярмолинецької ЗОШ №2, 20.01.2001 р.*

В ті страшні, голодні 1932-1933 рр. не було, що їсти, люди пухли вмирили з голоду. Батько Віри прийшов із лісу і приніс великого незнайомого гриба, кинув в киплячу воду і через деякий час вийняв його. В сім'ї було багато дітей, але Віра хотіла їсти най більше, вона прибігла до тарілки з апетитом з'їла гриба...

Прокинулась вона і бачить, що біля неї мати сидить і плаче. Мати, коли побачила, що дівчинка прокинулась, дуже зраділа і почала розповідати, що вона уже три дні спить, не прокидається і що їй уже шити похоронну сукню і думала привозити. Всі думали, що вона померла.

А ще ходили по колгоспних полях і збирали гнилу картоплю. Прийдуть додому, мати розітре в маківці ті картоплини і жарить такі млинці. Зараз ніхто б не повернувся до тих млинців, які смерділи гнилою картоплею, а в ті часи то вважалося за свято, коли в хаті були млинці з такої картоплі, тому, що не було що їсти.

Багато людей, переживши голодомор, живуть і тепер, а спогади про страждання навіки залишились у їх пам'яті.

МАЗУР Адольф Петрович, 1925 року народження, смт. Ярмолинці

*Записала Слободян А.Л., директор
Ярмолинецького краєзнавчого музею, 10.01.2007р.*

Мені в ту пору було 7 років. Та добре запам'ятав, як комісія всяко перевертала на садибі в пошуках зерна чи борошна. Заглянули і до нас на піч, а тут відро чи два вики сушилося. Зігнали нас з теплого місця і замели все до зернини. А що діти залишилися абсолютно без нічого, це нікого не тривожило. Таке було не лише в нас. У глечики, горшки заглядали, якщо бачили там крупи або зерно – не залишали нічого.

КУЧЕРЯВА Ольга Іллівна, 1923 року народження, смт. Ярмолинці

*Записала Слободян А.Л., директор
Ярмолинецького краєзнавчого музею, 10.01.2007р.*

Жила у Ярмолинцях сім'я Білошкурків, дуже бідувала. Одного разу батьки відлучилися у справах. На обійсті залишилося двоє синів. Коли повернулися додому, старший син наварив супу з м'ясом. Коли батьки спитали де взяв м'ясо, хлопчик відповів що знайшов здохла порося. Захотіли батьки меншого пригостити. Почали шукати. У хліві знайшли його голову – і все зрозуміли.

ЖАРУК Федір Степанович, 1929 року народження, смт. Ярмолинці

*Записала Слободян А.Л., директор
Ярмолинецького краєзнавчого музею,
10.01.2007 р.*

Наш дід був росту двухметрового, але голод звалив і його. Крім зеленини закропитися нічим. Тож він прокушував свою руку, щоб власною кров'ю хоч губи промочити. Але голод не відступав. І помер у великих муках. Довго лежав, бо ж померлих не встигали ховати. Тіла кидали на віз, як колоди по 3-5, а дітей ще більше.

СНОЗ Марія Іллівна, 1921 року народження, смт. Ярмолинці

*Записала Слободян А.Л., директор
Ярмолинецького краєзнавчого музею, 10.01.2007р.*

Люди вмирили не тільки від голоду, а й від отруєнь грибами, ягодами. Однієї тривожної ночі назажди забрали батька. Через деякий час від голоду і хвороби помер однорічний братик. Поховали маленке тільки у саду, а мати поливала слізьми вже не за мертвим, а за нами, двома живими дочками. Через два місяці матері не стало.

ЖЕРЕБЕЦЬКА Антоніна Нікіфоровна, 1911 року народження, смт. Ярмолинці

*Записала Фасуляк Діана учениця 8-А класу
Ярмолинецької ЗОШ №2, 21.12.2007 р.*

Моя бабуся казала, що люди були настільки голодні, що вони йшли й падали на дорозі. Пухли старі й малі, вмирили роди і села. І це було організовано комуністичною партією та її керівниками на чолі зі Сталіним. Він хотів примусити українських селян іти до колгоспів, придушити будь який спротив радянській владі. Бабуся розповідала, що у неї та у інших селян було відібрано землю, коней, худобу. Вони перестали бути господарями на своїй землі. Хліборобів перетворили у безправних колгоспників, які вже не розпоряджувалися зібраним урожаєм, його можна було вільно вивозити з України. Зі слів бабусі я зрозуміла, що цей голодомор був штучним. Тобто, щоб остаточно зламати опір українських селян в Москві вирішили організувати в Україні штучний

голод. У людей забирали останні крихти хліба. І уже на початку 1933 р. в Україні запасів не залишилося. Люди ходили полями збирали гнилу картоплю і різні трави, але це їм не допомогло. Також намагаючись врятуватися, тисячі селян йшли в міста, де навесні скасували хлібні карточки і можна було купити хліб. Але сільським жителям нічого не продавали.

Доведені до відчаю люди їли жаб, мишей, горобців, хробаків і слимаків, вони навіть варили шкіру із взуття. Далі було ще гірше, 7 серпня 1932 року заборонялося збирати колоски на полі навіть перед їх зорюванням. За збирання колосків, каралося на п'ять років ув'язнення. Бабуся розповіла, що у людей розпухали обличчя, ноги, животи.

Людей, які були мертві, вивозили і кидали у великі рови, прізви. Але не зважаючи на смерті людей, влада продовжувала вивозити зерно за кордон. Моя бабуся казала, що у роки голоду померла її менша сестра, і два брати.

ПОГОРЕЛОВА Євгена Антонівна, 1926 року народження, смт. Ярмолинці

Записала Слободян А.Л., директор Ярмолинецького краєзнавчого музею, 10.01.2007р.

У 32 році все проходило звичним ритмом, але в жнива відчули, що хліба дуже мало. Хто не мав свого зерна чи картоплі, той відчув голод дуже швидко. Хворі починали пухнути і помирати. Сильніші трималися за життя. Варили молоде листя, повійку, лободу. Але таким не наїсися.

СІВОХИНА Ганна Яківна, 1918 року народження, смт. Ярмолинці

Записала Гладун О.І., вчитель Ярмолинецької ЗОШ №2, 14.01.2001р.

У 1933 році не було дуже сильного голоду, була картопля, можна було тримати корову, поросятка. А уже у 1947 році була нужда іти на поля і збирати гнилу картоплю, їсти сухий жом, а найбільше ми їли лободу, яку люди збирали на полях. В 1933 році я вже пішла сапати буряки, а мені було лише 15 років. Одного разу в нас не стало ні хліба, ні картоплі, нічого було взяти з собою, а ми ж дівчатка встали дуже рано. За те, що ми від ранку до вечора сапали буряки, нам давали по 1 кілограму пшона, ще за всі жнива на цілий рік. Одного разу одна сім'я, а у них було 6 дітей, не могла дістати нічого поїсти, вони стали пухнути. Після того вони почали слабувати, і через деякий час їх уже не стало на білім світі. Дуже важко було нам тоді з хлібом, а зараз діти розкидають святим для нас хліб. Не буду я більше розповідати, серце розривається від гострого болю. Я нікому не бажаю перенести таких важких років.

ТКАЧУК Федір Йосипович, 1925 року народження, смт. Ярмолинці

Записала Слободян А.Л., директор Ярмолинецького краєзнавчого музею, 10.01.2007р.

Наш батько був на заробітках, мати померла. Родина батькові порадила женитися. Батько загинув, а мачуха хазяйнувала не погано. Одного вечора прийшла до нас комісія і забрали все, що під руки попадалося. Вивели з хліва корову, коня, завантажили 2 вози картоплі. Подивилися і на піч, знайшли там просо. Забрали і його. Залишились ми ні з чим.

ЯКУБОВА Станіслава Мар'янівна, 1925 року народження, смт. Ярмолинці

Записала Слободян А.Л., директор Ярмолинецького краєзнавчого музею, 10.01.2007р.

Весну 33 року наша сім'я стріла як і всі. Було нестерпно важко, особливо найменшому братику, якому виповнилося лише кілька місяців. Щоб підсобити сім'ї я ходила на радгоспне поле збирати торішню картоплю. Вдома всі раділи коли я поверталася з торбиною, в якій приносила картоплини.

КРОЛІЦКИЙ Віктор, 1914 року народження, с. Ясенівка Ярмолинецький район

Записав Боднар А., учень 8 класу Ясенівської ЗОШ, 17.12.2007 р.

Дід Віктор народився в часи Першої Світової війни, пережив і пройшов всю Другу Світову війну також дуже добре пам'ятає часи Голодомору 1932-1933р.р., та голоду 1946 -1947р.р.

З його розповідей я багато дізнався про страшне лихо, яке пережив український народ. Він розповів, що наше село було розділене на дві половини.

Одна половина була слабша, друга трішки сильніша, в якій були деякі запаси кукурудзи і проса. Тому шанс вижити був дуже мізерний.

Люди взагалі не мали що їсти, тому вони пробували ходити в сусідні села надіючись на милостиню. Але там їх чекало розчарування, бо там вони бачили таку ж саму картину, або навіть і гіршу. Було дуже багато випадків коли крали один в одного, в с.Корчики була створена група крадіїв, яка крала все що можна їсти, залишаючи дітей голодними. Односельчани в пошуках їжі, мандрували світ за очі.

Ті люди, які мали корову, мали змогу вижити, але це була дуже рідкість. Тому що корову забирала держава, або її просто крали. Для того, щоб ніхто не міг вкрасти корову її прив'язували кайданами до постелі.

Люди харчувалися лушпайками, половиною, жомом. Коли настало літо, біда все одно не зупинилася. У тих хто харчувався гичкою, кропивою, половиною, починалися болі в животі, потім - криваві

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

поноси, і люди у страшних муках помирали.

ПРИДЕУС Марія Тимофіївна, 1920 року народження, с. Ясенівка Ярмолинецький район

Записав Огороднік Р. І., учень 9 класу Ясенівської ЗОШ, 17.12.2007 р.

В тяжкі роки голодомору мені було 13 років, закінчила 7 класів. Нікуди не поступала вчитися, бо була дуже біда, змушена була іти на роботу. Тому що тим, хто працював давали баланду. На той час, на шляху варили баланду і давали по півлітра. Але, якщо давали баланду, то хліба не давали, або навпаки давали тільки тоненькі кусочки хліба. Баланду варила баба Вірка Сухар, коли прийшлося зажарувати її, а сало тхось вже вкрав. Стали глядіти по всіх і знайшли. Сало вкрала Лиманиха (односельчанка) і сховала за пазуху, бо дуже в неї сім'я хворіла. А сала було приблизно 100 грам. А коли в колгоспі не було ні хліба ні баланди то ми ходили в Куяви сапати буряки. Так як я ще була дитина то мене ставили на один рядок з Ганьєю Шимовою. І коли посапаєм, після виконаної роботи нам давали по тоненькі крумочці хліба. Але довгий час не ходила на роботу бо почали вже пухнути ступні.

Наша сім'я вся працювала і в кінці місяця в мішку (в ріжку мішка), додому принесли суржик (жито і пшениця в купі). Його парили на дві сутки, для того, щоб добре напарилося. А тоді з нього варили суп.

Був дуже голод. Ми ще мали трохи квасолі, але одного дня прийшли із сільської ради Грудський з якимось чоловіком і забрав усе що ми мали.

Тато дуже переживав, казав, що тепер ми усі будемо пухнути. Але ще трошки доїлася корова, збирали сметану, робили сир, мали цибулю зелену, на долинці збирали щавель. Щавель відварювали два рази, бо був дуже гіркий і варили борщ, також кидали одну бараболю на великий казанок. І так рятувалися.

А коли тато пішли в Городок і принесли сухий жом, то варили і їли, тоді було вже трохи ситно. Збирали лушпу з бараболі, сушили, терли на жорнах і робили муку. З цієї муки пекли пампушки.

Сестра Ксеня була в школі технічкою і сторожом. Та й розповідала нам, що що вчителі були також в дуже важкому становищі. На Жовтневу дітям мали давати подарунки, але не було що, то директор школи Симборський дав Ксенці муки, щоб вона напекла млинців дітям. А коли вона напекла і несла до школи, її всі діти лапали за мішок в якому вона несла млинці і бігли за нею до школи.

Коли прийшла весна, ми на городі садили також лушпу, бо зовсім не було бараболі. Як тільки починали цвисти, ми зразу ж випарпували і варили юшку.

Наш тато був сторожом в колгоспі на полі, прийшов додому та й каже: «Щось бараболя в колгоспі в'яне», а коли перевірили, там бараболя уже не було. Ця страшна біда, примушувала красти,

щоб прогодувати свою родину. Люди здобували харчі шляхом обміну, крадіжок. Вони навчилися їсти замість хліба полову, листя, замість картоплі - лушпу, гниль, жом, брагу. Замість м'яса - падло, замість цукру - мелясу. І змушені були радіти, коли було чим хоч трохи приспати голод.

ГУСАР Євгена Макарівна, 1920 року народження, с. Ясенівка Ярмолинецький район

Записав Гусар О.М. учень 8 класу Ясенівської ЗОШ, 18.12.2007 р.

Нас було в сім'ї п'ятеро. Я була середуца, мені було тоді 7 років. Не було що їсти. Я ходила збирала мерзлу картоплю, приносила її додому і сушила на печі, потім розтирала на жорнах і пекли млинці.

Частіше всього вмирили старі люди тому що віддавали всю їжу дітям для того щоб врятувати їх від голодної смерті.

У травні, як тільки почали вилуплюватися воронята ми ходили у ліс і збирали птахів. Вдома їх варили і їли таку юшку.

До нас приходили і забирали залишки зерна. В нас на той час було шість чи сім віночків кукурудзи. Із комісії приїхав один чоловік - Бирко Олександр Сизонович. А я вкрала віночок кукурудзи і побігла на долину кинула в річку, сховала. Він довго шукав, знайшовши забрав усю кукурудзу. Я дуже розплакалася, бо не їла вже добу, але він навіть не звернув уваги. Наступного дня знову прийшла комісія, і гонили з хати мого батька в село до іншої хати. Там вони закривали всіх бідних людей, щоб вони швидше помирали.

Важко приходилося людям. Люди, які мали цінні речі міняли їх на картоплю, хліб. У кого знаходили закопане зерно, картоплю того віддавали під суд. Нишпорили по хатах, шукали в печі в запічку в камінні чи нічого там не залишилося. Після таких відвідань на обістях не залишалося нічого.

Та люди щодня помирали покотом. Їх ховали без трупів, без обряду. Трупи вивозили і складали в ями.

Наша сім'я вижила тільки тому, що в нас була корова, яку ми дуже оберігали і пильнували. Вона жила в нас в коморі - через сіни від жилої кімнати. З хлівів корови викрадали, хоч би як їх закривали. Люди їли лободу, акацію, варили липу.

Уже зовсім мало залишилося серед живих тих, хто пережив страшний голод 1932-1933р.р., коли на очах батьків помирали їхні діти, коли ми ледве жили опухлі від голоду, лежали по всьому селі, владі було все одно. На той час вони забирали в нас все до останньої крихти. Це така кривда якої я не можу забути до тепер.

М. НЕТИШИН

БУДИГА Ольга Максимівна, 1929 року народження, м. Нетішин.

*Записала Насобко Д.В.,
Нетішинська ЗОШ №1, 11.04.2008 р.*

Голод торкнувся всієї великої родини. Сама я мало що пам'ятаю, але як піросла, про голод розповідали батьки та родичі. Казали, що з великими зусиллями можна було врятуватися від смерті. Виручали молоко та мерзла картопля, яку збирали на колгоспному полі. З неї робили млинці. А зі щавлю та кропиви варили борщ; інколи й варили ту картоплю, пили молоко або ж робили з нього молочні продукти. Крім корови, в господарстві батьків були кури та поросля. У них ніхто нічого не забрав. Нестатки були загальні: мало що було в колгоспі, тож небагато і в людей.

Контактів по той бік кордону, себто з ближніми селами в Польщі родина Ольги Максимівни Будиги не мала, бо ніяких родичів там в них не було. Не чуто було, чи хто з односельців туди втівав. Також і збройні підрозділи в село не заходили. Відтак, становище цієї сім'ї в роки Голодомору, як вона сама про це повідомила, загалом було не дуже важке.

ГОНЧАРУК Надія Степанівна, 1924 року народження, м. Нетішин

Записала Корнієць Т.В., Нетішинська ЗОШ №2

Про смертельну небезпеку, що раптом нависла над селом, знаю не з розповідей. В роки Голодомору я сама була опухша від голоду. У нашій сім'ї, на щастя, від недоїдання не помер ніхто, але ж і як вижили – важко сказати: адже всі були опухші. Одним словом, ласка Божа. Бо врятуватися від голоду було майже неможливо. Не розумію, чому з сільчан в той час ніхто не ловив рибу в Горині. Може, була яка заборона? Зате гриби в лісі можна було збирати. Немала то була підмога в харчуванні. А ще варили якесь коріння, але я не пам'ятаю, з якої рослини; воно добавлялося до щавлю. А весною 1933 р. на полі збирали гнилу, мерзлу картоплю і пекли з неї млинці. Потім на городі вже виросла своя картопля. Пригадую, як мама наварили її, а старша сестричка, Олена, уже не стримувалась – їла, що там казати, як їдять місяцями голодні люди... Отже, чуть не померла, ледь врятували. Це було в 1933 році.

Було сім'ї підмогою й те, що сестра та ще старший брат, працюючи в лісовому господарстві, десь під Славутою спускали в лісі із сосен живицю, заро-

бляли натурою по буханці хліба. Одну хлібину вони з'їдали самі, а другу приносили додому.

Увесь період 1932-1933 рр. був дуже тяжким. Це була велика родина: тато, мама, баба, чотири сестри і брат. В Польщу можна було б спробувати піти, і там знайомі підтримали б. Але, як вернутись? У лісі нас могла ограбити банда Гоцьки. Як я пам'ятаю, Гоцька був з села Комарівка. Ця банда ходила і грабила всіх, тобто забирала все, що лишалося після комсольців чи потім з'являлося в сім'ях, після їх відвідин – якийсь приварок, буханка хліба тощо.

ДОВГАЛЮК Марія Іванівна, 1928 року народження, с. Нетішин

*Записала Каток Н.А., Нетішинська ЗОШ №4,
7 квітня 2008 р.*

Про голод сама не дуже що знає, бо було їй тоді 4 роки, а от з розповідей батьків чула, що люди голодували. Було таке, що пухли від голоду, помирали. Щоб якось вижити, люди ховали їжу, але по селу ходили активісти з шпичками і шукали. Якщо знаходили, наприклад, закопане зерно, то висилали в Сибір.

Наша сім'я не голодувала, бо батько з мамою працювали в лісництві, там видавали пайок. До того ж, в сім'ї, крім мене, з дітей не було нікого. Рятувало нас і те, що була корова, а хто корову дорізав, то потім дуже голодували, опухали від голоду.

Хто мав хазяйство, ходив до колгоспу, то їм було легше, а в кого не було – дуже важко доводилося. Так, по сусідству з Довгалоюками жили Федорчуки, тобто сім'я маминого брата. І в них ніякого господарства не було, то два їхніх хлопчики – Федорчук Петро і Федорчук Микола, проживали за адресою: с. Нетішин вул. Підгірна, 5, померли від голоду.

А батько Марії Іванівни розповідав, що було й таке: батьки у своїх дітей їжу забирали. Зокрема, коли вже весною запрацював колгосп, то дядько Федорчук пішов на роботу; доньку відводив «на площадку» (в дитячий садок), там дітям давали їсти. Сестра їла рідку страву, а хліб ховала й несла додому тяжко хворій мамі. То батько перестрів і забрав у неї весь той хліб і з'їв.

В кого була корова і хто ходив до колгоспу, то таким було легше, менше опухали. А ще картоплю збирали по полю, вона була гнила, а потім пекли плячки, а ще їли щавель, кропиви. Найважче в голодовку було в зимові місяці – тоді в людей не було взагалі що їсти. В Польщу ніхто не тівав, бо ж не

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

пропускали. Чи заходили в село озброєні люди – М. І. Довгалюк не пам'ятає. Але знає, що краще стало жити, коли запрацював колгосп. Люди ходили до колгоспу, їх годували, давали зерно за трудовні.

ДОРОЩУК Надія Дмитрівна, 1929 року народження, м. Нетішин

*Записала Савченко Н.Ю.,
Нетішинський НВК, 19.10.2008 р.*

Про голод пам'ятаю і сама, але більше знає від родичів. Тоді помер односельчанин (ніби від голоду) Гаврилюк Савка.

Мої батьки торгували горщиками в Плужному (звідкись привозили). Були свої коні, може, мали й корову, того не пам'ятає. Але розкошів не було. Споживали картоплю й кропиву.

Забирали продукти, худобу свої – сільські люди. Контактувати з жителями Вельбівного чи Бадівки прикордонники забороняли, люди боялися покарання за це. Крім того, були й такі, що слідкували, аби таких зв'язків не було.

ІВАНЕЦЬ Ольга Степанівна, 1919 року народження, м. Нетішин

*Записала Власюк М.М.,
07.04.2008 р.*

У 1929 році було розкуркулювання, позабирали все – худобу: корови, коні. Дід був старостою церковним. Його розкуркулили і вислали в Сибір. Ольга Степанівна працювала в лісі з братом. Давали там буханку хліба (качанового, з нього капало) на тиждень, то одну з братом їли, а другу приносили додому, бо вдома всі пухли від голоду. Пам'ятає, як в самої були ноги опухші від голоду. Так як вони були розкуркулені, то їх в колгосп не брали, а в колгоспі давали якусь кашу. Коли осінню 1933 р. вродила картопля, мати наварила молодої картоплі, то менша сестра наїлась і мало не померла, їй було дуже погано... Були бригади, їх називали «тридцятитисячники», ходили по хатах, шукали зерно, крупу.

КУНЕЦЬ Євгенія Григорівна, 1929 року народження, м. Нетішин.

*Записала Федорчук Катерина Миколаївна,
краєзнавчий музей, м. Нетішин, 7.04.2008 р.*

Голод торкнувся родини Євгенії Григорівни. Їй було чотири роки. Пам'ятає, як мама пекла коржі з насіння лянки, варила борщ зі щавлю та кропиви. Тато ходив пішки у Ганнопіль та Плужне, міняв хатні вжитки на їжу. Одного разу приніс буханець хліба, коли мама його розрізала, то вони побачили, що всередині хлібини була кров...

Від голоду померли дядьки Євгенії Григорівни:

Горох Василь Сидорович та Горох Олексій Сидорович. Спочатку опухли, не могли ходити, так і померли у хаті...

По той бік кордону у них було дві рідні тітки, але з ними не контактували, бо забороняли, лякали виселенням.

КОРДАН Єлізавета Петрівна, 1925 року народження, м. Нетішин

*Записала Котлик Ю.П., краєзнавчий центр
м. Нетішина, 04.04.2008 р.*

На час Голодомору 1932-1933 рр. мешкала у с. Солов'є, Славутського р-ну.

Про ті роки знаю особисто. Ми тоді жили біля кордону з Польщею. Мама ходила по щавель. Трошки щось поїсти давали їм солдати-прикордонники. На полі збирали гнилу картоплю, дерли молоду кору, їли. Пекли оладки з проса. Полегшення прийшло тоді, коли почали працювати в колгоспі.

МАЛЕНЮК Петро Іванович, 1925 року народження, м. Нетішин

*Записав Романчук О.М., міський краєзнавчий музей
м. Нетішина, 8 квітня 2008 р.*

На час Голодомору мешкав у с. Солов'є, Славутського району. У батька, який був одноосібником, були корова, коні. Тато поступив у колгосп в 1934 р. Голод, як говорить Петро Іванович, пережив особисто. Харчувалися підножним кормом. Їли щавель, кропиву, зелень, картоплю, гичку з буряка. Коли з'явилися буряки, то ще їли так звані корешки. Дуже тоді вродила була лянка, з якої пекли коржики і їли з м'ясом. Була ступа, але її забрали. Всі гуртом ішли рвати щавель. Рятувало їх, переважно, молоко. Корови, за його розповіддю, тоді були майже у всіх. Не пам'ятає, що мати тоді готувала їсти, але те, що з'являлося на столі, як на вогні горіло. Батько їздив десь по селах і виміняв був трохи картоплі. Вона була дрібненька, зелена, вони нею потруїлися й мало не померли. Також батько ходив сіткою ловити рибу. Батьки, бувало, привозили грибів. Особливо, за спогадами Петра Івановича, дуже тяжкою була весна. У них з рідні з голоду не помер ніхто.

МАЛИНЮК Тетяна Степанівна, 1921 року народження, м. Нетішин

*Записав Романчук О.М., міський
краєзнавчий музей м. Нетішина,
8 квітня 2008 р.*

Під час Голодомору 1932-1933 рр. мешкала у с. Солов'є, Славутського району. Голод торкнувся і нашої родини. Щоправда, в нас була корова, яка значною мірою і рятувала. Варили щавлевий борщ, а як було пшоно, то і його додавали. Молоко саме

пили, або варили кашу. Також у них було трошки картоплі.

Була така спеціальна бригада зі своїх і чужих хлопців, яка забирала квасолю в банках. Що знаходили, то те й забирали. Були також ступи і ті по-забирали. Про багато чого я вже забула, але дещо й пригадую, зокрема про соєвий хліб, який давали тим, хто ходив у колгосп на роботу – він був солодким. Також у колгоспі варили якийсь обід. У нас з родичів голодною смертю не помер ніхто, хоча в селі було багато попухших з голоду. Важко було тим, хто не був в колгоспі, бо їх обкладали дуже великими податками.

У нас були родичі в Польщі. Мамина сестра Федора була замужем у с. Вельбівно (тепер – Острозького р-ну Рівненської обл.). З нею не було жодних зв'язків до 1939 р. Кілька чоловік перейшли через кордон, але не повернулися. Своє становище в ті часи респондентка оцінює як не дуже важке.

МАЦУН Анна Володимирівна, 1923 року народження, м. Нетішин.

*Записав Кравчук О.С.,
Нетішинська ЗОШ №4,
08.04.2008 р.*

На час Голодомору 1932-1933 рр. мешкала в с. Солов'є, Славутського району. Про ті важкі часи Анна Володимирівна знаю з розповідей старших людей. Стверджує, що їхньої родини, та й взагалі місцевості, голод не зачепив. Про голод, за її словами, розповідали дорослі та переселенці, що просили по навколишніх селах милостині.

В ті роки їли все, що було. Допомогало підсобне господарство, овочі, фрукти, збирали гриби, ягоди. Особливих запасів у них не було, але виручала корова, були кури, свині.

Анна Володимирівна зазначає, що збирали яйця, здавали картоплю, але силоміць продукти, зерно не відбирали. Контактувати із сусідньою Польщею не можна було, але пам'ятає два випадки втечі на її територію.

МУШТУК Ольга Іванівна, 1930 року народження, м. Нетішин.

*Записала Ноцик А.Є., Нетішинська НВК,
10.04.2008 р.*

На час Голодомору 1932-1933 рр. проживала в с. Солов'є Славутського району.

У нашій сім'ї було 5 дітей. Жити було важко. Батько працював у колгоспі, звідки приносив трошки хліба. Діти шукали гичку, мама пекла ліп'юшки з бур'яну. У їхньому господарстві була дрібна худоба, корову забрали в колгосп. Знає, що дехто, аби врятуватися, втік до Польщі.

МАЛЕНЮК Ольга Іванівна, 1921 року народження, м. Нетішин.

*Записала Балій Ганна Анатоліївна, міський
краєзнавчий музей м. Нетішина, 08.04.2008 р.*

Про голод Ольга Іванівна пам'ятає особисто. Від голоду померла її двоюрідна сестра – Антоніна Поліщук віком біля 10 років.

Аби якось урятуватися, ходили по лугах, збирали щавель. Ходили "картопельку" збирали у полі. Тато працював, рубав ліс, робив за хліб. Чим могли харчувалися. Ходили восени збирали квасолю по городах. Як каже Ольга Іванівна: "Господь його знає, як хто жив". Навесні збирали мерзлу картоплю, на плити клали без жиру, попригарює, так і їли. У них була корова. "Вона держала нас на світі", – говорить респондентка.

Зимою було важко. Навесні дуже важко було, нічого не було. Насіння ховали в гладущиках, щоб хоч щось посіяти.

НАГОРНЮК Надія Іванівна, 1927 року народження, м. Нетішин

*Записав Романчук Олександр Миколайович, міський
краєзнавчий музей м. Нетішина, 08.04.2008 р.*

В роки Голодомору Надія Іванівна ходила по колгоспних полях і шукала мерзлу гнилу картоплю. Ходила по селу і просила їсти чи картоплину. Стояла на могилках на проводах і просила милості у людей. У церкві стояла і просила їжі. Хто совісний, то давав дещо кинути в рот, розповідає респондентка. Збирали щавель, бурячиння. З голоду померли її брати Микола (1930 р.н.) і Петро (1933 р.н.). Батько приніс був додому стегна дохлого коня – вони і те з'їли. Аби прохарчуватися, батько зарізав корову.

З дому у них забрали всі харчі. В роки Голодомору батьки Надії Іванівни працювали в колгоспі. Люди, які мали трохи зерна, то закопували, а активісти ходили, шукали і забирали все. "Ми пухли від голоду. Ми тоді були голі, босі, нічого не було. Не було за що купити".

Садили замість картоплі лушпиння під лопату. Мішечком носили з колгоспу гній під лушпиння.

ПОЛІЩУК Микола Сергійович, 1927 року народження, м. Нетішин

*Записав Войковський В.С., міський краєзнавчий
музей м. Нетішина, 10.04.2008 р.*

На час Голодомору 1932-1933 рр. мешкав у с.Солов'є Славутського району. У нас забрали трое коней, корову, залишили тільки телицю. Забрали також все те, що було у дворі і дісталось їм від діда: січкарю, воза, плуга, борони... За словами Миколи Сергійовича, кожен рятувався як міг: їли щавель, лянку, макуху, лушпиння з картоплі.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

РУЙ Ольга Володимирівна, 1930 року народження, м. Нетішин.

Записала Котлик Ю.П., краєзнавчий музей м. Нетішина, 04.04.2008 р.

Тоді, коли був голод, мені було три роки. Батька вважали куркулем й у 1933 році вислали на Соловки, де він і помер. Їх “розкулачили”, все забрали до колгоспу, а сім’я лишилася голодною. Їли щавель, мерзлу гнилу картоплю, пухли. Від голоду ослаб і помер їх сусід Гаврилюк Савка. У нього була сім’я. Рятувало те, що їли все, що знаходили. Мама обмінювала одяг на шматочок хліба. Одного разу пішла на Дідову гору й обміняла хустку на 4 кг муки, щоб можна було наїстися.

Спочатку у них було 9 корів, 2 пари коней, 12 десятин землі, господарський реманент, проте все забрали, коли почалася колективізація: виносили і вивозили в колгосп.

СТЕПАНЮК Марія Володимирівна, 1929 року народження, м. Нетішин

Записав Войковський В.С., міський краєзнавчий музей м.Нетішина, 10.04.2008 р.

У нашій сім’ї було п’ятеро дітей. В господарстві до розкуркулення були коні, корова, кури. У 1932 році прийшли і все забрали, а родину вигнали з хати. Мати ходила до людей і позичала гроші, щоб викупити хату. Зібравши 800 рублів, вони знову повернулися у свою домівку. Батько знав будівельну справу і влаштувався працювати на прикордонну заставу. Там за роботу він отримував муку, олію, квашену капусту. І так ми вижили.

ПОЛИЩУК Ольга Володимирівна, 1929 року народження, м. Нетішин

Записав Романчук О.М., міський краєзнавчий музей м. Нетішина, 8 квітня 2008 р.

На час Голодомору проживала в с.Солов’є Славутського району. В нах насівали багато проса і такого голоду в сім’ї не було. Проте родина недоїдала. На городі навесні збирали гнилу минулорічну картоплю, з якої пекли якісь “бліни”. Гнила картопля була біла, як крохмаль. Просо товкли в ножній ступі, і мама варила кашу. М’якини з проса, які товкли в ступі, теж ішли на кашу. Готували також якийсь борщ. Батьки в ті роки тримали корову, і вона їх рятувала. Мати Ольги Володимирівни розповідала, що вдома не було нічого, й купити не було як. Розказувала і про те, що ходили по селу зі шпичками й шукали, чи нема чого закопаного. Батьки Ольги Володимирівни довго не хотіли іти в колгосп, пішли аж наприкінці. Мама, яка в Голодомор працювала в колгоспі у рільничій бригаді, розповідала, що тим, хто ходив на роботу, варили якусь баланду.

Батьки розповідали, що коли вони під границею орали чи сіяли, то один чоловік, у якого в селі було 2 дітей, перейшов кордон. Доля його респондентці не відома. Діти його були в патронаті (інтернаті): дружина померла до війни, а діти були сиротами.

ПОГОНЕЦЬ Варвара Іванівна, 1916 року народження, м. Нетішин

Записала Каток Надія Анатоліївна. Нетішинська ЗОШ №4, 07.04.2008 р.

Варвара Іванівна розповідає, що люди голодували, бо не вистачало їсти. Їхня сім’я не голодувала, “бо брат був агентом на підприємстві, йому видавали пайок, і він з нами ділився”. Варвара Іванівна з матір’ю ходила в колгосп, у бригаду. Їм за роботу давали 10 картоплин, трохи хліба, зерна, а ще в колгоспі варили їсти. Тяжко доводилося працювати...

ПРОКОПЧУК Ганна Яківна, 1922 року народження, м. Нетішин

Записала Григор’єва Г.О., НВК м. Нетішина, 10.04.2008 р.

Ганна Яківна розповідає, що коли ходили забирали зерно, то вони його ховали в гній; викопували яму в хліві під коровою і ховали в “сундуках” просо. Забирали й жорна, а було їх мало.

Збирали гнилу картоплю, їли одну картоплину на день. Ганна Яківна була старшою у сім’ї. Ходила по сусідах, просила юшку, щоб нею погодувати сестер і братів. Пухли з голоду.

СТЕПАНЮК Надія Макарівна, 1923 року народження, м. Нетішин

Записала Каток Н.А., Нетішинська ЗОШ №4, 07.04.2008 р.

Під час тих подій було мені років зо десять. Жилося тяжко. Люди голодували, опухали від голоду. Батько пас товар, за це йому давали хліб, картоплю. Хліба було мало. Було таке, що їла скибку хліба зо два дні. А їсти то хотілося, то ходили на поле, там або збирали, або виривали із землі картоплю. Вона вже була сіра, а всередині трохи прогнівши. Але що було робити – варили та й їли. Навесні ходили на сінокос, там рвали щавель, з нього варили борщ. Той борщ був зелений, там крім щавлю майже нічого не було. Одного разу Надія Макарівна з сестрами прийшли на луг, а їх звідти дядько вигнав, сказав: “Йдіть жижуху рвіть”. Але кропиви вони не їли, дехто їв. Але такого, щоб люди людину їли, такого не було.

До того, як почало невистачати їжі, була у них корова, припаси хліба, а потім прийшли, забрали корову, хліб забрали. Щоб прогудувати сім’ю, батько пішов пасти товар.

М. ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

АНТОНЮК Іван Гаврилович, 1919 року народження, м. Хмельницький

Записав Назаров Р., головний спеціаліст відділу внцтрішньої політики міської ради, 04.04.2008 р.

Народився у с. Веремеївка Красилівського р-ну Хмельницької області в селянській родині.

Батько, Антонюк Гаврило Вікторович, був селянином-одноосібником. У 1931 році батько виконав дві норми хлібоздачі, третю норму виконати не зміг. Бригада із сільради у складі семи чоловік зробила обшук у господарстві, але забирати вже не було чого.

На Різдво 1932 року батька судили, як “твердоздатчика”, присудили до 1,5 років в'язниці. Ще чотирьом іншим підсудним присудили по 2 роки в'язниці.

Після суду над батьком до нас прийшла ще одна бригада, забрали із хати все майно на розпродаж до сільради. Матір, мене та двох моїх сестер вигнали з хати. На протязі декількох років нам давали прихисток сусіди.

Під час голоду всі попухли. Їли лободу, кропиву, діставали гнилу картоплю із буртів, мама пекла млинці із неї. У сусідському господарстві померли всі чоловіки Пац Андрій, Тодорко та їх батько), залишились лише жінки.

Пам'ятаю як односельчан гнали в колгосп на сінокіс, а ввечері декого з них вже везли на підводах мертвими. Ми з мамою ходили в с. Клемашівку у “Клемашівський воєнвед” на сільськогосподарські роботи, за які отримували пайок. Завдяки цьому і вижили.

ДИЯК Катерина Петрівна, 1925 року народження, м. Хмельницький.

Записав Назаров Р., головний спеціаліст відділу внцтрішньої політики міської ради, 07.04.2008 р.

Я, Дияк Катерина Петрівна, народилась 3 грудня 1925 року в с. Шпиченці Ружичнянського р-ну Кам'янець-Подільської області. Тоді моє прізвище було Катрина. Батьки мої – Катрин Петро Тодорович і Катрина Феодосія Улянівна. Село моє пізніше було перейменовано на Жовтневе, а тепер воно знову Шпиченці Хмельницького р-ну Хмельницької області.

Коли почався голод мені було 7 років. У мене ще були молодші брат і сестра. В селі були дитячі ясла,

куди ми всі троє ходили. Там нам давали сяку-таку їжу, щоб хоч трохи підтримати.

Батьки ходили восени і зимою по полях шукати гнилу бараболю, сушили її. З неї розлазились хробачки, тоді її смажили. Жиру для цього не треба було, вона до посуду не прилипала. Ми завжди хотіли їсти, плакали від голоду. Єдине, що нас рятувало, це ліс, який був поряд. Взимку збирали гілля, щоб в хаті напалити, варили кору з дерев. А як прийшла весна, то їли лісові рослини: ряст, пшінку, лободу, кропиву. Коли з'явились в полі колоски, ходили зривати їх ще зеленими, варили і їли. Про випадки людоїдства в нашому селі я не чула. Але дорослі пошепки розказували, що в сусідньому селі одна жінка збожеволіла від голоду і з'їла свою дитину. Коли про це дізнались, то її забрали, і більше ніхто її не бачив.

Вживали, хто як міг. Ті в кого ще збереглись золоті вироби, носили їх до міста в торгсин і міняли на харчі. Але таких було мало. Ті, хто працював на фермі, могли взяти собі в жменю корму, яким годували худобу і несли додому для дітей. Люди падали на вулицях, їх підбирала підвода, везла на цвинтар. Там людей кидали в яму без домовини, без похорону, як скотину в скотомогильник.

В нашій сім'ї ніхто в 1933 році не помер, але через кілька років по тому у віці 39 років помер наш батько. Прийшов вечері з роботи, ліг і більше вже не встав...

УСПЕНСЬКИЙ Валер'ян Іванович, 1923 року народження, м. Хмельницький.

Записала Яхницька С., директор музею історії міста Хмельницького, 15.09.2007 р.

Народився в с. Вербичне Чемерівського району. Він пригадує, як в далекому 1933 році померла його сусідка Тетяна Стрембіцька, мати двох малолітніх дітей. Щоб якимось вижити її маленький син Янек чіпляв на нитку зерно і крав сусідську птицю. Одні його карали і зачиняли в льосі, інші співчували, бо розуміли, що голод штовхав хлопчину на злочин. Але це не допомогло врятуватись Янеку, невдовзі він кудись подівся з села, а потім вкрай виснажений повернувся з села і невдовзі помер.

Багато односельчан тоді забрав в могилу голод. Батько Валер'яна Успенського - Іван забезпечував сім'ю продуктами як міг. Сім'я виживала завдяки схованому зерну пшениці. Коли ж з стодоли забрали ще не обмолочену, привезену з поля сно-

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

пами пшеницю, в хаті довго не стихав плач і стогін матері. Дуже хотілося їсти малому Валер'яну. Голод не давав заснути. Матері доводилось якось викручуватись із складного становища, в яке потрапила сім'я. Збирали вершки лободи, а мати вдома їх пропарювала окропом, солила і заправляла часником. Їли листя черешні і липи.

Страшно було дивитись, як селом ходили виснажені, опухлі від голоду люди. Виживав той, хто був міцніший. Хто ходив на роботу – одержував обід. В полі у великих котлах варили квидвар, так званий суп сумнівної якості, де плавало трохи крупів і напівзгнилої картоплі.

В колгосп активісти збирали коней, возів, плуг. Хто не йшов – платили податки, бо треба було виконати план колективізації. Цим займались уповноважені з району.

ШЕРСТЕНЮК Леонід Іванович, 1924 року народження, м. Хмельницький

Записала Яхницька С., директор музею історії міста Хмельницького, 15.09.2007 р.

Народився 22 березня 1924 року у невеличкому селі Черешенька Деражнянського району, яке налічувало всього 260 дворів. Коли розпочалась колективізація в це маленьке мальовниче українське село з прадавніми звичаями, обрядами, словами з рідним коренем прийшли невідомі чужі слова: мобілізація, колективізація, конфіскація – які несли з собою тривогу і невідомість. Дядько по мамі Михайло Данилович Олексик плакав як мала дитина через те, що його змусили написати заяву в колгосп, а батько Леоніда Івановича – Іван Андрійович по хвилі мовчання на те сказав, що нічого тут не вдієш: треба – значить треба.

Після листопадового (1929) Пленуму ЦКВКП(б) на Поділлі, як і по всій країні, суцільна колективізація почала здійснюватись прискореними темпами. Ще більше ускладнилось становище після постанови ЦКВКП(б) від 5 січня 1930 року «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву». Довільні відсоткові розпорядки, які спускалися з центра без урахування побажань, психології селянина одноосібника, місцеві партійні радянські органи намагались перевиконати і це добре відчували на собі жителі села Черешенька. Згодом, коли були примусово усупільнені не лише засоби виробництва, а й житлові будівлі, худоба, а з часом і птиця, село стало колективним, але порядку не було. Зігнані в гурт коні від недоїдання почали гинути, а з району надходили директиви про здачу хліба державі, бо настав час збору хліба. В селі для цього була сформована бригада активістів, яка шукала хліб. Коли заходили в хату, то відразу ж питали, чи записані в колгосп, чи виплачений податок. Якщо цього не зроблено, то вели себе більш зухвало. Вимітали все: насіння, хліб, муку, картоплю, кру-

пи, рядно, подушки - все, що було в господарстві, залишалась лише пуста обкрадена хата.

Находила чорна весна 1933-го, їсти було нічого, люди з розпачу стали ходити по городах в пошуках примерзлої городини, з якої варили борщі і жадібно споживали. Коли настала весна – рвали дикі колоски і варили куліш, з висушеного цвіту конюшини та гречаної половини пекли пампушки. В селі зникли горобці.

Великою підмогою для односельців стала річка Вовк, яка спасла чимало людей від лютої смерті. В їжу пішли великі зарослі рогози. Коли ж річка розмилась, з'явилося багато маленької рибки, мушель, які варили і їли. Тим, хто ходив на роботу в колгосп давали 1 літр баланди з сої і шматок хліба з сої.

Багато людей не витримувало – гинули. Смертність була високою. Щоранку підвода їздила по вулицях села і збирала трупи, які везли на цвинтар і скидали у заздальегідь підготовлену яму. Отака була весна 1933-го, ні kota, ні собаки не знайдеш. Хвалити Бога, що хоч трупоїдства в селі не було. Весною багато людей їли лободу, листя кульбаби, бо ще гички буряків не було. Коли ж стало наблизатись літо, з'явилися зелепухи яблук, черешень і в людей зажевірла надія на життя.

Невпинно біжить час, змінюються покоління, але пам'ять людська не забуває лихоліть Голодомору.

ОЛІЙНИК Поліна Пилипівна, 1923 року народження, м. Хмельницький

Записала Яхницька С., директор музею історії міста Хмельницького, 15.02.2008 р.

У колгоспі «Зорі Кремля», центральна садиба якого містилась в с. Черенівка, оброблялось близько 500 га орної землі. Насильницька колективізація перетворила селянина на покірного виконавця наказів влади. Посланці партії вимітали селянські засіки. Під гаслом вилучення хлібних надлишків, ексекційні бригади трусили садибу за садибою, а непокірних кидали до в'язниці, нещадно били, штрафували. Вісімдесятичотирьохлітня уродженка Черенівки Чорноострівського району, нині хмельничанка, Поліна Пилипівна пригадує тітку Домнію, яка разом із чоловіком Данилом ростила 8 дітей. На сім'ю наклали контракцію (хлібоздачу), яку двічі виконали, а на третій раз представники влади не отримавши бажаного результату стали самостійно забирати заховане зерно на посів. Не зважаючи на опір і обурення голови сім'ї. Через 5 днів за ним приїхав «чорний ворон» і повіз до Проскурова. Більше Данила ніхто не бачив. На навесні 1933-го року опухлі люди виходили на поле вишпортувати з землі картоплю і буряк, але й це не допомогло. Вдома Поліна з сестрою Ганною надумали задусити kota, але не змогли, відпустили, а потім з розпачу довго плакали і молились, просячи у Всевишнього прощення. Коли б цей голод тривав день, два, тиждень. Так ні,

він мучив людей довгими місяцями, яким, здавалось, не буде кінця. Часто-густо виникало бажання покинути Черенівку, адже за 14 км була залізнична станція Гречани і Чорний Острів, а значить – надія вижити, знайти роботу, отримати пайок. І люди вирушали в далеку дорогу та дуже рідко їм таланило. Здебільшого повертались додому знесилені, ні з чим, в німому чеканні вічного спочину. А голод не перебирав, не звертав уваги на національну чи соціальну приналежність, стать чи вік – всіх гнав у могилу.

Тітка Домна і її четверо менших дітей померли з голоду в той страшний 33-й рік. Її старші діти – Кирило і Максим товарними потягами дібрались до Росії і прожили там усе своє життя. А Іван та Марія наймитували на Донбасі і навіть боялись згадувати ті важкі часи. Мудрим наставником і опорою родини Іванцових був семидесятишестилітній дід Іван, який виростив шестеро дітей і дожився до того, що його голодного вигнали з рідної оселі, бо треба було зробити шкільну майстерню і дати звіт в район. Таку наругу дід з бабкою пережили з великим болем і невдовзі померли. Голод, наче чорний птах розкрив свої смертоносні крила над подільським селом. Матері з останніх сил намагались врятувати дітей. Вони благали сільських активістів залишити хоч склянку зерна для голодуючих дітей, які харчувалися просяною і гречаною половиною, здохлятиною, пухли і помирали. Відвідування учнів школи зменшилось до 70%. І знову вози відвозили на цвинтар трупи. Умирили немовлята й грудні діти, зникав з землі хліборобський рід, але за ним ніхто не плакав. Бо сліз уже не було. Смертність зростає й внаслідок отруєнь. У пошуках їжі діти випивали з дерев'яних коритець, розставлених на бурякових грядках, мелясу з отрутою, приготовлену для знищення довгоносика. І помирали. Голодомор замордував сотні людей села Черенівка, затьмарив дитинство тих, хто його пережив. Пам'ятаймо.

ГАЛУШКО Ольга Петрівна, 1923 року народження, м.Хмельницький

Записала Флентіна Марія, учениця 9 класу Хмельницького НВК №2, 03.03.2008 р.

У моєї бабусі була багатодітна сім'я. У сім'ї було восьмеро дітей. Щоб їх прогодувати, потрібно було багато їжі, а варити не було з чого. Діти ходили голодні. Щоб якось прогодуватися, вони ходили в поле збирати мерзлу картоплю, а вдома мати з неї варила їм їсти. Діти ходили в ліс збирали якесь насіння з акації, приносили додому, жарили його і їли. Збирали траву. Трава називається "пирій", яка росте будь-де. Її збирали, сушили, мололи на жорнах, добавляючи трошки пшениці, і жарили млинці. В Україні була проведена технологія знищення нації, вивозили всю їжу, люди помирали з голоду. По всій Україні не залишилось ніяких хлібних запасів.

Намагаючись зберегти дітей, селяни залишали їх біля лікарень, на вокзалах. Люди тікали з сіл, щоб припинити втечу на дорогах до міст, виставляли військові загони. Селяни, не маючи що їсти, пекли хліб із висівок, з домішками трави, варили кашку з бур'яну, їли бруньки. У селах зникли коні, вівці, інша худоба. Доходило до людоїдства. Трошки легше було тим, хто працював у колгоспі: для них іноді варили поганеньку юшку, пекли сякий-такий хліб, але того не вистачало. Село перетворилося на пастку. Люди дичавіли, забували звичаї. Ця жахлива подія ніколи не зникне з наших сердець.

КАЧУРОВСЬКА Зінаїда Мартинівна, 1917 року народження, м. Хмельницький

Записала Бузницька Вікторія, учениця 6 класу Хмельницького ліцею №17, 25.03.2008 р.

Під час голодомору Зінаїда Мартинівна перебувала в селі Фельштин (тепер – с. Гвардійське). Вже в 16 років у 1933 році працювала в колгоспі. Ніякої платні за це не отримувала. Всі продукти харчування, весь врожай з господарства забрали представники радянської влади. Люди почали голодувати. Їли м'якину (полова з проса), збирали гнилу бараболу, сушили і пекли з неї коржі. Збирали в полі щавель, кропиву, лободу. Люди пухли з голоду, падали на вулиці і вмирали.

КУЛАКІВСЬКА Ніна Федорівна, 1928 року народження, м. Хмельницький

Записав Демчик Євген, учень 8 класу Хмельницького ліцею №17, 2008 р.

Про голодомор 1932-1933 років я дізнався від своєї прабабусі Ніни Федорівни, яка пережила його і добре пам'ятає. Вона стверджує, що то було найстрашніше, що вона бачила у своєму житті.

Ніна Федорівна жила тоді у селі Ярмолинці і до цього часу пам'ятає хлопчика, свого однолітка, який від голоду опух і не міг іти, а повз. У них була корова, яку мама тримала у другій половині хати, щоб не вкрали, бо це була єдина годувальниця сім'ї. Мама винесла тому хлопцеві склянку молока і він поповз додому. Та все ж бідний хлопець помер через два дні.

Мама Ніни Федорівни мала декілька обручок. Вона поїхала у Кам'янець-Подільський і обміняла їх на крупи і потім ховала їх на горищі у сні.

Те, що люди ховали собі на харчування, сільські активісти силою відбирали. Ходили з багнетами і штрикали землю, щоб взнати де схований хліб.

Ніна Федорівна пам'ятає як помер її сусід весь попухлий від голоду, і не було його в що переодягнути. То зняли ту одягу, в якій він помер, випрости її і поховали в ній. Були такі покійники, яких не було кому ховати.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

ВІТ Фелікса Антонівна, 1921 року народження, с. Заріччя (зараз це район у місті Хмельницькому) Хмельницький район.

Записала Кара Вікторія, студентка Хмельницького інституту МАУП, 2003 р.

Ой, 33-й... Померла мама наша, Магда, в той год. У сім'ї восьмеро дітей. У мене було три брата і четверо сестер. Батько робив у колгоспі і пас худобу. Колгосп тут у нас в Заріччі був, де зараз проспект Миру. Вдень він працював там, а вночі сторожив у Хмельницькому городському суді. Їсти не було що. І ми – діти ще, пішли по наймах. Тоді так всі робили, щоб якось вижити.

Я працювала у сім'ї воєнних. Вони жили на другому поверсі у тому будинку в центрі міста, де був магазин з продуктами "Торгсін". Вдень вони на роботі, а я з дітьми няньчусь. Так заробляла 5 рублів на місяць.

Людей дуже багато вмерло... Та ще й це розкуркулення, колективізація... Вимітали усе з хат. В кого станок був, що зерно молот, от як в моєї тітки, забирали, – і край!

Мого старшого брата, він вже жонатий був, розкуркулили. Все позабирали, а його вивезли до Казахстану. Я і Миколина дружина потім шукали його, але нам прийшла відповідь: "Пропає безвісти". Сім'ю моєї хрещеної матері теж розкуркулили, і всіх, а їх було біля 10 чоловік, заслали в Казахстан без права на повернення.

БОБРА Марія Іванівна, 1913 року народження, м. Хмельницький

Записала вчитель Хмельницького НВК №17, березень 2008 р.

В ті голодні роки мені було 19 років. Моя сім'я складалась з 8 осіб. Тато, мама, я і п'ятеро сестер з братами. Моя родина була заможною. Батько мав багато землі, яку допомагали обробляти люди. Були коні, корови, вівці. Але, на жаль, я свого батька пам'ятаю дуже погано. Він помер, коли мені було 5 років. Мамі було дуже важко керувати господарством, і ми всі їй допомагали. Але, коли до нас в село прийшли активісти, все наше господарство було знищене, ферму і землю забрали, а з хати всіх вигнали. Нам не було де жити і що їсти. Навіть одягу не було. Приютили сусіди.

Під час голоду, щоб не померти, ми рвали кропиву, м'яли її і варили з неї борщ. Пили воду, щоб не злиплися кишки. Ходили за 15 кілометрів за гнилою картоплею в колгосп. Ця картопля була з хробаками, але ми її варили і їли. Стояли в черзі за шкаралупою від картоплиння. Пам'ятаю, як ми закопали в коморі скриню зі шкаралупою від картоплі. А активісти ходили з палицями, все вишукували і знайшли скриню. Тоді побити мене, моїх сестер і мою матір за те, що ми заховали такий "скарб". А одного разу

мама пішла до сусіднього села – там було весілля. Вона назбирала всіляких відходів і зварила суп. Мій братик необережно переступав і суп розлив. Ми всі дуже плакали – не було що їсти.

Невдовзі мама злягла і почала дуже пухнути від голоду, потім померли мої брати з сестрами. Я хотіла втопитися – не могла на все це дивитись. Але який сором буде моїй сім'ї за мене.

Допомогли нам вижити сусіди. Вони були трішки багатші, і я сподобалась їхньому синові. То він нам приносив соєвий хліб, на смак як мило. Дуже не смачний, але мусили їсти.

Щоб не померти з голоду я була змушена вийти заміж і переїхала в 1932 році до міста Проскурова. Мій чоловік працював на хазяїна, а він платив йому харчами. Я почала шити людям одяг. Так ми заробляли на їжу.

Страшно згадувати ті голодні роки. Часом не хочу про це думати, але забути таке не можливо. Зараз мені 95 років, а я ще пам'ятаю свого молодшого братика, який помер від голоду. Часом сяду в кімнаті і гірко плачу за своїми друзями, родичами, близькими мені людьми, які не вижили в ті страшні роки. А серце й досі щемить та розривається від пережитого болю.

ЛЯШОК Євдокія Матвіївна, 1921 року народження, м. Хмельницький

Записали Учні Хмельницької СЗОШ №19, березень 2008 р.

Народилась і пережила голодомор у с. Стуфченці Хмельницького р-ну. Під час голодомору їй було 11 років. Від голоду померли батько, мати, брат, сестра. У сім'ї конфіскували коня, плуг, землю – їсти не було чого, їли лободу, кропиву.

КАЛИТА Степан Ігнатович, 1913 року народження, с. Боровиця Коростенського району Житомирської області. Зараз живе в м. Хмельницькому.

Записала Кара Вікторія, студентка Хмельницького інституту МАУП у 2003 р.

Держава наклала великі податки на людей у заготівлі і по збору хліба. До нас в село прислали офіцера Задорожного, щоб слідкував за усім. Він був чоловіком моєї двоюрідної сестри. Людей він розумів, тому і не дуже обтяжував і вимагав. Хоча ті, які з ним ходили, а вони були з нашого села, такі собі активісти, з народу витрушували все. Приїжджали на конях по декілька чоловік і чинили самосуд. От і до нас приїхали четверо чи п'ятеро. Почали кругом ризикати. А у нас був такий собі засторонок, а в ньому мати сховала сипанку. Вони взяли граблі й почали пороти по соломі, аж раз – і зубці стукнули об ту сипанку. Знайшли і вилучили. А то прийшли були

до хати, але хліба не знайшли, лише в скрині було трохи проса. Так Шваб Ясюк (Йван) зі злості спеціально розсипав його. А то знайдуть в людей жорна, то відразу заберуть чи поб'ють. А крім того, що хліб забирали, то й млини закривали, спеціально, щоб люди вмирили. І то брехня, що кажуть, ніби голод від природи почався! Так може й де трохи був неврожай, але якщо забирали хліб, змолочений цїпком, власноруч людьми, то як це назвати?!

І розкуркулення було!.. Воно почалося у нас ще перед голодомором, в 29-му – 30-му роках. Багато сімей із Боровиці виселили. Серед них сім'ї Трохи-ма та Миколи Пархомчуків. Чесні люди вони були, але хіба владі було не все одно! Їх хати на сільраду перейшли, а сім'ї вислали на Сибір. Там людям землю давали. Деяким на ціліні, деяким у лісах, щоб розкорчовували, розробляли і жили. От мого друга з села Краснополя, що неподалік було, то і батька і матір вислали...

Та й наша сім'я постраждала. Мого батька теж розкуркулили і забрали в тюрму, через його коні, а основне, що не здав три пуди хліба. Голова сільради – Посніков, хорошою людиною був, не підчинився наказу ув'язнити батька, бо не бачив його злочина. Але Поснікова швидко зняли з посади, а батька здав сусід – Пархомчук Федір Романович (Рептух, як на нього казали). Він і став новим головою сільської ради в Боровиці. Пізніше, після Великої Вітчизняної, і його заарештували за крадіжку в колгоспі. Ось так!..

Батька забрали ... Сім'я велика – восьмеро дітей і я самий старший. Катя пішла в дитячий будинок в Ушомир, а Антося віднесла нашу найменшу сестричку Ніну в будинок малютки, де вона й померла – не було що їсти. Я пішов у кузню робити помічником. А коваль заключив договір, щоб його годували два рази на день, той і я їв з ним. Так і вжив. А люди голодували... Моя сестра Антоніна якось побачила десь коняку здохлу, то пішла, розібрала її і стегняну додому принесла. А зерно – то взагалі мало, де роздобудеш. Хоча євреї мали хліб. Були такі спеціальні тростини, місця для обміну. Там міняли золото на хліб. Я знайшов дома 5 золотих рублів, виміняв їх, і мені дали два пуди пшеничної муки разовки.

А тим часом у нас в селі вже не лише вмирили поодинокі люди, а й цілими сім'ями. От як Чернецькі, які жили коло Березовки, чи Ющинки, де із 10 чоловік залишилося лише двоє дітей. У Боровиці вмерло більше 50 чоловік. Але це для нашого невеличкого села багато! Вживали лише ті, котрі мали корову чи вівці. Як я пам'ятаю, під час голоду часто люди за мертвими не плакали, а лише казали: "От тепер на один рот менше!" Так людей ставало менше, що вже й хоронити не було кому. От якось привезли Максимчука ховати, а яма не викопана, то я ще допомагав її копати. Викопали, вкинули його туди без труни, без нічого, і закопали...

Моя мати теж під час голодомору померла в 32-

му році. Якраз через місяць після того, як батька забрали, котрий не вернувся із в'язниці. Маму ховав її рідний брат. У хаті діти стоять біля труни – усі плачуть, що аж жінки, які прийшли, теж, дивлячись на це, ридають, а піп відслужив, і каже: "Дайте 5 рублів!" Я знайшов і віддав. Таке-от було! Ніхто ні на чие і ні на яке горе не дивився. Вживали хто як міг...

ГОНЧАРУК Любов Іванівна, 1924 року народження, с. Коваленки Любарський район Житомирської області. Нині живе в м. Хмельницькому.

Записала Кара Вікторія, студентка Хмельницького інституту МАУП, 2003 р.

О Боже! Які то часи були! Краще за них не згадувати. Особливо пізня весна 33-го... Страшний голод. Раптово він не почався, а лише після розкуркулення. У нас в Коваленках було 18 розкуркулених сімей, але на Сибір вислали лише двох чоловіків – Рогальського Дмитра і батюшку з церкви – Полюха, а їхні жінки та діти залишилися.

Якось сиджу дома, дивлюсь у вікно – ідуть вісім комсомольців і до нас. Я зрозуміла – заберуть усе. Мені батьки швиденько голову перев'язали рушником, ніби я хвора, положили на доски, прикрили сіном та радюгою, а ці грабітелі прийшли, скинули мене і забрали той вузлик із глечиком пшениці. Забирали й одягу. Прийдуть, знімуть і підуть, залишаючи людей голими і босими. Ось таке-то життя було!

А їсти?! Як їсти хотілось! Мені на той час було дев'ять років. У сім'ї семеро дітей, а в обійсті – нічого: ні крупинки, ні ложки молока не було... Мати пекли гречушки з гнилої бульби, сояшники з бур'янів. Пекли і їли.

В нас була посаджена грядочка невелика картоплі, а ми діти обезсилені просимо батька: "Дайте хоч трохи!" Як згадаю, що то було!

Біля нас був близенько сусідський город. Я ж дитина ще була, їсти хочу. Пішла й вирвала малесенький огірочок, а та тітка Настя як забачила, то збила мене, що я ледь додому приповзла. Батьки кажуть: "Не йди більше туди, вони всі клятющі – ще заб'ють!" А ми ж такі голодні, що де яка травинка, прямо при землі їли б її. А врожай – то який тоді був! Жито таке, що людина стоячи могла б схватися. Але хіба хтось хоч колосочок вирвав? Виїжджав лановий, обходив, дивився чи нікого немає на полі. Люди боялися, дуже злякані були, а то кого застане на місці "кражі", то так батогом зсіче... до крові.

В селі за 12 км був радгосп, то мати і дві сестри ходили на роботу туди. В день 200 грам хліба давали та трохи юшки, в якій воші плавали. Як зараз помню: "мати напалять в печі, поставлять глечик з цією юшкою на жар, то вони й поздыхають".

Дехто з нашого села, хто мав хоч щось, їздили

сюди – в Западну міняти речі. У нас в матері було багато гарних хусток, то, щоб вижити, вона бувало виміняє якусь за 2-3 стакани пшона чи якоїсь крупи.

А голод морив полюдно. В сусідньому селі Молочки – одна хата заселена через дві пусті. Батьки дітей різали, а ті батьків. Та й випадки людоїдства були і люди масово, сім'ями вмирили. А от у нас в селі лише 2-3 людини в сім'ї вмирили, та й людоїдства зафіксовано не було. Говорили, правда, що одна жінка свого сина зарізала, але пізніше, на щастя, виявилось, що він живий.

Наша ж багатодітна сім'я пережила голод уся. Щоправда, ми не подали заяви в колгосп, влада городів не роздавала, тому ми пішли з Коваленків в містечко Янушполь (зараз Іванополь) за 25 кілометрів на сахарний завод, надіючись там знайти краще життя...

ЗМІСТ

І. Гавчук. Голодомор 1932-1933 років – політика геноциду українського народу.....	5
П. Слободянюк. Голодомори в Україні як засіб винищення українства.....	7
П. Брицький. Голодомор в Україні у ХХ столітті – тяжкий злочин проти українського народу, його геноцид.....	23
М. Вавринчук, С. Маркова. Голодомор 1932-1933 рр. на Хмельниччині: до історіографії питання.....	41
В. Мельник, В. Борейко. Бібліографічний список літератури про Голодомор 1932-1933 рр. на Хмельниччині.....	48
М. Вавринчук, С. Маркова. Голодомор 1932-1933 рр. на Хмельниччині: як результат класової боротьби та соціального експериментаторства більшовиків у 20-30-х роках ХХ століття.....	57
Хмельницьке село напередодні масової колективізації: особливості господарювання та врядування.....	58
Колективізація на Хмельниччині: планові завдання, особливості впровадження, реакція населення.....	66
До колективізації через розкуркулення: цілі та наслідки чергової репресивної кампанії на селі.....	75
Хлібозаготівельна політика радянської влади: деградація села задля індустріального пафосу.....	82
Морально-психологічні наслідки Голодомору 1932-1933 років для українського суспільства (за матеріалами спецповідомлень ДПУ та листування селян Хмельниччини).....	90
Боротьба подільських селян за виживання: „харчовий раціон” селянської родини у спогадах очевидців.....	96
РОЗДІЛ 1. ДОКУМЕНТИ	103
Документи вищих центральних радянських та партійних органів влади про Голодомор.....	104
Циркуляри та відомості карально-репресивних органів.....	181
Документи місцевих органів влади про Голодомор.....	289
Перелік документів.....	393
РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ	401
Білогірський район.....	402
Вінковоцький район.....	408
Волочиський район.....	428
Городоцький район.....	443
Деражнянський район.....	466
Дунаєвецький район.....	474

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Ізяславський район	488
Кам'янець-Подільський район	501
Красилівський район	510
Летичівський район	527
Новоушицький район	537
Полонський район	545
Славутський район	548
Старокостянтинівський район	559
Старосинявський район	602
Теофіпольський район	621
Хмельницький район	628
Чемеровецький район	655
Шепетівський район	667
Ярмолинецький район	677
м. Нетішин	740
м. Хмельницький	744
ЗМІСТ	750

Український інститут національної пам'яті
Хмельницька обласна державна адміністрація
Державний архів Хмельницької області

**Книга Пам'яті про жертви Голодомору
1932-1933 років в Україні:
Хмельницька область**

Том 1

Редакційна колегія:

Гавчук І.К. (співголова редколегії), Гладуняк І.В. (співголова редколегії), Берега В.Є.,
Вавринчук М. П., Завальнюк О.М., Кузьміна Н.А., Маркова С.В., Михайлова С.Р.,
Олійник Ю.В., Олуйко В.М., Осадча Г.Г. (відповідальний редактор), Пивоварова Є.М.,
Сабій І.М., Синиця Н.М., Скиба М.Є., Слободянюк П.Я. (науковий редактор),
Смоленюк П.С., Телячий Ю.В., Чайковський М.Є., Федоченко С.О.

Робоча група з підготовки до видання книги:

Вавринчук М.П., (керівник робочої групи),
Слободянюк П.Я. (заступник керівника робочої групи),
Філінюк А.Г., Брицька О.М., Вознюк С.В., Дунець О.Д., Кузьміна Н.А., Маркова С.В.,
Михайлова С.Р., Мосійчук Т.В., Олійник Ю.В., Осадча Г.Г., Паламарчук В.І.,
Піддубна О.В., Пивоварова Є.М., Сабій І.М., Синиця Н.М., Суходоля А.І.,
Таран В.І., Телячий Ю.В., Федоченко С.О.

Підписано до друку _____ р. Формат 60x90 1/16

Папір офсетний. Друк офсетний.

Умовних друк. арк. 94

Наклад 5000 прим. Зам. №1640

Підготовка до друку

ТОВ "Поліграфіст-2"

м. Хмельницький, вул. Курчатова, 8, тел. 8 (0382) 72-00-50.